

คัมภีร์ อภิธานวรรณนา

พระมหาสมปอง มุกีโต
ศูนย์วิจัยปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี
[www,baliyai.org](http://www.baliyai.org), sompong.mac@gmail.com

ปรับปรุง 03-09-2558

หัวใจนักศึกษภาษาบาลี

สูตรต์	ธาตุ	คโณ	ณวาทิ	นามลึงคานุสาสน์
ยสฺส	ติฏฺฐจติ	ชีวหคฺเค		ส พุยากรรมเกสรี. ^๑
	สูตรธาตุมาลาทั้ง			นามลึงค์
	ปัจจัยทรงสมจริง			แม่นมั่น
	อ้าโอษฐ์จืดแ่นวดิ่ง			บอกถูก ดีนา
	ดุดเสียงสีหนาทลั่น			ผู้นั้นปราชญ์ปรีดี

สูตรต์	กฎเกณฑ์แม่บท เช่น สูตรในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์เป็นต้น
ธาตุ	รากเหง้าของศัพท์ที่ทรงเนื้อความของศัพท์ไว้
คโณ	วิธีการจำแนกศัพท์ปทมาลาของนามและอาชยาต
ณวาทิ	ปัจจัยที่ใช้ประกอบหลังจากธาตุและลึงค์ เพื่อเสริมเนื้อความ
นาม	ศัพท์นามต่าง ๆ ได้แก่ สุตฺตนาม สัพพนาม สมาสนาม ตัทธิตนาม และกิตกนาม
ลึงค์	ลักษณะที่บ่งบอกให้รู้เพศของศัพท์ว่าเป็น ปุงลึงค์ อิตถิลึงค์ หรืออนปุงสกลึงค์
อนุสาสน์	ความสามารถในการวินิจฉัยบททั้ง ๔ คือ นาม อุปสัค นิบาต และอาชยาต ได้อย่างครบถ้วนทั้งอรรถและพยัญชนะ โดยมี ๖ อย่าง เบื้องต้น เป็นเครื่องช่วยตัดลิ้น

อารัมภกถา

พระสัทธรรม เป็นคำสั่งสอนอันประเสริฐสุดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควรค่าอย่างยิ่งที่พุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์จะได้ศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจ ทรงจำไว้ แล้วน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตามให้ได้รับอิฏฐผลสูงสุด

ในเบื้องต้น ควรศึกษาพระพุทธพจน์จากพระไตรปิฎกโดยตรง และศึกษาคัมภีรอธิบายมีอรรถกถาและฎีกาเป็นต้น ตลอดถึงคัมภีรนิรุตติศาสตร์ต่างๆ โดยเริ่มเรียนเนื้อหาธรรมอย่างละเอียด จนมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดีแล้ว ทรงจำไว้ นำมาสาธยาย อยู่สม่ำเสมอเพื่อมิให้ลืมเลือน แล้วจึงแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม

ในท่ามกลาง ควรประพฤติปฏิบัติตามพระสัทธรรมที่รู้แล้วนั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ใช้หลักธรรมดำรงชีวิตให้สมควรแก่ความรู้ความเข้าใจ อาศัยหลักปริยัติที่ได้เรียนมานั้นเป็นวิธีการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาให้เกิดปัญญาชัดเจนนยิ่งขึ้น

ในที่สุด จะได้รับอิฏฐผลคือการได้บรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นความหวังสูงสุดตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

หวังว่าคัมภีรอภิธานวรรณนานี้ จะเป็นคู่มือช่วยให้การศึกษาค้นคว้าคัมภีรทางพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างสะดวกง่ายดาย ช่วยให้ผู้ศึกษามีความสามารถในการวินิจฉัยเนื้อความของคำบาลีได้อย่างถูกต้องชัดเจน แต่หากจะมีเนื้อความใดยังบกพร่องอยู่ ขอให้ผู้รู้จงเมตตาทักท้วง เพื่อการแก้ไขให้สมบูรณ์ต่อไป

ขอผลบุญนี้ จงอำนวยการประโยชน์สุขแก่บุรพชน บุรพาจารย์ ผู้มีอุปการคุณ และจงเพิ่มพูนปัญญาของผู้ศึกษาพระสัทธรรมให้แก่กล้ายิ่งขึ้น ทุกท่านเทอญ

จิระ ติฎฐจตุ สทุธมโม ธมเม โหนตุ สคารวา.^๑

ขอพระสัทธรรม จงดารงมั่นตลอดกาล ขอสาธุชนทั้งหลาย จงมีความเคารพในธรรม

พระมหาสมปอง มุฑิต

(พระมหาสมปอง มุฑิต)

ประธานชมรมนิรุตติศึกษา

คันถมุข

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงหน้าที่ของพุทธบริษัท โดยทรงเน้นให้พระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำในการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและประพฤติปฏิบัติธรรม เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและความมั่นคงแห่งพระสังฆธรรม ว่า

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺถมฺมสฺส จิตฺติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย ลํวตฺตนฺติ. กตฺตเม ปญฺจ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปฺณนฺติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยยากรณํ คาคํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลฺลํ. ภิกฺขุ ยถาสุตฺตํ ยถาปริตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปเรสํ เทเสนฺติ. ภิกฺขุ ยถาสุตฺตํ ยถาปริตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปรี วาเจนฺติ. ภิกฺขุ ยถาสุตฺตํ ยถาปริตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน สขุฌายํ กโรนฺติ. ภิกฺขุ ยถาสุตฺตํ ยถาปริตฺตํ ธมฺมํ เจตสา อนุวิตฺกเกนฺติ อนุวิจาเรนฺติ มนฺसानุเปกฺขนฺติ.^๑

ภิกษุทั้งหลาย หน้าที่ ๕ ประการเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญไปแห่งพระสังฆธรรม หน้าที่ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ศึกษาเล่าเรียนธรรม (คืออนวัจคัสตถุคาสนํ อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ) ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาคา อุทานะ อิติวุตตกะ ชาตกะ อพภูตธัมมะ และเวทลลสะ^๒
๒. แสดงธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร
๓. แนะนำสั่งสอนธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร
๔. ท่องบ่นสาธยายธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร
๕. ตั้งใจใคร่ครวญเพ่งพินิจพิจารณาธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมา

หน้าที่ ๕ ประการนี้ พระภิกษุสามเณรควรตระหนักแก้ไข ควรกระทำให้ยิ่ง จึงจะสามารถคุ้มครองตน คุ้มครองพุทธบริษัทและพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นได้ มิฉะนั้น จักชื่อว่าทำหน้าที่บกพร่องไม่บริบูรณ์

๑ อ.ปญฺจก. ๒๒/๑๕๕/๑๖๘

๒ นวัจคัสตถุคาสนํ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์ประกอบ ๙ ประการ คือ

- (๑) สุตตะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อหนึ่งๆ
- (๒) เคยยะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีทั้งคาคา (ร้อยกรอง) และจฺณณียะ (ร้อยแก้ว)
- (๓) เวยยาकरणะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีแต่จฺณณียะ
- (๔) คาคา ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีแต่คาคา
- (๕) อุทานะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่เป็นพระดำรัสที่ทรงเปล่งด้วยโสมนัสจิต
- (๖) อิติวุตตกะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่แสดงซ้ำสุตตะเดิม
- (๗) ชาตกะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่แสดงอดีตชาติของพระองค์เอง
- (๘) อพภูตธัมมะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่ทรงแสดงพร้อมกับปาฏิหาริย์
- (๙) เวทลลสะ ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่ทรงแสดงปัญญาญาณเครื่องตรัสรู้ธรรม

พุทธบริษัทผู้มีศรัทธา มีความอุตสาหะ พราธนาจะศึกษาค้นคว้าพระพุทธพจน์ อย่างละเอียด ก็สามารถทำได้โดยเริ่มต้นศึกษาคัมภีร์มหานิรุตติ (บาลีใหญ่) ทั้ง ๔ ตามลำดับดังนี้ คือ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์อภิธาน คัมภีร์ฉันท์ และคัมภีร์อลังการ

คัมภีร์มหานิรุตติ (บาลีใหญ่) ๔ คัมภีร์

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ของภาษาบาลี มีอยู่หลายคัมภีร์ ทั้งคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ที่แสดงเนื้อความโดยละเอียด และคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยที่แสดงเนื้อความโดยย่อ ปรนาคด้วยภาษาบาลีก็มี ปรนาคและแปลด้วยภาษาอื่นก็มี เช่น ภาษาไทย สีสพ เทวนาครี พม่า ลาว เขมร และอังกฤษ เป็นต้น

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ประกอบด้วยเนื้อความ ๓ ส่วน คือ

- สูตร** คือ กฎเกณฑ์แม่บท
วุตติ คือ คำแปลและอธิบายสูตร
อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างที่ยกมาอ้างอิง

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ๓ กลุ่มคัมภีร์

กลุ่มที่ ๑ คัมภีร์ที่แสดงเนื้อความโดยย่อ ได้แก่ คัมภีร์กัจจายนะ และคัมภีร์บริวาร เช่น คัมภีร์นยาสะ คัมภีร์นยาสุฎีกา คัมภีร์กัจจายนสุดตตถะ คัมภีร์กัจจายนสุดตตนิทเทสะ คัมภีร์กัจจายนวันณนา คัมภีร์พาลาวตาระ คัมภีร์พาลาวตารฎีกา คัมภีร์ปทรูปลลิติ และคัมภีร์ปทรูปลลิติฎีกา เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ คัมภีร์ที่แสดงเนื้อความปานกลาง ไม่ย่อเกินไปไม่พิสดารเกินไป ได้แก่ คัมภีร์โมคคัลลณะ และคัมภีร์บริวาร เช่น คัมภีร์โมคคัลลนปัญจิกา คัมภีร์โมคคัลลนปัญจิกาฎีกา คัมภีร์ปทสาธณะ คัมภีร์ปทสาธนฎีกา คัมภีร์นิรุตติทีปนี และคัมภีร์บโยคลลิติ เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ คัมภีร์แสดงเนื้อความโดยละเอียดพิสดาร ได้แก่ คัมภีร์สัททนีติ มีทั้งหมด ๓ เล่ม คือ สัททนีติปทมาลา สัททนีติธาดุมมาลา และสัททนีติสุตตมาลา ปรนาคขึ้นหลังคัมภีร์อื่นและเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ที่กว้างขวางละเอียดพิสดารที่สุด จึงไม่มีคัมภีร์บริวารเหมือน ๒ กลุ่มข้างต้น

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ที่นิยมใช้เรียนใช้สอนกันมากที่สุด มี ๔ คัมภีร์ คือ

๑. **คัมภีร์กัจจายนะ** ปรนาคโดยพระกัจจายนเถระ
๒. **คัมภีร์ปทรูปลลิติ** ปรนาคโดยพระพุทธปัยเถระ เป็นคัมภีร์ขยายความคัมภีร์กัจจายนะที่

ละเอียดมากในกลุ่มคัมภีร์บริวารของคัมภีร์กัจจายนะทั้งหมด

๓. **คัมภีร์โหมคัลลานะ** รจนาโดยพระโหมคัลลานเถระ

๔. **คัมภีร์สัททนีติ** รจนาโดยพระอัคควังสเถระ

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยที่ท่านเรียบเรียงขึ้นด้วยภาษาบาลีมีหลายฉบับ เช่น คัมภีร์เอกักรโกสะ กัจจายนสาระ กัจจายนภะ การิกา คันถาภณะ ปทจินตา วิภัตยัตถะ นิรุตติเภทปกาลินี วิภัตติมาลา สังขยาปกาสกะ และสัททัตถเภทจินตา เป็นต้น แต่เนื่องจากคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยมีเนื้อหาเยอะเกินไป โบราณจารย์จึงไม่นิยมใช้เรียนและสอนกัน เพียงใช้เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนเท่านั้น ส่วนคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยที่เรียบเรียงขึ้นด้วยภาษาอื่น จะมีเฉพาะในประเทศที่มีการศึกษาภาษาบาลี เช่น ไทย พม่า ลังกา อินเดีย ลาว เขมร เป็นต้น

๒. คัมภีร์อภิธาน

คัมภีร์อภิธาน หรือคัมภีร์พจนานุกรมบาลี เป็นคัมภีร์ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นนามบัญญัติของเนื้อความที่มีปรากฏอยู่ในโลกมนุษย์ บนสวรรค์ ไต๋บาดาล และอบายภูมิ ได้แก่ คัมภีร์นิษัณฐุ คัมภีร์อมรโกสะ คัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา เป็นต้น

๓. คัมภีร์ฉันท

คัมภีร์ฉันท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์การประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าคัมภีร์ฉันทลักษณ์ ได้แก่ คัมภีร์วุดโตทัย และคัมภีร์ที่เป็นบริวาร เช่น คัมภีร์ฉันทโหมญฐี และคัมภีร์ฉันทโหมญฐีฎีกา เป็นต้น

๔. คัมภีร์อสังการะ

คัมภีร์อสังการะ หรือคัมภีร์เกฏฐกะ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบการใช้คำ เนื้อความ และสำนวนไม่มีโทษในการรจนาคัมภีร์ด้วยภาษาบาลี ได้แก่ คัมภีร์สุโพธาสังการะ เป็นต้น

คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ทั้ง ๔ เหล่านี้ นิยมใช้เรียนและสอนกันมาแต่โบราณกาล ส่วนในประเทศไทย เคยมีการเรียนการสอนทั้ง ๔ คัมภีร์ แต่ขาดช่วงไป ไม่มีการเรียนการสอนเป็นเวลาเกือบร้อยปี เนื่องจากเนื้อหาสาระมีความละเอียดพิสดาร และต้องใช้เวลาในการศึกษาเรียนรู้ยาวนาน ทั้งยังขาดเอกสารตำราอธิบายขยายความ ทำให้ศึกษาเข้าใจได้ยากและเนิ่นช้า ต่อมา มีนักปราชญ์ผู้ประสงค์จะรื้อฟื้นการเรียนการสอนบาลีใหญ่แบบดั้งเดิมขึ้น อันจะเป็นกุญแจสำคัญสำหรับไขปัญหาข้อสงสัยในภาษาบาลีที่เป็นพระพุทธรพจน์ ให้มีความเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด จึงได้เริ่มทำการเรียนการสอนคัมภีร์บาลีใหญ่เหล่านี้มาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติคัมภีร์อภิธาน

ในยุคก่อนปฐมโพธิกาล มีภาษาที่เก่าแก่และคล้ายคลึงกันที่สุด ๖ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากิต อปป์ภังสะ ปิสาลิจี มาคธี และโสโรเสนี แต่ภาษาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมีเพียง ๓ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากิต และมาคธีหรือบาลี

ภาษาสันสกฤตมีใช้แพร่หลายมากที่สุด เป็นภาษาที่มากไปด้วยสำนวน โวหาร และปริยาย นักปราชญ์จึงเลือกใช้จารึกศาสตร์ ๑๘ ศาสตร์ (อัญจารส วิชฺชา) และศาสตร์ย่อยอีก ๖๔ แขนง (จตุสฏฺฐจิกลา) นอกจากนั้น ยังเป็นภาษาที่ใช้จารึกหลักคำสอนในศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธฝ่ายเหนือคือมหาสังฆิกนิกายที่แยกตัวออกจากเถรวาทเมื่อครั้งการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

ในอดีต มีคัมภีร์อภิธานที่รวบรวมคำศัพท์ที่จารึกอยู่ในคัมภีร์ไตรเวทและคัมภีร์เวทวงศ์ เป็นภาษาสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิษัณฺฑู คัมภีร์อมรโกสะ ต่อมา มีการรจนาคัมภีร์อภิธานเป็นภาษาบาลีขึ้น คือ คัมภีร์อภิธานปทีปิกา รวบรวมคำศัพท์ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ไว้อย่างสมบูรณ์ และมีคัมภีร์อธิบายอีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อภิธานปทีปิกาฎีกา คัมภีร์อภิธานสุจิ คัมภีร์อภิธานนิสสยะ เป็นต้น

คัมภีร์นิษัณฺฑู

คัมภีร์นิษัณฺฑู เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตฉบับย่อที่มีอยู่ในสมัยแรก ได้รวบรวมคำศัพท์ต่างๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์ไตรเพท อันได้แก่ คัมภีร์อิรุเวทหรือฤคเวท คัมภีร์ยชุเวทหรือยชุรเวท และคัมภีร์สามเวท คัมภีร์นิษัณฺฑูนี้มีเนื้อหาน้อย รวมได้ประมาณ ๑๘ หน้ากระดาษพิมพ์เท่านั้น แบ่งเป็น ๕ อัธยาเย (คือ ๕ ปริจเจท)

อัธยาเยแรก ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของแผ่นดิน ๑๒ ศัพท์ ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของทองคำ ๑๕ ศัพท์ ศัพท์ที่มีความหมายว่าท้องฟ้า ๑๖ ศัพท์ เป็นต้น อัธยาเยที่เหลือก็แสดงไวพจน์ของศัพท์คล้ายกันนี้ และยังได้รวบรวมกริยาอาชยาดที่มีความหมายเหมือนกันมาไว้ด้วยกัน เช่น กริยาอาชยาดที่มีความหมายว่า “สว่างไสว” (ชลติ) คือ ภูราชเต ภูราศเต ภูราศุยติ ทิทยติ โสจติ มนุหเต ภนุหเต โรจเต โชยตเต โทยตเต ทุยมตฺ อิติ เอกาทศ ชวฺรติ กรมาณะ^๑

ในพระไตรปิฎกแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสคุณสมบัติของพราหมณ์ ผู้เป็นนักปราชญ์ มีความรู้ถึงฝั่งไตรเพท ว่า

นิรุตติยา จ กุสโล

นิฆณฺณุมหิ วิสารโท

ปทโก เกฏฺฐภวิฑู

จนโทวิจิตฺโตเกวิโท.^๒

เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ รอบรู้ในคัมภีร์อภิธาน ชำนาญในการจำแนกบท
ซ้ำของในคัมภีร์อลังการะ และเก่งกาจในคัมภีร์ฉันทกาศยกลอน

คำว่า “นิษัณฺฏ” ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสนั้น หมายถึงคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตของคัมภีร์ไตรเพทนั่นเอง ไม่ได้หมายถึงคัมภีร์ราชนิษัณฺฏเป็นต้นที่เป็นคัมภีร์สาขาของคัมภีร์อายุรเวท แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกแสดงคัมภีร์นิษัณฺฏไว้ในฐานะคัมภีร์บริวารของคัมภีร์ไตรเพท แม้จะมีเนื้อความเกื้อกูลต่อผู้ศึกษาไตรเพทเป็นอย่างมากก็ตาม แต่เมื่อภาษาสันสกฤตแพร่หลายออกไป และเป็นภาษาที่ยอมรับให้ใช้จารึกวรรณคดีต่างๆ เช่น อิติหาสะ (ประวัติศาสตร์) กาวยะ (กาพย์) นาฏกะ (นาฏศิลป์) เป็นต้น คำศัพท์ที่มีอยู่ในคัมภีร์นิษัณฺฏไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงได้รจนาคัมภีร์อภิธานสันสกฤตขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อมรโกสะ เป็นต้น ซึ่งมีคำศัพท์มากครอบคลุมวรรณคดีต่างๆอย่างทั่วถึงในการรจนาคัมภีร์อภิธานต่างๆเหล่านั้น โบราณจารย์ได้ใช้คัมภีร์นิษัณฺฏนี้เองเป็นต้นแบบ

คัมภีร์อมรโกสะ

คัมภีร์อมรโกสะ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตที่มีชื่อเสียงในยุคต่อมา เป็นที่ยอมรับในหมู่นักปราชญ์มากที่สุด รวบรวมคำศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไววยากรณ์สันสกฤตมีคัมภีร์ปาณินิเป็นต้นไว้อย่างครบถ้วน รจนาโดยพระอมรสีหเถระ ในการรจนานั้นท่านใช้คำศัพท์ที่รัดกุมครอบคลุมเนื้อความได้มาก แสดงนามและลิงค์ไว้อย่างเป็นระเบียบ จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

ศัพท์สำนวนโวหารที่มีอยู่ในคัมภีร์นิษัณฺฏและอมรโกสะนั้น เนื้อความบางส่วนมีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก แต่บางส่วนไม่สอดคล้อง โบราณจารย์ฝ่ายภาษาบาลีสัทมัยนั้น จึงอาศัยคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤต ช่วยในการค้นคว้าพระไตรปิฎก

คัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา

ต่อมา ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ ผู้ทรงกอบปรด้วยทานคุณและศีลคุณเป็นต้น ทรงประสานพระสงฆ์ ๓ วัดใหญ่ที่แตกแยกกัน คือ พระสงฆ์ในวัดมหาวิหาร วัดอภยศิริ และวัดมหาเชตวัน ให้สมัคสมานสามัคคีกันดีแล้ว พระองค์ใส่พระทัยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ทรงรับศาสนากิจในวัดทั้ง ๓ แห่งไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ ตลอดพระชนมายุของพระองค์

พระโมคคัลลานเถระ ราชบัณฑิต ผู้มีข้อวัตรปฏิบัติดีงาม มีสติปัญญาเฉียบแหลม เป็นพระคันถรจนารจารย์ผู้ทรงความรู้ความสามารถ จำพรรษาอยู่ที่วัดมหาเชตวัน เขตเมืองปัลลัตถิ ปัจจุบันเรียกว่าเมืองโปโลนนรุระ อยู่ทางภาคเหนือของประเทศศรีลังกา เมื่อได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ เป็นอย่างดี จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นหลายคัมภีร์ ในบรรดาคัมภีร์ที่ท่านรจนานั้น คัมภีร์ที่ได้รับความนิยมที่สุดคือคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา

ในการรจนาคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกานั้น พระโมคคัลลานเถระได้อาศัยคัมภีร์อภิธานอมรโกสะภาษาสันสกฤตเป็นแบบอย่าง แต่ได้อาศัยนัยต่างๆที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก

สำคัญ ดังจะเห็นวิธีการรจนาคัมภีร์อภิธานนปทีปิกานี้ที่ถ้อยคำน้อยตามพระไตรปิฎก เช่น

ในพระอภิธรรม ถัมมสังคณีนได้ขยายอรรถของบทว่า “ผลโส” ไว้อย่างครบถ้วนว่า “ผลโส ผุสนา สัมผุสนา สัมผุสิตตุด” อธิบายอรรถของบทว่า “จิตต” ไว้ว่า “จิตต มโน มานสิ ทหย์ ปณฺฑริ มโน มนายตนิ มนินฺทริย วิญญาณ วิญญาณกฺขนฺโธ ตชฺชามโนวิญญาณธาดู”^๑ อธิบายอรรถของบทว่า “วิตกโก” ไว้ว่า “ตกโก วิตกโก สงฺกปโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมฺมาสงฺกปโป”^๒ และอธิบายอรรถของบทว่า “ปณฺญา” ไว้ว่า “ปณฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺธิจฺจ โสสลฺลเนปฺปญฺญํ เวทฺทปฺยา จินฺตา อุปปริกฺษา ภูริ เมธา ปริณายิกา วิปฺสฺสนา สมฺปชฺฌญํ ปโตโท ปณฺญา ปณฺณินฺทริยํ ปณฺญาพลํ ปณฺญาสตุฏํ ปณฺญาปสาโท ปณฺญาอาโลโก ปณฺญาโอภาโส ปณฺญาปชฺโชโต ปณฺญารตนิ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ”^๓

จึงเห็นได้ว่า แม้ในพระบาลีก็มีการแสดงบทไวพจน์ไว้ตามสมควร ในบาลีเนตติก็ได้แสดงบทเกี่ยวกับไวพจน์ไว้ในมหาวิงค์ มหานิทเทศ และจุฬนิตเทศ โดยเฉพาะบทที่ลงกิตปัจจัยและบทกิริยาอาชยาต เป็นต้น เช่น

กามยมานสุสชาติ กามยมานสุส อิจฺจมานสุส สาทียมานสุส ปตฺถยมานสุส ปิหยมานสุส อภิชฺปฺปมานสุส.^๔

สฺมิชฺฌตฺติ อิจฺจติ สฺมิชฺฌติ ลภติ ปฏฺฐิลภติ อธิคฺจติ วินฺทติ.^๕

อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานนปทีปิกานี้ ได้อาศัยถ้อยคำจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่างแน่นนอน เพราะคัมภีร์อภิธานนปทีปิกานี้รจนาโดยอาศัยคัมภีร์อมรโกสะ จึงมีเนื้อความบางส่วนใกล้เคียงกับอรรถกถาและฎีกา เช่น

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวปริภาสาว่า

ปฺรายนฺโศ รูปภเเทน	สาหจฺรยาจฺจ กุตฺตรจิตฺ
สฺตฺริปฺนปฺุสฺกํ เฌยฺยํ	ตพฺพิเศชฺวเระ กฺวจิตฺ. ^๖

ปวิรรตเป็นบาลีว่า

ปายโส รูปภเเทน	สาหจฺริยา จ กุตฺตรจิตฺ
ถิปฺนปฺุสฺกํ เฌยฺยํ	ตพฺพิเศสฺสวิ ฺควจิตฺ.

คัมภีร์อภิธานนปทีปิกากล่าวปริภาสามีเนื้อความเหมือนกันว่า

๑ อภ.สจฺ. ๑/๑๘

๒ อภ.สจฺ. ๑/๑๘

๓ อภ.สจฺ. ๑/๑๘

๔ ขุ.มฺหานิ. ๒๘/๒/๒

๕ ขุ.มฺหานิ. ๒๘/๓/๒

๖ อมรโกส คาถา ๓

ภิกฺขุโย รุปนุตฺราสาห-
กฺวจาหจฺจวิธานเนน

จริเยน จ กตฺถจि
เณยฺยํ ถึปนฺนปฺปัสสํ.^๑

นักศึกษ่าพึงทราบความเป็นไปของอดีตถึลึงค์ ปุ่ลึงค์ และนปุ่ลึงค์ ของแต่ละนามคัพพ์ โดยนัย ๓ อย่าง คือ รุปนฺนตฺรณัย ซึ่งมิใช่มากที่สุด สาหจริยนัย และอาหจฺจวิธานนัย ซึ่งมีใช้บ้างไม่มากนัก

คัมภีร์อมรโกสะ กล่าววว่า

สรีรสาธนาเปกฺขิ
นียโม ตฺถ สยํ กมฺมา-

นิจฺจํ ยํ กมฺม ตํ ยโม
นิจฺจมาคนฺตุสาธนํ.^๒

คัมภีร์อภิธานปป์ทีปิกา กล่าววว่า

ยํ เทหสาธนาเปกฺขิ
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ

นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม
อนิจฺจํ นียโม ภเว.^๓

กรรมคือการเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นอันมองหาซึ่งการสำเร็จด้วยกายเป็นนิตยมีอยู่ กรรมนี้ ชื่อว่ายมศีล (ศีล ๕) กรรมมีการรับอุโบสถศีลเป็นต้นอันท่านให้สำเร็จโดยชั่วขณะ บางครั้งบางคราว ชื่อว่าเป็นนียมศีล(อุโบสถศีล)

จะเห็นได้ว่าพระโมคคัลลานเถระรจนาคัมภีร์อภิธานปป์ทีปิกาขึ้น ได้รวบรวมคัพพ์ที่มีเนื้อความคล้ายตามพระพุทฺธพจน์ จากคัมภีร์อมรโกสะมาเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์อภิธานปป์ทีปิกานี้ด้วย ท่านจึงกล่าวไว้ในปริภาสาว่า

ภิกฺขุโย ปโยคมาคมฺม
นิฆณฺฑยฺตุตฺติยจาณีย

โสคเต อาคเม กฺวจि
นามลึงค์ กถียติ.^๔

นามและลึงค์ ที่ข้าพเจ้านำอุทาหรณ์ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระดำรัสของพระสุคตมาไว้โดยมาก ในบางที่นำอุทาหรณ์อันสมควรจากคัมภีร์นิฆณฺฑยฺตุตฺติยมากล่าวไว้ด้วย

คัมภีร์อมรโกสะแบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ คือ ปฐมกัณฑ์ ทุตติยกัณฑ์ และตติยกัณฑ์

คัมภีร์อภิธานปป์ทีปิกา ก็แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ คือ

ลัคคกัณฑ์ที่ ๑ แสดงคำคัพพ์ที่มีความหมายว่า พระพุทฺธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสุร เป็นต้น โดยจัดคำคัพพ์ที่มีเนื้อความเหมือนกัน ไว้ด้วยกัน และได้รวบรวมคำคัพพ์ที่มีใช้เฉพาะใน

พระพุทธศาสนาไว้ด้วย คือคำศัพท์ที่มีเนื้อความว่า กุศล อกุศล ผัสสะ ปัญญา วิตก วิริยะ เป็นต้น

ภูกัณฑ์ที่ ๒ แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ **ภูมिवรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน **ปุรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับเมืองและประเทศ **นรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับมนุษย์ **จตุพพรรณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับบรรณสี่ **อรัญญวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับป่าไม้ **เสลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับภูเขา และ **ปาตาลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับโลกบาดาล

สามัญญกัณฑ์ที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ **วิเสสยาธินวรรค** แสดงศัพท์โวหารที่เป็น บทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลึงค์ทั้ง ๓ **สังกัณณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป **อนเนกัตถวรรค** แสดงบทที่มีเนื้อความหลายอย่าง **อภัยยวรรค** แสดงอรรถของบทอุปสัคและบทนิบาต

การจัดแบ่งเป็นกัณฑ์ในคัมภีร์อภิธานปีทีปิกานี้ หากจะสงเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกัน จะแบ่งได้เพียง ๒ กัณฑ์ คือ **กัณฑ์ที่ ๑** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน **กัณฑ์ที่ ๒** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยอนเนกัตถวรรคและอภัยยวรรคในสามัญญกัณฑ์ที่เหลือ

พระคันถรจนอาจารย์ผู้มีชื่อว่า “โมคคัลลานะ” มีด้วยกันหลายรูป จึงทำให้นักปราชญ์สายบาสิมีความสงสัยว่า พระโมคคัลลานะเถระผู้รจนาคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นเป็นรูปเดียวกันหรือคนละรูป เพราะว่าพระเถระผู้รจนาคัมภีร์วิยาकरणโมคคัลลานะ ก็มีชื่อว่าโมคคัลลานะเช่นกัน นักปราชญ์บางท่านจึงเข้าใจผิดว่า พระโมคคัลลานะผู้รจนาคัมภีร์อภิธานปีทีปิกา กับพระโมคคัลลานะคัมภีร์วิยาकरणโมคคัลลานะเป็นพระเถระรูปเดียวกัน แต่ก็เห็นตรงกันว่าเป็นคนละรูปกับพระโมคคัลลานะมหาสามีผู้รจนาคัมภีร์สัททลักษณะอันเป็นคัมภีร์วิยาकरणบาสิสั้น

แต่โบราณจารย์ส่วนมากลงความเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน เพราะสถานที่อยู่ และมติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้นแตกต่างกัน ดังนี้

พระโมคคัลลานะเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานปีทีปิกา พำนักอยู่วัดมหาเชตวัน เมืองปุลลัตถิ สังกตสโรคามนิกาย ส่วนพระโมคคัลลานะเถระผู้รจนาคัมภีร์วิยาकरण โมคคัลลานะ พำนักอยู่วัดอุปัปาราม เมืองอนูราธปุระ สังกตอตุตตรมุลนิกาย ซึ่งทั้ง ๒ วัด ก็ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศศรีลังกาเหมือนกัน

มติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ ท่าน ก็มีความแตกต่างกัน คือ พระเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานปีทีปิกา จะถือนัยคล้อยตามพระกัจจายนเถระผู้รจนาคัมภีร์วิยาकरणกัจจายนะ ส่วนพระเถระผู้รจนาคัมภีร์วิยาकरणโมคคัลลานะ จะถือนัยต่างออกไป ซึ่งมีข้อวินิจฉัยชี้ให้เห็นดังนี้

คัมภีร์กัจจายนะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท โดยมี นิ นี อว แต่ไม่มี โอ

คัมภีร์อภิธานปีทีปิกา แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท มี นิ นี อว ไม่มี โอ ตามนัยของคัมภีร์กัจจายนะ ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บทเหมือนกัน มี นิ อว โอ แต่ไม่มี นี

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงสามารถวินิจฉัยได้ว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา กับ พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ เป็นคนละรูปกันอย่างแน่นอน

คัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาฎีกา

ในรัชสมัยของพระเจ้าสีหตู (พระยาสีข้างเผือก) มีเมืองปินยะ (วิชัยปุระ) เป็นราชธานีแห่งประเทศพม่า ราว พ.ศ. ๑๘๕๙ มหาอำมาตย์คนหนึ่งชื่อว่าสิริมหาดูรงคพละ เป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ฝ่ายภาษาบาลีและสันสกฤต ได้อาศัยคัมภีร์ต่างๆ ทั้งฝ่ายภาษาบาลีและสันสกฤต รจนาคัมภีร์ฎีกาขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์ในคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา โดยแสดงการวิเคราะห์หรือรรถของศัพท์ แยกธาตุปัจจัย และแสดงวิธีสำเร็จรูปของบทตามนิรุตตินัย ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า “อภิธานปัปทีปิกาฎีกา” ซึ่งได้รับความนิยมใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวางมาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาสุจิ

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาฎีกาได้อธิบายขยายความ แสดงรูปวิเคราะห์ และแยกธาตุปัจจัยไปตามลำดับบทที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา ยากต่อการค้นหาบทต่างๆ ครั้นในราว พ.ศ. ๒๔๓๖ พระสุภูติเถระชาวสีหฬได้เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นใหม่ชื่อว่า “อภิธานปัปทีปิกาสุจิ” โดยเรียงบทไปตามลำดับอักษรเพื่อให้สะดวกต่อการค้นหาคำศัพท์ ใช้วิธีการแสดงรูปวิเคราะห์ การแยกธาตุ แยกปัจจัยตามคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาฎีกา และได้เพิ่มเติมข้อความที่นำมาจากคัมภีร์สัททนีติและคัมภีร์สันสกฤตที่ควรรู้ควรเข้าใจมารวมไว้ด้วย จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมศัพท์อภิธานไว้อย่างสมบูรณ์ควรค่าแก่การมีไว้เพื่อศึกษาค้นคว้าเพิ่มขึ้นอีกคัมภีร์หนึ่ง

คัมภีร์อภิธานนิสสยะ

มีการค้นพบศิลาจารึกที่แสดงหลักฐานการจารึกเมื่อ จ.ศ. ๘๐๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๘๖ ที่วัดแตกหน่วย แวกจีเอง เมืองพุกาม ประเทศสหภาพพม่า กล่าวถึงคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกานิสสยะ รวมไว้ในบัญชีรายชื่อพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ ที่สร้างถวายไว้พร้อมกันกับวัด จึงทราบได้ว่ามีคัมภีร์นิสสยะของคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกาเกิดขึ้นก่อนแล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในสมัยเมืองปินยะเป็นราชธานีนั่นเอง

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระอัครคัมภีร์มาภิวังสเถระ วัดดอกยาราม เมืองมณฑล ประเทศสหภาพพม่า ได้รจนาคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่ ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า “อภิธานนิสสยะ” และใน พ.ศ. ๒๕๒๓ พระเกลาสเถระ วัดมหาวิสุตาราม เมืองปชุกกุ ประเทศสหภาพพม่าเช่นกัน ได้รจนาคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า “ปชุกกุอภิธานนิสสยะ”

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานนิสสยะทั้ง ๒ ฉบับนั้น เป็นคัมภีร์อภิธานที่ท่านแปลสู่ภาษาพม่า จึงเป็นประโยชน์แก่กุลต่อผู้รู้ภาษาพม่าเท่านั้น

คัมภีร์อภิธานในประเทศไทย

ประเทศไทยได้นำคัมภีร์อภิธานปทีปิกามาศึกษาและพิมพ์เผยแพร่ ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์อภิธานปทีปิกาฉบับฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยว่า “พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย ฉบับของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ ทรงเรียบเรียงถวายเพื่อเป็นราชพลีธรรมบรรณาการ แต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖”^๑

ก่อนพระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เคยมีคัมภีร์อภิธานปทีปิกาแปลเป็นภาษาไทยฉบับโบราณ แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แปลและเรียบเรียงในสมัยใด

คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแปล ฉบับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นฉบับพิมพ์ดีดใช้ถ่ายเอกสาร ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๙ ในนามชมรมนิรุกติศึกษา เพื่อใช้เป็นหลักสูตรที่ ๒ ในชั้นเรียนคัมภีร์บาลีใหญ่

เมื่อนักศึกษาและนักค้นคว้า ได้เรียนคัมภีร์อภิธานปทีปิกาแล้ว ทรงจำไว้ได้ จนขึ้นใจแล้ว ย่อมสามารถเข้าใจเนื้อความที่สุมลุ่มลึกได้โดยง่าย และเข้าใจพระบาลีที่เป็นพระพุทฺธพจน์ทั้ง ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ได้โดยไม่ยากลำบาก เพราะฉะนั้น ท่านพระโมคคัลลานเถระ จึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกานี้ก่อนจบสัคคกัณฑ์ที่ ๑ ว่า

ธาวเรนโต ชนตุ สเสนห- มภิธานปทีปิก
ขุททกานยตถชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสฺขิ.^๒

ผู้ศึกษาได้ ทรงจำคัมภีร์อภิธานปทีปิกา ซึ่งมีศัพท์และไวพจน์ต่างๆ ที่นำเสนอไว้ได้แล้ว ย่อมเข้าใจอรรถาธิบายน้อยบ้าง มากบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เป็นต้น ได้โดยง่าย

ดังนั้นการเรียนการสอนแบบพิสดาร นับว่ามีความจำเป็นมาก ต้องใช้ตำราช่วยอีกจำนวนมาก ซึ่งปัจจุบันมีอยู่น้อยยังไม่ครบสมบูรณ์ ทำให้เป็นที่ลำบากแก่ผู้เรียนผู้สอนอย่างมาก ดังนั้น ผู้เคยศึกษาคัมภีร์นิรุกติศาสตร์คือคัมภีร์บาลีใหญ่มาแล้ว จึงพากันพยายามจัดทำตำราฉบับแปลบ้าง อธิบายบ้าง คู่มือการเรียนการสอนบ้าง เพื่อใช้ประกอบในการศึกษา คัมภีร์นิรุกติศาสตร์นี้ให้ง่ายและแพร่หลายต่อไป

๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย ส่งถึงเจ้าอาวาสวัดราชบพิธ เรื่อง ลิขสิทธิ์แห่งพระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๐๗, พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒ อภิธาน. ๑/๑๗๔

คัมภีร์อภิธานวรรณนา

คำว่า “อภิธาน” แปลว่า “ชื่อ” เหมือนกับนามศัพท์ และคำว่า “วรรณนา” แปลว่า “อธิบาย ขยายความพร้อมทั้งยกหลักฐานอ้างอิง” เรียบเรียงขึ้นโดยตั้งใจให้มีทั้งภาคภาษาบาลี ภาคคำแปล และคำอธิบาย อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อขยายเนื้อความในคัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกาให้แจ่มแจ้ง โดยคล้อยตาม นัยของคัมภีร์บริวาร คือ คัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกาฎีกา คัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกาสูจิ คัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกา แปล คัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกานิสสยะ คัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกาฎีกาแปล คัมภีร์ธาตวัตถุสังคหะ และคัมภีร์ ธาตุปัจจัยที่ปนี เป็นต้น ทั้งได้ยกหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น มาแสดงอ้างอิง ไว้ด้วย เพื่อให้เห็นวิธีการใช้อภิธานศัพท์ในที่นั้นๆ และช่วยให้วินิจฉัยเนื้อความของคำบาลีได้อย่างถูกต้อง

เนื้อความที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา

คัมภีร์อภิธานวรรณนาฉบับนี้ ประกอบด้วยเนื้อความ ๙ ส่วน คือ

๑. เนื้อความที่เป็นคาถาบาลีในคัมภีร์อภิธานฉบับที่ปีกาทั้งหมด ๑,๒๒๑ คาถา ประกอบด้วย ส่วนต้นคือปณามคาถา ปฏิญญา และปริภาสา ๙ คาถา ส่วนกลางคืออภิธานศัพท์ ๑,๒๐๓ คาถา และส่วนปลายคือนิคมนคาถา ๙ คาถา
๒. เนื้อความที่เป็นอภิธานศัพท์ ๓ อย่าง คือ นาม อุปสัค และนิบาต มากกว่า ๗,๐๐๐ ศัพท์ ที่ ยกมาตั้งเรียงไว้เป็นหมวดหมู่ หลายศัพท์มีความหมายเดียวกันก็มี ศัพท์เดียวมีความหมายก็มี แสดงไปตามลำดับ ตั้งแต่คาถาที่ ๑ ถึง ๑,๒๐๓
๓. เนื้อความที่แสดงการแยกอภิธานศัพท์ออกให้เห็นธาตุและปัจจัยตัวเดิม เพื่อเชื่อมโยงเนื้อความ กับสภาพของศัพท์นั้นๆ ตามความเป็นจริง
๔. เนื้อความที่เป็นคำแปลภาษาไทย ใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายเหมาะแก่กาลสมัย
๕. เนื้อความที่แสดงรูปวิเคราะห์ให้เห็นความหมายของศัพท์นั้นๆ ทั้งภาษาบาลีและคำแปล
๖. เนื้อความที่เป็นอุทาหรณ์ของศัพท์พร้อมทั้งคำแปล ได้ยกมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์นिरุตติอื่นๆ เพื่อให้เห็นวิธีการใช้ศัพท์นั้นๆ ในคัมภีร์ต่างๆ
๗. เนื้อความที่เป็นคำอธิบายของอภิธานศัพท์ที่ยังไม่ชัดเจน ทำให้ได้เนื้อความชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้ เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ใช้คัมภีร์เล่มนี้เป็นคู่มือในการศึกษาและค้นคว้าพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น
๘. เนื้อความที่เป็นอภิธานานุกรม จัดลำดับศัพท์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยเรียงไว้ส่วนท้ายของ คัมภีร์ เพื่ออำนวยความสะดวกในการค้นหาศัพท์
๙. เนื้อความที่เป็นธาตวัตถุานุกรม จัดลำดับธาตุพร้อมความหมายไว้ส่วนท้ายคัมภีร์ ต่อจาก อภิธานานุกรม เพื่ออำนวยความสะดวกในการค้นหาธาตุของแต่ละศัพท์ให้ง่ายขึ้น

คำแนะนำการใช้คัมภีร์อภิธานวรรณนา

การใช้หนังสือเล่มนี้ให้ได้ประโยชน์สูงสุดนั้น ต้องเข้าใจวิธีการใช้ให้ถูกต้องก่อน ซึ่งคำแนะนำส่วนมากมีอยู่แล้วในปริภาสาของคัมภีร์นี้ คาถาที่ จ-จ ในที่นี้จะขอแนะนำข้อที่ปริภาสายังไม่ได้กล่าวถึง ดังนี้

บทว่า “ภเว” ในคาถาทัวไป เป็นกิริยาอาชยาด มีความหมายสามัญว่า “ยอมมี ย่อมเป็น”

แม้บทว่า “ภเว” จะสำเร็จรูปมาจาก ภูธาตุ + อปัจจัย + ติ มิ วัตตมานวิภัตติ ตู มิ ปัญจมิ วิภัตติ และ เอยย เอยยาลิ เอยยยามิ เอยยํ สัตตมิวิภัตติ โดยการวูทธิ อุ ของ ภูธาตุเป็น โอ อาเทศ โอ เป็น อว และอาเทศ ติ มิ ตู มิ เอยย เอยยาลิ เอยยยามิ เอยยํ วิภัตติเป็น เอ เหมือนกันก็ตาม แต่ก็หมายเอาเฉพาะ ภู+อ+ติ เท่านั้น เพราะว่าอรรถของวิภัตติที่เหลือนั้นไม่เหมาะที่จะนำมาประกอบในที่นี้

บทว่า “ลिया, ลियฺ” ก็มีความหมายสามัญว่า “ยอมมี, ย่อมเป็น” เช่นเดียวกัน สำเร็จรูปมาจาก อสธาตุ+อปัจจัย+เอยย เอยยํ สัตตมิวิภัตติ มีการลบสระ อ ต้นธาตุ แล้วอาเทศ เอยย เป็น อिया และอาเทศ เอยยํ เป็น อियฺ

หลักการแปลคัมภีร์อภิธานวรรณนา

การแปลภาษาบาลีสู่ภาษาไทยที่ผู้แปลนำมาใช้ในการแปลคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกานี้ ใช้หลักตามนัยที่นิยม ๓ นัย คือ

- ๑. สัททนต์นัย** แปลตามศัพท์หรือแปลยกศัพท์ คือ ยกศัพท์บาลีขึ้นมาแล้ว แปลให้ได้เนื้อความถูกต้องตามหลักภาษา เช่น พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสติ เป็นต้น ให้แปลอย่างนี้ พุทฺโธ พระผู้ตรัสรู้ เทเสติ ย่อมทรงแสดง ธมฺมํ ซึ่งพระธรรม
- ๒. อธิปายนต์นัย** แปลอธิบายให้ได้เนื้อความ เช่น พุทฺโธ พระผู้ตรัสรู้ริยสัจ ๔ เป็นต้น
- ๓. โวหารนต์นัย** แปลตามสำนวนที่ชาวโลกนิยม เช่น พุทฺโธ พระพุทธเจ้า

นิรุตตินัย

นิรุตตินัย คือวิธีการทำตัวรูป เป็นวิธีประกอบธาตุ ปัจจัย และวิภัตติให้เข้ากันสำเร็จเป็นบทนั้นๆ ขอใช้นัยของคัมภีร์ไวยากรณ์ปทฺรูปลิตฺธิ เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงวิธีการสำเร็จรูปแห่งบทได้ชัดเจนดี ไม่ยากเกินไป และเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่คัมภีร์เดียวที่ยังมีการเรียนการสอนอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งนักศึกษา นักค้นคว้าสามารถเทียบเคียงได้จากต้นฉบับภาษาบาลีและภาษาไทยแปลอธิบาย

ภาษาบาลีแม้จะมีศัพท์ต่างๆ อยู่เป็นจำนวนมากก็จริง แต่สามารถจำแนกออกเป็น ๔ บท คือ

- ๑. นามบท** หรือนามศัพท์

๒. **อาชยาดบท** หรือกริยาศัพท์
๓. **อุปสัคคบท** หรืออัพยยศัพท์
๔. **นิบาตบท** หรืออัพยยศัพท์

ดังนั้น พระโบราณจารย์ จึงรจนาไว้ว่า

ปทํ จตฺตฺพธิํ วุตตํ นามาชฺยาโดปสคฺคณฺจ
นิปาตญฺจาติ วิญญฺหิ อสุโส ชฺลฺวาภิชาวติ.^๑

ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า บทมี ๔ อย่าง คือ นาม อาชยาด อุปสัค และนิบาต
ตัวอย่างว่า อสุโส ชลฺ อภิ-ชาวติ

ในคานานี้ บทว่า “อสุโส ม้า” เป็นนามบท, “ชลฺ ทราบว่า” เป็นนิบาตบท, “อภิ เร็ว” เป็น
อุปสัคคบท, “ชาวติ วิ่ง” เป็นอาชยาดบท

นาม คือนามศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตตินาม ๑๔ ตัว คือ ลี โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ,
สฺมา หิ, ส นํ, สฺมี สฺ ได้แก่ สุตฺนาม คุณนาม สัพพนาม สมาสนาม ตัถฺหิตนาม และกิตกนาม

อาชยาดหรือกริยา คือบทที่สำเร็จรูปมาจากธาตุ ปัจจัย และวิภัตติอาชยาด

อุปสัค นิบาต และบทที่มีตฺนาหิปัจจัยประกอบอยู่ท้าย มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอัพยยศัพท์
ก็ประกอบบรรดของ ลี วิภัตติเป็นส่วนมาก

วิธีสำเร็จรูปของศัพท์

การเปลี่ยนแปลงอักษรเพื่อให้สละสลวยในการอ่าน สวด สาธยายในจฺณณียะ (ร้อยแก้ว) และให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ในคานา (ร้อยกรอง) วิธีที่นำมาใช้ทำตัวรูปให้สำเร็จเป็นบทในคัมภีร์อภิธานวรรณานี้
(ได้แสดงวิธีสำเร็จรูปไว้ในวงเล็บต่อการวิเคราะห์ศัพท์) ถือนัยตามคัมภีร์ปทฺฐปฺลิตฺติเป็นหลัก โดยมี ๙
วิธี ดังนี้

๑. **โลปวิธี** วิธีลบอักษร คือ ลบสระหน้าก็มี ลบสระหลังก็มี ลบพยัญชนะก็มี ลบนิคหิตก็มี
๒. **อาเทศวิธี** วิธีอาเทศหรือแปลงอักษร คือ อาเทศสระเป็นสระก็มี อาเทศสระเป็นพยัญชนะก็มี
อาเทศพยัญชนะเป็นพยัญชนะก็มี
๓. **อาคมวิธี** วิธีลงอักษรอาคมมาประกอบเพิ่มเติม
๔. **วิการวิธี** วิธีวิการ วิบริด เปลี่ยนแปลง หรือกลับอักษร
๕. **ปกติวิธี** วิธีคงรูปไว้ตามปรกติเดิม เพื่อไม่ให้ผิดเพี้ยนไป
๖. **ทิมวิธี** วิธีที่ชะหรือทำสระเสียงสั้นให้มีเสียงยาว

- ๗. **รัสสวิติ** วิธีรัสสะหรือทำสระเสียงยาวให้มีเสียงสั้น
- ๘. **สัญญโคควิ** วิธีซ้อนพยัญชนะตามหลักพยัญชนะสังโยค
- ๙. **วูทวิธิ** วิธีวูทหรือพฤตวิสระ อ เป็น อา, อิ อี เป็น เอ, อุ อู เป็น โอ หลังจากการลบ ฌ อนุพันธ์ปัจจัย เป็นต้น

ผู้ศึกษาคัมภีร์มหานิรุตติจะได้รับอนิสงส์ ๙ ประการ

การศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์นิรุตติศาสตร์ทั้ง ๔ สายคัมภีร์ ที่กล่าวมาแล้ว มีประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง แก่มวลมนุษยชาติ และแก่พระพุทธศาสนา ดังนี้

- ๑. **อกุชรโกสลลดา** เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในอักขรวิธีของภาษาบาลีอย่างถูกต้องชัดเจน
- ๒. **ปทโกสลลดา** เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในบททั้ง ๔ คือ นาม อาชยาด อุปลัก และนิบาต เป็นอย่างดี
- ๓. **ปทตลโกสลลดา** เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อความของบทเป็นอย่างดี
- ๔. **พหูชนหิตการตา** เป็นผู้สร้างประโยชน์แก่อกุลแก่ประชาชนจำนวนมาก
- ๕. **ธมฺมทายาทตา** เป็นผู้สืบทอดและถ่ายทอดพระสัทธรรมได้เป็นอย่างดี
- ๖. **สาสนายุสนุดติกตา** เป็นผู้สามารถสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้มั่นคง
- ๗. **ธมฺมานุธมฺมจาริตา** เป็นผู้ที่มีปกติประพฤติธรรมตามสมควรแก่ธรรม
- ๘. **อทุกุกราทิคมตา** เป็นผู้สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้โดยไม่ยาก
- ๙. **สมฺโมทจิตตตา** เป็นผู้ที่มีจิตเบิกบานอยู่อย่างสม่ำเสมอ

สำนักเรียนบาลีใหญ่ในประเทศไทย

สำนักเรียนบาลีใหญ่วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นสำนักแม่ที่ได้อริยโณปกรณ์เรียนการสอนคัมภีร์บาลีใหญ่ พระธัมมานันทมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาบัณฑิต เป็นผู้บริหารการศึกษา

สำนักเรียนบาลีใหญ่วัดหาดใหญ่สิตาราม ตำบลควนลัง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา พระมหาสมโภชน์ กิจจสารโ เป็นผู้บริหารการศึกษา

ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะ ๒๕ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พระมหาสมปอง มุทิโต เป็นผู้บริหารการศึกษา (ปัจจุบันย้ายไปอยู่ที่ ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม ๓๓๓ หมู่ ๖ บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี)

สำนักเรียนบาลีวัดม่อนเจริญธรรม ตำบลปงดอน อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง พระมหาเขมานันท์ เขมาจาโร เป็นผู้บริหารการศึกษา (ปัจจุบันปิดทำการสอนแล้ว)

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม พระธรรมโมลี (ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร) เป็นผู้บริหารการศึกษา

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

นอกจากสำนักการศึกษาบาลีใหญ่ทั้ง ๕ แห่งนี้แล้ว ยังมีสำนักการศึกษาอื่นๆ ที่กำลังเริ่มเปิดทำการเรียนการสอนไวยากรณ์บาลีใหญ่เพิ่มขึ้นอีกหลายแห่ง ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการรื้อฟื้นรูปแบบการเรียนการสอนวิชาบาลีใหญ่ให้แพร่หลายออกไป

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิง

อุทาหรณ์ที่ยกมาแสดงเป็นหลักฐานอ้างอิงในคัมภีร์อภิธานวรรณานี้ นำมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจากคัมภีร์นิตฺตติตต่าง ๆ อีกหลายคัมภีร์ มีคำย่อและคำเต็ม ลำดับเล่ม และหัวใจ ดังนี้

พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม			
คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค ปจฺมภาค	๑	อา
วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค ทุตฺตยภาค	๒	ปา
วิ.ภิกฺขุขุณี.	วินยปิฎก ภิกฺขุขุณีวิภงฺค	๓	
วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวคฺค ปจฺมภาค	๔	มะ
วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวคฺค ทุตฺตยภาค	๕	
วิ.จฺลล.	วินยปิฎก จฺลลวคฺค ปจฺมภาค	๖	จุ
วิ.จฺลล.	วินยปิฎก จฺลลวคฺค ทุตฺตยภาค	๗	
วิ.ป.	วินยปิฎก ปรีวาร	๘	ปะ
พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม			
คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลฺกขณฺธวคฺค	๙	ที
ที.มหา.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค	๑๐	
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฎิกฺกวคฺค	๑๑	
ม.มฺ.	มชฺฌิมนิกาย มฺูลปณฺณาส	๑๒	มะ
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส	๑๓	
ม.อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส	๑๔	
ลฺ.ส.	ลฺยฺตฺตนิกาย สคฺคาถวคฺค	๑๕	ลฺัง
ลฺ.นิ.	ลฺยฺตฺตนิกาย นิตฺทานวคฺค	๑๖	
ลฺ.ข.	ลฺยฺตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค	๑๗	

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
สั.สฬา.	สัษฺยุตฺตนิกาเย สฬายตฺตนวคฺค	๑๘	สัง
สั.มหา.	สัษฺยุตฺตนิกาเย มหาวารวคฺค	๑๙	
อง.เอกก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย เอกกนิปาต	๒๐	อัง
อง.ทูก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย ทูกนิปาต		
อง.ติก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย ติกนิปาต		
อง.จตุกก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย จตุกกนิปาต		
อง.ปญจก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย ปญจกนิปาต	๒๑	
อง.ฉก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย ฉกนิปาต	๒๒	
อง.สตตก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย สตตกนิปาต		
อง.อฏฐก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย อฏฐกนิปาต		
อง.นวก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย นวกนิปาต		
อง.ทสก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย ทสกนิปาต	๒๓	
อง.เอกาทสก.	องฺคฺคฺตฺตฺตนิกาเย เอกาทสกนิปาต	๒๔	
ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาเย ขุทฺทกปาฐ	๒๕	ขุ
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาเย ธมฺมปท		
ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาเย อุทาน		
ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาเย อิติวุตฺตก		
ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาเย สุตฺตนิปาต	๒๖	
ขุ.วิ.	ขุทฺทกนิกาเย วิมานวตฺถ		
ขุ.เปต.	ขุทฺทกนิกาเย เปตวตฺถ		
ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาเย เถรคาถา		
ขุ.เถรี.	ขุทฺทกนิกาเย เถรีคาถา	๒๗	
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาเย ชาตก ปจฺจมภาค		
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาเย ชาตก ทุตฺตยภาค		
ขุ.มหา.	ขุทฺทกนิกาเย มหานิทฺเทส		
ขุ.จุฬ.	ขุทฺทกนิกาเย จุฬนิทฺเทส	๒๘	
ขุ.ปฎิ.	ขุทฺทกนิกาเย ปฎิสมฺภิทามคฺค	๒๙	
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาเย อปทาน ปจฺจมภาค	๓๐	
		๓๑	
		๓๒	

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
ขุ.ปฎิ.	ขุทฺตทกนิกาย ปฎิสมฺภิกทามคฺค	๓๑	ขุ
ขุ.อป.	ขุทฺตทกนิกาย อปทาน ปจฺมภาค	๓๒	
ขุ.อป.	ขุทฺตทกนิกาย อปทาน ทฺตติยภาค	๓๓	
ขุ.พทุธ.	ขุทฺตทกนิกาย พทุธวํส		
ขุ.จริยา.	ขุทฺตทกนิกาย จริยาปิฎก		

พระอภิธัมมปิฎก ๑๒ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
อภิ.สง.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณี	๓๔	สัง
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺก	๓๕	วิ
อภิ.ธา.	อภิธมฺมปิฎก ธาตุกถา	๓๖	ธา
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคผลปญฺญตฺตติ		ปุ
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺถุ	๓๗	กะ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฎก ยมก ปจฺมภาค	๓๘	ยะ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฎก ยมก ทฺตติยภาค	๓๙	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจจาน ปจฺมภาค	๔๐	ปะ
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจจาน ทฺตติยภาค	๔๑	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจจาน ตฺตติยภาค	๔๒	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจจาน จตฺตตฺถภาค	๔๓	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจจาน ปญฺจจภาค	๔๔	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจจาน ฉนฺนจภาค	๔๕	

คัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ๘ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
วิ.อฎ.	วินัยปิฎก ปาราชิกกณฐาทิอฎจกถา (สมนุตปาสาทิกา)	๒ เล่ม
วิ.มหา.อฎ.	วินัยปิฎก มหาวกคคาทิอฎจกถา (สมนุตปาสาทิกา)	๑ เล่ม
กงฺขา.	กงฺขาวิตฺรณී	๑ เล่ม
วิ.สงคฺห.	วินยสงคฺห	๑ เล่ม
วิ.นิจฺฉย.	วินยวินิจฺฉย	๑ เล่ม
อฺตุตฺตรวี.	อฺตุตฺตรวินิจฺฉย	
ขุทฺทลิกฺข	ขุทฺทลิกฺข	๑ เล่ม
มฺลลิกฺข	มฺลลิกฺข	

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
ที.สี.อฎ.	ทีฆนิกาย สีลฺกขนฺธวคฺคอฎจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ที.มหา.อฎ.	ทีฆนิกาย มหาวกคคอฎจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.อฎ.	ทีฆนิกาย ปาฎิกวคฺคอฎจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ม.มฺ.อฎ.	มชฺฉิมนิกาย มฺลปณฺณาสอฎจกถา (ปปญฺจสุทฺถี)	๒ เล่ม
ม.ม.อฎ.	มชฺฉิมนิกาย มชฺฉิมปณฺณาสอฎจกถา (ปปญฺจสุทฺถี)	๑ เล่ม
ม.อ.อฎ.	มชฺฉิมนิกาย อฺปริปณฺณาสอฎจกถา (ปปญฺจสุทฺถี)	๑ เล่ม
สํ.ส.อฎ.	สํยฺตฺตินิกาย สคฺคาถวคฺคอฎจกถา (สํารตฺตปฺปกาลินี)	๑ เล่ม
สํ.น.อฎ.	สํยฺตฺตินิกาย นิกาน-ชนฺธวคฺคอฎจกถา (สํารตฺตปฺปกาลินี)	๑ เล่ม
สํ.สพฺา.อฎ.	สํยฺตฺตินิกาย สพฺายตฺน-มหาวกคคอฎจกถา (สํารตฺตปฺปกาลินี)	๑ เล่ม
อจฺ.เอกก.อฎ.	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย เอกกนิปาทอฎจกถา (มโนรตฺตปฺปรณี)	๑ เล่ม
อจฺ.ทูก.อฎ.	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย ทูก-จตฺตูกนิปาทอฎจกถา (มโนรตฺตปฺปรณี)	๑ เล่ม
อจฺ.ปญฺจก.อฎ.	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย ปญฺจกาทินิปาทอฎจกถา (มโนรตฺตปฺปรณี)	๑ เล่ม
ขุทฺทก.อฎ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจอฎจกถา (ปรมตฺตชฺชิติกา)	๑ เล่ม
ตฺมม.อฎ.	ขุทฺทกนิกาย ตฺมมปทอฎจกถา	๒ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
อุทาน.อญ.	ขุททกนิกาย อุทานอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
อิติวุตฺ.อญ.	ขุททกนิกาย อิติวุตฺตกอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
สุตฺตนิ.อญ.	ขุททกนิกาย สุตฺตนิปาตอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
วิมาน.อญ.	ขุททกนิกาย วิมานวตฺถอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
เปต.อญ.	ขุททกนิกาย เปตวตฺถอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
เถร.อญ.	ขุททกนิกาย เถรคาถาอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
เถรี.อญ.	ขุททกนิกาย เถรีคาถาอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
ชา.อญ.	ขุททกนิกาย ชาตกอญจกถา	๑๐ เล่ม
มหานิ.อญ.	ขุททกนิกาย มหานิทฺเทศอญจกถา (สทฺธมฺมปฺปชฺไซติกา)	๑ เล่ม
จูฬนิ.อญ.	ขุททกนิกาย จูฬนิทฺเทศอญจกถา (สทฺธมฺมปฺปชฺไซติกา)	๑ เล่ม
ปฎิสํ.อญ.	ขุททกนิกาย ปฎิสมฺภิทามคฺคอญจกถา (สทฺธมฺมปฺปชฺไซติกา)	๒ เล่ม
อป.อญ.	ขุททกนิกาย อปทานอญจกถา (วิสุทฺธชนวิลาสิณี)	๒ เล่ม
พุทฺธวํ.อญ.	ขุททกนิกาย พุทฺธวํสอญจกถา (มตฺตฺตถวิลาสิณี)	๑ เล่ม
จริยา.อญ.	ขุททกนิกาย จริยาปิฎกอญจกถา (ปรมตถที่ปนี)	๑ เล่ม
เนตฺติอญ.	เนตฺติอญจกถา	๑ เล่ม
มิลินฺท.	ขุททกนิกาย มิลินฺทปญฺหาปกรณํ	๑ เล่ม
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค	๒ เล่ม

อรรถกถาพระอภิธัมมปิฎก ๕ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
อภิ.สง.อญ.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคิณีอญจกถา (อญฺจสาสิณี)	๑ เล่ม
อภิ.วิ.อญ.	อภิธมฺมปิฎก วิภังคอญจกถา (สมโหมทวิเนทานิ)	๑ เล่ม
อภิ.ปญจ.อญ.	อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอญจกถา (อญฺจสาสิณี)	๑ เล่ม
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห	๑ เล่ม
อภิ.วตฺตาร.	อภิธมฺมวตฺตาร	๑ เล่ม

คัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก ๑๑ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
วชิร.	วชิรพุทธิ	๑ เล่ม
สารตถ.	สารตถทีปนี	๓ เล่ม
วิมติ.	วิมติวิโนทนี	๒ เล่ม
กงฺขาฎี.	กงฺขาวิตฺรณีปุราณฎีกา	๑ เล่ม
กงฺขา.อภิฎี.	กงฺขาวิตฺรณีอภิณวฎีกา (วินยตถมถฺชฺสา)	๑ เล่ม
วินยาลงฺการ.	วินยาลงฺการฎีกา	๒ เล่ม
วิ.นิจฺฉยฎี.	วินยวินิจฺฉยฎีกา	๒ เล่ม
อุตฺตรวิ.ฎี.	อุตฺตรวินิจฺฉยฎีกา	
ชฺุทฺทลิกฺษา.ฎี.	ชฺุทฺทลิกฺษาปุราณฎีกา	๑ เล่ม
ชฺุทฺทลิกฺษา.อภิฎี.	ชฺุทฺทลิกฺษาอภิณวฎีกา	

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก ๑๗ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
ที.สี.ฎี.	ทีฆนิกาย สีลฺกฺขนธฺวคฺคฎีกา (ลีนตถปกาลินี)	๑ เล่ม
ที.มหา.ฎี.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคฎีกา (ลีนตถปกาลินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.ฎี.	ทีฆนิกาย ปาฎีกวคฺคฎีกา (ลีนตถปกาลินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.อภิฎี.	ทีฆนิกาย สีลฺกฺขนธฺวคฺคอภิณวฎีกา (สาธฺวิลาสินี)	๒ เล่ม
ม.มฺุ.ฎี.	มชฺุณฺณนิกาย มฺุลปณฺณาสฎีกา (ลีนตถปกาลินี)	๒ เล่ม
ม.ม.ฎี.	มชฺุณฺณนิกาย มชฺุณฺณ-อุปฺริปณฺณาสฎีกา (ลีนตถปกาลินี)	๑ เล่ม
ลฺ.ฎี.	ลฺยฺตุตฺตินิกาย ลฺยฺตุตฺตฎีกา (ลีนตถปกาลินี)	๒ เล่ม
องฺ.ฎี.	องฺคฺตุตฺตรนิกาย องฺคฺตุตฺตรฎีกา (สารตถมถฺชฺสา)	๓ เล่ม
ธมฺม.ฎี.	ธมฺมปทมหาฎีกา	๑ เล่ม
เนตฺติ.ฎี.	เนตฺติฎีกา	๑ เล่ม
เนตฺติ.วิ.	เนตฺติวิภาวินี	
วิสุทฺธิ.ฎี.	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ปรมตถมถฺชฺสา)	๒ เล่ม

ฎีกาพระอภิธัมมปิฎก ๑๐ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
มูลฎีกี.	อภิธัมมปิฎก ธรรมสังคินี-วิงศ-ปณฺจปกรณมูลฎีกา	๓ เล่ม
อนุฎีกี.	อภิธัมมปิฎก ธรรมสังคินี-วิงศ-ปณฺจปกรณอนุฎีกา	
มณฺฑิตีป.	มณฺฑิตีป	๒ เล่ม
มธฺฎีกี.	มธฺฎีกา (มธฺสารตฺถทีปนี)	๒ เล่ม
สงฺคห.ฎีกี.	อภิธัมมตฺถสงฺคห.ฎีกา (อภิธัมมตฺถวิภาวินี)	๑ เล่ม
มณฺนิมณฺฑ.	มณฺนิสารมณฺฑุสา	๒ เล่ม

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลี-สันสกฤตและปกรณ์อื่น ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
กจฺจายน.	กจฺจายนสฺสุด (ฉบับชมรมนินฺรุตติคฺศึกษา)	๑ เล่ม
นฺยาส.	นฺยาสปกรณ (ฉบับวัดท่ามะโอ)	๑ เล่ม
รฺูปลฺลิตฺติ.	ปทรฺูปลฺลิตฺติ (ฉบับชมรมนินฺรุตติคฺศึกษา)	๑ เล่ม
โมคฺ.	โมคฺคฺลฺลานปกรณ (ฉบับวัดท่ามะโอ)	๑ เล่ม
โมคฺ.ปณฺจิก.	โมคฺคฺลฺลานปณฺจิก (ฉบับอักษรมหา)	๑ เล่ม
นินฺติ.สฺสุด.	สทฺทนินฺติ สฺสุดมาลา (ฉบับภุมิพลโลกิย)	๑ เล่ม
นินฺติ.ธ.	สทฺทนินฺติ ธ.	๑ เล่ม
ปาณินฺย	ปาณินฺย (อษฺฎาธฺยายี) (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
กาดนฺต	กาดนฺต (กลาปวฺยากรณ) (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
กาลิก	กาลิก (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
อมร.	อมรโกสอภิธาน	๑ เล่ม
อมร.ฎีกี.	อมรโกสฎีกา	๑ เล่ม
มจฺจลตฺถ.	มจฺจลตฺถทีปนี	๒ เล่ม
อลงฺการ.	สฺุโพธาลงฺการ	๑ เล่ม
ทาจาวฺส.	ทาจาวฺส (ฉบับอักษรมหา)	๑ เล่ม
อมรมาลา.	อมรมาลาลิกโกกาทฺ (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
มหาปณฺาม.	มหาปณฺาม (ฉบับอักษรมหา)	๑ เล่ม
ปาจิตฺยาทิ.	ปาจิตฺยาทิโยชนา	๑ เล่ม
สทฺทตฺถ.	สทฺทตฺถเภทจินฺดา	๑ เล่ม

สารบัญ

หัวข้อเรื่อง	หน้า
หัวใจนักศึกษามหาวิทยาลัย	[1]
อารัมภกถา	[3]
คัมภีร์	[4]
คัมภีร์มหานิรุตติ (บาลีใหญ่) ๔ คัมภีร์	[5]
๑. คัมภีร์ไวยากรณ์	[5]
๒. คัมภีร์อภิธาน	[6]
๓. คัมภีร์ฉันท	[6]
๔. คัมภีร์อสังการะ	[6]
ประวัติคัมภีร์อภิธาน	[7]
คัมภีร์นิพนธ์	[7]
คัมภีร์อมรโกสะ	[8]
คัมภีร์อภิธานปทีปิกา	[8]
คัมภีร์อภิธานปทีปิกาฎีกา	[12]
คัมภีร์อภิธานปทีปิกาสุจิ	[12]
คัมภีร์อภิธานนิสสยะ	[12]
คัมภีร์อภิธานในประเทศไทย	[13]
คัมภีร์อภิธานวรรณนา	[14]
เนื้อความในคัมภีร์อภิธานวรรณนา	[14]
คำแนะนำในการใช้คัมภีร์อภิธานวรรณนา	[15]
หลักการแปลคัมภีร์อภิธานวรรณนา	[15]
นิรุตตินัย	[15]
วิธีสำเร็จรูปของศัพท์	[16]
ผู้ศึกษาคัมภีร์มหานิรุตติจะได้รับอานิสงส์ ๘ ประการ	[17]
สำนักเรียนบาลีใหญ่ในประเทศไทย	[17]
อักษรย่อที่ใช้อ้างอิง	[19]

พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม	[19]
คัมภีร์อรรถกถา	[22]
คัมภีร์ฎีกา	[24]

ปณามคถา

พุทธปณาม คำนอบน้อมพระพุทธเจ้า	1
ธัมมปณาม คำนอบน้อมพระธรรม	2
สังฆปณาม คำนอบน้อมพระสงฆ์	3
ปฎิญา คำรับรองการรจนาคัมภีร์	3
ปริภาสา คำแนะนำการใช้คัมภีร์	4

๑. สักกัณท์

๑.๑ พุทธาทิวณณา ว่าด้วยพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นต้น	7
๑.๒ สักคาทิวณณา ว่าด้วยพระอรหันต์และสวรรค์เป็นต้น	32
๑.๓ ทิสาทิวณณา ว่าด้วยทิศเป็นต้น	57
๑.๔ กุสลาทิวณณา ว่าด้วยกุศลเป็นต้น	126
๑.๕ จิตตาทิวณณา ว่าด้วยจิตเป็นต้น	194

๒. ภูกัณท์

๒.๑ ภูมิวัคควัณณา ว่าด้วยแผ่นดินเป็นต้น	231
๒.๒ ปฐวัคควัณณา ว่าด้วยเมืองเป็นต้น	253
๒.๓ นรวัคควัณณา ว่าด้วยมนุษย์เป็นต้น	286
๒.๔ จตุพพันณวัคควัณณา ว่าด้วยวรรณะ ๔	408
๒.๔.๑ ขัตติยวัณณา ว่าด้วยวรรณะกษัตริย์	408
๒.๔.๒ พราหมณวัณณา ว่าด้วยวรรณะพราหมณ์	486
๒.๔.๓ เวสสวัณณา ว่าด้วยวรรณะแพศย์	524
๒.๔.๔ สุททวัณณา ว่าด้วยวรรณะศูทร	589
๒.๕ อรัญญวัคควัณณา ว่าด้วยป่าและต้นไม้เป็นต้น	623
๒.๖ เสลวัคควัณณา ว่าด้วยภูเขาเป็นต้น	693
๒.๖.๑ เสลาทิวณณา ว่าด้วยพื้นที่ภูเขาเป็นต้น	693
๒.๖.๒ สีหาทิวณณา ว่าด้วยสัตว์ป่ามีราชสีห์เป็นต้น	701
๒.๗ ปาตาลวัคควัณณา ว่าด้วยโลกบาดาลเป็นต้น	744

๓. สามัญญกัณฑ์

๓.๑	วิเสสุยาธินวัคควัณณา	ว่าด้วยบทวิเสสนะที่สัมพันธ์กับบทวิเสสยะ	791
๓.๒	สังกิลณวัคควัณณา	ว่าด้วยการรวมบทที่มีจำนวนน้อย	873
๓.๓	อเนกัตถวัคควัณณา	ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก	898
๓.๓.๑	คาถาเนกัตถวัณณา	ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ...	898
๓.๓.๒	คาถาทาเนกัตถวัณณา	ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ...	926
๓.๓.๓	คาถาปาทาเนกัตถวัณณา	ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ...	975
๓.๔	อภัยยวัคควัณณา	ว่าด้วยอภัยยศัพท์	998
๓.๔.๑	เอกัตถนิปาตปทวัณณา	ว่าด้วยนิบาตหลายบท...	998
๓.๔.๒	อุปสัคคปทวัณณา	ว่าด้วยอุปสัคคบท	1005
๓.๔.๓	อเนกัตถนิปาตปทวัณณา	ว่าด้วยนิบาตบทที่มีอรรถมาก	1011
๓.๔.๔	วิภัตตยันตปิัจจยวัณณา	ว่าด้วยปิัจจยที่ประกอบหลัง...	1015

นิคมนคาถา คาถาสรูปท้ายคัมภีร์ 1016

อภิธานานุกรมภาคภาษาบาลี 1018

อภิธานานุกรมภาคภาษาไทย 1091

ธาทวัตถานุกรม 1163

คัมภีร์ อภิธานวรรณนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปณามคาถา

พุทธปณาม

คำนอบน้อมพระพุทธเจ้า

[ก] ตถาคโต โย กรุณาโร โกร-
ปยาตีโมสซช สุขุปฺปํ ปทํ
อกา ปรตฺถํ กสิสมฺภเว ภเว
นนามิ ตํ เกวลทุกฺกโร กริ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเปี่ยม
ล้น (ในกาลก่อน) ทรงสละพระนิพพานอันใกล้จะถึงความเป็นพระอรหันต์
ที่ให้สันติสุข ทรงกระทำบุญกิริยาทุกประการที่บุคคลอื่นทำได้ยากยิ่ง มี
การบริจาคมหาทาน ๕ อย่างเป็นต้น และทรงบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อ
เวไนยสัตว์ในวัฏฏสงสารที่มีความทุกข์ยากลำบาก ข้าพเจ้าขอนอบน้อม
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พระโมคคัลลานเถระกล่าวคาถานอบน้อมพระพุทธเจ้าไว้เบื้องต้นคัมภีร์ เพื่อเป็นการเจริญศรัทธา
เสริมสร้างความอดุสาหะและป้องกันภัยอันตรายในระหว่างรจนาคัมภีร์อภิธานัปที่ปิกา โดยการสรรเสริญ
คุณพิเศษยิ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า แม้มีโอกาสบรรลुพระนิพพานเมื่อครั้งเป็นสุเมธดาบสในสมัยของ
พระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่สละประโยชน์ส่วนตัวหันมาบำเพ็ญบารมีต่อไปอีก ๔ อสงไขย กับแสน
มหากัป เพื่อให้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ นับได้ว่าพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวง จึงทรง
บำเพ็ญประโยชน์แก่กุลแก่สัตว์โลกทั้งมวล

เมื่อแสดงคุณพิเศษยังมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นต้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จึงกล่าวสรรเสริญคุณของพระสังฆกรรมต่อไป ด้วยคำว่า “อပ္ปชฺชํ ยํ มุณีญฺชรา” เป็นต้น

ธัมมปณาม

คำนอบน้อมพระสังฆกรรม

[ข] อပ္ปชฺชํ ยํ มุณีญฺชรา ชรา-
รฺชชาติมุตฺตา ยหิมุตฺตเร ตเร
จิตฺตา ติวณฺณมฺพุนิธิ นรานรา
ตริสฺสุ ตํ ธมฺมมชฺปฺปหฺปฺหิ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เมื่อหลุดพ้นจากทุกข์มีความแก่และความเจ็บไข้เป็นต้นแล้ว ทรงบูชาพระสังฆกรรมได้อันปราศจากบาปอกุศล มวลมนุษย์และทวยเทพอาศัยสำเภาใหญ่คือพระสังฆกรรมอันประเสริฐใจ ข้ามห้วงมหาสมุทรคือไตรวัฏถึงฝั่งพระนิพพานแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแม้พระสังฆกรรมนั้น

พระโมคคัลลานเถระกล่าวคาถานอบน้อมพระสังฆกรรม ๑๐ ประการ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และปริยัติ ๑ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว มีเนื้อความ ถูกต้อง ครบถ้วน บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ด้วยอรรถ ๓ อย่าง คือ โลกียอรรถ (เนื้อความที่เกี่ยวกับโลกียภูมิ ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘) โลกุตตรอรรถ (เนื้อความที่เกี่ยวกับโลกุตตรภูมิ ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน) และโวหารอรรถหรือบัญญัติอรรถ (เนื้อความที่บัญญัติขึ้นสำหรับใช้เรียกสิ่งต่างๆ เช่น มนุษย์ เทวดา ภูเขาดันไม้ เป็นต้น) และด้วยภาษาที่เป็นสภวานิรุตติ สามารถสื่อความหมายให้ผู้ศึกษาเข้าถึงสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้

พระสังฆกรรมสามารถน้อมนำจิตของมวลมนุษย์และทวยเทพผู้ปฏิบัติตามให้ถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ในวัฏฏสงสาร หยั่งลงสู่แดนอมตะมหาานิพพานอันให้สันติสุข

พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญพระสังฆกรรมอันประเสริฐนั้นอย่างไร พระโมคคัลลานเถระก็สรรเสริญพระสังฆกรรมอันประเสริฐอย่างนั้นเหมือนกัน

เมื่อแสดงความประเสริฐของพระสังฆกรรมเช่นนี้แล้ว จึงได้กล่าวคาถาสรรเสริญคุณของคณะพระอริยสงฆ์ต่อไป ด้วยคำว่า “คตฺ มุนินฺโทรสฺสูนฺตํ นุตฺ” เป็นต้น

สังฆปณาม

คำนอบน้อมพระอริยสงฆ์

[ค] **คตฺ มุนินฺโทรสฺสนฺตํ นุตฺ**
สฺยุณฺณเขตฺตํ ภูวเนสฺส ตํ สุตฺ
คณฺมปิ ปาณีกตสํวํ วรํ
สทา คุโณเมเน นีรฺนฺตรนฺตรํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมคณะพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก ผู้เป็นบุตรอันเกิดจากพระอุระแห่งพระจอมมุนี มนุษย์และเทวดาพากันสรรเสริญ เป็นนื่อนานาบุญอันเลิศของผู้ปรารถนาบุญ มีชื่อเสียงปรากฏในโลก มีปาติโมกข์สังวรศีลที่รักษาไว้มากว่าชีวิต เป็นผู้ประเสริฐและมีจิตบริบูรณ์ด้วยศีลคุณเป็นต้น ในกาลทุกเมื่อ

พระโมคคัลลานเถระกล่าวคาถานอบน้อมคณะพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก ได้แก่ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามิมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามิมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตมรรค และพระอรหัตผล ผู้เป็นโอรสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงคุณธรรมควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เป็นนื่อนานาบุญอันเลิศสำหรับผู้กำลังแสวงหาบุญ มีชื่อเสียงปรากฏในโลกทั้ง ๓ คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีกายวาจาใจตรงงามด้วยปาติโมกข์สังวรศีล ปฏิบัติตรงต่อคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ที่เกิดเพราะกิเลสตัณหาในวัฏฏสงสาร ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม นำพระสัทธรรมไปประกาศเผยแผ่เพื่อชี้ทางผิตแนะนำทางถูก และกระทำประโยชน์แก่กุลแก่พุทธบริษัททั้งมวล เป็นต้น

เมื่อกล่าวคาถานอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นต้น พระสัทธรรมอันประเสริฐ และคณะพระอริยสงฆ์แล้ว ประสงค์จะแสดงสาเหตุแห่งการรจนาคัมภีร์และการตั้งชื่อคัมภีร์ จึงได้กล่าวคาถาว่า “นามลึงฺเคสฺส โกสฺลฺมตฺถนิจฺจการณํ” เป็นต้น

ปฏิญญา

คำรับรองการรจนาคัมภีร์

[ข] **นามลึงฺเคสฺส โกสฺล-** **มตฺถนิจฺจการณํ**
ยโต มหพฺพลํ พุทฺธ- **วจเน ปาฏวตฺถิน.**
[ง] **นามลึงฺคานฺยโต พุทฺธ-** **ภาลิตฺตสฺสารหานฺย’หํ**
ทสฺสยฺนโต ปกาเสสฺส- **มภิธานปฺปทีปิกํ.**

ความเป็นผู้ฉลาดในนามและลึงค์ อันเป็นเหตุให้วินิจฉัยเนื้อความได้นับว่ามีอุปการะมากต่อผู้หวังความเข้าใจในพระพุทธพจน์ เมื่อข้าพเจ้าจะแสดงนามและลึงค์ซึ่งมีใช้ในพระไตรปิฎกอันเป็นพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นแล้วตั้งชื่อว่า “อภิธานปทีปิกา”

ผู้กำลังมุ่งมั่นศึกษาค้นคว้าพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ควรมีความรู้และความทรงจำคำไวพจน์ของนามที่มีความหมายเหมือนกันไว้ให้มาก เมื่อได้เห็นนามบทหนึ่ง ๆ จะสามารถทราบได้ทันทีว่ามีอรรถอย่างไร และเป็นลึงค์ใด อย่างนี้จึงนับว่ามีความรู้ มีความชำนาญแตกฉาน และมีความเข้าใจเนื้อความที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น ได้อย่างถูกต้องครบถ้วน เพราะเหตุนี้ พระโมคคัลลานเถระจึงกล่าวว่าจะแสดงนามศัพท์พร้อมทั้งไวพจน์ คือนำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันตามสมควรแก่พระพุทธพจน์มารวมไว้ในที่เดียวกันในหมวดเดียวกัน เพื่อให้เกิดความสะดวกต่อนักศึกษาผู้กำลังศึกษาคัมภีร์อภิธานปทีปิกานี้ เช่น นามศัพท์ที่มีความหมายว่า “พระพุทธเจ้า” ท่านก็นำมาแสดงเรียงไว้ในที่เดียวกันต่อเนื่องกันไปจนครบด้วยคาถาที่ ๑-๕ ว่า พุทฺโธ ทสฺสโโล สฺตถา สพฺพญฺญ ทฺวิปฺทฺตฺโตโม เป็นต้น

ต่อจากนั้นจึงแสดงนามศัพท์ที่มีความหมายว่า “พระธรรม พระอรหันต์ เทวดา บาป บุญ สถานที่เป็นบุคคล เมือง ภูเขา แม่น้ำ สัตว์ใหญ่ สัตว์เล็ก แมลง” เป็นต้น ไว้ให้ครบในหมวดนั้น ๆ โดยใช้วิธีรวมนามศัพท์ที่มีอรรถเดียวกันมาได้ด้วยกันบ้าง รวมนามศัพท์ที่มีหลายอรรถมาได้ด้วยกันบ้าง และรวมอุปสรรคกับนิบาตมาได้ด้วยกัน เว้นกิริยาอาชยาตไม่ได้นำมาแสดงไว้

ปริภาสา

กฎเกณฑ์และคำแนะนำในการใช้คัมภีร์

[จ]	ภิกฺขุโย รุปนฺตรา สาห-
กฺวจา’หฺจฺจฺวิธานน	จฺริเยน จ กตฺถจฺ
โยยฺมฺ ธิปฺนฺนปฺสํกํ.
[ฉ]	อภินฺนลึงฺคานํ เยว
คาถาปาทนฺตมฺชฺฌญา	ทฺวนฺโท จ ลึงฺควาจกา
ปฺพุพฺมฺ ยนฺตฺยปเร ปรี.
[ช]	ปุมิตฺถิยํ ปทํ ทฺวิสุ
อภิธานนฺตรารมฺเภา	สพฺพลึงฺเค จ ติสฺสูติ
เถยฺยํ ตฺวนฺต’มฺเถาทิ จ.
[ณ]	ภิกฺขุโย ปโยค’มาคฺมม
นิฆณฺฑยฺตุยฺตฺติ’ญฺจา’นีย	โสคเต อาคเม กฺวจิ
นามลึงฺคํ กถียติ.

นักศึกษพึงทราบไว้ว่า ความเป็นไปของอิตถิลึงค์ ปุงลึงค์และนปุงสก ลึงค์ ของแต่ละนามศัพท์ โดยนัย ๓ อย่าง คือ รูปนตรนัย ซึ่งมีใช้มาก

ที่สุด สาหจริยนัย และ อาหัจจวิธานนัย ซึ่งมีใช้บ้างไม่มากนัก

ข้าพเจ้า จะนำเฉพาะบทที่มีลึงค์เดียวกันเท่านั้น มาประกอบเข้ากันให้เป็นวันทสมาส ถ้าบทกล่าวลึงค์เรียงอยู่ท้ายหรือกลางบาทคาถา แสดงว่าเป็นการระบุงลึงค์ของบทข้างหน้าว่าเป็นลึงค์เดียวกัน ถ้าบทกล่าวลึงค์เรียงอยู่ต้นบาทคาถา แสดงว่าเป็นการระบุงลึงค์ของบทที่เรียงอยู่ข้างหลังว่าเป็นลึงค์เดียวกัน

บทว่า “ทุวีสุ” กล่าวว่าเป็นปุงลึงค์และอิตถิลึงค์ บทว่า “ตีสุ” กล่าวว่าเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ บทที่มี ตู ศัพท์เรียงอยู่ข้างหลังและบทที่มี อถ ศัพท์เรียงอยู่ข้างหน้า ให้ทราบว่าเป็นการเริ่มต้นเนื้อความอื่นจากที่กล่าวแล้ว

ข้าพเจ้า นำนามพร้อมทั้งลึงค์ที่เป็นอุทาหรณ์ในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธรูปของพระสุคตมาแสดงเป็นส่วนมาก มีบางคาถาที่นำอุทาหรณ์จากคัมภีร์นิฆนฺตุมมาแสดงไว้ด้วย เพราะเห็นว่าสอดคล้องกับพระพุทธรูป

คำว่า “รูปนุตรา” แสดงบทที่มีรูปพิเศษ คือมีลักษณะให้สังเกตรู้ลึงค์ที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่บทที่มี อา อี อินี อิตถิโชตกปัจจัยอยู่ท้าย มักเป็นอิตถิลึงค์ เช่น กณฺหา ตณฺหา นที อิตถิ ราชนิ ภิกฺขุณี ยกฺขินี เป็นต้น บทที่มี โอ อยู่ท้าย มักเป็นปุงลึงค์ เช่น พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ มนุสฺโส ปุคฺคโล เป็นต้น บทที่มีนิคหิต (°) อยู่ท้าย มักเป็นนปุงสกลึงค์ เช่น กมฺม จิตฺตํ กุสฺลํ ปุณฺณํ ปาปํ นิพฺพานํ เป็นต้น

คำว่า “สาหจริเยน” แสดงวิธีให้ทราบว่าจะหากลึงค์ของบทใดยังไม่ชัดเจน ก็จัดเรียงบทนั้นไว้ใกล้กับบทที่มีลึงค์ชัดเจน กล่าวคือบทที่ลงท้ายด้วยสระ อา อี อี อู อู มีอยู่ทั้ง ๓ ลึงค์ ยากจะสังเกตได้ จึงจัดเรียงไว้ใกล้กับบทที่มีลึงค์ชัดเจนเพื่อให้รู้ว่าศัพท์ที่อยู่ติดกันนั้นมีลึงค์เหมือนกัน เช่น สุขมฺปติ สหฺสสฺสโก^๑ ทานจัดเรียง สุขมฺปติ ไว้ติดกับ สหฺสสฺสโก เพื่อให้สังเกตได้ง่ายว่า สุขมฺปติ กับ สหฺสสฺสโก เป็นปุงลึงค์เหมือนกัน

คำว่า “อาหัจจ วิธานน” แสดงวิธีพิเศษโดยการประกอบบทที่บอกลึงค์มาเรียงไว้ใกล้ๆ เพื่อให้รู้ลึงค์ของบทนั้นได้ชัดเจน บทที่บอกลึงค์ได้แก่ ปุเม อิตฺถิณํ นปฺสเก อปุเม ปุณฺนปฺสเก นิตฺถิณํ นาริณํ เป็นต้น ที่ระบุชัดว่าบทนั้นเป็นปุงลึงค์ อิตถิลึงค์ หรือนปุงสกลึงค์ เช่น

ทานวา ปุเม^๒ ทานวนตฺตศัพท์มีใช้ในปุงลึงค์

อิตฺตฺถิณํ (อิตฺ+อิตฺถิณํ)^๓ อิตฺตศัพท์มีใช้ในอิตถิลึงค์

ชตฺตํ นปฺสเก^๔ ชตฺตศัพท์มีใช้ในนปุงสกลึงค์

อปุเม เทวดานิ^๑ เทวดาศัพท์มีใช้ในอิตถิลិងค์และนปุงสกลิงค์
 วชิรํ ปุณฺณปุสเก^๒ วชิรศัพท์มีใช้ในปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์
 วิมานโน นิตฺถิยํ^๓ วิมานศัพท์มีใช้ในปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์
 วุฏฺฐิ นาริยํ^๔ วุฏฐิศัพท์มีใช้ในอิตถิลិងค์

บทที่พระโมคคัลลานเถระย่อเข้าเป็นทวันทสมาสนั้น ส่วนมากเป็นบทที่มีลิงค์เดียวกัน หากนักศึกษาดต้องการทราบลิงค์ของบทที่ประกอบเข้าเป็นทวันทสมาสนั้น ให้สังเกตดูศัพท์ที่เรียงไว้ท้ายสุด ถ้าบทท้ายสุดของทวันทสมาสนั้นเป็นลิงค์อะไร บทที่เรียงอยู่ข้างหน้าก็เป็นลิงค์นั้นไปด้วย เช่น

บททวันทสมาสนว่า “อุมฺนิทสฺสนากตาปโลกิตํ”^๕ บอกให้รู้ว่าทั้ง ๔ บท คือ อุมฺนิทสฺสน ออกต และ อปโลกิต เป็นนปุงสกลิงค์เหมือนกัน

บททวันทสมาสนว่า “วิมฺตฺยสงฺขตธาตฺสุทฺธินิพฺพุติโย”^๖ บอกให้รู้ว่าทั้ง ๔ บท คือ วิมฺตฺย อสงฺขตธาตฺ สุทฺธิ และ นิพฺพุติ เป็นอิตถิลិងค์เหมือนกัน

บทว่า “ทวิสฺ” แปลว่า “ในลิงค์ทั้ง ๒” หมายถึงมีใช้ในปุงลึงค์และอิตถิลិងค์ เช่น “อสนิ ทวิสฺ”^๗ อสนิ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๒ คือปุงลึงค์และอิตถิลិងค์

บทว่า “ตีสฺ” หรือ “ติสฺ” แปลว่า “ในลิงค์ทั้ง ๓” หมายถึงมีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น “อุสฺวา ตูสฺโร ติสฺ”^๘ อุสฺวานตฺ และ อุสฺร มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

บทว่า “ตฺ” แปลว่า “ส่วน” อยู่หลังบทใด บทที่อยู่หน้า ตฺ นั้น เริ่มขึ้นเนื้อความใหม่ เช่น “ชินฺ สกฺโก ตฺ ลีทฺธิตฺโต”^๙ สกฺกศัพท์เริ่มต้นเนื้อความใหม่ แตกต่างจาก ชินศัพท์ที่อยู่ในคาถาบาทเดียวกัน

บทที่อยู่หลัง อดศัพท์ เป็นบทขึ้นเนื้อความใหม่ เช่น “อภิทฺโส ปทฺโสธ สาโย สณฺณา ทินฺจฺจโย”^{๑๐} สายศัพท์เป็นต้นไป ขึ้นต้นเนื้อความใหม่

พระโมคคัลลานเถระมีความประสงค์จะให้ทราบวาทที่ท่านนำมาแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธานฉบับปีปีกานี้ส่วนมากนำมาจากพระไตรปิฎก บางบทมีใช้อยู่ในคัมภีร์อภิธานสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆนฺฑุและคัมภีร์อมรโกสอภิธานเป็นต้น ที่ท่านเห็นว่าไม่ขัดต่อพระพุทฺธพจนฺ์ จึงได้นำมาแสดงไว้ในที่นี้ด้วย

จ อปิ ปี ศัพท์ในคาถา โดยมากมีอรรถสมุจจยะ รวมศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันเข้ามาไว้ในกลุ่มเดียวกัน แปลว่า “และ ด้วย หนึ่ง แม้”

จ อปิ ปี ตฺ อด ศัพท์ในบางคาถา ไม่มีเนื้อความพิเศษอะไร ท่านใส่ไว้ให้เป็นปาทปุรณะ เพื่อให้เต็มบาทคาถาและมีความไพเราะสละสลวยเท่านั้น

๑ อภิธาน คาถา ๑๒

๒ อภิธาน คาถา ๒๔

๓ อภิธาน คาถา ๒๕

๔ อภิธาน คาถา ๔๘

๕ อภิธาน คาถา ๗

๖ อภิธาน คาถา ๙

๗ อภิธาน คาถา ๒๔

๘ อภิธาน คาถา ๑๘๒

๙ อภิธาน คาถา ๔

๑๐ อภิธาน คาถา ๖๘

๑. สັกคกัณท์

๑.๑ พุทธาทิวณณา

พรรณนาพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นต้น

[๑]	พุทฺโธ ทสพลโธ สดถา
มุนินฺโท ภควา นาโถ	สพฺพญญู ทวิปฺทุดโตโม
จกฺขุมงฺคิโรโส มุนิ.
[๒]	โลกนาถอนธิวโร
สมนฺตจกฺขุ สุกฺโต	มเหสิ จ วินายโก
ภฺวริปญฺโถ จ มารชิ.
[๓]	นรสีโท นรวโร
เทวเทโว โลกครุ	ธมฺมราชา มหามุนิ
ธมฺมสุสามี ตถาคฺโต.
[๔]	สยมฺภู สมฺมาสมพุทฺโธ
ชินो สกฺโก ตฺถ สิทฺถตฺโถ	วรบญฺโถ จ นายโก
สุทฺโธทนิ จ โคตโม.
[๕]	สกฺยสีโท ตถา สกฺย-	มุนิ จาทิจฺจพฺนฺตุ จ.

พระนามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ๓๒ ศัพท์

พุทฺธ (พุธ อวคฺมเน+ต) พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้. **พุทฺโธติ** เกนตฺเถน **พุทฺโธ**^๑ ถาโมว่า คำว่า “พุทฺธ” พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะอรรถว่าอย่างไร, ตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะประกอบอรรถวิเคราะหฺว่า

(๑) พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้สัจธรรม
(๒) โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงยังหมู่สัตว์ให้รู้ตาม
(๓) สพฺพญฺญตฺตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ธรรมทุกอย่าง
(๔) สพฺพทสฺสธาวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทุกอย่าง
(๕) อภิญญฺเยยฺยตฺตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
(๖) วิสฺวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงทำนิพพานให้แจ้ง
(๗) ชีณาสวสงฺฆาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะกิเลส
(๘) นิรุปกฺกิลฺลสสงฺฆาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากอูปกิเลส
(๙) เอกนฺตวีสฺวาโคติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากราคะเนนฺนอน
(๑๐) เอกนฺตวีสฺวโทสฺติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโทสะเนนฺนอน

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๘๓/๕๖๐; ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๕๔๖/๒๗๑; ขุ.ปฏิก. ๓๑/๓๘๖/๒๖๑

- (๑๑) เอกนตวิตโมโหติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน
- (๑๒) เอกนตนิกุสิโลสฺติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน
- (๑๓) เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะเพราะเสด็จไปสู่หนทางอันเป็นเอก
- (๑๔) เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว
- (๑๕) อพุทฺธิวิหตฺตดา พุทฺธิปฏิลาภตฺตา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชา
- (๑๖) พุชฺฌตฺติติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทฺธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ ที่สุดธาตุเป็น ท)

แม้พระพุทธเจ้าเอง ก็เคยตรัสแก่เสลพราหมณ์ว่า

อภิณฺเณยฺยํ อภิณฺเณวตํ ภาเวตพุพฺพจ ภาวิทํ
ปหาตพุพํ ปหีนํ เม ตสฺมา พุทฺโธสมิ พฺราหฺมณํ^๑

พราหมณ์ ธรรมที่ควรรู้อย่างเรารู้ยิ่งแล้ว ธรรมที่ควรเจริญเราเจริญแล้ว ธรรมที่ควรละเราละได้แล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า

ทสพล (ทส+พล) พระพุทธเจ้า, พระทศพล. ทส พลานิ อสฺสตฺถิติ ทสพลโ โ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า “ทสพละ” เพราะทรงมีกำลังกายเท่ากับกำลังของพญาช้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก และทรงมีกำลังญาณ ๑๐ ประการ คือ (๑) ฐานาฐานญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ ทรงรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปไม่ได้ รู้เหตุและรู้ผล (๒) กัมมวิปากญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว (๓) สัพพัตถคามินีปฺฏิปทาญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ รู้ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อันสูงสุด (๔) นานาธาตฺตญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนกลังขาร (สังขารที่กรรมยึดครอง) และฝ่ายอนุปาทินนกลังขาร (สังขารที่กรรมไม่ยึดครอง) (๕) นานาธิมุตฺติกญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้อัธยาศัย ความเชื่อถือ ความสนใจของสัตว์ทั้งหลาย (๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่า มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หย่อนหรือแก่กล้าเพียงไร (๗) ฌานาทิสังกิลเสสาทิญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมองและความผ่องแผ้วของการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย (๘) ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงภพอันเคยเป็นอยู่ในอดีต (๙) จุตฺตูปาตญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมของตน (๑๐) อาสวักขยญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. ในบางที่ ท่านเรียกว่า ทศพลญาณ ๑๐ ประการ

๑ มช.มช. ๑๓/๕๔๕/๕๔๓

บ้าง ตถาคตญาณ ๑๐ ประการบ้าง^๑

สตถุ (สาส อนุสติภูมิหิ+รดถุ) พระพุทธเจ้า, พระศาสดา. **ทิฏฐจธมมิกสมปรายิกปรมตเถหิ** ยถารหิ อนุสาสตีติ **สตถา** พระนามว่าสตถุ เพราะทรงแนะนำสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อันสูงสุด (อาเทศ สาสุ เป็น ส, ลบ ร อนุพันธ์). **สตถาติ** ภควา **สตถวาโห**^๒ พระศาสดา คือพระพุทธเจ้าผู้ทรงนำมาซึ่งคำสั่งสอน

สัพพัญญู (สพฺพสทฺทูปปท+ณา อวโพธเน+ฐ) พระพุทธเจ้า, พระสัพพัญญู, ผู้รู้ธรรมทั้งปวง. **สพฺพชานาติ** สีเลนาติ **สพฺพัญญู** พระนามว่าสัพพัญญู เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวงโดยปรกติ. ในอรรถกถา^๓ ท่านแสดงสัพพัญญูไว้ ๕ ประการ คือ (๑) **กมสัพพัญญู** ทรงรู้จักและปฏิบัติทุกอย่างของสัตว์ผู้เป็นไปตามลำดับกรรม (๒) **สกิจสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมชาติทุกอย่างได้ในขณะญาณเดียว (๓) **สตตสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างตามความเป็นจริง (๔) **สัดติสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปรีชาสามารถ (๕) **ญาตสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปัญญาที่ทรงตรัสรู้ริยสัง ๔. ในสัพพัญญู ๕ อย่างนี้ หมายถึง ญาตสัพพัญญู คือ ตรัสรู้ริยสัง ๔

ทวิปทูตม (ทฺวิ+ปท+อุตฺตม) พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้า. **ทวิปทานิ** **อุตฺตโม** **ทวิปทูตโม**^๔ พระผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าทุกชนิด พระนามว่าทวิปทูตมะ (ลบสระหน้า). **ทวิปทานิ** **ทวิปเทสุ** วา **อุตฺตโม** **ทวิปทูตโม** บรรดาสัตว์สองเท้า ถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด จึงทรงพระนามว่าทวิปทูตมะ (ลบสระหน้า). **ทวิปทูตโม** **ทวิปทานิ** **เทวพฺรหฺมมฺนุสฺसानิ** **อุตฺตโม** **เสฏฺโฐ**^๕ บรรดาเทวดา พรหม และมนุษย์ผู้มีสองเท้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

มุนินทา (มฺนิน+อินฺท) พระพุทธเจ้า, พระมุนินทร์. **มุนินิ** **อินฺโท** **ราชา** **มุนินฺโท** ผู้ยิ่งใหญ่กว่าพระมุนีทั้งหลาย พระนามว่ามุนินทะ (ลบสระหน้า). **จิรั** **จาดุ** **ธมฺโม** **มุนินฺทสฺส** **โลกะ**^๖ ขอให้ธรรมะของพระพุทธเจ้าจงดำรงมั่นคงตลอดกาลนาน. ในขุททกนิกายอรรถกถากล่าวไว้ว่า “**มุนีติ** **หิ** **อคาริยมฺนิน** **อนคาริยมฺนิน** **เสกฺขมฺนิน** **อเสกฺขมฺนิน** **ปจฺเจกมฺนิน** **มุนิมฺนีติ** **อนเนกวิธา** **มฺนุโย**”^๗ คำว่ามุนี ได้แก่ พระมุนีทั้งหลาย คือ (๑) **อคาริยมฺนิน** คฤหัสถ์ผู้รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นกัลยาณปุถุชน (๒) **อนคาริยมฺนิน** บรรพชิตผู้มีจาคูปาริสุทธิศีลสมบุรณ์ (๓) **เสกฺขมฺนิน** เสกขบุคคล ๗ จำพวก คือ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุธรรมขั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามี ผล และอรหัตตมรรค (๔) **อเสกฺขมฺนิน** คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุธรรมขั้นอรหัตตผล (๕) **ปจฺเจกมฺนิน** พระปัจเจกพุทธเจ้า (๖) **มุนิมฺนิน** พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นใหญ่กว่ามุนีทั้ง ๕ ข้างต้น จึงทรงพระนามว่า มุนิมฺนิน หรือ มุนินทะ

๑ ม.ช.มูล. ๑๒/๑๖๖,๑๔๐; อัง.ทสภ. ๒๔/๒๑/๓๕
 ๒ วิ.อญ. ๑/๙๓; วิสุทฺธิ. ๑/๒๐๒
 ๓ ชุ.อญ. ๔๕/๑๕๖/๓๙๐
 ๔ ชุ.อญ. ๕๑/๓๗/๗๑
 ๕ ชุ.อญ. ๔๙/๒๑๙/๒๗๐
 ๖ ชุ.อญ. ๕๑/๑-๑๘/๔๓๕
 ๗ ชุ.อญ. ๒๗/๓๘/๑๓๒

ภควन्दุ (ภค+วन्दุ) พระพุทธเจ้า, พระผู้มีพระภาค. ภควาติ कारवाठिवज्जं, อปิज ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโทโสติ ภควา, ภคฺคโมโหติ ภควา, ภคฺคมาโนติ ภควา^๑ คำว่า “พระผู้มีพระภาค” เป็นพระนามที่พุทธบริษัทเรียกโดยเคารพ อนึ่ง พระนามพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายราคะได้ ทำลายโทสะได้ ทำลายโมหะได้ ทำลายมานะได้ (สำเร็จเป็น ภควา เพราะอาเทศ นฺดู กับ ลี เป็น อา และลบสระหน้า)

นาถ (นาถ อาสีสเน+อ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง. นาโถติ โลกปฏิสรโณ โลกสามิ โลกนายโกติ วุตฺตํ โหติ. เวเนยฺยานํ หิตสุขํ นาถติ อาสีสตีติ นาโถ, ตตฺถ หิตปฏิปตฺตี นาถติ ยาจตีติ นาโถ, สพฺพสฺสฺเต นาถติ อภิภวตีติ นาโถ, สุตฺตानํ หิตสุขํ นาถติ นิโยเซตีติ นาโถ, กิเลสฺ นาถติ อุปฺตาเปตีติ นาโถ.^๒ คำว่า “นาโถ” หมายถึง ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก เป็นเจ้าแห่งชาวโลก เป็นผู้นำของชาวโลก พระพุทธเจ้าผู้ทรงหวังประโยชน์สุขแก่เวไนยสัตว์ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์นั้นๆ จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ ยาจเน+อ), หรือทรงปกครองสรรพสัตว์ จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ อีสฺสฺริเย+อ), หรือทรงบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกทั้งมวล จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ นิโยชเน+อ), หรือทรงคุกคามกิเลสให้เร่าร้อน จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ อุปฺตาเป+อ)

จกฺขุมนฺดู (จกฺขุ+มฺนฺดู) พระพุทธเจ้า, ผู้มีจักขุคือพระสัพพัญญุตญาณ. จกฺขุ ญาณจกฺขุ อสฺสฺสตีติ จกฺขุมา ผู้มีปัญญาจักขุ พระนามว่าจกฺขุมันฺดู (สำเร็จรูปเป็น จกฺขุมา เพราะอาเทศ นฺดู กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). เทว จกฺขุณี ญาณจกฺขุ เจว มัสจกฺขุ จ, ตตฺถ ญาณจกฺขุ ปญฺจวิธํ พุทฺธจกฺขุ ธมฺมจกฺขุ สมฺนตฺจกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ ปญฺญาจกฺขุตี^๓ จักฺขุ ๒ คือ ญาณจักขุ (หรือปัญญาจักขุ) และมังสจักขุ, ในจักขุ ๒ อย่างนั้น ญาณจักขุมี ๕ คือ พุทฺธจักขุ ธมฺมจักขุ สมฺนตฺจักขุ ทิพฺพจักขุ และปัญญาจักขุ. จกฺขุมา ปรีนิพฺพฺโต^๔ พระพุทธเจ้าปรีนิพพานแล้ว. จกฺขุมา ปญฺจหิ จกฺขุหิ จกฺขุมา^๕ ผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการ ชื่อว่าจกฺขุมา

องฺคิรส (องฺค+อ้อาคม+รส+ณ) พระพุทธเจ้า, พระอังกิรส, ผู้มีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกาย. องฺคโธ สรีโรธํ นิคฺคตา รสฺมิ ยสฺส โส องฺคิโร^๖ พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมีชานออกจากพระวรกาย จึงทรงพระนามว่าอังกิรสะ (ลบสระหน้า). สพฺพทา พยามปฺปกาย ภายโตนิจฺจรรณวเสน องฺคิโร, องฺคิรสฺส อีสฺสินอ ปจฺจํ องฺคิโร ทรงพระนามว่าอังกิรสะ เพราะทรงมีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายตลอดเวลา, หรือทรงเป็นทนายาทของพระอังกิรส จึงทรงพระนามอังกิรสะ. องฺคิรสฺส นมตฺถ^๗ ขอนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. องฺคิรสํ ปสฺส วิโรจมานํ^๘ ท่านจงดู พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรุ่งเรืองอยู่

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๓๑/๑๗๓

๒ วิ.ฎี. ๑/๙/๑๑

๓ ส.อ.ญ. ๑๓/๑/๑

๔ ส.ส.ค.ภ. ๑๕/๖๒๕/๒๓๓

๕ ส.ส.ค.ภ. ๑๕/๖๒๕/๒๓๓

๖ ขุ.อ.ญ. ๕๐/๔๒๘/๘๑

๗ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๐๙/๒๑๐

๘ ส.ส.ค.ภ. ๑๕/๓๖๑/๑๑๘

มุณี (มุน ณาณ+อิ) พระพุทธเจ้า, พระมุณี. อตตหิตถุจ ปรหิตถุจ มุณาติ ชานาตีติ มุณี^๑ ผู้ทรงรู้ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น พระนามว่ามุณี. โภธิมชุลลคา มุณี^๒ พระพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้โพธิญาณ. โมนะยยธมมสมนุณาคเมน มุณี^๓ พระนามว่ามุณี เพราะทรงประกอบ ด้วยโมเนยยธรรม (คือพระปัญญาญาณ)

โลกนาถ (โลก+นาถ) พระพุทธเจ้า, พระโลกนาถ, ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก. โลกานัน นาโถ โลกนาโถ ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก พระนามว่าโลกนาถะ. โลกนาถสุต สาสน^๔ พระศาสนาของพระพุทธเจ้า. มหาภินีหารโธ ปฎุจาย หิ ยาว มหาปริณิพพานา โลกหิตตถเมว โลกนาถา ตัญจนุตติ^๕ ตั้งแต่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์(ผนวช) จนถึงมหาปริณิพพาน พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงดำรงอยู่เพื่อเกื้อกูลชาวโลกเหมือนกัน

อนธิวร (น+ธิวร) พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐสุด, ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า. อจจนุตวโร ธิวโร นาสุต อตถิติ อนธิวโร, น ตโต ธิวโก วโร อตถิติ วา อนธิวโร, อนุตตโรติ อตถโต^๖ พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครยิ่งกว่า พระนามว่าอนธิวระ ได้แก่ ผู้ประเสริฐที่สุด. อตตโน ธิวกิสส กสสสิ อภาวโต อนธิวโร พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าอนธิวระ เพราะไม่มีผู้ใดประเสริฐยิ่งกว่าพระองค์ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

คาถาที่ชาวพุทธนิยมสวดอาราธนาธรรมว่า

พุทฺธมา จ โลกธิปตี สหฺมปติ
กตถุชฺสี อนธิวโร อยาจถ
สนฺตีธ สตฺตา อปฺพรชฺชชาติกา
เทเสหิ ธมฺมํ อนุกมฺปิมี ปชํ^๗

ท้าวสหัมปตีพรหมเป็นประธานในโลกทั้ง ๓ ประนมอัญชลีกราบทูลอาราธนา พระพุทธเจ้าว่า ในโลกนี้ เหล่าสัตว์ผู้เกิดมามีนัยน์ตาเป็นอนธูสีเพียงน้อยนิด มีอยู่ขอพระองค์ทรงอาศัยความเอ็นดูหมู่สัตว์นี้แล้ว โปรดทรงแสดงธรรมด้วยเถิด

มเหสี (มหนตสททุปปท+เอส คเวสเน+อิ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่. มหฺนเต สีลสมาธิปญญาวิมุตติวิมุตติญาณทสฺสนกฺขนฺธ เอสิ คเวสีติ มเหสี^๘ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ และวิมุตติญาณทสสนขันธอันยิ่งใหญ่ พระนามว่ามเหสี. มหฺนทานัน สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต มเหสี, มหฺนโต วา อีสโ วิภูติ เอตสฺสาติ มเหสี ทรงพระนามว่ามเหสี เพราะทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มีศีลขันธเป็นต้น

๑ ขุ.อฎฐ. ๓๑/๓๗๐/๑๓๓

๒ ส.ส.ค. ๑๕/๗๖๐/๒๘๘

๓ ขุ.อฎฐ. ๒๘/๒๑๕/๒๙๕

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๒/๔๓๕

๕ วิ.ฎฐี. ๑/๑๐/๑๓

๖ ขุ.อฎฐ. ๕๑/๑/๑๗

๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๐๔

๘ ขุ.อฎฐ. ๕๐/๒๓/๗

หรือทรงมีความเป็นใหญ่ยิ่ง จึงพระนามว่ามเหสี (อาเทศ มหฺนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). อุปาคมิ อมฺพวนํ มเหสี^๑ พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปถึงสวนมะม่วงแล้ว

วินายก (วิ+นี ปาปฺณเน+ณฺว) พระพุทธเจ้า, ผู้แนะนำ, ผู้นำสัตว์ไปสู่นิพพาน. พหุหิ วินยฺหฺนฺปาเยหิ สตุเต วินเติ ทเมตฺติ วินายโก^๒ พระพุทธเจ้าผู้ทรงฝึกสัตว์ทั้งหลายด้วยอุบาย เครื่องฝึกเป็นอันมาก จึงทรงพระนามว่าวินายกะ. หิตํ วินยติ อนุสาสตีติ วินายโก ผู้ทรงแนะนำประโยชน์แก่อกุล พระนามว่าวินายกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). ปิยทสฺสี วินายโก^๓ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทสสี

ปพฺพชฺชํ โคตมี ยาจิ

นानุญฺจาลิ ตถาคโต

กปิลวตฺถุ เวสาลี

อคมฺมาลี วินายโก.^๔

เรื่องพระนางโคตมีทูลขอบรรพชา พระตถาคตไม่ทรงอนุญาต และเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปยังกรุงเวสาลี

สมนฺตจกฺขุ (สมนฺต+จกฺขุ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงมีพุทธญาณรอบทิศ. สมนฺตจกฺขุ จุกฺทส พุทฺธญาณิ, ทุกฺเข ญาณิ^๕ พุทฺธญาณ ๑๔ ชื่อว่าสมันตจกฺขุ ได้แก่ ปัญญาเห็นทุกขสัจ. สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพพญฺตญาณิ^๖ พระสัพพัญญุตญาณท่านเรียกว่า “สมันตจกฺขุ”. สพฺพพมฺมทสฺสนสีลตฺตาย สมนฺตจกฺขุติ ลทฺธนาเมน สพฺพพญฺตญาณเณน สมฺนฺนาคตตฺตา สมนฺตจกฺขุ พระนามว่าสมันตจกฺขุ เพราะทรงมีปรกติเห็นธรรมทั้งปวง และเพราะทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ

สุคฺต (สุ+คมฺ คติมุหิ+ต) พระพุทธเจ้า, พระสุคต, ผู้มีญาณอันงดงาม, ผู้เสด็จไปดีแล้ว. สุคโตติ โสภณ-คมนตฺตา, สุนฺทริ จานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา สุคโต^๗ คำว่า “สุคโต” พระนามว่าพระสุคต เพราะเสด็จไปดี เสด็จไปสู่ที่ดี เสด็จไปโดยชอบ. อรหตฺตมคฺเคน เย กิเลสฺ ปหิณา เต กิเลสฺ น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺจตฺติ สุคโต^๘ พระพุทธเจ้าผู้ทรงละกิเลสด้วยอรหัตตมคฺคญาณแล้ว ไม่ทรงกลับมาสู่กิเลสนั้นอีก จึงทรงพระนามว่าสุคตะ. โสภณํ คตฺถาณมสฺส สํสารา วา สุกฺขํ อปฺนรเวตฺติยา คตฺวาติ สุคโต, สปรสฺสุสิทธิตฺถํ วา สมฺมา คตฺวาติ สุคโต ผู้ทรงมีญาณอันงดงาม เสด็จไปจากสงสารแล้วไม่กลับมาอีก หรือผู้เสด็จไปเพื่อยังประโยชน์ตนและผู้อื่นให้สำเร็จด้วยดี จึงทรงพระนามว่าสุคตะ (ลบ ม ที่สุดธาตุ). เทเสตฺสุคโต ธรรมํ^๙ ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรมเถิด

ภฺริปญฺญ (ภฺริ+ปญฺญา+ณ) พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีปัญญาไม่สิ้นสุด, ผู้มีปัญญากว้างดุจแผ่นดิน. ภฺริปญฺญเติ ภฺริปญฺญเ มหาปญฺญเ ติกฺขปญฺญเ ปุณฺณปญฺญเ หาสปญฺญเ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๒๕/๑๕๗

๒ ชุ.อญฺ. ๕๑/๙/๖๐

๓ ชุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๗/๕๑๕

๔ วิ.จุลฺล. ๗/๖๑๓/๓๗๔

๕ ชุ.ปฎิสิ. ๓๑/๒๕๒/๑๙๓

๖ ชุ.มหานิ. ๒๕/๗๒๗/๔๓๕

๗ ชุ.อญฺ. ๒๖/๑๐/๙๒

๘ วิ.อญฺ. ๑/๑๒๒

๙ วิ.มหา. ๔/๘/๑๐

ชวนปญฺโณ นิพฺเพตกปญฺโณ^๑ คำว่า “ภฺริปญฺโณ” ได้แก่ ผู้มีปัญญากว้างขวาง ดุจแผ่นดิน มีปัญญามาก มีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาสูง มีปัญญาดี มีปัญญาเร็ว มีปัญญากำจัดกิเลส. ภฺริ พหฺกา ปญฺญา ยสฺส อนนฺตตฺตา วา ภฺริสฺมา ปญฺญา เอตฺสสฺสตี ภฺริปญฺโณ ผู้ทรงมีปัญญา มาก หรือผู้ทรงมีปัญญากว้างใหญ่ดุจแผ่นดิน จึงทรงพระนามว่าภฺริปญฺญะ (ลบ ญ และสระหน้า). เทวมนุสฺสบุชฺชิตฺโต ทิสฺวา ปน พฺยากริ ภฺริปญฺโณ^๒ พระพุทธเจ้าผู้เทวดาและมนุษย์พากันบูชา ทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงพยากรณ์

มารชิ (มาร+ชิ ชย+ภฺวิ) พระพุทธเจ้า, ผู้ชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสมารเป็นต้น. กิเลสชาติปญฺจมาร^๓ ชิตฺวาตี มารชิ ผู้ทรงชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสมารเป็นต้น พระนามว่ามารชิ

เทวปฺตฺโต กิเลส จ

อภิสังขารมารโก

ขณฺธมารโ มจฺจุมารโ

มารโ ปญฺจวิธ มโต.^๔

บัณฑิตท่านรู้จักกันว่า มารมี ๕ ประการ คือ เทวปุตตมาร (มารคือท้าว ปรนิมมิตวสวัตตี) กิเลสมาร (มารคือกิเลส) อภิสังขารมาร (มารคือการปรุงแต่ง) ขันธมาร (มารคือขันธ ๕) และมัจจุมาร (มารคือความตาย)

นรสีห (นรสทฺทูปปท+สท ขนฺดูยภิกเวสฺ+อ) พระพุทธเจ้า, พระนรสีห, ผู้ปกครองมนุษย์และเทวดา. นรานํ สีโห เสฏฺโฐ นรสีโห, ปรปฺปวาทสทฺโธ มทฺททฺโธ นรสีโห, สีโห วิทยาตี สีโห, สทฺตีติ วา สีโห, นโร จ โส สีโห จาตี นรสีโห ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ผู้หักล้างวาทะของเจ้าลัทธิอื่นได้ ผู้เป็นดุจสีหะหรือทรงเป็นผู้ปกครอง จึงทรงพระนามว่านรสีหะ. นรานํ สีโห นรสีโห ผู้ประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย พระนามว่านรสีหะ. เอส ทิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห^๕ เพราะว่าพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เป็นพระชนกของพระองค์. ยถา ทิ สีโห มิคฺราชา จตฺตฺติ ทาจาหิ สพฺพสฺสเด หีสติ อภิภวตี, ตถา ภควาปิ สีลปญฺญาปญฺญพิทิสฺสาเดหิ จตฺตฺติ ธมฺเมหิ สพฺพํ โลกํ หีสติ อภิภวตี ราชสีหฺชนะหฺมุสฺสํ ด้วยเขี้ยวทั้ง ๔ ของตนได้ ฉับไฉน พระผู้มีพระภาคก็ทรงชนะชาวโลกด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ศีล ปัญญา บุญ อิทธิปาฏิหาริย์ ได้ฉับนั้น

นรวร (นร+วร) พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์. นรานํ สพฺพปฺริสฺานํ เสฏฺจตฺตา นรโร, นรานํ วา เทวมนุสฺสานํ เสฏฺจตฺตา นรโร ผู้ทรงประเสริฐกว่านรชน หรือผู้ประเสริฐ กว่าเทวดาและมนุษย์ พระนามว่านรวร. นรคํพฺทํ หมายถึงเทวดาและมนุษย์ เช่นเดียวกับ นร คํพฺทํในสังยุตตนกายสคคาวรรคว่า สีเล ปตฺติจฺจาย นโร สปญฺโณ^๖ ผู้มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ใน ศีล. วิปฺสฺสี นรโร^๖ พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี

๑ ขุ.จุฬนฺ. ๓๐/๖๓๒-๓/๓๐๔

๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔

๓ กจฺจายนฺตฺตตฺตนิทฺเทส ๒๑

๔ วิ.ฐี. ๔/๑๐๘/๑๗๑

๕ ส.สคค. ๑๕/๖๑/๒๐

๖ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๐/๕๑๔

ธมฺมราชา (ธมฺม+ราชา) พระพุทธเจ้า, พระธรรมราชา. ธมฺมสุส ราชปวตฺตกคฺคตา ธมฺมราชา, ธมฺมโต วา สเทวกสุส โลกสุส ราชา ชาโตติ ธมฺมราชา, ธมฺเมน ราชตีติ ธมฺมราชา, ธมฺมपालโก วา ธมฺมราชา ผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา เพราะทรงยินดีซึ่งธรรม ทรงเป็นพระราชาของโลกพร้อมทั้งเทวโลกโดยธรรม ทรงยังปวงชนให้ยินดีด้วยธรรม ทรงเป็นพระราชาผู้รักษาความเป็นธรรม ผู้เที่ยงธรรม จึงทรงพระนามว่าธัมมราชา (อาเทศ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). ราชานมฺมุณี เสลาติ ธมฺมราชา อนุตฺตโร^๑ พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดตรัสว่า “เสละ เราเป็นธรรมราชา”

มหามุนิ (มหนฺต+มุนิ) พระพุทธเจ้า, พระมหามุนี. มุนินิ เสฏฺฐคฺคตา มหามุนิ พระผู้ทรงพระนามว่า มหามุนิ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่ามุนีทั้ง ๕ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). สตฺถา ทิ จิรฺ ชิว มหาวีร กบฺปํ ติฏฺฐ มหามุนีติ เอวํ โคตฺมียา วนฺทิตฺ^๒ พระนางโคตมี กราบบังคมทูลพระศาสดาอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านมหาวีระ ขอพระองค์จงมีพระชนมายุยั่งยืนนาน ข้าแต่มหามุนี ขอพระองค์โปรดประทับอยู่ตลอดกาลเถิด

เทวเทว (เทว+เทว) พระพุทธเจ้า, เทวดาของเทวดา. เทวานํ อติเทโวติ เทวเทโว, เทวานํ อติโก วา เทวเทโว ทรงเป็นเทวดาผู้ยิ่งใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย เป็นเทวดาผู้เลิศของเทวดาทั้งหลาย จึงทรงพระนามว่าเทวเทเว. กหํ พุทฺโธ กหํ ภควา กหํ เทวเทโว กหํ นรสาโร^๓ พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นเทวดา เป็นผู้ยิ่งใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย ผู้ประเสริฐกว่าชนทั้งหลาย ประทับอยู่ ณ ที่ไหน

โลกครุ (โลก+ครุ) พระพุทธเจ้า, ผู้เป็นครูของชาวโลก. โลกานํ ครุ อาจริโย โลกครุ, โลกานํ ครุภาชนคฺคตา วา โลกครุ ผู้ทรงเป็นครูสอนชาวโลก หรือเพราะทรงเป็นที่เคารพนับถือของชาวโลก จึงทรงพระนามว่าโลกครุ. ปาโป อนุโตปฺปตีติ จ ยํ นินฺนทฺโต อาห โลกครุ^๔ พระพุทธเจ้า ตรัสตำหนิบุคคลใดว่าเป็นคนบาป เน่าภายในแล้ว

ธมฺมสุสामी (ธมฺม+สामी) พระพุทธเจ้า, เจ้าของธรรม. ธมฺมสุส สามี ยถาวุตฺตนเยน ธมฺมสุสामी ทรงเป็นเจ้าของแห่งธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว จึงทรงพระนามว่าธัมมัสสามี (ช้อน สุ). อมตสุส ทาตา ธมฺมสุสामी ตถาคโต^๕ พระพุทธเจ้าผู้ทรงประทานอมตธรรม ผู้เป็นเจ้าของธรรม

ตถาคต (ตถา+อาคต,คต) พระพุทธเจ้า, พระตถาคต. ตถา อากโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลฺกฺขณํ อากโตติ ตถาคโต, ตถธมฺเม ยถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต, ตถสฺสฺสิตาย ตถาคโต, ตถาวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนฺนฺเจน ตถาคโต^๖ พระพุทธเจ้าผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ตรัสรู้ความจริง ตรัสรู้สัจธรรม ตามความเป็นจริง เพราะทรงเห็นสัจจะ ทรงตรัสอย่างนั้น ทรงกระทำอย่างนั้น ทรงดำรงอยู่ในฐานะผู้

๑ มช.มช. ๑๓/๖๐๘/๕๕๔

๒ ส.อภ. ๑๒/๒๒/๕๕

๓ ชุ.มหานิ. ๒๘/๗๐๑/๔๑๕

๔ วิสุทฺธิ. ๑/๗๑

๕ มช.อุปริ. ๑๔/๖๔๒/๔๑๔

๖ ที.อภ. ๔/๗/๕๕

ปกครอง จึงทรงพระนามว่าตถาคตะ. ยถา บุริมกา สมมาสมพุทฺธา สพุทฺถญฺญาวํ คตา, ตถา อยมฺปิ คโธติ ตถาคโธ, ตถา วา สมมา คคฺ ฅาณมสฺสาติ ตถาคโธ พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ถึงความเป็นพระสัพพัญญูโดยประการใด พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าพระองค์นี้ ทรงถึงความเป็นพระสัพพัญญูโดยประการนั้น มีพระปัญญาญาณงดงาม จึงทรงพระนามว่าตถาคตะ. **ทัญฺจบุพฺโพ ตยา ตถาคโธ^๑** ท่านเคยพบเห็นพระตถาคตแล้ว

สยฺมญฺ (สยฺสทฺทูปฺท+ญฺ สดตายฺ+กฺวิ) พระพุทฺธเจ้า, พระสยฺมญฺ, ผู้ตรัสรู้เอง. สยเมว สมมาสมพุทฺโธ ภวติ อนนฺถญฺโพธิโธติ สยฺมญฺ ผู้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าเอง คือไม่มีผู้อื่นสอนให้ตรัสรู้ จึงทรงพระนามว่าสยฺมญฺ (อาเทศนิกฺขิตฺตํเป็นวัคคันตํ ม, ลบ กฺวิ ปัจจัย). **สทฺธมฺมญฺจิติโก พุทฺโธ สยฺมญฺ อคฺคบุคฺคโล^๒** พระสยฺมญฺพุทฺธเจ้าเป็นอัครบุคฺคลผู้ทรงดำรงไว้ซึ่งพระสัทธรรม

สมมาสมพุทฺธ (สมมาสทฺทูปฺท+ลํพุทฺ+พุธ อวโธเน+ต) พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า, พระพุทฺธเจ้า. สมมา สามญฺจ สพุทฺธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมมาสมพุทฺโธ^๓ เพราะทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ด้วยพระองค์เองโดยชอบ จึงทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทฺธะ (อาเทศนิกฺขิตฺตํเป็น ม, ต เป็น ฐ, ฐ ที่สุด ธาตุเป็น ท). สมมา อวิปริเตน สมตฺตนาเยว สพุทฺธมฺเม พุชฺชติ อพุชฺชมิ พุชฺชิสฺสตีติ สมมาสมพุทฺโธ ผู้กำลังตรัสรู้ ตรัสรู้แล้ว จักตรัสรู้ซึ่งธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยชอบ คือโดยสมควร ไม่ผิดแผก(ไปจากสัจจะ) จึงทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทฺธะ. **อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ^๔** แม้เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ

วรฺปญฺญ (วร+ปญฺญา+ณ) พระพุทฺธเจ้า, ผู้มีปัญญาประเสริฐที่สุด. **เสฏฺฐปญฺญาเยว สมฺนฺนาคตฺตาวรฺปญฺญโธ** ทรงพระนามว่าวรฺปญฺญะ เพราะทรงเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐที่สุด (ลบนฺ และสระหน้า). **สงฺขาย เสเว วรฺปญฺญสวากโ^๕** สาวกของพระพุทฺธเจ้าพึงใช้สอยโดยการศึกษา

นายก (นี นเย+ณฺ) พระพุทฺธเจ้า, ผู้นำ. **สฺตเต สํสารณฺณวโธ นิพฺพานปาริ เนตีติ นายโก** ผู้นำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสาร ไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน จึงทรงพระนามว่านายกะ (อาเทศ ญฺ เป็น อก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). **วิปสฺสี นาม นายโก^๖** พระพุทฺธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี

ชิน (ชฺ ชเย+ยฺ) พระพุทฺธเจ้า, พระชินเจ้า. **ชิตฺตปญฺจมารตฺตา ชินโ** ทรงพระนามว่าชินะ เพราะทรงเป็นผู้ชนะมารทั้ง ๕ คือ เทวปุตฺตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร ชันธมาร และมีจุมาร (อาเทศ ญฺ เป็น

๑ วิ.อญ. ๓/๕๑๔

๒ วิ.จุลล. ๖/๓๑๙/๑๒๓

๓ วิ.อญ. ๑/๑๒๑

๔ วิ.มหา. ๑/๑/๑

๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๓๓/๔๐๒

๖ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๒๓๑/๓๕๔

อน, ลบ อ). น จาปี ญตฺติ น จ ปน กมฺมวาจา น เจหิ ภิกฺขุติ ชิโน อโวจ^๑
 ญัตติก็ไม่ใช่ กรรมวาจาก็ไม่เชิง และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า เอหิภิกขุ

คัมภีร์อภิธานปกรณ์ที่ปีกา แสดงบทที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าไว้เพียง ๓๒ บท ส่วนในคัมภีร์
 อื่น แสดงบทที่ต่างจากนี้ไว้อีกมาก เช่น สมนุตภทร, โลกชิ, ฉฬภิญญ, อทฺวยวาที, ลีริฆน,
 อกนิฏฺฐค, ฌมฺมกฺก, ราคาสนิ, ติสรณ, ขสม, คุณฺนากร, มหาสุข, วชิร, เมตฺตาพล, อสม,
 ชิตาโร, มหาโพธิ, ฌมฺมธาดุ, เสตเกตฺตุ, ขชิ, ติมฺมุตฺติ, ทสฺสภูมิสฺสร, ปณฺจฌาณ, พหุภุขม, สมฺพุทฺธ,
 สพุทฺธสฺสี, มหาพล, สพุทฺธโพธ, ฌมฺมกาย, สํคฺคต, อรห, ทฺวาทสภุข, วิตราค เป็นต้น

ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

อสงฺเขยฺยยานิ นามานิ

สคฺเคนน มเหสิโน

คฺเคนน นามมฺหุเธยฺยํ

อปิ นามสทฺสสโต.^๒

พระมงคลนามของพระพุทธเจ้า หากจะนับโดยการพรรณนาคุณแล้ว นับไม่ถ้วน
 มีหลายพันบท

ค่านามที่นำมาแสดงในคัมภีร์อภิธานวรรณนานี้มี ๔ ประเภท^๓ คือ (๑) สามญฺณนาม นามที่
 ใช้เรียกทั่วไปไม่หมายถึงผู้ใดโดยเฉพาะ เช่น พุทฺโธ พระพุทธเจ้า หรือนามที่ตั้งเอาตามใจชอบ เช่น
 อายฺวฑฺฒโน ผู้มีอายุยืน (๒) คุณนาม นามที่ตั้งขึ้นตามคุณสมบัติที่มีอยู่ เช่น สมฺมาสมฺพุทฺโธ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, อรหํ พระอรหันต์, ฌมฺมกฺกโก ผู้กล่าวธรรม, วินยธโร ผู้ทรงวินัย,
 ปิฎฺฐกโร ผู้ทรงพระไตรปิฎก (๓) กิตฺติมนาม นามที่ตั้งขึ้นตามชื่อเสียง เช่น ฌมฺมวาที ผู้แสดง
 ธรรมแก่, โภวาที ผู้กล่าววาจาเจริญ (๔) โอบปาติกนาม นามที่ใช้เรียกขานสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วมีอยู่
 ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต เช่น ปพุทฺโต ภูเขา, คจฺคา แม่น้ำ, ปถวี แผ่นดิน เป็นต้น

พระนามของพระพุทธเจ้าเฉพาะองค์ปัจจุบันมีเพิ่มอีก ๗ ศัพท์

สกุ (สกุ สตุตฺย+อ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงสามารถ. ปณฺจมาเร เซตุํ สกุโกตฺติ สกุโก, ภคินิหิ
 สทุธิ สํวาสรณโต วา โลกมรียาทำ ฉินฺทิตุํ สกุณฺนตฺติ สกุกา, สากิยานํ ปุพฺพราชาโน
 ผู้สามารถชนะมาร ๕ พระนามว่าสักกะ (พระพุทธเจ้า) หรือผู้สามารถตัดธรรมเนียมของชาวโลก
 เพราะแต่งงานกับพี่สาวน้องสาวของตนได้ จึงชื่อว่าสักกะ หมายถึงบุรพกษัตริย์ของศากยวงศ์. ปมฺญจ
 มํ สกุ กถงฺกถาหิตี สกุกาติ ภควา สกุยฺยกุลลา ปพุทฺธิโตติปิ สกุโก, อถวา อทุโธ
 มหฺพุโธ ธนฺวาติปิ สกุโก, ตสฺสลิมานิ ธนานิ เสยฺยถิทํ สทุธานํ สีลธนํ หิริธนํ
 โอบตฺตปฺปณํ สุตฺธนํ จาคธนํ ปณฺญาธนํ สติปิฎฺจानธนํ สมฺมปฺปธานธนํ อิทธิปาถนํ
 อินฺทริยธนํ พลธนํ โพชฺฌนฺธนํ มคฺคธนํ ผลธนํ นิพฺพานธนํ^๔ ข้อว่า ขอพระองค์ผู้สามารถ

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๓๑๖/๕๓๒

๒ ขุ.ฉ. ๒๖/๕๓/๓๖๐

๓ ขุ.ฉ. ๔๗/๑๔๘/๓๒๒

๔ ขุ.จ.พ. ๓๐/๒๑๗/๑๑๔

ได้โปรดปลดเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลายเถิด, คำว่า “ผู้สามารถ” หมายถึงพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล จึงชื่อว่าผู้สามารถ, อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมั่งคั่ง มีพระราชทรัพย์มาก พระองค์ทรงมีทรัพย์เหล่านี้ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปัปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คืออมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน

ลิตฺถตฺถ (ลิตฺถ+อตฺถ) พระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าพระนามว่าลิตฺถตฺถะ. สพฺพโลกสุส อตฺถลิตฺถิ-กรตฺตา ลิตฺถตฺถโถ^๑ เพราะทรงทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชาวโลก จึงทรงพระนามว่า ลิตฺถตฺถะ. สพฺพเพสํ โลกานํ ลิตฺถา อตฺถา เอเตน เหตุภูเตนาคี ลิตฺถตฺถโถ ผู้ยังประโยชน์ของชาวโลกทั้งมวลให้สำเร็จ เพราะความเป็นพระพุทธเจ้านั้นเป็นเหตุ จึงทรงพระนามว่าลิตฺถตฺถะ (ลบสระหน้า). อสุส จ ชาตีสมนนฺตรํ นิธโย รตนานี จ อุปปนฺนानीติ ลิตฺถตฺถโถ ผู้ประสูติพร้อมกั้มุมทรัพย์และรัตนะมากมาย พระนามว่าลิตฺถตฺถะ. มหามายาย ปุตฺตสุส ลิตฺถตฺถสุส สมณฺรณฺโณ เอตํ คชฺชิตฺติ^๒ เสียงบันลือสีหนาทนั้น เป็นของพระสมณราชาพระนามว่าลิตฺถตฺถะพระโอรสของพระนางมหามายา. บทว่า “ลิตฺถตฺถ” เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าในอดีตก็มี เช่น ลิตฺถตฺถโถ นาม ภควา อากฺขณิ มม สนฺติกิ^๓ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าลิตฺถตฺถะ เสด็จมาสู่สำนักของเรา

สุทฺโถทนิ (สุทฺถ+โถท+ณิ) พระพุทธเจ้า, พระราชาโอรสของพระเจ้าสุทฺโถทนะ. สุทฺถํ โถทนํ อสฺสาคี สุทฺโถทโน, ตสุส อปฺจจํ สุทฺโถทนิ พระราชาผู้ทรงมีข้าขาวาบริสุทฺธิ พระนามว่าสุทฺโถทนะ, พระโอรสของพระเจ้าสุทฺโถทนะผู้มีข้าขาวาบริสุทฺธินั้น พระนามว่าสุทฺโถทนิ (ลบ ณ และสระหน้า)

โคตม (โคตม+ณ) พระพุทธเจ้า, พระสมณโคตม. โคตมสุส มุณีโน อปฺจจํ โคตโม พระโอรสของตระกูลที่เป็นศิษย์ของกปิลดาบสโคตมโคตร พระนามว่าโคตมะ (ลบ ณ และสระหน้า), สมฺโณ ชลฺ โภ โคตโม สกฺยปุตฺโต สกฺยกุลา ปพฺพชฺชิตฺโต เวรณฺชายํ วิหฺรติ^๔ ทราบว่า พระสมณโคตม ศากยบุตรผู้เจริญ เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่เขตเมืองเวรัญชา

สกฺยสีห (สกฺย+สีห) พระพุทธเจ้า, พระศากยสีหะ, ผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์. สกฺยานํ เสฏฺฐจฺตฺตา สกฺยสีโห พระนามว่าศากยสีหะ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์. สกฺยานํ สีโห เสฏฺฐจฺติ วา สกฺยสีโห หรือเป็นผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทั้งหลาย จึงพระนามว่าศากยสีหะ. ปจฺเจกพฺพุเทหิ ชินฺเหหิ ภาลีตา กถา อุพฺพารา อภินิฏฺษมิตฺวา ตา สกฺยสีเหน นรุตฺตเมน ปกาลิตา ธมฺมวิชานนฺตถิ^๕ พระดำรัสที่พระชินปัจเจกพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างโอฬาร พระพุทธเจ้าผู้เสด็จออกผนวช (ตรัสรู้แล้ว) สูงส่งกว่านรชน ทรงประกาศพระดำรัสเหล่านั้นไว้แล้ว เพื่อ

๑ ขุ.อ.ญ. ๔๔/๗๓

๒ ม.ข.อ.ญ. ๘/๓๔๘/๒๔๒

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๑/๕๑

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒/๒๑

ให้เวไนยสัตว์ได้รู้แจ้งธรรม

สกุยมุนิ (สกุย+มุนิ) พระพุทธเจ้า, พระศากยมุนี, ผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล. สกุยกุลโต
 ชาโต มุนิ สกุยมุนิ พระพุทธเจ้าผู้ประสูติจากศากยตระกูล พระนามว่าศากยมุนิ. สกุยมุนิ
 อนุญญาติ **ติจิวรี**^๑ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไตรจิวรี

อંગศ์โรโส สกุยมุนิ	สพพภูตานุภมปะโก
สพพสตุตตุตโม สีโห	ปิฎเก ติณิ เทสยิ
สุตตุนต์ อภิธมมญจ	วินยญจ มหาคณั. ^๒

พระอังกศ์โรศากยมุนีทรงเป็นผู้อนุเคราะห์แก่ชาวประชาทุกถ้วนหน้า ทรงอุดมกว่า
 สรรพสัตว์ดุจพญาสีหราช พระองค์ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย พระสูตร
 และพระอภิธรรมอันมีคุณค่ามาก

อาทิจจพณฺธุ (อาทิจจ+พณฺธุ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแผ่พระรัศมีไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร. สุริย-
 เทวปุตตสส โสตาปนุนตดา ภควา อาทิจจพณฺธุติ วุจฺจติ, อาทิจจสฺส พณฺธุ ณาติติ
 อาทิจจพณฺธุ บัณฺทิตเรียกพระผู้มีพระภาคว่า “อาทิจจพันธุ” เพราะทรงมีกระแสพระรัศมีส่องไปถึง
 วิมานของสุริยเทพบุตร หรือผู้ทรงเป็นญาติของพระอาทิตย์ จึงทรงพระนามว่าอาทิจจพันธุ. โคตโม
 โคตเตน ภควา สุริยสฺส โคตตณฺดาโก โคตตพณฺธุ, ตสฺมา พุทฺโธ อาทิจจพณฺธุ” พระ
 ผู้มีพระภาคผู้มีพระนามว่าโคตมะโดยพระโคตร ทรงเป็นญาติโดยโคตรกับสุริยเทพบุตร เพราะฉะนั้น
 พระพุทธองค์จึงทรงพระนามว่าอาทิจจพันธุ

นอกจากนี้ ยังมีพระนามอื่นอีก เช่น มาयाเทวีสูต, มหาสมณ, กลีสาสน

[๖] โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ ทีโป ตณฺหฺกฺโข ปรี
 ตาณํ เลณมรฺฐปี จ สนฺตํ สจฺจมฺนาลยํ.

[๗] อสฺขตํ ลีวมมตํ สุทฺททสํ
 ปฺรายนํ สรณฺมนีติกํ ตถา
 อนาสวํ ฐวมฺนิทสฺสนากตา-
 ปโลกิตํ นิปฺถมฺนนฺตมกฺขรํ.

[๘] ทฺกฺกฺโข ปฺยาพชฺฉํ จ วิวฺถฺถํ เขม เกวลํ
 อปวคฺโค วิราโค จ ปณฺธิตมจฺจตุํ ปทํ.

[๙] โยคกฺเขโม ปารมฺปิ มุตฺติ สนฺติ วิสุทฺธิโย
 วิมฺุตยสฺขตธฺาตุ- สฺทฺธินิพฺพุตฺติโย ลียํ.

นิพพาน ๔๖ คัพพ

โมกข (มฺจ โมจเน+อ) นิพพาน, โมกขธรรม, สถานที่อาศัยหลุดพ้น, ธรรมเครื่องหลุดพ้น. **มฺจจฺนติ** เอตถาติ โมกฺโข สถานที่อาศัยหลุดพ้น ชื่อว่าโมกขะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น ข, ซ้อน กฺ). **มฺจจฺนติ** เอเตน ราคาทีหิตี โมกฺโข ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากราคะเป็นต้น ชื่อว่าโมกขะ (ธรรมเครื่องหลุดพ้น). **หิณฺนมฺชฺฉิมฺภาวะหิ มฺจฺจฺตีติ** โมกฺโข ธรรมที่หลุดพ้นจากสภาพที่ต่ำและปานกลาง ชื่อว่าโมกขะ (มฺจ โมจเน+ต, วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ตฺ เป็น ข, จฺ เป็น กฺ). **ปพฺพชิตฺวา** เอกํ โมกฺขธมฺมํ **คเวลิตฺุํ วัฏฺฏตี**^๑ ภิกษุครั้นบวชแล้ว ควรแสวงหาโมกขธรรมอันสูงสุด. **สตฺตา** โมกฺโข **คเวลีนํ**^๒ เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาโมกขธรรมมีอยู่

ยฺหิ **สนฺตฺติคโม มคฺโค** โมกฺโข **จจฺจฺนติกํ สุํ**
เอเตน **สจฺจวฺชฺเซน** **คมนํ เม สมิชฺชตฺตุ**^๓

ทางไปสู่ความสงบ นิพพาน และทางอันประกอบด้วยสุขอย่างยิ่ง มีอยู่ ด้วยการกล่าวคำสังนี้ ขอทางดำเนินไปสู่นิพพาน จึงสำเร็จแก่ข้าพเจ้า

นิโรธ (นิ+รฺธ ไรธนาวารเณสุ+ณ) นิพพาน, นิโรธ, นิโรธธรรม, ความดับ. **นิรุชฺฌนฺติ** เอตถ ราคาทโยติ นิโรธฺ สภาวธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่านิโรธะ (ที่ดับราคะเป็นต้น). **นตฺติ** โรธ (กิเลส) เอตถาติ นิโรธ (นิรุกิเลส) ธรรมที่ไม่มีกิเลส ชื่อว่า นิโรธะ (ธรรมที่ปราศจากกิเลส) (ลป ญ, วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ). **รูป โข อานนฺท อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมฺมุปฺปนฺนํ** **ชยธมฺมํ วยธมฺมํ วิจารณ์มฺมํ นิโรธธมฺมํ ตสฺส นิโรธ นิโรธติ วัจฺจตี**^๔ อานนท รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย มีความเสื่อมไป สิ้นไป ผุพังไป ดับไป เป็นธรรมดา จึงถูกเรียกว่านิโรธะ

นิพพาน (นิ+วาน) นิพพาน, สภาวธรรมที่พ้นจากตัณหา, ความดับตัณหา. **วานสงฺฆาตาย ตณฺหา** **นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพาติ** วา เอเตน **ราคคฺคิอาทิกอติ นิพฺพานํ** สภาพที่ดับสนิทเพราะหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่าวานะ หรือธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น ชื่อว่านิพพานะ (ซ้อน ว, อาเทศ วฺ เป็น พฺพ). **สพฺพกิเลสานํ ชยเหตุญฺเจ วิจารณ์มฺเม นิพฺพานํ** **นิพฺพานคัพพที**ใช้ในอรรถว่า วิจารณ์ธรรมเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งปวง. **สพฺพสงฺฆารสมโธ** **สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหฺกฺขโย** **วิราโค นิโรธ นิพฺพานํ**^๕ นิพพานเป็นสภาพที่สงบสังขารธรรมทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา ปราศจากราคะ ดับราคะ. **วานาภาวเณ นิพฺพานํ**^๖ ชื่อว่านิพพาน เพราะไม่มีตัณหา

ทีป (ทีป ทิตฺติย+ณ) นิพพาน, ทีปธรรม, ธรรมเป็นที่พึ่งพิง. **ยถา ปกฺคิตีโป นทีโสเตน** **วฺยฺหมานานํ ปติฏฺฐา** โหติ, **เอวमितฺมปิ นิพฺพานํ** **สํสารมโหเมน** **วฺยฺหมานานํ ปติฏฺฐาติ**

๑ อิง.อญ. ๑๔/๑๘๘/๑๑๖

๒ อิง.อญ. ๑๔/๑๘๘/๑๑๖

๓ ขุ.อญ. ๓๓/๕๔๖/๒๐๓

๔ ส.ชนธ. ๑๗/๔๘/๓๐

๕ วิ.มหา. ๔/๗/๘

๖ ส.อญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

ทีโป วิทยาติ ทีโป, นิภิกเกสยานัง วา ปทีปสทิสภาวกรรมโธ ทีโป วิทยาติ ทีโป, นิพพุนติ
 ธีรา ยถายัม ปทีโปติ วุตตัม, ทิปปติ วา อริยานัม ฌาณจกขุสเสว ปกาสตีติ ทีโป
 นิพพานเป็นที่พึง ของสัตว์ผู้ถูกห้วงน้ำในสงสารพัดพาไป ดุจเกาะเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ผู้ถูกกระแสคลื่น
 พัดพาไป จึงชื่อว่าทีปะ, หรือนิพพานชื่อว่าทีปะ เพราะทำบุคคลผู้หมดกิเลสให้เป็นเหมือนประทีปดับ
 ทานกล่าวรับรองไว้ว่า “ผู้มีปัญญาอ้อมดับกิเลส ดุจประทีปนี้ดับไป” หรือนิพพานที่สว่างในญาณจกขุ
 ของพระอริยบุคคลเท่านั้น ชื่อว่าทีปะ (ลบ ฌ). ทิปศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. ปติฏฐัญจน
 ทิปิ^๑ นิพพานชื่อว่าทีปะ เพราะอรรถว่าเป็นที่พึ่ง

ตณฺหุขย (ตณฺหาสทฺทูปปท+ซี ขเย+อ) นิพพาน, ธรรมที่สิ้นตัณหา. ตณฺหานํ ขยเหตุตฺตา
 ตณฺหุขโย ชื่อว่าตณฺหุขยะ เพราะเป็นเหตุสิ้นไปแห่งตัณหา (วฺทอิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น
 อย, ซ้อน ก, รัสสะ อา เป็น อ). ตณฺหานํ ขโย ตณฺหุขโย ความสิ้นไปแห่งตัณหา ชื่อว่า
 ตณฺหุขยะ. ตณฺหา ขียติ เอตฺถาติ ตณฺหุขโย นิพพานเป็นที่สิ้นตัณหา จึงชื่อว่าตณฺหุขยะ.
 ตณฺหุขยสฺส ปจฺจยตา ตณฺหุขยํ^๒ นิพพานชื่อว่าตณฺหุขยะ เพราะมีความสิ้นตัณหาเป็นเหตุ.
 ตณฺหุขโย หิ ราธ นิพฺพานํ^๓ จริงอยู่ระณะ ความสิ้นไปแห่งตัณหา คือนิพพาน

ปร (ปร) นิพพาน, ปรธรรม, ธรรมอันประเสริฐสุด. ราคาทีนํ ปฏิปกฺขตฺตา อุตฺตมญฺเณ วา ปร
 นิพพานชื่อว่าประ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อราคะเป็นต้น หรือเพราะมีอรรถประเสริฐสุด

ตาณ (ตา รกฺขณฺ+ยฺ) นิพพาน, ธรรมเครื่องรักษา, ตาณธรรม, ธรรมเครื่องต้านทาน. ตายติ รกฺขติ
 อปายาทิโตติ ตาณํ นิพพานปกป้องบุคคลให้พ้นจากอบายเป็นต้น จึงชื่อว่า ตาณะ. ตายนญฺเณ
 ตาณํ^๔ นิพพานชื่อว่าตาณะ เพราะอรรถว่าต้านทาน

เลณ (ลี นิสฺยเน+ยฺ) นิพพาน, เลณธรรม, ธรรมเป็นที่หลบซ่อนหรือหลีกเลี่ยงภัยในสงสาร. นิสฺยนฺติ
 เอตฺถ สํสารภยภีรูกาติ เลณํ นิพพานเป็นที่หลีกเลี่ยงจากความกลัวคือภัยจากสงสาร จึงชื่อ
 ว่าเลณะ. อลฺลิสฺยิตฺตพฺพยุตฺตญฺเณ เลณํ^๕ นิพพานชื่อว่าเลณะ เพราะอรรถว่าเป็นที่หลีกเลี่ยง.
 นิพฺพานํ ตาณํ เลณํ สรณํ ปรายณํ อจฺจุตํ อมตํ^๖ ศัพท์ทั้ง ๗ นี้ แปลว่านิพพาน

อรูปร (น+รูปร) นิพพาน, ธรรมที่ไม่มีรูปร่างสัณฐาน, อรูปธรรม. นตฺถิ ทิฆรสฺสาทิกิ รุปี สณฺจาน-
 เมตฺตสฺสาติ อรูปํ นิพพานไม่มีรูปร่างสัณฐานว่ายาวและสั้นเป็นต้น จึงชื่อว่าอรูปะ (อาเทศ น
 เป็น อ)

สนฺต (สฺมฺ อฺปฺสเม+ต) นิพพาน, สันตธรรม, ธรรมเครื่องสงบ. สนฺตภาวญฺเณ สนฺตํ^๗ เพราะ
 นิพพานมีอรรถว่าสงบ จึงชื่อว่าสันตะ. ราคาทีนํ สนฺตกรณตฺตา สนฺตํ นิพพานชื่อว่าสันตะ
 เพราะกระทำให้ราคะเป็นต้นสงบลงได้ (อาเทศ มฺ ที่สุดธาตุเป็น น)

๑ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๘๔

๒ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๘๔

๓ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๘๔

๔ ส.ข.นธ. ๑๗/๓๖๗/๒๓๓

๕ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๘๔

๖ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๖/๓๔๕

๗ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

สัจจ (สต สาดจเจ+จ) นิพพาน, สัจธรรม. **ปรมตฺตสัจจตาย สัจจ**^๑ เพราะนิพพานเป็นปรมัตตสัจจะ จึงชื่อว่าสัจจะ. **ราคกฺขยเหตุฏฺเภาเวน อวิปริตตฺตา จตฺตสัจจปริยาปนฺนตฺตา วา สัจจ** นิพพาน ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นเหตุสิ้นไปแห่งราคะ เพราะเป็นธรรมไม่ผิดจากความเป็นจริง หรือเป็นธรรมที่นับเนื่องในสัจจะ ๔ (อาเทศ ตฺ เป็น จ). **สฺรติ อายติ ทฺกฺขํ หีสตีติ สัจจ** นิพพานที่เบียดเบียน ทฺกฺขํ ชื่อว่าสัจจะ (สฺร คติจินฺดาหีสาสฺ+จ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน จ)

อนาลย (น+อาลย) นิพพาน, ธรรมที่ปราศจากตัณหา, อนาลยธรรม, ธรรมที่ไม่มีอาลัย. **กามาลยานํ อภาเวน อนาลย**^๒ เพราะนิพพานไม่มีความอาลัยในกาม จึงชื่อว่าอนาลยะ. **นตฺถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ อนาลย** นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีตัณหา จึงชื่อว่าอนาลยะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

อสงฺขต (น+สฺ+กร กรณ+ต) นิพพาน, อสังขตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง. **อสงฺขตฺนติ นิพฺพาน**^๓ คำว่า “อสงฺขต” ได้แก่นิพพาน. **น สงฺขตํ สงฺขตลฺกฺขณฺรหิตฺนติ จ อสงฺขต**^๔ นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง จึงชื่อว่าอสังขตะ. **ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ อสงฺขต** นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงชื่อว่าอสังขตะ (อาเทศ น เป็น อ, นิคหิตเป็น ง, ก เป็น ข, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

สิวิ (สิ เสวยฺ+ว) นิพพาน, สิวิธรรม, ธรรมอันเกษม, ธรรมอันควรเสพ. **สฺสสิริกฺฎฺเจน สิวิ**^๕ เพราะนิพพานมีอรรถว่าเป็นธรรมอันเกษม จึงชื่อว่าสิวะ. **สิวิ เขมภาวํ กโรตีติ สิวิ, สํสาร- ภีรฺูเกหิ เสวิตฺพฺพตฺตา วา สิวิ** นิพพานกระทำความเกษมให้ ชื่อว่าสิวะ หรือเพราะนิพพาน เป็นธรรมที่ผู้กล่าวภัยในสงสารพึงเสพ จึงชื่อว่าสิวะ. **สเมติ อฺุปสเมตีติ สิวิ** นิพพานที่ยังบุคคล ให้เข้าไปสงบ ชื่อว่าสิวะ (สมฺ อฺุปสเม+วิวิ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ และลบ รฺ อนุพันธ์ที่ วิวิ ปัจจัย). **ภทฺเทท กฺลฺยาณ โมกฺเช นิพฺพานे จ สิวิ** สิวิศัพท์ ใช้ในอรรถความเจริญ ความตั้งงาม ความหลุดพ้น และนิพพาน. **ปตฺโต สฺนติสฺสุํ สิวิ**^๖ บรรลุนิพพานอันเป็นสันติสุข

อมต (น+มร ปาณจาเค+ต) นิพพาน, แดนอมตะ, อมตธรรม, สภาพที่พ้นจากความตาย. **มรณา- ภาเวน อมต**^๗ เพราะไม่มีความตาย นิพพานจึงชื่อว่าอมตะ. **นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณํ เอตฺสมี วา อธิคเต ปุคฺคสฺส มตฺนติ อมต** นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มี ความตาย หรือนิพพาน ที่บุคคลเข้าถึงแล้วไม่มีความตาย ชื่อว่าอมตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **อฺุปฺปมาโท อมต** **ปท**^๘ ความไม่ประมาทเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน. **อมตํ วุจฺจติ นิพฺพาน**^๙ นิพพาน เรียกว่าอมตะ

๑ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๒ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๓ ชุ.อ.ญ. ๒๖/๔๓/๓๐๘

๔ ชุ.อ.ญ. ๒๗/๔๓/๑๘๔

๕ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๖ ชุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๓/๔๙๗

๗ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๘ ชุ.ธัมม. ๒๕/๑๒/๑๘

๙ ธัมม.อ.ญ. ๑๙/๖๓

พุทฺโธ โลกเ สมุปนฺโน อสโม เอกบุคฺคโ
โส ปกาเสติ สทุธมฺมิ อมตํ สุขมุตฺตมฺ^๑

พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นเอกบุคคฺล ไม่มีใครเสมอเหมือน อุบัติแล้วในโลก ทรง
ประกาศพระสัทธิธรรมคือนิพพานอันเป็นสุขประเสริฐสุด

ส่วนคัมภีร์นันทถลสังคหกล่าวไว้ว่า

อมตํ ยถฺยเสสสุมฺมิ ปิยฺยูเส จลิตเ มน
อาสาภูติเต จ โมกฺเข จ ธนฺนตรีสุธาสิสุ
อมโต อมตา ปิ วา คโฬจฺยามลกีสุ เจ.

อมตคััพพทํปุงสกลิงคั ใช้ในความหมายว่า เครื่องบูชาขัณฺฑู อาหารทิพย์ ร่างกาย
ที่ยัง เคลื่อนไหว (คือไม่ตาย) ไขแมลงวัน และนิพพาน, อมตคััพพทํปุงลิงคั ใช้
ในความหมายว่า ทรัพย์ และเทวดา, อมตคััพพทํอิตถิลิงคั ใช้ในความหมายว่า
เถาบอระเพ็ด และมะขามป้อม

สุทฺตทส (สุ+ท+ทิส เปกฺขณ+อ) นิพพาน, ธรรมที่ปลูชนมองไม่เห็น, ธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง. **สุทฺต**
ทสตาย **สุทฺตทส**^๒ เพราะนิพพานเป็นธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง จึงชื่อว่าสุทฺตทส (ซ้อน ท, อาเทศ
อิ เป็น อ). **ปสฺสิตฺติ** **สุทฺตทส**ตาย **สุทฺตทส** นิพพานชื่อว่าสุทฺตทส เพราะเป็นธรรมที่มองเห็น
ได้ยากยิ่ง. **สุทฺตทสญจ** **โว ภิกฺขเว เทสิสุสามิ สุทฺตทสคามินฺจ มคฺค**^๓ ภิกฺขุทั้งหลาย
เราจะแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ

ปฺรายน (ปรสทฺทูปปท+อิ คติมิหิ+ย) นิพพาน, ปฺรายนธรรม, ธรรมที่พระอริยะรู้. **ปฺเรหิ อุตฺตเมหิ**
อริยปฺคฺคเลหิ อยิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ ปฺรายนํ, สัสารสภาวโต อถฺยสภาวเสน
พฺพสมิตพฺพนฺตยตฺถโ, ปฺเรสั วา อริยปฺคฺคลานํ ปติฏฺจานตฺตา ปฺรายนํ นิพพานอัน
พระอริยเจ้าผู้ประเสริฐพึงเข้าถึง ชื่อว่าปฺรายนะ หรือธรรมอื่นจากสงสารธรรมที่พระอริยเจ้าพึง
รู้ หรือธรรมเป็นที่ดำรงอยู่แห่งพระอริยบุคคฺล ชื่อว่าปฺรายนะ. **สรณํ ตาณํ เลณํ ปฺรายนํ**
คติปฏิสรณํ^๔ ทั้ง ๖ บท แปลว่านิพพานเหมือนกัน. **ปรี อยนํ คติ ปติฏฺจาสติติ ปฺรายนํ**^๕
การไปถึงแล้วดำรงอยู่ ชื่อว่าปฺรายนะ (วูทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ยุ เป็น อน, น เป็น
ณ, ลบสระหน้า)

สรณ (สร หีสาย+ย) นิพพาน, สรณธรรม. **เยน จตฺตาโร มคฺคา โอติโส กิเลสเ สรณฺติ**
หีสนฺติ ตํ ธมฺมํ สรณํ, อริยานํ วสิตเคหตฺตา วา สรณํ นิพพานเป็นเครื่องกำจัดกิเลส
แต่ระดับของมรรค ๔ หรือมรรค ๔ เป็นเครื่องกำจัดกิเลสโดยเฉพาะ หรือธรรมอันเป็นที่อาศัยอยู่

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๓/๑๘๘

๒ สั.อญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๓ สั.สพ. ๑๘/๗๑๔/๔๕๐

๔ ขุ.อญ. ๓๐/๘๘๘/๒๖๖

๕ สั.อญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

ของพระอริยะ ชื่อว่าสธณะ. ภัยสรณภูเจณ สธณัง, ภัยนาสนนฺติ อตฺถโธ^๑ นิพพานชื่อว่าสธณะ เพราะมีอรรถว่ากำจัดภัย ทำลายภัยให้พินาศไป (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

อนีติก (น+อีติ+ก) นิพพาน, อนีติกธรรม. นิททุกฺขตฺตา อนีติกิ^๒ นิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะปราศจากทุกข์. อีติ อูปทฺทโว ปาโส จ เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ อนีติกิ นิพพาน เป็นธรรมที่ไม่มี ความชั่วร้ายที่เป็นอันตรายและเป็นกัณฑ์ จึงชื่อว่าอนีติกะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบ สระหน้า). สตเต สํสาร์ เนตฺติ “นีติ”ติ สทฺธนามาย ตณฺหาย อภาวโต วา อนีติกิ หรือนิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะไม่มีตัณหาที่ชื่อนีติ อันนำสัตว์ไปสู่สงสาร (น+นีติ+ก, อาเทศ น เป็น อ). ปญฺจนํ ขนฺธานํ นิโรธํ อนีติกิ นิพพานิ^๓ ความดับขั้นที่ ๕ เป็นนิพพานที่ปราศจาก ตัณหาอันเป็นธรรมชั่วร้าย

อนาสว (น+อาสว) นิพพาน, อนาสวธรรม, ธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ. อาสวานิ อนารมฺมณตฺตาย อนาสวิ นิพพานชื่อว่าอนาสวะ เพราะไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). จตฺนุนํ อาสวานํ อภาเวน อนาสวิ^๔ เพราะนิพพานไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง จึงชื่อว่าอนาสวะ. อาสวะ ๔ ได้แก่ กามาสวะ อาสวะคือกาม, ภวาสวะ อาสวะคือภพ, ภิกฺขุสฺสาสวะ อาสวะคือภิกฺขุ, อวิชฺชาสวะ อาสวะคืออวิชชา^๕

ธฺว (ธฺ เถริเย+ว) นิพพาน, ธฺวธรรม, ธรรมอันมั่นคง. ธิรฺภูเจณ ธฺว^๖ เพราะมีอรรถว่ามั่นคง นิพพาน จึงชื่อว่าธฺวะ. นิจฺจภูเจณ ธฺว, ธฺวติ วา มคฺคานมารมฺมณภาวํ คจฺจนฺตฺติ ธฺว นิพพานชื่อว่าธฺวะ เพราะมีความหมายว่ามั่นคง หรือไปสู่ความเป็นมัคคารมณ จึงชื่อว่าธฺวะ (ธฺว คติเถริเยสุ+อ). ชรามรณฺเหติ มฺมุจฺติกาเมหิ ธฺวิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ ธฺว, นิพพานนฺติ อตฺถโธ ทางที่พวก เธอผู้ต้องการหลุดพ้นจากชราและมรณะพึงดำเนินไป ชื่อว่าธฺวะ ได้แก่นิพพาน. ตตฺถ หิ ธฺวติ ธิรฺตฺติ ธฺโว, อูปฺปาทวยาภาเวน วา นิจฺจสภาวตฺตา ธฺวติ ธิรํ สสฺสโต^๗ ภวตฺติ ธฺว ในคํานี้ ธรรมที่มั่นคง ชื่อว่าธฺวะ, นิพพานเป็นธรรมอันมั่นคง ถาวร เทียงแท้ เพราะไม่มีการเกิดขึ้น และเสื่อมไป

ธฺวธฺวตฺตฺนินอรรถว่า คติ การบรรลุ เช่น ธฺวณฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสสามิ ธฺวคามินิณฺจ มคฺค^๘ ภิกฺษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ. ธฺวธฺวตฺตฺนินอรรถว่า เถริยะ ความมั่นคง เช่น นิจฺจ ธฺโว สสฺสโต^๗ นิพพานเป็นธรรมอันเที่ยงแท้มั่นคง

อนิทสฺสน (น+นิ+ทิส เปกฺขณ+ยฺ) นิพพาน, อนิทสฺสนธรรม, ธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา. จกฺขุ- วิญญาณฺน อปฺสฺสฺสิตพฺพตฺตา อนิทสฺสนิ^๙ เพราะนิพพานเป็นธรรมที่มองไม่เห็นด้วยจักขุวิญญาณ

๑ ส.สพ.อ.ญ. ๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔

๒ ขุ.ปฎิถิ. ๓๑/๗๓๕/๖๓๑

๓ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๔ อภิ.วิ. ๓๕/๙๖๑/๕๐๔

๕ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๖ ส.สพ. ๑๘/๗๒๗/๕๔๐

๗ ที.สีล. ๙/๓๑/๒๕

๘ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

จึงชื่อว่าอนิทัสสนะ. ทฎฐพพสภาวสส นตติตาย อนิทสสนัน นิพพานชื่อว่าอนิทัสสนะ เพราะเป็นสภาพที่มองไม่เห็น. นตติ จกขุณา ทสสนเมตถาติ อนิทสสนัน นิพพานเป็นธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา จึงชื่อว่าอนิทัสสนะ (อาเทศ น เป็น อ, ทิสฺ เป็น ทสฺส, ยฺ เป็น อน). อนิทสสนญจ โว ภิกขเว เทลิสฺสามิ อนิทสสนคามิญจ มคฺค^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ

อกต (น+กร กรณ+ต) นิพพาน, อกตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง. ปจฺจเยหิ อกตตฺตา อกตํ นิพพานมีชื่อว่าอกตตะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยปัจจัย (อาเทศ น เป็น อ, ลป รฺ ที่สุดธาตุ). กรียิตฺถาติ กตํ, ปจฺจเยหิ น กตฺนฺติ อกตํ^๒ ถูกปรุงแต่งชื่อว่ากตตะ, นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงชื่อว่าอกตตะ. อดฺธิ ภิกขเว อชาตํ อกฺกตํ อกตํ^๓ ภิกษุทั้งหลาย นิพพานเป็นธรรมชาติไม่เกิด ไม่มีไม่เป็น ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่

อปโลกิต (น+ป+ลฺข นสฺสเน+อิ+ต) นิพพาน, อปโลกิตธรรม. สทา วิชฺชมานตฺตา อปฺลฺขฺชน-สภาวํ คจฺจนฺติ เตน วา วิญญาตฺติติ อปโลกิตํ นิพพานถึงความเป็นธรรมไม่เสื่อมหาย เพราะมีอยู่ตลอดกาล หรือนิพพานเป็นธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาพไม่เสื่อมนั้น ชื่อว่าอปโลกิตตะ. โลกสภาวเณ วา วิญญาตฺติติ โลกิตํ, ตพฺพาวาปคฺมนโต อปโลกิตํ ธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก ชื่อว่าโลกิตตะ, นิพพานชื่อว่าอปโลกิตตะ เพราะปราศจากธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก (อาเทศ น เป็น อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น ก). อิตํ คเต วิญญาเต^๔ อิตคัพฺพีใช้ในอรรถว่าไปและปรากฏ. อปฺลฺขฺชนตาย อปโลกิตํ^๕ เพราะนิพพานเป็นธรรมไม่เสื่อม จึงชื่อว่าอปโลกิตตะ. อปโลกิตญจ โว ภิกขเว เทลิสฺสามิ อปโลกิตคามิญจ มคฺค^๖ ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ

นิปฺปน (นิ+ปฺ โสธ+ยฺ) นิพพาน, นิปฺปนธรรม, ธรรมที่ละเอียดอ่อน. สณฺหฺญเณ นิปฺปนํ^๗ เพราะมีอรรถว่าละเอียดอ่อน นิพพานจึงชื่อว่านิปฺปนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลป อ). เยน วา จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลสํ นิสฺเสสโต ปฺนฺนฺติ โสธเนติ, ตํ นิปฺปนํ^๘ นิพพานเป็นเครื่องชำระกิเลสของมรรค ๔ ให้หมดจด จึงชื่อว่านิปฺปนะ. นิปฺปนญจ โว ภิกขเว เทลิสฺสามิ นิปฺปนคามิญจ มคฺค^๙ ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ.

ในอรรถสาลินีอรรถโยชนากล่าวว่า นิ ในคำว่า นิปฺปน มีอรรถว่า เณกะ ฉลาด.

ส่วนสัททนีติธาตุมาลา^{๑๐} แสดงไว้ว่า นิปฺปน มาจาก นิปฺพพ + ปฺปน นิปฺปน คือธรรมอันมีความหมายที่ละเอียดอ่อน, ธรรมเครื่องชำระกิเลสให้หมดจดโดยเฉพาะ

๑ ส.สพ. ๑๘/๗๒๔/๔๕๑

๒ กจฺจายน. ๓๓๓

๓ ชุ.ชฺททก. ๒๕/๑๖๐/๒๐๘

๔ นานตฺถสงฺคห

๕ ส.ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๖ ส.สพ. ๑๘/๗๒๔/๔๕๑

๗ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๘ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๙ ส.สพ. ๑๘/๗๒๔/๔๕๐

๑๐ สทฺทนีติธาตุมาลา ๖๑

อนนุต (น+อนุต) นิพพาน, ธรรมที่ไม่พินาศ, อนันตธรรม. น กทาจปิ ยสฺส อนฺโต วินาสโ
 อตฺถิ, ตํ อนนุตํ นิพพานํไม่มีความเสื่อมสลายไปตลอดกาล จึงชื่อว่าอนันตะ (อาเทศ น เป็น อน,
 ลบสระหน้า). **ปริยฺนุตปริจฺเจทภาวฺรหิตตฺตา อนนุตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ**^๑ นิพพานเรียกว่าอนันตะ
 เพราะไม่มีที่สุดและไม่มีกำหนดขอบเขต

อกฺขร (น+ขร วินาส+อ, น+ซี ขเย+อร) นิพพาน, อักขรธรรม, ธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย. **ขรฺนฺติ**
 วินสฺสนฺตีติ ขรา, สงฺขตา. เต ยตฺถ น สฺนฺติ, ตํ อกฺขรํ, ขรสงฺขาดานํ วา สงฺขदानํ
 ปฏิปกฺขตฺตา อกฺขรํ ธรรมที่เสื่อมไปชื่อว่าขระ ได้แก่สังขตธรรม, นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีความ
 เสื่อมเหล่านั้น จึงชื่อว่าอักขระ, นิพพานชื่อว่าอักขระ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรมคือสิ่งที่เสื่อม
 (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ก, ลบ ร ที่สุดธาตุ และสระหน้า)

ทฺกุขกฺขย (ทฺกุข+ขย) นิพพาน, ทฺกุขกฺขยธรรม, ธรรมเป็นเหตุสิ้นทุกข์. **สพฺพทฺกุขานํ ขยการณตฺตา**
ทฺกุขกฺขโย นิพพานชื่อว่าทฺกุขกฺขย เพราะเป็นเหตุสิ้นทุกข์ทั้งปวง (ซ้อน ก). **ทฺกุขกฺขโย อนฺุปฺตโต**
ปฺตโต เม อาสวกฺขโย^๒ เราบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ สิ้นอาสวะแล้ว

อพฺยาพชฺฌ, อพฺยาปชฺฌ, อพฺยาปชฺช (น+พฺยาพชฺฌ) นิพพาน, ธรรมที่ทุกข์เบียดเบียนไม่
 ได้, ธรรมที่ไม่มีความพินาศ. **พฺยาพาธตีติ พฺยาพาโธ, โส เอว พฺยาปาโท, ทฺกุขสจฺจํ,**
ตสฺส ภาโว พฺยาพชฺฌํ, ทฺกุขสฺส ปิพฺนาทฺยตฺโถ, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ อพฺยาพชฺฌํ
 ธรรมที่เบียดเบียน ชื่อว่าพยาพาธะ (วิ+อา+พาธ พฺยาฆาเต+อ, อาเทศ อิ เป็น ย, ว เป็น พ),
 พยาพาธะนั้นแหละ ชื่อว่าพยาปาทะ หมายถึงทฺกุขสจฺจํ (อาเทศ พ เป็น ป), ความเป็นธรรม
 ที่บีบคั้น ชื่อว่าพยาพชฺฌะ (พฺยาพาธ+ณฺย, ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ ฐย เป็น ณฺ, ซ้อน ช,
 รัสสะ อา เป็น อ) หมายความว่า ทฺกุขสจฺจํมีความบีบคั้นเป็นต้น, นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีทฺกุขสจฺจํ
 นั้น จึงชื่อว่าอพฺยาพชฺฌะ (อาเทศ น เป็น อ). **พฺยาปชฺฌาภาเวเนว อพฺยาปชฺฌํ**^๓ นิพพาน
 ชื่อว่าอพฺยาปชฺฌะ เพราะไม่มีความเบียดเบียน. **อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ**^๔ นิพพานเป็นสุขในโลก.
อพฺยาปชฺฌญจ โว ภิกฺขเว เทลิสฺสุตฺตํ อพฺยาปชฺฌคามิญจ มคฺคํ^๕ ภิกษุทั้งหลาย เราจัก
 แสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ. **อพฺยาปาโท อพฺยาปชฺช โอโทโส**^๖ ความ
 ไม่เบียดเบียน คือการไม่ประทุษร้าย

วิวฺญฺญ (วิ+วฺญฺญ) นิพพาน, วิวฺญฺญธรรม. **กิลฺลสกฺมฺวิปាកวฺญฺญานมฺภาวโต วิวฺญฺญํ** นิพพาน
 ชื่อว่าวิวฺญฺญะ เพราะไม่มีกิเลสวฺญฺญ กัมมวฺญฺญ และวิปាកวฺญฺญ. “**อวิชฺขานิโรธา สงฺขารนิโรธา ...**
เอวเมตสฺส เภวสฺส ทฺกุขกฺขณฺธสฺส นิโรธา โหตี”^๗ติ เอวํ โยนิโส มนสิการมฺลกํ
วิวฺญฺญํ เวทิตพฺพํ^๘ พึงทราบว่ นิพพานมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุให้รู้อย่างนี้ว่า “เพราะ

๑ วิ.อญ. ๓/๕๙๗

๒ ชุ.อญ. ๓๒/๑๒๐/๓๖๙

๓ ส.อญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๔ วิ.มพา. ๔/๕/๖

๕ ส.สพา. ๑๘/๗๔๒/๔๕๒

๖ อภิ.ธมฺมสัง. ๓๔/๓๓/๑๒

๗ มช.อญ. ๗/๑๕/๗๒

อวิชาชาดบ สัซหารจิงดบ ... การดบกองทุซทังลันนี มีอยู่”

เขม (ซี ขเย+ม) นิพพาน, เขมธรรม, แदनเกษม, สธานท่ไม่มีภัย, ธรรมอันเป็นเครื่องดบราคคคีเป็นต้น. นิพยุจนเจน เขม, ขยนติ วา เอเดน รากคิอาทโยติ เขม นิพพานซื่อว่าเขมะ เพราะปราศจากภัย หรือเป็นท่ลันไฟราคะเป็นต้น จึงซื่อว่าเขมะ (วูทธิ อี เป็น เอ). เขม ปตุเถด ภิกขโว^๑ ภิกขุทังหลาย พวกเขาจงปรารณานานิพพานอันเกษม. นิรุบทวดาย เขม^๒ นิพพานซื่อว่าเขมะ เพราะไม่มีอันตราย

อาโรคยปรมา ลากา นิพพานัน ปรม สู้ซ
อฏจจคิโก จ มคคานัน เขม อมตคามินัน.^๓

ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางอันให้ถึงอมตธรรม ทางมืองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม

เกวล (เกว วิสโยเค+อล) นิพพาน, เกวลธรรม, ธรรมท่ไม่มีสังขารปรุงแต่ง. สงขารเอหิ อสมมุติสตาย วิสโยคตาย จ เกวลัน นิพพานซื่อว่าเกวละ เพราะไม่ประกอบด้วยสังขารธรรมเครื่องปรุงแต่ง. เกวลคัพท แผลว่า เขญยดา มีมาก, อวยยามิสส ไม่เจือปน, วิสโยค นิพพาน, ทพหุดถ อรรดมันคง, อนติเรก พอประมาณ, อนวเสส ทังหมดทังลัน, ในอรรดวิสโยคะ เช่น มณญามิ เดอมตเมว เกวลัน อธิคจจนติ ปท อสงซต^๔ ซ้าพเจ้าซ้าใจว่า คนเหล่านั้น จะได้บรรลุอมตบทอันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างแน่นอน

อปวคค (อป+วซซ วซซเน+อ) นิพพาน, อปวัคคธรรม, ธรรมท่เว้นจากสังขารปรุงแต่ง. อปวซซนติ สงขารา เอตสมมาติ อปวคคโค นิพพานท่เว้นจากสังขาร ซื่อว่าอปวัคคะ (อาเทศ ซซ ปัน คค). อินุทริยตปปนปุตตมซทสสนาท่หิ วินา อปวคคโค นตถิติ คเหตุวา กถาปวตตนัน กาม-สุซลลิกานโยค^๕ การกล่าวถือเอาเหตุว่า นิพพานท่เว้นจากการบำรุงอินุทริยให้อ้อมเอิบ และมีความสุขจากการเห็นหน้าบุตรเป็นต้น ย่อมไม่มี เป็นกามสุซลลิกานโยค. อปวคคโค โมกไซติ คคณัน อปวคคคคาโ^๖ การถือเอาว่า นิพพานเป็นธรรมเครื่องหลุดพ้น ซื่อว่าอปวัคคคคาหะ

วิราค (วิ+รณช ราเค+อ) นิพพาน, วิราคธรรม, ธรรมอันปราศจากราคะ. ยสมมา ราโค วิคโต, โส วิราโค นิพพานท่ปราศจากราคะ ซื่อว่าวิราคะ (อาเทศ รณช เป็น ราก). วิรซซนติ เอตถ สกิลเสธมมาติ วิราโค นิพพานเป็นท่สำรอกออกจากกิลเสธ ซื่อว่าวิราคะ. สพพสงขารสมโถ สพพูปธิปฏินิสสคโค ตณุทกขโย วิราโค นิโรโธ นิพพานัน^๗ ธรรมท่สงบสังขารทังปวง สลัดออกซิงอุปธิทังปวง ลันดณหา คลายกำหนด ดบสนิท ปราศจากดณหา. วิราคาธิคมสส ปจจยโต

๑ มซ.มูถ. ๑๒/๓๔๑/๔๒๑

๒ ส.อฎ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๓ มซ.มซ. ๑๓/๒๘๗/๒๘๑

๔ ซ.เปต. ๒๖/๑๑๗/๒๑๘

๕ วิสทุธิ.ฎี. ๖๓/๙๙/๒๐๘

๖ วิสทุธิ.ฎี. ๖๓/๙๙/๒๐๗-๘

๗ มซ.มซ.๑๓/๑๕๗/๑๕๙

วิราคั^๑ เพราะนิพพานเป็นปัจจัยให้บรรลู่ซึ่งความปราศจากราคะ จึงชื่อว่าวิราคะ. วิราคาทิกมสุส
ปจฺจยโต วิราคั^๒ เพราะนิพพานเป็นเหตุแห่งความสิ้นราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าวิราคะ

ปณิต (ป+นี ปาปุณเน+ต) นิพพาน, ธรรมที่เป็นประธาน. ปธานภาวึ นิดั ปณิตัง นิพพาน
ถึงความเป็นธรรมอันเป็นประธาน จึงชื่อว่าปณิตะ (อาเทศ น เป็น ณ). เอตัง สนุตัง เอตัง
ปณิตนฺติ นิพฺพานัง ทสฺเสนโต อาห^๓ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงนิพพานว่า “เอตัง สนุตัง เอตัง ปณิตัง”.
อุตฺตมญฺเณน ปณิตัง^๔ นิพพานชื่อว่าปณิตะ เพราะมีอรรถว่าประเสริฐสุด

อจฺจตุต (น+จฺ จวเน+ต) นิพพาน, อัจจตุตธรรม, ธรรมที่ไม่มีจุดติของพระอรหันต์. นตฺถิ เอตสฺมี อธิคเต
อริยานัง จุตัง จวนฺนตฺติ อจฺจตุตัง นิพพานที่พระอริยบุคคลถึงแล้ว ไม่มีการเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่น
ชื่อว่าอัจจตุตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน จ). อมตาทิโกโต กจฺจิจิ นิพฺพานัง อจฺจตุตัง ปทัง^๕ ท่าน
บรรลุมตบพทังปราศจากตัณหาแล้ว ไม่เคลื่อนไปหรือ. นิพฺพานัง ตาณัง เสนัง สรณัง ปฺรายนัง
อจฺจตุตัง อมตัง^๖ นิพพานเป็นที่พึ่งพิง ที่หลีกเลี่ยง ที่ระลึก ที่มุ่งหมาย ไม่เคลื่อนไป ไม่มีความตาย

ปท (ปท คติมุหิ+อ) นิพพาน, ปทธรรม, ธรรมที่พระอริยะบรรลู่. อริเยหิ ปชฺชิตฺตพฺพตฺตา คนฺตพฺพตฺตา
ปทัง นิพพานชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยเจ้าบรรลู่. สนุตัง ปทัง อชฺชมคฺมา^๗ บรรลุนิพพานอันสงบ.
สนุตัง ปทนฺติ นิพฺพานัง^๘ บททั้ง ๒ คือ สนุตัง ปทัง ได้แก่นิพพาน

โยคกฺขเม (โยคสทฺทูปท+ซี ขเย+ม) นิพพาน, ธรรมเครื่องช่วยให้สิ้นโยคะ. จตฺตาโร โยคา
ขยฺนตฺติ เอเตนาคิ โยคกฺขเม นิพพานเป็นเครื่องสิ้นโยคะทั้ง ๔ (คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา)
ชื่อว่าโยคักขมะ (ซ้อน ก, วุทธิ อี เป็น เอ). มยฺหิ ภิกฺขเว อปฺปมาทาธિકฺคา โปธิ
อปฺปมาทาธิกโต อนฺุตฺตโร โยคกฺขเม^๙ ภิกษุทั้งหลาย เราบรรลู่โพธิญาณด้วยความไม่ประมาท
บรรลุนิพพานอันสูงสุดด้วยความไม่ประมาท

ปาร (ปาร สมตฺถิย+อ) นิพพาน, ปารธรรม, ธรรมที่สามารถสงบความเร้าร้อนเพราะทุกขีในสงสาร,
ธรรมที่ไม่เป็นเชื้อแห่งสังสารวัฏ. ปาเรติ สกฺโกติ สัสารทฺกฺขสนฺตาปี สเมตฺตุนฺติ ปารัง,
“สัสารทฺกฺขสนฺตาปตฺตตฺตสฺสา สเมตเว”ติ หิ วุตฺตัง. ปคฺตา สัสารจกฺกสุส อรา เอตสฺมาติ
วา ปารัง นิพพานสามารถดับความเร้าร้อนคือทุกขีในสงสาร จึงชื่อปาระ ดังที่ท่านกล่าวว่า นิพพาน
ทำให้ความเร้าร้อนคือทุกขีในสงสารสงบลงได้ ไม่เป็นเชื้อแห่งสังสารวัฏ จึงชื่อว่าปาระ. วฏฺฏสุส
ปรภาคฺคญฺเณน ปารัง^{๑๐} นิพพานชื่อว่าปาระ เพราะมีอรรถตรงข้ามกับวัฏฏะ. ปารญจ โว ภิกฺขเว
เทสิสฺสามิ ปารคามิญจ มคฺคัง^{๑๑} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพาน

๑ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๒ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๓ อ.ญ.อ.ญ. ๑๕/๒๖๓/๑๑๓

๔ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๓

๖ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๖/๓๔๕

๗ ส.ส.ค.ถ. ๑๕/๗๓๒/๒๗๕

๘ ส.อ.ญ. ๑๑/๒๑๐/๒๕๗

๙ อ.ญ.อ.ก. ๒๐/๒๕๑/๖๔

๑๐ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๓๗/๑๗๔

๑๑ ส.ส.พ. ๑๘/๗/๒๓/๔๕๐

แก่พวกเธอ

มุตฺติ (มุจ โมจเน+ติ) นิพพาน, มุตฺติธรรม, ธรรมอันหลุดพ้นจากกิเลส. กิเลสเหติ มุจฺจนโต มุตฺติ, สรีเรนฺทริเยหิ อุตฺโตโน มุตฺตตฺตา มุตฺติ เพราะนิพพานหลุดพ้นจากกิเลส พ้นจากสรีระและอินทรีย์ไม่มีตัวตน) จึงชื่อว่ามุตฺติ (ลบ จ, ซ้อน ต). ตีหิ ภเวหิ มุตฺตตาย มุตฺติ^๑ เพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากภพทั้ง ๓ จึงชื่อว่ามุตฺติ

สนฺติ (สมฺ อุปฺสเม+ติ) นิพพาน, สันติธรรม, ธรรมที่สงบจากกิเลส. กิเลสสมฺนโต สนฺติ เพราะนิพพานเป็นธรรมที่สงบจากกิเลส จึงชื่อว่าสันติ. สมฺนํ สนฺติ ความสงบ ชื่อว่าสันติ (อาเทศ มฺ เป็น น). มุจฺจสฺส ปฺรมา สนฺติ นิพพานํ อุกฺโตภยํ^๒ สัมผัสความสงบอย่างยิ่ง คือนิพพานอันไม่มีภัยจากที่ไหน ๆ

วิสุทฺธิ (วิ+สุทฺ โสเจยฺเย+ติ) นิพพาน, วิสุทฺธิธรรม, ธรรมอันหมดจดจากมลทินมีราคะเป็นต้น. วิสุทฺถมนฺติ สุตฺตา เอตาย รากาติมฺเลหิตี วิสุทฺธิ นิพพานยังสัตว์ให้หมดจดจากมลทินมีราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าวิสุทฺธิ (อาเทศ ตฺ เป็น ตฺ, ตฺ ที่สุดธาตุ เป็น ทฺ). วิสุทฺธิตี สพฺพมลฺลวิริหิตํ อจฺจนตฺปริสุทฺธํ นิพพานํ เวทิตฺพํ^๓ ฟังทราบว่าเป็น คำว่า วิสุทฺธิ คือนิพพานอันเว้นจากมลทินทั้งปวง มีความบริสุทธิ์อย่างเดียว

วิมุตฺติ (วิ+มุจ โมจเน+ติ) นิพพาน, วิมุตฺติธรรม, ธรรมที่พ้นจากสังขาร. สพฺพสงฺขารา วิมฺจฺจนโต วิมุตฺติ เพราะพ้นจากสังขารทั้งปวง นิพพานจึงชื่อว่าวิมุตฺติ (ลบ จ, ซ้อน ต). วิภฺขมฺภนวิมุตฺติ ตทงฺควิมุตฺติ สมฺมุจฺเจทวิมุตฺติ ปฏฺิปฺสทฺธิวิมุตฺติ นิสฺสรณวิมุตฺติตี ปญฺจธา วิมุตฺติ^๔ วิมุตฺติ มี ๕ ประการ คือ (๑) วิภฺขมฺภนวิมุตฺติ พ้นด้วยขมกิเลสไว้ (๒) ตทงฺควิมุตฺติ พ้นด้วยธรรมที่ตรงข้ามกัน (๓) สมฺมุจฺเจทวิมุตฺติ พ้นโดยตัดขาดจากกิเลสด้วยโลกุตฺตรมรรค (๔) ปฏฺิปฺสทฺธิวิมุตฺติ พ้นด้วยความสงบโดยอาศัยโลกุตฺตรมรรคเป็นปัจจัยแล้วบรรลุโลกุตฺตรผล (๕) นิสฺสรณวิมุตฺติ พ้นด้วยสลัดกิเลสออกได้

อสงฺขตธาตฺ (น+สงฺขต+ธาตฺ) นิพพาน, อสงฺขตธาตฺ, ธาตุที่ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยเหตุปัจจัย, ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ. อสงฺขตเมว นิสฺสุตฺตนิชฺชิวฺภูเจเน สนฺติลกฺขณธารณโต วา ธาตฺตี อสงฺขตธาตฺ นิพพาน คือธาตุที่เป็นเพียงอสงฺขตะ(ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต หรือเพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ จึงชื่อว่าอสงฺขตธาตฺ (อาเทศ น เป็น อ). เอกนตฺสูขาวหํ นิพพานํ อสงฺขตธาตฺ^๕ นิพพานอันไม่มีตัวตน จึงนำมาซึ่งความสงบแน่นอน

สุทฺธิ (สุทฺ โสเจยฺเย+ติ) นิพพาน, สุทฺธิธรรม, ธรรมเครื่องชำระมลทินมีราคะเป็นต้น. สุขฺณมนฺติ สุตฺตา เอตาย รากาติมฺเลหิตี สุทฺธิ นิพพานชำระสัตว์จากมลทินมีราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าสุทฺธิ.

๑ ส.อ.ญ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๒ อ.ง.จตุกก. ๒๑/๒๓/๓๑

๓ วิสุทฺธิ. ๑/๓

๔ ส.อ.ญ. ๑๓/๗๔๘/๒๘๒

๕ ขุ.อ.ญ. ๒๖/๒๕/๒๐๑

ปรมตฺถสุทฺธิตฺตํ สุทฺธิ^๑ เพราะนิพพานเป็นธรรมที่บริสุทธิ์โดยปรมัตถ์ จึงชื่อว่า สุทฺธิ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ฐ ที่สุดธาตุเป็น ท). ปรมตฺถสุทฺธิตฺตํ สุทฺธิ^๒ นิพพานชื่อว่าสุทฺธิ เพราะหมดจดที่สุด

นิพฺพุตฺติ (นิ+วฺ อวฺรณฺ+ติ) นิพพาน, นิพพุตฺติธรรม, ธรรมที่ออกจากตัณหา, ธรรมที่ปราศจากตัณหาเครื่องกั้นให้ติดอยู่ในสงสาร. อวฺวณฺโณติ สํสํวโร นิกฺขนฺตุมฺปฺปทานวเสนาติ วฺุตติ, ตณฺหา, ตโต นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพุตฺติ ตณฺหาร้อยสัตว์ไว้ เพราะไม่ให้ออกไปจากสงสาร จึงชื่อว่าวฺุตติ, ได้แก่ตัวตัณหา, นิพพานชื่อว่านิพฺพุตฺติ เพราะออกจากตัณหา นั้น (ซ้อน ว, อาเทศ วฺ เป็น พฺ). ตถาคเตน สํว นิพฺพุตฺติ อธิคฺตา^๓ นิพพานนั้นพระตถาคตทรงบรรลุแล้ว

ในสังยุตตนิกาย ทานรวบรวมนบทที่มีความหมายว่านิพพานไว้เป็นคาถาดังนี้

อสงฺขตํ อนตํ อนาสวํ
 สจฺจญฺจ ปารํ นิปฺปณฺํ สุทฺทุทฺถสํ
 อชฺชชฺรณฺตํ ฐวํ อปฺโลเกิตํ
 อนิทฺตฺสนํ นิปฺปปฺปญฺจสนฺตํ.
 อมตํ ปณฺีตญฺจ ลิวญฺจ เขมํ
 ตณฺหกฺขโย อจฺจริยญฺจ อพฺภุตํ
 อนีติกํ อนีติกธมฺมํ
 นิพฺพานเมตํ สฺคเตน เทลิตํ.

อพฺยาปชฺโณ วิราโค จ สุทฺธิ มฺุตติ อนาลโย
 ทีโป เลณฺญฺจ ตาณฺญฺจ สรณฺญฺจ ปฺรายนํ.^๔

พุทฺธาทิวัณณา สมตฺตา.

ว่าด้วยพระพุทฺธเจ้าเป็นต้น จบ

☆☆☆☆☆

๑ ส.อ.ภ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๒ ส.อ.ภ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

๓ ชุ.มหาณี. ๒๙/๗๐๙/๔๒๓

๔ ส.สพ. ๑๘/๗๕๑/๔๕๓

๑.๒. สักกาทิวณณา

พรรณนาชื่อของพระอรหันต์และสวรรค์เป็นต้น

[๑๐] **ชีณาสโว ตวเสกฺโข จ** **วீตฺราโค ตถารหา**
เทวโลโก ทิว สคฺโค **ติทิว ติทสาโย.**

พระอรหันต์ ๔ ศัพท์

ชีณาสว (ชีณ+อาสว) พระอรหันต์, พระชีณาสพ, ผู้สิ้นอาสวะแล้ว. **ขยีสฺสูติ** **ชีณา**, **อา ภวคฺคํ** **สวณฺติ** **ปวตฺตุนฺตีติ** **อาสวา** สภาพที่สิ้นไปชื่อว่าชีณะ, กิเลสที่ไหลขึ้นไปถึงชั้นภวคคภูมิ ชื่อว่าอาสวะ. **ชีณา** **อาสวา** **ยสฺส โส** **ชีณาสโว** พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะ ชื่อว่าชีณาสวะ (ลบสระหน้า). **จตฺตารโ** **อาสวา** **กามาสโว** **ภวาสโว** **ทิวฺจาสโว** **อวิชฺชาสโว**, **อิม** **จตฺตารโ** **อาสวา** **อรโหโต** **ชีณา** **ปหีนา** **สมุจฺฉินฺนา** **ปฏฺิปปุสฺสทุธา**, **อภพฺพุปปตฺติกา** **ฃาณคฺคินา** **ททฺธมา**, **เตน** **วุจฺจติ** **ชีณาสโวติ**^๑ **อาสวะมี ๔ อย่าง คือ** **กามาสวะ** **ภวาสวะ** **ทิวฺจาสวะ** **และ** **อวิชฺชาสวะ** **อาสวะทั้ง ๔ เหล่านี้** **พระอรหันต์ทำให้เสื่อมสิ้น** **ละ** **ตัดขาด** **ระงับได้แล้ว** **ไม่เกิดขึ้นอีก** **ถูกไฟคือปัญญาญาณเผาไหม้หมดไหม้ไปแล้ว** **เพราะฉะนั้น** **จึงเรียกพระอรหันต์ว่า** **ชีณาสวะ**. **ภิกฺขุ** **จ** **ชีณาสโว** **หตฺถาชาณิโย** **จ**^๒ **ภิกษุชีณาสพและช่างอาชาไนย**

อเสกฺโข (น+สิกฺขา+ณ) พระอรหันต์, อเสกขบุคคล, ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก. **ตโต** **อฺตฺตริกรณิยาภาวโต** **นตฺถิ** **สิกฺขา** **เอตฺตสฺสชาติ** **อเสกฺโข** ผู้ไม่มีข้อปฏิบัติที่พึงทำให้ง่ายไปกว่านี้ ชื่อว่าอเสกขะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **น** **สิกฺขตฺติติ** **อเสกฺโข**, **เสกฺขธมฺเม** **อติกฺกมฺม** **อคฺคผล** **จิตฺโต** **ตโต** **อฺตฺตริ** **สิกฺขิตฺตพฺพาภาวโต** **ชีณาสโว** **อเสกฺโขติ** **วุจฺจติ**^๓ ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก เรียกว่าอเสกขะ หมายถึงพระชีณาสพผู้ก้าวล่วงเสกขธรรม ดำรงอยู่ในอรหัตตผลอันเลิศ เรียกว่า "อเสกขะ" เพราะไม่มีข้อที่ควรศึกษาให้ง่ายกว่านั้นอีก

วீตฺราโค (วீต+ราค) พระอรหันต์, ผู้ปราศจากราคะ, ผู้ไม่มีความใคร่. **วิกโต** **ราโค** **ยสฺมาติ** **วீตฺราโค** พระอรหันต์ผู้ปราศจากราคะ ชื่อว่าวீตฺราคะ. **อิธ** **ภิกฺขเว** **ภิกฺขุ** **กาเม** **วீตฺราโค** **โหติ**^๔ **ภิกษุทั้งหลาย** **ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้ปราศจากความใคร่ในกาม**

อรหฺนฺต (อรห โยคฺยปฺชาสุ+อนฺต) พระอรหันต์, ผู้ทำลายขี้ลื้อแห่งสงสาร. **ปฺชาวิเสสํ** **อรหฺตฺติ** **อรหา** **อรหํ** ผู้ควรรับการบูชาอย่างยิ่ง ชื่อว่าอรหันตะ. **อรหิตฺตพฺโพ** **ปฺชเชตฺตพฺโพติ** **อรหา** **อรหํ** ผู้ที่บุคคลควรบูชา ชื่อว่าอรหันตะ (อาเทศ นฺต กับ ลี เป็น อา และ อํ, ลบสระหน้า). **สํสารจกฺกสฺส** **อเร** **หนตฺติ** **อรหา** **อรหํ** ผู้ทำลายขี้ลื้อแห่งสงสาร ชื่อว่าอรหันตะ (อร-สทฺทฺอุปฺปท +หน หีสาย+)

๑ มช.อฎ. ๗/๘/๔๖

๒ อภ.ทฎ. ๒๐/๓๐๒/๘๗

๓ วิ.อฎ. ๑/๒๘๗

๔ มช.มถ. ๑๒/๒๓๒/๒๐๘

กวิ, ลบ น ที่สุดธาตุและ กวิ)

ศัพท์อื่นที่แปลว่าพระอรหันต์มีอีก เช่น **วิตโทส, วิตโมห, พุราหุณ, พุราหุณชาติ**
ชีณาสวภาว สนุชทายาห^๑ คำว่า “**พุราหุณ**” ทำนากล่าวหมายถึงความเป็นพระชีณาสพ

สวรรณค์ ๕ ศัพท์

เทวโลก (เทว+โลก) สวรรณค์, เมืองฟ้า, เทวโลก. **เทวานํ โลก ภาวนํ เทวโลก** ที่อยู่ของเทวดา
ชื่อว่าเทวโลกะ. **เทวโลกํ อิต จูตา ยนุติ^๒** มนุษย์ทั้งหลายจุดจากมนุษย์โลกนี้แล้ว
ไปสู่เทวโลก

ทิว (ทิว กิฬาย+อ) สวรรณค์, เมืองฟ้า, เมืองทิพย์, เทวโลก. **ทิพฺพนฺติ เอตฺถาติ ทิวํ** เมืองทิพย์
ที่หมู่เทวดาเปลิดเพลินอยู่ ชื่อว่าทิวะ. **อินฺททา เทวา สพุรฺหมกา สุจฺฉินฺเนน ทิวํ ปตฺตา^๓**
ทั้งพระอินทร์ เทวดา และพรหม เข้าถึงสวรรณค์เพราะธรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว

สคฺค (สุ+อช คติย+ณ) สวรรณค์, เมืองฟ้า, เทวโลก. **จิรํ จิยเต อสฺมินฺติ อคฺโค จานํ, โสภโน**
อคฺโค สคฺโค, ปุณฺณเวนา วา สุญฺจุ อชฺชียเตติ สคฺโค สถานที่ซึ่งเทวดาสถิตอยู่ยั่งยืน
สถานที่อันงดงาม หรือสถานที่ซึ่งผู้มีบุญไปถึงด้วยดี ชื่อว่าสคคะ (ลบ ณ, อาเทศ ชุ เป็น ค, ช้อน ค,
ลบสระหน้า). **รฺพาทีหิ ปญฺจหิ กามคฺเณหิ สุญฺจุ อคฺโคติ สคฺโค** สถานที่อันเลิศด้วยกามคุณ
๕ มีรูปเป็นต้น ชื่อว่าสคคะ (สุ+อคค, ลบสระหน้า). **รฺพาทีหิ วิสเยหิ สุญฺจุ อคฺโคติ สคฺโค^๔**
ภูมิทั้งงามด้วยรูปารมณเป็นต้น ชื่อว่าสคคะ. **สคฺเค เวทยติ^๕** เสวยสุขอยู่บนสวรรณค์

ติทิว (ติ+ทิว) สวรรณค์, เมืองฟ้า, สวรรณค์ชั้นตรีทิพย์, เมืองทิพย์ของเทวดาผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์.
ตโย เทวา ทิพฺพนฺติ เอตฺถาติ ติทิวํ สวรรณค์อันเป็นสถานที่เล่นเปลิดเพลินของเทวดา ๓ องค์
คือ หริเทพบุตร หรเทพบุตร และพรหมเทพบุตร ชื่อว่าติทิวะ. **เต ทิฆรตฺตํ ติทิวเว ปติฏฺฐา^๖**
บัณชิตเหล่านั้นดำรงอยู่บนสวรรณค์ตลอดราตรียาวนาน

ติทิสาลย (ติทิส+อालย) สวรรณค์, เมืองฟ้า, สวรรณค์ตรีทศเทพ, ที่อยู่ของเทวดา ๓๐ องค์,
สวรรณค์ชั้นตรีทศ. **ติทิสานํ เทวานํ อาลโย จานนฺติ ติทิสาลโย^๗** สถานที่อยู่ของเทวดา ๓๐ องค์
ชื่อว่าติทิสาลยะ (ลบสระหน้า). บางอาจารย์กล่าวว่า ศัพท์ว่า “**เทวโลก, ทิว, สคฺค**” ทั้ง ๓
เป็นชื่อสวรรณค์ทั่วไป ส่วนบทว่า “**ติทิว, ติทิสาลย**” เป็นชื่อสวรรณค์ชั้นดาวดึงส์. คัมภีร์อมรโกสะ
เป็นต้นแสดงไว้ว่า ทั้ง ๕ ศัพท์ดังกล่าว ไม่แตกต่างกัน. **ติทิวปุรศัพท์ เทวนครศัพท์ และ สุรालย**
ศัพท์เป็นต้น เป็นชื่อสวรรณค์ชั้นพิเศษ

ศัพท์ที่แปลว่าสวรรณค์มีอีกมาก เช่น **นาก, สุรโลก, ติปิฏฺจป, อวโรห, ฝโลทนย, มนฺทร,**
เสริก, สกฺก, ภาวน, ข, นภา

๑ มช.อญ. ๓/๒๓๔

๒ ชุ.อญ. ๑๗/๕๖/๒๐๔

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๕๑/๒๒

๔ วิ.อญ. ๑/๑๘๘

๕ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗๐/๑๘๒

๖ อญ.ปญฺจก. ๒๒/๓๔/๔๓

๗ อภิ.อญ. ๓/๒๕

- [๑๑] ติทสา ตุมวรา เทวา วิพฺฐา จ สุธาสีโน
 สุรา มฺรุ ทิวอกา จา- มตปา สคฺควาสีโน.
 [๑๒] นิชฺชรานิมิสา ทิพฺฐา อปุเม เทวดานิ จ.

เทวดา ๑๔ คัพพท์

ติทส (ติทส+อ) เทวดา, ดรีทศเทพ, หมูเทวดา ๓๐ องค์, เทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. ชาติสตุตา วินาสสงฺฆาตา ดิสฺโส ทสา ปริมาณา เอเตสนฺติ ติทสา, เอเต ทิ มนุสฺสทาโย วีย พุทฺธิวิปริณามชเยหิ น ยฺชฺชนฺติ, ปญฺจวิสฺตวสฺสทุทฺเทสิยา เอว อฺปปชฺชนฺติ สนฺติ วินสฺสนฺติ จ เทวดาผู้มีสภาพ ๓ อย่าง คือ เกิดขึ้น สถิตอยู่ และสิ้นอายุชั้ย ตามกฎเกณฑ์ ชื่อว่า ติทสะ, หมายถึงเทวดาเหล่านี้ไม่ปรากฏว่าเสื่อมวัยเหมือนพวกมนุษย์เป็นต้น เพราะตั้งแต่เกิดจนถึงสิ้นอายุ เป็นเหมือนมีวัย ๒๕ ปี. นอกจากนี้ ติทสคัพพท์ มีความหมายว่าเทวดา ๓๐ องค์ก็มี เช่น ติทसानนฺติ ติกฺขตฺตํ ทสนนํ^๑ ของเทวดา ๓๐ องค์. จตฺตาโร จ มหาราชา ติทสา จ ยสฺสฺสินํ^๒ ทำวมหาราชทั้ง ๔ และทวยเทพชั้นดรีทศผู้มียศ. ติทสาติ ดาวตีสภวานา^๓ คำว่า “ติทสา” หมายถึงเทวดาผู้สถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. ติทสา โส จวิตฺวา มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสฺสติ^๔ เทวดานั้นเมื่อเคล็ดพ้นจากสวรรค์แล้วจะไปเกิดเป็นมนุษย์

อมร (น+มร ปาณจาเค+อ) เทวดา, ผู้ไม่ตาย, อมรเทพ. มรณํ มโร, โส เยสํ นตฺถิ, เต อมรา ความตาย ชื่อว่ามระ เทวดาที่ไม่มีความตายเหล่านั้น ชื่อว่าอมระ (อาเทศ น เป็น อ). ตํ วิมานํ อภิชฺฌาย อมรานํ สุเชสิณํ^๕ เราปรารถนาวิมานของพวกเทวดาผู้เสวยสุข

เทว (ทิว กิฬาย+อ) เทวดา, เทพ, เทวะ. ทิพฺฐนฺติ ปญฺจหิ กามคฺุณฺเห อตฺตโน วา อิทฺธิยาติ เทวา, กิฬนฺติ โชตนฺติ จาติ อตฺโถ. เต ติวธา สมฺมตฺติเทวา อฺปปตฺติเทวา วิสฺสุทฺธิ เทวาติ^๖ เทวดาผู้ผลิตเพลิงด้วยกามคุณ ๕ หรือด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน ชื่อว่าเทวะ (วุทธิ อิ เป็น เอ) คือผู้รุ่งเรืองสว่างไสว. ภูมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสฺสํ^๗ เหล่าภูมเทวดาช่วยกันกระจายเสียงออกไป. เทวดามี ๓ จำพวก^๘ คือ (๑) สมฺมตฺติเทวดา ได้แก่ พระราชา พระราชินี พระโอรส พระธิดา และพระประยูรญาติ (๒) อฺปปตฺติเทวดา ได้แก่ เทวดาตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิก้าขึ้นไป (๓) วิสฺสุทฺธิเทวดา ได้แก่ พระอรหันตชีณาสพ

วิพฺฐ (วิ+พฺฐ อวโพธเน+อ) เทวดา, ผู้ไม่หลับ. วิพฺฐนฺติ น สฺปนฺตีติ วิพฺฐา. อตีตนาคตชาตี วิพฺฐนฺตีติ วิพฺฐา ผู้ตื่นอยู่ไม่รู้จักหลับ ชื่อว่าวิพฺฐะ หมายถึงเทวดาผู้รู้แจ้งชาติในอดีตและอนาคต

๑ ส.อ.ญ. ๑๑/๑๑/๓๐

๔ ขุ.อ.ญ. ๓๒/๔๑/๑๖๙

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๓๒

๒ ส.ส.คาถ. ๑๕/๙๒๙/๓๔๔

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๗๐๒/๒๔๘

๘ ขุ.จูฬน. ๓๐/๒๑๔/๑๑๒

๓ ขุ.อ.ญ. ๔๙/๖๐๗/๓๖๑

๖ มขุ.อ.ญ. ๗/๓/๓๖

สุธาสี (สุธาสทฺหฺรูปท+อส ภฺกฺชน+อี) เทวดา, ผู้กินของทิพย์, ผู้บริโภคสุธาโภชน. สุธาโภชนภฺกฺชนสึลตาย สุธาสีโน เทวดา ชื่อว่าสุธาสี เพราะบริโภคบริโภคสุธาโภชนคืออาหารทิพย์ (ลบสระหลัง)

สุร (สุร+ณ) เทวดา, ผู้มีความกล้าหาญ. สมฺทฺทฺฏฺจฺสุรฺรา อตฺถิ เยสํ, เต สุรฺรา ผู้มีเครื่องดื่มมากมายดั่งน้ำในมหาสมุทร ชื่อว่าสุระ (ลบ ณ และสระหน้า). สุรฺนฺติ วา กิพฺนฺตึติ สุรฺรา หรือผู้สนุกสนานร่าเริง ชื่อว่าสุระ (สุรฺ กิพฺยํ+อ). สุเชน รมนฺตึติ วา สุรฺรา หรือผู้ยินดีอยู่ด้วยความสุข ชื่อว่าสุระ (สุชฺสทฺหฺรูปท+รฺมฺ กิพฺยํ+ภฺวิ, ลบ ช, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบ ภฺวิ บั้จฺย). สุรฺนํ อสุรฺรา ปราชิตา^๑ พวกอสุรพ่ายแพ้แก่เทวดา. สุรฺรา นาม เทวา^๒ เทวดา ชื่อว่าสุระ

มรุ (มรฺ ปาณฺจาเค+อุ) เทวดา, ผู้ตายตามอายุขัย. ทีชฺยาญฺกาปิ สมานา ยถาปริจฺเจทํ สมฺปตฺตกาเล มรฺนฺติ สึเลนาติ มรุ เทวดาพวกที่มีอายุยืนยาว แต่เมื่อถึงกำหนดอายุก็ตายไปโดยปรกติ จึงมีชื่อว่ามรุ. จตฺตํ มรุ ธาเรยฺยฺมฺนฺตฺลิกฺเข^๓ เหล่าเทวดาพากันกันฉัตรบนท้องฟ้า. มรุติ อมฺรา^๔ คำว่า “มรุ” ได้แก่เทวดา

ทิวอก (ทิว+โอ) เทวดา, ผู้อาศัยอยู่ในเทวโลก. ทิวเ ทเวโลเก โโอเก อาสโย เยสํ เต ทิวอกา เทวดาที่มีเทวโลกเป็นที่อยู่อาศัย ชื่อว่าทิวอกะ (ลบสระหน้า)

อมตป (อมตสทฺหฺรูปท+ปา ปาเน+อ) เทวดา, ผู้ดื่มอมตรส. สุธาหารสุส ปาตพฺพสุสปี สมภวโต อมตํ ปิวฺนฺตึติ อมตปา, อมโตสํ วา ปิวฺนฺตึติ อมตปา ผู้ดื่มน้ำอมฤตหรือดื่มอมตโอสถจากอาหารทิพย์ ชื่อว่าอมตปะ (ลบสระหน้า)

สคควาสี (สคฺค+วาสิ) เทวดา, ผู้อยู่บนสวรรค์. สคฺเค วสนสึลตฺตา สคฺควาสีโน เทวดา ชื่อว่าสคควาสี เพราะปรกติอยู่บนสวรรค์

นิชฺชฺร (นิ+ชฺร+ณ) เทวดา, ผู้ไม่แก่. สทา ปญฺจวิสฺตฺิวสุสฺสทฺเทสิยตฺตา นิรากตา ชฺรฺา เอเตสฺนฺติ นิชฺชฺรฺา เทวดาผู้ไม่ปรากฏความแก่ เพราะดูเหมือนกับว่ามีวัยเบญจเพศตลอดไป จึงชื่อนิชาชระ (ช็อน ชฺ, ลบ ณ และสระหน้า)

อนิมิส (น+นิ+มิตฺ นิมึลเน+อ) เทวดา, ผู้ไม่หลับตา. น นิมิสฺนฺตึติ อนิมิสฺา, ภฺมฺกฺกา นิจฺจลํ กโรนฺตึตฺยตฺโต ผู้ไม่กระพริบตา คือไม่ทำให้ขนตาไหว ชื่อว่าอนิมิสะ (อาเทศ น เป็น อ)

ทิวพ (ทิว+วสฺ นิวาเส+ภฺวิ) เทวดา, ผู้อยู่บนสวรรค์. ทิวเ วสนฺตึติ ทิวพฺวา เทวดาผู้อยู่ บนสวรรค์ ชื่อว่าทิวพะ (ลบ อ ที่ ว ตัวหน้า, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ลบ สฺ และ ภฺวิ). มานุสฺสกา อมานุสฺสกา จ ทิวพฺวา^๕ หม่อมมนุษย์ อมนุษย์และเทวดา. ทิวพฺวา เทวโลเก ชาตา^๖ เทวดาเกิดแล้วในเทวโลก

เทวดา, เทวดานิ (เทว+ตา, เทวตา+นิ) เทวดา. เทวา เอว เทวดา, สกตฺเถ เทวสทฺทฺโต ตาปจฺจโย เทวดา เอว เทวดานิ, สกตฺเถ นิปจฺจโย “อปุเม”ติ เอตฺถ ปจฺมสกตฺตฺลิกฺวเสน

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๘/๔๖๖ ๒ ขุ.อญฺ. ๒๖/๔๕/๓๒๐ ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๘/๔๖๘
๔ ขุ.อญฺ. ๕๑/๑๓๔/๑๓๗ ๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๓๕/๖๓ ๖ ขุ.อญฺ. ๔๙/๒๖/๑๒๗

อิติปิโสคตต์, ทุตติยสกตติกวเสณ นปุสกลิงคตต์ เวทิตพพ, ทุตติยสกตติกวเสเนว วา ทิวลิงคตต์, ตตถ อิติปิโสคคปกุเข ยทาทีนา นิการาเทโส รูปว่า “เทวดา” ลง ตาปัจจย หลังจากเทวคัพทในอรรถสกัตถะ (ไม่มีอรรถพิเศษ), รูปว่า “เทวดานิ” ลงนิปัจจยหลังจาก เทวดาคัพทในอรรถสกัตถะเหมือนกัน, คำว่า “อุปเม” นี้เป็นอิติปิโสคด้วย ตาสกัตถปัจจยครั้งแรก, เป็นนปุสกลิงคด้วย นิ สกัตถปัจจยครั้งที่สอง, อีกนัยหนึ่ง เทวดาคัพท เป็นทั้งอิติปิโสคและนปุสกลิงค โดยการอาเทศ เทวดา ในอิติปิโสคเป็น เทวดานิ ด้วยกัจจายนสูตรว่า “ยทนุปนนา นิปาตนา ลิขุณฺณติ”.^๑ ในคัมภีร์อมรโกสะกล่าววว่า “เทวดานิ ปุเม วา, วิกปุเปน ปุสกลิงเค, นิจจันปุสเก เทวดานิคัพทเป็นปุสกลิงคได้แต่มีใช้ไม่มาก ในนปุสกลิงคมีใช้แน่นอน”.

คัมภีร์อมรโกสะฎีกาวว่า “สกตติกา ปกติโต ลิงควจนานิ อติวัตตุนตีติ ปุณนปุสกตต์, ตตถ สกตติกาติ ทุตติยสกตติกั วุตต์, ปกติโตติ ปจมสกตติกั. เตน วุตต์ “ปุณนปุสกตตตติ, อิตรธา ตาปัจจยนตสฺส นิจจัน อิติปิโสคตตาย อิติปิโสคตตเมว เวทยย. คัพทที่มีสกัตถปัจจย ประกอบอยู่ จะมีความพิเศษกว่าบทที่มีลิงคตามปกติ จึงเป็นได้ทั้งปุสกลิงคและนปุสกลิงค, ในคำนี้ หมายถึงรูป เทวดานิ, คำว่าตามปกติ คือรูปว่า เทวดา จึงกล่าววว่าเป็นได้ทั้งปุสกลิงคและนปุสกลิงค, นอกจากนี้ คัพทที่มี ตาปัจจยอยู่ท้าย ท่านกล่าววว่าเป็นอิติปิโสคแน่นอน. เทวดา ภควโต เอตมตฺถั อโรเจสุ”^๒ เทวดาทั้งหลายกราบทูลความนี้แด่พระผู้มีพระภาค. อถ โข อญฺญตรา เทวดา”^๓ ครั้งนั้น เทวดาองค์หนึ่ง. เทวดานิ อาคนตุวา อโรจิตํ สุตวา”^๔ เทวดาทั้งหลายมาฟังเรื่องที่เขาบอก. ในอุททาหรณ์ที่ยกมานี้ เทวดาคัพทเป็นอิติปิโสค, เทวดานิคัพทเป็นนปุสกลิงค

คัพทที่แปลว่าเทวดามีอีกมาก เช่น สุพพวา, สุมนา, ดิติเวสา, อาทิเตยยา, ทิวิสทา, เลขา, อทิตินนุทนา, อาทิจจา, ริภโว, อโสปปา, อมจจา, อมตาสนา, อคคิมุขา, หวิโกชนา, คิริพพาณา, ทานวารโย, พินุทรรกา, ปุชียา, จิรายุกา, สคคิโน, นโภสทา. ทุกบทที่แปลว่า เทวดา ทั้ง ๓ ลิงค นิยมประกอบวิรัตติฝ่ายพหูพจน์

[๑๓] สิทธิโธ ภูโต จ คนธพุโธ คุญโโก ยกขรกขสา
 กุมภณโธ จ ปิสาจาทิ นิททธิภูจา เทวโยนิโย.

ต้นตระกูลหรือกำเนิดเทวดา ๘ จำพวก

สิทธิธ (สิทธิธ สัทธิธิมหิ+ธ) ตระกูลสิทธิธเทวดา. อณิมาทิคุโณเปตตดา ลิขุณฺณติ เอตสฺส ยถิจจิดา อตถาติ สิทธิโธ ผู้ปรารถนาอะไรก็สำเร็จได้ทุกอย่าง แม้จะไม่มีเวทมนต์เหมือนพวกปิศาจ ชื่อว่า สิทธิธะ

๑ กัจจายนสูตร ๓๙๑ ๒ ที.ปาฎิกิ. ๑๑/๖/๑๕ ๓ มขุ.มุ.ล. ๑๒/๒๘๙/๒๘๒
 ๔ ขุ.อ.ฎ. ๒๙/๗๐๔/๓๒๒

ภุต (ภุ สดตาย+ต) ภุต, ตระกูลภุตเทวดา, เทวดาพวกร้ายเวทมนต์, ปิศาจจำพวกหนึ่ง, มิจฉาภิภูติเทวดา. ภวนติ พฐุนติ กถา เอตสฺมาติ ภุโต, โส ภุโต ปิศาจปุปเกโท อโธมุชาติ เทวดา ผู้เป็นเหตุให้กล่าวคำพูด ชื่อว่าภุตตะ, อโธมุขเทวดาเป็นต้นนั้น ท่านจัดไว้ในจำพวกปิศาจ

คนธพพ (คนธสทฺทูปปท+อพพ ปริภุณฺชน+อ) คนธรรพ์, ตระกูลเทวดาคนธรรพ์, เทวดาผู้บริโภคนกกลิ่น, เทวดานักร้อง. คนธ อพพติ ปริภุณฺชตีติ คนธพโพ. เทวคายนา “หahaha หูหู” ปกฺตโย เทวดาผู้บริโภคนกกลิ่น ชื่อว่าคนธัพพะ หมายถึงเทวดาที่ขับเพลงว่า “หahaha หูหู” เป็นต้น (ลบสระหน้า). คนธพโพ วา คนธพพิ วา คนธพโปโตโก วา^๑ เทพบุตรคนธรรพ์ เทพธิดาคนธรรพ์ หรือลูกน้อยของคนธรรพ์

คฺยฺหก (คฺห ลัวรรณ+ย+ก) ตระกูลคฺยฺหกเทวดา, เทวดาเผ่าขุมทรัพย์. นิธโย คฺยฺหตีติ คฺยฺหโก, มณิกทฺรชาติโก กุเวรานุจโร เทวดาผู้ดูแลขุมทรัพย์ ชื่อว่าคฺยฺหกะ (กัจจัยใช้ในชื่อ) ได้แก่ มณิกัทรเทวดา(พญาครุฑ)เป็นต้น ที่ติดตามท้าวกุเวร (กลับ หุย เป็น ยห). ครุพา คฺยฺหกา นาม ชาตา, เต กุมภณฺชา คฺยฺหกาปิ ฐโป อภิสุ^๒ ครุฑมีชื่อว่าคฺยฺหกะ, กุมภณฺชและครุฑเหล่านั้น ได้ทำสถูปแล้ว

ยกฺข (ยกฺข ปุชฺชาย+อ) ตระกูลยักขเทวดา, เทวดายักษ์. ยกฺขียเต ปุชฺชียเตติ ยกฺโข, กุเวรชาติโก เทวดาที่ชาวโลกเช่นสรวงมีท้าวกุเวรเป็นต้น ชื่อว่ายักขะ. ยกฺโข วา ยกฺขินี วา ยกฺขโปโตโก วา^๓ ยักษ์ ยักขินี หรือลูกน้อยของยักษ์

รกฺษส (รกฺษ ปาลเน+ส) ตระกูลรกฺษสเทวดา, เทวดารากษส, ฝี่เสื่อน้ำ. รกฺษนฺติ อุตตานิ เอตสฺมาติ รกฺษโส, วิภีสนาติ สัตว์ทั้งหลายรักษาดนให้พ้นจากเทวดานี้ ฉะนั้น เทวดานี้ จึงชื่อว่า รกฺษสะ มีรากษสชื่อวาวีภีสนะเป็นต้น. นาวี คนฺเหยย รกฺษโส^๔ เทวดารากษสยัดเร็วไว้

กุมภณฺชา (กุมภ+อณฺช) ตระกูลกุมภณฺชาเทวดา, กุมภณฺช, ยักษ์. กุมภณฺชานนฺติ เต กิร เทวา มโหทฺรา โหนฺติ สหสฺสํคฺมปิ จ เนลํ กุมฺโภ วีย มหนฺตํ โหติ. ตสฺมา กุมภณฺชโหติ วุจฺจนฺติ^๕ ศัพท์ว่า “กุมภณฺชาน” อธิบายว่า ทราบว่าเทวดานั้นมีท้องใหญ่มาก แม้ อวัยวะทั้งพันส่วนก็ใหญ่โตมากเหมือนหม้อ ท่านจึงเรียกว่า “กุมภณฺชะ”. กุมภปฺปมาณฺชตฺตาย กุมภณฺชโหติ ชื่อว่ากุมภณฺชะ เพราะมีลูกอ้นตะโตเท่าหม้อ. กุมภณฺชโหติ วา กุมภณฺชตี วา กุมภณฺชโปโตโก วา^๖ กุมภณฺช นางกุมภณฺชหรือลูกน้อยของกุมภณฺช

ปิศาจ (ปิสิตสทฺทูปปท+อส ภกฺชเน+อ) ตระกูลปิศาจเทวดา. ปิสิตํ มํสํ อสตี ภกฺชตีติ ปิศาจ, สกฺนินิ สกฺนฺติอาทิโก กุเวรานุจโร เทวดากินเศษเนื้อ ชื่อว่าปิศาจะ, สกฺนินิ และ สกฺนฺติ เป็นต้น เป็นเทวดาผู้ติดตามท้าวกุเวร (อาเทศ ปิสิต เป็น ปิ, อส เป็น สาจ). อาทิสทฺทฺเทน

๑ ที่.ปาฎิก. ๑๑/๒๑๓/๒๑๕

๒ ขุ.อฎ. ๕๐/๑๔๗/๓๖๘

๓ ที่.ปาฎิก. ๑๑/๒๑๓/๒๑๕

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๒/๕๐๘

๕ ที่.อฎ. ๓/๑๔๖

๖ ที่.ปาฎิก. ๑๑/๒๑๓/๒๑๕

วิชาธาธรอปสรกีนุเร จ สงคณฺหาติ อาทิกัพัทรวมเอา วิชฺชาธร ผู้มีมนต์ดำหรือวิชาธร, อปสรฯ ผู้หยาบคายหรือนางอัปสร, กีนุร กีนุรผู้เหมือนคน เพราะมีหัวเป็นม้าตัวเป็นคน. มโหฺตรา ปิสาจฯ วิย^๑ เหมือนปีศาจทองโต. มา มํ ปิสาจฯ ขาทนฺตุ^๒ ปีศาจอย่าเคี้ยวกินเรา

อาทิจจา วิสุ วสโว

ตุลิตา'ภสฺสรา'นิลา,

มหาราชิกา สาธฺยา จ

รฺุททา จ คณฺเทวดา.^๓

เทวดา ๙ หมู่ คือ อาทิจจะ วิสุ วสวะ ตูลิตะ อาภัสสระ อนิละ มหาราชิกะ สาธยะ และ รุททะ

ตฺตราทิจจา ทฺวาทสกา

วิสุเทวา ทส จิตา,

วสโว อฏฺจสงฺขยาตา

จตฺตีส ตูลิตา มตา.

อาภสฺสรา จตฺสฏฺจิ

วาตา ปณฺณาเสฏฺณกา,

มหาราชิกานามาโย

ทฺวิสตํ วีสตาธิกา.

สาธฺยา ทฺวาทส วิชฺยาตา

รฺุททา เจกาทส จิตา

สมยฺนฺตรโต เอตา

วิญญฺเอยฺยา คณฺเทวดา.^๔

นักศึกษาคควรรู้จักจำนวนเทวดาผู้ประจำอยู่บนสวรรค์แต่ละหมู่นี้ คือ อาทิจจะ มีเทวดา ๑๒ องค์, วิสุ มีเทวดา ๑๐ องค์, วสวะ มีเทวดา ๘ องค์, ตูลิตะ มีเทวดา ๓๖ องค์, อาภัสสระ มีเทวดา ๖๔ องค์, อนิละ (หรือวาตะ) มีเทวดา ๔๙ องค์, มหาราชิกะ มีเทวดา ๒๒๐ องค์, สาธยะ มีเทวดา ๑๒ องค์, รุททะ มีเทวดา ๑๑ องค์

[๑๔] ปุพฺพเทวา สุรวิปฺปู

อสฺสุรา ทานวา ปุเม

ตพฺพิเสสา ปหาราโท

สมพฺโร พลฺิอาทโย.

อสุร ๔ ศัพท์

ปุพฺพเทวา (ปุพฺพ+เทว) อสุร, อสุรผู้เคยเป็นเทวดา. ปุพฺพิ เทวา ปุพฺพเทวา, ปุพฺเพ วา เทวา ปุพฺพเทวา, ปุพฺเพ เหยเต เทวาปุเร จิตา อนนฺตรํ สกฺกาที่หิ ตโต จาลิตา ผู้เป็นเทวดาในกาลก่อน หรือเคยเป็นเทวดามาก่อน จึงชื่อว่าปุพฺพเทเว, เมื่อก่อนอสุรเหล่านี้ดำรงอยู่บน เทวโลก ไม่นานถูกท้าวสักกะเป็นต้น ขับไล่ให้พ้นจากเทวโลกนั้น. นนฺ เวปจิตฺติปริสา ปุพฺพเทวา^๕ อสุรบริษัทของท้าวเวปจิตติเคยเป็นเทวดามีใช้หรือ. ปุพฺพเทวาติ อสุรา^๖ คำว่า “ปุพฺพเทวา” คือพวกอสุร

๑ มข.อญ. ๙/๑๕๒/๑๒๔

๒ ขา.อญ. ๓๗/๒๑

๓ อมรโกสะ

๔ อมรโกสอภีธานฎีกา

๕ อภิ.กถา. ๓๗/๑๑๕๖/๓๘๙

๖ ขา.อญ. ๔/๑/๒๐๔

สุรวริปฺ (สุร+ริป) อสุร, คู่อริของเทวดา. สุรานํ ธิปฺ สดตโว สุรวริปฺ คัฏฐของเทวดา ชื่อว่าสุรวริปฺ. สุรวริปฺทุรภิกวเน ดาวดีสภวเน สุธมฺมา นาม เทวสภา อตฺถิ^๑ เทวสภาชื่อว่าสุธัมมา มีอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ยึดมาจากอสุร

อสุร (น+สุร อีสฺสริยทิตฺตีสุ+อ) อสุร, คัฏฐของเทวดา. ปกฺติเทวา วีย น สุรฺนฺติ น อีสฺนฺติ น วิโรจนฺตีติ อสุรา, เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา อสุรา, เวปจิตฺติปหาราทาทโย^๒ ผู้ไม่กล้าหาญ ไม่เป็นใหญ่ ไม่รุ่งโรจน์เหมือนปรกติเทวดา หรือผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อเทวดา ชื่อว่าอสุระ ได้แก่ ท้าวเวปจิตติ และท้าวปหาราทะเป็นต้น. อสุรา มหาสมฺมุทเท อภิรมฺนฺติ^๓ พวกอสุรพากันยินดีในมหาสมุทร. อสุรา ทิพฺพพานํ ปิวิตฺวา ปมฺชฺซีสุ^๔ พวกอสุรพากันดื่มเหล้าทิพย์จนมีนเมา. น สุรํ ปิวิมหฺมาตี อากฺสู, ตโต ปฏฺจาย อสุรา นาม ชาตา^๕ พวกอสุรพากันกล่าวว่า “พวกเราไม่ดื่มสุราแล้ว” ตั้งแต่นั้น จึงเกิดชื่อว่าอสุระ(ผู้ไม่ดื่มสุรา เพราะถูกท้าวสักกะเทวราชใช้แผนมอมสุราจนเมาแล้วจับโยนลงจากเทววิมานจึงเซ็ดเหลาบ ไม่ยอมดื่มสุราอีก)

ทานว (ทนฺ+ณว) อสุร, ลูกของนางทนุรากษส. ทนฺนามาย มาตุยา อปฺจจํ ทานวา. ทนฺ นาม เตรสฺสุ รกฺษสฺทฺหิตฺตฺสฺ อภิสิสา ทฺหิตฺตฺ นามํ ลูกของนางทนุ ชื่อว่าทานวะ, ทนฺ เป็นชื่อลูกสาวนางหนึ่งในจำนวนลูกสาวรากษส ๑๓ นาง. กุมฺภณฺฑา ทานวา ครุพา อฺปชฺชีวนฺติ ตํ สฺริ^๖ ทั้งกุมภณท์ อสุรและครุฑเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำนั้น

ปุพฺพเทวาทโย สทา ปุเม ปฺลฺลิจฺเค วตฺตฺนฺติ ตั้งแต่ ปุพฺพเทว ถึง ทานว คัพฺท์ ใช้ในรูปปงฺลฺลิจฺคฺพฺพจฺนฺทุกแห่ง

คัพฺท์ที่แปลว่าอสุรมีอีกมาก เช่น เทจฺจ, เทเตยฺย, ทนฺช, อินฺทาวี, สุรฺทิส, สุกฺกสิสฺส, ทิตฺตฺส, ปุพฺพช

อสุรพิเศษ ๓ คัพท์

บทว่า “ตพฺพิเสสา” ในคาถานี้ หมายถึงอสุรผู้มีความพิเศษ ได้แก่ ปหาราทอสุร สัมพรอสุร และพลีอสุร

ปหาราท (ปหารสทฺทฺอุปฺท+ทา ทาน+อ) ปหาราทอสุร, อสุรประจำคลังสรรพาวุธ. สุเรหิ สทฺธี สงฺคามตฺถิ อตฺตโน พลกายานํ ปหารํ आयุํ ททาตีติ ปหารโท, โส เอว ปหาราทอ ผู้จ่ายอาวุธเครื่องประหารให้แก่พลนิกายของตนเพื่อทำสงครามกับพวกเทวดา ชื่อว่าปหารทะ (ลบสระหน้า), ปหาราทะนั้นแหละ เป็นปหาราทะ (ทีฆะ อ เป็น อา). อถ โข ปหาราทอ อสุรินฺโท เยน ภควา เตนฺปฺสงฺกมิ^๗ ครั้งนั้น ปหาราทะจอมอสุร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ. อย

๑ ชุ.อ.ญ. ๕๑/๙๓๙/๓๘๐

๒ ชุ.อ.ญ. ๒๖/๔๕/๓๒๐

๓ วิ.จุลฺล. ๓/๔๔๙/๒๘๕

๔ ธิมฺม.อ.ญ. ๑๙/๑๐๓

๕ ส.อ.ญ. ๑๑/๒๔๓/๓๒๑

๖ ชุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๗

๗ อัง.อ.ญ.จก. ๒๓/๑๐๘/๒๐๐

ปหาราทโท มยิ อกเณเต ปจมตรํ กเถตุํ น สกขิสฺสตี^๑ ปหาราทอสุรนี เมื่อเรายังไม่พูด จะไม่สามารถพูดก่อนได้เลย

สมฺพร (สํ+วร) สัมพรอสุร. สํ ปสตุโถ วโร ชามาตา ยสฺส โส สมฺพรโ, ตสฺส ทิ สกฺโก ชามาตา ผู้มีลูกเขยประเสริฐ คือ มีท้าวสักกะเป็นลูกเขย ชื่อว่าสัมพร (สํ+ว อวารเณ+อร, อาเทศ ว เป็น พ, นิคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). อถ โข ภิกฺขเว สมฺพรโ อสุรินฺโท^๒ ภิกฺขุทั้งหลาย ครั้งนั้น สัมพรจอมอสุร

พลี (พล+อี) อสุร, ผู้ทรงพลัง. พลเมตฺตสฺสตีติ พลี, อติสยพลกายตฺตา วา พลี, โส เอว พลี, “พลีอาทโย” ติ อิมินา สมาสเปปี สนฺธิ นตฺถีติ ที่เปติ. อาทินา มจฺจนสกฺกฺมาทิกเปปี กฺกฺญาทิกเปปี อสุรเณเท สงฺกฺกฺมาทิตี ผู้มีกำลัง หรือมีร่างกายกำยำ ชื่อว่าพลี, พลีนันนฺทฺสละ คือ พลี, ท่านแสดงว่า ด้วยบทว่า “พลีอาทโย” ท่านไม่ได้ทำสนธิวิธีในบทสมาส (เพื่อรักษาฉันท), อาทิกศัพท์รวมบทที่เป็นพวกอสุร เช่น ปลายักษ์ นกยักษ์และสัตว์ที่มีเสียงน่าหวาดกลัว

[๑๕] **ปีตามโห ปีตา พุรหฺมา โลกโส กมลาสนโน**
ตถา ทิรญฺญคฺพฺโภ จ สุรเชฏฺโฐ ปชาปติ.

พรหม ๘ ศัพท์

ปีตามห (ปีตุ+อามห) พรหม. ปีตุนํ ปชาปตฺนํ โลกปีตุนมปิ ปีตา ปีตามโห ผู้เป็นปู่ เป็นตา เป็นทวดของชาวโลก ชื่อว่าปีตามหะ (ลบสระหน้า). พนฺธฺตติ พุรหฺมา อธิปฺเปโต, ตํ ทิ พุรหฺมณา ปีตามโหติ โวหรนฺตี^๓ คำว่า “พนฺธฺ” หมายถึงพรหม พวกพราหมณ์เรียกพรหมนั้นว่า ปีตามหะ

ปีตุ (ปา ปาลเน+ริตุ) พรหม. สพฺพโลกานํ ปีตฺตฺวานิยตฺตา ปีตา, สพฺพโลกํ วา ปาติ รกฺขตีติ ปีตา ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อของชาวโลกทั้งปวง หรือผู้คุ้มครองรักษาโลกทั้งปวง ชื่อว่าปีตุ (ลบ ร อนุพันธ์ และสระหน้า)

พุรหฺม (พุรห วุชฺฌิยฺ+ม) พรหม. มหฺนตฺสรีรตฺตาย พุรหฺมา ชื่อว่าพรหมะ (อ่านว่า พุระ-หฺมะ) เพราะมีร่างกายเจริญ. พุรหฺมา จ โลกาทิปตี สหฺมปติ^๔ ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นใหญ่ในโลก

โลกเส (โลก+อีส) พรหม. โลกานํ อีส โอินฺโท โลกโส จอมเทพแห่งโลกทั้ง ๓ คือ มนุชฺยโลก เทวโลก และพรหมโลก ชื่อว่าโลกเส (ลบสระหน้า, อาเทศ อี เป็น เอ)

กมลาสน (กมล+อาสน) พรหม. กมลสมฺภวตฺตา กมลํ. ตํ อาสนํ อุปฺปตฺติจฺจานํ อสฺสชาติ กมลาสนโน ผู้มีปทุมชาติปูลาดเป็นที่ประทับ ชื่อว่ากมลასนะ (ลบสระหน้า)

๑ อัง.อญ. ๑๖/๕๓๖/๒๔๐

๒ ส.สคาน. ๑๕/๕๐๔/๓๓๔

๓ ที.อญ. ๔/๒๖๓/๒๒๕

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๑/๔๐๓

หิริญญคพุก (หิริญญ+คพุก) พรหม. หิริญญสฺวณฺณมยฺ อนุทํ หิริญญํ, ตมสฺส คพโก
ภูโต หิริญญคพโก ไชเงินไขทอง ชื่อว่าหิริญญะ, ผู้เกิดจากไขเงินไขทองนั้น ชื่อว่าหิริญญคฺพกะ.
หิริญญคพุกาทย เทวดา^๑ เทวดามีพรหมเป็นต้น

สุรเชฏฺจ (สุร+เชฏฺจ) พรหม. ฉานาทิกุณฺเหทฺติ สุรานํ เชฏฺจตุตา สุรเชฏฺจโจ พรหมผู้ประเสริฐ
กว่าเทวดาทั้งหลายด้วยคุณมีฉานเป็นต้น ชื่อว่าสุรเชฏฺจะ

ปชาปติ (ปชาสทฺทูปปท+ปา ปาลเน+ติ) พรหม. ปชานํ สตฺตานํ ปติ สามิภูโต ปชาปติ,
ปชํ ปาเลตฺติ วา ปชาปติ พรหมผู้เป็นเจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้คุ้มครองหมู่มสัตว์ ชื่อว่าปชาปติ
(รัสสะ อา เป็น อ). มหาพรหมุโน ปชาปติตี ทิฏฺฐจฺจฺจาเน จเปตฺวา^๒ แต่งตั้งทำวามหาพรหม
ไว้ในตำแหน่งประชาบดี

ศัพท์ที่แปลว่าพรหมมีอีกมาก เช่น อตฺตญฺ, ปรมะญฺจิ, สยมญฺ, จตุรานน, ธาตุ, กมลโยนิ,
ทฺุณ, วิริญฺจิ, สชิตฺ, เวธ, วิธาดฺ, วิธิ, หังสฺร, วิริญฺจ, ปปีตมฺห

[๑๖] วาสุเทโว หริ กณฺโห เกสโว จกุกปาณฺยถ
มหิสฺสโร ลิว สฺสู อิสฺสโร ปสุปฺตยฺปิ.

[๑๗] หโร วุตฺโต กุมารโ ต ขนฺโท สตฺติธโร ภเว.

พระนารายณ์, พระวิษณุ ๕ ศัพท์

वासुเทव (वासुเทว+ณ) वासुतेव, พระนารายณ์, พระวิษณุ. वासुतेवसु ओपजं वासुतेवो เทवตา
ผู้เป็นลูกหลานของวาสุเทวะ ชื่อว่าวาสุเทวะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). เทวคพุกาย เชฏฺจปฺตุโต
वासुतेवो^๑ พระนารายณ์เป็นบุตรองค์ใหญ่ของนางเทวคฺพกา

หริ (หฺร หฺรณฺ+อิ) หริเทव, พระนารายณ์, พระวิษณุ. मज्जानं चिदिं ह्रदि सीलेनादि ह्रि
เทวดาผู้มีก่นำชีวิตสัตว์ไป ชื่อว่าหริ. मन् ह्रदिदि ह्रि เทพผู้นำพาจิตใจไป ชื่อว่าหริ

กณฺห (กฺ นิनुทฺาย+ณ) กณฺหมาร, ผู้มีคุณทราวม, ผู้เสื่อมเสีย, พระนารายณ์. गुञ्जितपुपो
निनुकितपुपोदि กณฺโห เทพผู้ถูกตำหนิติเตียน ชื่อว่ากณฺหะ (ลง ห อาคมหลังธาตุ, อาเทศ
อุ เป็น อ, กลับ หฺณ เป็น ณฺห). กณฺหคฺคุณโยคโต กณฺโห เพราะมีความเสื่อมเสีย
จึงชื่อว่ากณฺหะ. กํ สฺขํ หนตฺติ กณฺโห เทพผู้เบียดเบียนความสุข ชื่อว่า กณฺหะ (กัสทฺทูปปท+
หน หีสาย+กฺวิ, อาเทศนิกฺหิตเป็น ณ, ลป นฺ ที่สุดธาตุ และ กฺวิ). กณฺหคฺคุณํ อสฺส อตฺถิติ
กณฺโห เทพผู้มีความเสื่อมเสีย ชื่อว่ากณฺหะ (กณฺห+ณ, ลป ณ และสระหน้า). กณฺโหติ โย โส
มาโร กณฺโห อธิปติ^๔ บทว่า “กณฺโห” คือ กณฺหมารผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่ง

๑ ขุ.อญฺ. ๓๔/๙๑/๑๑๒

๒ ขุ.อญฺ. ๒๘/๑๓๗/๑๙๖

๓ ขา.อญฺ. ๓๔/๕๓๐

๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๙๔๖/๖๐๒

เกสว (เกสึสททุปท+หน หึสาย+อ) เกสวเทพ, พระนารายณ์, พระวิษณุ. เกสึ นาม อสุริ์ หตวาติ เกสโว เทพผู้ฆ่าเกสึอสุริ์ ชื่อว่าเกสวะ (อาเทศ อี เป็น อ, หน ธาตุเป็น ว)

คัมภีร์จินตามณิฎีกากล่าวว่า

ยสุมา ตยา หโต เกสึ

ตสุมา เม สาสนํ สุน

เกสโว นาม นามเน

เสยโย โลเก ภวิสสลิ.^๑

ท่านจงฟังคำสอนของเรา เพราะท่านฆ่าเกสึอสุริ์ได้จักเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก
โดยนามว่าเกสวะ

จกุกปาณิ (จกุก+ปาณิ) จกุกปาณิเทพ, พระนารายณ์, พระวิษณุ, เทพผู้ถือกงจักร. จกุกํ ปาณิมหิ อสฺสาติ จกุกปาณิ เทพผู้มีกงจักรในมือ ชื่อว่าจกุกปาณิ

ศัพท์ที่แปลว่าพระนารายณ์มีอีกมาก เช่น วิสณุ, นารายณ, เวกุนฺจ, ทาโมทร, มาธว, สมภู, เทจจาวิ, ปุณฺทริกฤษ, โควินท, ครุพทฤษ, ปิตมพร, อจฺจุต, มงฺคล, สิงคิ, ชนาททณ, อุเพนฺท, อินฺทาวรช, จตุฤษ, ปทมนภ, มธฺริปุ, ดิวิกุม, เทวกินนทณ, โสริ, ลีริปติ, ปุริโสตตม, วนมาลี, พลธิธึ, กัสมาราดิ, อโธฤษช, สพพมฺภร, เกฏภาชิ, วิธู, สสพินฺท, ลีริกร, ลีริวราห, อชิต, ปรปุริส, ลีริคพฺภ, ฉพินฺท, อนนฺต, นรคชิ, เกสว, ชาติกิล, นรสีท, ปุราณปุริส, นลินเษย, วาสู, นรายน, ปุณพพสุ, สพพรูป, ธรณิธร, วามน, เอกสิงค, โสมคพฺภ, อาทิวราห, อาทิวราห, สุวณฺณพินฺท, สทโยคิ, สนาตณ, ราหฺมฺทฤษภิ, กภาพเนมิ, ปณฺทว, วทฺธมมาน, สตานนฺท, ปชานาถ, สุยามน. ส่วนบิดาของพระนารายณ์ มีชื่อว่า วสุทเวะ อานกะ และ ทุนทฺภิ เป็นต้น,

ยานพาหนะของพระนารายณ์ ชื่อว่าทารุกะ, เทพที่ปรึกษาของพระนารายณ์ ชื่อว่าปวนพยาติ

พระอิศวร ๖ ศัพท์

มหิสฺสว (มหนฺต+อิสฺสว) พระอิศวร, เทพผู้ยิ่งใหญ่, ท้าวมหิสฺสวธาติ. มหฺนฺโต อิสฺสโร วิภูติ เอตฺสฺสาติ มหิสฺสโร เทพผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่ามหิสฺสวะ (อาเทศ มหฺนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). เทวา วสวตฺตี มหิสฺสว^๒ วสวตฺตีเทพผู้เป็นใหญ่

สิว (สิ เสวาย+ว) พระคิวะ, คิวเทพบุตร, เทพผู้มีรูปร่างงดงาม. หิตฺสุชํ ปตฺเถนฺเตหิ เสวียเตติ สิโว ผู้ที่บุคคลปรารถนาประโยชน์สุข พากันทำความรู้จัก ชื่อว่าสิวะ. อถ โช สิโว เทวปฺตฺโต^๓ ครั้งนั้น คิวเทพบุตร

สุลึ (สุล+อ) พระอิศวร, ผู้มีหอกในมือ, ผู้มีหลาวในมือ. สุลฺปาณิตฺตา สุลึ เพราะเป็นเทพผู้มีหอกในมือ จึงชื่อว่าสุลึ

๑ จินตามณิฎีกา

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๗๒/๓๗๘

๓ ลั.สคาน. ๑๕/๒๗๗/๘๐

อิสฺสร (อิสฺส อิสฺสรียะ+อร) พระอิสฺสร, เทพผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง. อิกฺุเจ ปภวตฺติ อิสฺสโร, อิสฺสติ อภิวตฺติ วา อิสฺสโร เทพผู้เกิดในภูมิอันน่ายินดี หรือผู้ปกครอง ชื่อว่าอิสฺสระ

ปสฺุปติ (ปสฺุ+ปติ) พระอิสฺสร, เทพผู้ดูแลสัตว์เลี้ยง. ปสฺุณํ ปมถานํ ปติ ปสฺุปติ, ปสฺุ มิคาโท ฉลเ ปมถะปิ, ปสฺุ ปุเม เทพผู้เป็นเจ้าของสัตว์เลี้ยง ชื่อว่าปสฺุปติ, ปสฺุคัฟทฺ์ใช้ในรูปบุงลึงค์ แปลว่า สัตว์เลี้ยง แพะ และภุคตบรึวารของพระอิสฺสร เป็นต้น

หฺร (หฺร หฺรเณ+อ) พระอิสฺสร, หฺรเทพ. วิสิฏฺุจตโมคฺุณตตฺา สพฺุพฺ์ หฺรตฺติ หฺโร เทพผู้นำทุกสิ่งไปได้ เพราะมีอำนาจมืด ชื่อว่าหฺระ. บทว่า “วฺุคฺุโต” ในคาคานี้ เป็นกิริยาบท

คัฟทฺ์ที่แปลว่าพระอิสฺสรมีอีกมาก เช่น สมภฺุ, อีสฺ, สพฺุพ, อีสฺาน, สงฺุกร, จนฺุทเสหฺร, ภฺุเตส, ขณฺุทปฺรสฺุ, วิริส, มจฺุจฺุชย, ปินากิ, ปมถาธิป, อุคฺุค, กปทฺุททิ, สิรีกณฺุจ, กาทฺุฟกณฺุจ, กปาลภฺร, วามเทว, มหาเทว, วิวฺุปกฺุช, ติโลจฺุณ, สพฺุพณฺุญ, นีลโลหิต, มารหฺร, ภคฺุค, ตยมพก, ติปฺุรนฺุตก, คจฺุคาคฺุท, อนฺุธกริปฺุ, โปยฺุมเกส, ภว, ภีม, รุทฺุท, อุมาปติ, ภคาลิ, กปิสฺุณขฺุณ, หิร, ปณฺุจานน, ขกฺุณตล, โคปาลก, ปิงคกฺุช (มิคฺุห), กฺุณฺุกร, จนฺุทาปฺิพ, มหานภฺุ, สมีร, ห, นนฺุทิวทฺุฒน, คฺุสาเกส (สฺุปฺุสาท), มิหิราน, เมฆวาทน, สฺุปฺุตฺาป (อุปฺาณฺุช), อุ, ถาณฺุ, สิปีวิฏฺุจ, กิล, ธมฺุมวาทน

ขันทกฺุมาร, ลุกฺุพระอิสฺสร ๓ คัฟทฺ์

กฺุมาร (กฺุมาร กิฬายฺ์+อ) ขันทกฺุมาร, ลุกฺุพระอิสฺสร. กฺุมาเรติ กิฬตฺติ กฺุมาโร, โสฬสวสฺุสิโก, อยฺุญจ โสฬสวสฺุสิโก ผู้ร่าเริงสนุกสนาน ชื่อว่ากฺุมาระ หมายถึงเทพผู้มีอายุ ๑๖ ปี และขันทกฺุมาร นี้ก็มีอายุ ๑๖ ปี

ขนฺุท (ขทฺิ เจทเณ+นิคฺุคทิตาคม+อ) ขันทกฺุมาร, ลุกฺุพระอิสฺสร. ขณฺุทติ ทานวพฺุลนฺุติ ขนฺุโท ผู้ทำลายกำลังพลของอสุร ชื่อว่าขันทะ (อาเทศนิกคทิตเป็น ญ, ญช เป็น นฺุท)

สฺุตฺติธฺร (สฺุตฺติสทฺุทฺุปท+ธฺร ธารเณ+อ) ขันทกฺุมาร, ลุกฺุพระอิสฺสร, ผู้มีหอกเป็นอาวุธ. สฺุตฺติปฺุรณฺุวิเสสฺ์ ธฺรตฺติ สฺุตฺติธฺโร, ปภาวฺุสฺุสาหมนฺุตสงฺุขาทฺ์ วา สฺุตฺติตฺุตยฺ์ ธฺรตฺติ สฺุตฺติธฺโร เทพผู้ถือหอกเป็นอาวุธพิเศษ หรือเทพผู้มีความสามารถ ๓ อย่าง คือ ปภาวะ (อำนาจ) อฺุสฺุสาหะ (ความอดทน) และ มั่นตะ (ปัญญา) ชื่อว่าสฺุตฺติธฺระ

คัมภีร์อมรโกสะแสดงชื่อขันทกฺุมารไว้เป็นคาคา ๑๗ คัฟทฺ์ ว่า

กตฺุติเกยฺุโย มหาเสโน

สรชาโต จเมนโน

ปพฺุพตฺินนฺุทโน ขนฺุโท

เสนานิ อคฺุคิกฺุ คฺุโห

พาทฺุเลยฺุโย ตารกฺุช

วิสาโข สิชีวาทโน

จมาตฺุโร สฺุตฺติธฺโร

กฺุมาโร โภญจาทฺุโร.

(คััพท์ที่แปลว่าขันธกุมารมี ๑๗ คััพท์ คือ) กตติเกยฺย, มหาเสน, สรชาติ, ฉเมนน, ปพฺพตีนนฺท, ขนฺท, เสนานี, อคฺคิภู, คฺุห, พาทฺลเยยฺย, ตารกฺขิ, วิสาข, ลีชีวาหฺน, ฉมาตฺร, สตฺติธฺร, กุมาร, โภญจการณ

- [๑๘] สกฺโก ปฺรินฺทโท เทว- ราชฯ วชิรปาณิ จ
 สุขฺมฺปติ สหฺสฺสฺกโข มหิโนโท วชิราวุโธ.
- [๑๙] วาสโว จ ทสฺสต- นยโน ติทฺวาธิภู
 สฺรนาโธ จ วชิร- หตุโธ จ ภูตฺปตฺยปิ.
- [๒๐] มฆฺวา โกลิโย อินฺโท วตฺรภู ปากสาสน
 วิโชชฺธ สฺชาติสฺส ภริยาถ ปุริ ภเว.

พระอินทร์ ๒๐ คััพท์

สกฺก (สก สามตฺติเย+อ) ท้าวสั๊กกะ, พระอินทร์. อสุเร **เซตฺ** สกฺกณฺมาตฺติ สกฺโก ผู้สามารถชนะอสูรได้ ชื่อว่าสั๊กกะ (ซ็อน ก). **อด โข สกฺโก เทวานมินฺโท**^๑ ครั้งนั้น ท้าวสั๊กกะ ผู้เป็นจอมเทพ. **ทิกฺโข โข เม มหาลิ สกฺโก เทวานมินฺโท**^๒ มหาลิ ท้าวสั๊กกะผู้เป็นจอมเทพ เราเห็นแล้วแล. **ปฺพเพ มนฺุสฺสฺภูโต สฺมาโน สกฺกจฺจํ ทานํ อทาลิ, ตฺสฺมา สกฺโกติ วุจฺจติ**^๓ พระอินทร์เคยเกิดเป็นมนุษย์ ได้ถวายทานโดยเคารพ ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สั๊กกะ

ปฺรินฺทท (ปฺรสฺทฺทฺอุปฺท+ทา ทาเน+อ) ท้าวปฺรินททะ, พระอินทร์. **ปฺเร ปุริ วา ททาตฺติ ปฺรินฺทโท** ผู้ให้ทานในกาลก่อน ชื่อว่าปฺรินททะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น น, อ เป็น อี, ซ็อน ทา, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **ปฺพเพ มนฺุสฺสฺภูโต สฺมาโน ปฺเร ทานํ อทาลิ, ตฺสฺมา ปฺรินฺทโทติ วุจฺจติ**^๔ ท้าวสั๊กกะเคยเป็นมนุษย์ได้ให้ทานในกาลก่อน เพราะฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า ปฺรินททะ

เทวราช (เทว+ราช) ท้าวเทวราช, พระอินทร์. **เทวานํ ราชฯ เทวราชฯ พระราชาของ เทวดา** ชื่อว่าเทวราชะ. **อิทํ วตฺวาน มฆฺวา เทวราชฯ สุขฺมฺปติ**^๕ ท้าวมฆเทวราชสามีของนางสุขากกล่าวคำนี้แล้ว. **สกฺโก เทวราชฯ สามเณริ์ ทิสฺวา**^๖ ท้าวสั๊กเทวราชเห็นสามเณรแล้ว

วชิรปาณิ (วชิร+ปาณิ) ท้าววชิรปาณิ, พระอินทร์. **เดณ โข ปน สมฺเยน วชิรปาณิ ยฺกฺโข**^๗ สมัยนั้นแล ท้าวสั๊กกะผู้มีอาวุธในมือ. **วชิริ์ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ วชิรปาณิ. ยฺกฺโขติ น โย วา โส วา ยฺกฺโข, สกฺโก เทวราชฺชาติ เวทิตฺพฺโพ**^๘ ผู้มีอาวุธในมือ ชื่อว่าวชิรปาณิ. คำว่า “ยฺกฺโข” ฟังทราบว่าเป็นไมใช่ยักษ์ตนใดตนหนึ่ง แต่เป็นท้าวสั๊กเทวราช

๑ วิ.มหาวี. ๔/๔๑/๔๔

๒ ฅมฺม.อฺญ. ๑๘/๙๖

๓ ฅมฺม.อฺญ. ๑๘/๙๖

๔ ฅมฺม.อฺญ. ๑๘/๙๖

๕ ส.สฺคาถ. ๑๕/๙๓๐/๓๔๔

๖ วิ.อฺญ. ๑/๘๕

๗ ที.สฺล. ๙/๑๕๑/๑๒๔

๘ ที.อฺญ. ๔/๒๗๑/๒๓๘

สุขมฺปติ (สุขา+ปติ) ท้าวสุขัมปติ, พระอินทร์, สามีของนางสุขา. สุขาย อสุรกณฺธาย ปติ
สุขมฺปติ ท้าวสักกะผู้เป็นสามีของนางสุชาลูกสาวอสูร ชื่อว่าสุขัมปติ. สกุกสุส มหาลิ
 เทวานมินฺทสุส สุชาดา นาม อสุรกณฺธยา ปชาปติ, ตสฺมา สุขมฺปตีติ วุจฺจติ^๑ ท้าว
 สักกะจอมเทพมีนางอสุรกัณฺธยาชื่อสุชาดาเป็นพระชายา ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สุขัมปติ (รัสสะ อา เป็น
 อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทคนิคหิตเป็น ม)

สทฺสสฺสทฺท (สทฺสสทฺทูปท+อกฺข ทสฺสเน+อ) ท้าวสหัสสัถฺกษะ, ผู้คิดได้ขณะละพັນอย่าง, พระ อินทร์.
 พหุณฺ์ เทวมนุสฺสานํ จินฺติตตฺตสฺส ทสฺสนสมตฺตตาย สทฺสสฺสทฺท เพราะพระอินทร์ เป็นผู้
 สามารถเห็นความต้องการที่เทวดาและมนุษย์จำนวนมากพากันคิดแล้ว จึงชื่อว่าสหัสสัถฺกษะ. สทฺสสฺ
 สทฺสสฺส อตฺถํ มุหุตฺเตน จินฺเตสิ, ตสฺมา สทฺสสฺสทฺทติ วุจฺจติ^๒ ท้าวสักกะคิดเนื้อความได้หลายพัน
 นัยโดยครู่เดียว ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สหัสสัถฺกษะ (ลบสระหน้า)

มหินฺท (มหนฺต+อินฺท) ท้าวมหินทะ, ผู้เป็นจอมเทพ, จอมเทพผู้ประเสริฐ, ผู้ที่เหล่าเทวดาบูชา,
 พระอินทร์. มหฺตํ เทวานํ อินฺโท ราชานํ มหินฺโท. เทเวหิ มหิตฺตพฺโพ วา อินฺโท ราชานํ
 มหินฺโท, มหนฺโต จ โส อินฺโท จาติ วา มหินฺโท ผู้เป็นราชาของเทวดาจำนวนมาก
 หรือผู้ที่เทวดาพากันบูชา หรือพระอินทร์ผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหินทะ (อาเทค มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า).
 ก็ วา ปฏิจฺจ มชฺวา มหินฺท^๓ ท่านท้าวมชฺวานจอมเทพ พระองค์อัครัยอะไรหรือ

วชิราวุฑฺ, วชิรายุฑ (วชิร+อาวฺธ) ท้าววชิราวุฑ, พระอินทร์. วชิรํ อาวฺธํ ยสฺสาติ วชิราวุฑฺ,
 วชิรายุฑฺ พระอินทร์ผู้มีวิเชียรเป็นอาวฺธ ชื่อว่าวชิราวุฑะและวชิรายุฑะ. มหิยมาโน วชิราวุฑฺโรวิ^๔
 ทวยเทพบูชาอยู่ ดุจเป็นท้าววชิราวุฑ. วชิราวุฑฺโรวาทิ อินฺโท วิย^๕ บทว่า “วชิราวุฑฺโรวิ” แปลว่า
 เหมือนพระอินทร์

วาสว (วสุ+ณ) ท้าววาสวะ, พระอินทร์. วสุณิ รตนานิ อสฺสาติ วาสโว ผู้มีรัตนะมาก ชื่อว่าวาสวะ
 (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทค อฺ เป็น อว). ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สฺมาโน อวาสถํ อทาลิ,
 ตสฺมา วาสโวติ วุจฺจติ^๖ ท้าวสักกะเคยเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้ที่อยู่อาศัยเป็นทาน ฉะนั้น
 จึงถูกเรียกว่า วาสวะ

ทสฺสตนฺย (ทสฺสต+นยฺน) ท้าวทสฺสตนฺย, พระอินทร์. ทสฺสตานิ นยฺนานิ ยสฺส โส ทสฺสตนฺยโน
 ผู้มีตาหนึ่งพัน ชื่อว่าทสฺสตนฺยนะ. ทสฺสตนฺยโน เทวราชา^๗ ท้าวสักกเทวราชผู้มีนัยน์ตาหนึ่งพัน.
 คำศัพท์ว่า “สทฺสตนฺย” ก็มีความหมายเดียวกัน

ติทิวาธิญฺ (ติทิว+อธิญ) ท้าวติทิวาธิญ, พระอินทร์. ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อธิปติญฺตตฺตา ติทิวาธิญ
 ผู้ครอบครองโลกสวรรค์ ๒ (คือ เทวโลกและวิมานอสูร) ชื่อว่าติทิวาธิญ (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง)

๑ ฅมฺม.อญฺ. ๑๘/๙๖

๒ ฅมฺม.อญฺ. ๑๘/๙๖

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๕๐๔/๑๒๘

๔ ชุ.วิมาน. ๒๖/๖๔/๑๑๔

๕ ชุ.อญฺ. ๓๐/๑๐๓๖/๓๒๗

๖ ฅมฺม.อญฺ. ๑๘/๙๖

๗ ชุ.อญฺ. ๕๑/๒/๓๐

สุรนาถ (สุร+นาถ) ท้าวสุรนาถ, พระอินทร์. สุรานํ นาโถ สุรนาโถ ผู้เป็นที่พึ่งของเทวดา ชื่อว่าสุรนาถะ

วชิรหตุล (วชิร+หตุล) ท้าววชิรหัตถ์, พระอินทร์. วชิรํ หตุเล ยสุส โส วชิรหตุโถ ผู้มีวิเชียรในมือ ชื่อว่าวชิรหัตถะ. ชิตา วชิรหตุเลน สมุทฺทํ อสุรา ลิตา^๑ พวกอสูรพ่ายแพ้พระอินทร์แล้ว หนีไปอาศัยสมุทธรอยู่. วชิรหตุลา อินุทปฎิมาโย จเปลิ^๒ ตั้งรูปเหมือนพระอินทร์ถึอวิเชียรเอาไว้

ภูตปติ (ภูต+ปติ) ท้าวภูตบดี, พระอินทร์. ภูตานํ สตุตตานํ ปติ ภูตปติ ผู้ปกครองสัตว์โลก ชื่อว่าภูตปติ. ภูตปติติ ลทุธนาโม สกุโก เทวราชา^๓ ท้าวสักกเทวราชได้ชื่อว่าภูตปติ

มฆว (มฆ ปุชาย+อ) ท้าวมฆวาน, พระอินทร์. มหิตพพุตตา มฆวา ผู้ที่เทวดาควรบูชา ชื่อว่ามฆวะ (อาเทศ ห เป็น ฆว). ปุพเพ มนุสสุภูโต สมานो โมโฆ นาม มาณโว อโหสิ, ตสุมา มฆโวติ วุจจติ^๔ เมื่อก่อนท้าวสักกะเคยเป็นมนุษย์ชื่อมฆะ ฉะนั้น จึงถูกเรียกชื่อว่า มฆวะ

โกสิย (โกส+อिय) ท้าวโกสิย, พระอินทร์. โกสสงฆาตานิ ธนานิ สนติ ยสุส โส โกสิโย ผู้มีคลังสมบัติ ชื่อว่าโกสิยะ (ลบสระหน้า). โกสิโยโคตตตาย โกสิโย เพราะพระอินทร์เป็นโกสิยโคตร จึงชื่อว่าโกสิยะ. โกสิโย อิทานิ เม ติส วสุทานิ ปาทานํ อโธตานิ^๕ ท่านโกสิยะ ท่านล้างเท้าของเรามาตลอดจนถึงบัดนี้ ๓๐ ปีแล้ว. ยถากถํ ปน เต โกสิย ภควา สงฺฆิตฺเตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติ อภาสิ^๖ ท่านท้าวโกสิย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาแก่ท่านโดยสังเขปอย่างไร

อินุท, เทวานมินุท (อินุท โยเค+อ, เทว+อินุท) พระอินทร์, ท้าวเทวานมินุท, ผู้เป็นจอมเทพ. อินุทติ ปรมิสฺสุริเยน ยุชฺชเตติ อินุโท ผู้ปกครองผู้อื่น ชื่อว่าอินุทะ. เทวานํ ดาวตีสานํ อิสฺสุริยาธิปจฺจํ รชฺชํ กาเรสิ, ตสุมา เทวานมินุโทติ วุจจติ^๗ ท้าวสักกะเป็นพระราชปกครองเทวดาชั้นดาวดึงส์ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกท้าวสักกะว่า เทวานมินุทะ (ไม่ลบฉัญฐีวิภัตติ, อาเทศ นิคหิตเป็น ม)

วตฺรภู (วตฺรสทฺทูปปท+ภู สตุตตาย+อ) ท้าววตฺรภู, พระอินทร์, ผู้ปกครองวตฺรอสุร. วตฺริ นาม อสุริ อภิภวตฺติติ วตฺรภู ผู้ปกครองวตฺรอสุร ชื่อว่าวตฺรภู. วตฺรภูติ วตฺรสุส นาม อสุรสฺส อภิภวิตฺวา^๘ บทว่า “วตฺรภู” คือ ผู้ปกครองวตฺรอสุร

ปากสาสน (ปาก+สาสน) ท้าวปากสาสน, พระอินทร์. ปาโก นาม วตฺราสุรสฺส ภาตา พิชายของวตฺรอสุร ชื่อว่าปากะ. วตฺรสุส สาสนโต นิคฺคหโต ปากสาสนो ผู้สั่งสอนและฝึกปากะอสูรพิชายของวตฺรอสุร ชื่อว่าปากสาสนะ

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๔/๒๕๓

๒ มช.อญ. ๘/๓๙๒/๒๑๐

๓ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๗๑/๔๘๘

๔ ฅม.ม.อญ. ๑๘/๘๖

๕ ที.อญ. ๕/๓๖๑/๓๔๕

๖ มช.มูล. ๑๒/๔๓๖/๔๖๖

๗ ฅม.ม.อญ. ๑๘/๘๖

๘ ชา.อญ. ๔/๓๙๗

วิโทษ (วิท+โอช) ท้าววิโทษะ, พระอินทร์. วิโท **พญา** **ปกั** **ไอโซ** **เอตสุสาดิ** **วิโทโซ** ผู้แผ่อำนาจชื่อว่าวิโทษะ (ลบสระหน้า)

ศัพท์ที่แปลว่าพระอินทร์มีอีกมาก เช่น **สุนาสิว**, **ปุรณทร**, **เลขาสก**, **ทิวปติ**, **สุรปติ**, **พลาราดิ**, **สจีปติ**, **ชมภเกที**, **หริหย**, **นมุจิสูทน**, **สัณทน**, **เมฆวาหน**, **อาชญุทล**, **โกสิค**, **สุรคามณี**, **นากนาถ**, **หรี**. พระอินทร์เป็นเทวราชบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนเทวราชบนสวรรค์ชั้นอื่นๆ มีชื่อตามชื่อสวรรค์ชั้นนั้นๆ ให้ดูเพิ่มเติมในอังคุตตรนิกายอรรคกถา^๑

ชายาของพระอินทร์

สุชา, **สุชาดา** (สุ+ชน ชนเน+ต+อา) นางสุชาดา, ชายาของพระอินทร์. **อสุส** **สกุสสุ** ภริยา **สุชาดา** นาม. **สุเชน** **ชาดา** **สุนุทรา** **วา** **ชาติ** **ยสุสา** **สา** **สุชาดา**. **ปุโลมชา** **สจี** **อินทານี** **อิจจา** **ทีนิปี** **สกุภริยา** **นามานิ** ชายาของพระอินทร์ ชื่อว่าสุชาดา, ผู้มีกำเนิดดี หรือมีชาติดี ชื่อว่าสุชาดา, คำว่า “ปุโลมชา, สจี, อินทนี” เป็นต้น ก็เป็นชื่อของชายาพระอินทร์. **สกุสสุ** **มหาสิ** **เทวานมิหนุสสุ** **สุชาดา** **นาม** **อสุรกญญา** **ปชาปติ**^๒ **ดูก่อนมหาสิ** **อสุรกัญญา**ชื่อสุชาดา เป็นชายาของท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ

[๒๑] **มสกุสสารา** **วสุโสก-** **สสารา** **เจวามราวตี**
เวชยนุโต **ตุ** **ปาสาทโ** **สุธมฺมา** **ตุ** **สภ** **มตา**.

วิมานของพระอินทร์, วิมานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๓ ศัพท์

มสกุสสารา, **วสุโสกสสารา** (ม+สกุ+สสารา, วสุโส+ก+สสารา) วิมานของพระอินทร์, วิมานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, มสัคกสสาราวิมาน, วสุโสกสสาราวิมาน. **โม** **จ** **สกุโก** **จ** **มสกุกา**, **เต** **สรนติ** **คจฺจนติ** **เอตฺถ** **กีฬาวเสนาติ** **มสกุสสารา**, **มหิสฺสราทีนั** **ปริสํ** **สกุสสุ** **จ** **กีฬานุภวานญฺจานนฺตฺยตฺโต**^๓ เทพบริวารและท้าวสักกะ ท่านเรียกว่ามสัคกะ, ท่านเหล่านั้นพากันไปที่วิมานนั้นเพื่อเล่น หมายถึงวิมานสถานที่เป็นที่เล่นสนุกสนานของท้าวสักกะและบริวารชั้นผู้ใหญ่เป็นต้น ชื่อว่ามสัคกสสารา (มสกุสสทหฺรูปปท+สร คตฺย+ณ+อา, ลบ ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มสกุกนฺติ** **วา** **วสุโสกนฺติ** **วา** **อสุรปุรุสฺส** **นามํ**, **อิทํ** **ปน** **เตสํ** **อฺตุตฺตมตฺตา** **มสกุสสารา** **วสุโสกสสารา**^๔ คำว่า “มสกุ” หรือ “วสุโสก” เป็นวิมานของอสูร เพราะวิมานนี้ดีกว่าวิมานของอสูร จึงเรียกว่า “มสกุสสารา, วสุโสกสสารา”. **วิมานํ** **มสกุสสารํ** **วีย**^๕ เหมือนมสัคกสสาราวิมาน

อมราวตี (อมร+วานฺตุ+อี) อมราวตีวิมาน. **อมรา** **เอติสฺส** **สนฺติ** **อมราวตี**, **สา** **เอว** **อมราวตี** วิมานที่มีเทวดาอยู่ ชื่อว่าอมราวตี, อมราวตินั้นแหละ ชื่อว่าอมราวตี (ทีฆะ อ ที่ ร เป็น อา, อาเทศ นฺตุ เป็น ต)

๑ อัง.อญ. ๑๕/๓๗/๓๘

๒ ธมฺม.อญ. ๑๘/๙๖

๓ จินตามณิภูตฎีกา

๔ สังกหฎีกา

๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๔/๑๕๓

ปราสาทของพระอินทร์, ปราสาทเวชยันต์

เวชยนุต (เวชย+อนุต) ปราสาทของพระอินทร์, ปราสาทเวชยันต์. อสุส สกุกสุส ปาสาโท เวชยนุต นาม, เวชยนุตติ ปฎากา ปสตถา, ภูตา วา อสุส อตถิติ เวชยนุต ปราสาทของพระอินทร์นั้นชื่อว่าเวชยันตะ (ลบสระหน้า), ปราสาทมียอดประดับด้วยธงเวชยะ หรือปราสาทที่เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ชื่อว่าเวชยันตะ. เยน เวชยนุต ปาสาโท เดนุปสงกมีสุ^๑ เข้าไปถึงเวชยันตปราสาท. เวชยนเดน นิพพุตตตตตา เวชยนุตติ ลทุณาโม ปาสาโท^๒ ปราสาทได้ชื่อว่าเวชยันตะ เพราะเกิดขึ้นตามชื่อธง

หอบประชุมของพระอินทร์, สภาสุธัมมา

สุธัมมา (สุ+ธम्म+อา) หอบประชุมของพระอินทร์, สภาสุธัมมา. อสุส สกุกสุส สภา สุธัมมา มตา, โสภโน ธมโม อสุสชาติ สุธัมมา, เทวมณฑปไป หอบประชุมของพระอินทร์นั้นชื่อว่าสุธัมมา (ลบสระหน้า), สภาที่มีธรรมอันงามชื่อว่าสุธัมมา ได้แก่เทวมณฑป. เทวราชสุส สภาสุธัมมา^๓ สภาสุธัมมาของพระอินทร์

[๒๒] เวชยนุต รโถ ตสุส วุตโต มาตลิ สารถิ
เอราวณ คโซ ปณฺฑ- กมฺพลี ตู ลีลาสน.

ราชรถของพระอินทร์, เวชยันตราชรถ

เวชยนุต (เวชย+อนุต) ราชรถของพระอินทร์, เวชยันตราชรถ. ตสุส สกุกสุส รโถ เวชยนุต นาม, เวชยนุตติ นามาย ปฎากาย โยคโต เวชยนุต รถของพระอินทร์นั้นชื่อว่าเวชยันตะ, เพราะเป็นรถประดับด้วยธงเวชยะ จึงชื่อว่าเวชยันตะ (ลบสระหน้า). เวชยนุต รโถ^๔ ราชรถเวชยันต์

นายสารถีของพระอินทร์

มาตลิ (มตล+ณิ) มาตลิสารถี, เทพขับรถที่ประทับ. ตสุส สกุกสุส สารถิ สุตโต มาตลิ นาม, มตลสุส อปจจํ มาตลิ เทพสารถีของพระอินทร์นั้น ชื่อว่ามาตลิ, ลูกชายของมตละเทพบุตร ชื่อว่ามาตลิ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). สกุกโก เทวานมินโท มาตลีส สงคาคหํ อามนฺเตสิ^๕ ท้าวสักกะจอมเทวดาเรียกมาตลิเทพบุตรผู้รับใช้มา

ช้างเอราวณ, ช้างที่ประทับของพระอินทร์

เอราวณ (อิราวณ+ณ) ช้างเอราวณ, ช้างที่ประทับของพระอินทร์. ตสุส สกุกสุส คโซ เอราวณ นาม, อิราวณ สมฺพุโท, ตตร ซาโต เอราวณ ช้างที่ประทับของพระอินทร์

๑ มข.มุถ. ๑๒/๔๓๗/๔๖๗

๒ ขุ.อฎ. ๓๓/๑๒๑๗/๕๔๙

๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๗๔/๑๒๕

๔ ต.ขนธ. ๑๗/๒๕๑/๑๗๘

๕ มข.มข. ๑๓/๔๕๙/๔๒๒

นั้น ชื่อว่าเอราวณะ, อีราวณะ แปลว่า สมุทฺร, ช้างที่เกิดในอีราวณสมุทฺรนั้น ชื่อว่าเอราวณะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลปสรรหน้า). เอราวโณ นาม หตฺถินาโค^๑ ช้างตัวประเสริฐ ชื่อว่าเอราวโณ. ทัยฺยชฺฌมโยชนสตีโก เอราวโณ นาม หตฺถี อโหสิ^๒ มีช้างชื่อว่าเอราวโณลำตัวสูงใหญ่ ๑๕๐ โยชน์ (๒,๔๐๐ กิโลเมตร)

บัลลังก์ที่ประทับของพระอินทร์, พระที่นั่ง ๒ ศััพท์

ปณฺฑุกุมฺพล (ปณฺฑุ+กุมฺพล) ปณฺฑุกัมพลคิลาอาสน์, ที่ประทับนั่ง, พระที่นั่ง. ตสฺส สกฺกสฺส ลีลาสนํ ปณฺฑุกุมฺพลโณ นาม. ปณฺฑุวณฺณกมฺพลสทิสตฺตา ปณฺฑุกุมฺพลโณ สถานที่ประทับนั่งของพระอินทร์นั้น ชื่อว่าปณฺฑุกัมพละ, เพราะมีสีเหมือนผ้ากัมพลเหลืองอ่อน จึงชื่อว่าปณฺฑุกัมพละ. ภควา เทเวสุ ตาวตีเสสุ วิหริติ ปาโรจฺจตฺตกมฺเบล ปณฺฑุกุมฺพลลียายํ^๓ พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนปณฺฑุกัมพลคิลาอาสน์ ที่โคนต้นปาริฉัตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. ปณฺฑุกุมฺพลลียายนฺติ รตนกมฺพลลียายํ^๔ บทว่า “ปณฺฑุกุมฺพลลียายํ” แปลว่า บนรัตนกัมพลคิลาอาสน์

ลีลาสน (ลีลา+อาสน) บัลลังก์, แทนคิลาอาสน์. ลีลา ปาสาโณ เอว อาสนํ ลีลาสนํ แทนคิลาอันเป็นที่ประทับนั่งแหละ ชื่อว่าลีลาสนะ (ลปสรรหน้า). ลียายํ ปณฺฑุกุมฺพลเลติ ปณฺฑุกุมฺพลนามเก ลีลาสนเณ^๕ คำว่า “ลียายํ ปณฺฑุกุมฺพลเณ” แปลว่า บนคิลาอาสน์ที่มีชื่อว่าปณฺฑุกัมพล

[๒๓] สุวีโรจจาทยะ ปุตฺตา นนฺทา โปกฺขรณิ ภเว
 นนฺทนํ มิสฺสํ จิตฺต- ลตา ฆารุสํ วนา.

โอรสของพระอินทร์ ๒ องค์

สุวีร (สุ+วีร) สุวีรเทพบุตร, โอรสสุวีระ. ตสฺส สกฺกสฺส ปุตฺตา สุวีรชยฺนตฺติจจาทยะ, อติสเยน สุรตฺตา สุวีโร พระโอรสของพระอินทร์นั้น ชื่อว่าสุวีระและชยันตะเป็นต้น สุวีรเทพบุตรกล่าวหาญกว่า. สุวีโร เทวปุตฺโต^๖ สุวีรเทพบุตร

ชยฺนต (ชย ชเย+อนฺต) ชยันตเทพบุตร. อสุเร ชยตีติ ชยฺนโต ผู้รบชนะอสูร ชื่อว่าชยันตะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

สระบัวในอุทยานของพระอินทร์ ๒ ศััพท์

นนฺทา (นนฺท นนฺทเน+อา) สระนันทา. ตสฺส สกฺกสฺส โปกฺขรณิ นนฺทา นาม ภเว, นนฺทียตีติ นนฺทา สระน้ำของพระอินทร์นั้นมีชื่อนันทา, สระน้ำที่พระอินทร์พอพระทัย ชื่อนันทา. อิมานิ สุวณฺณรชตฺวิมานานิ วา นนฺทาโปกฺขรณิ วา^๗ วิมานทอง วิมานเงิน หรือสระนันทาเหล่านี้

๑ อภ.กถา. ๓๗/๑๘๒๔/๖๓๑

๒ อมม.อญ. ๑๘/๑๐๔

๓ มช.อุปรี. ๑๔/๕๖๖/๓๖๘

๔ มช.อญ. ๑๐/๒๘๖/๑๗๘

๕ ชุ.อญ. ๓๑/๓๒๘/๑๔๘

๖ ส.สคาถ. ๑๕/๘๔๘/๓๑๗

๗ ที.อญ. ๕/๓๕๕/๓๑๑-๒

โปกฺขรณั (โปกฺขร+อินี) สระโปกฺขรณั, สระบัว. โปกฺขรํ วุจฺจติ ปทุมํ สลิลณฺจ, เตหิ สตุตฺตานํ มนัํ อุตฺตานํ นยตีติ โปกฺขรณั, โปกฺขเรน วา สุนฺทเรน อณฺเณน ชเลน สหิตตฺตา โปกฺขรณฺณั, สา เอว โปกฺขรณั ดอกบัวและน้ำเรียกว่า โปกฺขระ, สระน้ำที่ดึงดูดใจสัตว์ทั้งหลาย ให้มาสูดดมด้วยดอกบัวสวยและน้ำใส หรือเพราะเป็นสระที่มีดอกบัวสวยและน้ำใสสะอาด จึงชื่อว่า โปกฺขรณั, โปกฺขรณันั้นแหละ ชื่อว่าโปกฺขรณั. โปกฺขรณั นาม ยตฺถ กตฺถจि มนุสฺसानัํ กิพฺพิตุํ รมิตุํ กตฺตา โหติ^๑ สระโปกฺขรณัทำให้มนุษย์ในที่ต่างๆ ร่าเริงเบิกบาน. โปกฺขรณัตี ลทฺธนามั ทิพฺพสรุํ^๒ สระทิพย์ได้ชื่อว่าโปกฺขรณั

อุทฺทยานของพระอินทร์ ๔ คัพฺพ

นฺนทฺท (นฺนท นฺนทเน+ยุ) อุทฺทยานนัันทฺทนะ, สวณฺนัันทฺทนะ, อุทฺทยานของพระอินทร์. ตสฺส สกฺกสฺส วณานิ อุยฺยานานิ นฺนทฺทนาทินิ จตฺตาริ อุทฺทยานของพระอินทร์นั้นมี ๔ แห่ง มีอุทฺทยาน นัันทฺทนะเป็นต้น. นฺนทฺทยตีติ นฺนทฺทนัํ อุทฺทยานอัันนัายินตี ชื่อว่านัันทฺทนะ (อาเทศ ยู เป็น อน). เทวานัํ นฺนทฺทนัํ วณัํ^๓ สวณฺนัันทฺทนะของเหล่าเทวดา

มิสฺสก (มิสฺส+ก) อุทฺทยานมิสฺสกะ. นานาทิพฺพรุทฺทเชหิ มิสฺสกตฺตา มิสฺสกั เพราะเป็นอุทฺทยาน ที่มีต้นไม้ทิพย์นานาพันธุ์ปะปนกัน จึงชื่อว่ามิสฺสกะ

จิตฺตลตฺตา (จิตฺต+ลตฺตา) อุทฺทยานจิตฺตรลตฺตา, สวณฺจิตฺตรลตฺตา. นานาลตฺตาหิ วลลัหิ จิตฺตตฺตา จิตฺตลตฺตา เพราะเป็นอุทฺทยานที่มีเถาไม้เลื้อยขึ้นอยู่หลายพันธุ์ จึงชื่อว่าจิตฺตลตฺตา. นานาวิราควณฺณวิจิตฺตตาย วา ลตฺตาย สมฺนุณาคตฺตตฺตา จิตฺตลตฺตา หรือเพราะเป็นอุทฺทยานที่มีเถาวัลย์อันวิจิตรด้วยสีต่างๆ มากมาย จึงชื่อว่าจิตฺตลตฺตา. เทวตฺตานัํ วา จิตฺตลตฺตา เอตฺถ อตฺถิตฺติ จิตฺตลตฺตา หรืออุทฺทยานที่เทวดามีจิตปรารถนา จึงชื่อว่าจิตฺตลตฺตา. อาสวตี นาม ลตฺตา, สา ยสฺส อตฺถิ, ตั จิตฺตลตฺตา เถาวัลย์ ชื่อว่าอาสวตี, อุทฺทยานที่มีเถาวัลย์อาสวตีนััน ชื่อว่าจิตฺตลตฺตา. เทวตฺตานัํ วา จิตฺตลตฺตา ลนฺติ คณฺหนตีติ จิตฺตลตฺตา, ทิพฺพรุทฺทชา, เตสัํ สมฺมุโห จิตฺตลตฺตา หรือต้นไม้ที่สามารถผูกจิตของพวกเทวดาไว้ ชื่อว่าจิตฺตลตฺตา ได้แก่ ต้นไม้ทิพย์, ป่าไม้ทิพย์นั้น ชื่อว่าจิตฺตลตฺตา. รมฺเม จิตฺตลตฺตาเว^๔ ในอุทฺทยานจิตฺตรลตฺตาอันร่มรื่น. อิตฺถิลิงฺเคน ตสฺส วณฺสฺส นามั ชื่อของป่านั้นมักสำเร็จด้วยอิตฺถิลิงค์

ปารุสฺก, ฬารุสฺก (ฬารุสฺก+ณ) อุทฺทยานฬารุสฺกะ. ฬารุสฺกานิ ยตฺถ สนฺติ, ตั ฬารุสฺกั อุทฺทยานที่มีต้นหมอนเทศ ชื่อว่าฬารุสฺกะ (อาเทศ ฬ เป็น ป บ้าง). ปารุสฺกั จิตฺตลตฺตา มิสฺสกั นฺนทฺทนัํ วณัํ^๕ อุทฺทยานปารุสฺกะ จิตฺตรลตฺตา มิสฺสกะ และนัันทฺทนะ

๑ ส.อ.ญ. ๑๒/๗๕/๑๔๖

๒ ชุ.อ.ญ. ๓๐/๕๒/๔๓

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๑๒๓๕/๒๕๗

๔ ชุ.อ.ญ. ๓๐/๑๕๗/๑๐๐

๕ ชุ.ชา. ๒๘/๙๓๒/๓๒๗

[๒๔] **อสฺนฺ** ทวีสุ กุฬิสํ **วชิรํ** ปุณฺณปุสฺสเก
อจฺจฺรํ โยตุถิยํ วุตฺตํ **รมฺภ** อลฺมฺพุสฺสาทโย
เทวฺ ติถฺติโยถ คณฺธพฺพํ **ปญฺจ** ลฺลิโขติ อาทโย.

อาวุธของพระอินทร์ ๓ ศัพท์

อสฺนฺ (อส โภชน+อนิ) อาวุธสายฟ้า, ฟ้าผ่า, อสนีบาต. อสฺสเต ภูชฺชเต โลกธาคูํ อนเนน आयुณาติ อสฺนฺ อาวุธที่ใช้ปกครองโลกธาดู ชื่อว่าอสฺนฺ. ภณฺทนต์ถาย อสฺสเต ชิปิยเต เทเวหิติ อสฺนฺ อาวุธที่เทวดาซัดไปเพื่อทำลาย ชื่อว่าอสฺนฺ (อสฺสฺ เขปน+อนิ). อยํ อสฺนฺสทฺโท ทวีสุ ปุมิตฺถิลิงฺเกสุ วุตฺตติ อสฺนฺศัพฺท์นี้มีใช้ในปงฺลึงค์และอิติลึงค์ทั้ง ๒. ตโต เม อสฺนฺปาทโต มตฺถเก นิปติ^๑ เพราะเหตุนั้น อสฺนฺบาตจึงผ่าลงบนกระหม่อมของเรา. สมฺนตฺโต อสฺนฺโย ปตีสุ^๒ สายฟ้าผ่าลงโดยรอบ

กุฬิส (กุฬิสทฺทฺอุปฺท+ลฺสิ สเย+อ) อาวุธกุฬิสะ. กุฬิมฺหิ สกฺกุสฺส หตฺถे เสติ ตฺวิจฺจตีติ กุฬิสํ อาวุธที่วางอยู่ในมือของพระอินทร์ ชื่อว่ากุฬิสะ. กุฬิ หตฺถโถ ภูชา ทฺโลติ หิ ติกฺกณฺทเสโส คัมภีร์ ติกฺกณฺทเสสวาศัพฺท์เหล่านี้ คือ กุฬิ หตฺถ ภูชา ทล มีอรรถเหมือนกัน. กุຍံ วา ปถวิยํ ลิสฺตี ตนฺนุ ภาวตีติ กุฬิสํ อาวุธที่มีอยู่น้อยในแผ่นดิน ชื่อว่ากุฬิสะ (กุสฺทฺทฺอุปฺท+ลฺสิ ตนฺนุภวเน+อ)

วชิร (วช คติยํ+อิร) วชิราวุธ, เพชรอาวุธ, อาวุธสายฟ้า. วชเตว น ปฏฺิหฺณฺญเต ยสฺส คมนํ เกนจิติ วชิรํ อาวุธที่ซัดไปแล้ว ไม่มีใครสามารถขัดขวางได้ จึงชื่อว่าวชิระ. วชิรํ อาทาย^๓ ถือเอา วชิราวุธแล้ว

วชิราวุธมีอีกหลายศัพท์ เช่น ภิฑูร, ปวิ, สตฺโกฏฺิ, สุร, สมฺพ, ทมฺโกล. เฉพาะ ภิฑูร ศัพท์เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์ ที่เหลือเป็นปงฺลึงค์อย่างเดียว

เทพธิดา ๓ นาง

อจฺจฺร (อจฺจ+ร+อา) อัจจฺรเทพธิดา, นางอัปสร. รมฺภ จ อลฺมฺพุสฺสา จ อิจฺจาทิกา เทวฺติถฺติโย อจฺจฺรํ โย นามา เทพธิดาชื่อรัมภและอลัมพุสสาเป็นต้น ชื่อว่าอจฺจฺร. อจฺจฺรวิเสสํ หิ เอตา เทพธิดาเหล่านี้ อัจจฺรเทพธิดาพิเศษที่สุด. อจฺจฺโร นิมฺมลวณฺโณ เอตาสมตฺถิตฺติ อจฺจฺรํ โย เทพธิดาผู้มีผิวพรรณสะอาดบริสุทธิ์ ชื่อว่าอจฺจฺร. อีกอย่างหนึ่ง ร อักษรในคำว่า “อจฺจฺร” แปลว่า “หน้า” มีวิเคราะห์ว่า อจฺจํ ปสนฺนตฺรํ รํ มุขํ ยาย สํ อจฺจฺรํ เทพธิดาผู้มีหน้าผ่องใส ยิ่ง ชื่อว่าอจฺจฺร. อปฺสราตีปิ เอตาสมเว สามญฺญสญฺญา แม้คำว่า “อปฺสรา” ก็จัดเป็นชื่อสามัญ ของเทพธิดาเหล่านั้น. อจฺจฺรํ ตตฺถ นจฺจฺนติ^๔ เทพธิดาพากันพ้อนรำอยู่บนนิมานัน

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๓/๑๐๓

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๔/๑๙๒

๓ ชา.อญ. ๔/๑/๓๐๗

๔ มชฺ.มุล. ๑๒/๕๖๖/๖๐๕

รมภา (รสททูปปท+นิคฺคหิตาคม+ภา ทิตฺตฺย+กฺวิ) รมภาเทพธิดา. เทวปุตฺตานํ รตี ภาเวนฺตฺติ วทฺฒเนตฺติ รมภา, รัม กามคฺคี ภาณฺติ ทิปยนฺติ ชาเลนฺตฺติ วา รมภา เทพธิดาผู้ยัง เทพบุตรให้กำหนดยณดียิ่งขึ้น หรือเทพธิดาผู้ทำให้ไพเราะของเทพบุตรโหมขึ้น ชื่อว่ารมภา (อาเทศ นิคฺคหิต เป็น ม, ลป กฺวิ)

อลัมพุสา (อล+วส นินฺวาสน+อ+อา) อลัมพุสาเทพธิดา. กามรตีวเสน เทวปุตฺเต อตฺตนิ วสาเปตฺตุ อลํ สมตฺถาติ อลัมพุสา เทพธิดาผู้สามารถให้เทพบุตรอยู่ในอำนาจของตนด้วยความยินดีใน กาม ชื่อว่าอลัมพุสา (อาเทศ ว เป็น พ, อ ที่ พ เป็น อฺ, นิคฺคหิตเป็น ม, ลปสรรหน้า). อลัมพุสา มีสฺสเกสี จ^๑ นางอลัมพุสาเทพธิดาและมีสฺสเกสีเทพธิดา

เทพดนตรี, เทพนักร้อง ๔ ศัพท์

คนธพพ (คนธสททูปปท+อพพ ภกฺขเน+อ) คนธรรพ์, เทพดนตรี, เทพนักร้อง. คนธํ อพพนฺตฺติ ภฺยชนฺตฺติ คนธพฺพา เทพบุตรผู้บริโศคกลิน ชื่อว่าคนธัพพะ (ลปสรรหน้า). คายนํ วา ธมฺโม เอเตสํ คนธพฺพา หรือเทพบุตรผู้ขับร้องเป็นปรกติ ชื่อว่าคนธัพพะ (คา สทเท+ธมฺ, ลงนิคฺคหิต อาคมหลังจากคาธาดุ, นิคฺคหิตเป็น น, รัสสะ อา ที่ คา เป็น อ, อาเทศ มฺ เป็น พฺ). อสุรนาคา คนธพฺพา สนฺติ^๒ อสุร นาค และคนธรรพ์มีอยู่. คนธพฺโ พฺ วา คนธพฺพี วา^๓ เทพบุตรคนธรรพ์ หรือเทพธิดาคนธรรพ์

ปญฺจลฺลิตฺ (ปญฺจ+ลฺลิตฺ+ณ) ปญฺจลฺลิตฺเทพบุตร, เทพนักร้อง. “ปญฺจลฺลิตฺ หาหา หุหุ” อิจฺจาทโย คนธพฺพา นาม ปญฺจลฺลิตฺเทพบุตร หาหาเทพบุตร และหุหุเทพบุตรเป็นต้น ชื่อว่าคนธัพพะ. ปญฺจลฺลิตฺ จูฬา ยสฺส โส ปญฺจลฺลิตฺ เทพบุตรผู้มีมวยผม ๕ มวย ชื่อว่าปญฺจลฺลิตฺ. อถ โช ปญฺจลฺลิตฺ คนธพฺพปุตฺโต^๔ ครั้งนั้นปญฺจลฺลิตฺเทพบุตร, อาทิสัพท์ในคถารวม หาหา หุหุ ศัพท์ เข้าไว้ด้วย

หahaha (หาสททูปปท+หา จาเค+กฺวิ) หahahaเทพบุตร, เทพนักร้อง. “หา”ติ อนนฺทิตํ ธนึ ชหตฺติ หahaha เทพบุตรผู้เลิกกล่าวคำว่า “หา” ที่ไม่ไพเราะนัก ชื่อว่าหahaha (ลป กฺวิ)

หุหุ (หุสททูปปท+หุ สทเท+กฺวิ) หุหุเทพบุตร, เทพนักร้อง. “หุ”ติ คีตฺวิเสสสททํ หุยเตติ หุหุ เทพบุตรผู้ขับร้องด้วยเสียงพิเศษว่า “หุ” ชื่อว่าหุหุ (ลป กฺวิ)

[๒๕] วิมานนิตฺถิยํ พฺยุมหํ ปิยฺสํ ตวมตํ สุธา
 ลินฺธฺรํ เมรฺรํ ติทฺทิวา- ธาโร เนรฺรํ สุเมรฺรํ จ.

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๐/๘๘ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๔๕๖/๒๘๗ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๔/๒๑๕
 ๔ ที.มหา. ๑๐/๒๐๔/๒๕๒

เทพวิมาน, ยานทิพย์ ๒ ศัพท์

วิมาน (วิ+มาน) เทพวิมาน, ยานทิพย์. เทวานมากาเส คมนั เยน ตัม วิมานัง วิมานที่ใช้ทำของ
เที่ยวไปในอากาศของเทวดา ชื่อว่าวิมานะ. วิคตัม มานัง อุปมานมสฺส วิมานัง วิมานที่ไม่มีที่ใด
เปรียบเทียบได้ ชื่อว่าวิมานะ. อุปุปชฺชติ โชติรสั วิมานัง^๑ วิมานโชติรสอุบัติขึ้น

พยมุห (วิห+อม) เทพวิมาน, ยานทิพย์. วิเห อากาเส คจฺจตีติ พยมุหัง วิมานที่
ล่องลอยไปในอากาศ ชื่อว่าพยมุหะ (อม ปัจจัยลงหน้า ห อักษร, ลบ อ ที่ ม, อาเทศ อิ เป็น ย,
ว เป็น พ). อิหัง พยมุหัง ทิพฺพัง เทวปุรมฺหิ จ อติโรจติ^๒ วิมานทิพย์นี้รุ่งเรืองอยู่บนสวรรค์.
วิมานพยมุหสฺสททา เทวปี อนินฺตฺยิยั ปุณฺนปฺุสเก วตฺตฺนฺติ ศัพท์ทั้ง ๒ คือ วิมาน และ พ
ยมุห มีใช้ในปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์

สุธาโภชน, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา ๓ ศัพท์

ปิยฺสุ, เปยฺสุ (ปา ปาเน+อุส) สุธาโภชน, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา. ปิยเตติ ปิยฺสุ
น้ำที่เทวดาดื่ม ชื่อว่าปิยฺสุสะ (อาเทศ อา เป็น อี, ลง ยฺ อาคม). “อมตปา”ติ หิ วุตฺตัม ท่านจึง
กล่าวว่า “เทวดาผู้ดื่มน้ำอมฤต”

อมต (น+มร มรณ+ต) สุธาโภชน, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา. น มตัม มรณฺมเนนาติ
อมตัม อาหารที่ช่วยให้ไม่ตาย ชื่อว่าอมตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ร ที่สุดธาตุ). อมตปานัง ปิวิสุ^๓
พากันดื่มน้ำอมฤต

สุธา (สุ+ธา ปาเน+กฺวิ) สุธาโภชน, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา. สุเชน ธฺยฺนฺติ
ปิวนฺติ ตัม อิติ สุธา น้ำที่เทวดาดื่มอย่างมีความสุข ชื่อว่าสุธา (ลบ กฺวิ). อยัม หิ สุธา
ภฺตฺตา^๔ สุธาโภชนนี้เทวดากินแล้ว.

เอตฺถ จ อมตสทฺโท ยญฺญเสสฺสปิยฺสสฺสลิขฺมตาทีสุ นปฺุสเก, ธฺนฺวฺนฺตฺริเทวาทีสุ ปฺุลฺลึงฺเค,
คโฬจฺยาภยามลฺกฺยาทีสุ อิตฺถิลึงฺเคติ ตีสุ วตฺตฺติ. ตํสทฺจฺรณฺโถ ปิยฺสสทฺโทปิ ตีสุ ลึงฺเคสุ,
สุธาสทฺโท ปน อมตฺนุหิเลปาทีสุปิ นิจฺจมิตฺถิลึงฺโคว. ในที่นี้ อมตศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ คือ ถ้าแปลว่า
อาหาร น้ำ และน้ำมันเปรียงที่ใช้บูชาข้ายญ เป็นต้น จัดเป็นนปงฺสกลึงค์, ถ้าแปลว่า ธนวันตริเทพเป็นต้น
จัดเป็นปงฺลึงค์, ถ้าแปลว่า เถาบอระเพ็ด สมอ และมะขามป้อม เป็นต้น จัดเป็นอิตฺถิลึงค์. แม้
ปิยฺสศัพท์ที่ประกอบด้วย อมตศัพท์นั้น ก็เป็น ๓ ลิงค์เหมือนกัน, ส่วน สุธาศัพท์ที่แปลว่า อาหารทิพย์
(สุธาโภชน) และปฺุณฺขาว (หรือดินสอพอง) เป็นต้น เป็นอิตฺถิลึงค์อย่างเดียว

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๙/๑๔

๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๙๑/๑๓๔

๓ ที.อญ. ๖/๑๑๐/๔๓

๔ ขา.อญ. ๔๒/๓๐๕

ภูเขาศระสุเมรุ, ภูเขาลวง ๕ ศัพท์

สินธุ (สินา โสเจยเย+เอรฺ) ภูเขาสินธุ, ภูเขาพระสุเมรุ. สินาติ โสเจติ เทเวติ สินธุ ภูเขาที่เป็นเหตุให้เทวดาสะอาดหมดจด ชื่อว่าสินธุ. **สินธุ ปพฺพตราชา**^๑ ภูเขาลวงสินธุ

เมรุ (มี หีสายฺ+รฺ) ภูเขาเมรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. มินาติ หีสติ สพฺเพ ปพฺพเต อุตฺตโน อัจจตรภูเจนาติ เมรุ ภูเขาที่เบียดบังภูเขาทั้งหมดด้วยความสูงของตน ชื่อว่าเมรุ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ). **เมรุ สมฺภูจฺเจยฺย ปพฺพโต**^๒ ภูเขาพระสุเมรุที่ตั้งตระหง่านขึ้น

ดิทิวาธาร (ดิทิว+อาธาร) ภูเขาดิทิวาธาร, ภูเขาพระสุเมรุ. ดิทิวานํ ทฺวินํ เทวโลกานํ อาธารो ปติภูจฺจาติ ดิทิวาธารो ภูเขาอันเป็นที่ตั้งแห่งเทวโลก ๒ (คือ เทววิมานและอสุวิมาน) ชื่อว่าดิทิวาธาระ

เนรุ (นี หรณฺ+รฺ) ภูเขาเนรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. เทเว นยตฺติ เนรุ ภูเขาที่นำเทวดาไปสู่สวรรค์ ชื่อว่าเนรุ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ). **อจฺจुकฺคโต เนรุ**^๓ ภูเขาพระสุเมรุผุดขึ้นแล้ว

สุเมรุ (สุ+มี หีสายฺ+รฺ) ภูเขาสุเมรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. สุเมรุติ อฺปสฺสฺเคน นามํ วทฺตฺมิตํ ภูเขาที่ชื่อว่า “สุเมรุ” ก็คือ เมรุ ที่ท่านเพิ่ม สุ อฺปสฺสฺเข้าไปข้างหน้า. **สุเมรุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา**^๔ ทำประทักษิณรอบภูเขาพระสุเมรุแล้ว

ศัพท์ที่แปลว่าภูเขาพระสุเมรุมีอีกมาก เช่น **เหมทฺทฺทิ, รตนสถาน, สุวาลย**

[๒๖] **ยฺคุนฺธโร อีสฺสโร**
เนมินฺธโร วินตโก

กรวีโก สุทฺสฺสน
อสฺสกณฺโณ กฺลาจลา.

เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุ ๗ เทือก (เทือกเขาสัตตบริภันท์)

ยฺคุนฺธโร (ยฺคุสทฺทฺฐปฺปท+ธฺร ธารณฺ+อ) ภูเขายฺคุนฺธโร, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๔. จนฺทฺสูริยสงฺฆาตํ ยฺคุํ ธาเวติ ตทฺทฺพฺเพธมคฺคจาริตฺตาติ ยฺคุนฺธโร เพราะมีความสูงเท่าทางโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ภูเขาที่ทรงไว้ซึ่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้น จึงชื่อว่า ยฺคุนฺธระ (ไม่ลบทฺติยาวิภตฺติ, อาเทศนิกฺหิตเป็น น)

อีสฺสโร (อีสฺสทฺทฺฐปฺปท+ธฺร ธารณฺ+อ) ภูเขาอีสฺสโร, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๓. อีสฺสมฺหิสฺสรํ ธาเวติ ตสฺส นีวาสภูจฺจานตฺตาติ อีสฺสโร เพราะเป็นภูเขาที่ตั้งอยู่บนบริเวณอันกว้างใหญ่ จึงชื่อว่าอีสฺสระ

กรวีโร, กรวีโก (กสทฺทฺฐปฺปท+รฺ สทฺเท+อีรฺ,อีก) ภูเขากรวีระ, ภูเขากรวีกะ, เทือกเขาบริวารของเขา

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๓๓๑/๑๖๘

๒ ขา.อภฺ. ๔๒/๔๓๙

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๐

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๓/๒๘๖

พระสุเมรุชั้นที่ ๒. กรวีรา อสุสมารกา พหโว เอตถ สนฺตติ กรวีโร ภูเขาที่มีต้นยี่โถ่มาก ชื่อว่ากรวีระ. เก วา มยฺฐา รวฺนติ เอตถาติ กรวีโร, กรวีโก หรือภูเขาที่มีนกยูงร้อง ชื่อว่ากรวีระและกรวีกะ (วฺฐิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). กรวีกสฺกฺญา วา พหโว เอตถ สนฺตติ กรวีโก หรือภูเขาที่มีนกการเวกอาศัยอยู่มาก ชื่อว่ากรวีกะ

สุทฺสฺสน (สุ+ทิส เปกฺขเน+ยุ) ภูเขาสุทศน์, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๑. สุทฺสฺสนา โอสถิวเสสา พหฺกฺกา เอตถ สนฺตติ สุทฺสฺสน, สุเชน ปสฺสิตพฺพตฺตา วา สุทฺสฺสน, สฺนุทฺธํ วา ทสฺสนํ เอตถาติ สุทฺสฺสน ภูเขาที่มีต้นยาติหลายชนิดที่ทำได้ง่าย หรือเพราะเป็นภูเขาที่มองเห็นได้ง่าย หรือภูเขาที่มองดูสวยงามมาก จึงชื่อว่าสุทศสนะ (อาเทศ ทิส เป็น ทสฺส, ยุ เป็น อน)

เนมิโนฺธ (เนมิสทฺฐปฺปท+ธฺร ธาธเน+อ) ภูเขาเนมิโนธ, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๕. ปญฺจนฺนํ ปพฺพตจกฺกานํ เนมิสทิสํ กตฺวา อตฺตานํ ธาเรตฺติติ เนมิโนฺธโร, เนมิภาเวนา วา ธาเรตพฺโพ อุลลภฺกฺเขตพฺโพติ เนมิโนฺธโร, เนมิ วา รถทฺทุมํ ธาเรติ เยภฺยเยนาติ เนมิโนฺธโร ภูเขาที่ทอดเทือกของตนทำให้เป็นเหมือนงล่อชั้นที่ ๕ (ล้อมภูเขาพระสุเมรุไว้) หรือภูเขาที่เทือกมีลักษณะเหมือนงล่อ หรือภูเขาที่มีต้นไม้สำหรับทำงล่อรุดขึ้นอยู่มาก จึงชื่อว่าเนมิโนธะ (ไม่ลบทฺติยาวิภคฺติ, อาเทศนิกฺหิตเป็น น)

วินตก (วิ+นตา+ก) ภูเขาวินตกะ, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๖. วิตฺถิณฺณา นตา นทฺิโย เอตถาติ วินตโก ภูเขาที่มีแม่น้ำกว้างใหญ่อยู่หลายสาย ชื่อว่าวินตกะ (รัสสะ อา เป็น อ). วินตนา นาม สฺปญฺณมาตา, ตสฺสา นิวาสฺสฺญาณตฺตา วินตโก^๑ แม่น้ำของครุฑ ชื่อว่าวินตา, เพราะเป็นภูเขาที่อยู่ของแม่ครุฑนั้น จึงชื่อว่าวินตกะ (วินตา+ก, รัสสะ อา เป็น อ)

อสุสฺกณฺณ (อสุส+กณฺณ) ภูเขาอัสสกัณณะ, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๗. อสุสฺกณฺณา สขฺขุมฺมา พหโว เอตถ สนฺตติ อสุสฺกณฺโณ, อสุสฺกณฺณสทิสฺสฺกณฺตฺตา วา อสุสฺกณฺโณ ภูเขาที่มีต้นสาละใบเหมือนหุ้มาอยู่จำนวนมาก หรือเพราะเป็นภูเขาที่มียอดเหมือนหุ้มา จึงชื่อว่าอัสสกัณณะ

กุลาจลาติ เอเต สินฺธุรอาทโย อญฺจ ปพฺพตฺตา อจลสงฺฆาตานํ ปพฺพตฺตานํ กุลานิ โยนิโย ปกฺวา, เอเต จ สินฺธุรอาทโย อนุปฺพุทฺสมุคฺคตฺตา. คำว่า “กุลาจลา” หมายถึงภูเขาทั้ง ๘ เทือก มีสินธุรเป็นต้นเหล่านั้น จัดเป็นเทือกเขาที่เก่าแก่ที่สุด, และภูเขาสินธุรเป็นต้นนี้มีความสูงลดหลั่นลงตามลำดับ

สุทฺสฺสน กรวีโร

อีสฺธโร ยฺคุนฺธโร,

เนมิโนฺธโร วินตโก

อสุสฺกณฺโณ คิริพฺุรหา.^๒

๑ จินตามณิฎฎิกา

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๙๑/๒๒๐

สุทฺถสนะ กรวีระ อีสระะ ยุคัณระ เนมินระ วินตกะ และอัสสัถัณณะ เป็นชื่อ
ของเทือกเขาสัถตบรรพต

ลิเนรุ ปริกฺชิปิตฺวา อสุสกณฺโณ นาม ปพฺพโต ปติภูจฺโติ, ตํ ปริกฺชิปิตฺวา วินตโก นาม
ปพฺพโตติ เอวมณฺโณเยวานุกฺกโม กถิโต. พิงฺทราบวํ เทือกเขาอัสสัถัณณะตั้งล้อมรอบภูเขา
พระสุเมรุ, ภูเขาวินตกะตั้งล้อมรอบภูเขาอัสสัถัณณะ, ภูเขาเนมินระ..., ภูเขายุคัณระ..., ภูเขาอีสระะ...,
ภูเขากรวีระ..., ภูเขาสุทฺถสนะตั้งล้อมรอบภูเขากรวีระ เป็นวงรอบออกไปตามลำดับเหมือนงจักร

[๒๗] มนุทากินี ตถากาส- คจฺจคา สุรณทึปฺยถ.

สายน้ำในอากาศ ๓ คััพท์

มนุทากินี (มนุทสทฺหุปฺท+อก คมเน+อ+อินี) สายน้ำมันุทากินี. มนุทํ อกิตฺตํ สีลํ อสุสชาติ
มนุทากินี แม่น้ำที่มีปรกติไหลไปข้างๆ ชื่อว่ามันุทากินี (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง)

อากาศคจฺจคา (อากาศ+คจฺจคา) สายน้ำในอากาศ. อากาเส สนฺทมานา คจฺจคา อากาสคจฺจคา
แม่น้ำที่ไหลไปบนอากาศ ชื่อว่าอากาศคจฺจคา. อากาสคจฺจคํ โอดาเรนฺโต วีย^๑ เหมือนให้ข้าม
แม่น้ำในอากาศลงไป

สุรณทึ (สุร+นทึ) สายน้ำสุรณทึ. สุรณํ เทวานํ นทึ สุรณทึ, สุรทึชิกาทิปี เอติสฺสา นาม
แม่น้ำของเทวดา ชื่อว่าสุรณทึ, แม่น้ำว่า “สุรทึชิกา” ก็เป็นชื่อของแม่น้ำสุรณทึ

[๒๘] โกวินาโร ตถา ปารี- จจฺจตฺตโก ปรีชาตโก
กปฺปรุกฺโข ตฺถ สนฺตานา- ทโย เทวทฺทมา ลียฺ.

ต้นไม้บนสวรรค์ ๕ ชนิด

โกวินาโร (กุสทฺหุปฺท+วิ+ทร วิทารณ+ณ) ต้นโกวินาโร, ต้นปารีชาต. กุํ ปถวี วิทารยติ
มุเลนาติ โกวินาโร ต้นไม้ที่หยั่งรากลงสู่แผ่นดิน ชื่อว่าโกวินาโร (อาเทศ อุ เป็น โอ, ฑ เป็น ฬ,
ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). โส จ มนุสฺสโลเกปี เทวโลเกปี โกวินาโร^๒ ต้นปารีชาตนั้น มี
อยู่ทั้งในมนุษย์โลกและเทวโลก

ปารีจจตฺตก (ปรี+จจตฺต+ก) ต้นปารีจัตตร. ปรี สมฺนตฺโต จตฺตํ วีย ติฏฺฐตฺติติ ปารีจจตฺตโก
ไม้ที่แผ่กิ่งก้านไปรอบเหมือนฉัตร ชื่อว่าปารีจัตตกะ (ที่ชะ อ เป็น อา, ช้อน จ). ยํ ทิ
โลกิยา ปารีชาตฺนติ วทฺนติ ตํ มาคฺชภาสาย ปารีจจตฺตกนฺติ วุจฺจติ^๓ ชาวโลกเรียก
ต้นไม้โตตามภาษาสันสกฤตว่า “ปารีชาตะ” ก็เรียกต้นไม้ที่ตามภาษามคธว่า “ปารีจัตตกะ”

๑ วิ.ฎ. ๖๔/๑๙๙/๓๙๔

๒ พ.อุ.ฎ. ๓๐/๖๘๖/๑๙๖

๓ พ.อุ.ฎ. ๓๐/๖๘๐/๑๙๖

ศัพท์ที่แปลว่าต้นปาริฉัตรมีอีกมาก เช่น ปาริภทฺท, นิมฺพตฺร, มนุทฺท

ปาริชาตก (ปาริ+ชาต+ก) ต้นปาริชาต. ปาริโน สมุทฺทสฺส ชาโต อปจฺจํ ปาริชาตโก ต้นไม้ที่เป็นเหล่ากอของสมุทฺท (ต้นไม้ประจำสมุทฺท) ชื่อว่าปาริชาตกะ

กบฺปรุกฺข (กบฺป+รุกฺข) ต้นกัลปพฤกษ์, ต้นไม้ที่คนตั้งอธิษฐาน, ต้นไม้ที่ตั้งอยู่ตลอดกับ. กบฺโป สงกบฺปิโต อตฺถโธ กบฺปคัณฑ์แปลว่าปรารณา ดำริ ตั้งใจ และประสงค์. ตสฺส รุกฺโข ชญฺณชนกภาเวน สมฺพนฺโธ, กบฺปิ วา จิโต รุกฺโข กบฺปรุกฺโข ต้นกบปะนั้น สัมพันธ์กันโดยเป็นเหตุและเป็นผล (ปรารณาอย่างไร ได้อย่างนั้น), ต้นไม้ที่ผู้คนตั้งความปรารณาไว้ หรือ ยืนต้นอยู่ตลอดกับ ชื่อว่ากบปรุกขะ. มม ทฺวาวเร กบฺปรุกฺโข ปติจฺจติ^๑ ต้นกัลปพฤกษ์ตั้งอยู่ใกล้ประตูบ้านเรา

สนฺดาน (สํ+ตนฺ วิตฺถาเร+ณ) ต้นซีก, ต้นจามจรี. ตนนํ ตาโน การแผ่กระจายไป ชื่อว่าตานะ. คนฺธสฺส สมฺมา ตาโน อสฺสาติ สนฺดาโน, สิริสรุกฺโข ต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมแผ่กระจายไปไกล ชื่อว่าสันตานะ (อาเทศนิกหิตเป็น นุ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา) ได้แก่ ต้นซีกหรือต้นจามจรี

อาทิกัณฑ์ในคานานี้รวมเอาต้นไม้อีก ๒ ชนิด คือ มนุทฺท ต้นมณฑารพ และ หริจฺนฺทน ต้นจันทน์เหลือง

มนุทฺท (มนุท โมทเน+อาร) ต้นมณฑารพ. มนุทฺทเต โมทฺทเต เทวา อเนนาติ มนุทฺทโร ต้นไม้ที่ทำให้พวกเทวดาพากันเปล็ดเปล็น ชื่อว่ามณฑาระ

หริจฺนฺทน (หริสทฺทูปท+จทิ หิลาทเน+ยุ) ต้นจันทน์เหลือง. หริมิทฺทํ จทฺยติ สุขยตีติ หริจฺนฺทนํ ต้นไม้ที่ทำให้วิษณุชอบใจ ชื่อว่าหริจันทนะ (ไม่ลบทุตติยาวิภัตติ, อาเทศนิกหิตเป็น นุ, ยุ เป็น อน). อุตฺตมํ หริจฺนฺทนํ^๒ ต้นจันทน์เหลืองที่ประเสริฐ

กบฺปรุกฺโข จ สนฺดาโน จ อาทินา มนุทฺทโร ปาริชาตโก จ หริจฺนฺทนญฺจ เอเต ปญฺจ เทวทฺทฺมา เทวตฺรโว เทวภูมิจฺฉเวว สมฺภวโต^๓ ต้นกัลปพฤกษ์ ต้นจามจรี อาทิกัณฑ์รวมเอาต้นมณฑารพ ต้นปาริชาต และต้นจันทน์เหลือง ต้นไม้ทั้ง ๕ นี้ เป็นต้นไม้ที่มีอยู่บนสวรรค์เท่านั้น พระอรรถกถาจารย์ก็กล่าวว่า

ปาฏฺฐี สิมฺพลี ชมฺพุ เทวานํ ปาริจฺจตฺตโก
กทฺมโง กบฺปรุกฺโข จ สิริเสน ภวติ สุตฺตมํ.^๔

ต้นไม้บนสวรรค์มี ๗ ชนิด คือ ปาฏฐี ต้นแคฝอย, สิมพลี ต้นจันทน์, ชมพุ ต้นหว่า, ปาริฉตฺตก ต้นปาริฉัตร, กทฺมพ ต้นกระทุ้ม, กบฺปรุกฺข ต้นกัลปพฤกษ์, สิริส ต้นซีกหรือจามจรี

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๒/๑๓๐

๒ วิ.อญ. ๑/๗๖

๓ อมรโกสอภิธาน ๑/๕๓

๔ อภ.อญ. ๕๓/๗๖๑/๓๕๗

ตตถ ปาฐลิตติ จิตรปาฐลิต, สา อสุรโลเก ตัญญติ. ตถา สิมพลี ครุเพสุ, ชมพู
 ชมพูทีเป, ปาโรจจตโตโก ดาวดีเส, กทมโพ อปรโคยาน, กปปรุกโซ อุตตรกรุสุ,
 ลิริโส ปุพพิเทเหติ. เอเต สตต เทวานเมว ปติญจานญมิตฺสู สมภวโต เทวตโรเตว
 วุตตนติ. ในจำนวนนั้น ต้นแคฝอยอยู่ที่วิมานอสูร ต้นจิวอยู่ที่วิมานครุฑ ต้นหว่าอยู่ที่ชมพูทวีป
 ต้นปาริฉัตรอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต้นกระทุ่มอยู่ที่อปรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์อยู่ที่อุตตรกรุทวีป
 ต้นซีกอยู่ที่ปุพพิเททวีป ท่านกล่าวว่าต้นไม้ทั้ง ๗ นี้ เป็นต้นไม้ที่เกิดอยู่บนสวรรค์อันเป็นที่สถิตอยู่
 ของพวกเทวดาเท่านั้น

สักคาทิวณณา สมตฺตา.

พระอรหันต์และสวรรค์เป็นต้น จบ

๑.๓. ทิสาทิวณณา

พรรณนาชื่อของทิศเป็นต้น

[๒๙]

ปาจีปตัจจุยทีจิตถึ

ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา

ทิสาล ทกฺขินาปาจี

วิทิสานุกิสสา ภเว.

ทิศตะวันออก, ทิศปราจีน, ทิศบูรพา

ปาจี, ปาจีน (ป+อญจ คติย+อี,อิน) ทิศตะวันออก, ทิศปราจีน. ปจฺมํ ปาโต อญฺจติ รวิ ยสฺสํ สทา ปาจี ปาจีนํ ทิศที่ดวงอาทิตย์ขึ้นในเวลาเช้า ชื่อว่าปาจีและปาจีนะ (ลบสระหน้าแล้ว ที่สระหลัง, ลบ ญ อักษร). **ปุพฺพภาคํ ปญฺจติ อาปชฺชตีติ ปาจี** ทิศที่ถึงก่อน ชื่อว่าปาจี (ปญฺจ คติย+อี, ลบ ญ, ที่มะ อ เป็น อา). โส ปาจีนทิสํ อาที กตฺวา สพฺพทิสสา โอลเเกสิ^๑ พระสารีบุตรเหลือหวดทิศทั้งปวง เริ่มจากทิศตะวันออก

ทิศตะวันตก, ทิศประจิม, ทิศปัจฉิม

ปตฺตีจึ (ปติ+อญจ คติย+อี) ทิศตะวันตก, ทิศประจิม, ทิศปัจฉิม. ปจฺจมา ทิวาวสานเ อญฺจติ รวิ ยสฺสํ สทา ปตฺตีจึ ทิศที่ดวงอาทิตย์โคจรถึงเมื่อสิ้นสุดกลางวัน ชื่อว่าปตฺตีจึ. ปติญฺจติ ปจฺจมาภาเค อาปชฺชเตติ ปตฺตีจึ ทิศที่ถึงภายหลัง ชื่อว่าปตฺตีจึ (ลบ ญ, ลบสระหลัง, ที่สระหน้า)

ทิศเหนือ, ทิศอุดร

อุทฺทีจึ (อุ+ทิว+อญจ คติย+อี) ทิศเหนือ. อุทฺถํ อญฺจติ รวิ ยสฺสํ สทา อุทฺทีจึ, ยสฺสํ วา สีตวิโยคํ ทตฺวา อญฺจติ สทา อุทฺทีจึ. วิโยคตฺถวาลโก เหตุถ อุทฺทโร, ทิสทฺโท ทานตฺถุ ทิศที่ดวงอาทิตย์โคจรขึ้นไปในแนวตรง หรือทิศที่ดวงอาทิตย์เมื่อโคจรผ่านไปทำให้โลกปราศจากความเย็น ชื่อว่าอุทฺทีจึ, อุอักษรในคำว่า “อุทฺทีจึ” นี้ กล่าวอรรถว่าปราศจาก, ส่วน ทิศศัพท์มีอรรถว่า ให้ (ลบ ญ, ลบสระหลัง, ที่สระหน้า)

ทิศใต้, ทิศทักษิณ ๒ ศัพท์

อปาจี, อปาจีน (อป+อญจ คติย+อี,อิน) ทิศใต้. มชฺชเเม อปายํ อญฺจติ ยสฺสํ รวิ, สทา อปาจี ทิศเบื้องล่างจากทางโคจรของดวงอาทิตย์ ชื่อว่าอปาจี (ลบ ญ, ลบสระหน้า, ที่สระหลัง). มชฺชตฺถุโยยํ อปสทฺโท, ยถา อปทิสํ อปศัพท์นี้มีอรรถว่าท่ามกลางแห่งทิศทั้ง ๒ (ทิศเฉียง) เช่น อปทิส ทิศเฉียง. **อปาจีนนฺติ เหมจฺจา^๒** คำว่า “อปาจีน” คือ ทิศใต้

อวาจี (อว+อญจ อโธมุขีภาเว+อี) ทิศใต้. อวญฺจติ อโธมุขี ภวติ ยสฺสํ รวิ, สทา อวาจี,

อุณหาทิเก วา ตพฺพิโยเค กโรนโต ยสฺสํ วริ อญฺจติ, สา อวาจี ทิศที่ดวงอาทิตย์
หันหน้าลง หรือทิศที่ดวงอาทิตย์ทำให้ปราศจากความร้อนเป็นต้นแล้วโคจรไป ชื่อว่าอวาจี (ลบ ญ,
ลบสระหน้า, ที่มะสระหลัง)

อถ วา ปญฺจติ ปุพฺพภาวมาปชฺชเตติ ปาจี, ปติญฺจติ ปจฺจภาวมาปชฺชเตติ ปตีจี,
อุทญฺจติ สีตวิโยคทานตตมาปชฺชเตติ อุทีจี อีกนัยหนึ่ง ทิศที่ถึงก่อนชื่อว่าปาจี, ทิศที่ถึงภายหลัง
ชื่อว่าปตีจี, ทิศที่ให้ความอบอุ่นชื่อว่าอุทีจี, ทั้ง ๓ คัพท์ คือ อุทีจี ปาจี ปตีจี เป็นอิตถิลิงค์

ปุพฺพ ทิศตะวันออก, ปจฺฉิม ทิศตะวันตก, ทิกฺขิน ทิศใต้, อุตุตฺร ทิศเหนือ เป็นสัพพนาม
ปุงฺลิงค์ ดังนั้น คัพท์ที่มีความหมายว่า ทิศตะวันออก มี ๒ คัพท์ คือ ปาจี (ปาจัน) และ ปุพฺพ,
ทิศตะวันตกมี ๒ คัพท์ คือ ปตีจี และ ปจฺฉิม, ทิศเหนือมี ๒ คัพท์ คือ อุทีจี และ อุตุตฺร, ทิศ
ใต้ มี ๒ คัพท์ คือ อปาจี (อปาจัน) และ ทกฺขิน

ทิศเฉียง ๒ คัพท์

วิทิส (วิ+ทิส) ทิศเฉียง. ทิสาทิ วินิคฺคตา วิทิส ทิศที่ประกอบด้วยทิศทั้ง ๒ ชื่อว่าวิทิส.
ทิส จ วิทิส จ^๑ ทิศใหญ่และทิศเฉียง

อนุทิส (อนุ+ทิส) ทิศเฉียง. ทิสานมนฺรฺปา อนุวตฺตกา วา ทิส อนุทิส ทิศที่อนุวัตรเอา
ตามควรแก่ทิศทั้ง ๒ ชื่อว่าอนุทิส. อปทิสนฺติปิ วิทิสาย นาม แม้คำว่า “อปทิส” ก็เป็นชื่อ
ของทิศเฉียง. อนุทิส อนุวิโลเกตพฺพา โหติ^๒ ความมองหาทิศเฉียง

[๓๐] เอราวโณ ปุณฺชรีโก วามโน กุมฺโทญฺชโน
ปุปฺพทนต์ สพฺพภุมโม สุปฺปตีโก ทิสาคชา.

ข้างประจำทิศ ๘ เชือก

เอราวณ (อิราวณ+ณ) ข้างเอราวัน, ข้างประจำทิศบูรพา(ตะวันออก). เอราวณาทโย อญฺส คชา
ปุพฺพาทินํ ทิสานํ รกฺษณโต ทิสาคชา นาม ข้าง ๘ เชือก มีเอราวันเป็นต้น เป็นข้างรักษา
ทิศตะวันออกเป็นต้น. อิราวโณ นาม สมฺมูโท, ตตฺร ชาโต เอราวโณ สมฺมูทฺรชื่อว่าอิราวณะ,
ข้างที่เกิดในแถบสมฺมูทฺรนั้น ชื่อว่าเอราวณะ (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ). เอราวโณติ ตสฺส หตฺถิโน
นาม^๓ คำว่า “เอราวัน” เป็นชื่อของข้าง

ปุณฺชรีก (ปุณฺช ฆนฺชเน+อิก) ข้างปุณฺชรีกะ, พญาข้างเผือก, ข้างประจำทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียง
ใต้). ปุณฺชรีกํ นาม สิตมฺโพขํ, ตสฺทิสวณฺณตาย ปุณฺชรีโก ดอกบัวขาว ชื่อว่าปุณฺชรีกะ,
เพราะเป็นข้างที่มีสีเหมือนดอกบัวขาว จึงชื่อว่าปุณฺชรีกะ (ลง รุ อาคม, ที่มะ อี เป็น อี)

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๖๙/๑๙๑

๒ อัง.สตตฺก. ๒๓/๙๙/๑๖๙

๓ ซา.อญฺ. ๔๔/๑๒๓

ฉัตรฎฐ (ฉร ฉารณ+ฎฐ) ท้าวฉัตรฐ, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศตะวันออก. ฉาริต์ ฎฐจุมเนนาติ ฉัตรฎฐโจ เทวดาผู้รักษาแคว้นแคว้น ชื่อว่าฉัตรฎฐระ (อาเทศ ร เป็น ต). ปุรดติมาย ทิสาย ฉัตรฎฐโจ มหาราชา ปจฉิมามิโมไซ นิลินโน โหติ^๑ ในทิศตะวันออก ท้าวฉัตรฐมหาราชนั่ง ผินหน้าไปทางทิศตะวันตก

คนธพพาธิป (คนธพพ+อธิป) ท้าวคันทัพพาธิปะ, ชื่อของท้าวฉัตรฐ. ปณจลิสาทินิ คนธพพานิ อธิโป นายโก คนธพพาธิโป เทวดาที่เป็นผู้นำของคนธรรมมีปัญญาสิบเทพบุตรเป็นต้น ชื่อว่า คันทัพพาธิปะ (ลบสระหน้า, ที่สระสระหลัง). กุมภณทสามยาทิทวย ทกขินทิสาทิปติเทเว ท้าว กุมภณทสามีและท้าววิรุฬหกเป็นใหญ่ในสวรรค์ด้านทิศใต้

กุมภณทสามิ (กุมภณท+สามิ) ท้าวกุมภณทสามิ, ยัภษ์กุมภณท, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศใต้. กุมภณทหานิ สามิ นายโก กุมภณทสามิ เทวดาที่เป็นผู้นำของกุมภณทเทพบุตร ชื่อว่า กุมภณทสามิ

วิรุฬหก (วิ+รห วุฑฒิย์+ก) ท้าววิรุฬหก, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศใต้. วิรุหนติ วุฑฒิ วิรุฬหิ- มาปชชุนติ เอตสมี กุมภณทชาติ วิรุฬหก. วิรุฬหิ วุฑฒิปุปตติ วา กิ สุขเมตสสชาติ วิรุฬหก เทวดาผู้เป็นที่ตั้งให้กุมภณทเทพบุตรถึงความเจริญ ชื่อว่าวิรุฬหกะ (ลง พุ อาคม, กลับ หุ เป็น พุ, ที่สระ อุ เป็น อู), หรือเทวดาผู้มีความสุขอันถึงความเจริญ ชื่อว่าวิรุฬหกะ (วิรุฬห+ก). ทกขินาย ทิสาย วิรุฬหก มหาราชา อุตตรามิโมไซ นิลินโน โหติ^๒ ในทิศ ใต้ ท้าววิรุฬหกมหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศเหนือ. วิรุปกษาทิทวย ปจฉิมทิสาทิปติเทเว ท้าว วิรุปลัษและท้าวนาคาธิปตีทั้ง ๒ เป็นใหญ่ในสวรรค์ด้านทิศตะวันตก

วิรุปกษ (วิรูป+อกษิ+ณ) ท้าววิรุปลัษ, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศตะวันตก. วิรูปานิ อกษินิ ยสส วิรุปกุไซ, วิวิธสณจานานิ อกษินิ ยสส วา วิรุปกุไซ เทวดาผู้มีนัยน์ตาแปลก หรือเทวดา ผู้มีนัยน์ตาสี่ฐานแปลก ชื่อว่าวิรุปลัษะ (ลบ ณ และสระหน้า). ปจฉิมาย ทิสาย วิรุปกุไซ มหาราชา ปุรดติามิโมไซ นิลินโน โหติ^๓ ในทิศตะวันตก มีท้าววิรุปลัษมหาราชนั่งผินหน้าไป ทางทิศตะวันออก

นาคาธิปติ (นาค+อธิปติ) ท้าวนาคาธิปตี, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศตะวันตก. นาคานิ อธิปติ นาคาธิปติ เทวดาผู้ปกครองนาค ชื่อว่านาคาธิปติ (ลบสระหน้า, ที่สระสระหลัง). อหมิปิ นาคาธิปติวิมานิ ทกขมิ^๔ แม้เราก็มองหาวิมานของท้าวนาคาธิปตี

๑ ที่.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗

๒ ที่.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗

๓ ที่.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗

๔ พ.ชา ๒๘/๙๙๘/๓๕๐

[๓๒] **ยกุลชาติโป เวสุสวณ** **กุลเวโร นรวาหน**
อฬกาฬกมนุทาสส **ปุรี ปหรณ คทา**
จตุททิสานมธิปา **ปุพพาทีนั กมา อิเม.**

ท้าวกุลเวรผู้รักษาทิศเหนือ, ท้าวเวสสุวัณ ๔ ศัพท์

ยกุลชาติโป (ยกุล+อธิป) ท้าวกุลเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวยักชาติปะ, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศเหนือ. อาฬวกาฬิกยกุลขานัน อธิโป ยกุลชาติโป เทวดาผู้ปกครองอาฬวกัยักษ์เป็นต้น ชื่อว่ายักชาติปะ. ในวินยฎีกามีรูปบาลีเป็น ยกุลชาติปติ เช่น เวสสวณสุส ยกุลชาติปติภาเวปี^๑ แม้ในความเป็นผู้ปกครองยักษ์ของท้าวเวสสุวัณ

เวสสุสวณ (วิสสวณ+ณ) ท้าวกุลเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศเหนือ. วิสสวณสุส อปจัน เวสสวณ เทพบุตรลูกของวิสสวณเทพ ชื่อว่าเวสสวณะ (ลป ณ, วุทธิ อิ ที่มีสังโยคอยู่หลัง เป็น เอ ได้บ้าง). อุตตราย ทิสาย เวสสวณ มหาราช ทกขินาภิมุโข นิลินโน โหดิ^๒ ในทิศเหนือ ท้าวเวสสุวัณมหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศใต้

กุลเวร (กุล+เวร) ท้าวกุลเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศเหนือ. ติจรณาฎจากยานกมตติตาย กุจฉิต เวโร สรีรมสุสชาติ กุเวโร เทวดาผู้มีร่างกายอัปลักษณ์ ชื่อว่ากุลเวระ
 ท้าวกุลเวรมีอีกศัพท์ เช่น ดยมุพกสข, ยกุลราช, คุยหเกสร, มนุสสธम्म, ธนท, ราชราช, ธนาธิป, กิณนเรส

ปุริมทิสั ธรฎุโจ **ทกขิณน วิรุพุทโก**
ปจฉิเมน วิรูปุโข **กุลเวโร อุตตรั ทิสั.^๓**

ท้าวธรรฐเป็นใหญ่ในทิศตะวันออก ท้าววิรุพทเป็นใหญ่ในทิศใต้ ท้าววิรูปุกษ์ เป็นใหญ่ในทิศตะวันตก ท้าวกุลเวรเป็นใหญ่ในทิศเหนือ

นรวาหน (นร+วาหน) ท้าวกุลเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวนรวาหนะ, ท้าวจาดุมหาราชประจำทิศเหนือ. นโร วาหนมสุส นรวาหน เทวดาผู้มีคนเป็นพาหนะ ชื่อว่านรวาหนะ หมายถึง ผู้มีวอที่เทวดา หามเป็นพาหนะ. เอกั นรวาหนยานัน เทว เวสสวณา วิย^๔ เหมือนท้าวเวสสุวัณ ๒ องค์ ขึ้นวอคนหามเดียวกัน

อิเม จดตาโร ยถาวุตตา ธรฎุจาทโย เทวา กมโต ปุพพาทีนั จตุททิสานัน อธิปา อธิปโตโย นาม เทวดาทั้ง ๔ มีท้าวธรรฐเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว เป็นเทวดารักษาทิศทั้ง ๔ มี ทิศตะวันออกเป็นต้น

๑ วิ.ฎี. ๖๕/๑๘๖/๓๔๗ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๔๒/๒๙๒
 ๔ ต.อฎ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๗

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวไว้ว่า

อินโท อคฺคิ ปิตุปติ
 กุเวโร อีสฺ ปตโย
 รวิ สุกโก มหีสฺสู
 พุโธ สุรฺคุรุ เจติ

เนริโต วรุณนิโล
 ปุพฺพาทินิ อิมะ กมา.
 ตโม จ ภาณุโช วิตุ
 ทิสาทิปา ตถา คหา.^๑

เทวดาผู้เป็นใหญ่ในทิศตะวันออกเป็นต้น มีตามลำดับดังนี้ คือ อินทะ อัคคิ
 ปิตุปติ เนริตะ วรุณะ อนิละ กุเวระ อีสะ, วิมานใหญ่ในทิศอื่นๆ คือ
 รวิ สุกกะ มหีสฺสู ตมะ ภาณุชะ วิตุ พุชะ สุรฺคุรุ

วิมานของท้าวกุเวร ๒ ศัพท์

อสุส กุเวรสฺส ปูรี “อพกา อพกมนฺทา”ติ จ วุจฺจติ วิมานของท้าวกุเวรนั้น ท่านเรียก
 ว่า “อพกา, อพกมนฺทา”

อพกา (อลั วิภูสเน+ก+อา) อพกาวิมาน. อลั วิภูสเน, อลั วิภูสนิ กโรตีติ อลกา, สา เหว
 อพกา วิมานที่มีการประดับตกแต่ง ชื่อว่าอลกา, อलगานั้นแหละ ชื่อว่าอพกา

อพกมนฺทา (อพกา+มฺท โมทเน+อา) อพกมนฺทาวิมาน. อพกา เหว โมทกรโณติ อพกมนฺทา
 อพกาวิมานเท่านั้นทำให้รำเริง จึงชื่อว่าอพกามันทา (รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ อุ เป็น อ, ลง น
 อาคม)

อาวุธของท้าวกุเวร

คทา (คสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อา) คทา, อาวุธของท้าวกุเวร. อสุส กุเวรสฺส ปหรณิ आयुถิ
 คทา อาวุธของท้าวกุเวร ชื่อว่าคทา. คั วุจฺจติ วชิริ, ตั วีย ทุกฺขิ ททาตีติ คทา เพชร
 ท่านเรียกว่า “ค”, อาวุธที่ทำให้ทุกข์ทรมานเหมือนวชิราวุธ ชื่อว่าคทา. เวสฺสวณฺเณน กุชฺฌณกาเล
 วิสฺสชฺชิตา คทา พหุณฺนํ ยกฺขสทฺสฺสถานํ สีสิ ปาเตตฺวา^๒ คทาที่ท้าวกุเวรสู้รบขว้างออก
 ไปในเวลาโกรธ ตัดศีรษะของยักษ์หลายพันให้ตกลง

[๓๓] ชาตเวโท ลีชี โชติ
 หุตาวโหจฺจิมมา ฐุม-

ปาวโก ททโนนโล
 เกตฺวคฺคิ คินิ ภาณุมา.

[๓๔] เตโช ฐุมลิสฺโช วายุ-
 เวสฺสฺสถานโร หุตาสฺโต

สฺโช จ กณฺหวตฺตนิ
 ลิสฺชา ชาลจฺจิจิ จาปุเม.

ไฟ ๑๘ คัพพท์

ชาตเวท (ชาตสททุปปท+วิท ลาเ+อ) ไฟ. อนุธกาเร ชาตัม วิชชमानัม วินทติ ลภติ วิทติ
 ชานาติ เอเตนาติ วา ชาตเวโท, ชนัม ชาตัม เวโท ปากโฏ ยสฺส วา โส
 ชาตเวโท ไฟที่ให้ได้ ให้อุสิ่งที่มีอยู่ในที่มืด หรือไฟที่มีการเกิดปรากฏขึ้น ชื่อว่าชาตเวท (วุทธิ อี
 เป็น เอ). ชาเต อุปปนฺเน วินทติ ฆาตยตีติ ชาตเวโท ไฟที่ให้กระทบ(ให้พบเห็น)สิ่งที่มี
 เกิดขึ้น ชื่อว่าชาตเวท (ชาตสททุปปท+ วิท ฆาตย+อ, วุทธิ อี เป็น เอ). ภูจจา หเว ชายติ
 ชาตเวโท^๑ ไฟยอมเกิดจากพื้นแล. อคฺคิ หิ ชาตมตโตว เวทียติ ชายติ ปากโฏ โหติ,
 ตสฺมา ชาตเวเทติ วุจฺจติ^๒ ไฟเกิดขึ้นให้คนรู้เห็นปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงเรียกไฟว่า ชาตเวท

ลิสฺซี (ลิสฺซา+อึ) ไฟ. ลิสฺซา วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต ลิสฺซี เปลวไฟเรียกว่าลิสฺซา, เพราะไฟ
 มีเปลว จึงชื่อว่าลิสฺซี (ลบสระหน้า). ปชฺชลิตฺถ ยถา ลิสฺซี^๓ เหมือนไฟลูกโพลง. สจฺเจ กเต
 มยฺหํ มหาปชฺชลิโต ลิสฺซี^๔ เมื่อเราตั้งสัจจะแล้ว ไฟก็ลุกโชติช่วงสว่างไสว

โชติ (ชุต ทิตฺติย+อึ) ไฟ. โชตติ ทิปฺปตีติ โชติ ไฟที่มีความโชติช่วง ชื่อว่าโชติ (วุทธิ อุ เป็น โอ).
 โชติ นาม อคฺคิ วุจฺจติ^๕ ท่านเรียกไฟว่าโชติ

ปาวก (ปุ ปวเน+ณฺว) ไฟ. ปฺนาตีติ ปาวโก ไฟที่ชำระ ชื่อว่าปาวกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ
 โอ เป็น อาว, ณฺว เป็น อก). วณํ ยทคฺคิ ททติ ปาวโก^๖ ไฟที่ไหม้ป่า

ทหน (ทท ทหน+ยฺ) ไฟ. ททตีติ ททโน ไฟที่เผาไหม้ ชื่อว่าทหนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). ตตฺถ
 อรณฺเณ ฉาเปสี ทหนํ^๗ เราจุดไฟเผาป่านั้นแล้ว

อนล (อน ปาลเน+อล) ไฟ. อนนฺติ ปาเลนฺติ อนเนาติ อนโล ไฟที่เป็นเครื่องป้องกัน (เช่น
 ป้องกันสัตว์ร้าย) ชื่อว่าอนละ. ชลมาโน วเน คจฺเณ อนโล^๘ ไฟป่าไหม้ลามไปในป่า

หุตาวท (หุตสททุปปท+วท ปาเน+อ) ไฟ. เวท หุตํ วทติ ปาปยติ สยํ วา ลภเตติ หุตาวท
 ไฟที่ถึงการบูชาในคัมภีร์เวท หรือไฟที่ได้รับการบูชาเอง ชื่อว่าหุตาวท (ทีมะ อ เป็น อา)

อจฺจิมนฺตุ (อจฺจ+มนฺตุ) ไฟ. อจฺจิ วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต อจฺจิมา เปลวไฟเรียกว่าอจฺจิ,
 เพราะไฟมีเปลว จึงชื่อว่าอจฺจิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). กตโม นุ
 โช อสฺส อคฺคิ อจฺจิมา^๙ ไฟไหนหนอมมีเปลว

ฐุมเกตุ (ฐุม+เกตุ) ไฟ. ฐุโม เกตุ ฐโช ยสฺสาติ ฐุมเกตุ ไฟที่มีควันเป็นเครื่องสังเกตุ ชื่อว่า
 ฐุมเกตุ. ฐุมเกตุ ปทิสฺสโธ^{๑๐} ไฟปรากฏแล้ว. อคฺคิ หิ ตสฺส อคฺคโต ฐุโม ปญฺญาติ,

๑ ส.สคฺาถ. ๑๕/๖๖๐/๒๔๖

๔ ชา.อญฺ. ๓๕/๓๒๐

๗ ขุ.อญฺ. ๕๐/๑๔๙๖/๒๓๒

๑๐ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๔/๑๙๒

๒ ชา.อญฺ. ๓๖/๓๙๐

๕ วิ.มทาวี. ๒/๖๐๗/๓๙๖

๘ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๖๕/๕๐๒

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔

๖ ส.สคฺาถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐

๙ มขุ.มขุ. ๑๓/๗๒๔/๖๕๙

ธุมลิว ธุมเกตุติ วุจจติ^๑ ไฟมีควันปรากฏเป็นยอด หรือมีควันเป็นยอด เรียกว่า ธุมเกตุ

อคฺคิ (อคฺค คฺคิโกฏฺฐิลฺเล+อิ) ไฟ. อชติ ชลมานโน กุฏฺฐิล คจฺจตีติ อคฺคิ ไฟที่คุดไปคุดมา ชื่อว่า อคฺคิ. ชนฺดาฆเว อคฺคิ มุขํ ททติ^๒ ไฟในเรือนไฟลุกไหม้ไปหน้า. อคฺคิตฺติ อนุทหนฺนฺนฺจเณ อคฺคิ^๓ บทว่า “อคฺคิ” คือไฟ เพราะมีอรรถว่าไหม้ไปตามลำดับ. ตโยเม ภิกฺขเว อคฺคิ รากคฺคิ โทสคฺคิ โมหคฺคิ^๔ ภิกษุทั้งหลาย ไฟมีอยู่ ๓ กอง คือ ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ. รากคฺคิตฺติ ราโค อุปฺปชฺชมานโน สตุเต อนุททติ ฉาเปตี^๕ บทว่า “รากคฺคิ” คือ รากะเมื่อเกิดขึ้น ย่อมตามไหม้สัตว์ทั้งหลาย

คินิ (ค+อินิ) ไฟ. โค รลฺลิตฺติ เอตสฺสตุตีติ คินิ, อคฺคินิตีปิ ปาโง, โส อคฺคิสทิสฺโส ไฟที่มีรัศมี ชื่อว่าคินิ, มีรูปเป็น อคฺคินิ บ้าง, เหมือนกันกับ อคฺคิ. ตเมว กุฏฺฐํ ททติ, ยสฺมา โส ชายเต คินิ^๖ ไฟนั้นเกิดจากพื้นใด ย่อมไหม้พื้นนั้น. อคฺคิ คินิตี โวหริยตี^๗ ท่านเรียกไฟโดยโวหารว่า “คินิ”

ภานุมนฺตุ (ภานู+มนฺตุ) ไฟ. ภานู ปภา ยสฺสตุตีติ ภานูมา ไฟที่มีแสงสว่าง ชื่อว่าภานุมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า)

เตช (ติช นิสาน+ณ) ไฟ. เตเชติ เสสฺสภูโตปาทารูปานีติ เตโช ไฟเผารูปที่เกิดขึ้นทุกอย่างให้มอดไหม้ ชื่อว่าเตชะ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ). เตโช สฺสจิมฺปิ ททติ อสฺสจิมฺปิ ททติ^๘ ไฟย่อมไหม้ทั้งของที่สะอาดและไม่สะอาด. เตโชติ อคฺคิธฺมโม^๙ บทว่า “เตโช” คือไฟที่มีควัน

ธุมลิว (ธุม+ลิว+ณ) ไฟ. ธฺมโม ลิวา จุฬา ยสฺสชาติ ธุมลิว ไฟที่มีควันเป็นยอด ชื่อว่าธุมลิวะ (ลบ ณ และสระหน้า). ชลมิว ธุมลิว^{๑๐} เหมือนไฟที่กำลังลุกโพลง. ชลมิว ธุมลิวติ ชลนฺโต อคฺคิ วีย^{๑๑} คำว่า “ชลมิว ธุมลิว” หมายถึง เหมือนไฟที่กำลังโชติช่วง

วายุสข (วายุ+สข+ณ) ไฟ. วายุ สขา อสฺสชาติ วายุสโย ไฟที่มีลมพัดพาไป ชื่อว่าวายุสขะ (ลบ ณ และสระหน้า)

กณฺหวตฺตนี (กณฺห+วตฺตนี) ไฟ. ททิตฺวา คจฺจโต กณฺหา วตฺตนี มคฺโค ยสฺสชาติ กณฺหวตฺตนี ไฟที่ไหม้ไปให้เกิดรอยดำเป็นทาง ชื่อว่ากณฺหวตฺตนี. วณฺ ยทคฺคิ ททติ ปาวโก กณฺหวตฺตนี^{๑๒} ไฟไหม้ป่า. ปาวโก กณฺหวตฺตนีติ อคฺคิโน นาม^{๑๓} บททั้ง ๒ คือ “ปาวโก กณฺหวตฺตนี” เป็นชื่อของไฟ

๑ ขุ.อญ. ๓๐/๖๕๒/๑๘๑

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๘๕/๓๒

๓ ที.อญ. ๖/๓๐๕/๑๘๔

๔ ขุ.อญ. ๒๖/๓๐/๒๒๐

๕ ที.อญ. ๖/๓๐๕/๑๘๔

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๗๕๒๘๐

๗ ขุ.อญ. ๒๘/๑๘/๒๓

๘ มขุ.มขุ. ๑๓/๑๔๒/๑๓๔

๙ สී.อญ. ๑๓/๕๐๔/๓๑๗

๑๐ ขุ.วิมาน. ๒๖/๓๕/๖๒

๑๑ ขุ.อญ. ๓๐/๖๕๒/๑๘๑

๑๒ สී.สคคณ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐

๑๓ ชา.อญ. ๓๘/๔๐๓

เวสุสานร (วิสุสานร+ณ) ไฟ. วิสุสานรสฺส อิลินเ อปจจํ เวสุสานโร ไฟเป็นลูก(ที่เกิดจากฤทธิ์)ของวิสสานรฤาษี ชื่อว่าเวสุสานระ (ลบ ณ และสระหน้า, วุทธิ อี เป็น เอ ได้บ้าง). เวสุสานรมาทหาโน^๑ บุษาไฟ. เวสุสานรมาทหาโนติ เวสุสานรํ อคฺคิ อาทหนโต^๒ บทว่า “เวสุสานรมาทหาโน” คือบุษาไฟ

หุตาส (หุตสทหฺรูปท+อส ภกฺขเน+อ) ไฟ. หุตํ หวี อสติ ภูยชฺตีติ หุตาโส ไฟที่ก่สั่นกินวัตถุที่ใส่เข้าไป ชื่อว่าหุตาสะ (ลบสระหน้า, ที่หะสระหลัง). โฆเร นิรเย หุตาโส^๓ ไฟในนรกแรงกล้า

ศัพท์ที่แปลว่าไฟมีอีกมาก เช่น ชลน, อาสยาส, โรหิตสฺส, สดฺดาจฺจิ, สุกฺก, จิตฺรภาณู, วิภาวสุ, สฺจฺจิ

เปลวไฟ ๓ ศัพท์

ลิษา (ลี นิสานเ+ช+อา) เปลวไฟ. ลินฺนติ นิสานี ภวตีติ ลิษา เปลวไฟที่มีความคม ชื่อว่าลิษา (ลบสระหน้า). ลิษา และ ซาลา ศัพท์เป็นอิตถิลิงค์

ซาลา (ซล ทิตฺตฺย+ณ+อา) เปลวไฟ. ซลตีติ ซาลา เปลวไฟที่ลุกลอง ชื่อว่าซาลา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). ยาว ซาลา น อญฺจหติ^๔ ครอบเท่าเปลวไฟจะไม่เกิดขึ้น. สรีโรโต ซาลา อญฺจหิ^๕ เปลวไฟเกิดขึ้นจากสรีระ

อจฺจฺจิ (อจฺจ ปุชฺชาย+อิ) เปลวไฟ. อจฺจเต ปุชฺชเต อนเนนติ อจฺจฺจิ เปลวไฟที่โชบุนา ชื่อว่าอจฺจฺจิ. อจฺจฺจิ นิภฺขมิตฺวา ตินานิ ฌาเปสิ น อุตฺตราสงฺคํ ฌาเปสิ^๖ เปลวไฟแลบออกไป ไหม้หญ้าแต่ไม่ไหม้จิวร. อจฺจฺจฺจศัพท์เป็นนปฺงสกลิงค์

[๓๕] วิปฺมุลฺลิงค์ มฺลฺลิงค์ จ ภสฺมา ตฺ สฺมฺจฺจิ ฉาริกา.

ประกายไฟ ๒ ศัพท์

วิปฺมุลฺลิงค์ (วิปฺพพ+มฺลฺลสทหฺรูปท+คฺมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ) ประกายไฟ, สะเก็ดไฟ. วิวิธาสฺ ทิสาสฺ มฺลฺลํ คจฺจตฺตีติ วิปฺมุลฺลิงค์ ประกายไฟที่แตกกระจายไปในทิศต่างๆ ชื่อว่าวิปฺมุลฺลิงคะ (ช้อน ป, ลบ ล, ลง อี และนิคหิตอาคม, อาเทคนิคหิตเป็น ง, ลบ ม ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย)

มฺลฺลิงค์ (มฺลฺลิสทหฺรูปท+คฺมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ) ประกายไฟ, สะเก็ดไฟ. มฺลฺลํ คจฺจตฺตีติ มฺลฺลิงค์ ประกายไฟที่แตกกระจายไป ชื่อว่ามฺลฺลิงคะ (ไม่ลบทฺตุยาริภัดติ, อาเทคนิคหิตเป็น ง, ลบ ม ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย). มฺลฺลิงค์ศัพท์เป็นนปฺงลฺลิงค์และนปฺงสกลิงค์. ตสฺส มฺลฺลิงฺคานิ ปตฺนฺติ กาเย^๗

๑ ชุ.ชา. ๒๘/๗๖๕/๒๕๔

๒ ชา.อญ. ๔๔/๖๗

๓ ชุ.อญ. ๕๑/๑๑๔/๑๒๓

๔ วิ.อญ. ๒/๔๕๔

๕ มช.อญ. ๑๐/๒๑๒/๑๔๒

๖ ส.สพ. ๑๘/๕๕๗/๓๕๘

๗ ชุ.อญ. ๒๗/๘๑/๒๘๕

สะเกิดไฟตกลงที่ร่างกายของเขา

ชี้เถ้า ๓ ศัพท์

ภสุม (ภสททูปปท+ลิสเย+ม) ชี้เถ้า. มลีนกัศวตถาทินิ ภทิทิตติ เสติ ปวตเตตติติ ภสุมิ, ภสติ วา อโร ปตติ วตถาทินิ มลเมเตนานติ ภสุมิ, ภสุมานา ชี้เถ้าที่ใช้ขัดภาชนะสัมฤทธิ์ และผ้าเป็นต้นที่เสร้างหมองให้เงางาม หรือชี้เถ้าเป็นเครื่องขัดความเสร้างหมองของวัตถุมีผ้าเป็นต้นให้หมดไป ชื่อว่าภัสมะ (ลป อธิ ที่สุดธาตุ). อหิ อิมิ นานพทุ เอเกน มโนปโทเสน ภสุมิ ภริสสามิ^๑ เรากัทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นชี้เถ้า ด้วยความไม่พอใจขณะเดียว

เสฏฐิ (สฺ+อภฺธิ) ชี้เถ้า. กัสาทินิ สุกภภาวตตติ อิจฉิตพพตตทา อภฺธิ อภิลาส โสภนํ เอติสสา อตถิตติ เสฏฐิ ชี้เถ้าที่ทำให้เงางามเพราะเป็นสิ่งที่ผู้ขัดภาชนะสัมฤทธิ์เป็นต้นต้องการ ชื่อว่าเสฏฐิ (ลปสรรหน้า, วิกการสระ อธิ เป็น เอ)

ฉาริกา (สร หีสาย+ณิก+อา) ชี้เถ้า. มลสฺส สรณํ กโรตติติ สาริกา, สานา เอว ฉาริกา ชี้เถ้าที่ขจัดคราบสกปรก ชื่อว่าสาริกา, สาริกานันแหละ ชื่อว่าฉาริกา (อาเทส ส เป็น ฉ, ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสรรหน้า). ทยหมานานํ เนว ฉาริกา ปญญาติ^๒ ชี้เถ้าไม่ปรากฏแก่ผู้ที่กำลังถูกไฟไหม้. ฉาริกาทิ ภสุมิ^๓ คำว่า “ฉาริกา” แปลว่า ชี้เถ้า

[๓๖] กุกกุโพ ตุนุภสุมสุมิ- มงฺคาโร ลาดมมุมุกั
สมิธา อธิมํ เจโร อูปาทานํ ตถินุณํ.

ชี้เถ้าร้อน ๒ ศัพท์

กุกกุพ (กุกกุสททูปปท+ลา เจทเน+อ) ชี้เถ้าร้อน, เว่าร้อน. อุนุหตตทา กุกกุ กุฉิตติ ลาดิตติ กุกกุโล ชี้เถ้าที่ลวกอวัยวะให้พุพองน่ารังเกียจ เพราะมีความร้อน ชื่อว่ากุกกุละ (ลปสรรหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะว่า “กุกกุ วิกตถิยํ หตเถ ปโกฏฺเจ กุฉิตเปปี จ กุกกุศัพท์ใช้ใน อรรถว่า คีป มื่อ ซ้อมื่อ และอวัยวะอันน่ารังเกียจ”. กุกกุ วา หตถํ ลุณาทิ ฉินุทติ ททิตติ กุกกุโล, โส เอว กุกกุโพ ชี้เถ้าร้อนที่ลวกมือ ชื่อว่ากุกกุละ, กุกกุละนันแหละ ชื่อว่ากุกกุพะ (ลปสรรหน้า, อาเทส ล เป็น พ). รูปิ ภิกขเว กุกกุฬิ เวทนา กุกกุฬานา สญญา กุกกุฬานา^๔ ภิกขุทั้งหลาย รูปเป็นของร้อน เวทนาเป็นของร้อน สัญญาเป็นของร้อน. กุกกุฬานาติ ฆราวาส กิร อุนุภฺเจเน กุกกุฬานา นาม โหติ^๕ บทว่า “กุกกุฬานา” หมายความว่า การอยู่ครองเรือน ชื่อว่าเป็นความเว่าร้อน เพราะมีความหมายว่าร้อน

๑ ม.ข.ม.ข. ๑๓/๗๐/๖๔

๒ อิง.สติดก. ๒๓/๖๓/๑๐๔

๓ พ.อภฺ. ๒๖/๗๙/๔๖๑

๔ ต.ปนฺ. ๑๗/๓๓๔/๒๑๗

๕ ต.อภฺ. ๑๑/๒๓๙/๒๙๒

อุณฺหภสฺสม (อุณฺห+ภสฺสม) ซี้เถ้าร้อน. อุณฺหเมว ภสฺม อุณฺหภสฺม ซี้เถ้าอันร้อน ซื่อว่าอุณฺหภสฺมะ

ถ่านไฟ ๑ คััพท์

องฺคาร (องฺค คตฺติมฺหิ+อาร) ถ่านไฟ. **องฺคตฺติ** **หานฺตี** **คจฺจตฺติ** **องฺคาโร** ถ่านไฟที่ถึงความหมดสิ้นไป (กลายเป็นซี้เถ้า) ซื่อว่าองฺคาระ. คัมภีร์ติถัณทเสสสะกล่าววว่า “อลาเตนิตฺติ กุชฺเชคารโ อองฺคารคััพท์ ใช้ในอรรธว่า ดุ่นพินติดไฟและดาวองฺคาร เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์”. ปาเทณ วา **องฺคาร** **อกฺกมิตฺวา**^๑ ไม่ให้เท้าเหยียบถ่านไฟ. **จาริกา** วา **องฺคาโร** วา **น ปณฺณายติ**^๒ ซี้เถ้าหรือถ่านไฟยอมไม่ปรากฏ

ดุ่นพินติดไฟ, คบไฟ, ซากไฟไหม้ ๒ คััพท์

อลาต (น+ลา เณทเน+ต) ดุ่นพินติดไฟ, คบไฟ, ซากไฟไหม้. **หานิเมว** **ลาติ** **น จิตฺติ** **วิเสสญฺจาติ** **อลาตํ** ถ่านไฟที่ติดไฟจนกว่าจะหมดไป ซื่อว่าอลาตะ. **ฉาเปตฺวา** **อลาตํ** **กตฺวา** **จฺจฺเขตฺติ**^๓ เผาทำให้เป็นถ่านแล้วทิ้ง

อุมฺมุก (อุบุพฺพ+มฺจ โมจเน+ต) ดุ่นพินติดไฟ, คบไฟ, ซากไฟไหม้. **อุทฺถํ** **ฐมฺ** **มฺญฺจตฺติ** **อุมฺมุตํ** **ตเวว** **อุมฺมุกํ** ดุ่นไฟที่ปล่อยคว้นขึ้นเบื่องบน ซื่อว่าอุมฺมุตะ, อุมฺมุตะนั้นแหละ ซื่อว่าอุมฺมุกะ (ซ้อน ม, ลบ จ, อาเทศ ต เป็น ก). **อิมาสํ** **อุปฺสฺสยํ** **ฉาเปสฺสามิตี** **อุมฺมุกํ** **คเหตฺวา** **อุปฺสฺสยํ** **ปฺวิสตี**^๔ เขาคิดว่าจะเผาที่อยู่ของภิกษุณีเหล่านี้ จึงถือเอาคบไฟเข้าไปสู่ที่อยู่ของพวกนาง

เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง ๕ คััพท์

สมิธา (สํบุพฺพ+อิธ วุฑฺฒิยฺ+อ+อา) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **สนฺตมคฺคิ** **เอธยติ** **วฑฺฒยตีติ** **สมิธา** เชื้อที่ช่วยให้ไฟที่มีอยู่ลุกโพล่งขึ้น ซื่อว่าสมิธา (อาเทศนคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า)

อิฐุม (อิธ วุฑฺฒิยฺ+อุม) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **เอธยตีติ** **อิฐุมํ** เชื้อที่ทำให้ไฟลุก ซื่อว่าอิฐุมะ

เอธ (เอธ วุฑฺฒิยฺ+อ) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **เอธติ** **วฑฺฒติ** **อคฺคิ** **เอเตนาติ** **เอธ** เชื้อที่ทำให้ไฟลุกโพล่ง ซื่อว่าเอธะ

อุปาทาน (อุป-อาปุพฺพ+ทา ทาเน+ยฺ) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **อุปาทียเต** **อคฺคินาติ** **อุปาทาน** เชื้อที่ไฟติด ซื่อว่าอุปาทานะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

อินฺธน (อิธ วุฑฺฒิยฺ+นิคฺคหิตาคม+ยฺ) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **เอธยติ** **เอเตนาติ** **อินฺธนํ** เชื้อที่ทำให้ไฟลุก ซื่อว่าอินฺธนะ (อาเทศนคหิตเป็น น, ยฺ เป็น อน). **อคฺคิ** **ยเทว** **อินฺธนํ** **นิสฺสาย** **อุปฺปชฺชตี**^๕ ไฟอาศัยเชื้อใดเกิดขึ้น

๑ มชฺ.มุล. ๑๒/๕๔๖/๕๕๖

๒ อัง.อญฺ. ๑๖/๔๙๙/๑๙๙

๓ อัง.อญฺ. ๑๖/๔๙๙/๑๙๙

๔ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๕๗/๑๖๖

๕ ชุ.อญฺ. ๒๗/๙๓/๓๓๖

[๓๗] อโณภาโส ปกาโส จา- โลโกชฺโชตาดปา สมา
 มาลูโต ปวโน วายู วาโตนิรสมิรณา
 คนฺธวาโห ตถา วาโย สมิโร จ สทาาคติ.

แสง, ความสว่าง, แสงแดด ๕ ศัพท์

โณภาส (อาปุพฺพ+ภาส ทิตฺติยฺ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. โณภาสติ ทิปฺปตีติ โณภาโส
 แสงที่สว่าง ชื่อว่าโณภาส (อาเทศ อว เป็น โอ). โณภาโส โลเก ปาตุโรหสิ^๑ แสงสว่างมีปรากฏ
 ในโลก. โณภาโส นาม ทิปฺภาโสปิ โหติ^๒ แม้แสงสว่างของพระที่ป ก็ชื่อว่าโณภาส

ปกาส (ปาปุพฺพ+กาส ทิตฺติยฺ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. ปกาสติ ทิปฺปตีติ ปกาโส แสงสว่าง
 ชื่อว่าปกาส. อนฺธการํ ปกาสนฺจ ทสฺสยิตฺวา อนฺธธา^๓ แสดงทั้งความมืดและแสงสว่าง
 เป็นเอนก

อาโลก (อาปุพฺพ+โลก ทสฺสเน+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. อาโลจยติ ปสฺสติ เอเตนาติ
 อาโลโก, อาโลเกติ วา เอเตนาติ อาโลโก ความสว่างที่ทำให้มองเห็น หรือแสงที่ช่วยให้มองเห็น
 เห็น ชื่อว่าอาโลกะ. อาโลโก อฺบุปนโน^๔ ความสว่างเกิดขึ้นแล้ว. โณภาสกรณฺตฺเถน อาโลโก^๕
 ชื่อว่าอาโลกะ เพราะมีอรรถว่าทำให้สว่าง

อุชฺโชต (อุปุพฺพ+โชต ทิตฺติยฺ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. อุชฺโชตตีติ อุชฺโชโต, อนฺธการํ
 วิทฺธํเสนฺโต โชตตีติ วา อุชฺโชโต แสงที่สว่างขึ้น หรือแสงที่กำจัดความมืดแล้วสว่างขึ้น ชื่อว่า
 อุชฺโชตตะ (ช้อน ช)

อาดป (อาปุพฺพ+ตป ทิตฺติยฺ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. อา สมฺนฺตโต ตปติ ทิปฺปตีติ
 อาตโป แสงที่สว่างไปโดยรอบ ชื่อว่าอาดปะ. ยํ ฉายา ชหติ ตํ อาตโป ผรติ^๖ เงาละที่
 ไตไป แสงแดด ย่อมแผ่ไปถึงที่นั่น

สมาติ เอเต ปญฺจ ตฺลยฺตฺถาติ ภาโว บทว่า “สมา” ในคาถา หมายถึงศัพท์ทั้ง ๕ นี้
 มีความหมายอย่างเดียวกัน

ลม ๑๐ ศัพท์

มาลูต (มร ปาณจาเค+ณ+ต) ลม. อาหาโร วีย ปาณญฺโตปิ กทาจิ สฺตฺเต มาเรตีติ มารูโต,
 โสว มาลูโต แม้จะเป็นเพียงลมปราณ บางครั้งสามารถฆ่าสัตว์ให้ตายได้ เหมือนกับอาหาร จึงชื่อ
 ว่ามารูตะ, มารูตะนั้นแหละ ชื่อว่ามาลูตะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ อ เป็น อุ, ฐ เป็น ล).

๑ วิ.มหา. ๔/๑๗/๒๓

๒ ที.อฎ. ๔/๒๑๔/๑๗๑

๓ ชุ.อุปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗

๕ วิ.อฎ. ๑/๑๘๑

๖ มช.อุปริ. ๑๔/๓๗/๓๖

มาลุดโต วิชชุตตา จรติ นเก^๑ ลมกัปปันปวน สายฟ้าก็แลบอยู่บนท้องฟ้า

ปวน (ปุ ปวเน+ยุ) ลม. ปุนาติ สงฺการาทิกนฺติ ปวโน ลมที่พัดเศษมูลฝอย ชื่อว่าปวนะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน)

วายุ (วา คมเน+ยุอาคม+อุ) ลม, พายุ. วายติ คจฺจตฺติ วายุ, วายติ วา ปุปฺผาทินิ คนฺโธ เยน โส วายุ ลมที่พัดไป หรือลมที่พัดพากลั่นดอกไม้เป็นต้นไป ชื่อว่าวายุ. โสโม ยโม จนฺทิมมา วายุ^๒ ท้าวโสมะ พญายม พระจันทร์ พระวายุ. มหาราช วายุ นาม^๓ มหาบพิตร ชื่อว่าลม

วาต (วา คมเน+ต) ลม. วายติ คจฺจตฺติ วาโต ลมที่พัดไป ชื่อว่าวาตะ. อสงฺคฺหิตานิ ตานิ วาโต วิกริตี^๔ ลมพัดดอกไม้ที่ยังไม่ได้ร้อยเหล่านี้ให้กระจัดกระจายไป

อนิล (อน ปาณชีวน+อิล) ลม. อนนฺติ ปาณนฺติ อนเนาติ อนิโล ลมที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าอนิละ. อนิโล วย เยน กามจฺรา^๕ ไปตามปรารถนาเหมือนลม

สมิรณ (สั+อิริ ชิปเน+ยุ) ลม. สนฺตํ นิจฺจลํ อีรยตี กมฺเปตฺติ สมิรเณ, สมิริตุํ กมฺปิตุํ สีลมสฺสาติ วา สมิรเณ ลมที่พัดวัตถุที่ยังไม่ไหวให้ไหว หรือลมที่มีปรกติพัดเพื่อให้ไหว ชื่อว่าสมิรณะ (อาเทศนิคฺหิตเป็น ม, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

คนฺธวาท (คนฺธสทฺทูปปท+วาท ปาปเน+ณ) ลม. คนฺธํ วหตฺติ คนฺธวาทิ ลมที่พัดพากลั่นไป ชื่อว่าคนฺธวาทะ (ลป ณ, วูทธิ อ เป็น อา). (คนฺธวายนฺา,^๖ คนฺธวาโต^๗)

วาย (วา คมเน+ยุอาคม+อ) ลม. วายติ คจฺจตฺติ วาโย, วายติ วา ปุปฺผาทินิ คนฺโธ เยน โส วาโย ลมที่พัดไป หรือลมที่พัดพากลั่นดอกไม้เป็นต้นไป ชื่อว่าวายะ. วาโย สฺจิมฺปิ อปวายติ อสฺจิมฺปิ^๘ ลมย่อมพัดทั้งสิ่งที่สะอาดและไม่สะอาดไป

สมิโร (สัปุพฺพ+อิริ ชิปเน+อ) ลม. สมนฺตโต อีริติ ชิปติ รุกฺขาทโยติ สมิโร ลมที่พัดต้นไม้เป็นต้นให้โอนเอียงไปทุกทิศทุกทาง ชื่อว่าสมิระ (อาเทศนิคฺหิตเป็น ม)

สทาคติ (สทาสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+ติ) ลม. สทา สทฺพพทา คติ ยสฺสาติ สทาคติ ลมที่พัดไปตลอดเวลา ชื่อว่าสทาคติ (ลป ม ที่สฺตฺธาตฺ)

ลมมีอีกหลายศัพท์ เช่น สสน, คนฺธวาท, อาสุค, มรุต, ชคฺติปาณ, ปวมาน, ปภณฺชน

[๓๘] วายุกาธา อิมะ จุฑฺธงฺ- คโม จาโรคโม ตธา
กุจฺฉินฺนุโจ จ โภจฺจาสโย อสฺสาสงฺคานฺนุสارين.

๑ ชุ.เถร. ๒๖/๑๘๗/๒๗๑

๒ ชุ.ชา. ๒๘/๗๖๒/๑๕๕

๓ มลฺลินฺท. ๕๖/๔๔๓

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๓

๕ ชุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๓

๖ ชุ.อฺญ. ๓๑/๓๕๕/๑๖๖

๗ ธิมฺ.อฺญ. ๒๕/๑๗๑

๘ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๔๓/๑๓๙

ลมในกาย ๖ อย่าง

อุทฺธงฺกม (อุทฺธงฺกสทฺทูปปท+คฺมฺ คฺติมิหิ+อ) ลมพัดขึ้นเบื้องบน. **อุทฺธํ คจฺจนฺตฺติ** **อุทฺธงฺกโม** ลมที่พัดขึ้นไปเบื้องบน ชื่อว่าอุทฺธงฺกมะ (อาเทศนิคหิตเป็นวัคคัณฺตะ งฺ). **อุทฺธงฺกมา วาตา**^๑ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน

อโรคฺม (อโรคฺสทฺทูปปท+คฺมฺ คฺติมิหิ+อ) ลมพัดลงเบื้องล่าง. **อุจฺจารปสฺสาวาทินํ นีหฺรณฺวเสณ** **อโรภาคํ คจฺจนฺตฺติ** **อโรคฺโม** ลมที่พัดลงเบื้องล่าง คือ ลมที่เบ่งอุจจาระและปัสสาวะออกไป ชื่อว่าอโรคฺมะ. **อโรคฺมา วาตา**^๒ ลมที่พัดลงเบื้องล่าง

กฺุจฺฉิณฺฺญจ, กฺุจฺฉิสย (กฺุจฺฉิสทฺทูปปท+จฺฉา คฺตินิวตฺติมิหิ+อ) ลมในท้อง. **กฺุจฺฉิมฺหิ อุทฺเร ติณฺฺญจฺติ** **กฺุจฺฉิณฺฺญจ** ลมที่อยู่ในท้อง ชื่อว่ากฺุจฺฉิณฺฺญจะ (ช้อน ญฺ, ลบสฺระหน้า). **กฺุจฺฉิมฺหิ อุทฺเร สยฺตีติ** **กฺุจฺฉิณฺฺญจ** ลมที่อยู่ในท้อง ชื่อว่ากฺุจฺฉิณฺฺญจะ. **กฺุจฺฉิสยยา วาตา**^๓ ลมที่อยู่ในท้อง

โกณฺฺญจาสย (โกณฺฺญจสทฺทูปปท+อา+ลฺสิ สยฺ+อ) ลมในลำไส้. **โกณฺฺญเจ อนฺฺเต เสติ ติณฺฺญจฺติ** **โกณฺฺญจาสโย** ลมที่ตั้งอยู่ในลำไส้ ชื่อว่าโกณฺฺญจาสยะ (วฺุทฺธิ อฺิ เป็นฺ อเ, อาเทศฺ อเ เป็นฺ อย, ลบสฺระหน้า). **โกณฺฺญจาสยยา วาตา**^๔ ลมที่ตั้งอยู่ในลำไส้

อสฺสาส (อา+สฺส ปาณฺเน+ณ) ลมหายใจออก. **อา ปฺนฺปปฺนํ สสนฺติ เยนาดิ อสฺสาสโ,** **พหฺนิกฺขณฺฺตวาโต** ลมที่ใช้หายใจเนื่องๆ ชื่อว่าอัสสาสะ ได้แก่ ลมหายใจออก (ช้อน สฺ, รัสสะ อา เป็นฺ อ, ลบ ญฺ, วฺุทฺธิ อ ของธาตฺเป็นฺ อา)

องฺคานฺฺสวาริ (องฺคสทฺทูปปท+อนฺฺ+สร คฺติมิหิ+ณิ) ลมที่ไหลเวียนไปตามอวัยวะน้อยใหญ่. **ปสฺสาโสติ อนฺฺโดปวิสนกฺวาโตปิ อสฺสาโสติ** **เอเตน สงฺคยฺหเต สหจฺาริตตฺตา สพฺพงฺเคสุ อนฺฺสรตฺติ** **สีเลน เสทฺโลหิตาทิสฺมฺปาทฺนโตติ** **องฺคานฺฺสวาริ** ลมที่เข้าไปภายใน ชื่อว่าปัสสาสะ (ป-อาปุพฺพ+สฺส ปาณฺเน+ณ, ลบ ญฺ, ช้อน สฺ, ลบสฺระหน้า), ท่านรวม ปัสสาส เข้ากับ อสฺสาส หมายถึง ลมที่หมุนเวียนไปทั่วสรรพางค์กายเป็นปรกติ เพื่อช่วยให้เหงื่อและโลหิตไหลเวียน ชื่อว่าองฺคานฺฺสวาริ. **องฺคานฺฺสวาริโน วาตา**^๕ ลมที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกาย

คัมภีร์อมรโกสอภิธานว่า “**ปาโณปาโน สฺมานโ จิทานพฺยานา จ วายโว สรีรวฺุจฺจา** **อิเม**^๖ ลมที่มีอยู่ในร่างกาย คือ ปาณะ อปานะ สฺมานะ อุทานะ พยานะ”

คัมภีร์จินตามณฺฑิกาทของอมรโกสอภิธานกล่าวว่

ทหเย ปาโณ **คฺุทฺปาโน** **สฺมานโ** **นาภิมฺชณฺฺญจ,**
อุทานโ **กณฺฺจเทเส ตฺ** **พฺยानโ** **สพฺพงฺคสนฺฺธิสุ.**

๑ มชฺ.มุจฺ. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕

๒ มชฺ.มุจฺ. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕

๓ มชฺ.มุจฺ. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕

๔ มชฺ.มุจฺ. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕

๕ มชฺ.มุจฺ. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕

๖ อมรโกส. ๑/๖๓

ลมที่ไหลเวียนอยู่ในหัวใจ ชื่อว่าปาณะ, ลมที่ระบายออกทางทวารหนัก ชื่อว่า
อปานะ, ลมที่ตั้งอยู่ช่วงกลางสะดือ ชื่อว่าสมานะ, ลมที่เปล่งออกทางลำคอ
ชื่อว่าอุทานะ, ลมที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกาย ชื่อว่าพยานะ

ในคาถานี้ท่านแสดงถึงลม ๕ ชนิด คือ (๑) ปาณะ คือ ลมที่ใช้กลืนอาหารเข้าไป วิเคราะห์ว่า
ปกฏฺเจน อนนฺตฺยเนน ภูตฺตาทึปฺปเวสฺนโตติ ปาโณ (ปปุพฺพ+อน ปาณเน+อ, ลบสระหน้า,
ที่ชะสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ). (๒) อปานะ คือ ลมที่ช่วยแบ่งปัสสาวะและอุจจาระออกไป
วิเคราะห์ว่า มฺตฺตาทึกึ อปเนตฺวา อนนฺตฺยเนนาติ อปาโน (อปปุพฺพ+อน ปาณเน+อ, ลบสระ
หน้า, ที่ชะสระหลัง). (๓) สมานะ คือ ลมที่ช่วยย่อยอาหาร ท่านวิเคราะห์ไว้ว่า สมฺมา อนนฺติ
อนเนน ภูตฺตฺปริปาจนฺโตติ สมานो (สัปปุพฺพ+อน ปาณเน+อ, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ที่ชะ อ
เป็น อา). (๔) อุทานะ คือ ลมที่เปล่งออกมาขณะพูดและขับร้อง วิเคราะห์ว่า อุทฺถมนนฺตฺยเนน
ภาสิตาโท สามตฺถิยชนฺโตติ อุทานो (อุปุพฺพ+ทฺถาคม+อน ปาณเน+อ, ที่ชะ อ เป็น อา).
(๕) พยานะ คือ ลมที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกาย ช่วยขับเหงื่อไคลและเสมหะเป็นต้น วิเคราะห์ว่า
วิเสสฺเสน อนนฺตฺยเนน เสทฺรตฺตฺเสมฺมหาทิสฺมฺปาทฺนโตติ พฺยาโน (วิ+อน ปาณเน+อ, อาเทศ
อิ เป็น ย, วุ เป็น พ, ที่ชะ อ เป็น อา)

[๓๙] อโธ อปานํ ปสฺสาโส อสฺสาโส อานมฺจฺเจเต.

ลมหายใจเข้า ๒ คัมภีร์

อปาน (อป+อน ปาณเน+อ) ลมหายใจเข้า. อานํ วุจฺจติ พฺหิณิกฺขมนฺวาโต, ตโต อปคตํ
อปานํ ลมที่พัดออกไปภายนอก เรียกว่าอานะ, ลมที่ตรงข้ามกับอานะนั้น ชื่อว่าอปานะ (ลบสระ
หน้า, ที่ชะสระหลัง)

ปสฺสาโส (อป-อาปุพฺพ+สส ปาณเน+ณ) ลมหายใจเข้า. อสฺสาโสโต อปคโต ปสฺสาโส ลมที่ตรง
ข้ามจากลมหายใจออก ชื่อว่าปัสสาสะ (ลบสระหลัง, ซ้อน ส, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ปสฺสาโสติ
อนฺโต ปวิสฺนวาโต^๑ ลมหายใจเข้าไปภายใน ชื่อว่าปัสสาสะ

ลมหายใจออก ๒ คัมภีร์

อสฺสาโส (อา+สส ปาณเน+ณ) ลมหายใจออก. อาทิมฺหิ ปวตฺโต สาสฺ อสฺสาโส ลมหายใจ
ครั้งแรก ชื่อว่าอัสสาสะ (ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อสฺสาโสติ พฺหิ
ณิกฺขมนฺวาโต^๒ ลมหายใจออกไปภายนอก ชื่อว่าอัสสาสะ

อาน, สมาน (อา+อน ปาณเน+ณ) ลมหายใจออก. อนนฺติ ปาณฺนฺติ อนเนนาติ อานํ,
อาทิมฺหิ ปวตฺตํ อานํ อานํ ลมหายใจ ชื่อว่าอานะ, ลมหายใจครั้งแรก ชื่อว่า อานะ (ลบ ณ,

วูทธิ อ เป็น อา, ลบ อา ๑ ตัว)

อานาปานสติ ยสุส

ปริปัญณา สุภาวิตา

อนุปุพพ์ ปริจิตา

ยถา พุทธเณ ภาสิตา.^๑

ผู้เจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์ดีแล้ว อบรมแล้วโดยลำดับ ตามที่พระพุทธองค์ ทรงภาษิตไว้แล้ว

ในขุททกนิกายอรรถกถาท่านกล่าวถึงลมหายใจออกหายใจเข้าไว้ว่า อานนฺติ อสุสาโส, อปานนฺติ ปสุสาโส. อสุสาสฺปสุสาสนิมิตฺตารมฺมณา สติ อานาปานสติ^๒ คำว่า “อาน” ได้แก่ลมหายใจออก, คำว่า “อปาน” ได้แก่ลมหายใจเข้า, สติอันมีลักษณะของลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเป็นอารมณ์ ชื่อว่าอานาปานสติ

[๔๐] เวโค ชโว รโย ชิปปํ ตู สีฆํ ตูริตํ ลหุ
 อาสุ ตุณฺณมรํ จาวิ- ลมฺพิตํ ตูวฺภูปี จ.

ความเร็ว ๓ ศัพท์

เวค (วช ปาปุณเณ+อ) ความเร็ว. อิจฺฉิตฺตฺวจานํ วชนฺติ ปาปุณฺนฺติ เอเตนาติ เวโค ความเร็ว ที่ช่วยให้ไปสู่ที่อันตนปรารถนา ชื่อว่าเวคะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ช เป็น ค). เอกชฺโร เวโค อสฺโส^๓ เป็นมามีกับเท่าเดียว(แต่พื้น) วังเร็ว

ชว (ชฺ ชวเน+ณ) ความเร็ว. ชวฺนฺติ เอเตนาติ ชโว อากาโรที่ไปด้วยความรวดเร็ว ชื่อว่าชวะ (ลบ ณ, วูทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). มยฺหํ ฆนฺเต เอวฺรุโป ชโว อโหสิ^๔ ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเร็วอย่างนี้

รย (รย คติยฺ+อ) ความเร็ว. รยฺนฺติ คจฺจนฺติ เอเตนาติ รโย อากาโรที่ไปอย่างรวดเร็ว ชื่อว่าระยะ

เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว ๑๐ ศัพท์

ชิปป (ชิป เปรณ+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว. ชิปปฺติ เปรฺตฺติ ชิปปํ อากาโรที่เป็นไป โดยเร็ว ชื่อว่าชิปปะ (ช้อน ป). ชิปปฺเมว อคฺมาสิ^๕ เลื่อยไปอย่างรวดเร็ว

สีม (สิ คติยฺ+ฆ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว. ลหุํ หุตฺวา เสติ ปวตฺตฺตฺติ สีฆํ อากาโรที่เป็นไปได้เร็ว ชื่อว่าสีฆะ (ทีฆะ อี เป็น อี). สีฆํ สีฆํ คจฺฉน^๖ จงไปเร็วๆ. ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า สเวคคฺติวจฺนา ชวาทโย, สีฆาทโย ตู ธมฺมวจฺนา ชวคัพฺทํเป็นต้นกล่าวถึงการไปด้วยความเร็ว(เป็นนามนาม), ส่วน สีฆคัพฺทํเป็นต้นกล่าวถึงการกระทำที่เร็วเป็นปรกติ(เป็นคุณนาม) เช่น

๑ ชุ.เถร. ๒๖/๓๗๒/๓๕๐

๒ ชุ.อฎ. ๓๓/๕๖๖/๒๐๖

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๘๑๕/๒๘๔

๔ ส.สคถ. ๑๕/๒๙๖/๘๘

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๓

๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑๙/๓๘๑

สีฆํ ปจติ หุงเร็ว, สีฆํ คจฺจติ ไปเร็ว, ชวํ ปจติ หุงให้เร็ว, ชวํ คจฺจติ ไปให้เร็ว, หรือเป็น เวเคน คจฺจติ, ชเวน คจฺจติ ก็มี

ตุริต (ตร ตรณ+อิ+ต) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว. **ตรตีติ** **ตุริตํ** อาการที่ข้ามไป ชื่อว่าตุริตะ. **ตุริตํ** **อาจจตุ**^๑ จงมาเร็วไว

ลหุ, ลฆุ (ลงฺข คติโสสนสุ+อุ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, เบา, คล่องแคล่ว. **ลงฺขตีติ** **ลหุ** **ลฆุ** อาการที่เป็นไปอย่างคล่องแคล่ว ชื่อว่าลหุและลฆุ (ลบ ง, อาเทศ ข เป็น ห บ้าง). **จกฺกวตฺติโน** **อสุสรตนํ** **สีฆํ** **ลหุ** **ชว**^๒ ม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิมีฝีเท้าเร็ว

อาสุ (อส เขปน+อุ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **อสติ** **เขปตีติ** **อาสุ** อาการที่เร่งรีบ ชื่อว่าอาสุ (วูทธิ อ เป็น อา). **อาสุ** **สีฆํ** **เอตสุส** **วิสํ** **อาคจฺจติ**^๓ พิษของงูนั้นแล่นมาเร็ว

ตุณฺณ (ตร ตรณ+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **อฺตรตีติ** **ตุณฺณ** อาการที่ขึ้นอย่างฉับพลัน ชื่อว่าตุณณะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ฐ เป็น ณ, ซ้อน ณ)

อว (อว คติย+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที. **อวติ** **คจฺจตีติ** **อว** อาการที่ไปด่วน ชื่อว่าอระ

อวิลมฺพิต (น+วิ+ลพิ อวสฺสเน+นิกฺคทิตฺตคฺม+อิ+ต) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **น** **วิลมฺพียติ** **น** **โอหียตีติ** **อวิลมฺพิตํ** อาการที่ไม่อืดอาดยืดขาด ชื่อว่าอวิลัมพิตะ (อาเทศ น เป็น อ, นิกฺคทิต เป็น ม)

ตุวฺภู (ตุสทฺทูปฺท+วฺภู วฺภูณ+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **ตุวฺภูติ** **สยตีติ** **ตุวฺภู**, **ตุริตภาเวน** **วตฺตตีติ** **วา** **ตุวฺภู** อาการที่ไปอย่างรวดเร็ว หรืออาการเป็นไปด้วยความเร็ว ชื่อว่าตุวฺภูะ. **ตุวฺภู** **จิตฺตํ** **สมาธิยติ**^๔ จิตสงบเร็ว

[๔๑]

สत्ตํ **นิจฺจมวิริตา-**
นารตสนฺตตมนวรตํ **จ** **ฐว**^๕
ภุสมติสโย **จ** **ทพฺห**^๕
ติพฺเพกนฺตาทิมตฺตพาสฺหานิ
ชิปปาทิ **ปณฺฑเก** **ทพฺเพ**
ทพฺพคา **เตสุ** **เย** **ติสุ**.

เที่ยง, แน่นอน, เนิองนิตฺย, มั่นคง, ยั่งยืน, คงทน, ต่อเนื่อง ๗ ศัพท์

สत्ต (สํ+ตฺนุ วิตุถาเร+ต) เที่ยง, แน่นอน, ต่อเนื่อง. **สมนฺตโต** **ตโนตีติ** **สत्ตํ** ความเที่ยงที่แผ่ไปโดยรอบ ชื่อว่าสตตะ (ลบนิกฺคทิตและ น). **สत्ตํ** **สมิตํ** **ญาณทสฺสนํ**^๕ ญาณทัสสนะที่ต่อเนื่อง

๑ วิ.อญ. ๑/๔๖

๒ ส.อญ. ๑๓/๖๔๓/๒๒๓

๓ วิ.อญ. ๑/๒๕๗

๔ วิ.ปริ. ๘/๑๐๐๔/๓๕๓

๕ มช.มูล. ๑๒/๒๑๔/๑๘๕

สม่าเสมอ

นิจุจ (น+อิ คติมุหิ+ต) เทียง, แน่นอน. นาสภาเวน น อิจุจ น คนุดพัพ นิจุจ, นาสี วา น คจจตีติ นิจุจ สภาพที่ไม่ถึงความพินาศไป หรือไม่ไปสู่ความพินาศ ชื่อว่านิจุจะ (อาเทศ ต เป็น จ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า). นาโคดยาที่สุ วิทยาติ เอตถาปิ น โทโส ในที่นี้ การไม่อาเทศ น เป็น อน เพราะสระหลังนั้น ไม่ถือว่าผิด เหมือนในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า “นาโค”. ต่ ก็ มณณถ ภิกขเว รูปิ นิจุจ วา อนิจจ วาติ. อนิจจ ภานเด^๑ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญสิ่งนั้นเป็นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง, ไม่เที่ยงพระพุทธานเจ้าข้า

อวิรัต (น+วิ+รมุ รมเน+ต) เทียง, แน่นอน. น วิรมตีติ อวิรัต สิ่งที่ไม่เว้น ชื่อว่าอวิรัต (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ม ที่สุดธาตุ)

อนารต (น+อา+รมุ รมเน+ต) เทียง, แน่นอน. น อารมตีติ อนารต สิ่งที่ไม่เว้น ชื่อว่าอนารต (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า, ลบ ม ที่สุดธาตุ)

สนุดต (ส+ตनु วิตถาเร+ต) เทียง, แน่นอน, ต่อเนื่อง, เนื่องๆ. สมนุดโต ปุนปปุนิ วา ตโนตีติ สนุดต ความเที่ยงที่แผ่ไปโดยรอบหรือเนื่องๆ ชื่อว่าสนุดต (อาเทศนิคหิตเป็น น, ลบ น ที่สุดธาตุ). สนุดตซีวิกา^๒ เลียงซีพได้ต่อเนื่อง

อนวรรต (น+อว+รมุ รมเน+ต) เทียง, แน่นอน, เนื่องๆ. น อววมตีติ อนวรรต สิ่งที่ไม่เว้น ชื่อว่าอนวรรต (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า, ลบ ม ที่สุดธาตุ)

ฐู (ฐ คติย+ว) เทียง, แน่นอน. สทา ฐวติ คจจตีติ ฐู สิ่งที่เป็นไปอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าฐู. อิห นิจุจ อิห ฐู^๓ สิ่งนี้เที่ยงแท้แน่นอน

มาก, ยิง, แรง, ล่วงเลย ๗ ศัพท์

ภุส (ภาส ภาสเน+อ) ยิง, แรง, บ่อยๆ. สพเพส ภาสตีติ ภุส สิ่งที่รุ่งเรืองกว่าทุกสิ่ง ชื่อว่าภุสะ (อาเทศ อา เป็น อุ). ภุสตีติ อโธ ปตตีติ ภุส สิ่งที่ดีกลงเบื้องล่าง ชื่อว่าภุสะ (ภส อโธปตเน+อ, อาเทศ อ เป็น อุ). ตสุมา โสจามหิ ภุส^๔ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเศร้าโศกยิ่งนัก

อดิสย (อติ+สิ สเย+ณ) มาก, ยิง, เกิน. อติสยนิ อติสโย, อติกุกมิตวา วา สยนิ ปวตุนนิ อติสโย ความยิง หรือความล่วงเลยไป ชื่อว่าอดิสยะ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). อติโก อติสโย อติเรกโตโร สกุโก พุรุมมา จ^๕ ทำวสักกะและพรหมมีความเป็นใหญ่ ยิ่งกว่า

ทพห (ทท ธารณ+อ) ยิง, มั่นคง, แข็งแรง. ททติ สพพุนติ ทพห สิ่งที่คงสรรพสิ่งไว้ ชื่อว่า

๑ วิ.มหา. ๔/๒๐/๒๖

๒ มช.อญ. ๘/๒/๓

๓ มช.มูล. ๑๒/๕๕๐/๕๙๐

๔ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๔/๑๘๕

๕ วิสุทฺธิ.ฎี. ๖๑/๒/๑๑

ทัฬหะ (ลง หุ อาคมหน้า หุ). ทหนฺโต ลาตีติ วา ทฬหฺ หรือสิ่งที่ทรงเอาไว้ ชื่อว่าทัฬหะ (ทหสทฺหฺอุปท+ลา อาทาเน+อ, ลป อา ที่ ลา, อาเทศ ลฺ เป็น หุ, กลับ หุฬ เป็น หุห, ลปสรรหน้า). พลวฺ พนฺธํ ทฬหฺ พนฺธํ ธิวฺ พนฺธํ^๑ เป็นเครื่องผูกที่แข็งแรงมั่นคงถาวร

ติพฺพ (ตร อติกฺกมเน+อ) ยิง, แร้ง, กล้า, คม. **ตรติ อติกฺกมตีติ ติพฺพํ** สิ่งทีล้าหน้าไป ชื่อว่า ติพพะ (อาเทศ ร เป็น ว, ซ้อน ว, อาเทศ วฺ เป็น พุพ, อ เป็น อิ). **ติพฺโพ พยาปาโท ติพฺโพ มโนปโทโส ติพฺพํ วจจิตฺตํ^๒** พยาบาท คิดร้าย คิดจะฆ่าอย่างแรงกล้า

เอกนฺต (อิ คติมุหิ+ก+อนฺต) ยิง, แร้ง, แน่นอน, ส่วนเดียว. **เอติ คจฺจตีติ เอโก, โส เอว เอกนฺตํ, เอกํ ตรติ อติกฺกมตีติ วา เอกนฺตํ** สิ่งทีไปได้ ชื่อว่าเอกะ, สิ่งทีไปนั้นแหละ ชื่อว่าเอกัณตะ (อนฺตปัจจยฺในสกัถตะ ไม้มีความหมาย), หรือสิ่งที่ล้าหน้าไปอย่างเดียว ชื่อว่าเอกัณตะ (วฺุทธิ อิ เป็น เอ, ลปสรรหน้า). **จตุตาโรเม จุนฺท สุขลฺลิกานฺโยคา เอกนฺตํ นิพฺพิทาย ... นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติ^๓** จุนทะ การประกอบตนให้เื่องอยู่ในความสุข ๔ อย่างเหล่านี้ ... เป็นไปเพื่อความเป็อหน่าย เพ็อนิพพานอย่างแน่นอน

อติมตฺต (อติ+มตฺต) ยิง, แร้ง, เกินประมาณ, เกินพอดี. **มตฺตโต อติกฺกนฺตํ อติมตฺตํ** ยิ่งกว่าประมาณ ชื่อว่าอติมัตตะ. **อิทานิ ยเสน อติมตฺโต ภวิสฺสติ^๔** บัดนี้เขาเป็นผู้ยิงด้วยยศ

พาฬุห (พหุสทฺหฺอุปท+ลา อาทาเน+อ) ยิง, แร้ง, มากมาย, หนัก. **พฬุ ลาตีติ พาฬุหํ** สิ่งทีถือเอาให้มาก ชื่อว่าพาฬหะ (ลป อุ, ทีฆะ อ เป็น อา, กลับ หุฬ เป็น ลุห, อาเทศ ลฺ เป็น หุ, ลปสรรหน้า). **พาฬุหํ โรคาตงฺกํ มุสฺติ^๕** ป่วยเป็นโรคเรื้อรังอย่างหนัก

ศัพท์ทีแปลว่ายิงมีอีกมาก เช่น **อติเวล, อจฺจตุถ, นิพฺภร, นิตนฺต, คาฬุห**

ชิปฺปศฺพทฺในคาถาที ๔๐ ถึง **พาฬุหศฺพทฺ**ในคาถานี้ ยกเว้น **อติสยศฺพทฺ** ปรกติจัดเป็น นปฺงฺสกลิงค์ เช่น **ชิปฺปิ ภฺภูชฺติ กิณเรว, สดตํ ชุโหติ** บุชชอยู่เื่องๆ, **สดตํ รมณฺโณ** นำ รึนรมย์อยู่เื่องนิตยฺ เป็นต้น. **อติสยศฺพทฺ**เป็นปฺงฺลิงค์ เช่น **อสุส คุณฺสฺสาติสโย** คุณนั้นมึมากยิง, **อสุส ทพฺพฺสฺสาติสโย** ลิงของนั้นมึมากยิง. ถ้า **ชิปฺปศฺพทฺ**เป็นต้น ขยายทัฬหวัตถุ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น **ชิปฺปา ชรา** แก่เร็ว, **ชิปฺโป มจฺจุ** ตายเร็ว, **ชิปฺปิ คมนํ** ไปเร็ว. **สนฺตดา ตณฺหา** ความอยากเื่องๆ, **สนฺตตํ** ทุกข์ เป็นทุกข์เื่องๆ, **สนฺตโต** อากาโส มีอากาศเสมอ. **อติมตฺตา** กุริยา ทำเกินไป, **อติมตฺโต** นโร คนเกินพอดี, **อติมตฺตํ** ปทํ บทเกิน

[๔๒] **อวิคฺคโห ตฺว กามิ จ มโนภู มทโน ภเว**
อนฺตโก วสวตฺตี จ ปาปิมา จ ปชาปตี.

๑ มข.มข. ๑๓/๑๗๘/๑๘๓

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๔๖/๗๙

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๑๕/๑๔๔

๔ ชา.อฎ. ๔๓/๓๑๒

๕ อัง.ปญจก. ๒๒/๒๑๑/๒๘๐

[๔๓] ปมตตพณฺฐุ กณฺโห จ มาโร นมุจฺจิ ตสฺส ตุ
ตณฺหารตฺรคา อีตฺถ หตฺถี ตุ คิริเมขโล.

มาร ๑๒ ศัพท์

อวิคคห (น+วิคคห) มาร, กิเลสมาร. นตฺถิ วิคคโห สรีริ เอตฺตสชาติ อวิคคโห กิเลสมาร
ไม่มีสรีระ จึงชื่อว่าอวิคคหะ (อาเทศ น เป็น อ)

กาม (กมุ อิจฺฉาย+ณ) มาร, กิเลสมาร. กามยติ รติจฺฉํ อูปฺปาทยตฺติ กาโม กิเลสมารที่
ทำความยินดีในกามให้เกิดขึ้น ชื่อว่ากามะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

มโนญฺ (มนสทฺทูปฺปท+ญฺ สุตฺตาย+กฺวิ) มาร, กิเลสมาร. ลิงฺคารูเปณ ปาณินํ มนสิ ภวตฺติ
มโนญฺ กิเลสมารที่แฝงอยู่ในจิตของสัตว์ด้วยรูปแห่งความใคร่ ชื่อว่ามโนญฺ (ในบทสมาส ท่านอาเทศ
สระที่สุดของมโนคณาทีคณศัพท์เป็น โอ)

มทน (มท มทเน+ยฺ) มาร, กิเลสมาร. ปญฺจกามคฺคฺเณสุ มทยตฺติ มทโน มารที่มัวเมาอยู่ใน
กามคุณ ๕ ชื่อว่ามทนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

อนตฺก (อนตสทฺทูปฺปท+กร กรเน+กฺวิ) มาร, พญามาร. โลกานํ อนตํ วินาสํ กรโสติ
อนตโก มารผู้ทำความพินาศแก่ชาวโลก ชื่อว่าอันตกะ (ลป รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย). อนตโก
กฺรุเต วสํ^๑ พญามารคือความตาย ทำบุคคลไว้ในอำนาจ

วสวตฺตี (วสสทฺทูปฺปท+วตฺต ปวตฺตเน+อ+อี) พญามาร, วสวัตตีมาร. วเส วตฺเตติ สีเลนาติ
วสวตฺตี พญามารผู้มีปรกติควบคุมสัตว์ไว้ในอำนาจ ชื่อว่าวสวัตตี (ลปสระหน้า). วสวตฺตี อิตฺสโร^๒
พญามารผู้เป็นใหญ่

ปาปิมนฺตุ (ปาป+อิมฺนฺตุ) มาร, พญามาร. ปาปิ อิจฺฉติ กรโสติ เตน ยุตฺโตติ วา ปาปิมา
พญามารผู้ชอบทำบาป หรือผู้มีบาป ชื่อว่าปาปิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา, ลปสระ
หน้า). อถ โข มาโร ปาปิมา เยน ภควา เตนฺอุปฺสงฺกมิ^๓ ครั้งนั้นพญามารใจบาป เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ปชาปติ (ปชา+ปติ) มาร, พญามาร, ปชาบดีมาร. สตฺตสฺงฺขาตฺตาย ปชาย อธิปติภาเวน อิตฺ
ปชาปติ^๔ ในที่นี้ มารชื่อว่าปชาปติ เพราะเป็นใหญ่ในหมู่มสัตว์. มาโร ปชาปตฺติ เวกิตฺโพ^๕
พึงทราบวา มารชื่อว่าปชาบดี

ปมตตพณฺฐุ (ปมตต+พณฺฐุ) มาร, พญามาร. เย กุสฺลธมฺเมสุ ปมตฺตา, เตสเมว พณฺฐุ
ปมตตพณฺฐุ พญามารเป็นพวกพ้องของผู้ประมาทในกุศลธรรม ชื่อว่าปมตตพณฺฐุ. ปมตตพณฺฐุ

๑ ชุ.ขุททก. ๒๕/๑๔/๒๑

๒ มช.มุจ. ๑๒/๕๕๓/๕๙๑

๓ วิ.มหา. ๔/๓๒/๔๐

๔ มช.อญ. ๗/๓/๓๖

๕ มช.อญ. ๗/๓/๓๖

ปาปิมา น ตฺวํ ชานาสิ ตํ ปทํ^๑ ณะพะญามารโใจบาป เจ้าไม่รู้จักทางนั้นหรือ

กณฺห (กณฺห+ณ) มาร, พญามาร. กณฺหธมฺมุตฺตตาย กณฺโห เพราะพญามารเป็นผู้ประกอบ ด้วยอกุศลธรรม จึงชื่อว่ากัณหา (ลบ ณฺ และสระหน้า). ส เว กณฺโห สุขมฺปติ^๒ ข้าแต่ท่าน ท้าวสักกะ พญามารตนนั้นแล

มาร (มรฺ มรณฺ+ณ) มาร, พญามาร. กุสฺลธมฺเม มาเรตีติ มาโร ผู้ฆ่ากุศลธรรม ชื่อว่ามาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). มาโร ปาปิมา ชานาติ^๓ พญามารโใจบาปย่อไม่รู้

นมุจฺจิ (น+มุจ มุจฺจนฺ+อิ) มาร, พญามาร. อกุสฺลธมฺเม น มุจฺจตีติ นมุจฺจิ พญามารผู้ไม่ ปลดเปลื้องอกุศลธรรม ชื่อว่านมุจฺจิ. นมุจฺจิติ มารํ อาลปติ^๔ ท่านเรียกพญามารว่า “นมุจฺจิ”

ศัพท์ทั้ง ๔ คือ อวิคฺคห กาม มโนญฺ มทาน เป็นกิเลสมาร, อีก ๘ ศัพท์ที่เหลือ คือ อนฺตก ถึง นมุจฺจิ เป็นเทวปุตฺตมารหรือพญามาร

ศัพท์ที่แปลว่ามารมีอีกมาก เช่น มินฺเกตฺน, กนฺทปฺป, ทปฺปก, อนนฺจ, ปญฺจสร, สมฺพราริ, มนฺลิช, กุสฺเมสุ, อนนฺถช, ปุพฺผนฺวา, รติปฺติ, มกรฺทุช

ธิดาของพญามาร ๓ นาง

ตณฺหา (ตสฺ ปิปาสาญฺ+ณฺหา) นางตณฺหา. โย ตํ ปสฺสตี, ตํ ตลิตํ กโรตีติ ตณฺหา ธิดา ของพญามารทำให้ผู้พบเห็นเกิดความหื่นกระหาย ชื่อว่าตณฺหา (ลบ สฺ ที่สุด)

อรวตี (น+รมุ รมฺเน+ติ) นางอรวตี. ปเรสํ กุสฺลธมฺเมสุ อรวตี กโรตีติ อรวตี ธิดาของพญามาร ผู้ทำคนอื่นไม่ให้ยินดีในกุศลธรรม ชื่อว่าอรวตี (อาเทศ น เป็น อ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

รคา (รณฺชฺ ราคเ+อ+อา) นางรคา. รณฺชนฺติ เอตฺถาติ รคา ธิดาของพญามารผู้เป็นที่ตั้งแห่ง ความใคร่ ชื่อว่ารคา (ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ลบสระหน้า). ตสฺมี จ สมเย ตณฺหา อรวตี รคา จาติ ติสฺโส มารธิตโร^๕ สมัยนั้น ธิดาของพญามารทั้ง ๓ นาง คือ นางตณฺหา นางอรวตี และนางรคา

ข้างของพญามาร

คิริเมฆล (คิริ+เมฆลา+ณ) ข้างคิริเมฆละ, ข้างของพญามาร. สรรีรฺมหนฺตภาเวน คิริสฺทิสฺตฺตา คิริ วิยาติ คิริ, มาเรน มมายนฺวเสน “อโย เม หตฺถิ เมฆโล นาม โหตุ”ติ กตฺนามตฺตา เมฆลา วิยาติ เมฆโลติ สมฺกิตฺนามทฺวเณ เอกเมว หตฺถิ วทตี, ยถา “วชิราสนิ สีสฺตฺตฺน”นฺติ ท่านเรียกข้างเชือกเดียวโดยสมมุติชื่อ ๒ ชื่อรวมกัน คือ ชื่อว่าคิริ เพราะเป็นข้างที่มี

๑ ส.สคฺาถ. ๑๕/๕๒๔/๑๘๘

๒ ชุ.เถร. ๒๖/๒๖๗/๑๙๐

๓ วิ.มหา. ๔/๓๕/๔๓

๔ ต.อญฺ. ๑๑/๑๑๑/๑๒๑

๕ ชุ.อญฺ. ๔๙/๑๐๐

ร่างกายสูงใหญ่ดุจขุนเขา และชื่อว่าเมฆละ เพราะเหมือนไหล่เขา (ลป ญ และสระหน้า) ดังนั้น พญา
 มารจึงตั้งชื่อให้ด้วยความภาคภูมิใจว่า “ข้างของเราเชือกนี้ต้องมีชื่อว่าเมฆละ” เหมือนกับบพว่า วชิรา
 สนิ (วชิร+อสนิ) และสีตุนหะ (สีต+อุณฺห). มารโ พาทุสหลุส มาเปิดวา ทิชชตมโยชนสตัก
 คิริเมฆลนนาม หตฺถิ อารุห^๑ มารเนรมิตแขนให้มีหนึ่งพันแล้ว ขึ้นขี่ข้างคิริเมฆละตัวสูงใหญ่
 ๑๕๐ โยชน์

[๔๔] ยมราชา จ เวสาลี ยโมสส นยนาวุธ
 เวปจิตติ บุโลโม จ กิมฺปรีโส จ กิณฺโอร.

พญายม, ยมราชา ๓ ศัพท์

ยมราชา (ยมสทฺหุปปท+ราช ทิตฺตย+อ) พญายม, ยมราชา. ปชาลยฺมโนโต ยมา, มจฺจุปปกฺตโย
 อสฺส กิงฺการา, เตสฺ ราชเตติ ยมราชา มัจจุราชชื่อว่ายมะ เพราะเป็นผู้กำหนดชีวิตสัตว์
 หมายถึงมัจจุราชเป็นต้นผู้คอยรับใช้พญายมนั้น, พญายมผู้รุ่งเรืองในหมู่มัจจุราช ชื่อว่ายมราชา.
 ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชา^๒ เจ้าแห่งเวมานิกเปรต ชื่อว่ายมราชา

เวสาลี (วิสย+ณิ) พญายม, ยมราชา. เตธาดุเกสุปี อาณาปวตฺตคตฺตา มหนฺโต วิสโย เอตฺตสฺ
 วิสยิ, โส เอว เวสาลี พญายมผู้เป็นใหญ่ เพราะแผ่อำนาจไปใน ๓ โลกธาตุ ชื่อว่าวิสยิ,
 วิสยินั้นแหละ ชื่อว่าเวสาลี (ลป ญ อนุพันธ์, วุทธิ อี เป็น เอ, ที่ชะ อ เป็น อา). ทุกุชชนกตฺตา
 วิสทิสฺฐจฺานํ คจฺฉนฺตฺติ เวสา, เนรยิกา, เตสํ อธิปติภาเวน อยติ ปวตฺตตฺติ เวสาลี ผู้ไปสู่
 สถานที่อันแตกต่างกัน เพราะเกิดในภูมิที่ทุกข์ลำบาก จึงชื่อว่าเวสะ ได้แก่ สัตว์นรก (วิสทิส+ณ, ลป
 ทิส และ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ), พญายมผู้ปกครองสัตว์นรก ชื่อว่าเวสาลี (เวสทฺหุปปท+อ คติมฺหิ+อ,
 วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลปสระหน้า)

ยม (ยมฺ ลยฺมเน+อ) พญายม, ยมราชา. ยมานํ ราชาย โยโม เจ้าแห่งความตาย ชื่อว่ายมะ. โยโม
 ราชา เอวมาห^๓ พญายมกล่าวอย่างนี้

ศัพท์ที่แปลว่าพญายมมีอีกมาก เช่น ธมฺมราชา, กตฺนุต, สมวตฺตี, กาล, ทณฺฑร, อนุตก

อาวุธของพญายม

นยน (นี ปาปุณฺเน+ยฺ) อาวุธของพญายม, นัยนาวุธ. อตฺตโน นิสฺสิติ ปุคฺคํ เนตฺติ นยนํ
 นัยนํดํานํทางบุคคลผู้อาศัยตนไป ชื่อว่านยนะ. อสฺส ยมสฺส อาวุธํ นยนเมว พญายมนั้น
 มีนัยนํดาเป็นอาวุธ. เตน กิร โภธจิตฺเตน โอลิเกตฺมตฺเตน สตฺตานํ สรีรานิ อาตเป
 ขิตฺตมตฺปิณฺฑานิ วิย วิสิยนฺติ ทราบว่า ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เพียงพญายมมองด้วยความโกรธ

๑ มช.อญ. ๘/๒๘๔/๔๑

๒ มช.อญ. ๑๔/๕๐๖/๓๓๕

๓ มช.อุปริ. ๑๔/๕๐๗/๓๓๕

ย่อมละลายไปชั่วพริบตา ดุจหยดเนยใสลงบนเตาไฟที่ร้อนระอุ

ท้าวเวปจิตติ, บิดาของนางสุชาดา ๒ ศัพท์

เวปจิตติ (เวป+จิตต+อิ) เวปจิตติอสูร, บิดาของนางสุชาดา. **ยทุธาทิสู เวปิตัง กมุปิตัง จิตตเมตสุชาติ เวปจิตติ** อสูรผู้มีจิตคิดแต่เรื่องทำสงครามเป็นต้น ชื่อว่าเวปจิตติ. **อสุรา ทานเวฆสา เวปจิตติ สัจจิตติ จ^๑** พวกเวฆสอสูร เวปจิตติอสูร และสัจจิตติอสูร

บุโลม (บุณณ+โลม) บุโลมอสูร, บิดาของนางสุชาดา. **บุณณัง โลมัม ยสุส โส บุโลม, ปุลา มหตี อุมากิตติ กนฺติ วา ยสุชาติ บุโลม** อสูรผู้มีขนมาก หรืออสูรผู้มีอำนาจมาก ชื่อว่า บุโลมะ (ลบ ญณ). **อัย ปน สกุกสฺส ภริยาย สุชาดาย ปิตา บุโลมอสูร**นี้เป็นบิดาของ นางสุชาดาชายาของท้าวสักกะ

กินนร, คนหน้าม้า ๒ ศัพท์

กิมฺปฺริส, กิฺปฺริส (กี+ปฺริส) กินนร, คนหน้าม้า. **อสุสมุขนรสรีรตาย กุจฺฉิตฺ ปฺริโส กิณฺจि วา ปฺริโส ปฺริสสทิสฺสตี วา กิมฺปฺริโส** คนที่น่าเกลียด เพราะมีหัวเหมือนม้าตัวเหมือนคน หรือคนประหลาด หรือผู้คล้ายกับคน ชื่อว่ากิมฺปฺริส (อาเทศนิกหิตเป็นวัคคันตะ มุ บ้าง). **โย กิมฺปฺริสฺ อวธิ^๒** ผู้ใดฆ่ากินนรเสียแล้ว

กินนร (กี+นร) กินนร, คนหน้าม้า. **อสุสมุขนรสรีรตาย กุจฺฉิตฺ ปฺริโส กิณฺจि วา ปฺริโส ปฺริสสทิสฺสตี วา กิมฺปฺริโส** คนที่น่าเกลียด เพราะมีหัวเหมือนม้าตัวเหมือนคน หรือคนประหลาด หรือผู้คล้ายกับคน ชื่อว่ากิมฺปฺริส (อาเทศนิกหิตเป็นวัคคันตะ มุ บ้าง). **อโหสิ กิณฺนโร ตทา^๓** ครั้งนั้น เราเป็นกินนร

กินนรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตฺรฺงควทฺน, อสุสมุข**

[๔๕]	อนฺตฺลิกฺขํ ขมาทิจฺจ-
เวหาโส จานิรบโถ	ปโถพฺภํ คคนมฺพริ
อากาศฺส นิตฺถิยํ นภํ.
[๔๖]	เทโว เวหายโส ตารา-	ปโถ สุรบโถ อฆํ.

ท้องฟ้า ๑๕ ศัพท์

อนฺตฺลิกฺข (อนฺตรสทฺทฺหฺปท+อิกฺข ทสฺสนงฺเกสฺ+อ) ท้องฟ้า. **เดสฺสิ เดสฺสิ วตฺถุณฺณํ อนฺตรํ นานตฺถํ อิกฺขเต โลเก เอตฺถ อนฺเนาติ วา อนฺตฺลิกฺขํ** ท้องฟ้าเป็นพื้นที่หรือเป็นเครื่องช่วยให้ชาวโลกมองเห็นประโยชน์ต่างๆ ของวัตถุต่างๆ จึงชื่อว่าอันตฺลิกฺขะ. **อิกฺขณํ วา ทสฺสนํ อิกฺขํ, ตสฺส อนฺตรํ การณํ อนฺตฺลิกฺขํ** การดูหรือการมองเห็น ชื่อว่าอิกฺขะ, เหตุแห่งการมองเห็นนั้น ชื่อว่าอันตฺลิกฺขะ

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๔/๒๙๓

๒ ขุ.ชา. ๒๓/๑๘๘๖/๓๖๘

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๓๕/๒๓๘

(อาเทศ ร เป็น ล, ลบสระหน้า). **อด โข** ภายหลังมา **จฺหปนฺนโลก เวหาส์ อพฺพคฺคนฺตฺวา** อากาเส อนฺตฺลิกฺเข **จํกมฺติปิ**^๑ เวลานั้น ท่านจฺหปนฺนถกเหาะขึ้นกลางเวหา เติ่นจกรมอยู่บนท้องฟ้า

ข (ชน ชนณ+กฺวิ) **ท้องฟ้า. ขนฺติ พฺยวธานฺนฺติ** **ขิ** **ท้องฟ้าที่ปราศจากสิ่งกีดขวาง** ซึ่งว่าชะ หมายถึงถึงท้องฟ้าโปร่ง ว่างเปล่า ไม่มีสิ่งใดกีดขวางอยู่ (ลบ นฺ และ กฺวิ). **ขัสฺทฺโท ปน ตฺจฺเจ, ตฺจฺฉิ** **ทิ** **อากาศ** “**ข**”**นฺติ วุจฺจติ**^๒ **ขัศฺพท**ที่ใช้ในอรรถว่าว่างเปล่า ฉะนั้น **ท้องฟ้าที่โปร่งใส**เรียกว่า “**ข**”

อาทิจฺจปถ (อาทิจฺจ+ปถ) **ท้องฟ้า. อาทิจฺจสฺส ปโล มคฺโค** **อาทิจฺจปโล** **ท้องฟ้าเป็นทางโคจร** ของดวงอาทิตย์ จึงชื่อว่า**อาทิจฺจปถะ**. **หฺสธา** **อาทิจฺจปถะ** **ยฺนฺติ**^๓ **ฝูงหงส์บินอยู่บนท้องฟ้า**

อพฺภ (น+ภฺ ๓ตฺตฺยาํ+อ) **ท้องฟ้า. น ภวตฺติ** **อพฺภํ** **ท้องฟ้าที่ว่างเปล่า** ซึ่งว่า**อัมภะ** (อาเทศ น เป็น อ, ชอน พ, ลบสระหน้า)

คคน (คฺมฺ คตฺติมฺหิ+ยฺ) **ท้องฟ้า. คจฺจนฺตฺยเนน เทวาทิ** **คคนิ** **ท้องฟ้าเป็นทางไปของเทวดา** ซึ่งว่าคคนะ (ลบ ม, ค เทวภาว, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **วิชฺชฺว** **คคนะ** **ยถา**^๔ **เปรียบเหมือนสายฟ้าบนท้องฟ้า**

อมฺพร (อมฺพ สทฺเท+อร) **ท้องฟ้า. อมฺพเต สทฺทหายเต** **อดฺรฺราติ** **อมฺพรํ** **ท้องฟ้าเป็นที่ร้อง** คำรามของเมฆ ซึ่งว่า**อัมพระ**. **หฺสฺรฺชาว** **อมฺพเร**^๕ **ดูพญาหงส์บินขึ้นสู่ท้องฟ้า**

เวหาส (วิ+หย คตฺติมฺหิ+ณ) **ท้องฟ้า. วิเสเสน หยติ** **คจฺจติ** **สพฺพตฺรฺราติ** **เวหาโส** **ท้องฟ้า** ที่แผ่ไปทั่วทุกที่ ซึ่งว่า**เวหาสะ** (อาเทศ อิ เป็น เอ, ยฺ เป็น ส, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิคฺโต** **วา** **หาโส** **จิตฺตสฺส** **เอตฺถารมฺมณาลาภโถติ** **เวหาโส** **หรือท้องฟ้าที่ปราศจากสิ่งอัน** **นำยินดี** เพราะจิตไม่ได้อารมณ์อย่างใดบนท้องฟ้านี้ ซึ่งว่า**เวหาสะ** (วิ+หาส+ณ, ลบ ณ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อด โข** **อุปฺปลวณฺณา** **ภิกฺขุณี ...** **เวหาส์** **อพฺพคฺคนฺตฺวา** **เวสุวเน** **ปจฺจฺจฺจฺจาสิ**^๖ **ครั้งนั้น** **นางอุบลวณฺณภิกฺษุณี ...** **เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าแล้วลงไปปรากฏตัวที่เวสุวัน**

อนิรปถ (อนิล+ปถ) **ท้องฟ้า. อนิลสฺส** **วาทสฺส** **ปโล** **อนิลปโล** **ท้องฟ้าที่เป็นทางของลม** ซึ่งว่า**อนิรปถะ** (อาเทศ ล เป็น ร)

อากาศ (อา+กาส ทิตฺติยํ+อ) **ท้องฟ้า. อากฺุสํ** **กาสนฺเต** **ทฺิปปนฺเต** **ปทตฺถา** **เอเตนาคิ** **อากาโส,** **น** **กสฺสติ** **น** **วิเลชฺยตฺติ** **วา** **อากาโส** **ท้องฟ้าเป็นเครื่องส่องข้อความให้** **ชัดเจน** **หรือท้องฟ้าที่ขีดเขียนไม่ได้** ซึ่งว่า**อากาศะ**. **อากาศคัศฺพท**เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **อากาเส** **อนฺตฺลิกฺเข** **จํกมฺติปิ**^๗ **เติ่นจกรมอยู่บนท้องฟ้า**

นภ (น+ภฺ ๓ตฺตฺยาํ+อ) **ท้องฟ้า. น ภวติ** **เอตฺถ** **ภิกฺขุณี** **วตฺถุติ** **นภํ,** **นตฺถิ** **ภฺมิ** **เอตฺถาติ** **วา**

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๕/๒๗๕ ๒ ขุ.อญ. ๔๗/๖๐/๖๐ ๓ ขุ.ขุททก. ๒๕/๒๓/๓๘
 ๔ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๓๙๕/๕๐๗ ๕ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๒๑/๙๑ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖/๒๙
 ๗ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๕/๒๗๕

นภํ ท้องฟ้าไม่มีวัตถุอะไรเลย หรือเป็นที่ไม่มีภูมิ ชื่อว่านภะ (ลบสระหน้า). น ภายนฺติ ปกฺขิโน
อนเนน เอตฺถาติ วา นภํ หรือสถานที่ซึ่งผุ่จนกไม่กลัว ชื่อว่านภะ (น+ภี ภเย+อ, ลบสระหน้า).
จบุโท ยถา วิตฺวลาหเก นภะ^๑ เหมือนดวงจันทร์บนท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก

เทว (ทิวฺ กิสาຍ+ณ) ท้องฟ้า. ทิพฺพนฺติ เอตฺถาติ เทโว สถานที่เล่นของเทวดา ชื่อว่าเทวะ (ลบ ณ,
วฺทฺธิ อี เป็น เอ). วิคตฺวลาหเก เทเว อาทิจฺโจ^๒ ดวงอาทิตย์ในท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก

เวหายส (วิ+หิ คติมุหิ+อส) ท้องฟ้า. วินโน ปกฺขิโน หยฺนฺติ คจฺจนฺติ เอตฺถาติ เวหายสํ
ท้องฟ้าอันเป็นสถานที่ซึ่งนกบินขึ้นไป ชื่อว่าเวหายสะ (อาเทศ อี ที่ วิ เป็น เอ, วฺทฺธิ อี ที่ หิ ธาตุ
เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). เวหายสํ อคฺมา ภูริปญฺโญ^๓ ฤๅษีผู้มีปัญญามาก
เหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้า

ดารารปถ (ดารา+ปถ) ท้องฟ้า. ดารา วุจฺจนฺติ นกฺขตฺตาทโย, เตสํ ปโถ ดารารปโถ หมู่ดาว
เป็นต้น ท่านเรียกว่า “ดารา”, ทางโคจรของหมู่ดาว ชื่อว่าดารารปถะ

สุรปถ (สุร+ปถ) ท้องฟ้า. สุรานํ เทวานํ ปโถ สุรปโถ ทางสัญจรของเทวดา ชื่อว่าสุรปถะ.
สุรปถेन คนฺตฺวา^๔ เหาะไปทางท้องฟ้า

อฆ (น+हन หีสาย+อ) ท้องฟ้า. น หญฺญเตติ อฆํ ท้องฟ้าที่ไม่ถูกคุกคาม ชื่อว่าอฆะ (อาเทศ
हन เป็น ฆ, น เป็น อ). อฆे เวหายสสญฺจิตา^๕ ยืนอยู่บนท้องฟ้า

ท้องฟ้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น อนนฺต, วิสญฺปท

[๔๗] เมโฆ วลาหโก เทโว ปชฺชุนโนมฺพุโร ฆโน
ธารารโโร จ ชีมุโต วาริวาโห ตถามฺพุโท.

[๔๘] อพภํ ตีสฺวถ วสฺสํ จ วสฺสนํ วุฏฺฐิ นาริยํ
สเตรตาทฺกฺขตา วิชฺชฺ วิชฺชฺตา จาจิรปฺปภา.

เมฆ ๑๑ ศัพท์

เมฆ (มิหฺ เสจเน+ณ) เมฆ, เมฆฝน. เมหฺติ ฆรฺติ เสจตีติ เมโฆ เมฆที่หลังน้ำฝนลง ชื่อว่า
เมฆะ (อาเทศ ห เป็น ฆ, ลบ ณ, วฺทฺธิ อี เป็น เอ). มหา จ เมโฆ อฺคุคฺโต โหติ^๖
เมฆใหญ่กำลังตั้งขึ้น

วลาหก (วาริสทฺทฺอุปฺปท+วห ปาปणे+ณฺว) เมฆ, เมฆฝน. วาริ วหตีติ วลาหโก เมฆที่นำพา
น้ำมา ชื่อว่าวลาหกะ (อาเทศ วาริ เป็น ว, ว ของ วห เป็น ล, วฺทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น

๑ ส.สคฺาณ. ๑๕/๗๕๙/๒๘๘

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๗๘/๒๑๑

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๔๕/๔๑๑

๔ ขุ.อญฺ. ๕๑/๘๒๖/๓๕๑

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๖๑๓/๓๒๕

๖ วิ.มหา. ๔/๒๔๔/๓๕๕

อก). โส ภิกขเว วลาหโก **คชชิตโต** โน **วสุสิตโต**^๑ ภิกษุทั้งหลาย เมฆนั้นร้องแต่ฝนไม่ตก

เทว (ทิว กิฬาย+ณ) เมฆ, เมฆฝน. **ทิพพุนติ** **วูฑฺฒิ** **วิรูฬฺหิ** **คจฺจนติ** **โลกา** **อนเนนาติ**
เทโว เมฆเป็นเครื่องช่วยให้ชาวโลกถึงความเจริญงอกงาม ชื่อว่าเทวะ (ลบ ณ, วูฑฺฒิ อิ เป็น เอ).
เทโว จ **โลกํ** **โลกํ** **มุสสายติ**^๒ ฝนตกพรำๆ

ปชฺชุนฺโน (ปชา+อนฺน) เมฆ, เมฆฝน. **ปชานํ** **โลกานํ** **อนนํ** **โกชนํ** **ภวติ** **เอเตนาคิ** **ปชฺชุนฺโน**
 เมฆที่ให้โภชนาหารเกิดมีแก่ชาวโลก ชื่อว่าปชฺชุนนะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ช, ลบสระหน้า).
ปชฺชุนฺโน **วिय** **วสุสิตฺถ**^๓ เหมือนฝนตก

อมฺพฺอร (อมฺพ+ธฺร ธฺรเณ+อ) เมฆ, เมฆฝน. **อมฺพํ** **อุทกํ** **ธฺาเรตีติ** **อมฺพฺอร** เมฆที่อุ้มน้ำไว้
 ชื่อว่าอัมพฺรชะ

ฆน (หน หีสาย+อ) เมฆ, เมฆฝน. **โลกานํ** **สนฺดาปํ** **หนตฺตีติ** **ฆโน** เมฆฝนที่บดบังความร้อนของ
 ชาวโลก ชื่อว่าฆนะ (อาเทศ ห เป็น ฆ). **อพฺภฆนาติ** **อพฺภฆงฺฆาตา** **ฆนา** คำว่า “อพฺภฆนา”
 คือก่อนเมฆ

ธฺาราร (ธฺาราสทฺหุปฺปท+ธฺร ธฺรเณ+อ) เมฆ, เมฆฝน. **ชลธฺารํ** **ธฺาเรตีติ** **ธฺาราร** **โร** เมฆที่ทรง
 สายน้ำไว้ ชื่อว่าธฺารารชะ

ชฺมิวด (ชฺวิน+มฺุต) เมฆ, เมฆฝน. **ชฺวินํ** **ชลํ** **มฺุตํ** **พฺนฺธมนเนนติ** **ชฺมิวด** เมฆที่รวมน้ำฝนเป็น
 กลุ่มก้อน ชื่อว่าชฺมิวดชะ (ลบ วน). **โลกานํ** **วา** **ชฺวีตํ** **มฺุนาติ** **พฺนฺธตฺตีติ** **ชฺมิวด** เมฆที่เกี่ยวข้อง
 กับการยังชีพของชาวโลก ชื่อว่าชฺมิวดชะ (ชฺวีตสทฺหุปฺปท+มฺุ พฺนฺธเน+ต, ลบ วิต หรืออาเทศ ชฺวีต
 เป็น ชี, ทีฆะ อุ เป็น อู)

วาริวาห (วาริสทฺหุปฺปท+วห ปาปเน+ณ) เมฆ, เมฆฝน. **วาริ** **วหตฺตีติ** **วาริวาโห** เมฆที่นำฝนมา
 ชื่อว่า วาริวาหชะ (ลบ ณ, วูฑฺฒิ อ เป็น อา)

อมฺพฺท (อมฺพ+ทฺา ทฺาเน+อ) เมฆ, เมฆฝน. **อมฺพํ** **ทฺาทิตฺตี** **อมฺพฺโท** เมฆที่ให้หยดน้ำฝน
 ชื่อว่าอัมพฺทชะ (ลบสระหน้า)

อพฺภ (อาปสทฺหุปฺปท+ภร ภรเณ+กฺวิ) เมฆ, เมฆฝน. **อาปํ** **ภรตฺตีติ** **อพฺภํ** เมฆที่อุ้มน้ำไว้ ชื่อว่า
 อัมภชะ (ลบ อ ที่ ป, อาเทศ ปุ เป็น พุ, ลบ ร ที่สุดธาตุ และ กฺวิ, รัสสะ อา เป็น อ). **อพฺภํ**
ภิกขเว **จฺนฺทิมสุรียานํ** **อุปกฺกิลเโส**^๔ ภิกษุทั้งหลาย ก่อนเมฆที่บดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

ฝน, ฤดูฝน ๓ ศัพท์

วสุส (วสุส เสงฺเน+อ) ฝน, ฤดูฝน. **วสุสฺสติ** **ลิจฺจตฺตีติ** **วสุสํ** ฝนที่หลังรดลง ชื่อว่าวัสสะ. **วสุสํ**
วสนฺติ^๕ อยู่ตลอดฤดูฝน

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๐๑/๑๓๕

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๕/๔๐๑

๓ ชุ.อุปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔

๔ วิ.จุลล. ๓/๖๓๔/๓๙๘

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๑๓

วสุสน (วสุส เสงเน+ยุ) ฝน. วสุสติ ลินฺจติติ วสุสนํ ฝนที่หลังรดลง ชื่อว่าวสุสนะ. (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เมโฆ** ทิ วสุสนกาเล สตปฏุลสทสุสปฏิโล อฏฺฐจิตฺวา^๑ เมฆฝนตั้งเค้าเป็นร้อย เป็นพันในฤดูฝน

วฏฺฐิ (วสุส เสงเน+อิ) ฝน. วสุสติ ลินฺจติติ วฏฺฐิ ฝนที่ตกรดลง ชื่อว่าวฏฺฐิ (อาเทศ วสุส เป็น วฏฺฐจ). ยถา อคารํ ทุจฺจนนํ วฏฺฐิ สมติ วิชฺฌติ^๒ เหมือนฝนร่ำรดบ้านที่มุงไม่ดี

สายฟ้า, ฟ้าแลบ ๕ ศัพท์

สเตรตา (สตัดสททุกูปท+อิริ กมฺปน+อ+ตา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. สตตํ อิริติ กมฺปติติ สเตรโว, โส เอว สเตรตา สายฟ้าที่สะท้อนเลื่อนลั่น ชื่อว่าสเตระ (ลป ต ที่สุดศัพท์, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลปสรรหน้า), สเตระนั้นแหละ ชื่อว่าสเตรตา (สเตร+ตา). สเตรตา วิชฺชुरิวนฺตลิกฺเข^๓ เหมือน ฟ้าแลบบนท้องฟ้า

อกฺขตา (น+ขณ+ตา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. ขณมตฺตมฺปิ น ตินฺจติติ อกฺขตา สายฟ้าที่ไม่ตั้งอยู่ แม้ชั่วขณะหนึ่ง ชื่อว่าอกฺขตา (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ก, ลป ณ)

วิชฺชุ (วิ+ชฺ ชเว+กฺวิ) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. กฺภูลํ อจิรฺภูจายิตฺตฺตา วิรูปํ หุตฺวา ชวติติ วิชฺชุ สายฟ้าที่แลบไปไม่ปรากฏรูปร่าง เพราะเป็นสายคดไปคดมาอยู่ชั่วขณะ ชื่อว่าวิชฺชุ (ซ้อน ช, ลป กฺวิ). วิชฺชुरิวนฺตปภาสเร^๔ สว่างไสวตั้งสายฟ้าแลบ

วิชฺชุตฺตา (วิ+ชฺ ชเว+ตา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. วิชฺชุตฺตติติ วิชฺชุตฺตา สายฟ้าที่แลบสว่างจ้า ชื่อว่าวิชฺชุตฺตา (ซ้อน ช). วิชฺชุตฺตา จรติ นเภ^๕ สายฟ้าแลบไปในท้องฟ้า

อจิรฺปฺภา (อจิร+ปภา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. อจิรํ ปภา เอตฺตฺสฺสาติ อจิรฺปฺภา สายฟ้า ที่แลบ สว่างไม่นาน ชื่อว่าอจิรฺปภา (ซ้อน ป). จิรฺภูจิตฺกา อจิรฺปฺภา^๖ สายฟ้าแลบอยู่หลายครั้ง

[๔๙] เมฆนาเท ตฺถ ฌนิตํ คชฺชิตํ รลิตาทิ จ
 อินฺทาวุธํ อินฺทธฺนุ วาตกฺขิตฺตมฺพุ ลิกฺโร.

เสียงฟ้าร้อง ๔ ศัพท์

เมฆนาท (เมฆ+นาท) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. เมฆานํ นาโท เมฆนาโท เสียงคำราม ของเมฆ ชื่อว่าเมฆนาทะ

ฌนิต (ฌน สทฺเท+อิ+ต) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. ฌนียเต ฌนิตํ เสียงฟ้าร้อง ชื่อว่าฌนิตะ

คชฺชิต (คชฺช สทฺเท+อิ+ต) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. คชฺชนํ คชฺชิตํ เสียงฟ้าร้อง ชื่อว่าคชฺชิตะ.

๑ ขุ.อุฎ. ๓๒/๕๑/๑๙๖

๒ ขุ.เถร. ๒๖/๒๖๔/๒๘๙

๓ ขุ.ชา. ๒๓/๒๒๙๒/๔๗๙

๔ ขุ.วิมาน. ๒๖/๖๔/๑๑๐

๕ ขุ.เถร. ๒๖/๑๘๗/๒๓๑

๖ ขุ.อุฎ. ๕๑/๕๔/๘๒

คชชิตา โน วสฺสิตา, วสฺสิตา โน คชชิตา^๑ มีเสียงฟ้าร้องแต่ฝนไม่ตก, มีฝนตกแต่ฟ้าไม่ร้อง
รสิต (รส สทฺเท+อิ+ต) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. **รสียเต รลิตฺ** เสียงฟ้าร้อง ชื่อวารลิตะ
ร้งกินน้ำ ๒ ศัพท์

อินทาวุธ (อินท+อาวุธ) ร้งกินน้ำ. **อินทสฺส ออาวุธฺ** **อินทาวุธฺ** ออาวุธของพระอินทร์ ชื่อว่า
 อินทาวุธะ (ลบ สระหน้า). **อินทาวุธฺ อิว อินทาวุธฺ** ร้งกินน้ำเป็นเหมือนอาวุธของพระอินทร์ ชื่อว่า
 อินทาวุธะ (ลบ อิว ศัพท์)

อินทธนู (อินท+ธนู) ร้งกินน้ำ. **อินทสฺส ธนู อินทธนู** คันธนูของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทธนู.
อินทธนู อิว อินทธนู ร้งกินน้ำเป็นเหมือนคันธนูของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทธนู (ลบ อิว ศัพท์).
 อากาเส **อินทธนู อิว^๒** เหมือนร้งกินน้ำบนท้องฟ้า

ละอองฝน, ฝนตกประปราย ๒ ศัพท์

วาทกฺขิตฺตมฺพฺ (วาท+ขิตฺตมฺพฺ) ละอองฝน, ฝนตกประปราย. **วาเดณ ขิตฺตมฺพฺ วาทกฺขิตฺตมฺพฺ,**
พินฺทฺ น้ำฝนที่ลมพัดกระจาย ชื่อว่าวาทกฺขิตฺตมฺพฺ ได้แก่ ละอองฝน (ซ้อน ก)

สีกร (สีตสทฺทฺอุปฺท+กร กรณ+อ, ลิจ ปคฺฆรณ+อร) ละอองฝน, ฝนตกประปราย. **สีตํ กรโรตีติ สีกรโ,**
ลิจฺจตีติ วา สีกรโ ฝนที่ทำให้ชุ่มเย็น หรือที่รดลง ชื่อว่าสีกระ (ลบ ต, อาเทศ จ เป็น ก).
วาทวเสน วา ตโต ตโต สรตีติ สีกรโ ฝนที่กระจายไปตามลม ชื่อว่าสีกระ (สร คติย+อ,
 อาเทศ อ เป็น อี, ก อากมกลางธาตุ)

[๕๐]	อาสาโร ธารา สมฺปาโต	กรกา ตฺ ฆโนปล์
	ทฺทฺทินํ เมฆจฺจนฺนาเห	ปีชานํ ตฺวปชารณํ.
[๕๑]	ติโรธานนฺตรธานา-	ปีชาน ฉาทนานิ จ
	อินฺทฺ จนฺโท จ นกฺขิตฺต-	ราชา โสโม นิสากโร.
[๕๒]	โอสธึโส หิมรฺสิ	สสงฺโก จนฺทิมมา สสี
	สีตรฺสิ นิสานาโ	อุษฺรราชา จ มา ปุเม.

ฝนตกหนัก ๓ ศัพท์

อาสาร (อา+สร คติมิหิ+ณ) ฝนตกหนัก, ห่าฝน. **เวคโต ชลธารานํ สํภูสํ ปตฺนํ อาสาโร,**
ปฺนปฺนํ สรตีติ อาสาโร การตกอย่างหนักแห่งสายฝน หรือฝนที่ตกนานๆ ชื่อว่าอาสาระ (ลบ
 ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ธารา (ธร ธารณ+ณ+อา) ฝนตกหนัก, ห่าฝน, สายธารา. **เวคั** ธาเรตตีติ ธารา ฝนที่มีความแรง ชื่อว่าธารา (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสระหน้า). **อนุดลิกษา** ธณณสุส ธารา โอบปิดควา ธณณาการั **ปุเรติ**^๑ สายธารแห่งธัญพืชตกจากท้องฟ้าจนเต็มฉาง

สมฺปาต (สั+ปต ปตเน+ณ) ฝนตกหนัก, ห่าฝน. **อโธ** ปตตีติ **สมฺปาโต** ฝนที่ตกลง ชื่อว่า สัมปาตตะ (อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ลูกเห็บ, น้ำแข็ง ๒ ศัพท์

กรก, กรกา (กร+ก+อา) ลูกเห็บ, น้ำแข็ง. **กรณ** **หตุเถณ** **คยฺหุคตฺตา** **กรกา** ลูกเห็บ ชื่อว่า กรกา เพราะเป็นเม็ดที่มีอจับได้ (ลปสระหน้า). **ชลั** **ปิณฺฑั** **กรโธตีติ** **วา** **กรโก** **กรกา** **จ** หรือ **น้ำ** ที่จับกันเป็นก้อน ชื่อว่ากรกะและกรกา (กร กรณ+ณฺว+อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลปสระหน้า)

คัมภีร์นันทดลสังคหะกล่าวว่า “**กรโ** **วสุโสปลเล** **ปาณิสฺสนฺหาปจฺจายริสฺสุ** **กรคัพฺทึ** ใช้ใน อรรถว่า ลูกเห็บ **มือ** **งวงช้าง** **ภาชี** และ **รัศมี**”

ฆโนปล (ฆน+อฺปล) ลูกเห็บ, น้ำแข็ง. **ฆนโต** **ฆนกาเล** **วา** **สณฺชาตั** **อุปลั** **สิลา** **ฆโนปลั** น้ำที่แข็งเป็นก้อน หรือก้อนที่เกิดจากน้ำฝนแข็งตัวในฤดูฝน ชื่อว่าฆโนปละ (ลปสระหน้า, วิการ อุ เป็น โอ)

วันพยับฝน, ครีမ်ฟ้าครีမ်ฝน, มีดครีမ်

ทฺทฺทิน (ทฺ+ทิน) วันพยับฝน, ครีမ်ฟ้าครีမ်ฝน, มีดครีမ်. **ทฺฏฺจ** **ทินั** **ทฺทฺทินั** วันที่มีดครีမ် ชื่อว่า ทฺทฺทินะ (ซ้อน ท). **อัย** **ทฺทฺทินสทฺโท** **เมฆจฺฉนฺนาเห** **วตฺตติ**, **อโสภณตฺโถปฺยตฺติ** **ทฺทฺทินสทฺโท** **ทฺทฺทินคัพฺทึ** ใช้ในอรรถว่า วันที่มีเมฆมีดครีမ် และสิ่งที่ไม่สวยงาม

ฝ่า, เครื่องปกปิด, ฝ่าปิด, เครื่องกัน, สิ่งกีดขวาง ๖ ศัพท์

ปิธาน (อปิ+ธา อวารณ+ยฺ) ฝ่า, เครื่องปกปิด, ฝ่าปิด, เครื่องกัน, สิ่งกีดขวาง. **อปิธฺรติ** **อาวฺโณตตีติ** **ปิธานั** เครื่องปิดกัน ชื่อว่าปิธานะ (ลป อ หน้า อปิ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลป อ). **ภาชนั** **อามสตี** **ปิธานั** **อามสตี**^๑ **จับภาชนะ** **จับฝ่าภาชนะ**

อปธารณ (อป+ธร อวารณ+ยฺ) ฝ่า, เครื่องปกปิด, ฝ่าปิด, เครื่องกัน, สิ่งกีดขวาง. **อปธฺรตีติ** **อปธารณั** เครื่องปกปิด ชื่อว่าอปธารณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

ติโรธาน (ติโรสทฺทฺอุปฺท+ธา อวารณ+ยฺ) ฝ่า, เครื่องปกปิด, ฝ่าปิด, เครื่องกัน, สิ่งกีดขวาง. **ติโร** **ธฺรติ** **ปิทฺหตีติ** **ติโรธานั** ฝ่าปิดด้านนอก ชื่อว่าติโรธานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลป อ)

อนฺตรธาน (อนฺตรสทฺทฺอุปฺท+ธา อวารณ+ยฺ) ฝ่า, เครื่องปกปิด, ฝ่าปิด, เครื่องกัน, สิ่งกีดขวาง.

อนฺตรํ ธรตีติ อนฺตรธานํ สิ่งกีดขวางในระหว่าง ชื่อว่าอันตรธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ ที่ อน)

อปีธาน (อปี+ธา อวารณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **อปีธรตีติ** อปีธานํ. **เอตถ จ อปาทีอุปลศุคา ธาตุโน อวารณตฺลโฆตกา** เครื่องปกปิด ชื่อว่าอปีธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ), ในที่นี้ธาตุที่มี อปีอุปลศุอยู่หน้าสองอรรกว่าปิดกั้น. **อนฺชานามิ ภิกฺขเว อปีธานํ**^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้มีฝาปิด

ฉาพฺท (ฉท อปวารณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **ฉาพฺทตีติ ฉาพฺทํ** ฝาที่ปิด ชื่อว่าฉาพฺทนะ (วูทอิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อุปาพาทานํ อวารณํ นีวรณํ ฉาพฺทํ พนฺธนํ**^๒ การยึดมั่น กั้น บัง ปกปิด ผูกมัด

ฝาปิดมีอีกมาก เช่น พยวธา, อนฺตรธิ

ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว ๑๔ คัพท์

อินฺทฺ (อิทิ ปรมิสฺสเร+นิคฺคหีตาคม+อุ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อินฺทฺติ นกฺขตฺตานํ ปรมิสฺสริยํ** กโรตีติ **อินฺทฺ** ดวงจันทร์เป็นใหญ่กว่าดวงดาวทั้งหลาย ชื่อว่าอินฺทฺ (อาเทศ นิคฺคหิต เป็น น)

จฺนฺท (จทิ หิลาทเน+อ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **จฺนฺทฺติ หิลาทฺยติ สฺสุขยติ ปชฺนฺติ จฺนฺโท** ดวงจันทร์ยังหมุ่สัตว์ให้ยินดี ชื่อว่าจันฺทนะ (ลงนิคฺคหิตาคม, อาเทศนิคฺคหิตเป็น น). **จฺนฺโท ตารคฺเณ ยถา**^๓ เหมือนดวงจันทร์ในหมือดาว

นกฺขตฺตราช (นกฺขตฺต+ราช) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว, ราชานแห่งหมือดาว. **นกฺขตฺตานํ** ราชานกฺขตฺตราชานา ดวงจันทร์เป็นเจ้าแห่งดวงดาว ชื่อว่านกฺขตฺตราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ ลี เป็น อา, ลบ สระหน้า). **นกฺขตฺตราชาริว ตารกาคณานํ (วิโรจติ)**^๔ เหมือนดวงจันทร์สว่างไสวกว่าหมือดาว

โสเม (สห+อุมา+ณ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อุมา กนฺติ, ตาย สห วิชฺชตีติ โสโม** อุมาศัพท์แปลว่าความงาม, ดวงจันทร์ที่มีความงามนั้น ชื่อว่าโสมะ (อาเทศ สห เป็น ส, ลบ สระหน้า, วิการ อุ เป็น โอ, ลบ ณ และสระหน้า). **สุขํ อภิสฺสวตีติ โสโม** ดวงจันทร์ที่หลังความสุขให้ ชื่อว่าโสมะ (สุข+ม, ลบ ข, อาเทศ อุ เป็น โอ)

นินฺสากฺ (นินฺสาทฺทฺทฺปท+กร กรณ+อ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **นินฺสํ รตฺตี กโรตี ตตฺถ วา กโร รํลิตี** **เอตฺตฺสฺสาตี นินฺสากโร** ดวงจันทร์ที่ทำให้รู้เวลากลางคืน หรือมีรัศมีในยามค่ำคืน ชื่อว่า นินฺสากระ. **ปทีโป ปกาเสตี นินฺสากโร** **จฺนฺทิมมา**^๕ ประทีปสว่างไสวดูจดวงจันทร์

โอสตีส (โอสตี+อิส) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อนฺธการํ อุเสนฺติ ทนฺนตี วินาเสนฺตีติ**

๑ วิ.มหา. ๕/๓๗/๔๖

๒ อภิ.วิ. ๓๕/๙๒๖/๔๘๙

๓ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๔

๔ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๗/๒๕

๕ วิ.สารตฺถ.ฎี. ๑/๕

โอสธา รัคมีที่ยังความมิดมิดให้หายไป ชื่อว่าโอสธา (อุส วินาเส+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). เต เอตถ ธิยฺนฺติ ปติญฺจหนฺตฺติ โอสถิ ดวงดาวอันเป็นที่ตั้งอยู่ของรัคมี ชื่อว่าโอสถิ (โอส+ถิ ธารณ+กฺวิ, ลบ กฺวิ). ตสฺส อีส ปติ โอสถีสเ อ้าแห่งดวงดาวที่มีรัคมี ชื่อว่าโอสถีสะ (ลบสระหน้า)

หิมรัลล (หิม+รัลล) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. หิโม ลีตโล รลล ยสุสชาติ หิมรัลล ดวงจันทร์ที่มีรัคมีเย็นตาเย็นใจ ชื่อว่าหิมรัลล

สสงฺก (สส+องฺก) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. สสเ องฺโก ลกฺขณํ ยสุสชาติ สสงฺโก ดวงจันทร์ที่มีรูปกระด่ายอยู่ ชื่อว่าสสงฺกะ (ลบสระหน้า). สสงฺกวิมลานโน^๑ มีพระพักตร์ปราศจากมลทินดุจดวงจันทร์

จนฺทิมนฺตุ (จนฺท+มนฺตุ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. จนฺทํ กปฺปุรํ มาติ สทิสํ นยตฺติ จนฺทิมานฺตุ ดวงจันทร์นำความเย็นมาเหมือนการบูร จึงชื่อว่าจันทิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อ เป็น อิ, นฺตุ กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). กาสปกฺเขว จนฺทิมานฺ^๒ ดุจดวงจันทร์ในวันข้างแรม

สสี (สส+อสี) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. สสลกฺขณเมตถ อตฺถิตฺติ สสี ดวงจันทร์ที่มีรูปกระด่าย ชื่อว่าสสี (ลบสระหน้า). สสตี วา หีสติ อุณฺหคฺคณฺนฺติ สสี หรือดวงจันทร์ที่ฝนคลายความร้อน ชื่อว่า สสี (สส หีสาย+อสี). สสี ... ยถา วิโรจติ^๓ เหมือนดวงจันทร์...สว่างไสวอยู่

ลีสฺตรลล (ลีสฺต+รัลล) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. ลีสฺตา รลลโย ยสุสตุตฺติ ลีสฺตรลล ดวงจันทร์ที่ทอแสงเย็น ชื่อว่าลีสฺตรลล

นีสานาถ (นีสาน+นาถ) ดวงจันทร์. นีสาย รตฺติยา นาโถ ตทาลงฺการภาวโตติ นีสานาโถ ดวงจันทร์เป็นที่พึงในเวลากลางคืน เพราะมีความอลังการในกลางคืนนั้น ชื่อว่านีสานาถะ

อุพฺพุราชา (อุพฺพ+ราชา) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. อุพฺพนํ ตารานํ ราชา อุพฺพุราชา ดวงจันทร์เป็นราชาแห่งหมู่ดาว จึงชื่อว่าอุพฺพุราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). อุพฺพุราชาว โสภลล^๔ ทำนองดงามตั้งดวงจันทร์

มา (มา ปริมาณ+กฺวิ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. มาติ อตฺตานํ กปฺปุเรน สทิสํ กโรตฺติติ มา ดวงจันทร์ทำตนให้เย็นเช่นการบูร จึงชื่อว่ามา, มาคัพฺทํเป็นปงฺลิ่งค์

คัพฺทํที่แปลว่าดวงจันทร์มีอีกมาก เช่น หิมํสุ, กุมฺพทฺพนฺตุ, วิตุ, สุตฺตํ, สุกฺกํ, นีสานปติ, มิคฺก, กลานินิ, ทฺวิษฺราชา, สสฺตร, นกฺขตฺเตส

[๕๓] กลา โสพลโม ภาโค พิมพํ ตู มณฺฑลํ ภเว
อจฺจฺโฆมฺ ตวทฺโธ อจฺจฺโฆมฺ จ วา ขณฺฑํ สกลํ ปุเม.

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๑/๑๗๙

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗๗/๑๙๖

๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๗/๒๕

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๙

ดวงจันทร์เสี้ยว

กลา (กล สงฺขยาเน+อา) เสี้ยวที่ ๑๖ ของดวงจันทร์. โสฬสนุนิ ภาคานิ ปุโรเณ โสฬสโม ภาโค จนฺทสุตฺต กลา ดวงจันทร์เต็มดวงมี ๑๖ เสี้ยว, เสี้ยวหนึ่งๆ ของดวงจันทร์ ชื่อว่ากลา. กลียเต เอกาทินา สงฺขยายเตติ กลา เสี้ยวที่ท่านนับด้วย ๑ เป็นต้น ชื่อว่ากลา. กลั นาคฺฆนฺติ โสฬสี^๑ ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖. ในฎีกาพระวินัยได้แสดงไว้ว่า กลั นาคฺฆนฺติ โสฬสี นฺติ ตํ เอกํ ปทวิทิตฺหาริ โสฬสภาค กตฺวา ตโต เอก โกฎฺจาโส ปุณ โสฬสธา ตโต เอก โสฬสธาติ เอว โสฬสวาเร โสฬสธา ภินฺนสุตฺต เอก โกฎฺจาโส โสฬสี กลา นาม^๒ คำว่า “กลั นาคฺฆนฺติ โสฬสี” หมายความว่า แบ่งการย่างเท้า ๑ ก้าว ออกเป็น ๑๖ ส่วน, จากนั้น แบ่งส่วนที่ ๑๖ ออกเป็น ๑๖ ส่วนอีก, แบ่งส่วนที่ ๑๖ นั้น ออกเป็น ๑๖ ส่วน อย่างนี้ ถึง ๑๖ ครั้ง, ส่วนหนึ่งๆ ชื่อว่ากลา

วงเดือน, วงกลมของดวงจันทร์ ๒ ศัพท์

พิมฺพ (มน ณาเน+ว) วงเดือน, วงกลมของดวงจันทร์. มณฺญเต ฌายเต อนเนนฺติ พิมฺพ ิวงกลมที่ให้รู้รูปลักษณะของดวงจันทร์ ชื่อว่าพิมพะ (อาเทศ ม เป็น พ ด้วยนิปาดนะ, อ เป็น อิ, นุ เป็น ม, ว เป็น พ). พิมฺพสทฺโท อนิตฺถิยํ พิมฺพศัพท์มีใช้ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

มณฺฑล (มณฺฑ มณฺฑาเน+อล) วงเดือน, วงกลมของดวงจันทร์. มณฺฑยเตติ มณฺฑลํ วงเดือนที่กลม ชื่อว่ามณฺฑลละ. อยํ ติสฺวปิ มณฺฑลศัพท์นี้ใช้ในลึงค์ทั้ง ๓. จนฺทมณฺฑลํ วิยสุตฺต อุเว มณฺฑลํ วิโรจติ^๓ ที่อกของเขางดงามเหมือนวงเดือน

กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว ๕ ศัพท์

อฑฺฒ (อส เขปเน+ต) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. อสฺติ เขเปติ สมุทายนฺติ อฑฺฒ เสี้ยวที่ละทั้ง ความบริบูรณ์ ชื่อว่าอฑฺฒละ (อาเทศ สฺต เป็น ฑฺฒ)

อฑฺฐ (อส เขปเน+ต) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. อสฺติ เขเปติ สมุทายนฺติ อฑฺฐ เสี้ยวที่ละทั้งความ บริบูรณ์ ชื่อว่าอฑฺฐละ (อาเทศ สฺต เป็น ฑฺฐ)

อุปฑฺฒ (อุป+อส เขปเน+ต) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. อุปฑฺฒเตติ อุปสฺคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํ ศัพท์ว่า “อุปฑฺฒ” สำเร็จโดยการลง อุปอุปสัคข้างหน้า. อฑฺฒ, อฑฺฐ, อุปฑฺฒ ทั้ง ๓ ศัพท์ เป็นปุงลึงค์

ขณฺฑ (ขทฺติ เจทเน+นิคฺคหิตาคม+อ) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. ขณฺฑยติ สมุทายนฺติ ขณฺฑํ ครึ่งที่ ัวแหวง ชื่อว่าขณฺฑละ (อาเทศนิกฺคหิตเป็น ญ)

สกล (สก สามตฺเถ+อล) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. สกฺยเต อุพฺพาหนาทิสฺส โลกตฺตาดิ สกลํ ส่วน ที่สามารถให้ถูกเบียดเบียนเป็นต้น เพราะมีน้อย ชื่อว่าสกลละ. ขณฺฑ และ สกล ศัพท์เป็นปุงลึงค์

๑ วิ.จุล. ๗/๒๔๖/๑๐๕

๒ วิ.ฎี. ๔/๒๔๔/๓๗๙

๓ ข.ฉฎ. ๒๙/๗๙๕/๓๕๙

และนปุงสกสิงค์ บางคัมภีร์กล่าวว่า เป็นนปุงสกสิงค์เท่านั้น

[๕๔] อทุธฺ วุตฺตํ สเม ภาค ปสาโท ตู ปสนุนตา
โกมุที จนฺทิกา ชุณฺหา กนฺติ โสภา ชฺติจฺจวิ.

ครึ่ง (เสมอกันและไม่เสมอกัน)

อฑฒ, อทุธ, อุปฑฒ ศัพท์แปลว่าครึ่ง ถ้ามีรูปเป็นปุงสิงค์ หมายถึงครึ่งที่ไม่เสมอกัน ถ้ามีรูปเป็นนปุงสกสิงค์ หมายถึงครึ่งที่เสมอกัน ท่านจึงแสดงว่า “อทุธฺ วุตฺตํ สเม ภาค อทุธคััพท์ (อฑฒ, อุปฑฒ) ท่านกล่าวไว้ในครึ่งที่เสมอกัน”, ส่วน **ชฺณฺหา** และ **สกล** ศัพท์ในคาถาก่อน ใช้ในครึ่งที่เสมอกันและไม่เสมอกัน เป็นได้ทั้งปุงสิงค์และนปุงสกสิงค์

ความผ่องใส, ความแจ่มใส, ความสดใส, ความเลื่อมใน ๒ ศัพท์

ปสาท (ป+สาท สาทเน+อ) ความผ่องใส, ความแจ่มใส, ความสดใส, ความเลื่อมใน. วิเสเสน สาทยติ ปสาทยตีติ ปสาโท ความผ่องใสยิ่ง ชื่อว่าปสาทะ. นยฺนํ ปสัทยติ เอเตนาติ ปสาโท ความผ่องใสช่วยให้นัยน์ตาสดใส ชื่อว่าปสาทะ (ป+สท ปสาท+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปสนุน, ปสนุนตา (ปสนุน+ตา) ความผ่องใส, ความแจ่มใส, ความสดใส. เอวํ ปสนุนโน, โส เอว ปสนุนตา ปสนุนคััพท์ก็เหมือนกับปสาทคััพท์, ปสนุนะนั้นแหละ ชื่อว่าปสนุนตา. ทั้ง ๓ ศัพท์ คือ ปสาท ปสนุน ปสนุนตา มีอรรถเหมือนกัน

แสงจันทร์ ๓ ศัพท์

โกมุที (กุมุท+ณิ) แสงจันทร์. กุมุทสุสายํ วิกาสโ โกมุที แสงจันทร์ที่ส่องดอกโกมุทให้แย้มบานนี้ ชื่อว่าโกมุที (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

จันทิกา (จันทสทหฺรูปปท+อิกฺข ทสฺสเน+อา) แสงจันทร์. จนฺทํ อัจจิกฺขติ ปฏฺิปาทยตีติ จนฺทิกา แสงจันทร์ที่บอกให้รู้ว่ามิดวงจันทร์ ชื่อว่าจันทิกา (ลบ ขุ และสระหน้า)

ชุณฺหา (ชฺติ+ห+อา) แสงจันทร์. ชฺติ อสฺสาดฺถิตฺติ ชุณฺหา แสงจันทร์ที่มีความงาม ชื่อว่าชุณฺหา (ลบ อี, อาเทศ ตู เป็น ณ, ลบสระหน้า). จนฺทสฺส วา ชฺติ โสภํ นยฺยหฺติ พนฺธตีติ ชุณฺหา หรือแสงจันทร์ที่ผูกความงดงามของดวงจันทร์ไว้ ชื่อว่าชุณฺหา (ชฺติสทหฺรูปปท+นห พนฺธเน+อา). วิกฺตฺูปกฺกิลเสสา ชุณฺหา วิกฺ ทิปฺปติ^๑ เหมือนแสงจันทร์ปราศจากเมฆหมอกแล้วสว่างไสว

ความงามของดวงจันทร์เป็นต้น ๔ ศัพท์

กนฺติ (กน ทิตฺติกนตีสุ+ติ) ความงาม. กนฺติ ทิปฺปตีติ กนฺติ, กามียตีติ วา กนฺติ ความงาม

๑ ขุ.อ.ญ. ๒๗/๑๗/๑๐๓

แจ่มกระจ่าง หรือความงามที่คนชอบใจ ชื่อว่ากันติ

โสภา (สุ+ภา ทิตฺติยฺ+กฺวิ) ความงาม. สุนฺหฺรํ ภาติ ทิปฺปตฺติ โสภา ความงามที่สว่างไสว ชื่อว่าโสภา (วฺุทธิ อุ เป็น โอ, ลบ กฺวิ). อโห อิมิสฺสา เกสา โสภา^๑ ผมของหญิงนี้งามเหลือเกิน

ชฺติ (ชฺต ทิตฺติยฺ+อิ) ความงาม. ชฺตยตฺติ ชฺติ ความงามที่สว่างไสว ชื่อว่าชฺติ

ฉวิ (ฉทฺ อิจฺฉายฺ+วิ) ความงาม. ฉทยตฺติ ฉวิ ความงามที่น่าปรารถนา ชื่อว่าฉวิ (ลบ ทฺ).

ฉวิ เม สพฺพทา โหติ^๒ เรามีความงามอยู่ทุกเมื่อ

[๕๕] กลงฺโก ลญฺฉนํ ลกฺขํ องฺโกภิญฺญาณ ลกฺขณํ
จิหฺนํ จาปิ โสภา ตฺว ปฺรมา สฺสุสมาถ จ.

เครื่องหมาย, รอย, ตรา, ลักษณะ, ดำหนิ ๗ ศัพท์

กลงฺก (กลสทฺทฺปปท+ลก องฺเก+นิกฺคหฺตาคฺม+อ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. กํ อตฺตํ ลนฺกยติ หินฺนํ กโรตฺติ กลงฺโก ดำหนิที่ทำให้ตนเสื่อม ชื่อว่ากลังคะ (ไม่ลบ ทฺติยา วิภฺตติ, อาเทศนิกฺคหิตเป็น ญ)

ลญฺฉน (ลฉิ ลนฺฉเน+นิกฺคหฺตาคฺม+ยฺ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. ลนฺฉเต ลนฺฉนํ อเนนาติ ลนฺฉนํ ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลัญฉณะ (อาเทศนิกฺคหิตเป็น ญ, ยฺ เป็น อน). ลนฺฉนํ ภินฺทิตฺวา^๓ ทำลายตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย

ลกฺข (ลกฺข ทสฺสนนฺกฺเส+อ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. ลกฺขียเต อนเนนาติ ลกฺขํ ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลกฺขะ

ลกฺขณ (ลกฺข ทสฺสนนฺกฺเส+ยฺ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. ลกฺขียเต อนเนนาติ ลกฺขํ ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลกฺขะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). อิมินา ลกฺขณน สมนฺนาคโต ราชา^๔ พระราชาผู้ทรงประกอบด้วยลักษณะเช่นนี้

องฺก (อก ลกฺขณ+นิกฺคหฺตาคฺม+อ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. องฺกียเต ลกฺขียเต อนเนนติ องฺโก ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าองฺกะ (อาเทศนิกฺคหิตเป็น ญ)

อภิญฺญาณ (อภิ+ญา อวโพนฺเน+ยฺ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. อภิ วิเสสํ ชานาติ เอเตนาติ อภิญฺญาณํ ลักษณะที่ให้ความพิเศษ ชื่อว่าอภิญฺญาณะ (ช้อน ญ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). อภิญฺญาณน สญฺชานาติ^๕ เข้าใจด้วยเครื่องหมาย

จิหฺน (จิห ลกฺขณ+ยฺ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ดำหนิ. จิหฺยติ ลกฺขียติ อนเนนติ จิหฺนํ ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าจิหฺนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

๑ ธมฺม.อ.ญ. ๒๒/๑๐๔

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑๘/๑๗๐

๓ ม.ขุ.อ.ญ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๕

๔ ที.อ.ญ. ๔/๒๑/๘๗

๕ ขุ.อ.ญ. ๔๕/๑๔/๑๖๕

ความมดงามยิ่ง

สุสมา (สุ+สมา) ความมดงามยิ่ง. สพฺพาสํ โสภานํ มชฺเฌ ปรมมา โสภา สุตฺตมา นาม โสภานํ สมนํ สพฺพํ สุตฺตมา, เสฏฺฐจา โสภา ความมดงามยิ่งในท่ามกลางความมดงามทั้งปวง ชื่อว่าสุสมา, ความมดงามไม่มีที่ติ ชื่อว่าสุสมา ได้แก่ ความมดงามที่สุด

[๕๖] **สิดํ** **คุณ** **คุณฺลึงคา** **สิดลิลิรลิตลา**
หิมํ **ตุหินมฺสุสาโว** **นิหาโร** **มหิกายุถ.**

ความเย็น, อันเย็น, ที่เย็น ๓ คัพท์

สิด (สิ เสวยา+ต) ความเย็น, อันเย็น, ที่เย็น. **คุณ** **โผฏฺจพฺพวิเสเส** **สิดนฺติ** **นปฺสํ** **ภวติ**, **สิดาทโย** **ตโย** **คุณฺลึงคา** **คุณฺโน** **ลึงคํ** **คณฺหนฺติ**, **ตํ** **ยถา** **สิดลา** **ภูมิ**, **สิดลํ** **ชลํ**, **สิดโล** **วาโต** **สิดคัพท์**ที่ใช้ในคุณลักษณะ คือ ความเย็นเป็นนปฺสกลึงคํ, **สิด** **ลิลิร** และ **สิดลคัพท์**ที่ใช้ขยายวัตถุที่มีความเย็น ใช้ได้ทั้ง ๓ ลึงคํ คือมีลึงคํตามบทที่ตนขยาย เช่น **สิดลา** **ภูมิ** **พื้นที่เย็น**, **สิดลํ** **ชลํ** **น้ำเย็น**, **สิดโล** **วาโต** **ลมเย็น**. **อุณฺหาภิตฺตเตหิ** **เสวียตีติ** **สิดํ**, **เดณ** **ยุตฺโต** **สิดโต** ความเย็นที่ผู้ถูกความร้อนแผดเผาอาศัย(ดับความร้อน) ชื่อว่าสิดะ, วัตถุที่มีความเย็นนั้น ชื่อว่าสิดะ (ทีฆะ อิ เป็น อี)

ลิลิร (สร จินฺดาฯ+อิร) **ฤดูหนาว**, ความเย็น, เย็น. **สิดตฺถิเกณ** **สริยตีติ** **วา** **ลิลิรํ** ความเย็นที่ผู้ปรารถนาระลึกถึง ชื่อว่าลิลิระ (อาเทส อ เป็น อี, ฐ เป็น ส). **ลิลิเร** **จาปิ** **วฺภูจโย**^๑ และฝนตกในฤดูหนาว

สิดล (สิดสทฺทูปท+ลา อาทาเน+อ) **ฤดูหนาว**, ความเย็น, เย็น. **สิดํ** **คุณํ** **ลาตีติ** **สิดโล** **วัตถุ** ที่ถือเอาความเย็น ชื่อว่าสิดละ. **สุริโย** **น** **อุณฺโห** **น** **สิดโล**^๒ ดวงอาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็น

หมอก, หิมะ, น้ำค้าง ๕ คัพท์

หิม (หิ คติหีสาสฺ+อิม) **หมอก**, **หิมะ**, **น้ำค้าง**. **อตฺตโน** **สิดลภาเวน** **สฺตเต** **หิโนติ** **หีสตีติ**
หิมํ **น้ำค้าง**ที่เปียดเปียนสัตว์ด้วยความเย็นของตน ชื่อว่าหิมะ (ลปนิกหิต, อาเทส ฐ เป็น ม)

ยทิ **วสุสสตี** **เทโว** **น** **วสุเส** **น** **หิมํ** **ปเต**
อุจฺฉิซุเชยฺย **อัย** **โลโก** **วินฺสฺเสยฺย** **อัย** **ปชา.**^๓

หากฝนไม่ตก น้ำค้างไม่ลงตลอดร้อยปี โลกนี้จะมลายไป หมูสัตว์จะพินาศไป

ตุหิน (ตุห อทฺทเน+อิน) **หมอก**, **หิมะ**, **น้ำค้าง**. **โตหติ** **หีสตีติ** **ตุหินํ** **น้ำค้าง**ที่เปียดเปียน ชื่อว่าตุหินะ

อุสุสว, อุสุสาว (อุ+สุ ปคฺชรณ+ณ) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **อุปริโต สวตฺติ อุสุสาโว** น้ำค้างที่หยดลงจากเบื้องบน ชื่อว่าอุสุสาวะ (ซ้อน ส, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ , อาเทศ โอ เป็น อว และ อาว). **มา นํ สฺตี ... อุสุสาโว วา พารยิตฺ**^๑ ความหนาวเย็น ... หรือหิมะอย่าได้ต้องพระองค์เลย

นีหาร (นี+หฺร หฺรณ+ณ) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **นีหฺรนฺติ นิสฺสสนฺดูยเนเนติ นีหาโร, นตฺถิ อีหา เอตฺสฺมา เหตุภูตฺตติ วา นีหาโร** หิมะที่ทำให้เหนียวหนาย ชื่อว่านีหาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา) หรือหิมะเป็นเหตุทำให้หมดความพยายาม จึงชื่อนีหาระ (น+อีหา+อา, ลบสระหน้า)

มหิกา (มห ปุชฺชาย+ณฺว+อา) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **มฺหียเต ราศีทิตฺติ มหิกา** หมอกที่ผู้มีราคะพากันชื่นชอบ ชื่อว่ามหิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **มหิกา ภิกฺขเว จนฺทิมสฺสุริยานํ อุปกฺกิลเโส เยน อุปกฺกิลเสณ อุปกฺกิลฺภูจฺจา จนฺทิมสฺสุริยา น ตปนฺนิติน วิโรจนฺติ**^๒ ภิกษุทั้งหลาย ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เศร้าหมอง เพราะมีเครื่องปิดบังคือหมอก จึงไม่ส่องแสงสว่างไสว. **อุปกิลเส** ในที่นี้หมายถึงเครื่องบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มี ๔ อย่าง คือ (๑) **อพภํ** เมฆ (๒) **มหิกา** หิมะหรือหมอก (๓) **ฐมฺรชฺ** ฝุ่นควัน (๔) **ราหู** **อสุรินโท** **อสุรินทราหู**

[๕๗] **นภขตฺตํ โชติ ภาํ ตารา อปุเม ตารโกฬุ จ.**

ดาว ๖ ศัพท์

นภขตฺต (น+ชฺี ชเย+ต) ดาว, นักษัตร, ฤกษ์. **ปนฺนปฺปนํ อุทยตฺตา น ชฺียเตติ นภขตฺตํ** ดาวที่ไม่หมดสิ้น เพราะขึ้นอยู่เรื่อยๆ ชื่อว่านักษัตตะ (ซ้อน กุ และ ต, อาเทศ อี เป็น อ). **อตฺตโน คมนฺนฺจฺจานํ น ชฺรติ น วินาสเตตฺติ นภขตฺตํ** ดาวที่ไม่เปลี่ยนทางโคจรของตน ชื่อว่านักษัตตะ (น+ชฺร วินาส+ต, ลบ ร, ซ้อน กุ และ ต), **นภขตฺติตฺติ นภขตฺตํ** ดาวที่โคจรไป ชื่อว่านักษัตตะ (นภข คติย+ต, ซ้อน ต)

นภขตฺตํ ปฏฺิมาเนนตํ **อตฺโต พาลํ อฺปฺจฺจคา**
อตฺโต อตฺตสฺส นภขตฺตํ **กึ กริสฺสนฺติ ตาราภา.**^๓

ประโยชน์ล่วงเลยคนเขลาผู้มัวถือฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวจักทำอะไรได้

โชติ (ชฺต ทิตฺติย+อิ) ดาว. **โชตฺติ สฺภาสฺสภนินฺมิตฺตํ ปกาเสตฺติติ โชติ** ดาวที่แสดงกลางดีและกลางร้าย ชื่อว่าโชติ. **โชติศัพท์** เป็นนปฺงสกลิงค์

ภา (ภา ทิตฺติย+อ) ดาว. **ยถาวตฺตํ นินฺมิตฺตํ ภาติ ปกาเสตฺติติ ภา** ดาวที่แสดงกลางดีและกลางร้ายดังกล่าว ชื่อว่าภา

๑ ที่.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓

๒ ที่.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓

๓ พ.ช.า. ๒๗/๔๙/๑๖

ดารา (ดร ดรณ+ณ+อา) ดาว. ดายติ อวิขหนวเสน อากาส์ ปาเลตติ ดารา^๑ ดาวที่รักษาท้องฟ้าไว้โดยไม่ทอดทิ้งไป ชื่อว่าดารา (ดา ปาลเน+ร+อา, ลบสระหน้า). กตตพพิ ทรนติ โลกา เอตยาติ ดารา ดาวที่เป็นเครื่องบอกให้ชาวโลกพักงานที่ควรทำไว้ก่อน (เพราะเริ่มพลบค่ำ) ชื่อว่าดารา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อตตโน วีถิ ดายติ อรติ คจจตติ ดารา ดาวที่โคจรไปตามวิถีของตน ชื่อว่าดารา (ดา คมเน+อร+อา, ลบ อ). นภี ดารา จิตามิว^๒ เหมือนหมู่ดาวประดับท้องฟ้าแห่งดงาม. ดารา, ดารากาศ์พท์เป็นอิติลึงค์

ดาร์กา (ดารา+ก+อา) ดาว. ดารา เอว ดาร์กา ดารานั้นแหละชื่อว่าดาร์กา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). โอสถี วิย ดาร์กา^๓ เปรียบเหมือนดาวประกายพุกษ์

อุสุ (อุ+สุ คตยั+กฺวิ) ดาว. อุจจํ ลวติ คจจตติ อุสุ. โส เอว อุสุ ดาวที่ขึ้นไป ชื่อว่าอุสุ. อุสุ่นั้นแหละ ชื่อว่าอุสุ (อาเทศ ล เป็น พ, ลบ กฺวิ). ยถา คคณิ อุสุภี^๔ เปรียบเหมือน ท้องฟ้าดงามด้วยหมู่ดาว. อุสุศ์พท์เป็นนปุงสกลิงค์

[๕๘] อสฺสยฺโซ ภรณิตฺถิ สกตติกา โรหิณิ ปิจ
มิกสิรมทฺทา จ ปุนพพฺสุ ผุสฺโส จาสิเลสปี.

[๕๙] มามา จ ผคฺคฺนึ เทว จ หตฺถา จิตฺตา จ สาทิ ปิ
วิสาขานูราธา เชฏฺฐา มฺลลสาพฺพา ทฺเว ตธา.

[๖๐] สวโณ จ ธนฺนิฏฺฐา จ สตภิสฺโซ ปุพฺพุตฺตรภทฺทปทา
เรวตฺยปีติ กมฺโต สตฺตาทิกวีส นกฺขตฺตา.

กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม

ตั้งแต่ อสฺสยฺซศ์พท์ ถึง เรวตฺยศ์พท์ เป็นชื่อกลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม ตามลำดับที่ดาวนั้นๆ ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า

อสฺสยฺซ (อสฺสสทฺทฺอุปท+ยฺซ โยเค+อ) ดาวอสฺสยฺซชะ, ดาวม้า. อสฺสรูปโยคโต อสฺสยฺโซ เพราะเป็นกลุ่มดาวที่รวมกันเข้าเป็นรูปร่างเหมือนม้า จึงได้ชื่อว่าอสฺสยฺซชะ. อสฺสยฺซชนกฺขตฺเตน เทโวโรหณนฺติ เอตตํ อหริตฺวา ทีเปตพฺพิ^๕ ผู้รู้ควรนำคำว่า “การเสด็จลงจากเทวโลกของพระพุทธเจ้าพร้อมกันกับดาวม้าขึ้น” นี้ มาแสดงประกอบ

ภรณิ (ภร ภรณ+ยฺ+อ) ดาวภรณิ, ดาวก้อนเส้า. ภมสทิสตฺตา สพฺพตฺร ภรตฺติ ภรณิ ดาวที่ประกอกรันไว้ตลอดเวลาเพราะเป็นเหมือนก้อนเส้า ชื่อว่าภรณิ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ สระหน้า)

๑ สิล.ฎี. ๑/๑๘๓

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๓

๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๐/๑๔

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๓/๔๔๓

๕ ที.อญ. ๕/๑๒/๒๐

กตติกา (กติ เจทเน+ก+อา) ดาวกัตติกา, ดาวลูกไก่. **อคุคิสทิสตดา** **กนตติ** **จินุทตีติ** **กตติกา** กลุ่มดาวที่มีแสงระยับแล้วขาดหายไปเหมือนไฟกระพริบ ชื่อว่ากัตติกา (ซ็อน ตู, ลง อิ อาคม, ลบ สระ หน้า). **จนุทโยควเสน** **อชช** **กตติกา** **อชช** **โรหิณีติ** **วุดต์**^๑ ท่านกล่าวว่า วันนี้มีดาวกัตติกา วันนี้มีดาวโรหิณี โดยหมายเอาการลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์. **กตติกาย** **สหิตา** **สกตติกา**, **ภรณี** **โรหิณี** **วา** ดาวที่ขึ้นพร้อมดาวกัตติกา ชื่อว่าสกัตติกา ได้แก่ ดาวภรณีและดาวโรหิณี

โรหิณี (รุห วฑฒเน+ณ+อินิ) ดาวโรหิณี, ดาวคางหมู, ดาวพราหมี. **รุหติ** **วฑฒตีติ** **โรหิณี** กลุ่มดาวที่เจริญ ชื่อว่าโรหิณี (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ น เป็น ณ). **อดตงคมิเต** **ปน** **สุริเย** **โรหิณีนกขตเตน** **ปจวิยัม** **ปติฏฺจติ**^๒ เมื่อดวงอาทิตย์ตก ดันโพธิ์ก็ตั้งอยู่บนพื้นดินพร้อมดาวโรหิณีขึ้น

มิลลिर (มิล+ลिर) ดาวมิลลिरะ, ดาวหัวเนื้อ. **มิลลิสสณฺจานตดา** **ตาราปฺญโซ** **มิลลिर** กลุ่มดาวที่มีรูปทรงเหมือนหัวเนื้อ ชื่อว่ามิลลिरะ. **มิลลिरนกขตเต** **ชาตตดา** **มิลลिर**^๓ ผู้ชื่อว่ามิลลिरะ เพราะเป็นคนเกิดในฤกษ์ดาวมิลลिरะ

อททา (อท ภกฺขเน+อา) ดาวอัททา, ดาวดาสำเภา. **อทติ** **ฆสตีติ** **อททา** ดาวที่กลืนกิน(โซคดี และโซคร้าย) ชื่อว่าอัททา (ซ็อน ท). **อททติ** **หีสตีติ** **อททา** ดาวที่เปียดเปียน ชื่อว่าอัททา (อทท หีสาย+อา)

ปนุพพสุ (ปนุสททุปปท+วสุส เสงเน+อุ) ดาวปนุพพสุ, ดาวสำเภาทอง, ดาวสำเภา. **ปนุปนุ** **สตเตสุ** **หิต** **วสุสตีติ** **ปนุพพสุ** กลุ่มดาวที่หลังประโยชน์เกื้อกูลสัตว์เนื่องๆ ชื่อว่าปนุพพสุ (ซ็อน ว, อาเทศ วว เป็น พพ, ลบ สุ หนึ่งตัว)

ปุสฺส, มุสฺส (ปุส โปสเน+ย) ดาวปุสสหรือมุสสะ, ดาวสมอสำเภา, ดาวปุยฝ้าย, ดาวดอกบัว, พวงดอกไม้ม. **โปเสติ** **กริยานิ**, **โปเสนติ** **อสมินฺติ** **วา** **ปุสฺโส** กลุ่มดาวที่เอื้อเพื่อซึ่งการกระทำ หรือเป็นฤกษ์ให้กระทำ ชื่อว่าปุสสะ (อาเทศ สย เป็น ส, ป เป็น ผ บ้าง, ซ็อน ส). **มุสตีติ** **มุสฺโส**^๔ ดาวที่สัมผัสท้องฟ้า ชื่อว่ามุสสะ (มุส สมมุสเส+ส). **ปุสฺสนกขตเตน** **อุปนุ** **นํ** **ตรุณเวพฺพวลฺลิจิ**^๕ หน่อไผ่อ่อนงอกพร้อมกับดาวปุสสะขึ้น. **จนุโท** **น** **ภาสติ** **น** **มุสฺโส**^๖ ดวงจันทร์ไม่สว่าง ดาวมุสสะก็ไม่สว่าง

อสิเลส (น+ลิลิส ลีเลสเน+อ) ดาวอสิเลส, ดาวงู, ดาวเรือ. **ภุชคทิสตดา** **น** **ลิลิสยเต** **นาลิจฺยเตติ** **อสิเลส** กลุ่มดาวที่ลอยไปเหมือนงูเลื้อย ชื่อว่าอสิเลส (อาเทศ น เป็น อ, อิ เป็น เอ)

มฆา, มาฆา (มห ปุชฺชาย+อา) ดาวมฆา, ดาววานร, ดาวงอนไถ, ดาวงูผู้. **มหียเต** **การียตฺติเกหีติ**

๑ ม.ข.อ.ญ. ๙/๔๐๐/๒๙๒

๒ วิ.อ.ญ. ๑/๑๐๐

๓ ข.อ.ญ. ๓๒/๑๘๐/๔๗๐

๔ โม.ค. ๗/๒๑๔

๕ ข.อ.ญ. ๔๕/๒๕/๒๑๓

๖ ข.วิ.มาน. ๒๖/๕๓/๙๔

มฆา กลุ่มดาวที่ผู้ปรารถนาผลสำเร็จพากันบูชา ชื่อว่ามฆา (อาเทศ ห เป็น ม, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง)

ฝคฺคุนี (ผลสทฺหุปรท+คห อุปาทาเน+ยุ+อี) ดาวฝคฺคุนี, ดาววัวตัวผู้, ดาวงูตัวเมีย, ดาววัวตัวเมีย, ดาวเพดาน. **ฝลั คณฺหาเปตีติ ฝคฺคุนี** กลุ่มดาวที่ให้สัตว์รับเอาผล ชื่อว่าฝคฺคุนี (ลป ล, ซ้อน ค, อาเทศ อ เป็น อุ, ยุ เป็น อน, ลป อ และ ห). **โส ปน ฝคฺคุนีปฺณฺณมาสิยั จินฺเตสิ อติภฺกนฺโต เหมนฺโต^๑** ในเดือนที่ประกอบด้วยดาวฝคฺคุนี เขาคิดอยู่ว่า ฤดูหนาวล่วงไปแล้ว. **เทวติ ปุพฺพฝคฺคุนี อุตฺตรฝคฺคุนี เจติ เทว** คำว่า “เทว” ในคาถา หมายถึงดาว ๒ กลุ่ม คือ ปุพฺพฝคฺคุนี และอุตฺตรฝคฺคุนี

หตุถ (หตุถ+ณ) ดาวหัตถะ, ดาวศอกคู่. **หตุถสณฺจานตาย หตุถเถ** เพราะเป็นกลุ่มดาวที่มีลักษณะเหมือนศอก จึงชื่อว่าหัตถะ (ลป ณ และสระหน้า)

จิตฺตา (จิตฺต+อา) ดาวจิตตา, ดาวตาจระเข้, ดาวใต้ไฟ, ดาวต่อมน้ำ. **ตจฺจกสทิสฺตดา วิจิตฺต ฝลั ททาตีติ จิตฺตา** เพราะเป็นดาวที่ให้ผลวิจิตร เหมือนผลงานช่างแกะสลัก จึงชื่อว่าจิตตา (ลป สระหน้า)

สาติ (สุ+อาติ) ดาวสาติ, ดาวข้างฟ้า, ดาวงูเหลือม. **โสภนา อาติ สาติ** กลุ่มดาวที่สวยงาม ชื่อว่าสาติ (ลปสระหน้า). **สาติ วา ตนฺกโรติ สุภาสฺภณฺติ สาติ** หรือกลุ่มดาวที่ทำความดี และความชั่วให้เหลือน้อย ชื่อว่าสาติ (สา ตนฺกฺรณฺ+ติ). **สุภาสฺภณฺตทานโต วา สาติ** หรือกลุ่มดาวที่ให้ผลดีและร้าย ชื่อว่าสาติ. **สาติคัพฺท** เป็นปวงลิงค์และอิตถิลิงค์. ส่วนคัมภีร์นานัดถสังคหะ ว่า **สาติ ทานาวสานesu สาติคัพฺท**ใช้ในอรรถว่า การให้และการสิ้นสุด

วิสาขา (วิสทิสทฺหุปรท+ชนฺ วิทาเรณ+อา) ดาววิสาขา, ดาวคันฉัตร. **วิสทิสั ฝลั ชนฺตีติ วิสาขา** กลุ่มดาวที่จำแนกผลให้แตกต่างกัน ชื่อว่าวิสาขา (ลป ทิส, ทีฆะ อ เป็น อา, ลป ณ และ สระหน้า). **วิวิธา สขา มิตฺตา อสสาติ วิสาขา** กลุ่มดาวที่มีบริวารมาก ชื่อว่าวิสาขา (วิ+สขา, ทีฆะ อ เป็น อา). **วิสาخنกฺขตฺเตน ชาโต จ อภิสฺมพฺพุโธ จ ปรินิพฺพุโต จ^๒** พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน โดยวิสาขฤกษ์

ตาราคณา วิโรจนฺติ นกฺขตฺตา คคนมณฺฑลเ
วิสาขา จนฺทิมายุตฺตา ธฺวํ พุทฺโธ ภวิสฺสลิ.”

หมู่ดวงดาวสว่างไสวอยู่บนท้องฟ้า มีดาววิสาขาลอยเด่นอยู่ใกล้ดวงจันทร์ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน

อนูราธา (อนู+ธาธ ลิทฺธิยั+อา) ดาวอนูราธา, ดาวประจำฉัตร, ดาวนกยูง. **อนูธาธยติ สลิชฺฆมติ สุภาสฺภณฺตเมตยาติ อนูราธา** กลุ่มดาวที่เป็นเหตุให้สำเร็จผลดีและไม่ดี ชื่อว่าอนูราธา

๑ ขุ.อฎ. ๕/๑/๖

๒ ที.อฎ. ๕/๑๒/๒๐

๓ ขุ.อุปทาน. ๓๓/๒/๔๒๖

เชษฐา (วฺุฑฒ+อฺอิฐ+อา) ดาวเชษฐา, ดาวข้างใหญ่, ดาวข้าง, ดาวคอนาค, ดาวแพะ. **คุณะหิ** สหฺพาส์ วฺุฑฒตฺตา **เชษฐา** เพราะเป็นดาวที่เจริญด้วยคุณกว่าดาวทั้งปวง จึงชื่อว่าเชษฐา (อาเทศ วฺุฑฒ เป็น ช, ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). **เชษฐมาสส** **ปฺณณมิมิ** **เชฎจนกฺษตฺต** **วามฺลนกฺษตฺต** **วา โหตีติ** **อาห** **เชฎจฺมฺลนกฺษตฺต** **นนาม โหตี**^๑ ท่านเรียกว่าดาวเชษฐามูละเพราะในวันเพ็ญเดือน ๗ มีดาวเชษฐาหรือดาวมูละ

มูล (มูล ปติฎฺจายฺ+อ) ดาวมูละ, ดาวข้างน้อย, ดาวแมว. **มูลติ** **ปติฎฺจาทิ** **สุภาสุภผลเมตฺถาติ** **มูล** ดาวเป็นที่ตั้งแห่งผลดีและไม่ดี ชื่อว่ามูละ

อาสาฬหา (อาสาฬฺห+อา) ดาวอาสาฬหา, ดาวฉัตรทับข้าง, ดาวราชสีห์ตัวเมีย, ดาวแดงอน. **อาสาฬฺหา** **นาม** **ภตฺติ** **ทณฺโฆ** ไม้คานของคนรับจ้าง ชื่อว่าอาสาฬหะ. **ตฺสณฺจานตฺตา** **อาสาฬฺหา** **นาม** เพราะเป็นดาวที่มีรูปสัณฐานเหมือนไม้คาน จึงชื่อว่าอาสาฬหา (ลบสระหน้า). **เทว** **นกฺษตฺตา** **ปฺพฺพาสาฬฺหา** **อฺุตฺตราสาฬฺห** **วเสณ** ดาวอาสาฬหามี ๒ กลุ่ม คือ ปุพฺพาสาฬหา และอฺุตฺตราสาฬหา. **ปาจฺินทิสาย** **อาสาฬฺहनกฺษตฺเตน** **ยฺตุโต** **ปฺณณจฺนโท** **อฺุคฺคจฺจติ**^๒ ดวงจันทร์เต็มดวงขึ้นคู่กับดาวอาสาฬหาทางทิศตะวันออก

สวณ (สฺ ปสเว+ยฺ) ดาวสวณะ, ดาวหลักชัย, ดาวพระฤๅษี. **สวติ** **สุภาสุภผลเมเตนาติ** **สวโน** **สวณ** **วา** ดาวที่ช่วยให้ผลดีและไม่ดีไหลออก จึงชื่อว่าสวณะ (วฺุฑฒิ อฺุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **สวณคฺัพท์** เป็นปฺงฺลึงค์และนปฺงฺลึงค์

ธนิฎฺจา (ธนสทฺทฺอุปฺท+เอส มคฺคเน+ต+อา) ดาวธนิฎฺจา, ดาวไซ, ดาวเศรษฐี. **ธน** **เอสนฺติ** **เอตฺถาติ** **ธนิฎฺจา**, **ธนติ** **วา** **วิภูติ** **นิธาน** **ธนิฎฺจา** กลุ่มดาวเป็นที่แสวงหาทรัพย์ ดาวที่สว่างาม หรือดาวที่เป็นขุมทรัพย์(โชคลาภ) ชื่อว่าธนิฎฺจา (อาเทศ สฺ กับ ต เป็น ฎฺจ, เอ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

สตภิสช (สต+ภิสช) ดาวสตภิสชะ, ดาวพิมพ์ทอง, ดาวยักษ์. **สต** **ภิสชา** **เอตฺถ** **สตภิสชาน** **วา** **อธิปติ** **สตภิสช** กลุ่มดาว ๑๐๐ ดวง หรือดาวดวงใหญ่ที่สุดในกลุ่มดาว ๑๐๐ ดวง ชื่อว่าสตภิสชะ

ภทฺทปท (ภทฺท+ปท) ดาวภทฺทปทะ, ดาวภทฺทรบท, ดาวหัวเนื้อทราย, ดาวไม้เท้า, ดาวแรดตัวเมีย. **ภทฺโท** **โค** **ภทฺทคฺัพท์** แปลว่า โค (วัว). **ตสฺเสว** **ปทานิ** **ปาทา** **อสุส** **ภทฺทปทา** ดาวที่เหมือนเท้าโค ชื่อว่าภทฺทปทะ. **ปฺพฺพภทฺทปทา** **เทว**, **อฺุตฺตรภทฺทปทา** **เทว** **สมฺโห** **เจส** **จตฺตฺสงฺขยาติ** **พหฺวจฺน** ดาวปฺพภทฺทปทะมี ๒ ดวง ดาวอฺุตฺตรภทฺทปทะมี ๒ ดวง รวมกันเป็น ๔ ดวง จึงนับเป็นพหฺวจฺนเสมอ

เรวตี (รา+วณฺตุ+อฺี) ดาวเรวตี, ดาวปลาตะเพียน, ดาวนาง. **รา** **วฺุจฺจติ** **ธน**, **ตพฺพนฺตฺตาย** **เรวตี** ทรัพย์ท่านเรียกว่า “รา”, เพราะเป็นดาวที่มีทรัพย์นั้น จึงชื่อว่าเรวตี (อาเทศ อา เป็น เอ,

นตุ เป็น ต, ลบสระหน้า). เรวโต วา อิติเกโท, ตสฺส อปจํ เรวตี อีกนัยหนึ่ง เรวตะ เป็นชื่อของฤาษีท่านหนึ่ง, ลูกของฤาษีเรวตะนั้น ชื่อว่าเรวตี (เรวต+ณ+อี, ลบ ณ และสระหน้า). เรวตีนฤชตฺเตน ชาตตฺตา เรวโตติ ลทฺธนาโม พรหมพณฺธ^๑ พรหมพณฺธเทพบุตรได้ชื่อว่า เรวตะ เพราะเกิดโดยเรวตีฤกษ

[๖๑] โสพฺภานู กถิตฺโต ราหุ สฺฐราที ตู นวคฺคหา
 ราลี เมสาทิกโ กพฺท- ปทา ไปฏฺจปทา สฺมา.

ราหุ, อสุรินทราหุ ๒ คััพท์

โสพฺภานู (โสสทฺทฺอุปฺปท+ภา ทิตฺตฺย+นุ) ราหุ, อสุรินทราหุ. โส วุจฺจติ สคฺโค, ตตฺถ ภาตฺติ โสพฺภานู ผู้รู้เรียกสววรรค์ว่า “โส”, ราหุผู้รุ่งเรืองอยู่บนสววรรค์นั้น ชื่อว่าโสพฺภานู (ชื่อน พ). ราหุมุตฺโตติ ราหุนา โสพฺภานูนา มุตฺโต^๒ คำว่า “ราหุมุตฺโต” คือพ้นจากราหุผู้รุ่งเรืองอยู่บนสววรรค์. กถิตฺตคััพท์ในคาถา บอกให้ทราบว่ โสพฺภานुकััพท์ และ ราหुकััพท์ มีอรรถเหมือนกัน

ราหุ (รห จาเค+ณ+อุ) ราหุ, อสุรินทราหุ. รหติ จนฺทาทินิ โสภํ ชหาเปตฺติติ ราหุ ผู้ทำให้ความงามของดวงจันทร์เป็นต้นให้สิ้นไป ชื่อว่าราหุ. ราหุ ภิกฺขเว อสุรินฺโท จนฺทิมสฺสุริยานํ อุกฺกิลโส^๓ ภิกษุทั้งหลาย อสุรินทราหุเป็นผู้บดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้อับแสง. อสุกทิวเส ราหุ จนฺทํ คฺhesฺสตี^๔ ในวันนั้น ราหุจะบดบังดวงจันทร์ (จะเกิดจันทรุปราคา)

คััพท์ที่แปลว่าราหุมีอีกมาก เช่น ตม, วิธฺนฺตฺทา, จนฺทาท, เสหิเกย, จนฺทคฺคหา

ดาวนพเคราะห์ ๙ ดวง คือ สุร, จนฺท, องฺคารก, พุธ, ชิว, สุกฺก, อลิต, ราหุ, เกตุ. ราลี ๑๒ คือ เมส, อุสภ, มิถุน, กกฺกฏ, ลีห, กณฺณวา, ตฺลลา, วิจฺจิก, ธนุ, มกร, กุมภ, มีน

ตารางเปรียบเทียบเดือนและกลุ่มดาวราศีประจำเดือนทั้ง ๑๒

ที่	ชื่อเดือนบาลี	ชื่อเดือนไทย	ระหว่างกลางเดือน	ชื่อดาวราศี	ชื่อดาวไทย
๑	จิตตะ	เดือน ๕	เมษายน-พฤษภาคม	เมส	แพะ
๒	เวสัชชะ, วิสาชะ	เดือน ๖	พฤษภาคม-มิถุนายน	อุสภ	โค
๓	เชฏฐะ	เดือน ๗	มิถุนายน-กรกฎาคม	มิถุนะ	คูหญิงชาย
๔	อาสาฬหะ	เดือน ๘	กรกฎาคม-สิงหาคม	กั๊กกฏะ	ปู
๕	สาวณะ	เดือน ๙	สิงหาคม-กันยายน	ลีหะ	ราชสีห์
๖	ไปฏฐปาทะ, ภัททา	เดือน ๑๐	กันยายน-ตุลาคม	กัณฺณวา	หญิงสาว

๑ ขุ.อญ. ๔๙/๖๓๗/๓๖๙
 ๔ ที.อญ. ๔/๒๔/๘๙

๒ ขุ.อญ. ๕๑/๒๖๘/๑๗๔

๓ วิ.จุลล. ๗/๖๓๔/๓๙๘

๗	อัสดยุชะ	เดือน ๑๑	ตุลาคม-พฤศจิกายน	ตุลา	ตราซัง
๘	กัตติกา	เดือน ๑๒	พฤศจิกายน-ธันวาคม	วิจฉิกะ	แมงป่อง
๙	มาคสิระ, มิคสิระ	เดือน ๑	ธันวาคม-มกราคม	ธนู	ธนู
๑๐	มุสสะ	เดือน ๒	มกราคม-กุมภาพันธ์	มกระ	มังกร
๑๑	มาฆะ	เดือน ๓	กุมภาพันธ์-มีนาคม	กุมภะ	หม้อ
๑๒	ฝัคคฺคะ	เดือน ๔	มีนาคม-เมษายน	มีณะ	ปลา

ดาวพัททปะทะ ๒ คัพท์

ภทฺทปะท, โปฏฺฐปะท (พทฺท+ปะท, โปฏฺฐ+ปะท) ดาวพัททปะทะ, ดาวโปฏฐปะทะ. ภทฺโท จ โปฏฺฐโโจ โค, ตสฺสเสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ ภทฺทปะทา โปฏฺฐปะทา จ ภทฺทคัพท์และโปฏฐคัพท์ แปลว่า โค, กลุ่มดาวที่รวมกันอยู่เป็นรูปเหมือนเท้าโค ชื่อว่าภทฺทปะทะและโปฏฐปะทะ. มีรูปเป็นพหูพจน์ เสมอ เหมือนภทฺทปะทคัพท์ในคาถาที่ ๖๐

<p>[๖๒] อาทิจฺโจ สุริโย สุโร เวโรจโน ทินฺโกร</p> <p>[๖๓] อัสฺมาลี ทินฺปติ รสิมา ภากโร ภานู</p>	<p>สตรสิ ทิวาโกร อุณฺหฺรสิ ปภฺงฺโกร.</p> <p>ตปโน รวิ ภาณุมา อกุโก สหสฺสรสิ จ.</p>
--	---

ดวงอาทิตย์ ๑๙ คัพท์

อาทิจฺจ (อา+ทิจฺจ ทิตฺติยฺ+อ) ดวงอาทิตย์. อากุโส ทิจฺจปติ อาทิจฺจ ดวงอาทิตย์ที่เจ็ดจ้า ชื่อว่าอาทิจจะ (อาเทศ ปุ เป็น จจ)

<p>อคฺคิหุตฺตมุขา ยญฺญา ราชา มุขํ มนุสฺसानํ นภฺชตฺตานํ มุขํ จนฺโท ปฺญณํ อากงฺฆมานนํ</p>	<p>สวิตฺตี จนฺทโส มุขํ นทินํ สากโร มุขํ อาทิจฺจ ตปตฺ มุขํ สงฺฆม เว ยชตฺ มุขํ.^๑</p>
---	---

ยัญพิธีมีการบูชาไฟเป็นสิ่งสำคัญ สวิตตีเป็นเบื้องต้นของคัมภีร์เวท พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำ ดวงจันทร์เป็นใหญ่แห่งหมู่ดาว ดวงอาทิตย์เป็นใหญ่แห่งสิ่งมีแสงสว่าง พระสงฆ์เป็นใหญ่แห่งผู้ต้องการบุญที่พากันการบูชาอยู่

สุริย, สุริย (สุ หีสาย+อิส) ดวงอาทิตย์, สุริยะ. อนุชการวิธมเนน สุตฺตานํ ภาโย สวติ

๑ วิ.มหา. ๕/๘๗/๑๒๔

หีสตีติ สุริโย ดวงอาทิตย์ที่เปียดเปียนภัยคือความมืดของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสุริยะ (ลง รุ อาคม, อาเทศ ส เป็น ย). **โลกานํ สุรภาवं ชเนตีติ** สุริโย ดวงอาทิตย์ยังความกล้าหาญของชาวโลก ให้เกิดขึ้น ชื่อว่าสุริยะ (สุร+อีย, รัสสะ อุ เป็น อุ บ้าง, ลบสระหน้า). **อุทยนฺโดว สุริโย^๑** เหมือน ดวงอาทิตย์อุทัย. **อดตงคเมตวาน ปเลติ สุริโย^๒** ดวงอาทิตย์อัสดงไป

สุว (สุ หีสาย+อูร) ดวงอาทิตย์. **อนุทธการวิธมเนน สตตานํ ภยํ สวติ หีสตีติ สุโร** ดวง อาทิตย์ที่เปียดเปียนภัยคือความมืดของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสุระ. **โลกานํ สุรภาवं ชเนตีติ** สุริโย ดวงอาทิตย์ยังความกล้าหาญของชาวโลกให้เกิดขึ้น ชื่อว่าสุระ (ลบสระหน้า). **จุนโท จ สุโร จ อุโภ สุทสุสนา^๓** ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ ส่องสว่างไสวเห็นได้ง่าย

สตรังลิ (สตร+รังลิ) ดวงอาทิตย์. **สต้ พหโว รังโย ยสุส โส สตรังลิ** ดวงอาทิตย์มีรัศมีมาก ชื่อว่า สตรังลิ. **สตรังสิว อุกุคโต^๔** เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ขึ้น

ทิวากร (ทิวาสทหฺรูปท+กร กรณ+อ) ดวงอาทิตย์, ทิวากร. **ทิวา ทิวสํ กโรตีติ ทิวากโร,** **ทิวเส วา กโร** อากาศ **ยสุสชาติ ทิวากโร** ดวงอาทิตย์ที่ทำให้มีกลางวัน หรือมีรัศมีใน เวลากลางวัน ชื่อว่าทิวากระ. **ทิวาสทโทยํ สพฺพการกวจโน น ตู อาธารวจโน** **เอว ทิวากรคัพพี**นี้ใช้ในความหมายของวิกัตติทั้งหมดไม่ใช่เฉพาะสัตตมีวิกัตติ (แปลว่า กลางวัน ตลอดวัน ทั้งวัน จากกลางวัน ของกลางวัน หรือในกลางวัน). **พฺยามปฺปภาปริวูโต สตรํ สีว ทิวากโร^๕** มีพระรัศมีแวดล้อมด้านละวา เหมือนดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีหลายร้อย. **นनु อิทาเนว ทิวากโร** **อดตงคโต^๖** เวลานี้ดวงอาทิตย์ตกแล้วมิใช่หรือ

เวโรจณ (วิ+รจฺ ทิตฺติมิหิ+ยฺ) ดวงอาทิตย์. **วิเสเสน โรจเต ทิปฺปเตติ เวโรจโน** ดวงอาทิตย์ ที่สว่างเจิดจ้า ชื่อว่าเวโรจนะ (วูทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ยฺ เป็น อน). **เวโรจโน อพฺภูเทติ^๗** ดวงอาทิตย์กำลังขึ้น

ทินกร (ทิน+กร กรณ+อ) ดวงอาทิตย์. **ทินํ กโรติ กุมฺทานํ วา ทินํ มากุลยํ กโรตีติ** **ทินกโร** ดวงอาทิตย์ทำให้มีกลางวัน หรือทำดอกบัวให้บาน จึงชื่อว่าทินกระ. **อาจารย์ตมิมิ** **ทินกรชาลํ^๘** เปรียบเหมือนรัศมีของดวงอาทิตย์ที่แผ่กระจายไป

อุณฺหรังลิ (อุณฺห+รังลิ) ดวงอาทิตย์. **อุณฺโห รังโย ยสุสชาติ อุณฺหรังลิ** ดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงร้อน ชื่อว่าอุณฺหรังลิ

ปภงฺกร (ปภาสทหฺรูปท+กร กรณ+อ) ดวงอาทิตย์. **ปภํ กโรตีติ ปภงฺกโร** ดวงอาทิตย์ที่ ทำความสว่าง ชื่อว่าปภงฺกระ (ไม่ลบทฺติยาวิกัตติ, อาเทศนิกฺหิตเป็น ญ). **ปภงฺกโร ยตฺถ จ**

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๑๑/๒๑๒

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๗๐๔/๑๖๓

๓ อิง.อฎฺฎิก. ๒๓/๑๓๒/๒๖๐

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔/๑๐๑

๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๐/๒๔๙

๖ ที.อฎฺฎ. ๕/๒๔๓/๒๒๘

๗ อิง.จตุฎฺฎิก. ๒๑/๔๗/๖๕

๘ ขุ.อฎฺฎ. ๕/๑/๙๘๖/๔๑๔

อดถเมติ^๑ ดวงอาทิตย์ตกในทิศใด

อัสุมาลี, อัสุมาลิน (อัส+มาลา+อี,อิน) ดวงอาทิตย์. **อัสโน** มาลา, **สา** ยตถ **อดถิ** **อัสุมาลี** ดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงเป็นแนว ชื่อว่าอัสุมาลี (ลบสระหน้า). **อัสุมาลินมิว วิโรจมาน**^๒ เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์สว่างไสวอยู่

ทินปติ (ทิน+ปติ) ดวงอาทิตย์. **ทินาน** **ปติ** **ทินปติ** ดวงอาทิตย์เป็นเจ้าของกลางวัน จึงชื่อว่าทินปติ

ตปน (ตป สนฺตาเป+ยุ) ดวงอาทิตย์. **ตปตีติ** **ตปโน** ดวงอาทิตย์ที่แผดเผา ชื่อว่าตปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

รวี (รุ สหฺเท+อิ) ดวงอาทิตย์. **รวนติ** **เอเตน** **สตุตา** **ปภาวิตตาดิ** **รวี** ดวงอาทิตย์ที่แผดเผาทำให้สัตว์ร้อง ชื่อว่ารวี (วฺหฺติ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **รวี** **รลีปริกณฺเณ**^๓ ดวงอาทิตย์มีรัศมีแผ่ออกไป

ภานฺมนตุ (ภานฺ+มนตุ) ดวงอาทิตย์. **ภานู** **อสุส** **อดถีติ** **ภานูมา** ดวงอาทิตย์มีแสงสว่าง ชื่อว่าภานฺมนตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นตุ กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). **วิโรจติ** **วิตมโลว** **ภานูมา**^๔ เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ที่ปราศจากสิ่งบดบัง สว่างไสวอยู่

รังสิมนตุ (รังสิ+มนตุ) ดวงอาทิตย์. **รังสิ** **อสุส** **อดถีติ** **รังสิมา** ดวงอาทิตย์ที่มีรัศมี ชื่อว่ารังสิมนตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นตุ กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). **อุทฺยนฺโตว** **รังสิมา**^๕ เปรียบเหมือนอาทิตย์อุทัย

ภากร (ภาสทฺหฺปฺท+กร กรณฺ+อ) ดวงอาทิตย์. **ภ** **อภ** **กโรติ**, **ตาส** **วา** **อภกร** **อุปฺปตฺติฏฺจฺจฺน** **ภกร** ดวงอาทิตย์ทำความสว่าง หรือเป็นที่เกิดแห่งแสงสว่างนั้น จึงชื่อว่าภากระ (ภา+อากร, ลบสระหน้า). **อุทฺยนฺตฺว** **ภกร**^๖ เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์อุทัย

ภานู (ภา ทิตฺติย+นุ) ดวงอาทิตย์. **ภาติ** **ทิปฺปตีติ** **ภานู** ดวงอาทิตย์ที่สว่างไสว ชื่อว่าภานู

อกุก (อจฺจ ปุชฺชาย+อ) ดวงอาทิตย์. **เทเวหิปี** **อจฺจเต** **ปุชฺชยเตติ** **อกุก** ดวงอาทิตย์ที่พวกเทวดาพากันบูชา ชื่อว่าอ๊กกะ (อาเทศ จฺจ เป็น กฺก)

สทฺสฺสรลี (สทฺสฺส+รลี) ดวงอาทิตย์. **สทฺสฺส** **พหฺโว** **รฺสโย** **ยสุส** **สทฺสฺสรลี** ดวงอาทิตย์มีรัศมีมาก ชื่อว่าสทฺสฺสรลี. **สทฺสฺสรลีอาทิจฺจ** **วีย**^๗ เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีมาก. **สทฺสฺสรลี** **สฺตเตช** **สุริโย** **ตมฺวินทฺโน**^๘ ดวงอาทิตย์มีรัศมีมาก มีเดชมาก กำจัดความมืดให้หมดไป

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๔๗/๖๕

๒ ชุ.อญฺ. ๕๑/๔๔/๗๘

๓ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๕

๔ ส.สคฺก. ๑๕/๗๕๔/๒๘๘

๕ ชุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๔

๖ ชุ.อุปทาน. ๓๓/๑๕๘/๓๐๖

๗ ชุ.อญฺ. ๕๑/๑๕/๖๕

๘ ฅมฺ.อญฺ. ๑๘/๓๘

ศัพท์ที่แปลว่าดวงอาทิตย์มีอีกมาก เช่น ทวาทสตุตา, ปภากร, วิภากร, วิกตฺตน, มตฺตณฺชา, ทิวมณิ, ตฺรณิ, มิตฺต, จิตฺรภาณุ, คหฺปฺปติ, หัส, สวิตา

[๖๔] รัสี อภา ปภา ทิตฺติ รุจิ ภา ชฺติ ทิธิติ
 มรัจิ ทวีสุ ภาณุวสุ มฺยูโซ กิโรณ กโร.

รัศมี, แสง, แสงสว่าง ๑๔ ศัพท์

รัสี (รส อสุสาเท+อิ) รัศมี, รั้งสี, แสง, แสงสว่าง. รสนฺติ ตํ สตุตฺตํ รัสี รัศมีที่สัตว์ยินดี
ชื่อว่ารั้งสี (ลงนิกหิตอาคม). กายา นิจฺจรติ รัสี^๑ รัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกาย

อภา (อา+ภา ทิตฺติยฺ+กฺวิ) รัศมี, ประกายแสง, แสงสว่าง. อภาโส ภาตฺติ อภา แสงที่สว่าง
เจิดจ้า ชื่อว่าอภา (ลบ กฺวิ ปัจจัย). ตสฺส โข ปนฺนํนท มณิรตฺนสฺส อภา สมฺนฺดา
โยชนํ ญฺญา อโหสิ^๒ อานนทํ ปรกฺายแสงของแก้วมณีนั่น ได้แผ่ออกไปโดยรอบ ๑ โยชนํ

ปภา (ป+ภา ทิตฺติยฺ+กฺวิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. ปภาเรน ภาตฺติ ปภา แสงที่ส่องไปทั่ว
ชื่อว่าปภา (ลบ กฺวิ). เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ยา กาจิ ตารกฺรูปานํ ปภา สพฺพา ตา
จฺนฺทิมปฺปภา ยถํ นาคฺมฺนฺติ โสฬสี จฺนฺทปฺปภา ตาสํ อคฺคฺมกฺขายติ^๓ ภิกษุทั้งหลาย
แสงสว่างของดวงดาวทั้งหมดบนท้องฟ้า ไม่ถึงเลี้ยงที่ ๑๖ แห่งแสงจันทร์ ชนทั้งหลายกล่าวว่า
แสงจันทร์เป็นเล็กกว่าแสงของดวงดาวทั้งหมดนั้น

ทิตฺติ (ทีป ทิตฺติยฺ+ติ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. ทิปฺปตฺติ ทิตฺติ แสงสว่างรุ่งเรือง ชื่อว่าทิตติ (อาเทศ
ปฺ เป็น ตฺ, รัสสะ อี เป็น อี)

รุจิ (รุจ ทิตฺติยฺ+อิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. โรจเต ทิปฺปเตติ รุจิ แสงสว่าง ชื่อว่ารุจิ.
ปริบุญฺณกาโย สุรุจึ^๔ มีพระวรกายเอี่ยมอ่อม มีพระรัศมีงาม

ภา (ภา ทิตฺติยฺ+กฺวิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. ภาติ ทิปฺปตฺติ ภา แสงสว่าง ชื่อว่าภา (ลบ กฺวิ
ปัจจัย). อุทฺยนฺตว ภากรํ^๕ เหมือนดวงอาทิตย์ทำให้มีแสงสว่างขณะขึ้น

ชฺติ (ชฺต ทิตฺติยฺ+อิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. โชตเต ทิปฺปเตติ ชฺติ แสงสว่าง ชื่อว่าชฺติ. อิทธิ
ชฺติ พลวิริยฺปปตฺติ^๖ มีฤทธิ์ รัศมี กำลัง และความกล้าหาญ

ทิธิติ (ทีป ทิตฺติยฺ+อิ+ติ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. ทิถฺยติ ทิปฺปตฺติ ทิธิติ. ทิปฺปตฺติ วา ทิธิติ
รัศมีที่สว่าง หรือแสงสว่าง ชื่อว่าทิธิติ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). ทิธิติ ปาวกฺมหาเมฆโต วา ...
นิจฺจรติ^๗ แสงสว่างที่ส่องผ่านออก ... จากเมฆก้อนใหญ่ที่ชื่อปาวกะ

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๒/๕๒๘ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๖๗/๒๐๒ ๓ ส.ขุ.นฺตฺวาร. ๑๗/๒๗๑/๑๙๐
๔ ม.ข.ม.ข. ๑๓/๖๐๙/๕๕๓ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๘/๓๐๖ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๐๘/๓๕๒
๗ อิง.ฎี. ๓/๑๘๐/๕๕

มรีจิ (มร มรณ+อีจ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. อนุธการิ มาเรติ วินาเสตีติ มรีจิ แสงสว่างที่
ทำลายความมืดให้หมดไป ชื่อว่ามรีจิ. ตารานิ มรีจิ ปภา^๑ รัศมีของหมู่ดาว

ภาณู, ภาณุ (ภา ทิตติย+นุ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. ภาติ ทิปปตีติ ภาณุ แสงสว่าง ชื่อว่า
ภาณุ. วิโรจติ วิตมโลว ภาณูมา^๒ เหมือนดวงจันทร์แผ่รัศมีไร้เมฆหมอกบดบังสว่างไสวอยู่

อัสสุ (อส คติมุหิ+นิกคหิตาคม+อ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. อสติ คจจติ ทิสนตุนติ อัสสุ แสง
ที่ถึงความสว่าง ชื่อว่าอัสสุ

มยฺฆ (มาสทฺทูปปท+อฺช คติย+อ, หรือ มา มาเน+อฺชวาคม+ข) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. มาย
มานาย อฺชตีติ มยฺฆอ รัศมีที่เป็นไปเพื่อการนับ ชื่อว่ามยฺฆะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลง ยฺ อาคม,
ที่ฆะ อฺ เป็น อฺ)

กิริณ (กิริ วิกฺเขเป+ยฺ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. กิริติ ติมิรั กิริโณ แสงสว่างที่สลายความมืด
ชื่อว่ากิริณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). สมฺนุดโต อนุธการิ วิธมิตฺวา กิริณสทฺสเสน
วิโรจนสภาวตาย เวโรจนนามเก อาทิจฺเจ อฺจฺจิตฺเต โส ชฺชฺชูปโก หตฺตูปโก นิตฺเตช
กาฬโก โหติ^๓ เมื่อดวงอาทิตย์ที่ชื่อเวโรจนะเพราะเจ็ดจาด้วยรัศมีนับพันลอยขึ้นแผ่แสงออกไปทำลาย
ความมืดโดยรอบ หิ่งห้อยนั้นก็หมดแสงมีมืดไป

กร (กิริ วิกฺเขเป+อ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. ติมิรั กิริตีติ กโร แสงสว่างที่ทำลายความมืด ชื่อว่า
กระ (อาเทศ อฺ เป็น อ)

[๖๕] **ปริธิ ปริเวโส มรีจิ มิคคณฺทิกา**
สุรัสโสทยโต ปุพฺพภู- จิตฺวลี ลियารุโณ.

ดวงอาทิตย์ทรงกลด ๒ คัพท์

ปริธิ (ปริ+ธา ธารณ+อิ) ดวงอาทิตย์ทรงกลด. สุริยสุสฺ ปริ สมฺนุดโต ธิยเตติ ปริธิ รัศมี
ที่ล้อมรอบดวงอาทิตย์ ชื่อว่าปริธิ (ในคาถาทำที่ฆะเพื่อรักษาจันทร์)

ปริเวส (ปริ+วิส ปเวสเน+ณ) ดวงอาทิตย์ทรงกลด. ปริ สมฺนุดโต วิสตีติ ปริเวโส, สุริยํ วา
ปริเวจยตีติ ปริเวโส รัศมีที่อยู่ล้อมรอบ ชื่อว่าปริเวสะ (ลป ณ, วุทธิ อฺ เป็น เอ), หรือรัศมีที่
ล้อมรอบดวงอาทิตย์ ชื่อว่าปริเวสะ (ปริ+เวจ เวจเน+อ, อาเทศ จฺ เป็น ส)

ดวงอาทิตย์ทรงกลดมีอีก เช่น อฺปสุริยก, มณฺจล

พยับแดด, เเงแดด ๒ คัพท์

มรีจิ (มร ปาณจาเค+อีจ) พยับแดด, เเงแดด. ชฺทฺทชฺนตฺโว มรฺนติ อนนฺนาติ มรีจิ พยับแดด

ที่ทำให้แมลงเล็กๆ ตาย ชื่อว่ามรีจิ. **มรีจิติสตาย** **มรีจิ** พยับแดดชื่อว่ามรีจิ เพราะเป็นเหมือนแสงระยิบระยับ. **มิตตณฺหิกา** **มรีจิ**^๑ พยับแดด ชื่อว่ามรีจิ. ยถา **มรีจิ** **อสุสारा** **นิสสุสारा** **สाराปคตา**^๒ พยับแดดไม่มีสาระ หาสาระมิได้ ปราศจากสาระ ฉันท. ยถายํ **คิมุหสมเย** **อญฺญจิตา** **มรีจิ** **ทฺูเร** **จิตานํ** **รูปคตํ** **วिय** **ปญฺญายติ**^๓ พยับแดดนี้ระอุขึ้นในฤดูร้อน ปราภฏเป็นรูปปร่างแก่ผู้ยืนอยู่ในที่ไกล

มิตตณฺหิกา (มิต+ตณฺหา+อิก+อา) พยับแดด, เงาแดด. **มิกานํ** **ตณฺหา** **ปิปาสา** **ยสุสํ** **ชลาภาสตุตา** **สา** **มิตตณฺหิกา** พยับแดดทำให้สัตว์กระหาย เพราะดูระยับเหมือนสายน้ำ จึงชื่อว่ามิตตณฺหิกา (ลบสระหน้า)

แสงอรุณ

อรุณ (อร คมเน+อุณ) แสงอรุณ. **สุริยสุส** **อุทยโต** **ปุพฺเพ** **อญฺญจิตรํ** **อญฺญคตํ** **อรุโณ** **นาม** **ลिया** แสงสีแดงอ่อนระเรื่อที่ส่องขึ้นก่อนดวงอาทิตย์ขึ้น ชื่อว่าอรุณะ. **อรุณวณฺณตาย** **อรติ** **คจฺจตีติ** **อรุโณ** แสงอาทิตย์ที่ส่องไปมีสีแดงอ่อนระเรื่อ ชื่อว่าอรุณะ (อาเทศ น เป็น ณ). **อรุโณ** **อญฺญคจฺจติ** **จีวรานิ** **นิสฺสคฺคิยานิ** **โหนติ**^๔ พอแสงอรุณขึ้น จีวรเป็นนิสสัคคีย์

ศัพท์ที่แปลว่าแสงอรุณมีอีกมาก เช่น **สุรสุต**, **อนูรุ**, **กสฺสเปยฺย**, **กสฺสปี**, **ครทาคุคช**

[๖๖] **กาโลทฺธา** **สมโย** **เวลา** **ตพฺพิเสสา** **ขณาปโย**
ขโณ **ทสจฺจรกาลो** **ขณา** **ทส** **ลโย** **ภเว.**

[๖๗] **ลยา** **ทส** **ขณลโย** **มฺหุตโต** **เต** **ลिया** **ทส**
ทส **ขณมฺหุตโต** **เต** **ทิวโส** **ตุ** **อหํ** **ทินํ.**

กาล, เวลา ๔ ศัพท์

กาล (กล สงฺขยาเน+ณ) กาล, เวลา. **กลียนฺเต** **สงฺขยาเนเต** **อายุปฺปมาณาปโย** **อนเนนาติ** **กาโล** เวลาเป็นเครื่องกำหนดนับอายุเป็นต้น จึงชื่อว่ากาละ (ลบ ณ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **กรณํ** **วา** **กาโร**, **ภาเว** **โณ**, **โส** **เอว** **กาโล** การกระทำ ชื่อว่าการะ, ลงณปัจจัยในภาวะ, การกระทำนั้นแหละ เป็น กาละ (กร กรณ+ณ, อาเทศ ร เป็น ล), คำว่า “กาละ” หมายถึงการกระทำทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต. **กาโล** **โก** **โคตม** **นิฏฺฐจิตํ** **ภตตํ**^๕ ข้าแต่ท่านพระโคตม ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว. **อติเต** **กาเล** **นิพฺพตฺตํ**^๖ สำเร็จแล้วในอดีตกาล

อทฺธา (อส เขปเน+ต+อา) กาล, เวลา, กาลนาน. **สตุตฺตานํ** **ชีวิตํ** **อสติ** **เขเปตีติ** **อทฺธา** เวลาละทิ้งชีวิตของสัตว์ไป ชื่อว่าอทฺธา (อาเทศ ต เป็น ฐ, สฺ เป็น ฑ, ลบสระหน้า), **อทฺธาศัพท์นํ**

๑ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๖๓/๒๖๖/๕๐๗

๒ ขุ.มทานิ. ๒๙/๗๙๙/๔๙๘

๓ ติ.ม.อญ. ๒๐/๓

๔ วิ.อญ. ๒/๑๘๒

๕ วิ.มทาวี. ๑/๙/๑๘

๖ ขุ.อญ. ๒๖/๔๓/๓๑๐

เป็นอาการันด์บุลงลิคค์. ตโย อทฐา อตีโต อทฐา อนาคตโต อทฐา ปจจุปปนโน อทฐา^๑ กาลมี ๓ อย่าง คือ อดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล. ตโย อทฐาติ ตโย กาลา^๒ คำว่า “ตโย อทฐา” แปลว่า กาลมี ๓ อย่าง

สมย (สั+อิ คติมุหิ+ณ) กาล, เวลา, สมัย, ครั้ง, คราว. ปุนปุณฺเณ อตีติ สมโย เวลาที่ผ่านมาไปเรื่อยๆ ชื่อว่าสมยะ (วูทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิต เป็น ม). ยสฺมี สมเย สมมุขาวินเยน จ เยภุญยสิทธิกา จ อธิกรณํ รูปสมฺมตติ^๓ เวลาใดอธิกรณ์สงบได้ด้วยสัมมุขาวินัย และเยภุญยสิทธิกา. สมยคัพท์มีอรรถมาก ให้ดูเพิ่มเติมในคาถาที่ ๗๗๘

เวลา (วิ+ลา อาทาน+ณ) กาล, เวลา. วินาสํ ลาคีติ เวลา กาลที่กำหนดความเสื่อม ชื่อว่า เวลา (ลป ณ, วูทธิ อิ เป็น เอ). เวลา ตาสํ น วิชฺชติ^๔ เวลาย่อมไม่มีแก่พวกเขา เวลามียีกหลายคัพท์ เช่น ทิฏฺฐจ, อนเน

ช่วงเวลา ๕ คัพท์

ขณ (ขณฺ หีสาย+อ) ขณะ, ช่วงขณะ, ช่วงเวลาที่ติดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง. ทสฺหิ อจฺจราหิ อจฺจฺลฺลิตฺติ โฝฏฺฐเจหิ ลกฺขิตโต กาโล ขโน นาม ช่วงเวลาที่กำหนดด้วยการติดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง ชื่อว่าขณะ. ขโนตีติ ขโน เวลาที่เบียดเบียน(ชีวิตสัตว์) ชื่อว่าขณะ. สุตฺตํ อายุ ขยติ หายติ เอตฺถาติ ขโน เวลาที่เป็นกาลเสื่อมอายุของสัตว์ ชื่อว่าขณะ (ซี ขเย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลปสระหน้า). ขโน โว ภิกฺขเว ปฏฺิลทฺโธ พุรฺหมจฺริยวาสา^๕ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้ขณะ(เริ่มต้น)เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว

ลย (ลย คติย+อ, หรือ ลุ+อ ย คติย+อ) ละยะ, ๑๐ ขณะ, ช่วงละยะ. ทสฺ ขณา ลโย นาม ภเว ภานฺติ, เอเตน วา วจฺเนน วิคิตฺสงฺฆาเปกฺขิโนปิ วาจกา สนฺตีติ คมฺยเต ๑๐ ขณะ ชื่อว่าละยะ, อีกนัยหนึ่ง ด้วยคำว่า “ละยะ” นั้น ให้รู้ว่าภิกษา คือ ภเว ในคาถา เกี่ยวข้องกับการนับ วิคิตกัตตา (หมายความว่า ภเว เป็นทั้งเอกพจน์และพหูพจน์). ลยติ คจฺจติ สุตฺตํ ชีวิตํ ลุนฺนโต วา อยติ คจฺจตีติ ลโย เวลาที่เดินผ่านไป หรือเวลาที่ตัดเอาชีวิตของสัตว์ไป ชื่อว่า ละยะ (ลปสระหน้า). ลโย ปรินิปฺพนโน^๖ สำเร็จช่วงละยะเวลาหนึ่ง

ขณลย (ขณ+ลย) ขณละยะ, ช่วงครู่, ช่วงยาม, ๑๐ ละยะ. ทสฺ ลยา ขณลโย นาม ขณลยานํ สมฺภูทเว ๑๐ ละยะ ชื่อว่าขณละยะ โดยการรวมกันของขณะกับละยะ

มฺหุตฺต (หุจฺจ โภภฺลฺโย+ต) มฺหุตฺตเต, ช่วงครู่, ๑๐ ขณละยะ. เต ทสฺ ขณลยา มฺหุตฺโต นาม ลียา ๑๐ ขณละยะ ชื่อว่ามฺหุตฺตเต. รตฺติทิวเส กุฏฺิลยตีติ มฺหุตฺโต เวลาที่ยังคืนและวันให้ หมุนเวียนไป ชื่อว่ามฺหุตฺตเต (ลง มุ อากคมหน้าธาตุ, ลป จฺจ, ซ้อน ต)

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘

๒ ที.อฎ. ๖/๓๐๕/๑๘๖

๓ วิ.ปริ. ๘/๙๐๑/๒๗๒

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๖๐/๒๐

๕ สั.สพ. ๑๘/๒๑๓/๑๕๘

๖ อภิ.กถา. ๓๗/๑๖๑๓/๕๕๕

ขณมุหุตโต (ขณ+มุหุตโต) ขณมุหุตตะ, ชั่วโมงเวลาหนึ่ง, ๑๐ มุหุตตะ. **เต** **ทส** **มุหุตตา**
ขณมุหุตโต นาม ๑๐ มุหุตตะ ชื่อว่าขณมุหุตตะ

มาตรฐานระยะเวลาสั้นๆ ตามบาลี

ทสจจรูปมาณ กาโล ขโน นาม, เตน ขเนน ทสกุขโน กาโล ลโย นาม,
 เตน ลเณน จ ทสลโย ขณลโย นาม, เตน ทสคุโน มุหุตโต นาม, เตน มุหุตเตน
 ทสคุโน ขณมุหุตโต นาม.^๑

ระยะเวลา	เป็น	ประมาณ
ชั่วตีตนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง	๑ ขณะ	๒.๘ วินาที
๑๐ ขณะ	๑ ลยะ	๒๘.๘ วินาที
๑๐ ลยะ	๑ ขณะลยะ	๔.๘ นาที
๑๐ ขณะลยะ	๑ มุหุตตะ	๔๘ นาที
๑๐ มุหุตตะ	๑ ขณมุหุตตะ	๘ ชั่วโมง

กลางวัน, วัน ๓ ศัพท์

ทิวส (ทิว กิฬาย+อส) กลางวัน, วัน. **ทิพฺพนฺติ** **กิฬนฺติ** **อสุมิณฺติ** **ทิวโส** กลางวันเป็นเวลาเล่น
 สนุกสนาน จึงชื่อว่าทิวสะ. **รตุติ** วา **ทิวโส** วา **อาคจฺจติ**^๒ กลางคืนหรือกลางวัน จะมาถึง

อห (น+หา จาเค+อ) กลางวัน, วัน. **ปจฺจาคนฺนํ** **น** **ชหาตีติ** **อหํ** กลางวันที่เวียนกลับมาไม่เว้น
 ชื่อว่าอหะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบสระหน้า). **อหศัพท์**เป็นปungลิงค์และนปungสกลิงค์

ทิน (ทา ทาเน+อิน) กลางวัน, วัน. **ททาติ** **นิพฺยาปารนฺติ** **ทินํ** กลางวันที่ให้ความพยายาม
 ชื่อว่าทินะ (ลบสระหน้า). **ทิพฺพติ** **เอตฺถาติ** **ทินํ** กลางวันเป็นเวลาให้ผู้คนว่าจริง ชื่อว่าทินะ
 (ทิว กิฬาย+อ, อาเทศ ว เป็น น). **สตุตฺตานํ** **อายุ** **ทียติ** **ชียติ** **เอเตนาติ** **ทินํ** วันเป็นเหตุ
 สิ้นอายุของสัตว์ ชื่อว่าทินะ (ที ขเย+อิน, ลบสระหน้า)

กลางวันมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ขสฺร**, **วาสฺร**

[๖๘] **ปภาตํ** **จ** **วิภาตํ** **จ** **ปจฺจฺวุโส** **กลฺลฺมปฺยุถ**
อภิโทโส **ปโทโสถ** **สาโย** **สญฺญา** **ทินจฺจโย.**

เวลาเช้า ๔ ศัพท์

ปภาต (ป+ภา ทิตฺติย+ต) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. **โลโก** **ปภาติ** **อสุมิณฺติ** **ปภาตํ** เวลาที่

๑ อัง.อญ. ๑๕/๓๘๘/๒๗๕ ๒ สํ.นิกาน. ๑๖/๔๙๐/๒๔๒

โลกเริ่มสว่าง ชื่อว่าปภาตะ. รตติยา สุทํ ติกขตตุํ อุฏฺจาสิ ปภาตํ มณฺญมาโน^๑ ทราบว่า กลางคืนเธอเข้าใจว่าสว่างแล้ว จึงลุกขึ้นถึง ๓ ครั้ง

วิภาต (วิ+ภา ทิตฺติยํ+ต) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. โลโก วิภาติ อสฺมินฺติ วิภาตํ เวลาที่โลก เริ่มสว่าง ชื่อว่าวิภาตะ. รตติยา วิภาตกาเล^๒ ในเวลารุ่งสว่าง

ปัจจุส (ปติ+อุส รุชายํ+อ) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. ปัจจุสฺติ วินาสฺติ ติมิรฺนฺติ ปัจจุโส เวลาที่ทำความมืดให้หมดไป ชื่อว่าปัจจุสะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ช้อน จ, ทีฆะ อุ เป็น อุ). ตสฺส กุลสฺส ทาวโก รตติยา ปัจจุสฺสมยํ ปัจจุฏฺจาย โรทติ “มํสิ เม เทถ”^๓ เด็กของ สกุนั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ร้องขอว่า “ให้เนื้อแก่หนูหน่อย”

กัลล (กล สงฺขยานเ+ย) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. กสิยนฺเต สงฺขยานฺเต อเนน สงฺขยาทาโยติ กัลลํ เวลาที่เป็นเครื่องกำหนดนับเป็นต้น ชื่อว่ากัลละ (อาเทศ ลฺย เป็น ล, ช้อน ล) เวลาเช้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น อโหมฺข, อุส

คำ, พลบคำ, ปฐมยาม ๒ ศัพท์

อภิโทส (อภิ+โทสา+อ) คำ, พลบคำ, ปฐมยาม. โทสาย รตติยา อารมฺโโก อภิโทโส เวลา เริ่มต้นของกลางคืน ชื่อว่าอภิโทสะ (ลบสระหน้า). อภิโทสคฺโคทานิ เอหิสิ^๔ ไปตั้งแต่พลบคำเมื่อวาน ฟังจะกลับมาเดี๋ยวนี้

ปโทส (ปา+โทสา+ณ) คำ, พลบคำ, ปฐมยาม. โทสาย รตติยา ปารมฺโโก ปโทโส เวลา เริ่มต้นของกลางคืน ชื่อว่าปโทสะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณ และสระหน้า). อภิทฺสูสนฺติ ปทฺสูสนฺติ จ ยตฺถ สพฺพกมฺมานิตี อภิโทโส ปโทโส จ เวลาหวัค้ำที่เบียดเบียนการงาน ทุกอย่าง(พอหวัค้ำต้องหยุดทำงาน) ชื่อว่าอภิโทสะและปโทสะ (ป ในบทว่า “ปโทส” คือ ปานินาตที่ทำ รัสสะได้บ้าง). ตสฺมี ปโทสกาเล เสนโก อตฺตานํ อลงฺกิริตฺวา นานคฺครสโกชนํ ภูณฺชิตฺวา โโพธิสฺตตฺสฺส เคหํ อคฺมาสิ^๕ คำนั้น เสนกะแต่งตัวและบริโภคอาหารเลิศรสต่างๆ แล้ว จึงไปสู่ เรือนของพระโพธิสัตว์

หวัค้ำ, เย็น, ลี้นสุดกลางวัน ๓ ศัพท์

สาย (สา อวसानเ+ย) หวัค้ำ, เย็น, ลี้นสุดกลางวัน. สายติ ทินํ อวสายตีติ สาโย เวลาที่ ลี้นสุดกลางวัน ชื่อว่าสายะ. สายนฺโด วา ทินฺนํ กโรนฺโด อยตีติ สาโย หรือเวลาที่ทำกลาง วันให้ลี้นสุดไป ชื่อว่าสายะ (สาสทฺหฺรูปท+อฺย คฺติมิหิ+อ, ลบสระหลัง). ปีตา มม มฺลผลเสสนํ คโค อิทานิ อาคจฺจติ สายกาเล^๖ ปีตาของเราไปแสวงหามูลผล จะกลับมาเย็นนี้

๑ วิ.จุล. ๗/๒๔๕/๑๐๔

๒ ขุ.อ.ญ. ๓๑/๒๙/๓๕

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๕/๘๕

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๓๘/๔๖๒

๕ ขุ.อ.ญ. ๔๓/๒๙๑

๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕/๔

สณฺญา (ส+ณฺเฒ จินตัย+อ+อา) หัวค่ำ, เย็น, ลึนสุดกลางวัน. **สมฺมา ฉายนฺติ** เสดุเถติ **สณฺญา** เวลาที่สัตว์ต้องเพ่งมองจึงเห็น ชื่อว่าสณฺญา (อาเทศนิกหิตเป็น ญ, ลบสระ เอ และสระ อ). **สณฺญา** เวลา **มารพฺลั วิธมิตฺวา**^๑ พระมหาโพธิสัตว์ทรงพิชิตกำลังพลของมารได้ในเวลาเย็น. **สณฺญา** มี ๓ อย่าง คือ **ปุพฺพพัณฺหะ** (เช้า) **มัชฌิมพัณฺหะ** (กลางวัน) และ **อปรัณฺหะ** (เย็น), ในที่นี้ท่านหมายถึงอปรัณฺหะ. **ปุพฺพณฺจ ตั อหฺนฺจาทิ** **ปุพฺพณฺหิ** เบื้องต้นของกลางวัน ชื่อว่าปุพฺพพัณฺหะ (ตั้งแต่อรุณขึ้นถึง ๑๐ นาฬิกา). **มฺชฺฌณฺจ ตั อหฺนฺจาทิ** **มฺชฺฌณฺหิ** ท่ามกลางของกลางวัน ชื่อว่ามัชฌิมพัณฺหะ (ตั้งแต่ ๑๐ นาฬิกา ถึง ๑๔ นาฬิกา). **อปฺรณฺจ ตั อหฺนฺจาทิ** **อปฺรณฺหิ** เบื้องปลายของกลางวัน ชื่อว่าอปรัณฺหะ (ตั้งแต่ ๑๔ นาฬิกา ถึงพลบค่ำ).

ท่านรวม **อหคัพท์** ทั้ง ๓ เวลา คือ เช้า กลางวัน และเย็น เข้าเป็นกัมมธรรยสมาสว่า “**อหฺนฺจ อหฺนฺจ อหฺนฺจาทิ อหิ**” โดยทำเป็นสรูปเอกเสสะ คือ รูปศัพท์เหมือนกัน ลบให้เหลือไว้ศัพท์เดียว

ทินฺจฺย, ทินฺนฺต (ทิน+อจฺย,อนฺต) หัวค่ำ, เย็น, ลึนสุดกลางวัน. **ทินานํ อจฺโย** **อติกฺกโม** **อวสานํ** **วา** **ทินฺจฺโย, ทินฺนฺโต** การล่วงเลยผ่านไปหรือการลึนสุดของกลางวัน ชื่อว่าทินฺจฺยะ และทินฺนฺตะ (ลบสระหน้า)

[๖๙] **นิสา จ รชฺนี รตฺติ** **ติยามา สัวรี ภเว**
ชฺณฺหา ตฺ จนฺทิกา ยุตฺตา **ตมฺสุสนฺนา** **ติมิสิกา.**

กลางคืน ๕ ศัพท์

นิสา (นิ+สา ตนฺกรณ+กฺวิ) กลางคืน. **นิสฺติ ตนฺุ** **โกโรติ** **สพฺพพฺยาปาริ** **นิสา** เวลาที่ทำให้การชวนขวยทุกอย่างลดน้อยลง ชื่อว่านิสา (ลบ กฺวิ). **ปฺน จ ปริ** **มหาราช** **จนฺโท** **นิสาย** **รตฺติยา** **จรตฺติ**^๒ **มหาบพิตร** เวลากลางคืนดวงจันทร์ก็โคจรไปทางทิศตะวันตกอีก

รชฺนี (รชฺช ราเค+ยฺ+อี) กลางคืน. **รชฺชนฺติ** **ราคิโน** **อดฺรเวติ** **รชฺนี** กลางคืนเป็นเวลาที่ผู้มีราคะเกิดความกำหนัด จึงชื่อว่ารชฺนี (ลบ ญ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อฺภูจฺเเต** **อรุณ** **ภกตตาย** **รตฺติยา** **รชฺนินฺยา**^๓ เมื่ออรุณขึ้น ราตรีสว่างแล้ว

รตฺติ (รชฺช ราเค+ติ) ราตรี, กลางคืน. **ราติ** **คณฺหาติ** **อพฺยาปารนฺติ** **รตฺติ, รชฺชนฺติ** **วา** **เอตฺถ** **รตฺติ** เวลาที่ถือเอาความไม่เปียดเปียน หรือเวลาที่ผู้มึราคะเกิดความกำหนัด ชื่อว่ารตฺติ (ลบ ญชฺ, ซ้อน ตฺ). **รา** **สทฺโท** **ติยติ** **จิชฺชตีติ** **รตฺติ** เวลาที่เสียงขาดหายไป ชื่อว่ารตฺติ (ราสทฺทฺอุปพท +ติ จิชฺชเน+กฺวิ). **รา** **ธนฺ** **ติยติ** **ภิชฺชติ** **เอตฺถาติ** **รตฺติ** เวลาที่ทรัพย์สูญหาย ชื่อว่ารตฺติ (ราสทฺทฺอุปพท+ติ ภิชฺชเน+กฺวิ). **ยาว** **รตฺติ** **วิภายติ**^๔ จนกว่าราตรีจะสว่าง

๑ ขุ.อ.ญ. ๓๒/๑๑

๒ มิลินฺท. ๔๙๗

๓ มิลินฺท. ๑๓๓

๔ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๗/๒๘๓

รณชชาตุวาสา เจว

ราปฺพุพฺพิตรโตนฺ จ

รตฺตีสทฺทสฺส นึปนฺตฺติ

สทฺทตฺถณฺณฺหึ ภาวเย.

บัณฑิตผู้รู้รรถของศัพท์กล่าวว่า การสำเร็จรูปศัพท์เป็น รตฺติ มาจาก รณช ชาตุ
ก็มี มาจาก รา บทหน้า ตฺริ ชาตุก็มี

ติยาม (ติ+ยาม) กลางคิน. ปจฺมมชฺฌิมปจฺฉิมยามวเสน ตโย ยามา ปหารา ยสฺสา ตियามา
เวลาที่มี ๓ ยาม คือ ปจฺมมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ชื่อว่าติยามะ (รูปสำเร็จเป็น
พหูพจน์เสมอ). อาวุโส ตियามรตฺตี สมณธมฺโม จ กาดพุโพ^๑ ผู้มีอายุ ท่านควรประพฤติ
สมณธรรมตลอดทั้งคิน

ลั้วรี (ลั+วร ลั้วรณ+อี) กลางคิน. ทินฺ ลั้วโรณตฺตี ลั้วรี เวลาที่ปิดบังกลางวัน ชื่อว่าลั้วรี.
โอภาสยํ ลั้วรี จนฺทิมาว^๒ ดวงดวงจันทร์ส่องสว่างตลอดคิน

กลางคินมีอีกหลายศัพท์ เช่น นิสึถินิ, ขณทา, ขปา, วิภาวรี, ตมสฺสสินิ, ยามินิ, ตมิ

คินเดือนหงาย

ชฺฌุหา (ชฺฌุห+อา) คินเดือนหงาย. จนฺทิกายุตฺตา จนฺทปฺปกาย ยุตฺตา รตฺติ ชฺฌุหา นาม,
ชฺฌุหาโยคโต ชฺฌุหา คินที่มีดวงจันทร์และแสงจันทร์ ชื่อว่าชฺฌุหา, คินที่มีเดือนหงาย ชื่อว่า
ชฺฌุหา (ลบสรรหน้า). เตน โข ปน สมเยน ายสฺมา สาริปฺตุโต ชฺฌุหาย รตฺติยา
นโวโรปิตฺเท เกสฺสทฺ นิลินฺโน โทติ อดฺยตรํ สมาริ สฺมาปชฺชิตฺวา^๓ ครั้งนั้น ท่านพระ
สารีบุตรปลงผมใหม่ นั่งเข้าสมาธิอย่างหนึ่งในคินเดือนหงาย

คินเดือนมืด

ติมิลิกา (ตม+อิสิก+อา) คินเดือนมืด. ตโม อุตฺสนฺโน ยสฺสํ สา ตมุตฺสนฺนา รตฺติ ติมิลิกา
นาม คินที่ความมืดแผ่ไปทั่ว ชื่อว่าติมิลิกา (อาเทศ อ ที่ ต เป็น อิ, ลบสรรหน้า). ติมิสํ อุตฺสนฺนํ
เอตฺถาติ ติมิลิกา คินที่มีความมืดปกคลุม ชื่อว่าติมิลิกา (ติมิส+อิก+อา, ลบสรรหน้า)

[๗๐] นิสึโถ มชฺฌิมารตฺติ อพฺพมรตฺโต มหานิสฺสา
อนฺธกาโร ตโม นิตฺถิ ติมิสํ ติมิริ ตมํ.

เที่ยงคิน ๔ ศัพท์

นิสึถ (นิ+สึ สเย+ถ, นิ+สท คตฺยาวาเสนา+ถ) เที่ยงคิน. นิสฺสเต สยเต อสฺมินฺติ นิสึโถ เวลา
ที่ผู้คนนอน ชื่อว่านิสึถะ (อาเทศ อ ที่ ส เป็น อี และลบ ท ที่สุดธาตุ). ทิวา จ รตฺโต จ

๑ ที.อญ. ๕/๓๗๓/๓๖๓

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๙๒/๔๗๗

๓ ขุ.ขุททก. ๒๕/๙๓/๑๓๑

นีสิตถาเล^๑ ได้รับทุกข์หนักทั้งกลางวัน กลางคืน และเที่ยงคืน

มชฺฌิมารตฺติ, มชฺฌิมรตฺโต (มชฺฌิมมา+รตฺติ) เที่ยงคืน. **มชฺฌิมมา** จ **สา** **รตฺติ** **จาติ** **มชฺฌิมารตฺติ** **มชฺฌิมรตฺโต** จ เวลาเที่ยงคืน ชื่อว่ามชฺฌิมารตฺติ และ มชฺฌิมรตฺตะ

อชฺฌมรตฺโต (อชฺฌม+รตฺติ) เที่ยงคืน. **อชฺฌมณฺจ** ตํ **รตฺติ** **จาติ** **อชฺฌมรตฺโต**, **รตฺเตกเทเส** **รตฺติสทฺโท** เวลาเที่ยงคืน ชื่อว่าอชฺฌมรตฺตะ, **รตฺติ** มี ๓ คัพท์ **ลบ** ให้เหลือคัพท์เดียวด้วย **สรุเปกเสสวีสึ**. **รตฺติยา** **อชฺฌมณฺติ** **อชฺฌมรตฺโต** เวลาครึ่งของกลางคืน ชื่อว่าอชฺฌมรตฺตะ (กลับ **รตฺติ** อชฺฌม เป็น **อชฺฌมรตฺติ**, **อาเทศ** **อิ** ที่ **ติ** เป็น **อ**). **อชฺฌมรตฺเตว** **รตฺเต** **วา** **นทิว** **อวสุสฺสตี**^๒ **ดูจ** **แม่** **น้ำ** **จัก** **ขอด** **แห่ง** **ไป** **ใน** **เวลา** **เที่ยง** **คืน** **หรือ** **ใกล้** **รุ่ง**

มหานิสสา (มหนุต+นิสา) เที่ยงคืน. **มหตี** จ **สา** **นิสา** **จาติ** **มหานิสสา** เวลาที่เป็นกลางคืน มากที่สุด ชื่อว่ามหานิสสา (**อาเทศ** **มหนุต** เป็น **มหา**)

ความมืด ๔ คัพท์

อนฺธการ (อนฺธสทฺทูปปท+กร **กรณ+ณ**) ความมืด, **อนฺธการ**. **อนฺธ** **หตฺทิ** **ภูจฺสตี** **กั** **โล** **กั** **โรตี** **ติ** **อนฺธกาโร** ความมืดที่ทำให้สัตว์โลกไม่อาจมองเห็น ชื่อว่าอนฺธการะ (**ลบ** **ณ**, **วู** **ธิ** **อ** เป็น **อ**). **อนาถปิณฺฑิกิสฺส** **คหฺปติสฺส** **อนฺธกาโร** **อนฺตรธายี**^๓ ความมืดมหายไปสำหรับท่าน **อนาถปิณฺฑิกคฺคฺกหฺปตี**

ตม (ตมฺ อากงฺขายฺ+อ) ความมืด. **รตี** **โลกา** **ตมณฺติ** **อากงฺขณฺติ** **เอตฺถาติ** **ตโม** เวลาที่ สัตว์ต้องการเสพกาม ชื่อว่าตมะ. **ตมสทฺโท** **อนิ** **ตฺถี**, **ตสฺหจฺรณฺโต** **อนฺธกาโร** **ปิ** **ตม** **คัพท์** และ **อนฺธการ** **คัพท์** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ เพราะเรียงไว้ใกล้กัน. **รตฺติยา** **ปจฺเม** **ยา** **เม** **ปจฺมา** **วิ** **ชฺชา** **อธิ** **คฺตา** **อวิ** **ชฺชา** **วิ** **หฺตา** **วิ** **ชฺชา** **อุ** **ป** **นฺนา** **ตโม** **วิ** **หฺโต** **อา** **โล** **โก** **อุ** **ป** **นฺโน**^๔ **ใน** **ปฐฺม** **ยาม** **แห่ง** **ราตรี** **ทรง** **บร** **รวิ** **ชฺชา** **ที่** **๑** **เมื่อ** **ปราศ** **จาก** **อวิ** **ชฺชา** **แล้ว** **วิ** **ชฺชา** **ก็** **เกิด** **ขึ้น** **กำ** **จัด** **ความ** **มืด** **แล้ว** **ความ** **สว่าง** **ก็** **เกิด** **ขึ้น**

ติมิส (ติมฺ กงฺขาเตมเนสุ+อิส) ความมืด. **ติมณฺติ** **เอตฺถาติ** **เตมยตี** **วา** **รา** **เคนา** **ติ** **ติมิส** ความมืดเป็นเหตุให้สัตว์ลั้งเลงสยัย หรือความมืดทำให้สัตว์ข่มด้วยราคะ ชื่อว่าติมิสะ. **อนฺธการ** **ติมิ** **สา** **เนว** **ตา** **ว** **รตฺติ** **นทิวา** **ปญฺญา** **ติ**^๕ **มี** **แต่** **มี** **ติ** **มิ** **ติ** **จน** **ไม่** **ปรากฏ** **กลาง** **วัน** **กลาง** **คืน**

ติมิร (ติมฺ กงฺขาเตมเนสุ+อิร) ความมืด. **ติมณฺติ** **เอตฺถาติ** **เตมยตี** **วา** **รา** **เคนา** **ติ** **ติมิร** ความมืดเป็นเหตุทำให้สัตว์ลั้งเลงสยัย หรือความมืดทำให้สัตว์ข่มด้วยราคะ ชื่อว่าติมิสะ (**ลบ** **สระ** **หน้า**). **นา** **ห** **ป** **สฺ** **สามิ** **ติมิ** **ร** **เอ** **ก** **ที่** **ป** **สฺ** **สิ** **หิ** **ผล**^๖ **ผล** **ของ** **การ** **ถว** **าย** **ประ** **ที** **ป** **ด** **วง** **เดีย** **ว** **นี้** **ทำ** **ให้** **เรา** **ไม่** **ประ** **ส** **บ** **กับ** **ความ** **มืด** **เลย**

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๔๕/๔๗

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๔๘๘/๑๘๗

๓ วิ.จุล. ๗/๒๔๗/๑๐๕

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗

๕ ส.มหาวาร. ๑๙/๑๗๒๑/๕๕๓

๖ ขุ.อปาทาน. ๓๓/๖/๑๖

[๗๑] จตุรงคตมฺ เอวฺ กภาพกุเข จตุททสี
 วนสณฺโฑ ฆโน เมฆ- ปฏฺลํ จฑฺฒรตฺติ จ.

ความมิดมีองค์ ๔

จตุรงคตม (จตุ+รฺวาคค+องค+ตม) ความมิดมีองค์ ๔. จตุททสนฺนํ รตฺตินํ ปุริณิ จตุททสีสงฺขาโต
 กภาพกุโข จ เอกคฆโน วนสณฺโฑ จ เมฆปฏฺลญจ อฑฺฒรตฺติ จ เอเตหิ จดูหิ
 สมฺนนาคโต ตโม จตุรงคตมฺ นาม ชื่อว่าความมิดมีองค์ ๔ คือ (๑) กลางคืนแรม ๑๔
 หรือ ๑๕ ค่ำ (๒) กลางป่าดงดิบที่รกทึบ (๓) วันที่มีเมฆทึบ (๔) เวลาเที่ยงคืน. อนุธกาเรติ
 กภาพกุขจาดุททสีอฑฺฒรตฺตมฺนวนสณฺฑเมฆปฏฺลเลหิ จ จตุรงคตเม^๑ คำว่า ในความมิด
 หมายถึง ในความมิด ๔ อย่าง คือ วันดับ เวลาเที่ยงคืน กลางป่าดงดิบ และวันที่มีเมฆปกคลุม

[๗๒] อนุธตมฺ ฆนตเม ปหาโร ยามสณฺณิโต
 ปาฏิปโท ตฺ ทุติยา ตติยาที ติถิ ทุวิสุ.

ความมิดสนิท

อนุธตม (อนุธ+ตม) ความมิดสนิท. อนุธญจ ตํ ตมญจาทิ อนุธตมฺ ความมิดอย่างสนิท
 ชื่อว่าอันธตมะ. อนุธตมสทฺโท ฆนตเม พาสุหตเม วตฺตติ อนุธตมคัฟฺทํใช้ในอรรถว่า ความ
 มิดเพราะมีสิ่งปกปิดและความมิดอย่างถาวร. อนุธตมฺ ตทา โหติ^๒ เวลานั้น มีแต่ความมิดมิด

ยาม, เวลา, คราว ๒ คัฟท์

ปหาร (ป+หฺร หฺรณ+ณ) ยาม, เวลา, คราว. ปหฺริยเต เภริยาที อตฺตราติ ปหาโร เวลาที่
 เขาตีกลองเป็นต้น (เพื่อบอกเวลา) ชื่อว่าปหาระ (ลบ ณ, วุทฺธิ อ เป็น อา)

ยาม (ยา คมเน+ม) ยาม, เวลา, คราว. ยาติ คจฺจตฺติ ยาโม เวลาที่เป็นไป ชื่อว่ายามะ.
 อุพยเมติ อโห รตฺติ จาเนน ยาโม เวลาที่กำหนดวันคืน ชื่อว่ายามะ (ยมุ อุปรเม +ณ, ลบ
 ณ และวุทฺธิ อ เป็น อา). ปหาโร เอว ยาโม อิติ สณฺณิโต ยามสณฺณิโต ท่านกำหนดว่า
 การตีบอกเวลานั้นแหละคือยาม. นิกุขฺนโต ปจฺโม ยาโม^๓ ปฐมยามล่วงไปแล้ว

วันปาฏิบท, วันแรกของปักข์

ปาฏิปท (ปฏฺิ+ปท คตฺมิหิ+อ) วันปาฏิบท, วันแรกของปักข์, วันขึ้นหรือวันแรม ๑ ค่ำ. ปฏฺิปชฺชเต
 จนฺโท ขยํ อุทฺถํ วา ยสฺส ปาฏิปโท วันที่ดวงจันทร์โคจรเปลี่ยนไป หรือการสิ้นสุดและการ
 เริ่มต้นของวัน ชื่อว่าปาฏิปทะ (ทีฆะ อ เป็น อา) หมายถึงวันต่อจากวัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ของข้าง
 ขึ้นและข้างแรม หรือวันที่มองเห็นดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้พร้อมกัน ชื่อว่าปาฏิปทะ. อิธ ปน

๑ ที.อญ. ๔/๒๕๐/๒๐๕

๒ สัม.มหาวาร. ๑๙/๑๗๒๑/๕๕๓

๓ วิ.จุลฺล ๗/๔๔๗/๒๘๓

ภิกขเว อวารสิกาณัน ภิกขุณฺํ ปณฺณรโส โหติ อาคนฺตุกาณัน ปาฏิปโท^๑ ภิกษุทั้งหลาย
ในศาสนานี้ วันอุโบสถของภิกษุประจำถิ่นเป็นวัน ๑๕ ค่ำ ของภิกษุอาคันตุกะเป็นวัน ๑ ค่ำ

ดีถี, วันตามจันทรคติ

ดีถี (ตฺนุ วิตุถาเร+ถิ, ตา ปาลเน+ถิ) ดีถี, วันตามจันทรคติ, วัน ๒-๑๓ หรือ ๑๔ ค่ำ. **ทุติยา** ดีถี
ปาฏิปโท นาม, ตติยาที ดีถีเยว น ปฏิปโท วัน ๒ ค่ำ เป็นวันปาฏิบท หรืออีกนัยหนึ่ง
วัน ๓ ค่ำ เป็นต้นไป เป็นดีถี ไม่ใช่วันปาฏิบท. **ตฺโนตีติ** ดีถี วันที่เพิ่มขึ้นไป ชื่อว่าดีถี. **ตายนติ**
पालยตีติ ดีถี วันที่รักษาไว้ ชื่อว่าดีถี (ลบ นุ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อ ที่ ต เป็น อิ). **ดีถิสทุโท**
ทวิสุ ดีถีศัพท์มีใช้ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์. **กี** **อาจริย** **อชฺช** **เต** ดีถีกรรมกฺขตฺตโยโค
โอลเกโต^๒ ท่านอาจารย์ ท่านดูดาวฤกษ์ประจำวันนี้แล้วหรือ

[๗๓] **ปณฺณรสี** **ปญฺจทสี** **ปฺนฺณมาสี** **จ** **ปฺนฺณมา**
อมาวสี **ปฺยมาวสี** **ถิยํ** **ปณฺณรสี** **ปรา.**

วัน ๑๕ ค่ำ ๒ คัพท

ปณฺณรสี, ปนฺนรสี (ปญฺจทส+ถิ) วัน ๑๕ ค่ำ. **ปณฺณรสนฺนํ** **ดีถินํ** **ปุรณิ** **ปณฺณรสี,**
ปนฺนรสี วันเต็ม ๑๕ ค่ำ(ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม) ชื่อว่าปณฺณรสี และ ปนฺนรสี. **หิโยโย** **นนฺทกสส**
ธมฺมเทศนา **จาตุทฺทลียํ** **จนฺททสี** **อโหสิ,** **อชฺช** **ปนฺนรลียํ** **จนฺททสี**^๓ ธรรมเทศนาที่
แสดงแก่นันทกะเมื่อวานเป็นเชนดวงจันทรในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ที่แสดงในวันนี้เป็นเชนดวงจันทรในวันขึ้น
๑๕ ค่ำ

ปญฺจทสี (ปญฺจทส+ถิ) วัน ๑๕ ค่ำ. **ปญฺจทสนฺนํ** **ดีถินํ** **ปุรณิ** **ปญฺจทสี** วันเต็ม ๑๕ ค่ำ
ชื่อว่าปญฺจทสี (ลบสระหน้า). **อภิลกฺขิตา** **จาตุทฺทสี** **ปญฺจทสี** **อฏฺฐจมี** **จ** **ปกฺขสฺส**^๔ ภิกษุ
กำหนดเอววัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักข์

วันเพ็ญ, วันดวงจันทร์เต็มดวง ๒ คัพท

ปฺนฺณมาสี (ปฺนฺณ+มาส+ถิ) วันเพ็ญ, วันดวงจันทร์เต็มดวง. **มียฺยเต** **ดีถินํ** **ชโย** **วฺุฑฺฒิ** **จาเนน**
มาโส, **จนฺโท** ดวงจันทร์ที่ใช้กำหนดนับวันข้างขึ้นและข้างแรม ชื่อว่ามาสะ. **ปฺนฺณโณ** **จ** **โส**
มาโส **จาติ** **ปฺนฺณมาโส** ดวงจันทร์เต็มดวง ชื่อว่าปฺนฺณมาสะ. **ตฺสตายํ** **ดีถี** **ปฺนฺณมาโส**
ยสฺสสมตฺถิติ **วา** **ปฺนฺณมาสี** วันดวงจันทร์เต็มดวง หรือวันที่มีดวงจันทร์เต็มดวง ชื่อว่าปฺนฺณมาสี.
ปฺนฺณมาสิอุโปสเถ **ทานํ** **ทาตุ** **อุปาคมี**^๕ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ เราได้เข้าไปเพื่อถวายทาน

๑ วิ.มหา. ๔/๑๔๗/๒๖๒

๒ ธัมม.อญ. ๑๘/๑๓

๓ อัง.อญ. ๑๔/๒๒๘/๒๗๘

๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๕/๓๖

๕ ชุ.อญ. ๕๒/๘๑/๔๘

ปฺณณมา (ปฺณณ+มา) วันเพ็ญ, วันดวงจันทร์เต็มดวง. มาอิติ จนฺโท วุจฺจติ, โส เอตฺถ ปฺณฺโณติ ปฺณฺณมา^๑ ท่านเรียกดวงจันทร์ว่า “มา”, วันที่ดวงจันทร์นั้นเต็มดวง ชื่อว่าปฺณณมา. ปฺณฺโณ มา จนฺโท ยตฺถ ปฺณฺณมสฺสายํ วา ติถิ ปฺณฺณมา วันที่ดวงจันทร์เต็มดวง หรือวันนี้เป็นของดวงจันทร์เต็มดวง ชื่อว่าปฺณณมา. ปฺณฺณมาย รตฺติยา ภิกฺขุสงฺฆปริวฺโต อพฺโปกาสเ นิสินฺโน โหติ^๒ ในคืนวันเพ็ญ พระผู้มีพระภาคมีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่กลางแจ้ง

วันดับ, วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ๒ คัณฑ์

อมาวาสี, อมาวาสี (อมาสทฺทูปท+วส นิวาเส+อิ) วันดับ, วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ. อปรา กาศปทฺทสมฺภูตา ปนฺนรสี ปน อมาวาสี อมาวาสีติปิ อุจฺจเต วันแรม ๑๕ ค่ำ ท่านเรียกว่า อมาวาสีและอมาวาสี. อมา สห วสฺนติ รวิจฺนทา ยสฺสํ อมาวาสี, อมาวาสี วันที่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์มีอยู่พร้อมกัน (ขึ้นและตกพร้อมกัน) ชื่อว่าอมาวาสีและอมาวาสี (ที่ชะ อ เป็น อา บ้าง). อมาสทฺโท สหฺตฺโถ อพฺยยํ อมาคัณฑ์เป็นนิบาตอรรถสหคัณฑ์. อยมฺปน อมาวาสี รตฺติ เทโว จ เมฆปฏฺลสฺถณฺโน^๓ คืนนี้เป็นคืนของวันดับและท้องฟ้าก็มีเมฆปกคลุม. อมาวาสี อฏฺฐมี เอกาทสีติ สุกฺกปทฺเช ตีณิ ตถา กณฺหปทฺเชปิ ตีณิยฺวาติ มาสฺสส จ อโปสฺสทิวสฺยานิ^๔ ๑ เดือน มีวันอุโบสถ ๖ วัน คือ ข้างขึ้น ๓ วัน ได้แก่ วัน ๑๕ ค่ำ วัน ๘ ค่ำ และวัน ๑๑ ค่ำ ข้างแรม ก็มี ๓ วันเหมือนกัน

วันดับมีอีกหลายคัณฑ์ เช่น ทสฺส, สุริยินฺทฺสงฺคม

[๗๔] **ขฺวิกา สฺมฺจฺยไทรตฺโต ปทฺโข เตทส ปณฺจ จ**
เตสุ ปุพฺพปฺรา สุกฺก- กาศา มาโส ตฺ เต ทฺเว.

ระยะเวลา ๔ คัณฑ์

ขฺวิกา (ขฺฆ ขฺฆฺเน+อิก+อา) นาฬิกา, ชั่วโมง, เวลา. ขฺฆฺเนติ อโหฺรตฺติโยติ ขฺวิกา วันและคืนที่สืบต่อไป ชื่อว่าขฺวิกา (ลบสระหน้า), ๑ ขฺวิกา ประมาณ ๖๐ นาที

อโหฺรตฺต (อห+รตฺติ) ๑ วัน, ๑ วัน ๑ คืน. อโ ห จ รตฺติ จ อโหฺรตฺโต ๑ วัน ๑ คืน ชื่อว่าอโหฺรตฺตะ (สระที่สุดของ อห คัณฑ์ซึ่งเป็นมนโณคณาทิกณะ เป็น โอ ในบทสมาส, อาเทศ อิ ที่ติ เป็น อ). อโหฺรตฺตคัณฑ์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. สฺมฺจฺยขฺวิกาหิ ลกฺขิตฺ กาลเ อโหฺรตฺโต นาม เวลาที่กำหนดด้วย ๖๐ ขฺวิกา ชื่อว่าอโหฺรตฺตะ. อโหฺรตฺตานมจฺเจ^๕ เมื่อล่วงไป ๑ วัน ๑ คืน. สัสนฺติ อโหฺรตฺตํ^๖ ระลึกถึงอยู่ตลอด ๑ วัน ๑ คืน

ปทฺท (ปจ ปริณเม+ข) ปักข์ (๑๔ หรือ ๑๕ วัน). เต ปณฺจทส อโหฺรตฺตา ปทฺโข นาม ๑๕

๑ ที.อฎ. ๔/๑๕๐/๑๒๘

๒ มช.อปริ. ๑๔/๑๒๐/๑๐๑

๓ ชุ.อฎ. ๒๖/๕๙/๓๗๙

๔ มงคลดฎ. ๑๐๗/๙๒

๕ ส.สคถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐

๖ ชุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๑๙๒/๒๓๖

วัน ๑๕ คีน ชื่อว่าปักกะ. ปจันติ ปริณมนติ ภูตานุยเนเนติ ปกฺโข เวลาที่ทำให้สิ่งที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงไป ชื่อว่าปักกะ (อาเทศ จ เป็น ก). จาตุทฺทเส ปณฺณรเส อฏฺฐมียา จ ปกฺขสฺส อุโปสถิ อุปวส^๑ จงเข้าอยู่จำอุโปสถในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักกะ

สุกฺกกาฬ (สุกฺก+กาฬ) ข้างขึ้นและข้างแรม. ปุพฺพพาปรภูตฺตา เต จ ปกฺขา ยถากุณฺม สุกฺกกาฬ สุกฺกปกฺขกาฬปกฺขา นาม ปักข์แรกและปักข์หลัง ชื่อว่าสุกกะและกาฬะตามลำดับ ได้แก่ ข้างขึ้นและข้างแรม (ส่วนมากท่านนิยมกำหนดให้ข้างขึ้นเป็นปักข์แรก ข้างแรมเป็นปักข์หลัง). นอกจากนี้ยังมีรุฬหีนาม(คือชื่อที่ตั้งเอาตามความพอใจ)ว่า สกปรปักข์, สกปักข์ คือ ข้างขึ้น, ปรปักข์ คือ ข้างแรม

ข้างขึ้น

สุกฺก (สุจ โสเก+ก, สฺจ ปกาสนเน+ก) ข้างขึ้น. โสจฺนติ เอตฺถ อนนฺถการาภิสาลิโนติ สุกฺโก ปักข์ที่ผู้ขอความมิตพากันเศร้าโคก ชื่อว่าสุกกะ (อาเทศ จ เป็น ก). สฺจติ ปกาเสตีติ สุกฺโก ปักข์ที่สว่าง ชื่อว่าสุกกะ. สุกฺกปกฺเช ยถา จนฺโท วฑฺฒเตว สฺเว สฺเว^๒ ในวันข้างขึ้น ดวงจันทร์ย่อมเต็มขึ้นทุกๆวัน ฉันฺได

ข้างแรม

กาฬ (กิริ กิริณ+ณ) ข้างแรม. กิริติ สุกฺกนฺติ กาโร, โสว กาโฬ ปักข์ที่ทำให้ความสว่างจางหายไป ชื่อว่าการะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา), การะนั้นแหละเป็นกาฬะ (อาเทศ ร เป็น พ). เกน วา โชติเน อรติ เอตฺถาติ กาโร, โสว กาโฬ หรือปักข์ที่คนจะไปได้เพราะไฟ ชื่อว่าการะ (กสทฺทูปปท+อร คมเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง), การะ นั้นแหละเป็นกาฬะ (อาเทศ ร เป็น พ). กาฬปกฺเช ยถา จนฺโท หายเตว สฺเว สฺเว^๓ ในวันข้างแรม ดวงจันทร์ย่อมแห้วลงทุกๆวัน ฉันฺได

เดือน

มาส (มลิ ปริมาณ+ณ) เดือน. เต ทฺเว สุกฺกกาฬปกฺขา สมฺมิตฺตา มาโส นาม รวม สุกฺกปักข์และกาฬปักข์ทั้ง ๒ นั้นเข้ากัน เป็น ๑ เดือน (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). สตฺตฺตฺนํ อายฺมฺมิณฺนโถ วิย สียติ อนนฺตํ กโรตีติ มาโส เวลาที่ทำให้สิ้นสุด เหมือนนับอายุของสัตว์ ชื่อว่ามาสะ (มาสทฺทูปปท+ลิตฺติ อนนฺตกรณ+อ, ลบสระหน้า). วสฺสฺสานสฺส ปจฺฉิมฺมา มาโส^๔ เดือนสุดท้ายของฤดูฝน

๑ วิ.มหา. ๔/๑๒๗/๑๗๖

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๘๒/๑๕๐

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๘๒/๑๕๐

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๖๒/๑๔๓

- [๗๕] จิตฺโต เวสาข เขมฺมโจ จา- สาฬโห ทฺวิสุ จ สาวณฺ
 โปฏฺจปาทสฺสยฺชา จ มาสา ทฺวาทส กตฺติโก.
 [๗๖] มาคสิโร ตถา ผุสฺโส กเมน มาคคฺคฺคฺณา
 กตฺติกสฺสยฺชา มาสา ปจฺฉิมปฺพุทฺติกา.

เดือน ๑๒ เดือน

จิตฺต, จิตร (จิตฺต+ณ) เดือนจิตฺตะ, เดือน ๕. จิตฺตตาย ปริปฺนฺณณฺทฺยตฺตตาย ยุตฺโต อุปลกฺขิตฺโต
 ภา มาโส จิตฺโต เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยอยู่คู่กับดาวจิตฺตา ชื่อว่าจิตฺตะ. จิตฺตมาส-
 ภาปกฺขสฺส อุโปสถทิวเส ปาโตว^๑ รุ่งเช้าวันอุโปสถข้างแรมเดือน ๕. จิตรเวสาขมาสา^๒
 เดือน ๕ และเดือน ๖. ปริปฺนฺณณฺทฺยตฺตตฺตณฺทฺยตฺตนาทฺวาทสนฺนํ มาसानํ นามานิ
 เวทิตฺตพฺพานิ. จิตฺตมาสาทโย ผคฺคฺนมาสปริยฺนฺตา ทฺวาทส โภฏฺจาสา กเมน มาสาดิ
 เภยฺยา พิงฺทราภว่า ชื่อของเดือนทั้ง ๑๒ เรียกตามชื่อดาวนั้นๆ ที่ลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์ในวันเพ็ญ
 ตั้งแต่เดือนจิตฺตะ (เดือน ๕) จนถึงเดือนผคฺคฺนนะ (เดือน ๔) ตามลำดับ

เวสาข (วิสาข+ณ) เดือนเวสาขะ, เดือน ๖. วิสาขาย ปฺนฺณณฺทฺยตฺตตาย ยุตฺโต มาโส
 เวสาโข เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาววิสาขา ชื่อว่าเวสาขะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ,
 ลปสระหน้า). จิตรเวสาขมาสา^๓ เดือน ๕ และเดือน ๖

เขมฺมโจ (เขมฺมจา+ณ) เดือนเขมฺมฐะ, เดือน ๗. เขมฺมจายิกา เขมฺมโจ เพราะเป็นเดือนที่ประกอบด้วย
 ดาวเขมฺมฐานัน จิงชื่อว่เขมฺมฐะ (ลป ญ และสระหน้า). เขมฺมจาย นิยุตฺโต มาโส เขมฺมโจ เดือน
 ที่ประกอบด้วยดาวเขมฺมฐา ชื่อว่าเขมฺมฐะ. เขมฺมจาสาฬมาสา คิมโห อุตฺ^๔ เดือน ๗ และเดือน
 ๘ เป็นฤดูร้อน

อาสาฬฺหา (อสยฺห+ณ) เดือนอาสาฬหะ, เดือน ๘. อสยฺโห รวิ อตฺเรติ อาสาฬฺโห เดือนที่
 ดวงอาทิตย์แผดแสงร้อนจัด ชื่อว่าอาสาฬหะ (วุทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อ ที่ ส เป็น อา, อาเทศ ย
 เป็น พ). อาสาฬฺหาทฺย ปริปฺนฺณณฺทฺยตฺตเตน ยุตฺโต มาโส อาสาฬฺโห เดือนที่มีดวงจันทร์
 เต็มดวงคู่กับดาวอาสาฬหา ชื่อว่าอาสาฬหะ. คิมฺหานํ ปจฺฉิมเ มาเสติ อาสาฬฺหมาโส^๕ ใน
 เดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน เป็นเดือน ๘

สาวณ (สาวณ+ณ) เดือนสาวณะ, เดือน ๙. สาวณน นกฺขตฺเตน ปริปฺนฺณณฺทฺยตฺตเตน ยุตฺโต
 มาโส สาวณฺ เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวสาวณะ ชื่อว่าสาวณะ (ลป ญ, วุทธิ อ
 เป็น อา). โส ปน วสฺसानอ อุตฺ สาวณโปฏฺจปาทมาสา^๖ สำหรับฤดูฝนนั้น มีเดือน ๙

๑ วิ.ฎิ. ๑/๑๒๓/๒๖๙

๒ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๒๕๐/๔๘๒

๓ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๒๕๐/๔๘๒

๔ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๒๕๐/๔๘๗

๕ วิ.อฎิ. ๑/๔๙๕

๖ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๒๕๐/๔๘๒

และเดือน ๑๐

โปฏฐปาท (โปฏฐปาท+ณ) เดือนโปฏฐปาทะ, เดือน ๑๐. **โปฏฐปาทย** **ปริปัญณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **มาโส** **โปฏฐปาโท** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวโปฏฐปาท ชื่อว่าโปฏฐปาทะ (ที่ชะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณ และสระหน้า).

อัสสยฺซ (อัสสยฺซ+ณ) เดือนอัสสยฺซะ, เดือน ๑๑. **อัสสยฺซน** **ปริปัญณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **มาโส** **อัสสยฺโซ** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวอัสสยฺซะ ชื่อว่าอัสสยฺซะ (ลบ ณ และสระหน้า). **อัสสยฺซมาโส** **ปุพฺพกตติโก** **นาม** เดือนอัสสยฺซะ ชื่อว่าปุพฺพกตติกะ (เดือนกตติกะแรก). **อัสสยฺซมาสกาพกุชฺส** **จาตุททิสือโปสเส^๑** ในวันอุโบสถแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑

กตติก (กตติกา+ณ) เดือนกตติกะ, เดือน ๑๒. **กตติกาย** **ปริปัญณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **อุปลกฺขิโต** **มาโส** **กตติโก** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวกตติกา ชื่อว่ากตติกะ (ลบ ณ และสระหน้า). **กตติกมาโส** **ปัจฉิมกตติโก** **นาม** เดือนกตติกะ ชื่อว่าปัจฉิมกตติกะ (เดือนกตติกะหลัง). **ภควา** **หิ** **กตติกชฺฌนุหฺปกฺเข** **เวสาลี** **สมปาปฺณิ^๒** พระผู้มีพระภาคเสด็จ ถึงกรุงเวสาลีในวันข้างขึ้นเดือน ๑๒

มาคลิร, มิคลิร (มาคลิร+ณ) เดือนมาคลิระ, เดือนอ้าย. **มาคลิเรน** **ปฺนฺณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **มาโส** **มาคลิโร** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวมาคลิระ ชื่อว่ามาคลิระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มาคลิรปฺนฺณมา** **มาคลิรนฺกฺชตฺตเมว^๓** วันเพ็ญเดือนอ้าย มีดาวมาคลิระอยู่ใกล้. **มิคลิสฺสุมาสา** **เหมนฺโต^๔** ต้นฤดูหนาว มีเดือนอ้ายและเดือนยี่

ปฺสฺส, มฺสฺส (ปฺสฺส+ณ) เดือนปฺสฺสะ, เดือนผุสสะ, เดือนยี่. **ปฺสฺเสน** **นฺกฺชตฺเตน** **ปฺนฺณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **มาโส** **ปฺสฺโส** **มฺสฺโส** **วา** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวปฺสฺสะ ชื่อว่าปฺสฺสะ หรือมฺสฺสะ (ลบ ณ และสระหน้า). **ปฺสฺสมาสฺส** **ปจฺมทิวเส^๕** ในวันแรกแห่งเดือนยี่

มาฆ (มาฆา+ณ) เดือนมาฆะ, เดือน ๓. **มาฆาย** **ปริปัญณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **มาโส** **มาโฆ** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวมาฆ ชื่อว่ามาฆะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มาฆนคฺคฺณมาสา** **ลิสฺสิโร^๖** ปลายฤดูหนาว มีเดือน ๓ และเดือน ๔

ผคฺคฺน, ผคฺคฺณ (ผคฺคฺนี+ณ) เดือนผคฺคฺนะ, เดือน ๔. **ผคฺคฺนินฺยา** **ปริปัญณจนทยุตเตน** **ยุตโต** **มาโส** **ผคฺคฺโน** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวผคฺคฺนี ชื่อว่าผคฺคฺนะ (ลบ ณ และสระหน้า). **เถโร** **ผคฺคฺนมาสฺสปฺนฺณมายนํ** **จินฺเตสิ^๗** พระเถระดำริในวันเพ็ญเดือน ๔

๑ วิ.ฎี. ๑/๑๒๗/๒๕๐

๒ วิ.อญ. ๑/๒๓๔

๓ อญ.อญ. ๑๕/๔๖๖/๓๕๕

๔ วิสุทฺธิ.ฎี. ๓/๒๕๐/๔๕๒

๕ วิ.อญ. ๑/๒๒๕

๖ วิสุทฺธิ.ฎี. ๓/๒๕๐/๔๕๒

๗ ขุ.อญ. ๔๙/๑๐๙

[๗๗] สาวโณ นิกขมณีนโย จิตตมาโส ตู รummโก.

ไวยากรณ์ศัพท์ของเดือน ๙ และเดือน ๕

นิกขมณีนโย (นิ+กมุ ปทวิกเขเป+อนีนโย) เดือนนิกขมณีนโย, เดือน ๙. สาวโณ นิกขมณีนโย นาม เดือน ๙ ชื่อว่านิกขมณีนโย. อนุโตวีธิต พหิ นิกขมติ สุริโย เอตถาติ นิกขมณีนโย เดือนที่ดวงอาทิตย์โคจรออกนอกเส้นทาง ชื่อว่านิกขมณีนโย (อาเทศ ก ต้นธาตุเป็น ข, ซ้อน ก). ไปราณกตเถรา ปน เอกุณวิสตีวสุสั สานะริ นิกขมณีนโยปญฺณมาสี อติกุกมม ปาฏิปททิวเส อุปสมปาเทนติ^๑ ส่วนพระเถระสมัยโบราณ ให้สามเณรอายุ ๑๙ ปี อุปสมบทเป็นภิกษุในวันแรม ๑ ค่ำ หลังจากวันเพ็ญเดือน ๙

รummโก (รummสททุกุปท+กร กรณ+กวิ) เดือน ๕. จิตตมาโส ตู รummโก ส่วนเดือน ๕ ชื่อว่ารัมมะกะ. นานาปุปฺผลลวิจิตตตาย โลกานํ รumm กโรติ รummติ วา เอตถาติ รummโก เดือนที่ทำให้ชาวโลกยินดีเพราะงดงามด้วยดอกไม้และผลไม้หลากหลาย หรือเดือนที่ชาวโลกมีความยินดี ชื่อว่ารัมมะกะ (ลป รุ ที่สุดธาตุ และ กวิ). รummโกติ จิตตมาโส^๒ เดือน ๕ ชื่อว่ารัมมะกะ

ยถาปี รummโก มาโส คิมหานํ โหติ พุราหุณ
 อเตวญฺเณหิ มาเสหิ ทุมปุเปหิ โสภติ.^๓

ท่านพราหมณ์ เดือน ๕ ในฤดูร้อน ย่อมงดงามยิ่งกว่าเดือนอื่นๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้ ฉั่นใด

[๗๘] จตุโร จตุโร มาสา กตติกาพปกุชโต
 กมา เหมนุต-คิมหาน- วสุสานา อุตฺโย ทฺวิสุ.

[๗๙] เหมนุโต สิริมุตฺต จ วา วสนฺโต จ คิมหฺวสุสานา
 สโรทติ กมา มาสา เทว เทว วุตฺตานุสาเรน.

ฤดู ๖ ศัพท์

ฤดู (อิ คติมิหิ+ตุ) ฤดู. ปนุปนุณี เอตีติ ฤดู ฤดูที่ผ่านไปๆ ชื่อว่าฤดู (อาเทศ อิ ธาตุเป็น อุ). ฤดูปุจฺฉาติ เหมนฺเต วา คิมฺเห วา วสุเส วา^๔ คำว่า งามถึงฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน หรือฤดูฝน

เหมนุต (เหม+อนุต) ฤดูเหมันต์, ต้นฤดูหนาว. หิมานิ เอตถ สนฺติ เหม, โส เอว เหมนฺโต, “สุดฺตฺนฺโต วนฺนฺโต”ติ ยถา ฤดูที่มีหิมะตก ชื่อว่าเหมะ (หิม+ณ, ลป ณ, วุทธิ อิ เป็น

๑ วิ.อญ. ๒/๔๖๒

๒ ขา.อญ. ๔/๒๖๕

๓ พุ.ชา.๒๗/๒๓๖๕/๕๐๑

๔ วิ.ปริ. ๘/๑๑๒๑/๔๒๔

เอ), ฤดูเหมะนั้นแหละ ชื่อว่าเหมันตะ (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). อนาคตศัพท์มีอรรถ
 ปทปุระณะ ใส่ให้เต็มบทเท่านั้นไม่มีความหมาย เหมือนกับคำว่า “สุดตุนต วนนุต”. หิโนติ วา
 หานี **คจฺจติ สพฺพเมตฺถาติ เหมนฺโต** หรือฤดูที่ทุกสิ่งถึงความเสื่อมสลาย ชื่อว่าเหมันตะ
 (หิ หานียัม+มอาคม+อนต, ลบสระหน้า)

คิมฺห, คิมฺหาวน (คิร ปิพเน+มาน) ฤดูร้อน. **คิรติ ปิพยตีติ คิมฺหาโน** ฤดูที่เปียดเปียน
 ลัตว์ ชื่อว่าคิมหาวน (อาเทศ รุ เป็น หุ, กลับ หุม เป็น มฺห). **อชฺชตฺตมาเส เสเส คิมฺหาวน**
 กตฺวา **นิวาเสตฺทพฺ**^๑ เมื่อฤดูร้อนยังเหลืออยู่ครึ่ง จึงทำผ่านุงได้

วสุสฺวาน (วสุส เสเก+ยุ) ฤดูฝน. **วสุสฺติ เอตฺถาติ วสุสฺวานโน** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่าวสุสวาน (อาเทศ ยุ
 เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **วสุสฺวานสฺส ปจฺจิมเ มาโส ชานิตฺทพฺ**^๒ พึ่งทราบเดือนสุดท้าย
 แห่งฤดูฝน

ลิลิร (ลิลิร+ณ) ปลายฤดูหนาว. **ลิลิรํ ลีตลํ, ตโยคา ลิลิรํ ลิลิระ** คือฤดูหนาว, ฤดูชื่อว่า
 ลิลิระ เพราะมีความหนาวเย็น (ลบ ญ และสระหน้า). **ลิลิรกาเล โภกิลลา วีย ตฺถนฺทิจฺจตา**
นิลลิตฺ^๓ นังจุกเจ้าเหมือนนกดูเหว่าในปลายฤดูหนาว

วสนฺต (วส กนฺตียัม+อนต) ฤดูใบไม้ผลิ. **วสียเตติ วสนฺโต. ปุพฺพวณฺตตฺตา วา วสติ กาโม**
เอตฺถาติ วสนฺโต ฤดูที่มนุษย์พอใจ ชื่อว่าวสันตะ, หรือฤดูที่ผู้มีความใคร่พากันยินดี เพราะเป็นฤดู
 ที่มีดอกไม้แบ่งบาน ชื่อว่าวสันตะ. **อดีตฺกนฺโต เหมนฺโต, วสนฺตกาโล อนุปฺตโต**^๔ เมื่อฤดู
 หนาวผ่านไป ฤดูใบไม้ผลิก็มาถึง

สรท (สร ปิพเน+ต) ฤดูใบไม้ร่วง. **สรติ ปิพยติ อสฺมินฺติ สรท** ฤดูที่เปียดเปียนลัตว์ ชื่อว่า
 สรท (อาเทศ ต เป็น ท). **สา สุนฺชา รมนฺติ เอตฺถาติ วา สรท** หรือฤดูที่สุนัขพากัน
 ยินดี(ผสมพันธุ์) ชื่อว่าสรท (สาสททูปท+รมุ กีฬายัม+อ, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ม เป็น ท).
วสุสฺวานํ ปจฺจิมเ มาเส สรทสมเย^๕ ในฤดูใบไม้ร่วงอันเป็นเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

การนับฤดู ๒ นัย

ท่านแสดงวิธีการนับฤดูไว้ ๒ นัย คือ ๑ ปี มี ๓ ฤดู และมี ๖ ฤดู ดังนี้

กตฺติกกาฬปฺกฺชโต ปจฺจิมกตฺติกโต ปฏฺจาย จตุโร จตุโร มาสา กมา กมโต
 เหมนฺตคิมฺหาวนวสุสฺวานสญฺญิตา อุตฺโย นาม โหณฺติ. อุตฺโยทํ ทสฺเสตฺถํ อริยสามญฺญมาห
 “เหมนฺโต” อิจฺจาที. อถวา วุตฺตานุสาเรณ อุตฺตตฺยปภเว เทวตฺวจนฺตฺสฺวานุสาเรณ. อิทํ
 ปน “กตฺติกกาฬปฺกฺชโต”ติ วจันํ สนฺถาย วุตฺตํ, ตสฺมา กตฺติกกาฬปฺกฺชโต ปฏฺติ เทว

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๖/๑๒๖

๒ วิ.ปริ. ๘/๑๑๔๖/๔๓๕

๓ พุ.อภ. ๓๐/๓๑๕/๑๔๔

๔ พุ.อภ. ๕๑/๖

๕ มช.มูล. ๑๒/๕๓๔/๕๗๔

เทว มาสา กมา กมโต เหมนโต ลิลิโร วสนโต คิมุโห วสุสานโน สรโท อุตฺติ ฉ
 อุตฺ ภาวนติ.

๑ ปี มี ๓ ฤดู ๑ ละ ๔ เดือน เริ่มนับจากเดือนปัจฉิมกัตติกะ คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นเหมันตะ ฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นคิมหณะ ฤดูร้อน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นวัสสานะ ฤดูฝน

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวเป็นอริยสามัญญคาถาว่า “เหมนโต ลิลิมุตฺ” เป็นต้น เพื่อแสดงชนิดของฤดู โดยคล้ายตามฤดู ๓ อย่างที่กล่าวแล้ว โดยแบ่งเป็น ๖ ฤดู ๑ ละ ๒ เดือน ดังนี้ คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ เป็นเหมันตะ ต้นฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นลิลิระ ปลายฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวสันตะ ฤดูใบไม้ผลิ, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นคิมหะหรือคิมหณะ ฤดูร้อน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นวัสสานะ ฤดูฝน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นสรวะ ฤดูใบไม้ร่วง

[๘๐] **อุณฺโห** นิทาโฆ คิมุโห **วสุโส** วสุสานปา วสุลา
อุตฺติ ตีหิ วสุสานา- **ทิกเกหิ** ทกฺขินยานํ.

ฤดูร้อน ๓ คัพท์

อุณฺห (อุสุ ทาเห+ณฺห) ฤดูร้อน. อุตฺติ ททตฺติ อุณฺโห ฤดูที่ร้อนอบอ้าว ชื่อว่าอุณฺหะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). อุณฺหกาเล มหคฺฆํ โขมํ ปารุปีตฺวา^๑ ทรงห่มผ้าโขมพัสดร์มีค่ามากในฤดูร้อน

นิทาฆ (นิ+ทท ภสฺมีกรณ+ณ) ฤดูร้อน. นิตทหนเต อสฺมินฺติ นิทาโฆ ฤดูที่มีความร้อนแผดเผา ชื่อว่านิทาฆะ (ลบ ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ หฺ เป็น ฆ). นิตาฆสมเย สิตฺฏฺจาเน ทิวาวิวาโร นิสีทิสฺสามิ^๒ ในฤดูร้อน เราจะนั่งพักผ่อนกลางวันในที่ร่มเย็น

คิมุห (คิร ปิพเน+ม) ฤดูร้อน. คิริติ ปิพยตฺติ คิมุโห ฤดูที่เปียดเปียนสัตว์ ชื่อว่าคิมุหะ (อาเทศ รฺ เป็น หฺ, กลับ หุม เป็น มฺห). สํวจฺจเร คิมุหสมเย ทวทาโห ปทฺธิปฺปติ^๓ ในฤดูร้อนของทุกปี ไฟไหม้ป่าลุกโชน

ฤดูฝน ๓ คัพท์

วสุส (วสุสฺ เสเก+อ) ฤดูฝน. วสุสฺติ ปวสุสฺติ เอตฺถาติ วสุโส ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่าวัสสะ.

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๔๒/๘๑

๒ ส.อ.ญ. ๑๓/๑๒๓/๔๕

๓ ข.อุปทาน. ๓๓/๒๙/๕๘๘

ฉดตฺ มหนตฺ วย วสฺสกาเล^๑ เหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ฉะนั้น

วสฺสถาน (วสฺสฺ เสเก+ยฺ) ฤดูฝน. **วสฺสติ** **ปวสฺสติ** **เอตฺถาติ** **วสฺสโน** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่า
วสฺสณะ (อาเทศฺ ยฺ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **วสฺสถานสฺส** **ปจฺฉิม** **มาโส**^๒ เดือนสุดท้าย
แห่งฤดูฝน

ปาวุส (ปานิปาด+วสฺสฺ เสเก+อ) ฤดูฝน. **วสฺสติ** **ปวสฺสติ** **เอตฺถาติ** **ปาวุโส** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่า
ปาวุสะ. (อาเทศฺ อ ที่ ว เป็น อ, ลบ สฺ สัณโยค). **ปาวุสสมเย** **กาลเมโฆ**^๓ ฝนตกในฤดูฝน

[๘๑] **อุตฺตฺรายนมณฺเฑหิ** **ตีหิ** **วสฺโสเยนทฺวยํ**
วสฺส **สํวจฺจรา** **นิตฺถิ** **สรโท** **หายโน** **สมา.**

ปี ๕ คััพท์

วสฺสณาทิเกหิ **ตีหิ** **อุตฺตฺหิ** **ทกฺขินายนํ** **สุริยสฺส** **ทกฺขิมทิสาคมนํ** **ภวติ**, **อณฺเฑหิ** **ตีหิ**
ลิสฺสิรวสนฺตคิมฺเหหิ **อุตฺตฺรายนํ** **อุตฺตรทิสาคมนํ** **ภวติ** ใน ๑ ปี ที่มี ๖ ฤดู ดวงอาทิตย์จะ
โคจรเฉียงไปทางขวา(ทิศใต้) ๓ ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูใบไม้ร่วง และต้นฤดูหนาว ดวงอาทิตย์จะโคจรไป
ทางซ้าย (ทิศเหนือ) ๓ ฤดู คือ ปลายฤดูหนาว ฤดูใบไม้ผลิ และฤดูร้อน. **ปุสฺสสฺสงฺกนฺติมารพฺก**
อาสาพฺหํ **ยาว** **อาทิจฺจสฺส** **อุตฺตรา** **คฺติ** **อุตฺตฺรายนํ**. **อาสาพฺหสฺสงฺกนฺติมารพฺก** **ปุสฺส**
ยาว **ทกฺขินา** **คฺติ** **ทกฺขินายนํ**. **วสฺโสเยนทฺวยนฺติ** **อิทํ** **อยนทฺวยํ** **สมฺปิณฺชิตํ** **วสฺโส**
นาม ตั้งแต่กลางเดือนปุสฺสะ(เดือนยี่) ถึงกลางเดือนอาสาฬหะ(เดือน ๘) ดวงอาทิตย์โคจรเฉียงไปทาง
ซ้าย(ทิศเหนือ) ตั้งแต่กลางเดือนอาสาฬหะถึงกลางเดือนปุสฺสะ ดวงอาทิตย์โคจรเฉียงไปทางขวา(ทิศใต้)
ดวงอาทิตย์โคจรไปครบทั้ง ๒ ทาง ชื่อว่า **วสฺสะ** (๑ ปี)

วสฺส (วสฺสฺ เสเก+อ) ปี. **วสฺสนฺติ** **เอตฺถาติ** **วสฺโส**, **วสฺสกาเลน** **วา** **อุปลกฺขิต** **วสฺโส** ปีที่มี
ฝนตก ชื่อว่าวสฺสะ, หรือปีชื่อว่าวสฺสะ เพราะเอาฤดูฝนเป็นเครื่องกำหนด(เมื่อฤดูฝนเวียนมาถึงกัน
ครบ ๑ ปี). **วสฺสคััพท์** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **วสฺสสทฺสฺส** **สทฺทมโม** **ติฏฺฐเจยฺย**^๔ พระ
สัทธิธรรมพึงตั้งอยู่ตลอดพันปี

สํวจฺจร, **วจฺจร** (สํ+วสฺ นินวาเส+จฺร) ปี. **สํวสนฺติ** **เอตฺถาติ** **สํวจฺจโร**, **วจฺจโร** ช่วงเวลา
ที่มีสัตว์อยู่ ชื่อว่าสํวจฺจระและวจฺจระ (อาเทศฺ สฺ เป็น จ). **สํวจฺจรคััพท์** และ **วจฺจรคััพท์** เป็น
ปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **อกาลิ** **โยคคฺ** **ฐุมปปมตฺโต** **สํวจฺจโร** **พีรณตฺถมภกสฺมิ**^๕ ท่านเป็น
ผู้ไม่ประมาทเป็นนิจ ได้ทำความเพียรอยู่ในป่าช้าชื่อพีรณตถัมภกะ ๑ ปี

สรท (สรท+อ) ปี. **สรทกาเลน** **ลกฺขิต** **สรโท** ปีที่หมายรู้ด้วยฤดูใบไม้ร่วง ชื่อว่าสรทะ (เมื่อ

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๒๑/๒๕๐

๒ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๕๐/๑๔๔

๓ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๕๐/๑๔๔

๔ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๕๐/๑๔๔

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๗๑/๗๘

ฤดูใบไม้ร่วงเวียนมาถึงกันครบ ๑ ปี)

หายน (หา จาเค+อย คติมุหิ+ยุ) ปี. **ชหนโต** อยตีติ หายโน ปีที่ละจากไป ชื่อว่าหายนะ (ลบ สระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อายุ** **ชหตีติ** หายโน ปีที่ละอายุไป ชื่อว่าหายนะ (หา จาเค +ยอาคม+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สมา (สม วิตฤเก+อา) ปี. **สมียเต** **วิตฤกียตีติ** **สมา** ปีที่ผู้คนคิดถึง ชื่อว่าสมา. **สมาคัพพ์** เป็นอิตถิลิงค์

การนับปีในภูมิต่างๆ

การกำหนดนับปีในมนุษยโลก เทวโลกและพรหมโลก มีช่วงเวลาไม่เท่ากัน ผู้รู้ท่านแสดงวิธีนับไว้ คือ ๑๐๐ ปี ในมนุษยโลก เท่ากับ ๑ วัน ๑ คืน ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์, ๑๒,๓๖๐ ปีในเทวโลก เท่ากับ ๑ ยุค ดังนั้นท่านจึงกล่าวไว้ว่า

เอสา ทวาทสสทสี่

ยุคายุยา ปริกิตติตา,

เอต สหสสุคนิ

อโห พรหมมุตทาหวั.^๑

ประมาณ ๑๒,๐๐๐ ปีทิพย์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้ ท่านเรียกว่าเป็น ๑ ยุค, นำ ๑ ยุคมาคูณด้วย ๑ พัน (๑๒,๐๐๐ x ๑,๐๐๐ = ๑๒,๐๐๐,๐๐๐) ท่านเรียกว่า เป็น ๑ วันในพรหมโลก

**ตณฺจ นรานํ จตุยัคํ ทิพฺพสสททวเณน พรหมุโน เทว ทิเวติ. กตเตตาทวาทปร-
กลิวเสน จตุยัคํ. ตตฺร กตยัคสุต มนุสฺสสงฺขยาเย ปมาณํ อญฺจวิสตีตสสทฺสาธิกานิ สดฺตรส-
วสุสฺสทฺกฺขานิ, เตตาย ฉนฺนวุตีสทฺสาธิกานิ ทวาทสวสุสฺสทฺกฺขานิ, ทวาทปรสุต จตุสฺสทฺจि-
สทฺสาธิกานิ อญฺจารสวสุสฺสทฺกฺขานิ, กลิสฺส พาดตีตสทฺสาธิกานิ จตฺตารี วสุสฺสทฺกฺขานิ.**

ยุคทั้ง ๔ ของมนุษย์นั้น รวมเป็น ๒ พันปีทิพย์ของพรหม, ยุค ๔ คือ กตยุค เตตายุค ทวาทยุค และกลียยุค, ในยุคทั้ง ๔ นั้น กตยุคมีอายุกาลประมาณ ๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก, เตตายุคมีอายุกาลประมาณ ๑,๒๘๖,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก, ทวาทยุคมีอายุกาลประมาณ ๘๖๔,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก, กลียยุคมีอายุกาลประมาณ ๔๓๒,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก

ดังนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

สุณฺณํ สุณฺณํ ชํ นาคา

กรมนิสสิโน,

มานมาโท ยุคสุต

เตตาย ชํชํ สุณฺณํ.

รสทวสุริยา

วสุสสงฺขยา ปสิทฺธา,

สุณฺณํ สุณฺณํ ชํ เวทา

รสทฺกฺขมิตติ.

**ทวาปเร วสุตสขุขยา
คุณชลนิตโย**

**สุญณาการสิ ขันตุด-
วสุตสขุขยา กสิสสุ.**

๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ กตยุค, ๑,๒๙๖,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ เตตายุค, ๘๖๔,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ ทวาปรยุค, ๔๓๒,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ กสิยุค

ตตร อฏฐ นาคา, เทว กรา, สตต มุนโย, เอโก สลี, ฉ รสา, ทวาทส สุริยา, จตตารโ เวทา ชลนิตโย จ, เทว เนตุดานิ, ตโย คุณา, พาดตีส ทนตา, สขุขยา ปสิทฺเตหเตหิ สขุขยา คเหตุพพา. ซากาสมุพรสททา สุญณปริยาธา สุญณญจ คณิตเด พินทุนา สงคหิต.

ในคานานันนัคคิษาควรวูธีการนำสังเกตสังขยามานันัน ดังนี้ **นาคะ** (ข้างประจำทิศ ๘ เชือก) ใช้ นับแทนเลข ๘, **กระ** (มือ ๒ ข้าง) ใช้ นับแทนเลข ๒, **มุนิ** (ฤาษี ๗ ตน) ใช้ นับแทนเลข ๗, **สลี** (ดวงจันทร์) ใช้ นับแทนเลข ๑, **รสะ** (รส ๖ อย่าง) ใช้ นับแทนเลข ๖, **สุริยะ** (ราศี ๑๒) ใช้ นับแทน เลข ๑๒, **เวทะ** (คัมภีร์เวท ๔) **ชละ** (แม่น้ำ ๔ สาย) **นิติ** (ขุมทรัพย์ ๔ แห่ง) ใช้ นับแทนเลข ๔, **เนตตะ** (ดวงตา ๒ ข้าง) ใช้ นับแทนเลข ๒, **คุณะ** (คุณ ๓ คือ รชะ ตมะ สัตวะ) ใช้ นับแทนเลข ๓, **ทันตะ** (ฟัน ๓๒ ซี่) ใช้ นับแทนเลข ๓๒, **ชะ อกะ อสัมพระ** (ท้องฟ้าว่างเปล่า) ใช้ นับแทนเลข ๐

**เอกั ทส สตตญเจว
ลกขญจ นียุตตญเจว**

**สทสสมยุตฺติ ยถา,
กมา ทสคุณตตร.**

สังขยาเหล่านี้ คือ หนึ่ง(หลักหน่วย) สิบบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน ท่านให้คุณ ด้วยสิบบขึ้นไปตามลำดับ

[๘๒] **กปฺปกุขโย ตฺ สํวฏฺโฏ
อลกฺษี กาลกณณิตฺถิ**

**ยุคนุต ปลยา อปิ
อด ลกฺษี สิริตฺถิณิ.**

สิ้นกัปป, โลกาวินาศ, กัปปประลัย ๔ คัพพ

กปฺป, กปฺปกุขย (กปฺป+ขย) สิ้นกัปป, โลกาวินาศ, กัปปประลัย. กปฺปเต ซคตฺติ วินสฺสเตติ กปฺปโป แผ่นดินพินาศไป ชื่อว่ากัปปะ (กปฺป วินาเส+อ). **ขยฺนุตติ** เอตฺถาติ ขโย กัปปเป็นที่สิ้นไป ชื่อว่าขยะ (ซี ขเย+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). กปฺปโป จ ขโย จาติ กปฺปกุขยา แผ่นดินสิ้นพินาศไป ชื่อว่ากัปปักขยะ (ซ็อน กุ). กปฺปวินาโส กปฺปโป^๑ กัปปินาศ ชื่อว่า กัปปะ (ลบ วินาส). เกจิ ปเนตฺถ “กปฺปกุขโย ตฺ”ติ ปาจํ วตฺวา ทฺวิณฺนเมกาภิธานตฺต

๑ ที.ฐี. ๓/๑๐๔

กบฺเปนฺติ, ตํ อมรโกเสน จ ตญฺญิกาย จ น สเมติ. วุตฺตณฺหิ ตตฺถ “สํวฺญฺโฆ ปรโย กบฺโป โขโย กบฺปนฺตมิจฺจปี”ติ จ “ปรยจกํ ขยกบฺเป”ติ จ ในเนื้อความนี้ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “กบฺปกฺโขย ตุ” สมควร เพราะทั้ง ๒ เป็นชื่อเดียวกัน, คำนั้นไม่ตรงกับคัมภีร์อมรโกสะและอมรโกสฎีกา เพราะในคัมภีร์ทั้ง ๒ นั้นกล่าว กบฺป กับ ขย แยกกันว่า “สํวฺญฺโฆ ปรโย กบฺโป โขโย กบฺปนฺตมิจฺจปี” และว่า “บททั้ง ๕ ใช้ในอรรถลึนกับ” ส่วนอภิธานวรรณนานี้ ถือเอาตามนัยเกจิ คือ กบฺปกฺโขย เป็นบทเดียวกัน

สํวฺญฺ (สํ+วฺญฺ สํวฺญฺนอุปรมวินาเสสุ+อ) กาลลึนกับ. สํวฺตฺเต อุปรมเต วินสฺสเต วา ชคติ อสฺมินฺติ สํวฺญฺ กบฺปที่มีแผ่นดิน ที่ปราศจากแผ่นดิน หรือที่ลึนแผ่นดิน ชื่อว่าสังวัญญะ. อนเกปี สํวฺญฺกบฺเป* ในสังวัญญกบฺปหลายกบฺ

ยฺคนฺต (ยฺค+อนฺต) กาลลึนกับ. จตฺยฺคานมนฺเต ชาโต ยฺคนฺโต กบฺปที่เกิดขึ้นปลายสุดแห่งยุคทั้ง ๔ (คือ กตฺยฺค เตตฺยฺค ทวาปรยฺค และกลียฺค) ชื่อว่ายุคันตะ (ลบสระหน้า)

ปรโย (ปร+ลี ขย+ณ) ลึนกับ. ปรยฺยเต ชยฺยเต ยตฺถ โลโกติ ปรโย กบฺปที่ลึนโลก ชื่อว่าปรโย (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

คนกาลกัณณิ, ผู้โชคร้าย, ผู้จัญไร ๒ คัพท์

อลกฺขี (น+ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ณิ) คนกาลกัณณิ, ผู้โชคร้าย, คนจัญไร. นิบุทิตฺตพฺพตฺตา น ลกฺขียเตติ อลกฺขี ผู้ที่ใครๆ มองไม่เห็น(ไม่อยู่ในสายตา) เพราะเป็นผู้ควรตำหนิ จึงชื่อว่าอลักขี (อาเทศ น นิบาตเป็น อ, ลบ ณ). อตฺตนา กุรุเต ลกฺขี อลกฺขี กุรุตฺตนา^๒ บุคคลทำให้ตนโชคดีเอง ทำให้ตนโชคร้ายเอง

กาฬกณฺณิ (กาฬสทฺทูปฺท+กร กรณฺ+ณิ) คนกาลกัณณิ, ผู้โชคร้าย, คนจัญไร. อตฺตโน นิสฺสยฺ กาฬกณฺณสฺทิสํ กโรติ อปฺปกาสะกตฺตาติ กาฬกณฺณิ ผู้ทำคนที่อาศัยตนให้เป็นผู้เช่นกับคนมืดดำ เพราะเป็นผู้ไม่เปิดเผยตัว จึงชื่อว่ากาฬกัณณิ (อาเทศ รฺ เป็น ณ, ซ้อน ณ). อลกฺขีคัพฺท์และกาฬกณฺณิคัพฺท์ เป็นอิตถิลิงค์. ลีริ จ กาฬกณฺณิ จ น สเมนฺติ กุทาจัน ^๓ ลีริกับกาฬกัณณิ ย่อมไม่เหมาะสมกันในกาลไหนๆ

ผู้มีลิริ, ผู้มีศรี, ผู้มีความดี, มงคล, มิ่งขวัญ ๒ คัพท์

ลกฺขี (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ณิ) ผู้มีลิริ, ผู้มีศรี, ผู้มีความดี, มงคล, มิ่งขวัญ. ปสฺสิดิตฺตพฺพตฺตา ลกฺขียเตติ ลกฺขี ผู้ที่ใครๆ มองเห็น เพราะเป็นผู้ควรสรรเสริญ จึงชื่อว่าลักขี (ลบ ณ). อหํ ลีริ จ ลกฺขี จ ภูริปฺถวาทิ มํ วิทฺ^๔ ข้าพเจ้ามีทั้งลิริและบุญ ทวยเทพต่างรู้จักข้าพเจ้าดีว่า

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗

๒ ขุ.ชา. ๒๓/๘๘๕/๑๕๕

๓ ขุ.ชา. ๒๓/๘๘๕/๑๕๕

๔ ขุ.ชา. ๒๓/๘๗๙/๑๕๔

เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดุจปฐพี

สิริ (ลิ เสวร้าย+รอุาคม+อี) ผู้มีสิริ, ผู้มีศรี, ผู้มีความดี, มงคล, มิ่งขวัญ. กตปุณฺเณหิ เสวียเต เต วา เสวตีติ **สิริ** ผู้ที่คนมีบุญพากันคบหา หรือผู้คบหากันมีบุญเหล่านั้น จึงชื่อว่าสิริ (รัสสะ อี เป็น อี). **ลกฺษีศัพฺท** และ **สิริศัพฺท** เป็นอิตถิลิงค์. **สิริ โภคานมาสโย**^๑ สิริเป็นที่อาศัยเกิดแห่งโภครทรัพย์

[๘๓] **ทนุ ทานวมาตาถ เทวมาตา ปนาทิตี.**

มารดาของอสุร ๒ ศัพฺท

ทนุ (ทา อวชนฺเณ+นุ) มารดาของอสุร. **ทายตีติ ทนุ** ผู้ซูดุ้ย ชื่อว่าทนุ (รัสสะ อา เป็น อ). นางทนุเป็นเทพธิดานางหนึ่งในจำนวนเทพธิดาผู้ฉลาด ๑๓ นาง

ทานวมาตุ (ทานว+มาตุ) มารดาของอสุร. **ทานวานิ มาตา ทานวมาตา** มารดาของพวกอสุร ชื่อว่าทานวมาตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ กับ ลี เป็น อา)

มารดาของเทวดา ๒ ศัพฺท

เทวมาตุ (เทว+มาตุ) มารดาของเทวดา. **เทวานิ มาตา เทวมาตา** มารดาของพวกเทวดา ชื่อว่าเทวมาตา (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ กับ ลี เป็น อา)

อทิตี (น+ทิตี) มารดาของเทวดา. **ทิตีติ อสุรานเมว เวมาตिका มาตา** นางเวมาติกามารดาของอสุรนั้นแหละ ชื่อว่าทิตี. **ตสฺสา ปฏิกฺขภาเวน อทิตี** มารดาของเทวดาชื่อว่าอทิตี เพราะตรงข้ามกับมารดาของอสุรนั้น (อาเทศ น เป็น อ)

[๘๔] **ปาปิ จ กิพฺพิสํ เวรา- มํ ทุจฺจริตทุกฺกตํ**
อปฺปญฺญาภูสฺสํ กณฺหํ **กฺลฺลํ ทูริตาคู จ.**

บาป, อกุศล, ความชั่ว ๑๒ ศัพฺท

บาป (ปา รกฺชนเ+ปอาคม+อ) บาป, อกุศล, ความชั่ว. **ปานฺติ รกฺชนฺติ สฺขนา อตฺตนาํ อสฺมาติ ปาปิ** อกุศลที่คนดีพากันรักษาดนไว้ให้ออกห่าง ชื่อว่าปาปะ. **อปาโย ปาติ รกฺขตีติ ปาปิ** ธรรมที่รักษาอบายภูมิไว้ ชื่อว่าปาปะ. **ทฺคฺคตี ปาปนโตะ ปาปิ** ธรรม ชื่อว่าปาปะ เพราะให้ถึงทุกฺติ (ป+อป ปาปุณเ+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ทฺคฺคตี ปาเปตีติ ปาปิ** ธรรมที่ให้คนชั่วเข้าถึงทุกฺติ ชื่อว่าปาปะ (ป+อป ปาปุณเ+อ). **อถวา ปสทฺโท เอตฺถ อปาวยจโน** อีกอย่างหนึ่ง **ปศฺพทฺกล่าว** หมายถึงอบาย. **ปิ อปาโย เปติ คจฺจนฺติ เอเตนาติ ปาปิ** ธรรม

ที่เป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงอบาย ชื่อว่าปาปะ (ป+เป คติย+ณ, ลป ณ, ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลป เอ ที่ เป). กตฺ ตยา กลฺยาณํ อกตฺ ตยา ปาปํ ๑ ความดีท่านทำไว้แล้ว บาปท่านไม่ได้ทำ. ปาปคัพพท์เป็นต้น ปรกติเป็นนปุงสกลิงค์ แต่ถ้ากล่าวคุณมีความหมายว่า ทุกข์, ยาก, ลำบาก, เหน็ดเหนื่อย, เจ็บ, ปวด เป็นต้น เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น

ปาปา อุดมตี กณฺหา ปาโป ราชานุปรุกฺโข
 ปาปํ พฺยาธกฺลํ หีลํ ปาโป วิบุโป จ เสวโก.

หญิงสาวผู้มีระดูย่อมเจ็บป่วย พระราชาปราศจากผู้อารักขาย่อมทรงเหน็ดเหนื่อย ตระกูลนายพรานที่ชอบเบียดเบียนย่อมลำบาก พรหมณ์ผู้เป็นข้าราชการบริพาร ย่อมเป็นทุกข์

กิพฺพิส (กร กรณ+อิพฺพิส) บาป, อกุศล, โทษ, ความผิด. กรโรวติ อนิฏฺฐผลนฺติ กิพฺพิสํ ธรรมที่ ทำให้เกิดผลอันไม่น่าปรารถนา ชื่อว่ากิพพิสะ (ลป รุ ที่สุดธาตุและสระหน้า). กิลียเต ลิลิสี กรียฺเยเต เยนาคิ กิพฺพิสํ บาปที่เป็นเหตุให้ทำกรรมต่ำทราม ชื่อว่ากิพพิสะ (กิล กรณ+อิส, อาเทศ ล เป็น ว, ซ้อน ว, อาเทศ วุ เป็น พุ). โย โข เทวทตฺต สมคฺคํ ภินฺทติ กปฺปญฺจิจิตฺกํ กิพฺพิสํ ปสวติ ๒ ดูก่อนเทวทัต ผู้ใดทำลายสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกัน ย่อมประสบบาปกรรมอันตั้งอยู่ตลอดกับ

เวร (วิ+อร คติมุหิ+อ) บาป, อกุศล, เวร. วิรูเปน อรติ คจฺจตีติ เวรํ กรรมที่เป็นไปโดย น่ารังเกียจ ชื่อว่าเวระ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลปสระหลัง). เวรํ เวเรน น วุปลเมยฺย, เวรํ อเวเรน วุปลมฺนตํ ๓ เวรไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ระงับเพราะการไม่จองเวร

อฆ (น+หน คติย+อ) บาป, อกุศล, ความชั่ว. สาธฺฐิ น หนตฺตพฺพนฺติ อฆํ กรรมที่คนดีไม่ควร เข้าหา ชื่อว่าอฆะ (อาเทศ น เป็น อ, หน เป็น ฆ). ฉนฺทขํ อฆํ ฉนฺทขํ ทุกฺขํ ๔ บาปเกิดจากความพอใจ ทุกข์เกิดจากความพอใจ

ทฺวจฺจริต (ทฺ+จร จรณ+อิ+ต) บาป, อกุศล, ทฺวจฺจริต, กรรมชั่ว. ทฺว กุจฺจิตํ จริตํ ทฺวจฺจริตํ กรรมอันน่ารังเกียจที่บุคคลทำ ชื่อว่าทฺวจฺจริตะ (ซ้อน จ). ทฺวญฺจ จริตํ กิเลสฺเสหิ วา ทฺวลิตํ จริตนฺติ ทฺวจฺจริตํ ๕ กรรมที่ตนทำไม่ดี หรือกรรมที่บุคคลผู้ถูกกิเลสครอบงำแล้วประพฤติ ชื่อว่า ทฺวจฺจริตะ. ตีณิ ทฺวจฺจริตานิ กายทฺวจฺจริตํ วจฺจิตฺทฺวจฺจริตํ มโนทฺวจฺจริตํ ๖ ทฺวจฺจริตมี ๓ อย่าง คือ กายทฺวจฺจริต วจฺจิตฺทฺวจฺจริต และมโนทฺวจฺจริต

ทฺกฺกฏ, ทฺกฺกต (ทฺ+กร กรณ+ต) บาป, อกุศล, ทฺกฺกฏ, กรรมชั่ว. อโสภณํ กตฺ ทฺกฺกฏํ กรรมที่บุคคลทำไม่ดี ชื่อว่าทฺกฺกฏะ. ทฺ นินฺทิตํ กรณมสฺส ทฺกฺกฏํ กรรมอันน่าติเตียน ชื่อว่า ทฺกฺกฏะ (ซ้อน ก, ลป รุ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น ฏ). ทส อกุสฺสภมฺปลา ทฺกฺกฏภมฺมานิ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๐/๑๓๕ ๒ วิ.จุลล. ๗/๓๘๖/๑๙๔ ๓ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๓๔
 ๔ ส.สคาถ. ๑๕/๑๐๓/๓๑ ๕ วิ.ฎี. ๑/๕๓/๑๑๖ ๖ วิ.ปริ. ๘/๙๖๓/๓๑๓

นาม^๑ อกุลศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่ากรรมชั่ว. ยณฺหิ ทฺฏฺจฺ กตฺ วิรูปี วา กตฺ ตํ ทฺกฺกฺกฺ^๒ กรรมที่บุคคลทำไม่ได้ หรือทำน่าเกลียด ชื่อว่าทุกกฺกฺ

อปฺปญฺณ (น+ปฺ ปวเน+นฺอาคม+ณฺย) บาป, อกุลศล, ความชั่ว. น ปฺนาตฺติ อปฺปญฺณํ กรรมที่ไม่สะอาด ชื่อว่าอปฺปญฺณะ (อาเทศ น เป็น อ, ลป ญ, อาเทศ ญย เป็น ญ, ซ้อน ญ). ปฺปญฺณปฺปฺกฺกฺ อปฺปญฺณํ กรรมที่ตรงข้ามกับบุญ ชื่อว่าอปฺปญฺณะ (น+ปฺปญฺณ, อาเทศ น เป็น อ). พหุํ วัต มยา อปฺปญฺณํ ปสฺสฺตํ^๓ เราสร้างบาปไว้มากมายหนอ

อกุลฺล (น+กุลฺล) บาป, อกุลศล, กรรมชั่ว. กุสฺลานํ ปฺปฺกฺกฺ อกุลฺลํ กรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล ชื่อว่าอกุลฺละ (อาเทศ น เป็น อ). น กุสฺลํ อกุลฺลํ ธรรมที่ไม่ใช่กุศล ชื่อว่าอกุลฺละ. อกุลฺลนฺนฺติ ทสอกุลฺลกมฺมปถา^๔ คำว่า “อกุลฺล” คือ อกุลศลกรรมบถ ๑๐

กณฺห (ก+หน หีสายฺ+อ) บาป, อกุลศล, ธรรมดำ. กิํ สุขิํ หนตฺติ กณฺหํ กรรมที่เบียดเบียนความสุข ชื่อว่ากัณฺหะ (วิปริยยะ หน เป็น ญ, อาเทศ ญ เป็น ญ). อปภสฺสฺรภาวกรณตฺตา ปณฺหิตฺเตหิ กุจฺฉิตฺทพฺพิํ ครหิตฺทพฺพนฺติ กณฺหํ กรรมที่บั่นทอนพากันรังเกียจดีเดียน เพราะทำให้เศร้าหมอง ชื่อว่ากัณฺหะ (กุ กุจฺฉายฺ+ณฺห, อาเทศ ุ เป็น อ). อตฺถาวุโส กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากิํ^๕ ผู้มีอายุ กรรมอันเป็นอกุศล ให้ผลเป็นอกุศล มีอยู่

กฺลฺล (กฺล เจทเน+อฺล) บาป, อกุลศล, ความชั่ว. กฺลฺยเต อเนนฺนํ กฺลฺลํ บาปอันเป็นเครื่องตัดความสุข ชื่อว่ากฺลฺละ. กิํ วา สุขิํ ลนฺนฺโต เสตฺติ กฺลฺลํ หรือกรรมที่เฝ้าบั่นทอนความสุข ชื่อว่ากฺลฺละ (ก+ลฺ เจทเน+อฺล, ลปสรรหน้า)

ทฺริต (ทฺ+รฺอาคม+อิ คติมฺหิ+ต) บาป, อกุลศล, ความชั่ว. ทฺ นินฺนํ อิตํ คมนมสฺส ทฺริตํ กรรมเป็นไปน่าดีเดียน ชื่อว่าทฺริตะ

อาคฺ (น+คฺม คติมฺหิ+กฺวิ) บาป, อกุลศล, ความชั่ว, โทษ, ความผิด. อคนตพฺพิํ คจฺฉติ เอเตนํ อาคฺ ธรรมเครื่องนำไปสู่ที่ไม่ควรไป ชื่อว่าอาคฺ (อาเทศ น เป็น อ, ทีชะ อ เป็น อา, ลป ม ที่สุดธาตุและ กฺวิ, อาเทศ อ ที่ ค เป็น อฺ). อา ปิพฺยํ คจฺฉตฺติ วา อาคฺ หรือกรรมที่ถึงความบิบบั่น ชื่อว่าอาคฺ (อา+คฺม คติมฺหิ+กฺวิ, อาเทศ คฺม เป็น คฺ, ลป กฺวิ ปัจจัย). อาคฺ วุจฺจติ ปาปกํ อกุลฺลา ธมฺมา^๖ ธรรมที่เป็นบาปอกุศล เรียกว่าอาคฺ

ทิสาทิวณณา สมตฺตา.

ว่าด้วยทิสเป็นต้น จบ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๙๙/๔๐๔

๒ ชุ.อญ. ๔๘/๑๑๘/๓๘

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๖/๑๒๙

๔ ที.อญ. ๕/๒๘๘/๒๕๕

๕ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๕๖/๒๔๒

๖ ชุ.มหาวิ. ๒๙/๓๖๓/๒๔๒

๑.๔. กุศลทวิณณนา

พรรณนาชื่อของกุศลเป็นต้น

[๘๕] กุสลํ สุกตํ สุกกํ
สุจริตมโถ ทิฏฐ-

ปุณณํ ฌมมมณิตถิยํ
ฌมมิกํ อิโหโลกิโก.

บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม ๖ ศัพท์

กุศล (กุสฺสททฺฐปท+ลฺ เจทเน+อ) บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม, ธรรมฝ่ายขาว. กุจฺฉิเตน อากาเรน สนฺदानเน สเนหฺตีติ กุสฺสา, รากาทยเ รากะเป็นต้นที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน โดย อากาเรนารังเกียจ ชื่อว่ากุสะ (กุสฺสททฺฐปท+ ลฺ สเย+อล). กุเส ลฺนาติ จินฺหฺตีติ กุสลํ ธรรม ที่ตัดรากละเป็นต้นให้ขาด ชื่อว่ากุสละ. กุโส วิย ปาปชฺมเม ลฺนาตีติ กุสลํ ธรรมที่ตัด บาปธรรมเหมือนหย้าคาบาด ชื่อว่ากุสละ (ลบสระหน้า). กุจฺฉิเต ปาปเก ฌมฺเม สลยฺนฺติ จลยฺนฺติ กมฺเปนฺติ วิทฺธฺเสนฺติ กุสฺลา. กุจฺฉิเตน วา อากาเรน สยฺนฺติ ปวตฺตฺนฺตีติ กุสฺลา, อกุสฺลสงฺขาทกุเส ลฺนฺนฺติ จินฺหฺนฺตีติ กุสฺลา. กุจฺฉิตานํ วา สานโถ ตนฺุกรรมโถ กุสลํ, ฌาณํ. เตน กุเสน ลาดพฺพา คเหตุพฺพา ปวตฺเตตพฺพาติ กุสฺลา. ยถา วา กุสฺา อฺภยภาคคตฺ หตฺถปฺเพทสฺ ลฺนฺนฺติ, เอวมิเมปิ อฺปุปฺนฺนํ อฺปุปฺนฺนาเวณ อฺภยภาคคตฺ สงฺกิลฺสฺปกฺขํ ลฺนฺนฺติ, ตสมฺมา กุสฺา วิย ลฺนฺนฺติ กุสฺลา^๑ ธรรมที่กำจัดบาปธรรมอันน่าเกลียด ชื่อว่ากุสละ. หรืออกุศลที่เป็นไปโดยอาการน่าเกลียด ชื่อว่ากุสะ, ธรรมที่ตัดซึ่งอกุศล ชื่อว่า กุสละ. หรือปัญญาชื่อว่ากุสะ เพราะทำอกุศลอันน่าเกลียดให้เบาบางลง, ธรรมที่เป็นไปด้วยปัญญานั้น ชื่อว่ากุสละ. อีกนัยหนึ่ง หย้าคาย่อมบาตบริเวณมือทั้ง ๒ ข้าง ฉันฺใด ธรรมเหล่านี้ ย่อมตัด อกุศลธรรมที่เป็นไปพร้อมกิเลสทั้ง ๒ ฝ่าย คือที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้น ฉันฺนํ, เหตุฉนฺ ธรรม ที่ตัดอกุศลเหมือนกับหย้าคา จึงชื่อว่ากุสละ

สุกต (สุ+กร กรณ+ต) บุญ, กุศล, กรรมดี. สฺกํ กโรตี โสภณํ วา กรรมมฺสฺส สุกตํ กรรมที่ทำให้มีความสุข หรือกรรมที่ทำให้ดีงาม ชื่อว่าสุกตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). กตฺถจฺจ กมฺมํ สุกตํ ภเวยฺย^๒ กรรมที่ทำแล้ว เป็นการทำให้ดีแล้ว

สุกก (สุ+กร กรณ+กฺวิ) บุญ, กุศล, ธรรมขาว. สฺกํ กโรตีติ สุกกํ กรรมที่ทำให้มีความสุขให้ ชื่อว่าสุกกะ (ชอน กฺ, ลบ รฺ และ กฺวิ). อตฺถาวุโส กมฺมํ สุกกํ สุกกฺวิปากํ^๓ ผู้มีอายุ กรรมอันเป็นกุศล มีผลเป็นกุศล มีอยู่

ปุณณ (ปุ ปวเน+นา+ณฺย) บุญ, กุศล, กรรมดี. ปฺนาตีติ ปฺณณํ กรรมที่ชำระให้สะอาด

๑ ข.อ.ฎ. ๔๗/๘๘/๑๔๑

๒ วิ.ปริ. ๘/๑๓๑๘/๕๓๒

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๕๖/๒๕๒

ชื่อว่าปุญญะ (ลบ ญ และสระหน้า, อาเทศ ญย เป็น ญ, ซ้อน ญ). ททโต ปุญญํ ปวชฺฌตติ^๑
บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้

ธมฺม (ธธ ธาธ+ธมฺ) ธรรม, บุญ, ความดี, กุศล. ธรรมิ สัพพนฺติ ธมฺมํ กรรมที่ทรงไว้ซึ่งความดีทุกอย่าง
ชื่อว่าธัมมะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ รฺ ของปัจจัย). อปเร ปนฺติ “ปุญญธมฺม” มีเคยกปทํ วนฺตติ
บางอาจารย์กล่าวว่า ปุญญธมฺม เป็นบทเดียวกัน. อิทํ กุสลํ ธมฺมํ สมายาย วนฺตเตยฺยํ^๒
พวกเราควรสมาทานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติตาม

ในปทฐปถิติว่า อปาเยสฺวปตฺมานเ อธิคตฺมคฺคาทิกเ สดฺเต ธาเรติ ธรรมิ เตนาคิ
วา, สลฺกขณํ ธาเรติ ปจฺจยฺเหติ ธรรมิ เตติ ฐา ธรรมิ^๓ ธรรมเครื่องป้องกันสัตว์ผู้บรรลุม
รรคเป็นต้น ไม่ให้ตกไปในอบาย หรือธรรมที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน หรือธรรมที่ถูกปัจจัยทรงไว้
ชื่อว่าธัมมะ

ในโมคคัลลนาระว่า อตฺตานํ ธาเรเนเต อปาเย วนฺตฺตฺตฺกฺเช จ อปตฺมานเ กตฺวา
ธารเตติ ธรรมิ, ปริยตฺยาทิต^๔ ธรรมที่ทรงตน(ผู้มีธรรม)ไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกขในวัฏฏะ
ชื่อว่าธัมมะ ได้แก่ปริยัตติธรรมเป็นต้น

ในสัททนีติว่า ธรรมิ เต อเนกวิธสุ ธรรมิ เต โลกุตฺตโร อปฺปาทิตฺ สจฺฉิกิตฺ จ,
จตฺตฺส อปาเยสุ สํสาเร วา สดฺเต อปตฺมานเ ธาเรติ ธรรมิ. อถวา โสตาปนฺนาทิตฺ
อิริเยทิตฺ ธาริติตฺ น ปุณฺนุชฺเชนทิตฺ ธรรมิ. จตฺตฺมิกเ ปน สลฺกขณํ ธาเรติ ธรรมิ,
กขฺพตฺตฺตฺนา ฆสฺนาทิตฺ สนฺติอาทิตฺ สกสฺสกาเวเน ปณฺทิตฺ ธาริติตฺ สลฺกขฺยิติตฺปิ
ธรรมิ. เตปิฏิกเ ปน ปาพิธมฺ, สกตฺตฺตฺตฺตฺกาทิกเ อตฺเต ธาเรติ ธรรมิ. เกจ
ตุ วิทฺ “ปาปกเ อกุสเล ธรรมิ ฐนาทิตฺ กมฺปิตฺ วิทฺเตติ ธรรมิ^๕” คำว่า “ธรรมิ”
หมายถึง โลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและทำให้แจ้งในธรรมมีอเนกประการ มีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่ทรงสัตว์
ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร ชื่อว่าธัมมะ, ธรรมที่พระอริยบุคคลมีพระโสตาบันเป็นต้น
ทรงไว้ มิใช่ปุณฺนุชฺเชนทิตฺ ชื่อว่าธัมมะ, ส่วนธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ก็ชื่อว่า
ธัมมะ, ธรรมที่บังเกิดสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตนๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระบดสัมผัส และ
สงบ ชื่อว่าธัมมะ, ส่วนพระบาลีคือพระไตรปิฏกมีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทฺธวจนะ, ธรรม
ที่ทรงไว้ซึ่งประโยชน์ต่างกัน มีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น ชื่อว่าธัมมะ, ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า
ธรรมที่กำจัดบาปอกุศล ชื่อว่าธัมมะ

สุจฺริต (สุ+จธ จธ+อิ+ต) บุญ, กุศล, ความสุจฺริต, กรรมดี. สุนฺทริ จธณฺมสุสฺสาคิ สฺจฺริต
กรรมที่มีการประพฤติที่ดี ชื่อว่าสุจฺริต. โส กาเยเน สฺจฺริตํ จริตฺวา วาจาเย สฺจฺริตํ จริตฺวา
มนสา สฺจฺริตํ จริตฺวา กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา สฺคฺติ สคฺคํ โลกํ อปฺปชฺเชยฺย เทวานํ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๒๓/๑๕๕

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๔๗/๘๐

๓ ฐปถิติ. ๕๘๔/๒๘๗

๔ โมค. ๗/๑๓๖

๕ โมค. ๗/๑๓๖

ดาวดีसानัน สหพยุตฺ ^๑ เขาประพุดติกายสุจริต วิสุจริต มโนสุจริตแล้ว หลังจากตายไป จะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์

[๘๖] สนฺทิจฺจิมโถ ปาร- โลกิกํ สมฺปรายิกํ
ตฺกกาลํ ตฺ ตทาทฺว โจ- ตฺตรกาโล ตฺ อายติ.

โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้ ๓ คัมภีร์

ทิจฺจธมฺมิก (ทิจฺจธมฺม+อิก) โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้. ทิจฺจธมฺโม นาม ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ตตฺถ นินฺพพตฺตํ ทิจฺจธมฺมิกํ อตฺตภาพที่ปรากฏอยู่ ชื่อว่าทิจฺจธมฺมะ, กรรมที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ชื่อว่าทิจฺจธมฺมิกะ (ลบสระหน้า). ทิจฺจธมฺมิกํ วา อตฺถํ สมฺปรายิกํ วา ^๒ ประโยชน์ในโลกนี้หรือในโลกหน้า

อิหฺโลกิก (อิหฺโลก+อิก) โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้. อิหฺโลกเ ชาดํ อิหฺโลกิกํ สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ชื่อว่าอิหฺโลกิกะ (ลบสระหน้า)

สนฺทิจฺจิก (สนฺทิจฺจ+อิก) โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้, สิ่งที่เห็นเอง. สนฺทิจฺจเ ปจฺจกฺเช อตฺตภาเว ชาดํ สนฺทิจฺจิกํ สิ่งที่เกิดขึ้นในอตฺตภาพที่เห็นปรากฏอยู่ ชื่อว่าสนฺทิจฺจิกะ (ลบสระหน้า). เอวํปิ โข พุรฺราหฺมณฺ สนฺทิจฺจิกํ นินฺพพานํ โทติ ^๓ พุรฺราหฺมณฺ ดังกล่าวมานี้แล นินฺพพานในโลกนี้มีอยู่

โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ ๒ คัมภีร์

ปรโลโลกิก (ปรโลก+อิก) โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ, ภายหน้า. ปรโลกเ ชาดํ ปรโลโลกิกํ สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกหน้า ชื่อว่าปรโลกิกะ (ลบสระหน้า)

สมฺปรายิก (สมฺปราย+อิก) โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ, ภายหน้า. สมฺปรายเ ชาดํ สมฺปรายิกํ สิ่งที่จะเกิดขึ้นในโลกหน้า ชื่อว่าสมฺปรายิกะ (ลบสระหน้า). โทติ สมฺปรายิกํ มรณภยํ ^๔ ความตายที่จะมาถึงในภายหน้า

ขณะนั้น, เวลานั้น ๒ คัมภีร์

ตฺกกาล (ต+กาล) ขณะนั้น, เวลานั้น. ตฺสฺมีเยว กาลเ ชาดํ นาสนฺนกาลาที่สุติ ตฺกกาลํ สิ่งที่เกิดขึ้นในเวลานั้นไม่ช้าไม่นานเป็นต้น ชื่อว่าตฺกกาละ (ซ้อน ก)

ตทาทฺว, ตทาทฺต (ตทา+ตฺว,ตฺต) ขณะนั้น, เวลานั้น. ตทา ตฺสฺมีเยว กาลเ ชาดํ ตทาทฺว, ตทาทฺตํ สิ่งที่เกิดขึ้นในเวลานั้นเช่นกัน ชื่อว่าตทาทฺวะ และ ตทาทฺตะ

กาลข้างหน้า ๒ คัมภีร์

อุตฺตรกาล (อุตฺตร+กาล) กาลข้างหน้า, กาลต่อไป. อุตฺตรกาโล ปจฺจิมโ กาลเ กาลภายหลัง ชื่อว่าอุตฺตรกาละ. อุตฺตรกาเล อิจฺจฺยานิจฺจฺยาที่สุ ตาทิลกฺขณฺปฺตตฺสฺส ชีณาสวฺสฺส ปจฺจเวกฺขณฺณณฺ

๑ ม.ช.ม.ช. ๑๓/๒๘๒/๒๗๕

๒ ที.มหา. ๑๐/๒๒๖/๒๗๔

๓ อัง.ติ.ก. ๒๐/๔๙๕/๒๐๒

๔ ที.มหา. ๑๙/๑๕๗๑/๔๘๖

อุปุชชติ^๑ ในเวลาต่อไป ปัจจเวกขณญาณ ย่อมเกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ผู้บรรลุดาตลักษณะในอิฏฐารมณ และอนิฏฐารมณ เป็นต้น

อายุติ (อา+อิ คติมฺหิ+ติ) กาลข้างหน้า, กาลต่อไป, ต่อไป. อากมิสฺสตีติ อายุติ กาลที่จะมาถึง ชื่อว่าอายุติ (วฺหฺติ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบ อ). เอตถ จ ยํ อิมสฺมี อุตตภาเว ทูรมาสนนํ วา, ตํ ทิฏฺฐจฺมมิกํ. ยํ ปน อิมสฺมี อุตตภาเว วา สมฺปฺราเย วา ทูรตฺรํ, ตํ อายุติ ในที่นี้ ในชาตินี้จะไกลหรือใกล้ก็ตาม ให้ใช้ ทิฏฺฐจฺมมิก, ส่วนไกลออกไปกว่านี้ ไม่ว่าชาตินี้หรือชาติหน้า ให้ใช้ อายุติ. กิเลสภาเว วิชฺชมานมุปี กมมํ อายุติ อปฺปฏิสนธิกั โหติ^๒ ในผู้ไม่มีกิเลส แม้มีกรรมอยู่ ก็ไม่มีปฏิสนธิอีกต่อไป

[๘๗] หาโสตฺตมนตา ปิติ วิตฺติ ตฺวจฺจิ จ นาริยํ
 อานนฺโท ปมุทามโหโท สนฺโตโส นนฺทิ สมฺมโท.

[๘๘] ปาโมชฺชํ จ ปโมทฺถ สฺขํ สาทํ จ ผาสฺวถ
 ภาทํ เสยโย สฺภํ เขมํ กลฺยาณํ มงฺคลํ สิวิ.

ความยินดี, ความร่าเริง ๑๓ ศัพท์

หาส (หส หาส+ณ) ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ. หสตี เยนาคี หาโส เหตุแห่งความยินดี ชื่อว่าหาสะ (ลบ ณ, วฺหฺติ อ เป็น อา). โโก นุ หาโส กิमानนฺโท^๓ ร่าเริงยินดีอะไรกันหนอ. หาโสตี ตฺวจฺจิ^๔ บทว่า หาโส คือความยินดี

อุตตมนตา (อุตตมน+ตา) ความยินดี, ความร่าเริง, ความมีใจเป็นของตน, ความสบายใจ. อุตตมา มโน ยสฺสาตี อุตตมโน ผู้มีใจเป็นของตน ชื่อว่าอุตตมนะ. ทฺวจฺจิสฺส หิ มโน อุตตา นาม น โหติ, ตสฺส ภาโว อุตตมนตา, ปาโมชฺชํ เพราะว่ามีใจเสียแล้ว ย่อมไม่มีใจเป็นของตน, ความเป็นผู้มีใจเป็นของตน ชื่อว่าอุตตมนตา ได้แก่ความปราโมทย์ใจ. ยถารทํ ทานํ ทตฺวา จ อุตตมนตา^๕ มีความยินดีเพราะได้ถวายทานตามสมควร

ปิติ (ปี ตปฺปน+ติ) ความยินดี, ความร่าเริง, ปิติ. ปีเณตี ตปฺเปตีติ ปิติ ความยินดี ชื่อว่าปิติ. ปมุทิตสฺส ปิติ ชายติ^๖ เมื่อปราโมทย์แล้วย่อมเกิดปิติ. ปีตีติ ตฺวจฺจากรุทฺตา พลวปีติ^๗ บทว่า ปิติ คือปิติที่มีกำลังอันเป็นอาการของความยินดี

วิตติ (วิท ลาภ+ติ) ความยินดี, ความร่าเริง. วินฺทตี สฺขํ เอตายาตี วิตฺติ เหตุให้ได้ความสุข ชื่อว่าวิตติ (ลบ ทฺ ที่สุดธาตฺ, ซ้อน ตฺ). ปญฺจกามคฺคณฺปิฏฺสณฺณุตฺตา ปิติ ปาโมชฺชํ อาโมทฺทา

๑ ชุ.อฎ. ๒๗/๖๒/๒๓๘

๒ วิ.อฎ. ๑/๑๙๐

๓ วิ.อฎ. ๑/๑๙๐

๔ ชุ.อฎ. ๓๐/๑๑๙๖/๓๗๓

๕ ชุ.อฎ. ๓๑/๓๐๕/๑๔๒

๖ ที.สีล. ๙/๑๒๗/๙๘

๗ ที.สีล. ๙/๑๒๗/๙๘

ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตติ ตฺวจฺจิ^๑ มีความอึดใจ ปราโมทย์ เบิกบาน บันเทิง ร่าเริง ยิ้มแย้ม ปลื้มใจ ยินดี เพราะประกอบด้วยกามคุณ ๕

ตฺวจฺจิ (ตฺส ปิติมุหิ+ติ) ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ. โตสนํ ตฺวจฺจิ ความยินดี ชื่อว่าตฺวจฺจิ. ตฺสฺสฺสนฺติ เอตยาติ ตฺวจฺจิ เหตุแห่งความยินดี ชื่อว่าตฺวจฺจิ (อาเทศ สฺตฺ เป็น ฏฺจ). ตฺวจฺจิ โหติ สฺสุชาวหา^๒ ความยินดี ย่อมนำสุขมาให้. อตฺตมนตาคัฟฺทํ ถึง ตฺวจฺจิคัฟฺทํ (๔ คัฟฺท) เป็นอิตถิลิงค์

อานนฺท (อา+นฺนท นฺนทเน+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. อาภุโส นฺนทยตฺติ อานนฺโท สิ่งทีบุคคล ยินดีอยู่เนื่องๆ ชื่อว่าอานันฺทะ. อานนฺโทติ อานนฺทปิติ^๓ บทว่า อานนฺโท คือความปิตียินดี

ปมฺุท (ป+มฺุท หาเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. ปมฺุทฺนฺเต เอเตนาติ ปมฺุโท เหตุแห่งความร่าเริง ชื่อว่าปมฺุทะ

อาโมท (อา+มฺุท หาเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. อาโมทฺนฺเต อเนนาติ อาโมโท เหตุแห่งความร่าเริง ชื่อว่าอาโมทะ (วฺุทฺธิ อฺุ เป็น โอ)

สนฺโตส (สํ+ตฺสฺ สฺนฺโตเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง, ความพอใจ, สันโดษ. สฺนฺตฺสฺสนฺติ สฺนฺโตโส ความยินดี ชื่อว่าสนฺโตสะ (อาเทศนิกฺหิตเป็น นฺ, วฺุทฺธิ อฺุ เป็น โอ). จีวรฺสมิณฺหิ ตโย สฺนฺโตสฺยา ยถาลาภสฺนฺโตโส ยถาพลสฺนฺโตโส ยถาสารุปฺสฺนฺโตโส^๔ จริยังอยู่ ความพอใจในจีวรมี ๓ อย่าง คือ พอใจตามที่ได้ พอใจตามกำลัง พอใจตามสมควร

นฺนฺทฺ (นฺนท นฺนทเน+อิ) ความยินดี, ความร่าเริง. นฺนฺทํ นฺนฺทฺ ความร่าเริง ชื่อว่านฺนฺทฺ. โย จฺนฺโท โย ราโค ยา นฺนฺทฺ ยา ตณฺหา^๕ ความพอใจ ความใคร่ ความยินดี ความอยากได้

สฺมฺมท (สํ+มฺุท หาเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. สฺมฺมทํ สฺมฺมโท, สฺมฺมทา ความเบิกบาน ชื่อว่าสํมฺมทะและสํมฺมทา (อาเทศ อฺุ ที่ มฺุ เป็น อ, นิกฺหิต เป็น มฺุ)

ปาโมชฺช (ป+มฺุท หาเส+ณฺย) ความยินดี, ความร่าเริง, ความปราโมทย์. ปโมทิตสฺส ปุคฺคฺลสฺส จิตฺตสฺส วา ภาโว ปาโมชฺชํ ความเป็นบุคคลผู้ยินดี หรือความเป็นจิตที่ยินดี ชื่อว่า ปาโมชฺชะ (ทีฆะ อ เป็น อา, วฺุทฺธิ อฺุ เป็น โอ, ลบ ณฺ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ช้อน ชฺ). ปกฺกฺุโจ โมโท ปโมโท, โสเยว ปาโมชฺชํ ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ, ปโมทะนั้นแหละ ชื่อว่า ปาโมชฺชะ (ลบ ณฺ, วฺุทฺธิ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ช้อน ชฺ). โส ตโตนิทานํ ลภถ ปาโมชฺชํ อธิคฺจเจยฺย โสมนสฺส^๖ เขาได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส เพราะความไม่มีหนึ้นนั้นเป็นเหตุ

ปโมท (ป+มฺุท หาเส+ณ) ความยินดี, ความร่าเริง. ปกฺกฺุโจ โมโท ปโมโท ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ (ลบ ณฺ แล้ววฺุทฺธิ อฺุ เป็น โอ). วิถีปฺปฏิปฺนฺตยา ภาวนาจิตฺตสฺสทคฺโต ปโมโท ชฺุทฺทกาภิภาทา

๑ ขุ.มฺห.น. ๒๙/๔/๓

๒ ส.ส.ค.ภ. ๑๕/๒๓๒/๖๖

๓ ม.ช.อ.ภ. ๘/๒๔๖/๒๕

๔ ที.อ.ภ. ๖/๓๐๘/๒๐๕

๕ ม.ช.อ.ป.ริ. ๑๔/๑๗๑/๑๒๗

๖ ที.สี.ล. ๘/๑๒๖/๙๖

ตรุณปีติ อุบุปฺพชฺชติ^๑ เพราะปฏิบัติถูกทาง ความยินดีที่ประกอบด้วยภาวนาจิต และปีติมีกำลังแตกต่างกับปีติเพียงเล็กน้อยเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น

ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ ๓ คัมภีร์

สุข (สุ+ขณฺ อวธารณ+กฺวิ) ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ. สฺฏฺฐุ ชนตฺตีติ สุขํ ธรรมที่ห้ามความทุกข์ได้ดี ชื่อว่าสุขะ (ลป นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). น สุขํ ลภามิ^๒ เราไม่ได้ความสุข. อพฺยาปชฺชํ สุขํ โลกํ^๓ ความไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก

สาต (สาท อสุสฺสาทเน+อ) ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ. สาทียติ อสุสฺสาทียตฺตีติ สาตํ ความสุขที่บุคคลยินดี ชื่อว่าสาตะ (อาเทศ ฑฺ เป็น ตฺ). สทณํ อารมฺมณสฺส อสุสฺสาทณํ สาตํ ความยินดีแห่งอารมณ์ ชื่อว่าสาตะ (สท สทเน+อ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ฑฺ เป็น ตฺ). กายิกํ สุขํ กายิกํ สาตํ กายสมฺผลสฺสชํ สุขํ สาตํ เวทยตฺติ^๔ ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย การเสวยความสุขสำราญเกิดจากการสัมผัส

ผาสฺ (ผสฺ สินฺหน+ณฺ) ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ, ผาสฺก. ผสฺสติ สินฺหนตฺตีติ ผาสฺ สภาวะที่สบาย ชื่อว่าผาสฺ (ลป ณฺ แล้ววฺทอิ อ เป็น อา). ผสฺสติ วา พาทติ ทฺกฺชนติ ผาสฺ หรือความสุขที่เบียดเบียนความทุกข์ ชื่อว่าผาสฺ (ผสฺ พาทเน+อ, อาเทศ อฺ เป็น อา). สมคฺโค หิ สงฺฆโฆ สมฺโฆทมาโน อวิวทมาโน เอกุทฺเทโส ผาสฺวิหฺรติ^๕ เพราะสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดี ไม่วิวาท มีอุเทศเดียวกัน ย่อมอยู่เป็นสุข

ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล ๗ คัมภีร์

ภทฺท (ภทฺทิ กลฺยาณ+นิคฺคหิตฺตาคม+อ) ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล. ภทฺทตฺตีติ ภทฺทํ ความดีที่เจริญ ชื่อว่าภทฺทะ (อาเทศนิกฺคหิตฺตเป็น ฑฺ). สติมโต สทา ภทฺทํ^๖ ผู้มีสติ มีความเจริญทุกเมื่อ

เสยฺย (ปสฺตถ+อฺย) ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล. ปสฺตถตฺตรตฺตา เสยฺโย ความดี ชื่อว่าเสยฺยะ เพราะเป็นความประเสริฐสุด (อาเทศ ปสฺตถ เป็น ส, ลปสรรหน้า, วิการ อฺ เป็น เอ, ไซ่อน ญ)

เสยฺโย อโยคฺุโพ ภฺตฺโต ตตฺโต อคฺคิสิชฺุโปโม
ยณฺเจ ภฺณฺเชยฺย ทฺสุสิโล รุจฺปิณฺฑํ อสฺถณฺโต.^๗

ภิกษุผู้ทูล ไม่สำรวม ฉันก่อนข้าวของชาวบ้าน จะประเสริฐอะไร บริโภคก่อน เหล็กแดงจู่ถ่านไฟยังประเสริฐกว่า

๑ วิสุทฺธิ.ฎี. ๔๕/๔๖

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๕/๒๙๗

๓ วิ.มหา. ๔/๕/๖

๔ สํ.มหา. ๑๙/๙๒๖/๒๗๘

๕ สํ.มหา. ๑๙/๙๒๖/๒๗๘

๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๑๒/๓๐๖

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๑

สุภ (สุภ โสภณ+อ) ความดี, ความงาม, ความประเสริฐ, มงคล. **โสภิตติ** **สุภ** ความดีที่งดงาม ชื่อว่าสุภะ. **ยสมิ สมเย** **สุภ** **วิโมกข์** **อุปสมปชช** **วิหริตี**^๑ ในสมัยใด ท่านเข้าวิโมกข์อันประเสริฐอยู่

เขม (ซี ขเย+ม) ความดี, ความหมดจด, มงคล. **อสุข** **เขเปตติ** **เขม** ธรรมที่ทำให้ความทุกข์เสื่อมไป ชื่อว่าเขมะ (วูทธิ อี เป็น เอ). **สุภิกข** **ภวิสฺสตี** **ทฺพฺภิกข** **ภวิสฺสตี** **เขม** **ภวิสฺสตี** **ภย** **ภวิสฺสตี**^๒ จักมีทั้งข้าวอุดมสมบูรณ์ ทั้งข้าวยากหมากแพง จักมีทั้งความเกษมและมีภัย

กลุยาน (กลุยสทฺทูปปท+อน คมเน+ณ) ความดี, ความงาม, มงคล, ไพเราะ. **กลุย์** **นิโรค** **อนติ** **คจฺจติ** **กลุย์** **วา** **หิต** **อนยติ** **ปาปยตีติ** **กลุยาน** ความดีที่ถึงความปราศจากโรค หรือความดีที่ให้ถึงประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่ากัลยาณะ (ลป ญ, วูทธิ อ เป็น อา, ลปสรรหน้า). **โส** **ธมฺ** **เทเสตี** **อาทิกุลยาน** **มชฺเชกกุลยาน** **ปรีโยสถานกุลยาน**^๓ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด

มฺงค (มคิ คตฺยตฺเถ+นคฺคหิตาคม+อล) ความดี, มงคล. **ธณฺ** **มฺงคตีติ** **มฺงค** ความดีที่ถึงโชคลาภ ชื่อว่ามังคะ (อาเทศนคหิตเป็น ง). **มฺงคนฺตี** **สตฺตา** **เอเตน** **สุทฺธิ** **คจฺจนฺตีติ** **มฺงค** ความดีที่ช่วยสัตว์ให้ถึงความบริสุทธิ์ ชื่อว่ามังคะ. **มาเรตี** **สตฺเตตี** **โม** ธรรมที่ยังสัตว์ให้ตาย ชื่อว่ามะ (มร ปาณจาเค+กฺวิ, ลป ร ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **คเมตี** **สตฺเต** **อปายนฺตี** **โค** ธรรมที่ยังสัตว์ให้ถึงอภัย ชื่อว่าคะ (คมุ คคิมฺหิ+กฺวิ, ลป ม และ กฺวิ ปัจจัย). **โม** **จ** **โส** **โค** **จาตี** **มฺงโค** **มะ**และ**คะ** ชื่อว่ามังคะ (ม+ค, ลงนคหิตาคม, อาเทศนคหิตเป็น ง). **อถ** **วา** **ม** **อิตฺติ** **อปาโย** **ต** **คจฺจนฺตี** **วา** **ทฺวจฺริตสมฺงค** **สตฺตา** **เอเตนาตี** **มฺงค** ธรรมเครื่องยังสัตว์ ผู้ทำแต่ทฺวจริตกรรมให้ถึงอภัยที่ชื่อมะ จึงชื่อว่ามังคะ ได้แก่อกุศล. **มฺงค** **ปาปี** **ลฺุณาตี** **ฉินฺทตีติ** **มฺงค** ความดีที่ตัดบาปเครื่องยังสัตว์ให้ถึงอภัย ชื่อว่ามังคะ (มฺงค-สทฺทูปปท+ลฺุ เณ+อ). **ปุชา** **จ** **ปุชฺณิยาน** **เอตมฺมฺงค** **มฺมุตฺตม**^๔ การบูชาผู้ควรบูชา นี้เป็นมงคลอันประเสริฐสุด

สิวิ (สมุ อฺปสฺเม+ว) ความดี, มงคล, ประเสริฐ. **สเมตี** **ทฺกฺขณฺตี** **สิวิ** ความดีที่สงบความทุกข์ได้ ชื่อว่าสิวะ (อาเทศ อ เป็น อี, ลป ม ที่สุดธาตุ). **ปปฺปุยฺย** **สมฺโพธิมฺนฺตฺตร** **สิวิ**^๕ ทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐสุด

[๘๔] **ทฺกฺข** **จ** **กสิริ** **กิจฺฉ** **นีโฆ** **จ** **พฺยสน** **อฆ**
ทพฺเพ **ตุ** **ปาปฺปฺญฺยานิ** **ตีสุวากิจฺฉ** **สุขาที** **จ.**

ความทุกข์, ความลำบาก, ความยาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ๖ ศัพท์

ทฺกฺข (ทฺ+ขม ขนฺตีย+กฺวิ) ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก. **ทฺกฺก** **ร** **ขมฺนเมตฺถาตี** **ทฺกฺข** ในขณะที่

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗/๓๖

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗/๓๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

๕ ส.สคถ. ๑๔/๗๑๑/๒๖๖

ที่อดทนได้ยาก ชื่อว่าทุกขะ (ซ้อน ก, ลบ ม ที่สุดธาตุและ กวิ). กุจฉิตฺ ขิ สฺขนฺติ วา ทุกฺขํ, ทฺวิธา จิตฺตํ ขณฺตีติ ทุกฺขํ หรือความสุขที่ถูกรังเกียจ หรืออาการที่ห้ามจิตไม่ให้คิดเป็น ๒ อย่าง ชื่อว่าทุกขะ (ท+ขณฺ อวธารณ+อ, ซ้อน ก, ลบ ญ ที่สุดธาตุ). ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ สมฺมุทํ นิโรธํ มคฺคํ^๑ พระผู้มีพระภาคทรงประกาศอริยสัจนั้น ได้แก่ ทุกฺขํ สมฺมุทํ นิโรธ มรรค. กตมมฺปนาวุโส ทุกฺขํ ชาตีปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ^๒ ท่านผู้มีอายุ ความทุกฺข มีอะไรบ้าง คือ การเกิดเป็นทุกฺข ความแก่เป็นทุกฺข ความตายเป็นทุกฺข

ทุกฺขธาตฺวสา จาปี

ทฺพพฺพชาทโตปี วา

ทฺพพฺพชนฺโต จาปี

ทฺกฺขสทฺทคฺตี วเท.

การสำเร็จบทของ ทุกฺขคัพท์ ท่านกล่าวว่า มาจาก ทฺกฺขธาตฺวก็มิ, มาจาก ทฺอุปสัคฺ ชาทธาตฺวก็มิ, มาจาก ทฺอุปสัคฺ ชนฺธาตฺวก็มิ

กสิริ (กส คมเน+อิร) ความทุกฺข, ความลำบาก, ยาก. กสฺติ อปฺยุณฺนฺติ กสิริํ ความทุกฺขที่ไป สู่อันไม่ใช่บุญ ชื่อว่ากสิริะ. กุจฉิตฺเตนาการณ เสดตีติ วา กสิริํ หรือความทุกฺขที่นอนเนื่อง อยู่โดยอาการอันน่าเบื่อหน่าย ชื่อว่ากสิริะ. กสิริํ ชีวิกํ กปฺเปติ^๓ เลี้ยงชีพลำบาก

กิจจ (กิริ วิกฺเขปน+จ) ความทุกฺข, ความลำบาก, ยาก. กิริติ สฺขนฺติ กิจจํ ความทุกฺขที่ทำให้ ปลายความสุขให้กระจายไป ชื่อว่ากิจจจะ (ลบ รุ ที่สุดธาตุ, ซ้อน จ). กตา วา ปุณฺณกรณฺิจจา เยนาคิ กิจจํ หรือความทุกฺขที่เป็นเหตุให้บุคคลต้องการทำบุญ ชื่อว่ากิจจจะ, ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า “ทุกฺขูปนินสา สทฺธา ศรัทธาที่มีความทุกฺขเป็นเหตุ”. กิจจํ สทฺธมฺมสฺสวนํ^๔ การฟังพระสัทธรรม เป็นสิ่งได้ยาก

นิฆ (น+อึหา+ณ) ความทุกฺข, ความลำบาก. นตฺถิ อธิคฺมนตฺถํ อึหา เอตฺถาคิ นิฆเ ความ ทุกฺขที่ไม่มีความพยายามเพื่อให้บรรลุมรรคผล ชื่อว่านิฆะ (อาเทศ ห เป็น ข, ลบ ญ และสระ หน้า). อถวา นิหนฺตฺยปฺยุณฺณํ หีสฺติ คจฺจตฺตีติ วา นิฆเ, ปฺยุณฺณํ วา น หนฺติ น คจฺจตฺตีติ นิฆเ อีกอย่างหนึ่ง ความทุกฺขที่เบียดเบียนความสุข ชื่อว่านิฆะ (นิ+หน หีสาย+อ, ทีฆะ อี เป็น อี, อาเทศ หน เป็น ข) หรือความทุกฺขที่ไม่ไปสู่สิ่งที่ตั้งงาม ชื่อว่านิฆะ (น+หน คติย+อ, อาเทศ อ ที่ น เป็น อี, หนุ เป็น ข). ตโย เม ภิกฺขเว นิฆา. กตเม ตโย. ราโค นิฆเ โทโส นิฆเ โมโห นิฆเ^๕ ภิกษุทั้งหลาย ความทุกฺขมี ๓ อย่าง ๓ อย่างอะไรบ้าง คือ ราคะเป็น ทุกฺข โทสะเป็นทุกฺข โมหะเป็นทุกฺข

พฺยสน (วิ+อส ภกฺขเน+ย) ความทุกฺข, ความลำบาก, ยาก, พิณาศ, เสื่อม. วิรูปมฺสฺติ เยนาคิ พฺยสนํ ความทุกฺขที่ให้เสวยแต่ความแปรปรวน ชื่อว่าพฺยสนะ. วิสิฏฺจํ วา อสฺติ เขเปตีติ พฺยสนํ หรือ ความทุกฺขที่ละทิ้งความประเสริฐ ชื่อว่าพฺยสนะ (วิ+อส เขปน+ย, อาเทศ อี เป็น ย,

๑ ที.สีล. ๙/๑๗๖/๑๔๐

๒ ม.ช.มูล. ๑๒/๑๑๕/๔๘

๓ อัง.อญฺจก. ๒๓/๑๔๔/๒๙๑

๔ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๔/๓๙

๕ สัม.ทวาร. ๑๙/๓๒๕/๘๖

ว เป็น พุ, ย เป็น อน). พุยสนํ เต คมิสุสนติ^๑ สัตว์เหล่านั้นจักถึงความพินาศ

อฆ (น+หน คติยํ +อ) ความทุกข์, ความลำบาก. น หนติ ฌณฺณนฺติ อฆํ ความทุกข์ที่ไม่ไปสู่ชคฺลาภ ชื่อว่าอฆะ (อาเทศ น เป็นอ, หน เป็นฆ). ฉนฺทํ อฆํ ฉนฺทํ ทฺกฺขํ^๒ ความลำบากเกิดจากความพอใจ ความทุกข์เกิดจากความพอใจ

เอเต ปาปาทโย คุณเ ยถาวุตตลิจฺจา. ปาปปฺญณฺยานิ สุขาภิ จ อากิจฺฉํ กิจฺฉนฺตํ คุณโยคโต ทพฺเพ วิเสสฺเยย วตฺตมานานิ ตีสุ ปาปคํพท์เป็นต้นเหล่านั้น มีลึงค์ตามบทที่ตนขยาย. ปาปคํพท์ ปุญฺณคํพท์ และ สุขคํพท์เป็นต้น ที่อยู่หน้าหรืออยู่หลัง กิจฺฉนฺตํ ใช้เป็นวิเสสยะ (ถูกขยาย) เพราะมีบทอื่นขยาย และเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ เช่น

ปาปา อุตฺมตี กณฺญา ปาโป ราชายฺรกุขโก
ปาปํ พฺยาธกฺลํ หีลํ ปาโป วิปฺโป จ เสวโก.

หญิงสาวผู้มีระดูย่อมเจ็บป่วย พระราชาปราศจากผู้อารักขาย่อมทรงเหน็ดเหนื่อย ตระกูลนายพรานที่ชอบเบียดเบียนย่อมลำบาก พรหมณ์ผู้เป็นข้าราชการ ย่อมเป็นทุกข์

ปุญฺณํ ติตฺตมฺิทํ ปุญฺญา นที ปุญฺโถยมสฺสโม
สุขํ กามิกุลํ ทพฺพํ สุโข วาโส สหามฺพยา
สุขา ยฺวตฺริจฺฉนฺตี สุขา เว มชฺวคฺคหา.

ทำน้ำแห่งนี้ก็ดี แม่น้ำก็ดี อาศรมหลังนี้ก็ดี เย็นสบาย, ตระกูลที่มั่งคั่ง ได้ทุกอย่างดังปรารถนา ก็มีความสุข, การอยู่ร่วมกับภรรยาที่ดี ก็มีความสุข, หญิงสาวได้ชายหนุ่มที่ตนปรารถนา ก็มีความสุข, หญิงแม่เรือนรู้สึกว่าคุณยังสาวอยู่ ก็มีความสุข

[๙๐] ภาคฺยํ นียติ ภาโค จ ภาคฺเชยฺยํ วิธีโรโต
อโธ อฺอุปฺตติ นิพฺพตฺติ ชาติ ชนฺนมฺพุทฺโเว.

ผลกรรมเก่า, วิกาภ, โชค ๕ คัพท์

ภาคฺย (ภาค+ณฺย) ผลกรรมเก่า, วิกาภ, โชค. อิกฺขจฺานิกฺขจฺวิปากภาโค ยตฺถ อตฺถีติ ภาคฺยํ กรรมที่การจำแนกผลอันน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ชื่อว่าภาคฺยะ (ลป ณฺ และสระหน้า). ภาคฺยนฺติ กุสฺลํ^๓ บทว่า ภาคฺยํ คือ กุสฺล

นียติ (นี หรณ+ติ) ผลกรรมเก่า, วิกาภ, โชค. สุภาสุภผลํ เนตฺติ นียติ กรรมอันนำไปสู่ผลทั้งที่ดีและไม่ดี ชื่อว่านียติ (อาเทศ อี เป็น อีย)

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๑/๗๑

๒ สั.สคฺาถ. ๑๕/๑๐๓/๑๑

๓ วิสุทฺธิ.ฎี. ๒๕๖/๓๖๗

ภาค (ภช ปุถุภกรณ+ณ) ผลกรรมเก่า, โชค. สุภาสุภผลํ ภาคเตตติ ภาคโค กรรมที่ส่งผลทั้งดีและไม่ดีให้มากขึ้น ชื่อว่าภาคะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค)

ภาคเขยย (ภาคุยสททุปท+ธา ธารณ+ณเขยย) ผลกรรมเก่า, โชค. อัญญาญญวิภาคภาโค อียติ เอตถาติ ภาคเขยยํ กรรมอันทรงไว้ซึ่งส่วนที่จำแนกว่าน่ายินดีและไม่น่ายินดี ชื่อว่าภาคเขยยะ (ลป ญ และสรรหน้า)

วิธิ (วิ+ธา ธารณ+อิ) ผลกรรมเก่า, โชค. สุภาสุภผลํ วิธาตติ วิธิ กรรมที่สร้างผลทั้งดีและไม่ดี ชื่อว่าวิธิ (ลปสรรหน้า)

กรรมเก่ามีอีกหลายศัพท์ เช่น อย, สุภาวท, เทว, ทิฏฐ

การเกิด, การอุปบัติ ๕ ศัพท์

อุปปตติ (อุ+ปท คติมฺหิ+ติ) การเกิด, การอุปบัติ. **อุปปชฺชนํ** **อุปปตติ** การเกิด ชื่อว่าอุปบัติ (ซ็อน ป, ลป ท, ซ็อน ต). **อัยํ** **สกุยโกถิยานํ** **อุปปตติ**^๑ นี่เป็นการเกิดของพวกเขาเจ้าศักระและโกถิยะ

นิพฺพตติ (นิ+ปท คติมฺหิ+ติ) การเกิด. **นิปฺปชฺชนํ** **นิพฺพตติ** การเกิด ชื่อว่านิพัตติ (อาเทศ ป เป็น พ แล้วซ็อน พ, ลป ท, ซ็อน ต). **เตสํ** **เตสํ** **สตฺตานํ** **ตมฺหิ** **ตมฺหิ** **สตฺตนิกาเย** **ชาติ** **สญฺชาติ** **โอกฺกนฺติ** **นิพฺพตติ** **อภินิพฺพตติ**^๒ การเกิดในหมู่สัตว์นั้นๆ ของสัตว์เหล่านั้นๆ, **ชาติ**, **สญฺชาติ**, **โอกฺกนฺติ**, **นิพฺพตติ**, **อภินิพฺพตติ** ทั้ง ๕ ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

ชาติ (ชน ชนเน+ติ) การเกิด, ชาติ. **ชนนํ** **ชาติ** การเกิด ชื่อว่าชาติ (อาเทศ ญ ที่สุดธาตุเป็น อา). **กิปจฺจยา** **ชาติ** ... **ภวปจฺจยา** **ชาติ**^๓ ชาติมีอะไรเป็นปัจจัย... ชาติมีภพเป็นปัจจัย

ชนน (ชน ชนเน+ยฺ) การเกิด. **ชนฺนียเต** **ชนนํ** การเกิด ชื่อว่าชนนะ (อาเทศ ญ เป็น อน)

อุพฺภว (อุ+ภฺ ฏตฺตายฺ+อ) การเกิด. **อุทฺธํ** **ภวนํ** **อุพฺภโว** การเกิดขึ้น ชื่อว่าอุภวะ (ซ็อน พ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

[๙๑] **นิมิตฺตํ** **การณํ** **จํานํ** **ปทํ** **พีชํ** **นิพฺพณํ**
นิทานํ **ปภโว** **เหตุ** **สมภโว** **เสตุ** **ปจฺจโย.**

เหตุ, ปัจจัย, นิมิต ๑๒ ศัพท์

นิมิตฺต (นิ+มา ปริมาณ+ต) เหตุ, ปัจจัย, นิมิต. **อตุตฺโน** **ผลํ** **นิมิณาตติ** **นิมิตฺตํ** เหตุที่ให้ผลของตนเกิดขึ้น ชื่อว่านิมิตตะ (อาเทศ อา เป็น อิ, ซ็อน ต). **นิมิตฺตฺตนฺติ** **ปจฺจยสฺส** **นามํ**^๔ คำว่า นิมิตฺตํ เป็นชื่อของเหตุ

๑ ที.อญ. ๔/๒๖๗/๒๓๖

๒ ที.อญ. ๔/๒๖๗/๒๓๖

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๙/๓๕

๔ อัง.อญ. ๑๔/๑๑/๒๘

การณ (กร กรณ+ยุ) เหตุ, ปัจจัย. กโรติ ผลนติ การณ เหตุที่ทำให้มีผล ชื่อว่าการณะ (วูทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). การณ นปฺปชานามิ^๑ ข้าพเจ้าไม่รู้เหตุ. อหิ โข ก็ การณ เอกังเสนเว ภยํ อากงฺขมาโน^๒ เพราะเหตุอะไรหนอ ข้าพเจ้าจึงหวังได้แต่ภัยอย่าง เดียวเท่านั้น

จान (จา คตินิวตติมฺหิ+ยุ) เหตุ, ปัจจัย. ติจฺจติ ผลเมตฺถาติ จานํ เหตุอันเป็นที่ตั้งของผล ชื่อว่าฐานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). ตํ จานนฺติ ตํ การณํ^๓ คำว่า ตํ จานํ คือ เพราะ เหตุนั้น

ปท (ปท คติมฺหิ+อ) เหตุ, ปัจจัย. ปชฺชติ นปชฺชติ ผลเมตฺถนาติ ปทํ เหตุที่ทำให้ผลเป็นไป ชื่อว่าปทะ

พีช (วิ+ชน ชนเน+กฺวิ) เหตุ, ปัจจัย, พันธุ์พีช. วิเสเสน ชายเตติ พีชํ เหตุที่ทำให้ผลเกิดขึ้น ชื่อว่าพีชะ (ทีฆะ อิ เป็น อี, อาเทศ วุ เป็น พุ, น เป็น อา, ลบ นุ และ กฺวิ)

นิพฺพณ (นิ+พฺพณ พฺพณเน+ยุ) เหตุ, ปัจจัย. นิสุเสเสน อตฺตโน ผลํ พฺพณฺติ ปวตฺเตตฺติ นิพฺพณํ เหตุที่ยังผลของตนให้เป็นไปโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่านิพฺพณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นิทาน (นิ+ทา ทาน+ยุ) เหตุ, ต้นเหตุ, นิทาน. นิตฺยเต นิจฺฉิยเต อนนนาติ นิทานํ, นิทาทาติ ผลนฺติ วา นิทานํ เหตุอันเป็นเครื่องกำหนด หรือแสดงผล ชื่อว่านิทานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). ตสฺมาตฺตานนฺท เอสเว เหตุ เอตํ นิทานํ เอส สมฺภูโย เอส ปจฺจโย ชรามรณสฺส ยทิกํชาติ^๔ เพราะเหตุอันนั้นแหละอานนทฺ มูล เหตุ ปัจจัยแห่งความแก่และความตาย ก็คือชาตินี้เอง

ปภา (ป+ภฺ สุตตฺตาย+อ) เหตุ, ที่เริ่มต้น, แดนเกิด, ปัจจัย. ปภาวติ ผลํ เอตฺสฺมาติ ปภาโว เหตุอันเป็นแดนเกิดของผล ชื่อว่าปภาวะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). โส เหตุ, โส ปภาโว^๕ นั้นเป็นเหตุเป็นแดนเกิด

เหตุ (หิ คติมฺหิ+ตุ) เหตุ, ปัจจัย. หิโนติ คจฺจติ ปริณมฺติ การิยรูปตฺตฺนฺติ เหตุ สิ่ง ที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นผล ชื่อว่าเหตุ (วูทธิ อิ เป็น เอ). หิโนติ วา ปติจฺจฺจาทิ ผลํ เอตฺถาติ เหตุ หรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งของผล ชื่อว่าเหตุ (หิ ปติจฺจฺจาย+ตุ). หิโนติ วา ปวตฺตติ ผลํ เอตฺถนาติ เหตุ หรือธรรมที่เป็นเหตุให้ผลเป็นไป ชื่อว่าเหตุ (วูทธิ อิ เป็น เอ). โโก นุ โข ภาเน เหตุ, โโก ปจฺจโย^๖ ท่านผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยหรือ

สมฺภา (ส+ภฺ สุตตฺตาย+อ) เหตุ, ปัจจัย, การเกิด. สมฺภาวติ เยน ผลนฺติ สมฺภาโว เหตุที่ทำให้เกิดผล ชื่อว่าสมฺภาวะ (อาเทศนิกฺคหิตเป็น ม, วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว,

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐

๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐

๓ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐

๔ ที.มหา. ๑๐/๕๘/๖๗

๕ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๔/๕๐๗

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๒

ลปสรรหน้า). สพฺพปาทานกฺขยา นตฺถิ ทฺกขสฺส สมภโว^๑ เพราะลีนอุปาทานทุกอย่าง
เหตุแห่งทุกขจึงไม่มี

เสตุ (ลี พนฺธเน+ตฺ) เหตุ, ปัจจัย. ลีโนติ ผลํ พนฺธตฺติติ เสตุ เหตุที่เนื่องถึงผล ชื่อว่าเสตุ
(วฺทฺธิ อี เป็น เอ). ลีลํ เสตุ มฺหเสทฺกฺโข ความเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีศีลเป็นเหตุ. ปจฺจโย หิ
อิธ เสตฺตติ อธิปฺโปโต^๒ บทว่า เสตุ ในที่นี้ ท่านหมายเอาเหตุ

ปจฺจย (ปติ+อฺ คตฺติมฺหิ+อ) เหตุ, ปัจจัย. ปฏฺิจฺจ ผลเมตฺตสฺมา เอตฺติติ ปจฺจโย เหตุที่ผลอาศัยเป็นไป
ชื่อว่าปจฺจยะ (อาเทศฺ ติ เป็น จ, ซ้อน จ, วฺทฺธิ อี ธาตุเป็น เอ, อาเทศฺ เอ เป็น อย). อยํ โข
สําริปฺปุตฺต เหตุ อยํ ปจฺจโย^๓ สําริปฺปุตฺร สิ่งนี้เป็นเหตุ สิ่งนี้เป็นปจฺจย

[๘๒] การณ์ ยํ สมาสนฺนํ ปทฺฏฺจฺจํ ติ ตํ มตํ
ชีโว ตฺว ปุริโสตฺตตาล ปธานํ ปกตฺตีตฺถิยํ.

เหตุใกล้ผล, ปทฺฏฺจฺจํ

ปทฺฏฺจฺจํ (ปท+จฺจ) เหตุใกล้ผล, ปทฺฏฺจฺจํ. ยํ การณ์ สมาสนฺนํ อาสนฺนตฺริ ผลเน, ตํ
ปทฺฏฺจฺจํนฺติ เหตุที่ใกล้กับผล ชื่อว่าปทฺฏฺจฺจํ. ปทานํ เหตุณํ จานํ ปทฺฏฺจฺจํ ที่ตั้งของเหตุ
ชื่อว่าปทฺฏฺจฺจํ. โอดตฺตปฺปญฺจ หิริ เจว ปทฺฏฺจฺจํนฺติ วณฺณตํ^๔ โอดตฺตปฺปะและหิริ ท่าน
พรรณนาว่าเป็นเหตุผลของกันและกัน

เหตุใกล้ผล มี ๓ อย่าง คือ

- (๑) อุปาทานการณะ เหตุที่ถือเอาผล เช่น พืช องฺกุรสฺส เชื้อของหน่อ
- (๒) สหการีการณะ เหตุที่ทำงานร่วมกันกับผล เช่น ภูมิขลํ น้ำและดิน
- (๓) การณการณะ เหตุที่ทำให้เป็นเหตุ เช่น กมฺปสฺส การณ์ ชโร, ตสฺส การณ์ กโผ
เหตุแห่งอาการหนาวสั่น คือความเจ็บป่วย เหตุบ่งบอกถึงความเจ็บป่วยนั้นคือเสลดเหนียว

ตัวตน, วิญญฺญาณ, อาตมณํ, อตฺตตา ๓ ศัพท์

ชีโว (ชีว ชีวเน+อ) ตัวตน, วิญญฺญาณ, อาตมณํ, อตฺตตา. ชีวฺนฺติ สตฺตตา เยนาติ ชีโว อตฺตตาที่ทำให้
สัตว์เป็นอยู่ ชื่อว่าชีวะ. อิธเว ชีวฺติ ชีโว เปจฺจ เปจฺจ วินสฺสตี^๕ อตฺตตามีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น
ล่วงลับไปแล้วก็พินาศไป

ปุริส (ปุร ปฺรเน+อิส) ตัวตน, วิญญฺญาณ, อาตมณํ, อตฺตตา. ปุเรติ นิสฺสยสฺสสาภิลาสนฺติ ปุริโส
อตฺตตาทียังความอยากของสิ่งที่อาศัยตนให้บริบูรณ์ ชื่อว่าปุริสะ

อตฺตต (อต คมเน+ต) ตัวตน, ตน, วิญญฺญาณ, อาตมณํ, อตฺตตา. อตฺตนฺติ สตฺตํ คจฺจนฺติ สตฺตตา

๑ ขุ.ขุททก. ๒๕/๘๔/๑๒๒

๒ อภิ.อญ. ๕๓/๒๕๙/๒๗๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๔

๔ ขุ.อญ. ๔๕/๑๐/๑๑๙

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๖๑/๒๕

เยนาติ อตฺตา ตัวตนที่ทำให้สัตว์เป็นไปได้อย่างต่อเนื่อง ชื่อว่าอัตตะ. อาตฺมา วุจฺจติ อตฺตา^๑ อัตตาเรียกว่าตน

ปรกติ, ชาติฺเตม, ชาติฺเท ๒ ศัพท์

ปธาน (ป+ธา ธารณ+ยุ) ปรกติ, ชาติฺเตม, ชาติฺเท, สภาพเสมอกันของลักษณะ ๓ อย่าง คือโมหะ ราคะ โทสะ. ปธียฺนเต ปสิยฺนเต อตฺร คุณา สตฺตรโฆตฺโมรูปาติ ปธานํ สภาพที่มีโมหะ ราคะและโทสะตั้งอยู่เสมอกัน ชื่อว่าปธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). โมหฺราคะโทสาณํ ยถาสงฺขยํ สตฺตรโฆตฺมานีติ สญฺญา คำว่า “สตฺตรโฆตฺมานิ” เป็นชื่อเรียกโมหะ ราคะ และโทสะ ตามลำดับ. ปกติ ปธานนฺติ วุจฺจติ^๒ สภาพปรกติ เรียกว่าปธานะ

ปกติ (ป+กร กรณ+ติ) ปรกติ, ชาติฺเตม, ชาติฺเท, สภาพเสมอกันของคุณลักษณะ ๓ อย่าง คือ โมหะ ราคะ โทสะ. ปกโรติ ปุโรโสปโกคฺคตํ สทฺทาทิการิยฺนติ ปกติ สภาพที่เริ่มทำเสียงเป็นต้นให้ สำเร็จ เพื่อการใช้สอยของบุคคล ชื่อว่าปกติ (ลบ ร ที่สุดชาติ)

[๙๓] ปาโณ สรีริ ภูตํ วา สตุโต เทหิ จ ปุคฺคโล
ชีโว ปาณิ ปชา ชนฺตุ ชโน โลโก ตถาคโต.

สัตว์, บุคคล ๑๓ ศัพท์

ปาวณ (ปาวณ ชีวเน+อ) สัตว์, ผู้มีปราวณ. ปาวณนฺติ ชีวณฺติ สตฺตา เยนาติ ปาโณ, โส ยสฺสสตฺถิ, โส ปาโณ ลมปราวณํที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าปาวณะ, สัตว์ที่มีลมปราวณ ชื่อว่าปาวณะ. ปาโณ อปทํ ทฺวิปทํ จตฺตูปทํ พหุูปทํ^๑ สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์ ๒ เท้า สัตว์ ๔ เท้า สัตว์หลายเท้า

สรีริ (สรีริ+อิ) สัตว์, ผู้มีร่างกาย. สรีริสงฺขาโต กาโย ยสฺสสตฺถิ, โส สรีริ สัตว์ที่มีร่างกาย ชื่อว่าสรีริ (ลบสระหน้า)

ภูต (ภู สตฺตาย+ต) สัตว์, ผู้เป็นไปตามกรรม. กมฺเมเน ภาวตีติ ภูตํ สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ชื่อว่าภูตะ. ภูตศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. ภวานฺนฺเจเน ภูตํ^๔ สัตว์ชื่อว่าภูต เพราะมีอรรถว่าเป็นอยู่

สตุต (สญฺช สงฺเค+ต) สัตว์, ผู้ติดอยู่ในอารมณ์. รูปาทีสุ สญฺชตีติ สตุโต, นิจฺจนฺทราคาปิ รูปฺหิยา สตฺตาคีติ วุจฺจนฺติ ผู้ยังเกี่ยวข้องอยู่ในรูปารมณเป็นต้น ชื่อว่าสตุตตะ (ลบ ญฺช, ช้อน ต). แม้ผู้ปราศจากฉันทราคะแล้ว ท่านก็ยังเรียกว่าสัตว์ตามสำนวนนิยม. เหวรูปโปปิ นาม สตุโต ภวิสฺสตี^๕ สัตว์รูปร่างอย่างนี้มีอยู่

เทหิ (เทห+อิ) สัตว์, ผู้มีร่างกาย. เทโห กาโย ยสฺสสตฺถิตีติ เทหิ สัตว์ผู้มีร่างกาย ชื่อว่าเทหิ (ลบสระหน้า). สทฺทเพปิ เทหิโน โหนฺตุ วิมุตฺติริสภาคิโน^๖ ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีส่วนแห่ง

๑ ขุ.มทานิ. ๒๙/๘๔/๘๑

๒ ขุ.มทานิ. ๒๙/๘๔/๘๑

๓ ขุ.มทานิ. ๒๙/๘๔/๘๑

๔ ขุ.ชา. ๒๓/๔๓/๑๘๖

๕ วิ.มทาวี. ๑/๒๙๕/๒๑๑

๖ ขุ.อญ. ๒๖/๘๐/๔๖๕

วิมุตติรส

บุคคล (ปุตีสทฺหฺปท+คฺล คฺลเน+อ) สัตว์, บุคคล. **ปุเรตฺติ** **ปุตฺติ**, **ปุตฺติสงฺฆาตํ** อาหารํ **คิลิตฺติ** **อทตฺติ** **บุคคล** ของเนาที่เต็มอยู่ ชื่อว่าปุตฺติ (ปุร ปุรณ+ติ, ลบ ร), ผู้เลี้ยงกินของเนาเป็นอาหาร ชื่อว่าบุคคล (ลบ ติ, ซ้อน คฺ, รัสสะ อฺ เป็น อฺ). **สฺตฺตานํ** **อายุํ** **ปุเรนฺโต** **คจฺจตฺติ** **บุคคล**, **ตํ** **ลาติ** **ภกฺขตฺติ** **บุคคล** อาหารที่ยังอายุของสัตว์ให้เต็มแล้วจึงเป็นไป ชื่อว่าบุคคล, ผู้กินอาหารนั้น ชื่อว่าบุคคล (บุคคลสทฺหฺปท+ลา ภกฺขเน+อ, ลบสฺระหน้า). **ตโย** **บุคคล** **เสกฺโข** **บุคคล** **อเสกฺโข** **บุคคล** **เนวเสกฺโข** **นาเสกฺโข** **บุคคล**^๑ บุคคลมี ๓ จำพวก คือ ผู้ยังต้องศึกษา ผู้ไม่ต้องศึกษา และผู้จะต้องศึกษาที่ไม่ใช่ ไม่ต้องศึกษาที่ไม่ใช่

ชีว (ชีว ชีวเน+อ) สัตว์, ผู้มีชีวิต. **ชีวนฺติ** **เยนาติ** **ชีวํ**, **ตมสฺสฺตฺถิตฺติ** **ชีโว** ลมปราณที่ช่วยให้ สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวะ, สัตว์ผู้มีชีวิต ชื่อว่าชีวะ. **โปโส** **บุคคล** **ชีโว**^๒ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต

ปาณิ (ปาณ+อ) สัตว์, ผู้มีปราณ. **ยถาวุตฺตโต** **ปาโณ** **ยสฺสฺตฺถิตฺติ** **ปาณิ** สัตว์ผู้มีลมปราณ ชื่อว่าปาณิ (ลบสฺระหน้า). **กาภา** **คิซฺมา** **จ** **ขาทฺนฺติ** **เย** **จญฺเณ** **สนฺติ** **ปาณิน**^๓ ผูก ผูกแรงแรงและสัตว์เหล่าอื่น พากันจิกกิน

ปชา (ป+ชน ชนเน+กฺวิ+อา) สัตว์, ประชา. **ปกาเรน** **ชาตฺตฺตา** **ปชา** สัตว์ชื่อว่าปชา เพราะเกิด มาแตกต่างกัน (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ลบสฺระหน้า). **โลโก** **สมารโก** **สพฺรหฺมโก** **สสฺสมณ-** **พฺรหฺมณิ** **ปชา** **สเทวมฺนุสฺสา**^๔ มนุษย์โลก มารโลก พรหมโลก สมณะ พราหมณ์ หมูสัตว์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ชนฺตุ (ชน ชนเน+ตฺ) สัตว์, ผู้เกิด, บุคคล. **ชายตฺติ** **ชนฺตุ** สัตว์ผู้เกิดมา ชื่อว่าชนฺตุ. **โย** **ธมฺมลทฺฐสฺส** **ททาติ** **ทานํ** **อญฺ्ञานวีรียาถิคฺคสฺส** **ชนฺตุ**^๕ บุคคลใดผู้เกิดมาให้ทานแก่ท่านผู้ บรรลุลุธรรมด้วยความขยันหมั่นเพียร

ชน (ชน ชนเน+อ) สัตว์, ชน. **กุสลา** **กุสฺลํ** **ชนตฺติ** **ชน** สัตว์ผู้ยังกุศลกรรมและอกุศลกรรมให้ เกิด ชื่อว่าชนะ. **ตเมณํ** **ชน** **ทิสฺวา** **เอวํ** **วเทยฺย**^๖ ชนเห็นภพชนะสัมฤทธิ์นั้นแล้ว ฟังกล่าว อย่างนี้

โลก (ลูช วินาเส+ณ) สัตว์, สัตว์โลก. **ลูชฺชตฺติ** **โลโก** สัตว์ผู้จะพินาศ ชื่อว่าโลกะ (ลบ ณ, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น กฺ). **กมฺมฺนา** **วตฺตตี** **โลโก** **กมฺมฺนา** **วตฺตตี** **ปชา**^๗ สัตว์โลก ย่อมเป็นไปตามกรรม หมูสัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม

ตถาคต (ตถาสทฺหฺปท+คฺมฺ คคฺมิหิ+ต) สัตว์. **ยถา** **ปุริมกา** **สฺตฺตา** **ชาติชฺรามรณํ** **คจฺจนฺติ**

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๒๘/๒๓๐

๒ ขุ.มทานิ. ๒๔/๕/๓

๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๓

๔ มชฺ.มฺล. ๑๒/๓๖๘/๓๕๕

๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๘/๒๙

๖ มชฺ.มฺล. ๑๒/๗๐/๕๓

๗ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๒/๔๕๓

ตถา อยมปิ คจฺจตีติ ตถาคโต สัตว์พวกที่เกิดมาก่อนพากันไปสู่การเกิด ความแก่ และความตาย ฉันทโต สัตว์นี้ก็เป็นไปเหมือนกัน ฉะนั้น จึงชื่อว่าตถาคตะ (ลบ ม ที่สุดธาตุ). ตถาคโตติ สโต^๑ บทว่า ตถาคโต ได้แก่สัตว์

[๔๔] รูปิ สทฺโท คนฺธรสา ผลฺโส ธมฺโม จ โคจฺรา
 อาลมฺพา วิสยา เตจฺจา- รมฺมณา ลมฺพณานิ จ.

อารมณ์ ๖ อย่าง

รูป (รูป ปกาสเน+อ) รูป. รูปยติ ปกาเสติ อตฺตโน สภาวนฺติ รูปิ รูปที่ประกาศสภาพของตน ชื่อว่ารูปะ. รูปฺยติ วิการิ อापชฺชตีติ รูปิ สภาพที่ถึงความเปลี่ยนแปลงไป ชื่อว่ารูปะ (รูป รูปฺเน+อ, ทีฆะ อุ เป็น อู). นอกจากนี้ รูปยังมีอรรถว่า กุบุปฺนํ ความกำเริบ, ฆฏฺฏนํ การเสียดสี, ปิพฺนํ ความบีบคั้น. ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า รูปฺยตีติ โช ภิกฺขเว ตสมารูปนฺติ วุจฺจติ. เกน รูปฺยติ. สีเตนปิ รูปฺยติ, อุณฺเหนปิ รูปฺยติ, ชิมฺจฺฉายปิ รูปฺยติ, ปิปาสาเยปิ รูปฺยติ, ํสฺมกฺสวาตาดปสิริสฺปสมฺผลฺเสนปิ รูปฺยติ^๒ ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น คำว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปท่านเรียกว่ารูป เปลี่ยนแปลงเพราะอะไร เปลี่ยนแปลงไป เพราะความเย็นบ้าง เพราะความร้อนบ้าง เพราะความหิวกระหายบ้าง เพราะเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานกัดต่อยบ้าง. รูปิ อนิจฺจํ^๓ รูปไม่เที่ยง

สทฺท (สปป อุจฺจารเณ+อ) เสียง. ปฺยติ อุจฺจารียตีติ สทฺโท เสียงที่บุคคลพูด ชื่อว่า สัททะ (อาเทศ ปฺย เป็น ทฺย). สปปเต ฌายเต อนเณนตี สทฺโท เสียงที่รับรู้เนื้อความ ชื่อว่าสัททะ (สปป ฌาเณ+อ, อาเทศ ปฺย เป็น ทฺย). สปนฺติ อนเณนตี สทฺโท เสียงที่ทำให้ได้ยิน ชื่อว่า สัททะ (สปป สทฺเท+ท, อาเทศ ปฺย เป็น ทฺย). สทฺทียตีติ สทฺโท, สทฺทียตีติ อตฺตโน อนเณนตี สทฺโท เสียงที่บุคคลได้ยิน หรือเสียงที่ทำให้รู้เนื้อความ ชื่อว่าสัททะ (สทฺท สทฺทเน +อ). น ภิกฺขเว โส สทฺโท จิรํ ภวิสฺสตี^๔ ภิกษุทั้งหลาย เสียงนั้นจักมีอยู่ไม่นาน

คนฺธ (คนฺธ ปกาสเน+อ) กลิ่น. คนฺธติ อตฺตโน วตฺถุํ สฺสฺเจติ ปกาเสตีติ คนฺโธ กลิ่นที่ประกาศวัตถุของตน ชื่อว่าคันธะ. คนฺโธ นาม โย โภจฺจิ คนฺโธ^๕ กลิ่นทุกอย่าง ชื่อว่ากลิ่น

รส (รส อสฺสาทเน+อ) รส. รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนตีติ รโส รสที่ทำให้สัตว์ยินดี ชื่อว่ารสะ. น วณฺเณ น คนฺโธ น รโส ปณฺณายตี^๖ ไม่ปรากฏสี กลิ่นและรส

ผลฺส (ผลฺส สมฺผลฺเส+อ) สัมผัส, ผัสสะ. ผลฺสียตีติ ผลฺโส สัมผัสที่สัตว์กระทบ ชื่อว่าผัสสะ (อาเทศ ผลฺส เป็น ผลฺส). สฬายตฺนปจฺจยา ผลฺโส ผลฺสฺปจฺจยา เวทนา^๗ เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย

๑ ที.อฎ. ๖/๑๘๙/๑๐๕

๒ ส.ขนุธ. ๑๗/๑๕๙/๑๐๕

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๖/๑๙๒

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗๔/๗๙

๕ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๔๖๑/๒๔๙

๖ วิ.มหา. ๕/๓๙/๔๙

๗ วิ.มหา. ๕/๓๙/๔๙

จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

ธมฺม (ธฺร ธารณ+ธมฺ) ธรรม. **ธฺรตฺติ** **ธฺมฺโม** สภาพที่ทรงไว้ ชื่อว่าธัมมะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ รฺ ของปัจจัย)

อารมณ์ ๔ คัพท์

โคจร (โคสทฺหุบปท+จร จรณ+อ) อารมณ์. **คาโว** **อินฺทฺริยานิ** **จรนฺเดยเตสุ** **โคจฺรา** อารมณ์ เป็นที่เกี่ยวไปแห่งอินทรีย์ ชื่อว่าโคจระ. **อฏฺจ** **จิตฺตสฺส** **โคจฺรา**^๑ สังขารุเปกขาญาณ ๘ เป็น อารมณ์ของสมาธิจิต

อาลมฺพ, อาลมฺพณ (อา+ลพฺ อาลมฺเพ+นินฺคฺหิตาคม+อ) อารมณ์, ที่ยึดเหนี่ยวของจิต. **จิตฺตเจตฺติเกหิ** **อาลมฺพินฺนเตติ** **อาลมฺพา** อารมณ์ที่จิตและเจตสิกยึดเหนี่ยวชื่อว่าอาลัมพะ (อาเทศนินฺคฺหิตเป็น มฺ). **อารมฺมณฺ** **อาลมฺพณฺ** **นิสฺสยํ** **อุปฺนิสฺสยํ** **พฺรหฺมิ**^๒ ขอพระองค์จงตรัสบอกอารมณ์ ที่ยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไปอาศัย

วิสย (วิ+ลฺ วิสยเน+ณ) อารมณ์, วิสัย. **วิสิโนนฺติ** **วิพฺนฺนฺติ** **อินฺทฺริยานีติ** **วิสยา** อารมณ์ ที่ผูกพันอินทรีย์ไว้ ชื่อว่าวิสยะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **คมฺภีโร** **วต พฺพฺธานํ** **วิสโย**^๓ วิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ลึกซึ่งจริงหนอ

อารมฺมณ (อา+รรมฺ รมเน+ยฺ) อารมณ์. **อาคณฺตฺวา** **จิตฺตเจตฺติกา** **รมนฺติ** **เอเตสฺสติ** **อารมฺมณานิ** รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่าอารัมมณะ (ช้อน มฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). **สมฺภูจฺจณํ** **ปุจฺจติ** **อาหํ** **ปุจฺจติ** **อารมฺมณํ** **ปุจฺจติ**^๔ ถ้ามถึงสมภูจฺจณ ถ้ามถึงอาหาร ถ้ามถึงอารมณ์

[๔๕] **สุกฺโก** **โคโร** **สิโตทาทา** **ธฺวโล** **เสตปณฺทฺรา**
โสโณ **ตุ** **โลหิตโต** **รตฺโต** **ตมฺพมณฺเชฏฺจโรหิตา.**

สีขา ๗ คัพท์

สุกฺก (สุจฺ โสเก+อ) สีขาว. **โสจฺนฺติ** **เอเตน** **ตทตฺติกาติ** **สุกฺโก** สีขาวที่ทำให้ผู้ต้องการสีดำ เศร้าโศก ชื่อว่าสุกกะ (อาเทศ จฺ เป็น กฺ, ช้อน กฺ). **พฺรหฺมณฺโณว** **สุกฺโก** **วณฺโณ** **กณฺหา** **อณฺเณ** **วณฺณา**^๕ พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ

โคโร (คฺ สทฺเท+ร) สีขาว. **คฺยเต** **กิตฺติยเตติ** **โคโร** สีขาวที่คนออกเสียงทักท้วง ชื่อว่าโคระ (วุทฺธิ อุ เป็น ไอ)

๑ ขุ.ปฏฺิสมฺ. ๓๑/๑๓๕/๔๔

๒ ขุ.จฺุฬนฺิ. ๓๐/๒๔๕/๑๒๗

๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๐๙๓/๕๐๕

๔ ขุ.มหานฺิ. ๒๙/๔๔๒/๓๐๕

๕ ที.ปาฏฺิก. ๑๑/๕๑/๘๘

สิต (ลี เสวราย+ต) สีขาว. เสวียเตติ สิตโต สีขาวที่คนใช้สอย ชื่อว่าลิตะ. ลีโนติ วา พนฺธติ จิตฺตฺนติ สิตโต หรือสีที่ผูกจิตไว้ได้ ชื่อว่าลิตะ (ลี พนฺธเน+ต)

โอทาท (อว+ทา อวชฺณฯเน+ต) สีขาว. อวทายติ สพฺพวณฺณเณติ โอทาทโต สีที่เอื้อเพื่อ (เข้าได้กับ) ทุกสี ชื่อว่าโอทาทะ (อาเทศ อว เป็น โอ). กณฺโห จ วณฺโณ โอทาทโต วณฺโณ^๑ สีดำและสีขาว

อวล (อฺ สุธเน+อล) สีขาว. อวติ สุขฺมฺติ อนนฺนาติ อวโล สีที่ทำให้ดูสะอาด ชื่อว่าอวละ (วฺหฺติ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). อวฺลจฺจตฺตํ จ ปคฺคยฺห^๒ และกั้นฉัตรสีขาว

เสด (ลี เสวราย+ต) สีขาว. เสวียเตติ เสโต สีขาวที่คนใช้สอย ชื่อว่าเสดะ (วฺหฺติ อี เป็น เอ). เสโต หิมวตํ เสฏฺโฐ^๓ ภูเขาสีขาวเป็นเลิศกว่าภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์. เสตวณฺณํ ปพฺพเต อฏฺฐหฺติ^๔ เกลือสีขาวผูกขึ้นบนภูเขา

ปณฺหาร (ปฺหิ คฺติย+นิคฺคหิตาคฺม+อร) สีขาว. ปณฺหติ ปกาเสตฺติติ ปณฺหารโ สีที่เจ็ดจํา ชื่อว่าปณฺหาระ (อาเทศนิคฺคหิตเป็น ญ). อนาวิลํ มม จิตฺตํ วิสุทฺธํ ปณฺหารํ สทา^๕ จิตฺตของเราไม่ขุ่นมัว ขาวสะอาดบริสุทธิ์ทุกเมื่อ

สีขาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น สฺจ, วิสฺท, อชฺชฺน

สีแดง ๖ ศัพท์

โสณ (โสณ วณฺณ+ณ) สีแดง. โสณวณฺณตฺตาย โสโณ เพราะมีสีแดง จึงชื่อว่าโสณะ (ลบ ญ และสระหน้า). รตฺตฺปฺปฺลวณฺโณ สีแดงเหมือนดอกบัวแดง

โลหิต (รฺหฺ ชนเน+อิ+ต) สีแดง. รฺหฺตีติ โลหิตโต สีแดงที่เกิดขึ้น ชื่อว่าโลหิตะ (วฺหฺติ อฺ เป็น โอ, อาเทศ รฺ เป็น ล). ลตฺเต โลหิตโต โลหิตศัพท์เป็นไปในสีเลือดสด. เอโก โลหิตวณฺโณ^๖ นกตัวหนึ่งมีสีแดง

รตฺต (รณฺชฺ ราเค+ต) สีแดง. รณฺชนฺติ อนนฺนาติ รตฺโต สีแดงสำหรับย้อมมัดดู ชื่อว่ารัตตะ (ลบ ญชฺ, ชฺอน ต). โส รตฺตวณฺโณ โหติ^๗ ต้นอันนั้นมีสีแดง

ตมฺพ (ตมฺพ วณฺณ+ณ) สีแดง. ตมฺโพ อฏฺฐมฺพรสฺงฺขาโต โลหวิเสโส, ตพฺพณฺณตฺตาย ตมฺโพ โลหะชนิดหนึ่งมีสีแดงมะเดื่อสุก ชื่อว่าตัมพะ, สีแดงชื่อว่าตัมพะ เพราะมีสีเช่นมะเดื่อสุกนั้น. น ตมฺพโลหฺมโย ปตฺโต อฺเรตฺตพฺโพ^๘ ภิกษุไม่ควรใช้บาตรทองแดง

มณฺเชฏฺฐจ, มณฺเชฏฺฐจก (มณฺเชฏฺฐจา+ณ) สีแดง, สีบานเย็น. มณฺเชฏฺฐจา นาม รตฺตวฺลฺลี, ยาย หตฺถิพนฺดาทีวฺกิตฺติโย รตฺตา ภวนฺติ, ตพฺพณฺณตฺตาย มณฺเชฏฺฐโ จ เถาวฺลฺลฺยํแดง ชื่อว่ามณฺเชฏฺฐา,

๑ ขุ.มฺหานิ. ๒๙/๓๒๓/๔๒๙

๒ ขุ.ยฺย. ๕๐/๑๕๙๕/๒๔๐

๓ สํ.สฺคฺย. ๑๕//๓๒๑/๙๗

๔ วิ.ยฺย. ๓/๑๘๘

๕ ขุ.อปฺทาน. ๓๓/๑๑/๒๔

๖ อัง.ยฺย. ๑๖/๑๙๖/๘๑

๗ ขา.ยฺย. ๔๐/๓๑

๘ วิ.จฺลฺล. ๗/๓๔/๑๗

วัตถุมิงาข้างเป็นต้นที่ย้อมด้วยเถาวัลย์สีแดงให้มีสีเช่นนั้น ชื่อว่ามัญเชฏฐะ (ลบ ญ และสระหน้า). มัญเชฏฐกณหจิรวา^๑ จีวรสีแดงและสีดำ (ภิกษุไม่ควรใช้สอย)

โรหิต (รฺห ชนเน+อิ+ต) สีแดง. **รุหิตติ** **โรหิตโต** สีแดงที่เกิดขึ้น ชื่อว่าโรหิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โรหิตโต** **โลหิตสโม** **โรหิตคัพพ์**เหมือนกับ **โลหิตคัพพ์**

[๙๖] **นีโล** **กณหาติตา** **กาโพ** **เมจโก** **สามสามลา**
สิตปีเต **ตุ** **ปณฺฑุตโต** **อีส์** **ปณฺฑู** **ตุ** **ฐสโร.**

สีดำ, สีเขียวคราม, สีนิล ๗ คัพพ์

นِيل (นีล วรรณ+อ) สีดำนิล, สีเขียวคราม, สีเทาดำ. **นีลุปปลวณฺโณ** **วีย** **นีโล** **สีนิล**เหมือนสีดอกอุบลเขียว ชื่อว่านِيلะ. **นِيلคัพพ์**เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลิงค์. **นِيلํ** **นาม** **เทว** **นِيلานิ** **กัสนีลํ** **ปลาสนีลํ**^๒ ชื่อว่าสีเขียวคราม ได้แก่สีเขียวคราม ๒ ชนิด คือ สีเขียวเหมือนสำริด และสีเขียวเหมือนใบไม้

กณฺห (กส วิเลขเน+ณฺห) สีดำ, สีคล้ำ. **กสฺสเดติ** **กณฺโห** สีดำที่ใช้ขีดเขียน ชื่อว่ากัณหะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). **มํสจกฺขุมฺหิ** **ภควโต** **ปณฺจวณฺณา** **สํวิชฺชนฺติ** **นีโล** **จ** **วณฺโณ** **ปีตโก** **จ** **วณฺโณ** **โลหิตโต** **จ** **วณฺโณ** **กณฺโห** **จ** **วณฺโณ** **โธทาโต** **จ** **วณฺโณ**^๓ พระมั่งสัจฺกษุของพระผู้มีพระภาค มี ๕ สี คือ สีเขียวเข้ม สีเหลือง สีแดง สีดำและสีขาว

อลิต (น+ลิต) สีดำ. **น** **ลิตโต** **อลิตโต** ไม่ใช่สีขาว ชื่อว่าอลิตะ (อาเทศ น เป็น อ)

กาพ (กส สฺขุชยาเน+ณ) สีดำ, สีคล้ำ. **วณฺณสฺสุ** **เอกโกฏฺฐาสาภาเว** **กลียเดติ** **กาโล,** **โส** **เอว** **กาโพ** สีที่นับว่าเป็นสีเดียวกันในสีทั้งหมด (เมื่อผสมสีทั้งหมดเข้าด้วยกันจะเป็นสีดำคล้ำ)จึงชื่อว่ากาละ, กาละนั้นแหละเป็นกาพะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น พ). **อปีสฺส** **มํ** **อคฺคิเวสฺสน** **มนุสฺสา** **ทิสฺวา** **เอวมาหํสฺสุ** **กาโพ** **สมโณ** **โคตฺโมติ**^๔ **อคฺคิเวสฺสนะ** หม่อมบุษย์เห็นเราแล้วพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคตมดำไป

เมจก (มจ.มจิ กกฺกเน+ณฺว) สีดำ, สีเขียวคราม. **เสตาทิกํ** **มจตีติ** **เมจโก** สีที่ทำลายสีขาวเป็นต้น ชื่อว่าเมจกะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ญฺว เป็น ออก)

สาม (สา ตฺนุกรณ+ม) สีดำ, สีเขียวคราม, สีคล้ำ. **สายติ** **ตฺนุกรียติ** **ปฺฏิปกฺขวณฺเณหิตี** **สามโ** สีที่ต้องใช้สีตรงข้ามผสมมาก ชื่อว่าสามะ. **เอกจฺเจ** **มนุสฺสา** **เอวมาหํสฺสุ** **น** **กาโพ** **สมโณ** **โคตฺโม** **สามโ** **สมโณ** **โคตฺโมติ**^๕ **มนุสฺยํ**บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคตมไม่ดำ แต่คล้ำไป

สามล (สา ตฺนุกรณ+มล) สีดำ, สีเขียวคราม. **สายติ** **ตฺนุกรียติ** **ปฺฏิปกฺขวณฺเณหิตี** **สามโล**

๑ วิ.จุล. ๗/๖๑๓/๓๗๕

๒ วิ.มหาว. ๒/๖๒๐/๔๐๕

๓ ขุ.มทานิ. ๒๘/๗๒๓/๔๒๘

๔ มช.มูล. ๑๒/๔๒๔/๔๕๖

๖ มช.มูล. ๑๒/๔๒๔/๔๕๗

สีที่ต้องใช้สีตรงข้ามผสมมาก ชื่อว่าสามะ

สีที่ผสมกัน ๒ คัพท์

ปนฺนุ (ปฺนฺ คตฺย+นฺคคฺหิตาคฺม+อุ) สีเหลืองอ่อน. ปนฺนุสฺสทฺโท ลิตฺปีเต อุตฺโต, ลิตฺปีตสมฺมิตฺตวณฺเณ ปนฺนุสฺสทฺโท วุตฺโตตฺตยฺโต ปนฺนุคัพฺทํทํนฺกถาว์ไว้นสีขาวเหลือง, หมายถึงใช้สีขาวผสมกับสีเหลือง. ปนฺนุทฺติ เอกคณฺน์ คจฺจนฺตฺติ ปนฺนุ สีที่ถึงการนับว่าเป็นสีเดียวกัน ชื่อว่าปนฺนุ. กิสา ปนฺนุ ภวิสฺสามิ^๑ ดิฉฺฉนฺเป็นคณฺผอมเหลือง. สีเหลืองอ่อนมีอีกหลายคัพท์ เช่น หริณ, ปนฺนุร

ฐฺฐ (ฐฺฐ กนฺตฺกรณฺ+อร) สีเทาอม. อีสฺปนฺนุ อพฺยตฺตวณฺโณ ฐฺฐโร นาม, ยถา ฐฺฐลิวนฺโณ สีเหลืองอ่อนไม่เข้มมาก ชื่อว่าฐฺฐระ, เป็นเหมือนสีฝุ่นหรือสีควัน

[๙๗] อรุโณ ภิญจิ รตฺโตถ ปาฏฺโถ เสตฺโลหิโต
อโถ ปีโต หลิตฺยาโภ ปลาโส หริโต หริ.

สีแดงอ่อน, สีชมพู ๒ คัพท์

อรุณ (อร คมเน+อุณ) สีแดงอ่อน, สีชมพู. ภิญจิรตฺโต อพฺยตฺตวณฺโณ อรุโณ นาม, ยถา มจฺจนฺตฺส จกฺขุ, สุริยาโท อรุโณ วุตฺโต สีแดงอ่อนไม่เข้มมาก ชื่อว่าอรุณะ, เป็นเหมือนสีของตาปลา, สีแดงอ่อนของดวงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณเป็นต้น ทํนฺกก็เรียกว่อรุณะ. ตโต อรุณมตฺติกภฺยจ โลหิตฺตฺตปฺปลมลภฺยจ คณฺหิตฺวา เอหิ^๒ ทํนฺจนำเอาดินสีอรุณและดอกอุบลแดงจากสระนั้นมา

ปาฏฺโถ (ปฏฺ วิภาชเน+อล) สีแดงอ่อน, สีชมพู. เสตฺโลหิโต เสตฺรตฺตมิตฺโส วณฺโณ ปาฏฺโถ นาม, ยถา ปาฏฺลกุสฺมุํ สีขาวกับสีแดงผสมกันเป็นสีชมพู ชื่อว่าปาฏฺละ, เป็นเหมือนสี ดอกโกสุมชมพู. ปาฏฺยเตติ ปาฏฺโถ สีขาวถูกผสมกับสีแดง ชื่อว่าปาฏฺละ (วฺทฺธิ อ เป็น อา). เอตฺติกา โอทาทา เอตฺติกา กพฺรา เอตฺติกา ปาฏฺลา^๓ แมโคสีขาวมีเท่านี้ สีต่างมีเท่านี้ สีแดงอ่อนมีเท่านี้

สีเหลือง ๒ คัพท์

ปีเต (ปา ปาเน+ต) สีเหลือง. ปีเตวณฺณตฺาย ปีโต เพราะเป็นสีเหลือง จึงชื่อว่าปีเต (อาเทคฺ อา เป็น อี). ทิสฺสมานอุปฺทฺตมกาโย นีโล ปีโต โลหิโต โอทาทา^๔ ร่างกายครึ่งหนึ่ง ที่มองเห็นมีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว

หลิตฺยาภ (หลิตฺย+อาภา+ณ) สีเหลือง. หลิตฺยฺยา อิว อภา ยสฺสาติ หลิตฺยาภ สีที่เหลืองเหมือนขมิ้น ชื่อว่าหลิตฺยาภะ (อาเทคฺ อี เป็น ย, ลบ ณ และสระหน้า, ลบ ฑ หนึ่งตัว)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๑/๓๗๘

๒ วิ.ญ. ๒/๑๘๒

๓ อัง.ญ. ๑๖/๘๘๘/๓๘๘

๔ ชา.ญ. ๔๔/๔๑

สีเขียว ๓ คัพพ์

ปลาส, ปาลาส (ป+ลส กนฺติยฺ+อ) สีเขียวใบไม้. อติสเยน ลลียเตติ ปลาโส, ปาลาโส สีที่สัตว์ชอบใจยิ่งนัก ชื่อว่าปลาสะและปาลาสะ (วृทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา บ้าง). เอกปณฺฑุปลาสวณฺเณ^๑ นกตัวหนึ่งมีสีเหลืองลายปนเขียว

หริต (หฺร หฺรณฺ+อิ+ต) สีเขียวใบไม้. มนํ หฺรตีติ หฺรโต สีที่น่าใจไป ชื่อว่าหริตะ. หฺรโต ทูโมวเปรียบเหมือนต้นไม้สีเขียวสด. สนฺติ รุกฺขา หฺริตปฺตตา^๒ มีต้นไม้ใบเขียวอยู่มาก

หริ (หฺร หฺรณฺ+อิ) สีเขียวใบไม้. มนํ หฺรตีติ หฺริ สีที่น่าใจไป ชื่อว่าหริ. มณฺเชฏฺจกํ หฺริวณฺณํ^๓ มีสีแดงและสีเขียว. หฺริวณฺณา มโนมยอสุสฺราชาโน^๔ พญาอัสตรชื่อมโนมยะมีสีเขียว

[๔๘] กฬารो กปิโล नील- पीटो रोजनपुपे
पिङ्को पिसुकोपुल वा कषाराती तु पिङ्गले.

สีเขียวเหลือง ๒ คัพพ์

กฬาร (กล สงฺขฺยานฺ+อร) สีเขียวเหลือง, สีทองอ่อน. กฬารวณฺณตาย กฬารो เพราะเป็นสีเขียวเหลือง จึงชื่อว่ากฬาระ. नीलपिडसम्मिसुवण्णे กฬारो वट्टन्ति กฬารคัพพ์เป็นไปในสีเขียวกับสีเหลืองผสมกัน (อาเทศ ल เป็น ष, ทีฆะ อ เป็น อา)

กปิล (กพ วณฺณฺ+อิ) สีเขียวเหลือง, สีทองอ่อน. กปิลวณฺณตาย กปิโล เพราะเป็นสีเขียวเหลือง จึงชื่อว่ากปิละ (อาเทศ ष เป็น पु). नीलपिडसम्मिसुवण्णे กปิलो वट्टन्ति กปิลคัพพ์เป็นไปในสีเขียวกับสีเหลืองผสมกัน (อาเทศ ल เป็น ष, ทีฆะ อ เป็น อา)

สีน้ำตาลแดง ๒ คัพพ์

ปิङ्ค (ปิङ्ค+ณ) สีน้ำตาลแดง, สีเหมือนดอกจิว, สีโคโรจนะ. ปิङ्ควณฺณตาย ปิङ्को เพราะเป็นสีน้ำตาลแดง จึงชื่อว่าปิङคะ (ลป ญฺ และสระหน้า). รोजनपुपे कोरजनसतिสुपกาयํ ปิङ्को पिसुको जट्टन्ति ปิङ्คและปิสุงคคัพพ์เป็นไปในสีเหมือนดอกจิวบานแดงเข้ม

ปิสุงค (ปิสุงค+ณ) สีน้ำตาลแดง, สีเหมือนดอกจิว. ปิสุงควณฺณตาย ปิสุงโก เพราะเป็นสีน้ำตาลแดง จึงชื่อว่าปิสุงคะ (ลป ญฺ และสระหน้า)

[๔๙] गमुमासो सफलो जित्तो सावो तु गण्पिते
वाज्जलिङ्का कुणिเยते कुणे सुक्काथे पुमे.

๑ อัง.อญ. ๑๖/๑๔๖/๘๗

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๓๖/๒๕๗

๓ อภิ.ธมฺมสัง. ๓๔/๕๒๑/๒๐๔

๔ ชา.อญ. ๔๒/๓๒๕

สีต่าง, สีลาย ๓ ศัพท์

กมฺมาส (กล+มาส) สีต่าง, สีลาย. กสิยเตติ กโล, กโล เอว มาโส กมฺมาโส สีที่เขานับเอา ชื่อว่ากละ (กล สงฺขุขาน+อ), กละก็คือมาสนั่นเอง จึงชื่อว่ากัมมาสะ (ลป อ ที่ ล, อาเทศ ล เป็น ม)

สพล (สพ คติยฺ+อล) สีต่าง, สีลาย. **สพตีติ** **สพโล** สีที่เป็นไปต่างๆ ชื่อว่าสพละ. **สพลวณฺณตาย** **สพโล** เพราะเป็นสีต่าง จึงชื่อว่าสพละ. โภกิลกณฺจวณฺโณ **วีย** สีลายเหมือนสีที่คอนกุดเหว่า

จิตฺต, จิตฺร (จิ จเย+ต,ตฺร) สีต่าง, สีลาย, ลวดลาย. **จियฺยเตติ** **จิตฺโต, จิตฺโร** หลายสีมารวมกัน ชื่อว่าจิตตะและจิตระ (ซ็อน ต). **จิตฺตวณฺณตาย** **จิตฺโต** **จิตฺโร** จ เพราะเป็นสีต่าง จึงชื่อว่า จิตตะและจิตระ

สีต่างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กมฺมีร, กพฺพฺร**

สีดำคล้ำ

สาว (เส คติมิหิ+อว) สีดำคล้ำ. **กณฺหปิตมฺิสเส** **สาโว** **วุดฺโต** สาวศัพท์ถูกกล่าวไว้ในสีดำกับสีเหลืองผสมกัน. **สยตีติ** **สาโว** สีที่เป็นไป ชื่อว่าสาวะ (ลปสระหน้า, ที่สระสระหลัง). **กปิสศัพท์** ก็แปลว่า สีดำคล้ำ

กณฺโหลหิตมฺิสเส **ฐมาเภ** **ปน** **ฐมฺฐมฺลา** **วตฺตฺนฺติ** ส่วนฐมฺและฐมฺลศัพท์ถูกกล่าวไว้ในสีคว้นไฟ (สีคว้นบุหรี) ที่มีสีดำกับสีแดงผสมกัน. **ฐโม** **วียาติ** **ฐโม,** **ฐมฺ** **ลาตีติ** **ฐมฺโล** สีเหมือนคว้น ชื่อว่าฐมะ, สีที่ตัดกับสีคว้น ชื่อว่าฐมละ. เมื่อสีเหล่านั้น ตั้งแต่ สุกก ถึง สาว รวม ๓๖ ศัพท์ ใช้เป็นคุณศัพท์ที่ขยายบทอื่น มีวิภัติเหมือนกัน มีลิงค์ตามบทที่ตนขยายนั้นๆ เช่น **สุกฺโก** **หฺโส** **หงส์ขาว, สุกฺกา** **หฺสี** **นางหงส์ขาว, สุกฺกํ** **หฺสฺกุลํ** **พันธฺ์หงส์ขาว.** หากเป็นบทวิเสสยะ (บทตั้ง) จะเป็นปุงลิงค์อย่างเดียวกันเท่านั้น เช่น **หฺสฺสฺส** **สุกฺโก** สีขาวแห่งหงส์ (หงส์สีขาว), **ปณฺณานํ** **ปลาโส** สีเขียวของใบไม้ (ใบไม้สีเขียว), **ติณฺณํ** **หริโต** สีเขียวของหญ้า (หญ้าสีเขียว), **มยฺรฺสฺส** **จิตฺโต** สีลายแห่งนกยูง (นกยูงสีลาย), **จีวรฺสฺส** **สาโว** สีดำคล้ำแห่งจีวร (จีวรสีดำคล้ำ)

[๑๐๐] **นจฺจํ** **นญฺญํ** **จ** **นญฺญํ** **นตฺตํ** **ลาสนํ** **ภเว**
นจฺจนฺตฺ **วาทิตํ** **คิต-** **มิติ** **นาญฺยมิทนฺตฺยํ.**

การเดินรำ, การพ้อนรำ ๕ ศัพท์

นจฺจ (นต คตฺตฺวินาเม+ณฺย) การเดินรำ, การพ้อนรำ. **นตฺนํ** **นจฺจํ,** **นญฺญํ** **วา** **นจฺจํ** การพ้อนรำ ชื่อว่านัจจะ (ลป ณ, อาเทศ ตฺย เป็น จ, ซ็อน จ). **นจฺจํ** **นาม** **ยงฺกิลฺลิจิ** **นจฺจํ**^๑ การพ้อนรำ

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๘๓/๑๑๐

ทุกอย่าง ชื่อว่านัจจะ. ทั้ง ๕ ศัพท์ เป็นภาวสาธนะทุกที่

นฏฺฐ (นฏฺฐ นจฺเจ+อ) การเดินรำ, การพ้อนรำ, นาฏศิลป์. **นฏฺฐิ** **นฏฺฐิ** การพ้อนรำ ชื่อว่า นฏฺฐะ (ชื่อน นฏฺฐ). **อุปโภคปริโภคสมุททญจ** ปหาย **ธมฺมสฺสวนตฺถิ** **อิธ** **สฺมาคตา**, **น** **นฏฺฐนาฏกาทิสฺสนตฺถิ**^๑ ละทิ้งสมบัติเครื่องอุปโภคปริโภคมาพร้อมกันในที่นี้เพื่อฟังธรรม มิใช่เพื่อ ชมการแสดงมีการพ้อนรำเป็นต้น

นฏฺฐ (นฏฺฐ นจฺเจ+ยฺ) การเดินรำ, การพ้อนรำ. **นฏฺฐิเต** **นฏฺฐิ** การพ้อนรำ ชื่อว่านฏฺฐะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

นตฺตณ (นต คตฺตวินาเม+ยฺ) การเดินรำ, การพ้อนรำ. **นตฺตียเต** **นตฺตณิ** การพ้อนรำ ชื่อว่า นตฺตณะ (ชื่อน ตฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ลาสน (ลส กนฺตียฺ+ยฺ) การเดินรำ, การพ้อนรำ. **ลสฺสียเต** **ลสฺสิตพฺพนฺติ** **วา** **ลาสนิ** การพ้อนรำ ที่คนยินดี ชื่อว่าลาสนะ (วฺทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

นาฏศิลป์

นาฏ, **นาฏย** (นฏฺฐ นจฺเจ+ณ,ณฺย) การแสดงละคร, นาฏยะ, นาฏศิลป์, การร้องรำ, การเดินรำ, การขับร้อง, ดุริยางค์. **นจฺจํ** **วาทิตํ** **คีตํ** **อิติ** **อิทํ** **ไตรยตฺติกํ** **นาฏยํ** **นาเมตฺยจฺจเต** **องคฺ** ๓ แห่งดุริยางค์ คือ การพ้อนรำ การบรรเลงดนตรีและการขับร้อง เรียกว่านาฏยะ (ลป ณฺ และสระหน้า, วฺทฺธิ อ เป็น อา). **ตฺริยณฺเต** **อนเนนาติ** **ตฺริยํ**, **มฺรชาทิ** เสียงที่ทำให้คนรีบไป ชื่อว่าตฺริยะ มีเสียงกลองเป็นต้น (ลง ณฺ บัจจยฺในตฺพภาวะ มีรูปเป็น ตฺริยะ). **เตน** **ลกฺขิตํ** **ติกํ** **ตฺริยตฺติกํ** **องคฺ** ๓ อย่างที่กำหนดเอาด้วยเสียงกลองเป็นต้นนั้น ชื่อว่าตฺริยตฺติกะ, หมายถึงองค์ประกอบของ นาฏยะ ๓ อย่าง คือ การพ้อนรำ การบรรเลงดนตรีและการขับร้อง

[๑๐๑] **นจฺจญฺจานํ** **ลียา** **รฺจโค-** **ภินโย** **สฺจยฺสฺจณ**
องคฺหาโรจฺจคฺวิจฺเขโป **นฏฺฐโก** **นฏฺฐโก** **นฏฺฐ.**

ลานพ้อนรำ, โรงมหรสพ, เวที

รฺจค (รณฺชฺ ราเค+อ) ลานพ้อนรำ, โรงมหรสพ, เวที. **นจฺจญฺจานํ** **ราชฺจคฺณาทิ** **รฺจโค** **นาม** **ลียา** สถานที่สำหรับพ้อนรำมีลานหน้าพระตำหนักเป็นต้น ชื่อว่ารังคะ. **รณฺนฺตา** **คจฺจนฺติ** **เอตฺถ,** **รชฺชนฺติ** **เอตฺถาติ** **วา** **รฺจโค** ลานพ้อนรำที่บุคคลผู้ยินดีพากันไป หรือสถานที่ซึ่งบุคคลยินดี ชื่อว่ารังคะ (อาเทศ ชฺ เป็น ค, ณฺ เป็นนิคฺหิต, และนิคฺหิตเป็นวคฺคัณตะ ง)

การแสดง, ทำทาง, การร่ายรำ, ทำรำ, ระเบียบ

อภินย (อภิ+นี ปาปฺณนโพนฺเส+ณ) การแสดง, ทำทาง, การร่ายรำ, ทำรำ, ระเบียบ. **สฺจยฺสฺจณ**

๑ ชุ.อ.ญ. ๑๗/๒/๑๕๖

หตุถาทิหิ สฺวจิตพฺพสฺส ปกาเสตพฺพสฺส สตถปฺปหาราทิโน สฺจนฺนิ ปกาสนฺนิ อภินโย นาม การแสดงท่าทางต่างๆ มีการปรบมือและทำรำกระบี่ด้วยมือเป็นต้น ชื่อว่าอภินยะ. นยน์โย, ปสฺสนุตานฺนิ อภิมุขฺนิ นโย อภินโย การแสดง ชื่อว่านยะ, การแสดงต่อหน้าคนดู ชื่อว่าอภินยะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). กามสฺสาทสฺยุตฺตา อาการทสฺสนกา อภินยา^๑ อภินยะคือการรำรำให้เกิดความยินดีในกาม. พฺยณฺชนกคฺคฺพท์กึเป็นชื่อของการรำรำ

การยกมือยกเท้ารำรำ ๒ คัพท์

องคฺหาร (องค+หาร) การยกมือยกเท้ารำรำ, ทำรำ. องคฺสฺส หาโร องคฺหาโร การขยับร่างกายรำรำ ชื่อว่าองคฺหาระ

องคฺวิกฺเขป (องค+วิกฺเขป) การยกมือยกเท้ารำรำ, ทำรำ. องคฺสฺส วิกฺเขปโป องคฺวิกฺเขปโป การขยับร่างกายรำรำ ชื่อว่าองคฺวิกฺเขปะ

นักแสดง, ผู้พ้อนรำ ๓ คัพท์

นฏฺฏิก (นฏฺ นจฺเจ+ณฺว) นักแสดง, ผู้พ้อนรำ. นจฺเจตฺติ นฏฺฏโก ผู้พ้อนรำ ชื่อว่านฏฺฏิกะ (ซ็อน ฏฺ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

นฏฺก (นฏฺ นจฺเจ+ณฺว) นักแสดง, ผู้พ้อนรำ. นจฺเจตฺติ นฏฺโก ผู้พ้อนรำ ชื่อว่านฏฺกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

นฏ (นฏฺ นจฺเจ+อ) นักแสดง, ผู้พ้อนรำ. นจฺเจตฺติ นฏฺโก ผู้พ้อนรำ ชื่อว่านฏะ

[๑๐๒] **สิงฺคารโ** **กรฺโณ** **วีระ-** **พฺกฺตฺหาสฺภยานกา**
สนฺโต **พีภจฺจรฺทฺทานิ** **นว** **นาฏฺยรสา** **อิเม.**

นาฏฺยรส ๙ อย่าง

นาฏฺยรสมึ ๙ อย่างเหล่านี้ คือ สิงฺการะ ความรัก, กรฺณะ ความสงสาร, วีระ ความกล้าหาญ, อัมภฺตะ ความน่าอัศจรรย์, หาสะ ความสนุกสนาน, ภยานกะ ความน่ากลัว, สันตะ ความสงบสุข, พีภจฺจะ ความน่ารังเกียจ, รุททะ การร้องไห้เศร้าโศก

สิงฺการาทโย นว รสา นาฏฺยรสา อสฺสาทนียุตฺตา รสทัง ๙ อย่าง มีความรักเป็นต้น ชื่อว่านาฏฺยรส เพราะเป็นเหตุให้เกิดความบันเทิง. ยถา หิ นานาพฺยณฺชนสฺงฺขตฺมมฺนํ ภูณฺชนุตฺตา รเส อสฺสาทยนฺติ สฺมฺนา ปุริสา หาสฺว อธิคฺจฺจนฺติ, ตถา นานาภินยพฺยณฺชเต องคฺสฺตโตเปเต จายีภาเว อสฺสาทยนฺติ สฺมฺนา บุคฺคฺลบริโกคฺชวํมีกฺกับหลายอย่าง ย่อมพอใจ ในรสอาหาร มีความเบิกบานสบายใจ ฉันทิ ผู้ยินดีในสัดส่วนของร่างกายที่ยักย้ายรำรำท่าต่างๆ

ต่อหน้า ย่อมมีความเบิกบานใจ ฉะนั้น

สิงคาร (สร คติหิสาจินดาสุ+อาร) ความรัก. เปเมน สรติ คจจตติ สิงคาโร อากาการที่เป็นไปด้วยความรัก ชื่อว่าสิงคาระ (อาเทศ สร เป็น สิงค)

กรุณ (กร กรณ+อุณ+อา) ความสงสาร. สาธุนัน หทยกมฺปนํ กโรตติ กรุณา, สา อสุตฺตติติ กรุโณ, โสโกปจยสภาโว กรุโณ สภาพที่ทำจิตใจของคนดีให้หวั่นไหว ชื่อว่ากรุณา (ลบสระหน้า), อากาการที่มีความสงสารนั้น ชื่อว่ากรุณะ (กรุณา+ณ, ลบ ญ และสระหน้า), ความสงสารเกิดจากความเศร้าโศก

วีโร (วี กมเน+ร) ความกล้าหาญ. อุตฺตมภาวํ เวติ ยาตีติ วีโร สภาพที่ไปสู่ความประเสริฐสุด ชื่อว่าวีระ. อุตฺตสาหวฑฺฒโน วีโร ความกล้าหาญเกิดจากความอุตสาหะ. ส จายํ ทานวีโร ธรรมวีโร ยุกฺทวีโรติ ติวโร ความกล้าหาญนั้นมี ๓ อย่าง คือ กล้าในการให้ กล้าในการประพฤติธรรม และกล้าในการต่อสู้

อพฺภุต (น+ภฺ สดฺตายํ+ต) ความน่าอัศจรรย์. น ปุพฺเพ ภวตีติ อพฺภุโต สิ่งที่ไม่เคยมี ชื่อว่าอภฺภูตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน พ, รัสสะ อุ เป็น อฺ). วิมฺโฮยปจยวฑฺฒโน อพฺภุโต ความน่าอัศจรรย์เกิดจากความตื่นตาตื่นใจ

หาส, หสฺส (หส หสเน+ณ) ความสนุกสนาน. หสนํ หาโส ความสนุกสนาน ชื่อว่าหาสะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). หาโสปจยสภาโว หาโส ความสนุกสนานเกิดจากความบันเทิง

ภยานก (ภี ภเย+อานก) ความน่ากลัว. ภายติ เอตฺสฺมาติ ภยานกํ สิ่งที่น่าคนกลัว ชื่อว่าภยานกะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). ภโยปจยสภาโว ภยานโก ความกลัวเกิดจากภัยอันตราย

สนฺต (สมฺ อฺปฺสเม+ต) ความสงบสุข. สมนํ สนฺโต ความสงบสุข ชื่อว่าสันตะ (อาเทศ มฺ เป็น น). สมโนปจยสภาโว สนฺโต สภาพที่เกิดจากความสงบ ชื่อว่าสันตะ

พีภจฺจ (พีภจฺจ ชิกฺจฺจายํ+อ) ความน่ารังเกียจ. พีภจฺจณํ พีภจฺจํ ความน่ารังเกียจ ชื่อว่าพีภจฺจะ. ชิกฺจฺจโนปจยสภาโว พีภจฺจโน สภาพที่เกิดจากความน่ารังเกียจ ชื่อว่าพีภจฺจะ

รฺุทฺท (รฺุสฺ โรเส+ท) การร้องไห้เศร้าโศก. รฺุสฺตีติ รฺุทฺทํ อากาการร้องไห้ ชื่อว่ารฺุทฺทะ (อาเทศ สฺ เป็น ทฺ). โโกโรปจยสภาโว รฺุทฺทํ สภาพที่เกิดจากความโกรธ ชื่อว่ารฺุทฺทะ

ตั้งแต่ สิงคาร ถึง สนฺต คัมภ์เป็นปุงลิงค์, พีภจฺจ และ รฺุทฺท คัมภ์เป็นนปุงสกลิงค์

[๑๐๓] ไปสสฺส นาริยํ ไปเส อิตฺถิยา สงฺคมฺมปติ
 ยापิทา เอส สิงคาโร รติกีฬาทิการโณ.

ความรักที่อาศัยการอยู่ร่วมกันระหว่างบุรุษกับสตรี หรือสัตว์ตัวผู้กับสัตว์ตัวเมีย โดยมีการเสพเมถุนและการเล่นสนุกสนานเป็นต้นเป็นเหตุ ชื่อว่าสิงคาระ

[๑๐๔] **อุตฺตมปฺปกติปฺปาโย** **อิติปิวิปริสเหตุโก**
โส สมฺโภโค วิโยโคติ **สิงฺคาโร ทฺวิโร มโต.**

ความรัก ๒ อย่าง

ความรักอันแน่นแฟ้นของบุรุษต่อสตรีหรือของสตรีต่อบุรุษ มี ๒ อย่าง คือ **สัสมโภคะ** ความรักเวลาอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข, **วิโยคะ** ความรักเวลาพลัดพรากจากกัน

สมโภคะ (สั+ภุช ปาลนชฺโฆหฺรณฺสุ+ณ) ความรักเวลาอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข. สหฺภุณฺชนิ อนุภวนิ สมฺโภโค การร่วมทุกข์ร่วมสุข ชื่อว่าสัสมโภคะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศนคฺคหิตเป็น ม, ช เป็น ค)

วิโยคะ (วิ+ยฺช โยเค+ณ) ความรักเวลาพลัดพรากจากกัน. วิยฺชฺชนิ นานาภวนิ วิโยโค การพลัดพรากจากกัน ชื่อว่าวิโยคะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ช เป็น ค)

ความรักมีอีกหลายศัพท์ เช่น สฺจฺจิ, อุชฺชล

[๑๐๕] **ภาสิตํ ลปิตํ ภาสา** **โวหารโร วจนํ วโจ**
อุตฺติ วจา ติรา วณฺี **ภารตี กถิตา วจี.**

คำพูด ๑๓ ศัพท์

ภาสิต (ภาส วิยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) คำพูด, ภาษิต. **ภาสิตพฺพนฺติ** **ภาสิตํ** คำที่ควรพูด ชื่อว่าภาสิตะ. **อดตมฺนา** **ปญฺจวคฺคิยา** **ภิกฺขุ** **ภควโต** **ภาสิตํ** **อภินนฺทฺนฺติ**^๑ **ภิกษุ** ปรึญจวคฺคิยํ ฟังพอใจ พวกกันสรรเสริญภษิตของพระผู้มีพระภาค

ลปิต (ลป วจเน+อิ+ต) คำพูด, ถ้อยคำ, การเจรจา. **ลปิตพฺพนฺติ** **ลปิตํ** คำที่ควรพูด ชื่อว่าลปิตะ. **ปฺพุเพ** **หลฺลิตํ** **ลปิตํ** **กัฬิตํ** **สมฺนุสฺสรามิ**^๒ ข้าพเจ้าหวนระลึกถึงการหัวเราะ การเจรจา การเล่นในกาลก่อน

ภาสา (ภาส วิยตฺติยํ วาจายํ+อ+อา) คำพูด, ภาษา. **ภาสีเยเตติ** **ภาสา** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าภาสา. **ตสฺส** **เจ** **อานนฺท** **ภิกฺขุโน** **อิมีนา** **วิหาเรน** **วิหฺโรโต** **ภาสาย** **จิตฺตํ** **นมตี**^๓ **อานนท** หากภิกษุอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมโน้มไปเพื่อจะพูด

โวหาร (วิ,อว+หฺร หฺรณฺ+ณ, **โวหาร** **วจนฺ+อ**) คำพูด, โวหาร, สำนวน. **โวหฺรีเยเตติ** **โวหาโร** คำที่บุคคลเรียก ชื่อว่าโวหาระ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลปสฺระหน้า, ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **พฺพุธสฺส** **ภควโต** **โวหาโร** **โลกุตฺตรโร**^๔ พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเป็นโลกุตตระหรือ

๑ วิ.มหา. ๔/๒๔/๒๘

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๕

๓ มช.อุปริ. ๑๔/๓๔๘/๒๓๘

๔ อภิ.กถา. ๓๗/๖๗๑/๒๔๔

วจน (วจ วียตฺติยํ วาจายํ+ยฺ) คำพูด, ถ้อยคำ, พจน์. **วฺจฺเจเตติ** **วจนํ** คำที่บุคคลกล่าว ชื่อว่าวจนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **โส นานํ ตฺยหํ วจนํ** **กริสฺสามิ**^๑ ข้าพเจ้าจักไม่ทำตามคำพูดของท่าน

วจ (วจ วียตฺติยํ วาจายํ+อ) คำพูด, ถ้อยคำ. **วฺจฺเจเตติ** **วโจ** คำที่บุคคลกล่าว ชื่อว่าวจะ. **วคัคฺคัพฺทํ** เป็นมนโณคณะ แจกเหมือน **มนคัคฺคัพฺทํ**. **ตํ สฺวณฺนม** **วโจ** **ตว**^๒ พวกเราเชื่อฟังคำนั้นของท่าน

อฺตุตฺติ (วจ วียตฺติยํ วาจายํ+ติ) คำพูด, ถ้อยคำ. **อฺจฺเจเตติ** **อฺตุตฺติ** คำที่บุคคลกล่าว ชื่อว่าอตุตติ (อาเทศ ว เป็น อฺ, ลบ จ, ซ้อน ต)

วจา (วจ วียตฺติยํ วาจายํ+ณ+อา) คำพูด, วจา. **วฺจฺเจเตติ** **วจา** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าวจา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ทฺวฺจฺจฺจุลฺลา** **นาม** **วจา** **วฺจฺจฺมคฺคฺปสฺสวามคฺคเมถฺนธมฺมปฏฺธิสฺสยฺตุตา** **วจา**^๓ วจาชื่อว่าชั่วหยาบ คือคำพูดเกี่ยวกับทวารหนัก ทวารเบา และการเสพเมถุน

คิรา (เค สทฺเท+อิร+อา) คำพูด, ถ้อยคำ, วจา. **คิณฺนฺติ** **สทฺทหายฺนฺติ** **ตฺนฺติ** **คิรา**, **คายิตฺพฺพาทิ** **วา** **คิรา** คำที่บุคคลพูด หรือคำที่ควรสวด ชื่อว่าคิรา (ลบสระหน้า). **วจา** **คิรา** **พฺยปโถ** **อฺทฺธีรณฺ** **โฆโส**^๔ การพูด การเปล่งวจา การเจรจา การกล่าววประกาศ

วาณิ (วา สทฺเท+ยฺ+อี) คำพูด, ถ้อยคำ, คำพูดแทงใจ. **วายนฺเต** **สทฺทหายฺเตติ** **วาณิ** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าวาณิ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ปเรสํ** **มมฺมิวชิณฺนญฺเจ** **วาโณ** **วียาติ** **วา** **วาณิ** หรือคำพูดที่เป็นดุจเข็ม เพราะอรรถว่าแทงจุดอ่อนของบุคคลอื่น จึงชื่อว่าวาณิ (วาณ+อี, ลบสระหน้า)

ภารตี (ภารต+ณิ) คำพูด, ถ้อยคำ. **ภารโต** **นาม** **สฺตถฺกาโร** **อิสิ** ฤๅษีผู้เป็นช่างทำพิธีกรรม ชื่อว่าภารตะ. **ตฺสฺเสสา** **ภารตี** คำพูดของภารตะฤๅษีนั้น ชื่อว่าภารตี (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กถิตา (กถ กถเน+อิ+ต+อา) คำพูด, ถ้อยคำ. **กถียเตติ** **กถิตา** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่ากถิตา (ลบสระหน้า)

วจี (วจ วียตฺติยํ วาจายํ+อ+อี) คำพูด, ถ้อยคำ. **วฺจฺเจเตติ** **วจี** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าวจี (ลบสระหน้า). **ยสฺส** **วจี** **ขรา**^๕ คำพูดของบุคคลใดกระดัง

คำพูดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **พฺรหฺมํ**, **สโรวตี**

[๑๐๖] **เอกาขฺยาโต** **ปทงโย** **ลียา** **วากฺยํ** **สการโก**
อาเมหิตฺนฺติ **วิญญฺเยยฺ** **ทฺวตฺติกฺขตฺตุมฺทฺธีรณฺ**.

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๕/๑๖๔

๒ ส.สคาน. ๑๕/๙๓๙/๓๔๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๙๘/๒๓๕

๔ อภิ.ธมฺมสฺจ. ๓๔/๕๒๙/๒๑๓

๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๓๓/๔๑๖

วากยะ, ประโยค

วากย (วจ วยตฺติยํ วาจายฺ+ณฺย) วากยะ, พากย์, ประโยค, คำพูด. **วตฺตพฺพนฺติ** วากยํ เนื้อความที่ควรกล่าว ชื่อว่าวากยะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จ เป็น ก). **หนฺท** วากยํ **สุโณม เต^๑** ข้าพระพุทธเจ้าจักฟังพระดำรัสของพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า

เอกาขยาโต ปทจโย ลียา วากยํ สการโก หมายถึงหม่อมบพ (ประโยค) ที่มีอาขยาต ๑ บพ พร้อมด้วยการกะ ตั้งแต่ ๑-๖ บพ ทั้งที่เป็นวิเสสยะและวิเสสนะ ชื่อว่าวากยะ เช่น เวสฺสนฺตโร ราชา สุขวิปากํ กมฺมํ กโรติ พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญกรรมอันให้ผลเป็นความสุข. ปุริโส คจฺจนฺติ บุรุษคนหนึ่งกำลังไป. อาขยาตคฺคฺชนฺนเจตฺต กุริยาตฺตฺทปฺลกฺษณํ อาขยาตคฺพฺทึนํ ที่นี้รวมเอาคัพทกิริยา กิตฺกอื่นก็ชื่อว่าวากยะด้วย เช่น เทวทตฺโต กฺภูํ กตฺวา เทวทตฺทอเสื่อ

ในอมรโกสอภีธานกล่าวว่าวากยะไว้ด้วยลักษณะ ๒ อย่าง คือ **ติสฺยาทฺยฺนฺตจโย** วากยํ, กุริยา วา การกานฺวิตฺตา บพที่มี ติ วิภตฺติ (อาขยาต) และ ลี วิภตฺติ (นาม) เป็นต้น ประกอบ อยู่ท้าย บพ รวมกันเข้าหลาย ๆ บพ เป็นวากยะ หรือประโยคที่มีกิริยาอาขยาตตามหลังการกะ (นาม) และมี เนื้อความสัมพันธ์เข้ากันได้ ชื่อว่าวากยะ เช่น อฺจฺจํ ปจฺติ สวตเสียงฺสูง, โอทนํ ปจฺติ หุงข้าว, ราชา คจฺจนฺติ พระราชาเสด็จไป. อาทิกฺพฺทึหมายเอาวากยะที่มีกิริยา อื่นจากอาขยาต อยู่ท้าย ประโยค เช่น ราชา คโต พระราชาเสด็จไปแล้ว

เอเกกฺวณฺเณ อกฺขโร

อกฺขรสฺมฺโห ปทํ

ปทสฺมฺโห วากยํ

วากยสฺมฺโห คนฺโถ.^๒

วันณะตัวหนึ่ง ๆ เรียกว่าอักษร, การรวมกันของอักษร เรียกว่าบพ, การรวมกัน ของบพ เรียกว่าวากยะ, การรวมกันของวากยะ เรียกว่าคัมภีร์

คำพูดซ้ำ

อาเมจฺติต (อา+เมจฺติ อุมฺมาทเน+อฺอาคฺม+ต) คำพูดซ้ำ. **อาเมจฺติตํ** ตฺว วิญญฺเอยฺยํ ทฺวตฺติกฺขตฺตฺมฺมฺทึรณฺํ คำพูดซ้ำ ๒-๓ ครั้ง เพราะหวาดกลัวเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นอาเมจฺติตะ เช่น สฺปฺโป สฺปฺโป ภู ๑, วิชฺฌ วิชฺฌ แหงเลย ๑, ภาตา ภาตา ฟี ๑

[๑๐๗] ภเย โภเช ปสฺสํสาຍํ ตฺริเต โภตฺทฺทฺลจฺจเร

หาเส โสเก ปสาเท จ กร อาเมจฺติตํ พุโธ.

เวลากล่าวคำพูดซ้ำ

บัณฑิตท่านกล่าวว่าคำพูดซ้ำไว้ในเวลาหวาดกลัว เวลาโกรธ การสรรเสริญ เวลารีบเร่ง เวลาโกลาหล (ฉุกฉะหูก) เวลาอัศจรรย์ เวลาดีใจ เวลาเศร้าโศก และเวลาเสื่อมใส

อาเมทิตสฺส วิสยํ ทสฺเสตฺตฺมาห ทานกถาว่าอุททาหรณฺ์เพื่อแสดงอารมณ์ของการกล่าวคำพูดซ้ำ ดังนี้

ในเวลาหวาดกลัว	เช่น สปิโป สปิโป ฐู ๆ, โจโร โจโร โจร ๆ
ในเวลาโกรธ	เช่น วิชฺฌ วิชฺฌ ทง ๆ, ปหฺร ปหฺร ตี ๆ
ในการสรรเสริญ	เช่น สาธุ สาธุ ดีแล้ว ๆ
ในเวลารีบเร่ง	เช่น คจฺฉ คจฺฉ ไป ๆ, ลุณาหิ ลุณาหิ เกี้ยว ๆ
ในเวลาไกลาหล	เช่น อาคจฺฉ อาคจฺฉ มา ๆ
ในเวลาอัศจรรย์	เช่น พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺตยฺนโต รำพึงอยู่ว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ”
ในเวลาดีใจ	เช่น อภิกฺกมถายสฺมนโต อภิกฺกมถายสฺมนโต ผู้มีอายุ เชิญก้าวไป ๆ
ในเวลาเศร้าโศก	เช่น กหํ เอกปฺตฺตก, กหํ เอกปฺตฺตก ลูกน้อยคนเดียว (ของแม่) เจ้าอยู่ที่ไหน, ๆ

ในเวลาจิตใจเบิกบาน เช่น อโห สุขํ อโห สุขํ สุขจริงหนอ ๆ

จสทโท อวฺตตสฺมจฺยตฺโต จศฺพทึนคาคาณํมีอรรธอวฺตตสฺมจฺยจระรวมเอาอรรธที่ยังไม่ได้กล่าวถึง คือ ครหายํ ในเวลาดีเดียน, สมนฺมานํ ในเวลาชมชอบ

ในเวลาดีเดียน	เช่น ปาโป ปาโป บาป ๆ
ในเวลาชมชอบ	เช่น อภิรูปก อภิรูปก พอรูปลหล่อ ๆ

[๑๐๘] อิรุ นารี ยชฺ งาม- มิติ เวทา ตโย ลียํ
เอเตเอว ตยึ นารี เวโท มนฺโต สฺตติตฺถิยํ.

คัมภีร์ไตรเพท ๓ คัมภีร์

อิรุ (อิจ ฤติยฺ+อุ) คัมภีร์อิรุเวท, ฤคเวท. อิจฺจนฺเต เทวา เอตฺยาติ อิรุ เวทที่เทวดาพากันใช้กล่าวคำสรรเสริญ จึงชื่อว่าอิรุ (อาเทศ จ เป็น ฐ). อิรุ นารี อิรุศัพท์เป็นอิตถิลิงค์

ยชฺ (ยช เทวปฺชาชายฺ+อุ) คัมภีร์ยชฺเวท, ยชฺรเวท. ยชฺนฺเต อเนนาติ ยชฺ เวทที่มนุษย์ใช้กล่าวคำบูชาเทวดาชื่อว่ายชฺ

สาม (สา ตฺนุกรณฺวสาเนสฺ+ม) คัมภีร์สามเวท. โสยฺนติ ปาปมเนนาติ สามํ เวทที่ช่วยให้บาปสิ้นสุด (เวทที่ใช้สวดสะเดาะเคราะห์) ชื่อว่าสามะ

คัมภีร์เวท ๓ ศัพท์

เวท (วิท ญาเณ+ณ) คัมภีร์เวท, มนฺต์, อาคม. วิทฺนฺติ ธฺมฺเมเตหิติ เวทา วิชาที่ช่วยให้บัณฑิตรู้ธรรมชื่อว่าเวทะ (ลป ญ, วฺทอิ อิ เป็น เอ)

มนฺโต (มนฺ ญาเณ+ต) คัมภีร์เวท, มนฺต์, อาคม. ติกํ เวเท มฺนาติ ชานาติ ธฺมฺมํ อเนนาติ มฺนฺโต วิชาที่ช่วยให้รู้ข้อปฏิบัติหมวด ๓ ในคัมภีร์เวท ชื่อว่ามนฺตะ (อาเทศ อุ เป็น อ)

สุติ (สุ สวณ+ติ) คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม. สุขุยเต ธมฺมํ เอตายาติ สุตติ วิชาที่ช่วยให้ฟังธรรมเข้าใจ
ชื่อว่าสุติ. สุตติตถิยํ สุตติคัมภีร์เป็นอิตถิลิงค์

เอเต เอว ตโย เวทา ตยิ นาม คัมภีร์เวททั้ง ๓ (คือ อิรุ ยชู สามะ) นั้นแหละ เรียกว่าตยิ,
ตโย อวยวา อสุสาติ ตยิ คัมภีร์เวทชื่อว่าตยิ เพราะมีคัมภีร์ทั้ง ๓ เป็นองค์ประกอบ. ตยิ
นารี ตยิคัมภีร์เป็นอิตถิลิงค์

[๑๐๙] **อฏฺจโก วามโก วาม- เทโว จงฺคิโรโส ภคุ**
ยมทคฺคิ จ วาสฺมิญฺโจ ภารทฺวาโช จ กสฺสโป
เวสฺสามิตฺโตติ มนฺदानํ กตฺตาโร อิตฺโย อิมะ.

ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ท่าน

ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์เวทมนต์มี ๑๐ ท่านเหล่านี้ คือ อฏฺจโก วามโก วามเทโว เวสฺสามิตฺโต
ยมทคฺคิ องฺคิโรโส ภารทฺวาโช วาสฺมิญฺโจ กสฺสโป ภคุ^๑ อัญฺจกฤๅษี วามกฤๅษี วามเทวฤๅษี
เวสฺสามิตฺตฤๅษี ยมทคฺคิฤๅษี อังคิรสฤๅษี ภารทฺวาชฤๅษี วาสฺมิญฺจฤๅษี กัสฺสปฤๅษี และภคุฤๅษี

อฏฺจก (อตุตสททุปท+กร กรณ+ฤวิ) อัญฺจกฤๅษี. อตุถํ หิตํ อตุเถ วา สตุเถ กโรตฺติ
อฏฺจโก ฤๅษีผู้รจนานี้คือความเป็นประโยชน์ในคัมภีร์อัดถศาสตร์ ชื่อว่าอัญฺจกะ (อาเทศ ตถ เป็น
ฏฺจ เหมือนกับคำว่า อตุถกถา เป็น อฏฺจกถา, ลป รุ ที่สุดธาตุและ ฤวิ)

วามก (วามสททุปท+กร กรณ+ฤวิ) วามกฤๅษี. วามํ กลฺยาณวจนํ กโรตฺติ วามโก ฤๅษีผู้
รจนาล้อยคำอันไพเราะ ชื่อว่าวามกะ (ลป รุ ที่สุดธาตุและ ฤวิ). รสฺสสรีรฺตฺตา วา วามโน, โส
เอว วามโก หรือเพราะท่านฤๅษีเป็นผู้มีร่างกายเตี้ย จึงชื่อว่าวามนะ, วามนะนั้นแหละเป็น วามกะ
(อาเทศ น เป็น ก)

วามเทว (วาม+เทว) วามเทวฤๅษี. วาโม นาม หโร, โส เทโว อสฺส วามเทโว พระคิวะ
มีชื่อว่าวามะ, ฤๅษีที่มีวามคิวะนั้นเป็นเทพเจ้า จึงชื่อว่าวามเทวะ

คัมภีร์นันทตถิลิงค์กล่าวว่า

วามํ สพฺเย ปตีเป จ ทวิเน จาติสุนฺทเร,
ปโยธเร หเร กามะ ชญฺญา วามมนิตฺถิยํ.

ฟังทราบวามคัมภีร์เป็นไปในเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถว่า สัพฺยะ
ข้างซ้าย, ปตีปะ ทวิณะ อติสุนฺทระ งดงามยิ่ง, ปโยธระ ด้านมผู้มีหญิง,
หระ พระคิวะ, กามะ กามเทพ

องฺคิรส (องฺคิรส+ณ) อังคิรสฤๅษี. องฺคิรสฺส อิตฺโน อปจฺจํ องฺคิโรโส ฤๅษีผู้เป็นลูกหลานของ

อังคิรสฤษี ชื่อว่าอังคิรสะ (ลบ ญ และสระหน้า). อถวา องฺคิมฺหิ กาเย รโส สิทธิปฺปโต ปารโท ยสุสชาติ องฺคิรโส อีกอย่างหนึ่ง ฤษีผู้มีแรปรอทที่ให้ถึงความสำเร็จอยู่ในร่างกาย จึงชื่อว่าอังคิรสะ

ภคฺ (ภร ภรณ+อุ) ภคฺฤษี. ภรตีติ ภคฺ ฤษีผู้เลี้ยงดู ชื่อว่าภคฺ (อาเทศ รฺ เป็น คฺ). ภํ นกฺขตฺตํ คจฺฉติ ชานาตีติ ภคฺ ฤษีผู้รู้ดวงดาว ชื่อว่าภคฺ (ภสททูปปท+คมฺ คติมิหิ+กฺวิ, อาเทศ คมฺ เป็น คฺ, ลบ กฺวิ)

ยมทคฺคิ (ยมท+อคฺคิ) ยมทคฺคิฤษี. ยมํ สยมํ ททาติ ปเรสนติ ยมโท จ โส ทกฺขิณฺณยฺยคฺคิตฺตา อคฺคิ เจติ ยมทคฺคิ, รามสฺส ปิตา ฤษีผู้ให้ความสงบจิตแก่บุคคลอื่น ชื่อว่ายมทะ (ยมสททูปปท+ทา ทาเน+อ), ฤษียมทะนั้นเป็นไฟด้วย เพราะเป็นเช่นไฟที่ควรแก่การบูชา (ในลัทธิพราหมณ์) จึงชื่อว่ายมทคฺคิ, ได้แก่ฤษีผู้เป็นบิดาของพระราม

วาสิฏฺฐ (วาสิฏฺฐ+ณ) วาสิฏฺฐฤษี. วาสิฏฺฐสฺส อปจํ วาสิฏฺฐโ จ ฤษีผู้เป็นลูกหลานของวาสิฏฺฐะ ชื่อว่าวาสิฏฺฐะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

การทวาช (การทวาช+ณ) การทวาชฤษี. การทวาชสฺส อปจํ การทวาโ จ ฤษีผู้เป็นลูกหลานของการทวาชะ ชื่อว่าการทวาชะ (ลบ ญ และสระหน้า)

กสฺสป (กสฺสป+ณ) กสฺสปฤษี. กสฺสปสฺส อปจํ กสฺสโป ฤษีผู้เป็นลูกหลานของกสฺสปะ ชื่อว่า กสฺสปะ (ลบ ญ และสระหน้า)

เวสฺสามิตฺต (เวสฺสามิตฺต+ณ) เวสฺสามิตฺตฤษี. เวสฺสามิตฺตสฺส อปจํ เวสฺสามิตฺโต ฤษีผู้เป็นลูกหลานของเวสฺสามิตฺตะ ชื่อว่าเวสฺสามิตฺตะ (ลบ ญ และสระหน้า)

[๑๑๐] กปฺโป พฺยากรณํ โชติ- สตุถํ สิग्ขา นิรุตฺติ จ
ฉนฺโทวิจิติ เจตานิ เวทฺจนฺนิ วทฺนติ จ.

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวถึงคัมภีร์ที่เป็นองค์ประกอบของคัมภีร์เวทไว้ ๖ คัมภีร์ คือ คัมภีร์กัปปะ คัมภีร์พยากรณ์ คัมภีร์โชติสตัดะ คัมภีร์สิกขา คัมภีร์นิรุตติ และคัมภีร์ฉนฺโทวิจิติ

เวทศาสตร์ คัมภีร์องค์ประกอบของคัมภีร์เวทมี ๖ คัมภีร์

กปฺป (กปฺป อาทิกมฺเม+ณ) คัมภีร์กัปปศาสตร์. กปฺปเต ปภาวตีติ กปฺโป คัมภีร์ที่เป็นเบื้องต้น ชื่อว่ากัปปะ. ยญฺญกมฺมานมฺพเทสโก กปฺโป คัมภีร์กัปปะว่าด้วยวิธีร้ายเวทมนต์เบื้องต้น รจนาโดยโพธายนฤษี

พฺยากรณ (วิ+อา+กร ภรณ+ยฺ) คัมภีร์ไวยากรณ์. วิเสเสน อากฺริยฺนเต ปกฺติจฺจาทินา อาพฺยาปาทฺยฺนเต อเนน สทฺทาติ พฺยากรณํ คัมภีร์ที่บันทึกข้อความจำแนกศัพท์ต่างๆ ออก

เป็นรูปปรกติเป็นต้น ชื่อว่าพยากรณ์ (อาเทศ อิ เป็น ย, ว เป็น พ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). สาธุ สทุกานมนวชายายกั พยากรณ์ คัมภีร์ไวยากรณ์กล่าวเนื้อความไปตามรูปศัพท์ที่ถูกต้องชัดเจน มีคัมภีร์ปาณินี่เป็นต้น

โชติสตุถ (โชติ+สตุถ) คัมภีร์โชติศาสตร์, โหราศาสตร์. **โชติสตุถ** คณนสตุถ สุกาสูกมมผลโชตนกั คัมภีร์โชติศาสตร์เป็นศาสตร์เกี่ยวกับการคำนวณดูผลของกรรมดีและกรรมชั่ว เพื่อให้รู้ความเจริญและความเสื่อมของมนุษย์

ลิกษา (ลิกข ลิกขเน+อ+อา) คัมภีร์ลิกษาศาสตร์. **ลิกขนุเต** อชฌายนุเต เอตายาติ ลิกษา, อการทิวณณานั จานกรณปยตนาณั ปฏิปาทิกกา คัมภีร์ที่ช่วยให้สวดฐาน กรรมและปยตนะของอักษรมี อ เป็นต้น ได้อย่างถูกต้อง ชื่อว่าลิกษา เช่น คัมภีร์ปาณินี่ลิกษาและคัมภีร์นารทลิกษา เป็นต้น

นิรุตติ (นิ+อุตติ) คัมภีร์นิรุตติศาสตร์. **นิจจน** **นิสเสสโต** **วา** **อุตติ** **นิรุตติ** คัมภีร์ที่กล่าว ตัดสินทุกอย่าง ชื่อว่านิรุตติ. หมายถึงแสดงวิธีแยกศัพท์ให้เห็นศัพท์เดิมว่าเป็นธาตุปัจจัย และวิภัติ อะไร พร้อมทั้งแสดงความหมายโดยรูปวิเคราะห์และอักษรวิธีของคำศัพท์ไว้ ๕ วิธี คือ **อาคมะ** (การ ลงอักษรอาคม) **อาเทศะ** (การเปลี่ยนแปลงรูปอักษร) **โลปะ** (การลบอักษร) **ทีฆะ** (การทำอักษร เสียงสั้นให้ยาว) และ**รัสสะ** (การทำอักษรเสียงยาวให้สั้น) รัตนายาสาถกฤษี

ฉนุทิวิจิตติ (ฉนุท+วิจิตติ) คัมภีร์ฉนุทิวิจิตติ, ฉนุทศาสตร์. **ฉนุทล** **อนุญจกาทิวุตตนาณั** **ปฏิปาทิกกา** **ฉนุทิวิจิตติ** คัมภีร์ที่แสดงฉนุทลักษณะในคัมภีร์ฉนุท มีอนุญจฉนุทเป็นต้น รัตนายาจารย์ปิงคละ ชื่อว่าฉนุทิวิจิตติ (อาเทศสระที่สดุของมนอคนศัพท์เป็น โอ ทามกลางสมาส)

[๑๑๑] **อิตินาโส** **ปฺราวุตตป-** **ปพฺนโร** **ภารตาทิโก**
นามปฺปกาสกั **สตุถ** **รูกฺษาทีนั** **นิฆณฺฑุ** **โส.**

บทประพันธ์ต้นแบบ, พงศาวดาร

อิตินาส (อิตินาสทุกูปปท+อส กฺวิ+อ) บทประพันธ์ต้นแบบ, พงศาวดาร. **อิตินโ** **อตุถ** **อสุมินุตติ** **อิตินาโส** คัมภีร์ที่มีบทประพันธ์ต้นแบบอยู่ ชื่อว่าอิตินาสะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). บทประพันธ์ ที่บ่งชัดประพันธ์ไว้ในกาลก่อนมีมหาภารตะเป็นต้น เรียกว่าอิตินาสะ. **อิตินาสทุกุโท** **ปารมฺปริโย-** **ปเทเส** **นิปาโต** (บางอาจารย์กล่าวว่า) **อิตินาสศัพท์**เป็นนิบาตแสดงความหมายเป็นบทประพันธ์

คัมภีร์นิษัณฑุ, พจนานุกรมบาลี

นิฆณฺฑุ (นิ+ฆชฺธิ ราชิกรณ+อ) คัมภีร์นิษัณฑุ, พจนานุกรมบาลี. **ตตุถ** **ตตุถาคตานิ** **นามาน** **นิสเสสโต** **ฆฏฺเณนุตติ** **ราชิกโรนุตติ** **เอตฺถาติ** **นิฆณฺฑุ** คัมภีร์ที่รวบรวมนามศัพท์ที่มาในที่ต่าง ๆ ไว้เป็นหมวดหมู่ ชื่อว่านิษัณฑุ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ). **วจนียวจากภาเวณ** **อตุถ** **สทุกุทฺยจ** **นิฆณฺฑุทติ** **ภินุทติ** **วิภชฺช** **ทสฺเสตตี** **วา** **นิฆณฺฑุ** คัมภีร์ที่แสดงการจำแนก

อรรถและศัพท์โดยเป็นสิ่งที่ถูกกล่าวถึงและผู้กล่าว ชื่อว่านิษณฯ คัมภีร์นิษณฯนี้ แสดงนามบัญญัติมี รุกขศัพท์เป็นต้น และศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์ของรุกขศัพท์, แสดงความหมายหลายอย่างในศัพท์เดียว และแสดงหลายศัพท์ในความหมายเดียว เป็นต้น

นิษณฯ หมายถึงคัมภีร์อภิธานที่เก่าแก่ที่สุด เป็นคัมภีร์ที่อาจารย์โมคคัลลานเถระอาศัยในการ รจนาคัมภีร์อภิธานंपทีปิกาเป็นต้น, **นิษณฯศัพท์**เป็นปungลิงค์

[๑๑๒] **วิตณฺหสตุถํ วิณฺเวยยํ ยํ ตํ โลกายตํ อิติ**
เกณฺฐํ ตู กุริยาทปฺป- วิทฺตํ กวินํ ทิโต.

คัมภีร์วิตณฺหะเดิมมีอยู่ คัมภีร์วิตณฺหะนั้น ฟังทราบว่าเป็นคัมภีร์โลกายตนะ ส่วน คัมภีร์จินตภาวี่ว่าด้วยเรื่องบทประพันธ์ของบัณฑิตที่มีประโยชน์ต่อกวีทั้งหลาย ชื่อว่าเกณฺฐะ (คัมภีร์อสังการะ)

คัมภีร์โลกายตศาสตร์, คัมภีร์วิตณฺหะ ๒ ศัพท์

วิตณฺห (วิ+ตณฺ วิตถาเร+ห) คัมภีร์โลกายตศาสตร์, คัมภีร์วิตณฺหะ. **อณฺวมณฺณวิรุทฺธํ สคฺคโมกฺข- วิรุทฺธํ** **วา ตโนนฺติ** **เอตถาติ** **วิตณฺโ** คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องที่ตั้งตรงข้ามกันและกัน หรือเรื่อง ที่ขัดแย้งกับสวรรค์และนิพพานโดยพิสดาร ชื่อว่าวิตณฺหะ (อาเทศ นฺ เป็น ณ). **วิรุทฺธเนน** **วา วาททณฺเฑน** **ดาเพนฺติ** **เอตถ** **วาทีนฺติ** **วิตณฺโ** หรือคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องโต้แย้งด้วยวาจาที่ รุนแรง (ได้วาที) ของนักโต้วาทีทั้งหลาย ชื่อว่าวิตณฺหะ (วิ+ตติ) **ดาเพเน+อ,** ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ นิคหิตเป็น ณ). **วิตณฺหวาที** **ปน** **เอกจิตตฺกฺขณฺนิโก** **นาม** **มคฺโค** **นตฺถิ^๑** อาจารย์ผู้สอน คัมภีร์วิตณฺหะกล่าวว่า มรรคเพียงขณะจิตเดียวไม่มี

โลกายต (โลกสทฺทฺปป+อา+ยต วายาเม+อ) คัมภีร์โลกายตศาสตร์. **โลเก** **อายตฺนฺติ** **เอตถาติ** **โลกายตํ** คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องความพยายามในโลก ชื่อว่าโลกายตนะ. **โลกา** **พาลโลกา** **เอตถ** **อายตฺนฺติ** **อุสฺสหนฺติ** **วายนฺติ** **วาทสสาเทนาติ** **โลกายตํ** ชาวโลกผู้โง่เขลาพากันพยายาม ในคัมภีร์นี้ เพราะหลงเชื่อในวาทะ ฉะนั้น คัมภีร์นี้จึงชื่อว่าโลกายตนะ. **อายตี** **หิตํ** **เตน** **โลโก** **น** **ยตตี** **น** **อีหตีติ** **วา** **โลกายตํ** คัมภีร์ที่สอนให้ชาวโลกไม่พยายามทำสิ่งที่เป็นประโยชน์อีกต่อไป จึงชื่อว่าโลกายตนะ. **ตณฺหิ** **คณฺถํ** **นิสฺสาย** **สตุตา** **ปฺปณฺณกุริยา** **จิตตฺมปิ** **น** **อุปฺปาเพนฺติ** สัตว์โลกอาศัยคัมภีร์นี้แล้วไม่สามารถยังจิตให้ยินดีในการบำเพ็ญบุญให้เกิดขึ้นได้อีกเลย. เนื้อหาใน คัมภีร์โลกายตนะนี้สอนผิดจากความเป็นจริง เช่น สอนว่า ในโลกนี้ นกกาขาว นกกระยางดำ เป็นต้น. **น** **ภิกฺขเว** **โลกายตํ** **ปริยาปฺพนฺติ** **โย** **ปริยาปฺเพนฺย** **อาปตฺติ** **ทฺถกฺกฺกุสฺส^๒** **ภิกฺขุ** ทั้งหลาย พวกเขาไม่ควรศึกษาคัมภีร์โลกายตนะ ภิกษุใดขึ้นศึกษา ต้องอาบัติทุกกฏ

๑ มข.อญ. ๘/๕๐๐/๓๑๑

๒ วิ.จุลล. ๗/๑๘๑/๗๐

คัมภีร์เกฏฐกะ ๒ คัมภีร์

เกฏฐกะ (กิฏฐ คติย+อก) คัมภีร์เกฏฐกะ, คัมภีร์อลังการะ. โย กวีนิ ปณฺชิตานํ ทิโต กวิตฺตโกศ-
สมฺปตฺตาทิปโยชนกโร กุริยาทกบฺปวิกบฺโป กวีนิ กุริยาตฺตชฺชาตกบฺปพฺนธฺนวิธิวิธายโก
สุโไพธาตฺตลฺงการาทิโก คนฺโถ, โส เกฏฐกํ นาม คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องจินตกวีที่เกื้อกูลต่อบัณฑิตผู้
เป็นนักกวี สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ เช่น ได้โศกสมบัดจากความเป็นนักกวีเป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่แสดง
วิธีการประพันธ์ชนิดต่างๆ ที่เป็นภูมิความรู้ของนักกวีมีคัมภีร์สุโไพธาตฺตลฺงการะเป็นต้น จึงชื่อว่าเกฏฐกะ.
กิฏฺฐนฺติ คจฺจนฺติ โกสฺสฺลํ กวโย พนฺธเนสฺสุ เอเตนาคี เกฏฐกํ คัมภีร์ที่ช่วยให้แก่นักกวีถึงความ
เป็นผู้ฉลาดในบทประพันธ์ จึงชื่อว่าเกฏฐกะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ อ เป็น อุ)

นินฺรุตติยา จ กุสโล

นิฆณฺฑุมหิ วิสารโท

ปทโก เกฏฐกวิฑู

ฉนฺโทวิจิตฺติโกวิทฺโ.

ผู้ฉลาดในคัมภีร์นินฺรุตติ แดกฉานในคัมภีร์นิฆณฺฑุมหิ เข้าใจไวยากรณ์ รู้ชัดในคัมภีร์
เกฏฐกะ ชำนาญในคัมภีร์ฉนฺโทและกาพย์กลอน

กุริยาทกบฺปวิกบฺโป (กุริยาทกบฺป+วิกบฺโป) คัมภีร์เกฏฐกะ, คัมภีร์อลังการะ, คัมภีร์จินตกวี, บทร่ายกวี.
วจิเภาทาทิลกฺษณา กุริยา ทกบฺปียติ วิกบฺปียติ เอเตนาคี กุริยาทกบฺโป คัมภีร์ว่าด้วยบท
ร่ายกวีพจน์ชนิดต่างๆ ชื่อว่ากุริยาทกบฺปปะ. โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต อติพหู
วิกบฺโปติ อาท “กุริยาทกบฺปวิกบฺโป”ติ เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงจินตนาการหลากหลาย โดยจำแน
กเนื้อความให้สัมพันธ์กับบทเป็นต้น ท่านจึงเรียกโดยเพิ่มเติมบทว่า วิกบฺโป เข้าไปเป็น กุริยาทกบฺปวิกบฺโป
มีคัมภีร์นยจริตะเป็นต้น

[๑๑๓] อาชฺชยายิโกปทฺตฺถตา

ปพฺนธกบฺปนา กถา

ทณฺฑนิตฺตยตฺตลฺลสฺสฺมิ

วฺตฺตนฺโต ตฺ ปวตฺติ จ.

ชีวประวัติบุคคลสำคัญ ๒ คัมภีร์

อาชฺชยายิกา (อา+ชฺชยา ทถเน+ย+ณฺว+อา) ชิวประวัติ. อาชฺชยายเต นายกานูสาตสกจิรตมสฺสนฺติ
อาชฺชยายิกา บทประพันธ์เกี่ยวกับแนวการสอนของผู้นำศาสนาต่างๆ ชื่อว่าอาชฺชยายิกา (อาเทศ ณฺว
เป็น ออก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

อุปลทฺตฺถตา (อุปลทฺธ+อตฺถ+อา) ชิวประวัติ. อุปลทฺธ เณปฺยตฺโถ ยสฺสํ สา อุปลทฺตฺถตา
บทประพันธ์เกี่ยวกับชีวประวัติที่ได้เนื้อหาเดิมเป็นหลัก ชื่อว่าอุปลทฺตฺถตา. หมายถึงบทประพันธ์
ชีวประวัติของบุคคลสำคัญ เช่น ศาสดา เจ้าลัทธิและครูต่างๆ เป็นต้น

บทประพันธ์การทำนาย ๒ ศัพท์

ปพนุชกุปปนา (ปพนุช+กุปปนา+อา) บทประพันธ์การทำนาย. ปพนุชเนว จ สวิตถาเรน กุปปน์ยสุลั สภา ปพนุชกุปปนา, กาทมฺพริปฺภุติ การทำนายด้วยบทประพันธ์ให้มีความพิสดาร ชื่อว่าปพนุชกุปปนา ได้แก่คัมภีร์กาทัมพริเป็นต้น (ลบสระหน้า)

กถา (กถ กถเน+อ+อา) บทประพันธ์การทำนาย. กถียตีติ กถา บทประพันธ์ที่บัณฑิตกล่าวไว้ชื่อว่ากถา (ลบสระหน้า)

คัมภีร์อรรถศาสตร์, บทลงโทษ, กฎหมาย ๒ ศัพท์

อตุถสตุถ (อตุถ+สตุถ) คัมภีร์อรรถศาสตร์, บทลงโทษ, กฎหมาย. อตุถา ภูมิจิรณฺญาทโย อตุถะ ได้แก่ แผ่นดินและเงินเป็นต้น. ตตุร ปธานํ ภูมิจิ อิตเรลลํ ตปฺปภาวตฺตา, เตลลํ อชฺชเนปาลเน จ อุบายภูตํ สตุถํ อตุถสตุถํ, ปยานกฺยาทปิณฺตีตํ แผ่นดินเป็นประธานในสิ่งเหล่านั้น เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งสิ่งอื่น, ศาสตรํวํด้วยอุบายในการดูแลรักษาแผ่นดินเป็นต้น ชื่อว่าอตุถสตุถะ

ทณฺชนีติ (ทณฺชน+นีติ) คัมภีร์อรรถศาสตร์. ตสฺมี ทณฺชนีติสฺสทโท ปวตฺโต ทณฺชนีติศัพท์เป็นชื่อในคัมภีร์อรรถศาสตร์นั้น. สามาทินํ จตฺตุโถปาโย วชฺพนฺธนาทิลกฺุชเณ ทณฺชโ, ตสฺส นีติปณฺยํ ทณฺชนีติ อุบาย ๔ อย่าง ของคัมภีร์สามเวทเป็นต้น ซึ่งมีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น เป็นลักษณะ ชื่อว่าทณฺชะ, กฎข้อบังคับของทณฺชะนั้น ชื่อว่าทณฺชนีติ

เรื่องราว, ข่าว, หนังสือข่าวสาร ๒ ศัพท์

วุตฺตนฺต (วุตฺต+อนฺต) เรื่องราว, ข่าว, หนังสือข่าวสาร. วุตฺโต อนฺวตฺตนีโย อนฺโต ปริสมตฺติยสุส อตฺตโน การิยภาคสุส ปาปนโตติ วุตฺตนฺโต เรื่องราวที่เป็นไปตามที่มีผู้กล่าวไว้แล้วจนถึงที่สุด(จบ) ชื่อวุตฺตนฺตตะ (ลบสระหน้า)

ปวตฺติ (ป+วต วตฺตเน+ติ) เรื่องราว, ข่าว, หนังสือข่าวสาร. ปวตฺตฺนฺเต การิยา ยสุลั ปวตฺติ หนังสือที่มีการแสดงเรื่องที่ผ่านมาจนจบ (สรุปเรื่องราวทั้งหมด) ชื่อว่าปวตฺติ

[๑๑๔] สณฺญาชฺชาวฺหา สมณฺญา จา- ภิธานํ นามมวฺหโย
นามเชยฺยาธิวจัน ปฏิวากฺยํ ตฺ อุตฺตรํ.

ชื่อ, นาม ๙ ศัพท์

สณฺญา (สํ+ญา อวโพธเน+กฺวิ) ชื่อ, นาม. สณฺชานนฺติ เอตายาติ สณฺญา ชื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้บุคคล ชื่อว่าสณฺญา (อาเทศนิกหิตเป็น ญ, ลบ กฺวิ)

อาชฺชา (อา+ชฺชา กถเน+กฺวิ) ชื่อ, นาม. อาชฺชายเต เอตายาติ อาชฺชา ชื่อเป็นคำใช้เรียกบุคคล ชื่อว่าอาชฺชา (ลบ กฺวิ)

อวหา (อา+เวห อวหาเน+อ+อา) ชื่อ, นาม. อวหยาเต เอตยาติ อวหา ชื่อที่ใช้เรียกบุคคล ชื่อว่าอวหา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า)

สมณญา (สม+ณา อวโพธเน+กฺวิ) ชื่อ, นาม, สมัญญา, สมญานาม. สมมา ชานาติ สมฺ วา ชานาติ เอตยาติ สมณญา ชื่อที่ทำให้รู้จักบุคคลได้ดี ชื่อว่าสมัญญา (อาเทศนิคหิต เป็น ญ, ลบ กฺวิ). ตสฺส ปเทสสฺส อยฺ สมณญา^๑ นี่เป็นชื่อของสถานที่นั้น

อภิธาน (อภิ+ธา กถเน+ยฺ) ชื่อ, นาม. อภิธียเต เอเตนาติ อภิธานํ ชื่อที่ท่านใช้เรียก ชื่อว่าอภิธานะ (อาเทศ ญ เป็น อน, ลบ อ)

นาม (นม นมเน+อ) ชื่อ, นาม. นมียเต อพฺภสฺสเต อสฺมินฺติ นามํ ชื่อที่น้อมเอาวัตถุสิ่งของ มาไว้ในตน (โยงวัตถุมา) ชื่อว่านามะ (วฺหฺธิ อ เป็น อา). นมฺติ นามยตีติ วา นามํ ชื่อที่ น้อมเข้าไปหาวัตถุ (โยงไปหาวัตถุ) ชื่อว่านามะ (วฺหฺธิ อ เป็น อา). นมียเต อตฺถยเต อตฺถสฺวีติ นามํ ชื่อที่น้อมไปในความหมาย ชื่อว่านามะ (วฺหฺธิ อ เป็น อา). อถ โข आयสฺมโต สฺทินฺนสฺส สหายกา ตสฺส ทารกสฺส พิชโกติ นามํ อกํสุ, आयสฺมโต สฺทินฺนสฺส ปุราณทฺตฺติกา ย พิชกมาตาติ นามํ อกํสุ, आयสฺมโต สฺทินฺนสฺส พิชกปิตาติ นามํ อกํสุ^๒ ครั้งนั้น สหายของท่านสุทินตั้งชื่อเด็กนั้นว่า พิชกะ ตั้งชื่อภรรยาเก่าของท่านสุทินว่า พิชกมารดา และตั้งชื่อท่านสุทินว่า พิชกบิดา

อวหฺย (อา+เวห อวหาเน+อ) ชื่อ, นาม. อวหฺยาเตติ อวหฺโย นามที่ท่านเรียก ชื่อว่าอวหฺยะ (รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ เอ เป็น อย)

นามเชยฺย (นาม+เชยฺย) ชื่อ, นาม. นามเมว นามเชยฺยํ, นามรูปฺหิ สกตฺเถ เชยฺโย ยทาทีนา นามะนั้นแหละ ชื่อว่านามเชยฺยะ, ลง เชยฺย หลังจาก นาม และ รูป ศัพท์ในสัคคัณท์ (ไม่มีความหมาย) ด้วยสูตร ยทฺนุปฺปนา นิปาตนา ลิชฺฌนฺติ.^๓ ติจฺจติ วา เอตฺถ อตฺถโถติ เชยฺยํ, ธิรียเต อฺจฺจารียเตติ วา เชยฺยํ, นามเมว เชยฺยํ นามเชยฺยํ ชื่อเป็นที่ตั้งของเนื้อความ จึงชื่อว่าเชยฺยะ, หรือชื่อที่ท่านสวด เรียกว่าเชยฺยะ, ชื่อที่ท่านเรียก ชื่อว่านามเชยฺยะ. ปุพฺเพ เอรํ นามเชยฺยํ สุตํ^๔ เมื่อก่อนเคยได้ยินชื่ออย่างนี้

อธิวจน (อธิ+วจน) ชื่อ, นาม. อธินํ วจนํ อธิวจนํ คำเรียกที่ท่านทำให้ยิง ชื่อว่าอธิวจนะ. มหา มิคสงฺฆเมติ โข ภิกฺขเว สตฺตฺตานเมตํ อธิวจนํ^๕ ภิกษุทั้งหลาย คำว่า มหา มิคสงฺฆเม นี้ เป็นชื่อเรียกสัตว์ทั้งหลาย

คำตอบ, ตอบกลับ ๒ ศัพท์

ปฏิวากฺย (ปฏี+วากฺย) คำตอบ, ตอบกลับ. ปฏฺจสฺส ปฏิวจนํ ปฏิวากฺยํ คำตอบของผู้ถูกถาม

๑ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๑๐๘/๑๖๘
 ๒ วิ.มทว. ๑/๑๘/๓๓
 ๓ กจฺจายน. ๓๘๑
 ๔ ที.มทว. ๑๐/๑๘๑/๒๓๕
 ๕ มชฺ.มุล. ๑๒/๒๕๔/๒๓๘

ชื่อว่าปฏิวากยะ. ปฏิคฺคํ ปจฺจนาคฺคํ วากุญํ ปฏิวากุญํ คำพูดตอบกลับ ชื่อว่าปฏิวากยะ
อุตฺตร (อุ+ตร ตรเน+อ) คำตอบ, ตอบกลับ. **อุตฺตรียเต** **อดิภุมยเต** **อนเนาติ** **อุตฺตร**
 คำตอบที่บุคคลพูดกลับ ชื่อว่าอุตฺตระ (ซ็อน ต)

[๑๑๕] **ปญฺโห** **ตีสุวฺโยโค** **จ** **ปฺจฺจนา** **ปฺยถ** **นิทฺสสนํ**
อุโปคฺฆาโต **จ** **ทิวฺจฺจนโต** **ตโถทาหรณํ** **ภเว.**

คำถาม, ปัญหา ๓ ศัพท์

ปญฺห (ปฺจฺจ ปฺจฺจเน+อ) คำถาม, ปัญหา. **ปฺจฺจจิตฺตพฺโพติ** **ปญฺโห** เนื้อความที่ควรถาม ชื่อว่า
 ปัญหะ (อาเทศ ปฺจฺจ เป็น ปญฺห). **ณาทุมิจฺฉิตโต** **หิ** **อดฺโถ** **ปญฺโห** **นาม** ความหมายที่บุคคล
 ต้องการรู้ ชื่อว่าปัญหะ. **อาเสวเน** **จ** **มคฺเค** **จ** **เอโก** **ปญฺโห** **กาดพฺโพ**^๑ ควรถามปัญหา
 ในอาเสวนปัจจัยและมคคปัจจัยอย่างละหนึ่ง. **ปญฺหา** **วิญญูวิภาวิตา**^๒ เป็นปัญหาที่ผู้รู้ทำให้แจ่ม
 แจ่มแล้ว. **ปญฺหศัพท์** เป็นปฺจฺจลึงค์และอิตถิลึงค์ (ปญฺโห, ปญฺหา)

อนฺโยค (อนฺ+ยฺช โยเค+ณ) คำถาม, ปัญหา. **อนฺยฺยอุชิตฺตพฺโพ** **ปฺจฺจจิตฺตพฺโพติ** **อนฺโยโค** คำที่ควร
 ถามต่อผู้อนุญาตให้ถาม ชื่อว่าอนฺโยคะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น ค)

ปฺจฺจนา (ปฺจฺจ ปฺจฺจเน+อ+อา) คำถาม, ปัญหา. **ปฺจฺจณํ** **ปฺจฺจจิตฺตพฺพาทิ** **วา** **ปฺจฺจนา** การถามหรือ
 ชื่อที่ควรถาม ชื่อว่าปฺจฺจนา (ลบสระหน้า). **กิณฺเต** **ทิวฺจฺจนติ** **กตมา** **ปฺจฺจนา**^๓ คำว่า “ท่านเห็น
 อะไรบ้าง” หมายถึง ถามว่ามีอะไรบ้าง

ตัวอย่าง, อุทาหรณ์ ๔ ศัพท์

นิทฺสสน (นิ+ทิส เปกฺขเน+ยฺ) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **ปกฺเตน** **สทิสํ** **นิทฺสเสติ** **เอเตเนาติ**
นิทฺสสนํ, **ปกฺตสฺโสปปาทนํ** **วากุญํ** ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเหมือนกับสิ่งที่ทำ ชื่อว่านิทฺสสนะ (อาเทศ
 ทิส เป็น ทสฺส, ยฺ เป็น อน) หมายถึงคำพูดที่ทำให้เข้าใจต่อสิ่งที่กำลังทำ

อุโปคฺฆาต (อุป,อุ+หน ปฏิปาทเน+อ) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **อุโปคฺฆณฺณเต** **ปฏิปาทียเต**
อนเนาติ **อุโปคฺฆาโต** ตัวอย่างที่ท่านจัดหามาแสดง ชื่อว่าอุโปคฺฆาตะ (ลบสระหน้า, วิการ อุ เป็น
 โอ, อาเทศ หนฺ เป็น ฆาต, ซ็อน ค)

ทิวฺจฺจนต (ทิส เปกฺขเน+อนต) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **ทสฺสียเต** **อนเนาติ** **ทิวฺจฺจนโต** ตัวอย่างที่
 ทำให้เข้าใจความหมาย ชื่อว่าทิวฺจฺจันตะ (อาเทศ ทิส เป็น ทิวฺจฺ)

อุทาหรณ (อุ,อา+หฺร หฺรณฺ+ยฺ) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **ปกฺตสฺโสปปาทนา** **อุทาหรียตีติ** **อุทาหรณํ**
 ตัวอย่างที่ท่านนำมาแสดงเพื่อให้เข้าใจต่อสิ่งที่ทำ ชื่อว่าอุทาหรณะ (ลง ทุ อาคม, อาเทศ ยฺ เป็น

อน, น เป็น ณ)

[๑๑๖] **สมา สงฺเขปสัหารา** **สมาโส สงฺคโห ปยุถ**
สตั ธารยสี ตฺยาทฺย- **พุกฺกฺขานั ตฺจฺจนฺภาสณั.**

ย่อ, สังเขป, รวบรวม ๔ ศัพท์

บทว่า สมา ในคาถาแสดงให้รู้ว่า ทั้ง ๔ ศัพท์ต่อไปนี้ มีความหมายเดียวกัน

สงฺเขป (สั+ขิป เปรณ+ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. **สงฺขิปฺยเต** **เอกเทสโต** **กถียตตี** **สงฺเขป**
เนื้อความที่ท่านย่อกล่าวเป็นเรื่องเดียวกัน ชื่อว่าสังเขปะ (อาเทศนิกหิตเป็น ง, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น
เอ). **สงฺเขปวิตถารั** **นยั**^๑ **นัย**ทั้งย่อและพิสดาร

สัหาร (สั+หฺร หฺรณ+ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. **สัหฺรียเต** **สงฺเขเปน** **ปจฺจาขุยายเต** **เอเตนาตี**
สัหาโร เนื้อความที่นำมากล่าวโดยย่อ ชื่อว่าสังหาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

สมาส (สั+อสุ สงฺขิปเน+ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม, หมวดหมู่. **สมสฺยเต** **สงฺขิปฺยเตตี** **สมาโส**
บทที่ท่านย่อเข้า ชื่อว่าสมาสะ (อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

สงฺคห (สั+คห อุปาทาน+อ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. **สงฺเขเปน** **คฺยหเต** **อนเณนาตี** **สงฺคโห**
เนื้อความที่ท่านถือเอาโดยย่อ ชื่อว่าสังคหะ (อาเทศนิกหิตเป็น ง). **ปญฺจนนั** **อุปาทานกฺขณฺฐานั**
สงฺคโห^๒ หมวดหมู่แห่งอุปาทานชั้นที่ ๕

คำกล่าวดู, คำใส่ร้าย, คำกล่าวหา ๒ ศัพท์

อพุกฺกฺขาน (อภิ+อกฺขาน) คำกล่าวดู, คำใส่ร้าย, คำกล่าวหา. **“ตฺว สตั สุวณฺณั ธารยสี”**อิติยาทิกั
ตฺจฺจนฺภาสณั **อภฺตฺภาสณั** **อพุกฺกฺขานั** **นาม** คำกล่าวดูที่ไม่เป็นความจริงเป็นต้นว่า เธอเป็นหนี้ฉัน
๑๐๐ สุวรรณ ชื่อว่าอัพักขานะ (อาเทศ อภิ เป็น อพุก, ลบสระหน้า). **อสจฺเจน** **อกฺขานั** **ภาสณั**
อพุกฺกฺขานั การกล่าวคำไม่จริง ชื่อว่าอัพักขานะ

ตฺจฺจนฺภาสณ (ตฺจฺจน+ภาสณ) คำกล่าวดู, คำใส่ร้าย, คำกล่าวหา. **ตฺจฺจนฺสฺส** **อภฺตฺสฺส** **ภาสณั** **ตฺจฺจนฺภาสณั**
การพูดเรื่องที่ไม่เป็นจริง ชื่อว่าตฺจฺจนฺภาสณะ

[๑๑๗] **โวหารโร ตฺ วโรทถ** **สปนั สปโถ** **ปิ จ**
ยโส ลีโลโก กิตติตฺถี **โฆสนา ตฺจฺจฺสทฺทณั.**

ข้อพิพาท, การถกเถียง, คดีฟ้องร้อง, ความแตกแยก ๒ ศัพท์

โวหาร (วิ,อว+หฺร หฺรณ+ณ) ข้อพิพาท, การถกเถียง, คดีฟ้องร้อง, ความแตกแยก. **วิรุทฺถั** **กตฺวา**

๑ ข.อุปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔

๒ มข.มูล. ๑๒/๓๔๖/๓๕๕

อวหริติ วทตีติ โวหาโร การนำเรื่องที่ขัดแย้งกันมาพูด ชื่อว่าโวหาระ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบสระ อิ หน้า, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

วิวาท (วิ+วท กถเน+ณ) ข้อพิพาท, การถกเถียง, คดีฟ้องร้อง, ความแตกแยก. วิรุทุธํ กตฺวา วทติ ынฺติ วิวาทิ คำพูดที่ทำให้แตกแยก ชื่อว่าวิวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). โส สงฺฆเ วิวาทํ ชนฺติ^๑ ภิภษฺนํยังความวิวาทให้เกิดในสงฆ์

การสบน, สาบาน ๒ คััพท์

สบน (สป อุกโกเส+ย) การสบน, สาบาน. “มุสาวาทํ วทนฺโต โฆรานิ ตฺวํ นรกาณิ ยาสิ” ตฺยาทิสฺรูปํ สบนํ คำเช่นนี้เป็นต้นว่า ท่านพูดไม่จริง ขอให้ไปสู่ภัยอันตรายหรือตกนรก ชื่อว่าสบนะ (อาเทศ ย เป็น อน)

สปล (สป อุกโกเส+ถ) การสบน, สาบาน. สบนํ สปลโถ การสบน ชื่อว่าสปละ. ปาณินฺจ อคฺคเหตุํ สปลถญจ อกัถุ^๒ จัปพระหัตถ์กันแล้วสาบานต่อกัน

เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง, ความสรรเสริญ ๓ คััพท์

ยส (ยช เทวปุชาย+อ) เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง. ยชติ เอเตนาคิ ยโส เครื่องบูชา (ผู้มีความดี) ชื่อว่ายสะ (อาเทศ ช เป็น ส). สพฺพุตฺถ ยาศิตฺติ วา ยโส หรือเกียรติที่ติดตามไปทุกที่ ชื่อว่ายสะ (ยา คมเน+ส, รัสสะ อา เป็น อ)

ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา โย ธมฺมํ อติวตฺตติ
นหียติ ตสฺส ยโส กภาพกฺขเว จนฺทิมมา.^๓

บุคคลใดล่วงเกินพระธรรมเพราะความพอใจ เพราะโกรธ เพราะกลัว เพราะหลงผิด
ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อมไป เหมือนดวงจันทร์ในคืนข้างแรม ฉะนั้น

ลิลอก (ลิลอก สงฺฆาเต+อ) เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง. ลิลอกติ ปตฺถรตฺติติ ลิลอกํ ชื่อเสียงที่ขจรไป
ชื่อว่าลิลอกะ. อภินิพฺพนฺโน โช ปน ตสฺส ภควโต ลาภอ อภินิพฺพนฺโน ลิลอกเ ลาก
และสรรเสริญบังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

กิตฺติ (กิตฺต สทฺทเน+อิ) เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง. กิตฺตียเต กถียเตติ กิตฺติ เกียรติที่บุคคลกล่าวขานถึง
ชื่อว่ากิตฺติ

อคฺคสุมี ทานํ ททตํ อคฺคํ ปุณฺณํ ปวทุตฺติ
อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ ยโส กิตฺติ สุขํ พลํ.^๔

บุญอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ ชื่อเสียง ความสุข และกำลังอันเลิศ ย่อมเจริญแก่
ผู้ถวายทานในท่านผู้เลิศ

๑ วิ.จุล. ๖/๖๓๘/๓๓๗

๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๓๓

๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๒/๔๑๕

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๑๑/๒๕๕

๕ อัง.จตุกก. ๒๑/๓๔/๔๕

การประกาศ, โฆษณา

โฆสนา (ฆุส สทเท+ยุ+อา) การประกาศ, โฆษณา. อุจจสททหนั อุจจจณินา สททหนั โฆสนา นาม การส่งเสียงดัง ชื่อว่าโฆสนา. ฆุสนั สททหนั โฆสนา การประกาศ ชื่อว่าโฆสนา. พุทโธติ โฆสนั สุตวา ปิติ เม อุปปชชล^๑ เพราะได้ยินคำประกาศว่า พระพุทธเจ้า ปิติจึงเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์

[๑๑๘]	ปฏฺิโฆโส ปฏฺิรว-	โถปณฺญาโส วจิมฺขั
	กตฺถนา จ ลีลาฆา จ	วณฺณนา จ นุตฺตฤติ.
[๑๑๙]	โถมนั จ ปสฺสธาถ	เกกา นาโท ลีขณฺฑินั
	คชานั โถณฺจนาโถถ	มตา เหาสา หยทฺถนึ.

เสียงสะท้อน, เสียงก้อง ๒ ศัพท์

ปฏฺิโฆส (ปฏฺิ+ฆุส โฆสเน+ณ) เสียงสะท้อน, เสียงก้อง. ฆุสนั โฆโส เสียงก้อง ชื่อว่าโฆสะ. โฆสั ปฏฺิโคโต ปฏฺิโฆโส เสียงที่สะท้อนกลับไปสู่เสียง ชื่อว่าปฏฺิโฆสะ (ลป ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). โฆสสฺส ปฏฺิรุโป ปฏฺิโฆโส การสะท้อนกลับไปของเสียง ชื่อว่าปฏฺิโฆสะ

ปฏฺิรว (ปฏฺิ+รุ สทเท+ณ) เสียงสะท้อน, เสียงก้อง. รวึ ปฏฺิโคโต ปฏฺิรว เสียงที่ดังสะท้อนกลับสู่เสียงเดิม ชื่อว่าปฏฺิรวะ. รวสฺส ปตฺิรุโป ปฏฺิรว การกลับไปของเสียง ชื่อว่าปฏฺิรวะ (ลป ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

เสียงสะท้อนมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปฏฺิสฺติ, ปฏฺิทฺถนึ

คำขึ้นต้น, คำปรารภ, คำนำ ๒ ศัพท์

อุปณฺญาส (อุป,นิ+อาส อุปเวสเน+อ) คำขึ้นต้น, คำปรารภ, คำนำ. วจิมฺขั วจโนปกุภโม อุปณฺญาโส นาม คำขึ้นต้นที่กล่าวก่อนคำอื่น ชื่อว่าอุปณฺญาสะ (อาเทศ อิ ที นิ เป็น ย, นฺย เป็น ณ, ซ้อน ณ). อุป ปจฺมํ บุริมวจนฺตสฺส สมิปี วา นฺยาโส จปนั อุปณฺญาโส คำที่ตั้งไว้ก่อนหรือใกล้คำเริ่มต้น ชื่อว่าอุปณฺญาสะ (อุป+นฺยาส, อาเทศ นฺย เป็น ณ, ซ้อน ณ)

วจิมฺข (วจ+มุข) คำขึ้นต้น, คำปรารภ, คำนำ. วจียา วาจา ย มุขั วจิมฺขั การเริ่มต้นแห่งถ้อยคำ ชื่อว่าวจิมฺขะ

ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ ๗ ศัพท์

กตฺถนา (กตฺถ ลีลาฆาย+ยุ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม. กถนั อสฺสรูปทฺวิภาวเวสเน กตฺถนา การกล่าวให้ต่างออกไปเป็นทิวคฺคุณ ชื่อว่ากตฺถนา (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลปสรรหน้า)

ลีลาฆา (ลีลาฆ กตฺถเน+อ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. ลีลาฆนํ ลีลาฆา การสรรเสริญ ชื่อว่าลีลาฆา (ลบสระหน้า). ลีลสฺส วา สภาคคุณสฺส อาหณนํ ลีลาฆา หรือการยกย่องผู้มีศีลหรือผู้มีคุณเสมอกัน ชื่อว่าลีลาฆา (ลีล+อา+หน หีสาย+อ+อา, รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทศ หน เป็น ฆ, ลบสระหน้า)

วณฺณนา (วณฺณ ปลฺลํสายฺ+ยุ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. วณฺณียเตติ วณฺณนา คุณที่ท่านพรรณนา ชื่อว่าวณฺณนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

นฺุตติ (นฺุ อุตฺติยฺ+ติ) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม. นฺุยเต นฺุติ การสรรเสริญ ชื่อว่านฺุติ

ถฺุติ (ถฺุ อภิตถฺุเว+ติ) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม. ถฺุณํ ถฺุติ การชมเชย ชื่อว่าถฺุติ

โถมน (โถม ลีลาฆายฺ+ยุ) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. โถมียเตติ โถมนํ ความดีที่ท่านยกย่อง ชื่อว่าโถมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). ปลฺลํสํ โถมนํ กิตฺติ วณฺณหาริยํ อิจฺจนฺโต^๑ เมื่ออยากได้การสรรเสริญ การชม ชื่อเสียง การยกย่อง

ปลฺลํสา (ปลฺ+ปลฺลํ ปลฺลํเน+อ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. ปลฺลํสนํ ปลฺลํสา การสรรเสริญ ชื่อว่าปลฺลํสา (ลบสระหน้า). อฏฺจ โลกธมฺมา ลาโภ จ อลาโภ จ ยโส จ อยโส จ นินทา จ ปลฺลํสา จ สุขญฺจ ทฺุกฺขญฺจ^๒ โลกธรรมมี ๘ ประการ คือ ลาภ ไม่มีลาภ ยศ ไม่มียศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์

เสียงนกยฺวํ

เกกา (เกสทฺทูปปท+กา สทฺทเท+กฺวิ) เสียงนกยฺวํ. ลิขณฺ์นํ มยฺหรานํ นาโท นทรโว เกกา นาม เสียงร้องของนกยฺว ชื่อว่าเกกา. “เก” อิติ กายตีติ เกกา นกยฺวํร้องว่า “เก” จึงชื่อว่าเกกา (ลบ กฺวิ ปัจจย)

เสียงชางฺวํ

โกญฺจนาท (โกญฺจ+นาท) เสียงชางฺวํ. คชานํ นาโท โกญฺจนาท นาม เสียงร้องของชาง ชื่อว่าโกญฺจนาทะ. โกญฺจสฺกฺจนาทสทิสฺโส นาโท โกญฺจนาท เสียงร้องเหมือนเสียงนกกระเรียน จึงชื่อว่าโกญฺจนาทะ. นทิตฺเร จตฺวา โสณฺ์นํ มุขํ ปกฺขิปิตฺวา โกญฺจนาทํ กโรนฺตานํ^๓ ผู่งข้างขึ้นอยู่ฝั่งแม่น้ำสอดดวงเข้าปากแล้ว เปล่งเสียงร้องดุจเสียงนกกระเรียน

เสียงมำวํ

เหสา (เหส อพฺยตฺตสทฺทเท+อ+อา) เสียงมำวํ. หยานํ อสฺถานํ ธนึ สทฺโท เหสา นาม เสียงร้องของม้า ชื่อว่าเหสา (ลบสระหน้า). หสนํ เห อิติ ปวตฺตตีติ วา เหสา หรือเสียงร้องที่ไม่ชัดเจน หรือเสียงร้องว่า เห ชื่อว่าเหสา (เห+ส+อา, ลบสระหน้า)

๑ ขุ.มหานิ. ๒๔/๒๔๐/๒๐๐

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๔๗/๒๗๓

๓ วิ.อญ. ๑/๖๒๗

[๑๒๐] **ปริยาโย เวจจน์** **สากจจมา ตู จ สักกา**
อุปวาโท จุปกุโกสา- **วณณวาทานูวาโท จ**
ชนวาทาปวาทา ปี **ปริวาโท จ ตุลยตุดา.**

ไวพจน์, ปริยาย ๒ ศัพท์

ปริยาย (ปริ+อย คมเน+ณ) ไวพจน์. **ปริพยตตมตถํ อยนฺติ คจฺจนฺติ พุชฺฌนฺติ เอเตนาคี** ปริยาโย ไวพจน์ศัพท์ช่วยให้บัณฑิตรู้เนื้อความได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงชื่อว่าปริยายะ (ลง ยุ อาคมนหน้า ชาติ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อดฺธิ เขวส พุราหฺมณ ปริยาโย เยน มํ ปริยาเยน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย อรสรูปํ สมโณ โคตโมติ**^๑ พรหมณ์ ปริยายนี้มีอยู่ เขาเรียกเรา ถูกต้องโดยปริยายว่า พระสมณโคตมเป็นผู้ไม่มีเยื่อใย

เวจจน (วิ+วจ วิยตฺติยํ วาจายฺ+ยุ) ไวพจน์. **เอโก อตฺถํ ปุณฺณํ วุจฺจติ อนฺเณนาตี เวจจนํ** ศัพท์ไวพจน์ที่ท่านนำมากล่าวเนื้อความเดียวกันหลายศัพท์ ชื่อว่าเวจจนะ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ยุ เป็น อน). **นฺครนฺติ ตสฺเสว เวจจนฺติ ทฎฺฐพฺพิ**^๒ คำว่า “นคร” ฟังทราบว่าเป็นคำไวพจน์ของ เมืองนั้นนั่นแหละ

การสนทนา ๒ ศัพท์

สากจจมา (สท+กถ กถเน+จ+อา) การสนทนา. **สท สมฺมา วา อวิโรเธน กถา สากจจมา** การพูดกันด้วยดี หรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสากัจจมา (อาเทศ สท เป็น ส, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ฤ เป็น จ, ลบสระหน้า). **สทฺธิ กถนฺนตี สากจจมา** การกล่าวร่วมกัน ชื่อว่าสากัจจมา (ส+กถ กถเน+ณย+อา, ลบ ณ, อาเทศ ส เป็น ส, ฤ เป็น ฉ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า). **ปุพฺเพปิ จ อิมฺสฺมิ ปเท มหาเถรานํ สากจจมา อโหสิ**^๓ แม้ในกาลก่อน พระมหาเถระก็พากันสนทนาในบพนี้

สักกา (ส+กถ กถเน+อ+อา) การสนทนา. **สมฺมา อวิโรเธน กถา สักกา** การพูดกันด้วยดี หรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสักกา (ลบสระหน้า)

การติเตียน, การนิินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก ๗ ศัพท์

อุปวาท (อุป+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนิินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **โทสกุขานเณ วทณํ อุปวาโท** การพูดโดยกล่าวหาโทษ ชื่อว่าอุปวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุปวาทํ ภิกฺขุ น กเรยฺย กุหฺลิจิ**^๔ ภิกษุไม่ควรกล่าวคำติเตียนในที่ไหนๆ. **ปเร เอวํ อุปวาทญจ อุปารมฺภญจ ครหญจ ปวตฺเตยฺย**^๕ ในกาลก่อนก็พากันกล่าวตำหนิติเตียน ครหา อย่างนี้

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒/๒

๒ พุ.อฎ. ๕๑/๓๖๘/๒๒๗

๓ ที.อฎ. ๕/๓๗๓/๓๖๐

๔ พุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๑/๕๑๖

๕ วิ.อฎ.๑/๒๒๑

อุปกุโอส, ปกุโอส (อุป+กุส อวฺหานภทเนสุ+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **อุปกุโอสตีติ** **อุปกุโอส**, **ปกุโอส** ผู้ต่อว่า ชื่อว่าอุปกุโอสและปักโอส (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

อวณฺณวาท (น+วณฺณ+วาท) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **วณฺณโณ** **ฤติ**, **ตสฺส** **อวทณฺ** **อวณฺณวาท** วัณณะคือคำสรรเสริญ, คำพูดที่เหยียบย่ำคำสรรเสริญนั้น ชื่อว่าอวณฺณวาทะ (อาเทศ น เป็น อ). **อัย** **อิตฺตุนฺนาโม** **สามเณโร** **พทุธสฺส** **ธมฺมสฺส** **สงฺฆสฺส** **อวณฺณวาทิ** **มิจฺฉาทิภูจิก**^๑ **สามเณรรูปนี้** ชื่ออย่างนี้ เป็นคนมีความเห็นผิด กล่าวตำหนิพระพุทฺธเจ้าพระธรรมและพระสงฆ์

อนฺวาท (อนฺ+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **หิพเนน** **วทณฺ** **อนฺวาท** การพูดโดยดูถูก ชื่อว่าอนฺวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **น** **อนฺวาทํ** **ปฏฺจเปติ**^๒ **ไม่เริ่มกล่าวหาโทษกัน**

ชนวาท (ชนสทฺทูปปท+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **ชนานํ** **วาท** **ครทณฺ** **ชนวาท** คำครหาของผู้คน ชื่อว่าชนวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

อปวาท (อป+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **ครทเนน** **วาท** **อปวาท** การพูดครหา ชื่อว่าอปวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิมิ** **อปวาทํ** **ชิคุจฺจนโต**^๓ **รังเกียจคำนินทานี้**

ปริวาท (ปริ+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **ปริวทณฺ** **ปริวาท** การต่อว่า ชื่อว่าปริวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ตฺถลยตฺถถาคัฟฺทึนคาคา **บอกให้รู้ว่า** **ทั้ง ๗ ศัพท์มีความหมายเหมือนกัน**

[๑๒๑] **เชไป นินทา ตถา กุจฺฉา ชิคุจฺฉา ครหา ภเว**
นินฺทาปฺพุโพ อฺปารมฺโภ ปริภาสนมฺจฺเจเต.

การตำหนิ, การติเตียน, การนินทาลับหลัง ๕ ศัพท์

เชป (ชิป เปรณ+อ) การตำหนิ, การนินทา. **ชิปนํ** **พหิกรณํ** **เชไป** การตำหนิลับหลัง ชื่อว่าเชปะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

นินฺทา (นินิ กุจฺฉาย+นินฺคฺคหิตาคม+อ+อา) การตำหนิ, การติเตียน, การนินทา. **นินทณฺ** **นินฺทา** การตำหนิ ชื่อว่านินทา (อาเทศนินคหิตเป็น นุ, ลบสระหน้า). **สพฺพํ** **ปลํสํ** **นินฺทา** **โอสปาเปติ**^๔ การนินทาทำให้การสรรเสริญทุกอย่างสิ้นสุดลง

๑ วิ.ญ. ๓/๖๑๗

๒ วิ.จุลล. ๖/๔๑/๑๖

๓ ขุ.ญ. ๕๒/๓๒๘/๒๘๑

๔ ขุ.มทานิ. ๒๙/๘๐๔/๕๐๐

กัจฉา (กัจฉ อวกฺเขปน+อ+อา) การดำหนิ, การดิเตียน, การนินทา. **กัจฉนํ** **กัจฉา** การดำหนิ
ชื่อว่ากัจฉา (ลบสระหน้า)

ชิจฺฉา (คฺป โคปฺกัจฉนสฺ+ฉ+อา) การดำหนิ, การดิเตียน, การนินทา. **ชิจฺฉนํ** **ชิจฺฉา** การดำหนิ
(หรือการรังเกียจ) ชื่อว่าชิจฺฉา (เทวภาวะ คฺ ตัวตันธาตุเป็น คฺคฺ, อาเทศ คฺ ตัวหน้าเป็น ช, ฉฺ เป็น
อิ, ปฺ เป็น จ, ลบสระหน้า)

ครหา (ครห กฺจฺฉเน+อ+อา) การดำหนิ, การดิเตียน, การนินทา, การครหา. **ครหณํ** **ครหา** การ
ดำหนิ ชื่อว่าครหา (ลบสระหน้า)

การดำหนิต่อหน้า, การต่อว่า, การบริภาษ, การด่า ๓ ศัพท์

อุปรามภ (อุป,อา+รภิ อารมฺภ+นินคฺคหิตาคม+อ) การดำหนิต่อหน้า, การต่อว่า, การ บริภาษ, การด่า.
วิวาทกามสฺส ทฺพพาโท อุปรามภो คำพูดไม่ดีของผู้ต้องการทะเลาะ ชื่อว่าอุปรามภะ (ลบสระหน้า,
อาเทศนินคฺคหิตเป็น มฺ). **นินทาปฺพุโพ** **สนินฺโท** **อุปรามภ** การดำหนิต่อหน้าพร้อมคำนินทา
ชื่อว่าอุปรามภะ. **อุปคฺนตฺวา** **ปรสฺสํ** **จิตฺตสฺส** **อามภณํ** **วิโกปนํ** **อุปรามภ** การเข้าไป
หาแล้วพูดทำลายน้ำใจของบุคคลอื่น ชื่อว่าอุปรามภะ (ลบสระหน้า). **อุปรามภํ** **น** **สิกฺขเขยฺย^๑**
ภิกษุไม่ควรศึกษาคำดำหนิกัน

ปริภาสน (ปริ+ภาส กถเน+ยฺ) การดำหนิต่อหน้า, การต่อว่า, การบริภาษ, การด่า. **โทสฺกฺขาเนน**
ภาสนํ **ปริภาสนํ** การพูดโดยกล่าวหาโทษ ชื่อว่าปริภาสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อภิวิเสเสน**
อฺกุโกสนํ **ปริภาสนํ** ^๒ การต่อว่าหลายอย่าง ชื่อว่าปริภาสนะ

[๑๒๒] **อฏฺฐจฺฉานริยไวหาร-** **วเสน** **ยา** **ปวตฺติตา**
อภิวากฺยํ **ลียา** **วจา** **สา** **วิตฺติกมฺที่ปนี.**

คำพูดล่วงเกิน

คำพูดใด เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอนริยไวหาร ๘ อย่าง อันแสดงซึ่งการล่วงเกิน คำพูดนั้น ชื่อว่า
อภิวากยะ

อฏฺฐจฺ ฉานริยไวหารา อทฺถิจฺจํ ทฺถิจฺจํ เมติ อสฺสุตฺ สุตฺ เมติ อมฺตํ มฺตํ เมติ อวิญฺญาตํ
วิญฺญาตํ เมติ ทฺถิจฺจํ อทฺถิจฺจํ เมติ สุตฺ อสฺสุตฺ เมติ มฺตํ อมฺตํ เมติ วิญฺญาตํ อวิญฺญาตํ
เมติ^๓ อนริยไวหาร คำที่พระอริยเจ้าไม่พูดกัน ๘ อย่าง คือ ไม่เห็นก็พูดว่าข้าพเจ้าเห็น ไม่ได้ยินก็
พูดว่าข้าพเจ้าได้ยิน ไม่รู้จักพูดว่าข้าพเจ้ารู้ ไม่เข้าใจก็พูดว่าข้าพเจ้าเข้าใจ เห็นก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่เห็น
ได้ยินก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่ได้ยิน รู้ก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่รู้ เข้าใจก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่เข้าใจ

๑ อิง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๗/๒๕๕

๒ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๘๒/๑๔๓

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๗๔/๑๕๔-๕

อภิวากุย (อภิ+วากุย) คำพูดล่วงเกิน. อริยชนเหที วุตตพพมริยาทาติกุมตุดา อภิวากุย๋ นาม เพราะเป็นคำพูดยิ่งกว่าปกติ ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าว ชื่อว่าอภิวากุยะ

[๑๒๓] **มุหุ่ภาสานุลาโป** **ปลาโปนตติกา คิรา**
อาโทภาสนมาลาโป **วิลาโป ตู ปริททโว.**

คำพูดพล่ำม ๒ ศััพท์

มุหุ่ภาสา (มุหุ่+ภาสา) คำพูดพล่ำม. มุหุ่ พหุโส ปุนปฺปุนั วา ภาสา อภิธานั มุหุ่ภาสา การพูดมาก หรือพูดซ้ำซาก ชื่อว่ามุหุ่ภาสา

อนุลाप (อนุ+ลป กถเน+ณ) คำพูดพล่ำม. อนุ ปุนปฺปุนั ลาโป อนุลाप การพูดบ่อยๆ ชื่อว่าอนุลापะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

คำพูดเพ้อเจ้อ, พร่ำเพ้อ

ปลาป, สมฺพปปลาป (ป+ลป กถเน+ณ) คำพูดเพ้อเจ้อ. อนตติกา คิรา นิบุปโยชนั อุมมตฺตาทิวจัน ปลาโป คำพูดที่ไม่มีสาระประโยชน์ เช่นพูดว่า “บ้า” ชื่อว่าปลาปะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ปโยชนรหิต ลาโป ปลาโป คำพูดที่เว้นจากประโยชน์ ชื่อว่าปลาปะ. วาจา ปลาโป วิบุปลาโป ลาลุโป* บ่นถึง พร่ำเพ้อ ร่ำให้ พิโรราพัน

คำทักทาย ๒ ศััพท์

อาโทภาสน (อาทิสทฺทูปปท+ภส วิยตฺติยั วาจาย์+ยุ) คำทักทาย. คมนาคมนาทิสฺมเย อาทิมหิ ภาสนั ปิยวจัน อาโทภาสนั คำไพเราะที่พูดก่อนในเวลาไปมาหาสู่กันเป็นต้น ชื่อว่าอาโทภาสนะ (อาเทศ อี เป็น โอ, ยุ เป็น อน, วุทธิ อ เป็น อา)

อาลาป (อา+ลป กถเน+ณ) คำทักทาย. อาทิมหิ ลาโป อาลาโป คำพูดเริ่มต้น ชื่อว่าอาลาปะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ส่วนคำอ่ำลา เรียกว่า อาปฺจจา

การร้องให้คร่ำครวญ, ความร่ำไร, ความร่ำพัน ๒ ศััพท์

ปริททว (ปริ+เทวฺ ปริเทวเน+อ) การร้องให้คร่ำครวญ, ความร่ำไร, ความร่ำพัน. โทเสน ปตฺติภูจิตฺ ปริเทวนั ปริเทโว, โส เอว ปริททโว การร้องให้คร่ำครวญที่มีความไม่พอใจเป็นที่ตั้ง ชื่อว่าปริเทวะ, ปริเทวะนั้นแหละ ชื่อว่าปริททวะ (อาเทศ เอ เป็น อ, ซ้อน ท). กถั อีริว โอมญจ ชาตฺติชฺชรญจ โสภญจ ปริททวญจ ตรนตฺติ* บัณชิตทานข้ามห้วงกิเลส การเกิดความแก่ ความเศร้าโศกและคร่ำครวญได้อย่างไร

วิลาป (วิ+ลป กถเน+ณ) การร้องไห้คร่ำครวญ, ความร่ำไร, ความร่ำพัน. **อนุโสจนํ อภิกุภมลาโป** วิลาโป **นาม** การคร่ำครวญตามความเศร้าโศก ชื่อว่าวิลาปะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิวิธเน** วิวิทํ **วา** ลาโป **วิลาโป** การคร่ำครวญต่างๆ นานา ชื่อว่าวิลาปะ (วิ+ลาป). คำพูดตรงข้ามข้ามขัดแย้ง หรือโต้ตอบ ชื่อว่าวิปปลาปะ, คำพูดที่แสดงเนื้อความตามเหตุตามผล ชื่อว่าวาจิกะ, คำพูดที่เว้นจากการขัดแย้งซึ่งกันและกัน ชื่อว่าสัมภาสนะและสัลลาปะ

[๑๒๔] **วิปปลาโป วิโรธตติ สนุเทโสตติ ตู วาจิกํ**
สมภาสนํ ตู สลลาโป วิโรธหิตํ มิถุ.

คำพูดตรงข้าม, คำขัดแย้ง ๒ คัพพ์

วิปปลาป (วิ,ป+ลป กถเน+ณ) คำพูดตรงข้าม, คำขัดแย้ง. **วิรุทฺธํ ปลาโป วิปปลาโป** คำพูดที่ตรงข้ามกัน ชื่อว่าวิปปลาปะ (ซ็อน ป, ลป ญ, วุทธิ อ ที่ ล เป็น อา)

วิโรธตติ (วิโรธ+อตุติ) คำพูดตรงข้าม, คำขัดแย้ง. **วิรุทฺธํ อตุติ วจนํ วิโรธตติ** คำพูดขัดแย้งกัน ชื่อว่าวิโรธตติ (ลปสรรหน้า, วิการสระ อ หลังเป็น โอ)

คำพูดมีเหตุผล ๒ คัพพ์

สนุเทโสตติ (สนุเทส+อตุติ) คำพูดมีเหตุผล. **สนุทิสุสเดติ สนุเทโส, สนุทิสุสมานอ อตโถ,** **ตสุโสตติ สนุเทโสตติ** เหตุผลที่ยกมาแสดง ชื่อว่าสันเทสะ, หมายถึงที่กำลังแสดงอยู่, คำพูดตามเหตุผลที่ยกมาแสดงนั้น ชื่อว่าสันเทโสตติ (ลปสรรหน้า, วิการ อ เป็น โอ)

วาจิก (วจ สนุเทส+ณิก) คำพูดมีเหตุผล. **ยาย สนุทิจฺจโ อตโถ อภิกิยเต, สา สนุเทโสตติ** **วาจิกมุจฺจเต** คำพูดที่ยกเนื้อความซึ่งเห็นได้มากแล้วแสดงเหตุผล เรียกว่าวาจิกะ. **สนุทิจฺจตุถา** **วาจา เอว วาจิกมิจฺจตุถโ** หมายถึงคำพูดที่ให้เห็นเนื้อความชัดเจน ชื่อว่าวาจิกะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

คำพูดคุย, คำสนทนา, คำคล้องตามกัน ๒ คัพพ์

มิถุ อนุณมณณํ วิโรธหิตํ วจนํ “สมภาสนํ สลลาโป”ติ จ วุจฺจติ คำพูดที่ไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกันท่านเรียกว่า “สัมภาสนะ” และ “สัลลาปะ”

สมภาสน (สั+ภส วิยตติยํ วาจาโย+ยุ) คำพูดคุย, คำสนทนา, คำคล้องตามกัน. **สั สมานํ ภาสนํ** **สมภาสนํ** คำพูดที่เสมอกัน ชื่อว่าสัมภาสนะ (อาเทคนิคหิตเป็น ม, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สลลาป (สั+ลป กถเน+ณ) คำพูดคุย, คำสนทนา, คำคล้องตามกัน. **สั สมานํ ลาโป สลลาโป** คำพูดสนทนากัน ชื่อว่าสัลลาปะ (อาเทคนิคหิตเป็น ล, ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

คำพุดหยาบคาย ชื่อว่าผรุสสะ, คำพุดอันยังใจให้ยินดี ชื่อว่าหทยังคมะ (คำพุดจับใจ พุดดี พุดเพราะ), สัฏฺฐและกิลิฏฐศัพท์เป็นไปในคำพุดที่ตรงกันข้ามทั้งด้านหน้าและด้านหลัง (คำโต้แย้ง)

[๑๒๕] ผรุสฺ ฌิฏฐุ วากุญฺ มนุญญํ หทยงฺคมฺ
สัฏฺฐํ ตุ กิลิฏฐํ จ ปุพฺพปาปรวิโรธินิ.

คำพุดหยาบคาย ๒ ศัพท์

ผรุส (ปร+อุส ทาเห+อ) คำพุดหยาบคาย. ฌิฏฐุ วากุญฺ กุกกสวจนิ ผรุสฺ นาม คำพุดหยาบคายกักระ ชื่อว่าผรุสสะ. ปเร ชเน อุตฺสาเปติ ทาเหตุติ ผรุสฺ คำพุดที่ทำให้คนอื่นร้อใจ ชื่อว่าผรุสสะ (อาเทศ ป เป็น ผ, ลบสระหน้า). จตตาริ วจิจุจจาริตานิ มุสฺสวาโท ปิสฺสนวจา ผรุสฺวจา สมฺพปฺลาโป^๑ วจิจุจริตมิ ๔ อย่าง คือ พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบคาย และพุดเพื่อเจ้า

ฌิฏฐ (ฌิ+จา คตินิวตฺตฺยิ+อฺ) คำพุดหยาบคาย. อสวณิยตฺตา น อิจฺฉิตฺตฺพฺพนฺติ ฌิฏฐุ คำพุดอันไม่พึงปรารถนา เพราะเป็นคำไม่น่าฟัง ชื่อว่าฌิฏฐระ (ซ้อน ฎ, ลบสระหน้า)

คำพุดจับใจ, คำไพเราะหู ๒ ศัพท์

มนุญญ (มน+ณฺา ปริมาณโตสนนินฺสาเนสุ+อ) คำพุดจับใจ, คำไพเราะหู. มนํ อากุสฺ ญาเปติ โตเสตีติ มนุญญํ คำพุดที่ยังใจให้ยินดียิ่ง ชื่อว่ามนุญญะ (อาเทศ อ ของ มน เป็น โอ, โอ เป็น อฺ, ซ้อน ญ, ลบสระหน้า). มนุญญเมว ภาเสยฺย นามนุญญํ กุทาจัน^๒ ควรพุดคำไพเราะเท่านั้น ไม่ควรพุดคำไม่ไพเราะ ในกาลไหนๆ

หทยงฺคม (หทยสทฺทฺรูปท+คฺมฺ คติมฺหิ+อ) คำพุดจับใจ, คำไพเราะหู. หทยํ มนํ คจฺฉติ ปวิสตีติ หทยงฺคมํ คำพุดที่เข้าถึงใจ ชื่อว่าหทยังคมะ (ไม่ลบเหตุยาวิภัตติ, อาเทศนคหิตเป็น ญ). มนาปิกํ สทฺทํ อุปสฺหฺรติ เปมณิยํ หทยงฺคมํ^๓ น้อมเสียงที่ไพเราะนารักจับใจเข้าไปหา

คำโต้แย้ง ๒ ศัพท์

สัฏฺฐ (สั+กฺลฺ สัฏฺฐเน+อ) คำโต้แย้ง. สัฏฺฐนฺติ ชฬิ ภวนฺติ อเนนาติ สัฏฺฐํ คำพุดที่คนเง้ใช้โต้แย้งกัน ชื่อว่าสัฏฺฐละ

กิลิฏฐ (กิลิสฺ อุปตาเป+ต) คำโต้แย้ง. กิลิสฺสนฺเต เอตฺถาติ กิลิฏฐํ คำพุดที่ทำให้เดือดร้อนใจ ชื่อว่ากิลิฏฐระ (อาเทศ สฺต เป็น ฎฺจ)

[๑๒๖] สมฺทายตฺตรหิตํ อพฺทฺธมิติ กิตฺติตํ
วิตถํ ตุ มุสฺสา จาถ ผรุสฺสาที ติลิงคิกกา.

คำพูดไม่ตรงประเด็น

คำพูดโดยเว้นจากเนื้อความที่เข้ากัน (ไม่ตรงประเด็น) เรียกว่า **อพัทธะ** (คำพูดไร้สาระ), คำพูดที่ไม่จริง ชื่อว่า **วิตถะ** (คำเท็จ คำโกหก), **ผุสคัพท์** ถึง **วิตถคัพท์** เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

คำพูดไร้สาระ, คำพูดสับสน

อพท (น+พท พนธเน+ต) คำพูดไร้สาระ, คำพูดสับสน. น พชฌเต ททยมตฺรชาติ อพทํ คำพูดที่ไม่จับใจ ชื่อว่า **อพัทธะ** (อาเทศ น เป็น อ, ต เป็น ธ, ฐ ที่สุดธาตุเป็น ท)

คำพูดเท็จ, คำโกหก, คำไม่จริง

วิตถ (วิ+ตถ) คำพูดเท็จ, คำโกหก. นตฺถิ ตถํ สจฺจมตฺรชาติ วิตถํ ในคำพูดที่ไม่มีความจริง ชื่อว่า **วิตถะ**. น หิ ตถาคตา วิตถํ ภณฺนติ^๑ พระตถาคตไม่ตรัสคำเท็จ

[๑๒๗] สมฺมาพฺยํ จาวิตถํ สจฺจํ ตจฺฉํ ยถาคถํ
ตพฺพนตา ตีสิวลีกํ ตว- สจฺจํ มิจฺฉา มฺสาพฺยํ.

คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง ๕ คัพท์

สมฺมา (สมฺมา) คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง. สมฺมาสทฺโทยํ อพฺยํ สพฺพลิงฺควิภตฺติจฺจนฺสฺ จ สมานो สมฺมาคัพฺทํนี้เป็นนิบาต ใช้ได้ในทุกลิงค์ ทุกวิภัตติและทุกวจนะ เช่น สมฺมา โวหาโร, สมฺมา วาจา, สมฺมา วจนํ.

อวิตถ (น+วิตถ) คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง. น วิตถํ อวิตถํ คำพูดไม่โกหก ชื่อว่า **อวิตถะ** (อาเทศ น เป็น อ). สฺโณหิ เม มหาราช สจฺจํ อวิตถํ ปทํ^๒ มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดสดับบทที่จริงแท้ของข้าพระองค์

สจฺจ (สฺต สฺตจฺเจ+ย) คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง. สนฺเตสฺ สฺตฺฐสฺ ภวํ สจฺจํ คำพูดที่มีอยู่ ในสัตบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย ชื่อว่า **สัจจะ** (อาเทศ ตย เป็น จ, ซ้อน จ). สฺรติ อายติ ทุกุขํ หีสตีติ สจฺจํ คำพูดที่เบียดเบียนทุกข์ ชื่อว่า **สัจจะ** (สฺร หีสายํ+จ, ลบ จ, ซ้อน จ). มฺสาวาทํ ปหาย มฺสาวาทา ปฏฺวิโรเต สมฺโณ โคตโม สจฺจวาที สจฺจสนฺโธ^๓ พระสมณโคดม ละคำเท็จ เว้นขาดจากคำเท็จ ทรงมีปรกติตรัสคำจริง ดำรงคำสั่งย์

ตจฺฉ (ตถ+ณฺย) คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง. ตเถ สฺตฺฐ ตจฺฉํ คำพูดดีในความเป็นจริง ชื่อว่า **ตัจจะ** (ลบ ณ และ อ ที่ ถ, อาเทศ ฤษ เป็น ฉ, ซ้อน จ). สมฺโณ โคตโม ภูตํ ตจฺฉํ ตถํ ปฏฺปิทํ ปณฺญาเปติ^๔ พระสมณโคดมทรงบัญญัติปฏิบัติที่จริงแท้แน่นอน

๑ ที.มหา. ๑๐/๖๗/๘๕

๒ พุ.ชา. ๒๘/๘๔๕/๒๘๕

๓ ที.สีล. ๘/๔/๕

๔ ที.สีล. ๘/๒๘๕/๒๓๔

ยถาดถ (ยถาดถ) คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง. ยถาดถสททาปี จ สจฺจตุถา อลึงฺคา ยถาดถคัพท์มีอรรถว่า คำจริง และเป็นอลิงคคัพท์ คือมีรูปเป็น ยถาดถ ในลึงค์ทั้ง ๓. **เอตํ โลกสฺส นิยุยานํ อุกฺขาตํ โว ยถาดถ^๑** เราบอกระรมเป็นเครื่องออกจากโลกนี้ตามความเป็นจริงแก่ท่านทั้งหลายแล้ว

ตพฺพนฺดา ตีสุ คัพท์ที่มีอรรถคำพูดจริงเป็นไปในลึงค์ทั้ง ๓ ตามบทที่อยู่ท้าย เช่น สจฺจโ จ พุทฺทมโณ, สจฺจา นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํ. หรืออีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวว่า เป็นอลิงคคัพท์มีรูปเหมือนกันในลึงค์ทั้ง ๓ เช่น สจฺจํ พุทฺทมโณ, สจฺจํ นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํ

คำพูดเท็จ, พูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง ๔ คัพท์

อลิง (อล พนฺธเน+อิก) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **อลติ พนฺธติ เอเตนาติ อลิกํ** คำพูดที่ปกปิดคำจริงไว้ ชื่อว่าอลิงะ (ลบสระหน้า)

อสจฺจ (น+สจฺจ) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **น สจฺจํ อสจฺจํ** คำพูดไม่จริง ชื่อว่าอัสจจะ (อาเทศ น เป็น อ)

มิจฺฉา (มิจฺฉา) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **มิจฺฉา** เป็นนิบาตบท

มุสา (มุสา) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **มุสา** เป็นนิบาตบท

คำว่า **อพฺพยํ** ในคาถา หมายถึง **มิจฺฉา** และ **มุสา** คัพท์เป็นนิบาต เช่น **มิจฺฉา ทิฏฺฐิ,** **มิจฺฉา วาจา,** **มิจฺฉา โวหาโร,** **มิจฺฉา วจัน.** **มุสา วาโท,** **มุสา วาจา,** **มุสา โวหาโร,** **มุสา วจัน.**

[๑๒๘]

รวโ นินาโท นินโท จ สทฺโท
นิคฺโขสนาททฺธนโย จ ราโว
อาราวสํราววิราวโฆสา
รวา สุตฺตติ สรณิสฺสนา จ.

เสียง, คัพท์ ๑๖ คัพท์

รว (รุ สทฺเท+ณ) เสียง, คัพท์. **รฺยเต สทฺทายเตติ รโว** เสียงที่ได้ยิน ชื่อว่ารวะ (ลบ ณ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **รวนฺโต กรุณํ รโว มชฺฌเณ คจฺจาย คจฺจติ^๒** (บุรุษนั้น) ร้องเสียงน่าสงสารวายไปกลางแม่น้ำ

นินาโท (นิ+นท อพฺยตฺตสทฺเท+ณ) เสียง, คัพท์. **นทํ นินาโท** เสียงที่ดัง ชื่อว่านินาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา), **นินฺตฺโถ นินาโท นินาโท** เสียงที่ไม่มีความหมาย ชื่อว่านินาทะ เช่น เสียงลม

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๘/๓๕๕

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๒๔/๕๗๔

เสียงไปไม้ร่วง เป็นต้น

นินท (นิ+นท อพยตตสทเท+อ) เสียง, ศัพท์. **นทน์ นโท** เสียงที่ตั้ง ชื่อว่านาทะ, **นิรตุโถ นโท**
นินโท เสียงที่ไม่มีความหมาย ชื่อว่านินทะ

สทท (สปป อุจจารณ+อ) เสียง, ศัพท์. **สปปติ อุจจารียตติ สทโท** เสียงที่คนเปล่งออกมา
ชื่อว่าสัททะ (อาเทศ ปป เป็น ทท). **สปปเต จายเต อเนนาติ สทโท** เสียงที่ทำให้รู้เนื้อความ
ชื่อว่าสัททะ (สปป คติย+อ). **สปนติ อเนนาติ สทโท** เสียงที่คนรู้ ชื่อว่าสัททะ (สปป คติย+อ,
อาเทศ ป เป็น ท, ซ้อน ท). **สททียตติ สทโท** เสียงที่คนได้ยิน ชื่อว่าสัททะ (สทท สททเน+อ).
ภุมมานํ เทวานํ สททํ สุตฺวา จาตุम्मหาราชิกา เทวา^๑ เทวตาชั้นจาตุम्मหาราชิกา ได้ยิน
เสียงของเทวตาชั้นภุมมะแล้ว

นิคฺโฆส (นิ+ฆุส สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **ปาตุภาโว โฆโส นิคฺโฆโส** เสียงที่ปรากฏ
ชื่อนิกฺโฆสสะ (ซ้อน ค, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **สุตฺวา อีรานํ นิคฺโฆสํ^๒** ได้ยินเสียงสรรเสริญ
ของบัณฑิตทั้งหลาย

นาท (นท อพยตตสทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **นทน์ นาโท** เสียงที่ตั้ง ชื่อว่านาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ
เป็น อา). **สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติ^๓** บันลือเสียงดุจสีหนาท

ธนิ (ธน สทเท+อิ) เสียง, ศัพท์. **ธนียตติ ธนิ** เสียงที่ได้ยิน ชื่อว่าธนิ

ราว (รุ สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **รวตติ ราโว** เสียงตั้ง ชื่อว่าราวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ,
อาเทศ โอ เป็น อาว). **รฺทนต์ กรุณํ ราวํ^๔** ร้องเสียงที่น่าสงสาร

อาราว (อา+รุ สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **อารวตติ อาราโว** เสียงตั้ง ชื่อว่าอาราวะ (ลบ ณ, วุทธิ
อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

สํราว (สํ+รุ สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **สํรวตติ สํราโว** เสียงตั้ง ชื่อว่าสํราวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ
เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

วิราว (วิ+รุ สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **วิรวตติ วิราโว** เสียงตั้ง ชื่อว่าวิราวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น
โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

โฆส (ฆุส สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **ฆุสนํ โฆโส** เสียงที่ตั้ง ชื่อว่าโฆสสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ).
พฺพุโธติ โฆสํ ยถิ ปฺรโต สฺนฺวสิ^๕ ถ้าได้ยินเสียงว่า พระพุทเจ้า จากบุคคลอื่น

อารว (อา+รุ สทเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **อารวยเต สททายเตติ อารโว** เสียงที่ได้ยิน ชื่อว่าอารวะ
(ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๓๒

๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๙/๔๗๒

๓ มข.อภฺ. ๗/๑๔๘/๓๔๘

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๕

๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๘/๔๖๘

สุติ (สุ สวเน+ติ) เสียง, ศัพท์. สูยเตติ สุตติ เสียงที่บุคคลฟัง ชื่อว่าสุติ. อิตถิศัพท์ในคาถาแสดงให้รู้ว่า สุตติศัพท์เป็นอิตถิลีค. น ทัญญา น สุตติยา น ณาณน สีลพพเตนาปิ น สุกุติมาห^๑ เราไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเห็น ด้วยเสียง ด้วยการรู้ ทั้งด้วยศีลและพรต

สร (สร คติย+อ) เสียง, ศัพท์. สรติ สูยยามันตํ คจจตีติ สโร เสียงที่ลอยไปสู่ผู้ฟัง ชื่อว่า สระ. อฏฺจกสมนฺนาโคโต สโร โหติ โส วุจจติ พุทฺทมฺสโรติ^๒ เราเรียกผู้มีเสียงประกอบ ด้วยองค์ ๘ ว่า ผู้มีเสียงดุจเสียงพรหม

นิสฺสน (นิ+สน สมฺภคฺติย+อ) เสียง, ศัพท์. นิสฺสนติ เอเตนาติ นิสฺสนโน เสียงที่ทำให้ได้ยิน ชื่อว่านิสสนะ (ซ็อน ส)

[๑๒๙] **วิสุตฺถจฺมณฺชฺ วิญญฺเยยฺยา สวณฺียาวิสารินฺ**
พินฺทุ คมฺภีโร นินฺทาที เตยวมฏฺจฺจคิโก สโร.

เสียงมีองค์ ๘

เสียงมีองค์ ๘ ได้แก่ เสียงของพรหมและเสียงของพระพุทธเจ้า ดังพระบาลีว่า อฏฺจกสมนฺนาโคโต โข ปนสฺส โภโต โคตมสฺส มฺขโต โฆโส นิจฺจโรติ วิสุตฺถโจ จ วิญญฺเยโย จ มณฺชฺ จ สวณฺีโย จ วินฺทุ จ อวิสารี จ คมฺภีโร จ นินฺทาที จ^๓ พระสุรเสียงที่เปล่งออกจาก พระโอษฐ์ของพระโคตมผู้เจริญนั้น ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สละสลวย ชัดเจน ไพเราะ เสนาะสอด กลมกล่อม ไม่เคืองพร่า ลุ่มลึก และก้องกังวาล

วิสุตฺถจ (วิ+สฺวชฺ สจฺเค+ต) เสียงใส, เสียงชัดเจน, เสียงเป็นวรรคเป็นตอน. วิสฺชฺชียเต น ลคฺคียเต เสมฺหาทีหิติ วิสฺถโจ เสียงที่เปล่งออกมาโดยไม่มีเสมหะเป็นต้นติดคอ ชื่อว่าวิสถัจจะ (ซ็อน ส, อาเทศ ต เป็น จ, ญช เป็น ฎ)

มณฺชฺ (มน ณาณ+ชฺ) เสียงไพเราะ. มานิดพฺพนฺติ มณฺชฺ เสียงที่น่ายกย่อง ชื่อว่ามัญชฺ (อาเทศ น เป็น ญ). สฺนฺนฺตานิ วา มนฺ รณฺเชตีติ มณฺชฺ หรือเสียงที่ประทับใจผู้ฟัง ชื่อว่ามัญชฺ (มนสทฺทฺปปท+รณฺชฺ ราเค+อ, ลบ น และ ร)

วิญญฺเยยฺ (วิ+ญา อวโพน+ณฺเยย) เสียงชัดเจน, เสียงใส. สฺเชเนว วิชานิดพฺพตฺตา วิญญฺเยโย เสียงชื่อว่าวิญญฺเยยะ เพราะเป็นเสียงที่ฟังเข้าใจง่าย (ซ็อน ญ, ลบ ญ, และสระหน้า)

สวณฺี (สุ สวเน+อนฺี) เสียงเสนาะสอด. หิตฺสฺชนิปฺพาทฺนโต โสตพฺโพติ สวณฺีโย เสียงที่ควรฟัง เพราะสามารถทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ ชื่อว่าสวณฺียะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อวิสารี (น+วิ+สร คติย+ณฺี) เสียงไม่เคืองพร่า. พหิทฺธาปริสา อญฺคฺลิมตฺตมฺปิ น วิสฺรติ น คจฺจตีติ อวิสารี เสียงที่ไม่ขาดสายแม้องคฺลีเดียว จากบริษัทที่ฟังอยู่ข้างนอก ชื่อว่าอวิสารี. วิวิธฺน วา น

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๑๖/๔๙๘

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๙๘/๒๔๒

๓ มข.มข. ๑๓/๕๘๘/๕๓๗

สรตติ อวิสารี, ฉินนุสสรานํ วิย เทวธา น โหติตฺยตฺโถ เสียงที่ไม่แตกพร่า ชื่อว่าอวิสารี, หมายถึงเสียงที่ไม่ขาดกระท่อนกระถั่น (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

พินฺทุ, วินฺทุ (วิท ลาเภ+นิคฺคหิตาคฺม+อฺ) เสียงกลมกล่อม. **วินฺทียเต ลพฺกเตติ พินฺทุ** เสียงที่ผู้ฟังได้ยิน ชื่อว่าพินทุและวินทุ (อาเทศ ว เป็น พ บ้าง, นิคฺคหิตเป็น น). **วฏฺฏตฺตา วา พินฺทุ** เสียงที่ชื่อว่าพินทุ เพราะเป็นเสียงกลมกล่อม

คฺมภีโร (คฺม คฺติมุหิ+อีโร) เสียงลุ่มลึก. **ปญฺจนํ ฺจานคฺตํ ทูรฺกฺจฺจานโต ชาตตฺตา คฺมภีโร** เสียงชื่อว่าคัมภีระ เพราะเป็นเสียงที่เกิดไกลฐานของเสียงทั้ง ๕ (ลง ฎ อาคม). เสียงคัมภีระนี้เกิดจากฐาน ๒ คือ กัณฐฐานและอูรฐาน **เวณฺฐาน ๕** คือ ตาลุ มุฑะ ทันตะ โองฺฐะและนาสิกะ

นินฺนาทึ (นิ+นท สทฺเท+ณิ) เสียงก้องกังวาล. **ปฺนปฺปํ นาทฺ นินฺนาทฺ** เสียงที่ตั้งเป็นคลื่นกังวาล ชื่อว่านินนาทึ (ซ็อน น, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๑๓๐] **ติรฺจฺจานคฺตานํ หิ รุตํ วสฺสิตฺมฺจฺเจเต**
โกลาฬโละ กลฬโละ คีตํ คานํ จ คีตฺติกา.

เสียงร้องหรือเสียงขันของสัตว์ดิรัจฉาน

วสฺสิต (วสฺส สทฺเท+อิ+ต) เสียง, เสียงขัน, เสียงร้อง, เสียงเห่า, เสียงหอน. **ขคฺคาทึนํ ติรฺจฺจานคฺตานํ รุตํ วสฺสิตนฺตฺยฺจฺเจเต** เสียงร้องของสัตว์ดิรัจฉานมีแรดเป็นต้น ชื่อว่าวสฺสิตะ. **วสฺสนํ รวนํ วสฺสิตํ** เสียงทั่วไป ชื่อว่าวสฺสิตะ

สุวิชานํ ลิกาฬานํ สกฺกฺชานญจ วสฺสิตํ
มนุสฺสวสฺสิตํ ราษ ทฺพพิชานตฺโร ตโต.^๑

เสียงสุนัขจิ้งจอกและนกยูงได้ง่าย ส่วนเสียงของมนุษย์รู้ได้ยากกว่านั้น พระเจ้าข้า

เสียงอ้ออึ้ง, เสียงวุ่นวาย, โกลาฬ ๒ ศัพท์

โกลาฬ (โกลสทฺทฺอุปฺปท+อา+ฬ วินฺทเน+อ) เสียงอ้ออึ้ง, เสียงวุ่นวาย, โกลาฬ. **โกลนํ โกล** เสียงที่มารวมกัน ชื่อว่าโกละ (กุล สงฺฆาเต+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อฺ เป็น โอ), **โกลํ อาฬตฺติ วินฺทตฺติ** โกลาฬโละ เสียงที่ผสมกับเสียงที่มารวมกันนั้น ชื่อว่าโกลาฬะ (ลบสระหน้า). **เตน โข ปน สมฺเยน สงฺโฆ จิวฺโร ภาเชนฺโต โกลาฬลํ อกาสิ^๒** สมัยนั้น พระสงฆ์แบ่งจีวรกัน ได้ส่งเสียงดังอ้ออึ้ง

กลฬ (กลสทฺทฺอุปฺปท+ฬ วิเลชเน+อ) เสียงอ้ออึ้ง, เสียงวุ่นวาย. **กโรติ หีสฺติ มธฺรฺนฺติ กล** เสียงที่เปียดเบียนความสงบ ชื่อว่ากละ (กล หีสายฺ+อ), **กลํ ฬตฺติ กลฬโละ** เสียงที่ซ้ำเติมเสียงกละนั้น ชื่อว่ากลฬะ

๑ ข.ชา. ๒๓/๑๗๕๖/๓๔๗

๒ วิ.มหา. ๕/๑๔๖/๑๔๙

เสียงร้องเพลง, เสียงขับ ๓ คัพท์

คีต (เค สทฺเท+อิ+ต) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ. **เคตพฺพนฺติ คีตํ** เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่า คีตตะ. คีตเรหิ อียเต อัจจารียเตติ คีตํ เสียงที่นักร้องขับร้อง ชื่อว่าคีตตะ (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง)

คาน (เค สทฺเท+ยฺ) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ. **เคตพฺพนฺติ คานํ** เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่า คานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง). คายนฺตานํ อียนํ อัจจารณํ คานํ เสียงขับร้องของนักร้อง ชื่อว่าคานะ

คีติ, คีติกา (เค สทฺเท+ติ) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ. **เคตพฺพนฺติ คีติ** เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่าคีติ (อาเทศ เอ เป็น อี). คีติ เอว คีติกา คีตินันฺแหละ ชื่อว่าคีติกา (คีติ+ก+อา, ลบสระหน้า)

[๑๓๑] สรา สดฺต ตโย คามา เจกวีสติ มุจฺจนา
จानาเนกฺกนฺปญฺญาส อิจฺเจตํ สรมฺณทลํ.

ระดับเสียงร้อง ดีด สี ดี เป่า ๘๐ ประการ ชื่อว่าสรณฺทละ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ ดังนี้

๑. เสียงร้องของโคเป็นต้น ๗ ประการ

กณฺโฏจฺจิตา อุตฺถาทโย สดฺต สรา เสียงร้องที่ตั้งอยู่ในลำคอและริมฝีปาก มีเสียงร้องของโคเป็นต้น มี ๗ ประการ

๒. หมูเสียงร้อง ๓ ประการ

จชฺชาทโย ตโย คามา สฺมฺหาตฺยตฺโต หมูเสียง ๓ ประการ มีเสียงนกยูงร้องเป็นต้น. คาโม นาม สรสมฺหุสฺส สนฺธานํ การรวบรวมหมูเสียง ชื่อว่าคามะ

๓. เสียงร้องที่มีระดับต่ำ กลางและสูง ๒๑ ประการ

มนุสฺสโลกฺวาทนวิธินา เอเกกฺสฺส สรฺสฺส วเสน ตโย ตโย มุจฺจนา กตฺวา เอกวีสติ มุจฺจนา ระดับเสียง ๒๑ ประการ โดยแบ่งระดับเสียงหนึ่งๆ จากการออกเสียงในมนุษยโลก

๔. ระดับเสียงร้อง ดีด สี ดี เป่า ที่ละเอียด ๔๙ ประการ

เทวโลกฺวาทนวิธินา ปน สมฺปญฺญาส มุจฺจนา วทฺนฺติ ส่วนการแบ่งระดับเสียงใน เทวโลก ท่านกล่าวว่ามี ๕๐ ประการพอดี. ตตฺถ หิ เอเกกฺสฺส สรฺสฺส วเสน สดฺต มุจฺจนา อนฺตสรฺสฺส จ เอกาติ สมฺปญฺญาส มุจฺจนา อาคตา ในคานานั้นระดับเสียงสุดท้ายใน ๗ ประการ มาตรงกับเสียง ๕๐ ประการ (จึงนับเพียง ๔๙ ประการ). ยถา กเมน วิณฺวา วาทิตุํ สกฺกา, เอวํ สชฺชนาหิ มุจฺจนญฺจานานิ เอกฺกนฺปญฺญาสาตฺยตฺโต หมายความว่า

ระดับเสียงพินสามารถดีดให้ดังได้ ฉะนั้น, ระดับเสียงร้องก็สามารถปรับระดับได้ถึง ๔๔ ระดับ ฉะนั้น

มัจฉนา (มัจฉ โมหสมุสสุยเส+ย+อา) ระดับเสียงร้อง ดีด สี ดี เป่า. มัจฉนํ มัจฉนา การปรับแต่งเสียง ชื่อว่ามัจฉนา. เอกเกกสุส ทรสุส สดุด สดุด จานานิ ฐานของเสียงหนึ่งๆ มี ๗ ฐาน ฐานละ ๗ ระดับเสียง. ยโต ทรสุส มนุพตารวตฺตณํ โหติ เตน เอกุณปญญาส จานานิ ฉะนั้นการปรับแบ่งเสียงตั้งแต่เสียงต่ำจนถึงเสียงสูง จะได้ฐาน ๔๔ ฐาน (๗ × ๗ = ๔๔)

อิจฺเจตํ สรมณฺฑลํ สรสฺมุโห หนุมฺของระดับเสียงที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เรียกว่าสรมันฑลจะ

เสียง ๗ ชนิด

สตุเตเต คคิตา สรา เสียงท่านกล่าวว่ามี ๗ อย่าง คือ

อุสภ (อิส คติย+อก) เสียงอุสภะ, เสียงโคร้อง. อิสติ จิตฺตํ ปวิสตีติ อุตฺโภ เสียงที่เข้าไปสู่จิต ชื่อว่าอุสภะ (อาเทศ อิ เป็น อุ). ยสุมา ปน โส สโร อุตฺโภ วีย นพฺติ, ตฺสฺมา อุตฺโภติ วุจฺจติ เพราะเหตุที่เสียงอุสภะนั้นดังเหมือนเสียงโคร้อง จึงเรียกว่าอุสภะ

เฮวต (อีสททุปปท+วธ คายเน+อ) เสียงเฮวตะ, เสียงผู้มีปัญญาร้อง, เสียงมาร้อง. อีมนฺเดหิ คียเตติ เฮวโต เสียงผู้มีปัญญาร้อง ชื่อว่าเฮวตะ (อาเทศ อี เป็น เอ, ธ เป็น ต)

ฉชฺช (ฉสททุปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) เสียงฉชชะ, เสียงนกยูงร้อง, เสียงที่เกิดจากฐาน ๖

นาลํ กณฺจฺมุโร ตาลุํ ชิวฺหา ทนฺเต จ นิสฺสึโต,
ฉฉา สญฺชชชเต ยสุมา ตฺสฺมา ฉชฺชช ส อฺจฺจเต.

เสียงที่อาศัยฐาน ๖ คือ จมูก คอ ออก เพดาน ลิ้นและฟัน เกิดขึ้น ท่านเรียกว่าฉชชะ (ซ็อน ชุ, ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

คนฺธาร (คนฺธสททุปปท+อร คติมิหิ+ณ) เสียงคนฺธาระ, เสียงแพะร้อง. คนฺธํ เลลํ อรตีติ คนฺธารโ เสียงที่ไปสู่เสียงเล็ก (สูง) ชื่อว่าคนฺธาระ. คนฺธารชานปเทหิ อโย คียเตติ คนฺธารโ เสียงนี้ที่ชาวคนฺธารชนบทพากันขับร้อง จึงชื่อว่าคนฺธาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

มชฺฉิม (มชฺฉ+อิม) เสียงมชฺฉิมะ, เสียงนกรกระเรียนร้อง. มชฺฉเม ลยวิเสเส รโว มชฺฉิมโ เสียงร้องเป็นจังหวะๆ ในท่ามกลาง ชื่อว่ามชฺฉิมะ (ลบสระหน้า)

ปญฺจม (ปญฺจ+ม) เสียงปญฺจมะ, เสียงนกดุเหว่าร้อง. ปญฺจนฺนฺมฺปิ เหวตาทินํ ปุโรณ ปญฺจโม เสียงผู้มีปัญญาเป็นต้น คนที่ ๕ ขับร้อง ชื่อว่าปญฺจมะ

นิสาท (นิ+สท วิสธณคฺคยวสาเนสุ+ณ) เสียงนีสาทะ, เสียงดังลั่น, เสียงข้างร้อง. นิสฺเสสโต สิทฺทติ สรา ยสุมินฺติ นิสาทโ เสียงที่กลบเสียงอื่นให้หายไป ชื่อว่านีสาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). นิสาทํ โรติ กุณฺชโร ช้างร้องเสียงดังลั่น

[๑๓๒]	อุสโภ เหวโต เจว ปญจโม จ นิสาทิ	ฉชชคนธารมชฺฉิมมา สตุเตเต คทิตา สรา.
[๑๓๓]	นทนต์ อุสภํ คาโว ฉชชํ มยฺรธา คนธาร-	ตฺรคา เหวตํ ตธา มชา โภญจา จ มชฺฉิมมํ.
[๑๓๔]	ปญจมํ ปรปฺภุจาทิ ฉชฺไซ จ มชฺฉิมโม คามา	นีสาทํ ปิ จ วารณา ตโย สาธารโณ ติ จ.

สัตว์ที่ร้องด้วยเสียงต่างๆ

นทนต์ อุสภํ คาโว	พวกโคพากันร้องเสียงอุสภะ
เหวตํ ตฺรุงคา อสุธา นทนต์	พวกม้าพากันร้องเสียงเหวตะ
ฉชชํ มยฺรธา สิขณฺทโน นทนต์	พวกนกยูงพากันร้องเสียงฉชชะ
คนธารํ อชา นทนต์	พวกแพะพากันร้องเสียงคนธาระ
มชฺฉิมมํ โภญจา สกฺกณวิเสธา นทนต์	พวกนกกระเรียนพากันร้องเสียง มชฺฉิมมะ
ปญจมํ ปรปฺภุจาทิ โภกิลาทโย นทนต์	พวกนกทูเหวว่าเป็นต้นพากันร้องเสียงปญจมะ
นีสาทํ วารณา หตฺถิโน นทนต์	พวกช้างพากันร้องเสียงนีสาทะ

ดังนั้น ท่านนารทมนีจึงกล่าวว่า

ฉชชํ นทติ มยฺรูโร	คาโว นทนต์ อุสภํ
อไซ โรติ จ คนธารํ	โภญจา นทนต์ มชฺฉิมมํ
ปฺปฺพสาธารณฺณ กาลเ	โภกิโล โรติ ปญจมํ
อสุโส ตฺว เหวตํ โรติ	นีสาทํ โรติ กุชฺชโร.

นกยูงร้องเสียงฉชชะ โคร้องเสียงอุสภะ แพะร้องเสียงคนธาระ นกกระเรียนร้องเสียงมชฺฉิมมะ นกทูเหวร้องเสียงปญจมะในฤดูดอกไม้บานสะพรั่ง ม้าร้องเสียงเหวตะ ช้างร้องเสียงนีสาทะ

ฉชฺไซ จ มชฺฉิมโม คามา ตโย สาธารโณ ติ จ กลุ่มเสียงใหญ่ๆ มี ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มเสียงฉชชะ กลุ่มเสียงมชฺฉิมมะ และกลุ่มเสียงสาธารณะ

๑. กลุ่มเสียงฉชชะ

มยฺรธาโยปิ สพฺเพ อิมเ สตุตา สมทา ปญจมํ นทนต์. วิณาทณฺฑํ วิภาคํ กตฺวา อโธภาคสฺส “ฉชชคาโม”ติ สณฺญา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีนกยูงเป็นต้น พากันร้องเสียงปญจมะเหมือนกัน แบ่งเสียงดีดพิณออกแล้ว กลุ่มเสียงต่ำชื่อว่ากลุ่มเสียงฉชชะ

๒. กลุ่มเสียงมัชฌิมะและกลุ่มเสียงสาธารณะ

มขุณภาคสุต “มัชฌิมคามา”ติ, อุปริภาคสุต “สาธารณคามา”ติ สณฺญา กลุ่มเสียงกลาง เรียกว่า กลุ่มเสียงมัชฌิมะ, กลุ่มเสียงสูง เรียกว่า กลุ่มเสียงสาธารณะ

[๑๓๕] สเรสุ เตสุ ปจฺเจเก ติสฺโส ติสฺโส หิ มุจฺจนา
 ลียํ ตเถว จานานิ สตุต สตุเตว ลพฺภเร.

๓. ระดับของเสียง

เสียงทั้ง ๗ อย่าง มีอสุภะและเชวตะเป็นต้น มีการแปลงเสียงต่ำ เสียงกลางและเสียงสูง ๓ ครั้ง ระดับของฐานเสียงนั้น ได้เสียงละ ๗ ระดับเหมือนกันทั้งหมด ทำให้จึงแบ่งเสียงออกเป็น ๓ กลุ่ม เพราะว่า ในกลุ่มเสียงหนึ่งๆ ยังแบ่งออกได้อีกกลุ่มละ ๗ เสียง

อิธ อุตฺถาสฺมา สตุตฺตํ สเรสุ ปจฺเจกํ ติสฺโส ติสฺโส มุจฺจนา กถิตา ในเสียงทั้ง ๗ มีเสียงอสุภะเป็นต้นนี้ แต่ละเสียงแบ่งออกเป็นเสียงละ ๓ ระดับ คือ ต่ำ กลางและสูง. ก็การณา อิธ มนุสฺสโลภวาทนวิธินา ตตฺถ จ เทวโลภวาทนวิธินา กถิตตฺตา ตเถว จานานิ สตุต สตุเตว ลพฺภเรติ เพราะเหตุใด เพราะว่า เมื่อจำแนกเสียงในมนุษย์โลกและในเทวโลกแล้ว เสียงทั้ง ๗ นั้น ได้ฐานของเสียงๆ ละ ๗ ฐาน

[๑๓๖] ติสฺโส ทฺเว จตฺสฺโส จ จตฺสฺโส กมฺโต เส
 ติสฺโส ทฺเว จตฺสฺโสติ ทฺวาวิสฺติ สฺตี ลียํ.

การแบ่งระดับเสียง

๑. ทฺวาวิสฺติ สฺตี ลียํ ระดับของเสียงมีทั้งหมด ๒๒ ระดับ โดยแบ่งตามลำดับ ดังนี้
๒. อุตฺถาสฺมา สรฺสุต ตารกฺลมนฺทวเสน ติสฺโส สฺตีโย เสียงอสุภะแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ ตาระ (เสียงสูง) กละ (เสียงกลางหรือเสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) และ มันฑะ (เสียงต่ำ)
๓. เชวตฺสฺส สรฺสุต ตารมนฺทวเสน ทฺเว เสียงเชวตะแบ่งได้ ๒ ระดับ คือ ตาระ (เสียงสูง) และ มันฑะ (เสียงต่ำ)
๔. ฉชฺชฺสฺส ตารกฺลมนฺทวาทนวิธิเน จตฺสฺโส เสียงฉชชแบ่งได้ ๔ ระดับ คือ ตาระ (เสียงสูง) กละ (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) มันฑะ (เสียงต่ำ) และ กากลี (เสียงครวญเบาๆ)
๕. คนฺธารฺสุต จ ตถา เสียงคันธาระก็แบ่งได้ ๔ ระดับเหมือนเสียงฉชช
๖. มชฺฌิมฺสฺส ตารกฺลวาทนวิธิเน ติสฺโส เสียงมัชฌิมะแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ ตาระ (เสียงสูง) กละ (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) และ กากลี (เสียงครวญเบาๆ)

๗. **ปญจมสฺส** กลกากลีสวเสน ทฺเว เสียงปญจมะแบ่งได้ ๒ ระดับ คือ **กละ** (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) และ **กากลี** (เสียงครวญเบาๆ)
๘. **นีสาทสฺส** ตาราทิวเสน จตฺสฺโส สุตฺติโย นีสาทะแบ่งได้ ๔ ระดับ คือ **ตาระ** (เสียงสูง) **กละ** (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) **มันทะ** (เสียงต่ำ) และ **กากลี** (เสียงครวญเบาๆ)

ในมาฆฎีกาท่านกล่าวระดับของเสียงอย่างอื่นไว้อีกว่า

จตุสฺสฺติ	สุวิญญะโย	มชฺฉิมโ	มชฺฉิมมฺภูจฺโต
ทฺวิสฺสฺติ	จาปี	คนฺธาโร	ติสฺสฺติ
ฉชฺไซ	จตุสฺสฺติ	เญโย	นีสาทโ
จตุสฺสฺติ	เฮวโต	ตุ	ปญจโ
			ติสฺสฺติ
			มโต.

เสียงที่อยู่ในระดับกลางนักศึกษาย่อมรู้ว่ามชฺฉิมะ มี ๔ ระดับ, เสียงคันธาระ มี ๒ ระดับ, เสียงอุสกะ มี ๓ ระดับ, เสียงฉชชะ มี ๔ ระดับ, เสียงนีสาทะ มี ๒ ระดับ, เสียงเฮวตะ มี ๔ ระดับ, เสียงปญจมะ มี ๓ ระดับ (รวมเป็นเสียง ๒๒ ระดับ)

สพฺพเมตํ นาฏกสฺตฺถโต **คเหตุพฺพํ** ชนิดของเสียงที่ว่ามาทั้งหมดนี้ นักศึกษาควรค้นคว้าเอาจากคัมภีร์นาฏกศาสตร์

[๑๓๗]	อุจฺจตฺเร	รวเว	ตาโร	ถาพฺยตฺเต	มธฺุเร	กโ
	คมฺภีเร	ตุ	รวเว	มนฺโท	ตาราที	ติสฺวโส
	กากลี	สุชฺุเม	วฺตุโต		กฺริยาที	สมตา
					ลโย.	

ระดับเสียง ๔ ระดับ

ตาร (ตฺร ตฺรณฺ+ณ) เสียงสูง. **อุจฺจตฺเร** **รวเว** **อตุยฺจฺจณฺมิหิ** **ตาโร** ตารศัพท์เป็นไปในเสียงสูงที่สุด. **ตารยติ** **โพธยตีติ** **ตาโร** เสียงที่ผู้ร้องเปล่งให้สูงขึ้นไป ชื่อว่าตาระ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

กล (กล มเท+อ) เสียงประสาน, เสียงหวาน. **ถาพฺยตฺเต** **ถาพฺยตฺตฺกฺุชฺเร** **มธฺุเร** **สุตฺติสุเช** **กโ** กลศัพท์เป็นไปในเสียงหวานที่ร้องประสานกัน. **ถาพฺยตฺตฺมธฺุเรสทฺโท** **กโ** กละเป็นเสียงที่ไม่ชัดเจนแต่หวานหู

มนฺท (มทฺธิ ถฺติโหมทฺทโหมหฺสฺปนคตฺติสฺ+อ) เสียงต่ำ. **คมฺภีเร** **ณฺมิหิ** **มนฺโท** **มนฺทศัพท์** ใช้ในเสียงลุ่มลึก. **มนฺทยเต** **พฺุชฺฉมเต** **เนนาติ** **มนฺโท** เสียงที่ทำให้ผู้ฟังตื่นเต้น ชื่อว่ามันทะ (ลงนิกหิต อาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ)

กากลี (กาสทุทุปท+กเล สุชฺชูเม+อี) เสียงแผ่วเบา, เสียงครวญ. กา อีสํ กลา วาณี กากลี
นาม เสียงที่ขบร้องแผ่วเบา ชื่อว่ากากลี (ลบสระหน้า)

ดาราทิ ตีสฺสู ตาร กล และ มนุทคัพทึใช้ในลึงค์ทั้ง ๓ เช่น ตาโร ธนิ, ดารา วาณี,
ดารี รุดฺ.

เสียงขบร้องเป็นจังหวะ

ลย (ลย สามยคตีสฺสู+อ) เสียงเป็นจังหวะ. กุริยาทิสมตาดิ คีตวาทิตปาทญาสาทิกุริยานํ
กาลสุส จ สมตฺตํ ลโย นาม เสียงขบร้องเข้ากับจังหวะของเพลงและดนตรีเป็นต้น ชื่อว่าลยะ.
สพฺพาทินยานมปิ สามยํ ลโย จังหวะของการร้องรำทำทุกอย่าง ชื่อว่าลยะ

[๑๓๘] **วีณา จ วลฺลกี สดฺต- ตนฺตี สา ปริวาทินิ**
โปกฺขโร โทณิ วีณาย อุปวีโณ ตฺ เวจโก.

พิณ ๒ คัพท์

วีณา (วิณ เวจเน+อ+อา) พิณ. วิณตฺติ วิณา เครื่องดนตรีที่พันขึ้นสาย ชื่อว่าวีณา (ทีฆะ อิ เป็น
อี, ลบสระหน้า). คจฺจน เม โภ ตํ วิณํ อาทรณํ^๑ พวกท่านไปนำเอาพิณนั้นมาให้แก่เรา

वलฺลกี (वलฺล สัวรรณ+ณฺว+อี) พิณ. ธนฺวิเสสํ วลฺลยเตติ วลฺลกี เครื่องดนตรีที่เก็บความแตก
ต่างกันของเสียงเอาไว้ ชื่อว่าวัลลกี (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลบสระหน้า). วิปญฺจิสัพท์กัแปลว่าพิณ

พิณ ๗ สาย ๒ คัพท์

สดฺตตนฺตี (สดฺต+ตนฺตี) พิณ ๗ สาย. สา วีณา สดฺตตนฺตี สดฺตหิ ตนฺตีหิ วิสิฏฺจา
สดฺตตนฺตี นาม พิณนั้นมี ๗ สาย เป็นดนตรีที่เลิศด้วยสายทั้ง ๗ จึงชื่อว่าสดตตันตี

ปริวาทินิ (ปริ+วาท กถเน+ณ+อินิ) พิณ ๗ สาย. ปริโธ วทตฺติ ปริวาทินิ พิณที่ตั้งได้หลายเสียง
ชื่อว่าปริวาทินิ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

วีณาทย โจจฺตารปิ วีณาสามญฺญวาทกา อิจฺเจเก ทั้ง ๔ คัพท์มี วีณา เป็นต้น แต่ละ
คัพท์ก็เรียกว่าพิณเหมือนกัน และเป็นอิตถิลิงค์

รางพิณ, ช่องพิณ

โปกฺขร (ปฺสฺ โปสเน+ขร) รางพิณ, ช่องพิณ. กญฺจาทิหิ โทณิสถฺนฺจเนน กตํ วชฺชภณฺฑํ วีณาย
โปกฺขโร นาม เครื่องดนตรีที่นำไม้เป็นต้นมาทำสัณฐานเป็นช่องของพิณ ชื่อว่าโปกขระ. โปเสติ
วทฺธเมหิ สทฺเทติ โปกฺขโร รางพิณที่ทำให้เสียงดังกังวาล ชื่อว่าโปกขระ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ
สุ เป็น ก)

โทณิ (ทุ คมเน+ยุ+อิ) รวงพิน, ช่องพิน. วิจารณ์ ทวติ คจจติ ปวตตติติ โทณิ รวงที่เป็นไปในพิน ชื่อว่าโทณิ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

รวงพินมีอีกหลายศัพท์ เช่น กกุภ, ปเสวก

หนังสือหุ้มรวงพิน ๒ ศัพท์

อุปวีณ (อุป+วีณา+ณ) หนังสือหุ้มรวงพิน. วิจารณ์ภาวํ อุปคจจติ เยนาคิ อุปวีโณ หนังสือหุ้มรวงพินทำให้สำเร็จเป็นพินได้ ชื่อว่าอุปวีณะ (ลบ ณ และสระหน้า)

เวจก (เวจ เวจเน+ณฺว) หนังสือหุ้มรวงพิน. เวจติ โปกฺขรณติ เวจโก หนังสือหุ้มรวงพิน ชื่อว่าเวจกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก)

[๑๓๙] **อาตตํ เจา วิตต-** **มาตตวิตตํ มน**
สุสิริ เจติ ตูริยํ **ปญจจกิกมฺทิตํ.**

เครื่องดนตรีท่านกล่าวว่ามีองค์ ๕ คือ (๑) อาตตตะ กลอง (๒) วิตตะ ตะโพน (๓) อาตตวิตตะ กลองบัณเฑาะว์เป็นต้น (๔) มนะ กรับหรือทับ (๕) สุสิริระ เครื่องเป่ามีปี่และขลุ่ยเป็นต้น (โปรดดูคำอธิบายในคาถาถัดไป)

[๑๔๐] **อาตตํ นาม จมฺมาว-** **นทฺเธสุ เภริยาทีสุ**
ตเลเกกฺยุตํ กุมฺภ- **ถุณททฺทริกาทิกํ.**

ในจำนวนกลองมีกลองใหญ่เป็นต้นที่ซึ่งด้วยหนังตริงแน่นหนา กลองสี่เหลี่ยมจตุรัสและกลองใหญ่มีรูกลวงเป็นต้นซึ่งมีหน้าด้านเดียว ชื่อว่าอาตตะ (กลองหลายขนาดที่ซึ่งด้วยหนังหน้าเดียว)

กลองอาตตะ, กลองหน้าเดียว

อาตต (อา+ตฺนุ วิตุธาเร+อ) กลองอาตตะ, กลองหน้าเดียว. อาตตโนตีติ อาตตํ กลองที่มีหน้าแผ่ไป (ด้านเดียว) ชื่อว่าอาตตะ (อาเทศ นฺ เป็น ต)

กลองกุมภถุณะ, กลองรูปจระเข้

กุมภถุณ (กุมภ+ถุณ) กลองกุมภถุณะ, กลองรูปจระเข้. กุกุมภสณฺจานตฺตา กุมฺโภ จ ตํ ถุณนฺคร-สมฺภูตตฺตา ถุณญฺเจติ กุมฺภถุณํ กลองที่ชื่อว่ากุมภถุณะ เพราะมีลักษณะเหมือนจระเข้และเกิดขึ้นที่เมืองถุณะ. ตเทว กุมฺภถุณํ กุมภถุณะนั้นแหละ ชื่อว่ากุมภถุณะ (อาเทศ น เป็น ณ). กุมฺโภ จ โส ถุโณ จาติ กุมฺภถุโณ กลองที่มีรูปจระเข้เต็มตัว ชื่อว่ากุมภถุณะ

กลองทัตทริกา

ทททริกา (ทททสรททูปปท+กร กรณ+กวิ+อา) กลองทัตทริกา, กลองดั่งทัตทระ. **ทททสรทท** กโรตีติ **ทททริกา** กลองที่ทำให้เสียงดั่งว่า ทัตทระ ชื่อว่าทัตทริกา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ ร ที่สุด ธาตุและ กวิ, ลบสระหน้า)

[๑๔๑] **วิตต์ โภภยตลั** **ตฺริยั มุรชาทิกั**
เอาตตวิตตั สพพ- **วินทุ์ ปณวาทิกั.**

(กลอง ๒ ชนิด คือ) กลองที่หุ้มหนัง ๒ หน้ามีตะโพนเป็นต้น ชื่อว่าวิตตะ, กลองที่ซึ่งหนังหุ้มมีดทั้งใบมีกลองบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่าเอาตตวิตตะ

กลองวิตตะ, กลอง ๒ หน้า

วิตต (วิ+ตณฺ วิตถาเร+ต) กลองวิตตะ, กลอง ๒ หน้า. **อุภยตลั มุรชาทิกั ตฺริยั วิตตั** นาม เครื่องดนตรีที่หุ้มหนัง ๒ หน้ามีตะโพนเป็นต้น ชื่อว่าวิตตะ. **วิเสเสน สททั ตโนตีติ วิตตั** กลองที่แผ่เสียงพิเศษออกไป ชื่อว่าวิตตะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

กลองเอาตตวิตตะ, กลองหุ้มหนังทั้งใบ

เอาตตวิตต (เอาตต+วิตต) กลองเอาตตวิตตะ, กลองหุ้มหนังทั้งใบ. **สพพวินทุ์ สพพปสุเสสุ ปุพพ-** **ปจฺจภาเคสุ จ ปริโยนทุ์ ปณวาทิกั เอาตตวิตตั** นาม กลองที่หุ้มหนังทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีกลองบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่าเอาตตวิตตะ. **จมฺมปริโยนทุ์ หุตฺวา ตนฺติพทุ์ เอาตตวิตตฺนฺติ** **หิ วุตตั** บางท่านกล่าวว่า กลองเอาตตวิตตะเป็นกลองที่ร้อยด้วยเชือกหนังรอบทั้งใบ

[๑๔๒] **สุสิริ วัสสงฺขาทิ** **สมมตลาทิกั ฆนั**
เอาโตชฺชั ตฺ จ วาทิตั **วาทิตั วชฺชมุจฺเจเต.**

เครื่องเป่าและเครื่องตี

เครื่องดนตรีมี **วังสะ** (ขลุ่ย) และ **สังขะ** (สังข์) เป็นต้น ชื่อว่าสุริระ (เครื่องเป่า)

เครื่องดนตรีมี **สัมมตละ** (ฉิ่ง) เป็นต้น ชื่อว่าฆนะ (เครื่องตี เครื่องเคาะ)

เครื่องดนตรีทั้ง ๕ อย่างนี้ (คือ เอาตตะ วิตตะ เอาตตวิตตะ สุสิระและฆนะ) ท่านเรียกรวมกันว่า **เอาโตชชะบัง วาทิตตะบัง วาทิตะบัง วัชชะบัง**

[๑๔๓] **เภารี ทฺนุทฺทิกิ วุตโตถ** **มุทิงฺโค มุรฺไซสุส ตฺ**
เอาลิจฺจฺโกยทฺทกา เภาทา **ติณโว ตฺ จ ทินฺทิมโ.**

กลองใหญ่ ๒ คัพพ์

เกริ (เกิ ภาเย+ริ) กลองใหญ่, กลองเกริ. ภายนติ สตุตฺตฺตนา เอเตนาติ เกริ กลองใหญ่ที่ดีทำให้ศัตุรุกแล้ว ชื่อว่าเกริ (วาทิ อี เป็น เอ)

พุทฺธ โลเก สมฺพุปนฺโน วัตตเต ชินสาสนํ
อมตา วาทิตา เกริ โสภสฺสวลฺวิโนทนา.๑

พระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก คำสั่งสอนของพระองค์กำลังเผยแพร่อไป พระองค์ทรงลั่นกลองอมฤตที่บรรเทาความโศกศัลย์ได้แล้ว

ทฺนทฺทิ (ทฺนทสทฺทฺพุปปท+อุภ ปรีปุรณ+อิ) กลองใหญ่, กลองทฺนทฺทิ. อุภนํ อุภิ, “ทฺนท”อิติ สทฺทเทน อุภิ ยตฺร ส ทฺนทฺทิ เสียงเต็ม ชื่อว่าอุภิ, กลองที่มีเสียงเต็มว่า ทฺนทฺท ชื่อว่า ทฺนทฺทิ (ลบสระหน้า). เกริคัพพ์ และ ทฺนทฺทฺทิคัพพ์เป็นปุงลึงค์และอิตถิลึงค์

กลองตะโพน ๒ คัพพ์

มุทิงฺค (มุทสทฺทฺพุปปท+อิญฺค คมเน+อ) กลองตะโพน. มุทํ โมทํ อิญฺคติ คจฺจติ เยนนาติ มุทิงฺค กลองที่ดีให้ถึงความเพลิดเพลิน ชื่อว่ามุทิงคะ (ลบสระหน้า)

มฺรช (มฺรสทฺทฺพุปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) กลองตะโพน. มฺรธา อสุธา ชาโต อเนนาติ มฺรช กลองที่ดีเป็นสัญญาณว่าสุธเกิดแล้ว ชื่อว่ามฺรชชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย) กลองมฺรชชะมีหลายชนิด เช่น

หริตฺกฺยา กติ ตฺวงฺโกย ยวมชฺโฆ ตโถทฺธโก,
อาลึงฺคฺย เจว โคปุจฺจเ อาภตฺยา สมฺปกิตฺติโต.

กลองหริตักยากติ กลองอังกะ กลองยวมชณะ กลองอุททะกะ กลองอาลึงคยะ กลองโคปุจณะ และกลองอาภัตยา บัณชิตทานรวมไว้แล้ว

กลองเล็ก ๒ คัพพ์

ติณว (ตฺนุ วิตุถาเร+อว) กลองเล็ก, กลองติณวะ. ตโนตีติ ตินโว กลองที่แผ่เสียงไป ชื่อว่าติณวะ (อาเทศ อ เป็น อิ, น เป็น ณ)

ทฺินชฺทิ (ทฺินชฺทิสทฺทฺพุปปท+มา สทฺทเท+ณ) กลองเล็ก, กลองทฺินชฺทิ. ทฺินชฺทิตฺติ มายเต สทฺททายเตติ ทฺินชฺทิโม กลองที่ส่งเสียงว่า ทฺินชฺทิ ชื่อว่าทฺินชฺทิชะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

[๑๕๕] อาลมุพโร ตฺุ ปณโว โภโณ วิณาทิวาทนํ
ททฺทรี ปฏฺโห เกริปฺ- ปภาทา มทฺทลาทโย.

กลองบัณเฑาะว์ ๒ ศัพท์

อาลมฺพร (อา+ลพิ อาลมฺเพ+อร) กลองบัณเฑาะว์. “อาลมฺพ”อิติ สทฺททายเตติ อาลมฺพโร กลองที่มีเสียงดังว่า “อาลัมพะ” ชื่อว่าอาลัมพะระ (ลงนิคหิตาคคม, อาเทศนิคหิตเป็น ม). ยโส กุลปุตฺโต ปฏิกจฺเจว ปพฺพชฺฌิตฺวา อทฺทส สกั ปริชนั สฺปนฺตํ อณฺณิสฺสา กจฺเจ วิณั ... อณฺณิสฺสา อูเร อาลมฺพโร^๑ ยสฺกุลบุตฺรตี้นขึ้นก่อนคนอื่น เห็นปริชนของตนหลับอยู่ บางนางพินตกอยู่ข้างรักแล้ว... บางนางกลองบัณเฑาะว์ตกอยู่ข้างคอ

ปณว (ปณ พยวหารอุตฺตฺสฺ+อว) กลองบัณเฑาะว์. ปณียตีติ ปณโว กลองที่คนชมชอบ ชื่อว่าปณวะ. อาลมฺพรนฺติ ปณโว^๒ บทว่า อาลมฺพโร ได้แก่กลองบัณเฑาะว์

ไม้ตีตีพิณ, ไม้สำหรับสร้างเสียงดนตรี

โกณ (กฺณ สทฺทเท+ณ) การตีตีพิณ, ไม้ตีตีพิณ. วิณานีนั วาทนกฺฎฐกฺฎฐลาทิกั โกณเ อุกฺกรณฺมี ไม้โค้งงอเป็นต้นสำหรับตีตีพิณเป็นต้น ชื่อว่าโกณะ. กฺณยเต สทฺททายเตเนนาติ โกณเ ไม้ที่ใช้ตีตีพิณให้ดัง ชื่อว่าโกณะ (ลป ณ, วุทฺธิ อฺ เป็น โอ). ไม้สำหรับใช้ตีเครื่องดนตรีชนิดอื่นๆ ก็ชื่อว่าโกณะเหมือนกัน

กลองรบ ๒ ชื่อ

ททฺทริ (ททฺทสทฺทฺทฺปท+รฺ สทฺทเท+อิ) กลองรบ. “ททฺท”อิติ สทฺทํ โรติ กโรตีติ ททฺทริ กลองที่ทำให้เสียงดังว่า “ทัททะ” ชื่อว่าทัททริ. ททฺทริ วา สทฺททวิเสเสน ปริณมตีติ ททฺทริ หรือกลองอื่นที่เปลี่ยนเสียงให้ดังทัททะได้ ก็ชื่อว่าทัททริ (ททฺทร+อิ, ลปสระหน้า)

ปฏฺท (ปฏฺทสทฺทฺทฺปท+หน หีสาคตฺตฺสฺ+กฺวิ) กลองรบ. “ปฏฺท”อิติ สทฺทํ ซหาตีติ ปฏฺทโห กลองที่มีเสียงดังว่า “ปฏะ” ชื่อว่าปฏะหะ. ปฏฺทํ หนฺตีติ วา ปฏฺทโห หรือกลองที่เปียดเปียนปฏัก ชื่อว่าปฏะหะ (ลป นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

กลองรบบมีอีกหลายศัพท์ เช่น มทฺทลา, มนฺทลา, ทมฺร

[๑๔๕] **ชนฺปฺปิเย วิมทฺทฺฏฺเจ** **คนฺธะ ปริมโล ภเว**
 โส ตฺวาโมโท ทูรคามิ **วิสฺสนฺดา ตีสฺวิโต ปรี.**

ของหอม ๒ ศัพท์

ปริมล (ปรี+มล ธารณ+อ) ของหอม. ชนฺปฺปิเย ชเนหิ ปิยาติตพฺเพ วิมทฺทฺฏฺเจ วิเลปน- กฺงฺกฺมาทินั นานาคนฺธทพฺพานญฺจ วิมทฺทโนพฺภูเต ปริมโล ภเว ของหอมที่เป็นเครื่องลูบไล้ และของหอมจากธรรมชาติมีหญ้าฝรั่งเป็นต้น นำมาบดเป็นผงซึ่งคนชอบใช้ ชื่อว่าปริมละ. ปริมลฺยเต

๑ วิ.มหา. ๔/๒๕/๒๙

๒ วิ.ฎี. ๔/๕๑/๙๓

ธารียเตติ ปริมโล ของหอมที่บุคคลใช้สอย ชื่อว่าปริมละ

อาโมท (อา+มฺท หาส+ณ) ของหอมที่ฟุ้งไปไกล. อาโมทนเต อเนนาติ อาโมโท ของหอมที่ทำให้คนพอใจ ชื่อว่าอาโมทะ (ลป ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). โส อาโมโท ทูรคามี โหติ ของหอมที่ชื่อว่าอาโมทะนั้นหอมฟุ้งไปไกล

วิสุตสนดา ตีสวโต ปริ ตั้งแต่ อัญจนุช ถึง วิสุต คัพพีในคาถาต่อไป มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

[๑๔๖] อัญจนุช จ สุรภิ สุคนุช จ สุกนุธิ จ
ปุตติคนุธิ ตุ ทุกคนุช- ๓ วิสุต อามคนุธิ ยั.

กลิ่นหอม, กลิ่นดี ๔ คัพพี

อัญจนุช (อัญจ+คนุช) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. อัญโจ คนุช อัญจนุช กลิ่นอันน่าชอบใจ ชื่อว่าอัญจนุชณะ. อัญโจ คนุช อสส อัญจนุช วัตถุที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าอัญจนุชณะ

สุรภิ (สุ+รภ รากสุเส+อิ) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. สุญฺจ รภนฺติ ตุสฺสนฺติ อเนนาติ สุรภิ กลิ่นหอมดีที่บุคคลชอบ ชื่อว่าสุรภิ. ปตฺตาปิ สุรภิ วายนฺติ^๑ แม้ใบก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไป

สุคนุช (สุ+คนุช) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. สุนฺทโร คนุช อสฺสาติ สุกนุช วัตถุที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าสุคนุชณะ. ปทุมํ ยถา โกกนทํ สุกนุช^๒ เหมือนดอกบัวโกกนทที่มีกลิ่นหอม

สุคนุธิ (สุ+คนุช+อิ) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. สุนฺทโร คนุช อสฺสาติ สุกนุธิ วัตถุที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าสุคนุธิ(รัสสะ อี เป็น อี)

กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น ๒ คัพพี

ปุตติคนุธิ (ปุตติ+คนุช) กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น. ปุตติ คนุช อสฺสาติ ปุตติคนุธิ วัตถุที่มีกลิ่นเหม็น ชื่อว่าปุตติคนุธิ (อาเทศ อ เป็น อี)

ทุกคนุช (ท+คนุช) กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น. ทุกฺจ คนุช อสฺสาติ ทุกคนุช วัตถุที่มีกลิ่นไม่ดี ชื่อว่าทุกคนุชณะ (ช้อน ค). จีวรํ ทุกคนุช โหติ^๓ จีวรมีกลิ่นเหม็น

กลิ่นคาว ๒ คัพพี

วิสุต (วิส วิบุโยเค+ส) กลิ่นคาว. วิสฺตีติ วิสุต กลิ่นเหม็นคาว ชื่อว่าวิสสะ. วิสุต ฌมฺมสมาทาย ภิกฺขุ โหติ น ตาวตา^๔ ผู้สมาทานอกุศลธรรมอันเหม็นคาว ย่อมไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุอยู่ตราบนั้น. วิสุต ฌมฺมนฺติ ทุกคนุช อกุสฺส ฌมฺม คำว่า ธรรมอันเหม็นคาว ได้แก่ อกุศลธรรมอันมีกลิ่นเหม็น

๑ ขุติก. ๒๕/๒๕๔/๒๘๓

๒ สั.สคาถ. ๑๕/๓๖๒/๑๑๘

๓ วิ.มหา. ๕/๑๔๗/๒๐๐

๔ สั.สคาถ. ๑๕/๓๑๗/๒๖๘

आमन्थि (आम+คन्ธ+อึ) กลินคาว. आमसुस वसातवदुणु कुणुโธ आमन्थि กลินคองว้ดถุ
ที่ข้งสดมีมันเหลวเป็นต้น ชื่อว่า आमคัณธิ (รัสสะ อึ เป็น อึ). आमคन्थिศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

[๑๔๗] **กุงกุมั เจว ยวน-** **ปุปุผั จ ตครั ตธา**
 ตรุคุโขติ จตุชชาติ **คนุธา เอเต ปกาสิตา.**

ของหอม ๔ ชนิด

ของหอมโดยธรรมชาติที่ท่านแสดงไว้มี ๔ ชนิด คือ **กุงกุมะ** (หญ้าฝรั่ง), **ยวนปุปุผะ** (กานพลู),
 ตคระ (กฤษณา), **ตรุคุชะ** (กำยาน)

กุงกุม (กุก อาทาเน+อุม) หญ้าฝรั่ง. กุกตีติ กุงกุมั หญ้าที่ถือเอากลิ่นหอม ชื่อว่า กุงกุมะ (อาเทศ
 กุก เป็น กุงก). กามียตีติ กุงกุมั หญ้าฝรั่งที่คนต้องการ ชื่อว่า กุงกุมะ (กมุ อิจฉาย+อุม, อาเทศ
 กมุ เป็น กุงก)

ยวนปุปุผ (ยวน+ปุปุผ) กานพลู. ยวตีติ ยวนั สิ่งทีผสมกัน ชื่อว่า ยวนะ (ยุ มิสุสเน+ยุ, อาเทศ
 อุ เป็น อว, ยุ เป็น อน). ยวนั ปุปุผั ยวนปุปุผั, เทวकुสมั ดอกไม้ทีผสมกัน ชื่อว่า
 ยวนปุปุผะ ได้แก่ กานพลู. ยวนเทเส ชาตึ ปุปุผนุติ วา ยวนปุปุผั, ลวงคั หรือดอกไม้ทีเกิด
 ในป่าทีมีดอกไม้ปะปนกันอยู่หลายชนิด ชื่อว่า ยวนปุปุผะ ได้แก่ กานพลู. ตั ปุปุผั นุหิปุปุผสมานั
 ดอกไม้นั้นเหมือนกับดอกบัว

ตคร (ตคิ คติย+อร) กฤษณา. กุฎิลั ตคิรตีติ ตครั ต้นไม้ทีเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่า ตคระ.
 อนุชานามิ ภิกขเว จनुหนั ตครั กาชานุสารियั ตาลีสั ภาทุมุดตกั^๑ ภิกษุทั้งหลาย
 เราอนุญาตไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเจียงและหญ้าแห้วหมู

ตรุคุช (ตรุ+ช) กำยาน. ตรุโต ชาโต ตรุคุโข ต้นไม้ทีโตเร็ว ชื่อว่า ตรุคุชะ (อาเทศ อ เป็น อุ,
 ช้อน ก). สลลสิทวो हि “ตรุคุโข”ติ วุโต ปาไม้ช้งน้าว ท่านเรียกว่า ตรุคุชะ

[๑๔๘] **กสาโว นิตถियั ติตโต** **มตุโร ลวณั อิมะ**
 อมพิโล กฏโก เจติ **ฉ รสา ตพพตี ติสู.**

รส ๖ อย่าง

รสมี ๖ อย่าง คือ **กสาวะ** ผาด, **ติตตะ** ขม, **มตุระ** หวาน, **ลวณะ** เค็ม, **อัมพิระ** เปรี้ยว,
 กฏกะ เผ็ด

กสา (กสทหุปท+สิ เสวาย+อว) รสผาด. กั ปานียั เสเวเตติ กสาโว รสที (ไครกิน

เข้าไปแล้ว) ต้องการน้ำดื่ม ชื่อว่ากสาวะ (ลปสรรหน้า, ทีฆะสรรหลัง). กํ สวาเปตฺติ กสาวโ
รสผาดที่ยังน้ำให้เชื้อฟง (ถามหาน้ำ) ชื่อว่ากสาวะ (กสทฺทูปปท+สฺ สวเน+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ,
อาเทศ โอ เป็น อว). นิตฺถิยํ กสาวคัप्พํเป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. อมฺพิลํ ลภิตฺวา กสาวํ
ปริเยสนฺติ^๑ ได้รสเปรี้ยวแล้วแสวงหารสผาด

รสผาดมีอีกหลายศัพท์ เช่น ตฺวาร, กสાય

ติดุด (ติช นิสาน+ต) รสขม. **เดชตีติ ติดุดโต, ญ** รสที่ขม ชื่อว่าติดุดะ ได้แก่การบูรเป็นต้น (อาเทศ
ชฺ เป็น ต). **เขตเตเต ชาตํ ติดุดํ อลาพฺวุลลี ทิสฺวา^๒** เห็นแถบขมที่เกิดขึ้นในนา

มธุโร (มธฺ สาทเน+ร) รสหวาน. **มธฺยติ สาทียตีติ มธุโร** รสหวานที่คนชอบ ชื่อว่า มธุระ.
สุณฺนติ มธุโร คิริ^๓ ได้ยินคำหวาน

ลวณ (ลฺ ลวเน+ย) รสเค็ม. **ลฺนาติ ชฺพตฺตนฺติ ลวโณ** รสเค็มที่ตัดความไม่รู้รส ชื่อว่าลวณะ
(วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). **มหาสมฺทฺเท ลวณํ มธุโร^๔**
น้ำในมหาสมุทรทั้งเค็มทั้งหวาน

อมฺพิล (อมฺพ สทฺเท+อิล) รสเปรี้ยว. **อมฺพฺนฺติ เอเตนาติ อมฺพิลํ** รสที่ทำให้บุคคลออกเสียง
ชื่อว่าอัมพิละ. **ชฺนา เอเตน วตฺถฺนา อมฺพฺนฺติ สทฺทํ กโรนฺตีติ อมฺพิลํ** วัตถุที่ทำให้
คนทั้งหลายพากันทำเสียง (เพราะเปรี้ยวปาก) ชื่อว่าอัมพิละ. **กสาวํ ลภิตฺวา อมฺพิลํ ปริเยสนฺติ^๕**
ได้รสผาดแล้วแสวงหารสเปรี้ยว

กฏฺก (กฏฺ คติย+ณฺว) รสเผ็ด, เวทนาที่เผ็ดร้อน. **กฏฺติ คจฺจตีติ กฏฺโก** รสที่เป็นไป ชื่อว่า
กฏฺกะ (อาเทศ ญฺ เป็น อก, อ เป็น อุ). **กฏฺกํ เวทณํ อธิวเสนาโต^๖** อดกลั้นทุกขเวทนาจัน
เผ็ดร้อน

ตพฺพติ ทพฺเพ กสาวาทิสทฺทา ติสฺสุ ลิงฺเกสุ วตฺตนฺติ รสทั้ง ๖ มีกสาวะเป็นต้น
ที่อยู่เ็นวัตถุอันมีรส ใช้ในลึงค์ทั้ง ๓ (คือถ้าเป็นวิเสสนะเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์)

[๑๔๙] **สฺยา ผลฺโส จ โฆฏฺจพฺโพ** **วิสยํ ตฺวกฺขมิทฺทริยํ**
นยณํ ตฺวกฺขิ เนตฺตํ จ **โลจณํ จจฺฉิ จกฺขุ จ.**

ผัสสะ, การกระทบสัมผัส ๒ บท

ผลฺส (ผลฺส สมฺผลฺเส+อ) ผัสสะ, การกระทบสัมผัส. **ผลฺสิตฺพฺโพ ผลฺโส** อาการที่บุคคลสัมผัส
ชื่อว่าผัสสะ. **สพฺยาตฺนปจฺจยา ผลฺโส^๗** เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

๑ ขุ.มทานิ. ๒๙/๔๑๑/๑๘๗-๘

๒ อภิ.ญฺ. ๕๔/๒๐๔/๑๒๑

๓ สํ.สคฺย. ๑๕/๗๔๓/๒๗๙

๔ มลฺลินท. ๑๐๕

๕ ขุ.มทานิ. ๒๙/๔๑๑/๑๘๗-๘

๖ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๖๖/๑๐๒

๗ วิ.มทา. ๔/๑/๑

โผฏฐัพพ (ผุส สมุผลสุเส+ตพพ) การกระทบสัมผัส. **ผุสิตพโพ โผฏฐัพโพ** อาการที่บุคคลกระทบสัมผัส
 ชื่อว่าโผฏฐัพพะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สุต เป็น ภูจ). **เอวรूपุ** กายวิญญูเยโย **โผฏฐัพโพ**
น เสวิตัพโพ^๑ โผฏฐัพพะที่รู้ด้วยกายอย่างนี้ ภิกษุไม่พึงเสพ

อินทริย ๓ บท

วิสย (วิสย+อี) อินทริย. **วิสโย อสุส อตถิติ วิสยิ** อินทริยที่มีอารมณ์ ชื่อว่าวิสย (ลบสระ
 หน้า)

อกุข (อกุข คติย+อ) อินทริย. **วิสเย อุกฺขติ คจฺจตฺติ อกุขํ** อินทริยที่เป็นไปในอารมณ์ ชื่อว่า
 อักขะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน ก). **นตฺถิ ขํ เวทนา เอตฺถาติ วา อกุขํ** อินทริยที่ไม่มี
 เวทนา ชื่อว่าอักขะ (น+ข, อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ก). **น หิ สุขเวทนาทโย สมปโยคฺวเสณ**
ปณฺจสุ อินฺทริเยสุ อุกฺปชฺชนฺติ, ชวนาทีสุ เอว ปน อุกฺปชฺชนฺตฺติ ตถา วุตฺตํ จจริง
 อยู่ ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นว่า สุขเวทนาเป็นต้นไม่เกิดขึ้นในอินทริยทั้ง ๕ โดยสัมปโยคะ แต่เกิดขึ้น
 ในขณะ เป็นต้นเท่านั้น. **มณินฺทริเย ตฺวปจารา อกุขํ อักขะ** นั้นเป็นไปในมณินทริยโดยอุปจาระ
 (โดยอ้อม)

อินฺทริย (อินฺท ปรมิสุสฺริเย+อีย) อินทริย. **อินฺทฺติ ปรมิสุสฺริยํ กโรตฺติ อินฺทริยํ** อินทริยที่
 กระทำความเป็นใหญ่ ชื่อว่าอินทริยะ (ลง รุ อาคม). **อธิปเตยฺยญฺเจณ อินฺทริยํ**^๒ ชื่อว่าอินทริย
 เพราะอรรถว่าเป็นใหญ่

ดวงตา ๖ บท

นยฺน (นี นเย+ยุ) ดวงตา. **เนติ อตฺตโน นิสฺสิตํ ปุคฺคลนฺติ นยฺนํ** ดวงตาที่นำบุคคลผู้อาศัย
 ตนไป ชื่อว่านยฺนะ (วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ยุ เป็น อน). **เอกํ เม นยฺนํ เทหิ**^๓
 ของพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระองค์เกิด

อกุขิ (อกุข ทสฺสเน+อิ) ดวงตา. **อกุขฺติ อเนนาติ อกุขิ** ดวงตาที่ช่วยให้บุคคลมองเห็น ชื่อว่าอักขิ.
วิสยํ อิกุขฺตฺติ อกุขิ นัยน์ตาที่เห็นรูปารมณ์ ชื่อว่าอักขิ (อิกุข ทสฺสนงฺเกสุ+อิ, อาเทศ อิ หน้าธาตุเป็น
 อ). **มุขํ วา โสภณํ อกุขิ วา โสภณํ**^๔ หน้าก็สวย ดวงตาก็สวย

เนตฺต (นี นเย+ต) ดวงตา. **เนตฺติ เนตฺตํ** ดวงตาที่นำทาง ชื่อว่าเนตตะ (วูทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ต).
ตฺวํ มม จิตฺตมณฺเฑาย เนตฺตํ ยาจิตฺตมาคฺโต^๕ ท่านรู้จิตของเราแล้วจึงมาเพื่อจะขอดวงตา

โลจน (ลูจ ทสฺสเน+ยุ) ดวงตา. **โลจฺติ ปสฺสฺติ เอเตนาติ โลจนํ** ดวงตาที่ช่วยให้มองเห็น
 ชื่อว่าโลจนะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

๑ ม.ข.อุปริ. ๑๔/๒๘๘/๑๕๕

๒ ขุ.ปฎิสม. ๓๑/๕๓๓/๔๓๑

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘/๓๓๖

๔ ขุ.จุฬน. ๓๐/๖๖๔/๓๒๔

๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘/๓๓๖

อจฉิ (อจฉ ทสฺสนพฺยาปเนสุ+อิ) ดวงตา. อจฉติ ปสฺสติ อเนนาติ อจฉิ ดวงตาที่ช่วยให้มองเห็น ชื่อว่าอจฉิ

จกฺขุ (จกฺข ทสฺสเน+อุ) ดวงตา. จกฺขติ อสฺสาเทติ รูปนฺติ จกฺขุ ดวงตาที่ชอบรูป ชื่อว่าจกฺขุ. จกฺขติ ปสฺสตีติ วา จกฺขุ หรือดวงตาที่มองเห็น ชื่อว่าจกฺขุ. จกฺขุ เจว รูปา จ โสตี เจว สทฺทา จ^๑ คือดวงตากับรูป หูกับเสียง

[๑๕๐] โสตี สทฺทคฺคโห กณฺโณ สวณฺ์ สฺติ นตฺถุ ตุ
นาสา จ นาสิกา ฆานํ ชิวฺหา ตุ รสนา ภเว.

หู ๕ บท

โสตี (สุ สวเน+ต) หู, โสตี. สฺณาติ เอเตนาติ โสตี หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าโสตี (วฺุทธิ อุ เป็น โอ). ปยฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควนฺตํ สฺสสุตีสุ โสตี โอททีสุ^๒ ภิกษุปัญญาวัคคีย์ยอมเชื่อฟัง พระผู้มีพระภาค เงี่ยโสตีสดับ

สทฺทคฺคโห (สทฺทสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+อ) หู, เครื่องรับเสียง. สทฺโท คยฺหเต อเนนาติ สทฺทคฺคโห หูเครื่องช่วยให้ได้ยินเสียง ชื่อว่าสทฺทคฺคหะ (ซฺอน ค)

กณฺณ (กณฺณ สวเน+อ) หู, กรรณ, หูภาษาชนะ, มุม. กณฺณติ สฺณาติ เอเตนาติ กณฺณ หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่ากณฺณะ. อนุชานามิ ภิกฺขเว กณฺเณ พนฺธิตฺนฺติ. กณฺโณ ชีรตี. ภควโต เอตมตฺถํ อารโจะสุ^๓ ๓ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้พวกมมจิวรไว้ มุมจิวรชำระดู ภิกษุทั้งหลาย จึงกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

สวณ (สุ สวเน+ยุ) หู. สฺณาติ เอเตนาติ สวณฺ์ หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าสวณะ (วฺุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน). อตฺเถตํ ภิกฺขเว สวณฺ์ เนตํ นตฺถีติ วทามิ^๔ ภิกษุทั้งหลาย การฟังนี้มีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี

สุตี (สุ สวเน+ติ) หู. สฺณาติ อเนนาติ สฺติ หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าสุตี

จมฺก ๔ บท

นตฺถุ (นส คนฺโธปาทาเน+ถุ) จมฺก. นสนฺติ เอตายาติ นตฺถุ จมฺกเครื่องช่วยดมกลิ่น ชื่อว่านตฺถุ (อาเทศ สฺ เป็น ต). อนุชานามิ ภิกฺขเว นตฺถุกมฺมํ^๕ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้หยอดจมฺก

นาสา (นส คนฺโธปาทาเน+ณ+อา) จมฺก. นสนฺติ เอตายาติ นาสา จมฺกเครื่องช่วยดมกลิ่น ชื่อว่านาสา (ลป ณ, วฺุทธิ อ เป็น อา). เอวํ รุหฺตุ เต นาสา^๖ จมฺกของท่านจงยกขึ้นใหม่อย่างนั้น

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๗๐/๑๒๖

๒ วิ.มหาวิ. ๔/๑๒/๑๗

๓ วิ.มหา. ๕/๑๔๗/๒๐๑

๔ อิงฺ.นิกก. ๒๒/๓๐๑/๓๖๔

๕ วิ.มหา. ๕/๓๘/๔๗

๖ ขุ.ชา. ๒๓/๓๘๒/๑๐๕

นาสิกกา (นส คนุโธปาทาน+ณฺว+อา) จมูก. **นสนฺติ** เอตายาติ **นาสิกกา** จมูกเครื่องช่วยดมกลิ่น ชื่อว่านาสิกกา (วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ). **นาสิกกา** **ทุกฺขา โหนฺติ**^๑ จมูกเจ็บ

ฆาน (ฆา คนุโธปาทาน+ยฺ) จมูก. **ฆายติ** คนุโธปาทานํ **กโรตฺติ** **ฆานํ**, **ฆายนฺติ** **อนเนาติ** **วา** **ฆานํ** จมูกที่ดมกลิ่น หรือจมูกที่ใช้ดมกลิ่น ชื่อว่าฆานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ). **ตสฺมาติ** **ห** **เต** **คหฺปติ** **เอวํ** **สิกฺขิตฺพฺพํ** **น** **ฆานํ** **อุปาทฺยิสฺสามิ**^๒ **คฤหฺปตี** เพราะเหตุนั้น ในข้อนี้ท่านควรศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดถือจมูก

ลึ้น ๒ บท

ชีวหา (ชีว ปาณธารณ+ห+อา) ลึ้น. **ชีวติ** เอตายาติ **ชีวหา** ลึ้นที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวหา (รฺสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ชีวฺตนิมิตฺตํ** **รโส** **ชีวฺตํ** **นาม** **รส** ชื่อว่าชีวิต เพราะมีชีวิตเป็นเหตุ. **ตํ** **อวฺหฺยตฺติ** **ชีวหา** ลึ้นที่ถือเอารสนั้น ชื่อว่าชีวหา. **ชีวหา** **นิจฺจา** **วา** **อนิจฺจา** **วาทิ**. **อนิจฺจา** **ภนฺเตติ**^๓ พระนันทกะถามว่า ลึ้นเป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุณีตอบว่า ไม่เที่ยง เจ้าข้า

รสนา (รส อสฺสาท+ณ+ยฺ+อา) ลึ้น. **รสฺนติ** เอตายาติ **รสนา** ลึ้นที่ช่วยให้บุคคลพอใจ ชื่อว่ารสนา (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **รลํ** **ชานาตฺติ** **วา** **รสนา** หรือลึ้นที่ร้รส ชื่อว่ารสนา (รสสทฺทฺอุปท+ณา อวโธธ+ณ+กฺวิ, อาเทศ ณา เป็น นา, ลบ กฺวิ). **รลํ** **นยตฺติ** **รสนา** ลึ้นที่นำรสไป ชื่อว่ารสนา (รสสทฺทฺอุปท+นี นเย+อ+อา, ลบสระหน้า)

[๑๕๑] **สรีริ** **วฺป** **คตฺตํ** **จา-** **ตฺตภาโว** **โพหนฺทิ** **วิคฺคโ**
เทหํ **วา** **ปุริเส** **กาโย** **ถิยํ** **ตฺนุ** **กเพวริ**.

ร่างกาย ๑๐ บท

สรีริ (สร คตฺย+อิริ) ร่างกาย, สรีระ. **สรวติ** **คจฺจนฺตฺติ** **สรีริ** ร่างกายที่เป็นไป ชื่อว่าสรีระ. **สรวติ** **วาทํ** **หีสฺตฺติ** **สรีริ** ร่างกายที่เปียดเบียนลม ชื่อว่าสรีระ (สร หีสาย+อิริ). **มาตาปิตฺนํ** **สรีริ** **จิตกํ** **อาโรเปตฺวา** **อคฺคิ** **ทตฺวา**^๔ ยกพระบรมศพของพระชนกพระชนนีขึ้นบนพระจิตกาธาน แล้ว ถวายพระเพลิง

วฺป (วป พิชฺสนฺดาเน+อ) ร่างกาย. **วปติ** **กุสลากุสลพิชเมตฺถาติ** **วฺป** ร่างกายเป็นที่หว่านพืชคือ กุศลและอกุศล จึงชื่อว่าวฺป

คตฺต (คมฺ คตฺมิหิ+ต, คห อุปาทาน+ต) ร่างกาย. **คจฺจนฺติ** **คณฺหาติ** **วา** **กุสลากุสลํ** **เอเตนาติ**

๑ วิ.จุล. ๗/๑๕๕/๖๑

๒ มช.อุปริ. ๑๔/๗๒๗/๔๖๗

๓ มช.อุปริ. ๑๔/๗๖๙/๔๘๘

๔ วิ.มहा. ๕/๒๔๔/๓๒๘

คตต์ ร่างกายที่เป็นไป หรือร่างกายเป็นเครื่องถือเอากุศลและอกุศล ชื่อว่าคัตตะ (ลป ม และ ห ที่สุดธาตุ, ซ้อน ต). **อตุตโน คตต์ โวทกั กตฺวา**^๑ เช็ดร่างกายของตนให้แห้งแล้ว

อตุตภาว (อตุตสทฺทูปปท+ภฺ สดตาย+อ) ร่างกาย. “**อตุตทา**”ติ อภิธานั พุทธิ จ ภวานฺติ **เอตฺสฺมาติ อตุตภาโว** การรู้จักชื่อ “อตุตทา” จากร่างกายนี้ และอตุตทาจากร่างกายนี้มีอยู่ ฉะนั้น ร่างกายนี้จึงชื่อว่าอตุตทาวะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **ชีวิตํ อตุตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา เอกจิตฺตสมายฺตุตฺตา**^๒ ชีวิต ร่างกาย สุข และทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรม ประกอบในจิตอย่างเดียวกัน

โพนฺทิ (วฺ สัรวณ+ทิ) ร่างกาย. **วฺโณติ สัรวติ เอตฺถาติ โพนฺทิ** ร่างกายเป็นที่ให้คอย ระวัง จึงชื่อว่าโพนทิ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ว เป็น พ). **มหตี วต เต โพนฺทิ น จ ปญฺญา ตฺวูปกา**^๓ ร่างกายของท่านใหญ่โตนัก แต่ปัญญาหา ควรแก่ร่างกายนั้นไม่

วิคฺคห (วิ+คห อุปาทาเน+อ) ร่างกาย. **วิวิธํ คณฺหาติ เอตฺถาติ วิคฺคโ** ร่างกายเป็นที่ถือเอา สิ่งต่างๆ จึงชื่อว่าวิคคหะ (ซ้อน ค)

เทห (ทิห อุปัจเจ+ณ) ร่างกาย. **ทิหติ วฺจฺจฺมฺติ เอตฺถ กุสลากุสลนฺติ เทหํ** ร่างกายเป็นที่ เจริญกุศลและอกุศล ชื่อว่าเทหะ (ลป ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เทหํ ปุริเส วา เทหคัพฺทํมีไชนิ** ปุณฺลิคํบ้าง. **ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปุเรสฺสนฺติ**^๔ ละกายมนุษย์แล้ว จักยังกาย ทิพยให้บริบูรณ์

กาย (กุ+อาย) ร่างกาย. **กุจฺจิตานํ อายิ อุปฺปตฺติฏฺจานนฺติ กายิ** ร่างกายเป็นที่เกิดขึ้นของ สิ่งสภปรกทั้งหลาย จึงชื่อว่ากายะ (บทนี้เป็นพหุพพิหิตสมาส)

ตฺนุ (ตฺนุ วิตุถาเร+อ) ร่างกาย. **สัสารทุกฺขํ ตฺนุตีตี ตฺนุ** ร่างกายที่แผ่ไปสู่ความทุกข์ในสงสาร ชื่อว่าตฺนุ. **ตฺนุสทฺโทยํ อิตฺถิยํ ตฺนุคัพฺทํมีไชนิ** อิตถิลิงค์

กเพว (กพสทฺทูปปท+วร สัรวณ+อ) ร่างกาย. **กเพ เจตฺติ วรติ สัรวตีตี กเพวํ** ร่างกาย อันระวางที่จิต ชื่อว่ากเพวะระ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ)

กุสลาทิวณณา สมตฺตา.

ว่าด้วยกุศลเป็นต้น จบ

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๖

๒ ขุ.มหานิ. ๒๔/๔๔/๔๘

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๖/๗๗

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๘

๑.๕. จิตตาทิวณณา

พรรณนาชื่อของจิตเป็นต้น

[๑๕๒] จิตต์ เจโต มโน นิตถิ วิญญาณํ หทยํ ตถา
มานสํ ธี ตุ ปญญา จ พุทธิ เมธา มติ มุตติ.

[๑๕๓] ฐวี มนฺตา จ ปญญาณํ ญาณํ วิชฺชา จ โยนิ จ
ปฏิภาณมโหมฺล ปญญาเกทา วิปสฺสนา.

[๑๕๔] สมฺมาทิฏฺฐิปฏิภาณิกา วิมฺสา ตุ วิจารณา
สมฺปชฺฌณํ ตุ เนปฺกุกํ เวทยิตํ ตุ เวทนา.

จิต, ใจ ๖ ศัพท์

จิตฺต (จินฺต จินฺตาย+ต) จิต, ใจ. **จินฺเตตฺติ** **จิตฺตํ** สภาพที่คิด ชื่อว่าจิตตะ (ลบ น). อารมฺมณํ **จินฺเตติ** ชานาตฺติ **จิตฺตํ** สภาพที่รู้อารมณ์ ชื่อว่าจิตตะ (ลบ นต, ซ้อน ต). **สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํ**^๑ จิตอันตั้งมั่นแล้วในอารมณ์เดียว. **ปจฺมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ปจฺมํ วิญญาณํ ปาตุญฺจํ**^๒ จิตดวงแรกเกิดขึ้น คือ ปฐมวิญญาณปรากฏ

เจต (จิต สญฺเจตเน+อ) จิต, ใจ. **จินฺเตตฺติ** **เจโต** สภาพที่คิด ชื่อว่าเจตะ (วุทธิ อี เป็น เอ). **อายสฺมา มหาโมคคฺคฺลลาโน สพฺพาวนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆํ เจตสา เจโต ปริจฺจ มนฺสากาสิ**^๓ ท่านมหาโมคคัลลานั้นมนสิการกำหนดจิตภิกษุสงฆ์ที่มีอยู่ทั้งหมดด้วยจิต

มน (มน ณาณ+อ) จิต, ใจ, มนัส. **มนติ** ชานาตฺติ **มโน** สภาพที่รับรู้ ชื่อว่ามนะ. **อนิตฺถิ มนศฺัพท์** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ยํ จิตฺตํ ตํ มโน, ยํ มโน ตํ จิตฺตํ**^๔ สิ่งใดเป็นจิต สิ่งนั้นเป็นใจ สิ่งใดเป็นใจ สิ่งนั้นเป็นจิต

วิญญาณ (วิ+ญา อวโพธเน+ย) จิต, ใจ. **วิชานาตฺติ** **วิญญาณํ** สภาพที่รู้ชัด ชื่อว่าวิญญาณะ (ซ้อน ญ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **วิญญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ. อนิจฺจํ ภาณเตติ**^๕ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง, ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

หทย (หฺร หฺรณ+ย) จิต, ใจ, หทัย. **หฺรติ** **อตุตฺโน** **อาธารนฺติ** **หทยํ** สภาพที่นำไปสู่ความยินดีของตน ชื่อว่าหทยะ (อาเทศ ร เป็ ฑ). **รสตณฺหทย คฺธิโต หทยํ นาวพฺุชฺฌนํ**^๖ ผู้ถูกความอยากในรสครอบงำแล้ว ย่อมไม่รู้สึกลงถึงความตั้งใจ(ที่เกิดขึ้นตั้งแต่บวชว่าเราจะทำที่สุตทุกข์)

มานส (มน+สณ) จิต, ใจ, มานัส. **มโน** **เอว** **มานสํ** ใจนั้นแหละคือมานสะ (ลง สณ ปัจจัยในสกัตะ,

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๖

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๑/๑๓๗

๓ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๘/๒๘๔

๔ วิ.มหา. ๑/๑๘๔/๑๓๘

๕ วิ.มหา. ๔/๒๑/๒๗

๖ ชุ.เถร. ๒๖/๓๘๖/๓๗๒

ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **สุปนหิตัง** เม **มานสิ** **สัจจัน** **โพธาย**^๑ เราตั้งใจไว้ดีแล้วเพื่อ
รู้สัจจะทั้งหลาย

ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ ๑๔ ศัพท์

ธี (ฌे จินตยาญ+อิ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ฌายตีติ** **ธี** ปัญญาที่พิจารณา ชื่อว่าธี
(อาเทศ ฌ เป็น ธ, ลบสระหน้า). **ธาวเรตีติ** **ธี** ปัญญาที่ทรงไว้ ชื่อว่าธี (ธา ธารณ+อิ, ลบสระหน้า).
ธี วุจจติ **ปญญา**^๒ ปัญญาเรียกว่า “ธี”

ปญญา (ป+ญา อวโพธเน+กฺวิ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ปญญาเขต** **เอตยาติ**
ปญญา สภาวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัญญา (ช้อน ณ, ลบ กฺวิ). **นตฺถิ** **ปญญาสมา** **อาภา**^๓ แสง
สว่างที่เสมอด้วยปัญญาไม่มี. **ญาณ** **อุทฺปาทิ** **ปญญา** **อุทฺปาทิ**^๔ ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญา
เกิดขึ้นแล้ว. **ปชานนญฺเณ** **ปญญา**^๕ ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่วถึง

พุทธิ (พุธ อวคฺมน+ติ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **พุชฺฌเต** **เอตยาติ** **พุทธิ**
ปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่าพุทธิ (อาเทศ ต ของ ตี ปัจจัย เป็น ธ, และอาเทศ ฐ ที่สุดธาตุเป็น ฑ).
กฺงฺขา **ฉิซฺซติ** **พุทธิ** **วฑฺฒติ**^๖ ดัดความสงสัยได้ ปัญญาอย่าอมเจริญ

เมธา (มิ หีสายญ+ธ+อา) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **สมฺโมหํ** **เมธติ** **หีสตีติ** **เมธา**
ปัญญาที่เบียดเบียนความไม่รู้ ชื่อว่าเมธา (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **สุชฺชมปิ** **อดฺถิ** **เมธติ**
อาทาทตีติ **เมธา** ปัญญาที่ถือเอาเนื้อความที่ละเอียดลึกซึ้งได้ ชื่อว่าเมธา (เม อาทาเน +ธ+อา).
เมธา **วุจจติ** **ปญญา**^๗ ปัญญาท่านเรียกว่า “เมธา”

มติ (มน ณาณ+ติ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **มนติ** **ชานาตีติ** **มติ** ปัญญาที่รู้
ชื่อว่ามีติ (ลบ น). **ภีเตน** **ชายเต** **มตี**^๘ ปัญญาอย่าอมเกิดขึ้นเพราะความกลัว

มฺุติ (มฺุน ณาณ+ติ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **มฺุณาตีติ** **มฺุติ** ปัญญาที่รู้ ชื่อว่ามีติ (ลบ น)

ภฺุริ, ภฺุรี (ภฺุ สตตยาญ+ริ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ภฺุวตีติ** **ภฺุริ, ภฺุรี** ปัญญาที่มีอยู่
ชื่อว่าภฺุริและภฺุรี (ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **ปญญาเยว** **ภฺุเต** **อดฺเถ** **รมตีติ** **ภฺุริตี** **วุจจติ**^๙
ปัญญานั้นแลยินดีในประโยชน์ที่มีอยู่ จึงเรียกว่าภฺุรี (ภฺุสทฺทฺฐปท+รมฺ รมเน+อิ,อี, ลบ ม). **มหา**
ปญฺโถ **ปฺุคฺคปญฺโถ** **หาสปญฺโถ** **ชนปญฺโถ** **ติกฺขปญฺโถ** **นิพฺเพธิกปญฺโถ** **ภฺุริ** **วุจจติ**^{๑๐}
ผู้มีปัญญามาก มีปัญญากว้าง มีปัญญาอาจหาญร่าเริง มีปัญญาไว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญารู้
แจ้ง เรียกว่า ภฺุริ

๑ มชฺ.มฺุถ. ๑๒/๕๔๓/๕๘๕

๒ ชุ.มฺุหานิ. ๒๙/๔๙/๕๑

๓ ถฺ.สคฺถ. ๑๕/๒๙/๙

๔ วิ.มฺุหา. ๔/๑๕/๑๙

๕ วิ.ภฺุญ. ๑/๑๑๙

๖ ชุ.เถริ. ๒๖/๒๑๒/๒๓๗

๗ ชุ.จฺุพนฺ. ๓๐/๔๑๖/๑๙๙

๘ ชุ.ชา. ๒๘/๒๑๑/๘๐

๙ ปภฺุถฺ.ภฺุญ. ๔๗/๑๘๐/๓๙๙

๑๐ ชุ.จฺุพนฺ. ๓๐/๓๙๖/๑๙๑

มนุตา (มน ฅาณ+ต+อา) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. มนติ ชานาตีติ มนุตา ปัญญาที่รู้ ชีอว่ามันตา (ลบสรรหน่า)

ปญญาณ (ป+ฅา อวโพธเน+ย) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. ปชานาติ เอเตนาติ ปญญาณั ปัญญาเครื่องรู้ทั่วถึง ชีอว่าปญญาณะ (ซัน ฅ, อาเทศ ฅ เป็น อน, น เป็น ฅ, ลบ อ). ปญญาณั วุจจติ วิปัสสนา อนิจจาทีปุปกาเรสุ ปวัตตตตตา^๑ วิปัสสนาท่านเรียกว่าปญญาณะ เพราะเป็นไปในธรรมประการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น

ฅาณ (ฅา อวโพธเน+ย) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. ชานาติ อนเนาติ ฅาณั ปัญญา เครื่องรู้ ชีอว่าฅาณะ (อาเทศ ฅ เป็น อน, น เป็น ฅ, ลบ อ). ฅาตฅุเจณ ฅาณั^๒ ปัญญาชีอว่า ฅาณะ เพราะอรรถว่ารู้. ฅาณนุติ ติสโส วิชชา^๓ วิชชา ๓ อย่าง ชีอว่าฅาณะ

วิชชา (วิท ฅาณ+ย+อา) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. วิทติ ชานาตีติ วิชชา ปัญญา ที่รู้ ชีอว่าวิชชา (อาเทศ ฑย เป็น ช, ซัน ช, ลบสรรหน่า). อัย โข เม พุราหุณน รตติยา ปจเม ยามะ ปจมา วิชชา อธิคตา อวิชชา วิหตา^๔ พุราหุณั วิชชาที่ ๑ นี้ เราบรลแล้ว ในปฐมยามแห่งราตรี อวิชชาเรากำจัดได้แล้ว

โยนิ (ย ฅิสฺสเน+ย+อิ) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. ยมติ ฅิสฺสี ภวติ ฅยเยสุติ โยนิ ปัญญาที่มีรวมอยู่ในฅญยธรรมทั้งหลาย ชีอว่าโยนิ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ ฅ เป็น อน, ลบสรรหน่า)

ปฏิกาน, ปฏิกาน (ปฏี+ภา ทิตติย+ย) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ, ปฏิกาน. ปฏิมุขั ฅนุติ อุปุจหนุติ ฅยเยยา เอเตนาติ ปฏิกานั ปัญญาที่ช่วยให้ฅญยธรรมพลันปรากฏต่อ หน้า ชีอว่าปฏิกานะ (อาเทศ ฅ เป็น อน, ลบ อ). ปญญวโต ฅฅณตสฺส ปฏิกานั อนนุตโต ฅิ^๕ ปฏิกานของผู้มีปัญญาที่กำลังกล่าวอยู่ย้อมไม่สิ้นสุต

อโฆ (น+มุห เวจิตเต+ณ) ฅาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ, ความไม่หลง. น มุยหติ เอเตนาติ อโฆ โห ปัญญาที่ช่วยให้ไม่หลง ชีอว่าอโฆะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ฅ, วุทธิ อู เป็น โอ)

ปัญญามีอีกหลายคัพท์ เช่น วีมัสสา, วิจย, สมุเปกฺขา, อูปลทฺธิ, ปฏิปตฺติ, ฅตฺติเจตนา

ปัญญา ๖ ประเภท

วิปัสสนาสมมาทีฏฺจิปุฏฺติกา ปญญาเภทา วิปัสสนาและสัมมาทีฏฺฐิเป็นต้น เป็นชื่อของปัญญา. วิปัสสนาทโย เนปุกกนุตา ปริยาया ปญญาเภทา ปญญาวิเสสา ตั้งแต่ วิปัสสนาคัพท์ ถึง เนปุกกคัพท์ เป็นประเภทของปัญญา

๑ ชุ.อ.ญ. ๒๘/๒๐๔/๒๘๒

๒ วิ.อ.ญ. ๑/๑๑๔

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๓/๑๗๓

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗

๕ ชุ.อ.ญ. ๒๖/๕๒/๒๕๖

วิปัสสนา (วิ+ทิส เพกฺขเน+ยุ+อา) วิปัสสนา, ปัญญา, ปัญญาผู้แจ้ง. วิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขารेषु ปสฺสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่างๆ เมื่อ নিজลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่าวิปัสสนา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสฺส, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). สยฺยาเวทยิตนโรธสมาปตฺติยา โชคฺหปติ เทว ฌมฺมา พหุปรการา สมโถ จ วิปัสสนา จ^๑ คฤหบดี ธรรม ๒ อย่าง คือ สมณะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสัญญาเวทยิตนโรธสมาบัติ

สมฺมาทิฏฺฐิ (สมฺมาสทฺทุปรท+ทิส เพกฺขเน+ติ) สัมมาทิฐิ, ปัญญา, ความเห็นถูก. สมฺมา ทสฺสนํ สมฺมาทิฏฺฐิ ความเห็นถูก ชื่อว่าสัมมาทิฐิ (อาเทศ สฺตฺ เป็น ฏฺฐ). สมฺมาทสฺสนลกฺขณา สมฺมาทิฏฺฐิ สัมมาทิฐิมีความเห็นถูกเป็นลักษณะ. สาท พุริธา โลภียโลภุตฺตรวเสน, ตตฺถ ปุริมา จพฺพิสุทฺธิปรุพตฺติกาเล อิตฺรา ฌาณทสฺสนวิสุทฺธิกาเล ลพฺภติ สัมมาทิฐินํ มี ๒ อย่าง คือ โลภียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ, ใน ๒ อย่างนั้น อย่างแรกได้ในเวลาที่ความบริสุทธิ์ ๖ อย่างเกิดขึ้น, อย่างหลังได้ในเวลาบริสุทธิ์ด้วยญาณทัสสนะ. ทสฺวตฺตุกา สมฺมาทิฏฺฐิ^๒ สัมมาทิฐิมีวัตุ ๑๐ อย่าง

วิมฺสา (วิ+มาน วิมฺสาเย+ส+อา) วิมังสา, ปัญญา, ปัญญาพิจารณา, การทดลอง. วิเสเสน มานิยเตติ วิมฺสา, จิตฺตาโภคาทิ ปัญญาที่พิจารณาเป็นพิเศษ ชื่อว่าวิมังสา หมายถึงการเอาใจจดจ่อเป็นต้น (อาเทศ มานุ เป็น มํ, ทิฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). วิมฺสนํ วิมฺสา การพิจารณา ชื่อว่าวิมังสา (วิ+มฺส วิมฺสเน+อา, ทิฆะ อิ เป็น อี)

สทฺธาหตุโธ มหานาโค อุเปกฺขาเสตพฺนตฺวา
สติ คีวา ลีโร ปญฺญา วิมฺสา ฌมฺมจินตนา.^๓

ช้างตัวประเสริฐมีศรัทธาเป็นวง อุเบกขาเป็นงาอันขาวสะอาด สติเป็นคอ ปัญญา
ที่พิจารณาธรรมเป็นศรัทธะ

วิจฺจรณา (วิ+จร สยฺจเย+ยุ+อา) ปัญญา, วิจฺจรณญฺญาณ, ปัญญาพิจารณา. วิจฺจรายเต เอตายาติ วิจฺจรณา ปัญญาเครื่องพิจารณา ชื่อว่าวิจฺจรณา (วฺจฺจติ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ญ). วิจฺจรณปญฺญาว เสฏฺฐจา^๔ ปัญญาพิจารณานั้นแหละประเสริฐสุด. เอสา เต วิจฺจรณปญฺญา^๕ ปัญญาพิจารณานั้นไม่มีแก่ท่าน

สมฺปชฺฌณ (สฺ+ป+ฉา อวโพธเน+ยุ) สติปัญฺฐาน, ปัญญา, สัมปชฺฌญฺณะ, ปัญญาผู้ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์เป็นต้น. สมฺปชานาตีติ สมฺปชานโน ปัญญาที่รู้ทั่วถึง ชื่อว่าสัมปชานะ (อาเทศนิกฺขิตเป็น ม, ฉา เป็น ชา, ยุ เป็น อน, ลบ อ). สมฺปชานสฺส ภาโว สมฺปชฌณํ ความเป็นปัญญาผู้ทั่วถึง ชื่อว่าสัมปชฺฌญฺณะ (สมฺปชาน+ณฺย, ลบ ญฺ และสระที่ น, อาเทศ ญฺ เป็น ญ, ช็อน ญ). ภิกฺขุ อาตานิ

๑ ส.สพ. ๑๘/๕๗๐/๓๖๔

๒ วิ.ปริ. ๘/๑๐๐๐/๓๔๗

๓ ชุ.เถร. ๒๖/๓๘๔/๓๖๘

๔ ชุ.อฎ. ๓๘/๘๒/๒๗๘

๕ ชุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๓๘/๕๔๗

สมฺปชฌณั น ริณฺจติ^๑ ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ย่อมไม่ทอดทิ้งสัมปชฌญะ. สาตถกสมฺปชฌณั สฺปฺปายสมฺปชฌณั โคจรสมฺปชฌณั อสมฺโหมสมฺปชฌณฺนติ จตุพฺพิธั สมฺปชฌณั^๒ ปัญญา มี ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาว่าสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ (๒) ปัญญาว่าควรและไม่ควร (๓) ปัญญาว่าสถานที่ควรไปและไม่ควรไป (๔) ปัญญาไม่หลงลืม

เนปกุ (นิ+ปจ ปาเก+อ) สติปัญญา, ปัญญา, ปัญญาบ่มกุศลธรรมให้สูง. นิสฺเสสโต ปาเจติ กุสลธมฺเมติ นิปโก, ฌาณั ปุคฺคโล บุคคลผู้บ่มกุศลธรรมทั้งหลายให้สูงโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่า นิปกะ ได้แก่บุคคลผู้มีปัญญา (อาเทศ จ เป็น ก). นิปกสฺส ภาโว เนปกุ^๓ ความเป็นผู้มีปัญญา ชื่อว่าเนปิกกะ (นิปก+ณฺย, ลบ ณ และสระที่ ก, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ กฺย เป็น ก, ซ้อน กฺ). เนปกุ^๓ วุจฺจติ ปญฺญา^๔ ปัญญาท่านเรียกว่าเนปิกกะ

เวทนา, การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก ๒ ศัพท์

เวทยิต (วิท อนุภวเน+ณฺย+อิ+ต) เวทนา, การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก. เวทยิตฺติ เวทยิตํ สุขและทุกข์เป็นต้นที่บุคคลเสวย ชื่อว่าเวทยิตะ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). ทุกฺโข อสาดั เวทยิตํ อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว โทมนสฺส^๕ ภิกษุทั้งหลาย การเสวยอารมณ์อันเป็นทุกข์ แสนสาหัสนี้ เราเรียกว่าโทมนัส

เวทนา (วิท อนุภวเน+ยฺ+อา) เวทนา, การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก. เวทยิตฺติ เวทนา สุขและทุกข์เป็นต้นที่บุคคลเสวย ชื่อว่าเวทนา (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). เวทนา อนิจฺจาติ สทฺทํ นิจฺฉาเรติ^๕ เปลี่ยนเสียงออกมากว่า เวทนาไม่เที่ยง

[๑๕๕] ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป- ปฺปโนหาโย ตฺ ชีวิตํ
เอกคฺคตา ตฺ สมฺโล อวิกฺเขโป สมฺมาธิ จ.

ความคิด, ความดำริ, ความวิตก ๕ ศัพท์

ตกฺก (ตกฺก วิตกฺเก+อ) ความคิด, ความดำริ, ความวิตก, ความตรึก, ความตริตรอง. ตกฺกเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณั อภินิโรเปตีติ ตกฺโก สภาพฺที่ยกสัมปยุตฺตรมฺขึ้นสู่อารมณั ชื่อว่าตักกะ. ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา^๖ ความตรึก วิตก ดำริ แฉวแฉ ปักใจ

วิตกฺก (วิ+ตกฺก วิตกฺเก+อ) ความคิด, ความวิตก, ความดำริ, ความตรึก, ความตริตรอง. วิตกฺกเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณั อภินิโรเปตีติ ตกฺโก สภาพฺที่ยกสัมปยุตฺตรมฺขึ้นสู่อารมณั ชื่อว่าตักกะ.

๑ ส.สพ. ๑๘/๓๖๔/๒๕๕

๒ ที.อญ. ๔/๒๑๔/๑๖๖

๓ ที.อญ. ๕/๓๔๘/๓๑๘

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๕๕/๓๔๒

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๒๕๖/๑๕๒

๖ มช.อุปริ. ๑๔/๒๖๓/๑๘๓

วิตุกโก โข เทวานมิทท ปปญจสญญาสงขานิทาโน^๑ ท่านจอมเทพ ความคิดมีสัญญาส่วนที่ประกอบด้วยตัณหา มานะและทิฐิ อันให้ถึงความประมาทมัวเมาเป็นเหตุเกิด

สงกบป (ส+กบป วิตุกกสามตถิเยสุ+อ) ความคิด, ความดำริ. **สงกบปุนติ** **ปภวนติ** **อนเนาติ** **สงกบโป** ธรรมเครื่องดำริ ชื่อว่าสังกบปะ (อาเทศนคหิตเป็น ง). **โส เต อิขมตุ** **สงกบโป**^๒ ความดำริ(ในการออกบวช) ของเธอนั้นจงสำเร็จ

อปปนา (อป ปาปฺณเน+ยุ+อา) ความคิด, ความดำริ. **อปปเปติ** **สมပ္ยุตฺตตมฺเม** **ปาเปติ** **อารมฺมณฺติ** **อปปนา** จิตที่ส่งสัมပ္ยุตธรรมไปสู่อารมณ์ ชื่อว่าอปปนา (ซ็อน ป, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

อุห (อุห วิตุกเก+อ) ความคิด, ความดำริ. **อุหนฺติ** **อนเนาติ** **อุโห** ธรรมเครื่องดำริ ชื่อว่าอุหะ **อายุ, ชีวิต, ชีวิตินทรีย ๒ ศัพท์**

อายุ (อิ คติมุหิ+ณฺ) อายุ, ชีวิต, ชีวิตินทรีย. **อยติ** **อุทธานิ** **คจฺจติ** **เยเนาติ** **อายุ** **ชีวิต** เครื่องช่วยให้สัตว์ไปสู่กาลเวลาอันยืนยาว ชื่อว่าอายุ (ลบ ณ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อายุ). **เอติ** **เอเตเนาติ** **วา** **อายุ** หรือชีวิตที่ช่วยให้สัตว์เป็นไปได้ ชื่อว่าอายุ. **อายุ** **ปนาวุโส** ก็ **ปฏิจฺจ** **ติฏฺจตีติ**. **อายุ** **อุสมํ** **ปฏิจฺจ** **ติฏฺจตีติ** ^๓ ท่านผู้มีอายุ อายุอาศัยอะไรจึงตั้งอยู่ได้ อายุอาศัยไฉนจึงตั้งอยู่ได้

ชีวิต (ชีว ปาณธารณ+อิ+ต) อายุ, ชีวิต, ชีวิตินทรีย. **ชีวนฺติ** **อนเนาติ** **ชีวิติ** อายุที่ช่วยให้สัตว์เป็นอยู่ได้ ชื่อว่าชีวิตะ. **ทฺชฺชานํ** **ชีวิติ** **ทฺชฺชานํ** **มรณํ** ^๔ จะเป็นหรือตายก็ยากจะรู้ได้

จิตตั้งมั่น, ความสงบ, สมภาติ ๔ ศัพท์

เอกคฺคตา (เอก+อคฺค+ตา) จิตสงบ, ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว, ความสงบ, สมภาติ. **นानา-ลมฺพณวิสารณาภาวโต** **เอกํ** **อคฺคํ** **อารมฺมณเมตฺตสฺสาติ** **เอกคฺคํ** สภาพที่จิตมีอารมณ์เดียว เพราะไม่มีความฟุ้งไปในอารมณ์ต่างๆ ชื่อว่าเอกัคคะ (ลบสระหน้า). **อคฺคสทฺโท** **เจตฺถ** **อาลมฺพณวาทโก** **อคฺคศัพท์**ในที่นี้กล่าวถึงอารมณ์. **เอกคฺคสฺส** **ภาโว** **เอกคฺคตา** ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ชื่อว่าเอกัคคตา. **เอกํ** **วา** **อารมฺมณํ** **อชติ** **คจฺจตีติ** **เอกคฺคํ**, **ตสฺส** **ภาโว** **เอกคฺคตา** หรือจิตที่ไปสู่อารมณ์เดียว ชื่อว่าเอกัคคะ, ความเป็นจิตไปสู่อารมณ์เดียวนั้น ชื่อว่าเอกัคคตา (เอกสทฺทูปปท+อช คติย+อ+ตา, อาเทศ ช เป็น ค, ซ็อน ค, ลบสระหน้า). **อิเมหิ** **สฺตตฺตงฺเคหิ** **จิตฺตสฺส** **เอกคฺคตา** **ปริกฺขตา**^๕ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง (สมภาติ) ประกอบด้วยองค์ ๗ เหล่านี้

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๕๖/๓๑๒

๒ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๗๐/๔๘๕

๓ มช.มูล. ๑๒/๕๐๑/๕๔๑

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๖๑/๑๔๑

๕ มช.อุปริ. ๑๔/๒๕๓/๑๘๐

สมถ (สมฺ อุปฺสเม+ถ) สมถะ, ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว, ความสงบ, สมาธิ. กามจฺจนฺทํ สมเถตีติ สมโถ สมภาติที่ยังความพอใจในกามให้สงบลง ชื่อว่าสมถะ. “สมาธิ กามจฺจนฺทสฺส ปฏิปทฺโข”ติ หิ วุตฺตํ ท่านกล่าวว่าสมาธิเป็นปฏิปักษ์ของกามฉันทะ. กตเม เทว ธมฺมา ภาเวตพฺพา, สมโถ จ วิปสฺสนา จ^๑ ธรรม ๒ อย่างที่พวกเธอควรเจริญ คือสมถะและวิปัสสนา

อวิกุเชป (น+วิกุเชป) สภาพที่จิตไม่ซัดส่าย, ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน, ความสงบ, สมาธิ. วิกุชิปนํ นานารมฺมณฺเปรณํ วิกุเชโป จิตฺที่ฟุ้งไปสู่อารมณ์ต่างๆ ชื่อว่าวิกุเชปะ. โส นตฺถิ เอตฺถาติ อวิกุเชโป สมาธิเป็นสภาพที่จิตไม่ซัดส่ายไปสู่อารมณ์ต่างๆ จึงชื่อว่าอวิกุเชปะ (อาเทศ น เป็น อ). พุทฺธานุสฺสตีวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกุเชโป^๒ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจพุทธานุสติ

สมาธิ (สํ,อา+ธา ธารณ+ธิ) จิตตั้งมั่น, ความสงบ, สมาธิ. เอกการมฺมณฺ สฺสจฺจฺ อธาณํ สมาธิ สภาพที่จิตยินดีในอารมณ์เดียว ชื่อว่าสมาธิ (อาเทศนคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). นานา-ลฺมฺพณฺวิกุเชปวสฺสปวตฺตํ อธิสงฺขาตํ จิตฺตพฺยธํ สมเถตีติ สมาธิ ธรรมที่ข่มจิตอันฟุ้งไป ในอารมณ์ต่างๆ ให้สงบลง ชื่อว่าสมาธิ (สมฺ อุปฺสเม+อาธิ). สมาธิตี สฺสญฺญโต สมาธิ อนิมิตฺโต สมาธิ อปฺปณฺหิตโต สมาธิ^๓ สฺสญฺญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ และอัปณฺหิตสมาธิ ชื่อว่าสมาธิ

[๑๕๖] อุตฺสาหาตปฺปคฺคาหา วายาโม จ ปรกฺกโม
ปธานํ วีริยํ เจหา อุตฺยาโม จ ธิตฺตฺถิยํ.

ความพยายาม, ความเพียร, อุตสาหะ ๑๐ ศัพท์

อุตฺสาหา (อุตฺทฺหฺอุปฺท+สหา ขมเน+ณ) ความพยายาม, ความเพียร, ความอุตสาหะ, ความบากบั่น. อุตฺ ทฺกฺขลารํ อุตฺธํ วา สหตี ขมตีติ อุตฺสาโท ความพยายามที่อดทนต่อความทุกข์ยาก หรืออดทนต่อความทุกข์ยิ่งขึ้นไปอีก ชื่อว่าอุตสาหะ (ซ็อน ส, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ตตฺถ เต ยาวซีว อุตฺสาโท กรณฺเีย^๔ เธอพึงอุตสาหะในสิ่งนั้นตลอดชีวิต

อาดปฺป (อาสฺทฺหฺอุปฺท+ตปฺ สนฺดาเป+อ) ความพยายาม, ความเพียร, ความบากบั่น. อาภฺโส กายํ จิตฺตญฺจ ตาเปตีติ อาตปฺโป ความพยายามที่ร่างกายและจิตให้เร่าร้อนอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอาดปฺปะ (ซ็อน ป). ตีหิ ภิกฺขเว จาเนหิ อาตปฺปี กรณฺเีย^๕ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรทำความบากบั่น ด้วยฐานะ ๓ อย่าง (คือไม่ให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น ให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น และอดกลั้น ต่อทุกข์เวทนาอันแรงกล้า)

ปคฺคาหา (ป+คหฺ อุปฺทาเน+ณ) ความพยายาม, ความเพียร. สีนํ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี อุกฺชิปตีติ

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๗๙/๒๕๐

๒ ขุ.ปฎิสฺ. ๓๑/๙๒/๗๐

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๖/๑๗๕

๔ วิ.มหา. ๔/๘๗/๑๐๖

๕ อัง.ติ.ก. ๒๐/๔๘๙/๑๕๓

ปกคคาโห ความพยายามยกจิตที่เร้นอยู่ให้ขึ้นมา ชื่อว่าปกคคาหะ (ซ้อน ค, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา).
อดตโน นิสุตย์ ปรมตถ์ **คณหาเปตติ** วา **ปกคคาโห** หรือความพยายามที่ถือเอาปรมัตถ์ไว้เป็นที่อาศัยของตน ชื่อว่าปกคคาหะ. **ปสทุโท** ปรมตเถปิ **ปคัพพี**ใช้ในอรรถปรมัตถ์ก็มี. **ปกคคาโห** จ **อวิกเขโป** จ^๑ ความเพียรและสมาธิ. **ปกคคาโหติ** **วิริย**^๒ บทว่า **ปกคคาโห** คือความเพียร

วายาม (วายม อุตฺสาหน+ณ) ความพยายาม, ความเพียร. **วายนนฺติ** **เยนาติ** **วายาโม** ธรรมเครื่องช่วยให้บุคคลพยายาม ชื่อว่าวายามะ (ลบ ณ, ที่ฆะ อ เป็น อา). **สพฺพกาล** **วยติ** **คจฺจตฺติ** **วายาโม** ความพยายามที่เป็นไปตลอดเวลา ชื่อว่าวายามะ (วย คติมฺหิ+อม, วุทธิ อ ที่ ว เป็น อา, ที่ฆะสระ อ ของปัจจัย). **วาโย** **วีย** **สทา** **อมติ** **คจฺจตฺติ** วา **วายาโม** หรือความพยายามที่เป็นไปทุกเมื่อเหมือนลม ชื่อว่าวายามะ (วายนฺทฺทฺอุปท+อม คมเน+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ฉนฺโท** วา **วายาโม** วา **อิท** วา **กรณีย** **อิท** วา **อกรณีย**^๓ ความพอใจหรือความพยายามว่า กิจนี้ควรทำหรือไม่ควรทำ

ปรกฺกม (ปรสทฺทฺอุปท+กม ปรกฺกเม+อ) ความพยายาม, ความเพียร, ความบากบั่น. **ปร** **ปร** **จัน** **อกฺกมตฺติ** **ปรกฺกโม** ความพยายามที่ย้ำไปทุกที่ ชื่อว่าปรักกมะ (ซ้อน ก). **ปร** **ปจฺจณิกฺกุต** **โกสชฺช** **อกฺกมตฺติ** วา **ปรกฺกโม** หรือความพยายามที่ย้ำความเกียจคร้านอันเป็นข้าศึก ชื่อว่าปรักกมะ. **ยสฺส** **ปรกฺกโม** **เสฏฺโฐ**^๔ พระพุทธเจ้าทรงมีความพยายามประเสริฐสุด

ปธาน (ป+ทท ภาสฺมีกรณ+ย) ความพยายาม, ความเพียร, ขวนขวาย. **ปทฺทติ** **เยนาติ** **ปธาน** ความพยายามที่ให้เริ่มทำ ชื่อว่าปธานะ (อาเทศ ทท เป็น ธ, ย เป็น อน, ลบสระหน้า, ที่ฆะสระหลัง). **เอว** **ปธาน** **เอว** **อภิสมฺโพธิ**^๕ การตั้งความเพียร การตรัสรู้ เป็นอย่างนี้

วิริย (วิรสทฺทฺอุปท+อิร คติย+อ) ความพยายาม, ความเพียร, วิริยะ, ขวนขวาย. **วีเร** **สาธ**, **วีราน** วา **กมฺม**, **วิธินา** วา **อิรยิตพฺพ** **ปวตฺเตตพฺพนฺติ** **วิริย** การทำในสิ่งที่ดีหรือของคนดี หรือความพยายามที่เป็นไปตามวิธี ชื่อว่าวิริยะ (รัสสะ อิ ของปัจจัยเป็น อิ). **มม** **ปน** **อจฺจารทฺถ** **วิริย**^๖ ความเพียรอันเราปรารถนาอย่างยิ่งแล้ว

อีหา (อีร คติย+ห+อา) ความพยายาม, ความเพียร, ขวนขวาย. **อีหติ** **เอติ** วา **ยาย** **สุภาสุภ-** **ผลนฺติ** **อีหา** ความเพียรที่ทำให้ไปสู่ผลที่ดีและไม่ดี ชื่อว่าอีหา (ลบ ร ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

อุยฺยาม (อุตฺทฺทฺอุปท+อิ คติมฺหิ+อม) ความพยายาม, ความเพียร, ขวนขวาย, บากบั่น. **อุทฺถ** **ยฺนฺติ** **เยนาติ** **อุยฺยาโม** ความพยายามที่ช่วยให้ไปสู่ที่สูงขึ้น ชื่อว่าอุยยามะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ซ้อน ย, ที่ฆะ อ เป็น อา)

๑ อิง.ท.ก. ๒๐/๓๓๓/๑๐๔

๒ อิง.อ.ญ. ๑๕/๘๘/๖๒

๓ อิง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๑/๒๒๓

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๔/๕๐๒

๕ ที.มหา. ๑๐/๕๕/๕๙

๖ ที.อ.ญ. ๔/๙

อิตติ (จา คตินิวตติย+ติ) ความพยายาม, ความเพียร, ความมุ่งมั่น. **ติฏฐติ** เอตถ สุภาสุภผลนุติ
อิตติ ความพยายามอันเป็นที่ตั้งแห่งผลดีและไม่ดี ชื่อว่าอิตติ (อาเทศ จา เป็น อิต). **อิตถียัม อิตติคัพพ**
 ใช้ในอิตถิลิงค์. **สจจัม ธมโม อิตติ จาโค โส เว เปจจ น โสจติ**^๑ ผู้มีสัจจะ ธรรมะ
 อิตติ จาคะนั้นแล ละโลกนี้ไปแล้วยอมไม่เศร้าโศก

[๑๕๗] **จตตาริ วริยงคานิ**

อวลิสฺสนมฏฺฐิสฺส

ตจสฺส จ นหารุโน

มัสโลหิตสฺสสนั.

องค์แห่งความเพียร ๔ อย่าง

การเหลืออยู่แต่หนึ่ง เส้นเอ็น กระดูก และการเหือดแห้งไปแห่งเนื้อและเลือด เป็นลักษณะของความ
 เพียร ๔ ประการ

หนึ่ง เส้นเอ็น และกระดูก

ตจ (ตจ ปาลเน+อ) หนึ่ง. **ตจติ สรีริ ปาเลตติ ตโจ** หนึ่งที่รักษาสรีระไว้ ชื่อว่าตจจะ. **เกสลา**
โลมา นชา ทนฺตา ตโจ^๒ ผม ขน เล็บ ฟัน หนึ่ง

นหารุ, นหารุ (นห พนฺธเน+ฮารุ) เส้นเอ็น. **นหติ พนฺธตติ นหารุ, นหารุ** เส้นเอ็นที่รังรัด
 ชื่อว่านหารุ. **ตโจ จ นหารุ จ อฏฺฐิ อวลิสฺสตุ**^๓ หนึ่ง เส้นเอ็น และกระดูกจงเหลืออยู่

อฏฺฐิ (อส เขปนเน+ติ) กระดูก, อัฐิ. **อสติ เขเปติ อฏฺฐานนฺติ อฏฺฐิ** กระดูกที่ทั้งกาลเวลา
 ว่างตลอดกาลนาน (คงทน) ชื่อว่าอฏฺฐิ (อาเทศ สตุ เป็น ฏฺฐ). **ฮากุโส ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา**
อฏฺฐิ หรือกระดูกที่ช่วยให้ร่างกายยืนอยู่ได้ ชื่อว่าอฏฺฐิ (ฮา+จา คตินิวตติมฺหิ+อิ. ช้อน ฏฺ, รัสสะ
 สระหน้า). **อฏฺฐิ นาม ยัม กิณฺจิ อฏฺฐิ**^๔ กระดูกทุกอย่าง ชื่อว่าอฏฺฐิ

เนื้อและเลือด

มัส (มน ณาเน+ส) เนื้อ. **มนิตพฺพํ ณาตพฺพนฺติ มัส** เนื้อที่บุคคลรู้จัก ชื่อว่ามังสะ (อาเทศ นุ
 เป็นนิคหิต). **คาวี หนฺตฺวา มัส ชาติตฺวา**^๕ ช่างแม่โคแล้วเคี้ยวกินเนื้อ

โลหิต (รุห ชนเน+อิ+ต) เลือด. **รุหติ สรีเร พฺยาปนฺวเสนาติ โลหิตํ** เลือดที่เกิดโดยกระจาย
 ไปทั่วสรีระ ชื่อว่าโลหิตะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ ร เป็น ล). **สณฺชยสฺส ปน ปริพฺพาชกสฺส**
ตตฺถเว อุนฺหํ โลหิตํ มุขโต อุกฺคจฺฉิ^๖ เลือดอุ่นๆ ฟุ้งออกจากปากของสณฺชยปริพาชกในที
 นั้นนั่นเอง

๑ ส.สคาน. ๑๕/๘๔๕/๓๖๖

๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘

๓ มช.มช. ๑๓/๒๓๙/๒๓๔

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๕๒/๔๙๙

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๒/๑๒๐

๖ วิ.มหา. ๔/๗๐/๗๗

[๑๕๘] อุกุโสฬหุหิ ตวอิมตเตหา สติ ตวนุสสุตติตติยั
ลชชชา หิริ สมานาถ โอตตูปปี ปาปภีรุตตา.

ความเพียรอันยิ่งใหญ่

อุกุโสฬหุหิ (อุ+สท วายาเม+อ+อึ) ความเพียรอันยิ่งใหญ่, ความเพียรแรงกล้า, อุตสาหะ. **อุ** **ปฬลั** ทุกุกรรมมัม สหติ ยายาติ **อุกุโสฬหุหิ** ความเพียรที่ช่วยให้พยายามกระทำกรรมที่ยุ่งยาก ให้ลุล่วง จึงชื่อว่าอุกุโสฬหุหิ (อาเทศ สหุ เป็น โสฬหุ, ซ้อน ส, ลบสระหน้า). **อุสุสาหานั** **อุหาติ** วา **อุกุโสฬหุหิ** หรือความเพียรยิ่งกว่าความพยายามทั้งหลาย ชื่อว่าอุกุโสฬหุหิ (อุสุสาห+อุหา+อึ, ลบสระ อ ที่ ห ตัวหน้า และลบสระ อุ, อาเทศ หุ ตัวหน้าเป็น ฬ, อาเทศ อา เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อถิสตติยุตตตา อึหา** **อุกุโสฬหุหิ** นาม ความเพียรอันแรงกล้า ชื่อว่าอุกุโสฬหุหิ. **อุกุโสฬหุหิ** **กรณียา**^๑ พึงกระทำความเพียรอันยิ่งใหญ่

สติ, ความระลึกได้ ๒ คััพท์

สติ (สร หีสาย+ติ) สติ, ความรู้สึกตัว, ความระลึกได้. **ปมาทัง** **สรวติ** **หีสติติ** **สติ** ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่าสติ (ลบ รุ ที่สุดธาตุ). **สรวติ** **จินเตตติติ** **สติ** อากาโรที่ระลึกได้ ชื่อว่าสติ (สร จินตาย+ติ, ลบ รุ ที่สุดธาตุ). **เทวเม** **ภิกขเว** **ธมมา** **กตเม** **ธมมา** **สติ** **จ** **สมปชฌณณจ**^๒ **ภิกขุ**ทั้งหลาย **ธรรม** ๒ อย่างเหล่านี้มีอะไรบ้าง คือสติและสัมปชัญญะ

อนุสสุตติ (อนุ+สติ) สติ, อนุสติ, ความระลึกถึง. **อนุ** **ปุณปุณัน** **สติ** **อนุสสุตติ** ความระลึกถึงอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอนุสสุตติ (ซ้อน ส). **อิตติยัม** ทั้ง ๒ คััพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์. **อตเตสา** **ภิกขเว** **อนุสสุตติ** **เนสา** **นตถิติ** **วทามิ**^๓ **ภิกขุ**ทั้งหลาย ความระลึกได้มีอยู่ เราไม่ได้กล่าวว่าไม่มี

ความละอายใจ ๒ คััพท์

ลชชชา (ลชชี ปึเพ, ลชช ลชชเน+อ+อา) ความละอายใจ. **ลชชติ** **ปาปาติ** **ลชชชา** ความละอายจากบาป ชื่อว่าลชชชา (ซ้อน ช, ลบสระหน้า). **ปจम्म** **อุปปุณนาปิ** **เม** **ลชชชา** **ภิกขุชิสฺสติ**^๔ ความละอายที่เกิดขึ้นตอนแรก เราจักตัดให้ขาด

หิริ (หิริ ลชชชาย+อ+อึ) หิริ, ความละอายใจ. **หิริยติ** **ปาปาติ** **หิริ** ความละอายจากบาป ชื่อว่าหิริ (ลบสระหน้า). **กุสเสสุ** **ธมเมสุ** **สาธุ** **หิริ**^๕ ความละอายจากบาปเป็นสิ่งที่ดีในกุศลธรรมทั้งหลาย

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๓๑๐/๑๖๑

๒ อัง.พุท. ๒๐/๔๒๔/๑๑๙

๓ อัง.ฉก. ๒๒/๓๐๑/๓๗๖

๔ ที.อญ. ๔/๓๑๘/๒๖๒

๕ อัง.สตัด. ๒๓/๑๕/๑๒

ความเกรงกลัวบาป ๒ ศัพท์

โอดตปป (อว+ตป ภเย+อ) โอดตปปะ, ความเกรงกลัวบาป. **โอดตปปติ** ภายติ ปาปโตติ
โอดตปปิ ความเกรงกลัวต่อบาป ชื่อว่าโอดตปปะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ซ้อน ต และ ป). กุสเลสสุ
 ธรรมเมสุ **โอดตปปิ** **อดติ**^๑ โอดตปปะมีอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย

ปาปภีรุตตา (ปาปสททุปปท+ภี ภเย+รฺ+ตทา) ความเกรงกลัวบาป. **ปาปโต** ภายติ สีเลนาคี
 ปาปภีรุ, **ปุคฺคโล** **จิตตํ** วา ผู้มีปรกติเกรงกลัวต่อบาป ชื่อว่าปาปภีรุ หมายถึงบุคคล หรือจิต,
 ตสฺส ภาโว **ปาปภีรุตตา** ความเป็นผู้มีปรกติเกรงกลัวต่อบาปนั้น ชื่อว่าปาปภีรุตตา

[๑๕๔] **มชฺฆตตตทา** **ตุเปกฺขา** **จ** **อทุกฺขมสฺุชา** **ลียา**
จิตฺตาโกโค **มนกฺกาโร** **อธิโมกฺโข** **ตุ** **นิจฺจโย.**

ความวางเฉย ๓ ศัพท์

มชฺฆตตตทา (มชฺฆตต+ตทา) ความวางเฉย, ความเป็นกลาง. **มชฺฆตเต** **มชฺฆตตสภาวะ** **ปวตฺตา**
มชฺฆตตตทา กิริยาที่เป็นไปในสภาพที่เป็นกลาง ชื่อว่ามชฆตตตทา. **จตุตฺเถ** **ฉานะ** ... **มชฺฆตตตทา**
จิตตสฺส^๒ ความที่จิตเป็นกลางในจิตตตถฉาน

อุเปกฺขา (อุ+อิกฺขา) ความวางเฉย, อุเบกขาเวทนา. **ทฺวินฺนํ** **เวทนานํ** **สมิเป** **ปวตฺตา** **อิกฺขา**
อนุกฺขานนฺติ **อุเปกฺขา** การเสวยอารมณ์ที่เป็นไปไกลระหว่างเวทนา ๒ อย่าง (คือโทมนัสเวทนา
 และโสมนัสเวทนา) ชื่อว่าอุเปกขา (ลบสรรหน้า, วิการ อี เป็น เอ)

รโถ **สีลปริกฺษาโร** **ฉานกฺโข** **จกฺกวีริโย**
อุเปกฺขา **ตุสฺมาติ** **อนิจฺฉา** **ปริวารณํ**^๓

รทมีศีลเป็นเครื่องประดับ มีฉานเป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาและ
 สมาธิเป็นแอก มีความไม่อยากได้เป็นประทุน

อทุกฺขมสฺุชา (อทุกฺข+อสฺุช) ความวางเฉย, ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข. **อทุกฺขา** **จ** **สา** **อสฺุชา** **จาติ**
อทุกฺขมสฺุชา สภาพที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ชื่อว่าอทุกฺขมสฺุชะ (ลง มุ อาคม). **อทุกฺขมสฺุชี** **อุเปกฺขา-**
สติปาริสฺสุทฺธิ **จตุตฺถํ** **ฉานํ** **อุปสมฺปชฺช** **วิหาสี**^๔ เราบรรลวจตุตถฉานอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มี
 อุเบกขา(คือตัดตรมชฆตตอุเบกขา) เป็นเหตุให้สติปาริสฺสุทฺธิอยู่

ความเอาใจใส่, จิตจดจ่อ ๒ ศัพท์

จิตฺตาโกโค (จิตตสททุปปท+อา+ภฺช อวาวฺฏฺเณ+อ) ความเอาใจใส่, จิตจดจ่อ, เจตนารมณ. **ภวฺจฺควเสณ**

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๔๙๑/๒๔๓

๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๙๗๒/๑๑๕

๓ ส.มหา. ๑๘/๒๔/๗

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๖

ปวดตสฺส จิตตสฺส อาภุชนโต อวภูฏาปนโต จิตตาทโกโค ความเอาใจใส่ ชื่อว่าจิตตาทโกคะ เพราะการดึงจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจวงศ์ให้หวนกลับคืน. จิตตสฺสสารมฺมเณ อาภุชนํ ปวดตตํ ภา จิตตาทโกโค หรือการยังจิตให้เป็นไปในอารมณ์ ชื่อว่าจิตตาทโกคะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชุ เป็น คุ, ลบสระหน้า)

มนุกการ (มนสทุทูปปท+กร กรณ+ณ) ความเอาใจใส่, จิตจดจ่อ, การทำไว้ในใจ. ภวจุคฺคมนโต วิสทิสํ มนํ กรโสติติ มนุกการโร การทำจิตให้แตกต่างจากภวังค์ ชื่อว่ามนักการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน ก). กรณํ ภา การโร, มนสมฺมึ การโร มนุกการโร หรือการกระทำ ชื่อว่าการะ (กร กรณ+ณ. ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา), การกระทำไว้ในใจ ชื่อว่ามนักการะ (มน+การ, ซ้อน ก)

การตัดสิน ๒ ศัพท์

อติโมกฺข (อติ+มฺจ โมจเน+ข) การตัดสิน, อติโมกข์, ตกลงใจ. อติมฺจจฺณํ “อิทเมวา”ติ สนนินฺฎจฺจณกรณํ อติโมกฺโข การตัดสิน คือการตกลงใจได้ว่า “สิ่งนี้แหละ” ชื่อว่าอติโมกคะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จ เป็น ก). สุขํ อุปปชฺชติ อติโมกฺโข อุปปชฺชติ^๑ ความสุขยอมเกิดขึ้น การตกลงใจยอมเกิดขึ้น

นิจฺจน (นิ+ฉิทิ ทฺวิธากรณ+อ) การตัดสิน, การตกลงใจ, ความแน่ใจ. นิจฺจนยํ นิญฺจนยํ นิจฺจโย, นิ ภูถํ เจทนํ ภา นิจฺจโย การตัดสิน ชื่อว่านิจฺจนะ, หรือการตัดสินได้แน่นอน ชื่อว่านิจฺจนะ (อาเทศ อี ที ฉิ เป็น อ, ฑ เป็น ย, ซ้อน จ). สเจ เต เทว เอกนฺเตน อयํ นิจฺจโย^๒ ขอถวายพระพรมหาบพิตร หากว่าการตัดสินนี้เป็นของพระองค์ส่วนเดียว

[๑๖๐] ทยานุกมฺปา การุณฺณํ กรุณา จ อนุกฺทยา
ถิยํ เวรมณี เจว วิรตฺยารติ จาปฺยถ.

ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู ๕ ศัพท์

ทยา (ทย ทานคฺคิตฺทิสารกฺขณฺสุ+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. ทยติ ปรทุกฺโข อตฺตสฺสขณฺจ หีสตีติ ทยา ความกรุณาที่เบียดเบียนความทุกข์ของผู้อื่นและความสุขของตน ชื่อว่าทยา (ลบสระหน้า). ยสฺส ปาณฺ ทยา นตฺถิ^๓ ผู้ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์

อนุกมฺปา (อนุ+กปิ จลเน+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. อนฺ ปฺนปฺปนํ กมฺเปติ อตฺตธาธารสฺส จิตฺตุนฺติ อนุกมฺปา การทำจิตที่เห็นแก่ตัวให้หวนไหวอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอนุกัมปา (ลงนิกหิตอาคมหลัง ก, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). น หิ นาม ภิกฺขเว ตสฺส โมฆปฺริสสฺส ปาณฺสุ อนุกฺทยา อนุกมฺปา อวิหฺเสธา ภวิสฺสติ^๔ ภิกษุทั้งหลาย ความเอ็นดู ความสงสาร ความไม่เบียดเบียนหมู่มสัตว์ ไม่มีแก่โมฆบุรุษนั้นเลย

๑ ชุ.ปฏิสฺม. ๓๑/๕๔๒/๔๔๖

๒ ธิ.ม.อ.ฎ. ๑๙/๓๒

๓ ชุ.สฺตฺตฺน. ๒๕/๓๐๖/๒๕๐

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๗

การุญณ (กรุณา+ณฺย) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. กรุณา เอว การุญณั ความกรุณานันนัและ ชื่อว่าการุญญะ (ลบ ณฺ บัจจยั และ อา ที่ ณา, อาเทศ ญฺย เป็น ญ, ซ็อน ญ). การุญณั ปฏิจจฺ ปเรสั ธมฺมํ เทเสติ^๑ อาศัยความกรุณาจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น

กรุณา (กสทฺทูปปท+รฺฐิ อวารณ+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร. กั สฺสุขั รุณฺธตฺติ กรุณา ความสงสารที่กัันความสุข(ของตน)ไว้ ชื่อว่าการุณา (อาเทศ ฐฺ เป็น ญ, ลบสระหน้า). อุตฺตานมธินเมตฺตาย กโรนฺธตฺติ กรุณา ความสงสารเป็นธรรมที่บุคคลกระทำกับผู้อศัยตน ชื่อว่าการุณา (กรฺกรณ+ยฺ+อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน, อ เป็น อุ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). ยสฺมี ภิกฺขเว ปุคฺคเล อาฆาโต ชายเต กรุณา ตสฺมี ปุคฺคเล ภเวตฺทพฺพา^๒ ภิกฺษุทั้งหลาย ความอาฆาตเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญความกรุณาในบุคคลนั้น

อนุทฺทยา (อนฺ+ททฺ หีสายั+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. ปฺรทฺทฺขณฺจ อุตฺตสฺสขณฺจ อนุทฺทตฺติ อนุทฺทยา ความกรุณาที่เบียดเบียนความทุกข์ของผู้อื่นและความสุขของตน ชื่อว่าอนุทฺทยา (ซ็อน ทฺ, อาเทศ ทฺ เป็น ยฺ, ลบสระหน้า). อุตฺถิ เม ตุมฺहेสุ อนุทฺทปา อนุทฺทยา หิเตสิตา^๓ เรามีความสงสาร มีความเอ็นดู การแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลในพวกท่าน

การเว้น, การงด, การงดเว้น, การละเว้น ๓ คััพท์

เวรมณิ (วิ+รมฺ อุปรเม+ยฺ+อึ) การเว้น, การงด, การงดเว้น, การละเว้น. วิรมณิ เวรมณิ การเว้น ชื่อว่าเวรมณิ (อาเทศ อึ เป็น เอ, ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). เวรํ มณฺติ วินาสेतฺติ วา เวรมณิ หรือการทำเวรให้พินาศไป ชื่อว่าเวรมณิ (เวรสทฺทูปปท+มณฺ วินาสเอ+อ+อึ, ลบสระหน้า). ปาณาติปาตา เวรมณิ ปสฺตถา^๔ การเว้นจากการฆ่าสัตว์ประเสริฐที่สุด

วิริติ (วิ+รมฺ อุปรเม+ติ) การเว้น, การงด, วิริติ. วิรมณิ วิริติ การเว้น ชื่อว่าวิริติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). ตีหิปี กายทฺจฺจริเตหิ อารติ วิริติ^๕ การงดเว้นจากกายทฺจฺจริต ๓ อย่าง

อารติ (อา+รมฺ อุปรเม+ติ) การเว้น, การงด. ทฺูโรต วิรมณิ อารติ การเว้นห่าง ชื่อว่าอารติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). จตฺตฺหิปี วจฺจิทฺจฺจริเตหิ อารติ^๖ การเว้นจากวจิตฺจฺจริต ๔ อย่าง

[๑๖๑] **ติติกฺขา ขนฺติ ขมนั** **ขมา เมตฺตา ตฺ เมตฺยถ**
ทสฺสนั ทิฏฺจิจิ ลทฺธิตฺถิ **สิทฺถนฺโต สมโย ภเว.**

ความอดทน, ความอดกลััน ๔ คััพท์

ติติกฺขา (ติชฺ ขนฺติยั+ช+อา) ความอดทน, ความอดกลััน. ติติกฺขนั ขมนั ติติกฺขา ความ

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๔๗๒/๒๓๕

๒ อญ.ปญจก. ๒๒/๑๖๑/๒๐๗

๓ มชฺ.อญ. ๗/๒๙/๔๔

๔ วิ.มहा. ๕/๑๗/๒๗

๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๓๓/๑๘๕

๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๖๘/๑๘๔

อดทน ชื่อว่าดีติศึกษา (ซ้อน ดี ต้นธาตุ, อาเทศ ชุ เป็น กุ, ลบสระหน้า). **ขนฺตี** **ปรมฺ** **ตโป** ดีติศึกษา^๑ ความอดทนเป็นตบะอย่างยอดเยี่ยม

ขนฺติ (ขม สหเน+ติ) ความอดทน, ความอดกลั้น, ชันติ. **ขมฺ** **สหนิ** **ขนฺติ** ความอดทน ชื่อว่าขันติ (อาเทศ มุ เป็น นุ). **ยา** **ขนฺติ** **ขมนตา** **อธิวาสนตา** **อจณฺทิกุกิ** **อนสุโรโป** **อดตมมตา** **จิตตตฺส** **อัยํ** **วฺจฺจติ** **ขนฺติ**^๒ ความอดทน ความอดกลั้น ความยับยั้ง ความไม่ดูร้าย ความไม่ปากร้าย ความแช่มชื่นใจ นี้เรียกว่าขันติ

ขมน (ขม สหเน+ยุ) ความอดทน, ความอดกลั้น. **ขมฺ** **ยเต** **ขมนิ** ความอดทน ชื่อว่าขมนะ (อาเทศ ยู เป็น อน). **หีนฺสฺส** **วจนิ** **ขมนิ**^๓ ความอดทนต่อคำพูดของคนเลว

ขมา (ขม สหเน+อ+อา) ความอดทน. **ขมนิ** **สหนิ** **ขมา** ความอดทน ชื่อว่าขมา (ลบสระหน้า). **โสวจฺสฺสกรณฺหิ** **ธมฺเมหิ** **สมนฺนาคตา** **ขมา**^๔ มีความอดทนประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

ความเมตตา, ความรัก ๒ ศัพท์

เมตตา (มิท เสนฺเห+ต+อา) ความเมตตา, ความรัก. **มิชฺชติ** **ลิเนหฺตีติ** **เมตตา** ความรัก ที่เอ็นดู ชื่อว่าเมตตา (ลบ ท, ซ้อน ต, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **มิตฺเต** **ภวา** **เมตตา** ความรักที่มีอยู่ในมิตร ชื่อว่าเมตตา (มิตต+ณ+อิ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **จตฺสฺโส** **อปฺปมณฺญาโย** **เมตตา** **กรุณา** **มุทิตา** **อุเปกฺขา**^๕ อัปป์มัญญามี ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

เมตฺติ (มิท เสนฺเห+ติ) ความเมตตา, ความรัก, ความเอ็นดู, ไผตรีจิต. **มิชฺชติ** **ลิเนหฺตีติ** **เมตฺติ** ความรักที่เอ็นดู ชื่อว่าเมตติ (ลบ ท, ซ้อน ต, วุทธิ อี เป็น เอ). **มิตฺเต** **ภวา** **เมตฺติ** ความรักที่มีอยู่ในมิตร ชื่อว่าเมตติ (มิตต+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). **อิเมสํ** **ทฺวิณฺณํ** **ภิกฺขุณฺ** **เมตฺติ** **อติวฺย** **ทพฺพา**^๖ ไผตรีจิตของภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้น แน่นแพ้นยิ่งนัก

ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ ๕ ศัพท์

ทสฺสน (ทิส เปกฺขเน+ยุ) ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, ความนิยม. **ทสฺสฺยเต** **ทสฺสนํ** ความเห็น ชื่อว่าทสสนะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺส, ยู เป็น อน). **สีลวา** **ทสฺสเนน** **สมฺปนฺโน**^๗ มีศีลสมบูรณ์ด้วยความเห็นถูก

ทฺวิจฺฉิ (ทิส เปกฺขเน+ติ) ความเห็น, ลัทธิ, ความเห็นผิด, ทิวฺ. **ทสฺสนํ** **ทฺวิจฺฉิ** ความเห็น ชื่อว่าทิวฺ (อาเทศ สฺตุ เป็น ฏฺจ). **สีลญจ** **สุวิสุทฺถํ** **ทฺวิจฺฉิ** **อุชฺฐกา**^๘ ศีลบริสุทธิ์ดีและความเห็นก็ตรง

๑ ชุ.อญ. ๕๑/๗๙๖/๓๔๓

๒ อภิ.ธมฺมสฺง. ๓๔/๙๖๐/๓๓๓

๓ ชา.อญ. ๔๑/๓๘๐

๔ อิง.จตุกก. ๒๑/๑๖๐/๑๙๙

๕ อภิ.วิ. ๓๕/๗๕๐/๓๗๕

๖ อิง.อญ. ๑๔/๒๑๑/๒๓๓

๗ ชุ.ขุททก. ๒๕/๑๐/๑๔

๘ ที.อญ. ๔/๑๙๐/๑๕๕

ลัทธิตี (ลภ ลาภ+ติ) ความเห็นผิด, ลัทธิตี, ความเชื่อถือ, ความนิยม. **ลภิตพฺพชาติ** **ลัทธิตี**, **มิจฺฉาทิกฺขุจฺยเมว** ความเห็นที่บุคคลได้รับ ชื่อว่าลัทธิตี ได้แก่มิจฺฉาทิกฺขุเท่านั้น (อาเทศ ตฺ เป็น ฐ, ฏ เป็น ฑ). **อิตฺถี** **ทิฏฺฐิ**และ**ลัทธิตี**ศัพท์เป็นอิตฺถิลิงค์. **มม ลัทธิตี อนิยุยานิกา** **สารวิริหิตา**^๑ ความเห็นผิดของเราไม่ควรนำไป ไม่มีสาระ

ลิตฺถนฺต (ลิตฺถ+อนฺต) ความเห็น, ลัทธิตี, ความเชื่อถือ, หลักการ. **จิตฺตโกเช** **ลิตฺถนฺโต** ความเห็นที่เป็นฝ่ายมั่นคง ชื่อว่าลิตฺถันตตะ. **ลิตฺถโธ** **อนฺโต** **อนเนนาคิ** **ลิตฺถนฺโต** ความเห็นที่ให้สำเร็จ(ซึ่งการยอมรับ)ในที่สุด ชื่อว่าลิตฺถันตตะ(ลบสระหน้า)

สมย (สมสทฺทูปปท+อิ คติยฺ+อ) ความเห็น, ลัทธิตี, ทัศนะ. **สมนฺตโต** **อยนํ** **คติ** **สมโย** **ทักฺสนะ** ที่เป็นไปโดยครอบคลุม ชื่อว่าสมยะ (อาเทศ อิ เป็น ย)

[๑๖๒] **ตณฺหา จ ตลฺลิณา** **เอชา** **ชาลินี** **จ วิสฺตติกา**
ฉนฺโท **ชฺฎา** **นิกนฺตยาสา** **สิพฺพินี** **ภวเนตฺติ** **จ.**

[๑๖๓] **อภิชฺฎา** **วณฺโถ** **วานํ** **โลโภ** **ราโค** **จ อาลโย**
ปีหา **มโนโร** **อิจฺฉา-** **ภิสาส** **กามโทหฺพา**
อากงฺขารุจิ **วฺตฺตา** **สา** **ตฺวธิกา** **ลาลสา** **ทฺวิสุ.**

ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่ ๒๕ ศัพท์

ตณฺหา (ตส ปิปาสาຍံ+ณฺห+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **ยาย** **ตสนฺติ** **สา** **ตณฺหา** ความอยากที่ทำให้กระหาย ชื่อว่าตัณหา. **เวทนาปัจจุยา** **ตณฺหา**^๒ ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

ตลฺลิณา (ตส ปิปาสาຍံ+อินฺ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **ตสนํ** **ตลฺลิณา** ความอยาก ชื่อว่าตลฺลิณา (อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **เยสํ** **ตลฺลิณา** **ตณฺหา** **อปปหีนา**^๓ ความอยาก ความต้องการที่บุคคลเหล่าใดยังไม่ละ

เอชา (เอช กมฺปนฺ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **เอชติ** **กมฺเปตฺติ** **เอชา** ความอยากที่ทำให้หิว ชื่อว่าเอชา (ลบสระหน้า). **เอชา** **ภิกฺขเว** **โรโค** **เอชา** **คณฺโฑ** **เอชา** **สฺลลํ**^๔ ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร

ชาลินี (ชาล+อินี) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **สํสารโด** **นิสฺสรฺตุมฺปฺพานวเสณ** **ชาลสทิสฺตฺตา** **ชาลินี** ตัณหาชื่อว่าชาลินี เพราะเป็นเหมือนชาย ด้วยอำนาจการไม่ให้หลุดออกจากสงสาร (ลบสระหน้า). **ยสฺส** **ชาลินี** **วิสฺตติกา** **ตณฺหา** **นตฺถิ**^๕

๑ ที.อฎ. ๖/๑๖๔/๙๕

๒ วิ.มหา. ๔/๑/๑

๓ ชุ.อฎ. ๔๔/๙๐/๑๕๔

๔ ส.สพ. ๑๘/๑๒๐/๘๑

๕ ส.สคถ. ๑๕/๔๓๖/๑๕๗

พระพุทธานุเจ้าผู้ไม่มีตัณหาที่เป็นดุจชายอันแผ่ไปในอารมณ์ต่างๆ

วิสตติกา (วิสตต+อิก+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความปรารถนา. สัพพตฺร วิสตตา ปตฺตภูตฺติ
วิสตติกา ตัณหาที่ชานไปในอารมณ์ทั้งปวง ชื่อว่าวิสตติกา (ลบสระหน้า)

ฉนฺท (ฉนฺท อิจฺฉายฺ+อ) ความต้องการ, ความพอใจ. ฉนฺทณฺ์ ฉนฺโท ความพอใจ ชื่อว่าฉนฺทะ.
ตตฺถ เม วิคฺโต ฉนฺโท^๑ เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านั้น

ชฺฐา (ชฺฐา+วีย) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ชฺฐือคือตัณหา. เตสฺสุ เตสฺсу อารมฺมณฺเณสฺสุ
อากุสิภูตตฺตฺตา ชฺฐา วียาติ ชฺฐา ตัณหาเหมือนชฺฐูปา เพราะมีความสับสนในอารมณ์นั้นๆ
จึงชื่อว่าชฺฐา (ลบ วีย). อนฺโถ ชฺฐา พหิ ชฺฐา ชฺฐาย ชฺฐิตา ปชา^๒ หมูสัตว์ ถูกตัณหา
ทั้งภายในทั้งภายนอกจึงรัดเอาไว้

นิกฺกนฺติ (นิ+กมฺ อิจฺฉายฺ+ติ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความอาลัย, ความปรารถนา,
ความพึงพอใจ. นิกามเตตฺติ นิกกนฺติ อาการที่อยาก ชื่อว่านิกกนฺติ (อาเทศ มฺ เป็น น). นิกกนฺติ
นตฺถิ ชีวิเต^๓ ไม่มีความอยากในชีวิต

อาสา (อิสุ อิจฺฉายฺ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความมั่นหมาย, ความหวัง. อิจฺฉติ
เอตฺตยาติ อาสา ตัณหาที่ทำให้อยาก ชื่อว่าอาสา (อาเทศ อิ เป็น อา, ลบสระหน้า). อาสา
ยสฺส น วิชฺชุนฺติ อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จ^๔ ผู้ใดไม่มีความหวังทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

สิพฺพินิ (สิวุ ตนฺตสนฺดาเน+อ+อฺนิ) ตัณหา, ความอยาก, เครื่องร้อยรัด, ความต้องการ. ภวาทิหิ
ภวาทโย สิพฺพตีติ สิพฺพินิ ตัณหาที่ร้อยภพติดไว้กับภพเป็นต้น ชื่อว่าสิพฺพินิ (ช้อน ว, อาเทศ
วฺ เป็น พฺ, ลบสระหน้า)

ภวเนตฺติ (ภวสทฺทฺอุปฺปท+นี นเย+ติ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. สตฺเต ภวฺ เนตีติ
ภวเนตฺติ ตัณหาที่นำสัตว์ไปสู่ภพ ชื่อว่าภวเนตฺติ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ, ช้อน ต). ภวเนตฺตีติ ภวฺรชฺชฺ,
ตณฺหาเยตฺ นาม^๕ บทว่า ภวเนตฺติ คือเชือกที่ร้อยรัดภพไว้ คำนี้เป็นชื่อของตัณหา

อภิชฺฌา (อภิ+แฉ จินฺตฺายฺ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. อารมฺมณฺณภิชฺชํ ฉายตีติ
อภิชฺฌา ตัณหาที่จัดจ้องต่ออารมณ์ ชื่อว่าอภิชฺฌา (ช้อน ช, ลบสระหน้า). ภิกฺขุโน อภิชฺฌาลุสฺส
อภิชฺฌา อปฺปทีนา โหติ^๖ ภิกษุผู้มีอภิชฺฌายังละอภิชฺฌาไม่ได้

วนถ (วน สมฺภตฺตฺยฺ+ถ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. วนฺติ อเนนาติ วนฺโถ ตัณหา
เป็นเครื่องทำให้อยาก ชื่อว่าวนถะ. สํสคฺคา วนฺโถ อสํสคฺเคน ฉิชฺชติ^๗ ตัณหาเกิดขึ้นเพราะ
การคลุกคลี ตัณหาขาดไปเพราะการไม่คลุกคลี

๑ วิ.มหา. ๔/๓๓/๔๐

๒ ส.สคาถ. ๑๕/๖๔๕/๒๔๒

๓ ชุ.เงร. ๒๖/๑๕๗/๒๖๕

๔ มช.มช. ๑๓/๗๐๗/๖๔๖

๕ มช.อภฺ. ๙/๓๕๒/๒๔๘

๖ มช.มุถ. ๑๒/๔๘๐/๕๑๒

๗ ส.นิกาน. ๑๖/๓๗๒/๑๙๐

วาน (วา คติย+ย) ตัณหา, เครื่องร้อยรัด, ความต้องการ. วาติ อารมมณฺณติ วานํ ตัณหาที่ไปสู่อารมณฺ์ ชื่อว่าวานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ). สุตเตสุ วาติ ปวตฺตตีติ วานํ ตัณหาที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าวานะ (วา ปวตฺตเน+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ). สุกตฺทกฺคตฺวิเสณวินาตีติ วานํ ตัณหาที่ร้อยสัตว์ไว้ด้วยอำนาจสุกตฺและทูกตฺ ชื่อว่าวานะ (วิ สํสิพฺพน +ยฺ, อาเทศ อฺ เป็น อา, ยฺ เป็น อน, ลบ อ). วานํ วุจฺจติ ตณฺหา^๑ ตัณหาเรียกว่าวานะ

โลภ (ลฺภ อิจฺฉาย+ณ) โลภะ, ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความโลภ. ลุพฺภณํ โลภ ความอยาก ชื่อว่าโลภะ (ลภ ญ, วุทฺธิ อฺ เป็น โอ). โลภ จ ปาปโก โทโส จ ปาปโก^๒ โลภะและโทสะ เป็นบาปธรรม

ราคะ (รณฺช ราเค+ณ) ตัณหา, ความอยาก, ความกำหนัด, ราคะ. รณฺชนํ รณฺชนตี วา อเนนาตี ราโค ความกำหนัดหรือตัณหาที่ทำให้กำหนัด ชื่อว่าราคะ (ลภ ญ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ลบ ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). ราโค อุปฺปโถตี วุจฺจติ^๓ ราคะท่านกล่าวว่าเป็นทางผิด

อาลย (อา+ลย คติย+อ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความอาลัย. อา ปฺนปฺปํ อารมมณฺเสสุ ลยตีติ อาลโย ตัณหาที่ไปในอารมณฺ์ทั้งหลายอยู่เนื่องๆ ชื่อว่าอาลยะ. ปฺนปฺปํ ลยตี สํสิเสตี เอเตนาตี วา อาลโย หรือตัณหาเป็นเหตุให้ติดแนบ(ในอารมณฺ์) ชื่อว่าอาลยะ. น หิ ชีวีเต อาลยํ กุพฺพาโน^๔ ไม่กระทำความอาลัยในชีวิต

ปีหา (ปีห อิจฺฉาย+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. ปีหยตี เอเตยาตี ปีหา ตัณหาที่ทำให้ต้องการ ชื่อว่าปีหา (ลภสฺระหน้า). ปีหา วุจฺจติ ตณฺหา^๕ ตัณหาท่านเรียกว่าปีหา

มโนรถ (มน+รถ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, มโนรถ. จิตตสฺส นานารมมณฺเสสุ วิพฺภม-กรณโต มนโส รโถ อิว มโนรโถ ตัณหาเหมือนรถของจิต เพราะทำให้จิตแล่นวนไปในอารมณฺ์ต่างๆ จึงชื่อว่ามโนรถะ. มโน เอว รโถ วียาตี วา มโนรโถ หรือใจนั้นแหละเป็นเหมือนรถ จึงชื่อว่ามโนรถะ (อาเทศ อ ที่สุดของ มน คัพฺท์เป็น โอ กลางสมาส). อชฺช มม มโนรโถ ปฺเรตี^๖ ความต้องการแห่งใจของเราเพิ่งจะเต็มในวันนี้

อิจฺฉา (อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา. อิจฺฉนํ อิจฺฉา ความต้องการ ชื่อว่าอิจฺฉา (อาเทศ สฺ เป็น จฺ, ลบสฺระหน้า). ชาตฺธมฺมานํ ภิกฺขเว สุตตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี^๗ ภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีการเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้

อภิลาส (อภิ+ลส กนฺตฺย+ณ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. อภิมุขํ กตฺวา ลสตี เอเตนาตี อภิลาโส ตัณหาเป็นเหตุให้อยากเฉพาะหน้า ชื่อว่าอภิลาสะ (ลภ ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). สเจ เต

๑ ขุ.จฺพนฺ. ๓๐/๓๘๑/๑๘๔

๒ ม.ชฺ.มฺ.ล. ๑๒/๒๖/๒๖

๓ สํ.สคฺถ. ๑๕/๒๑๐/๕๔

๔ ขุ.ชา. ๒๓/๓๙๖/๑๐๗

๕ ขุ.มฺหานฺ. ๒๙/๓๙๘/๒๓๑

๖ ฌมฺ.อฺญ. ๒๕/๔๓

๗ ที.มฺหา. ๑๐/๒๕๕/๓๔๓

โกรธมีอยู่ในผู้กล้าเป็นส่วนมาก จึงชื่อว่าเวระ (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ). เวรํ เเวเรน น วุปลเมยฺย^๑ เวรไม่ระงับด้วยการจงเวร

วิโรธ (วิ+รุธ ปฏิฆาต+ณ) ความขัดแย้ง, ความกระทบกระทั่ง, ความขัดเคือง. วิรุชฺฌนํ วิโรโธ ความขัดเคือง ชื่อว่าวิโรธะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ฉ วิโรธวตฺถุณี อมณาปิเกสุ ฐุเปสุ จิตตสฺส อาฆาโต ปฏิฆาโต ... สทฺทเกสุ ... คนฺธเสสุ ... รเสสุ ... โผฏฺฐพฺเพสุ ... ธมฺเมสุ ...^๒ ความโกรธมี ๖ อย่าง คือ ความอาฆาต ขัดเคืองใจในรูป ...ในเสียง ...ในกลิ่น ...ในรส ...ในสัมผัส ... ในธรรมที่ไม่น่าชอบใจ

วิทุเทส (วิ+ทิส อปฺปิตฺติยฺ+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง, ความไม่พอใจ. วิทุเทสํ วิทุเทโส ความไม่พอใจ ชื่อว่าวิทุเทสะ (ช้อน ท, ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ). ตว วิทุเทโส ภเวยฺย^๓ ความไม่พอใจจะมีแก่ท่าน

โทส (ทฺส อปฺปิตฺติยฺ+ณ) โทสะ, ความฉุนเฉียว, ความโกรธ, ความขัดเคือง, ความไม่ยินดี. ทฺสฺสนํ โทโส ความโกรธ ชื่อว่าโทสะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ). มา เม โทสนีเยสุ ธมฺเมสุ โทโส อุทปาที^๔ ความขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ อย่าเกิดขึ้นแก่เราเลย

ปฏิกฺข (ปฏฺิ+หฺน หีสาຍ္+อ) ปฏิกฺขะ, ความโกรธ, ความขัดเคือง, ความคับแค้น. อารมฺมเณ ปฏิกฺขญฺญตฺตีติ ปฏิกฺขํ อากาโรที่ขัดเคืองในอารมณ์ ชื่อว่าปฏิกฺขะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆ). ปฏิกฺขคํพท์ เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. เอเตสํ ปฏิกฺขํ นตฺถิ^๕ ความขัดเคืองไม่มีแก่ภิกษุเหล่านี้

โกธ (กฺุธ โกเป+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง, โทสะ. กฺุชฺฌนํ โกโธ ความโกรธ ชื่อว่าโกธะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ). สเจปิ เม โกโธ อุปฺปชฺชเวยฺย ชิปปเมว นํ ปฏฺิวิเนยฺยํ^๖ หากความโกรธเกิดขึ้น เราควรกำจัดมันเสียโดยเร็วพลัน

อาฆาต (อา+หฺน หีสาຍ္+ต) ความโกรธ, ความแค้นเคือง, ความอาฆาต. อาคนฺตฺวา หนฺญตฺตีติ อาฆาโต ความโกรธที่มาเบียดเบียน ชื่อว่าอาฆาตะ (อาเทศ หนฺ ธาตุเป็น ฆา). เทวทตฺตสฺส ภควติ ปจฺโหม อาฆาโต อโหสิ^๗ พระเทวทตฺตได้ผูกอาฆาตไว้ในพระผู้มีพระภาคเป็นครั้งแรก

โกป (กฺุป โกเป+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง. กฺุปฺปตฺตีติ โกโป, โกปยติ วา จิตฺตฺนฺติ โกโป อากาโรที่โกรธหรืออาการที่ขัดใจ ชื่อว่าโกปะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ). โกโป พุทฺเธ น ชายติ^๘ ความโกรธย่อมไม่เกิดในพระพุทธเจ้า

โรส (รฺุส โรสเน+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง. รฺุสนํ ทฺุสฺสนํ โรโส ความโกรธ ชื่อว่าโรสะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ปฺรสุส โรโส โหติ^๙ มีความโกรธต่อผู้อื่น

๑ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๔๔

๒ อภิ.วิ. ๓๕/๕๕๓/๕๑๔

๓ ชา.อญ. ๓๙/๑๖๕

๔ อญ.ปญฺจก. ๒๒/๑๔๔/๑๕๐

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๘

๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๐๖/๓๓๕

๗ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๑/๑๗๓

๘ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๖

๙ ขุ.อญ. ๒๖/๑๔/๑๑๗

ความพยาบาท, การปองร้าย ๒ ศัพท์

พยาบาท (วิ,อา+ปท คติมฺหิ+ณ) ความพยาบาท, การปองร้าย. **พยาปชฺชติ** **วินสฺสติ** **จิตฺตเมเตนาติ** **พยาปาโท** ความพยาบาทที่ทำลายจิตให้พินาศ ชื่อว่าพยาปาทะ (ลป ญ, วุทธิ อ ที่ ป เป็น อา, อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ). **พยาปาโท** **จิตฺตสฺส** **อุปกฺกิลเสโต**^๑ ความพยาบาทเป็นอุปกิเลสของจิต. **อัย** **พยาปาโท** **นาม** **อนตถกโร**^๒ ชื่อว่าความพยาบาทนี้ ทำแต่สิ่งที่เป็นโทษให้

อนภิรฺทฺธิ (น+อภิ+รมฺ รณเ+ติ) ความพยาบาท, การปองร้าย, การเบียดเบียน, ความไม่พอใจในสมบัติของคนอื่น. **ปรสฺมปฺตตีสุ** **นาภิรฺมตีติ** **อนภิรฺทฺธิ** ความรู้สึกไม่พอใจในสมบัติของคนอื่น ชื่อว่าอนภิรฺทฺธิ (อาเทศ น เป็น อน, ตฺ เป็น ฐ, มฺ เป็น ท). **เนว** **อดตฺโน** **น** **ปรสฺ** **หิตฺ** **อภิรฺทฺตีติ** **อนภิรฺทฺธิ**, **โกปสฺเสตฺ** **อธิวณฺ**^๓ อาการที่ไม่ยินดีแก่กมลทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น ชื่อว่าอนภิรฺทฺธิ, คำนี้ เป็นชื่อของความโกรธ

[๑๖๕] **พทุธเวรมฺปนาโ** **สฺยา** **โสโก** **ตุ** **โสจนํ**
โรทิตํ **กนฺทิตํ** **รฺณณํ** **ปริเทโว** **ปริทฺทโว.**

การผูกเวร, การจองเวร, ผูกอาฆาต ๒ ศัพท์

พทุธเวร (พทุธ+เวร) การผูกเวร, การจองเวร, ผูกอาฆาต. **เวรํ** **พชฺชติ** **อนเณนาติ** **พทุธเวรํ** กรรมที่เป็นเหตุให้ผูกเวรไว้ ชื่อว่าพทุธเวระ

อุปนาท (อุป+นท พนฺธเน+ณ) การผูกเวร, การจองเวร. **ปนฺปนฺ** **อุปคนฺตฺวา** **วา** **นยฺหติ** **จิตฺตฺนติ** **อุปนาโ** เวรที่จิตผูกไว้บ่อยๆ หรือเข้าไปผูกจิตไว้ ชื่อว่าอุปนาทะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุปนาโ** **จิตฺตสฺส** **อุปกฺกิลเสโต**^๔ การผูกเวรเป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองของจิต

ความโศกเศร้า ๒ ศัพท์

โสก (สฺจ สฺโสเก+ณ) ความโศกเศร้า. **สฺจนํ** **โสโก** ความโศกเศร้า ชื่อว่าโสกะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น ก). **อปีจ** **สฺตถฺ** **ปรินิพฺพานเณ** **ตฺมฺหากํ** **โสโก** **อุทฺปาที**^๕ ความโศกเศร้าเกิดขึ้นแก่พวกท่าน เพราะการปรินิพพานของพระศาสดาหรือ

โสจน (สฺจ สฺโสเก+ยฺ) ความโศกเศร้า. **สฺจฺยเต** **โสจนํ** ความโศกเศร้า ชื่อว่าโสจนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **โสจนํ** **โสโก**^๖ ความโศกเศร้า ชื่อว่าโสกะ

การร้องไห้ ๓ ศัพท์

โรทิต (รฺทฺ อสฺสุวิโมจเน+อิ+ต) การร้องไห้. **โรทณํ** **โรทิตํ** การร้องไห้ ชื่อว่าโรทิตะ (วุทธิ อุ เป็น

๑ มช.มูล. ๑๒/๙๓/๖๔

๒ ที.อญ. ๔/๒๔๔/๑๙๔

๓ ที.อญ. ๔/๕/๕๑

๔ มช.มูล. ๑๒/๙๕/๖๖

๕ ที.อญ. ๔/๔๔๘/๓๒๐

๖ ขุ.อญ. ๒๖/๑/๔๕

โอ). โรทิตฺ โมขมาหุ สนฺโต^๑ สັตฺตบุรุษกล่าว่าการร้องไห้ไม่มีประโยชน์

กนฺทิต (กทฺ อวฺหาเน+นฺคฺคฺทิตฺ+อฺ+ต) การร้องไห้. **กนฺทนํ กนฺทิตํ** การร้องไห้ ชื่อว่ากนฺทิตะ (อาเทศนฺคฺทิตฺเป็น นฺ). **กนฺทิตฺรทิตํ นฺรตฺตกํ**^๒ การร้องไห้คร่ำครวญไม่มีประโยชน์เลย

รฺณฺณ (รฺ สทฺเท+ต) การร้องไห้. **รวนํ รฺณฺณํ** การร้องไห้ ชื่อว่ารฺณฺณะ (อาเทศ ต เป็น อณฺณ, ลป อ)

น หิ รฺณฺณํ วา โสโก วา ยาวณฺญา ปรีเทวนา
น ตํ เปตานมตฺถาย เหวํ ติฏฺฐจฺนติ ฌาตโย.^๓

ไม่ควรร้องไห้โศกเศร้าเสียใจร่ำพัน การร้องไห้เป็นต้นนั้นไม่เป็นประโยชน์ แก่ญาติ
ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพราะว่าญาติทั้งหลายยอมเป็นไปอยู่อย่างนั้น

การคร่ำครวญ, การร่ำไร ๒ ศัพท์

ปรีเทว, ปรีทฺทว (ปรี+ทิวฺ โสเก+ณ) การคร่ำครวญ, การร่ำไร, ความเสียใจ. **เทวนํ โสเกณ**
วิลาโป ปฺนปฺปุนํ สมฺนตโต วา เทโว ปรีเทโว ปรีทฺทโว จ การคร่ำครวญร่ำไรด้วยความ
ความโศกเศร้าหรือความโศกเศร้าทุกอย่าง ชื่อว่าปรีเทวะและปรีทฺทวะ (ลป ณ, วุทฺธิ อี เป็น เอ,
หรืออาเทศ อี เป็น อ แล้วซ้อน ทฺ บ้าง). **สาวกานํ ยฺยูเค ปรีนิพฺพุเต นตฺถิ ตถาคตฺตสฺส**
โสโก วา ปรีเทโว วา^๔ เมื่อพระสาวกปรินิพพานทั้งคู่ พระศาสดามีได้ทรงโศกเศร้าเสียใจเลย.
ชาติชฺชฺรณฺจ โสกณฺจ ปรีทฺทวณฺจ ตฺรณฺติ^๕ ข้ามพ้นชาติ ชรา ความโศกเศร้า และคร่ำครวญ

[๑๖๖] **ภีตฺติ** ภยฺมตฺตาโส **เภาวํ ตู มหฺพฺภยํ.**

ภัย, ความกลัว, ความน่ากลัว, สิ่งน่ากลัว ๓ ศัพท์

ภีตฺติ (ภี ภเย+ติ) ภัย, ความกลัว, ความน่ากลัว, สิ่งน่ากลัว. **ภายนํ ภีตฺติ** ความกลัว ชื่อว่าภีตฺติ.
อิตฺถิ ภีตฺติศัพท์เป็นอิตฺถิลิงค์

ภย (ภี ภเย+ณ) ภัย, ความกลัว, ความน่ากลัว, สิ่งน่ากลัว. **ภายนํ ภยํ** ความน่ากลัว ชื่อว่าภยะ
(ลป ณ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **นตฺถิ ภิกฺขเว ปณฺชิตโต ภยํ**^๖ ภิกษุทั้งหลาย
ภัยจากบัณชิตยอมไม่มี

อฺตฺตาส (อฺ+ตสฺ อฺพฺเพเช+ณ) ความกลัว, ความน่ากลัว, ความสะดุ้งกลัว. **อฺตฺตสฺเต อฺตฺตาส**
ความน่ากลัว ชื่อว่าอฺตฺตาสะ (ลป ณ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ซ้อน ต)

สิ่งที่น่ากลัวมาก, ความหวาดกลัว, ภัยใหญ่ ๒ ศัพท์

เภาว (ภีรฺ+ณ) สิ่งที่น่ากลัวมาก, ความหวาดกลัว, ภัยใหญ่. **ภีรฺโน อิทํ เภาวํ** ความหวาดกลัวนี้

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๘๑๐/๑๘๓

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๕๖๘/๑๓๙

๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๘/๑๐

๔ ตํ.มหา. ๑๙/๗๔๓/๒๑๘

๕ ขุ.จูฬนฺ. ๓๐/๑๖๓/๘๒

๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๓๕/๑๖๖

เป็นของคนชี้ขลาด จึงชื่อว่าเภาวะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ อุ เป็น อว). ภายานกั เภาว์ อิมั ปสฺสิตฺวา อุตฺตลิตฺวา มริสฺสตี^๑ เห็นสิ่งที่น่ากลัวนี้แล้วจักสะดุ้งตาย

มหัพฺภย, มหาภย (มหนฺต+ภย) สิ่งที่น่ากลัวมาก, ความหวาดกลัว, ภัยใหญ่, มหันตภัย, มหาภัย. มหนฺตญจ ตั ภยชนกตฺตา ภยญจาดิ มหัพฺภยั, มหาภยั ความกลัวมีมากเพราะเกิดจากความหวาดผวา จึงชื่อว่ามหัพฺภยะและมหาภยะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ซ้อน พุ, รัสสะ อา เป็น อ บ้าง). กิสุ ตสฺส มหัพฺภยั ... ทุกฺขมสฺส มหัพฺภยั^๒ อะไรเป็นสิ่งที่น่ากลัวมากสำหรับเขา... ความทุกข์เป็นสิ่งที่น่ากลัวมากสำหรับเขา. มยฺหิ ฆนฺเต อวิทุเร มหาภยเภาวสฺสทุโท อโหสิ^๓ ท่านผู้เจริญ เสียงที่น่ากลัวมากได้มีแก่ข้าพเจ้าในที่ที่ไม่ไกลนัก

[๑๖๗] เภาว์ ภิสนั ภิมั ทารุณั จ ภายานกั
โฆรวั ปฏฺภิภยั เภาสมั ภยงฺกรมิเม ติสฺสุ.

ภัย, สิ่งที่น่ากลัว ๙ ศัพท์

เภาว (ภีรฺ+ณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ภีรฺโน อิทํ เภาว์ สิ่งน่ากลัวของคนชี้ขลาดนี้ ชื่อว่าเภาวะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ อุ เป็น อว). สริ กตฺวาน เภาว์^๔ กระทำเสียงให้น่ากลัว

ภิสน (ภี ภเย+ส+ย) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว, ความหวาดหวั่น. ภายติ ยสฺมาติ ภิสนั สิ่งที่น่ากลัว ชื่อว่าภิสนะ (รัสสะ อี เป็น อี, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). กุมคฺคั ปฏฺภิปนฺนมหา ภิสนั โลมฺหฺสนั^๕ สิ่งที่น่ากลัวจนทำให้ชนลุกชูชันเกิดจากการเดินไปสู่วางที่ที่น่ากลัว

ภิม (ภี ภเย+ม) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ภายติ ยสฺมาติ ภิมั สิ่งที่น่ากลัว ชื่อว่าภิมะ. กุหิ อัย นียติ ภิมกาโย^๖ ฆูที่น่ากลัวตัวนี้ ท่านจะนำไปที่ไหน

ทารุณ (ทร วิทฺธาณ+อุณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว, ร้ายกาจ, ทารุณ, โหดร้าย. ทริยตีติ ทารุณั ภัยที่น่ากลัว ชื่อว่าทารุณะ (วุทธิ อ เป็น อา). ทารุณั นิรยั คนฺตฺวา^๗ ไปสู่นรกอันน่ากลัว

ภายานก (ภี ภเย+ณฺว) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ภายติ ยสฺมาติ ภายานกั สิ่งที่น่ากลัว ชื่อว่าภายานกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อานก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). สพฺพิ สริรสฺสชาติ ปุติคนฺถิ ภายานกั^๘ อวัยวะที่เนื่องในสรีระทั้งหมดมีกลิ่นเหม็นและน่ากลัว

โฆรว (ฆฺร ภิเม+ณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ฆฺรติ ภิสตีติ โฆรวั สิ่งที่ทำให้กลัว ชื่อว่าโฆระ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). อุปนฺนติ โรรวุ โฆรวั^๙ พวกเข้เข้าถึงโรรวนรกอันน่ากลัว

ปฏฺภิภย (ปฏฺภิ+ภี ภเย+ณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ปฏฺภิวตฺตติ ภยั จิตฺตฺตราโส ยสฺมาติ ปฏฺภิภยั

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๐/๑๔๔

๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๕/๕๓๐

๓ ถึ.สคฺคาถ. ๑๕/๔๘๔/๑๗๕

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๔๖/๒๕๖

๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๒๓/๒๔๒

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๙๘/๕๕๐

๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๗๙/๓๙๙

๘ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๕/๓๔๗

๙ ถึ.สคฺคาถ. ๑๕/๑๓๒/๔๑

สิ่งที่ทำให้จิตสะดุ้งกลัว ชื่อว่าปฏิภยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). ปณฺธิโต อารกา ปริวชฺเซยย มคฺคํ ปฏิภยํ ยถา^๑ บัณฺฑิตพิงเวณฺ(คนพาล)เสียให้ห่างไกล เหมือนคนเดินทางเว้นทางมีภัย

ภสฺสม (ภี ภย+สม) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ภายติ เอตสฺมาติ ภสฺสมํ สิ่งที่น่ากลัว ชื่อว่าภสฺมะ (วุทธิ อี เป็น เอ). เอโก อโหสิ นิคฺโขโส ภสฺสมา อจฺจุคฺคโต สทฺโท^๒ มีเสียงกรีดร้อง อย่างหนึ่งน่าหวาดกลัว

ภยงฺกร (ภยสทฺทูปปท+กร กรณ+อ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. ภยํ กโรตฺติติ ภยงฺกรํ สิ่งที่ทำให้ความน่ากลัวให้ ชื่อว่าภยงฺกระ (บทนี้เป็นอลุตตสมาสไม่ลบหุตติยวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ง). ติสฺสุ อิเม คัพฺพทัง ๙ เหล่านี้มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

[๑๖๘] อีสฺสา อุตฺสุยา มจฺเจวํ ตู มจฺฉริยมจฺฉริ
โมโห วิชฺชา ตถาถาณํ มาโน วิธา จ อุนฺนติ.

ความริษยา, อิจฉา, ชิงชัง ๒ คัพท์

อิสฺสา (อิสฺส อีสฺสาย+อ+อา) ความริษยา, อิจฉา, ความชิงชัง. อีสฺสติ สนฺเตสุปี คฺุณฺเส วจฺสา มนฺสา วา โทสาโรปนํ กโรตฺติติ อีสฺสา ความอิจฉา คือการกล่าวโทษในคุณแม้มีอยู่ด้วยวาจา หรือด้วยใจ ชื่อว่าอิสฺสา (ลบสระหน้า). อีสฺสา จิตฺตสฺส อุกฺกุเกโส^๑ ความอิจฉาเป็นความ เสร้าหมองของจิต

อุตฺสุยา (อุตฺสฺย โทสาวิกรณ+อ+อา) ความริษยา, อิจฉา, ความชิงชัง. อุตฺสุยติ โทสํ อาวี กโรตฺติติ อุตฺสุยา ความอิจฉาที่จะทำความผิดให้กระจ่าง(คอยจับผิด) ชื่อว่าอุตฺสุยา (ลบสระหน้า). ปฺรสมฺปตฺติ- อสทฺนลฺกฺขณา อุตฺสุยา^๔ ความอิจฉามีการทนต์อสมบัตินของคนอื่นไม่ได้เป็นลักษณะ

ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว ๓ คัพท์

มจฺเจว (มสุ อามสเน+จฺเจว) ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว. ตณฺหาเย ปฺรามสนํ มจฺเจวํ การ ยึดไว้เพราะต้องการ ชื่อว่ามัจเจวะ. สตฺตสมฺปตฺตินํ มจฺเจวติ นิคฺคุหฺตฺติติ มจฺเจวโร ความตระหนี่ ที่ปกปิดสมบัติของสัตว์ไว้ ชื่อว่ามัจเจวะ (ลบ ส). อตฺตโน สมฺปตฺตินิคฺคุหฺนลฺกฺขณํ มจฺเจวํ^๕ ความตระหนี่มีการปกปิดสมบัติของตนไว้เป็นลักษณะ

มจฺฉริย (มจฺฉร+อฺย) ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว. มจฺฉรเมว มจฺฉริยํ ความตระหนี่ นั้นเอง ชื่อว่ามัจฉริยะ. อตฺตสมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณฺภาวอสทฺนลฺกฺขณํ มจฺฉริยํ^๖ ความตระหนี่ มีการทนต์ไม่ได้ที่สมบัติของตนตกเป็นของสาธารณะแก่บุคคลอื่นเป็นลักษณะ

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๕๑/๒๐๑

๒ ข.ชา. ๒๘/๗๗/๒๗๓

๓ มชฺ.มุล. ๑๒/๕๓/๖๕

๔ ข.อญ. ๓๓/๗๖๘/๓๑๖

๕ มชฺ.อญ. ๗/๓๓/๑๑๕

๖ ที.อญ. ๕/๓๕๗/๓๓๕

มัจฉรว (มฺสฺ อามสเน+จฉร) ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว. **ตณฺหา** ปรามสนํ มัจฉริ การหวงแหนไว้เพราะยังมีความต้องการ ชื่อว่ามัจฉระ (ลบ สฺ). **สพฺเพ** มัจฉริโน โลเก จาเคน **อติโรจติ**^๑ ย่อมรุ่งเรืองกว่าผู้ตระหนี่ทั้งปวงในโลกด้วยการบริจาค

โมหะ, ความไม่รู้, ความหลง, ความเียง ๓ ศัพท์

โมห (มฺห เวจิตเต+ณ) โมหะ, ความไม่รู้, ความหลง, ความเียง, ความเขลา. **มฺหตีติ** โมโห อากาโรที่หลง ชื่อว่าโมหะ. **สมฺปยุตฺตธมฺมา** มฺยฺหนฺติ **เอเตนาติ** โมโห อากาโรที่ทำให้สัมปยุตธรรมหลง ชื่อว่าโมหะ (ลบ ญฺ, วุทฺธิ อฺ เป็น โอ). **อาโรปีโต** สงฺเขน **อิตฺถนฺนามสฺส** ภิกฺขุโน **โมโห**^๒ ความไม่รู้ของภิกษุชื่อนี้อันสงฆ์ยกขึ้นมากล่าวแล้ว

อวิชฺชา (น+วิท ณาณ+ย+อา) โมหะ, ความไม่รู้, อวิชฺชา, ความหลง, ความเียง, ความเขลา. **น** **วิทตีติ** อวิชฺชา อากาโรที่ไม่รู้ ชื่อว่าอวิชฺชา (อาเทศ น เป็น อ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ช้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ปจฺมา** **วิชฺชา** **อติคฺตา** **อวิชฺชา** **วิทตา**^๓ วิชชาที่ ๑ เราบรรลุแล้ว อวิชชาเราละขาดแล้ว

อณฺดาณ (น+ณา อวโพธเน+ยฺ) โมหะ, ความไม่รู้, ความหลง, ความเียง. **น** **วิชานาตีติ** อณฺดาณ อากาโรที่ไม่รู้ ชื่อว่าอณฺดาณ (อาเทศ น เป็น อ, ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **จตุสฺ** **สจฺเจสฺ** **อณฺดาณ** **อวิชฺโชโม** **นาม**^๔ ความไม่รู้ในสังขะทั้ง ๔ ชื่อว่าอวิชฺชเฆ

ความถือตัว, ความสำคัญตน ๓ ศัพท์

มาน (มาน ปฺชาຍ+อ) ความถือตัว, ความสำคัญตน. **มานะตีติ** **มาโน** อากาโรที่ให้เขาบูชา ชื่อว่ามานะ. **เสยฺยาทิวเสน** **มณฺญตีติ** **มาโน** อากาโรสำคัญตนว่าประเสริฐกว่าเป็นต้น ชื่อว่ามานะ (มน ณาณ +ณ. ลบ ญฺ, วุทฺธิ อฺ เป็น อา). **มานิยเต** **อนเณนาติ** **มาโน** อากาโรที่เป็นเหตุอยากให้คนนับถือ ชื่อว่ามานะ (มา มานะ+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ). **อิติ** **พาลสฺส** **สงฺกปฺโป** **อิสฺสา** **มาโน** **จ** **วทฺตติ**^๕ คนพาลดำริอย่างนี้ ความอิจฉาและความถือตัวย่อมเจริญ

วิธา (วิ+ธา ธาณ+กฺวิ) ความถือตัว. **เสยฺยาทิวเสน** **อตฺตทานํ** **วิทธาติ** **เอตยาติ** **วิธา** อากาโรที่เป็นเหตุให้ยกตนไว้ในฐานะที่ประเสริฐกว่าเป็นต้น ชื่อว่าวิธา (ลบ กฺวิ บัจจยฺ). **วิทาศัพท์** เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์. **เสยฺโยหฺมสฺมีติ** **วิทธาติ** **อาทิสฺ** **มาโน** **วิธา** **นาม**^๖ ความถือตัวเป็นต้นว่าถือตัวว่าเราเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ชื่อว่าวิธา

อุนฺนติ (อฺ+นฺนฺ นมเน+ติ) ความถือตัว. **อุนฺนมนํ** **อุนฺนติ** การถือตัว ชื่อว่าอุนฺนติ. **อฺทฺถํ** **นฺมตี** **เอตยาติ** **อุนฺนติ** อากาโรให้ยืดอกขึ้นสูงๆ ชื่อว่าอุนฺนติ (ลบ มฺ, ช้อน นฺ). **อุนฺนติศัพท์** เป็นอิตถิลิงค์. **มยา** **สทิสฺ** **นตฺถีติ** **อติกฺกมิตฺวา** **อุนฺนติ**^๗ ความถือตัวเกินท่านว่า ผู้เช่นกับเราไม่มี

๑ อฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๑/๓๖

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๙๑/๔๕๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗

๔ สฺ.อฺ. ๑๑/๑/๑๖

๕ พฺ.พฺทก. ๒๕/๑๕/๒๔

๖ ที.อฺ. ๖/๓๐๕/๑๘๔

๗ พฺ.อฺ. ๔๘/๑๘๘/๓๑

[๑๖๘] อุทฺถจฺจมุทฺถํ จาถ ตาโป กุกฺกจฺจเมว จ
 ปจฺจาทาโปนฺตาทาโป จ วิปฺปฏิสารถุ ปกาลิโต.

ความฟุ้งซ่าน ๒ ศัพท์

อุทฺถจฺจ (อุทฺถต+ณฺย) ความฟุ้งซ่าน. อุทฺถตฺตสฺส ภาโว อุทฺถจฺจํ ความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอุทฺถจฺจจะ (ลบ ญฺ และสระหน้า, อาเทศ ตย เป็น จ, ซ้อน จ). อุทฺถจฺจํ วิจิกิจฺจนา จ สพฺพโสว น วิชฺชติ^๑ ความฟุ้งซ่านและความสงสัยย่อมน่ามีโดยประการทั้งปวง

อุทฺถต (อุ+हन คตฺย+ต) ความฟุ้งซ่าน. อุทฺถํ อุทฺถํ หนติ คจฺจตฺติ อุทฺถโต อากาโรที่ฟุ้งซ่าน ซ้ำบนเรื่อย ๆ ชื่อว่าอุทฺถตฺเต (อาเทศ หนฺ เป็น ต, ซ้อน ท). เอกจฺโจ ปุคฺคโล อุทฺถโต โหติ^๒ บุคคลบางคนมีความฟุ้งซ่าน

ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความกระวนกระวาย ๕ ศัพท์

ตปา (ตป สนฺตปาเป+ณ) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความกระวนกระวาย. ตปติ จิตฺตเมเตนาคิ ตาโป อากาโรที่ทำให้จิตร้อนรุ่ม ชื่อว่าตปาปะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). น ตาปํ ชเนติ^๓ ไม่ให้ความร้อนใจเกิดขึ้น

กุกฺกจฺจ (กุกฺกทฺทูปปท+กร กรณฺ+ต+ณฺย) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, รำคาญใจ. กุกฺกจฺจํ กโรตฺติ กุกฺกุตํ สภาพฺที่ทํ่าอากาโรน่าเกลียด ชื่อว่ากุกฺกุตฺเต (อาเทศ กรฺ เป็น ก, ซ้อน ก). กุกฺกุตฺตสฺส ภาโว กุกฺกจฺจํ ความมีอากาโรน่าเกลียด ชื่อว่ากุกฺกจฺจจะ (กุกฺกุต+ณฺย, ลบ ญฺ และสระ หน้า, อาเทศ ตย เป็น จ, ซ้อน จ). เหวรูปิ กุกฺกจฺจํ กุกฺกจฺจายนา กุกฺกจฺจายิตตฺตํ เจตโส วิปฺปฏิสารถุ มโนวิเลโข อิหํ วุจฺจติ กุกฺกจฺจํ^๔ ความเดือดร้อนใจ กระวนกระวายใจ ร้อน รุ่มใจ ทุรนทฺรรายใจ นี้เรียกว่าความร้อนใจ

ปจฺจาทาโป (ปจฺจาสทฺทูปปท+ตป สนฺตปาเป+ณ) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความร้อนรุ่ม. ปจฺจา ตปติ เอเตนาคิ ปจฺจาทาโป เหตุที่ทํ่าให้ร้อนใจภายหลัง ชื่อว่าปจฺจาทาปะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

อนฺตปา (อนฺ+ตป สนฺตปาเป+ณ) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความกระวนกระวาย. อนฺตปติ เยน โส อนฺตปาโป เหตุที่ทํ่าให้ร้อนใจภายหลัง ชื่อว่าอนฺตปาปะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). โหติ จ เม อนฺตปาโป^๕ ข้าพเจ้ามีความร้อนใจ

วิปฺปฏิสารถุ (วิ+ปติ+สฺร คตฺย+ณ) ความร้อนใจ, วิปฺปฏิสารถุ, ความร้อนรุ่มใจ. วิรุเปน ปติ ปฺนปฺปฺนํ สรติ จิตฺตเมเตนาคิ วิปฺปฏิสารถุ เหตุที่ทํ่าให้จิตเป็นไปด้วยอากาโรอันแปลกบอแง ชื่อว่าวิปฺปฏิสารถุ

๑ อ.จ.ทสก. ๒๔/๑๒/๑๘

๒ อ.จ.ตติ. ๒๐/๕๕๕/๓๔๒

๓ ข.อ.ฎ. ๓๗/๒๓๗

๔ วิ.อ.ฎ. ๑/๒๓๘

๕ ข.วิมาน. ๒๖/๔๐/๗๐

(ซ้อน ป, อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ปญจหากาเรหิ วิปปฏิสโร อุปทหาตโพ^๑ ภิษุโจทก์(ผู้อื่น)ไม่เป็นธรรม ฟังถึงความเดือดร้อนด้วยอาการ ๕ อย่าง

[๑๗๐] **มนวิเลขสนุเทหา** **สัสโย จ กถักถา**
เทวพหุหัง วิจิกิจฉา จ กงชา สงกา วมตยปิ.

ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเทห์ ๕ คัพพ์

มนวิเลข (มนสททุปปท+วิ+ลิตฺ เลขเน+ณ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเทห์. มน วิเลขติ ทวิธากรณวเสนาติ มโนวิเลโข อาการที่แยกจิตออกเป็น ๒ อย่าง ชื่อว่ามนวิเลขะ (อาเทศ อ ของ มน เป็น โอ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). วิจิกิจฉาสงชาโต มโนวิเลโข จ อุปปชฺชติเยว^๒ ความสงสัย กล่าวคือวิจิกิจฉา ย่อมเกิดขึ้น

สนุเทหา (สั+ทฺทิส สัสเย+ณ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเทห์. สนุเทหนัน สนุเทโห ความสงสัย ชื่อว่าสนุเทหะ (อาเทศนิคหิตเป็น น, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). ปมตตกรณญฺเจณ สนุเทโห^๓ ความสงสัยชื่อว่าสนุเทหะ เพราะอรรถว่าทำให้งงววย

สัสโย (สัส+สึ กงชายั+ณ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล. สมฺนุดโต เสตฺติติ สัสโย อาการที่สงสัยทุกอย่าง ชื่อว่าสัสยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). อิติ เม นตฺถิ สัสโย^๔ ความสงสัยอย่างนี้ไม่มีแก่เรา

กถักถา (กถัสททุปปท+กถ กถเน+อ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล. “กถมิท”มิตฺถิ กถยติ เอตายาติ กถักถา อาการที่เป็นเหตุทำให้บุคคลพูดคำถามว่า “สิ่งนี้เป็นอย่างไร” ชื่อว่า กถักถา (ลบสระหน้า). กถักถา วุจฺจติ วิจิกิจฉา^๕ ความสงสัย เรียกว่า กถักถา

เทวพหุหัง (ทวิสททุปปท+อิล คคฺติภมฺปนฺนฺสุ+ห+ก) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ. ทวิธา อิลลิตฺติ จิตฺตเมเตนาคติ เทวพหุหัง เหตุที่ทำให้จิตเป็นไป ๒ อย่าง (สองจิตสองใจ) ชื่อว่าเทวพหุหะ (วุทธิ อี ของ อิล เป็น เอ, อาเทศ ล เป็น พ, ลบ อี ที่ ทวิ). เทวพหุหัง นตฺถิ สัสโย นตฺถิ^๖ ไม่มี ความสงสัยเคลือบแคลงใจ

วิจิกิจฉา (วิ+กิตฺ โรคาปนยเน+ฉ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, วิจิกิจฉา. วิคตฺตา จิกิจฉา เอตายาติ วิจิกิจฉา ความสงสัยที่เป็นเหตุอุบจนความคิด ชื่อว่าวิจิกิจฉา (ซ้อน กิ เป็น กิกิ, อาเทศ กุ ตัวหน้าเป็น จ, ลบ ต, ซ้อน จ, ลบสระหน้า). โสหัง ตถา กิริสฺสามิ ยถา เม ปฺน น วิจิกิจฉา อุปฺปชฺชิสฺสตี^๗ เราจักทำโดยประการที่ความสงสัยจักไม่เกิดขึ้นอีก

๑ วิ.จุลล. ๗/๕๐๖/๓๑๔

๒ วิ.อญ. ๒/๔๗๔

๓ ชุ.อญ. ๔๕/๗/๙๐

๔ ชุ.ชา. ๒๗/๗๔๘/๑๗๕

๕ ชุ.มหานี. ๒๙/๔๗๒/๓๒๑

๖ ชุ.จุฬนฺ. ๓๐/๖๖๒/๓๑๖

๗ มช.อุปปริ. ๑๔/๔๕๒/๓๐๒

กงฺขา (กงฺข วิจิกจฺจายํ+อ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, ความลังเล, กังขา. กงฺขติ วิจิกจฺจติติ
กงฺขา อาการที่สงสัย ชื่อว่ากังขา (ลบสรรหน้า). อิมสฺส จสฺส จาเนสฺส กงฺขา ปหีนา โหติ^๑
ละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้

สงฺกา (สงฺก สงฺกายํ+อ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, สงฺกา. สงฺกนํ สงฺกา อาการที่สงสัย
ชื่อว่าสังกา (ลบสรรหน้า)

วิมฺติ (วิ+มน ณาณ+ติ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, วิมฺติ. วิวิธေနากาเรน มณฺณติ เอตสฺมาติ
วิมฺติ ความสงสัยเป็นเหตุให้เข้าใจว่าเป็นอาการต่างๆ ชื่อว่าวิมติ (ลบ น ที่สุดธาตุ). วิมติคัพฺทํเป็น
อิตถิลิงคํ. ยสฺส ชายติ วิมฺติ^๒ ความเคลือบแคลงของภิกษุใดเกิดขึ้น

[๑๗๑] **คพฺโพภิมานโหํกาโร จินฺดา ตู ฌานมฺจฺเจเต**
นิจฺจโย นิณฺณโย วุตฺโต ปฏฺวิญญา ตู ปฏฺวิสสโว.

ความเย่อหยิ่ง, ความจงหอง, ความทะนงตัว, ถือตัว ๓ คัพท์

คพฺพ (คพฺพ มาเน+อ) ความเย่อหยิ่ง, ความจงหอง, ความทะนงตัว, ถือตัว. คพฺพเพติ น สํกฺจติติ
คพฺโพ อาการเย่อหยิ่ง คือไม่ยอมท้อถอย ชื่อว่าคัพพะ. ครติ อญฺเณ อนเนน ปิเพตติติ คพฺโพ
ความหยิ่งทำให้เบียดเบียนคนอื่น ชื่อว่าคัพพะ (คร ปิพเน+พ. อาเทศ รุ เป็น พ)

อภิมาน (อภิ+มาน ปุชาयํ+อ) ความเย่อหยิ่ง, ความจงหอง, ความทะนงตัว, ถือตัว. อุตฺตานํ
อภิมณฺณติ เอเตนาติ อภิมานो อาการที่ทำให้มีความสำคัญตนยิ่ง ชื่อว่าอภิมานะ. วิเสสโต
มานะตติติ อภิมานो อาการที่ถือตนอย่างยิ่ง ชื่อว่าอภิมานะ. สตฺตฺรชาทิสฺส อภิมานो อหํกาโร
อสุมิมุตฺตา^๓ ผู้เย่อหยิ่งจงหองในสัตตคุณ(ความสุข) รัชคุณ(ความทุกข์) ตมคุณ(ความหลง)

อหํการ (อหํสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ) ความหยิ่งจงหอง, อหังการ. “อห”มิตติ อุตฺตานํ โกรติ
เอเตนาติ อหํกาโร อาการที่เป็นเหตุให้ยกตนว่า “เรา” ชื่อว่าอหังการะ (มาจาก อหํ นิบาต
หรือ อมห คัพท์ก็ได้, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). เอวํ อหํกาโร อุปฺปชฺชเยย^๔ ความจงหอง
เช่นนี้ จะเกิดขึ้น

ความคิด, ความสร้างสรรค์ ๒ คัพท์

จินฺดา (จินฺต จินฺตายํ+อ+อา) ความคิด, ความสร้างสรรค์. จินฺตติติ จินฺดา ความคิด ชื่อว่าจินดา
(ลบสรรหน้า). ทานํ ทาตุํ น ลภิสฺสามิติ จินฺดา อุปฺปนฺนา^๕ เกิดความคิดขึ้นว่า เราจัก
ไม่ได้ถวายทาน

ฌาน (ฌเณ จินฺตายํ+ย) ความคิด, ความเพ่งพินิจ. ฌายเต ฌานํ ความคิด ชื่อว่าฌานะ (อาเทศ

๑ ส.ข.น. ๑๗/๔๑๙/๒๕๐

๒ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๔

๓ วิสุทฺธิ.ฎี. ๓/๒๑๓/๔๑๐

๔ ที.อ.ฎ. ๕/๑๒๔/๑๐๖

๕ มช.อ.ฎ. ๘/๒๕๒/๔๓

ยู เป็น อน, ลปสรรหน้า, ทีฆะสรรหลัง)

การตัดสินใจ, ความตกลงใจ ๒ ศัพท์

นิจฺจนฺย (นิ+จย คมเน+อ) การตัดสินใจ, ความตกลงใจ. **นิจฺจนฺนํ** **นิจฺจโย** การตัดสิน ^๑ชื่อว่านิจฺจนฺยะ (อาเทศ จ เป็น ฉ, ซ้อน จ). **ชายมานสมิปฺมุหิ** **วนวาสาย** **นิจฺจโย**^๒ ในเวลาใกล้คลอด ท่านตัดสินใจอยู่ในป่า

นิณฺณฺย (นิ+นี นเย+ณ) การตัดสินใจ, ความตกลงใจ. **อารมฺมณํ** **นิจฺฉินฺนุโต** **นยตฺติ** **นิณฺณฺโย** อากาการที่ตัดสินนำอารมณไป ^๓ชื่อว่านิณฺณฺยะ (ลป ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, น เป็น ณ, ซ้อน ณ). **อติโมกฺขนิณฺณฺยายํ** **โก** **เกโท**. **อติโมกฺโข** **อารมฺมณํ** **อชฺโฆคาเหตุวา** **ติฏฺฐติ**, **นิณฺณฺโย** **วินิจฺจนฺมตฺตเมวาติ** **อยเมเตสํ** **วิเสโส**. **อถวา** **อติโมกฺโข** **ปสาเทปิ** **สมฺภวติ**, **อิตโร** **ปน** **น** **ตถาติ** **อยเปยเตสํ** **เกโท**. **ตฺตร** **นิจฺจนฺยสทฺโท** **อิธปิ** **ปวตฺตตฺติ** **ทฺวีสุปิ** **วุดฺโต** **อติโมกฺข์กับนิณฺณฺยะต่างกันอย่างไร** ต่างกันอย่างไร ^๔คือ อติโมกข์ตั้งลงสู่อารมณแล้วตั้งอยู่ ส่วนนิณฺณฺยะเพียงตัดสินเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง อติโมกข์มีอยู่ในปสาทรูป ส่วนนิณฺณฺยะไม่มี. **นิจฺจนฺยศัพท์** ท่านกล่าวว่าจะใช้ได้ทั้งในอติโมกข์และนิณฺณฺยะทั้ง ๒

คำรับรอง, การยืนยัน, คำปฏิญญา ๒ ศัพท์

ปฏฺิณฺญา (ปติ+ณา อวโพธเน+กฺวิ) คำรับรอง, การยืนยัน, คำปฏิญญา. **ปฏฺิขานนํ** **ปฏฺิณฺญา** การรับรอง ^๕ชื่อว่าปฏฺิณฺญา (อาเทศ ตฺ เป็น ฐ, ซ้อน ณ, ลป กฺวิ). **เทว** **ปฏฺิณฺญา** **กาเยน** **วา** **ปฏฺิขานาติ** **วาจาย** **วา** **ปฏฺิขานาติ**^๖ **ปฏฺิณฺญามี** ๒ อย่าง คือ **ปฏฺิณฺญาด้วยกายและปฏฺิณฺญาด้วยวาจา**

ปฏฺิสฺสว (ปติ+สฺ สุวเน+อ) คำรับรอง, การยืนยัน, คำมั่นสัญญา, คำปฏิญญา. **ปฏฺิสฺสวณํ** **ปฏฺิสฺสโว** การรับรอง ^๗ชื่อว่าปฏฺิสฺสวะ (อาเทศ ตฺ เป็น ฐ, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน สฺ). **กโธ** **จ** **เต** **จิตฺต** **ปฏฺิสฺสโว** **มยา**^๘ **ท่านจิตตะ** เราทำการรับรองแก่ตนเอง

คำรับรองมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สฺวิททา**, **อาคฺ**, **ปฏฺิณฺญาณ**, **นิยม**, **สฺสว**, **สํสว**, **องคฺีการ**, **อภฺยฺปกม**, **สมาธิ**

[๑๗๒] **อวมานํ** **ตฺริกฺกาโร** **ปฺริกโว** **ปฺยนาทโร**
ปฺราภโว **ปฺยวณฺณาถ** **อุมฺมาโท** **จิตฺตวิพฺภโม**.

การดูหมิ่น, การดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท, นินทา ๖ ศัพท์

อวมาน (อว+มาน ปุชายํ+อ) การดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **เหฏฺจา** **กตฺวา** **ชานนํ** **อวมานํ** การดูหมิ่น ^๑ชื่อว่าอวมานะ. **ปฺริสมชฺเฆ** **เม** **อวมานํ** **กโรสิ**^๒ **ท่านดูหมิ่นเราใน**

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๙/๒๔๗

๒ วิ.ปริ. ๘/๙๔๖/๒๙๙

๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๙/๔๒๐

๔ ที.อฎ. ๖/๒๕๑/๑๓๘

ท่ามกลางบริษัท

ติริฎการ (ติริสททุปพท+กร กรณ+ณ) การดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **อณณํ ติริ**
กรโรตติ ติริฎกาโร อาการที่ข่มบุคคลอื่นไว้เบื้องล่าง ชื่อว่าติริฎการะ (ซ็อน กุ, ลบ ญ, วุทธิ อ
เป็น อา). **ติโรธานกรณํ ติริฎกาโร** การข่มผู้อื่น ชื่อว่าติริฎการะ

ปริภา (ปริ+ภู สตุตตาย+ณ) การดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **ปริภานํ ปริภโว**
การดูถูก ชื่อว่าปริภาวะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ปริภวํ ปริ** **ปณฺหํ**
ปุจฺจติ^๑ ถามปัญหาที่ดูถูกภิกษุรูปอื่น

อนาทร (น+อา+ทร อาทเร+อ) การดูหมิ่น, ดูถูก, ความไม่อาทร, ไม่เอื้อเฟื้อ. **อาทโร สฎกาโร**
ตพฺพิปริโด อนาทรโร อาการที่ตรงข้ามกับความอาทรและการยกย่อง ชื่อว่าอนาทระ (อาเทศ น
เป็น อน, ลบสระหน้า). **อนาทรโร อปฺปฏิกาโร**^๒ ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่ทำคินอาบัติ

ปราภ (ปรา+ภู สตุตตาย+ณ) การดูหมิ่น, ดูถูก, นินทา, ความเสื่อมเสีย, ความพินาศ. **ปราภานํ**
ปราภโว การดูหมิ่น ชื่อว่าปราภวะ (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อวณฺณา (อว+ณา อวโพธเน+กฺวิ) การดูหมิ่น, การดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **อวชานํ**
อวณฺณา การดูหมิ่น ชื่อว่าอวณฺณยา (ซ็อน ญ, ลบ กฺวิ)

ความเป็นบ้า, วิกลจริต, เสียดติ ๒ ศัพท์

อุมฺมาท (อุ+มท อุมฺมาเท+ณ) ความเป็นบ้า, วิกลจริต, เสียดติ, บ้าคลั่ง, มัวเมา. **อฺคุคเตหิ**
อุมฺมคฺคสฺสญฺเจเตหิ **วา โทเสหิ มทนํ อุมฺมาโท** ความมัวเมาเพราะโทษที่ฟุ้งขึ้นหรือที่ทำให้
ตั้งตนอยู่นอกกลุ่มอกทาง ชื่อว่าอุมฺมาทะ (ซ็อน ม, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **อฺณฺหํ** **วา โลหิตํ**
มุขโต อฺคุคฺจฺเจยฺย อุมฺมาทํ **วา ปาปฺญฺเยย**^๓ เลือดอุ่นๆ ไหลทะลักออกจากปากหรือถึงความ
เป็นบ้า

จิตฺตวิพฺภม (จิตฺต+วิพฺภม) ความเป็นบ้า, วิกลจริต, เสียดติ. **จิตฺตสฺส วิพฺภโม ฆนฺติ จิตฺตวิพฺภโม**
ความวิปลาสแห่งจิต ชื่อว่าจิตฺตวิพภมะ

[๑๗๓] **เปมํ สินฺเนโห เสฺนฺโหล จิตฺตปีฬา วิสณฺณิตา**
ปมาโท สติวโสสคฺโค โโกตฺตุหลํ กฺตฺตุหลํ.

ความรัก, ความมีเยื่อใย, เสน่หา ๓ ศัพท์

เปม (เปีย+อิม) ความรัก, ความมีเยื่อใย, เสน่หา. **ปิยสฺส ภาโว เปมํ** การมีความรัก ชื่อว่าเปมะ
(อาเทศ ปีย เป็น ป, ลบสระหน้า, วิการ อี เป็น เอ). **ปิ่นยตีติ** **วา ปิ, ปิโน ภาโว เปมํ**
หรือความอึดเอิบ ชื่อว่าปี (ปี ตปฺปเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ), การมีความอึดเอิบ ชื่อว่าเปมะ (เปีย+อิม,

๑ อัง.ปญจก. ๒๒/๑๖๕/๒๑๓

๒ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๘/๑๕

๓ สั.สคฺาถ. ๑๕/๕๑๔/๑๘๔

ลปสรรหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). **อิติมตต์ เปม โหติ**^๑ มีความรักใคร่ยิ่ง

สินเห (สินิห ปัตติย+ณ) ความรัก, ความมีเยื่อใย, สินเหา. **สินเหน์ สินเโท** ความรัก ชื่อว่าสินเหะ (ลป ณ, อาเทศ อิ เป็น เอ). **น หิ นุนมฺหากิ อยฺยสฺส ปุตฺเต** **สินเโท อชายถ**^๒ พระอัยกาของเราไม่ทรงเกิดสินเหาในพระโอรสแน่นอน

เสนห (สนิห ปัตติย+ณ) ความรัก, ความมีเยื่อใย, เสนหา. **เสนหน์ เสนโท** ความรัก ชื่อว่าเสนหะ (ลป ณ, อาเทศ อิ เป็น เอ). **สินเหกรณฺวเสน เสนโท**^๓ ความรักด้วยอำนาจการทำให้เสนหา ชื่อว่าสเนหะ

การสลบ, หมตสติ, หมตความรู้สึกร, วิสัณฺณิ ๒ คััพท์

จิตตปีฬ (จิตต+ปีฬ) การสลบ, หมตสติ, หมตความรู้สึกร, วิสัณฺณิ. **จิตตสฺส ปีฬ** **จิตตปีฬ** การแน่งไปของจิต ชื่อว่าจิตตปีฬ. **ปนฺปนฺนาโนโสจนฺวเสน ปน จิตตปีฬ** **ปิ นานโหสิ**^๔ แม้จะโคกเศร้าอยู่บ่อยๆ ก็ไม่ถึงกับหมตสติ

วิสณฺณิ, วิสณฺณิตา (วิ+สณฺณา+อี,อิ+ต) การสลบ, หมตสติ, หมตความรู้สึกร, วิสัณฺณิ. **วิคตา** **นิลาทิสฺสชานนลฺกฺขณา สณฺญา** **เอตฺสฺมาติ วิสณฺณิ, ตสฺส ภาโว วิสณฺณิตา** ไม่มีความจำลักษณะมีสี่เหลี่ยมเป็นต้นจากการสลบ ฉะนั้น การสลบนั้น จึงชื่อว่าวิสณฺณิ, ความเป็นแห่งวิสณฺณินั้น ชื่อว่าวิสณฺณิตา (ลปสรรหน้า)

ความประมาท, เผลอ, พลั้งเผลอ ๒ คััพท์

ปมาท (ป+มท ปมาเท+ณ) ความประมาท, เผลอ, พลั้งเผลอ. **สกุโก สมานิ สยํ กตฺตพฺพํ น กโรติ, โส ปมาโท** ผู้มีความสามารถแต่ไม่ทำกิจที่ควรทำด้วยตนเอง ชื่อว่าปมาทะ. **ปมชฺชนํ ปมาโท** ความประมาท ชื่อว่าปมาทะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **มา จ มโท มา จ ปมาโท**^๕ อย่ามัวเมาและอย่าประมาท

สติไวสฺสคฺค (สติสทฺทูปปท+วิ+สช วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมานเณสุ+อ) ความประมาท, เผลอ, พลั้งเผลอ. **สติยา วิสชฺชนํ สติไวสฺสคฺคโค** การละจากสติ ชื่อว่าสติไวสฺสคคะ (อาเทศ อิ เป็น โอ, ซ้อน ส, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **ปมตฺโตติ สติไวสฺสคฺเคน สมฺนฺนาโคโต**^๖ คำว่าประมาท คือมีความพลั้งเผลอ

ไกลาหล, อื้ออึง, กระจ๋อน, แดกตื่น ๒ คััพท์

โกตฺตูหล (กฺสทฺทูปปท+ตฺช หีสาย+อล) **ไกลาหล, อื้ออึง, กระจ๋อน, แดกตื่น.** **กฺุ ปาปิ โตชฺตติ** **โกตฺตูหล** ความไกลาหลที่เปียดเบียนบาป ชื่อว่าโกตฺตูหละ (อาเทศ อฺุ ที่ กฺุ เป็น โอ, ทีชะ อฺุ เป็น อฺุ,

๑ วิ.มหา. ๔/๘๔/๑๐๐

๔ วิ.ฎี. ๑/๒๕๘/๖๗๕

๒ ชุ.ชา. ๒๘/๑๒๓๕/๔๔๑

๕ วิ.ฎี. ๑/๒๕๘/๖๗๕

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๑๒๓๕/๔๔๑

๖ ฅมฺม.อฺฎ. ๒๔/๑๒๖

อาเทศ ซุ เป็น ห)

กุดูหล (กุดูทูปปท+ตุล นิกูกรีส+อ) โกลาหล, อื้ออึ้ง, กระจ๋อง, แดกตื่น. กุ่ ปาปี ตุลยตีติ
กุดูหล ความแตกตื่น(พากันทำความดี)ให้บาปเบาบาง ชื่อว่ากุดูหละ (ลง ห อักษรอาคมกลางธาตุ,
 ที่มะ อู เป็น อุ)

โกลาหลมีอีกหลายศัพท์ เช่น โกลตุล, กุดุก

[๑๗๔] **วิลาโส ลลิตํ ลีลา** **หาโว เหสา จ วิพุมโ**
อิจจาทิกา ลियํ นาริ **สิงคารภาวชา กิริยา.**

กิริยาอาการของสตรีผู้มีความรัก ๖ อย่าง

กิริยาอาการเกิดขึ้นกับสตรี เพราะต้องการความรักความสนใจจากบุรุษ เช่น **วิลาสะ** ชมดชม้อย
 เมียงมอง **ลลิตะ** ทำทางละมุนละม่อม **ลีลา** ความงามชดช้อย **หาวะ** เล่นหูเล่นตาให้ทำ **เหสา**
 ย้วยวน **วิพุมะ** เหนียมอายขวยเขิน

วิลาส (วิ+ลส กนฺติย+ณ) ชมดชม้อยเมียงมอง. **วิเสเสน** **ลลิตีติ** **วิลาโส** อาการรักใคร่พิเศษ ชื่อว่า
 วิลาสะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **คมนาทีหิ** **วา อริยาปเลหิ** **อลงกาเรหิ** **วา วิลาสํ**
ทสฺเสตี ท่านแสดงความงามชมดชม้อยด้วยอิริยาบถต่างๆ มีการเดินเป็นต้น หรือด้วยการประดับ
 ตกแต่ง

ลลิต (ลล วิลาเส+อิ+ต) ทำทางละมุนละม่อม. **ลลียเต** **ลลิตํ** ความอ่อนหวาน ชื่อว่าลลิตะ

ลีลา (ลล วิลาเส+อ+อา) ความงามอ่อนช้อย. **ลลียเต** **ลีลา** ความงาม ชื่อว่าลีลา (อาเทศ อ
 เป็น อี, ลปสรรหน้า). **อนวภูจิตรูปานํ** **อวยวานํ** **สา ลีลา** **วิลาโส**^๒ ความงามของอวัยวะนั้น
 ไม่ยั้งยั้ง

หาว (หุ หวเน+ณ) เล่นหูเล่นตาให้ทำ. **หุยนเต** **ราคิโน** **อดฺรธาติ** **หาโว** อาการที่คนมีราคะเรียกหา
 ชื่อว่าหาวะ (ลป ณ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

เหสา, เหลา (หิล หาวกรณ+อ+อา) ย้วยวน. **หิลนฺติ** **เอตฺถาติ** **เหสา**, **สุโรโต** **ปฺวฺจฺจฺเจจฺจา**
เหสา อาการที่หญิงเล่นหูเล่นต่าย้วยวน ชื่อว่าเหสา (อาเทศ ลุ เป็น หุ, ลปสรรหน้า), ความต้อง
 การที่เกิดขึ้นอย่างแรงกล้า ชื่อว่าเหสา. **หิ** **อิจฺจิตาลาภาทิวเสณ** **ปวตฺตํ** **ทฺกฺขํ** **ลฺนาติ** **ฉินฺทตีติ**
เหลา อาการที่ตัดความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนาเป็นต้น ชื่อว่าเหลา (หิสทูปปท+
 ลา เณทเน+กฺวิ, ลป กฺวิ ปัจจัย, อาเทศ อิ เป็น เอ)

วิพุม (วิ+ภุม อนวภูจฺจาเน+อ) เหนียมอายขวยเขิน, ประหม่า. **วิพุมตีติ** **วิพุมโ** อาการที่ขวยเขิน
 ชื่อว่าวิพุมะ (ซ็อน พ).

มหากัสสปตฺเถโร เอวมาห^๑ โดยมาก ท่านมหากัสสปเถระกล่าวอย่างนี้ด้วยความขวยเขินต่อ
บริษัท ๙ หมู่ของท่านอานนทเถระ

ส่วนคัมภีร์นาฏกรตฺนโกสะกล่าววาทกรรมของหญิงผู้มีความรักไว้ ๑๐ ประการ ดังนี้

ลีลา	วิลาโส	วิจิฉิตติ	วิพภโม	กิลกิลุฉิต
โมฏฎายิต	กุฏฎมิต		วิพุโพโก	ลลิต
วิกตณฺเจติ	วิญญะยยา		ทส	ถีน
			สภาวชา.	

กิริยาอาการที่เกิดขึ้นจากความเป็นสตรีผู้มีความรัก ฟังรู้ว่ามี ๑๐ ประการ คือ
ลีลา งามอ่อนช้อย วิลาสะ ชมดชม้อยเมียงมอง อิจฉิตติ รู้จักแต่งเนื้อแต่งตัว
วิพภมะ เหนียมนายขวยเขิน กิลกิลุฉิตะ ออดอ้อน โมฏฎายิตะ กะมิดกะเมี้ยน
กุฏฎมิตะ เล่นตัว ลลิตะ ทำทางละมุนละม่อม วิกิตะ ทำท่าทางพิลึก

[๑๗๕] หสนั หลิตั หาสโ มนุโท โส มหิตั ลิตั
อฏฎุหาโส มหาหาโส โรมณฺโจ โลมหฺสนั.

การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน ๓ ศัพท์

หสน (หส หสเน+ย) การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน. **หฺลียเต** **หสนั** การหัวเราะ ชื่อว่าหสนะ
(อาเทศ ยุ เป็น อน)

หฺลิต (หส หสเน+อิ+ต) การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน. **หฺลียเต** **หฺลิตั** การหัวเราะ ชื่อว่าหฺลิตะ.
ปุกุเพ **หฺลิตั** **ลปิตั** **กีฬิตั** **สมนุสฺสรามิ**^๒ ข้าพเจ้าหวนระลึกถึงการหัวเราะ พุดหยอกเข้า
เล่นสนุกสนานในครั้งก่อน

หฺลิต (หส หสเน+ณ) การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน. **หฺลียเต** **หฺลิต** การหัวเราะ ชื่อว่าหฺลิตะ
(ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **โก** **นุ** **หฺลิต** **กิมานนุโท**^๓ หัวเราะขำขันอะไรกันหนอ

การยิ้ม, ยิ้มแย้ม ๒ ศัพท์

มิหิต (มิห อีสหฺสเน+อิ+ต) การยิ้ม, ยิ้มแย้ม. **โส** **หฺลิต** **มนุโท** **สมาน** **มิหิตั** การหัวเราะ
เล็กน้อยนั้น(การยิ้ม)ชื่อว่ามิหิตะ. **หฺสนียสฺมิ** **วตฺตฺสฺมิ** **มิหิตมตฺต** **โกโรติ**^๔ ในเรื่องที่น่าหัวเราะ
ก็ทำได้เพียงยิ้ม

ลิต (มิห อีสหฺสเน+ต) การยิ้ม, ยิ้มแย้ม. **หฺลียเตติ** **ลิต** การยิ้ม ชื่อว่าลิตะ (อาเทศ มิหุ เป็น
ลิ). **อด** **ไซ** **อายุสฺมา** **มหาโมคฺคฺลลาโน** **คิฉมฺภูฏา** **ปุกุพฺตา** **โอโรหนฺโต** **อญฺญตฺรสมิ**
ปเทเส **ลิต** **ปาตฺวาภาสิ**^๕ ครั้งนั้น ขณะที่ท่านมหาโมคคัลลานั้นลงจากเขาคิฉมภูฏถึงที่แห่งหนึ่ง

๑ วิ.ฎี. ๑/๓๖/๗๐

๒ วิ.ฎี. ๑/๓๖/๗๐

๓ ชุ.ชุกทก. ๒๕/๒๑/๓๕

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๑๐/๕๓๖

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๐

ได้ยืมให้เห็น

การยืมมีอีกหลายศัพท์ เช่น มนุทลิต, มุหิต

การหัวเราะเสียงดัง, หัวเราะร่วน ๒ ศัพท์

อฏฐาสา (อติ+หาส) การหัวเราะเสียงดัง, หัวเราะร่วน. ทูรคามิหาโส อฏฐาหาโส, อติกุกนโต วา
หาโส อฏฐาหาโส การหัวเราะดังก้องไปไกล หรือการหัวเราะเสียงดัง ชื่อว่าอฏฐาสาสะ (อาเทศ อิ
เป็น อ, ต เป็น ฐ, ซ้อน ฐ). ปิติวสํ คตททยตาย มหิตมตตํ อกตวา อฏฐาสาสํ หสนติ^๑
ไม่เพียงแค่อืม พวกกันหัวเราะจนเสียงดัง เพราะเบิกบานใจ

มหานาสา (มหนต+หาส) การหัวเราะเสียงดัง, หัวเราะร่วน. มหนโต จ โส หาโส จาติ
มหานาสา การหัวเราะเสียงดัง(หัวเราะร่วน) ชื่อว่ามหานาสาสะ (อาเทศ มหนต เป็น มหา)

ขนลุกขนพอง, สยดสยอง, ขนพองสยองเกล้า ๒ ศัพท์

โรมญจ (โรมสททุปปท+อญจ คติย+อ) ขนลุกขนพอง, สยดสยอง, ขนพองสยองเกล้า. โรมานํ
อญจนํ โรมญโจ อาการขนลุกขนพอง ชื่อว่าโรมัญญะ

โลมหฺสน (โลม+หฺสน) ขนลุกขนพอง, สยดสยอง, ขนพองสยองเกล้า, ขนลุกชูชัน. โลมานํ หฺสนํ
อุทฺทคฺคภาโว โลมหฺสนโน อาการที่ขนตั้งชูชันขึ้นข้างบน ชื่อว่าโลมหฺสนะ. กุมคฺคํ ปฏิปนฺนมหา
กีสนํ โลมหฺสนํ^๒ พวกเราเดินทางผิดไปสู่ทางที่น่าสะพรึงกลัวจนขนลุกขนพอง

[๑๗๖] **ปริหาโส ทโว ชิตฺตทา เกพิ กิสา จ กิสิตํ
นิทฺตทา ตฺ สุปินํ โสปปิ มิทฺถํ จ ปจลาโยกา.**

กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ ๖ ศัพท์

ปริหาส (ปริ+หส หสน+ณ) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. ปริหสนติ เอตถาติ
ปริหาโส สถานที่สำหรับเล่น ชื่อว่าปริหาสะ. ปริภวิตุกาเมน หาโสติ วา ปริหาโส การหัวเราะ
เพราะต้องการจะเล่น ชื่อว่าปริหาสะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). โส ภิกฺขุ เดน ปริหาเสน
ลขฺชิโต^๓ ภิกษุนั้นละลายเพราะการเล่นนั้น

ทว (ทฺ ปริหาเส+อ) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ, การล้อเลียน. ทฺโนตฺติ ทโว.
ทวตฺติ วา ทโว อาการที่เล่นร่าเริง ชื่อว่าทวะ (ทว ทาเห+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว).
น ภิกฺขเว พุทฺธํ วา ธมฺมํ วา สงฺฆํ วา อารพฺภ ทโว กาดพฺโพ ภิกฺษุทฺถ์หลาย
พวกเธอไม่ควรเล่นล้อเลียนพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมหรือพระสงฆ์

ชิตฺตทา (ชิตฺ กิสาเย+อ+อา) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. ชิตฺตเตติ ชิตฺตทา

๑ ขุ.อฎ. ๕/๑๓๗/๗๒

๒ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๓/๒๔๒

๓ ธมฺม.อฎ. ๑๘/๗๘

การเล่น ชื่อว่าชิททา (ซ้อน ๆ, ลบสระหน้า). **ขี้ ตุจฉิ อิททา วาจา เอตุถาติ ชิททา**
การเล่นที่กล่าวคำอันเปล่าประโยชน์ ชื่อว่าชิททา (ข+อิททา, ลบสระหน้า). **ชิททา รติ โหติ**
สหามขุเณ^๑ การเล่นสนุกสนาน ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางเพื่อนฝูง

เกฬิ (กีฬ ปิติกีฬเนสุ+ณิ) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **กีฬนั เกฬิ** การเล่น
ชื่อว่าเกฬิ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). **เกฬิณจ ปริหาสณจ กโรนตา นิสีทิสุ**^๒ พากันนั่งเล่น
และหัวเราะอย่างสนุกสนาน

กีฬา (กีฬ ปิติกีฬเนสุ+อ+อา) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **กีฬนั กีฬา**
การเล่น ชื่อว่ากีฬา (ลบสระหน้า). **เตสั สทา กีฬา จตุทติ มาเสหิ ปริโยสานัน คจจติ**^๓
การเล่นอย่างนั้น ของเทวดาเหล่านั้น เล่นถึง ๔ เดือนจึงสิ้นสุด

กีฬิต (กีฬ ปิติกีฬเนสุ+อิ+ต) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **กีฬนั กีฬิตั** การเล่น
ชื่อว่ากีฬิตะ. **เอส ตยา กีฬิตกีฬิตั กีฬิต**^๔ เขาเล่นสิ่งที่เราเล่นแล้วเล่นอีก
การเล่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กีฬก, กีฬต, กีฬนก, กีฬากิจจ, กีฬิก**

การนอนหลับ, ความฝัน, นิทรา ๓ ศัพท์

นิททา (นิ+ทา สุปเน+กฺวิ) การนอนหลับ, นิทรา. **นิททายเต นิททา** การนอนหลับ ชื่อว่า
นิททา (ซ้อน ๆ, ลบ กฺวิ). **ปริชนสฺสปี ปจจา นิททา โอกฺกมิ**^๕ บรรวียนนอนหลับภายหลัง

สุปิน (สุป สเย+อิน) การนอนหลับ, ความฝัน, สุบิน. **สุปียเต สุปินั** การนอนหลับ ชื่อว่า
สุปินะ. **ปาปกั สุปินั ปสฺสติ**^๖ ฝันเห็นสิ่งชั่วร้าย

โสปป (สุป สเย+อ) การนอนหลับ, ความฝัน. **สุปียเต โสปปิ** การนอนหลับ ชื่อว่าโสปปะ
(วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ป). **โสปปิ สุปนา สุปิตตตุ**^๗ การนอนหลับ ความเคลิบเคลิ้ม
ความโง่งง

ความโง่งง, เคลิบเคลิ้ม, สัปหงก ๒ ศัพท์

มิทฺธ (มิท การิกฺขมเน+ต) การโง่งง, ความซึ่มเซา. **อจฺจนตปริสฺสมาทิกการณา สพฺพฺกฺคนิมิลัน**
มิทฺธั ความโง่งงจนร่างกายโอนเอียง เพราะความเหน็ดเหนื่อยเป็นต้น ชื่อว่า มิทฺธะ (อาเทศ ต
เป็น ธ). **ฉ ภิกฺขเว ธมฺเม อปฺปหาย อภพฺโพ อรหฺตตํ สจฺจิกาทุ. กตเม ฉ. ถินั**
มิทฺธั อุกฺทจฺจํ กุกฺกจฺจํ อสฺสทฺธิยั ปมาทั^๘ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังละธรรม ๖ อย่างไม่ได้
ไม่ควรเพื่อกะทำให้แจ้งซึ่งความเป็นพระอรหันต์ ธรรม ๖ ได้แก่ ความง่วงเหงา ความซึ่มเซา ความ
ฟุ้งซ่าน ความรำคาญใจ ความไม่มีศรัทธา และความประมาท

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๖/๓๓๓

๒ ชา.อญ. ๓๘/๒๑๘

๓ ที.อญ. ๕/๒๙๔/๒๖๒

๔ ฌม.ม.อญ. ๒๕/๑๘๒

๕ วิ.มหา. ๔/๒๕/๒๘

๖ วิ.มหา. ๕/๑๕๖/๒๑๖

๗ อภิ.ฌมมสฺจ. ๓๔/๗๕๑/๒๙๖

๘ อญ.ฉก. ๒๒/๓๓๗/๔๗๑

ปจลาโยกา (ปจลสทฺทูปท+ออย คมเน+ณฺว+อา) ความโง่งวง, เคลิบเคลิ้ม, สัปหงก. **อกุชิตลานํ**
 ปจลภาเวน **อยติ** **ปวตตตีติ** **ปจลาโยกา** อาการโง่งวงที่เป็นไปโดยการสัปหงก ชื่อว่าปจลาโยกา.
 ปจลภาเวน **อยนํ** **ปวตตนํ** **ปจลาโยกา** อาการที่เป็นไปเพราะความง่วงนอน ชื่อว่าปจลาโยกา
 (อาเทศ ญฺว เป็น อก, อ เป็น อี, ลบสระหน้าแล้วที่มะสระหลัง)

[๑๗๗] **ถิยํ** **นิกติ** **ภูฏํ** **จ** **ทมฺโภ** **สจฺยํ** **จ** **เกตวํ**
สภาโว **ตุ** **นิสฺสคฺโค** **จ** **สฺรูปํ** **ปกฺกิตฺตฺถิยํ**.
 [๑๗๘] **สีลํ** **จ** **ลกฺขณํ** **ภาโว** **อุสฺสโว** **ตุ** **ฉฺโณ** **มโห**.

การคดโกง ๕ คัพท์

นิกติ (นิ+กร กรณ+ติ) การโกง. **กรณํ** **กติ**, **นินฺหิตา** **กติ** **นิกติ** การกระทำ ชื่อว่ากติ,
 การกระทำที่ถูกต้องดี ชื่อว่านิกติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **ถิยํ** **นิกติศัพท์** เป็นอิตถิลิงค์

อาโลปสาหสกาธา **นิกติ** **วญฺจนานิ** **จ**
ทิสฺสนฺติ **โลภธฺมเมสุ** **ตฺสฺมา** **โลภํ** **น** **โรจเย**.^๑

ความโลภมีอาการหยาบ เป็นเหตุให้เที่ยวปล้นสะดม ชูเอาสิ่งของ แสดงของปลอม
 โกงเอาของคนอื่น หลอกหลวง บาปกรรมทั้งหลายนี้มีปรากฏอยู่เพราะความโลภ
 เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ชอบใจความโลภเลย

ภูฏ (ภู+อภู คมเน+อ) การโกง. **ภูจฺฉิตฺตนา** **กาเรน** **อภูตีติ** **ภูฏํ** การคดโกงที่เป็นไปโดยอาการ
 น่ารังเกียจ ชื่อว่าภูฏะ (ลบสระหลัง, ที่มะสระหน้า)

ทมฺภ (ทภิ พยาเซ+อ) การโกง. **ทมฺภนํ** **ทมฺโภ** การคดโกง ชื่อว่าทมฺภะ (ลงนิกหิต อาคม, อาเทศ
 นิกหิตเป็น ม)

สจฺย, สจ (สจฺ เกตเว+ย,อ) การโกง, การอ้ออวด. **สจฺยติ** **น** **สมฺมา** **ภาสติ** **เยนาติ** **วา** **สจฺยํ**,
สจํ อาการที่โกงหรือการคดโกงที่เป็นเหตุให้พูดคำไม่สมควร ชื่อว่าสจฺยะและสจฺจะ. **สมฺปชาโน** **สจฺจานิ**
น **กยิรา**^๒ เมื่อรู้สึกรังเกียจไม่พึงทำการคดโกง

เกตว (กิต นิวาเส+อว) การโกง. **กิตวสฺส** **ธฺมโม** **เกตวํ**, **กิตโว** **นาม** **ชุตฺกาโร** **โจโร** **วา**
 พฤติกรรมของคนซึ่งโกง หรือลักเลิงการพนัน ชื่อกิตวะ ชื่อว่าเกตวะ (อาเทศ อี เป็น เอ)
 การโกงมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กปฺภู**, **พฺยาช**, **อุปฺธิ**, **กุสฺติ**

สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ปรกิติ, ธรรมชาติ ๗ คัพท์

สภาว (ส+ภฺว สุตตฺาย+อ) สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ธรรมชาติ. **ภฺวานํ** **ภาโว** ความมีความเป็น ชื่อ

๑ ขุ.ชา. ๒๓/๑๓๖/๒๗๓

๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๗๒/๔๗๙

ว่าภาวะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). สสฺส อุตฺตโน, สนฺโต วา สวิขฺขมาโน ภาโว สภาโว ความมีอยู่หรือความเป็นของตน ชื่อว่าสภาวะ (ส+ภาว). อัยํ สภาโว อัยํ นิยม^๑ นี้เป็นสภาพ เป็นความนิยม

นิสฺสคฺค (นิ+สช วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมานสฺ+อ) สภาวะ, สภาพ. นตฺถิ วิสชฺชนเมตฺตสฺสาติ นิสฺสคฺคโค สภาพที่ไม่ละลักษณะของตน ชื่อว่านิสสัคคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ช็อน สฺ และ คฺ)

สรูป (ส+รูป) สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ธรรมชาติ. สวิขฺขมานํ รูปํ สรูปํ สภาพที่บอกให้รู้ว่ามีอยู่ ชื่อว่าสรูปะ. ทานปารมียา สรูปํ ทสฺเสติ^๒ แสดงสภาพของท่านบารมี

ปกฺกิตฺติ (ป+กร กรณฺ+ติ) สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ปกติ, ธรรมชาติ. กรณํ ภวนํ กิตฺติ ความมีอยู่ ชื่อว่ากิตติ. ปรมํ กิตฺติ ปกฺกิตฺติ ความมีอยู่ตั้งแต่เริ่มต้น ชื่อว่าปกกติ (ลป รฺ ที่สุดธาตุ). ปกฺกิตฺติ คัพพทึชฺไนอิตฺถิลิงฺค. ปุพฺพเพ เทวทตฺตสฺส อญฺญา ปกฺกิตฺติ อโหสิ^๓ เมื่อก่อนพระเทวทัต มีปกกติเป็นอย่างอื่น

สีล (สีล สมานิมฺหิ+อ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ, ปกติ. จิตฺตํ สีลติ สมานทิตฺติ เอเตนาคิตฺติ สีลํ, สมานินิยม สภาวะที่ทำให้จิตสงบ ชื่อว่าสีละ ได้แก่สมานิตี

ลกฺขณ (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสฺ+ยฺ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ. ตเถว ลกฺขิตฺตพฺพนฺติ ลกฺขณํ สภาพที่บุคคลกำหนดเอาอย่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าลักษณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). อิมินา ลกฺขณน สมฺนนาโคโต ราชาน โหติ^๔ ทรงเป็นพระราชผู้ประกอบด้วยลักษณะอย่างนี้

ภาว (ภฺ สุตฺตายํ+อ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ. ตเถว ภาวตฺติ ภาโว สภาพที่มีอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ชื่อว่าภาวะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). ถีนํ ภาโว ทูราชาน^๕ อาการของผู้หญิงรู้ได้ยาก

การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, การละเล่น ๓ คัพพทึ

อุสฺสว (อุสฺ ทาเห+อว) การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, การละเล่น. กํ อุสฺวานฺติ อุคฺคิรยฺนฺติ เอตฺถาคิตฺติ อุสฺสโว งานที่ผู้คนพากันหลั่งน้ำ ชื่อว่าอุสสวะ (ช็อน สฺ). นานาสมิทฺธิทฺธิ สวานฺติ เอตฺถาคิตฺติ วา อุสฺสโว หรืองานที่ผู้คนหลั่งไหลไปเพราะความสำเร็จต่างๆ ชื่อว่าอุสสวะ. เตน โช ปน สมเยน ตสฺมิมิ คามเก อุสฺสโว โหติ^๖ เวลานั้น มีงานสมโภชในหมู่บ้านนั้น

ฉณ (ฉิ ฉเน+ยฺ) การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, การละเล่น. ฉินฺทิตฺติ โสภเมตฺถาคิตฺติ ฉณํ งานที่บุคคลตัดความโศกเศร้า ชื่อว่าฉณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลปสระหน้า). โสภํ ปาปญฺจ ฉินฺทิตฺตา ฉณนฺติ สทฺททายนฺติ เอตฺถาคิตฺติ วา ฉณํ หรืองานที่ผู้คนส่งเสียงดัง เพราะตัดขาดความโศกเศร้าและสิ่งเลวร้าย จึงชื่อว่าฉณะ (ฉิสทฺทูปปท+ฉณ สทฺทเท+อ, ลปสระหน้า). ยสฺส ปน

๑ ที.อญ. ๕/๑๗/๒๖

๒ ขุ.อญ. ๕๒/๓๑/๕๒

๓ วิ.จุลล. ๗/๓๖๒/๑๗๓

๔ ที.อญ. ๔/๒๑/๘๗

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๖๔/๒๑

๖ วิ.มหาว. ๒/๑๓๔/๑๑๕

ขเร ฉโน น กรียติ, ตสฺส เอตตโก นาม ทนฺโท^๑ ที่บ้านของบุคคลใดไม่ทำมหรสพ บุคคลนั้นจะมีโทษอย่างนี้

มห (มห ปุชชาโย) การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, งานบวงสรวง. **มหติ ปุชยติ** เสดุภาติ **มโ** งานที่บุคคลบูชา เชื่อว่ามหะ. **ตสฺส มโ** **ปุชชา อโหสิ**^๒ การบูชาของเขาได้มีแล้ว

[๑๗๙] **ธาเรนโต ชนฺตุ สเสนห- มภิธานปฺปทีปิกํ**
ขุทฺทกาทฺยตฺตชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสฺขิ.

บุคคลที่ใส่ใจทรงจำคัมภีร์อภิธานปฺปทีปิกา ซึ่งมีศัพท์และไวยากรณ์ต่างๆ เช่น พุทฺธ ศัพท์และไวยากรณ์ของ พุทฺธศัพท์เป็นต้นไว้ได้แล้ว ย่อมเข้าใจง่ายถึงอรรถาธิบาย น้อยบ้าง มากบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เป็นต้น

จิตตาทิวณณา สมตฺตา.

ว่าด้วยจิตเป็นต้น จบ

ปฺลมา สคฺคกณฺฑวณฺณา นิฏฺฐิตา.

การพรรณนาในสัคคัณท์ที่ ๑ จบ

☆☆☆☆☆

๒. ฎีกัณฑ์

๒.๑. ฎีกัณฑ์

พรรณนาชื่อของแผ่นดินเป็นต้น

[๑๘๐] วคฺคา ฎมิปฺริมฺจจ- จตฺตพฺพณฺณวนาทิกิ
ปาตาเลน จ วุจฺจนฺเต สงฺโคปฺงเกทิกฺกมา.

ในฎีกัณฑ์นี้ ท่านกล่าวฎมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค จตฺตพฺพณฺณวรรค อธิญญวรรค และปาตาวรรค ซึ่งมีศัพท์คือ วสุนฺธรา (แผ่นดิน) เป็นต้น มีปริยายศัพท์คือ ขาร (ดินเค็ม) มีศัพท์คือ อุปานตฺถุ (พื้นที่ใกล้) มีปริยายศัพท์คือ อทฺธา (ทาง) เป็นต้น ตามลำดับ ดังนี้

[๑๘๑] วสุนฺธรา ฉมา ฎมิ ปถวี เมทนี มหี
อุพฺพี วสุมตี โค กุ วสุธา ธรณี ธรธา
ปถวี ชคตี ฎรี ฎ จ ฎุตฺธรวานี.

แผ่นดิน, พื้นที่ ๑๙ ศัพท์

วสุนฺธรา (วสุตฺถุ+พ+ธรร ธารณ+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. วสุนิ รตนานิ ธารยตีติ วสุนฺธรา แผ่นดินที่ทรงรัตนะทั้งหลายไว้ ชื่อว่าวสุนฺธรา (ซ้อน น, ลบสระหน้า). สํวญฺญาย ฎุตฺธรา วสุนฺธรา^๑ ผืนแผ่นดินจะพึงม้วนไปก็ตาม

ฉมา (ขมุ สหเน+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. สตฺตทานํ จิตํ ขมตี สหตีติ ฉมา ผืนแผ่นดินที่ทนต่อการเหยียบย่ำของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าฉมา (อาเทศ ข เป็น ฉ, ลบสระหน้า). สตฺตทานํ อโรปนํ ฉินฺทตีติ ฉมา พื้นดินที่กั้นการตกลงไปของสัตว์ ชื่อว่าฉมา (ฉิ เจทเน+ม+อา. อาเทศ ฉิ เป็น ฉ, ลบสระหน้า). ฉมนฺติ คจฺจนฺติ เอตฺถาติ ฉมา พื้นที่ที่สัตว์ย่ำไป ชื่อว่า ฉมา (ฉม คติยฺ +อ+อา, ลบสระหน้า). ยสฺส มฺลํ ฉมา นตฺติ ปณฺณา นตฺติ กุโตนฺตํ^๒ พระอริยบุคคลใด ไม่มีรากคืออวิชชา ไม่มีผืนดินคืออาสวะ ไม่มีเถาคืออมานะ ใบคือความมัวเมาจักมีแต่ไหน

ฎมิ (ฎ สฺตฺตฺตฺตฺต+มิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ฎมิ. ฆวนฺตฺยสฺสํ ฎตฺตานีติ ฎมิ แผ่นดินที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ ชื่อว่าฎมิ. ฎมิ อุทฺเคน ปริปฺโผเสตฺวา สมฺมชฺชิตฺตพฺพา มา วิหาโร รเชน อุทฺถณฺตี^๓ ควรพรมพื้นดินด้วยน้ำแล้วจึงเก็บกวาด วิหารจะได้ไม่เปื้อนฝุ่น

ปถวี (ป+ถว คติยฺ+อ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ปฐฺวี. ปถวตี เอตฺถาติ ปถวี แผ่นดินเป็น

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๖/๓๖๐

๒ ขุ.อุทาน. ๒๕/๑๕๒/๒๐๑

๓ วิ.มหา. ๔/๘๒/๘๕

สถานที่ที่เกี่ยวไปของสัตว์ ชื่อว่าปถวี (ลบสระหน้า). สัพพตถ ปตฺตรตฺติ ปถวี แผ่นดินที่แผ่ออกไปทุกที่ ชื่อว่าปถวี (ป+ถร ปตฺตรณ+อ+อี, อาเทศ ร เป็น ว, ลบสระหน้า). สหชาตฺรฺพานิ ปถนฺติ ปตฺติฎฺจนฺติ เอตฺถาติ ปถวี แผ่นดินเป็นสถานที่ที่มีสิ่งเกิดขึ้นคล้ายกัน ชื่อว่าปถวี (ปถ ปตฺติฎฺจายฺ +อว+อี). ปถติ คจฺจติ เอตฺถาติ ปถวี แผ่นดินเป็นสถานที่ให้สัตว์ย้ายไป ชื่อว่าปถวี (ปถ คตฺติยฺ+อว+อี, ลบสระหน้า). ปถวียถฺย นิพฺพตฺตานิ ฎฺฏานิ^๑ ฎฺฏทฺถฺนฺนํหลายเกิดบนแผ่นดิน

เมทนี (เมท+อินิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, เมทนี. วจนโต เมทโยคา เมทนี เพราะกล่าวกันว่าแผ่นดินมีน้ำมัน จึงชื่อว่าเมทนี (ลบสระหน้า). มิทติ สเนหติ เอตฺถาติ เมทนี แผ่นดินเป็นสถานที่ที่สัตว์หวงแหน จึงชื่อว่าเมทนี (มิท สเนหเน+ยุ+อี, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). ทตฺถินาเค ปทินฺนํมฺหิ เมทนี สมกฺมปถ^๒ เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานพญาช้างตัวประเสริฐ แผ่นดินก็ไหว

มहीं (มห ปุชายฺ+อ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. มहींยเตติ มहीं แผ่นดินที่คนบูชา ชื่อว่ามहीं (ลบสระหน้า). ปพฺพตฺตา สมนาทิสฺสุ มहीं อากมฺปิตา อหุ^๓ ภูเขาสะเทือนเลื่อนลั่น แผ่นดินก็สั่นไหว

อุพฺพิ (อว รกฺษณ+อิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. วิตฺถินฺนตฺตฺตา อุพฺพิ เพราะแผ่นดินเป็นพื้นที่กว้างใหญ่ จึงชื่อว่าอุพพิ. ฎฺฏานิ อวติ รกฺษติติ วา อุพฺพิ หรือแผ่นดินที่รักษาฎฺฏทฺถฺนํหลายไว้ ชื่อว่าอุพพิ (อาเทศ อ เป็น อุ, ช้อน ว, อาเทศ วว เป็น พุพ, ลบสระหน้า)

วสุมตี (วสุ+มนตฺ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. วสุนิ สนฺติ อสฺสนฺติ วสุมตี แผ่นดินเป็นแหล่งที่มีรัตนํทฺถฺนํหลาย จึงชื่อว่าวสุมตี (อาเทศ นตฺ เป็น ต, ลบสระหน้า). ปญฺญา เม วสุมตีปิ น สเมยฺย^๔ ปัญญาของเรา แม้แผ่นดินก็ไม่กว้างเท่า

โค (คมุ คตฺมิหิ+อ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. โลกา คจฺจนฺติ อสฺสนฺติ โค แผ่นดินเป็นสถานที่ที่สัตว์โลกท่องเที่ยวไป ชื่อว่าโค (อาเทศ คมฺ ฐาตุเป็น โค, ลบสระหลัง). โค วุจฺจติ ปจฺวี^๕ แผ่นดินท่านก็เรียกว่า โค

กฺ (กา สทฺเท+อุ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. กายติ มารวชิยกาเลติ กฺ แผ่นดินที่ส่งเสียงในเวลาทีพระมหาบุรุษทรงชนะมาร ชื่อว่ากฺ (ลบสระหน้า). กายติ เอตฺถาติ วา กฺ หรือแผ่นดิน เป็นที่ที่สัตว์ส่งเสียง ชื่อว่ากฺ. กฺ วุจฺจติ ปจฺวี^๖ แผ่นดินท่านเรียกว่ากฺ

วสุธา (วสุสทฺทฺอุปท+ธา ธารณ+กฺวิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, ผืนดิน, พสุธา. วสุนิ ธารยติติ วสุธา แผ่นดินที่ทรงรัตนํทฺถฺนํปวงไว้ ชื่อว่าวสุธา (ลบ กฺวิ). ฆปฺปการมกมฺปิตฺถ เกวลา วสุธา อยฺย^๗ แผ่นดินทั้งหมดนี้ไหวด้วยเหตุ ๖ ประการ

๑ ขุ.อ.ฎ. ๒๙/๘

๒ ขุ.ชา ๒๘/๑๐๕๖/๓๖๓

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๕๖/๔๔๓

๔ ขุ.อ.ฎ. ๓๓/๙๘๐/๓๖๗

๕ ขุ.อ.ฎ. ๔๘/๖๒๘/๓๖๗

๖ ขุ.อ.ฎ. ๕๐/๑๒๑๓/๑๙๑

๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๖๐/๘๕

ธรณี (ธร ธารณ+ยุ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, ธรณี. สัพพโลกํ ธารเวตติ ธรณี แผ่นดินที่รองรับสัตว์โลกทั้งปวง ชื่อว่าธรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). ทสสทสสี โลกธาตุ กมฺปติ ธรณี ตทา^๑ เวลานั้น แผ่นดินหนึ่งหมื่นโลกธาตุย่อมสั่นไหว

ธรา (ธร ธารณ+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. ธรตติ ธรา แผ่นดินที่ทรงไว้ ชื่อว่าธรา (ลบสระ หน้า). ยถา ธรา ถาวรชงฺคมาณํ ปติฏฺฐา^๒ เหมือนแผ่นดินเป็นที่ตั้งอยู่ของถาวรวัตถุและสัตว์ทั้งหลาย

ปฺลวี่ (ปฺล วิตถาเร+อว+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, ปฺลวี่. ปฺลวติ วิตถาเรตติ ปฺลวี่ แผ่นดินที่กว้างใหญ่ ชื่อว่าปฺลวี่ (ลบสระ หน้า). ปฺลวียา นิปฺปนฺนสฺส^๓ ฐานอนบนแผ่นดิน

ชคตี (คมุ คมเน+ต+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, ลานดิน. คจฺจนฺติ อสฺสฺสนฺติ ชคตี แผ่นดินเป็นที่ไปของสัตว์ ชื่อว่าชคตี (ชอน ค, อาเทศ ค ตัวหน้าเป็น ช, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระ หน้า). ชคตี การิตา มยฺหํ พุทฺธสฺส ญฺมมุตฺตเม^๔ เราให้สร้างลานดินไว้ที่บริเวณพระสถูปอันประเสริฐสุดของพระพุทธเจ้า

ภูริ, ภูรี (ภู สตุตตายฺ+ริ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, ภูรี. ภาวตติ ภูรี แผ่นดินที่มีอยู่ ชื่อว่า ภูรี (ทีฆะ อี เป็น อี บ้าง). ภูรี วุจฺจติ ปจฺจวี่^๕ แผ่นดิน ท่านเรียกว่าภูรี

ภู (ภู สตุตตายฺ+กฺวิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที, ภู. ภาวตติ ภู แผ่นดินที่มีอยู่ ชื่อว่าภู

ภูตธรา (ภูตสทฺทูปฺปท+ธร ธารณ+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. ภูเต สตุเต ธรตติ ภูตธรา แผ่นดินที่ทรงสัตว์ทั้งหลายไว้ ชื่อว่าภูตธรา (ลบสระ หน้า). ลัมภูญฺเยย ภูตธรา วสฺนฺธรา^๖ ผืนแผ่นดินจะพึงม้วนไปก็ตาม

อวনী (อว รกฺขณ+ยุ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที. อตฺเถ อวติ รกฺขตติ อวনী แผ่นดิน ที่รักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ ชื่อว่าอวনী (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระ หน้า)

[๑๘๒] **ขารา ตุ มตฺติกา ฐโส ฐฺสวา ฐฺสโร ติสุ
ถลํ ถลิตฺถี ภูภาเค ฤทฺธลูขมฺหิ ชงฺคโล.**

ดินเค็ม, เกลือ, ดินโป่ง ๒ คัพท์

ขาร (ขาท ภกฺขเน+อ) ดินเค็ม, เกลือ, ดินโป่ง. ขารา ลวณฺรสา มตฺติกา ฐโสตุยฺจฺจนฺเต ดินที่มีรสเค็มท่านเรียกว่าฐสะ. ขาทตติ ขาโร ดินที่สัตว์เคี้ยวกิน ชื่อว่าขาระ (อาเทศ ท เป็น ร). ขารญจ ปฏฺิจจ โคมยญจ ปฏฺิจจ อกฺทญจ ปฏฺิจจ^๗ อาศัยดินเค็ม โคมัยและน้ำ

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๑๔

๒ ขุ.อญ. ๕๑/๒๖๘/๑๗๖

๓ ขุ.อญ. ๕๑/๕๘/๑๓๘

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔๑/๓๓๒

๕ ขุ.มหานี. ๒๙/๑๓๒/๑๑๓

๖ ขุ.ขา. ๒๗/๒๑๙๒/๔๕๑

๗ อัง.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๖๗

อุส (อุส รุชาย+อ) ดินเค็ม, เกลือ, ดินโป่ง. **อุสติ รุชติ เอเตนาติ อุโส** ดินเค็มทำให้ร่างกาย แสบ ชื่อว่าอุสสะ. **อุสณจ ปฏิจจ ขารณจ ปฏิจจ^๑** อาศัยดินเค็มแล้ว. **ตีสุ ขารศัพท์ และ อุสศัพท์มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓**

ผืนดินเค็ม ๒ ศัพท์

อุสวันตุ (อุส+วันตุ) ผืนดินเค็ม. **อุโส ภวติ เอตุถาติ อุสวา** ผืนดินที่มีดินเค็ม ชื่อว่า อุสวันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นตุ กับ ลี เป็น อา)

อุสร (อุส+ร) ผืนดินเค็ม. **อุสมตติกาโยคา อุสโร** เพราะเป็นพื้นที่ที่มีดินเค็ม จึงชื่อว่าอุสระ. **อุสรณจ โหติ^๒** และมีดินเค็ม. **ตีสุ อุสวันตุศัพท์ และ อุสรศัพท์มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓**

พื้นที่ดอน, ที่บก ๒ ศัพท์

ถล (ถล จาเน+อ) พื้นที่ดอน, ที่บก. **ถลนุติ ตัญจนุติ เอตุถาติ ถล** พื้นที่ดอนที่สัตว์พากันยืนอยู่ ชื่อว่าถละ. **ตัญจติ เอตุถาติ ถล** พื้นที่ดอนเป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์ ชื่อว่าถละ (จาคตินิวตติมุหิ+อล, อาเทศ จ เป็น ถ, ลบสระหน้า). **ถล นิบนนญจ ปูเรติ^๓** ทำให้พื้นที่ดอน และพื้นที่ลุ่มเต็ม

ถลี (ถล นิปฺผตติย+อ+อี) พื้นที่ดอน, ที่บก. **ตถาเยว ถลตีติ ถลี** พื้นที่สำเร็จเป็นที่ดอนอยู่ อย่างนั้น ชื่อว่าถลี (ลบสระหน้า). **อิติถลี ถลศัพท์เป็นอิติถลิลงค์**

พื้นที่ที่ขรุขระ, ผืนดินที่แห้งแล้ง

ขงคฺล (ขลสทฺทูปปท+คฺล จวนาโรปตนาทเนสุ+อ) พื้นที่ที่ขรุขระ, ผืนดินที่แห้งแล้ง. **ถทฺถลฺลขมฺหิ ภูภาเค ภูมิปปเทเส ขงคฺลสทฺโท วตตติ ขงคฺลศัพท์เป็นภูมิประเทศที่ขรุขระ. ชล คฺลติ เอตุถ, ขเลน วา คฺลนุติ เอตุถาติ ขงคฺโล, นิขฺขโล** พื้นที่ที่ถูกน้ำชะหน้าดินไปหมด ชื่อว่า ขังคะ ได้แก่ พื้นที่แล้งน้ำ (ลบ ล, ลงนิกคหิตอาคม, อาเทศนิกคหิต เป็น ง). **เอกํ เขตฺตํ หินํ ขงคฺล^๔** ๓ นาแปลงหนึ่งไม่ดีแล้งน้ำ

[๑๘๓] **ปุพฺพวิเทโห จาปร-
อุตฺตรกฺรุ เจติ ลियุ**

**โคยานํ ขมฺพุทฺธิโป จ
จตฺตาโรเม มหาทีปา.**

ทวีปใหญ่ ๔ ทวีป

ปุพฺพวิเท (ปุพฺพ+วิเท) ทวีปปุพฺพวิเทหะ. **เวเทน ปณฺณาย อีหนฺติ เอตุถาติ เวเทโห** ทวีปที่ผู้คนเป็นอยู่ด้วยปัญญา ชื่อว่าเวเทหะ (เวทสทฺทูปปท+อึห ปวตติย+อ, ลบสระหน้า, วิการ อี

๑ อิง.ตีก. ๒๐/๕๐๑/๒๖๗

๒ อิง.อฎก. ๒๓/๑๒๔/๒๔๑

๓ อิง.ปญจก. ๒๒/๓๑/๓๖

๔ อิง.ปญจก. ๒๒/๓๑/๓๖

ของ อีหธาตุ เป็น เอ). โส เอว วิเทโห ทวีปเวทะหั้นนัและ ชื่อว่าวิเทหะ (อาเทศ เอ เป็น อี). อิมึ ที่ปมูปาทาย ลินเฐโน ปุพพิทิสภาคตดา ปุพโป จ โส วิเทโห เจติ ปุพพิเทโห ทวีปวิเทหะอยู่ด้านหน้าเพราะเป็นทวีปที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของภูเขาลินเฐรุ จึงได้ชื่อว่าปุพพิเทหะ. ดาวดีสภวนัน ทสสทสสุโยชน, ตตา อสุรภวนัน อวีจิมหานิโรย ชมพูทีโป จ, อปรโคยานัน สดตสทสสุโยชน, ตตา ปุพพิเทโห, อุดตกรู อฏฐสทสสุโยชน. เอกเมโก เจตถ มหาทีโป ปญจสตปญจสตปริตตทีปปริวาโร^๑ วิมานชั้นดาวดึงส์ วิมานอสุร อเวจิมหารกและชมพูทวีป กว้าง ๑ หมื่นโยชน์เหมือนกัน, อปรโคยานทวีปและปุพพิเทหทวีปกว้าง ๗ พันโยชน์, อุดตกรูทวีป กว้าง ๘ พันโยชน์, ในจำนวนนั้น มหาทวีปหนึ่งๆ มีทวีปบริวารล้อมรอบ ๕๐๐ ทวีป

อปรโคยาน (อปร+โคยาน) ทวีปอปรโคยานะ. คเวน ยนฺติ เอตถาติ โคยานโน ทวีปที่ ชาวทวีปใช้โคเป็นพาหนะ ชื่อว่าโคยานะ (โคสททุปปท+ยา คมน+ย, อาเทศ ย เป็น อน, ลบสระ หลัง). อปโร จ โส โคยานโน จาติ อปรโคยานโน ทวีปโคยานะนั้นอยู่ด้านตะวันตกของภูเขาลินเฐรุ จึงชื่อว่าอปรโคยานะ. เตส มม ลิสฺธานัน อนฺตเร อญฺเณ เอกจฺเจ โคยานัน อปรโคยานัน ทีป คจฺจนฺติ^๒ ในจำนวนศิษย์ของเราเหล่านั้น ศิษย์บางพวกพากันไปอปรโคยานทวีป

ชมพูทวีป (ชมพู+ทีป) ชมพูทวีป. ชมพูยา ลกฺขิตอ กปฺปญฺจาติตาทีปภาเวณ วา ตปฺปะธาโน ทีโปติ ชมพูทีโป ทวีปที่มีต้นหว่านเป็นสัญลักษณ์ หรือทวีปที่มีต้นหว่านนั้นเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นต้นไม้ที่ตั้งอยู่ตลอดกับ จึงชื่อว่าชมพูทีปะ. ชมพูทวีปนี้ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาลินเฐรุ. อรุเวลกสฺสปิ ชฎิลลํ อุยฺโยเขตฺวา ยาย ชมพูยา ชมพูทีโป ปญฺญาติ ตโต ผลํ คเหตุวา ปจฺมตรี อาคนฺตวา อคฺยาคาเร นิสฺสิทิติ^๓ พระผู้มีพระภาคทรงส่งอรุเวลกัสสปชฎิลไปแล้ว เสด็จเหาะไปเก็บเอาผลหว่านประจำชมพูทวีป แล้วเสด็จกลับมาประทับนั่งอยู่ในเรือนบุชาไฟก่อน

อุดตกรู (อุดต+กรู) ทวีปอุดตกรู. ธมฺมตาลีทุสฺส ปญฺจสิสฺส อานุกาเวณ กํ สุขํ อรุ มหนตฺเมตถาติ กรู ทวีปที่มีความสุขอันประเสริฐ เพราะอาณาภาพของศีล ๕ ที่สำเร็จได้เอง ตามธรรมดา ชื่อว่ากรู (ก+อรู). กุํ ปาปํ รุณฺณติ เอตถาติ วา กรู หรือทวีปที่เป็นสถานที่ที่ผู้คนปิดกั้นบาปไว้ ชื่อว่ากรู (ก+รุธ อวทาธ+อ, ลบ ธ ที่สุดธาตุ). อุดตโร อุดตโม กรู อุดตกรู ทวีปกรูอยู่ด้านทิศเหนือของภูเขาลินเฐรุ ชื่อว่าอุดตกรู. เอกจฺเจ อุดตกรู ทีป คจฺจนฺติ^๔ ศิษย์บางพวกพากันไปทวีปอุดตกรู

จกฺกวาพสมํ ภาย สีสํ อุดตโรติ กรู
อุโภ ปกฺขา ทเว ทีปา ชมพูทีปํ สรรโต.^๕

๑ ขุ.อ.ญ. ๒๙/๕๕๐/๒๖๙

๒ ขุ.อ.ญ. ๔๙/๑๘๖/๒๖๖

๓ วิ.ม.หา. ๔/๔๕/๕๕

๔ ขุ.อ.ญ. ๔๙/๑๘๖/๒๖๖

๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๘/๓๕๙

แสดงกายให้เท่ากับจักรวาล แสดงศีรณะให้เท่ากับทวีปอุตตรกุรุ แสดงแขนสองข้างให้เท่ากับทวีปทั้งสอง (คือปุพพิเทหะและอปรโคยานะ) แสดง สรีระให้เท่ากับชมพูทวีป

มหาทีป (มหนุต+ทีป ทิตติบุปกาสนเสสุ+อ) ทวีปใหญ่. **ชลมชฺเฒ** **ทิปฺปนฺตติ** **ทีปา** สถานที่ที่รุ่งเรืองอยู่ท่ามกลางน้ำ ชื่อว่าทีปะ. **ทิปฺปนฺตติ** **เอตฺถ** **สทฺถมฺมาติ** **วา** **ทีปา** หรือสถานที่ที่มีพระสถัธรรมรุ่งเรือง ชื่อว่าทีปะ. **ปมาณโต** **มหนุตตา** **ทีปา** **มหาทีปา** ทวีปที่กว้างใหญ่เป็นประมาณ ชื่อว่ามหาทีปะ (อาเทศ มหนุต เป็น มหา)

[๑๘๔] **ปุมฺพหฺตฺเต** **กุรุ** **สกุภา** **โกสลา** **มคฺธา** **สิริ**
กลิงฺควาณฺติ **ปญฺจาลา** **วชฺชี** **คณฺธาร** **เจตโย.**

[๑๘๕] **วงฺคา** **วิเทหา** **กมฺโพชา** **มทฺทา** **ภคฺจฺคฺสีหฺพา**
กสฺมีรา **กาลิ** **ปญฺทวาที** **สิยฺ** **ชนปทฺนฺตรา.**

แคว้น ๒๑ แคว้น

แคว้นทั้ง ๒๑ ต่อไปนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองและมีชื่อเสียงปรากฏเป็นที่รู้จักกันมาก, ชื่อแคว้นทั้ง ๒๑ นี้ มีรูปบาลีเป็นปุงลิงค์พหูพจน์เสมอ

กุรุ (กุ+รุธ รุณฺธเน+กฺวิ) แคว้นกุรุ. **กุรุ** **นาม** **ชานปทฺโน** **ราชกุมาร** มีพระราชกุมาร เมืองชนบทหลายองค์ พระนามว่ากุรุ. **เตสํ** **นิวาโส** **เอโกปี** **ชนปโท** **รุพฺหีสทฺเทน** “**กุรุ**” **ติ** **พหฺวจเนน** **วฺจฺจติ** ท่านเรียกชนบทเป็นที่ประทับแห่งเดียวกันของพระราชกุมารเหล่านั้น ด้วยการกำหนดคำเป็นพหูพจน์ว่า “**กุรุ**”. **กํ** **ปาปํ** **รุณฺธนฺตติ** **กุรุ**, **ชตฺตติยฺกุมาร** **ชตฺตติยฺกุมาร** ผู้ทรงปิดกั้นบาปไว้ ชื่อว่ากุรุ. **เตสํ** **นิวาโส** **กุรุ** แคว้นเป็นที่ประทับของชตฺตติยฺกุมารเหล่านั้น ชื่อว่ากุรุ. **กํ** **ปาปํ** **รุณฺธติ** **เอเตสฺสูติ** **กุรุ** แคว้นเป็นสถานที่ปิดกั้นบาป ชื่อว่ากุรุ (ลป ฐ ที่สุด ชาติและ กฺวิปัจจย)

สกุภ (สภ สดฺตติยฺ+อ) แคว้นสักกะ. **อริวิชยโลกมรียาทาทิกฺกมาทีสุ** **สกุภโกณฺตติ** **สกุภา** **แคว้น** ที่พระราชาทรงสามารถข้ามสิ่งกีดขวางในโลกแล้วรบชนะข้าศึกได้ ชื่อว่าสักกะ (ช้อน ก)

โกสลา (โกสสทฺทฺอุปท+ลา อฺอุปาทาเน+อ) แคว้นโกศล. **โกสํ** **ลนฺติ** **คณฺหนฺติ** **เอเตสฺสูติ** **โกสลา** แคว้นที่ผู้คนถือครองยั้งข้าว ชื่อว่าโกสละ (ลปสรรหน้า). **กุสล์** **ปฺจฺจนฺตติ** **วา** **โกสลา** หรือชาวแคว้นที่ถ้ามถึงบุญกุศล ชื่อว่าโกสละ (กุสลา ปฺจฺจายฺ+อ, วุทธิ อฺ เป็น โอ). **ชนปเทหิ** **สงฺคตาติ** **องฺคา** **จ** **มคฺธา** **จ** **กาลิยา** **จ** **โกสลา** **จ** **วชฺชียา** **จ** **มฺลฺลา** **จ** **เจติยมฺหา** **จ** **สาครมฺหา** **จ** **ปญฺจาลา** **จ** **อวนฺติยา** **จ** **โยนก** **จ** **กมฺโพชา** **จ**^๑ **ประชาชนจก**

๑ ข.จุฬินิ. ๓๐/๔๑๙/๒๐๐

หลายแคว้นไปรวมกันคือ จากแคว้นอังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี สากระ ปัญจาละ อวันตี โยนก และแคว้นกัมโพชะ

มคธ (มคสทหุปปท+ธาว คติสุทธิยัม+กวิ) แคว้นมคธ. **มเคน** **สทฐี** **ธาวนุตติ** **มคธา** ชาวแคว้นที่กระตือรือร้นในการทำมาหากิน ชื่อว่ามคธะ (ลพ ว ที่สุดธาตุและ กวิ ปัจจัย, รัสสะ ธา เป็น อ). **มเคสุ** **มัสเสสุ** **คิขุณุตติ** **วา** **มคธา** หรือชาวแคว้นผู้มักมากในเนื้อ (ชอบกินเนื้อ) จึงชื่อว่ามคธะ (มคสทหุปปท+คิธ อภิกงฺขายัม+อ, ลพ คิ ต้นธาตุ). **สมปนฺนสสุสา** **มคธา** **เกวลา** **อิติ** **เมสุตัม**^๑ เราได้ยินว่า แคว้นมคธล้วนมีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์

สิวิ (สิ เสวายัม+วิ) แคว้นสิวิ. **เสวนุตติ** **อนเนาติ** **สิวิ** แคว้นเป็นที่อาศัยให้บุคคลคบหากัน ชื่อว่าสิวิ. **สิวิ** **กโรนุตติ** **วา** **สิวิ** หรือแคว้นที่ผู้คนทำความดี ชื่อว่าสิวิ (สิวิ+อิ, ลพสระหน้า)

กลิงค (กลิงฺค+ณ) แคว้นกลิงคะ. **กลิงฺคราชกุมารานัม** **นิวาโส** **กลิงฺคา** แคว้นเป็นที่ประทับของกลิงฺคราชกุมาร ชื่อว่ากลิงคะ (ลพ ณ และสระหน้า). **กลี** **มธฺรฺสททัม** **คายนุตติ** **วา** **กลิงฺคา** แคว้นที่ชาวเมืองพุดจาไพเราะ จึงชื่อว่ากลิงคะ (กลีสทหุปปท+คา สทฺเท+อ, ลพสระหน้า, ไม่ลพทุตติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ง). **กลี** **คณฺหนุตติ** **วา** **กลิงฺคา** หรือแคว้นที่ชาวเมืองได้รับเคราะห์ร้าย ชื่อว่ากลิงคะ (กลีสทหุปปท+คห อฺปาทาเน+อ, ไม่ลพทุตติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลพ ห ที่สุดธาตุ). **เกน** **สุเชน** **ลิงฺคนุตติ** **วา** **กลิงฺคา** หรือแคว้นที่ชาวเมืองเป็นอยู่อย่างมีความสุข ชื่อว่ากลิงคะ (กลีสทหุปปท +ลิงฺค คมเน+อ). **จิณฺณา** **กลิงฺคา** **จริตา** **วณฺชิชา**^๒ พ่อค้าชาวแคว้นกลิงคะเที่ยวค้าขายกันเป็นประจำ

อวนฺติ (น+วมุ อฺคุคฺริณ+ติ) แคว้นอวันตี. **อดตนา** **ชาติตัม** **ลณฺหัม** **ปราชิเตหิ** **ยาจิตฺเป** **ปนฺน** **วมนุตติ** **อวนฺติ** แคว้นที่ชาวเมืองไม่ยอมคั้นลินบนที่ตนใช้สอยแล้ว แม้ผู้แพ็คดีจะขอคืนก็ตาม ชื่อว่าอวันตี (อาเทศ น เป็น อ, ม เป็น น). **อวนฺติยา** **โขหัม** **คหปติ** **อาคจฺจามิ**^๓ ท่านคฤหบดีเรามาจากแคว้นอวันตี

ปญฺจาล (ปญฺจ+อล) แคว้นปัญจาละ. **ปญฺจนฺนัม** **ราชัน** **อลนฺติ** **ปญฺจาลา** แคว้นที่เพียงพอสำหรับพระราชอา ๕ พระองค์ ชื่อว่าปัญจาละ (ลพสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปญฺจาลสฺส** **ปุตฺตา** **ปญฺจาลา** พระโอรสของพระเจ้าปัญจาละ พระนามว่าปัญจาละ (ด้วย). **อุโ** **ชาเตตฺถ** **ปญฺจาลา** **สหายา** **สฺสุมาวยา**^๔ ปัญจาลกุมารทั้ง ๒ องค์ เกิดในกรุงปัญจาละพร้อมกันมีวัยเสมอกันจึงเป็นสหายกัน

วชฺชี (วชฺช วชฺชเน+อิ) แคว้นวัชชี. **วชฺชเชตฺตพฺพาติ** **วชฺชี** แคว้นที่บุคคลควรหลีกเลี่ยง ชื่อว่าวัชชี. “**วชฺชเชตฺตพฺพา** **อิเม**” ตฺยาทีนา **ปวตฺตวจนฺนุ** **ปาทาย** **วชฺชีติ** **ลทฺธนา** **ราชาโน** พระราชาทั้งหลายทรงได้พระนามว่าวัชชี เพราะถือตามคำกล่าวที่ว่า “พระราชาเหล่านี้ บุคคลควรเว้นให้ห่าง” เป็นต้น.

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๐๑/๓๐๑

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๑๖/๒๖๙

๓ ส.สพ. ๑๘/๕๕๑/๓๕๕

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๐/๕๑๐

วชชีรภูฏสสุ วา ราชานโน วชชี หรือพระราชานแห่งแคว้นวชชี ชื่อว่าวชชี (ตั้งชื่อแคว้นตามพระเจ้าวชชี). เดน โช ปน สมเยน วชชี ทุพุกิษา โหติ^๑ ครั้งนั้น แคว้นวชชีเกิดทุพุกิษาภัย

คณธาร (คตทูปปท+ธธ ธาธเน+ณ) แคว้นคันธาระ. คัม ปถวี ธาเรณุตติ คณธารา แคว้นที่ทรงแผ่นดินไว้ (มีพื้นที่กว้างใหญ่) ชื่อว่าคันธาระ (ไม่ลบทุดิยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น น, ลปน, วุทธิ อ เป็น อา). กิตติคณเธน อรณุตติ วา คณธารา หรือแคว้นที่มีกลิ่นคือชื่อเสียงขจรไป ชื่อว่าคันธาระ (คณตทูปปท+อร คติย+อ, ลปสรรหน้า, ทีชะ อ หลังเป็น อา). โย อิเมสโสฬสนนัม มหาชนปทานัม ปหุตตตตรนนานัม อิสสรธาธิปจจัม รชชัม กาเรยเย เสยฺยถิปัง อญฺคานัม มคธานัม กาสีนัม โกสลาณัม วชชีนัม มลลาณัม เจตีนัม วัสสานัม กุรฺนัม ปญฺจาลานัม มจฺจานัม สฺรเสนาณัม อสฺสกาณัม อวณฺตีณัม คณธารานัม กมฺโพชานัม อญฺจคสมนฺนาคตสฺส อุโปสถสฺส เอตัม กลัม นาคุฆตติ โสฬสี^๒ บุคคลจะพึงให้เขาอภิเชกเป็นพระราชารู้อิสสรธาธิบดีแห่งแคว้นใหญ่ทั้ง ๑๖ เหล่านี้ คือ อังกฤษ มคธ กาสี โกศล วชชี มัลละ เจตี วัสสะ กุรุ ปัญจาละ มัจจะ สฺรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ ที่เพียบพร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโปสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

เจติ (จิต อุสฺสาเห+อิ) แคว้นเจตี. เจนฺติ อุสฺสหนฺติ ยุกุทกมฺมาทีสูติ เจตโย แคว้นที่ผู้คนมีความพยายามในการทำสงครามเป็นต้น ชื่อว่าเจติ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

วงค (วงค คมเน+อ) แคว้นวงคะ. วงคฺนฺติ คจฺจณฺตติ วงคฺวา แคว้นที่ผู้คนพอเป็นไปได้ ชื่อว่าวงคะ (แคว้นที่ไม่มั่งคั่งและไม่แร้นแค้น)

วิเทห (วิ+เทห) แคว้นวิเทหะ. วิสิฏฺฐจาณี เทหาณี เยสํ เต วิเทหา แคว้นที่ผู้คนมีรูปร่างหน้าตาดี ชื่อว่าวิเทหะ. ปุพฺพวิเทหทีปโต อาคตตฺตา วา วิเทหา หรือเพราะเป็นแคว้นที่ชาวเมืองอพยพมาจากปุพฺพวิเทหทวีป จึงชื่อว่าวิเทหะ. มา วิเทหัม ปจฺจาคมา^๓ อยู่ากลับไปแคว้นวิเทหะอีกเลย

กัมโพช (กมฺพฺสทูปปท+โอช ทิตฺติย+อ) แคว้นกัมโพชะ. กมฺพฺนา สมฺพฺเกน โอชนฺติ อสฺสโวหารกรณฺโตติ กมฺโพชา เพราะเป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงด้านสังข์ทองคำ จึงได้รับการขนานนามว่ากัมโพชะ. กมฺพฺกโช โอโช พลเมเตสนฺติ วา กมฺโพชา หรือแคว้นที่มีขุมทองคำเป็นกำลัง ชื่อว่ากัมโพชะ (กมฺพ+โอช, ลปสรรหน้า)

มททา (มท มทฺทาเน+ย) แคว้นมัททะ. มทฺทณฺตติ มทฺททา แคว้นที่ถุกุຍായി ชื่อว่ามัททะ. (ย เป็น ท) มัม สิวํ ทณฺตติ วา มทฺททา หรือแคว้นที่ให้สิริมงคล ชื่อว่ามัททะ (มสทฺทูปปท+ทาเน+อ, ซ้อน ท, ลปสรรหน้า). ปญฺจกามคฺคณาทีหิ โมทณฺตติ วา มทฺททา หรือแคว้นที่ชาวเมืองหลงระเริงอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นต้น ชื่อว่ามัททะ (มท โมทเน+อ, ซ้อน ท)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๔/๒๖

๒ อิง.อญฺก. ๒๓/๑๓๕/๒๖๖

๓ อิง.อญฺก. ๒๓/๑๓๕/๒๖๖

ภคค (ภณช อวมททเน+อ) แคว้นภคคะ. **ภณชิตพพาติ** **ภคคา** แคว้นที่ถูกทำลาย ชื่อว่าภคคะ (อาเทศ ญช เป็น ค, ซ้อน ค). **อถ โข ภควา เวสาลียํ ยถาภิรมนฺตํ วิหริตฺวา** **เยน ภคคา เดน จาริกํ ปกคามิ**^๑ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในเมืองเวสาลีพอสมควรแล้ว จึงเสด็จจาริกไปทางแคว้นภคคะ

องค (องค คมเน+อ) แคว้นอังกะ. **องคฺนฺติ** **คจฺจนฺตฺติ** **องคา** แคว้นที่เป็นไปตามปรกติ ชื่อว่าอังกะ

จิณฺณา องคา จ มคฺชา **วชฺซี กาสี จ โกลฺลา**

อนฺณา ปณฺณาสวสฺถานิ **รฏฺฐปฺปณฺฑํ อภฺยฺยชฺซี**^๒

เราเป็นผู้ไม่มีหนี้สิน ฉันบิดมณฑลของชาวแคว้น คือแคว้นอังกะ มคธ วัชชี กาสี และโกศล อยู่เนื่องนิตย์ตลอด ๕๐ ปี

สีหฺล, สีหฺพ (สีหสททูปท+ลา เจทเน+อ) แคว้นสีหละ. **สีหํ ลนฺตฺติ** **สีหฺวา** แคว้นที่ชาวเมืองพากันฆ่าราชสีห์ ชื่อว่าสีหละ หรือ สีหพะ

กสฺมีร (กาส ทิตฺตฺย+มีร) แคว้นกัสมีระ, แคว้นแคชเมียร์. **สมฺปตฺติยา** **กาสฺนฺตฺติ** **กสฺมีรา** แคว้นที่ชาวเมืองรุ่งเรืองด้วยสมบัติ ชื่อว่ากัสมีระ (รัสสะ อา เป็น อ)

กาสี (กาส ทิตฺตฺย+อิ) แคว้นกาสี. **สมฺปตฺติยา** **กาสฺนฺตฺติ** **กาสี** แคว้นที่ชาวเมืองรุ่งเรืองด้วยสมบัติ ชื่อว่ากาลี

ปณฺฑุ (ปทฺ คิตฺตฺย+อุ) แคว้นปณฺฑุ. **ปกาเรน** **ปณฺฑนฺติ** **คจฺจนฺตฺติ** **ปณฺฑุ** แคว้นที่ชาวเมืองเที่ยวไปทั่ว ชื่อว่าปณฺฑุ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ)

[๑๘๖] **โลโก จ ภฺวนํ วุตฺตํ** **เทโส ตู วิสโย ปฺยถ**
มิลกฺขเทโส ปจฺจนฺโต **มชฺฌมเทโส ตู มชฺฌมิโม.**

โลก, ภพ ๒ ศัพท์

โลก (ลช วินาเส+อ) **โลก, ภพ.** **ลฺลชฺชตฺติ** **โลโก** โลกที่มีความเสื่อม ชื่อว่าโลกะ (วฺทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ช เป็น ก). **ลฺลจฺจติ** **ปฺลฺลจฺจติ** **วินาสํ** **คจฺจนฺตฺติ** **โลโก** โลกที่กำลังถึงความพินาศ ชื่อว่าโลกะ (ลฺจ วินาเส+อ, วฺทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จ เป็น ก). **ปฺนฺณูปนฺณวีสเสทกานิ** **โลกียนฺติ** **ปตฺติฏฺฐนฺติ** **เอตฺถาติ** **โลโก** โลกเป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ของความต่างกันแห่งบุญและบาป ชื่อว่าโลกะ (โลก ปตฺติฏฺฐาย+อ). **นสฺสติ** **วต โภ โโลโก** **วินสฺสติ** **วต โภ โโลโก**^๓ ท่านผู้เจริญ โลกย่อมพินาศย่อยยับไป

๑ วิ.จุลล. ๗/๑๑๙/๔๖

๒ ชุ.เถร. ๒๖/๔๔๗/๔๕๗

๓ วิ.มหา. ๔/๘/๘

ภวน (ภฺ สุตต่าย+ยฺ) โลก, ภพ. **ภวนติ** เอตฺถติ **ภวนํ** โลกที่มีทุกอย่าง ชื่อว่าภวนะ (อาเทศ อฺ เป็น อฺว, ยฺ เป็น อน)

โลกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชคติ**, **วิภูจป**

ประเทศ, สถานที่ ๒ ศัพท์

เทศ (ทิส อติสซฺชเน+ณ) ประเทศ, สถานที่, ท้องถิ่น, ภูมิ. “อโย อิตฺถนฺนาโม”ติ ทิสติ อปทิสตีติ **เทโส** ประเทศที่แสดงให้รู้ว่า “สถานที่แห่งนี้ มีชื่ออย่างนี้” ชื่อว่าเทศะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ). **อโย** **กามภูมิ** **อโย** **รูปภูมิ**ติอาทินา **นानบุปการโต** **ปญญาตีติ** **เทโส** สถานที่อื่นให้รู้โดยประการต่างๆ ว่า สถานที่นี้เป็นกามภูมิ สถานที่นี้เป็นรูปภูมิ เป็นต้น ชื่อว่าเทศะ (ทิส ปกาสเน+ณ, ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ). **เทโส** **วิจิโรโต** **มยา**^๑ ประเทศที่เราได้เที่ยวไปแล้ว. **สเจ** **โส** **เทโส** **อุกุลาโป** **โหติ** **โส** **เทโส** **สมมุชฺชิตพฺโพ**^๒ ถ้าสถานที่นั้นรก ภูมิษุก็ควร เก็บกวาดสถานที่นั้นเสีย

วิสย (วิ+สิ เสวาย+อ) ประเทศ, สถานที่. **วิสยติ** **ปวตฺตติ** **เอตฺถติ** **วิสโย** สถานที่ที่มีความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ชื่อว่าวิสยะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อโย)

ปัจจัยนตประเทศ, ชายแดน ๒ ศัพท์

มิลกฺขเทศ (มิลกฺข+เทศ) ปัจจัยนตประเทศ, ชายแดน, มิลักขชนบท. **มิลกฺขนฺติ** **อพฺยตฺตวจา** **ภาสนตีติ** **มิลกฺขา** ประเทศที่ผู้คนกล่าวถ้อยคำไม่ชัดเจน ชื่อว่ามิลักขะ (มิลกฺข อพฺยตฺตยํ วา จาย+อ). **สิฏฺฐาจารย์มคฺคทสฺสนตฺถาย** **ปญญาจกฺขุโน** **อภาวา** **ราคาทิมลํ** **อกฺขิมฺหิ** **เยสนติ** **วา** **มิลกฺขา** หรือหมู่ชนที่มีผงธุลีคือราคะเป็นต้นเข้าตา เพราะไม่มีปัญญาจักขุเพื่อเห็นทางประพตฺติอันประเสริฐสุด จึงชื่อว่ามิลักขะ. **เตสํ** **นิवासญฺจานํ** **มิลกฺขเทโส** ถิ่นที่อยู่ของชาว มิลักขะเหล่านั้น ชื่อว่ามิลักขเทศะ

พฺยวตฺถา **จตุรณฺณานํ**

ยสฺมี **เทเส** **น** **วิชฺชเต,**

มิลกฺขเทโส **โส** **วฺตฺโต**

มชฺฌภูมิ **ตโต** **ปรํ.**

ถิ่นฐานที่อยู่ประจำของพวกวัณณะ ๔ ไม่มีอยู่ในประเทศใด ประเทศนั้นท่านเรียกว่า มิลักขเทศะ ประเทศอื่นนอกนั้นท่านเรียกว่ามัชฌิมประเทศ

ปัจจนฺต (ปัจจนฺต+ณ) ปัจจัยนตประเทศ, ชายแดน. **ปัจจนฺเต** **มชฺฌิมเทศสฺส** **พหิทฺฐาภาค** **ชาโต** **ปัจจนฺโต** ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นนอกพื้นที่มัชฌิมประเทศ ชื่อว่าปัจจันตะ (ลป ญ และสระหน้า). **พาลา** **อิเม** **ปัจจนฺตชนปทา** **มนุสฺสา** **กถญฺหิ** **นาม** **อโยนิโส** **สงฺขสทฺทํ** **คเวสิสฺสนติ**^๓ พวกมนุษย์ชาวปัจจันตชนบทเหล่านี้ช่างโง่จริง ยังไม่ทันพิจารณาก็ออกแสวงหาเสียงของสังข์

๑ ข.ชา. ๒๗/๒๖๓/๗๖

๒ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๕

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๑๕/๓๗๕

มัชฌิมประเทศ, เมืองหลวง ๒ คัมภีร์

มชฺฌมเทส (มชฺฌ+เทส) มัชฌิมประเทศ, เมืองหลวง. อริยาจารย์ภูมิตตา มชฺโฌ จ โส เทโส จาติ มชฺฌมเทโส ประเทศที่อยู่ใจกลาง ชื่อว่ามัชฌมเทสะ เพราะเป็นสถานที่ที่จาริกไปของพระอริยเจ้า. นวโยชนสตปริกฺเขโป มชฺฌมมเทโส มัชฌิมประเทศมีพื้นที่ประมาณ ๙๐๐ โยชน์

ทุเว กมฺเม จเปตฺวาน

มชฺฌมเทสุปสมปทํ

อพฺภานํ ปญฺจวคฺคิโก

สพฺพกมฺเมสุ กมฺมิโก^๑

ยกเว้นกรรม ๒ อย่าง คือ อุปสมบทในมัชฌิมประเทศและอัพภานกรรม กรรมที่เหลือทั้งหมด สงฆ์ ๕ รูป กระทำได้

มชฺฌมิม (มชฺฌ+อิม) มัชฌิมประเทศ, เมืองหลวง. มชฺฌมฺ เตภูจตีติ มชฺฌมิมฺ ประเทศที่ตั้งอยู่ใจกลาง ชื่อว่ามัชฌมิมะ (ลบสระหน้า)

[๑๘๗] อนุโป สลิลปฺปาโย

กจฺฉํ ปุมฺนปฺสเก

สทฺทโล หริเต เทเส

ตุณฺเณภินเวน หิ.

พื้นที่ที่ขึ้นแฉะ, ที่มีน้ำขัง ๓ คัมภีร์

อนุป (อนุ+อาป) พื้นที่ที่ขึ้นแฉะ, ที่มีน้ำขัง. อนุคฺตา อาปา อตฺราติ อนุโป พื้นที่ที่มีน้ำขัง แฉะแฉะ ชื่อว่าอนุปะ (ลบสระ อา, ทีฆะ อุ เป็น อู)

สลิลปฺปาโย (สลิล+ปาย) พื้นที่ที่ขึ้นแฉะ, ที่มีน้ำขัง. พหฺหโก เทโส สลิลปฺปาโย พื้นที่ที่มีน้ำขังอยู่มาก ชื่อว่าสลิลปฺปาเย. ปาโย พหุลํ สลิลํ เอตฺถาติ สลิลปฺปาโย พื้นที่ที่มีน้ำขังอยู่มาก ชื่อว่าสลิลปฺปาเย (ซ้อน ป)

กจฺฉ (กจ พนฺธเน+ฉ) พื้นที่ที่ขึ้นแฉะ, ที่มีน้ำขัง. กจฺฉติ พนฺธิยตีติ กจฺฉํ พื้นที่อันน้ำขังอยู่ ชื่อว่ากัจฉะ. ปุมฺนปฺสเก กจฺฉคัมภีรมิไซฺนปฺงฺลิ่งค์และนปฺงฺสกลิ่งค์

พื้นที่สีเขียว

สทฺทล (สนฺตสทฺทปฺท+ทล ทิตฺตีย+อ) พื้นที่สีเขียว. สทฺทโล หริเต เทเส ติณฺเณ อภินเวน สทฺทลคัมภีร์หมายถึงพื้นที่อันเขียวขจีด้วยหญ้าปกคลุมจำนวนมาก. วิชฺชติ ทโล เอตฺถาติ สทฺทโล พื้นที่ซึ่งมีพืชสีเขียวปกคลุม ชื่อว่าสทฺทละ (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ซ้อน ท). สทฺทลา หริตา ภูมิ^๒ ผืนดินเขียวขจี

[๑๘๘] นทฺยมพฺุชิวโน เทโส

วฺุจฺฉินิปฺชชสฺสสโก

โย นทฺีมาติโก เทว-

มาติโก จ กเมฺน โส.

พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยแม่น้ำ

นทีมาติก (นที+มาติก) พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยแม่น้ำ. นทฺยมพฺพชีวน เทโส นทีมาติโก พื้นที่ที่ข้าวกล้าออกงามด้วยน้ำจากแม่น้ำ ชื่อว่านทีมาติกะ. นที มาตา อสุธาติ นทีมาติโก พื้นที่ที่แม่น้ำเป็นหลัก ชื่อว่านทีมาติกะ. นทฺยา อาภเตน อมพฺพนา อุทเกณ ชีวนฺติ เอตฺถาติ นทีมาติโก, นทฺยมพฺพชีวน เทโส พื้นที่ที่พืชเจริญงอกงามได้ด้วยน้ำที่ทดมมาจากแม่น้ำ ชื่อว่านทีมาติกะ ได้แก่ พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำจากแม่น้ำเป็นหลัก

พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำฝน

เทวมาติก (เทว+มาติก) พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำฝน. วุฏฺฐินิปปชฺชสฺสโก เทโส เทวมาติโก พื้นที่ปลูกข้าวที่ได้รับผลิตผลจากน้ำฝน ชื่อว่าเทวมาติกะ. เทโว มาตา อสุธาติ เทวมาติโก พื้นที่ที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ชื่อว่าเทวมาติกะ. วุฏฺฐิยา วสุเสน นิปฺพชฺชติ สฺสสเมตฺถาติ เทวมาติโก, วุฏฺฐินิปปชฺชสฺสโก เทโส พื้นที่ที่ข้าวกล้าเจริญงอกงามด้วยน้ำฝน ชื่อว่าเทวมาติกะ ได้แก่ พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำจากฝนตกเป็นหลัก. ตีสุ อนุปาทิ อนุปคัพฺทํ ถึงเทวมาติกคัพฺทํใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓

[๑๘๙] **ตีสูวฺนฺปาทุโย จนฺท- สุราโท สฺสสตีริโต**
วฺจํ ตฺ วิชิตฺตฺจาล ปฺริเส เสตฺ อาลฺยิ.

สิ่งที่มีอยู่ตลอดไป

สฺสสตี (สพฺพสทฺทูปปท+สร คติยฺ+ติ) สิ่งที่มีอยู่ตลอดไป. สพฺพทา สรณฺติ คจฺจนฺตีติ สฺสสตีโย สิ่งที่เป็นไปตลอดกาล ชื่อว่าสฺสสตี (อาเทศ สพฺพ เป็น ส, ช้อน สฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). จนฺทสุราโท สฺสสตีริโต สฺสสตีคัพฺทํกล่าวถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้นที่มีอยู่ ตลอดกาล. จนฺทสุริยสมฺมทฺท- มหาปจฺวิปพฺพตา โลกโวหารเณ “สฺสสตีโย”ติ วุจฺจติ^๑ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ สมุทฺร แผ่นดินกว้างใหญ่ และภูเขา ท่านเรียกตามโวหารของชาวโลกว่า “สฺสสตี”

แวนแคว้น, รัฏฐ ๒ คัพท์

วฺจ (วจ คติยฺ+ต) แวนแคว้น, รัฏฐ, บ้านเมือง. รจณฺติ เอตฺถ นคฺราทโยติ วฺจํ พื้นที่สำหรับตั้งบ้านเมืองเป็นต้น ชื่อว่ารัฏฐะ (อาเทศ จต เป็น ฎจ). ราชาว วฺจํ วิชิตํ ปหาย เอโก จเร มาตงฺครณฺเณว นาโค^๒ ฟิงเที่ยวไปผู้เดียว ดุจพระราชาทรงสละแวนแคว้น ดุจช้างประเสริฐไล่ขอลงเที่ยวไปในป่า ฉะนั้น

วิชิต (วิ+ชิตฺ ชเย+ต) แวนแคว้น, รัฏฐ, บ้านเมือง. นาคเรหิ วิชิตฺตฺพฺพนฺติ วิชิตํ แวนแคว้นที่

๑ มช.อฎ. ๓/๑๙/๓๘

๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

ประชาชนควรชนะอย่างเด็ดขาด (คือถือประชาชนเป็นใหญ่) ชื่อว่าวิชิตะ. กินติ อนาคตา จ อรหนโต วิชิตัง อากัจเญยฺยัง อากตา จ อรหนโต วิชิตะ ผาสุง วิหเรยฺยัง^๑ อย่างไรก็ตามขอพระอรหันต์ผู้ยังไม่มาจะมาสู่แว่นแคว้น ผู้มาแล้วจะอยู่ในแว่นแคว้นอย่างผาสุก

สะพาน, เชื่อน, คู, คันนา ๒ คัมภีร์

เสตุ (ลี พนธเน+ต) สะพาน, เชื่อน, คู, คันนา. ปุริเส เสตุ อาลียํ เสตุคัมภีร์ในปุงลิงค์ หมายถึงถึงสะพาน เชื่อนและคันนา. อาฬียํ ปวัตตมาโน โย เสตุ สะพานที่อยู่ในเชื่อนเป็นต้น ชื่อว่าเสตุ (วูทธิ อี เป็น เอ). มหาปถมุทธิ วิสเม เสตุ การาปีโต มยา^๒ เราให้สร้างสะพานไว้บนถนนใหญ่ที่ขรุขระ

อาลี, อาฬิ (อล ภูสเน+อิ) สะพาน, เชื่อน, คู, คันนา. อลตีติ อาฬิ สะพานที่ประดับ (ลำคลอง) ชื่อว่าอาฬิ (วูทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น หู บ้าง)

[๑๙๐]	อุปานตภู ปริสโร	โคฏจํ ตู โคกุลํ วโฆ
	มคโค ปนุโถ ปโถ อทุธา	อณฺชสํ วฏุมํ ตธา.
[๑๙๑]	ปชุไชยณํ จ ปทวิ	วตฺตนี ปทฺตติตฺถิยํ
	ตพฺภเทา ชงฺฆสกกฺ-	มคฺคา เต จ มหทฺถนิ.

พื้นที่ที่ติดเมืองและภูเขา

ปริสร (ปรี+สร คติย+อ) พื้นที่ที่ติดเมืองและภูเขา. อุปานตภู นครปพพตาทีโน อุปานตภู สมีปภูมิ ปริสโร พื้นที่ที่อยู่ติดกับเมืองและภูเขาเป็นต้น ชื่อว่าปริสระ. ปรีโต สรนฺติ คจฺจนฺติ เอตฺถาติ ปริสโร พื้นที่ที่มีเมืองและภูเขารายล้อม ชื่อว่าปริสระ

คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง ๓ คัมภีร์

โคฏจ (โคสทหฺรูปท+จา คตินิวตฺติมุหิ+อ) คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง. คาโว ติฏฺจนฺติ อตฺราติ โคฏจํ คอกเป็นที่อยู่ของโค ชื่อว่าโคฏจระ (ชื่อน ฏ, ลบสระหน้า). พฺราหฺมณเอน พหฺนฺนฺเร คาโว โคฏเจ ทฺหาเปตี^๓ พราหมณีให้คนรีดนมวัวที่คอกนอกเมือง

โคกุล (โคสทหฺรูปท+กุล สงฺขยาเน+อ) คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง. คาโว กุลนฺติ เอตฺถาติ โคกุลํ คอกที่เจ้าของใช้จับจำนวนโค ชื่อว่าโคกุลละ. กุณฺนํ กุลํ ฆรนฺติ วา โคกุลํ หรือคอกสำหรับโค ชื่อว่าโคกุลละ (โค+กุล). เถรา ภิกฺขุ ปตฺตจิวฺรมาทาย เยน จิตฺตสฺส คหฺปตีโน โคกุลํ เตนุปสงฺกมิตฺตํ^๔ ภิกษุเถระพากันถือบาตรและจีวรเข้าไปยังคอกโค

๑ ที่.มหา. ๑๐/๖๘/๘๘

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๘๒/๓๖๒

๓ มช.มช. ๑๓/๖๗๔/๖๒๔

๔ ส.สพ. ๑๘/๕๕๔/๓๕๖

ของจิตตะคฤหบดี

วช (วช คติย์+อ) คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง. คาโว **วชนติ** **เอตุถาติ** **วโช** สถานที่ที่ฝูงโคไปสู่อ่าววชชะ. **มนุสสา** **วช** **คตา** **สปี** **อาหริตุ**^๑ มนุษย์ทั้งหลายไปยังคอก

คอกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โคฎจานก**, **โคฎจาน**

ถนน, ทาง ๑๑ ศัพท์

มคค (มชช สุทธิย์+ณ) ถนน, ทาง, หนทาง, มรรค. **ปถิเกหิ** **มชชเต** **นิตติณ** **กรียเตติ** **มคโค** ทางที่นักเดินทางพากันทำให้สะอาดไม่ให้มีหญ้าขึ้น ชื่อว่ามคคะ (ลบ ณ, อาเทศ ชช เป็นคค). **ปถิเกหิ** **มคคียเตติ** **วา** **มคโค** ทางที่คนเดินทางพากันแสวงหา ชื่อว่ามคคะ (มคค อนุเวสเน+อ). **ม** **สิวิ** **คจจติ** **เอตุถ**, **เอเตนาติ** **วา** **มคโค** หรือทางที่บุคคลใช้ดำเนินไปสู่นิพพาน ชื่อว่ามคคะ (มสททุปปท+คมุ คติมุหิ+อ, ซ้อน ค, ลบ ม ที่สุดธาตุ). **มุหุสสุ** **วา** **มคค** **อาจิกุเขยย**^๒ หรือบอกทางแก่คนหลงทาง

ปนถ (ปถิ คติย์+อ) ถนน, ทาง, หนทาง. **ปนถยนติ** **ยนถยเนนาติ** **ปนถเ** **หนทาง** ที่บุคคลพากัน ใช้เป็นทางเดิน ชื่อว่าปนถะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น)

ยถา **นที** **จ** **ปนถเ** **จ** **ปานาคาร** **สภา** **ปปา**
เอวิ **โลกิตถิโย** **นาม** **นาล** **กชณนติ** **ปนจติตา**.^๓

แม่น้ำ ถนน ร้านเหล้า หอบประชุม และบ่อน้ำดื่ม เป็นจันใด ชื่อว่าหญิงชาวโลก ก็เป็นจันนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่โกรธหญิงเหล่านั้น

ปถ (ปถิ คติย์+อ) ถนน, ทาง, หนทาง. **ปถติ** **ยาติ** **อนเนาติ** **ปถเ** ถนนที่บุคคลพากันใช้เป็นทางเดิน ชื่อว่าปถะ

ธมโม **ปถเ** **มหาราช** **อธมโม** **ปน** **อุปปถเ**
อธมโม **นิริย** **เนติ** **ธมโม** **ปาเปติ** **สุคตี**.^๔

มหาบพิตร ธรรมเป็นทางถูก ส่วนอธรรมเป็นทางผิด อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมนำให้ถึงสุคติ

อทถ (อร คมเน+ธ) ถนน, ทาง, ทางไกล. **อรนติ** **คจจนติ** **เอตุถาติ** **อทธา** ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าอัททะ (อาเทศ รุ เป็น ท). **สตตาน** **วิชิต** **อสติ** **เชเปตีติ** **อทธา** ทางที่ขบไล่ที่อยู่ของสัตว์ ชื่อว่าอัททะ (อสุ เชปเน+ธ, อาเทศ สฺ เป็น ท). **สตต** **อตตีติ** **อทธา** ทางเดินอย่างเดียว

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๕๖/๓๗๐

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔/๙

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๖๕/๒๑

๔ ชุ.ชา. ๒๘/๙๒/๓๙

ชื่อว่าอัทธะ (อด สาดจจมเน+ธ, อาเทศ ตฺ เป็น ฑ). น ปติฎฐาติ เอตุเถติ อฑฐา ทาง
 ที่หญ้าเกิดขึ้นไม่ได้ ชื่อว่าอัทธะ (น+จา คตินิวตติมิหิ+อ, อาเทศ น เป็น อ, จา เป็น ฐ, ซ้อน ฑ).
 อฑฐัคัพท์ถ้าเป็นปุงลึงค์จัดเป็นราชาทศคณะ ถ้าเป็นนปุงสกลึงค์เป็นจิตตาทศคณะ. อฑฐาสทไทย
 กาลเปิ อฑฐาศัพท์นี้ใช้ในเวลาเวลาก็มี. เดน โข ปน สมเยน ภิกขุ มนุสเสหิ สทฐี
 อฑฐานํ คจจนติ^๑ ครั้งนั้น ภิกษุพากันเดินทางไปพร้อมกับผู้คน

อณฺชส (อณฺช คติย+อส) ถนน, ทาง. อณฺชติ คจจนติ เอตุเถติ อณฺชสํ ทางสำหรับเดิน
 ชื่อว่าอณฺชสะ. ตฺวณฺจ เม มคฺคมกฺขาหิ อณฺชสํ อมโตคํ^๒ ขอท่านจงบอกทางดำเนินไปสู่
 อมตมหานครกันเถิด

วฏฺฐม (วช คติย+อุม) ถนน, ทาง. วชฺนติ เอตุเถติ วฏฺฐมํ ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าวฏฺฐมะ (อาเทศ
 ชฺ เป็น ฎ). โสฬํ ตเวท ปฺนปฺปฺนํ วฏฺฐมํ อจาริสฺสามิ^๓ ข้าพเจ้าจักดำเนินไปตามทางนั้นเส
 มอๆ

ปชฺช (ปท คติย+ณฺย) ถนน, ทาง. ปชฺชติ คจจนติ เอตุเถติ ปชฺชโช ทางสำหรับเดิน ชื่อว่า
 ปชฺชชะ (อาเทศ ฑฺย เป็น ชฺ, ซ้อน ชฺ). มคฺโค ปนโถ ปโถ ปชฺชโช อณฺชสํ วฏฺฐมายนํ^๔
 ทั้ง ๖ บท แปลว่าทางเหมือนกัน

อยน (อย คติย+ยุ) ถนน, ทาง. อยติ คจจนติ เอตุเถติ อยนํ ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าอยนะ
 (อาเทศ ญฺ เป็ อน). สมโพิธิ ปรี อยนํ^๕ ปัญญาญาณเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน

ปทวิ (ปท คติย+อว+อี) ถนน, ทาง. ปทติ คจจนติ เอตุเถติ ปทวิ ทางสำหรับเดิน ชื่อว่า
 ปทวิ (ลบสระหน้า)

วตฺตนิ (วตฺต วตฺตเน+ยุ+อี) ถนน, ทาง. วตฺตติ เอตุเถติ วตฺตนิ ทางเป็นที่ไป ชื่อว่าวตฺตนิ
 (อาเทศ ญฺ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปทฺธติ (ปาทสทฺทฺอุปท+ธิ หีสาย+ติ) ถนน, ทาง. ปทฺธเกหิ ปาทฺเทหิ ฬณฺณเตติ ปทฺธติ
 ทางที่ถูกเท้าของคนเดินทางเหยียบย่ำ ชื่อว่าปทฺธติ (ลบ อ ที่ ท, รัสส อาเป็น อ, อาเทศ อิ ที่ ธิ
 เป็น อ). อิตฺถิยํ ปทฺธวิคฺัพท์ วตฺตนิคฺัพท์ และ ปทฺธติคฺัพท์ใช้ในอิตถิลึงค์

ทางกว้าง ๒ คัพท์

ชงฺขมคฺค (ชงฺขมา+มคฺค) ทางเดินเท้า. ชงฺขมาหิ คโต มคฺโค ชงฺขมคฺโค ทางที่ต้อง เดินด้วย
 เท้า ชื่อว่าชงฺขมคฺคชะ (รัสสะ อา เป็น อ). ชงฺขมคฺโค วา สกฺกฺมคฺโค วา วฏฺฐมฺติ^๖ จะเป็น
 ทางเดินเท้าหรือทางเกวียนก็ใช้ได้. ปจฺเจกพฺพฺพฺพานํ ชงฺขมคฺคคฺมนํ วิย^๗ เหมือนการไปสู่ทาง

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๙/๓๑๑

๒ ชุ.เถร. ๒๖/๒๘๑/๒๙๔

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๑๑๑๑/๒๓๕

๔ ชุ.จุฬน. ๓๐/๕๖๘/๒๗๗

๕ วิ.อฎ. ๑/๒๒๖

๖ วิ.อฎ. ๓/๑๑๕

๗ ชุ.อฎ. ๔๗/๑๗๗/๓๗๗

ดำเนินของพระปัจเจกพุทธเจ้า

สภุมมคค (สภุม+มคค) ทางเกวียน. สภุมหิ คโต มคโค สภุมมคโค ทางที่ต้องไปด้วยเกวียน ชื่อว่าสภุมมคคะ. พุทธานัน มหาสภุมมคคมนัน วิย โหติ^๑ เหมือนการเสด็จไปตามทางเกวียนใหญ่ของพระพุทธเจ้า

[๑๙๒] **เอกปเทยกปทิก** **กนฺตารโ** **ตุ จ ทุคฺคเม.**

ทางแคบ, ทางเล็ก

เอกปท (เอก+ปท+อ) ทางแคบ, ทางเล็ก. เอกปทิก เอกปท เอกปทศัพทเป็นอิตถีสลึงค์ใช้ในทางแคบผ่าเท้าเดียว (คือทางพอเดินไปได้คนเดียว เดินสวนทางกันไม่ได้). **คจฺจนฺติ** เอกโอสหาโย ปาโท อสุสนฺติ เอกปท ทางแคบสำหรับเดินทีละคน ชื่อว่าเอกปท. **อโย เอกปท** ราช^๒ ขอเดชะ ทางนี้เดินไปได้ทีละคน พระเจ้าข้า

ทางกันดาร, ทางไม่ดี ๒ ศัพท

กนฺตาร (กสททุปปท+ตร ตรณ+ณ) ทางกันดาร, ทางไม่ดี, ทางที่สัญจรลำบาก. **เกน ปานีเยน** **ตรนฺติ** **อติฏกมนฺติ** **เอตถาติ** **กนฺตารโ** ทางที่คนเดินทางหาน้ำดื่มไม่ได้ ชื่อว่ากันดาระ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น นุ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **โจรกนฺตาราทีสุ** **ปนายัน** **รุพฺพหิวเสณ** **วุตฺโต** ทางกันดารนี้ท่านกล่าวโดยรวมถึงทางที่กันดารเพราะมีโจรเป็นต้น. **สปปุภฺภิภยตฺตา** **กนฺตติ** **ฉินฺนทติ** **นิจฺจคมฺนาคมนเมตถาติ** **กนฺตารโ** ทางที่มนุษย์ตัดการสัญจรไปมาโดยสิ้นเชิง เพราะมีภัยอันตราย ชื่อว่ากันดาระ (กติ เจทเน+อาร, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น นุ). **เกน อุกฺเกน** **ทริยติ** **ปทาลียตีติ** **กนฺตารโ** เส้นทางกันดารที่บุคคลขาดน้ำ ชื่อว่ากันดาระ (กสททุปปท+ทร วิทารณ+ณ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น นุ, อาเทศ ท เป็น ต, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทุคฺคเม** **กนฺตารโ** **กนฺตารศัพท**ใช้ในทางที่สัญจรลำบาก. **เสยฺยถาปี** **มหาราช** **ปุริโส** **สธโน** **สโกโค** **กนฺตาร** **อทฺธานมคฺค** **ปฏฺธิปชฺชเยย** **ทุพฺภิกฺข** **สปปุภฺภิภย** ^๓ **มหาบพิตร** **เปริยบเหมอนบุรุษมีทรัพย์สมบัติ** **เดินทางไกล** **กันดาร** **หาอาหารได้ยาก** **ทั้งมีภัยเฉพาะหน้า**

ทุคฺคม (ทุ+คม คติมุหิ+อ) ทางกันดาร, ทางไม่ดี, ทางที่สัญจรลำบาก. **ทูกฺเคน** **คจฺจนฺติ** **เอตถาติ** **ทุคฺคโม** ทางที่มนุษย์สัญจรด้วยความลำบาก ชื่อว่าทุคคะ (ซ็อน ค). **ทุคฺคโม** **ภควา** **วิสโม** **มคฺโค**^๔ **ข้าแต่พระผู้มีพระภาค** **ทางไม่ดี** **ทางไม่สม่ำเสมอ**

[๑๙๓] **ปฏฺธิมคฺโค** **ปฏฺธิปโ** **อทฺธานัน** **ทิมฺมณฺชส**
สุปปโ **ตุ** **สุปนโ** **จ** **อุปปณ** **ตฺวปณ** **ภเว.**

๑ ขุ.อฎ. ๔๗/๑๗๗/๓๗๗

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๔๖/๕๕

๓ ที.สีล. ๘/๑๒๖/๘๗

๔ ส.สคาถ. ๑๕/๒๓๕/๖๖

ทางสวน, ทางกลับ ๒ ศัพท์

ปฏิมคฺค (ปติ+มคฺค) ทางสวน, ทางกลับ. ปฏิ อภิมุขเณ คนตพฺโพ มคฺโค ปฏิมคฺโค ทางที่บุคคลสวนมาข้างหน้าได้ ชื่อว่าปฏิมคฺคะ (อาเทศ ตฺ เป็น ฎ). ปฏิมคฺคํ อากนฺตวา^๑ สวนทางมา

ปฏิปถ (ปติ+ปถ) ทางสวน, ทางกลับ. ปฏิ อภิมุขเณ คนตพฺโพ ปโถ ปฏิปโถ ทางที่มีคนเดินสวนมาข้างหน้าได้ ชื่อว่าปฏิปถะ (อาเทศ ตฺ เป็น ฎ). เสฏฺฐิ คหปติ รเถณ ปฏิปลํ อากจฺจนฺโต^๒ ท่านเศรษฐีคฤหบดีนั่งรถสวนทางมา

ทางไกล

อทุธาน (อทุธ+อยน) ทางไกล. อทุธานํ ทิมํ อยุชฺสํ ทางอันยาวไกล ชื่อว่าอทุธานะ. ทิมมณฺชสํ อติทุโร มคฺโค อทุธานนฺติ วุจฺเจเต ทางที่ยาวไกลท่านเรียกว่าอทุธานะ. อทุธานํ อยนํ อทุธานํ ทางยาวไกล ชื่อว่าอทุธานะ (ลป ย, ลปสรรหฺนํแล้วที่หฺมะสรรหฺล้ง). กจฺจิลิ อปฺปกิลมเถณ อทุธานํ อากโต^๓ เธอเดินทางมาไกล ลำบากบ้างไหม

ทางดี, ทางถูก ๒ ศัพท์

สุปปถ (สุ+ปถ) ทางดี, ทางถูก. โสภโน ปโถ สุปปโถ ทางดี ชื่อว่าสุปปถะ (ซ้อน ป)

สุปนถ (สุ+ปนถ) ทางดี, ทางถูก. โสภโน ปนโถ สุปนโถ ทางดี ชื่อว่าสุปนถะ

ไม่ใช่ทาง, ทางผิด ๒ ศัพท์

อูปถ (อู+ปถ) ไม่ใช่ทาง, ทางผิด. คนตพฺพปถภาวโต อเปตํ อูปถํ ทางที่ควรเว้น เพราะไม่ใช่ทางที่บุคคลควรไป ชื่อว่าอูปถะ (ซ้อน ป). อูปถํ คณฺหาติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ คณฺหาติ^๔ ถือเอาทางผิด ถือเอาความเห็นผิด

อปถ (น+ปถ) ไม่ใช่ทาง, ทางผิด. อกนตพฺพปถภาวโต อเปตํ อปถํ ทางที่ควรเว้น เพราะเป็นทางที่บุคคลไม่ควรไป ชื่อว่าอปถะ (อาเทศ น เป็น อ)

[๑๙๔] ฉตฺตีสปรมาณฺน- เมโกณฺญ จ ฉตฺตีส เต
ตชฺชาวี ตาปี ฉตฺตีส รถเรณฺญ ฉตฺตีส เต.

[๑๙๕] ลิกฺขชา ตา สตฺต อุกา ตา ฐณฺณมาโสติ สตฺต เต
สตฺตงฺคฺลามาทุวิจฺจ วิทฺถลิตฺติ ตา ทุเว ลियฺมฺ.

[๑๙๖] รตนํ ตานิ สตฺเตว ยญฺญิจิ ตา วีสฺตฺตสํ
คาวุตฺมฺสฺสาสีติ โยชนํ จตฺตคาวุตฺ.

๑ ธิมฺม.อฎฺ. ๑๙/๕๒

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๑/๕๑๔

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๑/๕๑๔

๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๓๘/๑๗๘

มาตราวัด

๓๖	ปรมาณู	เป็น	๑	อณู
๓๖	อณู	เป็น	๑	ตั้ชชาวี
๓๖	ตั้ชชาวี	เป็น	๑	รณเรณู
๓๖	รณเรณู	เป็น	๑	ลิกขา
๗	ลิกขา	เป็น	๑	อูกา
๗	อูกา	เป็น	๑	ธัญญูมาสะ (เมล็ดข้าวเปลือก)
๗	ธัญญูมาสะ	เป็น	๑	อังคูลิ (นิว)
๑๒	อังคูลิ	เป็น	๑	วิทัตถิ (คืบ)
๒	วิทัตถิ	เป็น	๑	รตนะ (ศอก)
๗	รตนะ	เป็น	๑	ยัญญู (ไม้วัด)
๒๐	ยัญญู	เป็น	๑	อุสกะ (ระยะเสียดโค้ง)
๘๐	อุสกะ	เป็น	๑	คาวุตะ (พอมองเห็นโค)
๔	คาวุตะ	เป็น	๑	โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร)

ชื่อมาตราวัด

ปรมาณู (ปรม+อณู) ปรมาณู. อณูโตปี อณูภรตดา ปรโม อณู, อณูโต วา ปรโมติ ปรมาณู อณูที่ละเอียดยิ่งขึ้น หรือละเอียดยิ่งกว่าอณู เพราะเล็กกว่าอณู ชื่อว่าปรมาณู (ลบสระหน้า แล้วที่สระหลัง)

อณู (อณ ปวตตเน+อ) อณู. สุขุมภาเวน อณติ ปวตตติติ อณู มาตราที่มีลักษณะละเอียด ชื่อว่าอณู. สุขุมภาเวน อณติติ อณู มาตราที่แปลงด้วยเสียงเพียงเล็กน้อย ชื่อว่าอณู (อณ สทเท+อ). ปรมาณูณิ จตติส เอโก อณู นาม ๓๖ ปรมาณู ชื่อว่าอณู

ตชชาวี (ต+ชร ชีรเน+ณ+อี) ตชชาวี. ต ต อตตโน นิสฺสย มลีนกรณวเสน ชราเปติติ ตชชาวี มาตราที่ทำการอักษยนันๆ ให้คร่ำคร่า โดยการทำให้เศร้าหมอง จึงชื่อว่าตชชาวี (ชอน ช, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). เต อณโว จตติส ตชชาวี นาม ๓๖ อณูณัน ชื่อว่าตชชาวี

รณเรณู (รณ+เรณู) รณเรณู. รณานิ สณฺจรณวเสน ปวตตวา เรณู รณเรณู ฝุ่นละอองที่ปลิวไปตามหลังรถ ชื่อว่ารณเรณู (มีขนาดเท่ากับฝุ่นละอองที่ปลิวไปตามหลังรถ). ตาปี ตชชาวีโย จตติส รณเรณู นาม ๓๖ ตชชาวี ชื่อว่ารณเรณู

ลิกขา (ลกข ทสฺสเน+อ+อา) ลิกขา. ปกติจกขุนาปี ลกขีเยเตติ ลิกขา ฝุ่นละอองที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ชื่อว่าลิกขา (อาเทศ อ เป็น อิ). เต รณเรณโว จตติส ลิกขา นาม ๓๖ รณเรณู ชื่อว่าลิกขา

อูกา (อูกา) อูกา. อูกาติ วุจฺจติ สิโรตฺตกิมิ ปลายจะงอยหัวหนอน ท่านเรียกว่าอูกา. ตปฺปมาณตฺตา อูกา มาตรา ชื่อว่าอูกา เพราะมีขนาดเท่าปลายจะงอยหัวหนอนนั้น. ตา

ลิกขุชา สุตต อุกา นาม ๗ ลิกขานัน ชื่อว่าอุกา

ธัญญมาส (ธัญญ+มาส) เมล็ดข้าวเปลือก, ธัญญมาส. มลียเต ปริมาณยเตติ มาโส มาตราที่บุคคลนับ ชื่อว่ามาสะ (มลิ ปริมาณ+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ธัญญโย วิถีเยว ปริมาณิตพพุดตา มาโส จาติ ธัญญมาโส เมล็ดข้าวเปลือกเป็นมาตรารสำหรับนับ เพราะควรนับด้วยขนาดเมล็ดข้าวเปลือก จึงชื่อว่าธัญญมาสะ. ตา สุตต อุกา ธัญญมาโส นาม ๗ อุกา ชื่อว่าธัญญมาสะ

องคุล, องคุลี (องค คมน+อุล,อุลี) นิ้ว, องคุลี. องคติ อุกคจจตีติ องคุล, องคุลี, กรสาขา อวัยวะที่ชี้ขึ้น ชื่อว่าองคุละและองคุลี ได้แก่นิ้วมือ(สำหรับใช้วัด). เต สุตต ธัญญมาสา องคุล นาม ๗ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น ชื่อว่าองคุละ. เดน องคุลคคเคน ตัง องคุลคคัง ปรามสตี^๑ ลุบลคล่าปลายนิ้วนั้นด้วยปลายนิ้ว

วิทติ (วิ+ตनु วิตธาเร+ติ) คืบ, คืบวิทติ. อมูทวิจเจติ อทุ ทวาทสงคุล วิทติ นาม บทว่า “อมูทวิจเจ” ในคาถา คือ ๑๒ นิ้ว ชื่อว่าวิทติ. กวิฏฐสทิตินนงคฺกุเจเน วิตธาเรยเต วิธียเตติ วา วิทติ คืบที่ทำนวัตด้วยหางไถที่เป็นส่วนโค้ง ชื่อว่าวิทติ (อาเทศ ต ของ ตनु เป็น ท, นุ เป็น ต, ต ของ ตี เป็น ถ). ทิมโส เทว วิทติโย สุกตวิทติยา^๒ ด้านยาว ๒ คืบสุคต

รตน (รมุ กีฬาย+ตนะ) ศอก, ศอกรตนะ. รมติ เอเตนาติ รตนํ ศอกช่วยให้อินดี(ใช้วัดเอาตามต้องการ) ชื่อว่ารตนะ (ลบ ม ที่สุดธาตุ). ตา ทเว วิทติ รตนํ ลियํ ๒ คืบ เป็น ๑ ศอก

ยญฺจิ (ยต ปยตเน+ติ) ไม้, ไม้วัด, ไม้ค้ำ, ไม้เท้า, ไม้ยญฺจิ. ยตตีติ ยญฺจิ ช่วงที่บุคคลพยายามวัด ชื่อว่ายญฺจิ (อาเทศ ตตุ เป็น ญจ). ตานิ สตุเตว รตนานิ ยญฺจิ นาม ๗ ศอกนั้น ชื่อว่า ไม้วัด

อุสภ (อุส ทาเห+อภ) อุสภะ, ระยะเวลาที่ยืนเสียงโคร้อง. อุสภนทนฺตรํ อุสภํ ระยะเวลาที่พอได้ยินเสียงโคร้อง ชื่อว่าอุสภะ. ตา วิสติ ยญฺจโย อุสภํ นาม ๒๐ ไม้วัด ชื่อว่าอุสภะ

คาวุต (โค+ยุต) คาวุต. ควิ คเวหิ วา ยุต คาวุต ระยะเวลาที่มองเห็นโคเดินเหมือนหยุดนิ่ง ชื่อว่าคาวุตะ (อาเทศ โค เป็น คา, ย เป็น ว). อุสภานํ อลิติปปมาณํ คาวุตํ นาม ๘๐ อุสภะ ชื่อว่าคาวุตะ. ราชราชฆมหามตฺตา วิหารํ การาเปตฺวา คาวุตํ วา อพฺตโยชนํ วา โยชนํ วา^๓ พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาให้สร้างวิหารกว้าง ๑ คาวุตบ้าง ครึ่งโยชนบ้าง ๑ โยชนบ้าง

โยชน (ยฺช โยเค+ย) โยชน. ยฺชชเตติ โยชนํ ระยะเวลาที่กำหนดไว้ ชื่อว่าโยชนะ (วุทธิ อ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). “เอตตคํ โยชนํ นาม โหตุ”ติ จตุคาวุตเทหิ สมาธานนฺตยตฺโต

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๓/๓๔๓

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๖๔/๕๐๕

๓ วิ.อญ. ๓/๒๔๔

หมายความว่า การกำหนดด้วย ๔ คาจุดว่า “ระยะเท่านี้ ชื่อว่าเป็นโยชน์”. ต่ จตุคาจุด โยชน์นาม ๔ คาจุดนั้น ชื่อว่าโยชน์. ธมฺโม อานนฺท ปาสาโท ปุรตฺถิเมน จ ปจฺฉิเมน จ โยชน์ อายาเมน อโหสิ^๑ อานนฺท ธรรมปราสาท ทั้งด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มีความยาวด้านละ ๑ โยชน์

มิติของผู้เขียนเกี่ยวกับมาตราวัด

๑ **ปรมาณู** เท่ากับ ๑ ใน ๘๒,๓๐๑,๑๘๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๘๒,๓๐๑,๑๘๔ ปรมาณู

๑ **อณู** เท่ากับ ๑ ใน ๒,๒๘๖,๑๔๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๒,๒๘๖,๑๔๔ อณู

๑ **ดัชชารี** เท่ากับ ๑ ใน ๖๓,๕๐๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๖๓,๕๐๔ ดัชชารี

๑ **รทเรณู** เท่ากับ ๑ ใน ๑,๗๖๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๑,๗๖๔ รทเรณู

๑ **ลิกขา** เท่ากับ ๑ ใน ๔๙ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๔๙ ลิกขา

๑ **อูกา** เท่ากับ ๑ ใน ๗ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๗ อูกา

๑ **เมล็ดข้าวเปลือก** ที่ท่านใช้เป็นมาตราวัดในที่นี้ หมายถึง เมล็ดข้าวเปลือกที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางด้านตัด ๐.๒๑๒๕ เซนติเมตร

นำเอาเมล็ดข้าวเปลือกที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางด้านตัด ๐.๒๑๒๕ เซนติเมตร มาวางนอนเรียงกัน ๗ เมล็ด นับเป็น ๑ องคุลี เท่ากับ ๑.๔๘๘ เซนติเมตรโดยประมาณ

๑ **คืบ** เท่ากับ ๑๗.๘๕๗ เซนติเมตร

๑ **ศอก** เท่ากับ ๓๕.๗๑๔ เซนติเมตร

๑ **ไม้วัด** เท่ากับ ๒.๔๙๙ เมตร

๑ **อุสภะ** เท่ากับ ๕๐ เมตร

๑ **คาจุด** เท่ากับ ๔ กิโลเมตร

๑ **โยชน์** เท่ากับ ๑๖ กิโลเมตร

ภายใน ยุ่งเก็บข้าวเปลือก ไม่ใช่ภายนอก ชื่อว่าอัพกันตระ (อาเทศ อภิ เป็น อพภ, ลบสระหน้า).
 ยตถ หิ โย โย จิตโต นิลินโน วา, ตตถ ตตถ สมมุตตา อฏฐวีสติหตถปุปมาณั จานั
 ตสฺส ตสฺส อพฺภนฺตรํ จานั นาม ได้แก่พื้นที่ภายในประมาณ ๒๘ ช่วงแขนของบุคคลไม่ว่ายืน
 หรือนั่งรายล้อมรอบที่นั้นไว้ ชื่อว่าอัพกันตระ

มติของผู้เขียน

๑ กวีส เท่ากับ ๓๙.๙๙๔ ตารางเมตร

๑ อัพกันตร เท่ากับ ๒๘ ตารางศอก หรือ ๑๐ ตารางเมตร

ฎีมิวคควัณณนา นิฎฐิตา.

ว่าด้วยแผ่นดินเป็นต้น จบ

☆☆☆☆☆

๒.๒. ปรวัคควัณณา

พรรณนาชื่อของเมืองเป็นต้น

[๑๙๘] ปรุ นครมิตถี วา जानियं पुण्णकथनं
 ถิยं ตู ราชธานี จ ขนุชาวาโร ภเวถ จ.

เมือง ๔ คัพพ

ปรุ (ปุ รกขณ+ร) เมือง, ปุรี. ปรจกกา ปุณาติ รกขตีติ ปรุ เมืองที่รักษาประชาชน จากการเป็นเมืองขึ้น ชื่อว่าปุระ. ปุเรตีติ ปรุ เมืองที่รักษาประชาชน ชื่อว่าปุระ (ปุร ปาลเน+อ). **คจจามิ** กาลินิ ปรุ ° เราจะไปเมืองแห่งหนึ่งในแคว้นกาลิ

นคร (นค+ร) เมือง, นคร. นคา ปาสาทาทโย อสฺส สนตีติ นคร เมืองที่มีปราสาทเป็นต้น ชื่อว่านคระ. **พนฺธมฺสฺส** รณฺโณ **พนฺธมฺตี** นาม นคร ราชธานี อโหสิ^๒ พันธมฺตีนคร ของพระเจ้าพนฺธมฺเป็นราชธานี. อิตถิ วา ปรุคัพพและนครคัพพถ้าเป็นอิตถิลิงค์จะมีรูปเป็น ปรุ, นครี

जानिय (จान+อีย) เมือง. อุกุโตภยตฺตา जानाय หิต् जानियं เมืองที่เกื้อกูลต่อการอยู่ เพราะไม่มีภัยจากที่ไหนๆ (เช่น โจรภัย) ชื่อว่าจวนียะ

ปุณฺณกथน (ปุณฺสททูปปท+ภิกท เกทเน+ยุ) เมือง. ปณิกานํ ปุณฺญา ภิชฺชนเต อตฺตราติ ปุณฺณกथนํ เมืองที่ตะกร้าของพวกพ่อค้าขาดทะเล (เพราะชื่อข้าวของมาก) ชื่อว่าปุณฺณกथนะ (วฺทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). อิทํ อคฺคนคร ภวิสฺสตี ปาณฺณลิปฺตตํ ปุณฺณกथนํ ° เมืองนี้จักเป็นเมืองชั้นเอก มีชื่อว่าปาณฺณลิปฺต

อาจารย์อื่นแสดงชื่อเมืองไว้ ๑๐ คัพพ

ปุณฺณนญจ อธิจฺจน **นคร ปุณฺณกथน,**
 ถิโย ปุนฺคริปุริโย **จानियं กพฺพญํ ปญฺ.**

 ปุณฺณนะ อธิจฺจนนะ นคระ ปุณฺณกथนะ ปุระ นครี ปุรี जानियะ กัพพญะ ปญฺะ.
 นครี และ ปุรี เป็นอิตถิลิงค์

หัวเมืองใหญ่, เมืองหลวง, ราชธานี

ราชธานี (ราชสททูปปท+จา คตินิวตฺติมฺหิ+ยุ+อึ) หัวเมืองใหญ่, เมืองหลวง, ราชธานี. ราชชา ติฏฺจติ เอตฺถาติ ราชธานี เมืองที่พระราชประทับอยู่ ชื่อว่าราชธานี (อาเทศ จ เป็น ถ, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). ถิยं ราชธานีคัพพที่ใช้ในอิตถิลิงค์. ภควโต มาริส สฺสุทฺโธทโน นาม ราชชา

ปีตา มายา นาม เทวี มาตา ชนตติ กบิลวดถุนครุ ราชธานี อโหสิ^๑ ข้าแต่พระองค์ผู้สิ้นทุกข์ พระผู้มีพระภาคมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระชนก พระมายาเทวีเป็นพระชนนีผู้ให้ประสูติพระนครกบิลพัสดุ์เป็นราชธานี

ค่ายพัก, ที่พักแรม, ที่ตั้งกองทัพชั่วคราว

ขนธาวาร (ขนธสททุปปท+อา+วร อวารณ+ณ) ค่ายพัก, ที่พักแรม, ที่ตั้งกองทัพชั่วคราว. ทารุกขนธาทิหิ อา สมนตโต วรณติ ปริกชิปิยนติ เอตถาติ ขนธาวาโร ค่ายพักที่บุคคลพากันล้อมรั้วด้วยท่อนไม้เป็นต้นไว้โดยรอบ ชื่อว่าขนธาวาระ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). สีสหลที่เป กิริ อภโย นาม โจโร ปญจสตปริวาโร เอกสฺมี จาเน ขนธาวารํ พนฺธิตฺวา สมนฺตา ตโยชนํ อุพฺพาเสตฺวา วสติ^๒ ทราบว่า ที่เกาะสีหลมีโจรชื่อว่าอภยะ มีบริวาร ๕๐๐ คน สั่งให้บริวารตั้งค่ายพักในที่แห่งหนึ่ง ให้เฝ้าอารักขา ๓ โยชน์โดยรอบ แล้วจึงพำนักอยู่

[๑๙๙]	สาขานครมณฺญตร	ยํ ตํ มุลปุรา ปุริ
	พาราณสี จ สวตฺถิ	เวสาลี มิถิลาพวี.
[๒๐๐]	โกสมฺพฺชฺเชนฺนิโย ตกฺก-	สิลา จมฺปา จ สาคฺล
	สุสุมารคิริ ราช-	คหํ กบิลวดถฺ จ.
[๒๐๑]	สาเกตมิณฑปตฺถณฺโจ-	กุกฺกุจา ปาฏฺฐลิปฺตฺตํ
	เชตฺตฺตริ จ สงฺกสฺส	กุลินาราทโย ปูรี.

เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช

สาขานคร (สาขา+นคร) เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช. มุลปุรา อณฺญตร มุลปุริ วชฺเชตฺวา ยํ ปฺรมตฺถิ โยชนวิตฺถิณฺณปการาทิปริกฺชิตฺตํ, ตํ มุลปุรสฺส ตฺรฺกฺขานิชฺส สสาขาสทิสฺตดา สาขานครํ นาม เมืองอื่นนอกจากเมืองใหญ่และเมืองหลวงที่มีกำแพงและป้อมล้อมรอบด้านละ ๑ โยชน์ ชื่อว่าสาขานคร เพราะเหมือนกับสาขาของต้นไม้คือเมืองหลวงอันร่มรื่น. มา เหวํ อานนฺท อวจ ชฺทฺททนครกํ อุชฺชชฺคฺลนฺครกํ สาขานครกํ^๓ อานนทฺ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ว่า เป็นเมืองเล็ก เป็นเมืองแห้งแล้ง เป็นเมืองสาขา

เมืองใหญ่, เมืองหลวง, เมืองสำคัญ ๒๐ เมือง

พาราณสี (วานรสีส+อ) กรุงพาราณสี, เมืองหลวงแห่งแคว้นกาสิ. วานรสีสํ ตฺสณฺจาโน วา ปาสาโน เอตถ อตฺถิตฺติ พาราณสี เมืองที่มีกระโหลกหัวลิง หรือมีก้อนหินสีฐานเหมือนหัวลิง ชื่อว่าพาราณสี (อาเทศ ว เป็น พ, กลับ นร เป็น รน, ที่ฆะ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ, ลป ส, ลป

๑ ที.มหา. ๑๐/๕๕/๖๐

๒ วิ.อญ. ๑/๕๘๐

๓ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๖

สระหน้า). **อด โข ภควา ราชคเห ยถาภรินด์ วิหริตวา เยน พาราณสี เตน จาริกั ปกุกามิ^๑** ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระนครราชคฤห์ตามพุทธานุชากรรมแล้ว จึงเสด็จพุทธดำเนินไปทางกรุงพาราณสี

สาวตถึ (สาวตถ+ณ+อี) กรุงสาวตถึ, เมืองหลวงแห่งแคว้นโกศล. **สาวตถสฺส อิติโน นิवासณฺจ-งานตฺตา สาวตถึ** เมืองชื่อว่าสาวตถึ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของสวัตถถุยาชี (ทีฆะ อ เป็น อา). **สพฺพ ฐนเมตฺถ อตฺถิติ วา สาวตถึ** หรือเมืองที่มีทรัพย์ทุกอย่าง ชื่อว่าสาวตถึ (สพฺพ+อตถ+อี, อาเทศ สพฺพ เป็น สาว, ลบสระหน้า). **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา สาวตถึย วิหริติ เขตฺวเน อนนถปิณฺฑิกสฺส อาราม^๒** สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระอารามเขตวัน ของท่านอนนถปิณฺฑิกเศรษฐีเขตกรุงสาวตถึ

เวสาลี (วิสาลี+ณ+อี) กรุงเวสาลี, เมืองหลวงแห่งแคว้นวัชชี. **ติภฺขตฺตํ วิสาลีภูตตฺตา เวสาลี** เมืองชื่อว่าเวสาลี เพราะเคยเป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่ไพศาลถึง ๓ ครั้ง (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อด โข ภควา พาราณสีย ยถาภรินด์ วิหริตวา เยน เวสาลี เตน จาริกั ปกุกามิ^๓** ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระนครพาราณสีตามพุทธานุชากรรมแล้ว จึงเสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี

มิลิลา (มลิ หีสาย+อิล+อา) กรุงมิลิลา, เมืองหลวงแห่งแคว้นวิเทหะ. **มถียตฺติ มิลิลา** เมืองที่ถูกคุกคาม ชื่อว่ามิลิลา (อาเทศ อ ที่ ม เป็น อี, ลบสระหน้า). **เอกํ สมยํ ภควา มิลิลา ย วิหริติ มฆเทวมพฺวเน^๔** สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของพระเจ้ามฆเทวะ ใกล้เมืองมิลิลา

อาฬวี (อล วิภูสเน+อา+อี) กรุงอาฬวี, เมืองหลวงแห่งแคว้นอาฬวีสมัยก่อนพุทธกาล. **อลํ ภูสเนตฺถถาติ อาฬวี** เมืองที่มีการประดับประดา ชื่อว่าอาฬวี (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น พ, ลบสระหน้า). **อายุสฺมา มหาภสฺสโป ราชคเห วสฺสํ วุตฺโต เยน อาฬวี เตน ปกุกามิ^๕** ท่านพระมหาภัสสปะจำพรรษาที่กรุงราชคฤห์แล้วเดินทางต่อไปสู่กรุงอาฬวี

โกสุมพี (กฺส อวฺหฺวาน+พ+อี) กรุงโกสุมพี, เมืองหลวงแห่งแคว้นวังสะ. **“ชาทล ปิวถา”ตฺยาทีหิ ทสฺสิ สทฺเทหิ โกสนฺติ เอตฺถาติ โกสุมพี** เมืองที่ชาวเมืองร้องเรียกด้วยเสียง ๑๐ อย่างว่า “เชิญรับประทานอาหาร เชิญดื่มน้ำ” เป็นต้น ชื่อว่าโกสุมพี (วุทธิ อฺ เป็น โอ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศ นิกหิตเป็น ม). **กฺสุมพฺรฺกฺขวนตฺตาย วา โกสุมพี** หรือเมืองชื่อว่าโกสุมพี เพราะเป็นเมืองที่มีต้นโกสุมมาก. **กฺสุมพฺสส อิติโน อสฺสมโต อวิทฺเฐ มาปิตตฺตาติ วา โกสุมพี** หรือ เพราะเป็นเมืองที่สร้างขึ้นไม่ไกลจากอาศรมของกุสุมภฤชาชี จึงชื่อว่าโกสุมพี (กฺสุมพ+อี, วุทธิ อฺ เป็น โอ). **พุทฺโธ ภควา โกสุมพีย วิหริติ โสสิตาราม^๖** พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่

๑ วิ.มหา. ๕/๑๑/๑๙ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๑/๒๒๑ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๘/๑๘
๔ มข.มข. ๑๓/๔๕๒/๔๑๕ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๗/๓๒๙ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๓/๓๕๗

โฆสิตารามเขตกรุงโกสัมพี

อุชเชนี (อุ+ช ชเย+ยุ+อี) เมืองอุชเชนี, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นอวันตี. **อุคค์ ธิปฺปิ ชยติ เอตถาติ** **อุชเชนี** เมืองที่พระราชาทรงชนะศัตรู ชื่อว่าอุชเชนี (ช้อน ช, อาเทศ อี เป็น เอ, ยุ เป็น อน). **คจฺจน ภณเ ชีวค อุชเชนี คนฺตฺวา ราชาณํ ปชฺโชตํ ดิกจฺฉาหิ^๑** นี้ชีวก เสด็จไปเมืองอุชเชนีแล้วถวายการรักษาแก่พระเจ้าปชโชต

ตกฺกสิลา (ตก+สึล+อา) เมืองตักกสิลา, เมืองสำคัญแห่งแคว้นคันธาระ มีผู้ทรงความรู้ แขนงต่างๆ อาศัยอยู่มาก. **ตกฺกนํ ตกฺโก** การคิดค้น ชื่อว่าตักกะ (ตกฺก วิตฺกฺเก+อ). **โส สึลํ สภาโว เอตถาติ ตกฺกสิลา** เมืองที่มีการคิดค้นเป็นสภาพปรกติ ชื่อว่าตักกสิลา (รัสสะ อี เป็น อี). **โย หิ ปุริสกาเรน อุโน, โส ตตฺถ คนฺตฺวา ตมนุํ ปุเรตีติ ตกฺกสิลา** เมืองที่บุคคลผู้มีคุณสมบัติของบุรุษบกพร่อง ไปเมืองนั้นแล้วสามารถทำให้ความบกพร่องนั้นเต็มได้ ชื่อว่าตักกสิลา (ตกฺก อุณฺปุรเณ+สึล+อา, ลบสระหน้า). **ปุริสการคํพทฺในทํนี้** หมายถึง ศิลปะวิชาความรู้ แขนงต่างๆ ที่บุรุษต้องมีติดตัว. **ตกฺกสิลา ยํ ทิสปาโมกฺโข เวชฺโซ ปฎิวสตี^๒** หมอทิสปาโมกข์ประจำอยู่ที่เมืองตักกสิลา

จมฺปา (จม อทเน+ป+อา) เมืองจัมปา, เมืองหลวงแห่งแคว้นอังคะ. **จมนฺติ อทนฺติ เอตถาติ** **จมฺปา** เมืองที่ชาวเมืองอาศัยอยู่กัน ชื่อว่าจัมปา (ลบสระหน้า). **จมฺปายํ โสโณ นาม โภหิวิโส เสฏฺฐจิปฺโต สฺขุมมาโล โหตี^๓** ที่เมืองจัมปามีบุตรเศรษฐีชื่อว่าโสณะโภหิวิสะ เป็นสุขุมมาลชาติ

สาคลา (ส+อากร+อา) เมืองสาคละ, เมืองหลวงแห่งแคว้นมัททะ. **ส่านํ ธนํ อกรํ อุปฺปตฺติจฺจฺจํ เอตถาติ สากรโร, โส เอว สาคลา** เมืองที่เป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์ ชื่อว่าสากระ, สากระนั้นแหละ ชื่อว่าสาคลา (อาเทศ กร เป็น คล, ลบสระหน้า). **สาคลายํ อายสฺมโต ทพฺพหิกสฺส สทฺธิวิหริโก ภิกฺขุ อนภริตฺยา ปีฬิโต^๔** ภิกษุสัทธินาริกของท่านพระทัฬหิกะ ในเมืองสาคละ ถูกความกระสันรุ่มร่า

สุสฺสุมารคิริ, สํสุมาคิริ (สุสุมาร+คิริ+ณ) เมืองสุสุมารคิระ, เมืองหลวงแห่งแคว้นภักคะ. **สุสฺสุมารสณฺจาโน คิริ เอตถาติ สฺสุมารคิริ** เมืองที่มีภูเขาตั้งฐานเหมือนจระเข้ ชื่อว่าสุสุมารคิระ (ลบ ณ และ อี). **สุสฺสุมารโ คายติ เอตฺสส มาปิตกาเลติ วา สฺสุมารคิริ** หรือจระเข้ร้องในเวลาสร้างเมื่อนั้น จึงชื่อว่าสุสุมารคิระ (สุสุมารสทฺทฺอุปฺท+เค สทฺเท+อิร, ลบสระหน้า). **พฺพุโธ ภควา ภคฺเคสุ วิหริตี สฺสุมารคิเร เกสกลาวเน มิคทาเย^๕** พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่สวนเกสกลา มิคทายวันเขตเมืองสุสุมารคิระแคว้นภักคะ

ราชคห (ราชสทฺทฺอุปฺท+คห อุปาทาเน+อ) กรุงราชคฤห์, เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ. **ราชฺขุนเมว**

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๔/๑๘๔

๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๙/๑๗๑

๓ วิ.มหา. ๕/๑/๑

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๕/๑๒๖

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๖๐๔/๓๕๕

อาธิปัจจุวเสน ปรีคหิตพพุดตา ราชคหิ เมืองชื่อว่าราชคหะ เพราะเป็นเมืองที่พระราชาทรงหลาย
ควรยึดมาครอบครอง. เดน สมเยน พุทุโธ ภควา ราชคเห วิหริติ คิซุมภูญเ ปพพเต^๑
สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่บนภูเขาคิซุมภูเขตกรุงราชคฤห์

กบิลวัตถุ (กบิลสททุปปท+วส นิวาเส+รตถุ) กรุงกบิลพัสดุ์, เมืองหลวงแห่งแคว้นสักกะ. อาทิกาลเ
กบิลนามสสุ อิลิโน นิวาสนภูจันตดา กบิลวัตถุ เมืองชื่อว่ากบิลวัตถุ เพราะเป็นสถานที่
อยู่ของกบิลฤๅษีมาตั้งแต่แรก (ลป ส ที่สุดธาตุดและ ร อนุพันธ์). ปุมนปัสเส กบิลวัตถุคัพพีใช้ใน
ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. เกนจิเทว กรณียเณ กบิลวัตถุ อคมาสี^๒ เราไปกรุงกบิลพัสดุ์ด้วย
กรณียกิจอย่างหนึ่งเท่านั้น

สาเกต (สาก+อิ+ต) เมืองสาเกต, มหานครแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล. สาโก ราชัน ญุทธาทิส
สตุติ สยชาติตา เอตถาติ สาเกตํ เมืองที่ทำให้พระราชาทรงหลายมีความสามารถในการรบ
เป็นต้น ชื่อว่าสาเกตะ (ลปสรรหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). คัมภีร์นันทตลสังคหะกล่าววว่า “สาโก
สตุติมหิ ภูปาเล ทุมทีปนุตเรสุ จ สากคัพพีใช้ในอรรถความสามารถ พระราชา ต้นสาเก
และกลางเกาะ”. สยชาติตถเอ อิโต สาโก นาม ราชา, ทูโม วา เอตถ อาทิกาลเ
สยชาติตติ วา สาเกตํ เมืองที่พระราชานามว่าสาเกประสูติ หรือเมืองที่มีต้นสาเกเกิดขึ้น
ตั้งแต่เริ่มแรก จึงชื่อว่าสาเกตะ. ชิวโก โกมารภจโจ สาเกตํ ปวิสิตวา มนุสเส ปุจจิ โภ
ภณะ คิลานो กํ ติกิจจามิติ^๓ หมอชิวโกมารภจเข้าไปเมืองสาเกต ถามพวกมนุษย์ว่า นี้คุณ
ใครป่วยหรือ เราจะรักษาใคร

อินทปัตต, อินทปัตถ (อินท+ปา ปาปุณเ+ต) เมืองอินทปัตต์, เมืองหลวงแห่งแคว้นกुरु. อินท
ปริมิสฺสรียภาวํ ปาปุณนติ เอตถาติ อินทปัตตํ เมืองที่ชาวเมืองสถาปนาบุรุษชื่ออินทให้เป็น
ผู้ปกครอง จึงชื่อว่าอินทปัตตะ (ช้อน ต, รัสสะ อา เป็น อ). อินโท วา สกุโก เทวราชา,
โส ปตุโต เอตถาติ อินทปัตตํ หรืออินทะหมายถึงท้าวสักกเทวราช, เมืองที่ท้าวสักกเทวราช
ไปถึง จึงชื่อว่าอินทปัตตะ (อินท+ปัตต). ตตถ อินทปัตตํ นาม นคร^๔ ในที่นั้นมีเมืองชื่อว่า
อินทปัตตะ. ตกุกสิลาโย สพฺพสิปปานิ อุกคณหิตวา อินทปัตถํ อากนฺตวา^๕ เรียนเอา
ศิลปะทุกแขนงที่เมืองตักสิลาแล้วมายังเมืองอินทปัตต์

อุกกภูจ (อุกกสททุปปท+ธา ธาธเ+อ) เมืองอุกกัฏฐา, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นโกศล. อุกกํ ธาธาติ
เอติสฺส มาปิตกาเลติ อุกกภูจ เมืองที่ยกคปไฟขึ้นตั้งไว้ในเวลาสร้างเมือง จึงชื่อว่าอุกกัฏฐา
(อาเทศ ธ เป็น จ, ช้อน ภู). อุกกภูจายํ วิหรามิ สุกวเน सालราชมุเล^๖ เราอยู่ที่โคนต้น
สาละราชในป่าสุกวันใกล้เมืองอุกกัฏฐา

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๖

๒ ที.สิล. ๙/๑๔๖/๑๑๙

๓ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๓

๔ ชา.อญ. ๓๗/๒๘๕

๕ ชา.อญ. ๓๙/๒๒๙-๓๐

๖ ที.มหา. ๑๐/๕๕/๕๗

[๒๐๒] รจฉา จ วิลีชา วุตตา รลิกา วลี จาปยุถ
 พยุโห รจฉา อนิพพิทุธา นิพพิทุธา ตุ ปถทุธิ จ.

ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย ๔ คัพพ์

รจฉา (รจ+ณฺย+อา) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. รลสุส หิตา รจฉา ถนนที่มีประโยชน์ต่อรถ ชื่อว่ารจฉา (ลป ญ, อาเทศ ฤย เป็น ฉ, ซ้อน จ, ลปสรรหน้า). ปถิเกหิ รทียติ วิเลชียตติ รจฉา ถนนที่คนเดินทางช่วยกันปรับปรุง จึงชื่อว่ารจฉา (รท วิเลชเน+ฉ+อา, อาเทศ ทุ เป็น จ, ลปสรรหน้า). สมโณ โคตโม อิมํ รจฉํ ปฏิปนโน โหติ^๑ พระสมณโคตมเสด็จสูถนนสายนี้

วิลีชา (วิ+ลี เสวราย+ข+อา) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. วิสยนฺเต ปกาสยนฺเต วิกุกเยน ทพฺพานิ ยสุสฺสํ, สา วิลีชา ถนนที่พ่อค้าเที่ยวขายสินค้า ชื่อว่าวิลีชา (ลปสรรหน้า). วิสนฺติ เอตุถาติ วา วิลีชา หรือถนนที่ผู้คนเข้าไป ชื่อว่าวิลีชา (วิส ปเวสเน+ข+อา, ลง อี อาคม, ลปสรรหน้า). สกจฺฉพฺพโห วิลีขํ จราตุ^๒ ขอลิงตัวนั้นจงถูกล่ามโซ่แล้วตระเวนไปทั่วตรอกเถิด

รลิกา (รจ+อิก) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. รลสุส หิตา รลิกา ถนนที่มีประโยชน์ต่อรถ ชื่อว่ารลิกา (ลปสรรหน้า). รลิกาย รลิกํ ลิงฆาฏเกน ลิงฆาฏกํ อุปสงกมิตฺวา^๓ จากถนนสายนี้ไปยังถนนสายโน้น จากตรอกนี้ไปยังตรอกโน้น

วลี (วี คมเน+ถิ) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. วลีติ คจฺจติ เอตุถาติ วลี ถนนเป็นสถานที่ที่ผู้คนเดินไป ชื่อว่าวลี. วลีคัพพ์เป็นอิตถิลิงค์. น วลี ชานาติ น โคจรกุลโล โหติ^๔ เขาไม่รู้จักทาง ไม่ฉลาดในเส้นทาง

ทางตัน, สุดทาง ๒ คัพพ์

พยุห (วิ+อุห สมฺปิณฺฑเน+อ) ทางตัน, สุดทาง. รจฉนฺตเรณ มชฺเณ อนิพพิทุธา รจฉา พยุโห นาม ถนนที่ไม่เชื่อมกับถนนสายอื่นระหว่างกลาง(คือไม่มีแยก) ชื่อว่าพยุหะ. พยุหะติ สมฺปิณฺฑเทติ ชเน อถฺยตฺร คนฺตมฺปฺพานาวเสนาติ พยุโห ทางที่รวมคนไว้ไม่ให้ไปที่อื่น ชื่อว่าพยุหะ (อาเทศ อี เป็น ย, ว เป็น พ). พยุหํ นาม เยเนว ปวิสฺนติ เตเนว นิกฺขมฺนติ^๕ เข้าไปทางไหนก็ออกไปทางนั้น ชื่อว่าพยุหะ

อนิพพิทุธ (น+นิ+วิธ สมฺปหาเร+ต) ทางตัน, สุดทาง. น นิพพิชฺฐเต รจฉนฺตเรนาติ อนิพพิทุธ ทางที่ไม่ทะลุถึงทางสายอื่น ชื่อว่าอนิพพิทุธะ (อาเทศ น เป็น อ, ว เป็น พ, ซ้อน พ, อาเทศ ต เป็น ฐ, ฎ ที่สุดธาตุเป็น ฑ)

๑ วิ.จุลล. ๗/๓๗๗/๑๘๗

๒ ชุ.ชา. ๒๓/๑๙๓๓/๓๗๘

๓ ส.สภาค. ๑๕/๘๓๓/๓๑๓

๔ มช.มูล. ๑๒/๓๘๓/๔๑๐

๕ วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๙๕/๑๑๗

ทางยาวตลอด, ทางผ่านตลอด ๒ ศัพท์

ปถุทธิ (ปถ+อทธิ) ทางยาวตลอด, ทางผ่านตลอด. **นิพพิทุธา** **รจนนุเตรน** **รจนา** **ปโถ** **อทธิตี** **จ** **วูจจติ** ทางที่ทะลุไปได้ตลอด ชื่อว่าปถะและอทธิ. **ปถติ** **คจจติ** **เอตถาติ** **ปโถ** ทางเป็นที่ไป ชื่อว่าปถะ (ปถ คมเน+อ). **อทธิ** **คจจติ** **เอตถาติ** **อทธิ** ทางเป็นที่ไป ชื่อว่าอทธิ (อถ คมเน+ติ, อาเทศ ต เป็น ธ). **ปโถ** **จ** **อทธิ** **จ** **ปถุทธิ** ปถะและอทธิ ชื่อว่าปถัทธิ (ลบสระหน้า)

นิพพิทุธ (นิ+วิธ สมฺปหาระ+ต) ทางยาวตลอด, ทางผ่านตลอด. **นิพพิชฺชเต** **รจนนุเตรนาติ** **นิพพิทุธ** ทางที่ทะลุไปถึงทางสายอื่น ชื่อว่านิพพิทุธะ (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พ, อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ท)

[๒๐๓] **จตุกกั** **จจฺจเร** **มคฺค-** **สนฺธิ** **สิงฺฆาฏกั** **ภเว**
ปภาโร **วรโณ** **จาถ** **อุทาโป** **อุปการิกา.**

ทางแยก, ทางแพรง, ทางต่อ ๔ ศัพท์

จตุกก (จตุ+ก) ทางแยก, ทางแพรง, ทางสี่แพรง, ทางต่อ. **จตุณฺนั** **ปถานั** **สมหาโร** **จตุกกั** การรวมกันของทางสี่สาย ชื่อว่าจตุกกะ (ซ้อน ก)

มคฺคสนฺธิ (มคฺค+สนฺธิ) ทางแยก, ทางแพรง, ทางต่อ. **ทฺวินฺนั** **จตุณฺนั** **วา** **มคฺคานั** **สนฺธิ** **มคฺคสนฺธิ** การต่อกันของทางสองสายบ้าง สี่สายบ้าง ชื่อว่ามคฺคสนฺธิ

สิงฺฆาฏก (สิงฺฆ ฆฺเณ+อาฏก) ทางแยก, ทางแพรง, ทางต่อ. **เอกัภาวั** **สิงฺฆติ** **ยาตีติ** **สิงฺฆาฏกั** ทางที่ต่อเป็นสายเดียวกัน ชื่อว่าสิงฆาฏกะ. **สิงฺฆาฏกนฺติ** **จตุกโกณั** **วา** **ติโกณั** **วา** **มคฺคสโมธานฺฏจานั** ^๑ ทางสี่แพรง ทางสามแพรง หรือทางที่มาบรรจบกัน ชื่อว่าสิงฆาฏกะ. **อนฺตรขรึ** **นาม** **รติยา** **พฺยฺหึ** **สิงฺฆาฏกั** **ขรึ** ^๒ ชื่อว่าละแวกบ้าน ได้แก่ ถนน ทางตัน ทางแพรง บ้านเรือน

จจฺจ (จจ คติภฺกฺขเนสุ+จจ) ทางแยก, ทางแพรง, ทางต่อ. **จจฺจติ** **เอตถาติ** **จจฺจ** ทางสำหรับแยกไป ชื่อว่าจจฺจระ (อาเทศ รุ เป็น จ). **สิงฺฆาฏโก** **นาม** **จจฺจ** **วูจจติ** ^๓ ทางแพรง เรียกว่าจจฺจระ

ป้อม, กำแพง, ปราการ ๒ ศัพท์

ปากร (ป+กร กรเณ+ณ) ป้อม, กำแพง, ปราการ. **ปริสมนฺโต** **กรียเตติ** **ปากร** **ปากร** **ปากร** บุคคลทำล้อมรอบ ชื่อว่าปากระ (ทีชะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณ, วุทธิ อ ที่ ก เป็น อา). **ปากร**

นาม ตโย ปาการา อิฏฐกาปากาโร ลีลาปากาโร ทารูปากาโร^๑ ชื่อว่ากำแพงมี ๓ ชนิด คือ กำแพงอิฐ กำแพงหิน และกำแพงไม้

วรรณ (วร ลัวรรณ+ย) ป้อม, กำแพง. วุโนตติ วรณ กำแพงป้องกัน ชื่อว่าวรรณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). สาลศัพท์ก็แปลว่ากำแพง

เชิงเทิน, เนิน ๒ ศัพท์

อุทฺททาป (อุ+ทีป ปกาสน+อ) เชิงเทิน, เนิน. สพฺพเคหานํ วิเสเสน ปกาสนโต อุทฺททาโป เชิงเทินชื่อว่าอุทฺททาปะ เพราะบอกให้รู้ความพิเศษของเรือนทั้งปวง (ช้อน ทฺ, อาเทศ อี เป็น อา)

อุปการิกา (อุป+กร กรณ+ณฺว+อา) เชิงเทิน, เนิน. สงฺคมมฺ กโรนฺติ ตนฺติ อุปการิกา เชิงเทิน ที่เขาทำรวมกัน (กับกำแพงเป็นต้น) ชื่อว่าอุปการิกา (วฺทอิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

[๒๐๔] ภูกฺกํ ตฺ ภูตฺติ นาริธ โคปุริ ทวารโกฏฺจโก
เอสิกา อินฺทชิลฺโล จ อฏฺโฏ ตวฏฺฐาลโก ภเว.

ฝาเรือน, ผนัง ๒ ศัพท์

ภูกฺก (ภูกฺก เจทเน+อ) ฝาเรือน, ผนัง. มคฺคํ ภูกฺกิตฺติ จินฺทิตฺติ ภูกฺกํ ผนังที่ตัดทางเดิน ชื่อว่า ภูกฺกะ (ช้อน ภู)

ภิตฺติ (ภิติ ทฺวิธากรณ+ติ) ฝาเรือน, ผนัง. ทฺวิธา ภิตฺยติ กโรตฺติติ ภิตฺติ ฝาเรือนที่กันห้องให้เป็นสองส่วน ชื่อว่าภิตฺติ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). นาริ ภิตฺติศัพท์เป็นอิติลึงค์. ปจฺจนิมาย เจ ภิกฺขเว ภิตฺติ นาสฺส กฺวาสฺส ปติฏฺจิตฺตา^๒ ภิกฺขุทั้งหลาย ฝาเรือนในทิศตะวันตกไม่มี แสงสว่างนั้นจะตั้งอยู่ ณ ที่ไหน

ซุ้มประตู, ประตูเมือง ๒ ศัพท์

โคปุริ (โค+ปุริ) ซุ้มประตู, ประตูเมือง. คุณณฺม วาจาณํ ปุริ โคปุริ ประตูเมืองที่ผู้คนออกปาก (ติชมเป็นต้น) ชื่อว่าโคปุระ. เต คนฺตฺวา โคปุริ ชนิตฺวา รณฺโถ สยนฺนเร อฏฺฐหีสฺสุ^๓ โจร เหล่านั้น พวกมันขุดลงบริเวณซุ้มประตูแล้วไปไต่ขึ้นที่ตำหนักบรรทมของพระราช

ทวารโกฏฺจก (ทวาร+โกฏฺจก) ซุ้มประตู. ทวารสมิเป กโต โภฏฺจโก ทวารโกฏฺจโก ซุ้ม ที่บุคคลสร้างไว้ใกล้ประตู ชื่อว่าทวารโกฏฺจกะ. ทวารโกฏฺจกณฺจ นิฏฺฐเปตฺวา ปิตฺ สนฺติกํ เปเสสิ^๔ สร้างซุ้มประตูเสร็จแล้วจึงส่งข่าวไปยังสำนักบิดา

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๗๖/๑๐๗

๒ ส.นิทาน. ๑๖/๒๔๙/๑๒๕

๓ ชุ.อฎฺ. ๒๘/๓๕/๕๗

๔ ที.อฎฺ. ๕/๙๕/๘๘

เสาเชื่อน, เสา, หลักเมือง ๒ ศัพท์

เอลิกา (เอส คเวสเน+อิก+อา) เสาเชื่อน, เสา, หลักเมือง. เอสติ คเวสติ เอตุถาติ เอลิกา เสาที่บุคคลแสวงหา ชื่อว่าเอลิกา. เอกเมกสุมิ ทูวาเร สดุด สดุด เอลิกา นิชาดา อเหลุ^๑ ที่ประตูหนึ่งๆ ผังเสาไว้ประตูละ ๗ ต้น

อินทชิล (อินท+ชิล) เสาเชื่อน เสา, หลักเมือง, เสาอินทชิล. อินทสส สกุกสส ชิล กณญโก อินทชิล เสาที่เป็นชวากหนามของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทชิละ. ความสส อินทชิละ จิตสส มชฌิมสส ปุริสส^๒ ของบุรุษปานกลางซึ่งยืนอยู่ที่เสาเชื่อนของหมู่บ้าน

ป้อม, หอคอย ๒ ศัพท์

อัญญ (อัญญ อติกกมหีสาส+อ) ป้อม, หอคอย. อัญญติ หีสตีติ อัญญ โป้มที่เปียดเปียน(ความ อิสระ) ชื่อว่าอัญญะ. ภูฏาการโต ภูฏาการัง คจจติ อัญญโต อัญญัง คจจติ^๓ ออกจากเรือน หลังหนึ่งไปสู่เรือนอีกหลังหนึ่ง ออกจากป้อมหนึ่งไปสู่อีกป้อมหนึ่ง

อัญญาลก (อัญญ อติกกมหีสาส+อาลก) ป้อม, หอคอย. อัญญติ หีสตีติ อัญญาลโก ป้อมที่ เปียดเปียน(ความอิสระ) ชื่อว่าอัญญาลกะ. อัญญาลเก จ ทูวาเร จ มณิมหิ ปสฺส นิम्मิต^๔ จงดูลิ่งที่เนรมิตขึ้นในแก้วมณีที่หอคอยและประตู

[๒๐๕]	โตรณํ ตู พหิทูวารํ มนุทิวํ สทนาคารํ	ปริชา ตู จ ทีฆิกา นิกาโย นิลยาลโย.
[๒๐๖]	อวาโส ภวนํ เวสุมํ ฆรํ คหํ จาวสโธ	นิเกตนํ นิเวสนํ สรณํ จ ปติสฺสโย.
[๒๐๗]	โอกํ สาลา ขโย วาโส เคหํ จานิตฺติ สทุมํ	ถियํ กุฎิ วสฺตยปิ เจติยายตนานิ ตู.

หน้ามุขประตู ๒ ศัพท์

โตรณ (ตฺร วารณ+ย) หน้ามุขประตู. อูปริ มาลาทียุตตํ โสภณณภทวยมฺภยโต นิชนิตฺวา ยํ พหิทูวารํ กปฺปิยเต, ตํ โตรณํ หน้ามุขที่เขาแกะลวดลายดอกไม้เป็นต้นในช่วงบนของ เสา แล้วผังตั้งไว้ให้สวยงามภายนอกประตู ชื่อว่าโตรณะ (วฺทฺธิ อู เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). ถาวนฺตา วา รณนฺตฺยตฺรธาติ โตรณํ หรือหน้ามุขประตูที่นักวิจารณ์พากันชมว่าดี ชื่อว่าโตรณะ (ตฺ อภิตฺถเว+รณ, วฺทฺธิ อู เป็น โอ). จตฺตารโ ว ธนุคฺคฺหา ชนา โตรณํ นิสฺสาฯ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๗

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘๕/๘๕

๓ ขุ.มหา. ๒๙/๗๔๖/๔๕๓

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒๓/๓๒๕

จาคตุทิสากิมุขา เอเกกั กณฺฑํ ขิปนฺตฺ๑ ให้คนถือธนู ๔ คนยืนอยู่หน้ามุขประตู หันหน้าไปทางทิศทั้ง ๔ แล้วยิงลูกศรไปคนละ ๑ ลูก

พหิทวาร (พหิ+ทวาร) หน้ามุขประตู. ทวารสุส พหิ พหิทวาริ หน้ามุขที่อยู่ภายนอกประตู ชื่อว่าพหิทวาระ

คุรอบเมือง, คลอง ๒ คัมพ์

ปริชา (ปริ+ชณฺ อวธารณ+อ+อา) คุรอบเมือง, คลอง. ปริ สมนฺตโต ขณฺณเตติ ปริชา คุที่ เขาชุดไว้รอบด้าน ชื่อว่าปริชา (ลบ ณ). ดิสฺโส ปริชาโย กาเรลิ๑ ให้ชุดคุรอบเมือง ๓ ด้าน

ทีฆิกา (ทีฆ+อิก+อา) คุรอบเมือง, คลอง. ทีฆภาเวน ยุตฺตา ทีฆิกา คุที่มีความยาว ชื่อว่าทีฆิกา. ทีฆิกาวาญฺเฐ ทีฆิกา ทีฆิกาศัพทฺที่ใช้ในบ่อที่มีความยาว

บ้าน, เรือน, ที่พัก ๒๔ คัมพ์

มนุทริ (มนท โฆทณฺถุติชพฺตเตสุ+อิร) บ้าน, เรือน, ที่พัก. มนุทฺนเต เอตฺถาติ มนุทริ๑ บ้านเป็นสถานที่ที่คนยินดี ชื่อว่ามนุทริระ. มนุทริ๑ การาเปตฺวา๑ ให้สร้างเรือน

สทณ (สท วิสธณคตฺยาวสาเนสุ+ยุ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. สทฺนฺติ เอตฺถาติ สทณํ บ้านเป็นสถานที่พักอาศัย ชื่อว่าสทณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

อคาร, อาคาร (น+คฺมฺ คติมุทฺิ+อิร) อคาร, บ้าน, เรือน, ที่พัก. น คจฺจนฺตีติ อคา, ฌมฺภาทโย วัตถุที่ไมเคลื่อนย้ายไป ชื่อว่าอคา มีเสาเรือนเป็นต้น. อเค ราติ คณฺหาตีติ อคาริ, อาคาริ๑ บ้านที่ตรึงไว้กับเสาเป็นต้น ชื่อว่าอคาระ และ อาคาระ (อาเทศ น เป็น อ, คฺมฺ เป็น ค, ทีฆะ อ เป็น อา บ้าง)

ยถา อคาริ สฺจจนฺนํ

วฺภูจึ น สมตฺวิชฺฌติ

เอวํ สฺภาวิตฺ จิตฺตํ

ราโค น สมตฺวิชฺฌติ.๔

ฝนย่อมตกไว้รดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉะนั้นใด รากะย่อมไว้รดจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉะนั้น

นิกาย (นิ+จิ จเย+ย) บ้าน, เรือน, ที่พัก. นิจฺยเต ฉาทฺยเตติ นิกายो๑ บ้านที่บุคคลมุงบังไว้ ชื่อว่านิกายะ (อาเทศ จิ เป็น กา)

นิลย (นิ+ลี ลิลฺสเน+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. นิลฺยตีติ นิลโย๑ บ้านที่บุคคลอิงอาศัยอยู่ ชื่อว่านิลยะ (ลบ ณ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

อาลย (อา+ลี ลิลฺสเน+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. อาลฺยตีติ อาลโย๑ บ้านที่บุคคลอิงอาศัยอยู่ ชื่อว่า

๑ ส.อ.ภ. ๒/๒๒๘/๒๕๐

๒ ขา.อ.ภ. ๔๓/๓๒๓

๓ วิ.อ.ภ. ๑/๒๐๐

๔ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๑/๑๖

อาลยะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). อาลโย อาราโม เอติสสา^๑ บ้านอันร่มรื่นของหญิงนั้น

อาวาส (อา+วส นิวาเส+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, อาวาส, วัด. อาวสนฺติ อตฺราติ อาวาโส สถานที่สำหรับอยู่อาศัย ชื่อว่าอาวาสะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ทุฏฺโฐ ฆนฺเต กิฏฺฐาสิริสมี อาวาโส^๒ วัดบนภูเขาภิภูวสิริทฺรุตฺโรทฺโรมมาก พระพุทธเจ้าข้า

ภวน (ภฺ สดตฺตายฺ+ยฺ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. ภวนฺติ อตฺราติ ภวนํ เรือนเป็นที่ที่มีคนอยู่อาศัย ชื่อว่าภวนะ (วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยฺ เป็น อน). ตณฺจ ภวนํ นครสฺส อวิทฺเฐว คาวตฺมตฺเต จิตฺ^๓ บ้านนั้นตั้งอยู่ห่างประมาณหนึ่งคาวุต ไม่ไกลจากเมือง

เวสุม (วิส ปเวสเน+ม) บ้าน, เรือน, ที่พัก. วิสนฺติ ตนฺติ เวสมํ บ้านที่คนเข้าอยู่ ชื่อว่าเวสมะ (วุทธิ อี เป็น เอ)

นิเกตน (นิ+กิต นิวาเส+ยฺ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. นิเกตติ เอตฺถาติ นิเกตนํ บ้านเป็นที่อยู่ ชื่อว่านิเกตนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

นิเวสน (นิ+วิส นิวาเส+ยฺ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, นิเวศน์. นิวิสฺติ เอตฺถาติ นิเวสนํ บ้านเป็นที่อยู่ ชื่อว่านิเวสนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺร-
มาทาย อายสฺมตฺตา อานนฺเทน ปจฺจาสฺมเณน เยน เวรณฺชสฺส พฺราหฺมณฺสฺส นิเวสนํ
เตนุปฺสํกมิ^๔ พระผู้มีพระภาคทรงสงบแล้วถือบาตรและจีวร มีพระอานนท์เป็นผู้ติดตามเสด็จเข้าไป
ยังนิเวศน์ของเวรัญชพฺราหฺมณฺ

ฆร (ฆร เสงฺเน+อ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. ฆรฺติ กิเลสเมตฺถาติ ฆรํ บ้านเป็นสถานที่ที่คนหลังกิเลส
ชื่อว่าฆระ. คยฺหติ เอตฺถาติ วา ฆรํ หรือบ้านที่คนครอบครอง ชื่อว่าฆระ (คห อฺปาทาเน+อ,
อาเทศ คห เป็น ฆร). เอหิ ฆนฺเต ฆรํ คมิสฺสาม^๕ มาเถิดท่าน พวกเราจักไปสู่เรือน

คห (คห อฺปาทาเน+อ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. คณฺหาติ ปุริเสน อาเนติ ฌนฺติ คหํ บ้านเป็นที่
เก็บทรัพย์ที่บุรุษหามาได้ ชื่อว่าคหะ. เตสํ คหํ คหฺภูตํ^๖ เป็นบ้านของคนเหล่านั้น

อาวสถ (อา+วส นิวาเส+ถ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. อาวสนฺติ เอตฺถาติ อาวสโถ บ้านเป็นที่อยู่อาศัย
ชื่อว่าอาวสถะ. นาสกฺขิ ตมฺหา อาวสธา ปกฺกมิตฺตุ^๗ ไม่สามารถออกมาจากบ้านหลังนั้นได้

สรณ (สร คติจินฺตาหิสาสุ+ยฺ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. สุภาสฺสภกฺกมฺมานิ สรณฺติ จินฺเตนฺติ เอตฺถาติ,
สรฺติ วา สฺตรียสฺนตฺตาปาทิกนฺติ สรณํ บ้านเป็นสถานที่ที่ผู้อาศัยคิดถึงการงานที่ดีและไม่ดี หรือ
บ้านที่กำบังแสงแดดเป็นต้น ชื่อว่าสรณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

๑ อิง.อญ. ๑๕๑๒๘/๓๗๗

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๗/๔๑๗

๓ สั.อญ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๐

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๑๗

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๗/๔๑๗

๖ วิ.ฎี. ๒/๖๔/๑๗๔

๗ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗/๓๐๖

ปติสฺสย (ปติ+สฺย เสวयฺ+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **ปติสฺสยตติ** **ปติสฺสโย** บ้านที่คนอาศัยอยู่
ชื่อว่าปติสฺสยะ (ช้อน สฺ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

โอก (อฺจ สมวาเย+ณ) บ้าน, เรือน. **อฺจติ** **เอตฺถาติ** **โอกํ** บ้านเป็นที่ชุมนุมคน ชื่อว่าโอกะ (ลบ
ณ, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ จ เป็น ก)

สาลา (สฺล คมนเน+ณ+อา) บ้าน, เรือน, ที่พัก, ศาลา. **สฺลติ** **คจฺจติ** **เอตฺถาติ** **สาลา** **ศาลา**
เป็นที่สำหรับไปอยู่ ชื่อว่าสาลา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **สเจ** **อนฺตรามคฺเค** **สาลา** **อตุถิ**
ตตุถ **จเปตพฺพา**^๑ ถ้าระหว่างทางมีศาลาก็ควรหยุดพักที่นั่น

ขย (ซี ขย+ณ) บ้าน, เรือน. **ขยตติ** **ขโย** บ้านที่ล้อมโถรม ชื่อว่าขยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น
เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

วาส (วส นิวาเส+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, ที่อยู่. **วสนฺติ** **เอตฺถาติ** **วาโส** บ้านเป็นที่อยู่ ชื่อว่า
วาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ภุหิ** **คมิสฺสติ** **ภิกฺขุ** **กตฺถ** **วาโส** **ภวิสฺสติ**^๒ **ภิกฺษุจกฺก** ไป
ที่ไหน ที่อยู่จักมีที่ไหนหรือ

ภฺภู (ภฺภู เจทเน+อิ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, ภู. **ภฺภูนฺติ** **นิวสนฺติ** **เอตฺถาติ** **ภฺภู** เรือนเป็นที่อยู่
อาศัย ชื่อว่าภฺภู. **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส** **ภฺภู** **โอบุสฺสติ**^๓ ภูของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพังลงแล้ว

วสฺติ (วส นิวาเส+ติ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **วสนฺติ** **เอตฺถาติ** **วสฺติ** ที่อยู่อาศัย ชื่อว่าวสฺติ. **ถิยํ**
ภฺภูคัศฺพ และ **วสฺติคัศฺพ** ใช้ในอิตถิลิงค์

เคห (คห อฺปาทาเน+อ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, เคหะ. **ปุริเสน** **อาเนตํ** **ธนํ** **คณฺหาตติ** **เคหํ**
เรือนที่เก็บรักษาทรัพย์ที่บุรุษหามา ชื่อว่าเคหะ (อาเทศ อ เป็น เอ). **อนิถฺถิ** **เคหคัศฺพ** เป็นปุงลิงค์
และนปุงสกลิงค์. **มนุสฺสา** **เคหํ** **ปวิสฺนติ**^๔ พวกมนุษย์พากันเข้าไปยังเรือน

สทฺม (สท นิวาเส+อุม) บ้าน, เรือน. **สทฺนฺติ** **เอตฺถาติ** **สทฺมํ** บ้านเป็นสถานที่อยู่ ชื่อว่าสทฺมะ

พุทฺธสถาน, ศาลเจ้า, เจติย ๒ คัศฺพ

เจติย (จิต ปุชฺชายฺ+ณฺย) พุทฺธสถาน, ศาลเจ้า, เจติย. **เจติตพฺพ** **ปุชฺเขตพฺพนฺติ** **เจติย** สถานที่ที่
คนบูชา ชื่อว่าเจติยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลง อี อาคม). **อิฏฺฐกาที่หิ** **จยิตพฺพนฺติ** **เจติย**
สถานที่ที่บุคคลควรก่อด้วยอิฐเป็นต้น ชื่อว่าเจติยะ (จิ จเย+ย, อาเทศ จิ เป็น เจต, ลง อี อาคม).
ภควา **เยน** **ปาวาลํ** **เจติยํ** **เดนุปสฺงกมิ**^๕ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ายังปาวาลเจติย

อายตฺน (อา+ยต ยตเน+ยฺ) พุทฺธสถาน, ศาลเจ้า. **อายตฺนฺติ** **วายนฺติ** **เอตฺถ** **ผลกามาติ**
อายตฺน สถานที่ที่มนุษย์ผู้หวังผลพากันพยายาม ชื่อว่าอายตนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อายานิ**
ตโนตติ **อายตฺน** สถานที่ที่กระจายผลกำไร ชื่อว่าอายตนะ (อาย+ตฺน วิตุถาเร+อ)

๑ วิ.อฺ. ๒/๓๓๓

๒ ชุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๓๓/๔๐๖

๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๒๐/๓๕๖

๔ ที.สีล. ๙/๑๓๓/๑๐๙

๕ ที.มหา. ๑๐/๙๔/๑๒๐

[๒๐๘] ปาสาโท เจว ยูโปล มณฑจจโท จ หมมีย
 ยูโป ตุ คชกุมภมิ หตถินโข ปติฏฐิโต.

ปราสาท, ดึก ๒ คัพท์

ปราสาท (ป+สท วิสธณคตยวสาเนสุ+ณ) ปราสาท, ดึก. **ปสีทนุติ** นยมนนายนุตราติ ปาสาโท ดึกเป็นที่ยินดีแห่งตาและใจ ชื่อว่าปราสาทะ (ทีชะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปสาท** โสมนสฺส ชนติ อุปปาเทตติ **ปาสาโท**^๑ ปราสาทที่ยังความโสมนัสให้เกิดขึ้น ชื่อว่าปราสาทะ (ปสาท+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อายาฆานนท** เยน **ปุพพาราโม** **มิกรมาตุ** **ปาสาโท** **เตนุปลงกมิสสาม** **ทิวาวิหาราย**^๒ มาเถิดอานนท พวกเราจักเข้าไปยังปราสาทบุพพารามของนาง วิสาชาเพื่อพักกลางวัน

ยูโป (ยู มิสฺสเน+ป) ปราสาท, ดึก. **ยวตติ** **ยูโป** ปราสาทที่รวมเป็นอาคารเดียวกัน ชื่อว่ายูปะ (ทีชะ) **ยวนติ** **สท** **วตฺตุนติ** **เอตฺถาติ** **ยูโป** ปราสาทที่มีอาคารหลายหลังรวมกัน ชื่อว่ายูปะ. **ยูโป** **รณฺฎา** **มหาปนาเทน** **การาปิโต**^๓ ปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะให้สร้างไว้

ปราสาทไลน์, กระจง, โดม ๒ คัพท์

มณฑจจท (มณฑ+จท) ปราสาทไลน์, กระจง, โดม, เรือนทรงกลาคว่า. **มณฑโข** **จทนเมตสฺส** **น** **ปาสาทสฺส** **วียาติ** **มณฑจจโท** โดมที่มีหลังคาไลน์ทรงมน ดูไม่เหมือนปราสาท ชื่อว่ามณฑจจทะ (ช้อน จ). โดมมณฑจจทะ คือบ้านของคนยากจน รูปทรงเหมือนเตาเผาถ่าน หรือเหมือนกะลาคว่า อาจารย์บางท่านกล่าวว่า เป็นหอดูดวงจันทร์และดาว. **มณฑจจทนปาสาทิ** **จนฺทิกงคณยฺตุโต** **ปาสาท**^๔ ปราสาทที่มีระเบียงสำหรับนั่งชมแสงจันทร์ชื่อมณฑจจทนปราสาท

หมมีย (หฺร หฺรณ+อิ+ย) ปราสาทไลน์, กระจง, โดม. **สุข** **หฺรตติ** **หมมีย** ปราสาทที่นำมา ซึ่งความสุข ชื่อว่าหมมียะ (ลง มุ อาคม, อาเทศ รุ เป็น ม). **อติเรกลาโก** **วิหาโร** **อจฺจตโยโค** **ปาสาท** **หมมีย** **คฺหา**^๕ อติเรกลาคือวิหาร เรือนปีกครุฑ ปราสาท ปราสาทไลน์ ถ้ำ

ป้อมปราสาท

หตถินช (หตถิ+นช) ป้อมปราสาท. **ทุคฺททวารปุรทฺวาเร** **วา** **ยตฺถ** **กตฺถจิ** **วา** **มตฺติกาทิมเย** **คชกุมภมิ** **โย** **ยูโป** **ปาสาท** **ปติฏฐิโต**, **โส** **หตถินช** **นาม** ปราสาทที่ก่อด้วยดินเหนียว เป็นตัน ตั้งอยู่บนเนินหัวช้าง เป็นปราสาทติดประตูเมืองหรือที่ใดที่หนึ่ง ชื่อว่าหตถินชะ. **หตถิสฺเสว** **นโข** **ยสฺสชาติ** **หตถินช** ปราสาทที่รูปทรงเหมือนเล็บเท้าช้าง ชื่อว่าหตถินชะ. **วิสาชา** **มิกรมา** **ตา** **สงฆสฺส** **อตุถาย** **สาลินท** **ปาสาท** **การาเปตฺกามา** **โหติ** **หตถินชก**^๖ **นางวิสาชา** **มิกรมารตา** ประสงค์จะให้สร้างปราสาทมีระเบียง รูปทรงเหมือนเท้าช้าง เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์

๑ ชุ.ฉฎ. ๕๐/๓๕/๑๖๘

๒ ม.มูล. ๑๒/๓๑๒/๓๑๒

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๔๘/๘๔

๔ วิ.ฎี. ๓/๙๒/๑๕๑

๕ วิ.มหา. ๔/๑๔๓/๑๔๓

๖ วิ.จุล. ๗/๒๙๐/๑๓๑

[๒๐๙] **สุปณณวงกจจน-** **มฑฒโยโค ลียาล จ**
เอกกุญฺยุโต มาโพ **ปาสาทอ จตุรสฺสโก.**

เรือนปีกครุฑ, เรือนที่มุงหลังคาลาดลงด้านเดียว ๒ คัพพ์

สุปณณวงกจจน (สุปณณ+วงก+จจน) เรือนปีกครุฑ, เรือนที่มุงหลังคาลาดลงด้านเดียว, เรือนที่มีหลังคาเพิงแหงน. **สุปณณสฺส** ครุฑสฺส วงเคน ปกฺเขน สทิสจจนํ เคหํ **สุปณณวงกจจน** เรือนที่มุงหลังคาเหมือนปีกข้างเดียวของครุฑ ชื่อว่าสุปณณวงกจจนะ (ซ้อน จ)

อฑฒโยค (อฑฒ+โยค) เรือนปีกครุฑ, เรือนมุงแถบเดียว, เรือนที่มีหลังคาเพิงแหงน. **เอกปสฺเสยว** จจนโต อฑฒเณน โยโค อฑฒโยโค เพราะเป็นเรือนที่หลังคามุงข้างเดียว จึงชื่อว่าอฑฒโยคะ. **อุปาสเคน** สงฆํ อุกุทิสฺส อฑฒโยโค การาปีโต โหติ^๑ อุบาสกให้สร้างเรือนปีกครุฑอุทิศถวายสงฆ์

เรือนยอดเดียว

มาพ (มา มาเน+พ) เรือนยอดเดียว, ปรารค์. **มียติ ปริมียตีติ** มาโพ เรือนที่คนชอบนับ ชื่อว่ามาพะ. **เอเกเนว** กุญฺเณน ยุตุโต อนนฺทโกโณ ปติสฺสยวิเสโส มาโพ นาม เรือนพิเศษมีหลายมุมแต่มียอดเดียวเท่านั้น ชื่อว่ามาพะ. **วฏฺฐากาเรน** กตเสนาสนนฺติ เกจิ บางอาจารย์กล่าวว่า เป็นเรือนที่ทำเป็นทรงกลม. **มาโพ** การาปีโต โหติ^๒ ให้สร้างเรือนยอดเดียว

เรือนจตุรมุข, ปราสาท

ปาสาท (ปาสาท+ณ) เรือนจตุรมุข, ปราสาท. **ปสาทํ โสมนสฺสํ** **ชเนติ** **อุปฺปาเทตีติ** **ปาสาทอ**^๓ เรือนที่ให้ความโสมนัสเกิดขึ้น ชื่อว่าปาสาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **จตุรสฺส** **ปติสฺสยวิเสโส** **ปาสาทอ** นาม เรือนพิเศษที่มีสี่มุข ชื่อว่าปาสาทะ. **อายุตจตุรสฺส** **ปาสาทอ** **เกจิ** บางอาจารย์กล่าวว่า เป็นปราสาทที่มีมุขทั้งสี่ด้านยื่นยาวออกไป. **ปาสาทอ** **จตุรสฺส** **ปาสาทอ**^๔ **ปราสาทจตุรมุข** ชื่อว่าปาสาทะ

[๒๑๐] **สภายํ จ สภา จาล** **มณฺฑปํ วา** **ชนาลโย**
อโธ อาสนสาละยํ **ปฏิกฺกมนมิริตํ.**

สภา, ที่ประชุม, ห้องโถง, โรง ๒ คัพพ์

สภาย (สนฺตสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยํ+ย) **สภา**, ที่ประชุม, ห้องโถง, โรง. **สนฺเตหิ** **ภาติ** **ทิตฺตตีติ** **สภาย** สถานที่อันรุ่งเรืองด้วยสัตว์บุรุษ ชื่อว่าสภายะ (อาเทศ สนฺต เป็น ส). **สภายเ** **วา** **ทวารมฺมุเล** **วา** **หตุตปาสา** **วา** **น** **วิซฺหิตพฺพ**^๕ ภิกษุไม่พึงละหัดถบาลไม่ว่าในห้องโถงหรือริมประตู

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕

๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๗

๓ ชุ.อญ. ๕๐/๓๕/๑๖๘

๔ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๓๐/๗๕

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔/๑๑

สภา (สนฺตสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยฺ+กฺวิ) สภา, ที่ประชุม, ห้องโถง, โรง. สนฺเตหิ ภาติ ทิพฺพตฺติ
สภา สถานที่อันรุ่งเรืองด้วยสัตบุรุษ ชื่อว่าสภา (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ลป กฺวิ ปัจจัย). เนสา
สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต^๑ ที่ได้ไม่มีสัตบุรุษ ที่นั้นไม่ชื่อว่าสภา

มณฑป, ประรำ ๒ ศัพท์

มณฑป (มณฑาสทฺทูปปท+ปปี นาสเน+อ) มณฑป, ประรำ. มณฑา รวิโรโย, เต ปิวติ นาสยตฺติ
มณฑโป มณฑา มณฑาหมายถึงแสงแดด, ประรำที่บังแสงแดดให้เย็นลง ชื่อว่ามณฑปะ. วา
มณฑปศัพท์นี้เป็นได้ทั้งบุลึงค์และนบุลึงค์. โจนาคมนพฺพุทธสฺส มณฑโป การิโต มยา^๒
เราให้สร้างมณฑปเพื่อพระพุทธเจ้านามว่าโจนาคมนะ

ชนาลัย (ชน+อาลัย) มณฑป, ประรำ, ที่พักของชน. ชนานิ อาลัย สนฺนิปาตภูจฺจานิ ชนาลัย
สถานที่ชุมนุมกันของผู้คน ชื่อว่าชนาลัยะ (ลปสรรหน้า)

หอนั้น, โรงอาหาร ๒ ศัพท์

อาสนศาลา (อาสน+ศาลา) หอนั้น, โรงอาหาร. อาสนตุถาย กตา ศาลา อาสนศาลา ศาลา
ที่สร้างไว้เพื่อเป็นโรงอาหาร ชื่อว่าอาสนศาลา. อาสนศาลายํ อุทกภาชนํ ริดฺติ โหติ^๓ ภาชนะ
ใส่น้ำในหอนั้นว่างเปล่า

ปฏิกกมน (ปติ+กมุ ปทวิกฺเขเป+ยุ) หอนั้น, โรงอาหาร. ปฏิกกมนฺติ เอตฺถาติ ปฏิกกมนํ
สถานที่ที่ภิกษุพากันเดินมุ่งหน้าไป ชื่อว่าปฏิกกมนะ (อาเทศ ต เป็น ฎ, ยุ เป็น อน, ซ้อน ก).
อญฺเจตโร ปิณฺฑจฺจาริโก ภิกฺขุ วิสคฺติ ปิณฺฑปาตํ ลภิตฺวา ปฏิกกมนํ หริตฺวา ภิกฺขุณํ
อคฺคการิกํ อทาลิ^๔ ภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง ได้อาหารบิณฑบาตเจือยาพิษมาแล้ว นำไป
สู่หอนั้น ถวายให้แก่ภิกษุทั้งหลายฉันก่อน

[๒๑๑] ชินฺสฺส วาสกฺวน-
ธิยํ รสวตี ปาก-

มิตฺถิ คนฺธกฺกุหิ ปยุถ
ภูจฺจานิ เจว มหฺนสฺ.

พระคันธกฺกุหิ, ที่ประทับของพระพุทธเจ้า

คนฺธกฺกุหิ (คนฺธ+กฺกุหิ) พระคันธกฺกุหิ. ทิพฺพคนฺธเหหิ ปริภาวิตา กฺกุหิ คนฺธกฺกุหิ กฺกุหิที่อบด้วย
กลิ่นทิพย์ ชื่อว่าคันธกฺกุหิ. ชินฺสฺส วาสกฺวนมิตฺถิ คนฺธกฺกุหิ ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า
คันธกฺกุหิ. อิตฺถิ คนฺธกฺกุหิศัพท์เป็นอิตถิลึงค์. ภูฏาคารศาลา ปน มหฺวณํ นิสฺสาย กเต
อาราเม ภูฏาคารํ อนฺโตกตฺวา หังสฺวภูฏกจฺจนฺเนน กตา สทฺทพการสมฺปนฺนา พุทฺธสฺส
ภควโต คนฺธกฺกุหิ เวทิตฺพพา^๕ ส่วนศาลาเรือนยอด ฟังทราบว่าเป็นพระคันธกฺกุหิที่สร้างไว้สำหรับ

๑ ส.สคถ. ๑๕/๗๒๕/๒๗๐

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๓/๒๕๗

๓ วิ.อญ. ๒/๖๒

๔ วิ.มทวาร. ๑/๒๑๐/๑๕๐

๕ มช.อญ. ๘/๓๕๓/๑๗๕

เป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ในอารามที่อยู่กลางป่าใหญ่ซึ่งมีทุกอย่างครบถ้วน มียอดตรงกลาง มีหลังคาเป็นรูปหงส์ล้อมเป็นวงกลม

โรงครัว ๓ ศัพท์

รสวตี (รสวตฺ+อี) โรงครัว. รสธานี สนฺติ อสฺสนฺติ รสวตี โรงครัวเป็นที่ที่มีรสต่างๆ ชื่อว่ารสวตี (อาเทศ นฺตฺ เป็น ต). ถียํ รสวตีศัพท์ใช้ในอิตถิลิงค์. รสวตี การารปิตา โหติ^๑ ให้สร้างโรงครัว

ปากฎจาน (ปากจ+จาน) โรงครัว. ปจณํ ปาโก การหุงต้ม ชื่อว่าปากะ (ปจ ปาเก+อ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จ เป็น ก). ตสฺส จานํ ปากฎจานํ ที่สำหรับหุงต้มนั้น ชื่อว่าปากฎฐานะ (ซ้อนฎ). อิเมสุ ปากฎจานวเสน จตฺพุพิเชฺสุ กมฺเมสุ^๒ ในกรรม ๔ อย่าง อันกระทำในโรงครัว

มหานส (มหนต+อส ภกฺขเน+ยฺ) โรงครัว. มหนตานิ พฺหุณี อสฺตีพฺพานิ สนฺเตตฺถาติ มหานสํ โรงครัวเป็นสถานที่ที่มีของควรกินอยู่เป็นอันมาก จึงชื่อว่ามหานสะ (อาเทศ มหนต เป็น มหา, ยฺ เป็น อน, กลับ สน เป็น นส). ปาสาทา โอโรยฺห มหานสํ ปวิสิตฺวา^๓ ลงจากปราสาทแล้วเข้าไปสู่โรงครัว

[๒๑๒]

อาเวสนํ ลิปฺปสาลา

โสณฺทา ตฺ ปานมนฺทิริ

วจฺจฎฺจานํ วจฺจกฺฎฺ

มฺนีนํ จานมฺสฺสโม.

โรงเรียน, โรงงาน, โรงฝึกงาน ๒ ศัพท์

อาเวสน (อา+วิส อาเวสน+ยฺ) โรงเรียน, โรงงาน, โรงฝึกงาน. อาวิสฺนฺติ อสฺมินฺติ อาเวสนํ โรงเรียนที่นักเรียนเข้าไปเรียนอยู่ ชื่อว่าอาเวสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). สฺวณฺณ-การาทิลิปฺปีนํ กมฺมสาลา อาเวสนํ สถานที่ที่ทำงานของคนมีความรู้ มีช่องทางเป็นต้น ชื่อว่าอาเวสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). คจฺจนฺถ ภิกฺขเว ฆฺฏิกการสฺส กุมฺภการสฺส อาเวสนํ อุตฺตฺธิณํ กโรถ^๔ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไปรื้อหม้อที่มองโรงงานของฆฏิการะช่างหม้อ

ลิปฺปสาลา (ลิปฺป+สาลา) โรงเรียน, โรงงาน, โรงฝึกงาน. ลิปฺปานํ สาลา ลิปฺปสาลา โรงเรียนเป็นแหล่งความรู้ ชื่อว่าลิปปสาลา. ปาโตว อฎฺฎจาย ลิปฺปสาลํ คจฺจนฺติ^๕ พวกมันเดินขึ้นไปโรงเรียนแต่เข้าประตู

ร้านสุรา, ร้านเหล้า ๒ ศัพท์

โสณฺทา (สน ทาเน+ท+อา) ร้านสุรา, ร้านเหล้า. กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ อวิจาเรตฺวา อตฺตนา อิจฺฉิตฺวาตฺตฎฺการณา สพฺพํ เทยฺยธมฺมํ สโนนฺตีติ โสณฺทา นํกิตฺมฺพฺผู้ไม่พิจารณาสิ่งที่ควรทำและ

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๗

๒ อภิ.ฎี. ๑๗๔

๓ ฎมฺม.อฎฺ. ๒๓/๑๗๒

๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๒๐/๓๘๖

๕ ตี.อฎฺ. ๑๒/๒๓๐/๒๕๓

ไม่ควรทำ ให้ทรัพย์สินทุกอย่าง เพราะน้ำเมาอันตนปรารถนาเป็นเหตุ ชื่อว่าโสณชะ (อาเทศ อ เป็น โอ, นุ เป็น ณ). เตสํ เอสา วสตีติ โสณชา ร้าอันเป็นที่อยู่ของนักดื่มนั้น ชื่อว่าโสณชา. ปานสททสนนิธานา สุราโสณชาเยวิธ คหิตา ในที่นี้ท่านหมายถึงการรวมเอา ปานคัพพ์เข้าไป ด้วยเป็น สุราโสณชา ร้าของนักดื่มสุรา

ปานมนทริ (ปาน+มนทริ) ร้าสุรา, ร้าเหล้า. สุราปานตุลํ กตมนทริํ ปานมนทริํ นาม ร้าที่เขาสร้างไว้เพื่อการดื่มสุรา ชื่อว่าปานมันทริะ

เวจกุฎี, วัจกุฎี, ที่ถ่ายอุจจาระ, ห้องส้วม ๒ คัพพ์

วจกุฎาน (วจ+กุฎาน) เวจกุฎี, ที่ถ่ายอุจจาระ, ห้องส้วม. วจสุสฺส คฺคฺคฺสฺส วิสชชนกุฎานํ วจกุฎานํ สถานที่สำหรับถ่ายอุจจาระ ชื่อว่าวัจกุฎาน (ช้อน ฎ). อิทํ วจกุฎานํ อิทํ ปัสสาวกุฎานํ อิทํ ปานียํ อิทํ ปริโคชนียํ^๑ นี้ที่ถ่ายอุจจาระ นี้ที่ถ่ายปัสสาวะ นี้่น้ำฉัน นี้่น้ำใช้

วจกุฎี (วจ+กุฎี) เวจกุฎี, ที่ถ่ายอุจจาระ, ห้องส้วม. วจสุสฺส วิสชชนกุฎานา กุฎี วจกุฎี กุฎี เป็นที่สำหรับถ่ายอุจจาระ ชื่อว่าวัจกุฎี. เตนหิ ภิกฺขเว ภิกฺขุณฺํ วจกุฎีวตฺตํ ปญฺญาเปสฺสามิ^๒ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นเรจักบัญญัติเวจกุฎีวัตรสำหรับภิกษุ

อาศรม, ที่อยู่ของฤาษี

อสุสม (อา+สมฺ อุปลเม+อ) อาศรม, ที่อยู่ของฤาษี. มุนีนํ อีสีนํ วสนกุฎานํ อสุสมํ นาม สถานที่ที่พวกฤาษีอยู่ ชื่อว่าอัสสมะ. อา โกธํ สเมนฺติ เอตฺถาติ อสุสมํ อาศรมเป็นสถานที่ที่ข่มความโกรธ ชื่อว่าอัสสมะ. อา ภุโส สเมนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ วา อสุสมํ หรือ อาศรมเป็นสถานที่ที่ระงับราคะกิเลสเป็นต้นได้แน่นอน ชื่อว่าอัสสมะ (ช้อน สุ, รัสสะ อา เป็น อ). อา สมฺนฺตโต กายจิตฺตปีฬาสงฆาตา ปริสฺสยา สมฺนฺติ เอตฺถาติ อสุสมํ อาศรม เป็นสถานที่ซึ่งอันตรายนันบับคั้นกายและจิตรอบด้านสงบลง ชื่อว่าอัสสมะ. ภควา เยน อูรุเวลกสุสฺปสฺส ชฺหฺลิสฺส อสุสมํ เตนฺปฺสงฺกมิ^๓ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังอาศรมของ ชฺหฺลิสฺส อูรุเวลกัสสปะ

[๒๑๓] ปญฺยวิกฺกยสาลา ตู อาปโณ ปญฺยวีธิกา
อุทฺโทสิโต ภณฺฑสาลา จงฺกมนํ ตู จงฺกโม.

ร้าค้า, ตลาด, ห้างสรรพสินค้า ๓ คัพพ์

ปญฺยวิกฺกยสาลา (ปญฺย+วิกฺกย+สาลา) ร้าค้า, ตลาด, ห้างสรรพสินค้า. ปณฺิตพฺพาติ ปญฺยา, วตฺถาทโย ลินค้ำที่ควรขายมีผ้าเป็นต้น ชื่อว่าปณฺยะ (ปณฺ กยวิกฺกเย+ย). เต เอตฺถ วิกฺกิณฺนตีติ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๓/๓๗๐

๒ วิ.จุลล. ๗/๔๓๖/๒๔๓

๓ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕

ปณฺยวิกุกโย แหล่งที่มีผ้าเป็นต้นไว้ขาย ชื่อว่าปณฺยวิกุกยะ (ปณฺยสทฺทูปปท+วิ+กี ทพฺพวินิมเย+ณ, ลบ ณ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ซ้อน ก). โส เอว สาลา เคนฺหติ ปณฺยวิกุกยะ-สาลา แหล่งที่มีสินค้ำขายนั้นแหละ ชื่อว่าปณฺยวิกุกยสาลา

อาปณ (อา+ปณ กยวิกุกเย+ณ) ร้านค้ำ, ตลาด. อาปณฺยนฺเต พฺยวทรนฺเต อสฺมินฺติ อาปณฺเ
แหล่งที่ขายสินค้ำ ชื่อว่าอาปณะ (ลบ ณ). อาปณฺเ การาปีโต โหติ^๑ ให้สร้างร้านค้ำ

ปณฺยวีถิกา (ปณฺย+วีถิ+ก+อา) ร้านค้ำ, ตลาด. ปณฺยานํ วิกุกยาย นียมานานํ วีถิ ปนฺโถ
ปณฺยวีถิกา ถนนสำหรับผู้นำสินค้ำมาขาย ชื่อว่าปณฺยวีถิกา

โรงเก็บของ, คลังพัสดุ, โรงเก็บน้ำ ๒ ศัพท์

อุทฺโทสิต (อุทกสทฺทูปปท+วส อจฺจาทเน+อิ-ต) โรงเก็บของ, คลังพัสดุ, โรงเก็บน้ำ. อุทกํ วสิตํ
อจฺจาทนํ กตมเนนาติ อุทฺโทสิโต โรงที่สร้างไว้สำหรับเก็บน้ำ ชื่อว่าอุทฺโทสิตะ (ลบ ก, ซ้อน ท,
อาเทศ ว เป็น โอ). เอกกุลสุส อุทฺโทสิโต โหติ^๒ โรงเก็บของของตระกูลหนึ่ง

ภณฺฑสาลา (ภณฺฑ+สาลา) โรงเก็บของ, คลังพัสดุ. ภณฺฑญฺจปนฺนํ สาลา ภณฺฑสาลา โรง
สำหรับเก็บวัตถุต่างๆ ชื่อว่าภณฺฑสาลา. ภณฺฑสาลา อุทฺโทสิตนฺติปิ วุจฺจติ^๓ โรงเก็บของ เรียกว่า
อุทฺโทสิตะ บ้าง

สถานที่เดินจงกรม ๒ ศัพท์

จงฺกมณ (กมฺ ปทวิกฺเขเป+ยฺ) สถานที่เดินจงกรม. จงฺกมตฺยตฺราติ จงฺกมณํ สถานที่เดินจงกรม
ชื่อว่าจงฺกมณะ (ซ้อน ก หน้าธาตุ, อาเทศ ก เป็น จ, ลงนิกฺหิตอาคม, อาเทศนิกฺหิตเป็น ง, อาเทศ
ยฺ เป็น อน). จงฺกมณสาลา กापิตา โหติ^๔ ให้สร้างศาลาเพื่อเป็นที่เดินจงกรม

จงฺกม (กมฺ ปทวิกฺเขเป+อ) สถานที่เดินจงกรม. จงฺกมตฺยตฺราติ จงฺกโม สถานที่เดินจงกรม ชื่อว่า
จงฺกมะ (ซ้อน ก หน้าธาตุ, อาเทศ ก เป็น จ, ลงนิกฺหิตอาคม, อาเทศนิกฺหิตเป็น ง). น อฺจฺเจ
จงฺกเม จงฺกมิตพฺพํ^๕ ไม่พึงเดินจงกรมบนที่จงกรมสูง

[๒๑๔] **ขนฺดาฆรํ ตฺวคฺคิสาลา** **ปปา ปานียสาลิกา**
คพฺโภ โอรโก วาสา- **คารํ ตฺ สยนิคฺคหํ.**

เรือนไฟ, โรงบูชาไฟ ๒ ศัพท์

ขนฺดาฆร (ขนฺดา+ฆร) เรือนไฟ, โรงบูชาไฟ. ขลนฺติ เอตฺถาติ ขนฺดา เรือนเป็นที่ก่อไฟให้ลุก
โพลง ชื่อว่าขันดา (ขล ทิตฺติยฺ+อนฺต+อา, ลบ ล). ขนฺตฺยตฺร อคฺคินฺติ วา ขนฺดา หรือโรง
สำหรับก่อไฟ ชื่อว่าขันดา (ขน ขนเน+อนฺต+อา, ลบ น), สา เอว ฆรํ ขนฺดาฆรํ โรงก่อไฟนั้น

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๗

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๖/๑๒

๓ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๓๐/๔๐

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๑๐/๒๗๕

๕ วิ.จุลฺล. ๖/๓๒๘/๑๓๔

แหละเป็นเรือน จึงชื่อว่าชั้นตามระ. สเจ อุปะชฎาโย ชนดาขริ ปวิสิตุกาโม โหติ^๑ หากว่า พระอุปัชฌาย์ประสงค์จะเข้าไปยังเรือนไฟ

อคคิสาลา (อคคิ+สาลา) เรือนไฟ, โรงบูชาไฟ. อคคิโน สาลา อคคิสาลา เรือนแห่งไฟ ชื่อว่า อัคคิสาลา. สเจ อคคิสาลา อุกุลลาปา โหติ อคคิสาลา สมมุชชิตพพา^๒ หากว่าเรือนไฟ สกปรกก็ควรเก็บกวาด

ศาลาน้ำดื่ม, ประปา ๒ คัมภีร์

ปปา (ปสททุปปท+ปา ปิวเน+อ) ศาลาน้ำดื่ม, ประปา. ปิ ปิวนติ อสฺสนติ ปปา ศาลาเป็นที่ดื่ม น้ำ ชื่อว่าปปา

ยถา นที จ ปนุโธ จ ปานาการํ สภา ปปา
เอวํ โลกิตฺติโย นาม นาสํ กุชฺฌนติ ปณฺหิตา.^๓

แม่น้ำ ถนน ร้านสุรา หอประชุม และบ่อน้ำดื่ม เป็นฉันทิ ชื่อว่าหญิงชาวโลก ก็เป็นฉันทิ บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่โกรธหญิงเหล่านั้น

ปานียสาลา, ปานียสาลิกา (ปานีย+สาลา) ศาลาน้ำดื่ม, ประปา. ปานียญฺจา สาลา ปานียสาลา ศาลาเป็นที่ตั้งน้ำดื่มไว้ ชื่อว่าปานียสาลา. สา เอว ปานียสาลิกา ศาลาตั้งน้ำดื่มนั้นแหละ ชื่อว่า ปานียสาลิกา (ปานียสาลา+อิ+ก+อา, ลบสระหน้า). อนุชานามิ ภิกฺขเว ปานียสาลํ ปานีย-
มณฺฑปา^๔ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลาน้ำดื่ม โรงน้ำดื่ม

ห้อง ๒ คัมภีร์

คพฺภ (คส คมเน+อภ) ห้อง. คสตีติ คพฺโภ ห้องที่เป็นไป ชื่อว่าคัพพะ (อาเทศ สฺ เป็น พุ, ลบ
อ). ยสฺมี คพฺเภ จีวรํ นิกฺขิตฺตํ โหติ^๕ ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด

โอวรก (อว รกฺขณ+อร+ก) ห้อง. อวติ รกฺขตีติ โอวรโก ห้องที่เก็บรักษาสสิ่งของ ชื่อว่าโอวรกะ (อาเทศ อ เป็น โอ). ยสฺมี โอวรเก จีวรํ นิกฺขิตฺตํ โหติ^๖ ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด

ห้องนอน, เรือนพักผ่อน, อาคารที่พัก ๒ คัมภีร์

วาสาการ (วาส+อการ) ห้องนอน, เรือนพักผ่อน, อาคารที่พัก. วสนํ วาโส การพักผ่อน ชื่อว่า วาสะ (วส นิวาเส+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ตทตถํ อการํ วาสาการํ เรือนที่เป็นประโยชน์ ต่อการพักผ่อนนั้น ชื่อว่าวาสาการะ (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง). วาสาการํ จเปตฺวา^๗ เว้นเรือน พักผ่อน

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๕

๒ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๘

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๖๕/๒๑

๔ วิ.จุลล ๗/๒๓๖/๘๘

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕/๑๑

๖ วิ.มหาวิ. ๒/๒๑/๑๓

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๒/๓๕๖

สยนิคคห (สยนี+คห) ห้องนอน, เรือนพักผอน, อาคารที่พัก. สยติ เอตถาติ สยนี สถานเป็นที่นอน ชื่อว่าสยนี (ลี สเย+ยุ+อิ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ยุ เป็น อน). สธา เอว คห สยนิคคห สถานที่เป็นที่นอนนั้นแหละเป็นเรือน ชื่อว่าสยนิคคหะ (ซัน ค, รัสสะ อี เป็น อี)

[๒๑๕] **อิตถาคาร** ตุ **โอโรธ** **สุทฺถนฺโตนฺเตปุริ** ปี จ
อสพฺพวิสยญฺจาน **รณฺถ** กจจนฺตร

ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม, เรือนสาวใช้ ๔ คัพท์

อิตถาคาร (อิตถิ+อาคาร) ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม, เรือนสาวใช้. ราชิตถินมคาร อิตถาคาร ตำหนักสำหรับหญิงของพระราชา ชื่อว่าอิตถาคาระ (ลบ อี, ทีมะ อ เป็น อา). ยสสุส อิตถาคาระ สุตานสญญา **อุปปุชช**^๑ ยสะกุลบุตรเกิดความรู้สึกขึ้นว่า เรือนสาวใช้เป็นเหมือนป่าช้าผีดิบ

โอโรธ (อว+ธธ อวารณ+ณ) ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม. อวารุณธียนฺเต ราชิตถิโย อเนนาติ **โอโรธ** ตำหนักที่กั้นไว้สำหรับพวกนางสนม ชื่อว่าโอโรธะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **รณฺถ** **อุเทนสฺส** **โอโรธ**^๒ ตำหนักในของพระเจ้าอุเทน. **ปุราณ** **คิทธิภาเว** **รณฺถ** **โอโรธ**^๓ ตำหนักในของพระราชานในครั้งเป็นคฤหัสถ์

สุทฺถนฺต (สุทฺธ+อนฺต) ตำหนักใน, เรือนพระสนม. **สุทฺธา** **กามาปคมตฺตา** **ปริสุทฺธา** **รทฺทกา** **อนฺเต** **สมิเป** **ยสฺสชาติ** **สุทฺถนฺโต** ตำหนักที่ใช้คุ้มครองหญิงบริสุทธิ์ไว้ใกล้ชิด เพราะเป็นหญิงที่ไม่เคยเสียความบริสุทธิ์ จึงชื่อว่าสุทถันตะ

อนฺเตปุริ (อนฺต+ปุริ) ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม. **อนฺเต** **อพฺภนฺตเร** **ปุริ** **เคห** **อนฺเตปุริ** ตำหนักที่อยู่ภายใน ชื่อว่าอันเตปุระ. **ปุรสฺส** **อนฺเตติ** **วา** **อนฺเตปุริ** หรือเรือนภายในเมือง ชื่อว่าอันเตปุระ (เป็นอลุตตสมาส). **รณฺถ** **อนฺเตปุริ** **ปวิสิสฺสตี**^๔ เข้าไปยังพระราชฐานชั้นใน

ที่ส่วนพระองค์

กจจนฺตร (กจจน+อนฺตร) ที่ส่วนพระองค์. **รณฺถ** **ราชฺน** **อสพฺพวิสยญฺจาน** **สพฺพเหตุยสธาธารณญฺจาน** “กจจนฺตร”นฺติ **มต** **กถิต** ที่ส่วนพระองค์ของพระราชา เป็นที่ไม่ทั่วไปสำหรับคนทั้งปวง ท่านเรียกว่ากจจันตระ. **กจจนฺต** **ปิโกฏฺจสฺส** **อนฺตร** **อพฺภนฺตร** **กจจนฺตร** สถานที่ด้านในประตู ชื่อว่ากจจันตระ (ลบสระหน้า). **ปิโกฏฺจ** **นาม** **อพฺภนฺตรทวาร** ภายในประตู ชื่อว่าปิโกฏฐะ

๑ ธมฺม.อฎ. ๑๘/๙๐

๒ วิ.จุลล. ๗/๖๒๕/๓๙๐

๓ วิ.อฎ. ๒/๕๓๕

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๒/๔๘๔

[๒๑๖]	โสปาโณ วาโรหณं จ วาทปานं ควกุโข จ	นิสุเสณี สาอิโรหิณี ชาลं จ สีหปญชริ.
[๒๑๗]	อาโลกสนธิ วุตโตถ กปิสีโสศคคตตุมโภา	ลงคิตถี ปลิโฆ ภเว นิพพํ ตู ฉทุกโกภฺยิ.

บันไดอิฐ ๒ ศัพท์

โสปาณ (สห+อุปาน) บันไดอิฐ. อุปาณน สห วุตตเตติ โสปาโณ บันไดที่สร้างพร้อมกับเชิง ชื่อว่าโสปาณะ (อาเทศ สห เป็น ส, อุ เป็น โอ, น เป็น ณ). วา โสปาณศัพท์เป็นบุงลิ่งค์และนบุงสกลิ่งค์. เอกํ โสปาณํ โสวณฺณมยํ เอกํ รูปิยมยํ^๑ บันไดด้านหนึ่งทำด้วยอิฐทองคำ อีกด้านหนึ่งทำด้วยอิฐเงิน

อาโรหณ (อา+รหฺ ชนเน+ยฺ) บันไดอิฐ. อารุหฺเต เยน ตํ อาโรหณํ บันไดที่ใช้ขึ้นไป ชื่อว่าอาโรหณะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

บันไดไม้ ๒ ศัพท์

นิสุเสณี (นิ+สิ เสวายฺ+ยฺ+อี) บันไดไม้. นิจฺจเยน สยฺนฺติ ปาการาทิกเมตายาติ นิสุเสณี บันไดไม้เป็นอุปกรณ์ใช้พาดกำแพงเป็นต้น ชื่อว่านิสุเสณี (ช้อน สฺ, วูทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). นิสุเสวียตีติ นิสุเสณี บันไดไม้ที่บุคคลใช้ ชื่อว่านิสุเสณี. อาโรหฺตถาย ปาสาทํ นิสุเสณี การิตา มยา^๒ เราทำบันไดไม้เพื่อขึ้นสู่ปราสาท

ออิโรหิณี (อิ+รหฺ ชนเน+อ+อิณี) บันไดไม้. อุทฺธมาโรหเต เอตยาติ ออิโรหิณี บันไดไม้ที่ช่วยให้ขึ้นไปได้ ชื่อว่าออิโรหิณี (วูทธิ อุ เป็น โอ, น เป็น ณ). สาศัพท์ในคาถาแสดงให้รู้ว่านิสุเสณีศัพท์ และ ออิโรหิณีศัพท์ เป็นอิตถิลิ่งค์

หน้าต่าง, ช่องลม ๕ ศัพท์

วาทปาน (วาทสทฺทูปปท+ปา ปาเน+ยฺ) หน้าต่าง, ช่องลม. วาตํ ปิวตีติ วาทปานํ หน้าต่างที่รับลม ชื่อว่าวาทปานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). อายสฺมา อุทฺทายิ เอกจฺเจ วาทปาเน วิวรรณโต เอกจฺเจ ถเกนฺโต^๓ ท่านพระอุทฺทายิเปิดหน้าต่างบางบาน ปิดบางบาน

ควกุข (โค+อกฺขิ) หน้าต่าง. ควํ อกฺขิ ควกุโข ช่องมองของเรือน ชื่อว่าควกุชะ (อาเทศ โอ เป็น อว, อิ เป็น อ). คาเว อกฺขติ อนเนนาติ ควกุโข ช่องที่ใช้ดูโค ชื่อว่าควกุชะ (โคสทฺทูปปท+อกฺข ทสฺสเน+อ, อาเทศ โอ เป็น อว)

ชาล (ชล ทิตฺติย+ณ) หน้าต่าง, ช่องลม. ชลติ ทิพฺพตีติ ชาลํ หน้าต่างที่ให้แสงสว่าง ชื่อว่าชาละ (ลป ณ, วูทธิ อ เป็น อา)

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๗๕/๒๐๖

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๗๔/๒๗๕

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๑

สีหปญฺช (สีห+ปญฺช) หน้าต่าง, ช่องลม. สีหรูปยุดต์ ปญฺชรี สีหปญฺชรี หน้าต่างที่มีรูปสิงห์ ชื่อว่าสีหปญฺชระ. จตุภูมิภาทีสุ ปาสาเทสุ สีหปญฺชรี วิวิริตฺวา มหาชน^๑ มหาชนเปิดหน้าต่างบนปราสาท ๔ ชั้นเป็นต้น

อาโลกสนฺธิ (อาโลก+สนฺธิ) หน้าต่าง, ช่องรับแสง. อาโลกานํ อาตปานํ ปวิสนฺภูจฺจํ สนฺธิ จิตฺทนต์ อาโลกสนฺธิ หน้าต่างที่เป็นช่องให้แสงสว่างเข้าไป ชื่อว่าอาโลกสนฺธิ. วุตโต อาโลกสนฺธิคัพพ์ ท่านกล่าวว่าปงฺลึงค์. สงฺฆสฺส อาโลกสนฺธิ ... อวหริ^๒ ขโมยบานหน้าต่างของสงฆ์ไป

ดาลเหล็ก, กลอนเหล็ก, ลีม, สายยู, ไช้คล้องประตู ๒ คัพพ์

ลฺงคี (ลคิ คติยฺ+อ+อี) ดาลเหล็ก, กลอนเหล็ก, ลีม, สายยู, ไช้คล้องประตู. ลคิยตีติ ลฺงคี ดาลที่บุคคลใช้เลื่อนปิดเปิด ชื่อว่าล้งคี (ลงนิกหิตอคม, อาเทศนิกหิตเป็น ง). อิตถี ลฺงคีคัพพ์เป็นอิตถील้งคี. ลฺงคี นาม รตฺตี ฐฺมายติ ทิวา ปชฺชลติ^๓ ธรรมดาดาลเหล็ก กลางคืนมีดมองไม่เห็น กลางวันสว่างมองเห็น

ปฺลิข (ปฺริ+หน หีสายฺ+ณ) ดาลเหล็ก, กลอนเหล็ก, ลีม, สายยู, ไช้คล้องประตู. ปฺริ ปฺนปฺปฺนํ คมนาคมนวเสน หนฺตีติ ปฺลิข ดาลเหล็กที่เสียดสีด้วยการเลื่อนไปเลื่อนมา ชื่อว่าปฺลิขะ (อาเทศหน เป็น ข, ร เป็น ล, ลบ ณ). อนุชานามิ ภิกฺขเว โภจฺจกํ อเปสี ยมกกวาภูํ โตรณํ ปฺลิขํ^๔ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบานประตู กรอบเข็ดหน้า(วงกบ) รุครรับดาลประตู เดี่ยวประตู ห่วงคล้องด้านบน สายยู

เสาประตู, วงกบประตู, คันทวย ๒ คัพพ์

กปิสีส (กป+สีส) เสาประตู, วงกบประตู, คันทวย. อคฺคพฺตถมฺโห กปฺริปมตถกตฺตา กปิสีโส เสาประตู ชื่อว่ากปิสีสะ เพราะหัวเสาเป็นรูปสิง. ายสฺมา อานนฺโท วิหารํ ปวิริตฺวา กปิสีโส อาลมฺพิตฺวา โรทมานโ อญฺจาสี^๕ ท่านพระอานนท์เข้าไปสู่วิหาร ยืนเหนี่ยวคันทวย ร้องให้อยู่

อคฺคพฺตถมฺภ (อคฺค+ถมฺภ) เสาประตู, วงกบประตู, คันทวย. อคฺคพฺ นาม กวาภูโก บานประตู ชื่อว่าอัคคพะ, ตสฺส ถมฺโห อคฺคพฺตถมฺโห เสาของบานประตูนั้น ชื่อว่าอัคคพฺตถมฺภะ (ซ้อน ต). อคฺคพฺ ตีสุ กลฺโลเล ทณฺเฑ จานตฺกวาญฺสุ อคฺคพฺคัพพ์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ คลื่น ไม้ และบานประตู. อคฺคพฺวภูฏิ นาม ทวารพาหาย สมปฺปมาเณยว อคฺคพฺตถมฺโห วุจฺจติ^๖ เสาประตูที่มีขนาดเสมอกับบานประตู เรียกว่า อัคคพฺตถมฺภะ

ชายคา ๒ คัพพ์

นิพฺพ (นิ+อพฺพ คติหีสาสฺ+อ) ชายคา. นิสุเสสโต อพฺพติ วสุโสทกมเนนาติ นิพฺพํ ชายคาเป็นทางให้น้ำฝนไหลผ่านไปไม่เหลือ ชื่อว่านิพพะ (ลบ อ ต้นธาตุ)

๑ วิ.อญ. ๓/๗๕

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๙/๑๒๓

๓ มช.อญ. ๘/๒๔๙/๓๔

๔ วิ.จุลล. ๓/๒๓๙/๑๐๑

๕ ที.มหา. ๑๐/๑๓๕/๑๖๖

๖ วิ.อญ. ๓/๓๔๓

ฉททโกฏิ (ฉทท+โกฏิ) ชายคา. **ฉททสุส โภฏิ** เหนือจิมาวสาน **ฉททโกฏิ** ปลายล่างสุดของหลังคา ชื่อว่าฉททโกฏิ

[๒๑๘] **ฉทท** ปฏล ฉทท-
ปฆาโน ปฆนาลินโท **มชิว จจจโรคงคณ**
ปมุข ทวารพณน.

หลังคา ๓ ศัพท์

ฉทท (ฉท สัวรรณ+ยุ) หลังคา. **ฉาเทติ เอเตนาติ ฉทท** หลังคาเป็นเครื่องมุง ชื่อว่าฉททนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อนุชานามิ ภิกขเว ปญจ ฉททานิ อัญจกาฉทท** สิวาฉทท สิวาฉทท **ติณจฉทท ปณณจฉทท** ๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหลังคา ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง ศิวา ปูน หญ้า ใบไม้

ปฏล (ปฏ คมเน+อล) หลังคา. **ปฏติ คจจตีติ ปฏล** หลังคาต่างๆ ไป ชื่อว่าปฏลชะ

ฉทท (ฉท สัวรรณ+อ) หลังคา. **ฉาเทติ เอเตนาติ ฉทท** หลังคาเป็นเครื่องมุง ชื่อว่าฉททชะ (ซ้อน ท)

สนาม, ลาน, เนิน ๓ ศัพท์

อชิว (อช คติมุหิ+อิว) สนาม, ลาน, เนิน. **อชนติ คจจนติ เอตุถาติ อชิว** สนามเป็นสถานที่เดินไปของผู้คน ชื่อว่าอชิวชะ

จจจจ (จจ คติภิกขเนสุ+จจ) สนาม, ลาน, เนิน. **จจจติ เอตุถาติ จจจจ** สนามเป็นสถานที่เที่ยวไปของผู้คน ชื่อว่าจจจจชะ (อาเทศ รุ เป็น จ)

องคณ (องค คมเน+ยุ) สนาม, ลาน, เนิน. **องคติ เอตุถาติ องคณ** สนามเป็นที่ไปของผู้คน ชื่อว่าองคณชะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิมินา การณน อิท จาน อองคณชาติ** ๒ ด้วยเหตุนี้ ที่ตรงนี้จึงเกิดเป็นลานขึ้น

มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน ๕ ศัพท์

ปฆาน (ป+हन คมเน+อ) มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **ปฆม หนนติ คจจนติ เอตุถาติ ปฆาโน** มุขเป็นที่ซึ่งคนเดินไปถึงก่อน จึงชื่อว่าปฆานชะ (อาเทศ หน เป็น ฆาน)

ปฆน (ป+हन คมเน+อ) มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **ปฆม หนนติ คจจนติ เอตุถาติ ปฆโน** มุขเป็นที่ซึ่งคนเดินไปถึงก่อน จึงชื่อว่าปฆานชะ (อาเทศ หน เป็น ฆาน, รัสสะ อา เป็น อ). **ปฆนนาม ยนิภขมนตา จ ปาเทหิ หนนติ ตสส ทวารวิหาเร อุโกโต กุฑุฑุ นีหริตวา กตปเทสเสต อธิวจน. ปฆานนติปิ วุจจติ** ๓ บุคคลผู้เดินออกยกย้อมเหยียบย่ำระเบียงใดด้วย

แก้ คำว่า “ปชนะ” นี้ก็เป็นชื่อของส่วนที่บุคคลเปิดผนังออกทั้ง ๒ ข้างแล้วทำเป็นระเบียงนั้น, ท่านเรียกว่า “ปฆานะ” บ้าง

อลินท, อาลินท (อลิ+อินท) मुख, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. อलि สขา อินโท เอตถาติ อลินโท, อาลินโท ระเบียงเป็นที่ที่บุคคลมีพระอินทร์เป็นเพื่อน(มองเห็นท้องฟ้า)ชื่อว่าอลินทะและอาลินทะ (ทีฆะ). คัมภีร์อมรามาลากล่าวว่า “เคเหกเทเส อลินโท ปฆาโน ปฆโน ภเว อลินทคัพท ปฆานคัพท และ ปฆนคัพท ใช้ในอรรถ สถานะที่ส่วนหนึ่งของเรือน”. อนุชานามิ ภิกษเว อาลินทํ ปฆนํ^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้มีระเบียงได้

ปมุข (ป+มุข) ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. ปธานํ มุขํ ปมุขํ ระเบียงทุกด้าน ชื่อว่าปมุขะ. เคสสุส หิ จตุสสุ มุขเสสุ ตเทเว ปธานํ, ตตถ สาธุชานาปิ อาคนตุกาปิ นิสีทนุติ ปมุขคัพทที่ใช้ในระเบียงทั้ง ๔ ด้านของเรือน, ทั้งสาธุชนและอาคันตุกะก็พากันนั่งที่ระเบียงนั้น. อาลินทํ นาม ปมุขํ วุจจติ^๒ ระเบียง เรียกว่า ปมุขะ

ทวารพนุธ (ทวารสททูปท+พนุธ พนุธเน+ย) ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. ทวารํ พนุธติ ปิทหติ เอตถาติ ทวารพนุธนํ ซุ้มส่วนที่สร้างต่อจากประตูออกไป ชื่อว่าทวารพนุธนะ (อาเทศ ย เป็น อน). สเจ ปน ทวารพนุธนํ वा वाตपानं वा अणुजपेतुवा^๓ หากไม่เว้นซุ้มประตู หรือหน้าต่าง

[๒๑๙] ปิฎฐสงฆาฎกํ ทวาร- พาทา กุณฺฑํ ตู กณฺณณิกา
ทวารํ จ ปฎิหารโรถ อุมมาโร เทหนิตฺถิยํ.

[๒๒๐] เอพโก อินฺทขีโลถ ถมฺโภ ญฺโณ ปุมิตฺถิยํ
ปาฎิกาทฺเตนฺทูปาสาเน คินฺชกา ตู จ อิจฺจกา.

บานประตู ๒ คัพท

ปิฎฐสงฆาฎ, ปิฎฐสงฆาฎก (ปิฎฐสททูปท+ส+ฆฎ ฆฎเน+ณ,ณว) บานประตู. ปิจานิ โลหวิคิตอาทึหิ สัมภีณนุติ เอตถาติ ปิฎฐสงฆาฎกํ บานประตูที่เขาต่อแผ่นกระดานเข้ากัน โดยยึดด้วยโลหะ ชื่อว่าปิฎฐสังฆาฎกะ (อาเทศนคหิตเป็น ง, วุทธิ อ เป็น อา, ณว เป็น ออก). ปิจเจติ สัมภีณตีติ वा ปิฎฐสงฆาฎกํ หรือบานประตูที่ช่างทำติดกัน ชื่อว่าปิฎฐสังฆาฎกะ. อนุชานามิ ภิกษเว กวาณํ ปิฎฐสงฆาฎํ อุกุขลิกํ อุตฺตรปาสกํ^๔ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกรอบเช็ดหน้า บานประตู เด็อยประตู ห่วงประตูด้านบน

ทวารพาทา (ทวาร+พาทา) บานประตู. ทวิภาเคน พาทาสทิสตฺตา พาทา บานไม้ ชื่อว่า พาทา เพราะเป็นเหมือนแขน ๒ ข้าง. ทวารสุส พาทา ทวารพาทา บานประตูไม้ ชื่อว่า

๑ วิ.จุลล. ๗/๒๓๔/๙๘

๒ วิ.อฎ. ๓/๓๕๕

๓ วิ.อฎ. ๒/๗๒

๔ วิ.จุลล. ๗/๘๔/๓๒

ทวารพาหา. ทวารพาหาสุ ตัญจนติ อาคนตุวาน สกั ฆริ^๑ เปรตเหล่านั้นพากันมาสู่เรือน
ของตนแล้วยืนอยู่ใกล้บ้านประตู

บานประตูมีอีกหลายศัพท์ เช่น กปฏ, กวฏ

ข้อฟ้า, ยอดเรือน ๒ ศัพท์

กฏ (กฏ เจทเน+ณ) ข้อฟ้า, ยอดเรือน. กฏิตพุโพ ฉินทิตพุโพติ กฏั ข้อฟ้าที่ถูกตัดแต่ง ชื่อว่า
กฏะ (ที่ฆะ อุ เป็น อุ). กฏาคารสุส กฏั น อุตฺติมั โหติ^๒ เรือนยอดที่เขายังไม่ได้ยกยอด
เรือนขึ้น

กณณิกา (กสททุปปท+นย คมเน+ณฺว+อา) ข้อฟ้า, ยอดเรือน. เก สีเส นยตีติ กณณิกา
ข้อฟ้าที่นำขึ้นสูงเหนือศีรษะ ชื่อว่ากณณิกา (อาเทศ ญฺว เป็น อก, ย เป็น อิ, น เป็น ณ, ซ้อน ณ).
เทว กณณิกา คเหตุวา หัสนุกฏกณนเนน กตา กฏาคารสาลาปิ^๓ แม้ศาลาที่เป็นเรือน
ยอด เขาก็ยกยอดแล้วสร้างหลังคามีรูปหงส์ล้อมเป็นวงกลม

ประตู ๒ ศัพท์

ทวาร (ทวิสททุปปท+อร คมเน+อ) ประตู. เทว อรฺนติ อตฺราติ ทวารั ประตูที่เข้าออกได้
ครั้งละ ๒ คน ชื่อว่าทวาระ (ลปสระ อิ, ที่ฆะ อ เป็น อา). ทุซฺซเน วารยฺนตฺยสุมา รกฺษกาติ วา
ทวารั ประตูเป็นเขตที่ผู้เฝ้ารักษาคนไม่ดีให้ออกไป จึงชื่อว่าทวาระ (ทุสททุปปท+ วาร นิวาเร+
อ, ลป อุ). เทว ชนา นิกฺขมนปวิสฺนวเสน อรฺนติ คจฺจนติ เอตฺตาติ ทวารั ประตูที่
ให้คน ๒ คนเดินสวนกันเข้าและออกไป ชื่อว่าทวาระ. กฏาคารสาลาญั ทิวาวิหารคโต ทวารั
วิวิริตฺวา นิปฺปนโน โหติ^๔ เข้าไปสู่ที่พักกลางวันในศาลาที่เป็นเรือนมียอด เปิดประตูไว้แล้วจำวัด

ปฏิหฺร, ปฏิหาร (ปติ+หฺร หฺรณฺ+ณ) ประตู. ปฏิหฺรฺนติ อปเนนฺติ เอตฺตฺมา รกฺษกา อณฺณตฺนติ
ปฏิหฺโร, ปฏิหาโร ประตูเป็นเขตที่ผู้เฝ้าให้คนที่ไม่รู้จักกลับออกไป ชื่อว่าปฏิหฺระและปฏิหาระ (อาเทศ
ต เป็น ฎ, ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง). ปฏิปฺกฺเช หฺรติ เอตฺตฺมาติ วา ปฏิหฺโร, ปฏิหาโร
หรือประตูเป็นเขตที่เจ้าของบ้านไล่คนที่ไม่ถูกกันออกไป ชื่อว่าปฏิหฺระและปฏิหาระ. ตโย ปฏิหารา
ปฏฺิปาฏฺิยา จิตา^๕ ตั้งประตูเรียงกันไว้ ๓ บาน

ธรณีประตู ๔ ศัพท์

อุมฺมาร (อฺร คมเน+มาร) ธรณีประตู. อฺรติ คจฺจนติ อเนนาติ อุมฺมาโร ธรณีประตูที่ยึดประตู
ให้แน่นหนา ชื่อว่าอุมฺมาระ (อาเทศ รุ เป็น ม). อินฺทซีโล นาม สยฺนีสฺวรสฺส อุมฺมาโร วุจฺจติ^๖
ธรณีประตูห้องบรรทม เรียกว่าอุมฺมาระ

เทหฺนึ, เทหฺลี (เทหฺสททุปปท+นี หฺรณฺ+อ) ธรณีประตู. ปเวเสน เทหฺ เนตีติ เทหฺนึ ธรณี

๑ ชุซฺซทก. ๒๕/๘/๘

๒ ส.มหา. ๑๘/๑๐๒๘/๓๐๒

๓ ที.อฎ. ๔/๓/๔๓

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗๐/๗๑

๕ อภิ.อฎ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๗

๖ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๗

ประดู่ที่เป็นช่องทางนำร่างกายให้เข้าไป ชื่อว่าเทหณี. ปเวเสน เทห์ ลาดิติ เทหลี ธรณี ประดู่ที่ร่างกายถือเป็นทางเข้า ชื่อว่าเทหลี (เทหสททุปปท+ลา อุปาทาน+อี). อิตฺถิยํ เทหณีคัพพํ ใ้ใช้ในอิตถิลิงค์

เอฬก (อิล คติมุหิ+ณฺว) ธรณีประดู่. เอฬติ คจฺจติ อนเนาติ เอฬโก ธรณีประดู่ที่ช่วยให้ ประดู่แข็งแรง ชื่อว่าเอฬกะ (วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ล เป็น พ, ณฺว เป็น ออก)

อินฺทชิล (อินฺทสททุปปท+ชิป เปรณ+อิล) ธรณีประดู่. อินฺโท เอว ปาทํ ชิปติ เอตถาติ อินฺทชิล ธรณีประดู่ที่พระอินทร์ก้าวเท้าข้ามไป จึงชื่อว่าอินทชิละ (ลป ปุ ที่สุดธาตุ). อถวา อี คมนํ ททาติติ อินฺโท อีกอย่างหนึ่ง ประดู่ที่เป็นทางเข้า ชื่อว่าอินทะ (อิสททุปปท+ทา ทาเน+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น), ตตถ จปิโต ชิลो กณฺฏโกติ อินฺทชิล ธรณีประดู่ที่ ตั้งอยู่ในประดุนั้น ชื่อว่าอินทชิละ (อินฺท+ชิล). เวคคตฺสมาตนโต หิ โส ชิลो วีย โหติ ธรณี ประดุนั้นเป็นเหมือนขวากหนาม เพราะบังคับให้ก้าวข้ามไปโดยเร็ว (ไม่ให้ยืนอยู่). ยตฺร หิ อินฺทชิล นตฺถิ ตตฺร คามทวารพาหานํ เวมฺชณฺเมว อินฺทชิลोติ วุจฺจติ* ที่ประดู่ใดไม่มีธรณีประดู่ พื้นที่ระหว่างกลางบานประดู่เรือนนั้นนั่นแหละ เรียกว่าธรณีประดู่

เสาเรือน ๒ คัพพํ

ถมฺภ (ถมฺภ ปฏฺิพนฺธเน+อ) เสาเรือน. ถมฺภตฺติติ ถมฺโภ เสาที่ยึดให้แน่น ชื่อว่าถัมภะ. ธาเรตฺติติ วา ถมฺโภ หรือเสาที่ตั้งไว้ ชื่อว่าถัมภะ (ธฺ ธฺรณ+รฺมฺภ, อาเทศ ฐ เป็น ถ, ลป รฺ). เอโก ถมฺโภ โสวณฺณมโย เอโก รุปียมโย* เสาต้นหนึ่งทำด้วยทองคำ ต้นหนึ่งทำด้วยเงิน

ถฺณ (ถฺ อภิตถเว+อุณ) เสาเรือน. ถฺเวเตติ ถฺโณ เสาที่คนยกย่อง ชื่อว่าถฺณะ (ลปสรรหน้า, ที่สะสระหลัง). ธาเรตฺติติ วา ถฺโณ หรือเสาที่รองรับตัวเรือนไว้ ชื่อว่าถฺณะ (ธฺ ธฺรณ+ยฺ, อาเทศ ฐ เป็น ถ, อ เป็น อุ, ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลป รฺ ที่สุดธาตุ). ปุมิตฺถิยํ ถฺณคัพพํใ้ใช้ในปงฺลิ่งค์ และอิตถิลิงค์

หินเชิงบันได

ปฏฺิกา (ปฏฺ คติย+ณฺว+อา) หินเชิงบันได. ปฏฺิติ ยาติติ ปฏฺิกา หินเชิงบันไดที่เป็นไป (คือตั้งอยู่ อย่างนั้น) ชื่อว่าปฏฺิกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อี). อทฺธเนนทฺปาสาณ อทฺธนฺทาทาเร ปาสาณ ปฏฺิกาสทฺโท วตฺตติ ปฏฺิกาคัพพํใ้ใช้ในหินเชิงบันไดที่มีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่ง เลี้ยว(วางราบอยู่กับพื้นเชิงบันได หันส่วนโค้งออกด้านนอก)

ก้อนอิฐ ๒ คัพพํ

คิณฺชกา (คชฺ สทฺเท+ณฺว) ก้อนอิฐ. คชฺยเตติ คิณฺชกา อิฐที่คนออกเสียงเรียก ชื่อว่าคิณฺชกา (ลง นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณ, ณฺว เป็น ออก, อ ที่ ค เป็น อี). คิณฺชกาเวสธา นิกฺขมิตฺวา

วิหารจฉายาย ปณฺณตเต อาสเน นิสีทิ* เสด็จออกจากตำหนักอิฐที่ประทับ ไปประทับบน
อาสนะที่เขาปูลาดไว้ในเงาวิหาร

อิฐจกา (อิฐ อิจฉาย+จก+อา) ก้อนอิฐ. อิจฉยตีติ อิฐจกา อิฐที่บุคคลต้องการ ชื่อว่าอิฐจกา
(อาเทศ สฺ เป็น ฐ). อุปริเมน ภิกขุณา ทุคฺคหิตา อิฐจกา เหนุจิมสฺส ภิกขุโน มตฺถเก
อวตฺถาติ* ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนถือก้อนอิฐไว้ไม่ดี จึงหล่นลงบนศีรษะของภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่าง

[๒๒๑] **वलज्जमातिทारुमहि** **วงเก โคปานสีตฺถิย**
กโปตปาติกาโย ต **วิฏฺงโก นิตฺถิโย ภเว.**

ไม้กลอนหลังคา, ไม้จันทน์

โคปานสี (โคปานสทฺทูปปท+สี พนฺธเน+อ+อึ) ไม้กลอนหลังคา, ไม้จันทน์. คำ วสฺโสทกํ สุริยาภิ-
ภิรณญจ ปิวนฺติ วินาสยนฺติ อพฺภนฺตรมฺปฺเวสนวเสนาติ โคปานา, อิฐจกาทโย วัตถุ
มีก้อนอิฐเป็นต้นที่ดูดซับน้ำฝนและแสงอาทิตย์เป็นต้นให้หายเข้าไปภายใน ชื่อว่าโคปานะ (คสทฺทูปปท
+ปา วินาส+ยฺ, อาเทศ อ เป็น โอ, ยฺ เป็น อน, ลบ อ). ตานิ ลินฺนฺติ พนฺธนฺติ เอตฺถาติ
โคปานสี ไม้กลอนหลังคาเป็นที่ยึดติดก้อนอิฐเป็นต้นไว้ ชื่อว่าโคปานสี. ตจฺจาทเน ทารุมาทิ วงเก
กภูเจ โคปานสี โคปานสีคัพพีใช้ในไม้ที่โกงสำหรับทำเป็นกลอนหลังคา. อิตฺถิโย โคปานสีคัพพี
ใช้ในอิตถิลิงค์. อุปริเมน ภิกขุณา ทุคฺคหิตา โคปานสี เหนุจิมสฺส ภิกขุโน มตฺถเก อวตฺถาติ*
ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนถือไม้กลอนหลังคาไว้ไม่ดี จึงหล่นลงบนศีรษะของภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่าง

กรง, กรงนก ๒ คัพพี

กโปตปาติกา (กโปตสทฺทูปปท+पाल ปาลเน+ณฺว+อา) กรงนก, กรงนกพิราบ. กโปเต ปาลยตีติ
กโปตปาติกา กรงที่ใช้ดูแลนกพิราบ ชื่อว่ากโปตปาติกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อิ, ลบสระ
หน้า)

วิฏฺงก (วิสทฺทูปปท+ภูถิ นิवासคตฺสฺ+ณ) กรง, กรงนก. โสธาติเคเหสฺส เจกปฺกฺชาวาสตถํ โย
พฺพิ ภริยกฺกฺเจกเทโส จปิยเต, โส วิฏฺงโก กรงไม้ที่ทำไว้ภายนอกบ้านแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่
อยู่ของนกที่ฉลาด ชื่อว่าวิฏฺงกะ. วิโน ปกฺขิโน ฏฺงกนฺติ เอตฺถาติ วิฏฺงโก กรงเป็นที่อยู่ของ
นก ชื่อว่าวิฏฺงกะ (ลงนิกหิตอคม, อาเทศนิกหิตเป็น ง). อนิตฺถิโย วิฏฺงกคัพพีใช้ในปฺงฺลิ่งค์และ
นปฺงฺสกลิ่งค์

[๒๒๒] **गुणजिगारिवरि दापज-** **ฉิคุโส พยถ คุณจิกา**
ตาโฬวาปุณฺณํ จาถ **เวทิกา เวทิก ฤยเต.**

ช่องกัญแจ, ช่องดาล ๒ คััพท์

กัญจิกาวีรว (กัญจิก+วีรว) ช่องกัญแจ, ช่องดาล. กัญจิกาย วีรว ฌิฑั กัญจิกาวีรว ช่องที่เปิดตัวกัญแจ ชื่อว่ากัญจิกาวีระ

ดาพจัญคัพ (ดาพ+จัญคัพ) ช่องกัญแจ, ช่องดาล. ดาพสส ปเวสนัญจานภูโต ฌิคัพ โห ฌิฑั ดาพจัญคัพ ช่องที่สอดลูกกัญแจเข้าไป ชื่อว่าดาพจัญคัพะ (ซ้อน จ). ดาพจัญคัพเพน จ อคัพพนติกาย จ อจจि นิคมิมิตวา ตินานิ ฉาเปลิ น อุตตราสงค์ ฉาเปลิ^๑ เปลวไฟแลบออกตามช่องลูกดาลและระหว่างลูกดาล ไหม้แต่หญ้า แต่ไม่ไหม้ผ้าห่ม

ลูกกัญแจ, ลูกดาล ๓ คััพท์

กัญจิก (กัญจ โภฏิเลเย+ณวุ+อา) ลูกกัญแจ, ลูกดาล. กัญจตีติ กัญจิก ลูกกัญแจที่คองง ชื่อว่ากัญจิก (อาเทศ ญวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). นวปริกขารกสส ปน เสยย์ ปวิสนตสส ตตฺรฏฺจกั ปจจตฺรณั วา กัญจิก วา วฏฺฏติ^๒ ผ้าปูที่นอน หรือลูกกัญแจ ที่วางอยู่ในที่นั้นจะสมควรแก่ภิกษุผู้มีบริวาร ๙ อย่างที่กำลังเข้าไปสู่ที่นอน

ดาพ (ดา รกฺษณ+อล) ลูกกัญแจ, ลูกดาล. ดายติ รกฺษตีติ ดาโฬ ลูกกัญแจที่ป้องกัน ชื่อว่าดาพะ (ลบ อ, อาเทศ ล เป็น พ). ตลติ ติฏฺจติ เอเตนาติ วา ดาโฬ หรือลูกกัญแจเป็นอุปกรณ์ช่วยรักษาทรัพย์ให้คงอยู่ได้ ชื่อว่าดาพะ. (ตล ปติฏฺจาย+ณ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น พ). ปกฺเขน ดาฬั ทตฺวา มลฺลสุสฺสเรน มณิวัสั ธมฺมาโน วีย วิรวิ^๓ ใส่กัญแจด้านข้างแล้ว ขับร้องด้วยเสียงไพเราะเหมือนเป่าขลุ่ยมณี

อวาปรณ (อว+วร ลัวรรณ+ยุ) ลูกกัญแจ, ลูกดาล. อวาปรติ วิรวติ อเนนาติ อวาปรณ ลูกกัญแจที่ใช้เปิด ชื่อว่าอวาปรณะ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น ป, อ เป็น อุ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). คจฺจานนฺท อวาปรณั อาทาย อนฺุปริเวณิยั ภิกฺขุนั อาโรเจหิ^๔ อานนั ธเอจไปไชดาล บอกภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในบริเวณวิหาร

ไฟที, บัคว่าบัวหงาย ๒ คััพท์

เวทิกา (วิท ลาภ+ณ+ก+อา) ไฟที, ฐานบัคว่าบัวหงาย. วิทตีติ เวทิกา ไฟทีที่ได้ (ชื่ออย่างนั้น) ชื่อว่าเวทิกา (ลบ ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ อ เป็น อิ). เอกา เวทิกา โสวณณมยา เอกา รูปิยมยา^๕ ไฟทีอันหนึ่งทำด้วยทองคำ อันหนึ่งทำด้วยเงิน

เวที (วิท ลาภ+ณ+อี) ไฟที, บัคว่าบัวหงาย. วิทตีติ เวที ไฟทีที่ได้ (ชื่ออย่างนั้น) ชื่อว่าเวที (ลบ ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

๑ ส.สพ. ๑๘/๕๕๗/๓๕๘

๒ ที.อฎ. ๔/๒๑๕/๑๘๖

๓ มช.อฎ. ๘/๓๘๖/๒๗๗

๔ วิ.มหา. ๔/๑๑๕/๑๖๑

๕ ที.มหา. ๑๐/๑๗๕/๒๐๖

[๒๒๓] **สงฆาโต ปกขปาโส จ มนุทริรงคะ ตุลา อปี
ถิยั สมนุชชณี เจว สมนุชชณี จ โสธณี.**

องค์ประกอบของเรือน ๓ อย่าง

สงฆาต, สงฆาฏ (สั+ฆต ฆตเน+ณ) ชื่อ, เต้า, เสาค้ำ. โคปานสุยาทโย สมนมา ฆณฺเณติ เอตถาติ สงฆาฏ ชื่อเป็นส่วนที่ซี้ดไม้กลอนหลังคาเป็นต้นไว้ให้แนบนหาติ ชื่อว่าสังฆาฏะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศนคหิตเป็น ง). ราชตมยา ฅมภฆณฺเณกา จ สงฆาฏญจ^๑ ต้นเสาและชื่อทำด้วยเงิน

ปุพฺพปจฉิมทกขินฺนุตตรายามวเสณ ฅมภานมฺปรี จิตฺโต กุญฺจวิเสโส, เต ปน ปุพฺพปจฉิมยามา ตโย กุญฺจา, ทกขินฺนุตตรายามา ปน เหมฺจิมปรีจเนทโต ตโย กุญฺจา, อุกกญฺจปรีจเนเทน ปน ปญฺจสตุตตนวาทโยปิ ชื่อเป็นไม้พิเศษที่พาดอยู่บนหัวเสาจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และจากทิศใต้ไปทิศเหนือ ไม้ชื่ออันยาวพาดจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกมี ๓ ท่อน จากทิศใต้ไปทิศเหนือกำหนดให้อยู่ข้างล่างมี ๓ ท่อน กำหนดให้พาดไว้ข้างบน ๕ ท่อนบ้าง ๗ ท่อนบ้าง ๙ ท่อนบ้าง เป็นต้น

ปกขปาส (ปกข+ปาส) ชื่อ. ทูวินฺนํ ปกฺขานํ อปตฺนตฺถํ พนฺธนโต ปาโส วิทยาติ ปกฺขปาส ชื่อที่เป็นเหมือนบ่วง เพราะยึดหลังคาทั้ง ๒ ด้านไว้ไม่ให้ตกไป ชื่อว่าปักขปาสะ. สตุตตรตมยา โคปานลโย จ ปกฺขปาสา จ มฺขวณฺเณ จ^๒ ไม้กลอนหลังคา ชื่อ และปั้นลม ทำด้วยรัตนะ ๗ อย่าง

ตุลา (ตล ปติฏฺฐายั+อ+อา) จันท์. ตฺลติ สงฆาณฺเณสุ ปติฏฺฐติตีติ ตฺลา ไม้จันท์ที่พาดอยู่บนชื่อ ชื่อว่าตุลา (อาเทศ อ เป็น อุ). ปกฺขานํ วา สมวาทิตถาวรณโต ตฺลยติ มินาติ เอตายาติ ตฺลา ชื่อเป็นไม้ที่ใช้กำหนดไม้หลังคาทุกด้านเสมอกัน จึงชื่อว่าตุลา (ตฺล อุมมาเน+อ+อา)

ไม้กวาด, การกวาด ๓ ศัพท์

สมนุชชณี (สั+มุชชี โสธเน+ยุ+อี) ไม้กวาด. สมนุชฺชนติ อเนนาติ สมนุชฺชณี ไม้กวาดที่ใช้กวาด ชื่อว่าสัมนุชชณี (อาเทศนคหิตเป็นวัคคันตะ ม, ยุ เป็น อน, ซ้อน ช). วสุสฺสปคตา ภิกฺขุ สมนุชฺชณีโย พนฺธณ^๓ ภิกษุผู้เข้าจำพรรษาแล้วพากันมัดไม้กวาดไว้

สมนุชชณี (สั+มชฺช สัสมุทธิยั+ยุ+อี) ไม้กวาด, การกวาด. สมนุชฺชนติ อเนนาติ สมนุชฺชณี ไม้กวาดที่ใช้กวาด ชื่อว่าสัสมุชชณี (อาเทศนคหิตเป็น ม, ยุ เป็น อน). ปญฺจานิสฺสา สมนุชฺชณียา สกจิตฺตํ ปสฺสีทติ, ปรีจิตฺตํ ปสฺสีทติ, เทวตา อตฺตมฺนา โหนฺติ, ปสาทิกสัวตฺตนิยํ กมฺมํ อฺปจินฺติ, กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา สฺคตฺตี สคฺคํ โลกํ อฺปปชฺชติ^๔ อานิสงส์ของการเก็บ

๑ วิ.ฎี. ๑/๒๐๒/๔๑๖

๒ วิ.ฎี. ๑/๒๐๒/๔๑๖

๓ วิ.อญ. ๓/๓๗๓

๔ วิ.ปรี. ๘/๔๗๘/๓๒๗

กวาดมี ๕ ประการ คือ จิตของตนย่อมผ่องใส จิตของผู้อื่นก็เสื่อมใส เทวดาย่อมพอใจ สังฆกรรมอันเป็นไปเพื่อความเสื่อมใส และหลังจากร่างกายแตกดับไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

โสธนี (สุธ สุธุธิย+ย+อ) ไม่กวาด. โสเธติ อนเนาติ โสธนี ไม่กวาดที่ใช้ทำความสะดวก ชื่อว่าโสธนี (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). ติย ทั้ง ๓ ศัพท์ใช้ในอิตถิลิงค์

[๒๒๔] **สงกฏีริ์** **ตุ** **สงการฎ-** **จัน** **สงการฎฎกั**
อโ **กจวโรกุลาไป** **สงการโ** **จ** **กสมพุ** **ปิ.**

กองขยะ, ที่ทังขยะ ๓ ศัพท์

สงกฏีริ์ (ส+กฏ จชทนมททเนสุ+อวิร) กองขยะ, ที่ทังขยะ. สงกฏนุติ เอตถาติ สงกฏีริ์ ที่สำหรับทังขยะ ชื่อว่าสังกฏีระ (อาเทศนิกหิตเป็น ง). สงกฏั อีรยณุติ ชีปนุติ เอตถาติ สงกฏีริ์ ที่สำหรับทังขยะ ชื่อว่าสังกฏีระ (สงกฏสททูปปท+อวิร เขเป+อ). สงกฏีริ์ นาม สงการฎจัน^๑ ที่ทังขยะ ชื่อว่าสังกฏีระ

สงการฎจัน (สงการ+จัน) กองขยะ, ที่ทังขยะ. สงการสุส จัน สงการฎจัน ที่ทังขยะ ชื่อว่าสังการฎจัน (ซัน ฎ). หตถิควสสมนุสสุกกุราทิกุลนทุกคนนุ สงการฎจัน คนตวาทตถ มหาคณนุฎฎิ วีย นิสี^๒ ไปสู่ที่ทังขยะอันเหม็นเน่าด้วยซากศพของช้าง วัว ม้า มนุษย์ และสุนัขเป็นต้น นั่งอยู่ที่นั่นเหมือนนั่งในมหาคันนุฎฎิ

สงการฎฎ, สงการฎฎกั (สงการสททูปปท+กฏ จชทเน+อ) กองขยะ, ที่ทังขยะ. สงการ ฎฎติ จชทเทติ เอตถาติ สงการฎฎ, สงการฎฎกั ที่สำหรับทังขยะ ชื่อว่าสังการฎฎะและสังการฎฎกะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลง ก สกัตถะ). สมโณ สุสานา วา สงการฎฎา วา ปาปณิกา วา นนุติทานิ อุจจินิตวา^๓ สมณะแสวงหาผ้าเปื้อนจากสุสาน กองขยะ หรือจากร้านค้า

ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก ๔ ศัพท์

กจวโร (กจสททูปปท+วร อิจจาย+อ) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. นานาวิธ สงการวาราสีกรณวเสน กจติ พนุติ เอเตเนาติ กโจ ขยะชนิดต่างๆ ที่บุคคลกองรวมกันไว้ ชื่อว่า กจะ (กจ พนุเน+อ). โส เอตถ อิจจิดพโพติ กจวโร แหล่งที่บุคคลต้องการทังขยะ ชื่อว่ากจวระ. สงการฎจัน นาม กจวโร วุจติ^๔ กองขยะท่านเรียกว่า กจวระ

อุกุลลาไป (อุ+กลาไป) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. อุจฉิฎโจ กลาไป สมุโห อุกุลลาไป วัตถุที่ใช้แล้วกองรวมกันไว้ ชื่อว่าอุกุลลาปะ (ลป อ ของ ก). สเจ โส เทโส อุกุลลาไป โหติ, โส เทโส สมมุชิตพโพ^๕ หากที่นั่นสกปรกก็ควรเก็บกวาดที่นั่น

สงการ (ส+กร กรณ+ณ) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. นานาวิธติ ติณาทิทิ

๑ ที.อฎ. ๕/๒๒๔/๒๐๔

๒ ส.อฎ. ๑๑/๒๓๗/๒๘๗

๓ ชุ.มหาน. ๒๔/๓๔๗/๒๖๘

๔ วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๖๗/๑๐๗

๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๓

สงการียเต มิสฺสึกรียเตติ สงการโ ขยะชนิดต่างๆ มีหญ้าเป็นต้นที่บุคคลนำมากองทิ้งรวมกันไว้
ชื่อว่าสังการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศนิคหิตเป็น ง). สงการัง วิจิณฺตวา เอกมนฺตํ
ฉทุเขตฺตพฺพํ^๑ กวาดเอาขยะไปทิ้งในที่สมควร

กสมพฺพ (กส วิเลขน+อมพ) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. กสติ วิเลขตีติ กสมพฺพ ขยะ
ที่สกปรก ชื่อว่ากสมพฺพ. อสฺสมโณ สมณปฏิญฺโณ อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฺฏิญฺโณ
อนฺโดปฺปติ อวสฺสุโต กสมพฺพชาโต^๒ มีใช้สมณะปฏิญญาว่าเป็นสมณะ มีใช้ผู้ประพฤติพรหมจรรย์
ก็ปฏิญญาว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้เนาใน ชุมด้วยระชาคที่เป็นดังหยากเยื่อ (ในศาสนา).
กสมพฺพ วุจฺจติ ดินตฺกณฺคปคตํ สกฺกอุทกํ อิมสฺมิณฺจ สาสเน ทุสฺสีโล นาม^๓ น้ำสกปรก
เปื้อนด้วยซากศพที่เนาเปื่อยและผู้ที่ลในศาสนานี้ ท่านเรียกว่าขยะ

[๒๒๕] **ฆราทิฏฺฐิมิ ตํ วตฺตุ** **คาโม สํวสโถถ โส**
ปากโฏ นิคโม โภค- **มจฺจาทีโภยธิ ตูทิโต.**
[๒๒๖] **สีมา จ มรียาทถ** **โฆโส โคपालคามโก.**

พื้นที่, ที่ดิน

วตฺตุ (วส นิवासเน+วตฺตุ) พื้นที่, ที่ดิน. **ฆราทิฏฺฐิมิ** ฆรเขตฺตวิหาราทินํ โย ฎฺฐิมิปฺปะเทโส **วตฺตุ**
นาม พื้นที่ปลูกเรือน พื้นที่ทำนา และพื้นที่สร้างวิหารเป็นต้น ชื่อว่าวตฺตุ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ และ
ร อนุพันธ์). **วสนฺติ** **เอตฺถาติ** **วตฺตุ** พื้นที่ที่มีคนอาศัยอยู่ ชื่อว่าวตฺตุ. **ตํ** **วตฺตุคํพท์** เป็น
นปุงสกลิงค์. **วตฺตุ** นาม **อารามวตฺตุ** **วิหารวตฺตุ**^๔ พื้นที่สวน พื้นที่วัด ชื่อว่าพื้นที่

หมู่บ้าน ๒ คัมพท์

คาม (คส อทเน+ม) หมู่บ้าน. **คสนฺติ** **เอตฺถาติ** **คาโม** หมู่บ้านเป็นสถานที่ที่เก็บภาษี ชื่อว่า
คามะ (ลบ สฺ, ที่ชะ). **คายนฺติ** **เอตฺถาติ** **คาโม** หมู่บ้านเป็นสถานที่ที่มีผู้คนส่งเสียง ชื่อว่า
คามะ (คา สทฺเท+ม). **ชนา** **คจฺจนฺติ** **เอตฺถาติ** **คาโม** หมู่บ้านเป็นที่ที่มีผู้คนเดินไปเดิน
มา ชื่อว่าคามะ (คฺมฺ คติมิหิ+ณ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **คาโว** **อมฺนฺติ** **กิณฺนฺติ** **เอตฺถาติ**
คาโม หมู่บ้านเป็นตลาดนัดซื้อขายวัว ชื่อว่าคามะ (โคสทฺทูปฺปะท+อม ทพฺพวินิโยเค+อ, ลบ โอ,
ที่ชะ อ เป็น อา). **กามคฺคฺเณหิ** **คสนฺติ** **เอตฺถาติ** **คาโม** หมู่บ้านเป็นที่ที่ผู้คนมัวเมาด้วย
กามคุณ ชื่อว่าคามะ (คส มนเน+ม, ลบ สฺ, ที่ชะ). **เตน** **เตน** **วตฺตฺตนา** **อตฺถิเกหิ** **คณฺตพฺโพติ**
คาโม หมู่บ้านเป็นที่ที่บุคคลผู้ต้องกราวตฺตต่าง ๆ ควรไป จึงชื่อว่าคามะ (คฺมฺ คติมิหิ+ณ, ลบ ญ,
วุทธิ อ เป็น อา). **น** **อุปฺชฌายํ** **อนาปุจฺจนา** **คาโม** **ปวิสิตฺตพฺโพ**^๕ ภิกษุยังไม่ได้บอกลาพระ
อุปัชฌาย์ไม่ควรเข้าไปยังหมู่บ้าน

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๗

๒ อัง.ติ.ก. ๒๐/๔๕๒/๑๓๖

๓ อภิ.อญ. ๕๕/๕๕๔/๖๗

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๒/๘๓

๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๑

ส้วสถ (ส้ว+ส นินวาเส+ถ) หมู่บ้าน. **ส้วสนติ** เขตเถตติ **ส้วสโถ** หมู่บ้านอันเป็นที่อยู่อาศัย
ชื่อว่าส้วสถะ

นิคม, หัวเมือง, อำเภอ

นิคม (นิ+คมุ คติมุหิ+อ) นิคม, หัวเมือง, อำเภอ. **โกคมจจาทีภิ** ปากโข **ชยาโต** คาโม
นิคโม นาม หมู่บ้านที่เจริญรุ่งเรือง มีทั้งทรัพย์สินและผู้คนเป็นต้น ปราภฏอยู่มาก ชื่อว่านิคมะ.
นิ ภูโส **อติเรโก** **คาโม** **นิคโม** หมู่บ้านที่เจริญยิ่ง ชื่อว่านิคมะ. **อนูปิย** นาม **มลุลาน**
นิคโม^๑ นิคมของพวกมัลลกษัตริย์ชื่ออนูปิยะ

ขอบเขต, เขตแดน ๓ ศัพท์

โอธิ (อว+ธา ธารณ+อิ) ขอบเขต, เขตแดน. **อวณินทิตวา** **ธาเรตีติ** **โอธิ** ขอบเขตที่ตัดแบ่งแล้ว
คงไว้ (กำหนดไว้) ชื่อว่าโอธิ (อาเทศ อว เป็น โอ). **อุทิโต** **โอธิศัพท์** ถูกกล่าวว่าเป็นปงฺลึงค์

สีมา (สี พนฺธเน+ม+อา) ขอบเขต, เขตแดน, สีมา. **สียเต** **สมคฺเคน** **สงฺเขน** **กมฺมวาจาย**
พนฺธียเตติ **สีมา** ขอบเขตที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันผูกไว้ด้วยกรรมวาจา ชื่อว่าสีมา. **ตาสุ**
อพฺทฐสีมา **มริยาทกรณฺวเสน** **สีมาติ** **เวทิตพฺพา** ในสีมาทั้งหมดนั้น อพฺทฐสีมา(สีมาที่ไม่
ได้ผูกด้วยกรรมวาจา) ฟังทราบว่าเป็นสีมาด้วยการทำขอบเขตไว้ชั่วคราว. **น ภิกฺขเว** **อติมหตี**
สีมา **สมฺมณฺนิตพฺพา** **จตุโยชนิกา** **วา** **ปญฺจโยชนิกา** **วา** **ฉโยชนิกา** **วา**^๒ **ภิกฺษุ** ทั้งหลาย
พวกเธอไม่ควรสมมุติสีมากว้างใหญ่เกินไป ถึง ๔ โยชน์ ๕ โยชน์ หรือ ๖ โยชน์

มริยาท (ปริ,อา+ทา ทาเน+อ) ขอบเขต, เขตแดน. **ปริจฺฉินฺทิตวา** **อาทียเตติ** **มริยาโท** ขอบเขต
ที่กำหนดถือเอา ชื่อว่ามริยาทะ (อาเทศ ป เป็น ม, ลง ยฺ อาคม). **มริยาท** **ฉินฺทติ** **อาปตฺติ**
ทุกฺกฏสฺส^๓ **ภิกฺษุ** ตัดแบ่งเขตแดน ต้องอาบัติทุกกฏ

หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว ๒ ศัพท์

โมส (มุส สทฺเท+ณ) หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว. **โมสนติ** **เขตเถตติ** **โมโส** หมู่บ้านที่ได้ยินเสียงวัวร้อง
ชื่อว่าโมสสะ (ลป ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

โคपालคามก (โคपाल+คาม+ก) หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว. **โคपालาน** **คาโม** **โคपालคามโก** หมู่บ้าน
ของคนเลี้ยงวัว ชื่อว่าโคपालคามกะ (ก สกัถะ)

ปุรวักควณณา นิฎฐิตา.

ว่าด้วยเมืองเป็นต้น จบ

๒.๓. นรวัคควัณณา

พรรณนาชื่อของมนุษย์เป็นต้น

- [๒๒๗] มนุสฺโส มานุสฺโส มจฺโจ มานโว มนุโซ นโร
โปโส ปุมา จ ปุริโส โปริโส ปยุถ ปณฺชิโต.
- [๒๒๘] พุโธ วิทฺวา วิภาวี จ สนฺโต สปปญฺญโกวิทฺวา
ธีโร สุธี กวิ พฺยตฺโต วิจกฺขณฺ วิสารถ.
- [๒๒๙] เมธาวี มติมา ปญฺโณ วิญญู จ วิฑูโร วิฑู
ธีโร วิปสฺสี โทสณฺญ พุฑฺโธ จ ทพฺพิททสฺ.

มนุษย์ ๖ ศัพท์

มนุสฺส (มน โพนเน+อุสฺส) มนุสฺส, คน. หิตาหิตํ มนฺติ ชานาติติ มนุสฺโส ผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ามนุสสะ. มโน อุสฺสณฺนมสฺสาติ มนุสฺโส ผู้มีใจสูง ชื่อว่ามนุสสะ (มน+อุสฺส, ลบสระหน้า). มนุโน อปจจํ ปุตฺโตติ มนุสฺโส ลูกหลานของนายมนุ ชื่อว่ามนุสสะ (มน+อุสฺส, ลบสระหน้า). สติสฺสุรภาวพฺรหฺมจฺริยโยคฺยตาทีคฺควนฺเสน อุปจิตฺมานสา อุกกฏจฺจฺจนฺจิตฺตา มนุสฺสา, เก ปน เต, ชมฺพุทฺทีปวาสิโน สดฺตวิเสสา มนุสฺสเป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยคุณอันสูงส่ง มีใจอันสั่งสมไว้ด้วยคุณสมบัติต่างๆ เช่น มีสติ กล้าหาญ ประพฤติพรหมจรรย์ มีความเพียร เป็นต้น, ใครละคือมนุษย์เหล่านั้น คือ มนุสฺสชาวชมพูทวีป เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า

ตีหิ ภิกฺขเว จาเนหิ ชมฺพุทฺทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกฺกุเ มนุสฺเส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ดาวตีเส. กตฺเมหิ ตีหิ, สฺสุรา สติมนฺโต อิธ พฺรหฺมจฺริยวาโส^๑ ภิกฺษุทั้งหลาย มนุสฺสชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตฺตรกฺกุทฺวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ ด้วยฐานะ ๓ อย่าง คือ เป็นผู้กล้าหาญ มีสติสมบูรณ์ และอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนา

ตถา หิ พุทฺธา ภควนฺโต ปจฺเจกพุทฺธา อคฺคสาวกมหาสาวกจกฺกวตฺติโน จ อญฺเฆ จ มหानุภาวา สดฺตา ตตฺถเว อุปฺปชฺชนฺติ. จริงฺยอนฺนํ พระพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก จักรพรรดิ และสัตว์ที่มีอานาปานามากเหล่าอื่น ย่อมพากันเกิดขึ้นในชมพูทวีปทั้งสิ้น. สมานรฺูปาทิตาย ปน สทฺธิ ปริตฺตทีปวาสิหิ อิตฺรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเดว ปญฺญาสิสุ สำหรับมนุษย์ชาวทวีปใหญ่ทั้ง ๒ นอกจากนี้ รวมทั้งมนุษย์ชาวทวีปเล็ก ๆ ก็ปรากฏว่าเป็นมนุษย์ เพราะมีรูปร่างเหมือนกันเป็นต้น

โลภาทิหิ อโลภาทิหิ จ สหิตสฺส มนฺสฺส อุตฺสทตาย มนฺสฺสา, เย หิ สฺตฺตา มนฺสฺสชาติกา, เตสุ วิเสสโต โลภาทโย อโลภาทโย จ อุตฺสทา. เต โลภาทิหิ อุตฺสทตาย อปายมคฺคํ, อโลภาทิหิ อุตฺสทตาย สฺคฺติมคฺคํ นิพฺพานคามิมคฺคณฺจ ปฺบูรณฺติ, ตสฺมา โลภาทิหิ อโลภาทิหิ จ สหิตสฺส มนฺสฺส อุตฺสทตาย ปริตฺตทปฺวาสิหิ สทฺธิ จตฺมฺหาทปฺวาสิโน สฺตฺตฺวิเสสา มนฺสฺสาติ วุจฺจุนฺติ. ชื่อว่ามนุษย์ เพราะเป็นผู้มีจิตใจ ประกอบด้วยอกุศลมีความโลภเป็นต้นและกุศลมีความไม่โลภเป็นต้นอย่างหนาแน่น, สัตว์เหล่าใดถือกำเนิดเป็นมนุษย์ มีอกุศลมีความโลภเป็นต้น และกุศลมีความไม่โลภเป็นต้นอยู่เต็มเปี่ยม สัตว์เหล่านั้นบริบูรณ์ด้วยทางไปสู่อบายเพราะหนาแน่นด้วยอกุศลมีโลภเป็นต้น บริบูรณ์ด้วยทางไปสู่สุคติและทางดำเนินไปสู่นิพพานเพราะหนาแน่นด้วยกุศลมีความไม่โลภเป็นต้น, เพราะเหตุนี้ สัตว์จำพวกที่อยู่ในมหาทวีปทั้ง ๔ รวมทั้งสัตว์ที่อยู่ในทวีปบริวาร จึงถูกเรียกว่ามนุษย์ เพราะเป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยอกุศลมีความโลภเป็นต้น และกุศลมีความไม่โลภเป็นต้นอย่างหนาแน่น

โลกิยา ปน มนฺโน อปจฺจาเวน มนฺสฺสาติ วทนฺติ, มนฺ นาม ปจฺมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิกฺภูโต หิตาหิตฺวิธายโก สฺตฺตานํ ปิตฺตุจฺจานิโย. ส่วนชาวโลกกล่าวว่า ชื่อว่ามนุษย์ เพราะเป็นลูกหลานของมนุ, ผู้เกิดในปฐมกับเป็นมนุษย์พวกแรกในโลก ดำรงไว้ซึ่งสิ่งมีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ ตั้งอยู่ในฐานะบิดาของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่ามนุ. โก นุ โข อัยํ ภาสตี เทโว วา มนฺสุโส วา^๑ ผู้ที่กำลังพูดอยู่นี้เป็นใครหนอ เป็นเทวดาหรือว่ามนุษย์

มานุส (มนุ+อุส) มนุสฺยํ, คน. มนฺโน อปจฺจํ มานุโส ผู้เป็นลูกหลานของมนุ ชื่อว่ามานุสะ (วุทธิ อ เป็น อา). ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปรีปฺรูเรสฺสนฺติ^๒ ละกายอันเป็นของมนุษย์ไปแล้ว จักยังกายอันเป็นของเทวดาให้บริบูรณ์

มจฺจ (มร ปาณจาเค+จ) มนุสฺยํ. มรตีติ มจฺจโจะ ผู้จะต้องตายไป ชื่อว่ามัจจะ (ลป ร ที่สุดธาตุ, ซ้อน จ)

กิสฺสุ ทฺติยา ปุริสสฺส โหติ	กิสฺสุ เจนํ ปสาสตี
กิสฺส จาภิรโต มจฺจโจะ	สพฺพทฺทฺทฺชา ปมฺจฺจติ.
สทฺธา ทฺติยา ปุริสสฺส โหติ	ปณฺญา เจตํ ปสาสตี
นิพฺพานาภิรโต มจฺจโจะ	สพฺพทฺทฺทฺชา ปมฺจฺจติ. ^๓

บุคคลมีอะไรเป็นที่ ๒ บุคคลเช่นไรจึงควรสอนเขา บุคคลยินดีซึ่งอะไรจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ บุคคลมีศรัทธาเป็นที่ ๒ ผู้มีปัญญาจึงควรสอนเขา ผู้ยินดีซึ่งนิพพานจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

มานว, มาณว (มนุ+ณว) มนุสฺยํ, มานพ, คน. มนฺโน อปจฺจํ มานโว ลูกหลานของมนุ

๑ ที.มหา. ๑๐/๙๙/๑๒๘ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๓๙/๒๘๘ ๓ ส.ส.คาถ. ๑๕/๑๗๔-๕/๕๑๑

ชื่อว่ามานวะและมาณวะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ บ้าง, ลบสระหน้า). สดโต นโร มานโว โปโส ปุคฺคโล ซีโว สัตว์ นระ มนุชย์ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต (ศัพท์เหล่านี้มีความหมายเดียวกัน)

มนุช (มนุสททุปปท+ชน ชนเน+อ) มนุชย์, คน. มนุมาหา ชาโต มนุโซ ผู้เกิดจากมนุ ชื่อว่ามนุชะ (ลบ น ที่สุดธาตุ). โย โกจิ มนุโซ ภาริ ธาเรยฺย มตฺถเก สทา^๑ มนุชย์ทุกคนวางภาระไว้บนศีรษะทุกเมื่อ

นร (นี นเย+อร) มนุชย์, คน, นระ. เนตติ นโร ผู้นำไป ชื่อว่านระ (ลบสระหน้า). นรติ เนตติ นโร ผู้นำไป ชื่อว่านระ (นร นยเน+อ). ภวาภวํ นรติ คจฺจตฺติ นโร ผู้ไปสูภพน้อยภพใหญ่ ชื่อว่านระ (นร คติมฺหิ+อ)

ลีเล ปติฏฺจาย นโร สปลฺยโณ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยํ
อาตปิ นิปกิ ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฐเย ชฺฌิ.^๒

ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา มีความเพียร เจริญฉลาด ตั้งอยู่ในศีล อบรมจิตและปัญญา สามารถทางซักคือตัดหนนี้ได้

บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย ๔ ศัพท์

โปส (ปุส โปสเน+ณ) บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย. โปสียเตติ โปโส ผู้ที่มารดาบิดาเลี้ยงดู ชื่อว่าโปสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ปุเรตฺติ วา โปโส หรือผู้ทำ(วงศ์ตระกูล)ให้เต็ม ชื่อว่าโปสะ (ปุร ปุรณ+ส, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบ ร ที่สุดธาตุ). เทวตานุกมฺปิโต โปโส สทา ภทฺรานิ ปสฺสตี^๓ บุรุษผู้ที่เทวดาเอ็นดูยอมประสพความเจริญทุกเมื่อ

ปุม (ปุ ปวเน+ม) บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย. ปุนาตฺติ ปุมา ผู้สะอาด ชื่อว่าปุมะ. ปุนาติ วา โสเธตฺติ ปุมา ผู้ชำระ (วงศ์ตระกูล) ชื่อว่าปุมะ (ปุ โสธเน+ม, รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา). ปุมศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีรูปเป็น ปุโม และ ปุมา

ยถา พลาภโยนิมฺหิ น วิชฺชติ ปุมา สทา
เมฆेषฺสุ คชฺชมานेषฺสุ คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา สทา.^๔

เหมือนกำเนदनกระยางไม่มีตัวผู้มาตลอด เมื่อเมฆฝนคำราม นางนกระยางจึงตั้งครรภ์

ปฺริส (ปุร ปุรณ+อิส) บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย. มาตานิ ตุนํ หทยํ ปุเรตฺติ ปฺริโส ผู้ทำใจของมารดาและบิดาให้เต็ม ชื่อว่าปฺริสะ (รัสสะ อุ เป็น อุ). อญฺญตโร ปฺริโส มหคฺฉํ มณฺี

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๓

๒ ส.สคถ. ๑๕/๖๑/๒๐

๓ วิ.มหา. ๕/๗๒/๕๒

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๐

อาทาย อญตเรน ภิกขุณา สทุธิ อทุธานมคคปฏิปนโน โหติ^๑ บุรุษคนหนึ่งนำเอาผมฉีมี
ค่ามาก เดินทางไกลไปพร้อมกับภิกษุรูปหนึ่ง. ยานิ กโรติ ปุริโส ตานิ อตตนิ ปสฺสตี^๒ บุรุษ
ทำกรรมใด ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน. มนุสฺส มานุสฺส มนุชฺช มาณวฺ ทัง ๔ ศัพท์ลง อี ปัจจัย
ให้เป็นอิตถิลิณคฺและลป สฺ ด้รูปเป็น มนุสี มานุสี มนุชชี มาณวี. ส่วน มจฺจ ให้ง อา ปัจจัย
เป็นอิตถิลิณคฺเป็น มจฺจา

โปริส (ปุร ปุรณ+อิส) บุรุษ, ผู้ชาย. มาตาปิตูนํ ทพฺยํ ปุเรตีติ โปริโส ผู้ยั้งใจของมารดา
และบิดาให้เต็ม ชื่อว่าโปริสะ (วฺกฺธิ อุ เป็น โอ). ทานสีลภาวนามิตตภาวสงฺขาตํ จตฺตูปิธมฺปิ
โปริสํ ฐุํ วหนฺโต^๓ นำไปซึ่งฐานะของบุรุษ ๔ อย่าง คือ ทาน สีล ภาวนาและความเป็นมิตร

บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ ศัพท์

ปณฺชิต (ปฺชิต คฺตฺย+ต) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. ปณฺชา พุทฺธิ
สญฺชาตา อสฺสชาติ ปณฺชิตโต ผู้มีปัญญาเกิดขึ้น ชื่อว่าปณฺชิตตะ (ลงนิกฺคฺหิตอาคม, อาเทศนิกฺคฺหิต
เป็น ญ, ลง อี อาคมหน้า ต). พยตฺตภาวํ ปณฺชติ คจฺจตีติ ปณฺชิตโต ผู้ไปสู่ความเป็นคน
ฉลาด ชื่อว่าปณฺชิตตะ. ฃาณคฺตฺยา ปณฺชติ คจฺจตีติ ปณฺชิตโต ผู้ไปด้วยธรรมเป็นเครื่องไป
คือปัญญา ชื่อว่าปณฺชิตตะ. ปณฺชาย อิตโต ปณฺชิตโต ผู้ไปด้วยปัญญา ชื่อว่าปณฺชิตตะ (ปณฺช-
สทฺทฺทฺปท+อิ คฺตฺมิหิ+ต). อตฺเต ปณฺชติ ชานาตีติ ปณฺชิตโต ผู้รู้เนื้อความ (หรือประโยชน์)
ชื่อว่าปณฺชิตตะ (ปณฺช ญาณ+อิ+ต)

วายเมเถว ปุริโส	น นิพฺพินฺทฺทยเย ปณฺชิตโต
ปสฺสสามิ วโหํ อตฺตानํ	อุทกา ฤลมฺพภตฺ. ^๔

บุรุษพึงพยายาม บัณชิตไม่พึงท้อแท้ เราจักดูร่างกายของพวกท่านที่ขึ้นจากน้ำ
สู่บก

พุธ (พุธ อวโพธเน+อ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. พุชฺชตีติ พุโธ ผู้รู้
ชื่อว่าพุธะ. ลิกฺขล วินยํ พุโธ^๕ ผู้รู้พึงศึกษาวินัย

วิทฺว, วิทฺวานฺต (วิท ฃาณ+ว) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. วิทติ ชานาตีติ
วิทฺวา ผู้รู้ ชื่อว่าวิทวะ (รูปสำเร็จอาเทศ ลี หรือ นฺต กับ ลี เป็น อา, ลปสระหน้า)

วิภาวี (วิ+ภฺ สดฺตฺตฺย+ณิ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. อตฺเต วิภาเวติ
ปกาสเตติ สีเลนาคิ วิภาวี ผู้รู้แจ้งซึ่งเนื้อความตามปรกติ ชื่อว่าวิภาวี (ลป ญ, วฺกฺธิ อุ เป็น
โอ, อาเทศ โอ เป็น อวา). ฃมฺมานุฃมฺมํ ปฏิปชฺชมาโน วิญญู วิภาวี นิปุณฺเณ จ โหติ^๖
บัณชิตผู้รู้แจ้งและฉลาด ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๒/๑๑๖	๒ พุ.ชา. ๒๗/๒๙๔/๙๔	๓ ชา.ฉฺฉ. ๓๘/๔๗๖
๔ พุ.ชา. ๒๗/๕๒/๑๗	๕ พุ.เถร. ๒๖/๓๑๗/๓๐๗	๖ พุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๒๕/๓๘๖

สนุด (สฺมฺ อุปสเม+ต) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, สัตบุรุษ, ผู้มีปัญญา. **ราคาทโย สเมตติ สนุโต** ผู้ระงับราคาเกิลสเป็นต้นได้ ชื่อว่าสนุดะ (อาเทศ มฺ เป็น น). **สนุทโร อนุโต** อวสานเมตสุสชาติ **วา สนุโต** หรือผู้มีที่สูดอันงดงาม ชื่อว่าสนุดะ (สุ+อนุต, อาเทศ อุ เป็น อ). **มนสาปิ สนุโต น** กระยฺ **ปาปี**^๑ สัตบุรุษไม่ควรทำบาปแม้ด้วยใจ

สบุปถุณ (สฺ+ปถุณา+ณ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **สนุทรา ปถุณา อสุสชาติ สบุปถุณโย** ผู้มีปัญญาดี ชื่อว่าสบุปถุณะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน ป, ลบ ณ และ สระหน้า). **วิสุทถลีโล สบุปถุณโย จิตเตกคฺคฺมุปี วินุทติ**^๒ บัณชิตผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญา ย่อมรู้ว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

โกวิท (กีสททูปท+วิท ณาณ+อ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา, ผู้มีความชำนาญ. **กินนาม น วินุทตติ โกวิท** ผู้ที่ไม่มีอะไรที่ไม่รู้ ชื่อว่าโกวิทะ (อาเทศ กี เป็น โก). **กฺุ ปาปี วินุทตติ วา โกวิท** หรือผู้รู้ว่าเป็น ชื่อว่าโกวิทะ (กฺุสททูปท+วิท ณาณ+อ, อาเทศ อุ เป็น โอ). **อกโย เมธาวิ ปฎุเก สพพุดถ โกวิท**^๓ ท่านอภยะเป็นผู้มีปัญญา ชำนาญในปฎุททั้งสิ้น

ธิมนุด (ธึ+มนฺตุ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ธึ ปถุณา อสุสตุถิตติ ธึมา** ผู้มีปัญญา ชื่อว่าธิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา). **วงฺคนุตสฺส สฺโต ธึมา สาริยา โอรโส ปโย**^๔ ผู้นั้นจักเกิดในกำเนิดพราหมณ์ มีปัญญา เชื่อฟังคำของวงศ์นตพราหมณ์ เป็นบุตรที่ น่ารักของนางสารีพราหมณี

สุธึ (สฺ+ธฺ จินฺดาญ+อ+อิ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **โสภณํ ฌายตติ สุธึ** ผู้ใส่ใจความดี ชื่อว่าสุธึ (อาเทศ ฌ เป็น ฐ, ลบสระหน้า). **สนุทรา ธึ อสุสชาติ วา สุธึ** หรือ ผู้มีปัญญาดี ชื่อว่าสุธึ (สฺ+ธึ)

ส กทาจิ มหาวีโร
เทเสติ มธูริ ธมฺม

อนนุตชนตํ สุธึ
จตุสจฺจุปสณฺหิตํ^๕

เมื่อไร ท่านมหาวีระผู้มีปัญญาดีจะแสดงธรรมอันไพเราะ นำมาเปรียบเทียบสัจจะ
๕ แก่หมู่ชนไม่มีที่สิ้นสุด

กวิ, กวี (กวิ วณฺณ+อ+อิ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **กวติ วณฺณตติ** กวิ กวี จ ผู้เขียนบทประพันธ์ ชื่อว่ากวิและกวี. **กวติ พนฺธตติ** กวิ กวี จ นักประพันธ์ ชื่อว่ากวิและกวี (กฺุ ปพนฺธสทฺทเทสฺ+ณ+อ+อิ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

ฉนฺโท นิทานํ คาถานํ
นามสนฺนิสิตา คาถา

อกฺขรา ตาสํ วิยญฺชนํ
กวิ คาถานมฺสโย^๖

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๓๐๕/๕๒๕

๒ วิ.จุลล. ๗/๔๔๖/๒๘๒

๓ วิ.ปริ. ๘/๓/๔

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕๒/๑๔๗

๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๖/๒๓๗

๖ ถึ.สคาถ. ๑๕/๑๗๗/๕๒

ฉันทเป็นทีมาฆของคาคา อักษรทำหาคาคาเหล่านันปรากฏ คาคามีบทนามเป็น
ทีอาคัย นักกวีเป็นผู้ประพันธ์คาคาทังหลาย

พยุตต (วิ+อณฺช คตฺย+ต) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **พยุชยตีติ** พยุตโต
คนฉลาด ชื่อว่าพยุตตะ (อาเทศ อี เป็น ย, ว เป็น พ, ลบ ณฺช, ซ้อน ต). **วิสิฏฺโง** **อดฺดา**
อสุสชาติ วา **พยุตโต** หรือผู้มีตนประเสริฐสุด ชื่อว่าพยุตตะ (วิ+อดต, อาเทศ อี เป็น ย, ว เป็น
พ). **อมุกสุส** **กุลสุส** **กุมารโ** **ทสุสนีย** **ปาสาทิก** **ปณฺทิต** **พยุตโต** **เมธาวิ**^๑ เด็ก
ชายของตระกูลโน้นน่ารัก น่าเอ็นดู เป็นบัณฺทิต ฉลาด มีปัญญา

วิจฺกฺขน (วิ+จฺกฺช ทสฺสเน+ยฺ) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิเสโต** **อดฺถ**
จฺกฺชตีติ **วิจฺกฺชโน** ผู้เห็นเนื้อความอย่างแจ่มแจ้ง ชื่อว่าวิจกฺขณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น
ณ). **วิจาเรตีติ** วา **วิจฺกฺชโน** หรือผู้พิจารณา ชื่อว่าวิจกฺขณะ (วิ+จร วิจาเร+ยฺ, อาเทศ รุ
เป็น ช, ซ้อน ก, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). **วิเสเสน** **อดฺถ** **จฺกฺชตีติ** **วิจฺกฺชโน** ผู้กล่าว
อรรถได้อย่างชัดเจน ชื่อว่าวิจกฺขณะ (วิ+จฺกฺช วิยตฺติยฺ วาจายฺ+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ).
ตสุมา **หิ** **วตฺถ** **ปุเรยฺย** **ชินฺปุตโต** **วิจฺกฺชโน**^๑ เพราะเหตุนั้น พุทธบุตรผู้มีปัญญาพิจารณา
พึงยังวัตร ให้บริบูรณ์

วิสารถ (วิ+สารถ) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา, ผู้ชำนาญ, ผู้เชี่ยวชาญ.
วิคโต **สารถ** **เอตฺสุมาติ** **วิสารถ** ผู้ปราศจากความหดหู่ ชื่อว่าวิสารถะ. **ติสฺสตุเถโร** **จ**
เมธาวิ **วินเย** **จ** **วิสารถ**^๔ ท่านติสสเถระเป็นผู้มีปัญญาและเชี่ยวชาญในพระวินัย

เมธาวิ (เมธา+วิ) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **เมธา** **ธารณา** **มติ** **ปณฺญา**
อสุสชาติ **เมธาวิ** ผู้มีปัญญา ชื่อว่าเมธาวิ. **เสยโย** **อมิตโต** **เมธาวิ** **ยณฺเจ** **พาลานุกมฺปก**^๕
ผู้มีปัญญาถ้าจะเป็นที่พึงพอใจของคนพาล เป็นผู้ไว้มิตรยังประเสริฐกว่า

มติมนฺตุ (มติ+มนฺตุ) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **อดิสยมตฺยุดฺตตาย**
มติมา เพราะเป็นผู้มีปัญญามาก จึงชื่อว่ามติมันฺตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา).
ปัสฺกุลาณี **มติมา** **อนฺรุทฺโธ** **อนาสโว**^๖ พระอนรุทฺธะปราศจากอาสวะเป็นผู้รู้ผ้าบังสุกุล

ปณฺญ (ปณฺญา+ณ) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ปณฺญา** **โยคโต** **ปณฺญ**
เพราะประกอบด้วยปัญญา จึงชื่อว่าปัญญา (ลบ ณฺ และสระหน้า). **วิสิฏฺจวโน** **ปณฺญ** **มคฺเค**
สคฺคสุส **ติฏฺจติ**^๗ ผู้มีปัญญากล่าวคำอันประเสริฐยอมดำรงอยู่ในทางแห่งสวรรค์

วิญฺญ (วิ+ณา อวโธเน+รฺ) บัณฺทิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิเสส** **ชานาติ**
ลีเลนาติ **วิญฺญ** ผู้รู้ธรรมพิเศษเป็นปรกติ ชื่อว่าวิญญู (ซ้อน ณ, ลบ รฺ ของ รฺ ปัจจัย, ลบสระ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๓/๒๙๕

๒ วิ.จุลล. ๗/๔๔๖/๒๘๒

๓ วิ.ปริ. ๘/๓/๔

๔ พ.ชา. ๒๗/๔๕/๑๕

๕ พ.เถร. ๒๖/๓๙๓/๓๙๑

๖ พ.ชา. ๒๘/๔๑๗/๑๕๙

หน้า). ตถา ตถา วิญญู ปรกุกเมยฺย^๑ วิญญูชนพึงพากเพียรด้วยอาการอันลึกซึ้ง

วิทฺรุ (วิท ฎาณ+อรฺ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. วิทติ ชานาตีติ วิทฺโร ผู้รู้
ชื่อว่าวิทฺรุ

วิทฺว (วิท ฎาณ+วฺ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. วิทติ ชานาตีติ วิทฺว ผู้รู้
ชื่อว่าวิทฺว (ลป รฺ). ปรัจิตตวิทฺว วิกฺขุ ตํ วิกฺขุ อปสาเทสิ^๒ วิกฺษุผู้รู้จิตของบุคคลอื่น
ดักเตือนเธอ

ธีโร (ธีสทฺทฺอุปท+รา อฺปาทาณ+อ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. ธียา ปญญา
ราติ คนหาสติ ธีโร ผู้ถือเอาด้วยปัญญา ชื่อว่าธีระ. ธีโยคา ธีโร เพราะบัณชิต ประกอบ
ด้วยปัญญา จึงชื่อว่าธีระ (ธี+ร). โภธ ธีโร สทา สโต^๓ ในโลกนี้ใครมีปัญญามีสติทุกเมื่อ

วิปสฺสี (วิ+ทิส เปกฺขณ+ณิ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. วิเสเสน ปสฺสตีติ
วิปสฺสี ผู้เห็นโดยวิเศษ ชื่อว่าวิปสฺสี. วิสิฏฺฐทสฺสนสีลตาย วิปสฺสี เพราะบัณชิตมีปรกติเห็น
ธรรมอันประเสริฐ จึงชื่อว่าวิปสฺสี (อาเทศ ทิส เป็น ปสฺส, ลป ณ)

โทสณฺณ (โทสทฺทฺอุปท+ฎา อวโโพธณ+วฺ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. โทสํ
ชานาตีติ โทสณฺณ ผู้รู้โทษ ชื่อว่าโทสณฺณ (ไม่ลปทฺติยาวิภัตติ, อาเทศนิกหิตเป็น ณ, ลป รฺ)

พฺพุทฺ (พฺธ อวโโพธณ+ต) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. พฺพุชฺชตีติ พฺพุโธ
ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่าพฺพุทฺ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ท)

ทพฺพ (ทฺ คติยฺ+อพฺพ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. ทฺพนาตีติ ทพฺโพ
ผู้รู้ ชื่อว่าทพฺพะ. ทฺพจฺจุ วา คจฺจตีติ ทพฺโพ หรือผู้รู้จักอกุศลธรรม ชื่อว่าทพฺพะ (ทฺ คติยฺ+พ,
อาเทศ อฺ เป็น อ, ซ้อน พ)

วิทฺทสฺ (วิท ฎาณ+ทสฺ) บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. วิทติ ชานาตีติ
วิทฺทสฺ ผู้รู้ ชื่อว่าวิทฺทสฺ

[๒๓๐] อิตฺถิ สีมฺนฺตินี นารี ธี วฐฺ วนิตางคณา
ปมทา สุนทรี กนฺดา รฺมณิ ทยิตา พลา.

[๒๓๑] มาตุคาโม จ มหิลา ลลนา ภีรฺู กามินี
กุมาริกา ตฺ กณฺณาถ ยวตี ตรฺฐณี ภเว.

สตรี, ผู้หญิง, เพศหญิง ๑๕ คัพท์

อิตฺถิ (อิสุ อิจฺจนาคนตีสุ+ถิ,ตฺถิ,ต+อ) สตรี, ผู้หญิง, เพศหญิง. กามานิ อิจฺจตีติ อิตฺถิ สตรี

๑ ขุ.ชา. ๒๓/๒๓๓๙๙/๕๑๘

๒ วิ.มทาว. ๑/๒๘๘/๒๐๔

๓ ถ.สคต. ๑๕/๑๑๐/๓๔

ผู้ปรารถนากาม ชื่อว่าอิติ. **ปริเสหิ** **อิจฺฉยิตฺติ** **อิติ** หรือสตรีที่บุรุษปรารถนา ชื่อว่าอิติ (อาเทศ ฐ เป็น ต, หรือลป ฐ)

อิติ **ลिया** **รูปตี**

สา **จ** **ลีลวตี** **ลिया**

ปริโส **ตัน** **อิจฺเจย**

สทฺทหาสิ **มโหสธ.**^๑

ท่านมโหสธ ท่านเชื่อหรือว่า สตรีที่มีรูปงามทั้งมีศีลนั้น บุรุษจะไม่พึงปรารถนา เธอ

สีมนฺตินี (สีม+อนต+อินี) สตรี, ผู้หญิง, เพศหญิง. **สีมสฺส** **อนฺโต** **สีมนฺโต**, **ทีฆเกสุเวโส** ผู้มีปลายผมยาว ชื่อว่าสีมันตะ ได้แก่เพศหญิงที่มีผมยาว. **สีมนฺตโยคา** **สีมนฺตินี** หญิงที่มีผมยาว ชื่อว่าสีมันตินี

นารี (นร+ณ+อี) สตรี, หญิง, เพศหญิง. **นเรน** **โยคโต** **นารี** หญิงชื่อนารี เพราะต้องคู่กับชาย. **นรสฺส** **อโย** **นารี** หญิงนี้เป็นของชาย จึงชื่อนารี (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **นानาชนปทา** **นารี** เทวกณฺฐปมา **สุภา**^๒ ผู้หญิงชาวชนบทต่างๆ ช่างดงามราวกับเทพกัญญา

ถี (จา คตินิวตติมหิ+อ+อี) สตรี, ผู้หญิง. **คฺพฺโ** **ติฏฺจติ** **เอตยาติ** **ถี** หญิงเป็นที่ตั้งของกรรมกร์ ชื่อว่าถี (อาเทศ จ เป็น ถ, ลปสรรหน้า). **ถียติ** **เอตถ** **สุกฺกโสณฺติ** **สฺตตฺสฺนฺตฺนภาเวน** **ลํหณฺตฺติ** **ถี**^๓ ในที่นี้ หญิงที่ฆ่าชายได้อย่างเลือดเย็น เพราะมีสันดานของสัตว์อยู่ ชื่อว่าถี (ถา หี สาย +อี, ลปสรรหน้า)

วฐู (พนฺธ พนฺธเน+อ) สตรี, ผู้หญิง. **ปณฺจหิ** **กามคฺเณหิ** **อตฺตนิ** **พนฺธฺตฺติ** **วฐู** หญิงที่ผูกกามคุณ ๕ ไว้ในตน ชื่อว่าวฐู (อาเทศ พนฺธ เป็น วธ). **หนฺติ** **หีสฺตฺติ** **วฐู** หญิงผู้เบียดเบียน ชื่อว่าวฐู (หน หีสาย+อ, อาเทศ หน เป็น วธ). **วฐูสทฺโท** **สุณฺิสภริยานมฺปิ** **วาจโก** **วฐูคฺัพท** กล่าวอรรถว่า ลูกสะใภ้และภรรยา ก็มี. **เดฺนหิ** **วฐู** **เยน** **อลงฺกาเรน** **อลงฺกตา** **ปฺตฺตฺสฺส** **สุทฺธินฺสฺส** **ปิยา** **อโหสิ**^๔ นี้ลูกสะใภ้ ถ้าอย่างนั้น เธอตกแต่งด้วยเครื่องประดับแล้วคงเป็นที่พอใจของลูกสุทิน

วนิดา (วน สมฺภตฺติย+อิ+ต+อา) สตรี, ผู้หญิง. **วนฺยเดฺติ** **วนิดา** หญิงที่บุรุษรักใคร่ ชื่อว่าวนิดา (ลปสรรหน้า)

องฺคณา (องฺค คติย+ย+อา) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. **องฺคฺติ** **คจฺจตฺติ** **องฺคณา** หญิงที่ไป(สู่บ้านสามี) ชื่อว่าองฺคณา (อาเทศ ย เป็น อน, น เป็น ณ). **วิสิฏฺจนาริยมฺปิ** **องฺคณา** **องฺคณา** คัพทแปลว่าหญิงผู้ประเสริฐก็มี

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๓/๖๘

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๔/๕๑๑

๓ ขุ.ญ. ๓๓/๓๑๘/๔๑

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๒๘

ปมทา (ป+มท มทเน+อ+อา) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. วิรูปะสุปี มโท รากมโท อสุชาติ
ปมทา หญิงที่มัดเมาในรูปต่างๆ ด้วยราคา ชื่อว่าปมทา (ลบสระหน้า). วิสิฎุจนาริยัปยุต
ปมทา ปมทาคัพท์แปลว่า หญิงผู้ประเสริฐ มีใช้บ้าง

สุนทรา, สุนทรী (สุ+ทร อาทเร+อ+อา,อี) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. สุนฎุ ทรนุติ
อาทรนุติติ สุนทรา, สุนทรী หญิงที่เอื้ออาทรด้วยดี ชื่อว่าสุนทราและสุนทรী (ลงนคหิตอาคม,
อาเทศนคหิตเป็น น). สุนฎุ ทริยเตติ สุนทรী หญิงที่ถูกทำลายได้ง่าย (เพราะบอบบาง) ชื่อว่า
สุนทรী (สุ+ทร ทารณ+อ+อี, ซ้อน น, ลบสระหน้า). รูปลาวณยสมปนุนตาย สุนทรী หญิงชื่อ
ว่าสุนทรী เพราะเพียบพร้อมด้วยรูปร่างกายทั้งดงาม

กนดา (กมู กนุติย+ต+อา) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. กมนิยวุตติตาย กนดา หญิง ชื่อว่า
กันดา เพราะเป็นผู้กล่าววาจาน่ารัก (อาเทศ ม เป็น น, ลบสระหน้า). กนุติโยคา วา กนดา
หรือหญิงชื่อว่ากันดา เพราะมีความน่ารัก (กนุติ+ณ+อา, ลบ ณ และสระหน้า)

รมณี (รมู วิโนทเน+ยุ+อี) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. รมยติ วิโนทยติติ รมณี หญิงผู้บรรเทา
(ความใคร่) ชื่อว่ารมณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

ทยิดา (ทย รกษณ+อิ+ต+อา) สตรี, ผู้หญิง. ทยิดพพา รกษิตพพาติ ทยิดา หญิงที่บุรุษควร
รักษา ชื่อว่าทยิดา (ลบสระหน้า). ตสฺสมุหิ เอกา ถีตา ปิยา มนาปา ทยิดา^๑ ดิฉันเป็น
ธิดาคนเดียวของบิดานั้น เป็นหญิงที่น่านักน่าพอใจ

อพลา (อ+พล+อา) สตรี, ผู้หญิง. อปปิ พลั เอติสฺสาติ อพลา หญิงผู้มีกำลังกายน้อย
ชื่อว่าอพลา (ลบสระหน้า). อักษรในที่นี้มีอรรถว่า อปป น้อย

มาตุคาม (มาตุ+คาม) สตรี, ผู้หญิง. มาตุยา คาโม วีย คาโม อสุชาติ มาตุคาโม หญิง
ผู้มีบ้านเป็นเหมือนบ้านของมารดา ชื่อว่ามาตุคามะ. มาตา วีย คจฺจติติ วา มาตุคาโม
หรือหญิงผู้ถึงความเป็นเหมือนแม่ ชื่อว่ามาตุคามะ (มาตุสททุปปท+คมุ คมเน+ณ, ลบ ณ,
วุทธิ อ เป็น อา). มาตา วีย คสฺสติติ วา มาตุคาโม หรือหญิงผู้กินเหมือนแม่(เจ้าของ
เรือน ชื่อว่ามาตุคามะ (มาตุสททุปปท+คส อทเน+ม, ลบ ส, ทีฆะ อ เป็น อา). มาตา วีย
คยติติ วา มาตุคาโม หรือหญิงผู้ซบถ้อมเหมือนแม่ ชื่อว่ามาตุคามะ (มาตุสททุปปท+คา
สทเท+ม). มาตุคาโม นาม มนุสฺสติติ น ยกฺชี น เปตี น ติริจฺจานคตา^๒ หญิง
มนุษย์ ชื่อว่ามาตุคาม มีใช้นางยักษ์ มีใช้นางเปรต มีใช้ติริจฺจานตัวเมีย. ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ
สมนฺนาคโต มาตุคาโม เอกนฺตมฺนาโป โหติ ปุริสฺสสฺส, กตเมหิ ปญฺจหิ, รูปวา จ
โหติ โภควา จ โหติ สีลวา จ โหติ ทกฺโข จ โหติ อนลฺโส ปชญฺจสฺส ลภติ^๓
ภิกษุทั้งหลาย หญิงผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ จึงควรเป็นที่พอใจของบุรุษ, องค์ ๕ คือ มีรูปร่าง มี

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๔๗๓/๔๙๔

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๖/๒๕๓

๓ ส.สพ. ๑๘/๔๕๕/๒๙๖

โกศทรัพย์ มีศีล มีความอดทน และไม่เกียจคร้าน ย่อมได้เป็นภรรยาของบุรุษนั้น

มหิลา, มहेลา (มหีสททุปท+ลา อุปาทาน+กฺวิ) สตรี, ผู้หญิง. **มहीं** วย สฺจึ อสุจิมปี
ลาตีติ **มหิลา** สตรีผู้รับเอาทั้งสิ่งสะอาดและไม่สะอาดดุจแผ่นดินใหญ่ เชื่อว่ามหิลา (รัสสะ อี
เป็น อี, หรืออาเทศ อี เป็น เอ บ้าง, ลบ กฺวิ). **มหนฺเตสุ พหุสฺปิ รตฺตจิตฺเตสุ อิลติ**
คจฺฉตีติ ว่า **มหิลา** หรือสตรีผู้ไปในจิตที่ถูกราคะย้อมแล้วเป็นส่วนใหญ่ เชื่อว่ามหิลา (มหนฺต-
สททุปท+ อิล คมเน+อ+อา, อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า)

โสหํ ตโต จิตฺวา วัลยา ทาลยา มเร ชาโต
เนว มหิลา น ปฺริโส ยถาปี คนฺตวาน ปรรทาร์.^๑

ดิฉันเคลื่อนจากภพนั้นแล้วเกิดในเรือนของนางทาสีที่ถนนสายหนึ่ง เป็นหญิงก็
ไม่ใช่เป็นชายก็ไม่เชิง เพราะเคยไปเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น

ผู้หญิงที่แตกต่างจากสามัญ ๓ จำพวก

ลลนา (ลล อิจฺฉาวิลาเสสุ+ยุ+อา) หญิงงาม, หญิงมีเสน่ห์. **ลลยตีติ** **ลลนา** หญิงผู้มีความปรารถนา
เชื่อว่าลลนา. **ลลติ** ว่า **วิลาเสตีติ** **ลลนา** หรือหญิงผู้สวยงาม เชื่อว่า **ลลนา** (อาเทศ ยุ เป็น
อน, ลบสระหน้า)

ภีรฺ (ภี ภเย+รฺ) ผู้หญิงขี้กลัว. **ภยปกติ** **ภีรฺ** หญิงที่กลัวเป็นปกติ เชื่อว่าภีรฺ. **ภีรฺ** **อตฺเต** **ชเนตฺติยํ**
ภีรฺคัพฺทํที่ใช้ในอรรถว่าตน คน และผู้หญิง

กามินี (กาม+อินิ) ผู้หญิงตัณหาจัด. **อติสยิตกามา** **กามินี** หญิงผู้มีความรณจัด เชื่อว่ากามินี.
กาโม **สิงฺคารูโป** **มโ** **อสุสาตฺถิตติ** **กามินี** หญิงผู้มีความรณ มีรูปร่างน่ารัก มีความมัวเมา
เชื่อว่ากามินี. บางคัมภีร์กล่าวว่า ทั้ง ๓ คัพฺทน์ เป็นผู้หญิงสามัญ

ผู้หญิงที่แตกต่างจากสามัญมีอีกหลายคัพฺท เช่น **วามโลจนา**, **ภาวินิ**, **นิตมฺพินี**, **รามา**

เด็กหญิง, หญิงในปฐมวัย ๒ คัพฺท

กุมาริ, กุมาริกา (กุมาร กิฬาย+อ+อึ, อี+ก+อา) เด็กหญิง, กุมาริ, เด็กสาว. **กุมารตีติ** **กุมาริ**
เด็กหญิงผู้กำลังสนุกสนาน เชื่อว่ากุมาริ (ลบสระหน้า). **ราชคเห** **สาลาวตี** **นาม** **กุมาริ** **อภีรฺปา**
โหติ^๒ **กุมาริ**ชื่อสาลาวตีในเมืองราชคฤห์เป็นคนสวยงาม. **กุมาริกา** **มาตฺยา** **สนฺติเก** **ทฺตุ** **ปาเหลสิ**^๓
เด็กสาวส่งตัวแทนไปสำนักมารดา

กณฺญา (กน ทิตฺติกนฺตคฺตีสุ+ย+อา) เด็กหญิง, สาวน้อย, กัญญา. **ปฺริเสหิ** **กนฺยติ** **กามยตีติ**
กณฺญา สาวน้อยที่บุรุษพากันรักใคร่ เชื่อว่ากัญญา (อาเทศ นฺย เป็น ณ, ช้อน ณ). **กนฺติ**
ทิวพตีติ **กณฺญา** สาวน้อยผู้กำลังสวยงาม เชื่อว่ากัญญา (กน ทิวพเน+ย+อา, อาเทศ นฺย เป็น

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๘๘

๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๙-๗๐

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๕/๒๙๗

ณ, ซ้อน ณ, ลบสระหน้า). กั ปริสลกขณั เณติ โดเสตติติ กณณนา สวานน้อยผู้พอใจลักษณะของบุรุษ ชื่อว่ากัญญา (กัสททุปท+ณ โดสเน+อ+อา, อาเทศนคหิตเป็น ณ, ลบ เอ). ยตุถ หตุถัปสาเรมิ สพพา กณณนา อุปนุนติ เม^๑ เมื่อเราตีมือ สวานน้อยทุกคนก็พากันเข้ามาหาเรา

อุฏจวสสา ภเว โครี ทสวสสา ตุ กณณนา,
สมปตเต ทวาทเส วสเส กุมาริตยภิตีเย.^๒

เด็กหญิงอายุ ๘ ขวบ เรียกว่าโครี ๑๐ ขวบ เรียกว่ากัญญา ครบ ๑๒ ขวบ เรียกว่ากุมารี

หญิงสาว ๒ ศัพท

ยุวติ, ยุวตี (ยุว คติย+ติ+อี) หญิงสาว. ยุวติ คจณตติติ ยุวตี หญิงสาวผู้ไป ชื่อว่ายุวตี (รัสสะอี เป็น อี บ้าง). ยุวตึนณจ สพพาสั กัลยาณิตติ วิสสุตา^๓ บรรดาหญิงสาวทั้งปวง หญิงชื่อว่ากัลยาณิปรากฏแล้ว (สวยที่สุด)

ตรุณี (ตร ตรเน+ยุ+อี) หญิงสาว. ตรตติติ ตรุณี หญิงสาวผู้ข้ามวัยเด็กไป ชื่อว่าตรุณี (อาเทศยุ เป็น อน, น เป็น ณ, อ เป็น อุ). พาลภาวึ ตรตติติ ตรุณี หญิงสาวผู้ข้ามความเป็นเด็กไป ชื่อว่าตรุณี (ตร ตรเน+อน+อี, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). ตรุณี จ ปิยา กณณนา มहेลิตตุ^๔ กริสฺสตี^๕ จักทรงอภิเษกหญิงสาวแรกนผู้เป็นที่รักให้เป็นพระมเหสี

[๒๓๒] มहेลึ สาภิสเสกาณณนา โภคินี ราชนาริโย
ธวตุณินึ ตุ สงเกตุ ยาดิ ยา สาภิสสาริกา.

พระมเหสี

มहेลึ (มห ปุชาຍ+อิส+อี) พระมเหสี. สาภิสเสกา ลทฐาภิสเสกา ราชิตูถึ มहेลึ นาม พระชายาของพระราชารู้ได้รับอภิเษกแล้ว ชื่อว่ามเหสี. มหึยเตตติ มहेลึ หญิงผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่ามเหสี (อาเทศ อี เป็น เอ). มหตโย ราชิตูถึโย อีสติ อภิภวตติติ วา มहेลึ หรือหญิงผู้ปกครองนางสนมของพระราชาร้านวนมาก ชื่อว่ามเหสี (มหนตสททุปท+อิส อีสฺสริเย+อี, อาเทศ มหนต เป็น มหา, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบ อา). มหนเต ลึสทกขนธาทิกเก เอสตติติ มहेลึ หญิงผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีศีลเป็นต้นชื่อว่ามเหสี (มหนตสททุปท+เอส คเวสเน+อ+อี, อาเทศ มหนต เป็น มหา). ทิฆิติสฺส โกสฺสรณโย มहेลึ นจิสฺสเสว คพฺภินึ อโหสิ^๕ ต่อมา ไม่นานนัก พระมเหสีของพระเจ้าที่ฆิตโกศลรัฐก็ทรงครรภ์

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑/๘

๒ จินตามณิฎฎิกา ๑๖/๘

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๕/๓๔๔

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๔/๑๓๕

๕ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๒๒๓

นางสนม, นางกำนัล

โกคินี (โกค+อินี) นางสนม, นางกำนัล. มเหสีโต อญญา ราชนารีโย โภคินีโย โภคโยคา โภคินี หญิงเหล่านี้จากพระมเหสี ชื่อว่าโกคินี เพราะคอยรับใช้ หญิงต้องการสามี, หญิงหนีตามชู้ ๒ ศัพท์

ยา นารี ปุริสสุส สงเกตม์ ยาดิ, สว “ธวตถินี, อภิสาริกา”ติ โจจเจเต หญิงที่ไปสู่นัดหมายกับชาย ท่านเรียกว่า ธวตถินี และ อภิสาริกา

ธวตถินี (ธวสททุปปท+อตถ ยาจนิจจาสุ+อ+อินี) หญิงต้องการสามี, หญิงหนีตามชู้. ธวํ ปตี อตถยติ อิจจตีติ ธวตถินี หญิงผู้ปรารถนาสามี ชื่อว่าธวตถินี (ลบสระหน้า)

อภิสาริกา (อภิ+สร คติย+ณฺว+อา) หญิงต้องการสามี, หญิงหนีตามชู้. สงเกตม์ อภิสรตีติ อภิสาริกา หญิงผู้ไปสู่นัดหมาย (กับชาย) ชื่อว่าอภิสาริกา (อาเทศ ญฺ เป็น ออก, อ เป็น อิ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๒๓๓] **คณิกา เวลียา วณฺณ- ทาสี นครโสภินี**
รูปุชีวินี เวลี กุลญา ตฺ จ พนฺธกี.

โสภณิ, หญิงคณิกา, นางบำเรอ, หญิงงามเมือง, หญิงแพศยา ๖ ศัพท์

คณิกา (คณ สงฺขยาน+ณฺว+อา) โสภณิ, หญิงคณิกา, นางบำเรอ, หญิงงามเมือง. จตุสฏฐิกลา- กุสลตาย สีลรูปาทิมตตาย จ คณียเต อาทียเตติ คณิกา หญิงที่บุรุษพาไป เพราะเป็นผู้ฉลาดในการนับได้ถึง ๖๔ ส่วน และเพราะเป็นผู้นับศีลและรูปเป็นต้นได้ จึงชื่อว่าคณิกา (อาเทศ ญฺ เป็น ออก, อ เป็น อิ). อสฺโสสิ โข อมฺพปาลี คณิกา ภควา กิร โภภิกคามํ อนุปฺตโตติ^๑ หญิงคณิกาชื่ออัมพปาลี ได้ยินข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงโภภิกคาม.

เวลียา (เวส+อิ+ย+อา) โสภณิ, หญิงคณิกา, หญิงงามเมือง, หญิงแพศยา. เวเสน อากปฺเปน อติโสภเตติ เวลียา หญิงผู้มีกิริยามารยาทงดงาม ชื่อว่าเวลียา. วิเสเสน เอลียตีติ เวลียา หญิงที่เขาเสาะหามาเป็นพิเศษ ชื่อว่าเวลียา (วิ+อิส คเวสเน+ณฺย+อา, ลบ ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง อิ อาคม, ลบสระหน้า). กมฺมเวเสหิ วา อิจฺฉียเตติ เวลียา หญิงที่แม่เลี้ยงพาไป ต้องการ ชื่อว่าเวลียา (เวสสททุปปท+อิสฺ อิจฺฉากนฺตีสุ+ย+อา, ลบ สฺ ที่สุดธาตุ) **ฉพฺพคคิยา ภิกฺขุณีโย สมฺพาธ โลมํ สํหฺราเปตฺวา อจิรวติยา นทียา เวลียาหิ สทฺธิ นคฺคา เอกตฺตเถ นหายนฺติ^๒** ภิกษุณีฉัพคคิยให้ถอนขนในที่แคบแล้วเปลือยกายลงอาบน้ำที่ทำเดียวกันกับพวกหญิงแพศยาในแม่น้ำอจิรวดี

วณฺณทาสี (วณฺณ+ทาสี) นางวรรณทาสี, โสภณิ, หญิงคณิกา, นางบำเรอ, หญิงงามเมือง. วณฺณสมฺปนฺนา

ทาสี วรรณทาสี สาวใช้ที่มีหน้าตาสวยงาม ชื่อว่าวรรณทาสี. ทาสิมปิ หิ วรรณสมปนฺนํ เกจิ สามิกา ธนโลเภณ คณิกํ กโรนฺติ เจ้านายบางคนมักทำสาวใช้ที่หน้าตาสวยงามให้เป็นหญิงบำเรอ เพราะนางโลภในทรัพย์. สนฺติเก จสฺส วรรณทาสี โคสฺตจฺนฺทํ ปัสติ^๑ หญิงแพศยาในราชสำนักนั้นกำลัง बदแทนจันทน์ผสมนมโค

นครโสภินี (นครสทฺทูปปท+สุภ โสภเน+ณ+อินิ) หญิงงามเมือง, นางบำเรอ, โสเภณี. นครโสเกตฺติ นครโสภินี หญิงงามเมือง ชื่อว่านครโสภินี (ลป ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ราชาวาตปานํ วิวริตฺวา จิตฺ ตํ ทิสฺวา กา เอสาติ ปุจฺฉิ. ตุมฺหากํ นครโสภินี เทวาติ^๒ พระราชาทรงเปิดพระแกลแล้วประทับยืนอยู่ ทอดพระเนตรหญิงนั้นจึงตรัสถามว่า หญิงคนนี้เป็นใคร. ขอเดชะ เป็นหญิงงามเมืองของพระองค์ พระเจ้าข้า

รูปุชีวินี (รูปุสทฺทูปปท+อุ+ชีว ปาณธารणे+อ+อินิ) หญิงแพศยา, โสเภณี. รูปุชีวตีติ รูปุชีวินี หญิงที่เลี้ยงชีพด้วยการขายตัว ชื่อว่ารูปุชีวินี. อตีเต กิร พาราณสิยํ อญฺญตฺวา รูปุชีวินี อิตฺถิ อภิรุปา ทสฺสนิยา ปาสาทิกา^๓ ได้ยินว่าในอดีตที่เมืองพาราณสี มีหญิงขายตัวคนหนึ่ง เธอสวยงาม นามอง น่ารัก

เวสี (เวส+อี) หญิงแพศยา, หญิงคณิกา. อติสยเวสยุตฺตตาย เวสี หญิงแพศยาชื่อว่าเวสี เพราะมักแต่งองค์ทรงเครื่องเลิศเลอ. สมพฺหุลา ธุตฺตา อุยฺยานे परिจาเรนฺดา อญฺญตฺริสฺสา เวลียา สนฺติเก ทฺตํ ปาเหสุ^๔ พวกนักเลงเที่ยวผู้หญิงหลายคนพากันเที่ยวเตร่อยู่ในอุทยานส่งตัวแทนไปสำนักของหญิงแพศยาคนหนึ่ง

หญิงไม่ดี, หญิงมีชู้ ๒ ศัพท์

กุกฺกฺวา (กุกฺสทฺทูปปท+อวกฺ นาสเน+อ+อา) หญิงไม่ดี, หญิงมีชู้. กุกฺกาणि อฏฺฐติ นาสยตีติ กุกฺกฺวา หญิงที่ทำให้วงศ์ตระกูลเสื่อมเสีย ชื่อว่ากุกฺกฺวา (ลปสระหน้า)

พฺนฺธกฺกี (พฺนฺธสทฺทูปปท+กา พฺนฺธเน+อ+อี) หญิงไม่ดี, หญิงมีชู้. พฺนฺธมนฺนพฺนฺธํ กายตีติ พฺนฺธกฺกี หญิงที่ผูก(อาฆาต)ตามหลัง ชื่อว่าพฺนฺธกฺกี (ลปสระหน้า). พฺนฺธกฺกิโย นาม วธิกาโย นาม^๕ ชื่อว่าเป็นหญิงผูกอาฆาต เป็นหญิงนักรบ

[๒๓๔] วราโรโหดตมา มตต- กาลินี วรณฺณิ
ปติพฺพตา ตวปี สตี กุลิตฺถิ กุลปาลิกา.

หญิงประเสริฐ ๔ ศัพท์

วราโรหา (วร+อาโรห+อา) หญิงประเสริฐ. วโร อาโรโห โสณิ เอติสฺสาติ วราโรหา หญิง

๑ ขุ.อญ. ๒๘/๔๘/๘๙

๒ มขุ.อญ. ๙/๖๕/๔๕

๓ ขุ.อญ. ๓๑/๕๗/๕๐

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๘/๓๐๐

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๓

ที่มีบั้นท้ายเป็นเลิศ(งดงาม) ชื่อว่าวราโรหา.

นनु มทุที่ วราโรหา

ราชปุตตี ยสสุถีนี

ปาโต คตาลี อุณณาย

กิมิโท สายมาคตา.^๑

น้องมัทรีราชปุตตรีผู้ประเสริฐ ผู้มียศ เธอไปแสวงหาผลไม้ไม่น้อยใหญ่แต่เช้า นี้อะไร กลับมาจนเย็น

อุตุตมา (อุตุตม+อา) หญิงประเสริฐ. อุตุตมคุณโยคา อุตุตมา หญิงผู้มีคุณประเสริฐสุด ชื่อว่า อุตุตมา (ลบสระหน้า). ตทา ตสส มหะสีหิ อิตถิคุมพสฺส อุตุตมา^๒ ครั้งนั้น ดิฉันเป็นพระมหะสีหิผู้ประเสริฐกว่าพระสนมของท้าวเธอ

มตตกาถีนี (มตต+กาถีนี) หญิงประเสริฐ. โสณิศารเวณ มตตคโช วีย พนุณคามินี มตตกาถีนี หญิงผู้ผูกมัด(ใจของผู้อื่น)ด้วยการกระเพื่อมของบั้นท้าย ดุจช้างตกมัน ชื่อว่ามตตกาถีนี

วรวณณินี (วร+วณณ+อินี) หญิงประเสริฐ. วรวณณโยคา วรวณณินี หญิงผู้มีผิวพรรณดีที่สุดในวรวณณินี (ลบสระหน้า). กิณนุ โสจลินุจจุงคิ ปณฺชุสี วรวณณินี^๓ เหตุไรหนอ น้องหญิงผู้ประเสริฐจึงโคกเคี้ยวซุบผอมไป

สีเต สุโชนุหสพุงคิ

คิมเท ยา สุขสีตลา,

ภตตุ ภตตา จ ยา นาริ

สา ภเว วรวณณินี.^๔

หญิงใด ผู้มีสรรพางค์กายอ่อนสบายในฤดูหนาว เย็นสบายในฤดูร้อน ปรนนิบัติสามี หญิงนั้น ชื่อว่าวรวณณินี

หญิงดี, หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี, ศรีภรรยา ๒ ศัพท์

ปติพพตา (ปติ+พต+อา) หญิงดี, หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี, ศรีภรรยา. ปติ สามิโกว กมณีโย เอติสฺสาติ ปติพพตา หญิงผู้มีสามีเท่านั้นที่ตนปรารถนา ชื่อว่าปติพพตา. ปติมฺหิ วตมสฺสาติ วา ปติพพตา หรือหญิงปฏิบัติสามีดี ชื่อว่าปติพพตา (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พ, ลบสระหน้า). โกละยยกา สีลวดี ปติพพตา ยา เอวรูปา ปุริสสฺส ภริยา สหิ จ ภริยาติ จ สา ปวฺจจติ^๕ เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติสามี ภรรยาของบุรุษเห็นปานนี้เรียกว่า เป็นทั้งภรรยาทั้งเพื่อน

สดี (อส ภูวิ+อด+อึ) สตรี, หญิงดี, หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี, ศรีภรรยา. อสดี ภวดีติ สดี หญิงที่มีความเป็นหญิง ชื่อว่าสดี (ลบ อ ต้นธาตุ, ลบสระหน้า). สเมดีติ วา สดี หรือหญิงผู้สงบเสงี่ยม ชื่อว่าสดี (สมฺ อุปสเม+อด+อึ, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๙/๔๒๘

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๗/๓๕๔

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๒๗/๔๙๑

๔ จินตามณิกิภา. ๑๖/๔

๕ อัง.สตุตถ. ๒๓/๖๐/๙๕

กุลสตรี, หญิงรักษาตระกูล ๒ ศัพท์

กุลิตถึ (กุล+อิถึ) กุลสตรี, หญิงผู้รักษาตระกูล. กุลานรูปา อิถึ กุลิถึ หญิงผู้สมควรแก่ตระกูล ชื่อว่ากุลิตถึ. สเจ หิ กุลิถึโย กุลิธึดาโย ... อาราม วา วิหาร วา คจเจยฺย^๑ หากว่ากุลสตรี กุลิธึดา ... มาสู่อารามหรือวิหาร

กุลปาลิกา (กุลสทฺหุปปท+ปาล รกฺษณ+ณฺว+อา) กุลสตรี, หญิงผู้รักษาตระกูล. กุลํ ปาเลติ รกฺษตีติ กุลปาลิกา หญิงผู้รักษาตระกูล ชื่อว่ากุลปาลิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ)

[๒๓๕] วิธฺวา ปติสฺสณฺณา ปติมฺพฺรา สยมฺพฺรา
 วิชาตา ตฺว ปสฺสูตา จ ซาตาปจฺจา ปสฺสูติกา.

หญิงหม้าย ๒ ศัพท์

วิธฺวา (วิ+ธฺว+อา) หญิงหม้าย. วิคฺโต ธฺโว ภตฺตา เอติสฺสาติ วิธฺวา หญิงที่สามีหนีไป (หรือตาย) ชื่อว่าวิธฺวา (ลบสระหน้า). ทฺคคฺตาหํ ปุเร อาสี วิธฺวา จ อปฺตฺติกา^๒ เมื่อก่อนดิฉันเป็นผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นหม้ายและไม่มีบุตร

ปติสฺสณฺณา (ปติ+สฺสณฺณ+อา) หญิงหม้าย. ปติ สฺสณฺโณ นฺนฺโจ เอติสฺสาติ ปติสฺสณฺณา หญิงที่สามีสูญหาย ชื่อว่าปติสฺสณฺณา (ลบสระหน้า)

หญิงหาสามีเอง ๒ ศัพท์

ปติมฺพฺรา (ปติสทฺหุปปท+วร คเวสณ+อ+อา) หญิงหาสามีเอง. ปตี วรติ คเวสตีติ ปติมฺพฺรา หญิงที่แสวงหาสามี ชื่อว่าปติมฺพฺรา (อาเทศ ว เป็น พ, อาเทศนิกหิตทฺติยาวิภตฺติเป็น ม)

สยมฺพฺรา (สยสทฺหุปปท+วร ปตฺถณาย+อ+อา) หญิงหาสามีเอง. สยเมว ปตี วรตีติ สยมฺพฺรา หญิงที่ต้องการหาสามีเอง ชื่อว่าสยมฺพฺรา (อาเทศ ว เป็น พ, ไม่ลบปฐมาวิภตฺติ, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบสระหน้า)

หญิงผู้มีบุตรแล้ว ๔ ศัพท์

วิชาตา (วิชนี คพฺภวิโมกฺษณ+ต+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. วิชายิตฺถาติ วิชาตา หญิงผู้เคยคลอดบุตรแล้ว ชื่อว่าวิชาตา (ลบ น ที่สุดธาตุ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). สุนฺทรินฺนทา โช อยฺเย อจิริวิพฺภนฺดา วิชาตา^๓ คุณแม่ นางสุนทรินันทาสีกไปไม่นานนักรักก็คลอดบุตร

ปสฺสูตา (ป+สฺสู อภิสเว+ต+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. ปกาเรน สวตีติ ปสฺสูตา หญิงที่คลอดบุตรหลายครั้ง ชื่อว่าปสฺสูตา (ลบสระหน้า)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๒

๒ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๕๐/๔๕๙

๓ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๒/๑๑

ชาตาปจจา (ชาต+อปจจ+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. ชาตํ อปจจํ ปุตโต เอติสฺสาติ ชาตาปจจา
หญิงผู้ให้กำเนิดบุตรแล้ว ชื่อว่าชาตาปจจา (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง)

ปสฺตุติกา (ปสฺตุต+ก+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. ปสฺตุตาว ปสฺตุติกา หญิงที่คลอดบุตรแล้วนั้นแหละ ชื่อว่า
ปสฺตุติกา (อาเทศ อ เป็น อิ)

[๒๓๖] **ทฺฐิตี สณฺจาริกา ทาสี** **ตุ เจฎี ฎฺฐธาริกา**
วารุณีภุชณิกา ตฺลฺยา **ขตฺติยานี ตฺ ขตฺติยา.**

หญิงแม่สื่อ ๒ ศัพท์

ทฺฐิตี (ทฺ คมเน+ต+อี) หญิงแม่สื่อ. **ทฺยุยเต เปลียเตติ ทฺฐิตี** หญิงผู้ชักสื่อ ชื่อว่าทฺฐิตี (ที่ชะ อ
เป็น อุ, ลบสระหน้า)

สณฺจาริกา (สํ+จร จรณ+ณฺว+อา) หญิงแม่สื่อ. **ยถาภิมตํ สณฺจารยตีติ สณฺจาริกา** หญิง
ที่ทำให้เขาเป็นไปตามที่ต้องการ ชื่อว่าสณฺจาริกา (อาเทศนิคหิตเป็น ณ, ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อิ,
วฺทอิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

ทาสี, หญิงรับใช้ ๓ ศัพท์

ทาสี (ทฺ+อส ภุชเน+อ+อี) ทาสี, หญิงรับใช้. **ทฺ ฎฺฐณฺตี อสตี ภุชตีติ ทาสี** หญิงที่กินของ
ไม่ค่อยดี ชื่อว่าทาสี (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง). **ทียนฺเต ตายาติ วา ทาสี** หรือหญิงที่
รับของที่เขาให้ ชื่อว่าทาสี (ทา ทาเน+ส+อี, ลบสระหน้า). **ทาดทฺพาดิ ทาสี** หญิงที่เขาควรให้
ชื่อว่าทาสี. **ทาสี นาม ทาสี เจว โหติ ภริยา จ**^๑ หญิงผู้เป็นทั้งคนรับใช้ทั้งภรรยา ชื่อว่า
ทาสี. **สา ทาสี ตํ ภณฺฑิกํ วิสฺสริตฺวา อคฺมาสิ**^๒ นางทาสีนั้นล้มห่อของไว้ ไปแล้ว

เจฎี (จิฎฺ เปสเน+ณ+อี) ทาสี, หญิงรับใช้. **จิฎฺยเตติ เจฎี** หญิงที่เขาส่งไป ชื่อว่าเจฎี (ลบ ณ,
วฺทอิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

ฎฺฐธาริกา (ฎฺฐสทฺทฺอุปท+ธฺร ธารณ+ณฺว+อา) ทาสี, หญิงรับใช้. **ฎฺฐํ อุตฺทกฺกมฺภํ ธาเรตีติ**
ฎฺฐธาริกา หญิงที่ถือหม้อน้ำ (เทียวตักน้ำ) ชื่อว่าฎฺฐธาริกา (วฺทอิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น
ออก, อ เป็น อิ)

แม่หมอดี, หญิงคนทรง ๒ ศัพท์

วารุณี (วฺรฺณ+ณ+อินิ) แม่หมอดี, หญิงคนทรง. **วฺรฺณโต ชายตีติ วารุณี** หญิงที่เกิดจาก
พ่อมด(ลูกสาวพ่อมด) ชื่อว่าวารุณี (ลบ ณ, วฺทอิ อ เป็น อา). **วริตทฺพวา อิฉฺฉิตทฺพาดิ วารุณี**

หญิงที่เขาต้องการ (ให้ทำมรดค์ดำ) ชื่อว่าวารุณี (วร อิจฉาย+ยุ+อี, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, อ เป็น อุ). สุตวาน นทโต ภัตา วารุณี^๑ ปเวตติ^๒ ได้ยินเสียงแล้วกลัวจนตัวสั่น เหมือนแม่มด

อิกุขณิกา (อิกุขณ+ก+อา) แม่มดหมอผี, หญิงคนทรง. สุภาสุภสส อิกุขณิ^๓ นิรูปนํ ยสสาตถิติ อิกุขณิกา หญิงที่ทำนายโชคดีโชคร้าย ชื่อว่าอิกุขณิกา (อาเทศ อ เป็น อี, ลบสระหน้า). ตุลยา ทั้ง ๒ ศัพท์ (คือ วารุณี และ อิกุขณิกา) มีอรรถเหมือนกัน

กษัตริ, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล ๒ ศัพท์

ขัตติยานี (ขัตติย+อินิ) กษัตริ, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล. สยํ ขัตติยชาติ, กสฺสจจิ ภริยา ขัตติยานี ขัตติยา จ หญิงที่ประสูติในราชตระกูล หรือเป็นพระชายาของกษัตริย์ ชื่อว่าขัตติยานี และขัตติยา (ลบสระหลัง, ที่หะสระหน้า). อภิชาติตา ขัตติยานี นว ปุตเต ชนิสฺสติ^๔ พระราชกุมารีผู้สูงศักดิ์จักให้กำเนิดพระโอรสและพระธิดาถึง ๙ พระองค์

ขัตติยา (ขัตติย+อา) กษัตริ, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล. ขัตติยสุสาปจจํ ขัตติยานี ขัตติยา จ หญิงผู้เป็นทายาทของกษัตริย์ ชื่อว่าขัตติยานีและขัตติยา (ลบสระหน้า)

[๒๓๗] ทาโร ชายา กลตฺตํ จ มรณี ภริยา ปิยา
ปชาปตี จ ทุตติยา สตา ปาทปริจาริกา.

ภรรยา, แม่บ้าน ๙ ศัพท์

ทวาร (ทว วิทธารณ+ณ) ภรรยา, แม่บ้าน. ทวารยนเต อนเนาติ ทาโร ภรรยาทำให้สามีแยกออก(จากครอบครัวเดิม) ชื่อว่าทวาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

เย คหฺจจา ปุณฺณกรวา สีลวนฺโต อุปาสกา
ธมฺเมน ทารํ โปเสนติ เต นมสฺสามิ มาตลิ.^๕

มาตลิ เรานอบน้อมศฤหส์ผู้กระทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยชอบธรรม

ชายา (ชน ชนเน+ย+อา) ชายา, ภรรยา, แม่บ้าน. ชายาติ ปุตโต ยายาติ ชายา ภรรยาผู้ให้กำเนิดบุตร ชื่อว่าชายา (อาเทศ น ที่สุดธาตุเป็น อา, ลบสระหน้า). ชยตีติ วา ชายา หรือภรรยาผู้ชนะ(ในเรือน) ชื่อว่าชายา (ชิ ชเย+ย+อา, อาเทศ อี เป็น อา). เขฏฺฐสฺส ภาตฺตโน ชายา อโหสิ สฺปติพฺพตา^๖ ดิฉนํเป็นภรรยาของสามีผู้ประเสริฐสุด ปฏิบัติสามีอย่างดีที่สุด

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๑/๓๗๘

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๔/๑๓๕

๓ ส.สคาถ. ๑๕/๙๓๐/๓๔๔

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๗/๓๕๔

กลตุด (กล สงฺขยาน+ต) ภรรยา, แม่บ้าน. **กลลิต** **ปริจฺฉินฺทิตติ** **กลตุด** ภรรยาผู้จัดแจง (ของใช้ในเรือน) ชื่อว่ากลตุดตะ (ซ็อน ต)

ฆรณิ (ฆรสทฺทูปปท+ณี เนย+อ+อิ) ภรรยา, แม่บ้าน. **ฆริ** **เนตติ** **ฆรณิ** ภรรยาผู้เป็นแม่บ้าน ชื่อว่าฆรณิ (อาเทศ นฺ เป็น ณ). **ฆรณิ** **นิเวสนทฺวาเร** **นิสินฺนา** **โหติ**^๑ แม่บ้านนั่งอยู่ใกล้ประตูเรือน

ภริยา (ภร ภรณ+อิกาคม+ย+อา) ภรรยา, ภริยา, แม่บ้าน. **ภริตพฺพโต** **ภริยา** หญิง ชื่อว่าภริยา เพราะเป็นผู้ที่สามีควรเลี้ยงดู (ลบสรรหน้า). **องฺเณ** **ปฺตุดตมาทาย** **ภริยา** **มํ** **อุปาคมิ**^๒ ภรรยาอุ้มบุตรใส่เอวเข้ามาหาเรา

ปิยา (ปี ตปฺปนกนฺตีสฺย+อา) ภรรยา, แม่บ้าน. **ปิยายิตพฺพโต** **ปิยา** ภรรยาชื่อว่าปิยา เพราะเป็นผู้ที่สามีควรรักใคร่ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสรรหน้า). **สามีกสฺส** **ปิยา** **ภวิสฺสสิ** **มฺนาปา จ**^๓ เธอจักเป็นภรรยาที่น่ารักน่าพอใจของสามี

ปชาปติ (ปชาสทฺทูปปท+ปา ปาลเน+ติ) ภรรยา, แม่บ้าน. **ปชํ** **ปฺตุด** **ปาเลตติ** **ปชาปติ** ภรรยาผู้ดูแลบุตร ชื่อว่าปชาปติ (รัสสะ อา เป็น อ). **เตน** **กิริ** **ปุริเสน** **อญฺญา** **ปชาปติ** **อานีตา**^๔ ทราบว่าบุรุษนั้นนำภรรยาคนใหม่มาแล้ว

ทฺติยา (ทฺวิ+ติย+อา) ภรรยา, แม่บ้าน. **ทฺวินฺนํ** **ปุรณิ** **ทฺติยา** ภรรยาเป็นคนที่สอง(ในเรือน) ชื่อว่าทฺติยา (ลบสรรหน้า). **ปจฺโม** **ภตฺตา** **สามี** เป็นคนที่หนึ่ง(ในบ้าน)

ปาทปริจจริกา (ปาทสทฺทูปปท+ปริ+จฺร จฺรณ+ณฺว+อา) ภรรยา, แม่บ้าน. **สามีกสฺส** **ปาเท** **ปริจจตีติ** **ปาทปริจจริกา** ภรรยาผู้ปรนนิบัติแทบเท้าสามี ชื่อว่าปาทปริจจริกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ). **สา** **ปาทปริจจริกา** ศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. **สา** **เขฎฺฐกทาสสฺส** **ปาทปริจจริกา** **อโหสิ** **ปญฺชิตา** **พฺยตฺตา**^๕ ภรรยาของทาสผู้ใหญ่ที่สุดเป็นบัณฑิต ฉลาดหลักแหลม

ภรรยามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปตินิ**, **ปาณิกิตตา**, **สทฺธมฺมินิ**

[๒๓๘] สซี **ตฺวาลี** **วยสฺสาถ**
ปุเม **ตฺตฺ** **รโช** **ปุปฺผํ**

ชารี **เจวติจารินิ**
อฺตฺตฺ **ตฺ** **รชสฺสลา.**

[๒๓๙] **ปุปฺผวตี** **ครุคพฺภา-**
คพฺภาสโย **ชลาพฺปิ**

ปฺนฺนสฺตฺตา **จ** **คพฺภินิ**
กลลํ **ปฺนฺนปฺสฺเท.**

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๕๘/๒๐๓

๒ ชุ.เถร. ๒๖/๓๓๑/๓๑๔

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๐๒/๒๗๕

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๓

๕ มช.อญฺ. ๑๐/๓๙๘/๒๔๕

เพื่อนผู้หญิง ๓ ศัพท์

สซี (สทสทหุพปท+ขา ปกาสนถเนสุ+อ+อี) เพื่อนผู้หญิง. เตสุ กิจเจสุ สห ชายติ ปกาสตีติ สซี หญิงผู้ปรากฏพร้อมกันในกิจเหล่านั้น ชื่อว่าสซี (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า).

สซี เต สมม **คพฺภินี**^๑ สหาย เพื่อนหญิงของท่านตั้งครรร

อาลี (อาล ฐสเน+อ+อี) เพื่อนผู้หญิง. อาลติ ฐสตีติ อาลี หญิงผู้ประดับ(เพื่อน) ชื่อว่าอาลี (ลบสระหน้า)

วยสฺสา (วย+ส+อา) เพื่อนผู้หญิง. วยสา ตฺลฺยา วยสฺสา หญิงผู้มีวัยเสมอกัน ชื่อว่าวยสฺสา (ซ้อน ส, ลบสระหน้า)

หญิงชู้ ๒ ศัพท์

ชาวี (ชร+ณ+อี) หญิงชู้. ชโร วุจฺจติ โจรสฺสามิโก หัวหน้านักเลง เรียกว่าชระ. ตฺสฺสาຍံ ชาวี หญิงของหัวหน้าโจร จึงชื่อว่าชาวี (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ชาวี ภวิสฺสลิ^๒ เธอจักเป็นชู้

อติจารินี (อติ+จร จรณ+ณ+อินี) หญิงชู้. สามิกํ อติกฺกมม อณฺณตฺร จรตีติ อติจารินี หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามี ชื่อว่าอติจารินี (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). เอสา ภิกฺขเว อิตฺถิ อิมสฺมีเยว ราชคฺเห อติจารินี อโหสิ^๓ ภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้มีชู้ในเมืองราชคฤห์ เท่านั้น

ระดู, ประจำเดือน ๓ ศัพท์

อุตุ (อิ คติมหิ+ตุ) ระดู, ประจำเดือน. ปฺนปฺปฺนํ เอตี คจฺจตีติ อุตุ ระดูที่เป็นไปอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอุตุ (อาเทศ อิ เป็น อุ). ปุเม อุตุคฺัพท์ใช้ในปงฺลึงค์

รช (รติสทหุพปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ระดู, ประจำเดือน. รติยา ชายตีติ โรช ระดูที่เกิดเพราะความกำหนัด ชื่อว่ารช (ลบ ติ, ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

ปุปฺพ (ปุปฺพ วิกสเน+อ) ระดู, ประจำเดือน. ปุปฺพตีติ ปุปฺพํ ระดูของหญิงที่แ้มบาน (เหมือนดอกไม้) ชื่อว่าปุปฺพะ. อายสมฺโต สฺทินฺนสฺส ปฺราณตฺุติยกา น จิรฺสฺเสว อุตุนี้ ปุปฺพํสา อุปฺปชฺชิ^๔ ภรรยาเก่าของพระสุทิน ไม่นานนั้นก็จะมีระดูเกิดขึ้น

หญิงมีระดู ๓ ศัพท์

อุตุนี้ (อุตุ+อินี) หญิงมีระดู. อุตุโยคา อุตุนี้ หญิงชื่อว่าอุตุนี้ เพราะมีระดู (ลบสระหลัง). มาตา จ น อุตุนี้ โหติ^๕ มารดายังไม่มีการมีระดู

๑ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๔

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๙/๓๐๒

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๕๕/๒๑๕

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗/๓๑

๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๕๒/๔๘๗

รชสฺสลา (รช+สส+อา) หญิงมีระดู. **รชโยคา** **รชสฺสลา** หญิงชื่อวาร์ชสฺสลา เพราะมีระดู (ซ็อน
สฺ, ลบสระหน้า)

ปุปฺพวตี (ปุปฺพ+วณฺตุ+อี) หญิงมีระดู. **ปุปฺพวณฺตตาย** **ปุปฺพวตี** หญิงชื่อว่าปุปฺพวตี เพราะมี
ระดู (อาเทศ นฺตุ เป็น ต, ลบสระหน้า). **ยทา** **ตาปลีณี** **อุตฺตฺนี** **โหติ** **ปุปฺพวตี**^๑ เมื่อใด นาง
ตาปลีณี(ตาบสหญิง)มีระดู

หญิงมีระดูมีอีกหลายคัพท์ เช่น **ถึธมฺมินี**, **อวี**, **อดฺเตยยี**, **มลินี**, **อุตฺตมตี**, **อุทกั**

หญิงตั้งครรรค์, หญิงมีครรรค์ ๓ คัพท์

ครุคฺคฺพภา (ครุ+คฺคฺพ+อา) หญิงตั้งครรรค์, หญิงมีครรรค์. **ครุ** **อลฺหุโก** **คฺคฺพโก** **กฺุจฺนี** **เอติสฺสาตี**
ครุคฺคฺพโก หญิงมีครรรค์(หรือท็องหนัก) ชื่อว่าครุคฺคฺพภา (ลบสระหน้า). **ฆรณั** **จ** **เม** **ครุคฺคฺพภา**^๒
ภรรยาของเราตั้งครรรค์

อาปฺนฺนสฺตฺตา (อาปฺนฺน+สฺตฺต+อา) หญิงตั้งครรรค์, หญิงมีครรรค์. **อาปฺนฺโน** **ปฺตฺโต** **คฺคฺพภฺจ** **สฺตฺโต**
เอตายาตี **อาปฺนฺนสฺตฺตา** หญิงผู้มีสัตว์มาตั้งอยู่(ถือปฏิสนธิ)ในครรรค์ ชื่อว่าอาปฺนฺนสัตฺตา (ลบสระ
หน้า). **คฺคฺพภินั** **นาม** **อาปฺนฺนสฺตฺตา** **วฺุจฺจตี**^๓ หญิงมีครรรค์ ท่านเรียกว่าหญิงมีบุตรมาเกิด

คฺคฺพภินั (คฺคฺพ+อฺินิ) หญิงตั้งครรรค์, หญิงมีครรรค์. **คฺคฺพโยคา** **คฺคฺพภินั** หญิงชื่อว่าคฺคฺพภินั เพราะมี
ครรรค์. **สุนฺทรินฺนทา** **ภิกฺขุณี** **สาเสฺहन** **มิกฺคารนฺตฺตฺนา** **คฺคฺพภินั** **โหติ**^๔ ภิกฺษุณีสุนฺทรินฺนทา
มีครรรค์กับนายสาหะหลานของมิกฺคารเศรฐั

มดลูก, รก ๒ คัพท์

คฺคฺพภาสย (คฺคฺพภสทฺทฺพปท+อา+ ลี สเย+ณ) **มดลูก**, **รก**. **คฺคฺพโก** **อาสยเต** **ติฏฺจตี** **เอตฺถาตี**
คฺคฺพภาสโย **มดลูก**เป็นที่ให้ครรรค์ตั้งอยู่ ชื่อว่าคฺคฺพภาสยะ (ลบ ณ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น
อย, ลบสระหน้า). **คฺคฺพภาสยั** **ปฺกฺขิคฺคฺนา** **หฺรณฺตี**^๕ ผุ้จนกพากันคาบรกไปทิ้ง

ชลาพฺ (ชรสทฺทฺพปท+อฺิ คตฺติมฺหิ+อุ) **มดลูก**, **รก**. **ชวี** **เอตฺตีตี** **ชลาพฺ** **มดลูก**ที่ถึงความแก่
ตัว ชื่อว่าชลาพฺ (อาเทศ ร เป็น ล, อี เป็น ย, ย เป็น พ, ทีฆะ อ เป็น อา). **นิโครธมฺมูลชาเล**
ชลาพฺญเจว **คฺคฺพภมฺมูลญจ** **อดฺดริตีว** **ปฺตฺตตี** **จทฺเตตฺวา** **อคฺมาลี**^๖ ราชรถและน้ำคร่ำ
ทิ้งบุตรไว้ที่ควงต้นนิโครธแล้วจึงหลีกไป

น้ำกละ, รูปกลาปที่เกิดขึ้น ๗ วัน ตั้งแต่อุปาทขณะของปฏิสนธิจิต

กฺล (กฺลสทฺทฺทฺพปท+ลา อุปาทาเน+อ) **น้ำกละ**, **กฺลรูป**. **กฺลั** **ชวตฺ** **ลาตีตี** **กฺลลั** **น้ำกละ**ที่

๑ มิลินฺนท. ๑๗๘

๒ อัง.อฺฎ. ๑๔/๒๖๐/๓๗๐

๓ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๓๖๕/๑๕๗

๔ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๒/๑๑

๕ ชุ.เปต. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔

๖ ชา.อฺฎ. ๓๙/๔๗๐

ถือเอาความเปลี่ยนแปลง ชื่อว่ากลละ. ปุณฺนปฺสเก กลลคััพท์เป็นปฺงลึงค์และนปฺงสกลึงค์. ปจฺม
 กลล โหติ^๑ สัปดาห์แรกเป็นน้ำกลละ

[๒๔๐] ธโว ตุ สามิโก ภตฺตา กนฺโต ปติ วโร ปิยา
 อโถ ปปติ ชาโร ภา- ปจฺจํ ปุตฺโตตฺโรสุ สุโต.
 [๒๔๑] ตฺนุโช ตฺนโย สฺนุ- ปุตฺตาทิ อิตฺริตฺถิยํ
 นาริยํ ทฺหิตา อิตฺตา สฺชาโต โตฺวโรโส สุโต.

สามีมี่ ๗ คััพท์

ธว (ฐ กมฺปน+อ) สามีมี่. สฺนฺดาสํ ฐฺโนตฺติ ธโว สามีมี่ผู้ทำให้ความหวาดกลัวหวั่นไหว (ผู้บรรเทา
 ความหวาดกลัว) ชื่อว่าธวะ (วฺหฺธิ ฐฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). ธโว วุจฺจติ สามิโก^๒
 สามีมี่ ท่านเรียกว่า ธวะ

สามิมิก (ส+อามิ+ก) สามีมี่. สํ อสฺสตฺถิตฺติ สามิโก สามีมี่ผู้เป็นเจ้าของ ชื่อว่าสามิมิกะ (ลบสระหน้า).
 กานฺนาย สามิโก กานฺนาย สฺนฺติเก ทฺตํ ปาเหลสิ^๓ สามีมี่ของนางกานฺนาส่งทูตไปในที่อยู่ของ
 นางกานฺนา

ภตฺตุ (ภร ภรณ+วิตุ) สามีมี่. ภรตฺติ ภตฺตา สามีมี่ผู้เลี้ยงดู ชื่อว่าภัตฺตุ (ลบ รุ และ อิ, ชัอน ต,
 รูปสำเร็จอาเทศ ฐฺ เป็น อา และลบ ลี). ตฺวํ ปน ภตฺตา ภตฺตุกามานํ^๔ ส่วนท่านจงเป็นสามีมี่
 ของพวกดิฉินผู้ต้องการสามีมี่

กนฺต (กมฺ อิจฺฉายํ+อ) สามีมี่. กมฺยเต อิจฺฉยเตติ กนฺโต สามีมี่ที่ภรรยาปรารถนา ชื่อว่ากนฺตะ
 (อาเทศ มฺ เป็น นฺต)

ปติ (ปา รกฺษณ+อติ) สามีมี่. ปาติ รกฺษตฺติ ปติ สามีมี่ผู้รักษา(ภรรยา) ชื่อว่าปติ (ลบสระหน้า)
 น หิ ปุตฺโต ปติ วาปิ ปิโย ทฺกฺษา ปโมจเย.^๕

เพราะบุตรหรือว่าสามีมี่เป็นที่รัก จึงไม่สามารถปลดเปลื้องจากความทุกข์ได้

วร (วร อิจฺฉายํ+อ) สามีมี่. วรติ อิจฺฉตฺติ วโร สามีมี่ผู้ปรารถนา(ภรรยา) ชื่อว่าวระ

ปิย (เป ตฺปนฺกนฺตีสฺ+ย) สามีมี่. ปิยายิตฺโพติ ปิโย สามีมี่ที่ภรรยาควรพอใจ ชื่อว่าปิยะ (รัสสะ
 อี เป็น อิ). ปินาติ กนฺตตฺติ ปิโย สามีมี่ผู้รักใคร่(ภรรยา) ชื่อว่าปิยะ

ชายชู้ ๒ คััพท์

อุปฺปติ (อุป+ปติ) ชายชู้. รติการณตฺตา ปติโน อุปฺ อุปฺปติ ชายชู้ผู้ใกล้จะเป็นสามีมี่ ชื่อว่าอุปฺปติ.

๑ ส.สคฺาณ. ๑๕/๘๐๓/๓๐๓

๒ ขุ.ฉฺ. ๓๔/๑๒๖/๑๕๓

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๒

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๓

๕ ส.สคฺาณ. ๑๕/๘๒๓/๓๐๔

อุปธานภูโต วา ปติ อุปติ หรือสามิผู้ไม่ได้เป็นใหญ่(สามิน้อย) ชื่อว่าอุปติ

ซาร (ซร วโยหานิมฺหิ+ณ) ชายชู้. **ซียนฺติ** **อนเนาติ** **ซาโร** ชายชู้ผู้ทำให้ผู้หญิงแกล้ง ชื่อว่าซาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

บุตร ๗ คัพท์

อปจจ (น+ปต ปตเน+ย) บุตร. **ซาเตน** **นรเก** **น** **ปตฺนติ** **อนเนาติ** **อปจจ** บุตรผู้ช่วยให้มารดาบิดาไม่ตกไปในนรกด้วยการเกิด ชื่อว่าอปจจะ (อาเทศ น เป็น อ, ตย เป็น จ, ซ้อน จ). **น** **ปตติ** **น** **วิจฺฉินฺทติ** **วิโส** **เอเตนาติ** **วา** **อปจจ** บุตรผู้ช่วยให้วงศ์ตระกูลไม่ขาดสูญ ชื่อว่าอปจจะ (น+ปต ฉินฺทเน+ย). **อปจจคัพท์** เป็นนปุงสกลิงค์อย่างเดียวกัน มีความหมายเป็นได้ทั้งบุตรชาย บุตรสาว หลาน เหล่ากอและวงศ์วานผู้สืบเชื้อสาย. **อปจจ** **วา** **ทายาท** **วา** **น** **ลภณฺติ**^๑ ไม่ได้บุตรหรือทายาท

ปุตฺต (ปฺ ปวเน+ต) บุตร. **ปิตโร** **ปฺนาติ** **โสเธติ** **อนเนาติ** **ปุตฺโต** บุตรผู้ช่วยชำระมารดาบิดาให้สะอาด (จากการถูกตำหนิว่าไม่มีผู้สืบสกุล) ชื่อว่าปุตตะ (ซ้อน ต, รัสสะ อุ เป็น อุ). **ปุเรตฺติ** **วา** **ปุตฺโต** หรือบุตรผู้ทำให้เต็ม ชื่อว่าปุตตะ (ปฺ ปุรเณ+ต, ซ้อน ต, รัสสะ อุ เป็น อุ). **อตฺตโน** **กฺลํ** **ปฺนาติ** **โสเธตฺติ** **ปุตฺโต** บุตรผู้ชำระวงศ์ตระกูลของตนให้สะอาด ชื่อว่าปุตตะ (ปฺ โสธเน+ต, ซ้อน ต). **โปสิยเตติ** **ปุตฺโต** บุตรที่มารดาบิดาเลี้ยงดู ชื่อว่าปุตตะ (ปฺส โปเส+ต, ลบ ส, ซ้อน ต). **ปุตฺโต** **เม** **อตฺตโร** **นาม** **สทฺุโร** **อาสิ** **อุปาสิโก**^๒ บุตรของเราชื่อว่าอุตตระ มีศรัทธา เป็นอุปาสิก

ตาดาทิ ปุตฺโต วทมาโน กมฺเบติ ทหย์ ปิตุ
ททยสฺส สทิสี วาจา ทหย์ สมฺม ทมฺมิ เต.^๓

บุตรเรียกบิดาว่าพ่อ ย่อมทำหัวใจของพ่อให้หวนไหว วาจาของท่านเป็นเช่นเดียวกับหัวใจ สหายเอ๋ย เราจะให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน

อตฺตช, **อตรฺช** (อตฺตสทฺุปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) บุตร. **อตฺตโต** **ซาโต** **อตฺตโซ** **อตรฺโซ** **จ** บุตรผู้เกิดจากตน ชื่อว่าอัตตชะและอัตรชะ (อาเทศ ต เป็น ร บ้าง, ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **คโต** **เม** **อตรฺโซ** **ปุตฺโต** **โย** **มยฺหํ** **ปริจารโก**^๔ บุตรผู้เกิดจากอกของเรา ผู้เลี้ยงดูเราหนีไปแล้ว

สุต (สุ อภิสเว+ต) บุตร. **สุยเตติ** **สุโต** บุตรผู้ให้มารดาบิดาให้เกิด ชื่อว่าสุตะ. **สุณาตฺติ** **วา** **สุโต** หรือบุตรผู้เชื่อฟัง ชื่อว่าสุตะ (สุ สวเน+ต)

ตฺนุช (ตฺนุสทฺุปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) บุตร. **ตฺนุมา** **ซาโต** **ตฺนุโช** บุตรผู้เกิดจากกาย ชื่อว่าตฺนุชะ

๑ ข.อ.ญ. ๔๒/๑๒๒

๒ ข.ป.ต. ๒๖/๑๐๗/๑๙๘

๓ ข.ชา. ๒๗/๕๖๐/๑๓๘

๔ ข.ชา. ๒๗/๑๕๐๑/๓๐๔

(ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวี). มาดาว บุตต์ ตรณฺ์ ตนุขํ สมปฺสฺสตา^๑ เหมือนมารดาเฝ้ากกกอด ลูกอ่อนผู้เกิดจากตน

दनย (ตฺนุสทฺทูปท+ชน ชนเน+อ) บุตร. ตฺนุมาหา ชาโต ตนโย บุตรผู้เกิดจากกาย ชื่อว่าตนยะ (อาเทศ ชน เป็น อย). อุตฺตนิ วา เปมํ ตโนตีติ ตนโย หรือบุตรผู้แผ่ความรักไว้ในตน ชื่อว่าตนยะ (ตฺนุ วิตฺถาเร+อ). รम्मกฺมาโร นามสฺส อติรมโอม ตนโย อโหสิ^๒ เขามีบุตร ผู้น่ารักยิ่งชื่อรัมมกุมาร

สฺนุ (สฺ ปรเว+น) บุตร. สฺนุเตติ สฺนุ บุตรผู้มารดาบิดาให้เกิด ชื่อว่าสฺนุ. บุตฺดาที อิตฺริ อิตฺถิยํ บุตฺตคัप्พท์เป็นต้นที่ใช้ในอรรถว่าบุตรสาว เป็นอิตถิลิงค์ (มีรูปว่า บุตฺตี, อตฺรชา, สฺตา, ตนุชา, ตนยา, สฺนินิ)

ธิดา, บุตรสาว ๒ คัप्พท์

ทฺหิตฺตุ (ทฺห ปฺรเณ+ริตุ) ธิดา, บุตรสาว. พนฺธเว ทฺหิตฺติ ปฺรเวตีติ ทฺหิตฺตา ธิดาผู้ยังญาติ ให้เต็ม ชื่อว่าทฺหิตฺตุ (ลบ ร, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี)

ธิตฺตุ (ธฺ ธาเรน+ริตุ) ธิดา, บุตรสาว. มาดาปิตฺตฺหิ ธฺริยตีติ ธิตฺตา ธิดาผู้ที่มารดาบิดาทรงไว้(คอย เฝ้าดูแลประคบประหงม) ชื่อว่าธิตฺตุ (ลบ รฺ, ทิฆะ อี เป็น อี, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี). นาริยํ ทั้ง ๒ คัप्พท์เป็นอิตถิลิงค์. ธิตฺตา เม อตฺถิ สภา มยา โปเสตพฺพทา^๓ ธิดาของเรามีอยู่ เราควรเลี้ยงดูเธอ

โอรส, ลูกในอก

โอรส (อฺร+ส) โอรส, ลูกในอก. สชาโต โอรโส สฺโต บุตรชายผู้เกิดจากตนเอง ชื่อว่าโอรส. อฺรสา มนฺสา นิम्मิตฺโต โอรโส บุตรที่มารดาบิดาสร้างขึ้นด้วยใจ ชื่อว่าโอรส. อฺรสิ ภาวตี วา โอรโส หรือลูกที่มีอยู่ในอก ชื่อว่าโอรส (อาเทศ อุ เป็น โอ)

ตสฺส ธมฺเมสฺส ทายาโท

โอรโส ธมฺมนิम्मิตฺโต

สारीบุตฺโตติ นามเน

हेสฺสติ อคฺคสาวโก.^๔

ผู้นี้ธรรมบันดาลให้เป็นโอรส เป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น จักได้ เป็นพระอัครสาวกมีนามว่าสारीบุตร

[๒๔๖]

ชಾಯปตี ชานิปตี

ชยมปตี ตฺทมปตี

อถ วสฺสวโร วุตฺโต

ปณฺทโก จ นฺปฺสโก.

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๙๕/๕๑๖

๒ ขุ.ฉฺฉ. ๕๑/๑๕/๒๖๔

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๖

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๓

คู่สามีภรรยา ๔ คัพท์

ชายาปติ (ชายา+ปติ) คู่สามีภรรยา. ชายา จ ปติ จ ชายาปติ ภรรยาและสามี ชื่อว่าชายาปติ

ชานิปติ (ชายา+ปติ) คู่สามีภรรยา. ชายา จ ปติ จ ชานิปติ ภรรยาและสามี ชื่อว่าชานิปติ (อาเทศ ชายา เป็น ชานิ)

เต โหนติ ชานิปตโย อดณมณณัม ปิยํ วทา
อดตา สมฺปจฺจรา โหนติ ผาสุกํ อุปชายนตี.^๑

ภรรยาและสามีนั้น ผู้กล่าวคำที่นารักต่อกันและกัน ย่อมมีความเจริญงอกงาม มีความผาสุกเกิดขึ้น

ชยมฺปติ, ชายมฺปติ, ชมฺปติ (ชายา, ชัม+ปติ) คู่สามีภรรยา. ชายา จ ปติ จ ชยมฺปติ ชายมฺปติ จ ภรรยาและสามี ชื่อว่าชยมฺปติและชายมฺปติ (รัสสะ อา เป็น อ, ช้อน ม). ชญจ ปติ จ ชมฺปติ ภรรยาและสามี ชื่อว่าชัมปติ (ไม่ลบวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ม). เต เทวชยมฺปติกา รตนตฺตยํ อุทฺทิสฺส ยาวซีวํ ปณฺณานิ กตฺวา^๒ คู่สามีภรรยาทั้งสองนั้น ทำบุญตลอดชีวิตอุทิศเฉพาะพระรัตนตรัย

ตุทฺมฺปติ, ทมฺปติ (ตุท+ปติ) คู่สามีภรรยา. ตุทฺมฺปติ จ ปติ จ ตุทฺมฺปติ ภรรยาและสามี ชื่อว่าตุทฺมฺปติ. ทญจ ปติ จ ทมฺปติ ภรรยาและสามี ชื่อว่าทัมปติ (ไม่ลบวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ม). ทั้ง ๔ คัพท์มีรูปเป็นปุงลึงค์พหูพจน์เสมอ

บัณฑิต, กะเทย ๓ คัพท์

วสฺสว (วิ+อสุสว+อร) บัณฑิต, กะเทย. วิคโต รากสฺสโว เอตฺตฺมาติ วสฺสวโร บัณฑิต ผู้ปราศจากการไหลออกแห่งราคะ(น้ำกาม) ชื่อว่าวสฺสวระ (อาเทศ อิ เป็น อ)

ปณฺชก (ปน พยวหาเร+ท+ก) บัณฑิต, กะเทย. ปณฺตฺติติ ปณฺชโก บัณฑิตผู้เปลี่ยนเพศไป ชื่อว่าปณฺชกะ. ลิงฺคเวกฺลฺลภาวํ ปณฺชกฺติ คจฺจตฺติติ ปณฺชโก บัณฑิตผู้ถึงความบกพร่องแห่งเพศ ชื่อว่าปณฺชกะ (ปณฺช ลิงฺคเวกฺลฺลเย+อ+ก). สภาวํ ปชฺชติ คจฺจตฺติติ ปณฺชโก บัณฑิตผู้เป็นไปตามสภาพ ชื่อว่าปณฺชกะ (ปชฺช คตฺติยํ+อ+ก, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ นิคหิตเป็น ณ). อดณฺตโร ปณฺชโก ภิกฺขุสฺส ปพฺพชฺชิตโต โหติ^๓ บัณฑิตคนหนึ่งบวชในหมู่ภิกษุ

นปฺปฺสก (น+อิตฺถิปุม) บัณฑิต, กะเทย. น อิตฺถิ น ปุมมา นปฺปฺสกํ ผู้ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ชื่อว่านปฺปฺสกะ (อาเทศ อิตฺถิปุม เป็น ปฺปฺสก). เนวิตฺถิ น ปุมมา อาสี^๔ เราไม่ใช่หญิง ไม่ใช่

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๕๔/๗๗

๒ พุ.อฎ. ๓๐/๑๐๔๗/๓๓๒

๓ วิ.มหา. ๔/๑๐๔/๑๗๓

๔ พุ.ชา. ๒๘/๘๖๔/๓๐๕

เป็นชาย. เเนวิตถิ น ปุมาทิ นปุมสกตตัม สนุทธายาท^๑ คำว่าไม่เป็นหญิง ไม่เป็นชาย ท่านกล่าวหมายเอาความเป็นบัณฑิต

บัณฑิตก็มีอีกหลายศัพท์ เช่น ตติยาปกติ, สนุฑ, กลีฬ. ตติยาปกติ (ตติยา+ปกติ) บัณฑิต, กะเทย. ตติยา ปกติ ตติยาปกติ ปกติเพศที่ ๓ ชื่อว่าตติยาปกติ. ปจมา หิ ปกติ อตถิ, ทุตติยา ปกติ ปุริโส, อิตถิปกติ ตติยาปกติ เพราะว่า ปกติเพศที่ ๑ คือสตรี ปกติเพศที่ ๒ คือบุรุษ ปกติเพศที่ ๓ นอกนี้ คือบัณฑิต

[๒๔๓] พนุโรวี พนุธู สชน โสโคตโต ภาติ ภาตโก
สาโลหิตโต สปิณโท จ ตาโต ตู ชนโก ปิตา.

ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพี่น้อง ๖ ศัพท์

พนุธว (พนุธ+อ) ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพี่น้อง. พนุธเวว พนุโรวี เผ่าพันธุ์นั้นแหละ ชื่อว่าพันธุ์ (อาเทศ อุ เป็น อว). น พนุโรวี โน ปน เต สหาโย^๒ ไม่ใช่พระญาติวงศ์ ไม่ใช่พระสหายของพระองค์

พนุธ (พนุธ พนุธเน+อ) ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพี่น้อง. พนุธตติ พนุธ ญาติผู้เกี่ยวพันกัน ชื่อว่าพันธุ์. จตตาโร พนุโรวี ภาติพนุธวาปี พนุธ โคตตพนุธวาปี พนุธ มิตตพนุธวาปี พนุธ สิปปพนุธวาปี พนุธ^๓ ญาติมี ๔ จำพวก คือ ญาติที่เกี่ยวพันโดยเป็นญาติ ญาติที่เกี่ยวพันกันโดยโคตร ญาติที่เกี่ยวพันกันโดยเป็นเพื่อน และญาติที่เกี่ยวพันกันด้วยวิชาความรู้ (เรียนวิชาเดียวกัน)

สชน (ส+ชน) ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพี่น้อง. สสุส อตตโน ชโน สชน ญาติเป็นคนของตน ชื่อว่าสชนะ

โสโคตต (สมาน+โคตต) ญาติ. สมาน โคตตัม กุล อสสาติ โสโคตโต ญาติผู้มีตระกูลเดียวกัน ชื่อว่าโสโคตตะ (อาเทศ สมาน เป็น ส). โสโคตตา รกชนติ โคเปนติ อิสสุริยิ กาเรนติ^๔ ญาติทั้งหลาย ย่อมรักษาคุ้มครอง ทำความเป็นใหญ่ให้

ภาติ (ภา อวโพธเน+ติ) ญาติ. ภายติ ชานียตติ ภาติ ญาติผู้รู้จักกัน ชื่อว่าญาติ

ฮาโรคฺยปรมา ลาภา สนฺตฺตฺตฺจิปฺรมิ ฌนํ
วิสุตฺตฺสปรมา ภาติ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ.^๕

ลาภมีความไม่มีโรคประเสริฐสุด ทรัพย์มีความสันโดษดีที่สุด ญาติมีความคุ้นเคย เป็นอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

๑ ชา.อญ. ๔๔/๑๗๓

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๓๗๖/๑๐๓

๓ ขุ.จูฬน. ๓๐/๖๒๒/๓๔๒

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓๒/๓๐๓

๕ ขุ.ขุททก. ๒๕/๒๕/๔๒

ญาติก (ญาติ+ก) ญาติ. ญาติเขว ญาติโก ญาติินั้นแหละ ชื่อว่าญาติกะ (อาเทศ อิ เป็น อ).
ญาติโก ปุริโส คามกา สาวตถิย์ อคมาลี^๑ ญาติผู้ชายออกจากบ้านไปสู่กรุงสาวัดถิ

ญาติสาโลหิต (ญาติฝ่ายชาย ๗ ชั่วโคตร) ๒ คัมภีร์

สาโลหิต (สมฺพณฺธ+โลหิต) ญาติสาโลหิต. โลหิติน สมฺพณฺธ สาโลหิต ญาติที่เกี่ยวข้องกัน
โดยสายเลือด ชื่อว่าสาโลหิตะ (อาเทศ สมฺพณฺธ เป็น สา). อสุส ญาติ วา สาโลหิต วา
ทุกฺขิต วา โหติ กาลกโต วา^๒ ญาติหรือว่าญาติสาโลหิตของเขาเดือดร้อนหรือตายไป

สปีณฺท, สนาภย (สमान+ปีณฺท) ญาติสาโลหิต. สมานํ ปีณฺททานํ อสุสาติ สปีณฺโท ญาติ
ผู้ให้ข้าวเป็นทานร่วมกัน ชื่อว่าสปีณฺทะ (อาเทศ สมาน เป็น ส)

บิดา, พ่อ ๓ คัมภีร์

ดาต (ดา ปาลเน+ต) บิดา, พ่อ, ผู้รักษาบุตร. ปุตฺเต ตายตีติ दाโต บิดาผู้รักษาบุตร ชื่อว่าดาตะ
อิมานิ กิร มํ दाโต กสุโป อนุสาสติ.^๓

ทราบว่า ท่านกัสสปดาบสผู้บิดา ได้พร่ำสอนเราถึงสิ่งเหล่านี้

ชนก (ชน ชนเน+ณฺว) บิดา, พ่อ, ผู้ให้กำเนิด. ชนตีติ ชนโก บิดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชนกะ (อาเทศ
ณฺว เป็น อก). ปีตาติ โย โส ชนโก^๔ คำว่า บิดา คือบิดาผู้ให้กำเนิด

ปีตุ (ปา รกฺขณฺ+ริตุ) บิดา, พ่อ, ผู้รักษาบุตร. สพฺพโลกํ ปาติ รกฺขตีติ ปีตา บิดาผู้รักษาชาว
โลกทั้งปวง ชื่อว่าปีตุ. ปุตฺตํ ปาติ รกฺขตีติ ปีตา บิดาผู้รักษาบุตร ชื่อว่าปีตุ (ลป ร อนุพันธ์
และสระหน้า). ปุตฺตํ ปิยายตีติ ปีตา บิดาผู้รักใคร่บุตร ชื่อว่าปีตุ (ปี ตปฺปนกฺนตีสุ+ตฺ, รัสสะ
อิ เป็น อิ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลป ที)

**มาตา ปีตา จ เม วุฑฺฒา ชิณฺณกา คตโยพฺพนา
เตสํ ตฺนุเชน หาดฺน มุญฺเจ ปุพฺพกตํ อิณ.**^๕

มารดาและบิดาของเราแก่เฒ่าล่วงวัยหนุ่มสาวไปแล้ว เราคบข้าวไปด้วยจะงอย
ปากแล้ว ได้ปลดเปลื้องหนี้เก่าแก่ท่านเหล่านั้น

[๒๔๔] **อมมฺพวา ชนฺนี มาตา ชนฺเตติ ชนิกา ภเว
อุปฺมาตา ตฺ ธาติตุถิ สาโล ชายาย ภาติโก.**

มารดา, แม่ ๖ คัมภีร์

อมฺมา (อม ปุชายฺ+ม+อา) มารดา, แม่. ปุตฺตตีติเรหิ อมฺมียเต ปุชฺชียเตติ อมฺมา มารดาผู้

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๘๕/๑๑๑

๒ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๑๓/๑๕๕

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๙๐/๕๔๘

๔ ขุ.จูฬน. ๓๐/๗๖๑/๓๙๒

๕ ขุ.ชา ๒๗/๑๘๗๘/๓๖๗

ที่บุตรและธิดาบุชา ชื่อว่าอัมมา (ลบสระหน้า). **ปุตตเกสุ** ปิยํ อเมติ ปวตเตตติ อมมา มารดาผู้ยังความรักให้เป็นไปในบุตร ชื่อว่าอัมมา (อม ปวตตเน+ม+อา, ลบสระหน้า). **อมมา** อมุกสมิ คามเก เอติสุสา ณาตีกุลํ ตตถ คนตวา วิจิณาถ^๑ แม่ทั้งหลาย พวกเธอไปยังตระกูลญาติของเธอที่หมู่บ้านโน้นแล้วจึงสืบดูเกิด

อมพา (อม ปุชายํ+ม+อา) มารดา, แม่. **ปุตตธิตเรหิ** อมียเต ปุชียเตติ **อมพา** มารดาผู้ที่บุตรและธิดาบุชา ชื่อว่าอัมมา (อาเทศ ม ปัจจัย เป็น พ, ลบสระหน้า)

ชนนี (ชน ชนเน+ยุ+อี) มารดา, แม่. **ชนยตีติ** **ชนนี** มารดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชนนี (อาเทศ ยุ เป็น อน). **วิโยเคน จ เม ซายา** **ชนนี จ น ชีวตี**^๒ ภรรยาและมารดาของเราคงอยู่ไม่ได้เพราะการพลัดพราก

มาตุ (มาน ปุชายํ+ราตุ) มารดา, แม่. **ธมฺเมน ปุตตํ** **มานะตีติ** **มาตา** มารดาผู้เทิดทูนบุตร โดยธรรม ชื่อว่ามาตุ (ลบ รุ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ปุตตํ ปาตีติ** **วา มาตา** หรือมารดาผู้รักษาบุตร ชื่อว่ามาตุ (ปา รกฺษณ+ตุ, อาเทศ ป เป็น ม, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี). **มาตา มิตตํ** **สเก** **ขเว**^๓ มารดาเป็นมิตรในเรือนตน

ชเนตติ (ชน ชนเน+ณ+ติ) มารดา, แม่. **ชเนตีติ** **ชเนตติ** มารดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชเนตติ (ลบ ณ, ซ้อน ต). **ชเนตติ** **ยาปี เต มาตา** **น ตํ** **อิจฺเจยย** **ปสฺสิตุ**^๔ มารดาบังเกิดเกล้าของท่าน ไม่ต้องการดูแลท่านเลย

ชนิกา (ชน ชนเน+ณฺว+อา) มารดา, แม่. **ชเนตีติ** **ชนิกา** มารดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชนิกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อี). **อิมสฺส** **ชนิกา** **มาตา** **มายา** **นาม** **ภวิสฺสติ**^๕ มารดาบังเกิดเกล้าของตาบสนี้จักมีนามว่ามายา

แม่นม, แม่น้ำ, แม่เลี้ยง, ผู้รับเลี้ยงเด็ก ๒ คัพพ์

อุปมาตุ (อุป+มาตุ) แม่นม, แม่น้ำ, แม่เลี้ยง, ผู้รับเลี้ยงเด็ก. **อุปปธานภูตา** **มาตา** **อุปมาตา** แม่ผู้ไม่ได้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอุปมาตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี)

ธาติ (ธา ธารณ+ติ) แม่นม, แม่น้ำ, แม่เลี้ยง, ผู้รับเลี้ยงเด็ก. **กุมारे** **ธारेตีติ** **ธาติ** ผู้ทรงไว้ซึ่งเด็ก (ผู้ดูแลเด็ก) ชื่อว่าธาติ. **อิตถิ** **ธาติคัพพ์** เป็นอิตถิลิงค์. **อุภูเจหิ** **ตฺว** **ธาติ** **อิมํ** **กุมารํ** **รเมหิ**^๖ แม่นม เชิญท่านลูกขึ้นพากุมารนี้ไปเล่นให้สนุกสนานเถิด

พี่ชายและน้องชายของภรรยา

สาล (สร คติจินฺดาหีสาสฺ+ณ) พี่ชายและน้องชายของภรรยา, ลุง, น้ำ. **ภரியาย** **ภาติโก** **กนิฏฺโง**

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๔๐/๓๐

๒ วิ.ฎี. ๒/๑๘๗/๔๑๘

๓ ส.สคาถ. ๑๕/๑๖๓/๕๐

๔ พ.ชา. ๒๗/๒๓๗๐/๕๐๔

๕ พ.อุปทาน. ๓๓/๓๘/๑๑๗

๖ พ.ชา. ๒๗/๒๕๓๕/๕๖๔

จ เขญโจ จ สาโล นาม พี่ชายและน้องชายของภรรยา ชื่อว่าสาละ. สรติ หีสติติ
 สาโล ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสาละ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ร เป็น ล). สาโลติ
 วิตกเกตติติ สาโล ผู้วิตก ชื่อว่าสาละ (สาโล วิตก+เอ). สสส อตฺตโน ภริยา सा ภรรยา
 ของตน ชื่อว่าสา, ตสฺสา ภาดา สาโล พี่ชายและน้องชายของภรรยาตน ชื่อว่าสาละ (สา+อล,
 ลบสรหลัง)

[๒๔๕] นนฺนทา สามิกินี มาตามหี ตุ อยฺยิกา
 มาตุโล มาตุภาดาสุส มาตุลานี ปชาปติ.

พี่สาวและน้องสาวของสามี

นนฺนทา (น+นนฺท สมิทฺธิยฺ+อ+อา) พี่สาวและน้องสาวของสามี. สามิโน ภตฺตุ ภิกินี นนฺนทา
 นาม พี่สาวน้องสาวของสามี ชื่อว่านันทา (ลบสระหน้า). น นนฺทตีติ นนฺนทา ผู้ไม่ยินดี ชื่อ
 ว่านันทา (ไม่อาเทศ น เป็น อ บ้าง). เอกทิวสํ อตฺตโน นนฺนทาย สทุธิ กลหํ โกรฺนตี^๑
 วันหนึ่ง (นางภัททกาปลาณี)ทะเลาะกับพี่สาวของสามีตน

ย่า, ยาย ๒ ศัพท์

มาตามหี (มาตุ+อามห+อี) ย่า, ยาย. มาตุยา อามหํ มาตา มาตามหี แม่ของแม่ ชื่อว่า
 มาตามหี (ลบสระหน้า). ปิตฺนํ ปิตริ จ มาตริ จ อามหํ อามหคัพฺพํ ใช้ในอรรถว่า พ่อ
 และแม่ของแม่และพ่อ (ตา, ยาย, ปู่, ย่า). มาตามโห จ มาตามหี จ มาตามหา^๒ ตาและ
 ยาย ชื่อว่ามาตามหา

อัยยิกา (อรห ปุชฺชายํ+ณฺว+อา) ย่า, ยาย. ปุชฺชาวิเสสํ อรหตีติ อัยยิกา ผู้สมควรรับเครื่องบูชา
 ต่างๆ ชื่อว่าอัยยิกา (อาเทศ รหฺ เป็น ย, ซ้อน ย, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ). เนตฺเตหิ
 อยิตพฺพชาติ อัยยิกา ผู้ดวงตาฝ้าฟางแล้ว ชื่อว่าอัยยิกา (อัย คติมฺหิ+ณฺว+อา, ซ้อน ย, อาเทศ
 ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ). รณฺโณ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส อัยยิกา กาลกตา โหติ^๓ พระ
 อัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลสวรรคตแล้ว

ลุง, น้าชาย

มาตุล (มาตุ+อล) ลุง, น้าชาย. มาตุยา ภาดา มาตุโล นาม พี่ชายและน้องชายของแม่
 ชื่อว่ามาตุละ (ลบสระหลัง). มาเรตีติ มาตุโล ลุงผู้นับถือกัน ชื่อว่ามาตุละ (มาร มาเน+อุล,
 อาเทศ รุ เป็น ต). อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน มาตุโล เสนาย คิลานो โหติ^๔ ลุงของภิกษุรูป

๑ ขุ.ฉ. ๓๔/๖๒/๘๖

๒ ขุ.ฉ. ๒๕/๕๕๘/๒๕๑

๓ วิ.จุล. ๗/๒๕๑/๑๓๑

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๓/๓๗๕

หนึ่งป่วยอยู่ในกองทัพ

ป่า, น้ำสาว

มาตุลานี (มาตุล+อินี) ป่า, น้ำสาว. อสุส มาตุลสุส ปชาปติ ซายา มาตุลานี นาม ภรรยาของลุงหรือน้าชายนั้น ชื่อว่ามาตุลานี (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า). ตสฺมี อนฺโตสตุตาเห สามเณรสฺส มาตุลานิยา เคหิ วิณฺญจฺจณฺิ^๑ ภายใน ๗ วันนั้น หลังคาเรือนของป่าสามเณรพังลง

[๒๔๖] ซายาปตีณิ ซนนิ สสฺสุ วุตฺตาถ ตปฺปิตา
สฺสุโร ภาคินเญโย ตฺ ปุตฺโต ภคินิยา ภเว.

แม่ยาย, แม่สามี

สสุ (สส คติหีสปาเนสุ+สุ) แม่ยาย, แม่สามี (แม่ย่า). ซายาปตีณิ ทุวินฺณิ ซนนิ มาตา สสุ วุตฺตา แม่ของภรรยาและสามีทั้ง ๒ ท่านเรียกว่าสสุ. สสฺติ หีสตีติ สสุ ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสสุ. สสุ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตา^๒ แม่สามีบรรลฺพระโสตาบัน

พ่อตา, พ่อสามี

สสุ (สส คติหีสปาเนสุ+อร) พ่อตา, พ่อสามี, ตา, ปู่. ตปฺปิตา เตลฺลํ ซายาปตีณิ ปิตา สสุโร นาม พ่อของภรรยาและสามีนั้น ท่านเรียกว่าสสุระ. สสฺติ หีสตีติ สสุโร ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสสุระ. มยฺหิ สสุโร ปุราณํ ซาทติ^๓ พ่อสามีของเราเคี้ยวกินของเก่า

หลาน (ลูกของพี่สาวน้องสาว)

ภาคินเญย (ภาคินี+เญย) หลาน. ภคินิยา ปุตฺโต ภาคินเญโย นาม ลูกของพี่สาวและน้องสาว ชื่อว่าภาคินเญยะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). คหฺปตีโน เทว ทารกา โหนฺติ ปุตฺโต จ ภาคินเญโย จ^๔ คฤหบดีมีเด็กอยู่ ๒ คน คือ ลูกชายและหลานชาย

[๒๔๗] นตฺตา วุตฺโต ปปุตฺโตถ สามิภาดา ตฺ เทวโร
อีตฺติ ตฺ ซามาตา อยฺโยเก ตฺ ปิตามโ.

หลาน ๒ คัพท์

นตฺต (นี เนย+ตฺ) หลาน. ปุตฺตสฺส ปุตฺโต นตฺตา ลูกของลูก ชื่อว่านตฺต. เนตีติ นตฺตา หลานผู้นำไป (สื่บทอดวงศ์สกุล) ชื่อว่านตฺต (อาเทศ อี เป็น อ, ซ้อน ตฺ). เปเมน นหยติ

๑ ขุ.ฉ. ๓๑/๗๒/๕๔

๒ ธิ.ม.ฉ. ๒๐/๖๖

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๙๙๐/๓๔๖

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๒/๑๒๔

พนธิยตีติ นตฺตา หลานผู้ที่ญาติผูกไว้ด้วยความรัก ชื่อว่านัตตุ (นห พนฺธเน+ริตุ, ลป รุ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตฺ, ลป อิ, ซ้อน ต). วิสาขาย มิคารมาตฺยา นตฺตา ภิกฺขุ อุปลงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชึ ยาจิ^๑ หลานของนางวิสาขามิคารมารดาเข้าไปหาภิกษุ ขอบรรพชา

ปฺปุตฺต (ปฺปุตฺต+ปฺปุตฺต) หลาน. **ปฺปุตฺตสฺส** **ปฺปุตฺโต** **ปฺปุตฺโต** ลูกของลูก ชื่อว่าปฺปุตตะ (ลป ตต, อาเทศ อุ เป็น อ). **ปฺปุตฺตา** **โน** **ชายนตฺ** **ตฺโต** **ปฺปุตฺตา**^๒ ขอบุตรจงเกิดแก่เรา ขอหลานจงเกิดจากบุตรนั้น

พี่ชายและน้องชายสามี

เทวโร (ทิว กิฬายฺ+อร) พี่ชายสามี, น้องชายสามี. **สามีภาดา** **เทวโร** **นาม** พี่ชายของสามี ชื่อว่าเทวระ. **อลวา** **สามีภาดา** **กนิฏฺโจะ** **สามีโน** **ภาดา** **เทวโร** **นาม** หรือน้องชายของสามี ชื่อว่าเทวระ. **เทวติ** **กิฬตีติ** **เทวโร** ผู้สนุกสนาน ชื่อว่าเทวระ (วฺทอิ อิ เป็น เอ). **ทฺติโย** **วโรติ** **วา** **เทวโร**, **ภตฺต** **กนิฏฺจภาดา**^๓ ผู้ประเสริฐคนที่ ๒ ชื่อว่าเทวระ คือ น้องชายและพี่ชายของสามี

ลูกเขย ๒ ศัพท์

ธิตฺตฺปติ (ธิตฺตฺ+ปติ) ลูกเขย. **ธิตฺตฺยา** **ปติ** **สามีโก** **ธิตฺตฺปติ** สามีของลูกสาว ชื่อว่าธิตฺตฺปติ

ชามาตฺ (ชน ชนเน+ริตุ) ลูกเขย. **ธิตฺตฺปติ** **ธิตฺตฺยา** **สามีโก** **ชามาตา** สามีของลูกสาว ชื่อว่าชามาตฺ. **ปฺปุตฺเต** **ชเนตีติ** **ชามาตฺ** ลูกเขยผู้ให้หลานเกิด ชื่อว่าชามาตฺ (ทิมะ อ เป็น อา, อาเทศ นฺ เป็น ม, ลป รุ, อาเทศ อิ เป็น อา). **ยาทิส** **ตุมหากิ** **ชามาตา**^๔ ลูกเขยของพวกท่าน เป็นเช่นใด

ปู่, ตา ๒ ศัพท์

อัยยก (อิ คติมิหิ+ณฺว) ปู่, ตา. **เนตฺเตหิ** **อัยยกฺ** **อัยยโก** ผู้ดวงตาฝ้าฟางแล้ว ชื่อว่าอัยยกะ (วฺทอิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อัย, ณฺว เป็น อก, ซ้อน ย). **ปฺปฺชาวิเสส** **อโรหิตฺติ** **อัยยโก** ผู้สมควรรับเครื่องบูชาต่าง ๆ ชื่อว่าอัยยกะ (อโรห ปฺปฺชายฺ+ณฺว, อาเทศ รหฺ เป็น ย, ซ้อน ย, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

ปิตามห (ปิตฺ+อามห) ปู่, ตา. **ปิตฺโน** **อามโ** **ปิตา** **ปิตามโ** พ่อของพ่อ ชื่อว่าปิตามหะ (ลปสระหน้า). **ปิตามโ** **ตาด** **สุทฺทพฺโ** **เต**^๕ ลูกเอ๋ย ปู่ของเจ้าอ่อนแอมากแล้ว

[๒๔๘] **มาตฺจฺฉา** **มาตฺภคินี** **ปิตฺจฺฉา** **ภคินี** **ปิตฺ**
ปิตามโ **ปัยยโก** **สุณฺหา** **ตฺ** **สุณฺสา** **หฺสา.**

๑ วิ.มหา. ๔/๒๒๐/๓๐๐

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๘๘๘/๒๘๖

๓ ขุ.ฉฺฉ. ๓๐/๓๒๖/๑๕๓

๔ ขุ.ฉฺฉ. ๓๗/๘๓

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๐๑/๒๘๖

ป้า, น้ำสาว

มาตุจฉา (มาตุ+จฉ+อา) ป้า, น้ำสาว. มาตุยา ภคินี มาตุจฉา พี่สาวน้องสาวของแม่ ชื่อว่า มาตุจฉา. พหุบุการา ภนเด มหาปชาบดี โคตมี ภควโต มาตุจฉา^๑ ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระน้านางของพระผู้มีพระภาคมีอุปการะมาก

ป้า, อาหญิง

ปิตุจฉา (ปิตุ+จฉ+อา) ป้า, อาหญิง. ปิตุโน ภคินี ปิตุจฉา ปิตุภคินี ปิตุจฉา พี่สาวน้องสาวของพ่อ ชื่อว่าปิตุจฉา (ลบสรรหน้า). อายสุมา ติสโส ภควโต ปิตุจฉาปุตุโต, เยน ภควา, เตนุสสงกมิ^๒ ท่านพระติสสะผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอาของพระผู้มีพระภาค เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ทวด ๒ ศัพท์

ปิตามห (ป+ปิตามห) ทวด, ปู่ทวด. ปิตามหโต ปโร ปิตา ปิตามโห พ่ออื่นถัดจากปู่ขึ้นไป (พ่อของปู่) ชื่อว่าปิตามหะ

ปยุยก (ปิตุ+อยุยก) ทวด, ปู่ทวด. ปิตุโน อยุยก ปยุยก ปู่ของพ่อ ชื่อว่าปยุยกะ (ลบ ต และสรรหน้า)

ลูกสะใภ้ ๓ ศัพท์

สุนหา (สุ สวเน+ณห+อา) ลูกสะใภ้, สุนิสา. สุนาตีติ สุนหา ผู้เชื้อฟ้ง ชื่อว่าสุนหา (ลบสรรหน้า). สุนติ หีสตีติ สุนหา ผู้เบียดเบียน (แม่สามี) ชื่อว่าสุนหา (สุน หีสาย+ห+อา, ลบสรรหน้า). กปุปาลิกญจ โภเสยยั โขมโกทุมพวานิ จ สสสุ สุนหาย ปาเหลสิ^๓ พระผู้สดีสัสสุทรงส่งพระภูษาแก่ปุปาลิกพัตร โภสัยพัตร โขมพัตร และโกทุมพรวพัตร ไปประทานแก่พระมัทรีราชสุนิสา

สุนิสสา (สุ สวเน+ณิส+อา) ลูกสะใภ้, สุนิสา. สุนาตีติ สุนิสสา ผู้เชื้อฟ้ง ชื่อว่าสุนิสสา (ลบสรรหน้า). กุล สุนาติ สนุทหตีติ สุนิสสา ผู้เชื่อมโยงตระกูล ชื่อว่าสุนิสสา (สุน สนุทาเน +อิส+อา, ลบสรรหน้า). ภริยา จ ถิดา จ สุนิสสา จ เม^๔ ภรรยา ถิดา และลูกสะใภ้ของข้าพเจ้า

หุสา (สุ สวเน+ส+อา) ลูกสะใภ้. สุนาตีติ หุสา ผู้เชื้อฟ้ง ชื่อว่าหุสา (อาเทศ สุ เป็น หุ, ลบสรรหน้า)

มทุที อหญฺหิ เต อยุเย ปาเท วนฺทามิ เต หุสา.^๕

หม่อมฉันมัทรีสะใภ้ของพระองค์ขอถวายบังคมได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพคะ

๑ วิ.จุลล. ๗/๕๑๕/๓๒๓

๒ สันนิทาน. ๑๖/๗๑๓/๓๒๗

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐

๔ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๐/๒๒๑

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๕๔/๔๔๗

[๒๔๙] โสทรियो สคพฺโภ จ โสทโร สหโซ ปฺยถ
 มาตาปิตฺตฺ เต ปิตโร ปุตฺตา ตฺ ปุตฺตธิตโร.

พี่น้องร่วมท้อง ๔ คัพพ์

โสทรีย (สมาโนทร+อฺย) พี่น้องร่วมท้อง. สมาโนทเร จิตฺ โสทรियो ผู้เกิดร่วมท้องมารดา ชื่อว่าโสทรียะ (อาเทศ สมาน เป็น ส, ลบสระหน้า). โสทรियो เอกมาตุโก^๑ พระภาตาร่วมพระอุทรพระชนนีเดียวกัน

สคพฺภ (สมาน+คพฺภ+ณ) พี่น้องร่วมท้อง. สมานเน คพฺภ ภาโว สคพฺภ ผู้อยู่ในครรภ์เดียวกัน ชื่อว่าสคัพพะะ (ลบ ณ, อาเทศ สมาน เป็น ส). เอกทิวสํ สคพฺภํ อิตฺถิ กาลกตํ ทิสฺวา ฌาเปสฺสาม^๒ วันหนึ่ง พวกเราเห็นหญิงผู้เป็นพี่น้องร่วมท้องตายแล้ว จึงทำฌาปนกิจ

โสทร (สมาโนทร+ณ) พี่น้องร่วมท้อง. สมาโนทเร ชาโต โสทโร ผู้เกิดร่วมท้องเดียวกัน ชื่อว่าโสทระ (อาเทศ สมาน เป็น ส, ลบ ณ และสระหน้า)

สห (สหสทฺทฺอุปท+ชน ชนเน+กฺวิ) พี่น้องร่วมท้อง, เพื่อนร่วมชาติ. สห สมาโนทเร ชาโต สหโซ ผู้เกิดพร้อมกัน ชื่อว่าสหะะ (ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวิ). สทฺโธทานสฺส ปุตฺตสฺส กณฺจโก สหโซ อหฺ^๓ มักัณฐกะเป็นสหชาติกับพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ

มารดาและบิดา

ปิตฺ (มาตุ+ปิตฺ) มารดาและบิดา. มาตาปิตฺตฺ เต เทว ชนา ปิตโร วุจฺจนฺเต มารดาและบิดาทั้ง ๒ คน ท่านเรียกว่าปิตฺ. มาตา จ ปิตา จ ปิตโร มารดาและบิดา ชื่อว่าปิตฺ. ลบ มาตุคัพพ์ด้วยวิธีปฺพวิรูปฺเปกเสสะ แม้ มาตุคัพพ์จะถูกลบไปแล้ว เหลือเพียง ปิตฺคัพพ์เดียว แต่ยังมีเนื้อความของคัพพ์ทั้ง ๒ อยู่ครบ ปิตฺคัพพ์เดียวในที่นี้แปลว่า มารดาและบิดา บทสำเร็จจึงเป็นปฺงลิงค์ตาม ปิตฺคัพพ์ และเป็นพหูวนะเสมอ (ปิตฺ+โย, อาเทศ อุ เป็น อร, โย เป็น โอ)

บุตรและธิดา

ปุตฺต (ปุตฺต+ธิตฺ) บุตรและธิดา. ปุพฺเพ วิย ปุตฺโต จ ธิตา จ ปุตฺตา วุจฺจนฺเต บุตรและธิดา ท่านเรียกว่าปุตฺเต ให้ลบ ธิตฺคัพพ์ ด้วยวิธีปฺรวิรูปฺเปกเสสะ เหมือนวิธีของปิตฺคัพพ์

[๒๕๐] สฺสุรา สฺสุสฺสุรา ภาตฺมุคินิ ภาตโร
 พาลตฺตํ พาลตา พาลยํ โยพฺพณฺณํ ตฺ จ โยพฺพนํ.

แม่ยาย แม่สามี พ่อตา และพ่อสามี

สฺสุร (สฺสุส+สฺสุร) แม่ยาย แม่สามี พ่อตา และพ่อสามี. สฺสุสฺสุรา สฺสุรา แม่ยาย แม่สามี พ่อตา

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕๑/๒๓๕

๒ วิ.ฉ. ๓/๒๐

๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๖

และพอสามี ชื่อว่าสสุระ. สสุสุ จ สสุโร จ สสุราติ วุจจนฺเต แมยาย แม่สามี พ้อตา และพอสามี ท่านเรียกว่าสสุระ. ลบ สสุสุ ให้เหลือศัพท์เดียวเหมือนกับ ปิตุ ศัพท์

พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว

ภาดุ (ภาดุ+ภคินี) พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว. ภาดุภคินี ภาดุโร พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว ชื่อว่าภาดุ. ภาดา จ ภคินี จ ภาดุโรติ วุจจนฺเต พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว ท่านเรียกว่าภาดุ. ลบ ภคินี ศัพท์ เหมือนปุตตศัพท์

ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก ๓ ศัพท์

พาลตต (พาล+ตต) ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก. อสุสสิตปสุสสิตมตฺเตน ปณฺณตฺติ พาลา เด็กผู้มีเพียงลมหายใจออกหายใจเข้า ชื่อว่าพาละ (พล ปาณณ+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **พลียนฺเต** สํวริยนฺเตติ วา พาลา หรือเด็กผู้ที่เขาปกป้อง ชื่อว่าพาละ (พล สํวเรณ+ณ). **พาลสุส** ภาโว **พาลตตํ** ความเป็นเด็ก ชื่อว่าพาลัตตะ

พาลตา (พาล+ตา) ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก. **พาลสุส** ภาโว **พาลตา** ความเป็นเด็ก ชื่อว่าพาลตา

พาลย (พาล+ณฺย) ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก. **พาลสุส** ภาโว **พาลยํ** ความเป็นเด็ก ชื่อว่าพาลยะ (ลบ ณ และสระหน้า)

วัยหนุ่ม, ความเป็นหนุ่ม ๒ ศัพท์

โยพฺพณฺย (ยุว+ณฺย) วัยหนุ่ม, ความเป็นหนุ่ม. **ยุวสุส** ภาโว **โยพฺพณฺยํ** ความเป็นหนุ่ม ชื่อว่าโยพพัญญะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ว, อาเทศ วว เป็น พพ, ณฺย เป็น ณ, ซ้อน ณ). **ติณิ** ภวสาดานิ **โยพฺพณฺยํ** อาโรคฺยํ **ชีวิตํ**^๑ ความยินดีในภพมี ๓ อย่าง คือ ความเป็นหนุ่ม(ตลอดไป) ความไม่มีโรค และความมีชีวิตรอยู่ (ไม่รู้จักตาย)

โยพฺพน (ยุว+ณ) วัยหนุ่ม, ความเป็นหนุ่ม. **ยุวสุส** ภาโว **โยพฺพนํ** ความเป็นหนุ่ม ชื่อว่าโยพพณะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ว, อาเทศ วว เป็น พพ, ลง นฺ อาคม). **โย โยพฺพเน โยพฺพนมโท** **โส สพฺพโส ปหฺยิ**^๒ ผู้ใดมีไว้ในความเป็นหนุ่มในวัยหนุ่ม ผู้นั้นเสื่อมแล้วทุกอย่าง

[๒๕๑] **สุกกา ตฺ ปลิตํ เกสา- ทโยถ ชรตา ชรา**
ปฺลุกโก ปิลลโก ฉาไป กุมารโ พาล ไปตกา.

ผมหงอก

ปลิต (ปจ ปาเก+อิต) ผมหงอก. **เย** **ชราคตา** **สุกกา** **เกสาทโย,** **เต** **ปลิตํ** **นาม**

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖/๓๔

๒ อัง.ติก. ๒๐/๔๗๘/๑๘๔

ผมเป็นต้นที่หงอกแล้ว ชื่อว่าปลิตะ. **ปจตีติ ปลิตํ** ผมที่หงอก ชื่อว่าปลิตะ (อาเทศ จ เป็น ล)

สิริสุมี ปลิตํ ชาตํ **ปพพชชทานิ โรจนํ^๑**

ผมหงอกเกิดขึ้นบนศีรษะแล้ว บัดนี้เราต้องการบรรพชา

ความแก่, ชรา ๒ ศัพท์

ชรดา (ชรา+ดา) ความแก่, ชรา. **ชรา เอว ชรดา** ความแก่นั่นแหละ ชื่อว่าชรดา (รัสสะ อา เป็น อ). **รูปสสุ ชรดา อตุถิ^๒** ความแก่แห่งรูปมีอยู่

ชรา (ชร วโยหานิมุหิ+อ+อา) ความแก่, ชรา. **ชียนุตติ วุฑฺฒา ภวณฺตีติ ชรา** ความเป็นคนเฒ่า ชรา ชื่อว่าชรา. **ตมฺหิ ตมฺหิ สตตนิกาเย ชรา** ชีรณตา **ชณฺหิจจํ ปาลิจจํ วลิตตจจตา** **อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก อยํ วุจฺจติ ชรา^๑** ความแก่ชรา ฟันหัก ผมหงอก หน้างเหี่ยววัยน อายุเสื่อม อินทริย์ห่อหมในหมุ่สัตว์ นี้เรียกว่า ชรา

เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน ๖ ศัพท์

ปฺลุก (ปฺล วิตฺถาเร+อุก) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **อตุตฺโน พาลภาวํ ปฺลุตติ** **ปตฺถรตีติ ปฺลุกโก** ผู้เผยความเป็นเด็กของตนออกไป ชื่อว่าปฺลุกะ

ปิลลก (ปฺล คมเน+ณฺว) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **พาลภาวํ ปลติ คจฺจตีติ** **ปิลลโก** ผู้ถึงความเป็นเด็ก ชื่อว่าปิลลกะ (ซ็อน ล, อาเทศ อ เป็น อิ, ณฺว เป็น อก)

ฉาป (ฉุป สฺมผลฺเส+อ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **ฉุปตีติ ฉาโป** ผู้สัมผัส ชื่อว่าฉาปะ (อาเทศ อุ เป็น อา). **ฉาโป โหมิ^๔** ฉันยังเป็นเด็ก

กุมาร (กุมาร กิฬายํ+อ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **กุมารติ กิฬตีติ กุมารโ** ผู้กำลังสนุกสนาน ชื่อว่ากุมาระ. **กามียตีติ กุมารโ** ผู้ที่มารดาและบิดาปรารณา ชื่อว่ากุมาระ (กมฺ อิจฺฉายํ+อาร, อาเทศ อ เป็น อุ). **กํ ปถวี ชรติ วิเลชตีติ กุมารโ** ผู้ขีดเขียนพื้นดิน เล่น ชื่อว่ากุมาระ (กฺสทฺทฺหุปฺท+ชร วิเลชเน+ณ, ลบ ณ, วุฑฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺ เป็น ม). **กฺยํ ภูมียํ รมตีติ กุมารโ** ผู้ชอบเล่นที่พื้นดิน ชื่อว่ากุมาระ (กฺสทฺทฺหุปฺท+รมฺ กิฬายํ+ณ, กลับ รมฺ เป็น มฺ, ลบ ณ, วุฑฺธิ อ เป็น อา). **ราหุโล กุมารโ ภควนฺตํ ปิฎฺจิตโต ปิฎฺจิตโต อนุพนฺธิ^๕** พระราหุลราชกุมารตามเสด็จพระผู้มีพระภาค

พาล (พล ปาณเน+ณ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **อสุสาสปฺสุสาสมตฺเตน พลติ** **อนตีติ พาลโ** ผู้เพียงหายใจออกหายใจเข้า ชื่อว่าพาละ. **พาลียเต สํวริยเตติ พาลโ** ผู้ที่ มารดาบิดาคุ้มครอง ชื่อว่าพาละ (พล สํวเรณ+ณ, ลบ ณ, วุฑฺธิ อ เป็น อา). **เทว อตุเถ**

๑ ชุ.ชา. ๒๗/๒๕๑๙/๕๖๐

๒ อภิ.ธมฺมสฺง. ๓๔/๕๐๔/๑๘๗

๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๔๗/๑๒๘

๔ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๒/๑๑๖

๕ วิ.มหา. ๔/๑๑๘/๑๖๘

ลาตีติ พาโล ผู้ถือเอาเนื้อความ ๒ อย่าง ชื่อว่าพาละ (ทวิสททุปปท+ลา อาทาเน+อ, อาเทศ ทวิ เป็น พา). อุตตตตปรตตตสงขาเต เทว อตเถ ลุณาตีติ พาโล ผู้ตัดประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ตนและคนอื่น ชื่อว่าพาละ (ทวิสททุปปท+ลฺ เจทเน+อ, อาเทศ ทวิ เป็น พา). ทวีหิ มาตาปิตุหิ ลาดพฺโพติ พาโล ผู้ที่มารดาและบิดาทั้ง ๒ พาไป ชื่อว่าพาละ (ทวิสททุปปท+ลา คหณ+อ, อาเทศ ทวิ เป็น พา, ลบสระหน้า)

โปตก (ปฺ ปวเน+ต+ก) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **ปุนียตีติ โปตโก** ผู้ที่มารดาและบิดาชำระล้าง ชื่อว่า โปตกะ (วฺทธิ อฺ เป็น โอ). **ปฺนาตีติ โปตโก** ผู้สะอาด ชื่อว่าโปตกะ. **สตุถาทิหิ โปเสตพฺโพติ โปตโก** ผู้ที่มารดาและบิดาพรา้งสอนด้วยตำราเป็นต้น ชื่อว่าโปตกะ (ปฺส โปสเน+ณฺว, วฺทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น อก, สฺ เป็น ต). ในอิตถิลิงค์มีรูปเป็น โปตกี. **สา โปตกํ ชเนสิ^๑** แม่แก่นั้น พักไซ้เป็นลูกเจี๊ยบ

เด็กเล็กมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โปต**, **สาว**, **สาวก**, **อพฺภก**, **ทิมภ**, **สุสุก**, **สุสุ**

[๒๕๒] **อตุตตานสยุตตาน-** **เสยยกา ฌนโป ปิ จ.**

เด็กอ่อน ๓ ศัพท์

อตุตตานสย (อตุตตานสททุปปท+สฺ สเย+อ) เด็กอ่อน, เด็กทารก. **อตุตตานํ สยตีติ อตุตตานสโย** ผู้นอนหงาย ชื่อว่าอตุตตานสยะ (วฺทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

อตุตตานเสยยก (อตุตตานสททุปปท+สฺ สเย+ณฺยย+ก) เด็กอ่อน, เด็กทารก. **อตุตตานํ สยตีติ อตุตตานเสยยก** ผู้นอนหงาย ชื่อว่าอตุตตานเสยยกะ (ลบ ญฺ และสระหน้า). **เสยยกาปี ภิกฺขเว ททโร กุมารโ** **มนฺโท อตุตตานเสยยก** **หตุเถน วา ปาเทน วา อญฺคาร์ อุกกมิตฺวา ชิปปเมว ปฏิสํหริ^๒** ภิกษุทั้งหลาย เหมือนเด็กทารกยังอ่อนนอนหงาย ถูกถ่านไฟด้วยมือหรือด้วยเท้าแล้ว รับผิดชอบเข้าโดยเร็ว

ฌนป, ทิมภ (ฌนสททุปปท+ปา ปาเน+อ) เด็กอ่อน, เด็กทารก. **ฌนํ ปิวตีติ ฌนโป** เด็กผู้ยังดีมนมอยู่ ชื่อว่าฌนปะ (ลบสระหน้า)

[๒๕๓] **ตรฺโณ จ วยฺญฺโจ จ ททโร จ ยฺวา สฺสุ**
มาณโว ทารโก จาถ สุกุมารโ สฺเชติโต.

คนหนุ่ม, คนวัยหนุ่ม ๗ ศัพท์

ตรฺณ (ตร ตรเน+อฺณ) คนหนุ่ม. **พาลภาวํ ตรตีติ ตรฺโณ** ผู้ข้ามความเป็นเด็กไป ชื่อว่าตรณะ. **อัย เทว อมฺหากํ ชิวโก เวชฺโซ ตรฺโณ ภทฺโร^๓** ข้าแต่สมมุติเทพ หมอชื่อของพวกเรา

๑ วิ.จุลล. ๖/๑๓๒/๕๔

๒ มชฺ.มุล. ๑๒/๕๔๖/๕๘๖

๓ วิ.มหา. ๕/๑๓๑/๑๗๗

ผู้ยังย้งหนุ่ม ทรงคุณวุฒิ

วยฎจ (วยสททุปปท+จา คตินิวตติมุหิ+อ) คนหนุ่ม. วยสิ โยพพเน ติฎจตีติ วยฎโจ ผู้ดำรงอยู่ในวัยหนุ่ม ชื่อว่าวยฎจ (ซอน ฎ, ลบสระหน้า)

ททร (ท+ทร หรณ+อ) คนหนุ่ม. ทฎจ อโสสนั องคั หรตีติ ททโร ผู้นำอวัยวะให้เติบโตขึ้นไปอีกได้ยาก ชื่อว่าทหระ. โทรกขมาโน หริตพุโหติ ททโร ผู้รักษาไว้ไม่ตัจจะถูกขรณำไป ชื่อว่าทหระ (อาเทศ อ เป็น อ)

ทหระ ตวิ รูปวดี

อหญจ ททโร สสุ.^๑

เธอเป็นสาวสวย และฉันทักยังย้งหนุ่มแน่น

ยุว (ยุ มิสฺสเน+อว) คนหนุ่ม. ยวตีติ ยววา ผู้มีวัยผสมกัน (ระหว่างเด็กกับผู้ชรา) ชื่อว่ายุวะ (ลบสระหน้า). มิสฺสลิภาวั ยวติ คจจตีติ ยววา ผู้ไปสู่ความเป็นวัยผสมกัน ชื่อว่ายุวะ (ยุ มิสฺสเน+อ, อาเทศ อ เป็น อว). สุกวเสน ยวติ คจจตีติ ยววา ผู้ไปด้วยความงาม ชื่อว่ายุวะ (ยุ คติมุหิ+อ, อาเทศ อ เป็น อว, รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา)

ทหระ ตวิ รูปวดี

อหปี ททโร ยุวา.^๒

เธอเป็นสาวงาม และฉันทักเป็นหนุ่มแน่น

สุสุ (สฺส คติทีสถาปนเนสฺ+อ) คนหนุ่ม. สฺสตี ชิวตีติ สฺส ผู้ยังย้งใจอยู่ ชื่อว่าสุสุ (อาเทศ อ เป็น อ). **อหญจ ททโร สสุ^๓** ฉันทักเป็นหนุ่มแน่น

มาณว, มาณวก (มนุ+ณว+ก) คนหนุ่ม, หนุ่มน้อย. มนุโน อปจจั มานโว มาณวโก จลูกของมนุ ชื่อว่ามาณวะและมาณวกะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). สุปฺปิยสฺส ปน ปริพาชกสฺส อนฺเดวาลี พุรหุมทตฺโต มานโว อเนกปริยาเยน พุทฺธสฺส วณฺณั ภาสตี^๔ พุรหุมทตฺตมาณพคิษย์ของสุปปิยปริพาชกกล่าวสรรเสริญพระพุทฺธเจ้าโดยอเนกปริยาย. อญฺญตโร มาณวโก อฺปฺปลวณฺณาย ภิกฺขุณิยา ปฏิพฺพุตฺตจิตฺโต โหตี^๕ มาณพคนหนึ่งมีจิตปฏิพัทธ์ต่อนางอุบลวรรณาภิกษุณี

ทารก (ทร วิทารณ+ณฺว) คนหนุ่ม, เด็กหนุ่ม, หนุ่มน้อย. กิฬาวเสน ฎุสฺมี อรติ วิเลชตีติ ทารโก ผู้ขีดเขียนเล่นที่พื้นดิน ชื่อว่าทารกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก). ทวิหิ มาตาปิตฺตฺหิ สทฺธิ อรติ คจจตีติ ทารโก ผู้ไปพร้อมกัับมารดาและบิดาทั้ง ๒ ชื่อว่าทารกะ (ทวิสททุปปท+อร คมนเน+ณฺว, อาเทศ ทวิ เป็น ท, ณฺว เป็น อก, ลบสระหน้า, ทีชะสระหลัง)

อาโสฬสา ภเว พาโล

ตรุณเ ตฺ ตโต ภเว,

วฺทฺโธ ตฺ สตตตฺตยาญฺมหา

ตีณิ วยานิ ลกฺขเย.

๑ ส.สคาน. ๑๕/๕๓๒/๑๙๒

๒ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๕๓/๔๖๑

๓ ส.สคาน. ๑๕/๕๓๒/๑๙๒

๔ ที.ลิล. ๙/๑/๑

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕๕/๖๔

นักศึกษาพึงกำหนดวัยไว้ ๓ วัย คือ ตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๑๖ ปี จัดเป็นวัย พาละ(วัยเด็ก) อายุตั้งแต่ ๑๗ ถึง ๗๐ ปี จัดเป็นวัยตฺรณะ(วัยหนุ่ม, วัยกลางคน) อายุตั้งแต่ ๗๐ ปีขึ้นไป จัดเป็นวัยวุฑฺชะ(วัยชรา)

เด็กเกิดมามีความสุข, ลูกผู้ดี ๒ คัมภีร์

สุกุมาร (สุข+กุมาร) เด็กเกิดมามีความสุข, ลูกผู้ดี. สุโข กุมารโ สุกุมารโ เด็กที่มีความสุข ชื่อว่าสุกุมาระ (ลบ ข)

สุเขตติ, สุโขจิตติ (สุขสทฺทูปปท+เอธ วุฑฺเน+อิ+ต) เด็กเกิดมามีความสุข, ลูกผู้ดี. สุเขน เอธติ วุฑฺตีติ สุเขติโต เด็กผู้เติบโตขึ้นด้วยความสุข ชื่อว่าสุเขตติชะ. สุขํ อุจฺจติ สมนฺปิณฺหิตํ เอตฺถาติ สุโขจิตโต ผู้มีความสุขรวมกันอยู่ในตัว ชื่อว่าสุโขจิตชะ (สุขสทฺทูปปท+อุจฺจ สมนฺวาเย+อิ+ต, วุฑฺธิ อุ เป็น ไอ). กิจฺจมา ลทฺโธ อโยํ ปุตฺโต สุขุมาลโ สุเขติโต^๑ บุตรของข้าพระองค์นี้เป็นสุขุมาลชาติ เจริญเติบโตขึ้นมาด้วยความสุข เป็นบุตรที่ข้าพระองค์ได้มาโดยยาก

[๒๕๔] มหฺลลโก จ วุฑฺโฒ จ เถโร ชินฺโณ จ ชินฺณโก
อคฺคโช ปุพฺพโช เซฏฺโฐ กนิโย กนิฏฺโฐ

ผู้เจริญ, ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า ๕ คัมภีร์

มหฺลลก (มหฺนตสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+ณฺว) ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า, ผู้มีอายุมาก. อายุมหฺตตํ ลาตีติ มหฺลลโก ผู้ถือเอาอายุมาก ชื่อว่ามหฺลลกะ (อาเทสฺ มหฺนต เป็น มหา, ช็อน ล, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทสฺ ณฺว เป็น อก). ชินฺโณทานิ ฆนฺเต ภควา วุฑฺโฒ มหฺลลโก^๒ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงชราภาพ มีอายุมากแล้ว

วุฑฺฒ, วุฑฺธ (วุฑฺฒ วุฑฺฒเน+ต) ผู้เจริญ, ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า. วุฑฺฒตีติ วุฑฺโฒ ผู้เจริญ ชื่อว่า วุฑฺฒชะ (อาเทสฺ อ เป็น อุ, ต เป็น ฒ, ฑฺฒ เป็น ฑ). ทลิตฺทโท ยาจโก วุฑฺโฒ พฺรหฺมโณ มรฺมาคฺโต^๓ พราหมณ์เฒ่าจากผู้ยากไร้มาสู่เรือน

เถโร (จา คตฺตินิวตฺตียํ+อิร) พระเถระ, ผู้ชรา, ผู้เฒ่า, ผู้เจริญ. จาติ ปวตฺตตีติ เถโร ผู้ยังเป็นไป อยู่ ชื่อว่าเถระ (อาเทสฺ จ เป็น ถ, อิ เป็น เอ). ติเรหิ คุณฺเหหิ สมนฺนาคฺโต เถโร ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายอันมั่นคง ชื่อว่าเถระ (ถิร+ณ, ลบ ณ, วุฑฺธิ อิ เป็น เอ). ติรตีติ เถโร ผู้มั่นคง ชื่อว่าเถระ (ถิร ทฬฺหิยํ+ณ, ลบ ณ, วุฑฺธิ อิ เป็น เอ). ถวติ ลินฺจตีติ เถโร ผู้นำยกย่อง ชื่อว่าเถระ (ถุ อภิตถเว+อิร, อาเทสฺ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). คณฺหาตุ ฆนฺเต เถโร ปตฺต^๔ ท่านผู้เจริญ นิมนต์พระเถระรับบาตร

๑ ชุ.เถร. ๒๖/๓๖๓/๓๓๘

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๑/๑๒๗

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๘/๔๓

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๒/๑๑๑

ชัณณ (ชร วโยหานิมุหิ+ต) ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า. **ชรตติ** ชัณณ ผู้แก่เฒ่า ชื่อว่าชัณณะ (ลป ร ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น อินน, นน เป็น ณณ). **ตวั** ชัณณ **วุฑฒ** **มหลลโก** **ตถาคตสส** **สงขิตเตน** **โรวาท** **ยาลิ**^๑ ท่านแก่เฒ่าอายุมากแล้ว จงทูลขอพระโรวาทต่อพระตถาคตโดยย่อ

ชัณณก (ชร วโยหานิมุหิ+ต+ก) ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า. **ชัณณเยว** **ชัณณโก** ผู้ชราอันแหละ ชื่อว่าชัณณะ

โย มาตริ วา ปิตริ วา ชัณณกั คตโยพพณ
 ปหุสนโต น ภรติ ตั ปราภาวโต มุขิ.^๒

บุคคลผู้มีข้าวของเพียงพอ(ร่ำรวยแล้ว) ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ล่วงวัยหนุ่มสาวไปแล้ว นั่นเป็นปากทางแห่งความเสื่อม

พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ๓ ศัพท์

อคคช (อคคสททูปปท+ชน ชนเน+กวิ) พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน. **อคเค** **ปุเร** **กาล** **ชายตติ** **อคคโซ** ผู้เกิดก่อน ชื่อว่าอคคชะ (ลป น ที่สุดธาตุและ กวิ)

ปุพพช (ปุพพสททูปปท+ชน ชนเน+กวิ) พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน. **ปุพเพ** **กาล** **ชายตติ** **ปุพพโซ** ผู้เกิดก่อน ชื่อว่าปุพพชะ (ลป น ที่สุดธาตุและ กวิ)

เอเตสั ปุพพโซ อาสิ หิริสุกมุปากโต
 ภวั ทิสวาน ภยโต เนกขมมาริโต อหิ.^๓

เราเป็นพี่คนโตของน้องชายหญิงเหล่านี้ ผู้ประกอบด้วยความละอายและทำกรรมชั่วสะอาด เห็นภพโดยเป็นภัย ยินดียิ่งแล้วซึ่งการออกบวช

เชฏฐ (วุฑฒ+อิฎฐ) ผู้เจริญที่สุด, พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดก่อน. **อยญจ** **วุฑฒ** **อยญจ** **วุฑฒ**, **อยมิเมสั** **วิเสเสน** **วุฑฒติ** **เชฏฐ** บุคคลนี้เป็นผู้เจริญ และบุคคลนี้ก็เป็นผู้เจริญ (แต่)บุคคลนี้เป็นผู้เจริญยิ่งกว่าบุคคลเหล่านี้ จึงชื่อว่าเชฏฐะ (อาเทศ วุฑฒ เป็น ช, ลปสรรหน้าแล้ว อาเทศ อิ เป็น เอ). **รณโณ** **ขตติยสส** **มุฑฐาภิสิตตสส** **เชฏฐ** **ปุตโต** **โหติ**^๔ พระขัตติยราชทรงได้รับมฤตธาภิเษกแล้ว มีพระโอรสผู้เจริญที่สุดอยู่พระองค์หนึ่ง

น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง ๓ ศัพท์

กนีย (ยุว+อีย) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อยญจ** **ยุวา** **อยญจ** **ยุวา**, **อยมิเมสั** **วิเสเสน** **ยุวาติ** **กนियो** บุคคลนี้เป็นคนหนุ่ม และบุคคลนี้ก็เป็นคนหนุ่ม (แต่)บุคคลนี้เป็นคนหนุ่มยิ่งกว่าคนเหล่านี้ จึงชื่อว่ากนียะ (อาเทศ ยุว เป็น กน)

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๒๕๗/๓๓๕

๒ ขุ.สุตตันิ. ๒๕/๓๐๔๓๔๗

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๔/๕๘๓

๔ อัง.ติก. ๒๐/๔๕๒/๑๓๖

กนิฏฐ (ยุว+อิฏฐ) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อญญ** **ยุวา** **อญญ** **ยุวา**, **อยมิเมสั** **วิเสเสน** **ยุวาติ** **กนิฏฐโจ** บุคคลนี้เป็นคนหนุ่ม และบุคคลนี้ก็เป็นคนหนุ่ม (แต่)บุคคลนี้เป็นคนหนุ่มยิ่งกว่าคนเหล่านี้ จึงชื่อว่ากนิฏฐะ (อาเทศ **ยุว** เป็น **กน**, **ลบ**สระหน้า). **มณิกณโจ** **นาคราชา** **คงคั** **นที** **อุตตริตวา** **เยน** **กนิฏฐโจ** **อิสิ** **เดनुปสงมิ**^๑ พญานาคมีแก้วมณีอยู่ที่คอขึ้นจากแม่น้ำคงคาแล้ว เข้าไปหาฤๅษีผู้นั่งอยู่ที่อยู่

อนุช (อนุ+ชน **ชนเน+กวิ**) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อนุ** **ปจฉากาเล** **ชาโต** **อนุโซ** ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่าอนุชะ (ลบ **นุ** ที่สุดธาตุและ **กวิ**)

น้องชายมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชมณญช**, **อปรช**

ชมณญช (ชมณญสททุกุปท+ชน **ชนเน+กวิ**) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **ชมณญ** **ปจฉากาเล** **ชาโต** **ชมณญโซ** ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่าชมณญชะ (ลบ **นุ** ที่สุดธาตุและ **กวิ**)

อปรช (อปรสททุกุปท+ชน **ชนเน+กวิ**) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อปรสมี** **ปจฉากาเล** **ชาโต** **อปรโซ** ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่าอปรชะ (ลบ **นุ** ที่สุดธาตุและ **กวิ**)

[๒๕๕] **วลิตุดโจ** **ตุ** **วลินโน** **ติสูตตานสยาทโย**.

ผู้มีผิวหนังเหี่ยวย่น ๒ ศัพท์

วลิตุดจ (วลิ+ตจ+ณ) ผู้มีผิวหนังหย่อน, ผู้มีผิวหนังเหี่ยวย่น. **วลิ** **ลิลิ** **ตโจ** **จมม** **อสุสาติ** **วลิตุดโจ** ผู้มีหนังเหี่ยวย่น ชื่อว่าวลิตุดจจะ (ลบ **ณ**, **ซ้อน** **ต**). **ชราวาทปฺปหารเณ** **โสลิตมสโลหิตตาย** **วลियो** **ตจมุหิ** **อสุสาติ** **วลิตุดโจ**^๒ ผู้มีความเหี่ยวย่นที่ผิวหนัง เพราะถูกลมชรากระทบให้เนื้อและเลือดเหือดแห้ง จึงชื่อว่าวลิตุดจจะ

วลิน (วลิ+อิน) ผู้มีหนังหย่อนยาน. **วลิ** **จมมเมตสฺสตุตติ** **วลินโน** ผู้มีหนังหย่อนยาน ชื่อว่าวลินะ. **ติสฺสุ** **อุตตานสยาทโย** ตั้งแต่ **อุตตานสยศัพท์** ในคาถาที่ ๒๕๒ ถึง **วลินศัพท์** ในคาถามรชา ๒๕๕ นี้ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **อุตตานสโย** **พาลो**, **อุตตานสยา** **กุมาริ**, **อุตตานสย** **นปฺปสโก**.

[๒๕๖] **สีโสตุตมุงคานิ** **สิโร** **มฺหุธา** **จ** **มตฺถโก** **ภเว**
เกโส **ตุ** **กุนฺดโล** **วาลो-** **ตฺตมุงฺครหฺมฺหุธา**.

ศีระชะ, หัว ๕ ศัพท์

สีส (สิ **สเย+ส**) **ศีระชะ**, **หัว**. **อุกาทโย** **สยฺนติ** **เอตฺถาติ** **สีโส** หัวเป็นที่นอนของเหาเป็นต้น ชื่อว่าสีสะ. **เกเส** **สิโนติ** **เอตฺถาติ** **สีโส** หัวเป็นที่ให้มดติดอยู่ ชื่อว่าสีสะ (สิ **พฺนฺธเน+ส**, **ทีชะ** **อิ** เป็น **อี**). **สีเส** **มยฺหํ** **นิปฺตฺนติ**^๓ ตกลงที่ศีรษะของข้าพเจ้า

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๓

๒ ที.อฎ. ๕/๓๘๘/๔๑๓

๓ ขุ.เปต. ๒๖/๑๓๖/๒๕๘

อุตุตมงค (อุตุตม+องค) คีระชะ, หัว. องเศสุ อุตุตโม อุตุตมงค^๑ อวัยวะที่สูงที่สุด ชื่อว่าอุตุตมงค. อุตุตโม จ ตํ องคณจาติปิ อุตุตมงค^๒ ส่วนที่สูงที่สุดนั้นเป็นอวัยวะด้วย ชื่อว่าอุตุตมงค. ลีโสญ อุตุตมงคณจ ลีโสตุตมงคานิ ลีสะและอุตุตมงคะ ชื่อว่าลีโสตุตมงค. อุโภาหิ หตฺเถหิ ปฏิกคฺเหตฺวา อุตุตมงคเ ลีรลลิติ ปติฏฺฐาเปยฺย^๓ ใช้มือทั้ง ๒ จับยกขึ้นตั้งไว้บนคีระชะ

ลิว (ลี เสวราย+ร) คีระชะ, หัว. เสวนติ เอเตนาติ ลิว คีระชะยอมรบัได้(ด้วยการผงก) ชื่อว่าลิว. ลียติ พนฺธิยตีติ ลิว คีระชะที่คอเชื่อมต่อเอาไว้ ชื่อว่าลิว (ลี พนฺธเน+ร). ลิวคัพพนี้เปนมโนคณาทคณคัพพ. สติ คีวา ลิว ปญญา^๔ สติเป็นคอ ปัญญาเป็นคีระชะ

มุกฺท (มุท โตเส+ธ) คีระชะ, หัว. อุภาทโย มุกฺติ โดสตี เอตุถาติ มุกฺธา คีระชะเป็นที่ซึ่งหาเป็นต้นพากันยินตี ชื่อว่ามุกฺทะ (รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา). เอตุเถว เต สตุตธา มุกฺธา ผลิสฺสตี^๕ คีระชะของท่านจักแตก ๗ เลี้ยงในที่นี้แหละ

มตุถก (มส อามสเน+ตถ+ก) คีระชะ, หัว. มสติ อามสตีติ มตุถโก คีระชะที่ลูบคลำได้ ชื่อว่ามตุถกะ (ลบ ส ที่สุดธาตุ). มลียติ อามลียตีติ มตุถโก คีระชะที่บุคคลลูบคลำ (บ่อยๆ) ชื่อว่ามตุถกะ (มลิ อามสเน+ตถ+ก). ทุตโย มุสโล ปริปติตฺวา อญฺญตรสฺส ทารกสฺส มตุถเก อวตุถาลิ^๖ สากอันที่ ๒ ตกหล่นลงบนคีระชะของเด็กคนหนึ่ง

ฝม, เกศ, เกศา ๕ คัพพ

เกส (ก+ลี สเย+อ) ฝม, เกศ, เกศา. เก มตุถเก เสตี ติฏฺฐตีติ เกโส ฝมที่ตั้งอยู่บนคีระชะ ชื่อว่าเกสะ (ไม่ลบสตัดตมีวิภตติ, ลบสระหน้า). น ภิกฺขเว ทีฆา เกสา ธาเรตฺพุพา โย ธาเรยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส^๗ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรไว้ผมยาว ผู้ไว้ต้องอาบัติทุกกฎ

กุนฺดล (กติ เจทเน+อล) ฝม, เกศ, เกศา. กุนฺดียเต ฉินฺทียเตติ กุนฺดโล ฝมที่ถูกตัด ชื่อว่ากุนฺดล (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น, อ เป็น อุ)

วาล (วล สัวรรณ+ณ) ฝม, เกศ, เกศา. วลียเต สัวรียเตติ วาโล ฝมที่บุคคลรักษาไว้ ชื่อว่าวาล (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

อุตุตมงคฺรุห (อุตุตมงคสทฺทูปท+รุห ชนเน+อ) ฝม, เกศ, เกศา. อุตุตมงคเ ลีเส รุหตีติ อุตุตมงคฺรุโ ฝมที่งอกขึ้นบนคีระชะ ชื่อว่าอุตุตมงคฺรุหะ

อุตุตมงคฺรุหา มยฺหํ อิมเ ชาดา วโยหฺรา
 ปาตุฏฺฐา เทวทูตา ปพฺพชฺชาสมโย มม.^๘

ฝมของเราเหล่านี้ นำวัยไป (หงอกแล้ว) เทวทูตปรากฏขึ้นแล้ว เป็นเวลาบวชของเรา

๑ วิ.จุล. ๗/๕๑๗/๓๒๖

๒ อัง.ฉก. ๒๒/๓๑๔/๓๘๗

๓ ที.ลิล. ๘/๑๕๑/๑๒๓

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๗/๑๔๘

๕ วิ.จุล. ๗/๑๓/๖

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๘/๓

มุกุช (มุกุชสททุปทา+ชน ชนเน+กฺวิ) ผม, เกศ. มุกุชนิ ชายตีติ มุกุชโซ ผมที่เกิดขึ้นบนศีรษะ
ชื่อว่ามุกุชชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). กาพกา ภมรวณฺณสทิสสา เวลลิตคฺคา มม มุกุชชา
อหุ^๑ ผมที่ดำสนิท(ดำขลับ) เช่นกับสีของแมลงงูของเรา มีปลายหงอกเสียแล้ว

ผมมีอีกหลายศัพท์ เช่น จิกร, กจ

[๒๕๗] **ธมฺมิลฺล** สยฺตา เกสา กากปกฺโข ลิขณฺทก
ปาโส หตุโถ เกสจเย ตาปสานํ ตหิ ชฺฎา.

กระหมวดผม, มุ่นผม

ธมฺมิลฺล (ธฺ พนฺธเน+อิล) กระหมวดผม. กลุ่มคพฺภา เกสจฺฐา มุตฺติกาทินา พหิ สยฺตา
สนฺถตา ธมฺมิโล นาม ผมที่กระหมวดเป็นพุ่มแล้วรัดไว้ด้วยสร้อยมุกเป็นต้น ชื่อว่าธมฺมิลละ.
เอกโต กตุวา ธรียติ พนฺธิยตีติ ธมฺมิลฺล มวยผมที่เขากระหมวดพันไว้เป็นอันเดียวกัน
ชื่อว่าธมฺมิลละ (อาเทศ ธฺ เป็น ธมฺ, ช้อน ล)

ผมสั้น, ผมจุก, ผมแกละ, ผมเปีย ๒ ศัพท์

กากปกฺช (กาก+ปกฺช) ผมสั้น, ผมจุก, ผมแกละ. กากานํ ปกฺชสนฺจฺจานตฺตา กากปกฺโข ผมเปีย
ชื่อว่ากากปักชะ เพราะรูปทรงเหมือนปีกกา

ลิขณฺทก (ลิขณฺท+ก) ผมสั้น, ผมจุก, ผมแกละ, ผมเปีย. ลินฺเต พนฺธตีติ ลิขณฺโฆ ผมที่ถัก
กัน (หรือผมเปีย) ชื่อว่าลิขณฺทชะ (ลิ พนฺธเน+ชณฺท). อุภาทโย สยฺนติ เอตฺถาติ ลิขณฺโฆ
ผมจุกเป็นที่ให้หาเป็นต้นนอนอยู่ ชื่อว่าลิขณฺทชะ (ลิ สเย+ชณฺท). ลิขณฺโฆ เอว ลิขณฺทโก
ผมจุกนั้นแหละ ชื่อว่าลิขณฺทชะ

มวยผม ๒ ศัพท์

ปาส (ปา รกฺชเณ+ส) มวยผม. ปาโส หตุโถ จ อิเม เทว เกสจเย เกสปริยายโต ปเร
หุตฺวา เกसानํ กลาเป วตฺตุนฺติ ปาสศัพท์และหตุตศัพท์ทั้ง ๒ ใช้ในมวยผมที่เกล้าเป็นมวย
นอกจากผมปรกติ. อวยเว ปาติ รกฺชตีติ ปาโส มวยผมที่รักษาอวัยวะไว้ ชื่อว่าปาสะ.
ปสฺติ พนฺธติ อเนนาติ ปาโส มวยที่พันผมไว้ ชื่อว่าปาสะ (ปส พนฺธเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ
เป็น อา)

หตุถ (หน คติยฺ+ถ) มวยผม. อวยวานิ หนนฺติ เอตฺถาติ หตุโถ มวยผมที่อวัยวะ(มือ)
ไปถึง ชื่อว่าหตุถะ (อาเทศ นฺ เป็น ตฺ). อิมฺา ตว เกสฺหตุถเ รตนมาลา^๒ พวกรัตนเหล่านี้
ที่มวยผมของเธอ

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๔๖๗/๔๗๕

๒ ขุ.อฎ. ๓๐/๖๖๓/๑๘๘

ชฎา, ผมเกล้าเป็นชฎา

ชฎา (ชฎ ชฎเน+อ+อา) ชฎา, ผมเกล้าเป็นชฎา. ตาปสานัน วดินัน ชฎิลานัน ตหิ เกสจเย
ชฎาสทโท วุจจติ ชฎาศัพททานกล่าวไว้ในมวยผมของพวกฤษี. ชฎตติติ ชฎา ผมที่เบียดพัน
กัน ชื่อว่าชฎา. ชฎา อสฺส สนฺตติติ ชฎิโล^๑ ผู้มีมวยผม ชื่อว่าชฎิละ

[๒๕๘] ถิยํ เวณิ ปเวณิ จ อโถ จูฬา ลิษา ลีษา
สิมนฺโต ตฺ มโต นาริ- เกสมชฺดมฺหิ ปทุตฺติ.

ช้องผม ๒ คัพท

เวณิ (เวี ปชเน+ณิ) ช้องผม. โปลิตภตฺตาทหิ พนฺธิยเต เอตฺถาติ เวณิ ช้องผมที่สามมีผู้เลี้ยง
ดูเป็นต้นผูกให้ ชื่อว่าเวณิ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ)

ปเวณิ (ป+เวี ตนฺตสนฺดาเน+ณิ) ช้องผม. ปกาเรน วินาติ ปเวณิ ผมที่เบียดพันกันอย่างนั้น ชื่อว่า
ปเวณิ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ). ถิยํ ทั้งเวณิคัพทและปเวณิคัพทมีใช้ในอิตถิลิงค์

ผมจุก ๒ คัพท

จูฬา (จูฬ สญฺโฆทเน+อ+อา) ผมจุก. จูฬตติติ จูฬา ผมที่ตั้งขึ้น ชื่อว่าจูฬา (ลบสระหน้า)

ลิษา (ลิ พนฺธเน+ช+อา) ผมจุก. ลินฺเนติ พนฺธตติติ ลิษา ผมที่ถักกัน ชื่อว่าลิษา (ลิ พนฺธเน+ช+อา,
ลบสระหน้า). อูกาทโย สยฺนฺติ เอตฺถาติ ลิษา ผมจุกเป็นที่ให้หาเป็นต้นนอนอยู่ ชื่อว่าลิษา
(ลิ สเย+ช+อา, ลบสระหน้า)

ผมแสก

สิมนฺโต (สิม+อนฺต) ผมแสก. นารินัน เกสมชฺดมฺหิ ปทุตฺติ อฺชฺคตฺมคฺโค สิมฺนฺโตติ มโต
กถิตฺ ร่องเส้นตรงอยู่กลางผมของผู้หญิง ท่านเรียกว่าสิมันตะ (รอยแสกกลาง). สิมฺสฺส อนฺโต
สิมนฺโต ที่สุดตีนผม(โคนผม) ชื่อว่าสิมันตะ. นาริเกสมชฺดมฺหิ สยฺตติติ สิมฺนฺโต รอยแสกที่นอน
พาดอยู่กลางผมผู้หญิง ชื่อว่าสิมันตะ (สิ สเย+มอาคม+อนฺต)

ขน ๓ คัพท

โลม (ลู เจทเน+ม) ขน. วฑฺฒมานัน ลฺวยเตติ โลมํ ขนที่ถูกตัดความเจริญ (คือไม่ยาวออกไป
ไปเหมือนผม) ชื่อว่าโลมะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ). อตฺถิ อิมฺสฺมิ กายเ เกสา โลมา นขา
ทนฺตา ตโจ ...^๒ ในร่างกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หน้ง...

ตนฺรฺรฺห (ตนฺสทฺทฺอุปท+รฺห ขนเน+อ) ขน. ตนฺมฺหิ รฺหตติติ ตนฺรฺรฺหํ ขนที่งอกขึ้นบนร่างกาย

๑ ขุ.อ.ฎ. ๕๑/๑๕๐/๑๕๓

๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘

ชื่อว่าตณรุหะ

โรม (รุห ชนเน+ม) ชน. รุหตีติ โรโม ชนทังอกซัน ชื่อว่าโรมะ (ลป หุ ที่สุดธาตุ, วุทธิ อุ เป็น โอ).
โรมา ลิตถา นขา ทีฆา ฉินทนต์คุลิกา ทุกขา^๑ ชนหงอก เล็บยาว เล็บกััดัด ลำบาก

[๒๕๔] โลมัม ตณรุหัม โรมัม ปมุหัม ปชุมมกุชัค
มสสุ วุตตัม ปุมมุเข ภู ตวิตถี ภูโก ภู.

ขندا ๓ คัพท

ปมุห (ป+มา ปริมาณ+ห) ขندا. ปมิโนติ เอเตนาติ ปมุหัม ขนดาที่ใช้นับ (พอนับได้)
ชื่อว่าปัมหะ (ลป อา). ปกาเรน อมติ ปวตตตีติ ปมุหัม ขนดาที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่า
ปัมหะ (ป+อม ปวตตเน+ห). รตตูปุลลอคคสทิสานิ ปมุหานิ ตว^๒ ขนดาของท่านเป็นเช่นกับ
ปลายดอกอุบลแดง

ปชุม (ปกข+อุม) ขندا. อกฺขิโน ปกฺขทเว ชาตัม ปชุมัม ชนที่เกิดขึ้นตรงขอบดาทั้ง ๒ ด้าน
ชื่อว่าปชุมะ (ลป ก). ปชุมสทโท หิ โลเก อกฺขิทลโลเมสุ นิรุหุโ^๓ ปชุมคัพท หมายถึง
ชนทังอกซันที่ขอบหน้าดาของสัตว์โลก

อกฺชัค (อกฺช+ค) ขندا. อกฺขิมุหิ ชาตัม โลมัม อกฺชัค ชนที่เกิดตรงขอบหน้าดา ชื่อว่าอกฺชัค

หนวด, เครา

มสสุ (มส อาสเน+สุ) หนวด, เครา. ปุมมุเข ปุริสานัม มุเข วุตตัม โลมัม มสสุ นาม ชนที่
งอกขึ้นบนใบหน้าของผู้ชาย ท่านเรียกว่ามัสสุ. มสียติ อามสียตีติ มสสุ หนวดที่ผู้ชายลูบคลำ
ชื่อว่ามัสสุ

ยถา เกสา จ มสสุ จ ฉินนัม ฉินนัม วิรุหติ.^๔

เปรียบเทียบผมและหนวด ถูกตัดแล้วตัดอีกยังงอกได้

คิ้ว ๓ คัพท

ภู (ภม อนวภูจาเน+อุ) คิ้ว. ภมติ กมฺปตีติ ภู คิ้วที่ยักได้ ชื่อว่าภู (ลป ม). อิตถี ภูคัพท
เป็นอิตถีลึงค์

ภมุก (ภม อนวภูจาเน+อุ+ก) คิ้ว. ภมติ กมฺปตีติ ภมุก คิ้วที่ยักได้ ชื่อว่าภมุกะ

ภมุ (ภม อนวภูจาเน+อุ) คิ้ว. ภมติ กมฺปตีติ ภมุ คิ้วที่ยักได้ ชื่อว่าภมุ. ภมุคัพทเป็นปุงลึงค์
ตามภมุกคัพท

๑ วิ.จุล. ๗/๑๙๗/๑๒

๒ พ.อุ. ๓๔/๔๐๑/๓๒๐

๓ วิ.ฎี. ๔/๑๑๗/๑๙๗

๔ พ.ชา. ๒๗/๓๘๒/๑๐๕

[๒๖๐] **พปโป เนตตชลสฺสูนิ** **เนตตตารา กนิ์นิกา**
วทน์ ตุ มุขํ ตุณฺฑํ **วตฺตํ ลปนมานนํ.**

น้ำตา ๓ คัพท์

พปโป (วป นิภขมเน+ป) น้ำตา. หทยเขเทน พหิ วปติ นิภขมตีติ พปโป น้ำตาที่ไหลออกมาภายนอกเพราะความทุกข์ใจ ชื่อว่าพปปะ (อาเทศ ว เป็น พ)

เนตตชล (เนตต+ชล) น้ำตา. **เนตเต** **ชาตํ** **ชลํ** **เนตตชลํ** น้ำที่เกิดขึ้นในดวงตา ชื่อว่าเนตตชละ

อสุสุ (อส อโรปตเน+สุ) น้ำตา. **เนตตมหา** **อลิยติ** **ชิปิยตีติ** **อสุสุ** น้ำตาที่ไหลลงจาก ดวงตา ชื่อว่าอสุสุ. **อสุสุคัพท์**เป็นนปุงสกลิงค์. **ทุกข์** **ทุมมโน** **อสุสุนิ** **ปวตฺตยมาโน** **วิสุสรํ** **กริตฺวา** **ปภกามิ**^๑ มีทุกข์ลำบากใจร้องไห้หลังน้ำตา คร่ำครวญเสียงดังแล้วจึงหลีกไป

ตาตำ, แก้วตา ๒ คัพท์

เนตตตารา (เนตต+ตารา) ตาตำ, แก้วตา. **เนตเต** **ทิสฺสมานา** **ตารา** **เนตตตารา** **แก้วตา** ที่ปรากฏอยู่ในดวงตา ชื่อว่าเนตตตารา

กนิ์นิกา (กณฺณา+อิก+อา) ตาตำ, แก้วตา. **สทิสฺสกณฺณา** **ภวติ** **เอตฺถาติ** **กนิ์นิกา** **ตาตำ**ที่มีรูปสวาน้อยอยู่ภายใน ชื่อว่ากนิ์นิกา (อาเทศ กณฺณา เป็น กนิ์น, ลบสระหน้า)

ปาก ๖ คัพท์

วทน (วท วิยตฺติยํ วาจารย์+ย) ปาก, หน้า. **วทติ** **อนเนาติ** **วทนํ** **ปาก**ที่ใช้พูด ชื่อว่าวทนะ (อาเทศ ย เป็น อน). **เย** **เต** **ทกฺขณฺติ** **วทนํ**^๒ คนเหล่าใดเห็นปากของท่าน

มุข (มุข วิวรณ+อ) ปาก, หน้า. **มุขียติ** **วิริยตีติ** **มุขํ** **ปาก**ที่บุคคล้าออก ชื่อว่ามุขะ. **มนฺนติ** **พฺนฺณฺติ** **เอเตนาติ** **มุขํ** **ปาก**ที่ใช้พูดผูก (ไมตรี) ชื่อว่ามุขะ (มุ พฺนฺธเน+ข). **หิตมุขํ** **มุขติ** **ปวตฺตีติ** **มุขํ** **ปาก**ที่ทำให้ประโยชน์สุขเป็นไป ชื่อว่ามุขะ (มุข ปวตฺตเน+อ). **กี** **ปราภวโต** **มุขํ**^๓ อะไรเป็นปากทางแห่งความเสื่อม

ตุณฺฑ (ตุฑฺฑิ โตทเน+อ) ปาก, จะงอยปาก. **ตุฑฺฑตีติ** **ตุณฺฑํ** **จะงอย**ที่เจาะ ชื่อว่าตุณฺฑะ (ลงนิคหิต อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **ตโนติ** **วิตุถาเรตีติ** **ตุณฺฑํ** **ปาก**ที่ทำให้(เรื่องต่างๆ)ให้พิสดาร ชื่อว่าตุณฺฑะ (ตฺนุ วิตุถาเร+ท, อาเทศ นฺ เป็น ณฺ). **อิทานิสฺสา** **ตุณฺฑํ** **ปสฺสฺส**^๔ **เวลานี้**พวกท่านจงดูปากของหญิงนี้

๑ วิ.มหา. ๔/๑๒๗/๑๗๖

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๘๖

๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๔/๓๔๖

๔ ธิम्म.อญ. ๑๙/๑๐๖

วตฺต (วท วียตฺตียํ วาจาญ+ต) ปาก. วทติ เอเตนาคิ วตฺตํ ปากที่ใช้พูด ชื่อว่าวตฺตะ (อาเทศ ฑ เป็น ต). วุจฺจเต อนเนนาติ วา วตฺตํ หรือปากที่ใช้กล่าว ชื่อว่าวตฺตะ (วจ วียตฺตียํ วาจาญ+ต, อาเทศ จ เป็น ต)

ลปน (ลป วจเน+ยุ) ปาก. ลปติ วทติ อนเนนาติ ลปนํ ปากที่ใช้พูด ชื่อว่าลปนะ (อาเทศ ฎ เป็น อน). โภชเน อมตตถฺยญฺตํ กุหนํ ลปนํ^๑ ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค การโกหก และการพูดเลียบเคียง

อานน (อา+อน ปาณเน+ยุ) ปาก. อานนฺติ อสนฺติ อนเนนาติ อานนํ ปากที่ใช้หายใจ ชื่อว่าอานนะ (อาเทศ ฎ เป็น อน, ลปสระหลัง). ปิตฺตสมฺมุลฺลิตานนํ^๒ ปากที่ยิ้มแย้มด้วยปิตฺต. ปิตฺตสมฺมุลฺลิตานนฺติ ปิตฺตยา สฺกฺกฺฐํ มุลฺลิตํ วิกฺลิตํ อานนํ มุขํ^๓ บทว่า ปิตฺตสมฺมุลฺลิตานนํ คือมีเบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสด้วยปิตฺต. ศัพท์ว่า อสฺส ก็แปลว่าปาก

[๒๖๑] ทฺวิโช ลปนฺโช ทนฺโต ทสฺโน รทฺโน รโท
ทาจํ ตฺ ทนฺตเกทสฺมี อปาจฺโค ตวฺกฺชิโกฏฺฐิสุ.

พิน ๖ ศัพท์

ทฺวิช (ทฺวิสทฺทฺอุปท+ชน ชนเน+อ) พิน. ทฺวิสุ จาเนสุ ทฺวิกฺชตฺตํ วา ชายเตติ ทฺวิโช พินที่เกิดขึ้น ๒ ด้าน หรือ ๒ ครั้ง ชื่อว่าทฺวิชะ (ลป นฺ ที่สุดธาตุ)

ลปนช (ลปนสทฺทฺอุปท+ชน ชนเน+อ) พิน. ลปนเน มุเช ชายตฺติติ ลปนฺโช พินที่เกิดขึ้นในปาก ชื่อว่าลปนชะ (ลป นฺ ที่สุดธาตุ). ปฏฺฐิภตฺติ ลปนชํ สมนฺปิ^๔ ได้พินที่เรียบเสมอ

ทนฺต (ทา อวชนฺทฺทฺเน+อนฺต) พิน. ทายติ ภกฺขมเนนาติ ทนฺโต พินที่ใช้เคี้ยวอาหาร ชื่อว่าทนฺตะ (ลปสระหน้า). ทสนฺติ โภชฺชมนเนนาติ ทนฺโต พินที่ใช้เคี้ยวกินอาหาร ชื่อว่าทนฺตะ (ทส อทเน+อนฺโต, ลป สฺ ที่สุดธาตุ). ทมตฺติติ ทนฺโต พินที่แข็งแรง ชื่อว่าทนฺตะ (ทมฺ ทมเน+ต, อาเทศ มฺ เป็น นฺ). จตฺตาทิสฺสมา ทนฺตา^๕ พินเรียบเสมอทั้ง ๔๐ ซี่ (มหาปฺริสฺสลักษณะ)

ทสฺน (ทสฺ ทสฺเน+ยุ) พิน. ภกฺขํ ทสฺเต วิลิชฺชียเต อนเนนาติ ทสฺโน พินที่ใช้เคี้ยวกินอาหาร ชื่อว่าทสฺนะ (ลปนิคฺหิต, อาเทศ ฎ เป็น อน)

รทฺน (รท วิเลชน+ยุ) พิน. ทรติ วิเลชตฺติติ รทฺโน พินที่บดอาหาร ชื่อว่ารทฺนะ (อาเทศ ฎ เป็น อน)

รท (รท วิเลชน+อ) พิน. ทรติ วิเลชตฺติติ รโท พินที่บดอาหาร ชื่อว่ารทชะ

๑ อิง.ฉกฺก. ๒๒/๓๔๘/๔๘๐

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๖/๑๙๘

๓ ขุ.ฉฺฉ. ๕๐/๑๘๓/๒๙๑

๔ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗๑/๑๙๒

๕ ที.มหา. ๑๐/๑๖๒/๑๙๕

เขี้ยว, พระเขี้ยวแก้ว

ทาจ (ทัส ทัสเน+จ+อา) เขี้ยว, พระเขี้ยวแก้ว. ทาจ ตู ทนตเภทสุมี ทาจาคัพทที่ใช้ในอรรธว่าเขี้ยว. ทัสติ เอตยาติ ทาจ เขี้ยวที่ใช้กัด ชื่อว่าทาจ (อาเทศ ทัส เป็น ทา)

เอกา หิ ทาจ ติติเวหิ ปุชิตา
 เอกา ปน คนธารปุเร มหิยติ
 กาลิงครณโณ วิชิต ปุเนกั
 เอกั ปุณ นาคราชา มเหนติ.^๑

พระทาจ (พระเขี้ยวแก้วของพระผู้มีพระภาค) องค์หนึ่ง พวกเทวดาบนสวรรค์ อัญเชิญไปบูชา, องค์หนึ่ง พุทธบริษัทอัญเชิญไปบูชาอยู่ที่แคว้นคันธาระ, องค์หนึ่ง พุทธบริษัทอัญเชิญไปบูชาอยู่ที่แคว้นกาลิงคราช, อีกองค์หนึ่ง นาคราชา อัญเชิญไปไว้บูชา

หางตา, มุมหางตา

อปางค (อป+องค) หางตา, มุมหางตา. อกขิกโกฐิส วามทกขินเนตตานัน อนนเตสุ อปางโค วตตติ อปางคัพทที่ใช้ในปลายดวงตาทั้งข้างซ้ายและข้างขวา. สรีรังคสงฆตสฺส กณฺณตสฺส อป สมิปิ อปางโค หางตาที่อยู่ใกล้หูนี้เป็นอวัยวะอย่างหนึ่งของร่างกาย ชื่อว่าอปางคะ (ลบ สระหน้า, ที่ชะ สระหลังบ้าง)

[๒๖๒] ทนตารณโมฏโจ จา- ปุยธโร ทสนจฺจโท
 คณฺโฑ กโปโล หนฺวิตฺถิ จุพุกั ตฺวธฺธา อธฺ.

ริมฝีปาก ๔ คัพท

ทนตารณ (ทนตสททุปปท+อา+วร ฉาทเน+ยุ) ริมฝีปาก. ทนเต อวารติ ฉาทยตีติ ทนตารณั ริมฝีปากที่ปกปิดฟัน ชื่อว่าทนตารณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). ทนตารณั พิมฺพผลสทิส^๒ ริมฝีปากมีสีเหมือนผลตำลึงสุก

โอฏจ (อุส ทาเห+ต) ริมฝีปาก. โอทนาทิสฺ อุณฺเหน อุตฺยตีติ โอฏโจ ริมฝีปากที่ร้อน เพราะความร้อนที่อยู่ในข้าวสวายเป็นต้น ชื่อว่าโอฏจ (อาเทศ สุต เป็น ฏจ). โอทนาทิกั วสติ กมตีติ โอฏโจ ริมฝีปากที่ชอบข้าวเป็นต้น ชื่อว่าโอฏจ (วส กนฺตฺย+ต, อาเทศ ว เป็น โอ, สุต เป็น ฏจ). โอฏจํ ปลิกฺขติ, ชิวหํ นิลฺลาเลติ^๓ แม้ริมฝีปาก แลบลิ้น

อธ (อิสสททุปปท+ธธ ธาณ+อ) ริมฝีปาก. อีสํ กิณฺจิกิ กาลั ธาเวติ ภกฺขเมตฺถาติ อธโร

๑ ที่.มหา. ๑๐/๑๖๒/๑๙๔

๒ ธมฺม.อฎ. ๒๐/๔๘

๓ พุ.ชา. ๒๘/๓๐๕/๑๑๖

ริมฝีปากที่ให้อาหารหยุดอยู่ครู่หนึ่ง ชื่อว่าอธระ (อาเทศ อีส เป็น อ)

ทสนจุฉก (ทสนสทหุอุปท+ฉก ฉาทเน+อ) ริมฝีปาก. ทสเน ทนเด ฉาทยตีติ ทสนจุฉโท
ริมฝีปากที่ปกปิดฟัน ชื่อว่าทสนัจฉทะ (ซ็อน จ)

แก้ม, กระทบแก้ม ๒ ศัพท์

คณฺฐ, คณฺฐี (คทฺ วิทเนกเทเส+อ+อี) แก้ม, กระทบแก้ม. วิทเนกเทเส คณฺฐติ ปวตตตีติ
คณฺฐโท แก้มที่เป็นไปในส่วนหนึ่งของปาก ชื่อว่าคัณฺฐะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลบสระ
หน้า). สจฺจสฺส มุขเ อปฺปมตฺตโก คณฺฐโท วา โหติ^๑ หรือหากว่าแก้มของเขาเล็กเกินไป

กโปโล (กสทหุอุปท+ปุโร ปุโรณ+อล) แก้ม, กระทบแก้ม. เกณ ชเลน ปุริยเตติ กโปโล
กระทบแก้มที่ปองด้วยน้ำ ชื่อว่ากโปละ (วูทธิ อุ เป็น โอ, ลบ รุ ที่สุดธาตุ, ลบสระหลัง).
ทนเด กปติ อจฺฉาทตีติ กโปโล แก้มที่ปิดบังฟัน ชื่อว่ากโปละ (กป อจฺฉาทเน+โอล).
กทาจิ อวคณฺฐการกั ภูณฺชนฺโต วิย กโปลนฺตเร จเปติ^๒ บางคราวก็อยู่ในกระทบแก้ม
เหมือนกำลังกินจนแก้มตย

คาง, กราม

หนุ (หน หีสาย+อ) คาง, กราม. โหนฺ หนติ วินาสตีติ หนุ คางที่บดข้าวให้แหลก ชื่อว่า
หนุ. อิตฺถิ หนุคัพฺทเป็นอิตถิลิงค์. สีหสฺเสว หนุ อสฺสาติ สีหนุ^๓ ผู้มีคางดุจคางราชสีห์
ชื่อว่าสีหนุ (มหาปริสลักษณะ)

ปลายคาง

จุกุก (จุกุ โอลมุพเก+ณฺว) ปลายคาง. จุกุกิ ตฺ อธฺรา อโธ ส่วนล่างต่อจากริมฝีปาก ชื่อว่า
จุกุกะ. จุกุกตีติ จุกุกิ ปลายคางที่ห้อยลง ชื่อว่าจุกุกะ (อาเทศ ญฺว เป็น อก, อ เป็น อุ)

[๒๖๓] คโล จ กณฺฺจ คีวา ตฺ กนฺธฺรา จ สีโรธฺรา
กมุพฺคีวา ตฺ ยา คีวา สฺวณฺณาลิงฺคสนฺนิภา
องฺกิตา ตีหิ เลขาหิ กมุพฺคีวาถวา มตา.

ลูกกระเดือก ๒ ศัพท์

คฺล (คฺล อทเน+อ) ลูกกระเดือก, คอหอย, หลอดคอ, คอ. คฺลติ อทติ อเนนาติ คฺล
ลูกกระเดือกที่ชักสั่นกิน ชื่อว่าคฺลละ. คฺลติ อเนนาติ คฺล ลูกกระเดือกที่ชักสั่น ชื่อว่าคฺลละ (คฺล
คฺลเน+อ, อาเทศ อี เป็น อ). อิมํ คฺเล คฺเหตฺวา นาเสถ วิชิตา มม^๔ กระทบคอเจ้า

๑ วิ.ญ. ๓/๓๐๐

๒ ส.ญ. ๑๑/๙๑/๑๐๔

๓ ที.ญ. ๕/๓๕/๔๕

๔ พ.ชา. ๒๘/๖๐๙/๒๒๖

มโหสถนี้ไส้ออกไปจากแคว้นของเรา. อฎุจิ คเล ลคฺคิ^๑ กระดูกติดคอ

กณฺจ (กณ สทฺเท+จ) ลูกกระเดือก, คอหอย, หลอดคอ, คอ. กณฺยเต อเนนาติ กณฺโจ หลอดคอที่ใช้ออกเสียง ชื่อว่ากัณฐะ. อณฺยตรสฺส ภิกฺขุโน ญฺยชฺชตสฺส มํสํ กณฺเจ วิลคฺคํ โหติ^๒ เนื้อติดคอกภิกษุรูปหนึ่งผู้กำลังฉันอาหาร

ลำคอ, ต้นคอ, คอ ๓ ศัพท์

คิฺวา (คา สทฺเท+อวิ+อา) ลำคอ, ต้นคอ, คอ. คายนฺติ เอตายาติ คิฺวา ลำคอที่ใช้ขั้บร้ง ชื่อว่าคิฺวา (ลบสระหน้า). สติ คิฺวา สิโร ปญฺญา^๓ สติเป็นคอ ปัญญาเป็นเศียร

กนฺธรา (กสทฺทูปปท+ธฺร ธาเรน+อ+อา) ลำคอ, ต้นคอ, คอ. กํ สิํ ธรตฺติติ กนฺธรา ต้นคอที่รองรับศีรษะ ชื่อว่ากัณฐรา (ไม่ลบทุตติยาวิภตฺติ, อาเทศนคฺคหิตเป็น น)

สิโรธฺรา (สิรสทฺทูปปท+ธฺร ธาเรน+อ+อา) ลำคอ, ต้นคอ, คอ. สิโร ธรตฺติติ สิโรธฺรา ลำคอที่รองรับศีรษะ ชื่อว่าสิโรธฺรา (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

คอกลองทอง, คอสามปล้อง

กมฺพุคิฺวา (กมฺพุ+คิฺวา) คอกลองทอง, คอสามปล้อง. กมฺพุ วุจฺจติ สุวณฺณํ ทองคำท่านเรียกว่า กัมพุ. สํวณฺณํ กมฺพุติ กโรตฺติติ กมฺพุ ทองคำที่ทำให้มีการระมัดระวัง ชื่อว่ากัมพุ (กมฺพุ สํวณฺณ+อ). กมฺพุมเยน อาลิจฺเคน สนฺนิภา คิฺวา กมฺพุคิฺวา คอที่เหมือนกลองมโหระทึกทองคำ ชื่อว่า กัมพุคิฺวา. สุวณฺณมโย อาลิจฺโค มุรชฺเชโท, เตน สนฺนิภา สทิสฺสา ยา คิฺวา, สา กมฺพุคิฺวา มตา, มหาปุริสสฺสทกฺขณเมตํ อาลิจฺคะเป็นกลองมโหระทึกชนิดหนึ่งที่ทำด้วยทองคำ คอที่เหมือนกับกลองอาลิจคะนั้น ชื่อว่ากัมพุคิฺวา, ข้อนี้เป็นมหาปุริสลักษณะ. อถวา ยา คิฺวา ตีหิ เลขาหิ องฺกิตา ลกฺขิตา, สา กมฺพุคิฺวา มตา, มหาปุริสสฺสทกฺขณเมตญฺจ อีกอย่างหนึ่ง คอที่มีรอยเป็นปล้อง ๓ ปล้อง ชื่อว่ากัมพุคิฺวา, ข้อนี้เป็นมหาปุริสลักษณะเหมือนกัน

[๒๖๔] อโส นิตฺถิ ภูชฺสิโร ขนฺธฺเร ตสฺสนฺนฺติ ชตฺตุ ตํ
พาหุมูลํ ตุ กจฺจโธ ตวสฺส ปสฺสมนฺนิตฺถิยํ.

ป่า, ไหล่ ๓ ศัพท์

อํส (อม คตฺถิ+ส) ป่า, ไหล่. อมตฺติ คจฺจตฺติติ อโส ป่าที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่าอังสะ (อาเทศ ม เป็นนคฺคหิต). อนิตฺถิ อํสศัพท์เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. ปตฺตํ ฤวิกาย ปกฺขิปิตฺวา อํส อาลคฺเคตฺวา จีวรํ ขนฺธฺเร กริตฺวา^๔ สวมถุงบาตรเอาคล้องไหล่แล้ว หยิบจีวรพาดป่า

๑ ขา.อฎ. ๓๘/๒๕๗

๒ วิ.มทว. ๑/๒๐๙/๑๕๐

๓ อญ.ฉก.ก. ๒๒/๓๑๔/๓๘๗

๔ วิ.จุลฺล. ๗/๔๒๙/๒๓๔

ภุชลิร (ภุช+ลิร) บ่า, ไหล่. ภุชานํ ลีโร มตถกํ ภุชลิโร หัว(ต้น)ของแขน ชื่อว่าภุชลิระ

ขนฺธ (กสทฺทูปปท+ธฺ ธารณ+อ) บ่า, ไหล่. กํ มตถกํ ทธาตีติ กนฺโธ, โส เอว ขนฺโธ บ่าที่ค้ำศีรษะไว้ ชื่อว่ากัณธะ, บ่านั้นแหละ ชื่อว่าขันธะ (ไม่ลบทฤติยาวิภัตติ, อาเทศ ก เป็น ข, นิคหิตเป็น น, ลบสระหน้า). ขมติ สารนฺติ วา ขนฺโธ บ่าที่ทนแบกภาระ ชื่อว่าขันธะ (ขมฺ สหเน+ต, อาเทศ ต เป็น ธ, ม เป็น น). ขนฺธ ภารํ เถยฺยจิตฺโต อามสฺติ อาปตฺติ ทุกกฺกฺกฺสฺส^๑ ภิกษุมีจิตคิดจะลัก ยกของใส่บ่า ต้องอาบัติทุกกฏ

หัวไหล่

ชตฺตุ (ชน ชนเน+ตฺ) หัวไหล่. ตสฺสนฺธิ ตสฺส ชนฺธสฺส มชฺฌํ ชตฺตุ นาม ตอนกลางหัวไหล่ที่ต่อบ่านั้น ชื่อว่าชตฺตุ. ตํ ชตฺตุคัप्ทํเป็นนปุงสกลิงค์. ชเนตีติ ชตฺตุ หัวไหล่ที่เกิดขึ้น ชื่อว่าชตฺตุ (ลบ น ที่สุดธาตุ, ชั่น ด)

ตถา อกฺตฺวา ภิกฺขุสฺส ชตฺตุนิปี อฺรมปิ จ
วิวิทฺวา ยถากามํ คจฺจโต โหติ ทุกกฺกฺ.^๒

ภิกษุไม่ทำตามวินัยนั้น เปิดไหล่และออกไปตามต้องการ เป็นอาบัติทุกกฏ

โคนแขน, รักแร้ ๒ คัप्ท

พาหุมุล (พาหุ+มุล) โคนแขน, รักแร้. พาหุนํ ภุชานํ มฺลํ พาหุมุลํ โคนแขน ชื่อว่าพาหุมุละ

กจฺจน (กจ พนฺธเน+จ) โคนแขน, รักแร้. กจฺยติ พนฺธียตีติ กจฺจเ อจฺจเ รักแร้ที่โคนแขนยึดไว้ ชื่อว่า กัจฉะ. กจฺเจหิ เสทา มจฺจนฺติ^๓ เหนือไหล่ออกจากรักแร้

สีข้าง

ปสฺส (ทิส เปกฺขเน+อ) สีข้าง. อสฺส กจฺจนสฺส อโธภาคฺกฺจฺจานํ ปสฺสํ วุจฺจติ ส่วนที่อยู่ข้างล่างรักแร้นั้น ชื่อว่าปัสสะ. ปสฺสีทิสฺสเตติ ปสฺสํ สีข้างที่บุคคลก้มดู ชื่อว่าปัสสะ (อาเทศ ทิส เป็น ปสฺส). อนินฺตฺธิยํ ปสฺสคัप्ทํใช้ในปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์. อฺสุหิ สตฺตีหิ จ โทมเรหิ อฺภฺยานิ ปสฺสฺยานิ ตฺวนฺติ^๔ ทิมแกงสีข้างทั้ง ๒ ด้วยลูกศร หอก และฉมวก

[๒๖๕] พาหุ ภุชา ทฺวีสุ พาหา หตฺโถ ตฺ กรปาณโย
มณฺิพนฺโธ ปโกฏฺจฺนโต กปฺโปร ตฺ กโปณฺยถ.

แขน ๓ คัप्ท

พาหุ (วห ปาปณฺ+ณฺ) แขน. วหติ อนเนนาติ วาหุ, วาหุ เอว พาหุ แขนที่ช่วยขึ้นไป

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๙๘/๙๑

๒ วินยวินิจฺจย

๓ มชฺ.มุล. ๑๒/๔๑๗/๔๕๑

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๕๕๔/๒๐๖

ชื่อว่าวาหุ, วาหุจน์และ ชื่อว่าพาหุ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น พ). **สี่สยจ**
พาหุญจ ปจาลยฺนโต^๑ ส่ายศิระและแกว่งแขน

ภุช, ภุชา (ภุช ปาลนชฺโฆหารสฺ+อ) แขน. **ภุชเต** **อนเนาติ** **ภุช** แขนที่ช่วยให้หีบกิน
 ได้ ชื่อว่าภุชะ. **ทวีสู** **พาหุ**และ**ภุชคัพพี**ใช้ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์. **ปคฺคยห** **กนฺทนฺติ** **ภุเช**^๒
 ประคองแขนร้องไห้

พาหา (วห ปापณ+ณ+อา) แขน. **วหติ** **เอตยาติ** **พาหา** แขนที่ช่วยนำไป ชื่อว่าพาหา (ลป
 ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น พ, ลปสรรหน้า). **พาหา** **ปคฺคยห** **กนฺทนฺติ**^๓ ประคอง
 แขนร้องไห้

มือ ๓ ศัพท์

หตุถ (หส หสเน+ถ) มือ. **หสนฺติ** **อนเนาติ** **หตุถ** มือที่ช่วยให้(รู้ว่า)สนุกสนาน ชื่อว่าหัตถะ
 (อาเทศ สฺ เป็น ต). **อวยวานิ** **หนฺติ** **เอเตนาติ** **หตุถ** มือช่วยให้เบียดเบียนอวัยวะ (มีการ
 ตีและการเกาเป็นต้น) ชื่อว่าหัตถะ (หน หีสาย+ถ, อาเทศ นฺ เป็น ต). **หฺรฺนฺติ** **อนเนาติ** **หตุถ**
 มือที่ช่วยถือไป ชื่อว่าหัตถะ (หฺร หฺรณ+ถ, อาเทศ รฺ เป็น ต). **น** **ภุชฺชมาเนน** **สพฺโพ** **หตุถ**
มุเช **ปฺกฺชิปิตฺโพ**^๔ ภิกษุกำลังฉันไม่ควรสอดทั้งมือเข้าปาก

กร (กร กรณ+อ) มือ. **กโรติ** **อนเนาติ** **กร** มือที่ช่วยทำ ชื่อว่ากระ. **กรเน** **จ** **ปรามญฺโจ**^๕
 จับต้องด้วยมือ

ปาณิ (ปณ พฺยวหารถฺตฺสฺ+อ) มือ. **ปณฺติ** **โวหฺรติ** **อนเนาติ** **ปาณิ** มือที่พุด (แทนปาก) ชื่อว่า
 ปาณิ (วุทธิ อ เป็น อา). **อวยวานิ** **ปาติ** **รฺกฺชตีติ** **ปาณิ** มือที่รักษาอวัยวะไว้ (ด้วยการปิดป้อง)
 ชื่อว่าปาณิ (ปา รฺกฺชเน+ณิ). **เตน** **ปาณิ** **กามทโท**^๖ เพราะฉะนั้น มือจึงให้สิ่งที่ปรารถนา

ข้อมือ ๒ ศัพท์

ปโกฏฺจนฺต (ปโกฏฺจ+อนฺต) ข้อมือ. **ปโกฏฺจนฺโต** **หตุถคณฺทิ** ข้อมือ ชื่อว่าปโกฏฺจันตะ.
ปฺกฺโกสฺติ **อนเนาติ** **ปโกฏฺโจ** มือที่ใช้ชี้ดำ ชื่อว่าปโกฏฺจะ (ป+กฺสฺ อฺกฺโกเส+จ, วุทธิ อฺ เป็น โอ,
 อาเทศ สฺ เป็น ฏ). **ปโกฏฺจสฺส** **อนฺโต** **ปโกฏฺจนฺโต** ที่สุดของมือ ชื่อว่าปโกฏฺจันตะ

มณิพนฺธ (มณิ+พนฺธ) ข้อมือ. **มณิวิกฺตี** **พนฺธติ** **เอตฺถาติ** **มณิพนฺธ** ข้อมือเป็นที่ผูกกำไร
 มณี ชื่อว่ามณิพนฺธะ. **มณิพนฺธเนน** **ปฺกฺิจฺจาเทตฺวา** **อนฺตรมเร** **คณฺดพฺพ**^๗ ใช้ข้อมือปิดแล้ว
 เดินไปทั่วทั้งเรือน

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๙๓/๔๗๘

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๖๔/๒๐๘

๓ วิ.มหา. ๕/๘๐/๑๐๖

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๔๒/๕๕๐

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๖๗/๑๘๐

๖ ขุ.เจต. ๒๖/๑๐๖/๑๘๐

๗ วิ.อฏ. ๒/๔๙๕

ข้อศอก ๒ คัพท์

กปฺปร, กุมฺปร (กปฺ สามตถิยฺ+อร) ข้อศอก. กปฺปติ สามตถเตีติ กปฺปโร ข้อศอกที่สามารถ (ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง) ชื่อว่ากปฺประ (ซ้อน ป). ชานูหิ วา กปฺปรหิ วา นาฬิเกร- ปาสาณาทิหิ วา **ฆาเตตฺวา**^๑ ดีด้วยเข่าหรือศอก หรือว่าทุบด้วยก้อนหินเท่าลูกมะพร้าวเป็นต้น

กโปณิ, กโณณิ (กปฺ หีสายฺ+โณณิ) ข้อศอก. กปติ หีสตีติ กโปณิ กโณณิ จ ข้อศอก ที่เปียดเปียน(ผู้อื่น) ชื่อว่ากโปณิและกโณณิ (อาเทศ ปฺ เป็น ฃ บ้าง). อิตถิยฺ กโปณิคัพท์และ กโณณิคัพท์ มีใช้ในอิตถิลิงค์

[๒๖๖] **มณิพนฺธกนิฏฺจานํ** **ปาณิสฺส กรโณนฺตรํ**
กรสาขางฺคุลี ตา ตู **ปณฺจจฺคุญฺโจ จ ตฺชชนิ**
มชฺฌิมมา นามิกา จาปี **กนิฏฺจาทิ กมา ลियฺ.**

สันมือ

กรภ (กร หีสายฺ+อภ) สันมือ, สันมือระหว่างข้อมือกับนิ้วก้อย. ปาณิสฺส ปาณิตลสฺส สมฺพนฺธินํ มณิพนฺธกนิฏฺจานํ ทฺวินนํ อนฺตรํ พหิฏฺจานํ กรโภ วุจฺจติ, เยน กุมารกา สตุถํ กตฺวา อญฺณมญฺญํ ปหฺรณฺติ โส กรโภ นาม สันมือด้านนอกระหว่างข้อมือกับนิ้วก้อยต่อเนื่องกันไป เรียกว่ากรภะ, สันมือที่พวกเด็กๆ ใช้เป็นอาวุธฟันกันเล่น ชื่อว่ากรภะ. กโรติ หีสติ อเนนาติ กรโภ สันมือที่ใช้เปียดเปียน ชื่อว่ากรภะ

นิ้วมือ ๒ คัพท์

กรสาขา (กร+สาขา) นิ้วมือ. กรสฺส ปาณิสฺส สาขา กรสาขา กิ่งของมือ(นิ้วมือ) ชื่อว่า กรสาขา

องฺคุลี (องฺค คมเน+อุลี) นิ้วมือ. องฺคติ คจฺจตีติ องฺคุลี นิ้วมือที่ชี้ไป ชื่อว่าองฺคุลี. อิตถิลิงฺคโย ยองฺคุลิตคัพฺทนีเป็นอิตถิลิงค์. น องฺคุลินินฺโน ปพฺพาเซตพฺโพ^๒ ไม่พึงบวชให้บุคคลนิ้วด้วน

นิ้วมือ ๕ นิ้ว

นิ้วมือทั้ง ๕ นิ้ว คือ **อังฺคุฏฐะ** นิ้วหัวแม่มือ **ตฺชชนิ** นิ้วชี้ **มชฺฌิมมา** นิ้วกลาง **อนามิกา** นิ้วนาง **กนิฏฺฐา** นิ้วก้อย

องฺคุญฺจ (องฺคสทฺทฺฐปฺท+จา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) นิ้วหัวแม่มือ. อคฺเค ปฺเร ติฏฺจตีติ องฺคุญฺโจ นิ้วที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ชื่อว่าองฺคุฏฐะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ญ). องฺคติ คจฺจตีติ องฺคุญฺโจ นิ้วที่ชี้ไป ชื่อว่าองฺคุญฺจ (องฺค คติมฺหิ+ญฺจ, อาเทศ อ เป็น อุ). องฺคุญฺเจเน องฺคชาตํ ฆญฺเฏนตสฺส^๓

๕ วิ.อญ. ๓/๖๔

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๖/๒๕๐

๒ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๓

ของภิกษุผู้ใช้นิ้วหัวแม่มืออุองคชาต

ตชชนี (ตชช หีสาย+ยู+อี) นิ้วชี้, ดรชณี. **ตชชเชติ** เอตายาติ **ตชชนี** นิ้วที่ใช้เปียดเปียน (โดยชี้หน้าดำ) ชื่อว่าตชชนี (อาเทศ ฎ เป็น อน)

มชฌิมา (มชฌ+อิม+อา) นิ้วกลาง. **มชฌเ** **ติฎจตีติ** **มชฌิมา** นิ้วที่ตั้งอยู่ท่ามกลาง ชื่อว่า มชฌิมา (ลบสระหน้า)

อนามิกา (น+นาม+อิก+อา) นิ้วนาง. **นตถิ** **นามมสฺสาติ** **อนามิกา** นิ้วที่ไม่มีชื่อ ชื่อว่าอนามิกา (อาเทศ น เป็น อ)

กนิฏฺฐา (อปป+อญฺฐ+อา) นิ้วก้อย. **อติสเยน** **อปปกา** **ชุกทกาติ** **กนิฏฺฐา** นิ้วที่เล็กที่สุด ชื่อว่ากนิฏฺฐา (อาเทศ อปป เป็น กน)

[๒๖๗] **ปเทโส ตาลโคกณฺณา** **วิทถิตฺถี** **กมา ตเต**
ตชชนฺยาทียฺเตจฺจกุญฺเจ **ปลโต ปาณิ** **กุญฺจิโต.**

คืบ

ตชชนฺยาทียฺ ทียฺ ยุตเต องฺคุญฺเจ ตเต ปสฺริเต สติ ปเทสาทิกกา จตฺสโส สญฺญา กมโต ลียฺ เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้เป็นต้นออก จะเป็นชื่อของคืบ ๔ อย่างตามลำดับ ดังนี้

ปเทส (ป+ทิส เปกฺขเน+ณ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้. **ตชชนี** **ยุตเต** **องฺคุญฺเจ** **ตเต** **ปเทโส** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้ ออก เป็นปเทส. **ปกฺาเรน** **ทิสฺสเตติ** **ปเทโส** คืบที่เขาแสดง อย่างนั้น ชื่อว่าปเทส (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ)

ตาล (ตล ปติฎฺฐายฺ+ณ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วกลาง. **มชฌิม** **ยุตเต** **องฺคุญฺเจ** **ตเต** **ตาล** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วกลางออก จะเป็นตาละ. **ตลติ** **ปติฎฺฐาตีติ** **ตาล** คืบที่แนบลง ชื่อว่าตาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

โคกณฺณ (โค+กณฺณ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนาง. **อนามิกาสทิต** **องฺคุญฺเจ** **ตเต** **โคกณฺณ** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนางออก จะเป็นโคกัณณะ. **โคกณฺณสทิสฺตตา** **ตปฺปมาณตฺตา** **วา** **โคกณฺณ** คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนาง ชื่อว่าโคกัณณะ เพราะเป็นเหมือนหูโค หรือมีความยาวเท่า หูโค. **อถฺวา** **โคกณฺณ** **นาม** **เอโก** **มิกฺวิเสโส**, **ตฺกณฺณสทิสฺป-** **มาณตฺตา** **โคกณฺณ** อีกอย่างหนึ่ง กวางชนิดหนึ่ง ชื่อว่าโคกัณณะ (กวางระฆาต), คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนาง ชื่อว่าโคกัณณะ เพราะมีความยาวเท่ากับหูของกวางโคกัณณะนั้น

วิทถิตฺถิ (วิ+ตฺนุ วิตฺถาเร+ติ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วก้อย. **กนิฏฺฐายุตเต** **องฺคุญฺเจ** **ตเต** **วิทถิตฺถิ** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วก้อยออก จะเป็นวิทถิตฺถิ. **วิตโนตีติ** **วิทถิตฺถิ**, **วิทถิตฺถิ** **เอว**

วิทติ คีบที่กางออกกว้างกว่า ชื่อว่าวิทติ, วิตตินั่นแหละ ชื่อว่าวิทติ (อาเทศ ต ของธาตุเป็น ท, ต ของปัจจัยเป็น ถ, นุ เป็น ต). **ทีฆโส เทว วิทติโย สุตตวิทติยา ติริยั กิยทุณั^๑** ด้านยาว ๒ คีบ ด้านกว้างคีบครึ่ง โดยคีบพระสุคต

พายมือ, ซองมือ

ปสต (ป+สร คติย+ต) พายมือ, ซองมือ. **กุกุจิโต สงโกจิโต ปาณิ ปสตาชโย ฝ่ามือที่งุ่มเข้า** เรียกว่าปสตะ. **ปมาณปปรณโต วิตตยชลิเยวายั กวิหิ อิจฺจโต. สมปฏฺญชลิ ปนายั, ปสวริตสหิตา ยสส องฺคฺลโย สวณฺติ** พายมือที่ชื่อว่าปสตะนี้ นักกวีทั้งหลายประสงคเ้าใน กระพุ่มมือที่แบออกแล้ว(กอบมือ) เพราะทำการทรงได้, แต่ในที่นี้หมายเอาพายมือข้างเดียว นิ้วทั้งหมด เหยียดออกไป. **ปสرتิติ ปสโต** พายมือที่เหยียดออก ชื่อว่าปสตะ (ลบ ร ที่สุดธาตุ). **ปสเตน เม อยฺเย สปิปนา อตฺโถ^๒ คุณนาย ฆมตังการเนยโส ๑ พายมือ**

[๒๖๘] **รตนั กุกุ หตฺโถถ** **ปุเม กรปฺภูชลิ**
กรโซ ตุ นโซ นิตฺถิ **ชฺวโก มุฏฺจิจ จ ทฺวิสุ.**

ศอก ๓ คัพพ์

รตน (รมุ กิฬาย+ตน) ศอก. **รณฺติ เอตฺถาติ รตนั** ศอกที่บุคคลเล่นสนุก ชื่อว่ารตนะ (ลบ ม ที่สุดธาตุ)

กุกุ, กิกุ (กุก อาทาเน+อุ) ศอก. **กุกิตฺติ กุกุ** ศอกที่ถือเอา ชื่อว่ากุกุ (ซ้อน ก). **ลิลายฺโป โสฬสกุกุโก ตสฺสสฺสุ อฏฺจกุกุ** **เหฏฺจาเนมฺกมา อฏฺจกุกุ อฺปริเนมฺสฺส^๓** หินก้อนใหญ่มีขนาด ๑๖ ศอก ฝั่งลึกลงไปข้างล่าง ๘ ศอก โผล่ขึ้นข้างบน ๘ ศอก

หตฺถ (หส หสเน+ถ) ศอก. **หสนฺติ อเนนาติ หตฺโถ** ศอกที่ใช้เล่นสนุก ชื่อว่าหัตถะ (อาเทศ ส เป็น ต)

พนมมือ, กระพุ่มมือ, อัญชลิ ๒ คัพพ์

กรปฺภู (กร+ปฺภู) พนมมือ, กระพุ่มมือ. **กรมโย ปฺภู กรปฺภู** กระพุ่มมือ ชื่อว่ากรปฺภู

อญชลิ (อญช พยตติคคิกนตีสฺ+อลิ) พนมมือ, กระพุ่มมือ, อัญชลิ. **เอกโต สมพนฺธนตฺถั** **อญชติ คจฺจตฺติ อญชลิ** พนมมือเข้าเพื่อให้ติดเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าอัญชลิ. **พฺยตฺถั อญชติ** **ปกาสเตตฺติ อญชลิ** พนมมือบงบอกซึ่งความเป็นคนมีปัญญา ชื่อว่าอัญชลิ (อญช ปกาสเน+อลิ). **ปุเม อญชลิคัพพ์ที่ใช้นปฺงลึงค์. วุฑฺฒานั ภิกฺขุณฺ ปาเท วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกั นิสีทิตฺวา** **อญชลิ ปคฺคเหตุวา^๔** ไหว้ทำภิกษุผู้พรรษาแก่กว่า แล้วนั้งกระโห่ยงพนมมือ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๖๕/๕๐๕

๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๕

๓ สั.มหา. ๑๘/๑๗๒๔/๕๕๖

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๔/๓๓๘

เล็บ ๒ คัพท์

กรช (กรสททุปท+ชน ชนเน+กฺวิ) เล็บ. กเร ชายติ รุหตีติ กรโซ เล็บอันเกิดขึ้นที่นิ้วมือ ชื่อว่า กรชะ (ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

นข (น+ข) เล็บ. นตถิ ขิ อินทริยิ เอตถาติ นโซ เล็บที่ไม่มีความรู้สึก ชื่อว่านชะ. อนิตถิ นขคัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. น ภิกขเว ที่มา นขา ธาเรตพฺพา โย ธาเรยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส^๑ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรไว้เล็บยาว ภิกษุรูปใดไว้ต้องอาบัติทุกฺกฏ เล็บมีอีกหลายคัพท์ เช่น ปุนพฺภว, กรรฺห, นขร

กำมือ, กำปั้น ๒ คัพท์

ขฎก (ขฎ อิจฺฉาย+ณฺว) กำมือ, กำปั้น. ขฎตีติ ขฎโก กำมือที่ปรารถนา ชื่อว่าขฎกะ. ขทติ หีสตีติ ขฎโก กำปั้นที่เบียดเบียน ชื่อว่าขฎกะ (ขท หีสาย+ณฺว, ทฺ เป็น ฎ, ณฺว เป็น ออก)

มฺฎจิ (มฺ พนฺธเน+ติ) กำมือ, กำปั้น. มฺนาติ พนฺธตีติ มฺฎจิ มือที่กำเข้า ชื่อว่ามฺฎจฺฐิ (อาเทศ ต เป็น จ, ซ้อน ฎ). ทฺวิสุ มฺฎจิคัพท์ใช้ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์. กุกฺกฏยฺทฺธํ ฏญฺญกฺยฺทฺธํ ทณฺหยฺทฺธํ มฺฎจฺยฺทฺธํ^๒ เล่นชนไก่ ต่อนก ฟันดาบไม้ ชกมวย (ต่อสู้กันด้วยกำปั้น). สาสปานิว สพฺพานิ เอเกนคฺคณฺหิ มฺฎจฺินา^๓ เหมือนกำเอาเมส็ดฝักกาดทั้งหมดด้วยกำมือเดียว

[๒๖๙] พยาโม สหกรา พาทู เทว ปสฺสทฺวยวิตฺตดา
อุทฺถนตฺต ภูชโปสฺป- ปมาณ โปริสํ ติสฺ.

วา (ในแนวนอนหรือแนวราบ)

พฺยาม (วิ+อาม อณฺเช+อ) วา (ในแนวนอนหรือแนวราบ). ปสฺสทฺวยวิตฺตตฺตา ปสฺสทฺวยปิ วิตฺตา ปสฺริตา สหกรา สปานโย เทว พาทู พยาโม นาม เหยียดแขนกับมือออกไปทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าพยามะ. พฺยามิยเต อเนนาติ พยาโม วาที่ท่นเหยียดแขนออก ชื่อว่าพยามะ(อาเทศ อิ เป็น ย, อาเทศ วฺ เป็น พ). ยาวตกสฺส กาโย ดาวตกสฺส พฺยาโม^๔ ร่างกายเหยียดยาวเพียงใด วานอนก็ยาวเพียงนั้น

วา (ในแนวยืนหรือแนวตั้ง)

โปริส (ปฺริส+ณ) วา (ในแนวยืนหรือแนวตั้ง). ตสฺมี อุทฺถนตฺตภูชโปสฺปปมาณ โปริสทฺโท วตฺตติ โปริสคัพท์เป็นไปในประมาณเท่ากับบุรุษเหยียดแขนและมือขึ้นข้างบน. ปฺริสสฺส ปมาณํ โปริสํ ปรมาณเท่าบุรุษ ชื่อว่าโปริสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ปฺริสทฺโท เจตถ สกรฺภุชฺชปฺริสํ วทติ ปฺริสคัพท์ในที่นี้กล่าวรวมเอาบุรุษพร้อมทั้งแขนและมือ. ติสฺ โปริสคัพท์ใช้ในลึงค์ทั้ง ๓

๑ วิ.จุล. ๗/๑๔๖/๕๙

๒ ที.สีล. ๙/๑๑/๘

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๐

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๙/๒๑

[๒๗๐] อุโร จ ทหย์ จาถ ถโน กุจบโยธรา
จุกักิ ตุ ถนคคสมิ ปิฎักิ ตุ ปิฎักิ นาริย.

อก ๒ คัพพ์

อุร (อุส ทาเห+ร) อก, อุระ. **อุสติ** **ทหตีติ** **อุโร** อกอันอบอุ่น ชื่อว่าอุระ (ลป ส). **วาคมนวเสนา** **อรติ** **คจจตีติ** **อุโร** อกที่เคลื่อนไปตามลม (หายใจ) ชื่อว่าอุระ (อร คติมุหิ+อ, อาเทศ อ ต้น ชาติเป็น อ). **ทุกขลาภ** **สติ** **รณติ** **ปหรณติ** **เอตถาติ** **อุโร** อกที่มนุษย์พากันตี เมื่อ ได้รับทุกข์ ชื่อว่าอุระ (อุ+รา ปหาเร+อ). **ยกนาทโย** **อุรณติ** **ปวตตนติ** **เอตถาติ** **อุโร** อกที่มีดับเป็นต้นเป็นไปอยู่ ชื่อว่าอุระ (อุร คติย+อ). **ถนา** **วา** **โสภณา** **อุริ** **วา** **โสภณ** **อุทริ** **วา** **โสภณ**^๑ ถันงาม อกงาม หรือว่าทองงาม

ทหย (หฺร หรณ+ย) อก. **หฺรตีติ** **ทหย์** อกที่นำหน้าไป ชื่อว่าทหยะ (อาเทศ ร เป็น ท). **ทหย์** **วาสุส** **ผละย**^๒ หรือฟิงฝ่าดอของเข

เด้านม, ถัน, หน้าอกผู้หญิง ๓ คัพพ์

ถน (ตฺน วิตถาเร+อ) **เด้านม**, **ถัน**, **หน้าอกผู้หญิง**. **อิติถิ** **ตโนตีติ** **ถโน** **เด้านม**ที่แผ่ไปสู่ผู้หญิง ชื่อว่าถนะ (อาเทศ ต เป็น ถ). **อฑฒลาพุสสมา** **ถนา**^๓ **เด้านม**โตเท่าหน้าเต้าครึ่งลูก

กุจ (กุจ สจฺจโกจเน+อ) **เด้านม**, **ถัน**, **หน้าอกผู้หญิง**. **คจจณเต** **กาเล** **กุจติ** **สจฺจโกจตีติ** **กุโจ** อกที่กระเพื่อมในเวลาเดินไป ชื่อว่ากุจะ

ปโยธร (ปยสททุปปท+ธฺร ธาเรน+อ) **เด้านม**, **ถัน**, **หน้าอกผู้หญิง**. **ปย** **ซีริ** **ธาเรตีติ** **ปโยธโร** **เด้านม**ที่ทรงไว้ซึ่งน้ำนม ชื่อว่าปโยธระ (อาเทศ อ เป็น โอ ท่ามกลางสมาส)

ห้วนม

จุกักิ (จฺ จวเน+อุก) **ห้วนม**. **จวตีติ** **จุกักิ** **ห้วนม**ที่ขยับไหว ชื่อว่าจุกักิ (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลง จ าคม). **จญจฺจเนตีติ** **จุกักิ** **ห้วนม**ที่เป็นไป ชื่อว่าจุกักิ (จฺนฺจฺ คติย+อุก, ลป นฺ, อาเทศ อ เป็น อู). **ถนคคสมิ** **จุกักิ** **จุกักิ**คัพพ์เป็นไปในห้วนม

หลัง ๒ คัพพ์

ปิฎักิ (ปิฎ สททสงฺฆาเตสุ+ติ) **หลัง**, **ข้างหลัง**. **ปิฎักติ** **สงฺฆาเตตีติ** **ปิฎักิ** **หลัง**ที่ติดกัน เป็นแผ่น ชื่อว่าปิฎักิ. **วิสมทุกข** **ปิฎักติ** **หีสตีติ** **ปิฎักิ** **หลัง**ที่เบียดเบียนทุกข์ไม่เท่ากัน ชื่อว่าปิฎักิ (ปิฎ หีสาย+ต, อาเทศ ต เป็น จ)

ปิฎักิ (ปิฎ สททสงฺฆาเตสุ+ติ) **หลัง**, **ข้างหลัง**. มีรูปวิเคราะห์คัพพ์เหมือนกัน. **นาริย** **ปิฎักิ**คัพพ์ใช้

๑ ข.จุพนิ. ๓๐/๖๖๙/๓๒๕

๒ ส.สคถ. ๑๕/๕๑๔/๑๘๔

๓ ข.ชา. ๒๗/๒๔๘๕/๕๔๖

ในอิตถิลิงค์. โสปี โข พุราหุมนเ อายสมโต อุทายิสฺส ปิฎฺฐจิตฺโต ปาวิลี^๑ พุราหุมนั้น
เดินตามหลังพระอุทายีเข้าไป

[๒๗๑] มชฺฌนิตฺถี วิลคฺโค จ มชฺฌิมํ กุจฺฉิ ตฺ วุวีสุ
คหณฺตีตฺถียทฺรํ คพฺโภ โกฎฺโจนโต กุจฺฉิสฺสมภเว.

สะเอว ๓ คัพพ์

มชฺฌ (มชฺฌ+ณ) สะเอว. **มชฺฌเ** ภโว **มชฺฌ** สะเอวที่มีอยู่ตรงกลาง (ร่างกาย) ชื่อว่ามชฺฌะ
(ลบ ณ). **อนิตฺถี** **มชฺฌ**คัพพ์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

วิลคค (วิ+ลค สงเค+อ) สะเอว. **วิเสเสน** **ลคคตฺตี** **วิลคโค** สะเอวที่ยืด(ร่างกายส่วนบนและส่วน
ล่างเอาไว้)ให้แน่น ชื่อว่าวิลคคะ (ช้อน ค)

มชฺฌิม (มชฺฌ+อิม) สะเอว. **มชฺฌเ** ภวํ **มชฺฌิม** สะเอวที่มีอยู่ตรงกลาง(ร่างกาย) ชื่อว่ามชฺฌิมะ
(ลบสรรหน้า)

ทัง ๔ คัพพ์

กุจฺฉิ (กุส อุกโกเส+ฉิ) ทัง. **กุสฺติ** **อุกโกสฺตี** **กุจฺฉิ** ทังที่ร้องดำ(ส่งเสียงเวลาหิว) ชื่อว่ากุจฺฉิ
(อาเทศ สฺ เป็น จ). **กุสฺยติ** **อุกโกสฺยตี** **กุจฺฉิ** ทังที่ถูกดำ(เพราะชอบร้องเวลาหิว) ชื่อว่ากุจฺฉิ.
วุวีสุ **กุจฺฉิ**คัพพ์ใช้ในปุงลึงค์และอิตถิลิงค์. **มาตุ** **กุจฺฉี** **โกฎฺกมิ**^๒ หยั่งลงสู่ทังมารดา

คหณฺ (คห อุปาทาเน+ยฺ+อึ) ทัง. **คพฺภ** **คณฺหาติ** **ธาวเรตี** **คหณฺ**, **คพฺภาสยสณฺณโต**
มาตุ**กุจฺฉิ****ปฺปเทโส**^๓ ทังที่ร้องรับครรรภไว้ ชื่อว่าคหณฺ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสรรหน้า),
คือที่แห่งหนึ่งในทังของมารดา ที่เขาเรียกว่าคัพภาสยะ (มดลูก). **อิตฺถี** **คหณฺ**คัพพ์เป็นอิตถิลิงค์

อุทฺร (อุ+ทร คมเน+อ) ทัง. **อุทฺรติ** **อุทฺธ** **คจฺฉติ** **วายุ** **ยตฺรติ** **อุทฺร** ทังที่มีลมเดินขึ้น
เบื้องบน ชื่อว่าอุทฺระ. **อุริ** **วา โสภณ** **อุทฺร** **วา โสภณ**^๔ หน้าอกงาม ทังงาม

คพฺภ (คฺสทฺ+เท+อภ) ทัง. **คฺตฺสทฺท** **โกเวตี** **คพฺโภ** ทังที่ร้องเสียงดังว่า คฺ คฺ ชื่อว่าคัพพะ
(ช้อน พุ, ลบสรรหน้า)

ผลํ เว กถลึ หนฺติ ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬิ
สภฺกาโร กปุริสํ หนฺติ คพฺโภ อสฺสตรึ ยถา.^๕

เหมือนกับผลกล้วยนั้นแลฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อฆ่าต้นอ้อ สักการะ
ฆ่าบุรุษโง่ ครรรภอัสตรฆ่าแม่ม้า ฉะนั้น

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๑

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๒/๑๓

๓ วิ.ฎี. ๓/๒๖/๓๗๔

๑ ขุ.จูฬนฺ. ๓๐/๖๖๔/๓๒๕

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๐/๑๗๒

ลำไส้

โกฏฐ (กุส อุกโกเส+ต) ลำไส้. กุสียเต อุกโกสียเตติ โกฎโจ ลำไส้ที่ถูกตำ(เวลาปวด) ชื่อว่า โกฎฐะ (อาเทศ ต เป็น จ, ส เป็น ฎ)

[๒๗๒] **ขมนิ ตู นิตมโป จ โสณิ จ กวิ นาริยั**
องคชาตัม รหสฺสงคัม วตถคฺยุหิ จ เมหนิ.

[๒๗๓] **นิมิตตัม จ วรฺงคัม จ พีชั จ ผลเมว จ**
ลึงคัม อณฺฑํ ตู โกฎโส จ โยนิ ตฺวิตถิปุเม ภคัม.

สะโพก ๔ คัพท์

ขมน (หน หีสาย+ยุ) สะโพก. หนฺณตติติ **ขมนิ** สะโพกที่ถูกเปียดเบียน ชื่อว่าขมนะ (ซ็อน ห ต้นธาดู, อาเทศ ห ตัวต้นเป็น ซ, หนุ เป็น ฆ, ยุ เป็น อน). **น ภิกฺขเว ภิกฺขุณิยา อฏฺฐิจฺจุเลน ขมนิ มฺสาเปตพฺพั**^๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่ควรให้ทุบสะโพกด้วยกระดูกแข้งโค

นิตมฺพ (นิ+ตม ตมเน+พ) สะโพก, สะเอาจ. **นิจฺจนเณ ตมตติติ นิตมโป** สะโพกที่เมื่อยลำแนอน ชื่อว่านิตัมพะ

โสณิ (สุ ปสเว+ณิ) สะโพก, สะเอาจ. **สวติ ปสวตติติ โสณิ** สะโพกที่ยื่นออก ชื่อว่าโสณิ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **น โสณิยา น อฺรสา**^๒ ไม่ใช่ด้วยสะโพก ไม่ใช่ด้วยอก

กวิ (กฺว วสุสวารเณสุ+อิ) สะโพก. **วตถาที่หิ กวิยเต อวาริยเตติ กวิ** สะโพกที่ถูกปกปิด ด้วยผ้านุ่งเป็นต้น ชื่อว่ากวิ. **นาริยั โสณิคัพท์และกวิกัพท์**ที่ใช้ในอิตถิลิงค์. **อุทริ วา โสภณิ กวิ วา โสภณา**^๓ ท้องงามหรือว่าสะโพกงาม

เอตถ จ ขมนสทฺเทน อิตถิกฺวิยา อคฺคภาโค, นิตมฺพสทฺเทน อิตถิกฺวิยา ปจฺจภาโค, เสสทฺเวเณ กวิสามณฺณั วตฺตณฺติ ทฏฺฐพฺพั ในที่นี้พึงทราบว่ ขมนะเป็นส่วนด้านหน้าของ สะโพกผู้หญิง, นิตัมพะเป็นส่วนด้านหลังของสะโพกผู้หญิง, กวิเป็นสะโพกสามัญได้ทั้ง ๒ ส่วน

องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์ ๔ คัพท์

องคชาต (องค+ชาต) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **องฺเค สรีเร ชายตติติ องคชาตัม อวัยวะเพศ** ที่เกิดขึ้นในร่างกาย ชื่อว่าองคชาตะ. **วรํ เต โฆฆบุริส อาสิวิสสุส โฆรวิสสุส มฺเช องคชาตัม ปกฺขิตตัม, น เตวว มาตฺคามาสุส องคชาเต องคชาตัม ปกฺขิตตัม**^๔ โฆฆบุรุษ เฆอสอดองคชาต เข้าปากอสรพิษร้ายเสียยังดีกว่าสอดองคชาตเข้าองค์กำเนิดสตรี

๑ วิ.จุลล. ๗/๕๕๕/๓๔๕

๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๕๐/๔๕๓

๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๖๘/๓๒๕

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐/๓๖

รหสฺสํ (รห+องฺค) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์, ของลับผู้ชาย. **รหสิ เจเน ชาตํ องคํ รหสฺสํ** องคชาตที่เกิดขึ้นในที่ลับ ชื่อวารัหสฺสํคะ (ไม่ลบสัถตมีวิภคตีในบท รหสิ, ซ้อน ส, ลบ สระหน้า). **รหสฺสคมฺปิ จ เนสํ กุมฺโภ วีย มหนฺตํ โหติ**^๑ แม้องคชาตของพวกเขาถูกกมฺภณท์ เหล่านั้นก็มีขนาดโตเท่าหม้อ

วตฺถคฺยุห (วตฺถ+คฺยุห อจฺญาทเน+ณฺย) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์, อวัยวะที่ควรใช้ผ้าปกปิด. **วตฺถเนน คฺยุหิตฺพฺพนฺติ วตฺถคฺยุหํ** องคชาตที่ควรปกปิดด้วยผ้าถุง ชื่อว่าวตฺถคฺยุหะ (ลบ ณ, กลับ หย เป็น ยุห). **ภควโต โภโสหิตํ วตฺถคฺยุหํ**^๒ พระคฺยุหะของพระผู้มีพระภาคเร้นอยู่ในฝัก

เมहन (มิห เสงฺเน+ยฺ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **มิหติ รตนมฺุตฺตานิ อนเนนาติ เมहनํ** องคชาตที่หลังรัตนะและมุกดาออกมา ชื่อว่าเมหนะ (วฺหติ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **เมहनสฺส ขสฺส มาลาติ วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจติ**^๓ เมื่อควรกล่าวว่า เครื่องประดับขององคชาต ท่าน กลับเรียกว่าเมขลา

นิมิตฺต (นิ+มิห เสงฺเน+ต) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, นิมิตชาย, ลึงค์. **อุทกํ นีหริตฺวา มิหิตฺติ นิมิตฺตํ** องคชาตที่หลังน้ำออก ชื่อว่านิมิตตะ (อาเทศ หุ เป็น ต). **โย นิมิตฺเตน นิมิตฺตํ องฺคชาเตน องฺคชาตํ อนฺตมโน ติลผลมตฺตํปี ปเวเสติ, เอโส ปเวเสติ นาม**^๔ **ภิกษุใด** ให้นิมิตชายเข้าไปทางนิมิตหญิง ให้องคชาตเข้าไปทางองคํกำเนิดหญิง โดยที่สุดแม้เท่าเมล็ดงาเดียว ก็ชื่อว่าเสพ

วรงฺค (วร+องฺค) องคชาต, อวัยวะเพศชาย. **อุตฺตมฺงคฺตฺตา วรงฺคํ** องคชาต ชื่อว่าวรงค์ เพราะ เป็นอวัยวะที่ประเสริฐที่สุด (ลบสระหน้า)

พีช (วิ+ชน ชนเน+อ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, อวัยวะสืบพันธุ์, ลึงค์. **ปจฺเจยฺหิ วินา ชายตฺติตี พีชํ** องคชาตที่เกิดขึ้นเว้นจากปัจจัย ชื่อว่าพีชะ (อาเทศ ว เป็น พ, ที่ชะ อิ เป็น อี, ลบ น ที่สุด ชาติ)

ผล (ผล นิปฺผลตฺติยฺ+อ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **ผลติ เอเตน ปฺตฺตฺนฺติ ผลํ** องคชาต ที่ใช้ผลิตบุตร ชื่อว่าผละ

ลึงฺค (ลึงฺค คมเน+อ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **ลึงฺคติ “อิตฺถิ, ปุริโส”ติ วิภาคํ คจฺจติ เอเตนาติ ลึงฺคํ** อวัยวะเพศที่ใช้จำแนกว่าเป็นสตรีหรือบุรุษ ชื่อว่าลึงคะ. **ลีนํ อปากฺภู องฺคนฺติ วา ลึงฺคํ** หรืออวัยวะที่ซ่อนเร้นไม่เปิดเผย ชื่อว่าลึงคะ (ลีน+องฺค, ลบ น, รัสสะ อี เป็น อี, ลบสระหลัง). **อณฺตฺรตฺสฺส ภิกฺขุโน อิตฺถิลึงฺคํ ปาตฺถุณฺตํ โหติ**^๕ ลึงค์กลายเป็นเพศหญิง ปรากฏแก่ภิกษุรูปหนึ่ง

๑ ที.อฎ. ๖/๒๗๙/๑๕๖

๒ ที.สีล. ๙/๑๗๕/๑๓๙

๓ วิ.อฎ. ๑/๑๓๓

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔/๕๑

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๓/๑๖๖

ลูกอ้นทะ, ไช้ ๒ ศัพท์

อณฺฑ (อม คมนเ+ฑ) ลูกอ้นทะ, ไช้. อมนฺติ อุปุปชฺชนฺติ เอตฺถาติ อณฺฑํ พองไช้เป็นที่เกิดของภุตทั้งหลาย ชื่อว่าอ้นทะ (อาเทศ ม เป็น ญ). อหฺยิตฺติ นิพฺพตฺตฺยิตฺติ อณฺโฑ ลูกอ้นทะที่มีเชื้อเกิด ชื่อว่าอ้นทะ (อหฺยิ อณฺฑตฺถเ+อ, ลงนฺคหิตอาคม, อาเทศนฺคหิตเป็น ญ). อณฺฑาศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. อณฺฏตฺรสฺส ภิกฺขุโน อณฺฑํ กณฺฑวฺนตฺสฺส อสฺสุจิมุจฺจิ^๑ ภิกฺษุรูปหนึ่งเกาลูกอ้นทะจนน้ำอสุจิไหล

โกส (กุส ฉินฺทเน+อ) ลูกอ้นทะ, พองไช้, หนังกุ่มอวัยวะเพศ. กุสฺสิตฺทโพ ฉินฺทิตฺทโพติ โกโส หนังกี่ควรถูกลีบ ชื่อว่าโกสะ (วฺทหิ อฺ เป็น โอ)

โยนิ, นิमितของผู้หญิง, อวัยวะเพศหญิง ๒ ศัพท์

โยนิ (ยฺ มิสฺสเน+นิ) โยนิ, นิमितของผู้หญิง, อวัยวะเพศหญิง. ยวติ เอตายาติ โยนิ อวัยวะเพศหญิงเป็นที่ผสมน้ำอสุจิ ชื่อว่าโยนิ (วฺทหิ อฺ เป็น โอ). สตฺตา เอกิภาวํ ยวติ เอตายาติ โยนิ อวัยวะสืบพันธุ์เป็นที่ให้สัตว์ถึงความเป็นตัวเดียวกัน ชื่อว่าโยนิ (ยฺ คตฺติมฺหิ +นิ, วฺทหิ อฺ เป็น โอ). อิตฺถิปฺเปเม โยนิศัพท์ใช้ในอิตถิลึงค์และปุงลึงค์

ภค (ภช โสภายฺ+อ) โยนิ, นิमितของผู้หญิง, อวัยวะเพศหญิง. ภชฺนฺติ อสฺมิมฺนฺติ ภคํ อวัยวะที่มีส่วนงดงาม ชื่อว่าภคะ (อาเทศ ช เป็น ค). ภคํ ทาลยฺตีติ ภคฺนฺทลา, วจฺจมคฺคํ ฆาเลตีติ อตฺถโ^๒ ผู้ผ่าตัดทวารหญิง ชื่อว่าภคันทลา หมายถึงผู้ผ่าตัดทวารหนัก

[๒๗๔] อสุจิ สมุภโว สุภกํ ปายู ตฺว ปุริเส คฺุทํ
วา ปุเม คฺุถ กรีส วจฺจานิ จ มลํ ฉกํ.

[๒๗๕] อจฺจาโร มิพฺพมุกฺกาโร ปสฺสาโว มุตฺตมฺจฺเจเต
ปฺุตฺติมุตฺตํ จ โคมุตฺเต- สฺสาทีนํ ฉกณฺํ มเล.

น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัณภวะ ๓ ศัพท์

อสุจิ (น+สุจิ) น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัณภวะ. สฺจิสฺส ปฏฺิปกฺโข อสุจิ ตรงข้ามกับสุจิ (สะอาด) ชื่อว่าอสุจิ (ไม่สะอาด) (อาเทศ น เป็น อ). อสุจิศัพท์เป็นปุงลึงค์และอิตถิลึงค์. เตสํ มุฏฺจสฺสตีนิ อสมฺปชานานิ นิทฺทํ โอบกมฺนฺตานํ สฺปิณฺนฺเตน อสุจิ มุจฺจติ^๓ ภิกฺษุเหล่านั้นหลงลืมสติ หลับสนิทไม่รู้สีกตัว น้ำอสุจิไหลออกเพราะความฝัน

สมุภวา (สํ+ภฺ สตฺตายฺ+อ) น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัณภวะ. สมุภวาติ อเนนาติ สมุภโว น้ำอสุจิที่ให้สัตว์เกิด ชื่อว่าสัณภวะ (อาเทศนฺคหิตเป็น ม, วฺทหิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

สุกุก (สก สามตติย+ต) น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัณภวะ. สกตติติ สุกุกัม น้ำอสุจิที่สามารถ ชื่อว่าสุกุกะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ต เป็น ก)

เวจมรรค, ทวารหนัก ๒ ศัพท

ปายุ (ปฺ ปวเน+อุ) เวจมรรค, ทวารหนัก. ปฺนุนติ อนเนาติ ปายุ เวจมรรคที่ระบาย ให้สะอาด ชื่อว่าปายุ (อาเทศ อุ เป็น อาย). วจฺจํ ปยติ อนเนาติ ปายุ เวจมรรคที่เป็นทางของอุจจาระ ชื่อว่าปายุ (ปย คมเน+อุ, วุทธิ อ เป็น อ). ปฺริเส ปายุศัพทใช้ในปงฺลึงค์

คุท (คุท กิฬาย+อ) เวจมรรค, ทวารหนัก. คุทตติติ คุทํ เวจมรรคที่สนุก (เวลาผายลม) ชื่อว่าคุทะ. กิริสํ คุนาตติติ คุทํ เวจมรรคที่ระบายอุจจาระ ชื่อว่าคุทะ (คุท กิริสฺสฺสคฺเค+อ)

เวจ, อุจจาระ, คุถ, อาหารเก่า ๘ ศัพท

คุถ (คุถ กิริสฺสฺสคฺเค+อ) เวจ, อุจจาระ, คุถ, อาหารเก่า. คุถตติติ คุถํ คุถที่ไหลออก ชื่อว่าคุถะ. ปฏิกูลตตฺตา โคปิยตติติ คุถํ อุจจาระที่ถูกปกปิด เพราะเป็นสิ่งสกปรก จึงชื่อว่าคุถะ (คุป โคปน+ถ). อุจจาโร นาม คุถํ วุจฺจติ^๑ อุจจาระ เรียกว่าคุถ

กิริส (กิริ วิกิณเ+อีส) เวจ, อุจจาระ, คุถ, กิริสะ, อาหารเก่า. กิริติ วิกิริตติติ กิริสํ อุจจาระที่เรี่ยราด ชื่อว่ากิริสะ (อาเทศ อิ เป็น อ). อุทริยํ กิริสํ ปิตตํ เสมฺหํ ...^๒ อาหารใหม่ อาหารเก่า(คุถ) น้ำดี น้ำเสลด ...

วจจ (วร วารณสมภตฺตีสฺ+จ) เวจ, อุจจาระ, คุถ, อาหารเก่า. สฺขํ วาเรตติติ วจฺจํ อุจจาระที่ห้ามความสุข ชื่อว่าวจจะ (อาเทศ รฺ เป็น จ). อณฺณตฺตรา ภิกฺขุณี กฺฎาเห วจฺจํ กตฺวา ติโรกฺขฺเห ฉนฺนฺเห^๓ ภิกษุณีพวกหนึ่งถ่ายอุจจาระใส่หม้อแล้วเททิ้งภายนอกฝา. คุถศัพท กิริสศัพท และ วจฺจศัพท เป็นปงฺลึงค์และนปงฺลึงค์

มล (มล จลเน+อ) เวจ, อุจจาระ, คุถ, มลทิน. มลติ จลตติติ มลํ อุจจาระที่เคลื่อนออกไป ชื่อว่ามลละ. มลติ สงฺกิลิสฺสติ อนเนาติ มลํ อุจจาระที่ทำให้สกปรก ชื่อว่ามลละ (มล สงฺกิลเส+อ)

ฉก (สก สตฺตติย+อ) เวจ, อุจจาระ, คุถ. สกติ สามตฺเถตติติ ฉกํ อุจจาระที่สามารถ (ออกไปได้) ชื่อว่าฉกะ (อาเทศ ส เป็น ฉ)

อุจจาร (อุ+จร จชเน+ณ) เวจ, อุจจาระ, คุถ. อุจจารียเต ชหียเตติ อุจจาโร ของเสียที่บุคคลแบ่งออก ชื่อว่าอุจจาระ (ซ็อน จ, ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อ). น จิตฺเนน อคิลาเนน อุจจาโร วา ปสฺสวาโว วา กาทพฺโพ^๔ เราไม่เป็นไข้ ไม่ควรยืนถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ

มีฬห (มิฬ เสจเน+ล) เวจ, อุจจาระ, คุถ. มีฬตติติ มีฬฺโห อุจจาระที่ไหลออก ชื่อว่ามีฬหะ (ทีฆะ

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๗๖/๑๐๗

๒ ที.มฺหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘

๓ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๗๕/๑๐๖

๔ วิ.มฺหาวิ. ๒/๘๗๖/๕๖๘

อิ เป็น อี, อาเทศ ล เป็น พ, กลับ หุพ เป็น พุห). **ทุคฺคนถั** กิมีนั มีพหุ ภูณฺชามิ จ ปิวามิ จ^๑ ดิฉันจึงกินและดื่มคุณและมุตรที่มีกลิ่นเหม็นมีแต่หนอน

อุกฺการ (อว+กิริ วิกฺชิปน+ณ) เวจ, อุจฺจาระ, คฺคู. **อวกรียเตติ** **อุกฺกาโร** อุจฺจาระที่บุคคลถ่ายทิ้ง ชื่อว่าอุกการะ (อาเทศ อว เป็น อุ, ซ้อน ก, อาเทศ อิ เป็น อา, ลบ ณ)

ปัสสาวะ, มุตร ๒ ศัพท์

ปัสสาว (ป+สุ สวเน+ณ) ปัสสาวะ, มุตร. **ปสฺวตีติ** **ปัสสาโว** นำมุตรที่ไหลออก ชื่อว่า ปัสสาวะ (ซ้อน ส, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **น** **หริเต** **อคิลาเนน** **อุจฺจาโร** **วา** **ปัสสาโว** **วา** **เชโพ** **วา** **กาดพฺโพ**^๒ ภิษุไม่ปัสเป็นไข้ ไม่ควรถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนเชพะลงบนของเขียว

มุตฺต (มฺจ โมจเน+ต) ปัสสาวะ, มุตร. **มฺจฺจตีติ** **มุตฺตํ** ปัสสาวะที่เขาชับออก ชื่อว่ามุตตะ (อาเทศ จ เป็น ต). **ปัสสาโว** **นาม** **มุตฺตํ** **วฺจฺจติ**^๓ ปัสสาวะเรียกว่ามุตระ

มุตรโค, เยียววัว, มุตรเนา

ปฺุตฺติมุตฺต (ปฺุตฺติ+มุตฺต) มุตรโค, เยียววัว, มุตรเนา. **โคมุตฺเต** **ควั** **สมพฺนฺธิ** **มุตฺเต** **ปฺุตฺติมุตฺตสทฺโท** **วตฺตติ** **ปฺุตฺติมุตฺตคัพฺพี**ใช้ในอรรถว่าเยียววัว. **ปฺุตฺติ** **จ** **ตํ** **มุตฺตญฺจาติ** **ปฺุตฺติมุตฺตํ** นำมุตรเนา ชื่อว่าปฺุตฺติมุตฺตะ. **ปฺุตฺติมุตฺตํ** **นํนา** **เกสฺซุ** **เชหิ** **ลัสมฺจฺ**^๔ นำมุตรเนาผสมกับเกสซุได้หลายอย่าง

มูลสัตว์

ฉกณ (สก สตฺติย+ยุ) มูลสัตว์. **อสุสาทึนั** **มฺูเล** **ฉกณั** **ฉกณคัพฺพี**ใช้ในอรรถว่ามูลและคุณของม้าเป็นต้น. **สกติ** **สมตฺเตตีติ** **ฉกณั** **มฺูลสัตว์**ที่สามารถ ชื่อว่าฉกณะ (อาเทศ ส เป็น ฉ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **สีเส** **ฉกณปิณฺฑํ** **ปาเตตฺวา**^๕ ก้อนมูลสัตว์ตกลงบนศีรษะ

[๒๗๖] **ทฺวีสุวโธ** **นาภิยา** **วตฺติ** **อุจฺจฺจกฺกา** **ตุโป** **ปุเม**
อุรุ **สตฺติ** **ปุเม** **อุรุ-** **ปพฺพํ** **ตุ** **ชาณฺ** **ชณฺณ** **จ.**

กระเพาะปัสสาวะ, ท้องน้อย

วตฺติ (วส นิวาเส+ติ) กระเพาะปัสสาวะ, ท้องน้อย. **นาภิยา** **อโรภาโค** **วตฺติ** **นาม,** **โส** **ทฺวีสุ** ส่วนด้านล่างสะดือ ชื่อว่าวตฺติ, **วตฺติคัพฺพี**นั้นใช้ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์. **มุตฺตํ** **วสฺติ** **เอตฺถาติ** **วตฺติ** กระเพาะที่มีปัสสาวะอยู่ ชื่อว่าวตฺติ (อาเทศ ต เป็น ถ, สฺ เป็น ต, หรือลง ตฺติ ปัจจัย แล้วลบ สฺ ที่สุดธาตุก็ได้). **น** **มุตฺตํ** **ชานาติ** **อหํ** **วตฺติมฺหิ** **จิตฺนติ,** **นปิ** **วตฺติ** **ชานาติ**

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๔/๒๑๓

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๗/๕๖๘

๓ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๗๖/๑๐๗

๔ มชฺ.มุล. ๑๒/๕๓๒/๕๗๔

๕ ชา.อฎ. ๔๓/๓๒๖

มยิ มุตต์ จิตนติ^๑ ปัสสวเไม่รู้ว่า เราอยู่ในกระเพาะปัสสวเ, แม้กระเพาะปัสสวเก็ไม่รู้ว่า มีปัสสวเอยู่ในเรา

พก, ตัก, สะเเว ๒ คัพพ์

อุจจณฺค (อุ+สณฺช สงฺเค+อ) พก, ตัก, สะเเว. อุสฺสชฺชติ เอตฺถติ อุจจณฺโค ตักเป็นทีเกี่ยวข้อง (กับสิ่งของ) ชื่อว่าอุจจณฺค (อาเทศ ส เป็น ฉ, ซ้อน จ, อาเทศ ช เป็น ค, ญ เป็น ง). ยาวทตฺถณฺจ ขาทยุญฺ อุจจณฺคณฺจ ปุเรยฺย^๒ เคี้ยวกินตามต้องการและเก็บใส่พกให้เต็ม

องฺก (องฺก คมเน+อ) พก, ตัก, สะเเว, เครื่องหมาย, ร่องรอย. องฺกียเต คจฺฉียเตติ องฺโก ตักทีเด็กถึง(นอน) ชื่อว่าองฺกะ. ปุเม องฺโก อุจจณฺคคัพพ์และองฺกคัพพ์ทั้ง ๒ ใช้ในปงฺลึงค์. องฺเกเนว องฺกํ บริหริยติ^๓ บริหารสะเเวด้วยสะเเวนั้นแหละ (ส่ายเเวไปมา). องฺเกน ปุตฺตมาทาย^๔ อุมฺบุตรใส่สะเเวไป

ชาอ้อน ๒ คัพพ์

อฺรุ (อร คมเน+อุ) ชาอ้อน. อรณฺติ อเนนฺติ อฺรุ ชาอ้อนทีช่วยให้ไปได้ ชื่อว่าอฺรุ (อาเทศ อ เป็น อุ). อฺรุ มฺภูจินา ปิพฺยิ^๕ ใช้กำปั้นทุบชาอ้อน. น อฺรุ วิวิตฺวา ภิกฺขุณฺนี เทเสตฺพโพ^๖ ไม่ควรเปิดชาอ้อนแสดงแก่ภิกษุณี

สฺตฺติ (สณฺช สงฺเค+ติ) ชาอ้อน. วตฺถํ อาสณฺชติ เอตฺถติ สฺตฺติ ชาอ้อนทีปกปิดด้วยผ้าถุง ชื่อว่าสฺตฺติ (ลบ ญช, ซ้อน ต). ปุเม ๒ คัพพ์ทีใช้ในปงฺลึงค์. สฺตฺติณฺจ เกตฺวา อปรณฺจ สฺตฺติพาหณฺจ เกตฺวา^๗ หักขาซ้ายขาขวา แขนซ้ายแขนขวา

เช่า ๓ คัพพ์

อฺรุปพฺพ (อฺรุ+ปพฺพ) เช่า. อฺรุโน ปพฺพํ คณฺชิ อฺรุปพฺพํ ข้อของเช่าอ้อน ชื่อว่าอฺรุปพฺพะ

ชาณฺ, ชานฺ (ชน ชนเน+ณฺ) เช่า. คมณฺ ชายติ อเนนฺติ ชาณฺ เช่าทีช่วยให้การไปเกิดขึ้น ชื่อว่าชาณฺ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, ทีมะ อ เป็น อา, อาเทศ ณ เป็น น บ้าง). ชาณฺนา ชาณฺมุหิ สงฺมฺภูฎิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อฺรุปฺชฺชติ^๘ เช่ากับเช่ากระทบกัน ย่อมเกิดเวทนาขึ้นบ่อยๆ. นิหจฺจ ชานฺํ วนฺทิตฺวา^๙ คุกเช่าลงถวายเป็นคัม

ชณฺณฺ, ชณฺณฺก, ชนฺนฺก (ชน ชนเน+ณฺ+ก) เช่า. คมณฺ ชายติ อเนนฺติ ชณฺณฺ เช่าทีช่วยให้การไปเกิดขึ้น ชื่อว่าชณฺณฺ (ลบ ณ, ซ้อน นฺ, อาเทศ นฺน เป็น ณณ บ้าง). ชณฺณฺหิ จงฺกมฺโต ชณฺณฺกานิปิ หตฺถคฺลานิปิ ภิกฺขุซึสฺสู^{๑๐} ผู้คลานไปด้วยเช่า ทั้งเช่าและฝ่ามือจึงแตก

๑ ชุ.อ.ฎ. ๑๗/๕๗

๒ มช.มช. ๑๓/๕๓/๔๔

๓ ที.ม.หา. ๑๐/๓๑/๒๓

๔ ชุ.เถร. ๒๖/๓๓๑/๓๑๔

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔๕/๒๔๑

๖ วิ.จุลฺล. ๗/๕๓๔/๓๓๗

๗ ชุ.เถร. ๒๖/๒๗๓/๒๙๒

๘ มช.อ.ฎ. ๘/๔๒๔/๒๒๕

๙ ชุ.เถร. ๒๖/๔๔๓/๔๕๓

๑๐ อัง.อ.ฎ. ๑๖/๓๔๘/๕๕

[๒๗๗] โคปุมโก ปาทคณฺหิ ปี ปุเม ตฺ ปณฺหิ ปาสณฺนิ
 ปาทคคฺ ปปโท ปาโท ตฺ ปโท จรณฺ จ วา.

ข้อเท้า ๒ ศัพท์

โคปุมก (คฺป รกฺขณฺ+ผ+ก) ข้อเท้า. โคปียตฺติ โคปุมโก ข้อเท้าที่บุคคลรักษา ชื่อว่าโคปุมกะ (วฺหฺติ อฺ เป็น โอ). น จ โคปุมเกน โคปุมกํ สํฆฺญณฺโต คจฺจนฺตี^๑ เสด็จดำเนินโดยข้อพระบาทไม่กระทบกับข้อพระบาท

ปาทคณฺหิ (ปาท+คณฺหิ) ข้อเท้า. ปาทสฺส คณฺหิ ปาทคณฺหิ ข้อเท้า ชื่อว่าปาทคณฺหิ. ปาทคณฺหิรหฺ สุวํ สณฺนิจิตา^๒ ข้อพระบาทดำรงมั่น. (ฆฺฎิกาคัพท์ก็มีอรรถว่าข้อเท้า)

สันเท้า ๒ ศัพท์

ปณฺหิ (ปส พาธฺนผฺสเนสุ+ติ) สันเท้า. ปสฺตฺติ ปณฺหิ สันเท้าที่เปียดเปียน ชื่อว่าปณฺหิ (อาเทศ สฺ เป็น หฺ, ต เป็น ณ, กลับ หฺณ เป็น ณฺห, หรือลง ณิ ปัจจัย แล้วอาเทศ สฺ เป็น หฺ, กลับ หฺณ เป็น ณฺห). ปณฺหิยา ฆฺฎณฺโต อสฺสสฺส สณฺณํ อทาลิ^๓ กระที่ไปด้วยสันเท้าให้สัญญาณแก่ม้า

ปาสณฺนิ (ปส พาธฺนผฺสเนสุ+ติ) สันเท้า. ปสฺตฺติ ปาสณฺนิ สันเท้าที่เปียดเปียน ชื่อว่าปาสณฺนิ (วฺหฺติ อ เป็น อา, อาเทศ ต เป็น ณ, หรือลง ณิ ปัจจัย). ปุเม ทั้ง ๒ ศัพท์ใช้ในปงฺลึงค์

ปลายเท้า ๒ ศัพท์

ปาทคค (ปาท+อคค) ปลายเท้า. ปาทสฺส อคคํ ปาทคคํ ปลายเท้า ชื่อว่าปาทคคะ (ลบสระหน้า). โทสจฺริโต ปาทคคฺเหหิ ขณฺนโต วิย คจฺจนฺตี^๔ ผู้มีโทสจฺริตเดินไปเหมือนน้ใช้ปลายเท้าจิกลง

ปปท (ป+ปท) ปลายเท้า. ปกฺกฺจํ ปทํ ปปทํ เท้าที่เป็นปลายสุด ชื่อว่าปปทะ

เท้า ๓ ศัพท์

ปาท (ปท คตฺติมฺหิ+ณ) เท้า. ปชฺชเตติ ปาโท เท้าที่เดินไป ชื่อว่าปาทะ (ลบ ณ, วฺหฺติ อ เป็น อา). ปาเทน วา ปาทํ โธเวยฺย^๕ ควรใช้เท้าถูล้างเท้า

ปท (ปท คตฺติมฺหิ+อ) เท้า. ปชฺชเต คจฺจนฺตฺติ ปโท เท้าที่เดินไป ชื่อว่าปทะ

จรณ (จฺร จฺรณฺ+ยฺ) เท้า. จฺรติ เอเตนาคิ จรณฺํ เท้าที่ใช้เดินไป ชื่อว่าจรณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). จรณศัพท์เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. (อจฺฉิศัพท์ก็มีอรรถว่าเท้า)

๑ ม.ข.ม.ข. ๑๓/๕๘๘/๕๓๔

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๔๓/๑๗๐

๓ ขา.ฉฎ. ๓๕/๑๐๒

๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๒

๕ ที.สีล. ๙/๑๙๒/๑๕๘

[๒๗๘] องคั ตววยโว วุตโต ผาสูลิกา ตู ผาสูกา
 ปณฺทเก อฏฺจิจิ ธาตุวิตุถิ คลนตฏฺจิจิ ตู อกฺขโก.

อวยวะ ๒ คัพพ

องค (องค คติมฺหิ+อ) อวยวะ. องคตติ คจจตติติ องคั อวยวะที่เป็นไป ชื่อว่าองคคะ. องคียเต ฌายเต อนเนาติ องคั อวยวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าองคคะ (องค ฌาณ+อ). สมุทโย องคียเต ฌายเต อนเนาติ องคั อวยวะที่ช่วยให้รู้เหตุแห่งทุกข ชื่อว่าองคคะ. อวยวภาเวณ องคียเตติ องคั อวยวะที่บุคคลรู้โดยความเป็นอวยวะ ชื่อว่าองคคะ. องคั นาม หตถญจ เวณญจ จเปตวา อวเสสํ องคั นาม^๑ อวยวะที่เหลื่อเว้นมือและซ้องผม ชื่อว่าองคคะ

อวยว (อว+ยฺ มิสฺสเน+อ) อวยวะ. วิสฺสู วิสฺสู ยวตติติ อวยโว อวยวะที่แยกออกเป็นสวนๆ ชื่อว่าอวยวะ (วฺทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). ตสฺส ฌาณฌเยยฺยสฺส อวยวา จกฺขาทโย^๒ อวยวะทั้งหลายมีตาเป็นต้นของผู้รู้ด้วยปัญญาันัน
 อวยวะมีอีกหลายคัพพ เช่น ปตฺติก, อสฆน

กระดุกซี่โครง, โครงหลังคา ๒ คัพพ

ผาสูลิกา, ปาสูฬิกา (ปา รกฺขณ+สุ+ฬิ+ก+อา) กระดุกซี่โครง, โครงหลังคา. ปาติ รกฺขตติติ ผาสูลิกา กระดุกที่รักษา(อวยวะภายในไว้) ชื่อว่าผาสูลิกา (อาเทศ ป เป็น ผ, ฬ เป็น ล)

ปาสูกา, ผาสูกา (ปา รกฺขณ+สุ+ก+อา) กระดุกซี่โครง, โครงหลังคา. ปาติ รกฺขตติติ ผาสูกา กระดุกซี่โครงที่รักษา(อวยวะภายในไว้) ชื่อว่าผาสูกา (อาเทศ ป เป็น ผ บ้าง). สฬฺพวา เต ผาสูกา ภคฺคา^๓ โครงหลังคาของท่าน เราหักทั้งหมดแล้ว

กระดุก ๒ คัพพ

อฏฺจิจิ (อสุ เขปน+อิ) กระดุก. อสติ เขเปตติติ อฏฺจิจิ กระดุกที่ละทิ้ง ชื่อว่าอฏฺจิจิ (อาเทศ ส เป็น จ, ซ้อน ฎ). อฏฺธานํ อสติ เขเปตติติ อฏฺจิจิ กระดุกที่ทิ้งอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อว่าอฏฺจิจิ (อสุ เขปน+อิ). อากุโส ติฏฺจติ เอเตเนาติ อฏฺจิจิ กระดุกที่ตั้งอยู่ได้นาน ชื่อว่าอฏฺจิจิ (อา+จา ฌาเน+อิ, ซ้อน ฎ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). สรีเว สาโร อสติ ภวตติติ อฏฺจิจิ กระดุกที่เป็นแก่นอยู่ในร่างกาย ชื่อว่าอฏฺจิจิ (อสุ ฎฺวิ+อิ, อาเทศ ส เป็น ฎจ). ปณฺทเก อฏฺจิจิคัพพที่ใช้ใน นปฺงฺสกลิงค์. อฏฺจิจิ นาม ยงฺกิลฺลิจิ อฏฺจิจิ^๔ กระดุกทั้งหมด ชื่อว่าอฏฺจิจิ

ธาดุ (ธา ธาเรน+ตุ) กระดุก. สรีริ ธาเวตติติ ธาดุ กระดุกที่ทรงไว้ซึ่งสรีระ ชื่อว่าธาดุ. อิตฺถิ ธาดุคัพพเป็นอิตถิถิลิงค์

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๘/๒๕๔

๒ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๖๕/๑๕๓

๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๑/๓๖

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๕๒/๔๙๙

กระดุกมีอีกหลายศัพท์ เช่น กีกส, กุลล

กระดุกไหปลาร้า

อกฺขก (อก คมเน+ข+ก) กระดุกไหปลาร้า. คลสุส กณฺหสุส เหมฺจิมฺนเด ชาตมฺภูจि คลนฺตมฺภูจि อกฺขโก กระดุกที่อยู่ปลายสุดได้ลูกกระเดือก ชื่อว่าอ๊กขกะ. อกติ คจฺจนฺติตติ อกฺขโก กระดุกไหปลาร้าที่เป็นไป ชื่อว่าอ๊กขกะ. จตฺสโส ทาจา เทว อกฺขกา อุณฺหีสนฺนติ อิมมา สตฺตธาตฺตโย น วิปฺปกิรีสุ^๑ พระบรมธาตุ ๗ อย่างเหล่านี้ คือ พระทฐาธาตฺ ๔ (พระเขี้ยวแก้ว) พระอ๊กขกธาตฺ ๒ (กระดุกไหปลาร้า) และพระอุณฺหีสธาตฺ (กระดุกหน้าผาก) ไม่แตกกระจัดกระจายไป

[๒๗๙] กปฺปโร ตฺว กปาลํ วา กณฺหารา ตฺว มหาสิรา
ปฺมุเม นฺหารุ จิตฺถิ สิรา ธมฺมณีล รสคฺคสา.

[๒๘๐] รสทรณฺยโถ มํส- มามิสํ ปิสิตํ ภเว
ติลฺิงคิกํ ตฺว วลฺลฺูร- มุตตตฺตํ อถ โลหิตํ

[๒๘๑] รุธิริ โสณฺิตํ รตฺตํ ลาลา เชฺไฟฺ เอลา ภเว
ปฺริเส มายฺ ปิตฺตํ จ เสโหมท นิตฺถิ สิเลสุโม.

กะโหลกศีรษะ, กบาล, กระดองสัตว์ ๒ ศัพท์

กปฺป (กปฺป สามตฺถิเย+อร) กะโหลกศีรษะ, กบาล, กระดองสัตว์. กปฺปติ สมตฺถเตตฺติติ กปฺปโร กะโหลกศีรษะอันแข็งแกร่ง ชื่อว่ากปฺประ. กํ สีสิํ ปาเลตฺติติ กปฺปโร กะโหลกที่รักษาศีรษะไว้ ชื่อว่ากปฺประ (กสทฺทูปปท+ปาล รกฺขณฺ+อ, ซ้อน ป, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ล เป็น ร). กปฺปรานญจ อุปริ^๒ เบื้องบนกะโหลกศีรษะ

กปาล (กสทฺทูปปท+ปาล รกฺขณฺ+อ) กะโหลกศีรษะ, กบาล, กระดองสัตว์. กํ ปาลยตฺติติ กปาลํ กะโหลกที่รักษาศีรษะไว้ ชื่อว่ากปาละ. ซีวิตํ กมฺเปติ อเนนาติ กปาลํ กบาลที่รวบรวมชีวิตไว้ ชื่อว่ากปาละ (กป สงฺขาเต+อาล). กปาลสทฺโท วา วิกปฺเปน ปฺลฺูลิงฺโก กปาลศัพท์ เป็น ปฺลฺูลิงค์และนปฺงสกลิงค์. สเก กปาลे สโหมทิตฺวา^๓ เข้าอยู่ในกระดองของตน

เอ็นใหญ่ ๒ ศัพท์

กณฺหารา (กหิ เจทเน+อร+อา) เอ็นใหญ่. กณฺหติ เจทตฺติติ กณฺหารา เอ็นใหญ่ที่ฉีกแยกออก(เป็นเอ็นเล็กเอ็นน้อย) ชื่อว่ากณฺหารา (ลงนิกฺกิตฺตาคคม, อาเทศนิกฺกิตฺตเป็น ญ, ลบสระหน้า). กณฺหารจฺฉินฺนํ ปพฺพาเชนฺติ^๔ พวกภิกษุบวชให้คนที่เอ็นใหญ่ขาด

๑ ที.อฎ. ๕/๒๓๕/๒๑๓

๒ วิ.ฎี. ๒/๒๓๙/๔๖๑

๓ ส.สพ. ๑๘/๓๑๙/๒๒๒

๔ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๓

มหาสิรา, สิรา (มหนุด+สิรา) เอ็นใหญ่. สรีว์ เสดิ พนุถตีติ สิรา เอ็นที่ยัดสรีระไว้ ชื่อว่า สิรา (สิ พนุถเน+ร+อา, ลบสระหน้า). **มหตี** สิรา **มหาสิรา** เอ็นเส้นใหญ่ ชื่อว่ามหาสิรา (อาเทศ มหนุด เป็น มหา)

เอ็น ๓ ศัพท์

นุหารุ, นหารุ (นห พนุถเน+อรุ) เอ็น. สรีว์ นหติ พนุถตีติ นุหารุ เอ็นที่รัดริงสรีระไว้ ชื่อว่า นหารุ (ทีฆะ อ เป็น อา). **ปุเม** นุหารุศัพท์มีใช้ในปงลิงค์. ตโจจ จ นหารุ จ อฎุจิจ จ อวสุสุต^๑ จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น และกระดูกก็ตาม

สิรา (สิ พนุถเน+ร+อา) เอ็น. สรีว์ เสดิ พนุถตีติ สิรา เอ็นที่รัดริงสรีระไว้ ชื่อว่าสิรา (สิ พนุถเน+ร+อา, ลบสระหน้า). สิรา สิราหิ มัส มัสเนน จมมัม จมูเมน **ฆฎุฎิต์**^๒ เอ็น เลียดสีกับเอ็น เนื้อกับเนื้อ หนึ่งกับหนึ่ง

ธมนิ, ธมนี (ธม สทเท+ยุ+อี) เอ็น. วิณาทโย ธมนติ เอเตนาติ ธมนี สายที่ช่วยให้ฟัน เป็นต้นมีเสียงดัง ชื่อว่าธมนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). ธมนี วิยาติ ธมนี เอ็นที่ เหมือนสายฟัน ชื่อว่าธมนี (ธมนี+วिय, ลบ วिय). **อิติถิ** สิราศัพท์และธมนีศัพท์เป็นอิติถิลิงค์. กิสา **ธมนิสถุจिता**^๓ ผอมจนเห็นเส้นเอ็น

เส้นประสาท, ประสาทรับรส ๒ ศัพท์

รสคคสา (รสสททุปปท+คคส อทเน+อ+อา) เส้นประสาท, ประสาทรับรส, นำรสไป, ลิ้นรับรส. รส คคตีติ **รสคคสา** เส้นประสาทที่ดูดซึมเอารสไป ชื่อว่ารสคคสา (ช้อน ค). **รสคคสา** รสหรณินเมต^๔ **อิธิวจนั**^๕ คำว่า **รสคคสา** เป็นชื่อของเส้นประสาทที่นำรสไป

รสหรณิ (รสสททุปปท+หรร หรณ+ยุ+อี) เส้นประสาท, ประสาทรับรส, นำรสไป, ลิ้นรับรส. รส หรติ เนตีติ **รสหรณิ** ลิ้นที่นำรสไป ชื่อว่ารสหรณิ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระ หน้า). **รสหรณิโย** **วิสุชณนติ**^๕ ลิ้นรับรสยอมบริสุทธี

เนื้อ ๓ ศัพท์

มัส (มน ญาณ+ส) เนื้อ. **มนิตพพ** ญาตพพนติ **มัส** เนื้อที่ทุกคนรู้จัก ชื่อว่ามังสะ (อาเทศ น เป็นนิคหิต). **สโลหิต** **มัส** **ปติ**^๖ เนื้อเปื้อนเลือดตกลง

อามิส (อา+มิส ปกฺชิปเน+อ) เนื้อ. **อามียเต** **อนโตปกฺชิปิยเตติ** **อามิส** เนื้อที่สรีระสร้างไว้ ภายใน ชื่อว่าอามิสะ

๑ มข.มข. ๑๓/๒๓๙/๒๓๙

๒ ชา.อฎ. ๔๒/๒๒๗

๓ ขุ.เปต. ๒๖/๙๘/๑๗๐

๔ ที.อฎ. ๕/๓๕/๔๔

๕ วิ.จุลล. ๗/๑๗๓/๖๗

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๙/๑๕๐

ปิลิต (ปิส อวยเว+อิ+ต) เนื้อ. **ปิลิตพพุนติ** **ปิลิตัม** เนื้ออันร่างกายจำแนกออกเป็นส่วนๆ ชื่อว่าปิลิตะ

เนื้อมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปลล**, **กพพ**

เนื้อแห้ง, เนื้อเค็ม, เนื้อย่าง ๒ ศัพท์

वल्लुर, वल्लुरा (वल, वल्ल लंवरणे+उर) เนื้อแห้ง, เนื้อเค็ม, เนื้อย่าง. **वल्लियति** **ลัวรียตีติ** **वल्लุโร** เนื้อแห้งที่บุคคลเผ่าระวัง ชื่อว่าวัลลुरะ. **वल्लุนติ** **วา** **ลัวรรณติ** **รกขณติ** **อิโต** **กาคโสณายโย** **สตุเต** **อชาทนต์ถายาติ** **वल्लุโร** เนื้อที่มนุษย์ระวังรักษาไว้ ไม่ให้กาและสุนัขเป็นต้นนำไปกิน ชื่อว่าวัลลुरะ. **อิมัม** **เอกปุตตัม** **ปิยัม** **มनापी** **วติตุวา** **वल्लुरณจ** **โสณทิกณจ** **กริตुवा**^๑ **ฆ่าบุตร** ที่น่ารักน่าพอใจคนเดียวนี้แล้ว ทำเป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง

उदुत्तदुत् (อุ+ตป สनुตา+เป+ต) เนื้อแห้ง, เนื้อเค็ม, เนื้อย่าง. **उतुच्चि** **ดตุตัม** **उदुत्तदुत्** เนื้อที่ตากไว้ในที่สูง ชื่อว่าอุตตุตตะ (ซัน ด, อาเทศ ปุ เป็น ด). **ดิลิงคิกัม** **वल्लुरศัพท์** และ **उदुत्तदुत्ศัพท์** เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

เทวโลเก **มนุสเส** **วา**

ชาโต **วา** **ยตุถ** **กตุถจิ**

ภเว **สุวณณวณโณ** **จ**

उदुत्तदुत्तकणुปโม^๒

เมื่อเปรียบทองคำกับเนื้อแห้งแล้ว ผู้เกิดในเทวโลกหรือมนุษย์โลก ใครเป็นผู้มีผิวพรรณผุดผ่องดั่งสีทองกว่ากัน (ผู้เกิดในเทวโลกสีผิวเหมือนทอง ผู้เกิดในมนุษย์โลกสีผิวเหมือนเนื้อแห้ง)

เลือด, โลहित ๔ ศัพท์

โลหิต (รฐ ชนเน+อิ+ต, อิต) **เลือด**, **โลหิต**. **ลธีเร** **พญาปนวเสน** **รฐตีติ** **โลหิตัม** **เลือด** ที่เกิดขึ้นแผ่ซ่านไปในสรีระ ชื่อว่าโลหิตะ (รฐธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ร เป็น ล). **อุณ्हัม** **โลหิตัม** **มุขโต** **อุคคจจิ**^๓ **เลือด** อยู่นๆ ไหลทะลักออกจากปาก

รุธิร (รุธ อวธารणे+อิร) **เลือด**, **โลหิต**. **รุณธียเต** **จมนเมนาติ** **รุธิรัม** **เลือด** ที่ผิวหนังปิดกันเอาไว้ ชื่อว่ารุธิระ. **คฺถณจ** **มุตตัม** **รุธิरणจ** **ปฺพพัม** **ปริภฺณชติ**^๔ **กิน** **คฺถ** **มฺตร** **เลือด** และน้ำหนอง

โสณิต (โสณ วณणे+อิ+ต) **เลือด**, **โลหิต**. **โสณติ** **วณเณตีติ** **โสณิตัม** **เลือด** ที่มีสีแดง ชื่อว่าโสณิตะ. **โลหิตปิดตนติ** **โสณิตปิดตัม** **รตุตปิดตนติ** **วฺตุตัม** **โหติ**^๕ **บพว่า** **โลหิตปิดตัม** **ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า** **เลือด** และน้ำดี

รตุต (रणช ราเค+ต) **เลือด**, **โลหิต**. **रणชติ** **อนเนนาติ** **รตุตัม** **เลือด** ที่ทำให้สรีระชุ่ม ชื่อว่ารตุตตะ

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๒๔๑/๑๑๔

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑๘/๑๗๐

๓ วิ.มหา. ๔/๗๐/๗๗

๔ ขุ.เปต. ๒๖/๙๔/๖๔

๕ ขุ.อญ. ๔๕/๕/๕๘

(ลบ ญช, ซ้อน ต)

เลือดมีอีกหลายศัพท์ เช่น อส, ขตช

น้ำลาย ๓ ศัพท์

ลาลา (ลา อาทาเน+อล+อา) น้ำลาย. ลาดิ คณฺหาตีติ ลาลา น้ำลายที่รับเอา (อาหาร) ชื่อว่า ลาลา (ลบสระ อ). ลลติ อิจฺจตีติ ลาลา น้ำลายที่สอ ชื่อว่าลาลา (ลล อิจฺจายํ +ณ+อา, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ลาลา วา ปคฺฆรณฺติ^๑ น้ำลายไหล

เชพ (เชล คติย+อ) น้ำลาย, เชพะ. เชพติ คจฺจตีติ เชโพ น้ำลายที่เป็นไปอยู่(คือมีอยู่) ชื่อว่า เชพะ (อาเทศ ล เป็น พ). ชลติ จลตีติ เชโพ น้ำลายที่ไหล ชื่อว่าเชพะ (ชล จลเน+อ, อาเทศ อ เป็น เอ, ล เป็น พ). ขิ อากาสํ อิลติ คจฺจตีติ เชโพ น้ำลายที่(ถูกถ่มให้) ลอยไปสู่อากาศ ชื่อว่าเชพะ (ขสทฺทูปปท+อล คติมฺหิ+อ, อาเทศ อ ที่ ข เป็น เอ, ล เป็น พ). น อุทเก อคิลานเนน อจฺจาโร วา ปสฺสาโว วา เชโพ วา กาดพฺโพ^๒ ภิภษุไม่เป็นไข ไม่ควรถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ

เอลา, เอพา (อิล คติย+ณ+อา) น้ำลาย. อิลติ กมฺปตีติ เอลา น้ำลายที่ห้วนไหว(สอ) ชื่อว่า เอลา (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ). เอกจฺจสฺส หิ กเถนฺตสฺส เอลา คพฺตี^๓ บางคนน้ำลาย หยดลงขณะกำลังพูด. เอพา มุขโต น คลฺติ^๔ น้ำลายไม่หยดออกจากปาก

น้ำดี ๒ ศัพท์

มาธู, มายู (มา ปริมาณ+ธู) น้ำดี. มาติ ปริมาณตีติ มาธู มายู จ น้ำดีที่มีปริมาณ ชื่อว่ามาธูและมายู (อาเทศ ฐ เป็น ย). มยติ คจฺจตีติ มายู น้ำดีที่เป็นไป ชื่อว่ามายู (มย คมเน+ณ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). มทติ อุมฺมาเทตีติ มายู น้ำดีที่ฟองฟอด ชื่อว่ามายู (มท อุมฺมาเท+ณ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ทฺ เป็น ย). มาธูศัพท์และมายูศัพท์มีใช้ใน ปุณฺจลิ่งค์

ปิดต (อปิ+ธา ปธาน+ต) น้ำดี. อพิทธาตีติ ปิดตํ น้ำดีที่ปิดกั้น(โรค) ชื่อว่าปิดตะ (ลบ อ หน้า อปิ และ อา ที่ ธา, อาเทศ ฐ เป็น ต). จณฺฆสฺส กุกฺกุรฺสฺส นาสาย ปิดตํ ภินฺทเยยฺยํ^๕ ทำลายน้ำดีของสุนัขที่ดุร้ายทางจมูก

เสลด ๒ ศัพท์

เสมห (ลิลิสฺส ลีเลสเน+ม) เสลด, เสมหะ. ลิลิสฺเสเต เอตฺถาติ เสมโห เสลดที่เป็นน้ำลายเหนียว

๑ ที.อญ. ๔/๓๐๓/๒๕๔

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๔/๕๗๐

๓ มช.อญ. ๘/๔๒๔/๓๐๑

๔ อัง.อญ. ๑๔/๓๒๔/๔๓๔

๕ วิ.จุลล. ๗/๓๕๘/๑๗๑

ชื่อว่าเสมหะ (วฺทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ลิสฺ เป็น หุ, กลับ หุม เป็น มฺห). อนิตุถิ เสมหคัพพํเป็น ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปิดต้ เสมหํ จ วมติ^๑** สำรอกน้ำดีและเสลดออกมา

ติเลสุม (ลิลิสฺ ติเลสเน+อุม) เสลด, เสมหะ. **ลิลิสฺยเต** **เอตฺถาติ** **ติเลสุม** เสลดที่เป็นน้ำลาย เหนียว ชื่อว่าติเลสุมะ (อาเทศ อี เป็น เอ). **จฺจฺทฺทิตํ** **ชิปิดํ** **เชฬํ** **สิงฆาณิกํ** **ติเลสุมํ** **ภุญฺชามิ^๒** กินน้ำลาย น้ำมูก เสมหะ ที่เขากลืนทิ้งแล้ว

[๒๘๒] **วสา** **วิสินฺเสฺนโห** **เมโท** **เจว** **วปา** **ภเว**
อากฺโป **เวโส** **เนปจฺฉํ** **มณฺชนํ** **ตุ** **ปสาธนํ**.

[๒๘๓] **วิภูสนํ** **จาภรณํ** **อลงฺกาโร** **ปิลนฺธนํ**
กิริฎฺหมกฺกฺวานิตุถิ **จฺฐามณิ** **สิโรมณิ**.

มันเหลว ๒ คัพพ์

วสา (วส นิวาเส+อ+อา) มันเหลว. **สรีเร** **วสตีติ** **วสา** มันเหลวที่อยู่ในสรีระ ชื่อว่าวสา (ลบสระหน้า). **อสุสุ** **วสา** **เชโ** **สิงฆาณิกา^๓** **น้ำตา** มันเหลว **น้ำลาย** **น้ำมูก**

วิสินฺลิเนห, **วิสินฺเสฺนห** (วิสินฺ+เสฺนห) มันเหลว. **วิสิน** **จ** **โส** **เสฺนโ** **จาติ** **วิสินฺเสฺนโ** มันที่ไม่ชื้น ชื่อว่าวิสินฺเสฺนหะ. **เยภฺยูเยน** **หตฺถตฺถลหตฺถปิฎฺจปาทตฺถปาทปิฎฺจนาสาปฺภูณลาภู-** **อํสฺถภูณฺสุ** **จิตฺ** **วิสินฺเสฺนโ^๔** โดยมากมันเหลวจะอยู่ที่ฝ่ามือ หลังมือ ฝ่าเท้า หลังเท้า ตั้งจมูก หน้าผาก และหลังไหล่

มันข้น ๒ คัพพ์

เมทา (มิทฺ เสฺนหเน+ณ) มันข้น. **มิทติ** **เสฺหหตีติ** **เมโท** มันอันข้น ชื่อว่าเมทะ (ลบ ญ, วฺทธิ อี เป็น เอ). **เมโท** **อภิญฺเญโย^๕** มันข้นอันบุคคลควรรู้อย่าง

วปา (วป พิชฺสนฺดาเน+อ+อา) มันข้น. **วปตีติ** **วปา** มันข้นที่ซึมซาบอยู่(ในร่างกาย) ชื่อว่าวปา (ลบสระหน้า). คัมภีร์นันทตถสังคหะกล่าวว่า “วปา **วิวรเมเทสุ** **วปา**คัพพ์ที่ใช้ในอรรถว่า ช่องและมันข้น”. คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวว่า “**เมโท** **ตุ** **วปา** **วสา^๖**” ทั้ง ๓ คัพพ์ แปลว่ามันข้นเหมือนกัน

บุคลิกดี, ท่าทางสง่างาม, อากัปกิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรงงาม ๓ คัพพ์

อากฺโป (อา+กโป สามตฺถิเย+ณ) บุคลิกดี, ท่าทางสง่างาม, อากัปกิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรง

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๒

๒ ขุ.เปต. ๒๖/๙๙/๑๗๓

๓ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘

๔ ขุ.อญ. ๔๗/๗๖/๙๒

๕ ขุ.ปฏิสฺม. ๓๑/๖/๙

๖ อมรโกส. ๑๖/๖๓

งาม. อากปฺปนํ อากปฺโป ความงาม ชื่อว่าอากปปะ (ลบ ณ, ซ้อน ป). อดฺโณ เม อากปฺโป กรณีโย^๕ เราควรทำอากปฺปิริยาอย่างอื่น

เวส (วิส กนฺตียํ+ณ) บุคลิกดี, ทำทางสง่างาม, อากปฺปิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรงงาม. วิสตีติ เวโส ความงดงามน่ารัก ชื่อว่าเวสะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). วิลินาตีติ เวโส เครื่องแต่งตัวที่เปียดเปียน(ให้รำคาญ) ชื่อว่าเวสะ (วิลี พยาบเน+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). ทิฏฺฐโฆมยา ภควโต เวโส^๖ การแต่งองค์ของพระผู้มีพระภาคเราเห็นแล้ว

เนปจฺจ (นิ+ปถ ปชฺชานเน+ณ) บุคลิกดี, ทำทางสง่างาม, อากปฺปิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรงงาม, การกล่าวชม. นิสฺเสสโต ปถนํ ปชฺชานํ เนปจฺจํ การกล่าวชม (ว่างาม) ทุกอย่าง ชื่อว่าเนปจฺจะ (อาเทศ อี เป็น เอ, ฤ เป็น จ). จนฺทนสฺวณฺณาทฺยาลงฺการกตสฺรีโรสภายํ ติปทํ ทั้ง ๓ คัมภีร์นี้ ใช้ในอรรถว่า ความงามของร่างกายที่ประดับประดาด้วยเครื่องจันทน์หอมและทองรูปพรรณ เป็นต้น

การแต่งตัวงามมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปฏิกมฺม, ปสาธน

เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง ๖ คัมภีร์

มณฺฑน (มทฺธิ ภูสฺสายํ+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. มณฺฑติ เอเตนาติ มณฺฑนํ เครื่องประดับ ชื่อว่ามณฺฑนะ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ, ยุ เป็น อน). มาลาคนฺธวิเลปน-ธารณมณฺฑนวิภูสฺนภูจฺจนา เวรมณฺิ^๗ เว้นจากการทัดทรงตกแต่งดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ อันเป็นการแต่งตัว

ปสาธน, ปสาจน (ป+สาธ สลฺลิตฺทิสฺสงฺขารคตฺสฺ +ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. ปสาธิตฺเตติ ปสาธนํ เครื่องประดับที่ช่างทำสำเร็จ ชื่อว่าปสาธนะ คือเครื่องประดับสำเร็จรูป เครื่องทองรูปพรรณ เป็นต้น (อาเทศ ยุ เป็น อน). วตฺถถณฺจ ปสาธนถณฺจ เวจนถณฺจ^๘ ผ้า เครื่องประดับ และผ้าโพก(หรือหมวก)

วิภูสฺน (วิ+ภูส อลงฺกาเร+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. วิภูสฺติ อนเนนาติ วิภูสฺนํ เครื่องประดับ ชื่อว่าวิภูสฺนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). วิภูสฺนภูจฺจนา วิโรโต^๙ เว้นจากเครื่องประดับ

อาภรณ (อา+ภร ภรเณ+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. อาภริยฺยเตติ อาภรณํ เครื่องประดับ ชื่อว่าอาภรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). อาภรณํ โอมฺมุญฺจิตฺวา อุตฺตรา-สงฺเคน ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ทาลิยา อทาลิ^{๑๐} ถอดเครื่องประดับ ห่อสิ่งของด้วยผ้าเวียงป่าแล้วให้แก่นางทาสี

อลงฺการ (อลฺสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. อลํ วิภูสฺนํ

๕ อง.ทสฺก. ๒๔/๔๘/๙๒

๖ ขุ.ฉฺฉ. ๓๒/๙๖/๓๑๑

๑ วิ.มหา. ๔/๑๒๐/๑๗๐

๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๕๒/๔๖๐

๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๖/๓๓๖

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๙/๔๘๘

กริยยเต อเนนาติ อลงกาโร เครื่องประดับที่ช่างทำให้ตระการตา ชื่อว่าอลังการะ (อาเทศนิคหิต เป็น ญ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). เยน อลงกาเรน อลงกตา ปุตตสฺส สฺทินฺนสฺส ปิยา อโหสิ^๑ เธอประดับด้วยเครื่องประดับใดแล้วเป็นที่รักของลูกสุทิน

ปิลนฺธน (ปิพนฺธ ฐสเน+ยฺ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. ปิพนฺธติ เอเตนาติ ปิลนฺธนํ เครื่องประดับ ชื่อว่าปิลันธนะ (อาเทศ พ เป็น ล, ยฺ เป็น อน). ปสฺสามหํ โภ มณฺิมสฺส กณฺเญ ปิลนฺธนํ^๒ ท่านพี่ ผมจะดูเครื่องประดับมณีที่คอของนาคราชนั้น. ปริภุซารคัพฺพทํก็แปลว่า เครื่องประดับ

มงกุฏ ๒ ศัพท์

กิริฎฺ (กิริ วิกิริณ+อฎฺ) มงกุฏ. รตนานิ วิกิริยฺนฺตฺติ กิริฎฺ มงกุฏที่ช่างประดับรัตนะไว้จนทั่ว ชื่อว่ากิริฎะ

มกฺกุฏ, มุกฺกุฏ (มกฺ มณฺุทเน+อฏฺ) มงกุฏ. มกฺติ มณฺุเทติ อเนนาติ มกฺกุฏํ มงกุฏที่ใช้เป็น เครื่องประดับ ชื่อว่ามกฺกุฏะ (อาเทศ อ เป็น อฺ บ้าง). มํเกติ โสภเตตีติ มกฺกุฏํ มงกุฏอันงดงาม ชื่อว่ามกฺกุฏะ (มกฺ โสภณ+อฏฺ, ลบนิคหิต). อนินฺตฺถิ ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. อิมินา นกฺขตฺเตน มกฺกุฏํ พนฺธิตพฺพํ^๓ ท่านควรสวมมงกุฏด้วยฤกษ์นี้

ปิ่น, ยอดมงกุฏ, จุฬามณี ๒ ศัพท์

จุฬามณฺิ (จุฬา+มณฺิ) ปิ่น, ยอดมงกุฏ, จุฬามณี. มกฺกุฏจุฬายํ จุมฺพิตา มณฺิ จุฬามณฺิ มณฺิที่ประดับไว้บนยอดมงกุฏ ชื่อว่าจุฬามณฺิ. สกฺลขมพฺพทํเป มนฺุสฺसानํ สีเส จุฬามณฺิ วिय อภวิสฺส^๔ จักเป็นเหมือนจุฬามณีบนศีรษะของมนุษย์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น

สิโรมณฺิ (สิโร+มณฺิ) ปิ่น, ยอดมงกุฏ, จุฬามณี. มกฺกุฏสิริสิ จุมฺพิตา มณฺิ สิโรมณฺิ มณฺิที่ติดไว้บนหัวมงกุฏ ชื่อว่าสิโรมณฺิ (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

[๒๘๔] **สิโรเวจนมฺุณฺิหีสํ** **กฺุณฺุทลํ กณฺุณเวจนํ**
กณฺุณนิกา กณฺุณปุโร จ **สิยา กณฺุณวิภูสนํ.**

อุณฺหิส, กรอบหน้า, เครื่องโพกศีรษะ, ผ้าโพก, มงคล ๒ ศัพท์

สิโรเวจน (สิโร+เวจน) อุณฺหิส, กรอบหน้า, เครื่องโพกศีรษะ, ผ้าโพก, มงคล. สิโรโส เวจนํ สิโรเวจนํ เครื่องโพกศีรษะ ชื่อว่าสิโรเวจฺฐนะ (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๒๘

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๔/๓๓๒

๓ ขุ.มหาณี. ๒๙/๗๕๔/๔๖๒

๔ สํ.อฎฺ. ๑๑/๑๙๗/๒๓๖

อุณฺหีส (อุ+นห พนฺธเน+อีส) อุณฺหีส, กรอบหน้า, เครื่องโพกศีรษะ, ผ้าโพก, มงคล. **อุปคนฺตฺวาน** นหฺติ **พนฺธตฺติ** **อุณฺหีส** กรอบหน้าที่สวมเข้าแล้วพันเอาไว้ ชื่อว่าอุณฺหีสะ (ลป อ ที่ น, อาเทศ นฺ เป็น ญ). **โสวณฺณมยา** **สุจฺโย** **จ** **อุณฺหีสณฺจ**^๑ ปิ่นและกรอบหน้าทำด้วยทองคำ

ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู ๒ ศัพท์

กฺุณฺทล (กฺุฑิ ทาเห+อล) ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู. **มฺสเนน** **กฺุณฺทติ** **ทหฺตฺติ** **กฺุณฺทล** ตุ้มหูที่เสียดสีจนร้อน ชื่อว่ากฺุณฺทละ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ). **ปสฺส** **จิตฺตกต** **รูป** **มณฺนินา** **กฺุณฺทเลน** **จ**^๒ ท่านจงดูรูปที่ช่างทำอย่างวิจิตรด้วยมณีและเครื่องประดับหู

กณฺณเวจน (กณฺณ+เวจน) ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู, ระดับหู. **กณฺณสฺส** **เวจน** **กณฺณเวจน** ตุ้มที่ห้อยประดับหู ชื่อว่ากณฺณเวจนะ. **ทารกาน** **กณฺณเวจโต** **วฏฺฐิหรณฺนิยาเมน** **อทุกฺขาเปนฺโต**^๓ ไม่ให้เด็กลำบากโดยกั้นบริเวณให้สูงระดับตุ้มหู. **มฺทชฺศัฟฺท์** ก็แปลว่าตุ้มหู

เครื่องประดับหู(ทั่วไป) ๓ ศัพท์

กณฺณิกา (กณฺณ+อิก+อา) เครื่องประดับหู. **กณฺณาน** **ภูสฺน** **กณฺณิกา** เครื่องประดับ สำหรับหู ชื่อว่ากณฺณิกา. **กณฺเณ** **กโรตฺติ** **กณฺณิกา** เครื่องประดับที่หู ชื่อว่ากณฺณิกา (กณฺณ-สทฺทูปปท+กรณ+กฺวิ+อา, อาเทศ อ เป็น อิ, ลป รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ลปสระหน้า)

กณฺณปุร (กณฺณสทฺทูปปท+ปุร ปุรเณ+อ) เครื่องประดับหู. **กณฺณวจฺจน** **ปุรฺติ** **อนเนนาติ** **กณฺณปุโร** เครื่องประดับตั้งหูจนเต็ม ชื่อว่ากณฺณปุระ

กณฺณวิภูสฺน (กณฺณ+วิภูสฺน) เครื่องประดับหู. **กณฺณสฺส** **วิภูสฺน** **กณฺณวิภูสฺน** เครื่องประดับ สำหรับหู ชื่อว่ากณฺณวิภูสฺนะ. **ตาลปตฺตศัฟฺท์** ก็แปลว่าเครื่องประดับหู

[๒๘๕] **กณฺจภูสา** **ตุ** **คิเวยฺย** **หาโร** **มุตฺตาวลิตฺถิย**
นฺยโร **วลโยนิตฺถิ** **กฏก** **บริหารก**.

สร้อยคอ, เครื่องประดับคอ ๒ ศัพท์

กณฺจภูสา (กณฺจ+ภูสา) สร้อยคอ, เครื่องประดับคอ. **กณฺจสฺส** **ภูสา** **กณฺจภูสา** เครื่องประดับคอ ชื่อว่ากณฺจภูสา

คิเวยฺย (คิ+วา+เอยฺย) สร้อยคอ, เครื่องประดับคอ. **คิวยํ** **ภว** **คิเวยฺย** เครื่องประดับมีอยู่ที่คอ ชื่อว่าคิเวยยะ. **คิวย** **อาภรณ** **วา** **คิเวยฺย** หรือเครื่องประดับของคอ ชื่อว่าคิเวยยะ(ลปสระ หน้า). **กจฺฉ** **นาคาน** **พนฺธ** **คิเวยฺย** **ปฏฺิมฺมุจฺจ**^๔ จงรัดสายประดับมงคลข้าง ควณข้างก็ จงขึ้นประจำคอ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๗๕/๒๐๖
๒ มข.มข. ๑๓/๔๓๘/๔๐๐
๓ ขา.อฎ. ๔๑/๔๑๘
๔ ข.ชา. ๒๗/๒๐๕๘/๔๑๔

สร้อยไข่มุก, สายประคำมุก ๒ ศัพท์

หาร, หารา (หฺร หฺรณ+ณ) สร้อยไข่มุก, สายประคำมุก. **หฺรียเต มโน อเนนาติ หารโ** สร้อยไข่มุกเครื่องล่อใจ ชื่อว่าหาระ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **เนว หารา น มณโย^๑** ไม่ใช่ สร้อยไข่มุก ไม่ใช่ชมนี

มุตดาวลิ (มุตต+อวารลิ) สร้อยไข่มุก, สายประคำมุก. **มุตตานํ อวารลิ มุตดาวลิ สร้อยไข่มุก** ชื่อว่ามุตดาวลิ (ลปสรรหน้า). **อิตุลียํ มุตดาวลิศัพท์ใช้ในอิตถิลิงค์. คเล มุตดาวลियो วีย^๒** เหมือนสร้อยไข่มุกที่คอ

กำไลมือ, สร้อยข้อมือ(ธรรมดา) ๔ ศัพท์

นियฺร (นี นเย+อร) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **เนตติ นียฺโร** กำไลที่นำไป ชื่อว่านียฺระ (อาเทศ อี เป็น อีย). **นฺปุรานีติ วलयานิ, นียฺราติ เกจิ วาหนติ^๓** บทว่า **นฺปุรานิ** คือสร้อยข้อมือ, อาจารย์ บางท่านกล่าวว่า กำไลมือ

วलय (วล สฺวรณ+อย) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **วสติติ วลโย** กำไลที่ปกปิด ชื่อว่าวลยะ. **อนิตถิ** วलयศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตสฺสา เอกสุมี หตฺเถ เอกํ วลยํ ปฏิมุกกํ^๔** สวม กำไลมืออันหนึ่งที่มือข้างหนึ่งของหญิงนั้น

กฏก (กฏ วสุสวารณคฺตีสฺ+ณฺว) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **กฏติ คจฺจตติ กฏกํ** กำไลที่เป็นไป ชื่อว่ากฏกะ (อาเทศ ญฺ เป็น อก). **หตฺเถ ปน วลยํ วา กฏกํ วา อนีหริตฺวา^๕** ไม่ถอด สร้อยข้อมือหรือกำไลที่มือออก

ปรีหารก (ปรี+หฺร หฺรณ+ณฺว) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **ปรี สมฺนตโต จิตฺตํ หรตติ ปรีหารกํ** กำไลที่นำจิตไปรอบด้าน ชื่อว่าปรีหารกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ญฺ เป็น อก)

[๒๘๖] กงฺกณํ กรกฎสาธ
องคฺลียกมงฺคฺลยา-

กิงฺกณิ ชุทฺททมนฺฎิกกา
ภรณํ สากฺขรํ ตฺ ตํ.

กำไลมุกดา, กำไลทอง, กำไลเพชร, ทองกร เป็นต้น ๒ ศัพท์

กงฺกณ (กา สทฺทเท+กณ) กำไลมุกดา, กำไลทอง, กำไลเพชร, ทองกร. **กณติ สทฺททํ กรโสติติ** กงฺกณ กำไลที่ทำให้มีเสียง(จูปากเป็นต้น) ชื่อว่ากงฺกณะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศ นิกหิตเป็น ง). **กายติ สทฺททียตติ กงฺกณํ** กำไลที่บุคคฺลออกเสียงถาม ชื่อว่ากงฺกณะ. **กงฺกณํว** **สุกตํ สฺนินฺฎิจิตฺ^๖** เหมือนกำไลมุกดาที่ช่างทำเสร็จดีแล้ว

๑ ชุ.อญ. ๕๑/๒๖๘/๑๗๗

๒ ส.อญ. ๑๓/๒๓๘/๖๔

๓ ชุ.อญ. ๔๖/๑๓๔/๑๒๗

๔ ชา.อญ. ๔๓/๑๐๖

๕ วิ.อญ. ๑/๔๒๒

๖ พุ.เถรี. ๒๖/๔๖๗/๔๗๖

กรณูสา (กร+ณูสา) กำไลมุกดา, กำไลทอง, กำไลเพชร, ทองกร. กรสุส ฎุสา กรณูสา กำไล
 ปรดบัซอ่มือ ซื่อว่ากรณูสา

มุดตาทิมฎิภวลยวิกตยากรณ ทวิปรทั ทั้ง ๒ คัปรทั หมายถึงเครื่องปรดบักำไลที่ร้อย
 มุกดาเป็นต้นไว้ด้วักัน

กำไลซ้อเท้า, กระจดิงซ้อเท้า ๒ คัปรทั

กิงกิณิ (กีสทฎุปรท+กณ กณเน+อ+อิ) กำไลซ้อเท้า, กระจดิงซ้อเท้า. กิ ฎุจันติ กณตติ กิงกณิ
 กระจดิงซ้อเท้าที่ส่งเสียงนารำคาญ ซื่อว่ากิงกิณิ (อาเทศนคหิตเป็น ฎ, อ ที่ ก เป็น อิ). กิงกิณิโย
 คเหตุวาน^๑ รับเอากำไลซ้อเท้าแล้ว

ซุทททณฎิกกา (ซุทท+ทณฎา+อิ+ก+อา) กำไลซ้อเท้า, กระจดิงซ้อเท้า. ซุททา เอว ทณฎา
 ซุทททณฎิกกา กำไลกระจดิงเล็ก ซื่อว่าซุทททณฎิกกา

แหวน, เครื่องปรดบันิ้ว ๒ คัปรทั

องคูลิยก (องคูลิ+อิย+ก) แหวน, เครื่องปรดบันิ้ว. องคูลิย ฎว องคูลิยกั แหวนมีอยู่ทีนิ้ว
 ซื่อว่าองคูลิยกะ. ปรลจทอิ สุวณณเอทอิ กติ องคูลิยกั^๒ แหวนทำด้วักองค้ำ ๕ ซัน

องคูลยากรณ (องคูลิ+อากรณ) แหวน, เครื่องปรดบันิ้ว. องคูลินมากรณิ องคูลยากรณิ
 เครื่องปรดบันิ้วมือ ซื่อว่าองคูลยากรณะ (อาเทศ อิ เป็น ย). อุมุมิกาคัปรทักัเปลลว่าแหวน

[๒๘๗] มุททิกากงคูลิมุททาถ รสนา เมขลา ฎว
 เกยรรมงคทั เจว พาทุมลวิฎุสนิ.

อ้ามรงค์, แหวนตรา ๒ คัปรทั

ตเมววงคูลิยกั สากุขรมกขรวนตติ “มุททิกกา องคูลิมุททา”ติ โจจจเต แหวนที่มีตราอักษร
 นั้นแหละ เรียกว่ามุททิกกาและองคูลิมุททา

มุททิกกา (มุท โตเส+ณวุ+อา) อ้ามรงค์, แหวนตรา. มุททนติ เอตยาติ มุททิกกา แหวน
 เครื่องยินติ ซื่อว่ามุททิกกา (ซ้อน ท, อาเทศ ณวุ เป็อน ออก, อ เป็น อิ). ทสสุ องคูลิสสุ วิสติ
 มุททิกกา^๓ ทีนิ้วมือ ๑๐ นิ้ว มีแหวนตรา ๒๐ วง

องคูลิมุททา, องคูลิมุททิกกา (องคูลิ+มุททา) อ้ามรงค์, แหวนตรา. องคูลิย ฎว มุททา
 องคูลิมุททา องคูลิมุททิกกา จ แหวนตราอันมีอยู่ทีนิ้วมือ ซื่อว่าองคูลิมุททาและองคูลิมุททิกกา.
 องคูลิมุททาย คณนาย ฎุสโล^๔ เป็นผู้จลาดในการนับแหวนตรา. องคูลิมุททิกั โอมฎุจิตวา^๕
 ทรงถอดอ้ามรงค์ออกแล้ว

๑ ชุ.ซา. ๒๗/๒๐๐๔/๔๐๐

๒ ซา.อิฎ. ๓๘/๒๑๔

๓ ติมม.อิฎ. ๒๔/๑๘๐

๔ ตั.อิฎ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๕

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๗๔๐/๔๙๐

เข็มขัด, สายสะอิ่ง, เครื่องประดับเอว, สายรัดเอวผู้หญิง ๒ คัมพ์

รสนา, รสนี (รส สทฺเท+ยุ+อา,อี) เข็มขัด, สายสะอิ่ง, เครื่องประดับเอว. รสนติ เอตายาติ
รสนา เข็มขัดที่ทำให้คนออกปากชม ชื่อวารสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

เมขลา (เมहन+ข+มาลา) เข็มขัด, สายสะอิ่ง, เครื่องประดับเอว. เมहनสฺส ขสฺส มาลา เมขลาติ
วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจุนตี^๑ เมื่อจะกล่าวว่า เครื่องประดับอวัยวะเพศ ก็กล่าวว่า เมขลา
(หมายถึงเครื่องประดับที่ห้อยย้อยลงปิดบังอวัยวะเพศหญิง) (ลบ หน และ มา). เมขลา กลาปา
โอลมฺพนฺตี^๒ เครื่องประดับเอวห้อยลงเป็นพวงระย้า

เครื่องประดับเอวมีอีกหลายคัมพ์ เช่น กาณฺจี, สดฺตกี, สารสน

เอกยญฺจิกิ ภเว กณฺจี

เมขลา ตฺวญฺจยญฺจิกิ,

รสนา โสฬสา เณฺยยา

กลาปา ปญฺจวีสติ.^๓

พึงทราบว่ เครื่องประดับที่เป็นสร้อยเส้นเดียว เรียกว่ากัณฺจี (หรือกาณฺจี)
มีสร้อยระย้า ๘ เส้น เรียกว่าเมขลา มีสร้อยระย้า ๑๖ เส้น เรียกว่ารสนา
มีสร้อยระย้า ๒๕ เส้น เรียกว่ากลาปา

กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด ๓ คัมพ์

เกยฺรู (เก สทฺเท+ยฺอาคม+อฺร) กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด. เกติ สทฺทํ กโรตีติ เกยฺรู กํไล
ที่ทำให้มีเสียงชม ชื่อว่าเกยฺระ. พาหาสุ เกยฺรู วิย^๔ เหมือนกำไลทองที่ต้นแขน

องฺคท (องฺคสทฺทูปท+ทา โสธเน+อ) กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด. องฺคํ ทายติ โสธเตตีติ
องฺคทํ กํไลที่ชำระร่างกาย(ให้ดูสวยงาม) ชื่อว่าองฺคทะ (ลบสระหน้า). องฺคติ คจฺจนฺตีติ องฺคทํ
กํไลถึง(ความเป็นกำไล) ชื่อว่าองฺคทะ (องฺค คมเน+อท). องฺคทํ มณฺนิเมฆลํ สสฺสุ สฺนุหาย
ปาเหสี^๕ พระผู้สดีสสุราชเทวีทรงจัดพระวลัย พระกุนฺถล ส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณฺนิสา

พาหุมูลวิญฺสน (พาหุมูล+วิญฺสน) กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด. พาหุมูลสฺส พาหุมูลे वा ण्वि
วิญฺสนํ พาหุมูลวิญฺสนํ เครื่องประดับของต้นแขน หรือมีอยู่ที่ต้นแขน ชื่อว่าพาหุมูลวิญฺสนะ

[๒๘๘] ปาทงฺคทํ ตฺ มณฺซีโร

ปาทกญฺกญฺปุรา.

กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า ๔ คัมพ์

ปาทงฺคท (ปาท+องฺคท) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. องฺคทาการิ ปาทกญฺสนํ ปาทงฺคทํ เครื่อง
ประดับข้อเท้าที่เหมือนกับกำไลต้นแขน ชื่อว่าปาทงฺคทะ

๑ วิ.อญ. ๑/๑๓๓

๒ ขุ.อญ. ๓๑/๕๗/๕๐

๓ จินฺตามณฺนิฎฺฎีกา. ๑๖/๑๐๘

๔ สฺ.อญ. ๑๓/๒๓๘/๖๔

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐

มณฺชิร (มชิ สหฺเท+อิร) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **มณฺชิยเตติ** **มณฺชิโร** กำไลข้อเท้าที่ผู้คนส่งเสียงชม ชื่อว่ามณฺชิระ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ)

ปาทกฏก (ปาท+กฏก) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **ปาเท** **กฏกั** **ปาทกฏกั** กำไลข้อเท้า ชื่อว่าปาทกฏกะ

นฺบุปร (อุนสททูปท+ปร ปฺรณ+อ) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **อุนั** **ปาทั** **ปฺรเรตีติ** **นฺบุโร** กำไลอันยังข้อเท้าที่พร้อมให้เต็ม ชื่อว่านฺบุระ (กลับ อุน เป็น นฺอ แล้ว ลบ อ, รัสสะ อฺ ที่ ปฺ เป็น อฺ). **ปาทกฏก** และ**นฺบุรศัพท**เป็นนบุสกลิงค์. **นฺบุปรานีติ** **วलयานี**^๑ บทว่า **นฺบุปรานี** คือ สร้อยข้อเท้า กำไลข้อเท้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตุลาโกฏี**, **หังส**

[๒๘๘] **อลงฺการปฺปเกทา** **ตุ** **มุขมฺลลั** **ตโถณฺณตํ**
อุคฺคตฺถนั **คิงฺคมก-** **มิจฺเจวมาทโย** **สิยั.**

เครื่องประดับที่ผู้หญิงโปรดปราน ๔ ชนิด คือ

๑. เครื่องประดับหน้าผาก, เครื่องประดับปากหรือฟันทอง

มุขมฺลล (มุขสททูปท+มฺลล วิกสเน+อ) เครื่องประดับหน้าผาก, เครื่องประดับปากหรือฟันทอง. **มุขมฺลลั** นาม **สฺวณฺณมโย** **มุขาลงฺกาโร** เครื่องประดับหน้าผากและปากที่ทำด้วยทองคำ ชื่อว่ามุขมฺลละ. **มุเข** **มฺลลตีติ** **มุขมฺลลั** เครื่องประดับที่งามระยิบระยับอยู่ที่หน้าผากและปาก ชื่อว่ามุขมฺลละ. **ทนฺดาทีสุ** **สฺวณฺณมยาลงฺกาโรปิ** **มุขมฺลลเมว** เครื่องประดับทองคำซึ่งประดับไว้ที่ฟันเป็นต้น ก็ชื่อว่ามุขมฺลละเหมือนกัน. **อุณฺณตํ** **มุขมฺลลญจ** **นानารตฺเต** **จ** **มณฺิเย** **สสฺสุ** **สฺนุหยา** **ปาเหลสิ**^๒ พระมุสดีส์สสุราชเทวีทรงจัดดอกไม้ประดับพระนลาฏ เครื่องประดับพระเมาลี และเครื่องประดับมณี ส่งไปประทานแก่พระมหัทธิราชสุณิสา

๒. เครื่องประดับหน้าผาก

อุณฺณต (อุ+นฺม นฺเมเน+ต) เครื่องประดับหน้าผาก. **อุณฺณตํ** **สฺวณฺณาทิจิตํ** **นลาฎาภรณั** เครื่องประดับหน้าผากที่ช่างตกแต่งด้วยทองคำเป็นต้น ชื่อว่าอุณฺณตะ. **อุปฺคนฺตฺวา** **นมนฺติ** **อนเนนาติ** **อุณฺณตํ** เครื่องประดับหน้าผากที่ให้(ผู้จะประดับ)น้อมเข้าไป ชื่อว่าอุณฺณตะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศน เป็น ญ, ซ้อน ญ)

๓. เครื่องประดับอก, ทับทรวง, สร้อยไข่มุก ๔ เส้น

อุคฺคตฺถน (อุ+คตฺถน) เครื่องประดับอก, ทับทรวง, สร้อยไข่มุก ๔ เส้น. **คาวินั** **ถนาการตฺตา**

๑ ขุ.อ.ฎ. ๔๖/๑๓๓/๑๒๗

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐

คตฺถนํ เครื่องประดับบอก ชื่อว่าคตฺถนะ เพราะมีรูปทรงเหมือนนมโค (โค+ถน, อาเทศ โอ ที่ โค เป็น อ, ซ้อน ค). ตเมว อุตฺตมตฺตา อุกคตฺถนํ เครื่องประดับนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าอุกคตฺถนะ เพราะเป็นเครื่องประดับที่ดีที่สุด (ซ้อน ค). อุกคตฺถนํ คิงคมกํ เมขลํ ปฏฺฐิปาทุกํ สสฺสุ สฺนุหยาปอาเทสิ^๑ พระนุสดีสัสมุราชเทวีทรงจัดทับทรวง เครื่องประดับพระอังษา สะอั้งเพชร และฉลองพระบาท ส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา

๔. สร้อยไข่มุก ๓๒ เส้น

คิงคมก (คมฺ คตฺมิหิ+ณฺว) สร้อยไข่มุก ๓๒ เส้น. **คจฺจดีติ คิงคมกํ** เครื่องประดับที่ถึง(ความเป็นเครื่องประดับ) ชื่อว่าคิงคมกะ (ซ้อน ค ต้นธาตุ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิต เป็น ญ, ณฺว เป็น ออก)

[๒๕๐] **เจลมจฺฉาพฺนํ วตฺถํ** **วาโส** **วสนมฺสูกํ**
อมพฺรํ จ ปญฺเฏ นิตฺถิ **ทุสฺสํ** **โจโล จ** **สาฎฺโกลิ.**

ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม ๑๑ คัพพท์

เจล, เจลีส (จิล วสฺสเน+ณ+อี) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **จิลีสเต** **อจฺฉาทียเตติ** **เจลํ** **เจลีส** **จ** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าเจละและเจลี (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ภเมนฺติ เจลานิ จ^๒** และทอผ้า

อจฺฉาพฺน (อา+ฉท สัวรณ+ยฺ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **สรีริ** **ฉทติ** **สัวรติ** **อนเนาติ** **อจฺฉาพฺนํ** เครื่องปกปิดร่างกาย ชื่อว่าอจฺฉาพฺนนะ (ซ้อน จ, รัสสะ อา เป็น อ, วุทธิ อ ของธาตุ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อจฺฉาพฺนญจ** **ภตฺตญจ** **เสนาสนํ** **ปทีปียํ** **อทาสี^๓** ได้ถวายผ้านุ่งห่ม ภัตตาหาร เสนาสนะ และประทีปพร้อมอุปกรณ์

วตฺถ (วส อจฺฉาพฺน+ถ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **วสิยเต** **อจฺฉาทียเตติ** **วตฺถํ** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวตฺถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **วุณฺนาติ** **สัวรติ** **อนเนาติ** **วตฺถํ** เครื่องปกปิด(ร่างกาย) ชื่อว่าวตฺถะ (วุ สัวรณ+ถ, อาเทศ อฺ เป็น อ, ซ้อน ตฺ). **โกชนํ** **ปานียํ** **วตฺถํ** **ทกฺขินาย** **อิทํ ผลํ^๔** ข้าว น้ำ และผ้า ก็บังเกิดขึ้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณาทาน

วาโส (วส อจฺฉาพฺน+ณ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **วสิยเต** **อจฺฉาทียเตติ** **วาโส** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

วสน (วส อจฺฉาพฺน+ยฺ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **วสิยเต** **อจฺฉาทียเตติ** **วสนํ** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐

๒ ขุ.ฉฺฉ. ๕๑/๒๒/๖๗

๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๒๒/๓๒

๔ ขุ.เถร. ๒๖/๙๙/๑๗๓

อัสกั (อม คมเน+ณฺฏ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **พหิ อมติ คจฺจติ อเนนาติ อัสกั** ผ้าที่ใช้นุ่งห่มไปข้างนอก ชื่อว่าอัสสกะ (อาเทศ อม เป็น อัส, ณฺฏ เป็น อก, อ เป็น อฺ)

อมฺพร (อมพ สทเท+อร) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **อมพียเต สทฺทียเตติ อมฺพร** ผ้าที่บุคคลทักถามชื่อว่าอัมพระ

ปฏ (ปฏ คมเน+อ) ผ้า, ผ้าสวย, เครื่องนุ่งห่ม. **ปฏติ คจฺจติ อเนนาติ ปฏ** ผ้าที่ช่วยให้ไปได้ ชื่อว่าปฏะ. **อนิตฺถิ ปฏคัพฺท** เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. **อญฺยตโร ปริพฺพาซโก มหคฺฆ** **ปฏ** **ปารุปีตวา**^๑ **ปริพฯ**ชกคนหนึ่งห่มผ้าราคาแพงแล้ว

ทุสฺส (ทฺ คมเน+ส) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **ทฺนาติ คจฺจตฺติ ทุสฺส** ผ้าที่เป็นไป ชื่อว่าทุสสะ (ซัน สฺ). **ทฺรูป อสฺติ เขปตฺติติ วา ทุสฺส** หรือผ้าที่ทิ้งความน่าเกลียด ชื่อว่าทุสสะ (ทฺ+อสฺ เขปเน+ส, ลบ อ หน้าธาตฺ). **ทฺรูป อสฺติ ทิปตฺติติ วา ทุสฺส** หรือผ้าที่ยังความน่าเกลียดให้สวยงาม ชื่อว่าทุสสะ (ทฺ+อสฺ ทิตฺติย+ส, ลบ อ หน้าธาตฺ). **มหคฺฆ** **ทุสฺส** **ปสฺสิตฺวา** **เถยฺยจิตฺตํ อฺปฺปาเทสิ**^๒ เห็นผ้าราคาแพงแล้วเกิดมีจิตคิดจะขโมย

โจล, โจฬ (จิล วสฺสเน+อ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **จิลียเต อจฺฉาทียเตติ โจโล** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าโจละ. **จิลติ วสฺสติ อเนนาติ โจโล** เครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่าโจละ (อาเทศ อี เป็น โอ). **ปริกฺขารโจลํ อธิฏฺจาทู**^๓ เพื่ออธิษฐานผ้าบริวารโจล(คือผ้าอาศัยหรือผ้าผลัดเปลี่ยน)

สาฎก (สฏฺ ฐาวิสฺรณคตฺยวสาเนสฺ+ณฺฏ) ผ้า, ผ้าสาฎก. **สรวี สฏฺติ ฐุชฺชตฺติ สาฎโก** ผ้า(เนื้อหยาบ)ที่ระคายเคืองร่างกาย ชื่อว่าสาฎกะ (วฺทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺฏ เป็น อก). **เอกํ สาฎกํ อหฺรพาเปตฺวา อตฺตนา ปริภุชฺสิ**^๔ ให้เขานำผ้าสาฎกผืนหนึ่งมาแล้วใช้สอยเอง

[๒๙๑] **โฆมํ ทฺกฺลํ โภเสยฺยํ ปตฺตฺตฺณํ กมฺพลํ จ วา**
สํณํ โภฏฺมพฺุรํ ภงฺคน- **ตฺยาทิ วตฺถนฺตรํ มตฺ.**

ผ้าพิเศษ ๘ ชนิด

โฆม (ขุ สทเท+ม) ผ้าเปลือกไม้, ผ้าฝ้าย. **ขุติ สทฺทํ กโรตฺติติ โฆม** ผ้าที่มีเสียงดังขุ ชื่อว่าโฆมะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ). **อฺตฺตมภาเวเน ชายตฺติติ โฆม** ผ้าที่มีชื่อเสียง(เวลาคลี่ออกหรือจับต้อง) เพราะเป็นผ้าเนื้อดีที่สุด ชื่อว่าโฆมะ (ขา สทเท+ม, อาเทศ อา เป็น โอ). **ขุมตฺติติ โฆม** ผ้าที่แปรรูป(มาจากเปลือกไม้) ชื่อว่าโฆมะ (ขุม วิกาเร+ณ, ลบ ณ, วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ). **ขุมา นาม อตฺถิ, ขุมา ย วิกาโร โฆม** ฝ้าย ชื่อว่าขุมา, ผ้าที่ทอจากฝ้าย ชื่อว่าโฆมะ (ขุมา+ณ, ลบ ณ, วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **ราชา ปเสนทิ โกลโล อฺญฺยทฺทาลे มหคฺฆ** **โฆม** **ปารุปีตวา**^๕ **ครันฺนํ**

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๓/๙๘

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๒๘/๑๐๕

๓ วิ.มหา. ๕/๑๖๐/๒๑๙

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๑/๑๑๕

๕ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๔๒/๙๑

ร้อน พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงห่มผ้าฝ้ายราคาแพง

ทูกุล (ทุ+กุล อกรรม+อ) ผ้าทูกุล, ทูกุลพัสดุ, ผ้าเนื้อดี. ทุกุเชน กุสิยเต อกรรมยเตติ ทูกุล ผ้าที่ตัดเย็บได้ยาก ชื่อว่าทูกุละ. **ทุมะหิ** **ชาติ** **กุนินติ** ว่า **ทูกุล** หรือผ้าที่ได้มาจากต้นไม้(ชนิดหนึ่ง) ชื่อว่าทูกุละ (ทุม+กุล, ลบ ม). **ตทา** **โพธิสตุตมาตา** **สุวณฺณขจิต** **วตถ** **นิวาเสตวา** **มจฺจนฺนชิสทิส** **ทูกุลปฏ** **ยาว** **ปาทนฺตา** **ปารุปีตวา**^๑ เวลานั้น มารดาของพระโพธิสัตว์นั่งผ้าชลิบทอง ห่มผ้าทูกุลลายตาปลา คลุมถึงปลายเท้า

โกเสยฺย (โกส+เอยฺย) ผ้าไหม, ผ้าแพร. **โกโส** **นาม** **กิมิคพฺโ**, **โตโต** **ชาติตฺตา** **โกเสยฺย** **รังไหม** ชื่อว่าโกสะ, ผ้าชื่อว่าโกเสยยะ เพราะเกิดขึ้นจากรังไหมนั้น. **อนฺุชานามิ** **ภิกฺขเว** **จ** **จีวรานิ** **โขม** **กปฺปาสิก** **โกเสยฺย** **กมฺพล** **สาณ** **ภฺงค**^๒ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ จีวรเปลือกไม้ จีวรผ้าฝ้าย จีวรผ้าไหม จีวรผ้าขนสัตว์ จีวรผ้าป่าน และจีวรที่มีผ้าผสมกัน

ปฏฺญณฺณ, **ปตฺตณฺณ** (ปฏฺญณฺณ+ณ) ผ้าไหมที่ซักแล้ว, ผ้าไหมแคว้นปฏฺญณฺณะ. **โกเสยฺยเมว** **โธต** **ปฏฺญณฺณ** **นาม** **ผ้าไหม**ที่เขาซักแล้วนั้นแหละ ชื่อว่าปฏฺญณฺณะ (ลบ ณ). **ปฏฺญณฺณรฺกฺเจ** **ชาติตฺตา** **ปฏฺญณฺณ** **ผ้าชื่อว่าปฏฺญณฺณะ** เพราะผลิตขึ้นที่แคว้นปฏฺญณฺณะ. **ปฏฺญณฺณเทเส** **สฺยชาติวตฺถ** **ปฏฺญณฺณ**, **ปฏฺญณฺณ** **โกเสยฺยวิเสโสติ** **อตฺถ**^๓ ผ้าที่ผลิตขึ้นในปฏฺญณฺณประเทศ ชื่อว่าปฏฺญณฺณะ, ปฏฺญณฺณะเป็นผ้าไหมชนิดหนึ่ง

กมฺพล (กมฺ กนฺติย+วอาคม+อล) ผ้าขนสัตว์, ผ้ากัมพล, ผ้าสักหลาด. **กมฺนียตฺตา** **กมฺพล** **ผ้า** ชื่อว่ากัมพละ เพราะเป็นผ้าที่ทุกคนชอบ (อาเทศ ว เป็น พ). **รฺกฺนามกสฺส** **หริณฺวิเสสสฺส** **โลเมน** **สฺยชาติวตฺถ** **กมฺพล** **ผ้า**ที่ทอดด้วยขนของกวางรังฺก ชื่อว่ากัมพละ. **รลฺลคคัพฺทก**ก็แปลว่าผ้ากัมพล. **วาคัพฺท**กำหนดว่า **กมฺพลคัพฺท**เป็นปงฺลิ่งค์หรือขนปงฺลิ่งค์ก็ได้. **อณฺตตรา** **อิตฺถิ** **นวรตฺต** **กมฺพล** **ปารฺตฺตา** **โหติ**^๔ สตรีนางหนึ่งห่มผ้ากำพลแดงผืนไหม

สาณ (สณ สทฺเท+ณ) ผ้าป่าน, ผ้าเปลือกปอ. **สาโณ** **นาม** **ถิรตฺตโจ** **เอโก** **รฺกฺชโยนิ**, **ตสฺส** **ตเจน** **เกวณฺฎาทโย** **ชาลาทีนิ** **กโรนฺติ** **เปลือก**ของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อว่าสณะ, **ชาวประมง** เป็นต้นนำเปลือกไม้นั้นมาทำเป็นข่าย(อวน)เป็นต้น. **สณฺสฺส** **วิการ** **วตฺถ** **สาณ** **ผ้า**ที่ทอดจากเปลือกไม้นั้น ชื่อว่าสาณะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **สาณวากสฺสฺเตหิ** **กตจิวิ**^๕ **จีวร**ทอดด้วยด้ายปอป่าน

โกฏฺมพฺร (โกฏฺ+อมฺพฺร) ผ้าเนื้อละเอียด, ผ้าขนสัตว์, ผ้าสักหลาด, กำมะหยี่. **มิคโลมานิ** **โกฏฺมฺเตวา** **สุชฺมานิ** **กตฺวา** **กตมฺพฺร** **โกฏฺมพฺร** **ผ้า**ที่ปั่นขนสัตว์ให้ฟูละเอียดอ่อนแล้วจึงทอ ชื่อว่าโกฏฺมพระ (ลบสระหลัง). **โกฏฺมพฺรฺกฺเจ** **ชาติตฺตา** **วา** **โกฏฺมพฺร** หรือผ้าชื่อว่าโกฏฺมพระ เพราะผลิตขึ้นที่แคว้นโกฏฺมพระ

๑ ที.อฎ. ๕/๒๗/๓๒

๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๙/๑๙๓

๓ วิ.ฎี. ๓/๘๒/๑๓๖

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๕๑๐/๒๘๒

๕ วิ.ฎี. ๓/๘๒/๑๓๖

ภงค (ภณช อวมทุกทเน+อ) ผ้ากัณค, ผ้าผสม. **ภงค** นาม ไชมาทีนิ สพุพานิ เอกชุณานิ โวมิสเสตฺวา กตฺวตฺถิ ผ้าที่นำเอาผ้าหลายชนิดมีผ้าเปลือกไม้เป็นต้นมาตัดเย็บรวมกันเป็นผืนเดียว ชื่อว่าภังคะ (อาเทศ ช เป็น ค, ญ เป็น ง). **อถฺวา ภงค** นาม สาณผล, ตพุพิการตฺตา วตฺถิ **ภงค** อีกนัยหนึ่ง ผลของฝ้ายสาณะ ชื่อว่าภังคะ, ผ้าชื่อว่าภังคะ เพราะทอจากฝ้ายสาณะ. **อติเรกลาโก กปฺปาลิก** โกละยัณ กมพลล์ สาณิ **ภงค**^๑ **อติเรกลา** คือ จีวรผ้าฝ้าย จีวรผ้าไหม จีวรผ้าขนสัตว์ จีวรผ้าปาน และจีวรผ้าผสมกัน

อิตฺยาทิ วตฺถนฺตร **มต** **กถิต** ผ้าเหล่านี้เป็นต้น ท่านเรียกว่าเป็นผ้าพิเศษ. **อาทิคัพท** รวมเอา **กปฺป** **ผ้าไหม** เป็นต้น

[๒๕๒] **นิวาสนนฺตริยานุย-** **นฺตรมนฺตรวาสโก**
ปาวาโร ตฺตฺตราสฺงโค **อุปลํพฺยานมฺตฺตร**.

[๒๕๓] **อุตฺตรียมโถ วตฺถ-** **มหตฺนฺติ มต** **นวิ**
นฺนตฺก **กปฺปโฏ** **ชิณฺณ-** **วสน** **ตฺ** **ปฏฺจจฺริ**.

ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง ๔ ศัพท์

นิวาสน (นิ+วส อจฺจาทเน+ยุ) ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง. **อโธภาเค วลีเยเตติ นิวาสน** ผ้าที่บุคคลใช้นุ่งส่วนล่าง ชื่อว่านิวาสนะ (วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **นิสฺสโท อโธภาคสฺส โชตโก** **นิคัพท**สองให้รู้วรรคที่ว่าร่างกายส่วนล่าง. **นิวาสน** **ทาทพฺพ** **สงฺฆาฏิ** **ทาทพฺพา**^๒ ควรถวายผ้านุ่ง ควรถวายผ้าห่มซ้อน

อนฺตริย (อนฺตร+อีย) ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง. **พาทฺหุเลยน อนฺตฺเร มชฺเช** **ภวิ** **อนฺตริย** ผ้าที่มีอยู่ท่ามกลางตัวเป็นส่วนมาก ชื่อว่าอันตริยะ

อนฺตร (อนฺตร+ณ) ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง. **อนฺตฺเร** **ภวิ** **อนฺตร** ผ้าที่นุ่งไว้ชั้นใน ชื่อว่าอันตระ (ลป ญ และสระหน้า)

อนฺตรวาสก (อนฺตร+वास+ก) ผ้านุ่ง, ผ้าอันตรवासก, เครื่องนุ่ง. **อนฺตฺเร** **มชฺเช** **ภโว** **วาโส** **อนฺตรวาสโก** ผ้าที่นุ่งไว้ตรงกลาง ชื่อว่าอันตรवासกะ. **อายสฺมา อานนฺโท ชนฺตาเม** **อญฺญตฺรสฺส ภิกฺขุโน** **อนฺตรวาสก** **อตฺตโน** **มญฺญมาโน** **นิวาเสสิ**^๓ ท่านพระอานนทที่สำคัญว่าผ้านุ่งของภิกษุรูปหนึ่งในเรือนไฟเป็นของตน จึงนุ่งไป

ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร ๕ ศัพท์

ปาวาร (ป+วร อจฺจาทเน+ณ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร. **ปวริยเต** **อจฺจาทียเตติ** **ปาวาโร** ผ้าที่

๑ วิ.มหา. ๔/๑๔๓/๑๕๓

๒ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๖/๑๐๕

บุคคลห่ม ชื่อว่าปาวาร (ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อนุชานามิ ภิกษเว
ปาวาริ^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าห่ม

อุตุตราสังค (อุตุตรสทฺทุปฺท+อา+สณฺช สงฺเค+อ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, ผ้าอุตุตราสังค, จีวร. **อุตุตรสฺมิ**
เทหภาค **อาสชฺชเตติ** **อุตุตราสงฺโค** ผ้าที่คลุมส่วนบนของร่างกาย ชื่อว่าอุตุตราสังค (อาเทศ
ช เป็น ค, ณ เป็น ง). **อายุสฺมา** **สาริปฺตุโต** **อุฏฺฐายาสนา** **เอกํสํ** **อุตุตราสงฺคํ** **กริตฺวา**^๒
ท่านพระสารีบุตรลุกจากอาสนะแล้วครองผ้าอุตุตราสังคเจี๋ยงป่า

อุปสํพฺยาน (อุป,สํ+วี ดนฺตสนฺदान+ยฺ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร. **อุปริ** **สํวียเต** **ปิธียเต**
พาหุเลยนาติ **อุปสํพฺยานํ** ผ้าที่ปกปิดร่างกายส่วนบนเป็นส่วนมาก ชื่อว่าอุปสํพฺยานะ (อาเทศ ย
เป็น อน, อี เป็น ย, วุ เป็น พุ, ทีฆะ อ เป็น อา). **อุตุตฺรียนฺติ** **อุปสํพฺยานํ**, **อุตุตฺริสาฎฺกนฺติ**
อตุโถ^๓ บทว่า **อุตุตฺรียํ** คือผ้าห่ม, หมายถึงผ้าสาฎกสำหรับคลุมร่างกายส่วนบน

อุตุตฺร (อุตุตฺร+ณ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร, ผ้าห่มเนื้อดี. **อุตุตฺรสฺมิ** **เทหภาค** **ภวํ** **วิขฺชฺชมานํ**
อุตุตฺริ ผ้าที่มีอยู่ในส่วนบนของร่างกาย ชื่อว่าอุตุตฺระ (ลบ ณ). **สนฺตฺรุตฺตฺรปรมนฺนฺเตน** **ภิกฺขุณา**
ตโต **จีวรํ** **สาทิตพฺพํ**^๔ ภิกษุผู้สันโดษควรยินดีจีวรมีผ้าอุตุตราสังคเป็นอย่างมาก

อุตุตฺรีย (อุตุตฺร+อีย) ผ้าห่ม, จีวร. **อุตุตฺรสฺมิ** **เทหภาค** **ภวํ** **วิขฺชฺชมานํ** **อุตุตฺรียํ** ผ้าที่ห่ม
อยู่ในส่วนบนของร่างกาย ชื่อว่าอุตุตฺรียะ (ลบสระหน้า). **นิวาสนํ** **อุตุตฺรียนฺติ** **ทฺวีหิ** **วตฺเตหิ**
อจฺฉาเทสฺ^๕ สวมใส่ผ้า ๒ ผืน คือ ผ้านุ่งและผ้าห่ม

ผ้าใหม่

อหต (น+हन หีสาย+ต) ผ้าใหม่. **นวิ** **วตฺถํ** **อหตฺนฺติ** **มตํ** **กถิตํ** **ผ้าใหม่** ท่านเรียกว่าอหตะ.
น **หณฺนฺติ** **ยํ** **ปาสาณาทิหิติ** **อหตํ** ผ้าที่ยังไม่ได้หุ่บด้วยก้อนหินเป็นต้น ชื่อว่าอหตะ (อาเทศ
น เป็น อ, ลบ น ที่สุดธาตุ). **อหตานิ** **วตฺถานิ** **นิวตฺถา**^๖ นุ่งผ้าใหม่แล้ว

ผ้าขาด, ผ้าฉีรวิ ๒ คัมภี

นฺนฺตก (น+อนฺต+ก) ผ้าขาด, ผ้าฉีรวิ. **นตฺถิ** **อนฺโต** **ทสา** **อสฺสาติ** **นฺนฺตกํ** ผ้าเก่าที่ไม่มีชาย
ชื่อนำนนตกะ (ลบสระหน้า). **ภิกฺขุ** **ปัสฺสุกลิโก** **รติกาย** **นฺนฺตกํ** **ทิสฺวา**^๗ ภิกษุรูปที่ครองผ้า
บังสุกุลเป็นวัตรเห็นผ้าขาดอยู่บนถนน

กปฺปฏฺ (ก+ปฏ) ผ้าขาด, ผ้าฉีรวิ. **กฺจฺฉิโต** **ปฏฺ** **กปฺปฏฺ** **ผ้าไม่ดี**(คือผ้าที่ไม่ต้องการ) ชื่อว่า
กัปปฏะ (ซ้อน ป)

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๗/๑๘๒

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘/๑๕

๓ ชุ.อญ. ๓๑/๖๐/๕๒

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๘/๔๑

๕ ชุ.อญ. ๓๑/๖๕/๕๕

๖ ที.มหา. ๑๐/๑๕๓/๑๘๕

๗ อัง.ปญจก. ๒๒/๑๖๒/๒๐๘

ผ้าเก่า ๒ ศัพท์

ชัณณวสน (ชัณณ+วสน) ผ้าเก่า. **ชัณณญจ** ตั วสนญจาดิ ชัณณวสนนั ผ้าเก่า ชื่อว่า ชัณณวสนนะ

ปฏัจจร, ปฬัจจร (ปฏสททูปปท+จร จรณ+อ) ผ้าเก่า. **ปฏอติ** **จรติ** **โฏฏตติ** **ปฏัจจร** ผ้าที่หาเศษผ้ามาปะ ชื่อว่าปฏัจจระ (ซัณ จ). **ปฏัจจรเมว** **ปฬัจจร** **ปฏัจจระนั**นัแหละ ชื่อว่า ปฬัจจระ (อาเทศ ฎ เป็น พ บ้าง)

[๒๙๔] **กณจุโก** **วารวณญจา-** **ถ** **วตุถาวยเว** **ทสา**
นาลิปฏโฏฏติ **กถิต** **อตุตมจมุหิ** **กณจุโก.**

เสื้อ, เสื้อกั๊ก, เสื้อเกราะ ๒ ศัพท์

กณจุก (กจ พนธเน+อุก) **เสื้อ**, **เสื้อกั๊ก**, **เสื้อเกราะ**. **กจติ** **พนธตติ** **กณจุโก** ผ้าที่แนบ(กับ ร่างกาย) ชื่อว่ากัณจุกะ (ลงนคหิตอาคมตันธาดู, อาเทศนคหิตเป็น ญ). **น** **กณจุก** **ธาเรตพพ**^๑ ภิกษุไม่ควรสวมใส่เสื้อ

วารวณ (วณสททูปปท+วาร วารณ+อ) **เสื้อ**, **เสื้อกั๊ก**, **เสื้อเกราะ**. **วณ** **สร** **วารยตติ** **วารวณ** เสื้อที่ป้องกันลูกศรได้ ชื่อว่าวารวณะ (กลับ วณ-วาร เป็น วาร-วณ). **อนิตถียเมเต** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

ชายผ้า, สายผ้า

ทสา (ทา เณ+ส+อา) **ชายผ้า**, **สายผ้า**. **วตุถสตุ** **อวยเว** **ทสาสทโท** **อิตถิ** **ทสาคัพ** เป็น อิตถิลึงค์ เป็นไปในชายของผ้า. **ทาดพพา** **ฉินทิตพพาดิ** **ทสา** ชายผ้าที่ควรถูกตัด ชื่อว่าทสา (รัสสะ อา ที ทา เป็น อ). **กายพนุณนสตุ** **ทสา** **ชีรณติ**^๒ สายของประคต ย่อมเก่า

หมวก, หมวกทอง

นาลิปฏฏ, นาฬิปตต (นาฬิปตต+ณ) **หมวก**, **หมวกทอง**. **อตุตมจมุหิ** **สีเส** **โย** **กณจุโก** **สุวณณาทิมโย**, **โส** **นาฬิปตโตติ** **กถิต** **หมวกทอง**คำเป็นต้นที่สวมอยู่บนศีรษะ เรียกว่านาฬิปตตะ. **นาฬิปตโต** **ตัสณจान** **สุวณณาทิปโฏ** **นาลิปฏโฏ** ผ้าสำหรับโพกศีรษะขลิบทองเป็นต้น ที่มี รูปทรงเหมือนหมวกทอง ชื่อว่านาฬิปฏฏะ (ลป ญ, อาเทศ พ เป็น ล, ตต เป็น ฎฏ บ้าง)

หมวกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สีสก**, **สิริย**, **สิโรห**

[๒๙๕] **อายาโม** **ทิมดา** **โรโห** **ปริณาโห** **วิสาลตา.**

ความยาว ๓ ศัพท์

อายาม (อา+ยมุ อุปรเม+ณ) ความยาว. อา ภูโส ยมตีติ อายาโม สิ่งที่ยาวออกไปไกล ชื่อว่าอายามะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อา ภูโส ยาติ คจจตีติ วา อายาโม หรือสิ่งที่ยาวออกไป ชื่อว่าอายามะ (อา+ยา คติมุหิ+ม). ลินรุ ภิภุขเว ปพพตราชา จตุราสีติโยชน-สทสุธานี อายาเมน จตุราสีติโยชนสทสุธานี วิตุถาเรน จตุราสีติโยชนสทสุธานี มหาสมทุเท อชโณคคาโพห จตุราสีติโยชนสทสุธานี มหาสมทุทา อจจุคโคโต โหติ^๑ ภิภุขทั้งหลาย ภูเขาลินรุอันเป็นเจ้าแห่งภูเขายาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จมลงไปในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โผล่พ้นจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์

ทิมดา (ทิม+ตา) ความยาว. ทิมสุส ภาโว ทิมดา สภาพของความยาว ชื่อว่าทิมดา. เอกจจาณั ดิรจจาณานันั ดิริยั ทิมดา มนุสุสาทีนั อุกุณั ทิมดา^๒ สัตว์ดิรจจาณบางพวกมีตัวยาวไปทางขวาง มนุษย์เป็นต้น มีร่างกายยาวขึ้นไปเบื้องบน

आरोห (อา+รหุ ชนเน+ณ) ความยาว. आरोหตีติ आरोโห สิ่งที่ยาวออกไป ชื่อว่า आरोหะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ความกว้าง ๒ ศัพท์

ปริณาห (ปริ+นห พนุชเน+ณ) ความกว้าง. ปริ สมनुตโต นยหตีติ ปริณาโห สิ่งที่ยาว ต่อเนื่องกันไปโดยรอบ ชื่อว่าปริณาหะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ). ชนุชสุส ปริณาโห ปณณรลโยชนปปมาณติ วุตตุ โหติ^๓ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ความกว้างของ ลำต้นประมาณ ๑๕ โยชน์

วิศาลตา (วิสาร์+ตา) ความกว้าง. วิตุถาเรน สรณั วิสาร์โ ความกว้างออกไป ชื่อว่าวิสาระ (วิ+สาร์ คติยั+ณ, ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). โส เอว วิศาลตา วิสาระนันัแหละ ชื่อว่า วิศาลตา (อาเทศ ร เป็น ล)

[๒๙๖] อรหทุช โช จ กาสาย กาสาวานิ จ จีวร
มณุทลั ตุ ตทงคานิ วิภูฏกุสิอาทโย.

จีวร ๔ ศัพท์

อรหทุช (อรหนุต+ช) จีวร, ธงชัยพระอรหันต์. อรหตุ ธโช อรหทุช จีวรอันเป็นธงชัยของ พระอรหันต์ ชื่อว่าอรหัทธชะ (ลป ญต, ชัอน ท). ทุคคตี นาภิชานามิ ปุเชตวา อรหทุช^๔ เพราะบูชาธงชัยแห่งพระอรหันต์ เราไม่รู้จักทุกคติเลย

๑ อัง.สตุตค. ๒๓/๖๓/๑๐๒ ๒ วิสุทธิ.ฎี. ๔/๓๔/๗๓ ๓ วิ.ฎี. ๑/๒๐๐/๔๐๑
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘๒/๑๒๖

กาสาย (กสาย+ณ) จีวร, ผ้ากาสายะ, ผ้าย้อมน้ำฝาด. กสายเณ รุดต์ กาสายั จีวรที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่ากาสายะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ยนฺนุนานํ เกสมสฺสุ โสหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺตานิ อจฺจาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺย^๑ อย่ากระไรเลย เราควรปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนแล้ว บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน

กาสาว (กสาว+ณ) จีวร, ผ้ากาสาวะ, ผ้าย้อมน้ำฝาด. กสาวเณ รุดต์ กาสาวิ จีวรที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่ากาสาวะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ปพฺพชฺชา มฺนุชฺชิยํ กาสาวธารณา ปตฺตธารณา^๒ การบรรพชามีการโกนผมและหนวด ครองผ้ากาสาวะ ถือบาตร

จีวร (จิ จเย+อีวร) จีวร. วตฺตขนฺธเหติ จิยเตติ จีวรํ ผ้าที่เย็บชั้นของผ้าติดต่อกัน ชื่อว่าจีวระ (ลปสรรหน้า). อญฺยตโร ภิกฺขุ อชฺโฌกาเส จีวรํ ปตฺตริตฺวา วิหารํ ปาวิลิ^๓ ภิกษุรูปหนึ่งผึ่งจีวรไว้กลางแจ้งแล้วเข้าไปยังวิหาร

ส่วนประกอบของจีวร

ตทงฺคานิ สมหฺภูตสฺส จีวรสฺส อวยวานิ ส่วนประกอบของจีวรที่เย็บเข้ากันแล้วนั้น คือ

มณฑล (มฺหิ ภูสาย+อล) ผ้ามณฑล, ผ้าชิ้นใหญ่ในชั้นที่จีวร, ชั้นที่ใหญ่. มณฑลตีติ มณฑลํ ผ้าชิ้นที่เป็นมณฑล ชื่อว่ามณฑละ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทคนิกหิตเป็น ญ). มณฑลํ ทาทพฺพํ, อชฺฏมมณฑลํ ทาทพฺพํ^๔ ควรให้ผ้ามณฑล ควรให้ผ้าอชฏมณฑล

วิฏฐ (วิ+วิฏฐ อววิฏฐเน+อ) ผ้าวิฏฐะ, ผ้ามณฑลและอชฏมณฑลชิ้นที่อยู่ตรงกลางจีวร. วิฏฐโณ นาม จีวรฺมชฺชคตฺตมคฺโค, โส ทิ วิสฺสุ วิสฺสุ วิฏฐตีติ วิฏฐโณติ วุจฺจติ ผ้าชิ้นที่อยู่ตรงกลางจีวร ชื่อว่าวิฏฐะ, ผ้านั้นควรตัดเป็นชิ้นๆ จึงเรียกว่าวิฏฐะ

กุลี (กุส เจทเน+อิ) ผ้ากุลี, ชิ้นผ้าที่เป็นคั่นตะเข็บยื่นเชื่อมต่อมณฑลกับอชฏมณฑล. กุลี นาม มคฺคานํ มชฺชคตฺตวตฺตชฺชนํ ชิ้นผ้าที่อยู่ตรงกลางระหว่างมณฑลกับอชฏมณฑล ชื่อว่ากุลี. กสิยเตติ กุลี ชิ้นผ้าที่เขาตัด ชื่อว่ากุลี. ปุมิตฺถิยํ กุลีคัพฺทํเป็นปุงลิงค์และอิตถิลิงค์. กุลี ทาทพฺพา, อชฺฏมกุลี ทาทพฺพา^๕ ควรให้ผ้ากุลี ควรให้ผ้าอชฏกุลี

อาทิคัพฺทรวมเอาผ้าชิ้นอื่นที่เหลือ คือ อชฏมณฑล, อชฏมกุลี, อนุวิฏฐ, คีเวยฺย, ชงฺเคยฺย, พาหนต, อนุวต, ปริภณฺช

[๒๕๗] ผลตฺตจกิมิโรมา- เนยฺตา วตฺถสฺส โยนิโย
ผาลํ กปฺปาสิกํ तीสุ โขมาที ตฺว ตจพฺภาวา.

[๒๕๘] โโกเสยฺยํ กิมิขํ โรม- มยํ ตฺว กมฺพลํ ภเว
สฺमानตฺถา ชวนิกา สฺวา ติโรกรณิ ปฺยถ.

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐/๑๕

๒ อภิ.กถา. ๓๗/๒๕๖/๑๑๑

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๒/๑๐๗

๔ วิ.จุลล. ๗/๓๓๓/๑๔๕

๕ วิ.จุลล. ๗/๓๓๓/๑๔๕

ชนิดของผ้าที่ทอมาจากสิ่งต่างๆ

ผลาที่นั ยานิ จตุตาริ ผลตุดจกิมิโรมานิ สนฺติ, เอตา วตฺถสฺส โยนิโย การณานิ ตโต ตทฺบุปฺตติโต ผลไม้ เปลือกไม้ ไหม และขนสัตว์เหล่านี้ได้มีอยู่ สิ่งเหล่านั้นเป็นวัตถุดิบที่ใช้ทอเป็นผ้า

ผาล (ผล+ณ) ผ้าฝ้าย. ผลวิการตฺตา กปฺปาลิกั วตฺถั ผาลั นาม ผ้าฝ้าย ชื่อว่าผาละ เพราะเป็นผ้าทอมาจากผลของต้นฝ้าย (ลป ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). ตีสุ ผาลคัพฺพัมีไซฺนลึงค์ทัง ๓ เช่น ผาโล ปญฺเฐ, ผาลา เจลี, ผาลั วตฺถั

ไหม (ไหม+ณ) ผ้าเปลือกไม้, ผ้าไหม. ไชมาทโย ตฺถุ ปญฺเฐ ตจพฺภวา ตจโต สญฺชาตา ส่วนผ้าไหมเป็นต้น เป็นผ้าทอจากเปลือกไม้. ไชมโต ตจโต สญฺชาตํ วตฺถั ไชมํ ผ้าที่ทอจากเปลือกไม้ ชื่อว่าไชมะ (ลป ญ). ชฺหิตฺติ สทฺทํ กโรตฺติติ ไชมํ ผ้าที่เสียดัง ชฺหุ ชื่อว่าไชมะ (ชฺหุ สทฺเท+ม, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). สเจ เม ตฺวํ มหาราช ทาตุกาโมลฺลิตฺติ อิมํ ไชมํ เทหิ^๑ มหาบพิตร หากพระองค์มีพระราชประสงค์จะประทาน ขอพระองค์ทรงประทานผ้าเปลือกไม้ผืนนี้แก่ หม่อมฉันเถิด

กิมิข (กิมิสทฺทฺบุปฺท+ชน ชนเน+กฺวิ) ผ้าไหม. โกเสยฺยํ วตฺถั กิมิขํ นาม ผ้าไหม ชื่อว่ากิมิชะ. กิมิโต ชาตํ กิมิขํ ผ้าที่ทอจากใยตัวไหม ชื่อว่ากิมิชะ (ลป น ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

โรมมย (โลม+มย) ผ้าขนสัตว์. มิคโลมมยฺนฺตฺถุ กมฺพลํ โรมมยํ ส่วนผ้ากัมพลที่ทอด้วยขนสัตว์ ชื่อว่าโรมมยะ. มิคโลมโต ชาตํ โรมมยํ ผ้าที่เกิดจากขนสัตว์ ชื่อว่าโรมมยะ (อาเทศ ล เป็น ร)

ผ้าผ่าน ๒ คัพฺพั

ชวณิกา (ชฺหุ คตฺถิ+ยฺ+อา) ผ้าผ่าน. ชวติ คจฺจตฺติติ ชวณิกา ผ้าที่ซึ่งไป ชื่อว่าชวณิกา (อาเทศ ยฺ เป็น อนก, อ ที่ น เป็น อิ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). ชวติ พนฺธตฺติติ ชวณิกา ผ้าผ่านที่ตรึงไว้ ชื่อว่าชวณิกา (ชฺหุ พนฺธเน+ยฺ+อา, ทำรูปสำเร็จเหมือนกัน)

ติโรกรณิ (ติโรสทฺทฺบุปฺท+กร กรณ+ยฺ+อิ) ผ้าผ่าน. ติโร กรียติ ปิธียติ เอตายาติ ติโรกรณิ ผ้าผ่านที่เขาใช้กันไว้ ชื่อว่าติโรกรณิ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). ชนํ อุตฺสาเรตฺวา ติโรกรณิ ปริกฺขิปิตฺวา^๒ ยังชนให้สบายใจแล้วซึ่งผ่านไว้

สมานตฺถา เอเต เทว ตฺลยตฺถาตฺยตฺถโถ ทัง ๒ คัพฺพั เป็นอิตถิลึงค์และมีอรรณเหมือน. สานคัพฺพัก็มีอรรณกว่าผ้าผ่าน

[๒๕๔] ปุณฺนปฺุสกมฺลฺโลจํ วิदानิ ทฺวยมิริตํ
นหานํ จ ลินาเน โธ- พุพฺพญฺญนฺมฺมุชฺชนํ สมิ.

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๔๒/๔๒

๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๓/๑๘๓

ผ้าปิดผ้า, ผ้าเพดาน ๒ ศัพท์

อุลโลจ (อุ+ลฺจ พนฺธเน+ณ) ผ้าปิดผ้า, ผ้าเพดาน. อุทฺธํ โลจเต พนฺธิยเตติ อุลโลจํ ผ้าที่เขาผูกไว้ด้านบน ชื่อว่าอุลโลจจะ (ลป ญ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ล)

วิตาน (วิ+ตฺนุ วิตฺถาเร+ณ) ผ้าปิดผ้า, ผ้าเพดาน. จนฺทาทเป วิตฺนียเตติ วิตานํ ผ้าที่เขาซึ่งกันแสงจันทร์ ชื่อว่าวิตานะ (ลป ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). ทวยํ ปุณฺนปฺสฺกนฺติ อีริตํ กถิตํ ทั้ง ๒ ศัพท์ ท่านกล่าวว่าเป็นปฺงฺลึงค์และนปฺงฺสฺกฺลึงค์. วิตานํ วา ภูมฺมตฺตรณํ วา สาณฺปิการํ วา ภิสี วา พิมฺโพหนํ วา กโรติ^๑ ทำเป็นเพดาน ผ้าปูพื้น กั้นม่าน พูก หรือหมอนบ้าง

การอาบน้ำ, เครื่องอาบน้ำ ๒ ศัพท์

นหาน (นห โสเจ+ยุ) การอาบน้ำ, เครื่องอาบน้ำ. นหฺยเตติ นหานํ การอาบน้ำ ชื่อว่านหานะ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). นหติ อนเนนาติ วา นหานํ หรือเครื่องอาบน้ำก็ชื่อว่านหานะ. ติจิวเรน นหานํ โอตฺรนฺติ^๒ ลงสรงน้ำด้วยไตรจีวรอีกชุดหนึ่ง

สินาน (สินา โสเจ+ยุ) การอาบน้ำ, เครื่องอาบน้ำ. สินายเตติ สินานํ การอาบน้ำ ชื่อว่าสินานะ. สินายติ อนเนนาติ สินานํ เครื่องอาบน้ำ ชื่อว่าสินานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). สินานํ อาทาย นที คนฺตฺวา^๓ ถือเอาเครื่องอาบน้ำไปสู่แม่น้ำ

การอุตฺว ๒ ศัพท์

อุพฺพฏฺฏณ, อุพฺพตฺตณ (อุ+วตฺตุ วตฺตเน+ยุ) การอุตฺว. มลํ อุพฺพตฺตียเต วิสาร์ยเต อนเนนาติ อุพฺพฏฺฏณํ การอุตฺวช่วยชำระความสกปรก ชื่อว่าอุพฺพฏฺฏณะ (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พ, อาเทศ ตฺ เป็น ฎ, ซ้อน ฎ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อุมฺมุชฺชน (อุ+มชฺช สฺทฺธิยฺ+ยุ) การอุตฺว. อุมฺมุชฺชยเตติ อุมฺมุชฺชนํ การอุตฺว ชื่อว่าอุมฺมุชฺชนะ (ซ้อน ม, อาเทศ ยุ เป็น อน). อุมฺมุชฺชนเ เอกาว อาปตฺติ^๔ ต้องอาบติดีเดียวเพราะการอุตฺว. บทว่า สมํ ในคาถา แสดงว่า ทั้ง ๒ ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

[๓๐๐] วิเสสโก ตฺ ติลโก ตฺยฺโกนิตฺถิ จ จิตฺตํ
จนฺทโน นิตฺถิยํ คนฺธ- สาโร มลยไซ ปฺยถ.

ดิลก, รอยเงิมหน้าผาก ๓ ศัพท์

วิเสส (วิ+ลิส วิเสสเน+ณฺว) ดิลก, รอยเงิมหน้าผาก. วิเสเสติ อุตฺตมํ กโรติ อนเนนาติ วิเสสํ รอยเงิมที่เป็นเครื่องหมายทำความประเสริฐ ชื่อว่าวิเสสกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, วุทฺธิ อี เป็น เอ). น ภิกฺขเว ภิกฺขุณฺยา อวํกํ กาทพฺพํ น วิเสสํ กาทพฺพํ^๕ ภิกฺขุ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๗/๖๕

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑/๑

๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๒๑/๕๖๔

๔ วิ.อฎ. ๒/๕๖๕

๕ วิ.จุลล. ๗/๕๕๗/๓๔๖

ทั้งหลาย ภิกษุณีไม่ควรแต่งหน้า ไม่ควรเจิมหน้า

ติลก (ติล คมเน+ณฺว) ติลก, รอยเจิมหน้าผาก. ติลกาภคิตี คจฺจนฺตีติ ติลโก รอยเจิมที่เป็นไป ชื่อว่าติลกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). อนินฺตฺยิตี อุโก วิเสสกคัพฺทและติลกคัพฺท ทั้ง ๒ เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. กาทกั วา ติลกั วา อปสฺสนฺโต^๑ เมื่อไม่เห็นรอยดำหรือรอยเจิม

จิตตก (จิตต+ก) ติลก, รอยเจิมหน้าผาก. จิตฺตํ รูปํ อสฺสชาติ จิตฺตกั รอยเจิมที่มีรูปวิจิตร ชื่อว่าจิตตกะ. จิตฺตกาภคิตี จิตฺตกั การทำให้วิจิตร ชื่อว่าจิตตกะ (จิตต วิจิตฺเต+ณฺว, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม ๓ คัพท์

จันทน (จทึ หีลาทเน+ยฺ) แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม. จาทยติ หีลาทยตีติ จันทโน แก่นจันทน์ที่ให้นิบัติ ชื่อว่าจันทนะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น, ยฺ เป็น อน). อนินฺตฺยิตี จันทนคัพฺทมีใช้ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. อนฺุชานามิ ภิกฺขเว จันทนํ ตฺว^๒ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตแก่นจันทน์และกฤษณา

คนุธสาร (คนุธ+สาร) แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม. คนฺุธานํ สารโ อุตฺตโม คนฺุธสารโ แก่นที่ดีที่สุดของไม้หอม ชื่อว่าคนุธสาระ. คนฺุธยฺตุโต สารโ ถิโรโส วา คนฺุธสารโ หรือแก่นของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าคนุธสาระ

มलयช (มलयสทฺทูปท+ชน ชนเน+กฺวิ) แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม. มลยทีปคิริมุหิ ชายตีติ มलयโซ แก่นไม้หอมที่เกิดขึ้นบนภูเขาอมลยทีปะ ชื่อว่ามलयชะ (ลป นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). ภทฺทสิริคัพฺทก็แปลว่าแก่นไม้หอม

[๓๐๑] โคสีสํ เตลปณฺณิกํ ปุเม วา หริจันทนํ
ติลปณฺณิ ตฺ ปตฺตงฺคํ รณฺชนํ รตฺตจันทนํ.

จันทน์เหลือง ๓ คัพท์

โคสีส (โคสีส+ณ) จันทน์เหลือง. โคสีสอิตี ปพฺพเต มลเย เทเส ชาตํ โคสีสํ จันทน์เหลืองที่เกิดบนภูเขาโคสีสะในมลยะประเทศ ชื่อว่าโคสีสะ (ลป ณฺ). โค วิย ชลํ วิย สีตฺนติ วา โคสีตํ, ตเทว โคสีสํ จันทน์เหลืองที่เย็นเหมือนน้ำ ชื่อว่าโคสีตะ, โคสีตะนํແລະ ชื่อว่าโคสีสะ (โค+สีต, อาเทศ ต เป็น ส)

เตลปณฺณิก (ติลปณฺณ+ณิก) จันทน์เหลือง. ติลปณฺณปฺปมาณปณฺณยฺตุตฺตาย เตลปณฺณิกํ จันทน์เหลือง ชื่อว่าเตลปณฺณิกะ เพราะมีใบขนาดเท่ากับใบงา (ลป ณฺ, วุทฺธิ อี เป็น เอ)

หริจันุทน (หริ+จันุทน) จันุทนเหลือง. มนั หรติติ หริ ไม้ที่ตึงดูดจิตใจ ชื่อว่าหริ (หฺร หฺรณ+อิ). ตเมว จันุทนนุติ หริจันุทนั ไม้ที่ตึงดูดจิตใจไปแน่นแหละคือจันุทน ชื่อว่าหริจันุทนนะ. โคลีสสาทยโ ดโย ปุเม นปุสเก จ วตฺตนุติ คััพท์ทั้ง ๓ มี โคลีส เป็นต้น มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. หริ มณฺชุกโก, ตทากาเร ปพฺพเต ซาติ จันุทนั หริจันุทนั, ปกุกมผลคนฺธิ ปิตวณฺณั อีกอย่างหนึ่ง หริคััพท์แปลว่ากบ, ต้นจันุทนที่เกิดบนภูเขาที่มีรูปทรงเหมือนกบนั้น ชื่อว่าหริจันุทนนะ ผลสุกมีกลิ่นหอมและมีสีเหลือง. หตฺถปฺปณฺณั หริจันุทนั อรุณวณฺณมตฺติกิ^๑ ผ้าเช็ดมือ จันุทน เหลือง ดินสีอรุณ

จันุทนเหลืองมีอีกหลายคััพท์ เช่น ปิตสารุ, สุตีต

จันุทนัแดง ๔ คััพท์

ติลปณฺณั (ติลปณฺณ+ณั) จันุทนัแดง. ติลปณฺณปฺปมาณปณฺณยุตฺตตาย ติลปณฺณั จันุทนัแดง ชื่อว่าติลปณฺณั เพราะมีใบขนาดเท่ากับใบงา (ลป ณ, ไม้วุทธิบ้าง)

ปตฺตงค (ปตฺต+องค) จันุทนัแดง. ปตฺตมงคฺมสุเสติ ปตฺตงคั, ซุทฺทปณฺณตา อปฺปชานปตฺต- มิจฺจตฺโต จันุทนัแดงที่มีใบเล็ก ชื่อว่าปตฺตงคะ, หมายความว่า ไปไม่สำคัญเพราะมีขนาดเล็ก (ลป สระหน้า). ปตฺตงคฺปุเฝหิ กตฺ อาสนปฺฐิ ปสฺสนโต^๒ เห็นแทนบูชาที่เขาตกแต่งด้วยดอก จันุทนัแดง

รณฺช (รณฺช ราเค+ยฺ) จันุทนัแดง. รณฺชาเปตีติ รณฺชนั จันุทนัแดงที่ทำให้เย็นดี ชื่อว่ารัฐชนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

รตฺตจันุทน (รตฺต+จันุทน) จันุทนัแดง. รตฺตวณฺณตตาย รตฺตณฺจ ตั จันุทนณฺเจติ รตฺตจันุทนั จันุทนัอันแดงเพราะมีสีแดง ชื่อว่ารตฺตจันุทนนะ. คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวว่า โคลีสสาทีนิ รตฺต- จันุทนนุตานิ วิเสเส วตฺตนุติ^๓ ตั้งแต่ โคลีส ถึง รตฺตจันุทน ใช้ในความหมายว่า แก่นจันุทน พิเศษ(ชั้นดี). มยฺหึ เคเห รตฺตจันุทนั พหุ, กิณฺนุ โช อิมินา กโรมิ^๔ ในเรือนของเรามี จันุทนัแดงเป็นอันมาก เราจะใช้จันุทนัแดงนี้ทำอะไรดี. ติลปณฺณัปตฺตงคานิ รตฺตจันุทนสทิสสุส รตฺตสารสุส เอกสุส จันุทนสุส นามานิ ส่วน ติลปณฺณั และ ปตฺตงค เป็นชื่อของจันุทนัที่มีแก่นสีแดงอย่างเดียวกันกับรตฺตจันุทน. อถวา ติลปณฺญาทีนิ จตฺตาริ โลหิตจันุทนสทิสสุส รตฺตสารสุส เอกสุส จันุทนวิเสสสุส นามานิ อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๔ คััพท์ ตั้งแต่ ติลปณฺณั ถึง รตฺตจันุทน เป็นชื่อของแก่นจันุทนัชั้นดีที่มีสีแดงอย่างเดียวกันกับโลหิตจันุทนนะ. ธวลั สุตีตลั จันุทนั เตลปณฺณิกณฺจ มลยปพฺพตเตสชเมว แก่นจันุทนัธวละ สุตีตละ จันุทนนะ และเตลปณฺณิกะ ล้วนเกิดบนภูเขาเหมือนกัน

๑ วิ.อญ. ๑/๗๕

๒ วิสุทฺธิ. ๑/๒๒๑

๓ อมร. ๓๖/๑๓๑

๔ ธมฺม.อญ. ๒๓/๖๗

[๓๐๒] กากษานุสารี กากษิย โโลห์ ตฺวาคฺรุ จาคฺหุ
 กากษาคฺรุ ตฺ กากษเอสฺมิ ตฺรุกฺโข ตฺ จ ปิณฺทโก.

กระลำพัก, แก่นไม้หอม ๒ ศัพท์

กากษานุสารี (กาฬสทฺทฺฐูปปท+อนุ+สร คติยฺ+ณ+อี) กระลำพัก, แก่นไม้หอม. กากษวณฺณ อนุสรติ
 สีเลนาติ กากษานุสารี กระลำพักโดยปรกติจะคล้อยไปทางดำคล้ำ ชื่อว่ากากษานุสารี (ลบสระ
 หน้า, ทีฆะสระหลัง, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). เย เกจิ มุลคนฺธา กากษานุสารี
 เตสํ อคฺคมกฺขายติ^๑ กระลำพักเป็นพืชชนิดหนึ่งที่รากมีกลิ่นหอม ปรากฏเป็นเลิศกว่าพืชที่มีราก
 หอมเหล่านั้น

กากษิย (กาฬ+อฺย) กระลำพัก. กากษิ ชนเตติ กากษิยฺ กระลำพักที่เกิดเป็นสีดำ ชื่อว่ากากษิยะ (ลบ
 สระหน้า)

กฤษณา, ไม้เนื้อหอม ๓ ศัพท์

โโลห (ลู เจทเน+ห) กฤษณา, ไม้เนื้อหอม. ลุณาติ อนเนาติ โโลห์ กฤษณาที่ใช้ตัด(เครื่องยา)
 ชื่อว่าโโลหะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

อคฺรุ (น+ครฺ) กฤษณา, ไม้เนื้อหอม. ลหฺนามกตฺตา อคฺรุ กฤษณา ชื่อว่าอคฺรุ เพราะทำให้
 มีชื่อว่าเป็นของเบา (อาเทศ น เป็น อ)

อคฺลฺ, อคฺหุ (น+ครฺ) กฤษณา, ไม้เนื้อหอม. ลหฺนามกตฺตา อคฺลฺ กฤษณา ชื่อว่าอคฺลฺ เพราะ
 ทำให้มีชื่อว่าเป็นของเบา (อาเทศ น เป็น อ, ร เป็น ล, ห)

กฤษณามีอีกหลายศัพท์ เช่น ตคร, วัลลิก, ราซารห, กิมิข, โฆงคก

กฤษณาดำ

กากษาคฺรุ (กาฬ+อคฺรุ) กฤษณาดำ. อสฺมิ อคฺรมฺหิ กากษ เอสฺติ “กากษาคฺรุ” ตฺยฺจฺเจเต
 เมื่อมีกฤษณาดำนั้น ท่านจึงกล่าวว่ากากษาคฺรุ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). มลฺลิกาปฺปฺพคนฺธิ
 อคฺรุ ปน มงฺคโลตฺยฺจฺเจเต กฤษณาที่หอมเหมือนดอกมะลิวัลย์ท่านกล่าวว่าเป็นมงคล

กำยาน, ชัน, ยางของต้นไม้บางชนิด ๒ ศัพท์

ตฺรุกฺโข (ตฺรุ+ข) กำยาน, ชัน, ยางของต้นไม้บางชนิด. ตฺรุโต ชาโต ตฺรุกฺโข กำยานที่เกิดจาก
 ต้นไม้ ชื่อว่าตฺรุกฺษะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ช้อน กฺ). ฎีกากกล่าวว่ สลฺลกีทเว ตฺรุกฺโข วฺตุโต ตฺ
 รุกฺษศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถว่าไม้ช้างน้ำว(หรือต้นกระเจาะ)

ปิณฺทโก (ปิณฺท สงฺฆาเต+ณฺว) กำยาน, ชัน, ยางของต้นไม้บางชนิด. ปิณฺทติ ราสีกโรตฺติติ

ปิณฑโก กำนานที่รวมกันเป็นก้อน ชื่อว่าปิณฑกะ (อาเทศ ญฺ เป็น ออก)

กำยานมีอีกหลายศัพท์ เช่น สิหล, ยาวณ

[๓๐๓] **กตฤฎิกา** **มิกมโท**

ลวงค์ **เทวกุสุม**

กุฎจ **ตุ** **อชपालก**

กสุมีร์ช **ตุ** **กุฎม**

ชะมดตัน, ฝ้ายผี ๒ ศัพท์

กตฤฎิกา (กตถ ลีลาช่าย+อฺร+อิก+อา) ชะมดตัน, ฝ้ายผี. กตฤติ ลีลาชดีติ กตฤฎิกา ต้นชะมดที่นำชมชอบ ชื่อว่ากตฤฎิกา (ลบสระหน้า)

มิกมท (มิก+มท) ชะมดตัน, ฝ้ายผี. **มิกสส** **มโท** **มิกมโท** ต้นชะมดที่ทำให้สัตว์เมา ชื่อว่ามิกมท. **มิโค** **มรติ** **เอเตนาติ** **วา** **มิกมโร**, **โส** **เอว** **มิกมโท** ต้นชะมดที่ทำให้กว้างตาย ชื่อว่ามิกมระ, มิกมระนั้นแหละ ชื่อว่ามิกมทะ (มิกสททุกูปท+มร ปาณจาเค+อ, อาเทศ ร เป็น ท)

ตันโกฐ, ต้นสมุนไพรว ๒ ศัพท์

กุฎจ (กุฎ เจทเน+จ) ต้นโกฐ, ต้นสมุนไพรว. **กุฎติ** **ฉินทตติ** **กุฎจ** ต้นโกฐที่ตัด(เครื่องยา) ชื่อว่ากุฎฐะ

อชपालก (อชสททุกูปท+ปาล ปาลเน+ญฺ) ต้นโกฐ, ต้นสมุนไพรว. **อดตโน** **ฉายูปคเต** **อชปาเลตติ** **อชपालก** ต้นโกฐที่รักษาผุงแพะที่เข้าไปหลบในร่มเงาของตน ชื่อว่าอชपालกะ (อาเทศ ญฺ เป็น ออก)

โกฐมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปารีภาพย, ปากล, อุปล, วาป

ต้นกานพลู, ต้นสมุนไพรว ๒ ศัพท์

ลวงค (ลุนสททุกูปท+องค คตฺย+อ) ต้นกานพลู, ต้นสมุนไพรว. **โรค** **ลุนนโต** **องคติ** **คจจตติ** **ลวงโค** กานพลูที่ตัดโรคให้ขาดหายไป ชื่อว่าลวงคะ (ลบ น ที่สุดธาตุ, อาเทศ อฺ เป็น อว). **ลวงคาคิตจคนโร** **กปิฎจาทิปปฏิกคนโร** **สชชาทิรสคนโร**^๑ ต้นไม้ที่ผิวเปลือกมีกลิ่นหอม เช่น กานพลู, เปลือกมีกลิ่นหอม เช่น มะขวิด, น้ำคั้นมีกลิ่นหอม เช่น สาละ

เทวกุสุม (เทว+กุสุม) ต้นกานพลู, ต้นยาชนิดหนึ่ง. **เทวาน** **กุสุม** **ปุปผ** **เทวกุสุม** กานพลูที่เป็นดอกไม้ของเทวดา ชื่อว่าเทวกุสุมะ. **สิริสณญศัพท์**ก็แปลว่ากานพลู

หญ้าฝรั่ง ๒ ศัพท์

กสุมีร์ช (กสุมีร์สททุกูปท+ชน ชนเน+อ) **หญ้าฝรั่ง**, **เกสรของพืชชนิดหนึ่ง** สีเหลืองเจือแดง ใช้ทำยา

และเครื่องหอม. กสมีรรฎเจ ชาตํ กสมีรัช ัญญาฝรั้นที่เกิดขึ้นในแคว้นกัสมีระ ชื่อว่ากัสมีระ (ลป น ที่สุดธาตุ)

กุงกุม (กุก อาทาเน+อุม) ัญญาฝรั้น. กุกตติ กุงกุม ัญญาฝรั้นที่ถือเอา(กลิ่นหอม) ชื่อว่ากุงกุมะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง). น โกจิ กิณฺจิจิ มุตฺตํ วา มณฺี วา เวฬุริยํ วา อครุํ วา จนนํ วา กุงกุมํ วา กปฺปุริ วา วาสจฺจนฺนาทึ วา อณฺุมตฺตมฺปิ สฺจิจาโร ปสฺสตี^๑ บางคนไม่เห็นมุกดา มณฺี ไพฑูรย์ กฤษณา จันทน์หอม ัญญาฝรั้น การบูร หรือจุนเครื่อง อาบน้ำ หรือว่าความสะอาดแม้เล็กน้อย

ัญญาฝรั้นมีอีกหลายศัพท์ เช่น อคฺคิสฺสิข, วร, วลฺลึก, ปีตน, รตฺตสฺงโจจ, ปิสฺน, อีร, โลหิตจฺนทน

[๓๐๔] **ยฺกฺษฐโป สขฺซุสโต** **ตฺกโกลํ ตฺ จ โกลกํ**
โกสผลมโธ ชาติ- **โกลํ ชาติผลํ ภเว.**

ชั้น, กายาน, ยางสน ๒ ศัพท์

ยฺกฺษฐโป (ยฺกฺษ+ฐโป) ชั้น, กายาน, ยางสน. ยฺกฺษเทหิ เทเวหิ กโต ฐโป ยฺกฺษฐโป ชั้นเป็นฐโป ที่เทวดาทำขึ้น ชื่อว่ายฺกฺษฐปะ

สขฺซุส, สขฺซุรส (สขฺซ+สิเลส) ชั้น, กายาน, ยางสน. สขฺซฺรฺกฺษสฺส สิลเลโส สขฺซุสโต ยาง ดันสน ชื่อว่าสขฺซุสสะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลป สิ, อาเทศ เอ เป็น อ). สขฺซุสฺส รโโส ทโว สขฺซุสโต ปาดันสน ชื่อว่าสขฺซุสสะ (สขฺซฺ+รส, อาเทศ ร เป็น ล). สขฺซุสฺลํ ยานิ วา ปนญฺณานิปิ อตฺถิ ชฺตฺถิ เภสชฺชานิ^๒ ยางสนหรือยางไม้อย่างอื่นที่เป็นยากมี

กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกชิงช้า ๓ ศัพท์

ตฺกโกล (ตฺกฺก วิตฺกฺเก+โกล) กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกชิงช้า. ตฺกฺกียเตติ ตฺกโกลํ กระวาน ที่(หมอยา)คิดถึง ชื่อว่าตฺกโกละ. ตฺกโกลชาติผลาที่หิปี อลงฺกริตฺวา ปิณฺฑปาตํ เทนฺตี^๓ พากัน ตกแต่งด้วยกระวานและลูกจันทน์เป็นต้นแล้ว จึงถวายบิณฑบาต

โกลก (กฺล สฺงฺขยาเน+ณฺว) กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกชิงช้า. กฺลตฺติ โกลกํ กระวานที่นับ (เข้าเครื่องยา) ชื่อว่าโกลกะ (วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

โกสผล (โกส+ผล) กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกชิงช้า. โกสยฺตฺตํ ผลํ เอตฺสฺสาติ โกลสผลํ กระวานที่ผลมีเปลือกแข็งเป็นปลอกหุ้ม ชื่อว่าโกสผละ

๑ ส.อญ. ๑๓/๑๔๐๕/๓๔๕

๒ วิ.อญ. ๒/๔๑๙

๓ วิ.อญ. ๑/๒๐๖

ผลจันท์ ๒ คัพท์

ชาติโกส (ชาติ+โกส) ลูกจันท์. โกสสหิต์ ชาติผลเมตสุสาติ ชาติโกสั ผลจันท์ที่เกิดขึ้นมี เปลือกเป็นปลอกหุ้ม ชื่อว่าชาติโกสะ

ชาติผล (ชาติ+ผล) ลูกจันท์. ชาติผลเมตสุสาติ ชาติผลั จันท์ที่ออกผล ชื่อว่าชาติผละ. ชาติผลั กฏุกผลั เอลา ตกโกลั^๑ ผลจันท์ ผลไม้ที่มีรสเผ็ด กระวานใหญ่ กระวานเล็ก

[๓๐๕] **ฆนसार** **ลิตพุก** **จ** **กปปุรุ** **ปุนนปุสเก**
อลตตโก **ยาวโก** **จ** **ลาชา** **ชตุ** **นปุสเก.**

การบูร, ยางของต้นไม้ชนิดหนึ่งเป็นก้อนสีขาว ๓ คัพท์

ฆนसार (ฆนสทหุปท+สร คติย+ณ) การบูร. ฆโน หุตวา สรตีติ ฆนसार การบูร ที่เกาะ กันเป็นก้อน ชื่อว่าฆนสาระ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ลิตพุก (ลิต+อพุก) การบูร. อพุกมิว ลิต์ ลิตพุก การบูรที่เย็นเหมือนหมอก ชื่อว่าลิตัพกะ (รัสสะ อี เป็น อี)

กปปุรุ (กปป สามตติเย+อร) การบูร. ตฎฐิจิ อุปปาเทตุ กปปติ สกโกตีติ กปปุรุ การบูรที่ สามารถยั้งความยินดีให้เกิดขึ้น จึงชื่อว่ากปปุระ. ปุนนปุสเก กปปุรุคัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. กปปุราครตุครจนทนกุงกุมาทินี อากิรนุเตปิ^๒ เมื่อไปรยการบูร กฤษณากลิ่นอ่อน กฤษณากลิ่น แรง และหญ้าฝรั่ง เป็นต้น

การบูรมีอีกหลายคัพท์ เช่น จนุทสณณ, หิมवालุก, หิมาวุหย

ครั้ง, ชีครั้ง ๔ คัพท์

อลตตก (อา+รตต+กร กรณ+กวิ) ครั้ง, ชีครั้ง. อา ภูโส รตตัม กรโตตีติ อลตตโก ครั้ง ที่ใช้ทำน้ำย้อมให้สีแดงสด ชื่อว่าอลตตกะ (รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ร เป็น ล, ลป กวิ ปัจจัย พร้อม ร ที่สุดธาตุ). กลตตกกตา ปาทา^๓ แท้ที่ย้อมด้วยน้ำครั้ง. อลตตกกตาติ อลตตเกน รณชิตา^๔ บทว่า อลตตกกตา คือย้อมด้วยน้ำครั้ง

ยาวก (ยุ มิสุสเน+ณวุ) ครั้ง, ชีครั้ง. ยวตีติ ยาวโก ครั้งที่ผสมกัน ชื่อว่ายาวกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ณวุ เป็น ออก)

ลาชา (ลาช โสสเน+อ+อา) ครั้ง, ชีครั้ง. ลาชตีติ ลาชา ครั้งที่แห้ง ชื่อว่าลาชา. ลาติ คณหาตีติ ลาชา ครั้งที่ยึดติด(กับกิ่งไม้) ชื่อว่าลาชา (ลา อาทาเน+ช+อา). ดาวเทว ลาชา ปริปติ^๕

๑ วิ.อญ. ๒/๔๑๙

๒ มลินท. ๔๙๐

๓ มช.มช. ๑๓/๔๓๙/๔๐๐

๔ มช.อญ. ๙/๓๐๒/๒๒๐

๕ มช.อญ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๑

ครั้งยังตกอยู่อย่างนั้น

ชตุ (ชน ชนเน+ตุ) ครั้ง, ช้ครั้ง. **ชายตีติ ชตุ** ครั้งที่เกิดขึ้น(เป็นครั้ง) ชื่อว่าชตุ (ลบ นุ ที่สุดธาตุ).
นปัฐเก ชตุคัพท ใช้ในนปัฐกลิงค์. นอกจากนี้ **ทุมามยคัพท** ก็แปลว่าครั้ง

[๓๐๖] **สิริวาโส ตุ สรลท-**
วาสจุนณั วาสโยโค

ทโวณชนั ตุ กชชลั
วณณกั ตุ วิเลปนั.

ยางสน, น้ำมันสน, ยางไม้ ๒ คัพท

สิริวาส (สิริ+อวาส) ยางสน, น้ำมันสน, ยางไม้. **สิริยา ลกชียา อวาโส สิริวาโส** ยางสน
อันเป็นที่อยู่ของมงคล ชื่อว่าสิริวาสะ (ลบสระหลัง)

สรลททว (สรล+ทว) ยางสน, น้ำมันสน, ยางไม้. **สรลนามกสฺส รุกชสฺส ทโว รโส สรลททโว**
น้ำมันของต้นสน ชื่อว่าสรลัททวะ (ซ้อน ท)

ยางสนมีอีกหลายคัพท เช่น **ปายส, วกฐห, สิริเวฏฺจ**

ยาดา, ยาหยอดตาให้ดำสวย, ยาทาขอบตา ๒ คัพท

อณฺชน (อณฺช พยตติมกฺชนคติกนฺตีสฺ+ย) ยาดา, ยาหยอดตาให้ดำสวย, ยาทาขอบตา. **อณฺชนวณฺณณั**
อสฺสตุถิติ อณฺชนโน ยาหยอดตาที่มีสีดำ ชื่อว่าอณฺชนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อณฺชนญจ**
อาทาสกญจ คณฺหิตวา^๑ ถือเอายาหยอดตาและกระจกเงา

กชฺชล (กชฺช พยสเน+อล) ยาดา, ยาหยอดตาให้ดำสวย, ยาทาขอบตา. **กชฺชติ โรคนฺติ กชฺชลั**
ยาหยอดตาที่ฆ่าเชื้อโรค ชื่อว่ากชฺชละ. **มสีติ กชฺชลั**^๒ บทว่า **มลิ** คือหมึกสำหรับหยอดตา

จุนสำหรับอาบน้ำ, สบู่ผง ๒ คัพท

วาสจุนณ (วาส+จุนณ) จุนสำหรับอาบน้ำ, สบู่ผง. **วสติ ทุคฺคนฺณติ วาโส สบู่** ที่ทำลาย
กลิ่นเหม็น(ในร่างกาย) ชื่อว่าวาสะ (วส หีสาย+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส เอว จุนฺโณ**
วาสจุนณั สบู่ที่เป็นผงนั้นแหละ ชื่อว่าวาสจุนณะ. **น โย โภจि ...** **วาสจุนณาทินั อณฺมตฺตมปิ**
สุจิภาวํ ปสฺสตี^๓ ไม่มีใครมองเห็นความสะอาดแม้เล็กน้อยของจุนสำหรับอาบน้ำเป็นต้น ...

วาสโยค (วาส+โยค) จุนสำหรับอาบน้ำ, สบู่ผง. **วาโส เอว โยโค วาสโยโค** สบู่ที่
เขาเตรียมไว้ ชื่อว่าวาสโยคะ

เครื่องลูบไล้, เครื่องขโลมผิว, เครื่องประทินผิว ๒ คัพท

วณฺณก (วณฺณ วณฺณกรียาวิตถารคฺควจเนสุ+ณฺว) **เครื่องลูบไล้, เครื่องขโลมผิว, เครื่องประทินผิว.**

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๙๕

๒ ขุ.อญ. ๒๖/๗๙/๔๖๑

๓ วิ.อญ. ๑/๔๘๓

วณณยตีติ วณณกั เครื่องลุปไล้ ชื่อว่าวณณะ (อาเทศ ญฺ เป็น อก). วณณกั นาม ยงกัณณจิ วณณกั ๑ เครื่องลุปไล้ทุกอยาง ชื่อว่าวณณะ

วิเลปน (วิ+ลিপ อุ+เพ+ห+ยฺ) เครื่องลุปไล้, เครื่องชโลมผิว, เครื่องประทินผิว. **วิเลปียเตติ** **วิเลปนั** เครื่องลุปไล้ ชื่อว่าวิเลปนะ (วฺฤติ อี เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **มหคฺษณฺจ** **วิเลปนั** **มหคฺษณานิ** จ **วตฺถานิ** **อุปฺหฺรต** ๒ จงนำเครื่องลุปไล้และผ้าราคาแพงเข้าไป

[๓๐๗] **คณฺธมาลยาทิสงฺขาโร** **โย ตั** **วาสนมฺจุจเต**
มาลา **มาลยั** **ปฺปฺพทาเม** **ภาวิทั** **วาสิตั** **ติสุ.**

การอบสมนไพร, การเสริมสวย, การแต่งหน้า

วาสน (วาส อุ+เสวายั+ยฺ) การอบกาย, การเสริมสวย, การแต่งหน้า. **โย** **คณฺธมาลยฺรฺฐาปาที** **หิ** **วตฺถตมฺพฺลาที** **นั** **สงฺขาโร**, **ตั** **วาสนมิตฺยฺจุจเต** การปรุงแต่งด้วยของหอมและพวงดอกไม้ เป็นต้น ท่านเรียกว่าวาสนะ. **วาสิยเต** **สงฺขริยเตติ** **วาสนั** ความงามที่บุคคลเสริมแต่ง ชื่อว่าวาสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้ ๓ ศัพท์

มาลา (มา มาเน+อล+อา) พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้. **มาลยั** **ปฺปฺปั** **มาลา** ดอกไม้ที่ร้อยเป็นพวง ชื่อว่ามาลา (ลปสระ อ). **มียติ** **มานียตีติ** **มาลา** พวงดอกไม้ที่เขานับ ชื่อว่ามาลา. **มาลียเตติ** **มาลา** พวงดอกไม้ที่เขาคล้องไว้ ชื่อว่ามาลา (มาล ธารณ+อ+อา). **มา** **ภมฺรา** **ลสนฺติ** **เอตฺถาติ** **มาลา** พวงดอกไม้ที่หมู่ภมรพากันยินดี ชื่อว่ามาลา (มาสทฺฐูปปท+ลส อภิรเม+กฺวิ+อา, ลป กฺวิ และ สฺ). **มาลั** **เม** **เทถ** **อลงฺกาโร** **เม** **เทถ** ๓ จงให้พวงดอกไม้แก่เรา จงให้เครื่องประดับแก่เราเถิด

มาลย (มาลา+ณฺย) พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้. **มาลา** **มาลยั** **มาลา** นั้นแหละ ชื่อว่ามาลยะ (ลป ญฺ และสระ อา). **พหฺวิธั** **มาลยั** **โฉจินิตฺวา** **กฺุมาริโย** ๔ พวกกุมารียังพากันเลือกเก็บดอกไม้หลายชนิดมาร้อยเป็นมาลัยอยู่หรือ. **มาลา** และ **มาลยศัพท์** หมายถึงดอกไม้ที่ยังไม่ได้ร้อยเป็นพวงก็มี. ส่วนคัมภีร์อภิธานอมรโกสะกล่าวว่ “**มาลามาลยานิ** **มฺุทฺธนิ** **ปวตฺตาย** **มาลา** **นามานิ**” ๕ **มาลาศัพท์** และ **มาลยศัพท์** เป็นชื่อของพวงดอกไม้ที่ประดับอยู่บนศีรษะ

ปฺปฺพทา (ปฺปฺพสทฺฐูปปท+ทม คตฺยั+ณ) พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้. **ปฺปฺพทานิ** **ทมนฺติ** **เอตฺถาติ** **ปฺปฺพทามั**, **ปฺปฺพทานั** **ราสิกรณฺญฺจานมิจฺจตฺโต** พุ่มดอกไม้เป็นที่ซึ่งมีดอกไม้เป็นไป(อย่างมีระเบียบ) ชื่อว่าปฺปฺพทามะ (ลป ญฺ, วฺฤติ อ เป็น อา), หมายถึงดอกไม้ที่จัดรวมกันเป็นพุ่มเป็นช่อ.

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๔๖๑/๒๔๔

๒ ที.มหา. ๑๐/๓๐๖/๓๖๑

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๙/๑๑๔

๔ พ.ชา. ๒๘/๘๕๖/๓๐๐

๕ อมรโกส. ๑๖/๑๓๕

ธชั วา ปุพพทามั วา อภิโรเปติ อุตฺตริ^๑ ยกธงหรือพุ่มดอกไม้ขึ้นไว้ที่สูง

การอบ, เครื่องหอมสำหรับอบผิว, น้ำหอม ๒ ศัพท์

ภาวิต (ภฺ สุตตาย+อิ+ต) การอบ, เครื่องหอมสำหรับอบผิว, น้ำหอม. **ภาวิตพฺพนฺติ** ภาวิตํ กลิ่นหอมที่ควรมี ชื่อว่าภาวิตะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

วาสิต (วสฺ นิวาเส+อิ+ต) การอบ, เครื่องหอมสำหรับอบผิว, น้ำหอม. **วาสาเปติ** **คนฺธํ** **คาหาเปตีติ** **วาสิตํ** การอบเอากลิ่น ชื่อว่าวาสิตะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น อวา). **ติสฺสุ** ศัพท์ทั้ง ๒ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น ภาวิตโต ปญฺเฐ, ภาวิตา เจลี, ภาวิตํ วตฺถํ. วาสิโต ปญฺเฐ, วาสิตา เจลี, วาสิตํ วตฺถํ

[๓๐๘] **อุตฺตโร** **เสขราเวषา** **มฺหุทฺธมาลยํ** **วฏฺฐโก**
เสยฺยา **จ** **สยฺนํ** **เสนํ** **ปลลฺงฺโก** **ตุ** **จ** **มณฺจฺโก.**

ช่อดอกไม้ประดับศรัทธะ, เทริดดอกไม้ ๕ ศัพท์

อุตฺตโร (อุ+ตฺถิ อลงฺกาเร+อ) ช่อดอกไม้ประดับศรัทธะ, เทริดดอกไม้. **อุทฺธํ** **ตฺสียเตติ** **อุตฺตโร** ช่อดอกไม้ที่เขาประดับไว้บนศรัทธะ ชื่อว่าอุตฺตังสะ (ชฺลอนฺ ตฺ, ลงนิกฺหิตอาคม)

เสขร (สิขา+ร) ช่อดอกไม้ประดับศรัทธะ, เทริดดอกไม้. **สิขายํ** **ชาโต** **เสขโร** ช่อดอกไม้ ที่ปักไว้บนมวยผม ชื่อว่าเสขระ (วฺทฺธิ อฺ เป็น เอ, รัสสะ อา เป็น อ)

อเวषา, อาเวषา (อวฺ รกฺษเณ+เอล+อา) ช่อดอกไม้ประดับศรัทธะ, เทริดดอกไม้. **มฺหุทฺธํ** **อวติ** **รกฺษตีติ** **อเวषา** ช่อดอกไม้ที่รักษาศรัทธะ ชื่อว่าอเวषา (อาเทศ ล เป็น พ, ทีฆ อ เป็น อา บ้าง). **อาเวฬํ** **หริสฺสนฺติปิ** **หฺราเปสฺสนฺติปิ^๒** นำช่อดอกไม้ไปเองบ้าง ให้เขานำไปบ้าง

มฺหุทฺธมาลย (มฺหุทฺธ+มาลย) ช่อดอกไม้ประดับศรัทธะ, เทริดดอกไม้. **มฺหุทฺธนิ** **อลงฺกตํ** **มาลยํ** **มฺหุทฺธมาลยํ** ช่อดอกไม้ที่เขาประดับไว้บนศรัทธะ ชื่อว่ามฺหุทฺธมาลยะ

วฏฺฐก (อว+ตฺถิ อลงฺกาเร+อ) ช่อดอกไม้ประดับศรัทธะ, เทริดดอกไม้. **อุทฺธํ** **ตฺสียเตติ** **อวตฺโร**, **โส** **เอว** **วฏฺฐโก** ช่อดอกไม้ที่เขาประดับไว้เบื้องบน (ศรัทธะ) ชื่อว่าอวตฺตังสะ, อวตฺตังสะนั้นแหละ ชื่อว่าวฏฺฐกะ (ลป อ ของ อว, อาเทศ ต เป็น ฐ, ลงนิกฺหิตอาคม, กสฺกัตถะ). **วฏฺฐกํ** **กโรนฺติปิ** **การาเปนฺติปิ** **อาเวฬํ** **กโรนฺติปิ** **การาเปนฺติปิ^๓** พวกกันทำช่อดอกไม้เองบ้าง ให้คนอื่นทำบ้าง ทำเทริดดอกไม้เองบ้าง ให้คนอื่นทำบ้าง

ที่นอน ๓ ศัพท์

เสยฺยา (สิ สเย+ย+อา) ที่นอน. **สยฺนฺติ** **อสฺสนฺติ** **เสยฺยา** ที่สำหรับนอน ชื่อว่าเสยฺยา (วฺทฺธิ

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔/๑๐๓

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๘/๔๒๑

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๖/๔๑๕

อิ เป็น เอ, ซ้อน ย). เสยฺยาสุ ปรีคคหิตาสุ เสยฺยํ อลภมาโน อณฺฺตฺรสมิ รุกฺขมุเล นิสีทิ^๑ เมื่อภิกษุจับจองที่นอนหมดแล้ว ท่านพระสารีบุตรไม่ได้ที่นอนจึงนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง

สยน, สยนี (ลี สย+ย) ที่นอน. สยนฺติ เอตฺถาติ สยนํ ที่สำหรับนอน ชื่อว่าสยนะ (วฺุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ยฺ เป็น อน). น จีวเร น สยเน โสภเน นฺฺปฺลิตฺติ^๒ ไม่เปื้อนจีวร ไม่เปื้อนที่นอน ไม่เปื้อนอาหาร. สยนีฆเร สยนีฆรสณฺฺญี สโภเชน กุเล อนฺฺนปชฺช นิสชฺชํ กปฺเปติ อาปตฺติ ทฺกุกฺกุสฺส^๓ ภิกษุรู้ยู่ว่าเป็นเรือนนอน เข้าไปนั่งแทรกในเรือนที่เขา กำลังพลอดรักกัน ต้องอาบัติทุกฺกุ

เสน (ลี สย+ย) ที่นอน. สยนฺติ เอตฺถาติ เสนํ ที่สำหรับนอน ชื่อว่าเสนะ (วฺุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). เสนาสนํ ปรีภฺยชิ^๔ ใช้สอยเสนาสนะ (ที่นอนและที่นั่ง)

เตียง, บัลลังก์ ๒ ศัพท์

ปลุลงก (ปฺริ+อกิ ลกฺขณ+ณ) เตียง, บัลลังก์. ปรีสมนฺโต อกฺติ เอตฺถาติ ปลุลงโก บัลลังก์ ที่เขาค่าวดลายไว้โดยรอบ ชื่อว่าบัลลังกะ (อาเทศ ร เป็น ล, ซ้อน ลฺ, ลงนิกคหิตอาคม, อาเทศนิกคหิต เป็น ง, ลบ ณ, ลบสระอิ). โสวณฺณมเย ปลุลงเก นิสินฺโน^๕ ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง

มญฺจก (มจิ ธารโณจฺฉายปฺุชฺเชนฺสุ+อ+ก) เตียง. มจฺติ ธารเวตีติ มญฺจโก เตียงที่รองรับ(ผู้นอน) ไว้ ชื่อว่ามญฺจกะ (ลงนิกคหิตอาคม, อาเทศนิกคหิตเป็น ณ). ปาเท ปกฺขาลेतฺวา กุฎฺฎิกํ ปวีลิตฺวา มญฺจเก นิสีทิ^๖ ล้างเท้า เข้าไปในกุฎีแล้วนั่งบนเตียง

[๓๐๙] มญฺจาธารโ ปฏฺิปาโท มญฺจฺเค ตฺวณฺฺนิตฺถิยํ.

ขาเตียง ๒ ศัพท์

มญฺจาธาร (มญฺจ+อาธาร) ขาเตียง. มญฺจสฺส อาธารโ มญฺจาธารโ ขาของเตียง ชื่อว่ามญฺจาธาระ (ลบสระหน้า)

ปฏฺิปาท (ปฺติ+ปท คตฺมิหิ+ณ) ขาเตียง. ปฏฺิปชฺชติ ปวตฺตติ เสยฺยา เอตฺนาติ ปฏฺิปาโท ขาเตียงช่วยค้ำที่นอนไว้ ชื่อว่าปฏฺิปาทะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ลบ ณ, วฺุทธิ อ เป็น อา)

แม่แคร่

อฏฺิณี (อฏฺ คมเน+ยฺ+อี) แม่แคร่. มญฺจฺเค มญฺจาวเว อฏฺิณิสทฺโธ อิตฺถิยํ อฏฺิณีศัพท์ เป็น อิตฺถิลิงค์และแปลว่าแม่แคร่ที่เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของแคร่หรือเตียง. อฏฺิติ คจฺจติ ปวตฺตติติ อฏฺิณี แม่แคร่ที่เป็นไป ชื่อว่าอฏฺิณี (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า)

๑ วิ.จุลล. ๗/๒๖๐/๑๑๔

๒ ชุ.เถร. ๒๖/๓๙๘/๔๑๓

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๕๓๗/๓๕๔

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๘๐/๒๐๐

๕ ที.มหา. ๑๐/๑๗๙/๒๑๕

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๕๕/๖๔

[๓๑๐] กุฬีรปาโท อาหจ- ปาโท เจว มสารโก
จตตารโ พุณฑิกาพทุโธ ติเม มญจนตรา ลियุ.

เตียงพิเศษ ๔ ชนิด

กุฬีรปาท, กุฬีรปาทก (กุฬีร+ปาท) เตียงที่มีขาเหมือนขาปู. กุฬีโร กกุฏโก, ตสส สณฺจาน-
ปาทตตาท กุฬีรปาโท กฬีรคัพท์แปลว่าปู, เตียงชื่อว่ากุฬีรปาทะ เพราะมีขารูปทรงเหมือนขา
ของปูนั้น. มญฺเญ นาม จตตารโ มญฺจา มสารโก พุณฑิกาพทุโธ กุฬีรปาทโก
อาหจปาทโก^๑ ชื่อว่าเตียง มี ๔ ชนิด คือ เตียงที่สอดแม่แครงเข้าไปในขา เตียงที่มีแม่แครงเป็นอัน
เดียวกันกับขา เตียงที่ขาเหมือนขาปู และเตียงที่สอดขาเข้าไปในแม่แครง

อาหจปาท, อาหจปาทก (อาหจ+ปาท) เตียงที่มีขาสอดเข้าไปในแม่แครง. อฏฺณิยํ อาหจฺโญ,
อาหจฺจิทฺเท ปาโท ติฏฺฐติ อสฺสชาติ อาหจฺปาโท อาหจฺคัพท์เป็นไปในแม่แครง, เตียงที่
มีขาตั้งอยู่ในช่องของแม่แครง ชื่อว่าอาหจปาทะ

มสารก (มส อามสเน+อร+ก) เตียงที่มีแม่แครงสอดเข้าไปในขา. ปาทฺจิทฺเท อฏฺณิ ปวิสิตฺวา
ติฏฺฐติ อสฺสชาติ มสารโก เตียงที่มีแม่แครงตั้งอยู่ในช่องของขา ชื่อว่ามสารกะ. มสตีติ มสารโก
เตียงที่ยึดติดกันแน่น ชื่อว่ามสารกะ (ทีฆะ อ เป็น อา)

พุณฑิกาพทุธ (พุณฑ+เอกาพทุธ) เตียงที่มีแม่แครงเป็นอันเดียวกันกับขา. พุณฑเณ ปาเทน
สท เอกาพทุธา อฏฺณิ อสฺสชาติ พุณฑิกาพทุโธ เตียงที่มีแม่แครงเป็นอันเดียวกันกับขา ชื่อว่า
พุณฑิกาพทุธะ (อาเทศ เอ เป็น อี). อิติ อิเม จตตารโ มญฺจนตรา ลियุ ทั้ง ๔ คัพท์นี้เป็น
เตียงชนิดพิเศษ

[๓๑๑] พิพฺโพหนํ โจบถานํ ปิจิกา ปิจมาสนํ
โกจณฺํ ตุ ภทฺทปิจเ จถา- สนฺที ปิจนฺตเร มตา.

หมอน ๒ คัพท์

พิพฺโพหน (วิ+วห วหน+ยุ) หมอน. วิเสสเน สีสํ วทตีติ พิพฺโพหนํ หมอนที่รองศีรษะไว้
ดีที่สุด ชื่อว่าพิพโพหนะ (อาเทศ วว เป็น พพ, ซ้อน พ, อาเทศ อ เป็น โอ, ยุ เป็น อน). กตฺถ
สุขํ สยิสฺสามิ มญฺเญ วา ปิจเ วา ภิสฺสิยา วา พิพฺโพหนเ วา^๒ เราจักนอนที่ไหนจึง
จะสบาย บนเตียง บนเก้าอี้ บนฟูกหรือที่หมอน

อุปถาน (อุป+ธา ธาณ+ยุ) หมอน. สีสาสนํ อุปธิยเต กรียเตติ อุปถานํ หมอนที่
เขาทำเป็นที่รองศีรษะ ชื่อว่าอุปถานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). หัสโลมาทิปริตานิ อุปถานานิ
จปาเปสุ^๓ ให้วางหมอนที่ยัดไส้ด้วยขนหงส์เป็นต้นไว้

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๗๖/๒๔๔

๒ ขุ.มหานี. ๒๙/๙๕๘/๖๐๓

๓ มข.อฎ. ๙/๒๒/๑๕

ตั้ง, แก้อี้, ที่นั่ง ๓ ศัพท์

ปิจิกา (ปิจ หีสาสักิเลสสุ+ณฺว+อา) ตั้ง, แก้อี้, ที่นั่ง. ปิจิยเต หีสียเตติ ปิจิกา แก้อี้ที่บุคคลเบียดเบียน ชื่อว่าปิจิกา (อาเทศ ญฺ เป็น ออก, อ เป็น อิ). อนุชานามิ ภิกฺขเว ปิจิกั^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแก้อี้

ปิจ (ปิจ หีสาสักิเลสสุ+อ) ตั้ง, แก้อี้, ที่นั่ง. ปิจิยเต หีสียเตติ ปิจั แก้อี้ที่บุคคลเบียดเบียน ชื่อว่าปิจฺ. ปิจั คเหตุวา ภควโต ปุโรโต นิมุขุชิตฺวา^๒ จับตั้งไว้แล้วดำนํ้าลงเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค

อาสน (อาส จปน+ยฺ) ตั้ง, แก้อี้, ที่นั่ง, อาสนะ. อาสเต จปยเต อสฺมินฺติ อาสนํ สถานที่เป็นที่นั่ง ชื่อว่าอาสนะ. อาสนฺติ นิสิตฺนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ ที่สำหรับนั่ง ชื่อว่าอาสนะ (อาสนิสิตฺน+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). อาคนฺตฺวา สยฺนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ สถานที่สำหรับคนมานอน ชื่อว่าอาสนะ (อา+ลิสฺย+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลปสรรหน้า). อญฺจโตโร ภิกฺขุ ภตฺตคฺเค อนฺตรมฺเว อาสนํ ปญฺญาเปฺนฺโต^๓ ภิกษุรูปหนึ่งให้เขาปูที่นั่งไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน

ตั้งอย่างดี, แก้อี้อย่างดี (รูปทรงเหมือนกลองบัณเฑาะว์) ๒ ศัพท์

โกจจ (กฺจ สโกจจโกฏฺฐิยฺปติถมภฺวิลฺลฺล+จ) ตั้งอย่างดี, แก้อี้อย่างดี. กุจฺยติ สักฺกฺยฺตีติ โกจจํ แก้อี้ที่เขาคว่ำลง ชื่อว่าโกจจะ. กุจฺยติ วิลฺลฺลฺยฺตีติ โกจจํ ตั้งที่เขาแกะลวดลายไว้ ชื่อว่าโกจจะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ). โกจจํ นาม วากมฺยํ วา อูสิรมฺยํ วา มุญฺชมฺยํ วา ปพฺพชมฺยํ วา อนฺโต สํเวเจตฺวา พทฺธํ โหติ^๔ แก้อี้ที่เขาถักพันหรือสานด้นในด้วยปอ หญ้าแฝก หญ้าปล้อง หรือไม้้อ ชื่อว่าโกจจะ

ภทฺทปิจ (ภทฺท+ปิจ) ตั้งอย่างดี, แก้อี้อย่างดี. ภทฺทํ กลฺยาณํ ปิจํ ภทฺทปิจํ แก้อี้อย่างดี ชื่อว่าภทฺทปิจฺ. ปสฺธาณิและกุงกติกาศัพท์ก็แปลว่าแก้อี้อย่างดี. อนุชานามิ ภิกฺขเว ภทฺทปิจํ^๕ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแก้อี้อย่างดี

แก้อี้พิเศษ

อาสนฺทิ, อาสนฺทึ (อา+สท วิสฺรณคฺตฺยวสาเนสุ+อ+อิ) แก้อี้พิเศษ. ปิจนฺตฺเร ทิมฺปิเจ อาสนฺทึมตา ถิติตา อาสนฺทึศัพท์ท่านกล่าวไว้ในแก้อี้พิเศษที่มีขาสูง. อาสนฺทึยฺตีติ อาสนฺทึ แก้อี้ที่คนนั่ง ชื่อว่าอาสนฺทึ (ลงนิกฺทิตอาคม, อาเทศนิกฺทิตเป็น นฺ, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). อาสนฺทิ นาม อติกฺกนฺตฺปุปฺมาณา วุจฺจติ^๖ แก้อี้ที่มีขายาวเกินขนาด ท่านเรียกว่าอาสนฺทึ

๑ วิ.จุลล. ๗/๒๑๓/๕๑

๒ วิ.มหา. ๕/๑/๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๗/๑๔๘

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๓๗๖/๒๔๔

๕ วิ.จุลล. ๗/๒๑๓/๕๑

๖ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๕๙/๑๖๓

[๓๑๒] มหนโต โภชโว ทิม- โลมโก โคนโก มโต
 อุณณามยิ ตฺวตฺตรณิ จิตฺตํ วานจิตฺตํ.

ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่, พรหมชนสัตว์ผืนใหญ่ ๒ ศัพท์

โกชว (กุสททุปปท+ชฺ คติย+ณ) ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่, พรหมชนสัตว์ผืนใหญ่. กุยิ ปถวิยิ ชวติติ วา โภชโว หรือผ้าที่ปูบนพื้นดิน ชื่อว่าโกชวะ (อาเทศ อุ ที่ กุ เป็น โอ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). อายามวิตถารวเสน มหนโต อาสนปปเภโท โภชโวติ มโต ชนิดของผ้าปูนึ่งที่มีขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง ท่านเรียกว่าโกชวะ. อนุชาณามิ ภิกฺขเว โภชว^๒ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าโกเชาว์

โคนก (คฺ สทฺเท+ยฺ+ก) ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่, พรหมชนสัตว์ผืนใหญ่. ทีเมน โลเมน ยุตฺโต อาสนปปเภโท “โคนโก”ติ มโต ชนิดของผ้าปูนึ่งที่มีขนยาว ท่านเรียกว่าโคนกะ. คุณาติติ โคนโก ผ้าที่มีเสียง(เวลานั่ง) ชื่อว่าโคนกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). โคนกจิตรสนฺตเต สยณฺตา^๓ บรรทมบนพรหมชนสัตว์ผืนใหญ่ที่เขาปูไว้อย่างสวยงาม. โคนโกติ ทิมโลมโก มหาโภชโว^๔ บทว่า โคนโก คือผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่ที่มีขนยาว

พรหมชนสัตว์ธรรมดา, ผ้าปูลาด ๒ ศัพท์

อุณณามย (อุณณา+มย) พรหมชนสัตว์ธรรมดา, ผ้าปูลาด. มิคโลมปฺปฺณตฺตาย ชาตํ อุณณามยิ ผ้าปูลาดที่สำเร็จเป็นพรหมเพราะทอดด้วยขนสัตว์จนเต็ม ชื่อว่าอุณณามยะ. อุณณามเยน เสตอตุตฺตรณเณน อตุตฺโต^๕ ปูลาดด้วยพรหมชนสัตว์(สีขาว)

อตุตฺตรณ (อา+ถร สนฺตรณ+ยฺ) พรหมชนสัตว์ธรรมดา, ผ้าปูลาด. อากฺุโส ถริยเตติ อตุตฺตรณิ พรหมที่เขาปูลาดไว้นาน ชื่อว่าอตุตฺตรณะ (ช้อน ต, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). อนุชานเยยฺย อวณฺติทกฺขินาปเถ ภาณฺเต จมฺมานิ อตุตฺตรณานิ^๕ ขอพระผู้มีพระภาค ทรงโปรดอนุญาตพรหมชนสัตว์ในแคว้นอวันตีทักขินาปถด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พรหมชนสัตว์ลายวิจิตร ๒ ศัพท์

จิตฺตก (จิตฺต+ก) พรหมชนสัตว์ลายวิจิตร. จิตฺตรูปมฺสฺตฺถิติ จิตฺตํ พรหมที่มีรูปวิจิตร ชื่อว่าจิตตกะ. จิตฺตโกติ วาฬจิตฺตอุณณามยตฺตรโก^๖ บทว่า จิตตโก คือพรหมชนสัตว์ลวดลายวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย

วานจิตฺตก (วาน+จิตฺตก) พรหมชนสัตว์ลายวิจิตร. วาเนน สลฺลิตฺตพฺพนเณน สณฺชาตํ จิตฺตรูปมฺสฺตฺธาติ วานจิตฺตกํ พรหมที่มีรูปวิจิตรอันเกิดขึ้นโดยการทอหรือถัก ชื่อว่าวานจิตตกะ

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๗/๑๘๒

๒ พุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๖/๓๘๘

๓ วิ.อญ. ๓/๑๘๓

๔ มข.อญ. ๗/๑๕๔/๓๖๐

๕ วิ.มหา. ๕/๒๐/๓๒

๖ วิ.อญ. ๓/๑๘๓

[๓๑๓] **ฆนปุปผั ปฎลิกา** **เสตั ตุ ปฎิกา ปุยถ**
ทุวิทเสกทสาณยุทท- **โลมิ เอกนตุโลมิโน.**

พรมฆนสัตว์ลายดอกไม้ ๒ ศัพท์

ฆนปุปผ (ฆน+ปุปผ) พรมฆนสัตว์ลายดอกไม้. **ฆนั** สนธิฎักัตุ ปุปุผรูปเมตถาติ **ฆนปุปผั** พรมที่มีรูปดอกไม้ตอเนื่องกันอยู๋ภายใน ชื่อว่าฆนปุปผะ. **ฆนปุปผ**อุณณามยตถรเเรน **อตุถโต^๑** ปุลาตด้วยพรมฆนสัตว์ลายดอกไม้ตอเนื่องกัน

ปฎลิกา (ปฎล+อิก+อา) พรมฆนสัตว์ลายดอกไม้. **ปฎลเมติสสาตถิติ** **ปฎลิกา** พรม ที่มีลายดอกไม้เป็นพื้น ชื่อว่าปฎลิกา (ลบสระหน้า). **ปฎลิกาติ** **ฆนปุปผโก** **อุณณามยตถรโก** **โยนทมิฬปฎลิติ** **วุจจติ^๒** บทว่า **ปฎลิกา** คือพรมฆนสัตว์ลายดอกไม้ตอเนื่องกัน ท่านเรียกว่าผ้าโยนทมิฬ

พรมฆนสัตว์สีขาวย ๒ ศัพท์

เสต (สิ เสวายั+ต) พรมฆนสัตว์สีขาวย. **สิตวณเณหิ** **เสวียเตติ** **เสโต** พรมที่มีแต่สีขาวย ชื่อว่าเสตะ (วุทธิ อี เป็น เอ)

ปฎิกา (ปฎ คมเน+ณวุ+อา) พรมฆนสัตว์สีขาวย. **ปฎติ** **คจจติติ** **ปฎิกา** พรมฆนสัตว์ที่เป็นไป ชื่อว่าปฎิกา (อาเทศ ญวุ เป็น อก, อ เป็น อี, ลบสระหน้า). **ปฎิกาติ** **อุณณามโย** **เสตตถรโก^๓** บทว่า **ปฎิกา** คือพรมฆนสัตว์สีขาวย

พรมมีฆน ๒ ด้าน, พรม ๒ หน้า

อุททโลมิ (อุท+โลม+อึ) พรมมีฆน ๒ ด้าน, พรม ๒ หน้า. **ทวิสุปิ** **ปริยนเตสุ** **ยสุสา** **ทสา** **สนธิ** **สา** **อุททโลมิ** พรมที่มีชายอยู่ปลายสุดทั้ง ๒ ด้าน ชื่อว่าอุททโลมิ. **อุทิตั** **ทวิสุ** **โลมั** **ทสา** **ยสุสา** **สา** **อุททโลมิ** พรมที่มีฆน ๒ ด้าน ชื่อว่าอุททโลมิ (อาเทศ อี เป็น อ, ซ็อน ท). **อุททโลมิติ** **อุภยโต** **ทสั** **อุณณามยตถรณั**, **เกจิ** **เอกโต** **อุคคตปุปนุนติ** **วทนติ^๔** บทว่า **อุททโลมิ** คือพรมฆนสัตว์ที่มีฆนทั้ง ๒ ด้าน, อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีลายดอกไม้นูนขึ้นด้านเดียว

พรมมีฆนด้านเดียว

เอกนตุโลมิ (เอกนตุ+โลม+อึ) พรมมีฆนด้านเดียว. **เอกสมิ** **ปริยนเตเยว** **ทสา** **ยสุสา** **เอกนตุโลมิ** พรมที่มีชายอยู่ปลายสุดด้านเดียว ชื่อว่าเอกันตุโลมิ. **เอกสมิ** **อนุนเต** **ปริยนเต** **โลมั** **ทสา** **ยสุสาตถิติ** **เอกนตุโลมิ** พรมที่มีฆนด้านเดียว ชื่อว่าเอกันตุโลมิ. **เอกนตุโลมิติ** **เอกโต** **อุคคตโลมั** **อุณณามยตถรณั^๕** บทว่า **เอกนตุโลมิ** คือพรมฆนสัตว์ที่มีฆนพูนขึ้นด้านเดียว

๑ อัง.อฎ. ๑๕/๒๖๗/๑๓๑

๒ วิ.อฎ. ๓/๑๘๓

๓ วิ.อฎ. ๓/๑๘๓

๔ ที.อฎ. ๔/๑๕/๘๓

๕ วิ.อฎ. ๓/๑๘๔

[๓๑๔] ตเทว โสฬสติดินิ นจจโยคคฺ หิ กุตตกํ
 สึหพฺยคฺษมาทริฎเปหิ จิตตํ วิกตিকা ภเว.

พรมขนาดใหญ่พอให้หญิง ๑๖ คน ยืนพ้อนรำได้

กุตตก (กร กรณ+ต+ก) พรมขนาดใหญ่พอให้หญิง ๑๖ คน ยืนพ้อนรำได้. ตเทว ยถาวุตตทวยเมว โสฬสนนํ อิตฺตินิ นจจโยคคฺ นจจสฺส โยคฺยฎฺจจณฏฺตํ กุตตกมิตฺตยจฺเจเต พรมทั้ง ๒ อย่างตามที่กล่าวมาแล้วนั้น (คืออุททโลมึและเอกัณตโลมึ) ที่กว้างใหญ่พอให้หญิงนางรำ ๑๖ คน ยืนรำได้ ท่านเรียกว่ากุตตกะ. นจจํ กโรนฺติ เอตฺถาติ กุตตกํ พรมเป็นที่สำหรับพ้อนรำ ชื่อว่า กุตตกะ (อาเทศ กร เป็น กุ, ซ้อน ต). กุตตกนฺติ โสฬสนนํ นาฎกิตฺตินิ จตฺวา นจจโยคคฺ อญฺณามยปจฺจตฺถรณิ^๑ บทว่า กุตตกํ คือพรมชนสัตว์ที่พอให้นางรำ ๑๖ คน ยืนพ้อนรำได้

พรมรูปสิงห์, พรมรูปพยัคฆ์

วิกตিকা (วิ+กร กรณ+ติ+ก+อา) พรมรูปพยัคฆ์, พรมรูปสิงห์. สึหพฺยคฺษมาทริฎเปหิ วิจิตฺตฺรูปิ วตฺถํ อาสนํ วา วิกตিকা นาม ภเว ผ้าหรือที่นึ่งอันวิจิตรด้วยรูปสิงห์และเสือเป็นต้น ชื่อว่า วิกตিকা. วิกฺริยเตติ วิกตিকা พรมที่เขาทำให้พิเศษ ชื่อว่าวิกตিকা (ลบ รุ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). วิกติกาติ สึหพฺยคฺษมาทริฎปวิจิตฺโต อญฺณามยตฺถรโก^๒ บทว่า วิกตিকা คือพรมชนสัตว์อันวิจิตรด้วยรูปสิงห์และเสือเป็นต้น

[๓๑๕] กญฺฐิสฺสํ โกเสยฺยํ รตน- ปริสิพฺพิตมตฺถรณิ กมา
 โกลิยกญฺฐิสฺสมยํ โกลิยสฺตฺเตน ปกตํ จ.

พรมไหม, ผ้าดั้นเงินดั้นทอง ๒ ศัพท์

ผ้าปูลาดที่ทอด้วยไหมปนปานและขลิบด้วยรัตนะ ชื่อว่ากัญฐิสสะ, ผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหมล้วนและขลิบด้วยรัตนะ ชื่อว่าโกเสยยะ ตามลำดับ

กญฐิส, กญฐิส (โกลิย+กญฐิส) พรมไหม, ผ้าดั้นเงินดั้นทอง. โกลิยกญฐิสฺสมยํ โกลิยสฺตฺเตน- กญฐิสฺสวาเกหิ ปกตมตฺถรณิ กญฐิสฺสํ นาม ผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหมผสมปาน ชื่อว่า กัญฐิสสะ. โกลิยญจ กญฐิสฺสญจ กญฐิสฺसानิ ไหมและปาน ชื่อว่ากัญฐิสสะ (ลบ โกลิยศัพท์ ด้วยวิธีวิรูปกเสสะ), เตหิ ปกตํ อตฺถรณิ กญฐิสฺสํ ผ้าปูลาดที่เขาทอด้วยไหมและปานนั้น ชื่อว่ากัญฐิสสะ. กญฐิสฺสนฺติ รตนปริสพฺพิตํ โกเสยฺยกญฐิสฺสมยํ ปจฺจตฺถรณิ^๓ บทว่า กญฐิสฺสํ คือผ้าปูลาดที่ทอด้วยไหมผสมปาน ขลิบด้วยรัตนะ

โกเสย (โกลิย+ณ) พรมไหม, ผ้าดั้นเงินดั้นทอง. โกลิยสฺตฺเตน ปกตํ อตฺถรณิ โกเสยฺยํ นาม

ผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหม ชื่อว่าโกเสยยะ (ลป ญ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ซ้อน ย). โกเสยยนดิ
รตนปริสิพพิติ โกเสยยสุตตมยํ ปัจจตุกรณี^๑ บทว่า โกเสยยํ คือผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหม
ขลิบด้วยรตนะ

[๓๑๖] ทีโป ปทีโป ปชุไซโต ปุเม ตฺวาทาสทปฺปณา
เคณฺหุโก กณฺหุโก ตาล- วณฺณํ ตฺว พิชฺนิตฺตฺติยํ.

ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ดวงไฟ ๓ ศัพท์

ทีป (ทีป ทิตฺตฺติยํ+อ) ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ. ทิปฺปตีติ ทีโป ตะเกียงที่สว่าง ชื่อว่าทีปะ

วลาหโกว อนิเลน สุริเยน วย อุตฺสโว
อนฺธกาโรว ทีเปน นิพฺพุโต โส สสาวโก.^๒

พระพุทธรองค์เสด็จปรินิพพานพร้อมด้วยพระสาวก ดุจเมฆลอยหายไปกับลม
ดุน้ำค้างระเหยหายไปเพราะแสงอาทิตย์ ดุจความมืดมิดหายไปเพราะประทีป
ฉนั้น

ปทีป (ป+ทีป ทิตฺตฺติยํ+อ) ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ดวงไฟ. ปทิปฺปตีติ ปทีโป ตะเกียงที่สว่าง
ไปทั่ว ชื่อว่าปทีปะ. อุโปสถาการเ ปทีโป น โหติ^๓ ในโรงอุโบสถยังไม่จุดประทีปไว้

ปชุไซโต (ป+ชฺติ ทิตฺตฺติยํ+ณ) ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ดวงไฟ. ปกาเรน โชเตตีติ ปชุไซโต
ตะเกียงที่เขาให้สว่างอย่างนั้น ชื่อว่าปชุไซตะ (ซ้อน ช, ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

กระจกเงา, แว่น ๒ ศัพท์

อาทาส (อา+ทิส เปกฺชนเ+ณ) กระจกเงา, แว่น. อาทิสฺสเต อสฺมินฺติ อาทาสเ กระจกเงาเป็น
ส่องดูเงา ชื่อว่าอาทาสะ (ลป ญ, อาเทศ อิ เป็น อา). น ภิกฺขเว อาทาสเ วา อุทกปตฺเต
วา มฺขุนิมิตฺตํ โอลเเกตฺพุทฺ^๔ ภิกษุทั้งหลาย พวกเขาไม่ควรส่องดูเงาใบหน้าที่กระจกเงา หรือ
ที่น้ำในภาชนะ

ทปฺปณ (ทีป ทิตฺตฺติยํ+ย) กระจกเงา, แว่น. ทิปฺปตีติ เอตฺถาติ ทปฺปณเ กระจกเงาเป็นที่
ซึ่งบุคคลสง่างาม ชื่อว่าทปฺปณะ (อาเทศ อี เป็น อ, ซ้อน ป, อาเทศ ย เป็น อน, น เป็น ณ).
มกฺรศัพฺท์ก็แปลว่ากระจกเงา

ลูกคลี, ลูกช่าง, ลูกบอล, ลูกหนัง ๒ ศัพท์

เคณฺหุก (คฺหิ เวจฺเน+ณฺก) ลูกคลี, ลูกช่าง, ลูกบอล, ลูกหนัง. จมฺมมยก็ฬาคฺหุเก ทฺวํ ทัง ๒

๑ วิ.ญ. ๓/๑๘๔

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๘/๕๑๑

๓ วิ.มหา. ๔/๑๗๙/๒๓๑

๔ วิ.จุลล. ๓/๑๕/๖

คัพท์ เป็นไปในลูกหนังสำหรับการเล่นกีฬา. **จมุเมน** **คุณุขิยเตติ** **เคนุชุกโก** ลูกคลีที่เขาพันด้วยหนัง ชื่อว่าเคนุชุกะ (ลงนิกหิตาควม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ, อุ เป็น เอ, ลบ ณ ของปัจจัจย). **คุหนุติ** **อนเนาติ** **เคนุชุกโก** ลูกช่างที่ใช้เล่นกีฬา ชื่อว่าเคนุชุกะ (คท กีฬาย+ณุก, ลบ ณ, อาเทศ อุ เป็น เอ, ท เป็น ณช). **เคนุชุกเณสุส** **กีฬติ**^๑ กำลังเล่นลูกช่าง

กณุชุก (กท กิฬาย+ณุก) ลูกคลี, ลูกช่าง, ลูกบอล, ลูกหนัง. **กณุชุนติ** **อนเนาติ** **กณุชุกโก** ลูกหนังที่ใช้เล่นกีฬา ชื่อว่ากณุชุกะ (ลบ ณ, ลงนิกหิตาควม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ)

พัต, พัตไอบตาล, พัตลม ๒ คัพท์

ตาลวณฺฏ (ตาลวณฺฏ+ณ) พัต, พัตไอบตาล, พัตลม. **ตาลวณฺฎิ** **กตตดา** **ตาลวณฺฏิ** พัต ชื่อว่าตาลวณฺฏะ เพราะเขาทำด้วยไอบตาลทั้งก้าน. **วณฺฏิ** **นาม** **พีชนาทิกรณตุถิ** **วิสุ** **ภาชิต** **ดาลปตดาวยโว** ก้านเป็นส่วนหนึ่งของไอบตาลที่เขาฉีกออกเป็นซี่ๆ สำหรับทำพัตเป็นต้น ชื่อว่าวณฺฏะ. **วิสาขา** **มิมคารมาตา** **วิฐปนณฺจ** **ตาลวณฺฏณฺจ** **อาทาย**^๒ นางวิสาขามิมคารมารดา ถือเอาพัตโบกและพัตไอบตาล

พีชนี (พิช โยเค+ย+อี) พัต, พัตไอบตาล, พัตลม, วิชนี. **พีชนติ** **วายุณา** **โยชยณติ** **เอตายาติ** **พีชนี** พัตที่ใช้โบกให้มีลม ชื่อว่าพีชนี (ทีมะ อี เป็น อี, อาเทศ ย เป็น อน). **วชตีติ** **พีชนี** **พัตลม** ที่เป็นไป ชื่อว่าพีชนี (วช คติย+ย+อี, อาเทศ ว เป็น พ, อ เป็น อี, ย เป็น อน). **อิตถิย** **พีชนีคัพท์** ใช้ในอิตถิลิงค์. **พีชนี** **คเหตุวา** **โพธิยา** **ปฺช** **อกาลิ**^๓ ถือเอาพัตแล้วทำการบูชาที่ต้นโพธิ์

[๓๑๗] **จงโกฏฺโถ** **กรณฺโฑ** **จ** **สมุคฺโค** **สมฺบุฏฺเฐ** **ภเว**
คามธฺมโม **อสทฺธมฺโม** **พฺยวาโย** **เมถฺน** **รติ.**

ผอบ, ตลับใส่ของล้ำค่า ๒ คัพท์

จงโกฏฺถ (จสทฺทูปปท+กฺฏ เณทเ+อ+ก) ผอบ, ตลับใส่ของล้ำค่า. **จ** **คมน** **กฺฏติ** **ฉินทตีติ** **จงโกฏฺโถ** ผอบที่ตัดขาดการไป (ของสิ่งที่อยู่ภายใน) ชื่อว่าจงโกฏฺถะ (อาเทศนิกหิตเป็น จ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **สุวณฺณปฺปเมหิ** **คนฺธชาเตหิ** **จ** **ปฺริตานิ** **จงโกฏฺถานิ** **คาหาเปตฺวา**^๔ ให้ถือเอาผอบอันเต็มด้วยดอกไม้ทองและของหอม

กรณฺช (กรท กิฬาย+ณ) ผอบ, ตลับใส่ของล้ำค่า. **กรียตีติ** **กรณฺโฑ** ผอบที่เขาทำ ชื่อว่ากรณฺชะ. **กรณฺชติ** **ภาชน** **ภวตีติ** **กรณฺโฑ** เป็นภาชนะอย่างหนึ่ง ชื่อว่ากรณฺชะ (ลงนิกหิตาควม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ). **อฏฺจ** **อฏฺจ** **หริจฺนุทนาทิมเย** **กรณฺเช** **จ** **ถฺเป** **จ** **การาเปลิ**^๕ ให้ทำผอบและสถูปด้วยจันทร์เหลืองเป็นต้นอย่างละ ๘ อัน

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๕/๒

๒ วิ.จุลล. ๗/๑๒๘/๕๑

๓ ขุ.อฏ. ๓๒/๑๘๖/๔๘๑

๔ ขุ.อฏ. ๓๐/๖๔๕/๑๗๘

๕ ที.อฏ. ๕/๒๔๐/๒๒๐

สมุก, หีบ, ผอบ, ตะกร้า, ภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับใส่สิ่งของ ๒ ศัพท์

สมุกค (สั+อุ+คม คติมุหิ+กวิ) สมุก, หีบ, ผอบ, ตะกร้า, ภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับใส่สิ่งของ. **สมุกคจจติติ** **สมุกโค** สมุกที่สานขึ้น ชื่อว่าสมุกคะ (อาเทศนิกหิตเป็น ม, ซ้อน ค, ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ). **วตถั** **อปเนตวา** **สมุกคั** **ววิริตวา**^๑ นำผ้าออกแล้วเปิดสมุก

สมปฏ (สั+ปฏ สัลิเลสเน+อ) สมุก, หีบ, ผอบ, ตะกร้า, ภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับใส่สิ่งของ. **สมปฏติติ** **สมปฏโ** หีบที่ยึดกันแข็งแรง ชื่อว่าสัสมปฏะ (อาเทศนิกหิตเป็น ม)

เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม ๕ ศัพท์

คามธม (คาม+ธม) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **คามวาสั** **ธมโ** **อจาโร** **คามธมโ** พฤติกรรมของพวกชาวบ้าน ชื่อว่าคามธัมมะ. **คามสทุเท** **เจตถ** **คามวาสั** **โน** **วุดตา** ในที่นี้ท่านกล่าวเอาชาวบ้านด้วย **คาม** ศัพท์ เช่น **คาโม** **อาคโต** ชาวบ้านมาแล้ว. **เมถุนธมโ** **นาม** **โย** **โส** **อสทุธมโ** **คามธมโ** **วสลธมโ**^๒ ธรรมของผู้ไม่ใช่สัตบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนมีคุณต่ำ ชื่อว่าเมถุนธรรม

อสทุธม (อสนุต+ธม) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **อสตั** **อสปฺปฺริสานั** **ธมโ** **อสทุธมโ** ธรรมของอสัตบุรุษ ชื่อว่าอสัธัมมะ (อาเทศ สนุต เป็น ส, ซ้อน ฑ). **สทุธมม-** **ปฏิกุชตดา** **วา** **อสทุธมโ** หรือเมถุนธรรมชื่อว่าอสัธัมมะ เพราะตรงข้ามกับสัธธรรม. **อสทุธมมฺนุติ** **อสตั** **นิจชานัน** **ธมม**^๓ บทว่า **อสทุธมม** คือธรรมของอสัตบุรุษซึ่งเป็นชนชั้นต่ำ

พยุวาย (พยุย ขเย+อ) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **พยุยติ** **พลเมเตนาติ** **พยุวโย** เมถุนที่ทำให้เสื่อมกำลัง ชื่อว่าพยุวายะ (ลง ว อาคมพร้อมสระในท่ามกลาง, ที่ชะ อ เป็น อา). **อถวา** **วิกโต** **อโย** **วฺจฺจฺติ** **ตสฺมาติ** **อวโย**, **อติสโย** **อวโย** **พยุวโย** อีกอย่างหนึ่ง เมถุนที่ปราศจากความเจริญ ชื่อว่าอวายะ (อว+อย, ลบสระหน้าแล้วที่ชะสระหลัง), เมถุนที่มากเกินไป ชื่อว่าพยุวายะ (วิ+อวาย, อาเทศ อี เป็น ย, ว เป็น ฬ)

เมถุน (มิถุน+ณ) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **มิถุนานั** **อิติปฺริสานั** **สมานจฺจนฺทานั** **อจาโร** **เมถุนั** พฤติกรรมของชายหญิง ๒ คน ที่ร่วมเสพสังวาสกัน ชื่อว่าเมถุนะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). **โย** **ปน** **ภิกฺขุ** **เมถุนั** **ธมม** **ปฏิสเวยฺย** **ปาราชิก** **โหติ** **อสฺวาโส**^๔ **ภิกฺษุ** **โตเสพเมถุนธรรม** ต้องอาบัติปาราชิกอันอยู่ร่วมสงฆ์ไม่ได้

รติ (รมุ รมน+ติ) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **รณฺนติ** **เอตยาติ** **รติ** เมถุนเป็นเหตุให้ยินดี ชื่อว่ารติ (ลบ ม ที่สุดธาตุ). **รติติ** **ปญฺจกามคุณรติ**^๕ บทว่า **รติ** คือยินดีในกามคุณ ๕

๑ มช.อญ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๑

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๓/๕๑

๓ วิ.อญ. ๑/๒๕๘

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐/๓๓

๕ มช.อญ. ๗/๖๕/๑๗๒

[๓๑๘] **วิวาโห**ปยมา ปาณิคุ- คโห ปริณโย ปยุถ
 ติวคุโค ธम्मกามตุลา จตุวคุโค สโมกฺษกา.

วิวาร์, การสมรส, การแต่งงาน ๔ ศัพท์

วิวาท (วิ+วห ปาปุณเ+ณ) วิวาร์, การสมรส, การแต่งงาน. วิเสเสน วหตีติ วิวาโห การแต่งงานที่นำไปโดยพิเศษ ชื่อว่าวิวาทะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). กิณฺฐุ โช อิมสฺส คหปติสฺส อาวาโห วา ภวิสฺสติ วิวาโห วา ภวิสฺสติ^๑ ท่านคฤหบดีคนนี้จะมียานอวาทะหรือวิวาทะหนอ

อุปยม (อุป+ยมุ อุปฺรเม+อ) วิวาร์, การสมรส, การแต่งงาน. อุปคนฺตุวา ยมตีติ อุปยโม การแต่งงานที่เข้าไปสู่ความยินดี ชื่อว่าอุปยมะ

ปาณิคุคห (ปาณิสทฺทูปฺปท+คห อุปาทาเน+อ) วิวาร์, การสมรส, การแต่งงาน. อญฺญมญฺญสฺส ปาณิโน คหณฺ ปาณิคุคโห การจับมือกันและกัน(อยู่ร่วมสุขร่วมทุกข์) ชื่อว่าปาณิคุคหะ (ซ็อน คุ หน้าธาตุ)

ปริณย (ปริ+นี นเย+อ) วิวาร์, การสมรส, การแต่งงาน. ปริณยนฺ ปริณโย การสมรส ชื่อว่าปริณยะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, น เป็น ณ)
 การแต่งงานมีอีกหลายศัพท์ เช่น อุพฺพาท, ปาณิปีฬน

ติวรรค

ติวคุค (ติ+วคุค) ติวรรค. ธम्मกามตุลา ติวคุคตี วุจฺจนเต ธัมมะ กามะ และอัตถะ ท่านเรียกว่าติวคุคคะ. อาคมนิทฺทิจฺฉุโร สมาจาโร ธมฺโม ความประพฤติชอบที่แสดงให้เห็นความเป็นมา ชื่อว่าธัมมะ. วิสยวิสยีสฺสนิปาตชฺชํ สุขํ กาโม สุขเวทนากันเกิดจากการประชุมกันของอินทรีย์ในอารมณ์ ชื่อว่ากามะ. สพฺโพปกรณฺ อตุโถ ทัพพัตถุทุกุอย่าง ชื่อว่าอัตถะ. ติวคุเคน วิสฺยุตฺโต โมกฺโข นิพฺพานํ ความหลุดพ้นที่ไม่ประกอบด้วยติวรรค ชื่อว่านิพพานะ

จตุวรรค

จตุวคุค (จตุ+วคุค) จตุวรรค. สโมกฺษกา โมกฺษสฺหิตา ธम्मกามตุลา จตุพฺพคุคตี วุจฺจนเต ธัมมะ กามะ และอัตถะ พร้อมด้วยนิพพาน เรียกว่าจตุวรรค

[๓๑๙] **ขุชฺช** จ คณฺชูลุ รสฺส- วามนา ตฺ ลกฺขณฺโก.

คนค่อม ๒ ศัพท์

ขุชฺช (กุ+วช คติยฺ+ณ) คนค่อม. กุจฺฉิตํ วชฺชตีติ ขุชฺช ผู้ไปลำบาก ชื่อว่าขุชฺชะ (อาเทศ ก เป็น ข, ลป ว, ซ็อน ช, ลป ณ). น ขุชฺช ปพฺพาทเขตฺโพ^๒ ภิกษุไม่ควรให้คนค่อมบวช

๑ วิ.จุลล. ๗/๒๔๓/๑๐๓

๒ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

คณฺหุล (คทฺธิ นินฺหาญํ+อุล) คนค่อม. **คณฺทียเตติ** **คณฺหุโล** ผู้ถูกล้อเลียน ชื่อว่าคณฺหุละ (ลง นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ)

คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น ๓ ศัพท์

รสฺส (รสฺ สทฺเท+ส) คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น. **รสฺสียเต** **สทฺทียเตติ** **รสฺโส** ผู้ถูกเขาค้อนแคะ ชื่อว่ารสฺสสะ. **รสฺโส** **กาโย** **อสฺสตุถิตติ** **รสฺโส** ผู้มีร่างกายสั้น ชื่อว่ารสฺสสะ (รสฺส+ณ, ลบ ญ). **ชงฆวามนสฺส** **กภูโต** **ปฏฺจาย** **เหฏฺจิมกาโย** **รสฺโส** **โหติ** **อุปริมกาโย** **ปริปฺณฺโณ**^๑ คนเตี้ย มีร่างกายส่วนล่างตั้งแต่เอวลงไปสั้น ร่างกายส่วนบนสมส่วน

วามน (ลา คหณฺ+มน) คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น. **พฺยามปฺปมาณํ** **น** **ลาตีติ** **วามโน** ผู้ไม่ถือเอาร่างกายขนาดยาว ชื่อว่าวามนนะ (อาเทศ ล เป็น ว). **น** **วามโน** **ปพฺพาเขตพโพ**^๒ ภิกษุไม่ควรให้คนเตี้ยบวช

ลกฺณฺชก, **ลกฺณฺญก** (ลกฺสทฺทฺอุปท+ชฺธิ วามนตฺเถ+อ+ก) คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น. **ลกฺ** **วีย** **ฆฏฺิกา** **วีย** **เขตติ** **ปวตฺเตตีติ** **วา** **ลกฺณฺชโก** ผู้เตี้ยเหมือนถั่ว คือมีรูปร่างเหมือนถั่ว ชื่อว่า **ลกฺณฺชกะ** (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลบ อี). **ลกฺณฺชโก** **ปวิฏฺจคีโว** **มโหโร**^๓ คนเตี้ยคอสั้นท่อนใหญ่

[๓๒๐] **ปงฺคุโฬ** **ปีจสฺปปี** **จ** **ปงฺคุ** **ฉินฺนิริยาปโถ**
ปกฺโข **ชฌฺโช** **ตุ** **โชณฺโถถ** **มฺุโค** **สุณฺณวโจ** **ภเว**
กฺณิ **หตฺถาทิวงฺโก** **จ** **วลีโร** **ตุ** **จ** **เกกโร.**

คนเปลี้ย, คนง่อย ๕ ศัพท์

ปงฺคุล, **ปงฺคุฬ** (ป+องฺค คตฺถิยํ+อุล) คนเปลี้ย, คนง่อย. **ปเรน** **องฺคตีติ** **ปงฺคุโฬ** ผู้ไปได้ด้วยบุคคลอื่น ชื่อว่าปงฺคุฬะ. **น** **พธิโร** **น** **มฺุโคสฺมิ** **น** **ปกฺโข** **น** **จ** **ปงฺคุโล**^๔ เรามิได้เป็นคนหูหนวก คนใบ้ คนง่อย และคนเปลี้ย

ปีจสฺปปี (ปีจสทฺทฺอุปท+สฺปป คมเน+อ+อฺ) คนเปลี้ย, คนง่อย. **ปีเจน** **สฺปปติ** **สีเลนาติ** **ปีจสฺปปี** ผู้ไปด้วยตั้ง(ล้อเลื่อน)เป็นปรกติ ชื่อว่าปีจฺสฺปปี (ลบสระหน้า). **ขุชฺชา** **วา** **โหตุ** **ปีจสฺปปี** **วา**, **วณฺทนฺตียา** **ทสฺสามิ**^๕ หล่อนจะเป็นคนค่อมหรือคนง่อยก็ตาม เราจะให้แก่หล่อนผู้กำลังไหว. **สาสิตฺตกฺลิปฺเป** **นิปฺผตฺติ** **ปตฺโต** **เอโก** **ปีจสฺปปี** **อโหสิ**^๖ บรูษเปลี้ยคนหนึ่งประสบความสำเร็จในศิลปะการตีตัก้อนกรวด

๑ วิ.ญ. ๓/๑๐๓

๒ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๓ มช.ญ. ๑๐/๒๕๒/๑๕๔

๔ พ.ชา. ๒๘/๓๙๘/๑๕๓

๕ ฅม.ญ. ๑๙/๓๔

๖ ฅม.ญ. ๒๐/๑๕๙

ปงฺคุ (ป+องฺคฺ คติยฺ+อฺ) คนเปลี้ย, คนง่อย. ปเรน องฺคตีติ ปงฺคุ ผู้ไปได้ด้วยบุคคลอื่น ชื่อว่า ปงฺคุ (ลบสระหน้า). **ปงฺคุคัณฑ์** เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์

ฉินฺนิริยาปถ (ฉินฺน+อิริยาปถ) คนเปลี้ย, คนง่อย. ฉินฺโน คมนาทิอิริยาปถ อสฺสาติ ฉินฺนิริยาปถ ผู้มีอิริยาบถการไปเป็นต้นถูกตัดขาด ชื่อว่าฉินฺนิริยาปถะ. น ฉินฺนิริยาปถ **ปพฺพาเขตฺตโพ^๑** ภิภษุไม่ควรให้คนง่อยบวช

ปกฺข (ป+อกฺข) คนเปลี้ย, คนง่อย. วิคตา อกฺขสทิสสา ชงฺมา อสฺสาติ ปกฺโข ผู้ปราศจาก แข็งขาเช่นกับเพลารถ จึงชื่อว่าปกฺขะ. ยถา ทิ รตฺสฺส อกฺখে ภินฺเน คมนํ น ลีชฺฌติ, ตถเว ตสฺสาปิ อกฺขชงฺมาย ภินฺนยาติ โอปมฺมสฺสฺสนฺทนํ จริยอยํนํ เมื่อเพลขาของรถ หัก ย่อมวิ่งไปไม่ได้ฉันใด เมื่อแข้งอันเป็นเช่นกับเพลารถของคนเปลี้ยนั้นขาดไป ย่อมเป็นฉันนั้น, ข้อนี้เป็นารแสดงการเปรียบเทียบ. รมฺโถ มุโค จ ปกฺโข จ ปฺตุโต ชาโต^๒ พระโอรส ของพระราชาประสูติแล้ว ทรงเป็นไปและเป็นง่อย

คนซากะแผลก, คนขาเป๋ ๒ คัณฑ์

ขณฺช (ขชฺ คติเวกฺลเย+อ) คนซากะแผลก, คนขาเป๋. ขณฺชตีติ ขณฺชโ ผู้เดินกะแผลก ชื่อว่าขณฺชะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ). องฺคเวกฺลภาเวน ขณฺชตีติ ขณฺชโ ผู้เดินซากะแผลก เพราะมีอวัยวะบกพร่อง ชื่อว่าขณฺชะ (ขณฺช คติเวกฺลเย+อ). ปสฺสนฺตานํ ขํ สฺขํ ชนตีติ ขณฺชโ ผู้ยังความสุขให้เกิดแก่ผู้พบเห็น(เพราะไม่มีวิบากกรรมเช่นนั้น) ชื่อว่าขณฺชะ (ขสฺททฺฐปท+ชน ชนเน+กฺวิ, อาเทศ นิคหิตเป็น ญ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). น ขณฺชโ **ปพฺพาเขตฺตโพ^๓** ภิภษุไม่ควรให้คนซากะแผลกบวช

โขณฺช (โขณฺช คติปฺฐิฆาเต+อ) คนซากะแผลก, คนขาเป๋. โขณฺชตีติ โขณฺชโ ผู้เดินซากะแผลก ชื่อว่าโขณฺชะ

คนใบ้ ๒ คัณฑ์

มุค (มิค+ณ) คนใบ้. วตฺตมฺสทฺกฺกฺณเยยฺยตฺตา มิคสทิสฺสติ มุโค ผู้เป็นเช่นกับสัตว์ เพราะไม่สามารถ จะกล่าวอะไรได้ ชื่อว่ามุคะ (ลบ ญ, อาเทศ อิ เป็น อฺ). น มุโค **ปพฺพาเขตฺตโพ^๔** ภิภษุไม่ควรให้คนใบ้บวช

สุณฺณวจ (สุณฺณ+วจ) คนใบ้. สุณฺณํ วโจ อสฺสาติ สุณฺณวโจ ผู้สูญถ้อยคำ ชื่อว่าสุณฺณวจะ

คนมือเท้าหงิก

กฺุณฺณี (กฺุณฺ สงฺโกจเน+อ+อี) คนมือเท้าหงิก. กฺุณฺตีติ กฺุณฺณี ผู้(มือเท้า)หงิก ชื่อว่ากฺุณฺณี. หตฺถาทิวงฺโก

๑ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๘๓/๑๕๓

๓ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๔ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

ปุริโส “กูโณ”ตยจจเต บุรุษผู้มีมือเป็นต้นหงิก ท่านเรียกว่ากณะ. กุณนํ กุโณ, หตถาทีเวกลยํ, ตเมตสฺสตฺถิตฺติ กุณฺนี ความหงิกงอ ชื่อว่ากณะ เป็นความบกพร่องแห่งมือเป็นต้น, ผู้มีมือเป็นต้นหงิก ชื่อว่ากุนฺนี. กุจฺฉิตํ นยตฺติ วา กุณฺนี หรือผู้ถือ(สิ่งของ)ลำบาก ชื่อว่ากุนฺนี (กฺสทฺทูปปท+นี นเย+กฺวิ, ลบ กฺวิ, อาเทศ น เป็น ณ). ควรประกอบบทอื่นเข้ามา เช่น หตฺเถณ กุณฺนี ผู้มีมือหงิก, ปาเทณ กุณฺนี ผู้มีเท้าหงิก เป็นต้น. น กุณฺนี ปพฺพาเขตพฺโพ^๑ ภิภุขุไมควรให้คนมือเท้าหงิกบวช

คนตาเหล่, ตาเข ๒ ศัพท์

วลีโร (วล สัวรรณ+อิโร) คนตาเหล่, ตาเข. วลตฺติติ วลีโร ผู้คอยระวัง(เพราะตามองไปทุกด้าน) ชื่อว่าวลีระ

เกกร (กฺสทฺทูปปท+กร กรณ+อ) คนตาเหล่, ตาเข. กุจฺฉิตํ กโรตฺติติ เกกโร ผู้ทำงานลำบาก ชื่อว่าเกกระ (อาเทศ อฺ เป็น เอ). วิสมอกฺขิมณฺฑลธา เกกรา^๒ ผู้มีดวงตาไม่เสมอกัน เป็นคนตาเหล่

[๓๒๑] นิกุเกสสีโส ขลลาโฏ
กาโณ อุกฺขินเมเกน

มฺณฺโฑ ตู ภณฺฑู มฺณฺฑโก
สุณฺโณ อนฺโธ ทฺวยเณถ.

คนหัวล้าน ๒ ศัพท์

นิกุเกสสีส (นิกุเกส+สีส) คนหัวล้าน. นิกุเกสํ สีสเมตสฺสธาติ นิกุเกสสีโส ผู้มีหัวที่ปราศจากเส้นผม ชื่อว่านิกุเกสสีสะ

ขลลาฏฺฐ, ขลลาต (ขล ขลนสณฺจเยสฺสุ+อาฏฺฐ) คนหัวล้าน. ขลตฺติติ ขลลาโฏ ผู้หัวล้าน ชื่อว่าขลลาฏฺฐะ (ซ็อน ล). นิกุเกสตฺตา ขํ ตฺวจฺฉํ สีสํ ลาทิตฺติ ขลลาโฏ ผู้ไว้หัวว่างเปล่า เพราะไม่มีผม ชื่อว่าขลลาฏฺฐะ (ขลฺทฺทูปปท+ลา คหณ+ฏฺฐ, อาเทศนิกฺหิตเป็น ล). ขลลาตสีเส กทมพฺบุปฺผํ วิย กตฺถจฺจิ น สณฺจธาติ^๓ ย่อมตั้งอยู่ ณ จุดไหนไม่ได้ เหมือนดอกกระทุ่มบนหัวล้าน

คนหัวโล้น ๓ ศัพท์

มฺณฺฑา (มฺณฺฑา ขณฺฑาเน+อ) คนหัวโล้น. เกเส มฺณฺฑาตฺติติ มณฺโฑ ผู้โกนผม ชื่อว่ามฺณฺฑะ. หิตาหิตํ มณฺฑตฺติติ มณฺโฑ ผู้รู้ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ ชื่อว่ามฺณฺฑะ (มน ณาณ+ฑ, อาเทศ อ เป็น อฺ, นฺ เป็น ณ). มณฺโฑ อยํ ภวํ มณฺฑโก อยํ ภวํ^๔ ผู้เจริญท่านนี้เป็นคนศีรษะโล้น ผู้เจริญท่านนี้เป็นคนศีรษะโล้น

๑ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๒ ขา.อฎฺฐ. ๓๖/๑๗๕

๓ ติ.ม.อฎฺฐ. ๑๘/๑๓๖

๔ ส.สคาถ. ๑๕/๖๕๙/๒๔๖

ภณฺฑุ (ภณฺฑุ ปรีภาสเน+อุ) คนหัวโล้น. **ภณฺฑุทียเตติ** **ภณฺฑุ** ผู้ถูกตีตึง ชื่อว่าภณฺฑุ. **ภณฺฑุเจตตีติ**
ภณฺฑุ ผู้ทำให้เขาตีได้ ชื่อว่าภณฺฑุ

มฺณฺฑก (มฺณฺฑก ขณฺฑเน+อ+ก) คนหัวโล้น. **เกเส** **มฺณฺฑกตีติ** **มณฺฑโก** ผู้โกนผม ชื่อว่า
มณฺฑกเก. **หิตาหิตํ** **มณฺฑตีติ** **มณฺฑโก** ผู้รู้ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ ชื่อว่ามณฺฑกเก. **โก** **อัย**
มณฺฑโก^๑ คนหัวโล้นนี้เป็นใคร

คนตาบอดข้างเดียว

กาณ (กาณ สททคตินิมีลเนสุ+ณ) คนตาบอดข้างเดียว. **อกุชินํ** **มชฺฌ** **เอเกนากุชินา** **สุณฺโณ**
กาโณ **นาม** ระหว่างตาทั้ง ๒ ผู้ตาบอดข้างใดข้างหนึ่งชื่อว่ากาณะ. **กณตี** **นิมีลตีติ** **กาโณ**
ผู้กะพริบตา(ข้างเดียว) ชื่อว่ากาณะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาโณตี** **เอกกุชีกาโณ** **วา**
อุภยกุชีกาโณ **วา**^๒ **บ**ทว่า **กาโณ** คือผู้ตาบอดข้างเดียวก็มี ผู้ตาบอด ๒ ข้าง ก็มี. **น** **กาโณ**
ปพฺพชาเขตพโพ^๓ ภิภษุไม่ควรให้คนตาบอดข้างเดียววช

คนตาบอด ๒ ข้าง

อนฺธ (อนฺธ ทสฺสนูปสํหาเร+อ) คนตาบอด ๒ ข้าง. **ทวเณ** **อกุชิตวเณ** **สุณฺโณ** **อนฺธ**
นาม คนมีตาบอดทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าอันธะ. **อนฺธตีติ** **อนฺธ** ผู้ตาบอด ชื่อว่าอันธะ. **จกฺขณา**
อมตี **รุชฺชตีติ** **อนฺธ** ผู้ตาบอด ชื่อว่าอันธะ (อม โรเค+ธ, อาเทศ ม เป็น น). **น** **อนฺธ**
ปพฺพชาเขตพโพ^๔ ภิภษุไม่ควรให้คนตาบอดวช

[๓๒๒] **พธิโร** **สุตีหีน** **คิลาโน** **พฺยาธิตาดูรา**
อุมมาทวตี **อุมมตุโต** **ชฺชชชาติ** **วาจฺจลฺงคิกกา.**

คนหูหนวก ๒ ศัพท์

พธิร (พนฺธ พนฺธเน+อิร) คนหูหนวก. **พนฺธตีติ** **พธิโร** ผู้ผูก(คำพูด) ชื่อว่าพธิระ (ลบ น).
พาธียตีติ **พธิโร** ผู้ถูกโรคฺหุเปียดเปียน ชื่อว่าพธิระ (พธ พาธเน+อิร). **น** **พธิโร** **ปพฺพชาเขตพโพ**^๕
ภิภษุไม่ควรให้คนหูหนวกวช

สุตีหีน (สุตี+หีน) คนหูหนวก. **สุตี** **กณฺโณ** **หีน** **วิกโล** **ยสฺสาตี** **สุตีหีน** ผู้มีหูพิการ ชื่อว่า
สุตีหีนะ

คนเป็นไข้, ผู้ป่วย ๓ ศัพท์

คิลาณ (คิลา หาสกฺขเย+ย) คนเป็นไข้, ผู้ป่วย. **คิลาตีติ** **คิลาโน** ผู้หมดความร่าเริง ชื่อว่าคิลาณะ

๑ วิ.อญ. ๑/๖๕

๒ มชฺ.อญ. ๑๐/๒๕๒/๑๕๔

๓ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๔ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๕ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

(อาเทศ ยู เป็น อน). คิลยติ กิลมตติ คิลาน ผู้เจ็บป่วย ชื่อว่าคิลานะ (คิล กิลมเน+ยุ, อาเทศ ยู เป็น อน, ทีชะ อ เป็น อา). อณฺถโร ภิกฺขุ คิลาน โหติ^๑ ภิกษุรูปหนึ่ง เป็นไข้

พฺยาธิต (พฺยาธิ+ต) คนเป็นไข้, ผู้ป่วย. พฺยาธิ โรโค สณฺชาโต อสฺสชาติ พฺยาธิโต ผู้เกิดโรค ใช้ขึ้น ชื่อว่าพฺยาธิตะ. ปรี พฺยาธิตํ ทิสฺวา อญฺญิเยยฺย^๒ เราเห็นคนอื่นป่วยแล้วอึดอัด

อาตุร (อต สาดจฺจคมเน+อร) คนเป็นไข้, ผู้ป่วย. อดตติ อาตุโร ผู้จะรีบไป(หาหมอ) ชื่อว่าอาตุระ (วฺทฺธิ อ เป็น อา). อา สิมฺ ฺตฺรติ คจฺจตติ อาตุโร ผู้ไป(หาหมอ)โดยเร็ว ชื่อว่าอาตุระ (อา+ตุร คมเน+อ). อิมินา ปฺุตฺติกาเยน อาตุเรน ปภงฺคฺนา อญฺญิยามิ^๓ เราย่อมอึดอัดด้วยกายอันเปื่อยเน่า อันเจ็บป่วยผู้พั่งนี้

คนไข้มีอีกหลายศัพท์ เช่น อามยาวิ, วิกต, อปฺภู, อพฺภมิต, อพฺภานต

คนบ้า ๒ ศัพท์

อุมฺมาท (อุ+มท อุมฺมาเท+ณ) คนบ้า. อุมฺคเตหิ วาตาภิโทเสหิ มทยตฺติ อุมฺมาโท ผู้บ้าเพราะได้รับโทษจากลมตีขึ้นเป็นต้น ชื่อว่าอุมฺมาทะ (ลป ญ, วฺทฺธิ อ เป็น อา, ไซฺน ม). ในคาลามีรูปเป็น อุมฺมาทวติ (อุมฺมาทวตฺ+สฺมิ) เพื่อขยายบท อุมฺมตฺโต ว่า “ในผู้เป็นบ้า”. อหํ โข อาวุโส อุมฺมาทํ ปาปฺณิ^๔ ท่านผู้มีอายุ ผมถึงความเป็นบ้าแล้วนะ

อุมฺมตฺต (อุ+มท อุมฺมาเท+ต) คนบ้า. อุมฺมาโท วาตาภิโกโป โรควิเสโส, ตพฺพติ อุมฺมตฺโต อุมฺมาทะเป็นโรคชนิดหนึ่งที่มีลมเป็นต้นกำเริบ, อุมฺมตฺตศัพท์ใช้ในอรรถว่าผู้มีโรค. อุมฺมชฺชนํ อุมฺมตฺโต ความบ้า ชื่อว่าอุมฺมตฺตะ (ไซฺน ม, อาเทศ ท ที่สุดธาตุเป็น ต). อุมฺมตฺโต อสฺสตฺถิตฺติ อุมฺมตฺโต ผู้มีความบ้า ชื่อว่าอุมฺมตฺตะ (อุมฺมตฺต+ณ, ลป ญ). กจฺจि โน ตฺวํ ภณฺเ อุมฺมตฺโต^๕ พนายเจ้าไม่เป็นบ้าใช้ใหม่

ขุชฺชาทโย อุมฺมตฺตฺนฺดา วาจฺจลฺิงเค ยุตฺตตาย วาจฺจลฺิงคิกา ตั้งแต่ ขุชฺชศัพท์ในคาลาที่ ๓๑๙ ถึง อุมฺมตฺตศัพท์ในคานี้ เป็นวาจฺจลฺิงคิกะ คือบทกล่าวลึงค์ หรือบทวิเสสยะ หรือบทตั้ง เช่น ปิฏฺจินา ขุชฺโซ เป็นต้น, ถ้าเป็นวิเสสณะ คือบทขยาย จะมีลึงค์ตามบทตั้ง เช่น ขุชฺโซ ปฺริโส, ขุชฺชา อิตฺถิ, ขุชฺชํ นปฺสํ. อุมฺมตฺโต ปฺริโส, อุมฺมตฺตา อิตฺถิ, อุมฺมตฺตํ นปฺสํ.

[๒๒๓] อาตงฺโก อามโย พฺยาธิ คโท โรโค รุชฺาปิ จ
 เคลณฺณากลฺลมาพาโธ โสโส ตฺ จ ขโย ลียา.

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๕/๑๔๘

๒ อ.จ.ติก. ๒๐/๔๗๘/๑๘๕

๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๕๓/๔๖๑

๔ มช.อุปริ. ๑๔/๖๑/๕๕

๕ ที.มหา. ๑๐/๓๒๑/๓๘๕

โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้ ๙ ศัพท์

อาดงก (อา+ตกิ กิจจชวีเน+อ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. อา ภูโส ตงกตติ อาตงโก โรคที่ให้ลำบากมาก ชื่อว่าอาดงกะ (ลงนคหิตอาคม, อาเทศนคหิตเป็น ง). อญตโร คาโหห โรคตงโก ผุสติ^๑ โรคที่ร้ายแรงอย่างหนึ่งมากกระทบ

อามย (อม โรเค+อย) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. อมติ รุชชตติ อามโย โรคที่เสียดแทง ชื่อว่าอามยะ (ทีฆะ อ เป็น อา). อา ภูโส มินติ หีสตติ อามโย โรคที่เบียดเบียนอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอามยะ (อา+มิ หีสาย+อ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). อามยติ อาคจจตติ อามโย โรคที่มา (เบียดเบียน) ชื่อว่าอามยะ (อา+มย คติมุหิ+อ). กจจิ โภโต อนามย^๒ ความไม่มีโรคมี่แก่ท่านหรือ (ท่านสบายดีหรือ)

พฺยาธิ (วิธ วิชฺฌเน+อิ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. วิชฺฌตติ พฺยาธิ โรคที่ทิ่มแทง ชื่อว่าพฺยาธิ (ลง อา อาคมกลางธาตุ, อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ). วิเสสน อธิปฺพตติ พฺยาธิ โรคที่บีบคั้นอย่างรุนแรง ชื่อว่าพฺยาธิ (วิ+อธิ ปฺพเน+อิ, อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ, ทีฆะ อ ต้นธาตุเป็น อา). พาทตติ พฺยาธิ โรคที่เบียดเบียน ชื่อว่าพฺยาธิ (พาท วิพาธาย+อิ, ลง ย อาคมหน้าสระอา). สตุเต พฺยาธยตติ พฺยาธิ โรคที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าพฺยาธิ (พฺยาธ วิหเสเน +อิ). วิวิธา อาธโย มโนปฺพา อสฺมินฺติ พฺยาธิ โรคที่บีบคั้นจิตโดยประการต่างๆ ชื่อว่าพฺยาธิ (วิ+อาธิ, อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ). ชาตสฺส ชรา ปญฺญาธิสฺสติ พฺยาธิ ปญฺญาธิสฺสติ^๓ ความแก่จกปรากฏ โรคจกปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดมา

คท (คท โรเค+อ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. คทติ รุชชตติ คโท โรคที่เสียดแทง ชื่อว่าคทะ

โรค (รุช โรเค+ณ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. รุชชตติ โรโค โรคที่เสียดแทง ชื่อว่าโรคะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชุ เป็น ค). รุชติ ภณชตติ โรโค โรคที่ทำลาย ชื่อว่าโรคะ (รุช ภงเค+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชุ เป็น ค). เทวเม ภิกฺขเว โรคา, กตเม เทว, กายิโก จ โรโค เจตฺสิโก จ โรโค^๔ ภิกษุทั้งหลาย โรคมี่ ๒ อย่างนี้ คือโรคที่เกิดในกายและโรคที่เกิดในจิต

รุชา (รุช โรเค+อ+อา) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. รุชตติ รุชา โรคที่เสียดแทง ชื่อว่ารุชา (ลบสระหน้า). โภชนปจฺจยา รุชา^๕ อาหารเป็นปัจจัยให้เกิดโรค

เคลณฺณ (คิลาน+ณฺย) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. คิลานสฺส ภาโว เคลณฺณํ สภาพของความเจ็บไข้ ชื่อว่าเคลณฺณะ (ลบ ณ และสระที่ น, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ณฺย เป็น ณ,

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๘๔/๒๓๕

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๓/๔๓๓

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๔/๒๗

๔ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๕๗/๑๘๑

๕ วิสุทธิ. ๑/๘๖

นาสิกาโรค (นาสิก+โรค) ริดสีดวงจมูก, โรคหวัด, โรคภูมิแพ้. **นาสิกาย** **ชาโต** **โรโค**
นาสิกาโรโค โรคที่เกิดในจมูก ชื่อว่านาสิกาโรคะ

น้ำมูก ๒ คัมภีร์

สิงขานิกา, สิงขานิกา (สิงข ปสวเน+อนิก+อา) น้ำมูก. **ฆาเน** **ปวตุโต** **อสุสโว** **สิงขานิกา**
นาม น้ำมูกที่ไหลอยู่ในจมูก ชื่อว่าสิงขานิกา. **สิงขติ** **ปวตุตีติ** **สิงขานิกา** น้ำมูก ที่ไหลออก
 ชื่อว่าสิงขานิกา (ลบสระหน้า, ทีฆะ อ เป็น อา). **สิงขานิกา** **ลสิก** **มุตต**^๑ น้ำมูก น้ำลาย น้ำ
 มูตร (น้ำปัสสาวะ)

อสุสว (อา+สุ อภิสเว+ณ) น้ำมูก. **อา** **ปุนปฺปุนิ** **สวติ** **สนฺทตีติ** **อสุสโว** น้ำมูกที่ไหลออก
 บ่อยๆ ชื่อว่าอัสสวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, รัสสะ อา เป็น อ)

แผล ๒ คัมภีร์

อรุ (อร คมเน+อุ) แผล. **ปฺติภาเว** **อุทฺธ** **อรติ** **คจฺจตีติ** **อรุ** แผลที่เนาเปื่อยอยู่บน (ผิวหนัง)
 ชื่อว่าอรุ. **เมยฺยํ** **อรุคัมภี** ฎีการู้ว่าเป็นนปฺงสกลิงค์. **กาเย** **อรุ** **วา** **น** **มกฺเขตพฺพ**^๒ หรือไม่
 ควรเกาแผลที่ร่างกาย

วณ (วณ คตฺตวิจฺจนฺเน+อ) แผล. **ฉิทฺทาวฉิทฺท** **วณฺยตีติ** **วณ** แผลพุพองเล็กๆ น้อยๆ
 ชื่อว่าวณะ. **อนิฺตฺถิ** **วณคัมภี** เป็นนปฺงลิงค์และนปฺงสกลิงค์. **อนฺุชานามิ** **ภิกฺขเว** **วณพฺนธฺนโจล**^๓
 ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าพันแผล

ฝี ๒ คัมภีร์

โผฏ (โผฏ สฺถิลฺเสสเน+ณ) ฝี. **ผุฏฺตีติ** **โผฏ** ฝีที่ติดแน่น ชื่อว่าโผฏะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ).
ปจฺวิยา **คจฺจนฺตสฺส** **ปาทตฺเลสฺ** **โผฏา** **อุฏฺจหิตฺวา** **ภิกฺษชนฺติ**^๔ ฝีที่ฝ่าเท้าของกุลบุตรผู้เดิน
 ไปบนพื้นดิน ปุ่ดขึ้นจนแตก

ปีพกา, ปีพกา (ปีพ วิพาธาย+ณฺว+อา) ฝี. **ปีพยติ** **หีสตีติ** **ปีพกา** ฝีที่เปียดเปียน ชื่อว่า
 ปีพกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก). **สเจปิสฺส** **กจฺจุ** **วา** **ปีพกา** **วา** **โหนติ**^๕ หากว่าบุตรมีกลาก
 หรือฝี. ทั้ง ๒ คัมภีร์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น โผฏ, โผฏา, โผฏ. **ปีพโก**, **ปีพกา**, **ปีพก**

[๓๒๕] **ปุพฺโพ** **ปุโยถ** **รตฺตาดิ-** **สาโร** **ปฺกฺชนฺทิกายฺยถ**
อปมาโร **อปสฺมาโร** **ปาทโผฏ** **วิปาทิกา.**

๑ ที.ปาฎีก. ๑๑/๗๙/๑๑๔

๒ วิ.ธฎ. ๑/๒๖๒

๓ วิ.มหา. ๕/๔๒/๕๐

๔ มช.ธฎ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๘

๕ วิ.ธฎ. ๓/๒๒

น้ำหนอง ๒ ศัพท์

ปุพฺพ (ปุพฺพ ปฺรณ+อ) น้ำหนอง. **ปุพฺพติ** **ปุรฺตติ** **ปุพฺโพ** น้ำหนองที่เป่งขึ้น ชื่อว่าปุพฺพะ. **เสมหํ** **ปุพฺโพ** **โลหิตํ**^๑ เสดด น้ำหนอง เลือด

ปุย (ปุย วิสฺรณฺทฺคุณฺเชสุ+อ) น้ำหนอง. **ปุยฺตติ** **ปุโย** น้ำหนองที่เหม็น ชื่อว่าปุยะ

ไข้เลือดออก, โรคลงแดง, อาการถ่ายเป็นมูกเลือด ๒ ศัพท์

รตฺตาดิสฺส (รตฺตสฺทฺทฺปฺท+อติ+สฺร คติมฺหิ+ณ) ไข้เลือดออก, โรคลงแดง, อาการถ่ายเป็นมูกเลือด. **รตฺตสฺส** **โลหิตสฺส** **สณฺจัน** **อติกฺกมิตฺวา** **สฺรณํ** **คฺมนํ** **รตฺตาดิสฺสโร** โรคที่โลหิตกำเริบเกินไป ชื่อว่ารตฺตาดิสฺสระ (ลป ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **ปฺกฺชนฺทฺยฺนฺติ** **รตฺตาดิสฺสโร**^๒ บทว่า **ปฺกฺชนฺทฺยํ** คือโรคลงแดง

ปฺกฺชนฺทฺิกา (ป+กมฺ ปทฺวิกฺเขป+ติ+ก+อา) ไข้เลือดออก, โรคลงแดง, อาการถ่ายเป็นมูกเลือด. **ปฺกฺชนฺทฺติ** **นิสฺสรฺตติ** **ปฺกฺชนฺทฺิกา** โรคที่เล่นไปไม่มีที่พึ่ง ชื่อว่าปັกฺชนฺทิกา (อาเทศ กุ ดัน ธาตุเป็น ข, ซ้อน ก, อาเทศ ตฺ เป็น ท, อาเทศ ม ที่สุดธาตุเป็น น). **ชโร** **กฺุจฺฉิโรโค** **มฺุจฺฉา** **ปฺกฺชนฺทฺิกา**^๓ **โรคฺชฺรา** **โรคฺลํไส** **โรคฺลม(สฺลป)** **โรคฺลงแดง**

โรคลมบ้าหมู, โรคลมชัก ๒ ศัพท์

อปฺมาร (อป+สฺาร) โรคลมบ้าหมู, โรคลมชัก. **สฺรณํ** **สฺสโร** ที่พึ่ง ชื่อว่าสฺสระ (สฺร คติยฺ+ณ, ลป ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **อปคฺโต** **สฺสโร** **เอตฺสฺมาติ** **อปฺมาโร** โรคอันปราศจากที่พึ่ง(ไม่มีสติระลึกได้) ชื่อว่าอปฺมาระ (อาเทศ ส เป็น ม)

กฺุจฺฉํ คณฺโฑ กิลาสฺ จ อปฺมาโร วิตฺจฺฉิกา
ททฺทฺ กณฺฑุ จ เม นตฺถิ โสธนาย อิทํ ผลํ.^๔

โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคลมบ้าหมู โรคคุดทะราด โรคหิดเปื่อยและโรคหิดดำน ไม่มีแก่ข้าพเจ้า นี่เป็นผลของการทำความสะอาด

อปฺสฺมาร (อป+สฺาร) โรคลมบ้าหมู, โรคลมชัก. มีรูปร่างเหมือนกับ อปฺมาร (ซ้อน ส, อาเทศ ส ตัวหลังเป็น ม)

โรคเท้าแตก, โรคเท้าเปื่อย, โรคเท้ากุด ๒ ศัพท์

ปาทฺโฝฏ (ปาท+โฝฏ) โรคเท้าแตก, โรคเท้าเปื่อย, โรคเท้ากุด. **ปาทฺสฺส** **โฝฏ** **เภทนํ** **ทฺรณํ** **ปาทฺโฝฏ** **โรคฺเท้าแตก** ชื่อว่าปาทฺโฝฏะ

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๒๓๘

๒ วิ.ฎี. ๒/๑๘๖/๓๙๖

๓ อัง.ทสก. ๒๔/๖๐/๑๑๗

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๓๘/๔๑๙

วิปาทิกา (วิ+ปาท+อิ+ก+อา) โรคเท้าแตก, โรคเท้าเปื่อย, โรคเท้ากัด. **วิรูโป** **ปาโท** เอดตาย เหตุภูตยาตติ **วิปาทิกา** โรคที่เป็นเหตุให้เท้าเปลี่ยนรูปไป ชื่อว่าวิปาทิกา. **วิทาริยามานตดา** **วิปชชมาโน** **ปาโท** **อสุสนติ** วา **วิปาทิกา** หรือโรคที่เท้าวิบัติเพราะถูกทำลาย ชื่อว่าวิปาทิกา

[๓๒๖] **วุฑฺฒิโรโค** **ตุ** **วาทณฺหํ** **สีปทํ** **ภารปาทตา**
กณฺชฺช **กณฺชฺชติ** **กณฺชฺชยา** **ชชช** **กณฺชฺชานฺนปฺยถ.**

โรคไส้เลื่อน, โรคอ้นทะโตะ ๒ คัมภีร์

วุฑฺฒิโรโค (วุฑฺฒิ+โรโค) โรคไส้เลื่อน, โรคอ้นทะโตะ. **วุฑฺฒิปปตโต** **โรโค** **วุฑฺฒิโรโค** โรคที่ถึงความใหญ่โต(กำเริบ) ชื่อว่าวุฑฺฒิโรคะ. **อนฺชฺชเกสุ** **วุฑฺฒิโรเคน** **สมนฺนาคโต**^๑ ผู้มีโรคอ้นทะโตะ

วาทณฺช (วาท+อนฺช) โรคไส้เลื่อน, โรคอ้นทะโตะ. **วาทปุริตํ** **อนฺหํ** **อสุสชาติ** **วาทณฺหํ** **โรคลูก** **อ้นทะ** เต็มด้วยลม ชื่อว่าวาทันตะ (ลบสระหน้า). **มหาอรฺโก** วา **วาทณฺชฺโก** วา **มหาชานฺนุโก** วา^๒ ผู้มีโรคปอดบวม ผู้มีโรคไส้เลื่อน หรือผู้มีโรคเข้าบวม

โรคเท้าข้าง, โรคเท้าบวม ๒ คัมภีร์

สีปท (สีถิล+ปท) โรคเท้าข้าง, โรคเท้าบวม. **ฆนาภาวโต** **สีถิลํ** **ปทํ** **สีปทํ** เท้าที่บวมขึ้นเพราะไม่แข็ง ชื่อว่าสีปทะ (ลบ ถิล, ทีฆะ อิ เป็น อี). **น** **สีปที** **ปพฺพชาเขตฺทโพ**^๓ ไม่ควรให้บุคคลผู้มีโรคเท้าข้างบวช

ภารปาท, **ภารปาทตา** (ภารปาท+ตา) โรคเท้าข้าง, โรคเท้าบวม. **ภาโร** **ปาโท** **อสุสชาติ** **ภารปาโท** โรคที่มีเท้าบวมโต ชื่อว่าภารปาทะ, **ภารปาโท** **เอว** **ภารปาทตา** **ภารปาท** นั้นแหละ ชื่อว่าภารปาทตา. **สีปทีติ** **ภารปาโท** **วฺจฺจติ**^๔ ท่านกล่าวถึงผู้เป็นโรคเท้าข้างด้วยบทว่า **สีปที**

โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก ๕ คัมภีร์

กณฺชฺช, **กณฺชฺช** (กณฺช กภเน+อุ) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **กณฺชฺชติติ** **กณฺชฺช** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณชฺช (ทีฆะ อุ เป็น อู). **กณฺชฺชติ** **กจฺจ**^๕ บทว่า **กณฺชฺช** คือโรคกลาก

กณฺชฺชติ (กณฺช กภเน+ติ) โรคคัน, ผื่นคัน, ขี้กลาก. **กณฺชฺชติติ** **กณฺชฺชติ** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณชฺชติ (อาเทศ อ ที่ไม่ลบเป็น อู)

กณฺชฺชยา (กณฺช กภเน+ย+อา) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **กณฺชฺชติติ** **กณฺชฺชยา** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณชฺชยา (อาเทศ อ ที่ไม่ลบเป็น อู, ลบสระหน้า)

ชชช (ชชช เถยฺยกรณพฺยถเนสุ+อุ) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **ชชชติติ** **ชชช** โรคที่คัน ชื่อว่าชชช

๑ วิ.ฎี. ๔/๑๑๘/๑๘๘

๒ วิ.อญ. ๓/๑๐๗

๓ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

๔ วิ.อญ. ๓/๑๐๓

๕ วิ.อญ. ๒/๔๘๖

กณฺฐาวน (กณฺฐ ภาทเน+ยฺ) โรคคัน, ฝืนคัน, กลาก. **กณฺฐตีติ** **กณฺฐาวนํ** โรคที่แพร่กระจาย
ชื่อว่ากัณฐาวณะ (อาเทศ อ ที่ไม่ลบเป็น อุว, ยฺ เป็น อน)

[๓๒๗] ปามํ วิตฺตจฺฉิกา กจฺจฺ โสโถ ตฺย สยถฺยทิตโต
ทฺนฺนามกณฺจ อริสํ จทฺทิกาท วมถฺยทิตโต.

โรคหิต, กลาก, เกลีสอน ๓ ศัพท์

ปาม (ปา โรค+ม) โรคหิต, กลาก, เกลีสอน. **อดฺตานํ ปาตีติ** **ปามํ** โรคที่เสียดแทงทั่วกาย
ชื่อว่าปามะ

วิตฺตจฺฉิกา, วิวจฺฉิกา (วิ+ตจฺจ ตนฺกรณ+ณฺว+อา) โรคหิต, กลาก, เกลีสอน. **วิเสเสน ตจฺจติ**
กาสนฺติ **วิตฺตจฺฉิกา** โรคที่ทำให้การร่างกายจนผิวหนังบาง ชื่อว่าวิตตจฉิกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก,
อ เป็น อิ, ต เป็น ว บ้าง)

กจฺจ (กจฺจ ชนเน+ยฺ) โรคหิต, กลาก, เกลีสอน. **กปินํ วานฺรานํ กจฺจํ ชเนตีติ** **กจฺจ** โรคที่
ให้เกาเหมือนลิงเกิดขึ้น ชื่อว่ากัจจ. **กจฺจติ** **มหากจฺจ**^๑ บทว่า **กจฺจ** คือโรคกลากรื้อรัง

โรคบวม, อาการบวม ๒ ศัพท์

โสถ (สุ คตฺวิจฺยฺสฺ+ถ) โรคบวม, อาการบวม. **สวตีติ** **โสโถ** โรคที่บวมขึ้น ชื่อว่าโสถะ (วฺทอิ อุ
เป็น ไอ)

สยถ (สิ สเย+ถ) โรคบวม, อาการบวม. **สยณํ สโย** การนอน ชื่อว่าสยะ, **สเยน นิพฺพตฺโต**
โรโค **สยถ** โรคที่เกิดขึ้นเพราะการนอนนาน ชื่อว่าสยถ (วฺทอิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย).
อุทิตโต ท่านกล่าววาททั้ง ๒ ศัพท์เป็นปฺงลิงค์เหมือนกัน. **โสผศัพท์**ก็แปลว่าโรคบวม

โรคริตสีดวงทวาร ๒ ศัพท์

ทฺนฺนามก, ทฺนฺนามา (ทฺ+นาม+ก) โรคริตสีดวงทวาร. **อมงฺคฺลตาย** **ทฺ** **นินฺทิตํ** **นามมฺสฺสาติ**
ทฺนฺนามกํ โรคที่มีชื่อไม่ดี เพราะไม่เป็นมงคล จึงชื่อว่าทฺนฺนามกะ (ช้อน น)

อริส (อริสทฺทฺอุปท+สส หีสาย+กฺวิ) โรคริตสีดวงทวาร. **อริ** **วีย** **สสตี** **หีสตีติ** **อริสํ** โรคที่
เบียดเบียนเหมือนเป็นศัตรู ชื่อว่าอริสะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

อาเจียน ๒ ศัพท์

จทฺทิกาท (จทฺท วมเน+ณฺว+อา) อาเจียน. **จทฺทติ** **วมตีติ** **จทฺทิกาท** โรคที่ทำให้อาเจียนออก
ชื่อว่าจทฺทิกาท (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อิ)

วมถุ (วมุ อุกุศิริณ+ถุ) อาเจียน. **วมติ** อุกุศิริตติ **วมถุ** โรคที่ทำให้อาเจียนออก ชื่อว่าวมถุ (ลง อ อาคม)

[๓๒๘] **ทวถุ** ปริตาโปถุ
วิสุจิกา อิติ มหา-

ติลโก **ติลกาฬโก**
วิเรโกถุ ภคนทลา.

ร้อนใน ๒ ศัพท์

ทวถุ (ทุ ปริตาเป+ถุ) ร้อนใน. **ทุโนตติ** **ทวถุ** โรคที่ร้อน(ภายใน) ชื่อว่าทวถุ (ลง อ อาคม, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

ปริตาป (ปริ+ตป สนฺตาเป+ณ) โรคร้อนใน. **ปริตปนํ** **สนฺตาปนํ** **เอเตนาติ** **ปริตาโป** โรคที่ทำให้ร้อน ชื่อว่าปริตาปะ (ลง ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ไผ, ปาน, ซี้แมลงวัน ๒ ศัพท์

ติลก (ติล+ก) ไผ, ปาน, ซี้แมลงวัน. **ติลสฺสฺจฺจํ** **วีย** **ชายตติ** **ติลโก** ไผที่เกิดขึ้นมีรูปเหมือนเมล็ดงา จึงชื่อว่าติลกะ

ติฬกาลก (ติล+กาฬ+ก) ไผ, ปาน, ซี้แมลงวัน. **ติลํ** **วีย** **กาฬ** **หฺตุวา** **ชายตติ** **ติลกาฬโก** ไผที่เกิดขึ้นเป็นเม็ดสีดำเหมือนเมล็ดงา ชื่อว่าติฬกาลกะ (อาเทศ ล เป็น พ, พ เป็น ล)

โรคท้องร่วง, อหิวาตกโรค ๒ ศัพท์

วิสุจิกา (วิ+สุจ คติยฺ+ณฺว+อา) โรคท้องร่วง, อหิวาตกโรค. **มหาวิเรโก** **วิสุจิกาทฺยฺจฺเจเต** **ท้องร่วง** อย่างหนัก ท่านเรียกว่าวิสุจิกา. **นิสฺเสสโต** **สฺจฺจติ** **คฺจฺจตติ** **วิสุจิกา** อูจจาระที่ออกไปโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่าวิสุจิกา. **นิสฺเสสโต** **โสเจตติ** **วิสุจิกา** โรคที่ชำระท้องให้สะอาดหมดจด ชื่อว่าวิสุจิกา (วิ+สุจ โสเจยฺเย+ณฺว+อา). **วิเสเสน** **สุจิ** **วีย** **วิชฺฌตติ** **วา** **วิสุจิกา** หรือโรคที่เสียตางท้องอย่างรุนแรงเหมือนเข็มทิ่ม ชื่อว่าวิสุจิกา (วิ+สุจ วิชฺฌเน+ณฺว+อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ, ที่มะ อู เป็น อู). **วิสุจิกาทิ** **มหนฺโต** **วิเรจนโก**^๑ บทว่า **วิสุจิกา** คือท้องร่วงอย่างรุนแรง

มหาวิเรก (มหนฺต+วิเรก) โรคท้องร่วง, อหิวาตกโรค. **พฺพฺโมสฺสรณฺตฺตา** **มหนฺโต** **วิเรโก** **มหาวิเรโก** โรคท้องร่วงอย่างแรง เพราะถ่ายมาก จึงชื่อว่ามหาวิเรกะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

บานทะโรค, กามโรค

ภคนทลาทโย **สฺตฺต** **อามยฺนฺตฺรา** **โรคฺเกทา** **ภวนฺติ**. **ตฺตฺร** **คฺทฺสมีปไซ** **วณฺวิเสโส** **ภคนทลา** ตั้งแต่ **ภคนทลาคัพท์** เป็นต้นไป ๗ ศัพท์ เป็นชนิดของโรคที่ร้ายแรง (รักษาให้หายยาก)

ภคนุทลา (ภคสทหุปท+ทร วิหารเณ+อ+อา) บานทะโรค, กามโรค. **ภคั** โยนิ, **ตัม** ทารยตีติ
ภคนุทลา ภคะแปลว่าอวัยวะเพศผู้หญิง, โรคที่ทำให้ตายอวัยวะเพศผู้หญิงนั้น ชื่อว่า ภคันทลา (ลง
 นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น, รุ เป็น ล, ลบสระหน้า). **ภคนุทลคั**พท์ก็มี เป็นชื่อโรคของผู้ชาย
 (คือกามโรค). **ภคั ทาลยตีติ ภคนุทลา, วจจมคัค** **ผาเลตีติ อดุโธ**^๑ โรคที่ทำให้ตายทวาร
 หนัก ชื่อว่าภคันทลา, คือทำลายทางขั้บถ่าย

[๓๒๙] **เมโห ชโร กาส สาสา กุฎจ สุลามยบุตรา**
วุตุโต เวชโซ ภิสกุโก จ โรคหารี ติกิจจโก.

โรคระบบทางเดินปัสสาวะ

เมห (มิห เสงเณ+ณ) โรคระบบทางเดินปัสสาวะ. **เมโห มุตตเมโห, โส จ พหุมุตตตาย**
มตุเมโห, รตตเมโห, สุกกเมโหตยเนกวิโธ เมหะแปลว่าปัสสาวะไหลไม่หยุด, โรคชนิดนั้นมีชื่อ
 เรียกหลายชื่อ เช่น มตุเมหะ รัดตเมหะ สุกกเมหะ เพราะเป็นโรคที่มีปัสสาวะมาก. **มุตตัม** **มิหติ**
อนเนาติ เมโห โรคที่ทำให้ปัสสาวะไหล ชื่อว่าเมหะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). **มตุเมโห**
อาพาโธ อุกกุฎโจ^๒ โรคระบบทางเดินปัสสาวะเป็นโรคที่ร้ายแรง

อาการป่วย, เป็นไข้

ชร (ชร โรเค+อ) อาการป่วย, เป็นไข้. **ชรตีติ ชโร** อาการป่วย ชื่อว่าชระ. **ชโร กุจจโรโค**
มัจฉา^๓ อาการไข้ โรคลำไส้ โรคลมชัก

โรคไอเรื้อรัง, วัณโรค

กาส (กาส สทหุทจจัญญ+อ) โรคไอเรื้อรัง, วัณโรค. **กาสตีติ กาโส** โรคที่ไอ(มีเสียงที่นำรำคาญ)
 ชื่อว่ากาสะ. **กุจจิตัม สสติ อนเนาติ วา กาโส** หรือโรคที่ทำให้หายใจลำบาก ชื่อว่ากาสะ
 (กุสทหุปท+อา+สส ปาณเน+กวิ, ลบ กวิ และ ส ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **กาโสติ ขยโรโค**^๔
 บทว่า กาโส คือโรคไอ

โรคหอบ, โรคหืด

สาส (สส ปาณเน+ณ) โรคหอบ, โรคหืด. **สสนัม สาโส** การหายใจ ชื่อว่าสาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ
 เป็น อา). **ภุส สสนเมตสสตุถิติ วา สาโส** หรือโรคที่มีการหายใจแรง ชื่อว่าสาสะ. **สาโสติ**
สุวาโส อุกุคารโรโค^๕ บทว่า สาโส คือโรคหอบหืด

๑ ขุ.อญ. ๔๕/๕/๕๘

๒ วิ.มทาว. ๒/๑๙๒/๑๖๖

๓ อญ.ทสภ. ๒๔/๖๐/๑๑๗

๔ ขุ.อญ. ๔๕/๕/๕๘

๕ ขุ.อญ. ๔๕/๕/๕๘

โรคเรื้อน

กุกฺก (กุกฺก เจทเน+จ) โรคเรื้อน. **กุกฺกติ ฉินฺทิตฺติ** **กุกฺกัจ** โรคที่กัด(ผิวหนัง) ชื่อว่ากุกฺกฐะ. **กุกฺกจิตฺตพฺพนฺติ** **กุกฺกัจ** โรคที่สังคมรังเกียจ ชื่อว่ากุกฺกฐะ (กุกฺก เชคฺกจฺฉาย+จ, ซ้อน กฺ). **กุกฺกจนฺติ** **รตฺตกุกฺกัจ** **วาทกุกฺกัจ** **วา**^๑ บทว่า **กุกฺกัจ** คือโรคเรื้อนแดงหรือเรื้อนดำ

โรคลมจุกเสียด

สุล, สูลา (สูล รุชฌาย+อ) โรคลมจุกเสียด. **สุลติ** **รุชฌตฺติ** **สุลํ** ลมที่เสียดแทง ชื่อว่าสุลละ. **สุลาติ** **อามสุลา** **กุกฺกจิโรโค**^๒ บทว่า **สุลา** คือโรคลมจุกเสียดในท้อง
โรคลมจุกเสียดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วิทฺทฺธิ**, **อสุมรี**, **มุตฺตกิจฺจนา**

หมอ, แพทย์, เกสัชกร ๕ ศัพท์

วุดฺต (วจ วิยตฺตยํ วาจาย+ต) หมอ, แพทย์, เกสัชกร. **โรคํ** **วจตฺติ** **วุดฺโต** ผู้บอกโรค ชื่อว่า
วุดฺตะ (อาเทศ อ ที่ ว เป็น อฺ, อาเทศ จ เป็น ต)

เวชฺช (วิชฺชชา+ณ) หมอ, แพทย์, เกสัชกร. **อายุพฺเพทสงฺฆาตํ** **วิชฺชํ** **ชานาตฺติ** **เวชฺโซ** ผู้รักษา
อายุรเวชศาสตร์ ชื่อว่าเวชชะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลปสรรหน้า). **วินฺทตฺติ** **เวชฺโซ** ผู้รู้ (วิธี
เยียวยา) ชื่อว่าเวชชะ (วิท ฌาเน+ณฺย, ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ).
ตกฺกสิลาญํ **ทิสปาโมกฺโข** **เวชฺโซ** **ปฏฺิวสฺติ**^๓ หมอทิสปาโมกข์ตั้งสำนักอยู่ในเมืองตักกสิลา

ภิสกฺก (ภิสชฺช ติกฺกจฺเจ+อ) หมอ, แพทย์, เกสัชกร. **ภิสชฺชติ** **ติกฺกจฺตฺติ** **ภิสกฺโก** หมอผู้เยียวยา
ชื่อว่าภิสกกะ (อาเทศ ชฺช เป็น กฺก). **โส** **ภิสกฺโก** **สฺลลกตฺโต** **เกสชฺชํ** **กเรยฺย**^๔ หมอผ่าตัด
นั้นควรปรุงยารักษาเขา

โรคหารี (โรค+หฺร หฺรณ+ณิ) หมอ, แพทย์, เกสัชกร. **โรคํ** **หฺรติ** **สีเลนาติ** **โรคหารี** ผู้มี
ปรกตินำโรคออกไป ชื่อว่าโรคหารี (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

ติกฺกจฺจก (กิต โรคาปนฺนเน+จ+ณฺว) หมอ, แพทย์, เกสัชกร. **ติกฺกจฺจตฺติ** **ติกฺกจฺจโก** ผู้เยียวยา ชื่อว่า
ติกฺกจฺจกะ (ซ้อน กิ ตันธฺาตฺ, อาเทศ ก ตัวตันเป็น ต, ซ้อน จ, อาเทศ ญฺ เป็น อก, ลปสรรหน้า).
ติกฺกจฺจโก **อหํ** **อาสี** **เสฏฺฐสิปฺตฺตํ** **กเรยฺย**^๕ เราเป็นหมอรักษาโรค ได้ให้บุตรของเศรษฐีกินยา
ถ่ายแล้ว. **อคทฺทกรศัฟฺท์** ก็แปลว่าหมอ

[๓๓๐] สลลเวชฺโซ สลลกตฺโต ติกฺกจฺจนา ตฺว ปติกรฺยา
เกสชฺชํ อคโท เจว เกสชํ โอสถํ ปฺยถ.

๑ วิ.อญ. ๓/๕๙

๒ ขุ.อญ. ๔๔/๕/๕๘

๓ วิ.มหา. ๕/๑๒๙/๑๓๑

๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๘๓/๒๗๗

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๒/๔๗๔

หมอผ้าตัด, คัลยแพทย์ ๒ คััพท์

สลลเวซุช (สลล+เวซุช) หมอผ้าตัด, คัลยแพทย์. กาเย ปวิฏฐสรทาทีสลลสสุ นีหโรณ เวซุโซ
สลลเวซุโซ หมอผู้นำอาวุธมีลูกศรเป็นต้นที่ฝังในร่างกายออกมา ชื่อว่าสลลเวซุช

สลลกตุต (สลลสททุปท+กติ เจทเน+ต) หมอผ้าตัด, คัลยแพทย์. ยถาวุตตุ สลลํ นีหรรณเวสน
กนตติ ฉินททีติ สลลกตุโต หมอผ้าตัดโดยการนำลูกศรตามที่กล่าวแล้วออกไป ชื่อว่าสลลกัตตะ.
โสหํ พุราหมณ สมพุทฺโธ สลลกตุโต อนุตฺตโร^๑ ท่านพรหมณ์ เราเป็นพระพุทธเจ้า เป็น
หมอผ้าตัดฝีมือดีที่สุด

การเยียวยา, การรักษาโรค ๒ คััพท์

ติกิจฉา (กิต โรคาปนยเน+ฉ+อา) การเยียวยา, การรักษาโรค. ติกิจฉนํ ติกิจฉา การเยียวยา
ชื่อว่าติกิจฉา (ซ็อน กิ ตันธาดุ, อาเทศ ก ตัวตันเป็น ต, ซ็อน จ, ลบสระหน้า). ติกิจฉาติ ปญจ
ติกิจฉา สาลาภิกยํ สลลกตุตติยํ ภายติกิจฉิยํ ภูตติยํ โภมารกเวซุช^๒ บทว่า ติกิจฉา คือ
วิธีรักษาโรคมี ๕ อย่าง ได้แก่ จ่ายยาตามใบสั่งไม่ได้ตรวจดูอาการ ผ่าตัด ตรวจร่างกาย ใช้พิธีกรรม
ของหมอผี และทำคลอด. สาลาภิกยนติ สลาภเวซุชกมมํ. สลลกตุตติยนติ สลลกตุตเวซุชกมมํ.
ภายติกิจฉิยนติ มูลเสชชทาทีนิ โยเชตวา ภายติกิจฉเวซุชกมมํ. ภูตติยนติ ภูตเวซุชกมมํ.
โภมารกเวซุชนติ โภมารกเวซุชกมมํ^๓ บทว่า สาลาภิกยํ คือ การจ่ายยาให้ตามใบสั่ง. บทว่า
สลลกตุตติยํ คือทำการผ่าตัด. บทว่า ภายติกิจฉิยํ คือการประกอบยาเตรียมไว้แล้ว จ่ายยาให้ตาม
อาการของร่างกาย. บทว่า ภูตติยํ คือใช้พิธีกรรมของหมอผี. บทว่า โภมารกเวซุช คือการทำคลอด
และการดูแลทารกแรกเกิด

ปติกริยา (ปติ+กร กรณ+ริริย+อา) การเยียวยา, การรักษาโรค. ติกิจฉายํ ปติปฺพุโพ กโรตีติ
ปติกริยา การปฐมพยาบาลเบื้องต้น ชื่อว่าปติกริยา (ลบ อ ที่ ก, ริ ตันปัจจยและ รุ ที่สุดธาดุ)

ยารักษาโรค, เกสัช, โอสถ ๔ คััพท์

เกสชช (ภิสช +ณฺย) ยารักษาโรค, เกสัช, โอสถ. ภิสชานํ อิทํ เกสชชํ ยานีเป็นของหมอ
จึงชื่อว่าเกสัชชชะ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ชย เป็น ช, ซ็อน ช). ตานิ คิลานานํ
ภิกฺขุณํ ปฏิสายนียานิ เกสชชานิ เสยยถีทํ สปิปี นวนีตํ เตลํ มธฺ ฝานิตฺ^๔ ยาฉัน
สำหรับภิกษุป่วยนั้น คือ เนยใส เนยข้น น้ำมันงา น้ำมัน น้ำอ้อยงบ

อคท (น+คท) ยารักษาโรค, เกสัช, โอสถ. น วิชชเต คโท อสฺมินติ อคโท ยาที่ทำให้ปราศจาก
โรค ชื่อว่าอคทะ (อาเทศ น เป็น อ). อคทํ โส คเวเสยย^๕ เขาควรแสวงหายารักษาโรค

๑ มช.มช. ๑๓/๖๐๘/๕๕๕

๒ ชุ.มหานี. ๒๙/๗๕๕/๔๖๓

๓ ชุ.อญ. ๔๕/๑๖๒/๔๒๑

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๐/๑๒๒

๕ ชุ.อปทาน. ๓๒/๘/๕๘

เกสข (ภิสข+ณ) ยารักษาโรค, เกสซ์, โอสถ. **ภิสขานมัท** เกสซ์ ยานี้เป็นของหมอ จึงชื่อว่า เกสชะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ)

โอสถ, โอสถ (อุส ทา+ธ) ยารักษาโรค, เกสซ์, โอสถ. **โรค** โอสธาเปตีติ **โอสถ** ยาที่เผาผลาญโรค ชื่อว่าโอสถะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **สมโณ** **ปุติมุตเตน** วา **หริตกีขณฺเทน** วา **โอสถ** **กรเยย**^๑ พระสมณะควรปรุงยาด้วยน้ำมูตรเน่า หรือด้วยสมอ

วิปตติพฺยาธิต **ทิสฺวา** **กมฺมปฺปตเต** **มหามุณี**
ปฏฺิปปสฺสทฺธิมกฺขาลิ **สฺลลกตฺโตว** **โอสถ**.^๒

พระมหามุนี (พระพุทธเจ้า) ทรงเห็นภิกษุพวกที่เข้าปริวาสกรรม ได้รับความลำบากโดยกรรมวิบัติ จึงทรงชี้วิธีระงับไว้ ดุจนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญซึ่งบอกด้วยยารักษาโรคไว้ ฉะนั้น

[๓๓๑] **กุสฺลนามยาโรคฺย** **อถ** **กลโล** **นिरามโย.**

ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี ๓ ศัพท์

กุสฺล (กุสฺสทฺทฺฐปฺท+ลฺล เจทเน+อ) ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี. **อนตฺตการกตฺตา** **กุจฺจิตากาเรน** **สรีเร** **เสนฺติตฺติ** **กุสฺลา** โรคที่นอนอยู่ในร่างกายโดยอาการนำรำคาญ เพราะทำแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ากุสละ (กุสฺสทฺทฺฐปฺท+ลฺล สเย+อ+อา, ลปสฺระหน้า). **เต** **ลฺลนาติ** **ฉินฺทิตฺติ** **กุสฺล** อาการที่ตัดโรคเหล่านั้นให้ขาดหายไป ชื่อว่ากุสละ

อนามย (น+อามย) ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี. **อามยสฺส** **อภาโว** **อนามย** ความปราศจากโรค ชื่อว่าอนามยะ (อาเทศ น เป็น อน)

กจฺจิ **นุ** **โกโต** **กุสฺล** **กจฺจิ** **โกโต** **อนามย**
กจฺจิ **รฎฺจมิท** **ผิโต** **ธมฺเมน** **อนุสาสฺสิ**.^๓

ขอเดชะ พระองค์ทรงเกษมสำราญดีอยู่หรือ โรคอาพาธมิได้เบียดเบียนพระองค์ หรือ ประเทศนี้อุดมสมบูรณ์ดีอยู่หรือ พระองค์ปกครองประชาราษฎร์โดยธรรมหรือ

อาโรคฺย (อโรค+ณย) ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี. **อโรคฺสฺส** **ภาโว** **อาโรคฺย** ความเป็นผู้ไม่มีโรค ชื่อว่าอาโรคยะ (ลป ญ และสฺระหน้า, วุทธิ อ เป็น อา)

อาโรคฺยปรมา **ลาภา** **นิพฺพาน** **ปรม** **สุ**
อฎฺจจฺจิกิโก **จ** **มคฺคาน** **เขม** **อมตคามิน**.^๔

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๙๗/๒๖๙

๒ วิ.มหา. ๕/๒๓๗/๓๑๑

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๓/๔๓๓

๔ มช.มช. ๑๓/๒๘๗/๒๘๑

ความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางดำเนินไปสู่นิพพานอันเกษม

ผู้ไม่มีโรค, คนมีสุขภาพดี ๒ คัพท

กลล, กลย (กล คติสงขยาเนสุ+ล) ผู้ไม่มีโรค, คนมีสุขภาพดี. สัพพิริยาปเถสุ ยถาสุขั กลตติติ กลโล ผู้เป็นไปอย่างสบายในอิริยาบถทั้งหลาย ชื่อว่ากัลละ. กาลั ขมตติติ กลยั, อโรคตา อากการที่อดทนได้ตลอดกาล ชื่อว่ากัลละ, คือความไม่มีโรค (กาล+ณย, ลบ ณ และสระที่สูดบท, รัสสะ อา เป็น อ). ตสส์ นียุตโต กลโย ผู้ตั้งอยู่ในความไม่มีโรคนั้น ชื่อว่ากัลละ (กลย+ณ, ลบ ณ)

นिरามย (นิ+รอาคม+ आमย) ผู้ไม่มีโรค, คนมีสุขภาพดี. นตถิ आमโย อสมินนติ นिरामโย ผู้ไม่มีโรคในกาย ชื่อว่านिरามยะ. โอสถูปโกเคน นिरามโย ชโน วिय สโฆ^๑ พระสงฆ์เป็นเหมือนคนไม่มีโรค เพราะฉันโอสถ(ยาป้องกันโรค)

อัย นรทิตตา นรปฺปธานตตา จ นรวคฺโค วรคฺนี้ ชื่อว่านรวรรค เพราะมี นรคัพท ขึ้นต้น และเพราะมี นรคัพทเป็นประธาน

นรวคฺควณณนา นิฎฐิตา.

ว่าด้วยมนุษย์เป็นต้น จบ

๒.๔. จตุพพัฒนวัคค์วณนา

วรรคว่าด้วยวรรณะ ๔

๒.๔.๑. ขัตติยวณนา

พรรณนาชื่อของกษัตริย์เป็นต้น

[๓๓๒] กุล วิโส จ สนตานา- ภิชนา โคตมณวโย
ถิยํ สนตตยโถ วณฺณา จตฺตารโ ขตฺติยาทโย.

วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย ๗ คัพท์

กุล (กุล สนฺตานพนฺธฺสุ+ณ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. กุลติ เอเตนาติ กุลํ วงศ์ที่ใช้สืบต่อตระกูล ชื่อว่ากุลละ. กุลํ นาม จตฺตาริ กุลานิ ขตฺติยกุลํ พฺราหฺมณกุลํ เวสฺสกุลํ สุทฺทกุลํ^๑ ชื่อว่าตระกูลมี ๔ ตระกูล คือ ตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ และตระกูลศูทร

วิโส (วน สมภตฺติยํ+ส) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. วโนติ ปตฺถรตฺติ วิโส ตระกูลที่แผ่ออกไป ชื่อว่าวังสะ (อาเทศ นฺ เป็นนิกหิต). กุลวิโส จิรํ จสฺสติ^๒ วงศ์ตระกูลจกตำรงอยู่ตลอดกาลนาน

สนตาน (สํ+ตฺนฺ วิตฺถาเร+ณ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. สํ สฺภูจํ พนฺธฺปนฺติ ตโนตฺติ สนตานํ ตระกูลที่แผ่เชื้อสายออกไปด้วยดี ชื่อว่าสันตานะ (อาเทศนิกหิตเป็น นฺ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

อภิชน (อภิ+ชน ชนเน+ณ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. อภิมุขํ ชเนตฺติ อภิชนํ ตระกูลที่ให้อุภูลานเกิดขึ้นต่อหน้า ชื่อว่าอภิชนะ (ลบ ณ)

โคตต, โคตร (โคสทฺทูปฺปท+ตา ปาลเน+อ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสายโคตร. โค วุจฺจติ อภิธานํ พุทฺธิ จ, เต ตายตฺติ โคตตํ ชื่อและความรู้ ท่านเรียกว่าโค, ตระกูลที่รักษาชื่อและความรู้ นั้นไว้ ชื่อว่าโคตตะ. ควํ สทฺทํ ตายตฺติ วา โคตตํ หรือตระกูลที่รักษาชื่อเสียง ชื่อว่าโคตตะ (ซ้อน ต, ลบสระหน้า). โคตตํ นาม เทว โคตฺตานิ หินฺณจฺจ โคตตํ อุกฺกฏฺจฺจโคตตํ^๓ ชื่อว่าโคตร มี ๒ คือ โคตรชั้นต่ำและโคตรชั้นสูง

อนวย (อนฺ+อฺ คตฺติยํ+อ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. อนวยติ อนเนนาติ อนวโย ตระกูลช่วยให้สืบทอด ชื่อว่าอันวยะ (อาเทศ อฺ เป็น ว, วุทธิ อฺ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

สนตติ (สํ+ตา สนฺตนาเน+ติ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. สํ สฺภูจฺจ ตายตฺติ สนตติ ตระกูลที่สืบต่อด้วยดี ชื่อว่าสันตติ (อาเทศนิกหิตเป็น นฺ, รัสสะ อา เป็น อ). สมฺมา ตโนตฺติ สนตติ ตระกูลที่ขยายออกไปด้วยดี ชื่อว่าสันตติ (สํ+ตฺนฺ วิตฺถาเร+ติ, อาเทศนิกหิตเป็น นฺ,

ลบ น ที่สุดธาตุ). บทว่า ถิยํ ในคาถา แสดงให้เห็นว่า สนฺตติศัพท์ใช้ในอดีตถึงศั

สนฺตติ ปนฺติวิตุถาร-
ปรมฺปรา ภเว จาปี

โคตฺเตสุ กวิภี มตา,
ปุตฺตกณฺญาสุ สนฺตติ.

สนฺตติศัพท์ผู้รู้กล่าวไว้ในอรรถว่า เส้นแนว การขยาย วงศ์ตระกูล และบุตรธิดา ผู้สืบๆ กันมา

วรรณะ

วรรณ (วรรณ จปน+อ) วรรณะ. ขตฺติยาทโย ขตฺติยพฺรหฺมณเวสฺสสุทฺทา จตฺตารโ วรรณา ภูลาณี ภวานฺติ, เอเต हि อญฺญมญฺญมสฺงฺกรโต วรรณตพฺพโต จเปตพฺพโต วรรณาดิ วุจฺจนฺเต วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร, วรรณะทั้ง ๔ นั้น ท่านเรียกว่าวรรณะ เพราะไม่ปะปนกัน ต่างก็พรรณนาถึงกัน แต่ละวรรณะต่างก็มีความมั่นคง. วรรณิตพฺพโต วรรณโณ ตระกูลที่ควรตั้งมั่น ชื่อว่าวรรณะ. จตฺตารโ วรรณา ขตฺติยา พฺรหฺมณา เวสฺสสุทฺทา^๑ วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร

[๓๓๓] กุสีโน สชฺชน โสภโน
ราชา ภูปติ ภูปาโล

สภโย จายโย มหากุโล
ปตฺถิโว จ นรธาโป.

[๓๓๔] ภูนาโธ ขตฺติปาโล
รฏฺฐจาธิโป นรเทโว

ทิสฺมปติ ชนาธิโป
ภูมิโป ภูโกโซ ปยุถ.

ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี ๖ ศัพท์

กุสิน (กุล+อิน) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. กุลสฺส อปจฺจํ กุสีโน ทายาทของผู้มีสกุล ชื่อว่ากุสินะ (ลบสรรหน้าแล้วที่ฆะสรรหลัง). อหํ กุสีโน อิเม อกุสีนา^๒ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสกุล คนเหล่านี้เป็นผู้ไม่มีสกุล

สชฺชน (ส+ชน) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. โสภโน ชโน สชฺชน คนดี ชื่อว่าสชฺชนะ (ช้อน ช)

สาธู (สาธ สลฺลิตฺถิมฺหิ+อุ) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. สปรตฺถํ สาธตฺติติ สาธู ผู้ยังประโยชน์ของตนและของคนอื่นให้สำเร็จ(ผู้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์) ชื่อว่าสาธู

สาธู ธมฺมรฺจึ ราชา
สาธู มิตฺตตามมทฺทพฺพโ

สาธู ปญฺญาณวา นโร
ปาปสฺสากรณํ สุขํ.^๓

พระราชารู้สึพระทัยในธรรมเป็นความดี นรชนผู้มีความรอบรู้เป็นความดี ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรเป็นความดี การไม่ทำบาปเป็นความสุข

๑ วิ.จุลล. ๗/๔๖๐/๒๙๐

๒ ขา.อฎ. ๓๙/๕๒๔

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๕๐/๒๐

สภย (สภ+ย) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. สภายั สภุ สภโย คนดีในสังคม ชื่อว่าสภยะ (ลบสระ อา)

อวยย (อวย คติย+ย) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. อยิตพโพ อุปคนตพโพติ อวยโย ผู้ที่ใครๆควรเข้าไปหา ชื่อว่าอัยยะ

มหากุล (มหากุล+ณ) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. มหากุลสฺส อปจัจจ มหากุโล ทายาทของตระกูลใหญ่ ชื่อว่ามหากุละ (ลบ ณ). น ตุมหากัเยว กุลานิ มหากุลานิ, อมหากัปปิ กุลัมหากุล^๑ ตระกูลของพวกท่านไม่ใช่ตระกูลใหญ่ ตระกูลของเราเป็นตระกูลใหญ่

พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง ๑๓ ศัพท์

ราช (ราช ทิตติย+อ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. อติเตชวณตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพพเตติ ราชา ผู้รุ่งเรืองมาก เพราะมีเดชมาก ชื่อว่าราชา. มหาชนั รณเขตติ ราชา ผู้ยิ่งใหญ่ให้พอใจ ชื่อว่าราชา (รณช ราช+ณ, ลบ ณ และ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, รูปสำเร็จ อาเทศ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า). อตตนิ ชนั รณเขตติ ราชา ผู้ยิ่งใหญ่ให้ยินดีในตน ชื่อว่าราชา. ราชา นาม โย โกจิ รชชั การเวติ^๒ บุคคลผู้ให้อภิเชกตนเป็นพระราชา ชื่อว่าราชา

ภูปติ (ภู+ปติ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. ภูยา ภูมียา ปติ ภูปติ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ชื่อว่าภูปติ. ภู ปาเลตติ วา ภูปติ หรือผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่า ภูปติ (ภูสททุปปท+ปา รกฺขณ+ติ, รัสสะ อา เป็น อ)

ภูपाल (ภูสททุปปท+पाल รกฺขณ+อ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. ภู ปถวี ปาเลตติ ภูปาโล ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าภูपालะ

ปตถิว (ปถวี+ณ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. ปถวียา อิสฺสโร ปตถิวो ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ชื่อว่าปตถิวะ (ช้อน ต, ลบ ณ และสระหน้า, อาเทศ อ เป็น อิ)

นราธิป (นร+อธิป) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. นรานัน อธิโป นราธิโป ผู้ปกครองคนทั้งหลาย ชื่อว่านราธิปะ (ลบสระหน้าแล้วที่สระหลัง). อิมํ ทิสฺวา หัสฺราชนราธิโป^๓ พระราชาเห็นพญาหงส์นี้แล้ว

ภูนาถ (ภู+นาถ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. ภูสฺมี นาโถ ภูนาโถ ผู้เป็นที่พึ่งในแผ่นดิน ชื่อว่าภูนาถะ

ชคติपाल (ชคติสททุปปท+पाल รกฺขณ+อ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. ชคตี ภูมี ปาเลตติ ชคติปาโล ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าชคติपालะ

ทิสมฺปติ (ทิส+ปติ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. ทิสานัน ปติ

๑ มข.อญ. ๙/๘๖/๘๔

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๑/๕๙

๓ พ.ชา. ๒๘/๑๗๘/๗๒

ทิสมฺปติ ผู้เป็นเจ้าของทศทั้งหลาย ชื่อว่าทิสัมปติ. ทิสา ทิสรรุเจ วา ปาเลตีติ ทิสมฺปติ หรือผู้รักษาแคว้นแคว้นในทศ ชื่อว่าทิสัมปติ (รัสสะ อา เป็น อ, นิคหิตอาคม, อาเทศ นิคหิตเป็น ม)

นิสมม ขตฺติโย กยิรา

นานิสมม ทิสมฺปติ

นิสมมการิโน รณฺโณ

ยโส กิตฺตี จ วฑฺฒติ.^๑

กษัตริย์ได้ครองแล้วจึงควรทำ พระราชาไม่ได้ได้ครองไม่ควรทำ ยศและเกียรติ ย่อมเจริญแก่พระราชชาผู้ทรงมีปรกติไคร่ครวญก่อนทำ

ชนาธิป (ชน+อธิป) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ชนานํ อธิโป** ชนาธิโป ผู้ปกครองชนทั้งหลาย ชื่อว่าชนาธิปะ (ลบสระหน้าแล้วที่สระหลัง). **อิมมฺหิ ภทฺทเก กปะเป เอโก อาสี ชนาธิโป^๒** เราได้เป็นพระราชาองค์หนึ่งในภททกับนี้

รฏฺฐาธิป (รฏฐ+อธิป) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **รฏฺฐเจ อธิโป** รฏฐาธิโป ผู้เป็นใหญ่ในแคว้น ชื่อว่ารฏฐาธิปะ (ลบสระหน้า, ที่สระหลัง)

นรเทว (นร+เทว) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **นรานํ เทโว** นรเทโว ผู้เป็นสมมุติเทพของคนทั้งหลาย ชื่อว่านรเทวะ

ภูมิป (ภูมิสทฺทูปฺท+ปา รกฺขณ+อ) พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภูมि पाति** รกฺขตีติ **ภูมิโป** ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าภูมิปะ (ลบสระหน้า)

ภฺภูช (ภฺฐสทฺทูปฺท+ภฺช ปาลนชฺโฆหรณฺส+อ) พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภฺ** **ภฺภูมิ** **ภฺภูชตีติ** **ภฺภูช** ผู้ใช้สอยภาษีแผ่นดิน ชื่อว่าภฺภูชะ. **มหิขิตคัพทกั**ก็แปลว่าพระเจ้าแผ่นดิน

[๓๓๕] **ราชณฺโณ ขตฺติโย ขตฺ**

มฺพุธาภิลิตฺต พาทุโซ

สพฺพภุมโม จกฺกวตฺตี

ภฺโปณฺโณ มณฺทลิสฺสโร.

กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุกฺธาภิเชกแล้ว ๕ คัพท

ราชณฺณ (ราช+ณฺณ) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุกฺธาภิเชกแล้ว. **รณฺโณ ขตฺติยสฺส** **อปจํ ราชณฺณ** รัชทายาท ชื่อว่าราชณฺณะ. **ปายาสิ ราชณฺณ** **อสกฺกจํ ทานํ ทตฺวา^๓** พระเจ้าปายาสิทรง ถวายทานด้วยความไม่เคารพ

ขตฺติย (ขตฺต+อฺย) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุกฺธาภิเชกแล้ว. **ขตฺตสฺสาปจํ ขตฺติโย** ทายาทของ กษัตริย์ ชื่อว่าขตฺติยะ (ลบสระหน้า). **เขตฺตานํ อธิปฺติภฺตฺตตา** **วา ขตฺติโยติ** **อาทิกปะปิกราชา** **วุจฺจติ** หรือพระราชาชื่อว่าขตฺติยะ เพราะทรงเป็นใหญ่แห่งชาวนานี้ท่านกล่าวหมายเอาปฐมกษัตริย์ (คือ ปฐมกษัตริย์ทรงเป็นชาวนา). **ขตฺติโย** **นาม** **อุกฺโต** **สุชาโต** **โหติ** **มาติโต** **จ** **ปิตฺโต** **จ^๔**

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๖๒๙/๑๕๐

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๗/๘๕

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๒๙/๓๙๔

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๗

ชื่อว่ากษัตริย์เป็นผู้ทรงประสูติมาดีจาก ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายพระชนนี และฝ่ายพระชนก

ขตุต (ขตุต+ณ) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **ขตุตสุส** อปจจ **ขตุต** ทายาทของ กษัตริย์ ชื่อว่าขัตตะ (ลบ ณ)

มุทธาภิสิทธิ์ (มุทธ+อภิสิทธิ์) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. รชซาโรปนสมเย ทกฺขินา-
วณฺณสงฺโฆทเกณ คงคานีเดณ มุทฺธนิ ขตุตฺยกณฺณาทีหิ อภิสิทธิ์ตฺตา มุทฺธาภิสิทธิ์โต, ปจฺม-
ขตุตฺยอ กษัตริย์ทรงพระนามว่ามุทธาภิสิทธิ์ตะ เพราะทรงได้รับทักษิณาทก ด้วยน้ำสังข์ที่นำมาจากแม่น้ำ
คงคา จากขัตติยกัญญาเป็นต้น ในคราวขึ้นครองราชสมบัติ หมายถึง ปฐมกษัตริย์. **มุทธาภิสิทธิ์โต**
นาม ขตุตฺยอภิเสเกณ อภิสิทธิ์โต โหติ^๑ ผู้ได้รับอภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ชื่อว่ามุทธาภิสิทธิ์ตะ

พาทุช (พาทุสททูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **พฺรหฺมพาทุโต**
ชาตตฺตา พาทุชติ หิ นิกายนฺตริกานํ ลทฺธิ ลัทธินิกายนฺตริกะกล่าววว่า กษัตริย์ผู้เกิดมาจาก
เชื้อสายพรม ชื่อว่าพาทุชะ

พระเจ้าจักรพรรดิ, พระราชาผู้ปกครอง ๔ ทวีป ๒ ศัพท์

สพฺพภุมม (สพฺพภุมฺมิ+ณฺย) พระเจ้าจักรพรรดิ. **สพฺพภุมฺมียา** อีสฺสโร **สพฺพภุมฺโม** ผู้เป็นใหญ่
ในแผ่นดินทั้งปวง ชื่อว่าสัพพภุมมะ (ลบ ณ และสระที่สูดบท, อาเทศ มฺย เป็น ม, ซ้อน ม, รัสสะ
อฺ เป็น อ)

จกฺกวตฺติ, จกฺกวตฺตี (จกฺกสททูปปท+วตฺต ปวตฺตเน+ณฺ) พระเจ้าจักรพรรดิ. **ปฺญโณปนีเดณ**
จกฺกรตเนณ วตฺตเต อสารถุทมนิกาทิราชวตฺตํ อนุตฺติฏฺจตีติ จกฺกวตฺติ พระราชาผู้ทรงกอบปร
ด้วยจักรวรรดิอันนำมาซึ่งบุญ คือ ดำรงตนตามราชประเพณี มีการควบคุมคนไม่ดีเป็นต้น ชื่อว่า
จกฺกวตฺตี. จกฺกรตนํ วตฺเตติ อากาเส อตฺตโน ปฺรโต คมยตีติ วา จกฺกวตฺติ พระราชา
ผู้ทรงยังจักรวรรดิให้เป็นไป หรือให้ลอยอยู่ในอากาศข้างหน้าของตน ชื่อว่าจกฺกวตฺตี. **ปฺญณจกฺกํ**
จตุจกฺกํ วา สตเตสุ วตฺเตติ เต วา อสฺมี วตฺเตตีติ จกฺกวตฺติ หรือพระราชาผู้ทรง
บำเพ็ญบุญจักรหรือธรรมจักร ๔ ประการ ในสัตว์ทั้งหลาย หรือทรงบำเพ็ญจักรเหล่านี้ในภพนี้ จึง
ชื่อว่าจกฺกวตฺตี. จกฺกรตนฺปฺปาทนต์ถํ ทฺวาทสวสฺสจริตํ ทสฺราชธมฺมํ วตฺเตเตสฺสตุตฺตีติ วา
จกฺกวตฺติ หรือพระราชาผู้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมนานถึง ๑๒ ปี เพื่อยังจักรวรรดิให้เกิดขึ้น จึง
ชื่อว่าจกฺกวตฺตี. **จตุสวปี** ทีเปสฺสุ อาณาธมฺมจกฺกานิ สตเตสุ ปวตฺเตตีติ วา จกฺกวตฺติ
หรือ พระราชาผู้ยังอาณาจักรและธรรมจักรให้เป็นไปในสัตว์ทั้ง ๔ ทวีป จึงชื่อว่าจกฺกวตฺตี. **ทฺตโยปิ**
ไซ ภิกฺขเว ราชา จกฺกวตฺติ^๒ ภิกฺขุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ ก็ดี

พระราชา, กษัตริย์, ผู้ปกครองอาณาเขต ๑ ทวีป

มณฺฑลิสฺสร (มณฺฑล+อิสฺสร) พระราชา, กษัตริย์. **ณฺโณ** **อสพฺพภุมฺโม** **อนวกาโส** **สามนฺโต**

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๗-๘

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๗/๖๘

ฎโป มณฑลิสฺสโร นาม พระราชาองค์อื่น นอกจากพระเจ้าจักรพรรดิ ชื่อว่ามณฑลิสฺสระ (ลบ สระหน้า). สยมาณาปวตฺติฎฺฐานวเสน ปริจฺฉินฺนุสฺเสว มณฑลิสฺส อิสฺสโร น สพฺพ-
มณฑลิสฺสชาติ มณฑลิสฺสโร พระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งมณฑลที่กำหนดด้วยเขตปกครองของตน
เท่านั้น ไม่ใช่มณฑลทั้งหมด ชื่อว่ามณฑลิสฺสระ

เอตฺถ จ สพฺพภุมฺโม, จกฺกวตฺตีติ ทวีทิ นามเอหิ จตฺที่ปิสฺสโร ราชา ที่ปีโต,
อิธานาคเตปิ สงฺคเหตฺวา กถิตฺน อธิสฺสรปเทน เอกที่ปิสฺสโร ราชา, มณฑลิสฺสรปเทน
ปเทลิสฺสโร ราชา ที่ปีโต. อถวา มณฑลิสฺสรปเทน เอกที่ปิสฺสโร ราชา เสเสหิ
ราชราชญฺญาที่หิ พาทุชฺชปฺริยฺนเดหิ ปเทลิสฺสโร ที่ปีโต.

ในที่นี้ท่านแสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ ด้วย ๒ ชื่อ คือ “สพฺพภุมฺม” และ “จกฺกวตฺตี”,
แสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในทวีปเดียวด้วยว่า “อิสฺสร” ที่ยังไม่เคยนำมากล่าวมากแล้วไว้ในที่นี้,
แสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในประเทศด้วยบทว่า “มณฑลิสฺสร”. อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงถึงพระราชาผู้
เป็นใหญ่ในทวีปเดียวด้วยบทว่า “มณฑลิสฺสร”, แสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในประเทศด้วยบทตั้งแต่
ราช จนถึง พาทุชฺช (รวม ๑๘ ศัพท์)

[๓๓๖] ปุเม ลิจฺฉวิวชฺซี จ สกฺโย ตฺ สากิโยถ จ
ภทฺทากจฺจนา ราชูล- มาตา พิมฺพา ยโสธฺรา.

เจ้าลิจฉวี, เจ้าวัชชี ๒ ศัพท์

ลิจฉวี (สิน+ฉวี) เจ้าลิจฉวี, เจ้าวัชชี. สุขุมตาย ลีนา อปากฎา ฉวีโย เยสํ เต ลิจฉวีโน
พระราชาผู้พระฉวีถูกปกปิดเพราะละเอียดอ่อน จึงชื่อว่าลิจฉวี (ลบ น, ซ้อน จ, รัสสะ อี เป็น อ).
วทฺโธม ลิจฉวี เมตฺตยภุมฺมชกานํ ภิกฺขุณฺํ สหาโย โหติ^๑ เจ้าลิจฉวีพระองค์ใหญ่เป็นสหาย
ของภิกษุเมตติยะและภุมมชกะ

วัชชี (วท วชฺชเน+ฉย+อ) เจ้าลิจฉวี, เจ้าวัชชี. วชฺชเชตฺพโผติ วชฺชี เจ้าลิจฉวีที่บุคคลควรหลีกเลี่ยง
ชื่อว่าวัชชี (ลบ ญ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ช). ปุเม ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในปงฺลึงค์. มหานาโม
ลิจฉวี อุทานํ อุทาเนสุ ภวิสฺสนฺติ วชฺชี ภวิสฺสนฺติ วชฺชีติ^๒ เจ้าลิจฉวีนามว่ามหานามะ
ทรงเปล่งอุทานว่า เจ้าวัชชีจักเจริญ ๆ

เจ้าสักยะ, ศากยวงศ์ ๒ ศัพท์

สกฺย, สกฺก (สกฺย+ณ) เจ้าสักยะ, ศากยวงศ์. ปุริมฺตรสมฺภูเต สกฺยกฺกุลฺ สณฺชาตตฺตา สกฺโย
พระราชาชื่อว่าสักยะ เพราะทรงประสูติในศากยวงศ์อันเป็นตระกูลแรก (ลบ ญ). สกฺยกฺกุลปฺปสฺตตฺตา
สกฺโย^๓ เพราะทรงประสูติในศากยวงศ์ จึงพระนามว่าสักยะ. มหานาโม สกฺโก เยน ภควา

๑ วิ.จุลล. ๗/๑๑๐/๔๐

๒ อจ.ปญจก. ๒๒/๕๘/๘๗

๓ พ.อญ. ๑๗/๑๗/๑๕๗

เตนุปลงกมิ^๑ เจ้าสักยะมหานามะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

สาเกีย (สกุย+อีย) เจ้าสักยะ, ศากยวงศ์. สกุเย ภโว สาเกียโย ผู้อยู่ในศากยวงศ์ ชื่อว่าสาเกียะ (ลบ ย, ทีฆะ อ เป็น อา)

พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล ๔ คัมภีร์

ภททกัจจानา (ภททา+กัจจानา) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **ภททกถยาณ** โสเชย จ ภททกัจจานา ภททกัจจานาคัมภีร์ใช้ในอรรถว่า ผู้มีความงามอันประเสริฐและผู้มีความสุข. **กุลาจรรูปาทิวเสน** **กถยาณตดา** **ภททา** ผู้ชื่อว่าภัททา เพราะเป็นคนงามด้วยตระกูลมารยาท และรูปโฉม เป็นต้น. **กัจจสฺส** **อปจจํ** **กัจจานา** พระธิดาของพระเจ้ากัจจะ ชื่อว่ากัจจานา (กัจจ+ณาน+อา, ลบ ณ และสระหน้า). **อปจจสทไทยํ** **นิจจํ** **นปฺสเก** **ปุตเต** **ปุตติยญจ** **ภวติ** **อปจจคัมภีร์**นี้มีใช้ในปุงสกลิงค์อย่างเดียว ในอรรถว่าบุตรและธิดา. **ภททา** จ **กัจจานา** **จาติ** **ภททกัจจานา** พระนางกัจจานาผู้ดงาม ชื่อว่าภัททกัจจานา (รัสสะบทหน้า)

ราหุลมาตุ (ราหุล+มาตุ) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **ราหู** **วีย** **จหนํ** **มม** **นิกุมมนํ** **ลาตุกาโม** **จายํ** **เม** **ปุตโตติ** **ราหุโลติ** **นาเมน** **ภวิตพฺพนติ** **มนสิ** **กตฺวา** “ราหู ชาโต, พนฺธนํ ชาต”นฺติ **ปิตรวา** **วุตโต** **สิทฺทกาโม** **อายุสฺมา** **ราหุโลเยเวตถ** **ราหุโล** คัมภีร์ว่า “ราหุล” ในที่นี้ คือ พระราหุลผู้เฝือกศึกษา ถูกพระชนกผู้ทำพระทัยว่า บุตรของเรา นี้ต้องการตัดขาดซึ่งการออกไปของเรา เหมือนราหูตัดขาดการโคจรของดวงจันทร์ จึงควรมีชื่อว่าราหุล ดังนี้แล้วจึงตรัสดำหนินว่า “ราหูเกิดแล้ว, เครื่องพันธนาการเกิดแล้ว”. **ราหู** **วีย** **ลาติ** **คณฺหาตีติ** **ราหุโล** ผู้ยึดไว้เหมือนราหู ชื่อว่าราหุลละ (ราหุสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า). **ราหุลสฺส** **มาตา** **ราหุลมาตา** พระชนนีของพระราหุลนั้น ชื่อว่าราหุลมาตุ (รูปสำเริงอาเทศ อุ เป็น อา และลบลิวิภัตติ). **ราหุลมาตา** **เทวี** **ราหุลํ** **กุมารํ** **เอตทโวจ** **เอโส** **เต** **ราหุล** **ปิตา** **คจฺจสฺส** **ทายชฺชํ** **ยาจาหิติ**^๒ พระเทวีชนนีของพระราหุล ได้มีพระราชเสาวนีย์กับราหุลกุมารว่า ลูกราหุล ผู้นี้เป็นพระชนกของเธอ เธอจงไปทูลขอความเป็นรัชทายาทต่อพระองค์เอาเถิด

พิมพา (พิมพ+อา) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **พิมพํ** **วูจฺจติ** **สรีริ**, **อดีตยวณฺณสรี** **ยุตฺตตาย** **พิมพา** สรีระท่านเรียกว่าพิมพะ, พระชนนีของพระราหุลนามว่าพิมพา เพราะประกอบด้วยสรีระอันงดงามยิ่ง. **พิมพา** **เทวี** **ปน** **ราหุลกุมาร** **เร** **ชาเต** **ราหุลมาตาติ** **ปญฺญายิตถ**^๓ พระนางพิมพาเทวี เมื่อพระราหุลกุมารประสูติ จึงปรากฏนามว่าราหุลมารดา

ยโสธรา (ยสสทฺทูปปท+ธร ธารณ+อ+อา) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **ยโส** **วูจฺจติ** **ปริวาร** **โร** **กิตฺติ** **จ**, **เต** **ธารเตตีติ** **ยโสธรา** **ปริวาร**และ**เกียรติ** ท่านเรียกว่ายสะ, ผู้ทรงไว้ซึ่งปริวารและเกียรตินั้น ชื่อว่ายโสธรา (อาเทศ อ เป็น โอ ท่ามกลางสมาส, ลบสระหน้า). **ยโส**

ธรา อหิ วีร อคาเร เต ปชาบดี^๑ ข้าแต่ท่านวีระ หม่อมฉันทย์โสธราเป็นปชาบดีของพระองค์
เมื่อยังทรงครองราชย์

[๓๓๗] โภณินฺนํ เหฏฺฐจิมฺนฺเตน สตํ เยสํ นิธานคํ
กหาปณานํ ทิวส- วพฺยุโซ วิสตมฺพณํ.

[๓๓๘] เต ขตฺติยมหาสาลา- สีตโกฏฺฐิ ธนานิ ตู
นิธานคานิ ทิวส- วพฺยุโซ วิสตมฺพณํ.

กษัตริย์มหาศาล, พระราชาผู้ทรงมีพระราชทรัพย์ ๑๐๐ โภณินฺนํไป

ขตฺติยมหาสาล (ขตฺติย+มหาสาล) กษัตริย์มหาศาล. มหฺนฺโต ธนฺสํวโร เยสฺสนฺเต มหาสาลา ผู้มีทรัพย์มาก เชื่อว่ามหาสาละ (มหฺนฺต+สาล, อาเทศ มหฺนฺต เป็น มหา, ร เป็น ล). ขตฺติโย จ โส มหาสาลโโล จาติ ขตฺติยมหาสาลโโล กษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชทรัพย์มาก เชื่อว่าขตฺติยมหาสาละ. เอตฺถ พหู ขตฺติยมหาสาลา พฺราหฺมณฺมหาสาลา คหปติมหาสาลา ตถาคเต อภิปฺปสนฺนา^๒ ในเมืองเหล่านี้มีกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาลผู้เลื่อมใสยิ่งในพระตถาคต อยู่เป็นจำนวนมาก

เยสํ ขตฺติยานํ ธนํ สตํ โหติ, กิทิสํ ตํ ธนํ, นิธานคํ ปถวาทีสุ นิธานวเสน คตํ ปวตฺตํ, เตสํ ธนानํ สตํ กหาปณานํ, กิตฺตปปฺมาณานํ, โภณินฺนํ สตํ. เกน ปริจฺเจ เทน, เหฏฺฐจิมฺนฺเตน เหฏฺฐจิมฺโกฏฺฐจาเสน, เหฏฺฐจิมฺปริจฺเจเทน วา โภณินฺนํ สตํ โหติ. ทิวส วพฺยุโซ ทิวเส ทิวเส วพฺยุชิตฺพุโป ปน กหาปโณ วิสตมฺพณมตฺตํ โหติ, เต ขตฺติยา “ขตฺติยมหาสาลา” ตฺยฺจฺจนฺเต. อมฺพณฺมตฺร เอกาทสโทณฺมตฺตํ.

กษัตริย์เหล่านี้ใดทรงมีพระราชทรัพย์ ๑๐๐, ทรัพย์นั้น คือทรัพย์ที่ฝังไว้ในพื้นดินเป็นต้น ๑๐๐, ๑๐๐ คือ ๑๐๐ โภณิกหาปณะ, กำหนดอย่างไร กำหนดเอา ๑๐๐ โภณิ หรือ ๑๐๐ โภณิ เป็น อย่างต่ำ, ส่วนกหาปณะที่ใช้สอยทุกวัน วันละ ๒๐ อัมพณะ, กษัตริย์เหล่านั้น ท่านเรียกว่าขตฺติย มหาสาล. ๑ อัมพณะในที่นี้ เท่ากับ ๑๑ ทะนาน

[๓๓๙] เยสํ ทฺวิชมหาสาลา ตฺพุปฺพุตฺเต นิธานเค
วพฺยุเช จ คหปติ- มหาสาลา ธเน สิยฺ.

พราหมณ์มหาศาล, ผู้มีทรัพย์ ๘๐ โภณินฺนํไป

ทฺวิชมหาสาล (ทฺวิช+มหาสาล) พราหมณ์มหาศาล. เยสํ ทฺวิชานํ พฺราหฺมณานํ นิธานคานิ นิธานวเสน ปวตฺตานิ อสีตโกฏฺฐธนานิ โหนติ, ทิวสวพฺยุโซ ปน กหาปโณ ทสฺมพฺณ-

๑ ข.อุปทาน. ๓๓/๑๖๘/๑๕๙

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๓๗/๑๗๐

มดดี โหติ, เต ทวิชา “ทวิชมหาศาลา”ตยฺจฺจนฺเต พราหมณ์เหล่าใดมีทรัพย์ฝังไว้ ๘๐ โกฎิกหาปณะ ใช้สอยวันละ ๑๐ อัมพะณะ พราหมณ์เหล่านั้นท่านเรียกว่า ทวิชมหาศาล. ทวิชศัพท์ ในที่นี้แปลว่าพราหมณ์ (ดูคาถา ๔๐๘)

คฤหบดีมหาศาล, ผู้มีทรัพย์ ๔๐ โกฎิกขึ้นไป

คหบดีมหาศาล (คหบดี+มหาศาล) คฤหบดีมหาศาล. นิธานเค วพณฺเช จ ธเน ตทฺพทฺเต เตสํ ทวิชมหาศาลานํ ธนสฺส อุพทฺตมฺภาเค สติ คหบดีมหาศาลา นาม ลีฎํ คฤหบดีผู้มีทรัพย์ที่ฝังเอาไว้และใช้สอยทุกวัน ครึ่งหนึ่งของพราหมณ์มหาศาล (คือฝังไว้ ๔๐ โกฎิก ใช้สอยวันละ ๕ อัมพะณะ) ชื่อว่าคฤหบดีมหาศาล. โส กิร จตฺตาลีสโกฏิมุตตธโน คหบดีมหาศาลโ อติวิยสทฺโธ ปสนฺโน อโหสิ^๑ ทราบว่า ท่านคฤหบดีมหาศาลผู้มีทรัพย์ประมาณ ๔๐ โกฎิกนั้น ได้มีศรัทธาเลื่อมใสอย่างยิ่ง

[๓๔๐] **มหามตฺโต ปฏฺจฺจฺจฺจ มติสซีโว มนฺติณี**
สซีโว สจีวามจฺโจ เสนานี ตฺ จมฺปติ.

มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี ๒ ศัพท์

มหามตฺโต (มหนฺต+มตฺตา+ณ) มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี. โย น หีโน น จุกฺกฺวโโจ มชฺฉิมฺมาธิการพฺยวฏฺจฺโติ ราชปฺตฺตเสนาปติมหากณฺติตฺตราทิ โส มหามตฺโต บุคฺคลผู้ไม่ยิ่งหย่อน วางตัวเป็นกลาง เป็นที่โปรดปรานของพระราชโอรสและเสนาบดีเป็นต้น ชื่อว่ามหามตฺตะ. **มหตี** มตฺตา ปรีจฺเจโก อสฺสาติ **มหามตฺโต** ผู้มีการกำหนดไว้กว้างๆ ชื่อว่ามหามตฺตะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบ ณ, ลบสระหน้า). **อณฺตโร** ปุราณโวรฺหาริกโก **มหามตฺโต** ภิกฺขุสฺส ปพฺพชฺโติ ภควฺโต อวิทฺเฐ นิสินฺโน โหติ^๒ มหาอำมาตย์อดีตผู้พิพากษาท่านหนึ่งบวชในหมู่ภิกษุ นั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค

ปฏฺจฺจฺจ (ป+จฺจ คตินิวตฺติมฺหิ+ยฺ) มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี. ปกฺกฺวเจ ติฏฺฐตฺติ ปฏฺจฺจํ ผู้ดำรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ชื่อว่าปฏฺจฺจฺจ (ช้อน ฎ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราช ๕ ศัพท์

มติสซีว, มนฺตสซีว (มตี+สซีว) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราช. **มตี**ปฺปธาโน **สซีโว** สหาโย **มติสซีโว** ประธานที่ปรึกษาผู้เป็นสหาย(ของพระราช) ชื่อว่ามติสซีวะ

มนฺติณี (มนฺต+อิณี) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราช. **กตฺตพฺพตฺวาธารณํ มนฺตํ, ตโยคา** **มนฺติณี** การกำหนดพระราชกรณียกิจ ชื่อว่ามนฺตะ, อำมาตย์ชื่อว่ามีนฺติณี เพราะเป็นผู้กำหนดพระราช

๑ ที.อฎ. ๔/๔๘๑/๓๒๒

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘๓/๘๒-๓

กรณียกิจนั้น. มนฺเตน วา นยตฺติ มนฺติ^๑ หรือผู้นำกิจไปด้วยปัญญา ชื่อว่ามันฺติ^๑ (มนฺตสทฺทูปปท+นี นเย+กฺวิ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ กฺวิ). อถวา มนฺตโยคา มนฺติ, เนตฺติ นี, มนฺติ จ นี จาติ มนฺติ^๑ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาชื่อว่ามันฺติ เพราะประกอบด้วยความรู้ว่าควรและไม่ควร (มนฺต+อิ), ผู้นำ ชื่อว่านี (นี นเย+กฺวิ, ลบ กฺวิ), ผู้นำที่มีปัญญา ชื่อว่า มันฺติ^๑ (มนฺติ+นี)

สชีว (สทสทฺทูปปท+ชีว ปาณเน+อ) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. รมณฺวา สท ชีวตฺติ สชีโว ผู้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับพระราชา ชื่อว่าสชีวะ (อาเทศ สท เป็น ส). รมณฺโวย กุเวรสฺส หิ โส สชีโว. สชีโวติ สชีโว อมจฺโจ^๑ ยักษณ์นั้นเป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวร. บทว่า สชีโว คือ อำมาตย์

สจิว (สจ สมวาเย+อ้อาคม+ว) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. สจเตต สมเวโต ภวตฺติ สจิว ผู้มีปัญญาพิจารณา ชื่อว่าสจิวะ

อมจจ (อมา+จจ) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. สทฺทพฺกิจเจสุ รมณฺวา มนฺเตน อมา สท ภวตฺติ อมจฺโจ ผู้เป็นไปพร้อมพระราชาด้วยการปรึกษาในกิจทั้งปวง ชื่อว่าอมจจจะ (รัสสะ อา เป็น อ). อมาศฺพท์เป็นนิบาต, ลง จจ ปัจจัยในอรรถสทศัพท์. โส อมจฺโจ วิหาริ คนตุวา ภิกฺขุสงฺฆิ สนฺนิปาเตตฺวา อาห อหิ รมณฺวา อุโปสถิ^๒ การาเปหิติ^๒ อำมาตย์ นั้นไปยังวิหาร ให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว กราบเรียนว่า ข้าพเจ้าถูกพระราชาบังคับให้มนต์พวกท่าน ทำอุโบสถ

เสนาบดี, แม่ทัพ ๒ ศัพท์

เสนานี (เสนาสทฺทูปปท+นี นเย+กฺวิ) เสนาบดี, แม่ทัพ. เสนํ นยตฺติ เสนานี ผู้นำกองทัพ ชื่อว่าเสนานี (ลบ กฺวิ)

จมุปติ (จมุ+ปติ) เสนาบดี, แม่ทัพ. จมุณิ เสนานํ ปติ จมุปติ ผู้เป็นใหญ่แห่งกองทัพ ชื่อว่าจมุปติ

[๓๔๑] นฺยาสาทินิ วิวาทานิ

อกฺขทสฺโสปทจฺจริ

โทวาริโก ปฎิหาริ

ทวารจฺโจ ทวารปาลโก.

ผู้พิพากษา, ผู้ตัดสินคดีฟ้องร้อง, นักกฎหมาย

อกฺขทสฺส (อกฺขสทฺทูปปท+ทิส เปกฺขเน+อ) ผู้พิพากษา, ผู้ตัดสินคดีฟ้องร้อง, นักกฎหมาย. นฺยาสาทินิ อินาทานทายวิภาคทินิ วิวาทานํ โวหารานํ อุปทจฺจริ อุปทสฺสิเต อกฺขทสฺโส อกฺขทสฺสศัพท์เป็นไปในบุคคลผู้สามารถตัดสินคดีฟ้องร้อง มีการกู่หนี่และการแบ่งมรดกเป็นต้น. อกฺเข โวหารเ ปสฺสตีติ อกฺขทสฺโส, ฐมฺมาธิกรณฺโย ผู้พิจารณาคดีฟ้องร้องในศาล ชื่อว่า

อักษทัสสะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺ), ได้แก่ผู้ตัดสินคดีโดยยุติธรรม. อกขทสฺโส โวหารกรณ
ปธาน^๑ ผู้พิพากษาเป็นประธานในการตัดสินคดีฟ้องร้อง

ผู้พิพากษามีอีกหลายศัพท์ เช่น ปุจฉาวิวก, ปณหวิวก

นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์ ๔ ศัพท์

โทวาริก (ทวาร+ณิก) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์. ทวาเร นียุตโต โทวาริก
ผู้ประจำอยู่ที่ประตู ชื่อว่าโทวาริกะ (ลง โอ อาคม, ลบ ณ). โส โทวาริกโก สาลวดิยา คณิกาย
ปจฺจสฺโสสิ^๒ ผู้รักษาประตูนั้นรับคำของหญิงคณิกาชื่อสาลวดิ

ปฏิหาร (ปติ+หฺร หฺรณ+ณ) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์. ปฏิหฺรติ
วิญญาติ เตนาติ ปฏิหาโร ผู้คอยบอกให้เขารู้ (อยู่ที่ประตู) ชื่อว่าปฏิหาระ (อาเทศ ต เป็น
ฎ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ตโย ปฏิหารา ปฏิปาฎิยา จิตา^๓ นายทวารบาลทั้ง ๓ คน
ยื่นเข้าแถวตามลำดับ

ทวารภูจ (ทวารสทฺหุปฺท+จา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์.
ทวาเร ติฏฺจตีติ ทวารภูโจ ผู้ยืนเฝ้าที่ประตู ชื่อว่าทวารภูจฺฐะ (ซ้อน ฎ, ลบสระหน้า)

ทวารपाल, ทวารपालก (ทวารสทฺหุปฺท+पाल รกฺขณ+อ+ก) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู,
ยามรักษาการณ์. ทวารํ ปาเลตีติ ทวารपालโก ผู้รักษาประตู ชื่อว่าทวารपालกะ. อาพวกสฺส
ทวารपालो คทฺโรโก นาม ยกฺโข ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา^๔ ยักษ์ชื่อคัทรกะผู้รักษาประตู
ของอาพวกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค. อหํ หังสวตีนฺคเร รณฺเณ เคหทฺวาเร ทวารपालโก
อาสี^๕ เราเป็นผู้รักษาประตูที่พระดำหนักของพระราชานในหงสวตีนคร

นายทวารบาลมีอีกหลายศัพท์ เช่น ทวารภูจิต, ทสฺสก

[๓๔๒] อนีกฺกฺจฺจตี ราชฺชนํ องฺครกฺขคฺโคณ มโต
กณฺจุกี โสวิทฺโกลโล จ อนฺชิวี ตฺ เสวโก.

ราชของครักษ์

อนีกฺกฺจ (อนีกสทฺหุปฺท+จา คตินิวตฺติมฺหิ+ณ) ราชของครักษ์. ราชฺชนํ องฺครกฺขคฺโคณ อนีกฺกฺจฺจตี
มโต หมุ่ราชของครักษ์ของพระราชาน ท่านเรียกว่าอนีกฺกฺจฺฐะ. อนีกเณ สมฺมุเหณ ติฏฺจตีติ อนีกฺกฺจ
ผู้อยู่ในขบวนเสด็จ ชื่อว่าอนีกฺกฺจฺฐะ (ซ้อน ฎ, ลบ ณ และลบสระหน้า). อมจฺจา ปาริสฺชฺชา
คณกมฺหามตฺตา อนีกฺกฺจฺจา โทวาริกา มนฺตสฺสาชีวโน สนฺนิปตฺติวฺวา^๖ พวกอำมาตย์ข้าราชการ
บริวาร คณะมหาอำมาตย์ ราชของครักษ์ ทหารเฝ้าประตู และที่ปรึกษาของพระราชาน ประชุมกันแล้ว

๑ ขุ.อ.ญ. ๔๘/๕๔๑/๓๔๖

๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๗๐

๓ อภิ.อ.ญ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๗

๔ ขุ.อ.ญ. ๒๘/๑๘๒/๒๕๐

๕ ขุ.อ.ญ. ๕๐/๑๗๗๓/๒๔๙

๖ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๘/๗๐

ขันที, คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้บำรุงพระราชานา ๒ คัพพ์

กณฺจุกี (กณฺจุก+อี) ขันที, คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้บำรุงพระราชานา. กณฺจุกั โจฬั, ตโยคานา กณฺจุกี กัณฺจุกะ แปลว่าเสื่อกั, ขันทีชื่อว่ากัณฺจุกี เพราะสวมใส่เสื่อกันั้น

โสวาทลล (โสกสททูปท+วิท ลานะ+ล) ขันที, คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้บำรุงพระราชานา. โสกั วินุทตีติ โสวาทลล ผู้ได้รับความเศว้าโศก ชื่อว่าโสวาทลล (ลป ก, ซ้อน ล)

ขันทีมีอีกหลายคัพพ์ เช่น ถาปติ, โสวิท

ข้าเฝ้า, ผู้กัคดีต่อพระราชานา, ข้าราชการบริพาร ๒ คัพพ์

อนุชีวี (อนุ+ชีวี ปาณเน+ณิ) ข้าเฝ้า, ผู้กัคดีต่อพระราชานา, ข้าราชการบริพาร. ปกฺุโน ปจฺฉานา ชีวตีติ อนุชีวี ผู้มีชีวิตอยู่เบื้องหลังผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอนุชีวี (ลป ณ)

เสวก (เสว เสวเน+ณฺว) ข้าเฝ้า, ผู้กัคดีต่อพระราชานา, ข้าราชการบริพาร. เสเวตีติ เสวโก ผู้ใกล้ชิด (พระราชานา) ชื่อว่าเสวกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก). เสวโก กิร จุตฺตหิปี ทาเสหิ กลิฏฺฐจตรั ทราบว่า ข้าเฝ้าเหน็ดเหนื่อຍมากกว่าทาสทั้ง ๔. อตุลลิตคัพพ์ก็แปลว่าข้าเฝ้า

[๓๔๓] อชฺฉมกฺุชชิกโต เจว เหรณฺณณิกโก ตฺุ นิกฺุชิกโก
สททานนตโร สตตฺุ มิตฺุโต ราชา ตฺุโต ปรี.

เจ้าหน้าที่, คนดูแล, หัวหน้างาน ๒ คัพพ์

อชฺฉมกฺุช (อชฺ+อิกฺุชา+ณ) เจ้าหน้าที่, คนดูแล, หัวหน้างาน. คาเมสฺสุ อชฺฉิกตฺุตา อชฺฉิกานา อิกฺุชานา อนฺุภาวนเมตสฺสาติ อชฺฉมกฺุช ผู้คอยดูแลการงานที่สำคัญในหมู่บ้านให้สำเร็จ ชื่อว่าอชฺฉมกฺุช (อาเทศ อชฺ เป็น อชฺฉ, ลปสระ อี, ลป ณ และสระหน้า)

อชฺฉิกต (อชฺ+กร กรณ+ต) เจ้าหน้าที่, คนดูแล, หัวหน้างาน. อชฺฉิกั กโรตีติ อชฺฉิกโต ผู้ทำให้ยัง ชื่อว่าอชฺฉิกตะ (ลป รุ ที่สุดธาตุ)

อชฺฉิ ทฺุยั ถายุกโคปานั ทฺุวินนมุปี นามั. ตตร เอกคานะเม อชฺฉิกโต ถายุกโก, พหฺุสฺสุ คาเมสฺสุอชฺฉิกโต โคโป ๒ คัพพ์นี้เป็นชื่อของถายุกะและโคปะทั้ง ๒ คน ใน ๒ คนนั้น ผู้ดูแลในหมู่บ้านเดียว ชื่อว่าถายุกะ, ผู้ดูแลในหมู่บ้านจำนวนมาก ชื่อว่าโคปะ

เหรัญญิก, เจ้าหน้าที่การเงิน, ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์ ๒ คัพพ์

เหรัญญิก (หิรณฺณ+ณิก) เหรัญญิก, เจ้าหน้าที่การเงิน, ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์. หิรณฺณณั วุจฺฉติ ออกตสฺวณฺณานา, ตตร นิยฺตุโต เหรณฺณณิกโก ทองค้ำเป็นต้น ที่ยังไม่แปรรูป ท่านเรียกว่าหิรณฺณญะ, ผู้เฝ้าอยู่ในที่เก็บทองเป็นต้นนั้น ชื่อว่าเหรัญญิกะ (ลป ณ, วุทธิ อี เป็น เอ).

เหรณญโก หตฺเถน ปริวตเตตฺวา ปริวตเตตฺวา จกฺขฺนา กหาปณั โอลเณโต^๑ เหรณญิก
ใช้มือพลิกกลับไปกลับมา เฟ่งตามองดูกหาปณะ

นิกุชิก (นิกฺข+อิ+ก) เหรณญิก, เจ้าหน้าที่การเงิน, ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์. โข นิกฺโข
สุวรรณชาติวิกาโร, ตตร นิโยโค นิกฺโขโก ทองคำรูปพรรณเป็นต้น ชื่อว่าชะและนิกชะ, ผู้เฝ้าอยู่
ในที่เก็บทองเป็นต้นนั้น ชื่อว่านิกชิกะ

ราชปรปักษ, อริ, ข้าศึก, พระราชาผู้เป็นศัตรูกัน, ศัตรู

สตุตฺ (สฺ สฺ หีสาย+ตฺ) ราชปรปักษ, อริ, ข้าศึก, พระราชาผู้เป็นศัตรูกัน, ศัตรู. สเทสานนฺโต^๒ ราช
สตุตฺ นาม พระราชาผู้ยึดติดกับประเทศของตน ชื่อว่าสตุตฺ. สสติ หีสตีติ สตุตฺ ผู้เบียดเบียน
ชื่อว่าสตุตฺ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). โโก นุมหากั อิธ สตุตฺ^๓ ใครหรือเป็นศัตรูของพวกเราในที่นี้

พระสหาย, ราชพันธมิตร, พระราชาผู้ทรงเป็นมิตรกัน

มิตฺ (มิทฺ ลินเเน+ต) พระสหาย, ราชพันธมิตร, พระราชาผู้ทรงเป็นมิตรกัน, มิตร. ตโต ปรี
มิตฺโต ราชฯ พระราชาพระองค์อื่น นอกจากพระราชาผู้เป็นศัตรูนั้น ชื่อว่ามิตตะ. มิทฺติ สเนหตีติ
มิตฺโต ผู้รักใคร่กัน ชื่อว่ามิตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). มิโนติ ปกฺชิปตีติ มิทฺโต ผู้คบหากัน
ชื่อว่ามิตตะ (มิ ปกฺชิปเน+ต, ซ้อน ตฺ). อตฺตนิ ปรี มิทฺติ พนฺธตีติ มิทฺโต ผู้ผูกพันกับ
ญาติคนอื่นๆ ของตน ชื่อว่ามิตตะ (มิทฺ พนฺธเน+ต, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). ตีหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ
สมนฺนาโคตฺ มิทฺโต เสวิตโป. กตฺเมหิ ตีหิ. ทฺททํ ททฺติ, ทฺกกริ กโรติ, ทฺกขม
ขมตี^๔ ภิกฺขุทั้งหลาย บุคคลพึงคบมิตรผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ องค์ ๓ อะไรบ้าง คือ ผู้ให้สิ่งที่ใครๆ
ให้ได้ยาก ผู้ทำสิ่งที่ใครๆทำได้ยาก ผู้อดทนสิ่งที่ใครๆอดทนได้ยาก

[๓๔๔] อมิตฺโต ริปุ เวรึ จ	สพตฺตาราติสฺตฺวริ
ปจฺจตฺถิโก ปริปนฺนึ	ปฏฺิปกฺขาหิตา ปโร.
[๓๔๕] ปจฺจามิตฺโต วิปกฺโข จ	ปจฺจนีกวิโรธินอ
วิทฺเทสี จ ทิสฺ ทิฏฺโฐ-	ถานุโรธโนวตฺตณ.

ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร ๑๔ คัพพ

อมิตฺ (น+มิตฺ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. มิตฺตปฏฺิปกฺขตฺตา อมิตฺโต ผู้ตรงข้ามกับมิตร ชื่อว่า
อมิตตะ (อาเทศ น เป็น อ). อมิตฺตา นฺน เต มาตา อมิตฺโต นฺน เต ปิตา^๕ มารดา
เป็นศัตรูของท่านหรือ บิดาเป็นข้าศึกของท่านหรือ

๑ ที.อฎ. ๔/๓๗๔/๒๘๒

๒ พ.ชา. ๒๗/๑๔๗๗/๓๔๒

๓ อญ.ติก. ๒๐/๕๗๕/๓๖๘

๔ พ.ชา. ๒๘/๑๑๒๓/๓๔๕

ริปู (รป วจน+อุ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **อวณฺณํ** รปติ รชเตติ **ริปู** ผู้กล่าวตำหนิ ชื่อว่า ริปู (อาเทศ อ ที่ ร เป็น อี)

เวรี (เวร+อี) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **เวรี** **วิโรโธ** อสฺสตุถิติ **เวรี** ผู้เป็นศัตรูกัน ชื่อว่าเวรี
ยตุถ **เวรี** **นิวิสติ** **น** **วเส** **ตตุถ** **ปณฺชิโต**
เอกรตุตํ **ทฺวิรตุตํ** **วา** **ทุกฺขํ** **วสติ** **เวรีสุ.**^๑

ศัตรูอยู่ที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่ที่นั่น ๑ วัน หรือ ๒ วัน เพราะว่า ผู้ที่อยู่ใกล้ศัตรู ย่อมเป็นทุกข์

สปตฺต (สปตฺติ+อ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ทุกฺขเหตุตฺตา** **สปตฺติ** **อิ** **สปตฺโต** ผู้เป็นเช่นชายชู้ (กับภรรยา) เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ชื่อว่าสปตตะ (ลบสระหน้า). **สปตฺตกนฺตา** **สปตฺตการณา** **โกธนํ** **อากจฺจนฺติ**^๒ ผู้ชอบใจศัตรู ย่อมถึงความโกรธเพราะศัตรูเป็นเหตุ

อราติ (อร คมเน+อาอาคม+ติ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **อราติ** **คจฺจตีติ** **อราติ** ข้าศึกผู้เป็นไป ชื่อว่าอราติ

สตุตุ (สสุ หีสาย+ตุ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **สสติ** **หีสตีติ** **สตุตุ** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสตุตุ (อาเทศ ส เป็น ต). **อຍํ** **มยฺหํ** **กฺวจฺจโคโต** **คพฺโ** **รณฺโ** **สตุตุ** **ภวิสฺสติ**^๓ ทารกในครรภ์ ของเรานี้จักเป็นศัตรูของพระราชา

อริ (อร คมเน+อิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **เวรมรตีติ** **อริ** ผู้ไปสู้เวร ชื่อว่าอริ

ปจฺจตุถิก (ปติ+อตุถ ยาจน+ณิก) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ปฏฺิ** **ปฏฺิ** **อตุถยติ** **อิจฺจตีติ** **ปจฺจตุถิก** ผู้ต้องการเป็นปฏิปักษ์ ชื่อว่าปจจตุถิกะ (อาเทศ ตี เป็น จ, ซ่อน จ, ลบ ณ, ลบสระหน้า). **โย** **ปิ** **เม** **อสุส** **ปจฺจตุถิก** **ตฺสฺส** **ปาหํ** **น** **ทุกฺกเยยฺ**^๔ แม้บุคคลใดจะเป็นศัตรูของเรา เราก็ไม่พึง ประทุษร้ายต่อบุคคลนั้น

ปริปนฺถิ (ปริ+ปนฺถ คตฺย+อิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ปริปนฺโ** **ปริสฺสยฺญจานํ**, **ตโยคา** **ปริปนฺถิ** ที่ซึ่งมีอันตราย ชื่อว่าปริปนถะ, ศัตรูชื่อว่าปริปนถิ เพราะช่มอยู่ในที่ที่มีอันตรายนั้น. **ปริสฺสยฺญจานํ** **ปนฺถตีติ** **ปริปนฺถิ** ผู้ไปสู้ที่มีอันตราย ชื่อว่าปริปนถิ

ปฏฺิ **ปฏฺิ** (ปติ+ปฏฺิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร, ปฏิปักษ์. **ปฏฺิ** **วิรุทฺโ** **ปฏฺิ** **สหาโย** **ปฏฺิ** **ปฏฺิ** สหายผู้แตกแยกกัน ชื่อว่าปฏฺิ (อาเทศ ต เป็น ฎ). **ภควโต** **เจ** **ว** **สาสนสฺส** **จ** **ปฏฺิ** **ปฏฺิ** **ตติยา**^๕ พวกเดียรฉัตรเป็นปฏิปักษ์ต่อพระผู้มีพระภาคและพระศาสนา

อหิต (น+हित) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **น** **हित** **อहित** ผู้ไม่มีความเกื้อกูล ชื่อว่าอहितะ (อาเทศ น เป็น อ). **อहित** **ภวตี** **ภวตี**^๖ ศัตรูย่อมมีแก่ญาติทั้งหลาย

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๒๘/๒๒๑

๒ อัง.สตุตฺติ. ๒๓/๖๑/๙๖

๓ ส.อญ. ๑๑/๓๗/๗๕

๔ ส.สคาถ. ๑๕/๘๘๗/๓๒๕

๕ ขุ.อญ. ๒๖/๑/๑๑

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๓๑/๒๒๑

ปร (ป+รมุ รมเน+กฺวิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **หีสายํ รมตฺติ ปโร** ผู้ยินดีในการเบียดเบียน ชื่อว่าประ (ลบ ม ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

ปัจจามิตฺต (ปติ+อม คมเน+ต) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร, ปัจจามิตร. **ปฏิปกฺษาเวน อมฺติ คจฺจตฺติ ปจฺจามิตฺโต** ผู้ไปด้วยความเป็นปฏิปักษ์ ชื่อว่าปัจจามิตตะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จ, ลบสระ หน้า, ทิฆะสระหลัง, ลง อิ อาคม, ซ้อน ต). **อุสุหิ สดฺตีหิ สุนิสฺสิตาหิ หนนฺติ วิชฺฌนฺติ ปจฺจามิตฺตา^๑** ศัตรูย่อมเบียดเบียน ย่อมทิ่มแทงด้วยลูกศร ด้วยหอกที่ตนใช้สอยแล้ว

วิปฺกฺข (วิ+ปฺกฺข) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ปฏิวิรุทฺโต ปกฺโข สหาโย วิปฺกฺโข** ผู้ตรงข้ามกับ เพื่อน ชื่อว่าวิปักษะ. **น ภิกฺขเว อโย ภิกฺขุ อิทาเนว วิปฺกฺโข เสวติ^๒** ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ รูปนี้คบกับศัตรูแต่ชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่

ปจฺจนิก (ปติ+น+อฺติ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **นตฺถิ เอตฺสมา อฺติ อฺปทฺทวโถติ อนฺนิโต, มิโต** ผู้ปราศจากอันตราย ชื่อว่าอนีตะ ได้แก่มิตร (น+อฺติ+ณ, อาเทศ น เป็น อน, ลบ ณ, ลบสระหน้า). **ตปฺปฏิปฺกฺโข ปจฺจนิโต, โส เอว ปจฺจนิโก** ผู้ตรงข้ามกับมิตรนั้น ชื่อว่าปัจจันีตะ, ปัจจันีตะนั้นแหละ ชื่อว่าปัจจันีกะ (อาเทศ ติ เบ็ด จ, ซ้อน จ, อาเทศ ต เป็น ก)

วิโรธี (วิโรธ+อฺ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **วิโรธสฺสตฺถิตฺติ วิโรธี** ผู้มีความขัดแย้งกัน ชื่อว่าวิโรธี (ลบสระหน้า)

วิทฺเทสิ (วิ+ทฺส ปทฺสฺสเน+ณิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **วิทฺสฺสนสิลตาย วิทฺเทสิ** เพราะ เป็นผู้ทำลายล้างโดยปรกติ จึงชื่อว่าวิทเทสี (ซ้อน ท, อาเทศ อุ เป็น เอ, ลบ ณ). **วิทฺเทสิโนติ อมิตฺตา^๓** บทว่า วิทเทสิโน คือศัตรู

ทิส (ทิส,ทฺส อปฺปิตฺติย+อ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ทฺสฺสตฺติ ทิส** ผู้คิดร้าย ชื่อว่าทิสะ

ทิกฺกฺจ (ทิส,ทฺส อปฺปิตฺติย+ต) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ทฺสฺสตฺติ ทิกฺกฺจ** ผู้คิดร้าย ชื่อว่าทิกฺกฺจะ (อาเทศ สด เป็น ฏจ)

ข้าศึกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **เทวสณ, ทุหทย, ทสฺสุ, สาดตฺว, อภิมาตี**

การยินยอม, การคล้อยตาม, การอ่อนข้อให้ ๒ ศัพท์

อนุโรธ (อนุ+รุธ อวารณ+ณ) การยินยอม, การคล้อยตาม, การอ่อนข้อให้. **อนุโรธํ อนุโรโธ** การยินยอม ชื่อว่าอนุโรธะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

อนฺวตฺตน (อนุ+วตฺ วตฺตเน+ยฺ) การยินยอม, การคล้อยตาม, การอ่อนข้อให้, อนฺวตฺนํ. **อนฺวปฺ ปวตฺตนํ อนฺวตฺตนํ** การเป็นไปตามสมควร ชื่อว่าอนฺวตฺตนะ (ซ้อน ต, อาเทศ ญ เป็น อน)

[๓๔๖] มิติโตนิติ วิยโส จ สหಾಯ สุหโท สขา
สมภโต ทพหมิติโตถ สนทิกุโจ ทิฏจมตโตโก.

เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน ๕ คัมภีร์

มิติโต (มิท เสนเห+ต) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **มิทติ** สเนหัตติ **มิติโต** ผู้รักใคร่กัน ชื่อว่ามิติตะ (อาเทศ ทุ เป็น ต). **มิโนติ** ปกฺขิปตฺติ **มิติโต** ผู้คบหากัน ชื่อว่ามิติตะ (มิ ปกฺขิปเน+ต, ซ้อน ต). **อดฺตนิ** ปรี **มิทติ** **พฺนุตฺติ** **มิติโต** ผู้ผูกพันกับญาติคนอื่น ๆ ของตน ชื่อว่ามิติตะ (มิท พฺนุตเน+ต, อาเทศ ทุ เป็น ต). **อนิตฺถิ** **มิติโต** คัมภีร์เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์

อุปการโ จ โย มิติโต สุขทุโข จ โย สขา
อดุลกฺขายี จ โย มิติโต โย จ มิตฺตานุกมฺปก
เอเตปิ มิตฺเต จตฺตารโ อิติ วิญญา ย ปญฺชิตฺโต.^๑

บัณฑิตรู้ว่ามิตรมี ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรผู้มีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรผู้เกื้อกูลต่อมิตร

วิยส (วีย+ส) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **วิยสา** **ตุลฺโย** **วิยโส** ผู้เสมอกันด้วยวัย ชื่อว่าวิยสะ. **สพฺพการิเยสุ** **สท** **วียตฺติ** **วา** **วิยโส** หรือผู้ไปพร้อมกันในการทำกิจทั้งปวง ชื่อว่าวิยสะ (สทสทฺทุปฺปท+วีย คมเน+อ, อาเทศ สท เป็น ส, กลับ สว ย เป็น วียส). **ตุลยสฺมา** **วิยสา** **อุโก**^๒ เพื่อนทั้ง ๒ คน มีวัยเท่ากัน

สหาย (สทสทฺทุปฺปท+อ ย คมเน+อ) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **กิจฺเจสุ** **สท** **อียตฺติ** **สหาย** ผู้ไปพร้อมกันในกิจทั้งหลาย ชื่อว่าสหายะ (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง). **ตฺสฺส** **เม** **สหาย** **สุทฺทโย** **สทฺโธ** **อาสิ** **อุปาสาทิ**^๓ เพื่อนของเราใจดี มีศรัทธา เป็นอุปาสาท

สุทฺท, สุทฺช (สุ+ทฺท) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **สุนทฺริ** **ทฺทยเมตฺตฺสชาติ** **สุทฺโท**, **สุทฺชฺช** ผู้มีใจดี ชื่อว่าสุทฺทะ (ลบ ย), และชื่อว่าสุทฺชฺชะ (ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ทุย เป็น ช, ซ้อน ช). **อุปการโ** **มิติโต** **สุทฺโท** **เวทิตฺทโพ**^๔ พึงทราบว่ สุทฺทะ คือเพื่อนผู้มีอุปการะ

สข (สท ปรีสทเน+ข) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **ปรีสทฺน** **อฺทฺตฺสน** **สขา** ความไม่ปองร้ายกัน ชื่อว่าสขะ (ลบ ห ที่สุดธาตุ). **สมาน** **ขยาโต** **ปตีโต** **วา** **สขา** ผู้กล่าว หรือผู้พอใจเหมือนกัน ชื่อว่าสขะ (สมานสทฺทุปฺปท+ขยา กถเน+อ, อาเทศ สมาน เป็น ส, ลบ ยา, รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา). **กิสฺส** **ปรมา** **สขา**, **ภริยา** **ปรมา** **สขา**^๕ ในโลกนี้ ใครเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด ภรรยาเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๙๗/๒๐๒

๒ ชา.อฎ. ๔๒/๒๒๖

๓ ชุ.เปต. ๒๖/๑๑๗/๒๑๘

๔ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๙๒/๒๐๑

๕ ส.สคถ. ๑๕/๑๖๔-๕/๕๐

ปริโส คุพฺหปริโส บุรุษผู้ไม่เปิดเผยตัว ชื่อว่าคุพฺหปริสะ. คุตโต ปริโส คุตฺตปริโส บุรุษผู้ปกปิดตัวเอง ชื่อว่าคุตฺตปริสะ

จารบุรุษมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปณิธิ, อปฺปสป, ผสฺส

นักเดินทาง, คนเดินทางไกล ๓ ศัพท์

ปลาวิ (ปลา+วิ) นักเดินทาง, คนเดินทางไกล. ปเล คุจฺจตีติ ปลาวิ ผู้เดินไปในทาง ชื่อว่าปลาวิ (ทีฆะ อ เป็น อา). ปลาวิโน ภควนฺตํ ทูโรโตว อาคจฺจนฺตํ ทิสฺวาน^๑ พวกคนเดินทางเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล

ปลึก (ปลา+อิก) นักเดินทาง, คนเดินทางไกล. ปเล คุจฺจตีติ ปลึกโก ผู้เดินไปในทาง ชื่อว่าปลึกะ. โโก ปลึกโก ปเล มคฺเค อตฺตโน วสฺสวาตาทปรกฺขณตฺถํ จตฺตํ คณฺหาติ^๒ นักเดินทางคนไหนถือร่มของตนเพื่อกันฝน กันลมและแดดในหนทาง

อทฺธคุ (อทฺธสทฺทฺฐปฺปท+คฺมฺ คติมุหิ+อ) นักเดินทาง, คนเดินทางไกล. อทฺธนิ มคฺเค คุจฺจตีสิเลนาคิ อทฺธคุ ผู้เดินไปในทางเป็นปรกติ ชื่อว่าอทฺธคุ (อาเทศ คฺมฺ เป็น คุ, ลปสระหลัง). เยวญฺญสงฺฆาตํ อทฺธานํ ปฏิปนฺนตฺตา อทฺธคุ, เต ทฺกฺกฺเชน อนุปฺติตาว^๓ ชนเหล่านี้ได้เป็นนักเดินทาง เพราะเดินไปสู่ทางไกลคือวิญญูะ ชนเหล่านั้นย่อมถูกความทุกข์ติดตามไป

ทูต, ตัวแทน, ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธไมตรี ๒ ศัพท์

ทูต (ทฺ คมเน+ต) ทูต, ตัวแทน, ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธไมตรี. ทฺยเต เปลฺยเตติ ทฺโต ผู้ถูกส่งตัวไป ชื่อว่าทฺตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). ทฺโนติ ปรีตฺวาเปตีติ ทฺโต ผู้เดือดร้อน ชื่อว่าทฺตะ (ทฺ ปรีตฺวาเป+ต, ทีฆะ อุ เป็น อู). สา กุมาริกา มาตฺยฺยา สนฺติเก ทฺตํ ปาเหสิ^๔ กุมาริกานั้นส่งตัวแทนไปที่บ้านมารดา

สนฺเทสฺสร (สนฺเทสสทฺทฺฐปฺปท+หฺรฺ หฺรฺเณ+อ) ทูต, ตัวแทน, ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธไมตรี. สนฺเทสฺสฺรวาจิกํ หฺรฺติ อนเณนาคิ สนฺเทสฺสโร ผู้นำคำที่ควรพูดไป(ตกลง) ชื่อว่าสนฺเทสฺสฺร

โหร, หมอดู, นักคำนวณ ๒ ศัพท์

คณก (คณ คณเน+อ+ก) โหร, หมอดู, นักคำนวณ. คณยตีติ คณโก นักคำนวณ ชื่อว่าคณกะ. สนฺติอิเธกจฺเจ มุทฺธิกา คณกา เลขกา^๕ ในโลกนี้มีนักคิด นักคำนวณ นักขีดเขียนบางพวก

มุหฺตฺติก (มุหฺตฺต+ณิก) โหร, หมอดู, นักคำนวณ. มุหฺตฺตํ กาลวิเสสํ ชานาตีติ มุหฺตฺติโก ผู้รู้ความแตกต่างของกาลเวลาทุกขณะ ชื่อว่ามุหฺตฺติกะ (ลป ญ)

โหรมีอีกหลายศัพท์ เช่น สํวจฺจร, โชติสิก, เทวญฺญ, โมหฺตฺต, ฅาณิก, กาทนฺตฺติก

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๕/๓๘๒

๒ ชุ.ฉฎ. ๕๒/๓๑/๕๒

๓ ติ.ม.ฉฎ. ๒๔/๑๑๐

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๕/๒๕๗

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๔/๑๗๖

[๓๔๘] เลขโก ลิปิกาโร จ วรรณ โตุ อกฺขโรปฺยถ
 เกโท ทณฺโฑ สามทานา- นฺยุปายา จตุโร อิมะ.

เสมียน, เลขานุการ, นักเขียน ๒ คัพพท์

เลขก (ลิข เลขเน+ณฺว) เสมียน, เลขานุการ, นักเขียน. ลิขตีติ เลขโก ผู้จัดบันทึก ชื่อว่าเลขกะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก). มุฑฺธิโก คนโก เลขโกติ ภณฺติ^๑ เรียกว่า นักคิด นักคำนวณ นักขีดเขียน

ลิปิการ (ลิปิสทฺหฺรูปฺท+กร กรณ+ณ) เสมียน, เลขานุการ, นักเขียน. ลิปเณ มลฺโยปเตเสณ ภวตีติ ลิปิ, ตํ กรตีติ ลิปิกาโร อักฺขรมิไตฺตฺวํนํหํมิกํ จึงชื่อว่าลิปิ (ลิป+อิ), ผู้เขียนอักษร นั้น ชื่อว่าลิปิการะ (ลป ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

เสมียนมีอีกหลายคัพพท์ เช่น อกฺขรจณ, อกฺขรจณฺจ

อักฺขร ๒ คัพพท์

วรรณ (วรรณ ปกาสน+อ) อักฺขร. อดฺโถ วรรณียติ ปกาสิยติ เอเตนาติ วรรณ โตุ อักฺขรํที่ ใช้เขียนบอกเนื้อความ ชื่อว่าวรรณะ

อกฺขร (น+ขร วินาส+อ) อักฺขร. น ขรตีติ อกฺขโร อักฺขรํที่ไม่เสื่อมสิ้นไป ชื่อว่าอักฺขระ. น ซียตีติ อกฺขโร อักฺขรํที่ไม่หมดสิ้น (คือใช้เขียนเท่าไรก็ไม่หมด) ชื่อว่าอักฺขระ (น+ซี ขเย+อร, อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ก, ลปสรรหน้า)

อักฺขรมีอีกหลายคัพพท์ เช่น ลิชน, ลิปิ, ลิชิ. ลิปิคัพพท์และลิชิคัพพท์เป็นอิตถีสลึงค์

ฉนฺโท นิทานํ คาถานํ อกฺขรา ตาสํ วิทยฺชนํ
 นามสนฺนิสิตา คาถา กวิ คาถานมาสโย.^๒

ฉันท้เป็นที่มาของคาถา อักฺขรทำให้คาถาเหล่านั้นปรากฏ คาถามีบทนามเป็น ที่อาศัย นักกวีเป็นผู้ประพันธ์คาถาทั้งหลาย

อุบายชนะศัตฺรู ๔ อย่าง

เกทาทโย อิมะ จตุโร อุบายา สตฺตฺวิชยการณานิ อุบาย ๔ อย่าง มีเกทะเป็นต้นเหล่านี้ เป็นวิธีทำให้ชนะศัตฺรู. สตฺตฺวิชยมุปกจณฺติ เอเตหิติ อุบายา วิธีแทรกซึมเข้าไปจนชนะศัตฺรู ชื่อว่าอุบายะ (อุป+อิ คติมุหิ+อ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลปสรรหน้า, ทีฆะสรรหลัง)

เกท (ภิติ ทฺวิธากรณ+อ) เกทฺบาย, ยุยงให้แตกสามัคคี. เกทานํ ทฺวิธากรณํ เกโท การยุยงให้แตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย ชื่อว่าเกทะ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๖๖/๑๘๖

๒ ส.สคถ. ๑๕/๑๗๗/๕๒

เสนาหราวคาปนยน์

สัหาโสปปาพณั ตถา,

สนตชชนนญจ เกโทยั

วิญญูหิ ติวโร มโต.

การยุยงให้แตกแยกกันนี้ ผู้รู้กล่าวว่ามี ๓ อย่าง คือ การนำเอาสิ่งอันเป็นที่รัก และหวังแหนออกไป การทำให้เกิดความพอใจ และการคุกคามอย่างหนัก

ทณฺช (ทมุ ทมเน+ช) ทัณชอุบาย, การทรมาน, การรุกรบ. **ทมนฺติ** **อนเนนาติ** **ทณฺโช** อุบายที่ใช้ทรมาน ชื่อว่าทัณชะ (อาเทศ มุ เป็น ญ)

สาม (สา ตนุรณ+ม) สามุบาย, ค่อยเจรจาทำให้ใจอ่อน. **ปฏิกุชวณฺเณ** **สายตีติ** **สามโม** อุบายเกลี้ยกล่อมให้ใจอ่อน ชื่อว่าสามะ

ทาน (ทา ทาเน+ยฺ) ทานุบาย, การให้บรรณาการ. **ทียเตติ** **ทานั** การให้ ชื่อว่าทานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

[๓๔๙] **อุปชาโป ตฺ เกโท จ** **ทณฺโช ตฺ สาหสั ทโม.**

เกทฺุบาย, เพทฺุบาย ๒ ศััพท์

อุปชาป (อุป+ชป วจเน+ณ) เกทฺุบาย, เพทฺุบาย. **อุปชปตีติ** **อุปชาโป** การเข้าไปเจรจา ชื่อว่าอุปชาปะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

เกท (ภิติ ทฺุวิชากรณ+ณ) เกทฺุบาย, เพทฺุบาย. **เกทณั** **ทฺุวิชากรณั** **เกโท** การทำให้แตกแยก เป็น ๒ ฝ่าย ชื่อว่าเกทะ (ลบ ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

ทัณชอุบาย ๓ ศััพท์

ทณฺช (ทมุ ทมเน+ช) ทัณชอุบาย. **ทมนฺติ** **อนเนนาติ** **ทณฺโช** อุบายสำหรับทรมาน ชื่อว่าทัณชะ (อาเทศ มุ เป็น ญ)

สาหส (สห+ส) ทัณชอุบาย, ใช้กำลังพลข่มขู่. **สโห** **วุจฺจติ** **พลั**, **ตพฺุภาวั** **สาหสั** กำลังพล ทานเรียกว่าสหะ, ความมีกำลังพลนั้น ชื่อว่าสาหสะ (ทึฆะ อ เป็น อา)

ทม (ทม ทมเน+อ) ทัณชอุบาย. **ทมณั** **ทโม** การทรมาน(หรือข่มขู่) ชื่อว่าทมะ. อุบายอีก ๒ อย่าง คือ **สามอุบาย** จะกล่าวในสุททวรรค และ **ทานอุบาย** จะกล่าวในพราหมณวรรคข้างหน้า

[๓๕๐] **สามยมจฺใจ สขา โกโส** **ทฺุคฺคณฺจ วิชิตั พลั**
รชฺชคานีติ สตเตเต **ลียุํ ปกติโยปิ จ.**

องค์ประกอบของราชธานี ๗ อย่าง

เอเต สตต รชฺชคา อิติ องค์ของราชธานีมี ๗ อย่างเหล่านี้ คือ **สามิ** พระราชาผู้ปกครองเมือง, **อมัจจะ** อำมาตย์, **สชะ** พระราชามหามิตร, **โกสะ** เรือนคลัง, **ทฺุคคะ** ป้อม (คู, ประตู,

หอรบ), วิชิตะ แวนแคว้น, พละ กองพล, ปกติ ประชาชนทั้งหลาย

บรมบุโรปการิตตา รชชุตตุงคานี ทั้ง ๗ อย่าง ชื่อว่าองค์ประกอบของราชธานี เพราะกระทำอุปการะสืบๆ กันไป

คัมภีร์กามนทกียนิตติสาระกล่าววว่า

สามยมจจณจ รฏจณจ
บรมบุโรปการีท

ทุดคัม โกโส พลัม สขา,
สตตุงคัม รชชวมจจเต.^๑

ราชธานีมีองค์ประกอบที่ทำสืบกันมา ๗ อย่างนี้ คือ พระราชา อำมาตย์
ประเทศราช กำแพงเมือง เรือนคลัง กำลังพล และราชพันธมิตร

[๓๕๑] ปภาวสุสาหมนุดานัม

วสา ดิสฺสุโส หิ สตฺติโย

ปภาโว ทณฺฑชฺช เตช

ปตาโป ตู จ โกลฺลช

ปภาวสุสาหมนุดานัม วสา ดิสฺสุโส หิ สตฺติโย อำนาจมี ๓ อย่าง คือ ปภาวสัตติ อำนาจเกิดจากเรือนคลัง, อุตสาหสัตติ อำนาจเกิดจากกำลังพล, มันตสัตติ อำนาจเกิดจากปัญญาของผู้นำ

อำนาจ, เดช ๒ อย่าง

ปภาว (ป+ภฺ สุตตาย+อ) อำนาจ, เดช. ปภาโว ทณฺฑชฺช เตช เดชที่เกิดจากพระราชอาญา ชื่อว่าปภาวะ. ปกาเรน ทณฺฑเทน ภวติ ปวตฺตตฺติติ ปภาโว ผู้ตั้งด้วยอาญา ชื่อว่าปภาวะ (วฺฐธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

ปตาป (ป+ตป สนฺดาเป+ณ) อำนาจ, เดช. ปตาโป โกลฺลช เตช เดชเกิดจากเรือนคลัง ชื่อว่าปตาปะ. ปกาเรน โกลฺเสน ตาเปตฺติติ ปตาโป ผู้ให้ผู้อื่นเดือดร้อนเพราะเรือนคลัง ชื่อว่าปตาปะ (ลป ญฺ, วฺฐธิ อฺ เป็น อว)

[๓๕๒] มนฺโต จ มนฺตณฺ โส ตู จตฺตุกฺกณฺโณ ทฺวิโคจโร

ติโกจโร ตู จกฺกณฺโณ รหสฺสํ คฺขุหมฺจจเต.

มันตสัตติ, อำนาจเกิดจากปัญญาของผู้นำ ๒ ศัพท์

มนฺต (มน ณาณ+ต) ความลับ, อำนาจเกิดจากปัญญาของผู้นำ. มนฺตา วุจฺจติ ปณฺญา, สวเอตฺสมี วิชฺชติ ตาย นิปฺพาเทตฺตพฺพตฺตาติ มนฺโต ปัญญาท่านเรียกว่ามันตา, ปัญญานั้นมีอยู่ เพราะเป็นปัญญาที่ช่วยให้ทำอะไรสำเร็จได้ จึงชื่อว่ามันตะ. มนฺติ เอเตนาติ มนฺโต ปัญญาเครื่องรู้ ชื่อว่ามันตะ

มนฺตฺน (มนฺต มนฺตเน+ยฺ) ความลับ, อำนาจเกิดจากการรักษาความลับ. **มนฺตฺติ** เอเตนาคิ **มนฺตฺนํ** ปัญญาเครื่องรู้ ชื่อว่ามนฺตนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อฺกุคฺเคหิ** วา **ราชญฺเณหิ** วา **กิลฺยจิทฺเว** **มนฺตฺนํ** **มนฺเตยฺยํ** ^๑ ทรงพิจารณาราชกิจลับอย่างหนึ่งกับมหาอำมาตย์หรือกับราชวงศ์

ความลับที่รู้จักกันเพียง ๒ คน

จตุกฺกณฺณ (จตุ+กณฺณ) ความลับที่รู้จักกันเพียง ๒ คน. **โส** **มนฺโต** **ทฺวิโคจโร** **ทฺวินฺนํ** **ชนานํ** **วิสยฺภูโต** **จตุกฺกณฺโณ** **นาม** การรักษานั้นเป็นวิสัยแห่งคน ๒ คน ชื่อว่าจตุกักณณะ. **จตุตาโร** **กณฺณา** **เอตฺถาคิ** **จตุกฺกณฺโณ** ในที่มี ๔ หู ชื่อว่าจตุกักณณะ (ช้อน ก)

ความลับที่รู้จักกันเพียง ๓ คน

จกฺกณฺณ (จ+กณฺณ) ความลับที่รู้จักกันเพียง ๓ คน. **โส** **มนฺโต** **ติโคจโร** **ติณฺณํ** **ชนานํ** **วิสยฺภูโต** **จกฺกณฺโณ** **นาม** การรักษานั้นเป็นวิสัยแห่งคน ๓ คน ชื่อว่าจกักณณะ. **จ** **กณฺณา** **จกฺกณฺณา** ๖ หู ชื่อว่าจกักณณะ (ช้อน ก)

มนฺโต **นาม** **จตุกฺกณฺโณ** **วา** **จกฺกณฺโณ** **วา** **กตฺตพฺโป**, **น** **ตโต** **ปรี** ชื่อว่า การรักษาความลับควรกระทำเพียง ๔ หู หรือ ๖ หูเท่านั้น ไม่ควรทำกับคนอื่นจากนั้น

ความลับ ๒ ศัพท์

รหฺสฺส (รห+ส) ความลับ. **รหฺสิ** **ภวํ** **รหฺสฺสํ** ความลับมีอยู่ในที่ลับ ชื่อว่ารหฺสสะ (ช้อน ส). **โส** **อสทฺธมฺโม** **คามธฺมฺโม** **วสฺสธฺมฺโม** **ทฺฏฺจฺจุโล** **โອทกฺกนฺติโก** **รหฺสฺโส** **ทฺวยทฺวยสมฺปาตฺติ** ^๒ เมถุนธรรมนั้นเป็นอัสทธรรม เป็นธรรมของชาวบ้าน เป็นธรรมของคนถ้อย ชั่วหยาบ มีการรับเอาน้ำ เพื่อความบริสุทธิ์ในที่สุด เป็นความลับที่ถึงระหว่าง ๒ คน

คฺยุห (คฺยห สํวณ+ย) ความลับ. **คฺยฺหิตพฺพนฺติ** **คฺยฺหํ** ความลับที่ควรปกปิด ชื่อว่าคฺยฺหะ (กลับ หฺย เป็น หฺย). **อิทํ** **ทฺวยํ** **ตีสุ** ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **รหฺสฺโส** **มนฺโต**, **รหฺสฺสา** **วาจา**, **รหฺสฺสํ** **มนฺตํ**

[๓๕๓] **ตีสุ** **วิวิตฺต** **วิชน-** **จฺนฺนา** **รโห** **รโหพฺยยํ**
วิสุสฺสาโส **ตุ** **จ** **วิสุสมฺโภ** **ยฺตุตฺตํ** **ตุโวปายิกํ** **ตีสุ.**

สถานที่เงียบสงัด, ที่ปลอดภัย, ที่ลับ ๕ ศัพท์

วิวิตฺต (วิ+วิจิ วิเวจเน+ต) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดภัย, ที่ลับ. **วิวิจฺจิตฺถาคิ** **วิวิตฺโต** ที่อันสงัดแล้ว ชื่อว่า **วิวิตตะ** (ลป จ ที่สุดธาตุ, ช้อน ต). **เตนฺหิ** **ตยา** **สฺวาริปฺตฺต** **วิวิตฺตํ** **เสนาสนํ** **ทาทพฺพํ** ^๓ **สฺวาริปฺตฺต** ถ้าเช่นนั้น เธอควรทำเสนาสนะให้ว่างเงียบสงัดแล้วจึงให้

๑ ที.สีล. ๔/๑๖๔/๑๓๓

๒ ขุ.มหานิ. ๒๔/๒๒๕/๑๖๔

๓ วิ.มหา. ๕/๒๕๗/๓๔๔

วิชน (วิ+ชน) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **วิคโต** **ชโน** **อสุมาติ** **วิชโน** ที่ซึ่งปราศจากผู้คน
ชื่อว่าวิชนะ. **สุณณั** **อรณณั** **วิชนั** **วิคากิย**^๑ เข้าไปสู่ป่าอันว่างเปล่าปราศจากผู้คน

ฉนฺน (ฉท สัวรรณ+ยุ) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **ฉาเทติ** **เอตถาติ** **ฉนฺโน** ที่ซึ่งปิดกั้นไว้ ชื่อว่า
ฉันนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ ทุ ที่สุดธาตุ, ลบ อ, ซ้อน นุ). **ติสุ** ทั้ง ๓ คัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

รห (รห จาเค+อ) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **วิตุตมรหตีติ** **รโห** ที่อันควรสงบ ชื่อว่ารหะ.
รมนเต **อสุมินติ** **วา** **รโห** หรือที่ซึ่งคนยินดี ชื่อว่ารหะ (รห วิเวเก+อ). **รโห** **นาม** **จกขุสสุ**
รโห **โสตสุส** **รโห**^๒ ที่ลับตา ที่ลับหู ชื่อว่าที่ลับ

รโห ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. คำว่า **อพยย** ในคาถาแสดงว่า **รโห** คัพท์เป็นนิบาต

ผู้คั่นเคย ๒ คัพท์

วิสุสาส (วิ+สส ปาณเน+ณ) ผู้คั่นเคย. **วิเสเสน** **สสตีติ** **วิสุสาส** ผู้หายใจเป็นพิเศษ (เหมือน
หายใจรดก้น) ชื่อว่าวิสุสาสะ (ซ้อน ส, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิเสเสน** **สสตีติ** **วิสุสาส** ผู้คั่น
เคยเป็นพิเศษ ชื่อว่าวิสุสาสะ (ซ้อน ส).

วิสุสมภ (วิ+สมภ วิสุสเส+อ) ผู้คั่นเคย. **วิสุสมภตีติ** **วิสุสมภ** ผู้คั่นเคย ชื่อว่าวิสุสมภะ (ซ้อน ส)

กรรมอันสมควร ๒ คัพท์

ยุตฺต (ยุช สมาริหมิ+ต) กรรมอันสมควร. **ยุชชตีติ** **ยุตฺต** กรรมอันสมควร ชื่อว่ายุตตะ (ลบ ช
ที่สูงสุดธาตุ, ซ้อน ต). **เอก** **เทว** **ภิกขา** **อทาตุ** **น** **ยุตฺต**^๓ การไม่ให้ภิกษา ๑ หรือ ๒ ทัพพี
ไม่สมควร

โอปายิก (อุป+อิ คติมุหิ+อิก) กรรมอันสมควร. **อุปคณฺตพฺพนฺติ** **โอปายิก** กรรมอันสมควร ชื่อว่า
โอปายิกะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). **ติสุ** ทั้ง ๒
คัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **โอปายิกนฺติ** **วา** **ปฏฺวิรูปนฺติ** **วา** **ปสาทิเกน** **สมฺปาเทหิ**^๔ สมควร
แล้ว เหมาะสมแล้ว เธอจงยังข้อปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสเถิด

กรรมอันสมควรมีอีกหลายคัพท์ เช่น **โอภายิก**, **โอปยิก**, **ลพภ**, **ภชมาน**, **อภินิต**, **นุยาย**,
ถาย

[๓๕๔] **โอวาโท** **จานุสิฏฺฐิจิตฺถิ** **ปุมาชฺเชนฺตาสนั**

อาณา **จ** **สาสนั** **เณยฺย** **อุทฺทานั** **ตุ** **จ** **พณฺณั**.

๑ ส.สคาถ. ๑๕/๗๑๐/๒๖๕

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๗๓๐๓

๓ ชุ.ชุกทก. ๒๕/๒๕/๔๒

๔ ที.อฎ. ๔/๓๐๘/๒๖๐

๕ วิ.มหา. ๔/๘๐/๘๓

โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน ๓ ศัพท์

โอวาท (อว+วท วยตุตฺย วาจา ย+ณ) โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน. โอวาทน์ โอวาทโ การกล่าวสอน ชื่อว่าโอวาทะ. สวรรตถาย อวมทฺหิตฺวา วทน์ โอวาทโ การกล่าวตักเตือนเพื่อให้ระวัง ชื่อว่าโอวาทะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). กุโธ ภนฺเต โอวาทโ อิทฺโธ ภวิสฺสตี^๑ ท่านผู้เจริญ โอวาทจักสำเร็จแต่ไหน. โอวาทโ นาม อฏฺฐจฺจ คุรุณฺมา^๒ คุรุธรรม (คือปาราชิกสำหรับภิกษุณี) ๘ อย่าง ชื่อว่าโอวาทะ

อนุสติ (อนฺ+สาส อนุสติจฺมฺหิ+ติ) โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน. อนุสาสนํ อนุสติจฺ การพรั้งสอน ชื่อว่าอนุสติ (อาเทศ อา เป็น อิ, สุต เป็น ฐจ). อิตฺถิ อนุสติจฺศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. ตสฺสหา วิจฺญํ สุตฺวา อนุสติจฺ จเนตฺติยา^๓ เราฟังคำสั่งสอนของมารดานั้นแล้ว

อนุสาสน (อนฺ+สาส อนุสติจฺมฺหิ+ยฺ) โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน. อนุสาสิยเต อนุสาสนํ คำสั่งสอน ชื่อว่าอนุสาสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). ปุมวชฺเช อนุสาสนศัพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์และนปฺงสกลิงค์ที่เว้นจากปฺงลิงค์. พุทฺธานํ สาสนํ กโรมิ^๔ เราจะทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การสั่ง, คำสั่ง, คำสอน ๒ ศัพท์

อาณ (อาณ เปสเน+อ+อา) การสั่ง, คำสั่ง, คำสอน. อาณติ เปสตี เอตยาติ อาณา คำสั่งให้ไป ชื่อว่าอาณา (ลบสระหน้า). ภควโตเยว ปน สา ธมฺมเทสนา รณฺโณ อาณา วิย^๕ สำหรับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเปรียบเหมือนคำสั่งของพระราชา

สาสน (สาส อนุสติจฺมฺหิ+ยฺ) การสั่ง, คำสั่ง, คำสั่งสอน, ศาสนะ. สาสิยเตติ สาสนํ คำสั่งสอน ชื่อว่าสาสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). ทุตฺตสฺส สาสนํ อาโรเจติ^๖ บอกชาวสารแก่ทูตไป คำสั่งมีอีกหลายศัพท์ เช่น อววาท, นิทฺเทส, สติจฺ

การนัดหมาย, การผูกมัด ๒ ศัพท์

อุทฺททาน (อุ+ทา ทาเน+ยฺ) การผูกมัด. อุทฺทียเตติ อุทฺททานํ การนัดหมาย ชื่อว่าอุทฺททานะ (ช้อน ทุ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

พฺนฺธน (พฺนฺธ พฺนฺธเน+ยฺ) การผูกมัด. พฺนฺธียเตติ พฺนฺธนํ การผูกมัด ชื่อว่าพฺนฺธนนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). พฺนฺธนํ โมเจติ^๗ เปลื้องพฺนฺธนาการได้

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๐๖/๒๖๕

๒ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๓๕๖/๑๙๓

๓ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๖๓/๔๖๙

๔ วิ.อฏฺฐ. ๓/๕๙๓

๕ มชฺ.อฏฺฐ. ๗/๘๗/๒๐๖

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๑๔๒

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๙๖/๙๐

[๓๕๕] อาคู วุดตมปราโธ กโร ตุ พลิมุจเจต
 ปุณฺณปตฺโต ตฺถุจิทาโย อุปทา ตุ จ ปาภตฺ.
 [๓๕๖] ตโถปายนฺมุกโกโจ ปณฺณากาโร ปເເณกံ
 สฺงกั ตฺวนิตฺถิ คฺมุพาทิ- เทยฺเยถาโย ธฺนาคโม.

โทษ, ความผิด, บาป, อกุศล ๒ ศัพท์

อาคู (อป+คมุ คติมฺหิ+ณฺ) โทษ, ความผิด, บาป, อกุศล. **อปคจฺจนฺติ** **อนฺนาติ** **อาคู** โทษที่ทำให้ปราศจากความดี ชื่อว่าอาคู (ลบ ป ของ อป, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบ ญ และสระหน้า). **นปฺสเก** **วุดตํ** **อาคู**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในนปฺสกลิงค์. **อาคู** **วฺจฺจติ** **ปาปก** **อกุสลา** **ธมฺมา**^๑ **บาป**อกุศลธรรมท่านเรียกว่าอาคู

อปฺราธ (อป+ราธ สํสฺริทิมฺหิ+อ) โทษ, ความผิด, บาป, อกุศล. **อปคโต** **ราโธ** **เอเตนาติ** **อปฺราโธ** โทษเป็นเหตุให้ปราศจากความยินดี ชื่อว่าอปฺราธะ. **อดฺตโน** **เจ** **หิ** **วาทสฺส** **อปฺราธํ** **วิชานียา**^๒ หากว่าท่านรู้ความผิดแห่งวาตะของตน

ภาษี, อากร, ส่วย ๒ ศัพท์

กร (กิริ วิกิริณ+อ) ภาษี, อากร, ส่วย. **ติมิริ** **กิริตฺติ** **กโร** ภาษีที่จ่ายไปสู่ที่มีด (ภาษีเถื่อน) ชื่อว่า กระ (อาเทศ อิ เป็น อ)

พลี (พล ปาณเน+อิ) ภาษี, อากร, ส่วย. **พลนฺติ** **ชีวนฺติ** **เอเตนาติ** **พลี** ภาษีที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าพลี. **รณฺณา** **อาณานิ** **พลี** **สพฺเพ** **กโรนฺตุตฺติ**^๓ ซึ่งภาษีที่พระราชาบังคับว่าทุกคนต้องทำ. **ภาค**เชยฺยศัพท์ก็แปลว่าภาษี

รางวัล, สิ้นน้ำใจ, ค่าตอบแทน ๒ ศัพท์

ปุณฺณปตฺต (ปุณฺณ+ปตฺต) รางวัล, สิ้นน้ำใจ, ค่าตอบแทน. **มโนรถ****ปุณฺณตฺตา** **ปตฺตพฺโพ** **ภาโค** **ปุณฺณปตฺโต** ส่วนที่ควรได้ เพราะยังความปรารถนาให้เต็ม ชื่อว่าปุณฺณปตฺตะ. **อหํ** **อุปาเยน** **อิมสฺส** **ภิกฺขุโน** **ปุณฺณปตฺตํ** **น** **ทเทยฺย**^๔ เราจะใช้อุบายไม่ให้ค่าตอบแทนแก่ภิกษุรูปนี้

ตฺถุจิทาย (ตฺถุจิ+ทาย) รางวัล, สิ้นน้ำใจ, ค่าตอบแทน. **ตฺสฺสฺสานํ** **ตฺถุจโ**, **โส** **อสฺสตฺถิตฺติ** **ตฺถุจิ**, **เตน** **ทาทพฺโพ** **ทาย** **ตฺถุจิทาย** ความยินดี ชื่อว่าตฺถุจฺ (ตฺสฺ สนฺโตเส+ต, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ), ผู้มีความยินดีนั้น ชื่อว่าตฺถุจฺ (ตฺถุจ+อิ, ลบสระหน้า), รางวัลที่บุคคลผู้ยินดีพึงให้ ชื่อว่าตฺถุจิทายะ. **มหาสฺตตฺสฺส** **ฤตี** **กตฺวา** **ตฺถุจิทายํ** **ทาทฺคาโม**^๕ ทำการสรรเสริญแล้วประสงค์จะให้ค่าตอบแทนแก่พระมหาสัตว์

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๓/๒๔๒

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๘/๒๔

๓ มิลินฺท. ๒๐๒

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๘/๔๘๘

๕ ชา.อญ. ๓๙/๑๕๕

เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง ๖ ศัพท์

อุปทา (อุป+ทา ทาเน+อ+อา) เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง. อุปคนตุวา ทาดพพชาติ
อุปทา บรรณาการที่ควรเข้าไปให้ ชื่อว่าอุปทา (ลบสระหน้า)

ปภาต (ป+อา+ภร ภรณ+ต) เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. ปตฺเถนเดหิ อภกรียเต
อานียเตติ ปภาตํ เครื่องบรรณาการที่ผู้ปรารถนานำมา ชื่อว่าปภาตตะ (ลบ รุ ที่สุดธาตุ, ลบสระ
หน้า). ราชา ปภาตํ อนุปฺปะเทตฺ๑ ขอพระราชจางพระราชทานเบี้ยเลี้ยง

อุปายน (อุป+อิ คติมุหิ+ยุ) เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. อุปฺเปยฺยเตติ อุปาย
นํ เครื่องบรรณาการที่บุคคลนำเข้าไป ชื่อว่าอุปายนะ. อุปคฺจฺจติ เยนาคิ วา อุปายนํ หรือ
ลินบนที่นำเข้าไป ชื่อว่าอุปายนะ (วูทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า).
ยํ ยํ อุปายนํ อานียติ๒ นำมาซึ่งเครื่องบรรณาการใดๆ

อุกฺโกจ (อุ+กฺจฺจ สฺกฺโกจเน+ณ) เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. วิคฺโต โกจฺจ เอเตนาคิ
อุกฺโกจฺจ ลินบนอันปราศจากกำบัง (จ่ายลินบนอย่างเปิดเผย) ชื่อว่าอุกฺโกจฺจ (ซ็อน กุ, ลบ ณ, วูทธิ
อุ เป็น โอ). วินิจฺฉยกาณํ อุกฺโกจํ ทตฺวา ญฺญสฺสฺกฺชี โอตฺตาเรตฺวา อารามสฺสฺสามิกํ ชินาคิ๓
ติดลินบน แก่ทนายความแล้วขอร้องให้เป็นพยานโกงเอาชนะเจ้าของสวนได้

ปณฺณาการ (ปณฺณสทฺทฺหฺปฺท+อา+กร กรณ+ณ) เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง.
ปณฺเณน สตฺถปณฺเณน สทฺธิ อากกรียเต อานียเตติ ปณฺณากาโร เครื่องบรรณาการที่
เขานำมาพร้อมด้วยหนังสือ(คัมภีร์ว่าด้วยศาสตร์อย่างหนึ่ง) ชื่อว่าปณฺณาการะ (ลบ ณ, วูทธิ อ เป็น
อา, ลบสระหน้า). ปหิณฺนิ จตฺตํ จามรํ ชคฺคํ โมลิตนํ ปาทุกํ อณฺณณฺจ อภิเสกตฺถาย
พหฺววิธํ ปณฺณาการํ ๔ ส่งเครื่องบรรณาการไปมีฉัตร พัดหางจามรี พระขรรค์ ชฎาแก้ว ฉลอง
พระบาท และของอย่างอื่นอีกหลายอย่างเพื่อการอภิเษก

ปฺเพณก (ป+หิ คติมุหิ+ยุ+ก) เครื่องบรรณาการ, ลินบน, ลินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. ปหิณฺนฺติ อเนนาคิ
ปฺเพณกํ บรรณาการที่ให้ส่งไป ชื่อว่าปฺเพณกะ (วูทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ,
ลบ อ). ปฺเพณกสฺสฺกฺการาทิเกทํ ทินฺนฺทานํ ๕ ทานที่เขาให้มีหลายชนิด เช่น เครื่องบรรณาการ
และเครื่องสักการะเป็นต้น

เครื่องบรรณาการมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปเทสน, อุปคฺคฺยห, อุปหาร

เหมํ สีหาสนํ เวลํ วุตฺติ ภาทฺทาสนํ ตถา,
อุปายนมฺอุปคฺคฺยหํ ปภาตญฺโจะปทา ธิยํ๖

อุปายน อุปคฺคฺยห ปภาต อุปทา ทั้ง ๔ ศัพท์ แปลว่าเครื่องบรรณาการ

๑ ที.ลิล. ๘/๒๐๖/๑๗๒

๒ ขุ.อ.ญ. ๕๒/๓๘/๕๘

๓ วิ.อ.ญ. ๑/๔๑๐

๔ วิ.อ.ญ. ๑/๗๕

๕ มข.อ.ญ. ๘/๒๒๕/๑๖๘

๖ อมรมาลาลีโกกาทุส

ท่านกล่าวว่า มีทองคำแท่ง บัลลังก์สิงห์ทอง เครื่องแต่งกาย และผ้าปูลาดชั้นดี,
อุปทานักพีชในอิตถิลิงค์

ภาชี, ภาชีผ่านด่าน, ส่วย, อากร

สูงก (สูงก คมเน+อ) ภาชี, ภาชีผ่านด่าน, ส่วย, อากร. **คุมพาภิทยโย** **คุมพฆภาภิโก** **ทยโย**
สูงกั ภาชีอันบุคคลพึงให้ในที่เก็บภาชีมีที่น้ำและด่านเป็นต้น ชื่อว่าสูงกะ. **สูงกติ** **อนเนาติ** **สูงกั**
ภาชีที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าสูงกะ. **อนิตถี** **สูงกัศัพท์** เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกฺลึงค์. **คุมโพ** **นาม**
ชลลคมคคาทีสุ **ลทพพภาโค,** **ตถา** **มฏฏโฏปี** ภาชีอันเป็นส่วนที่ควรได้ที่ทำน้ำ บนฝั่ง และ
ที่ถนนเป็นต้น ชื่อว่าคุมพะ แม่มฏฏะก็เหมือนกัน. **สูงกฆาตัม** **นาม** **รญญา** **จปีตัม** **โหติ**
ปพพตชณฺเฑ **วา** **นทีติตฺเต** **วา** **คามทฺวาเร** **วา** **อตร** **ปวิญฺจสฺส** **สูงกั** **คณฺหนตฺติ**^๑
ที่ชื่อว่า ด่านภาชี ได้แก่ สถานที่ซึ่งพระราชาทรงตั้งไว้ที่ช่องเขาบ้าง ทำน้ำบ้าง ประดูหมู่บ้านบ้าง
ด้วยทรงกำหนดว่า จงเก็บภาชีผู้เข้าไปในสถานที่นั้น

กำไร ๒ ศัพท์

อาย (อัย คมเน+ณ) **กำไร.** **อัยติ** **คจฺจตฺติ** **อาโย** **กำไร**ที่เป็นไป ชื่อว่าอายะ. **อายนฺติ** **ปวตฺตฺนฺติ**
เอตฺถาติ **อาโย** **กำไร**ที่ให้พ่อค้าเป็นไปได้ ชื่อว่าอายะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **พาภิเรสุ**
ชนปเทสุ **อาโย** **สญฺชายติ**^๒ ที่ชนบทนอกเมืองเกิดได้กำไร

ธนาคม (ธน+อาคม) **กำไร.** **ธนานัม** **สมฺปตฺตกาเล** **อาคโม** **ธนาคโม** การมาของทรัพย์เมื่อ
ถึงเวลา ชื่อว่าธนาคมะ (ลบสรรหน้า)

[๓๕๗] **อาตปตฺตัม** **ตถา** **จตฺตัม** **รญญัม** **ตุ** **เหมมฺมาสนัม**
สีหาสนัม **อโถ** **วาล-** **พีชนิตฺถี** **จ** **จามรํ.**

ร่วม, ฉัตร ๒ ศัพท์

อาตปตฺต (อาตปสทฺทฺอุปฺปท+ตา รกฺขณฺ+อ) **ร่วม,** **ฉัตร.** **อาตปโต** **สุริยาโลกโต** **เอตฺตายตฺติ**
อาตปตฺตัม ร่วมที่รักษาคณจากแสงแดด ชื่อว่าอาตปตตะ (ซ้อน ต, ลบสรรหน้า)

จตฺต, **ฉัตร** (จท อปวารณฺ+ต,ตฺรณ) **ร่วม,** **ฉัตร.** **ฉาทฺยตฺติ** **จตฺตัม,** **จตฺตรัม** ร่วมที่กัน ชื่อว่าจตตะ
และฉัตระ (ลบ ท ที่สุดธาตุ, ซ้อน ต, ลบ ณ ของปัจจัย). **จตฺตัม** **นาม** **ตีณิ** **จตฺตานิ**
เสตฺตจจตฺตัม **กิลฺยชจจตฺตัม** **ปณฺณจจจตฺตัม**^๓ ร่วม ๓ อย่าง คือ ร่วมขาว(เศวตฉัตร) ร่วมไม้ไผ่สาน และ
ร่วมใบไม้ ชื่อว่าฉัตร

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๐/๕๖

๒ ส.สคถ. ๑๕/๒๘๕/๘๔

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๘๕๘/๕๕๔

บัลลังก์สิงห์ทอง

สีหาสน (สีห+อาสน) บัลลังก์สิงห์ทอง. เหม่ สุวณฺณขจิตฺ รัณฺณํ ราชนํ อาสนํ สีหาสนาขยํ บัลลังก์ของพระราชชาติข้างเดินลายด้วยเส้นทองคำ ท่านเรียกว่าสีหาสนะ. สีหากติปปุอาณตฺตา สีหากติปปุอาณํ อาสนนฺติ สีหาสนํ ที่นั่งที่ข้างทำเป็นรูปสิงห์เป็นลายพื้น ชื่อว่าสีหาสนะ. สีหาสนํ สีโสปาณํ การิตํ^๑ ให้ทำที่นั่งและบันไดเป็นรูปสิงห์

พัดหางจามรี ๒ คัพท์

วาลพีชนี, วาลวีชนี, พาลวีชนี (วาล+พีชนี) พัดหางจามรี. วาเลน กตา พีชนี วาลพีชนี พัดที่ทำด้วยขนหางจามรี ชื่อว่าวาลพีชนี (อาเทศ ว เป็น พ และ พ เป็น ว บ้าง). อิตถี วาลพีชนีคัพท์เป็นอิตถิลิงค์. วาลวีชนี อุณฺหีสํ มณิ ปตุโต สุมทนทามํ^๒ พัดหางจามรี กรอบหน้า แก้วมณี ปีกนก พุ่มดอกมะลิ

จามร (จามรี+ณ) พัดหางจามรี. จมโร มิโค, ตสุเสทํ จามรี จมระแปลว่าสัตว์ชนิดหนึ่งคือ กระทิงหิมาลัย, จามรีนี้เป็นชื่อของสัตว์ชนิดนั้น. จามรีโลเมหิ กตํ จามรํ พัดทำด้วยขนของจามรี ชื่อว่าจามระ (ลบ ณ และสระหน้า)

[๓๕๘] **ขคโค จ ฉตตมฺณฺหีสํ** **ปาทูกา วาลพีชนี**
อิเม กกุธภณฺทานิ **ภวนฺติ ปญจ ราชนํ.**

เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง

เครื่องราชกกุธภัณฑ์มี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ **ขัคคะ** พระขรรค์ (ดาบ ๒ คม), **ฉัตตะ** เศวตฉัตร, **อุณฺหีสะ** อุณฺหีส (กรอบหน้า, มงกุฎ), **ปาทูกา** ฉลองพระบาท (รองเท้า), **วาลพีชนี** พัดหรือแส้หางจามรี. **รณฺโঘ** คมนกาเล **สทา** อาทาทพฺพโต **กกุธานี** **จ** **ตานิ** ราชชนตฺตา **ภณฺทานิ** **เจติ** **กกุธภณฺทานิ** ชื่อว่ากกุธะ เพราะควรน้อมเกล้าถวายในเวลาขึ้นครองราชสมบัติ และชื่อว่าภณฺทา เพราะเป็นทรัพย์สินของพระราชชาติ จึงได้ชื่อว่ากกุธภัณฑ์

นิกุชิปป ปญจ กกุธานี **กาสินํ รัฎฺจวฑฺฒโน**
พาลวีชนี อุณฺหีสํ **ขคฺฉฉตตมฺณฺจฺปาหนํ.**^๓

พระเจ้ารวิวัตมณฺสละเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง แก่พระเจ้ากาสิ คือ พัด วาลพีชนี พระอุณฺหีส พระขรรค์ เศวตฉัตร และฉลองพระบาท

[๓๕๙] **ภทฺทกฺุมโภ ปุณฺณกฺุมโภ** **ภิงคาโร ชลทายโก**
หตฺถิสฺสรตฺตตี ตู **เสนา หิ จตฺรจฺจินิ.**

๑ ที.อญ. ๕/๒๔๔/๒๖๒

๒ ที.อญ. ๕/๓๕/๔๐

๓ ขา.อญ. ๔๒/๑๐๘

หม้อน้ำเต็ม ๒ ศัพท์

ภททกมุภ (ภทท+กมุภ) หม้อน้ำเต็ม. ชลปฺณณตฺตา ภทโท กลยาโณ กุมฺโภ ภททกมุภโ
หม้อน้ำอันเจริญ เพราะเต็มด้วยน้ำ ชื่อว่าภททกมุภะ

ปฺณณกมุภ (ปฺณณ+กมุภ) หม้อน้ำเต็ม. ปฺณโณ กุมฺโภ ปฺณณกมุภโ หม้อน้ำอันเต็ม ชื่อว่า
ปฺณณกมุภะ

สฺตตสฺตสฺสฺทานิ

ปฺณณกมุภานิ การยี่

รตเนแหว ปฺณณานิ

ปฺชนตฺถาย มฺเหลิโน^๑

เราทำหม้อให้บริบูรณ์ด้วยรัตนะล้วนถึง ๗ แขนงไป เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า

แต่น้ำทองคำ, เขื่อนน้ำ ๒ ศัพท์

ภิงคาร (ภร ภรณ+อาร) แต่น้ำทองคำ, เขื่อนน้ำ. อุทกํ ภรติ ทธาตีติ ภิงคาโร เต้าที่ทรง
ไว้ซึ่งน้ำ ชื่อว่าภิงคาระ (อาเทศ ภร เป็น ภิงค). เอกํสํ อุตฺตราสฺงคํ ภริตฺวา วาเมน หตฺถเณ
ภิงคาริ คฺเหตฺวา^๒ ทรงห่มผ้าอุตตราสงค์เฉวียงพระอังสะถือแต่น้ำทองคำด้วยพระหัตถ์ซ้าย

ชลทายก (ชลสทฺทฺฐปฺท+ทา ทาเน+ย+ก) แต่น้ำทองคำ, เขื่อนน้ำ. ชลํ ทธาตีติ ชลทายโก
เขื่อนที่ให้น้ำ ชื่อว่าชลทายกะ

แต่น้ำมีอีกหลายศัพท์ เช่น กรก, กุณฺชิกกา

องค์ประกอบของกองทัพ ๔ อย่าง

หฺตฺถิสฺสรธปฺตฺติ เสนา จตฺรฺงคฺนิ กองทัพมีองค์ ๔ คือพลช้าง พลม้า พลรถและพลเดิน
เท้า. หตฺถิ จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติ จ, เตสํ สฺมุโห หตฺถิสฺสรธปฺตฺติ จตฺรฺงคฺนิ
เสนาตฺถยฺจฺเจเต พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า การรวมกันของกำลังพลเหล่านั้น ชื่อว่า
จตฺรฺงคฺนิเสนา ที่มีพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า. จตฺตาริ องฺคานิ ยสฺสํ สฺวิซฺชนฺติ
สา จตฺรฺงคฺนิ กองทัพที่มีองค์ ๔ ชื่อว่าจตฺรฺงคฺนิ

เสนา นาม หตฺถิ อสฺสา รธา ปตฺติ, ทฺวาทสฺปุริโส หตฺถิ, ติปุริโส อสฺโส,
จตฺปุริโส รโถ, จตฺตาริ ปุริสา สรหตฺถา ปตฺติ^๓ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ชื่อว่า
เสนา (กองทัพ), พลช้างมีบุรุษ ๑๒ คน พลม้ามีบุรุษ ๓ คน พลรถมีบุรุษ ๔ คน และพลเดินเท้า
มีบุรุษถือลูกศร ๔ คน (ต่อ ๑ หมู่)

[๓๖๐] กุณฺชโร วารโณ หตฺถิ มาตงฺโค ทฺวิโรท คฺโซ

นาโค ทฺวิโป อิกฺ ทนฺติ ยฺยูชฺชฺโจ ตฺยฺยูโป.

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๗/๓๕๒

๒ ที.ปาฎีก. ๑๑/๓๖/๖๖

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๔/๓๗๕

ข้าง ๑๐ ศัพท์

กฤษร (กฤษ+ร) ข้าง. กฤษไซ หนุ ทนโต จ, ตโยคา กฤษโร กฤษชะ แปลว่า คางและงา, ข้างชื่อว่ากฤษระ เพราะมีคางและงานั้น. กุ ปรวิ ชราเปตติ วา กฤษโร หรือข้างที่ยังพื้นดิน ให้เลื่อม ชื่อว่ากฤษระ (กุสททูปปท+ชร วโยหานิมุหิ+อ, ไม่ลบทุดิยาวิภตติ, อาเทศนคหิตเป็น ญ). กฤษเซ วา คิริกฤษ รมตติ กฤษโร หรือข้างที่ยืนคืออยู่บนยอดเขา กฤษชะ ชื่อว่ากฤษระ (กฤษ สททูปปท+ รม รมเน+กวิ, ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ). โภจนทำ ทนโต วา จรตติ กฤษโร หรือข้างที่เทียบันลือเสียงก็ก้อง ชื่อว่ากฤษระ (โภจน-สททูปปท+จร จรเน+อ, อาเทศ โอ เป็น อ, ลบ จ ที่สุดบท, อาเทศ จ ต้นธาตุเป็น ช). กุ วา ปรวิ ตทาฆาเดน ชยตติ กฤษโร หรือข้างที่ชนะแผ่นดินโดยการอาฆาตทุกเวลา จึงชื่อว่ากฤษระ (กุสททูปปท+ช ชเย+ร, อาเทศนคหิต เป็น ญ, อิ เป็น อ). กฤษโร สฎฺฐิหายโน คมฺภีโร โปกฺขรณิ โอคคาเหตุวา^๑ ข้างตัวที่มีอายุ ๖๐ ปี ดำดิ่งลงยังสระโบกขรณที่มีน้ำลึก

วารณ (วาร วารเน+ย) ข้าง. ปรพล วารยตติ วารโน ข้างที่ด้านทานกำลังของข้างตัวอื่นได้ ชื่อว่า วารณะ (อาเทศ ย เป็น อน). โภจ นทติ วารโน^๒ ข้างบันลือเสียงก็ก้อง

หตุถิ (หตุถ+ณิ) ข้าง. หตุถโยคา หตุถิ ข้างชื่อว่าหตุถิ เพราะมีวง (ลบ ญ และสระหน้า). จตุปปท นาม หตุถิ อสุธา โอบุจา โคนา คทรภา ปสุกา^๓ ข้าง ม้า อฐุ โค ลา และ ปศุสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสัตว์ ๔ เท้า

มาตงค (มตงค+ณ) ข้าง. มตงคสส อิลิโน อปจจ มาตงโค ข้างลูกของมตงคฤษี ชื่อว่ามาตงคะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). มหนต องค สริเรเมตสุธาติ วา มาตงโค หรือข้างที่มีร่างกาย ใหญ่โต จึงชื่อว่ามาตงคะ (มหนต+องค+ณ, ลบ หน, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). ยทา ทกฺขลิต มาตงค กฤษร สฎฺฐิหายน^๔ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นข้างตัวที่มีอายุ ๖๐ ปี

ทวิรท (ทวิ+รท) ข้าง. เทว รทา ทนตา อสสตุตติ ทวิรโท ข้างที่มี ๒ งา ชื่อว่าทวิระ **คช** (คช สทเท+อ) ข้าง. คชตติ คโซ ข้างที่ร้องคำราม ชื่อว่าคชะ. ฉพพิสามณิ คช สेंट อททล สุปิเน อห^๕ ข้าพเจ้าฝันเห็นข้างเผือกงามีรัศมี ๖ ประการ

นาค (นค+ณ) ข้าง. นโค ปพพโต, โส วีย ทิสฺสตติ นาคो นคะแปลว่าภูเขา, ข้างที่คน มองเห็นเป็นเหมือนภูเขา จึงชื่อว่านาคะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). เอโก จเร มาตงครณฺเวย นาคो^๖ ฟิงเที่ยวไปในป่าแต่ผู้เดียวดุจข้างมาตงคะ

ทวิป (ทวิสททูปปท+ปา ปาเน+อ) ข้าง. กเรน มุเชน จาติ ทวิหิ ปิวตติ ทวิโป ข้างที่ดื่ม น้ำด้วยวงและปากทั้ง ๒ ชื่อว่าทวิปะ

๑ มข.มุล. ๑๒/๓๔๔/๔๒๔

๒ พ.ชา. ๒๘/๑๒๔๐/๔๔๔

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๒/๕๗

๔ พ.ชา. ๒๘/๑๐๗๗/๓๗๔

๕ พ.ชา. ๒๗/๒๓๓๒/๔๙๑

๖ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

อิภ (อิ คมเน+ภ) ช้าง. เอดี **คจจดีติ** อิภ ช้างตัวเที่ยวไป ชื่อว่าอิภะ

ทนต์ตี (ทนต์+ตี) ช้าง. **ทนต์โยคา ทนต์ตี** ช้างชื่อว่าทนต์ตี เพราะมีงา. **นาโคว กุณชโร ทนต์ตี** **เอว พุทธา ทุราสทา**^๑ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงเกี่ยวเนื่องด้วยหมู่คณะ ดูช้างงายาว ช้างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สฏฺฐิหายน, ทนต์าวล, อนกป, มตงคช, กรี, ฌมฺภกรรม, ปทุมิ, มหามิค, ปีล, สินธุร, ทิมมารุต, ราชีว, ชลกกช, นิลลร, กรฎี, วรจค, สุปฺปกณฺณ**

ช้างจำโหลง, พญาช้าง ๒ ศัพท์

ยฺยชฺชฎฺฐ (ยฺย+ชฺชฎฺฐ) ช้างจำโหลง, พญาช้าง. **วนกรีนี โย ยฺยชฺชฎฺฐโจ** เจ้าแห่งช้างป่า ชื่อว่า ยฺยชฺชฎฺฐะ. **โส สยฺยชฺชฎฺฐนํ ชฺชฎฺฐตฺตา ยฺยชฺชฎฺฐโจ** เจ้าแห่งช้างป่านั้น ชื่อว่ายฺยชฺชฎฺฐะ เพราะเป็น ตัวที่ประเสริฐที่สุดแห่งฝูงของตน

ยฺยป (ยฺยสทฺทฺฐปฺท+ปา รกฺษณ+อ) ช้างจำโหลง, พญาช้าง. **สยฺยเถ ปาติ รกฺษตีติ ยฺยโป** ช้าง ที่ปกป้องฝูงของตน ชื่อว่ายฺยปะ (ลบสระหน้า)

[๓๖๑] **กาฬวก คจฺเคยฺยา**
มจฺจลเหโมโปสฺส-

ปญฺจทรตมฺพา จ ปิงฺคโล คนฺโธ
จทฺทนต์ตา คชฺกุลานิ เอตานิ.

ช้างมี ๑๐ ตระกูล

กาฬวากญจ คจฺเคยฺย
คนฺธมจฺจลเหมณฺยจ

ปญฺจทรํ ตมฺพปิงฺคลํ
อุโปสฺสจทฺทนต์ตีเม ทส.

เอเตสญจ **กาฬวาก** **ทสนฺนํ** **ปฺริสํ** **พลํ** **ธารตี,** **คจฺเคยฺโย** **ทสนฺนํ** **กาฬวากานํ** **เอว** **ยววจทนต์ตา** **เนตพฺโพ,** **สมฺมาสมพฺพุโธ** **ปน** **ทสนฺนํ** **จทนต์ตานํ** **พลํ** **ธารตี** **เตเนว** **ภาวา** **กาฬวากหตฺถคณฺนาย** **โกฏฺฐิสทสฺสพลํ** **ธารตี** **ปฺริสคณฺนาย** **ทสนฺนํ** **ปฺริสโกฏฺฐิสทสฺसानํ** **พลํ**^๒ **ตฺระกฺกุลชํมี ๑๐ ตฺระกฺกุลเหล่านี** คือ **กาฬวากะ** **คจฺเคยฺยะ** **ปญฺจระ** **ดัมพะ** **ปิงคละ** **คันธะ** **มังคละ** **เหมะ** **อุโปสฺสเถ** **และ** **ฉัททันตะ**

บรรดาตระกูลช้างทั้ง ๑๐ นั้น ช้างกาฬวากะทรงไว้ซึ่งกำลังของบุรุษ ๑๐ คน ช้างคจฺเคยฺยะ ทรงไว้ซึ่งกำลังของช้างกาฬวากะ ๑๐ เชือก ฟิงคฺคฺชฺนํไปอย่างนี้จนถึงช้างฉัททันตะ, ส่วนพระสัมมา สัมพุทธเจ้ายอมทรงไว้ซึ่งกำลังของช้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงไว้ซึ่ง กำลังของช้างกาฬวากะโดยนับคุณกันเป็น ๑ พันโกฏิเชือก (หนึ่งหมื่นล้านเชือก) เท่ากับทรงไว้ซึ่งกำลัง ของบุรุษโดยนับคุณเป็น ๑ หมื่นโกฏิคน (หนึ่งแสนล้านคน)

๑ ม.ช.อ.ญ. ๘/๒๗๒/๗๒

๒ ข.อ.ญ. ๕๑/๓๘/๗๕

ชื่อตระกูลข้าง ๑๐ ตระกูล

กาฬาวก (กลมพ สทเท+ณฺว) ตระกูลข้างกาฬาวกะ. กลมพเต สททายเตติ กาฬาวโก ข้างที่ร้อง ชื่อว่ากาฬาวกะ (ลบ ม, อาเทศ ล เป็น พ, พ เป็น ว, ณฺว เป็น อก, ทีฆะ อ เป็น อา)

คฺงฺเคฺยฺย (คฺงฺคา+ณฺยฺย) ตระกูลข้างคังเคยยะ. คฺงฺคฺยํ ซาโต คฺงฺเคฺยฺโย ข้างที่เกิดในลุ่มแม่น้ำคฺงฺคา ชื่อว่าคังเคยยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ปณฺฑร (ปณฺฑร+ณ) ตระกูลข้างปณฺฑระ. ปณฺฑรทวณฺณตฺย ปณฺฑโร ข้างชื่อว่าปณฺฑระ เพราะเป็นข้างเผือก (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ตมฺพ (ตมฺพ+ณ) ตระกูลข้างตัมพะ. วณฺณวเสน ตมฺพวณฺณตฺย ตมฺโพ ข้างชื่อว่าตัมพะ เพราะเป็นข้างมีผิวสีน้ำตาล (ลบ ณฺ)

ปิงฺคฺล (ปิงฺคฺล+ณ) ตระกูลข้างปิงคละ. ปิงฺคฺลวณฺณตฺย ปิงฺคฺโล ข้างชื่อว่าปิงคละ เพราะเป็นข้างสีน้ำตาล(เหมือนข้างตัมพะ) (ลบ ณฺ และสระหน้า)

คณฺธ (คณฺธ+ณ) ตระกูลข้างคันธะ. คณฺธยุดตฺย คณฺโธ ข้างชื่อว่าคันธะ เพราะเป็นข้างมีกลิ่นแรง (ลบ ณฺ และสระหน้า)

มงฺคฺล (มงฺคฺ คมเน+ล) ตระกูลข้างมังคละ. โสภณคฺมณฺยุดตฺย มงฺคฺโล ข้างชื่อว่ามังคละ เพราะเป็นข้างที่มีการเดินงดงาม

เหม (เหม+ณ) ตระกูลข้างเหมะ. เหมวณฺณตฺย เหมม ข้างชื่อว่าเหมะ เพราะเป็นข้างมีสีทอง (ลบ ณฺ และสระหน้า)

อุโปสฺถ (อุโปสฺถ+ณ) ตระกูลข้างอุโปสเถ. อุโปสฺถกฺุเล ซาตตฺตา อุโปสฺโถ ข้างชื่อว่าอุโปสเถ เพราะเป็นข้างที่เกิดในตระกูลอุโปสเถ (ลบ ณฺ และสระหน้า). อุคฺนฺตฺวา อรโย อุสฺตีติ วา อุโปสฺโถ หรือข้างที่เข้าไป(ในสงคราม) แล้วอดทนต่อข้าศึก จึงชื่อว่าอุโปสเถ (อุป+อุสฺ สหเน+ถ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

ฉทฺทนฺต (ฉทฺทนฺต+ณ) ตระกูลข้างฉัททันตะ. ฉทฺทนฺตวณฺณตฺย ฉทฺทนฺโต ข้างชื่อว่าฉัททันตะ เพราะเป็นข้างที่งามี ๖ สี (ลบ ณฺ)

[๓๖๒] กฬโภ เจว ภิงฺโกถ ปภินฺโน มตฺต คฺชฺชิตฺตา
หตฺถิมตฺตา ตฺ คชฺตา หตฺถินี ตฺ กรณฺฎกา.

ข้างรุ่น, ข้างหนุ่ม, ข้างพลาย ๒ คัพท์

กลภ, กฬภ (กล สงฺขฺยาเน+อภ) ข้างรุ่น, ข้างหนุ่ม, ข้างพลาย. ปณฺจวสุสฺยานิ ยาว กลโภ

ข้างเล็กจนถึงข้างมีอายุ ๕ ปี ชื่อว่ากลกะ. กลโก เอว กพโก กลกะนั้นแหละ ชื่อว่ากพกะ (อาเทศ ล เป็น ฟ)

กิงก (กร กรณ+อ) ข้างรุ่น, ข้างหนุ่ม, ข้างพลาญ. มาตาปิตุทิ ภริตพพุดตา กิงโก เพราะเป็นข้างที่พ่อแม่ยังเลี้ยงดู จึงชื่อว่ากิงกะ (อาเทศ กร เป็น กิงก). ภริสวากคัพพท์ก็แปลว่าข้างรุ่น

ข้างตกมัน ๓ คัพพท์

ปภินน (ปภินน+ณ) ข้างตกมัน. ทานํ ปภินโน, ปภินโน อสฺสาติ ปภินโน น้ำมัน ชื่อว่าปภินนะ, ข้างที่มีน้ำมัน ชื่อว่าปภินนะ (ลบ ณ และสระหน้า)

มตต (มท อุมมาเท+ต) ข้างตกมัน. มชฺชตีติ มตโต ข้างที่บ่าคลั่ง ชื่อว่ามัตตะ (ลบ ท, ซ้อน ต)

คชชิต (คชช+อิ+ต) ข้างตกมัน. คเช ชายตีติ คชฺโซ, มโ ท น้ำมันที่เกิดในข้าง ชื่อว่าคชชะ. โส สยฺชาโต อสฺสาติ คชชิต ข้างที่มีน้ำมันนั้นเกิดขึ้น ชื่อว่าคชชิตะ (ลบสระหน้า)

โขลงข้าง, ผุ่งข้าง ๒ คัพพท์

หตฺธิฆฺฎา, หตฺธิฆฺฎา (หตฺธิ+ฆฺฎา) โขลงข้าง, ผุ่งข้าง. หตฺถินํ ฆฺฎา สมฺโห หตฺธิฆฺฎา ผุ่งของข้าง ชื่อว่าหตฺธิฆฺฎา

คชตา (คช+ตา) โขลงข้าง, ผุ่งข้าง. คชานํ สมฺโห คชตา ผุ่งของข้าง ชื่อว่าคชตา

ข้างพัง, ข้างตัวเมีย ๒ คัพพท์

หตฺถินี (หตฺถ+อินี) ข้างพัง, ข้างตัวเมีย. หตฺถโยคา หตฺถินี ข้างตัวเมีย ชื่อว่าหตฺถินี เพราะอยู่คู่กับข้างตัวผู้ (ลบสระหน้า). หตฺถินี นครา นิกฺขมนฺตี^๑ ขณะนางข้างเดินออกไปจากนคร

กเรณุกา (กร สทฺเท+อิณฺ+ก+อา) ข้างพัง, ข้างตัวเมีย. ตทา กรโยคา กเรณุกา ข้างพังชื่อว่ากเรณุกา เพราะอยู่คู่กับข้างพลาญทุกเมื่อ (อาเทศ อิ เป็น เอ). ภทฺทวตี นาม กเรณุกา เอกทิวสํ ปญฺญาสโยชนานิ คจฺจติ^๒ ข้างพังชื่อภทฺทวตีวิ่งไปได้วันละ ๕๐ โยชน์ (๘๐๐ กิโลเมตร)

ข้างพังมีอีกหลายคัพพท์ เช่น กริณี, เถนูกา, วสา, กเรณู

[๓๖๓] กุมฺโภ หตฺถิลีโรปิณฺชา กณฺณมฺลํ ตฺ จูฬิกา
 อาสนํ ขนฺธเทสมฺหิ ปุจฺจมฺลํ ตฺ เมจโก.

กระพองข้าง

กุมภ (กสทฺทฺอุปท+ภฺ สุตฺตายฺ+อ) กระพองข้าง, โหนก ๒ ก้อนบนหัวข้าง. หตฺถิลีโรปิณฺชา หตฺถิโน ลีรสฺสิ เทว ปิณฺชา กุมฺภาชฺชา โหนก ๒ ก้อนบนหัวข้าง ท่านเรียกว่ากุมภะ.

เก สิริลลิต ภาวตีติ กุมโภ โหนกที่มีอยู่บนหัวข้าง ชื่อว่ากุมภะ (อาเทศ อ ที่ ก เป็น อุ, ลงนิกหิต อาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). ฑวิณฺณํ ปน กุมภานํ มชฺฌิมํ วิฑู นาม ส่วน ร่องที่อยู่กลางกระพองทั้ง ๒ มีชื่อว่าวิฑู (กระหม่อมข้าง)

กกหูข้าง ๒ ศัพท์

กณณมฺล (กณณ+มฺล) กกหูข้าง. ฑวิณฺณํ กณณานํ มฺลํ กณณมฺลํ กกหูทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่า กัณณมฺลละ

จูฬิกา (จูฬ นิมชฺชเน+ณฺวฺ+อา) กกหูข้าง. จูฬตีติ จูฬิกา กกหูข้างที่ตั้งอยู่ ชื่อว่าจูฬิกา (อาเทศ ณฺวฺ เป็น ออก, อ เป็น อิ). โจเพนฺติ เอตถ องฺกุสาทิถี อทนฺตนฺติ จูฬิกา กกหูที่ความ ข้างซ้ายด้วยขอเป็นต้นว่า ไม้อิงงา จึงชื่อว่าจูฬิกา (จูฬ สญฺโจทเน+ณฺวฺ+อา, อาเทศ ณฺวฺ เป็น ออก, อ เป็น อิ)

ตันคอกข้าง, ที่นั่งบนคอกข้าง ๒ ศัพท์

อาสน (อาส นิสิตฺทเน+ยฺ) ตันคอกข้าง, ที่นั่งบนคอกข้าง. อาสเต อสฺมินฺติ อาสนํ ที่สำหรับนั่ง (บน คอกข้าง) ชื่อว่าอาสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ขนฺธเทส (ขนฺธ+เทส) ตันคอกข้าง, ที่นั่งบนคอกข้าง. ขนฺโธ เอว เทโส ขนฺธเทโส ที่อันเป็นต้น คอนั้นแหละ ชื่อว่าขันธเทสะ

โคนหางข้าง ๒ ศัพท์

ปฺจุฉมฺล (ปฺจุฉ+มฺล) โคนหางข้าง. ปฺจุฉสฺส มฺลํ เหมจิมภาโค ปฺจุฉมฺลํ โคนอันเป็นส่วนด้าน ล่างของหาง ชื่อว่าปฺจุฉมฺลละ

เมจก (มจ ตกฺกเน+ณฺวฺ) โคนหางข้าง. เสตาทิกํ มจตีติ เมจโก โคนหางที่ทำให้คิดถึงสี่ขา เป็นต้น ชื่อว่าเมจกะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ณฺวฺ เป็น ออก)

[๓๖๔] อาลานมาฬโก ฌมโภ นิตถิ ตฺ นิคโพนฺทโก
 สงฺขลํ ตีสฺวโธ คณฺโฑ กโณ ทานํ ตฺ โส มโท.

เส้า, เส้าตะลุง, เส้าผูกข้าง ๓ ศัพท์

อาลาน (อา+ลา พนฺธเน+ยฺ) เส้า, เส้าตะลุง, เส้าผูกข้าง. อาลนฺติ อสฺมี อเนน วา พนฺธนฺติ อาลานํ ที่ผูกหรือเครื่องผูกข้าง ชื่อว่าอาลานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

อาฬก, อาฬุห (อา+ฬน พนฺธเน+ณฺวฺ) เส้า, เส้าตะลุง, เส้าผูกข้าง. อาฬนฺติ พนฺธนฺติ อสฺมี อเนน วาติ อาฬุโโก ที่ผูกหรือเครื่องผูกข้าง ชื่อว่าอาฬกะ (อาเทศ ฬฺ เป็น ฬ, กลับ ฬฺ เป็น ฬุ, อาเทศ ณฺวฺ เป็น ออก)

ถมฺภ (ภมฺภ ปฐิพฺพธเน+อ) เส้า, เส้าตะลุง, เส้าผูกข้าง. **ถมฺภติ** **อเนนาติ** **ถมฺภโก** เส้าที่ใช้ผูกข้าง ชื่อว่าถมฺภะ. **เอโก** **ถมฺภโก** **โสวณฺณมโย**^๑ เส้าอันหนึ่งทำด้วยทองคำ. **พฺพธคฺคฺพ** ก็แปลว่าเส้าตะลุง

โซ่ล่ามเท้าข้าง ๓ ศัพท์

นิคฺพ (นิ+คฺล พฺพธเน+อ) โซ่ล่ามเท้าข้าง. **นิคฺพติ** **พฺพธติ** **อเนนาติ** **นิคฺโพ** โซ่ที่ใช้ล่ามข้าง ชื่อว่านิคฺพะ (อาเทศ ล เป็น พ). **อนิตฺถิ** **นิคฺพคฺคฺพ** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

อนฺทก (อทิ พฺพธเน+ณฺว) โซ่ล่ามเท้าข้าง. **อนฺทติ** **อเนนาติ** **อนฺทโก** โซ่ที่ใช้ล่ามข้าง ชื่อว่าอันทกะ (ลงนิกฺหิตอาคม, อาเทศนิกฺหิตเป็น น, ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อุ)

สงฺขล (สฺ+ขล พฺพธเน+อ) โซ่ล่ามเท้าข้าง. **ภฺส** **ขลติ** **อเนนาติ** **สงฺขล** เครื่องล่ามข้างให้แน่นอน ชื่อว่าสังขละ (อาเทศนิกฺหิตเป็น ง). **ตีสุ** **สงฺขลคฺคฺพ** มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓

แก้มข้าง ๒ ศัพท์

คณฺท (คณฺท วทเนกเทเส+อ) แก้มข้าง. **คณฺทติ** **อเนนาติ** **คณฺโท** แก้มข้างที่อยู่ด้านข้าง ชื่อว่าคณฺทะ

กฏ (กฏิ คมเน+อ) แก้มข้าง. **กฏติ** **คจฺจตีติ** **กฏโ** แก้มข้างที่เป็นไป ชื่อว่ากฏะ. **สงฺขลิกาคฺคฺพ** ก็แปลว่าแก้มข้าง

น้ำมันข้าง ๒ ศัพท์

ทาน (ทา ทาเน+ยฺ) น้ำมันข้าง. **ทียเตติ** **ทาน** น้ำมันที่ข้างให้ ชื่อว่าทานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลป อ)

มท (มท อุมฺมาเท+อ) น้ำมันข้าง. **มทติ** **อเนนาติ** **มโท** น้ำมันที่ทำให้ข้างเมา ชื่อว่ามทะ. **โส มทคฺคฺพ** เป็นปุงลึงค์

[๓๖๕] **โสณฺโท** **ตุ** **ทฺวิสุ** **หตฺโถถ** **กรคฺค** **โปกฺขร** **ภเว**
มขฺถมฺหิ **พฺพธน** **กจฺจา** **กปฺปโน** **ตุ** **กฺฤทฺทโย.**

วงข้าง ๒ ศัพท์

โสณฺท (โสณ วณฺณคตฺตีสุ+ท) วงข้าง. **โสณติ** **คจฺจตีติ** **โสณฺโท** วงข้างที่ยื่นไป ชื่อว่าโสณทะ. **เยหิ** **ภิกฺขเว** **ชจฺจนฺเธหิ** **หตฺถิสฺส** **โสณฺโท** **ทิกฺกุโจ** **อโหสิ**^๒ ภิกฺขุทั้งหลาย พวกคนตาบอด คล้างวงข้าง

๑ ที.มหา. ๑๐๑๗๗/๒๐๙

๒ ขุ.อุทาน. ๒๕/๑๓๘/๑๘๔

อรหัตติ โอบวยโห ซ้างตัวที่สมควรเข้าไปนำเสด็จแด่พระราชา ชื่อว่าโอบวยหะ (ลบ ณ, อาเทศ อุ เป็น โอ, กลับ หุย เป็น ยุห). รมุณา นาม เอรูโป โอบวโยห มงฺคลหตฺถิ อีสฺสรีย อภิวิษยณฺจ อากงฺขนฺเตน น ทาทพฺโพ^๑ พระราชาทรงประสงค์ความเป็นใหญ่และชัยชนะสุด ยอด ไม่พึงพระราชทานช้างมงคลที่ประทับรูปร่างเช่นนี้

ราชวฺยห (ราชสทฺทูปฺท+วห หรณ+ณฺย) ซ้างที่ประทับ, ซ้างทรง, ซ้างนำเสด็จ. ราชานํ วหิตฺ อรหัตติ ราชวฺยโห ซ้างตัวที่สมควรนำเสด็จแด่พระราชา ชื่อว่าราชวฺยหะ (ลบ ณ, กลับ หุย เป็น ยุห)

ซ้างที่ตกแต่งแล้ว, ซ้างที่มีเครื่องประดับ ๒ ศัพท์

สซฺชิต (สซฺช+อิ+ต) ซ้างที่ตกแต่งแล้ว, ซ้างที่มีเครื่องประดับ. สซฺชชา สซฺชชา สณฺชาตา อสฺมินฺติ สซฺชิตโต ซ้างที่มีการตกแต่งเกิดขึ้น ชื่อว่าสซฺชิตะ (ลบสระหน้า)

กปฺปิต (กปฺป+อิ+ต) ซ้างที่ตกแต่งแล้ว, ซ้างที่มีเครื่องประดับ. กปฺปา กปฺปนา สณฺชาตา อสฺมินฺติ กปฺปิตโต ซ้างที่มีการประดับเกิดขึ้น ชื่อว่ากปฺปิตะ (ลบสระหน้า)

ปฏัก, หอก, ขอเหล็ก ๒ ศัพท์

โตมร (ตฺท พฺยณ+อร) ปฏัก, หอก, โตมร, หอกสำหรับแทงเท้าของซ้าง. หตฺถิโน ปาเท วิชฺฌนกณฺฎโก โตมโรตฺยจฺเจเต หอกสำหรับแทงที่เท้าของซ้าง ท่านเรียกว่าโตมระ. อนินฺตฺยิ โตมรศััพท์มีใช้ในปฺงฺลิ่งค์และนปฺงฺสกลิ่งค์. ตฺซฺชเต อนนฺนาติ โตมโร ปฏักที่ใช้แทง ชื่อว่าโตมระ (วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ทุ เป็น ม). โตมรหตฺถิ จ ปุริโส อูปริควาย นิสฺสินโน โหติ^๒ บุรุษคนที่ถือปฏักขึ้นนั่งบนคอ. โตมรนฺติ ปาทาที่สุ วิชฺฌนทณฺฑโตมริ^๓ หอกไม้สำหรับแทงที่เท้าซ้างเป็นต้น ชื่อว่าโตมร

ตฺตต (ตฺซ พฺยณ+ต) ปฏัก, หอก, หอกสำหรับแทงกหุซ้าง. หตฺถิโน กณฺณมฺมูลมฺหิ วิชฺฌน- กณฺฎโก ตฺตตมิตฺยจฺเจเต หอกสำหรับแทงที่กหุซ้าง เรียกว่าตฺตตตะ. ตฺซฺชเต อนนฺนาติ ตฺตตฺ หอกที่ใช้แทง ชื่อว่าตฺตตตะ (ลบ ซฺ ที่สุดธาตฺ, ซ้อน ต). ซิตฺ เม ตฺตตโตมริ^๔ เราชนะหอกและปฏัก แล้ว. ตฺตตฺ วุจฺจติ กณฺณมฺมูล วิชฺฌนอยกณฺฎโก^๕ หอกสำหรับแทงกหุซ้าง เรียกว่าตฺตตตะ

ขอเหล็ก, ขอสับหัวซ้าง

องฺกุส (องฺก ลกฺขณ+อฺส) ขอเหล็ก, ขอสับหัวซ้าง. หตฺถิโน มตฺถกมฺหิ วิชฺฌนกณฺฎโก องฺกุโสตฺยจฺเจเต ขอสำหรับสับที่หัวของซ้าง ชื่อว่าองฺกุสะ. องฺกเต อนนฺนาติ องฺกุโส ขอที่ใช้สับ ให้มีร่องรอย ชื่อว่าองฺกุสะ. ปุริโส องฺกุสมาทาย^๖ บุรุษถือเอาขอซ้างแล้ว. องฺกุโสติ มตฺถก

๑ ข.อ.ญ. ๕๒/๒๕/๔๗

๒ ม.ช.อ.ปริ. ๑๔/๓๙๕/๒๖๗

๓ ที.อ.ญ. ๕/๓๔๘/๓๑๗

๔ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐

๕ ที.อ.ญ. ๕/๓๔๘/๓๑๗

๖ ข.เถรี. ๒๖/๔๓๓/๔๔๔

เราจะออกบวชโดยมีนายความผู้จ้างผู้ถือหอกและขอขึ้นบังคับจ้าง เมื่อไรหนอ
ความดำรงนั้นจักสำเร็จ

ม้า ๖ ศัพท์

หย (หย คติย+อ) ม้า. **สีฆิ** หยติ **คจฺจตีติ** **หโย** ม้าตัววิ่งเร็ว ชื่อว่าหยะ. **สีฆิ** **หิณาติ** **คจฺจตีติ** **หโย** ม้าฝีเท้าเร็ว ชื่อว่าหยะ (หิ คติมุหิ+อ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **ยุตฺตา จ เต** **ปรมอลงฺกตา** **หยา**^๑ เทียมด้วยม้าอาชาไนยที่ประดับอย่างสวยงาม

ตฺรฺงค (ตฺรฺสททูปปท+คมุ คติมุหิ+กฺวิ) ม้า. **ตฺริ** **สีฆิ** **คจฺจตีติ** **ตฺรฺงโค** ม้าฝีเท้าเร็ว ชื่อว่า **ตฺรฺงคะ** (ไม่ลบทุตติยาริภัตติ, อาเทศนคหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ). **ตฺรฺงคิ** **อารุห** **ปายาลิ**^๒ ขึ้นประทับม้าเสด็จออกไปแล้ว

ตฺรฺค (ตฺรฺสททูปปท+คมุ คติมุหิ+กฺวิ) ม้า. **ตฺริ** **สีฆิ** **คจฺจตีติ** **ตฺรฺโค** ม้าฝีเท้าเร็ว ชื่อว่า **ตฺรฺคะ** (ลบ กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ)

วาท (วาท ปยตเน+อ) ม้า. **วาทตีติ** **วาโห** ม้าตัวที่มีความพยายาม ชื่อว่าวาทะ. **วาทตีติ** **วาโห** ม้าที่ไปถึง ชื่อว่าวาทะ (วห ปาปฺณเน+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

อสุส (อส ภกฺขเน+อ) ม้า. **อภิณฺหิ** **อสติ** **ภกฺขตีติ** **อสุโส** ม้าที่กินอย่างพิจารณา ชื่อว่า **อัสสะ** (ซ็อน ส). **อสติ** **ขิปตีติ** **อสุโส** ม้าตัวที่ทิ้ง(ม้าตัวอื่นไว้ข้างหลัง) ชื่อว่าอัสสะ (อส, อสุ เขปเน+ส). **เตสํ โข** **ปนนานนฺท** **จตุราสีติอสุสสทสฺสนํ** **เอโกเยว โส** **อสุโส โหติ**^๓ **อานนํ** **บรรดา** **ม้า ๔๘,๐๐๐ ตัว** **เหล่านั้น** **ม้าที่เราขึ้นนั่งคือม้าลาหกตัวเดียวเท่านั้น**

สินฺธว (สินฺธว+ณ) ม้า, **ม้าสินธพ**. **สินฺธุนิ** **อหฺรภโว** **ชนบโทปิ** **สินฺธโว** **ชนบทแห่งหนึ่ง** **มีอยู่ไม่ไกลจากกลุ่มน้ำสินธุ** **ชื่อว่าสินธวะ**, **ตฺตฺร** **ภโว** **สินฺธโว** **ม้าที่มีอยู่ในชนบทนั้น** **ชื่อว่าสินธวะ** (ลบ ณ และสระหน้า)

ม้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **โฆฏฺถ**, **ปีติ**, **ตฺรฺงคม**, **วาซี**, **คนฺธพฺพ**, **สตุติ**

วรมสุสตรา **ทฺนฺดา** **อาชานียา** **จ** **สินฺธวา**
ภฺญชฺรา **จ** **มหานาโค** **อตฺตทฺนโต** **ตโต** **วร**.^๔

ม้าอัสตร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างมหานาคที่ความคึกคักได้แล้ว เป็นสัตว์
ประเสริฐ บุคคลผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ที่ฝึกแล้วเหล่านั้น

[๓๖๙] **เกโท** **อสุสตรโ** **ตฺสฺสา-** **ชานียะ** **ตุ** **กุสินโก**
สุชวาทิ **วินีโตถ** **กิลโ** **โร** **หยโปโตโก**.

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๖/๒๒

๒ ชา.อภ. ๓๙/๓๒

๓ ที.มหา. ๑๐/๑๘๕/๒๒๗

๔ ขุ.ขุททก. ๒๕/๓๓/๕๗

ม้ออัสนตร

อสนตร (อสนตสทหุปท+ตร อติกุกมเน+อ) ม้ออัสนตร. ตสฺส อสนตฺสฺส เกโท วิเสโส อสนตโร ม้ออัสนตรเป็นชนิดของม้อนั้น. อสนฺ ตฺรตีติ อสนตโร ม้อที่ข้ามม้ออื่นไป ชื่อว่าอสนตระ. อสนตรสฺส หิ คทรโก ปิตา^๑ เพราะวาลาเป็นพ่อของม้ออัสนตร

ม้ออาชานโย, ม้อพันธุตี ๒ ศัพท์

อาชานโย (อา+ณอ อวโพธเน+อนโย) ม้ออาชานโย, ม้อพันธุตี. ปธานสฺสฏุมภโว สฺชชาติโก อวิการี กุสินโก อสฺโส อาชานโย นาม ม้อพันธุตีที่จัดว่าเป็นประธานของม้อทั้งแผ่นดิน ชื่อว่าอาชานโย. อาภุโส การณการณํ ชานาตีติ อาชานโย ม้อที่รู้จักเหตุและมีไชเหตุได้ดี ชื่อว่าอาชานโยะ (อาเทศ ณา เป็น ชา, ลบสระหลัง)

สมพุทฺโธ ทิปทํ เสฏฺโจ อาชานโย จตฺตูปทํ
สฺสสฺสา เสฏฺจา ภริยานํ โย จ ปุตตฺตานมสฺสโว.^๒

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าสัตว์ ๒ เท่าทุกชนิด สัตว์อาชานโยประเสริฐกว่าสัตว์ ๔ เท่า ภรรยาผู้เชื่อฟังสามีประเสริฐกว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรผู้เชื่อฟังมารดาบิดาประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย

กุสินก (กุล+อิน+ก) ม้ออาชานโย, ม้อพันธุตี. กุเล สมภูโต กุสินโก ม้อตัวที่เกิดในตระกูลดี ชื่อว่ากุสินกะ (ลบสระหน้า)

ม้อฝีกดีแล้ว

วินีต (วิ+นี นเย+ต) ม้อฝีกดีแล้ว. สุขวาหิ วินีโต ม้อตัวที่นำความสุขมาให้ ชื่อว่าวินีตะ. สงคาเม ครุสฺตตฺตปฺปหารเณ นินฺโตะ สนฺโตะ ปิโย สามิกํ น ชหติ สุขํ วหนสึโล โย อสฺโส, โส วินีตตฺตยฺจเจเต ม้อที่ทอดทนไม่สะดุ้งเพราะการเสียนดีด้วยอาวุธอย่างแรงในสงคราม เป็นม้อที่รักและไม่ทอดทิ้งเจ้าของ นำความสุขมาให้เป็นปรกติ ท่านเรียกว่าวินีตะ. วิเสเสน ทมฺมตฺตเนติ ยนฺติ วินีโต ม้อตัวที่นำครุณีไปให้พิเศษ ชื่อว่าวินีตะ

ลูกม้อ ๒ ศัพท์

กิโสโร (กส คมเน+โอโร) ลูกม้อ. กิณฺจิ สรตีติ กิโสโร ม้อที่เดินไปได้เพียงนิดหน่อย ชื่อว่ากิโสระ (อาเทศ อ เป็น อี)

หยาปโตก (หยา+ปโต+ก) ลูกม้อ. หโย เอว พาลตฺตา หยาปโตโก เพราะเป็นม้อที่ยังตัวเล็กอยู่นั้นแล จึงชื่อว่าหยาปโตกะ

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑/๓๖

๒ ส.สคาถ. ๑๕/๓๑/๑๐

[๓๗๐] โมฏโก ตู ขฟูงโกถ ชวโน จ ชวาธโก
 มุขานันิ ขลีโน วา กสา ตวสุสาภิตาพินิ.

ม้าพยศ, ม้าร้าย, ม้ากักขพะ ๒ ศัพท์

โฆฏก (ฆฏ ปริวตตเน+ณฺว) ม้าพยศ, ม้าร้าย, ม้ากักขพะ. **ฆฏฐิตติ โฆฏโก** ม้าที่พยศ ชื่อว่าโฆฏกะ (วฺหฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น อก). วลาหโก อสุสราชา น คทฺรภกฺกุลฺเล วา โฆฏกฺกุลฺเล วา **อุปปชฺชติ**^๑ พญาม้าวลาหกยอมไม่เกิดในตระกูลลาหรือว่าตระกูลม้ากักขพะ

ขลฺงก, ขฟูงก (ขรสทฺทฺอุปฺปท+คฺมฺ คฺคิตฺมฺหิ+กฺวิ) ม้าพยศ, ม้าร้าย, ม้ากักขพะ. **ขริ คจฺจฐิตติ ขลฺงโค** ม้าที่เดินกระด้าง ชื่อว่าขลฺงคะ, **โส เอว ขฟูงโก** ขลฺงคะนั้นแหละ ชื่อว่าขฟูงกะ (อาเทศ ร เป็น ล, ล เป็น ฟ, อ เป็น อุ, นิคฺคิตฺที่ไมลฺบเป็น ฺง, ค เป็น ก, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตฺ). **ขลฺงโก ทฺฏจฺฐโส อสุสทมฺกํ นาถียติ**^๒ ม้าพยศดุร้ายยอมไม่เชื่อฟังครุฝึก. **สินฺธวฺกุลฺเล อชาโต ขฟูงกฺสฺโส**^๓ ม้ากักขพะไม่เกิดในตระกูลม้าสินธพ

ม้าฝีเท้าเร็ว ๒ ศัพท์

ชวโน (ชว ชวเน+ยฺ) ม้าฝีเท้าเร็ว. **ชเวโน สพฺเพสฺสมธฺโก อสุโส ชวโน** ม้าตัววิ่งเร็วกว่าม้าทั้งหมด ชื่อว่าชวณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ชวาธิก (ชว+อธิก) ม้าฝีเท้าเร็ว. **ชเวโน อธิกโก อสุโส ชวาธิกโก** ม้าที่ยิ่งด้วยความเร็ว ชื่อว่าชวาธิกะ (ลบสระหน้าแล้วที่ฆะสระหลัง)

บังเหียนม้า ๒ ศัพท์

มุขชาน (มุขสทฺทฺอุปฺปท+จา คฺคิตฺนิวตฺติตฺมฺหิ+ยฺ) บังเหียนม้า. **มุขมาติฏฺฐฐิตติ มุขชานันิ** บังเหียนที่ยึดปากม้าไว้แน่น ชื่อว่ามุขชานะ (อาเทศ จา เป็น ธา, ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

ขลีโน (ข+ลีน) บังเหียนม้า. **เข มุขวิวเร ลีโน ขลีโน** บังเหียนที่ซ่อนอยู่ในปากที่อ้า ชื่อว่าขลีนะ. **วา ขลีโนศัพท์**เป็นปฺงลึงค์บ้าง นปฺงสกลึงค์บ้าง บังเหียนม้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น กวิ, กวิกา

แล้ตีม้า

กสา (กส คมเน+อ+อา) แล้ตีม้า. **อสุสาภิตาพินิ เวตฺตวิกิตาถิ กสา นาม** แล้หวาย เป็นต้นสำหรับตีม้า ชื่อว่ากสา. **กสฺติ คจฺจฐิตติ อเนนาติ กสา** แล้ที่ใช้ตีม้าให้วิ่งไป ชื่อว่ากสา (ลบสระหน้า)

ทณฺเฑเนเก ทมยฺนติ

องฺกุเสหิ กสาหิ จ

อทณฺเฑน อสตุเถน

นาโค ทนฺโต มहेสินา^๑

คนบางพวกฝึกช้างและม้าด้วยท่อนไม้บ้าง ขอบ้าง แล้บ้าง พระพุทธรองค์ผู้ทรง
แสงวหาคุณยิ่งใหญ่ ทรงฝึกพระอรหันต์โดยมิต้องใช้ท่อนไม้หรือคัสตราเลย

[๓๗๑] กุสา ตู นาสรชฺชุมฺหิ
ปุจฺจนนิตฺถิ นงฺคุญฺจ

วพฺวาสุสา ชุโร สมนํ
วาลหตฺโต จ วาลธิ.

เชือกสนตะพาย

กุสา (กุส ลีเสสเน+อ+อา) เชือกสนตะพาย. อสฺสสุส นาสาตรชฺชุมฺหิ กุสา กุสาคัพฺทฺ ใช้ใน
อรรถว่าเชือกสนจมูกของม้า. กุสติ ลีเสสตีติ กุสา เชือกที่ติดอยู่ ชื่อว่ากุสา (ลบสระหน้า)

แม่ม้า, ม้าตัวเมีย ๒ คัพฺทฺ

วพฺวา (วล ลัวรรณ+ว+อา) แม่ม้า, ม้าตัวเมีย. วลตีติ วพฺวา แม่ม้าที่ระวัง ชื่อว่าวพฺวา (อาเทศ
ล เป็น พ, ลบสระหน้า). วพฺวา ปกตฺยา เสตวณฺณว^๒ โดยปรกติแม่ม้ามีสีขาว

อสุสา (อส ภูวิ+อ+อา) แม่ม้า, ม้าตัวเมีย. อสติติ อสุสา แม่ม้าที่กินเก่ง ชื่อว่าอัสสา (ซ้อน ส,
ลบสระหน้า)

กีบเท้าม้า ๒ คัพฺทฺ

ชฺรู (ชฺร เณทเน+อ) กีบเท้าม้า. ปถวี ชฺรติ ฉินฺทติ อเนนาติ ชฺรู กีบเท้าที่กรีดแผ่นดิน
ชื่อว่าชฺระ. เข อรติ คจฺจตีติ ชฺรู กีบเท้าที่ไปบนแผ่นดิน ชื่อว่าชฺระ (ขสททูปปท+อร คติมฺหิ
+อ, อาเทศ อ ที่ ข เป็น อ)

สผ (สสททูปปท+พร ผรเน+กฺวิ) กีบเท้าม้า. สํ สฺขํ ผรติ อเนนาติ สมนํ กีบเท้าที่ช่วยให้ม้า
วิ่งไปได้สบาย ชื่อว่าสผะ (ลบ ร ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

หางม้า, หางสัตว์ ๒ คัพฺทฺ

ปุจฺจน (ปุจฺจ ปมาเท+อ) หางม้า, หางสัตว์. ปุจฺจตีติ ปุจฺจเณ หางที่แกว่ง ชื่อว่าปุจฺจเณ

นงฺคุญฺจ, นงฺคุพ (น+องฺค คมเน+จ) หางม้า, หางสัตว์. น คจฺจตีติ นงฺคุญฺจ หางที่ไม่หลุดไป
ชื่อนานังคุญฺจ (ลบสระหน้า, อาเทศ อ เป็น อ, ซ้อน ญ). อนนฺตฺถิ ทั้ง ๒ คัพฺทฺ ใช้ในปงฺลึงค์และน
ปงฺสกลึงค์. น นงฺคุญฺจ ใจเปติ^๓ หางไม่เคลื่อนไหว

ปลายหาง ๒ ศัพท์

วาลหตุล (วาล+หตุล) ปลายหาง. วาลสมุหโยคา วาลหตุโล ปลายหาง ชื่อว่าวาลหตุละ เพราะอยู่รวมกับชนหาง

วาลิ (วาลสททุปพ+ธา ธารณ+อิ) ปลายหาง. วาโล อีเยเต อสุมินฺติ วาลิ ปลายหางที่มีขนหางติดอยู่ ชื่อว่าวาลิ (ลบสระหน้า). เยหิ ภิกฺขเว ชฺจจนฺเตหิ หตุลิสฺส วาลิ ทิฏฺฐโจะ อโหสิ^๑ ภิกษุทั้งหลาย พวกคนตาบอดเหล่านี้ (คลำ) พบปลายหางของช้างแล้ว

[๓๗๒] สนฺทโน จ รโธ ปุสฺส- รโธ ตู น รณาย โส
จมฺมาวุโต จ เวยฺยคฺโข เทปโป พุคฺขสฺส ทิปโป.

รถที่ใช้ในสงคราม ๒ ศัพท์

สนฺทน (สนฺท คมน+ย) รถที่ใช้ในสงคราม. สนฺทเต คมฺยเต อนเนนํติ สนฺทโน รถที่ใช้ขับไปในสงคราม ชื่อว่าสนฺทนะ (อาเทศ ย เป็น อน). ยุตฺตมารุยุห สนฺทน^๒ ขึ้นชื่อรถสงครามที่เขาจัดไว้

รถ (รธ กิฬาย+ถ) รถที่ใช้ในสงคราม. รมเต กิฬเต อนเนนํติ รโธ รถที่ใช้ขี่เล่น ชื่อว่ารถะ (ลบ ม ที่สุดธาตุ). รถียติ อูปาทียตีติ รโธ รถที่เขาถือเอา(เป็นเจ้าของ) ชื่อว่ารถะ (รห อูปาทาเน+ถ, ลบ ห ที่สุดธาตุ). ยานํ นาม วยหํ รโธ สกฺกํ สนฺทมานิกา^๓ คานหาม รถ เกวียน วอ ชื่อว่ายาน

รถที่ไม่ใช้ในสงคราม, รถมงคล, รถขี่เล่น

ปุสฺสรถ (ปุสฺส+รถ) รถที่ไม่ใช้ในสงคราม, รถมงคล, รถขี่เล่น. ยํ น รณาย ยุทฺธตฺถํ จกฺกยฺตุตฺตํ ยานํ. อปิ ตู กิฬากฺมณาทฺยตฺถํ, โส ปุสฺสรโธ ยานที่ไม่ติดอาวุธเพื่อทำสงคราม เป็นยานเพื่อขี่เล่นเป็นต้น ชื่อว่าปุสฺสรถะ. ปุสฺสนามเกน ผลวิเสเสน ยุตฺโต รโธ ปุสฺสรโธ รถที่ติดแผ่นกระดานพิเศษ ชื่อว่าปุสฺสรถะ. ปุสฺสนกฺขตฺเตน กโต สชฺชิตฺโต วา รโธติ ปุสฺสรโธ รถที่ทำหรือตกแต่งด้วยดาวปุสฺส ชื่อว่าปุสฺสรถะ. ปุสฺสรโธ อูยฺยานํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺตฺวา อาโรหณสฺสชฺโช หุตฺตฺวา อญฺจาสี^๔ รถมงคลแล่นไปสู่อุทยานแล้วกลับมาตกแต่งเป็นรถที่ประทับจอดไว้แล้ว

รถหุ้มหนังเสือโคร่ง

เวยฺยคฺخم (พฺยคฺخم+ณ) รถหุ้มหนังเสือโคร่ง. พฺยคฺخمสฺส จมฺมาวุโต ปริกฺขิตฺโต รโธ เวยฺยคฺโข นาม รถที่หุ้มด้วยหนังของเสือโคร่ง ชื่อว่าเวยฺยคฺฆะ. พฺยคฺخمสฺส วิกาโร จมฺมํ เวยฺยคฺฆํ, เตน

๑ ขุ.อุทาน. ๒๕/๑๓๘/๑๘๔

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๙๐/๓๘

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๙๗/๙๐

๔ ชา.อญ. ๓๙/๔๗๒

ปริวุโต รโถ เวยยุคโฆ หนึ่งของเสื่อโครงที่ทำดีแล้ว ชื่อว่าเวยยุคฆะ, รถที่หุ้มด้วยหนังเสื่อโครงนั้น ชื่อว่าเวยยุคฆะ (ลบ ณ. อาเทศ พยัคฆ เป็น เวยยุคฆ, หรือมาจาก วิ+อคฆ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลง ย อาคม, ซ้อน ย). เวยยุคฆา สัพพาลงการภูติตา^๑ รถหุ้มหนังเสื่อโครงเขาประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง

รถหุ้มหนังเสื่อดาว

เทปโป (ทีปิ+ณ) รถหุ้มหนังเสื่อดาว. ทีปิโน จมมาวุโต รโถ เทปโป นาม รถที่หุ้มด้วยหนังของเสื่อดาว ชื่อว่าเทปปะ. ทีปิโน วิกาโร จมมံ ทีปิ, เดน ปริวุโต รโถ เทปโป หนึ่งของเสื่อดาวที่ทำดีแล้ว ชื่อว่าทีปิะ, รถที่หุ้มด้วยหนังเสื่อดาวนั้น ชื่อว่าเทปปะ (ลบ ณ และสระหน้า, วุทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน ป)

[๓๗๓] ลีวิกา ยาปฺยยานํ จา- นิตฺถิ ตฺ สกฺโฆปฺยณํ
จกฺกํ รณฺคมาชฺชาตํ ตสฺสนโต เนมิ นาริยํ.

วอ, ยานที่ใช้คนหาม ๒ ศัพท์

ลีวิกา (ลี เสวราย์+ณฺว+อา) วอ, ยานที่ใช้คนหาม. สุขตฺถิเกหิ เสวียเตติ ลีวิกา วอที่ผู้ต้องการความสบายใช้สอย ชื่อว่าลีวิกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อี, ลง ว อาคม). ลีวิ กโรตฺติ วา ลีวิกา หรือวอที่ทำให้สุขสบาย ชื่อว่าลีวิกา (ลีว+อิก+อา, ลบสระหน้า)

หตฺถิยานํ อสฺสยานํ ทิพฺพํ ยานํ อฺปฺภูจฺจิตํ
ปาสาทา ลีวิกา เจว มหาราชสฺส ยสฺสิโน.^๒

พาหะช้าง พาหะม้า พาหะทิพย์ที่เขาจัดเตรียมไว้ ปราสาทและวอ เป็นของพระมหाराชาผู้ทรงยศ

ยาปฺยยาน (ยาปฺยสทฺทฺฐปฺปท+ยา คมเน+ยฺ) วอ, ยานที่ใช้คนหาม. ยาปฺยเยหิ อธเมหิ ยายเต นิยุเตติ ยาปฺยยานํ วอที่คนผู้ดัดอัยพากันหามไป ชื่อว่ายาปฺยยานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

เกวียน ๒ ศัพท์

สกกฺ (สก สตฺติย+อฏฺ) เกวียน. ภาวํ วหิตฺตํ สกฺโกตฺติติ สกฺโฆ เกวียนที่สามารถบรรทุกสัมภาระไปได้ ชื่อว่าสกกฺวะ. สเม ภูมิกาคเ กฏตฺติติ สกฺโฆ เกวียนที่ไปบนพื้นที่ยันสม่าเสมอ ชื่อว่าสกกฺวะ (สมสทฺทฺฐปฺปท+กฏ คติมฺหิ+อ, ลบ ม). อนิตฺถิ สกฺกฺศัพท์เป็นปฺงฺลึงค์และนปฺงฺสกลึงค์. โคนํ เทถ สกฺกฺ เทถ^๑ พวกท่านจงให้โค จงให้เกวียน

อน (น+นาสา) เกวียน. นตฺถิ นาสา อสฺสชาติ อนํ เกวียนที่ไม่มึงอน ชื่อว่าอนะ (อาเทศ น นิบาตเป็น อ, นาสา เป็น น)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๘๑/๓๖

๒ ที.ปาฎีก. ๑๑/๒๑๒/๒๑๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๖/๓๒๙

ลัธ ๒ คััพท์

จกุก (จสททูปปท+กร กรณ+กวิ) ลัธ. จั คมนั กโรติ อเนนาติ จกุกั ลัธที่ช่วยให้รลไปไธ ซื่อว่าจักกะ (ลป กวิ และ รุ ที่สุดธาดุ, ซ็อน ก)

มโนปฺพพุงคมา ธมฺมา

มโนเสฏฺฐจา มโนมยา

มนสา เจ ปทฺฏเจน

ภาสติ วา กโรติ วา

ตโต นั ทุกขมเนวติ

จกุกั วหโต ปทฺ."

ธรรมทังหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จมาแต่ใจ หากว่าบุคคล มีใจอันโทษประทุษร้าย จะกล่าวหรือจะทำก็ตาม ทุกซัยอมติดตามเขาไปเพราะ โทษนั้น เหมือนลัธหมุนตามเท้าของโคตัวลากแอกไป ฉันั้น

รณฺค (รธ+องค) ลัธ. รธสฺส องคั รณฺคั ลัธอันเป็นส่วนประกอบของรธ ซื่อว่ารังคะ (ลปสระ หน้า). อาชยาตั ทัง ๒ คััพท์ทำนกล่าวว่าเป็นนปุงสลิงคั

กงลัธ

เนมิ (นี นเย+มิ) กงลัธ. ตสฺส จกุกสฺส อนฺโต อวสานั เนมิ ขอบรอบนอกแห่งลัธนั้น ซื่อว่าเนมิ. นยติ จกุกั เนมิ กงลัธที่นำลัธไป ซื่อว่าเนมิ (วุทธิ อี เป็น เอ). นาริยั เนมิคััพท์ มีใช้ในอิธถึลึงคั. ปวาพมยา เนมิ^๒ กงลัธทำด้วยแก้วประพาพ

[๓๗๔] ตมฺมุขเฒ ปิณฺฐิกา นาภิ กุพฺพโร ตู ยุกฺนธโร
อกฺขคฺคกึเล อาณิธฺถึ วรุโธ รลคฺคยล.

ดุมลัธ ๒ คััพท์

ปิณฺฐิกา (ปิณฺฐ สงฆาเต+อ+อิ+ก+อา) ดุมลัธ. ตมฺมุขเฒ ตสฺส รลสฺส, จกุกสฺส วา มฺมุขเฒ จกุกากาโร ปิณฺฐิกา ดุมที่เป็นเหมือนลัธสอดออยู่ตรงกลางรลหรือกลางลัธ ซื่อว่าปิณฺฐิกา. สพฺพานิ กฏฺฐจานิ ปิณฺฐเทธิตติ ปิณฺฐิกา ดุมลัธที่รวมไม้ซึลัธทุกอัน ซื่อว่าปิณฺฐิกา (ลปสระหน้า)

นาภิ (นภ หีสาย+อิ) ดุมลัธ. นภติ หีสฺสิตติ นาภิ ดุมลัธที่เปียดเปียนเพลา ซื่อว่านาภิ (วุทธิ อ เป็น อา). อวิซฺซา นาภิ มุลกตฺตา ชรามรณั เนมิ^๓ อวิซฺซาเป็นดุมลัธ ชราและมรณะเป็น กงลัธ เพราะทำอวิซฺซาให้เป็นมูลเหตุ

ไม้ทูป, แม่แคร่เกวียนที่ยึนออกมาติดกับแอก ๒ คััพท์

กุพฺพร (กสททูปปท+วู สัวรรณ+ร) ไม้ทูป, แม่แคร่เกวียนที่ยึนออกมาติดกับแอก. กุํ ปลวิ วุโณติ อจฺจาทยธิตติ กุพฺพโร ไม้ทูปที่ครอบขนานแผ่นดิน ซื่อว่ากุพฺพระ (อาเทศ ว เป็น พ, อุ เป็น อ,

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๔/๑๑/๑๕

๒ สั.อญ. ๑๒/๓๔๒/๓๕๔

๓ วิ.อญ. ๑/๑๑๖

ซ้อน พ). ยถา ทิวส์ คจจนุตสฺส รตสฺส จกุกเนมิ กุพฺพริ อนุปริยายติ น วิชหติ, เอวํ อายุ อนุปริยายติ^๑ ล้อและกงล้อของรถที่หมุนไปอยู่ตลอดวัน ย่อมติดตามไม้ทูปไปไม่ลดละ ฉะนั้น, อายุก็ย่อมติดตามสัตว์ไป ฉะนั้น

ยุคนุจร (ยุคสทฺทูปปท+จร ธารณ+อ) ไม้ทูป, แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกมาติดกับแอก. **ยุคํ ธารเรตติ** **ยุคนุจโร** ไม้ทูปที่ทรงไว้ซึ่งคู่(หรือแอก) ชื่อว่ายุคนุจร (ไม่ลบทุติยวิภัติ, อาเทศนิคหิตเป็น น)

ไม้สลักเพลลา

อนิ, อาณิ (อน สทฺท+ณิ) ไม้สลักเพลลา. **อกุชคฺคกิล** **ตสฺสคฺคเต** กิล **อาณิ** **อาณิคัพฺท** ใช้ในอรรถสลักที่ใส่เข้าไปในปลายแห่งเพลลานั้น. **อิตฺถิ** **อาณิคัพฺท** เป็นอิตถิลิงค์. **สทฺทํ** **อนติ** **กโรตฺติ** **อาณิ** ไม้สลักที่ทำเสียงดัง ชื่อว่าอาณิ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา) **รตสฺส** **คจจนโต** **อาณิ**^๒ ไม้สลักเพลลาของรถที่วิ่งไปอยู่

ไม้กำบัง, ตัวถังรถที่สร้างขึ้นเพื่อป้องกันอาวุธ ๒ คัพฺท

วรฺฐ (วร วรณ+ถ) ไม้กำบัง. **กณฺทกาทิสฺตเถหิ** **ปริรฺกษณฺตถํ** **กโต** **รถาวโร** **วรฺฐ** **ตัวถัง** ของรถที่สร้างไว้เพื่อป้องกันอาวุธมีธนูเป็นต้น ชื่อว่าวรฺฐะ. **วรฺติ** **อนเนาติ** **วรฺฐ** **ตัวถัง** ที่ใช้ป้องกัน ชื่อว่าวรฺฐะ (อาเทศ อ เป็น อุ)

รตคฺคฺติ (รตสทฺทูปปท+คฺคฺ ปาลเน+ติ) ไม้กำบัง. **รถํ** **อิรฺตถํ** **ติฏฺฐณฺจ** **โคปฺตีติ** **รตคฺคฺติ** ไม้ที่คุ้มครองรถให้มั่นคงและแข็งแรง ชื่อว่ารตคฺคฺติ. **อิตฺถิ** **รตคฺคฺติคัพฺท** เป็นอิตถิลิงค์

[๓๗๕] **ธูโร** **มุเข** **รตสฺสงฺคา** **ตฺวกฺโขปฺกฺขรอาทโย**
ยานณฺจ **วาหนํ** **โยคคํ** **สพฺพหตฺถยาทิวาหน.**

แอก

ธูโร (ธร ธารณ+อ) แอก. **รถาทินํ** **ปุโรภาคฺสงฺขาเต** **มุเข** **ธูโร** **ธูรคัพฺท** เป็นไปในส่วนข้างหน้าของรถเป็นต้น. **ธรตีติ** **ธูโร** แอกที่ทรงไว้ ชื่อว่าธูระ (อาเทศ อ เป็น อุ). **ยานมุขคัพฺท** ก็แปลว่าแอก

ส่วนประกอบของรถ

อกฺโขปฺกฺขรอาทโย **รตสฺส** **องฺคา** ส่วนต่างๆ มีเพลลาและไม้ที่ยึดเพลลาเป็นต้น เป็นส่วนประกอบของรถ

อกฺช (อร คมเน+ช) เพลารถ. **อรนฺติ** **อนเนาติ** **อกฺช** เพลลาที่ช่วยให้รถไปได้ ชื่อว่าอักษะ (ลบ ร ที่สุดธาตุ, ซ้อน ก). **อกฺเชน** **อกฺชํ** **ปริวตฺเตสิ**^๓ เพลลากระทบเพลลา

๑ ส.อ.ภ. ๑๑/๑๔๖/๑๖๗

๒ อ.ภ.อ.ภ. ๑๕/๔๒๘/๓๒๘

๓ วิ.มหา. ๕/๗๗/๘๕

อุปกฺขร (อุป+กร กรณ+อ) ไม่ยึดเพลลา, ลิมสลักเพลลา. อุปกฺกรียเตติ อุปกฺขรํ ไม่ยึดเพลลาที่ช่างเข้าไปทำไว้ ชื่อว่าอุปกฺขระ (อาเทศ ก เป็น ข, ซ้อน ก). อินฺทนีลมนฺนิมยํ อุปกฺขรํ^๑ ลิมสลักเพลลาทำด้วยแก้วมณีสีเขียวเหมือนพระอินทร์

ยาน, พาหนะ ๓ ศัพท์

ยาน (ยา คมน+ย) ยาน, พาหนะ. ยาดิ คจฺจติ อนเณนาติ ยานํ พาหนะที่ช่วยให้ไปได้ ชื่อว่ายานะ. อิจฺจิตฺตฺถจฺจานํ ยาดิ คจฺจติ อนเณนาติ ยานํ ยานที่ช่วยให้ไปถึงที่อันตนปรารถนา ชื่อว่ายานะ (อาเทศ ย เป็น อน, ลบ อ). ยานํ นาม วฺยหํ รโถ สกฺกํ สนฺทมานิกา ลิวิกา ปาญฺจกั^๒ คานหาม รถ เกรวียน เพลหาม วอ แก้อี้หาม(หรือเกี้ยว) ชื่อว่ายาน

วาทน (วาท ปยตเน+ย) ยาน, พาหนะ. วาหฺนติ อนเณนาติ วาหฺนํ ยานที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าวาทนะ (อาเทศ ย เป็น อน). ภาเวยฺย วต มยฺหํ ยานํ วาหฺนํ หิรณฺณํ สุวณฺณํ^๓ ยานพาหนะ เงิน และทอง ควรมีแก่เราหนอ

โยคฺค (ยฺช โยเค+ณฺย) ยาน, พาหนะ. โยชนียํ ยฺชชเต อนเณนาติ โยคฺคํ ยานที่ช่วยให้ประกอบกิจที่ควรประกอบได้ ชื่อว่าโยคคะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ช เป็น ค, คฺย เป็น ค, ซ้อน ค). ตุมฺเห โยคฺคํ การุสฺสามิ^๔ เราจักให้พวกท่านทำพาหนะ. สพฺพหตฺถยาทิวาหเน ตฺยํ ทั้ง ๓ ศัพท์ หมายถึงพาหนะทุกอย่าง มีข้างเป็นต้น

[๓๗๖] รจจารี ตฺ สุโต จ ปาชิตา เจว สารถิ
รธาโรโห จ รถิโก รถิ โยโธ ตฺ โย ภโฏ.

สารถิ, คนขับรถ ๔ ศัพท์

รจจารี (รตสทฺทุปฺปท+จร จรณ+ณิ) สารถิ, คนขับรถ. รเณน จรติ สีเลนาติ รจจารี ผู้ไปกับรถเป็นประจำ ชื่อว่ารจจารี (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

สุต (สุ เปรณ+ต) สารถิ, คนขับรถ. สวติ เปรยตฺติติ สุโต ผู้ส่งเขาไป ชื่อว่าสุตะ. มหาราชา อทฺทา สีทฺนตเร นเค ทิสฺวานามนฺตยิ สุตํ “อิมเ เก นาม ปพฺพตา”^๕ พระมหाराชทอดพระเนตรเห็นภูเขานี้ในระหว่างมหาสมุทรสี่ทันตรจึงตรัสถามสารถิว่า ภูเขาเหล่านี้ชื่อว่าอะไร

ปาชิตุ (ป+อช คมน+ริตฺ) สารถิ, คนขับรถ. ปาเชตฺติติ ปาชิตา ผู้ขับรถไป ชื่อว่าปาชิตุ (ลบสระหน้าแล้วที่ชะสระหลัง, ลบ ร อนุพันธ์, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี)

สารถิ (สร ตคฺย+ถิ) สารถิ, คนขับรถ. รเณน สห สรติ คจฺจตฺติติ สารถิ ผู้ไปพร้อมด้วยรถ ชื่อว่าสารถิ (วุทธิ อ เป็น อา). เอหิ สารถิ คจฺจมาหิ รถํ นียาทฺยาหิมิ^๖ สารถิ ท่านจงมา

๑ ส.อ.ญ. ๑๒/๓๔๒/๓๕๔

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๘๖๔/๕๖๒

๓ มช.อ.ญ. ๘/๒๔๒/๑๘

๔ ชา.อ.ญ. ๓๗/๒๒๐

๕ พ.ชา. ๒๘/๕๙๐/๒๒๐

๖ พ.เถรี. ๒๖/๔๗๐/๔๘๔

ไปกันเกิด เรามอบรดคันนี้ให้

สารถีมี่อีกหลายศัพท์ เช่น นิยบุตร, ยบุตร, ซดบุตร, สพยฎุจ, ทกขินตต, รดกฏุมพิ

ทหารประจำรด, พนักงานประจำรด, ผู้นั่งอยู่บนรด, พลรด ๓ ศัพท์

รธาโรห (รด+อา+รห ชนเน+ณ) ทหารประจำรด, พนักงานประจำรด, ผู้นั่งอยู่บนรด, พลรด.

รธั อารโหตีติ รธาโรห ผู้ขึ้นสูรด ชื่อวารธาโรหะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). รธาโรหา สห รเถหิ ฆสสี่สู^๑ พลรด ล้มคว่ำไปพร้อมกับรด

รธิก (รด+อิก) ทหารประจำรด, พนักงานประจำรด, ผู้นั่งอยู่บนรด, พลรด. รธมาโรหตีติ รธิกโ

ผู้ขึ้นสูรด ชื่อวารธิกะ (ลบสระหน้า). อหิ หิ ฆนเต รธิกโ สณณาโต กุสโล^๒ ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นทหารประจำรด รู้และเข้าใจ

รธึ (รด+อึ) ทหารประจำรด, พนักงานประจำรด, ผู้นั่งอยู่บนรด, พลรด. รธมาโรหตีติ รธึ ผู้ขึ้น

สูรด ชื่อวารธึ

ทหาร, ข้าราชการ ๒ ศัพท์

โยธ, โยทุธ (ยธ สมปะหาเร+ณ) ทหาร, ข้าราชการ. ยุชชตีติ โยธ ผู้ทำสงคราม ชื่อว่า

โยธะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). เต โยธา ภิกขุ อุปสงกมิตวา ปพพชชั ยาจึสู^๓ ทหาร เหล่านั้นพากันเข้าไปหาภิกษุแล้วขอบรรพชา

ภฎ (ภฎ โยเค+อ) ทหาร, ข้าราชการ. ภฎติ ยุชชตีติ ภฎฎ ผู้ประจำงาน (ข้าราชการประจำ)

ชื่อว่าภฎะ. โยธศัพท์และภฎศัพท์เป็นปุงลึงค์

[๓๗๗] ปทาติ ปตตี ตุ ปุเม
สนุนาโห กงกโฎ วมม

ปทโค ปทิกโ มโต
กวจ วา อูรจจโท.

[๓๗๘] ซาลิกาด จ สนุนทุโธ
อามุกโก ปฎิมุกโกธ

สชช โจ วมมิโก ภเว
ปุเรจารึ ปุเรจโร.

[๓๗๙] ปุพพงคโม ปุเรคามึ
ซวโน ตูริโต เวคึ

ทนทคามึ ตุ ทนถโร
เซตพพั เซยุมมุจเต.

ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ ๔ ศัพท์

ปทาติ (ปทสททุปปท+อด สาดจจคมเน+อิ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. ปเทหิ อดตีติ

ปทาติ ผู้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปทาติ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). ปตตินติ ปทาตี^๔ บทว่า ปตตี

๑ ซา.อฎ. ๔๒/๔๓๕

๒ มช.มช. ๑๓/๙๕/๙๒

๓ วิ.มหา. ๔/๑๐๒/๑๕๑

๔ ซุ.อฎ. ๔๘/๓๐๑/๓๒๓

คือซึ่งทหารเดินเท้า

ปัตติ (ปท คมเน+ติ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปทตีติ ปัตติ** ผู้เดินไป ชื่อว่าปัตติ (อาเทศ ฑุ เป็น ต). **ปเทน อตตีติ วา ปัตติ** หรือผู้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปัตติ (ปทสททุปปท+อต คมเน+อิ, ลบ อ ที่ ท และ อ ต้นธาตุ, อาเทศ ฑุ เป็น ต). **จตุตารโ ปุริสา สรหตุตา ปัตติ**^๑ พลเดินเท้า ๑ หมู่ มีทหารถือศร ๔ นาย. **ปุเม มโต ปทาติศัพท์และปัตติศัพท์** ท่านรู้ว่ามิใช่ในปงฺลึงค์

ปทค (ปทสททุปปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปเทหิ คจฺจตีติ ปทโค** ผู้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปทคะ (ลบ กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ)

ปทิก (ปท คติมฺหิ+ณฺว) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปเทหิ คจฺจตีติ ปทิกโ** ทหารเดินเท้า ชื่อว่าปทิกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ)

ทหารเดินเท้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปาทาดิก, ปทาชย**

เลื้อยเกาะ ๖ ศัพท์

สนุนาห (สํ+นห พนฺธเน+ณ) เลื้อยเกาะ. **สนุนหตีติ สนุนาโ** เลื้อยเกาะที่ติดแน่น ชื่อว่าสนุนาหะ (อาเทศนิกหิตเป็น นฺ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทตฺวา สนุนาหฺมุตฺตมํ**^๒ จัดเลื้อยเกาะที่ดีที่สุดให้

กงฺกฏ (กงฺก คติยฺ+อฏฺ) เลื้อยเกาะ. **กงฺกตีติ กงฺกฏโ** เลื้อยเกาะที่เป็นไป ชื่อว่ากงฺกฏะ

ววม (วร วรเณ+ม) เลื้อยเกาะ. **วริยเตติ ววมํ** เลื้อยเกาะที่ทหารรักษาไว้ ชื่อว่าววมะ (อาเทศ รุ เป็น ม). **วริยเต อิจฺฉียเตติ ววมํ** เลื้อยเกาะที่ทหารต้องการ ชื่อว่าววมะ. **ววมินเนติ ววมฺสนุนทฺเช**^๓ บทว่า **ววมินเน** คือซึ่งผู้สวมใส่เลื้อยเกาะ

กวจ (กจ พนฺธเน+อ) เลื้อยเกาะ. **กจติ พนฺธตีติ กวโจ** เลื้อยเกาะที่ผูกติด ชื่อว่ากวจะ (ลง ว อาคมกลางธาตุ)

อฺรจฺจท (อฺรสททุปปท+จท สํวรเณ+อ) เลื้อยเกาะ. **อฺโร ฉาทยนฺติ อเนนาติ อฺรจฺจทโ** เลื้อยเกาะช่วยปกป้องหน้าอก ชื่อว่าอฺรจฺจทะ (ซ็อน จ). **วา กวจศัพท์เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์**

ซาลิกา (ซล ทิตฺตยฺ+ณฺว+อา) เลื้อยเกาะ. **ซลตีติ ซาลิกา** เลื้อยเกาะที่สว่าง (มองเห็นระยะยับ) ชื่อว่าซาลิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

เลื้อยเกาะมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตนฺตต, ทัสน, ซคร**

ผู้สวมเลื้อยเกาะ, ผู้แต่งชุดนักรบ ๓ ศัพท์

สนุนทฺธ (สํ+นห พนฺธเน+ธ) ผู้สวมเลื้อยเกาะ, ผู้แต่งชุดนักรบ. **จมฺเมน สมฺมา นทฺธวาติ สนุนทฺธโ** ผู้รัดด้วยเลื้อยหนังอย่างแน่นหนา ชื่อว่าสนันท์ธะ (อาเทศนิกหิตเป็น นฺ, อาเทศ ฑุ เป็น ฑุ).

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๔/๑๗๕

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๕/๕๔๒

๓ ซา.อฎ. ๔๒/๒๗๐

สนนทุโธ ขตติโย ตปติ^๑ กษัตริย์ผู้ทรงชุดนักรบสง่างาม

สขช (สขช คติย+อ) ผู้สวมเสื้อเกราะ, ผู้แต่งชุดนักรบ. **สขชุนาตีติ** สขชโซ ผู้เป็นไปได้ ชื่อว่าสัชชะ
วมมิก (วมม+ณิก) ผู้สวมเสื้อเกราะ, แต่งชุดนักรบ. **วมเมน** **นทชวา** **วมมิโก** ผู้ผูกแน่นด้วย
 เสื้อเกราะ ชื่อว่าวมมิกะ (ลบ ณ). **จตุรงคินี** เสน่ สนนทุโธ **วมมิก** **สุภูมิย์** **จิต** **ปสุสิตุ**^๒
 ทอดพระเนตรจตุรงคเสนาที่สวมใส่เสื้อเกราะ ยืนจัดขบวนในสนามรบ

ผู้สวมเสื้อเกราะมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทลิต**, **อุรจจกิก**, **พยุจจกกฏ**, **ชกริก**

ผู้แต่งชุดเต็มยศ, สวมชุดแต่งกาย ๒ ศัพท์

อามุกก, **อามุตต** (อา+มจ ปริททเน+ต) ผู้แต่งชุดเต็มยศ, ผู้สวมชุดแต่งกาย. **อามุจจตีติ**
อามุกโก ผู้สวมใส่เสื้อผ้า ชื่อว่าอามุกกะ (อาเทศ ต เป็น ก, จ เป็น ก, หรือลง กก ปัจจัยแล้วลบ
 จ ที่สุดธาตุ). **ทยิตโอรโส** **อามุกกมาลาภโรณ** **อุยยาน** **อุปสงกมิ**^๓ พระโอรสผู้นำเอ็นดู ทรง
 ฉลองพระองค์ในชุดพระยศลายดอกไม้ เสด็จเข้าไปสู่อุทยาน. **โรมโส** **นาม** **ขตติโย** **อามุตต-**
มาลาภโรณ^๔ กษัตริย์พระนามว่าโรมสะ ทรงฉลองพระองค์ในชุดพระยศลายดอกไม้

ปฎิมุกก (ปติ+มจ ปริททเน+กก) ผู้แต่งชุดเต็มยศ, ผู้สวมชุดแต่งกาย. **ปฎิมุจจตีติ** **ปฎิมุกโก**
 ผู้สวมชุดแต่งกาย ชื่อว่าปฎิมุกกะ (อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบ จ ที่สุดธาตุ)

ทหารแต่งตัวเต็มยศมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปินทุธ**, **อปินทุธ**

ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า ๔ ศัพท์

ปุเรจारी (ปุรสททูปปท+จร จรณ+ณิ) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า. **ปุเร** **จรณสีโลติ** **ปุเรจारी**
 ผู้มีปรกติไปก่อน ชื่อว่าปุเรจारी (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปุเรจร (ปุรสททูปปท+จร จรณ+อ) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า. **ปุเร** **จรณสีโลติ** **ปุเรจโร**
 ผู้มีปรกติไปข้างหน้า ชื่อว่าปุเรจระ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ)

ปุพพงคม (ปุพพสททูปปท+คม คติมุหิ+อ) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า. **ปุพพิ** **ปุพเพ** **วา**
คจจตีติ **ปุพพงคโม** ผู้ไปข้างหน้าหรือผู้ถึงก่อน ชื่อว่าปุพพังคมะ (ไม่ลบทุตติยวิภัตติ, อาเทศนิคหิต
 เป็น ง). **โลโก** **ปุพพงคโม** **โทโส** **ปุพพงคโม** **โมโห** **ปุพพงคโม**^๕ โลกะ โทสะ โมหะ เป็น
 ธรรมถึงก่อน(นำหน้า)

ปุเรคามิ (ปุรสททูปปท+คม คติมุหิ+ณิ) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน. **ปุเร** **คจจตีติ** **ปุเรคามิ** ผู้ไป
 ก่อน ชื่อว่าปุเรคามิ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

กองหน้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปุโรค**, **อคุเศสร**, **ปฏฐ**, **อคุคโตสร**, **ปุรสสร**, **ปุโรคม**

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๗๒๔/๓๓๑

๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๓

๓ ขุ.อฎ. ๕๑/๕๑๕/๒๖๗

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๒๘/๓๒๒

๕ วิ.ปริ. ๘/๘๘๕/๒๖๐

ผู้ไปช้า, ผู้ค่อยไป, ผู้เชื่องช้า ๒ คัพท์

มนุทคามิ (มนุทสททูปปท+คฺมฺ คฺติมฺหิ+ณิ) ผู้ไปช้า, ผู้ค่อยไป, ผู้เชื่องช้า. มนุท คจฺจติ สีเลนาคิ
มนุทคามิ ผู้ไปช้าโดยปรกติ ชื่อว่ามนุทคามิ (ลป ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา)

มนุถ (มนุถ วิโลพฺเน+อร) ผู้ไปช้า, ผู้ค่อยไป, ผู้เชื่องช้า. มนุถตีติ มนุถโร ผู้มัดคใจ ชื่อว่า
มนุถระ. มนุถโร วิย คจฺจตีติ มนุถโร ผู้ไปช้าเหมือนเต่า ชื่อว่ามนุถระ

ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป ๓ คัพท์

ชวณ (ชว คฺติยฺ+ยุ) ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป. ชวณ สพฺพสมฺธิโก ชวโน ผู้ยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งหมดโดย
ความเร็ว ชื่อว่าชวณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ตุริต (ตุรสททูปปท+อิ คฺติยฺ+ต) ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป. ตุริ เอติ คจฺจตีติ ตุริโต ผู้รีบไป ชื่อว่าตุริตะ.
ตุริโต คจฺจติ^๑ รีบเดินไป

เวคี (เวค+ณิ) ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป. เวเคน จรณสีโลติ เวคี ผู้มีปรกติไปเร็ว ชื่อว่าเวคี (ลป ญ
และลปสระหน้า)

ผู้ไปเร็วมีอีกหลายคัพท์ เช่น ตุรสฺสฺสิ, ปชวี, ชว

ผู้ควรเอาชนะ, สถานที่ควรชนะ ๒ คัพท์

เขตพพ (ชฺ ชเย+ตพฺพ) ผู้ควรเอาชนะ, สถานที่ควรเอาชนะ. ชฺยเตติ เขตพพํ ที่อันควรชนะ ชื่อ
ว่าเขตัพพะ (วุทฺธิ อิ เป็น เอ)

เชยฺย (ชฺ ชเย+ณฺย) ผู้ควรเอาชนะ, สถานที่ควรเอาชนะ. เขตพฺพโผติ เชยฺโย ประเทศที่ควรชนะ
ชื่อว่าเชยยะ (ลป ญ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ยุ)

[๓๘๐] สุรวีรา ตฺ วิกฺกนฺโต
สนนทฺธปฺปฏฺตี ตีสุ

สหาโยนฺจโร สมา
ปาเถยฺยํ ตฺ จ สมฺพลํ.

ผู้กล้าหาญ ๓ คัพท์

สุร (สุร วิกฺกนฺเต+อ) ผู้กล้าหาญ. สุรยตีติ สุโร ผู้กล้าหาญ ชื่อว่าสุระ (ทีฆะ อุ เป็น อุ).
สุโร สุเรน สงฺคฺมม วิกฺกนฺเตน^๒ ผู้กล้าหาญสมคบกับเราผู้กล้าบุกไปข้างหน้า

วีร (วีร วิกฺกนฺเต+อ) ผู้กล้าหาญ. วีรยตีติ วีโร ผู้กล้าหาญ ชื่อว่าวีระ. สุโร วิกฺกนฺโต
อภีรฺ อจฺจมฺภี อนุตฺตราสี อปฺลายุ ปหีนฺภยฺเกโร วิคฺตโลมฺหฺโสติ วีโร^๓ ชื่อว่าวีระ คือ
ผู้แก่วัยกล้า เดินหน้า ไม่ขลาด ไม่หวาดหวั่น ไม่สะดุ้งกลัว ไม่ถอยหนี ละความกลัวภัย ปราศจาก

ความเป็นผู้ชนลกชนพอง

วิกุนต (วิ+กมุ ปทวิกฺเขเป+ต) ผู้กล้าหาญ. **วิกุมตติ** **วิกุนโต** ผู้ก้าวไปข้างหน้า ชื่อว่า วิกกันตะ (ซ็อน ฎ, อาเทศ ม เป็น น)

ผู้ไปตามหลัง ๒ ศัพท์

สหาย (สทสททุปท+อิ คติมิหิ+อ) ผู้ไปตามหลัง. **สท** **เอติ** **คจฺจตติ** **สหาโย** ผู้ไปพร้อมกัน ชื่อว่าสหายะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า, ที่ฆะสระหลัง)

อนฺจร (อนฺ+จร จรเณ+อ) ผู้ไปตามหลัง. **อนฺจรตติ** **อนฺจโร** ผู้ไปตามหลัง ชื่อว่าอนฺจระ. **สมา** ทั้ง ๒ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. **ทาสี** **ทาสา** **อนฺจราว**^๑ **ทาสี**และ**ทาส**เป็นผู้ไปตามหลัง **ตีสุ** **สนฺนทฺธปฺปฎี** **สนฺนทฺธศัพท์**เป็นต้น (ในคาถาที่ ๓๗๘) ถึง **อนฺจรศัพท์** (ในคาถานี้) มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

เสปียง, อาหารสำหรับเดินทางไกล ๒ ศัพท์

ปาเถย (ปถ+เณยฺย) เสปียง. **ปเถ** **หิต** **ปาเถยฺย** เสปียงที่เกื้อหนุนในหนทาง ชื่อว่าปาเถยยะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ยถาปฏิยตฺต** **ปาเถยฺย** **ปริกฺษย** **อคมาลี**^๒ เดินทางไปจนเสปียงตามที่ได้เตรียมไว้หมดสิ้น

สมฺพล (สมฺพ มณฺชเล+อล) เสปียง. **สมฺพตติ** **สมฺพล** เสปียงที่เป็นห่อกลมๆ ชื่อว่าสัมพละ. **อทฺธานปริสฺสม** **สเมติ** **เอเตนาติ** **วา** **สมฺพล** หรือเสปียงที่ยังความเหน็ดเหนื่อยในทางไกลให้สงบลง ชื่อว่าสัมพละ (สมฺ อุปสเม+อล, ลง วุ อากม, อาเทศ วุ เป็น พ). **ปริตฺต** **สมฺพล** **อาทาย** **กนฺตารมคฺค** **ปฏฺิพฺชเชยฺย**^๓ พากันถือเอาเสปียงนิดหน่อยเดินไปสู่ทางกันดาร

[๓๘๑] **วาหิณี** **ธฺชินี** **เสนา** **จมุ** **จกฺก** **พล** **ตธา**
อนีโก **วาท** **วินยาโส** **พฺยฺุโท** **เสนาย** **กถฺยเต.**

กองทัพ ๗ ศัพท์

วาหิณี (วาห+อิณี) กองทัพ. **วาหโยคา** **วาหิณี** กองทัพ ชื่อว่าวาหิณี เพราะประกอบด้วยม้า (ลบ สระหน้า)

ธฺชินี (ธช+อิณี) กองทัพ. **ธชโยคา** **ธฺชินี** กองทัพ ชื่อว่าธฺชินี เพราะประกอบด้วยธง. **ธฺชินินฺติ** **เสน**^๔ บทว่า **ธฺชินี** คือ ซึ่งกองทัพ

เสนา (ลี พนฺธเน+น+อา) กองทัพ. **เสติ** **พนฺธตติ** **เสนา** กองทัพที่ระดมพล ชื่อว่าเสนา

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑๘/๑๗๑

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๕/๓๒๔

๓ ส.นิทาน. ๑๖/๒๔๑/๑๑๔

๔ ขุ.อฎ. ๒๙/๔๔๕/๒๑๓

(วฺหฺติ อี เป็น เอ). **เสนา** นาม **หฺตฺถี** **อสุสา** **รธา** **ปฺตฺติ**^๑ **ขบวนช้าง** **ขบวนม้า** **ขบวนรถ** และ**ขบวนทหารเดินเท้า** ชื่อว่า**เสนา**

จมุ (จมุ อทเน+อุ) **กองทัพ**. **ภีรฺ** **จมฺติ** **อทํตีติ** **จมุ** **กองทัพที่กินความนำหวาดกลัว** ชื่อว่า**จมุ**

จกฺก (จสทฺทฺอุปท+กร กรณ+กฺวิ) **กองทัพ**. **จํ** **คมนํ** **กรียเต** **อนเนาติ** **จกฺกํ** **กองทัพที่ทำให้**
ไป ชื่อว่า**จกฺก** (ซ็อน กุ, ลบ รุ และ กฺวิ)

พล (พล สัวรณ+อ) **กองทัพ**. **พลฺติ** **สัวรตีติ** **พลํ** **กองทัพที่คอยระวัง** ชื่อว่า**พล**

อนีก (อน สทฺเท+อิก) **กองทัพ**, **ขบวนทัพ**. **อนตีติ** **อนีก** **กองทัพที่เสียงดัง** ชื่อว่า**อนีก** (อาเทศ
ณ เป็น น). **วา** **อนีกคัพท์** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **อนีกํ** นาม **หฺตฺถานีกํ** **อสุสานีกํ**
รธานีกํ **ปฺตฺตานีกํ**^๒ **กองทัพช้าง** **กองทัพม้า** **กองทัพรถ** และ**กองทัพพลเดินเท้า** ชื่อว่า**กองทัพ**

การระดมพล, การเตรียมกองทัพ

พฺยุห (วิ+อุห จฺปน+อ) **การระดมพล**, **การเตรียมกองทัพ**. **เสนาย** **วินยาโส** **พฺยุหฺติ** **กฤษเต**
การตระเตรียมกองทัพ ท่านเรียกว่า**พฺยุห**. **วิภฺชิตฺวา** **อุหนํ** **จฺปนํ** **พฺยุโ** **การจัดขบวนทัพ**
ชื่อว่า**พฺยุห** (อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ)

[๓๘๒] **หฺตฺถี** **ทฺวาทสโปโส** **ติ-** **ปุริโส** **ตุโรโค** **โร**
จตุโปโสติ **เอเตน** **ลกฺขณนาธมนฺโต.**

[๓๘๓] **หฺตฺถานีกํ** **หฺยานีกํ** **รธานีกํ** **ตโย** **ตโย**
คฺชาทโย **สฺสตุถา** **ตุ** **ปฺตฺตานีกํ** **จตุชฺชนา.**

ลักษณะการจัดกองพลใน ๑ กองพลประกอบด้วย

ยานพาหนะ ช้าง ม้า และรถ อย่างละ ๓ จัดเป็นกองพลด้วยลักษณะอย่างนี้ คือ

หฺตฺถานีก (หฺตฺถ+อนีก) **กองทัพช้าง**. **หฺตฺถีนํ** **อนีกํ** **หฺนฺถานีกํ** **กองทัพช้าง** ชื่อว่า**หฺตฺถานีก**
(ลบสรรหน้า, ทีฆะสรรหลัง). **กองทัพช้างนี้** มีช้างเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ เชือก โดยแต่ละเชือก
มีทหารเข้าแถวตามหลัง ๑๒ คน

หฺยานีก (หฺย+อนีก) **กองทัพม้า**. **หฺยานํ** **อนีกํ** **หฺยานีกํ** **กองทัพม้า** ชื่อว่า**หฺยานีก** (ลบสรรหน้า,
ทีฆะสรรหลัง). **กองทัพม้านี้** มีม้าเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ ตัว โดยแต่ละตัวมีทหารเข้าแถวตาม
หลัง ๓ คน

รธานีก (รธ+อนีก) **กองทัพรถ**. **รธานํ** **อนีกํ** **รธานีกํ** **กองทัพรถ** ชื่อว่า**รธานีก** (ลบสรรหน้า,

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๔/๓๗๕

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๒/๓๘๐

ทีหะสระหลัง). กองทัพภณนี้ มีรถเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ คัน โดยแต่ละคันมีทหารเข้าแถวตามหลัง ๔ คน. ใน ๑ กองทัพจึงมีช้าง ๓ เชือก ม้า ๓ ตัว รถ ๓ คัน ทหาร ๕๗ คน

ปัตตานีก (ปัตติ+อนีก) กองพลเดินเท้า. **ปัตตินิ** **อนีกิ** **ปัตตานีกิ** กองพลเดินเท้า ชื่อว่าปัตตานีกะ (ลบสระหน้า, ทีหะสระหลัง). **สสตถา** **จตุชชนา** **ปัตตานีกิ** **นาม** กองพลที่มีทหารอาวุธครบมือแถวละ ๔ นาย ชื่อว่าปัตตานีกะ

[๓๘๔] **สมุจิวัสกลาเปสุ**
ฐลึกเตสุ **เสนาย**

ปจเจกั **สมุจิทนุสิสุ**
ยญุตียากุโขภินิตถิยั.

กองทัพอักโขภินิ

กองทัพที่เคลื่อนกำลังพลไปเหยียบย่ำไม่ไผ่ที่วางกองขวางอยู่ ๖๐ มัด ๆ ละ ๖๐ ลำ (รวมเป็น ๓,๖๐๐ ลำ) จนแหลกละเอียดเป็นผุยผง ชื่อว่าอักโขภินิ หมายถึง กองทัพที่มีจำนวน กองพล ๑ อักโขภินิ (เลข ๑ ตามด้วยเลข ๐ จำนวน ๔๒ ตัว)

อกโขภินิ (น+ชุก โขภ+ยุ+อิ) กองทัพอักโขภินิ. **โขเกตุ** **อสกุกุณตติ** **อกโขภินิ** กองทัพที่ไม่อาจทำให้สะทกสะท้าน ชื่อว่าอักโขภินิ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ก, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อิ). **มหตี** **เสนา** **ปิฏจโต** **อนวุตตติ** **อกโขภินิ**^๑ กองทัพใหญ่ ๑ อักโขภินิ กำลังติดตามไปข้างหลัง

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวว่ กองทัพ ๑ อักโขภินิ ประกอบด้วย พลช้าง ๒๑,๘๗๐ กองพล มีช้าง ๖๕,๖๑๐ เชือก, พลรถ ๒๑,๘๗๐ กองพล มีรถ ๖๕,๖๑๐ คัน, พลม้า ๖๕,๖๑๐ กองพล มีม้า ๑๙๖,๘๓๐ ตัว, พลเดินเท้า ๑๐๙,๓๕๐ กองพล มีทหาร ๔๓๗,๔๐๐ นาย. รวมกันเป็น ๒๑๘,๗๐๐ กองพล มีทหารทั้งหมด ๒,๐๗๗,๖๕๐ นาย^๒

คัมภีร์มหาวงศ์ฎีกากกล่าวว่ กองทัพ ๑ อักโขภินิ ประกอบด้วย ช้าง ๑ โกฎิ, รถ ๑๐ โกฎิ, ม้า ๑๐๐ โกฎิ, นายขมังธนู ๗๐๐ โกฎิ, นักรบกองหนุน ๑๔,๐๐๐ โกฎิ^๓

คัมภีร์สัททนิติกกล่าวว่ กองทัพ ๑ อักโขภินิ ประกอบด้วย ช้าง ๙,๐๐๐ เชือก, รถ ๙๐๐,๐๐๐ คัน, ม้า ๙ โกฎิตัว, ทหารราบ ๙๐๐ โกฎินาย, สาวน้อย ๙,๐๐๐ โกฎิ, แม่นม(เลี้ยงเด็ก) ๙,๐๐๐,๐๐๐ โกฎิ^๔

ส่วนกองทัพ ๑ มหาอักโขภินิ ประกอบด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ๑๓๒,๑๒๔,๙๐๐ กองพล มีทหารรวมทั้งหมด ๑๔๘,๑๑๐,๐๐๐,๐๐๐ นาย

๑ ชุ.ชา. ๒๘/๑๔๙/๖๑

๒ อมรโกส. ๑๘

๓ มหาวังส.ฎิ. ๓๕/๑๐๓

๔ สัททนิติก.สุตต. ๘๗๗

[๓๘๕] สมปตติ สมปทา ลกฺขี ลีรี วิปตติ อาปทา อถาวรุณฺญ เหน็ดตถิ สตถํ ปหรณํ ภเว.

ความดี, ลีริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ ๔ ศัพท์

สมปตติ (ส+ปท คมเน+ติ) ความดี, ลีริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ. สมปชฺชนํ สมิชฺชนํ
สมปตติ ความสำเร็จ ชื่อว่าสัมปตติ (อาเทศนคหิตเป็น ม, ฑ เป็น ต). กา สมปตติ กา
ปฏิบัติ^๑ ความสำเร็จเป็นอย่างไร การปฏิบัติเป็นอย่างไร

สมปทา (ส+ปท คมเน+อ+อา) ความดี, ลีริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ. สมปชฺชตฺติ
สมปทา สมบัติที่สมบูรณ์ ชื่อว่าสัมปทา (อาเทศนคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). ปญจ สมปทา
ภตติสมปทา โภคสมปทา อโรคสมปทา ลีลสมปทา ภิฏฺฐิสมปทา^๒ ความสมบูรณ์มี ๕
อย่าง คือ ความสมบูรณ์แห่งญาติ ความสมบูรณ์แห่งโภคทรัพย์ ความสมบูรณ์เพราะไม่มีโรค ความ
สมบูรณ์แห่งศีล ความสมบูรณ์แห่งความเห็นถูกต้อง

ลกฺขี (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อิ) ความดี, ลีริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ. สตฺตา ลกฺขียนฺติ
เอตยาติ ลกฺขี ความดีที่สัตว์ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลกฺขี. อหํ ลีรี จ ลกฺขี จ^๓ เรา
เป็นผู้มีลิริและมีมงคล

ลีรี (ลี เสวายฺ+ร+อิ) ความดี, ความสมบูรณ์, ลีริมงคล, ความสำเร็จ. กตฺปุณฺณเวหิ เสวียเต
ติ ลีรี ความดีที่ได้ทำบุญไว้พากันสร้อยเสพ ชื่อว่าลีรี. กตฺปุณฺณปุคฺเคเล นิสุลยิตฺติ ลีรี
ความดีที่อาศัยอยู่ในบุคคลผู้ทำบุญไว้แล้ว ชื่อว่าลีรี (ลี นิสุลเย+ร+อิ). ลีรี จ กาพกณฺณี จ
น สเมนฺติ กฺุทาจนํ^๔ ความดีและความเลวร้าย ย่อมไม่สงบลง ไม่ว่ากาลไหน

ความฉิบหาย, หายนะ, วิบัติ, ความเสื่อมสลาย ๒ ศัพท์

วิปตติ (วิ+ปท คติมุหิ+ติ) ความฉิบหาย, หายนะ, วิบัติ, ความเสื่อมสลาย. วิรูปํ ปชฺชตฺติ
วิปตติ อาการที่ถึงความผิดเพี้ยน ชื่อว่าวิปตติ (ลบ ฑ, ซ้อน ต). วิรูปํ ปชฺชนํ วา
วิปตติ หรือการถึงความผิดแปลก ชื่อว่าวิปตติ. กา วิปตติ กา สมปตติ^๕ วิบัติเป็นอย่างไร
สมบัติเป็นอย่างไร

อาปทา (อา+ปท คติมุหิ+อ+อา) ความฉิบหาย, หายนะ, วิบัติ, ความเสื่อมสลาย. อญฺญํ
ปีฬนํ ปชฺชตฺติ อาปทา อาการที่ถึงความบิบบั่นจืด ชื่อว่าอาปทา (ลบสระหน้า). อาปทา
อคฺคิโต วา อฺุทกโต วา ราชโต วา โจโรโต วา^๖ หายนะเพราะไฟไหม้ เพราะน้ำท่วม
เพราะถูกพระราชาียดทรัพย์ หรือเพราะถูกโจรปล้น

๑ วิ.ปริ. ๘/๑/๑

๒ วิ.ปริ. ๘/๘๗๘/๓๒๕

๓ ขุ.ชา ๒๗/๘๗๘/๑๘๔

๔ ขุ.ชา ๒๗/๒๓๔/๗๐

๕ วิ.ปริ. ๘/๑/๑

๖ อัง.จตุกก. ๒๑/๖๑/๘๘

คัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร ๔ ศัพท์

อาวุธ, आयुध (อา+ยฺธ ยฺทฺธ+อ) คัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. ตํ อาทาย ยฺชฺฌนเตติ อาวุธํ आयुधिं จ อาวุธที่ทหารถือไปรบ ชื่อว่าอาวุธะและอายุณะ (อาเทศ ย เป็น ว บ้าง). อาวุธํ นาม जापो गोधनुश्च^๑ ธนูและลูกศร ชื่อว่าอาวุธ

हेति (หฺร หฺรณ+ติ) คัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **ชีวิตํ** **หฺรตีติ** **हेति** อาวุธที่นำเอาชีวิตไป ชื่อว่าเหติ (ลป รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อ เป็น เอ). **อิตฺถิ** **हेति** ศัพท์เป็นอิตถิลิงค์

स्तद्य (สฺส หีสาย+ถ) คัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **स्तद्यเต** **สฺสตี** **หีสตี** **อนฺนาตี** **สฺตฺโย** อาวุธที่ใช้เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าสัดถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **สฺตฺถิ** **วา** **อาหฺร** **วิสํ** **วา** **ชาท^๒** ท่านต้องนำเครื่องประหารมา หรือไม่ก็กินยาพิษ

ปฺหฺรณ (ป+หฺร หฺรณ+ยฺ) คัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **ปฺหฺรตี** **อนฺนาตี** **ปฺหฺรณิ** **เครื่อง** **ประหาร** ชื่อว่าปฺหฺรณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). **กฺษฺมิตฺวา** **อณฺณํ** **ปฺหฺรณํ** **อปฺสฺสนฺโต^๓** โกรธแล้ว ไม่เห็นเครื่องประหารอย่างอื่น

[๓๘๖] **มุตฺตามุตฺตมมุตฺตยจ**
ยฺนตฺมุตฺตฺนฺติ **สฺกลํ**

ปาณิโต **มุตฺตเมว** **จ**
อาวุธํ **ตํ** **จตฺพุพิธํ.**

[๓๘๗] **มุตฺตามุตฺตยจ** **ยฺญฺจยาที**
ปาณิมุตฺตํ **ตฺ** **สฺตฺยาที**

อมุตฺตํ **จฺริกาทีกํ**
ยฺนตฺมุตฺตํ **สฺราทีกํ.**

อาวุธ ๔ ชนิด

อาวุธทั้งหมดนั้นมี ๔ ชนิด คือ (๑) **มุตฺตามุตฺตตะ** อาวุธที่ปล่อยจากมือหรือถือไว้ก็ได้ เช่น ไม้ค้อน และกระบอง (๒) **อมฺมุตฺตะ** อาวุธที่ถือเอาไว้ไม่ปล่อยจากมือ เช่น กริชและมิดสัน (๓) **มุตฺตะ** อาวุธที่ใช้ขว้างหรือซัดออกไป เช่น หอกและແหลນ (๔) **ยฺนตฺมุตฺตะ** อาวุธที่ใช้เครื่องยิง เช่น ธนู

มุตฺตามุตฺต (มุตฺต+อมฺมุตฺต) อาวุธที่ปล่อยจากมือหรือถือไว้ก็ได้. **ยฺญฺจยาทีกํ** **आयुधिं** **ปาณิโต** **มุตฺตยจ** **ตํ** **อมฺมุตฺตยเจติ** **มุตฺตามุตฺตํ** ไม้ค้อนและกระบองเป็นต้น เป็นอาวุธที่ใช้ขว้างจากมือและถือเอาไว้ จึงชื่อว่ามุตฺตามุตฺตตะ (ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

อมฺมุตฺต (น+มุตฺต) อาวุธที่ปล่อยไม่ได้. **จฺริกาทีกํ** **อาวุธํ** **ปาณิโต** **น** **มุตฺตฺนฺติ** **อมฺมุตฺตํ** **กริช** **และมิดสัน**เป็นต้น เป็นอาวุธที่ไม่ปล่อยจากมือ จึงชื่อว่าอมฺมุตฺตะ (อาเทศ น เป็น อ)

มุตฺต (มุตฺต สฺงฺโกจเน+อ) อาวุธที่ต้องปล่อยจากมือ. **สฺตฺยาทีกํ** **อาวุธํ** **ปาณิโต** **มุตฺตียเตติ** **มุตฺตํ** **หอกและແหลນ**เป็นต้น เป็นอาวุธที่เขาปล่อยออกไปจากมือ จึงชื่อว่ามุตฺตะ

ยนมมุตต (ยนมตสทหฺรูปท+มุตต สงฺโกจเน+อ) อวรุทธียิงด้วยเครื่องยิง. สราทิกัม อวรุถัม ยนมเตน มุตตนติ ยนมมุตตัม ลูกศรเป็นต้น เป็นอวรุทธที่ปล่อยออกไปด้วยเครื่องยิง จึงชื่อว่ายนมมุตตตะ

[๓๘๘] อิสฺสาสฺส อฺนุ โภทณฺฑํ จาโปนิตฺถิ สฺราสณํ
 อโถ คฺุณฺเ ชฺยา ชฺยา สโร ปตฺติ จ สายโก.

[๓๘๙] วาโณ กณฺฑํ อฺสุ ทฺวิสุ ชฺรูปโป เตชนาสนํ
 ตฺถณฺตีถิยํ กลาโป จ ตฺถโณ ตฺถณฺีร วาณธิ.

อฺนุ, เกาทัณฺฑ ๕ คััพท์

อิสฺสาส (อฺสุสทหฺรูปท+อสฺส เขปน+ณ) อฺนุ, เกาทัณฺฑ. อฺสุ อสฺติ ชฺปตฺติ อิสฺสาสฺส อฺนุที่ยิง ลูกศรออกไป ชื่อว่าอิสฺสาสสะ (อาเทศ อฺ เป็น อฺ, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อฺนุสฺลิปนฺนติ อิสฺสาสฺลิปนํ^๑ บทว่า อฺนุสฺลิปนํ คือวิชายิงอฺนุ

อฺนุ (อฺน อฺณเ+อ) อฺนุ, เกาทัณฺฑ. อฺนติ สทฺทํ กโรตฺติ อฺนุ อฺนุที่ทำให้มีเสียง ชื่อว่าอฺนุ. สฺตเต หนฺติ หีสฺตีติ อฺนุ อฺนุที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าอฺนุ (หนฺ หีสาย+อฺ, อาเทศ ห เป็น อฺ). น ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อหริสฺสามิ ยาว น ตํ อฺนุํ ชานามิ^๒ เราจักไม่นำลูกศรนี้มา จนกว่าจะรู้จักอฺนุนั้น

โภทณฺฑ (กีสทหฺรูปท+ทณฺฑ นิปาดเน+อ) อฺนุ, เกาทัณฺฑ. กิ นามเน ทณฺฑยตฺติ โภทณฺฑํ อวรุถันตฺกถสงฺชื่อว่าอะไรหรือ จึงชื่อว่าโภทณฺฑะ (อาเทศ กิ เป็น โภ). โภทณฺฑโชติ วญฺญลทณฺฑา อฺนุวิกฺติ^๓ บทว่า โภทณฺฑโช คืออฺนุที่ทำมาจากท่อนไม้ที่โค้ง

จป, จาป (จป สฺนตฺาเป+อ,ณ) อฺนุ, เกาทัณฺฑ. จปติ หนฺตีติ จาโป อฺนุที่ทำให้เดือดร้อน ชื่อว่า จาปะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อนิถฺติ จาปคััพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. ยถา มหาราช จาโป สฺตจฺจโธ^๔ มหาบพิตร เหมือนอฺนุที่เขาเหล่าแต่งดีแล้ว

สฺราสณ (สฺรสทหฺรูปท+อสฺส เขปน+ยฺ) อฺนุ, เกาทัณฺฑ. สฺรํ อสฺติ ชฺปตฺติ สฺราสณํ อฺนุที่ยิง ลูกศร ชื่อว่าสฺราสณะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยฺ เป็น อน). มหาปุริสฺส ตํ สฺราสณํ อหฺราเปตฺวา ปลลฺงเกน นิสฺสินโนว^๕ มหาบุรุษให้นำอฺนุมาแล้ว ประทับนั่งบนบัลลังก์

สายอฺนุ ๓ คััพท์

คฺุณ (คฺุณ คฺุติมฺหิ+ณ) สายอฺนุ. คฺุณฺนติ สโร อเนนาติ คฺุณฺเ สายอฺนุที่ติดลูกศรออกไป ชื่อว่า คฺุณะ (ลบ ญ, อาเทศ อ เป็น อฺ, มฺ เป็น ญ). คฺุวติ เอเตนาติ คฺุณฺเ สายอฺนุที่ทำให้อฺนุมีเสียง ดัง ชื่อว่าคฺุณะ (คฺุ สทฺท+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ญ, ลบ อ)

๑ พ.อ.ญ. ๒๖/๒๙/๒๖๖

๒ ม.ช.ม.ช. ๑๓/๑๕๐/๑๔๘

๓ วิ.ฎี. ๓/๒๘๓/๓๘๙

๔ มลฺลินท. ๔๗๘

๑ พ.อ.ญ. ๕๑/๘๘๖/๔๐๑

ชียา (ชร วโยหามุหิ+อ+อา) สายธนู. ชิริตติ ชียา สายธนูที่เก่า ชื่อว่าชียา (อาเทศ ชร เป็น ชีย, ลบสระหน้า). โส ชียา มุตโต สโร วีย^๑ เปรียบเหมือนลูกศรพุ่งออกไปจากสายธนู

ชยา (ชร วโยหามุหิ+อ+อา) สายธนู. ชิริตติ ชยา สายธนูที่เก่า ชื่อว่าชยา (อาเทศ ร เป็น ย, ลบสระหน้า)

สายธนูมีอีกหลายศัพท์ เช่น มุพพี, ลินฺชินี

ลูกศร ๙ ศัพท์

สร (สร หีสาย+อ) ลูกศร. สรนฺติ อเนนาติ สโร ลูกศรที่ใช้เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าสระ. จาปโต ปติตํ สร^๒ ลูกศรที่ตกไปจากแสง

ปตติ (ปตต+อิ) ลูกศร. ปตตํ วาโซ, ตโยคา ปตติ ปัตตะแปลว่าชนนก, ลูกศรชื่อว่าปตติ เพราะเห็นด้วยชนนก

สายก (สา ตนุรณาวสานesu+ย+ณฺว) ลูกศร. สาดิ ตนุโรตติ สายโก ลูกศรที่ทำให้เล็ก ชื่อว่าสายกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลบสระหน้า)

วณ, พาน (วณ สทฺเท+ณ) ลูกศร. วณียเต สทฺทายเต อเนนาติ วาโณ ลูกศรที่ทำให้ธนูมีเสียง ชื่อว่าวณะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น พ บ้าง)

กณฺช (กณ สทฺเท+ช) ลูกศร. กณฺยเต อเนนาติ กณฺชํ ลูกศรที่ทำให้ธนูมีเสียง ชื่อว่ากณฺชะ. น ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อาหริสฺสามิ ยาว น ตํ กณฺชํ ชานามิ^๓ เราจักไม่นำเอาหอกนี้มา จนกว่าจะรู้จักลูกศรนั้น

อุสุ (อิส คมน+อุ) ลูกศร. อากาสโต อิสติ คจฺจตติ อุสุ ลูกศรที่พุ่งไปทางอากาศ ชื่อว่าอุสุ (อาเทศ อิ เป็น อุ). ทาหํ อุตติ กโรตติ อุสุ ลูกศรที่รมไฟให้ร้อน ชื่อว่าอุสุ (อุส ทาเห+อุ). อุสยติ ชิปิยตติ อุสุ ลูกศรที่ถูดยิงออกไป ชื่อว่าอุสุ (อุส ชิปน+อุ)

ตํ มํ วธิตฺมาคจฺฉิ ทายสฺมิ อญฺชานวเน

ธฺนุํ อารชฺชํ กตฺวาน อุสุํ สนฺธาย โกลโล.^๔

พระเจ้าโกศลเสด็จมาที่พระราชอุทยานชื่ออัญจนวัน ทรงเฝ้าคันธนูขึ้น สอดลูกศรหมายจะยิงเรา

ชฺรป (ชฺร เกทเน+อป) ลูกศร. ชฺรตติ ชฺรปโป ลูกศรที่ตัด (อวัยวะ) ชื่อว่าชฺรปปะ (ชฺรอน ป). เช อรติ คจฺจตติ ชฺโร, ตํ ปาตติ ชฺรปโป อาการที่เปบนท้องฟ้า ชื่อว่าชฺระ (ชสทฺทูปท+อร คติมุหิ+อ, อาเทศ อ ที่ ช เป็น อุ, ลบ อ ต้นธาตุ), ลูกศรที่รักษาการขึ้นไปบนท้องฟ้าไว้ ชื่อว่าชฺรปปะ

๑ อัง.อญ. ๑๕/๕๙๔/๔๒๘

๒ พุ.ธมฺม. ๒๕/๓๓/๕๗

๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๙

๔ พุ.ชา. ๒๗/๙๐๓/๑๙๘

(ขุรสททูปปท+ปา รกฺขณ+อ, ซ้อน ป, ลบสระหน้า). โส ตํ ขุรูปปี เนว อสภฺชิ มุณฺจิตฺ
โน ปติสํหริตฺ^๑ เขาไม่สามารถปล่อย ไม่สามารถสอดลูกศรได้

เดชน (ดิช นิสาน+ยฺ) ลูกศร. **เดชียเตติ** **เดชนํ** ลูกศรที่เขาเหล่าให้แหลม ชื่อว่าเดชนะ (วฺฤติ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **ทฺวีสุ** อุตฺศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๒ คือ ปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

อุทกณฺหิ นยฺนติ เนตฺติกา

อุสุการา นมยฺนติ เดชนํ

ทาวฺรุํ นมยฺนติ ตจฺจกา

อดตานํ ทมยฺนติ ปณฺชิตา.^๒

ชวานาย่อมทอน้ำไป ช่างศรย่อมตัดลูกศร ช่างไม้ย่อมถากไม้ บัณฑิตย่อมฝึกตน

อสน (อส ซิปเน+ยฺ) ลูกศร. **อสเตติ** **อสนํ** ลูกศรที่ถูกยิงออกไป ชื่อว่าอสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)
ลูกศรมีอีกหลายศัพท์ เช่น วิสิข, อชิมหค, ชค, อาสุค, กลมพ, มคฺคณ, โรป

แล่งธฺน, กระบอกใส่ลูกธฺน ๕ ศัพท์

ตุณฺี (ตุณ ปฺรณ+ณ+อฺ) แล่งธฺน, กระบอกใส่ลูกธฺน. **สเร** **ตุณฺเณติ** **ปฺรูเนติ** **เอตฺถาติ** **ตุณฺี**
แล่งธฺนเป็นที่เขาใส่ลูกศรให้เต็ม ชื่อว่าตุณฺี (ลบ ณ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ** **ตุณฺีศัพท์**มีใช้ใน
อิตถิลิงค์. **อาทาย** **ตุณฺิณฺจ** **ธฺนฺณฺจ** **ลฺุทโท**^๓ นายพรานสะพายแล่งธฺนและธฺน

กลาป (กลาป+ณ) แล่งธฺน, กระบอกใส่ลูกธฺน. **สรสมฺหานํ** **จानตฺตา** **กลาโป** แล่งธฺน ชื่อว่า
กลาปะ เพราะเป็นที่รวบรวมลูกศร (ลบ ณ). **สโร** **ทิตฺุโร** **กลาปี** **วา**^๔ ลูกศร ลูกศรอาบยาพิษ
หรือแล่งธฺน

ตุณ (ตุณ ปฺรณ+อ) แล่งธฺน, กระบอกใส่ลูกธฺน. **สเร** **ตุณฺเณติ** **ปฺรูเนติ** **เอตฺถาติ** **ตุณ** แล่ง
ธฺนเป็นที่เขาใส่ลูกศรให้เต็ม ชื่อว่าตุณะ

ตุณฺีโร (ตุณ ปฺรณ+อฺโร) แล่งธฺน, กระบอกใส่ลูกธฺน. **สเร** **ตุณฺเณติ** **ปฺรูเนติ** **เอตฺถาติ** **ตุณฺีโร**
แล่งธฺนเป็นที่เขาใส่ลูกศรให้เต็ม ชื่อว่าตุณฺีระ

วณฺธิ (วณฺสททูปปท+ธฺ ธารณ+กฺวิ) แล่งธฺน, กระบอกใส่ลูกธฺน. **วณฺธา** **สรา** **ธฺยฺนติ** **จปฺนติ**
เอตฺถาติ **วณฺธิ** แล่งธฺนที่มีลูกศรเสียบอยู่ ชื่อว่าวณฺธิ (ลบ กฺวิ)

[๓๙๐] ปกฺโข ตฺ วาโซ ทิตฺุโร ตฺ วิสฺปปีโต สโร ภเว
ลกฺขํ เวชฺฌํ สรพฺยณฺจ สรพฺยาโส ตฺปาสนํ.

๑ ที.สีล. ๙/๑๕๓/๑๒๕

๒ มข.มข. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗

๓ ขา.อญ. ๔๑/๒๔๑

๔ ข.อญ. ๒๗/๗๖/๒๗๖

หางลูกศร, ขนนกที่หางลูกศร ๒ ศัพท์

ปกฺข (ปต คมน+ข) หางลูกศร, ขนนกที่หางลูกศร. **ปตตีติ** ปกฺโข หางลูกศรที่เป็นไป ชื่อว่าปักขะ (อาเทศ ตฺ เป็น กฺ). **ปกฺเขน** กตตฺตา วา ปกฺโข หรือหางลูกศรชื่อว่าปักขะ เพราะทำด้วยขนนก (ปกฺข+ณ, ลบ ณ)

วาช (วช คติย+ณ) หางลูกศร, ขนนกที่หางลูกศร. **วชติ** อเนนาติ วาโซ ขนนกที่ช่วยให้ลูกศรไปตรง ชื่อว่าวาชะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ลูกศรอาบยาพิษ

ทิทฺธ (ทิส อปฺปิตฺติย+ต) ลูกศรอาบยาพิษ. **วิสปปิโต** สโร **ทิทฺโธ** นาม ลูกศรอาบยาพิษ ชื่อว่าทิทฺธะ. **ทิสฺสตีติ** **ทิทฺโธ** ลูกศรที่สัตว์ไม่ยินดี ชื่อว่าทิทฺธะ (อาเทศ ตฺ เป็น ธ, สฺ เป็น ทฺ). **สโร** **วิเสน** **ทิทฺโธ** **ลิตฺโต**^๑ ลูกศรอาบด้วยยาพิษ

เป้า ๓ ศัพท์

ลกฺข (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อ) เป้า. **วิชฺฌนตฺถ** **ลกฺขีเยเตติ** **ลกฺข** เป้าที่เขาหมายไว้เพื่อการยิง ชื่อว่าลักฺขะ. **ลกฺข** **ภินฺนตฺถ** **อุขุ** **กโรติ**^๒ เล็งให้ตรงเพื่อทำลายเป้า

เวชฺฌ (วิธ เวธเน+ณฺย) เป้า. **วิชฺฌิตพฺพนฺติ** **เวชฺฌ** เป้าที่เขาควรรยิง ชื่อว่าเวชฺฌะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ฐฺย เป็น ณ, ซ้อน ชฺ)

สรพฺย (สรสทฺทฺอุปท+วิ คติย+อ) เป้า. **สโร** **วยติ** **คจฺจติ** **อสุมนฺติ** **สรพฺย** เป้าเป็นที่ให้ลูกศรพุ่งไปสู่ ชื่อว่าสรพฺยะ (อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ)

การฝึกหัดยิงธนู ๒ ศัพท์

สรพฺยาส (สรพฺยสทฺทฺอุปท+อสฺ เขปน+ณ) การฝึกหัดยิงธนู. **สรพฺย** **อสฺ** **ชิปน** **สรพฺยาส** การยิงเป้า ชื่อว่าสรพฺยาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

อุปาสน (อุป+อสฺ เขปน+ณฺ) การฝึกหัดยิงธนู. **ลกฺข** **อุปกฺนตฺวา** **อสฺ** **ชิปน** **อุปาสน** การเข้าไปยิงเป้า ชื่อว่าอุปาสนะ (อาเทศ ญฺ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทิฆะสระหลัง). **อุทฺทสา** **โข** **อายุสฺมา** **อาณนฺโท** **สมฺพฺหุเล** **ลิจฺจวิภูมารเก** **สณฺจาคาเร** **อุปาสน** **กโรนฺเต**^๓ ท่านพระอาณนทฺ เห็นพวกลิจฺจวิภูมารจํานวนมากพากันยิงเป้าอยู่ที่หอประชุม

[๓๕๑] มณฺฑลคฺโค ตฺ เนตฺตีโส อติ ขคฺโค จ สายโก
โกลิตฺถี ตปฺปิธานเถธ ทรฺ ขคฺคาทิมฺภูจฺยิ.

ดาบ, กระจบี่, ษรรัค ๕ คัษพัท

มณุษลคค (มณุษล+อคค+ณ) ดาบ, กระจบี่, ษรรัค. **มณุษลั อคคั อสุธาติ มณุษลคคั** ดาบที่ มีปลายคัองมน ซัอว่ามณุษลัคคะ (ลบ ณ, ลบสรระหน้า). **มณุษลคคั คเหตุวาน**^๑ ถัอเอาดาบแล้ว

เนตติส (นิ+ติส+ณ) ดาบ, กระจบี่, ษรรัค. **นิคคโต ตีสโต องคูลิโต เนตติโส** ดาบซัอว่าเนตติงสะ เพราะยาวไม่เกัน ๓๐ นิ้ว (ลบ ณ, อาเทศ อิ เป็น เอ. ซัอน ต). **เนตติเสหิ อสุหิ จ ญณมมานา**^๒ หั้หั้นกันด้วยดาบและลูกศร

อสิ (อส เขบเน+อิ) ดาบ, กระจบี่, ษรรัค. **อสเต ษิปปเตติ อสิ อายั อสติ เขเปตีติ อสิ** ดาบที่ทั้งอายุ ซัอว่าอสิ. **สีสาทิกั อาโกธวเสน สยตีติ อสิ** ดาบที่ดัฒคัระเชเป็นดัฒด้วย อَانَจความโกรธ ซัอว่าอสิ (อา+สิ ฉินุทเน+อิ, ลบสรระหน้า, รัสสะ อา เป็น อ). **สตุเต อสติ วินาเสตีติ อสิ** ดาบที่ยังสัฒ์ทังหลายให้พินาศ ซัอว่าอสิ (อส วินาเส+อิ). **อสุส อัย อสิ อัย โกลิ**^๓ ดาบนี้ ฝักดาบนี้ เป็นของเขา

ขคค (ขคค ขณุทเนเท+อ) ดาบ, กระจบี่, ษรรัค. **ขคคตีติ ขคโค** ดาบที่ดัฒให้ซาต ซัอว่าขัคคะ. **โกลิยา ขคคั ปเวเสสิ**^๔ ใส่ดาบเข้าไปในฝัก

สายก (สา ตนุกรณ+ย+ก) ดาบ, กระจบี่, ษรรัค. **สาติ ตนุกโรตีติ สายโก** ดาบที่ตีให้บาง ซัอว่า สายกะ

ดาบมีอืกหลายคัษพัท เช่น **จนุทหาส, รัฎุจิ, ลกษลล, กรวาว**

ฝักดาบ, ฝักมีด

โกลิ (กฺล ลีเลสเน+อิ) ฝักดาบ, ฝักมีด. **ตสุส ขคคสุส ปิธานเน โกลิ โกลิคัษพัท** ใช้ในอรรณฝัก ของดาบนั้น. **กฺสตีติ โกลิ ฝักดาบที่ตีดัฒแน** ซัอว่าโกลิ (วฺทอิ อฺ เป็น โอ). **อิตฺถิ โกลิคัษพัทเป็น อิตถิลิงคั. ปุริโส อสิ โกลิยา ปพาเหยย**^๕ บุรุษควรรชักดาบออกจากฝัก

ดัฒดาบ, ดัฒมีด

ถรุ (ถร สตุถคตติย+อ) ดัฒดาบ, ดัฒมีด. **ขคคจฺริกาทีสุ มฺฎุจิชฺย ถรุสทฺโท** ถรุคัษพัทมีใช้ใน ดัฒของดาบและกริชเป็นดัฒ. **ถรตีติ ถรุ** ดัฒดาบที่เป็นไป ซัอว่าถรุ

[๓๔๒] **เขฎักั ฝลคั จมฺม**

จฺริกา สตุยสิปปฺตติ

อิสิสิ ตฺุ กรปาสิกา

ลคฺโพ ตฺุ จ มฺคฺโร.

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๑/๔๔

๔ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๓๑

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๔๒/๔๕

๕ ที.สิสิ. ๙/๑๓๒/๑๐๒

๓ ที.สิสิ. ๙/๑๓๒/๑๐๒

โล่ ๓ ศัพท

เขฎก (เขฎ ฎกขเน+ณฺว) โล่. **เขฎตติ** **เขฎกั** โล่ที่กิน(ดาบ) ชื่อว่าเขฎกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก).
 อลิจมมนฺติ อลี้ เจว **เขฎกผลกาทีนิ จ^๑** บทว่า อลิจมฺมํ คือ ดาบและโล่เป็นต้น

ผลก (ผล วิสเรณ+ณฺว) โล่. **ผลตติ** **ผลกั** โล่ที่แบน ชื่อว่าผลกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). **เอกั**
 ผลกั **โสวณฺณมยํ** **เอกั** **รูปิยมยํ^๒** โล่อันหนึ่งทำด้วยทองคำ อันหนึ่งทำด้วยเงิน

จมุ (จร คติฎกขเนสุ+ม) โล่. **โยตฺตาที** **จรติ** **คจฺจตติ** **จมุ** โล่ที่ไปสู่อุที่ท่าสงคราม ชื่อว่า
 จัมมะ (อาเทศ รุ เป็น ม). **สุณาที** **หิ** **จมิตพฺพั** **ฎกขิตพฺพนฺติ** **จมุ** โล่หนึ่งี่สุ่นขเป็นต้น
 พากันกัดแทะ จึงชื่อว่าจัมมะ (จมุ ฎกขเน+ม)

กระบี่สั้น, มีดสั้น ๒ ศัพท

อิลลี้, อิล्ली (อิล คติย+อ+อี) **กระบี่สั้น, มีดสั้น.** **อิลติ** **คจฺจตติ** **อิลลี้** **กระบี่สั้น**ที่เป็นไป ชื่อว่า
 อิลลี้ (ซ็อน ล, ลบสระหน้า)

กรपालิกา (กรสทฎปปท+ปาล ฎกขเน+ณฺว+อา) **กระบี่สั้น, มีดสั้น.** **กรั** **पालยตติ** **กรपालิกา**
 มีดสั้นี่รักษามือ ชื่อว่ากรपालิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ)

กริช ๓ ศัพท

จุริกา (จुर เจทเน+ณฺว+อา) **กริช.** **จุริตติ** **จุริกา** **กริชที่ตัด(วัตถุต่าง ๆ)** ชื่อว่าจุริกา (อาเทศ ณฺว
 เป็น อก, อ เป็น อิ). **นิวาสนนฺตเร** **จุริกั** **พฺนฺติ** **วา^๑** เหน็บกริชไว้ในพกผ้า

สตี (สสุ หีสาย+ติ+อี) **กริช.** **สสติ** **หีสตติ** **สตี** **กริชที่เปียดเปียน** ชื่อว่าสตี (ลบ ส, ลบสระหน้า)

อลิปฺตตี (อลิ+ปฺตตี) **กริช.** **อลิโน** **ปฺตตี** **อลิปฺตตี** **กริชที่เป็นลูกของดาบ** ชื่อว่าอลิปฺตตี

ไม้ค้อน, กระบอง ๒ ศัพท

ลคฺพ (ลค สงฺเค+อล) **ไม้ค้อน, กระบอง.** **ลคตติ** **ลคฺโพ** **ไม้ค้อนที่คล้อง (กับมือ)** ชื่อว่าลคฺพะ
 (อาเทศ อ ต้นปัจจยเป็น อ, ล เป็น พ). **เลฯทฺ** **ชิปนฺติ** **ลคฺพ** **ชิปนฺติ^๔** ขวางกอนดินไป
 ขวางไม้ค้อนไป

มุคฺคร (มุทสทฎปปท+คิร คิเรณ+อ) **ไม้ค้อน, กระบอง.** **มุท** **คิรตติ** **มุคฺโคร** **ไม้ค้อนที่กลืน**
 กินความยินดี ชื่อว่ามุคฺคระ (ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ฎ เป็น ค, อิ ที่ คิ เป็น อ). **มุญจตติ** **วา**
มุคฺโคร หรือไม้ค้อนที่เปลื้อง(ชีวิตสัตว์) ชื่อว่ามุคฺคระ (มุจ โมงเณ+อร, อาเทศ จ เป็ ค, ซ็อน ค).
สกี **ปาณิปฺพหาว** **วา** **มุคฺครปฺพหาว** **วา** **ทินเน** **นิสฺสคฺคิย** **โหติ^๕** เมื่อภิกษุณีใช้มือทุบ

๑ มช.อฎ. ๗/๑๖๘/๓๘๐

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๗๗/๒๐๔

๓ ฎมุ.อฎ. ๒๒/๑๗

๔ อภิ.กถา. ๓๗/๑๑๐๘/๓๕๖

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๔๓/๒๕

หรือใช้ค้อนทุบเพียงครั้งเดียว จีวรนั้นเป็นนิสัคคีย์

ไม้ค้อนมีอีกหลายศัพท์ เช่น ทูมณ, มน

[๓๙๓] สลฺโลนิตฺถี สงฺกุ ปุเม วาสี ตฺว ตจฺจนิตฺถิยํ
 กุธาริตฺถี ผรสุ โส ฏฺงโก ปาสาณทวารโณ.

หลัก, ตอ, ไม้เสียบ, ปลายศร, แหลม, ขวาก, หลาว ๒ ศัพท์

สลฺล (สล คติย+อ) หลัก, ตอ, ไม้เสียบ, ปลายศร, แหลม, ขวาก, หลาว. สลฺลติ คจฺจตีติ สลฺโล
 แหลมที่เป็นไป ชื่อว่าสลฺลละ (ซ้อน ล). สตฺเต สรฺติ หีสตีติ สลฺโล ปลายศรที่เบียดเปียนสัตว์
 ชื่อว่าสลฺลละ (สร หีสาย+ล, อาเทศ รฺ เป็น ล). อนิตฺถี สลฺลศัพท์เป็นปุลงลิงค์และนปุงสกลิงค์. น
 ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อหริสฺสามิ ยาว น ตํ กณฺหํ ชานามิ^๑ เราจักไม่นำเอาหลาวนี้
 มาจนกว่าจะรู้ธนูนั้น

สงฺกุ (สงฺก สงฺกาย+อ) หลัก, ตอ, ไม้เสียบ, ปลายศร, แหลม, ขวาก, หลาว. สงฺกียตีติ สงฺกุ
 แหลมที่บุคคลสงสย ชื่อว่าสังฺกุ. ปุเม สงฺกุศัพท์มีใช้ในปุลงลิงค์. สงฺกฺนา สงฺกุ ททเย
 สฺมาคจฺเจยฺย^๒ หลาวกับหลาวพุ่งมาป้กรวมกันที่กลางหทัย. สลฺลศัพท์ก็แปลว่าปลายศร

มีด, พร้า, ขวานเล็ก ๒ ศัพท์

วาสี (วส เจทนเสนหาวหารณฺส+ณิ) มีด, พร้า, ขวานเล็ก. วสฺติ ฉินฺหฺติ ลีเลนาติ วาสี ขวาน
 ที่ถากโดยปรกติ ชื่อว่าวาสี (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

ตจฺจนี (ตจฺจ ตนฺกรณฺ+ยุ+อิ) มีด, พร้า, ขวานถากเล็ก. ตจฺจติ ตนฺกโรตีติ ตจฺจนี ขวานที่ถาก
 ให้บาง ชื่อว่าตจฺจนี (อาเทศ ยุ เป็น อน). อิตฺถิยํ ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในอิตถิลิงค์

ขวาน ๒ ศัพท์

กุธาร, กุธารี, กุจารี (กุสทฺทูปปท+ธารา+ณิ) ขวาน. เจทกตฺตา กุจฺฉิตา ธารา อสุสาติ
 กุธารี ขวานที่มีคมอันนำหวาดเสียว เพราะทำการตัด จึงชื่อว่ากุธารี (ลป ญ). อิตฺถี กุธารีศัพท์
 เป็นอิตถิลิงค์

ปริสฺสสฺส หิ ชาตฺสสฺส กุธารี ชายเต มุเข
 ยาย ฉินฺหฺติ อตฺตานํ พาโล ทฺพฺภาสิตํ ภณฺ^๓

คนพาลเมื่อกล่าวคำทพฺภาษิต ชื่อว่าย่อมตัดตนด้วยคัสตราที่เกิดในปากของบุรุษ
 ผู้เกิดมา (คำพุดฆ่าตน)

ผรสุ, ปรสุ, ปรสุธ (ปรสทฺทูปปท+สส หีสาย+อ) ขวาน. ปรํ สสฺติ หีสตีติ ผรสุ ขวาน

ที่เบียดเบียนสิ่งอื่น ชื่อว่าผัสสุ (อาเทศ ป เป็น ผ บ้าง, ลบ ส ที่สุดธาตุ). โส ผรุสศัพท์เป็น
 ปุลงลิศ. ผรุส ภูจารี ภูททาโล นิชาทน^๑ ขวานใช้ฟัน จอบใช้ขุด

เหล็กสกัดหิน, ลีว, หมุด ๒ ศัพท์

ภูงก (ภูงก พนฺธเน+อ) เหล็กสกัดหิน, ลีว, หมุด. **ภูงกติ** **พนฺธตีติ** **ภูงโก** หมุดที่ติดแน่น
 ชื่อว่าภูงกะ

ปาสาณการณ, ปาสาณการก (ปาสาณสทฺทูปปท+ทร วิจารณ์+ยฺ,ณฺว) เหล็กสกัดหิน, ลีว,
 หมุด. **ปาสาณํ** **การยตีติ** **ปาสาณการโณ** เหล็กที่ทำลายก้อนหิน ชื่อว่าปาสาณการณะ
 (วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ. หรืออาเทศ ณฺว เป็น ออก)

[๓๙๔] **กณโย** **ภินฺทิวาโ** **จ** **จกุกํ** **กฺนฺโต** **คทา** **ตถา**
สตุยาทิสตุลภเทถ **โกโณสฺโส** **โกฏฺฐิ** **นาริยํ.**

อาวุธพิเศษ, อาวุธใช้ซัดหรือขว้าง ๖ ชนิด

กณย (กณ สทฺเท+อຍ) ฉมวก, แหลม, หลาว. **กณตีติ** **กณโย** ฉมวกที่มีเสียง ชื่อว่ากณยะ

ภินฺทิวาล, ภินฺทิวาพ (ภินฺทฺิ+วาท) กระบองคด, กระบองสั้น. **ภินฺทวนิสฺลิตาย** **ภินฺทึ** วัตถุชื่อว่า
 ภินฺทึ เพราะมีปรกติทำลาย (ภิท ฆาเทน+อ+อิ, ลงนิคฺหิตอาคม, อาเทศนคฺหิตเป็น นฺ). **วาตี** **คจฺจติ**
เตนาตี **วาโล** กระบองที่ช่วยให้ไป ชื่อว่าวาละ (วา คตฺติมฺหิ+อล). **ภินฺทึ** **จ** **โส** **วาโล** **จาดิ**
ภินฺทิวาโล, ภินฺทิวาโ วัตถุที่ทำลายนั้นเป็นกระบองด้วย จึงชื่อว่าภินฺทิวาละและภินฺทิวาพะ (รัสสะ
 อิ เป็น อิ, อาเทศ ล เป็น พ บ้าง)

กระบองคดเป็นอาวุธที่คนฮินดูโบราณใช้ขว้างต่อสู้กัน มีรูปทรงโค้งงอ จากช่วงคดยาว ๑ ศอก
 กลมโดยรอบ ๑ กำมือ เวลาจะขว้างกระบองคดนั้น ต้องยื่นก้าวขวาซ้ายไปข้างหน้า ๑ ก้าว กำกระบอง
 แกว่งหมุน ๓ รอบ แล้วขว้างออกไปหมายให้ถูกข้าศึก ปัจจุบันนิยมใช้เป็นกีฬาขว้างค้อน ทุ่มน้ำหนัก
 หรือขว้างจักร

จกุก (จกุก หีสาย+อ) จักร, กงจักร. **จกุกเถติ** **พฺยาสติ** **หีสติ** **อนเนาติ** **จกุกํ** จักรที่ใช้
 เบียดเบียน ชื่อว่าจกุกะ. **จกุกํ** **ภมตี** **มตุลเก**^๒ จักรหมุนอยู่บนศีรษะ

กฺนฺโต (กนฺต เจทเน+อ) ทวน, ง้าว. **กนฺตติ** **เจทตีติ** **กฺนฺโต** ทวนที่ตัด ชื่อว่ากนฺตะ (อาเทศ อ
 เป็น อฺ). **กฺ** **วีย** **อลิ** **วีย** **ปจฺจามิตฺตานํ** **สรีรํ** **ติยตี** **ฉินฺทตีติ** **กฺนฺโต** ทวนที่ตัดร่างกาย
 ของศัตรูเหมือนดาบ ชื่อว่ากนฺตะ (กฺสทฺทูปปท+ติ เจทเน+อ, ลงนิคฺหิตอาคม, อาเทศนคฺหิตเป็น นฺ,
 ลบสระหน้า). ทวนนี้มีความยาวประมาณ ๑๒ ศอก. **จปีติ** **กฺนฺตํ** **วา ... คเหตุวา**^๓ ถือเอา
 ทวนที่ตั้งอยู่

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๐ ๒ ชุ.ชา. ๒๗/๑๐๔/๓๔ ๓ วิ.อญ. ๑/๑๙๕

คทา (คสททุปปท+ทา ทาเน+อ) กระบอง, คทา. **คัม ทุกข์ เทตติ คทา** กระบองที่ให้ความทุกข์ ชื่อว่าคทา (ลบสระหลัง). คทานี้มีความยาวประมาณ ๑ ศอก. **เวสฺสวณฺณ ปุณฺณชนกาเล วิสฺสชฺชิตา คทา^๑** เวสสวณฺณสละคทาในครั้งยังเป็นปุณฺณชน

สตุติ (สส หีสาย+ติ) หอก. **สสฺติ หีสฺตฺติ สตุติ** หอกที่เปียดเปียน ชื่อว่าสตุติ (ลบ ส, ซ้อน ต). **อสี วา สตุตี วา ปุณฺณิสฺสามิ^๒** เราจักเข็ดดาบหรือหอก

มูม, คม, ปลาย, ปลายดาบ ๓ ศัพท์

โกณ (กฺณ สทโทปกรณฺส+ณ) มูม, คม, ปลาย, ปลายดาบ. **กฺณยเต อนฺเนาติ โกณฺ ปลายดาบช่วยให้มีเสียงดัง ชื่อว่าโกณะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). กฺณฺติ สงฺโกจฺตฺติ โกณฺ ปลายดาบที่โค้งงอ ชื่อว่าโกณะ (กฺณ สงฺโกจเน+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). โกณฺโต โกณฺ ติโยชนฺ โหดิ^๓** จากปลายข้างหนึ่งถึงปลายอีกข้างหนึ่ง ยาว ๓ โยชนฺ

อสุส (น+ลฺลี เสวายฺ+อ) มูม, คม, ปลาย, ปลายดาบ. **น สยฺตฺติ อสุโส ปลายดาบที่ไม่นอนราบ อยู่ ชื่อว่าอัสสะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ส, ลบสระหน้า). อสฺติ ชิปฺตฺติ อสุโส ปลายดาบที่พุ่งไป ชื่อว่าอัสสะ (อสุ เขปน+อ, ซ้อน ส)**

โกฏิ (กฺฎ โกฏฺลิเล+อฺณ) มูม, คม, ปลาย, ปลายดาบ. **กฺฎฺตฺติ โกฏิ ปลายที่งอน ชื่อว่าโกฏิ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). นาริยํ โกฏิคัฟฺทมิไซฺนอิตฺถิลิงฺค. กทา ปน โกฏิ ฉิชฺชติ^๔ เมื่อไร ปลายจักหัก**

[๓๙๕] **นฺยฺยานํ คมนํ ยาตุรา ปฏฺจฺจานญจ คโม คติ
จฺญฺณโณ ปัสสุ รโซ เจว ฐฺลิตฺถี เรณฺุ จ ทฺวิสุ.**

การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป ๖ ศัพท์

นฺยฺยาน (นฺ+ยา ปาปุณฺเ+ยฺ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **นิกฺขมิตฺวา ยายเต นฺยฺยานํ การออกไป ชื่อว่านฺยฺยานะ (ซ้อน ย, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ). รณฺญํ นฺยฺยานํ ภวิสฺสฺตติ^๕ การเสด็จพระราชดำเนินออกไปของพระราชาจักมี**

คมน (คฺม คตฺติมฺหิ+ยฺ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **คจฺฉิยเต คมนํ การไป ชื่อว่าคมนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). อรฺหโต ชีณาสวสฺส อาคมนํ คมนํ คมนาคมนํ^๖ การมา การไป ทั้งการไปและการมาของพระอรหันตชีณาสพ**

ยาตุรา (ยา ปาปุณฺเ+ตฺรณฺ+อา) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **ยายตฺติ ยาตุรา**

๑ พ.อ.ญ. ๒๘/๑๘๒/๒๕๕

๒ วิ.อ.ญ. ๑/๕๔๔

๓ วิ.อ.ญ. ๓/๑๒๙

๔ วิ.อ.ญ. ๒/๕๖๐

๕ ที.ลิล. ๙/๒๑/๑๒

๖ พ.ม.ห.น. ๒๙/๖๓๘/๓๘๑

การไป ชื่อว่ายาดรา (ลบ ณ). ยาดรา จ เม ภวิสฺสตี^๑ การไปจักมีแก่เรา

ปฏฺจฺจาน (ป+จา คตินิวตติย+ยุ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **ปติฏฺจฺยเต** **ปฏฺจฺจาน** ความเป็นไป ชื่อว่าปฏฺจฺจานะ (ซ็อน ฏฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

คฺม (คฺมฺ คฺติมุหิ+อ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **คฺมนํ** **คฺโม** การไป ชื่อว่าคฺมะ. **วนทสฺสนคิริทสฺสนปพฺพตทสฺสนาทีสุปี** **เยนคามํ** **คฺโม** **ชาโต**^๒ เกิดมีการออกเดินไปตามต้องการในที่ต่างๆ เช่น ที่ชมพูป่า ที่ชมพูทิวทัศน์ และที่ชมพูภูเขา เป็นต้น

คฺติ (คฺมฺ คฺติมุหิ+ติ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **คฺมนํ** **คฺติ** การไป ชื่อว่าคฺติ. **ปฺญฺญาปฺญฺญาเสน** **คฺมนํ** **คฺติ** การไปด้วยอำนาจของบุญและบาป ชื่อว่าคฺติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

คฺติ **มิกานํ** **ปวนํ** **อากาโส** **ปฺกฺขินํ** **คฺติ**
วิกโว **คฺติ** **ธฺมฺมานํ** **นิพฺพานํ** **อรหโต** **คฺติ**.^๓

ป่าใหญ่เป็นที่ไปของพวกเนื้อ อากาศเป็นที่ไปของพวกนก ความเสื่อมเป็นคฺติของธรรมทั้งหลาย นิพพานเป็นที่ไปของพระอรหันต์

ผง, ฝุ่น, ละออง, ฐลึ ๕ ศัพท์

จฺจฺณณ (จฺจฺณณ ปิสฺเน+อ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ฐลึ. **จฺจฺณณียเตติ** **จฺจฺณโณ** ผงที่ถูกพัด ชื่อว่าจฺจฺณณะ. **ตสฺส** **รฺกฺขสฺส** **สาขาสฺ** **อณฺณมณฺณ** **มฺสนฺตีสุ** **จฺจฺณณํ** **ปตติ**^๔ เมื่อกิ่งของต้นไม้ขึ้น เสียดสีกัน ผงจึงตกลงลง

ปฺสฺ (ปฺสฺ นาสฺเน+อ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ฐลึ. **โสภณวิเสสํ** **ปฺสฺติ** **นาสฺตีติ** **ปฺสฺ** ฝุ่นที่ยังความงามหลายชนิดให้เศร้าหมอง ชื่อว่าปฺสฺ. **นชฺลิตาย** **ปฺสฺ** **อาโรปีโต**^๕ ไขปลายเลียบค้ำฝุ่น

รช (รชฺช ราเค+อ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ฐลึ. **รชชตีติ** **รช** ฝุ่นที่เปื้อน ชื่อว่ารชชะ (ลบ ณ). **รชฺชียา** **ชชตีติ** **รช** ฝุ่นที่เกิดบนถนน ชื่อว่ารชชะ (รชฺชิตฺทูปฺท+ชน ชนเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ, ลบ ตี). **สฺขฺโม** **รช** **ปฏฺวาตฺว** **ชิตฺโต**^๖ เหมือนฝุ่นละเอียดปลิวทวนลมไป

ฐลึ (ฐ กมฺปน+ล) ผง, ฝุ่น, ละออง, ฐลึ. **ฐฺนาติ** **กมฺปตีติ** **ฐลึ** ฝุ่นที่ปลิวไป ชื่อว่าฐลึ. **อิตฺถิ** **ฐลึศัพท์** เป็นอิตฺถิลิงค์. **ชาตฺวเสน** **สฺทฺทฺธสฺรีรุตฺตา** **นตฺถิ** **รช** **ฐลึ** **มลํ**^๗ ฝุ่นธุลีและความสกปรกย่อมไม่มี เพราะเป็นผู้มีร่างกายสะอาดด้วยอำนาจของชาติกำเนิด

เรณฺ (ริ คฺติย+ณฺ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ฐลึ. **เรติ** **คจฺจนตีติ** **เรณฺ** ฝุ่นที่ลอยไป ชื่อว่าเรณฺ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ). **ทฺวีสุ** **เรณฺศัพท์** มีใช้ในปฺลฺงฺลิ่งค์และอิตฺถิลิงค์. **ราโค** **รช** **น** **จ** **ปน** **เรณฺ** **วฺจฺจติ**^๘ ฐลึคือราคะ ทานไม่เรียกว่าเรณฺ

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๑๓/๑๔๓

๒ มชฺ.อญฺ. ๙/๒๑๓/๑๖๐

๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐

๔ ชา.อญฺ. ๓๕/๓๒๒

๕ สํ.นิกาน. ๑๖/๓๑๑/๑๖๒

๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๙/๑๙

๗ ขุ.อญฺ. ๕๐/๕๕/๑๘๒

๘ ขุ.จฺพนฺ. ๓๐/๔๓๔/๒๐๘

[๓๕๖] **มาคธ** มธโก วุตโต **วณฺเฑ** ตฺว ฤติปจโก
เวตาสโก โพรทโร **จกฺกโก** ตฺว จ ฆณฺเฑโก.

ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์, ผู้ประพันธ์เพลงสรรเสริญพระบารมี ๒ ศัพท์

มาคธ (มคฺคสทฺทูปฺปท+ถว ฤติยฺ+กฺวิ) ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์, ผู้ประพันธ์และร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี. **วธฺมคฺค** ฤตฺตีติ **มาคธ** ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์ ชื่อว่ามาคธะ (ลป คฺ, ที่ฆะ อ ที่ ม เป็น อา, ลป กฺวิ และ ว ที่สุดธาตุ, อาเทศ ถ เป็น ธ)

มธฺก (มคฺคสทฺทูปฺปท+ธฺ ฤติยฺ+ณฺว) ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์, ผู้ประพันธ์และร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี. **มคฺค** ฤตฺตีติ **มธฺโก** ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์ ชื่อว่ามธฺกะ (ลป คฺค, อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลป อ)

ผู้สรรเสริญคุณพระราชา มีความเพียรเป็นต้น ๒ ศัพท์

วณฺเฑ (วณฺท วณฺทเน+ณฺเ) ผู้สรรเสริญคุณพระราชา. **วณฺทนสฺสโลติ** **วณฺเฑ** ผู้มีปรกติไหว้ ชื่อว่าวันที่ (ลป ณฺ)

ฤติปจก (ฤติสทฺทูปฺปท+ปจ กถเน+ณฺว) ผู้สรรเสริญคุณพระราชา. **วฺริยาทฤติ** สฺสเลน **ปจตีติ** ฤติปจโก ผู้กล่าวสรรเสริญผู้มีความเพียรเป็นต้นโดยปรกติ ชื่อว่าฤติปจฺกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, วทธิ อ เป็น อา)

ผู้บรรเลงเพลงหรือร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า ๒ ศัพท์

เวตาสก (วิ+ตาส+ณฺนิก) ผู้บรรเลงเพลงหรือร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า. **วิภาเวณฺโต** ตาสสทฺทเนน **โพรยตีติ** **เวตาสโก** ผู้ปลุกให้ตื่นด้วยเสียงดนตรี(คือฉิ่ง) ชื่อว่าเวตาสกฺกะ (ลป ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ)

โพรทกร (โพรสทฺทูปฺปท+กร กรเน+อ) ผู้บรรเลงเพลงหรือร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า. **โพรท** ฤตฺตีติ **โพรทโร** ผู้ปลุกให้ตื่น ชื่อว่าโพรทกระ

ผู้เคาะสัญญาณบอกเวลา ๒ ศัพท์

จกฺกิก (จกฺก+ณฺนิก) ผู้เคาะสัญญาณบอกเวลา. **จกฺเกน** **จรณฺโต** **พหฺหิ** ปิเชตฺวา โย **ปจติ**, **โส** **จกฺกโก** ผู้เดินไปเคาะจากรไปหลายๆ ครั้ง แล้วร้องบอก(เวลา) ชื่อว่าจกฺกิกะ (ลป ณฺ และสระหน้า)

ฆณฺเฑก, **ฆณฺเฑก** (ฆณฺเฑ ภาสเน+ณฺว) ผู้เคาะสัญญาณบอกเวลา. **ฆณฺเฑตีติ** **ฆณฺเฑโก** **ฆณฺเฑโก** ผู้ร้องบอก(เวลา) ชื่อว่าฆณฺเฑกฺกะและฆณฺเฑกฺกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อาเทศ อ เป็น อิ บ้าง)

[๓๕๗] **เกตฺทุทฺไซ** ปฏากา จ **กทลฺล** **เกตฺนํ** ปฺยถ
โยทฺทาโรณฺมมณฺณสฺส **สาหมมิก** ภาเว.

ธง ๕ คัพพท์

เกตุ (กิต นิวาสรโคาปนยเนสฺ+อุ) ธง. อุปริ กิตติ นิวสตีติ เกตุ ธงที่อยู่ข้างบน ชื่อว่าเกตุ (วฺหฺธิ อี เป็น เอ). ตํ ธมฺมํ ธชมิว ปฺรกุชิตฺวา เกตุมิว จ กตฺวา อุกุชิตฺวา ปวตฺติยา ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตุ จ หุตฺวา^๑ ตั้งธรรมะนั้นไว้เบื้องหน้าเหมือนธง และยกธรรมะนั้นขึ้นเหมือนธง จึงมีชื่อว่าธัมมัทธชะ และ ธัมมเกตุ ตามลำดับ

ธช (ธช คมเน+อ) ธง. ธชตีติ ธโช ธงที่สบัดไป ชื่อว่าธชะ

ภาสเย โชตเย ธมฺมํ ปคฺคณฺเห อิลินฺ ฐํ
 สุภาสิตธชา อิลโย ธมฺโม หิ อิลินฺ ธโช.^๒

บุคคลพึงกล่าว พึงแสดงธรรม พึงยกธรรมะอันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ขึ้น พระอรหันต์มีสุภาสิตเป็นธงชัย เพราะว่าธรรมะเป็นธงชัยของพระอรหันต์

ปฎฐากา (ปฎฐ คตฺย+อา+อา) ธง. ปฎฐติ ยาตีติ ปฎฐากา ธงที่เป็นไป ชื่อว่าปฎฐากา. ปฎฐากา อุสุลิตานกา^๓ เขาพากันยกธงขึ้นมากมาย

กทลี (กสทฺหฺอุปฺปท+ทล วิทฺถารณฺ+อ+อี) ธง. เกน วาเตน ทลียเต วิทฺถารียเตติ กทลี ธงที่ถูกลมพัดขาด ชื่อว่ากทลี. ฉินฺนภินฺนุตฺตา กุจฺฉิตํ ทลํ ปตฺตเมตฺตสุสฺสาดฺดีติ วา กทลี หรือธงที่มีฝืนไม่งามเพราะฉีกขาด จึงชื่อว่ากทลี (กุ+ทล+อี, อาเทศ อุ เป็น อ). อิตฺถิยํ ปฎฐากาศัพฺพท์และกทลีศัพฺพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์

เกตน (กิต นิวาสรโคาปนยเนสฺ+ยุ) ธง. กิตฺถียเตติ เกตนํ ธงที่เขาผูกไว้ ชื่อว่าเกตนะ (วฺหฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

การถือตัว, ความมีมานะ, มีมานะจัด

อหฺมหมิกา (อหฺ+อหฺ+ณิก+อา) การถือตัว, ความมีมานะ, มีมานะจัด. อญฺญมญฺญสุเสติ เอกํ อเปกฺขิตฺวา อปรสุสาปรี อเปกฺขิตฺวา อญฺญสุสฺส บทฺว่า อญฺญมญฺญสุสฺส ในคาคา หมายคามว่า ผู้มองเห็นแต่ตนคนเดียว มองไม่เห็นบุคคลอื่นเลย. โย อหฺกาโร อภิมานो, โส “อหฺ อหฺ”นฺติ กโรตีติ อหฺมหมิกา ภเว ผู้มีมานะจัด ชื่อว่าอหฺมหมิกา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ผู้ทำแต่คำว่า “เรา เรา”. อหฺคัพฺพทฺในทึนึเป็นนิบาต มีรูปเหมือนกับ อมฺห+ลฺ, ทานฺชอน อหฺ เป็น อหฺอหฺ, ลง อี อาคมและกสกตฺถปจฺจย, อาเทศนิกฺหิตเป็น ม, โย วิภตฺติเป็น อา, สำเร็จรูปเป็น อหฺมหมิกา เพราะมีอรรถว่ามาก จึงเป็นพหูพจน์เสมอ

[๓๔๘] พลํ ธาโม สหํ สตฺติ วิกุโหม ตฺวตฺติสุรตา
 ชเย ชิตฺสุส ยํ ปานํ ชยปानนฺติ ตํ มตฺ.

๑ ที.อญ. ๖/๘๔/๓๔

๒ ส.นิทาน. ๑๖/๗๐๘/๓๒๖

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๘๘

กำลัง, ความสามารถ ๔ ศัพท์

พล (พล ปาณเน+อ) กำลัง, ความสามารถ. **ชีวิติ พลนุติ ชีวนุติ อเนนาติ พลั** กำลังที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ เชื่อว่าพละ. **สุขิ เทติ พลั เทติ^๑** ให้ความสุข ให้กำลัง

ถาม (จา คตินิวตติย+ม) กำลัง, ความสามารถ. **จาติ เอเตนาติ ถาโม** กำลังที่ช่วยให้ยืนอยู่ได้ เชื่อว่าถามะ (อาเทศ จ เป็น ถ). **ถาติ วายมนุติ อเนนาติ ถาโม** กำลังที่ช่วยให้พยายาม เชื่อว่าถามะ (ถา สดติย+ม)

ยถาสกน ถาเมน

ปุลญกุเขตเต อนุตตเร

อธิการิ กรเญยถ

ปสุยิสสถ นิพพตี.^๒

ท่านทั้งหลายพึงทำสักการะในบุญเขตอันสูงสุดตามกำลังของตน จักพบนิพพาน

สห (สห สหเน+อ) กำลัง, ความสามารถ. **สหเต อเนนาติ สหิ** ความสามารถช่วยให้อดกลั้น เชื่อว่าสหะ. **สหิ โภโต อาชานามิ^๓** เรารู้ความสามารถของท่าน

สตุติ (สก สดติย+ติ) กำลัง, ความสามารถ. **สกติ สมตเถตีติ สตุติ** กำลังที่สามารถ เชื่อว่าสัดติ (ลบ กุ, ซ้อน ต). **ตมหิ ยถาสตุติ ยถาพลั ปฏิปฺชิสฺสามิ^๔** เราจักบูชาท่านตามความสามารถ ตามกำลัง

กำลังมีอีกหลายศัพท์ เช่น ทูรวิน, ตร, ปรุกม, ปาณ

ผู้กล้าหาญไม่กลัวตาย, คนกล้าบ้าบิ่น

วิกุม (วิ+กมฺ ปทวิกฺเขเป+อ) ผู้กล้าหาญไม่กลัวตาย, คนกล้าบ้าบิ่น. **อติสุรตา วิกุโม นาม** ความเป็นผู้กล้ายิ่ง เชื่อว่าวิกุมะ. **วิกุมตีติ วิกุโม** ผู้กล้าหาญ เชื่อว่าวิกุมะ (ซ้อน ก). **นูนราชา น ชานาติ มม วิกุมโปริส^๕** พระราชาไม่ทรงทราบความกล้าหาญของเราบ้างหรือ

การตี้มฉลองชัย

ชยปาน (ชย+ปาน) การตี้มฉลองชัย. **ชเย ชิตเ สติ, การณญเต วา กตํ ปานํ ชยปานํ** เมื่อชนะในสงคราม การตี้มฉลองชัยเป็นเหตุ เชื่อว่าชยปานะ. **ปัจจามิตโต เม คหิตติ ชยปานํ ปิวติ^๖** พระราชาทรงตี้มฉลองชัยชนะด้วยเข้าพระทัยว่า ศัตรูถูกเราจับไว้แล้ว

[๓๔๔] สงคามโ สมฺปหาโร จา- นิตฺถิยํ สมรํ ธรํ
อาชิตฺถิ อาหโว ยุทฺถํ อาโยธนํ จ สยฺกํ.

การรบ, คีตสงคราม ๔ ศัพท์

สงคราม (สงคราม ยุทฺธ+อ) การรบ, คีตสงคราม. **สงครามเตตีติ สงคามโ สงครามที่รบกัน** เชื่อว่า

๑ วิ.มหา. ๕/๖๒/๗๔

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๕/๑๐๘

๓ ที.มหา. ๑๐/๒๒๘/๒๗๕

๔ ที.เถล. ๔/๑๖๖/๑๓๑

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๖๖/๒๒๗

๖ ธรรม.อฎ. ๑๔/๓๓

สังคามะ. ราชา ขตุโตโย มุฑาภิลิตโต สงคามัง อภิวินิตวา^๑ พระราชาผู้ได้รับมุฑาภิเษกแล้ว ทรงชนะสงคราม

สมปหาร (สंप+หฺร หรณปสฺยหฺรณเส+ณ) การรบ, คีตสงคราม. สंप ปุนปฺปุนิ หรตีติ สมปหาโร การรบที่ต่อสู้กันบ่อยๆ ชื่อว่าสมปหาระ (อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). สมปหารฺภูจฺจํ ทิสฺวา^๒ เห็นสนามรบ

สมร (สंप+อร คมเน+อ) การรบ, คีตสงคราม. สंप ปุนปฺปุนิ อรตีติ สมรํ สงครามที่เป็นไปบ่อยๆ ชื่อว่าสมระ (อาเทศนิกหิตเป็น ม)

รณ (รณ สหฺเท+อ) การรบ, คีตสงคราม, รณรงค์. รณียเตติ รโณ สงครามที่เสี่ยงตั้ง ชื่อว่า รณะ. อนิตฺถิยํ สมรคํพํและรณคํพํ มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. รणे वा उपकुन्दवा जिते^๓ เมื่อเข้าไปยืนอยู่ในสงครามแล้ว

อาชิ (อช คมเน+ณิ) การรบ, คีตสงคราม. อชติ คจฺจตีติ อาชิ การรบที่เป็นไป ชื่อว่าอาชิ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

อาหว (อา+หฺ หฺรณปสฺยหฺรณเส+อ) การรบ, คีตสงคราม. อาหวตีติ อาหโว สงครามที่เสี่ยงตั้ง ชื่อว่า อาหวะ (วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). หเวติ อาหเว युक्ते^๔ บทว่า หเว คือในสงคราม

ยุทธ (ยฺธ สมปหาเร+ต) การรบ, คีตสงคราม. युष्मตีติ युष्ธู สงครามที่รบกัน ชื่อว่ายุทธะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ฐ เป็น ฑ). หโต युक्ते สप्तตโก^๕ ลูกน้อยของเราถูกฆ่าในสงคราม

อาโยธน (อา+ยฺธ สมปหาเร+ยฺ) การรบ, คีตสงคราม, สนามรบ. อาทาย युष्मन्เต ऐतद्यदि อาโยธนํ สถานที่อันเขาพากันไปรบ ชื่อว่าอาโยธนะ (วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

สังยุค (สंप+ยฺช โยเค+อ) การรบ, คีตสงคราม. สंप ปุนปฺปุนิ ยฺชตีติ สังยุโค สงครามที่รบกันบ่อยๆ ชื่อว่าสังยุคะ (อาเทศ ชฺ เป็น ค)

การรบมีอีกหลายศัพท์ เช่น ชญย, ปวิทารณ, อกฺกนฺทน, สงฺข, สมีก, สมฺปฺรายน, อนีก, อภิสฺมปาด, กลิส, ใญ, อภฺยวมทฺท

[๔๐๐] ภณฺฑนญจ วิวาโท จ วิคฺคโห กลห เมธคา
มุจฺฉา โมโหถ ปสฺยโห พลกฺกาโร หโจ ภเว.

การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท ๕ ศัพท์

ภณฺฑน (ภณฺฑ ปรีภาสเน+ยฺ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. ภณฺฑิยเต ภณฺฑนํ การทะเลาะ

๑ อิง.ติ.ก. ๒๐/๔๕๑/๑๓๔

๒ ข.อ.ญ. ๓๖/๑๘๓

๓ ข.อ.ญ. ๔๕/๑๖๒/๔๑๘

๔ ข.อ.ญ. ๒๖/๑/๔๖

๕ ข.อ.ญ. ๒๗/๒๔๓๕/๕๒๘

กัน ชื่อว่าภักถนะ (อาเทศ ยู เป็น อน). **สงฆสสุต** ภณฺฑนํ วา กลโห วา วิวาโท วา ภวิสฺสตี^๑ การถกเถียง ทะเลาะ วิวาท จักมีแก่สงฆ์

วิวาท (วิ+วาท กลเน+ณ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **วิรุฑฺธ** กตฺวา วทตฺติ วิวาโท คำพูดที่ทำให้ขัดแย้งกัน ชื่อว่าวิวาทะ (ลป ญ, วุฑฺธิ อ เป็น อา). **โส** **สงฺฆเ** **วิวาท** **ชเนตี**^๒ เขาจะทำการทะเลาะกันเกิดขึ้นในสงฆ์

วิคฺคห (วิ+คห อุปาทาน+อ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **วิวิธ** **คณฺหาตีตี** **วิคฺคโห** การพูดที่ถือเอาเรื่องต่างกัน ชื่อว่าวิคคหะ (ช้อน ค). **วิคฺคห** **น** **กรเยย**^๓ ไม่ควรทำการทะเลาะกัน

กลห (กลห วิวาเท+อ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **กลหฺนฺตี** **อสุมฺินฺตี** **กลโห** การทะเลาะเป็นเรื่องที่ถกเถียงกัน ชื่อว่ากลหะ. **กลห** **น** **กริสฺสํ**^๔ เราจะไม่ทะเลาะกับใคร

เมธคา (เมธ หีสาสงฺคเมสุ+ณฺว+อา) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **เมธตี** **หีสตีตี** **เมธคา** การทะเลาะที่เบียดเบียนกัน ชื่อว่าเมธคา (อาเทศ ญู เป็น ออก, ก เป็น ค, ลปสรรหน้า). **ตโต** **สมฺมุณฺตี** **เมธคา**^๕ เพราะเหตุฉนั้น การทะเลาะกันจึงสงบลง

ความงงววย, ความหลงลืม ๒ คัพท์

มฺุจฺฉา (มฺุจฺฉ โมหสมฺุสฺสยฺส+อ+อา) ความงงววย, ความหลงลืม. **มฺุจฺฉน** **มฺุจฺฉา** ความงงววย ชื่อว่ามฺุจฺฉา. **มฺุยฺหฺน** **มฺุจฺฉา** ความหลงลืม ชื่อว่ามฺุจฺฉา (มุห เวจิตฺเต+ณ+อา, อาเทศ หุ เป็น จ). **จิตฺตสฺส** **สําราค** **อิจฺฉา** **มฺุจฺฉา**^๖ ความกำหนด ความปรารภณา ความหลงลืมแห่งจิต

โมห (มุห เวจิตฺเต+ณ) ความงงววย, ความหลงลืม. **มุหตีตี** **โมโห** อากาโรจิตฺตํ ชื่อว่าโมหะ. **สมฺยุตฺตตฺตมฺมา** **มฺุยฺหฺนฺตี** **เอเตนาตี** **โมโห** เจตสิกที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมทั้งหลายหลงลืม ชื่อว่าโมหะ (ลป ญ, วุฑฺธิ อุ เป็น โอ). **อุปฺปนฺโน** **โมโห** **ทฺุปฺปฏิวิโนทีย**^๗ โมหะที่เกิดขึ้นแล้วบรรเทาได้ยาก

การข่มเหงรังแก ๓ คัพท์

ปสฺยห (ป+สฺห สฺหเน+ณฺย) การข่มเหงรังแก. **ปสฺหน** **ปสฺยโห** การข่มเหง ชื่อว่าปสฺยหะ (ลป ญ, กลัป หฺย เป็น ยฺห). **โส** **ขตฺติโย** **โหด** **ปสฺยหการ**^๘ พระราชาพระองค์นั้นทรงเป็นผู้ชอบข่มเหง(ผู้อื่น)

พลกฺการ (พลสฺทฺุปฺปท+กร กรณ+ณ) การข่มเหงรังแก, พลการ. **พลิน** **พลเน** วา **กรณ** **พลกฺกาโร** การกระทำของผู้มีกำลังกว่าหรือด้วยกำลัง ชื่อว่าพลกการะ (ช้อน ก, ลป ญ, วุฑฺธิ อ เป็น อา). **พลกฺกาเรน** **อคฺคฺเหตี**^๙ ถือเอาแล้วโดยพลการ(ใช้กำลังข่มเหง)

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๖๗/๒๓๔

๔ วิ.มหา. ๔/๒๒๔/๓๔๔

๗ วิ.ปริ. ๘/๘๗๘/๓๒๖

๒ วิ.จุลฺล. ๖/๖๓๗/๓๓๗

๕ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

๘ พุ.ชา. ๒๗/๑๘๒๔/๓๗๗

๓ พุ.มหาณี. ๒๙/๒๙๑/๒๐๕

๖ พุ.มหาณี. ๒๙/๑๔/๘

๙ วิ.อฺญ. ๑/๓๔๐

การชกมวย, มวยปล้ำ

นิพพุทฺธ (นิ+ยุธฺ สมฺปหาเร+ต) การชกมวย, มวยปล้ำ. **มลลยฺทฺธมฺหิ พาทฺยฺทฺธมฺหิ นิพพุทฺธํ** **นิพพุทฺธคํพทํ**ใช้ในอรรถวามวยหมัดและมวยปล้ำ. **อโธภาคํ พนฺธนํ กตฺวา ยฺชฺฌณฺติ** **เอตฺถาติ นิพพุทฺธํ** กีฬาที่มีการพันร่างกายส่วนล่างแล้วต่อสู้กัน ชื่อว่านิพพุทฺธะ (อาเทศ ย เป็น ว, ซ้อน ว, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, อาเทศ ต เป็น ฐ, ฐ ที่สุดธาตุเป็น ฑ). **อญฺณมญฺญสฺสเวธํ นิพฺเพเนฺนติ** **เอตฺถาติ วา นิพพุทฺธํ** หรือการชกมวยที่มีการพันมือของกันและกัน ชื่อว่า นิพพุทฺธะ (นิ+เวธ เวธเน+ต, อาเทศ เอ เป็น อุ, ซ้อน ว, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ต เป็น ฐ, ฐ ที่สุดธาตุเป็น ฑ). **ทณฺฑยฺทฺธํ มุฏฺฐิยฺทฺธํ นิพพุทฺธํ**^๑ รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ

ชัยชนะ ๒ คัมพท์

ชย (ชิ ชเย+ณ) ชัยชนะ. **ชียเตติ** **ชโย** การชนะ ชื่อว่าชยะ (ลป ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อพฺภนฺตฺรานํ รณฺณํ ชโย ภวิสฺสติ**^๒ พระราชาภายในจกมีชัย

วิชย (วิ+ชิ ชเย+ณ) ชัยชนะ. **วิชยนํ** **วิชโย** ชัยชนะ ชื่อว่าวิชยะ (ลป ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

ความพ่ายแพ้, ความปราชัย

ปราชย (ปรา+ชิ ยฺทฺธภงฺเค+ณ) ความพ่ายแพ้, ความปราชัย. **रणเ ยฺทฺธเ โย ภงฺโค, โส ปราชโย** การแตกหักสูญเสียดในสงคราม ชื่อว่าปราชยะ. **ปราชียเตติ** **ปราชโย** ความปราชัย ชื่อว่าปราชยะ (ลป ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **พาทฺิรานํ รณฺณํ ปราชโย ภวิสฺสติ**^๓ พระราชาภายนอกจกปราชัย

การวิ่งหนีเอาตัวรอด ๒ คัมพท์

ปรายน (ปริ+อย คมเน+ยุ) การวิ่งหนีเอาตัวรอด. **ปวิวฺชฺเชตฺวา อยนํ คมนํ ปรายนํ** การหลีกหนีไป ชื่อว่าปรายณะ (ลปสรรหน้า, ที่ฆะสรรหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อปกฺกม (อป+คฺมฺ คติมฺหิ+อ) การวิ่งหนีเอาตัวรอด. **อปวฺชฺเชตฺวา คมนํ อปกฺกโม** การเว้นหนีไป ชื่อว่าอปกกมะ (อาเทศ ค เป็น ก, ซ้อน ก)

การวิ่งหนีมีอีกหลายคัมพท์ เช่น ปทาว, ทว, สนฺทาว, วิฑฺทว, อปยาน

[๔๐๓] **มารณํ** **หนนํ** **ฆาโต** **นาสนญจ** **นิสฺสูทํ**
หีสนํ **สรณํ** **หีสา** **วโธ** **สสนฆาตณํ.**

การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ ๑๑ คัมพท์

มารณ (มร ปาณจาเค+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **มาริยเต** **มารณํ** การฆ่าให้

๑ ที่.สีล. ๔/๑๑/๘

๒ ที่.สีล. ๔/๒๑/๑๓

๓ ที่.สีล. ๔/๒๑/๑๓

ตาย ชื่อว่ามารณะ (วูทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ). วโรติ มารณ^๑ บทว่า วโร คือการฆ่า

हन (हन หีสายฺ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **हनียเต** **हनํ** การฆ่า ชื่อว่า หนนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **हनํ** นาม หตุลปาทาที่หิ โปถนญเจว สีสาทิจเจทนญจ **โหติ**^๒ การตบตีด้วยมือและทำเป็นต้นและการตัดศีรษะเป็นต้น ชื่อว่าการเบียดเบียน

ฆาต (हन หีสายฺ+อ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **हनํ** **ฆาโต** การฆ่า ชื่อว่าฆาตะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต)

นาสน (นส อทสฺสเน+ณ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **นาสียเต** **นาสนํ** การทำลาย ไม่ให้เห็น ชื่อว่านาสนะ (ลป ณ, วูทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลปสระ เอ หน้า). **นาสนํ** **วินาสนนฺติ** **อดฺโถ**^๓ การฆ่า อธิบายว่า การทำให้พินาศไป

นิสฺสูท (นิ+สูท รกฺษณ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **นิสฺสูทียเต** **นิสฺสูทํ** การฆ่า ชื่อว่านิสฺสูทนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

หีส (หีส หีสายฺ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หีสยเต** **หีสํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าหิงสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

สรณ (สร หีสายฺ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **สรียเต** **หีสยเต** **สรณํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าสรณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

หีส (หีส หีสายฺ+อ+อา) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หีสยเต** **หีส** การเบียดเบียน ชื่อว่าหิงสา. **หีส** **มยฺหํ** **น** **วิชฺชติ**^๔ อาตมาภาพไม่มีโรคเบียดเบียน

วธ (हन หีสายฺ+อ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **हनียเต** **วโร** การเบียดเบียน ชื่อว่าวธะ (อาเทศ หน เป็น วธ). **เทวทฺตฺเตน** **กิริ** **ภควโต** **วโร** **ปยุตฺโต**^๕ ทราบว่า พระเทวทัตพยายามจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาค

สสน (สส หีสายฺ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **สสียเต** **สสนํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าสสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ฆาต (हन หีสายฺ+ยฺ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **हनียเต** **ฆาตํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าฆาตนะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต, ยฺ เป็น อน). **ยํ** **ปน** **ภนฺเต** **นาคเสน** **โจรานิ** **ฆาตํ** **ตํ** **ตถาคตานิ** **อนุมตํ**^๖ ข้าแต่ท่านพระนาคเสน การฆ่าโจร พระตถาคตทรงอนุญาตหรือ

การฆ่ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **นิพฺพรห**, **นิการณ**, **ปวส**, **สญฺญาปน**, **ปมถ**, **ถณ**, **อุชฺชาสน**, **อารมฺภ**, **ปิณฺช**

๑ ม.ข.อ.ญ. ๘/๒๙๓/๑๑๙

๒ วิ.ฎี. ๒/๗๗/๒๐๓

๓ วิ.อ.ญ. ๓/๒๗๘

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕๒/๖๑

๕ วิ.จุล. ๗/๓๗๒/๑๘๓

๖ มิลินฺพา. ๒๕๗

[๔๐๔] มรณ กาลกิริยา ปลโย มจจุ อจจโย
 นิธโนนิตถิย์ นาโส กาโลนโต จวนิ ภเว.

ความตาย ๑๐ ศัพท์

มรณ (มร ปาณจาเค+ย) ความตาย. มรียเต มรณ ความตาย ชื่อว่ามรณะ (อาเทศ ย เป็น อน, น เป็น ณ). อิธเว เม มรณ ภวิสฺสตี^๒ เราจักตายในที่นี้แหละ

กาลกิริยา (กาล+กิริยา) ความตาย. กาลสุส กิริยา กาลกิริยา การทำกาละ(ความตาย) ชื่อว่า กาลกิริยา. อาพาโธ วา อภิวัฑฒิสฺสตี กาลกิริยา วา ภวิสฺสตี^๓ อาพาธจักกำเริบหนัก หรือจักถึงมรณภาพ

ปลย (ป+ลย มรณ+อ) ความตาย. ปลยียเต ปลโย ความตาย ชื่อว่าปลยะ

มจจุ (มร ปาณจาเค+จุ) ความตาย. มรณ มจจุ ความตาย ชื่อว่ามัจจุ (ลป รุ ที่สุดธาตุ, ซ้อน จ). ปมาโท มจจุนิ ปท^๔ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย

อจจย (อติ+อิตฺติ มหิ+อ) ความตาย. อติกุภิมิตฺวา อยนิ อจจโย การล่วงไป ชื่อว่าอัจจยะ (อาเทศ ตี เป็น จ, ซ้อน จ, อาเทศ อี เป็น ย)

นิธน (นิ+ธน ธณเ+อ) ความตาย. นิธนียเต นิธน ความตาย ชื่อว่านิธนะ. อนิตถิย์ นิธนศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. โคตมิ นิธน ยาทิ^๕ พระนางโคตมีสิ้นพระชนม์

นาส (นาส วินาเส+อ) ความตาย. นาสนิ นาโส ความพินาศ ชื่อว่านาสะ

กาล (กาล+ณ) ความตาย. กาลสุส กิริยตฺตา กาลิ ความตาย ชื่อว่ากาละ เพราะทำกาละ (ลป ณ), อตฺตภาวสุส อนฺตํ กโรตฺติ วา กาลิ หรือความตายที่ทำที่สุดแห่งอตฺตภาพ ชื่อว่า กาละ (กร กรณ+ณ, ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ รุ เป็น ล). โส พุราหมโณ กาลิ กตฺวา อญฺญตฺร หัสโยนิ อูปฺปชฺชิ^๖ ครั้นพราหมณ์สามีนั้นตายแล้วไปบังเกิดในกำเนิดหงส์ตระกูลหนึ่ง

อนฺต (อม โรเค+ต) ความตาย. อมตฺติ คจฺจตฺติ อนฺโต ความตายที่เป็นไป ชื่อว่าอันตะ (อาเทศ ม เป็น น)

จวน (จุ จวน+ย) ความตาย. จวียเต จวนิ การเคลื่อนไป ชื่อว่าจวนะ (อาเทศ ย เป็น อน, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

[๔๐๕] ติสฺส เปโต ปเรโต จ มโตถ จิตโก จิตโต
 อาพาหนิ สฺसानญจา- นิตถิย์ กุนโป จโว.

คนตาย, เปรด, ผี ๓ ศัพท์

เปต (ปรสทูปปท+อิตฺติ มหิ+ต) คนตาย, เปรด, ผี. ปริ โลกิ เอติ คจฺจตฺติ เปโต ผู้ไปสู่

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑/๒๒

๒ วิ.มหา. ๔/๑๘๑/๒๓๕

๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๒/๑๘

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๘๗

๕ วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๔๘/๙๕

ปรโลก ชื่อว่าเปตะ (ลป ร, วุทธิ อี เป็น เอ, ลปสระหน้า). ตสฺมี จ สรีเร เปโต อธิวตฺโถ โหติ^๑ ฝิเข้าถึงในร่างศพนั้น

ปรต (ปรสทฺหุปท+อิ คติมิหิ+ต) คนตาย, เปรต, ฝิ. ปรํ โลกํ เอติ คจฺจตีติ ปรโต ผู้ไปสู่ปรโลก ชื่อว่าปรตะ (วุทธิ อี เป็น เอ, ลปสระหน้า)

มต (มร ปาณจาเค+ต) คนตาย, เปรต, ฝิ. มรตีติ มโต คนตาย ชื่อว่ามตะ (ลป ร ที่สุดธาตุ). ติสฺสุ ทัง ๓ คัพฺพํ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. อิมินา อสินา มโต^๒ ตายด้วยดาบเล่มนี้ คนตายมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปราสฺ, ปตฺตปญฺจตฺต

เชิงตะกอน, ฌापณสถาน ๒ คัพฺพํ

จิตก (จิ จเย+ต+ก) เชิงตะกอน, ฌापณสถาน. จियเต เอตฺถาติ จิตโก สถานที่ที่เขากองฟืนไว้ ชื่อว่าจิตกะ. สยมเว ภควโต จิตโก ปชฺชลิ^๓ จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคติดไฟลุกโชติช่วง ขึ้นเอง

จิต (จิ จเย+ต) เชิงตะกอน, ฌापณสถาน. จियเต เอตฺถาติ จิต สถานที่ที่เขากองฟืนไว้ ชื่อว่าจิตะ

ป่าช้า, สุสาน ๒ คัพฺพํ

อาพหน, อาพห (อา+ทท ภสฺมีกรณ+ยุ) ป่าช้า, สุสาน. อาคนฺตฺวา ทหนฺติ เอตฺถาติ อาพหฺนํ สถานที่ซึ่งเขานำเอาศพมาเผา ชื่อว่าอาพหนะ (อาเทศ ท เป็น พ, ยุ เป็น อน, ที่ชะ อ เป็น อา บ้าง). โส อาพหฺนํ คนฺตฺวา กนฺทติ^๔ เขาไปยังป่าช้า ร้องให้คว่ำครวญอยู่

สุสาน (จฺวสทฺหุปท+ลิสฺสเย+ยุ) ป่าช้า, สุสาน. จฺวสฺส สยณฺณจฺานํ สุสานํ สถานที่เป็นที่นอนของซากศพ ชื่อว่าสุสานะ (อาเทศ จฺว เป็น สุ, ยุ เป็น อน, ลปสระหน้า, ที่ชะสระหลัง). เสนฺติ เอตฺถาติ สานํ จฺวสฺส สานํ สุสานํ ที่นอน ชื่อว่าสานะ (ลิสฺสเย+ยุ), ที่นอนของซากศพ ชื่อว่าสุสานะ (จฺว+สาน, อาเทศ จฺว เป็น สุ). ปิตฺวนคัพฺพํก็แปลว่าป่าช้า. อดฺยตโร ภิกฺขุ สุสานํ คนฺตฺวา อภินฺเน สรีเร ปิสฺสุลฺลํ อคฺคฺเหสิ^๕ ภิกษุรูปหนึ่งไปสู่ป่าช้าถือเอาผ้าบังสุกุล ที่พื้นซากศพยังไม่เปื่อยเน่า

ซากศพ ๒ คัพฺพํ

กฺุณป (กฺุถ ปฺุติคนฺธ+ป) ซากศพ. ปฺุติภาวํ กฺุถติ คจฺจตีติ กฺุณโป ซากศพที่ไปสู่ความเน่าเหม็น ชื่อว่ากฺุณปะ (อาเทศ กฺุ เป็น ฌ). กฺุจฺจตีติ เนตีติ วา กฺุณโป หรือซากศพ ที่นำไปสู่ความน่าเกลียด ชื่อว่ากฺุณปะ (กฺุสทฺหุปท+นิ เนเย+ป, อาเทศ อี เป็น อ, น เป็น ฌ). มหาสมฺมุเท มตํ กฺุณปี ตํ ขิปฺปญฺเจว ตีริ วาเหติ^๖ ให้นำซากศพคนที่ตายแล้วไปสู่ฝั่งมหาสมุทรโดยเร็วทีเดียว

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๔/๑๐๘

๒ วิ.ญญ. ๑/๕๖๔

๓ ที.มหา. ๑๐/๑๕๖/๑๘๐

๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๕/๔๘๕

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๔/๑๐๘

๖ วิ.จุลฺล. ๗/๔๕๑/๒๘๖

ฉว (ฉว คติย+อ) ษากศพ. ฉวติ คจฉติติ ฉว ษากศพที่เป็นไป ชื่อว่าฉวะ. ฉวติ ตินุตติติ ฉว ษากศพที่เนาเปื้อย ชื่อว่าฉวะ (ฉว ตินุตเน+อ). โสภัง ฉวติ ฉินุทติติ ฉว ษากศพที่หมดความโสภเศร่า ชื่อว่าฉวะ (ฉว เจทเน+อ). อนิตุถิยั ทั้ง ๒ ศััพท์ มีในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. กิณฺหิ โสภติ ฉว^๑ ษากศพสวยามหรือ

[๔๐๖] กพนฺโธนิตุถิยั เทโห สิโรสุญโณ สหกริโย
อถ สิวิถิกา วุตฺตา สุสานสุมี หิ อามเก.

ฝิหวัฆาด

กพนฺธ (ก+อนฺธ) ฝิหวัฆาด. อสิสกตฺตา สิโรสุญโณ นจฺจนาทิกิริยาสทิตตฺตา สหกริโย เทโห กาโย กพนฺโธ รำงกายที่ไม่มีหวัเพราะหวัฆาด มีกิริยาทำท่างทำเป็นเหมือนพ้อนรำเป็นต้น ชื่อว่ากพนฺธะ. อวิษฺฆมาเนน เกน สิรสฺวา อนฺโธ กพนฺโธ ผู้มีตมนเพราะไม่มีศิระษะ จึงชื่อว่ากพนฺธะ (ลง วุ อาคม, อาเทศ วุ เป็น พุ). อนิตุถิยั กพนฺธศััพท์เป็นไปในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. อหํ รตฺติฎฺฎาเนน กพนฺธํ อทฺทสฺ^๒ ผมเห็นฝิหวัฆาดในที่พักเวลากลางคืน

ปำษำฝิธิบ

สิวิถิกา, ฉวถิกา (ฉวสทฺทูปปท+ธิ ธารณ+ณฺว+อา) ปำษำฝิธิบ. อามเกหิ กุจฺฉิเตหิ อปฺปติคต-มตสรีเรหิ สมฺปญฺเณ อามเก สุสานสุมี สิวิถิกา วุตฺตา สิวิถิกาศััพท์ทำนกล่าวไว้ในปำษำศพธิบที่เต็มไปด้วษากศพที่ยังไม่เปื้อยเนา สดอยู่ และนำเกลียด. ฉวา ธิยฺยนฺเต เอตฺถาติ สิวิถิกา ปำษำเป็นที่ทังษากศพ ชื่อว่าสิวิถิกา (อาเทศ ฉ เป็น สิ, ฐ เป็น ถ, ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ). ตํ ทารกํ สิวิถิกาย ฉฯุทิตํ ทิสฺวา^๓ พบเด็กคนนั้นที่เขาทังไว้ในปำษำฝิธิบ

[๔๐๗] วฺนุทิตฺถิยั กรมโร ปาโณ ตฺวสุ ปกาลิโต
การา ตฺว พฺนุณนาคาริ การณา ตฺว จ ยาดนา.

เซลยศีก ๒ ศััพท์

วฺนุทิ, วฺนุที (วฺนุท อภิวาทนถุตีสุ+อ+อี) เซลยศีก. มฺนุจฺจนสญฺญาเย วฺนุทิตฺติ วฺนุที เซลยศีก ผู้ไห้วด้วยรู้วำจะเป็นอิสระ ชื่อว่าวฺนุที (ลบสรรหน้า, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). อิตฺถิยั วฺนุทีศััพท์ มีใช้ในอิตถิลึงค์

กรมร (กรสทฺทูปปท+มร ปาณจาเค+อ) เซลยศีก. สตฺตฺนํ กเรน หตฺเถน มริตพฺพตฺตา กรมโร เซลยศีก ชื่อว่ากรมระ เพราะเป็นผู้ตายด้วยมือของศัตรู. คาวิโย จ กรมเร จ คเหตุวาคจฺฉนฺติ^๔ ต้อนเอาแม่โคและเซลยศีกไป

๑ มช.มช. ๑๓/๖๕/๕๗

๒ ธิมม.อญ. ๑๙/๑๔๒

๓ ขุ.อญ. ๓๑/๔๕๒/๒๐๕

๔ มช.อญ. ๘/๕๐๔/๓๑๘

เฉลยคึกมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปคคห, อุปคคห

ชีวิต, สัตว์มีลมปราณ ๒ ศัพท์

ปาม (ป+อน ปาณเน+อ) ชีวิต, สัตว์มีลมปราณ. ปาณนติ อเนนาติ ปาโณ ลมปราณที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าปาณะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ). ปาโณ นาม มนุสสุปาโณ วุจติ^๑ ชื่อว่าปาณะ ท่านกล่าวถึงชีวิตของมนุษย์

อสุ, อาสุ (อส ภูวิ+อุ) ชีวิต, สัตว์มีลมปราณ. ภวติ เอเตนาติ อสุ ชีวิตที่ช่วยให้สัตว์เป็นอยู่ ชื่อว่าอสุ. ปกาสิโต ท่านแสดงว่าเป็นปวงลิงค์เหมือนกัน

เรือนจำ, คุก ๒ ศัพท์

การา (กร หีสาย+ณ+อา) เรือนจำ, คุก. พนุณาการํ พนุณเคหํ การา นาม เรือนจองจำ ชื่อว่าการา. กโรนติ หีสนติ เอตุถาติ การา สถานที่ซึ่งเขาเบียดเบียนนักโทษ ชื่อว่าการา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็นอา, ลบสระหน้า). อณุตโร ปุริโส โจริกํ กตฺวา การาย พทฺโธ โหติ^๒ บุรุษคนหนึ่งจับโจรขังไว้ในเรือนจำ

พนุณาการ (พนุณ+อาการ) เรือนจำ, คุก. พนุณเนน วลิตพฺพํ อการํ เรือนที่นักโทษอยู่ ด้วยการจองจำ ชื่อว่าพันุณาการะ. อหํ โข ปุพฺเพ พนุณาการเ พนฺโธ อโหสิ^๓ เมื่อก่อนผมเคยถูกจองจำในเรือนจำ

การทรมาน, การทำร้ายให้เจ็บใจ ๒ ศัพท์

การณา (กร หีสาย+ยุ+อา) การทรมาน, การทำร้ายให้เจ็บใจ. กโรติ หีสตีติ การณา อากการ ที่ทรมาน ชื่อว่าการณา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

ยาดนา (ยต นิยุยาดเน+ยุ+อา) การทรมาน, การทำร้ายให้เจ็บใจ. ยตตีติ ยาดนา การทรมาน ที่มอบให้ ชื่อว่ายาดนา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). ดิพฺพเวทนาศัพท์ ก็แปลว่าการทรมาน

ชัตติยวณนา สมุตฺตา.

ว่าด้วยวรรณกษัตริย์ จบ

☆☆☆☆☆

๒.๕.๒. พราหมณ์วันณา

พรรณนาชื่อของพราหมณ์เป็นต้น

[๔๐๘] **พฺรหฺมพฺนฺธุ ทฺวิโช วิปโป พฺรหฺมา โภวาทิ พฺรหฺมโณ**
โสตฺติโย จนนทโส โสถ สิสฺสนฺเตวาลิโน ปฺเม.

พราหมณ์ ๖ คัมภีร์

พฺรหฺมพฺนฺธุ (พฺรหฺม+พฺนฺธุ+ณ) พราหมณ์. **พฺรหฺมโน** **พฺนฺธุ** **อสุสาติ** **พฺรหฺมพฺนฺธุ** ผู้มีเชื้อสายพฺรหฺม เชื่อว่าพฺรหฺมพฺนฺธุ (อ่านว่า พฺระ-หฺมะ-พฺนฺธุ). **พฺรหฺมพฺนฺธุ** **ปุเร** **อาสี** **อิทานิ** **โขมฺหิ พฺรหฺมโณ**^๑ เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ บัดนี้ก็เป็นพราหมณ์อีก

ทฺวิโช (ทฺวิสทฺทฺอุปฺปท+ชน ชนเน+กฺวิ) พราหมณ์. **กุลาจารพฺรหฺมณฺภาวเวสเน** **ทฺวิกฺษตฺตํ** **ชาตตฺตา** **ทฺวิโช** พราหมณ์เชื่อว่าทฺวิชะ เพราะเป็นผู้เกิด ๒ ครั้ง โดยเกิดในตระกูลและเกิดเป็นพราหมณ์ (ลบนุ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

วิปโป (วโป กลเน+ป) พราหมณ์. **วิชฺชํ** **วปฺตีติ** **วิปโป** ผู้บอกวิชา เชื่อว่าวิปปะ (อาเทศ อ เป็นอิ). **วิเปติ** **ปุเรตีติ** **วิปโป** ผู้ให้เต็ม เชื่อว่าวิปปะ (วิป ปฺรูणे+ณ, ช้อน ปุ, ลบ ณ)

พฺรหฺม (พฺรหฺม+ณ) พราหมณ์. **พฺรหฺมโน** **อปจฺจํ** **พฺรหฺมา** ลูกหลานของพฺรหฺม เชื่อว่าพฺระหฺมะ (อ่านว่า พฺระ-หฺมะ, ลบ ณ, รูป พฺรหฺมา อาเทศ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า)

โภวาทิ (โภคสทฺทฺอุปฺปท+วท กลเน+ณิ) พราหมณ์. **สุภาสฺสภกถนตฺถํ** “**โภ โภ**”ติ **วจนํ** **วทติ** **สีเลนาติ** **โภวาทิ** ผู้มีปรกติกส์ว่าคำว่า “**โภ โภ** เจริญ เจริญ” เพื่อบอกความเจริญและความเสื่อม เชื่อว่าโภวาทิ (ลบบ ค, ลบ ณ, วฺทฺธิ อ เป็น อา). **โภวาทิ** **นาม** **โส** **โหติ**^๒ ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นพราหมณ์

พฺรหฺมณ (พฺรหฺม+ณ) พราหมณ์. **พฺรหฺมโน** **อปจฺจํ** **พฺรหฺมโณ** ลูกหลานของพฺรหฺม เชื่อว่าพราหมณะ (ลบบ ณ, ลง นุ อาคม, อาเทศ นุ เป็น ณ, ทีฆะ อ เป็น อา)

ยสฺส กาเยน วาจา

มนสา นตฺถิ ทฺกฺกตํ

สํวตฺ ตีหิ จาเนหิ

ตมํ พฺรุมิ พฺรหฺมณํ.”

เราเรียกบุคคลผู้ไม่ทำชั่วด้วยกาย วาจาและใจ ผู้สำรวมจากการทำ ความชั่วทั้ง ๓ อย่างนั้นว่าเป็นพราหมณ์

ผู้สวดคัมภีร์เวท ๒ คัมภีร์

โสตฺติย (จนนท+ณ) ผู้สวดคัมภีร์เวท. **จนนํ** **พฺรหฺมสฺตฺตํ** **อธีเตติ** **โสตฺติโย** ผู้สวดพฺรหฺมสฺตฺร

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๐๗/๓๐๔

๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕

๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๖/๖๘

ชื่อว่าโสตติยะ (ลบ ณ, อาเทศ ฉนท เป็น โสตติย). กถญจ ภิกขเว ภิกขุ โสตติโย โหติ^๑
 ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สวดคัมภีร์เวทเป็นเช่นไร

ฉนทส (ฉนท+ส) ผู้สวดคัมภีร์เวท. **ฉนทํ** เวทํ **อธีเตติ** ฉนทโส ผู้สวดคัมภีร์เวท ชื่อว่า
 ฉันทสะ. **โส** **ปุลลึงโค** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลึงค์

ลูกศิษย์ ๒ ศัพท์

ลิสฺส (สุ สวเน+ส) ลูกศิษย์. **โสตุํ** **อิจฉนฺตติ** **ลิสฺสา** ผู้ปรารภนาเพื่อฟัง(ศึกษา) ชื่อว่าลิสสะ.
สุณาตติ **ลิสฺโส** ผู้เชื่อฟัง(หรือผู้ศึกษา) ชื่อว่าลิสสะ (อาเทศ อุ เป็น อิ, ซ้อน ส). **อาจริเยหิ**
สาสิตพฺโพติ **ลิสฺโส** ผู้ที่อาจารย์ควรสั่งสอน ชื่อว่าลิสสะ (สาส อนุสิญฺจิมฺหิ+อ, อาเทศ อา เป็น
 อิ, ซ้อน ส)

เอถ **ลิสฺสา** **คมิสฺสาม** **ทกฺขิสฺสาม** **ตถาคตํ**
วณฺทิตฺวา **สตฺถุโน** **ปาเท** **โสสฺสาม** **ชินฺสาสนํ**.^๒

มาเถิดลูกศิษย์ทั้งหลาย พวกเราจะไปเฝ้าพระตถาคต ถวายบังคมได้ฝ่าละออง
 ธุลีพระบาทพระศาสดาแล้ว จักฟังคำสั่งสอนของพระพุทธองค์

อนฺเดวาลี, อนฺเดวาลิก (อนฺตสทฺทูปฺปท+วส นิวาเส+ณิ) ลูกศิษย์, อันเดวาลิก. **อาจริยสฺส**
อนฺเต **สมิเป** **วสนสิโลติ** **อนฺเดวาลี** ผู้มีปรกติอยู่ใกล้อาจารย์ ชื่อว่าอันเดวาลี (บทหน้าไม่ลบ
 สัตตสมิวิภัตติ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปุเม** ทั้ง ๒ ศัพท์ ใช้ในปุงลึงค์. **สุปฺปิยสฺส** **ปน**
ปริพฺพาชกสฺส **อนฺเดวาลี** **พฺรหฺมทตฺโต** **มาณโว** **อนเนกปริยาเยน** **พฺพุทฺธสฺส** **วณฺณํ** **ภาสตี**^๓
 ส่วนพรหมทัตมาณพลูกศิษย์ของสุปปิยปริพาชก กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าโดยอเนกปริยาย

[๔๐๙] **พฺรหฺมจารี** **คหฺภูโจ** **จ** **วานปโต** **จ** **ภิกฺขุติ**
ภวนฺติ **จตฺตารโ** **เอเต** **อสุสฺมา** **ปนฺนปฺุสเก**.

นักพรต, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์

อสุสฺม (อา+สมฺ ตปฺลิ+ณ) นักพรต, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์. **อาสมฺมนฺตติ** **อสุสฺมา** ผู้บำเพ็ญตบะ
 ชื่อว่าอัสสมะ (ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณ). **อา** **สมฺนตโต** **กายจิตฺตปีฬสงฺฆาตา**
ปริสฺสยา **สมฺนติ** **อสุสฺาติ** **อสุสฺโม** ผู้สงบจากอันตรายที่บีบคั้นกายและจิตรอบด้านได้ ชื่อว่า
 อัสสมะ (อา+สมฺ ปริสเม+อ, ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ). **ปนฺนปฺุสเก** **อสุสฺมศัพท์** ใช้ในปุงลึงค์
 และนปุงสกลึงค์

ผู้มีธรรมเป็นที่ฟัง ๔ จำพวก

พฺรหฺมจารี (พฺรหฺมสทฺทูปฺปท+จร จรเณ+ณิ) พรหมจารีบุคคล, ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐและสวด

คัมภีร์เวท. มุณฺชเมชลาทียุตโต เวทชฺฌายโก พุทฺทมจาริยาญํ จิโต พุทฺทมจารี ผู้สวดคัมภีร์เวทอันประกอบด้วยมุณฺชเมชลาเวทเป็นต้น ดำรงอยู่ในพรหมจรรย์ ชื่อว่าพุทฺทมจารี (พระ-หฺมะ-จารี). เวทชฺฌยณํ จรตีติ พุทฺทมจารี ผู้ดำเนินการสวดคัมภีร์เวท ชื่อว่าพุทฺทมจารี (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อพุทฺทมจริยํ ปหาย พุทฺทมจารี โหติ อาราจารี วิโรโต เมณฺญา ความธมฺมา^๑ ละกรรมอันเป็นข้าศึกของพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นจากเมณฺญอันเป็นธรรมของผู้ครองเรือน

คหฺภูจ (คหสทฺทูปปท+จา คตินิวตฺติมิหิ+อ) คฤหัสถ์, ผู้ดำรงอยู่ในเรือน. ธมฺมตฺตกาเมสุ จิโต ปญฺจมหายญฺญการี คหฺภูโจ ผู้ดำรงตนอยู่ในธรรม อรรถและกาม ทำการบูชามหาัยญ ๕ อย่าง ชื่อว่าคหฺภูจ. คเห เคเห ตฺวิฏฺฐตีติ คหฺภูโจ ผู้ดำรงอยู่ในเรือน(ผู้ครองเรือน) ชื่อว่าคหฺภูจ (ซ็อน ญ, ลบสระหน้า). น อญฺเอย โกจิ สามิโก โหติ อิตฺถิ วา ปุริโส วา คหฺภูโจ วา ปพฺพชิตโต วา^๒ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่ว่าจะสตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต

วานปตฺถ (วนปตฺถ+ณ) ฤๅษี, ดาบส, ผู้ประพฤติธรรมอยู่ในเขตป่าที่เงียบสงัด. วปนตฺถเถ อนนฺกเทเส ทูรวเน วา ภโว วานปตฺถโถ ผู้อยู่ในที่หลายแห่งอันเป็นแดนเงียบสงบในป่า หรือในป่าที่ห่างไกล ชื่อว่าวานปตฺถ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

ภิกฺขุ (ภิกฺข ยาจเน+ฐ) ภิกฺษุ, นักรบวช, ผู้นุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดถือบิณฑบาตและเข้ามานเป็นวัตร. ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ ผู้ขอ(ด้วยกายวิญญูติ) ชื่อว่าภิกฺขุ (ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิกฺขุ (ภยสทฺทูปปท+อิกฺข ทสฺสเน+ฐ, ลบ ย, ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ, ลบสระหน้า). กิเลเส ภินฺทตีติ ภิกฺขุ ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกฺขุ (ภิท วิทารเณ+ฐ, อาเทศ ฑ เป็น ฑ, ซ็อน ก, ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). อมตฺรสํ ภกฺขตี ภูณฺชตีติ ภิกฺขุ ผู้บริโภคอมตฺรส(คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกฺขุ (ภกฺข อทเน+ฐ, อาเทศ อ เป็น อี, ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ)

โยธ ปุณฺณญจ ปาปญจ พาเหตุวา พุทฺทมจริยา
 สงฺขาย โลเก จรติ ส เว ภิกฺขุติ วุจฺจติ.”

ผู้ใดลอยบุญและบาป ประพฤติพรหมจรรย์ พิจารณาแล้วจึงเที่ยวไปในโลก
 ผู้นั้นแล เราเรียกว่าเป็นภิกษุในศาสนา

[๔๑๐] จรฺนตา สห สีลาที สพุทฺทมจาริโน มิถุ
 อุปชฺฌาโย อุปชฺฌาธา- จริโย นิสฺสยทายโก.

สพุทฺทมจารีบุคคล, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน

สพุทฺทมจารี (สห+พุทฺทมจารี) สพุทฺทมจารีบุคคล, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน. สีลาที ตโย

๑ ที.สีล. ๙/๑๐๓/๘๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๓/๓๓๘ ๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๙/๕๐

ลิกุชาตมเม สห เอกโต มิถุ อญญมญญั จรณตา สพุรหุมจาริโน นาม บุคคลผู้ปฏิบัติลิกษา ๓ อย่าง มีลีสลิกษาเป็นต้นร่วมกัน ชื่อว่าสพุรหุมจารี. พุรหุมจารีหิ สห จรณตีติ สพุรหุมจาริโน ผู้ประพฤดิร่ว่มกันกับพุรหุมจารีบุคคล ชื่อว่าสพุรหุมจารี (อาเทศ สห เป็น ส), บทว่า สพุรหุมจาริโน เป็นพหูพจน์. อนาคตา จ เปสลา สพุรหุมจารี อากจเจยฺยํ อาคตา จ เปสลา สพุรหุมจารี ผาสฺสู วิหเรยฺยํ^๑ เพื่อนพุรหุมจรรย์ผู้มีศีลเป็นที่รักที่ยังไม่มา ก็พึงมา ผู้มาแล้วก็พึงอยู่เป็นสุขเถิด

พระอุปัชฌาย์ ๒ คัพท์

อุปัชฌาย (อุป+แฉะ จินตาย+ณ) พระอุปัชฌาย์. มนสา อุเปจจ ลิสฺสานั วชฺชาวชฺชั ฉายตีติ อุปัชฌายโย ผู้เฝ้าเอาใจใส่ต่อการชี้โทษและแนะนำประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ชื่อว่าอุปัชฌายะ (ลป ณ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ช้อน ช). อุปัชฌายโย เม ภนฺเต ปิสฺสุลิกโก เอวํ อหิปิ ปิสฺสุลิกโก^๒ พระอุปัชฌาย์ของข้าพระพุทธองค์คือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร แม้ข้าพระพุทธองค์ก็เป็นผู้ถือผ้าบังสุกุล เป็นวัตรเหมือนกัน พระพุทธรเจ้าข้า

อุปัชฌ (อุป+แฉะ จินตาย+ณ) พระอุปัชฌาย์. มนสา อุเปจจ ลิสฺสานั วชฺชาวชฺชั ฉายตีติ อุปัชฌา ผู้เฝ้าเอาใจใส่ต่อการชี้โทษและแนะนำประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ชื่อว่าอุปัชฌะ (ลป ณ, ช้อน ช, ลปสรรหน้า, รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา). ปริปุณฺณวสุสสามเณเรนาปิ อญฺญสุส สนฺติเก อุปัชฌา คเหตุพฺพา^๓ สามเณรผู้มีอายุครบควรถือพระอุปัชฌาย์ในสำนักพระอุปัชฌาย์รูปอื่น

อาจารย์ ๒ คัพท์

อาจารย์ (อา+จรร จรณ+อิ-ย) อาจารย์. ลิสฺสานั หิตั อจรรตีติ อจรรโย ผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่กุลแก่ลูกศิษย์ ชื่อว่าอาจารย์ะ. อาทเรน จริตพฺโพติ อจรรโย ผู้ที่ลูกศิษย์ควรประพฤดิด้วยความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่าอาจารย์ะ (อา+จรร จรณ+ณฺย). อภิมุขั กตฺวา จริตพฺโพติ อจรรโย ผู้ที่ลูกศิษย์ควรปฏิบัติทำให้เป็นเบื้องหน้า ชื่อว่าอาจารย์ะ. ลิสฺสานั หิตฺสูขั อากุโส จรรตีติ อจรรโย ผู้บำเพ็ญประโยชน์สู่แก่ลูกศิษย์อย่างแน่วแน่ ชื่อว่าอาจารย์ะ. อาปาณโกฎิกิ กตฺวา จริตพฺโพติ อจรรโย ผู้ที่ลูกศิษย์ควรปรนนิบัติตลอดชีวิต ชื่อว่าอาจารย์ะ. อาทิตโต จาเรติ ลิกษาเปตีติ อจรรโย ผู้ที่ให้ลูกศิษย์ศึกษาตั้งแต่ต้น ชื่อว่าอาจารย์ะ (อา+จรร ลิกษาปเน+อิ+ย). อจรรโย เม ภนฺเต โหหิ อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺจามิ^๔ ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักอาศัยท่านอยู่

นิสฺสยทายก (นิสฺสยสทฺทูปปท+ทา ทาเน+ย+ณฺว) อาจารย์. นิสฺสยั ททาตีติ นิสฺสยทายโก ผู้ให้นิสฺสย ชื่อว่านิสฺสยทายกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลปสรรหน้า). ยทา ปฎิวิโรโป นิสฺสยทายโก

๑ ที.มหา. ๑๐/๗๐/๔๑

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒/๗๗

๓ วิ.ญญ. ๑/๓๓๐

๔ วิ.มหา. ๔/๔๒/๑๑๒

อาคจนิสฺสติ ตสฺส นิสฺสาย วสิสฺสามิ” เวลาที่มีอาจารย์ผู้ให้นิสัยที่สมควรมา เราจะอาศัยอาจารย์รูปนั้นอยู่

[๔๑๑] อุปนียาถวา ปุพฺพํ เวทมชฺฌาปเย ทฺวิโซ
โย สาํคํ สรหสฺสญจา- จริโย พฺรหฺมเณสุ โส.

อาจารย์ในลัทธิพราหมณ์

ถ วา โย ทฺวิโซ พฺรหฺมเณ ยํกิลฺลิจิ พฺรหฺมณํ อุปนียํ อตฺตโน สนฺติกํ อาเนตฺวา กปฺปาทิจฺหํคิกคตฺตา สาํคํ สคฺยหตฺตา รหสฺสญจ เวทํ กมฺมญฺุตํ ปุพฺพํ ปจฺมเมว เกนฺจ อสิฺกขาปิเตยฺว อชฺฌาปเย สิฺกขาเปยฺย, โส พฺรหฺมเณสุ “อาจริโย” ติ วุจฺจติ.

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ผู้นำพราหมณ์ทั้งหมดมาสู่สำนักของตนแล้ว ให้ศึกษาคัมภีร์เวทชื่อว่า สาํคะ เพราะมีองค์ ๖ มีกัปปะเป็นต้น และคัมภีร์เวทชื่อว่ารหัสสะ เพราะมีความเร้นลับ ตั้งแต่ต้น ด้วยวิธีอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่าอาจารย์ในหมู่พราหมณ์

[๔๑๒] ปารมฺปรียเมติหฺยํ อุปเทโส ตเถติหา
ยาโค ตฺ กตฺย ญญโณถ เวทิตฺถิ ญฺ ปริกฺขตา.

ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน ๔ ศัพท์

ปารมฺปรีย (ปรมฺปร+ณฺย) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. ปเร จ ปเร จ ปรมฺปฺรา, ปุพฺพจฺริยา, ตโต อาภตํ ปารมฺปรียํ อาจารย์ในกาลก่อนๆ ชื่อว่าปรมฺปฺรา หมายถึงบูรพาจารย์, ประเพณีที่นำมาจากอาจารย์ในกาลก่อน ชื่อว่าปารมฺปรียะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง อิ อาคม)

เอติหฺย (อิติห+ณฺย) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. อิติหสฺสทฺโท นิปาตสมฺภทาโย อิติหคัพฺทํ เป็นรากของนิบาต(เทียม). “อิติห ปุพฺพจฺริเยหิ วุตฺตมิท” ๓ นฺติ กเถตพฺพํ วจฺนํ เอติหฺยํ คำที่ควรกล่าวว่า “ประเพณีนี้อาจารย์ในกาลก่อนกล่าวไว้แล้ว” จึงชื่อว่าเอติหฺยะ (ลบ ญ และสระที่สุด ศัพท์, วุทธิ อิ เป็น เอ)

อุปเทโส (อุป+ทิสฺ อูจฺจารเณ+ณ) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. อาจริยํ อุปคฺนตฺวา ทิสฺสติ อูจฺจารียตฺติติ อุปเทโส คำสั่งสอนที่เข้าไปหาอาจารย์แล้วจึงสวด ชื่อว่าอุปเทสะ (ลบ ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

เอติห (อิติห+ณ) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. อิติหสฺสทฺโท นิปาตสมฺภทาโย อิติหคัพฺทํ เป็นรากของนิบาต(เทียม). “อิติห ปุพฺพจฺริเยหิ วุตฺตมิท” ๓ นฺติ กเถตพฺพํ วจฺนํ เอติหฺ

คำที่ควรกล่าวว่า “ประเพณีนี้อาจารย์ในกาลก่อนกล่าวไว้แล้ว” จึงชื่อว่าเอติหะ (ลบ ญ, ลบสระหน้า, วุทธิ อี เป็น เอ)

ยัญ, การบูชา ๓ คัพท์

ยาค (ยช เทวบูชาสงคหกรรมทานธมเมสุ+ณ) ยัญ, การบูชา. ยชนั ยาค การบูชา ชื่อว่ายาคะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค). เทวเม ภิกขเว ยาคา กตเม เทว อามิสสุ ยาค จ ธมมยาค จ^๑ ภิกษุทั้งหลาย การบูชามี ๒ อย่าง ๒ อย่าง คือ การบูชาด้วยสิ่งของ และการบูชาด้วยธรรม

กตุ (กร กรณ+ตุ) ยัญ, การบูชา. สคคตติเกหิ กรียเตติ กตุ การบูชาที่ผู้ปรารถนาสวรรค์พากันทำ ชื่อว่ากตุ (ลบ รุ ที่สุดธาตุ)

ยญญ (ยช เทวบูชาสงคหกรรมทานธมเมสุ+อ) ยัญ, การบูชา. ยชนั ยญโย การบูชา ชื่อว่ายัญญะ (อาเทศ ช เป็น ญญ). เอวรूप โข ราชญญ ยญโย น มหปฺพล โหติ^๒ มหาบพิตร การบูชาเช่นนี้ไม่มีผลมาก

แทนบูชายัญ

เวท, เวที (วิท ลาภ+อิณ,อี) แทนบูชายัญ. ยาคตถิ มนตาทินา ปริกฺขตา ปริสงฺขตา ภูมิมิ เวท นาม พื้นดินที่กำหนดล้อมไว้ด้วยมนต์เป็นต้นเพื่อการบูชายัญ ชื่อว่าเวท (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). ลภสกุการ วิณฑติ อสฺสนติ เวท, เวที บริเวณอันเป็นที่ได้ลาภและสักการะ ชื่อว่าเวทและเวที

[๔๑๓] อสฺสเมธ จ ปุริส-
สมมาปาโส วาขเปยย-

เมธ เจว นีรคฺโข
มิตติ ยาคา มหา อิม.

การบูชายัญใหญ่ ๕ อย่าง

อิม ปญจ มหา ยาคา การบูชายัญใหญ่มี ๕ อย่างเหล่านี้

อสฺสเมธ ปุริสเมธ

สมมาปาส วาขเปยย

นีรคฺโข มหายญญา

น เต โหนติ มหปฺผลา^๓

การบูชายัญใหญ่เหล่านี้ คือ การฆ่าม้าบูชายัญ การฆ่าบุรุษบูชายัญ การจองจำบูชายัญ การตีมน้ำมนต์บูชายัญ การถอดกลอนประตูปบูชายัญ ย่อมไม่มีผลมาก

อสุสเมธ (อสุสสททุปท+เมธ หีสาย+อ) การฆ่าม้าบูชาัยญ. โปราณกรวชกาลเอ กิริ อสุสเมธ
 ปุริสเมธ สมมาปาส วาจาเปยยนติ จตตาริ สงคหวตฺตุนิ อสุสเมธ นาม ทราบว่า
 สังคหวตฺตุนิในรัชสมัยโบราณมี ๔ อย่าง คือ การฆ่าม้าบูชาัยญ การฆ่าบุรุษบูชาัยญ การจงจำ บูชาัยญ
 การดื่มน้ำมนต์บูชาัยญ ชื่อว่าอัสสเมธะ. อสุเส เมธนติ หีสนติ เอตฺถาติ อสุสเมธ การ
 บูชาัยญที่มีการเปียดเปียนม้า ชื่อว่าอัสสเมธะ. อสุส เมธนติ วธนติ เอตฺถาติ อสุสเมธ
 ัยญที่ฆ่าม้าบูชา ชื่อว่าอัสสเมธะ (อสุสสททุปท+เมธ วธเน+อ)

ปุริสเมธ (ปุริสสททุปท+เมธ หีสาวธเนสุ+อ) การฆ่าบุรุษบูชาัยญ. ปุริส เมธติ หีสติ เอตฺถาติ
 ปุริสเมธ การบูชาัยญที่มีการเปียดเปียนบุรุษ ชื่อว่าปุริสเมธะ. ปุริส เมธติ วธติ เอตฺถาติ
 ปุริสเมธ การบูชาัยญที่มีการฆ่าบุรุษ ชื่อว่าปุริสเมธะ

นिरคคพ (นิ+อคคพ) การถอดตาลประตูปบูชาัยญ. นตฺถิ อคคโพ เอตฺถาติ นيرคคโพ การบูชา
 ที่มีการถอดตาลประตูป ชื่อว่านिरคคพะ (ลง รุ อาคม) หมายถึงการบูชาัยญที่เปิดเผยให้ผู้คนได้ดู

สมมาปาส (สมมาสททุปท+ปาส ชิปน+อ) การจงจำบูชาัยญ. สมมา ทณฺฑํ ปาเสนติ
 ชิปนติ เอตฺถาติ สมมาปาส การบูชาที่มีการจงจำ ชื่อว่าสมมาปาสะ

วาชเปยย (วาชสททุปท+ปา ปาเน+เอยย) การดื่มน้ำมนต์บูชาัยญ. วาชํ ปิวนติ เอตฺถาติ
 วาชเปยโย การบูชาที่มีการดื่มน้ำมนต์ ชื่อว่าวาชเปยยะ (ลบสระหน้า)

[๔๑๔] อิติ ตฺวิโซ ยาชโกถ สภโย สามาชิโกปยถ
 ปริสา สภา สมชชา จ ตถา สมิติ สัถโ.

ผู้บูชาัยญ ๓ ศัพท์

อิติ (ยช ปุชาย+อิ) ผู้บูชาัยญ. ยชนสึโลติ อิติ ผู้มีปรกติบูชา ชื่อว่าอิติ (อาเทศ ย เป็น อิ,
 ชุ เป็น ท)

อิช (ยช ปุชาย+อ) ผู้บูชาัยญ. ยชตีติ อิช ผู้บูชา ชื่อว่าอิชะ (อาเทศ ย เป็น อิ)
 ถด วา อิตฺถิยา อุตฺตุมฺหิ ชาเต ชายตีติ อิตฺถิตฺตฺว. นาริตฺตฺวิโชติปิ ปาโจ. อุตฺตฺว
 ยาชโก ตถาติปิ ปาโจ, สุนฺทโร. ปรสมยํ อมฺนสิ กตฺวา ปน อัจริเยน อิตฺตฺวิชสทฺโ
 อิติตฺตฺวิชสทฺโ จ สมานตฺถาติ มณฺณมานน อิติ ตฺวิโชติ วุตฺตํ โหติ.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้เกิดในเวลาหญิงมีระดู ชื่อว่าอิตฺถิตฺตฺว บางทีก็มีรูปเป็น นาริตฺตฺวิช, ศัพท์ว่า อุตฺต
 กับ ยาชก มีเนื้อความเหมือนกันก็ควรอยู่ อาจารย์ภายหลังพลังแผลอ ทั้งที่รู้ชื่อว่า อิตฺตฺวิชศัพท์และ
 อิติตฺตฺวิชศัพท์มีอรรถเหมือนกัน ก็ยังกล่าวเป็น ๒ ศัพท์ว่า อิติ ทฺวิโช. ส่วนคัมภีร์อมรโกสะแสดงเป็น
 ศัพท์เดียวคือ อิตฺตฺวิโช

ยาชก (ยช ปุชาย+ณฺ) ผู้บุชายัญ. **ยชดีติ ยาชโก** ผู้บุชา ชื่อว่ายาชกะ (วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺ เป็น ออก). **ยาชโก โส น พราหมณ์**^๑ ผู้บุชานั้นไม่ใช่พราหมณ์(เสมอไป)

สมาชิกสภา, ผู้เข้าร่วมประชุม ๒ คัมภีร์

สภย (สภา+ย) สมาชิกสภา, ผู้เข้าร่วมประชุม. **สภายํ สาธุ สภโย** คนดีในสภา ชื่อว่าสภยะ (ลบ อา)

สามาชิก (สามาชา+ณิก) สมาชิกสภา, ผู้เข้าร่วมประชุม. **สมากํ ชนสงฆาตํ สมาสวณฺติ อาคนฺตฺวา เอกเทสี ภวนฺตีติ สามาชา, เตหิ สมํ เอกภวตีติ สามาชิโก** ผู้มาชุมนุมอยู่พร้อมเพรียงกัน ชื่อว่าสามาชา, ผู้เป็นกลุ่มเดียวกันกับผู้มาชุมนุมนั้น ชื่อว่าสามาชิกะ (ลบ ญ, วฺทธิ อ เป็น อา) สมาชิกสภามีอีกหลายคัมภีร์ เช่น สภาสท, สภาดาร

สภา, ที่ประชุม ๕ คัมภีร์

ปริสา (ปริ+ลฺลี เสวय+อ+อา) สภา, ที่ประชุม. **ปริ สมฺนฺตโต เสนฺติ อสฺสนฺติ ปริสา** สภาเป็นที่ซึ่งผู้คนมาพบปะกันอยู่โดยรอบ ชื่อว่าปริสา (ลบสระหน้า). **สีโห เสนาปติ นิคฺฉสวโก ตสฺสํ ปริสายํ นิสฺสินฺโน โหตี**^๒ สีหเสนาบดีผู้เป็นสาวกของนิครนถ์นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้น

สภา (สทสทฺทฺทฺปปท+ภา กถเน+กฺวิ) สภา, ที่ประชุม. **สท ภาสฺนฺติ อสฺสนฺติ สภา** สถานที่ประชุม ชื่อว่าสภา (อาเทศ สท เป็น ส, ลบ กฺวิ). **สพฺภิ ภาคิ ทิปฺปตีติ วา สภา** หรือสถานที่อันรุ่งเรืองด้วยสัตว์บุรุษ ชื่อว่าสภา (สนฺตสทฺทฺทฺปปท+ภา ทิตฺตฺติย+กฺวิ, อาเทศ สนฺต เป็น ส, ลบ กฺวิ). **สํคฺคฺมฺ ภาสฺนฺติ เอตฺถาติ สภา** สถานที่ประชุม ชื่อว่าสภา (สํ+ภาส ภาสเน+กฺวิ, ลบ นิคฺหิต, ลบ กฺวิ และ ส ที่สุดธาตุ)

เนสา สภา ยตถ น สนฺติ สนฺโต
 สนฺโต น เต ये น วทฺนฺติ ฌมฺมํ
 รากณฺจ โทสณฺจ ปหาย โมหํ
 ฌมฺมํ วทฺนฺตา จ ภวนฺติ สนฺโต.^๓

ในสถานที่ใดไม่มีสัตว์บุรุษอยู่ สถานที่นั้นย่อมไม่ใช่สภา ผู้ไม่กล่าวธรรมย่อมไม่ใช่สัตว์บุรุษ สัตว์บุรุษเป็นผู้กล่าวธรรมเพื่อละระาคะ โทสะ และโมหะ

สมชฺชชา (สํ+อช คมเน+อ+อา) สภา, ที่ประชุม. **สมชฺชชฺนฺติ สํคฺจณฺนฺติ อสฺสนฺติ สมชฺชชา** ที่ประชุม ชื่อว่าสมชชชา (อาเทศนิกฺหิตเป็น ม, ช็อน ช, ลบสระหน้า). **นจฺจาทิตฺตฺสนฺวเสณ สมชฺชชาคมนํ**^๔ การไปสู่ที่ประชุมโดยสามารถเห็นการฟ้อนรำเป็นต้น

๑ มช.มช. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕

๒ วิ.มหา. ๕/๗๘/๔๘

๓ ส.สคภ. ๑๕/๗๒๕/๒๗๐

๔ ที.อฎ. ๖/๒๔๗/๑๓๖

สมิติ (ส+อิ คติมฺหิ+ติ) สภา, ที่ประชุม. สมยนิติ มิลนติ อสฺสนติ สมิติ ที่ประชุม ชื่อว่า สมิติ (อาเทศนิกหิตเป็น ม). สห วสเนน เอตี อสฺสนติ สมิติ สถานที่ที่คนมาอยู่พร้อมกัน ชื่อว่าสมิติ (สทสทฺหุปรปท+อิ คติมฺหิ+ติ, อาเทศ สห เป็น ส, นิกหิตเป็น ม). สมิตินิติ สมุห, ภิภุขสมุหทสฺสนาย อาคตาดิปี อตุโล^๑ บทว่า สมิติ คือหมู ได้แก่ผู้คนพากันมาเพื่อดูหมูภิภุข

สังสท (ส+สท คตฺยวสาเน+อ) สภา, ที่ประชุม. สมฺนุตโต สีสฺนติ เอตฺถาติ สสังโท สถานที่ที่คนนั่งรายล้อม ชื่อว่าสังสทะ

สภามีอีกหลายศัพท์ เช่น โคฎฺฐี, อฏฺฐาณี

[๔๑๕] จตฺสโส ปริสา ภิภุข ภิภุขนี จ อุปาสกา
 อุปาสิกาโยติ อิมมา- ถวาฏฺฐ ปริสา ลีโย.

บริษัท ๔

บริษัทมี ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ ภิภุข ภิภุขณี อุปาสก อุปาสิกา

ภิภุข (ภิภุข ยาจน+ฐ) ภิภุข. ภิภุขตีติ ภิภุข ผู้ขอ(ด้วยกายวิญญูติ) ชื่อว่าภิภุข (ลป ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). ภย อภิภุขตีติ ภิภุข ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิภุข (ภยสทฺหุปรปท+อิภุข ทสฺสเน+ฐ, ลป ย, ลป ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ, ลปสระหน้า). กิเลส ภิภุขตีติ ภิภุข ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิภุข (ภิภุ วิหารเน+ฐ, อาเทศ ฑ เป็น ข, ซ้อน ก, ลป ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). อมตรล ภิภุขตี ภิภุขตีติ ภิภุข ผู้บริโภคอมตรส(คือนิพพาน) ชื่อว่าภิภุข (ภิภุข อทเน+ฐ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลป ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). ภิภุขตี สตฺตุนนํ ฌมฺมานํ ภิภุขตฺตา ภิภุข, สกฺกายทฺธิฏฺฐิ ภิภุขนา โหติ วิจิกิจฺจนา ภิภุขนา โหติ สีสฺลพฺพตฺปฺรามาโส ภิภุขโน โหติ ราโค ภิภุขโน โหติ โทโส ภิภุขโน โหติ โมโห มาโน ภิภุขโน โหติ^๒ บทว่า ภิภุข คือบุคคล ผู้ชื่อว่าภิภุข เพราะทำลายธรรม ๗ อย่าง คือ ทำลายสักกายทฺธิฏฺฐิ วิจิกิจฺจนา สีสฺลพฺพตฺปฺรามาส รากะ โทสะ โมหะ และมานะ

ภิภุขณี, ภิภุขนี (ภิภุข ยาจน+ฐ+อินี) ภิภุขณี. ภิภุขณีสีสฺลตาทิ ภิภุขนี ผู้ชื่อว่าภิภุขนี เพราะเป็นผู้ขอโดยปรกติเป็นต้น (ลป ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ, ลปสระ อิ หลัง, อาเทศ น เป็น ณ บ้าง). ภิภุขนี นาม อุภโต สงฺฆเ อฺปสมฺปนฺนา^๓ ผู้อุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือภิภุขณี สงฆ์และภิภุขสงฆ์) ชื่อว่าภิภุขณี

อุปาสก (อุป+อาส อุปเวสเน+ณฺว) อุปาสก. รตนตฺตยมฺปคฺนตฺวา อาสยฺนตีติ อุปาสกา ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย ชื่อว่าอุปาสกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลปสระหน้า). กิตฺตาวตฺตา นฺ โข ภนฺเต อุปาสโก โหตีติ, ยโต โข มหานาม พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ ฌมฺมํ สรณํ

๑ ที.อฎ. ๕/๓๓๕/๓๐๑

๒ ขุ.มทานิ. ๒๙/๘๖/๘๒

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๔๓/๒๕

คโต โหติ สงฆ์ สรณํ คโต โหติ^๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเช่นไรหนอบุคคลจึงเป็นอุบาสก, มหานามะ เพราะเหตุใด บุคคลจึงถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง ถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

อุปาลิกา (อุป+อาส อุปเวสเน+ณฺว+อา) อุปาลิกา. รตนตตยมุปนคตฺวา อาสยณฺตติ อุปาลิกายโ ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย ชื่อว่าอุปาลิกา (อาเทศ ญฺ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). โย โช อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุณี วา อุปาสโก วา อุปาลิกา วา ธมฺมานุสมมปฏิปนฺโน วิหริติ สามิจิปฏิปนฺโน อนุสมฺมจารี, โส ตถาคตํ สกฺกโรติ ครุกโรติ มาเนติ ปุชฺเชติ ปรมาย ปุชาย^๒ อานนทฺ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาลิกาก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นยอมชื่อว่าสักการะ เคารพ นอบน้อม บูชาพระตถาคต ด้วยการบูชาที่ประเสริฐสุด

ปัจจุบันไม่มีภิกษุณีบริษัทในนิกายเถรวาท, ส่วนสามเณรนับเข้าในภิกษุบริษัท

**[๔๑๖] ดาวดีสทฺวิซุชฺชุตต- มारคฺคหปติสฺส จ
สมณานํ วสา จาตุ- มหาราชิกพฺรหฺมณํ.**

อถ วา ดาวดีसानํ ทฺวิซานํ พฺรหฺมณานํ ชตฺตานํ ชตฺตियานํ มารสฺส คหปติสฺส สมณานํ จาตุมฺมหาราชิกานํ พฺรหฺมณญจ วเสนาติ อีมา อฏฺฐปริสา.

อีกอย่างหนึ่ง บริษัทมี ๘ เหล่านี้ คือ เทวดาชั้นดาวดึงส์ พราหมณ์ กษัตริย์ มาร คหบดี สมณะ เทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกะ และพรหม

อฏฺฐ โช อีมา อานนฺท ปริสา, กตเม อฏฺฐ, ชตฺตियปริสา พฺรหฺมณปริสา คหปติปริสา สมณปริสา จาตุมฺมหาราชิกปริสา ดาวดีสปริสา มารปริสา พฺรหฺมปริสา^๓

อานนทฺบริษัทมี ๘ เหล่านี้ บริษัท ๘ ไครบ้าง คือ ชตฺตियบริษัท พฺรหฺมณบริษัท คหปติบริษัท สมณบริษัท จาตุมฺมหาราชิกบริษัท ดาวดึงสบริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท

**[๔๑๗] คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ จตฺวีสฺกฺขรํ ตฺยํ
เวทานมาทิฏฺฐํ สา สาวิตฺติ ติปทํ ลียา.**

ฉนฺทํ, โคลง, กลอน

ฉนฺท (ฉท สวรรณ+อ) ฉนฺทํ, โคลง, กลอน. วชฺชํ ฉาทยตีติ ฉนฺทํ บทประพันธ์ที่ปกปิดโทษ(ในสำนวนภาษา) ชื่อว่าฉันทะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ). คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ คายตฺตี ฉนฺทํ(และอุณฺหิกาฉนฺทํเป็นต้น) ชื่อว่าฉนฺทํ

๑ ส.มหา. ๑๙/๑๕๙๐/๔๕๗

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๒๙/๑๖๐-๑

๓ ที.มหา. ๑๐/๕๙/๑๒๗

ค้ายัตติฉันท์

ค้ายัตติ (เค สทเท+ตติ) ค้ายัตติฉันท์. ค้ายเตติ ค้ายตติ ฉันท์ที่เขาสวด ชื่อว่าค้ายัตติ (อาเทศ เอ เป็น อาย). ค้ายตติ นาม ยสฺส จตฺตฺส ปาทฺสฺส ปฏฺิปาทํ ฉพฺกฺขรานิ สนฺตติ ฉันท์ ที่มี ๔ บาท มีบาทละ ๖ คำ ชื่อว่าค้ายัตติ

ตัวอย่างค้ายัตติฉันท์

เชโน ชินมุเล ทิสฺวา ชนกายํ
 สํสารนิมคฺคํ สพฺพญฺญตฺตมิจฺจ^๑

เซนะฤาษีเห็นหมู่ชนแวดล้อมพระพุทธเจ้า จึงปรารภนาสัพพัญญุตญาณอันตัดขาด
 ทางเวียนว่ายตายเกิดในสงสาร

สาวิตรีฉันท์

สาวิตติ (สวิตฺ+อิณ) สาวิตรีฉันท์. สวิตฺตฺสฺส อิลิโน อัย วาจา สาวิตติ ฉันท์ที่เป็นคำสวด
 ของสวิตฺฤาษี จึงชื่อว่าสาวิตติ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน ต). ยํ ปน จตฺตฺวิสฺสฺกฺขรณฺตํ,
 เวทานํ อาภิภูตฺตญฺจ ค้ายตติ วิย ฉนฺทานํ นาปิ จตฺตฺปฺปทํ, ถถ โช ติปทเมว ลียา,
 สวา สาวิตติ นาม ฉันท์ที่มี ๒๔ คำ ไม่มี ๔ บาทเหมือนค้ายัตติฉันท์ เป็นเบื้องต้นของคัมภีร์
 เวท มีเพียง ๓ บาท จึงชื่อว่าสาวิตติ. สาวิตติสทฺโท ค้ายตติปริยายปฺยตฺถลิ สาวิตติคัพทํเป็น
 ปริยายคัพทํของค้ายัตติคัพทํ

อคฺคิหฺตํ มฺุขา ยญฺญา สาวิตติ ฉนฺทโส มฺุขํ
 ราชา มฺุขํ มนฺุสฺसानํ นทีนํ สาคโร มฺุขํ
 นกฺขตฺตานํ มฺุขํ จนฺโท อาทิจฺโจ ตปตํ มฺุขํ
 ปุณฺณมาภฺกฺขมานานํ สจฺโฆ เว ยชตํ มฺุขํ^๒

ยัญพิธีมีการบูชาไฟเป็นสำคัญ สาวิตรีเป็นเบื้องต้นของคัมภีร์เวท
 พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำ
 ดวงจันทร์เป็นใหญ่แห่งดวงดาว ดวงอาทิตย์เป็นใหญ่แห่งสิ่งมีแสงสว่าง
 พระสงฆ์เป็นใหญ่แห่งผู้ต้องการบุญที่พากันบูชาอยู่

คาถาตัวอย่างสาวิตรีฉันท์

พฺุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
 ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
 สํฆํ สรณํ คจฺฉามิ^๓

๑ มหาปณาม ๖/๗

๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๗๘/๔๔๖

๓ วิ.มหา. ๔/๓๔/๔๒

ข้าพเจ้า ขอลึงพระพุทเจ้า ว่าเป็นที่พึ่ง
 ข้าพเจ้า ขอลึงพระธรรม ว่าเป็นที่พึ่ง
 ข้าพเจ้า ขอลึงพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง

[๔๑๘] หพยปาเก จรุ มโต สุชา ตู โหมทพพิยั
 ปรมนุณั ตู ปายาโส หพยั ตู หวิ กถยเต.

อาหารบุชายัณ

จรุ (จร จรณ+อุ) อาหารบุชายัณ. **หพยั** เทวดาตถมณนั, หพยปาเก ตสฺส ปาเก ตทาธาเร ตาลยาทิมหิ **จรุ มโต** หัพยะ คือข้าวสำหรับบูชาเทวดา, จรุคัพพ์ท้านรู้ว่าใช้ในอรรถข้าวที่หุงด้วยน้ำนมที่อยู่ในหม้อตั้งไว้เพื่อบุชายัณ และเป็นปงลึงค์

ทัพพีตักอาหารบุชายัณ

สุชา (สุชสทูปปท+ชน ชนเน+กวิ) ทัพพีตักอาหารบุชายัณ. โหมทพพิยั โหมทมมุนิ หพยุนนาทีน-มุตุทธนตถั กถายั กถจจฺยั สุชา สุชาคัพพ์ที่ใช้ในอรรถทัพพีสำหรับคดข้าวบูชาเทวดาเป็นต้นในเวลาบวงสรวง. **หพยุนนาทีนั** สุขคคทนตถั ชายตติติ สุชา ทัพพีที่เกิดขึ้นแห่งข้าวสำหรับบูชาเทวดาเป็นต้น เพื่อรับเอาความสุข ชื่อว่าสุชา (ลบ ช, ลบ กวิ, อาเทศ น ที่สุดตาดุเป็น อา, ลบ สระหน้า). อิตถิ สุชาคัพพ์เป็นอิตถิลึงค์

ข้าวปายาสสำหรับบูชาเทวดา, ข้าวกวนใส่นมวัว ๒ คัพพ์

ปรมนุน (ปรม+อนุน) ข้าวปายาสสำหรับบูชาเทวดา, ข้าวกวนใส่นมวัว. เทวนุนตดา ปรมั อนุนั ปรมนุนั ข้าวที่ดีที่สุด เพราะเป็นข้าวเพื่อเทวดา จึงชื่อว่าปรมันนะ (ลบสระหน้า). ปรมนุนั คเหตุวาน อทาสี สตถุโน อหิ^๑ ข้าพเจ้าถือเอาข้าวปายาสไปถวายแด่พระศาสดา

ปายาส, ปายส (ปา ปาเน+อส) ข้าวปายาสสำหรับบูชาเทวดา, ข้าวกวนใส่นมวัว. ปาดพโพติ ปายาโส ข้าวที่ควรดื่ม(เพราะเป็นน้ำเหลวๆ) ชื่อว่าปายาสะ (อาเทศ อา เป็น อาย, ลบสระหน้า, ที่ষะสระหลัง). กสฺส จาหิ โภ โคตม อิมั ปายาสั ทมมิ^๒ พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์จะถวายข้าวปายาสนี้แก่ใคร

เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวง ๒ คัพพ์

หพย (หุ ทาเน+ณฺย) เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวง. หวติ อนเนาติ หพยั เครื่องเซ่น ชื่อว่าหัพยะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบ อ ที่ ว, อาเทศ ว เป็น พ). โภ นุ โช อิมั หพยเสสั ฎญเชยย^๓ ใครกันหนอควรบริโภคส่วนเหลือของเครื่องเซ่นนี้

๑ ข.อุปทาน. ๓๒/๓๖/๑๒๒ ๒ ข.สุตตนิ. ๒๕/๓๐๐/๓๔๒ ๓ ส.อญ. ๑๑/๑๙๕/๒๒๑

หวิ (หุ ทาเน+อิ) เครื่องเช่น, เครื่องบวงสรวง. **หวติ** **อนเนาติ** **หวิ** เครื่องเช่น ชื่อว่าหวิ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **นบุสเก** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในปงสกลิงค์

[๔๑๙] **ยูโป ฎณายํ นิมนนุถย- ทารุมฺหิ ตวรณฺี ทวีสุ**
คาหปจฺจาหวนฺีโย ทกฺขินคฺคิ ตโยคฺคโย.

เสาบุชายัญ ๒ ศัพท์

ยูป (ยุ มิสสเน+ป) เสาบุชายัญ. **ฎณายํ ยูโป ยูปศัพท์**ใช้ในอรรถเสาบุชายัญ. **ยวตีติ** ยูโป เสาที่รวมกัน ชื่อว่ายูปะ (ทีชะ อุ เป็น อุ). **อหญฺหิ ภนฺเต อคฺคิ อาธาตฺกามา โยป** **อุสฺสาเปตฺกามา**^๑ ข้าพระองค์ประสงค์จะบูชาไฟ ต้องการให้เขายกเสาบูชาไฟขึ้น

อุณ, ฎณา (อุ อภิตถเว+ณ+อา) เสาบุชายัญ. **ถวียเตติ ฎณา** เสาที่เขาบูชา ชื่อว่าฎณา (ทีชะ อุ เป็น อุ). **ทวีสุ ฎณศัพท์**เป็นไปในปงลึงค์และอิตถิลิงค์. **ฎณํ ปฏิจฺจ ฉายา ปณฺณายติ**^๒ เเงปรากฏเพราะอาศัยเสาบุชายัญ

ไม้สไฟ

อรณฺิ, อรณฺิ (อร คมเน+อณฺิ+อี) ไม้สไฟ. **นิมนนุถยทารุมฺหิ อรณฺิ อรณฺิศัพท์**ใช้ในอรรถไม้สไฟ. **อริยติ คมฺยตีติ อรณฺิ** ไม้สไฟที่เขาสไฟเรื่อยไป ชื่อว่าอรณฺิ. **ทวีสุ อรณฺิศัพท์**มีใช้ในปงลึงค์และอิตถิลิงค์. **น อคฺคิ อุปฺนฺจฺจาเปนฺติ น อรณฺิสหิตํ อุปฺนฺจฺจาเปนฺติ**^๓ ไม่ติดไฟไว้ ไม่เตรียมไม้สไฟไว้

ผู้ควรรบูชาไฟ ๓ บุคคล

คาหปจฺจ, คหปตคฺคิ (คหปติ+ณ) ไฟในบ้านคือสามิ. **คหปตินา สยฺตุโต คาหปจฺจโ** ไฟอันประกอบด้วยสามิ ชื่อว่าคาหปจฺจจะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ตี เป็น จ, ซ้อน จ)

อาหวนฺีโย, อาหุเนยฺยคฺคิ (อาห+อนฺีโย) ไฟที่ควรรบูชาคือมารดาบิดา. **หุตพฺพคฺคิอาหวนฺิ อรหตีติ** **อาหวนฺีโย** ผู้ควรรนำเครื่องบูชาไฟมาบูชา ชื่อว่าอาหวนฺีโย (ลบสระหน้า). **อาทเรน หวนฺิ ทานํ อรหตีติ** **อาหวนฺีโย** ผู้ควรรให้ด้วยความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่าอาหวนฺีโย (อา+หุ ทาเน +อนฺีโย, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

ทกฺขินคฺคิ, ทกฺขินฺเนยฺยคฺคิ (ทกฺขินฺนาสทกฺขปฺท+อคฺค ทาเน+อิ) ไฟที่ควรรให้ทานคืออภิภุสงฺฆ. **ทกฺขินํ เทยฺยธมฺมํ อคฺคนฺติ วิสฺสชฺชนฺติ อสฺมินฺติ ทกฺขินคฺคิ** ผู้เป็นที่สละให้ซึ่งเครื่องทักษิณาทาน ชื่อว่าทักษิณคฺคิ (ลบสระหน้า)

[๔๒๐] จาโค วิสขุชนํ ทานํ ไวสุสศุโค จ ปเทสนํ
 วิสุสถานํ วิตรณํ วิหายิตปวชุนํ.

ทาน, การสละ, การให้ ๙ ศัพท์

จาค (จช ทานิมฺหิ+ณ) ทาน, การสละ, การให้. อจชิตฺถ จชเต จชิสฺสเต จชนํ วา จาโค
 สละแล้ว กำลังสละ จะสละ หรือการสละ ชื่อว่าจาคะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺ เป็น ค).
จาโค ปุณฺณํ ปวชฺชติ^๑ การสละยังบุญให้เจริญ

วิสขุชน (วิ+สข วิสฺสคฺเค+ยฺ) ทาน, การสละ, การให้, การแบ่งปัน. วิสขุชฺชิตเต วิสขุชนํ การ
 สละ ชื่อว่าวิสขุชนะ (ซ้อน ชฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). อลงฺการภณฺททาทนียโยชณียาทินิ ทตฺวา
 วิสขุชนํ^๒ การสละให้วัตถุมีเครื่องประดับ ของขบเคี้ยว และของบริโภค เป็นต้น

ทาน (ทา ทานเ+ยฺ) ทาน, การสละ, การให้. ทียเตติ ทานํ การให้ ชื่อว่าทานะ (อาเทศ ยฺ เป็น
 อน, ลป อ)

อคุคฺสฺมี ทานํ ททตํ อคฺคํ ปุณฺณํ ปวชฺชติ
 อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ ยโส กิตฺติ สฺขํ พลํ^๓

บุญอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ ชื่อเสียง ความสุข และกำลังที่เลิศ ย่อมเจริญแก่
 ผู้ให้ทานในบุญเขตอันเลิศ

ไวสุสศุค (อุ+สข วิสขุเช+ณ) ทาน, การสละ, การให้. ไวสุชนํ ไวสุสศุโค การสละ ชื่อว่า
 ไวสุสศุคะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลง วฺ อาคม, ซ้อน สฺ, อาเทศ ชฺ เป็น ค, ซ้อน คฺ).
ไวสุสศุโค ทฺวิโร ปริจฺจาคไวสุสศุโค จ ปกฺขนฺทนไวสุสศุโค จ^๔ การสละมี ๒ อย่าง คือ
 การสละโดยการบริจาคและการสละโดยการหลีกเลี่ยงออกไป

ปเทสน (ป+ทิส อติสขุชนเ+ยฺ) ทาน, การสละ, การให้. อติสขุชนํ ทานํ ปิโพชนญจ อิห
 ทานํ ปเทสนํ การสละ การให้ และการให้รู้ในโลกนี้ ชื่อว่าปเทสนะ. ปกาเรน ทิสฺยเตติ
 ปเทสนํ การสละโดยประการต่างๆ ชื่อว่าปเทสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

วิสุสถาน (วิ+สณ ทานเ+ยฺ) ทาน, การสละ, การให้. วิสณียเตติ วิสุสถานํ การให้ ชื่อว่า
 วิสุสถานนะ (ซ้อน สฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

วิตรณ (วิ+ตร ปุลวนตฺรณเ+ยฺ) ทาน, การสละ, การให้. มจฺเจโรสตาติภฺกมณเมตฺถาติ วิตรณํ
 ในที่นี้ การก้าวล่วงกระแสดความตระหนี่ ชื่อว่าวิตรณะ. วิเสเสน ตฺรตีติ วิตรณํ อากฺการก้าวล่วง
 โดยพิเศษ ชื่อว่าวิตรณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

๑ อัง.ฉกฺก. ๒๒/๓๑๖/๓๙๖ ๒ ที.อฎฺ. ๖/๒๗๑/๑๔๙ ๓ อัง.จตุกฺก. ๒๑/๓๔/๔๕
 ๔ มชฺ.อฎฺ. ๗/๒๗/๙๔

เทติ สมณสุส วา พุราหมณสุส วา อนันน์ ปานน์ วดถ์ ยานน์ มาลาคนุชวิเลปนน์
 เสยยาวัสถปทีเปยยั^๑ บางคนในโลกนี้ถวายนแก่พระสมณะหรือพราหมณ์ มีข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม
 ยานพาหะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และน้ำมันสำหรับประทีป

ทส ทานวัตถุ ลียั ทานวัตถุมิ ๑๐ อย่าง คือ อันนะ ของควรบริโภคมีข้าวเป็นต้น,
 ปานะ ของควรดื่มมีน้ำเป็นต้น, ฆระ ที่อยู่อาศัย, วัตถะ เครื่องนุ่งห่ม, ยานะ ยานพาหะและ
 รongเท้า, มาลา ดอกไม้และมาลัย, วิเลปนนะ เครื่อง ลูบไล้มีมโนสิลาเป็นต้น, คันธะ ของหอม,
 เสยยา ที่นั่งและที่นอน, ปทีเปยยะ ประทีปและน้ำมัน

ตตร อนันน์ ปานวชฺชิต์ กิณฺจิ ขาทนียาทิกั. ปานน์ ปาดพพฺ อุกทาติ. ฆรํ วาตา-
 ตปาทีปริสุสยวิโนทน์ ปฎิสฺสยั. วดถ์ นิวาสนปารุปนาทิจจาทน์. ยานน์ หตถุยาที อนุดมโส
 อุปาหน์ อุปาทาย คมนสาธน์. มาลา มาลยั, ปุปฺผณฺจ. วิเลปนน์ จวีราครณฺ, วิภูโต
 สฺคุนฺโธ วา. คนฺโธ ตทณฺณคนฺโธ, เสยยา เสยยาคุคฺคเณน เจตถ อาสนมปิ คหิต์.
 ปทีเปยยั ปทีปสฺส หิต์ ยั กิณฺจิ เตลาที, อิเม ทส ทานวัตถุ นาม ลียั.

ในทานวัตถุ ๑๐ อย่างนั้น อันนะ ได้แก่ของกินทุกอย่างมีของขบเคี้ยวเป็นต้น ยกเว้นเครื่อง
 ดื่ม, ปานะ ได้แก่ของที่ควรดื่มมีน้ำเป็นต้น, ฆระ ได้แก่ที่อยู่อาศัยที่กำบังอันตรายมีลมและแดด
 เป็นต้น, วัตถะ ได้แก่เครื่องปกปิดร่างกายมีผ้านุ่งและผ้าห่มเป็นต้น, ยานะ ได้แก่ ยานพาหะมี
 ข้างเป็นต้นและอุปกรณ์ที่ช่วยให้สำเร็จการไปทุกอย่างมีรองเท้าโดยที่สุด, มาลา ได้แก่พวงมาลัยและ
 ดอกไม้, วิเลปนนะ ได้แก่เครื่องย้อมผิวหรือเครื่องลูบไล้ที่มีกลิ่นหอม, คันธะ ได้แก่ของหอมอย่างอื่น
 จากนั้น, เสยยา ได้แก่ที่นอนและที่นั่ง, ปทีเปยยะ ได้แก่วัตถุทุกอย่างที่เป็นประโยชน์แก่ประทีปมี
 น้ำมันเป็นต้น, ทั้ง ๑๐ อย่างนี้ มีชื่อว่าทานวัตถุ

เอตานิ ปน ทส ทานวัตถุณิ สุตฺตุนฺตนยน กถิตานิ. วินเย ปน จีวรปิณฺชปาต-
 เสนาสนเกสฺชชวเสน จตฺตาริ กถิตานิ, รูปาทิจพารมฺมณทานวเสน อภิธมฺเม จ ทานวัตถุณิ
 กถิตาติ.

ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนั้น ท่านกล่าวตามนัยในพระสูตร ส่วนทานวัตถุที่ท่านกล่าวตามนัยในพระ
 วินัยมี ๔ อย่าง คือ จีวร ปิณชปาต เสนาสนะและเกสัช, ทานวัตถุที่ท่านกล่าวตามนัยในพระอภิธรรม
 มี ๖ อย่าง คือ การให้ที่มีอารมณ์ ๖ อย่าง มีรูปารมณเป็นต้น

ทานวัตถุตามนัยแห่งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

ตตฺเถวมาจริยา วทนฺติ “สุตฺตุนฺตนยทานโด วินยทานเมว มหปฺพลั, กสฺมา,
 อนฺนาทิตานมตฺตวเสเนว ยสฺส กสฺสจิจิ ทุสฺสีลาทิกสฺส ทาดพฺพนฺติ อนฺชานิดฺวา

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๔๖/๒๗๑

ปิณฑปาตาทิกปิยโหวารวเสน สีลวนดาตีกสเสว จ ทาทพพุนติ อนุญญาตตดา. สามญญทานโต หิ วิเสสทานเมว มหปผลั, ตโตปิ อภิธมมยทานเมว มหปผลั, กสฺมา, ฐปาทีสุ ปรมตถวเสเนว อภินิวิสิตฺวา ทานวเสน ตโตปิ อติสยทานตดา”.

ในทานวัตถุตามนัยในพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรมนั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “ทานในพระวินัยมีผลมากกว่าทานตามนัยในพระสูตร เพราะอะไร เพราะว่า พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตว่า ‘ควรให้ทานเพียงสักว่าข้าวเป็นต้น แก่ใครๆ มีผู้ทูลเป็นต้น’ และทรงอนุญาตว่า ‘ควรถวายทานแก่ผู้มีศีลเป็นต้น’ โดยทรงใช้โหวารที่สมควรว่าบิณฑบาตเป็นต้น, ทานที่พิเศษกว่าทานธรรมดาย่อมมีผลมาก. ทานตามนัยในพระอภิธรรมมีผลมากกว่าทานตามนัยในพระวินัย เพราะอะไร เพราะว่า เป็นทานที่ยิ่งกว่า โดยการยัดในอารมณ ๖ มีรูปารมณเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งปรมัตถ์แล้วจึงให้ทาน”

ทานวัตถุตามนัยในพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรม หากเป็นทานที่ควรแก่ผู้รับที่เป็นเนือนาบุญ ย่อมมีผลมากด้วยกันทั้งนั้น

[๔๒๓] มตตถั ตทเห ทานั ดิเสวตมุทเทหิกั
 ปิตุทานั ตู นิวาโป สทถั ตู ตวั สตถโต.

ทานอุทิสผู้ตายในวันนั้น

อุทเทหิก (อุท+เท+ณิก) ทานอุทิสผู้ตายในวันนั้น. ตทเห มตทิวเส มตตถั ยั ปิณฑปาต-ชลาญชลยาทิกานั, เอตั ทานั เทหา อุทเ ภวั อุทเทหิกั นาม ทานใดมีอาหารบิณฑบาต น้ำดื่มและเครื่องบูชาเป็นต้น ที่บุคคลถวายเพื่อผู้ตายไปแล้วในวันนั้น ทานนั้นวางอยู่บนร่างผู้ตาย ชื่อว่าอุทเทหิกะ (ลบ ณ). ตีสุ อุทเทหิกศัพท์เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓

ทานอุทิสแก่มารดาและบิดา

นิวาป (นิ+วป พิชสนดาเน+ณ) ทานอุทิสแก่มารดาบิดา. ปิตุทานั ปิตโร อุทิสฺส ชลาญชลิ-สฺวณญาทิกานั นิวาโป ทานมีน้ำดื่มและพุ่มทองคำเป็นต้น ที่อุทิสให้มารดาและบิดา ชื่อว่านิวาปะ. นิวาปนั นิวาโป การอุทิสให้ ชื่อว่านิวาปะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). วิหาเร ทาทพพิยาคุตตตี วา นิวาโป วา น โหติ^๑ ยาคุและภัตฺร หรือของทานอุทิสที่ควรถวายไม่มีอยู่ในวิหาร

ทานอุทิสแก่มารดาและบิดาตามคัมภีร์โชติสัตตะเป็นต้น

สทถ (สท+ธ+ณ) ทานอุทิสแก่มารดาและบิดา. ตวั ตเมว ปิตุทานั สตถโต สมณพฺราหฺมณ-โกชนาทิ สทถั นาม ปิตุทานันนัณหละสีโกชนาหารถวายแก่สมณะและพราหมณ์เป็นต้น (ตาม

๑ วิ.ญ. ๑/๔๓๔

การต้อนรับแขก, ของต้อนรับแขก, ของชำระวัย ๒ ศัพท์

อคฺฆ (อคฺฆ ปุชาย์+อ) การต้อนรับแขก, ของต้อนรับแขก, ของชำระวัย. **อคฺฆนั** **ปุชณั** **อคฺฆั** การต้อนรับ **ชื่อว่า**อัคฆะ

อคฺฆิมิ, **อคฺฆมย** (อคฺฆ ปุชาย์+อิมิ) การต้อนรับแขก, ของต้อนรับแขก, ของชำระวัย. **อคฺฆนั** **ปุชณั** **อคฺฆิมิ** การต้อนรับ **ชื่อว่า**อัคฆิมิยะ. **สพฺพสฺส** **อคฺฆิมิ** **กต**^๑ ทำของต้อนรับแขกไว้สำหรับเราทุกคน

[๔๒๕] **ปชฺชั** **ปาโททกาโท** **สตาคนตวาทโย** **ติสุ**
อปจิตยจจนา **ปุช-** **ปหาโร** **พลิ** **มานนา.**

น้ำล้างเท้า, น้ำมันนวดเท้า

ปชฺช (ปท+ณฺย) น้ำล้างเท้า, น้ำมันนวดเท้า. **ปาโททกาโท** **ปชฺชั** **ปชฺช** ศัพท์ที่ใช้ในอรรถน้ำล้างเท้าและน้ำมันทาเท้าเป็นต้น. **ปทสฺส** **หิต** **ปชฺชั** น้ำมันที่เป็นประโยชน์แก่เท้า **ชื่อว่า**ปชฺชะ (ลบ ญ, ลบสระที่สุดศัพท์, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **อนฺชานามิ** **ภิกฺขเว** **ปชฺชั** **อภิสงฺขริตุ**^๒ **ภิกฺขุ** ทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปรุ้งน้ำมันนวดเท้า

ติสุ **สตา** **อาคนตวาทโย** ตั้งแต่ **อาคนตุ** ถึง **ปชฺช** ทั้ง ๗ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

การบูชา, การทำพิธีกรรม ๖ ศัพท์

อปจิติ (อป+จิ จเย+ติ) การบูชา, การทำพิธีกรรม. **อปจายนั** **อปจิติ** การบูชา **ชื่อว่า**อปจิติ. **กต** **อปจิติ** **ตยา**^๑ การบูชาที่ท่านทำแล้ว

อจฺจนา (อจฺจ ปุชาย์+ยฺ+อา) การบูชา, การทำพิธีกรรม. **อจฺจยเตติ** **อจฺจนา** การบูชา **ชื่อว่า**อจฺจนา (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ปุชฺชา (ปุช ปุชาย์+อ+อา) การบูชา, การทำพิธีกรรม. **ปุชณั** **ปุชฺชา** การบูชา **ชื่อว่า**ปุชฺชา. **เทวมา** **ภิกฺขเว** **ปุชฺชา** **กตมา** **เทว** **อามิสฺสปุชฺชา** **จ** **ธมฺมปุชฺชา** **จ**^๔ **ภิกฺขุ** ทั้งหลาย การบูชา มี ๒ อย่าง ๒ อย่างอะไรบ้าง คือการบูชาด้วยสิ่งของและการบูชาด้วยธรรม

อุพฺพการ (อุพ+พร หรณฺ+ณ) การบูชา, การทำพิธีกรรม. **อุพฺพรณั** **อุพฺพหาโร** การบูชา **ชื่อว่า**อุพฺพการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **เจตียสฺส** **อุพฺพการั** **เทถ** **อุปาสา**^๕ **อุปาสก** และ **อุปาสิกา** ทั้งหลาย พวกท่านจงให้การบูชาเจตีย์เกิด

พฺล (พล ปาณนปุชฺชาสฺวเรณฺสุ+อิ) การบูชา, การทำพิธีกรรม. **พฺลียเตติ** **พฺล** การบูชา **ชื่อว่า**พฺล.

๑ ชุ.ชา. ๒๘/๑๕๓/๖๒

๒ วิ.มหา. ๕/๔๐/๕๐

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๔๖๔/๑๑๙

๔ อิง.ทุก. ๒๐/๔๐๑/๑๑๗

๕ วิ.อญ. ๒/๕๘๐

พลี ทวีสุ พลิคัพพ์มีใช้ในปูลงคิ์และอิตถิลิงคิ์. ปญจ พลี กตุตา โหติ ญาติพลี อติถิพลี ปุพฺพเปตพลี ราชนพลี เทวดาพลี^๑ เป็นผู้ทำพลีกรรม ๕ อย่าง คือพลีกรรมแก่ญาติ พลีกรรมแก่แขก พลีกรรมแก่ญาติผู้ล่วงลับไปก่อนแล้ว พลีกรรมแก่พระราชา พลีกรรมแก่เทวดา

มานนา (มาน ปุชชาຍ+ยุ+อา) การบูชา, การทำพลีกรรม. มานียเตติ มานนา การบูชา ชื่อว่า มานนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). สตุถา อรหติ มานน^๒ พระศาสดาย่อมสมควรซึ่งการบูชา

[๔๒๖] นมสฺสา ตฺ นมกฺกาโร วนุทฺนา จาภิวาทนํ
 ปตฺถนา ปณิธานญจ ปุริเส ปณิธีโรโต.

การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม ๔ คัพพ์

นมสฺสา (นมสฺส วนุทเน+อ+อา) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม. นมสฺสตีติ นมสฺสา อาการ ที่ไหว้ ชื่อว่านมัสสา (ลบสระหน้า). นมตีติ นมสฺสา อาการนอบน้อม ชื่อว่านมัสสา (นม นมเน+สฺส+อา, ลบสระหน้า)

นมกฺการ (นมสฺสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม. นโม กรณํ นมกฺกาโร การทำความนอบน้อม ชื่อว่านมกการะ (ลบ โอ แล้วลง อ อาคม, ซ้อน กุ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อถวา นมนํ นโม, ตสฺส กรณํ นมกฺกาโร อีกอย่างหนึ่ง การไหว้ ชื่อว่า นมะ (นม นมเน+อ), การทำการไหว้นั้น ชื่อว่านมกการะ (นมสฺสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน กุ). กาเยน วาจา ย จ นมกฺการํ อกัสนุ^๓ พวกกันทำความนอบน้อมด้วยกาย และวาจา

วนุทฺนา (วนุท อภิวาทนถุตีสุ+ยุ+อา) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม. วนุทียเตติ วนุทฺนา การไหว้ ชื่อว่าวันทนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). ติสฺโส อิมา ภิกฺขเว วนุทฺนา กตฺมา ติสฺโส กาเยน วาจา ย มนสา^๔ ภิกษุทั้งหลาย ความนอบน้อมมี ๓ อย่างนี้ ๓ อย่าง คือ ความนอบน้อม ด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ

อภิวาทน (อภิ+วนุท อภิวาทนถุตีสุ+ยุ) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม, การโค้งคำนับ. อภิวนุทียเต อเนนาติ อภิวาทนํ การกราบเป็นวิธีนอบน้อม ชื่อว่าอภิวาทนะ (ลบ นุ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อภิวาทนสึลิสฺส นิจจํ วุฑฺฒาปจายินอ
 จตุตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สฺขํ พลล^๕

ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีปรกติ ไหว้ มีปรกติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เป็นนิจ

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๖๑/๘๘

๒ สั.สคาน. ๑๕/๓๑๔/๘๕

๓ ขุ.อญ. ๓๓/๖๓๑/๒๕๑

๔ อัง.ติก. ๒๐/๕๙๔/๓๗๘

๕ ขุ.ธมม. ๒๕/๑๘/๒๘

ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน ๓ ศัพท์

ปตฺถนา, อตฺถนา (ปตฺถ ยาจนายั+ยุ+อา) ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน.

ปตฺถเตตฺติ ปตฺถนา อากการอ้อนวอน ชื่อว่าปตฺถนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). ตสฺส ปุริสสฺส อารกาวสฺส เจตนา อารกาว ปตฺถนา^๑ เจตนาของบุรุษนั้นยังห่างไกล ความปรารถนายังห่างไกล

ปณิธาน (ป+นิ+จา ปตฺถนายั+ยุ) ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน. **ปณฺญิจฺยเต**

ปณิธานํ การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธานะ (อาเทศ น เป็น ณ, จ เป็น ฌ, ยุ เป็น อน, ลบ อ).

ปณิธานุปฺภูจฺจกฺกุสโล โหติ^๒ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งปณิธาน

ปณฺธิ (ป+นิ+จา คตินิวตฺติมุหิ+อิ) ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน. **ปณฺญิจฺยเต**

ปณฺธิ การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณฺธิ (อาเทศ น เป็น ณ, จ เป็น ฌ). ปุริเส อิริโต ปณฺธิศัพท์ทำน

กล่าวไว้ในปฺงฺลิ่งค์. อกาสิ ปณฺธิ ตทา^๓ เวลานั้นเราได้ตั้งความปรารถนาไว้

[๔๒๗] **อชฺชเมสฺนา ตฺ สกฺการ- ปุพฺพจฺกมฺนิโยชนํ.**

การขอร้อง, การอ้อนวอน, การเชื่อเชิญ, การชวน

อชฺชเมสฺนา (อชฺ+อิสฺ คเวสนคฺติหิสาทาเนสุ+ยุ+อา) การขอร้อง, การอ้อนวอน, การเชื่อเชิญ, การ

ชวน. **สกฺการปุพฺพจฺกมฺนิโยชนํ** อชฺชเมสฺนา การขอร้องที่มีความเคารพเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่า

อชฺชเมสฺนา. **อชฺชเมสฺยเตตฺติ** อชฺชเมสฺนา การขอร้อง ชื่อว่าอชฺชเมสฺนา (อาเทศ อชฺ เป็น อชฺช, วุทฺติ

อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสฺระหน้า). เทเสตฺ ฆนฺเต ภควา ฌมฺมํ, เทเสตฺ สฺคโต

ฌมฺมํ^๔ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมเถิด ขอพระสฺคโตโปรดแสดงธรรมเถิด. ภควา พุทฺทมฺโน

จ อชฺชเมสฺนํ วิทิตฺวา สตฺเตสฺ จ การุณฺยตํ ปฏฺิจจ พุทฺธจฺกขฺนา โลกํ โวลฺเกสิ^๕

พระผู้มีพระภาคทรงทราบการอ้อนวอนของพรหม และทรงอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงทรง

ตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระพุทฺธจักษุ

[๔๒๘] **ปริเยสฺนาเนวสฺนา ปริเยญฺจิ คเวสฺนา**
อุปาสนํ ตฺ สฺสฺสฺตา **สา ปาโรจิริยา ภเว.**

การคันคว่ำ, การแสวงหา ๔ ศัพท์

ปริเยสฺนา (ปริ+ยุอาคม+เอส คเวสเน+ยุ+อา) การคันคว่ำ, การแสวงหา. **ปริสฺมนฺโต** เอสนํ

ปริเยสฺนา การแสวงหาทุกด้าน ชื่อว่าปริเยสฺนา. **ปริเยสฺยเตตฺติ** ปริเยสฺนา การแสวงหา ชื่อว่า

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๒๔๓/๑๒๑

๒ ขุ.ปฏฺิสม. ๓๑/๔๖๒/๓๔๓

๓ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๓๙๑/๔๖๙

๔ วิ.มหา. ๔/๘/๙

๕ วิ.มหา. ๔/๘/๑๑

ปรเยสนา (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). เทวมา ภิกขเว ปรเยสนา อนุรียา จ ปรเยสนา อนุรียา จ ปรเยสนา^๑ ภิกขุทั้งหลาย การแสวงหามี ๒ อย่างนี้ คือ การแสวงหาอันไม่ไช่ของพระอนุริยะะ และการแสวงหาอันเป็นของพระอนุริยะะ

อนเวสนา (อนฺ+เอส คเวสเน+ยฺ+อา) การค้นคว้า, การแสวงหา. อนฺเอสนํ อนเวสนา การตามแสวงหา ชื่อว่าอนเวสนา (อาเทศ อฺ เป็น ว, ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปรียะญุจิ (ปรีย+ยฺอาคม+เอส คเวสเน+ติ) การค้นคว้า, การแสวงหา. ปรียะสิยเตติ ปรียะญุจิ การแสวงหา ชื่อว่าปรียะญุจิ (อาเทศ ต เป็น จ, สฺ เป็น ญ). เทวมา ภิกขเว ปรียะญุจิ กตมา เทว อามิสปรียะญุจิ จ ฐมฺมปรียะญุจิ จ^๒ ภิกขุทั้งหลาย การแสวงหามี ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างอะไรบ้าง คือการแสวงหาสิ่งของและการแสวงหาธรรม

คเวสนา (คเวส มคฺคเน+ยฺ+อา) การค้นคว้า, การแสวงหา. เอสนํ คเวสนํ คเวสนา การแสวงหา ชื่อว่าคเวสนา (อาเทศ ยฺ เป็น อน). ยา เอวรูปา อามิสเน อามิสสฺส เญฺจ คเวญฺจ ปรียะญุจิ เอสนา คเวสนา ปรียะสนา^๓ การเสาะแสวงหาอามิสด้วยอามิสเช่นนี้

การดูแล, การอุปภัฏฐาก, การรับใช้ ๓ ศัพท์

อุปาสน (อุป+อาส อุปเวสเน+ยฺ) การดูแล, การอุปภัฏฐาก, การคอยรับใช้. อุปคนฺตวา อาสนํ อุปาสนํ การเข้าไปนั่งอยู่ใกล้ๆ ชื่อว่าอุปาสนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

สุสฺสุตา (สุ+สุ สฺวเน+ส+อา) การดูแล, การอุปภัฏฐาก, การคอยรับใช้. โสตุมิจฺจนา สุสฺสุตา ความต้องการรับฟัง ชื่อว่าสุสฺสุตา (ซฺอน สฺ, ทีฆะ อฺ เป็น อฺ). สุสฺสุตา เสฏฺฐา ภரியานํ^๔ การดูแลของภรรยาประเสริฐที่สุด

ปารีจริยา (ปรีย+จร จเรเน+อิ+ณฺย+อา) การดูแล, การอุปภัฏฐาก, การคอยรับใช้. ปรียจเรณํ ปารีจริยา การอุปภัฏฐาก ชื่อว่าปารีจริยา (ลบ ญ, ทีฆะ อ เป็น อา). สุสฺสุตาและปารีจริยาศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. มาตุคาโม ปริสฺสุต ปารีจริยํ อุเปติ^๕ ภรรยายอมเข้าไปอุปภัฏฐากสามี

[๔๒๙] โมนํ อภาสนํ ตฺถุหิ- ภาโวล ปฏฺธิปาฏฺฐิ สา
 อนุกฺกโม ปริยาโย อนุปฺพุพฺพยุเม โกโม.

การนิ่ง, การไม่พูดจา ๓ ศัพท์

โมน (มุณิ+ณ) การนิ่ง, การไม่พูดจา. มุณิโน กมฺมํ โมนํ การกระทำของพระมุณี ชื่อว่าโมนะ (ลบ ญ, วุทธิ อฺ เป็น โอ). มฺนาติ ชานาติติ โมนํ อากาเรทฺฐํ ชื่อว่าโมนะ (มุ ญาเน+ยฺ, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)

๑ มชฺ.มุล. ๑๒/๓๑๓/๓๑๔

๒ อิงฺ.ทูก. ๒๐/๔๐๐/๑๑๖

๓ อภิ.วิ. ๓๕/๘๘๒/๑๗๖

๔ ตํ.สฺคาถ. ๑๕/๓๑/๑๐

๕ ตํ.สฺฟา. ๑๘/๔๖๖/๒๙๗

อกาสน (น+ภาส ภาสเน+ยฺ) การนิ่ง, การไม่พูดจา. น ภาสนํ อกาสนํ การไม่พูด ชื่อว่า อกาสนะ (อาเทศ น เป็น อ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ตุนฺหิภาว (ตุนฺหิ+ภาว) การนิ่ง, การไม่พูดจา. ตุนฺหิ โมนเมตสตุตถิติ ตุนฺหิ ผู้มีอาการนิ่ง ชื่อว่าตุนฺหิ (ตฺห อทเน+ณฺห+อี, ลบ หฺ ที่สุดธาตุ). ตุนฺหิโน ภาโว ตุนฺหิภาโว ความเป็นผู้นิ่ง ชื่อว่าตุนฺหิภาวะ. อตุนฺหสฺส วา ตุนฺหิภาวนํ ตุนฺหิภาโว หรือความเป็นผู้นิ่งของผู้ไม่นิ่ง ชื่อว่า ตุนฺหิภาวะ. สนฺนิปตฺตานํ โว ภิกฺขเว ทวยํ กรณียํ ธมฺมํ วา กถา อริโย วา ตุนฺหิภาโว^๑ ภิกฺษุทั้งหลาย เมื่อพวกเขาประชุมกัน กิจที่ควรทำมี ๒ อย่าง คือ สนทนาธรรม หรือนั่งนิ่งอันเป็นการของพระอริยะ

เรียง, ลำดับ, ชั้นตอน ๕ ศัพท์

ปฏฺิปาฏฺิ (ปติ+ปต คมเน+ณ+อิ) เรียง, ลำดับ, ชั้นตอน. ปตฺิรูปเน ปตฺนํ ปฏฺิปาฏฺิ การตกไปตามสมควร ชื่อว่าปฏฺิปาฏฺิ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ต ทั้ง ๒ เป็น ฏ). ปฏฺิปาฏฺิศัพท์เป็น อิตถิลิงค์. โส กาเก วิชฺฌิตฺวา สีสํ ฉินฺทิตฺวา สฺสฺล ปฏฺิปาฏฺิยา จเปสิ^๒ พระอุทายี ยิงกาแล้ว ตัดหัวเสียบลูกศรเรียงไว้

อนุกฺกม (อนฺ+กม) เรียง, ลำดับ, ชั้นตอน. อนฺรุโป กโม อนุกฺกโม การไปตามลำดับ ชื่อว่าอนุกฺกมะ (ช้อน ก). อนุกฺกเมน คมเนน พาราณสิมฺุปาคมิ^๓ เสด็จถึงพระนครพาราณสี ตามลำดับ

ปริยาย (ปริ+อิ คติมุหิ+อ) เรียง, ลำดับ, ชั้นตอน. ปริ อนตฺิกฺกเมน ยอนํ ปวตฺตณํ ปริยาย การเป็นไปไม่เกินเลย ชื่อว่าปริยายะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลง ยฺ อาคม)

อนฺุพฺุพี (อนฺ+พฺุพ+อี) เรียง, ลำดับ, ชั้นตอน. พฺุพฺุสฺสนานฺุปา อนฺุพฺุพี ตามสมควร แก่เบื้องหน้า ชื่อว่าอนฺุพฺุพี. อฺุพฺุเม อนฺุพฺุพีศัพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์และนปฺงสกลิงค์. ภควา อนฺุพฺุพีภคํ เกเถสิ^๔ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพฺุพฺุพีภคตา(การแสดงธรรมไปตามลำดับ คือ ทาน คีล สวรรค์ โทษของกาม และคุณของการออกบวช)

กม (กมฺ อิจฺจากนฺตีสฺ+ณ) เรียง, ลำดับ, ชั้นตอน. กมตฺิ ปวตฺตตฺิ เอตฺถาตฺิ กโม ลำดับเป็นที่ไป ชื่อว่ากมะ (ลบ ณ). ตฺิณฺณํ ธาตฺุณํ กมํ เทสฺเสนฺโด^๕ เมื่อจะแสดงลำดับแห่งธาตุทั้ง ๓

[๔๓๐] ตโป จ สยฺโม สีสํ นียฺโม ตฺุ วตฺถจ วา
 วิตฺกฺกโมชฺฌจาโรธ วิเวโก ปฺลฺลคตฺตดา.

คีล ๓ ศัพท์

ตป (ตป สนฺดาเป+อ) คีล. กิเลเส ตาเปตฺติ ตโป คีลที่เฝากิเลส ชื่อว่าตปะ. อตฺตานํ ปฺรณฺจ

๑ มชฺ.มฺูล. ๑๒/๓๑๓/๓๑๔
 ๒ วิ.มหาว. ๒/๖๓๑/๔๑๒
 ๓ ชฺ.อุปทาน. ๓๓/๑๘๑/๔๐๔
 ๔ วิ.มหา. ๕/๖๕/๘๕
 ๕ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๖๖/๑๕๓

อชฺฐาจารย์ (อธิ+อา+จร จรณ+ณ) การก้าวล่วง, การละเมิด. **มริยาทาติทุกโหม** อชฺฐาโร อชฺฐาจาโร การประพาดเกินขอบเขต ชื่อว่าอชฺฐาจารย์ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฐ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อชฺฐาจาเร** **อาจารย์ปิโน โทติ**^๑ มีอาจารย์วัดในอชฺฐาจารย์

ความสงบกายและจิต ๒ ศัพท์

วิเวก (วิ+วิจ วิเวจเน+ณ) ความสงบกายและจิต. **วิเวจัน** **วิเวโก** ความสงบ ชื่อว่าวิเวกะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น เอ, อาเทศ จ เป็น ก). **สุโข** **วิเวโก** **ตฺถุจฺจส** **สฺตฺถมฺมสฺส** **ปสฺสโต**^๒ ความสงบของผู้สันโดษ ได้สดับธรรม มีปัญญา เป็นความสุข

ปฺลุกฺคตฺตา (ปฺลฺก+อตฺตา+ตา) ความสงบกายและจิต. **ปฺลฺก** **วิสุํภูโต** **คณาทีหิ** **อตฺตา** **สรีร์** **มโน** **สภาโว** **จ** **เอเตสนฺติ** **ปฺลุกฺคตฺตา** สภาพของกายและจิตที่แยกออกเป็นส่วนหนึ่งจากส่วนรวมเป็นต้น ชื่อว่าปฺลุกคตตะ (ปฺลฺก+อตฺต, ลง คฺ อาคม). **เตสํ** **ภาโว** **ปฺลุกฺคตฺตา** ความเป็นสภาพของกายและจิตที่แยกออกเป็นส่วนหนึ่งจากส่วนรวมเป็นต้นนั้น ชื่อว่าปฺลุกคตตะ

[๔๓๑] **ขุทฺทานุขุทฺทกํ** **อาภิ-** **สมาจาริกมฺจุจเต**
อาทิพฺรหฺมจฺริยํ **ตุ** **ตทณฺณํ** **สีลมีริตํ.**

จารีตศีล, วัตรน้อยใหญ่, ข้อปฏิบัติ

อาภิสมาจาริก (อาภิสมาจาร+ณิก) **จารีตศีล**, **วัตรน้อยใหญ่**, **ข้อปฏิบัติ**. **ขุทฺทานุขุทฺทกํ** **จุฬวตฺตํ**, **มหาวตฺตณฺจ**, **วตฺตปฺปฏิปตฺติ** วา “**อาภิสมาจาริก**” **มิตฺตฺยฺจุจเต** วัตรน้อยและวัตรใหญ่ หรือข้อวัตรปฏิบัติ เรียกว่าอาภิสมาจาริกะ. **อาภิสมาจาเร** **อฺตุตฺตมฺสมาจาเร** **ภโว** **อาภิสมาจาริกํ** วัตรที่มีอยู่ในอาภิสมาจารอันเป็นข้อปฏิบัติประเสริฐสุด ชื่อว่าอาภิสมาจาริกะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาภิสมาจาริกํ** **ธมฺมํ** **ปฺริปฺุเรสฺสติ**^๓ จักบำเพ็ญธรรมคืออาภิสมาจาริกวัตรให้บริบูรณ์

อาทิพฺรหฺมจฺรฺรยํ, ศีลสิกขาบท, กิจที่ผู้ประพาดพหฺมจฺรฺรยํทำให้เบื่องตัน

อาทิพฺรหฺมจฺริย (อาทิ+พฺรหฺมสทฺทฺหฺปท+จร จรณ+อฺย) **อาทิพหฺมจรรย**, **ศีลสิกขาบท**, **กิจที่ผู้ประพาด** **พหฺมจรรย**จะต้องทำให้เบื่องตัน. **ตทณฺณํ** **ขุทฺทานุขุทฺทกโต** **อณฺณํ** **ปาตีโมกฺขสํวรสีลาทิกํ** **สีลํ** **พฺรหฺมจฺริยสฺสอาริยมคฺคสฺส** **อาทิมฺหิ** **ตทตฺถาย** **จฺริตพฺพตฺตา** “**อาทิพหฺมจริย**” **มิตฺตฺยฺจุจเต** ศีลมีปาตีโมกขสํวรศีลเป็นต้นนอกเหนือจากวัตรน้อยและวัตรใหญ่นั้น เรียกว่าอาทิพหฺมจรรย เพราะเป็นศีลที่บุคคลควรประพาดเพื่ออริยมรรคในเบื่องตัน. **เอเก** **สมณพฺราหฺมณ** **ทฺิฏฺฐธฺมฺมาภิณฺญา-** **ไวสานปารมฺปิปตฺตา** **อาทิพหฺมจฺริยํ** **ปฺฏิขานนฺติ**^๔ สมณะและพราหมณ์บางพวกเข้าถึงบารมีขั้นสูงสุดเพราะรู้อย่างในปัจจุบัน ย่อมรู้จักอาทิพหฺมจรรย

๑ วิ.จุลล. ๖/๖/๑๓

๒ วิ.มหา. ๔/๕/๖

๓ อจ. ปญจก. ๒๒/๒๑/๑๕

๔ มช.มช. ๑๓/๗๓๖/๖๖๘

[๔๓๒] โย ปาเปหิ อูปวตุโต
 อูวาโสติ วิญญะโย

วาโส สทุธี คุณะหิ โส
 สพฺพโภควิวุชฺชิตะ.

การอยู่สมาทานศีล, การเข้าจำศีล

อูปวาส (อุป+วส นิวาเส+ณ) การอยู่สมาทานศีล, การเข้าจำศีล. โย วาโส คุณะหิ สทุธี
 สพฺพโภควิวุชฺชิตะ ปาเปหิ อูปวตุโต, โส อูวาโสติ วิญญะโย การอยู่ที่ปราศจากอกุศล
 ธรรมทั้งหลาย เป็นการอยู่ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น โดยเว้นจากทรัพย์ทั้งหมด ฟังทราบว่าเป็น อูปวาสะ.
 อูปวสนํ อูวาโส การเข้าอยู่ ชื่อว่าอูปวาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อนสนาที สัมาที
 วา อูเปจจ วสนุตฺติ อูโปสโถ อูวาโส^๑ การเข้าจำศีลอุโปสถ คือ ผู้เข้าไปอาศัยการอด
 อาหารหรือศีลเป็นต้นแล้วอยู่

[๔๓๓] ตปสฺสี ภิกฺขุ สมณะ
 วาจํโย ตุ มุณี จ

ปพฺพชิตะ ตโปณ
 ตาปโส ตุ อิติโรโต.

พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต ๕ ศัพท์

ตปสฺสี (ตป+สี) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต, ผู้มีตบะ, ผู้บำเพ็ญเพียร. ตโปกมมํ อสฺสตุถิตี
 ตปสฺสี ผู้มีการบำเพ็ญเพียร ชื่อว่าตปสฺสี (ซ้อน ส). สพฺพชิตะ นิจจํ ตปสฺสี สีลวา
 ตปนิสฺสิดโก โหติ^๒ บรรพชิตผู้บำเพ็ญเพียร ผู้มีศีล เป็นผู้อาศัยตบะเป็นนิจ

ภิกฺขุ (ภิกฺข ยาจน+ฐ) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. ภิกฺขุตฺติ ภิกฺขุ ผู้ขอ(ด้วยกายวิญญูติ)
 ชื่อว่าภิกษุ (ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). ภยํ อิกฺขุตฺติ ภิกฺขุ ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิกษุ
 (ภยสทฺทฺอุปฺปท+อิกฺข ทสฺสเน+ฐ, ลบ ย, ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ, ลบสระหน้า). กิเลส
 ภินฺทตฺติ ภิกฺขุ ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกษุ (ภิท วิหารณ+ฐ, อาเทศ ฑ เป็น ข,
 ซ้อน ก, ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ). อมฺตรสํ ภกฺขติ ภุญฺชตฺติ ภิกฺขุ ผู้บริโภคอมต
 รส(คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกษุ (ภกฺข อทาเน+ฐ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ ร อนุพันธ์, รัสสะ อุ เป็น อุ).
 ภิกฺขุติ ภิกฺขโถติ ภิกฺขุ, ภิกฺขวาริยํ อชฺฌนฺคโตติ ภิกฺขุ, ภินฺนปฏฺธโรติ ภิกฺขุ, สามณฺณาย
 ภิกฺขุ, ปภฺนิณฺณาย ภิกฺขุ, เอตฺติภิกฺขุติ ภิกฺขุ, ตีหิ สรณคฺคเนหิ อูปสมฺปนฺโนติ ภิกฺขุ,
 ภทฺโรติ ภิกฺขุ, สาทโรติ ภิกฺขุ, เสชฺชติ ภิกฺขุ, อเสชฺชติ ภิกฺขุ, สมคฺเคน สงฺเขน
 ฌตฺติจตฺตเถน กมฺเมน อกฺุเปเน จานารเณ อูปสมฺปนฺโนติ ภิกฺขุ^๓ บทว่า ภิกษุ คือ
 ผู้มีปรกตขอ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้เข้าไปบิณฑบาต ชื่อว่าภิกษุ, ผู้นุ่งห่มผ้าทำลายสี่ ชื่อว่าภิกษุ, เป็น
 ภิกษุโดยชื่อ, เป็นภิกษุโดยการรับรองตน, ผู้ได้รับเอหิภิกษุอุปสมฺทาจากพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า
 ภิกษุ, ผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้เจริญ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้มีสภาวะ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้

๑ วิ.ฎีก. ๑/๓๒/๑๗๑ ๒ มช.อฎ. ๙/๔๖๙/๓๒๐ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๖/๔๒

ยังต้องคึกษา (คือพระอรียบุคคล ๗ จำพวกเบ้องตน) ชื่อว่าภิกษุ, ผู้ไม่ต้องคึกษา (คือบรรลพพระอรหัตตผลแล้ว) ชื่อว่าภิกษุ, ผู้อุปสมบทโดยสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาอันไม่กำเริบสมควรแก่ฐานะ ชื่อว่าภิกษุ

สมณ (สม อุปสเม+ยุ) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **สมเอตติ** **สมโณ** ผู้สงบ ชื่อว่าสมณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิธกจโจ** **สมโณ** วา **พุราหมโณ** วา **อิทํ** **กุสสนติ** **ยถาภูตํ** **นปฺปชานาตี**^๑ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุสลธรรม

ปพฺพชิต (ปพฺพชา+อิ+ต) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **ปพฺพชา** **สญชาตา** **อสุสชาติ** **ปพฺพชิต** ผู้มีการบรรพชาเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าปพฺพชิตะ (ลบสระหน้า). **เสฏฺฐจตฺตํ** **วชตีติ** วา **ปพฺพชิต** หรือผู้ไปสู่ความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ชื่อว่าปพฺพชิตะ (ป+วช คมน+อิ+ต, ช้อน ว, อาเทศ วว เป็น พพ). **น** **หิ** **ปพฺพชิต** **ปฺรुปชชาติ**^๒ ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

ตโปธ (ตป+ธน) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **ตโปกมฺมํ** **ธนํ** **อสุสชาติ** **ตโปธ** ผู้มีการบำเพ็ญเพียรเป็นทรัพย์ ชื่อว่าตโปธ (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

พระมุนี, ผู้สำรวจคำพูด, ผู้พูดน้อย ๒ คัพท์

วาจยม (วaja+ยมฺ สัวรรณ+อ) พระมุนี, ผู้สำรวจคำพูด, ผู้พูดน้อย. **วาจโต** **ยมตีติ** **วาจยโม** ผู้สำรวจคำพูด ชื่อว่าวาจยมะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลงนิกหิตอาคม)

มุนิ (มน ญาณ+อ+อิ) ภิกษุ, พระมุนี, ผู้สำรวจคำพูด, ผู้พูดน้อย. **โมนมสฺสตุตฺถิ** **มุนิ** ผู้มีอาการของพระมุนี (คือนิ่งไม่พูดจา) ชื่อว่ามุนี (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบสระหน้า, รัสสะ อิ เป็น อี)

ยถาปี **ภมโร** **ปฺปฉิ** **วณฺณคณฺธิ** **อเหตุยํ**
ปาเลติ **รสมาทาย** **เอวํ** **คาเม** **มุนี** **จเร.**^๓

ภิกษุควรเที่ยวไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน(โดยรักษาครัทธาไว้ได้) เหมือนแมลงภู่ที่ไม่เบียดเบียนสีและกลิ่นของดอกไม้ ล้มแต่รสหวานแล้วบินไป ย่อมรักษาดอกไม้ไว้ได้ ฉะนั้น

ดาบส, ฤาษี ๒ คัพท์

ดาบส (ตป+สณ) ดาบส, ฤาษี. **ตโปโยคา** **ดาบโส** **ฤาษี**ชื่อว่าดาบสะ เพราะบำเพ็ญตบะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปพฺพการภูมํ** **นิสฺสาย** **โสภิต** **นาม** **ดาบโส**^๔ **ดาบส**ชื่อโสภิตะอาศัยอยู่บนยอดเนิน

อิสิ (อิส คเวสเน+อิ) ดาบส, ฤาษี. **สีลาทิกฺุณ** **เอสติ** **คเวสตีติ** **อิสิ** ผู้แสวงหาคุณมีศีลเป็นต้น

๑ ที.สีล. ๔/๔๐/๓๔

๒ ที.มหา. ๑๐/๕๔/๕๗

๓ ชุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑

๔ ชุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๓/๕๓๓

ชื่อว่าอิสิ. ฌาณสุส สัสารสุส วา ปารั คมนโต อิสิ ดาปส ชื่อว่าอิสิ เพราะไปสู่มังแห่ง ปัญญาหรือฝั่งแห่งสงสาร (อิส คติย+อิ). สุกติ อิสติ คัจฉติติ อิสิ ผู้ไปสู่อุคติ ชื่อว่าอิสิ (อิส คติย+อิ). สิวิ อิจฉติติ อิสิ ผู้ปรารณานิพพาน ชื่อว่าอิสิ (อิส อิจฉาย+อิ). มณิกญโจ นาคราชา คงคัม นที อุตตริตวา เยน กนิญโจ อิสิ เตนุปสงกมิ^๑ พญานาคมีมณีนทีค่อ ขึ้นจากแม่น้ำคงคาแล้ว เข้าไปหาฤาษีผู้นั่งถึงที่อยู่

[๔๓๔] **เย** สัยตินุทริยคณา **ยตโย** วลีโน **จ** เต
สาริปุตโตปติสุโส **ตุ** **ธมมเสนาปตีริโต.**

ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์ ๒ คััพท์

เย สัยตินุทริยคณา, **เต** ยตโย วลีโน **จ** หมู่แห่งภิกษุผู้มีอินทรีย์อันสำรวมดีแล้ว ชื่อว่ายติ และวลี

ยติ (ยต ปยตเน+อิ) ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์. **ยติ** อินุทริยสัยโม นิจุจเมเตสมตถิติติ **ยติโน** ผู้มีการสำรวมอินทรีย์แล้วแน่นอน ชื่อว่ายติ. **เอโก** อรณญเณ **นิวาส** ยัม **สุข** ลภเต **ยติ**^๒ ภิกษุผู้อยู่ในป่ารูปเดียว ย่อมได้ความสุข

วลี (วส+อิ) ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์. **วโส** เอเตสมตถิติติ **วลีโน** ผู้มีอำนาจในตน ชื่อว่าวลี (ลป สระหน้า)

พระสารีบุตร ๓ คััพท์

สาริปุตโต (สารี+ปุตโต) พระสารีบุตร. **สารี** นาม **พราหมณิ**, **ตสสา** **ปุตโต** **สาริปุตโต** นางพราหมณี ชื่อว่าสารี, บุตรของนางสารีพราหมณีนั้น ชื่อว่าสาริปุตตะ (รัสสะ อี เป็น อิ)

คัมภีรปญโณ **เมธาวิ** **มคคามคคสุส** **โกวิโท**
สาริปุตโต **มหาปญโณ** **ธมม** **เทเสติ** **ภิกขุณ**^๓

ท่านพระสารีบุตรผู้มีปัญญาลึกล้ำ เป็นนักปราชญ์ ฉลาดในทางและมีใช้ทาง มีปัญญามาก แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายย่อบ้าง พิสดารบ้าง

อุปติสุส (อุป+ตุส ปิติมุหิ+ส) พระสารีบุตร. **ตุสสนุชยสุมิ** **อตถลทิลิตติ** **ติสโส** ผู้เป็นที่ยินดีของมารดาบิดา เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จ จึงชื่อว่าติสสะ (อาเทศ อุ เป็น อิ). **ปุชิตโต** **ติสโส** **อุปติสโส** เด็กชายติสสะที่มารดาบิดาเทิดทูน ชื่อว่าอุปติสสะ. **อถวา** “**ติสโส**”ติ **วา** “**มุสโส**”ติ **วา** “**อุปติสโส**”ติ **วา** **ทหกรালে** **มาตาปิตูหิ** **ยทิจฉาย** **คหิต** **นาม** **อิก** อย่างหนึ่ง คำว่า ติสสะ มุสสะ หรือ อุปติสสะ เป็นชื่อที่มารดาบิดาตั้งเอาตามชอบใจแต่ครั้งยังเยาว์.

อธิตต (อธิ+คฺมฺ คฺติมิหิ+ต) พระอริยะ. อธิตจฺฉินฺตฺถาติ อธิตโต ผู้บรรลุแล้ว ชื่อว่าอธิตตะ (ลป มฺ ที่สุดธาตุ)

๒ คัพท์นี้ หมายถึงพระอริยบุคคล ๘ จำพวก คือ พระโสดาปัตติมารค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมารค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมารค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมารค พระอรหัตตผล ผู้ไม่ได้รับยกย่องให้เป็นเอตทัคคะด้านใดด้านหนึ่งจากพระพุทธเจ้า

พระเสกขะ, ผู้ยังต้องศึกษา

เสกฺข, เสข (สิฏฺษา+ณ) พระเสกขะ, ผู้ยังต้องศึกษา. โสตาปนฺนาทิกกา เสกฺขา พระอริยะ ๗ จำพวก มีพระโสดาบันเป็นต้น ชื่อว่าเสกขะ. ตีหิ สิฏฺษาหิ ยุตฺตตาย เสกฺขา ผู้ชื่อว่าเสกขะ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสิกขา ๓ (ลป ญ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, ลปสฺระหน้า, ลป กฺ บ้าง). ตโย ปุคฺคฺลา เสกฺโข ปุคฺคฺโล อเสกฺโข ปุคฺคฺโล เนว เสกฺโข นาเสกฺโข ปุคฺคฺโล^๑ บุคคล มี ๓ จำพวก คือ เสกขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษา คือตั้งแต่พระอรหัตตมารคลงมา) อเสกขบุคคล (คือ พระอรหันต์) เนวเสกขนาเสกขบุคคล (คือผู้ไม่ใช่ทั้ง ๒ อย่างข้างต้น). โยปี โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสโข อปฺปุตฺตมานโส อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ ปตฺถยมาโน วิหฺรติ^๒ ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุ ผู้ยังเป็นเสขบุคคล ยังไม่บรรลุอรหัตผล ปรรณานิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะซึ่งไม่มีธรรมอื่น ประเสริฐกว่าอยู่

ปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม ๒ คัพท์

อนริย (น+อริย) ปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม. น อริโย อนริโย ผู้ไม่ใช่พระอริยะ ชื่อว่า อนริยะ (อาเทศ น เป็น อน). อนริโยติ น อริโย น วิสุทฺโธ น อุตฺตโม^๓ บทว่า อนริโย คือ ผู้ไม่ใช่อริยะ ผู้ไม่บริสุทธิ์ ผู้ไม่ประเสริฐสุด

ปุถุชฺชน (ปุถุ+ชน) ปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม. อริเยหิ ปุถุ วิสุทฺโธ ชโน ปุถุชฺชน ชนผู้แยกออกเป็นพวกหนึ่งนอกจากพระอริยะ ชื่อว่าปุถุชชนะ (ช้อน ช). ปุถุ วา นานาภิเลเส ชเนตฺติติ ปุถุชฺชน หรือผู้ยังกิเลสต่างๆ ให้เกิดขึ้นอยู่ ชื่อว่าปุถุชชนะ (ปุถุสทฺทูปปท+ ชน ชนเน+อ, ช้อน ช). ปุถุชฺชน ตถาคตฺสฺส วณฺณํ วทมาโน วทฺเขย^๔ ปุถุชนพึงกล่าวสรรเสริญพระ ตถาคต

[๔๓๖] อญญา ตฺ อรหฺตตญจ ฎุโป ตฺ เจตฺยํ ภเว
ธมฺมภณฺจาทคาริโก จ อานนฺโท เทว สมฺมาถ จ.

๑ ที่.ปาฎิก. ๑๑/๒๒๘/๒๓๐ ๒ มช.มูล. ๑๒/๓/๖ ๓ วิ.ฎี. ๔/๒๖/๕๘
๔ ที่.สีล. ๙/๓/๕

พระอรหัตตผล, พระอรหัต ๒ ศัพท์

อณฺญา (อา+ณฺญา อวโพธเน+อ+อา) พระอรหัตตผล, พระอรหัต. ปฐมมคฺคาทีหิ ธิฏฺฐมรียาท-
มณฑิกกมิตฺวา ซานิตฺถาติ อณฺญา ผู้รู้ยิ่งกว่าขอบเขตแห่งธรรมที่ตนบรรลุ สูงกว่าปฐม
มรรคเป็นต้น ชื่อว่าอณฺญา (ซ็อน ญ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). ฐูปราคาทีนํ วา
ปญฺจุทฺธมภาคิยานํ สญฺโฆชนานํ โอิฉิเสน มารณโต อณฺญา หรือพระอรหัตซึ่งว่าอณฺญา
เพราะมีขอบเขตประหารสังโยชน์ส่วนเบื้องปลาย ๕ อย่าง มีฐูปราคะเป็นต้น (อา+ณฺญา อวโพธเน
+อ+อา). อณฺญาติ อรหตุต^๑ บพฺว่า อณฺญา คือพระอรหัต

อรหตุต (อรหนฺต+ตฺต) พระอรหัตตผล, พระอรหัต. อรหโต ภาโว อรหตุต ความเป็นแห่ง
พระอรหัต ชื่อว่าอรหัตตะ (ลบ นฺต). อายสฺมา ฉนฺโน อรหตุต ปตฺโต เยน อายสฺมา
อาณนฺโท เตนฺอุปสงฺกมิ^๒ ท่านพระฉนฺนะบรรลุพระอรหัตแล้ว เข้าไปหาท่านพระอาณนฺทถึงที่อยู่

สฎฺฐป, เจตีย์ ๒ ศัพท์

ฎฺฐป (ฎฺ อภิตฺถเว+ป) สฎฺฐป, เจตีย์. ฎฺวิยตีติ ฎฺฐโป เจตีย์ที่เขานูชา ชื่อว่าฎฺฐปะ (ทีฆะ ฎฺ เป็น ฎฺ). ฎฺฐปตีติ
ฎฺฐโป สฎฺฐปที่ก่อ(ด้วยอิฐเป็นต้น) ชื่อว่าฎฺฐปะ (ฎฺฐป สฺมฺสฺสเย+อ). จาตุมฺมหาปเถ ตถาคตฺสฺส ฎฺฐโป
กาตพฺโพ^๓ ควรสร้างสฎฺฐปของพระตถาคตที่ถนนวนใหญ่ ๔ แพร่ง

เจตีย (จิต ปุชฺชายํ+อิ+ณฺย) สฎฺฐป, เจตีย์. เจติตพฺพํ ปุชฺเขตพฺพนฺติ เจตียํ สถานที่อันบุคคล
ควรบูชา ชื่อว่าเจตียะ. อิฏฺฐกาทีหิ จยิตพฺพนฺติ เจตียํ เจตียํก่อด้วยอิฐเป็นต้น ชื่อว่าเจตียะ
(ลบ ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง ตฺ อาคม). ภควา เยน ปาวาลํ เจตียํ เตนฺอุปสงฺกมิ^๔ พระ
ผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปทางปาวาลเจตีย์. ฎฺฐปสทฺโท สฺมุเชปิ, เจตียสทฺโท ปน มุขรหิตฺเตยว
วตฺตติ ฎฺฐปศัพท์ใช้ในอรรถเจตีย์ที่มีหน้า मुख, ส่วน เจตียศัพท์ใช้ในอรรถเจตีย์ที่ไม่มีหน้า मुख

พระอาณนฺท ๒ ศัพท์

ธมฺมภณฺฑาคาริก (ธมฺม+ภณฺฑ+อาคาร+อิก) พระอาณนฺท. ธมฺโม ปริยตฺติ, โสว ภณฺฑํ
ธนํ สุขทายกโต ธมฺมภณฺฑํ, ตสฺส อากาโร จาปนญฺจานํ เคหํ, ตพฺภาเว ติฏฺฐจตีติ
ธมฺมภณฺฑาคาริกโก ธมฺมะ ได้แก่ปริยติ, ปริยตินั้นเป็นทรัพย์ จึงชื่อว่าธมฺมภณฺฑะ เพราะให้ความสุข,
อาคาระ คือคลังเป็นที่เก็บธมฺมภณฺฑะนั้นั้น, ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นคลังที่เก็บทรัพย์ คือธมฺมภณฺฑะนั้นั้น
ชื่อว่าธมฺมภณฺฑาคาริกะ (ลบสระหน้า)

อาณนฺท (อา+นฺนท สมิทฺธิยํ+อ) พระอาณนฺท. อาภุโส นนฺทตีติ อาณนฺโท ผู้สำเร็จแน่นอน
ชื่อว่าอาณนฺทะ. เทว สฺมา ทั้ง ๒ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. อายสฺมา อาณนฺโท ภควโต
เอตมตฺถํ อาโรเจสิ^๕ ท่านพระอาณนฺทได้กราบทูลเนื้อความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

๑ ที.อฎฺ. ๕/๔๐๔/๔๒๒

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๖๒๗/๓๙๔

๓ ที.มหา. ๑๐/๑๓๓/๑๖๕

๔ ที.มหา. ๑๐/๙๔/๑๒๐

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕/๑๑

ทัญญิจปาสณจ เทนุติ ปวตเตนตตีติ ปาสณจา ลัทธิตัง ๙๖ นั้น ยังบ่วงแห่งตัณหาและความเห็นผิดให้เป็นไป จึงชื่อว่าปาสัณทะ (ไม่ลบทุติยวิภัตติ, อาเทศนิกหิตเป็น ณ, ลบสระหน้า)

[๔๔๒] ปวิตโต ปยโต ปูโต จมมํ ตู อชินํ ปยถ
ทนต์โปเน ทนต์กฏัจจ วุกกโล วา ตีรฎักั.

ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ ๓ ศัพท์

ปวิตต (ปุ ปวเน+อิ+ต) ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ. ปุณาตตีติ ปวิตโต ผู้สะอาด ชื่อว่าปวิตตะ (วุกธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ต, ลบสระหน้า)

ปยต (ป+ยต ปยตเน+อ) ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ. ปกาเรน ยตตีติ ปยโต ผู้ پاکเพียรโดยประการต่างๆ ชื่อว่าปยตะ. นิฆหตสพพปาโปมฺหิ นิฆมฺมโล ปยโต^๑ เราเป็นผู้หมดจดจากบาปทั้งปวง ไร้มลทิน บริสุทธิ์

ปูต (ปุ ปวเน+ต) ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ. ปุณาตตีติ ปูโต ผู้หมดจด ชื่อว่าปูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู)

หนังสือตัว ๒ ศัพท์

จम्म (จร จรเน+ม) หนังสือตัว. โยตตาทิ จรติ คจจตตีติ จम्मํ หนังสือไปสู่ความเป็นเชือกเป็นต้น ชื่อว่าจम्मะ (อาเทศ รุ เป็น ม). จมียตตีติ จम्मํ หนังสือที่ถูกมัด ชื่อว่าจम्मะ (จมุ อทเน+ม). สุนชาททีหิ จมิตพฺพํ ภกฺขิตพฺพนฺติ จम्मํ หนังสือที่พวกสุนัขเป็นต้นชอบเคี้ยวกิน ชื่อว่าจम्मะ (จมุ ภกฺขเน+ม). ภควา อวนฺติทกฺขินฺยาปเถ จมฺมานิ อตฺถรณฺนิ อนุชานเณยฺย^๒ พระผู้มีพระภาคควรอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่ในทิศใต้ของแคว้นอวันตีใช้หนังสือตัวได้

อชิน (อช คมเน+อิน) หนังสือตัว. วิกกยํ อชติ คจจตตีติ อชินํ หนังสือไปสู่การขาย ชื่อว่าอชินะ. อชินเนน นิเวตฺโต^๓ เรานุ่งห่มด้วยหนังสือตัว

ไม้สีฟัน, แปรงสีฟัน ๒ ศัพท์

ทนต์โปเน, ทนต์โปณ (ทนต์สทฺทฺรูปท+ปุ ปวเน+ยฺ) ไม้สีฟัน, แปรงสีฟัน. ทนต์เต ปุณาติ โสเธติ อเนนาติ ทนต์โปเน ไม้ที่ใช้ทำความสะอาดฟัน ชื่อว่าทนต์โปณะ (วุกธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ บ้าง, ลบ อ). ทนต์โปณํ นาม ฉินฺทํ วา อฉินฺทํ วา^๔ ไม้สีฟันที่ตัดและยังไม่ตัด ชื่อว่าทนต์โปณะ

ทนต์กฏัจจ (ทนต์+กฏัจ) ไม้สีฟัน, แปรงสีฟัน. ทนต์โสธนฺตถํ กฏัจจ ทนต์กฏัจจ ไม้ที่มีประโยชน์

๑ ชุ.เถว. ๒๖/๓๔๑/๓๒๑

๒ วิ.มหา. ๕/๒๐/๓๒

๓ ชุ.อปทาน. ๓๒/๔๓/๑๓๑

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๖/๙๕

แก่การชำระฟัน ชื่อว่าทันตักัฎฐะ. เอกังสิ อุตตราสงค์ กริตฺวา ทนฺตกฏักั ทาดพพ^๑ ควรห่มจีวรเฉวียงป่าแล้วจึงถวายไม้สีฟัน

เปลือกไม้, ผ้าเปลือกไม้ ๒ ศัพท์

วุกฺก (วุกฺก ตเจ+อล) เปลือกไม้, ผ้าเปลือกไม้. วุกฺกตีติ วุกฺกโล เปลือกไม้ ชื่อว่าวักกละ. วุกฺกลศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. เอกสฺส มตฺตปาปสฺส วุกฺกลานิ นิวาเสตฺวา^๒ นุ่งผ้าเปลือกไม้ของดาบสที่ตายแล้วผู้หนึ่ง

ติริฎฺฎ (ตฺร ตฺรณ+อิ+ต+ก) เปลือกไม้, ผ้าเปลือกไม้. ตฺรตีติ ติริฎฺฎํ เปลือกไม้ที่ข้ามไป ชื่อว่าติริฎฺฎะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทีมะ อิ เป็น อี, อาเทศ ต เป็น ฎ). ติริฎฺฎํ น ธาเรตพพ^๓ ภิกษุไม่ควรนุ่งห่มผ้าเปลือกไม้

[๔๔๓] ปตฺโต ปาติตฺติยํ นิตฺถิ กมณฺชลฺลํ ตู กุณฺชติกา
อถาลมฺพณทณฺชสฺมิ กตฺตรยฎฺฎิ นาริยํ.

บาตร, ถ้วย, ถาด, ภาชนะใส่อาหาร ๒ ศัพท์

ปตฺต (ปต คตฺติย+ต) บาตร, ถ้วย, ถาด, ภาชนะใส่อาหาร. ปตฺติ เอตฺถาติ ปตฺโต บาตรเป็นที่ตกลงของข้าวเป็นต้น ชื่อว่าปตตะ. ปาตฺโต ตายตีติ ปตฺโต บาตรที่รักษาจากการตกลง ชื่อว่าปตตะ (ปาตสทฺทูปปท+ตา รกฺขณ+อ, ลป อ ที่ ต, รัสสะ อา เป็น อ, ลปสรรหน้า). ปตฺโต นาม เทว ปตฺตา อโยปตฺโต มตฺติกาปตฺโต^๔ ชื่อว่าบาตรมี ๒ ชนิด คือบาตรเหล็กและบาตรดินเผา

ปาติ (ปา รกฺขณ+ติ) บาตร, ถ้วย, ถาด, ภาชนะใส่อาหาร. ปาติ รกฺขตีติ ปาติ ภาชนะที่รักษาอาหาร ชื่อว่าปาติ. อิตฺติยํ ปาติศัพท์เป็นไปในอิตถิลิงค์. ปคฺคยฺห โสวณฺณมยาย ปาติยา อเนกสฺสปี วิวิธํ วิยณฺชนํ^๕ ถือแกงหลายอย่างและกับข้าวหลายชนิดไปโดยใช้ภาชนะทองคำ

คนโท, เหยือก, ลักจันน้ำ ๒ ศัพท์

กมณฺชลฺล (กมณฺชสทฺทูปปท+ลา คหณ+อุ) คนโท, เหยือก, ลักจันน้ำ. กสฺส ชลสฺส มณฺโชปสฺนุนภาโว กมณฺโช, ตํ ลาทิตฺติ กมณฺชลฺลํ ความใสแห่งน้ำ ชื่อว่ากมันชะ, คนโทที่ถือเอาความใสแห่งน้ำนั้นไว้ ชื่อว่ากมันลล (ลปสรรหน้า). อนิตฺถิ กมณฺชลฺลศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. ทกฺขิณณ ทตฺถณ กมณฺชลฺลํ คเหตุวา^๖ ถือคนโทไปด้วยมือขวา

กุณฺชติกา (กุชฺติ รกฺขณ+อิก+อา) คนโท, เหยือก, ลักจันน้ำ. อุทกํ กุชฺติ รกฺขตีติ กุณฺชติกา เหยือกที่รักษาน้ำไว้ ชื่อว่ากุณชติกา (ลงนิกคหิตอาคม, อาเทศนิกคหิตเป็น ญ)

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๓

๒ ขา.อ.ญ. ๓๗/๙๐

๓ วิ.มหา. ๕/๑๖๙/๒๓๕

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๙/๑๐๓

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๐๐/๕๕๔

๖ ถ.ส.ค.ถ. ๑๕/๖๕๙/๒๔๖

กมณฺหฺลํ จเปตฺวาน

วากจิริณฺจ กุณฺฑิกิ

เอกํสํ อชินิํ กตฺวา

พุทฺธเสฏฺฐิํ ถฺวิ อหํ^๑

ข้าพเจ้าวางคนโท ผ้าเปลือกป่านและลักจันน้ำลงไว้ พาดผ้าขนสัตว์เฉวียงบ่าแล้ว
ถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด

ไม้เท้าคนชรา

กตฺตรยญฺจิ (กตฺตร+ยญฺจิ) ไม้เท้าคนชรา. อาลมฺพนทณฺฑสฺมิ กตฺตรยญฺจิ กตฺตรยญฺจิคัพฺพีใช้ใน
อรรถไม้เท้าที่ช่วยพยุงกาย. กตฺตรสฺส ชินฺณสฺส อาลมฺพนยญฺจิ กตฺตรยญฺจิ ไม้เท้าที่ช่วยพยุง
กายสำหรับคนชรา ชื่อว่ากตฺตรยญฺจิ. นาริยํ กตฺตรยญฺจิคัพฺพีมีใช้ในอิตถิลิงค์. เอกาทสปริกฺขาริกสฺส
กตฺตรยญฺจิ วา เตลนาฬิกา วา วญฺญติ^๒ ไม้เท้าคนชรา หรือกระบอกน้ำมัน(สำหรับนวดเท้า)
ย่อมสมควรแก่ภิกษุผู้มีบิรขาร ๑๑ อย่าง

[๕๔๔] ยํ เทหสาธนาเปกฺขิ

นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม

อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ

อนิจฺจํ นิยมํ ภเว.

ยมศีล, นิจศีล, ศีล ๕

ยม (ยมฺ อุปรเม+อ) ยมศีล, นิจศีล, ศีล ๕. **นิจฺจํ** ยมิตฺพุทฺติ ยโม ศีลที่ควรงดเว้นเป็นนิจ ชื่อว่า
ยมะ. ยํ “ปาณาติปาตา เวรมณี”ติอาทิ พุทฺทมจฺริยกมฺมํ นิจฺจํ ยาวชิวมวสุสมฺภาเวน ตํ
เทหสาธนาเปกฺขิ สรีเรเนว สาธนมเปกฺขเต, น พาหิเรว สาธนํ, อยํ ยโม นาม
กรรมคือการประพฤติพรหมจรรย์ มีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ที่มุ่งให้สำเร็จทางกายเท่านั้น
ไม่ใช่สำเร็จภายนอกกาย ชื่อว่ายมศีล

นิยมศีล, อนิจศีล, ศีล ๘, อุโบสถศีล

นิยม (นิ+ยมฺ อุปรเม+อ) นิยมศีล, อนิจศีล, ศีล ๘, อุโบสถศีล. กาลาทิวเสน นิยมิตฺพุทฺติ
นิยมํ ศีลที่ควรงดเว้นตามกาลเป็นต้น ชื่อว่านิยมะ. ยํ ปนาคนฺตฺนา สุกฺกปฺกฺขาทิวเสน
อนิจฺจํ นิยมิตกาลมฺุปวาสาทิกิ กมฺมํ อยํ นิยมํ นาม ส่วนกรรมมีการเข้าอยู่จำศีลตาม
กาลอันไม่แน่นอน บางครั้งคราว ไม่เป็นประจำ อยู่ตามข้างขึ้นและข้างแรม ชื่อว่านิยมศีล

พุราหมณฺวรรณา สฺมตฺตา.

ว่าด้วยวรรณพราหมณ์ จบ

☆☆☆☆☆

๒.๔.๓. เวสส์วัณณา

พรรณนาชื่อของแพศย์เป็นต้น

[๔๔๕] เวสโส จ เวลียาโนถ ช้วนํ วุตติ ชีวิกา
อาชีโว วตตนญจาถ กสิกรรมํ กสิตุถิยํ.

วรรณแพศย์, ผู้เกิดในวรรณแพศย์ ๒ คัมภีร์

เวสสุส (วิส ปเวสเน+ส) วรรณแพศย์, ผู้เกิดในวรรณแพศย์. **วิสตีติ เวสโส** ผู้เข้าไป ชื่อว่าเวสสะ (วูทธิ อี เป็น เอ). **ธนคิพฺเชน อีโต จีโต วิสติ จรตีติ เวสโส** ผู้เที่ยวไปทางโน้นทางนี้ด้วยความมักมากในทรัพย์ ชื่อว่าเวสสะ (วิส คติมฺหิ+ส, วูทธิ อี เป็น เอ). **กสิโครกฺขณฺจ ปน เวสโส สทฺถนํ อติมณฺฒมาโน อกิจฺจการี โทติ**^๑ ส่วนคนวรรณแพศย์ดูถูกทรัพย์ของตน คือการทำนาและเลี้ยงสัตว์ จึงไม่ทำกิจที่ควรทำ

เวลียาน (วิส ปเวสเน+อียาน) วรรณแพศย์, ผู้เกิดในวรรณแพศย์. **วิสติ ปวิสตีติ เวลียาโน** ผู้เข้าไป ชื่อว่าเวลียานะ (วูทธิ อี เป็น เอ). **อูรูชฺ และ อริยคัมภี** ก็แปลว่าวรรณแพศย์

โอโรธา จ กุมารา จ เวลียานา จ พฺราหฺมณา
เตปิ อตตมฺนา ทชฺชํ ราชปุตฺต ตยิ คเต.^๒

ขอเดชะพระราชโอรส เมื่อพระองค์เสด็จไปแล้ว เหล่าสนม กุมาร แพศย์และพราหมณ์ จะมีใจยินดี ให้รางวัลแก่กระหม่อม

การเลี้ยงชีพ, อาชีพ ๕ คัมภีร์

ช้วน (ชีวิ ปาณาธารณ+ยฺ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **ชวียเตติ ช้วนํ** การเลี้ยงชีพ ชื่อว่าช้วนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **กี ปน ตาต ปินฺททาย จริตฺวา ช้วนํ มม วิโส**^๓ พ่อ การเที่ยวไป เพื่อขอ ก่อนข้าวเลี้ยงชีพเป็นวงศ์ของเราหรือ

วุตติ (วตุ วตตเน+ติ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **วตตนํ วุตติ** ความเป็นไปได้ ชื่อว่าวุตติ (อาเทศ อ เป็น อุ). **กิจฺจา วตายํ อิตฺ วุตติ**^๔ การเลี้ยงชีพในรณนี้ข้างลำบากจริงหนอ

ชีวิกา (ชีวิ ปาณาธารณ+ณฺวฺ+อา) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **ช้วนํ ชีวิกา** การเลี้ยงชีพ ชื่อว่าชีวิกา (อาเทศ ณฺวฺ เป็น ออก, อ เป็น อี). **ปรปฺภวิทฺธา เม ชีวิกา**^๕ การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น

อาชีโว (อา+ชีวิ ปาณาธารณ+อ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **อาช้วนํ อาชีโว** การเลี้ยงชีพ ชื่อว่าอาชีวะ. **ปริสุทฺโธ เม อาชีโว ปรีโยทาโต อสงฺกิลฺลฺโโจ**^๖ การเลี้ยงชีพของเราบริสุทธิ์ ชาวสะอาด หมดจด

๑ มข.มข. ๑๓/๖๖๕/๖๑๕

๒ พ.ชา.๒๘/๔๐๔/๑๕๕

๓ ฅม.อญ. ๒๓/๓๒

๔ พ.สุตตนิ. ๒๕/๓๘๗/๔๖๕

๕ อญ.เอภาทสก. ๒๔/๑๐๑/๒๒๕

๖ วิ.จุลล. ๗/๓๕๓/๑๖๗

วตฺตน (วต วตฺตเน+ยฺ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **วตฺยเตติ** **วตฺตนํ** ความเป็นไปได้ ชื่อว่าวตฺตนะ (ซ็อน ตฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **วตฺตมเม** **สมาทาย** **วตฺตนํ**^๑ การถือเอาธรรมอันกำจัดทุจฺริตเลี้ยงชีพ

กสิกรรม, การทำนา ๒ คัมภีร์

กสิกรรม (กสิ+กรรม) กสิกรรม, การทำนา. **กสนํ** **กสิ**, **สา** **เอว** **กมฺมํ** **กสิกรรมํ** การไถ ชื่อว่ากสิ, การไถนั้นนั่นแหละเป็นการงาน ชื่อว่ากสิกรรมะ

นฺคร **หํสวติยา**

อโหสิ **กสโก** **ตทา**

กสิกรรมเม **ชีวา**

เตน **โปเสมิ** **ทารเก**.^๒

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นชาวนาอยู่ในเมืองหงสวดี เลี้ยงชีพด้วยการทำนา เลี้ยงดูเด็ก ๆ ด้วยการทำนานั้น

กสิ (กส วิเลขเน+อิ) กสิกรรม, การทำนา. **กสนํ** **กสิ** การไถ ชื่อว่ากสิ. **อิติยํ** **กสิคัมภี** ใช้ใน อิติติยํ. **อูกกฏจํ** **นาม** **กมฺมํ** **กสิ** **วณฺชชา** **โครฺกชา**^๓ การทำนา การค้าขาย การเลี้ยงสัตว์ ชื่อว่าเป็นงานชั้นสูง

[๔๔๖] **วณฺชชญจ** **วณฺชชาถ**

โครฺกชา **ปสุपालนํ**

เวสฺสสฺส **วุดฺติโย** **ติสฺโส**

คหฺภูจฺจาคาริกา **คิหิ**.

การค้าขาย, ธุรกิจการค้า ๒ คัมภีร์

วณฺชช (วณฺช+ณฺย) การค้าขาย, ธุรกิจการค้า. **วณฺชานํ** **กมฺมํ** **วณฺชชํ** การงานของพ่อค้า ชื่อว่าวณฺชชะ (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ็อน ชฺ). **เอกจฺเจ** **วณฺชชํ** **กตฺวา** **หิรณฺยสุวณฺณํ** **อาหฺรณฺติ**^๔ บุตรบางคนทำการค้าขายแล้ว นำเงิน และทองมา

วณฺชชา (วณฺช+ณฺย+อา) การค้าขาย, ธุรกิจการค้า. **วณฺชานํ** **กมฺมํ** **วณฺชชา** การงานของพ่อค้า ชื่อว่าวณฺชชา (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ็อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ปณฺจิม** **ภิกฺขเว** **วณฺชชา** **อุปาเสเน** **อกรณฺเีย** **กตฺมา** **ปณฺจ** **สฺตฺตวณฺชชา** **สฺตฺตวณฺชชา** **มํสวณฺชชา** **มชฺชวณฺชชา** **วิสวณฺชชา**^๕ ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ อย่าง ๕ อย่างอะไรบ้าง? คือ **ค้ำขายคัสตราวุธ** **ค้ำขายสัตว์** **ค้ำขายเนื้อสัตว์** **ค้ำขายเครื่องมอมเมา** และ**ค้ำขายยาพิษ**

การเลี้ยงสัตว์ ๒ คัมภีร์

โครฺกชา (โค+รฺกชา) การเลี้ยงสัตว์. **คฺนุนํ** **รฺกชา** **โครฺกชา** การเลี้ยงสัตว์มีโคเป็นต้น ชื่อว่าโครฺกชา. **โย** **หิ** **โกจิ** **มนุสฺเสสุ** **โครฺกขํ** **อุปชีวติ**^๖ ในมนุษย์ทั้งหลาย คนที่เลี้ยงโคเป็นอาชีพ

๑ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๑/๗๗/๑๓๗

๒ ขุ.อุปทาน. ๓๓/๑๘/๓๖

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๐/๑๖๕

๔ ตํ.อญฺ. ๑๑/๑๒/๓๐

๕ อญฺ.ปณฺจก. ๒๒/๑๗๗/๒๓๒

๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๔

เขตต์ พื้นที่สำหรับหว่านพืช ชื่อว่าเขตตะ. **ขีปียติ** เขตฺถาติ **เขตต์** พื้นที่ซึ่งเขาหว่านพืช ชื่อว่าเขตตะ (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบ ปุ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ต บ้าง). **ขิตต์** พืช ตายติ รกฺขติ **เขตฺถาติ** **เขตต์** พื้นที่อันเขารักษาพืชที่หว่านแล้ว ชื่อว่าเขตตะ (ขิตตสทฺทูปปท+ตา รกฺขณ +อ, ลบ ต ที่สุดบท, อาเทศ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เขตต์** เม **อตุถิ** **เตนปาหิ** **ชีวิสุสามิ**^๑ นาของเราเมื่ออยู่ เราจักเลี้ยงชีพด้วยนานั้น

เกทาร (เกฺลท, กิลท อลฺลภาเว+อร) นา, ไร่, สวน, พื้นที่เพาะปลูก. **เกฺลทียตติ** **เกทาริ** พื้นที่อันเขียวขจี ชื่อว่าเกทาระ (ลบ ล, ทีมะ อ เป็น อา). **วาปคัพฺทกั**ก็แปลว่านา. **จตุกฺกณณฺว** **เกทาริ**^๒ เปรียบเหมือนนามิ ๔ มุม

ก้อนดิน ๒ ศัพท์

เลทฺทฺ (เลทฺทฺ สงฺฆาเต+อุ) ก้อนดิน. **เลทฺทฺตติ** **เลทฺทฺ** ก้อนดิน ชื่อว่าเลทฺทฺ. **ปุเม** **อฺตุโต** **กถิตโต** **เลทฺทฺ**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในปุงลิงค์. **อญฺเณนปิ** **เลทฺทฺ** **ขิตโต** **อายุสมฺโต** **องฺคฺลิมาลสฺส** **กาเย** **นิปตติ**^๓ ก้อนดินที่บุคคลขว้างไปทางอื่น ก็มาตกลงที่ร่างกายของท่านพระองค์อญฺคฺลิมาล

มตฺติกาขณฺฑ (มตฺติกา+ขณฺฑ) ก้อนดิน. **มตฺติกาย** **ขณฺโฑ** **มตฺติกาขณฺโฑ** ก้อนดินเหนียว ชื่อว่ามตฺติกาขณฺฑะ

เสียม, จอบ, เครื่องมือขุด ๒ ศัพท์

ขณฺิตฺติ (ขณฺ อวทารณ+ติ) เสียม, จอบ, เครื่องมือขุด. **ขณฺเณเต** **เอเตยาติ** **ขณฺิตฺติ** เครื่องมือขุด ชื่อว่าขณฺิตฺติ (อาเทศ น เป็น ญ, ลง อี อาคม, ซ้อน ต). **อิตฺถิ** **ขณฺิตฺติ**ศัพท์เป็นอิตฺถิลิงค์. **ขณฺิตฺติ** **วिय** **วิปฺสสนา**^๔ **วิปฺสสนา**เปรียบเหมือนเสียม

อวทารณ (อว+ทร วิทารณ+ยุ) เสียม, จอบ, เครื่องมือขุด. **อวทาริยเต** **เอเตนาติ** **อวทารณิ** เครื่องมือที่เขาใช้ขุด ชื่อว่าอวทารณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ญ เป็น อน, น เป็น ญ)

[๔๔๘] **ทาดฺตํ** **ลวิตฺตมลิตํ** **ปโตโท** **ตุตฺต** **ปาชนิ**
โยตฺตํ **ตุ** **รชฺช** **รสุมิตฺถิ** **ผาโล** **ตุ** **กสโก** **ภเว.**

เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว ๓ ศัพท์

ทาดฺต, **ทาดฺร** (ทา ลวเน+ต, ตฺรณ) เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว. **ทนฺติ** **ลุนฺนติ** **อนเนนาติ** **ทาดฺตํ** **ทาดฺริ** เครื่องมือใช้เก็บเกี่ยว ชื่อว่าทาดตะและทาดระ (ซ้อน ต, ลบ ญ). **วาเมน** **ภนฺเต** **หตฺถเณ** **ยวกลาปี** **คเหตุวา** **ทกฺขิเณน** **หตฺถเณ** **ทาดฺตํ** **คเหตุวา** **ทกฺขิณหตฺถเณ** **ทาดฺเตน** **ฉินฺทฺทนฺติ**^๕ ท่านผู้เจริญ ชาวนาทำเอาข้าวฟางด้วยมือซ้าย จับเคียวด้วยมือขวา แล้วเกี่ยวด้วยเคียวในมือข้างขวา

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๗

๒ พุ.ชา. ๒๗/๘๖๔/๑๙๒

๓ มช.มช. ๑๓/๕๓๓/๔๘๖

๔ อิง.อญ. ๑๕/๕๙๑/๔๑๗

๕ มิลินฺท. ๔๗

ลวิตฺต (ลฺ ฆเณ+อิ+ต) เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว. ลฺนาติ เอนนาติ ลวิตฺตํ เครื่องเก็บเกี่ยว ชื่อว่าลวิตตะ (วฺทอิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ต, ลบสระหน้า)

อลิตฺต (อลฺ ฆเณ+อิ+ต) เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว. อลิตฺติ ลฺนาติ เอนนาติ อลิตฺตํ เครื่องเกี่ยว ชื่อว่าอลิตตะ. สสุทฺทฺสกาณํ ตินานํ หตฺถเณ วา อลิตฺเตน วา นิทฺททานํ กโรติ^๑ จงทำลายหญ้าที่เบียดเบียนข้าวกล้าโดยใช้มือถอนหรือใช้เคียวตัด

ขอ, ปฏัก, เครื่องแทง ๓ ศัพท์

ปโตท, ปฏัก, โตท (ป+ตฺท พยถเน+ณ,ยฺ) ขอ, ปฏัก, เครื่องแทง. ปตฺทชฺเต เอนนาติ ปโตโท เครื่องแทง ชื่อว่าปโตทะ (ลป ฏ, วฺทอิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ต เป็น ฐ บ้าง, ยฺ เป็น อน บ้าง). ทกฺขิเณน หตฺถเณ ปโตทํ คเหตฺวา^๒ ถือเอาปฏักด้วยมือข้างขวา

ตุตฺต, โตตฺต (ตฺท พยถเน+ต) ขอ, ปฏัก, เครื่องแทง. ตฺทชฺเต เอนนาติ ตุตฺตํ เครื่องแทง ชื่อว่าตุตตะ (อาเทศ ฑ เป็น ต, วฺทอิ อฺ เป็น โอ บ้าง). ชิตฺตํ เม ตฺตุตฺโตมรํ^๓ ปฏักและหอกอันเราชนะแล้ว

ปาชน, ปาจน (ป+อช คมเน+ยฺ) ขอ, ปฏัก. ปาชนฺติ เอนนาติ ปาชนํ, ปาจนํ^๔ เครื่องมือที่ถือไปทั่ว ชื่อว่าปาชนะและปาจนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ช เป็น จ บ้าง)

เชือก ๓ ศัพท์

โยตฺต (ยฺช โยเค+ต) เชือก. โยชนฺติ เอนนาติ โยตฺตํ เครื่องผูกมัด ชื่อว่าโยตตะ (วฺทอิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น ต)

สทฺธา พิชฺ ติโป วุฏฺจิ ปญฺญา เม ยฺคนงฺคฺล
หิริ อีสํ มโน โยตฺตํ สติ เม ผลปาจนํ.^๕

เรามีศรัทธาเป็นพันธุ์พืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ ความละเอียดเป็นหางไถ ใจเป็นเชือก สติเป็นผลและปฏัก

รชฺช (รฺช อวารเณ+ชฺ) เชือก. รชฺชนฺติ เอนนาติ รชฺชํ เครื่องผูกมัด ชื่อว่ารชช (ลป ฐ, ซ้อน ช, อาเทศ อฺ เป็น อ). ทฬฺหาย รชฺชยา ปจฺฉาพาหํ คาฬฺหพฺพณฺนํ พนฺธิตฺวา^๖ จงใช้เชือกเหนี่ยวๆ มัดพระพาหาไว้หลังไว้ให้แน่น

รสฺมิ (รส อสุสาทเน+มิ) เชือก. สตฺตา รสนฺติ เอนนาติ รสฺมิ เชือกที่สัตว์ยินดี ชื่อว่ารสฺมิ. อิตฺถิ รชฺชศัพท์และรสฺมิศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. รสฺมียา พนฺธิตฺวา ปฏฺเฏเทน วิชฺฌนฺโต^๗ มัดด้วยเชือกแล้ว แทงด้วยปฏัก

๑ ส.อ.ฎ. ๑๑/๑๙๗/๒๔๑ ๒ ม.ช.มูล. ๑๒/๒๖๕/๒๕๒ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐
๔ ส.อ.ฎ. ๑๑/๑๙๗/๒๔๐ ๕ ส.ส.ศ.ภ. ๑๕/๖๗๔/๑๕๔ ๖ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๒๖
๗ วิ.อ.ฎ. ๑/๕๒๐

ผาล, ไบไถ ๒ คัมภีร์

ผาล (ผาล วิเศษเน+อ) ผาล, ไบไถ. ผาลยติ ปาภยติ ภูมิ เอเตนาติ ผาลเ เครื่องไถพื้นดิน ชื่อว่าผาละ. ภูททาลัม คเหตุวา การิตัม วินาเสตวา ผาลัม กโรติ^๑ ถือเอาจอบที่เขียนแล้วไปทำให้เป็นผาล

กสก (กส วิเศษเน+ณฺว) ผาล, ไบไถ. กสติ อนเนาติ กสโก เครื่องไถ ชื่อว่ากสกะ (อาเทศณฺว เป็น ออก)

ผาลมีอีกหลายคัมภีร์ เช่น นิริส, ภูฏก, หล

[๔๔๕] **นงฺคณฺจ หลํ สีโร อีสํ นงฺคทณฺชโก**
สมฺมา ตฺย ภูคกิลฺลํมฺมิ สีตา ตฺย หลปทฺยติ.

ไถ, เครื่องไถนา ๓ คัมภีร์

นงฺค (นงฺคสทฺทูปปท+ลฺล เจทเน+อ) ไถ, เครื่องไถนา. ภูมิ นงฺคํ อนนงฺคํ กโรนโต ลฺนาติติ นงฺคลํ ไถที่ทำพื้นดินอันเสมอไม่ให้เสมอ ชื่อว่านงฺคละ (ลบสระหน้า). ดินณฺจ กภูจณฺจ นาเสตวา คลนฺติ ปวตฺตณฺติ เอเตนาติ นงฺคลํ เครื่องทำลายหญ้าและรากไม่ให้พินาศไป ชื่อว่านงฺคละ (น+คล คติมฺหิ+อ, ลงนิกฺคหิตอาคม, อาเทศนิกฺคหิตเป็น ง). มารโ ปาปิมา กสฺสทวณฺณํ อภินมฺมินิตฺวา มหนฺตํ นงฺคลํ ขนฺธฺเถ กริตฺวา^๒ มารใจบาปแปลงร่างเป็นขานาแบกไถอันใหญ่ไว้บนป่า

หล (หฬ วิเศษเน+อ) ไถ, เครื่องไถนา. ภูมิ หฬติ วิลิขติ เอเตนาติ หลํ เครื่องไถผืนดิน ชื่อว่าหละ (อาเทศ ห เป็น ล)

สิโร, สีโร (สิ พนฺธเน+ร) ไถ, เครื่องไถนา. สียติ พนฺธียติติ สีโร ไถที่เขายึดติดกันไว้ ชื่อว่าสีระ (ที่ชะ อี เป็น อี บ้าง). นงฺคณฺติ สีโร^๓ บทว่า นงฺคลํ คือไถ

งอนไถ, หางไถ ๒ คัมภีร์

อีสํ (อีส อีสฺสริเย+อ+อา) งอนไถ, หางไถ. อีสติติ อีสํ หางไถที่เป็นใหญ่(ในไถ) ชื่อว่าอีสํ (ลบสระหน้า). นงฺคลสฺส สิริสฺส อีสํ^๔ หางของไถ

นงฺคทณฺชก (นงฺค+ทณฺชก) งอนไถ, หางไถ. นงฺคลสฺส ทณฺชโก นงฺคทณฺชโก ทอนไม้ อันเป็นหางของไถ ชื่อว่านงฺคทณฺชกะ

สลักแอก

สมฺมา (สมฺ สมเน+อ+อา) สลักแอก. สมฺนติ เอตายาติ สมฺมา เครื่องสลักแอก ชื่อว่าสมฺมา

๑ วิ.อญ. ๑/๕๖๔

๒ ส.สคาน. ๑๕/๔๗๑/๑๖๘

๓ ขุ.อญ. ๓๔/๔๔๔/๓๓๗

๔ ขุ.อญ. ๒๖/๕๔/๓๖๗

(ซ้อน ม, ลบสระหน้า). ยุคกีลลสมิ สมฺมา สมฺมาคัพพีใช้ในอรรถสลักแอกของไถ. ทิวเส ทิวเส สมมํ ชิปีตวา^๑ ทิ้งสลักแอกทุกวัน

รอยไถ ๒ ศัพท์

สีตา (ลี สเย+ต+อา) รอยไถ. **หลปทุตติ** นงคฺลเลขา สีตา นาม รอยแห่งไถ ชื่อว่าสีตา. **สยตีติ** สีตา รอยไถที่นอนอยู่ ชื่อว่าสีตา (ทีชะ อี เป็น อี)

หลปทุตติ (หล+ปทุตติ) รอยไถ. **หลสุส** **ปทุตติ** **หลปทุตติ** รอยไถ ชื่อว่าหลปทุตติ

[๔๕๐] **มุกคาทิกะ** **ปรณณํ** จ **ปุพฺพณฺณํ** **สาเลียาทิกะ**
สาเลีย **วีหิ** จ **กฺทฺรุโส** **โคธฺโม** **วรโก** **ยโว**
กงฺคฺติ **สฺตต** **ธณฺณานิ** **นีวาราทิ** **ตุ** **ตฺพฺภิทา**.

อปรันชาติ, พืชที่ควรกินทีหลัง, พืชสำหรับทำกับข้าว

อปรณณ, อปรนฺน (อปร+อนฺน) อปรันชาติ, พืชที่ควรกินทีหลัง, พืชสำหรับทำกับข้าว. **มุกคาทิกะ** **ธณฺณวิเสเส** **อปรนฺนสฺสทฺโท** **อปรณณคัพพี**ใช้ในอรรถว่าชนิดของพืชมีถั่วเขียวเป็นต้น. **ปุพฺพนฺนโ** **อปรภาเค** **ปวตฺตํ** **อนฺนํ** **อปรณณํ** **อปรนฺนญจ** พืชที่บุคคลกินหลังจากปุพฺพณณ ชื่อว่า อปรันณะและอปรันนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ นฺ เป็น ณฺณ บ้าง). **อปรณณํ** นาม **สุเปยฺย**^๒ พืชที่ควรทำเป็นกับข้าว ชื่อว่าอปรันณะ

บุพพัณชาติ, พืชที่ควรกินก่อน, พืชจำพวกข้าว

ปุพฺพณณ, ปุพฺพนฺน (ปุพฺพ+อนฺน) บุพพัณชาติ, พืชที่ควรกินก่อน, พืชจำพวกข้าว. **สาเลียาทิกะ** **ปุพฺพณณํ** **ปุพฺพณณคัพพี**ใช้ในอรรถว่าข้าวสาเลียเป็นต้น. **อปรนฺนสุส** **ปุพฺพเพ** **ปวตฺตํ** **อนฺนํ** **ปุพฺพณณํ** **ปุพฺพนฺนญจ** ข้าวที่บุคคลกินก่อนอปรันชาติ ชื่อว่าบุพพัณณะและบุพพัณนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ นฺ เป็น ณฺณ บ้าง). **ปุพฺพปาปรตฺตญจ** **เนลล์** **อาทิกปฺเป** **สมภฺวาสมภฺวาเสน** **ทฏฺฐพฺพํ** ฟังทราบว่าเป็นพืชที่เป็นบุพพัณณะและอปรันณะนั้น เกิดขึ้นในกาลต้นกับ. **ปุพฺพณณํ** นาม **สาเลีย** **วีหิ** **ยโว** **โคธฺโม** **กงฺค** **วรโก** **กฺทฺรุโส**^๓ **ข้าวสาเลีย** **ข้าวเปลือก** **ข้าวฟ่างใหญ่** **ข้าวละมาน** **ข้าวฟ่างเล็ก** **ลูกเดือย** **หญ้ากับแก่** ชื่อว่าบุพพัณชาติ

ธัญชาติ, พืชจำพวกข้าว ๗ อย่าง

อิติ **อิมะ** **สฺตต** **ธณฺณานิ** **ธัญชาติ** (พืชที่นำมาปรุงเป็นอาหารได้เหมือนข้าว) มี ๗ อย่างเหล่านี้ คือ **สาเลีย** **ข้าวสาเลีย**, **วีหิ** **ข้าวเปลือก**, **กฺทฺรุสะ** **หญ้ากับแก่**, **โคธฺมะ** **ข้าวละมาน**, **วรกะ** **ลูกเดือย**, **ยวะ** **ข้าวฟ่างใหญ่** **ข้าวเหนียว** **ข้าวบาเลย์**, **กังค** **ข้าวฟ่างเล็ก**. **ตฺพฺภิทา** **นีวาราทิ**

๑ อภ.อภ. ๑๕/๔๓๕/๓๔๐

๒ พ.อุพฺ. ๓๐/๗๖๒/๓๙๒

๓ พ.อุพฺ. ๓๐/๗๖๒/๓๙๒

ลูกเด็ย ข้าวฟ่างใหญ่ และข้าวฟ่างเล็ก จัดเป็นพืชจำพวกข้าว

สาลี (สาธ ลิลาฆาย+อิ) ข้าวสาลี. **สาธตีติ** สาลี ข้าวสาลีที่ชูรวง ชื่อว่าสาลี. **เส เขตเต** ลียติ **อลลียตีติ** สาลี ข้าวสาลีที่เขาปักดำในนา ชื่อว่าสาลี (สสทหุบปท+ลิ ลิลเสเน+กวิ, ที่ฆะ อ เป็น อา, ลบ กวิ). **อามกธณณั** นาม **สาลี** **วีหิ** ยโว **โคธโม** **กงค** **วรโก** **กุฑรุสโก**^๑ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวฟ่างใหญ่ ข้าวละมาน ข้าวฟ่างเล็ก ลูกเด็ย หน้กากับแก้ ชื่อว่าข้าวเปลือก

วีหิ (วห ปาปุณเน+อิ) ข้าวเปลือก, ข้าวเจ้า. **สตุตตานั** **ชีวัต** **วหตีติ** **วีหิ** ข้าวเปลือกที่นำชีวิต ของสัตว์ไป ชื่อว่าวีหิ (อาเทศ อ เป็น อี). **สตุตตานั** **ชีวัต** **พฐุเหตีติ** **วีหิ** ข้าวเปลือกที่ทำให้ ชีวิตของสัตว์เจริญเติบโต ชื่อว่าวีหิ (พฐุห วุฑุธิย+อิ, อาเทศ อุ เป็น อี, ลบ ร, อาเทศ พุ เป็น ว). **วีหิ** **นตุถิติ** **วกขามิ**^๒ จะบอกกว่าข้าวเปลือกไม่มี

กุฑรุส, กุฑรุสโก (โกธสทหุบปท+ทฐ อปปีติมหิ+อ) หน้กากับแก้. **โกธ** **รุธิริ** **ทฐตีติ** **กุฑรุโส** หน้กากับแก้ที่เปียดเปียนโลหิต ชื่อว่ากุฑรุสะ (อาเทศ โอ เป็น อุ, ลบ อ ที่ ร, กลับ รท เป็น ทธ)

โคธุม, โคธุม (คธ ปริเวจเน+อุม) ข้าวละมาน. **คธติ** **ปริเวจตีติ** **โคธโม** ข้าวละมานที่พันอยู่ โดยรอบ ชื่อว่าโคธุมะ (วุฑุธิ อุ เป็น โอ)

วรก (วร วรณสมภตตีสุ+ณวุ) ลูกเด็ย. **วรตีติ** **วรโก** ลูกเด็ยที่มีเปลือกแข็งหุ้มไว้ ชื่อว่าวรกะ (อาเทศ ณวุ เป็น ออก)

ยว (ยุ มิสฺสเน+อ) ข้าวฟ่างใหญ่, ข้าวเหนียว, ข้าวบาเลย์. **ยวียติ** **มิสฺสียตีติ** **ยโว** ข้าวฟ่างที่ ปะปนกัน ชื่อว่ายวะ (วุฑุธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

กงค (กสทหุบปท+คค คติมหิ+อ) ข้าวฟ่างเล็ก. **กั** **กมนียภาว** **คจจตีติ** **กงค** ข้าวฟ่างที่ไป สู่ความเป็นพืชที่มีรวงน่าปรารถนา ชื่อว่ากังค (ไม่ลบทุดิยาววิภัตติ, อาเทศนคหิตเป็น ง, ลบ ม ที่สุด ธาตุ, ลบสระหน้า). **กมียตีติ** **กงค** ข้าวฟ่างที่บุคคลต้องการ ชื่อว่ากังค (กม อิจฉาย +ค, อาเทศ ม เป็น ง). **เกน** **อุทเกน** **สทท** **คณาติ** **กโรตีติ** **กงค** ข้าวฟ่างที่มีเสียงดังเพราะน้ำ ชื่อว่า กังค (กสทหุบปท+ค สทเท+กวิ, ลงนคหิตอาคม, อาเทศนคหิตเป็น ง, ลบ กวิ)

[๔๕๑] **จณโก** **จ** **กฬายโย** **ลิตฺตฺโต** **สาสโป** **ภเว.**

ถ้วดำ ๒ คัพพ

จณก (จณ ทาเน+ณวุ) ถ้วดำ. **จณตีติ** **จณโก** ถ้วที่ให้เมล็ด ชื่อว่าจณกะ (อาเทศ ณวุ เป็น ออก)

กฬาย, กลาย (กสทหุบปท+ลา คหณ+ย) ถ้วดำ. **กั** **วาท** **ลาตีติ** **กฬายโย** ถ้วที่รับลม ชื่อว่า กฬายะ (อาเทศ ล เป็น พ บ้าง). **เอกั** **กฬายั** **ปติตี** **คเวสติ**^๓ ค้นหาถ้วดำเมล็ดเดียวที่ตกลง บนพื้นดิน

๑ วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๗๓/๑๐๕

๒ ขา.อฎ. ๓๗/๑๗๗

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๑/๖๒

นาฬ, นาล, นาฬิ (นล คนุธ+ณ) ก้าน, ขั้ว, คอรวงข้าว. **คนธั** นลติ **โกโรตีติ** **นาฬั** ก้านที่มีกลิ่น ชื่อว่านาฬะ. **นาฬศัพท์** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์.

ฟาง

ปลาล (ปล ลวนปวเยสุ+อล) ฟาง. **โส** **เอว** **สสุสาทิกณโฑ** **นิปผโล** **จ** **ปลาลมุจเจต** ก้านของรวงข้าวเป็นต้นที่ไม่มีผลอยู่นั้น ท่านเรียกว่าปลาละ. **วาเดน** **ปลติ** **คจณตีติ** **ปลาลั** **ฟาง** ที่ปลิวไปตามลม ชื่อว่าปลาละ (ทีฆะ อ เป็น อา). **นิตถิ** **ปลาลศัพท์** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **มหาปลาลปญชโต** **หิ** **ปลาลั** **นิกุกกมุติตวา** **ปพุภารเลณสทิสเส** **อาลเย** **โกโรนติ**^๑ **ติง** **เอาฟาง** จากกองฟางใหญ่ไปทำที่อยู่ให้เหมือนถ้ำในเงื่อมเขา

ข้าวสาลี ๒ ศัพท์

ภุส (ภส อโรปตเน+อ) ข้าวสาลี. **ภสติ** **อโรปตตีติ** **ภุสั** ข้าวสาลีที่ตกลงข้างล่าง ชื่อว่าภุสะ (อาเทศ อ เป็น อุ)

กลิงคร (กสททุปปท+อิงค คมเน+อร) ข้าวสาลี. **เกน** **วาเดน** **อิงคตีติ** **กลิงครโร** ข้าวสาลีที่ปลิวไปตามลม ชื่อว่ากลิงคระ (ลง ลุ อาคม)

เกลบ

ถุส (ตุส ตญจิมหิ+อ) เกลบ. **ธญญานเมว** **ตเจ** **วทุกเล** **ถุโส** **ถุสศัพท์** เป็นไปในเปลือกของข้าว. **ตุสตีติ** **ถุโส** **เกลบที่ยืนดี** ชื่อว่าถุสะ (อาเทศ ต เป็น ถ). **ถุโส** **ถุสภาวเณ** **ตญจุโล** **จ** **ตญจุลภาวเณ** **วิทโต**^๒ **รู้จักเกลบโดยความเป็นเกลบ** และ**รู้จักข้าวสารโดยความเป็นข้าวสาร**

[๔๕๔] **เสตถุฎิกกา** **สสุสโรโค** **กโณ** **ตุ** **กฤษฏโก** **ภเว**
ขโล **จ** **ธญญกรณั** **ถมโพ** **คฺมุโพ** **ติณาทินั.**

โรครา, โรคของข้าว ๒ ศัพท์

เสตถุฎิกกา, เสตถุฎิกกา (เสตสททุปปท+อฏ หีสาย+ณวุ+อา) **โรครา, โรคของข้าว.** **เสตวณฺณ-** **กรณวเสน** **อฏติ** **หีสตีติ** **เสตถุฎิกกา,** **สา** **เอว** **เสตถุฎิกกา** **โรคที่เปียดเปียนโดยทำข้าว** ให้เป็นสีขาว ชื่อว่าเสตถุฎิกกา, **เสตถุฎิกกานัน** **ແหละ** ชื่อว่าเสตถุฎิกกา (ช้อน ฎ. อาเทศ ณวุ เป็น ออก, อ เป็น อิ, อาเทศ ฎ เป็น จ บ้าง). **เสตา** **อฏฏิ** **เอตถาติ** **เสตถุฎิกกา**^๓ **โรคสีขาวในข้าว** นั้น(โรคตายขาว) ชื่อว่าเสตถุฎิกกา

สสุสโรโค (สสุส+โรค) **โรครา, โรคของข้าว.** **สสุสานั** **โรโค** **สสุสโรโค** **โรคของข้าว** ชื่อว่าสสุสโรคะ

๑ ม.ช.อ.ญ. ๘/๒๕๖/๑๒๓ ๒ ช.า.อ.ญ. ๓๘/๓๘๑ ๓ วิ.อ.ญ. ๑/๑๙๘

รำข้าว ๒ ศัพท์

กณ (กณ นิมีลนสททคตีส+อ) รำข้าว. กณตีดติ กโณ รำที่เป็นไป ชื่อว่ากณะ. กโณ ตณฺหุลฺล ปริโยนทฺธิ ฤโสปี ตณฺหุลฺล ปริโยนทฺธิ^๑ รำห่อหุ้มข้าวสารไว้ แม้เกลบกก็ห่อหุ้มข้าวสารไว้

กณฺทก (กณฺท ทาเห+อ+ก) รำข้าว. กณฺทตติ ททตติ กณฺทโก รำที่อ่อน ชื่อว่ากณฺทกะ. น เต ภกฺขามิ กณฺทกํ^๒ เราไม่ได้กินรำของท่านนะ

ลานนวดข้าว ๒ ศัพท์

ชล (ชล โสเจยเย+อ) ลานนวดข้าว. ฌณฺณานิ ชลนฺติ วาสิกโรติ เอตฺถาติ ชโล ลานที่ชาวนา ทำข้าวไว้เป็นกอง ชื่อว่าชละ. ชเล วา จตฺวา รกฺขติ ชลโต วา นิหฺราเปติ^๓ กองไว้ที่ลาน แล้วรักษาไว้ หรือให้นำไปจากลาน

ฌณฺณกรณ (ฌณฺณสทฺทูปปท+กร กรณ+ยุ) ลานนวดข้าว. ฌณฺณานิ กโรนฺติ มทฺทนฺติ เอตฺถาติ ฌณฺณกรณํ ลานเป็นที่นวดข้าว ชื่อว่าฌณฺณกรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). เอกกฺลสฺส ฌณฺณกรณํ โหติ^๔ ตระกูลหนึ่งมีลานนวดข้าวอยู่

กอไม้, กอหญ้า, กอข้าว

ถมฺพ (ถมฺพ ปฏฺิพนฺธ+อ) กอไม้, กอหญ้า, กอข้าว. ตินฺนาทํ สสฺสานญจ ถมฺโพ คุมฺโพ นาม กอของหญ้าเป็นต้นและกอข้าว ชื่อว่าถัมพะและคุมพะ. ถมฺพตติ ถมฺโพ กอหญ้าที่เกาะ กันแน่น ชื่อว่าถัมพะ

คฺมุพ (คฺมุ สวรรณ+พ) กอไม้, กอหญ้า, กอข้าว. คฺมุทติ สวรรตติ คฺมุโพ กอหญ้าที่คุ้มกัน ชื่อว่า คุมพะ (อาเทศ หุ เป็น ม). คฺมุตติ รกฺขตติ คฺมุโพ กอข้าวที่รักษา(รวงข้าว) ชื่อว่าคุมพะ (คฺมุ รกฺขณ+พ, อาเทศ ปุ เป็น ม). โส สตุถฺริ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา คจฺจนฺโต คฺมุพฺมุเล นิสินฺนํ สตุถฺราวิ ทิสฺวา^๕ เขาผูกอาฆาตในพระศาสดา เดินไปพบพระองค์ประทับนั่งที่โคนกอไม้

[๔๕๕] อโยคฺโค มุสฺโล นิตฺถิ กุลฺโล สุปฺปมฺนิตฺถิยํ
อโถทฺธนํ จ จุลฺลิตฺถิ กิลฺณฺโซ ตฺถุ กโณ ภเว.

สากตำข้าว ๒ ศัพท์

อโยคฺค (อโย+อคฺค) สากตำข้าว. อโย อคฺเค โภฏฺิยํ อสฺสาติ อโยคฺคํ สากที่มีเหล็กอยู่ที่ปลาย ชื่อว่าอโยคคะ (อาเทศ อ ที่สุดมนคณศัพท์เป็น โอ กลางสมาส, ลบสระหลัง)

มุสฺล (มุสฺ ชนฺทเน+อล) สากตำข้าว. มุสฺตติ ชนฺทตติ มุสฺโล สากที่ใช้ตำ ชื่อว่ามุสละ. มุสฺตติ มรฺตติ เอเตนาติ มุสฺโล สากเครื่องฆ่าสัตว์ ชื่อว่ามุสละ (มุสฺ ปาณจาเค+อล). ทฺตฺติโย มุสฺโล

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๖๑/๔๘

๒ พุ.ชา. ๒๗/๓๖๓/๑๐๑

๓ วิ.อฎ. ๒/๒๑๓

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๔/๑๔

๕ ฌมม.อฎ. ๒๒/๒๔

ปริบัติตฺวา อญฺญตรสฺส ทารกสฺส มตฺถเก อวตฺถาติ^๑ สากันที่ ๒ กลิ้งตกลงบนกระหม่อมของเด็กคนหนึ่ง. อนินฺตึ อโยคคัศฺพัและมุสสคัศฺพั เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กระด้างผิดข้าว ๒ คัศฺพั

กุลฺล (กุลฺลทฺทูปปท+ลฺล เจทเน+อ) กระด้างผิดข้าว. กุจฺฉิตฺ ฺลฺนาติ อปเนตฺติ กุลฺโล กระด้างที่นำเอาสิ่งที่ไม่ต้องการออกไป ชื่อว่ากุลละ (ช้อน ล, ลบสระหน้า)

สุปฺป (สุปฺ ลิเย+ป) กระด้างผิดข้าว. สุนขาทโย สุปฺปนฺนติ เอตฺถาติ สุปฺปึ กระด้างเป็นที่ให้สุนัขเป็นต้นนอน จึงชื่อว่าสุปปะ. สรติ อนเนนฺติ วา สุปฺปึ กระด้างที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าสุปปะ (สร คตฺย+ป, อาเทศ อ ที่ ส เป็น อฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ช้อน ป). สุปฺเปเน วา วตฺถเนเน วา นีหฺรณฺติ^๒ ผิดออกด้วยกระด้างหรือด้วยผ้า. อนินฺตฺยิ กุลฺลคัศฺพัและสุปฺปคัศฺพั มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์.

เตาไฟ ๒ คัศฺพั

อุทฺถน, อุทฺถาน (อุ+ถึ ธารณ+ยฺ) เตาไฟ. ภาลกา อุปริ ธิยเต ฌปิยเต เอตฺถาติ อุทฺถนํ, อุทฺถานํ เตาเป็นที่เขาดั้งหม้อไว้ข้างบน ชื่อว่าอุทถนะ (ช้อน ท, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า, ที่ห้ะสระหลังบ้าง). อุทฺถนํ อารोเปตฺวา อคฺคิ เทถ^๓ ยกขึ้นเตาแล้วใส่ไฟ

จุลฺลิตฺ, จุลฺลิตฺ (จุลฺล หวารณ+อิ,อี) เตาไฟ. จุลฺลตฺติ จุลฺลิตฺ เตาที่ทำให้ร้อน ชื่อว่าจุลลิตฺ. โจทฺยเตติ จุลฺลิตฺ เตาที่ถูกตี ชื่อว่าจุลลิตฺ (จุท โจทเน+อ+อิ, อาเทศ ทฺ เป็น ล, ช้อน ล). อิตฺถิ จุลฺลิตคัศฺพัเป็นอิตถิลิงค์

เตาไฟมีอีกหลายคัศฺพั เช่น อธิสยฺนี, อนุตฺกา

เสื่อลำแพน ๒ คัศฺพั

กิลฺยช (กิลสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) เสื่อลำแพน. กิลนํ กิโล, ตทตฺถํ ชายตฺติ กิลฺยชฺ การพัน ชื่อว่ากิลละ (กิล พนฺธเน+อ), เสื่อที่ทอขึ้นสำหรับพันนั้น ชื่อว่ากิลัญชะ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). กิลฺยเชหิ ปฏิจฺฉาทาเปตฺวา มชฺฌเณ อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา^๔ คลุมด้วยเสื่อลำแพน แล้วปูอาสนะทับตรงกลาง

กฏ (กฏ คตฺย+อ) เสื่อลำแพน. กฏฺติ คจฺฉตฺติ กฏฺเณ เสื่อที่เป็นไป ชื่อว่ากฏะ. เตนฺหิ เตสํ อุปริ กฏฺเณ ปฏิจฺฉาทตฺวา มุทฺทาเปถ^๕ ถ้าอย่างนั้น ให้ใช้เสื่อคลุมคนเหล่านั้นแล้ว จึงให้ข้างเหยียบ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๗/๑๔๘

๒ อัง.อญฺ. ๑๖/๕๒๗/๒๑๗

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๑๑/๑๗๐

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๒๘

๕ ที.อญฺ. ๕/๓๕๕/๓๒๗

[๔๕๖] กุมภีตถิ ปิจโร กุณท์ กโหปฺยกุลฺลิตฺถิ ภาลฺยฺชา
 โกลมฺโพ จาถ มณิกํ ภาณโก จ อรณฺขโร.

หม้อ ๘ ศัพท์

กุมภี (กมุ อิจฺฉายฺ+ภ+อี) หม้อ. กามียตฺติ กุมภี หม้อที่เขาต้องการ ชื่อว่ากุมภี (อาเทศ อ เป็น อุ). กุยา ปถวียา ภวตฺติ วา กุมภี หรือหม้อที่มีเพราะดิน ชื่อว่ากุมภี (กสททูปปท+ภฺ สุตตฺตายฺ+อ+อี, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). เกน อคฺคินา ภวตฺติ วา กุมภี หรือหม้อที่มีเสียงเพราะไฟ ชื่อว่ากุมภี (กสททูปปท+ภณ สทเท+อ+อี, อาเทศ อ เป็น อุ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบ ญ, ลบสระหน้า). เกน ชเลน อุมภียตฺติ ปุริยตฺติ วา กุมภี หรือหม้อที่เต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากุมภี (กสททูปปท+อุมภ ปูรณฺ+อ+อี, ลบสระหน้า). อิตถิ กุมภีศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. กุมภี ภิชฺชติ^๑ หม้อแตก

ปิจร (ปิจ หีสาสฺกิลเสสฺ+อร) หม้อ. ปิจตฺติ หีสตฺติ ปิจโร หม้อที่ประทุษร้าย(ศีรชะ) ชื่อว่าปิจระ

กุณฺฑ (กุณฺฑ ทาเห+อ) หม้อ. กุณฺฑตฺติ ททตฺติ กุณฺฑโ หม้อที่ร้อน ชื่อว่ากุณฺฑะ. กามียตฺติ กุณฺฑโ หม้อที่เขาต้องการ ชื่อว่ากุณฺฑะ (กมุ อิจฺฉายฺ+ฑ, อาเทศ มฺ เป็น ญ)

กโหปี, ขโหปี, ขโหปฺย (ขล โสเจยฺเย+อ+อี, อีย) หม้อ. ขลตฺติ โสเธตฺติ กโหปี ขโหปี ขโหปฺโย หม้อที่สะอาด ชื่อว่ากโหปี ขโหปี และ ขโหปฺยะ (อาเทศ ข เป็น ก, อ เป็น โอ, ลง ป อาคม). กโหปีตฺติ อุกฺขลิตฺถิ วา ปจฺฉิตฺถิ วา^๒ บทว่า กโหปี คือ หม้อหรือกระบุง

อุกฺขลิตฺถิ, อุกฺขลิตฺถิ (อฺข คมเน+อล+อี) หม้อ. อฺขตฺติ คจฺจตฺติ อุกฺขลิตฺถิ หม้อที่เป็นไป ชื่อว่าอุกฺขลิตฺถิ (ช้อน ก, รัสสะ อี เป็น อี บ้าง). อฺขตฺติ ททตฺติ อุกฺขลิตฺถิ หม้อที่ร้อน ชื่อว่าอุกฺขลิตฺถิ (อฺข ทาเห +อล+อี). สุมณมกฺกสทิสวณฺณสฺส ภตฺตสฺส ปุรา อุกฺขลิตฺถิ^๓ หม้อเต็มด้วยข้าวสวายที่มีสีดูจ ช่อดอกมะลิ

ถาลิ, ถาลี (ถล จาเน+อ+อี) หม้อ. ถลตฺติ ตฺถิจฺจตฺติ ถาลี หม้อที่ตั้งอยู่ ชื่อว่าถาลี (วฺกฺติ อ เป็น อา, รัสสะ อี เป็น อี บ้าง)

อฺชา (อฺช คมเน+อ+อา) หม้อ. อฺชตฺติ คจฺจตฺติ อฺชา หม้อที่เป็นไป ชื่อว่าอฺชา. กโหปี-ขโหปี ศัพท์ อุกฺขลิตฺถิ-อุกฺขลิตฺถิศัพท์ ถาลิ-ถาลีศัพท์ และ อฺชาศัพท์ เป็นอิตถิลิงค์

โกลมฺพ (กสททูปปท+ลพิ อวสฺสเน+อ) หม้อ. เกน อคฺคินา ลมพตฺติ โกลมฺโพ หม้อที่หนัก ด้วยน้ำ ชื่อว่าโกลัมพะ (อาเทศ อ เป็น โอ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม). เก อคฺคิมฺหิ โอลมพตฺติ วา โกลมฺโพ หรือหม้อที่ห้อยลงไปใ้ไฟ ชื่อว่าโกลัมพะ (กสททูปปท+อว+ลพิ อาลมเพ+อ, อาเทศ อว เป็น โอ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). โกลมฺเพปี

๑ วิ.มหา. ๕/๑๔๗/๒๐๑ ๒ ที.อฎ. ๔/๓๙๔/๒๙๓ ๓ ติ.ม.อฎ. ๒๔/๓๔

ฆฎปิ ปุเรตวา ปฐิสามะติ^๑ ยังหม้อและหม้อน้ำให้เต็มแล้วเก็บไว้

ไห, อ่าง, กระจ่าง ๓ ศัพท์

มณิก (มน ณาณ+อิ+ก) ไห, อ่าง, กระจ่าง. มนติ ชานาตีติ มณิกัม ไหที่รู้ ชื่อว่ามณิกะ (อาเทศ น เป็น ณ)

ภาณก (ภณ สทเท+ณฺว) ไห, อ่าง, กระจ่าง. ภณตีติ ภาณโก ไหที่มีเสียงดัง ชื่อว่าภาณกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

อรัญชร, อลิญชร (อร+ชร) ไห, อ่าง, กระจ่าง. อรัม ลีหมฺ ชโร อสุสาติ อรัญชโร ไหที่เก่าเร็ว ชื่อว่าอรัญชระ (ไม่ลบทุดิยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ณ, ร เป็น ลิ บ้าง)

[๔๕๗] **ฆโฏ ทวีสุ กุโฏนิตถิ** **กุมโภ กลส วารกา**
กัโส ภูญชนปโต ตา- **มตตัม ปโต จ ภาชนิ.**

หม้อน้ำ ๕ ศัพท์

ฆฏ, ฆฎิ (ฆฏ ฆฎฺเณ+อ) หม้อน้ำ. ฆฏิตพโพติ ฆโฏ หม้อที่เขาทุบตี ชื่อว่าฆฏะ. ฆฏยติ ลฆฏยตีติ ฆโฏ หม้อที่เขาปั้น ชื่อว่าฆฏะ (ฆฏ สงฺฆาเต+อ). **ทวีสุ ฆฏศัพท์**ที่ใช้ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์. ฆฏัม คเหตุวา คจฺจนตี ตทา อุทกหาริกา^๒ ครั้งนั้น ดินจันถือหม้อน้ำไปตักน้ำ

กุฏ (กุฏ โภฏฺเณ+อ) หม้อน้ำ. กุฏตีติ กุโฏ หม้อที่เค็ง ชื่อว่ากุฏะ. อนิตถิ กุฏศัพท์เป็น ปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. กุฏัม คเหตุวา นิภฺขมฺม อาคจฺฉิ อุทกหาริยา^๓ เราถือหม้อน้ำออกไป ตักน้ำกลับมา

กุมภ (กสททูปปท+อุมภ ปุรเณ+อ) หม้อน้ำ. เกน ชเลน อุมภติ ปุรตีติ กุมโภ หม้อที่เต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากุมภะ (ลบสระหน้า). เกน อคฺคินา อุมภติ ปจฺเจตีติ กุมโภ หม้อที่เขาเผาด้วยไฟ ชื่อว่ากุมภะ. เก ลิริลลิต ภาวตีติ กุมโภ หม้อที่ตั้งอยู่บนศิระษะ ชื่อว่ากุมภะ (กสททูปปท+ภฺว สตุตฺตาย+อ, อาเทศ อ ที่ ก เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). โส ภิกฺขเว กุมโภ ปุโร วิวโฏ ตถฺปาหํ ภิกฺขเว อิมํ ปุคฺคัลลํ วทามิ^๔ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวบุคคลนี้ ให้เป็นเหมือนหม้อน้ำเต็มที่เปิดฝาไว้

กลส (กสททูปปท+ลส ลิสฺเสน+อ) หม้อน้ำ. เกน ชเลน ลสตี ลิลิสฺสตีติ กลโส หม้อที่เปียกชุ่มด้วยน้ำ ชื่อว่ากลสะ. ตีสฺสุ กลสศัพท์ใช้ได้ในลึงค์ทั้ง ๓. อุทกัม กลเส อาสิญฺจิตฺวา^๕ เทน้ำลงในหม้อน้ำ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๐/๑๒๑

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๓/๓๓๕

๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๐/๘๗

๔ อิง.จตุกก. ๒๑/๑๐๓/๑๓๙

๕ ม.ขุ.อุปริ. ๑๔/๔๑๒/๑๗๘

วารก (วร วารณสมฤตตีสุ+ณฺว) หม้อน้ำ. วรตีติ วารโก หม้อที่ป้อนน้ำไว้ ชื่อว่าวารกะ (วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก). สุริ ปิวิตฺวา วารเก ฉพฺพเตตฺวา ฅมฺมสภายํ สตุถุ ปฺรโต นิสฺสีทิสฺสุ^๑ พากันดื่มสุราแล้วทั้งหม้อน้ำ นั่งในธรรมสภาเบื่องพระพักตร์ของพระศาสดา

จาน, ซาม, ถ้วย, ภาชนะสัมฤทธิ์

กิส (กน ทิตฺติคฺคิตฺกนฺตีสุ+ส) จาน, ซาม, ถ้วย, ภาชนะสัมฤทธิ์. ภูชิตฺตพฺพนฺติ ภูณฺชนํ อนุนาทึ ของควกริน ชื่อว่าภุณฺชนะ มีข้าวเป็นต้น. ตสฺส ปตฺโต ภาชนํ สุวณฺณรชตาทินิมฺมิตฺตปิ กิสํ นาม ภาชนะสำหรับใส่ข้าวเป็นต้นนั้น ที่แปรรูปมาจากทองและเงินเป็นต้น ชื่อว่ากังสะ. กนฺติ ทิพฺพตีติ กิสํ ภาชนะที่แวววาว ชื่อว่ากังสะ (อาเทศ ญ เป็นนิกหิต). กามียตีติ กิสํ ภาชนะที่เขาต้องการ ชื่อว่ากังสะ (กมฺ อิจฺฉายํ+ส, อาเทศ มฺ เป็นนิกหิต). อนฺติถึ กิสํคัพฺทํเป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. น กิสฺมยา ปาทุกา ฐาเรตฺตพฺพา^๒ ภิกษุไม่ควรสวมรองเท้าที่ทำด้วยสัมฤทธิ์. กิสฺจาทึ อุกฺเณ ปฺเรตฺวา มชฺฅเม ภิกษุสงฆสฺส จเปตฺวา^๓ ดักน้ำใส่โองสัมฤทธิ์จนเต็มแล้วตั้งไว้ท่ามกลางภิกษุสงฆ์

กิสํ รจฺจนฺตเร มาเน เตชเสปิ ภเว ตถา,
ปานปตฺเต จ กิสฺเย จ โสภิกฺขาสฺส จ กิตฺติสุ.

กิสํคัพฺทํ ใช้ในอรรถว่า ระหว่างทาง ความถือตัว ผู้มีอำนาจ ถ้วยดื่มน้ำ เครื่องสัมฤทธิ์ ภาชนะใส่อาหาร และชื่อเสียง

ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา ๓ คัพฺทํ

อมตฺต (อม คตฺติยํ+อตฺต) ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา. กาลนฺตริ อมฺติ ปวตฺตตีติ อมตฺตํ ภาชนะที่ใช้ได้ตลอดช่วงเวลาหนึ่ง ชื่อว่าอมตฺตะ

ปตฺต (ปต ปตฺเน+ต) ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา, บาตร. ปตฺติ เอตฺถาติ ปตฺโต ภาชนะที่มีอาหารตกลง ชื่อว่าปตฺตะ. ปาตฺโต ตายตีติ ปตฺโต ภาชนะที่รักษาจากการตกลง ชื่อว่าปตฺตะ (ปาตสทฺทูปพท+ตา รกฺขเณ+อ, ลป อ ที่ ต, รัสสะ อา เป็น อ, ลปสระหน้า). ปตฺโต นาม เทว ปตฺตา อโยปตฺโต มตฺติกาปตฺโต^๔ ชื่อว่าบาตรมี ๒ ชนิด คือบาตรเหล็กและบาตรดินเผา

ภาชน (ภาช ปฺลุกมฺมฺนิ+ยฺ) ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา. ภาชยฺติ ปตฺติจฺจายตีติ ภาชนํ ภาชนะที่เขาตั้งไว้ ชื่อว่าภาชนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). ภาชฺติ ติจฺจจฺติ เอตฺถาติ ภาชนํ ภาชนะเป็นที่วางอาหารไว้ ชื่อว่าภาชนะ (ภาช คตฺตินิวตฺติมฺหิ+ยฺ, วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน). สเจ ยาคุ โหติ ภาชนํ โธวิตฺวา ยาคุ อุปฺนามेतฺตพฺพา^๕ หากข้าวยาคูมีอยู่ ควรล้างภาชนะแล้วใส่ข้าวยาคูนุ่มเข้าไปถวาย

๑ ฅมฺม.อภฺ. ๒๒/๙๒

๒ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๓

๓ วิ.จุลฺล. ๗/๖๓๒/๓๙๖

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๙/๑๐๓

๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๓

[๔๕๘] **อนฺทุปกํ จุมฺพฏกํ** **สราโว ตฺ จ มลฺลโก**
ปุเม กฏฺจฺจ ทพฺพิตฺถิ **กุสฺสฺโส โภฏฺจฺจมฺจฺเจต.**

เทริด, เสวียนผ้า, ผ้าม้วนเป็นวงบนศีรษะ ๒ ศัพท์

อนฺทุปก (อนฺตสทฺทฺอุปฺท+อุป+คฺมฺ คฺตฺมิหิ+กฺวิ) เทริด, เสวียนผ้า. **อนฺตํ** สมีปมาเชยฺยสฺสอุปคฺจฺจตฺติ **อนฺทุปกํ** เทริดที่เข้าไปรองรับสิ่งของ ชื่อว่าอันทุปกะ (อาเทศ นฺต เป็น ญฺท, ค เป็น ก, ลป กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **เวลฺลณฺทุปกเณนาติ** เอตฺถ เวลฺ วัจฺจติ วัตถํ, **อนฺทุปกํ จุมฺพฏกํ**. **วัตถจุมฺพฏกํ** สีเส **กตฺวา**^๑ ในบทว่า **เวลฺลณฺทุปกเณ** นั้น ผ้าทวนเรียกว่าเวลละ คือ ผ้าที่เป็นเสวียน เป็นเทริด, ทำเทริดผ้าไว้บนศีรษะ

จุมฺพฏก (จุมฺพ วทนสฺยเเค+อฏฺ+ก) เทริด, เสวียนผ้า. **จุมฺพตฺติ** **จุมฺพฏกํ** เทริดที่สวมอยู่บนศีรษะ ชื่อว่าจุมพฏกะ. **เอกํ** สีเส **จุมฺพฏกํ** **กตฺวา**^๒ ทำตัวหนึ่งให้เป็นเทริดบนศีรษะ

ถ้วยตีมน้ำ, ชันน้ำ, แก้วน้ำ ๒ ศัพท์

สราว (สฺร คฺตฺย+อว) ถ้วยตีมน้ำ, ชันน้ำ, แก้วน้ำ. **สฺรติ** **วฺจฺจตฺมิ** **คฺจฺจตฺติ** **สราโว** ถ้วยตีมน้ำที่ถึงความเจริญ ชื่อว่าสรวะ (ที่ชะ อ เป็น อา). **สฺราวณฺจ** **อติมหนฺตํ**^๓ และชันน้ำใหญ่เกินขนาด

มฺลลก (มฺลล ธารณ+ณฺ) ถ้วยตีมน้ำ, ชันน้ำ, แก้วน้ำ. **มฺลลติ** **ธารตฺติ** **มฺลลโก** ถ้วยที่ทรงไว้ ชื่อว่ามัลลกะ (อาเทศ ญฺว เป็น อก). **วฺจฺจตฺมนานกศฺัพท์**ก็แปลว่าถ้วยตีมน้ำ

ช้อน, ทัพพี ๒ ศัพท์

กฏฺจฺจ (กฏฺ คฺตฺย+จฺ) ช้อน, ทัพพี. **กฏฺติ** **คฺจฺจตฺติ** **กฏฺจฺจ** ช้อนที่เป็นไป ชื่อว่ากฏจจ (ช้อน จ). **ปุเม** **กฏฺจฺจศฺัพท์**ใช้ในปฺงฺลิ่งค์. **อิธ** **เม** **ภนฺเต** **โส** **พฺรหฺมโณ** **ราชคฺเห** **ปิณฺฑาย** **จฺรณฺตสฺส** **เอกํ** **กฏฺจฺจกฺกิ** **ทฺาเปสิ**^๔ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พฺรหฺมณฺ์ท่านนั้นให้เขาถวายภิกษา ทัพพีหนึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้กำลังเดินบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นี้

ทพฺพิ, ทพฺพิ (ทฺ คฺตฺย+พ+อิ) ช้อน, ทัพพี. **ทฺนาตฺติ** **ทพฺพิ** ช้อนที่เป็นไป ชื่อว่าทัพพี (อาเทศ อุ เป็น อ, ช้อน พ). **โธนาทฺนิ** **ธารณฺติ** **อนฺนาติ** **ทพฺพิ** ทัพพีที่ใช้ตักข้าวสุกเป็นต้น ชื่อว่าทัพพี (ทฺร วิหารณ+พิ, อาเทศ รฺ เป็น พ, ที่ชะ อิ เป็น อี บ้าง). **อิตฺถิ** **ทพฺพิศฺัพท์**เป็นอิตถิลีลค์

ยวชิวฺปิ **เจ** **พาลो** **ปณฺฑิตํ** **ปยฺรูปาสติ**
น **โส** **ธมฺมํ** **วิชานาติ** **ทพฺพิ** **สฺุปรสํ** **ยถา**^๕

คนพาลแม้จะเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตตลอดชีวิตก็ไม่รู้ธรรมะ เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น

๑ ม.ช.ฉ.ญ. ๘/๒๖๐/๖๖

๒ ธรรม.ฉ.ญ. ๑๘/๑๒๘

๓ วิสุทฺธิ.ฎ. ๑/๑๔๖/๒๐๘

๔ วิ.มหา. ๔/๘๕/๑๐๒

๕ ชุ.ธมฺม. ๒๕/๑๕/๒๓

ยุ่ง, ฉาง, พ้อม, คลัง ๒ คัพท์

กุสุล (กุส ลิสเสเน+อุล) ยุ่ง, ฉาง, เรือนคลัง, พ้อม. กุสตีติ กุสุโล ยุ่งที่อัดแน่น(ด้วยข้าว) ชื่อว่ากุสุละ. โภฏโจติ กุสุโล^๑ บทว่า โภฏโจ คือยุ่งข้าว

โกฏฐ (กุส อุกโกเส+จ) ยุ่ง, ฉาง, เรือนคลัง, พ้อม. กุสียติ อุกโกสียตีติ โภฏโจ ฉางที่ถูกตำว่า ชื่อว่าโกฏฐะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ ส เป็น ฐ). เทวปี ปุณนปุสเก กุสุลคัพท์และโกฏฐคัพท์ ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้ง ๒. รณโณ ปเสนทิสส โกลสสส โภฏจาการุ คนดูวา^๒ ไปสู่พระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล

[๔๕๙] สาโก อนิตถิยัม ชาโก สิงคีเวรัม ตุ อทุกกัม
มโหสธัม ตุ ตัม สุกุขัม มริจัม ตุ จ โกลกัม.

พืชผัก ๒ คัพท์

สาก (สา ตนุกรณ+ณฺว) พืชผัก. สาติ ตนุกรโธตีติ สาโก ผักที่ทำตัวให้บาง ชื่อว่าสากะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลบ อ). สายติ ปจียตีติ สาโก ผักที่เขาต้ม ชื่อว่าสากะ (สา ปาเก+ณฺว, อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลบ อ). อนิตถิยัม สากคัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. สากัม ภิสัม มธัม มัม สุกุขัม สาสินโมทนัม ปริภุณฺข^๓ ขอทรงโปรดเสวยผัก เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อ ข้าวสวยของข้าวสาลี อันชาวสะอาตเถิด

ชาก (จํส ขาเทน+ณฺว) พืชผัก. จํสียเต ขาทิยเตติ จาโก ผักที่เขากิน ชื่อว่าชากะ (ลบนิคหิต และ ส, อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลบสรรหน้า, ทีฆะสรรหลัง). ภตฺตัม เจติ ปวิสติ อเนนาติ จาโก ผักที่เข้าเครื่องปรุงอาหาร จึงชื่อว่าชากะ (จํ ปเวสเน+ก, อาเทศ อี เป็น อา). อนุชานามิ ภิกฺขเว สพฺพญจ จากัม สพฺพญจ ปิฏฺฐจาทนียัม^๔ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผักสดทุกชนิด และของขบฉันที่ทำด้วยแป้งทุกอย่าง

ชิง, ข้า ๒ คัพท์

สิงคิเวร (สิงค+เวร) ชิง, ข้า. สิงคมิว เวรัม วปุ อสุสาติ สิงคิเวรัม ชิงที่มีหัวเหมือนเขาสัตว์ จึงชื่อว่าสิงคิเวระ (อาเทศ อ เป็น อี). อนุชานามิ ภิกฺขเว มุลานิ เกสชฺชานิ หลิทฺทํ สิงคิเวรัม วจัม^๕ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ชิง ว่านน้า

อทุกก (อทุกทา+ก) ชิง, ข้า. อทุกเท ชาตัม อทุกกัม ชิงที่เกิดบนที่ชุ่มชื้น ชื่อว่าอัททกะ (รัสสะ อา เป็น อ)

๑ ขุ.อุฎ. ๒๖/๕๔/๓๖๗

๒ ขุ.อุทาน. ๒๕/๕๗/๙๑

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๑๕/๓๙๑

๔ วิ.มหา. ๕/๘๘/๑๒๘

๕ วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑

ชิงแห้ง, ยามโหด

มโหด (มหนุด+โหด) ชิงแห้ง, ยามโหด. ตั้ สุกข์ มโหดัน นาม ชิงแห้งนั้น ชื่อว่ามโหดะ. ยทา สุกข์, ตทา มโหดธาขุย เวลาชิงแห้งแล้ว ท่านเรียกว่ามโหดะ. ดิขุรสตดา มหนุดัน โอสัน มโหดัน ยานนานใหญ่ ชื่อว่ามโหดะ เพราะมีรสเผ็ดร้อน (อาเทศ มหนุด เป็น มหา, ลบ สระหน้า)

ชิงแห้งมีอีกหลายศัพท์ เช่น สุนฺจี, นาคร, วิส, วิสเกสซุช

พริก ๒ ศัพท์

มริจ (มร ปาณจาเค+อิ+จ) พริก. มรตีติ มริจัน พริกที่แห้งตาย ชื่อว่ามริจะ. อนุชานามิ ภิกษุเว ผลานิ เกสซุชานิ พิงฺคัม ปิปลี มริจัน หรีดกัม วิกริตกัม อามลกัม โภฏฺจผล^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ พิลังกาสา ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม และ ผลโกฎ์

โกลก (กุล สงฺขยาน+ณฺว) พริก. กุลตีติ โกลกัม พริกที่นับได้ ชื่อว่าโกลกะ (วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

[๔๖๐] โสวีริ กณฺชียัน วุตฺตัม
ธณฺณมพิลลัน พิงฺงโคถ

อารนาฬัน ฤโสทกัม
ลวณฺณัน โลณฺณมฺจฺเจเต.

น้ำขาวขำ, น้ำขำดัม ๖ ศัพท์

โสวีริ (สุวีริ+ณ) น้ำขาวขำ, น้ำขำดัม. สุวีริรรุเจ ภวฺ โสวีริ น้ำขาวขำมี(ครั้งแรก)ในแคว้น สุวีระ จึงชื่อว่าโสวีระ (ลบ ณ, วฺทฺธิ อุ เป็น โอ)

กณฺชีย, กณฺชิก (ก+อณฺชีย) น้ำขาวขำ, น้ำขำดัม. เกน ชเลน อณฺชียมภิปฺยตฺตัม อสฺสาติ กณฺชียัน น้ำขาวขำที่มีขาวขำด้วยน้ำ ชื่อว่ากณฺชียะ (ลบสระหน้า). อุโณทกัม วา กณฺชิกัม วา ลภิตฺวา กโรติ^๒ ได้น้ำร้อนหรือน้ำขาวขำแล้วจึงทำ

อารนาฬ (อาร+นาร) น้ำขาวขำ, น้ำขำดัม. อารานัน นารเณ ชเลน ชาตฺ อารนาฬัน น้ำขาวขำที่เกิดจากน้ำของข้าวสาร ชื่อว่าอารนาฬะ (อาเทศ ร เป็น พ)

ฤโสทก (ฤส+อุทก) น้ำขาวขำ, น้ำขำดัม, น้ำสาโท. ฤสโต ชาตมฺทกัม ฤโสทกัม น้ำที่เกิดจาก แกลบ ชื่อว่าฤโสทกะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อุ เป็น โอ). ฤโสทกโต วา ชาตฺ ฤโสทกัม หรือน้ำขาวขำที่เกิดจากน้ำแกลบ ชื่อว่าฤโสทกะ. น เมรฺยํ น ฤโสทกัม ปิวติ^๓ ย่อมไม่ดื่มเมรยไม่ดื่มน้ำสาโท

ธณฺณมฺพิล (ธณฺณ+อมฺพิล) น้ำขาวขำ, น้ำขาวด้ม, น้ำขาว. **ธณฺณโต** **วีหิโต** **ชาตํ** **อมฺพิลํ**
ธณฺณมฺพิลํ รสเปรี้ยวที่เกิดจากข้าวเปลือก ชื่อว่าธณฺณมฺพิละ (ลบสระหน้า)

พิฬงค (วาทสทฺทูปปท+ลงค กรณ+อ) น้ำขาวขำ, น้ำขาวด้ม. **วาทํ** **ลงคตติ** **หีนํ** **กโรตีติ**
พิฬงโค น้ำขาวขำที่ทำลมให้มีกลิ่นเหม็น ชื่อว่าพิฬงคะ (อาเทศ วาท เป็น พิ, ล เป็น พ บ้าง).
วิเสเสน **ลงคตีติ** **วา** **พิฬงโค** หรือน้ำที่ทำโดยพิเศษ ชื่อว่าพิฬงคะ (วิ+ลงค กรณ+อ, อาเทศ
 ว เป็น พ). **กณฺชาทํ** **ภฺญชติ** **พิฬงคทฺตยิ**^๑ บริโภคปลายข้าวกับน้ำขาวขำ ๒ อย่าง
 น้ำขาวขำมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุมฺมาส**, **อภิสุต**, **อวานฺติโสม**, **กฺุณฺชล**, **กณฺชล**, **มณฺช**,
เชฏฺฐมฺพ, **ชทิกา**

เกลือ ๒ ศัพท์

ลาวณ, **ลาวน** (ลู เจทเน+ย) **เกลือ**. **โรคํ** **ลฺนาตีติ** **ลาวณํ** **เกลือ**ที่ตัดโรค ชื่อว่าลาวณะ (วฺทธิ อุ
 เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ บ้าง, ลบสระหน้า). **มหาสมฺมุท**
ลาวณํ **มธูรํ**^๒ **เกลือ**ในมหาสมุทรมีรสกลมกล่อม

โลณ (ลู เจทเน+ย) **เกลือ**. **โรคํ** **ลฺนาตีติ** **โลณํ** **เกลือ**ที่ตัดโรค ชื่อว่าโลณะ. **สพฺพรลํ**
ลฺนาตีติ **โลณํ** **เกลือ**ที่ตัดรสทุกอย่าง ชื่อว่าโลณะ. **วีตรสภาวํ** **ลฺนาติ** **วินาเสตีติ** **โลณํ**
เกลือที่ทำให้รสอื่นหมดไป ชื่อว่าโลณะ (วฺทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ
 สระหลัง). **รสโต** **สพฺพตฺถ** **ลียตีติ** **โลณํ** **เกลือ**ที่ชุ่มอยู่ในทุกที่เพราะรสเค็ม ชื่อว่าโลณะ
 (ลี ลีเสสเน+ยฺ, อาเทศ อี เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **โลหียตีติ** **โลณํ**
เกลือที่บุคคลลิยตี ชื่อว่าโลณะ (ลฺห อสฺสาทเน+ยฺ, วฺทธิ อุ เป็น โอ, ลบ ห, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น
 เป็น ณ, ลบสระหลัง). **สพฺพรเสสุ** **กิลฺเลทตีติ** **โลณํ** **เกลือ**ที่ซึมเข้าไปในรสทั้งปวง ชื่อว่าโลณะ
 (กิลฺเลท อุนฺทียเน+ยฺ, อาเทศ กิลฺเลท เป็น โล, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **สา**
ทียตีติ **โลณํ** **เกลือ**ที่เขยียนตี ชื่อว่าโลณะ (สาท อสฺสาทเน+ยฺ, อาเทศ สาทฺ เป็น โล, อาเทศ
 ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **รณฺโถ** **ปจฺจฺนฺติเม** **นคเร** **พหุ** **เภสชฺชํ** **สนฺนิจิตํ**
โหติ **เสยฺยถิ** **สฺปปี** **นวินิตํ** **เตลํ** **มธู** **ผาณิตํ** **โลณํ**^๓ ที่เมืองชายแดนของพระราชามี
 การเก็บเกลือไว้เป็นอันมาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย **เกลือ**

[๔๖๑] **สามุทฺทํ** **สินฺธโว** **นิตฺถิ** **กาฬโลณํ** **ตุ** **อุพฺภิกํ**
พิฬงคํ **เจติ** **ปญฺเจเต** **ปภาทา** **ลาวณฺสส** **หิ**.

เกลือ ๕ ชนิด

เกลือมี ๕ ชนิด คือ **สามุทฺท** **เกลือทะเล**, **สินฺธวะ** **เกลือสินเธาว์**, **กาฬโลณะ** **เกลือสีดำ**

๑ ส.สคถ. ๑๕/๓๘๖/๑๓๐

๒ มลินฺท. ๑๐๕

๓ อจฺ.สคตฺก. ๒๓/๖๔/๑๐๘

หรือเกลือดินโป่ง, อุพุกิทะ เกลือหน่อ, พิพกะ (พิละ) และเกลือดัม

สามุทท (สมุทท+ณ) เกลือทะเล. สมุททเท อุทกโต ชาตฺ สามุททํ เกลือที่เกิดจากน้ำทะเล
ชื่อว่าสามุททะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อนุชานามิ ภิกขเว โลณานิ เกสซุชานิ สามุททํ
กาพโลณํ สินธุวํ อุพุกิทํ พิลํ^๑ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือ
ดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง และเกลือดัม

เกลือทะเลมีอีกหลายศัพท์ เช่น อุกชีว, วสิริ

สินธุว (สินธุ+ณ) เกลือสินเธาว์. สินธุเทเส ภโว สินธุโว เกลือที่มีอยู่ในบริเวณแม่น้ำสินธุ ชื่อว่า
สินธุวะ (ลบ ณ, อาเทศ อุ เป็น อว). นิตฺถิ สินธุวศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

เกลือสินเธาว์มีอีกหลายศัพท์ เช่น สิตสิว, มาณิมนฺถ, สินธุช

กาพโลณ (กาพ+โลณ) เกลือดำ, เกลือธรรมชาติ, เกลือดินโป่ง. กาพวณฺณํ โลณํ กาพโลณํ
เกลือที่มีสีดำ ชื่อว่ากาพโลณะ

อุพุกิ (อุ+ภิก ภาเน+อ) ผลึกเกลือ, เกลือแห้ง, เกลือदान. อุพุกิทํ นาม โรมกฺลวณํ เกลือ
ที่เป็นผลึก ชื่อว่าอุพุกิทะ. ภินฺทิตุํ สกฺโกตฺติติ อุพุกิทํ เกลือที่สามารถแตกหัก ชื่อว่าอุพุกิทะ
(ช้อน พ)

พิพกะ, พิลก, พิล (วิ+ทล วิทารณ+ณฺว) เกลือดัม. พิลกํ นาม สมุททตีราสนุนเทสภวํ
มตฺติกํ ปาจยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํ เกลือที่นำดินไถลฝั่งทะเลมาดัมจนสำเร็จ ชื่อว่าพิลกะ. ลวณญฺมิ
วิทารยิตฺวา ทลติ นิปฺผาทิตฺติ พิพกํ เกลือที่ขุดเอาดินเค็มมาดัมให้สำเร็จ ชื่อว่าพิพกะ (อาเทศ
ว เป็น พ, ลบ ท, อาเทศ ล เป็น พุ บ้าง, ณฺว เป็น อก)

[๕๖๒] **คุโฬ จ ฝานิโต ชนฺโท มจฺจนฺทํ สกฺขรา อิติ**
อิเม อจฺจุวิการาด คุพฺสฺมิ วิสกณฺณกํ.

น้ำอ้อย ๕ ชนิด

อิติ อิเม อจฺจุวิการา น้ำอ้อยที่ปรุงแต่งแล้วมี ๕ ชนิด เหล่านี้ คือ คุพะ น้ำอ้อยก้อน, ฝานิตะ
น้ำตาล, ชันทะ น้ำอ้อยก้อน, มัจฉณฺทํ น้ำตาลทราย, สักขรา น้ำตาลกรวด. คุพฺสฺมิ
วิสกณฺณกํ วิสกณฺณกศัพท์เป็นไปในน้ำอ้อยก้อน

คุพ (คุพ รุกฺขายํ+อ) น้ำอ้อยก้อน. คุพฺติ รุกฺขตีติ คุโฬ น้ำอ้อยก้อนที่รักษา(ความหวาน)
ชื่อว่าคุพะ. ทินโน ภนฺเต ภิกฺขุณฺ คุโฬ พฺหุ จายํ คุโฬ อวลฺสิฏฺโฐ^๒ ข้าพระพุทธเจ้าถวาย
น้ำอ้อยก้อนแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว และน้ำอ้อยก้อนยังเหลืออยู่มาก พระพุทธเจ้าข้า

สุท (สุ ปคฺชฺรณ+ท) พ้อคร้ว. สวติ รลั ปคฺชฺรนาเปตติ สุโท ผู้ทำรลให้ไหลออกมา ชื่อว่าสุทชะ. รลั สุเทติ ปคฺชฺรนาเปตติ สุโท ผู้ให้รลไหลออก ชื่อว่าสุทชะ (ทีชะ อุ เป็น อุ). **สุปพฺยณฺณานิ** สวติ ปจตติ สุโท ผู้หุงต้มแกงและกับข้าว ชื่อว่าสุทชะ (สุ ปาเก+ท, ทีชะ อุ เป็น อุ). สโซ โส ภิกฺขเว พาโล อพฺยตโต อกุลโล สุโท น เจว ลาภี โหติ^๑ ภิกฺขุทั้งหลาย พ้อคร้วสชะ นั้นเิงเวลา ไมจลาด ไมเ้าใจ ทั้งยังเป็นผู้ไม่มีลาภ

อาหาริก (อพาร+ณิก) พ้อคร้ว. อหาโร นาม สุปาทิกิตติ, ตั กโรตติติ อาหาริกโก การ หุงต้มกับข้าวเป็นต้น ชื่อว่าอาหาระ, ผู้ทำการหุงต้มกับข้าวเป็นต้นนั้น ชื่อว่าอาหาริกะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อาหาริกโก ตทา โหมิ^๒ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพ้อคร้ว

โตนิก (โตน+อิก) พ้อคร้ว. โตนัน ปจตติ โตนิกโก ผู้หุงข้าว ชื่อว่าโตนิกะ

รสก (รสสทฺทูปปท+กร กรณ+กฺวิ) พ้อคร้ว. รลั กโรตติติ รสโก ผู้ปรุงรส ชื่อว่ารสกชะ (ลป กฺวิ และ ร ที่สุดธาตุ). รสโก เปลิตโต มยา^๓ ข้าพระองค์ส่งพ้อคร้วไปแล้ว

แกง, กับข้าว ๒ ศัพท์

สุป (สุ+ปา ปาเน+อ) แกง, กับข้าว, น้ำซूप. สุขตถาย ปาตพฺพตฺตา สุโป แกงชื่อว่าสุปะ เพราะ เป็นของสดง่าย (ทีชะ อุ เป็น อุ). สุโป นาม เทว สุปา มุคฺคสุโป มาสสุโป หตฺถหาริโย^๔ แกง ๒ อย่าง คือ แกงถั่วเขียวและแกงถั่วราชมาสที่มีมือถือไปได้ ชื่อว่าสุปะ

พฺยณฺชน (วิ+อณฺช คตฺติย+ยฺ) แกง, กับข้าว. วิเสสโต ภตฺตํ อณฺชติ อเนนาติ พฺยณฺชนํ กับข้าวที่ไปสุข้าวโดยเพิ่มรสพิเศษ ชื่อว่าพยัญชนะ (อาเทศ อี เป็น ย, วุ เป็น พ, ยฺ เป็น อน). น สฺปิ วา พฺยณฺชนํ วา โอนเนน ปฏฺิจฺฉนาเทตพฺพิ^๕ ไม่ควรกลบแกงหรือกับข้าวด้วยข้าวสุก

[๔๖๕] โอนโน วา กุริ ภตฺตํ ภิกฺขา จานฺนมนฺถาสนํ
 อหาโร โอนนํ มาโส ตรลํ ยาคุ นาริยํ.

ข้าวสุก, ข้าวสวย ๕ ศัพท์

โตน (อุทิ ปสฺวนเกฺลทเนสุ+ยฺ) ข้าวสุก, ข้าวสวย. อุนฺนิกยิตติ โอนโน ข้าวสุกที่เขาเข็ดน้ำ ชื่อว่าโตนชะ. อุทติ ปสวตติติ โอนโน ข้าวสุกที่ไหลออกมา ชื่อว่าโตนชะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). วา โอนนศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. อณฺณตโร ภิกฺขุ ปนฺहुเตน สปิปนา โอนนํ มทฺทิตฺวา ตสฺส อาชีวกสฺส มหนตฺตํ ปิณฺฑํ อทาลิ^๖ ภิกฺขุรูปหนึ่งคลุกข้าวสุก ด้วย เนยใสจนพอแล้วให้ข้าวก้อนใหญ่แก่อาชีวกนั้น

๑ ส.มหา. ๑๘/๗๐๔/๒๐๑

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๐/๔๘

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๒๐/๑๓๑

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๒๘/๕๔๓

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๘๓๕/๕๔๖

๖ วิ.มหาวิ. ๒/๕๒๗/๓๔๘

กูร (กูร สทเท+อ) ข้าวสุก, ข้าวสวย. **กูรตีติ** กูร์ ข้าวสุกที่มีเสียง ชื่อว่ากูระ. **พลั** **โกรตีติ** กูร์ ข้าวสุกที่ทำให้มีกำลัง ชื่อว่ากูระ (กร กรณ+อ, อาเทศ อ เป็น อุ). **พุกุกข์** **กิริตีติ** กูร์ ข้าวสุกที่ระงับความหิว ชื่อว่ากูระ (กิริ วิกชิปน+อ, อาเทศ อิ เป็น อุ)

ภตต (ภช เสวय+ต) ข้าวสุก, ข้าวสวย, ภัต. **ภชติ** **อนเนาติ** **ภตต** ข้าวสุกเป็นของกิน ชื่อว่า ภัตตะ (อาเทศ ช เป็น ต). **ภุชิตพพุนติ** **วา** **ภตต** หรือข้าวสุกที่ควรกิน ชื่อว่าภัตตะ (ภุช ปาลนพยวหระณสุ+ต, อาเทศ อุ เป็น อ และช เป็น ต). **อธิวาเสตุ** **เม** **ภว** **โคตโม** **สุวตนาย** **ภตต** **สทธี** **ภิกขุสงฆเณ**^๑ ขอลุณนิมนต์ท่านพระสมณโคตมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์รับภัตดาหารของ ข้าพระองค์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้เข้าด้วยเถิด

ภิกขา (ภกข อทเน+อ+อา) ข้าวสุก, ข้าวสวย, ภิกษา. **ภกขิตพพวาติ** **ภิกขา** ข้าวสุกที่น่ากิน ชื่อว่า ภิกขา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ภกขิตพพวา** **ยาจิตพพวาติ** **ภิกขา** ข้าวสุกที่ควรขอ ชื่อว่า ภิกขา (ภกข ยาจเน+อ+อา, ลบสระหน้า). **ตสฺส** **ภิกขา** **มยา** **ทินฺนา** **วิปฺสนฺเนน** **เจตสา**^๒ ข้าพเจ้าถวายภิกษาแก่พระสาวกนั้นด้วยจิตเลื่อมใสยิ่ง

อนน (อท ภกขเน+ต) ข้าวสุก, ข้าวสวย. **อทิตพพุนติ** **อนน** ข้าวสุกที่ควรกิน ชื่อว่าอันนะ (อาเทศ ต เป็น อนน, ลบ ทุ ที่สุดธาตุ, ลบสระหลัง). **ตสฺส** **ภิกขุ** **อนน** **อทฺส**^๓ เหล่าภิกษุพากันถวาย ข้าวสวยแก่ภิกษุนั้น

อาหาร, ของกิน ๔ ศัพท์

อสน (อส ภกขเน+ย) อาหาร, ของกิน. **อสติ** **อนเนาติ** **อสน** ของกิน ชื่อว่าอสนะ. **อลิตพพุนติ** **อสน** อาหารอันน่ากิน ชื่อว่าอสนะ (อาเทศ ย เป็น อน). **อสน** **ปญฺญาติ** **โกชน** **ปญฺญาติ**^๔ อาหารมีปรากฏ ข้าวสุกก็มีปรากฏ

อาหาร (อา+หฺร หฺรณ+ณ) อาหาร, ของกิน. **พลาญฺนิ** **อาหฺรตีติ** **อาหาโร** อาหารที่น่ากำลังและ อายุมาให้ ชื่อว่าอาหาระ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาหาโร** **นาม** **อุทกทนต์โปณ** **จเปตฺวา** **ยงฺกิญฺจ** **อชฺโฆหรณ**^๕ ของที่ควรกลืนกินทุกอย่างเว้นน้ำและไม้สีฟัน ชื่อว่าอาหาร

โภชน (ภุช ปาลนพยวหระณสุ+ย) อาหาร, ของกิน, โภชนะ. **ภุชิตพพุนติ** **โภชน** อาหารที่ควรกิน ชื่อว่าโภชนะ. **ภุชชิตตีติ** **โภชน** อาหารที่บุคคลกิน ชื่อว่าโภชนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ย เป็น อน). **สเจ** **คหฺปติ** **โภชน** **ทาดพฺพ** **เทถ**^๖ คฤหบดี หากท่านจะถวายอาหาร ก็จงถวายเถิด

ฆาส (ฆส อทเน+ณ) อาหาร, ของกิน. **ฆสียตีติ** **ฆาโส** อาหารที่เขากิน ชื่อว่าฆาสะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **เต** **ฆาส** **ปฏฺลิภิตฺวา**^๗ ท่านเหล่านั้นได้อาหารครบแล้ว

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๒/๓๑๓

๒ ชุ.อุปทาน. ๓๒/๒๕๔/๓๔๒

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๔/๑๕๗

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๑/๓๒๔

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๕๒๔/๓๔๕

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๓๐

๗ ที.ปาฎิก. ๑๑/๖๔/๑๐๓

ข้าวต้ม, ข้าวยาคุ ๒ ศัพท์

ตรล, ตรลา (ตร ปลวนตรณสุ+อล) ข้าวต้ม, ข้าวยาคุ. **ตรติ** ปลวติ พยาปีภวตีติ **ตรล** ข้าวต้มที่มีการบรรเทา(ความหิว) ชื่อว่าตรละ. **ตร** **ลาตีติ** **ตรล** ข้าวต้มที่ถือเอาแพ(หน้าเป็นแพ) ชื่อว่าตรละ (ตรสททุปปท+ลา อาทาน+อ, ลบสระหน้า)

ยาคุ (ยา ปาปุณ+คุ) ข้าวต้ม, ข้าวยาคุ. **ยาตีติ** **ยาคุ** ข้าวต้มที่เป็นไป ชื่อว่ายาคุ. **อาโรคฺย** **ยชตีติ** **ยาคุ** ข้าวยาคุที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่ายาคุ (ยช กรณ+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค, อ เป็น อุ). **ยวตีติ** **ยาคุ** ข้าวต้มที่เคล้ากัน ชื่อว่ายาคุ (ยุ มิสฺสน+คุ, อาเทศ อุ เป็น อา). **นาริย** **ยาคุศัพท์** ใช้ในอิตถิลีลค์. **ปญฺจิเม** **ภิกฺขเว** **อานิสฺสา** **ยาคุยา** **กตเม** **ปญฺจ** **ขุทฺท** **ปฎิหนติ** **ปิปาส** **ปฎิเวติ** **วต** **อนุโลเมติ** **วตถิ** **โสเธติ** **อามาวเสส** **ปาเจติ**^๑ **ภิกฺษุ**ทั้งหลาย **อานิสฺส**ของข้าวยาคุมี ๕ อย่างเหล่านี้ ๕ อย่าง อะไรบ้าง คือบำบัดความหิว บรรเทาความกระหาย ระบายลม ชำระลำไส้ให้สะอาด และเผาอาหารเก่าให้ย่อย

[๔๖๖] **ขชฺ** **ตุ** **โกชฺช** **เลยยานิ** **เปยฺยนฺติ** **จตุธาสน**
นิสฺสาโว **จ** **ตถาจาโม** **อาโลโป** **กพฺโพ** **ภเว.**

อาหาร ๔ ชนิด

อิตติ **จตุธา** **อสน** อาหารมี ๔ อย่าง คือ **ขชฺ** ของควรเคี้ยว, **โกชฺ** ของควรบริโภค, **เลยยะ** ของควรเลีย, **เปยฺยะ** ของควรต้ม

ขชฺ (ขาท ภกฺขเน+ย) ของควรเคี้ยว. **ขาทิตพฺพนฺติ** **ขชฺ** **มฺสาทิ** ของควรขบเคี้ยว ชื่อว่าขชฺ มีเนื้อเป็นต้น (อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ช, รัสสะ อา เป็น อ). **กจฺจ** **พหฺวิธ** **ขชฺ**^๒ ของขบเคี้ยว มีหลายอย่างหรือ

โกชฺ (ภฺช ปาลนพฺยวหฺรณฺสุ+ณฺย) ของควรบริโภค. **ภฺชชิตพฺพนฺติ** **โกชฺ** **อนฺนาทิ** ของควรบริโภค ชื่อว่าโกชฺ มีข้าวเป็นต้น (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ้อน ช). **อนฺน** **ปาน** **จ** **อาทาย** **ขชฺ** **โกชฺ** **อนฺปฺก**^๓ ถือเอาข้าว น้ำ ของควรเคี้ยว และของควรบริโภค ไปมิใช่น้อย

เลยย (ลิห อสฺสาทเน+ณฺย) ของควรเลีย. **ลิหิตพฺพนฺติ** **เลยย** **มฺธฺวาทิ** ของควรเลีย ชื่อว่าเลยย มีน้ำผึ้งเป็นต้น (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ หฺ เป็น ย). **ตตฺถ** **โหติ** **อนฺนฺมฺปิ** **ปานมฺปิ** **ขชฺมฺปิ** **โกชฺมฺปิ** **เลยยมฺปิ** **เปยฺยมฺปิ**^๔ ในที่นั้นมีข้าว น้ำ ของควรเคี้ยว ของควรบริโภค ของควรเลีย และของควรต้ม

๑ อัง.ปญฺจก. ๒๒/๒๐๗/๒๓๖

๒ ขุ.ชา ๒๘/๘๕๖/๓๐๐

๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๕๔/๔๖๒

๔ อัง.ทสฺก. ๒๔/๑๐๗/๒๓๑

เปยุย (ปา ปาเน+ณฺย) ของควรรตีหรือซต, เครื่องตี๋ม. **ปาดพฺพนติ เปยุยํ** สฺวาปาทิ ของควรรตี๋ม(หรือซต) ชื่อว่าเปยุยะ มีแกงเป็นต้น (ลบ ณฺ, อาเทศ อา เป็น เอ, ซ้อน ยฺ). **อดฺติ มณฺโฑ** **อดฺติ เปยุยํ**^๑ น้ำผลไม้คั้นมีอยู่หรือ เครื่องตี๋มมีอยู่หรือ

น้ำข้าว ๒ ศัพท์

นิสฺสาว (นิ+สุ สวณฺเณ+ณ) น้ำข้าว. **นิสฺสวตฺติ นิสฺสวา** น้ำข้าวที่ไม่เชื่อฟัง ชื่อว่านิสสาวะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อวา)

อาจาม (อา+จมุ ธฺวเน+ณ) น้ำข้าว. **อจาเมตฺติ อจาโม** น้ำข้าวที่ล้างข้าวให้สะอาด ชื่อว่า อาจามะ (ลบ ณฺ, วฺทฺธิ อ เป็น อา). **ยา เต อทาลิ อจามํ ปสนฺนา สเกหิ ปาณิหิ**^๒ อุบาทุภิกาทานใดมีความเลื่อมใส ได้ถวายน้ำข้าวแก่ท่านด้วยมือของตน. มาสตร์ศัพท์ก็แปลว่าน้ำข้าว

คำข้าว ๒ ศัพท์

อาโลป (อา+ลฺรูป สมฺปิณฺชฺทเน+ณ) คำข้าว. **อาลฺรูปยเตติ อาโลโป** คำข้าวที่เขาปั้นรวมกัน ชื่อว่า อาโลปะ (ลบ ณฺ, วฺทฺธิ อุ เป็น โอ). **อาทิมฺหิ โลโป อาโลโป** คำข้าวที่ตัดในเบื้องต้น ชื่อว่า อาโลปะ (อา+ลฺรูป ฉฺทเน+ณ, ลบ ณฺ, วฺทฺธิ อุ เป็น โอ). **ปริมณฺชลฺโล อาโลโป กาดพฺโพ**^๓ ควรทำคำข้าวให้กลม

กพฺพ (กฺ สทฺทเท+อล) คำข้าว. **กวตฺติ อนเนนาติ กพฺโพ** คำข้าวที่ทำให้เสียงดัง ชื่อว่ากพพะ (วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ว เป็น พ, ล เป็น พ). **กพฺพิตพฺโพติ กพฺโพ** คำข้าวที่เขาสรรเสริญ ชื่อว่ากพพะ (กพิ วณฺณ+อล, อาเทศ ล เป็น พ). **เกน โตเยน พลมฺสฺสาติ วา กพฺโพ** หรือ คำข้าวที่มีกำลังเพราะน้ำ(เมื่อตี๋มน้ำจึงช่วยให้ข้าวย่อยเป็นพลังงาน) ชื่อว่ากพพะ (ก+พล, อาเทศ ล เป็น พ). **นาติมหนฺโต กพฺโพ กาดพฺโพ**^๔ ไม่ควรทำคำข้าวให้ใหญ่เกินไป

[๔๖๗] **มณฺโฑนิคฺคิ รสคฺคสฺมิ** **วิมาโส ภูตฺตเสสเก**
วิมาสาทิ จ ทมโก **ปิปาสา ตฺ จ ตฺสฺสนิ.**

น้ำกลั่น, น้ำผลไม้คั้น

มณฺช (มณฺช ภูสಾಯิ+อ) น้ำกลั่น, น้ำผลไม้คั้น. **รสานํ สพฺพรสํ อคฺคฺมฺหิ รเส มณฺชสทฺโท** **มณฺชคฺพฺทฺธิ**ใช้ในอรรถว่าน้ำหัวของน้ำที่มีรสทุกอย่าง. **มณฺชตฺติ อนเนนาติ มณฺโฑ** น้ำคั้น เป็นเครื่องปรุงรส ชื่อว่ามณฺชะ. **อนิคฺคิ มณฺชคฺพฺทฺธิ**เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อดฺติ มณฺโฑ** **อดฺติ เปยุยํ**^๕ น้ำผลไม้คั้นมีอยู่หรือ เครื่องตี๋มมีอยู่หรือ

๑ ขุ.ปฏิสฺม. ๓๑/๕๓๒/๔๒๘

๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๒๐/๓๐

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๘๔๐/๕๔๙

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๓๙/๕๔๙

๕ ขุ.ปฏิสฺม. ๓๑/๕๓๒/๔๒๘

อาหารเดน, เศษอาหาร

วิฆาส (วิ+ฆส อทเน+ณ) อาหารเดน, เศษอาหาร. ภูตุดเสสเก วิฆาโส วิฆาสคัพพีไซในอรรค
ว่าอาหารอันเป็นเดน. วิรูปเน ฆาสตีติ วิฆาโส อาหารเดนที่ให้คนกินด้วยอาการรังเกียจ ชื่อ
ว่าวิฆาสะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา). วิรูปุ กุจฉิต วา ฆาโส วิฆาโส หรืออาหารที่
น่ารังเกียจ ชื่อว่าวิฆาสะ (วิ+ฆาส). ปภาเต ตตถ คนตวา วิฆาสมंस อาทาย ปจิตวา
ฆาตติ^๑ ไปที่นั่น แต่เข้าตรรุ่นาเอาเนื้อที่เป็นเดนมาแกงกิน

ภูตุดเสสเก (ภูตุด+เสส+ก) อาหารเดน, เศษอาหาร. ภูตุดโต เสโส ภูตุดเสโส, โสว ภูตุดเสสโก
อาหารอันเหลือจากที่เขากินแล้ว ชื่อว่าภูตุดเสสสะ, ภูตุดเสสสะนั้นแหละ ชื่อว่าภูตุดเสสกะ

คนกินเดน, คนกินอาหารเหลือ ๒ คัพพี

วิฆาสาท (วิฆาสสทูปปท+อท ภกฺขเน+อ) คนกินเดน, คนกินอาหารเหลือ. วิฆาส อทตีติ
วิฆาสาทอ ผู้กินอาหารเดน ชื่อว่าวิฆาสาทะ (ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). อญตโรปี วิฆาสาท-
ปุริโส เถรานัง อุปฏจันัง กโรนโต^๒ บุรุษกินเดนคนหนึ่งทำการอุปัฏฐากพระเถระทั้งหลาย

ทมก (ทมฺ ทมเน+ณฺ) คนกินเดน, คนกินอาหารเหลือ. ทมตีติ ทมโก ผู้อดทน ชื่อว่าทมกะ
(อาเทศ ณฺ เป็น อก)

ความกระหาย ๒ คัพพี

ปิปาสา (ปา ปาเน+ส+อา) ความกระหาย. ปิตุํ อิจฺฉา ปิปาสา ความต้องการดื่ม ชื่อว่า
ปิปาสา (ซัน ปา, อาเทศ อา ตัวหน้าเป็น อิ). เอตตกํ กาลํ เนว ชิมฺจฺฉา น ปิปาสา น
กายทฺพพฺลฺยํ อโหสิ^๓ มิได้มีความหิว ความกระหาย ร่างกายก็ไม่อ่อนเพลียตลอดเวลาเท่านี้

ตสฺสน (ตส ปิปาสายํ+ยฺ) ความกระหาย. ตสฺยเตติ ตสฺสนํ ความกระหาย ชื่อว่าตัสสนะ (ซัน
สฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

[๔๖๘] ขุทฺทา ชิมฺจฺฉา มंसฺสฺส ปฏิจฺฉาพนินยํ โรโส
อุทฺเรโก เจว อุกฺคาโร โสหิจจํ ติตฺติ ตปฺปนํ.

ความหิว ๒ คัพพี

ขุทฺทา (ขุท พุภุขายํ+ท+อา) ความหิว. ขุทฺทณํ ขุทฺทา ความหิว ชื่อว่าขุททา. ขุสทฺทํ กโรตีติ
ขุทฺทา ความหิวที่ทำให้เสียงดัง ขุขุ ชื่อว่าขุททา (ขุ สทฺเท+ท+อา, ซัน ทฺ). ขุทฺทา วุจฺจติ ฉาตโก^๔
ความหิว ท่านเรียกว่าขุททา

๑ ที.อญ. ๔/๒๖๓/๒๓๕

๒ ขา.อญ. ๓๘/๔๖๗

๓ วิ.อญ. ๓/๑๓

๔ ขุ.จฺพนี. ๓๐/๗๓๐/๓๗๑

ซิมจจา (ขส อทเน+จ+อา) ความหิว. **ขลิตฺตํ มิจจา ซิมจจา** ความต้องการกิน ชื่อว่าซิมจจา (ซ้อน ข, อาเทศ ข ตัวหน้าเป็น ซิ, อาเทศ ส เป็น จ). **ซิมจจา** **ปรมา โรคา**^๑ ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง

น้ำล้างเนื้อ, น้ำต้มเนื้อ, น้ำของเนื้อ

ปฏิจฉาภนีย (ปฏฺิ+ฉท สัวรณ+อนีย) น้ำล้างเนื้อ, น้ำต้มเนื้อ, น้ำของเนื้อ. **มัสสุส รโส ปฏิจฉาภนีย-มุจเจต** น้ำล้างของเนื้อ ชื่อว่าปฏิจฉาภนียะ. **ปฏิจฉาเทตติ** **ปฏิจฉาภนียํ** น้ำล้างเนื้อที่ให้ปกปิดชื่อว่าปฏิจฉาภนียะ (ซ้อน จ, วุทธิ อ เป็น อา). **มัสเสน ปฏิจฉาเทตพุดตา ปฏิจฉาภนียํ** น้ำล้างเนื้อชื่อว่าปฏิจฉาภนียะ เพราะเป็นน้ำที่ควรปกปิดด้วยเนื้อ. **ตสฺส โข คิลานสฺส ภิกฺขุโน ปฏิจฉาภนียํ อลภนตสฺส อาพาโธ วา อภิวฑฺฒิสฺสตี**^๒ ภิกษุอาพาธรูปนั้น เมื่อไม่ได้ฉันน้ำต้มเนื้อ ก็จักอาพาธหนักขึ้น

การสะอึก, การเรอ, การสำลัก, การอาเจียน ๒ ศัพท์

อุทฺเทรก, อุทฺเทก (อุ+เทกิ สทโทสฺสาเหตุ+อ) การสะอึก, การเรอ, การสำลัก, การอาเจียน. **อุทฺถํ เทกตี คนฺตมุสฺสหตีติ อุทฺเทโร อุทฺเทโก จ** การเรอขึ้นไปข้างบน ชื่อว่าอุทเทกะ และอุทเทกะ (ซ้อน ท, อาเทศ ท เป็น ร บ้าง). **อิมสฺส โข รณฺโณ สปิปี ปีตํ ปริณามนฺตํ อุทฺเทกํ ทสฺสตี**^๓ เนยใสที่พระราชอาพระองค์นี้เสวยแล้ว เมื่อย่อยจักทำให้เรอ

อุคฺคคาร (อุ+คฺริ นิคฺคิรณ+อ) การสะอึก, การเรอ, การสำลัก, การอาเจียน. **อุทฺถํ อารุฬฺหเวเสน คิริตี นิคฺคิรตีติ อุคฺคาโร** การเรอที่พุ่งขึ้นไปข้างบน ชื่อว่าอุคคาระ (ซ้อน ค, อาเทศ อิ เป็น อา). **อุทฺถจฺจมฺมํ วาตารุฬฺหเวเสน อุคฺคณาตีติ อุคฺคาโร** การเรอโดยมีลมขึ้นข้างบน ชื่อว่าอุคคาระ (อุ+คฺ อุทฺถคเม+อาร, ซ้อน ค, ลบสระหน้า). **เสสานํ อุคฺคาวํ มุเข สนฺธาเรตฺวา**^๔ การอาเจียนของที่เหลือออกทางปาก

ความอึด ๓ ศัพท์

โสหิจจ (สุหิต+ณฺย) ความอึด. **สุหิตโต ติตฺโต, ตสฺส ภาโว โสหิจจํ** สุหิตะ แปลว่าการอึด, ความมีอาการอึดนั้น ชื่อว่าโสหิจจะ (ลบ ณ และสระที่สุตบท, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ดย เป็น จ, ซ้อน จ)

ติตฺติ (ติปี ปิณเน+ติ) ความอึด. **ติปีเตติ ติตฺติ** ความอึด ชื่อว่าติตติ (อาเทศ ปุ เป็น ต). **เมถุนธมฺมสมาปตฺติยา ภิกฺขเว ปฏฺิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ**^๕ ภิกษุทั้งหลาย ความอึดในการเสพเมถุนธรรม ไม่มี

๑ ขุ.ธ.มม. ๒๕/๒๕/๔๒

๒ วิ.มหา. ๕/๕๘/๗๐

๓ วิ.มหา. ๕/๑๓๔/๑๘๕

๔ วิ.อญ. ๓/๓๔๗

๕ อญ.ติก. ๒๐/๕๔๘/๓๓๕

ตปฺปน (ตปฺ ปีนเน+ยฺ) ความอ้อม. **ตปฺยเตติ ตปฺปนํ** ความอ้อม ชื่อว่าตปฺปนะ (ซ้อน ป, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

[๕๖๙] **กามํ ตวิฏฺจํ นิกาม จ ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิตํ**
กยวิกุกยโก สตุล- วาหาปณิกวาณิชา.

ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา ๕ ศัพท์

กาม (กมฺ กนฺติยฺ+ณ) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **ตริจฺจํ กามยติ อุปปาทยตฺติ** **กามํ** ความอยากที่ยังความเป็นตริจฺจนาให้เกิดขึ้น ชื่อว่ากามะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาม-** ศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **กามํ พาหุํ ปสฺสตุ อุปฺปกํ วา**^๑ จงดูความอยาก ว่ามาก หรือน้อย

อิฏฺจ (อิสฺ อิจฺฉายฺ+ต) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **อิจฺฉียิตฺถาติ อิฏฺจํ** สิ่งที่เขาปรารถนาแล้ว ชื่อว่าอิฏฺฐะ (อาเทศ สตุ เป็น ฎฺจ). **อิฏฺจํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ โกโธ ชายติ**^๒ ความโกรธเกิดขึ้นเพราะอาศัยวัตถุอันน่าปรารถนาก็มี

นิกาม (นิ+กมฺ กนฺติยฺ+ณ) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **นิกาเมตฺติ นิกามํ** ความอยากที่ให้เกิดต้องการ ชื่อว่านิกามะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปริยตฺต (ปริ+อา ปาปฺณเน+ต) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **ปริปฺนปฺปนํ อเปตฺติ** **ปริยตฺตํ** ความอยากที่ให้ออกไปบ่อยๆ ชื่อว่าปริยตฺตะ (ลง ยฺ อาคม, ซ้อน ต, รัสสะ อา เป็น อ). **ยาวตา เม มนฺสา ปริยตฺตํ** ใจของเรามีความต้องการเพียงใด

ยถิจฺฉิต (ยถา+อิจฺฉิต) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา, ตามปรารถนา. **อิจฺฉิตสฺส อนตฺติกโม ยถิจฺฉิตํ** ความไม่เกินความต้องการ ชื่อว่ายถิจฺฉิตะ (ลบสระหน้า). **มนฺสา ปตฺถิตํ มยฺหํ นิพฺพตฺตติ ยถิจฺฉิตํ**^๓ สิ่งที่เราปรารถนา ย่อมสำเร็จตามปรารถนา

พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย ๔ ศัพท์

กยวิกุกยิก (กยวิกุกย+อิก) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. **กยวิกุกเยน ชีวตฺติ** **กยวิกุกยโก** ผู้เลี้ยงชีพด้วยการซื้อขาย ชื่อว่ากยวิกุกยิกะ (ลบสระหน้า)

สตุลฺวาห (สตุลสทฺทฺฐปท+วห วหเน+ณ) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. **สตุลํ วาณิไชปชีวินํ** **วหตฺติ** **สตุลฺวาโห** ผู้นำสินค้าของพ่อค้าไปขาย ชื่อว่าสตุลฺวาหะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **เอโก ตาว สตุลฺวาโห พหุํ ตินฺณจ กฺฏฺจณฺจ อุทกณฺจ อาโรเปตฺวา สตุลํ ปยาเปสิ**^๔ นายกอง เกวียนคนหนึ่งบรรทุกหญ้า ฟืน และน้ำเป็นอันมากก่อนแล้ว จึงขับเกวียนไป

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๐/๕๑๒ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๕/๔๗๒/๓๒๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๖/๒๘๐
 ๔ ที.มหา. ๑๐/๓๑๙/๓๘๑

อาปณิก (อาปน+อิก) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. อาปณเณ กยวิกกยโวหาโร, ตโยคา อาปณิกเ อาปณะเป็นคำเรียกการซื้อขาย, พ่อค้าชื่อว่าอาปณิกะ เพราะทำการซื้อขายนั้น. โส อูปาสโก เยน โส อาปณิกเ **เตนุปลสฺกมิ**^๑ อุบาสกนั้นเดินกลับเข้าไปหาพ่อค้าคนนั้น

วณิช (วณสทฺทูปปท+อช คตฺถิ+อ) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. วณาย อิตฺ จิตฺ จ อชตฺติ วณิชเ ผู้ไปทางโน้นทางนี้เพื่อค้าขาย ชื่อว่าวณิชะ (อาเทศ อ ต้นธาตุเป็น อิ, ลบสระหน้า). วณิชเ โส น พฺราหฺมเณ^๒ พ่อค้านั้นไม่ใช่พราหมณ์

[๔๗๐] **วิกฺกยิกเ ตู วิกฺเกตตา กยิกเ ตู จ กายิกเ**
อฺตุตมณฺเณ จ ธนิกเ- รมณฺเณ ตู อธิณายิกเ.

คนขายของ ๒ ศัพท์

วิกฺกยิก (วิกฺกย+อิก) คนขายของ. วิกฺกโย นาม ปุพฺพเมว อตฺตโน ธนสฺส ปฺรสฺส ทานํ, ตตฺร นิยฺตุโต วิกฺกยิกเ การให้ทรัพย์สินของตนแก่ผู้อื่นก่อน ชื่อว่าวิกฺกยะ, ผู้ประกอบกิจในการให้ทรัพย์สินของตนแก่ผู้อื่นก่อนนั้น ชื่อว่าวิกฺกยิกะ (ลบ ณ และสระหน้า)

วิกฺเกตฺตุ (วิ+กเ ทพฺพวินิมเย+ริตุ) คนขายของ. วิกฺกเณตฺติ วิกฺเกตตา ผู้ขาย ชื่อว่าวิกฺเกตฺตุ (ซ้อน ก, ลบ ร อนุพันธ์, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหลัง, รูปสำเร็จอาเทศ อฺ เป็น อา แล้วลบ ลี)

คนซื้อ, ลูกค้า ๒ ศัพท์

กยิก (กย+อิก) คนซื้อ, ลูกค้า. กโย นาม ปฺรสฺส ธนํ คเหตุวอ อตฺตโน ธนสฺส ทานํ, กเยน ชิวตฺติ กยิกเ การถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วให้ทรัพย์สินของตน ชื่อว่ากยะ, ผู้เลี้ยงชีพด้วยการถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วให้ทรัพย์สินของตน ชื่อว่ากยิกะ (ลบสระหน้า)

กายิก (กเ ทพฺพวินิมเย+อิก) คนซื้อ, ลูกค้า. กิณตฺติ กายิกเ ผู้ซื้อ ชื่อว่ากายิกะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อา)

เจ้าหนี้ ๒ ศัพท์

อฺตุตมณฺเณ (อฺตุตม+อณ) เจ้าหนี้. อธิเน อฺตุตโม อฺตุตมณฺเณ ผู้เจริญเพราะหนี้ ชื่อว่าอฺตุตมณฺเณ (ลบสระหน้า, อาเทศ อฺ เป็น อ, ซ้อน ณ)

ธนิก (ธน+อิก) เจ้าหนี้. ธนํ วุฑฺฒตฺถํ ปโยเชตฺติ ธนิกเ ผู้ให้กู้ทรัพย์สินเพื่อออกดอกเบีย ชื่อว่าธนิกะ (ลบสระหน้า)

ลูกหนี้ ๒ ศัพท์

อธมณฺเณ (อธม+อณ) ลูกหนี้. อธิเน อธโม อธมณฺเณ ผู้ล่มจมเพราะหนี้ ชื่อว่าอธมณฺเณ (ลบ

๑ วิ.วิกฺกยฺนึ. ๓/๑๑๐/๗๓

๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๕๐/๔๕๓

สระหน้า, อาเทศ อิ เป็น อ, ซ้อน ณ)

อิญายิก (อิญ+อายิก) ลูกหนี้. อิญ คณฺหาตีติ อิญายิกอ อายิกอ จ ผู้กู้ยืมหนี้ ชื่อว่าอิญายิกะ และอายิกะ (ลบสระหน้า). อิญ อายติ ปวตฺเตตีติ วา อิญายิกอ หรือผู้ยืมหนี้ให้เจริญ ชื่อว่าอิญายิกะ (อิญสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ณฺวฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ณฺวฺ เป็น ออก, ลบสระหน้า). อญฺตโร อิญายิกอ ปลายิตฺวา ภิกฺขุสฺส ปพฺพชิตฺโต โหติ^๑ ลูกหนี้คนหนึ่งหนีไปบวชในสำนักภิกษุทั้งหลาย

[๔๗๑] อุกฺธาโร ตฺ อิญํ วุตฺตํ มฺลํ ตฺ ปาภตํ ภเว
สจฺจาปนํ สจฺจกาโร วิกุเกยฺยํ ปณฺยํ ติสฺสุ.

หนี้, สิ้นเชื่อ ๒ ศัพท์

อุกฺธาร (อุ+ธฺร คหณฺ+ณ) หนี้, สิ้นเชื่อ. อุกฺธริยเต คยฺหเตติ อุกฺธารอ หนี้ที่เขากู้ยืม ชื่อว่าอุกฺธาระ (ซ้อน ทฺ. ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อุกฺธารํ วา อิญํ วา ทินฺนํ ธนํ^๒ เราให้ยืมหนี้หรือสิ้นเชื่อแล้ว

อิญ (อิ คติมฺหิ+ย) หนี้, สิ้นเชื่อ. เอติ วุฑฺฒิ คจฺจตีติ อิญํ หนีอันไปสู่ความเจริญ (ออกดอกออกผล) ชื่อว่าอิญะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). บุริโส อิญํ อาทายกมฺมฺนเต ปโยเชยฺย^๓ บวชกู้หนี้แล้วควรประกอบกิจการงาน

ทรัพย์ต้นทุน ๒ ศัพท์

มฺล (มฺล ปติฏฺจายฺ+อ) ทรัพย์ต้นทุน. มฺลติ ปติฏฺจตีติ มฺลํ ทรัพย์ที่ตั้งเอาไว้ ชื่อว่ามฺลละ. มฺลยตีติ มฺลํ ต้นทุนที่ทรัพย์ออกขึ้น ชื่อว่ามฺลละ (มฺล โรหเน+อ). เอวํ วิกุยกฺมานํ เอตฺตํกํ มฺลํ ภวิสฺสตี^๔ จักมีต้นทุนค้าขายเท่านั้น

ปาภต (ป+อาภต) ทรัพย์ต้นทุน. ปจฺมเมว อาภตํ ปาภตํ ทรัพย์ที่นำมาเป็นต้นทุน ชื่อว่าปาภตะ (ลบสระหน้า). ตํ ตํ อานิสฺสํ ปตฺถเนเตหิ อาภริยเตติ ปาภตํ ทรัพย์ที่ผู้ต้องการทำโน้นๆ นำมา ชื่อว่าปาภตะ (ปสทฺทูปปท+อา+ภฺร อาภฺรณฺ+ต, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). เตสํ ภวํ ราชา ปาภตํ อนุปฺปเตตฺตํ^๕ ขอพระราชทานผู้ทรงพระเจริญจงทรงเพิ่มต้นทุนแก่พวกเขา

การทำสัญญา, การให้สัญญาล่วงหน้า ๒ ศัพท์

สจฺจาปน (สจฺจสทฺทูปปท+อาป พฺยาปเน+ย) การทำสัญญา, การให้สัญญาล่วงหน้า. สจฺจสฺส อาปฺณนํ สจฺจาปนํ การแผ่ไปแห่งสัจจะ(การทำสัญญา) ชื่อว่าสจฺจาปนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ยฺ เป็น อน). สจฺจาปนํ นาม ปณฺชิตานํ อาจิณฺณํ^๖ ชื่อว่าการทำสัญญาเป็นปรกติของบัณฑิต

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐๘/๑๕๕

๒ ที.อุฎ. ๔/๒๖/๙๐

๓ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๖

๔ อิง.ติ.ก. ๒๐/๔๕๙/๑๔๖

๕ ที.สีล. ๙/๒๐๖/๑๗๒

๖ ขุ.อุฎ. ๕๒/๓๓๙/๒๙๒

สัจจการ (สัจจสททุปปท+กร กรณ+ณ) การทำสัญญาค้าขาย, การให้สัญญาล่วงหน้า. สัจจํ กรโธติ, สัจจสฺส วา กรณํ สัจจกาโร ผู้ทำสัจจะหรือการทำสัจจะ ชื่อว่าสัจจการะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อสุกฏจาเน มหาวาณิเซน นาม สัจจกาโร ทินโน^๑ การทำสัญญาที่ พ่อค้าใหญ่ให้ไว้ในที่นั้น

สินค้ำ, สิ่งของสำหรับขาย ๒ ศัพท์

วิกุเกยย (วิ+กී ทพฺพวินิมเย+ณฺย) สินค้ำ, สิ่งของสำหรับขาย. วิกุกินิตพฺพนฺติ วิกุเกยยํ ของที่ควรขาย ชื่อว่าวิกุเกยยะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน กุ และ ย)

ปณฺย (ปณ พฺยวหาเร+อิ+ณฺย) สินค้ำ, สิ่งของสำหรับขาย. ปณฺยตีติ ปณฺโย สินค้ำที่เขาจำหน่าย ชื่อว่าปณฺยะ (ลป ญ). ตีสฺสํ ทัง ๒ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. อธิ ภิกฺขเว อาปณฺโก ปณฺยํ ชานาติ อิทํ ปณฺยํ เอวํ กิตํ^๒ ภิกฺษุทั้งหลาย พ่อค้าในโลกนี้ย่อมรู้จักสินค้ำว่า สินค้ำชนิดนี้ขายอย่างนี้

[๔๗๒] ปฏิทานํ ปริวตฺโต นฺยาโส ตฺปนฺนิตฺโรโต.

การชดใช้, การให้คืน, การตอบแทน ๒ ศัพท์

ปฏิทาน (ปติ+ทา ทาเน+ยฺ) การชดใช้, การให้คืน, การตอบแทน. ปฏิทียเตติ ปฏิทานํ การให้คืน ชื่อว่าปฏิทานะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ย เป็น อน, ลป อ)

ปริวตฺต (ปริ+วตฺต ปวตฺตเน+อ) การชดใช้, การให้คืน, การตอบแทน. ปริวตฺตเตตีติ ปริวตฺตํ การทำให้กลับคืน ชื่อว่าปริวตฺตตะ

การจํานำ, การฝังไว้, การฝากธนาคาร ๒ ศัพท์

นฺยาส (นิ+อสฺุ เชปน+ณ) การจํานำ, การฝังไว้, การฝากธนาคาร. นฺยสฺสเต นิภฺชิปฺยเตติ นฺยาโส การฝังเอาไว้ ชื่อว่านฺยาสะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

อฺปนฺนิตฺติ (อฺป+นิ+ธี ธาเน+อิ) การจํานำ, การฝังไว้, การฝากธนาคาร. อฺปนฺนิตฺติยเตติ อฺปนฺนิตฺติ การฝังไว้ ชื่อว่าอฺปนฺนิตฺติ (ลปสระหน้า). อฺปนฺนิตฺติศัพท์เป็นปุงลิงค์. อฺปนฺนิตฺติ นาม อฺปนฺนิกฺขิตฺตํ ภาณฺฑํ^๓ ทรัพย์สินที่ฝังเก็บไว้ ชื่อว่าอฺปนฺนิตฺติ

[๔๗๓] อฏฺจารสนฺตา สฺงฺเขยฺเยย สฺงฺขฺยา เอกาทโย ตีสฺสํ
 สฺงฺขฺยานเ ตฺ จ สฺงฺเขยฺเยย เอกตฺเต วีสฺตาทโย
 วคฺคเกเท พหุตฺเตปี ตา อานวฺติ นาริยํ.

๑ อัง.อญ. ๑๔/๑๙๘/๑๙๗

๒ อัง.ติ.ก. ๒๐/๔๕๙/๑๔๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๙/๙๖

การนับสังขยา ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙๘

สังขยาที่ใช้นับสิ่งของตั้งแต่ เอกะ ถึง อัญญาธะ (๑-๑๘) ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓, สังขยาที่ใช้นับสิ่งของตั้งแต่ เอกุนวีสติ ถึง อัญญาธุดิ (๑๙-๙๘) ใช้ในเอกพจน์ ถ้ามีการแบ่งแยก จะเป็นพหูพจน์บ้าง หมายความว่า การนับสังขยาในภาษาบาลีมีตั้งแต่ เอกะ ถึง อสังขเยยยะ (๑ ถึง ๑+๑๔๐ ศูนย์) ท่านแบ่งเป็นพจน์และลิงค์ไว้ดังนี้ คือ

เอกศัพท์เป็นเอกพจน์ ๓ ลิงค์ คือ เป็นเอกพจน์อย่างเดียว แต่มีรูปต่างกันในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น เอก ปุริโส, เอกา กณฺหา, เอกํ จิตฺตํ

ทวี ถึง อัญญาธส เป็นพหูพจน์ ๓ ลิงค์ คือ เป็นพหูพจน์อย่างเดียวและมีรูปเหมือนกันในลิงค์ทั้ง ๓ ยกเว้น ติ และ จตุ ซึ่งมีรูปต่างกันในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น เทว ปุริสา, เทว กณฺหาโย, เทว จิตฺตานิ. ตโย ปุริสา, ติสฺโส กณฺหาโย, ตินฺนิ จิตฺตานิ. จตฺตารุ ปุริสา, จตฺตฺโส กณฺหาโย, จตฺตาริ จิตฺตานิ. ปณฺจ ปุริสา, ปณฺจ กณฺหาโย, ปณฺจ จิตฺตานิ. ฉ ..., สตฺต ..., อญฺจ ..., นว ..., ทส ..., เอกาทส ..., ทฺวาทส ..., เดรส ..., จตุทฺทส ..., ปณฺณรทส ..., โสฬส ..., สตฺตรส ..., อญฺจารส ปุริสา, อญฺจารส กณฺหาโย, อญฺจารส จิตฺตานิ

เอกุนวีสติ ถึง อัญญาธุดิ เป็นเอกพจน์อดีตลิงค์ เช่น เอกุนวีสติ ปุริสา, เอกุนวีสติ กณฺหาโย, เอกุนวีสติ จิตฺตานิ

ส่วน ๙๘ นับเข้าในหลักร้อย บาลีใช้คำว่า เอกุนสตํ ๑ ร้อยหยอน ๑

[๔๗๔] สตํ สทสฺสํ นียุตํ
โกฏิปโกฏิ นหุตํ	ลกขํ โภภฺนิ ปโกภฺนียะ
ตถา นินฺนหุตํ ปี จ.
[๔๗๕] อภฺโขภฺณินฺตฺถิยํ พินฺทุ
อหํ อพฺพํ เจวา-	อพฺพทํ จ นีรพฺพทํ
ภฺนํ โสคนฺธิกฺุปลํ.
[๔๗๖] กุมฺทํ ปุณฺทริกํ จ
มหากถานาสงฺเขยฺยยา-	ปทฺมํ กถานํ ปี จ
นิจฺเจตาสฺ สตาทิ จ.
[๔๗๗] โภภฺยาทิกํ ทสฺคุณํ
จตุตฺโตทฺตฺเมณ อทฺตฺทฺตฺไม	สตฺลทฺทฺทฺคุณํ กมา
ตฺติโยทฺตฺตฺติโย ตถา.
[๔๗๘] อทฺตฺตฺเตยฺโย ทิยทฺตฺไม ตุ
ตุลา ปตฺตฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺ	ทิวทฺตฺไม ทฺตฺติโย ภเว
ตฺติธา มานมฺโถ ลียา.

การนับสังขยา ตั้งแต่ ๑ ร้อย ถึง อสงไขย

สต ๑ ร้อย, สหสฺส ๑ พัน, นิยุตฺ (นหุต) ๑ หมื่น, ลกข ๑ แสน, (ทสสตสหสฺส ๑ ล้าน), โภภ ๑ โภภ, ปโภภ ๑ ปโภภ, โภภปโภภ ๑ โภภปโภภ, โภภ ปโภภ และ โภภปโภภ คัพทเป็นอิตถิลิงค์, นหุต ๑ นหุตะ, นินนหุต ๑ นินนหุตะ, อกโขภภ ๑ อักโขภภ, อิตถีย อักโขภภคัพทใช้ในอิตถิลิงค์, พินทุ ๑ พินทุ, อพพุท ๑ อัพพุทะ, อหฬ ๑ อหฬะ, อพฬ ๑ อพฬะ, อภภ ๑ อภภะ, โสคนธิก ๑ โสคนธิกะ, อุปลล ๑ อุปลละ, กุมุท ๑ กุมุทะ, ปุณฐริก ๑ ปุณฐริกะ, ปทุม ๑ ปทุมะ, กถาน ๑ กถานะ, มหาถาน ๑ มหาถานะ, อสงเขยยุย ๑ อสงไขย

สต ถึง ลกข (รวมเอา ทสสตสหสฺส ด้วย) เป็นสังขยาที่คุณขึ้นไปด้วยหลัก ๑๐ ตามลำดับ เช่น สต คุณด้วย ทส เป็น สหสฺส (๑๐๐ x ๑๐ = ๑,๐๐๐)

โภภ ถึง อสงเขยยุย เป็นสังขยาที่คุณขึ้นไปด้วยหลัก ๑๐ ล้าน ตามลำดับ เช่น โภภ คุณด้วย โภภ เป็น ปโภภ (๑๐ ล้าน x ๑๐ ล้าน เป็น ๑๐๐ ล้าน), เมื่อคุณขึ้นไปถึง อสงเขยยุย หรืออสงไขย จะได้เลข ๑ ตามด้วยเลขศูนย์ ๑๔๐ ตัว

สต (ทส+ทส ๑๐ ตัว) ๑ ร้อย. **ทส จ ... ทส จาติ** สต ๑๐ บวกด้วย ๑๐ สิบลั้ง ชื่อว่าสตะ (ลบ ทส ๔ ตัว เหลือไว้ตัวเดียวด้วยสรูปะเสสวดี, อาเทศ ทส ที่แปลว่า ๑ ร้อย เป็น สต)

โย จ วสฺสสตฺ ชีเว

ทสฺสึโล อสมาหิโต

เอกาฬ ชีวตฺ เสยโย

สีลวนุตสฺส ฉายินอ.

ผู้มีศีลเพ่งพินิจ มีชีวิตอยู่วันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ทศิล มีจิตไม่ตั้งมั่น มีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี

สหสฺส (ทส+ทส ๑๐๐ ตัว) ๑ พัน. **ทส จ ... ทส จาติ** สหสฺส ๑๐ บวกด้วย ๑๐ ร้อยลั้ง ชื่อว่าสหสฺส (ลบ ทส ๔๔ ตัว เหลือไว้ตัวเดียวด้วยสรูปะเสสวดี, อาเทศ ทส ที่แปลว่า ๑ พัน เป็น สหสฺส)

โย สหสฺส สหสฺเสน

สงคามะ มานุเส ชินะ

เอกญจ เขยยมตฺตาน

ส เว สงคามชุตโตโม.

ผู้ชนะมนุษย์หลายพันคนในสงคราม ยังไม่ชื่อว่าเป็นผู้ชนะ ส่วนผู้ชนะตนเองเพียงคนเดียว ชื่อว่าเป็นผู้ชนะสูงสุดในสงคราม

นิยุต, อยุต, ทสสหสฺส, นหุต (นิ+ยุช โยเค+ต) ๑ หมื่น. **นิโยเซตติ** นิยุตฺ สังขยาที่ให้รวมกัน ชื่อว่านิยุต (ลบ ชุ ที่สุดธาตุ)

ลกข, สดสหัสส (ลกข ทสฺสนงฺเกสุ+อ) ๑ แสน. ลกฺขียเต อเนนาคิ ลกฺขํ สังขยาเครื่องกำหนดนับ ชื่อว่าลักขะ

ทสสทสหัสส (ทส+สทสหัสส) ๑ ล้าน. ทสฺศุณฺตี สดสหัสสํ ๑ แสนคุณด้วย ๑๐ ชื่อว่าทสสทสหัสส

โกฏิ (กฺฎ เจทเน+ณิ) ๑ โกฏิ. ทสฺศุณฺตี กฺฎุตีติ โกฏิ สังขยาที่ตัดการคุณด้วย ๑๐ ชื่อว่าโกฏิ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). หมายความว่า สังขยาตั้งแต่ โกฏิ ขึ้นไปเป็นสังขยาที่คุณด้วยแสนโกฏิ (๑๐ ล้าน). โกฏิสทสหัสสทานิ นิรเย ปจฺจเว ชนา^๑ ชนทั้งหลายหมกหม่อมอยู่ในนรกตลอดแสนโกฏิปี (๑๐ ล้านปี)

ปโกฏิ (ป+กฺฎ เจทเน+ณิ) ๑ ปโกฏิ. ปกาเรน ทสฺศุณฺตี กฺฎุตีติ ปโกฏิ สังขยาที่ตัดการคุณด้วย ๑๐ โดยประการ ชื่อว่าปโกฏิ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

โกฏิปโกฏิ (โกฏิ+ปโกฏิ) ๑ โกฏิปโกฏิ. โกฏิ จ ปโกฏิ จาติ โกฏิปโกฏิ โกฏิและปโกฏิ ชื่อว่าโกฏิปโกฏิ

นหุต (นห พนฺธเน+อุอาคม+ต) ๑ นหุตะ. นหฺติ พนฺธตีติ นหุตํ สังขยาที่ต่อเนื่อง ชื่อว่านหุตะ

นินนหุต (นิน+นห พนฺธเน+อุอาคม+ต) ๑ นินนหุตะ. นิสฺเสเสน นหฺตีติ นินนหุตํ สังขยาที่ต่อเนื่องโดยไม่เหลือ ชื่อว่านินนหุตะ (ซ้อน น)

อกฺโขภินิ (น+ชฺก โขเภ+ยุ+อิ) ๑ อักโขภินิ. โขเภตํ อสฺกฺโขภินิตีติ อฺกโขภินิ สังขยาที่ไม่สามารถแยกออกได้ ชื่อว่าอักโขภินิ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ก, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อิ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

พินฺทุ (วิท ลาเภ+อุ) ๑ พินฺทุ. วิญฺทยเต ลพฺภเตติ พินฺทุ สังขยาที่เขาได้ ชื่อว่าพินฺทุ (ลงนิคหิต อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น, ว เป็น พ)

อพฺพุท (อพ หีสาคดีสุ+อุอาคม+ท) ๑ อพฺพุทะ. อพฺตีติ อพฺพุทํ สังขยาที่เป็นไป ชื่อว่าอพฺพุทะ (ซ้อน พ)

อหห (อหิ คติมุหิ+ห) ๑ อหหะ. อหฺติ คจฺจตีติ อหฺหํ สังขยาที่เป็นไป ชื่อว่าอหหะ (ลง อ อาคม)

อพพ (อว รกฺขณ+ว) ๑ อพพะ. อวฺติ รกฺขตีติ อพฺพํ สังขยาที่รักษา ชื่อว่าอพพะ (ลง อ อาคม)

อฏฺฐ (อฏฺ คมเน+ฐ) ๑ อฏฺฐะ. อฏฺตีติ คจฺจตีติ อฏฺฐํ สังขยาที่เป็นไป ชื่อว่าอฏฺฐะ (ลง อ อาคม)

โสคนฺธิก (สุคนฺธ+ณิก) ๑ โสคนฺธิกะ. โสคนฺธิกนฺติ กมลวิเสสนาเมเน เอโก คณฺณวิเสโส วุจฺจติ บทว่า โสคนฺธิกํ ท่านกล่าวว่าเป็นชนิดของการนับอย่างหนึ่งด้วยชื่อของดอกอุบล. สห สฺคนฺธเนชาติ โสคนฺธิกํ ดอกบัวที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยกลิ่นหอม ชื่อว่าโสคนฺธิกะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). สังขยาตั้งแต่ โสคนฺธิกะ ถึง ปทุมะ ใช้ชื่อดอกบัวชนิดต่างๆ เป็นเครื่องกำหนดนับ

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๓/๔๕

อุปฺปล (อุ+ปล คติย+อ) ๑ อุปฺปละ. ตํ ตํ จานํ อุปลติ คจฺจตีติ อุปฺปลํ ดอกบัวที่ไปสู่ที่
นั้นๆ ชื่อว่าอุปฺปละ (ซ้อน ป)

กมุท (กฺสทฺทฺอุปท+มฺท หาสฺ+อ) ๑ กุมฺทะ. กุຍํ ปถวียํ โมทตีติ กุมฺทํ ดอกบัวที่เบ่งบาน
อยู่บนแผ่นดิน ชื่อว่ากุมฺทะ

ปฺปฺนฺทริก (ปฺปฺนฺทฺท ขณฺทเน+อิก) ๑ ปฺปฺนฺทริกะ. เสตวณฺณวเสน ปฺปฺนฺทริยตีติ ปฺปฺนฺทริกํ ดอกบัว
ที่แย้มบานด้วยสีขาว ชื่อว่าปฺปฺนฺทริกะ (ลง รฺ อาคม, ทีชะ อี เป็น อี)

ปทุม (ปท คติมฺหิ+อุม) ๑ ปทุมะ. เทวปฺปฺชาที ปชฺชติ ยาทีติ ปทุมํ ดอกบัวที่ถึงซึ่งการบูชา
เทวดาเป็นต้น ชื่อว่าปทุมะ

กถาน (กถ วากฺยปฺพพฺนฺธ+ยฺ) ๑ กถานะ. กถติ พนฺธตีติ กถานํ สังขยาที่ผูกคำพูด ชื่อว่า
กถานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ทีชะ อ เป็น อา)

มหากถาน (มหนฺต+กถาน) ๑ มหากถานะ. มหนฺตํ กถานํ มหากถานํ กถานะสังขยาที่มาก
ขึ้น ชื่อว่ามหากถานะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

อสงฺเขยฺย (น+สงฺขยา+ณฺย) ๑ อสงฺไชย. สงฺขยาตุมสฺสกฺกุณฺณยฺตาย อสงฺเขยฺยํ สังขยาชื่อว่า
อสงฺเขยฺยะ เพราะไม่สามารถจะนับได้อีก (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ญ, ลบสระหน้า). ตสฺมี หิ ปเทเส
จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสงฺเขยฺยยานิ กปฺปสฺตสฺสทฺสฺสญฺจ ปารมฺมโย ปฺรูตฺวา สมฺมาสมฺพฺพฺทฺธา
อุปฺปชฺชนฺติ^๑ จริงฺยังฺ พฺระสํมาตสํพฺพฺทฺเจ้าทงฺหลาย ทฺรงบํเพญฺบาร์มฺมีนฺประเทศนํ ตลอด ๔
อสงฺไชยบ้าง ๘ อสงฺไชยบ้าง ๑๖ อสงฺไชยบ้าง กับอีก ๑ แสนกับ แล้วจึงเสด็จอุบัติขึ้น

ตารางแสดงการนับคุณิตสังขยา

สังขยาหลัก	คุณด้วย	เป็น	เลข	เลขศุณฺย
ทส (สิบ)	ทส (สิบ)	สตํ (ร้อย)	๑	๒
สตํ	”	สทฺสฺสํ (พัน)	๑	๓
สทฺสฺสํ	”	ทสฺสทฺสฺสํ, นหฺตํ (หมื่น)	๑	๔
ทสฺสทฺสฺสํ	”	สทฺสทฺสฺสํ, ลกฺขํ (แสน)	๑	๕
สทฺสทฺสฺสํ	”	ทสฺสทฺสทฺสฺสํ (ล้าน)	๑	๖
ทสฺสทฺสทฺสฺสํ	”	โกฏิ (๑๐ ล้าน)	๑	๗
โกฏิ	โกฏิ (๑๐ ล้าน)	ปโกฏิ	๑	๑๔
ปโกฏิ	”	โกฏิปโกฏิ	๑	๒๑
โกฏิปโกฏิ	”	นหฺตํ	๑	๒๘
นหฺตํ	”	นินฺนหฺตํ	๑	๓๕

๑ มช.อฎฐ. ๑๐/๒๐๐/๑๒๔-๕

นิมนहुตฺ	”	อกุโขภินี	๑	๔๒
อกุโขภินี	”	พินทุ	๑	๔๕
พินทุ	”	อพพุทฺ	๑	๕๖
อพพุทฺ	”	นिरพุทฺ	๑	๖๓
นिरพุทฺ	”	อหหฺ	๑	๗๐
อหหฺ	”	อพพฺ	๑	๗๗
อพพฺ	”	อฏฏฺ	๑	๘๔
อฏฏฺ	”	โสคนธิกํ	๑	๙๑
โสคนธิกํ	”	อุปปลํ	๑	๙๘
อุปปลํ	โกฏฺ (๑๐ ล้าน)	กุมุทฺ	๑	๑๐๕
กุมุทฺ	”	ปุณฺฑริกํ	๑	๑๑๒
ปุณฺฑริกํ	”	ปทุมํ	๑	๑๑๙
ปทุมํ	”	กถานํ	๑	๑๒๖
กถานํ	”	มหากถานํ	๑	๑๓๓
มหากถานํ	”	อสงฺเขยฺยํ	๑	๑๔๐

การนับสังขยาจำนวนครึ่ง

ในพระบาลีเป็นต้นนิยมนับสังขยา ๑ ครั้ง ๒ ครั้ง และ ๓ ครั้ง

อฑฺฒฑฺฒ (อฑฺฒ+จตุตถ) ๓ ครั้ง. **อฑฺฒเณน จตุตถเณ** **อฑฺฒฑฺฒเณ** ๔ (ลป) ด้วยครึ่ง ชื่อว่า **อฑฺฒฑฺฒะ** (อาเทศ จตุตถ กับ อฑฺฒ เป็น อฑฺฒฑฺฒ). **ตสฺเสว ชลฺ โภ กุณฺณาสฺส สกฺุณฺณสฺส อฑฺฒฑฺฒานิ อิตฺถิสฺสทฺสฺสานิ ปริจาริกา ทิชฺคณฺณายเ**^๑ ท่านผู้เจริญ ทราบว่า นกकुเหว่า กุณฺณาสฺสนั้น มีนางนกที่เฝ้าบ่าเรอจำนวน ๓,๕๐๐ ตัว

อฑฺฒตฺติย, อฑฺฒเตยฺย (อฑฺฒ+ตฺติย) ๒ ครั้ง. **อฑฺฒเณน ตฺติโย อฑฺฒตฺติโย อฑฺฒเตยฺโย** จ ๓ (ลป) ด้วยครึ่ง ชื่อว่า **อฑฺฒตฺติยะ** และ **อฑฺฒเตยฺยะ** (อาเทศ ตฺติย กับ อฑฺฒ เป็น อฑฺฒตฺติย, อฑฺฒเตยฺย). **อิจฺเจเต อฑฺฒเตยฺยมาสา อญฺุทฺสมโย ปริหาทฺสมโย**^๒ ๒ เดือนครึ่งนี้เป็นฤดูร้อนอบอ้าว

ทิวฑฺฒ, ทฺยฑฺฒ (อฑฺฒ+ทฺติย) ๑ ครั้ง. **อฑฺฒเณน ทฺติโย ทิวฑฺฒ ทฺยฑฺฒ** จ ๒ (ลป) ด้วยครึ่ง ชื่อว่า **ทฺยฑฺฒะ** และ **ทิวฑฺฒะ** (อาเทศ ทฺติย กับ อฑฺฒ เป็น ทิวฑฺฒ, ทฺยฑฺฒ). **ทฺยฑฺฒเณ มาโส เสโส คิมฺหานํ**^๓ ๑ เดือนครึ่งทำยฤดูร้อน. ทั้ง ๕ ศัพท์ คือ **อฑฺฒฑฺฒ อฑฺฒตฺติย อฑฺฒเตยฺย ทิวฑฺฒ ทฺยฑฺฒ** มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๖/๑๐๖

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๑/๓๙๙

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๑/๓๙๙

การนับด้วยเครื่องนับ ๓ อย่าง

ตุลาปตลงคูลิวสา ติธา มานั การนับมี ๓ อย่าง คือ นับด้วยเครื่องชั่ง(ตราชั่ง) เครื่องตวง และ เครื่องวัด

มาน (มา มาเน+ยุ) การนับด้วยเครื่อง. มียเต ปริจฉินทียเต เอเตนาติ มานั เครื่องที่เขาใช้ กำหนดนับ ชื่อว่ามานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

ตุลา (ตุล อุมมาเน+อ+อา) ตราชั่ง, เครื่องชั่ง, เสมอเหมือน, แบบอย่าง. สมวิสมํ ตุลยติ มินาติ เอตายาติ ตูลา เครื่องชั่งให้รู้ว่าเสมอหรือไม่เสมอ ชื่อว่าตุลา. ปมาณิตพพตตุํ ตุลยติ ปริยตีติ ตูลา เครื่องที่เขาชั่งวัตถุที่ควรชั่ง ชื่อว่าตุลา (ตุล ปมาณ+อ+อา, ลบสระหน้า). เอสา ภิกษเว ตูลา เอตํ ปมาณํ มม สวากานํ ภิกษุนํ ยทิทํ สวาริปุตโตโมคคัลลานา^๑ ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเรา พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะนี้ เป็นแบบอย่าง เป็นประมาณ

ปตล (ปท คติมุหิ+ถ) เครื่องตวง, แล่ง. ปตลสทฺโท สามญฺญมาณเภทฺเส ปวตตติ. อิธ ปน วิเสสมาณวากโก อธิปฺเปโต ปตลคัพพีไซโนรฺรธาชาชนิดของเครื่องตวงธรรมดาทั่วไป แต่ ในที่นี้ท่านกล่าวหมายเอาเครื่องตวงชนิดพิเศษ. ปทติ คจฺจติ เอเตนาติ ปตฺโถ เครื่องตวง ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ต). ปตฺโถ นาม นาฬิมตฺตํ โหติ^๒ ประมาณ ๑ ทะนาน ชื่อว่าปตตะ

องคูล, องคูลี (องค คมเน+อล+อี) เครื่องวัด, นิ้ว. องคนฺติ ชานนฺติ เอเตนาติ องคูลํ, องคูลี เครื่องวัดช่วยให้รู้ ชื่อว่าองคูละและองคูลี (อาเทศ อ เป็น อุ). อายสฺมา ทพฺโพ มลฺลปฺโต เตโชธาตุํ สมาปฺชิตฺวา องคฺุเลีย ชลมานาย ปฺรโต ปฺรโต คจฺจติ^๓ ท่านพระทัฬหฬัลลบุตร เข้าเตโชธาตุ ชูนิ้วที่สว่างเดินนำหน้าไป

[๔๗๕] จตฺตารโ วิหโย คฺุณฺชา เทว คฺุณฺชา มาสโก ภเว.
เทว อฺกุโข มาสกา ปญฺจ- กฺุขานํ ธรณมฺภฺจกั.

[๔๘๐] สุวณฺโณ ปญฺจธรณํ นิภฺขํ ตฺวนิตฺติ ปญฺจ เต
ปาโท ภาคเ จตฺตเถถ ธรณานิ ปลํ ทส.

[๔๘๑] ตูลา ปลสตํ จาถ ภารโ วิสตี ตา ตูลา
อโถ กหาปโณ นิตฺถี กถฺยเต กริสาปโณ.

จตฺตารโ วิหโย สมฺปิณฺชิตา เอกาว คฺุณฺชา สมฺครฺุกา, ตถา เทว คฺุณฺชา เอกาว มาสโก สมฺครฺุโกติ สพฺพตฺถ นโย เนตพฺโพ. เทว มาสกา อฺกุโข นาม, วิภีภฺโกติ วุตโต, อฺกุขผลสฺมานครฺุกตฺตา วา อฺกุโข. อฺกุขานํ ปญฺจ ธรณํ นาม. อฺกุขานมฺภฺจกั

๑ ส.นิทาน. ๑๖/๕๗๐/๒๗๗ ๒ วิ.ธ. ๑/๒๐๐ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๓/๓๗๐

สุวณฺโณ นาม. ปญจธรรณํ นิกฺขํ นาม. เต นิกฺขา ปญจ ปาโท นาม. โส ปาโท จตุตฺเถ ภาเค วตฺตตีเตยฺยกจฺจํ มติ. ยถาวตฺตยาเยว จตฺตารอ วิหโย คฺกุชฺชา นาม. เทว คฺกุชฺชา มาสโก นาม. เทว ปญจมาสกา ทสมาสกา อกฺโข นาม. อกฺขานํ อฏฺฐกั ธรรณํ นาม. ปญจธรรณํ สุวณฺโณ นาม. เต ปญจ สุวณฺณา นิกฺขํ นามายมฺหากั มติ. ยสฺส กสฺสจฺจิ วตฺตโน จตุตฺเถ ภาเค ปาโท. ทส ธรรณานิ ปลํ นาม. ยสฺส กสฺสจฺจิ วตฺตโน ปลสฺตํ ตฺลลา. ตา ตฺลลา วีสติ ภาโร นาม. รูปียสฺส กริเสน กโต สวีหารปทฺโต กหาปโณ นาม. กริสฺสพฺพมาเณน รูปิเยน กโต ปโณ ปณฺิโย ทพฺพเกโท กหาปโณ.

พึงทราบนัยในที่ทั้งปวงว่า ๔ เมล็ดข้าวเปลือกรวมกันเข้า เป็น ๑ คฺกุชฺชา โดยมีน้ำหนักเท่ากัน, ๒ คฺกุชฺชา เป็น ๑ มาสกะ โดยมีน้ำหนักเท่ากัน, ๒ มาสกะ เป็น ๑ อักขะ หรือ วิภิกฺกะ, หรือ เรียกว่าอักขะ เพราะมีน้ำหนักเท่ากับผลสมอภิเภก, ๕ อักขะ เป็น ๑ ธรณะ, ๘ อักขะ เป็น ๑ สุวณฺณะ, ๕ ธรณะ เป็น ๑ นิกฺขะ, ๕ นิกฺขะ เป็น ๑ ปาทะ, บางอาจารย์มีความเห็นว่า ๑ ปาทะ นั้น เท่ากับ ๑ ใน ๔ ส่วน. พวกเรา(ภิกฺกาจารย์)มีความเห็นตามที่กล่าวแล้วว่า ๔ เมล็ดข้าวเปลือก เป็น ๑ คฺกุชฺชา, ๒ คฺกุชฺชา เป็น ๑ มาสกะ, ๑๐ มาสกะ เป็น ๑ อักขะ, ๘ อักขะ เป็น ๑ ธรณะ, ๕ ธรณะ เป็น ๑ สุวณฺณะ, ๕ สุวณฺณะ เป็น ๑ นิกฺขะ, ๑ ปาทะ คือ ๑ ใน ๔ ส่วน ของวัตถุทุกอย่าง, ๑๐ ธรณะ เป็น ๑ ปละ. ๑๐๐ ปละ ของวัตถุทุกอย่าง เป็น ๑ ตฺลลา, ๒๐ ตฺลลา เป็น ๑ ภาระ. วัตถุที่ทำด้วยเงินเพื่อประโยชน์ในการซื้อขาย ชื่อว่ากหาปณะ ชนิดของวัตถุที่ทำด้วยเงินมี ขนาดเท่ากับเหรียญกษาปณ์ ชื่อว่ากหาปณะ

มาตราซึ่งตามวิธีโบราณ

จตฺตารอ วิหโย คฺกุชฺชา	๔ เมล็ดข้าวเปลือก	เป็น	๑ คฺกุชฺชา
เทว คฺกุชฺชา มาสโก	๒ คฺกุชฺชา	เป็น	๑ มาสก
เทว อกฺโข มาสกา	๒ มาสก	เป็น	๑ อักขะ
ปญจกฺขานํ ธรรณํ	๕ อักขะ	เป็น	๑ ธรณะ
อกฺขานมฏฺฐกั สุวณฺโณ	๘ อักขะ	เป็น	๑ สุวณฺณะ
ปญจธรรณํ นิกฺขํ	๕ ธรณะ	เป็น	๑ นิกฺขะ
เต นิกฺขา ปญจ ปาโท	๕ นิกฺขะ	เป็น	๑ ปาทะ
ภาเค จตุตฺเถ ปาโท	๑ ปาทะ	เป็น	๑ ใน ๔ ส่วน
ทส ธรรณานิ ปลํ	๑๐ ธรณะ	เป็น	๑ ปละ
ปลสฺตํ ตฺลลา	๑๐๐ ปละ	เป็น	๑ ตฺลลา
ตา วีสติ ตฺลลา ภาโร	๒๐ ตฺลลา	เป็น	๑ ภาระ (หาป)

ชื่อมาตราซึ่งตามวิธีโบราณ

วิธี (วห ปาปฺณเน+อิ) วิธี, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก. **สตฺตานํ** **ชีวิตํ** **วหตีติ** **วิธี** ข้าวเปลือกที่นำชีวิตของสัตว์ไป(คือให้ชีวิตเป็นไปอยู่) ชื่อว่าวิธี (อาเทศ อ เป็น อิ). **สตฺตานํ** **ชีวิตํ** **พฺรุเหตีติ** **วิธี** ข้าวเปลือกที่ทำให้ชีวิตของสัตว์เจริญเติบโต ชื่อว่าวิธี (พฺรุห วุฑฺธิยฺ+อิ, อาเทศ อุ เป็น อิ, ลบ ร, อาเทศ พุ เป็น ว)

คฺฤชชา (คฺช สทฺเท+อ+อา) คฺฤชชา, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๔ เมล็ดข้าวเปลือก. **คฺชตีติ** **คฺฤชชา** หน่วยมาตราซึ่งที่ออกเสียง ชื่อว่าคฺฤชชา (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ฌ, ลบสระหน้า)

มาสก (มส อามสเน+ณฺว) มาสก, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๘ เมล็ดข้าวเปลือก. **มลิตพฺโพติ** **มาสโก** หน่วยมาตราซึ่งที่ควรจับไว้ ชื่อว่ามาสกะ (วุฑฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ฌฺว เป็น อก)

อฺกฺษ (อร คมเน+ข) อักษะ, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๒ มาสก. **อรนฺติ** **เอเตนาติ** **อฺกฺโข** หน่วยมาตราซึ่งที่เป็นไปได้ ชื่อว่าอักษะ (อาเทศ ร เป็น กฺ). บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ อักษะ เท่ากับ ๑๐ มาสก

ธฺรณ (ธฺร ธาเรน+ยุ) ธฺรณะ, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๕ อักษะ. **ธฺรตีติ** **ธฺรณํ** หน่วย มาตรา ซึ่งที่ทรงไว้ ชื่อว่าธฺรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ฌ). บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ ธฺรณะ เท่ากับ ๘ อักษะ

สฺวณฺณ (สฺ+วณฺณ) สฺวรรณ, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๘ อักษะ. **โสภโณ** **วณฺโณ** **อสฺสาติ** **สฺวณฺโณ** หน่วยมาตราซึ่งที่มีสิ่งดงาม ชื่อว่าสฺวณฺณะ. บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ สฺวณฺณะ เท่ากับ ๕ ธฺรณะ

นิกฺษ (นิ+กน ทิตฺติยฺ+อ) นิกษะ, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๕ ธฺรณะ. **นิหรนฺโต** **กนฺติ** **กิพฺพตีติ** **นิกฺโข** หน่วยมาตราซึ่งที่นำออกจึงพอดี ชื่อว่านิกษะ (ลบ อ ที่ ก, อาเทศ นฺ เป็น ข). บางอาจารย์ กล่าวว่า ๑ นิกษะ เท่ากับ ๕ สฺวณฺณะ. **อนฺติถี** **นิกฺษคฺัพท์**เป็นปฺงฺลึงค์และนปฺงฺสกลึงค์

ปฺล (ปฺล ปดคตฺสฺ+อ) ปละ, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๑๐ ธฺรณะ. **โลกสฺส** **วิมตี** **ปฺเลติ** **ลฺวนาติ** **โสเธติ** **จาติ** **ปฺลํ** หน่วยมาตราซึ่งที่ตัดและชำระความสงสัยของชาวโลก ชื่อว่าปละ

ตุลา (ตุล อุมฺมาเน+อ+อา) ตุลา, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๑๐๐ ปละ. **ปฺลสตํ** **ตุลยเต** **อนเณนาติ** **ตุลา** หน่วยมาตราซึ่งที่ใช้นับ ๑๐๐ ปละ ชื่อว่าตุลา (ลบสระหน้า)

ภฺร (ภฺร ธาเรนปฺสเนสฺ+ณ) ภฺระ, หาบ, ชื่อหน่วยมาตราซึ่ง เท่ากับ ๒๐ ตุลา. **ภฺรตีติ** **ภฺโร** หน่วยมาตราซึ่งใช้ชั่ง ชื่อว่าภฺระ (ลบ ฌ, วุฑฺธิ อ เป็น อา)

บาท, เศษส่วน, ๑ ส่วน ๔

ปาท (ปท คติมุหิ+ณ) บาท, เศษส่วน, ๑ ส่วน ๔. **ปชฺชติ** **คฺจฺจตีติ** **ปาโท** เศษส่วนที่เป็นไป ชื่อว่าปาทะ (ลบ ฌ, วุฑฺธิ อ เป็น อา). **กยวิภฺกยํ** **ปทติ** **คฺจฺจติ** **อนเณนาติ** **ปาโท** เศษส่วนเป็น

กุมภ (กสททุปทา+อุมภ ปฺรณ+อ) กุมภะ, หม้อ, ชื่อหน่วยมาตราดวง เท่ากับ ๑๐ อัมพะณะ. เกน
ชลาทีนา อุมภติ ปฺรตีติ กุมภโ หน่วยดวงที่เต็มด้วยน้ำเป็นต้น ชื่อว่ากุมภะ (ลบสระหน้า)

[๔๘๔] **อาพฺหโก นิตฺถิยํ ตุมฺโภ ปตฺโต ตฺ นานิ นาริยํ**
วาโห ตฺ สกฺโฆ เจกา- ทส โทณา ตฺ อมฺพณํ.

ทะนาน, กระเชอ, กระตอง ๒ ศัพท์

อาพฺหก (อา+หน หีสาย+ณฺว) ทะนาน, กระเชอ. อาหนนฺติ เอตฺถาติ อาพฺหกํ ทะนานเป็น
ที่เคาะ ชื่อว่าอาพหกะ (อาเทศ หน เป็น พหฺ, ณฺว เป็น อก). โส คนฺตฺวา อาพฺหกํ สบฺปี
ตุลํ คุฬํ โทณํ ตฺณฺชุลํ อาหาราเปตฺวา อตฺตนา ปรีกฺขฺชิ^๑ ภิกษุ นั้นไปถึงแล้ว ให้นำเอา
เนยใส ๑ กระตอง น้ำอ้อยบ ๑ ชั่ง ข้าวสาร ๑ ทะนานมาจั้นเสียเอง. อนิตฺถิยํ อาพฺหกคํพทํ
มีใช้ในปงฺลิ่งค์และนปงฺสกลิ่งค์.

ตุมฺพ, ตุมฺภ (ตุมฺพ กมฺปเน+อ) ทะนาน, กระเชอ. ตุมฺพตีติ ตุมฺโพ ทะนานที่ห้วนไหว ชื่อว่าตุมพะ.
อทฺสฺ โช เต โทณฺสฺส พฺราหฺมณฺสฺส ตุมฺพํ^๒ ทูตเหล่านั้นได้ให้ทะนานแก่โทณพราหมณ์

แล่ง ๒ ศัพท์

ปตฺถ (ปติ+ฐา คตินิวตฺติมุหิ+อ) แล่ง. ปตฺถสทฺโทยํ สามณฺญเกทมาเนสุ ปวตฺตติ, อิธ ปน
วิเสสมานวาทโก อิธิปฺเปโต ปตฺถคํพทํนี้ ใช้ในอรรถว่าเครื่องตวงชนิดธรรมดา แต่ในที่นี้ท่านกล่าว
หมายถึงเครื่องตวงชนิดพิเศษ. ปตฺถฺจฺนติ อสฺมินฺติ ปตฺถโ แล่งเป็นที่ตวง ชื่อว่าปตถะ (ลบ อิ
ที่ ติ, อาเทศ จ เป็น ถ, ลบสระหน้า)

นานิ (นล คนฺธ+อฺณ) แล่ง. คนฺธํ นลติ กโรตีติ นานิ แล่งที่ทำให้มีกลิ่น ชื่อว่านานิ (ลบ ณ,
วฺทฺธิ อ เป็น อา, ล เป็น พ). นาริยํ นานิคํพทํใช้ในอิตถิลิ่งค์. จตฺกฺขฺวํ นานิ^๓ ๔ พายมือ
เป็น ๑ แล่ง (หาตัวอย่างพระสารีริกธาดู ๑๖ นานิ)

เกวียน ๒ ศัพท์

วาท (วท ปาปฺณเน+ณ) เกวียน. วทตีติ วาโห เกวียนที่นำไป ชื่อว่าวาทะ (ลบ ณ, วฺทฺธิ อ เป็น
อา). วีสฺติ ขาริกํ เอโก วาโห ตเทว เอกํ สกฺกํ^๔ ๒๐ ขารี เป็น ๑ วาทะ, ๑ วาทะนั้น
เท่ากับ ๑ เกวียน

สกฺก (สก สตฺติย+อฺณ) เกวียน. ภาโร วหิตฺตุํ สกฺโกตีติ สกฺโฆ เกวียนที่สามารถนำภาระไป
ชื่อว่าสกกฺกะ. สเม ภูมิกาคเ กฏตีติ สกฺโฆ เกวียนที่ไปบนพื้นที่สม่าเสมอ ชื่อว่าสกกฺกะ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๕๑/๑๑๖

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๕๕/๑๕๓

๓ วิสุทฺธิ.ฎี. ๒/๑๖๙/๒๒๗

๔ วิ.ฎี. ๑/๗๖/๑๘๕

เหม (หิ คติย์+ม) ทองคำ. จีรกาล์ หิโนติ ปวดตติติ เหม ทองคำที่เป็นไปตลอดกาลนาน ชื่อว่าเหมะ (วูทธิ อี เป็น เอ). หรีติปี เหมนุติปี สุวณฺณสุเสว นามิ^๑ บทว่า หริ และ เหม เป็นชื่อของทองคำเหมือนกัน

หาฏุก (หาฏ ทิตติย์+ณฺว) ทองคำ. หาฏติ ทิพพตติติ หาฏโก ทองคำที่วาววับ ชื่อว่าหาฏุกะ (วูทธิ อี เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

ตปนิย (ตปน+อีย) ทองคำ. ตปนึ ทาหมรหตติ ตปนิโย ทองคำที่สมควรสะท้อนแสงวาววับ ชื่อว่าตปนิยะ (ลบสระหน้า)

หิริณฺณ (หริ หรณ+อณฺณ) ทองคำ. เสฏฺฐภาเวน หริยิตพฺพิ คเวสิตพฺพนฺติ หิริณฺณํ ทองคำที่ทุกคนแสวงหา เพราะเป็นของล้ำค่า จึงชื่อว่าหิริณฺณะ. สตฺตานํ มนํ หริตติ หิริณฺณํ ทองคำที่นำใจของสัตว์ไป ชื่อว่าหิริณฺณะ (หริ หรณ+อณฺณ, อาเทศ อี เป็น อี). เสฏฺฐภาวํ หาดิ คจฺจตติ หิริณฺณํ ทองคำที่ถึงความล้ำค่า ชื่อว่าหิริณฺณะ (หา คติย์+อณฺณ, อาเทศ ห เป็น หิริ). เอหิ ภาณฺเต หิริณฺณํ วา เต เทมิ^๒ หรือพูดว่า มาเถิดท่าน ข้าพเจ้าจะให้ทองคำแก่ท่าน

ทองคำ ๔ ชนิด

อิติ อิเม ตพฺเภทา ชนิดของทองคำนั้นเหล่านี้ คือ จามีกร์ ทองจามีกระ, สาดกุมภํ ทอง สาดกุมมะ, ชมฺพุนท์ ทองชมพูทะ (ชมพูราช), ลิงคิ์ ทองลิงคิ์, นารียํ ลิงคิ์คัพพีใช้ในอดีตถึงคิ. (ทองลิงคิ์ดีกว่าทองทั้งหมด เพราะมีรัศมีและกลิ่นหอม). ทิพฺพสุวณฺณเปิ จามีกร์, จามีกรโต สาดกุมภํ, สาดกุมภโต ชมฺพุนท์, ชมฺพุนท์โต ลิงคิ์สุวณฺณ^๓ จามีกรคัพพีใช้ในอรรถว่า ทิพย สุวรรณ ทองสาดกุมมะทำมาจากทองจามีกระ ทองชมพูททำมาจากทองสาดกุมมะ และทองลิงคิ์ทำมาจากทองชมพูท

จามีกร (จามีสทฺทฺฐปฺท+กร กรณ+อ) ทองจามีกระ. จามี นาม เอกา ปฺุปฺยชาติ, ตํกรตฺตา จามีกรโ ดอกไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อว่าจามี, ทองคำชื่อว่าจามีกระ เพราะกระทำให้เป็นรูปดอกไม้นั้น. อถวา จามี นาม อคฺคิ, ตํกรตฺตา จามีกรโ อีกอย่างหนึ่ง ไฟชื่อว่าจามี, ทองคำชื่อว่าจามีกระ เพราะทำด้วยไฟนั้น

สาดกุมภ (สาดกุมภ+ณ) ทองสาดกุมมะ. สตฺกุมภํ ปทฺธเกสรวณฺณํ, ตพฺพณฺณสทิสตฺตา สาดกุมภํ สตฺกุมภะ เป็นสีของเกสรดอกปทุม, ทองคำชื่อว่าสาดกุมมะ เพราะสีเหมือนสีของดอกปทุมนั้น (ลบ ญ, วูทธิ อี เป็น อา)

ชมพูณฑ (ชมฺพุนท์+ณ) ทองชมพูท. เทวรุกฺขภูตฺยา มหาชมฺพฺยา ปติฏฺฐิตฺถฺจฺจาเน นทึ ชมฺพุนท์, ตสฺสํ ปติเตหิ มหาคชปฺปมาณานํ กุมภปฺปมาณานํ วา ผลานํ พีเชหิ ชาตํ สุวณฺณํ ชมฺพุนท์ แม่น้ำใกล้ที่ตั้งของต้นหว้าใหญ่อันเป็นต้นไม้ของเทวดา ชื่อว่าชมพูณฑ, ทองคำที่เกิด

ปตฺตานิ จ ผลานิ จ^๑ ไบและผลทำด้วยแก้วมรกต. มสารคฺคูลั กพรมณิ^๒ มสารคัลลหะ คือแก้วมรกต

กพรมณิ (กพล+มณิ) แก้วลาย, แก้วมรกต. กพโล สพโล มณิ กพรมณิ แก้วมณีที่เป็นก้อน ชื่อว่ากพรมณิ (อาเทศ ล เป็น จ). มสารคฺคูลนฺติ กพรมณิ^๓ บทว่า มสารคฺคูลั คือแก้วมรกต

แก้วมุกดา ๒ ศัพท์

มุตฺตา (มุจ โมจเน+ต+อา) แก้วมุกดา. มุจตีติ มุตฺตา แก้วที่พันไป (จากความเป็นแก้วชนิดอื่น) ชื่อว่ามุตฺตา (อาเทศ จ เป็น ต, ลบสระหน้า). มุตฺตาติ ชุทฺทมหนตฺวภูฏทิมาทิเกทา อนเนกวิธา มุตฺตา^๔ บทว่า มุตฺตา คือแก้วมุกดาหลายชนิด เช่น แก้วมุกดาเม็ดเล็ก เม็ดโต เม็ดกลม เม็ดยาว เป็นต้น

มุตฺติก (มุตฺตา+อิก) แก้วมุกดา. มุตฺตา เอว มุตฺติกั แก้วมุกดานั้นแหละ ชื่อว่ามุตฺติกะ (ลบสระหน้า)

ทองเหลือง ๒ ศัพท์

วีติ (วี คมเน+ติ) ทองเหลือง. รยติ คจฺจตีติ วีติ ทองเหลืองที่เป็นไป ชื่อว่าวีติ. อิตฺถิ วีติ- ศัพท์เป็นอิตฺถิลิงค์

อารกฺกุ (อาร+กฺกุ) ทองเหลือง. อารสุเสว กฺกุโณ อสุสาติ อารกฺกุโณ ทองเหลืองที่มีปลาย ชื่อว่า อารกฺกุหะ. วา อารกฺกุศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. รสทตฺมเพ มิสุเสตุวา กตฺ อารกฺกุ^๕ ทองเหลืองที่เขาทำผสมในน้ำทองแดง

แก้วเพทาย ๒ ศัพท์

อมล (อม คมเน+อล) แก้วเพทาย. อมติ คจฺจตีติ อมลั แก้วที่เป็นไป ชื่อว่าอมลหะ. นตฺถิ มลล อสุสาติ อมลั แก้วที่ไม่มีตำหนิ ชื่อว่าอมลหะ (น+มล, อาเทศ น เป็น อ)

อพฺภก (อพฺภ+ก) แก้วเพทาย. อพฺภั อากาโส เมโฆ จ, ตัสสญฺยกตฺตา อพฺภกั อัพฺภหะ คือ ท้องฟ้าและเมฆ, แก้วเพทาย ชื่อว่าอัพฺภกหะ เพราะตั้งชื่อตามนั้น

แก้วเพทายมีอีกหลายศัพท์ เช่น คิริชตุ, ลีลาชตุ

[๔๕๓] โลโห นิตฺถิ อโย กาพา- ยถ์ จ ปารโท รโส
กาพตีปฺ तु ลีลํ จ หริतालं तु पीतनं.

เหล็ก, โลหะ ๓ ศัพท์

โลห (ลู เจทเน+ห) เหล็ก, โลหะ. ลูนาติ เอเตนาติ โลโห เหล็กที่ขัดดี ชื่อว่าโลหหะ (วูทธิ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๔๘

๒ วิ.ฎี. ๔/๒๘๒/๔๒๓

๓ อภิ.อญ. ๕๔/๑๗๓/๗๐

๔ วิ.ฎี. ๔/๒๘๒/๔๒๓

๕ วิ.ฎี. ๓/๒๒/๓๕

อุ เป็น โอ). ตัม ลุนนโธ หาดิทธิ โลโห เหล็กที่ผู้ตัดผละหนีไป ชื่อว่าโลหะ (ลุตทุทูปท+หาจาเค+อ, อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). อนิทธิ โลหคัพทเป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. ทิสฺวา ปหุตัม โลหํ จจฺจทิต^๑ เห็นเหล็กที่เขาทิ้งไว้มากมาย

อโย (อโย คมน+อ) เหล็ก, โลหะ. ผาลํ อโยตีติ อโย เหล็กที่ถึงความ เป็นแผ่น ชื่อว่าอโย. สพฺพกิจจํ โยคํ อโยติ คจฺจตีติ อโย เหล็กที่ถึงการประกอบกิจทั้งมวล ชื่อว่าอโย. มโนคณาที อโยคัพทเป็นมโนคณาทีคณะ จำแนกวิภัตติตามมณคัพท. อโย ภิกฺขเว ชาตฺรปฺสฺส อุกฺกิลโส^๒ ภิกษุทั้งหลาย เหล็กเป็นสนิมของทองคำ

กาฬายส (กาฬ+อโยส) เหล็ก, โลหะ. กาฬยจ ตํ อโยสยเจติ กาฬายสํ เหล็กที่ทิ้งดำ ทั้งเสื่อม ชื่อว่ากาฬายส

อชินํ ทนฺตภณฺนฺทยจ โลหํ กาฬายสํ พหุ
เอตํ ททามิ โว วิตฺตํ อิสฺสรํ วิสฺสขามิ โว.^๓

เราจะให้ทรัพย์ คือ เครื่องหนัง เครื่องงา เหล็ก และโลหะ เป็นอันมากแก่ท่าน
จะสละราชสมบัติแก่ท่าน

เหล็กมีอีกหลายคัพท เช่น สตฺถก, ติกฺข, ปิณฺณ, อโยส, อสฺมสฺวาร

ปรอท ๒ คัพท

ปารท (ปาร สามตฺถิเย+อท) ปรอท. สพฺพโลหํ ภยฺจนํ กาดุํ ปารยติ สกฺโกตีติ ปารโท ปรอทที่สามารถทำ(เป็นส่วนผสม)เป็นโลหะทุกชนิดและทองคำได้ ชื่อว่าปารทะ

รส (รส สทฺเท+อ) ปรอท. อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺเต รสตีติ รโส ปรอทเมื่อใส่เข้าไปในไฟจะส่งเสียง จึงชื่อว่ารัส

ปรอทมีอีกหลายคัพท เช่น จปฺล, สุต

แร่ดีบุกดำ ๒ คัพท

กาฬติปฺ (กาฬ+ติปฺ) แร่ดีบุกดำ. ติปฺสทฺทสฺส เสเตปิ ปวตฺตนโธ กาฬสทฺเทน วิเสเสตฺวา กาฬติปฺติ วุตฺโต, เตน ติปฺสทฺทสฺส ทฺวินฺนมุปี วาจกตา ทฏฺฐพฺพาเดยฺเก ติปฺคัพทํใช้ ในอรรถว่าดีบุกขาวก็มี ท่านจึงแยกให้แตกต่างโดยเพิ่ม กาฬคัพทแล้วกล่าวว่า “กาฬติปฺ” เพราะฉะนั้น พึงทราบว่ ติปฺคัพทหมายถึงดีบุกดำและดีบุกขาวทั้ง ๒ ชนิด. กาโฬ จ ติปฺ จาติ กาฬติปฺ ติปฺกตํ ชื่อว่ากาฬติปฺ. ติปฺติ เสตติปฺ, สีสฺนติ กาฬติปฺ^๔ คำว่า ติปฺ ได้แก่ ติปฺกขาว, คำว่า สีสํ ได้แก่ ติปฺกดำ

๑ ที.มหา. ๑๐/๓๒๗/๓๘๕

๒ ส.มหา. ๑๙/๔๖๘/๑๓๐

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๓/๘๗

๔ อภิ.อญ. ๕๔/๑๗๓/๒๐

น้ำผึ้ง ๓ ศัพท์

ขุททช (ขุททสททูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) น้ำผึ้ง. **ขุทท์** **ชนตีติ** **ขุททช** น้ำผึ้งที่เกิดขึ้นทีละน้อย
ชื่อว่าขุททชะ (ลบ น ที่สุดธาตุและ กฺวิ). มีรูปเป็น **ขุททชนตุ** ก็มี

มธุ (มธ อุนฺเท+อฺ) น้ำผึ้ง. **มธติ** **อุนฺทติ** **กิลเทตีติ** **มธุ** น้ำผึ้งที่ไหลเอี่ยม ชื่อว่ามธุ. **มธุริ**
มณฺณตีติ **มธุ** น้ำผึ้งที่คนรู้ว่าหวาน ชื่อว่ามธุ (มน ภาณ+อฺ, อาเทศ น เป็น ธ)

มธุ **อิติ** **มณฺณมานา** **เย** **ตํ** **วิสมสายิสฺสุ**
เตสนตุ **กฺฏกํ** **อาสิ** **มรณํ** **เตนฺปาคมุ** ๑

บุคคลเหล่าใดสำคัญยาพิษว่าเป็นน้ำผึ้ง ความทุกข์ทรมานจึงมีแก่พวกเขา บุคคล
เหล่านั้นพากันเข้าไปหาความตาย

ขุทท (ขุ สทฺเท+ท) น้ำผึ้ง. **ขุสทท์** **กโรตีติ** **ขุทท์** น้ำผึ้งที่ทำให้เสียงขุ ชื่อว่าขุททะ (ซ้อน ท). **ขุททตีติ**
ขุทท์ น้ำผึ้งที่เขาต้องการดื่ม ชื่อว่าขุททะ (ขุท ปิปาสายํ+ท, ซ้อน ท). **ปุริโส** **จาตุम्मมหาปเล**
ขุทท์ **มธุ** **อนลกํ** **ปีเพยฺย** ๒ บุรุษคนหนึ่งคั้นน้ำผึ้งบริสุทธิ์ใกล้ทางใหญ่ ๔ แพร่ง

ชี้ผึ้ง, กากน้ำผึ้ง ๒ ศัพท์

มธุจฺฉิฏฺจ (มธฺ+อฺจฺฉิฏฺจ) ชี้ผึ้ง, กากน้ำผึ้ง. **มธฺติ** **ขุททชนตุ** **อฺจฺฉิฏฺจ**, **สชฺชนฺติ** **มธุจฺฉิฏฺจ**
บทว่า “**มธุ**, **ขุททชนตุ**” ได้แก่ น้ำผึ้งที่คั้นแล้ว, บทว่า “**สชฺชนฺติ**” ได้แก่ ชี้ผึ้ง. **มธุสฺส** **อฺจฺฉิฏฺจ**
มธุจฺฉิฏฺจ กากของน้ำผึ้ง ชื่อว่ามธุจฺฉิฏฺจระ (ลบสระหน้า)

ลิตฺถก (ลิจ ปคฺฆรณ+ถ+ก) ชี้ผึ้ง, กากน้ำผึ้ง. **เสจตีติ** **ลิตฺถ** ชี้ผึ้งที่ไหล ชื่อว่าลิตถะ (อาเทศ จ
เป็น ต). **ลิตฺถเมว** **ลิตฺถกํ** **ลิตถะ** นั้นแหละ ชื่อว่าลิตถกะ. **มทณคัพฺท** ก็แปลว่าชี้ผึ้ง. **กาโก** **วีย**
เอเกกํ **ลิตฺถกํ** **อฺจฺฉิฏฺจ** **ชาทติ** ๓ เหมือนกาเลือกกินชี้ผึ้งทีละก้อน

[๔๔๕] **โคปาโล** **โคปโคสงฺขยา** **โคมา** **ตุ** **โคมิโก** **ปุยถ**
อุสโ **พลิปฺพุโ** **จ** **โคโณ** **โค** **วสโ** **วุโส**.

คนเลี้ยงโค, นายโคบาล ๓ ศัพท์

โคपाल (โคสททูปปท+पाल รกฺขณ+ณ) คนเลี้ยงโค. **คาโว** **ปาเลตีติ** **โคปาโล** คนเลี้ยงโค ชื่อว่า
โคपालะ (ลบ ณ)

ยถา **ทณฺฑเนน** **โคปาโล** **คาโว** **ปาเชนฺติ** **โคจริ**
เอวํ **ชรา** **จ** **มจฺจุ** **จ** **อายุ** **ปาเชนฺติ** **ปาณิน** ๔

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๗๗๔/๑๗๘

๒ มขุ.มขุ. ๑๓/๓๑๘/๓๑๕

๓ ชา.อญ. ๓๖/๒

๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๐/๓๓

นายโคบาลด่อนฝูงโคไปสู่ที่หากินด้วยท่อนไม้ ฉันทใด ความแก่และความตาย ก็
ด่อนเอาอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันทนั้น

โคป (โคสทหฺรูปท+ปา รกฺษณ+ณ) คนเลี้ยงโค, นายโคบาล. **คาโว** **ปาศิตติ** **โคโป** ผู้รักษาโค ชื่อว่า
โคปะ (ลป ญ, ลปสรรหน้า). **โคโปว** **อทินฺนํ** **อาทियมาโน**^๑ เหมือนคนเลี้ยงโคขโมยเอาของที่
เขาไม่ให้

โคสงฺขย (โคสทหฺรูปท+ส+ชฺยา คณเน+อ) คนเลี้ยงโค, นายโคบาล. **คาโว** **สงฺขยชาติติ** **โคสงฺขย**
ผู้ขับโค ชื่อว่าโคสังขยะ (อาเทศนิกหิตเป็น ง, ลปสรรหน้า)

คนเลี้ยงโคมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โคทฺห**, **อากริร**, **वलฺลว**

เจ้าของโค, ผู้มีโค ๒ ศัพท์

โคมนตุ (โค+มนตุ) เจ้าของโค. **คาโว** **อสุส** **สนฺตีติ** **โคมา** **ผู้มีโค** ชื่อว่าโคมนตุ (อาเทศ
นตุ กับ ลี เป็น อา)

โคมิก (โค+อิก) เจ้าของโค. **คาโว** **อสุส** **สนฺตีติ** **โคมิโก** **ผู้มีโค** ชื่อว่าโคมิกะ (ลง มุ อากม).
นฺนุทติ **ปฺตเตหิ** **ปฺตติมา** **โคมิโก** **โคหิ** **ตเถว** **นฺนุทติ**^๒ ผู้มีบุตรยอมยินดีเพราะบุตร
ผู้มีโคยอมยินดีเพราะโคเหมือนกัน

โค, วัว ๖ ศัพท์

อุสภ (อุส ทาเห+อภ) โค, วัว. **ปจฺจตฺถิเก** **อุสฺสาเปตีติ** **อุสโภ** โคที่เข้าศึกทำให้เดือดร้อน ชื่อว่า
อุสภะ. **จิตฺตํ** **อุสฺติ** **ปวิสตีติ** **อุสโภ** โคที่เข้าไปสู่จิต ชื่อว่าอุสภะ (อุส คตฺถิ+อภ). **ฉินฺนวิสาณฺว**
อุสโภ^๓ เหมือนโคตัวเขาขาด

พลีพฺพธ, **พลีพฺพท** (พลสทหฺรูปท+วพฺธ วพฺพธิ+อ) โค, วัว. **พลํ** **วพฺพธตีติ** **พลีพฺพธ** โคที่
แข็งแรง ชื่อว่าพลีพฺพธะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ว เป็น พ, ธ เป็น ท บ้าง). **โส** **พลีพฺพธ**
สกควจฺณโ **โน** **ปรควจฺณโ** **ตถูปเม** **อโย** **ปฺคฺคโล**^๔ โคพลีพฺพธนั้นดุร้ายในฝูงของตน ไม่
ดุร้ายในฝูงอื่น บุคคลนี้ก็มิอุปมาเช่นนั้น. **ตคฺกสิลาโย** **อญฺญตฺรสุส** **พฺรหฺมณฺณสุส** **นฺนุทิตฺวิสาโล**
นาม **พลีพฺพโ** **อโหสิ**^๕ พราหมณ์ผู้หนึ่งในเมืองดักกลิลาโมโคื่อนั้นทิวศาล

โคณ (คฺม คตฺถิมฺหิ+อ) โค, วัว. **คจฺจตีติ** **โคณ** สัตว์ที่เดินไป ชื่อว่าโคณะ (อาเทศ คม เป็น โคนฺ).
จฺณทฺมปิ **โคณํ** **วาเรตี**^๖ ป้องกันโคตัวดุร้ายได้

โค (คฺม คตฺถิมฺหิ+อ) โค, วัว. **คจฺจตีติ** **โค** สัตว์ที่เดินไป ชื่อว่าโค (อาเทศ คม เป็น โค).
โคศัพท์นี้เป็นโอการันต์ปungลิงค์

๑ มช.มช. ๑๓/๖๖๕/๖๑๔

๒ ส.สคภ. ๑๕/๒๖/๔

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๔

๔ อภิ.ธาดุ. ๓๖/๑๒๒/๑๕๕

๕ วิ.มหาวี. ๒/๑๘๓/๑๖๓

๖ ส.สคภ. ๑๕/๖๙๐/๒๕๕

ยถา ทณฺเฑน โคปาโล

คาโว ปาเชติ โคจรั.

เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ

อายุํ ปาเชนฺติ ปาณินิ.^๑

คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปยังที่หากิน ฉันทใด ความแก่และความตาย
ก็ไล่ต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันทนั้น

วสภ (วส นิวาเส+อภ) โค, วัว. **วสฺนฺติ** **อนฺนาติ** **วสฺโภ** โคเป็นเหตุให้อยู่(เฝ้า) ชื่อว่าวสภะ.
ควสฺตเชฏฺฐโก **อุสฺโภ,** **ควสฺทสฺสเชฏฺฐโก** **วสฺโภ**^๒ โคอุสภะเป็นจำฝูงของโค ๑๐๐ ตัว,
ควสภะเป็นจำฝูงของโค ๑,๐๐๐ ตัว

วุส (วุสฺส เสจเน+อ) โค, วัว. **วุสฺสฺตีติ** **วุสฺ** โคที่รด(ความอึดใจให้) ชื่อว่าวุสสะ (อาเทศ อ เป็น
อุ, ลป ส)

โคมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อุกฺข,** **ภทฺท,** **อนวาท,** **โสฺรภยฺย**

[๔๙๖] **วฺทฺโธ** **ชฺรคฺคฺโว** **โสธ****ทมฺโม** **วจฺจตโร** **สฺมา****ธฺรฺวาทิ** **ตุ** **โรธฺโยห****โควินฺโท** **อิทฺโต** **ควํ.**

โคแก่

ชฺรคฺคว (ชฺร+โค+ณ) โคแก่. **โส** **โค** **วฺทฺโธ** **ชฺรคฺคฺโว** นาม โคแก่นั้น ชื่อว่าชรัคควะ. **ชฺร**
ปฺตฺโต **โค** **ชฺรคฺคฺโว** โคตัวที่ถึงความชรา ชื่อว่าชรัคควะ (ลป ณ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ค).
ปงฺกมฺหิว **ชฺรคฺคฺโว**^๓ เหมือนโคแก่ติดอยู่ในโคลนตม

โคหนุ่ม, โคเถิก ๒ ศัพท์

ทมฺม (ทมฺ ทมเน+ม) โคหนุ่ม, โคเถิก. **ทมฺนารโห** **โค** **ทมฺโม** โคตัวที่ควรฝึก ชื่อว่าทมมะ. **เย**
เต **พลวคาโว** **ทมฺมคาโว** **ติริยํ** **โสธํ** **เจตฺวา** **โสธฺถินา** **ปาริ** **อคมฺสุ**^๔ โคหนุ่มตัวมี
กำลัง วายตัดกระแสน้ำข้ามไปถึงฝั่งโดยสวัสดิภาพ

วจฺจตฺร (วส นิวาเส+จ+ตฺร) โคหนุ่ม, โคเถิก. **วสฺตีติ** **วจฺจตโร** โคที่อยู่ ชื่อว่าวัจจตระ (อาเทศ
สุ เป็น จ, ลง ตฺร ปัจจัยด้วยนิปาทนะ). **ยณฺณตฺถาย** **เอตฺตกา** **วจฺจตฺรา** **หฺลณฺณนฺตุ**^๕ จงฆ่า
โคจำนวนเท่านี้เพื่ออุบายัญญ

โคใช้งาน ๒ ศัพท์

ธฺรฺวาทิ (ธฺรฺสทฺทฺอุปฺปท+วท ปาปฺณเน+ณิ) โคใช้งาน. **ธฺริ** **วทติ** **สีเลนาติ** **ธฺรฺวาทิ** โคที่นำแอก
ไปโดยปรกติ ชื่อว่าธฺรวาทิ (ลป ณ, วฺทฺธิ อ เป็น อา)

๑ ขุ.ธ.มม. ๒๕/๑๓๕

๒ มข.ญ. ๗/๑๔๘/๓๔๗

๓ ขุ.เถร. ๒๖/๔๐๐/๔๒๖

๔ มข.มูล. ๑๒/๓๙๑/๔๒๐

๕ มข.มข. ๑๓/๑๐/๙

โธรยห (ธฺรสทฺหุปฺท+วห ปาปฺณเน+ณ) โคไชงาน. ธฺรํ วัหิตฺตุมรหตีติ โธรยฺโห โคตัวที่สมควร นำแอกไป ชื่อว่าโธรยหะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลป ญ, อาเทศ ว เป็น ย, ลป อ). ธฺรฺวหาญฺเจณ โธรยฺโห^๑ โคชื่อว่าโธรยหะ เพราะอรรถว่าไชงานได้

เจ้าของโค, ผู้ครอบครองโค, พญาโค, พระโค, โคจำฝูง

โควินท (โค+อินท) เจ้าของโค, ผู้ครอบครองโค, พญาโค, พระโค, โคจำฝูง. คฺวี อธิกโต โควินฺโท นาม ผู้ครอบครองฝูงโค ชื่อว่าโควินทะ. คฺวี คฺขุนฺนี อธิกโต ชโน โควินฺโท ชนผู้ครอบครองโค ชื่อว่าโควินทะ. คฺวี อินฺโท โควินฺโท จำฝูงแห่งโค ชื่อว่าโควินทะ (ลง ฎ อาคม). คฺวี วัณฺทตีติ วา โควินฺโท หรือผู้ได้โค ชื่อว่าโควินทะ (โคสทฺหุปฺท+วินท ลาภ+อ)

[๕๙๗] วโห จ ขนฺธเทโสถ กกุโธ กกุ วุจฺเจต
 อโถ วิสาณํ สิงคํ จ รตตคาวี ตฺว โรหิณী.

ต้นคอโค

วห (วห ปาปฺณเน+อ) ต้นคอโค, คอโคที่รับแอก. ขนฺธเทโส วโห นาม ต้นคอ ชื่อว่าวหะ. วหตี อนเนาติ วโห ต้นคอที่โคไชนำภาระไป ชื่อว่าวหะ

หนอกคอโค ๒ คัพท์

กกุท, กกุธ (กุก อาทาเน+อุท) หนอกคอโค. กุกฺติ อาทาทตีติ กกุโท กกุโธ จ หนอกคอโคที่ถือเอา ชื่อว่ากุกุทะและกุกุธะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ท เป็น ฐ บ้าง)

กกุ (กุก อาทาเน+อุ) หนอกคอโค. กุกฺติ อาทาทตีติ กกุ หนอกคอโคที่ถือเอา ชื่อว่ากกุ (อาเทศ อุ เป็น อ)

เขาสัตว์, เจริง, นอ, เดื่อย ๒ คัพท์

วิสาณ (วิส ปเวสเน+ยฺ) เขาสัตว์, เจริง, นอ, เดื่อย. วิสตี ปวิสตีติ วิสาณํ เขาสัตว์ที่แทงเข้าไป ชื่อว่าวิสาณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ทีฆะ อ เป็น อา). วิสาณํ นาม ยงฺกิญฺจิ วิสาณํ^๒ เขาสัตว์ทุกอย่าง ชื่อว่าวิสาณะ

สิงค (สี สเย+ค) เขาสัตว์, เจริง, นอ, เดื่อย. มตฺถเก สยตี ปวตฺตตีติ สิงคํ เขาที่เป็นไปบนหัว ชื่อว่าสิงคะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ). สิงคตีติ สิงคํ เขาที่ทิ่มแทง ชื่อว่าสิงคะ (สิงค วิขุณฺเน+อ). คฺวี สิงฺคินฺโณ สิงคํ วฑฺฒมานสฺส วฑฺฒติ^๓ เหมือนเขาโคที่เจริญขึ้นตามตัว

๑ ส.อ.ฎ. ๑๑/๓๘/๗๘

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๕๒/๔๙๙

๓ พ.ชา. ๒๗/๑๖๓๙/๓๒๘

แม่โคแดง ๒ คัมภ์

รตตคาวี (รตต+คาวี) แม่โคแดง. รตตวณฺณา คาวี รตตคาวี แม่โคสีแดง ชื่อวาร์ตตคาวี

โรหิณี (โลหิต+อี) แม่โคแดง. โลหิตวณฺณตตาย โรหิณี แม่โค ชื่อว่าโรหิณี เพราะมีสีแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ต เป็น ณ, ลบสระหน้า)

[๕๙๘] คาวี จ สิงฺคินี โค จ วณฺณา ตฺ กฤษเต วสา
 นวปฺสฺตติกา เณฺญ วจฺจกามา ตฺ วจฺจลา.

แม่โค ๓ คัมภ์

คาวี (คมุ คติมฺหิ+อ+อี) แม่โค. คจฺจตฺติ คาวี แม่โคที่เดินไป ชื่อว่าคาวี (อาเทศ คมุ เป็น โค, โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). คาวีคัมภ์เป็นปุงลึงค์บ้าง. สา คาวี วจฺจคิทุธิ นํ ปาปภิกฺขุ ปิฏฺจโต ปิฏฺจโต อนุพนฺธิ^๑ แม่โคตัวหลวงลูกนั้นเดินตามภิกษุใจร้ายนั้นไปข้างหลังๆ

สิงฺคินี (สิงฺค+อินี) แม่โค. สิงฺคยฺตตตาย สิงฺคินี แม่โคชื่อว่าสิงฺคินี เพราะมีเขา (ลบสระหน้า)

โค (คมุ คติมฺหิ+อ) แม่โค. คจฺจตฺติ โค แม่โคที่เดินไป ชื่อว่าโค (อาเทศ คมุ เป็น โค, ลบสระหลัง)

โคสาว, โคหมัน ๒ คัมภ์

วณฺณา (हन หีสายฺ+ย+อา) โคสาว, โคหมัน. หนิตฺพฺพาทิ วณฺณา แม่โคที่เขาคอกระเปียดเปียด ชื่อว่าวณฺณา (อาเทศ หนุ เป็น วฐ, ฐย เป็น ณ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ)

วสา (วส กนฺตियฺ+อ+อา) โคสาว, โคหมัน. วสฺตฺติ วสา แม่โคตัวมีความไคร่ ชื่อว่าวสา (ลบสระหน้า)

แม่โคนม

เณฺญ (เญ ปาเน+นฺ) แม่โคนม. นวปฺสฺตติกา ปจฺจคฺษปฺสฺตตา โค เณฺญ นาม แม่โคตัวคลอด ลูกใหม่ ชื่อว่าเณฺญ. อิโต ปาตโก ซีริ ฐยติ ปิวตฺติ เณฺญ แม่โคที่ให้ลูกน้อยดื่มน้ำนม ชื่อว่าเณฺญ. ธาเรตฺติ เณฺญ แม่โคที่ทรงไว้(ซึ่งน้ำนม) ชื่อว่าเณฺญ (ธา ธาเรน+นฺ, อาเทศ อา เป็น เอ). โคนํ เณฺญญจ ยานญจ ภริยํ ฅาติกุลเณ น วาสเย^๒ ไม่ควรฝากของ ๔ อย่างนี้ คือ โคตัวผู้ โคนม ยานพาหนะ และภรรยา ไว้ในตระกูลญาติ

แม่โคหวงลูก, แม่โคตัวรักลูก ๒ คัมภ์

วจฺจกามา (วจฺจสทฺทูปปท+กาม กนฺตियฺ+อ+อา) แม่โคหวงลูก, แม่โคตัวรักลูก. วจฺจํ กามยตฺติ วจฺจกามา แม่โคตัวรักลูก ชื่อว่าวจฺจกามา (ลบสระหน้า)

๑ วิ.มหา. ๕/๑๗/๒๗

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๑/๑๑๔

วจฉลา (วจฉสทหฺรูปท+ลา อาทาเน+กฺวิ) แม่โคหวงลูก, แม่โคตัวรำลูก. **วจฉ** ลาตีติ **วจฉลา** แม่โคตัวถือเอา(หวง)ลูก ชื่อว่าวจฉลา (ลบ กฺวิ)

[๔๙๙] **คคฺครี มนฺถนีตฺถิ เทว สนฺทานํ ทามมฺจฺเจเต**
โคมิพฺห โคมโย นิตฺถิ อโถ สปปิ ฆตฺ ภาเว.

หม้อนม, เครื่องคนนมให้เป็นเนย ๒ ศัพท์

คคฺครี (คคฺคสทหฺรูปท+รา สทฺเท+กฺวิ+อี) หม้อนม, เครื่องคนนมให้เป็นเนย. “คคฺค”นฺติ สทฺทฺ ราตีติ **คคฺครี** หม้อนมที่ทำเสียงดังคคฺคะ ชื่อว่าคคฺครี (ลบ กฺวิ และสระหน้า)

มนฺถนี (มนฺถ วิโลพเน+ยฺ+อี) หม้อนม, เครื่องคนนมให้เป็นเนย. **มนฺถติ อสฺสาตี มนฺถนี** หม้อที่มีการคนนม ชื่อว่ามนฺถนี (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **เทวปี อิตฺถิ** ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็น อิตฺถิลิงค์

เชือกผูกโค ๒ ศัพท์

สนฺทาน (สํ+ทา สยฺมเน+ยฺ) เชือกผูกโค. **สนฺทนายเต อนเณนาตี สนฺทานํ** เชือกที่ใช้ผูกโค ชื่อว่าสนฺทานะ (อาเทศนิกหิตเป็น นฺ, ยฺ เป็น อน, ลบสระหลัง)

ทาม (ทา ทาเน+ม) เชือกผูกโค. **เทตีติ ทามํ** เชือกที่ให้ ชื่อว่าทามะ. **ทาคี อวชฺณชฺชตีติ ทามํ** เชือกที่ล่ามไว้ ชื่อว่าทามะ (ทา อวชฺณชฺชเน+ม). **โส โคโณ กิจฺจาทอ ทามํ วา เจตุวา วชํ วา ภาณฺทิตฺวา**^๑ โคตัวนั้นดึงเชือกล่ามขาดหรือแหกคอกไปกินข้าวกล้า

โคมัย, มูลโค ๒ ศัพท์

โคมิพฺห (โค+มิพฺห) โคมัย, มูลโค. **ควํ มีพฺโห วจฺโจ โคมิพฺโห** มูลของโค ชื่อว่าโคมิพฺหะ

โคมย (โค+มย) โคมัย, มูลโค. **โคโต นิพฺพตฺโต โคมโย** มูลที่เกิดจากโค ชื่อว่าโคมยะ. **เทวปี อนิตฺถิ** แม้ทั้ง ๒ บทเป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **อญฺเณ โคมยํ ฆิปนฺติ**^๒ บางพวกโยนมูลโคใส่

เนยใส ๒ ศัพท์

สปปิ (สปป คมเน+อิ) เนยใส. **ผลายวฺทตฺตมฺตถํ สปปติ คจฺจตีติ สปปิ** เนยใสที่มีประโยชน์ เพื่อเจริญกำลังและอายุ ชื่อว่าสปปิ. **นปฺุสเก สปปิศัพท์ิ**ใช้ในนปุงสกลึงค์. **สปปิ นาม โคสปปิ วา อชฺชิกาสปปิ วา มหิสสปปิ วา**^๓ เนยใสที่ทำจากนมโค เนยใสที่ทำจากนมแกะ เนยใสที่ทำจากนมกระป๋อง ชื่อว่าสปปิ

ฆต (ฆร เสงฺเน+ต) เนยใส. **ฆรติ ลินฺจตีติ ฆตํ** เนยใสที่ไหลซึม ชื่อว่าฆตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ).

เมส (มิต มทุธเน+ณ) แกะ. **มิตติ มทุธเต** **อถุณมณณ** **เมโส** แกะที่เบียดเสียดกัน ชื่อว่าเมสะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). **มัส** **ชาติตุกาเมหิ** **มียติ** **หีสยตีติ** **เมโส** แกะที่ถูกคนต้องการกินเนื้อเบียดเบียน ชื่อว่าเมสะ (มิ หีสาย+อส, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหลัง)

อรณ (น+รณ สทุเท+อ) แกะ. **น รณตีติ** **อรุณ** แกะที่ไม่ร้อง ชื่อว่าอรณะ (อาเทศ น เป็น อ, อ เป็น อุ)

อวิ (อว รกฺขณ+อิ) แกะ. **อวิยเต** **รกฺขียเตติ** **อวิ** แกะที่เขารักษาไว้ ชื่อว่าอวิ

เอפק (อล คติย+ณฺว) แกะ. **อลติ** **คจฺจตีติ** **เอโฟ** แกะที่เดินไป ชื่อว่าเอפקะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ล เป็น พ)

[๕๐๒] **วสุโส** **ตุวโซ** **ฉคลโก** **โฏโจ** **ตุ** **กรโ** **ภเว**
คทรโ **ตุ** **ขโร** **วุตโต** **อรณี** **ตุ** **อซี** **อชา.**

แพะ ๓ คัพพ์

วสฺส, วสฺต, วตฺต (วส นิวาเส+ส,ต) แพะ. **วสตีติ** **วสโส** แพะที่อยู่ ชื่อว่าวัสสะ

อช (อช คมเน+อ) แพะ. **อชติ** **คจฺจตีติ** **อโช** แพะที่เดินไป ชื่อว่าอชะ. **น** **ชายตีติ** **วา** **อโช** หรือสัตว์ที่ไม่ค่อยเกิด ชื่อว่าอชะ (น+ชน ชนเน+กฺวิ, อาเทศ น เป็น อ, ลบ กฺวิ และ น ที่สุดธาตุ). **ยณฺณตุถาย** **เอตฺตกา** **อชา** **หณฺณนฺตุ**^๑ แพะจำนวนเท่านี้จึงถูกฆ่าเพื่อบูชายัญ

ฉคลก, ฉกลก, ฉาค (ฉินฺทสทฺทูปปท+คมฺ คติมิหิ+อ+ก) แพะ. **ฉินฺทนฺโต** **คจฺจตีติ** **ฉคลโก** แพะที่กัดกินไปเดินไป ชื่อว่าฉคลกะ (อาเทศ ฉินฺท เป็น ฉ, ม เป็น ล). **เต** **ตี** **ฉกลก** **ทพฺพิ** **มฺลลปฺตตี** **นาม** **อภิสฺ**^๒ ภิภษุเหล่านั้นตั้งชื่อแพะนั้นว่าทพพิมัลลบุตร

อฐุ ๒ คัพพ์

โอฏฺฐ (วส กนฺติมิหิ+ต) อฐุ. **โอทฺนาทิก** **วสติ** **กามตีติ** **โอฏฺฐ** อฐุที่ชอบข้าวสุกเป็นต้น ชื่อว่าโอฏฐะ (อาเทศ ว เป็น โอ, สฺต เป็น ฐฺจ). **โอทฺนาทิสฺ** **อณฺเณ** **อฐีสยตีติ** **โอฏฺฐ** อฐุที่ถูกควมร้อนในข้าวสุกเป็นต้นลวกปาก ชื่อว่าโอฏฐะ (อฐฺ ทาเห+ต, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ สฺต เป็น ฐฺจ). **จตฺตป** **นาม** **หตฺถิ** **อสุสา** **โอฏฺฐา** **โคณา** **คทรภา** **ปสุกา**^๓ ช้าง ม้า อฐุ โค ลา และปสุสัตว์ ชื่อว่าสัตว์ ๔ เท้า

กรภ, ขรภ (กร กรณ+อภ) อฐุ. **กรโรตีติ** **กรโ** สัตว์ที่ทำงาน ชื่อว่ากรภะ

อฐุมีอีกหลายคัพพ์ เช่น **กเมก, มย, มหัจจ**

ลา ๒ ศัพท์

คทรภ (คท วิยตติย วาจารย์+รภ) ลา. คทตติ คทรภ ลาที่พูดเป็น ชื่อว่าคัทรภะ. คทรภ โคณ ปิฎจโต ปิฎจโต อนุพนธ โหติ^๑ ลาเดินตามฝูงโคไปข้างหลังๆ

ขร (ข+ร) ลา. ข กณจวิรวี มหนตมสฺสตุถิติ ขโร ลาตัวมีลำคอใหญ่ ชื่อว่าขระ ลามีอีกหลายศัพท์ เช่น จุกกวนตุ, พาเลยย, ราสภ

แม่แกะ, แกะตัวเมีย ๒ ศัพท์

อูรณี (อูรณ+อี) แม่แกะ, แกะตัวเมีย. อูรณสฺส อัย อูรณี แม่แกะตัวนี้เป็นของแกะ ชื่อว่าอูรณี (ลบสระหน้า)

อวี (อว+อี) แม่แกะ, แกะตัวเมีย. อวีโน เอสา อวี แม่แกะตัวนี้เป็นของแกะ จึงชื่อว่าอวี (ลบ สระหน้า)

แม่แพะ, แพะตัวเมีย ๒ ศัพท์

อชี (อช+อี) แม่แพะ, แพะตัวเมีย. อชสฺส อัย อชี แม่แพะตัวนี้เป็นของแพะ จึงชื่อว่าอชี (ลบ สระหน้า)

อชา (อช+อา) แม่แพะ, แพะตัวเมีย. อชสฺส อัย อชา แม่แพะตัวนี้เป็นของแพะ จึงชื่อว่าอชา (ลบ สระหน้า). เอกา อชา ปณณาทีนิ ขาทมานา คจจนฺตรํ ปวีลิตฺวา ทารกํ ทิสฺวา ชนฺนุเกหิ จตฺวา ทารกสฺส ถนํ อทาลิ^๒ แม่แพะตัวหนึ่ง ขณะเดินกินหญ้าเป็นต้นเข้าไประหว่าง พุ่มไม้ เห็นทารกจึงย่อเข่าลงให้นมแก่ทารก

เวสสุวรรณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยวรรณแพศย์ จบ

๒.๕.๕. สุตทวณณนา

พรรณนาชื่อของศูทรเป็นต้น

[๕๐๓] สุกุโทนตวณฺเณ วสโล มาคธ สุกุทชตตาไซ	สังกัณฺณา มาคธายโย อุคฺโค สุกุททาย ชตตไซ.
[๕๐๔] ทฺวิชา ชตตยไซ สฺสูโต สงฺฆาโต ตฺ สชชาตินํ	การุ ตฺ สิบปิโก ปุเม เตสํ เสนิ ทฺวิสุจฺเจเต.

คณวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร ๓ ศัพท์

สุกุท (สท อสฺสทาเน+ท) คณวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร. สทตฺติติ สุกุโท ผู้ยินดี ชื่อว่าสุกุทะ (อาเทศ อ เป็น อุ). ลามิเกหิ ภตฺติ สฺสูตติ ปคฺขรตฺติติ สุกุโท ผู้หลังไหลไปสู่การรับจ้างทำงานกับคนวรรณะต่ำ ชื่อว่าสุกุทะ (สูกุท ปคฺขรเน+ท, รัสสะ อุ เป็น อุ). สุกุโท วา ชตตยํ ปริจเรยย^๑ คนชั้นศูทรควรรับใช้กษัตริย์

อนตวณฺเณ (อนต+วณฺเณ) คณวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร. อนฺโต ลามโก วณฺเณ อสฺสชาติ อนตวณฺเณ ผู้มีวรรณะต่ำ ชื่อว่าอันตวณฺเณ

วสล (วส นิวาเส+อล) คณวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร. วเสตพฺโพ อสฺสุทจิตตตตา วสโล ผู้ที่ควรให้อยู่ (กับที่) เพราะเป็นผู้มีจิตไม่บริสุทธี จึงชื่อว่าวสละ. ยตฺร ยตฺร วา มุตฺตํ กรีสํ ลินฺนจตฺติ วสโล หรือผู้ถ่ายมูลและคูณในที่ต่างๆ ชื่อว่าวสละ (วส ลินฺนจเน+อล)

น ชจฺจา วสโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ
กมฺมฺนา วสโล โหติ กมฺมฺนา โหติ พฺราหฺมโณ.^๒

เป็นศูทรมิใช่เพราะชาติกำเนิด เป็นพราหมณ์มิใช่เพราะชาติกำเนิด เป็นศูทรเพราะการกระทำ เป็นพราหมณ์เพราะการกระทำ

วรรณะผสม, ตระกูลปะปนกัน, วรรณะเกี่ยวพันกัน, พัวพันกัน ๓ ตระกูล

มาคธายโย สังกัณฺณา ตระกูลที่เกี่ยวข้องพันกันมีมาคธะเป็นต้น คือ (๑) สุกุทชตตาไซ มาคธ บุตรที่เกิดจากชายวรรณะศูทรกับหญิงวรรณะกษัตริย์ ชื่อว่ามาคธะ (๒) สุกุททาย ชตตไซ อุคฺโค บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะศูทร ชื่อว่าอุคคะ (๓) ทฺวิชา ชตตยไซ สฺสูโต บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าสุตตะ

มาคธ (มาคธ+ณ) ตระกูลมาคธะ. สุกุเทเน สมฺพนฺธาย ชตตตาย ชาโต ปฺสูโต มาคธ บุตรที่เกิดจากหญิงวรรณะกษัตริย์ผู้มีความสัมพันธ์กับชายวรรณะศูทร ชื่อว่ามาคธะ. มาคธฺกุล

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๖๒/๖๑๐

๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๘

ชาโต มากโต ผู้เกิดในตระกูลมากคะ ชื่อว่ามากคะ (ลบ ณ และสระหน้า)

อุคุค (อุจ สมวาเย+ค) ตระกูลอุคคะ. สุตททาย สมพนุเธน ขตติเยน ชาโต อุคุโค บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์ผู้มีความสัมพันธ์กับหญิงวรรณะศูทร ชื่อว่าอุคคะ. อุจตีติ อุคุโค ผู้ปะปนกัน ชื่อว่าอุคคะ (อาเทศ จ เป็น ค)

สูต (สุ อภิภเว+ต) ตระกูลสูตะ. พุราหุมนิยา สมพนุเธน ขตติเยน ชาโต สูโต บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์ผู้มีความสัมพันธ์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าสูตะ. สวตีติ สูโต ผู้ยิ่งใหญ่ ชื่อว่าสูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู)

สุททาเวสุเสหิ กรโณ-
 มาหีโส เวสุสาขตโตไซ
 พุราหุมนิขตโตไซ สูโต
 รถกาโร ตู มาหีสสา
 จณฺชาโล นาม ชนิตโต

มพฺภูโจ เวสุสาทวิชาติหิ,
 ขตฺตา ขตฺตาย สุตฺทไซ.
 ตสฺส เวเททโก เวสุเส,
 กรณฺยํ ยสฺส สมภโว,
 พุราหุมนิวสเลหิ โย.

บุตรที่เกิดจากชายวรรณะแพศย์กับหญิงวรรณะศูทร ชื่อว่ากรณะ, เกิดจากชายวรรณะพราหมณ์กับหญิงวรรณะแพศย์ ชื่อว่าอัมพัฏฐะ, เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะแพศย์ ชื่อว่ามาหิงสะ, เกิดจากชายวรรณะศูทรกับหญิงวรรณะกษัตริย์ ชื่อว่าขัตตา, เกิดจากชายวรรณะ กษัตริย์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าสูตะ, เกิดจากชายวรรณะแพศย์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าเวเททกะ, ส่วนช่างไม้ผู้เกิดจากตระกูลมาหิงสะ เป็นกรรมกร, บุตรที่เกิดจากชายวรรณะศูทรกับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าจันฑาละ

นายช่าง ๒ คัพพ

การุ (กร กรเณ+ณ) นายช่าง. กโรติ นิมฺมินาติ จิตฺรเลปฺยาทิกนฺติ การุ ผู้เนรมิตลวดลายอันวิจิตรเป็นต้น ชื่อว่าการุ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). ตจฺจกโอยการตฺนตฺวายรชกนหาปิตกาปณฺจ การโว^๑ นายช่าง ๕ หมู่ คือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างหูก ช่างย้อม ช่างกลบ

ลิปปิก (ลิปป+อิก) นายช่าง. ลิปฺปิ อสฺสตฺถีติ ลิปฺปิโก ผู้มีศิลปะ ชื่อว่าลิปปิกะ (ลบสระหน้า). ปุเม การุคัพพและสปปิกคัพพ มีใช้ในปุงลึงค์. เอว วาเสฏฺฐจ ชานาหิ ลิปฺปิโก โส น พุราหุมนเ^๒ วาเสฏฺฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า นายช่างนั้นไม่ใช่พราหมณ์

หมูนายช่างผู้มีตระกูลเสมอกัน

เสถี (สิ เสวาย+ณ) หมูนายช่างผู้มีตระกูลเสมอกัน. สชาตินํ เตสํ ลิปฺปีนํ สงฺฆาโต “เสถี”-

๑ วิ.ฎี. ๓/๓๒/๔๘

๒ มช.มช. ๑๓/๓๐๗/๖๔๔

ตยจจเต หมุ่นายช่างผู้มีตระกูลเสมอกันเหล่านั้น ท่านเรียกว่าเสถณี. เสวนี เสถณี การคบหากัน
ชื่อว่าเสถณี (วฤทธิ อี เป็น เอ). ทวีสุ เสถณีศัพท์ มีใช้ในปงลึงค์และอิตถิลึงค์

[๕๐๕] ตจจโก ตนตวಾಯ จ รชโก จ นหาปีโต
ปญจโม จมมกาโรติ การโว ปญจิเม ลียุ.

นายช่าง ๕ หมู

อิตติ อิเม ปญจ การโว นายช่าง ๕ หมูเหล่านี้ คือ ตจจกะ ช่างไม้, ตันตวายะ ช่างหูก,
รชกะ ช่างย้อม, นหาปีตะ ช่างกลับก (ช่างตัดผม), จัมมการะ ช่างเครื่องหนัง (ช่างรองเท้า)

ตจจโก ตนตวಾಯ จ รชโก จ นหาปีโต,
ปญจโม จมมกาโร จ การโว ลิปปีโน มตา.

ช่างผู้มีศิลปะ ท่านรู้ว่าไม้ช่างไม้ ช่างหูก ช่างย้อม ช่างกลับก และช่างหนังเป็น
อันดับที่ ๕

[๕๐๖] ตจจโก วฑฒกึ มโต ปลคณฺโฑ ฤปตยปี
รทกาโรธ สุวณฺณ- กาโร นานิธโม ภเว.

ช่างไม้ ๕ ศัพท์

ตจจก (ตจจ ตนุกรณ+ณฺว) ช่างไม้. ตจจติ ตนุ กโรตีติ ตจจโก ช่างถาก(หรือเหลา)ไม้ให้บาง
ชื่อว่าตจจกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). ทารุ นมยนิติ ตจจกา^๑ ช่างถากย้อมถากไม้

วฑฒกึ, วฤทธิ (วฤธ เภทเน+ณฺว+อึ) ช่างไม้. วฤธยติ ฉินทตีติ วฑฒกึ, วฤทธิ ช่างตัดไม้
ชื่อว่าวฑฒกึและวฤทธิ (อาเทศ วฤธ เป็น วฑฒ บ้าง, ณฺว เป็น อก, ลบสระหน้า). ราชา ภวติ
วฑฒกึ^๒ พระราชาทรงเลี้ยงนายช่าง

ปลคณฺฑ (ปลสททุปท+คณฺฑ เภทโนปลปนสนนิจยวทเนกเทเสสุ+อ) ช่างไม้. โส หิ โอลมพก-
สฺขชาติ ปลั ธาเรตฺวา ทารุณั คณฺฑํ หรตีติ ปลคณฺโฑติ วุจฺจติ^๓ จริงอยู่ ช่างไม้
ซึ่งเชือกบรรทัดที่ห้อยลง แล้วนำไปทาบนเส้นของไม้ ท่านเรียกว่าปลคณฺฑะ. ปลคณฺโฑติ วฑฒกึ^๔
บทว่า ปลคณฺโฑ คือช่างไม้

ฤปติ (จา คตินิวตติย+ติ) ช่างไม้. ฤปติ เอตฺถาติ ฤปติ ช่างเป็นที่ตั้งอยู่ของงาน (บ่อเกิด
ของงาน) ชื่อว่าฤปติ (อาเทศ ฤ เป็น ฤ, รัสสะ อา เป็น อ, ลง ป อาคม). ปญฺจกฺโข ฤปติ
สาวตฺถิยา นิกฺขมิ^๕ ช่างไม้ชื่อว่าปญฺจกัจะออกจากเมืองสาวตฺถีไปแล้ว

๑ มช.มช. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗

๒ พ.ชา. ๒๘/๖๕/๒๘

๓ ส.อ.ญ. ๑๒/๓๔๗/๓๕๔

๔ มช.อ.ญ. ๗/๒๑๖/๔๑๘

๕ มช.มช. ๑๓/๓๕๖/๓๔๒

ช่างปั้นหม้อ ๒ ศัพท์

กุมภการ (กุมภสทฺหฺอุปฺปท+กร กรณ+ณ) ช่างปั้นหม้อ. กุมภํ กโรตีติ กุมภกาโร ช่างปั้นหม้อ
 ชื่อว่ากุมภการะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). โส กุมภกาโร ภิกขุณฺํ พหุ ปตฺเต โกรนฺโต
 น สกโกตี^๑ ช่างปั้นหม้อนั้น ไม่สามารถทำบาตรจำนวนมากให้แก่ภิกษุได้

กุลาล (กุสทฺหฺอุปฺปท+ลล อิจฺฉายฺ+ณ) ช่างปั้นหม้อ. กุํ ลลยติ อิจฺฉตีติ กุลาโล ผู้ต้องการดิน
 เหนียว(มาปั้นหม้อ) ชื่อว่ากุลาละ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). เทเว วสุสฺสฺเต มุขํ วิวิริตฺวา
 จปีติ ยงฺกิญฺจิ กุลาลาภานฺํ ยถา เอเกกสฺสาปิ อุกทพินฺทุโน นิปาเตน อนุปฺพเพน
 ปฺรติ, เอวํ พาลปฺคฺคฺโล โลกํ โลกมฺปิ ปาปิ อาจिनฺนฺโต วทฺเตนฺโต ปาปสฺส ปฺรติเยว^๒
 เมื่อฝนตกลง ภาชนะของช่างปั้นหม้อทั้งหมดที่เปิดฝาตั้งไว้ ย่อมเต็มด้วยหยาดน้ำฝนที่ตกลงทีละหยด
 ตามลำดับ ฉนฺใด, คนพาลที่สะสมพอกพูนบาปแม้ทีละน้อย ย่อมเต็มด้วยบาป ฉนฺนั้น

ช่างซุน, ช่างเย็บ ปัก ถัก ร้อย ๒ ศัพท์

ตุนนวาย (ตุนนสทฺหฺอุปฺปท+เว ตุนตฺสนฺदान+ณ) ช่างซุน, ช่างปะ, ช่างเย็บ ปัก ถัก ร้อย.
 สฺสูจิวานกมฺมํ ทฺวิธํ สฺสูจฺนํ ตุนนญจ, ตุนนวานกมฺเมน ปวตฺตินิมิตฺเตน ตุนนวาโย การ
 เย็บด้วยเข็มมี ๒ อย่าง คือการเย็บและการปะซุน, ช่างซุนชื่อว่าตุนนวายะ เพราะเป็นเหตุให้เป็น
 ไปด้วยการปะซุน (ลป ญ, อาเทศ เอ เป็น อาย). โส ทลฺิทฺโท ตุนนวาโย สามํ จิกฺขุสฺลํ
 มทฺทิตฺวา^๓ ช่างซุนผู้ขัดสนนั้นขำโคลนเอง

โสจิก (สฺสูจฺ+ณิก) ช่างซุน, ช่างเย็บ ปัก ถัก ร้อย. สฺสูจิวานสฺปิปโยคา โสจิกอ ช่างซุนชื่อว่าโสจิกะ
 เพราะมีศิลปะการเย็บด้วยเข็ม (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลปสรรหน้า)

[๕๐๘] จมฺมกาโร รธกาโร กปฺปโก ตุนหาปีโต
 รงฺคาซีโว จิตฺตกาโร ปุกฺกุโส ปุปฺผจฺจทฺทโก.

ช่างหนัง, ช่างรองเท้า ๒ ศัพท์

จมฺมการ (จมฺมสทฺหฺอุปฺปท+กร กรณ+ณ) ช่างหนัง, ช่างรองเท้า. จมฺมํ กโรตีติ จมฺมกาโร ช่าง
 ทำหนัง ชื่อว่าจัมมการะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). สนฺติ อีธกฺจฺเจ นพการา กุมภการา
 เปสการา จมฺมการา นหาปีตา^๔ ในโลกนี้ บางพวกเป็นช่างจักสาน ช่างปั้นหม้อ ช่างทอหูก
 ช่างหนัง ช่างก่อก

รธการ (รธสทฺหฺอุปฺปท+กร กรณ+ณ) ช่างหนัง, ช่างรองเท้า. รธํ กโรตีติ รธกาโร ช่างทำรองเท้า
 ชื่อว่ารธการะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ปาทฺรคฺศัพท์กึเปสฺวาชางทำรองเท้า. รธกาโรติ จมฺมกาโร^๕

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๒๘/๑๐๗

๒ ธิ.ม.อ. ๒๒/๑๕

๓ วิ.จุลล. ๗/๒๕๙/๑๑๒

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๙/๑๗๖

๕ ชา.อ. ๔๐/๑๑๔

บทว่า รตกาโร คือช่างตัดเย็บรองเท้า

ช่างกลับก, ช่างตัดผม ๒ ศัพท์

กปุปก (กปุป เณน+ณฺว) ช่างกลับก, ช่างตัดผม. เกส กปุปติ ฉินฺทิตฺติ กปุปโก ช่างตัดผม ชื่อว่ากัปปกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). อัย ฆนฺเต อุปาลี กปุปโก อมฺหากัม ทิมฺรตฺตฺ ปริจาริกอ อิมํ ภควา ปจฺมํ ปพฺพวาเชตฺตํ^๑ อุบาลีช่างกลับกผู้นี้รับใช้พวกข้าพระพุทธเจ้ามานาน ขอพระผู้มีพระภาคทรงโปรดให้อุบาลีนี้บวชก่อนด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า

นหาปิต (นห โสเจยเย+อิ+ต) ช่างกลับก, ช่างตัดผม. เกส นหิตฺติ นหาปิตอ ช่างตัดผม ชื่อว่านหาปิตะ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลง ปุ อากม). น หาเปตีติ วา นหาปิตอ หรือผู้ไม่ให้ผม เลื่อม ชื่อว่านหาปิตะ (น+หา ปริหาเน+ณาเป+อิ+ต, ลบ ณฺ และสระหน้า). นหาปิตอ เทว โดย ชูเร อาทาย วิหารํ คนฺตวา^๒ ช่างกลับกถือเอามีดโกน ๒-๓ อัน ไปยังวิหาร

ช่างกลับกมีอีกหลายศัพท์ เช่น ชูรี, มุณฺสี, ทิวากิตฺติ

จิตรกร, ช่างเขียน ๒ ศัพท์

รงคาชีว (รงคสทฺทูปปท+อา+ชีว ปาณธารเณ+อ) จิตรกร, ช่างเขียน. รงเคน อาชีวตีติ รงคาชีโว ผู้เลี้ยงชีพด้วยการเขียนสี ชื่อว่ารงคาชีวะ (ลบสระหน้า)

จิตตการ (จิตตสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) จิตรกร, ช่างเขียน. จิตตํ กรโธตีติ จิตตกาโร ผู้เขียน ลายให้วิจิตร ชื่อว่าจิตตการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). กุสลา จิตตการา นานปฺการานิ จิตตกมฺมานิ กรีสุ^๓ จิตรกรผู้ฉลาดพากันเขียนภาพจิตรกรรมนานัปการ

คนทิ้งดอกไม้, คนทิ้งอุจจาระ, เจ้าหน้าที่กำจัดสิ่งปฏิกูล ๒ ศัพท์

ปุกกุส (ปุกุชสทฺทูปปท+กุส อปนยเน+อ) คนทิ้งดอกไม้, คนทิ้งอุจจาระ, เจ้าหน้าที่กำจัดสิ่งปฏิกูล. ปุกุช กุสตีติ ปุกกุโส ผู้นำอุจจาระไปทิ้ง ชื่อว่าปุกกุสะ (ลบ ณฺช, ซ้อน ก). ปุ กรีสุ กุเสติ อปนเตนินิ ปุกกุโส ผู้นำอุจจาระไปทิ้ง ชื่อว่าปุกกุสะ (ปุกุชสทฺทูปปท+กุส อปนยเน+อ, ซ้อน ก). ปุปุผํ กุสตีติ ปุกกุโส ผู้นำดอกไม้ไปทิ้ง ชื่อว่าปุกกุสะ (ปุปุผสทฺทูปปท+กุส อปนยเน+อ, ลบ ปผ, ซ้อน ก). บัณฺทิตเรียกคนทิ้งอุจจาระว่า คนทิ้งดอกไม้ เพื่อให้หน้าฟัง เพราะเวลาเจ้านายผู้สูงศักดิ์ ถ่ายอุจจาระลงในกระโถนแล้ว ก็จะเอาดอกไม้ปิดกระโถนก่อนนำไปเททิ้ง. ปุกกุโสปี สุวณฺณมฺลํ สุมฺนปฺปุผจฺงโกฏฺเฏก จเปตฺวา ตํ ปุปุผเอหิ ฉาเทตฺวา เปเสสิ^๔ คนทิ้งดอกไม้ปิดดอกไม้ ทองคำ(คืออุจจาระ)นั้นด้วยดอกไม้ชนิดอื่น ยกเว้นช่อดอกมะลิ แล้วจึงส่งไป

ปุปุผจทุกก (ปุปุผสทฺทูปปท+จทุกก อปนยเน+ณฺว) คนทิ้งดอกไม้, คนทิ้งอุจจาระ, เจ้าหน้าที่กำจัด

๑ วิ.จุลล. ๗/๓๔๓/๑๖๑

๒ ธิมฺม.ฉฺฉ. ๒๑/๑๓๑

๓ ชา.ฉฺฉ. ๔๓/๓๘๕

๔ ชา.ฉฺฉ. ๔๓/๒๕๐

ลิ่งปฏิกูล. ปุปผ์ วุจจติ กรีส์ กุสม์ วา, ตั ฉนุเทตติติ ปุปผจททโก อัจจาระหรือดอกไม้ ท่านเรียกว่าปุปผะ, ผู้ทิ้งอัจจาระหรือดอกไม้ นั้น ชื่อว่าปุปผัจททกะ (อาเทศ ญฺ เป็น อก). หีนั กมมัม มมัม อาสิ อโหสิ ปุปผจททโก^๑ เราเป็นคนทิ้งดอกไม้ทำงานชั้นต่ำ

[๕๐๙] เวโน วิสีวการโ จ นพการโ สสมา ตโย
 จุนทการโ ภมการโ กมมารโ โลหการโก.

ช่างसान ๓ ศัพท

เวณ, เวณ (เวณฺ+ณ) ช่างसान. เวณฺนา ชีวตีติ เวโน ผู้เลี้ยงชีพด้วยไม้ไผ่ ชื่อว่าเวณะ (ลบ ญ, อาเทศ ณ เป็น น บ้าง). ตั จณฺชาโล เวโณ เนสาโท รถการโ ปุกกุโสติ ภณติ^๒ กล่าวกับผู้นั้นว่า เป็นคนจัญทาล เป็นช่างसान เป็นนายพราน เป็นช่างรองเท้า เป็นคนทิ้งดอกไม้

วิสีวการ (วิสีวสททูปปท+กร กรณ+ณ) ช่างसान. เวณฺเวตตาทินั วิกติ วิสีวา, เตหิ วิสีวกรโตีติ วิสีวการโ การจักสานไม้ไผ่และหวายเป็นต้น ชื่อว่าวิสีวะ, ผู้แปรรูปไม้ไผ่และหวายเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่าวิสีวการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ปปาเต ปปตฺนโด อญฺยตฺร วิสีวการโ ไอตฺถริตฺวา มาเรสิ^๓ (ภิกษุ)ตกลงไปในเหวทับช่างจักสานคนหนึ่งให้ตาย

นพการ (นพสททูปปท+กร กรณ+ณ) ช่างसान. นโฬปิ เวณฺเวตตาทินเวย วิกติ, ตั กรโตีติ นพการโ นพกะก็แปลว่าการจักสานไม้ไผ่และหวายเป็นต้นเหมือนกัน, ช่างผู้จักสานไม้ไผ่ ชื่อว่านพการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). นเพหิ วา วิสีวกรโตีติ นพการโ หรือผู้ทำการจักสานด้วยไม้ไผ่และหวายเป็นต้น ชื่อว่านพการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). สสมา ตโย ทั้ง ๓ ศัพทมีอรรถเหมือนกัน. ติวรรายั ปุเร รมเม นพการโ อหิ ตทา^๔ ครั้งนั้นเราเป็นช่างसानในเมืองติวราที่รุ่มรื่น

ช่างกลิ่ง ๒ ศัพท

จุนทการ (จุนทสททูปปท+กร กรณ+ณ) ช่างกลิ่ง. จุนทํ กรโตีติ จุนทการโ ช่างผู้ทำการกลิ่ง ชื่อว่าจุนทการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

ภมการ (ภมสททูปปท+กร กรณ+ณ) ช่างกลิ่ง. ภมํ กรโตีติ ภมการโ ช่างผู้ทำการกลิ่ง ชื่อว่าภมการะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

ช่างตีเหล็ก ๒ ศัพท

กมมาร (กร กรณ+มาร) ช่างตีเหล็ก. กรโตีติ กมมารโ ผู้ทำงาน ชื่อว่ากัมมาระ (ลบ ร ที่สุด

๑ ชุ.เถร. ๒๖/๓๗๙/๓๕๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๒๕๗/๑๘๕ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๓/๑๕๔
 ๔ ชุ.อุปทาน. ๓๒/๒๓๖/๓๒๘

เวณิก (เวณา+ณิก) นักตีดพิณ, มือพิณ. เวณาวาทนสิปปโยคา เวณิกโก นักตีดพิณชื่อว่าเวณิกะ เพราะมีคิลปะการตีดพิณ (ลบ ณ, ลบสระหน้า)

ช่างศร ๒ คัพพ์

อุสุการ (อุสุสททุปปท+กร กรณ+ณ) ช่างศร. อุสุ กโรตติติ อุสุกาโร ช่างทำลูกศร ชื่อว่าอุสุการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อุซุ กโรติ เมธาวี อุสุกาโรว เชน^๑ เหมือนช่างศรผู้ฉลาด ตัดลูกศรให้ตรง

อุสุวฑุมกั (อุสุ+วฑุมกั) ช่างศร. อุสุมุหิ วฑุมกั อุสุวฑุมกั ผู้ชำนาญในการทำลูกศร ชื่อว่าอุสุวฑุมกั. วฑุมกัคัพพ์ใช้ได้กับช่างทุกชนิด เช่น สุวณฺณวฑุมกั ตนฺตวฑุมกั เป็นต้น

[๕๑๑] **เวณฺธโม เวณฺวิโก**
ปฺปิโย ปฺปปณฺนิโย

ปาณฺนิวาโท ตฺ ปาณฺนิโ
โสณฺสุทธิโก มชฺชวิภฺยั.

นักเป่าขลุ่ย ๒ คัพพ์

เวณฺธม (เวณฺสททุปปท+ธม ธมเน+อ) นักเป่าขลุ่ย. เวณฺ วัง ธมตติติ เวณฺธโม นักเป่าขลุ่ย ชื่อว่าเวณฺธมะ

เวณฺวิก (เวณฺ+อิก) นักเป่าขลุ่ย. เวณฺวาทนสิปปโยคา เวณฺวิโก นักเป่าขลุ่ย ชื่อว่าเวณฺวิกะ เพราะมีคิลปะการเป่าขลุ่ย (อาเทศ อุ เป็น อว, ลบสระหน้า)

คนปรบมือ ๒ คัพพ์

ปาณฺนิวาท (ปาณฺนิสททุปปท+วาท กถเน+ณ) คนปรบมือ. ปาณฺนินา วาเทตติติ ปาณฺนิวาโท ผู้ให้เขาพูดด้วยมือ (ผู้ปรบมือให้) ชื่อว่าปาณฺนิวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปาณฺนิม, ปาณฺนิย (ปาณฺนิสททุปปท+หน หีสาย+อ) คนปรบมือ. ปาณฺนิ หนตติติ ปาณฺนิโ ผู้ปรบมือ ชื่อว่าปาณฺนิมะ (อาเทศ หน เป็น ฆา, ลบสระหน้า). ปาณฺนิวาทนสิปปโยคา ปาณฺนิโย ผู้ปรบมือ ชื่อว่าปาณฺนิยะ เพราะมีคิลปะการปรบมือ (ปาณฺนิ+ย)

คนชายชนม ๒ คัพพ์

ปฺปิภ, ปฺปิย (ปฺปิ+อิก, อिय) คนชายชนม. ปฺปิปน ชิวตติติ ปฺปิโย ผู้เลี้ยงชีพด้วยชนม ชื่อว่าปฺปิยะ (ลบสระหน้า). ปฺปิโก ปฺปิวิกฺกเยน ชิวิกํ กปฺปิเปนฺโต อโหสิ^๒ เราเป็นคนชายชนมเลี้ยงชีวิตด้วยการขายชนม

ปฺปปณฺนิย (ปฺปิ+ปณฺนิย) คนชายชนม. ปฺปิโป ปณฺนิโย วิภฺยโย อสฺสชาติ ปฺปปณฺนิโย ผู้มีชนมเป็นสินค้า ชื่อว่าปฺปปณฺนิยะ

คนชายสุรา ๒ คัพท์

โสณทิก (โสณท+อิก) คนชายสุรา. ปานาคาริ สุนททา, ตฎจตุตา สุรา โสณโท, ตั
 วิกุกินาตีติ โสณทิกโก รานชายสุรา ชื่อว่าสุนททา, สุราชื่อว่าโสณทะ เพราะตั้งอยู่ในรานชายสุรา
 นั้น, ผู้ชายสุรานัน ชื่อว่าโสณทิกะ (ลบสระหน้า)

มชชวิกุกยี่ (มชชสททูปท+วิ+กั ทพพวินิมเย+ณี่) คนชายสุรา. มชช วิกุกินาติ สีเลนาติ
 มชชวิกุกยี่ ผู้ชายน้ำเมาโดยปรกติ ชื่อว่ามชชวิกุกยี่ (ซอน ก, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ
 เป็น อย, ลบสระหน้า). มณฑทหารคัพท์ก็แปลว่าคนชายสุรา

[๕๑๒] **มายา ตู สมพรี มายา- กારอ ตู อินทชาลิกอ.**

มายา, มายากล ๒ คัพท์

มายา (มย+ณ+อา) มายา, มายากล. มเยน อสุเรน สุเร วญจยิตุ ปยุตตตดา มยสุส
 อยั มายา กลลงของอสุรชื่อว่ามายา เพราะเป็นวิธีที่อสุรใช้ลวงเทวดา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา,
 ลบสระหน้า)

สมพรี (สมพ+ร+อี) มายา, มายากล. มโยเอว สมพโร, ตสสายั สมพรี อสุรนั้นแหละ ชื่อว่า
 สัมพระ, กลลงนี้เป็นของอสุร จึงชื่อว่าสัมพรี (ลบสระหน้า)

นักมายากล ๒ คัพท์

มายาการ (มายาสททูปท+กร กรณ+ณ) นักมายากล. มายั กรอตีติ มายาการอ นักแสดง
 มายากล ชื่อว่ามายาการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). มายาการอ วา มายาการนุเตวาสี วา
 จาตุมมหาปเถ มายั วิทเสยย^๑ นักมายากลหรือลูกศิษย์ของนักมายากลแสดงการเล่นกลใกล้
 ถนนใหญ่ ๔ แพร่ง

อินทชาล, อินทชาลิก (อินทชาล+อิก) นักมายากล. อินทชาเล นียุตโต อินทชาลิกอ ผู้ประกอบ
 ในเวทมนต์ ชื่อว่าอินทชาลิกะ (ลบสระหน้า). มนโตะสถภาวิตา อินทชาลาทิกา มายา^๒ วิชา
 มายากลมีอินทชาลจะเป็นต้นเรฝีกจนข้าของแล้ว เพื่อโอสถคือมนต์. ปาฎิหารคัพท์ก็แปลว่า นัก
 มายากล

[๕๑๓] **โอรพุกิสุกริกา** **มาควิกา เต จ สากุณิกา**
หนตุวา ชีวนเตพค- **สุกรมคปกุชีโน กมโต.**

พราน, นักล่าสัตว์, คนฆ่าสัตว์ ๔ พวก

ผู้ฆ่าแกะ สุกกร เนื้อ และนก เพื่อเลี้ยงชีพ ชื่อว่าโอรพุกิกะ สุกกริกะ มาควิกะ และสากุณิกะ ตาม

๑ ส.ชนธ. ๑๗/๒๔๖/๑๗๓

๒ วิสุทธิ.ฎี. ๓/๒๖๖/๕๐๗

ลำดับ

โอรพุกิ (อรุพุก+ณิก) คนฆ่าแกะ. **อรุพุกั** **เอพุกั** **หนตุวา** **ชีวนตติ** **โอรพุกิกา** ผู้ฆ่าแกะเลี้ยงชีพ ชื่อว่าโอรพุกิเก (ลบ ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อิมสมึเยว** **ราชคเห** **โอรพุกิโก** **อโหสิ**^๑ เป็นคนฆ่าแกะในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

สุกริก (สุกร+อิก) คนฆ่าสุกร. **สุกเร** **หนตุวา** **ชีวนตติ** **สุกริกา** ผู้ฆ่าสุกรเลี้ยงชีพ ชื่อว่าสุกริกเก (ลบสระหน้า). **อิมสมึเยว** **ราชคเห** **สุกริโก** **อโหสิ**^๒ เป็นคนฆ่าสุกรในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

มาควิก (มค+ณิก) พรานเนื้อ, คนฆ่าเนื้อ. **มคั** **หนตุวา** **ชีวนตติ** **มาควิกา** ผู้ฆ่าเนื้อเลี้ยงชีพ ชื่อว่ามาควิกเก (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อิมสมึเยว** **ราชคเห** **มาควิโก** **อโหสิ**^๓ เป็นคนฆ่าเนื้อในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

สากุนิก (สากุณ+ณิก) พรานนก, คนฆ่านก. **สากุณ** **ปกุชิโน** **หนตุวา** **ชีวนตติ** **สากุนิกา** ผู้ฆ่านกเลี้ยงชีพ ชื่อว่าสากุนิกเก (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อิมสมึเยว** **ราชคเห** **สากุนิโก** **อโหสิ**^๔ เป็นคนฆ่านกในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

[๕๑๔] **วาคูริโก** **ซาลิโก** **การวาโ** **ตุ** **การิโก**
เวตนิโก **ตุ** **มตโก** **กมมกโร** **กิงุโร**
ทาโส **จ** **เจตโก** **เปสโส** **ภจุโจ** **จ** **ปริจาริโก.**

คนดักฆ่า, คนวางกับดัก ๒ ศัพท์

วาคูริก, วากริก (วาคูรา+ณิก) คนดักฆ่า, คนวางกับดัก. **วาคูรา** **มิกพนธนซาลั**, **ตาย** **จรตติ** **วาคูริโก** **วาคูรา** แปลว่าชายดักสัตว์, ผู้เที่ยวไปด้วยชายดักสัตว์นั้น ชื่อว่าวาคูริกเก (ลบ ญ และ สระหน้า)

ซาลิก (ซาล+ณิก) คนดักฆ่า, คนวางกับดัก. **ซาเลน** **ชีวตติ** **ซาลิโก** ผู้เลี้ยงชีพด้วยฆ่า ชื่อว่าซาลิกเก (ลบ ญ และสระหน้า)

คนแบกหาม, คนหาบของ ๒ ศัพท์

การวาท (การสททุปปท+วท อุปาทาเน+ณ) คนแบกหาม, คนหาบของ. **การั** **วทตติ** **การวาโ** ผู้นำหาบไป ชื่อว่าการวาทะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

การิก (การ+ณิก) คนแบกหาม, คนหาบของ. **การั** **วทตติ** **การิโก** ผู้นำหาบไป ชื่อว่าการิกเก (ลบ ญ และสระหน้า)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๔๕/๒๑๓

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๔๕/๒๑๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๔๕/๒๑๓

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๔๕/๒๑๓

ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร ๓ ศัพท์

เวตนิก (เวตน+ณิก) ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร. **เวตเนน** **ชีวตีติ** **เวตนิโก** ผู้เลี้ยงชีพด้วยการรับจ้าง ชื่อว่าเวตนิกะ (ลบ ณ และสรรหน้า)

ภฏก, ภตก (ภต+ก) ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร. **ภโต** **เวตเนน** **กัโธ**, **โส** **เอว** **ภตโก** ภตะ แปลว่าผู้ชายแรงงาน, ผู้ชายแรงงานนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าภตกะ (อาเทศ ต เป็น ฐ บ้าง). **ภตี** **เวตน์** **ภุณชตีติ** **วา** **ภตโก** หรือผู้กินค่าจ้าง ชื่อว่าภตกะ (ภตี+ก, อาเทศ อิ เป็น อ). **แปรส** **ภตโก** **โปโล**^๑ ข้าพเจ้าเป็นลูกจ้างของคนเหล่านี้

กมฺมกร, กมฺมการ (กมฺมสทฺทูปปท+กร กรณ+อ,ณ) ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร. **กมฺม** **กโรตีติ** **กมฺมกโร**, **กมฺมการ** ผู้ทำงานหนัก ชื่อว่ากัมมกรและกัมมการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง). **กมฺมกโร** **นาม** **ภฏโก** **อาหฏโก**^๒ ลูกจ้างที่นำมา ชื่อว่ากรรมกร

ทาส, คนรับใช้ ๖ ศัพท์

กิงฺกร (กีสทฺทูปปท+กร กรณ+อ) **ทาส**, **คนรับใช้**. **กิญฺจิ** **กโรตีติ** **กิงฺกร** ผู้ทำงานเล็กๆ น้อยๆ ชื่อว่ากิงฺกระ. “**อหมชฺช** **กิ** **กริสฺสามิ**”^๓ **ติ** **ภตตุ** **กตตพฺพกิจฺจยาจนตฺตา** **วา** **กิงฺกร** หรือ **ทาส** ชื่อว่ากิงฺกระ เพราะเป็นผู้ของานที่ควรทำต่อเจ้านายด้วยคำว่า “วันนี้กระผมจะทำงานอะไร (อาเทศ นิคหิตเป็น ง)

ทาส (ทาส ทาเห+อ) **ทาส**, **คนรับใช้**. **ทาสนฺเต** **อสุสชาติ** **ทาส** ผู้มีความเดือดร้อน ชื่อว่าทาสะ. **กฺุจฺฉิตฺ** **อสติ** **ภกฺชตีติ** **ทาส** ผู้กินของไม่ดี ชื่อว่าทาสะ (ท+อส ภกฺชเน+อ, ลบสรรหน้า, ทีฆะ สรรหลัง). **ทาดพฺโพนฺติ** **ทาส** ผู้ที่เขาควรให้ ชื่อว่าทาสะ (ทา ทาเน+ส)

เจฏฺก, เจตก (จิฏฺ เปสนีเย+ณ+ก) **ทาส**, **คนรับใช้**. **สามินา** **จิฏฺียเต** **เปสียเตติ** **เจฏฺโก** ผู้ที่เจ้านายใช้ให้ไป ชื่อว่าเจฏฺกะ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ฐ เป็น ต บ้าง)

เปสฺส (ปิส เปสนีเย+ณ) **ทาส**, **คนรับใช้**. **สามิเกน** **เปสียเตติ** **เปสฺโส** ผู้ที่เจ้านายใช้ให้ไป ชื่อว่าเปสสะ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ส)

ภจฺจ (ภร ธารณโปสเนสุ+ริจฺจ) **ทาส**, **คนรับใช้**. **ภริยตีติ** **ภจฺจ** ผู้ที่เจ้านายเลี้ยง ชื่อว่าภจฺจะ (ลบ ร อนุพันธ์และ ร ที่สุดธาตุ, อาเทศ อิ เป็น อ)

ปริจาริก (ปริ+จร จรณ+ณิก) **ทาส**, **คนรับใช้**. **สามินํ** **ปริจรตีติ** **ปริจาริก** **คนรับใช้**ของเจ้านาย ชื่อว่าปริจาริกะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตสฺส** **ปริจาริก** **ปาเท** **ปริมชฺชนโด** **นิสฺสี**^๓ **ข้ารับใช้**ของพระราชาพระองค์นั้นนั่งนวดพระบาทอยู่

ทาสมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทาสฺเร**, **ทาสฺเยย**, **โคปฺปก**, **นิโยชช**, **อภฺชชิสฺส**

[๕๑๕] อนโต ชาโต ธนุกีโต ทาสพโยปคโต สยั
 ทาสา กรมรานีโต- จุเจว์ เต จตุธา ลีญ์.

ทาส ๔ พวก

อิจุเจว์ เต จตุธา ทาสา ลีญ์ ทาสมี ๔ พวกเหล่านี้ คือ อันตชาตะ ทาสเกิดในเรือ, ธนุกีตะ ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์, สยัทาสัพยคตะ ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง, กรมรานีตะ ทาสชलयศิก

จตุธาโร ทาสา อนโตชาโต ธนุกีโต กรมรานีโต สามัง ทาสพญั อุปคโต^๑ ทาสมี ๔ จำพวก คือ ทาสเกิดในเรือ ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ทาสชलयศิก และทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง

อนโตชาต (อนโตสททุปปท+ชน ชนเน+ต) ทาสเกิดในเรือ, ลูกทาส. อนโตเคเห ทาลิยา กุจฉิมหิ ชาโต อนโตชาโต ทาสผู้เกิดในครรภ์ของนางทาสีภายในเรือ ชื่อว่าอันโตชาตะ (อาเทศ นุ ที่สุดธาตุเป็น อา, ลบสระหน้า)

ธนุกีต (ธนสททุปปท+กี ทพฺพวินิมเย+ต) ทาสที่ใช้เงินซื้อมา. ธเนน กีโต ธนุกีโต ทาสที่เขาสซื้อด้วยทรัพย์ ชื่อว่าธนุกีตะ (ช้อน ก)

ทาสพโยปคต (ทาสพฺย+อุปคต) ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง. สยเมว ทาสพโยปคโต ทาสที่เข้าไปสู่ความเป็นทาสเอง ชื่อว่าทาสัพยคตะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อุ เป็น โอ)

กรมรานีต (กรมร+อานีต) ทาสที่เป็นชलयศิก. กรมรภาเวน อานีโต กรมรานีโต ทาสที่เขานำมาเพราะเป็นชलयศิก ชื่อว่ากรมรานีตะ (ลบสระหน้า)

[๕๑๖] อทาสโต ตุ ภุชิสฺโสถ นีโจ ชมุโม นิหีนโก
 นิโกโสชฺช อกิลาสฺสู มนโท ตุ อลโสปฺยถ.

ไท, ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้ได้รับการเลิกทาส ๒ ศัพท์

อทาส (น+ทาส) ไท, ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้ได้รับการเลิกทาส. น ทาสโต อทาสโต ผู้ไม่ใช่ทาส ชื่อว่าอทาสะ (อาเทศ น เป็น อ). ภุชิสฺโสติ อทาสโต^๒ บทว่า ภุชิสฺโส คือผู้ไม่ใช่ทาส

ภุชิสฺส (ภุช ปาลนพฺยวหฺรณฺสุ+อิสฺ) ไท, ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้ได้รับการเลิกทาส. ภุชิสฺสตีติ ภุชิสฺสโต ผู้บริโภค ชื่อว่าภุชิสฺสะ (ช้อน ส). โยปิ ภุชิสฺสโต มาตรา วา ปีตรา วา อาจปีโต โหติ^๓ ผู้ใดมีมารดาหรือบิดาเลี้ยงดู ผู้นั้นไม่เป็นไท

คนเลว, คนชั้นต่ำ ๓ ศัพท์

นิจ (นิ+จิ จย+ณ) คนเลว, คนชั้นต่ำ. **นิหิ** **จิโนตีติ** **นิจ** ผู้สั่งสมของเลว ชื่อว่านิจจะ (ลบ ณ, ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **เอกจเจ** **นิจจนา** **สมมาน** **ลภิตวา** **มม** **อุปปาโต** **ปฏุจาย** **หตลาภสกุการา** **อเหตุ**^๑ คนเลวบางพวกที่ได้รับการยกย่อง ตั้งแต่เราเกิดมาก็พากันเลื่อมลภและสักการะ

ขมม (ขม อุทเน+ม) คนเลว, คนชั้นต่ำ. **อกุกขิตพพิ** **ขเมติ** **อทตีติ** **ขมโม** ผู้กินของไม่ควรกิน ชื่อว่าขัมมะ. **อัย** **โว** **ขมโม** **จณฺทาลอ** **ทัญโจ**^๒ คนจันฑาลต่ำช้านี้ พวกท่านเห็นแล้ว

นิหีน, **นิหีนก** (นิ+หานิ+ก) คนเลว, คนชั้นต่ำ. **นิจฺจน** **หานี** **คจฺจตีติ** **นิหีน** **นิหีนโก** ผู้ถึงความเสื่อมอย่างแน่นอน ชื่อว่านิหีนะและนิหีนกะ (อาเทศ หานิ เป็น หีน)

คัมภีร์อมรโกสอภีธานแสดงชื่อคนเลวไว้เป็นคาถาว่า

วิญฺเณ **ปาปโร** **นิจ** **ปากโต** **จ** **ปฺลุชฺชน,**
นิหีนปสโท **ขมโม** **ขุลลโก** **อิตรโ** **จ** **โส.**^๓

คนขยัน ๒ ศัพท์

นิกุโสชช (นิ+โกสชช) คนขยัน. **กุสึตสส** **ภาโว** **โกสชฺช** ความเป็นผู้เกียจคร้าน ชื่อว่าโกสชชะ (กุสึต+ณฺย, ลบ ณ และสระที่สุดศัพท์, อาเทศ ตฺ เป็น ท, ทฺย เป็น ช, อี เป็น อ, ซ้อน ช). **ต** **อสุส** **นตฺตีติ** **นิกุโสชฺช** ผู้ไม่มีความเป็นผู้เกียจคร้าน ชื่อว่านิกุสชชะ (ซ้อน ก). **อภิลาสฺสูติ** **นิกุโสชฺช**^๔ บทว่า **อภิลาส** คือคนขยัน

อภิลาส (อภิสทฺทฺอุปท+ลส กนฺตฺย+ณ) คนขยัน. **อภี** **อปฺป** **ลสตีติ** **อภิลาส** ผู้ยินดีน้อย ชื่อว่าอภิลาส (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **น** **ภิลาส** **อภิลาส** ผู้ไม่เกียจคร้าน ชื่อว่าอภิลาส (น+ภิลาส, อาเทศ น เป็น อ). **อภิลาส** **วิเนเท** **ททยสฺส** **สนฺตี**^๕ ผู้ขยันพึงได้รับความสงบแห่งใจ

คนเกียจคร้าน ๒ ศัพท์

มนท (มนท สฺปิเน+อ) คนเกียจคร้าน. **มนทตีติ** **มนโท** ผู้นอนมาก ชื่อว่ามันทะ. **อิธ** **ภิกฺขเว** **เอกจฺเจ** **สมฺโณ** **วา** **พฺรหฺมโณ** **วา** **มนโท** **โหตี**^๖ ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นคนเกียจคร้าน

อลส (น+ลส กิฬาย+อ) คนเกียจคร้าน. **น** **ลสตี** **กีฬตีติ** **อลโส** ผู้ไม่ร่าเริง (เหงาหงอย) ชื่อว่าอลสะ (อาเทศ น เป็น อ). **ปญฺญา** **มคฺค** **อลโส** **น** **วิเนทฺตี**^๗ คนเกียจคร้านย่อมไม่รู้มรรคด้วยปัญญา

๑ ขุ.อฎ. ๒๖/๖๐/๓๘๔

๒ ขา.อฎ. ๔๑/๑๑

๓ อมรโกส. ๒๐/๑๖

๔ ขา.อฎ. ๓๕/๑๖๙

๕ ขุ.ขา. ๒๗/๒/๑

๖ ที.สีล. ๘/๔๒/๓๖

๗ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๐/๕๒

[๕๑๗] สปากโก เจว จณฺชาโล มาตงฺโค สปโจ ภเว
 ตพฺเภทา มิลกฺขชาติ กิราตสวราทโย.

คนจันฑาล ๔ คัพพ์

สปาก (สสทฺทูปปท+ปจ ปาเก+ณ) คนจันฑาล. สํ สุนฺขํ ปจตีติ สปากโก ผู้ย่างสุนฺขกิน
 ชื่อว่าสปากะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จ เป็น ก). อุตฺตมิฎฺจปิณฺฑํ ลภตํ สปากโก^๑
 คนจันฑาลจงได้ก้อนข้าวบ้างเกิด

จณฺชาล (จณฺช จณฺชฺทิกฺเก+อาล) คนจันฑาล. จณฺเชติ ปเชตีติ จณฺชาโล ผู้มักโกรธ ชื่อว่า
 จันฑาละ. จณฺชาโลสิ เวณฺสิ เนสาโทสิ^๒ เจ้าเป็นคนจันฑาล เป็นช่างสาน เป็นนายพราน

มาตงฺค (มตงฺค+ณ) คนจันฑาล. มตงฺคสฺส อปจจํ มาตงฺโค ลูกหลานของมตังคะ ชื่อว่ามาตังคะ
 (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

สปจ (สสทฺทูปปท+ปจ ปาเก+อ) คนจันฑาล. สํ สุนฺขํ ปจตีติ สปโจ ผู้ย่างสุนฺขกิน ชื่อว่า
 สปจะ

คนจันฑาลมีอีกหลายคัพพ์ เช่น จวก, ปลวก

คัมภีร์อมรโกสอภิธานแสดงชื่อคนจันฑาลไว้เป็นคาถาว่า

จณฺชาลปลวมาตงฺคา ทิวากิตฺติชนงฺคมา,
 นิสาทสปจา อนุเต- วาสี จณฺชาลปุกฺกุสา.^๓

คนป่าเถื่อน, คนจันฑาล

มิลกฺขชาติ (มิลกฺข+ชาติ) คนป่าเถื่อน, คนจันฑาล. กิราตสวราทโย มิลกฺขชาติ ตพฺเภทา
 ตระกูลของคนป่าเถื่อนมีกิราตะและสวระเป็นต้น เป็นคนจันฑาลจำพวกหนึ่ง (อาทิกัพพ์รวมเอา
 วาซิก คนป่าเถื่อน). มิลกฺขนฺเต อพฺยตฺตํ ภาสนฺเตติ มิลกฺขา ผู้กล่าวถ้อยคำไม่ชัดเจน ชื่อว่า
 มิลักชะ (มิลกฺข อพฺยตฺตสทฺเท+อ). เตสํ ชาติ โยนิ มิลกฺขชาติ ชาติกำเนิดของชาวมิลักชะ
 นั้น ชื่อว่ามิลักขชาติ

[๕๑๘] เนสาโท ลุทฺทโก พฺยาธึ มิควัว ตฺ มิคพฺยธึ.

นายพราน ๓ คัพพ์

เนสาท (นีสาท+ณ) นายพราน. อยมฺปิ มิลกฺขปฺปการโ นายพรานนี้ หมายถึงพวกคนป่าเถื่อน.
 มิคมจฺฉาทินิ นีสาทนโต มารณโต เนสาท นายพรานชื่อว่าเนสาทะ เพราะฆ่าเนื้อและปลา
 เป็นต้น (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น เอ, ลบสระหน้า). ทณฺหมาทาย เนสาทโ^๔ นายพราน ถือเอา

๑ ชุ.ชา. ๒๗/๒๐๓๔/๔๐๙

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๗/๑๖๗

๓ อมรโกส. ๒๐/๑๙-๒๐

๔ ชุ.ชา. ๒๘/๒๐๒/๗๘

โสณ (โสณ วณณคตีสฺ+อ) สุนฺช. โสณตติ โสโณ สัตว์ที่เดินไป ชื่อว่าโสณะ. สามิกสุส วจนํ
 สฺนมาตติ โสโณ สุนฺชที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าโสณะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น โอน)

กุกฺกุร (กุก อาทาเน+อร) สุนฺช. ลูกสุนฺช. สสาทโย กุกติ อาทาทตติ กุกฺกุโร สุนฺชที่คาบ
 กระต่ายเป็นต้นมาให้ ชื่อว่ากุกฺกุระ (ช้อน ก). กุกฺกุโร ภัยโยโส มตฺตตาย จณฺทโร อสุส^๑
 สุนฺชจะฟังดูร้ายมากยิ่งขึ้น

สุวาน (สุน คตียํ+อ) สุนฺช. สุนติ คจฺจตติ สุวานโน สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสุวานะ (อาเทศ อุ
 เป็น วาน). สามิกสุส วจนํ สฺนมาตติ สุวานโน สุนฺชที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสุวานะ
 (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น วาน)

สุวาน (สุน คตียํ+อ) สุนฺช. สุนติ คจฺจตติ สุวานโน สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสุวนะ (อาเทศ อุ
 เป็น อุวาน). สามิกสุส วจนํ สฺนมาตติ สุวานโน สุนฺชที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสุวานะ
 (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อุวาน)

สาฬฺห (สร หีสายํ+อร) สุนฺช. มิเค สรติ หิสตติ สาฬฺหโร สุนฺชที่เปียดเบียนเนื้อ ชื่อว่าสาฬฺหะ
 (วฺหธิ อ เป็น อา, อาเทศ รฺ เป็น พ)

สุน (สุน คตียํ+อ) สุนฺช. สุนติ คจฺจตติ สฺโน สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสุนะ (ทีฆะ อุ เป็น อุ). สามิกสุส
 วจนํ สฺนมาตติ สฺโน สุนฺชที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสุนะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อุณ)

सान (สุน คตียํ+อ) สุนฺช. สุนติ คจฺจตติ สานโน สัตว์ที่ไป ชื่อว่าसानะ (อาเทศ อุ
 เป็น อาน). สามิกสุส วจนํ สฺนมาตติ สานโน สุนฺชที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าसानะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ
 อุ เป็น อาน)

สา (สุน คตียํ+อ) สุนฺช. สุนติ คจฺจตติ สา สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสา (อาเทศ อุ
 เป็น อา). สามิกสุส วจนํ สฺนมาตติ สา สุนฺชที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสา (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ
 เป็น อา). ปุเม สาคััพท์ มีใช้ในปงฺลึงค์

สฺนชมีอีกหลายศัพท์ เช่น โกลฺเอย, ลิกทสก, ภสก

สุนฺชบ้ำ

อฬฺก, อลฺก (อล นิวารเณ+ณฺว) สุนฺชบ้ำ. เภสชฺชาทโยเคน นิสฺสคฺเคน วา อุมมตฺตาทิ-
 ภาวมาปนโน สฺนช “อฬฺโก อติสฺโน”ติ จ วุจฺเจเต สุนฺชที่ถึงความเป็นบ้ำเป็นต้น เพราะถูก
 วางยาเป็นต้นหรือเพราะถูกปล่อยทิ้ง เรียกว่าอฬฺกและอติสฺนนะ. อลฺติ นิวารตติ อฬฺโก สุนฺช
 ที่เขาให้คนระวัง ชื่อว่าอฬฺกะ (อาเทศ ล เป็น พ บ้าง, ณฺว เป็น อก, ช้อน ก). ปกฺติ อภิกฺกนฺโต
 สฺโน อติสฺโน สุนฺชที่ผิดปรกติ ชื่อว่าอติสฺนนะ (อติ+สฺน)

[๕๒๐] สาทิพนฺธน์ คทฺทฺโโล
 พนฺธน์ คณฺจิปาโสถ

ทีปโก ตฺ จ เจฏฺโโก
 วากรา มิคพนฺธน์.

โซ้, เชือกล้ามสุนัขเป็นต้น

คทฺทฺโล (คทฺท สทฺเท+อุล) โซ้, เชือกล้ามสุนัขเป็นต้น. สาทิพนฺธน์ สุนขาติพนฺธน์ รุชชาติคทฺทฺโโล นาม อาทิเช่นเชือกสำหรับล้ามสุนัขเป็นต้น ชื่อว่าคัททฺโละ. คทฺทฺตีติ คทฺทฺโโล โซ้ที่มีเสียงดัง ชื่อว่าคัททฺโละ (ทีฆะ อุ เป็น อู). ยถา สุนขา คทฺทฺลพทฺธา ยถิจจกั นิยยนติ, เอวํ ตณฺหาพทฺธา สตุตา^๑ สุนัขที่ถูกล้ามด้วยเชือก ถูกเขาจูงไปตามความพอใจ ฉันท, สัตว์ที่ถูกต้อนหาผูกมัดแล้ว ก็เป็นฉันทนั้น

สัตว์ต๋อ, นกต๋อ ๒ ศัพท์

ทีปโก (ทีป ทิตฺตฺธิยฺ+ณฺว) สัตว์ต๋อ, นกต๋อ. ทิปฺปตีติ ทีปโก นกต๋อที่รุ่งเรือง(ถูกเลี้ยงดูอย่างดี) ชื่อว่าทีปกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

เจฏฺโโก (จิฏฺ เปสฺนียฺ+ณฺว) สัตว์ต๋อ, นกต๋อ. ลุทฺเทณ จิฏฺยเตติ เจฏฺโโก นกต๋อที่นายพรานส่งไป ชื่อว่าเจฏฺโกะ (วฺหฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก)
 นกต๋อมีอีกหลายศัพท์ เช่น โเอกก, โเอกกจร

บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กัณฑ์ ๒ ศัพท์

พนฺธน์ (พนฺธ พนฺธเน+ยฺ) บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กัณฑ์. พนฺธติ อเนนาติ พนฺธน์ เครื่องผูกมัด ชื่อว่าพันฺธนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). เจตฺวา มารสฺส พนฺธน์^๒ ตัดบ่วงแห่งมาร

คณฺจิปาโสถ (คณฺจ คณฺเจ+อิ) บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กัณฑ์. คณฺจติ เอเตนาติ คณฺจิปาโสถ ชื่อว่าคณฺจิปาโสถ (อาเทศ ญฺ เป็น ญฺจ). ทพฺพรชฺชฺ วิย ตณฺหา, มชฺเฌ คณฺจิปาโสถ อวิชา^๓ ตัณหาเหมือนเชือกที่ผูกไว้แน่นอนหา อวิชาเหมือนปมในท่ามกลาง

ปาส (ปส พนฺธนฺผลฺลเนสฺ+ณ) บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กัณฑ์. ปสติ พนฺธติ อเนนาติ ปาโสถ บ่วงที่เข้าผูกมัด ชื่อว่าปาสะ (ลป ญฺ, วฺหฺธิ อ เป็น อา). ปกฺขิปิ ปาสํ คีวายฺ^๔ เรากล้องบ่วงที่ค่อแล้ว

บ่วง, ข่าย ๒ ศัพท์

วากรา, วาครา (วก อาทาเน+อร+อา) บ่วง, ข่าย. ยวสานตฺจาทิหิ มิคาทินํ พนฺธนฺตฺถํ กตา วากรา บ่วงที่เขาทำด้วยเถาวัลย์ เชือก และปอ เป็นต้น เพื่อดักจับเนื้อเป็นต้น ชื่อว่าวากรา.

๑ ขุ.อ.ฎ. ๔๕/๓/๔๐

๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๓๐/๓๑๔

๓ ส.อ.ฎ. ๑๓/๒๔๗/๑๓๐

๔ ขุ.เถร. ๒๖/๔๔๑/๔๕๔

วกติ อาทาทิตติ วากรา บ่วงที่คล้องเอา ชื่อว่าวากรา (วูทธิ อ เป็น อา)

มิกคนุณนี, มิกพนุณนี (มิกสททูปปท+คนุณ, พนุณ พนุณเน+ยุ+อี) บ่วง, ช่าย. มิเค คนุณติ พนุณตีติ
มิกคนุณนี, มิกพนุณนี บ่วงที่ผูกมัดสัตว์ ชื่อว่ามิกคนุณนีและมิกพนุณนี (อาเทศ ยู เป็น อน)

[๕๒๑] **ถึยฺ ภูเวณึ ภูมินึ** **อานโย ชาลมุจเจต**
อาฆาตณั วรรฎจานั **สุนา ตู อธิโกฏฏณั.**

ไซ, ลอบ ๒ ศัพท์

ภูเวณึ (ภู+เวณึ) ไซ, ลอบ. ตตฺร มจฺจนา ปวิสฺนฺเตว น นิสฺสรนฺติ, ภูจฺจิตฺตา เวณึ อสฺสชาติ
 ภูเวณึ ไซที่ปลาเข้าไปในนั้นแล้วออกไปไม่ได้ หรือเครื่องจักสานที่ปลาเกลียด ชื่อว่าภูเวณึ. ถึยฺ
 ภูเวณึศัพท์ ใช้ในอิติลลิ่งค์

ภูมินึ (ภู+มินึ) ไซ, ลอบ. วชฺฌปฺปตฺตตฺตาย ภูจฺจิตฺตา มินา ปวิสฺนฺติ เอตฺถาติ ภูมินึ ไซเป็น
 ที่ให้ปลาโง่ทั้งหลายเข้าไป เพราะถึงที่ตาย จึงชื่อว่าภูมินึ. มินาทโย กมนฺติ เอตฺถาติ ภูมินึ
 ไซเป็นที่ให้ปลาเป็นต้นเข้าไป ชื่อว่าภูมินึ (กมุ ปทวิภูเขเป+อิน, อาเทศ อ เป็น อุ, ทีฆะ อิ เป็น อี).
 ภูจฺจิตฺเตน อากาเรน มจฺจเน มินฺนฺติ หีสฺนฺติ เอเตนาคิ ภูมินึ เครื่องเบียดเบียนปลา โดย
 อากาณอันน่าเกลียด ชื่อว่าภูมินึ (กุตททูปปท+มิน หีสาย+อ, ทีฆะ อิ เป็น อี). ปจฺจนา ธานึศัพท์
 ก็แปลว่าไซ

แห, อวน, ช่าย ๒ ศัพท์

อานย (อา+นี นเย+ณ) แห, อวน, ช่าย. อานียฺนฺเตเนนาติ อานโย เครื่องนำปลามา ชื่อว่าอานย
 (ลอบ ณ, วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น ออย)

ชาล (ชล+ณ) แห, อวน, ช่าย. ชเล หิตฺ ชาลึ ช่ายที่เป็นประโยชน์ในน้ำ ชื่อว่าชาล (ลอบ ณ,
 วูทธิ อ เป็น อา). นตฺถิ โมหสมฺ ชาลึ^๑ ช่ายเสมอด้วยโมหะไม่มี

แดนประหาร, โรงฆ่าสัตว์ ๒ ศัพท์

อาฆาตณ (อา+หน หีสาย+ยุ) แดนประหาร, โรงฆ่าสัตว์. อาคนฺตฺวา หนนฺติ เอตฺถาติ อาฆาตณ
 สถานที่สำหรับฆ่า ชื่อว่าอาฆาตณะ (อาเทศ หนุ เป็น ฆาต, ยู เป็น อน). อญฺเจตโร ภิกฺขุ
 อาฆาตณั คนฺตฺวา^๒ ภิกษุรูปหนึ่งไปสู่โรงฆ่าสัตว์

วรรฎจาน (วธ+จาน) แดนประหาร, โรงฆ่าสัตว์. วธฺสฺส มารณฺสฺส จานั วรรฎจานั สถานที่ฆ่า
 สัตว์ ชื่อว่าวรรฎจานะ (ช้อน ฎ)

๑ ขุ.ธัมม. ๒๕/๒๘/๔๘

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๕/๑๖๓

เชียง ๒ ศัพท์

สุนา (สห+อุณ+อา) เชียง. สทา อาโกฏฐนตฺตา สห อุเนน วตฺตตีติ สุนา เชียงที่เป็นไปพร้อมด้วยความพร่อง เพราะมีการลัษ้อยู่ทุกเมื่อ จึงชื่อว่าสุนา (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า).
สุนั จปนฺติ อาปนั ปสาเรนตี^๑ ตั้งร้านขายเนื้อ

อติโกฏฐน (อติ+กฏ เจทเน+ยุ) เชียง. อติโกฏฐนตี เอตฺถาติ อติโกฏฐนั ที่รองลัษเนื้อ
 ชื่อว่าอติโกฏฐนนะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ฎ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๕๒๒] ตกฺกรโ โมสโก โจโร เณกาคาริโก สทา
 เถยยญจ โจริกา โมโส เวโม วายนทณฺชโก.

โจร, ขโมย ๕ ศัพท์

ตกฺกร (ตกฺก วิตกฺเก+อร) โจร, ขโมย. เถยยตฺถํ ตกฺกยตีติ ตกฺกรโ ผู้คิดเพื่อการลักขโมย
 ชื่อว่าตักกระ. ตํ วา กโรตีติ ตกฺกรโ หรือผู้ทำสิ่งนั้น (ไม่รู้ว่าจะไร) ชื่อว่าตักกระ (ตสทฺทูปปท+กร
 กรณ+อ, ซ้อน ก). ตกฺกรโรติ โจโร^๒ บทว่า ตกฺกรโ คือโจร

โมสก (มุสฺ เถยเย+ณฺว) โจร, ขโมย. มุสฺติ โจเรตีติ โมสโก ผู้ลักขโมย ชื่อว่าโมสกะ (วูทธิ อุ
 เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

โจร (จฺร เถยเย+ณ) โจร, ขโมย. โจเรตีติ โจโร ผู้ลักขโมย ชื่อว่าโจระ (ลบ ณ, วูทธิ อุ เป็น โอ).
 โจโร นาม โย ปญฺจมาสกั วา อติเรกปญฺจมาสกั วา อคฺคฆกั อทินนั เถยยสงฺฆาตํ
 อาทียติ เอโส โจโร นาม^๓ ผู้ใดถือเอาทรัพย์เขาไม่ได้ให้กล่าวคือการขโมย ได้ราคา ๕ มาสก
 หรือมากกว่า ๕ มาสก ผู้นั้นชื่อว่าโจร

เณ (เณน โจริเย+อ) โจร, ขโมย. เณตี โจเรตีติ เณโน ผู้ลักขโมย ชื่อว่าเณนะ. เณนตี
 โจโร^๔ บทว่า เณโน คือโจร

เอกาคาริก (เอกาการ+อิก) โจร, ขโมย. เอกั อสหายั อการั เคหฺ เอกาการั, ตํ ปโยชนั
 อสฺสาตี เอกาคาริโก เรือนหลังเดียวไม่มีเพื่อน ชื่อว่าเอกาการะ, ผู้มีเรือนหลังเดียวเป็นประโยชน์ใน
 การขโมย ชื่อว่าเอกาคาริกะ (ลบสระหน้า)

การลักขโมย ๓ ศัพท์

เถยย (เณน+ณฺย) การลักขโมย. เณนฺสฺส กมฺมํ เถยยั การกระทำของขโมย ชื่อว่าเถยยะ (ลบ
 น+ณ, ซ้อน ย). เถยยั น กเรยฺย น มุสา ภเณยฺย^๕ ไม่ควรทำการลักขโมย ไม่ควรพูด
 คำเท็จ

๑ วิ.จุลล. ๗/๕๕๗/๓๔๖

๒ ขุ.อฎ. ๔๘/๑๑๗/๒๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๘๗/๘๖

๔ วิ.อฎ. ๑/๓๖๒

๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๓/๕๒๐

โจริกา (โจร+อิก+อา) การลักขโมย. โจรสุต กมม โจริกา การกระทำของโจร ชื่อว่าโจริกา (ลบสรรหน้า). อดนตโร บุริโส โจริกัม กตฺวา ปลายิตฺวา ภิกขุสฺส ปพฺพชิตฺโต โหติ^๑ บุรุษคนหนึ่งทำการโจรกรรมแล้วหนีไปบวชในหมู่ภิกษุ

โมส (มุส โจริเย+ณ) การลักขโมย. มุสนํ โมโส การลักขโมย ชื่อว่าโมสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

กระสวยทอหูก ๒ คัพท์

เวม (เว ตนฺตฺสนฺดาเน+ม) กระสวยทอหูก. เวยนฺติ อนเนนาติ เวโม กระสวยที่เขาใช้ทอหูก ชื่อว่าเวมะ. อนิตฺถิ เวมคัพฺทํเป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. เวเคน ตนฺเต เวมํ ปกฺขิปปิ^๒ สอดกระสวยเข้าไปในหูกโดยเร็ว

วายนทณฺฑก, วาสรทณฺฑก (วายน+ทณฺฑ+ก) กระสวยทอหูก. วายนตฺโถ ทณฺฑโก วายนทณฺฑโก กระสวยที่เป็นประโยชน์ต่อการทอหูก ชื่อว่าวายนทณฺฑกะ

[๕๒๓] สุตฺตํ ตนฺตฺ ปุเม ตนฺตํ โปตฺถํ เลปฺยาทิกมฺมนิ
 ปญฺจาลิกา โปตฺถลิกา วตฺถทนฺตาทินิมฺมิตา.

เส้นด้าย, หูก ๓ คัพท์

สุตฺต (สุจ คตฺถิ+ต) เส้นด้าย, หูก. สฺจตฺติ สุตฺตํ เส้นด้ายที่ยาวออกไป ชื่อว่าสุตตะ (อาเทศ จ เป็น ต). โส ตนฺตฺวาโย ยถาอาภตํ สุตฺตํ ตนฺเต อุปนฺตฺวา^๓ ช่างทอหูกนั้นสอดด้ายตาม ที่นำมาให้เข้าไปในหูก

ตฺนฺต (ตฺนุ วิตฺถาเร+ต) เส้นด้าย, หูก. ตณฺณเตติ ตนฺตฺ ด้ายที่เขาปั่นออกไป ชื่อว่าตันต. ปุเม ตนฺตคัพฺทํใช้ในปงฺลึงค์

ตฺนฺต (ตฺนุ วิตฺถาเร+ต) เส้นด้าย, หูก. ตโนติ วิตฺถาเรตฺติ ตนฺตํ เส้นด้ายที่ยาวออกไป เรื่อยๆ ชื่อว่าตันตะ. ตนฺตปโยชนตฺตา ตนฺตํ ด้าย ชื่อว่าตันตะ เพราะเป็นประโยชน์ต่อหูก. เปสการวณฺณํ อภินิมฺมิตฺวา ตนฺตํ วินาติ^๔ เนรมิตร่างเป็นช่างหูกทอหูกอยู่

ตุ๊กตาดินปั้นเป็นต้น

โปตฺถ, โปตฺถก (ปฺส เสนฺหเสจนฺปุรณฺส+ถ) ตุ๊กตาดินปั้นเป็นต้น. เลปฺยาทิกมฺมนิ เลปนาทิกฺริยาโย โปตฺถสทฺโท วตฺตติ โปตฺถคัพฺทํใช้ในอรรถว่า การทำรูปปั้นด้วยดินเหนียวเป็นต้น (อาทิกัพฺทํรวมเอาตุ๊กตาไม้). ปุสฺยเตติ โปตฺถํ ตุ๊กตาที่เขาชอบ ชื่อว่าโปตถะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐๕/๑๕๔
 ๒ ขุ.อุฎ. ๒๘/๒๑๘/๓๐๐
 ๓ วิ.มหา.วิ. ๒/๑๕๗/๑๓๖
 ๔ ขุ.อุทาน. ๒๕/๘๐/๑๑๕

ด). โปลิตพพนติ โปตถ์ ตักดาที่เขาปั้น ชื่อว่าโปตถะ (ปฺส เลปน+ถ, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น ด)

ตักดา, หนุ่น ๒ อย่าง

วตถทนฺตาทินิมฺมิตตา ปญฺจาลิกา โปตถลิกา รูปที่ทำด้วยผ้าและงาข้างเป็นต้น ชื่อว่าปญฺจาลิกา และโปตถลิกา

ปญฺจาลิกา (ปญจ+ลฺอากม+อิก+อา) ตักดา, หนุ่น. ปญฺจคานิ เอตาย สนฺตีติ ปญฺจาลิกา ตักดาที่มีอวัยยะ ๕ อย่าง ชื่อว่าปญฺจาลิกา (ทีฆะ อ เป็น อา, ลง ลฺ อากม, ลบสฺระหน้า)

โปตถลิกา, ปุตถลิกา (โปตถ+ อล ฐสเน+อิก+อา) ตักดา, หนุ่น. โปตถเณ วตถเณ อลงกรียตฺตา โปตถลิกา ตักดา ชื่อว่าโปตถลิกา เพราะถูกตกแต่งด้วยผ้านุ่มห่ม (ลบสฺระหน้า). ปุตฺโต วิย อลงกรียเตติ ปุตถลิกา ตักดาที่เขาแต่งตัวให้เหมือนบุตร ชื่อว่าปุตถลิกา (ปุตฺต+อิก+อา, ลง ลฺ อากม, ลบสฺระหน้า)

[๕๒๔] อุกฺฆาณํ ฆฎิยนฺตํ ภูปฺมพฺพพาหนํ ภเว
มณฺชฺสา เปฬา ปิฎฺโถ ตฺวิตฺถิยํ ปจฺฉิ เปฎฺโถ.

คันโพงตักน้ำ, หม้อตักน้ำจากบ่อ ๒ ศัพท์

ยํ ภูปโต อาวาฏโต อมฺพฺโน ชลสฺส อุกฺฆาหนํ อุกฺฆาณํ ภเว, ตํ “อุกฺฆาณํ ฆฎิยนฺตํ”มิตติ โจจฺเจเต เครื่องตักน้ำขึ้นจากบ่อ ท่านเรียกว่าอุกฺฆาณะและฆฎิยนฺตะ

อุกฺฆาณ (อฺ+ฆฏ ฆฎฺเณ+ยฺ) คันโพงตักน้ำ, หม้อตักน้ำจากบ่อ. อุกฺฏํ อุกํ ฆฎิยตีติ อุกฺฆาณํ อุกฺกรณฺที่ใช่ตักน้ำขึ้น ชื่อว่าอุกฺฆาณะ (ช้อน คฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ฆฎิยนฺต (ฆฎิยฺทฺทฺปท+ยา คติปาปฺณเนสฺ+อนฺต) คันโพงตักน้ำ, หม้อตักน้ำจากบ่อ. ฆฎิเยว อุกฺธาโรคฺมนวเสเน คมนฺโต ฆฎิยนฺตํ หม้อน้ำนั้นแหละชื่อว่าฆฎิยนฺตะ เพราะเป็นไปโดยการตักน้ำขึ้นข้างบน (ลบสฺระหน้า)

หีบไม้, ตู้ไม้ ๒ ศัพท์

มณฺชฺสา (มน ณาณ+ส+อา) หีบไม้, ตู้ไม้. สธนตถ์ มณฺชฺติ เอตายาติ มณฺชฺสา หีบเป็นเครื่องให้รู้จักประโยชน์ในทรัพย์ของตน ชื่อว่ามณฺชฺสา (ลง ชฺ อากม, อาเทศ นฺ เป็น ณ, ลบสฺระหน้า). ติจฺจตุ มณฺชฺสา สเจปิ ตํ โปตถกํ นทียา วา สมฺมทฺเท วา ชิพนฺติ^๑ หากเขาทั้งหนังสือนั้นในแม่น้ำหรือทะเล ขอให้หีบตั้งอยู่

เปฬา, เปฎฺา (เปล คติย+อ+อา) หีบไม้, ตู้ไม้. เปลตีติ เปฬา หีบที่เป็นไป ชื่อว่าเปฬา (อาเทศ

ล เป็น พ, ลบสระหน้า). เปติ ปาเลตติ เปฬา หีบที่รักษาทรัพย์ไว้ ชื่อว่าเปฬา (เป ปาลเน +ล+อา, อาเทศ ล เป็น พ, ลบสระหน้า). ปาพติ รกฺขตติ เปฬา หีบที่รักษาทรัพย์ไว้ ชื่อว่าเปฬา (ปาพ รกฺขณ+อ+อา, อาเทศ อา เป็น เอ, ลบสระหน้า). มยา เปฬา ปรีโยนทุธา^๑ หีบที่เราปิดแล้ว

ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด, ปิฎก ๓ ศัพท์

ปิฎก (ปิฎ สทฺทสงฺฆาเต+ณฺว) ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด, ปิฎก. ตณฺฑุลาทิกํ ปิฎตติ ปิฎโก ตะกร้าที่รวบรวมข้าวสารเป็นต้นไว้ ชื่อว่าปิฎกะ. ปิฎฺยเต สงฺฆาตียเตติ ปิฎกํ กระเช้าที่สานด้วยไม้ไผ่เป็นต้น ชื่อว่าปิฎกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก). ปิฎกศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. กุฑฺทาลํ วา ปิฎกํ วา ปรีเยสตี^๒ แสงวหาจอบหรือตะกร้า

ปัจฉิ (ปส ปาลเน+ฉิ) ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด. ตณฺฑุลาทิกํ ปสติ ปาเลตติ ปัจฉิ กระบุงที่รักษาข้าวสารเป็นต้นไว้ ชื่อว่าปัจฉิ (อาเทศ สฺ เป็น จ). อิตฺถิยํ ปัจฉิศัพท์ใช้ในอิตถิลึงค์. ปัจฉิ ปน มฺขวณฺณิยํ น คเหตุพฺพา^๓ ไม่ควรถือกระเช้าที่ชอบปาก

เปฎก (ปิฎ สงฺฆาเต+ณฺว) ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด, ปิฎก. ธณฺณานิ เปฎตติ เปฎโก ตะกร้าที่รวบรวมธัญพืชไว้ ชื่อว่าเปฎกะ (วฺทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

[๕๒๕] พฺยาภฺงคิ ตฺวิตฺถิยํ กาไซ ลิกฺกา ตฺวตฺรารวมพนํ
อุปาหนํ วา ปาทฺตุถิ ตพฺเภทา ปาทฺกาปฺยถ.

ไม้คาน ๒ ศัพท์

พฺยาภฺงคิ (วิ+อา+ภชิ โอลมฺพน+อ+อึ) ไม้คาน. วิวธิ ภารํ อาภณฺชนฺติ โอลมฺพนฺติ อสฺสนฺติ พฺยาภฺงคิ ไม้คานที่มีهابต่างๆ ห้อยลง ชื่อว่าพฺยาภฺงคิ (อาเทศ อี เป็น ย, วฺ เป็น พ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ, ชฺ เป็น ค, ลบสระหน้า). อิตฺถิยํ พฺยาภฺงคิศัพท์ใช้ในอิตถิลึงค์. นิกฺขิปิตฺวาน พฺยาภฺงคิ วฺนฺทิตฺตุํ อุปฺสงฺกมิ^๔ เรวางไม้คานลงแล้วเข้าไปเพื่อถวายนั่งคม

กาช, กาจ, วิช (กจ พฺนฺธเน+ณ) ไม้คาน. กจติ พฺนฺธตติ กาไซ กาใจ ไม้คานที่ติดอยู่ (กับเสาแทรก) ชื่อว่ากาชและกาจะ (ลบ ณ, วฺทฺธิ อี เป็น อา, อาเทศ จฺ เป็น ชฺ บ้าง). กาเชน อาทาย อสฺสมํ อุปฺสงฺกมิ^๕ ใช้ไม้คานهابเข้าไปสู่อาศรม

เสาแทรก

ลิกฺกา (สก สตฺติยํ+ก+อา) เสาแทรก. อตฺร กาเช อวฺลมฺพนํ เวตฺตาทิวิกฺติ ลิกฺกา นาม

๑ ชุ.อญ. ๑๗/๓๗

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๙๑/๘๗

๓ วิ.อญ. ๓/๔๑๗

๔ ชุ.เถร. ๒๖/๓๗๙/๓๕๙

๕ ชุ.ชา. ๒๗/๒๒๒๒/๔๕๙

สาแหกรททำด้วยเชือกและหวายเป็นต้นที่แขวนไว้กับไม้คานนั้น ชื่อว่าลิกกา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). สกตตีติ ลิกกา สาแหกรที่สามารถ ชื่อว่าลิกกา. อดณตโร ภิกขุ ลิกกาย ปตต์ อุกทิตวา^๑ ภิกขุรูปหนึ่งวางบาตรไว้ในสาแหกร

รองเท้า ๒ คัพท์

อุปาหน (อุป+อา+นห พนธเน+อ) รองเท้า. **อุปนยหเต** **พนุธิยตีติ** **อุปาหน** รองเท้าที่เขาผูกติดไว้ ชื่อว่าอุปาหนะ (กลับ นหฺ เป็น หน, ลบสระหน้า). **อุปกจจติ** **อนเนาติ** **อุปาหน** รองเท้าที่ใช้สวมเดินไป ชื่อว่าอุปาหนะ (อุป+อา+นหฺ อุปคมน+อ, ลบสระหน้า). **วา** **อุปาหนคัพท์** เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **จตต์** **ธาวเรติ** **น** **อุปาหน**^๒ กางร่ม ไม่สวมรองเท้า

ปาทุ, ปาทูกา (ปท คติมุหิ+ณฺ, ญก+อา) รองเท้า. **ปชชเต** **เอตายาติ** **ปาทุ** **ปาทูกา** จรองเท้าที่ใช้สวมไป ชื่อว่าปาทุและปาทูกา (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิตถิ** **ปาทุคัพท์** เป็นอิตถิลึงค์. **น** **โสวณณมยา** **ปาทุกา** **ธาวเรตพพา**^๓ ภิกขุไม่ควรสวมรองเท้าทำด้วยทองคำ

[๕๒๖] **วรดตา** **วฤติกา** **นทุธิ** **ภสตา** **จมมปสิพพก**
โสณณาทยาววตตี **มุสา-** **ถ** **ภูม** **วา** **อโยชน**.

เชือกหนัง ๓ คัพท์

วรดต, วรดตา, วรดฺ, วรดฺรา (วร อิจฉาย+ต, ทรณ+อา) เชือกหนัง. **วริยเต** **อิจฉียเตติ** **วรดตา** เชือกหนังที่เขาต้องการ ชื่อว่าวรดตา (ช้อน ต). **วรนติ** **พนุณฺติ** **เอตายาติ** **วรดตา** เชือกหนังที่ใช้ผูกมัด ชื่อว่าวรดตา (วร พนธเน+ต+อา, ช้อน ต). **วริติ** **สัวรตีติ** **วรดต** **วรดตา** **วรดฺ** **วรดฺรา** เชือกหนังที่ป้องกัน ชื่อว่าวรดตะ วรดตา วรดระและวรดฺรา (วร สัวรเน+ต, ทรณ+อา, ช้อน ต, ลบ ญ). **พาล** **วตาย** **สุนโข** **โย** **วรดต** **น** **ชาติ**^๔ สุนัขตัวที่ไม่กัดเชือกหนัง เป็นสุนัขโง่จริงหนอ

วฤติกา (วฤธ วฤธิย+อิก+อา) เชือกหนัง. **วฤตตีติ** **วฤติกา** เชือกหนังที่เจริญ (คือเหนียว) ชื่อว่าวฤติกา (ลบสระหน้า). **สพพตถ** **วฤติกาเยว** **กาดพพา**^๕ ควรทำเชือกหนังไว้ทุกที่

นทุธิ (นห พนธเน+ต+อ) เชือกหนัง. **นยหเต** **พนุธิยเต** **เอตายาติ** **นทุธิ** เชือกหนังที่ใช้ผูกมัด ชื่อว่านทุธิ (อาเทศ ต เป็น ฐ, หฺ เป็น ฑ, ลบสระหน้า)

ถุงหนัง, ถุงสูบลม ๒ คัพท์

ภสต, ภสตา, ภสฺตรา (ภส ภาสทิตตีสุ+ต, ทรณ+อา) ถุงหนัง, ถุงสูบลม. **ทิพพเต** **อคุคิ**

๑ วิ.จุลล. ๗/๑๓๕/๕๓

๒ วิ.ภิกขุณี. ๓/๔๔๗/๒๔๔

๓ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๒

๔ พุ.ชา. ๒๗/๓๓๔/๔๔

๕ มลินฺน. ๕๑๖

เอตยาติ ภสตา ฤงหน้งที่เป่าให้ไฟลุกโชติช่วง ชื่อว่าภัสตา (ลบสระหน้า). วายุนา ภสตุ วยปุเรติ^๑ เต็มด้วยลมเหมือนฤงหน้งสุบลม

จम्मปสิพุก, จम्मปสิพุกา (จम्म+ปสิพุก+อา) ฤงหน้ง, ฤงสุบลม. **จम्मมยํ ปสิพุกํ** **จम्मปสิพุกํ** ฤงสุบลมที่ทำด้วยหน้ง ชื่อว่าจम्मปสิพุกะ (ลบสระหน้า)

เบ้า, แม่พิมพ์, แม่แบบ

มุสา (มุส เถยเย+อ+อา) เบ้า, แม่พิมพ์, แม่แบบ. **เตชเส** สุวณฺณาทีเก **อาวตยเต** **ยตร,** **สา** โสณฺณาทฺยาวตฺตนี **มุสา** นาม ภาชนะที่เป็นแม่พิมพ์สำหรับหล่อทองคำเป็นต้น ชื่อว่ามุสา. **มุสตีติ** **มุสา** เบ้าที่โจรกรรม(เพราะซ่อนทองไว้เหมือนโจร) ชื่อว่ามุสา (ทีชะ อู เป็น อุ, ลบสระหน้า). **สุวณฺณการานํ** **มุสา** **หิ** **อิธ** **อุกกา**^๒ เบ้าของช่างทองเป็นดวงไฟในที่นี้

พะเนินเหล็ก, ค้อนเหล็ก ๒ ศัพท์

กุฎ (กุฎ เจนเน+อ) พะเนินเหล็ก, ค้อนเหล็ก. **กุฎิตพฺพํ** **ฉินฺทิตพฺพนฺติ** **กุฎํ** ค้อนเหล็กที่ควรตัด ชื่อว่ากุฎะ (ทีชะ อู เป็น อุ). **กุฎติ** **หีสติ** **อนเนาติ** **กุฎํ** ค้อนเหล็กที่ใช้เปียดเปียน ชื่อว่ากุฎะ (กุฎ หีสาย+อ, ทีชะ อู เป็น อุ)

อโยชน (อโย+ชน) พะเนินเหล็ก, ค้อนเหล็ก. **อโยโส** **อโยมโย** **วา** **ฆโน** **อโยฆโน** ค้อนเหล็กหรือค้อนทำด้วยเหล็ก ชื่อว่าอโยชนะ (อาเทศ อ เป็น โอ ท่ามกลางสมาส). **วา** ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็น ปุลงลิคฺและนปฺงสกลิงคฺ. **อโยชนํ** **กมฺมารานํ** **อโยกฺกุฏํ** **อโยมฺมุจฺจิ** **จ**^๓ ค้อนเหล็กและทั่งเหล็กของช่างตีเหล็ก

[๕๒๗] **กมฺมารภณฺฑา** **สณฺฑาโส** **มฺกุจฺจาธิกรณฺตีถิยํ**
ตพฺภสฺตา **คคฺครี** **นารี** **สตุถํ** **ตุ** **ปิปฺพลํ** **ภเว.**

เครื่องมือของช่างตีเหล็ก ๒ ศัพท์

กมฺมารภณฺฑ (กมฺมาร+ภณฺฑ) เครื่องมือของช่างตีเหล็ก. **กมฺมารานํ** **ภณฺฑํ** **กมฺมารภณฺฑํ** เครื่องมือของช่างตีเหล็ก ชื่อว่ากมฺมารภณฺฑะ

สณฺฑาโส (สํ+ฬส ฬสเน+ณ) คีม, แหนบ. **สณฺคมฺม** **ฬสตีติ** **สณฺฑาโส** คีมที่หนีบ ชื่อว่าสณฺฑาสะ (อาเทศนิกหิตเป็น ณ, ลบนิคหิตของธาตุ, ลบ ณ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **ตานิ** **ปฺลิตานิ** **สาธุกํ** **สณฺฑาเสณ** **อุทฺธริตฺวา**^๔ เอาแหนบถอนผมหงอกเหล่านั้นให้ตี

๑ ที.อฎ. ๔/๒๒๖/๑๙๖

๒ มช.อฎ. ๗/๗๖/๑๘๗

๓ ชุ.อฎ. ๒๖/๘๐/๔๖๓

๔ มช.มช. ๑๓/๔๕๓/๔๑๖

ทั้ง, แทนเหลือ ๒ ศัพท์

มฺภูจิ (มฺท สัศคฺเค+ติ) ทั้ง, แทนเหลือ. **มฺภูติ** สัศคฺคฺตีติ **มฺภูจิ** ทั้งที่ติดแน่น ชื่อว่ามฺภูจิ (อาเทศ ต เป็น จ, ๆ เป็น ฎ)

อติกรณิ (อติ+กร กรณ+ยุ+อิ) ทั้ง, แทนเหลือ. **อติโรติ** **เอติสฺสนติ** **อติกรณิ** ทั้งที่รองรับ การกระทำที่รุนแรง ชื่อว่าอติกรณิ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ฌ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ** **มฺภูจิ** ศัพท์และอติกรณิศัพท์ มีใช้ในอิตถิลิงค์. **อติกรณิยา** **มฺขุเม** **อิมํ** **สุจิ** **ปฺหรถ**^๑ **จฺงตี** **เขมฺอัน** นี้ตรงกลางแทนเหลือ

อุหน่งสุบลม

คฺคฺครี (คฺคฺคฺสทฺทฺอุปฺท+รา สทฺท+เอ) **อุหน่งสุบลม**. **ตฺพฺภสฺตา** **เตสํ** **กมฺมารานํ** **ภตฺตา** **อฺคฺคิ** **ทีปฺนี** **คฺคฺครี** **นาม** **อุหน่ง**ของช่างตีเหล็กนั้นช่วยเป่าไฟ จึงชื่อว่าคฺคฺครี. “คฺคฺค”อิตฺติ **สทฺทํ** **ราตีติ** **คฺคฺครี** **อุหน่ง**ที่ทำให้เสียงดัง คฺคฺคคะ ชื่อว่าคฺคฺครี (ลบสระหน้า)

กรรไกร, มีดตัดเหล็ก ๒ ศัพท์

สฺตฺถ (สฺส หีสาย+ถ) **กรรไกร**, **มีดตัดเหล็ก**. **สฺสตี** **หีสตี** **เอเตนาตี** **สฺตฺถํ** **มีด**ที่ใช้เป็นเครื่องมือเปียดเบียน ชื่อว่าสฺตฺถะ (อาเทศ สฺ เป็น ต)

ปฺปฺผล (ปฺสทฺทฺอุปฺท+ผล วิทฺท+ณ+อ) **กรรไกร**, **มีดตัดเหล็ก**. **ปฺยํ** **ผาเลตีติ** **ปฺปฺผลํ** **กรรไกร** ที่ตัดของรัก ชื่อว่าปฺปฺผละ (ซ้อน ป)

[๕๒๘] **สาโน** **ตุ** **นิโกส** **วุตฺโต** **อารา** **ตุ** **สุจิวิษณฺ**
ขโร **จ** **กฺกจฺจนิตฺถิ** **ลิปฺปี** **กมฺมํ** **กลาทิกํ**.

หินลับมีด, หินฝนทอง ๒ ศัพท์

สาณ (สา ตฺนฺกรณ+ยุ) **หินลับมีด**, **หินฝนทอง**. **อาวฺจํ** **สายตี** **ตฺนุโกโรตีติ** **สาโน** **หิน**ที่ลับ อาวฺจให้คม ชื่อว่าสาณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ฌ, ลบ อ). **สณตีติ** **สาโน** **หิน**ที่มีเสียง ชื่อว่าสาณะ (สณ สทฺท+ณ, ลบ ฌ, วุทธิ อ เป็น อา)

นิกส, กส (นิ+กส ปฺริกฺขเย+อ) **หินลับมีด**, **หินฝนทอง**. **สุวณฺณํ** **นิกสเต** **ปฺริกฺขียเตติ** **นิโกส** **หิน**ที่ช่างทองฝนทอง ชื่อว่านิกสะ. **วุตฺโต** ทั้ง ๒ ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นปุลงลิงค์

เข็ม, เหล็กแหลม, เหล็กสลัก, ตะปู ๒ ศัพท์

อารา (อร คมเน+ณ+อา) **เข็ม**, **เหล็กแหลม**, **เหล็กสลัก**, **ตะปู**, **การเจาะ**, **เครื่องเจาะ**. **สุจฺยฺยา**

นาสาวิษุณนั อารา การเจาะจุมักด้วยเข็ม ชื่อว่าอารา. จมุกการานั จมุกเวณเนปี อารา อาราคัพทัที่ใช้ในอรรถว่าการพันด้วยหนังของช่างหนังก็มีบ้าง. อรตติ อารา เหล็กแหลมที่เป็นไป ชื่อว่าอารา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

สูจิวิษุณน (สูจิตทูปปท+วิษุณ วิษุณเน+ยุ) เข็ม, เหล็กแหลม, เหล็กสลัก, ตะปู, การเจาะ, เครื่องเจาะ. สูจिया วิษุณนั สูจิวิษุณนั การแทงด้วยเข็ม ชื่อว่าสูจิวิษุณนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). สูจิวิษุณนั วิย กณณสูลั น ชเนติ^๑ คำเสียดแทงหูเหมือนแทงด้วยเข็มย่อมไม่เกิดขึ้น

เล็อย ๒ คัพทั

ขร (ขร +อ) เล็อย, ของมีคม. ขรสมนสุตตาย ขโร เล็อยชื่อว่าขระ เพราะมีสั้มผัสขรุขระ. ฉินเทยถา นาคทนต์ ขเรน^๒ เหมือนตัดงาช้างด้วยเล็อย

กกจ (กสทูปปท+กกจ สทเท+อ) เล็อย. กกิติ กกตติ กกโจ เล็อยที่มีเสียงดัง กะกะ ชื่อว่ากกจะ. อนิตถิ กกจคัพทัเป็นปงลึงค์และนปงสกลึงค์. ตเมนั ปุริโส กกเจน ฉินเทย^๓ บุรุษพึงตัดต้นไม้นั้นด้วยเล็อย

วิชา, ศิลปะการแสดง

ลิป (ลิ เสวราย์+ป) วิชา, ศิลปะการแสดง. วจฉายนสตุเถ วุตตา คีตวชชาทิกา วิชา จตุสฎุจิกิริยา ตถา อาลึงคนจุมพนมทิกา จ อพุกนตรา จตุสฎุจิกิริยา กลาสทเทโนจจเต การแสดงมีกลาเป็นต้น อันเป็นศิลปะการแสดง ๖๔ อย่าง มีการพ้อนรำและการบรรเลงเป็นต้นและการแสดงท่าทาง ๖๔ อย่าง มีการจุม การกอด และความหลงใหลเป็นต้น ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วจฉายนะ ชื่อว่าลิปปะ. อตตโน หิตั อิจจณเตหิ เสวียเตติ ลิปปั ศิลปะที่เก็อกุลแก่ตนอันผู้ต้องการพากันฝึกฝน ชื่อว่าลิปปะ (ซ้อน ป). สปปติ อเนนาติ ลิปปั ศิลปะที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าลิปปะ (สปป คมเน+อ, อาเทศ อ เป็น อี). ลิปปั เม อตถิ เตนปาหัง ชิวีสสามิ^๔ ศิลปะของเรามีอยู่ เราจักเลี้ยงชีพด้วยศิลปะนั้น

[๕๒๙] ปฎิมา ปฎิพิมุพญจ
ตีสุ สโม ปฎิภาโค

พิมุโพ ปฎินิธีโรโต
สนนิกาโส สริกขโก.

[๕๓๐] สมานโน สทิสโส ตุลโย
โอปมมมุปมานัน จุ-

สงกาโส สนนิโก นิโก
ปมา ภติ ตู นาริยั.

[๕๓๑] นิพเพโส เวตนัน มุลยั
ธุดโตกขธุดโต กิตโว

ชุตติ ตวนิตถิ เกตว
ชุตการกขเทวินโน.

๑ ที.อฎ. ๔/๙/๗๓

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๕๑/๒๗๖

๓ ขุ.ปฎิสฎ. ๓๑/๓๙๔/๒๕๗

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๗

รูปเหมือน, ปฎิมา, พิมพ์ ๔ ศัพท

ปฎิมา (ปติ+มา มาณ+อ+อา) รูปเหมือน, ปฎิมา, พิมพ์. ปติสทิส ยัม สิลาทินา ปติรูปกักรียเต, ตตร ปฎิมา ปฎิมาศัพทใช้ในอรรถว่ารูปเหมือนที่ทําด้วยคิลาเป็นต้น. ปฎิ อภิมุเขน มาณตติ ปฎิมา รูปที่เขาเปรียบเทียบต่อหน้า ชื่อว่าปฎิมา (อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบสระหน้า). นารี ปฎิมาศัพทเป็นอิตถิลิงค์. มนุสสา สุวณฺณรชดาทิมยา ปฎิมา กโรนติ^๑ มนุษย์ทั้งหลายพากันทำรูปเหมือนเนื้อทองคำและเงินเป็นต้น

ปฎิพิมพ์ (ปติ+วมุ อุกุศิริณ+พ) รูปเหมือน, ปฎิมา, พิมพ์. ปฎิรูปเกน วมียเตติ ปฎิพิมพ์ รูปที่จำลองโดยให้เหมือนกัน ชื่อว่าปฎิพิมพะ (อาเทศ ต เป็น ฎ, ว เป็น พ, อ เป็น อี). อญฺณมญฺณสส ปฎิพิมพภูตานิ วิทยา^๒ รวากัเป็นรูปเหมือนของกันและกัน

พิมพ์ (วมุ อุกุศิริณ+พ) รูปเหมือน, ปฎิมา, พิมพ์. วมียเตติ พิมพ์ รูปที่จำลองมา ชื่อว่าพิมพะ (อาเทศ ว เป็น พ, อ เป็น อี)

ปฎินิธิ (ปติ+นิ+ธา ธาณ+อิ) รูปเหมือน, ปฎิมา, พิมพ์. ปฎินิธิยเตติ ปฎินิธิ รูปที่เขาลองตั้งไว้ ชื่อว่าปฎินิธิ (อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบสระหน้า). ทวีสุ ปฎินิธิศัพทใช้ในปงฺลิ่งค์และอิตถิลิงค์. มยหํ สีสาทิหิ कुณหิ ปฎินิธิภูโต ปุคฺโคล นาม นตฺถิ^๓ ชื่อว่าบุคคลผู้เป็นเหมือนกับเราโดยคุณมีศีลเป็นต้นยอมไม่มี

รูปเหมือนมีอีกหลายศัพท เช่น ปฎิมาน, ปฎิยาตนา, ปฎิจฉายา, ปฎิกติ

เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน ๑๐ ศัพท

สม (สม เวลมุเพ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. สมติ วิลมฺพียเตติ สโม ความเท่ากันที่เขาซึ่งดู ชื่อว่าสมะ. อริยานํ สโม มคฺโค^๔ หนทางแห่งพระอริยเจ้าสม่าเสมอ

ปฎิภาค (ปติ+ภช เสวาย+ณ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. ปติรูปกั ภชตติ ปฎิภาโค ของที่เปรียบเทียบให้เท่ากัน ชื่อว่าปฎิภาคะ (อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชุ เป็น ค). ปฎิภาโค นตฺถิ^๕ ไม่มีความเหมือนกัน

สนุนิกาส (ส+นิ+กาส ทิตฺติย+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. สนุนิทฺวา กาสตติ สนุนิกาส ความเสมอที่ตำรงไว้ให้เท่าเทียมกัน ชื่อว่าสนุนิกาสะ (อาเทศนิกหิตเป็น ญ). ตฺวํ เตนสนุนิกาสํ ตสฺทิสํ ตทนุรูป^๖ ท่านเป็นผู้เสมอเหมือนเทียบเท่ากับผู้นั้น

สริกฺขก (สมานสทฺทุปปท+ทิส เปกฺขเน+อ+ก) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. สมานมิว นํ ทิสฺสตติ สริกฺขโก ความเสมอที่เขาเห็นว่าเหมือนกัน ชื่อว่าสริกฺขกะ (อาเทศ สมาน เป็น ส, ทิ เป็น ริ, ส

๑ อภ.อญ. ๑๔/๑๗๔/๑๐๔

๒ ขุ.อญ. ๓๐/๗๔/๕๒

๓ วิ.ฎี. ๔/๒๔/๕๑

๔ ส.สค.ถ. ๑๕/๒๓๕/๖๖

๕ ขุ.จูฬน. ๓๐/๖๐๓/๒๕๕

๖ ขา.อญ. ๓๙/๓๙๑

เป็น กฺข). อิมํ ปน อุปมํ ภควา สริกฺขเกน วา อาหเรยฺย^๑ พระผู้มีพระภาคทรงนำอุปมานี้มา(เปรียบเทียบกับ)สิ่งที่เหมือนกัน

สมาน (สม เวลมุเพ+ยฺ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. สมตฺติติ สมานो สิ่งทีเท่ากัน ชื่อว่าสมานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ทีชะ อ เป็น อา). ราชา มาตุยา สทฺธิ^๒ สมานจจนฺโท หุตฺวา^๓ พระราชาทรงมีฉันทะเหมือนกันกับพระชนนี

สทิส (สมานสทฺทุปปท+ทิส เปกฺขเน+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสตีติ สทิสो สิ่งทีทำให้เหมือนกันแล้วดู ชื่อว่าสทิสะ (อาเทศ สมาน เป็น ส). สทิสो เม น วิชฺชตี^๔ เราไม่มีผู้ใดเหมือน

ตุลฺย, ตูล (ตุล+ย,อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. ปริจฺเจทสธมฺมา ตูลฺยาธิฏฺฐิตาย สมฺมิตฺโต ปริจฺฉินฺโน ตูลโย ตฺโล การกำหนดโดยซึ่งให้เท่ากัน ชื่อว่าตุลยะและตุลละ. นตฺถิ กายสฺมี ตูลฺยตา^๕ ความเสมอกันในร่างกายไม่มี

สงฺกาส (สํ+กาส ทิตฺตฺยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, ทัดเทียมกัน, เท่ากัน. สมฺมา กาสตีติ สงฺกาโส ความทัดเทียมกัน ชื่อว่าสังกาสะ (อาเทศนิกฺหิตเป็น ฺง)

สนฺนิภา (สํ+นิ+ภา ทิตฺตฺยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. สนฺนิเวเสน ภาติ ทิพฺพตีติ สนฺนิภो สภาพทีรุ่งเรืองโดยการอยู่ด้วยกัน ชื่อว่าสนฺนิภะ (อาเทศนิกฺหิตเป็น ฺน, ลบสระหน้า). วณฺโณ จ เต กนฺกสฺส สนฺนิภो^๖ รัศมีของท่านมีสีดังทองคำ

นิภ (นิ+ภา ทิตฺตฺยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. นิภาสนํ นิภो ความเหมือนกัน ชื่อว่านิภะ (ลบสระหน้า). ตีสุ ํทั้ง ๑๐ คัมภีร์ มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓

นอกจากนี้แล้วบัณฑิตท่านใช้ “ภูต” และ “ฐป” เดิมทำยคัมภีร์ต่างๆ ให้มีความหมายว่า “เหมือน, เสมอ” เช่น ปิตฺฐโต เหมือนบิดา, มาตฺฐโป เสมอมารดา เป็นต้น

การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ ๓ คัมภีร์

โอปมฺม (อุป+มา มาเน+อ) การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ. อุปมียเต เอเตนาคิ โอปมฺมํ เครื่องอุปมา ชื่อว่าโอปมฺมะ (อาเทศ อุป เป็น โอ, ซ้อน ม, ลบสระหน้า). สพฺเพสํ จิตฺตมณฺเฑาย โอปมฺมกฺสโล มฺนิ^๗ พระมุนีผู้เข้าใจในข้ออุปมา รู้จิตของชนทั้งปวงแล้ว

อุปฺมาน (อุป+มา มาเน+ยฺ) การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ. อุปมียเต เอเตนาคิ อุปฺมานํ เครื่องอุปมา ชื่อว่าอุปฺมานะ (อาเทศ อุป เป็น อน, ลบ อ). อุปฺมานอุทฺทาหรณานิ ยฺชฺชชฺชตี^๘ ยกอุทฺทาหรณ์เป็นข้อเปรียบเทียบมาประกอบ

๑ ส.อฎ. ๑๓/๒๔๗/๑๓๐

๒ ขุ.อฎ. ๕๐/๓๑๕๒/๓๐๗

๓ วิ.มหา. ๔/๑๑/๑๔

๔ ส.นิกาน. ๑๖/๗๐๕/๓๒๕

๕ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๓/๒๑๑

๖ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๓/๔๒

๗ ขุ.อฎ. ๒๖/๑/๘

อุปมา (อุป+มา มาเน+อ+อา) การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ. อุปมียเต เอเตนาติ อุปมา เครื่องเปรียบเทียบ ชื่อว่าอุปมา (ลบสระหน้า). อุปมายปิธกัจเจ อตุลั ชานนติ ปณชิตา^๑ บัณชิต บางพวกในโลกนี้ รู้ความหมายได้ด้วยการอุปมา

การอุปมามีอีกหลายศัพท์ เช่น อุปมานโปเมยยาน, สธมุตต

คำจ้าง, คำตอบแทน ๔ ศัพท์

ภติ (ภร ภรณ+ติ) คำจ้าง, คำตอบแทน. กम्मกเร ภรติ เอเตยาติ ภติ คำจ้างที่ใช้เลี้ยงคนงาน ชื่อว่าภติ (ลบ ร ที่สุดธาตุ). อตุโล ภติยา น วิชชติ^๒ ไม่มีความต้องการคำจ้าง

นิพเพส, นิเวส (นิ+วิส เปรณ+ณ) คำจ้าง, คำตอบแทน. นิเวสนั นิพเพโส การจ้าง ชื่อว่านิพเพสะ (ซ้อน ว, วว เป็น พพ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ)

เวदन (เวี คมเน+ตน) คำจ้าง, คำตอบแทน. เวติ คจจติ เอเตนาติ เวदनั คำจ้างช่วยให้งานเป็นไป ชื่อว่าเวदनะ (วุทธิ อี เป็น เอ). ตสส ทลิตทสส กम्मการสส อติเรกั เวदनั อทาลิ^๓ ได้ให้คำจ้างเพิ่มแก่ลูกจ้างผู้ขัดสนนั้น

มูลย (มูล ปติฏฺจาย+ย) คำจ้าง, คำตอบแทน. มูลติ เอเตนาติ มูลยั คำจ้างที่ใช้ตั้งราคาไว้ ชื่อว่ามูลยะ

การเล่นโกง, การเล่นสกา, การพนัน ๒ ศัพท์

ซุต, ซุต (ซุ คติชวเนสุ+ต) การเล่นโกง, การเล่นสกา, การพนัน. ซยาซยั ซวติ คจจตีติ ซุตติ การเล่นที่ไปสู่การชนะและแพ้ ชื่อว่าซุตตะและซุตตะ (ทีมะ อุ เป็น อู). เถยยั ซวติ กโรติ อเนนาติ ซุตติ เครื่องเล่นที่ใช้โกง ชื่อว่าซุตตะ (ซุ เถยเย+ต, ทีมะ). โชเตตีติ ซุตติ การเล่นที่รุ่งเรือง(คือการเล่นที่คนติด) ชื่อว่าซุตตะ (ซุต ทิตฺติย+อ, ทีมะ). อนินฺตึ ซุตศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. ซุตปปมาทฏฺจานานโยโค โภคานั อปายมุขิ^๔ การพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์

เกตว (กิตว+ณ) การเล่นโกง, การเล่นสกา, การพนัน. กิตวสส ซุตการสส กम्मั เกตว การกระทำของนักพนัน ชื่อว่าเกตวะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ)

นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน ๕ ศัพท์

ธุตต (ธุพฺพิ หีสาย+ต) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. ธุพฺพตีติ ธุตโต ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าธุตตะ (ลบ พพ, ซ้อน ต). ธุนาติ กมฺปตีติ ธุตโต ผู้ห้วนไหว (เด็ยวรวยเด็ยวจน) ชื่อว่าธุตตะ (ธู กมฺปเน+ต, ซ้อน ต). เต ธุตตา เยนายสุมา อุทายิ เตนุปสฺสกมึสุ^๕ นักเลงเหล่านั้น เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๘๖๑/๓๐๒

๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๕๕/๓๒๕

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๖/๓๑๖

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗๘/๑๙๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๘/๓๐๑

อกษรุตุด (อกษ+รุตุด) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. อกฺเขสุ รุตุดโต อกษรุตุดโต นักเลงในการพนัน ชื่อว่าอักษรุตุดตะ. สมฺพหุลา อกษรุตุดตา ภควโต อวิทุเร อกฺเขหิ ทิพฺพนติ^๑ นักเลงการพนันจำนวนมากพากันเล่นการพนันในที่ที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค

กิตว (กิตว+ณ) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. กิตวํ อสฺสตุตฺติ กิตโว ผู้มีการโกง ชื่อว่ากิตวะ (ลบ ณ). กิตตฺติ กิตโว ผู้ตกต่ำ ชื่อว่ากิตวะ (กิต นิวาเส+อว)

ชุตการ (ชุตสททูปปท+กร กรณ+ณ) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. ชุตํ กโรตฺติ ชุตกาโร ผู้เล่นการพนัน ชื่อว่าชุตการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

อกษเทวี (อกษสททูปปท+ทิวุ กิฬาย+ณิ) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. อกฺเขหิ ชุเตหิ ทิพฺพตฺติ อกษเทวี ผู้เล่นได้ค่าพนัน ชื่อว่าอักษเทวี (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

[๕๓๒] ปาฏิโกโค ตู ปฏิกฺกุ อกฺโข ตู ปาสโก ภเว
ปุเม วาฏฺจาปทํ สารี- ผลเกธ ปนิพฺพุโต.

ผู้ค้าประกัน, พยาน ๒ ศัพท์

ปาฏิโกโค (ปติ+ภุช ปาลเน+ณ) ผู้ค้าประกัน, พยาน, ผู้รับรอง. ปฏิกฺกุชฺติ ปาลยตฺติ ปาฏิโกโค ผู้ค้าประกัน ชื่อว่าปาฏิโกคะ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชุ เป็น ค). สเจ เม ภนฺเต อยฺโย มหาโมคฺคฺลฺลาโน ตินฺณํ ฌมฺมานํ ปาฏิโกโค^๒ หากพระคุณเจ้ามหาโมคคัลลานะผู้เจริญ จะเป็นผู้ค้าประกันแก่ข้าพเจ้าละก็

ปฏิกฺกุ (ปติ+ภุ สดตาย+อ) ผู้ค้าประกัน, พยาน, ผู้รับรอง. ปฏิกฺกวตฺติ ปฏิกฺกุ ผู้ค้าประกัน ชื่อว่าปฏิกฺกุ (อาเทศ ต เป็น ฎ, ลบ อ). ปาฏิโกโคติ ปฏิกฺกุ^๓ บทว่า ปาฏิโกโค คือผู้ค้าประกัน

ลูกเต๋า, ลูกบาศก์, ลูกสกา, คะแนน ๒ ศัพท์

อกฺข (อก คตฺถิย+ข) ลูกเต๋า, ลูกบาศก์, ลูกสกา, คะแนน. อกฺติ เอเตนาติ อกฺโข ลูกเต๋ที่ใช้เล่น ชื่อว่าอักษะ. เทว อกษรุตุดตา อกฺเขหิ ทิพฺพิสฺสุ^๔ นักพนัน ๒ คน ทอดลูกเต๋าลเล่นกัน

ปาสก (ปส พาณมุสเนสุ+ณฺว) ลูกเต๋า, ลูกบาศก์, ลูกสกา, คะแนน. ปสตฺติ ปาสโก ลูกเต๋ที่เปียดเบี่ยน (ทำให้เสียทรัพย์) ชื่อว่าปาสกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก). โโพธิสฺสโต เหวํ ปาสกํ อากาเส ชิปี^๕ พระโพธิสัตว์โยนลูกบาศก์ลูกหนึ่งขึ้นไปบนท้องฟ้า. เทวนศัพท์ก็แปลว่าลูกเต๋า

กระดานทอดลูกเต๋า, กระดาน ๘ ตา, หมากรุก

อฏฺฐปท, อฏฺฐาปท (อฏฺฐ+ปท) กระดานทอดลูกเต๋า, หมากรุก. สารีผลเกธ อฏฺฐาปทํ อฏฺฐาปท-

๑ ม.ช.ม.ช. ๑๓/๕๓๗/๔๙๐

๒ ชุ.อุทาน. ๒๕/๖๒/๙๗

๓ ชุ.อญ. ๒๗/๑/๔๔

๔ ที.มหา. ๑๐/๓๒๓/๓๖๖

๕ ชา.อญ. ๓๗/๓๓๘

ศัพท์เป็นไปในกระดานสำหรับทอดลูกเต๋า. เอเกกาย ปนุติยา อฏจ อฏจ ปทานิ อสุสชาติ อฏจปท, อฏจาปทนุติปี ปจนุติ^๑ กระดานที่มีแถวละ ๘ ตาราง ชื่อว่าอฏฐูปทะ, ท่านสวดว่า อฏฐูปทะ ก็มี. วา ปุเม อฏจาปทศัพท์ใช้ในปูลงถึงค้ำข้าง

คำเดิมพัน ๒ ศัพท์

ปณ, ปน (ปณ พยวหาเร+อ) คำเดิมพัน. ปณติ เอเตนาติ ปโน คำเดิมพันที่ใช้แลกเปลี่ยน ชื่อว่าปณะ (อาเทศ ณ เป็น น บ้าง)

อพุกต, อพุกุต (อพุกิ คมเน+ต) คำเดิมพัน. อพุกติ คจจติ อนเนาติ อพุกโต คำเดิมพัน ที่ใช้เล่น ชื่อว่าอัพุกตะ (อาเทศ อิ เป็น อ และ อุ)

[๕๓๓] กิณณํ ตู มทิวาพีเช มธู มธฺวาสเว มตํ
มทิวา วารุณี มชฺชํ สุราสโว ตู เมรยํ.

หัวเชื้อสุรา, สำเหล้า, แบ่งข้าวหมาก

กิณณ (กิริ มิสุสเน+ต) หัวเชื้อสุรา, สำเหล้า, แบ่งข้าวหมาก. นานาทพุกเต มทิวาพีเช สุราพีเช กิณณํ กิณณศัพท์เป็นไปในหัวเชื้อสุราที่ทำด้วยสิ่งต่างๆ. กิรินุติ นานาทพุกานิ มิสุสกีวานุติ อสุสชาติ กิณณํ หัวเชื้อที่ผสมด้วยสิ่งต่างๆ ชื่อว่ากิณณะ (อาเทศ ต เป็น อิณณ, ลป ร ที่สุดธาตุ, ลปสระหน้า). กิณณจฺจนฺเนาติ สุรากิณณจฺจนฺเนน^๒ บทว่า กิณณจฺจนฺเนน คือแบ่งสำเหล้า

ยาดองเหล้า, ยาดองดอกมะขาง

มธู (มธู+ณ) ยาดองเหล้า, ยาดองดอกมะขาง. มธฺวาสเว มธุกปุพฺกเต มชฺเช มธู มตํ มธูศัพท์ท่านรู้ในอรรถนํมาที่ดองด้วยดอกมะขาง. มธุกปุพฺมํ มธู, ตปฺกตตฺตา มธู ดอกมะขาง ชื่อว่ามธู, ยาดองชื่อวามธู เพราะดองด้วยดอกมะขางนั้น (ลป ณ พร้อมสระ)

สุรา, เหล้า, ของมีนเมา, สิ่งเสพติด ๔ ศัพท์

มทิวา (มท อุมฺมาเท+อิร+อา) สุรา, เหล้า, ของมีนเมา. ชนา มชฺชนุติ เอตยาติ มทิวา สุรา ที่ทำให้คนมีนเมา ชื่อวามทิวา. มทิวา วิย วิสทฺฐจฺจา^๓ เปรียบเหมือนสุราเจือยาพิษ

วารุณี (วารุณ+ณิ) สุรา, เหล้า, ของมีนเมา. วรุโณ นาม เอโก โชน, เตเนว ปจฺมํ ทิฏฺฐตฺตา วรุณโต ชายตีติ วารุณี ชายคนหนึ่งชื่อวารุณะ, สุราที่เกิดจากนายวรุณะเพราะเป็นผู้พบเห็น ก่อน จึงชื่อววารุณี (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสระหน้า). วิริตพฺพา อิจฺฉิตพฺพาติ วารุณี สุราที่เขาปรารถนา ชื่อววารุณี (วร ปตฺถนํ+ยฺ+อฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลปสระหน้า). เมรยํ วารุณี ชนฺตุ น ปิวะ^๔ มนุषยฺผู้เกิดมาไม่ควรดื่มสุราและเมรัย

๑ วิ.ฎี. ๓/๗๐/๑๑๘

๒ วิ.ฎี. ๔/๒๒๙/๓๖๕

๓ ชุ.ขา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๓

๔ อัง.ปณจก. ๒๒/๑๗๙/๒๓๘

มชฺช (มท อุมมาเท+ย) สุรา, เหล้า, ของมีนเมา. **มชฺชุนเต** **อนเนาติ** **มชฺชํ** เครื่องมีนเมา
 ชื่อว่ามชฺชะ (อาเทศ ทฺย เป็น ช, ช็อน ช). **มชฺชํ** **น** **ปาดพฺพํ**^๑ ไม่ควรดื่มน้ำเมา

สุรา (สุ อภิสเว+ร+อา) สุรา, เหล้า, ของมีนเมา. **สเวติ** **อภิสเวตีติ** สุรา น้ำเมาที่ไหล(เข้าลำคอ
 ได้ ยกเว้นพระอรหันต์) ชื่อว่าสุรา (ลบสระหน้า). **สุราเปตีติ** สุรา น้ำเมาที่จูงใจให้ดื่ม ชื่อว่าสุรา
 (สุ ปิวเน+ร+อา, ลบสระหน้า). **สุรา** **นาม** **ปิฎจสุรา** **ปฺวสุรา** **โอทฺนสุรา** **กิณฺณปฺกขิตฺตา**
สมฺภารสฺยฺตุตา^๒ สุราที่ทำจากแป้ง สุราที่ทำจากขนม สุราที่ทำจากข้าวสุก สุราที่ทำจากส่ำเหล้า และ
 สุราที่ผสมหลายอย่างรวมกัน ชื่อว่าสุรา

สุรามีอีกหลายศัพท์ เช่น กลีบเปีย, หาลา, คนุโธตฺตมา, ปสนฺนา, อิรา, กาทมฺพรี

เมรัย, ยาดอง ๒ ศัพท์

อาสว (อา+สุ ปสเว+ณ) เมรัย, ยาดอง. **อาสวฺนติ** **มานปุริสมทาทย** **เอเตนาติ** **อาสโว** สุรา
 ที่ทำให้ความมีนเมาของบุรุษใจแข็งเผยออกมา ชื่อว่าอาสวะ (ลบ ณ, วฺทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ
 เป็น อว). **อาสโวตี** **ปฺปฺผาสวาทิวิสํ**^๓ บทว่า อาสโว คือพิษของน้ำดองดอกไม้เป็นต้น

เมรย (มท+ณฺเญย) เมรัย, ของดอง. **มทํ** **ชเนตีติ** **เมรยํ** ของดองที่ทำให้เกิดความมีนเมา ชื่อว่า
 เมระยะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ทฺ เป็น รฺ, ลบ ณฺเญย). **เมรโย** **นาม** **ปฺปฺผาสโว** **ผลาสโว** **มธฺวาสโว**
คฺพาสโว **สมฺภารสฺยฺตุโต**^๔ น้ำดองดอกไม้ น้ำดองผลไม้ น้ำดองดอกมะขาง น้ำตาลเมา และของ
 ดองที่ผสมกันหลายอย่าง ชื่อว่าเมรัย

[๕๓๔] **สรโก** **จสโกนิตฺถิ** **อาปานํ** **ปานมณฺฑลํ**.

ถ้ายดื่มเหล้า, จอกเหล้า ๒ ศัพท์

สรก (สร คตฺถิ+ณฺว) ถ้ายดื่มเหล้า, จอกเหล้า. **สุรา** **สรติ** **คจฺจนฺติ** **เอตฺถาติ** **สรโก** ถ้ายเป็น
 ภาชนะใส่สุรา ชื่อว่าสรกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

จสก (จส ภกฺชเน+ณฺว) ถ้ายดื่มเหล้า, จอกเหล้า. **จสตี** **ภกฺชตีติ** **จสโก** ถ้ายที่กินสุรา ชื่อว่า
 จสกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก). **อนิตฺถิ** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา ๒ ศัพท์

อาปาน (อา+ปา ปาเน+ยฺ) ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา. **อาภุสํ** **ปิวนฺติ** **เอตฺถาติ** **อาปานํ** สถานที่ซึ่ง
 เขาพากันดื่มสุราเป็นประจำ ชื่อว่าอาปานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ). **มชฺชปา** **ปุริสา** **มชฺชฺรหา**
อตฺตโน **อตฺตโน** **อาปานภูจฺจาเน** **สินฺนิสินฺนา** **ปิวนฺตุ**^๕ พวกบุรุษนักดื่มสุราพากันนั่งชุมนุม
 ดื่มเหล้าในร้านขายสุราของตนๆ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๔/๒๐๐

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๖/๓๘๕

๓ ชา.อญ. ๔๐/๑๗๗

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๖/๓๘๕

๕ ชา.อญ. ๔๔/๓๑๒

ปานมณฑล (ปาน+มณฑล) ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา. ปานสุส มณฑลั โภฏจั ปานมณฑลั
ร้านขายเครื่องดื่ม ชื่อว่าปานมณฑลละ

[๕๓๕] เยตฺรฎุริบุปโยคตฺตา

โยคิเกกฺสมิมีริตา

ลิจฺคนฺตเรปิ เต เถยฺยา

ตทฺธมฺมตฺตาณฺวตฺติยั.

ในสุททวรรคนี้ ศัพท์ที่ตรงกับความหมาย เช่น **ตัจฉกะ** (ช่างไม้) **สุวัณณการะ** (ช่างทอง) เป็นต้น
ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในรูปปunglingค์อย่างเดียวกัน เพราะเห็นมีอุทาหรณ์ในคัมภีร์ต่างๆ อยู่มาก หากมี
รูปเป็นอิติลึงค์และนปungsglingค์บ้าง นักศึกษาพึงทราบว่าเป็นไปได้ เพราะเป็นวิเสสณะของวิเสสยะนั้น

หมายความว่า ศัพท์ที่ท่านอาจารย์โมคคัลลานั้นนำมาแสดงไว้ในสุททวรรคนี้ ส่วนมากมีรูปเป็น
ปunglingค์ เช่น **มายากาโร** **สุวณณกาโร** **กมฺมกาโร** เป็นต้น ถ้านักศึกษาพบศัพท์เหล่านี้ ในรูป
อิติลึงค์หรือนปungsglingค์ ให้รู้ว่าเป็นวิเสสณะขยายวิเสสยะในที่นั้นๆ เช่น **มายากาโร** **อิติลึ** **หญิง**
นักมายากล, **สุวณณกาโร** **อิติลึ** **หญิงช่างทอง**, **กมฺมกาโร** **อิติลึ** **หญิงกรรมกร**. **มายากาโร** **กุลั**
ตระกูลนักมายากล, **สุวณณกาโร** **กุลั** **ตระกูลช่างทอง**, **กมฺมกาโร** **กุลั** **ตระกูลกรรมกร** เป็นต้น

สุททวณฺนา สฺมตฺตา.

ว่าด้วยวรรณะศุทฺร จป

จตุพพฺณวคฺโค นิฎฺฐิตโ.

วรรคว่าด้วยวรรณะ ๔ จป

☆☆☆☆☆

๒.๕. อรัญญวักควัณณา

พรรณนาชื่อของป่าและต้นไม้เป็นต้น

[๕๓๖] อรณฺณํ กานนํ ทาโย

คหณํ วิปिनํ วณํ

อภูวิตถี มหารณฺณํ

ตฺวรณฺณานิตฺถิยํ ภเว.

ป่าทั่วไป, ดง ๗ ศัพท์

อรณณ (อร คมเน+อณณ) ป่า, ดง. ชนา อรณฺติ คจฺจนฺติ เอตฺถาติ อรณฺณํ ป่าเป็นที่ไปของคน ชื่อว่าอรณฺณะ. นตฺถิ ราชา เอตฺถาติ อรณฺณํ สถานที่ไม่มีพระราชา ชื่อว่าอรณฺณะ (น+ราช, อาเทศ น เป็น อ, ช เป็น ณ, ช้อน ณ, รัสสะ อา เป็น อ). อรณฺณํ นาม จเปตฺวา ความญจ ความปจารญจ อวเสสํ อรณฺณํ นาม^๑ ชื่อว่าป่า คือสถานที่ซึ่งเว้นหมู่บ้านและบริเวณรอบๆ หมู่บ้าน

กานน (ก+อนน) ป่า, ดง. เกน ชเลน อนนํ ปาณนํ อสุสาติ กานนํ ป่าที่เป็นอยู่ได้ด้วยน้ำ ชื่อว่ากานนะ (ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). วิหริสฺสามิ กานเน^๒ เราจกอยู่ในป่า

ทาย (ทา อวชนฺทเน+ณ) ป่า, ดง. ทาติ อวชนฺทติ เอตฺถาติ ทาโย ป่าเป็นที่(ที่รากของต้นไม้เป็นต้น)เจาะลง ชื่อว่าทายะ (ลป ณ, อาเทศ อา เป็น อาย). ทายเต ฉินฺทียเตติ ทาโย ป่าที่ถูกตัด(ทำลาย) ชื่อว่าทายะ (ทา ฉทเน+ณ, ลป ณ, อาเทศ อา เป็น อาย). น ภิกฺขเว ทาโย อาเพเปตฺพุโพ^๓ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรเผาป่า

คหน (คห อุปาทาเน+ย) ป่า, ดง. มนุสฺสา คณฺหฺนฺติ เอตฺถาติ คหณํ ป่าเป็นที่ซึ่งมนุษย์พากันยึดครอง ชื่อว่าคหณะ (อาเทศ ย เป็น อน). คหณํ ปวิฏฺโจะ สตฺถุ ปัสสฺสํ ทิสฺวา^๔ เข้าไปสู่มองเห็นผ้าบังสุกุลของพระศาสดา

วิปิน (วป พีชนิกฺเขเป+อิน) ป่า, ดง. วปติ เอตฺถาติ วิปินํ ป่าเป็นที่ปลูกพืชพันธุ์ ชื่อว่าวิปินะ (อาเทศ อ เป็น อี). วิปินํ จาริ สมฺพุทฺโธ รุกฺขมฺมุเล วสิ ตทา^๕ ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จไปสู่ป่า ประทับที่โคนต้นไม้

วน (วน สมฺภตฺติสทฺเทสฺ+อ) ป่า, ดง. โภกิลาทาโย วณฺนฺติ ภชนฺติ เอตฺถาติ วณํ ป่าเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายมีนกดุเหว่า เป็นต้น ชื่อว่าวณะ. ปิปาเสหิ วณฺยเตติ วณํ ป่าที่พวกคนกระหายปรารถนา ชื่อว่าวณะ. สิวฺห นทฺตี วเน^๖ เหมือนราชสีห์บั่นลือเสียงในป่า

อภูวิ, อภูวี (อภู+อิ,อี) ป่า, ดง. อภูา อวยโว เสลา เอตฺถาติ อภูวิ, อภูวี ป่าที่มีศิลาเป็นส่วนประกอบ ชื่อว่าอภูวิและอภูวี (ลง ฎ อาคม). อภูนฺติ คจฺจนฺติ เอตฺถาติ อภูวี ป่าเป็นที่

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๘๕/๘๕

๒ ชุ.เถร. ๒๖/๓๔๒/๓๒๑

๓ วิ.จุลฺล. ๗/๑๗๖/๖๘

๔ ชุ.อญฺ. ๓๒/๑๗๐/๔๕๗

๕ ชุ.อปทาน. ๓๒/๒๖๑/๓๔๖

๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๐๘/๕๕๕

ไป ชื่อว่าอฎวี (อฎ คมเน+อว+อี, ลบสระหน้า). อฎฐั ฎวติ วิรุหติติ อฎวี ป่าที่งอกขึ้นข้างบน ชื่อว่าอฎวี (อฎ+อฎ วิรุหเน+ณ+อี, อาเทศ อุ เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). อิตถิ อฎวีและอฎวีศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. อมณฺสุสปริคคหิตา อฎวี อิตถิ^๑ มีป่าที่อมมนุษย์ยึดครอง

ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ ๒ ศัพท์

มหารณฺณ (มหนต+อรณฺณ) ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ. มหนตฺ อรณฺณํ มหารณฺณํ ป่าใหญ่ ชื่อว่ามหารณฺณ (อาเทศ มหนต เป็น มหา, ลบสระหลัง). ปวิสิตฺวา มหารณฺณํ ยฺยชาม ชินสาสนํ^๒ พวกเราเข้าไปสู่ป่าใหญ่แล้วจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

อรณฺณานิ (อรณฺณ+อินี) ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ. อรณฺณสฺส อัย อรณฺณานิ ป่าใหญ่นี้เป็นของป่า จึงชื่อว่าอรณฺณานิ (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า). อิตถิยํ อรณฺณานิศัพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์. มหารุกฺขคจฺจนตาย มหาวเน อรณฺณานิยํ^๓ ในป่าใหญ่ (ป่าทึบ) เพราะมีต้นไม้ใหญ่ กอไม้ และชันป่า

ป่าใหญ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น ปกฏฺจ, วน, ปวน

[๕๓๗] นครา นาทิฑูรสมิ สนฺเตหิ โยภิโรปิโต
 ตรีสณฺโฆ ส อาราโม ตโยปวนมฺจฺเจเต.

สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม ๒ ศัพท์

โย ตรีสณฺโฆ นาทิฑูรสมิ นครา สนฺเตหิ โยภิโรปิโต อิตถิ, โส “อาราโม อูปวนํ จ”อิตถฺยฺจฺเจเต หมูต้นไม้ที่สัตว์บุรุษทั้งหลายพากันปลูกไว้ในที่ไม่ไกลจากเมืองเกินไป ท่านเรียกว่าอารามะและอูปวนะ

อาราม (อา+รุม กิฬายํ+ณ) สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม, อาราม. อารมนฺติ เอตถฺถาติ อาราโม สถานที่อันร่มรื่น ชื่อว่าอารามะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อาราโม นาม ปุပ္ผาราโม ผลาราโม^๔ สวนไม้ดอกและสวนไม้ผล ชื่อว่าอาราม

อูปวน (อูป+วน) สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม. อูปคตฺ อูปโรปิโต วา วณํ อูปวนํ ป่าที่อยู่ใกล้หรือที่เขาปลูกไว้ ชื่อว่าอูปวนะ. ปฺนทิวเส วิหารสฺส อูปวนํ อาคณฺดฺวา อทฺสฺ^๕ รุ่งเช้าพากันมายังสวนใกล้วิหารแล้วถวาย

[๕๓๘] สพฺพสาธาธารณฺณํ รณฺณมฺยฺยานมฺจฺเจเต
 เณยฺยํ ตเทว ปมท- วนมนฺเตปุโรจิตํ.

๑ ธมฺม.อฎ. ๑๘/๑๒

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๔/๑๕๓

๓ ขุ.อฎ. ๓๒/๓๑/๑๔๑

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๕/๕๑

๕ ธมฺม.อฎ. ๒๐/๑๗๗

อุทยานแห่งชาติ, สวนสาธารณะ

อุทยาน (อุ+ยา คมน+ย) อุทยานแห่งชาติ, สวนสาธารณะ. รณฺณํ สัพพสาธารณํ อรณฺณํ อุทยานํ อัจฉเต ปาของพระราชชาติที่ทั่วไปกับทุกคน(ทุกคนเข้าไปเที่ยวได้) ท่านเรียกว่าอุทยานะ. อุลโลเกนฺดา ญนฺติ ชนา เอตฺสฺมินฺติ อุทยานํ อุทยานที่ผู้คนพากันเดินแหงนหน้ามองไป ชื่อว่า อุทยานะ (ซ็อน ย, อาเทศ ย เป็น อน, ลบ อ). คจฺจ ภาณฺเ อุทยานํ โสเธหิ อุทยานํ คมิสฺสาม^๑ พนาย เจ้าไปทำความสะอาดอุทยาน พวกเราจักไปอุทยาน. อากัฬศัพทักัแปลว่าอุทยาน

พระราชอุทยาน, อุทยานส่วนพระองค์

ปมทวน (ปมท+วน) พระราชอุทยาน, อุทยานส่วนพระองค์. ตเทว อนฺเตปุโรจิตํ ปมทวนํ เถยฺยํ พิงทรบว่า อุทยานนั้นนั่นแหละสมควรแก่พระสนม. ปมทานํ อิตฺถินํ วนํ ปมทวนํ ปาเหมาะสำหรับสตรี ชื่อว่าปมทวนะ

[๕๓๙] ปนฺติ วิฤยวลี เสณิ ปาฬิ เลขา ตู ราชิ จ
ปาทโป วิฎ्ฐปี รุกฺโข อโค สาลิ มหีรุโห.

[๕๔๐] ทุโม ตรุ กุโข สาสี คจฺจเณ ตู ชุทฺทปาทโป
ผลนฺติ เย วินา ปุปฺผํ เต วุจฺจนฺติ วนปฺปติ.

แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ ๕ ศัพท์

ปนฺติ (ปท คติย+ติ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. สานฺตราสา ปนฺติ แถวชื่อว่า ปันติ เพราะมีแนวเป็นระยะๆ. ปชฺชติ เอตายาติ ปนฺติ แถวที่ใช้เรียงกันไป ชื่อว่าปันติ (อาเทศ ทุ เป็น ญ). โสตาปนฺนํ ทส ปนฺติโย อสฺสุ^๒ พระโสตาบันพึงมี ๑๐ แถว

วีถิ (วี คมน+ถิ) วีถิ, แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. วีถิ คจฺจติ เอตฺถาติ วีถิ แนวเป็นที่เรียงกันไป ชื่อว่าวีถิ. อากาเส อยํ จนฺทสฺส วีถิ อยํ สุริยสฺส^๓ บนท้องฟ้า ทางนี้ของดวงจันทร์ ทางนี้ของดวงอาทิตย์

อวลิ, อาวลิ, อาลิ (อา+วล รุกฺขณฺ+อิ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. อาวลติ รุกฺขตีติ อาวลิ แนวที่รักษาไว้ ชื่อว่าอาวลิ (รัสสะ อา เป็น อ บ้าง)

เสณิ (สิ เสวายฺ+ณิ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. เสวนํ เสณิ การซ้อนเรียงกัน ชื่อว่าเสณิ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

ปาฬิ (ปา รุกฺขณฺ+ฬิ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. ปาติ รุกฺขตีติ ปาฬิ แนวที่รักษาไว้ ชื่อว่าปาฬิ

ราวป่า, เขตป่า ๒ ศัพท์

เลขา (ลิข เลขเน+ณ+อา) ราวป่า, เขตป่า. ลิขิตติ เลขา ราวป่าที่หมายไว้ ชื่อว่าเลขา (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อัย เลขา นาติกุกมิตพพา^๑** ไม่ควรบุกรุกเขตป่านี้

ราชิ (ราช ทิตติย+อิ) ราวป่า, เขตป่า. ราชเต ทิพพเตติ ราชิ ราวป่าที่ปรากฏ ชื่อว่าราชิ

ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น ๑๐ ศัพท์

ปาทป (ปาทสททูปท+ปา ปาเน+อ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. ปาเทเน มูเลน ปิวตติติ ปาทโป ต้นไม้ใหญ่ที่ดูหน้าด้วยราก ชื่อว่าปาทปะ (ลบสระหน้า). โส นิโครธ มหาราช ปาทโป ฉายสมปนโน^๒ มหาบพิตร นั้นเป็นต้นไม้ใหญ่มีร่มเงาดี

วิฎปี (วิฎป+อี) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. วิฎปโยคา วิฎปี ต้นไม้ใหญ่ ชื่อว่าวิฎปี เพราะมีค่าคบ (ลบสระหน้า)

รุกข (รุกข วรเน+อ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. รุกขตติ รุกโข ต้นไม้ใหญ่ที่ป้องกัน ชื่อว่ารุกขะ. **มหิย รุกตติ รุกโข** ต้นไม้ใหญ่ที่เกิดขึ้นบนพื้นดิน ชื่อว่ารุกขะ (รุก ชนเน+ข, อาเทศ หุ เป็น ก). **น ภิกขเว รุกโข อภิกุทิตพโพ^๓** ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรขึ้นต้นไม้

อค (น+คมุ คติมุหิ+กวิ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **น คจจตติ อโค** ต้นไม้ใหญ่ที่ไม่เคลื่อนย้ายไป ชื่อว่าอคะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ)

สาล (สล คมเน+ณ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. สลติ คจจตติ สาลอ ต้นไม้ใหญ่ที่เป็นไป ชื่อว่าสาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **सारวณุตตาย วา สาลโร, โส เอว สาลอ** หรือต้นไม้ใหญ่ชื่อว่า สาระ เพราะเป็นต้นไม้มีแก่น, ต้นสาระนั้นแหละ ชื่อว่าสาละ (อาเทศ ร เป็น ล). **มหนต สาลวนิ ทิสวาน^๔** ทอดพระเนตรเห็นป่าต้นไม้ใหญ่

มหีรุท (มหี+รุท ชนเน+อ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **มหิย รุกตติ มहीรุโ** ต้นไม้ใหญ่ที่งอกขึ้นบนดิน ชื่อว่ามหีรุหะ. **อภิสิญจि มहीรุหิ^๕** (ใช้น้ำ)รดต้นไม้ใหญ่

ทุม (ทุ คติย+ม) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **มูลาทิวเสน เวปุลลั ทวติ คจจตติ ทุโม** ต้นไม้ใหญ่ที่ถึงความบริบูรณ์ด้วยรากเป็นต้น จึงชื่อว่าทุมะ. **เคหสมภาราทิตถาย ทุนียเตติ ทุโม** ต้นไม้ใหญ่ที่ถูกเขาเบียดเบียน(ถูกตัด) เพื่อประโยชน์แห่งเครื่องเรือนเป็นต้น จึงชื่อว่าทุมะ (ทุ หีสาย+ม). **อพภนตโร นาม ทุโม ยสสุ ทิพยมิทั ผล^๖** ผลของต้นไม้ ชื่ออภันตระ เป็นผลไม้ทิพย์

ตรู (ตร ตรเน+อุ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **ตรุนติ เอเตนาติ ตรู** ต้นไม้ใหญ่ที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตรู

กุก (กุกสททูปท+ชน ชนเน+กวิ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **กุกโต ภูมิโต ชายตติ กุก** ต้นไม้ใหญ่

๑ ขุ.อฎ. ๒๘/๔๙/๙๑

๒ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๓/๒๔๒

๓ วิ.จลล. ๗/๑๗๘/๖๙

๔ อัง.ปญจก. ๒๒/๑๘๐/๒๓๙

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๔๓/๒๕๕

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๔๔๒/๑๑๖

ที่เกฎัฎขึ้นจากพื้นดิน ซึ่ฎัฎว่าฎัฎะ (ลป ฎัฎิ และ ฎัฎิ ที่สุฎัฎฎาฎัฎ)

สาฎัฎิ (สาฎัฎา+อิ) ดันไม้ใหญ่, ไม้ยืนตัน. สาฎัฎาโยคโฎัฎ สาฎัฎิ ดันไม้ใหญ่ ซึ่ฎัฎว่าสาฎัฎิ เพราะมีกิ่งก้านสาฎัฎา (ลปสระหน้า)

ตันไม้เล็ก, พุ่มไม้, กอไม้, ไม้ล้มลุก ๒ คัฎัฎัฎ

คจจ (คจ คติมหิ+อ) ดันไม้เล็ก, พุ่มไม้, กอไม้, ไม้ล้มลุก. **คจจติติ** **คจจ** **กอไม้**ที่เป็นไป ซึ่ฎัฎว่าคัฎัฎจะ (อาเทศ ม เป็น จจ). **ปพพโฎัฎ** **วา** **คจจ** **วา** **ลตา** **วา**^๑ ฎัฎา **กอไม้** หรือเกาวัลย์

ซุฎัฎุฎปาทป (ซุฎัฎุฎ+ปาทป) ดันไม้เล็ก, พุ่มไม้, กอไม้, ไม้ล้มลุก. **ซุฎัฎุฎ** **อวุฎัฎฎิปุฎัฎโฎัฎ** **ปาทป** **ซุฎัฎุฎปาทป** ดันไม้เล็กๆ ที่ยังไม่เติบโต ซึ่ฎัฎว่าซุฎัฎุฎปาทป

ตันไม้เจ้าป่า

วนปปติ (วน+ปติ) ดันไม้เจ้าป่า. **เย** **รุกซา** **ปุฎัฎ** **วินา** **อปุฎัฎผกา** **ผลนติ**, **เต** **อสุฎัฎโฎัฎ** **หุฎัฎพรปนสาทโย** “**วนปปติ**”ติ **วุฎัฎจนติ** ดันไม้ใหญ่ที่ไม่มีดอกแต่ออกผล มีตันโพธิ์ ดันมะเดื่อ และตันขนุนเป็นตัน ท่านเรียกว่าวนปปติ. **วนาน** **ปติ** **วนปปติ** ดันไม้เจ้าป่า ซึ่ฎัฎว่าวนปปติ (ซ็อน ป). **วนปปติ** **นาม** **โย** **มนุฎัฎसान** **ปริคคหิโฎัฎ** **โหติ** **รุกโซ** **ปริโฎัฎโค**^๒ ดันไม้ที่คนหวงแหนและใช้สอยได้ ซึ่ฎัฎว่าวนปปติ

[๕๕๑] **ผลปากาวसान** **โย** **มรโดยสธิ** **สา** **ภเว**

ติสุ **วญญาผลา** **จาท** **ผลิโน** **ผลวา** **ผลิ.**

ตันไม้ที่ถูกผล(ของมัน)ฆ่า, ดันไม้ที่ตายเมื่อมีผลสุก

โอสธิ (โอสสทฎัฎุฎปท+ธา ฐารณ+อิ) ดันไม้ที่ถูกผล(ของมัน)ฆ่า, ดันไม้ที่ตายเมื่อมีผลสุก. **โย** **ผลปากาวसान** **มรติ**, **โส** **กทสิธญญาทิก** **โอสธิ** **นาม** **ภเว** ดันกล้วยและข้าวเป็นตันที่ตายในเวลาผลสุกหมด ซึ่ฎัฎว่าโอสธิ. **โอส** **ธิยเต** **โอสธิ** ดันไม้ที่ทรงไว้ซึ่งความแห้งตาย ซึ่ฎัฎว่าโอสธิ (ลปสระหน้า). **สา** **โอสธิคัฎัฎัฎ**เป็นอิตถิถึคัฎัฎ

ตันไม้ไม่มีผล ๒ คัฎัฎัฎ

วญญา (วญ ยาจเน+ย+อา) ดันไม้ไม่มีผล. **ผล** **วตติติ** **วญญา** ดันไม้ที่ขอ(ต้องการ)ผล ซึ่ฎัฎว่าวญญา (อาเทศ ฎัฎ เป็น ญ, ซ็อน ญ, ลปสระหน้า)

อผล (น+ผล) ดันไม้ไม่มีผล. **น** **วิซุซติ** **ผลเมติสุฎัฎาติ** **อผลา** ดันไม้ที่ไม่มีผล ซึ่ฎัฎว่าอผละ (อาเทศ น เป็น อ). **ติสุ** ทั้ง ๒ คัฎัฎัฎมีใช้ในลิงคัฎัฎทั้ง ๓. **อผลา** **ผลิโน** **รุกซา**^๓ ดันไม้ที่ไม่มีผลและมีผล

๑ ชุ.มหานิ. ๒๘/๘๘๘/๕๕๐

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๗/๘๕

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๔/๔๒๔

ตันไมม่ผล ๓ คัพท

ผลิน (ผล+อิน) ตันไมม่ผล. ผลโยคา ผลิน ตันไมม่ชื่อว่าผลินะ เพราะมีผล (ลบสระหน้า)

ผลวนตุ (ผล+วนตุ) ตันไมม่ผล. ผลโยคา ผลวา ตันไมม่ชื่อว่าผลวันตุ เพราะมีผล (รูปสำเร้จ อาเทศ ฎตุ กับ ลี เป็น อา, ลบสระหน้า)

ผลี (ผล+อี่) ตันไมม่ผล. ผลโยคา ผลี ตันไมม่ชื่อว่าผลี เพราะมีผล (ลบสระหน้า). ผลี อมุโพ
อผลโล จ^๑ ตันมะม่วงท่มีผลและไมม่ผล

[๕๔๒] สมฎลลิต ฎ ตุ ฎิกโจ ฎลโล ฎิกลิต ฎิสฏ
ลโรคคั ลลขโรนิตฎี ลลาซา ฎ กถิตา ลตา.

ดอกไมม่บาน, ตันไมม่ท่มีดอกกำล้งบาน ๔ คัพท

สมฎลลิต (สั+ฎลล ฎิกสเน+อ+ต) ดอกไมม่บาน, ตันไมม่ท่มีดอกกำล้งบาน. สมฎมา ฎลลตึติ
สมฎลลิต ดอกไมม่ท่กำล้งบานเต็มท่แล้ว ชื่อว่าสมฎลลิตะ (อาเทศนคทิตเป็น ม). สมฎมา ผลติ
วิสรตึติ วา สมฎลลิต หรือดอกไมม่ท่เบ้งบานดีแล้ว ชื่อว่าสมฎลลิตะ (สั+ผล วิสเรณ+อ+ต,
อาเทศนคทิตเป็น ม, อ เป็น อู, ซัอน ล)

ฎิกจ (ฎิ+กจ ฎิกสเน+อ) ดอกไมม่บาน, ตันไมม่ท่มีดอกกำล้งบาน. ฎิกจตึติ ฎิกโจ ดอกไมม่กำล้งบาน
ชื่อว่าฎิกจะ

ฎลล (ฎลล ฎิกสเน+อ) ดอกไมม่บาน, ตันไมม่ท่มีดอกกำล้งบาน. ฎลลตึติ ฎลลโล ตันไมม่ท่มีดอกกำล้ง
บาน ชื่อว่าฎลลละ. ฎลลลั ทิสฎวาน กิสฎกั^๒ มองเห็นดอกทองกวาวบานแล้ว

ฎิกลิต (ฎิ+กส คมเน+อ+ต) ดอกไมม่บาน, ตันไมม่ท่มีดอกกำล้งบาน. ฎิกสตึติ ฎิกลิต ตันไมม่ท่มีดอก
กกำล้งบาน ชื่อว่าฎิกลิตะ. ฎิกลิตนลฎปลั ฎีย ฎุตฎา^๓ เป็นเหมือนดอกอุบลท่บานแล้ว. ฎิสฏ
ท้ง ๔ คัพทมีไ้ใช้ในลลจคัท้ง ๓. ฎฎคัพทกัก็แปลว่าตันไมม่ท่มีดอกบาน

ยอดไมม่, ยอดอ่อน, ปลายไมม่ ๓ คัพท

ลโร (ลล เสวาย+ร) ยอดไมม่, ปลายไมม่. ฎุสมาทหิ เสวียตึติ ลโร ยอดไมม่ท่ติดดอกเป็นตัน ชื่อว่าลโระ

อคค (อช คมเน+ค) ยอดไมม่, ยอดอ่อน, ปลายไมม่. เสฎฎฎาวั อชติ คจจตึติ อคคั ยอดท่
ไปสุ ความเป็นส่วนสูงสุต ชื่อว่าอคคะ (อาเทศ ซุ เป็น ค). วลลลยา อคคั ทิสฎวา ตทณฐาเรณ
มุลลั ปรีเยสนฎโต^๔ พบยอดของเถาวัลลยัแล้วจ้งสาวหาโคนไปตามแนวเถาวัลลยันั้น

ลลขร (ลล เสวาย+ขร) ยอดไมม่, ยอดอ่อน, ปลายไมม่. เสวียตึติ ลลขโร ยอดท่มีดอกติด ชื่อว่าลลขระ.

๑ ชุ.ชา. ๒๘/๔๗๐/๑๘๒

๒ ชุ.ชา. ๒๘/๖๖๓/๒๓๕

๓ ชุ.อฎ. ๔๑/๔๕

๔ ลล.อฎ. ๑๒/๒/๑๒

ลึษา วา จุฬา, สา วีย ชายตึตึ ลึชโร หรือลึษาแปลว่าหงอน, ยอดอ่อนที่เกึตขึ้เหมือนหงอนนั้ ชื่อว่าลึชระ (ลึษา+อร, ลบสระหน้า). อนึตฎึ ลึชระคัฎท์เป็นปุ้ลึงคัและนปุ้สกลึงคั

กึงไม้ ๒ คัฎท์

สาชา (สข พุยาปเน+อ+อา) กึงไม้. สขตึตึ สาชา กึงไม้ที่เป็ยดเส็ยดกััน ชื่อว่าสาชา (วุฑฐึ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). รุกขสุส สาชา วีย^๑ เหมือนกึงของตึนไม้

ลดา (ลา อาทาเน+ต+อา) กึงไม้. ทีฆภาเวน ลดาตึตึ ลดา กึงไม้ที่ถึ้อเอาตามคความยาว ชื่อว่าลดา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). กถึดา ทัง ๒ คัฎท์ท่านกล่าวว้าเป็นอึตถึลึงคั. รุกข็ วา คจจึฉ วา ลดา วา วฑุฒึตึ น สกุกุณเยย^๒ ตึนไม้ กอไม้ หรือว้ากึงไม้ไม่สามารถเด็บตึตึ

[๕๔๓] ทลั ปลาสั จหนั ปณณั ปตตั จโท ปยุถ
 ปลลวั วา กึสลยั นวุฎุภึนเน ตุ องกุโร.

ไปไม้ ๖ คัฎท์

ทล (ทล วึกสเน+อ) ไปไม้. ทลตึ วึกสตึตึ ทลั ไปไม้ที่ผลึออก ชื่อว่าทล

ปลาส (ป+ลส กนตึย+ณ) ไปไม้. ปกาเรน ลสตึตึ ปลาสอ ไปไม้ที่ชอบทุกอยัาง ชื่อว่าปลาสะ. อตึสเยน ลสตึตึ ปลาสอ ไปไม้ที่ต้งการ (น้ำ) มาก ชื่อว่าปลาสะ (ลบ ณ, วุฑฐึ อ เป็น อา). คจจึณมุพาทึนั หึ อุปรึ ปลาสั ปกุชึปิตวา^๑ เส็ยบไปไม้ตึานบนกอไม้และพุ่มไม้เป็นตึน

จหน (จท สัวรรณ+ย) ไปไม้. จาทึยเต เอเตนาตึ จหนั ไปไม้ที่ชั้ปกปึต ชื่อว่าจหนะ (อาเทคย เป็น อน)

ปณณ (ปุร ปุรณ+อ) ไปไม้. ปุรยตึตึ ปณณั ไปไม้ที่เต็ม ชื่อว่าปณณะ (อาเทค ปุร เป็น ปณณ). อจึเรน ปตตึตึ ปณณั ไปไม้ชื่อว่าปณณะ เพราะไม่นานกััร่วงหล่นไป (ปต อโธคเมเน +อ, อาเทค ตุ เป็น ณณ). ปณณตึตึ ปณณั ไปไม้ที่เช็ยวสด ชื่อว่าปณณะ (ปณณ หริเต+อ). อนุชานามึ ภึกขเว ปณณานึ เกสชชานึ นึมพปณณั กุฎุชปณณั ปฎุโกลปณณั สุลลึปณณั กปปาสึปณณั^๔ ภึกษุทังหลาย เราอนุญาตึไปไม้ที่ชั้เป็นยา คึอไปสะเดา ไปมวกเหล็กไปกระตอม ไปกะเพรา และไปฝ้าย

ปตต (ปต อโธคเมเน+ต) ไปไม้. อจึเรน ปตตึตึ ปตตั ไปไม้ชื่อว่าปตตะ เพราะไม่นานกััร่วงหล่นไป. สอวณณมยานึ ปตตานึ จ ผลานึ จ^๕ ไปและผลทำตึ้วยทอังก้า

๑ วึ.อฎ. ๒/๕๕๗

๒ อง.อฎ. ๑๕/๒๖๖/๑๒๓

๓ ที.อฎ. ๔/๒๑๖/๑๘๕

๔ วึ.มหา. ๕/๓๐/๔๒

๕ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๘๘

ฉท (ฉท สัรวณ+อ) ไบไม้. ฉทติ อเนนาติ ฉโท ไบไม้ที่ใช้ปกปิด ชื่อว่าฉทะ

ไบอ่อน, ก้านไบอ่อน ๒ ศัพท์

ปลุลว (ปลุล คมเน+อว) ไบอ่อน, ก้านไบอ่อน. ปลุลตีติ ปลุลว ไบไม้ที่งอกออกไป ชื่อว่าปลุลวะ. วา **ปลุลว**ศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. อุตตตถสฺส ปลุลว กมปติ^๑ ไบอ่อนของต้นโพธิ์ไหว

กิสลย (กิส คมเน+ลอาคม+ย) ไบอ่อน, ก้านไบอ่อน. วุฑฺฐี กสติ คจฺจตีติ กิสลย ไบไม้ที่ไปสู่ความงอกงาม ชื่อว่ากิสลยะ

หน่อไม้, แขนงไม้ ๒ ศัพท์

นวุพฺภินน (นว+อุพฺภิต) หน่อไม้, แขนงไม้. นโว เอว อุพฺภิตो อุคฺคโต นวุพฺภินโน หน่อไม้และแขนงไม้ที่งอกขึ้นมาใหม่ ชื่อว่านวุพฺภินน (อาเทศ ต เป็น อินน, ลปสรรหน้า)

องฺกุร (องฺก ลกฺขณ+อฺร) หน่อไม้, แขนงไม้. องฺกียติ ลกฺขียตีติ องฺกุโร หน่อไม้ที่ถูกหมายตาไว้ ชื่อว่าองฺกุระ. ฎฺมิโต องฺกุโร อุฏฺฐหิ^๒ หน่อไม้ที่งอกขึ้นจากพื้นดิน

[๕๔๔] มกฺขั วา ฎฺฎมฺโล
กลิกา โกรโกนิตฺถิ

ขารโก ตฺ จ ชาลกั
วณฺณํ ปุปฺผาทิพฺพณฺ.

ดอกไม้ตูม, ช่อดอกไม้ ๒ ศัพท์

มกฺล, มกฺษ (มฺจ โมจเน+อฺล) ดอกไม้ตูม, ช่อดอกไม้. มจฺตีติ มกฺโล ดอกที่ผลิออก ชื่อว่ามกฺละ (อาเทศ อฺ เป็น อ, จฺ เป็น ก). มกฺติ มณฺฑเตติ อเนนาติ มกฺขั มกฺโส วา ช่อดอกไม้ที่ใช้ประดับ ชื่อว่ามกฺษะ (มกฺ มณฺฑเน+อฺล, อาเทศ ล เป็น พ บ้าง). **มกฺษ**ศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. กมฺลุปฺปลาทีนิ เอกฺสฺมี กาลे विकसन्ति เอกฺสฺมี มกฺลानी โหนฺติ^๓ ดอกบัวแดงและดอกอุบลเป็นต้น เวลาหนึ่งบาน เวลาหนึ่งตูม

ฎฺฎมฺล, ฎฺฎมฺล, ฎฺตุมฺล (ฎฺฎ เจทเน+อมฺล) ดอกไม้ตูม, ช่อดอกไม้. ฎฺฎียเต ฉินฺทียเตติ ฎฺฎมฺโล ช่อดอกไม้ที่ถูกตัด ชื่อว่าฎฺฎมฺละ (อาเทศ อ เป็น อฺ)

ร่วง, ร่วงโรย, เฉา, เหี่ยวแห้ง ๒ ศัพท์

ขารก (ขร วินาส+ณฺว) ร่วง, ร่วงโรย, เฉา, เหี่ยวแห้ง. ขรตีติ ขารโก ดอกไม้ที่เฉา ชื่อว่าขารกะ (วุฑฺฐิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก). เทวานํ ตาวตีสานํ ปริจฺจตฺตโก โกวิลาริ ขารกชาโต โหดิ^๔ ต้นปาริชาตของเทวดาชั้นดาวดึงส์เริ่มร่วงโรย

๑ ขา.อญ. ๔๒/๒๐๓

๒ วิ.อญ. ๓/๑๘๔

๓ มข.อญ. ๘/๓๘๗/๒๐๐

๔ อญ.สตฺตค. ๒๓/๖๖/๑๑๘

ซาลก (ซล ธณเณ+ณฺว) ร่วง, ร่วงโรย, เจา, เหี่ยวแห้ง. **ซลตึตึ** ซาลโก ดอกไม้ที่มีซอค ชื่อว่า ซาลกะ (วุทึ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก). **ปริจจตตโก** โกวึลาโร นจึรสเสวทานึ ซาลกซาโต ฎวึสสตี^๑ เวลาคึอึกึไม่นานนึกึ ตันปารึชาตจจะเริ่มร่วงโรย

ดอกไม้แยมบาน ๒ คัพท์

กฬึกา (กฬ สงฺขยานเณ+ณฺว+อา) ดอกไม้แยมบาน. **กฬึยตึตึ** กฬึกา ดอกไม้ที่เขานับ ชื่อว่า กฬึกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อึ, ลบสระหน้า)

โกรก (กुरु สทฺเท+ณฺว) ดอกไม้แยมบาน. **กुरुตึตึ** โกรโก ดอกไม้ที่มีเสียง (แมลงตอม) ชื่อว่า โกรกะ (วุทึ อู เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น อก). **อนึตตึ** โกรกคัพท์เป็นปุงลึจึคัและนปุงสกลึจึคั. **โกรกซาโตทานึ** **ปริจจตตโก** โกวึลาโร^๒ เวลาคึนี้ตันปารึชาตเริ่มแยมบาน

ซั้ว, ก้าน

วณฺญ (วณฺญ พนฺธเณ+อ) ซั้ว, ก้าน. **ปุปฺผาทึพนฺธนึ** **ปุปฺผผลานึ** **พนฺธนึ** **วณฺญ** นาม ซั้วของ ดอกไม้และผลไม้ ชื่อว่าวณฺญะ. **พนฺธึยเต** **อนเณนาตึ** **วณฺญ** ซั้วที่ช่วยยึดไว้ ชื่อว่าวณฺญะ. **ปุปฺผานึ** **วณฺญานึ** **อนโตมุขานึ** **อहेลฺล**^๓ ซั้วของดอกไม้หันเข้าตันใน

[๕๔๕] ปสโว กุสุมํ ปุปฺผํ
มกรนุโท มถฺ มตฺ

ปราโค ปุปฺผโซ รโซ
ถวโก ตฺ จ โคจจโก.

ดอกไม้ ๓ คัพท์

ปสว (ปสฺ ปาณึคพิฎวึโมจเณ+อว) ดอกไม้. **ปสตึตึ** ปสโว ดอกไม้ที่ผลึออก ชื่อว่าปสวะ

กุสุม (กุส อกโกเส+อุม) ดอกไม้. **กุสึยเตตึ** **กุสุมํ** ดอกไม้ที่ถุกต่าหนึ ชื่อว่ากุสุมะ. **กสตึ** **คจจตึตึ** **กุสุมํ** ดอกไม้ที่เป็นไป ชื่อว่ากุสุมะ (กฬ คมเณ+อุม, อาเทศ อ เป็น อู). **กาสตึ** **ทพฺพตึตึ** **กุสุมํ** ดอกไม้ที่สวยงาม ชื่อว่ากุสุมะ (กาส ทึตตึย+อุม, อาเทศ อา เป็น อู). **กุสุมรเชน** **สมฺภูจึตา** **ทุม**^๔ ตันไม้เกิดซึ้นโดยเกสรของดอกไม้

ปุปฺผ (ปุปฺผ วึกสเณ+อ) ดอกไม้. **ปุปฺผตึตึ** **ปุปฺผํ** ดอกไม้ที่บ้าน ชื่อว่าปุปฺผะ. **ปุปฺผาราม** **คนตุวา** **ปุปฺผ** **โอจึนึตวา**^๕ ไปย้งสวนดอกไม้แล้วเก็บเอาดอกไม้

เกสรดอกไม้

ปราค (ปุปฺผสทฺทูปท+รณฺช ราเค+ณ) เกสรดอกไม้. **ปุปฺผโซ** **รโซ** **ปุปฺผฐลึ** **ปราโค** นาม เกสรที่เก็ดในดอกไม้ ชื่อว่าปราคะ (ลป ญ, ลป ญ, วุทึ อ เป็น อา, อาเทศ ปุปฺผ เป็น ป,

๑ อง.สตุตทก. ๒๓/๖๖/๑๑๘

๒ ที.อฎ. ๕/๒๕๔/๒๖๑

๓ ตมม.อฎ. ๒๐/๑๓๕

๔ ชุ.เถรึ. ๒๖/๔๗๒/๔๙๐

๕ วึ.มทาวึ. ๑/๑๕๐/๑๑๕

ชฺ เป็น คฺ). ปกาเรน รณชียเตติ ปราโค ดอกไม้ที่คนทั่วไปยินดี ชื่อว่าปราคะ (ป+รณชฺ ราวเค+ณ, ลป ญ และ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

น้ำหวานดอกไม้ ๒ ศัพท์

มกรนุท (มกฺชิกสทฺทฺฐปท+รมฺ กิฬายํ+ท) น้ำหวานดอกไม้. มธฺรูปฺปุผโรโส มกรนุโท นาม น้ำในดอกไม้ที่มีรสหวาน ชื่อว่ามกรันทะ. มกฺชิกา รมนฺติ เอตฺถาติ มกรนุโท น้ำหวานใน ดอกไม้เป็นที่ซึ่งหมู่แมลงพากันยินดี จึงชื่อว่ามีกรันทะ (ลป กฺชิ, อาเทศ มฺ เป็น น)

มธฺ (มน ฌาณ+อ) น้ำหวานดอกไม้. มธฺริ มณฺเวตีติ มธฺ น้ำเกสรดอกไม้ที่เขารู้ว่าหวาน ชื่อว่ามีธฺ (อาเทศ ญฺ เป็น ธฺ). ภสฺสนฺติ มกรนุเทหิ โปกฺขเร โปกฺขเร มธฺ^๑ น้ำหวานหยด ลงจากเกสรในดอกบัว

ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้ ๒ ศัพท์

ถวก (ถฺ อภิตถเว+ณฺว) ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้. ถวียตีติ ถวโก ช่อดอกไม้ที่เขาชม ชื่อว่าถวกะ (อาเทศ ญฺ เป็น ถก, วุทธิ ถฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสระหน้า)

โคจจก (คฺจฺ ปริเวจเน+ณฺว) ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้. คฺจฺตีติ โคจจโก ดอกไม้ที่กายพันกันเป็นช่อ ชื่อว่าโคจจกะ (วุทธิ ถฺ เป็น โอ, อาเทศ ถฺ เป็น จฺ, ซ้อน จ, อาเทศ ญฺ เป็น ถก)

[๕๔๖] ผล ตฺวามะ สลาฏฺตุโต ผลํ ตฺ ปกฺกมฺจุจเต
จมฺปกมฺพาหิ กุสุม- ผลนามํ นปฺสเก.

[๕๔๗] มลฺลิกาหิ ตฺ กุสุมะ สลิจฺจกา วิหโย ผล
ชมฺพุดฺดี ชมฺพฺวํ ชมฺพฺวํ วิฏฺโปกฺ วิฏฺกิตฺถิยํ.

ผลไม้ดิบ

สลาฏฺ (สลาฏฺ พาลฺยปริภาสเนสุ+อ) ผลไม้ดิบ. อาเม อปฺกเก ผล สลาฏฺ อุดฺโต สลาฏฺคัฟฺทํ ท่านกล่าวไว้ในผลไม้ดิบ. วิชฺชฆมานาพาลฺยตาย สลาฏฺ ผลไม้ดิบชื่อว่าสลาฏฺ เพราะยังมีความอ่อน. สลาฏฺคัฟฺทํเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น สลาฏฺ ปนโส, สลาฏฺ ชมฺพฺว, สลาฏฺนิ อมฺพานิ

ผลไม้สุก

ผล (ผล นิปฺผลตฺติยํ+อ) ผลไม้สุก. ปกฺกนฺตุ ผลํ นิปฺปริยาเยน “ผล”มิตฺตฺยฺจุจเต ส่วนผลไม้สุก ท่านเรียกว่าผละโดยปริยาย. ผลติ เอเตนาติ ผลํ ผลไม้ที่ให้ผลผลิต ชื่อว่าผละ

ผลํ เว กทลลิตฺ หนฺติ ผลํ เวฬุํ ผลํ นหิ
สกุภาโร กาปฺริโส หนฺติ คพฺโปกฺ อสฺสตรึ ยถา.^๒

๑ ข.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๔

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๐/๑๗๒

ผลสุกย่อมนฆ่าต้นกล้วย ต้นไผ่ ต้นอ้อ ครรภย่อมนฆ่าแม่ม้าอัสดร ฉันทไธ สักการะ
ย่อมนฆ่าบุรุษผู้ละโมภ ฉันทัน

นปัสเก กุสมผลนามิ จมุกกมพาทอิ จมุกกคัพท์และอมพคัพท์เป็นต้นที่เป็นชื่อของดอกไม้
และผลไม้ มีใช้ในนปงสกสิงค. มลลิกาคัพท์เป็นต้นที่มีอรรธว่าดดอกไม้ และคัพท์ที่เกี่ยวกับต้นข้าวที่มี
อรรธว่าเมล็ด จะมีลึงคเป็นของตนเอง คัพท์ที่เป็นชื่อของดอกไม้จะมีลึงคเหมือนกันกับชื่อต้น ต้นเป็นลึงค
ไหนด ผลก็เป็นลึงคันั้น เช่น มลลิกาย ชาดิ มลลิกา ดอกที่เกิดจากต้นมะลิวักย ชื่อว่ามลลิกา.
พีชจำพวกข้าวและถั่วที่เป็นเมล็ดจะมีลึงคเหมือนกันกับชื่อต้น เช่น มาสสุส ผลิ มาโส ผลของ
ถั่วมาสะ ชื่อว่ามาสะ, มุคคสุส ผลิ มุคโค ผลของถั่วมุคคะ ชื่อว่ามุคคะ ฉันทัน ต่อจากนี้ไป
ท่านกล่าวถึงชื่อต้นไม้ ขอให้เข้าใจว่า เป็นชื่อเดียวกันทั้งต้น ดอก และผล

หว่า ๓ คัพท์

ชมพู (ชมุ อทเน+พ) หว่า. **ชมพูยา** ผลิ **ชมพู** ผลของหว่า ชื่อว่าชมพ. **ชมพูทีปกา** รุกขา
ชมพู^๑ ต้นหว่าเป็นต้นไม้ประจำชมพูทวิป

ชมพูว (ชมพู+ณ) หว่า. **ชมพูยา** ผลิ **ชมพูวิ** ผลของต้นหว่า ชื่อว่าชมพูวะ (ลป ณ, อาเทศ
อุ เป็น อุ)

ชมพู (ชมุ อทเน+พ) ต้นหว่า, ผลหว่า. **ชมียเดติ** **ชมพู** ผลหว่าที่เขากิน ชื่อว่าชมพ. **อิตถิ**
ชมพูคัพท์และ**ชมพูคัพท์**เป็นอิตถิลิงค

ค่าคป, ง่าม, ห้าง ๒ คัพท์

วิฏป (วฏ เวธเน+อป) ค่าคป, ง่ามไม้, ห้าง. **วฏติ** **เอธติ** **อนเนาติ** **วิฏโป** ง่ามไม้ที่แบ่งต้นไม้
ออก ชื่อว่าวิฏปะ (อาเทศ อ เป็น อิ). **อเถกั** **วิฏปี** **อภิริทิตวา** **นิลีโน** **อจฉิ**^๒ ขึ้นสู่ง่ามไม้
แห่งหนึ่งแล้วแอบอยู่

วิฏกิ (วฏ เวธเน+อป+อิ) ค่าคป, ง่ามไม้, ห้าง. **วฏติ** **เอธติ** **อนเนาติ** **วิฏกิ** ง่ามไม้ที่แบ่ง
ต้นไม้ ออก ชื่อว่าวิฏกิ (อาเทศ ป เป็น ภ). **อิตถิยั** **วิฏกิคัพท์**เป็นไปในอิตถิลิงค. **ตั** **สาลั**
อนุปริวาเรตวา **อุปริ** **วิฏกิ** **กริตวา**^๓ ล้อมต้นไม้นั้นแล้ว ทำเป็นห้างไว้ข้างบน

[๕๔๘] **มุลमारพุก** **สาขนโต**

ขนโต **ภาโค** **ตรุสุส**

โกฏโรนิตถิยั **รุกข-**

จฉิทเท **กฏจั** **ตุ** **ทารุ** **จ.**

ลำต้น

ขนุถ (ขนุ อวทการณ+ถ) ลำต้น. **มุลमारพุก** **มุลโต** **ปฏุจาย** **สาขนโต** **สาขาวถิ** **ตรุสุส**

๑ ส.มหา. ๑๘/๑๐๗๐/๓๑๓

๒ ขา.อฎ. ๓๘/๒๖๐

๓ มช.มุล. ๑๒/๕๑๖/๕๕๘

ภาโค ขนุโธ นาม ส่วนของต้นไม้ที่โตแล้วตั้งแต่โคนถึงกิ่ง ชื่อว่าขันธะ. ขนุตีติ ขนุโธ ลำต้นที่ซุด ชื่อว่าขันธะ. โสวณณมยสุส ตาลสุส โสวณณมโย ขนุโธ อโหสิ^๑ ลำต้นของต้นตาลทองทำด้วยทองคำ

โพรงไม้

โกฏฐ (กุฎ เจทเน+อร) โพรงไม้. รุกขจจิทเท รุกขาทีนั วิวเว โกฎโร โกฎรัคัพทึใช้ในอรรถว่าโพรงของต้นไม้. กุฎียเต จินุทียเตติ โกฎโร โพรงไม้ที่ถูกเจาะ ชื่อว่าโกฏฐะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). อนินตุถิยั โกฎรัคัพทึมีใช้ในปงลึงค์และนปงสกลึงค์. โกฎรัคคิ วिय อนุโตทาหกา^๒ ร้อนรุ่มอยู่ภายใน เหมือนไฟในโพรงไม้

พิน, ท่อนไม้ ๒ ศัพท

กฏจ (กาส ทิตติย+ต) พิน, ท่อนไม้. อคคินา กาสเต ทิปุเปเตติ กฏจัน พินที่ลุกโพลงด้วยไฟ ชื่อว่ากัฏฐะ (อาเทศ ต เป็น จ, สฺ เป็น ฎ, รัสสะ อา เป็น อ). วินาสั กสติ คจจตีติ กฏจัน ท่อนไม้ที่ถึงความเสื่อม ชื่อว่ากัฏฐะ (กส คมเน+ต, อาเทศ ต เป็น จ, สฺ เป็น ฎ). กฏจิตพพิ หีลิตพพนุติ กฏจัน ท่อนไม้ที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่ากัฏฐะ (กฏจ หีสาย+อ). ปहुตัง กฏจัน อารุเปตวา อคคิ ทตวา^๓ ใหลยกพินขึ้นจนพอแล้วจึงจุดไฟ

ทารุ (ทร วิทธารเน+ณ) พิน, ท่อนไม้. ทริยเต วิททริยเตติ ทารุ พินที่ถูกผ่า ชื่อว่าทารุ (ลปน, วุทธิ อ เป็น อา). ทารุ ทารุตถิเกน ปริเยลิตพพิ^๔ ผู้ต้องการพินควรแสวงหาพิน

[๕๔๕] พุนุโธ มุลญจ ปาโทถ สงกุดโต ขาณุนินตุถิยั
กรหาฎั ตู กนุโทถ กสิโร มตุลโก ภาเว.

รากไม้, เหง้า ๓ ศัพท

พุนุธ (วู สัวรเน+ท) รากไม้, เหง้า. วุณียติ สัวรียตีติ พุนุโธ รากไม้ที่ป้องกัน ชื่อว่าพุนุธะ (อาเทศ ว เป็น พ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น, ท เป็น ฐ)

มุล (มุล ปติฎฐาย+อ) รากไม้, เหง้า. มุลติ ปติฎฐาตีติ มุลัน รากไม้ที่ตั้งมั่น ชื่อว่ามุละ. อนุขานามิ ภิกขเว มุลานิ เกสขุขานิ หลิทุทัง ลิงคิเวรวัง วัง...^๕ ภิกษุทั้งหลาย เรานูญาดรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ชิง ว่านน้า...

ปาท (ปาท+ณ) รากไม้. ปาทสทิสตุตา ปาโท รากไม้ชื่อว่าปาทะ เพราะสัณฐานเหมือนเท้า (ลปน และสระหน้า)

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๘

๒ ขุ.อฎ. ๕๒/๓๕๖/๓๖๔

๓ วิ.จุลล. ๗/๔๓๒/๒๓๙

๔ ส.สพ. ๑๘/๖๒๖/๔๐๓

๕ วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑

ดอกไม้ ๒ ศัพท์

สงกุ (สงกุ สงกาย+อ) ดอกไม้. **สงกุยเตติ** สงกุ ดอกไม้ที่เขาสงสัย ชื่อว่าสังกุ. **สกตติติ** สงกุ ดอกไม้ที่สามารถ (งอกได้อีก) ชื่อว่าสังกุ (สก สดตติย+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง). **อุตุโต** สงกุศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นปงลึงค์

ขานู, ขานู (ขนุ อวทารณ+ณ) ดอกไม้. **ขณฺณติ** อวทาริยตีติ ขานู ดอกไม้ที่เขาขุดออก ชื่อว่าขานู (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ บ้าง). **อนิตฺติย** ขานูศัพท์มีใช้ใน ปงลึงค์และนปงสกลึงค์. **ฐวศัพท์**ก็แปลว่าดอกไม้. **กทลिया** ปน **อผลิตาย** ขานู **ภูตคาเมน** **สงคหิโต**^๑ ส่วนดอกของต้นกล้วยที่ไม่มีผลท่านสงเคราะห์เข้าโดยเป็นภูตคาม

เหง้าในดิน, หัว ๒ ศัพท์

กรหาญ (กสทหฺอุปปท+รฺห ขนเน+อญ) เหง้าในดิน, หัว. **เก** **ปลวีย** **รุหตีติ** **กรหาญ** เหง้าที่งอกในดิน ชื่อว่ากรหาญะ (อาเทศ อฺ เป็น อ, ที่ฆะ อ เป็น อา)

กนฺท (กนฺท อวทานโรทเนสุ+อ) เหง้าในดิน, หัว. **กนฺทตีติ** **กนฺโท** เหง้าที่นำ(น้ำเลี้ยง)ไป ชื่อว่าก้นทะ. **ราชา** **กนฺท** **คาหาเปตฺวา** **วิหาร** **คนฺตฺวา**^๒ พระราชาให้คนถือเหง้าบัวแล้วเสด็จไปสู่วิหาร

หน่อที่งอกจากหัว ๒ ศัพท์

กลีร (กล สงฺขยาน+อีร) หน่อที่งอกจากหัว. **กลียตีติ** **กลีโร** หน่อที่เขานับ ชื่อว่ากลีระ. **ปุพฺเพ** **เม** **อลิ** **ลิลลาตฺมภ** **วา** **ขทฺริขานู** **วา** **กลีร** **วีย** **ฉินฺทติ**^๓ เมื่อก่อนดาบของเราตัดเสาหินหรือตอตะเคียนดูจหน่อไม้

มตฺถก (มตฺถก+ณ) หน่อที่งอกจากหัว. **มตฺถเก** **สีเส** **ชาโต** **มตฺถโก** หน่ออันเกิดที่หัว ชื่อว่ามัตถกะ (ลบ ณ). **รุกฺขวลฺลิตฺวา** **มตฺถโก** **ยวกาลิก**^๔ หน่อของต้นไม้และเถาวัลย์เป็นยวกาลิก(ของที่ภิกษุฉันได้ตั้งแต่เข้าถึงเที่ยง)

[๕๕๐] **वल्लरी मण्डी नारी** **वल्लि तु गदिता लता**
मण्पो कुम्पो ज अकुखुणे **लता वीरु पदानि.**

ช่อดอกไม้ ๒ ศัพท์

वल्लरी (वल,वलฺล สํวณ+อร+อี) ช่อดอกไม้. **वल्लตีติ** **वल्लरी** ช่อดอกที่เกาะกลุ่ม ชื่อว่าวัลลรี (ลบ สระหน้า)

๑ วิ.อญ. ๒/๓๒๐

๒ อภิ.อญ. ๕๔/๘๑๐/๔๘๖

๓ ติ.ม.อญ. ๒๑/๑๒๔

๔ วิ.อญ. ๒/๔๑๖

มณชรี (มณช+อร+อี) ซอดอกไม้. **มณชโยคโต** **มณชรี** ซอดอกไม้ ซื่อว่ามณชรี เพราะมีความสวยงาม (ลบสรรหน้า). **นารี** ทั้ง ๒ คััพทเป็นอิตถิลัก. **มณชรี** **วีย** **กตา** **ปุปผวิกติ**^๑ จัดดอกไม้ทำให้เป็นเหมือนซ่อ(ตามธรรมชาติ)

เถาววัลย์ ๒ คััพท

วลลี (वलล สัวรรณ+อ+อี) เถาววัลย์. **वलลตีติ** **วลลี** เถาววัลย์ที่ป้องกัน ซื่อว่าวลลี (ลบสรรหน้า). **ภิตติจจิทท์** **กริตวา** **วลลียาปี** **รชชยาปี** **กวางุ** **พนุติ**^๒ ทำฝารือนให้เป็นซองแล้วผูกบานหน้าต่างไว้ด้วยเถาววัลย์บ้าง ซื่อกบ้าง

ลตา (ลา อาทาเน+ต+อา) เถาววัลย์. **ทีฆภาเวน** **ลาตีติ** **ลตา** เถาววัลย์ที่ซียดเกาะโดยมีความยาว ซื่อว่าลตา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสรรหน้า). **ลตาย** **หตุเถ** **พนุติวา**^๓ มัดมือด้วยเถาววัลย์

กอไม้, พุ่มไม้

อกุขนธ **ณมโพ** **คุมโพ** **จ** **ณมพคััพท**และ**คุมพคััพท**ที่ใช้ในกอไม้ที่มีลำตันเล็ก(มีไม้ไผ่และตันอ้อเป็นต้น)

ณมพ (ณก สัวรรณ+พ) กอไม้, พุ่มไม้. **ณกตีติ** **ณมโพ** กอไม้ที่ป้องกัน ซื่อว่าณมพะ (อาเทศ ก เป็น ม)

คุมพ (คูป รกขณ+พ) กอไม้, พุ่มไม้. **โคปติ** **รกขตีติ** **คุมโพ** พุ่มไม้ที่รักษา ซื่อว่าคุมพะ (อาเทศ ป เป็น ม). **เอกสส** **คุมพสส** **เหฎจาฉายาย** **นีสทิ**^๔ นั่งใต้เงาของพุ่มไม้พุ่มหนึ่ง

เถาววัลย์ที่มีใบดกหนา

วีรุ (วิ+รห ชนเน+กวิ) เถาววัลย์ที่มีใบดกหนา. **ปตานนี** **ลตา** **วีรุ** เถาววัลย์อันมีกิ่งและใบเกาะเกี่ยวพันกัน(สะพรั่งไปด้วยกิ่งและใบ) ซื่อว่าวีรุ. **ปตาโน** **สาขาปตตจโย,** **เดณ** **ยุตตา** **วีรุ** **ปตานะ** แปลว่ากิ่งและใบดก, เถาววัลย์ซื่อว่าวีรุ เพราะประกอบด้วยกิ่งและใบที่ดกนั้น. **วิวิเทหิ** **รุหตีติ** **วีรุ** เถาววัลย์ที่งอกขึ้นมากมาย ซื่อว่าวีรุ (ทีฆะ อี เป็น อี, ลบ กวิ และ ห ที่สุดธาตุ). **คุมพินิคััพท** ก็แปลเหมือนกัน

[๕๕๑] อสสตุเถ โปธิ จ ทวีสุ นิโครธ ตู วัญ ภเว
กพิญโจ จ กปิตุเถถ ยณณงโค ตู อุทุมโพโร.

โพธิ์, อัสนัตถพถกษ ๒ คััพท

อสนฏฐ, **อสนตุถ** (อสนสททูปปท+จา คตินิวตติมุหิ+อ) **โพธิ์,** **อัสนัตถพถกษ.** **อสน์** **สพพณณ-**

๔ วิ.ญ. ๒/๑๓๒

๕ วิ.จุลล. ๗/๒๐๔/๘๘

๑ พุ.ชา. ๒๘/๑๑๗๒/๔๑๗

๒ ฎมม.ญ. ๒๒/๒๓

มะเตือ ๒ คัพท์

ยณณงค (ยณณ+องค) มะเตือ. ยณณกมมานมงโค เอกงคคุดตา ยณณงโค ต้นมะเตือที่เป็นองคัแห่งการบุชายัญ เพราะมืออยู่ต้นเดียว จึงชื่อว่าัญญังคะ (ลบสระหน้า)

อุทุมพร (อุ+ทุมพิ หีสาย+อร) มะเตือ. **อุทุมพียตติ** **อุทุมพโร** ต้นมะเตือที่ถูกลสัตว์เบียดเบียน ชื่อว่าอุทุมพระ (ลบ พ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม). **อุทุมพผลั** คยท พุทธเสฏฐสทาสหิ^๑ เราเก็บเอาผลมะเตือไปถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด
มะเตือมีอีกหลายคัพท์ เช่น **ชนุดผล**, **เหมมทุม**

[๕๕๒] **โกวิฬาร** **ยุคปุตโต**

อุททาล **วาทฆาตโก**

ราชรุกโข **กตมาลี-**

นทิวโร **พยาธิฆาตโก.**

ทองหลาง ๒ คัพท์

โกวิฬาร (กุสททูปท+วิท ภินเน+อาร) ทองหลาง. **มูเลน** **กุง** **ปลวี** **วิทารยตติ** **โกวิฬาร** ต้นทองหลางที่แทงพื้นดินด้วยราก ชื่อว่าโกวิฬาระ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ทู เป็น พ). **โกวิฬารา** **จปุปผิตา**^๒ ต้นทองหลางมีดอกบานแล้ว

ยุคปุตต (ยุค+ปุตต) ทองหลาง. **ยุคั** **ปุตตั** **อสุสชาติ** **ยุคปุตโต** ต้นทองหลางที่มีใบคู่ ชื่อว่ายุคัปุตตะ (ซ็อน ป)

ราชพฤกษ์ ๖ คัพท์

อุททาล, **อุททาลก** (อุ+ทล วิทารณ+ณ) ราชพฤกษ์. **วาทั** **อุททาลตติ** **อุททาล** ต้นไม้ที่ขับลม ชื่อว่าอุททาละ (ซ็อน ท, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อหปี** **ตยา** **อุททาลรุกฆมูเลชาโต**^๓ ทำนคลดข้าพเจ้าที่โคนต้นราชพฤกษ์

วาทฆาต, **วาทฆาตก** (วาทสททูปท+हन หีสาย+อ+ก) ราชพฤกษ์. **วาทั** **หนตติ** **วาทฆาตโก** ต้นไม้ที่เบียดเบียนลม ชื่อว่าวาทฆาตกะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต). **อัย** **วาทฆาตรุกโข** **อุททาลโกนาม**^๔ ต้นราชพฤกษ์นี้ชื่อว่าอุททาลกะ

ราชรุกฆ (ราช+รุกฆ) ราชพฤกษ์. **สิงคาราทินี** **สณณาวเสน** **รุกฆานั** **ราชา** **ราชรุกโข** เจ้าแห่งต้นไม้โดยเป็นชื่อแห่งความรักเป็นต้น ชื่อว่าราชรุกฆะ. **วาทโรคหนเน** **ราชภูโต** **รุกโข** **วราชรุกโข** หรือต้นไม้ที่เป็นเจ้าในการบำบัดโรคลม ชื่อว่าราชรุกฆะ. **ปีตปุปผวนณา** **ราชรุกฆานาม**^๕ ธรรมดาต้นราชพฤกษ์มีดอกสีเหลือง

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๘๕/๔๖๔

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๓

๓ ขา.ฉฎ. ๔๐/๒๘๒

๔ ขา.ฉฎ. ๔๐/๒๗๗

๕ ขา.ฉฎ. ๔๔/๓๘๗

กตมาล (กต+มาลา+ณ) ราชพฤกษ์. **ปุปุเพหิ** กตา มาลา อสุชาติ กตมาโล ต้นราชพฤกษ์ที่มีช่อดอกระย้า ชื่อว่ากตมาละ (ลบ ณ และสระหน้า)

อินทิวร (อินท ปรมิสฺสริเย+อิรว) ราชพฤกษ์. **อินทติ** วาดหนเน **ปรมิสฺสริยั** กโรตีติ **อินทิวโร** ต้นราชพฤกษ์ที่ทำความเป็นใหญ่ยิ่งในการบำบัดโรคลม จึงชื่อว่าอินทิวระ. **อินทียา** สกุกสฺส ภริยาย **อิจฺฉิตพุดตา** วา **อินทิวโร** หรือดอกกราชพฤกษ์ชื่อว่าอินทิวระ เพราะเป็นดอกไม้ที่พระชายาของพระอินทร์ทรงโปรด (อินทิสทกฺกูปปท+วร อิจฺฉาย+อ). **อินทิวรานั** หุดถกั **อหมทาสี**^๑ ข้าพเจ้าได้ถวายดอกกราชพฤกษ์หนึ่งกำ

พฺยาธิฆาตก (พฺยาธิสทกฺกูปปท+หน หีสาย+อ+ก) ราชพฤกษ์. **พฺยาธิ** โรคั **หนตีติ** **พฺยาธิฆาตโก** ต้นไม้ที่บำบัดโรคได้ ชื่อว่าพฺยาธิฆาตเก (อาเทศ หน เป็น ฆาต)

ราชพฤกษ์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **จตุรงฺคุร**, **อาเรวต**, **สุวณฺณก**

[๕๕๓] **ทนต์สโร จ ชมฺภีโร** **วรโณ ตู กเรริ จ**
กิสฺสโก ปาฬิกทฺโทถ **วณฺชฺโล ตู จ เวตโส.**

มะนาว ๒ ศัพท์

ทนต์สโร (ทนต์สทกฺกูปปท+สโร เกตวหีสาส์กิลเสสุ+อ) มะนาว. **อมฺพิลตตา** **ทนต์สโร** สโร **ทนต์สโร** มะนาวที่ทำให้เสียฟัน เพราะมีรสเปรี้ยว ชื่อว่าทนต์สโร

ชมฺภีโร, ชพฺภีโร (ชมฺ อทเน+อิรว) มะนาว. **ชมฺยตีติ** **ชมฺภีโร** มะนาวที่เขากิน ชื่อว่าชมฺภีระ (ลง ภู อาคม). **ชมฺภตีติ** **ชมฺภีโร** ต้นมะนาวที่โน้มไป ชื่อว่าชมฺภีระ (ชมภ คตฺตวินาเม+อิรว)

มะนาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชมฺภ**, **ชมฺภล**, **ชมฺภีร**, **อมฺพิล**

ไม้กุ่ม ๒ ศัพท์

วรณ (วร อิจฺฉาย+ยุ) ไม้กุ่ม. **วริตฺทโพติ** **วรโณ** ต้นกุ่มที่เขาต้องการ ชื่อว่าวระณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วรณรุกฺขิ** **อภิริหิตฺวา** **สาชั** **คเหตุวา**^๒ ป็นขึ้นต้นกุ่มแล้วเกาะที่กิ่ง

กเรริ (กล สงฺขยาเน+อิรว+อิ) ไม้กุ่ม. **กลียเตติ** **กเรริ** ต้นกุ่มที่เขาจับ ชื่อว่ากเรริ (อาเทศ ลุ เป็น รุ, อิ เป็น เอ, รัสสะ อิ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **สาลา** **กเรริ** **พหุเกตถ** **ชมฺพฺโย**^๓ ต้นสาละต้นกุ่ม และต้นหว้าในที่นั้นมีมาก

ไม้กุ่มมีอีก เช่น **วฺรณ**, **ติตฺตสาก**

กัลปิงหา ๒ ศัพท์

กิสฺสก (กี+สฺก) **กัลปิงหา**, **ทองกวาว**. “**โก** **อัย** **สฺสโก**”ติ **วิมตฺตูปตฺติกรปตฺตกฺกุสมฺตาย** **กิสฺสโก**

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๔๕/๗๘

๒ ขา.อญ. ๓๖/๑๒๒

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๐

ต้นกัลปังหา ชื่อว่ากิ่งสุกะ เพราะมีลำต้น ใบ และดอกให้เกิดความสงสัยว่า “นี่ต้นไม้อะไร”

ปาฬิกทุท, ปาฬิกทุทก (ปาริ+ภทุท+ก) กัลปังหา, ทองกวาว. ปาริ สมุทุโท, ตตรภทุโท ปาริภทุโท, โส เอว ปาฬิกทุโท ปาริแปลว่าทะเล, ต้นไม้ที่เติบโตอยู่ในทะเล ชื่อว่าปาริภัททะ, ปาริภัททะนั้นแหละ ชื่อว่าปาฬิกัททะ (อาเทศ ร เป็น พ). โกวิชาโร วา, ตัสนฺจฺยานปตฺตกฺกุสมฺตาย ปาฬิกทุโท หรือ ปาริแปลว่าต้นทองกลาง, ต้นทองกวาวชื่อว่า ปาฬิกัททะ เพราะมีลำต้น ใบ และดอกเหมือนต้นทองกลางนั้น (อาเทศ ร เป็น พ). **ปาฬิกทุทโกติ กิสุโก**^๑ บทว่า **ปาฬิกทุโท** คือต้นทองกวาว

โสภ, ไกร ๒ คััพท์

วณฺชุล (วช คมเน+อุล) โสภ, ไกร. **วชตีติ วณฺชุล** ต้นโคกที่เป็นไป ชื่อว่าวณฺชุละ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ). โส **อพฺภสฺสมเย ปุပ္ผติ** ต้นโคกนั้นมีดอกบานในฤดูหนาว

เวตส (วี ปชเน+อส) โสภ, ไกร. **เวติ ปชตีติ เวตโส** ต้นโคกที่ตั้งท้อง (มีดอกเหมือนตั้งครรภ์) ชื่อว่าเวตสะ (วูทธิ อี เป็น เอ, ลง ตฺ อาคม)

[๕๕๔] **อมฺพาวฺฏโก ปิตนโก** **มธฺโก ตฺ มธฺทุทฺโม**
อโถ คฺพผลโล ปิลุ **โสภณฺชน โจ ลิกฺคฺ จ.**

มะกอก ๒ คััพท์

อมฺพาวฺฏก (อมพ สทุเท+อฏฺ+ก) มะกอก. **อสุส ปตฺตผลานิ อมฺพิลานิ ปุคฺคผลปุปฺมาณญจ** ผล สลฺลก็รฺกฺขสฺนฺจฺจโน จ, โส **รฺกฺโข อมฺพาวฺฏโก** ต้นไม้ที่ใบและผลมีรสเปรี้ยว ผลมีขนาดเท่าผลหมาก และลำต้นเหมือนต้นข้าน้ำ ชื่อว่าอัมพาวฏกะ. **อมฺพตีติ อมฺพาวฺฏโก** ต้นไม้ที่มีเสียงชื่อว่าอัมพาวฏกะ (ที่มะ อ เป็น อา). **อมฺพาวฺฏกํ คเหตุวาน สยมฺภุสฺส อทาสหํ**^๒ ข้าพเจ้านำเอาผลมะกอกไปถวายแด่พระพุทธเจ้า

ปิตน, ปิตนก (ปิติสทุทฺปปท+นี นเย+ณฺว) มะกอก. **ปิตี เนตีติ ปิตนโก** มะกอกที่นำไปซึ่งปิตี ชื่อว่าปิตนกะ (อาเทศ อี เป็น อ, ณฺว เป็น ออก, ลบสระหน้า)

มะชาง ๒ คััพท์

มธฺก (มน ณาณเ+อ+ก) มะชาง. **มณฺณตีติ มธฺโก** มะชางที่เขารูจัก ชื่อว่ามธฺกะ (อาเทศ นฺ เป็น ฐ, อ เป็น อุ). **อนฺุชานามิ ภิกฺขเว สพฺพํ ปุပ္ผรฺสํ จเปตฺวา มธฺกปุပ္ผรฺสํ**^๓ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำรสดอกไม้ทุกชนิด ยกเว้นน้ำรสดอกมะชาง

มธฺทุทฺทม (มธฺ+ทุม) มะชาง. **มธฺนฺาโม ทุโม มธฺทุทฺทม** ต้นมธฺ ชื่อว่ามธฺทุทฺมะ (ช้อน ท)

๑ วิสุทฺธิ.ฎี. ๓/๒๙๕/๕๕๑

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๗/๕๐

๓ วิ.มหา. ๕/๘๖/๑๒๓

ชะเอมเถา ๒ คััพท์

คุพผล (คุพ+ผล) ชะเอมเถา. **คุโพ** วีย สากั ผลั อสุสาดิ **คุพผลโล** ชะเอมที่ผลมีรสหวาน เหมือนน้ำอ้อย ชื่อว่าคุพผลละ

ปีลุ (ปีล คติย+อุ) ชะเอมเถา. **ปีลติ** ปริฎุณชิตพัพ คัจฉติติ **ปีลุ** ชะเอมที่ถึงความน่าบริโภค ชื่อว่าปีลุ (ทีฆะ อิ เป็น อิ)

มะรุม ๒ คััพท์

โสภณชน (โสภสททุปปท+ชน ชนเน+อ) มะรุม. **โสภั** ชเนตติติ **โสภณชนโน** ต้นไม้ที่ยังความงาม ให้เกิดขึ้น ชื่อว่าโสภณชนะ (ไม่ลบทุติยวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ณ). **โสภณชนาติ** **ลิตุครุษา**^๑ บทว่า **โสภณชนา** คือต้นมะรุม

ลิตุคุ (ลิต เสวาย+คุ) มะรุม. **มิทธานาสนตุถั** เสวียเตติ **ลิตุคุ** มะรุมที่เขาเสพเพื่อบรรเทาความ ง่วงเหงา ชื่อว่าลิตุคุ (ช้อน คุ). **ถึ** **ลิตุคุคััพท์** เป็นอิตถิลิงค์
มะรุมมีอีกหลายคััพท์ เช่น **จิตตหารี**, **ปภณชน**, **มิทธานาสน**

[๕๕๕] **สตุตปณณิ** **จตุตปณณโณ** **ตินิโส** **ตฺวติมุตตโก**
กิสุโก **ตุ** **ปลาโสถ** **อวิฎุโจ** **เพณิลो** **ภเว.**

ดินเป็ด, รกฟ้า ๒ คััพท์

สตุตปณณิ (สตุตปณณ+อิ) ดินเป็ด, รกฟ้า. **สตุตปณณั** อสุสาดิ **สตุตปณณิ** ต้นไม้ที่มีใบ ก้านละ ๗ ใบ ชื่อว่าสตุตปณณิ (ลบสระหน้า). **ตสส** **สรเท** **ปุปฺผติ** **ปุปฺผั** ดอกของต้นดินเป็ด นั้นบานในฤดูใบไม้ร่วง. **ปุเม** **สตุตปณณิคััพท์** ใช้ในปุงลิงค์

จตุตปณณ (จตุต+ปณณ) ดินเป็ด, รกฟ้า. **จตุตมิว** **ปณณั** อสุสาดิ **จตุตปณณโณ** ต้นไม้ที่มี ใบเหมือนร่ม ชื่อว่าจตุตปณณะ. **จตุตปณณั** **คเหตุวาน** **อทาสี** **สตุถุโน** **อหั**^๒ **ข้าพเจ้านำ** **เอาผลรกฟ้าไปถวายแต่พระศาสดา**

เต็ง, อุโลก ๒ คััพท์

ตินีส (ตฺนุ วิตุถาเร+อีส) **เต็ง**, **อุโลก**. **รถั** **ตโนติ** **เอเตนาติ** **ตินิโส** ต้นเต็งที่ใช้สร้างรถ ชื่อว่า **ตินีสะ** (อาเทศ อ เป็น อิ, ในคาถา **รัสสะ** **อี** เป็น **อิ** เพื่อรักษาฉันท)

อติมุตตก (อติ+มฺจ โมจเน+ต+ก) **เต็ง**, **อุโลก**. **ทาทพิตตั** **อติปมฺจจติ** **อนเนนาติ** **อติมุตตโก** ต้นอุโลกที่ใช้เป็นยาบรรเทาโรคดีซ่าน ชื่อว่าอติมุตตกะ (อาเทศ จ เป็น ต)

๑ ขา.อฎ. ๔๒/๓๑๕

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๕๗/๑๔๘

มะตูมมีอีกหลายศัพท์ เช่น สณฺฑิลฺล, เสลฺล

บุณนาค ๒ ศัพท์

บุณฺนาค (บุณ+นาค) บุณนาค. บุณฺนาโม นาค รุกฺโข บุณฺนาโค ต้นบุ้มะ ชื่อว่าบุ้มนาคะ (ลป อ ที่ ม, อาเทศ มุ เป็นนิกหิต, นิกหิตเป็น น). **บุณฺนาคํ** **บุปฺผิตํ** **ทิสฺวา** **พฺพุทฺเสฏฺฐิ** **อนุสฺสริ**^๑ เห็นดอกบุ้มนาคบานจึงระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐสุด

เกสร (เกสร+ณ) บุณนาค. **อติสยบุปฺผเกสรวนฺตตาย** **เกสโร** ต้นบุ้มนาคชื่อว่าเกสระ เพราะมีเกสรในดอกมาก (ลป ณ และสระหน้า). **บุปฺผเกสยฺตตาย** **วา** **เกสโร** หรือชื่อว่าเกสระ เพราะมีเกสรอยู่ในดอก (เกส+ร). **ปตฺตปริวาริต** **วีย** **เกสโร**^๒ เหมือนต้นบุ้มนาคที่มีใบปกคลุม

ไมโลท ๒ ศัพท์

สาลาว (สล คมเน+อว) ไมโลท. **สลตฺติ** **สาโล** ไมโลทที่เป็นไป ชื่อว่าสาละวะ (วูทธิ อ เป็น อา)

โลทฺท (ลู เจทเน+ทฺท) ไมโลท. **รตฺตกผปิตฺตโสเด** **ลฺนาตฺติ** **โลทฺโท** ไมโลทที่รักษาโรคโลหิต ละลายเสมหะ รักษาโรคน้ำดี และโรคเบาหวาน ชื่อว่าโลททะ (วูทธิ อุ เป็น โอ)

ไมโลทมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ติริฎฺ**, **สวาร**

มะหาด ๒ ศัพท์

ปิยาล (ปี ปาเน+อล) มะหาด. **ปิยายิตฺพฺโพติ** **ปิยาโล** มะหาดที่ควรดื่ม ชื่อว่าปิยาละ (อาเทศ อี เป็น อีย, ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปิยาลํ** **บุปฺผิตํ** **ทิสฺวา**^๓ เห็นดอกมะหาดบาน

สนฺนทฺท (สนฺนท+ท) มะหาด. **สนฺนกา** **ตาปสา**, **เตลํ** **ท** **ทโม** **สนฺนทฺท** สันนกะ คือดาบส, ต้นไม้ของพวกดาบส ชื่อว่าสันนทฺท (ซ็อน ท)

[๕๕๗] **ลิโกจโก** **ตถางโกโล** **อล** **คฺคฺคฺล** **โกสิโก**
อมฺโพ **จูโต** **สโ** **เตวโส** **สหาโร** **สุคนฺธวา.**

ไม้ปฐู ๒ ศัพท์

ลิโกจก (ลิกฺจ+ก) ไม้ปฐู. **ลิกฺจ** **นาม** **ทฺทฺรุจฺ**, **ตคฺคฺณตฺตา** **ลิโกจโก** ต้นขนุนสำมะลอ ชื่อว่าลิกฺจะ, ไม้ปฐูชื่อว่าลิโกจกะ เพราะมีคุณสมบัติต้นขนุนสำมะลอนั้น (อาเทศ อุ เป็น โอ)

องฺโกล (องฺก ลกฺขณ+โกล) ไม้ปฐู. **องฺกียเต** **ลกฺขียเตติ** **องฺโกล** ต้นปฐูที่เขามาขายไว้ ชื่อว่าองฺโกละ. **องฺโกลํ** **บุปฺผิตํ** **ทิสฺวา**^๔ เห็นดอกปฐูบาน

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๖๑/๒๖๒

๒ ที.อฎ. ๔/๑/๔๐

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๓๙/๓๓๐

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๙๗/๒๙๔

คำคุณ ๒ ศัพท์

คุคฺคุลฺ (ครฺ+ครฺ) คำคุณ. โรคหระเน **ครฺ**โนปี เวชฺชสฺส **ครฺ คุคฺคุลฺ** ยาสำคัญของหมอในการรักษาโรค ชื่อว่าคุคฺคุลฺ (อาเทศ **ครฺ** ตัวหน้าเป็น **คฺ**, ซ้อน **คฺ**, อาเทศ **อ** เป็น **อุ**, **ร** เป็น **ล**)

โกสิก (กฺส เจทเน+ณฺว) คำคุณ. กุสตีติ **โกสิโก** คำคุณที่ตัดโรค ชื่อว่าโกสิกะ (วุทธิ **อุ** เป็น **โอ**, อาเทศ **ณฺว** เป็น **อก**, **อ** เป็น **อิ**)

คำคุณมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กฺมฺภ**, **ปฺร**

มะม่วง ๒ ศัพท์

อมฺพ (อม คติยฺ+พ) มะม่วง. ผลกาเมหิ **ชเนหิ อมียติ คมียตีติ อมฺโพ** มะม่วงที่ผู้ต้องการผลนำไป ชื่อว่าอัมพะ. **อดินาํ อมฺพติ กโรตีติ อมฺโพ** มะม่วงที่ทำให้เสียงดัง ชื่อว่าอัมพะ (อมฺพ สทฺเท+อ). **รญฺโถ อมฺโพ ฐวฺผล โหติ^๑** มะม่วงของพระราชาออกผลเร็ว

จฺจฺต (จฺจฺติ อาเสวนรฺกฺษณฺสฺ+อ) มะม่วง. **จฺจฺตียเต อาเสวียเตติ จฺจฺโต** มะม่วงที่เขาลี้มรส ชื่อว่าจฺจฺตะ (ทีฆะ **อุ** เป็น **อฺ**). **จจฺตีติ จฺจฺโต** มะม่วงที่เปลี่ยนรสไป ชื่อว่าจฺจฺต (จฺ จวเน+ต, ทีฆะ **อุ** เป็น **อฺ**). **รสาถ** ศัพท์ก็แปลว่ามะม่วง

มะม่วงหอม ๒ ศัพท์

เอโส อมฺโพ สฺคนฺธวา อดิสยคฺนฺธยฺตฺโต สฺมาน “สโ สหกาโร”ติ **โจจฺเจเต เอโส** มะม่วงที่มีกลิ่นหอมมากนั้น ท่านเรียกว่าสหะและสหการะ

สท (สท สดฺติยฺ+อ) มะม่วงหอม. **สฺคนฺธํ กตฺตํ สทตีติ สโ** มะม่วงที่สามารถทำกลิ่นให้หอม ชื่อว่าสหะ. **สทาติ สหการา^๒** บทว่า **สทา** คือมะม่วงหอม

สหการ (สหสทฺทฺอุปฺท+กร กรณฺ+ณ) มะม่วงหอม. **สหนํ สโ, ตํ กโรตีติ สหกาโร** ความสามารถ ชื่อว่าสหะ, มะม่วงที่ทำความสามารถนั้น ชื่อว่าสหการะ. **หา วา ปฺมฺทา, ตาย สทวตฺตตีติ สโ, สหํ กโรตีติ สหกาโร** หรือ **หา** แปลว่าความยินดี, รสที่เป็นไปพร้อมกับความยินดีนั้น ชื่อว่าสหะ, มะม่วงที่ทำให้มีรสอันเป็นไปพร้อมกับความยินดี ชื่อว่าสหการะ

[๕๕๘] **ปฺณฺชรีโก จ เสตมฺโพ เสลฺล ตฺ พหฺวารโก**
เสปณฺณี กาสฺมิมิ จาถ โกลี จ พทริตฺถิยํ.

มะม่วงสวย ๒ ศัพท์

ปฺณฺชรีก (ปฺณฺช ขณฺชเน+อรอาคม+อิ) มะม่วงสวย. **เสตวณฺณวเสน ปฺณฺชียตีติ ปฺณฺชรีโก**

๑ วิ.มหาวิ.๒/๘๗๑/๕๖๕

๒ ขา.อฎ. ๔๔/๒๒๒

มะม่วงที่เขาผ่าออกมีสีขาว ชื่อว่าปฺณชรีกะ (ลบสระหน้า, ทิมะสระหลัง). ปฺณชรีโกติ **เสตมฺพรุกฺโข**^๑ บทว่า **ปฺณชรีโก** คือต้นมะม่วงสวยงาม

เสตมฺพ (เสต+อมฺพ) มะม่วงสวยงาม. **เสตวณฺโณ** **อมฺโพ** **เสตมฺโพ** มะม่วงมีสีขาว ชื่อว่าเสตัมพะ (ลบสระหน้า). **ปฺณชรีโก** **วฺจฺจติ** **เสตมฺพรุกฺโข**^๒ ต้นมะม่วงสวยงาม ท่านเรียกว่าปฺณชรีกะ

มะค้ำไก่อ ๒ ศัพท์

เสลฺล (ลิ พนฺธเน+ลฺ) มะค้ำไก่อ. **ลิโนติ** **พนฺธตีติ** **เสลฺล** มะค้ำไก่อที่ผูกมัด ชื่อว่าเสลฺล (วฺทอิ อิ เป็น เอ). **สลติ** **คฺจฺจตีติ** **เสลฺล** มะค้ำไก่อที่เป็นไป ชื่อว่าเสลฺล (สล คมเน+อฺ, อาเทศ อ เป็น เอ)

พหฺวารก (พหฺ+วาริ+ก) มะค้ำไก่อ. **ปิจฺฉิตฺตฺตา** **พหฺุณี** **วาริณี** **อสฺมินฺติ** **พหฺวารโก** มะค้ำไก่อที่มีน้ำอยู่มาก เพราะลื่นเป็นมัน ชื่อว่าพหฺวารกะ (อาเทศ อิ เป็น อ)

มะค้ำไก่อมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ลิต**, **อุทฺทาล**, **กผล**

มะลื่น ๒ ศัพท์

เสปณฺณิ, **เสปณฺณิ** (สิริ+ปณฺณ+อิ.อี) มะลื่นหรือมะมีน. **สิริมนฺตานิ** **ปณฺณานิ** **เอติสฺสาติ** **เสปณฺณิ** ต้นไม้ที่มีใบเป็นมวงคล ชื่อว่าเสปณฺณิ (อาเทศ สิริ เป็น เส, ลบสระหน้า). **อณฺณํ** **เสปณฺณิ** **คฺจฺจามิ**^๓ เราจะไปยังต้นมะลื่นต้นอื่น

กาสฺมิรี (กสฺมิร+ณ+อี) มะลื่น. **กสฺมิรเทศฺชตฺตา** **กาสฺมิรี** มะลื่นชื่อว่ากาสฺมิรี เพราะเกิดในแคว้นกัสมิระ (ลบ ณ, วฺทอิ อ ที่มีสังโยคอยู่หลังเป็น อา บ้าง). **กาสติ** **ทิพฺพตีติ** **กาสฺมิรี** มะลื่นที่รุ่งเรือง ชื่อว่ากาสฺมิรี (กาส ทิตฺติย+มิร+อี, ลบสระหน้า)

มะลื่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มธฺปณฺณิ**, **ภทฺทปณฺณิ**

กระเบา, พุทรา ๒ ศัพท์

โกลี (กฺสฺททฺอุปฺท+ลา อาทาเน+อ+อี) กระเบา, พุทรา. **สกณฺฎกตฺตา** **กฺจฺจติ** **ลาตีติ** **โกลี** พุทราที่ถือเอาความน่ารำคาญ เพราะมีหนาม จึงชื่อว่าโกลี (อาเทศ อฺ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

พทรี (พท เถริเย+อร+อี) กระเบา, พุทรา. **พทตีติ** **พทรี** พุทราที่คงทน ชื่อว่าพทรี (ลบสระหน้า). **อิติถิยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์มีใช้ในอิติถิลิงค์

กระเบา มีอีกหลายศัพท์ เช่น **กฺวลี**, **กกฺกนฺธ**

[๕๕๙] **โกลยฺจานิตฺถิ** **พทโร**

ปิลกฺโข **ปิปฺผลิตฺถิยํ**

ปาฏฺฐิ **กณฺหวณฺฎา** **จ**

สาทฺกณฺโฏ **วิกงฺกโฏ.**

ผลพุทรา ๒ ศัพท์

โกล (โกลี+ณ) ผลพุทรา. โกลิยา ผล โกลี ผลของพุทรา ชื่อว่าโกละ (ลป ญ, ลปสรรหน้า).

โกลา ภลลาตกา พิลลา ผลานิ ธารยนิติ เต^๑ พุทรา รกฟ้า และมะตูมกำลังออกผล

พทร (พทรี+ณ) ผลพุทรา. พทริยา อัย อวยโว พทโร ผลเป็นส่วนหนึ่งของพุทรา จึงชื่อว่าพทระ (ลป ญ, ลปสรรหน้า). อนินฺตฺติ ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **พทรปาน** คาหาเปตฺวา อคฺมาลี^๒ ให้คนถือเอาน้ำพุทราแล้วจึงไป

ผลพุทรามีอีกหลายศัพท์ เช่น กุวล, เณนิล, โสวีร

ดีปลี, ช้ำพลู ๒ ศัพท์

ปิลกฺข (ปิลสทฺหุปท+กส วิเลขเน+อ) ดีปลี, ช้ำพลู. ปิลํ ปรี นิสฺสยฺภูตํ กสตีติ ปิลกฺโข ดีปลีที่มีร่องรอยการออกงามโดยอาศัยสิ่งอื่น (มีเสอไม้เป็นต้น) ชื่อว่าปิลักขะ (ช้อน ก, อาเทศ ส เป็น ข). สตุถาวํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปิลกฺขผลํ อทาลี^๓ เห็นพระศาสดาแล้วมีจิตเลื่อมใส จึงได้ถวายผลดีปลี

ปิปฺผลี (วิ+ผล+อี) ดีปลี, ช้ำพลู. อขาทนียผลตาย วิรูปํ ผลมสฺสตุถิติ ปิปฺผลี ดีปลีที่มีผลไม่สวย เพราะมีผลที่ไม่ควรเคี้ยวกิน จึงชื่อว่าปิปผลี (อาเทศ วิ เป็น ปิ, ช้อน ป, ลปสรรหน้า). อิตฺถิยํ ปิปฺผลีศัพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์. ปิปฺผลิมริจანი^๔ ดีปลีและพริก

แคฝอย ๒ ศัพท์

ปาฏฺลี, ปาฏฺลา (ปาฏ คมเน+อล+อี) แคฝอย. ปาฏติ คจฺจตีติ ปาฏลี แคฝอยที่เป็นไป ชื่อว่าปาฏลี (วุทธิ อ เป็น อา, ลปสรรหน้า). กทมฺพา ปาฏลี ฝุลา โกวินฺนารา จ ปุปฺพิตา^๕ กระทุ้ม แคฝอย และทองเหลืองมีดอกบานสะพรั่ง

กณฺหวณฺญา (กณฺห+วณฺญ+อา) แคฝอย. กณฺหํ ปุปฺพวณฺญํ เอติสฺสาติ กณฺหวณฺญา แคฝอยที่มีช่อดอกสีม่วงดำ ชื่อว่ากัณหวัญญา (ลปสรรหน้า)

แคฝอยมีอีกหลายศัพท์ เช่น อลิปิย, ตมฺพปฺปิ

ตะขบหนาม, ตะขบป่า ๒ ศัพท์

สาทฺกณฺญ (สาทฺ+กณฺญ) ตะขบหนาม, ตะขบป่า. สาทฺกณฺญตาย สาทฺ จ โส กณฺญสฺหิตตาย กณฺญ เจติ สาทฺกณฺญ ตะขบที่ผลมีรสอร่อยและลำต้นมีหนามมาก จึงชื่อว่าสาทฺกณฺญะ

วิกงฺก, วิกงฺกต (วิ+กร กรณ+ต+ก) ตะขบหนาม, ตะขบป่า. สกณฺญกตาย อตฺตานํ วิรูปํ

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๕

๒ ขุ.อญ. ๒๙/๕๕๐/๒๗๒

๓ ขุ.อญ. ๓๒/๒๐๒/๕๐๒

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๓/๔๗๗

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๘

กโรตีติ วิกงกโฏ ตะขบที่ำตนเองให้แปลก เพราะมีหนามมาก ชื่อว่าวิกังกฐะ (ซ้อณ ก, ลงนคหิต อาคม, อาเทศนคหิตเป็น ง, ลบ รุ ที่สุดธาดุ, อาเทศ ต เป็น ฐ บ้าง)

[๕๖๐] ดินทุโก กภาพกขนุโธ จ ดิมพฐสก ดิมพฐ
เอราวโต ตุ นารงโค กุลโก กากดินทุโก.

มะพลับ ๔ คัพพ์

ดินทุก (ตณู วิตุธาวเร+อุก) มะพลับ. ตโนตีติ ดินทุโก มะพลับที่แม่ไป ชื่อว่าดินทุกะ (อาเทศ อ เป็น อี, ลง ทู อาคม). **ติทียเต** **หีสียเตติ** ดินทุโก มะพลับที่ถูกเปียดเปียน ชื่อว่าดินทุกะ (ติทีย หีสาย+อุ+ก, ลงนคหิตอาคม, อาเทศนคหิตเป็น น). **ดินทุกั** **สผลั** **ทิสวา**^๑ เห็นมะพลับมีผลตก

กภาพกขนุธ (กภาพ+ขนุธ) มะพลับ. กภาพ ขนุโธ อสุธาติ กภาพกขนุโธ มะพลับที่มีลำต้นสีดำ ชื่อว่ากภาพกขนุธะ (ซ้อณ ก)

ดิมพฐส, ดิมพฐสก (ดิมุ อททภาเว+อุส+ก) มะพลับ. **ติมติ** **อททภาวตีติ** **ดิมพฐสโก** มะพลับที่มีความเขียวสด ชื่อว่าดิมพฐสกะ (ลง พฐ อาคม). **สงขสส** **ดิมพฐสกั** **เถยยจิตโต** **อวหริ**^๒ มีจิตคิดขโมยลูกมะพลับของสงฆ์ไป

ดิมพฐ (ดิมุ อททภาเว+อุ) มะพลับ. **ติมติ** **อททภาวตีติ** **ดิมพฐ** มะพลับที่มีความเขียวสด ชื่อว่าดิมพฐ (ลง พฐ อาคม). **ดิณทุกาติ** **ดิมพฐรุกขา**^๓ บทว่า **ดิณทุกา** คือต้นมะพลับ

สั่ม ๒ คัพพ์

เอราวต (อิราวตี+ณ) สั่ม. **อิราวตี** **นที**, **ปรจกกาล** **ตสุสา** **ตีเร** **ชาโต** **เอราวโต** **อิราวตี** เป็นชื่อแม่น้ำ, สั่มที่เกิดใกล้ฝั่งแม่น้ำอิราวตีนั้นในปฐมกาล ชื่อว่าเอราวตะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า)

นารงค (นารสททุปปท+คมุ คติมิหิ+กวิ) สั่ม. **นารั** **วูจจติ** **นිරั**, **ตั** **คจจตีติ** **นารงโค** น้ำท่านเรียกว่านาระ, ผลสั่มที่ไปสู่น้ำนั้น ชื่อว่านารังคะ (ไม่ลบทุติยวิภัตติ, อาเทศนคหิตเป็น ง, ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาดุ)

ตะโก, มะเกลื่อ ๒ คัพพ์

กุลก (กุล สงขยาเน+ณวุ) ตะโก, มะเกลื่อ. **กุลียเตติ** **กุลโก** ผลตะโกที่เขานับ ชื่อว่ากุลกะ (อาเทศ ณวุ เป็น อก)

กากดินทุก (กาก+ดินทุก) ตะโก, มะเกลื่อ. **กาโก** **ดินทุโก** **กากดินทุโก** มะพลับขี้กา (เหมือนมะพลับแต่มาน่ากิน) ชื่อว่ากากดินทุกะ

อุทฺทาลกา ปาฏฺฐลิโย จ ผลฺลลา^๑ ดอกมะม่วง สาละ หมากหอมควาย หว่า ราชพฤกษ์ และ แคนฝอยบานแล้ว

ซุรก (ซุร เจทเน+ณฺว) หมากหอมควาย, หมากเฒ่าควาย. **ซุรดีติ** **ซุรโก** หมากหอมควายที่ตัด(ตัด รสอื่น) ชื่อว่าซุรกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก)

[๕๖๒] **จิณฺจา จ ดินฺดิณิ จาถ คทฺทภณฺโท กปีตโน**
สาโลสฺสกณฺโณ สซุไซถ อซฺซุโน กกุโธ ภเว.

มะขาม ๒ คััพท์

จิณฺจา (จิ จยเน+จ+อา) มะขาม. **จิโนดีติ** **จิณฺจา** มะขามที่สะสม(รสเปรี้ยว) ชื่อว่าจิณฺจา (ลง นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณ, ลบสระหน้า)

ดินฺดิณิ (ตฺนุ วิตฺถาเร+ต+อีนี) มะขาม. **อมฺพิลฺรสํ ตโนดีติ ดินฺดิณิ** มะขามที่กระจายรสเปรี้ยว ออกไป ชื่อว่าดินฺดิณิ (อาเทศ อ เป็น อิ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

มะสัง ๒ คััพท์

คทฺทภณฺท (คทฺท+ภณฺท) มะสัง. **คทฺทภณฺทบฺปมาณผลตฺตา คทฺทภณฺโท** มะสัง ชื่อว่า คัททภณฺทะ เพราะมีผลขนาดเท่าลูกอัญชะลา. **อมฺพิลฺงฺกุรผลโก เสตรุกฺโข จ** ผลมีรสเปรี้ยว และลำต้นสีขาว

กปีตน (กปี จลเน+ตน) มะสัง. **กปีตพฺโพ จลิตพฺโพติ กปีตโน** มะสังที่เขาควรเขย่าต้น ชื่อว่ากปีตนะ (ที่มะ อิ เป็น อี). **ทีปฺงฺกุรฺสฺส ภควโต กปีตนฺรูกฺโข โพธิ^๒** ต้นมะสังเป็นที่ตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปิงกร

มะสังมีอีกหลายคััพท์ เช่น กนฺทราล, ปิลกฺข

ไม้รัง, ไม้สาละ ๓ คััพท์

สาล (สล คมเน+ณ) ไม้รัง, ไม้สาละ. **สลดีติ สาโล** ต้นสาละที่เป็นไป ชื่อว่าสาละ (ลบ ณ, วุ ทธิ อ เป็น อา). **सारวฺตตฺตาย วา สาโล** หรือชื่อว่าสาละ เพราะมีแก่นแข็ง (सार+ณ, ลบ ณ, อาเทศ ร เป็น ล, ลบสระหน้า). **สาลวเน อนฺตฺเร ยมกฺสาลาณิ ตถาคตฺสฺส ปรีนฺพิพฺพานิ ภวิสฺสตี^๓** พระพุทธเจ้าจักปรีนพิพพานในระหว่างต้นสาละทั้งคู่ในป่าไม้สาละ

อสุสฺสกณฺณ (อสุส+กณฺณ) ไม้รัง, ไม้สาละ. **อสุสฺสกณฺณสทิสฺปนฺณตฺตาย อสุสฺสกณฺโณ ไม้สาละ** ชื่อว่าอัสสกัณณะ เพราะมีใบเท่ากับหูของม้า. **ทิจฺฐา มยา วเน รุกฺขา อสุสฺสกณฺณา^๔** เรา เห็นไม้สาละหลายต้นในป่า

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๖/๘

๒ ขุ.อญ. ๕๑/๑๐๑๐/๔๓๐

๓ ที.มหา. ๑๐/๑๒๒/๑๕๖

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๗/๗๗

สชช (สชช สงฺเค+อ) ไม้รัง, ไม้สาละ. **สชชตีติ** **สชชโซ** ไม้สาละที่มีเนื้อประสานกัน ชื่อว่าสัชชะ (ลบ ณ, ช้อน ช)

ต้นกุ่ม ๒ ศัพท์

อชชุน (อชช อชชเน+อน) ต้นกุ่ม. **ธนสณจย** **อชชเชติ** **กโรตีติ** **อชชุน** ไม้กุ่มที่ทำการสะสมทรัพย์ ชื่อว่าอชชุนะ. **คเหตุวาน** **อชชุนปุพฺผ** **สยมภุ** **อภิပ္พชย**^๑ ข้าพเจ้าถือเอาดอกกุ่มไปบูชาพระพุทธเจ้า

กุกฺก (กุก อาทาเน+อุธ) ต้นกุ่ม. **กุกฺกตีติ** **กุกฺกโธ** ต้นกุ่มที่ถือเอา ชื่อว่ากุกฺกะ (อาเทศ อุ เป็น อ). **ปฎิปาฎิยา** **จิต** **อฏฺฐ** **กุกฺกธฺกฺเข** **ทิสฺวา**^๒ เห็นต้นกุ่ม ๘ ต้น ยืนต้นเรียงรายอยู่ ต้นกุ่มมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วีรตรู**, **อินททุม**

[๕๖๓] **นิจุโล** **มฺจลินฺโท** **จ** **นีโปถ** **ปิโยถ** **ตถา**
อสนโน **ปิตสาลถ** **โคสิโส** **ฉาฏฺโถ** **ภเว.**

ไม้จิก ๓ ศัพท์

นิจุล (นิ+จุล นิပ္พชชเน+อ) ไม้จิก. **นิจุลตีติ** **นิจุโล** ไม้จิกที่เติบโตสมบูรณ์ ชื่อว่านิจุละ. **อดฺธิเกหิ** **นิจียตีติ** **นิจุโล** ไม้จิกที่ผู้มีความต้องการสะสมไว้ ชื่อว่านิจุละ (นิ+จิ จเย+อุล, ลบสระหน้า). **มฺจลินฺโท** **วฺจฺจติ** **นีปรุกฺโข,** **โส** **นิจุโลตีปิ** **วฺจฺจติ**^๓ ไม้จิกท่านเรียกว่ามฺจลินทะ, ไม้จิกนั้นท่านเรียกว่านิจุละก็มี

มฺจลินฺท (มฺจล สงฺฆาเต+อินท) ไม้จิก. **มฺจลียตีติ** **มฺจลินฺโท** ไม้จิกที่เขารวบรวมไว้ ชื่อว่ามฺจลินทะ. **มฺจลินฺทมฺมุเล** **สตฺตาห** **เอภปลลฺงเณ** **นีสฺสิทิ** **วิมฺตติสฺสฺชปฏฺฐิสฺสเวท**^๔ ประทับเสวยวิมุตติสุขโดยปลั่งรักเดียวที่โคนไม้จิกตลอด ๗ วัน

นีป (นี เนย+ป) ไม้จิก. **นียตีติ** **นีโป** ไม้จิกที่เขานำไป ชื่อว่านีปะ. **สฺวณฺณวฏฺฏฺลสฺสทิสฺสฺปฺผา** **นีปรุกฺขา**^๕ ไม้จิกมีดอกเหมือนสร้อยทองคำ

ประดู่ ๓ ศัพท์

ปิยภ (ปิยสทฺทฺอุปท+กร กรเณ+กฺวิ) ประดู่. **ปิยภาว** **กโรตีติ** **ปิโยภ** ดอกประดู่ที่ทำให้มีความรัก ชื่อว่าปิยภะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปีเนตีติ** **วา** **ปิโยภ** ไม้ประดู่ที่ให้ยินดี ชื่อว่าปิยภะ (ปี ตบฺปนกนฺตีสุ+ณฺว, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อี เป็น อีย, ลบสระหน้า)

อสน (อสน ภกฺชเน+ยฺ) ประดู่. **อสนตี** **ภกฺชตีติ** **อสนโน** ไม้ประดู่ที่กิน ชื่อว่าอสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อสนา** **เจตฺถ** **ปฺปฺผิตา**^๖ ดอกประดู่ในที่นี้บานแล้ว

๑ ชุ.อปทาน. ๓๓/๑๐๖/๑๕๖

๒ อัง.อฎ. ๑๕/๑๗๘/๓๙๘

๓ ชุ.อฎ. ๒๖/๑๑/๑๐๔

๔ วิ.มหา. ๔/๕/๕

๕ ชุ.อฎ. ๔๙/๑๔๘/๑๕๗

๖ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๓

ปิตสาล (ปิต+สาล) ประดู่. **ปิตบุปโผ** สาล รุกโซ **ปิตสาล** ต้นไม้ที่มีดอกสีเหลือง ชื่อว่าปิตสาละ

ประดู่มีอีกหลายคัพพ์ เช่น **พนฐูปกุปผ**, **ชีวก**

สะคร้อ ๒ คัพพ์

โคลีส (โคสทหุปท+ลีห อสุทาเน+อ) สะคร้อ. **คาโว** **ลิหนติ** **เอตนติ** **โคลิส** ไม้สะคร้อที่พวกโคยินดี ชื่อว่าโคลีสะ (อาเทศ หุ เป็น ส)

ฉาฏฐ (ฉาฏฐ สงฆาเต+อล) สะคร้อ. **ฉาฏฐิตติ** **ฉาฏฐโล** ไม้สะคร้อที่มีผลเป็นพวง ชื่อว่าฉาฏฐะ. **ปาฏฐลิปุผาภาโร** **ทีฆผล** **รุกโซ** **ฉาฏฐโล** **นาม** ต้นไม้ที่มีผลเป็นพวงยาวเหมือนดอกแคฝอย ชื่อว่าฉาฏฐะ. **ปโมกษคัพพ์** ก็แปลว่าไม้สะคร้อ

[๕๖๔] **ชีริกา** **ราชายตน**

กุมภี **กุมุทิกา** **ภเว**

ปุโค **ตุ** **กมุโก** **จาถ**

ปฏฐี **ลาชาปสาทโน.**

เกตุ ๒ คัพพ์

ชีริกา (ชีร+อิก+อา) **เกตุ**. **ชีรวนตตาย** **ชีริกา** ต้นเกตุชื่อว่าชีริกา เพราะมียางเหมือนน้ำมันมสด (ลบสระหน้า)

ราชายตน (ราช+อายตน) **เกตุ**. **เทวราชสุส** **นิवासณฺจานภูตตฺตา** **ราชายตน** ต้นเกตุ ชื่อว่าราชายตนะ เพราะเป็นสถานที่ที่ประทับของพระอินทร์. **ภควา** **ราชายตนมุเล** **วิหริติ** พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่โคนไม้เกตุ

แดงหนู, ไม้รูกฟ้า ๒ คัพพ์

กุมภี (กุตทหุปท+อุมภ ปุรณ+อ+อี) **แดงหนู**, **ไม้รูกฟ้า**. **กัจฉิตน** **ผเลน** **อุมภติ** **ปุเรตติ** **กมุโก** **แดงหนู** ที่เต็มด้วยผลอันน่าเกลียด ชื่อว่ากุมภี (ลบสระหน้า)

กุมุทิกา (กุตทหุปท+มุท โมหเน+ณฺว+อา) **แดงหนู**, **ไม้รูกฟ้า**. **กัจฉิตน** **อากาเรน** **โมทิตติ** **กุมุทิกา** **แดงหนู** ที่ยินดีโดยอาการน่ารังเกียจ ชื่อว่ากุมุทิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

หมาก ๒ คัพพ์

ปุค (ปุช ปุชาย+ณ) **หมาก**. **ปุชียเตติ** **ปุโค** ต้นหมากที่เขาบูชา ชื่อว่าปุคะ (ลบ ณ, อาเทศ ชุ เป็น ค). **ตสุส** **ผเลน** **ตมฺพุลนาม** **ชายติ** ชื่อใบพลูก็เกิดขึ้นเพราะผลของต้นหมากนั้น. **ตโต** **ปุครุกฺขปฺปมาณ** **อุจฺจวน**^๒ ต่อจากนั้น มีป่าอ้อยลำต้นขนาดเท่าต้นหมาก

กมุก (กมฺ อัจฉาย+ณฺว) หมาก. กมียเต อัจฉียเตติ กมุโก ผลหมากรักที่เขาดัองการ ซัอว่ากมุกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อุ)

ไมโลทแดง ๒ คัพท์

ปฎฐิ, ปทุธิ (ปฎฐิ+อึ) ไมโลทแดง. ปฎฐิอิตยาชยา อสฺสาติ ปฎฐิ ดันโลทมิซัอเรียกรว่า ปฎฐิ จึงซัอว่าปฎฐิ (ลบสระหน้า). **ปฎฐิ**และ**ปทุธิ**คัพท์เป็นปุงลึงค์

ลาชาปสาทน (ลาชา+ปสาทน) ไมโลทแดง. อสฺมี ปกฺชิตเต ลาชา รตฺตา ภาวตีติ ลาชา-ปสาทโน เมอใส่ผลโลทเข้าไป ย่อมมีสีแดง จึงซัอว่าลาชาปสาทน

[๕๖๕] อิงฺคุทึ ตาปสตรุ ฎุชปตฺโต ตู อาฎุซึ
 ปิจฉิลลา ลิมฺพลึ ทวีสุ ไรจโน โภฎฐิลิมฺพลึ.

ลัาโรง ๒ คัพท์

อึงคุทึ (อึงค คมเน+อุท+อึ) ลัาโรง. อึงคตึ คจฺจตีติ อึงคุทึ ดันลัาโรงที่เป็นไป ซัอว่าอึงคุทึ (ลบสระหน้า)

ตาปสตรุ (ตาปส+ตรุ) ลัาโรง. ตาปโสปยุชฺชมานผลกตาย ตาปสตรุ ดันลัาโรงซัอว่า ตาปสตรุ เพราะเป็นผลแห่งการบำเพ็ญเพียรของดาบส

เสม็ด, แสม, ราชดัด ๒ คัพท์

ฎุชปตฺต (ฎุช+ปตฺต) เสม็ด, แสม, ราชดัด. ฎุช ปาณิ, ตัสทิสปตฺตตาย ฎุชปตฺโต ฎุชะ แปลว่ามือ, ดันเสม็ดซัอว่าฎุชปตฺตะ เพราะมีใบเหมือนมือนั้น. ตสฺส ตเจ มนฺตฎุชฺรานิ ลินฺนติ มักมีร็องรอยอักษระเวทมนต์ที่เปลือกรของดันเสม็ดนั้น

อาฎุซึ (อาฎุช+อึ) เสม็ด, แสม, ราชดัด. มนฺตเลขเกหิ อาฎุชิตตจวนฺตตาย อาฎุซึ ดันเสม็ด ซัอว่าอาฎุซึ เพราะเปลือกรมีรอยเขียนมนต์ไว้ (ลบสระหน้า)

เสม็ดมีอึกรหลายคัพท์ เช่น ฎุช, จมฺมี, มุทฺตจ

จิวบ้าน ๒ คัพท์

ปิจฉิลลา (ปิจฉา+อิล+อา) จิวบ้าน. ปิจฉาโยคา ปิจฉิลลา ดันจิว ซัอว่าปิจฉิลลา เพราะมียาง (ลบสระหน้า)

ลิมฺพลึ, ลิมฺพลึ (สมฺพ มณฺชเล+อล+อึ) จิวบ้าน. สมฺพตีติ ลิมฺพลึ ดันจิวที่กลม ซัอว่าลิมฺพลึ (อาเทศ อ เป็น อึ, ลบสระหน้า). **ทวีสุ** ลิมฺพลึคัพท์มีใช้ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์. **นทียา** ตึเร เอโก ลิมฺพลึรฺกฺโช อตฺถิ ใกลัฝั่งแม่น้ำมีดันจิวอยู่ดันหนึ่ง

ตันจิวป่า ๒ คัณท์

โรจน (รฺจ ทิตฺตย+ยฺ) ตันจิวป่า. โรจนเตติ โรจนโน ตันจิวป่าที่สว่าง (เวลามีดอกบาน) ชื่อว่าโรจนะ (วฺทติ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน). ปิจฉิลากาโร กณฎกสทิตโต รุกฺโข โรจนโน นาม ตันไม้ที่มีลักษณะเหมือนตันจิวบ้านแต่มีหนาม ชื่อว่าโรจนะ

โกฏลิมฺพลี, โกฎลิมฺพลี, กสมฺพล (โกฏ+ลิมฺพลี) ตันจิวป่า. โกฎอ ลิมฺพลี สมานอปิ ลิมฺพลีสทิสาการทสฺสนโต โกฎลิมฺพลี ตันไม้ที่ไม่ใช่จิวบ้าน แต่เหมือนกัน ชื่อว่าโกฏลิมฺพลี เพราะมีลักษณะเหมือนตันจิวบ้าน. ปุเม โกฎลิมฺพลีคัณท์มีใช้ในปุงลึงค์. โกฎลิมฺพลียา สาขนฺตเร นิสีท^๑ นั้บระหว่างกิ่งของตันจิวป่า

[๕๖๖] ปกิริโย ปุติโกถ โรหี โรหิตโก ภเว
เอरणฺโฑ ตฺ จ อามณฺโฑ อถ สตุตฺพลา สมี.

กระพังโหม, เกาตดหมา ๒ คัณท์

ปกิริย (ป+กร หีสาย+วริย) กระพังโหม, เกาตดหมา. ปกาเรน กรติ หีสตีติ ปกิริโย กระพังโหมที่เปียดเปียนทั่วไป (เพราะมีกลิ่นเหม็น) ชื่อว่าปกิริยะ (ลป รฺ อนุพันธ์และ รฺ ที่สุดธาตุ, ลปสระหน้า)

ปุติก (ปุ ปวเน+ตุอาคม+อิก) กระพังโหม, เกาตดหมา. ปุนาตีติ ปุติโก กระพังโหมที่โชยกลิ่นไป ชื่อว่าปุติกะ

กระพังโหมมีอีกหลายคัณท์ เช่น ปุติกรช, กลิมารก

ทองหลางน้ำ ๒ คัณท์

โรหี (รฺห ชนเน+ณิ) ทองหลางน้ำ. รุหตีติ โรหี ตันทองหลางที่เกิดขึ้น ชื่อว่าโรหี (ลป ณ, วฺทติ อุ เป็น โอ)

โรหิตก (โลหิต+อิก) ทองหลางน้ำ. โลหิตปุพฺพตตาย โรหิตโก ทองหลางน้ำ ชื่อว่าโรหิตกะ เพราะดอกมีสีแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ลปสระหน้า)

ละหุง ๒ คัณท์

เอरणฺฑ (เอระชิ หีสาย+อ) ละหุง. วาตํ เอरणฺฑตีติ เอरणฺโฑ ตันละหุงที่เปียดเปียนลม ชื่อว่าเอरणฺฑะ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ). เตลํ นาม ติลเตลํ มธฺกเตลํ เอरणฺฑเตลํ วสาเตล^๒ น้ำมันงา น้ำมันมะฆาง น้ำมันละหุง และน้ำมันเหลว ชื่อว่าน้ำมัน

อามณฺฑ (อา+มณฺฑ ฐสเน+อ) ละหุง. อามณฺฑียเตติ อามณฺโฑ เม็ดละหุงที่ถูกประดับ (ลายวิจิตร) ชื่อว่าอามณฺฑะ. อีสปฺสนนเตลตตาย วา อามณฺโฑ หรือชื่อว่าอามณฺฑะ เพราะมีน้ำมันใส

อยู่น้อย. อามั วา วาดิ, ตั ทายตีติ อามณโฑ อีกอย่างหนึ่ง อามะแปลว่าลม, ต้นละหุ่ง ที่ด้านลมนั้น ชื่อว่าอามัณทะ (อามสททุปปท+ทา อวชณฺชเน+อ, ไม่ลบทุดิยาวิภัตติ, อาเทศ ท เป็น ฑ, นิคหิตเป็น ญ, ลบสระหน้า)

สมิ ๒ คัพพ์

สตุตฺตผลา (สตุตฺต+ผล+อา) สมิ. สตุตฺตยุตฺตผลตยา สตุตฺตผลา ต้นสมิ ชื่อว่าสตุตฺตผลา เพราะผลมี เนื้อเหมือนข้าวสตุตฺต (ลบสระหน้า)

สมิ (สม อุปสเม+อ+อี) สมิ. คณฺฑิ สเมตีติ สมิ ไม้สมิที่ทำແລພຸພອງให้ยุบลง ชื่อว่าสมิ (ลบ สระหน้า)

[๕๖๗] นุตตมาโล กรณฺโชถ
โสฆวุกโก ตฺ กทโร

ขทโร ทนุตถาวโน
สโลโล ตฺ มทโน ภเว.

กระเช้าสีดา ๒ คัพพ์

นุตตมาล (นุตต+มาลา+ณ) กระเช้าสีดา. นุตต รุตตา มาลา อสุสชาติ นุตตมาโล กระเช้า สีดาที่มีดอกสีแดง ชื่อว่านุตตมาละ (ลบ ณ, ลบสระหน้า). นุตตมาลนฺติ กรณฺช^๑ บทว่า นุตตมาลํ คือดอกกระเช้าสีดา

กรณฺช (กสททุปปท+รณฺช ราเค+ณ) กระเช้าสีดา. กิ รณฺชยตีติ กรณฺโช กระเช้าสีดาที่ชอบ น้ำ ชื่อว่ากรณฺชะ (ลบ ณ). กรณฺชรุกฺเขหิ เจว กกุฏฺรุกฺเขหิ จ สมฺปฺริกิณฺณ^๒ เต็มไปด้วย ต้นกระเช้าสีดาและต้นรูกฟ้า

กระเช้าสีดามีอีกหลายคัพพ์ เช่น จิลฺลปิลฺล, กรช

ไม้ตะเคียน, สีเสียด ๒ คัพพ์

ขทโร (ขท หีสาเถริเยสุ+อิร) ไม้ตะเคียน, สีเสียด. ขทฺนฺติ ทนฺตา เอเตนาคิ ขทโร สีเสียดที่ พันเคี้ยว ชื่อว่าขทริชะ. ขทโรรุกฺชํ ตฺณฺเชน ปหริ^๓ จิกตันสีเสียดด้วยจะงอยปาก

ทนต์ถาวน (ทนต์+ถาว คตฺติสฺสุทฺธิยฺ+ยุ) ไม้ตะเคียน, สีเสียด. นิโรคตฺตา ทนฺตา ถาวนฺติ อเนนาคิ ทนต์ถาวโน เปลือกสีเสียด(ใช้สีฟัน)ช่วยทำฟันให้สะอาด เพราะปราศจากโรค จึงชื่อว่าทนต์ถาวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ไม้ตะเคียนมีอีกหลายคัพพ์ เช่น คายตฺตี, พาลตฺนย

ไม้พะยอมขาว ๒ คัพพ์

โสฆวุก (โสฆ+วุก) ไม้พะยอมขาว. เสตวณฺณตยา โสโฆ กปฺปฺรูสทิสเ โสฆวุก โสฆวุกกลเมตฺตฺส

โสมวุกโก ไม้พะยอมที่มีเปลือกสีขาวเหมือนการบูร ชื่อว่าโสมวักกะ

กทร (ก+ทล) ไม้พะยอมขาว. อีสั ขุททกั ทลเมตสุสชาติ กทรโ ไม้พะยอมที่มีเปลือกบาง ชื่อว่ากทระ (อาเทศ ล เป็น ร)

ฝักปราบ ๒ คััพท์

สลล (สล คมเน+ล) ฝักปราบ. สลติ คจจติติ สลโล ต้นฝักปราบที่เป็นไป ชื่อว่าสลละ

มทน (มท อุมมาเท+ยุ) ฝักปราบ. มทียเตติ มทโน ผลฝักปราบที่สัตว์เมา ชื่อว่ามทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๕๖๘] อถาปี อินทสาโล จ สลลกี ขารโก ลียา
เทวทารุ ภัทททารุ จมเปยโย ตู จ จมปะโก.

ปีบ, กาะชะลอง, อ้อยช้าง ๓ คััพท์

อินทสาโล (อินท+สาโล) ปีบ, กาะชะลอง, อ้อยช้าง. สาลานัน รุกขานัน อินโท ราชา อินทสาโล เจ้าแห่งต้นไม้ ชื่อว่าอินทสาละ. อินทสุส สกุกสุส สาโลติปี อินทสาโล หรือต้นไม้ของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทสาละ. อินทสาโลรุกโข จสุสา ทวาเร^๑ มีต้นปีบอยู่ใกล้ปากถ้ำนั้น

สลลกี (สลล คติย+ณฺว+อี) ปีบ, กาะชะลอง, อ้อยช้าง. สลลติ คจจติติ สลลกี ต้นปีบที่เป็นไป ชื่อว่าสลลกี (อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลบสระหน้า). ลิมฺพลีรุกษา สลลกีโย จ ปุปะผิตา^๒ ต้นจิวและต้นปีบมีดอกบานแล้ว

ขารก (ขร เจทณวินาสเนสุ+ณฺว) ปีบ, กาะชะลอง, อ้อยช้าง. ขรติติ ขารโก ต้นอ้อยช้างที่เลื่อมลั่นไป ชื่อว่าขารกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

ไม้เทพทารุ, ฟีนเทวดา ๒ คััพท์

เทวทารุ (เทว+ทารุ) ไม้เทพทารุ, ฟีนเทวดา. เทวานัน ทารุ เทวทารุ ไม้ฟีนของเทวดา ชื่อว่าเทวทารุ

ภัทททารุ (ภัทท+ทารุ) ไม้เทพทารุ, ฟีนเทวดา. ภัททตฺตา ภัทททารุ ไม้เทพทารุชื่อว่าภัทททารุ เพราะเจริญเติบโต

ไม้เทพทารุมีอีกหลายคััพท์ เช่น สกุกปาทป, ปารีภททก, ปีตทารุ, ทารุ, ปุติกภูจ

ไม้จำปา ๒ คััพท์

จมเปยโย (จมปะ+ณฺย) ไม้จำปา. ปจมกาลี จมปะนคเร ชาโต จมเปยโย, เหมปุปะผิก

๑ ที.อญ. ๕/๓๔๔/๓๑๒

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๙

ต้นไม้ที่เก้ดขึ้นในจัมปานครคั้งปฐมกาล ชื่อว่าจัมเปยยะ, มีดอกสีทอง (ลบ ญ, ลบสระหน้า)

จมุปก (จมุปา+ก) ไม้จัมปา. ปจุมกาเล จมุปานครเ ชาโต จมุปกอ ต้นไม้ที่เก้ดขึ้นในจัมปานครคั้งปฐมกาล ชื่อว่าจัมปะ (รัสสะ อา เป็น อ). ดีณิ จมุปกปุฒานิ คเหตุวานสโมเกรี^๑ หยิบเอาดอกจัมปา ๓ ดอกโปรยไปแล้ว

[๕๖๙] ปนโส กณญกัฒโล อภยา ตุ หรีตกั
 อกุโช วักัฒโก ตัสสู อมตามลกั ตัสสู.

ขนุน ๒ คัฒท์

ปนส (ปน พยวหารอุตัสสู+อส) ขนุน. ปนียเต ถวียเตติ ปนโส ขนุนที่เขาชั้นชม ชื่อว่าปนสะ. ชมุพุโย ปนสา ตาลา นาฬิเกรา วณานิ จ อนุโตนิเวสเน ชาตา^๒ ต้นหว้า ต้นขนุน ต้นตาล ต้นมะพร้าว และป่าไม้ เก้ดในบริเวณที่อยู่

กณญกัฒล (กณญก+ผล) ขนุน. กณญกยุดตัม ผลมสสุตติ กณญกัฒโล ขนุนที่ผลมีหนาม ชื่อว่ากัณญกัฒละ (อาเทศ อ เป็น อี)

สมอ ๒ คัฒท์

อภยา (น+ภย+อา) สมอ. น วิชชเต โรคภยัม โรคพยโถ อสฺสนติ อภยา สมอเป็นผลไม้ที่ไม้มีภัยจากโรค ชื่อว่าอภยา (อาเทศ น เป็น อ, ลบสระหน้า)

หรีตก, หรีตกั, หรีตคั (หฺร หฺรณ+อิ+ต+ก+อิ) สมอ. โรคภยัม หรีตติ หรีตกั สมอที่นำโรคออกไป ชื่อว่าหรีตกั (ทีฆะ อิ เป็น อี, ซ้อน ต บ้าง, ลบสระหน้า). ตสฺสา อวิทุเร หรีตกั^๓ มีต้นสมออยู่ไม้ไกลจากต้นหว้านั้น

สมอมีอีกหลายคัฒท์ เช่น อพยถา, ปุตนา, อมตา, เหมวตี, เจตกั, ลิวา

สมอพิเภก ๒ คัฒท์

อกุช (อส ภกฺชน+ช) สมอพิเภก. โรคัม อสติ ภกฺชตติ อกุโช ผลสมอที่กินโรค ชื่อว่าอักฺชะ (อาเทศ สฺ เป็น ก)

วักัฒก, วักัฒก (วักัฒสทฺทูปปท+กร กรณ+กฺวิ) สมอพิเภก. โรคัม วักัฒตัม กโรตติ วักัฒโก สมอที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่าวักัฒกะ (อาเทศ อุ เป็น อี, ลบ กฺวิ และ ร ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น ฎ บ้าง). ตัสสู วักัฒคัฒท์มีใช้ในลึงคัฒทั้ง ๓. อนุชานามิ ภิกฺขเว ผลานิ เกสชฺชานานิ วิลงคัมปิปปผลิ มริจัม หรีตกัม วักัฒกัม อามลกัม โกฎฺจผลัม^๔ ภิกฺขุทั้งหลาย เราอนุญตผลไม้ที่เป็นยา

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๕๖/๓๔๓ ๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๔๔/๗๕ ๓ วิ.มทา. ๔/๔๕/๕๖
 ๔ วิ.มทา. ๕/๓๑/๔๒

คือ พิลังกาสา ตีปาลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม และผลโกฐ

สมอพิเภกมีอีกหลายศัพท์ เช่น ภูตาวาส, กลิทุม

มะขามป้อม ๒ ศัพท์

อมตา (น+มต+อา) มะขามป้อม. **นตฺถิ มตฺเมตฺติสฺสนฺติ อมตา** มะขามป้อมที่ไม่มีความตาย(ใช้เป็นยาอายุวัฒนะ) ชื่อว่าอมตา (อาเทศ น เป็น อ, ลบสระหน้า)

อามลก, อามลกกี (น+มล ธารณ+ณฺว+อี) มะขามป้อม. **โรคํ น มลตฺติ อามลกกี** มะขามป้อมที่ไม่ทรงไว้ซึ่งโรค ชื่อว่าอามลก (อาเทศ น เป็น อ, ทีชะ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลบสระหน้า). **ตีสฺสู อามลกกีศัพท์มิใช่ในลึงค์ทั้ง ๓. วยฎจาศัพท์ก็แปลว่ามะขามป้อม. ตสฺสุทวาริวฺเร อามลกกี^๑** มีต้นมะขามป้อมที่ไม่ไกลจากต้นหว่านนั้น

[๕๗๐] **ลพฺุชฺ ลิฏฺุจ จาถ**

กณฺิกาโร ทุมฺปฺปโล

นิมฺโพริฏฺุจ ปุจฺมิทฺุโท

กรโก ตฺุ จ ทาลิมฺ.

ขนุนสำมะลอ, สาเก ๒ ศัพท์

ลพฺุช (ลพฺุสททฺุปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ขนุนสำมะลอ, สาเก. **ลพฺุชนามเก ปพฺุทเต ชายตฺติ ลพฺุช** ขนุนที่เกิดบนภูเขาชื่อลพฺุช (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **ลพฺุชผลมาทาย พุทฺุทเสฎฺุจสฺสทาสหิ^๒** ข้าพเจ้านำเอาผลขนุนสำมะลอไปทูลถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด

ลิฏฺุจ (ลีน+กฺจ) ขนุนสำมะลอ, สาเก. **ขุทฺุทกตฺตา ลีนํ อปากฺฺฏํ กฺจสงฺขาตํ ผลเมตฺตสฺสาติ ลิฏฺุจ** ขนุนที่ผลไม่ปรากฏ เพราะมีขนาดเล็ก จึงชื่อว่าลิฏฺุจ (ลบ น, รัสสะ อี เป็น อี). **ททฺุรฺกขศัพท์** ก็แปลว่าขนุนสำมะลอ

กรรณิการ์เขา ๒ ศัพท์

กณฺิกา (กณฺิฏฺุสททฺุปท+กร กรณ+ณ) กรรณิการ์เขา. **อคนฺธปฺุผตาย อตฺตานํ กณฺิฏฺุจ กโรตฺติ กณฺิกาโร, ปิตฺุปฺุฝโก** กรรณิการ์ที่ทำตนให้น้อยค่า เพราะมีดอกไม้หอม ชื่อว่ากณฺิกา (ลบ ฎฺุจ และ ณฺ, วุทฺิ อ เป็น อา). **กณฺิการาว สมฺุผลฺลา^๓** เหมือนดอกกรรณิการ์บานสะพรั่ง

ทุมฺปฺป (ทุม+อฺุปฺป) กรรณิการ์เขา. **ปทุมฺปฺปมาณฺปฺุฝทุมตายนํ ทุมฺปฺปโล** ต้นกรรณิการ์ ชื่อว่าทุมฺปฺปละ เพราะเป็นพันธุ์ไม้ที่มีดอกเท่าดอกปทุม

สะเดา ๓ ศัพท์

นิมฺพ (นี นเย+พ) สะเดา. **นียตฺติ นิมฺโพ** สะเดาที่เขานำไป ชื่อว่านิมพะ (ลงนิคหิต อากม, อาเทศ นิคหิตเป็น ม, รัสสะ อี เป็น อี). **ผลภาเวณ นมตฺติ นิมฺโพ** สะเดาที่โน้มไป เพราะมีผลตก

๑ วิ.มหา. ๔/๔๕/๕๖

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๕๗/๘๑

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๗๓๐/๒๕๒

ชื่อว่านิมพะ (นมฺ นมเน+พ, อาเทศ อ เป็น อิ). อนุชานามิ ภิกขเว ปณฺณานิ เกสชชานิ นิมุพปณฺณํ ปโฏลปณฺณํ สุลลিপณฺณํ กปฺปาลีปณฺณํ^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไปไม้ที่เป็น ยา คือ ใบสะเดา ใบกระตอม ใบกะเพรา และใบฝ้าย

อริฎฺฐ (อริสททุปปท+จา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) สะเดา. ติตฺตฺรสตฺตา อริภาเว ติฎฺฐตฺติ อริฎฺฐโจ สะเดาที่ตั้งอยู่ในความเป็นศัตรู(ของตนไม้ที่มีรสหวาน) เพราะมีรสขม จึงชื่อว่าอริฎฐะ (ซ็อน ฎ, ลบ สระหน้า)

ปุจฺจิมนฺท (ปุจสททุปปท+มทฺท มทฺทเน+อ) สะเดา. ปุจฺจํ ฎฺฎฺจํ มทฺทตฺติ ปุจฺจิมนฺโท ไม้สะเดาที่ คุกคามโรครา ชื่อว่าปุจจิมันทะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทฺ เป็น นฺ). นพฺวเน กิร โส ปุจฺจิมนฺทรุกฺโข^๒ ทราบว่าต้นสะเดานั้นเกิดขึ้นในป่าต้นอ้อ

สะเดามีอีกหลายศัพท์ เช่น ธมฺมเสน, มาลก

ทับทิม ๒ ศัพท์

กรก (กร กรณ+ณฺว) ทับทิม. กรฺตฺติ กรโก, รตฺตปฺปโก ต้นทับทิมที่กระทำ ชื่อว่ากรกะ, มีดอกสีแดง (อาเทศ ณฺว เป็น อก)

ทาลิม, ทาฬิม (ทล วิหารณ+อิ+ม) ทับทิม. ทลตฺติ ทาลิมุ ต้นทับทิมที่ทำลาย ชื่อว่า ทาลิมะ (วฺทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น หฺ บ้าง). ตสฺส ทาฬิมผลํ อทาลิ^๓ ได้ถวายผล ทับทิมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะนั้น

[๕๗๑] สรโล ปุติฎฺฐณฺจ กปิลา ตฺ จ ลีสฺปา
 สามา ปิยงฺคุ กงฺคุปิ ลีรีโส ตฺ จ ภณฺฑิโล.

ไม้สน ๒ ศัพท์

สรล (สร คตฺย+อล) ไม้สน. กาลนฺตรํ สรตฺติ สรโล ไม้สนที่ไปสุระยะเวลา ชื่อว่าสรละ. สรลาภิเษคฺคุณฺโธ^๔ ไม้สนเป็นต้นมีกลิ่นอยู่ที่เปลือก

ปุติฎฺฐ (ปุติ+ฎฺฐ) ไม้สน. ปุติเยว ฎฺฎฺจํ ปุติฎฺฐจํ ไม้ที่มีกลิ่นเหม็น ชื่อว่าปุติฎฐะ

ไม้ประดู่ลาย ๒ ศัพท์

กปิลา (กปิ จลเน+อิล+อา) ไม้ประดู่ลาย. กปิตพฺพา จลิตพฺพาติ กปิลา ไม้ประดู่ที่เขาเขย่า ชื่อว่ากปิลา (ลบสระหน้า)

ลีสฺปา (สาส อนุสิฎฺฐิจฺย+อป+อา) ไม้ประดู่ลาย. สาสติ เอเตนาติ ลีสฺปา ไม้ประดู่ลายที่ใช้สอน ชื่อว่าลิงสปา (อาเทศ สาสฺ เป็น ลีสฺ, ลบสระหน้า). ลีสิยเตติ ลีสฺปา ไม้ประดู่ลายที่เขาต้องการ

๑ วิ.มหา. ๕/๓๐/๔๒

๒ วิ.ฎี. ๑/๑๔๙/๓๑๗

๓ ขุ.อฎ. ๓๓/๓๘๖/๙๔

๔ วิ.ฎี. ๑/๑๙๙/๓๙๕

ชื่อว่าสิงสปา (ลิส อิจฺฉาย+อป+อา, ลงนิจิตตาคม). อคุรุศัพท์ก็แปลว่าไม้ประดู่ลาย. **เสตพฺยนคร** คนตุวา ลีสปาวนํ ปาวิลี^๑ เสด็จพระราชดำเนินไปทางเสตพฺยนคร เข้าสู่ป่าไม้ประดู่ลาย

ไม้ประยงค์ ๓ ศัพท์

สามา (สา ตนุกรณ+ม+อา) ไม้ประยงค์. **สาติ ตนุโกรีตติ สามา** ไม้ประยงค์ที่ทำให้บาง ชื่อว่าสามา (ลบสระหน้า)

ปียงคุ (ปียสททุปปท+คมฺ คติมฺหิ+อุ) ไม้ประยงค์. **ปียงภาวํ คจฺจตีติ ปียงคุ** ไม้ประยงค์ที่ถึงความเป็นที่รัก ชื่อว่าปียงคุ (ไม่ลบทฤตยิวริกัตติ, อาเทศนิจิตเป็น ง, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ปียงคุมาลาหิ จนฺทนคนฺเธหิ จ อสฺสทาหิ^๒** ดารดาษด้วยพวงดอกประยงค์และกลิ่นหอมของแก่นจันทร์

กงฺคุ (กสททุปปท+คมฺ คติมฺหิ+อุ) ไม้ประยงค์. **กํ กมนียภาวํ คจฺจตีติ กงฺคุ** ไม้ประยงค์ที่ถึงความเป็นวัตถุอันน่าปรารถนา ชื่อว่ากงฺคุ (ไม่ลบทฤตยิวริกัตติ, อาเทศนิจิตเป็น ง, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **สาสา จ กงฺคุปฺปฺวา จ โสภณฺติ มม อสฺสเม^๓** ดอกสาละและดอกประยงค์ใกล้อาคารของเรากำลังบานสวยงาม

ไม้ประยงค์มีอีกหลายศัพท์ เช่น มหิลาวุหยา, ลตา, คนฺทา, คนฺธผลี, การมฺภา

ไม้ซีก, ก้ามปู, จามจรี ๒ ศัพท์

ลิริส (สร คติย+อัส) ไม้ซีก, ก้ามปู, จามจรี. **สรติ โรคํ หีสตีติ ลิริโส** ไม้ซีกที่เปียดเบียนโรค ชื่อว่าลิริส (อาเทศ อ เป็น อิ). **กกุสนฺโธ ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ลิริสฺสสมฺมุเล อภิสมฺพุทฺโธ^๔** ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากุกสันธะ ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงตรัสรู้ที่โคนไม้ซีก

ภณฺฑิล (ภณฺฑ ปรีภาสเน+อิล) ไม้ซีก, ก้ามปู, จามจรี. **ภณฺฑเตตีติ ภณฺฑิลो** ไม้ซีกที่ให้ดำหนิ ชื่อว่าภณฺฑิละ

[๕๗๒] **โสณโก ที่ฆวณฺเฏ จ วุโล ตฺว จ เกสโร**
กาโกทุมฺพริกา เผคฺตุ นาโค ตฺว นาคมาลิกา.

เพกา ๒ ศัพท์

โสณก (สฺถณ คติย+ณฺว) เพกา. **สฺถนฺติ คจฺจตีติ โสณโก** ต้นเพกาที่เป็นไป ชื่อว่าโสณกะ (วุทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

ที่ฆวณฺเฏ (ที่ฆ+วณฺเฏ) เพกา. **ที่ฆํ ผลวณฺเฏ อสฺสชาติ ที่ฆวณฺเฏ** ผลเพกาที่มีก้านผลยาว

๑ ธมฺม.อ.ญ. ๑๘/๖๕

๒ ขุ.อ.ญ. ๓๐/๘๙๔/๒๗๒

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒/๕

๔ ที.มหา. ๑๐/๕/๔

ชื่อว่าที่ม้วนงู

พิกุล ๒ ศัพท์

พกุล, วกุล (วก อาทาเน+อุล) พิกุล. วกติ อาทาทิตติ วกุลโธ ต้นพิกุลที่ถือเอา ชื่อว่าวกุละ (อาเทศ ว เป็น พ บ้าง). กทมพวา พกุลลา พหู^๑ ต้นกระทุ่มและต้นพิกุลมีมาก. วกุลปุပ္ผิ ปคฺคฺยห พุทฺธสฺส อภิโรปยี^๒ นำเอาดอกพิกุลไปบูชาแด่พระพุทธเจ้า

เกสร (เกสร+ณ) พิกุล. เกสรยุดตปุပ္ผิตาย เกสโร ต้นพิกุลชื่อว่าเกสระ เพราะดอกมีเกสร (ลบนุ, ลบสรรหน้า). ดีณิ เกสรปุปฺพานิ สีเส กตฺวานหิ ตทา^๓ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าติดดอกพิกุล ๓ ดอกไว้บนศีรษะ

มะเดื่อปล้อง ๒ ศัพท์

กาโกทมุพริกา (กาค+อุทมุพ+อิก+อา) มะเดื่อปล้อง. กากานํ อุทมุโพโร กาโกทมุโพโร, โสเอว กาโกทมุพริกา มะเดื่อของกา ชื่อว่ากาโกทมุพระ, กาโกทมุพระนั้นแหละ ชื่อว่ากาโกทมุพริกา (ลบสรรหน้า)

เผคฺคฺ (ผล นิปฺผตฺตฺยิ+คฺ) มะเดื่อปล้อง. ผลตฺตฺติ เผคฺคฺ มะเดื่อที่ออกผลมาก ชื่อว่าเผคฺคฺ (อาเทศ อ เป็น เอ, ลฺ เป็น ค). นิสฺสาโร เผคฺคฺรุรุกฺโข เผคฺคฺรุรุกฺเขหฺว ปริวุโต^๔ ต้นมะเดื่อปล้อง ไม่มีแก่น แวดล้อมด้วยต้นมะเดื่อปล้องอีกจำนวนมาก

กาคะทิง ๒ ศัพท์

นาค (น+คมุ คตฺมิหิ+กฺวิ) กาคะทิง. น คจฺจตฺตฺติ นาโค ต้นกาคะทิงที่ไม่เคลื่อนที่ไป ชื่อว่านาคะ (ที่ชะ อ เป็น อา, ลบน กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ). นาคปุပ္ผิ คเหตุวาน คตมฺคฺคฺมิ โอภิรี^๕ นำเอาดอกกาคะทิงไปโปรยลงบนทางเสด็จพระราชดำเนิน

นาคมาลิกา (นาค+มาลา+อิก+อา) กาคะทิง. นาคานํ มาลา, สา สณฺฆาตา ยตฺร นาคมาลิกา ต้นกาคะทิงที่มีพวงดอกไม้เกิดขึ้น ชื่อว่านาคมาลิกา (ลบสรรหน้า)

[๕๗๓] อโสโก วญฺชฺโล จาถ
ดาปิณฺโณ จ ตมาโลถ

ตฺกฺการี เวชยนฺติกา
กฺกุโข คิริมลฺลิกา.

ไม้โอศก ๒ ศัพท์

อโสก (น+โสก) ไม้โอศก. นตฺถิ โสโก อเนนาติ อโสโก ไม้ที่ช่วยให้ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่าอโสกะ (อาเทศ น เป็น อ). อโสกปุปฺผมาลาหิ พุทฺธสฺส อุปนามยี^๖ ข้าพเจ้าน้อมพวงดอกอโสกเข้าไปถวายแด่พระพุทธเจ้า

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๓

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๒๘/๓๒๒

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖๖/๔๔๘

๔ อิง.อญ. ๑๕/๕๐๕/๓๗๐

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๖๐/๒๖๒

๖ ขุ.วิมาน. ๒๖/๓๘/๖๘

วณฺชุล (วช คมน+อุล) ไม้ไค้ก. **วชติ** คจจตติ **วณฺชุล** ไม้ไค้กที่เ็นไป ชื่อว่าวณฺชุละ (ลง นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเ็น ญ)

ไม้คนทา ๒ คััพท์

ตฎการี (ตสทฎปท+กร กรณ+ณ+อึ) ไม้คนทา. **ตฎโรคชยาทิกั** **กรโธตติ** **ตฎการี** ไม้คนทา ที่ทำให้ชนะโรคนั้นๆ เ็นต้น ชื่อว่าตฎการี (ซ็อน ฎ, ลบ ญ, วุทธิ อ เ็น อา, ลบสระหน้า). **ตฎการี** **ปุฎผิฏ** **คิริมทุณิ**^๑ ดอกคนทาบานอยู่บนยอดเขา

เวชยนฺติกา (วิ+ชช ยเ+อนฺต+อิก+อา) ไม้คนทา. **วิเสเสน** **ชยตติ** **เวชยนฺติกา** ไม้คนทาที่ ชนะ (โรค) โดยเด็ดขาด ชื่อว่าเวชยนฺติกา (อาเทศ อี เ็น เอ, วุทธิ อี ของธาตุเ็น เอ, อาเทศ เอ เ็น อย, ลบสระหน้า)

ไม้คนทามีอีกหลายคััพท์ เ็น **ชยา**, **ชยนฺตี**, **นาเทยิ**

คูน ๒ คััพท์

ตาศิณฺณ, **ตาศิณฺช** (ตาศิสทฎปท+ชน ชนเน+กวิ) **คูน**. **ตาศิณฺ** **ชยตติ** **ตาศิณฺ** ต้นคูนที่ เกิดในระหว่างแม่น้ำ ชื่อว่าตาศิณฺณะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเ็น ญ, รัสสะ อี เ็น อี, ลบ ฎวิ และ ฌ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ช เ็น ฌ บ้าง). คัมภีร์น่านตลสังคหะกล่าววว่า “**ตาศิ** **ต** **สิริตานุตเร** **ตาศิ**คััพท์ใช้ในอรรถวาระหว่างแม่น้ำ”

ตมัลล (ตมู กงชาย+อล) **คูน**. **ตเมตติ** **ตมัลล** ต้นคูนที่ให้สงสัย ชื่อว่าตมัลละ (ทีชะ อ เ็น อา). **ตมัลลปุผิ** **ปคคฺยห**^๒ ถือเอาดอกคูน

มวกเหล็ก, อัญชันเขียว, มะลิป่า ๒ คััพท์

กฏฺช (กฏฺ เจทเน+อช) **มวกเหล็ก**, **อัญชันเขียว**, **มะลิป่า**. **โรคั** **กฏฺติ** **ฉินทตติ** **กฏฺช** ไม้มวก เหล็กที่ตัดโรค ชื่อว่ากฏฺชะ. **ปุฎผิ** **กฏฺชมาทาย**^๓ นำเอาดอกอัญชันเขียวไป

คิริมลลิกา (คิริ+มลลิกา) **มวกเหล็ก**, **อัญชันเขียว**, **มะลิป่า**. **คิริมหิ** **ชาตา** **มลลิกา** **คิริมลลิกา** ดอกมะลิที่เกิดบนภูเขา ชื่อว่าคิริมลลิกา

[๕๗๔] **อินฺทยไว** **ผล** **ตสฺสา-** **คฺคิมฺนโถ** **กณิกา** **ภเว**
นิคฺคฺณฺทิตถิ **สินฺทวาโร** **ติณฺสุล** **ต** **มลลิกา.**

ผลมวกเหล็ก

อินฺทยว (อินฺท+ยว) **ผลมวกเหล็ก**. **ตสฺส** **กฏฺชสฺส** **ผล** **อินฺทยไว** **อินฺทยวคััพท์**ใช้ในอรรถ ว่าผลของต้นมวกเหล็กนั้น. **อินฺทสฺส** **สฏฺกสฺส** **ยไว** **ธณฺณวิเสโส** **อินฺทยไว** **ธัญพีชชนิดหนึ่ง**

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๙/๔๘๑

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๙๓/๒๙๑

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๐๓/๑๕๗

นีลิกา (นีล+อิก+อา) สุปรรณิการ์. นีลปุพผตาย นีลิกา ต้นสุพรรณิการ์ ชื่อว่านีลิกา เพราะมีดอกสีเขียว (ลบสระหน้า)

สุพรรณิการ์มีอีกหลายศัพท์ เช่น สุวหา, นิคฺคณฺฐี

มะลิวัลย์, มะลิลา, มะลิป่า ๒ ศัพท์

อบุโผฏา (อา+ผุฏ วิกสเน+ณ+อา) มะลิวัลย์, มะลิลา, มะลิป่า. อากุโส ผุฏตีติ อบุโผฏา ดอกมะลิวัลย์ที่บานอยู่เนื่องนิตย์ ชื่อว่าอบุโผฏา (ช้อน ปุ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อบุโผฏาติ** **อบุโผฏาลลิตี**^๑ บทว่า **อบุโผฏา** คือเถามะลิวัลย์

วนมลลิกา (วน+มลลิกา) มะลิวัลย์, มะลิลา, มะลิป่า. วน ชาตา มลลิกา **วนมลลิกา** ต้นมะลิที่เกิดในป่า ชื่อว่าวนมลลิกา

กุหลาบ, ชบา ๔ ศัพท์

พนฺธุก (พนฺธ พนฺธเน+อุ+ก) กุหลาบ, ชบา. **พนฺธตีติ** **พนฺธุโก** ต้นกุหลาบที่ติดเนื่องกัน ชื่อว่าพนฺธุกะ. **มิสฺสา** **พนฺธุกปุพฺผเหติ** **นีลุปฺปลวิจิตฺตกา**^๒ อันแซมด้วยดอกชบา แต่งให้วิจิตรด้วยดอกอุบลเขียว

ชยฺสุมน (ชย+สุมน) กุหลาบ, ชบา. **ชยตุถํ** **สุมนํ** **ชยสุมนํ** ดอกมะลิเพื่อชยฺชณะ ชื่อว่าชยฺสุมนะ. **รตฺตกมฺพลสฺเสว** **ชยฺสุมนปุพฺผราลิตี** **วีย** **วณฺโณ**^๓ สีของผ้ากำพลแดงเหมือนกองดอกกุหลาบแดง

ภณฺฐิก (ภทฺธิ มงฺคฺลฺเย+อิก) กุหลาบ, ชบา. **ภณฺฐตีติ** **ภณฺฐิก** ดอกกุหลาบที่เป็นมงคล ชื่อว่าภณฺฐิกะ (ลงนิกฺหิตอาคม, อาเทคนิกฺหิตเป็น ณ)

พนฺธุชีวก (พนฺธุสทฺทฺรูปท+ชีว ปาณธารเณ+ณฺว) กุหลาบ, ชบา. **ชีวตีติ** **ชีวโก** **พันธุไม้** ที่เป็นอยู่ ชื่อว่าชีวกะ. **ชีวกสทฺทฺสส** **ปิตฺสาลาทีสฺวาปี** **ปวตฺตนโต** **พนฺธุ** **เอว** **ชีวโก** **พนฺธุชีวโก** **พันธุไม้**ที่เป็นอยู่นั้นแหละ ชื่อว่าพันธุชีวกะ เพราะชีวกศัพท์ใช้ในอรรถว่า ต้นไม้ที่มีดอกสีเหลืองเป็นต้น (อาเทศ ณฺว เป็น อก). **พนฺธุ** **พนฺธุกปุพฺผ** **จ** **พนฺธุภาตริ** **พนฺธเว** **พนฺธุศัพท์** ใช้ในอรรถว่า ดอกกุหลาบ ญาติผู้พี่ และพวกพ้อง

ชีวโก ปิตฺสาเล จ

เชปนเน วุทธิชีวินิ,

เสวินิ ปาณเก ผาติ-

ภณฺฐิกเก ปาทพนฺตเว.

ชีวกศัพท์เป็นไปในต้นชบา ความสิ้นไป आयुยีน เพื่อน มีชีวิต ความเจริญ
ลักจั่นน้ำ และระหว่างต้นไม้

[๕๗๖] **สุมนา** **ชาติสุมนา** **มาลกี** **ชาติ** **วสุลิกี**
ยูถิกา **มาคธี** **จาถ** **สตุตลา** **นวมลลิกา.**

มะลลึ ๕ คัพพท์

สุมนา (สุ+มน+อา) มะลลึ. **สุนทริ** **มโน** **อสุสนติ** **สุมนา** ดอกไม้ที่มีใจดี(คือเห็นแล้วสบายใจ)
 ชื่อว่าสุมนา

ชาติสุมนา (ชาติ+สุมนา) มะลลึ. **สุคนธตตา** **ชาติสุมนา** ดอกมะลลึชื่อว่าชาติสุมนา เพราะมี
 กลิ่นหอม. **ชาติสุมนปุพพานิ** **อุโกหิ** **หตุเถหิ** **ภควโต** **ปาทมูล** **โอกิริตวา** **ปุเชลิ**^๑ **โปรย**
 ดอกมะลลึด้วยมือทั้ง ๒ บุษบาแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาค

มาลกี (มล ธารณ+ณฺว+อี) มะลลึ. **มลติ** **ธารตีติ** **มาลกี** ดอกมะลลึที่ทรงไว้(ซึ่งกลิ่นหอม)
 ชื่อว่ามาลกี (วูถิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลบสระหน้า)

ชาติ (ชน ชนเน+ติ) มะลลึ. **ชนตีติ** **ชาติ** ดอกมะลลึที่เกิด ชื่อว่าชาติ (อาเทศ น เป็น อา, ลบ
 สระหน้า)

วสุลิกี (วสุส+อิก+อี) มะลลึ. **วสุสกาลสยชาติปุพผตาย** **วสุลิกี** ดอกมะลลึ ชื่อว่าวสุลิกี เพราะ
 ออกดอกในฤดูฝน (ลบสระหน้า). **วสุลิกีติ** **ชาติสุมนา**^๒ บทว่า **วสุลิกี** คือดอกมะลลึ

คัตเค้า ๒ คัพพท์

ยูถิกา (ยูถ หีสาย+อิ+ก+อา) คัตเค้า. **ยูถตีติ** **ยูถิกา** ต้นคัตเค้าที่เปียดเปียน(เพราะมีหนาม)
 ชื่อว่ายูถิกา (ทีชะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า). **ยูถิกปุพผัง** **โอจินิตวา** **ภควนฺตํ** **ปุเชลิ**^๓ เลือก
 เก็บดอกคัตเค้าบุชาพระผู้มีพระภาค

มาคธี (มคธ+ณ+อี) คัตเค้า. **มคธ** **ภวา** **มาคธี** ต้นคัตเค้าที่มีอยู่ในแคว้นมคธ ชื่อว่ามาคธี
 (ลบ ญ, วูถิ อ เป็น อา)

ต้นคัตเค้ามีอีกหลายคัพพท์ เช่น **คณิกา**, **อมพฏจา**

มะลิซ็อน ๒ คัพพท์

สตุตลา (สุ+ทล+อา) มะลิซ็อน. **สุนทริ** **ทลเมตีสุสาติ** **สตุตลา** มะลิซ็อนที่มีกลีบสวยงาม
 ชื่อว่าสตุตลา (อาเทศ อุ เป็น อ, ท เป็น ต, ซ็อน ต, ลบสระหน้า). **สตุต** **ทลاني** **เอตีสุสาติ** **วา**
สตุตลา หรือมะลิซ็อนที่มีกลีบดอก ๗ ชั้น ชื่อว่าสตุตลา (สตุต+ทล+อา, ลบ ท และสระหน้า)

นวมลลิกา, **นวมาลิกา** (นว+มลลิกา) มะลิซ็อน. **นวา** **นุตนา** **มลลิกา** **นวมลลิกา** ดอก
 มะลิซ็อนที่สดใหม่ ชื่อว่านวมลลิกา

[๕๗๗] **วาสนุดิฎิฎิ อติมุดิโต** **กรวิโรสุสมารโก**
มาตุลฎุคิ **พิชปุโร** **อุมุฎิโต** **ตุ จ มาตุโล.**

ล้าฎวน ๒ คัฎฎัฎ

วาสนุดิ (วาสนุด+ณ+อึ) ล้าฎวน. **วาสนุด** **ปุฎุฎิฎิ** **วาสนุดิ** ดอกล้าฎวนที่บานในฤดูใบไม้ผลิ
 ชื่อว่าวาสนุดิ (ลอบ ฎุ, วุฎิ อ เป็น อา, ลอบสระหน้า)

อติมุดิ (อติมุทสทฎุฎุฎ+ตณู วิฎุฎาเร+ฎุวิ) ล้าฎวน. **อติมุฎั** **ตโนฎิฎิ** **อติมุฎิโต** ดอกล้าฎวน
 ที่แผ่ความอ่อนช้อยออกไป ชื่อว่าอติมุฎิตะ (ลอบสระที่ ท, อาเทศ ฎุ เป็น ต, ลอบ ฎุวิ และ ฎุ ที่สุด
 ฎาตุ). **อติมุฎิฎา** **อโสกา** **จ** **ภคินิมาลา** **จ** **ปุฎุฎิฎา**^๑ ดอกล้าฎวน ดอกอโสค และดอก
 ฎุหลาบบานสระพริงแล้ว

ไม้ล้าฎวนมีอีกหลายคัฎฎัฎ เช่น มาธวิ, ลดา

ยึโฎ ๒ คัฎฎัฎ

กรวิโร (ฎุสทฎุฎุฎ+รฎุ สทฎุเท+อึร) ยึโฎ. **ฎุจฎิฎั** **รวุ** **เอเตนาติ** **กรวิโร** ดอกยึโฎทำให้ร้องเสียง
 หลง ชื่อว่ากรวิระ (อาเทศ ฎุ เป็น อ, วุฎิ ฎุ ของฎาตุเป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อสุสมารก (อสุสสทฎุฎุฎ+มร ปาณจาเค+ณู) ยึโฎ. **อสุเส** **มาเรฎิฎิ** **อสุสมารโก** ต้นยึโฎ
 ที่ฆ่าม้าให้ตายได้ ชื่อว่าอสุสมารกะ (วุฎิ อ เป็น อา, อาเทศ ฎุ เป็น อก). **ปฎิหาสคัฎฎัฎ**ก็แปล
 ว่ายึโฎ

มะงัฎ, มะกรุด, สัฎมิโ ๒ คัฎฎัฎ

มาตุลฎุคิ (มตตสทฎุฎุฎ+ลฎุ วินาเส+อ) มะงัฎ, มะกรุด, สัฎมิโ. **มตโต** **ลฎุชฎิ** **เอเตนาติ**
มาตุลฎุคิ มะงัฎที่ทำให้หายุวิงเวียน (เพราะมีกลิ่นหอมและรสเปรี้ยว) ชื่อว่ามาตุลฎุคะ (ลอบ ต, ที่มะ
 อ เป็น อา, อาเทศ อ ที่ ต เป็น ฎุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ฎุ, ชุ เป็น ค)

พิชปุโร (พิช+ปุโร) มะงัฎ, มะกรุด, สัฎมิโ. **ปริปุณณพิชฎาย** **พิชปุโร** มะกรุดชื่อว่าพิชปุระ
 เพราะเมล็ดปริบูรณั. **พิชปุโรผลานิ** **สตุฎุ** **อุปนลึ**^๒ น้อมผลมะกรุดเข้าไปถวายแด่พระศาสดา

ล้าโพง, มะเชิอบ้า ๒ คัฎฎัฎ

อุมุฎิโต (อุ+มท อุมุมาเท+ต) ล้าโพง, มะเชิอบ้า. **อุคคั** **มชฎิ** **เอเตนาติ** **อุมุฎิโต** ต้น
 ล้าโพงที่ทำให้เมาหนัก ชื่อว่าอุมุฎิตะ (ช้อน ม, อาเทศ อ เป็น ฎุ, ฎุ เป็น ต)

มาตุล (มร ปาณจาเค+อุล) ล้าโพง, มะเชิอบ้า. **มาเรฎิฎิ** **มาตุโล** มะเชิอบ้าที่ทำให้ตายได้
 ชื่อว่ามาตุละ (วุฎิ อ เป็น อา, อาเทศ รฎุ เป็น ต)

มะเขือบ้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น กิดว, ฤตต, ฤตตุร, กนกาวุหย, มทน

[๕๗๘] กรมุนโท สุเสน จ กุณฑิ ตู มาขยมุจจเต
เทวดาโส ตู ซีมุโต- ถามิลาโต มหาสหา.

เล็บเหยี่ยว ๒ ศัพท์

กรมุนท, กรมทท (กรสททูปปท+มทท มททเน+อ) เล็บเหยี่ยว. กณฏเณน กริ หตถิ มททตติ
กรมุนโท ต้นเล็บเหยี่ยวที่ทิ่มแทงมือด้วยหนาม ชื่อว่ากรมันทะ (อาเทศ ฑ เป็น น บ้าง)

สุเสน (สุ+สิ พนธเน+ย) เล็บเหยี่ยว. สฎจฺ ลิโนตติ สุเสน ต้นเล็บเหยี่ยวที่เกาะเกี่ยว ไว้แน่น
ชื่อว่าสุเสนะ (วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน ,ลบ อ)

คล้า ๒ ชื่อ

กุณฑิ (กุณ สงโกจเน+ท) คล้า. กุณตติ กุณฑิ ต้นคล้าที่ลำต้นเรียว ชื่อว่ากุณฑะ (อาเทศ ญ เป็น น)

มาขย (มาฆ+ย) คล้า. มาฆะ ภว มาขยิ ต้นคล้าที่มีใบเดือน ๓ ชื่อว่ามาฆะ (ลบ อ ที่ ฆ)

หญ้าหนวดแมว ๒ ศัพท์

เทวดาโส (เทวดาสททูปปท+อส ภกฺชเน+อ) หญ้าหนวดแมว. เทวดา อสนติ ภกฺชนติ ดนติ
เทวดาโส หญ้าที่เทวดากิน ชื่อว่าเทวดาสะ (ลบสระหลัง)

ซิมุต (ซิมุต+ณ) หญ้าหนวดแมว. ซิมุตกาเล สญชาตตดา ซิมุโต หญ้าหนวดแมวชื่อว่าซิมุตะ
เพราะเกิดขึ้นในฤดูฝน (ลบ ญ, ลบสระหน้า)

บานไม่รู้โรย ๒ ศัพท์

อมิลาต (น+มิลาต) บานไม่รู้โรย. บุปผมาสฺ น มิลาตมสฺส ภวตติ อมิลาโต ดอกไม้ที่ไม่มี
ความร่วงโรยตลอดกาล ชื่อว่าอมิลาตะ (อาเทศ น เป็น อ)

มหาสหา (มหนตสททูปปท+สท ชมเน+อ+อา) บานไม่รู้โรย. มหนตมปิ กาลิ สทตติ มหาสหา
ดอกไม้ที่ทนอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อว่ามหาสหา (อาเทศ มหนต เป็น มหา, ลบสระหน้า)

[๕๗๙] อโถ เสเรยยก ทาลี กิจิราโต กุณฏโก
อชฺชุกโก ลิตปนฺณาโส สมิรวเณ ฝณฺชชฺโก.

หญ้างวงช้าง ๔ ศัพท์

เสเรยยก (สิริ+ณฺเยยยก) หญ้างวงช้าง. สิริ วตตติ เอเตนาคิ เสเรยยก หญ้าที่ช่วยให้สิริ
เป็นไป ชื่อว่าเสเรยยกะ (ลบ ญ, วูทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). เสเรยยก คเหตุวาน อากาส

อุกขิปปี อห^๑ ข้าพเจ้ากำเอาดอกหญ้างวงข้างโยนขึ้นไปบนอากาศ

ทาลี (ทาส+อี) หญ้างวงข้าง. **ทาสนามกตดา ทาลี** หญ้างวงข้างชื่อว่าทาลี เพราะมีการตั้งชื่อทาส (ลบสระหน้า)

กีกิราต (กีสททุปท+กิริ วิกุกิริน+เอาต) หญ้างวงข้าง. กี้ กิรตีติ กีกิราโต หญ้างวงข้างที่กระจัดกระจายไปทั่ว ชื่อว่ากีกิราตละ. **สตถาริ ทิสวา ปสนนจิตโต กีกิราตปุเปหิ ปุชชอกาลี^๒** พบพระศาสดาแล้วมีจิตเลื่อมใสได้ทำการบูชาด้วยดอกหญ้างวงข้าง

กฤษฏก (กฤษฏเท+ท+ก) หญ้างวงข้าง. **กฤษฏีติ กฤษฏกโก** หญ้างวงข้างที่ทำความเสียหาย ชื่อว่ากฤษฏกกะ (ลง อํ อาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ)

แมงลักขาว ๒ ศัพท์

อชชุก (อช คมเน+อุก) แมงลักขาว. **อชติ คจจตีติ อชชุกโก** แมงลักที่เป็นไป ชื่อว่าอชชุกกะ (ช้อนช). **อคคพิชช นาม อชชุกํ ฝนิชชํ หิริเวโร^๓** เม็ดแมงลักขาว แมงลักเขียวและเถาย่านาง ชื่อว่าพิชชที่เกิดจากยอด

ลิตปนณาส (ลิต+ปนณาส) แมงลักขาว. **ลิตโต สุกโก ปณณาสโต ลิตปนณาสโต** แมงลักที่มีสีขาว ๕๐ เปอร์เซนต์ (ขาวครึ่งหนึ่ง) ชื่อว่าลิตปนณาสละ

แมงลักเขียว ๒ ศัพท์

สมิรณ (สมสททุปท+อิร กมปเน+ยุ) แมงลักเขียว. **สมํ สนตํ นิจจลํ อีรยติ กมเปตีติ สมิรณ** แมงลักเขียวที่ทำความสงบให้กระเพื่อม ชื่อว่าสมิรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ญ, ลบสระหน้า)

ฝนิชชุก, ฝนิชชุก (ฝนิสททุปท+ช ชเย+อ) แมงลักเขียว. **ฝนิ ชยตีติ ฝนิชชุกโก, ฝนิชชุกโก** ต้นแมงลักที่ช่นะงู ชื่อว่าฝนิชชุกะและฝนิชชุกกะ (ช้อน ช, รัสสะ อี เป็น อี, วุทธิ อี ของธาตุเป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ย เป็น ก, อาเทศ ช เป็น ฌ บ้าง, ลบสระหน้า). **พหู ชาดา ฝนิชชุกา^๔** ต้นแมงลักเขียวเกิดขึ้นจำนวนมาก

[๕๘๐] **ชปา ตู ชิวสมนํ** **กริโร กกโจ ภเว**
รุกขาทนี จ วุนทากา **จิตโตโก ตวคคิสถณญิตโต.**

ดอกชบา ๒ ศัพท์

ชปา (ชป จวเน+อ+อา) ดอกชบา. **ชปติ เอตายาติ ชปา** ดอกชบาที่ไหว ชื่อว่าชปา (ลบสระหน้า). **ชวตีติ ชปา** ดอกชบาที่บ้านเร็ว ชื่อว่าชปา (ช ชวเน+ป+อา, อาเทศ อุ เป็น อ, ลบสระหน้า)

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๒๓/๒๒๒

๒ ขุ.ฉ. ๓๒/๑๑๐/๓๔๑

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๔

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๒/๔๐๕

ชีวสุมน (ชีว+สุมน) ดอกชบา. **ชีวดุณิ** **สุมนิ** **ชีวสุมนิ** ดอกชบา (มะลิเพื่อชีวิต) ชื่อว่าชีวสุมนะ
สวาท ๒ ศัพท์

กรวีร (กร กรณ+อีร) สวาท. **กรโสติ** **กรวีโร** ต้นสวาทที่ทำ ชื่อว่ากรวีระ

กกจ (กก พนฺธเน+อ) สวาท. **กจติ** **พนฺธติ** **กกโจ** ต้นสวาทที่ผูกพัน ชื่อว่ากกจะ (ลง ก อาคม
กลางธาตุ). **คนถิลศัพท์ก็แปลว่าต้นสวาท**

กาฝาก ๒ ศัพท์

รุกขาทนี (รุกขสทฺทฺปปท+อทฺท หีสาย+ยุ+อี) กาฝาก. **รุกเข** **ชายมานา** **ตัม** **อทฺทติ** **หีสติ**
รุกขาทนี กาฝากเมื่อเกิดขึ้นบนต้นไม้ย่อมเบียดเบียนต้นไม้ นั้น จึงชื่อว่ารุกขาทนี (ลบสระหน้า, ลบ
ท, ที่มะสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

วนุทากา (วนฺท อภิวัตฺนถฺตีสฺ+อ+ก+อา) กาฝาก. **วนฺทียเตติ** **วนุทากา** กาฝากที่เขายกย่อง
(ว่าทำลายต้นไม้ได้) ชื่อว่าวนุทากา (ที่มะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กาฝากมีอีกหลายศัพท์ เช่น **รุกขรฺห**, **ชีวนฺติกา**

เจตมูลเพลิง ๒ ศัพท์

จิตฺตก (จิตฺ หีสาย+ณฺ) **เจตมูลเพลิง**. **จิตฺติ** **หีสติ** **จิตฺโต** ต้นเจตมูลเพลิงที่เบียดเบียน
ชื่อว่าจิตตกะ (ซ้อน ต, อาเทศ ณฺ เป็น อก)

อคฺคิสณฺณิต (อคฺคิ+สณฺณิต) **เจตมูลเพลิง**. **อคฺคิสณฺณิตฺติ** **อคฺคิปรียายนามโก** ต้นเจตมูลเพลิง
ที่มีชื่อเกี่ยวกับไฟว่าอัคคิสณฺณิตะ

[๕๘๑] **อกฺโก** **วิกิรฺณ** **ตสฺมิ** **ตฺวพฺโก** **เสตฺปฺปฺผล**
ปฺตฺลตา **คฺโฬี** **จ** **มฺพฺพา** **มฺรฺฐสาปฺยถ**.

ต้นรัก ๒ ศัพท์

อกฺก (อกฺก+ณ) **ต้นรัก**. **อกฺโก** **สุริโย**, **ตฺปฺปรียายนามกตฺตา** **อกฺโก** อักกะแปลว่าดวงอาทิตย์,
ต้นรัก ชื่อว่าอักกะ เพราะตั้งชื่อตามดวงอาทิตย์นั้น (ลบ ณ และสระหน้า)

วิกิรฺณ (วิ+กิริ วิกิรฺณ+ยุ) **ต้นรัก**. **วิกโรสติ** **วิกิรฺณ** ต้นรักที่กระจายไป ชื่อว่าวิกิรณะ (ที่มะ อิ
เป็น อี, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

ต้นรักมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อกฺกฺว**, **วสุก**, **อบฺโผฏ**, **มนฺทาร**, **อกฺกปณฺณ**

รักขาว

อพฺก (อลฺ+อกฺก) **รักขาว**. **ตสฺมิ** **อกฺเก** **โย** **เสตฺปฺปฺผลโก**, **ตสฺมิ** **อพฺโก** **อพฺกศัพท์เป็น**

ไปในต้นรักที่มีดอกสีขาว. เสตปุพฺผตาย อลฺภฺโถ อภฺโก อพฺภฺโก ต้นรักที่ประดับด้วยดอกสีขาว ชื่อวาวพักกะ (อาเทศ ล เป็น พ, ลบนิคหิตและสระหน้า). ปตาปสคัพฺทกัก็แปลว่ารักขาว

เถาหัวด้วน, เถาหัวเนา ๒ คัพฺท

ปุตฺติลตา (ปุตฺติ+ลตา) เถาหัวด้วน, เถาหัวเนา. ติตฺตรสฺตตา ปุตฺติภูตา ลตา ปุตฺติลตา เถาไม้ที่มีกลิ่นเหม็น เพราะมีรสขม ชื่อว่าปุตฺติลตา. โรคมลํ ปฺนาตึตฺติ ปุตฺติ พันธูไมทึซําระความสกปรกของโรค ชื่อว่าปุตฺติ (ปุ ปวเน+ติ), สา เอว ลตา ปุตฺติลตา พันธูไมทึนัั้นแหละเป็นเถา ชื่อว่าปุตฺติลตา. สา ลขุภิกกา สกฺุณิกกา ปุตฺติลาตาย พนฺธเนน พนฺธา^๑ นางนงมูลไถ่ไนั้นถูกผูกด้วยเถาหัวด้วน

คโฬจึ (คฬ รกฺขณ+โจจ+อี) เถาหัวด้วน, เถาหัวเนา. คฬตฺติ รกฺขตึตฺติ คโฬจึ เถาหัวด้วนที่รักษาไว้ ชื่อว่าคโฬจึ (ลบสระหน้า). คโฬจึลตา ปุตฺติลตาทิ วุจฺจติ^๒ เถาหัวด้วนท่านเรียกว่าปุตฺติลตา

เถาหัวด้วนมีอีกหลายคัพฺท เช่น อมตา, มธฺุปณฺณิ

ต้นชะเอม ๒ คัพฺท

มฺุพฺพวา (มฺุพฺพ พนฺธเน+อ+อา) ต้นชะเอม. มฺุพฺพเวตฺติ มฺุพฺพวา ต้นชะเอมที่เขาผูกมัดไว้ ชื่อว่ามฺุพฺพวา (ลบสระหน้า)

มธฺุรสฺสา (มธฺุรส+อา) ต้นชะเอม. มธฺุรสฺตตา มธฺุรสฺสา ต้นชะเอมชื่อว่ามธฺุรสฺสา เพราะมีรสหวาน ต้นชะเอมมีอีกหลายคัพฺท เช่น เทวี, โมรรฺฐา

[๕๘๒] กปิกจฺุ พุสฺสโสถ มณฺุชฺุฎฺฐา วิกฺสา ภเว
อมพฺุฎฺฐา จ ตถา ปาจา กฏฺุกา กฏฺุโรหิณิ.

ตำแย, หมามูย, อเนกคุณคัน ๒ คัพฺท

กปิกจฺุ, กปิกจฺุ (กปิก+กจฺุ) ตำแย, หมามูย, อเนกคุณคัน. กปึนํ วานรานํ กจฺุ ชนตฺติ กปิกจฺุ, กปิกจฺุ ผลตำแยที่ยังอาการคันของลิงให้เกิดขึ้น ชื่อว่ากปิกจฺุและกปิกจฺุ (อาเทศ จ เป็น จ บ้าง). อหํ ปน กปิกจฺุผลานิ พุสฺสผลานิ อาหริ^๓ ส่วนข้าพเจ้านำเอาผลตำแยที่คันมาแล้ว

พุสฺส (พุ+สฺส) ตำแย, หมามูย, อเนกคุณคัน. พุสฺสสมพฺุสฺสตาย พุสฺสโส ตำแยชื่อว่าพุสฺสเพราะมีสั้มีสเป็นทุกข์

เถาตำแยมีอีกหลายคัพฺท เช่น อตฺตคฺุตฺตา, ชหา, อพฺุยณฺุหา, กณฺุฑูรา, ปาวุสาณิ, สุกสิมพิ

เถาหางช้าง ๒ ศัพท์

มณฺชิฎฺฐา (มชฺช สฺฐติยฺ+จ+อา) เถาหางช้าง. **มชฺชตีติ มณฺชิฎฺฐา** เถาหางช้างที่หมดจด ชื่อว่า มณฺชิฎฺฐา (อาเทศ ชฺ เป็น ญ, ลง อิ อาคม, ช้อน ฎ, ลบสระหน้า)

วิกสา (วิ+กาส ทิตฺติยฺ+อ+อา) เถาหางช้าง. **วิเสเสน กาสตีติ วิกสา** เถาหางช้างที่รุ่งเรืองเป็นพิเศษ (คืออ้วนและเติบโตเร็ว) ชื่อว่าวิกสา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า)

เถาหางช้างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สมงฺคา, โยชนวุลลี**

ตุมกาเถา, เถาซึกา ๒ ศัพท์

อมฺพฏฺฐา (อมฺพ สฺพเท+จ+อา) ตุมกาเถา, เถาซึกา. **อมฺพตีติ อมฺพฏฺฐา** ตุมกาเถาที่มีเสียง ชื่อว่าอัมพฏฐา (ช้อน ฎ, ลบสระหน้า)

ปาจา (ปา รกฺขเณ+จ+อา) ตุมกาเถา, เถาซึกา. **ปาติ รกฺขตีติ ปาจา** เถาซึกาที่รักษาไว้ ชื่อว่าปาฐา (ลบสระหน้า)

ตุมกาเถามีอีกหลายศัพท์ เช่น **เสตา, ปาปเจลี**

ชำ ๒ ศัพท์

กฏฺฐา (กฏฺ วสฺสวารณคตฺสฺ+อุ+ก+อา) ชำ. **กฏฺตีติ คจฺจตีติ กฏฺฐา** ชำที่เป็นไป ชื่อว่ากฏฐา (ลบสระหน้า)

กฏฺโรหิณี, กฏฺโรหิณี (กฏฺกสฺทฺทฺพปท+รฺห ชนเน+ยุ+อิ) ชำ. **กฏฺกรสา หุตฺวา รฺหตีติ กฏฺโรหิณี** ชำที่เกิดขึ้นมีรสเผ็ดร้อน ชื่อว่ากฏฺโรหิณี (วฺหติ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ญ, ลบสระหน้า, ลบ ก บ้าง). **อนฺชานามิ ภิกฺขเว มุลาณี เกสฺชฺชานี หลิฑฺฑํ ลิงฺคิ เวรํ วจํ วจฺตุลํ อติวิลํ กฏฺโรหิณี อูสิริ ภาทฺทมฺตตฺกํ**^๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหัวที่เป็นยา คือขมิ้น ขิง ว่านนํ้า ว่านเปราะ ชำ หย้าแฝก หัวหมู

[๕๘๓] **อปามคฺโค เสขริโก ปิปลลี มาคธี มตา**

โคคณฺฎโก จ ลิงฺฆาญฺโฆ โกลวลฺลีภปิปลลี.

หญ้าเขี้ยววู, หญ้าพันธุ้ง ๒ ชื่อ

อปามคฺค (อป+มชฺช มชฺชเน+ณ) หญ้าเขี้ยววู, หญ้าพันธุ้ง. **วตฺถาทิกํ อปมชฺชนฺติ อเนนาติ** **อปามคฺโค** หญ้าเขี้ยววูที่ช่วยให้ไม่หลงลืมผ่านุงเป็นต้น ชื่อว่าอปามคคะ (ลบ ญ, ที่มะ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺช เป็น คฺค)

เสขริก (สิขร+ณิก) หญ้าเขียวงู, หญ้าพันธุ้ง. สิขรมสฺสาติ เสขริโก หญ้าพันธุ้งที่มีช่อดอกเหมือน
หงอน ชื่อว่าเสขริกะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, ลปสระหน้า)
หญ้าเขียวงูมีอีกหลายศัพท์ เช่น ฌามคฺคว, วิมุขบุปฺพี

ดีปสี ๒ ศัพท์

ปิปฺพลี (ปิตตสทฺทบุปฺพ+ผล วิหารณ+อ+อี) ดีปสี. ปิตตํ ผลตีติ ปิปฺพลี ดีปสีที่ทำลายน้ำดี
ชื่อว่าปิปฺพลี (ลป ตต, ซ้อน ป, ลปสระหน้า). อฆาตนิยผลตาย วิรูปฺ ผลํ เอดีสฺสาติ ปิปฺพลี
ดีปสีที่มีผลแปลก เพราะมีผลไม่นำรับประทาน ชื่อว่าปิปฺพลี (วิ+ผล+อี, อาเทศ ว เป็น ป, ซ้อน ป,
ลปสระหน้า). ปิปฺพลิมริจานิ^๑ ดีปสีและพริก

มาคฺธี (มคธ+ณ+อี) ดีปสี. มคธ ภาวา มาคฺธี ดีปสีมีอยู่ในแคว้นมคธ จึงชื่อว่ามาคฺธี. ตฺตร
ปฺจมุปฺปนฺนตฺตา มคธานํ อยํ วา มาคฺธี หรือดีปสีนี้ของคนชาวมคธ เพราะเกิดขึ้นในที่นั้น
ก่อน ชื่อว่ามาคฺธี (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสระหน้า)
ดีปสีมีอีกหลายศัพท์ เช่น เวเทหี, กณฺา, โกลา

หญ้าโคกกระสุน ๒ ศัพท์

โคกณฺฏก (โค+กณฺฏก) หญ้าโคกกระสุน. คฺว กณฺฏโก โคกณฺฏโก หญ้าโคกกระสุนที่เป็นชวาก
หนามสำหรับโค ชื่อว่าโคกัณฏกะ. คฺวมฺหิ ปถวียํ วา ลฺโค โค กณฺฏโก โคกณฺฏโก หรือ
หนามที่เกาะติดอยู่ที่พื้นดิน ชื่อว่าโคกัณฏกะ. อวนฺติทกฺขินาปเถ ภาเนเต กณฺหุตฺตรา ภูมि ชฺรา
โคกณฺฏกฺหตา^๒ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พื้นดินในอวันตีทักขินาภมิตินด้ามาก ชฺรชฺระ หญ้าโคกกระสุน
เต็มไปหมด

สิงฆาญ (สิงฆ ฆายเน+อาญ) หญ้าโคกกระสุน. สิงฆตีติ สิงฆาญฺ หญ้าโคกกระสุนที่สุดกลิ่น
ชื่อว่าสิงฆาญะ

หญ้าโคกกระสุนมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปลงฺกสา, สาทุกณฺญ

ดีปสีใหญ่, ชะพลู, พริกไทย ๒ ศัพท์

โกลวลฺลี (โกล+วลฺลี) ดีปสีใหญ่, ชะพลู, พริกไทย. โกลาการา ตํนามิกา วา วลฺลี โกลวลฺลี
ดีปสีที่มีเถาเหมือนจิงจ้อ หรือมีชื่อเช่นนั้น จึงชื่อว่าโกลวลฺลี

อิภปิปฺพลี (อิภ+ปิปฺพลี) ดีปสีใหญ่, ชะพลู, พริกไทย. อิภานํ หตฺถินํ ปิปฺพลี อิภปิปฺพลี
ดีปสีช้าง ชื่อว่าอิภปิปฺพลี

ดีปสีใหญ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น กปิวลฺลี, วสิริ

[๕๘๔] โคลมี ตุ วจา จาถ คิริกณฺยปราชิตา
 สีหปุจฺฉิ ปณฺหิปนณฺณี สาลปนณฺณี ตุ จตุถิรา.

ว่านน้ำ ๒ ศัพท์

โคลมี (โค+โลม+อิ) ว่านน้ำ. **คุณ** โลมสมฺปาตณฺญาเน **ชาตา** โคลมี ว่านน้ำที่เกิดในสถานที่ซึ่งมีขนของโคร่งลง ชื่อว่าโคลมี (ลบสระหน้า)

วจา (วจ วียตฺตยํ วาจายํ+อ+อา) ว่านน้ำ. **วฺจฺจตีติ** วจา ว่านน้ำที่ถูกกล่าวถึง ชื่อว่าวจา (ลบสระหน้า). **มูลพีช** นาม **หลัททฺธิ** **สิงคิเวรี** **วจา**^๑ ขมั้น ชิง ว่านน้ำ ชื่อว่าพีชที่เกิดจากหัว. **สตปพฺพิกาศัพฺท์** ก็แปลว่านน้ำ

ทุงเทง, โทงเทง ๒ ศัพท์

คิริกณฺณี, คิริกณฺณิก (คิริ+กณฺณี) **ทุงเทง, โทงเทง.** **กณฺณสณฺจานปุพฺผตตาย** **กณฺณี** ต้นทุงเทง ชื่อว่ากณฺณี เพราะดอกมีรูปร่างเหมือนใบหู (กณฺณ+อิ). **คิริมฺหิ** **ชาตา** **กณฺณี** **คิริกณฺณี** ต้นทุงเทงที่เกิดบนภูเขา ชื่อว่าคิริกณฺณี

อปราชิตา (อปรสทฺทฺอุปฺท+ชฺ ชเย+ต+อา) **ทุงเทง, โทงเทง.** **โรคาทฺชิตตฺตา** **อปราชิตา** ต้นทุงเทง ชื่อว่าอปราชิตา เพราะเป็นต้นไม้ที่ชนะโรคเป็นต้น (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

บังโกรยตัวเมีย ๒ ศัพท์

สีหปุจฺฉิ (สีห+ปุจฺฉ+อิ) ต้นบังโกรยตัวเมีย. **สีหปุจฺฉาการกุสมฺมณฺชริตตาย** **สีหปุจฺฉิ** ต้นบังโกรยตัวเมีย ชื่อว่าสีหปุจฺฉิ เพราะช่อดอกเหมือนหางราชสีห์ (ลบสระหน้า)

ปณฺหิปนณฺณี (ปณฺหิ+ปนณฺณ+อิ) ต้นบังโกรยตัวเมีย. **ปณฺหิ** **อบฺปตฺนุ,** **ปณฺหิ** **ปนณฺณ** **เอติสฺสาติ** **ปณฺหิปนณฺณี** ปณฺหิแปลว่าบอบบาง, ต้นบังโกรยตัวเมียที่มีใบบอบบาง ชื่อว่าปณฺหิปนณฺณี (ลบสระหน้า)

ต้นบังโกรยตัวเมียมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปุถุปนณฺณี, คฺหา**

ต้นบังโกรยผู้ ๒ ศัพท์

สาลปนณฺณี (สาลปนณฺณ+อิ) ต้นบังโกรยตัวผู้. **สาลปนณฺณสทฺสิวิฏฺฏตตาย** **สาลปนณฺณี** ต้นบังโกรยตัวผู้ชื่อว่าสาลปนณฺณี เพราะมีใบเหมือนใบสาละ (ลบสระหน้า). **สาล** **โสภณฺยุดฺติ** **ปนณฺณมฺสฺสา** **วา** **สาลปนณฺณี** หรือต้นบังโกรยตัวผู้ที่มีใบงาม ชื่อว่าสาลปนณฺณี (สาล+ปนณฺณ+อิ, ลบสระหน้า)

ถิรา (จา คติเถริเยสุ+อิร+อา) ต้นบังโกรยตัวผู้. **จาติ** **ปวตฺตตีติ** **ถิรา** ต้นบังโกรยตัวผู้ที่เป็นไป ชื่อว่าถิรา (อาเทศ จ เป็น ถ, ลบสระหน้า)

[๕๘๕] นิททุฏิกา ตุ พุยคฺฉี จ อถ นีลี จ นีลินี
 ชินฺชุกโก เจว คฺฉุชาถ สตมฺบูลี สตาวลี.

มะอิก ๒ คััพท์

นิททุฏิกา (นิ+ทท ธารณ+ณฺว+อา) มะอิก. กณฺฐกัំ นิททหติ ธารเตตติ นิททุฏิกา ต้นมะอิก
 ที่ทรงไว้ซึ่งหนาม ชื่อว่านิททุฏิกา (อาเทศ อ ที่ ท เป็น อิ, หุ เป็น ฐ, ซ้อน ทุ, อาเทศ ณฺว เป็น
 อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

พุยคฺฉี (พุยคฺฉ+ฉี) มะอิก. ภยกรณวเสน พุยคฺฉสทิสตาย พุยคฺฉี ต้นมะอิก ชื่อว่าพัยคฺฉี
 เพราะเหมือนเสื่อโครงโดยการทำให้งอกลับ (ลบสระหน้า)

มะอิกมีอิกหลายคััพท์ เช่น พุรหตี, ชุททา

คราม ๒ คััพท์

นีลี (นีล+ฉี) คราม. นีลวณฺณตาย นีลี ต้นครามชื่อว่านีลี เพราะมีสีคราม (ลบสระหน้า)

นีลินี (นีล+ฉินี) คราม. นีลวณฺณตาย นีลินี ต้นครามชื่อว่านีลินี เพราะมีสีคราม (ลบสระหน้า)

ครามมีอิกหลายคััพท์ เช่น กาฬา, คุดถา

มะกล่า ๒ คััพท์

ชินฺชุก (ชณฺช ยฺทฺธ+อฺก) มะกล่า. ชณฺชตีติ ชินฺชุกโก มะกล่าที่ต่อสู ชื่อว่าชินฺชุกกะ (อาเทศ อ
 เป็น อิ). ชินฺชุกสนฺนิภกฺขี^๑ ดวงตาเหมือนเม้มดมะกล่า

คฺฉุชา (คฺช สทฺเท+อ+อา) มะกล่า. คฺชตีติ คฺฉุชา มะกล่าที่มีเสียง (เวลาผลแห้ง) ชื่อว่าคฺฉุชา
 (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลบสระหน้า)

มะกล่ามีอิกหลายคััพท์ เช่น รตฺติกา, รตฺตทลา, จูฬามณฺี, กากจิจฺฉิ, ตฺลุปิซ, กณฺหลา,
 ลินฺชุนฺทินี

ต้นสามลิป ๒ คััพท์

สตมฺบูลี (สต+มฺบูล+ฉี) ต้นสามลิป. สตฺ มฺลานิ อสฺสชาติ สตมฺบูลี ต้นสามลิปที่มี ๑๐๐ ราก
 ชื่อว่าสตมฺบูลี (ลบสระหน้า). ท่านกล่าวว่า ต้นสามลิปนี้ เมื่อฟาร์องจึงออก

สตาวลี (สตทฺทฺอุปท+อา+วร วรรณ+อ+ฉี) ต้นสามลิป. สตฺ โรเค อวารตีติ สตาวลี ต้น
 สามลิปที่ป้องกันโรคได้ ๑๐๐ อย่าง ชื่อว่าสตาวลี (อาเทศ ร เป็น ล, ลบสระหน้า)

[๕๘๖] มโหสธั ตฺวตีวิสา พากฺจึ โสฆวลฺลิกา
 ทาพฺพี ทารฺหฬิทฺทาถ พินฺงคั จิตฺรตณฺฑุลา.

[๕๘๗] นุหิ เจว มหานาโม มุททิกา ตู มธูรสา
 อถาปี มธุกั ยญฺจิก- มธูกา มธุยญฺจิกา.

สลัดได ๒ คัพท์

นุหิ (นุห อุกฺคิรณ+อ+อิ) สลัดได. **นุหิตติ** นุหิ ต้นสลัดได้ที่สำรอกออก ชื่อว่านุหิ (ลบสระหน้า).
ชีวหามंस นุหิปัตตตณฺจานัน^๑ เนื้อลื่นเหมือนใบสลัดได

มหานาม (มหนุต+นาม) สลัดได. **มหนุต** นามมสฺสาติ มหานาโม ต้นสลัดดีที่มีชื่อยิ่งใหญ่
 ชื่อว่ามหานามะ (อาเทศ มหนุต เป็น มหา). **อชฺชุนา** **อญชฺชกณฺณา** จ **มหานามา** จ **ปุปฺพิตา**^๒
 ดอกกุ่ม ดอกกรรพ้า และดอกสลัดไต่บานแล้ว

สลัดดีมีอีกหลายศัพท์ เช่น สีหุณฺชา, วชิรทุม, คุสา

องุ่น ๒ คัพท์

มุททิกา (มุท+อิก+อา) องุ่น. **มุกฺคณโยคา** **มุททิกา** องุ่นชื่อว่ามุททิกา เพราะมีความนุ่มเป็น
 พิเศษ (ช้อน ท, ลบสระหน้า). **ผลาสโว** นาม **มุททิกาผลาทีนิ** **มุททิตฺวา** **เตสั** **รเสน**
กโต^๓ น้ำที่คั้นผลองุ่นเป็นต้นแล้วปรุงรน้ำคั้นนั้นด้วยรส ชื่อว่าผลาสวะ

มธูรสา (มธูร+อา) องุ่น. **มธูโรส** **สาท** **มธูรสะแปลวารสหวาน**, เพราะฉะนั้น คัมภีร์เวชชะ
 จึงกล่าวไว้ว่า “**สาทูลวณฺติตฺตมพิลลกุฏกสายกา** **รสหวาน** **รสเค็ม** **รสขม** **รสเปรี้ยวและรสเผ็ด**”,
มธูรโยคา **มธูรสา** องุ่นชื่อว่ามธูรสา เพราะมีรสหวาน (ลบสระหน้า)

องุ่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น โคตฺถนึ, ทกฺขา

ชะเอมเถา ๒ คัพท์

มธุก (มธ+ก) ชะเอมเถา. **มธูรสตาย** **มธุกั** ชะเอมเถาชื่อว่ามธุกะ เพราะมีรสหวาน

ยญฺจิมธูกา (ยญฺจ+มธูกา) ชะเอมเถา. **ทณฺฑาการตฺตา** **ยญฺจิ** จ **สา** **มธูรสตฺตา** **มธูกา** **เจติ**
ยญฺจิมธูกา ชะเอมเถานั้นเป็นไม้เท้าได้ด้วย มีรสหวานด้วย จึงชื่อว่ายญฺจิมธูกา. **ยญฺจิมธุกเตลาที-**
เกสชฺชั **กตฺวา**^๔ ปรุงยาด้วยน้ำมันของชะเอมเถา

มธุยญฺจิกา, **มธูลญฺจิกา** (มธูรสาทูปปท+จา คตินิวตฺติมฺหิ+อิก+อา) ชะเอมเถา. **มธูรภาเว**
ติฏฺฐตฺติ **มธูลญฺจิกา** ชะเอมเถาที่ตั้งอยู่ในความหวาน ชื่อว่ามธุยญฺจิกา (อาเทศ ร เป็น ย และ ล
 บ้าง, ช้อน ฎ, ลบสระหน้า). **มธูลญฺจิกนฺติ** **ยญฺจิมธุกั**^๕ บทว่า **มธูลญฺจิกั** คือชะเอมเถา

[๕๘๘] วาติงฺคโณ จ ภณฺฑากี วาตฺตาก็ พุรหตีปฺยถ
 นาคพฺลา เจว ฌสา ลางฺคลี ตู จ สารที.

๑ พ.อุ.ฎ. ๑๗/๓๗

๒ พ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๘

๓ วิ.อุ.ฎ. ๒/๔๕๐

๔ อิง.อุ.ฎ. ๑๕/๒๗๔/๑๕๒

๕ พ.อุ.ฎ. ๕๑/๘๘๕/๓๖๘

มะเขือ ๒ คััพท์

วาดิงคณ (วาดสททุพปท+คณ คณเน+อ) มะเขือ. วาดทรณตุเถณ คณียเตติ วาดิงคโณ มะเขือ
ที่ผู้ต้องการนำลไปพากันนับดู ชื่อว่าวาดิงคณะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิต
เป็น ง). **วาดิงคณผลสุส มชฎณฺฏจาเน พนฺธิตฺวา**^๑ ผูกกลางผลมะเขือ

ภณฺฑากี, ภณฺฎากี (ภณฺฑา ปริภาสเน+ณฺว+อี) มะเขือ. **ภณฺฑียเตติ ภณฺฑากี** มะเขือที่ถูกตำ
ชื่อว่าภณฺฑากี (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

คัมภีร์รภสสะแสดงชื่อมะเขือไว้ดังนี้

วาดิงคโณ ตุ วาดตาสุ วาดตาโก สากเวฬุ จ,
ภณฺฑากี ราชกุมภณฺโฑ วาดตาก็ ทุพฺปหาสิณี.

มะแว้ง, มะเขือขาว ๒ คััพท์

วาดตาก็ (วาดตสททุพปท+กร กรณ+กฺวิ) มะแว้ง, มะเขือขาว. **วาดตํ นิรามยํ กโรตฺติ** **วาดตาก็**
มะแว้งที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่าวาดตาก็ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ กฺวิ และ รุ ที่สุดธาตุ)

พฺรหฺตี (พฺรห วุฑฺธิยฺ+ต+อี) มะแว้ง, มะเขือขาว. **พฺรหฺตฺติ พฺรหฺตี** มะแว้งที่เจริญ (คือมีผลดก)
ชื่อว่าพฺรหฺตี (ลบสระหน้า)

แดงหนู ๒ คััพท์

นาคพลา (นาค+พล+อา) แแดงหนู. **โรคฺทรณฺตฺตา นาคสุส พลมิว พลมฺเตติสุสฺตติ นาคพลา**
แดงหนูที่มีพลังเหมือนกำลังของช้าง เพราะนำเอาโรคออกไป ชื่อว่านาคพลา (ลบสระหน้า)

ณฺสา (ณฺส หีสายฺ+อ+อา) แแดงหนู. **ณฺสติ หีสฺตฺติ** **ณฺสา** แแดงหนูที่เบียดเบียน ชื่อว่าณฺสา (ลบ
สระหน้า)

พลับพลึง, ดอกดิ่ง ๒ คััพท์

นงฺคฺลี, ลางฺคฺลี (นงฺคฺล+อี) พลับพลึง, ดอกดิ่ง. **นงฺคฺลสฺทิสฺมฺลตฺตาย ลางฺคฺลี** พลับพลึง ชื่อว่า
ลางคฺลี เพราะมีรากเหมือนไผ่ (อาเทศ น เป็น ล และทีฆะบ้าง, ลบสระหน้า)

สฺรทฺตี (สฺรท+ณ+อี) พลับพลึง, ดอกดิ่ง. **สฺรทกาเล สฺนฺชาตฺตฺตา สฺรทฺตี** ดอกพลับพลึง ชื่อว่า
สฺรทฺตี เพราะเกิดขึ้นในฤดูใบไม้ร่วง (ลบ ณ, วุฑฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

[๕๘๘] รุมภา จ กทลี โม่จ กปฺปาลี พฺรหฺตา ภเว
นาคลตา ตุ ตมฺพฺฐี อคฺคิชาลา ตุ ธาตฺถี.

กล้วย ๓ ศัพท์

รมภา (รมุ รมเน+ภ+อา) กล้วย. รมนติ อสฺสนติ รมภา ต้นกล้วยเป็นที่ยินดี ชื่อว่ารมภา (ลบสระหน้า)

กทลี (กท มารณ+อล+อี) กล้วย. กทตีติ กทลี ผลกล้วยที่ฆ่า(ต้นของตน) ชื่อว่ากทลี (ลบสระหน้า). เกน วาเตน ทลียเตติ กทลี ต้นกล้วยที่ถูกลมทำลาย ชื่อว่ากทลี (กสทฺทูปท+ทล วิจารณ์+อ+อี, ลบสระหน้า). กทลี อุตฺตวธาย ผลั เทติ^๑ ต้นกล้วยออกผลเพื่อฆ่าตนเอง

โมจ (มุจ โมจเน+ณ) กล้วย. รุกฺขสุมา มุจฺจตีติ โมจ ต้นกล้วยที่พ้นจากต้นไม้ (ไม่ใช่ไม้เนื้อแข็ง) ชื่อว่าโมจ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). อนุชานามิ ภิกฺขเว อฏฺฐ ปานานิ อมฺพฺพานํ ชมฺพฺพานํ โจจฺพานํ โมจฺพานํ มธฺพานํ มุทฺทิกฺพานํ สาธุกฺพานํ ฆารุสฺกฺพานํ^๒ ภิกฺขุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำปานะ ๘ อย่าง คือ น้ำมะม่วง น้ำหว่า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะขาง น้ำองุ่น น้ำเหง้าบัว และน้ำมะพร้าว

ฝ้าย ๒ ศัพท์

กปฺปาสี (กร กรณ+ปาส+อี) ฝ้าย. ผลั กปฺปาสี โลกานมฺพการํ กรโธตีติ กปฺปาสี ต้นฝ้ายที่ทำผลให้มีอุปการะแก่ชาวโลก ชื่อว่ากปฺปาสี (ลบ รุ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ป, ลบสระหน้า)

พทรา (พท เถริเย+อร+อา) ฝ้าย. พทตีติ พทรา ผลฝ้ายที่แก่ ชื่อว่าพทรา (ลบสระหน้า)

เกาพลู ๒ ศัพท์

นาคลตา (นาค+ลตา) เกาพลู. นาคโลเก ชาตา ลตา นาคลตา เกาวัลย์ที่เกิดในนาคพิภพ ชื่อว่านาคลตา

ตมฺพฺวลี (ตมฺพ+วลี) เกาพลู. ตมฺพฺวลวณฺณิ เอตฺตฺสฺสาติ ตมฺพฺวลี เกาพลูที่มีสีเหมือนใบพลู ชื่อว่าตมฺพฺวลี. ตมฺพฺวลสฺส อัย วา ตมฺพฺวลี หรือใบพลูนี้ของเกาพลู ชื่อว่าตมฺพฺวลี (ลบสระหน้า)

เกาพลูมีอีกหลายศัพท์ เช่น ตมฺพฺวลวลี, นาควลลี

บัวสัตตบุษย์ ๒ ศัพท์

อคฺคิชาลา (อคฺคิ+ชาล+อา) บัวสัตตบุษย์. อคฺคิชาลสมานปฺปผตฺตาย อคฺคิชาลา, ตมฺพฺพปฺพี บัวสัตตบุษย์ชื่อว่าอคฺคิชาลา เพราะมีดอกเหมือนเปลวไฟ, มีดอกสีแดง (ลบสระหน้า)

ธาดกั (จิตฺสทฺทูปท+กร กรณ+กฺวิ+อี) บัวสัตตบุษย์. ธตฺตยํ จิตฺติ กรโธตีติ ธาดกั บัวสัตตบุษย์ที่ทำให้มันคงยั้ง ชื่อว่าธาดกั (อาเทศ จุ เป็น ฐ, อิ เป็น อา และ อ, ลบ กฺวิ และ รุ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). ปฺปฺผา สุคนฺธิกา ธาดกั ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าธาดกั

๑ วิ.จุล. ๗/๓๕๔/๑๗๑

๒ วิ.มหา. ๕/๘๖/๑๒๓

[๕๕๐] **ติวุดา ติปฺภูา จาถ สามา กาฬา จ กฤษเต**
อโถ ลิงคิ จ อุตฺโถ เรณุกา กปิลา ภเว.

จิงจ้อขาว ๒ คััพท์

ติวุดา (ติ+วุดา) จิงจ้อขาว. **ติสฺโส** วุดา ตจราชโย เอติสฺสาติ **ติวุดา** ดอกจิงจ้อขาวที่มีเปลือก ๓ กลีบ ชื่อว่าติวุดา

ติปฺภูา (ติ+ปฺภูา) จิงจ้อขาว. **ติสฺโส** ปฺภูา ตจราชโย เอติสฺสาติ **ติปฺภูา** ดอกจิงจ้อขาวที่มีเปลือก ๓ กลีบ ชื่อว่าติปฺภูา

จิงจ้อขาวมีอีกหลายคััพท์ เช่น **สรลา, ติภณฺที, โรจนี**

จิงจ้อดำ ๒ คััพท์

สามา (สา ตนฺรณ+ม+อา) จิงจ้อดำ. **วิเรจนฺรณน** กายํ **โรคณฺจ** สายตีติ **สามา** ผลจิงจ้อดำที่ชำระร่างกายและโรค โดยการทำให้สะอาด ชื่อว่าสามา (ลบสระหน้า)

กาฬา (กล สงฺขยาเน+ณ+อา) จิงจ้อดำ. **กลตีติ** **กาฬา** ดอกจิงจ้อดำที่นับ ชื่อว่ากาฬา (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **กาฬา** **กณฺหาติวุดายํ** **นีลโยชนวุลลิกา** ดอกจิงจ้อดำนี้มีเปลือกดอกสีดำ เถามีสีเขียวคล้ำ

จิงจ้อดำมีอีกหลายคััพท์ เช่น **มสุรวิทลา, อทฺถจฺนฺทา, กาฬเมลิกา**

ขิง ๒ คััพท์

ลิงคิ (ลิงค+อิ) ขิง. **ลิงคสทิสปฺปฺมตาย** **ลิงคิ** ขิงชื่อว่าลิงคิ เพราะมีดอกเหมือนเขาสัตว์ (ลบสระหน้า)

อุสภ (อุส ทาเห+อภ) ขิง. **ปจฺจตฺติเก** **อุสาเปตีติ** **อุสโถ** ขิงที่ยังพีชตรงข้ามให้เผ็ดร้อน ชื่อว่าอุสภะ

ขิงมีอีกหลายคััพท์ เช่น **กุฬีรลิงคิ, วกฺกงฺกิ**

ขนาด ๒ คััพท์

เรณุกา (เรณฺ คติสทฺเทสฺ+ณฺก+อา) **ขนาด.** **เรณฺติ** **คจฺจตีติ** **เรณุกา** ต้นขนาดที่เป็นไป ชื่อว่าเรณุกา (ลบ ญ ของปัจจัย, ลบสระหน้า)

กปิลา (กปิ จลเน+อิล+อา) **ขนาด.** **กปิตพฺพา** **จลิตพฺพาติ** **กปิลา** ต้นขนาดที่ถูกเขย่า ชื่อว่ากปิลา (ลบสระหน้า)

ขนาดมีอีกหลายคััพท์ เช่น **ทฺวิชา, หเรณฺ, โกณฺตี, ภสมฺคนฺธนี**

[๕๙๒] **กุฏจณฺจ พฺยาธิ กถิโต** **วานะยฺยํ ตู กุณฺนุณฺณ**
โอสถี ชาติมตฺตมฺหิ **โอสถํ สพฺพมชาตฺยํ.**

โกฐ ๒ ศัพท์

กุฏจ (กุฏ เจทเน+จ) **โกฐ.** **กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏจํ** ต้นโกฐที่ตัด ชื่อว่ากุฏจระ. **กุยํ ปถวียํ** **ติฏฺฐตีติ** **วา กุฏจํ** หรือต้นโกฐที่ยืนต้นอยู่บนพื้นดิน ชื่อว่ากุฏจระ (กุสทุทูปปท+จา คติ-นิวัตติมุหิ+อ, **ซ็อน ฎ, ลบสระหน้า**)

พฺยาธิ (พฺยาธิ+ณ) **โกฐ.** **พฺยาธินามกตฺตา พฺยาธิ** ต้นโกฐ ชื่อว่าพฺยาธิ เพราะตั้งชื่อว่าพฺยาธิ (ลบ ณ และสระหลัง)

โกฐมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โกเวร, ภาสุร, ปารีภาพุย, คทาหุย, ปากล, อุปฺปล**

แห้ว ๒ ศัพท์

วานะยฺย (วน+ณฺย) **แห้ว.** **วเน ปานีเย ชาตํ** **วานะยฺยํ** แห้วที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าวานะยยะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, **ลบสระหน้า**)

กุณฺนุณฺณ (กุณฺ+นฺณ) **แห้ว.** **กุณฺนุณฺณติ สมฺกิตฺตนา มํ** แห้วท่านสมมุติชื่อว่ากุณฺนุณฺณะ (ลงนิคหิต อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น น)

ต้นไม้ที่ไม่เป็นยารักษาโรค

โอสถิ (โอสถ+อิ) **ต้นไม้ที่ไม่เป็นยารักษาโรค.** **ผลปากนฺดาทิจาติมตฺตเมว โอสถิ นาม** **กล้วย** และข้าวเป็นต้น เพียงเกิดมาให้ผลสุกเท่านั้น ชื่อว่าโอสถิ (ลบสระหน้า). **โอสถิศัพท์เป็นอดีตถิลิงค์**

พืชที่เป็นยารักษาโรค

โอสถ (อุส ทาเห+ธ) **พืชที่เป็นยารักษาโรค.** **อชาตฺยํ สพฺพํ โอสถํ นาม** **พืชทุกอย่างไม่เพียง** แต่เกิดมาเท่านั้น ใช้เป็นยารักษาโรคได้ ชื่อว่าโอสถะ. **โรคํ โอสธาเปตีติ โอสถํ** **พืชที่ให้ผลหลาย** **โรค** ชื่อว่าโอสถะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

[๕๙๓] **มฺลํ ปตฺตํ กสิรรคฺคํ** **กนฺทํ มิณฺชา ผลํ ตถา**
ตโจ ปุปฺผณฺจ ฉตฺตฺนติ **สากํ ทสฺวิจํ มตํ.**

ส่วนต่างๆ ของพืชผักที่ใช้ทำเป็นอาหารได้ ๑๐ อย่าง

อิติ ทสฺวิจํ สากํ มตํ ส่วนต่างๆของพืชผัก ท่านรู้ว่า มี ๑๐ อย่าง คือ **มฺลํ** รากหรือหัว, **ปตฺตํ** ใบ, **กสิรรํ** หน่อ, **อคฺคํ** ยอด, **กนฺทํ** เหง้า, **มิณฺชา** เยื่อหรือเส้นใย, **ผลํ** ผล, **ตโจ** เปลือก, **ปุปฺผํ** ดอก, **ฉตฺตํ** จ และเห็ด

ตตร มุลั มุลกาทินั, ปตตั พากุจาทินั, กสิริ วุสาทินั, อคคั เวตตาทินั, กนุทั นิลุปปลาทินั, มิณขั ตาลาทินั, ผลั กุมภณทาทินั, ตโจ มาตูลุจาทินั, ปุပ္ผั วงคสุเสนาทินั, ฉตตั อหิฉตตาทินั.

ในส่วนต่างๆของพืชผักทั้ง ๑๐ อย่างนั้น มีหัวของเผือกเป็นต้น ใบของกำยานเป็นต้น หน่อของไม้ไผ่เป็นต้น ยอดของหวายเป็นต้น เหง้าของดอกอุบลเป็นต้น เยื่อของผลตาลเป็นต้น ผลของผักเขียวเป็นต้น เปลือกของมะกรูดเป็นต้น ดอกของเล็บเหยี่ยวเป็นต้น และดอกเห็ดเป็นต้น

[๕๙๔] **ปปุณนาโฏ** **เอฬคโล**

ตณฺฑุเลยุโยปปมาริส

ชีวนติ **ชีวนี** **จถ**

มธฺรโก **จ** **ชีวก**.

ซุมเห็ด ๒ คััพท์

ปปุณนาฏ (ปปุ ปวเน+นา+อฏ) ซุมเห็ด. ปกาเรน ทททุ ปุณาตติ ปปุณนาโฏ ดันซุมเห็ด ที่ชะล้างโรคเรื้อนได้ดี ชื่อว่าปปุณนาฏะ (ซัน นุ, ลบสระหลัง)

เอฬคล (เอฬคสททุปปท+ลฺ เจทเน+อ) ซุมเห็ด. **เอฬค** ทททุ ลุณาตติ **เอฬคโล** ดันซุมเห็ด ที่ตัด(ทำลาย)โรคเรื้อน ชื่อว่าเอฬคละ (ลบสระหน้า)

ซุมเห็ดมีอีกหลายคััพท์ เช่น **ทททุข**, **จกุกมททก**, **อูรณาขย**

ผักหนาม, กะเพรา ๒ คััพท์

ตณฺฑุเลยุย (ตณฺฑุล+ณฺณยุย) ผักหนาม, กะเพรา. **ตณฺฑุลโต** ซายตติ **ตณฺฑุเลยุโย** กะเพราที่ เกิดจากแกลบ ชื่อว่าตณฺฑุเลยุยะ (ลบ ณ, ลบสระหน้า)

อปปมาริส (อปป+มาริส) ผักหนาม, กะเพรา. **อปปปตตตาย** **อปปโป** **จ** **โส** **มาริสกติตตา** **มาริส** **เจติ** **อปปมาริส** ผักหนาม ชื่อว่าอัปะ เพราะมีใบน้อย และชื่อว่ามาริสะ เพราะเป็น พุ่มเตี้ยเกิดในที่ชื้นแฉะ จึงรวมกันเรียกว่าอัปปมาริสะ

ต้นเยาวพาลี ๒ คััพท์

ชีวนติ (ชีว ปาณเน+อนต+อึ) ต้นเยาวพาลี. **ชีวนติ** **เอตายาติ** **ชีวนติ** ต้นเยาวพาลีที่ช่วยให้ มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวนติ (ลบสระหน้า)

ชีวนี (ชีว ปาณเน+ยุ+อึ) ต้นเยาวพาลี. **ชีวนติ** **เอตายาติ** **ชีวนี** ต้นเยาวพาลีที่ช่วยให้มีชีวิต อยู่ ชื่อว่าชีวนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ต้นเยาวพาลีมีอีกหลายคััพท์ เช่น **ชีวา**, **ชีวนียา**, **มธฺ**

ต้นกะเม็ง ๒ คััพท์

มธฺรก (มธฺร+ก) ต้นกะเม็ง. **มธฺรสตาย** **มธฺรโก** ต้นกะเม็ง ชื่อว่ามธฺรกะ เพราะมีรสหวาน

ชีวก (ชีว ปาณเน+ณฺว) ต้นกะเม็ง. **ชีวาเปตติ** **ชีวโก** ต้นกะเม็งที่ให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก)

คัมภีร์อมรโกศุคฆาณฎีกาเป็นต้นแสดงชื่อต้นกะเม็งไว้ ดังนี้

ชีวโก **สิงคโก** **เสโก** **ทิมายู** **กุจจสีสโก,**
รสสุโค **มธุโร** **สาทุ** **ปาณโก** **จิรชีวินิ.^๑**

[๕๙๕] **มหากนฺโท** **จ** **ลฺสูณิ** **ปลณฺฑุ** **ตุ** **สุกนฺทโก**
ปโฏโล **ติตฺตโก** **จาถ** **ภิงฺคราไซ** **จ** **มกฺกโว.**

กระเทียม ๒ คัพท์

มหากนฺท (มหนฺต+กนฺท) กระเทียม. **ปลณฺฑุกนฺทโต** **มหนฺตกนฺทตาย** **มหากนฺโท** กระเทียม ชื่อว่ามหากันทะ เพราะมีหัวขนาดใหญ่กว่าหอมแดง. **ตสฺส** **มฺล** **เสตฺวนฺณิ** หัวของกระเทียม นั้นมีสีขาว

ลฺสูณ (รส+อฺน) กระเทียม. **อมฺพิเลเนเคน** **รเสน** **อฺรตาย** **ลฺสูณิ** กระเทียม ชื่อว่าลฺสูณะ เพราะอ่อนรสเปรี้ยวอย่างเดียว (มีทุกรส ยกเว้นรสเปรี้ยว) (อาเทศ ร เป็น ล, น เป็น ณ, รัสสะ อฺ เป็น อฺ, ลบสระหน้า). **ลสฺตีติ** **ลฺสูณิ** กระเทียมที่ชอบ ชื่อว่าลฺสูณะ (ลส กนฺตฺยิ+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, อ เป็น อฺ, น เป็น ณ). **อญฺจตฺเรณ** **อุปาสเคน** **ภิกฺษุณิสงฺฆเ** **ลฺสูเณน** **ปวาริโต** **โหติ^๒** อุปาสกท่านหนึ่งปวารณา ภิกษุณีสงฆ์ด้วยกระเทียม

กระเทียมมีอีกหลายคัพท์ เช่น **มโหสฺถ**, **อริฏฺฐ**, **รโสน**

หอมแดง ๒ คัพท์

ปลณฺฑุ (ปลสฺมิ คณฺฐเน+อฺ) หอมแดง. **ปลณฺฑุชียเตติ** **ปลณฺฑุ** หอมแดงที่เขาได้กลิ่น ชื่อว่าปลัณฺฑุ (ลงนิคฺหิตอาคม, อาเทศนิคฺหิตเป็น ณ)

สุกนฺทก (สุ+กนฺท+ก) หอมแดง. **สุกนฺทโร** **กนฺโท** **อสุสฺสชาติ** **สุกนฺทโก** หอมแดงที่มีหัวสมบูรณ์ ชื่อว่าสุกัณทกะ

กระดอม ๒ คัพท์

ปโฏโล (ปฏฺ คมเน+โอล) กระดอม. **พฺยาธิ** **ปฏฺติ** **คจฺจติ** **เอเตนาติ** **ปโฏโล** กระดอมเป็นเหตุให้ไปสู่ความมีพยาธิ ชื่อว่าปโฏละ. **ปฏฺรล** **ลาตีติ** **วา** **ปโฏโล** หรือกระดอมที่ถือเอารสขม ชื่อว่าปโฏละ (ปฏฺสทฺทฺอุปท+ลา คหเน+อ, อาเทศ อฺ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อนฺุชานามิ** **ภิกฺษเว** **ปณฺณานิ** **เภสชฺชานิ** **นิมฺพปณฺณิ** **กฺุชฺชปณฺณิ** **ปโฏลปณฺณิ** **สุลลিপณฺณิ** **กปฺปาสิปณฺณิ^๓**

๑ อมรโกศุคฆาณฎีกา, จินตามณฺฎีกา

๒ วิ.ภิกฺษุณี. ๓/๑๔๗/๙๔

๓ วิ.มหา. ๕/๓๐/๔๒

ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตไปไม้ที่ใช้เป็นยา คือใบสะเดา ใบมวกเหล็ก ใบกระดอม ใบกะเพรา และ ใบไผ่

ติตตก (ติตต+ก) กระดอม. **ติตตรสตาย** **ติตตโก** กระดอม ชื่อว่าติตตกะ เพราะมีรสขม

ต้นตองแตก ๒ คัพท์

ภิงครราช (ภิงคสททุกุปท+รณช ราเค+ณ) ต้นตองแตก. **ภิงโค** **วูจจติ** **ภมโร** แผลงกู่ ท่านเรียกว่า ภิงคะ, **ภิงคั** **ภมรณณั** **รณชเตตติ** **ภิงคราโซ** ต้นตองแตกที่ชอบสีของแผลงกู่ (ใบมีสีเหมือน ปีกแผลงกู่) ชื่อว่าภิงคราชะ (ลป ญ และ ญ, วุทธิ อ เป็น อา)

มกุกว, **มากุกว** (มุจ โมงเน+อว) ต้นตองแตก. **มูจจตีติ** **มกุกโว** ต้นตองแตกที่พัน ชื่อว่า มักกะ (อาเทศ อุ เป็น อ, จ เป็น ก, ซ้อน ก, ทีฆะ อ เป็น อา บ้าง)

[๕๙๖] **ปุนนุนวา** **โสถฆาตี**
การเวลุโล **ตุ** **สุสวี่**

วิตุนนั **สุนิสนุกั**
ตุมพยาลาพุ **จ** **ลาพุ** **สา.**

ผักโหม, ผักหัวแหวน ๒ คัพท์

ปุนนุนวา (ปุน+นุน+อา) ผักโหม, ผักหัวแหวน. **เอตตาย** **โยคิตตาย** **วูทโรปี** **ปุน** **นโว** **ภวตีติ**
ปุนนุนวา ผักโหมมีฤทธิ์ทำให้คนแก่แล้วกลับเป็นหนุ่มอีก จึงชื่อว่าปุนันนวา (ซ้อน น, ลปสรรหน้า)

โสถฆาตี (โสถสททุกุปท+หน หีสาย+อ+อี) ผักโหม, ผักหัวแหวน. **โสถั** **หนุตีติ** **โสถฆาตี**
ผักโหมที่เปียดเบียนโรคบวม ชื่อว่าโสถฆาตี (อาเทศ หน เป็น ฆาต, ลปสรรหน้า)

เบญจมาศ ๒ คัพท์

วิตุนน (วิ+ตูก พยถเน+ต) เบญจมาศ. **วิเสเสน** **ตูกียเตติ** **วิตุนนั** ดอกเบญจมาศที่ถูกทิ่มแทงอยู่ บ่อยๆ ชื่อว่าวิตุนนะ (อาเทศ ต เป็น อนุน, ลป ทุ และสระหลัง). **ขาทเน** **วิกคั** **ตุนนเมตสุสชาติ**
วิตุนนั ดอกเบญจมาศที่ปราศจากความเร็วในการดูดซึมอาหาร ชื่อว่าวิตุนนะ (วิ+ตุนน)

สุนิสนุก (สุ+นิ+สท วิสธณคตยวสาเนสุ+ต+ก) เบญจมาศ. **สุนิสทตีติ** **สุนิสนุกั** ต้นเบญจมาศ ที่ยึดแน่น ชื่อว่าสุนิสันนกะ (อาเทศ ต เป็น อนุน, ลป ทุ และสระหลัง)

ผักไห่, ผักโหม ๒ คัพท์

การเวลุล (กุ+ลพิ อวสัสน+อิลล) ผักไห่, ผักโหม. **ติตตรสตาย** **กุกจิดากาเรน** **ลมพตีติ**
การเวลุโล ผักไห่ที่มีรสขม มีเถาย้อยลุ่มลุ่มลง ชื่อว่าการเวลละ (อาเทศ อุ เป็น อา, ล เป็น ร, พ เป็น ว, อิ เป็น เอ)

สุสวี่ (สส หีสาย+อว+อี) ผักไห่, ผักโหม. **สสตี** **หีสตีติ** **สุสวี่** ผักไห่ที่เปียดเบียน ชื่อว่าสุสวี่ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลปสรรหน้า)

จจุจ (จจุจ ปริภัสสนตซุชเนสุ+อ) หัวเผือก, หัวมัน. **จจุจตีติ จจุจ** หัวเผือกที่คูกคามา ชื่อว่าจจุจ (อาเทศ อ เป็น อ). **มุลชซชกนุติ มุลกมุลล์ ชารกมุลล์ จจุจมุลล์**^๑ บทว่า **มุลชซชกั** คือหัวเผือก รากไม้ข้างน้ำ และหัวมัน

ฝักทอดยอด, ฝักบั้ง ๒ ศัพท

ตมพก (ตม กงชาย+พวาคม+ณฺว) ฝักทอดยอด, ฝักบั้ง. **ตเมตีติ ตมพโก** ฝักทอดยอดที่ให้สงสัย ชื่อว่าตัมพะกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลง พว อาคม)

กลมพก (กสททูปปท+ลมพ ลมพเน+ณฺว) ฝักทอดยอด, ฝักบั้ง. **เก ชเล ลมพตีติ กลมพโก** ฝัก บั้งที่ทอดยอดลงไปใน้ำ ชื่อว่ากลมพะกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก). **อุโปทีกาศัพท** ก็แปลเหมือนกัน

ฝักชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ทำอาหารโดยการดองและต้มแกง

กาสมททณชฺมรีฝคควาทย สากภททา สากวิเสสา ชนิดของฝักที่ใช้ดองและต้มแกง เช่น ฝัก เลี่ยน ฝักไห่ และฝักขี้เหล็ก เป็นต้น

กาสมทท (กาสททูปปท+มทท มททเน+อ) ฝักเลี่ยน, กะเพรา. **กาสั มททตีติ กาสมทโท** ฝักเลี่ยนที่บรรเทาโรคไอ ชื่อว่ากาสัมททะ

ณชฺมรี (ณชฺม ปริภัสสนตซุชเนสุ+อร+อ) มะรุม, ฝักไห่, ฝักปลั่ง, ฝักบั้ง. **ณชฺมตีติ ณชฺมรี** ต้นมะรุมที่คูกคามา ชื่อว่าณัชฺมรี (ลบสระหน้า)

ฝคคว (ฝสททูปปท+คห อุปาทาเน+อ) ฝักขี้เหล็ก. **ฝั วาตั คณหาตีติ ฝคคว** ฝักขี้เหล็ก ที่รับลม ชื่อว่าฝคควะ (อาเทศ หุ เป็น ว, ซ้อน ค). **ราชา สพเพ ปุจิมนเท จ ฝคควเว จ ฉินฺทาเปตวา**^๒ พระราชารับสั่งให้ตัดต้นสะเดาและต้นขี้เหล็กทั้งหมด

[๕๔๔] สททโล เจว ทุพพา จ โคลมี สา ลิตา ภเว
 คฺนุทา จ ภททมุตตถยจ รสาโล ตจจุ เวสุ ต.

[๖๐๐] ตจสโร เวณฺ วโส ปพพิ ตุ ฝสุ คณฺจ โส
 กิจกา เต ลियํ เวณฺ เย นทนตฺยานิลทฐตา.

หญ้าแพรก ๒ ศัพท

สททล (สุ+ทล) หญ้าแพรก. **มงฺคลปาเจ สุนฺทริ ทลั ปตตเมตสุสาติ สททโล** หญ้าแพรกที่ มีใบดี ใช้ในเวลาสวดมงคล ชื่อว่าสัททละ (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน ท). **สทท มงฺคลสทท ลนฺติ ภัสสนติ ปจฺนติ พุรหฺมณฺนา เอเตนาติ วา สททโล** หรือหญ้าแพรกที่พราหมณ์ใช้สวดเสียงที่

๑ ข.อ.ญ. ๔๕/๑๕๔/๔๐๐

๒ มงฺคลตฺถ. ๑/๒๗/๒๓

เป็นมงคล ชื่อว่าสัททละ (สททสททูปปท+ลา ภาสเน+อ, ลบสระหน้า). สททลา หริตา ฎมิ^๑
พื้นดินเขียวขจีด้วยหญ้าแพรก

ทุพพา (ทุพพี หีสาย+อ+อา) หญ้าแพรก. อวมงคลี ทุพพีตีติ ทุพพา หญ้าแพรกที่เปียดเปียน
สิ่งที่ไม่เป็นมงคล ชื่อว่าทุพพา (ลบสระหน้า). ทุพนิมิตตาทโย วาเรณติ เอตยาติ วา ทุพพา
หรือหญ้าแพรกที่ช่วยป้องกันเหตุร้ายเป็นต้น ชื่อว่าทุพพา (ทุ+วร วรณ+กวิ+อา, อาเทศ ว เป็น พ,
ซ้อน พ, ลบ กวิ และ ฐ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

หญ้าแพรกมีอีกหลายศัพท์ เช่น สดปพพิกา, ภคฺควี, อนนฺตา, รุหา

หญ้าแพรกขาว

โคโลมี (โคโลม+อี) หญ้าแพรกขาว. สา ทุพพา ลิตา สุกกา โคลมี นาม หญ้าแพรก
นั้นมีสีขาว ชื่อว่าโคโลมี. โคลมชตฺตา โคลมี หญ้าแพรกขาวชื่อว่าโคโลมี เพราะเกิดในบริเวณที่
มีขนของโคร่วง (ลบสระหน้า)

หญ้าแพรกขาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น สดวิริยา, คณฺหาสิ, สกฺลาภุข

หญ้าปากกา, หัวหมู ๒ ศัพท์

คฺนฺทา (คฺ สทเท+ท+อา) หญ้าปากกา, หัวหมู. คฺนฺตาตีติ คฺนฺทา หญ้าปากกาที่มีเสียง ชื่อว่า
คฺนฺทา (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น, ลบสระหน้า). อายสฺมา มหาภจฺจาโย มธฺรฺราย
วิหริติ คฺนฺทาวเน^๒ ท่านพระมหาภจฺจาโยนะพำนักอยู่ที่ทุ่งหญ้าปากกาใกล้เมืองมธฺรฺรา

ภทฺทมฺตฺต (ภทท+มฺตฺต) หญ้าปากกา, หัวหมู. โรคฺทฺรณฺตฺตา ภทฺทมฺจ ตํ มฺตฺตญฺเจติ
ภทฺทมฺตฺตํ หญ้าปากกาที่ดีเพราะนำโรคออกไป และพ้น (จากความไม่ดี) ชื่อว่าภทฺทมฺตฺต

อ้อย ๒ ศัพท์

รสาละ (รสสททูปปท+ลา อาทาเน+อ) อ้อย. รสํ ลาสตีติ รสาโล อ้อยที่ถือเอารสหวาน ชื่อว่า
รสาละ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

อุจฺจ (อิสฺ อุจฺจาย+อ) อ้อย. อุจฺจตีติ อุจฺจ อ้อยที่เขาปรารถนา ชื่อว่าอุจฺจ (อาเทศ อิ เป็น อุ,
สฺ เป็น จฺจ). สนฺตาปํ อสฺติ ททตีติ อุจฺจ อ้อยที่เผาให้ร้อน ชื่อว่าอุจฺจ (อุสฺ ทาเห+อ, อาเทศ
สฺ เป็น จฺจ). ผสฺพีขํ นาม อุจฺจ เวสฺ นโ^๓ อ้อย ไม้ไผ่ และต้นอ้อย ชื่อว่าพีชที่เกิดจากข้อ

ไม้ไผ่ ๔ ศัพท์

เวสฺ (เว คมเน+สฺ) ไม้ไผ่. เวติ ปวตฺตตีติ เวสฺ ไม้ไผ่ที่เป็นไป ชื่อว่าเวสฺ (วุทธิ อิ เป็น เอ).
เวสฺ อตฺตวชาย ผลํ เทติ^๔ ไม้ไผ่ยอมแตกขุยเพื่อฆ่าตนเอง

๑ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๙/๔๐๘

๒ อจฺ.ทฺก. ๒๐/๒๘๓/๘๖

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๓

๔ วิ.จุลฺล. ๓/๓๕๙/๑๗๑

ตจสาร (ตจ+สาร) ไม่ไผ่. ตโจว สารโ อสุชาติ ตจสารโ ไม่ไผ่ที่มีเปลือกนั้นแหละเป็นแก่น
จึงชื่อว่าตจสาระ

โลโ โทโส จ โมโห จ ปุริส ปาปเจตส์
หีสนติ อตตสมภูตา ตจสารว สปผลิ^๑

ความโลภ ความโกรธ และความหลงเกิดขึ้นในตนแล้ว ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้มี
ใจบาป เหมือนขุยไผ่เบียดเบียนไม้ไผ่เอง ฉะนั้น

เวณู (วี คมน+อ) ไม่ไผ่. เวติ ปวตตตีติ เวณู ไม่ไผ่ที่เป็นไป ชื่อว่าเวณู (วูทธิ อี เป็น เอ, ลง
นุ อาคม, อาเทศ นุ เป็น ณุ). วินาติ หีสตีติ เวณู ไม่ไผ่ที่เบียดเบียน ชื่อว่าเวณู (วี หีสาย+ณ,
วูทธิ อี เป็น เอ). ต เวณुकุมพ์ ฉินทิตุ อารภิ^๒ เริ่มตัดกอไผ่นั้น

วส (วน สมภตติย+ส) ไม่ไผ่. วนติ สมภตตีติ วโส ไม่ไผ่ที่สำเร็จ ชื่อว่าวังสะ (อาเทศ นุ เป็น
นิกหิต). วสตีติ วโส ไม่ไผ่ที่อยู่ ชื่อว่าวังสะ (วส นิวาเส+อ, ลงนิกหิตอาคม). วโส วุจจติ
เวษुकุมโพ^๓ กอไผ่ท่านเรียกว่าวังสะ

ไม่ไผ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น สดปพพ, ยวผล, มกกร, เตชน

ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้ ๓ ศัพท์

ปพพ (ปพพ ปุรณ+อ) ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้. ปพพติ ปุริตีติ ปพพ ข้อไม้ที่เต็ม ชื่อว่าปัพพะ

ผลู (ผล วิสรณ+อ) ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้. ผลตีติ ผลู ปล้องไม้ที่เหยียดออกไป ชื่อว่าผลู
(อาเทศ ล เป็น พุ). ภูตคาโม นาม ปญจ พืชชาตานิ มูลพีช ขนุพีช ผุพีช อคคพีช
พีชพีช^๔ การเกิดของพืชมี ๕ อย่าง คือ พืชที่เกิดจากเหง้า พืชที่เกิดจากลำต้น พืชที่เกิดจากข้อ
พืชที่เกิดจากยอด และพืชที่เกิดจากเมล็ด ชื่อว่าภูตคาม

คณูจิ (คณู คณูเน+อ) ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้. คณูเตตีติ คณูจิ ข้อไม้ที่ร้อยรัด ชื่อว่าคณูจิ
(อาเทศ นุ เป็น ณุ). คณูตีติ คณูจิ ข้อไม้ที่คด ชื่อว่าคณูจิ (คณู โกฏฐิลเล+อ, อาเทศ นุ
เป็น ณุ). โส คณูจิศัพท์เป็นปงฺลึงค์

เสียงไม้ไผ่เสียดสีกัน

กัจกา (จก จณฺจเล+ณฺว+อา) เสียงไม้ไผ่เสียดสีกัน. อนิลทฐตา อนิเลน กมปิตา เย เวณู นทนติ,
เต กัจกา นาม ไม่ไผ่ที่ถูกลมพัดให้ไหวแล้วส่งเสียงเสียดสีกัน ชื่อว่ากัจกา. จกตีติ กัจกา
ไม้ไผ่ที่ไหว ชื่อว่ากัจกา (กลับ จก เป็น กจ, อาเทศ อ เป็น อี, ณฺว เป็น อก, ลบสระหน้า)

๑ ส.สคาน. ๑๕/๓๓๐/๑๐๒

๒ ธิम्म.อฎ. ๑๘/๑๗

๓ ขุ.จุนิ. ๓๐/๖๗๖/๓๓๕

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๓

[๖๐๑] นโฬ จ ธมโน โปฏ- กโล ตู กาสมิตฺติ น
เตชโน ตู สโร มุลํ ตูสิริํ พีรณสฺส หิ.

ต้นอ้อ ๒ ศัพท์

นพ (เน นเย+อล) ต้นอ้อ. อุทกํ นยติ อเนนาติ นโฬ ไม้้อที่ใช้ขนาน้ำไป ชื่อว่านพะ (อาเทศ ล เป็น พ, ลบสระหน้า). อตฺตโน ฝน นพติ นาสเตติ นโฬ ไม้้อที่เสื่อมเพราะชุกของคน ชื่อว่านพะ (นพ นาสเน+อ). นโฬ อตฺตวธาย ผลํ เทติ^๑ ไม้้อย่อยมาให้ชุกเพื่อฆ่าตนเอง

ธมน (ธม สททุกุคิสิโยเคสุ+ยุ) ต้นอ้อ. ธมฺติ เอเตนาติ ธมโน ต้นอ้อที่ใช้ก่อไฟ ชื่อว่าธมนะ (อาเทศ ฎ เป็น อน)

กอลา ๒ ศัพท์

โปฏก (ปุฏสททุกูปท+คมุ คติมุหิ+อ) กอลา. ปุฏํ อญฺญมญฺญํ สํสคํ คจฺจตีติ โปฏกโล กอลาที่ถึงความเกะพินกันและกัน ชื่อว่าโปฏกละ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ค เป็น ก, ม เป็น ล)

กาส (กาส ทิตฺติยฺ+อ) กอลา. กาสติ ทิพฺพตีติ กาสํ กอลาที่รุ่งเรือง ชื่อว่ากาสะ. น อิตฺติ ทั้ง ๒ ศัพท์ไม่เป็นอิตถิลิงค์ คือเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กอแخم ๒ ศัพท์

เดชน (ดิช นิสานะ+ยุ) กอแخم. เดชียเตติ เดชนํ ต้นแخمที่ถูกเหล่า ชื่อว่าเดชนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ฎ เป็น อน)

สร (สร คมเน+อ) กอแخم. สรนฺติ อเนนาติ สโร ต้นแخمที่ช่วยให้ไป ชื่อว่าสระ. สรติ หีสตีติ สโร ต้นแخمที่เบียดเบียน ชื่อว่าสระ (สร หีสายฺ+อ)

รากหญ้าแฝก

อุสิริ (วส กนฺติยฺ+อิริ) รากหญ้าแฝก. พีรณสฺส เสตฺกฺสุมฺสฺส ตินฺวิเสสฺสฺส มุลํ อุสิริํ นาม รากของหญ้าแฝกซึ่งเป็นหญ้าพิเศษที่มีดอกสีขาว ชื่อว่าอุสิระ. วสิยติ กมียตีติ อุสิริํ รากหญ้าแฝกที่เขาชอบใจ ชื่อว่าอุสิระ (อาเทศ ว เป็น อุ). สริริํ อุตฺติ ทหตีติ อุสิริํ รากหญ้าแฝกที่เผาสุริระให้ร้อน ชื่อว่าอุสิระ (อุส ทาเห+อิริ)

รากหญ้าแฝกมีอีกหลายศัพท์ เช่น อกภย, นลท, เสพฺย, ชลาสย, อมณาล, ลามชชก

[๖๐๒] กุโส วรหิสํ ทพฺโภ ภูตินกํ ตู ภูติณํ
ฆาโส ตู ยวโส จาถ ปุโค ตู กมฺโก ภเว.

หญ้าคาคา ๓ คััพท์

กุส (กุส เณทเน+อ) หญ้าคาคา. กุสติ ฉินทตติ กุโส หญ้าคาคาที่บาด ชื่อว่ากุสะ. กวติ วาเตน นทตติ กุโส หญ้าคาคาที่สงเสียงเพราะลมพัด ชื่อว่ากุสะ (กุ สทเท+ส). กุ สดอ วิย คณหนตานิ หตอ สยติ ฉินทตติ กุโส หญ้าคาคาที่บาดมือของผู้จับเหมือนคัสตรา ชื่อว่ากุสะ (กุสททุปท+สิ เณทเน+อ, ลบสระหน้า). กุโส ยถา ทุคคหิตอ หตอเมวานุณตติ^๑ เหมือนหญ้าคาคาที่บุคคล จับไม่ตีย่อมบาดมือได้

วรหิส (วรห ปาธานุยปริภาสนหีสาทาเนสุ+อิส) หญ้าคาคา. วรหตติ วรหิส หญ้าคาคาที่เบียดเบียน ชื่อว่าวรหิสะ

ทพุก (ทุ ปริตาเป+อพุก) หญ้าคาคา. ทุโนติ ปรัตตาเปตติ ทพุกอ หญ้าคาคาที่ให้เดือดร้อน ชื่อว่า ทัพพะ (ลบสระหน้า). ยานิ จ ทพุกตนิยานิ ลายิตวา^๒ เกี่ยวหญ้าคาคาเหล่านี้แล้ว

หญ้าคาคามีอีกหลายคััพท์ เช่น กุถ, ปวิตร

ตะไคร้ ๒ คััพท์

ภูตินก (ภู+ติณ+ก) ตะไคร้. ภูมิมย ลคคํ ตินํ ภูตินกํ ตะไคร้ที่คลุมอยู่บนพื้นดิน ชื่อว่าภูตินกะ (อาเทศ ณ เป็น น)

ภูติณ (ภู+ติณ) ตะไคร้. ภูมิมย ลคคํ ตินํ ภูติณํ ตะไคร้ที่คลุมอยู่บนพื้นดิน ชื่อว่าภูติณะ

อาหารสัตว์, หญ้าสำหรับสัตว์กินทั่วไป ๒ คััพท์

ฆาส (ฆส อทเน+ณ) อาหารสัตว์, หญ้า. ควาทีนํ อทนีเย ตินเณ ฆาโส ฆาสคััพท์ใช้ในอรรถ ว่า หญ้าอันน่าเคี้ยวกินสำหรับโคเป็นต้น. ฆสียเตติ ฆาโส หญ้าที่ถูกสัตว์กิน ชื่อว่าฆาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). พทุธสุกรสุส ฆาสญจ ปานีญจ ทตวา^๓ ให้อาหารและน้ำแก่สุกร ที่ถูกล่ามไว้

ยวส (ยุ มิสฺสเน+อส) อาหารสัตว์, หญ้า. ยวียติ มิสฺสียตติ ยวโส หญ้าที่ถูกผสม ชื่อว่า ยวสะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). ทวีหิ มุเขหิ ยวสํ ขาทติ^๔ เคี้ยวกินหญ้าด้วย ริมฝีปากทั้ง ๒ ด้าน

ต้นหมาก ๒ คััพท์

ปุค (ปุช ปุชาย+อ) ต้นหมาก. ปุชียเตติ ปุโค ต้นหมากที่ถูกบูชา ชื่อว่าปุคะ (อาเทศ ชุ เป็น ค). ปุครุกชุกขนุชปฺปมาณา อุจฺจ^๕ ลำอ้อยมีขนาดเท่ากับลำต้นหมาก

๑ ส.สคถ. ๑๕/๒๓๙/๖๘

๒ ที.อฎ. ๔/๓๔๕/๒๖๙

๓ วิ.อฎ. ๑/๔๗๐

๔ ชา.อฎ. ๓๖/๑๕๒

๕ ส.อฎ. ๑๑/๒๑๗/๒๖๗

กมุก (กมุ อิจฉายั+ณฺว) ต้นหมาก. กมียเต อิจฉียเตติ กมุโก ผลหมากที่เขาต้องการ ชื่อว่า กมุกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อุ)

[๖๐๓] ตาโล วิเภทิกา จาถ

ขชชุรี ลินุทิ วุจจติ.

[๖๐๔] หินดาล ตาล ขชชุรี
ดาฬิ จ เกตกิ นาริ

นาฬิเกรา ตเถว จ
ปุโค จ ตินปาทปา.

ต้นตาล ๒ คัพท์

ตาล (ตล ปติฏจายั+ณ) ต้นตาล. ตลติ ปติฏจาทิติ ตาโล ต้นตาลที่ยืนตระหง่าน ชื่อว่า ตาละ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). ตาโล มตุถกจฉินฺโน อภพโพ ปุน วิรุฬหิยา^๑ ต้นตาล ยอดด้วนแล้วไม่สามารถงอกขึ้นได้ใหม่

วาทโม พุรุหนฺ จาปี
รตุตปิตตหโร สาทุ

กิมหา กุฏจนาสนฺ,
ตาโล สตุตคฺโคณฺ มโต.

ท่านรู้ว่าต้นตาลมีคุณสมบัติ ๗ อย่าง คือ ด้านทานลมได้ เจริญเติบโต ปราศจาก หนอนเงาะไซ เป็นยารักษาโรคเรื้อน โรคโลหิต โรคน้ำดี และมีรสหวาน

วิเภทิกา (วิ+ภทิ เกทเน+ณฺว+อา) ต้นตาล. วาตาทโย วิภินุทติติ วิเภทิกา ต้นตาลที่ด้านทาน ลมเป็นต้นได้ ชื่อว่าวิเภทิกา (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อี, ลปสรรหน้า). วิเภทิกาทิ ตาลา^๒ บทว่า วิเภทิกา คือต้นตาล

อินทผลัฒ, ต้นเป้ง ๒ คัพท์

ขชชุรี (ขชช ขชชเน+อร+อี) อินทผลัฒ, ต้นเป้ง, หวาย, ปาล์ม. ขชชยติติ ขชชุรี ผลอินทผลัฒที่ ถูกเคี้ยวกิน ชื่อว่าขชชุรี (ทีฆะ อุ เป็น อุ, ลปสรรหน้า). สุวณฺณมยฺ ขชชุริผลสณฺจานํ^๓ มีลัฒฐาน เหมือนผลอินทผลัฒที่ทำด้วยทองคำ

ลินุทิ (ลิต โมจเน+อ) อินทผลัฒ, ต้นเป้ง, หวาย, ปาล์ม. ลิตติติ ลินุทิ ผลอินทผลัฒที่หล่น ชื่อว่าลินุทิ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น). สนุทติติ ลินุทิ ต้นเป้งที่เกิดขึ้น ชื่อว่าลินุทิ (สนุท ปสวเน+อ, อาเทศ อ เป็น อี)

ต้นไม้ที่ไม่มีแก่น, ต้นไม้จำพวกหญ้า

อิเม ตินปาทปา ต้นไม้ที่ไม่มีแก่นเหล่านี้ คือ หินดาละ ต้นเต้าร้าง, ตาละ ต้นตาล, ขัชชุรี ต้นเป้ง, นาฬิเกระ ต้นมะพร้าว, ดาฬิ ต้นลาน, เกตกิ ต้นลำเจียก (การะเกต), ปุคะ ต้นหมาก

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๕/๑๗๔

๒ ขา.อญ. ๔๔/๓๙๗

๓ ขา.อญ. ๔๔/๔๙๖

ดิณ (ดิณ อทเน+อ) ต้นไม้จำพวกหญ้า. **ดิณียเตติ** **ดิณ** หญ้าที่สัตว์กิน ชื่อว่าดิณะ. **หริตานิ** **เจว** **ดิณานิ** **ขาทนต์** **สีตานิ** **จ** **ปานียานิ** **ปิวนต์**^๑ จงเคี้ยวกินหญ้าที่เขียวสดและดื่มน้ำที่ใสสะอาด

หินดาล (หิน+ดาล) ต้นเต่าร้าง. **ปมาณโต** **ตาลโต** **หิโน** **หินดาล** ต้นเต่าร้างที่เล็กกว่าต้นตาล โดยประมาณ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบ อ ที่ น). **น** **หินดาล** **ปาทุกา** **ธารตพพา**^๒ ฤกษ์ไม่ควรสวมใส่รองเท้าที่ทำด้วยต้นเต่าร้าง

ตาล (ตล ตลเน+ณ) ต้นตาล. **ตลติ** **ปติฏฐาตีติ** **ตาโล** ต้นตาลที่ยืนตระหง่าน ชื่อว่าตาละ (ลบน, วุทธิ อ เป็น อา). **ตาโล** **มตถกจจินโน** **อภพโพ** **ปุน** **วิรุฬหิยา**^๓ ตาลยอดด้วนแล้วไม่สามารถงอกขึ้นได้อีก

ขชชรี (ขชช ขชชเน+อูร+อี) ต้นเป้ง, อินทผลัม, หวาย, ปาล์ม. **ขชชยตีติ** **ขชชรี** ผลอินทผลัมที่ถูกเคี้ยวกิน ชื่อว่าขชชรี (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า). **สุวรรณมมย์** **ขชชรีผลสณฺฐาน**^๔ มีสัณฐานเหมือนผลเป้งที่ทำด้วยทองคำ

นาพิเกร (นาพิ+กอากาศม+อิร) ต้นมะพร้าว. **นาพิ** **วีย** **ชายตีติ** **นาพิเกร** ต้นมะพร้าวที่เกิดเหมือนลำต้น ชื่อว่านาพิเระ (อาเทศ อิ เป็น เอ)

ดาฬี (ดาล+อี) ต้นลาน. **สณฺฐานโต** **ดาลสทิสตาย** **ดาฬี** ต้นลานชื่อว่าดาฬี เพราะเหมือนต้นตาลโดยสัณฐาน (ลบสระหน้า, อาเทศ ล เป็น พ). **ตพตี** **อาฆาเตตีติ** **ดาฬี** ต้นลานที่ยังผลให้อาฆาต ชื่อว่าดาฬี (ตพ อาฆาเต+ณ+อี, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

เกตกี (กิต นิवालโรคาปนยเนสุ+ณวุ+อี) ต้นลำเจียก. **กิตตีติ** **เกตกี** ต้นลำเจียกที่อยู่ ชื่อว่าเกตกี (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **นารี** **เกตกีศัพท์** เป็นอิตถิลิงค์. **เกตกี** **ปุปผิต** **ทิสวา**^๕ เห็นต้นลำเจียกมีดอกบานแล้ว

อรณณวคฺโค นิกฺขิตโต.

ว่าด้วยป่าและต้นไม้ จบ

๑ ที.สีล. ๘/๒๓๖/๑๘๘

๒ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๒

๓ วิ.มหา. ๑/๒๓๕/๑๗๔

๔ ข.อ.ฎ. ๔๔/๔๗๖

๕ ข.อ.ฎ. ๕๐/๑๑/๑๗๗

๒.๖. เสลวักควัณณา

พรรณनावรรคว่าด้วยพื้นที่ภูเขา

๒.๖.๑. เสลาทีวัณณา

พรรณนาชื่อของภูเขาเป็นต้น

[๖๐๕] ปพฺพโต คิริ เสโลทฺถิ นคาจลลิลฺลจฺจยา
ลิสฺวี ภูธโรถพฺภ- ปาสาณาสโมปโล ลิสฺวา.

ภูเขา ๙ คัพท์

ปพฺพต (ปพฺพ ปฺรณ+ต) ภูเขา. **ปพฺพติ** ปฺรติติ **ปพฺพโต** ภูเขาที่เต็ม ชื่อว่าปพฺพต. ปกาเรน ตํ ตํ จานํ วุโนตีติ **ปพฺพโต** ภูเขาที่ล้อมรอบที่นั้นๆ ชื่อว่าปพฺพต (ป+วฺ ลักรณ+ต, ช้อน ว, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, อุ เป็น อ)

ยถาปี **ปพฺพโต** เสโล **อจโล** สฺปติภูจฺจโต
เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ **ปพฺพโต**ว น เวธติ.^๑

ภูเขาศิลาตั้งมั่นคงแล้วไม่หวั่นไหว ฉั้นใด ภิกษุยอมไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขา เพราะ
สิ้นโมหะ ฉั้นนั้น

คิริ (คิริ นิคฺคิรณ+อิ) ภูเขา. **โอสถาทย** คิริติ **ปสวตีติ** คิริ ภูเขาที่ยังยาสมุนไพโรเป็นต้นให้
ไหลออก(เกิดขึ้นมากมาย) ชื่อว่าคิริ. **ราชคหํ** **ปริวารेतฺวา** **จิโต** **คิริ**^๒ ภูเขาตั้งรายล้อมกรุง
ราชคฤห์

เสล (ลิสฺวา+ณ) ภูเขา. **ลิสฺวานํ** **ราสิ** **เสโล** กองของหิน ชื่อว่าเสลละ. **ลิสฺวา** **ปจฺจรา** **สนฺติ**
เอตฺถาติ **วา** **เสโล** ภูเขาที่มีหินอยู่มากมาย ชื่อว่าเสลละ (ลป ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลปสระหน้า).
เสลติ **คจฺจตีติ** **เสโล** ภูเขาที่เป็นไป ชื่อว่าเสลละ (เสล คติย+อ). **เสโล** **ยถา** **เอกฆโน** **วา**
เตน **น** **สมิรติ**^๓ ดุจภูเขาศิลาแห่งที่บเป็นอันเดียวกัน ย่อมไม่เคลื่อนไหวเพราะลม

อทฺถิ (อทฺถ คติมฺหิ+อิ) ภูเขา. **อทฺถติ** **คจฺจตีติ** **อทฺถิ** ภูเขาที่เป็นไป ชื่อว่าอทฺถิ. **อทฺถิ**ยตีติ
อทฺถิ ภูเขาที่ถูกขอ ชื่อว่าอทฺถิ (อทฺถ ยาจเน+อิ). **อทฺถติ** **หีสตีติ** **อทฺถิ** ภูเขาที่เปียกเปียก(นำ
สระพริ้งกลัว) ชื่อว่าอทฺถิ (อทฺถ หีสาย+อิ)

นค (น+คฺมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) ภูเขา. **น** **คจฺจตีติ** **นโค** ภูเขาที่ไม่เคลื่อนย้ายไป ชื่อว่านคะ (ลป ม
ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ไม่อาเทศ น เป็น อ บ้าง). **เต** **มยํ** **วิจิริสฺสาม** **คามา** **คามํ** **นคา**

นค^๑ พวกเรานั้นจักเที่ยวไปจากบ้านสู่บ้าน จากภูเขาสู่ภูเขา

อจล (น+จล จลเน+อ) ภูเขา. น จลตติ อจโล ภูเขาที่ไม่หวั่นไหว ชื่อว่าอจลละ (อาเทศ น เป็น อ)

ลิลุจย (ลิลา+อุจย) ภูเขา. ลิลานมูจโย อุพเพโธ ภูโป วา ลิลุจโย ภูเขาที่มีหินสูงตระหง่าน หรือมีหินตั้งขึ้นเป็นยอด ชื่อว่าลิลุจยะ (ลบสระหน้า). เมรุ นคานัน ปวโร ลิลุจโย^๒ เขาพระสุเมรุประเสริฐกว่าภูเขาทั้งหลาย

ลิขรี (ลิขร+อิ) ภูเขา. ลิขรอยคา ลิขรี ภูเขาชื่อว่าลิขรี เพราะมียอด (ลบสระหน้า)

ภูธร (ภูสททูปท+ธร ธารณ+อ) ภูเขา. ภู ภูมี ธรตติ ภูธโร ภูเขาที่ทรงภูมิประเทศไว้ ชื่อว่าภูธระ. ภูยา ธรียตติ วา ภูธโร หรือภูเขาที่ที่แผ่นดินรองรับไว้ ชื่อว่าภูธระ ภูเขามียี่อกหลายศัพท์ เช่น อหารिय, โคตต

คิลา, หิน ๕ ศัพท์

อพภ (อม คติย+ภ) คิลา, หิน. อมติ คจจตติ อพโภ หินที่เป็นไป ชื่อว่าอัภพะ (อาเทศ ม เป็น พ)

ปาสาณ (ป+สณ สมภตติย+ณ) คิลา, หิน. ปสณติ พยาเปตติ ปาสาโณ หินที่แผ่ไป ชื่อว่าปาสาณะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา). ปสติ พนุตติ ปาสาโณ หินที่ติดกันเป็นแผ่น ชื่อว่าปาสาณะ (ปส พนุทธเน+ย, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ย เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ). ภควา ปริตตัม ปาณิมตตัม ปาสาณัม คเหตุวา^๓ พระผู้มีพระภาค ทรงหยิบก้อนหินขนาดเล็กเท่าฝ่ามือขึ้นมา

อสม (อสฺ ขปน+ม) คิลา, หิน. อสเตติ อสฺมา ก้อนหินที่ตกไป ชื่อว่าอัสมะ. อสติ พยาเปตติ อสฺมา หินที่แผ่ไป ชื่อว่าอัสมะ (อสฺ พยาปน+ม, รูปสำเร็จ อาเทศ ลี วิภตติเป็น อา เพราะเป็นราชาทิดณะ). อสมฺมาติ ปาสาณาธิวจนเมต^๔ บทว่า อสฺมา นี้เป็นชื่อของหิน

อุปล (อุ+ปล รกฺขณ+อ) คิลา, หิน. อุทตฺตํ ปลตติ อุปโล หินที่รักษาด้านบนไว้ ชื่อว่าอุปละ. อุปตติ อุปโล หินที่เป็นก้อน ชื่อว่าอุปละ (อุป เทเห+อล)

ลิลา (ลิล อุจฺเจ+อ+อา) คิลา, หิน. ลิลตติ ลิลา หินที่สูง ชื่อว่าลิลา. สกฺเกหิ เสตติ ลิลา หินที่ผู้มีความสามารถ(มีกำลัง)ใช้สอย ชื่อว่าลิลา (ลี เสวยา+ล+อา, ลบสระหน้า). ลิลาศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. อุปริเมน ภิกฺขุณา ทุคฺคหิตา ลิลา เหมจิมสฺส ภิกฺขุโน มตฺตเก อวตฺตาสี^๕ ก้อนหินที่ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนถือไว้ไม่ดี หล่นลงบนกระหม่อมของภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่าง

๑ ขุ.สตฺตนิ. ๒๕/๓๐๙/๓๕๙

๒ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๑๓๓/๒๓๖

๓ มข.อุปริ. ๑๔/๔๗๔/๓๑๕

๔ วิ.ฎี. ๓/๒๘๔/๓๘๑

๕ วิ.มหาวี. ๑/๒๑๑/๑๕๑

[๖๐๖] **คิษณกฺญ** จ เวภาโร **เวปฺปุลโลสิคิลี** นคา
วิญเฒ ปณฺทววงฺกาที **ปฺพุทฺเสโต** ตฺว โฉทโย
มนฺทโรปรเสโลตฺโต **หิมวา** ตฺว **หิมจาโล**.

ภูเขาตัดตบรรพต ๗ คือ

คิษณกฺญ (คิษณ+กฺญ) ภูเขาคิษณกฺญ. **คิษณา** สกฺขณฺวิเสสา **อสุส** กฺญ **วสนฺติ**, **คิษณสทิส-**
กฺญยุดตตาย วา **คิษณกฺญ** ภูเขาที่มีแรงอยู่บนยอด หรือเพราะมียอดเหมือนแรง จึงชื่อว่า
 คิษณกฺญะ. **ภควา** **สมฺพุทฺเลหิ** **ภิกฺขุหิ** **สทุธิ** **คิษณกฺญา** **ปฺพุทฺตา** **โอโรหนฺโต**^๑ พระผู้มี
 พระภาคเสด็จลงจากภูเขาคิษณกฺญพร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก

เวภาร (วิ+ภา ทิตฺตีย์+อร) ภูเขาเวภาระ. **วิเสเสน** **ภาตีติ** **เวภาโร** ภูเขาที่สว่างเป็นพิเศษ
 ชื่อว่าเวภาระ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหลัง). **ปฺสฺส** **โน** **ตฺมุเห** **ภิกฺขเว** **เอตํ** **เวภารํ**
ปฺพุทฺ^๒ ภิกษุทั้งหลาย พวกเราเห็นภูเขาเวภาระนั้นหรือไม่

เวปฺปุล (วิ+ปฺล มหฺตเต+ล) ภูเขาเวปฺปุลละ. **วิเสเสน** **ปฺปฺลตีติ** **เวปฺปุลโล** ภูเขาที่ใหญ่เป็นพิเศษ
 ชื่อว่าเวปฺปุลละ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **อิมฺสฺส** **เวปฺปุลลสฺส** **ปฺพุทฺตสฺส** **เวปฺปุลโลเตว** **สมฺมุณา**
อุทฺปาที^๓ ภูเขาเวปฺปุลละนี้จึงเกิดชื่อว่าเวปฺปุลละขึ้น

อิสสิคิลิ (อิสสิทฺทุปปท+คิล อทเน+อิ) ภูเขาอิสสิคิลิ. **อิสโย** **คิลตีติ** **อิสสิคิลิ** ภูเขาที่กลืนกินถ้ำ
 ชื่อว่าอิสสิคิลิ. **อํ** **ปฺพุทฺโต** **อิเม** **อิสสิ** **คิลตีติ** **อิสสิคิลิ**^๔ ภูเขานี้กลืนกินถ้ำเหล่านี้ จึงชื่อว่า
 อิสสิคิลิ

วิญเฒ (วิ+เฒ จินฺตายนฺ+อ) ภูเขาวิญเฒะ. **อาทิจฺจคมฺนวิโรเธน** **วิรุทฺธํ** **ฉายตีติ** **วิญเฒ** ภูเขาที่
 ตั้งขวางทางโคจรของดวงอาทิตย์ ชื่อว่าวิญเฒะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลบสระหน้า)

ปณฺทว (ปณฺทฺ+ณ) ภูเขาปณฺทวะ. **ปณฺทวณฺณตตาย** **ปณฺทโว** ภูเขาชื่อว่าปณฺทวะ เพราะมีสี
 เหลืองอ่อน (ลบ ญ, อาเทศ อุ เป็น อว, ลบสระหน้า). **ปณฺทติ** **คจฺจตีติ** **ปณฺทโว** ภูเขาที่
 เป็นไป ชื่อว่าปณฺทวะ (ปณฺท คตฺตี+อว). **นคฺรโต** **นิคฺขมิตฺวา** **ปณฺทวปฺพุทฺตานิภู** **คฺนฺตวา**^๕
 ออกจากเมืองมุ่งหน้าไปทางภูเขาปณฺทวะ

วงฺก, วงฺกต (วงฺก โกภฺกิลฺล+อ) ภูเขาวงฺกะ, ภูเขาวงฺกต. **กฺภฺกิลตตาย** **วงฺโก** ภูเขาชื่อว่าวงฺกะ เพราะ
 มีความคดเคี้ยว. **วงฺกํ** **คจฺจามิ** **ปฺพุทฺ**^๖ เราจะไปยังภูเขาวงฺกะ. **ทฺวเร** **วงฺกตปฺพุทฺโต**^๗ ภูเขา
 วงฺกตอยู่ไกล. **อาทิกัप्พํ** รวมเอาภูเขาชามลยะและภูเขาทักทุระ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๗	๒ มช.อุปรี. ๑๔/๒๔๘/๑๗๕	๓ ถัง.นิทาน. ๑๖/๕๖๐/๒๒๗
๔ มช.อุปรี. ๑๔/๒๔๙/๑๗๖	๕ ชุ.อภฺ. ๕๑/๙๘๖/๔๑๒	๖ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๖/๓๘๓
๗ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๐๘/๓๙๐		

ภูเขาศิขะวันออก ๒ คัพพ

ปุพฺพเสล (ปุพฺพ+เสล) ภูเขาศิขะวันออก. อปรเสลาเปกฺขาย **ปุพฺพเสโล** ภูเขา ชื่อว่าปุพฺพเสลเพราะหันหน้าไปทางภูเขาศิขะวันตก

อุทฺย (อุ+ทฺย คติมิหิ+อ) ภูเขาศิขะวันออก. อุทฺยนฺตฺยสฺมา สุริยาทโยติ อุทโย ภูเขาที่เป็นทางเดินของดวงอาทิตย์เป็นต้น ชื่อว่าอุทฺยะ. สุริยาทินมฺทฺยโยคโต วา อุทโย หรือภูเขาชื่อว่าอุทฺยะ เพราะเป็นทางขึ้นของดวงอาทิตย์เป็นต้น. อุทฺยปพฺพตฺกฺกฺวโต ปุณฺณจฺนโท วยิ^๑ เหมือนดวงจันทร์เต็มดวงลอยขึ้นจากยอดเขาศิขะวันออก

ภูเขาศิขะวันตก ๓ คัพพ

มนฺทร (มนฺท มนฺทเน+อร) ภูเขาศิขะวันตก. มนฺทยติ สุริโย เอตฺถาติ มนฺทโร ภูเขาที่อยู่ทางดวงอาทิตย์อ่อนแสงลง ชื่อว่ามนฺทระ. มนฺทปโป โว สุริโย อรติ เอตฺถาติ มนฺทโร หรือภูเขาทางที่ดวงอาทิตย์อ่อนแสงโคจรไป ชื่อว่ามนฺทระ (มนฺท+ร)

อปรเสล (อปร+เสล) ภูเขาศิขะวันตก. ปุพฺพเสลาเปกฺขาย อปรเสโล ภูเขาชื่อว่าอปรเสลเพราะหันหน้าไปทางภูเขาศิขะวันออก

อตุถ (อตุถ+ณ) ภูเขาศิขะวันตก. อตุถํ อนุปลทฺธิ อทสฺสนํ คหฺนภฺขตฺตานํ กโรตฺติ อตุถโ ภูเขาที่สร้างประโยชน์อันไม่เคยไปปรากฏให้แก่ดาวพระเคราะห์ ชื่อว่าอตุถะ (ลป ณ และสระหน้า)

ภูเขาหิมालัย ๒ คัพพ

หิมวฺนฺตุ (หิม+วฺนฺตุ) ภูเขาหิมาลัย, ภูเขาหิมะ. หิมปฺปจฺรตฺตาย หิมวา ภูเขาชื่อว่าหิมวันตุ เพราะมีหิมะมาก (รูปสำเร็จอาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา, ลปสระหน้า). หิมํ วา วมตฺติติ หิมวา หรือภูเขาที่คายหิมะออกมา ชื่อว่าหิมวา (หิมสทฺทฺหฺป+วมฺ อฺคฺคิรณ+กฺวิ, ลป กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ, รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา เพราะเป็นราชาภิศณะ). ปพฺพตฺรราชา หิมวา ปวโรปี ลิลฺจฺจโย^๒ ภูเขาหิมาลัยเป็นเจ้าแห่งภูเขาประเสริฐที่สุด

หิมาจล (หิม+อจล) ภูเขาหิมาลัย, ภูเขาหิมะ. หิมยฺตุตา อจโล หิมาจโล ภูเขาที่ไม่หวั่นไหว เพราะมีหิมะมาก จึงชื่อว่าหิมาจล (ลปสระหน้า, ที่สะสระหลัง)

[๖๐๗] **คณฺธมาทฺน เกลาส-
กาพฺภูโฏติ ภูฏาสฺส**

**จิตฺตฺกฺกฺว สุทฺสสนา
ปตฺโถ ตฺ สานฺนิตฺถิยํ.**

ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย ๕

คณฺธมาทฺนเกลาสจิตฺตฺกฺกฺวสุทฺสสนา กาพฺภูโฏ อิติ อสฺส อิมเ ภูฏา ภูเขาที่เป็นยอดของ

เทือกเขาหิมาลัยนั้น คือ ภูเขาคันธมาทน์ ไกรลาส จิตตภูฏ สุกัศน์ และกาฬภูฏ

คณฺฐมาทน (คณฺฐสทฺทูปปท+มท โมทเน+ยฺ) ภูเขาคันธมาทน์. **อดฺตนิ** สณฺชาตคณฺฐทพฺพานิ **คณฺฐเทหิ** โลก **มทยติ** **โอมทยติ** **วา** **คณฺฐมาทโน** ภูเขาที่ให้ชาวโลกยินดีด้วยกลิ่นของหอมอันเกิดขึ้นในตน ชื่อว่าคันธมาทนะ (วฺทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **คณฺฐมาทนเสโลว** **คณฺคณฺฐวิภูฏโต**^๑ ดุจภูเขาคันธมาทน์อบอวลไปด้วยของหอมที่มีคุณประโยชน์

เกลาส (กสทฺทูปปท+ลส กนฺตียํ+ณ) ภูเขาไกรลาส. **เก** **ชเล** **ลสตีติ** **เกลาโส** ภูเขาที่ยืนดีในน้ำ ชื่อว่าเกลาสะ (ไม่ลบสัดตมิวิภักตติ, ลบ ณ, วฺทธิ อ เป็น อา). **ทกฺขินปาเทน** **สฏฺฐิจโยชนมตฺต** **เกลาสปพฺพตฺตภูฏ** **อกฺกมิ**^๒ ก้าวเหยียบยอดภูเขาไกรลาสที่สูง ๖๐ โยชน์ ด้วยเท้าข้างขวา

จิตตภูฏ (จิตต+ภูฏ) ภูเขาจิตตภูฏ. **วิจิตตภูฏยุตตตาย** **จิตตภูฏ** ภูเขาชื่อว่าจิตตภูฏะ เพราะมียอดงามวิจิตร. **ปทฺโม** **นาม** **สมพฺพุโธ** **จิตตภูฏ** **วสี** **ตทา**^๓ ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะประทับอยู่ที่ภูเขาจิตตภูฏ

สุทฺถสฺน (สุ+ทิส เปกฺขเน+ยฺ) ภูเขาสุกัศน์. **สุขํ** **ทสฺสนํ** **ยสฺส** **ยสฺมี** **วา** **สุทฺถสฺน** ภูเขาที่มองเห็นได้ง่าย ชื่อว่าสุกัศนะ (อาเทศ ทิส เป็น ทสฺส, ยฺ เป็น อน). **เอเตสํ** **ปพฺพदानํ** **สพฺพพาหิโร** **สุทฺถสฺนปพฺพโต** **นาม**^๔ ธรรมดาภูเขาสูกัศน์ตั้งอยู่ภายนอกภูเขาเหล่านี้

กาฬภูฏ (กาฬ+ภูฏ) ภูเขากาฬภูฏ. **กาฬวณฺณภูฏตาย** **กาฬภูฏ** ภูเขาชื่อว่ากาฬภูฏะ เพราะมียอดสีดำทมะมิน. **อนโตตตทโท** **สุทฺถสฺนภูฏ** **จิตตภูฏ** **กาฬภูฏ** **คณฺฐมาทนภูฏ** **เกลาสภูฏนฺติ** **อิเมหิ** **ปญฺจหิ** **ปพฺพเตหิ** **ปริกฺขิตโต**^๕ สระอนโตดล้อมรอบด้วยภูเขา ๕ ลูกเหล่านี้ คือ ภูเขาสุกัศน์ จิตตภูฏ กาฬภูฏ คันธมาทน์ และภูเขาไกรลาส. **ติภูฏคัพพทัก**ก็เป็นชื่อภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัยเหมือนกัน

พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา ๒ คัพพ

ปตฺถ (ป+จา คตฺตินิวตฺติมฺหิ+อ) พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา. **ปตฺถิจฺเจ** **อสฺมินฺติ** **ปตฺถ** สถานที่ซึ่งมีภูเขาตั้งอยู่ ชื่อว่าปตฺถะ (อาเทศ จ เป็น ถ, ซ้อน ต, ลบสระหน้า)

सानุ (สน สมภตฺตียํ+ณ) พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา. **สมภชียเต** **เสวียเตติ** **सानุ** สถานที่ที่บุคคลอยู่อาศัย ชื่อว่าसानุ (ลบ ณ, วฺทธิ อ เป็น อา). **อนิตฺถิยํ** **सानุคัพพทัก**ใช้เป็นปงฺลึงค์และนปงฺลึงค์. **เอกํ** **सानุปพฺพตํ** **อารุยฺห** **ผาสฺกภูฏาเน** **นิปชฺชิ**^๖ ขึ้นสู่เนินเขาลูกหนึ่งแล้วนอนในที่สบาย

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๐/๒๔๙

๒ ส.อ.ญ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๕

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖๗/๔๔๙

๔ ขา.อ.ญ. ๔๓/๒๑๕

๕ มข.อ.ญ. ๙/๓๑/๒๗

๖ ขา.อ.ญ. ๔๔/๔๑๔

[๖๐๘] ภู โว ลิขรํ ลิงคํ ปปาโต ตู ตัญญู ภเว
 นิตมโพ ภูโกณิตถิ นิชุมโร ปสโวมพุโน.

ยอดเขา ๓ ศัพท์

ภู (ภู คติย+อ) ยอดเขา. ภูตติ **คจจตีติ** ภู โว ยอดเขาที่เป็นไป ชื่อว่าภูกะ (ทีฆะ อุ เป็น อุ). ภูตติ **ทหตีติ** ภู โว ยอดเขาที่ร้อน ชื่อว่าภูกะ (ภู ทาเห+อ). วาศัพท์ให้รู้ว่า ภูศัพท์ เป็นนปุงสกลิงค์ได้บ้าง. **เทว ปพพตภูภา สมากนตวา ตํ ลิลํ สมปฏิจฉิสฺ**^๑ ยอดเขา ทั้ง ๒ รวมกันรับเอาก่อนหินนั้นไว้

ลิขร (ลิขสททุปพท+รห ชนเน+กวิ) ยอดเขา. ลิขํ **รหตีติ** ลิขรํ ยอดภูเขาที่ไหลขึ้นไป ชื่อว่าลิขระ (ลบ กวิ และ หุ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อุ เป็น อ). **อารุยห เสลลิขรํ ยุมุชิตวา ชินสาสนํ**^๒ ขึ้น ไปยังยอดเขาแล้วบำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

ลิงค (ลิขสททุปพท+อิงค คมเน+อ) ยอดเขา. ลิขํ **อิงคติ คจจตีติ** ลิงคํ ยอดเขาที่เป็นไป ชื่อว่าลิงคะ (ลบ ข, ลบสระหน้า)

เหว, หน้าผา ๒ ศัพท์

ปปาโต (ป+ปต อโธคเม+ณ) เหว, หน้าผา. **ปปตนติ อสุมาติ** ปปาโต หน้าผาที่สัตว์เป็นต้น ตกลง ชื่อว่าปปาตะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิมมหา ปปาตา อญโย ปปาโต มหนตโตร จ ภยานกโตร จ**^๓ มีหน้าผาอื่นที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่าหน้าผานี้

ตัญญู (ตัญญู สมุสสุย+อ) เหว, หน้าผา. **ตัญญูติ สมุสสุยตีติ** ตัญญู หน้าผาที่สูง ชื่อว่าตัญญะ. **ตัญญู จตวา อากาสํ โอลิเกนโต**^๔ ยืนอยู่บนหน้าผาแล้วมองดูท้องฟ้า

ลาดเขา, ไหล่เขา ๒ ศัพท์

นิตมพ (นิ+ตมพ คติย+อ) ลาดเขา, ไหล่เขา. **นิสฺสเยน ตมพตีติ** นิตมโพ ไหล่เขาที่เป็นไป โดยอาศัยกัน ชื่อว่านิตัมพะ

ภูโก (ภู คติย+ณฺว) ลาดเขา, ไหล่เขา. ภูตติ **คจจตีติ** ภูโก ไหล่เขาที่เป็นไป ชื่อว่าภูกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). **อนิตถิ ภูกศัพท์เป็นปุงลิ่งค์และนปุงสกลิ่งค์**

น้ำตก

นิชุมร (นิ+ณฺร) น้ำตก. **อมพุโน ปสโว นิชุมโร** น้ำที่ไหลลงจากภูเขา ชื่อว่านิชุมระ (ซ้อน ช). **อมพุโน นิสฺสรณํ นิชุมโร** การไหลลงของน้ำ ชื่อว่านิชุมระ (นิ+สร คติย+อ, อาเทศ ส เป็น ณ, ซ้อน ช)

๑ วิ.จุลล. ๗/๓๗๒/๑๘๓

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๕/๑๙๖

๓ ส.มหา. ๑๙/๑๗๒๘/๕๖๐

๔ ชา.อญ. ๓๕/๓๔๗

[๖๐๙] ทรีตฤถี กนุทโร ทวีสุ เลณํ ตู คพฺภรํ คุหา
 ลีลาโปกฺขรณี โสณฺฑี กุณฺขํ นิกุณฺขมิตฺถิ น.

ชอกเขา ๒ คัมพ์

ทรี (ทร วิหารณ+อี) ชอกเขา. **ทรีตติ** **ทรี** ชอกเขาที่แตกแยกออกจากกัน ชื่อว่าทรี. **อิตถี** **ทรีคัมพ์**เป็นอิตถीलึงค์.

กนุทร, กนุทรา (กัสนุทฺอุปท+ทร วิหารณ+อ+อา) ชอกเขา. **กั** **ชลวจากมพยุยํ**, **เกน** **ทรียเด** **กนุทโร**, **กนุทรา** **กั** เป็นนิบาตแปลว่าน้ำ, ชอกเขาที่ถูกรน้ำกัดเซาะ ชื่อว่ากันทรและกันทรา (อาเทศ นิคหิตเป็น น, ลบสระหน้า). **ทวีสุ** **กนุทรคัมพ์**ใช้ในปุงลึงค์และอิตถीलึงค์

ถ้ำ ๓ คัมพ์

เลณ (ลี ลีเลสน+ยุ) **ถ้ำ**. **นีสียนนติ** **เอตถาติ** **เลณํ** ถ้ำเป็นสถานที่หลบซ่อน ชื่อว่าเลณะ (วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **เลณา** **นิกุขมิสฺสามิ**^๑ เราจักออกไปจากถ้ำ

คพฺภร (คพฺภ ธารณ+อร) **ถ้ำ**. **คตี** **คพฺภตตี** **คพฺภรํ** ถ้ำที่คงไว้ซึ่งช่องทางไป ชื่อว่าคัพภระ. **คตี** **ภรติ** **กุญฺฉิตตี** **วา** **คพฺภรํ** หรือถ้ำที่เป็นโพรงคดไปคดมา ชื่อว่าคัพภระ (คตีสทฺอุปท +ภร โภญฺฉิล+อ, ลบ ตี, ซ้อน พ)

คุหา (คุห สัวรณ+อ+อา) **คุหา**, **ถ้ำ**. **คุหตตี** **คุหา** ถ้ำที่ปกปิด(ซ่อนเร้น) ชื่อว่าคุหา (ลบสระหน้า). **คุหา** **การาปิตา** **โหดิ**^๒ ให้สร้างถ้ำ

ตะพังหิน, แอ่งหิน ๒ คัมพ์

ลีลาโปกฺขรณี (ลีลา+โปกฺขรณี) **ตะพังหิน**, **แอ่งหิน**. **ลีลา** **โปกฺขรณี** **ลีลาโปกฺขรณี** **แอ่งหิน** ชื่อว่าลีลาโปกฺขรณี

โสณฺฑี (โสท คพฺภ+อ+อี) **ตะพังหิน**, **แอ่งหิน**. **โสทตตี** **โสณฺฑี** **ตะพังหิน** ชื่อว่าโสณฺฑี (ลง ณ อาคมท่ามกลางธาตุ, ลบสระหน้า)

ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ ต้นไม้และหญ้า ๒ ชื่อ

กุณฺข (กุช อพฺยตตสทฺเท+อ) ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ ต้นไม้ และหญ้า. **กุณฺขติ** **อนเนาติ** **กุณฺขํ** ถ้ำที่ทำให้ได้ยินเสียงไม่ชัดเจน ชื่อว่ากุณฺขะ

นิกุณฺข (นิ+กุช อพฺยตตสทฺเท+อ) ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ ต้นไม้ และหญ้า. **นิกุณฺขติ** **อนเนาติ** **นิกุณฺขํ** ถ้ำที่ทำให้ได้ยินเสียงไม่ชัดเจน ชื่อว่านิกุณฺขะ. **น** **อิตถี** ทั้ง ๒ คัมพ์ไม่ใช่อิตถीलึงค์

๑ ข.มหานิ. ๒๙/๘๑/๗๘

๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕

[๖๑๐] อุฑธมธิจจกา เสล-
ปาโท ตฺปนฺตเสโลธ

สุสาสนนา ภูมฺยุปจจกา
ธาดฺตุโต เกริกาทิโก.

พื้นที่บนภูเขา

อธิจจกา (อธิ+อจจก+อา) พื้นที่บนภูเขา. เสลสุส อุฑธั อธิจจกา นาม พื้นที่บนของภูเขา ชื่อว่าอธิจจกา. **ปพฺพตฺสฺส อุฑธั อจจโก ภูมิ อธิจจกา** พื้นที่บนภูเขา ชื่อว่าอธิจจกา (ลป สระ อ)

พื้นที่ใกล้ภูเขา

อุปจจกา (อุป+อจจก+อา) พื้นที่ใกล้ภูเขา. เสลสุส อจจโก อาสนนา ภูมิ อุปจจกา นาม พื้นที่ใกล้ภูเขา ชื่อว่าอุปจจกา (ลป สระหน้า)

ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา ๒ ศัพท์

ปาท (ปท คติมุหิ+ณ) ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา. **มฺลปพฺพตฺสฺสนเต ปริวาเรตฺวา จิตา ชุฑฺทปพฺพตา ปาทา** นาม ภูเขาเล็กที่ตั้งอยู่ล้อมรอบใกล้เชิงเขา ชื่อว่าปาทะ. **ปชฺชเต คมฺยเตติ ปาโท** ภูเขาที่ท่านรู้จัก ชื่อว่าปาทะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

อุปนฺตเสล (อุปนฺต+เสล) ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา. **เสลสุส อุปนฺเต สมิเป ปพฺพโต อุปนฺตเสโล** ภูเขาเล็กที่อยู่ใกล้ภูเขาใหญ่ ชื่อว่าอุปนฺตเสล

แร่ธาตุที่เกิดบนภูเขา

ธาดฺ (ธา ธารณ+ตุ) แร่ธาตุที่เกิดบนภูเขา. **เกริกมโนสิลาหริตาลกภูจินฺยาทิโก สพฺโพ เอว สิลาวิกาโร “ธาดฺ”ตฺยฺตุโต** แร่ธาตุทุกอย่างมีดินสอพอง มโนศิลาและหรรดาลเป็นต้นที่แปรรูปมาจากหิน ท่านเรียกว่าธาดฺ. **มฺลั ธาเรตีติ ธาดฺ** แร่ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งมูลค่า ชื่อว่าธาดฺ

เสลาทิวณณา นิภูจिता.

ว่าด้วยภูเขาเป็นต้นจบ

๒.๖.๒. สี่หาทิวณณา

พรรณนาชื่อของสัตว์ป่ามีราชสีห์เป็นต้น

[๖๑๑] มิคินโท เกสรี สีโห ตรจฺจโน ตู มิคาทโน
พยุคฺโข ตู ปุณฺฑริโกถ สทฺทฺโถ ทีปนิริโต.

ราชสีห์, สิงโต ๓ คัพท์

มิกินฺท (มิก+อินท) ราชสีห์, สิงโต. **มิกานํ อินฺโท มิกินฺโท** เจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่ามิกินทะ (ลบสระหน้า)

เกสรี (เกสร+อี) ราชสีห์, สิงโต. **เกสโร ชฎา, ตโยคา เกสรี เกสระ** แปลว่า ชฎา, ราชสีห์ ชื่อว่าเกสรี เพราะมีขนเป็นแผงเหมือนชฎา (ลบสระหน้า). **มิกมฺชฺเฌว เกสรี^๑** เหมือนราชสีห์ ในท่ามกลางฝูงสัตว์

สีห (สีห หีสาย+อ) ราชสีห์, สิงโต. **มิเค หีสติติ สีโห** สัตว์ที่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสีหะ. **มิเค หนตุํ สวิชฺชมานา อีหา อสฺสาติ วา สีโห** หรือราชสีห์ที่มีความพยายามเพื่อจะฆ่าสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสีหะ (ส+อีหา+ณ, ลบนิคหิต, ลบ ณ และสระหน้า). **สทฺติติ วา สีโห** หรือสัตว์ที่มีความอดทน ชื่อว่าสีหะ (สท ชมเน+อ, อาเทศ อ เป็น อี). **โส สีโห มิคราชา อญฺญตรํ วนสณฺฑํ นิสฺสาย อาสยํ กปฺเปสิ^๒** พญาราชสีห์นั้นอาศัยแนวป่าแห่งหนึ่งพักอยู่

ราชสีห์มีอีกหลายคัพท์ เช่น ปญฺจสฺส, หริ

หมาป่า ๒ คัพท์

ตรจฺจ (ตร ตรณ+จ) หมาป่า. **ตรตฺติติ ตรจฺจโน** หมาป่าที่กระโดดข้าม ชื่อว่าตรจจนะ (ช้อน จ). ท่านเรียกว่า **สุนชพยุคฺช** ก็มี. **ตรจฺจนา ตรจฺจมนฺสคนฺธเนน ภิกฺขุ ปรีปาเตนฺติ^๓** หมาป่าทั้งหลายรุมกัดหมูภิกษุ เพราะกลืนแห่งเนื้อหมาป่า

มิกาทน (มิกสทฺทฺอุปท+อท ภกฺชเน+ยฺ) หมาป่า. **มิเค อทตฺติติ มิกาทโน** หมาป่าที่กัดกินเนื้อทั้งหลาย ชื่อว่ามิกาทนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

เสือโคร่ง ๒ คัพท์

พยุคฺช (วิ+อา+ฆา คนฺโรปาทาเน+อ) เสือโคร่ง. **วินิหนฺตฺวา อาฆายตฺติติ พยุคฺโข เสือโคร่ง** ที่จ้องปองร้าย ชื่อว่าพยุคชะ (อาเทศ อี เป็น ย, วฺ เป็น พ, ช้อน ค, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า).

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๔

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๘/๒๔

๓ วิ.มหา. ๕/๖๐/๗๖

เอโกว พุยกุโฆ มิคสงฆปตโต^๑ เหมือนเสื่อโคร่งตัวเดียวเข้าถึงฝูงเนื้อ

ปฺนุชฺชริก (ปฺนุสทฺทูปปท+ทล วิทธารณ+ณฺว) เสื่อโคร่ง. ปฺนุ ปฺนุมาโน ทาเลตีติ ปฺนุชฺชริกโก เสื่อโคร่งที่ทำร้ายสัตว์ตัวผู้ ชื่อว่าปฺนุชฺชริกกะ (อาเทศ ท เป็น ท, นิคหิตเป็น ณ, ล เป็น ร, ณฺว เป็น อก, อ เป็น อี)

ปฺนุชฺชริกํ สิตพฺโภเช

สิตจฺจนฺเตร จ เกสซฺเช,

โกสการนฺตเร พุยกุเม

โส ทิสาวารณคฺคิสฺ.^๒

ปฺนุชฺชริกคัพทที่ใช้ในดอกบัวขาว ฉัตรขาว ยาสมุนไพรรังไหม เสื่อโคร่ง ช้างประจำทิศอาคเนย์ และไฟ

เสือดาว ๒ คัพท

สทฺทูล (สร คตฺถิย+อุล) เสือดาว. สรตีติ สทฺทูลโล เสือดาวที่วิ่งไป ชื่อว่าสัททูลละ (ลง ทฺ อาคม, อาเทศ รฺ เป็น ท). สทฺทเทน อุลติ คจฺจนฺตีติ วา สทฺทูลโล หรือเสือดาวที่ไปตามเสียง ชื่อว่าสัททูลละ (สทฺทสทฺทูปปท+อุล คตฺถิย+อ, ลบสระหน้า, ทิฆะสระหลัง). มณฺฑุโก สทฺทูลานุพนฺโธวีย^๓ เหมือนนกบกระโดดตามหลังเสือดาว ฉะนั้น

ทีปี (ทีป+อิ) เสือดาว. ทีปี ตจฺจมฺมํ, ตโยคา ทีปี หนึ่งของเสื่อนั้น ชื่อว่าทีปะ, เสือดาว ชื่อว่าทีปี เพราะมีหนังนั้น (ลบสระหน้า)

สีหา พุยกฺขมา จ ทีปี จ

อจฺจนฺโกกตฺรจฺจโย

เต มํ ปมตฺตํ หีเสยฺยํ

เต ตฺวํ ทิสฺวา นิวารเย.^๔

ราชสีห์ เสื่อโคร่ง เสือดาว หมี หมาไนและหมาป่าเหล่านั้น จะพึงเบียดเบียนเราผู้ปลั่งเปลอ ท่านเห็นสัตว์เหล่านั้นแล้ว ควรระวังไว้

[๖๑๒] อจฺโณ อิกฺโก จ อิสฺโส ตฺ กาทสีโห อีสฺปยถ

โรหิสฺโส โรหิตฺโต จาถ

โคกณฺโณ คณฺนิคณฺฎกา.

หมี ๒ คัพท

อจฺจน (อสุ เขปน+จ) หมี. อสติ ขิปตีติ อจฺจน หมีที่พุ่งไป(ข้างหน้า) ชื่อว่าอจฺจนะ (อาเทศ สฺ เป็น จ). อจฺจนา อจฺจนํสคฺนฺธเนน ภิกฺขุ ปริปาเตนฺติ^๕ หมีโจมตีภิกษุทั้งหลายเพราะกลิ่นของเนื้อหมี

อิกฺก (อิจ สฺตฺถิย+อ) หมี. อิจตีติ อิกฺโก หมีที่ส่งเสียง ชื่อว่าอิกกะ (อาเทศ จฺ เป็น ก, ซ้อน ก). อิกฺกาทิ อจฺจา^๖ บทว่า อิกฺกา คือหมี. ภลฺลุกคัพทก็แปลว่าหมี

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๘๓/๓๘๓

๒ นานตฺถสงฺคห

๓ มิลินฺนท. ๓๔

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๑/๕๐๖

๕ วิ.มหา. ๕/๖๐/๗๕

๖ ชา.อญ. ๔๔/๔๑๐

หมี่ดำ, หมี่ควาย ๓ ศัพท์

อิสฺส (อิสฺ คติหีสาทาเนสุ+ส) หมี่ดำ, หมี่ควาย. **อิสฺตีติ** **อิสฺโส** หมี่ควายที่เดินไป ชื่อว่าอิสฺสะ (รัสสะ อี เป็น อี)

กาฬสีห (กาฬ+สีห) หมี่ดำ, หมี่ควาย. **กาฬวณฺโณ** **สีโห** **กาฬสีโห** หมี่ดำ ชื่อว่ากาฬสีหะ. **กาฬสีโห** **กาฬาคาวิสทิส** **ติณภกฺโขเขว**^๑ หมี่ดำรูปร่างเหมือนควายดำ กินหญ้าเป็นอาหารเท่านั้น

อิส (อิสฺ คติหีสาทาเนสุ+อ) หมี่ดำ, หมี่ควาย. **อิสฺตีติ** **อิส** หมี่ควายที่เดินไป ชื่อว่าอิสฺ (รัสสะ อี เป็น อี)

ละมั่ง ๒ ศัพท์

โรหิส (โลहित+ณ) ละมั่ง. **โรहितวณฺณตาย** **โรหิส** ละมั่ง ชื่อว่าโรหิสะ เพราะมีสีน้ำตาลแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ต เป็น ส, ลบ ณ และสระหน้า)

โรหิต (โลहित+ณ) ละมั่ง. **โรहितวณฺณตาย** **โรหิต** ละมั่ง ชื่อว่าโรหิตะ เพราะมีสีน้ำตาลแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ลบ ณ และสระหน้า)

วัวกระทิง ๓ ศัพท์

โคกณฺณ (โค+กณฺณ) วัวกระทิง. **ควสุส** **กณฺโณ** **วีย** **กณฺเณติ** **โคกณฺโณ** วัวกระทิงที่มีหูเหมือนหูโค ชื่อว่าโคกัณณะ. **เอโก** **สุกโร** **เอโก** **โคกณฺโณ** **เอโก** **มหิส**^๒ **สุกร** ๑ ตัว วัวกระทิง ๑ ตัว กระบือ ๑ ตัว

คณิ (คณ+อี) วัวกระทิง. **คณยุตตตาย** **คณิ** วัวกระทิง ชื่อว่าคณิ เพราะมีฝูงใหญ่ (ลบสระหน้า)

กณฺฎก (กณฺฎก+ณ) วัวกระทิง. **กณฺฎกสทิสสิงคตาย** **กณฺฎโก** วัวกระทิง ชื่อว่ากัณฎกะ เพราะมีเขาเหมือนหนาม (ลบ ณ และสระหน้า)

[๖๑๓] **ขคฺค** **ขคฺควิสาณา** **ตุ** **ปลาสาโท** **จ** **คณฺฑโก**
พยุคฺฆาทิเก **วาทมิโค** **สาบโทถ** **ปลวงคโม.**

[๖๑๔] **มกฺกโฏ** **วานโร** **สาขา-** **มิโค** **กปิ** **วลิมฺโข**
ปลวงโค **กณฺหตุณฺโฑ** **โคนงฺคุโลติ** **โส** **มโต.**

แรด ๔ ศัพท์

ขคฺค (ขคฺค+ณ) แรด. **สิงคิ** **ขคฺคาขยิ**, **ตโยคา** **ขคฺโค** นอ ท่านเรียกว่า **ขคฺคะ**, **แรด** ชื่อว่า

ซัคคะ เพราะมีนอ (ลบ ญ และสระหน้า). คัมภีร์นันทดลสังคหะกล่าวว่า “ซัคโค คณฺหทลึงคา-
ลิวฺทฺธเกเทสุ คณฺหเก ซัคคคัพฺทเป็นไปไนแรด เขาสัตว์ ดาบ ความเจริญ และผี”

ซัคควิสาน (ซัคค+วิสาน) แรด. **ซัคคสทิล** วิสานมสฺส สณฺจานโตติ **ซัคควิสาน** แรด
มีนอสังฐานเหมือนดาบ ชื่อว่าซัคควิสานะ. เอตถ **ซัคคสทโท** อสิปริยาโย **ซัคคคัพฺท**ใน
ที่นี้เป็นปริยายคัพฺทของอสิคัพฺท. **ซัคค** วิสานํ ยสฺส มิคสฺส โสยํ มิโค **ซัคควิสาน**^๑
แรดที่มีเขาเหมือนดาบ ชื่อว่าซัคควิสานะ

ปลาสาท (ปลาสททูปปท+อท ภกฺขเน+อ) แรด. **ปลาสมทตติ** ปลาสาทโธ แรดที่เคี้ยวกินใบไม้
ชื่อว่าปลาสาทะ (ลบสระหน้า, ที่มะสระหลัง)

คณฺหท (คณฺหท วทเนกเทเส+ณฺว) แรด. **คณฺหทตติ** **คณฺหทโก** แรดที่หันหน้าไปทางเดียว ชื่อว่า
คณฺหทกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก)

ปสทา จ วราหา จ **จมรา คณฺหทกา พหุ**
โรหิจฺจา สุกโปตา จ **อุปชีวนติ ตํ สร**.^๒

อีแก้ง หมูป่า จามรี แรด ละมั่ง และเนื้อสุกโปตะจำนวนมาก พวกมันเข้าไปอาศัย
อยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

สัตว์ร้าย ๒ คัพฺท

พฺยคฺฆาทิเก **วาทมิโค** **สาปโท** **วาทมิคคัพฺท**และ**สาปทคัพฺท** ใช้ในอรรถว่าสัตว์ร้ายมีเสือโคร่ง
เป็นต้น. **พฺยคฺฆสฺสาติสเยน** **มนุสฺสาทินิ** **หีสนโต** **ทฺฐจฺตา** **ปากฎา** เสือโคร่งจะปรากฏตัว
ให้เห็นมากกว่า เพราะคอยเบียดเบียนมนุษย์เป็นต้น

วาทมิก (วาท+มิก) สัตว์ร้าย. **वलนฺติ** **อดฺตานมสฺมาติ** **วาโพ** สัตว์ร้ายที่มนุษย์คอยระวังตัวให้
ห่าง ชื่อว่าวาพะ (วล สัวรรณ+ณ, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น พฺ). **วาโพ จ โส**
มิโค **เจติ** **วาทมิโค**, **ทฺฐจฺมิกโคตฺยตฺโต** สัตว์ที่ดุร้าย ชื่อว่าวาทมิคะ, ได้แก่สัตว์ที่จ้องทำร้าย.
เกสฺสุจิ **จาเนสฺ** **วาทมิกา** **วา** **อมนุสฺสา** **วา** **โหนติ**^๓ ในที่ไหนมีสัตว์ร้ายหรืออมมนุษย์อยู่

สาปท (สป อกฺโกเส+อท) สัตว์ร้าย. **“พฺยคฺฆโม ตํ ซาทฺตฺว”**ตฺยาทินา **สปนฺติ** **เยนาติ** **สาปโท**
สัตว์ร้ายที่เป็นเหตุให้มนุษย์สาปแข่งกันด้วยคำว่า “ขอให้เสือกัดกินเจ้า” เป็นต้น ชื่อว่าสาปทะ (วุทธิ
อ เป็น อา)

ลิง ๗ คัพฺท

ปลววงคฺม (ปลวสททูปปท+คฺม คตฺมิหิ+อ) ลิง. **ปลว** **คตฺเทโท**, **เตน** **คจฺจตติ** **ปลววงคฺม**
ปลวจะเป็นอาการกระโดดไปอย่างหนึ่ง, ลิงที่ไปโดยอาการนั้น ชื่อว่าปลววงคฺมะ (ลงนิคฺหิตอาคฺม, อาเทศ

๑ ขุ.อญ. ๔๙/๑๓๑/๒๔๔

๒ ขุ.อญ. ๔๙/๑๖๔/๒๖๐

๓ วิ.อญ. ๓/๔๓๕

นิคหิตเป็น ง)

มกุกฏ (มร ปาณจาเค+อฏ) ลิง. **มรตติ** **มกุกฏ** ลิงที่จะต้องตาย(เหมือนสัตว์อื่น) ชื่อว่า
มักุกฐะ (อาเทศ รุ เป็น ก, ซ้อน ก). **ต้** **ตโย** สหายา **อุปนิสฺสาย** **วิหริสฺส** **ติตฺติโร** **จ**
มกุกฏ **จ** **หตฺถินาโค** **จ**^๑ สัตว์ ๓ สหาย คือ นกกระทา ลิง และช้าง พวกนี้เข้าไปอยู่อาศัย
ปานัน

วานร (วา+นร) ลิง. **นโร** **อิว** **วานโร** ลิงที่เหมือนคน ชื่อว่าวานระ. **วาสทโท** **อิวดฺเด**
วาศัพทที่ใช้ในอรรถว่าเหมือน. **ผลมิจจันว** **วนสมิ** **วานโร**^๒ เหมือนลิงที่ต้องการผลไม้ในป่า

สาขามิค (สาขา+มิก) ลิง. **สาขาย** **ปสุโต** **มิโค** **สาขามิโค** สัตว์ที่เกิดบนกิ่งไม้ ชื่อว่า
สาขามิคะ. **ปสุส** **สาขามิค** **ชมม**^๓ ท่านจงดูลิงตัวลามก

กปิ (กปิ จลเน+อิ) ลิง. **คตฺยตฺถตฺตาย** **กฺริยาย** **ปโยคา** **กปิ** ลิงชื่อว่ากปิ เพราะมีกิริยาเหมือน
ต้องการจะไป. **กปติ** **จลตฺติ** **กปิ** ลิงที่เคลื่อนไหว(ไม่อยู่นิ่ง) ชื่อว่ากปิ. **วญฺเจยฺย** **กปิโน**
กปิ^๔ ลิงหลอกลิง

วลีมุข (วลี+มุข) ลิง. **วลี** **สิถิล** **จมุม** **มุเข** **อสุสฺสชาติ** **วลีมุโข** ลิงที่มีหนังอ่อนๆ บนใบหน้า ชื่อ
ว่าวลีมุชะ. **นาย** **ฆราน** **กุสโล** **โลโล** **อัย** **วลีมุโข**^๕ ลิงตัวนี้ไม่ฉลาดสร้างบ้าน เป็นลิงโลเล

ปลวงฺค (ปลวสทฺทูปปท+คมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ) ลิง. **ปลโว** **คตฺติเกโท**, **เตน** **คจฺจตฺติ** **ปลวงฺค**
ปลวจะเป็นอาการกระโดดไปอย่างหนึ่ง, ลิงที่ไปด้วยอาการนั้น ชื่อว่าปลวังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ
นิคหิตเป็น ง, ลป กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

ลิงมีอีกหลายศัพท์ เช่น กิส, วโนก

ชะนี

โคนงฺกุล (โค+นงฺกุล) ชะนี. **โส** **กณฺหตฺถุนโท** **โคนงฺกุลโลติ** **มโต** ชะนีนั้นมีหน้าสีดำ มีหางยาว
เหมือนโค ท่านรู้แล้วว่าโคนงฺกุละ. **คฺนฺน** **นงฺกุลสทิสฺสตาย** **โคนงฺกุล** ชะนีชื่อว่าโคนงฺกุละ เพราะ
มีหางเหมือนหางโค. **โคนงฺกุล** **ทริจโร**^๖ ชะนีท่องเที่ยวไปตามซอกเขา

[๖๑๕] **สิงฺคาโล** **ชมฺพุโก** **โกตฺถุ** **เภาโร** **จ** **สิวาปฺยล**
พิษาโร **พพฺพุ** **มณฺชาโร** **โกโก** **ตุ** **จ** **วโก** **ภเว.**

หมาจิ้งจอก ๕ ศัพท์

สิงฺคาล, **สิคาล** (สร คตฺติที่สาจินฺดาสุ+อล) **หมาจิ้งจอก**. **สรตฺติ** **สิงฺคาโล** **สิคาล** **จ** **หมาจิ้งจอก**
ที่วิ่งไป ชื่อว่าสิงคาละและสิคาละ. **สสาทโย** **สรติ** **หิสฺสตี** **สิงฺคาโล** **หมาจิ้งจอกที่เบียดเบียน**

๑ วิ.จุล. ๗/๒๖๒/๑๖๖

๒ พ.ธัมม. ๒๕/๓๔/๖๐

๓ ขา.ธ. ๓๗/๙๖

๔ พ.ชา. ๒๗/๔๙๕/๑๒๕

๕ พ.ชา. ๒๗/๓๗๐/๑๐๒

๖ พ.ชา. ๒๗/๒๓๗/๕๐๕

กระต่ายเป็นต้น ชื่อว่าสิงคาละ (อาเทศ สฺร เป็น ลิงคฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ ง บ้าง). **ดิรจฺฉานคคา**
ปาณา **คฺคณภฺชา** **กุกฺกุณฺญา** **สฺสูกรวา** **โสณฺวา** **สิงคาลา**^๑ สัตว์ดิรจฺฉานที่กินอุจจาระเป็นอาหาร
คือ ไก่ สฺกร สฺนฺข และหมาจิ้งจอก

ชมฺพุก (ชมฺ อพเน+ณฺว) หมาจิ้งจอก. **ชมฺตีติ** **ชมฺพุโก** หมาจิ้งจอกที่กัดกิน ชื่อว่าชมฺพุกะ (อาเทศ
ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อุ, ลง พฺ อาคม). **ชมฺพุกลิงคาลิยา** **เอกงคฺ** **คเหตุพฺพ**^๒ ควรยึดเอา
อวัยวะส่วนหนึ่งจากนางจิ้งจอก

โกตฺตุ (กฺส ออกฺโกเส+ถฺ) หมาจิ้งจอก. **กฺสยตีติ** **โกตฺตุ** หมาจิ้งจอกที่ถูกดำ ชื่อว่าโกตฺตุ (วฺทธิ อุ
เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **อมณฺณิ** **โกตฺตุ** **มิคฺราชาหมสฺมิ**^๓ หมาจิ้งจอกสำคัญผิดว่า เรา
เป็นมิคฺราช

เภาว (เภาว+ณ) หมาจิ้งจอก. **เภาวยฺตุตตาย** **เภาโว** หมาจิ้งจอก ชื่อว่าเภาวะ เพราะมีเสียงนำ
หวาดกลัว (ลบ ณฺ และสระหน้า). “เภา”**อิติ** **รวตีติ** **วา** **เภาโว** หรือสัตว์ที่หอนเสียงดังว่า
“เภา” ชื่อว่าเภาวะ (เภาสทฺทฺรูปท+รฺ สทฺเท+อ, วฺทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

สิวา (สฺมฺ อุปสเม+อิว+อา) หมาจิ้งจอก. **สเมตีติ** **สิวา** หมาจิ้งจอกที่ทำให้สัตว์อื่นเจ็บเสียง
ชื่อว่าสิวา (ลบ มฺ ที่สฺตฺธตฺ, ลบสระหน้า). **นารี** **สิวาคฺัพท์**เป็นอิตฺถิลิงค์
หมาจิ้งจอกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มิคฺรุตฺต**, **วณฺจก**

แมว ๓ ศัพท์

พิฬาร (พิล เภทเน+อร) แมว. **มุสิกาที** **พิลตีติ** **พิฬาร** แมวที่ทำร้ายหนูเป็นต้น ชื่อว่าพิฬาระ
(อาเทศ ลฺ เป็น พฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **มุสิกาทีชาทเนน** **พลติ** **ชีวตีติ** **พิฬาร** แมวที่มี
ชีวิตอยู่ด้วยการจับหนูเป็นต้นกิน ชื่อว่าพิฬาระ (พล ปาณเน+อาร, อาเทศ อ เป็น อิ, ลฺ เป็น พฺ).
อาคจฺเจยฺย **สโส** **วา** **พิฬาร** **วา**^๔ กระต่ายหรือแมวก็กวมา

พพฺพ (พพฺพ คติยฺ+อุ) แมว. **พพฺพตีติ** **พพฺพ** แมวที่วิ่งไป ชื่อว่าพพฺพ

ยตฺเถโก **ลภเต** **พพฺพ**

ทฺติโย **ตตต** **ชายติ**

ตติโย **จ** **จตฺตฺโต** **จ**

อิทฺนเต **พพฺพกา** **พิล**.^๕

แมวตัวที่หนึ่งได้หนูในที่ใด แมวตัวที่ ๒, ๓ และ ๔ ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น แมว
เหล่านั้นพากันเฝ้าช่องนี้เอาไว้

มณฺขาร, **มชฺขาร** (มชฺ สฺทฺธิยฺ+อาร) แมว. **มชฺตีติ** **มณฺขาร** **มชฺขาร** **จ** แมวที่สะอาด ชื่อว่า
มณฺขาระและมชฺขาระ (ลงนิคฺหิตอาคมบ้าง, อาเทศนิคฺหิตเป็น ณฺ. หรือช้อน ชฺ). **ตโต** **อนฺนุกฺเมน**

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๗๗/๓๑๗

๒ มลินฺท. ๔๗๑

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๙/๒๖

๔ อิง.ทสฺก. ๒๔/๙๙/๒๑๖

๕ ชฺ.ชา. ๒๗/๑๓๗/๔๔

กึฎา มุสึกา กุกุกฎา สุกกรา สุนชา มชชารา คาโว (มรณตึ)^๑ จากััน แมลงวัน หนุ กั
สุกร สุนชั แมว และโค จึงตายตามลำดับ

แมวมึอีกหลายคััพท์ เช่น โอดุ, อาชุกุช

หมาไน ๒ คััพท์

โกก (กุก อาทาเน+ณ) หมาไน. กุกตึตึ โกโก หมาไนทึคาบเอาอาหาร ซึ่อาว่าโกกะ (ลบ ณ, วุทึ
อุ เป็น โอ). โกกา หนั ปรวารยั^๒ ผุงหมาไนจะพากัันลัอมเขาไว้

วก (วก อาทาเน+อ) หมาไน. วกตึ อาทาทตึตึ วโก หมาไนทึคาบเอา ซึ่อาว่าวกะ. ชาทนต์
หนั สุวาณา จ ลิงกาลา จ วกา กิมึ^๓ หมา หมาป่า หมาไน และหนอน พากัันกััดกินเขา.
อีหามึคคััพท์กั้แปลว่าหมาไน

[๖๑๖] มหึโส จ ลุลาโยถ ควโซ ควโย สมา
สลุโล ตุ สลุลโกถาสุส โลมมุหึ สลลั สลั.

กระบือ, ควาย ๒ คััพท์

มหึส, มหึส (มหึสทูปปท+สึ สเย+อ) กระบือ, ควาย. มหึยั สเตตึตึ มหึโส มหึโส จ
กระบือทึนอนบนพื้นดิน ซึ่อาว่ามหึงสะและมหึสะ (รัสสะ อึ เป็น อึ, ลงนึคหึตอาคมบั้ง). โฟธิสตุโด
หึมวนต์ปทเส มหึสโยนึยั นึพพตตึตึวา^๔ พระโฟธิสตัวึเกิดในครรรังนางกระบือในหึมวันตประเทศ.
สลุโร โหตึ มหึโส โหตึ^๕ เป็นสุกร เป็นกระบือ

ลุลาโย (ลล อึจญาัย+อเย) กระบือ, ควาย. อุทกั ลลตึตึ ลุลาโย กระบือทึชอบน้ำ ซึ่อาว่าลุลาเย
(อาเทศ อ เป็น อุ, ทึฆะ อ เป็น อา)

โคลาน ๒ คััพท์

ควช (โคสทูปปท+วช ชนเน+อ) โคลาน. โค วึย วชตึ ชายตึตึ ควโซ โคลานทึเกิดเหมือ
โค ซึ่อาว่าควชะ (อาเทศ โอ เป็น อ). ควชาติ ควยา^๖ บทว่า ควยา คึ่โอโคลานทึงหลาย

ควย (โคสทูปปท+อเย คตึมุหึ+อ) โคลาน. โค วึย อเยตึตึ ควโย โคลานทึไปเหมือณโค ซึ่อาว่า
ควยะ (อาเทศ โอ เป็น อ). ชคคาปิ ควยา ชานนตึตึ^๗ แม้แรดกั้คึดว่า โคลานจะรู้จัก

เม่น ๒ คััพท์

สลุล (สลุล อาสุคตึยั+อ) เม่น. สลุลตึตึ สลุโล เม่นทึเดินไปอาอย่างเชืองช้า ซึ่อาว่าสัลละ.

๑ ฒม.อฎ. ๑๘/๒๓

๒ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๓๔/๓๙๙

๓ ชุ.สุตตึนึ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๒

๔ ชุ.อฎ. ๕๒/๑๘๓/๑๖๖

๕ อฎ.กถา. ๓๗/๘๓/๔๒

๖ ชา.อฎ. ๔๒/๓๒๐

๗ ชา.อฎ. ๓๘/๓๒๒

อดตโน สรีราชาเดน สลเลน สุนขั สลติ หีสติติ วา สลโล หรือเม่นที่ทำร้ายสุนัขด้วย ลูกศร(ขนของตนเอง) ที่เกิดในร่างกายของตน ชื่อว่าสลละ (สล หีสาย+ล)

สลลก (สล หีสาย+ล+ก) เม่น. อดตโน สรีราชาเดน สลเลน สุนขั สลติ หีสติติ สลลโก เม่นที่ทำร้ายสุนัขด้วยลูกศร(ขนของตนเอง)ที่เกิดในร่างกายของตน ชื่อว่าสลลกะ

ขนเม่น ๒ คัพท์

อสุส สลลสุส โลมมหิ สลลั สลลจ ภเว สลลคัพท์และสลคัพท์ใช้ในอรรถว่า ขนของเม่น นั้น

สลล, สลลลี (สล คติย+ล) ขนเม่น. สลติ คจจติติ สลลั ขนเม่นที่ขึ้นไป ชื่อว่าสลละ

สล (สล คติย+อ) ขนเม่น. สลติ คจจติติ สลั ขนเม่นที่ขึ้นไป ชื่อว่าสลละ

[๖๑๗] **หริณ มิค สารงคา มโค อชินโยนิ จ**
สุกวโร ตู วราโหล เปลโก จ สโส ภเว.

เนื้อ, สัตว์มีชีวิต ๕ คัพท์

หริณ (หฺร หฺรณ+ยฺ) เนื้อ, สัตว์. **หริยเดติ** หริณ สัตว์ที่ถูกนำไป ชื่อว่าหริณะ (อาเทศ ฺย เป็น อน, อ เป็น อิ, น เป็น ณ)

มิค (มฺร ปาณจาเค+อ) เนื้อ, สัตว์. **มรติติ** **มิโค** สัตว์ที่จะตาย ชื่อว่ามิคะ (อาเทศ ฺร เป็น ฺค, อ เป็น อิ). **จาทิตุกาเมหิ มียติ หีสยติติ มิโค** เนื้อที่ถูกผู้ต้องการกินเบียดเบียน ชื่อว่ามิคะ (มิ หีสาย+ค). **อิโต จิตโต โคจรั มิคติ อเนวสติติ มิโค** สัตว์ที่เสาะหาอาหารทางโน้น ทางนี้ ชื่อว่ามิคะ (มา อเนวสเน+ค, อาเทศ อา เป็น อิ). **อญฺฉโตโร ภิกฺขุ ปาเส พทฺธํ มิคํ การุญฺเณน มฺลฺลจิ**^๑ ภิกษุรูปหนึ่งปล่อยเนื้อที่ติดบ่วงไปด้วยความสงสาร

สารงค (สาสทฺทุปท+รงค คมเน+อ) เนื้อ, สัตว์. **เสน สุนฺเชน รงคติ คจจติ** **ปลายติติ** **สารงโค** สัตว์ที่วิ่งหนีไปเพราะสุนัข ชื่อว่าสารงคะ

มค (มฺร ปาณจาเค+อ) เนื้อ, สัตว์. **มรติติ** **มโค** สัตว์ที่จะตาย ชื่อว่ามคะ (อาเทศ ฺร เป็น ฺค). **ยถา มคา ตสฺมี ปพฺพตปาเท วา วนสนฺนฺเต วา วิจฺรณฺดา**^๒ เหมือนฝูงเนื้อที่ท่องเที่ยวไป ในเชิงเขาหรือแนวป่า

อชินโยนิ (อชิน+โยนิ) เนื้อ, สัตว์. **อชินสุสฺปฺยฺชฺชฺมานสุส โยนิ อชินโยนิ** กำเนิดของสัตว์ ที่มีหนังเป็นประโยชน์ ชื่อว่าอชินโยนิ. **ภูตฺสฺสาชินฺสุสฺปฺตฺติการณฺตฺตา อชินโยนิ** สัตว์ ชื่อว่าอชินโยนิ เพราะเหตุแห่งการเกิดขึ้นของสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๓/๑๑๗

๒ ส.อฎ. ๑๑/๒๒๔/๒๗๖

เนื้อมียีกหลายศัพท์ เช่น กุรงค์, อวดาย

สุกร, หมู ๒ ศัพท์

สุกร (สุ+กร กรณ+อ) สุกร, หมู. **สุนทร** ผล์ **โกรตีติ** **สุโกร** สุกรที่ทำให้ได้ผลดี ชื่อว่า สุกรະ. **สุข** **โกรตีติ** **วา** **สุโกร** หรือสัตว์ที่ทำให้มีความสุข ชื่อว่าสุกรະ (ทีฆะ อุ เป็น อุ). **สุนทร** **โกร** **ยสุสาติ** **วา** **สุโกร** หรือสัตว์ที่มีเล็บเท้างาม ชื่อว่าสุกรະ (สุ+กร, ทีฆะ อุ เป็น อุ). **อณฺดร** **ภิกษุ** **ปาเส** **พทุ** **สุกร** **การุณเณน** **มุณจิ**^๑ ภิกษุรูปหนึ่งปล่อยหมูที่ติดบ่วงไปด้วยความสงสาร

วราห (วรสทฺหูปปท+อา+हन หีสาย+กฺวิ) สุกร, หมู. **วเร** **อาหนตีติ** **วราโ** สุกรที่ฆ่าความดี(ทำลายความสะอาด) ชื่อว่าวราหะ. **วเร** **สติ** **อาหนตฺพุโพติ** **วา** **วราโ** หรือเมื่อมีงานมงคล สุกรที่ถูกฆ่า ชื่อว่าวราหะ (ลบสรรหน้า, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **วริยตีติ** **วราโ** สุกรที่เข้างัว ชื่อว่าวราหะ (วร วรณ+อห, ทีฆะ อ เป็น อา). **สีหา** **พฺยคฺฆา** **วราหา** **จ**^๒ **ราชสีห์** **เสื่อโครัง** และสุกร

สุกรมีอีกหลายศัพท์ เช่น โกล, ฤทฺธโลม, ภูทการ

กระต่าย ๒ ศัพท์

เปลก (เปล คตฺย+ณฺว) กระต่าย. **เปลติ** **คจฺฉตีติ** **เปลโก** กระต่ายที่กระโดดไป ชื่อว่าเปลกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก). **เปลกา** **จ** **วิมาสาทา** **สีหา**^๓ กระต่าย อีแร้ง และราชสีห์

สส (สส ปฺลุตคตฺย+อ) กระต่าย. **สสตีติ** **สโส** กระต่ายที่กระโดดไป ชื่อว่าสสะ. **อาคจฺเจยย** **สโส** **วา** **พิพาโร** **วา**^๔ กระต่ายหรือแมวควรรมา

[๖๑๘] **เอณฺดยโย** **เอณฺมิโค** **จ** **ปมฺปฏโก** **ตุ** **ปมฺปโก**
วาทฺมิโค **ตุ** **จลฺนี** **มุสิโก** **ตฺวาขุ** **อุณฺฑุโร.**

เนื้อทราย, ละมั่ง ๒ ศัพท์

เอณฺดยย (เอณฺ+ณฺดยย) เนื้อทราย, ละมั่ง. **เอณฺยา** **มิกฺยา** **เอณฺสฺส** **วา** **อปจฺจ** **เอณฺดยโย** ลูกหลานของแม่เนื้อทรายหรือพ่อเนื้อทราย ชื่อว่าเอณฺดยยะ (ลบ ณ, ลบสรรหน้า). **เอณฺดยยา** **จ** **วราหา** **จ** **คณฺโณ** **นิกฺสุกรา**^๕ เนื้อทราย หมูป่า วัวกระทิง กวางนี้เกะ และสุกร

เอณฺมิก (เอณฺ+มิก) เนื้อทราย, ละมั่ง. **เอณฺยา** **อิติถฺยา** **ปฺตุโต** **มิโค** **เอณฺมิโค** เนื้อทรายที่เป็นลูกของแม่เนื้อทราย ชื่อว่าเอณฺมิกะ. **เทว** **มิกา** **เอณฺมิโค** **จ** **สรมฺมิโค** **จ**^๖ เนื้อทั้ง ๒ คือ เนื้อทรายและกวางสรมะ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๓/๑๑๗

๒ พุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๑

๓ พุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๕/๔๑๑

๔ อิง.ทสฺก. ๒๔/๙๙/๒๑๖

๕ พุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๑

๖ พุ.จูฬน. ๓๐/๖๘๐/๓๓๘

ลิงลม, นางอายุ ๒ คัพท์

ปมปฏก (ป+ปฏ คมเน+ณฺว) ลิงลม, นางอายุ. ปกาเรน ปฏติ คจฺจตีติ ปมปฏโก ลิงลมที่
ไปโดยอาการนั้น ชื่อว่าปมปฏกะ (ลงนิคหิตอาคมหลังอุปสัค, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ณฺว เป็น ออก)

ปมปก (ป+ปพฺพ คติยฺ+ณฺว) ลิงลม, นางอายุ. ปกาเรน ปพฺพติ คจฺจตีติ ปมปกโก ลิงลมที่
ไปโดยอาการนั้น ชื่อว่าปมปกะ (ลงนิคหิตอาคมหลังอุปสัค, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ณฺว เป็น ออก, ลป
พพฺพ และสระหน้า). ปมปกกา ชิวชิวา จ อุปชิวุนติ ตํ สรฺ^๑ ลิงลมและนกโพระดก เข้าไป
อาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

เนื้อสมัน ๒ คัพท์

วาทมิก (วาท+มิก) เนื้อสมัน. คมเนน วาทสโม มิโค วาทมิโค เนื้อที่ไปเหมือนลม (ไม่ทัน
เห็นตัว เห็นแต่ใบไม้ไหวเหมือนลมพัด) ชื่อว่าวาทมิกะ. วเนน วาทมิโค ยถา^๒ เหมือนเนื้อสมัน
ในป่า

จลนี (จล จลเน+ยฺ+อี) เนื้อสมัน. จลตีติ จลนี เนื้อสมันที่เคลื่อนไหวเร็ว ชื่อว่าจลนี (อาเทศ ย
เป็น อน, ลปสระหน้า). จามรี จลนี^๓ จามรี เนื้อสมัน

หนู ๓ คัพท์

มุสิก, มุสิกกา (มุส เถยเย+ณฺว) หนู. มุสติ เถเนตีติ มุสิโก หนูที่ขโมย ชื่อว่ามุสิกะ (อาเทศ
ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อี). มุเสน หรตีติ มุสิโก หนูที่นำไปโดยการขโมย ชื่อว่ามุสิกะ (มุส+อิก,
ลปสระหน้า, ทีฆะ อฺ เป็น อู). จตฺสฺโส อีมา ภิกฺขเว มุสิกกา, กตมา จตฺสฺโส, คาธํ
กตฺตา โน วสิตา, วสิตา โน คาธํ กตฺตา, เนว คาธํ กตฺตา โน วสิตา, คาธํ
กตฺตา จ วสิตา จ, ... จตฺตาโรเม มุสิกูปมา ปุคฺคฺลา สนฺโน สวิขฺขามานา โลกฺสมิ^๔
ภิกษุทั้งหลาย หนุมีอยู่ ๔ จำพวก ๔ จำพวก อะไรบ้าง คือ หนูที่ขุดรูแต่ไม่อยู่ หนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู
หนูทั้งที่ไม่ขุดรูและไม่อยู่ หนูที่ทั้งขุดรูและอยู่ ... บุคคลที่มีอยู่ในโลกก็อุปมาเหมือนหนู ๔ จำพวกนี้

อาขุ (อา+ขนฺ อวทารเณ+อฺ) หนู. อาขณฺณตีติ อาขุ หนูที่ขุดรู ชื่อว่าอาขุ (ลป น, ลปสระ
หน้า)

อุนฺทฺร (อุนฺท ปสฺวนเกฺลทเนสฺ+อฺ) หนู. ปสฺ อุนฺทติ ปสฺวตีติ อุนฺทฺโร หนูที่ขุดค้ำดิน ชื่อว่า
อุนฺทฺระ. อุนฺทฺเรหิปี อุปฺจิกฺกาหิปี ขฺขฺชฺติ^๕ ฎุกหนุบ้าง ปลวกบ้าง กัดจนขาด

[๖๑๙] จมโร ปลโท เจว
รรุ รงฺกุ จ นีโก จ

กฺรุณฺโค มิคมาตฺตุกา
สรภาที มิคนฺดฺรธา.

๑ ชุ.อญ. ๓๓/๙๘๐/๔๑๖

๒ ส.สศก. ๑๕/๗๘๒/๒๙๖

๓ ชุ.ขา. ๒๘/๑๑๕๕/๔๑๑

๔ อิง.จตุกก. ๒๑/๑๐๗/๑๔๔

๕ วิ.จุลล. ๗/๖๖/๒๖

เนื้อพิเศษชนิดต่างๆ คือ จมโร จามรี, ปสโท เก้ง, กุรุงโค กวาง, มิคมาตุกา แม่เนื้อ, รุรุ กวางทอง, รงกุ กวางรังกุ, นีโก กวางนีกะ, สรภาที กวางสรภะเป็นต้น

เนื้อพิเศษ ๘ ชนิด

จมร, จมรี, จามรี (จมุ อทเน+อร) จามรี. จมติ อทตติ จมโร เนื้อที่กิน (หญ้าเป็นต้น) ชื่อว่าจมระ. ปสทา จ วราหา จ จมรา คณฺชกา พหุ^๑ เก้ง หมูป่า จามรี และแรด จำนวนมาก

ปสท (ปส พนฺธเน+อท) เก้ง. ปสติ พนฺธตติ ปสโท จิตฺตโลมี เก้งที่รวมกันเป็นฝูง ชื่อว่าปสทะ, ได้แก่สัตว์ที่มีขนมันละเอียด

หฺสฺสา โภญจา มยุรา จ หตฺถิโย ปสทา มิคา
สพฺเพ สีหสฺส ภายนฺติ นตฺถิ ภายสฺมี ตฺลยตา.^๒

หงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง เก้ง กวาง ทั้งหมดมีร่างกายไม่ตัดเทียมกับราชสีห์ จึงพากันเกรงกลัวต่อราชสีห์

กุรุงค (กุสทฺทูปปท+รคิ สบฺปเน+อ) กวาง. กุຍํ ปถวิยํ รงคตติ กุรุงโค กวางที่ไปบนพื้นดิน ชื่อว่ากุรุงคะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง). กุรุงโค ปาวิลิวนิ^๓ กวางเข้าไปสู่ป่าแล้ว

มิคมาตุกา (มิค+มาตุ+ก+อา) แม่เนื้อ, เนื้อจำฝูง. สพฺเพสมปิ มิคานํ มาตฺถฺจฺจเน ติฏฺฐตติ มิคมาตุกา เนื้อที่ดำรงอยู่ในฐานะแม่ของเนื้อทุกจำพวก ชื่อว่ามิคมาตุกา (ลบสระหน้า)

น วิสฺสเส อวิสฺสตฺเถ วิสฺสตฺเถปิ น วิสฺสเส
วิสฺสาสฺสา ภยมเนวฺติ สีหํ มิคมาตุกา.^๔

ไม่ควรไว้วางใจในบุคคลที่ยังไม่คุ้นเคย แม้ในบุคคลที่คุ้นเคยกันก็ไม่ควรไว้วางใจ ภัยมักมาจากบุคคลที่คุ้นเคยกัน เหมือนภัยจากแม่เนื้อมาสู่ราชสีห์

รุรุ (รุ สทฺเท+รุ) กวางทอง. รวตติ รุรุ กวางทองที่ร้องเสียงดัง ชื่อว่ารุรุ. มิคราชา รุรุ นามปรมสีลสมาหิโต^๕ มิคราชชื่อรุรุ สมทานศีลอันประเสริฐสุด

รงกุ (รฺณสทฺทูปปท+กร กรณฺ+อุ) กวางรังกุ. รณํ กรวตติ รงกุ กวางที่ร้องเสียงดัง ชื่อว่ารังกุ (ลบณ, อาเทศ อุ เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบ ร ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

นีก (นี+กร กรณฺ+กฺวิ) กวางนีกะ. อตฺตานํ นิจํ กรวตติ นีโก กวางที่ทำตนให้ต่ำ ชื่อว่านีกะ (ลบ กฺวิ และ ร ที่สุดธาตุ). คณฺโณ นีกฺสุกรา^๖ วัวกระทิง กวางนีกะ และสุกร

๑ ขุ.อ.ฎ. ๔๙/๑๖๔/๒๖๐

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๓/๗๔

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๒/๗๖

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๙๓/๓๐

๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๒๔/๕๗๓

๖ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๑

สรภ (สร คตฺย+อภ) กวางสรภะ. **สรตฺติ** **สรภ** กวางที่วิ่งไป ชื่อว่าสรภะ. **เอณิมิกา** **จ** **สรภา**
ภรณฺหา **สุกรา** **พหู** เนื้อทราย กวางสรภะ หม่าจิ้งจอก และสุกรจำนวนมาก

[๖๒๐] **ปฺยโก** **จมฺรุ** **กทลฺ-** **มิกา** **ทึ** **จมฺมโยนฺโย**
มิกา **ตุ** **ปสฺโว** **สัท-** **ทโย** **สพฺพจตุปฺปทา.**

เนื้อที่มีหนังเป็นประโยชน์ ๓ ชนิด

ปฺยโก **จมฺรุ** **กทลฺมิกา** **ทึ** **จมฺมโยนฺโย** นาม กวางปฺยกะ กวางจมฺรุ และชะมดเป็นต้น ชื่อว่าเนื้อที่มีหนังเป็นประโยชน์(มนุษย์นำหนังของเนื้อเหล่านี้มาใช้เป็นประโยชน์ เช่น ทำเครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ อาวุธและของใช้ในบ้านเรือน)

ปฺยก (ปฺย ตปฺปนกนฺตฺสฺ+ณฺว) กวางปฺยกะ. **ปฺเนตฺติ** **ปฺยโก** กวางที่ทำให้ย็นดี ชื่อว่าปฺยกะ (อาเทศณฺว เป็น อก, อี เป็น อฺย)

จมฺรุ (จมฺม+ณฺว) กวางจมฺรุ. **ณฺรุ** **มฺหิ** **อติสยจมฺมยุดฺตตาย** **จมฺรุ** กวางชื่อว่าจมฺรุ เพราะมีหนังที่ขาวอ่อนดีที่สุด (ลบ ม, ลบสระหน้า)

กทลฺมิก (กทลฺ+มิก) ชะมด. **กทตฺติ** **กทลฺ** สัตว์ที่ส่งเสียงเรียก ชื่อว่ากทลฺ (กท อฺวฺหาเน +อล+อฺ, ลบสระหน้า). **กทลฺ** **จ** **โส** **มิโค** **จาดิ** **กทลฺมิโค** สัตว์ที่ส่งเสียงเรียกนั้นเป็นเนื้อ ชื่อว่ากทลฺมิกะ

มกฺกโฏ **กาฬสฺโห** **จ** **สรภ** **กทลฺมิโค**
เย **จ** **วาทฺมิกา** **เกจิ** **เตสํ** **จมฺมํ** **น** **วฏฺฏติ.**^๒

ลิง หมี กวางสรภะ ชะมด และสัตว์ร้ายบางจำพวก หนังของมันไม่สมควร(นำมาใช้)

สัตว์ ๔ เท้า, สัตว์เลี้ยง, ปศุสัตว์

สัททโย **สพฺพจตุปฺปทา** **มิกา** **ปสฺโว** สัตว์สี่เท้าทั้งหมดมีราศีห์เป็นต้น ชื่อว่ามิกะและปสฺ

มิก (มร ปาณจาเค+อ) สัตว์ ๔ เท้า, สัตว์เลี้ยง. **มรตฺติ** **มิโค** สัตว์ที่จะตาย ชื่อว่ามิกะ (อาเทศรฺ เป็น คฺ, อ เป็น อฺ). **จาทฺตุกาเมหิ** **มียติ** **หีสยตฺติ** **มิโค** เนื้อที่ถูกผู้ต้องการกินเบียดเบียน ชื่อว่ามิกะ (มิ หีสาย+ค). **อิโต** **จิโต** **จ** **โคจรํ** **มิกติ** **อเนวสตฺติ** **มิโค** สัตว์ที่เสาะหาอาหารทางโน้นทางนี้ ชื่อว่ามิกะ (มา อเนวสเน+ค, อาเทศ อฺ เป็น อฺ). **เทว** **มิกา** **ติณมิโค** **จ** **ปสฺทมิโค** **จ**^๑ เนื้อมี ๒ ชนิด คือ สัตว์กินหญ้าและกวาง

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒/๕

๒ วิ.อฎ. ๓/๑๘๗

๓ ขุ.อฎ. ๒๘/๓๙/๗๗

ปสุ (ป+สุ อภิสเว+อุ) สัตว์ ๔ เท้า, สัตว์เลี้ยง, ปศุสัตว์. **ปสวณตติ** **ปสโว** สัตว์ที่เกิดมา
ชื่อว่าปสุ. **ปสียเต** **พณฺธิยเตติ** **ปสุ** สัตว์ที่ถูกล่ามไว้ ชื่อว่าปสุ (ปส พนฺธเน+อุ). **ยํ ปสุ** **ซีริ**
ฉทุเทติ^๑ สัตว์เลี้ยงหลังนํ้ามันตัวเอง

[๖๒๑] **ลูตา** **ตุ** **ลูติกา** **อุณฺณา-** **นาภิ** **มกฺกฏโก** **ลिया**
วิจฺฉิกโก **ตฺวาฬิ** **กถิตโต** **สรพฺพ** **ชฺรโคฬิกา**.

แมงมุม ๔ คัพพท์

ลูตา (ลู เณ+ต+อา) แมงมุม. **ลูนาตติ** **ลูตา** แมงมุมที่ขึงใย ชื่อว่าลูตา (ลบสระหน้า).
มกฺกฏกสฺตตฺตนฺติ **ลูตาสฺตตฺ**^๒ บพว่า **มกฺกฏกสฺตตฺ** คือใยแมงมุม

ลูติกา (ลู เณ+ต+อิก+อา) แมงมุม. **ลูนาตติ** **ลูติกา** แมงมุมที่ขึงใย ชื่อว่าลูติกา (ลบสระ
หน้า)

อุณฺณนาภิ, อุณฺณนาภี (อุณฺณา+นาภิ) แมงมุม. **อุณฺณาปาโย** **ตฺนตฺ** **อุณฺณา**, **สา**
นาภียํ **อสุสชาติ** **อุณฺณนาภิ** เส้นใย ชื่อว่าอุณฺณา, แมงมุมมีเส้นใยในท้อง ชื่อว่าอุณฺณนาภิ.
อุณฺณนาภีติ **โลมสนาภิกโก** **มกฺกฏโก**^๓ บพว่า **อุณฺณนาภี** คือแมงมุมที่ท้องมีขน

มกฺกฏก (มกฺกฏ+ก) แมงมุม. **มกฺกฏ** **วีย** **สาขายํ** **อตฺตโน** **ตฺนตฺมุหิ** **คจฺจตีติ** **มกฺกฏ**
โก แมงมุมที่โตอยู่บนเส้นใยของตนบนกิ่งไม้เหมือนลิง ชื่อว่ามกฺกฏกะ. **นิกฺขมนตฺ** **มกฺกฏกํ**
มุคฺคเรณ **โปเถตฺวา** **ซีริตฺกฺขยํ** **ปาเปลิ**^๔ ใช้ไม้ค้อนทุบตีแมงมุมที่ออกมาให้ถึงความตาย

แมงป่อง ๒ คัพพท์

วิจฺฉิก (วิจฺฉ คมเน+ณฺว) แมงป่อง. **วิจฺฉติ** **คจฺจตีติ** **วิจฺฉิกโก** แมงป่องที่เดินไป ชื่อว่าวิจฺฉิกกะ
(อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อี). **วิจฺฉิกโก** **วา** **มํ** **จํเสยฺย**^๕ หรือแมงป่องอาจจะกัดเรา

อาฬิ (อาฬ+อึ) แมงป่อง. **อาฬํ** **วิจฺฉิกนงฺคฺลํ**, **ตโยคา** **อาฬิ** **อาฬะ** แปลว่า หางแมงป่อง,
แมงป่อง ชื่อว่าอาฬิ เพราะมีหางนั้น (ลบสระหน้า). **กถิตโต** ท่านกล่าววาทัง ๒ คัพพท์เป็นปงฺลึงค์

จิ้งจก, ต๊กแก ๒ คัพพท์

สรพฺพ (สร คตฺยํ+อุ) จิ้งจก, ต๊กแก. **สรตติ** **สรพฺพ** จิ้งจกที่เดินไป ชื่อว่าสรพฺพ (ลง พฺ อาคม).
สรพฺพติ **ชฺรโคฬิกา**^๖ บพว่า **สรพฺพ** คือจิ้งจก

ชฺรโคฬิกา, ชฺรโคฬิกา (ชฺร+โคธา+ก+อา) จิ้งจก, ต๊กแก. **ชฺริ** **นิสฺสิตา** **โคธา** **ชฺรโคฬิกา**
เหี้ยนน้อย(จิ้งจก)ที่อาศัยเรือนอยู่ ชื่อว่าชฺรโคฬิกา (อาเทศ ฐ เป็น ล, ล เป็น ฬ บ้าง, อา เป็น อี, ลป

๑ ชุ.ชา. ๒๗/๒๔๓๐/๕๒๗

๒ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๑๖๔/๒๓๔

๓ อัง.อญ. ๑๕/๔๖๓/๓๕๖

๔ ชา.อญ. ๔๓/๓๗๐

๕ อัง.ฉก. ๒๒/๒๙๑/๓๔๑

๖ อัง.อญ. ๑๕/๔๖๓/๓๕๖

สระหน้า)

[๖๒๒] โคธา กุณฺโฑปฺยโธ กณฺณ- ชลฺลกา สดปฺทฺยถ
กลนฺทโก กาทฺกถ กณฺโณ มงฺคฺโส ภเว.

เหี้ย, ตะกวด ๒ ศัพท์

โคธา (คฺธ โรเส+อ+อา) เหี้ย, ตะกวด. **คฺธตฺติ** โคธา สัตว์ที่ชอบโกรธ ชื่อว่าโคธา (วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). โคธา ปลายิดฺวา เอกํ วมฺมิกํ ปาวิลิ^๑ เหี้ยวิ่งหนีเข้าไปยังจอมปลวกแห่งหนึ่ง

กุณฺฑ (กุณฺฑ ทาเห+อ) เหี้ย, ตะกวด. **กุณฺฑตฺติ** **กุณฺโฑ** สัตว์ที่เดือดร้อน ชื่อว่ากุณฺฑะ

ตะขาบ, กิ้งกือ ๒ ศัพท์

กณฺณชลฺลกา (กณฺณ+ชลฺลกา) ตะขาบ, กิ้งกือ. **กณฺณา** **ชลฺลกา** รตฺตปาสทิสสา **กณฺณชลฺลกา** ตะขาบเหมือนปลิงที่มีขารอบข้าง ชื่อว่ากณฺณชลฺลกา

สดปฺทฺย (สด+ปท+อี) ตะขาบ, กิ้งกือ. **สฺตํ** **ปทา** อสุสาดิ **สดปฺทฺย** ตะขาบที่มี ๑๐๐ ขา ชื่อว่าสดปฺทฺย (ลบสระหน้า). **พฺหุปฺทํ** **นาม** วิจฺฉิกา **สดปฺทฺย** อฺจุจาลิงคฺปาณกา^๒ แมงป่อง ตะขาบ และตัวบุง ชื่อว่าสัตว์มีเท้ามาก

กระรอก, กระแต ๒ ศัพท์

กลนฺทก (กนฺท อวฺทานโรทเนสุ+ณฺว) กระรอก, กระแต. **กนฺทตฺติ** **กลนฺทโก** กระรอกที่ส่งเสียงร้อง ชื่อว่ากลนฺทกะ (ลง ล อาคมท่ามกลางธาตุ, อาเทศ ณฺว เป็น ออก). **กลนฺทกาติ** **ทิกาทฺกานํ** **เอตํ** **นามํ**^๓ บทว่า **กลนฺทกา** นี้เป็นชื่อของกระรอก

กาฬกา (กาฬ+ก+อา) กระรอก, กระแต. **กาฬวณฺณตาย** **กาฬกา** กระแต ชื่อว่ากาฬกา เพราะมีสีดำ (ลบสระหน้า). **กลนฺทกา** **นาม** **กาฬกา** **วฺจฺจติ**^๔ กระรอก ท่านเรียกว่ากาฬกา

พังพอน ๒ ศัพท์

นกุล (น+กุล) พังพอน. **สฺปฺเปสุ** **เอตฺตฺส** **กุลํ** **นตฺถิตฺติ** **นกุล**, **อริสฺสโป** สัตว์ที่สิ้นตระกูล เพราะงู ชื่อว่านกุละ ได้แก่สัตว์ที่มีงูเป็นศัตรู. **สฺปฺเป** **นาเสตฺติ** **นกุล** พังพอนที่ทำให้ฝูงพินาศ ชื่อว่านกุละ (นก นาสเน+อุล, ลบ กุ และสระหน้า). **เอกฺสฺมิ** **วมฺมิเก** **นกุล** **ติฏฺฐติ**^๕ พังพอน ยืนอยู่ใกล้จอมปลวกแห่งหนึ่ง

มงฺคฺส (มงฺค คตฺย+อุส) พังพอน. **มงฺคตฺติ** **มงฺคฺโส** พังพอนที่วิ่งไป ชื่อว่ามงฺคฺสะ

๑ ธมฺม.อญฺ. ๒๒/๓๙

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๕/๙๘

๓ วิ.อญฺ. ๒/๗๗

๔ พ.อญฺ. ๒๙/๕๑๕/๒๔๓

๕ ชา.อญฺ. ๓๗/๖๘

[๖๒๓] กกณญโก จ สรวโฏ กิโฏ ตุ ปุฬโว กิมิ
 ปาณโก จาปุโยโถ อุจจา- ลิงโค โลมสปาณโก.

กั้งกำ, จั้งเหลน ๒ ศัพท์

กกณญก (กุ+กณญก) กั้งกำ, จั้งเหลน. กุจฉโต กณญโก อสสาติ กกณญโก กั้งกำที่
 มีครีบเป็นหนามน่าเกลียด ชื่อว่ากัณญกะ (อาเทศ อุ เป็น อ). **มหาวฑฒก** ตั กกณญกั
ทิสวา^๑ นายช่างใหญ่มองเห็นกั้งกำตัวนั้น

สรว (สร คติย+อฏ) กั้งกำ, จั้งเหลน. สรวติ ธาวตีติ สรวโฏ กั้งกำที่วิ่งไป ชื่อว่าสรวะ

หนอน, แมลง, ต๊กแตน, มอด ๔ ศัพท์

กิฏ (กิฏ พนุธเน+อ) หนอน, แมลง, ต๊กแตน, มอด. กิฏติ พนุธตีติ กิโฏ หนอนที่พัน(ด้วย
 ใย) ชื่อว่ากิฏะ (ทีฆะ อิ เป็น อี). กิฏติ **คจฉตีติ** กิโฏ หนอนที่ไต่ไป ชื่อว่ากิฏะ (กิฏ
 คมเน +อ, ทีฆะ อิ เป็น อี). **พหู** กิฎา ปฏุงคา จ มกสา **มธุมกชิกา**^๒ หนอน ต๊กแตน
 ยุง และผึ้งมีมาก

ปุฬว, ปุฬุว (ปุล มหตุเถ+อว) หนอน, แมลง, ต๊กแตน, มอด. ปุลตีติ ปุฬโว หนอนตัวใหญ่
 ชื่อว่าปุฬวะ (อาเทศ ล เป็น พ). **นวทิ** **วณมุเขทิ** **ปุฬวา** **ปคฺมริลฺ**^๓ หนอนทั้งหลายไหลออก
 จากปากแผลทั้ง ๔ แห่ง

กิมิ (กุ+อม คติย+อิ) หนอน, แมลง, ต๊กแตน, มอด. กุจฉโต อมติ **คจฉตีติ** กิมิ หนอน
 ที่ถึงความน่าเกลียด ชื่อว่ากิมิ (อาเทศ อุ เป็น อี, ลบสระหลัง). **อคเท** กิมิ **น** **สณฺจติ**^๔
 หนอนไม่อาศัยอยู่ในยาพิษ

ปาณก (ป+อน ปาณเน+ณฺว) หนอน, แมลง, ต๊กแตน, มอด. ปกาเรน อนตีติ ปาณโก
 หนอนที่มีชีวิตทั่วไป ชื่อว่าปาณกะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ, ณฺว เป็น อก).
เดหาย **ซุทฺทโก** ปาณโก **ทฺฎฺโง**^๕ พวกเขาเห็นหนอนตัวเล็กนั้นแล้ว

บั้ง, หนอนมีพิษ ๒ ศัพท์

อุจจาลิงค (อุจจสทฺหุปท+อา+ลิงค คติย+อ) บั้ง, หนอนมีพิษ. อุจจํ **จान** **ฮาลิงคตีติ**
อุจจาลิงโค บั้งที่ไต่ไปสู่ที่สูง ชื่อว่าอุจจาลิงคะ (ลบสระหน้า). **อุปนฺนตฺวา** **จลติ** **กมฺปตี**
ติ **อุจจาลิงโค** บั้งที่เข้าใกล้แล้วกระตืบๆ ชื่อว่าอุจจาลิงคะ (อุ+จล กมฺปเน+ค, ซ้อน จ, ทีฆะ
 อ เป็น อา, ลง อิ และนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง). **พหุ** **ปฺปท** **นาม** **วิจฺฉิกา** **สทฺปตี**
อุจจาลิงคปาณกา^๖ แมงป่อง ตะขาบ บั้งชน ชื่อว่าสัตว์มีเท้ามาก

๑ ชา.อฎ. ๓๖/๓๑๓

๒ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๒/๓๘๔

๓ ธมฺม.อฎ. ๒๒/๙๗

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๖

๕ วิ.มหา. ๕/๑๓๒/๑๘๐

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๕/๙๘

โลมสปานก (โลม+ส+ปานก) บั๋ง, หนอนมีพิษ. พหุโลมยุตโต ปานโก โลมสปานโก หนอนที่มีขนมาก ชื่อว่าโลมสปานกะ. อัจจาลิงคปานกา นาม โลมสปานกา โหนติ^๑ หนอนที่มีขนมาก ชื่อว่าบั๋ง

[๒๒๔]	วิหังโค วิหโค ปกษี	วิหังคมชคณฺทชา
	สกุโณ จ สกุนฺโตปิ	ปตงฺโค สกุนี ทฺวิโซ.
[๒๒๕]	วุกงฺโค ปตตยาโน จ	ปตนฺโต นีฬโซ ภเว
	ตพฺเภทา วฏฺฏกา ชีวณ-	ชีโว จโรรตติตฺติรา.
[๒๒๖]	สาฬิกา กรวีโก จ	รวิหฺโส กุกฺตุลโก
	การณฺทโว จ ปิลโว	โปกฺขรสาดกาทยो.

นก ๑๕ ศัพท์

วิหังค (วิหสทฺหุปฺปท+คม คติมุหิ+กฺวิ) นก. วิเห อากาเส คจฺจตฺติ วิหังโค นกที่บินไปในอากาศ ชื่อว่าวิหังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลป กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ). อากาสปริยาโย เจตฺถ วิหสทฺโท, เวหาสสฺส วา วิหาเทโส วิหศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายของอากาศศัพท์ หรือมีการอาเทศ เวหาส เป็น วิห. ถ้า ปนายํ วิหังโค นาทฺทส ปาสโมทฺทิตฺ^๒ เพราะอะไร นกตัวนี้จึงไม่เห็นปวงที่เขาดักไว้

วิหค (วิหสทฺหุปฺปท+คม คติมุหิ+กฺวิ) นก, วิหค. วิเห อากาเส คจฺจตฺติ วิหโค นกที่บินไปในอากาศ ชื่อว่าวิหคะ (ลป กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ)

ปกษี (ปกฺข+อึ) นก, ปกษี. ปกฺขยฺยุตฺตตาย ปกษี นกชื่อว่าปกษี เพราะมีปีก (ลปสรรหน้า). พลี ปกษี ทิซฺตุตโม^๓ นกตัวมีกำลังเป็นนกดีที่สุดในฝูง

วิหังคม (วิหสทฺหุปฺปท+คม คติมุหิ+อ) นก. วิเห อากาเส คจฺจตฺติ วิหังคม นกที่บินไปในอากาศ ชื่อว่าวิหังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง). สฺทฺทกฺกรํ กมฺมมกาสิ อณฺทโชยํ วิหังคม^๔ นกที่เกิดจากไข่ตัวนี้ทำกรรมที่ทำได้ยากยิ่ง

ขค (ขสทฺหุปฺปท+คม คติมุหิ+กฺวิ) นก. เขน ขสฺมี วา คจฺจตฺติ ขโค, อณฺทโต ขาโต นกที่บินไปทางอากาศหรือในอากาศ ชื่อว่าขคะ ได้แก่สัตว์ที่เกิดจากไข่ (ลป กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ). ขคา นกฺมหาปิ จ รุกฺขโต จ หฎฺจาว เหนฺจฺจา ปจฺวี ภสิสฺสุ^๕ เหมือนนกทั้งหลายตกลงจากท้องฟ้าและต้นไม้ กระทบกับพื้นดินข้างล่าง

๑ วิ.อฎ. ๒/๙

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๗๐/๗๐

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๑๐/๒๕๓

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๙๖/๓๗๒

๕ ขุ.อฎ. ๕/๑๑๔/๑๒๔

อณฺทช (อณฺทสทหฺรูปท+ชน ชนเน+กฺวิ) นก. อณฺทโต ชาโต อณฺทโช นกที่เกิดจากไข่
ชื่อว่าอณฺทชะ (ลบ กฺวิ และ ฌ ที่สุดธาตุ). สทฺทกฺกริ กมฺมกาสี อณฺทไชยฺ วิหฺงคฺโม^๑
นกที่เกิดจากไข่ตัวนี้ทำกรรมที่ทำได้ยากยิ่ง

สกุณ (สก สดฺตฺติยฺ+อฺณ) นก, สกุณา. สกฺโกติ อฺทฺธํ คนฺตฺนฺติ สกุณฺ นกที่สามารถบินไปใน
ที่สูงได้ ชื่อว่าสกุณะ. สกุณฺ มยฺหโก นาม คิริสถานฺทฺริจโร^๒ นกชื่อมัยหกะเที่ยวไปตามไหล่เขา
และชอกเขา

สกุณฺต, สกุณฺตก (สก สดฺตฺติยฺ+อฺณฺต) นก. สกฺโกติ อฺทฺธํ คนฺตฺนฺติ สกุณฺโต นกที่สามารถบิน
ไปในที่สูงได้ ชื่อว่าสกุณตะ. สกุณฺโต ชาลมฺตฺโตว^๓ เหมือนนกหลุดพ้นจากชาย

ปตฺตงค (ปตฺตสทหฺรูปท+คฺมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ) นก. ปตฺเตน คจฺจตฺติ ปตฺตงฺโค นกที่บินไปด้วยปีก
ชื่อว่าปตฺตงคะ (ลบ ตฺ, ลงนิกฺหิตอาคม, อาเทศนิกฺหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

สกุณฺณี (สก สดฺตฺติยฺ+อฺณ+อฺ) นก, สกุณฺณี. สกฺโกติ อฺทฺธํ คนฺตฺนฺติ สกุณฺณี นกที่สามารถบินขึ้นไป
สู่ที่สูง ชื่อว่าสกุณฺณี (ลบสระหน้า). สกุณฺณี หตฺปฺตฺตาว สฺกุณฺณํ ทิสฺวา กฺลาวกํ^๔ เหมือนนกที่
ปราศจากลูก เห็นแต่รังว่างเปล่า

ทฺวิช, ทฺช (ทฺวิสทหฺรูปท+ชน ชนเน+กฺวิ) นก. มาตฺตฺกฺจฺจิโต อณฺทโต จาติ ทฺวิกฺชตฺตํ ชายตฺติ
ทฺวิโช นกที่เกิด ๒ ครั้ง คือ เกิดจากท้องแม่และจากไข่ จึงชื่อว่าทฺวิชะ (ลบ กฺวิ และ ฌ ที่สุดธาตุ, อาเทศ
ทฺวิ เป็น ทิ บ้าง). ทฺวิโชติ อณฺทโช, โส หิ มาตฺตฺกฺจฺจิโต อณฺทโกสโต จาติ ทฺวิกฺชตฺตํ
ชายติ^๕ บทว่า ทฺวิโช คือ นก, จริงอยู่นกนั้นเกิด ๒ ครั้ง คือเกิดจากท้องของแม่และจากไข่

วกฺงค (วกฺกสทหฺรูปท+อฺงค คตฺติยฺ+อ) นก. วกฺเกน คมเนน อํงคตฺติ วกฺงงฺโค นกที่บินวน
ไปวนมา ชื่อว่าวักงคะ (ลบสระหน้า)

ปตฺตยาน (ปตฺตสทหฺรูปท+ยา คมเน+ยฺ) นก. ปตฺเตน ยาตฺติ ปตฺตยาโน นกที่บินไป
ด้วยปีก ชื่อว่าปตฺตยานะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหลัง). ปตฺตํ วา ยานํ เอตฺสฺสาติ
ปตฺตยาโน หรือนกที่มีปีกเป็นเครื่องนำไป ชื่อว่าปตฺตยานะ (ปตฺต+ยาน). สนฺติ อณฺเณปิ สกุณา
ปตฺตยานา วิหฺงคฺมา^๖ นกเหล่าอื่นที่มีปีกบินไปในอากาศมีอยู่มากมาย

ปตฺนฺต (ปต คมเน+อณฺต) นก. ปตฺตฺติ ปตฺนฺโต นกที่บินไป ชื่อว่าปตฺนตะ. โส ปตฺนฺโต
อากาเสยฺว จฺณฺณวิจฺจฺญฺณเ อโหสิ^๗ นกตัวนั้นแหวกเป็นจุนบนอากาศนั่นเอง

นึพช (นึพสทหฺรูปท+ชน ชนเน+กฺวิ) นก. นึเพ กฺลาวเก ชายตฺติ นึพโช นกที่เกิดในรัง
ชื่อว่านึพชะ (ลบ กฺวิ และ ฌ ที่สุดธาตุ)

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๙๖/๓๗๒

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๙๓๑/๒๐๔

๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๓/๓๘

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๗๓๒/๒๕๓

๕ ขุ.ฉฺฉ. ๒๘/๑๑๖/๑๘๓

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๘๖๕/๑๙๒

๗ อัง.ฉฺฉ. ๑๔/๒๔๓/๓๒๘

นกชนิดต่างๆ

วฏฏกา (วฏฏ วฏฏเน+ณฺว+อา) นกคุ่ม. **วฏฏตีติ** **วฏฏกา** นกที่บินไป ชื่อว่าวฏฏกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, ลบสระหน้า)

ชีวลชีว, ชีวชีว, ชีวชีวก (ชีวชีว+ณ) นกโพระดก. **มยุรบุปมาโน** **ตทาทติจิตตปฏโฆ** **ชีวลชีโว** **ทกขิมปกาทีสุ** **ชายเต** นกโพระดกปรกติจะมีลายวิจิตรสวยงามตัวเท่านกยูง มีถิ่นกำเนิดที่ทกขิมปกชนบทเป็นต้น. “**ชีว ชีวา**”ติ สทฺทํ ภิโรตีติ **ชีวลชีโว**, **ชีวชีโว** นกโพระดกที่ส่งเสียงร้องว่า “**ชีวะ ชีวะ**” ชื่อว่าชีวลชีวะและชีวชีวะ (ลงนิคหิตอาคมบ้าง, อาเทศนิคหิตเป็น ณ). **จมุปกา** **ชีวชีวา** จ **อุบชีวนติ** **ต้** **สริ**^๑ ไก่ป่าและนกโพระดกพากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น. **ชีว** **ชีวาติ** **เอวิ** **วิรวนตานํ** **ชีวลชีวก**สกุณานิปี **เอตถ** **สทฺโท** **อตุลิ**^๒ เสียงของนกโพระดกที่ร้องอย่างนี้ว่า **ชีวะ ชีวะ** มีอยู่ในที่นี้

จโกโร, จงโกโร (จก ปริวตฺตเน+อรฺ) นกกด, นกกะปูด, นกเขาไฟ. **จกติ** **ปริวตฺตตีติ** **จโกโร** นกกดที่เกี่ยวข้องบินไป ชื่อว่าจโกระ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลงนิคหิตอาคมบ้าง, อาเทศนิคหิตเป็น ง). **จงโกราติ** **จงโกโรสกุณา**^๓ บทว่า **จงโกโรรา** คือนกกด

ติตุติโร (ตฺร ตฺรณ+อิร) นกกระทา. **ตุริโต** **ตฺรตีติ** **ติตุติโร** นกกระทาที่กระโดดไปโดยเร็ว ชื่อว่าติตุติระ (อาเทศ อ เป็น อิ, ซ้อน ตฺ). **ติตุติโร** **มกุกฏญจ** **หตุลินาคญจ** **ปญจสุ** **สีเลสุ** **สมาทเปลิ**^๔ นกกระทาให้ลิงและช้างรับเอาศีล ๕

สาลิกา, สาลิกา (สล คตฺติย+ณฺนิก+อา) นกสาลิกา. **สลตีติ** **สาลิกา**, **สาลิกา** นกที่บินไป ชื่อว่าสาลิกา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น หฺ บ้าง, ลบสระหน้า). **ทินทิกภา** **สาลิกา** **เจตถ** **จมุปกา** **ชีวชีวกา**^๕ นกต่อยตีวิด นกสาลิกา ไก่ป่า และนกโพระดก มีอยู่ในที่นี้

กรวีก (กลสทฺทหฺอุปท+รฺ สทฺทเท+อีก) นกการเวก. **กลํ** **รวตีติ** **กรวีก** นกการเวกที่ร้องเสียงอ่อนหวาน ชื่อว่ากรวีกะ (ลบ ล, อาเทศ อุ เป็น โอ, โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **สโร** **ภควโต** **สเรน** **อุปมียเต**, **โส** **วุจฺจติ** “**กรวีก**”ติ นกที่มีเสียงเปรียบด้วยเสียงของพระผู้มีพระภาค ท่านเรียกว่ากรวีกะ. **อเอตถ** **สกุณา** **สนติ** **กรวีกา** **นาม** **เต** **ทิวา**^๖ นกเหล่านั้นชื่อการเวก มีอยู่ในที่นี้

รวิหฺส (รวิ+หฺส) นกค้ำแค, นกเปิดน้ำ, หงส์. **ชเวน** **รวินา** **สทิวส** **หฺส** **รวิหฺส** **หฺส** ที่มีความเร็วเหมือนเสียง ชื่อว่ารวิหฺสสะ. **ปาเรวตา** **รวิหฺสา** **จากวากา** **นทีจรา**^๗ นกเขา หงส์ นกจากพราว พากันเที่ยวไปตามแม่น้ำ

๑ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๓/๒๔

๒ ที.อฎ. ๖/๒๘๑/๑๖๐

๓ ขา.อฎ. ๔๔/๔๑๑

๔ วิ.จุลล. ๗/๒๖๒/๑๑๗

๕ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๔๐๑/๕๒๔

๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๖/๔๑๓

๗ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๖/๔๑๓

กุกุตถก (ก+กุต สทเท+ถก) นกกวัก. กุจฉิต์ กุสตีติ กุกุตถโก นกที่ร้องเสียงนำว่าคาญ ชื่อว่ากุกุตถกะ (อาเทศ ส เป็น ต). กุกุตถกาคิ เอวิ นามิกา ปกฺขี จ^๑ บทว่า กุกุตถกา คือ นกที่มีชื่ออย่างนั้น

การณฺทว (กรณฺท ภาชนตฺเถ+อว) นกค้อนหอย, นกซ้อนหอย, นกกระเด็น. กรณฺทตีติ กรณฺทโว, ชลจโร ปกฺขี นกที่เหมือนซ้อน ชื่อว่าการณฺทวะ ได้แก่นกที่เที่ยวหากินตามลำธาร (วฺทธิ อ เป็น อา). การณฺทเวหิ กาทมฺเพหิ โภกิเลหิ อญฺเฆหิ จ ทิเชหิ อภินาทิต์^๒ นกค้อนหอย นกกาน้ำ นกดูเหว่า และนกเหล่าอื่นพากันยินดียิ่ง

ปิลว (ปิลฺ ปติตถมฺภ+อว) นกนางนวล, นกกะลิง. ปิลฺนาตีติ ปิลโว นกที่อยู่ตามท่าน้ำ ชื่อว่าปิลวะ. ปิลวาคิ ลทฺธนาเมหิ อุทกสฺกุเณหิ หัสฺราเชหิ จ ตหี ตหี วิจฺริต์^๓ นกที่อยู่ตามน้ำได้ชื่อว่าปิลวะ และพญาหงส์ทองเที่ยวไปในที่นั้นๆ

โปกฺขรสาตก (โปกฺขร+สณฺณา+ก) นกดอกบัว. โปกฺขรสฺส สณฺณา ยสฺส โส โปกฺขรสาตโก นกที่มีชื่อสระน้ำ ชื่อว่าโปกฺขรสาตกะ (อาเทศ ณา เป็น ต, ลบ ญ, ที่ฆะ อ เป็น อา). โปกฺขเรสาทตีติ โปกฺขรสาตโก นกที่ยินดีในสระน้ำ ชื่อว่าโปกฺขรสาตกะ (โปกฺขรสทฺทูปปท+สาท อสฺสาทเน+ณฺว, อาเทศ ทฺ เป็น ต, ณฺว เป็น อก). โปกฺขรสาตกา นาม สฺกุณา^๔ นกชื่อโปกฺขรสาตกะ

[๖๒๗] ปตตตฺ เปชฺฌํ ปตตํ ปกฺโข ปิณฺณํ จโท ครุ
 อณฺฑํ ตฺ ปกฺขิพีเชถ นีโพนิตฺถี กุลาวกํ.

ปีกนก ๗ ศัพท์

ปตตต (ปต คมเน+ต) ปีกนก. ปตฺนฺติ อเนนาติ ปตตตํ ปีกที่ช่วยให้นักบินไป ชื่อว่าปตตตะ (ซ้อน ต)

เปชฺฌ (ป+อชฺ คตฺย+ยฺ) ปีกนก. ปกาเรน อฺชฺตีติ เปชฺฌํ ปีกนกที่กระพือบิน ชื่อว่าเปชฺฌะ (ลบ สระหน้า, อาเทศ อฺ เป็น เอ, ยฺ เป็น อน, อ เป็น อฺ, น เป็น ณ)

ปตต (ปต คมเน+ต) ปีกนก. ปตฺนฺติ เอเตนาติ ปตตํ ปีกที่นักใช้บินไป ชื่อว่าปตตะ. ปาตโต ตายตีติ วา ปตตํ หรือปีกนกที่ฝั่งแดดแต่เช้า ชื่อว่าปตตะ (ปาตสทฺทูปปท+ตา สฺนฺดาเป +อ, ลบ อ ที่ ต, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). ปตฺ ตายตีติ ปตตํ ปีกที่รักษาการบิน ชื่อว่าปตตะ (ปาตสทฺทูปปท+ตา รกฺขเน+อ, ลบ อ ที่ ต, ลบสระหน้า). ยสฺส ปตฺเตหิ วา ชิต์^๕ ดิด(หางธนู)ด้วยปีกของนกใด

๑ ขุ.ฉ.ญ. ๔๙/๑๖๑/๒๖๐

๒ ขุ.ฉ.ญ. ๓๐/๖๕๗/๑๘๔

๓ ขุ.ฉ.ญ. ๓๐/๖๕๗/๑๘๔

๔ ที.ฉ.ญ. ๖/๒๘๑/๑๖๐

๕ มขุ.มขุ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๔

ปกุข (ปต คมเน+ข) ปักนก. ปตนุติ อเนนาติ ปกุโข ปักที่นกกัซึบึนไป ซัอว่าปักขะ (อาเทศ ต เป็น ก). ปกุเขหึ จ มุขตุณเจแทน จ ปริกคเหตุวา^๑ ซึ่ปักและจะงอยปากคู้ยหา

ปิณฉ (ปตสททุปปท+อุส อิจฉานกนุตีสุ+อ) ปักนก. ปติตุ อิจฉติ เอเตนาติ ปิณฉํ ปักที่ซั่วยัไห้หนักต้งการบึน ซัอว่าปิณฉะ (ลป ต, อาเทศ อุ เป็น อึ, สึ เป็น ณฉ, ลปสรรหน่า). ปตนุติ อเนนาติ ปิณฉํ ปักที่นกกัซึบึนไป ซัอว่าปิณฉะ (ปต คมเน+ฉ, ลป ต, อาเทศ อ เป็น อึ, ลงนึคหึตอาคม, อาเทศนึคหึตเป็น ณ). อกขัณึ มณึมยานึ, ตถา คัวา จ ปิณฉานึ จ^๒ ตวงตาทำต้วยแก้วมณึ คอและปักกั้เหมือกัน

ฉท (ฉท ปึธารณ+อ) ปักนก. ฉาทึยเต อเนนาติ ฉโท ปักที่นกกัซึปักบึดร่างกาย ซัอว่าฉทะ
ครุ (คึร นึคคึรณ+อุ) ปักนก. คึรตีติ ครุ ปักที่กระฟัอออก ซัอว่าครุ (อาเทศ อึ เป็น อ). คจฉตีติ ครุ ปักที่เป็นไป ซัอว่าครุ (คมุ คมเน+อุ, อาเทศ ม เป็น ร)

ไข

อณุฑ (อหึ อณุฑตเถ+อ) ไข. ปกขัณึ ฟัเซ อณุฑํ อณุฑคัฟัฟัซึในอรรถว่าไขนก. อหึยติ นึพุดตึยตีติ อณุฑํ ไขที่นกกัไห้เกิด ซัอว่าอณุฑะ (ลงนึคหึตอาคม, อาเทศนึคหึตเป็น ณ). กึกั้วอณุฑํ รุกเขยย^๓ เหมือนนกกตัอยยตีวึดรัรักษาไขไว้

ไขมีอึกหลายคัฟัฟั เช่น ก, เปลึ, โกล

รงนก ๒ คัฟัฟั

นึฟ (นึล วณณ+อ) รงนก. นึเลตีติ นึฟอ รงนกที่มีสึตาคัล้า ซัอว่านึฟะ (อาเทศ ล เป็น ฟ). เนตีติ นึฟอ รงนกที่นำไป ซัอว่านึฟะ (นึ เนย+อล, อาเทศ ล เป็น ฟ, ลปสรรหหลัง). นึลวณณตาย นึฟอ รงนกซัอว่านึฟะ เพราะมีสึตาคัล้า (นึล+ณ, ลป ณ และสรรหน่า, อาเทศ ล เป็น ฟ). อนึตถึ นึฟคัฟัฟัเป็นปุงลึงคัและนปุงสกลึงคั. นึฟํ คนตุวา นึปซุซุหํ^๔ เรากลับไป รงแล้วนอน

กุลาวก (กุลททุปปท+ลุ เจทเน+ณวุ) รงนก. กุฉฉติ อณุฑวึนาสนาทึกั ลุนาตีติ กุลาวกั รงที่ปองกันความเสึยหายของไขที่นำเสึยตายเป็นต้ง ซัอว่ากุลาวกะ (วุทึ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ณวุ เป็น ออก, ลปสรรหน่า). สกุนตกา รุกษคุเศสุ กุลาวกานึ กริตวา^๕ หมุ่นกพากันสร้งรงไว้บนยอตต้งไม้

[๖๒๘] สุปณณมาตา วินตา มิณฺ์ ถึปุมทวยํ
ยุคํ ตุ ยุคฬํ ทวนทํ ยมกํ ยมลํ ยมํ.

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๙/๑๑๒

๒ ธมฺม.อญฺ. ๒๐/๕๔

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๘/๘๗

๔ ขุ.อญฺ. ๓๓/๔๖๕/๑๔๒

๕ วิ.มหา. ๔/๒๐๕/๒๗๑

แม่ครุฑ ๒ ศัพท์

สุปณฺณมาตุ (สุปณฺณ+มาตุ) แม่ครุฑ. สุปณฺณสุส มาตา สุปณฺณมาตา แม่ของครุฑ ชื่อว่า
สุปณฺณมาตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี วิภัตติ)

วินตา (วิ+นมนุ นมเน+ต+อา) แม่ครุฑ. วินโน ปกฺชิโน ตํ มนฺนตีติ วินตา แม่ครุฑที่หมั่นก
พากันนอบน้อม ชื่อว่าวินตา (ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

คู่หญิงชาย, คู่ผู้ตัวเมีย, คู่เรียงเคียงหมอน

มิถุน (มิถ สงฺคเม+อุณ) คู่หญิงชาย, คู่ผู้ตัวเมีย, คู่เรียงเคียงหมอน. ถิปุมทวํ ิถติปริสาณํ
ทวํ มิถุนํ นาม คู่แห่งหญิงชาย ชื่อว่ามิถุนะ. สงฺขยานสุส สงฺเขยยนิสฺสิตตาย ิถติ-
ปริสาเยว มิถุนํ หญิงและชาย(ตัวผู้และตัวเมีย) เท่านั้น ชื่อว่ามิถุนะ เพราะอาศัยวิธีการนับของ
สังขยา (มิถุนะ แปลว่า ๒). มิถุยเต มิถุนํ ความเป็นคู่กัน ชื่อว่ามิถุนะ. ราคปริยฺญาเนน
สทิสภาวาปตฺติยา มิถุนานํ อิทํ^๑ การกระทำนี้เป็นของคนคู่กัน เพราะถึงความเป็นเช่นเดียวกัน
โดยการเกิดขึ้นแห่งความกำหนด

คู่ ๖ ศัพท์

ยุค (ยุช โยเค+อ) คู่. ยุชตีติ ยุคํ คู่ที่ประกอบกัน ชื่อว่ายุคะ (อาเทศ ชุ เป็น ค). สีเหณ
มิครณฺวา สทฺธิ ยุคํ สมากมา สมากนฺตฺวา^๒ มาเป็นคู่กับพญาราชสีห์

ยุคฺล, ยุคฺพ (ยุช โยเค+อล) คู่. ยุชตีติ ยุคฺล คู่ที่ประกอบกัน ชื่อว่ายุคละ (อาเทศ ชุ เป็น ค,
ล เป็น พ บ้าง). อคฺคสวากยุคาคีนิ ยุคฺลานิ^๓ มีคู่ของพระอัครสาวกเป็นต้น

ทวนฺท (อุภ ปฺรณ+อ) คู่. อุภติ ปฺรตีติ ทวนฺทํ คู่ที่เต็มพอดี ชื่อว่าทวันทะ (อาเทศ อุภ เป็น
ทวนฺท). อุภฺจกถายมฺปน ทวนฺทํ อคฺคเหตุว^๔ ส่วนในอรรถกถาไม่ถือเอาทั้งคู่. สันสกถต
เป็น ทวนฺทว

ยมก (ยมฺ อุปรเม+ณฺว) คู่. เอกโต ยมตีติ ยมกํ คู่ที่เว้นจากเดี่ยว ชื่อว่ายมกะ (อาเทศ ณฺว เป็น
อก). ตสมฺมา ยมกํ กตฺวา นิทฺทิจฺจ^๕ เพราะเหตุนี้ ท่านรวมกันเป็นคู่แล้วจึงแสดง

ยมล (ยมฺ อุปรเม+อล) คู่. เอกโต ยมตีติ ยมลํ คู่ที่เว้นจากเดี่ยว ชื่อว่ายมละ. ยุคฺลณฺพิ
ยมกนฺติ วุจฺจติ^๖ จริงอยู่ คู่ (เขา)เรียกว่ายมก

ยม (ยมฺ อุปรเม+อ) คู่. เอกโต ยมตีติ ยมํ คู่ที่เว้นจากเดี่ยว ชื่อว่ายมะ

[๖๒๙] สมฺภู คณฺสงฺฆาตา สมฺททาโย จ สณฺจโย
สนฺโทโห นิวโห โอมโห วิสโร นิกโร จโย.

๑ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๖๓/๑๒๓

๒ ชุ.มทานิ. ๒๙/๓๒๐/๒๑๕

๓ ชุ.อญ. ๕๑/๔๘๕/๒๕๘

๔ มงฺคฺลตฺถ. ๒/๙๑/๘๐

๕ ชุ.อญ. ๔๘/๑๘๕/๑๕๔

๖ อภิ.อญ. ๕๕/๑๕๙๐/๓๒๗

[๖๓๐] กาโย ชนฺธ สมนฺทโย ฆฎา สมิติ สํหติ
 ราสี ปุณฺโซ สมนวโย ปุโค ชาตํ กทมฺพกั.

[๖๓๑] พฺยุโห วิตานคฺมุพา จ กลาโป ชาล มณฺฑลั.

หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ ๒๙ ศัพท์

สมฺมา (สํ+อุห คณเน+ณ) หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สมฺมา** วิเสเสน จ อุหเตติ **สมฺมา** หมฺที่นับรวมกันให้ดีและพิเศษ ชื่อว่าสมฺมาหะ (อาเทศนิกหิตเป็น ม, ลบ ณ). **สมฺ** สห อวยเวน อุหติ **ติฎฺฐิตี** วา **สมฺมา** หรือหมฺที่ตั้งอยู่โดยส่วนรวม ชื่อว่าสมฺมาหะ (สมสทฺทูปปท+อุห จาเน+อ, ลบสระหน้า). **สํ เอกโต อุทฺยิติ ฌายตีติ** **สมฺมา** หมฺที่ทํานรู้ว่าเป็นส่วนเดียวกัน ชื่อว่าสมฺมาหะ (สํ+อุห ฌาเน+อ, อาเทศนิกหิตเป็น ม). **ปรินิพฺพุตานิ อรหนฺตานิ สมฺมา**^๑ หมฺแห่งพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานแล้ว

คณ (คณ สงฺขยาน+อ) หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **คณ** ี ยติ อวยเวน สหาคิ **คณ** คณะที่ถูกรับพร้อมกันกับส่วนต่างๆ ชื่อว่าคณะ. **อัย คณ** **สุปฏิปนฺโน**^๒ คณะนี้ปฏิบัติดี

สงฺฆาต (สํ+หน คมเน+อ) หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห** อวยเวน **หนติ คจฺจตีติ สงฺฆาโต** หมฺที่เป็นไปพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสังฆาตะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต, นิกหิตเป็น ง). **พฺหุ พฺหุ หุตฺวา จ สงฺฆาตา**^๓ เป็นหมฺจำนวนมาก

สมฺมทาย (สํ+อุ+อวย คมเน+อ) หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห** อวยเวน **อุทฺยตีติ สมฺมทโย** หมฺที่เกิดขึ้นพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสมฺมทายะ (อาเทศ นิกหิตเป็น ม, ลง ฑ อากม, วุทฺธิ อ เป็น อา). **อวยวโต สมฺมทายํ ภินฺนํ กตฺวา**^๔ ทำหมฺให้แตกออกเป็น ส่วนๆ

สณฺจย (สํ+จิ จเย+อ) หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สณฺจโนติ** อวยวนฺติ **สณฺจโย** หมฺที่รวบรวมเป็นส่วนเดียว ชื่อว่าสณฺจยะ (อาเทศนิกหิตเป็น ณ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อณฺชานันํ ขยํ ทิสฺวา วมฺมิกานณฺจ สณฺจย**^๕ เห็นการลี้ไปของ ยายหายอดตาและการก่อตัวของจอมปลวก

สนฺโท (สํ+ทฺห ปฺปุรณ+ณ) หมฺ, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห** อวยเวน **ทฺหยตีติ สนฺโท** หมฺที่เต็มพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสนฺโทหะ (อาเทศ นิกหิตเป็น น, ลบ ณ, วุทฺธิ อ เป็น โอ)

๑ ขุ.อฎ. ๔๕/๔๕/๒๕๔

๒ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๑/๙

๓ ขุ.มทานิ. ๒๙/๗๘/๗๖

๔ ที.อฎ. ๔/๔๔๔/๓๑๘

๕ มขุ.อฎ. ๙/๔๒๓/๒๙๙

นิวห (นิ+วห ปาปุณเณ+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ.

นิสเสสโต วหติ อวยวุนติ นิวโห กองที่นำส่วนไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่านิวหะ

โฆฆ (อวสททุปท+हन คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ, ห้าง. อวยวิ กตฺวา พฺยปิยติ คจฺจติติ โโฮฆ หมู่ที่ถึงการทำเป็นส่วนรวม ชื่อว่าโฆฆะ (อาเทศ อว เป็น โอ, หน เป็น ฮ, ลบสระหน้า)

วิสร (วิส ปเวสเน+อร) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. อวยวา วิสนติ เอตฺถาติ วิสโร กองเป็นที่เข้าไปของส่วนรวม ชื่อว่าวิสระ

นิกร (นิ+กร กรเณ+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. อวยวิ สมิเป กรีตติ นิกรโ กองที่ทำส่วนไว้ใกล้กัน ชื่อว่านิกระ

จย (จิ จเย+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. จินาตติ จโย กองที่สะสมไว้ ชื่อว่าจยะ (วฺฤติ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

กาย (กสททุปท+อายุ คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. เอเกกาเปกฺขาย อปฺปตฺเตน กสงฺฆาตา อวยวา आयุนติ เอตฺถาติ กาโย กะ คือ อวัยวะ ที่เป็นไปไม่สิ้นสุด เพราะมุ่งเอาส่วนเดียวกันในกองสังฆารนั้น ฉะนั้นกองนั้น ชื่อว่ากายะ (ลบสระหน้า). อถวา กุจฺจิตานํ เกสาทินํ อาโยติ กาโย, โส วย อวยวานํ อฺปฺปตฺติฏฺฐานํ กาโยติ อธิ สมฺโห วุตฺโต อีกร้อยหนึ่ง กองท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า “ส่วนของสิ่งสกปรกมีผมเป็นต้น ชื่อว่ากายะ เปรียบเหมือนร่างกายนั้นเป็นที่เกิดขึ้นของอวัยวะทั้งหลาย” (กุ+อายุ, ลบสระหน้า). องฺคฺปจฺจคฺคานํ เกสาทินญจ ฐมฺมานํ สมฺภูญฺเจน หตฺถิกายรรถกายาทโย วย กาโย^๑ ชื่อว่ากายะ เพราะ อรรถว่าหมู่ของอวัยวะน้อยใหญ่และธรรมทั้งหลาย เหมือนร่างกายข้างและตัวถึงรถเป็นต้น

ขนฺธ (ขัสททุปท+ธา ธารเณ+อ) ขันธ, หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. ขัสสงฺฆาติ อวยวิ ธาเรตติ ขนฺโธ ขันธที่ทรงอวัยวะคืออินทรีย์ไว้ ชื่อว่าขันธะ. ขานิ จกฺขฺนฺทฺริยาทีนิ ธาเรตติ ขนฺโธ ขันธที่ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้น ชื่อว่าขันธะ. อตฺตนิจฺจาทีหิ ขิ สฺสณฺณํ ธาเรตติ ขนฺโธ ขันธที่ทรงความว่างเปล่าไว้ด้วยลักษณะความไม่เที่ยง ในตนเป็นต้น ชื่อว่าขันธะ. ขิ สฺสคฺคํ ธาติ วิทธาตติ ขนฺโธ ขันธที่จำแนกสวรรค์ ชื่อว่าขันธะ (อาเทศนิคหิตเป็น น, ลบสระหน้า). อวยเว ขาทติติ วา ขนฺโธ หรือขันธที่เคี้ยวกินอวัยวะทั้งหลาย ชื่อว่าขันธะ. ขาติขรามรณาทีหิ ขาทิตฺพฺโพติ ขนฺโธ ขันธที่ถูกความเกิด ความแก่ และความตายเคี้ยวกิน ชื่อว่าขันธะ (ขาท ภฺกฺขเน+อ, อาเทศ ขาทฺ เป็น ขนฺธ). ทานผลํ ขณฺฑตติ ขนฺโธ ขันธที่ทำลายผลของท่าน ชื่อว่าขันธะ (ขณฺฑท ขณฺฑทเน+อ, อาเทศ ณฺฑท เป็น ณฺธ). ราลิตฺโต ขนฺโธ นาม^๒ ชื่อว่าขันธ เพราะเป็นกอง

๑ ที.อญ. ๕/๓๗๓/๓๗๑

๒ อภิ.อญ. ๕๔/๑/๒

สมุท (สฺมฺ, อุ+อย คมเน+อ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. สห
อวยเวน อุทยตฺติ สมุทโย หมูที่เกิดขึ้นพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสมุทยะ (อาเทศ นิคหิตเป็น ม,
ลง ทุ อากม)

ฆฎา (ฆฎ ฆฎเน+อ+อา) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. ฆฎนํ
ราสิทธิวนนฺติ ฆฎา ความเป็นหมู ชื่อว่าฆฎา. สห อวยเวน ฆฎนตฺติ ฆฎา กองที่ติดแน่น
กับส่วนรวม ชื่อว่าฆฎา (ลบสรรหน้า)

สมิติ (สฺ+อิ คติมุหิ+ติ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. สห
อวยเวน เอตฺติ สมิติ กองที่เป็นไปพร้อมกันกับส่วนรวม ชื่อว่าสมิติ (อาเทศนิคหิตเป็น ม).
น อมนุสฺโส ลเภยย ยกฺขานํ สมิติ คนตุ^๑ อมนุษย์ไม่พึงไปร่วมคณะของพวกยักษ์

สังหิต (สฺ+हन คติยฺ+ติ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. สห
อวยเวน หนตฺติ คจฺจตฺติ สังหิต กองที่เป็นไปพร้อมกันกับส่วนรวม ชื่อว่าสังหิต (ลบ น
ที่สุดธาตุ)

ราสี (รส อสุสาทเน+อิณ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. รสียติ
สโมสฺรียตฺติ ราสี กองที่ส่วนต่างๆ มารวมกันเข้า ชื่อว่าราสี (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา).
บุคคลสฺสฏฺฐิสถฺยโย ลียา ปพฺพตฺสโม ราสี^๒ การทับถมของกระดูกคน เป็นกองเท่าภูเขา

ปฺลูช (ปฺลูช กุจฉายฺ+อ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ.
ปฺลูชตฺติ ปฺลูโซ หมูที่เป็นกอง ชื่อว่าปฺลูชชะ. ปฺลูโซ ทุกฺขสฺส เกวโล^๓ เป็นกองแห่งความ
ทุกข์ทั้งสิ้น

สมวาย (สทสทฺทูปปท+วิ+อ ย คมเน+อ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การ
สมคบ. สห อวยเวน พฺยาเปตฺวา อยตฺติ สมวಾಯ หมูที่แผ่ออกไปพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่า
สมวายชะ (อาเทศ ห เป็น ม, ลบสรรหน้า, ทีฆะสระหลัง). ปญฺจนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ สจฺจโห
สนฺนิปาโต สมวಾಯ โหติ^๔ หมู การประชุม การรวบรวม แห่งอุปาทานชั้น ๕

ปฺลูค (ปฺลูคทฺทูปปท+คฺมุ คติมุหิ+กฺวิ) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. ปฺลู
คฺมุหฺกาวํ คจฺจตฺติ ปฺลูค กองที่ถึงความ เป็นหมู ชื่อว่าปฺลูคะ (ลบ กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ). ปวตฺติ
ปฺลูค กองที่รวมกัน ชื่อว่าปฺลูคะ (ปฺลู สมวาเย+ค). ปฺลูค นาม ยตฺถ ปฺลูค อนฺุสฺสตฺติ ปฺลูค
อปฺโลเกตฺพุ^๕ ชื่อว่าคณะ คือคณะปกครองในถิ่นใด ต้องบอกคณะในถิ่นนั้น

ชาต (ชน ชนเน+ต) หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. อวยเว
ชนตฺติ ชาตํ กองที่ยังส่วนทั้งหลายให้เกิดขึ้น ชื่อว่าชาตชะ (อาเทศ น เป็น อา, ลบสรรหน้า)

๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๑๔/๒๑๖

๒ ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๒/๒๔๒

๓ ขุ.อุปาทาน. ๓๓/๑๒๒/๑๕๔

๔ มข.มูล. ๑๒/๓๔๖/๓๕๔

๕ วิ.ภิกขุณี. ๓/๓๖/๒๕

กัทมพุก (กทสททุปท+วก อาทาเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. กั อดุดานั เทตึตึ กัโท, จกุกษาทึโก สรึรารวยโว อว้ยะทึให้ซึงตน ซึ่ว่ากทะ ด้แก่ อว้ยะในร่างกายมีตาเป็นต้น. กัโท วีย กัโท, อวยโว, ตั วกตึ อาททาตึตึ กัทมพุกั ส่วนต่าง ๆ ทึเหมือนอว้ยะ ซึ่ว่ากทะ, กองทึถึ้อเอาส่วนต่าง ๆ เหมือนอว้ยะนััน ซึ่ว่ากัทมพกะ (ไม่ลบทุดิยาวิภัตติ, อาเทค ว เป็น พ, นิคทิตเป็น ม)

พยุห (วิ+อุห คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. วิเสเสน อวยวา อุหนตึ เอตฺถาตึ พยุโห กองเป็นทึ มีส่วนต่าง ๆ ซึ่ถึง ซึ่ว่าพยุหะ (อาเทค อี เป็น ย, ว เป็น พ, ลบสระหน้า)

วิตาน (วิ+ตณฺ วิตถาเร+ณ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. วิตโนตึ อวยเวตึ วิตานั กองทึแผ่ไปสู่ส่วนทึ้งหลาย ซึ่ว่าวิตานะ (ลบ ณ, วุทึ อ เป็น อา)

คุมพ (คฺป รกฺขณ+พ) หมู่, คณะ, กอง, กอ, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. อวยเว คฺปตึ รกฺขตึตึ คุมโพ, คุมพั กองทึรักษาส่วนรวมไว้ ซึ่ว่าคุมพะ (อาเทค ปุ เป็น ม)

กลาป (กลาสททุปท+ปา รกฺขณ+อ) หมู่, คณะ, กอง, มัด, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. กลั อวยวภาวั ปาตึ รกฺขตึตึ กลาโป กองทึรักษาความเป็นส่วน ๆ ไว้ ซึ่ว่า กลาปะ (ลบสระหน้า). ทานกล่าวไว้ว่า “กลา โสพลโม ภาโค กลา คึ่ส่วนทึ ๑๖”. หมาย ถึง กลาศัพทึเท่ากับ ๑ ใน ๑๖ ส่วน (ย่อนไปดูคาถาทึ ๕๓). โส โอสานกลาเป อยสลากาย กิริตึ สทฺทั สุตฺวา^๑ พันตุลกุมารได้ยึนเสียงซึ่เหล็กดั่ง กิริ ในมัดสุดท้ยาย

ซาล (ซล ทิตฺตึย+ณ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. อวยเวน ซลตึตึ ซาลั คณะทึรุ่งเรืองด้วยส่วนต่าง ๆ ซึ่ว่าซาละ (ลบ ณ, วุทึ อ เป็น อา)

มณฑล (มณฑฺ วิภูสาย+อล) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. อวยเวน มณฑตึตึ มณฑลั กองทึตกแต่งด้วยส่วนต่าง ๆ ซึ่ว่ามณฑละ

วรรค, พรรค, พวก, หมู่, คณะ

วคฺค (วชฺช วชฺเช+ณ) วรรค, พรรค, พวก. ซาตุยาทึทึ สมานานั ปาณินั อปาณินญจ คโณ วคฺโค นาม หมู่แห่งสัตว์และวัตถุทึเหมือนกันโดยชาติเป็นต้น ซึ่ว่าวคคะ เช่น พนฺธุวคฺโค หมู่ ญาตึ, กวคฺโค วรรคทึมี ก อักษรเป็นต้น. อสมานซาตุยาทโย วชฺเชตึตึ วคฺโค หมู่ทึเว้นลึง ทึมีชาติไม่เหมือนกันเป็นต้น ซึ่ว่าวคคะ (อาเทค ชฺช เป็น คค, ลบ ณ)

[๖๓๒] สมานานั คโณ วคฺโค	สึโฆ สตุโถ ตฺ ชนฺตุนั
สชาติกานั ตฺ กุลั	นิกาโย ตฺ สธมฺมินั
ยุโถนิตฺถึ สชาติย-	ตึรจฺจานานมฺจุจเต.

หมู่, คณะ, พวก ๒ ศัพท์

ชนฺดูนํ สมานชาติยานํ วิชาตียนนญจ คโณ “สโฆ, สตุโธ”ติ จ วุจฺเจเต หมู่แห่งสัตว์ที่เหมือนกันและต่างกันโดยชาติเป็นต้น ชื่อว่าสังฆะและสัตถะ เช่น ภิกขุสโฆ หมู่ภิกษุ, วาณิสสตุโธ คณะพ่อค้า

สงฺฆ, สัฆ (สั+หน คมเน+อ) สงฆ์, หมู่, คณะ, พวก. สัถฺถุณฺณเต นิพฺพิเสเสน ฌายนฺเต อวยวา เอตถาติ สโฆ หมู่เป็นที่รวบรวมส่วนต่างๆ ชื่อว่าสังฆะ (อาเทศ หน เป็น ฆา, นิคหิต เป็น ง บ้าง, ลบสระหน้า)

สตุถ (สร คมเน+ถ) หมู่, คณะ, พวก. สรฺนฺติ วตฺตฺนฺติ อวยวา เอตถาติ สตุโธ หมู่เป็นที่ให้ส่วนต่างๆ เป็นไป ชื่อว่าสัตถะ (อาเทศ ร เป็น ต)

ตระกูล, หมู่, คณะ, สายพันธุ์

กุล (กุล สงฺขฺยานพนฺธฺสุ+อ) ตระกูล, หมู่, คณะ, สายพันธุ์. สชาติกานํ สมานชาติกานํ ชนฺดูนฺเมว คโณ กุลํ นาม หมู่แห่งสัตว์ผู้มีชาติเหมือนกันเท่านั้น ชื่อว่ากุละ เช่น ชตฺตฺยกุลํ ตระกูลกษัตริย์หรือราชวงศ์, โคกุลํ สายพันธุ์โค. กุลีเยเตติ กุลํ ตระกูลที่ถูกนับรวมเข้า ชื่อว่า กุละ. กุลติ พนฺธฺตีติ กุลํ ตระกูลที่มีความผูกพันกัน ชื่อว่ากุละ (กุล พนฺธเน+อ)

นิกาย, หมู่, คณะ, กลุ่ม

นิกาย (นิ+จิ จเย+ณ) นิกาย, หมู่, คณะ, กลุ่ม. สธมฺมिํ สมานธมฺมานเมว ชนฺดูนํ คโณ นิกายเ นาม กลุ่มของบุคคลผู้มีความประพฤติเหมือนกันเท่านั้น ชื่อว่านิกายะ เช่น ภิกขุณิกายเ หมู่ภิกษุ, ภิกขุณินิกายเ หมู่ภิกษุณี. นิพฺพิเสเสน อวยเว จิโนตฺติติ นิกายเ หมู่ที่รวมเข้าทุกส่วนโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่านิกายะ (ลบ ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, จ เป็น ก)

ฝูง, หมู่, คณะ, ไหลง

ยฺย (ยฺย มิสุสเน+ถ) ฝูง, หมู่, คณะ, ไหลง. สชาติยติรจฺจานานเวยว คโณ “ยฺโย”ตฺยฺจฺเจเต หมู่แห่งสัตว์ดิรัจฉานที่มีชาติเหมือนกัน ท่านเรียกว่ายฺยถะ เช่น หตฺถฺยฺโย ไหลงช้าง, มิคฺยฺยถํ ฝูงเนื้อ. ยวตฺติติ ยฺโยถ ฝูงที่ผสมกัน ชื่อว่ายฺยถะ (ทีฆะ อฺ เป็น อฺ). อนิถฺถิ ยฺยถศัพฺทเเป็นปฺงฺลิ่งค์ และนปฺงฺสกลิ่งค์

[๖๓๓] สฺปณฺโณ เวนเตยฺโย จ ครุโฬ วิหคาคิโป
ปรปฺภูโจ ปรภโต กุณฺาโล โกกิโล ปิโก.

ครุฑ ๔ ศัพท์

สฺปณฺณ (สฺ+ปณฺณ) ครุฑ. กนกรจิริตฺตา โสภโน ปณฺโณ ปกฺโข อสฺสาติ สฺปณฺโณ ครุฑที่

มีปีกสวยงาม เพราะเจ็ดจําเหมือนทอง ชื่อว่าสุปัณณะ. นาคา สุปณณา สรรณมกัสุ พุทฺธ^๑ ทั้งนาคและครุฑพากันกระทำ(คือน้อมรับ)พระพุทธรเจ้าให้เป็นที่พึ่ง

เวนเตยฺย (วินตา+ณฺย) ครุฑ. วินตยา นาม มาตฺยา อปจฺจํ เวนเตยฺโย ลูกหลานของแม่ครุฑชื่อวินตา ชื่อว่าเวนเตยยะ (ลป ญ และสระหน้า, วุทธิ อี เป็น เอ). ครุโฬ ปน เวนเตยฺโย กิมาห^๒ ครุฑกล่าวอย่างไร

ครุฬ, ครุฑ (ครสทฺทูปปท+हन หีสาย+ณ) ครุฑ. ครํ วิสธโร หนตฺติ ครุโฬ ครุฑผู้ฆ่านาค (งูพิษขนาดใหญ่) ชื่อว่าครุฬะ (ลป ญ, อาเทศ หน เป็น พ, อ เป็น อุ, พ เป็น ฑ บ้าง, ลปสระหน้า). น ทิฏฺฐโ จ ครุโฬ มยา^๓ เราไม่เคยเห็นครุฑ

วิหคาคิป (วิหค+อธิป) ครุฑ. วิหคานํ อธิโป วิหคาคิโป ครุฑผู้เป็นใหญ่แห่งนกทั้งหลาย ชื่อว่าวิหคาคิปะ (ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ครุฑมีอีกหลายศัพท์ เช่น ปกฺขิสีห, อูรุภีส, วชิรตฺตฺนุฑ, สุธاهر, สุวณฺณปฺกฺข, ภูษคาสน

นกดุเหว่า, กาเหว่า ๕ ศัพท์

ปรปฺภูจ (ปรสทฺทูปปท+ปฺส โปสเน+ต) นกดุเหว่า, กาเหว่า. ปเรน วิชาติเยน กาเกน โปลีโตติ ปรปฺภูโ จ นกดุเหว่าที่กาผู้มีชาติต่างกันเลี้ยงดู ชื่อว่าปรปฺภูจะ (อาเทศ สุต เป็น ฐจ)

ปรภต (ปรสทฺทูปปท+ภร ธารณโปสเนสุ+ต) นกดุเหว่า, กาเหว่า. ปเรน ภโต ปฺภูโ จ ปรภโต นกดุเหว่าที่นกชนิดอื่นเลี้ยงดู ชื่อว่าปรภตะ (ลป ร ที่สุดธาตุ)

กฺุณาล (กฺุณ สทฺโทปกรณฺสุ+อล) นกดุเหว่า, กาเหว่า. กฺุณตฺติ กฺุณาลो นกดุเหว่าที่ร้องเสียงดัง ชื่อว่ากฺุณาละ (ทีฆะ อ เป็น อา). รมฺเม วณฺสญฺเต กฺุณาลो นาม สกฺุณो ปฏฺิวสตี^๔ นกดุเหว่าอยู่ประจำในแนวป่าที่ร่มรื่น

โกกิล (กฺุค อาทาเน+อิล) นกดุเหว่า, กาเหว่า. อตฺตโน นาทฺเน สดฺตานํ มนํ กฺุคตฺติ โกกิลो นกดุเหว่าที่ใช้เสียงของตนจับใจสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าโกกิละ (วุทธิ อุ เป็น โอ). โกกิลา สุวสาสิกา อฺุปชฺวินฺติ ตํ สรี^๕ นกดุเหว่า นกแก้ว และนกสาสิก้าพากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

ปิก (อปิ+กร กรณ+กฺุวิ) นกดุเหว่า, กาเหว่า. อปฺพิโต การยตฺติ ปิกो นกดุเหว่า ที่ทำให้มีเสียงไม่เว้นว่างเว้น ชื่อว่าปิกะ (ลป อ ของ อปิ, ลป กฺุวิ และ ร ที่สุดธาตุ)

[๖๓๔] **โมโร มฺยูโร วรฺหี นีลคีวลิชณฺฑทฺิโน**
กลาปี จ ลิซี เกกฺี จฺุฬา ตฺุ จ ลิขา ภเว.

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๔/๒๙๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๔๘/๒๗๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๗๑๕/๒๕๐
 ๔ ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๖/๑๐๖ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๔

นกยูง ๘ ศัพท์

โมโร (มฺร สํวรณ+ณ) นกยูง. **มฺรุตตีติ** โมโร นกยูงที่คอยระวัง(ชี้ระแวง) ชื่อว่าโมระ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **มหิยํ รวตีติ** โมโร นกยูงที่ร้องบนพื้นดิน ชื่อว่าโมระ (มหีสทฺทฺฐปท+รฺ สทฺทเท+อ, ลป หี, อาเทศ อ เป็น โอ, ลปสรรหน้า). **โมโร** อากาเสเยว ปกฺเช ปสาเรตี^๑ นกยูงกางปีกออกไปในอากาศ

มฺยฺร (มย คตฺย+อฺร) นกยูง. **มยติ คจฺจตีติ** มฺยฺโร นกยูงที่ย่างเดินไป ชื่อว่ามฺยฺระ. **มหิยํ รวตีติ** วา **มฺยฺโร** หรือนกยูงที่ร้องบนพื้นดิน ชื่อว่ามฺยฺระ (มหีสทฺทฺฐปท+รฺ สทฺทเท+อ, อาเทศ หี เป็น ฺย, ลปสรรหน้า). **เวชนนฺตปาสาท** **ลิขีโน** **มฺยฺร** **นจฺจนฺติ**^๒ นกยูงมีหงอนพ้องรำอยู่ในเวชนนฺตปาสาท

วรหี (วรห+อึ) นกยูง. **วรหํ** **ลิขณฺโฑ**, **ตโยค** **วรหี** วรหะแปลว่าหาง, นกยูงชื่อว่าวรหี เพราะมีหางงาม (ลปสรรหน้า)

นีลคีว (นีล+คีว+ณ) นกยูง. **นีลา** **คีวา** **กณฺโโจ** **อสุสาดิ** **นีลคีโว** นกยูงที่มีคอสีเขียว ชื่อว่า นีลคีวะ (ลป ญ และสรรหน้า). **มณฺฑนฺทสทิสาย** **คีวาย** **นีลคีโวติ** **จ** **มฺยฺโร** **วิหฺงคโม** **วฺจฺจติ**^๓ นกยูงท่านเรียกว่านีลคีวะ เพราะคอเหมือนแท่งมณี

ลิขณฺฐี (ลิขณฺฐ+อึ) นกยูง. **ลิขณฺโฑ** **อสุสตุตีติ** **ลิขณฺฐี** นกยูงที่มีหางสวย ชื่อว่าลิขณฺฐี (ลป สรรหน้า). **พหุ** **จิตฺร** **ลิขณฺฐี** **ชีวชีวกา**^๔ มีนกยูงและนกโพระดกที่ลายวิจิตรจำนวนมาก

กลาปี (กลาป+อึ) นกยูง. **กลาโป** **ปิณฺชํ** **อสุสตุตีติ** **กลาปี** นกยูงที่มีหางดก ชื่อว่ากลาปี (ลปสรรหน้า)

ลิขี (ลิขา+อึ) นกยูง. **ลิขา** **อสุสตุตีติ** **ลิขี** นกยูงที่มีหงอน ชื่อว่าลิขี (ลปสรรหน้า). **ลิขี** **ยถา** **นีลคีโว** **วิหฺงคโม** **หฺสสฺส** **โนเปติ** **ชวํ** **กฺทาจัน**^๕ นกยูงมีคอสีเขียวบินไปในอากาศ ยังไม่เท่าความเร็วของหงส์ ไม่ว่าจะกาลไหนๆ ฉันท

เกกกี (เกกา+อึ) นกยูง. **เกกา** **อสุสตุตีติ** **เกกกี** นกยูงที่มีเสียงร้อง ชื่อว่าเกกกี. “เกกา”อิตติ **สทฺทํ** **กโรตีติ** **เกกกี** นกยูงที่ร้องว่า เกกา ชื่อว่าเกกกี (ลปสรรหน้า)

หงอน ๒ ศัพท์

จฺฐา (จฺฐ สยฺจทเน+อ+อา) หงอน. **จฺฐตีติ** **จฺฐา** หงอนที่งอกขึ้น ชื่อว่าจฺฐา (ลปสรรหน้า). **จวตีติ** **จฺฐา** หงอนที่สั้นไหว ชื่อว่าจฺฐา (จฺ จวเน+พ+อา, ทีฆะ อุ เป็น อฺ). **มตฺถเก** **จฺฐา** **วีย** **โลกานิ** **โลมานิ** **อญฺจํ**^๖ ขนเล็กน้อยงอกขึ้นบนกระหม่อมเหมือนหงอน

๑ วิ.อญ. ๑/๓๕๐

๒ ขุ.อญ. ๔๙/๔๒/๑๓๐

๓ ขุ.อญ. ๒๘/๒๒๓/๓๐๘

๔ ขุ.อญ. ๒๘/๒๒๓/๓๐๘

๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๓/๓๖๖

๖ ขา.อญ. ๓๖/๓๔๐

ลีซา (ลี นีสานะ+ช+อา) หงอน. ลีโนติ นีสานี ภาวดีติ ลีซา หงอนที่ปลายแหลม ชื่อว่าลีซา (ลบสระหน้า). ลีเนติ พนุชดีติ ลีซา หงอนที่ติดแน่น ชื่อว่าลีซา (ลี พนุชเน+ช+อา, ลบสระหน้า). อุภาทโย สยนุติ เอตายนุติ ลีซา หงอนเป็นที่พักนอนของเหาเป็นต้น ชื่อว่าลีซา (ลี สเย+ช+อา, ลบสระหน้า). ลีรลี ปิพนุชนตุเถเน ลีซา วุจจติ จูฬา^๑ หงอนท่านเรียกว่าลีซา เพราะมีอรรกว่า ประดับอยู่บนหัว

[๖๓๕] ลีชณุโท วรหัง เจว
จนุทโก เมจโก จาด

กลาโป ปัญณมปุยถ
จปโปโต จ มธุพุดโต.

[๖๓๖] มธูลีโห มธุโกร
ปาราวโต กโปโต จ

มธุโป ภามโร อพิ
กกุโฏ จ ปาเรวโต.

หางนก ๔ ศัพท์

ลีชณุช (ลีชณุช+ณ) หางนก. ลีชณุชโน อัย ลีชณุชโท หางนี้ของนกยูง ชื่อว่าลีชณุชกะ (ลบ ญ และสระหน้า)

วรห (วรห วุทธิย+อ) หางนก. วรหดีติ วรหัง หางที่เจริญงอกงาม ชื่อว่าวรหะ

กลาป (กสททูปปท+ลส วิลาเส+ณ) หางนก. โก มยุโร ลสติ อเนนาติ กลาโป หางที่ช่วย ให้นักยูงสวยงาม ชื่อว่ากลาปะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ สฺ เป็น ป)

ปิณฉ (ปี ตปปนกนตีสฺ+ฉ) หางนก. ปิยดีติ ปิณฉัง หางที่นกยินดี ชื่อว่าปิณฉะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ). อุกุขินี มณิมยานิ, ตถา คีวา จ ปิณฉานิ จ^๒ ดวงตาทำด้วยแก้วมณี คอและหางก็เหมือนกัน

แหวหางนกยูง ๒ ศัพท์

จนุทก (จทิ หีลาทนทิตตีสฺ+ณวุ) แหวหางนกยูง. จนุทิตพุดโต จนุทโก แหวหางที่นกยูงพอใจ ชื่อว่าจันทกะ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ, ณวุ เป็น อก)

เมจก (มจ ตกุกเน+ณวุ) แหวหางนกยูง. กณฺหาทิกัง มจดีติ เมจโก แหวหางที่นี้ถึง สีดำเป็นต้น ชื่อว่าเมจกะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ณวุ เป็น อก)

ฝั่ง, แผลงภู ๗ ศัพท์

จปปท (จ+ปท) ฝั่ง, แผลงภู. จ ปทานิ อสุสาติ จปปโท ฝั่งที่มี ๖ ขา ชื่อว่าจปปะทะ (ซ้อน ป)

มธุพุด (มธุสททูปปท+วต โภชเน+อ) ฝั่ง, แผลงภู. มธู วดยติ ภูณฺชเต มธุพุดโต ฝั่งที่ ดูดน้ำหวาน ชื่อว่ามธุพุดะ (ซ้อน ว, อาเทศ วว เป็น พพ)

มธุลีห (มธุสทหุปท+ลีห อสุสทเน+อ) ผี้ง, แมลงภู. มธุ ลีหตีติ มธุลีโห ผี้งที่ชอบ น้ำหวาน
ชื่อว่ามธุลีหะ

มธุกร (มธุสทหุปท+กร กรณ+อ) ผี้ง, แมลงภู. มธุ กรโรตีติ มธุกรโห ผี้งที่สร้างน้ำหวาน
ชื่อว่ามธุกระ. ภมโรติ ยากาจิ มธุกรชาติ^๑ บทว่า ภมโร คือสายพันธุ์ของผี้งทุกชนิด

มธุป (มธุสทหุปท+ปา ปาเน+อ) ผี้ง, แมลงภู. มธุ ปิวตีติ มธุโป ผี้งที่ดื่มน้ำหวาน ชื่อว่า
มธุปะ (ลบสระหน้า)

ภมร (ภม อนวภูจาเน+อร) ผี้ง, แมลงภู. ปุปผมตถเก ภมตีติ ภมโร ผี้งที่ไต่บินไปบนเกสร
ดอกไม้ ชื่อว่าภมระ

ยถาปี ภมโร ปุปผ
ปาเลติ รสมาทาย

วณฺณคณฺธํ อเหจย
เอวํ คาเม มุนี จเร.^๒

ผี้งไม่เบียดเบียนสีและกลิ่นของดอกไม้ ถือเอาน้ำหวานแล้วบินไป ฉะนั้น พระ
มุนีก็พึงจาริก ไปในหมู่บ้าน ฉะนั้น

อพิ (อร คมเน+อิ) ผี้ง, แมลงภู. อรติ คจฺจตีติ อพิ ผี้งที่บินไป ชื่อว่าอพิ (อาเทศ ร เป็น พ)

นกพิราบ, นกเขา ๔ ศัพท์

ปาราบต, ปาราวต (ปารสทหุปท+อา+ปต ปตเน+อ) นกพิราบ, นกเขา. ปาเรน สพฺพเลน
อาปตตีติ ปาราบโต ปาราวโต นกพิราบที่ไต่บินไปด้วยกำลังของตน ชื่อว่าปาราบตะ (ลบสระ
หน้า, รูปเป็น วต ธาตุก็มี). มยหํ อสุสมปทํ พหุ ปาราวตา อาคจฺจนฺติ^๓ นกพิราบจำนวน
มากมายยังอาศรมบทของเรา

กโปต (กป อจฺจาทเน+โอด) นกพิราบ, นกเขา. กปตีติ กโปโต นกพิราบที่ปกปิด (ความลับ) ชื่อ
ว่ากโปตะ. กมฺปตีติ กโปโต นกพิราบที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอด ชื่อว่ากโปตะ (กมฺป จลเน +โอด,
ลบ ม). กโปโต อาสทํ ตหิ^๔ ครั้งนั้นเราเป็นนกพิราบ

กกุฏ (กุก อาทาเน+อุฏ) นกพิราบ, นกเขา. กุกติ อาทาทตีติ กกุฏโฏ นกพิราบที่คาบเอาไป ชื่อ
ว่ากกุฏะ (อาเทศ อุ ของธาตุนั้น อ). ปสฺสสฺติ โน ตวํ นนฺท อิมานิ ปญฺจ อจฺจราสฺตานิ
กกุฏฺพทานิ^๕ นั่นแหละ เธอเห็นเทพธิดาทั้ง ๕๐๐ ผู้มีสติวิุดจ্ঞทำนกพิราบเหล่านี้หรือไม่

ปาเรวต, ปเรวต, ปเรวฏ (ป+รฺ สทเท+อฏ) นกพิราบ, นกเขา. ปกาเรน รวตีติ ปาเรวโต,
ปเรวโต, ปาเรวโฏ, ปเรวโฏ นกพิราบที่ร้องอยู่ทั่วไป ชื่อว่าปาเรวตะ ปเรวตะ ปาเรวฏะ และปเรวฏะ
(ที่สระของอุปสัคบ้าง, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, อ เป็น เอ, ฏ เป็น ต บ้าง, ลบสระ
หน้า). ปาเรวตา วริหฺสา จากวากา นทีจฺรา^๖ นกพิราบ นกเปิดน้ำ และนกจากพราว พา

๑ ธัมม.อฎ. ๒๐/๓๖

๒ ขุ.ธัมม. ๒๕/๑๔/๒๑

๓ ขา.อฎ. ๓๘/๑๓๓

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๙/๒๔๖

๕ ขุ.อุทาน. ๒๕/๖๘/๑๐๔

๖ ขุ.ขา. ๒๘/๑๑๕๖/๔๑๓

กันเที่ยวไปตามแม่น้ำ

คัมภีร์รภสแสดงชื่อนกพิราบหรือนกเขาไว้ดังนี้

ปาราวโต จ เฉไซ จ,
ปาราบโต กลรว

กโปโต รตตโลจโน,
ปตตี เสน สสาทโน.

[๖๓๗] คิขุโณ คทุโธถ กุลโล
ตพุกาหา สกุนคมิตถิ

เสน พุคคิณิสปยุถ
อาโฏ ทพพิมุขทวิโซ.

นกแร้ง ๒ ศัพท์

คิขุณ (คิธ อภิกงฺขายฺ+ย) นกแร้ง. คิธตติ คิขุโณ นกแร้งซึ่งส่งสัย ชื่อว่าคิขณะ (อาเทศ ธฺย เป็น ฌ, ช้อน ชฺ). ยนฺนุ คิขุโณ โยชนสตํ กุณปานิ อเวกขติ^๑ นกแร้งมองเห็นซากศพไกลตั้ง ๑๐๐ โยชน์ มีไซหรือ

คทุธ (คิธ อภิกงฺขายฺ+ต) นกแร้ง. คิธตติ คทุโธ นกแร้งซึ่งส่งสัย ชื่อว่าคิทธะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ฐ เป็น ท)

เหยี่ยว ๓ ศัพท์

กุลล (กุลสททูปปท+ลฺ เจทเน+อ) เหยี่ยว. กุกุกุภาทินํ กุลํ ลุนาติ จินทตติ กุลโล เหยี่ยวที่ตัดตระกูลของไก่เป็นต้น ชื่อว่ากุลละ (ลบสระหน้า). ปกฺเช ปสาเรตติ กุลโล เหยี่ยวที่กางปีกออก ชื่อว่ากุลละ (กุล สนฺตฺวาน+อล). กากา วา กุลลา วา น อุหนฺตติ^๒ พวกกาหรือเหยี่ยวไม่ถ่ายรดลง

เสน (เส คมเน+น) เหยี่ยว. เสดิ คจฺจตติ เสน นกเหยี่ยวที่บินไป ชื่อว่าเสนะ. เสดิ พนฺธตติ เสน เหยี่ยวที่โฉบเอา ชื่อว่าเสนะ (ลิ พนฺธเน+น, วุทฺธิ อี เป็น เอ). เอโกว เสน หนฺติ ทิเช ปสฺยห^๓ เหมือนเหยี่ยวตัวหนึ่งข่มขู่พวกนกแล้วจึงฆ่า

พุกคิณิส (พุกคิณิ+นส) เหยี่ยว. สตฺตฺวานํ หีสฺนโต พุกคฺโณ วีย พุกคฺมิ นกที่ร้ายเหมือนเสือ เพราะชอบเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าพุกคิณิ (พุกคฺมิ+อิ, ลบสระหน้า). สตฺเต นาสเตตติ นโส เหยี่ยวที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้พินาศ ชื่อว่านสะ (นส วินาเส+อ). พุกคฺมิ เอว นโส พุกคฺมินโส นกที่ร้ายเหมือนเสือนั้นแหละคือเหยี่ยว จึงชื่อว่าพุกคิณิสะ. พุกคฺมินฺสาติ เสนา^๔ บทว่า พุกคฺมินฺสา คือเหยี่ยว

นกในตระกูลเหยี่ยว ๓ ศัพท์

อิเม ตพุกาหา นกเหล่านี้เป็นนกในตระกูลเหยี่ยวนั้น คือ

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๗/๕๗

๒ วิ.มทวิ. ๒/๓๗๕/๒๔๔

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๘๓/๓๘๓

๔ ชา.อญ. ๔๔/๔๑๑

สกุณคฺฉิ (สกุณสทฺหุปฺปท+หน หีสาย+อิ) เหยี่ยวนกเขา. สกุณํ หนตฺติ สกุณคฺฉิ เหยี่ยวนกเขาที่เบียดเบียนนกชนิดอื่น ชื่อว่าสกุณคฺฉิ (อาเทศ หน เป็น ฆา, ซ้อน คุ, ลบสระหน้า). อิตฺถิ สกุณคฺฉิคัพฺพํเป็นอิตถิลิงค์. เอหิ โขทานิ เม สกุณคฺฉิ^๑ นี้เหยี่ยว เจ้าจงมาเวลานี้

อาฏ (อฏ คมเน+ณ) นกเงือก. อฏฺติ คจฺจตฺติ อาฏ นกเงือกที่บินไป ชื่อว่าอาฏะ (ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อาฏาติ ทพฺพีสณฺจานมุขสกุณา^๒ บทว่า อาฏา คือนกที่ปากเหมือนจิ้ง

ทพฺพิมุขทฺวิซ (ทพฺพิ+มุข+ทฺวิซ) นกปากจิ้ง. ทพฺพิสทิสํ ตฺณฺหํ ยสฺส ทฺวิซสฺส โส ทพฺพิมุขทฺวิโซ นกที่มีปากเหมือนจิ้ง ชื่อว่าทพฺพิมุขทฺวิชะ. อีกนัยหนึ่ง สกุณคฺฉิ แปลว่า เหยี่ยวนกเขา, อาฏ และ ทพฺพิมุขทฺวิซ แปลว่า นกเงือก

[๖๓๘] อุหุงฺกาโร อุลฺโล ก จ โกลิโย วายสారి จ
กาโก ตฺวริฏฺโจะ ธฺงโก จ พลิปฺปฺโจะ จ วายโส.

นกสูก ๔ คัพฺพ

อุหุงฺการ (อุหุสทฺหุปฺปท+กร กรเน+ณ) นกสูก. “อุหุ”นฺติ สทฺทํ กโรตฺติ อุหุงฺกาโร นกสูกที่ร้องว่า “อุหุง” ชื่อว่าอุหุงการะ (อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). อุหุงการา จ กุกฺกหา^๓ นกสูกและนกไถนา

อุลฺล (อุล คเวสเน+อุก) นกสูก. อุลฺลติ คเวสตฺติ อุลฺโล นกสูกที่แสวงหาอาหาร ชื่อว่า อุลฺลกะ. อุทฺธํ กณฺณา อสฺสาติ อุลฺโล นกสูกที่หุดั่งขึ้น ชื่อว่าอุลฺลกะ (อุ+กณฺณ, อาเทศ กณฺณ เป็น ลุก). กากา อุลฺลกา จ มนฺตเยยฺยํ^๔ พวกกาและนกสูกปรึกษากัน

โกลิย (กุส อุกโกเส+อีย) นกสูก. ยสฺส อมฺนาปตฺยา สทฺเทน โลกา โกสนฺติ, โส โกลิโย นกสูกที่ถูกชาวโลกด่า เพราะมีเสียงไม่น่ายินดี ชื่อว่าโกลิยะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). โกฏฺเว วสฺตฺติ วา โกลิโย หรือนกสูกที่อยู่ในโพรงไม้ ชื่อว่าโกลิยะ (โกฏฺรสทฺหุปฺปท+วส นิวาเส+อีย, ลบ ฎฺร และ ว). โกลิยา ลิงฺคาลา พหุ^๕ นกสูกและสุนัขจิ้งจอกจำนวนมาก

วายนฺ (วายน+อิ) นกสูก. วายนํ กากานํ อริ สตฺตฺ วายนฺ นกสูกที่เป็นศัตรูของกา ชื่อว่าวายน (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง)

นกสูกมีอีกหลายคัพฺพ เช่น สกุกฺวหฺย, ทิวานฺธ, วุกฺกนาลิก, หรินฺตฺต, ทิวาภิต, กากภีรุ, รตฺติจารี

๑ ส.มหา. ๑๘/๖๘๘/๑๘๗

๒ ขา.อฎ. ๔๔/๔๑๓

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๕/๔๑๒

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๕๕/๒๕๑

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๑/๕๒๕

กา, อีกา ๕ ศัพท์

กาก (กาสทหฺรูปท+กา สทฺเท+อ) กา, อีกา. “กา”อิติ สทฺทํ กายตีติ กากโ กากอ อีกาที่ร้องว่า “กา” ชื่อว่ากากะ (ลบสระหน้า). กากา คิขุมา จ ขาทนฺติ^๑ อีกาและนกแร้งพากันจิกกิน

อริฎฺจ (น+ริฎฺจ) กา, อีกา. ริฎฺจํ มรณลกฺขณํ, ตทสฺส นตฺติ อริฎฺโจ ริฎฺจฺจะแปลว่ากลางแห่งความตาย, อีกาไม่มีกลางแห่งความตายนั้น จึงชื่อว่าอริฎฺจฺจะ (อาเทศ น เป็น อ)

ธงฺก (ธงฺก ปริษาเต+อ) กา, อีกา. ธงฺกติ ปริษาเตตีติ ธงฺโก อีกาที่คุกคาม ชื่อว่าธงฺกะ. ธงฺกา ลิงคาลา ปริวตฺตยนฺติ^๒ อีกาและสุนัขจึงจอกวนเวียนอยู่

พฺลিপฺฎฺจ (พฺล+ปฺฎฺจ) กา, อีกา. พฺลินา ปฺฎฺโจ ภโต พฺลিপฺฎฺโจ อีกาที่ถูกเลี้ยงด้วยเครื่องบูชาญญ ชื่อว่าพฺลিপฺฎฺจฺจะ

วายส (ว ย คมเน+อ+ส) กา, อีกา. วยตีติ วโย, วโย เอว วายโส อีกาที่บินไป ชื่อว่าวายะ, อีกานั้นแหละ ชื่อว่าวายสะ (ทีชะ อ เป็น อา). อาคจฺจ จณฺโต เม วายโส สขา^๓ ท่านจงมาเถิด กาสหายของเราดูร้าย

กามีอีกหลายศัพท์ เช่น สกิปฺช, อดตฺโฆส, ปรภร, พฺลิตฺท, คุสุหเมถฺน

[๖๓๙] กากโโพ วนกากโถ
วารโณ หตฺถิลิงฺโค จ
ลาโป ลภฺฎฺกิกาปฺยถ
หตฺถิสถฺนทฺวิหฺงคเม.

กาป่า ๒ ศัพท์

กาโกล, กาโฆ (กาสทหฺรูปท+อุล คมเน+อ) กาป่า. กากโ วิย อุลติ คจฺจตีติ กากโโพ กากาที่ไปเหมือนกา ชื่อว่ากาโฆชะ (วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า, อาเทศ ลฺ เป็น ฬ บ้าง). กากโกลา จ อโยมุขา วิปฺนฺนทฺมานํ ขาทนฺติ^๔ กากปากเหล็กจิกกินผู้กำลังดิ้นรน

วนกาก (วน+กาก) กาป่า. วน กากโ ปฏฺวิสตีติ วนกากโ กากที่ประจำอยู่ในป่า ชื่อว่าวนกากะ. กากโกลาติ วนกากา^๕ บทว่า กากโกลา คือฝูงกาป่า

กาป่ามีอีกหลายศัพท์ เช่น โทณกาก, ททฺธกาก

นกมูลไถ ๒ ศัพท์

ลาป, ลาว (ลฺู เจทเน+ณ) นกมูลไถ. ลฺูนาตีติ ลาโป นกมูลไถที่ตัด ชื่อว่าลาปะ (ลบ ญ, วฺทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ว เป็น ป บ้าง, ลบสระหน้า). ลาโป สกฺโณ สกฺณคฺคฺขิยา หริยมาโน^๖ นกมูลไถถูกเหยี่ยวนกเขาไล่ไป

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๓

๒ ขุ.เปตฺ. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๒๑/๑๒๒

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๕

๕ ชา.อฎฺ. ๓๙/๒๖

๖ ถึ.มหา. ๑๙/๖๙๘/๑๙๖

ลฎกิกา (ลฎสททุปท+อก คมเน+ณฺว+อา) นกมูลไธ. ลฎ วย อกตติ ลฎกิกา นกที่เป็นไปเหมือนกอนดิน ชื่อว่าลฎกิกา (อาเทศ ญฺว เป็น อก, อ เป็น อี, ลป อ ของธาตฺ, ลปสรรหน้า). **ลฎตติ** ลฎกิกา นกที่ส่งเสียงร้อง ชื่อว่าลฎกิกา (ลฎ พาลยอุตฺตีสฺ+ณฺว+อิก+อา, อาเทศ ญฺว เป็น อก, อ เป็น อฺ, ลปสรรหน้า)

นกหัตตติลึงค์ ๓ ศัพท์

วารณ (วารณ+ณ) นกหัตตติลึงค์. **วารณสทิสตฺตา** **วารโณ** นกหัตตติลึงค์ชื่อว่าวารณะ เพราะตัวโตเหมือนช้าง (ลป ญฺ และสรรหน้า). **วารณาติ** **หตฺติลึงคฺสกุณา**^๑ บทว่า วารณา คือนกหัตตติลึงค์

หตฺติลึงค (หตฺติ+ลึงค) นกหัตตติลึงค์. **หตฺติโน** **ลึงคํ** **ณปากํ** **โสณฺหํ** **อสุมี** **วิชฺชตฺติ** **หตฺติลึงค** นกที่มีวงเหมือนลึงค์ของช้าง ชื่อว่าหตฺติลึงคะ. **เอโก** **หตฺติลึงคฺสกุณ** **มํสเปสฺติ** **มณฺญมาโน**^๒ นกหัตตติลึงค์ตัวหนึ่งสำคัญ(ผิด)ว่าก่อนเนื้อ

หตฺติโสณฺหวิหฺงคฺม, **หตฺติวิหฺงคฺม**, **หตฺติสกุณ** (หตฺติ+โสณฺห+วิหฺงคฺม) นกหัตตติลึงค์. **หตฺติ** **โสณฺหํ** **ยสุมี** **วิชฺชตฺติ**, **โส** **หตฺติโสณฺห** **จ** **วิหฺงคฺโม** **เจติ** **หตฺติโสณฺหวิหฺงคฺโม** นกที่มีวงเหมือนช้าง ชื่อว่าหตฺติโสณฺหวิหฺงคฺมะ. **ตํ** **มํสเปสฺติ** **สฺลลฺกฺเชตฺวา** **หตฺติโสณฺหสกุณา** **อฺกฺชิปิตฺวา**^๓ นกหัตตติลึงค์คิดว่าเด็กนั้นเป็นก่อนเนื้อจึงโฉบข่มขืนไป

[๖๔๐] อุกฺกุโส กุโร โกลฺล- จิปกฺชิมฺหิ จ กุกฺกุโ
 สุโว ตฺ กิโร จ สุก โ ตมพฺจฺโพ ตฺ กุกฺกุโ.

นกออก ๒ ศัพท์

อูกฺกุส (อฺ+กฺส สทฺเท+อ) นกออก. **อฺจจํ** **โกสฺตติ** **อูกฺกุโส** นกที่ร้องเสียงสูง ชื่อว่าอูกฺกุสะ (ชอน ก). **ปาจฺนปฺสเส** **อูกฺกุสสกุณราชา** **วสฺติ**^๔ พญานกออกอยู่ด้านทิศตะวันออก

กฺรร, **กฺรรี** (กฺร สทฺเท+อร) นกออก. **กฺรตฺติ** **กฺโร** นกออกที่ส่งเสียงร้อง ชื่อว่ากฺรระ. **ติย** **กฺรรศัพท์**มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓ ในอิตฺถิลึงค์มีการลง อี ปัจจัย

นกเขา, นกไถ่ ๒ ศัพท์

โกลฺลจิปกฺชี (โกลฺลจิปกฺชี) นกเขา, นกไถ่. **โกลฺลจิปกฺชี** **โกลฺลจิปกฺชี** นกเขาที่กลืนกินเมล็ดกระเบา ชื่อว่าโกลฺลจิปกฺชี

กุกฺกุท (กุกฺกุ+ท) นกเขา, นกไถ่. “**กุกฺกุ**”อิติ **สทฺทายตฺติ** **กุกฺกุโ** นกเขาที่ร้องว่า “กุกฺกุ” ชื่อว่ากุกฺกุหะ. **กุกฺกตฺติ** **กุกฺกุโ** นกเขาที่ส่งเสียงเรียก ชื่อว่ากุกฺกุหะ (กุก อวฺหาเน+อุท). **พฺห**

๑ ขา.อญ. ๔๔/๔๑๓
 ๔ ขา.อญ. ๔๐/๒๖๓

๒ มข.อญ. ๘/๓๔๓/๒๓๕

๓ วิ.อญ. ๓/๒๒๕

หังสา โภณจา มยฺวรา จ จกุกวากา จ กุกุกุหา^๑ หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจากพราก และนกเขา มีอยู่จำนวนมาก

นกแก้ว, นกแขกเต้า ๓ ศัพท์

สุว (สุ สวเน+อ) นกแก้ว, นกแขกเต้า. มนุสฺสสทฺทมปิ สฺวนาตีติ สฺวโ นกแก้วที่ฟังเสียงของมนุษย์ ชื่อว่าสุวะ (อาเทศ อุ เป็น อว). เสสา สุวา ยาวทตฺถํ สาลี ขาทิตฺวา^๒ นกแก้วที่เหลื่อปากันจิกกินข้าวสาลีตามต้องการ

กีโร (กีสทฺทูปฺท+กร กรณ+อ) นกแก้ว, นกแขกเต้า. “กี”อิติ สทฺทํ กโรตีติ กีโร นกแก้วที่ร้องว่า “กี กี” ชื่อว่ากีระ (ลป ก ต้นธาตุ). มนุสฺสสทฺทํ กโรตีติ วา กีโร หรือนกแก้วที่ทำตามเสียงของมนุษย์ ชื่อว่ากีระ (กร กรณ+อ, อาเทศ อ ของธาตุเป็น อี)

สุโก (สุ+กา สทฺทเท+อ) นกแก้ว, นกแขกเต้า. สฺนุทฺรํ สฺนฺจฺจ วา มนุสฺสสทฺทํ กายตีติ สฺโก นกแก้วที่พูดตามเสียงของมนุษย์ได้ง่าย ชื่อว่าสุกะ (ลปสระหน้า). มนาเปน คมเนน โสกตี คจฺจตีติ สฺโก นกแก้วที่ไปโดยการเดินที่น่าชอบใจ ชื่อว่าสุกะ (สก คตฺย+อ). สฺกรราชา ปน อหเมว^๓ ส่วนพญานกแก้วเป็นเรือดกาคตนเอง

ไก ๒ ศัพท์

ตมพจฺฐ (ตมพ+จฺฐา+ณ) ไก. ตมพา จฺฐา อสฺสาตี ตมพจฺฐโ ไกที่มีหงอนสีแดง ชื่อว่าตัมพจฺฐะ (ลป ณ และสระหน้า)

กุกุกฺกุ (กุกุกฺกุ สทฺทเท+อ) ไก. กุกุกฺกุตีติ กุกุกฺกุโ ไกที่ทำเสียงกุกุกฺกุ ชื่อว่ากุกุกฺกุ. โคจฺริ วา กุกฺกตี อาททาตีติ กุกุกฺกุโ ไกที่จิกกินอาหาร ชื่อว่ากุกุกฺกุ (กุก อาทาเน+อฺกุ, ช้อน ก). กุํ ปถวี กุกฺกตีติ กุกุกฺกุโ ไกที่ค้ำเขี่ยพื้นดิน ชื่อว่ากุกุกฺกุ (กุกสทฺทูปฺท+กฺกุ เจทเน+อ, ช้อน ก). ยสฺมา คามา นิกฺขมิตฺวา กุกุกฺกุโ ปทสาว อณฺณํ คามํ คจฺจตี^๔ ไกออกจากหมู่บ้านได้แล้ว เดินไปหมู่บ้านอื่น

[๖๔๑] วนุกุกฺกุ โจ นิกฺขิวโห อถ โภณจา จ กฺนฺตนิ
จกุกวากโ ต จกุกโวห สารงฺโค ต จ จาตโก.

ไกป่า ๒ ศัพท์

วณุกุกฺกุ (วณ+กุกุกฺกุ) ไกป่า. วเน กุกุกฺกุโ วณุกุกฺกุโ ไกในป่า ชื่อว่าวณุกุกฺกุ. กุกุกฺกุฉาตี วณุกุกฺกุฉา^๕ บทว่า กุกุกฺกุฉา คือไกป่า

๑ ชุ.ชา. ๒๘/๘๒๔/๓๒๕

๒ ชา.อ.ฎ. ๔๐/๒๕๐

๓ ชา.อ.ฎ. ๓๘/๒๘

๔ วิ.อ.ฎ. ๒/๓๗๗

๕ ชา.อ.ฎ. ๔๔/๔๑๑

นิชชีวห (นิ+ชีวหา+ณ) ไก่ป่า. นตฺถิ ชีวหา อสฺสชาติ นิชชีวโห ไก่ป่าที่ไม่มีลิ้น ชื่อว่านิชชีวหะ (ซ้อน ช, ลบ ณ และสระหน้า). จมฺปกคััพท์ก็แปลว่าไก่ป่า

นกกระเรียน ๒ คััพท์

โกณฺจ (โกณฺจ โกลฺลิตฺยปฺปีภาเวสุ+อ+อา) นกกระเรียน. **โกณฺจตีติ** **โกณฺจ** นกกระเรียนที่ร่างกายคด ชื่อว่าโกณฺจ (ลบสระหน้า). **อิเม หังสา จ โกลฺยจ จ มยฺวรา จิตฺรเปชฺฌา**^๑ นกเหล่านี้คือ หงส์ นกกระเรียน และนกยูง เป็นนกที่งามวิจิตร

กุนฺดนี (กนฺต เจทเน+ยุ+อี) นกกระเรียน. **กนฺตตีติ** **กุนฺดนี** นกที่จิก ชื่อว่ากุนฺดนี (อาเทศ ยุ เป็ อน, ลบสระหน้า). **อิติลิลิงฺเคน มิณฺณานํ นามานิ** ชื่อของนกกระเรียนทั้งตัวผู้และตัวเมีย ท่านแสดงด้วยอิติลิลิงค์

นกจากพราก ๒ คััพท์

จกฺกวาก, จากวาก (จกฺกสทฺทูปฺปท+วจ วิยตฺตฺยํ วาจาญ+ณ) นกจากพราก. **จกฺเกณ** **จกฺกสทฺเทณ** **อุจฺจเตติ** **จกฺกวาโก** นกที่ท่านเรียกด้วย **จกฺกคััพท์** ชื่อว่าจกฺกวากะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จ เป็น ก). **จกฺกวากา นทีจฺรา**^๒ นกจากพรากเที่ยวหากินไปตามแม่น้ำ

จกฺกวุห (จกฺก+อวฺหา+ณ) นกจากพราก. **จกฺกมิจฺจาวฺหา** **อสฺสชาติ** **จกฺกโวห** นกที่เขาเรียกว่าจกฺกะ ชื่อว่าจกฺกวหะ (ลบ ณ และสระหน้า)

นกกระเด็น ๒ คััพท์

सारงฺค (सारสทฺทูปฺปท+คฺมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ) นกกระเด็น. **สรณํ** **สาโร,** **ตํ** **คจฺจตีติ** **सारงฺโค** การเบียดเบียน ชื่อว่าสาระ (สร หีสาย+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา), นกกระเด็นที่ไปสู่การเบียดเบียน ชื่อว่าสารังคะ (ไม่ลบทุตฺตฺยวิภตฺติ, อาเทศนคฺหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ)

จาดก (จต ยาจเน+ณฺว) นกกระเด็น. **จตตีติ** **จาดโก** นกกระเด็นที่ขอ ชื่อว่าจาดกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก)

[๖๔๒] **ตุลฺโย** **ปฺกฺชิพิพฺพาลो**

สฺตปฺตฺโต **ตุ** **सारโส**

พโก **ตุ** **สุกฺกกาโกถ**

พลาภา **วิสกณฺจิกา.**

นกเค้าแมว ๒ คััพท์

ตุลฺยิ (ตุล อุมฺมาน+อฺย) นกเค้าแมว. **ตุลยตีติ** **ตุลฺโย** นกเค้าแมวที่ตามัว ชื่อว่าตุลฺยิยะ. **ตุลฺยิยาติ** **ปฺกฺชิวิพฺพารา**^๓ บพว่า **ตุลฺยิยา** คือนกเค้าแมว

๑ ข.ชา. ๒๘/๑๑๔๓/๔๓๐

๒ ข.อุปทาน. ๓๒/๓/๒๔

๓ ข.อญ. ๔๔/๔๑๐

ปกฺขิพินฺหา, ปกฺขิวินฺหา (ปกฺข+พินฺหา) นกเค้าแมว. ปกฺขยตุโต พินฺหาโล ปกฺขิพินฺหาโล
 แมวที่มีปีก ชื่อว่าปกฺขิพินฺหาละ (อาเทศ อ เป็น อิ)

นกหัวขวาน ๒ คัมภีร์

สตปตฺต (สต+ปตฺต+ณ) นกหัวขวาน. สตํ ปตฺตานิ อสฺสาติ สตปตฺโต นกที่มีขนปีก ๑๐๐
 ชื่อว่าสตปตฺตะ (ลป ณ และสระหน้า). เอกสฺมิ รุกฺขคฺเค สตปตฺโต นิสฺสิ^๑ นกหัวขวาน จับ
 อยู่บนยอดต้นไม้ต้นหนึ่ง

สารส (สร หีสายฺ+ณ+ส) นกหัวขวาน. กิณฺเฏ สรตฺติติ สารโส นกหัวขวานที่เปียดเปียนแมลง
 ชื่อว่าสารสสะ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, สลกัถลปัจจย)

นกกระยาง ๔ คัมภีร์

พก (วก อาทาเน+อ) นกกระยาง. โคจฺริ วกฺติ อาทาทตฺติติ พโก นกกระยางที่ยืดแหล่งหา
 อาหาร ชื่อว่าพกะ (อาเทศ ว เป็น พ). พโก วตฺ สมากาย อุปฺชฺชิ อุโปสถํ^๒ นกกระยาง
 สมากานเอาข้อปฏิบัติแล้วเข้าจำอุโบสถ

สุกฺกกา (สุกฺก+กา) นกกระยาง. เสตวณฺณตาย สุกฺโก จ โส กาเกหิ สทุธิ นิวาสนโต
 กากสณฺจานตฺตา วา กาโก เจติ สุกฺกกาโก นกกระยาง ชื่อว่าสุกกะ เพราะมีสีขาว และชื่อ
 ว่ากาะ เพราะอยู่ร่วมกับพวกกา หรือมีรูปร่างเหมือนกา จึงรวมกันชื่อว่าสุกกากะ

พลาภา (พล ปาณเน+ณฺว+อา) นกกระยาง. พลตฺติติ พลาภา นกกระยางที่มีชีวิต ชื่อว่าพลาภา
 (อาเทศ ณฺว เป็น อก, ทีฆะ อ เป็น อา, ลปสระหน้า). พลาภาติ พลาภาสฺกฺุณฺนิกา^๓ บทว่า
 พลาภา คือนกกระยาง

วิสกณฺจิกา (วิส+กณฺจ+อิก+อา) นกกระยาง. วิสสทิสฺโส กภาพณฺโณ กณฺโจ ยสฺสา ส
 วิสกณฺจิกา นกกระยางที่มีคอสีดำเหมือนงูพิษ ชื่อว่าวิสกัณจิกา (ลปสระหน้า)

อีกนัยหนึ่ง พก และ สุกฺกกา แปลว่า นกกระยางโทน. ส่วน พลาภา และ วิสกณฺจิกา
 แปลว่า นกกระยางกอก

ท่านกล่าวว่่านกกระยางนั้นไม่มีตัวผู้ ดังปรากฏอยู่ในพระบาลีอุปทานว่า

ยถา พลาภโยนิมฺหิ น วิชฺชติ ปฺมา สทา,
 เมฆेषุ คชฺชมาเนสุ คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา สทา.^๔

ปรกติในกำเนิดของนกกระยางไม่มีตัวผู้ เมื่อเมฆฝนคำราม พวกมันจึงตั้งครรรจ์
 ทุกครั้ง

๑ ขา.อฎ. ๓๗/๒๐๓

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๔'๙๙/๑๒๖

๓ ขุ.อฎ. ๓๓/๓๑๐/๓๕

๔ ขุ.อุปทาน. ๓๒/๘/๖๐

[๖๔๓] โลหปิฏโจ ตลา กงโก ขณชรีโฏ ตู ขณชโน
กลวิงโก ตู จาฏโก ทินทโก ตู กิกิ ภเว.

เหยี่ยวแดง, นกกระยางแดง, นกอีลุ้ม ๒ ศัพท์

โลหปิฏจ (โลห+ปิฏจ+ณ) เหยี่ยวแดง, นกกระยางแดง, นกอีลุ้ม. โลหสทิสโต ปิฏจิส อสสาติ
โลหปิฏโจ เหยี่ยวที่มีหลังสีแดงเหมือนเหล็กเป็นสนิม ชื่อว่าโลหปิฏจระ (ลบ ณ และสระหน้า).
โลหปิฏจชาติ โลหิตวณณสกุณา^๑ บทว่า โลหปิฏจจา คือนกที่มีสีแดง

กงก (กงก โลเลย+อ) เหยี่ยวแดง, นกกระยางแดง, นกอีลุ้ม. กงกตติ กงโก เหยี่ยวแดงที่ลั้งเล
ชื่อว่ากังกะ. กงโก วา กุลโล วา มंसเปสี อาทาย^๒ เหยี่ยวแดงหรือเหยี่ยว ขุ่มเอว
ก่อนเนื้อ

นกไล่, นกกระเด้าดิน ๒ ศัพท์

ขณชรีโฏ (ขณชสทูปปท+จร จรณ+อัญ) นกกระเด้าดิน, นกไล่. ขณโช วีย จรตติ ขณชรีโฏ
นกกระเด้าดินที่เดินไปเหมือนซากะแผลก ชื่อว่าขณชรีโฏระ (ลบ จ ต้นธาตุ)

ขณชโน (ขสทูปปท+ชน ชนเน+อ) นกกระเด้าดิน, นกไล่. ปสสนนทานัง ขัง สุขัง ขเนตติ ขณชโน
นกกระเด้าดินที่ยังความสุขให้เกิดแก่ผู้พบเห็น ชื่อว่าขณชณะ (ไม่ลบทุติยวิภคิตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ณ).
ขณชตติ วา ขณชโน นกที่กระเด้าดิน ชื่อว่าขณชณะ (ขณช คติเวกเลย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

นกกระจอกบ้าน, นกกระจอกเทศ ๒ ศัพท์

กลวิงก (กลสทูปปท+รฺ สทเท+ณวุ) นกกระจอกบ้าน, นกกระจอกเทศ. กลหัง รวตติ
กลวิงโก นกกระจอกที่ร้องจ้อกแจ้กจ้อแจ ชื่อว่ากลวิงกะ (วูทิส อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว,
ลบ ห และ ร, อาเทศ ณวุ เป็น ออก, อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง). กัง สุขัง
ลุนาตติ วา กลวิงโก หรือนกที่ทำลายความสุข ชื่อว่ากลวิงกะ (กลสทูปปท+ลฺ เภทเน+อิก,
วูทิส อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง)

จาฏก (จฏ เภท+ณวุ) นกกระจอกบ้าน, นกกระจอกเทศ. สุขัง จฏตติ จาฏโก นกกระจอกที่
ทำลายความสุข ชื่อว่าจาฏกะ (วูทิส อ เป็น อา, อาเทศ ณวุ เป็น ออก)

นกตั๋ยตีวิด ๒ ศัพท์

ทินทิก (ทิต สนณมุภ+อิก) นกตั๋ยตีวิด. ทินตตติ ทินทโก นกตั๋ยตีวิดที่กระด้าง ชื่อว่า
ทินทิกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นุ, ตู เป็น ท). ทินทิกภา สุวโปตา จ อุบชีวนติ
ตี สร^๓ นกตั๋ยตีวิดและนกแขกเต้าพากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

๑ ขา.อญ. ๔๔/๔๑๑

๒ ขุ.อญ. ๔๕/๓๑๑

๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๔

กิกิ (กิสทฺทูปปท+กา สทฺท+ณิ) นกตั๋ยตีวิด. “กิ”อิติ สทฺทํ ภายตีติ กิกิ นกที่ร้องว่า “กิกิ” ชื่อว่ากิกิ (ลบ ณฺ และสระหน้า). กิกิว อณฺฑํ รกฺขเยยฺ จามรีริว วาลิ^๑ ดูจนกตั๋ยตีวิด รักษาไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหาง ฉะนั้น

[๖๔๔] กาทมโพ กาลหฺโสถ สกฺนฺโต ภาสปกฺขินี
ธุมฺยาฎฺฐิ ตฺ กฺลิ่งฺโคถ ทาตฺยฺโย ภาสภณฺจโก.

หงส์ดำ, เปิด ๒ ศัพท์

กาทมพ (กาทมพ+ณ) หงส์ดำ, เปิด. กาทมพโยคา กาทมโพ หงส์ดำ ชื่อว่ากาทัมพะ เพราะมี ผุง (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). กาทมเพหิ โกกิเลหิ อณฺเฒหิ จ ทิเชหิ อภินาทิต^๒ ปาที่พวกหงส์ดำ นกดูเหว่า และนกจำพวกอื่นพากันยินดียิ่ง

กาลหฺส (กาพ+หฺส) หงส์ดำ, เปิด. กาลวณฺโณ หฺโส กาลหฺโส หงส์ดำ ชื่อว่ากาลหังสะ

นกแซงแซว ๒ ศัพท์

สกฺนฺต (สก สดฺติมิหิ+อนฺต) นกแซงแซว. สกฺโกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ สกฺนฺโต นกแซงแซวที่ สามารถบินไปในที่สูง ชื่อว่าสกฺนตะ

ภาสปกฺขินี (ภาส+ปกฺข+ณี) นกแซงแซว. สุนฺทรากาเรน ปกฺเชน ยุตฺโต สกฺโณ ภาสปกฺขินี นกที่มีปีกและหางสวยงาม ชื่อว่าภาสปักขี (ลบสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า “ภาสสนฺโต สุนฺทรากาเร, ภาสสนฺโต ภาสปกฺขินี ภาสคัพฺทึไซโนรรธวาอาการที่สวยงามและนกแซงแซว”

นกกระแวน ๒ ศัพท์

ธุมฺยาฎฺฐิ (ธุมฺยสทฺทูปปท+อฎฺฐ คมเน+ณ) นกกระแวน. ธุมฺยํ ธุมฺมํ อฎฺฐติ คจฺจตีติ ธุมฺยาฎฺฐิ, นิลปกฺขี นกกระแวนที่บินไปสู่ที่มีควันไฟ(เพื่อกินแมลงที่หนีไฟ) ชื่อว่าธุมฺยาฎฺฐิ ได้แก่กณฺสีเขียวก (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กฺลิ่งฺค (กฺ+ลิ่งฺค) นกกระแวน. กาสวณฺณตฺยาถ กุจฺจิตํ ลิ่งฺคํ อสฺสาติ กฺลิ่งฺโค นกที่มีรูปร่าง น่าเกลียด เพราะมีสีดำ ชื่อว่ากฺลิ่งคะ (อาเทศ อุ เป็น อ). กิ่งคศัพท์ก็แปลว่านกกระแวน

นกกาน้ำ, นกไก่อ้า ๒ ศัพท์

ทาตฺยฺโย (ทาติสทฺทูปปท+อฺยฺโย อฺสฺสฺสฺส+อ) นกกาน้ำ, นกไก่อ้า. ทาติ ลวตีติ ทาติ นกที่ชอบ คู้ยเขี่ย ชื่อว่าทาติ (ทา ลวเน+ติ). ทาติ อุหฺติ อฺสฺสฺสฺสตีติ ทาตฺยฺโย นกกาน้ำที่มีความพยายาม ชื่อว่าทาตฺยฺโยหะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ลบสระหน้า)

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๘/๘๗

๒ ขุ.อฎฺฐ. ๓๐/๖๕๗/๑๘๔

กาฬกณฺจก (กาล+กณฺจ+ก) นกกาน้ำ, นกโก่นา. กาลเ สสฺสุมฺตุมฺหิ กณฺโจ กณฺจทฺธนิ ยสฺส
กาฬกณฺจโก นกที่ซุกอยู่ในถูดข้าวกล้า ชื่อว่ากาฬกัณฺฐกะ (อาเทศ ล เป็น ฟ)

[๖๔๕] **ขุทฺทาที มกฺขิกาเภทา ทฺโส ปิงฺคลมกฺขิกา**
อาสาฎฺฐิกา มกฺขิกาณฺฑํ ปฏฺงโค สลโภ ภเว.

มีม, ผึ่งเล็ก

มกฺขิกา (มกฺขิ สงฺฆาเต+ณฺว+อา) มีม, ผึ่งเล็ก. **ขุทฺทาที มกฺขิกาเภทา** ผึ่งเล็กเป็นต้นจัดเข้าใน
 จำพวกแมลงวัน. **มกฺขิตฺติ มกฺขิกา** มีมที่รวมกันอยู่ ชื่อว่ามกฺขิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น
 อิ, ลบสระหน้า)

เหลือบ ๒ ศัพท์

ทฺส, ทฺส (ทฺส ทฺสเน+อ) เหลือบ. **ทฺสตีติ ทฺโส** เหลือบที่กัด ชื่อว่าทฺงสะ. **ทฺสติ ขาทตีติ**
ทฺโส เหลือบที่กัดดูดเลือด ชื่อว่าทฺงสะ (ทฺส ขาทเน+อ). **ทฺสา วุจฺจนฺติ ปิงฺคลมกฺขิกา^๑** เหลือบ
 ท่านเรียกว่าทฺงสะ

ปิงฺคลมกฺขิกา (ปิงฺคล+มกฺขิกา) เหลือบ. **ปิงฺคลวณฺณา มกฺขิกา ปิงฺคลมกฺขิกา** แมลงวันสี
 น้ำตาล ชื่อว่าปิงคลมกฺขิกา. **ทฺสาดิ ปิงฺคลมกฺขิกา^๒** บทว่า **ทฺสา** คือเหลือบ

ไข่แมลงวัน ๒ ศัพท์

อาสาฎฺฐิก, อาสาฎฺฐิกา (อา+สฎฺฐ อวฺยเว+ณฺว+อา) ไข่แมลงวัน. **มกฺขิกาย อดฺฑํ อาสาฎฺฐิกา**
 นาม ไข่แมลงวัน ชื่อว่าอาสาฎฺฐิกา. **อาสาฎฺฐิตฺติ อาสาฎฺฐิกา** ไข่แมลงวันที่เป็นตัวอ่อน ชื่อว่าอาสาฎฺฐิกา
 (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ตตฺถ นิลมกฺขิกาอดฺฑานิ**
ปาเตนฺติ, เตสํ อาสาฎฺฐิกานิ นาม^๓ ไข่แมลงวันตกลงที่แผ่นดิน ชื่อว่าอาสาฎฺฐิกา

มกฺขิกาณฺฑ (มกฺขิกา+อดฺฑ) ไข่แมลงวัน. **มกฺขิกาย อดฺฑํ มกฺขิกาณฺฑํ** ไข่แมลงวัน ชื่อว่า
 มกฺขิกาณฺฑะ (ลบสระหลัง)

ตักแตน ๒ ศัพท์

ปฏฺงค (ปฏฺงททฺฐปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) ตักแตน. **ปฏฺง คจฺจตีติ ปฏฺงโค** ตักแตนที่บินไปตัก ปฏฺงะ
 ชื่อว่าปฏฺงคะ (อาเทศนิคฺหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตฺ). **พฺหุ กิฎฺฐา ปฏฺงคา จ มกฺสา**
มธฺมกฺขิกา^๔ พวกเหลือบ ตักแตน ยุง และผึ้งมีมาก

๑ ขุ.ม.ห.น. ๒๙/๙๓๒/๕๙๖

๒ ขุ.อ.ฎ. ๒๘/๕๒/๙๗

๓ ม.ช.อ.ฎ. ๘/๓๔๖/๑๖๖

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๒/๓๘๔

สลภ (สร หีสาย+อภ) ตักแตณ. สรวติ หีสตีติ สลภ ตักแตณที่เปียดเปียนข้าวกล้า ชื่อว่าสลภะ (อาเทศ ฐ เป็น ล). สลติ คจจตีติ สลภ ตักแตณที่บินไป ชื่อว่าสลภะ (สล คมเน+อภ)

[๖๔๖] **สุจิมุโข จ มกโส**
ชตุกาชินปตตาด

จิริ ตู ฌลลิกาถ จ
หฺโส เสตจุนโท ภเว.

ยุง, ฐิน ๒ คัพพท์

สุจิมุข (สุจิ+มุข) ยุง, ฐิน. สุจิ วิย มุโข อสุสาติ สุจิมุข ยุงมีปากเหมือนเข็ม ชื่อว่าสุจิมุขะ. ฌุนิรเย สุจิมุขา ปาณา ฉวี ฉินทนติ^๑ ในนรกฌุมียุงคอยกัดผิวหนัง

มกส (มก ปาณ+อส) ยุง, ฐิน. โลหิตํ มกติ ปิวตีติ มกโส ยุงที่ดูดเลือด ชื่อว่ามกสะ. มกเสตวา คเวเสตวา อสติ ขาทตีติ มกโส ยุงที่แสวงหากิน ชื่อว่ามกสะ (มกสทูปปท +อส ขาทเน+อ, ลบสระหน้า). มกลํ วธิสฺสนติ^๒ จักฆ่ายุง

จิงหฺรีด, จักจัน ๒ คัพพท์

จิริ, จิริพิกา (จิริ+อิ) จิงหฺรีด, จักจัน. “จิริ”ติ สทฺททายตีติ จิริ จิงหฺรีดที่ร้องว่า “จิริ” ชื่อว่า จิริ (ลบสระหน้า). จิรติ หีสตีติ จิริ จิงหฺรีดที่เปียดเปียน(ด้วยเสียง) ชื่อว่าจิริ (จิริ หีสาย +อิ, ทีฆะ อิ เป็น อี)

ฌลลิกา (ฌลล สทฺท+ณฺว+อา) จิงหฺรีด, จักจัน. ฌลลตีติ ฌลลิกา จักจันที่ร้องระงม ชื่อว่า ฌลลิกา (อาเทศ ณฺว เป็น อภ, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

คังคาว ๒ คัพพท์

ชตุกา (ชตุ+ก+อา) คังคาว. ชตุ วิย ชตุกา คังคาวที่เกาะติดกิ่งไม้เหมือนครั้ง ชื่อว่าชตุกา (ลบสระหน้า)

อชินปตตาด (อชิน+ปตต+อา) คังคาว. อชินิ จมฺมํ ปตฺตํ อสุสาติ อชินปตตาด คังคาวที่มีปีกเป็นหนัง ชื่อว่าอชินปตตาด (ลบสระหน้า)

หฺส ๒ คัพพท์

หฺส (हन คตฺย+ส) หฺส. อทฺธานํ หนติ หฺโส หฺสที่บินไปไกล ชื่อว่าหฺสสะ (อาเทศ ญ เป็นนิคหิต). อญฺญมญฺญํ หสตีติ หฺโส หฺสที่หยอกเล่นซึ่งกันและกัน ชื่อว่าหฺสสะ (หส หสเน+อ, ลงนิคหิต อาคม). หญฺญเตติ หฺโส หฺสที่ถูกเปียดเปียน ชื่อว่าหฺสสะ (हन หีสาย+ส, อาเทศ ญ เป็นนิคหิต). อยํ หฺโส อมฺหากํ เอเกกํ ปตฺตํ เทติ^๓ หฺสตัวนี้ให้ชนปีกอันหนึ่งๆ แก่พวกเรา

๑ ม.ช.อุปริ. ๑๔/๕๑๗/๓๔๓

๒ ชุ.ชา. ๒๗/๔๔/๑๕

๓ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๑๔๘/๕๕

เสตจฉท (เสต+ฉท) หงส์. **เสโต ฉโท ปตต์** อสุชาติ **เสตจฉโท** หงส์ที่มีปีกสีขาว ชื่อว่าเสตจฉทะ (ซ้อน จ). ท่านรวมเอาหงส์ที่มีปีกสีอื่นด้วย

หงส์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **จกุงค, มานโสภ**

[๖๔๗] **เต ราชหंस รัตเตหิ ปาทตฺตฺนุเจหิ ภา ลิตา**
มฺลลิกาขยา ฉตฺตฺรฎฺจ ามลีนฺเหยฺยลิตฺเตหิ จ.

พญาหงส์

ราชหंस (ราช+หंस) พญาหงส์. **เย รัตเตหิ โลหิตฺเตหิ ปาทตฺตฺนุเจหิ จรณจฺยชฺหิ วิสิฎฺจาลิตา จ สรีเร, เต ราชหंस นาม** หงส์สีขาวสวยงาม เท้าและจะงอยปากสีแดง ชื่อว่าราชหังสะ. **หंसานํ ราชานํ ราชหंस ญาของหงส์** ชื่อว่าราชหังสะ. **วิสุทฺตปคฺคโล ราชหิสวีย อุกการฎฺจานเ ปาเป สกฺกิลิฎฺจธมเม น รมตี นาภินนฺทตี^๑** บุคคลผู้ชำระร่างกายให้สะอาดแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่ชอบใจความสกปรกที่น่ารังเกียจบนกองขยะ เหมือนพญาหงส์

พญาหงส์มัลลิกะ

มลฺลิก (มฺลล ธารณ+อิก+อา) พญาหงส์มัลลิกะ. **ลีนฺเหยฺย ปาทตฺตฺนุเจหิ วิสิฎฺจาย เย เต มฺลลิกาขยา** หงส์สีขาวสวยงาม เท้าและจะงอยปากสีหม่น ท่านเรียกว่ามัลลิกะ. **คัมภีร์รุตตะกล่าว**ว่า “มลฺลิกโก หंसเกเ จ, ตินฺนฺสุเล จ มลฺลิกเ มลฺลิกคฺคฺพทฺธิไนอรธธาหงส์ชนิดหนึ่ง มะลิซ้อน และมะลิวัลย์”. **มลฺลียเต ธารียเต สพฺเพหิติ มลฺลิกโก** พญาหงส์ที่นกกทั้งหลายยกย่องชื่อว่ามัลลิกะ

หงส์ทองฉตฺตฺรฎฺจ

ฉตฺตฺรฎฺจ (ฉตฺตฺรฎฺจ+ณ) หงส์ทองฉตฺตฺรฎฺจ. **อลิตฺเตหิ กณฺเหหิ ปาทตฺตฺนุเจหิ วิสิฎฺจาย เย, เต ฉตฺตฺรฎฺจ นาม** หงส์สีขาวสวยงาม เท้าและจะงอยปากสีดำ ชื่อว่าฉตฺตฺรฎฺจะ. **ฉตฺตฺรฎฺจานํ อปจฺจานิ ฉตฺตฺรฎฺจ** หงส์ที่เป็นลูกหลานของหงส์ฉตฺตฺรฎฺจ ชื่อว่าฉตฺตฺรฎฺจะ (ลบ ณ และสระหน้า). **ฉตฺตฺรฎฺจโอสฺวณฺณหิสเ น คามทฺวาเร อาวฎฺฎากาทิสฺ ปฎฺวิสตี^๒** หงส์ทองฉตฺตฺรฎฺจะไม่ลงอยู่ในบ่อน้ำเป็นต้นไถลประตู่หมู่บ้าน

[๖๔๘] **ติรฺจฺจเ ตฺติรฺจฺจานเ ติรฺจฺจานคฺโต ลียา.**

สัตว์ดิรัจฉาน ๓ ศัพท์

ติรฺจฺจ (ติรฺย+อณฺช อายาเม+อ) สัตว์ดิรัจฉาน. **ติรฺยิ อณฺชตีติ ติรฺจฺจเ** สัตว์ดิรัจฉานที่ยาวไปทางนอน ชื่อว่าติรฺจฺจะ (อาเทศ ติรฺย เป็น ติร, อณฺช เป็น จฺจ, ลบสระหน้า)

๑ ข.อ.ฎ. ๒๖/๔๖/๓๓๖

๒ ม.ข.อ.ฎ. ๗/๑๓๙/๓๒๖

ดิรัจฉาน (ดิรัย+อณช อายาเม+ย) สัตว์ดิรัจฉาน. **ดิรัยั** **อณชตีติ** **ดิรัจฉาโน** สัตว์ดิรัจฉานที่ยาวไปทางนอน ชื่อว่าดิรัจฉานะ (อาเทศ ดิรัย เป็น ดิร, อณช เป็น จฉ, ย เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **ปณจ คติโย** **นิรโย** **ดิรัจฉานโยนิ** **เปตติวิสัย** **มนุสสา** **เทวา**^๑ คติมี ๕ คือ นรกกำเนิดดิรัจฉาน เปตติวิสัย มนุษย์ และเทวดา

ดิรัจฉานคต (ดิรัจฉาน+คต) สัตว์ดิรัจฉาน. **ดิรัจฉาโนเขว** **ดิรัจฉานคตั** สัตว์ดิรัจฉานนั้นแหละ ชื่อว่าดิรัจฉานคตะ (คตคััพท์เป็นตัฬภาวะ ไม้มีเนื้อความพิเศษ). **สนติ** **ภิกขเว** **ดิรัจฉานคตา** **ปาณา** **ติณภกขา**^๒ ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานที่กินหญ้าเป็นอาหารมีอยู่

บทว่า “ลียา” ในคาถา เป็นกิริยาอาชยาด แปลว่า ฟังมี ฟังเป็น เหมือนกับบทว่า “ภเว”

สัหาทิวณณา สมตฺตา.

ว่าด้วยสัตว์ป่ามีราชสีห์เป็นต้น จบ

อรณฺณาทิวคฺโค นิฏฺฐิตโ.

ว่าด้วยพื้นที่ในป่าเป็นต้น จบ

๒.๗. ปาतालัคควัณณา

พรรณนาชื่อของโลกบาดาลเป็นต้น

[๖๔๙] อโธภูวนํ ปาตาลํ	นาคโลโก รสาตลํ
รณํ ตุ วิวรํ จิทฺทํ	กุหริํ สุสิริํ พิลํ.
[๖๕๐] สุตฺติถิํ ฉิคฺคลํ โสพฺภํ	สจฺจิทฺทเท สุสิริํ ติสฺสุ
ถิยํ ตุ กาสฺส อวาโณ	สปรปฺราชา ตุ วาสฺสกี.

โลกบาดาล, นาคพิภพ ๔ คัพท์

อโธภูวน (อโธ+ภูวน) โลกบาดาล, นาคพิภพ. อธริ ภูวนํ อโธภูวนํ โลกใต้พิภพ ชื่อว่าอโธภูวนะ

ปาताल (ปต คมเน+อล) โลกบาดาล, นาคพิภพ. ปตฺนฺติ เอตฺถาติ ปาตาลํ โลกที่มีนาค
ท่องเที่ยวไป ชื่อว่าปาตาละ (วฺทฺธิ อ ของธาตฺเป็น อา, ทีฆะ อ เป็น อา). อตฺถิ มหาสมฺมุทฺเท
ปาตฺาโล^๑ โลกบาดาลในมหาสมุทรมียอยู่

นาคโลก (นาค+โลก) โลกบาดาล, นาคพิภพ. นาคานํ โลโก นาคโลโก โลกของนาค ชื่อว่า
นาคโลกะ. มํ มณฺเฑนา ปฺุเชตฺวา นาคโลกํ คโต^๒ บุษเราด้วยแก้วมณีแล้วไปสู่โลกบาดาล

รสาตล (รสา+ตล) โลกบาดาล, นาคพิภพ. รสาย ตลํ รสาตลํ พื้นพิภพ ชื่อว่ารสาตละ

รู, ป้อง, ช่อง ๙ คัพท์

รณฺธ (รณ สทฺเท+ธ) รู, ป้อง, ช่อง. รณฺธิตฺติ รณฺธํ ช่องที่มีเสียงดัง ชื่อว่ารณฺธะ (อาเทศ ญ เป็น
น). รณฺธํ น ปสฺสนฺติ^๓ ไม่เห็นช่อง

วิวร (วิ+วร ทิตฺติย+อ) รู, ป้อง, ช่อง. วิคฺโต วโร วารณํ อสฺสชาติ วิวรํ ช่องที่ปราศจากสิ่ง
ปกปิด ชื่อว่าวิวรระ. วิวรํ อทาลิ ปจฺวี^๔ แผ่นดินแยกให้ช่องแล้ว

จิทฺท (จิทฺธิ ทฺวิธากรณ+ท) รู, ป้อง, ช่อง. จินฺทิตฺติ จิทฺทํ ช่องที่แยกออก ชื่อว่าจิทฺทะ.
จิทฺทิตฺติ จิทฺทํ ช่องที่ถูกรเจาะ ชื่อว่าจิทฺทะ. มชฺเฌ จิทฺทํ กตฺวา วจฺจํ กาคฺตุ^๕ ทำเป็นช่อง
ไว้ตรงกลางเพื่อขับถ่าย

กุหฺร (กุห วิมฺหฺยเน+อร) รู, ป้อง, ช่อง. กุหฺริตฺติ กุหฺริํ ช่องที่น่าอัศจรรย์ ชื่อว่ากุหฺระ

สุสิริ (สุสฺ โสสเน+อิร) รู, ป้อง, ช่อง. สุตฺติถิํ สุสิริํ รูที่แห้ง ชื่อว่าสุสิระ. อนฺโต สุสิริํ กตฺวา
ตุลาทีนํ ปฺุเรตฺวา^๖ ทำเป็นรูไว้ภายในแล้วใส่ให้เต็มตราซังเป็นต้น. “สุสิริ”นฺติ จิทฺทสามญฺเฌ

๑ ส.สพฺ. ๑๘/๓๖๕/๒๕๕

๒ ข.อ.ญ. ๔๔/๓๐๙

๓ ขุ.เงร. ๒๖/๓๗๒/๓๕๐

๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๘/๕๗๖

๕ วิ.จฺล. ๗/๑๙๐/๗๔

๖ มข.อ.ญ. ๗/๑๖๑/๓๗๔

ยี่ นปัสทกวจนั, ตั สจฉิทุเท จิทุทวติ ทพเพ ตีสู สุตริศัพทเป็นนปุงสกสิงค์ ใช้ในอรรถว่า
ช่องธรรมดาทั่วไป, แต่ถ้าใช้ในวัตถุที่มีช่องมีรูป จะมีใช้ในสิงค์ทั้ง ๓ เช่น สุตริโร รุกโซ ต้นไม้มีรู,
สุตริรา จัญจา ต้นมะขามมีรู, สุตริรึ กญจึ ท่อนไม้มีรู เป็นต้น

พิล (พิล เภทเน+อ) รุ, ป่อง, ช่อง. **พิลตีติ** **พิล** ช่องที่แตกแยก ชื่อว่าพิลละ. **จตุททิสา**
พิลานิ **นิกุชิปถ**^๑ จงวางช่องทางไว้ในทิศทั้ง ๔

สุลิ (สุส โสสเน+อิ) รุ, ป่อง, ช่อง. **สุสตีติ** **สุลิ** รูที่แห้ง ชื่อว่าสุลิ

ฉิคค (ฉิสทูปปท+คมุ คติมหิ+อล) รุ, ป่อง, ช่อง. **ฉินทิตวา** **คจฉตีติ** **ฉิคค** ช่องที่ตัดไป
ชื่อว่าฉิคคละ (ซ็อน ค, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

โสพภ (สุ+อพภ) รุ, ป่อง, ช่อง. **สุภจ** **อพภ** **อากาศ** **เอตถาติ** **โสพภ** ช่องที่มีอากาศถ่ายเท
สะดวก ชื่อว่าโสพภะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบสระหลัง)

บ่อ, หลุม, อ่าง ๒ ศัพท์

กาสุ (กาส ทิตติย+อ) บ่อ, หลุม, อ่าง. **กาสติ** **ทิพพตีติ** **กาสุ** บ่อที่มีน้ำสะท้อนแสงระยิบระยับ
ชื่อว่ากาสุ. **กสตี** **วิลเขตตีติ** **กาสุ** บ่อขุด ชื่อว่ากาสุ (กส วิลเขเน+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา).
ถียั **กาสุ** ศัพท์ใช้ในอิตถีสิงค์. **เอตถ** **หิ** **อวาโฆ** **กาสุ** **นาม**^๒ บ่อในที่นี้ ชื่อว่ากาสุ

อวาฏ, **อวาฏ** (อว รุกขเน+อาฏ) บ่อ, หลุม, อ่าง. **อุทก** **อวติ** **รุกขตีติ** **อวาโฆ** บ่อที่
รักษาน้ำไว้ ชื่อว่าอวาฏะ (วุทธิ อ ของธาตุเป็น อา บ้าง). **อวณฺณเต** **ขณฺณเตติ** **อวาโฆ** บ่อ
ที่เขาขุด ชื่อว่าอวาฏะ (อว ขณฺณาย+อาฏ, วุทธิ อ เป็น อา). **มณฺทลภูต** **สณฺจัน** **อากุโส**
วารเตติ **เอตถาติ** **อวาโฆ** บ่อเป็นสถานที่กั้นขอบเป็นวงกลมเอาไว้โดยมาก ชื่อว่าอวาฏะ (อา+
วาร นิวาเร+ฏ, ลบ ร ที่สุดธาตุ). **อวาโฆ** **น** **ปณฺณายติ**^๓ หลุมไม่ปรากฏ(มองไม่เห็นหลุม)

นาคราช, พญานาค ๒ ศัพท์

สปปราช (สปป+ราช) นาคราช, พญานาค. **สปปาน** **ราชา** **สปปราชา** **พญานาค** ชื่อว่า
สปปราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ ลี วิภัตติเป็น อา, ลบสระหน้า)

วาสูกิ (วสุ+กอุค+ณ) นาคราช, พญานาค. **วสุ** **รัตน** **อสุตถิตติ** **วาสูกิ** **พญานาค** ที่มีแก้ว
ชื่อว่าวาสูกิ (ไม่ลบสระที่สูงสุดธาตุบ้าง, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๖๕๑] **อนนโต** **นาคราชาถ**

วาหโสชโคร **ภเว**

โคนโส **ตุ** **ติลิจฺจนถ**

เททฺทุโก **ราชุโล** **ภเว.**

อนันตนาคราช ๒ คัพท์

อนนุด (น+อนุด) อนันตนาคราช. เทเวหิปุยสุสนุด โนปลทุโธติ อนนุด นาคราชที่ยมราช ไม่ได้ที่สุด(ไม่รู้จักตาย) ชื่อว่าอนันตะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

นาคราช (นาค+ราช) อนันตนาคราช. นาคานํ ราชานํ นาคราชา พญานาค ชื่อว่านาคราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ ลี วิภัตติเป็น อา, ลบสระหน้า). มณิกณฺโจ นาคราชา คงคํ นที อุตฺตริตฺวา^๑ นาคราชตัวมีแก้วมณีที่คอไหลขึ้นเหนือแม่น้ำคงคา. เสสศัพท์ก็แปลว่าอนันต-นาคราช

งูเหลือม ๒ คัพท์

วาทส (วห ปาปุณเน+อส) งูเหลือม. วหตีติ วาหโส งูเหลือมที่นำไป ชื่อว่าวาทสะ (วูหิ อ เป็น อา)

อชคร (อชสทฺหฺอุปท+คิล คิลเน+อ) งูเหลือม. อชํ ฉาคํ คิลตีติ อชโคร งูเหลือมที่กลืนกินแพะ ได้ ชื่อว่าอชคระ (อาเทศ อี เป็น อ, ล เป็น ร). อชโคร มํ ปิเพติ^๒ งูเหลือมจักเบียดเบียน(ฆ่า) เรา. สยศัพท์ก็แปลว่างูเหลือม

งูขำวงค้อน ๒ คัพท์

โคนส (โค+นาส+ณ) งูขำวงค้อน. ควสุเสว นาสา อสุสาติ โคนโส งูที่มีจุมุกเหมือนโค ชื่อว่าโคนสะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณ และสระหน้า). โคนสาติ สปุปฺวิเสโส^๓ บทว่า โคนสา คืองูชนิดหนึ่ง

ติลิจจ (ติลสทฺหฺอุปท+อิสฺ อิจฺฉานฺตีสุ+อ) งูขำวงค้อน. ติลํ อิจฺฉตีติ ติลิจฺจเ งูที่ต้องการงา ชื่อว่าติลิจจะ (อาเทศ สฺ เป็น จฺ, ลบสระหน้า). ติริยํ อณฺชตีติ วา ติลิจฺจเ หรืองูที่เลื้อยไปทางขวาง ชื่อว่าติลิจจะ (ติริยสทฺหฺอุปท+อณฺช คมเน+อ, อาเทศ ติริย เป็น ติล, อณฺช เป็น อิจฺจ, ลบสระหน้า)

งูน้ำ, งูปลา ๒ คัพท์

เททฺทฺทฺก, เลทฺทฺทฺก (เททฺทฺทฺ+อุกฺ ปุรณ+อ) งูน้ำ, งูปลา. เททฺทฺทฺนา ราชียา อุกฺตีติ เททฺทฺทฺโก, ชลสฺปิโป งูที่เต็มด้วยลายเป็นแนวยาว ชื่อว่าเททฺทฺทฺกะ ได้แก่ งูที่อยู่ในน้ำ (ลบสระหน้า). เททฺทฺทฺกีสฺสนฺติ อุกทสฺปฺปีสฺสณฺจานํ^๔ บทว่า เททฺทฺทฺกีสฺส คือ มีรูปร่างเหมือนหัวงูน้ำ

ราชูล, ราซิล (ราชิ+อุล) งูน้ำ, งูปลา. ปิฏฺเฐ ราชโยคา ราชฺโล งูน้ำ ชื่อว่าราชูละ เพราะมีลายเป็นแนวยาวบนหลัง (ลบสระหน้า)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๕๔/๓๓๒

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑/๒๔

๓ วิ.ฎี. ๒/๕๑/๑๓๑

๔ วิ.ฎี. ๒/๖๘/๑๘๖

[๖๕๒] กมฺพลอสฺตโร เมรุ- ปาเท นาคาถ ฌมฺมนี
 ลิสฺสุโต ฆรสปฺโปถ นีลสปฺโป ลิสฺสาภู จ.

พญานาคที่มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบเชิงเขาพระสุเมรุ ๒ สายพันธุ์

กมฺพล จ อสฺตโร จาติ อิม เทว นาคกุสา เมรุปาเท วสนฺติ พญานาคที่มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบเชิงเขาพระสุเมรุ ๒ สายพันธุ์ คือ กัมพลและอัสตระ

กมฺพล (กสฺทหฺอุปฺปท+ปา รกฺขณฺ+อล) พญานาคกัมพล. กัม อุกัม ปาติ รกฺขตีติ กมฺพล พญานาคที่รักษาน้ำ ชื่อว่ากัมพละ (ไม่ลบทุติยา, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ป เป็น พ, ลบสระหน้า)

อสฺตระ (อสฺส+ตร) พญานาคอัสตระ. อสฺสสฺส นาคสฺส วิเสโส ปภฺโท อสฺสโต พญานาคชนิดหนึ่ง ชื่อว่าอัสตระ

งฺเรณ ๓ คัพฺพ

ฌมฺมนี, ฌมฺมนี (ฌมฺมสฺทหฺอุปฺปท+นี นยฺ+กฺวิ) งฺเรณ. ฌมฺม เนตีติ ฌมฺมนี งฺที่นำธรรมไป (เพราะไม่เบียดเบียน) ชื่อว่าฌมฺมนี (ลบ กฺวิ ปัจจัย)

ลิสฺสุต (ลีล+อตุต) งฺเรณ. ลีสฺสุตฺตํ อตุตฺตํ มโน เอตฺถาติ ลิสฺสุโต งฺที่มีใจประกอบด้วยศีล ชื่อว่าลิสฺสุตตะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหน้า, อาเทศ อ เป็น อุ)

ฆรสปฺป (ฆร+สปฺป) งฺเรณ. ฆเร สปฺโป วสตีติ ฆรสปฺโป งฺที่อยู่ในเรือน ชื่อว่าฆรสปฺปะ

งฺเขยว ๒ คัพฺพ

นีลสปฺป (นีล+สปฺป) งฺเขยว. นีโล สปฺโป นีลสปฺโป งฺเขยว ชื่อว่านีลสปฺปะ

ลิสฺสาภู, ลิสฺสาภู (ลิสฺสาสฺทหฺอุปฺปท+ภู สดฺตายฺ+กฺวิ) งฺเขยว. ลิสฺสายํ ภวตีติ ลิสฺสาภู งฺที่มีอยู่บนก้อนหิน ชื่อว่าลิสฺสาภู

[๖๕๓] อาสีวิโส ภูขงฺโคหิ ภูขโค จ ภูขงฺคโฆ
 สรีสโป ผณี สปฺปา- ลคฺททา โภคิปนฺนคา.

[๖๕๔] ทฺวิชฺวโห อฺวโค วาโห ทีโฆ จ ทีฆปิฏฺจโก
 ปาทฺทโร วิสฺธโร โภโค ตฺ ผณินฺ ตฺนุ.

งฺ ๑๘ คัพฺพ

อาสีวิส (อาสี+วิส) งฺ. อาสี สปฺปทาจา อาสี แปลว่าเขี้ยว. อาสียํ วิสํ เอตฺสฺสาติ อาสีวิโส งฺมีพิษที่เขี้ยว ชื่อว่าอาสีวิสะ. จตฺตาวโร อาสีวิสสา อุกฺคเตชา โฆรวิสสา^๑ งฺที่มีเดซมาจาก

๑ ส.สพ. ๑๘/๓๐๘/๒๑๖

มีพิษร้ายแรง ๔ ชนิด คือ (๑) **กฏจมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดคางแข็ง ร่างกายแข็งทื่อเหมือนไม้ (๒) **ปุตติมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดมีแผลเปื่อยเน่า (๓) **อคุคิมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดมีรอยไหม้เหมือนถูกไฟไหม้ (๔) **สตถุมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดมีบาดแผลเหวอะหวะเหมือนถูกของมีคมกรีด

ภุขงค (ภุขสทหุปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) งฺ. **ภุขตีติ** ภุโข สัตว์ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขะ (ภุข โภฏฺเญย+อ). **ภุขณ** **คจฺจตีติ** **ภุขงโค** งฺที่ไปโดยการเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขังคะ (ลงนิกหิต อาคม, อาเทศนิกหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

อหิ (อห คมเน+อ) งฺ. **อหติ** **คจฺจตีติ** อหิ งฺที่เลื้อยไป ชื่อว่าอหิ. **อปทํ** **นาม** **อหิ** **มจฺจนา**^๑ งฺและปลา ชื่อว่าสัตว์ไม่มีเท้า

ภุขค (ภุขสทหุปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) งฺ. **ภุขตีติ** ภุโข สัตว์ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขะ (ภุข โภฏฺเญย+อ). **ภุขณ** **คจฺจตีติ** **ภุขโค** งฺที่ไปโดยการเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ภุขนโต** **คจฺจตีติ** **ภุขโค**^๒ งฺที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขคะ

ภุขงคฺม (ภุขสทหุปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) งฺ. **ภุขตีติ** ภุโข สัตว์ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขะ (ภุข โภฏฺเญย+อ). **ภุขณ** **คจฺจตีติ** **ภุขงคโม** งฺที่ไปโดยการเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุขังคะ (ลงนิกหิต อาคม, อาเทศนิกหิตเป็น งฺ). **คามะ** **วา** **ยทิ** **วารณฺเณ** **ยตุถ** **ปสฺเส** **ภุขงคฺม**^๓ **ควฺรดูงฺ** ใน หมู่บ้านหรือในป่า

สรีสป, ลีรัสป (สรสทหุปปท+สฺปฺป คมเน+อ) งฺ. **สรนโต** **สฺปฺปติ** **คจฺจตีติ** **สรีสโป** งฺที่ กำลังเลื้อย ชื่อว่าสรีสปะ (อาเทศ อ เป็น อี, ลบ ป). **ภุสํ** **ปฺนปฺนํ** **วา** **ภุสฺสิ** **สฺปฺปตีติ** **สรีสโป** งฺที่เลื้อยไปเรื่อยๆ หรือคดไปคดมา ชื่อว่าสรีสปะ, ในที่นี้ **ภุสํ** และ **ปฺนปฺนํ** เป็นอรรถของ สรศัพท. **สิเรน** **สฺปฺปตีติ** **ลีรัสโป**^๔ งฺที่นอนด้วยหัว ชื่อว่าลีรัสปะ (ลีสทหุปปท+สฺป นินทหาย +อ, อาเทศ อ เป็น อี, อฺ เป็น อ). **สีสํ** **โกคนฺตเร** **กตฺวา** **สฺปนภาเวณ** **ลีรสา** **สฺปฺปตีติ** **สรีสโป**^๕ งฺที่นอนด้วยหัว โดยซ่อนหัวเข้าในระหว่างขนดแล้วนอน ชื่อว่าสรีสปะ (ลีสทหุปปท+สฺป นินทหาย+อ, อาเทศ อี เป็น อ, อ เป็น อี, อฺ เป็น อ)

ผณิ (ผณ+อ) งฺ. **ผณโยคา** **ผณิ** งฺ ชื่อว่าผณิ เพราะมีพังพาน (ลบสระหน้า)

สฺปฺป (สฺปฺป คมเน+อ) งฺ. **สฺปฺปตีติ** **สฺปโป** งฺที่เลื้อยไป ชื่อว่าสฺปปะ. **สํสฺปฺปนโต** **คจฺจตีติ** **สฺปโป** งฺที่เลื้อยไปเรื่อยๆ ชื่อว่าสฺปปะ. **อาสีวิโส** **สฺปโป** **ผณิ** **กริตฺวา**^๖ **งฺพิษร้ายแผ่พังพาน**

อลคทท (อรสทหุปปท+คมุ คติมฺหิ+ท) งฺ. **อริ** **สีมํ** **คจฺจตีติ** **อลคทโท** งฺที่เลื้อยไปเร็ว ชื่อว่า อลคททะ (อาเทศ ร เป็น ล, มฺ เป็น ท). **โส** **อลคทโท** **ปฏิวตฺติตฺวา** **หตฺเถ** **วา** **พาหาย** **วา** **อญฺญตฺรสุมี** **วา** **อญฺคปจฺจงฺเค** **ทํเสยฺย**^๗ **งฺ**ตัวนั้นฉกกลับแล้ว อาจจะกัดที่มือ แขน หรือ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๒/๙๗

๒ ขุ.มทานิ. ๒๙/๑๓/๘

๓ สํ.สคถ. ๑๕/๓๒๔/๙๘

๔ ขุ.มทานิ. ๒๙/๑๓/๘

๕ ขุ.ฉฉ. ๔๕/๓/๓๖

๖ ขุ.ชา. ๒๒/๑๐๑๘/๒๑๘

๗ มขุ.มูล. ๑๒/๒๗๘/๒๖๘

อวัยวะน้อยใหญ่ที่ใดที่หนึ่ง

โกศิ (โกค+อิ) ฐ. โภโค ฌณิกาย, ตโยคา โภศิ โภคะ แปลว่าลำตัวงู, ฐ ชื่อว่าโกศิ เพราะมีลำตัว (ลบสระหน้า). โภศิตติ โภคินโน นาคา^๑ บทว่า โภศิ คืองูที่มีลำตัวยาว

ปนฺนค (ปนฺนสทฺทูปปท+คฺมฺ คฺติมฺหิ+กฺวิ) ฐ. ปนฺนํ คจฺจตฺติติ ปนฺนโค ฐที่เลื้อยก้มหัวไป ชื่อว่าปนฺนคะ. ปนฺนสิโร คจฺจตฺติติ ปนฺนโค^๒ ฐที่ก้มหัวลงแล้วเลื้อยไป ชื่อว่าปนฺนคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). ปาทะหิ วา น คจฺจตฺติติ ปนฺนโค หรืองูที่ไม่ได้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปนฺนคะ (ปาทสทฺทูปปท+น+คฺมฺ คฺติมฺหิ+กฺวิ, ลบ ท, ซ้อน น, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). ครุฬปา ปนฺนคา เจว วสฺนุติ มม อสฺสเม^๓ ครุฑและงูปากันอยู่ใกล้อาศรมของเรา

ทฺวิชิวฺห, ทฺวิชิวฺหา (ทฺวิ+ชิวฺหา+ณ) ฐ. เทว ชิวฺหา อสฺสชาติ ทฺวิชิวฺโห ฐที่มีลิ้น ๒ แฉก ชื่อว่าทฺวิชิวหะ (ลบ ณ และสระหน้า). ปสฺสเสลมฺคํ อฺรคํ ทฺวิชิวฺหํ^๔ จงฺดูงฺลิน ๒ แฉกพันพิษ. ทฺวิชิวฺหา อฺรโค ยถา^๕ เหมือนงูมีลิ้น ๒ แฉก

อฺรค (อฺรสทฺทูปปท+คฺมฺ คฺติมฺหิ+กฺวิ) ฐ. อฺรธา คจฺจตฺติติ อฺรโค ฐที่เลื้อยไปด้วยยก ชื่อว่าอฺรคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). อฺเรน คจฺจตฺติติ อฺรโค^๖ ฐที่เลื้อยไปด้วยยก ชื่อว่าอฺรคะ. อฺจฺจาวเจหิ วณฺเณหิ อฺรโค จรติ เตชฺสี^๗ งูตัวมีเดชด้วยสีเข้มและจางกำลังเลื้อยไป

วาฬ (วิ+อาล อาทาเน+อ) ฐ. วิเสสน อายฺมฺ อาลาติ คณฺหาตฺติติ วาฬ ฐที่ถือเอาอายุโดยพิเศษ ชื่อว่าวาฬะ (อาเทส ล เป็น หฺ, ลบสระหน้า). วายติ คจฺจตฺติติ วาฬ ฐที่เลื้อยไป ชื่อว่าวาฬะ (วา คมเน+อฬ, ลบสระหลัง). ตํ วาฬา ชิวฺตา โวรโปลฺลํ^๘ งูกัดเขาจนเสียชีวิตแล้ว

ทฺิม (ทฺิม+ณ) ฐ. ทฺิมสรีรตาย ทฺิม ฐ ชื่อว่าทฺิมะ เพราะมีลำตัวยาว (ลบ ณ และสระหน้า). ทฺิมชาติ ทฺิมตฺตภาวา นาคมจฺจโคธาโย^๙ บทว่า ทฺิม่า คือ ฐ ปลา และเหี้ย เป็นต้น ที่มีลำตัวยาว

ทฺิมปิฏฺจิก (ทฺิม+ปิฏฺจิก+ก) ฐ. ทฺิม่า ปิฏฺจิก อสฺสชาติ ทฺิมปิฏฺจิก ฐที่มีสันหลังยาว ชื่อว่าทฺิมปิฏฺจิกะ. ปาทฺุทเรปิ ซานาถ อฺรเค ทฺิมปิฏฺจิกเอ^{๑๐} จงฺรู้จกฺงม็อกเป็นเท้า มีสันหลังยาว

ปาทฺุทฺร (ปาท+อฺทฺร) ฐ. อฺทฺรเมว ปาโท อสฺสชาติ ปาทฺุทฺโร ฐที่มีอกนั้นแหละเป็นเท้า ชื่อว่าปาทฺุทฺระ (ลบสระหน้า, ทฺิมะสระหลัง). ปาทฺุทฺเรติ อฺทฺรปาเท, อฺทฺรเยว เตลฺลํ ปาทา^{๑๑} บทว่า ปาทฺุทฺเร คือ ฐที่มีอกเป็นเท้า, อกนั้นแหละเป็นเท้าของงูเหล่านั้น

วิสฺทฺร (วิสสทฺทูปปท+ธฺร ธฺรเณ+อ) ฐ. วิสํ ธฺรตฺติติ วิสฺทฺโร ฐที่ทรงไว้ซึ่งพิษ ชื่อว่าวิสฺทฺระ

๑	ชา.อญ. ๔๔/๒๙๕	๒	ขุ.มทานิ. ๒๙/๑๓/๘	๓	ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๗/๕๔๗
๔	มขุ.อญ. ๗/๔๘/๑๒๗	๕	ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๔	๖	ขุ.มทานิ. ๒๙/๑๓/๘
๗	ส.สคถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐	๘	วิ.มทวิ. ๑/๒๑๙/๑๖๑	๙	ขุ.อญ. ๑๗/๖๓/๒๒๐
๑๐	มขุ.มขุ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๓	๑๑	ขุ.อญ. ๒๙/๖๑๐/๒๙๓		

งมีอีกหลายศัพท์ เช่น จุกกี, กุณฺหลี, คุพฺหปาท, จุกฺขุสฺสว, กาโกทร, พิเลสย, ชิมฺหค, ปวนาสน

ลำต้วง, ขนดง

โภค (ภฺช โภภฺชฺเญย+ณ) ลำต้วง, ขนดง. ฝณฺโน สปปฺสฺส ตฺนุ กาโย โภโค นาม ลำต้วงของง ชื่อว่าโภคะ. ภฺชตฺติ โภโค ลำต้วงที่คดไปคดมา ชื่อว่าโภคะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น ค)

[๒๕๕] อาสิตฺถี สปปฺทาจาด
วิสํ ตฺวนิตฺถี ครฬํ

นิมฺโมโก กญฺจโก สฺมา
ตพฺเภทา วา หลาหฺโล.

[๒๕๖] กภาพฺภูทโย จาด

วาพคาหฺยาหิตฺตฺนฺชฺโก.

เขี้ยวงู ๒ ศัพท์

อาสี (อส+ณิ) เขี้ยวงู. อสฺติ อเนนาติ อสํ, มฺขํ อวัยวะที่ใช้เคี้ยวกิน ชื่อว่าอสะ ได้แก่ปาก (อส ภฺกฺชเน+อ). ตสฺมี ภวา อาสี เขี้ยวที่มีอยู่ในปากนั้น ชื่อว่าอาสี (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสรรหน้า). อิตฺถี อาสีศัพท์เป็นอิตฺถิลิงค์. อาสีติ วา ทาจา วุจฺจติ^๑ เขี้ยวท่านเรียกว่า อาสี ก็มี

สปปฺทาจาด (สปป+ทาจาด) เขี้ยวงู. สปปฺสฺส ทาจาด สปปฺทาจาด, ทนฺตฺตฺตมา เขี้ยวของงู ชื่อว่าสปปฺทาจาด คือเขี้ยวที่ยาวที่สุด

คราบงู, เปลือก ๒ ศัพท์

นิมฺโมก (นิ+มฺจ โมจเน+ณ) คราบงู. นิมฺจฺเจเต อสฺมา สปปฺเปติ นิมฺโมโก คราบที่งูหลุดออกไป ชื่อว่านิมฺโมคะ (ซ็อน ม, ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น ก)

กญฺจก (กญฺจก+ณ) คราบงู. กญฺจกสฺทิสฺตฺตา กญฺจโก คราบงู ชื่อว่ากญฺจคะ เพราะเป็นเหมือนกับเปลือกเกาะ (ลป ญ และสรรหน้า). สฺมา ทั้ง ๒ บทมีอรรถเหมือนกัน. อฺวโร อตฺตโน ... กญฺจกํ โอมฺมฺญฺนฺโต วิชฺ^๒ เหมือนงูลอกคราบของตนออก ...

ยาพิษ, พิษงู ๒ ศัพท์

วิส (วิส ปเวสเน+อ) ยาพิษ, พิษงู. เทฬํ วิสฺตีติ วิสํ พิษที่เข้าไปสู่ร่างกาย ชื่อว่าวิสะ. อนิตฺถี วิสศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. อญฺตฺรฺสฺส ภิกฺขุโน วิสํ อทาลิ^๓ ให้ยาพิษแก่ภิกษุรูปหนึ่ง. วิสํ นาคสฺส วิชฺชติ^๔ พิษของงูมีอยู่

๑ วิ.ฎิ. ๒/๑๔/๓๕

๒ ขุ.ฉ. ๓๑/๘๖/๖๗

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๐/๑๕๑

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๗๔๘/๒๕๕

ครพ (คิร ชิครณ+อพ) ยาพิษ, พิษุ. **ชีวนั** คิรตีติ **ครพ** พิษที่กลืนกินชีวิต ชื่อว่าครพะ (อาเทศ อี เป็น อ)

พิษุชนิดต่าง ๆ

หลาหล โกาพภู โอาทินา กาโกลาทย จ สดตาดิ อิเม นว ตพภทา ตสส วิสสส เกทา พิษหลาหละ พิษกาพภูณะ และพิษกาโกละ เป็นต้น (อาทิกัพท์เอา โสรภูจิก สุกกเกยยะ พรหมปุดต ปทีปน ทารท วจจนาก) เป็นชนิดของพิษุนั้น. วา หลาหลคัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

พิษุมีหลายอย่าง คัมภีร์อมรโกสอภิธานจึงกล่าวไว้ว่า

ปุเม ปณเฑ จ กาไกล-	กาพภูหลาหลา,
โสรภูจิก สุกกเกยโย	พรหมปุดโต ปทีปน,
ทารโท วจจนาก จ	วิสภทา อิเม นว. ^๑

พิษุมี ๘ ชนิดเหล่านี้ คือ กาโกละ กาพภูณะ หลาหละ โสรภูจิกะ สุกกเกยยะ พรหมปุดตะ ปทีปนะ ทารทะ และวจจนากะ, กาไกลคัพท์ กาพภูคัพท์ และ หลาหลคัพท์ มีใช้ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

หลาหล (หล+หล) พิษหลาหละ. **หนตีติ** **โหล** พิษที่เบียดเบียน ชื่อว่าหละ (หน หีสาย+อ, อาเทศ นุ เป็น ล). **หลานมปิ** **โหล** หลาหล พิษของพิษหละ ชื่อว่าหลาหละ (ทีฆะ อ เป็น อา). **วิสิ** **ยถา หลาหล**^๒ เหมือนพิษหลาหละ

กาพภู (กาพ+ภู) พิษกาพภูณะ. **วณณน** **กาพญจ** **ต** **สดตาน** **ชีวิตทรนโต** **โลหมุคฺคร-** **สทิสตาย** **ภูณญเจติ** **กาพภู** พิษที่มีสีดำและเป็นค้อน เพราะเหมือนกับค้อนเหล็ก โดยการนำเอาชีวิตของสัตว์ไป จึงชื่อว่ากาพภูณะ

หมอง ๒ คัพท์

วาศคาคี (วาศสททุปท+คห อุปาทาน+ณิ) หมอง. **วาศ** **สปป** **คณหนสีลตาย** **วาศคาคี** หมอง ชื่อว่าวาศคาคี เพราะมีปรกติจับบุง (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสรรหน้า)

อหิตฺตฺตฺก (อหิตฺตฺตฺก+อิก) หมอง. **อหิโน** **ตฺตฺตฺน** **มุขน** **ทิตฺตฺติ** **อหิตฺตฺตฺก** คนที่เล่นด้วยปากของงู ชื่อว่าอหิตฺตฺตฺกะ (ลปสรรหน้า)

ตทาปิ มํ ธมฺมจาริ	อุปฺภูจํ อุโปสถ
อหิตฺตฺตฺก โคเหตุวาน	ราชทวารมฺหิ กิฬติ. ^๓

ครั้งนั้น หมองจับเอาเราผู้ประพตติธรรมจำอุโบสถอยู่ ไปเล่นใกล้ประตูพระราชวัง

๑ อมรโกส. ๘/๑๐-๑๑

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๕๕๒/๓๑๕

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๒๑/๕๗๐

[๖๕๗] **นโรโย ทุคคตติถี จ นรโก โส มหาภูจจา**
สญชีโว กาสสุโต จ มหาโรรวโรรวา
ปตาปโน อวีจิตถี สงฆาโต ตาปโน อิติ.

นรก, ทุคคตติ ๓ ศัพท์

นโรโย (นิ+อโย) นรก, ทุคคตติ. อโย อิฏฐผล, โส นิคโคโต อสุมาติ นโรโย อยะแปลว่าผลที่น่าปรารถนา, นรก ชื่อว่านโรยะ เพราะปราศจากผลที่น่าปรารถนานั้น (ลง รุ อาคม). **นินุกิโต** รโยคมนั เอตถาติ วา นโรโย หรือ นรก เป็นสถานที่มีการไปอันน่าตำหนิ ชื่อว่านโรยะ (นิ+รโย). โลกเชน กมฺเมน โทสเชน กมฺเมน โมหเชน กมฺเมน นโรโย ปญญาติ^๑ นรกย่อมปรากฏ เพราะกรรมอันเกิดจากโลภะ เกิดจากโทสะ และเกิดจากโมหะ

ทุคคตติ (ทุ+คคตติ) นรก, ทุคคตติ. **ทุฏฐา คติ** เอติสฺสาติ **ทุคคตติ** นรกที่มีการไปไม่ดี ชื่อว่า ทุคคตติ (ช้อน ค). **อิตถี ทุคคตติศัพท์** เป็นอิตถิลิงค์. **นตถิ ตฺยหํ ทุคคตติ สุตติเยว ตฺยหํ ปาฎิกงฺขา**^๒ ทุคคตติไม่มีแก่ท่าน สุตติเท่านั้นเป็นที่หวังของท่าน

นรก (นี นเย+ณฺว) นรก, ทุคคตติ. **อปฺปญฺเณ เนตติ นรโก** นรกที่น่าเอาคนบาปไป ชื่อว่านรกะ (อาเทศ อี เป็น อ, ณฺว เป็น ออก, ลง รุ อาคม). **ตเรยฺย นรกํ อิมํ**^๓ ฟังขำมนรกนี้ไปได้

นรกใหญ่ ๘ ขุม

โย “มหานโรโย”ติ วุตฺโต, โส อฏฺฐจา โหติ นรกที่เรียกว่า “มหานรก” มี ๘ ขุม คือ

สญชีโว (สฺ+ชีโว ปาณเน+อ) สญชีวมหานรก. **มรฺนตาปี กมฺมผลานุกวนตถํ ปุนปฺปุนํ ชีวนติ อสฺมินฺติ สญชีโว** นรกขุมที่สัตว์นรกตายแล้วเกิด มีชีวิตใหม่ครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อเสวยผลกรรม ชื่อว่า สญชีวะ (อาเทศนิกหิตเป็น ญ). **โพธิสฺสุโต** อิสิสฺริยกาเมการิกาเหตุ นโรโย คจฺจติ สญชีโว คจฺจติ^๔ พระโพธิสัตว์ไปสู่สญชีวมหานรก เพราะเหตุแห่งการกระทำโดยปรารถนาความเป็นใหญ่

กาสสุโต (กาสสุตฺต+ณ) กาสสุตฺตมหานรก. **ยตฺถ นโรเย เนรยิกานํ สรีรานิ วฑฺฒกีนํ** กาสสุตฺเตน สญญาโย กตฺวา วาสิยา ตจฺจนฺติ, โส กาสสุโต นรกขุมที่มีสัตว์นรกถูกขวาน ชื่อ กาสสุตตะ ของนายช่างสับร่างกายอยู่ ชื่อว่า กาสสุตตะ (ลป ญ และสระหน้า). **ส กาสสุเต นโรเย จิริ รตฺตาย ปจฺจติ**^๕ เขาถูกไฟไหม้อยู่ใน กาสสุตฺตมหานรก โดยราตรีอันยาวนาน

มหาโรรวา (มหนฺต+โรรว) มหาโรรวมหานรก. **สุตํ ปุนปฺปุนํ วา ทุกฺขิตสทฺแทน รวนฺติ อสฺมินฺติ โรรวา** นรกขุมที่มีสัตว์นรกร้องด้วยเสียงอย่างทุกข์ทรมาณเป็นระยะๆ ชื่อว่าโรรวะ (รุ สทฺเท+รว, วุทธิ อฺ เป็น ไอ). **มหนฺโต จ โส โรรวา จาติ มหาโรรวา** เสียงร้องนั้นมีมาก

๑ อัง.ฉก. ๒๒/๓๑๐/๓๗๘

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๖/๑๖๗

๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๙/๔๗๑

๔ อภิ.กถา. ๓๗/๑๘๘๕/๖๕๗

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๑

จึงชื่อว่ามหาโรรวะ (อาเทศ มหนต์ เป็น มหา). เสฏฐิ คหปติ มหาโรรวเ นรเเย ปจจติ^๑ ท่านเศรษฐีคฤหบดีถูกไฟไหม้อยู่ในมหาโรรวมหานรก

โรรว, จูพโรรว (จูพ+โรรว) โรรวมหานรก. สุตัม ปุนปฺปณั วา ทุกฺขิตสทฺเทณ รวณติ อสฺมินฺติ โรรวเ นรกขุมที่มีสัตว์นรกร้องด้วยเสียงอย่างทุกข์ทรมานเป็นระยะๆ ชื่อว่าโรรวะ (รุ สทฺเท +รว, วุทธิ อุ เป็น โอ). โรรวเ นรเเย จิรั สกมฺมุนา อปจิสฺส^๒ เราถูกไฟไหม้อยู่ในโรรวมหานรก ตลอดกาลนานเพราะกรรมของตน

ปตาปน (ป+ตป สนฺตาเป+ยุ) ปตาปนมหานรก. ภูสั ปตฺนติ อสฺมินฺติ ปตาปโน นรกขุมที่มีสัตว์นรกตกไหม้อยู่ชาน ชื่อว่าปตาปนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). โส อุเปติ นรียํ ปตาปนั^๓ เขาย่อมเข้าถึงปตาปนมหานรก

อวิจิ (น+วิจิ) อเวจิมหานรก. คัมภีร์รุตทะกล่าววว่า “วิจิ ตฺรฺงเค อปฺเป จ วิจิคฺคฺพทึไซฺน อรรธวํกระแสและจํานวนน้อย”. คัมภีร์ติกัณฐเสสกะกล่าววว่า “วิจิ สุขตฺรฺงเคสุ วิจิคฺคฺพทึไซฺน อรรธวํความสุขและกระแส”. นตฺติ สุขสฺส วิจิ เลโสปี อตฺราติ อวิจิ นรกขุมที่ไม่มีกระแสแห่งความสุขเลยแม้แต่น้อย ชื่อว่าอวิจิ. นตฺติ วิจิ สุขํ เอตฺถาติ อวิจิ นรกขุมที่ไม่มีความสุข ชื่อว่าอวิจิ (อาเทศ น เป็น อ). อิตฺถิ อวิจิคฺคฺพทึเป็นอิตถิลิงค์. ชาลาณํ นรฺนตฺรตาย อวิจิ นาม, สตฺตฺตํ นรฺนตฺรตาย อวิจิ นาม^๔ นรกชื่อว่าอวิจิ เพราะมีเปลวไฟไม่ว่างเว้น, นรกชื่อว่าอวิจิ เพราะมีสัตว์นรกไม่ว่างเว้น

สงฺฆาต (สั+หน หีสายั+ณ) สัฆาตมหานรก. สมนฺโต อาคเตหิ ปพฺพเตหิ หนฺณนฺติ อตฺราติ สงฺฆาโต นรกขุมที่มีสัตว์นรกถูกก้อนหินเผาที่ลอยมาจากทุกด้านเปียดเปียนอยู่ ชื่อว่าสังฆาตะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต, นิคฺหิตเป็น ฐ, ลบ ญ)

ตาปน (ตป สนฺตาเป+ยุ) ตาปนมหานรก. ตปฺนติ อตฺราติ ตาปโน นรกขุมที่มีสัตว์นรกตกหมกไหม้อยู่ ชื่อว่าตาปนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). ตาปยิตฺวา ชนปทึ ตาปเน เปจฺจ ปจฺจติ^๕ ทำชาวชนบทให้เดือดร้อน ลี้นพระชนม์ไปแล้วจะหมกไหม้อยู่ในตาปนมหานรก

อิตฺสทฺโท อฏฺฐนฺนํ ปริสฺมาปนฺโต อิตฺคฺคฺพทึในคธาถามีอรรธวํ ปริสฺมาปนะ คีอกกล่าวจบครบนรกทั้ง ๘ ขุม

ในพระบาลีขุททกนิกายแสดงชื่อมหานรกทั้ง ๘ ขุมไว้ว่า

สญฺซีโว กาทฺสฺสุโต จ สงฺฆาโต เทว จ โรรวา
อถาปโร มหาวีจิ ตาปโน จ ปตาปโน.^๖

๑ ส.สคฺาถ. ๑๕/๓๕๑/๑๓๔

๒ พุ.ชา. ๒๘/๘๖๓/๓๐๔

๓ พุ.ชา. ๒๘/๓๑๓/๑๒๘

๔ มช.อฏฺ. ๑๐/๒๖๘/๑๗๑

๕ พุ.ชา. ๒๘/๘๒/๔๒

๖ พุ.ชา. ๒๘/๘๒/๓๘-๔๐

มหานรค ๘ ขุม คือ สัตว์ชีวะ กภาพสตุตตะ สังฆาตตะ โรรวุระ มหาโรรวุระ มหาวีจิ
ตาปนะ และปตาปนะ

[๖๕๘] ถิยั เวตรณิ โลห-
การณิกโก นิริยโป

กุมภี ตตุถ ชาลลสยา
เนรยิกโก ตุ นารโก.

นรคสายน้ำ

ตตุถ นิริเยสุ เวตรณิ จ โลหกุมภี จาติ อิเม เทว นิริยา ชาลลสยา ชาลาธารา
นรคทั้ง ๒ ขุม คือ เวตรณิและโลหกุมภี เป็นนรคที่เป็นสายธารอยู่ในนรคใหญ่ทั้ง ๘ ขุมนั้น

เวตรณิ (วิ+ตรณิ) เวตรณินรค. ตรณิ นาวา, สา นตฺถิ อสฺสนฺติ เวตรณิ ตรณิแปลว่า
เรือข้ามฟาก, นรคที่ไม่มีเรือข้ามฟาก ชื่อว่าเวตรณิ (อาเทศ อิ เป็น เอ). ถิยั เวตรณิศัพท์ใช้ใน
อิตติลึงค์. เตเม ชนา เวตรณิ ปตฺนฺติ^๑ ชนเหล่านี้ตกไปสู่เวตรณินรค

โลหกุมภี (โลห+กุมภี) โลหกุมภินรค. โลหมยา กุมภี อสฺสนฺติ โลหกุมภี นรคที่มีหม้อทำ
ด้วยโลหะ(หม้อทองแดง) ชื่อว่าโลหกุมภี. ส ตาทีโส ปจฺจติ โลหกุมภียั^๒ ผู้เช่นนั้น ย่อม(ถูก
ไฟ)ไหม้ในโลหกุมภินรค

นายนิรยบาล ๒ ศัพท์

การณิก (การณา+อิก) นายนิรยบาล. การณา ยาดนา ติพฺพเวทนา จ, ตํ กโรตีติ การณิกโก
การณา แปลว่า การทรมานและทุกข์เวทนาอย่างรุนแรง, นายนิรยบาลผู้ทำการทรมานนั้น ชื่อว่า
การณิกะ (ลบสรรหน้า)

นิริยป, นิริยปาล (นิริยสทฺทฺอุปปท+ปา,ปาล รกฺขเน+อ) นายนิรยบาล. นิริยคตฺตเต ปาตีติ
นิริยโป ผู้ควบคุมสัตว์ตนรค ชื่อว่านิริยปะ (ลบสรรหน้า). อถ โข นํ วิกฺกนฺทนต์เยว นิริเย
นิริยปาลา ปกฺขิเปยฺยึ^๓ ครั้งนั้น นายนิรยบาลจับเขาผู้คร่ำครวญอยู่นั้นแหละใส่ในนรค

สัตว์นรค ๒ ศัพท์

เนรยิก (นิริย+ณิก) สัตว์นรค. นิริยั คจฺจตีติ เนรยิกโก ผู้ไปสู่นรค ชื่อว่าเนรยิกะ (ลบ ณ, วุทธิ
อิ เป็น เอ, ลบสรรหน้า). ติริจฺจานคโตสิ เนรยิกโกสิ^๔ เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นสัตว์นรค

นารก (นรค+ณ) สัตว์นรค. นรกั คจฺจตีติ นารโก ผู้ไปสู่นรค ชื่อว่านารกะ (ลบ ณ, วุทธิ อ
เป็น อา, ลบสรรหน้า)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๕๔๑/๒๐๒

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๒/๔๒

๓ มข.มข. ๑๓/๖๗๗/๖๒๖

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๖/๑๖๖

[๖๕๙] **อณฺณโว** **สาครโว** **สินธุ** **สมุทฺโท** **รตนากโร**
ชลนินฺद्यุทธิ **ตสฺส** **เกทา** **ซีรณฺณวาทโย.**

ทะเล, มหาสมุทร ๗ คัพฺพ

อณฺณว (อณฺณสทฺทฺหฺปฺท+วา คมเน+อ) ทะเล, มหาสมุทร. **อณฺโณ** **ชล**, **โส** **วาติ** **คจฺจติ** **เอตฺถาติ** **อณฺณโว** **อณฺณะแปลว่าน้ำ**, ทะเลเป็นที่มึนน้ำไหลไป ชื่อว่าอณฺณะว. **อณฺโณ** **เอตฺถาติ** **วิซฺชตีติ** **วา** **อณฺณโว** **หรือทะเลที่มึนน้ำอยู่** ชื่อว่าอณฺณะว (ลบสระหน้า). **เย** **ตฺรฺนฺติ** **อณฺณว**^๑ **คนเหล่าใดข้ามมหาสมุทรไปได้**

สาคร (สคร+ณ) ทะเล, มหาสมุทร, สาคร. **สฺครเรหิ** **ราชกุมารเอหิ** **ชโต** **สาคร** **ทะเลที่พระ** **สครระราชกุมารทรงชุต** ชื่อว่าสาครระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **สํานํ** **ธนํ** **อากโรตีติ** **วา** **สาคร** **หรือมหาสมุทรเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพยากรธรรมชาติ** ชื่อว่าสาครระ (สทฺทฺหฺปฺท+อา+กร **กรเน+อ**, **อาเทศ** **ก** เป็น **ค**, **ลบสระหน้า**). **สฺงคํ** **สํสีทํ** **ราติ** **คณฺหาตีติ** **สาคร** **มหาสมุทร** **ที่ยืดไว้ให้จมลง** ชื่อว่าสาครระ (สฺงคสทฺทฺหฺปฺท+วา **อาทาเน+อ**, **ลบ ง**, **ทีมะ** **อ** เป็น **อา**, **ลบสระหน้า**). **นทํ** **สาคร** **มุข**^๒ **มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำ**

สินธุ (สนฺท สวเน+อุ) ทะเล, มหาสมุทร. **สนฺทตีติ** **สินธุ** **ทะเลที่ไหลไป** ชื่อว่าสินธุ (**อาเทศ** **อ** เป็น **อิ**, **ท** เป็น **ธ**). **สีติ** **สทฺทํ** **กูรฺมานา** **ธฺนาติ** **กมฺปตีติ** **สินธุ**^๓ **มหาสมุทรที่ส่งเสียงคลื่น** **ดังว่า** **“สิ ลี”** ชื่อว่าสินธุ (สิสทฺทฺหฺปฺท+ธ **กมฺปเน+กฺวิ**, **ลงนิคหิตอาคม**, **อาเทศนิคหิตเป็น** **น**, **ลบ** **กฺวิ**). **สินธุคัพฺพ**เป็นอิตถิลีลค์

สมุทฺท (สํ+อุท ปฺรฺเน+ท) ทะเล, มหาสมุทร. **เวลนฺเตน** **สํ** **อุเทตีติ** **สมุทฺโท** **มหาสมุทร** **ที่ให้น้ำเต็มเสมอชายฝั่ง** ชื่อว่าสมุททะเล (**อาเทศนิคหิตเป็น** **ม**)

จตฺตาโรเม **น** **ปฺรฺเรนฺติ** **เต** **เม** **สุณฺนาถ** **ภาสโต**
สมุทฺโท **พฺรฺาหฺมโณ** **ราชา** **อิตถี** **จาปี** **ทิจมฺปติ.**^๔

พฺรฺาหฺมณํ **ทํานจงฟังเราผู้กล่าวอยู่** **๔** **อย่างเหล่านี้ไม่รู้จักอิมเต็ม** คือมหาสมุทร **พฺรฺาหฺมณํ** **พระราชา** **และสตรี**

รตนากโร (รตนสทฺทฺหฺปฺท+อา+กร **กรเน+อ**) ทะเล, มหาสมุทร. **รตนํ** **อากโรตีติ** **รตนากโร** **มหาสมุทรเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งหลาย** ชื่อว่ารัตนากระ (ลบสระหน้า)

ชลนินฺติ (ชลสทฺทฺหฺปฺท+นิ+ธฺา **ธฺาเน+อิ**) ทะเล, มหาสมุทร. **ชลานิ** **นินฺธิยฺนฺเต**, **ธฺยฺนฺเต** **วา** **เอตฺถาติ** **ชลนินฺติ** **ทะเลที่ซังน้ำไว้** **หรือทะเลเป็นที่มึนน้ำซังอยู่** ชื่อว่าชลนินฺติ (ลบสระหน้า)

๑ วิ.มหาวิ. ๕/๗๔/๙๓

๒ วิ.มหา. ๕/๘๗/๑๒๔

๓ ขุ.ญ. ๕๐/๖๖๑/๑๐๘

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๒/๑๒๔

อุททิ (อุทกสทฺทูปปท+ธา ธาณ+อิ) ทะเล, มหาสมุทร. อุทกานิ นิธิยนเต, ธิยนเต วา เอตถาติ อุททิ ทะเลที่ขังน้ำไว้ หรือทะเลเป็นที่มีน้ำขังอยู่ ชื่อว่าอุททิ. อุทกํ ททาติติ วา อุททิ ทะเลที่ทรงไว้ซึ่งน้ำ ชื่อว่าอุททิ (ลบ ก, ลบสระหน้า). ยถา สมุทโท อุทธินมคฺโค^๑ มหาสมุทร เป็นเลิศแห่งทะเลทั้งหลาย ฉนฺได

ประเภทแห่งมหาสมุทร

ตสฺส สมุทตฺส ชีรณฺณวาทโย เกทา มหาสมุทรทั้งหลายมีชีรณณะเป็นต้น จัดเป็นประเภท แห่งมหาสมุทรนั้น. อาทิกัฟฺทรวมเอา ลวโณทะ มหาสมุทรที่น้ำมีรสเค็ม, ทัถฺยทะ มหาสมุทรที่ น้ำสีเหมือนนมข้น, ฆโตทะ มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนเนยใส, อุจฺจฺวโรทะ มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือน น้ำอ้อย, มทฺโรทะ มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนน้ำสุรา, สาทฺทกทะ มหาสมุทรที่น้ำมีรสหวาน

ชีรณฺณว (ชีร+อณฺณว) มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนนํ้านม. ชีรณฺณโณ อณฺณโว ชีรณฺณโว มหา สมุทรที่น้ำสีเหมือนนํ้านม ชื่อว่าชีรณณะ (ลบสระหน้า)

[๖๖๐] เวลาสุส กุลเทโสธ อาวภูฏ สลิลพุม
 เถโว ตฺ พินฺทฺ ฆุสฺติ อโม ตฺ ชลนิกคโม.

ชายฝั่งมหาสมุทร

เวลา (วิ+อิธา) ชายฝั่งมหาสมุทร. อสุส สมุทตฺส กุลเทโส ติโรเทโส เวลา นาม ชายฝั่งแห่งมหาสมุทรนั้น ชื่อว่าเวลา. วิคฺจฺจนฺติ อิธา อสุสนฺติ เวลา ชายฝั่งที่ปราศจากน้ำ ชื่อว่าเวลา (ลบสระหน้า, อาเทศ อิ เป็น เอ, ร เป็น ล). พลํ เวลา สมุทตฺส^๒ ชายฝั่ง มหาสมุทร แข็งแรง

นํ้าวน, นํ้าหฺมน ๒ คัฟฺทฺ

อาวภูฏ (อา+วภูฏ อาวภูฏเน+อ) นํ้าวน, นํ้าหฺมน. จกฺกมิว สลิลานํ ชลานํ ภูมํ อาวภูฏโณ นาม การหฺมนวนของสายน้ำเหมือนงจกร ชื่อว่าอาวภูฏะ. อาวภูฏนฺติ ชลานิ เอตถาติ อาวภูฏโณ วังวนที่มีนํ้าหฺมน ชื่อว่าอาวภูฏะ. มชฺเฒ คจฺกาย อาวภูฏํ อุจฺจฺเปสิ^๓ ให้เกิดนํ้าวนขึ้นท่ามกลางแม่น้ำ

สลิลพุม (สลิล+ภม) นํ้าวน, นํ้าหฺมน. สลิลานํ ภูมํ สลิลพุม การหฺมนวนของกระแสน้ำ ชื่อว่าสลิลพุมะ (ซ้อน พ)

หยาดนํ้า ๓ คัฟฺทฺ

เถว (ถฺ อภิตถเว+ว) หยาดนํ้า. ถวติ ลินฺยจฺติติ เถโว นํ้าที่หยาดหยด ชื่อว่าเถวะ (อาเทศ อุ

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๓๓/๒๓๖

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๗๐/๒๖๑

๓ มชฺ.อญฺ. ๘/๓๕๐/๑๗๔

เป็น เอ)

พินทุ (พิทฺ อวยเว+อ) หยาดน้ำ. **พิตฺยเตติ พินทุ** น้ำที่เขาหยด ชื่อว่าพินทุ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น). **วินฺทยเต ลพฺกเตติ พินทุ** หยดน้ำที่เขาได้ ชื่อว่าพินทุ (วิทฺ ลาเภ+อ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น, วฺ เป็น พ). **น พินทุ อุทกํ ปคฺขรติ**^๑ หยดน้ำไม่ไหล

มุสิต (มุสฺ มุสเน+อิ+ต) หยาดน้ำ. **มุสฺยเตติ มุสิตํ** หยาดน้ำที่เขาสั้มผัส ชื่อว่ามุสิตะ

ทำน้ำ, ทำเรือ, ประตุน้ำ ๒ ศัพท์

ภม (ภมฺ อนุวจฺจान+อ) ทำน้ำ, ทำเรือ, ประตุน้ำ. **ปากาเร เคหาทิตฺติตฺตฺยญจ ชลนิกฺคโม** ภโม นาม ทำน้ำใกล้กำแพงเมืองและบ้านริมฝั่งเป็นต้น ชื่อว่าภมะ. **ภมฺตีติ ภโม** ทำน้ำที่ไม่มั่นคง ชื่อว่าภมะ

ชลนิกฺคม (ชลสฺทหฺรูปปท+นิ+คฺมฺ คฺติมฺหิ+อ) ทำน้ำ, ทำเรือ, ประตุน้ำ. **ชเล นิกฺจจฺตีติ ชลนิกฺคโม** ทำที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ชื่อว่าชลนิกคมะ (ชฺลอน ค)

[๖๖๖] **อาโป ปโย ชลํ วาริ** **ปานีโย สลิลํ ทกํ**
อณฺโณ นีรํ วณํ วาลํ **โตยํ อมฺพุทฺทกํ จ กํ.**

น้ำ ๑๕ ศัพท์

อาป (อาป พฺยาปเน+อ) น้ำ. **สพฺพญฺจานเสฺฐ อาเปตีติ อาโป** น้ำที่ซึมซาบไปในทุกที่ ชื่อว่าอาปะ. **อาปฺยเตติ อาโป** น้ำที่เขาถึง ชื่อว่าอาปะ (อาป ปาปฺณเน+อ). **ตํ ตํ จานํ อปฺเปติ วิสรตีติ อาโป** น้ำที่ไหลไปสู่ที่นั้นๆ ชื่อว่าอาปะ (อป ปาปฺณเน+อ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **อาปฺยติ สมฺมุหฺยตีติ อาโป** น้ำที่เกาะรวมกัน ชื่อว่าอาปะ (อาป สมฺมุเห+อ). **สพฺพชาตฺรุปานิ อปฺเปติ ปคฺขรฺาเปตีติ อาโป** น้ำที่ไหลไปสู่อันเกิดขึ้นร่วมกันไหลไป ชื่อว่าอาปะ (อป ปคฺขรฺเณ+ณ, ลบ ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **สพฺพชาตฺรุปานิ อาปฺยติ พฺรุเหตีติ อาโป** น้ำที่ไหลไปสู่อันเกิดมา มีธาตุอย่างเดียวกันเจริญขึ้น ชื่อว่าอาปะ (อาป วสุทฺตเน+อ). **อาโป ตตฺถปิ สนฺทติ**^๒ น้ำย่อยไหลไปแม่น้ำที่นั่น. **ชนฺธา อาโปธาตฺ ปฏฺิจจ**^๓ ชั้นที่ทั้งหลายอาศัยอาโปธาตุ

ปย (ปา ปาเน+ณฺย) น้ำ. **ปาดพฺพนฺติ ปโย** น้ำที่ควรดื่ม ชื่อว่าปยะ (ลบ ญ, รัสสะ อา เป็น อ). **ปาดพฺพภาวํ ปยติ คจฺจตีติ ปโย** น้ำที่ถึงความน่าดื่ม ชื่อว่าปยะ (ปย คมเน+อ)

ชล (ชล ปคฺขรฺเณ+อ) น้ำ. **ชลติ ปคฺขรฺตีติ ชลํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าชละ. **ชลติ สนฺทตีติ ชลํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าชละ (ชล สนฺทเน+อ). **ชลติ ทิพฺพตีติ ชลํ** น้ำที่กระเพื่อม ชื่อว่าชละ (ชล ทิพฺพเน+อ). **ชลํ วุจฺจติ อุทกํ**^๔ น้ำ ท่านเรียกว่าชละ

๑ ม.ช.อ.ญ. ๘/๔๒๗/๒๓๐

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๘/๔๐๘

๓ อภิ.ป.ญ. ๔/๑/๒๑๗๖/๖๑๐

๔ ขุ.ม.หานิ. ๒๘/๓๖๔/๒๔๓

วาริ (วร นิเสธ+ณิ) น้ำ. วารยติ ปิปาสนุติ วาริ น้ำที่ระงับความกระหาย ชื่อว่าวาริ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). วาริ วุจฺจติ อุทก^๑ น้ำ ท่านเรียกว่าวาริ

ปานีย (ปา ปาเน+อนีย) น้ำ. ปิยตีติ ปานีย น้ำที่เขาดื่ม ชื่อว่าปานียะ. ปาตพฺพพิวิตพฺพนุติ ปานีย น้ำที่ควรดื่ม ชื่อว่าปานียะ (ลปสระหลัง). อิหํ ปานียํ อิหํ ปริโภชนีย^๒ นี้่น้ำดื่ม นี้ของบริโภค

สลิล (สล คติย+อิล) น้ำ. สลตีติ สลิล น้ำที่ไหลไปเรื่อยๆ ชื่อว่าสลิละ. สลิลํ วุจฺจติ อุทก^๓ น้ำ ท่านเรียกว่าสลิละ

ทก (อุทิ ปสเว+ณฺว) น้ำ. อุทฺทตีติ ทก น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าทกะ (ลป อุ, อาเทศ ญฺว เป็น ออก). ทกํ ปิปาสจฺเจทํ กโรตีติ วา ทกํ น้ำที่บรรเทาความกระหาย ชื่อว่าทกะ (ทกสทฺทฺทูปปท+กรกรณ+กฺวิ, ลป ก ที่สุดบท, ลป กฺวิ และ รุ ที่สุดธาตุ). ทกํ ทกาสยา ปวิสนฺตีติ เอตลอุการโลโป วิย^๔ ในประโยคนี้ว่า ทกํ ทกาสยา ปวิสนฺติ เหมือนมีการลป อุ อักษร(ต้น อุทก)

อณฺณ (อน สทฺเท+อ) น้ำ. อนตีติ อณฺโณ น้ำที่มีเสียง ชื่อว่าอณะ (ซอน น, อาเทศ ญฺน เป็น ญฺณ). อรติ คจฺจตีติ อณฺโณ น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าอณะ (อร คมเน+ต, อาเทศ ต เป็น อนฺน, ญฺน เป็น ญฺณ, ลป รุ ที่สุดธาตุ, ลปสระหลัง)

นิริ (นี นเย+อิริ) น้ำ. สพฺพวตฺถุณี เนตีติ นิริ น้ำที่พัดพาเอาวัตถุทั้งปวงไป ชื่อว่านิริระ (ลปสระหน้า)

วน (วน สมภตฺตฺย+อ) น้ำ. ปิปาเสหิ วนียเตติ วนํ น้ำที่ผู้กระหายปรารณา ชื่อว่าวนะ

วาล (วา คมเน+อล) น้ำ. วาติ คจฺจตีติ วาลํ น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าวาละ (ลปสระหลัง)

โดย (ตา ปาลเน+ย) น้ำ. ตายเต ปาลยเตติ โดยํ น้ำที่เขาเก็บกักรักษาไว้ ชื่อว่าโดยะ (อาเทศ อา เป็น โอ). โดยํ วุจฺจติ อุทก^๕ น้ำ ท่านเรียกว่าโดยะ

อมฺพุ (อมฺพ สทฺเท+อุ) น้ำ. อมฺพตีติ อมฺพุ น้ำที่ส่งเสียง ชื่อว่าอัมพุ. สทฺทํ อมฺพติ กโรตีติ อมฺพุ น้ำที่ทำให้มีเสียงดัง ชื่อว่าอัมพุ (อมฺพ กรณ+อุ). อมฺพุ วุจฺจติ อุทก^๖ น้ำ ท่านเรียกว่าอัมพุ

อุทก (อุทิ ปสเวนเกฺลทเนสุ+ณฺว) น้ำ. อุทฺทตีติ อุทกํ น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าอุทกะ (อาเทศ ญฺว เป็น ออก). อุทกํ นาม ภาชนคํ วา โหติ โปกฺขรณียํ วา ตสาเก วา^๗ ชื่อว่าน้ำ ได้แก่ น้ำที่อยู่ในภาชนะ ในสระ หรือในบ่อ

๑ ขุ.มทานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓

๒ วิ.มทาวี. ๑/๕๔๓/๓๗๐

๓ ขุ.มทานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓

๔ ขุ.อภฺ. ๔๗/๑๐๙/๒๑๗

๕ ขุ.จฺพนฺ. ๓๐/๘๐๖/๔๒๒

๖ ขุ.มทานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓

๗ วิ.มทาวี. ๑/๑๐๕/๙๔

ก (กร กรณ+กวิ) น้ำ. สทฺทํ กรโสติติ กํ น้ำที่ท่าเสียงดัง ชื่อว่ากะ (ลบ กวิ และ รุ ที่สุดธาตุ).
 กนฺติ หิ อุทกํ^๑ บทว่า กํ คือน้ำ
 น้ำมีอีกหลายศัพท์ เช่น กมล, ซีร

[๖๖๒] **ตรงโค จ ตถา ภงโค อุมิ วิจิ ปุมิตถิย**
อุลโลลโล ตู จ กลโลลโล มหาวิจิสู กถยเต.

คลื่น, ระลอก, กระแส ๔ ศัพท์

ตรงค (ตรงสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กวิ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **ตรงโค** **คจฺจตีติ** **ตรงโค** คลื่น
 ที่ซัดข้ามไป ชื่อว่าตรงคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบ ม ที่สุดธาตุและ กวิ). **ตี**
 รัว่า **คจฺจตีติ** **ตรงโค** หรือคลื่นที่ซัดไปสู่ฝั่ง ชื่อว่าตรงคะ (ตรงสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กวิ, ลง
 นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, อี เป็น อ, ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ). **อุมิติ** **วิจิโย** **ตรงคา**^๒
 บทว่า **อุมิ** คือกระแสคลื่น

ภงค (ภิช ภิชฺชเน+อ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **สยเมว ภิชฺชตีติ** **ภงโค** คลื่นที่แตกออกเอง
 ชื่อว่าภังคะ (อาเทศ อี เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, อาเทศ ชฺ เป็น ค)

อุมิ (อุหา วิตฺกฺ+มิ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **อุเหนติ** **วิตฺกฺเกนฺติ** **เอเตนาติ** **อุมิ** คลื่นที่ทำให้
 ใหลเรือกังวล ชื่อว่าอุมิ (ลบ ห). **อฺรติ** **คจฺจตีติ** **อุมิ** คลื่นที่ซัดไป ชื่อว่าอุมิ (อฺร คมเน
 +มิ, อาเทศ อ เป็น อุ, ลบ รุ ที่สุดธาตุ). **นทานิ** **อมุสฺมี** **อุทกรทเท** **ปุนเทว** **อุมิ**
ปาตฺทวิสฺสตี^๓ เวลาขึ้นในห้วงน้ำแห่งนั้นจักไม่มีคลื่นปรากฏอีกเลย

วิจิ (วิ+จิ จเย+อิ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **วิวิธเน** **จยตีติ** **วิจิ** คลื่นที่ก่อตัวขึ้นเป็นระลอก
 ชื่อว่าวิจิ. **วิมฺหยํ** **วิจิตฺตํ** **จิโนตีติ** **วิจิ** คลื่นที่ก่อตัวขึ้นอย่างวิจิตร ชื่อว่าวิจิ (ทีฆะ อี เป็น
 อี, ลบสระหน้า). **ปุมิตถิยํ** **อุมิศัพท์**และ**วิจิศัพท์**ใช้ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์. **สมฺพุทฺตีรั** **วิจิ**
วีย^๔ เหมือนคลื่นกระทบฝั่งมหาสมุทร

คลื่นขนาดใหญ่ ๒ ศัพท์

อุลโลล (อุ+โลล อุมฺมาทเน+ณ) คลื่นขนาดใหญ่. **อุลโลลโล** **กลโลลโล** **จาติ** **อิทํ** **มหาวิจิสู**
กถียเต บทว่า **อุลโลล** และ **กลโลล** นี้ท่านกล่าวไว้ในคลื่นขนาดใหญ่. **อุลโลลยตีติ** **อุลโลลโล** คลื่น
 ที่บ้าคลั่ง ชื่อว่าอุลโลลละ (ซ้อณ ล, ลบ ณ). **อุลตี** **คจฺจตีติ** **อุลโลลโล** คลื่นที่ซัดไป ชื่อว่าอุลโลลละ
 (อุล คมเน+โอล, ซ้อณ ล). **นาวํ** **เนตฺวา** **อุลโลลลํ** **กตฺวา** **ตสฺส** **ปตฺตจิวรั** **เตเมตฺวา**^๕
 นำเรือ(ออก)ไปทำให้เกิดคลื่น ทำให้บาตรและจิวรของภิกษุรูปนั้นเปียก

๑ ชุ.อญ. ๓๓/๕๔๒/๑๕๕

๒ ชุ.อญ. ๕๑/๓๖๖/๒๒๕

๓ อญ.ฉก. ๒๒/๓๓๑/๔๔๓

๔ ชุ.อญ. ๔๕/๑๐/๑๒๖

๕ ชา.อญ. ๓๗/๑

กลุโลล (กลล สทเท+อล) คลื่นขนาดใหญ่. **กลลตีติ** **กลุโลล** คลื่นที่สงเสียดัง ชื่อว่า **กัลโลละ**

[๖๖๓] **ขมุพาล** **กลล** **ปงโก** **จิกขลล** **กททโมปยถ**
ปุฬิน **วาลูกา** **วณฺณ-** **มรรุ** **ลิกตา** **ภเว.**

โคลน, ตม ๕ ศัพท์

ขมุพาล (ขลสททูปปท+พล ปาณเน+ณ) **โคลน, ตม.** **ขเลน พลตีติ ขมุพาล** **โคลน**ที่มีอยู่ เพราะน้ำ ชื่อว่า **ขัมพาละ** (ลบสระ อ ที่ ล, อาเทศ ล เป็น ม, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

กลล (กล สงขยาเน+อล) **โคลน, ตม.** **กลยเต สงขยายเต อนเนาติ กลล** **โคลน**เป็นเครื่อง กำหนดนัย ชื่อว่า **กลลละ**

ปงก (ปจ วิตุถารวจน+ณ) **โคลน, ตม.** **ปญเจตีติ ปงโก** **โคลน**ที่แผ่ออกไป ชื่อว่า **ปังกะ** (ลง นิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบ ณ, อาเทศ จ เป็น ก). **กมุปติ จลตีติ ปงโก** **โคลน** ที่กระเพื่อม ชื่อว่า **ปังกะ** (กมุป จลเน+ก, อาเทศ กมุป เป็น ป, นิคหิตเป็น ง). **ปงโก** **ววจจติ กททโม**^๑ **ตม** ท่านเรียกว่า **ปังกะ**

จิกขลล (จิกข วจน+อล) **โคลน, ตม.** **จิกขตีติ จิกขลล** **โคลน**ที่บอ (ว่ามีน้ำ) ชื่อว่า **จิกขลลละ** (ซ็อน ล). **สาม** **จิกขลล** **มททิตวา สพพมตติกามย** **กุกฺกิก** **กเรยย**^๒ **ผมนวด** **โคลน**เอง แล้ว ทำกุกฺกิดด้วยดินเหนียวทั้งหลัง

กททม (กท มทเท+อม) **โคลน, ตม.** **กทิตพโพ มททิตพโพติ กททโม** **โคลน**ที่เขาขยำ ชื่อว่า **กัททมะ** (ซ็อน ท). **กททมเม กุมุท** **ยถา**^๓ เหมือนดอกโกมุทในตม

ทราย ๖ ศัพท์

ปุฬิน (ปลุ มหตเถ+อิน) **ทราย.** **ปลุตีติ ปุฬิน** **ทราย**ที่มีมาก ชื่อว่า **ปุฬินะ** (อาเทศ ล เป็น พ). **หตุเถน ปุฬิน** **คยห**^๔ ทรงใช้พระหัตถ์กำทรายแล้ว

วาลูกา (วล สัวรรณ+ณวุ+อา) **ทราย.** **วลติ สัวรรตีติ วาลูกา** **ทราย**ที่กั้นไว้ ชื่อว่า **วาลูกา** (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณวุ เป็น อก, เอา อ เป็น อุ, ลบสระหน้า). **ซีเย คงคาย วาลูกา**^๕ **ทราย** ในแม่น้ำคงคาจะฟุ้งขึ้นไป

วณฺณ (วณฺณ สทเท+อ) **ทราย.** **วณฺณตีติ วณฺณ** **ทราย**ที่มีเสียง ชื่อว่า **วณฺณ**. **วณฺณ** **ววจจติ พาลูกา**^๖ ท่านเรียกทรายว่า **วณฺณ**

๑ ขุ.มทานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓ ๒ วิ.มทวิ. ๑/๗๙/๗๗ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๐
 ๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕๐/๑๔๒ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๔ ๖ ชา.อฎ. ๓๕/๑๖๘

มรุ (มร ปาณจาเค+อุ) ทราย. สตุดา มรนติ อนเนาติ มรุ ทรายที่ลัทำให้สัตว์ตาย ลัชื่อว่ามรุ.
มรุกันดาริ คจจติ^๑ ไปสู่เมืองกันดารมีแต่ทราย

อรุ (อร คมเน+อุ) ทราย. มหนุตถาวริ อรติ คจจติติ อรุ ทรายที่ไหลไปสู่ความมีมาก ลัชื่อว่า
อรุ (อาเทศ อ เป็น อุ). อรุติ วาลุกา วุจจติ^๒ ท่านเรียกทรายว่าอรุ

ลิกตา (ลิจ ปคฺฆรณ+ต+อา) ทราย. ลิจติ ปคฺฆรติติ ลิกตา ทรายที่ไหลไป ลัชื่อว่าลิกตา
(อาเทศ จ เป็น ก)

[๖๖๔] อนตรีปญจ ทีโป วา ชลมชฺฆคคฺคํ ถลั
ติริ ตุ กุลั โรธญจ ปติริญจ ตญุํ ติสฺสุ.

เกาะ ๒ คััพท

ชลมชฺฆคคฺคํ ตลั กมฺมุภุติ อนตรีปิ ทีโปติ โจจฺเจเต พื้นที่บนบกตั้งอยู่ท่ามกลางสายน้ำ
ลัชื่อว่าอันตรีปะและทีปะ

อนตรีป, อนตรีย (อนฺตร+อาป,อึย) เกาะ. ทฺวิธาคตานิ อาปานิ อนฺตรคคฺคํ อนฺตรีปิ
เกาะที่ตั้งอยู่ในระหว่างน้ำที่แยกออกเป็น ๒ สาย ลัชื่อว่าอันตรีปะ (อาเทศ อา เป็น อี, ลบสระหน้า).
ทฺวิธาคตานิ อาปานิ อนฺตเร ภวิ อนฺตรียิ เกาะที่มีอยู่ในระหว่างน้ำที่แยกออกเป็น ๒ สาย
ลัชื่อว่าอันตรียะ (ลบสระหน้า)

ทีป (ทฺวิ+อาป) เกาะ. ทฺวิธาคตานิ อาปานิ เอตถาติ ทีโป, ทีปิ เกาะเป็นที่ซึ่งแม่น้ำแยก
ออกเป็น ๒ สาย ลัชื่อว่าทีปะ (ลบ วุ และ อา, ทีฆะ อึ เป็น อี). ชลมชฺฆคคฺคํ ทีปปติติ ทีโป
เกาะที่รุ่งเรืองอยู่ท่ามกลางน้ำ ลัชื่อว่าทีปะ (ทีป ทิตฺติย+อ). วา ทีปคััพทเป็นปุงลึงค์และ
นปุงสกลึงค์. ตสฺสา มชฺฆคคฺคํ ทีโป^๓ มีเกาะอยู่กลางแม่น้ำนั้น

ฝััง, ตลึง, เชื้อน, คัันกัันน้ำ ๕ คััพท

ติริ (ติริ กมฺมุสมฺปตฺติย+อ) ฝััง, ตลึง, เชื้อน, คัันกัันน้ำ. กมฺมุํ ติเรติติ ติริ ฝัังที่ลัสำเร็จการ
งาน ลัชื่อว่าติริ. ติเรติติ ติริ ฝัังที่ลัให้สามารถ ลัชื่อว่าติริ (ติริ สามตฺถิเย+อ). ชลั ตายติติ ติริ
ฝัังที่กัันน้ำไว้ ลัชื่อว่าติริ (ตา ปาลเน+อึริ, ลบสระหน้า). คจฺกาย ติริ คจฺเจยฺย^๔ ไปถึงฝัังแห่ง
แม่น้ำคจฺคา

กุล (กุล อาวรณ+อ) ฝััง, ตลึง, เชื้อน, คัันกัันน้ำ. อุกกั กุลติ อาวรติติ กุลั ฝัังที่กัันน้ำไว้
ลัชื่อว่ากุละ. นาวา กุลั ลภติ^๕ เรือยอมได้ฝััง

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๕๔/๑๘๘

๒ ขุ.อญ. ๒๖/๑/๒๘

๓ สั.มหา. ๑๘/๘๗๘/๒๕๑

๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๑๐/๑๐๖

๕ วิ.อญ. ๓/๑๖๔

โรธ (รุธ อวารณ+ณ) ฝั่ง, ตลิ่ง, เชื่อน, คันกั้นน้ำ. รุธียเตติ โรธั เชื่อนที่เขากัน ชื่อว่าโรธะ (ลบน, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ปติร (ปารสททุปปท+ตริ กมฺสมปตติย+อ) ฝั่ง, ตลิ่ง, เชื่อน, คันกั้นน้ำ. ปารั ตีเรตีติ ปติรั ฝั่งที่ยังผู้ถึงฝั่งให้สำเร็จการงาน ชื่อว่าปติระ (ลป ร และรัสสะ อา เป็น อ). อดฺยปาราทินิวตฺตนตฺถาย ปติรั ฝั่ง ชื่อว่าปติระ เพราะมีอรรถตรงข้ามกับฝั่งอื่นเป็นต้น

ตฏ, ตฎิ (ตฏ สมุสฺสเย+อ,อี) ฝั่ง, ตลิ่ง, เชื่อน, คันกั้นน้ำ. ตฏติ สมุสฺสยตีติ ตฎิ ฝั่งที่สะสมกัน ชื่อว่าตฏะ. ติสฺส ตฏคัพทไชนิงคัทัง ๓. โปกฺขรณิยาทีนั ตฎิ ภิชฺชิตฺวา อุทกสามนฺตา ปตติ^๑ น้ำที่อยู่รอบๆ เสาะตลิ่งสระน้ำเป็นต้นพังแล้วไหลลง

[๖๖๕] ปารั ปรมฺหิ ตีรมฺหิ โอรั ตฺวปารมฺจฺเจเต
อุหฺมุโป ตฺตุ ปฺลโว กฺกุลโล ตโร จ ปฺจฺจริตฺถิยั.

ฝั่งโน้น, ฝั่งตรงข้าม, ฝั่งนอก

ปาร (ปาร สามตฺถิเย+อ) ฝั่งโน้น, ฝั่งตรงข้าม, ฝั่งนอก. ปารสทโท ปรมฺหิ ตีรมฺหิ อุจฺเจเต ปารคัพททานกล่าวไว้ในฝั่งอื่น. ตรงคาทโย วาเรตฺตุ ปารยตีติ ปารั ฝั่งที่สามารถกั้นคลื่นไว้ได้ ชื่อว่าปาระ. นาวาทิหิ ปาปุณฺยตีติ ปารั ฝั่งที่เรือเป็นต้นไปถึง ชื่อว่าปาระ (ปา ปาปุณฺเน+อาร, ลปสระหน้า). สัสารทฺทฺขั สเมตฺตุ ปาเรตีติ ปารั ฝั่งที่สามารถยังทุกขีในสงสารให้สงบลง ชื่อว่า ปาระ(คือฝั่งนิพพาน). โสตฺถินา ปารั อคมัสนุ^๒ พากันไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ

ฝั่งนี้, ฝั่งใน ๒ คัพท

โอโร (อวร+ณ) ฝั่งนี้, ฝั่งใน. โอรนตฺตุ ตีรึ “อปาร”นตฺยจฺเจเต ส่วนฝั่งนี้ ท่านเรียกว่า อปาระ. อวเร ตีรเทเส ภวั โอรั ฝั่งที่มีอยู่ด้านหลัง ชื่อว่าโอระ (ลป ณ, อาเทศ อว เป็น โอ, ลป สระหน้า). โอรคัพทเป็นนิบาตไชนิงอรรถตตมีวิภคตีกัมี. โส ภิกฺขุ ขหาติ โอรปารั อฺวโค ชิณฺณมิว ตจํ ปฺรารณั^๓ ภิกฺขุรูปนัณละทังฝั่งในและฝั่งนอกได้แล้ว เหมือนงูสลัดคราบที่หลุดล่อน ฉัณัน

อปาร (น+ปาร) ฝั่งนี้, ฝั่งใน. ปารโต อดฺยณั ตีรึ อปารั ฝั่งอื่นจากฝั่งโน้น ชื่อว่าอปาระ (อาเทศ น เป็น อ). ปารापารั น วิชฺชติ^๔ ฝั่งนอกและฝั่งในยอมไม่มี

แพ, แพขนานยนต์ ๕ คัพท

อุหฺมุป (อุหฺสททุปปท+ปา รกฺขณ+อ) แพ, แพขนานยนต์. อุหฺมโต ทกโต ปาติ รกฺขตีติ อุหฺมุโป

๑ วิ.อ.ญ. ๒/๓๐๘

๒ ม.ช.ม.ล. ๑๒/๓๘๐/๔๑๘

๓ ช.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๕๔/๓๒๗

๔ ช.ธ.ม.ม. ๒๕/๓๖/๖๗

แพที่รักษา(ป้องกัน)จากน้ำ ชื่อว่าอุหุปะ. โสเยว อุหุมโป แพนันแหละ ชื่อว่าอุหุมปะ (ลงนิคหิต อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). อปุเปกจเจ อุหุมปิ ปริเยสนติ^๑ คนบางพวกที่ กำลังแสวงหาแพมีจำนวนน้อย

ปลว (ปลว คมเน+อ) แพ, แพขนานยนต์. ปลวติ อเนนาติ ปลโว แพที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าปลวะ

กุลล (กสทหูปท+อุล คมเน+อ) แพ, แพขนานยนต์. เก อุทเก อุลติ คจจตีติ กุลโล แพที่ไป ในน้ำ ชื่อว่ากุลละ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ล). อิมาทัง กุลลํ นิสฺสาย หตฺเถหิ จ ปาทะหิ จ วายมมาโน^๒ เราอาศัยแพนี้ใช้ทั้งมือและเท้าพายไปอยู่

ตร (ตร ปลวตรณสุ+อ) แพ, แพขนานยนต์. ตรนฺติ อเนนาติ ตโร แพที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตระ

ปัจจรี (ปติ+อร คมเน+อ+อี) แพ, แพขนานยนต์. คมนาคมนวเสน ปุนฺปุณฺํ ชเล อรณฺติ เอตายาติ ปัจจรี แพที่ใช้นั่งข้ามไปข้ามมาในน้ำอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าปัจจรี (อาเทศ ตี เป็น จ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า). อิตฺถิยํ ปัจจรีคัพฺพีใช้ในอิตฺถิลิงค์. ปัจจรีติ อุหุมปิ วุจฺจติ^๓ ท่านเรียกแพ ว่าปัจจรี

[๖๖๖] **ตรณิ ตริ นาวา จ**
ปจฺฉาพนฺโธ โคฏวิโส

กุบโก ตฺ จ กุมภกั
กณฺณธาโร ตฺ นาวิก.

เรือ, เรือยนต์ ๓ คััพท์

ตรณิ (ตร ตรณ+ยุ+อี) เรือ, เรือยนต์. ตรนฺติ เอตายาติ ตรณิ เรือที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตรณิ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

ตริ, ตริ (ตร ตรณ+อิ,อี) เรือ, เรือยนต์. ตรนฺติ เอตายาติ ตริ เรือที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตริ

นาวา (นุ อุตฺถิย+ณ+อา) เรือ, เรือยนต์. นวียเตติ นาวา เรือที่เขายกย่อง ชื่อว่านาวา (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). โอรโธ ปาริ เนตีติ นาวา เรือที่นำไป จากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น ชื่อว่านาวา (นี นเย+ณ+อา, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาว, ลบ สระหน้า). เอกํ ตีริ นาวา อุเปตุ^๔ เรือจงเข้าเทียบท่าแห่งหนึ่ง

เสากระโดงเรือ ๒ คััพท์

กูปก (กูป คมเน+ณฺว) เสากระโดงเรือ. กูปติ คจจตีติ กูปโก เสาที่เขาตั้งขึ้นไป ชื่อว่ากูปกะ (อาเทศ ณฺว เป็น ออก). ตโย กูปกา อินฺทนีลมนฺนิมยา อเหตุ^๕ เสากระโดงเรือ ๓ ต้น ทำด้วย แก้วมรกต

๑ ที.มหา. ๑๐/๘๕/๑๐๖

๒ มช.มูลิ. ๑๒/๒๘๐/๒๗๐

๓ วิ.ฎิ. ๑/๒๒/๓๐

๔ มช.อุปริ. ๑๔/๔๙๕/๓๒๙

๕ ชา.อฎิ. ๓๗/๑๔๗

กุมภก (กมุ อิจจาย+ภ+ก) เสากระโดงเรือ. กมียเตติ กุมภโก เสากี่เขาต้องการ ชื่อว่ากุมภกะ (อาเทศ อ เป็น อุ)

หางเสือ, สมอเรือ, เชือกผูกเรือ ๒ ศัพท์

ปจฉาพนธ (ปจฉาสทหุปท+พนธ พนธเน+อ) หางเสือ, สมอเรือ, เชือกผูกเรือ. **ตรสสุ** ปจฉาภาเค **พนุติตพุโพติ** ปจฉาพนธ^๑ หางเสือที่ควรติดตั้งไว้ส่วนด้านท้ายของเรือ ชื่อว่าปจฉาพนธะ. **กาณจนมหานาวาย** ปจฉาพนธ^๑ **วีย**^๑ เหมือนหางเสือของเรือทองคำลำใหญ่

โคฎวิส (คสทหุปท+อฎ คมเน+อิส) หางเสือ, สมอเรือ, เชือกผูกเรือ. **ค** **อิจฉิตทิส** **อฎติ** **อนเนาติ** **โคฎวิโส** หางเสือที่ช่วยให้ไปสู่ทิศทางที่ต้องการ ชื่อว่าโคฎวิสะ (อาเทศ อ เป็น โอ, ลบ สระหลัง, ลง อว อาคม)

นายท้ายเรือ, ฝีพาย ๒ ศัพท์

กณณธาร (กณณสทหุปท+ธ ธารเน+ณ) นายท้ายเรือ, ฝีพาย. **นาวาย** **กณโณ** **วีย** **กณโณ**, **มหนโต** **เกนิปาโต**, **ต** **ธรตีติ** **กณณธาโร** พายที่เหมือนหูของเรือ ชื่อว่ากณะ ได้แก่พายขนาดใหญ่, ผู้ถือพายนั้น ชื่อว่ากณณธาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

นาวิก (นาวา+ณิก) นายท้ายเรือ, ฝีพาย. **นาวาย** **ยุตโต** **นาวิก** ผู้ทำหน้าที่บนเรือ ชื่อว่านาวิกะ (ลบ ณ และสระหน้า). **โพธิสโต** **ต** **นาวิก** **อุปลงกมิตวา**^๒ พระโพธิสัตว์เข้าไปหานายท้ายเรือ นั้น

[๖๖๗] **อริตต** **เกนิปาโตถ**

โปตวาโห **นิยามโก**

สัยตติกา **ตุ** **นาวาย**

วานิชขมาจรนติ **เย.**

ไม้ถ่อ, พาย ๒ ศัพท์

อริตต (อร คมเน+ต) ไม้ถ่อ, พาย. **อรติ** **อนเนาติ** **อริตต** ไม้ที่ใช้พายเรือไป ชื่อว่าอริตตะ (ลง อ อาคม, ซ้อน ต). **นาว** **อริตเตน** **วา** **ปาเชติ**^๑ พายเรือไปด้วยไม้พายนั้น

เกนิปาด (กสทหุปท+นิ+ปต นิปาดเน+อ) ไม้ถ่อ, พาย. **เก** **ชล** **นิปาดิยเตติ** **เกนิปาด** ไม้ถ่อที่เขาหยั่งลงไปในน้ำ ชื่อว่าเกนิปาดะ (ไม่ลบสัทตมีวิภัตติ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ต้นหน, นายท้าย, กัปตันเรือ ๒ ศัพท์

โปตวาห (โปตสทหุปท+วห ปาปุณเน+ณ) ต้นหน, นายท้าย, กัปตันเรือ. **โปโต** **ปวหน**, **ต** **วาทยตีติ** **โปตวาโห** **โปตะ** คือเรือสำเภา, ผู้นำเรือสำเภาไป ชื่อว่าโปตวาหะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

นิยามก (นิ+ยมุ คมเน+ณฺว) ดันหน, นายท้าย, กัปตันเรือ. **โปโต** นียจฺจตีติ นิยามโก ผู้ขับเรือสำเภาไป ชื่อว่านิยามกะ (วฺุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ญฺว เป็น ออก). **นาวี** สขุเชตฺวา กันิยามกั กริสฺสาม^๑ พวกเราตระเตรียมเรือเสร็จแล้วจักแต่งตั้งใครเป็นตันหน

พ้อคำเรือสำเภา

สัยตฺติก (สั+ยาดฺร คมเน+ณิก) พ้อคำเรือสำเภา. **เย** วาณิชา **นาวาย** วาณิซกมฺมึ **อาจารย์** เต สัยตฺติกา **นาม** พ้อคำที่ทำการค้าขายทางเรือ ชื่อว่าสังยัตฺติกะ. **สัยานั** สัยาดฺรธา, **ทีปนฺดรคมนั**, **สา** ปาโยชนเมเตสนฺติ สัยตฺติกา การไปทางเรือ ชื่อว่าสังยาดฺรธา คือการเดินทาง ระหว่างเกาะ, ผู้ไปค้าขายทางเรือ นั้น ชื่อว่าสังยัตฺติกะ (ลบ รุ, ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ญ)

[๖๖๘] **นาวายงฺคา** **ลงฺกาโร** **จ** **วฏฺฏากาโร** **ฝิยาทโย**
โปโต **ปวหนั** **วุดตัม** **โทณึ** **ตฺวิตฺถึ** **ตถามุพณั.**

ส่วนประกอบของเรือ

ลงฺกาโร วฏฺฏากาโร ฝิยาทโย **จ** **นาวาย** **องฺคา** **อวยวา** **ใบเรือ** เชือกเกลียว และกรรเชียง เป็นต้น เป็นส่วนประกอบของเรือ

ลการ, ลงฺการ (ลสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ) **ใบเรือ**. **โล** **อินฺโท**, **ตัม** **กรโรตีติ** **ลงฺกาโร** **ลคัพฺท** แปลว่าสำคัญที่สุด, **ใบเรือ** ที่ทำความสำคัญที่สุด ชื่อว่าลังการะ. **ลัม** **วาทัม** **กรโรตีติ** **ลงฺกาโร** **ใบเรือ** ที่ด้านลม ชื่อว่าลังการะ (ไม่ลบทฺติยาวิภัตฺติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ญ, วฺุทธิ อ เป็น อา). **หตุเถหิ** **อุกฺขิปิตฺวา** **ลงฺการสทิสั** **กตฺวา** **วาทัม** **คณฺหาเปตี**^๒ ใช้ม็อยกจิวรขึ้นทำให้รับลมเหมือนใบเรือ

วฏฺฏาการ (วฏฺ+อาการ) **เชือกเกลียว**. **วโฏ** **วุจฺจติ** **สิวโฏ**, **ตทาการตาย** **วฏฺฏากาโร** **ไทรย้อย** **ท่าน** เรียกว่าวฏฺเฐ, **เชือกเกลียว** ชื่อว่าวฏฺฏาการะ เพราะมีลักษณะเหมือนไทรย้อยนั้น. **คัมภีร์** นานัดถสังคหะ กล่าววว่า “**วโฏ** **กปทฺเท** **นิโครธ** **วฏฺคัพฺท** เป็นไปในเบ็ยและไทรย้อย”

ฝิย (ผา วฺุทธิณฺย+อฺिय) **กรรเชียง**. **นาวา** **ฝิยติ** **คจฺจติ** **อนเนาติ** **ฝิโย** **กรรเชียง** ที่ช่วยให้เรือแล่นไป ชื่อว่าฝิยะ (ลบสระหน้า). **โสวณฺณมฺยาเนา** **ฝิยาริตฺตานิ** **อเหตุ**^๓ **กรรเชียง** และไม้ถ่อ ทำด้วยทองคำ

ลัดจง, เรือเล็ก ๒ คัพฺท

โปโต (ปฺ คตฺติย+ต) **ลัดจง, เรือเล็ก**. **อุทเก** **ปวติ** **คจฺจติ** **อนเนาติ** **โปโต** **เรือเล็ก** ที่ใช้ไปใน

๑ ขา.อญ. ๔๐/๖๘

๒ วิ.อญ. ๑/๔๐๔

๓ ขา.อญ. ๓๙/๔๔๖

น้ำ ชื่อว่าโปตะ (วฺหฺธิ อุ เป็น โอ). โอรโต ปาริ ปวติ **คฺจฺจตฺติ โปโต**^๑ เรือเล็กที่ข้ามจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น ชื่อว่าโปตะ

ปวหน (ป+วห ปาปฺณเน+ยฺ) ลัดจอง, เรือเล็ก. **นิยามเก ปวหตฺติ ปวหน** เรือเล็กที่นำนายท้ายเรือไปให้ถึง ชื่อว่าปวหนะ. **ปการเน วหตฺติ วา ปวหน** หรือเรือเล็กที่ส่งคนทั่วไป ชื่อว่าปวหนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

เรือโคลน ๒ ศัพท์

โทณ (โทณ คฺติหีสาสฺ+อ+อฺ) เรือโคลน. **โทณติ คฺจฺจตฺติ โทณ** เรือโคลนที่แล่นไป ชื่อว่าโทณ (ลบสระหน้า). **ทวติ วหตฺติ วา โทณ** หรือเรือที่นำไป ชื่อว่าโทณ (ทฺ คฺมเน+ณฺ, วฺหฺธิ อุ เป็น โอ). **อิตฺถิ โทณคัฟฺท** เป็นอิตฺถิลิงค์. **นาวายาติ โทณย**^๒ บทว่า นาวาย คือในเรือโคลน

อมฺพณ (อมฺพฺสทฺทฺหฺปท+นี นเย+อ) เรือโคลน. **อมฺพฺ ฺเนติ อเนนาติ อมฺพณ** เรือที่ใช้บรรทุกน้ำไป ชื่อว่าอัมพณะ (อาเทศ อุ เป็น อ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **อมฺพตฺติ อมฺพณ** เรือที่ส่งเสียง ชื่อว่าอัมพณะ (อมฺพ สทฺทฺเท+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ)

[๖๖๙] **คภีรนินฺนคฺมภีรา**

อุตฺตานํ ตพฺพิปกฺขเก

อคาถํ ตวตฺลมฺผลสฺส

อนจฺโณ กลฺลสาวิลา.

ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม ๓ ศัพท์

คภีร (คฺมฺ คฺมเน+อฺ) ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม. **คฺจฺจตฺติ คภีโร** น้ำลึกที่เป็นไป ชื่อว่าคภีระ (ลบ ม, ลง ภู อาคม). **คฺจฺจนฺตา ภายนฺติ อสฺมินฺติ วา คภีโร** หรือที่มีน้ำลึกซึ่งผู้จะข้ามไปหวาดกลัว ชื่อว่าคภีระ (คฺจฺจนฺตสทฺทฺหฺปท+ภี ภาเย+อฺ, อาเทศ คฺจฺจนฺต เป็น ค, ลบสระหน้า)

นินฺน (นิ+มน อพฺยาเส+อ) ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม. **นิมนตฺติ นินฺโน** ที่น้ำลึกอันห่างไกล ชื่อว่านินนะ (อาเทศ ม เป็น น แล้วลบสระ). **ถลํ นินฺนญจ ปฺเรติ**^๓ ยังที่ตอและที่ลุ่มให้เต็ม

คฺมภีร (คฺมฺ คฺมเน+อฺ) ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม. **คฺจฺจตฺติ คฺมภีโร** น้ำลึกที่เป็นไป ชื่อว่าคัมภีระ (ลง ภู อาคม). **คฺจฺจนฺตา ภายนฺติ อสฺมินฺติ วา คฺมภีโร** หรือที่มีน้ำลึกซึ่งผู้ไปหวาดกลัว ชื่อว่าคัมภีระ (คฺจฺจนฺตสทฺทฺหฺปท+ภี ภาเย+อฺ, อาเทศ คฺจฺจนฺต เป็น คม, ลบสระหน้า). **คฺจฺคา ทิ ภนฺเต นทํ คฺมภีรา อปฺปเมยฺยา**^๔ ท่านผู้เจริญ เพราะแม่น้ำคงคามีน้ำลึกจนประมาณมิได้

ต้นเขิน

อุตฺตาน (อุ+ตาน) ต้นเขิน. **ตพฺพิปกฺขเก คฺมภีรวิปรีเต อุตฺตานํ นาม อุตฺตานคัฟฺท** ใช้ใน

๑ พ.อุ. ๓๐/๕๒/๔๓

๒ พ.อุ. ๓๑/๔๔๔/๑๙๙

๓ ส.ส.ศ. ๑๕/๔๑๐/๑๔๕

๔ มช.มูล. ๑๒/๒๓๐/๒๕๘

อรรถว่าที่ตื่นอันตรงข้ามกับที่ลึกลงนั้น. อุกุคต์ ดานํ ปมาณํ อสุชาติ อุตตานํ, อคมกริรํ น้ำที่มีช่วงตื่นขึ้น ชื่อว่าอุตตานะ คือไม่ลึกลง (ซ้อน ต). สมฺม อຍံ นที คมกริรา อุตตานา^๑ สหายแม่น้ำนี้ลึกลงหรือตื่น. อุตตานกฺกุลาติ อคมกริรา นที^๒ บทว่า อุตตานกฺกุลา คือแม่น้ำตื่น

ลึกลงมาก, หยั่งไม่ถึง ๒ ศัพท์

อคาธ (น+คาธ ปติฏฺจากงฺชาสุ+อ) ลึกลงมาก, หยั่งไม่ถึง. น คาธติ เอตฺถาติ อคาธํ ที่ซึ่งหยั่งไม่ถึง ชื่อว่าอคาธะ. คมกริราติ อคาธา^๓ บทว่า คมกริรา คือลึกลงหยั่งไม่ถึง

อตลฺมผลฺส (น+ตลสทฺหฺปท+ผลฺส สมฺผลฺสเส+อ) ลึกลงมาก, หยั่งไม่ถึง. น เหญฺจิมตลํ ผลฺติ เอตฺถาติ อตลฺมผลฺสํ พื้นใต้น้ำที่สัมผัสไม่ถึง ชื่อว่าอตลัมผัสสะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศ น เป็น อ, นิคหิตเป็น ม, ซ้อน ส)

ชุ่ม, มัว ๓ ศัพท์

อนจฺจ (น+อจฺจ) ชุ่ม, มัว. นตฺถิ อจฺจณาโว เอตฺถาติ อนจฺจเณ ที่ซึ่งไม่มีน้ำใส ชื่อว่าอนัจจะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

กฺลฺส (กฺล สงฺขฺยาเน+อฺส) ชุ่ม, มัว. กฺลยเต อนเณนาติ กฺลฺสํ น้ำชุ่มที่ใช้กำหนด(ที่น้ำตื่น) ชื่อว่ากฺลฺสะ

อวิล (น+วิล เภทเน+อ) ชุ่ม, มัว. น วิลตฺติติ อวิโล น้ำที่ไม่โปร่งใส ชื่อว่าอวิละ (อาเทศ น เป็น อ). กฺลฺสกาโว อวติ รกฺขตฺติติ อวิโล น้ำที่รักษาความชุ่มไว้ ชื่อว่าอวิละ (อว รกฺขเน+อิล)

[๖๗๐] อจฺจเณ ปสนฺโน วิมฺโล คกริรปฺปฺกฺฤตี ติสฺสุ
ธิวโร มจฺจโก มจฺจ- พนฺธ เกวญฺญชาลิกา.

ใส, สะอาด ๓ ศัพท์

อจฺจ (น+จฺจ เภทเน+อ) ใส, สะอาด. น ทสฺสนํ ฉินฺทตฺติติ อจฺจเณ ความใสที่ไม่ตัดขาดการมองเห็น ชื่อว่าอัจจะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า). อุกฺกรทโท อจฺจเณ วิปฺปสนฺโน อนาวิโล^๔ ห้วงน้ำใสสะอาดไม่ชุ่มมัว

ปสนฺน (ป+สท ปสทาเน+ต) ใส, สะอาด. วิเสเสน สาทฺถิยเตติ ปสนฺโน ความใสที่เขายินดีโดยพิเศษ ชื่อว่าปสันนะ (ลบ ทฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบสระหน้า). ตํ ปสนฺนํปปี น ปาดพฺพํ, มยฺหํ ปน สาสนํ เอวํ ปสนฺนญฺจ ปาดพฺพญฺจ^๕ น้ำนั้นแม้จะใสก็ไม่ควรดื่ม ส่วนศาสนาของเราทั้งใสทั้งควรดื่ม

๑ ขา.อญฺ. ๔๓/๒๓๗

๒ ขุ.อญฺ. ๔๙/๑๔๒/๒๕๖

๓ ขุ.อญฺ. ๓๑/๑๑๕/๘๓

๔ ที.ลิล. ๙/๑๓๘/๑๑๑

๕ ลี.อญฺ. ๑๒/๒๒/๕๙

วิมล (วิ+มล) ไส, สะอาด. นตฺถิ มลํ เอตฺตฺมินฺติ วิมลโ ความใสที่ไม่มีมลทิน ชื่อว่าวิมลละ.
 จนฺทํ วิมลํ สุทฺธํ^๑ เหมือนดวงจันทร์ปราศจากเมฆหมอกคู่มือใส

คภีรปฺปภฺที คภีราทโย วิมลนฺตา ตีสฺส ลิงฺเกสฺส ตั้งแต่ คภีรคัพฺท(ในคาถา ๖๖๙) ถึง
 วิมลคัพฺท (เป็นคุณคัพฺท) ใช้ได้ในลึงค์ทั้ง ๓

ชาวประมง, คนจับปลา ๕ คัพฺท

ธีว (ธฺา ธฺารณ+ธีว) ชาวประมง, คนจับปลา. ชาลาทีนิ ธฺาเรตีติ ธีวโร ผู้ทรงไว้ซึ่งชายเป็นต้น
 ชื่อว่าธีวระ (ลบสระหน้า)

มจฺฉิก (มจฺฉ+ฉิก) ชาวประมง, คนจับปลา. มจฺฉเ หนฺตฺวา ชีวตีติ มจฺฉิกโก ผู้ฆ่าปลาเลี้ยง
 ชีพ ชื่อว่ามัจฉิกะ (ลบสระหน้า). มจฺฉิกโก มจฺฉพนฺโธ มจฺฉเ วติตฺวา วติตฺวา วิกฺกิมมาโน^๒
 ชาวประมงผู้ร้อยปลา ฆ่าปลาแล้วขายอยู่

มจฺฉพนฺธ (มจฺฉสทฺทฺอุปฺท+พนฺธ พนฺธเน+อ) ชาวประมง, คนจับปลา. มจฺฉเ พนฺธติ ชาเลนาติ
 มจฺฉพนฺโธ ผู้จับปลาด้วยชาย ชื่อว่ามัจฉพันฺธะ. มจฺฉเ วตตีติ วา มจฺฉพนฺโธ หรือผู้ฆ่าปลา
 ชื่อว่ามัจฉพันฺธะ (มจฺฉสทฺทฺอุปฺท+วธ วธเน+อ, อาเทศ ว เป็น พ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิต
 เป็น น). ตํ มจฺฉพนฺโธ คเหตฺวา เสฏฺฐิจฺริยาเย วิกฺกิมิ^๓ ชาวประมงนำเอาปลานั้นไปขาย
 ให้แก่ภรรยาของท่านเศรษฐี

เกวณฺณ (กสทฺทฺอุปฺท+วณฺณ วณฺณเน+อ) ชาวประมง. เก อุกฺเก มจฺฉคฺหนดฺตฺถาย วณฺณเฏตีติ
 เกวณฺณเฏ ผู้ไปเพื่อจับปลาในน้ำ ชื่อว่าเกวณฺณะ (ไม่ลบสััตตมีวิภัตติ). เก อุกฺเก วณฺณติ
 ปริวตฺตตีติ เกวณฺณเฏ ผู้เป็นไปในน้ำ ชื่อว่าเกวณฺณะ. เกวณฺณา มณฺเณ มจฺฉํ วิโลเปนฺติ^๔
 เห็นว่าพวกชาวประมงแบ่งปลากัน

ชาลิก (ชาล+ฉิก) ชาวประมง. ชาเล นียตฺโต, ชาเลน หนฺตีติ วา ชาลิกโก ผู้มีหน้าที่ในชาย
 หรือผู้ฆ่าด้วยชาย ชื่อว่าชาลิกะ (ลบสระหน้า)

[๖๗๑] มจฺฉเ มีโน ชลจโร
 โรหิโต มคฺคฺโร ลิงฺคิ

ปฺฤโลโมมฺพุโซ ฉโส
 พลโซ มฺณชปาฺวสา.

[๖๗๒] สดฺตฺวงฺโก สวงฺโก จ
 สฺสุกา สฝรี มจฺฉป-

นพฺมีโน จ คณฺทโก
 ปเกทา มกราทโย.

ปลา ๖ คัพฺท

มจฺฉ (มสฺ อามสเน+ฉ) ปลา. ชลํ มสฺติ อามสตีติ มจฺฉเ ปลาที่สัมผัสน้ำ ชื่อว่ามัจฉะ (อาเทศ

๑ มช.มช. ๑๓/๗๐๗/๖๔๗

๒ อัง.ฉิก. ๒๒/๒๘๙/๓๓๖

๓ วิสุทฺธิ. ๒/๒๐๘

๔ มช.มช. ๑๓/๑๘๖/๑๙๓

สุ เป็น จ). ฤเล จปิตมตเต มรตีติ มจฺโฉ ปลาที่เมื่อขึ้นไปอยู่บนบกยอมตาย ชื่อว่ามัจฉะ (มร ปาณจาเค+ฉ, อาเทศ รฺ เป็น จ). โภชนียํ นาม ปญจ โภชนานิ โภทโน กุมมาโส สตุตฺตมจฺโฉ มํสํ^๑ โภชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมห้าง ปลา และเนื้อ ชื่อว่าของควรบริโภค

มีน (มร ปาณจาเค+อิน) ปลา. มรตีติ มีโน ปลาที่จะตาย ชื่อว่ามีน (ลป รฺ ที่สุดธาตุ, ลปสระหน้า). มียเต หีสียเตติ มีโน ปลาที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่ามีน (มิ หีสาย+อิน, ลปสระหน้า)

ชลจร (ชลสทฺทูปท+จร จรณ+อ) ปลา. ชเล จรตีติ ชลจโร ปลาที่แหวกว่ายไปในน้ำ ชื่อว่าชลจระ. อากาศคตสกุณานํ ชลจรมจฺจนํ จ อภยํ ทาเปตฺวา^๒ ทรงให้ภัยโทษแก่นกที่บินไปในอากาศและปลาที่แหวกว่ายไปในน้ำ

ปฺตุโลม (ปฺตุ+โลม) ปลา. มุขปฺปะเทเส ปฺตุนิ โลมานิ อสุสาติ ปฺตุโลมิ ปลาที่มีหนวดที่ปาก ชื่อว่าปฺตุโลมะ. ปฺตุโลมิติ ลทฺธนาโม มจฺโฉ วิย^๓ เหมือนปลาที่ได้ชื่อว่าปฺตุโลมะ

อมฺพุช (อมฺพุสทฺทูปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ปลา. อมฺพุมฺหิ ชาโต อมฺพุช ปลาที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าอัมพุชะ (ลป กฺวิ และ ญฺ ที่สุดธาตุ). เจตฺวา ชาลํ อมฺพุช^๔ เหมือนปลาแหวกชายออกไป

ฉส (ฉส หีสาย+อ) ปลา. ฉสียเต หีสียเตติ ฉโส ปลาที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่าฉสะ. ชุทฺทเก มจฺเจ ฉสติ หีสตีติ ฉโส ปลาที่เบียดเบียนปลาเล็ก ชื่อว่าฉสะ

ปลามีอีกหลายศัพท์ เช่น อดฺนุช, วิสาร, สกลี

ปลา ๑๓ ชนิด

โรหิตาทโย มกราทโย จ มจฺฉปฺปะเภทา ตั้งแต่ โรหิตศัพท์ ถึง มกรศัพท์เป็นต้น จัดเป็นชนิดของปลา

โรหิต (รุห ชนเน+อิ+ต) ปลาตะเพียนแดง. รุหตีติ โรหิตโต ปลาที่เกิดมา ชื่อว่าโรหิตะ (รุหธิ อุ เป็น โอ). โรหิตวณฺณตยา โรหิตโต ปลาตะเพียน ชื่อว่าโรหิตะ เพราะมีสีแดง (โรหิต+ณ, ลป ญฺ และสระหน้า). โรหิตมจฺฉํ ปสฺสนฺติ^๕ เห็นปลาตะเพียนแดง

มคฺคุร (มคฺฐ+ณ) ปลาบู่. วิปาเก มคฺฐตฺตา มคฺคุโร ปลาบู่ ชื่อว่ามคฺคุระ เพราะมีรสหวานเมื่อทำให้สุก (อาเทศ ฐ เป็น ค, ช้อน ค, ลป ญฺ และสระหน้า). มชฺชตีติ วา มคฺคุโร ปลาที่สะอาด ชื่อว่ามคฺคุระ (มชฺช สฺทฺธิย+อฺฐ, อาเทศ ชฺช เป็น คฺค). มคฺคุรา เจว วสฺสนฺติ ตพฺเก ตทา^๖ ครั้งนั้น ปลาบู่พากันอยู่ในบึง

สิงฺคี, สิงฺคุ (สิงฺค+อี,อุ) ปลาตุ๊ก, ปลากด, ปลามีเงี่ยง. สิงฺคยฺตุตฺตยา สิงฺคี ปลาตุ๊ก ชื่อว่าสิงคี เพราะมีเงี่ยง (ลปสระหน้า). สรตีติ สิงฺคี ปลาที่เบียดเบียน ชื่อว่าสิงคี (สร หีสาย+อี, อาเทศ รฺ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๑/๓๒๙

๒ ชา.อญ. ๓๙/๖๑

๓ ขุ.อญ. ๓๔/๕๒๔/๖๓๑

๔ ส.สคาถ. ๑๕/๒๕๓/๗๒

๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๒๐/๑๐๓

๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๓

เป็น คุ, อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบสระหน้า)

พลช (พล สัวรรณ+อล) ปลาสวาย, ปลาหมอ. **มุขี พลติ สัวรรตีติ พลโซ** ปลาที่ระวังปาก ชื่อว่าพลชะ (อาเทศ ล เป็น ช)

กมุภิสลา มกรา เจตถ **สัสมุฆาธา จ กจจปา**
ปาจันนา ปาวุสา มจจา **พลชา มุณชโรหิตา.^๑**

จะเข้ ปลามังกร เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลาหมอ ปลาข้าว และปลา ตะเพียน แหวกว่ายไปมาอยู่ในบึงนั้น

มุณช (มุณช สห+เอ) ปลาข้าว. **มุณชตีติ มุณโซ** ปลาที่มีเสียง ชื่อว่ามุณชะ. **มุณชโรหิตนติ มุณชมจจณจ โรหิตมจจณจ^๒** บทว่า **มุณชโรหิต์** คือ ปลาข้าวและปลาตะเพียนแดง

ปาวุส (ปุ ปวเน+อุส) ปลากระบอก. **ปุนาตีติ ปาวุโส, มหามุชมจโจ** ปลาที่สะอาด ชื่อว่าปาวุสะ ได้แก่ ปลาที่มีปากกว้างใหญ่ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). **ปาวุสนติ มหามุชมจจ, ราวุสนติปิ ปาโร^๓** บทว่า **ปาวุส** คือปลาที่มีปากกว้างใหญ่, บาลีว่า ราวุส ก็มี

สตัดวงก (สตัดสทูปปท+วงก วงกเน+เอ) กุ้ง. **สตัดกขตตุ้ วงกตีติ สตัดวงโก** กุ้งที่ลำตัวงอ ๗ ข้อ ชื่อว่าสตัดวงกะ

สวงก (สั+วงก) กุ้ง. **สท วงกเน สัวิชชมานิ วา วงโก อสุสาติ สวงโก** กุ้งที่มีความ คดงอ ชื่อว่าสวงกะ (ลบนิคหิต)

นพมীন (นพ+มীন) ปลาไหล. **นพสณจาโน มีโน นพมีโน** ปลาที่มีรูปร่างเหมือนลำตันอ้อ ชื่อว่า นพมีนนะ

คณทก (คท สุนนิจยวทเนกเทเสสุ+ณวุ) ปลาสลาด. **โคจริ คณทตีติ คณทโก** ปลาที่สะสม อาหารไว้ ชื่อว่าคณทกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณ, อาเทศ ณวุ เป็น ออก)

สุสุกา (สสุ หีสาย+ณวุ+อา) ปลาฉลาม. **อญญเ มจจเจ สสติ หีสตีติ สุสุกา** ปลาที่เปียดเปียน ปลาเหล่านี้ ชื่อว่าสุสุกา (อาเทศ อ เป็น อุ, ณวุ เป็น ออก, อ เป็น อุ, ลบสระหน้า). **สุสุกา วุจจติ จณทมจโจ^๔** ปลาที่ดูร้าย ท่านเรียกว่าสุสุกา

สพรี (สยนสทูปปท+พร พรเน+เอ+อี) ตะพาน้ำ, ปลากระเบน. **สยนโต ปสุเสน ผรตีติ สพรี** ปลาที่นอนแผ่ออกไปด้านข้าง ชื่อว่าสพรี (อาเทศ สยน เป็น ส, ลบสระหน้า). **ทวิสุ สพรีคัพทมิไซโนปุงสิงค์และอิตถีสิงค์**

มกร (มุขสทูปปท+กิริ วิกิริเน+เอ) ปลามังกร, ม้าน้ำ. **ปาณิคุทเท มุขี กิริตีติ มกรโ**

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๙๓๐/๓๒๖

๒ ขา.อญ. ๓๘/๕๑๕

๓ ขา.อญ. ๓๘/๕๑๕

๔ ขุ.อญ. ๔๕/๑๕๘/๓๙๙

ปลาที่สำหน้ำเมื่อจับด้วยมือ ชื่อว่ามกระ (อาเทศ มุข เป็น ม, อิ เป็น อ). มกรา เจตตุล
ลู่สูมารา จ กจฺจปา จรฺนติ นทียา^๑ ปลามังกร จระเข้ และเต่า แหวกว่ายไปในแม่น้ำนั้น

[๖๗๓] **มหามจฺจา** **ติมิ** **ติมิง-**
อานนฺโท **ติมินฺโท** **จ**

คฺล **ติมิรปิงคฺล**
อชฺฌาโรห **มหาติมิ.**

ปลาขนาดใหญ่, ปลายักษ์ ๗ ชนิด

อิเม **ติมิอาทโย** **สตุต** **มหามจฺโจ** นาม ปลา ๗ ชนิด มีปลาติมิเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่า
ปลาขนาดใหญ่ คือ

ติมิ (ติม อทุกทภาเว+อิ) ปลาติมิ. **ติมตีติ** **ติมิ** ปลาที่ลำตัวสีเขียว ชื่อว่าติมิ. **ติมียเตติ** **ติมิ**
ปลาที่คนสงสัย ชื่อว่าติมิ (ติมุ กฺขายฺ+อิ). **มหาสมทุเท** **จ** **ติมิ** นาม **มจฺโจ** **ทวิโยชนสตโก**^๒
ในมหาสมุทร มีปลาชื่อว่าติมิลำตัวยาว ๒๐๐ โยชน์

ติมิงคฺล (ติมิสททุปปท+คิล คิลเน+อ) ปลาติมิงคละ. **ติมิ** **คิลตีติ** **ติมิงคฺล** ปลาที่กลืน
กินปลาติมิได้ ชื่อว่าติมิงคละ (ไม่ลบทุติยารวิภัตติ, อาเทศนิกหิตเป็น ง, อิ เป็น อ). **ติมิงคฺล**
ติโยชนสตโก^๓ ปลาติมิงคละลำตัวยาว ๓๐๐ โยชน์

ติมิปิงคฺล (ติมิ+ปิงคฺล) ปลาติมิปิงคละ. **ปิงคฺลวณฺโณ** **ติมิ** **ติมิปิงคฺล** ปลาติมิที่มีสีน้ำตาล ชื่อว่า
ติมิปิงคละ. **ติมิปิงคฺล** **จตุโยชนสตโก**^๔ ปลาติมิปิงคละลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน์. (ปลาติมิปิงคละ
นี้ในอภิธานไม่ได้แสดงไว้ แต่มีปรากฏอยู่ในอรรถกถาที่ขนิภาย เป็นต้น)

ติมิรปิงคฺล (ติมิร+ปิงคฺล) ปลาติมิรปิงคละ. **วณฺเณน** **ปิงคฺลติมิรทิสตาย** **ติมิรปิงคฺล** ปลา
ชื่อว่าติมิรปิงคละ เพราะเหมือนปลาติมิระสีน้ำตาล. **ติมิรปิงคฺล** **ปญฺจโยชนสตโก**^๕ ปลาติมิ
ปิงคละลำตัวยาว ๕๐๐ โยชน์

อานนฺท (อา+นนฺท สมิทฺธิยฺ+อ) ปลาอานนฺทะ. **อาภุโส** **นนฺทตีติ** **อานนฺโท** ปลาที่ร่าเริงอยู่
ตลอด ชื่อว่าอานนฺทะ. **อานนฺโท** **ติมินฺโท** **อชฺฌาโรห** **มหาติมิติ** **อิเม** **จตุตาโร** **โย**
ชนสทฺสติก^๖ ปลาอานนฺทะ ปลาติมินนฺทะ ปลาอชฺฌาโรหะ และปลามหาติมิ ทั้ง ๔ นี้ มีลำตัวยาว
ตัวละ ๑,๐๐๐ โยชน์

ติมินฺนฺท, **ติมินฺท** (ติมิสททุปปท+นนฺท สมิทฺธิยฺ+อ) ปลาติมินนฺทะ. **ติมิโน** **มจฺเจ** **นนฺทยตีติ**
ติมินฺนฺโท ปลาที่พอใจปลาติมิ ชื่อว่าติมินนฺทะ. **ติมินิ** **มจฺจานิ** **อินฺโท** **ติมินฺโท** ปลาที่เป็น
เจ้าแห่งปลาติมิ ชื่อว่าติมินทะ (ลบสระหน้า)

อชฺฌาโรห (อธิ+อาโรห) ปลาอชฺฌาโรหะ. **อธิโก** **อาโรโห** **อสุสาติ** **อชฺฌาโรโห** ปลาที่ตัวโต

๑ ขุ.อญ. ๓๓/๙๘๐/๔๑๔

๒ ที.อญ. ๕/๙๕/๘๔

๓ ที.อญ. ๕/๙๕/๘๔

๔ ที.อญ. ๕/๙๕/๘๔

๕ ที.อญ. ๕/๙๕/๘๔

๖ ที.อญ. ๕/๙๕/๘๔

ที่สุด ชื่อว่าอัชฌาโรหะ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, ลบสระหน้า)

มหาติมิ (มหนุต+ติมิ) ปลามหาติมิ. **มหนุโต** **ติมิ** **มจฺโณ** **มหาติมิ** ปลาติมิขนาดใหญ๋
ชื่อว่ามหาติมิ (อาเทศ มหนุต เป็น มหา)

[๒๗๔] **ปาสาณมจฺโณ** **ปาจฺโณ** **วงฺโก** **ตุ** **พฬิโส** **ภเว**
สุํสูมาโร **ตุ** **กุมภีโล** **นกุโก** **กุมโม่** **ตุ** **กจฺจโป.**

ปลากา, ปลาสลาด, แมวน้ำ ๒ คััพท์

ปาสาณมจฺจ (ปาสาณ+มจฺจ) **ปลากา, ปลาสลาด, แมวน้ำ. ปาสาณสทิสสณฺจโน** **มจฺโณ**
ปาสาณมจฺจ ปลากัที่มีรูปร่างเหมือนก้อนหิน ชื่อว่าปาสาณมจฺจจะ. **ปาฐีนนุติ** **ปาฐีนนนาม**
ปาสาณมจฺจ^๑ บทว่า **ปาฐีนน** คือปลากาที่ชื่อปาฐีนนะ

ปาจฺฉิน, ปาฐีณ (ปจ วยิตฺติย วาจาย+อิน) **ปลากา, ปลาสลาด, แมวน้ำ. ปาจฺฉยเตติ** **ปาจฺฉิน**
ปลากัที่เขาเรียก ชื่อว่าปาจฺฉินะ (วูทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อิ เป็น อี). **นิพุกิตา** **ปาจฺฉินาทโย** **มจฺจนา**
ตพาเก **วสนุติ**^๒ ปลากาเป็นต้นที่ไมกัลัวพากันอยู่ในบึง

เบ็ดตกปลา ๒ คััพท์

วงฺก (วงฺก โกฎิเลย+อ) **เบ็ดตกปลา. วงฺกตีติ** **วงฺโก** **เบ็ดที่งอ** ชื่อว่าวงฺกจะ

พฬิโส (พล สัวรณ+อิส) **เบ็ดตกปลา. พฬิยเต** **สัวรียเตติ** **พฬิโส** **เบ็ดที่ปลาระวัง** ชื่อว่าพฬิสะ.
มจฺจเน **พลติ** **คณฺหาตีติ** **พฬิโส** **เบ็ดที่เกี่ยวข้องเอาปลา** ชื่อว่าพฬิสะ (พล คหณ+อิส, อาเทศ ล
เป็น พุ). **พฬิสั** **คเหตุวา** **จรมานโ** **มจฺจฆาตโก**^๓ **พรานเบ็ดถือเอาเบ็ดแล้วเที่ยวไป**

จระเข้ ๓ คััพท์

สุํสูมาร (สุํสู+มาร) **จระเข้. สสตีติ** **สุํสู** **จระเข้ที่เปียดเปียน** ชื่อว่าสุํสู (สสุ หีสาย+อุ, อาเทศ อ
เป็น อุ). **สุํสู** **เอว** **สุํสู** **จระเข้นั้นแหละ** ชื่อว่าสุํสู (ลงนิกหิตอาคม). **มาเรตีติ** **มาโร** **นักฆ่า**
ชื่อว่ามาระ (มร ปาณจาเค+ณ, ลบ ณ, วูทธิ อ เป็น อา). **สุํสู** **เอว** **มาโร** **สุํสูมาโร** **จระเข้**
นั้นแหละเป็นนักฆ่า จึงชื่อว่าสุํสูมาระ. **สุํสูมาโรติ** **สมุทิตนามั** **บทว่า** **สุํสูมาโร** **เป็นสมมุตินาม.**
อุทกสุมิ **มียนุติ** **มจฺจนา** **กจฺจปา** **สุํสูมารา**^๔ **ปลา เต่า และจระเข้** **พากันตายอยู่ในน้ำ**

กุมภีล (กสทฺทูปปท+อุภ ปูรณ+อ) **จระเข้. เกน** **อุภติ** **ปูเรตีติ** **กุมฺโภ,** **ชลาตโย** **ที่ซึ่งเต็มด้วย**
น้ำ ชื่อว่ากุมภะ **ได้แก่บึง** (ลบสระหน้า, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ม). **ตฺตร** **อุลติ** **คจฺจตีติ**
กุมภีโล **จระเข้ที่ไปในบึงนั้น** ชื่อว่ากุมภีละ (กมุภสทฺทูปปท+อุล คมเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อี, ลบ

๑ ขา.อฎ.๓๙/๕๑๕

๒ ขุ.อฎ. ๔๙/๑๕๘/๒๕๙

๓ สั.อฎ. ๑๒/๑๕๘/๒๒๘

๔ มช.อุปริ. ๑๔/๔๗๗/๓๑๘

สรรหน้า). กุมภี วา มโฏ, ตํ ลาดิตติ กุมภีโล หรือกุมภีแปลว่าหม้อ, จะছেที่คาบเอาหม้อ
 นั้น ชื่อว่ากุมภีละ (กุมภีสททูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสรรหน้า). เอโก กุมภีโล สบชบาปติโก
 ตสฺสา นทียา วสติ^๑ จะছেตัวหนึ่งพร้อมภรรยาอยู่ในแม่น้ำนั้น

นกก (น+กม คมเน+กวิ) จะছে. น กมตติ นกโก จะছেที่ไม่ไปไหน ชื่อว่านกกะ (ซ็อน ก, ลบ
 กวิ และ ม ที่สุดธาตุ). สดเต นกกาเปติ วินาเสตติ นกโก จะছেที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้พินาศ
 ชื่อว่านกกะ (นกก นาสเน+อ)

เต่า ๒ ศัพท์

กุมม (กู+อุมิ+ณ) เต่า. กัจฉิตโต อุมิ เวโค อสฺสาติ กุมโม เต่าที่มีความเร็วนำดำหนิ(ช้า
 มาก) ชื่อว่ากุมมะ (ลบ อู, ซ็อน ม, ลบ ณ และสรรหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าววว่า “เวเค
 ภงคูปกาเสสุ พิลายํ อุมิ วิจียํ อุมิศัพท์ใช้ในความเร็ว การทำลาย แสงสว่าง ซ่อง และ
 คลื่น”. อญฺจตโร กุมโม เยน อญฺจตโร กุมโม เตนุปลงกมิ^๒ เต่าตัวหนึ่งไปหาเต่าอีก
 ตัวหนึ่งถึงที่อยู่

กัจฉป (กัจฉสททูปปท+ปา ปาเน+อ) เต่า. กัจฉเนน ปิวตติ กัจฉโป เต่าที่ดื่มน้ำทางรักแรั
 ชื่อว่ากัจฉปะ (ลบสรรหน้า). บาลีว่า กมจ ก็มี. กัจฉโป ปาวิลิ วาริ^๓ เต่าเข้าไปสู่มแม่น้ำ

[๖๗๕] กกุกฺกโก กุฬีโร จ ชลฺลกา ตฺ จ รตฺตปา
 มณฺฑุโก ททฺฑุโร เภโก คณฺฑุปฺปาโท มหีลตา.

ปู ๒ ศัพท์

กุกุกุก (กุก คมเน+อฏ+ก) ปู. กุกตติ กุกุกโก ปูที่เดินไป ชื่อว่ากุกุกกะ (ซ็อน ก). ปลวี
 กุกติ อาททตติ กุกุกโก ปูที่ค้ำเอาพื้นดิน ชื่อว่ากุกุกกะ (กุก อาทาเน+อฏ+ก, อาเทศ อ
 เป็น อ, ซ็อน ก). โส ภนฺเต กุกุกโก อหิ อภินิพฺพนาเมยฺย^๔ ท่าน ปูตัวนั้นสายก้ามไปมา

กุฬีโร (กุล สนฺदानพนฺธฺสุ+อึร) ปู. ปาทะ กุลติ ปตฺถรตติ กุฬีโร ปูที่เหยียดเท้าออก ชื่อว่า
 กุฬีระ (อาเทศ ล เป็น พ). กุ วา ปลวี ลฺนาตติ กุฬีโร หรือปูที่ขุดค้ำพื้นดิน ชื่อว่า
 กุฬีระ (กุกททูปปท+ลฺ เจทเน+อึร, อาเทศ ล เป็น พ, ลบสรรหน้า). กุฬีโร อุทกสทฺเทเนว
 อาคนฺตวา^๕ ปูเดินมาเพราะเสียงน้ำนั้นแหละ

ปลิง ๒ ศัพท์

ชลฺลกา (ชล+อูกา) ปลิง. ชลฺลสฺ อูกา กิมิวีเสโส ชลฺลกา หนอนชนิดหนึ่งของน้ำ (หนอนน้ำ) ชื่อว่า

๑ ขา.อฎ. ๓๖/๖๕

๒ ลี.นิทาน. ๑๖/๕๔๓/๒๖๗

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๒/๗๖

๔ มช.มูล. ๑๒/๔๐๐/๔๓๒

๕ ลี.อฎ. ๑๒/๒๒๙/๒๕๑

ชลูกา (ลบสระหน้า). **ชล** **โอก** **เคห** **เอติสุสาดิ** **วา** **ชลูกา** หรือปลิงที่มีหัวน้ำเป็นเรือนนอน ชื่อว่าชลูกา (ชล+โอก+อา, อาเทศ โอ เป็น อุ, ลบสระหน้า). **ราโค** **หิ** **อมุญจิตุกามตาย** **อารมมณ** **คณหาติ** **ชลูกา** **วिय**^๑ **จริงอยู่** ราคะถือเอาอารมณเหมือนปลิง เพราะไม่ต้องการจะปล่อย

รดตปา (รดตสทหุปท+ปา ปาเน+กวิ) **ปลิง**. **รดต** **รุธีริ** **ปิวตีติ** **รดตปา** **ปลิงที่ดื่มเลือด** ชื่อว่ารดตปา (ลบ กวิ). **อนุพยณชนคคาโท** **รดตปาสทิส** **วิภชิตวา** **หตถปาทาทีสุ** **ต** **ต** **โกฏจาส**^๒ **ยึดเอาอวัยวะย่อยไว้แน่นเหมือนปลิง** จำแนกออกเป็นส่วนๆ ในมือและเท้าเป็นต้น

กบ, คางคก, เขียด ๓ ศัพท์

มณฑุก (มณฑุท ภูสเน+อุก) **กบ**, **คางคก**, **เขียด**. **ชล** **มณฑุเตตีติ** **มณฑุก** **กบที่ประดับน้ำ** ให้สวยงาม ชื่อว่ามณฑุกะ (ที่มะ อุ เป็น อู). **สคค** **นูน** **คมิสสนติ** **สพเพ** **มณฑุกกจณปา**^๓ **กบและเต่าทั้งหมดจักไปสวรรค์แน่นอน**

ททท (ทท ทาเน+อุร) **กบ**, **คางคก**, **เขียด**. **อดตาน** **ททาทิตติ** **ททท** **กบที่ให้น้ำเป็นทาน** ชื่อว่าทททระ (ซ้อณ ท)

เภา (ภี ภเย+อิก) **กบ**, **คางคก**, **เขียด**. **สปปโต** **ภายตีติ** **เภา** **กบที่กล้ง** ชื่อว่าเภาะ (อาเทศ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เภา** **มณฑุกิโย** **มนทวตี** **สรวติโย** **ปนาทยุนตี**^๔ **กบที่มีเสียงไพเราะพากันร้องระงม**

กบมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วสุสาฎ**, **สาสุร**, **ปลว**

ไส้เดือน ๒ ศัพท์

คณทุปปาท (คณทสทหุปท+อุ+ปท คติมิหิ+ณ) **ไส้เดือน**. **คณ** **ท** **วจจสนุนิจย** **อุปปาเทตีติ** **คณทุปปาโท** **ไส้เดือนที่ยังการสะสมมูลให้เกิดขึ้น** ชื่อว่าคณทุปปาทะ (ลบสระหน้า, ซ้อณ ป, ลบณ, วุทธิ อ เป็น อา). **คณทุปปาทา** **กิร** **มหาปจวิภชยภเยน** **มตตโกชิโน** **โหนตี**^๕ **ทราบ** **ว่า** **พวกไส้เดือนเป็นผู้บริโภคนพประมาณ** เพราะกลัวแผ่นดินใหญ่จะหมดสิ้นไป

มหิลตา (มหี+ลตา) **ไส้เดือน**. **มหิยา** **ลตา** **มหิลตา** **ไส้เดือนที่เป็นเถาวัลย์ในแผ่นดิน** ชื่อว่ามหิลตา. **กิญจุลกศัพท์ก็แปลว่าไส้เดือน**

[๖๗๖] **อถ** **สิปปิ** **จ** **สุดติตติ** **สงโข** **ตุ** **กมพุนิตถิย**
ขุททสงโข **สงขโข** **ชลสุดติ** **จ** **สมพุก**.

๑ ที.อญ. ๔/๖๓/๑๐๗

๒ ส.อญ. ๑๓/๒๓๕/๕๙

๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๖/๔๗๓

๔ ขุ.อญ. ๓๓/๓๑๐/๓๕

๕ ขุ.อญ. ๒๙/๒๙๓/๑๒๙

หอยโข่ง, หอยนางรม, หอยกาบ ๒ คััพท์

ลึบปิ, ลึบปิก, ลึบปิย (สฺบฺป คฺมเน+อิ) หอยโข่ง, หอยนางรม, หอยกาบ. สฺบฺปติ คจฺจติตี
ลึบปิ หอยที่ได้ไป ชื่อว่าลึบปิ (อาเทศ อ ที่ ส เป็น อิ). ลึบปิโย จ สมฺพุกา จ ลึบปิสมฺพุก^๑
หอยโข่งและหอยขม ชื่อว่าลึบปิสมฺพุกะ

สุตฺติ (สฺ อภิสเว+ติ) หอยโข่ง, หอยนางรม, หอยกาบ. สวาเปติ อภิสวาเปตีตี สุตฺติ หอยที่
ให้น้ำไหลไป ชื่อว่าสุตฺติ (ช้อน ต). อิตฺถี เป็นอิตฺถิลิงค์ทั้ง ๒ คััพท์

หอยสังข์ใหญ่ ๒ คััพท์

สงฺข (สํ+ขณฺ อวธารณ+กฺวิ) หอยสังข์ใหญ่. สํ สฺฏฺจฺจํ ขณตีตี สงฺโข หอยที่ขุดเก่ง ชื่อว่าสังฆะ
(อาเทศนิกฺหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ ณ ที่สุดธาตุ). สมเมติ อุปสมเมตีตี สงฺโข หอยที่สงบเงียบ
ชื่อว่าสังฆะ (สมฺ อุปสม+ข, อาเทศ ม เป็นนิกฺหิต, นิกฺหิตเป็น ง). เนว โส สงฺโข สทฺทมกาลิ^๒
หอยสังข์นั้นไม่ได้ทำให้มีเสียง

กมฺพุ (กสทฺทฺปท+วา คฺมเน+อุ) หอยสังข์ใหญ่. กํ อุกํ วาตี คจฺจติตี กมฺพุ หอยที่ได้
ไปหาน้ำ ชื่อว่ากัมพุ (ไม่ลบทฺตฺยวริภัตตี, อาเทศนิกฺหิตเป็น ม, ว เป็น พ, ลบสระหน้า). อนินฺตุถิยํ
กมฺพุคััพท์ใช้ในปฺงลึงค์และนปฺงสกลึงค์

หอยสังข์เล็ก ๒ คััพท์

ขุทฺทสงฺข (ขุทฺท+สงฺข) หอยสังข์เล็ก. ขุทฺโท สงฺโข ขุทฺทสงฺโข หอยสังข์ขนาดเล็ก ชื่อว่า
ขุทฺทสังฆะ

สงฺขนข (สงฺข+นข) หอยสังข์เล็ก. สงฺขสฺส นฺโข อิว สงฺขนโข หอยที่มีขนาดเท่ากับก้นของ
หอยสังข์ ชื่อว่าสังขนชะ

หอยขม, หอยทั่วไป ๒ คััพท์

ชลสฺสุตฺติ (ชลสทฺทฺปท+สฺ ปสเว+ติ) หอยขม, หอยทั่วไป. ชเล สวตีตี ชลสฺสุตฺติ หอยที่เกิด
ในน้ำ ชื่อว่าชลสฺสุตฺติ (ช้อน ต)

สมฺพุก (สมฺ อุปสม+อุก) หอยขม, หอยทั่วไป. สมตีตี สมฺพุโก หอยที่สงบเงียบ ชื่อว่าสมฺพุกะ
(ลง พฺ อาคม). ลึบปิกสมฺพุกนฺติ ลึบปิกณฺจ สมฺพุกณฺจ^๓ บทว่า ลึบปิกสมฺพุกํ คือ หอย
โข่งและหอยขม

[๒๗๗] ชลาสโย ชลาธาโร
อุทฺปาโน ปานกุโป

คฺมภีโร รหฺโทถ จ
ชาติ ปฺกฺขรณฺติถิยํ.

ทะเลสาบ ๒ คััพท์

ชลาสย (ชล+อาสย) ทะเลสาบ. **ชลาณั** **อาสโย** **ปติฎักัณณจัน** **ชลาสโย** ที่มีน้ำขังอยู่ ชื่อว่าชลาสยะ (ลบสระหน้า). **ชลาสยาปิ** **วิกสิตปทุมปณฺฑุรึกโสคนนิกาทีปุผลณณนา**^๑ แม้ทะเลสาบก็ปกคลุมไปด้วยดอกบัวหลวง บัวขาว และบัวจงกลนี้เป็นต้นที่เบ่งบานสะพรั่ง

ชลาธาร (ชล+อาธาร) ทะเลสาบ. **ชลาณั** **อาธารโ** **ชลาธารโ** ที่มีน้ำขัง ชื่อว่าชลาธาระ (ลบสระหน้า)

ห้วงน้ำลึก

รหท (หรหรณ+อท) **ห้วงน้ำลึก**. **เตสุ** **ชลาสเยสุ** **มชฺฌเ** **โย** **คฺมกัโร** **อคาโธ**, **โส** **รหทาไชย** **คฺมกัโร** **ห้วงน้ำลึก**หยั่งไม่ถึงท่ามกลางทะเลสาบนั้น ท่านเรียกวารหะ. **หฺรตตี** **รหโท** **ห้วงน้ำลึก**ที่นำไป ชื่อวารหะ (กลับ หฺ เป็น รหฺ). **ยถาปิ** **รหโท** **คฺมกัโร** **วิปฺปสนโน** **อนาวิลโ**^๒ **ห้วงน้ำ**ที่ลึก **ใสสะอาด**ไม่ชุ่มมัว **แม้ฉน์ใด**

บ่อน้ำดื่ม ๒ คััพท์

อุทปาน (อุทกสทฺทูปปท+ปา ปาเน+ยุ) **บ่อน้ำดื่ม**. **อุทกั** **ปิวนติ** **เอตฺถาติ** **อุทปาโน** บ่อเป็นที่สำหรับดื่มน้ำ ชื่อว่าอุทปานะ (ลบ ก, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหลัง). **อุทปาโน** **การาปิโต** **โหติ**, **อุทปานสาลา** **การาปีตา** **โหติ**^๓ ให้ชูดบ่อน้ำดื่ม ให้สร้างศาลาครอบบ่อน้ำดื่ม

ปานกูป (ปาน+กูป) **บ่อน้ำดื่ม**. **อุทกั** **ปิวนติ** **เอตฺถาติ** **ปาโน** ที่สำหรับดื่มน้ำ ชื่อว่าปานะ (ปา ปาเน+ยุ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหลัง). **กฺวตตี** **กฺวโป** บ่อที่มีเสียงดัง (ของผู้ตักเอาน้ำดื่ม) ชื่อว่ากูปะ (กฺ สทฺเท+ป, ทีฆะ อฺ เป็น อฺ). **เกน** **อุทตตี** **วา** **กฺวโป** หรือบ่อที่เต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากูปะ (กสทฺทูปปท+อุก ปฺรณ+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ภา เป็น ปฺ). **ปาโน** **เอว** **กฺวโป** **ปานกฺวโป** ที่สำหรับดื่มน้ำนั้นแหละเป็นบ่อ จึงชื่อว่าปานกูปะ

ส่วนคัมภีร์สี่หลินสยยะแบ่งออกเป็น ๓ คััพท์ คือ **อุทปาน**, **ปาน**, **กูป**

สระบอกขรณี, สระน้ำสี่เหลี่ยม, สระขุด ๒ คััพท์

ชาต (ขนุ อวธารณ+ต) **สระบอกขรณี**, **สระน้ำสี่เหลี่ยม**, **สระขุด**. **ขนียเตติ** **ชาตั** **สระน้ำ**ที่เขาขุด ชื่อว่าชาตะ (ลบ นุ, ทีฆะ อ เป็น อา)

โปกฺขรณี (โปกฺขร+อินิ) **สระบอกขรณี**, **สระน้ำสี่เหลี่ยม**, **สระขุด**. **โปกฺขริ** **ชลั**, **ตโยคา** **โปกฺขรณี** **โปกฺขระ**แปลว่าน้ำ, **สระ**ชื่อว่าโปกฺขรณี **เพราะมีน้ำ** (ลบสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ). **โปกฺขริ**

เนติ ธาระตีติ โปกุขรณิ สระที่ข้งน้ำไว้ ชื่อว่าโปกุขรณิ (โปกุขรสทุกุพปท+นี นเย+อ+อี, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). โปกุขรํ ปทุมํ, ตโยคา โปกุขรณิ โปกุขระคือดอกบัวหลวง, สระชื่อว่าโปกุขรณิ เพราะมีดอกบัวหลวงนั้น (โปกุขร+อน+อี, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). อิตฺถิยํ โปกุขรณิคัพทํใช้ในอิตฺถิลิงค์. โปกุขรณิ การาปิตา โหติ^๑ ให้ขุดสระน้ำ

[๖๗๘] ตฟาโก จ สโรนิตฺถิ วาปี จ สรลิตฺถิยํ
ทโหมพุซากรโร จาถ ปลลลํ ซุททโก สโร.

สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง ๖ คัพทํ

ตฟา (ตพ อาฆาเต+อาท) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. ตพติ อาฆาเตติ ตฟาโก บึงที่อาฆาต (มีอันตราย) ชื่อว่าตฟาเก. ตลติ ปติฏฺจติ เอตถาติ ตฟาโก สระน้ำเป็นที่มีน้ำข้งอยู่ ชื่อว่าตฟาเก (ตล ปติฏฺจาย+อาท, อาเทศ ล เป็น พ). ตฟากํ ทิสฺวา ปุริตํ^๒ มองเห็นสระมีน้ำเต็ม

สร (สร คมเน+อ) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. สรติ คจฺจตฺติติ สโร สระน้ำที่เป็นไป ชื่อว่าสระ. อนิตฺถิ สรคัพทํเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. มุจฺลินฺโท นาม สโร สโร^๓ สระน้ำนั้น ชื่อว่ามุจลินท์

วาปี (วป พิซนิกฺเขเป+ณ+อี) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. วปนฺติ เอตายาติ วาปี หนองที่เขากว่นพืชอยู่ใกล้ ชื่อว่าวาปี (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). โปกุขรณิตฺติ วาปี^๔ บทว่า โปกุขรณิ คือสระน้ำ

สรลี้ (สร คมเน+อส+อี) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. สรติ คจฺจตฺติติ สรลี้ สระน้ำที่เป็นไป ชื่อว่าสรลี้ (ลบสระหน้า). อิตฺถิยํ วาปีคัพทํและสรลี้คัพทํใช้ในอิตฺถิลิงค์. สรลิตฺติ สโร^๕ บทว่าสรลี้ คือสระน้ำ

ทห (ทธ ธารณ+อ) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. อุทกํ ททาตฺติติ ทโห สระที่ทรงไว้ซึ่งน้ำ ชื่อว่าทหะ (อาเทศ ธ เป็น ห). สโร ทโห อจฺฉาทโก สโรโตโก^๖ สระน้ำนั้นมีน้ำใสเย็น

อมฺพุซากร (อมฺพุซ+อากร) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. อมฺพุซากรํ ปทฺธานํ อากโร อุมฺปตฺติฏฺจากรํ อมฺพุซากรโร บึงเป็นที่เกิดขึ้นของสัตว์และพืชที่เกิดในน้ำ จึงชื่อว่าอมฺพุซากระ (ลบสระหน้า)

สระน้ำเล็ก

ปลลล (ปลล รกฺขณ+อล) สระน้ำเล็ก. ซุทฺทโก สโร ปลลลํ นาม สระน้ำขนาดเล็ก ชื่อว่าปลลละ. ตสฺมี วสุสาสฺส อธิกํ ชลํ, คิมฺเหสุ ซาณุมตฺตํ ฤตฺพณฺน้ำในสระนั้นเต็มจนล้น ฤตฺ

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕

๒ ชุ.อุปทาน. ๓๓/๑๘๒/๔๑๗

๓ ชุ.ซา. ๒๘/๑๑๒๒/๓๔๔

๔ ต.อ.ภู. ๑๒/๗๕/๑๔๖

๕ วิ.ฎี. ๔/๒๖๖/๔๐๕

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๖/๒๘๘

แล้งน้ำลึกประมาณเช่า. อุทกั ปลลติ รกขตีติ ปลลลั สระน้ำที่กักเก็บน้ำไว้ ชื่อว่าปลลละ.
 วนสนทสสุ อวิทุเร มหนตัม นิมนั ปลลลั^๑ สระที่น้ำลึกมากอยู่ไม่ไกลจากแนวป่า

[๖๗๙] อโนตตโต ตถา กณณ- มุณโฑ จ รถการโก
 จททนโต จ กุณาโล จ วุตตา มนทากินิตถิยั.

[๖๘๐] ตถา สีหปุปปาโตติ เอเต สดต มหาสรา
 อาหาโว ตู นิปานญจา- ขาด์ ตู เทวชาตกั.

สระน้ำขนาดใหญ่ ๗ แห่ง

อิติ เอเต สดต มหาสรา สระน้ำขนาดใหญ่(บนภูเขาหิมาลัย) ทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ

อโนตตต (น+อว+ตป สนตาเป+ต) สระอโนตตต. สตรียริสสมุญจาภาเวน น อวตปติ อุทก-
 เมตถาติ อโนตตโต สระที่น้ำไม่อบอูน เพราะแสงอาทิตย์ส่องลงไม่ถึง ชื่อว่าอโนตตตตะ (อาเทศ
 น เป็น อน, อว เป็น โอ, ปุ เป็น ต, ลบสระหน้า). อุตตรกรู คนดวาทโต ปิณฑปาดั
 อหริตวาท อโนตตตทเท ปริญชิตวาท ตตเถว ทิวาวิหารั อกาลิ^๒ (พระผู้มีพระภาค)
 เสด็จไปยังแคว้นอุตตรกรู ทรงนำอาหารปิณฑปาดจากแคว้นนั้นมาเสวยใกล้สระอโนตตตแล้ว ทรงจัด
 ที่ประทับกลางวัน ณ ที่นั้นนั่นเอง

กณณมุณท, กณณมุณทก (กณณมุณท+ณ+ก) สระกัณณมุณทะ. กณณมุณทปพพตสมิปตตาท
 กณณมุณโฑ สระน้ำชื่อวากัณณมุณทะ เพราะอยู่ใกล้เทือกเขากัณณมุณทะ (ลบ ณ และสระหน้า).
 กณณมุณทททากิมุโฑ คนดวาท^๓ เดินมุ่งหน้าไปทางสระกัณณมุณทะ

รถการ, รถการก (รถสททูปปท+กร กรณ+ณ,ณฺว) สระรถการกะ. รถั กโรตีติ รถการโก
 สระที่สร้างรถ ชื่อวารถการกะ (ลบ ณ, หรืออาเทศ ณฺว เป็น ออก, วุทธิ อ เป็น อา). (ชื่อนี้เป็น
 สมมุตินามที่ชาวโลกกำหนดเรียกกัน ไม่ตรงกับความหมาย). หิมวติ ปพพตราเช รถการทหั
 นิสสา^๔ อาศัยสระรถการะใกล้ภูเขหิมาลัย

จททนต (จททนต+ณ) สระจัททันตะ. จพพณณทททวนตตาย จททนโต, นาคราชา, ตสสุ
 นิवासญจานสมิปตตาท จททนโต พญานาคชื่อวัจจัททันตะ เพราะมีเขี้ยว ๖ สี, สระน้ำ ชื่อว่า
 จัททันตะ เพราะอยู่ใกล้ที่อยู่ของพญานาคนั้น (ลบ ณ และสระหน้า). จททนตทหั คนดวาท
 วสิสสามิ^๕ ไปยังสระจัททันตะแล้วจักอยู่

กุณาล (กุณาล+ณ) สระกุณาละ. กุณาลสกุณา พทโว เอตถ สนติ กุณาโล สระน้ำที่มีฝูง
 นกดูเหว่าอาศัยอยู่ใกล้ๆ ชื่อวากุณาละ (ลบ ณ และสระหน้า). เต ภิกขุ อาทาย กุณาลทหั

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๐/๓๓๕

๒ วิ.มหา. ๔/๔๓/๕๒

๓ ชุ.อญ. ๓๑/๓๔๗/๑๖๓

๔ ชุ.อญ. ๓๑/๔๓๘/๑๙๗

๕ อัง.อญ. ๑๔/๑๘๙/๑๓๔

คนดูวา^๑ พระผู้มีพระภาคทรงพากษีกษุทั้งหลายไปยังสระกุณณะ

มนุทากินี (มนุทสททุปปท+อก คมเน+ณ+อินี) สระมันทากินี, สายน้ำในอากาศ. มนทํ อกิตฺ
ลีลมสฺสชาติ มนุทากินี สระที่มีน้ำไหลเอื่อยๆ เป็นปรกติ ชื่อว่ามันทากินี (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น
อา, ลปสระหน้า). วุตฺตา มนุทากินีศัพท์ท่านกล่าวว่า เป็นอิตถิลีลัค

สีหปุปปาด (สีหสททุปปท+ป+ปต ปตเน+ณ) สระสีหปุปปาดะ. พหโว สีหา ปตฺนฺติ
อสุมนฺติ สีหปุปปาดฺติ สระน้ำที่ราชสีห์ตกลงไปจำนวนมาก ชื่อว่าสีหปุปปาดะ (ซ้อน ป, ลป ญ,
วุทธิ อ เป็น อา)

อายามวิตฺถาเรน เจว คมฺภีรฺตา จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชฺนา ทิยฺชฺนฺตโยชฺนสต-
ปริมณฺชลา อนฺตตฺตทโท กณฺณมณฺชกทโท รกการทโท ฉทฺทนฺตทโท กุณฺนาลทโท
มนุทากินี สีหปุปปาดทโทติ สดฺต มหาสฺรา ปตฺติฏฺจิตา^๒ มีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่ ๗ แห่ง คือ
สระอนโณดาด สระกัณณมณฺชชะ สระรกการะ สระฉัทพันตะ สระกุณณะ สระมันทากินี และสระสีหปุ-
ปาดะ กว้าง ๕๐ โยชน์ ยาว ๕๐ โยชน์ และ ลึก ๕๐ โยชน์เท่ากัน มีปริมาตร ๑๕๐ โยชน์

รางน้ำสำหรับสัตว์ดื่ม ๒ ศัพท์

อาหาว (อา+หุ สทฺเท+ณ) รางน้ำ. ปสฺโว ปานาย อาหฺยุนฺเต อตฺราติ อาหาโว รางน้ำ
ที่สัตว์เลี้ยงพากันมาสงเสียงอยู่ใกล้เพื่อดื่มน้ำ ชื่อว่าอาหาวะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ
เป็น อาว, ลปสระหน้า)

นิปาน (นิ+ปา ปาเน+ยุ) รางน้ำ. นิปวนฺติ อสุมนฺติ นิปานํ สถานที่ให้สัตว์เลี้ยงดื่มน้ำ
ชื่อวานิปานะ (อาเทศ ยู เป็น อน, ลปสระหลัง)

บ่อน้ำเทวดา (บ่อที่เกิดจากการเซาะของน้ำ) ๒ ศัพท์

อชาต (น+ชฺนุ อวทารณ+ต) บ่อน้ำเทวดา. น ชาตํ อชาตํ บ่อน้ำที่ไม่ได้ขุด ชื่อว่าอชาตะ
(อาเทศ น เป็น อ, ลป ญ, ทิมะ อ เป็น อา). ยทิ อชาตตฺพาเก อุกกํ ลกฺติ^๓ หากได้น้ำ
ที่บ่อน้ำเทวดา

เทวชาตก (เทวสททุปปท+ชฺนุ อวทารณ+ต+ก) บ่อน้ำเทวดา. เทเวหิ ชญฺญเต นิมนฺมียเตติ
เทวชาตโก บ่อน้ำที่เทวดาเนรมิต ชื่อว่าเทวชาตกะ (ลป ญ, ทิมะ อ เป็น อา)

[๖๘๑] สฺวนฺตี นิมนฺคา ลินฺธุ สฺริตา อาปฺคา นที
ภาศฺรีถี ตฺว คฺจฺคาถ สฺมฺเกโท ลินฺธุสฺจฺคโม.

แม่น้ำ ๖ ศัพท์

สฺวนฺตี (สุ ปสฺวเน+อนฺต+อี) แม่น้ำ. สฺวตีติ สฺวนฺตี แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสฺวนตี (วุทธิ อุ เป็น

๑ อิง.อญ. ๑๔/๒๒๙/๒๗๘

๒ มช.อญ. ๙/๓๑/๒๗

๓ มิลินท. ๔๕๔

โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **ปฎุ สวนติ อุปยนติ สาคริ^๑** แม่น้ำหลายสายย่อมไหลลงสู่ทะเล

นินนคา (นินนสททูปท+คมุ คติมุหิ+กวิ+อา) แม่น้ำ. **นินนฏจანი คจจตีติ นินนคา** แม่น้ำที่ไหลไปสู่ที่น้ำลึก ชื่อว่านินนคา (ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **จเปตวา ปญจมหานทีโย อวเสสา นินนคา^๒** เว้นแม่น้ำใหญ่ ๕ สายแล้ว ที่เหลือเป็นแม่น้ำ

สินธุ (สนท ปสวเน+อุ) แม่น้ำ. **สนทตีติ สินธุ** แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสินธุ (อาเทศ อ เป็น อิ, ท เป็น ธ). **สีติ สทท กูรุมานา ฐนาติ กมปตีติ สินธุ^๓** แม่น้ำที่มีกระแสคลื่นซัดต้ง "สีสิ" ชื่อว่าสินธุ (สิสททูปท+ธ กมปเน+กวิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นุ, ลบ กวิ). **สินธุยาตีเร ปน สินธุวกุลเยว อุปปชชติ^๔** แต่เกิดในตระกูลม้าสินธพใกล้ฝั่งแม่น้ำสินธุ

สริตา (สร คมเน+อิ+ต+อา) แม่น้ำ. **สริติ คจจตีติ สริตา** แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสริตา (ลบสระหน้า). **สริตา สาคริ ยนติ^๕** แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

อาปคา (อาปสททูปท+คมุ คติมุหิ+กวิ+อา) แม่น้ำ. **อาปานิ นิวาโส อาโป, สมทโท, ตัคจจตีติ อาปคา** ที่อยู่ของน้ำ ชื่อว่าอาปะ คือสมุทร, แม่น้ำที่ไหลไปสู่สมุทรมัน ชื่อว่าอาปคา (ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **นโร อาปคั โอตริตวา^๖** คนลงสู่แม่น้ำ

นที (นท อพยตตสทเท+อ+อี) แม่น้ำ. **นทตีติ นที** แม่น้ำที่มีเสียงเบาๆ ชื่อว่านที (ลบสระหน้า). **นทนโต เอตีติ นที** แม่น้ำที่มีเสียงไหลไป ชื่อว่านที (นทสททูปท+อิ คติมุหิ +อ+อี, ลบสระหน้า). ทั้ง ๖ ศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. **อลี อาทาย เยน วคคุมทา นที เตนุปลงกมิ^๗** ถือเอาดาบเดินไปทางแม่น้ำวัคคุมทา

แม่น้ำคงคา ๒ ศัพท์

ภาคีรีถี (ภาคีรีธ+ณ+อี) แม่น้ำคงคา. **ภาคีรีเถน รณญา นิพพตติตา ภาคีรีถี** แม่น้ำที่พระเจ้าภาคีรีจะให้สร้างขึ้น ชื่อว่าภาคีรีถี (ลบ ณ และสระหน้า). **ชื่อนี้เป็นมติของอาจารย์สมัยก่อนตั้งไว้.** **คงคา ภาคีรีถี นาม หิมวนดา ปภาวิตา^๘** แม่น้ำชื่อภาคีรีถีเริ่มต้นจากเทือกเขาหิมาลัย

คงคา (คมุ คติมุหิ+ค+อา) แม่น้ำคงคา. **สพพตฺร คจจตีติ คงคา** แม่น้ำที่ไหลไปทุกที่ ชื่อว่าคงคา (อาเทศ ม เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น ง, ลบสระหน้า). **คัมโหมนิ ปวตเตตฺวา อาคจจตีติ คงคา** แม่น้ำที่ยังห้วงน้ำใหญ่ให้ไหลหลาก ชื่อว่าคงคา (คัสททูปท+คมุ คติมุหิ+กวิ+อา, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบ กวิ และ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ภควา เยน คงคา นที เตนุปลงกมิ^๙** พระผู้มีพระภาคเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา. **ติปลคตาศัพท์ก็แปลว่าแม่น้ำคงคา**

๑ สัมพทา. ๑๙/๑๖๐๖/๕๐๔

๒ อัง.อญ. ๑๖/๔๙๙/๑๙๙

๓ ขุ.อญ. ๕๐/๖๖๑/๑๐๘

๔ มข.อญ. ๗/๑๓๙/๓๒๖

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๒/๑๒๔

๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๒๕/๓๘๖

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๖/๑๒๙

๘ ขุ.อญ. ๓๒/๔๑/๑๖๘

๙ วิ.มหา. ๕/๗๔/๙๒

ปากน้ำ, ปากอ่าว ๒ ศัพท์

สมเภา (ส+ภิกิ เมลเน+ณ) ปากน้ำ, ปากอ่าว. **สินธุณี นทีนํ สงคโม เมลโก สมเภาโท** การไหลไปรวมกันของแม่น้ำหลายสาย ชื่อว่าสมเภาะ. **สมมา ภิชฺชุนฺติ อสฺมินฺติ สมเภาโท ปากน้ำ** ที่แม่น้ำไหลไปรวมกัน ชื่อว่าสมเภาะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศนิกหิตเป็น ม). **พหิทฺธา สมเภาที คจฺจนฺติ**^๑ พากันไปยังปากน้ำด้านนอก

สินธุสงคม (สินธุ+สงคม) ปากน้ำ, ปากอ่าว. **สินธุณี นทีนํ สงคโม สินธุสงคโม** แม่น้ำที่ไหลไปรวมกัน ชื่อว่าสินธุสังคมะ

[๖๘๒] **คจฺคาจิวฺตี เจว อิมมา มหานที ปญฺจ**

ยมฺนา สรรภู มหี จนฺทภาคา สรรสุตตี.

[๖๘๓] **เนรณฺชรา จ กาวเริ วาริมคฺโค ปนาพิตฺติ-**

นมนฺทาที จ นินฺนคา ปุเม จนฺทนิกา ตฺ จ.

[๖๘๔] **ชมฺพาฬี โอปิคลฺโล จ สโรรฺหํ สตปตฺตํ**

คามทฺวารมฺหิ กาสฺยํ อรวินฺทญฺจ วาริชํ.

[๖๘๕] **อนิตฺถี ปทุมํ ปงฺเก- มุพาลปฺปฬํ กมลํ**

รุหํ นพิน โปกฺขรํ ภิสฺปฺปฬํ กุเสสยํ.

แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย

อิมมา ปญฺจ นทีโย มหานที นาม แม่น้ำใหญ่ ๕ สายเหล่านี้ คือ

คจฺคา (คฺมฺ คตฺติมฺหิ+ค+อา) แม่น้ำคจฺคา. **สพฺพตฺร คจฺจตฺติ คจฺคา** แม่น้ำที่ไหลไปทุกที่ ชื่อว่าคจฺคา (อาเทศ ม เป็นนิกหิต, นิกหิตเป็น ง, ลบสระหน้า). **คํ มโหฆํ ปวตฺเตตฺวา อาคจฺจตฺติ คจฺคา** แม่น้ำที่ยังห้วงน้ำใหญ่ให้ไหลหลากมา ชื่อว่าคจฺคา (คํสฺทฺทฺอุปฺท+คฺมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ+อา, อาเทศนิกหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **คจฺคา ยมฺนา อจิวฺตี สรรภู มหี ตา มหาสมฺมทฺทํ ปตฺตา**^๒ แม่น้ำคจฺคา ยมฺนา อจิวฺตี สรรภู และมหี ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่มหาสมุทร

อจิวฺตี (อจิว+วณฺตุ+อ) แม่น้ำอจิวฺตี. **อจิวํ สีมฺคมนํ เอตฺสฺสมตฺถิตฺติ อจิวฺตี** แม่น้ำที่มีกระแสน้ำเชี่ยว ชื่อว่าอจิวฺตี (อาเทศ นฺตุ เป็น ต, ลบสระหน้า). **อายุสฺมา อานนฺโท สมฺพหฺลฺเลหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ เยน อจิวฺตี นที เตนฺอุปฺสงฺกมิ**^๓ ท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก เข้าไปทางแม่น้ำอจิวฺตี

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๓/๔๘๕

๒ วิ.จุลล. ๗/๔๕๒/๒๘๖

๓ อจฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๓๓/๔๕๐

ยมนา (ยม อุปรเม+อุณ+อา) แม่น้ำยมนา. มลั ยเมติ นาสเตติติ ยมนา แม่น้ำที่ยังความสกปรกให้พินาศไป ชื่อว่ายมนา (ลบสระหน้า). ยมสฺส ภคินี วา ยมนา หรือแม่น้ำที่เป็นน้องสาวของพระยายม ชื่อว่ายมนา (ยม+อุณ+อา, ลบสระหน้า)

สรภู (สร+ภู) แม่น้ำสรภู. สรานิ ภวนฺติ เอตาย อวธิฏฺฐาตายติ สรภู แม่น้ำอันเป็นต้นเหตุให้มีสระน้ำ ชื่อว่าสรภู. สรติ คจฺจตีติ สรภู แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสรภู (สร คติยฺ+อุ, ลง อภ อาคม)

มहीं (มห ปุชายฺ+อ+อึ) แม่น้ำมहीं. มहींยเต ปุชียเตติ มहीं แม่น้ำที่เขาบูชา ชื่อว่ามहीं (ลบสระหน้า). มहींตีติ มहीं แม่น้ำที่กว้างใหญ่ ชื่อว่ามहीं (มห วุฑฺธิยฺ+อ+อึ, ลบสระหน้า). คจฺจายมนา สรภู อจิริวตี มहींตี อิมมา ปญจ มหานทีโย^๑ แม่น้ำใหญ่ ๕ สายเหล่านี้ คือ คจฺจายมนา อจิริวตี สรภู และมहीं

แม่น้ำพิเศษ ๕ สาย

ปญจ นิมนฺคา มหานทีโต อญฺญาญํ นทีนํ เกภา แม่น้ำ ๕ สายต่อไปนี้เป็นต้น แตกต่างจากแม่น้ำใหญ่ ๕ สายเบื้องต้นนั้น

จันทภาคา (จันทภาค+อา) แม่น้ำจันทภาคา. จันทภาโค นาม ปพฺพโต, ตโต ปภวตีติ จันทภาคา ภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าจันทภาคะ, แม่น้ำที่เกิดเริ่มต้นจากภูเขานั้น ชื่อว่าจันทภาคา (ลบสระหน้า). จันทภาคานทีตีเร ลุํสุมาโร อหํ ตทา^๒ ครั้งนั้น เราเป็นจระเข้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา

สรสฺสตี (สร+วณฺตุ+อึ) แม่น้ำสรสฺสตี. สรโยคา สรสฺสตี แม่น้ำชื่อว่าสรสฺสตี เพราะมีสระน้ำอยู่มาก (อาเทศ ว เป็น ส, นฺตุ เป็น ต, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า). สรสฺสตี นาม คจฺจา จ^๓ และแม่น้ำชื่อสรสฺสตี

เนรญชฺรา (นิ+ชล+อา) แม่น้ำเนรญชฺรา. นิทฺโทสํ ชลํ อสฺสนฺติ เนรญชฺรา แม่น้ำที่มีน้ำอันปราศจากโทษ ชื่อว่าเนรญชฺรา (อาเทศ อี เป็น เอ, ลง ร และนิคฺคิตอาคม, อาเทศนิคฺคิตเป็น ญ, ล เป็น ร, ลบสระหน้า). อถวา เนรญชฺรา นาม ตฺวาริยวิเสโส, ตํสฺมานสทฺทตายอญํ นที เนรญชฺรา นาม อีกอย่างหนึ่ง เครื่องดนตรีชนิดหนึ่งมีชื่อว่าเนรญชฺรา, แม่น้ำนี้ชื่อว่าเนรญชฺรา เพราะมีเสียงเหมือนกับเครื่องดนตรีนั้น. นชฺชา เนรญชฺราย ตีเร โปธิรุกฺขมุเล ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธ^๔ พระพุทธองค์ตรัสรู้ปฐมโพธิญาณ ณ โคนโพธิ์พฤกษาริมฝั่งแม่น้ำเนรญชฺรา

กาเวรี (กุ+เวร+อึ) แม่น้ำกาเวรี. นานาคาหากุสิฏฺฐตตาย กุจฺฉิตํ เวรี เอติสฺสาติ กาเวรี แม่น้ำที่มีเวรอันน่าตำหนิ เพราะมีน้ำขุ่นด้วยสิ่งสกปรกต่างๆ ชื่อว่ากาเวรี (อาเทศ อุ เป็น อา, ลบสระหน้า)

๑ วิสุทฺธิ.ฎี. ๒/๒๓๕/๓๑๙

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๐/๑๑๓

๓ ขุ.อญ. ๔๙/๓๑๗/๒๘๐

๔ วิ.มहा. ๔/๑/๑

นมมทา (นมม+ทา ทาเน+กวิ) แม่น้ำนัมมทา. นมมัม สุกข์ ททาตีติ นมมทา แม่น้ำที่ให้ความสุข ชื่อว่านัมมทา (ลบ กวิ). ภควา นมมทานทีตีเร ปทเจติยัม ทสเสตี^๑ พระผู้มีพระภาคทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา

อาทิกััพทรวมเอา แม่น้ำสรวาตี แม่น้ำเวตตวตี แม่น้ำกัณฐกั และแม่น้ำโกสิกั เป็นต้น

ทางน้ำไหล ๒ คััพท

วาริมคค (วาริ+มคค) ทางน้ำไหล. วาริโน นิภขมมมคโค วาริมคโค ทางไหลออกไปของน้ำ ชื่อว่าวาริมคคะ

ปนาฬิ, ปนาฬิ (ป+นล พนธ+อ+อี) ทางน้ำไหล. ปกาเรน นลติ พนธตีติ ปนาฬิ ทางน้ำไหลที่ต่อเนื่องกันไปไกล ชื่อว่าปนาฬิ (วูทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น พุ, ลบสระหน้า). อิตถิปุเม ปนาฬิคััพทที่ใช้ในอิตถิลิงค์และปุงลิ่งค์

บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสี่ย, ลำราง ๓ คััพท

จณฑนิกา (จสททุปปท+ทุ กมฺปน+ยุ+อิก+อา) บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสี่ย, ลำราง. จัง จิตต์ ทุโนตีติ จณฑนิกา บ่อน้ำครำที่รบกวณจิตใจ ชื่อว่าจณฑนิกา (ไม่ลบทุดิยาวิภัตติ, อาเทศนคหิตเป็น น, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). อนุชานามิ ภิกขเว อุกกจณฑนิกั^๒ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ลำรางระบายน้ำ

ชมพาลี, ชมพาลี (ชมุ อทเน+อล+อี) บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสี่ย, ลำราง. ชมตีติ ชมพาลี บ่อที่ขัง(น้ำสกปรก) ชื่อว่าชมพาลี (ลง พุ อาคม, ทีฆะ อ เป็น อา, ล เป็น พ บ้าง, ลบสระหน้า). ชมพาลีติ คามโต นิภขนตสฺส มหาอุทกสฺส ปตัญญานภูโต มหาอาวาญ्ञุ^๓ บทว่า ชมพาลี คือบ่อขนาดใหญ่ที่ขังน้ำจำนวนมากที่ไหลออกไปจากหมู่บ้าน

โอฬิคลล (อว+ลคค สงฺเค+อล) บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสี่ย. อวลคฺคนติ อสฺมินติ โอฬิคลโล บ่อที่มีน้ำไหลลงขังอยู่ ชื่อว่าโอฬิคลล (อาเทศ อว เป็น โอ, อ เป็น อิ, ล เป็น พ, ลบ ค, ซ่อน ล). ปุตติกมฺมาเส วา จณฑนิกาย วา โอฬิคลลเ วา ชายนติ^๔ (พวกสังเสทชะ) ย่อมเกิดขึ้นใน ขนมบูต บ่อน้ำครำ หรือในบ่อน้ำเสี่ย

ติกั คามทวารมฺหิ อสุจิปฺปติปงกสมฺปฺนุณฺณยัม กาสฺยัม วตฺตเต ทั้ง ๓ คััพท เป็นไปในบ่อ อันเต็มด้วยสิ่งสกปรกใกล้ประตูหมู่บ้าน

บัว, ดอกบัว ๑๒ คััพท

สโรรฺห (สรสททุปปท+รฺห ชนเน+อ) ดอกบัว. สโรลิ รุหตีติ สโรรฺห ดอกบัวที่เกิดในสระน้ำ ชื่อว่าสโรรฺห (อาเทศ อ ของมโนคณคััพทเป็น โอ). เอเต ทารกา สโร โอรุยฺห ภิสฺสฺสฺส

๑ ส.อ.ฎ. ๑๓/๘๘/๒๘

๒ วิ.จุลล. ๗/๘๘/๓๗

๓ อ.ฎ. ๑๕/๕๗๔/๔๐๐

๔ มช.มูล. ๑๒/๑๖๘/๑๔๗

สโรรุหิ ฉินทนุติ^๑ เด็กเหล่านันพากันลงสู่สระน้ำ เต็ดเอาดอกบัวที่เกิดในสระ

สตปตฺต (สต+ปตฺต) ดอกบัว. สติ ปตฺตานิ อสฺสชาติ สตปตฺตํ บัวที่มีกลีบดอก ๑๐๐ ชื่อว่า สตปตฺตะ. อาหริตฺวาน ปทุมํ สตปตฺตํ มโนรมิ^๒ นำมาซึ่งดอกบัว ๑๐๐ กลีบอันน่าพอใจ

อรวินฺท (อรสทฺทูปปท+วินฺท วินฺทเน+อ) ดอกบัว. อริ วินฺทตีติ อรวินฺทํ ดอกบัวที่รู้ความเร็ว (คือบานและหุบเร็ว) ชื่อว่าอรวินทะ. วิกลิตํ วิย จ อรวินฺทํ อสฺส มุขํ โภสฺติ^๓ พระพักตร์ของพระพุทธเจ้านั้นงดงาม ดุจดอกบัวบานเต็มที่

วาริช (วาริสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ดอกบัว. วาริมฺหิ ชาตํ วาริชํ ดอกบัวที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าวาริชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). วาริชํ วุจฺจติ ปทุมํ วาริชํ วาริสฺมภวํ^๔ ดอกบัวที่เกิดในน้ำ มีน้ำเป็นแดนเกิด ท่านเรียกว่าวาริชะ

ปทุม (ปท คมเน+อุม) ดอกบัว. เทวปฺปชาทิ ปชฺชติ ยาตีติ ปทุมํ ดอกบัวที่ถึงการบูชาเทวดา เป็นต้น ชื่อว่าปทุมะ. ปกฺกฏภาเว รมติติ ปทุมํ ดอกบัวที่ยินดีในความประเสริฐสุด ชื่อว่าปทุมะ (ป+รมุ รมเน+อ, อาเทศ ร เป็น ท, อ เป็น อุ). ปงฺเก ปวตฺตตีติ ปทุมํ ดอกบัวที่เป็นไปในดม ชื่อว่าปทุมะ (ป+ทฺ ปวตฺตเน+ม). กทฺทมาทิสฺส ปทติ คจฺจตีติ ปทุมํ ดอกบัวที่เป็นไปในดม ชื่อว่าปทุมะ (ปท คมเน+อุม). อนินฺตึ ปทุมคัพฺพํเป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์. ปทุมวํ โดยมฺหิ สมปวทฺตมิตํ^๕ ดุจดอกบัวที่เจริญงอกงามในดม

ปงฺเกรฺห (ปงฺกสทฺทูปปท+รฺห ชนเน+อ) ดอกบัว. ปงฺเก กทฺทเม รุหตีติ ปงฺเกรฺหํ ดอกบัวที่เกิดในดม ชื่อว่าปงฺเกรหะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ เป็นอลุตตสมาส)

นพิน (นล คนฺธ+อิน) ดอกบัว. นพียเตติ นพินํ ดอกบัวที่เขาได้กลิ่น ชื่อว่านพินะ (อาเทศ ลฺ เป็น หฺ). ยถา นิยมฺลํ วิรชํ นพินํ อุกาเนน น ลิปฺปติ^๖ ดอกบัวที่สะอาดปราศจากธุลี ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ฉันท

โปกฺขร (ปฺส วุฑฺฒิมฺหิ+ขร) ดอกบัว. โปเสติ อนเนนาติ โปกฺขรํ ดอกบัวที่ทำให้เจริญ ชื่อว่าโปกขระ (วุฑฺฒิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น กฺ). โปกฺขเร ชเล ชาตฺนติ วา โปกฺขรํ หรือดอกบัวที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าโปกขระ (โปกฺขร+ณ, ลบ ญฺ และสระหน้า). โปกฺขรปตฺเต ปติตฺ- อุกทพินฺทฺ วิย^๗ ดุจดอกบัวที่ตกลงบนใบบัว

มุพาลปฺปผ (มุพาลสทฺทูปปท+ปฺปผ วิกาเส+อ) ดอกบัว. มุพาลโตปิ อุกฺคนตฺวา ปฺปผติ มุพาลปฺปผํ ดอกบัวที่งอกขึ้นจากเหง้าแล้วบาน ชื่อว่ามุพาลปฺปผะ. มุพาลปฺปผํ วิมลํ^๘ เหมือนดอกบัวไร้มลทิน

กมล (กสทฺทูปปท+อล ภูสเน+อ) ดอกบัว. กิํ สลํ อลยติ ภูสยตีติ กมลํ ดอกบัวที่ประดับ

๑ ขุ.อ.ญ. ๒๘/๒/๑๖

๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๔๗/๕๑๓

๓ ส.อ.ญ. ๑๑/๓๘/๗๗

๔ ขุ.มทานิ. ๒๔/๓๖๔/๒๔๓

๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๑/๕๒๐

๖ ขุ.อ.ญ. ๓๓/๑๐๙๓/๕๐๕

๗ ม.ข.อ.ญ. ๘/๓๘๗/๒๘๒

๘ ขุ.อ.ญ. ๓๓/๑๐๙๒/๔๘๘

น้ำ ชื่อว่ากมลละ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทคนิคหิตเป็น ม). สุกุลล์ กมลล์ ยลา^๑ เหมือนดอกบัวบานเต็มที่แล้ว

ภิสปุปผ (ภิสสทหุปปท+ปุปผ วิกาเส+อ) ดอกบัว. ภิสโตปิ อุกคฺนตฺวา ปุปผตีติ ภิสปุปฺผิ ดอกบัวที่งอกขึ้นจากเหง้าแล้วบาน ชื่อว่าภิสปุปผะ. สวี โอรุยฺห ภิสปุปฺผิ สโรรุหํ ฉินฺทฺนฺติ^๒ พากันลงสู่สระน้ำ เต็ดเอาดอกบัวที่เกิดในสระ

กุเสสย (กุสสทหุปปท+ลฺลิตฺติ ติฏฺฐจายฺ+ณ) ดอกบัว. กุเส ชเล เสติ ติฏฺฐตีติ กุเสสยํ ดอกบัวที่ตั้งอยู่เหนือน้ำ ชื่อว่ากุเสสยะ (ไม่ลบสัดตมิวิภัตติ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

[๖๘๖] ปุณฺทริกํ ลิตํ รตฺตํ
ภิกฺขุชฺโข เกสโรนิตฺถิ

โกกนทํ โภกาสโก
ทณฺโท ตฺ นาลมฺจฺเจเต.

บัวขาว

ปุณฺทริก (ปฺฐิ ชนฺทเน+อร+อิก) บัวขาว. ลิตํ เสตํ กมลํ ปุณฺทริกนตฺยฺจฺเจเต ดอกบัวขาว ท่านเรียกว่าปุณฺทริกะ. เสตวณฺณวเสน ปุณฺทริยตีติ ปุณฺทริกํ ดอกบัวที่บ้านออกมีสีขาว ชื่อว่าปุณฺทริกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทคนิคหิตเป็น ณ, ทีฆะ อี เป็น อี). เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อฺปฺปลํ วา ปทุมํ วา ปุณฺทริกํ วา อุกฺเก ชาตํ อุกฺเก สํวทฺธํ อุกฺกา อฺจฺจฺจฺคฺคฺมฺมจฺจติ อนุปฺลิตฺตํ อุกฺเก^๓ ภิกฺษุทั้งหลาย เหมือนดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาวที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่จากน้ำตั้งอยู่ ก็ไม่แปรเปลี่ยนด้วยน้ำ

อรรถกถาวินิจฺฉยไว้ว่า “ปทุมฺนฺติ ปุณฺทปทุมํ, ปุณฺทริกนฺติ รตฺตปทุมํ”^๔ บัวที่มีดอกสีขาว ชื่อว่าปทุมะ, บัวที่มีดอกสีแดง ชื่อว่าปุณฺทริกะ. และว่า “เสตรตฺตนิเสสุ ยภิกฺขุ อฺปฺปลเมว, อฺนฺนสฺตปตฺตํ ปุณฺทริกํ, สฺตปตฺตํ ปทุมํ, ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปุณฺทริกํ”^๕ บัวทุกชนิดที่มีดอกสีขาว สีแดง และสีเขียว ชื่อว่าอุปฺปละ, บัวที่มีกลีบดอกไม่ถึง ๑๐๐ กลีบ ชื่อว่าปุณฺทริกะ, บัวที่มีกลีบดอกถึง ๑๐๐ กลีบ ชื่อว่าปทุมะ, หรือบัวขาวที่ไม่กำหนดกลีบ ก็ชื่อว่าปทุมะ, บัวที่มีดอกสีแดง ชื่อว่าปุณฺทริกะ. ส่วนในอภิธานปัปทีปิกานี้ต่างจากอรรถกถา เพราะอาศัยคัมภีร์อภิธานสันสกฤตในการรจนา

บัวแดง ๒ ศัพท์

รตฺตํ ตฺ กมลํ “โกกนทํ, โภกาสโก”ติ โจจฺเจเต ส่วนดอกบัวแดง ท่านเรียกว่าโกกนทะ และ โภกาสกะ

๑ ขุ.อญ. ๕๑/๕๕/๘๒

๒ ขุ.อญ. ๒๘/๒/๑๖

๓ ส.ชนธวาร. ๑๗/๒๔๑/๑๗๑

๔ อัง.อญ. ๑๕/๒๗๑/๑๔๐

๕ อัง.อญ. ๑๖/๒๘/๑๑

โกกนท, โกกนาท, โกกนุท (โกกสททุปท+นท สทเท+ณ) บัวแดง. โกเกน นาทยตีติ โกกนาท^๑ ดอกบัวที่หมาป่าเห่า ชื่อว่าโกกนาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง, อาเทศ อา เป็น อุ บ้าง). เก กนติ ทิพพตีติ วา โกกนท^๒ หรือดอกบัวที่บ้านสระพรั่งในน้ำ ชื่อว่าโกกนทะ (กสททุปท+กน ทิตฺติย+อท, อาเทศ อ เป็น โอ). โกกนทนฺติ ปทุม^๓ วุจฺจติ^๔ ดอกบัวแดง ท่านเรียกว่าโกกนทะ. โกกนุท^๕ นาม เสตปทุมฺนฺติปิ วทนฺติ^๖ ท่านกล่าวว่า บัวขาว ก็ชื่อว่า โกกนุทะบ้าง

โกกาสก (กสททุปท+กาส ทิตฺติย+ณฺว) บัวแดง. เก กาสตีติ โกกาสโก ดอกบัวที่บ้านเหนือ น้ำ ชื่อว่าโกกาสกะ (อาเทศ อ เป็น โอ, ณฺว เป็น ออก)

เกสรดอกบัวเป็นต้น ๒ ศัพท์

กิลฺชกฺข (กิสททุปท+ชน ชนเน, ชล ทิตฺติย+ช) เกสร. เก อุทเก ชายตีติ กิ, กมลลาทิ, กิสฺมี ชายตีติ กิลฺชกฺโข ดอกบัวเป็นต้นที่เกิดในน้ำ ชื่อว่ากิ (ก+อิ, ลบสระหน้า), เกสรที่เกิดใน ดอกบัว ชื่อว่ากิลฺชกฺกะ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ, ลบ น ที่สุดธาตุ, ช้อน ก). กิสฺมี ชลตีติ วา กิลฺชกฺโข หรือเกสรรุ่งเรืองอยู่ในดอกบัว ชื่อว่ากิลฺชกฺกะ (กิสททุปท+ชล ทิตฺติย+ช, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ, ลบ ล ที่สุดธาตุ, ช้อน ก). อุปลฺลสฺเสว กิลฺชกฺขา^๑ เปรียบ เหมือนเกสรของดอกบัว

เกสร (กสททุปท+สร คมเน+อ) เกสร. เก อุทเก สรติ โอสรตีติ เกสโร เกสรที่ร่วงลง ไปในน้ำ ชื่อว่าเกสระ (ไม่ลบสัดตมวิภตฺติ). กิสฺติ ตนฺนฺกโรตีติ เกสโร เกสรที่ละเอียดอ่อน ชื่อว่า เกสระ (กิส ตนฺนฺกรเน+อร, วุทธิ อิ เป็น เอ). ทวยมณฺธิเถ^๒ ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นปungลิงค์และนปungสกลิงค์. ปทุมเกสรโมกิริ^๓ เราไปรยเกสรดอกบัวลงแล้ว

ก้านบัวเป็นต้น ๒ ศัพท์

ทณฺช (ทณฺช+ณ) ก้านบัว. ทณฺชทิสฺตาย ทณฺชโท ก้านบัว ชื่อว่าทณฺชะ เพราะเหมือนกับไม้ (ลบ ณ และสระหน้า)

นาล (นล คนฺธ+ณ) ก้านบัว. นลตีติ นาลอ ก้านบัวที่สีกลืน ชื่อว่านาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๖๘๗] กิสํ มุพาลอนิตฺเถ จ
ปทุมาทิสฺมุเห ตู

พีชโกโส ตู กณฺณิกา
ภเว สณฺชามนิตฺถิยํ.

๑ วิ.ญ. ๒/๕๐๐

๒ วิ.ฎี. ๓/๑๘๘/๓๐๓

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๘๔/๕๔๖

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔๔/๓๓๔

เหง้าบัว, รากบัว ๒ ศัพท์

ภิส (วิส เปรณ+อ) เหง้าบัว, รากบัว. **วิสตีติ** ภิส เหง้าบัวที่งอกออก ชื่อว่าภิสะ (อาเทศ ว เป็น ภ). **ภาสตีติ** ภิส เหง้าบัวที่งอกงาม ชื่อว่าภิสะ (ภาส ทิตฺติย+อ, อาเทศ อา เป็น อิ). **ตโต** ภิส **คเหตุวาน** **อาคณฺฉิ** **มม** **อสุสม**^๑ ถือเอาเหง้าบัวจากสระนั้นแล้วมายังอาศรมของเรา

มุพาล (มูล+อล) เหง้าบัว, รากบัว. **มุเล** **ชายตีติ** **มุพาล** รากบัวที่เกิดในเหง้า ชื่อว่ามุพาละ (รัสสะ อุ เป็น อุ, อาเทศ ล เป็น พ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มูลติ** **ปติฏฺจาตีติ** **มุพาล** เหง้าบัวที่ตั้งมั่นคง ชื่อว่ามุพาละ (มูล ปติฏฺจาย+อล, รัสสะ อุ เป็น อุ, อาเทศ ล เป็น พ, ทีฆะ อ เป็น อา). **อนิถึ** **มุพาลศัพท์**เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์. **มุพาล** **นงฺคฺลสีสมตฺต** **โหติ**, **ตมปิ** **อาหาริตฺวา** **เทนฺติ**^๒ นำเอาเหง้าบัวขนาดห้วงอนไถนั้นมาถวาย

ฝักบัว ๒ ศัพท์

พีชโกส (พีช+โกส) ฝักบัว. **พีชสฺส** **โกส** **อากโร** **พีชโกส** ที่เกิดของเมล็ดบัว ชื่อว่าพีชโกส **กณฺณิกา** (กณฺณสทฺหฺอุปท+กร กรณ+กฺวิ+อา) ฝักบัว. **กณฺเณ** **กรียตีติ** **กณฺณิกา**, **กณฺณา-** **ลงกาโร**, **ตฺสทิสฺสณฺจานตาย** **กณฺณิกา** ต่างหูที่เขาประดับไว้ที่หู ชื่อว่ากณฺณิกา ได้แก่ เครื่องประดับหู (ลบ รุ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า), ฝักบัวชื่อว่ากณฺณิกา เพราะมีรูปรูปร่างเหมือนกับเครื่องประดับหูนั้น. **เกสรปริวาริตา** **วिय** **กณฺณิกา**^๓ เหมือนฝักบัวที่มีเกสรล้อมรอบ

กอ, กำ (ของดอกบัวเป็นต้น)

สณฺฑ (สชฺ คุมุเพ+อ) กอ, กำ. **ปทุมมาทิสฺมุเห** **อนิถึยิ** **สณฺฑ** **ภเว** **สณฺฑศัพท์**ในปุงลึงค์ และนปุงสกลึงค์ เป็นไปในกอดอกบัวเป็นต้น. **สณฺฑตีติ** **สณฺฑ** บัวที่เป็นกอ ชื่อว่าสณฺฑะ (ลง นิคฺหิตอาคม, อาเทศนิคฺหิตเป็น ณ). **สเมตีติ** **สณฺฑ** กอบัวที่สงบนิ่ง ชื่อว่าสณฺฑะ (สมุ อุปสเม +ช, อาเทศ มุ เป็นนิคฺหิต, นิคฺหิตเป็น ณ). **คัมภีร์**น่านัตถสังคหะกล่าวว่ “**สณฺฑ** **ปทุมมาทิสฺงฺฆาเต** **โคปติมุหิ** **ปุเม** **ภเว** **สณฺฑศัพท์**นปุงสกลึงค์ใช้ในอรรถว่ากอบัวเป็นต้น, ปุงลึงค์ใช้ในอรรถว่าโคจำฝูง”. **สณฺฑสณฺฑาติ** **เอเกกสฺมิ** **จान** **กลาปพฺนธา** **วिय** **คุมุพคุมฺพา** **หฺตุวา**^๔ บทว่า **สณฺฑสณฺฑา** คือเป็นกอๆ เหมือนมัดเป็นกำไว้ในที่หนึ่งๆ

[๖๘๘] **อุปล** **กุลยณฺจ**

นีล **ตฺวินทิวริ** **ลียา**

เสเต **ตุ** **กุมฺพทณฺจสฺส**

กนฺโท **สาธุกมุจฺเต.**

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๓/๑๐๓

๒ ส.อ.ญ. ๑๑/๒๑๗/๒๖๗

๓ ที.อ.ญ. ๖/๒๕๔/๑๖๕

๔ ที.อ.ญ. ๖/๑๒๗/๕๕

ดอกอุบล, บัวสาย ๒ ศัพท์

อุบล (อุทสททุปปท+ปา ปาเน+อล) ดอกอุบล, บัวสาย. อุท์ ปิวตีติ อุบลล์ บัวที่ต้มน้ำ
 ชื่อว่าอุบลปะ (ลบ ท, ซ้อน ป, ลบสระหน้า). อุเท อุทเก ปลวตีติ วา อุบลล์ หรือบัวที่
 เกิดในน้ำ ชื่อว่าอุบลปะ (อุทกสททุปปท+ปลว ชนเน+อ, อาเทศ อุทก เป็น อุ, ซ้อน ป, ลบ ว และ
 สระหน้า). ต้ ต้ จานน์ อุปลติ คจจตีติ อุบลล์ ดอกบัวที่ไปสู่นั้นๆ ชื่อว่าอุบลปะ (อุ+ปล
 คมเน+อ, ซ้อน ป)

ปุพเพ สนนิวาเสณ

ปจฺจุปปนฺนหิตฺเตน วา

เอวณฺตุํ ชายเต เปมํ

อุบลฺลํ ยโถทเก.^๑

ความรักย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะเคยอยู่ร่วมกันในชาติก่อน
 หรือเพราะเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เหมือนดอกบัวที่เกิดในน้ำ เพราะอาศัยนมและ
 น้ำ ฉะนั้น

กุลย (กุ+วลย) ดอกอุบล, บัวสาย. กุยา ปลวียา วลยํ อิว โสภากกรตุตา กุลยํ ดอกบัว
 ชื่อว่ากุลยะ เพราะทำให้สวยงามเหมือนกำไลของแผ่นดิน. กุลยคฺคหณฺณ นีลฺุปลเมว คหิตํ^๒
 ดอกบัวเขี้ยวนั่นแหละที่ท่านถือเอาด้วย กุลยศัพท์

บัวเขี้ยว ๒ ศัพท์

นีล (นีล วณฺเณ+อ) บัวเขี้ยว. นีลตีติ นีลํ ดอกบัวสีเขี้ยว ชื่อว่านีละ. นีลวณฺณตฺตาย นีลํ ดอกบัว
 เขี้ยวชื่อนีละ เพราะมีสีเขี้ยว. นีลฺุปลํ วาตสเมริตฺว^๓ เหมือนดอกบัวเขี้ยวที่บานรับลม

อินทิวร (อินท+วร) บัวเขี้ยว. อินทตีติ อินทึ, ลกฺษี ความดีที่ประเสริฐชื่อว่าอินทึ ได้แก่ความ
 โชคดี (อิทึ ปรมิสฺสุริเย+อ+อี, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น, ลบสระหน้า). อินทียา
 วรํ อินทิวรํ ดอกบัวที่ประเสริฐสุดสำหรับความโชคดี ชื่อว่าอินทิวระ. อินทตีติ วา อินทิวรํ
 หรือดอกบัวที่ประเสริฐสุด ชื่อว่าอินทิวระ (อิทึ ปรมิสฺสุริเย+อีวร, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น
 น). อินทิวรํ ชลิตํ^๔ เหมือนดอกบัวเขี้ยวที่แบ่งบาน

บัวขาว, ดอกโกมุท

กุมุท (กุสททุปปท+มุท หาส+อ) บัวขาว, ดอกโกมุท. อสุมี เสเต กุมุทํ กุมุทศัพท์ใช้ใน
 อรรถว่าบัวสายสีขาว. กุญํ ปลวียํ โมทเตติ กุมุทํ บัวที่แบ่งบานบนพื้นดิน ชื่อว่ากุมุทะ. กททเม
 กุมุทํ ยถา^๕ เหมือนบัวขาวในโคลนตม

๑ ขุ.ชา. ๒๓/๓๒๔/๔๑

๒ ขุ.อ.ฎ. ๓๐/๖๕๒/๑๘๒

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘/๗

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๙

๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๐

แหง้าบัว ๒ ศัพท์

กนุท (กสททุปปท+ทา ทาเน+อ) แหง้าบัว. กั สุขิ ททาทิตติ กนุโท แหง้าบัวที่ให้ความสุข ชื่อว่ากัณฑะ (ไม่ลบทุดิยาวิภัตติ, อาเทศนิกหิตเป็น น, ลบสระหน้า). กนุทติตติ กนุโท แหง้าบัวที่เรียกความสนใจ ชื่อว่ากัณฑะ (กนุท อวทาเน+อ). มุลผลนุติ ยักิณฺจิกิ กนุทมูลิ^๑ บพว่า มุลผลได้แก่ แหง้าบัวและรากไม้ทุกชนิด

สาลูก (สล คมน+อุก) แหง้าบัว. สลติ คจฺจตติติ สาลูกั แหง้าบัวที่เป็นไป ชื่อว่าสาลูกะ (วูทธิ อ เป็น อา). รตฺตูปฺปลนึลูปฺปลาทีนึ สาลูเก มทฺทิตฺวา กตปานึ^๒ น้ำปานะที่คั้นแหง้าบัวแดงและบัวเขียวเป็นต้นแล้วทำ

[๒๘๙] โสคนุธิกั กลุฬหารี ทกสีตลิกั ปยุถ
เสวาโล นีลิกา จาถ ภิสินฺยมฺพฺชินี ภเว.

บัวจงกลนี ๓ ศัพท์

โสคนุธิก (สฺคนุธ+ณิก) บัวจงกลนี. สฺคนุθεν ยุตฺตํ โสคนุธิกั บัวที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าโสคนุธิกะ (ลบ ณ, วูทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

กลุฬหาร (ก+หาร) บัวจงกลนี. กสฺส หารี อิว โสภากฺรตฺตา กลุฬหารี บัวจงกลนีชื่อว่ากัฬหาระ เพราะทำให้สวยงามเหมือนสร้อยของน้ำ (ลง ล อาคม, ซ้อน ล)

ทกสีตลิก (ทก+สีตล+อิก) บัวจงกลนี. ทกั สีตลั กโรตติติ ทกสีตลิกั บัวที่ทำน้ำให้เย็น ชื่อว่าทกสีตลิกะ (ลบสระหน้า). สณฺจานโต ทกสีตลิกมฺูลสณฺจานเมว^๓ โดยสัณฐานเหมือนรากบัวจงกลนี

สาหร่าย, ตะไคร้ ๒ ศัพท์

เสवाल (ลี เสวายั+อล) สาหร่าย, ตะไคร้. อุทกั เสวตติติ เสวาโล สาหร่ายที่ดูดซับน้ำ ชื่อว่าเสवालละ. อุทกั เสวียเตติ วา เสวาโล หรือสาหร่ายที่เขาให้ดูดซับน้ำ ชื่อว่าเสवालละ (วูทธิ อี เป็น เอ, ลง ว อาคม, ทีฆะ อ เป็น อา). เคหฺมุขปาการเวทิกิาเจติยาทีสุ นีลวณฺโณ เสวาโล โหติ^๔ มีตะไคร้สีเขียวขึ้นอยู่ที่หน้าบ้าน กำแพง แทนบูชา และเจติย์เป็นต้น

นีลิกา (นีล วณฺเณ+อิก+อา) สาหร่าย, ตะไคร้. นีลตติติ นีลิกา สาหร่ายสีเขียว ชื่อว่านีลิกา. นีลวณฺณโยคโต วา นีลิกา หรือสาหร่ายชื่อกว่านีลิกา เพราะมีสีเขียว (ลบสระหน้า)

หนองบัว, สระบัว ๒ ศัพท์

ภิสินี (ภิส+อิน+อี) หนองบัว, สระบัว. ภิสั ปทฺมํ, ตพฺพนฺตตาย ภิสินี ภิสะแปลว่าดอกบัว,

๑ ขุ.อ.ญ. ๒๙/๒๔๒/๔๙

๒ ขุ.อ.ญ. ๔๕/๑๕๙/๑๐๐

๓ อภิ.อ.ญ. ๕๔/๓๕๖/๒๕๙

๔ วิ.อ.ญ. ๒/๓๒๑

สระบัวชื่อว่าภิลินี เพราะมีดอกบัวนั้น (ลบสระหน้า)

อมพุขินี (อมพุข+อินี) หนองบัว, สระบัว. **อมพุชชุตตาย** **อมพุขินี** สระบัวชื่อว่าอัมพุขินี เพราะมีดอกบัว (ลบสระหน้า)

สระบัวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **นพินี**, **ปงกขินี**, **วิสินี**, **สโรขินี**, **ปทุมินี**

[๖๙๐] เสวลา ดิลพีชฌย สงฺโข จ ปณกาทย.

สาหร่าย ๓ ชนิด

ดิลพีช (ดิล+พีช) สาหร่ายดิลพีชชะ, สาหร่ายเมล็ดงา, สาหร่ายไขปลา. **ดิลพีชปุปมาณิ** **ชลสณฺธิต** นีลาทิวณฺณยุดฺติ **ดิลพีช** นาม สาหร่ายสีเขียวเป็นต้น ขนาดเท่าเมล็ดงาลอยอยู่เหนือน้ำ ชื่อว่าดิลพีชชะ. **ดิลพีชสทิส** **พีช** **ดิลพีช** สาหร่ายที่เป็นเมล็ดเหมือนเมล็ดงา ชื่อว่าดิลพีชชะ. **เหตุรหิตา** **ปน** **ดิลพีชกาภิเสวลา** **วिय** **น** **สฺรูปติฏฺฐิจิตา**^๑ ส่วนธรรมอันเว้นจากเหตุ ย่อมไม่ตั้งมั่น เหมือนสาหร่ายเมล็ดงาเป็นต้น

สงฺข (สมฺ อุปสเม+ข) สาหร่ายสังชะ, แหน. **สงฺโข** นาม **สฺปตฺโต** **อปฺปกณฺโฑ** **อุชาปิธานา** **ทิปฺปมาณิ** **สมฺโล** **เอโก** **เสวลาวิเสโส** สาหร่ายชนิดหนึ่งมีรากมาก ลำต้นน้อย ใบดกเป็นพุ่ม ขนาดเท่าฝ่าปิดหม้อเป็นต้น ชื่อว่าสังชะ. **สเมตฺติ** **สงฺโข** สาหร่ายที่สงบนิ่ง ชื่อว่าสังชะ (อาเทศ มฺ เป็นนิกหิต, นิกหิตเป็น งฺ). **สงฺโขติ** **ทิมฺมูลโก** **ปณฺณเสวโล** **วฺจฺจติ**^๒ สาหร่ายมีใบมาก มีรากยาว ท่านเรียกว่าสังชะ

ปณก (ปณ สงฺขาเต+ณฺว) สาหร่ายปณกะ, จอก. **ปณโก** นาม **ภมรสนฺจानิ** **นีลวณฺโณ** **เอโก** **เสวลาวิเสโส** สาหร่ายสีเขียวชนิดหนึ่งรูปทรงเหมือนแมลงภู่ ชื่อว่าปณกะ. **ปณตฺติ** **ปณโก** สาหร่ายที่เกาะกลุ่มกัน ชื่อว่าปณกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). **ตสฺสา** **ปณฺจวีสฺติโยชนมตเต** **จान** **เสวโล** **วา** **ปณกั** **วา** **นตฺถิ**^๓ สาหร่ายหรือจอกไม่มีอยู่ในที่ระยะ ๒๕ โยชน์จากสระน้ำนั้น

ปาตลลวคฺโค นิฏฺฐิต.

วรรคว่าด้วยโลกบาดาล จบ

ทฺตฺติโย ฎักัณฺโฑ นิฏฺฐิต.

ฎักัณท์ที่ ๒ จบ

☆☆☆☆☆

๓. สามัญญกัณฑ์

๓.๑. วิเสสยาธินวัคควัณณนา

พรรณนาบทวิเสสนะที่สัมพันธ์กับบทวิเสสยะ

[๖๙๑] วิเสสยาธินส์กิณณา- เนกตุเถหุยพยุเยหิ จ
สาງโคปางเคหิ กถยนุเต กณฺเท วคฺคา อิหกุมา.

ต่อไป จะกล่าววิเสสยาธินวรรค สังกิณณวรรค อเนกัตถวรรค และอภัยยวรรค
พร้อมทั้งองค์ประกอบน้อยใหญ่ ในสามัญญกัณฑ์นี้ตามลำดับ

[๖๙๒] คุณทพฺพกริยาสทฺทา ลियํ สพฺเพ วิเสสนา
วิเสสยาธินภาเวน วิเสสยสมลิจฺฉิโน.

พึงทราบว่ บทคุณ บททัฬพะ และบทกริยา ที่เป็นวิเสสนะทั้งปวง มีลึงค์เหมือนกับ
ลึงค์ ของบทวิเสสยะ เพราะเป็นบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันกับบทวิเสสยะ

หมายความว่า บทวิเสสนะ คือบทขยาย บทวิเสสยะ คือบทที่ถูกขยายหรือบทตั้ง บทวิเสสนะ
ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นบทคุณ บททัฬพะวัตถุ หรือบทกริยาก็ตาม จะมีลึงค์ วิภัตติ และวจนะ เหมือนกันกับ
ลึงค์ วิภัตติ และวจนะของบทวิเสสยะ เช่น โสภโน ปุริโส ชายงาม, โสภนา อิตฺถิ หญิงงาม,
โสภนํ จิตฺตํ จิตฺตงม. ตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า โสภโน โสภนา โสภนํ เป็นบทวิเสสนะขยายบท
นามว่า “งาม” นั้น จะมีลึงค์ วิภัตติ และวจนะ เปลี่ยนไปตามลึงค์ วิภัตติ และวจนะของบทวิเสสยะ คือ
ปุริโส อิตฺถิ จิตฺตํ เป็นต้น

ในวิเสสยาธินวรรคนี้ บางบทเป็นได้ทั้งทัฬพะ(วิเสสยะ) วิเสสนะ และกริยา, แม้บทที่เป็นวิเสสนะ
เองก็ขยายทั้งบทคุณ บททัฬพะวัตถุ และบทกริยา

[๖๙๓] โสภนํ รุจิริํ สาธุ มนุญฺญํ จารุ สุนทรํ
วคฺคฺ มโนรมํ กนฺตํ หาริํ มณฺชฺ จ เปสฺลํ.

[๖๙๔] ภทฺทํ วามํ จ กลฺยาณํ มนาปี ลทฺธกํ สุภํ
อฺตุตฺโต ปวโร เชฏฺโฆ ปมฺขานฺตฺโตโร วโร.

[๖๙๕] มุชฺไชย ปธานํ ปาโมกฺโข ปรมคฺคณฺณมฺตฺตริํ
ปณฺตีปฺมํ เสยฺโย คามณฺี เสฏฺฐสฺตฺตมา.

[๖๙๖] วิสิฏฺฐาจริยาเคโก- สกคฺคโมกฺขปฺงฺควา
สิหฺกุณฺนชรสทฺทฺฐลา- ที ตฺถฺ สมาสคา ปฺเม.

ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ ๑๘ คัพท์

โสภณ (สุภ โสภเน+ยุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สุภตติ** **โสภณ** สิ่งที้งาม ชื่อว่าโสภณะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปุพฺพิน** **โสภณ** **ทิสฺวา** **พฺพุทฺเสฏฺฐ** **อนุสฺสรี**^๑ เราเห็นทราขงาม แล้วระลึกถึงพระพุทเจ้าผู้ประเสริฐ. คำว่า “สิ่ง” ในที่นี้ หมายถึงบทวิเสสยะทีถูกขยาย ได้แก่ บุคคล สัตว์ สถานที วัตถุ สภวะะ ในลึงค์ทั้ง ๓ เป็นต้น ส่วนคำแปลบทวิเสสยะนั้น ใช้คำว่า “ผู้, ตัว, ที, อัน, ซึง” ขึ้นหน้าเป็นต้น เช่น **มนสา** **โสภโน** **มนุสฺโส** มนุษย์ผู้งามด้วยใจ, **หตุณินาโค** ช้าง ตัวประเสริฐ, **มนุญญ** **วตุถ** วัตถุที้งน่าชอบใจ, **อิฏฺฐารมฺมณ** อารมณอันน่าปรารธนา

รุจิร (รุจ ทิตฺติย+อิร) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **โรจตติ** **รุจิร** สิ่งที้งาม ชื่อว่ารุจิระ

ยถาปี **รุจิร** **ปุพฺพ**

วณฺณวณฺฑ **อคนฺธก**

เอว **สุภาสิตา** **วจา**

อผลา **โหติ** **อกุพฺพโต**.^๒

ดอกไม้้งามมีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น ฉันใด วจาอันเป็นสุภษิต ก็ยอม่มีผลแก่ผู้ ไม่ทำตาม ฉันนั้น

สาธุ (สาธ สลฺลิตฺธิย+อุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สกตฺถลปรตฺถ** **สาธตฺติ** **สาธุ** ผู้ย้งประโยชน์ ตนและประโยชน์ทำนให้สำเร็จ ชื่อว่าสาธุ. **สปฺรหิต** **สาธตฺติ** **สาธุ** ผู้ย้งประโยชน์ตนและ ของบุคคลอื่นให้สำเร็จ ชื่อว่าสาธุ (สาธ สาธเน+อุ). **สาธุรูป** **นโร** **โหติ**^๓ บุคคลผู้มีรูปร่างม. **สาธุคัพท์** เป็นนิบาศก็มี ให้ดูในอภัยยวรรคข้างหน้า

มนุญญ (มนสฺทฺทฺปปท+ถา ปริมาณโตสนนิสามเนสุ+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **มน** **โตเสตฺติ** **มนุญญ** สิ่งที่ย้งใจให้ยินดี ชื่อว่ามนุญญะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ญ, ลบสระหน้า). **มน** **อาภุโส** **โตเสตฺติ** **วา** **มนุญญ** หรือสิ่งที่ย้งใจให้ยินดียั้ง ชื่อว่ามนุญญะ (มนสฺทฺทฺปปท +อา+ถา โตสเน+อ, อาเทศ อ ที ม เป็น อุ, ลบ อา อุปลັศ, ซ้อน ญ, ลบสระหน้า). **คหปติสฺส** **วา** **คหปติปุตฺตสฺส** **วา** **มนุญญ** **โกชน** **ภุตฺตาวิสฺส** **ภุตฺตสมฺมโท** **โหติ**^๔ คฤหบดีหรือคฤหบดีบุตรเมื่อบริโภค โภชนะอันน่าชอบใจแล้ว ย่อมมีความมัวเมาในอาหาร

จารุ (จร คตฺทิกฺขณฺสุ+ณ+อุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **จิตฺต** **จรติ** **เอตฺถาติ** **จารุ** สถานที ซึงจิตคิดไป ชื่อว่าจารุ (ลบ ญ, วูทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วคฺค** **จารุ** **ปทนิกฺเขป** **กตฺวา** **คจฺฉติ**^๕ เดินวางเท้าลงสวยงาม

สุนทร (สุ+ทร ทารณ+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สุฏฺฐ** **ทริยเตติ** **สุนทร** สิ่งที้งิตแยกออก ไปหาง่าย ชื่อว่าสุนทระ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น). **สุฏฺฐ** **ทวติ** **อาทรตฺติ** **สุนทร** สิ่งที้งน่าชอบใจ้ง่าย ชื่อว่าสุนทระ (สุ+ทร สาทเร+อ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น น). **สุนทร** **โข** **อิทฺนเต** **อยเย** **จีวรฺทฺส**^๖ คุณแม่ ผ้าจีวรของท่านผืนนี้เนื้อดีนะ

๑ ข.อุปทาน. ๓๒/๑๓๐/๒๓๒

๒ ข.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑

๓ ข.ธมฺม. ๒๕/๒๔/๕๐

๔ ที.มหา. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕

๕ ข.อญ. ๓๐/๓๖/๓๗

๖ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๒๗/๑๓๒

วคฺคฺ (วคฺค คมเน+อฺ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **วคฺคตฺติ** **วคฺคฺ** สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่าวคฺคฺ. **वलฺลียเต** **ลํวริยเตติ** **วคฺคฺ** สิ่งที่เกิดรักษาไว้ ชื่อว่าวคฺคฺ (वलฺล ลํวเรน+อฺ, อาเทศ ลฺล เป็น คฺค). **ปฺลฺลุทฺทริกั** **ยถา** **วคฺคฺ** **โตเย** **น** **อฺปลิมฺบตี**^๑ ดอกบัวชาวงาม ย่อมไม่แปดเปื้อนในดม ฉันท

มโนรม (มนสทฺทูปปท+รมฺ รมเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **มโน** **รมติ** **อสุมิณฺติ** **มโนรม** สิ่งที่เกิดยินดี ชื่อว่ามโนรมะ (อาเทศ อ ของมโนคณะเป็น โอ). **ปทุมํ** **ตตฺถ** **ซาเยถ** **สุจิกฺคณฺตี** **มโนรม**^๒ ดอกปทุมที่กลิ่นหอมและสวยงามพึงเกิดในสระนั้น

กนฺต (กมฺ อิจฺฉายํ+ต) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **กมฺียเต** **อจฺฉียเตติ** **กนฺตํ** สิ่งที่เกิดปรารถนา ชื่อว่ากนฺตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **สุขํ** **อฺฉฺฉํ** **กนฺตํ** **มณานิ** **ทฺลลสํ** **โลกสฺมิ**^๓ ความสุขที่น่า ยินดี น่าปรารถนา น่าชอบใจ ได้ยากในโลก

หาวี (หฺร หฺรเน+ณิ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **จิตฺตํ** **หฺรตฺติ** **หาวี** สิ่งที่น่าเอาจิตไป ชื่อว่า หาวี (ลป ญ, วฺทฺธิ อ เป็น ฮา)

มณฺชฺ (มน ณาเน+ชฺ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ, ไพเราะ. **มนิตฺพฺพนฺติ** **มณฺชฺ** สิ่งที่เกิดรู้ ชื่อว่ามณฺชฺ (อาเทศ นฺ เป็น ญ). **มโน** **ชวติ** **อสุมิณฺติ** **วา** **มณฺชฺ** หรือสถานที่ซึ่งจิตไป ชื่อว่ามณฺชฺ (มน สทฺทูปปท+ชฺ คมเน+กฺวิ, ลป น, ลงนิคฺคิตอาคม, อาเทศนิคฺคิตเป็น ญ). **สุณฺนตานิ** **มนํ** **รณฺชตฺติ** **มณฺชฺ** เสียงที่ยังจิตของผู้ฟังให้ยินดี ชื่อว่ามณฺชฺ (มนสทฺทูปปท+รณฺชฺ ราเค+อ, ลป น และ ร). **วิปฺลฺลีสฺสิ** **กุมาริ** **มณฺชฺสฺลโร** **จ** **อโหสิ**^๔ พระวิปฺลฺลีสฺสิกุมารเป็นผู้มีเสียงไพเราะ

เปสฺล (เปยสีล+ณ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **เปยสีลยฺตฺตตาย** **เปสฺลํ** **จิตฺตํ** ชื่อว่าเปสฺล เพราะมี ศีลเป็นที่รัก (อาเทศ เปย เป็น เป, อี เป็น อ, ลป ญ และสระหน้า). **เปสฺลา** **ภิกฺขุ** **สงฺฆมฺชฺ** **สมฺมตา** **วินยํ** **ปฺจฺจนฺตี**^๕ ภิกฺขุผู้มีศีลเป็นที่รักได้รับสมมติแล้ว พวกกันถามวินยํท่ามกลางสงฆ์

ภทฺท (ภทฺท กลฺยาเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ, เจริญ. **ภทฺทตฺติ** **ภทฺทํ** สิ่งทีงาม ชื่อว่าภทฺทะ. **ภทฺทํ** **ภทฺทํ** **ยานํ** **อภฺริหิตฺวา**^๖ ขึ้นสู่ยานคันงามๆ

วาม (วา คตฺติยํ+ม) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **โสภณฺวเสน** **วาติ** **คจฺจตฺติ** **วามํ** สิ่งที่เป็นไป ด้วยอำนาจความงาม ชื่อว่าวามะ

กลฺยาณ (กล สงฺขยาเน+ยาณ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **กลฺลียเตติ** **กลฺยาณํ** สิ่งที่เขา นับเอา ชื่อว่ากัลยาณะ. **กลฺยํ** **หิตํ** **อณฺยตฺติ** **กลฺยาณํ** สิ่งทีส่งไปซึ่งประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่ากัลยาณะ (กลฺยสทฺทูปปท+อณฺ เปสเน+อ, ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **กลฺยํ** **นิโรคํ** **อณฺติ** **คจฺจตฺติ** **กลฺยาณํ** สิ่งทีไปสู่ความปราศจากโรค ชื่อว่ากัลยาณะ (กลฺยสทฺทูปปท+อณฺ คตฺติยํ+อ, ลปสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ตํ** **โข** **ปน** **ภควนฺตํ** **โคตมํ** **เอวํ** **กลฺยาโณ** **กิตฺติสทฺโท** **อพฺภุคฺโคต**^๗

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๗๑/๔๓๖

๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๒

๓ อจฺ.ปญฺจก. ๒๒/๔๓/๕๑

๔ ที.มฺหา. ๑๐/๓๑/๒๓

๕ วิ.มฺหา. ๔/๑๖๔/๒๒๓

๖ ที.มฺหา. ๑๐/๔๘/๔๖

๗ วิ.มฺหาวิ. ๑/๑/๑

กิตติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฟุ้งขจรไปแล้วอย่างนี้

มณาป (มนสททุปปท+อป ปาปฺณเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **มโน** อปฺเปติ อสฺมินฺติ
มณาป สถานที่ซึ่งจิตไปถึง ชื่อว่ามณาปะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มนิ** อปฺเปติ วฑฺฒเตตีติ
 วา **มณาป** หรือสิ่งที่ยังจิตให้เจริญ ชื่อว่ามณาปะ (มนสททุปปท+อป วฑฺฒเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะ
 สระหลัง). **อมฺหาก** เอกปฺตฺตโก **ปิโย** **มณาโป** **สุเชติโต** **สุขปริโหโต**^๑ เจ้าเป็นบุตรน้อยคน
 เดียวของเรา ที่น่ารักน่าพอใจ เดิบโตในความสุข ถูกเลี้ยงอย่างมีความสุข

ลทฺธก (ลก ลาภ+ต+ก) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **ลภิตพฺพนฺติ** **ลทฺธก** สิ่งที่ได้ ชื่อว่า
 ลัทธกะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ภ เป็น ท). **มหลฺลกกาเล** **ปพฺพชิตสฺส** **อรณฺณ** **สาธ** **ลทฺธก**
โหติ^๒ ปาเป็นสถานที่ดีน่าชอบใจแก่บรรพชิตในยามแก่เฒ่า

สุภ (สุภ โสภเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สุภตฺติติ** **สุภ** สิ่งที้งาม ชื่อว่าสุภะ. **สุนฺทเรน**
สภาวเน **ภวตีติ** วา **สุภ** หรือสิ่งที่มีอยู่โดยสภาพที่สวยงาม ชื่อว่าสุภะ (สุ+ภ สดฺตาย +อ, ลบ
 สระหน้า). **สุภ** **วิโมกฺข** **อุปสมฺปชฺช** **วิหฺรติ**^๓ เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่

ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน ๒๖ ศัพท์

อุตฺตม (อุก+ตม) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **อุพฺภโต** **อดฺยตฺถ** **อุตฺตโม** ความหมายที่ยิ่งกว่า
 ยอด ชื่อว่าอุตตมะ (ลบ ภ, ซ้อน ต). **อุคฺคตตมตฺตา** วา **อุตฺตโม** หรือผู้ชื่อว่าอุตตมะ เพราะ
 เป็นผู้สูงสุด (อุ+ตม, ซ้อน ต). **ปญฺญวา** **ปน** **อุตฺตโม** **มนุสฺเสสุ** **จ** **เทเวสุ**^๔ ผู้มีปัญญา
 เป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์และเทวดา

ปวโร (ป+วโร ปตฺถนาย+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปกฺกาเรน** **วริตฺตพฺโพ** **ปตฺถเตตฺตพฺโพติ** **ปวโร**
 สิ่งทีควรปรารถนาอย่างมาก ชื่อว่าปวระ. **สพฺพญฺญ** **ปวโร** **สุตฺวา** **อธมฺมนฺติ** **ปฏิกฺกชิปี**^๕
 พระลัทธิผู้ประเสริฐทรงสดับแล้วตรัสปฏิเสธว่าไม่ใช่ธรรม

เชฏฺฐ (วุฑฺฒ+อิฏฺฐ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **สพฺเพ** **อิเม** **วุฑฺฒา** **อยมิเมส** **วิเสเสน**
วุฑฺฒเตติ **เชฏฺฐ** **โจ** ผู้เจริญยิ่งกว่าคนทั้งปวง ชื่อว่าเชฏฐะ (อาเทศ วุฑฺฒ เป็น ช, ลบสระหน้า,
 วิการสระ อิ หลังเป็น เอ). **เชฏฺฐ** **โจ** **ภว** **โคตฺโม** **เสฏฺฐ** **โจ** **ภว** **โคตฺโม**^๖ ท่านพระโคตมเป็นผู้
 เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด

ปมฺมุข (ป+มุข) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, หัวหน้า. **ปกฺกจ** **มุข** **อารมฺโห** **อสุสฺสาคิ**
ปมฺมุโข ผู้เป็นหัวหน้าที่สูงสุด ชื่อว่าปมมุขะ. **อุปาลิ** **ทารโก** **เตส** **ปมฺมุโข** **โหติ**^๗ เด็กชายอุบาลี
 เป็นหัวหน้าที่ของเด็กเหล่านั้น

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑/๒๑

๒ ชา.อญ. ๔๑/๑๔๕

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๗/๓๖

๔ ชุ.เถร. ๒๖/๒๐๗/๒๓๖

๕ วิ.มหา. ๕/๒๓๓/๓๐๗

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๔/๙

๗ วิ.มหาวิ. ๒/๖๔๘/๔๒๑

อนุดฺตร (น+อฺตุตฺร) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. นตฺถิ อุดฺตโร อุดฺตโม อสฺมาติ อนุดฺตโร ผู้ไม่มีใครประเสริฐกว่า ชื่อว่าอนุดฺตระ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). อนุดฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ^๑ ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษไม่มีใครยิ่งกว่า

วร (วร ปตฺถนายนํ+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. วริตฺพุโพ ปตฺถเกตฺพุโพติ วโร สิ่งทีบุคคลปรารถนา ชื่อว่าวระ. วโร วรณฺญ วรโท วราหโร อนุดฺตโร ธรรมวโร อเทสยิ^๒ พระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ รู้ธรรมอันประเสริฐ ให้ธรรมทีประเสริฐ นำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ ไม่มีใครยิ่งกว่า ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐแล้ว

มุขย (มุข+ย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. มุขมิว มุโขย ผู้เป็นเหมือนหน้า ชื่อว่ามุขยะ (ลบ อ ที ข). เตน มุขยเมว อนฺธภาวํ ทสฺเสติ^๓ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงควมมืดอันเป็นประธาน

ปธาน (ป+ธา ธารณ+ย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปทธาตฺติติ ปธานํ ผู้สูงสุด ชื่อว่าปธานะ (อาเทศ ย เป็น อน, ลบสระหลัง). วีริยมฺหิ ปทหิตฺพุโธ ปธานภาวกรณฺโธ วา ปธานนฺติ วุจฺจติ^๔ จจริงอยู่ วีริยะท่านกล่าวว่าเป็นประธาน เพราะเริ่มทำ หรือเพราะทำให้เป็นประธาน

ปาโมกข (ปมุข+ณ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปมุขภาเว ติฏฺฐตฺติติ ปาโมกฺโข ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นประธาน ชื่อว่าปาโมกขะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา และ อุ เป็น โอ, ซ้อน ก, ลบสระหน้า). เตสฺ อูรฺเวลกสฺสโป ชฺฉิลิโ ปญฺจนํ ชฺฉิลิสฺตํ นายโก โหติ วินายโก อคฺโค ปมุโข ปาโมกฺโข^๕ ในชฺฉิลทั้ง ๓ ท่านนั้น ชฺฉิลอูรฺเวลกัสนปะเป็นหัวหน้า เป็นผู้นำ เป็นประธาน ผู้ประเสริฐสูงสุด ของชฺฉิล ๕๐๐ คน

ปร (ป+รา คหเน+ณ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปกฺกฺจํ ราตฺติติ ปริ ผู้ถือเอาควมสูงสุด ชื่อว่าประ (ลบ ณ และสระหน้า). สึลํ หิ อุดฺตมฺมฺเจเน ปฺรณฺติ วุจฺจติ^๖ คีลท่านกล่าวว่าเป็นประเสริฐ เพราะมีอรรธว่าสูงสุด

อคคณฺณ (อคคสทฺทูปปท+ณฺวา อวโพธเน+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. “อคค”นฺติ ชานิตฺพุพนฺติ อคคณฺณํ สิ่งทีเขารู้ว่าสุดยอด ชื่อว่าอัคคัณฺณะ. “อคค”นฺติ ปมานิตฺพุพนฺติ วา อคคณฺณํ หรือสิ่งทีเขากำหนดว่าสุดยอด ชื่อว่าอัคคัณฺณะ (ซ้อน ณ, ลบสระหน้า). ภควา เม อคคณฺณํ ปญฺณเปสฺสตี^๗ พระผู้มีพระภาคจักทรงบัญญัติสิ่งทีโลกสมมติว่าเลิศแก่ข้าพระองค์

อุตฺตร (อุก+ตฺร) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. อุพุฏฺโธ อตฺตยตฺถํ อุดฺตโร ความหมายทียิ่งกว่ายอด ชื่อว่าอุตฺตระ (ลบ ภ, ซ้อน ต). อุกคตฺมตฺตา วา อุดฺตโร หรือผู้ชื่อว่อุตฺตระ เพราะเป็นผู้สูงสุด (อุ+ตฺร, ซ้อน ต). โลเก อปริยาปนฺนภาเวเน โลโกโต อุดฺตโรติ โลกุดฺตโร^๘ ธรรมทีสูงสุดกว่าโลก เพราะไม่นับเนื่องเข้าในโลก ชื่อว่าโลกุตฺตระ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

๒ ชุ.ชุทฺทก. ๒๕/๗/๘

๓ ชุ.อฺญ. ๓๒/๕๕/๓๐๗

๔ อิง.อฺญ. ๑๗/๒/๔

๕ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕

๖ ที.อฺญ. ๕/๙๐/๗๕

๗ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓/๔

๘ ชุ.อฺญ. ๕๕/๑๓/๑๖๔

ปณิต (ป+นี นเย+ต) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปธานภาवं นิตํ ปณิตํ สิ่งที่น่าไปสู่ความเป็นประธาน ชื่อว่าปณิตะ (อาเทศ น เป็น ณ). ปณิตนฺติ อุตฺตมํ เสฏฺจํ อนปฺปกํ มนนาปํ^๑ บทว่า ปณิตํ คือประเสริฐ สูงสุด มีใช่น้อย นำพอลใจ

ปรม (ปรสทฺทูปปท+มร ปาณจาเค+กฺวิ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปรํ ปจฺจนิกํ มาเรตีติ ปรมํ สภาวะที่ยังธรรมอันเป็นข้าศึกให้ตาย ชื่อว่าปรมะ (ลป กฺวิ และ รุ ที่สุดธาตุ). ปกฺกฺชภาเว รมตีติ วา ปรมํ หรือสิ่งที่ยินดีในความสูงสุด ชื่อว่าปรมะ (ป+รมฺ มนเน+ณ, ลป ณ). นิพฺพพานํ ปรมํ วทฺนฺติ พุทฺธา^๒ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่านิพพานประเสริฐสุด

เสยฺย (ปสฺตถ, วุฑฺฒ+อฺย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. สพฺเพ อิมํ สปฺตถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสฺตถโถติ เสยฺโย ผู้ประเสริฐยิ่งกว่าคนทั้งปวง ชื่อว่าเสยยะ (อาเทศ ปสฺตถ หรือ วุฑฺฒ เป็น ส, ลปสระหน้า, วิการสระ อี หลังเป็น เอ, ช้วน ย)

เสยฺโย อโยคฺโพ ภฺตุโต ตตฺโต อคฺคิสิชฺูปโม
ยณฺเจ ญฺญชฺเยยฺย ทุสฺสีโล รญฺจปิณฺฑํ อสณฺณโต.^๓

หากภิกษุผู้ทูลไม่สำรวมอินทรีย์ จะบริโภคบิดนขาตของชาวบ้านผู้ให้ด้วยศรัทธาไซ้ การบริโภคก่อนเหล็กที่เผาไฟให้ร้อนยังประเสริฐกว่า

คามณฺิ, คามณฺิ (คามสทฺทูปปท+นี นเย+ณฺิ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. คามํ เนตีติ คามณฺิ, คามณฺิ ผู้นำชาวบ้าน ชื่อว่าคามณฺิและคามณฺิ (ลป ณ และสระหน้า, อาเทศ น เป็น ณ). คามณฺิตี คามชฺเฏจโก^๔ บทว่า คามณฺิ คือผู้สูงสุดในหมู่บ้าน

เสฏฺจ (ปสฺตถ, วุฑฺฒ+อฺญฺจ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. สพฺเพ อิมํ สปฺตถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสฺตถโถติ เสฏฺโโจ ผู้ประเสริฐยิ่งกว่าคนทั้งปวง ชื่อว่าเสฏฺจะ (อาเทศ ปสฺตถ หรือ วุฑฺฒ เป็น ส, ลปสระหน้า, วิการสระ อี หลังเป็น เอ). สมฺพุทฺโธ ทิปทํ เสฏฺโโจ^๕ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุดในสัตว์ ๒ เท้า

สฺตตฺม (สนฺต+ตฺม) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. สนฺตตฺมตฺยา สฺตตฺโม ผู้ชื่อว่าสฺตตมะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐ (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ช้วน ต)

วิสิญฺจ (วิ+สิส วิเสสน+ต) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. วิเสสียเตติ วิสิญฺโจ ธรรมอันดีพิเศษ ชื่อว่าวิสิญฺจะ (อาเทศ ต และ ส ที่สุดธาตุเป็น ญฺจ). อุตฺตฺถเน วิสิญฺโจหํ สทฺธิโส เม น วิชฺชติ^๖ เราเป็นผู้ประเสริฐในคุณเครื่องกำจัดกิเลส ผู้เป็นเช่นเราอย่าอ้อมไม่มี

อริย (อร คมเน+อิ+ณฺย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. อริยนุคคฺล. สปฺปุริเสหิ อริตฺตพฺโพ อฺปนฺนตฺพฺโพติ อริโย ธรรมที่สัตบุรุษควรเข้าไปใกล้ ชื่อว่าอริยะ. มคฺคผลธฺมฺเม อรติ อธิคฺจจฺตีติ อริโย ผู้

๑ ขุ.อญ. ๑๗/๑๖/๑๔๙

๒ ที.มหา. ๑๐/๕๔/๕๗

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๑

๔ ขุ.อญ. ๕๒/๒๗๕/๒๔๐

๕ ส.สคถ. ๑๕/๓๑/๑๐

๖ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๘/๓๑๒

บรรลุมรรคธรรมและผลธรรม ชื่อว่าอริยะ (ลบ ณ). อริโยติ ตัมมคฺคฺวชฺเชหิ กิเลสฺหิ อารกตฺตา จ อริยภาวกรตฺตา จ อริโย^๑ บทว่า อริโย คือบุคคลชื่อว่าอริยะ เพราะความห่างไกลจากกิเลส อันถูกรรคนั้นกำจัดแล้ว และเพราะทำความเป็นธรรมอันประเสริฐ

นาค (น+อคฺ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. นตฺถิ อคฺโค อสฺมาติ นาโค ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า ชื่อว่านาคะ (ลบ ค, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). อาคฺ น กรโตติ นาคो^๒ ผู้ไม่ทำบาป ชื่อว่านาคะ

เอก (อิ คตฺย+ณฺ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. เอกีภาวํ เอตฺ คจฺจตฺติ เอก โ ผู้ไปสู่ความเป็นหนึ่ง ชื่อว่าเอกะ (วูทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺ เป็น อก, ลบสระหลัง). สทิสฺรหิตตฺยา วา เอกีภาเว เอตฺ ติฏฺฐตฺติ เอก โ หรือผู้ดำรงอยู่ในความเป็นหนึ่ง เพราะไร้ผู้เสมอเหมือน ชื่อว่าเอกะ (อิ จิตฺย+ณฺ, วูทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺ เป็น อก, ลบสระหลัง). เสฏฺโงปิ ทิ โลเก เอกตฺติ วุจฺจติ^๓ จริงอยู่ แม้ผู้ประเสริฐสุดในโลก ท่านก็เรียกว่าเอกะ

อาสก (อุสฺ ทาเห+อก) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปจฺจนีเก อุตฺสาเปตฺติ อาสโก ผู้ยังธรรมอันเป็นข้าศึกให้เร่าร้อน ชื่อว่าอาสกะ (อาเทศ อุ เป็น อา). นรานํ อาสโก นราสโก^๔ ผู้ประเสริฐกว่านรชน ชื่อว่านราสกะ

อคฺค (อช คมเน+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, เลิศ, ยอด. สีสาทิหิ อชิตพฺโพ อุกฺคนตพฺโพติ อคฺโค ธรรมที่ผู้มีศีลเป็นต้นพึงไปสู่ ชื่อว่าอัคคะ (อาเทศ ชฺ เป็น ค, ช้อน ค). เสฏฺฐภาวํ อชิตคจฺจตฺติ อคฺโค ผู้ดำเนินไปสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ ชื่อว่าอัคคะ. ปุณฺณเณ อชฺชิตฺเตติ อคฺโค ธรรมที่ผู้มีบุญไปถึง ชื่อว่าอัคคะ (อชช คมเน+อ, อาเทศ ชฺช เป็น คค). นิพฺพานสฺสํ อทตฺติ ภกฺขตฺติ อคฺโค ผู้แสวงความสุขคือนิพพาน ชื่อว่าอัคคะ (อท อนุภเวเน+ณ, ลบ ณ, อาเทศ ทฺ เป็น ค, ช้อน ค). กิเลสเวโร อมตฺติ หีสตฺติ อคฺโค ผู้เบียดเบียนเวรคือกิเลส ชื่อว่าอัคคะ (อม หีสาย+ณ, ลบ ณ, อาเทศ มฺ เป็น ค, ช้อน ค). กิเลส อสตี เขเปตฺติ อคฺโค ผู้ละทิ้งกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่าอัคคะ (อสุ เขเป+ณ, ลบ ณ, อาเทศ สฺ เป็น ค, ช้อน ค). จิโร อชฺชิตฺเต จิตฺเต อสฺมินฺติ อคฺโค ธรรมที่ตั้งอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อว่าอัคคะ (อช จิตฺย+ณ, ลบ ณ, อาเทศ ชฺ เป็น ค, ช้อน ค). อกุสฺเสธมฺเม อชิตฺเต เขเปตฺติ อคฺโค ผู้ละทิ้งอกุศลธรรม ชื่อว่าอัคคะ (อช เขเปเน+ณ, ลบ ณ, อาเทศ ชฺ เป็น ค, ช้อน ค). สเทวกสฺส โลกสฺส พฺพฺโต อคฺโค ปวฺจฺจติ^๕ ท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุด กว่าชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก

โมกฺข (มฺจ โมจเน+ต) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. หีนมชฺฉิมภาเวหิ มุจฺจตฺติ โมกฺโข ภาวะที่พ้นจากเบื้องต่ำและปานกลาง ชื่อว่าโมกชะ. ราคาทิหิ มุจฺจตฺติ โมกฺโข ผู้หลุดพ้นจากกิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่าโมกชะ (วูทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ต เป็น ข, จ เป็น ก). กิเลสาทิหิ โมกฺขตฺติ

๑ ที.อฎ. ๕/๔๐๒/๔๑๗

๒ วิ.ฎ. ๑/๙๐/๒๑๔

๓ วิ.อฎ. ๑/๑๖๒

๔ ข.อฎ. ๔๙/๒๐๘/๒๖๙

๕ ส.สคาถ. ๑๕/๓๒๑/๙๗

โมกโข ผู้พ้นจากกิเลสเป็นต้น ชื่อว่าโมกษะ (โมกฺข โมงฺเจ+อ). อัย อิเมสํ ปญฺจนํ อารญฺณกาณํ
 อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ โมกโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ^๑ บรรดาผู้อยู่ป่าเป็นวัตรทั้ง ๕ ท่าน
 นี้ ผู้นี้สุดยอด เป็นเลิศ ประเสริฐ สูงสุด

ปุงคว (ป+คม คติ+มฺหิ+ว) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. ปธานภาวํ คจฺจนฺตํ ปุงควํ ผู้ไปสู่ความ
 เป็นประธาน ชื่อว่าปุงควะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลป ม ที่สุด
 ชาติ)

ภควา ตสมฺมึ สมเย

เวเนยฺยานํนุกมฺปกิ

อชปาลนิกโรธทุมา

ปายาลิ มฺนึปุงควํ.^๒

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ ทรงมีความเอ็นดูต่อเวไนยสัตว์ เสด็จไปจาก
 ดันอชปาลนิกโรธ

สมาสคา เสฏฺฐจตุวจากา สีหกุณฺชรสทฺทูลาที ปุเม วตฺตนฺติ สีหคัพฺท กุณฺชรคัพฺท
 และ สทฺทูลคัพฺทเป็นต้นที่กล่าวอรรถประเสริฐ ที่เป็นไปในบทสมาส ใช้ในปุงลิงค์

คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวไว้ว่า

อุตฺตรสมฺมึ ปเท พฺยคฺม-

ปุงควํสกุณฺชฺรา

สีหสทฺทูลนาคาทฺยา

ปุเม เสฏฺฐจตุวจากา.^๓

พฺยคฺม ปุงคว อุตฺถ กุณฺชร สีห สทฺทูล และ นาคคัพฺทเป็นต้น ที่กล่าว
 อรรถว่า “ประเสริฐ” ถ้าเป็นบทหลังในกัมมธารยสมาส มีใช้ในปุงลิงค์ (อาทิ
 คัพฺทรวมเอ วราห ปฺนุชฺรํโรช โธรยฺห โสวีร เป็นต้น) เช่น ปุริสพฺยคฺม บรูช
 ประเสริฐ, มฺนึปุงควํ พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ, นราสโก มนุชฺญ์ผู้ประเสริฐ,
 มฺนึกุณฺชโร พระมุนีผู้ประเสริฐ, นรสีโห มนุชฺญ์ผู้ประเสริฐ เป็นต้น

[๖๔๗] จิตฺตฺกฺชิปิตฺตฺชนน-

มพฺยาเสกมเสจฺนํ

อิฏฺฐํ ตฺ สุภคํ หชฺชํ

ทยิตํ วุลลภํ ปิยํ.

มีเสน่ห์, น่าสนใจ, ไม่อึด, ไม่เบื่อ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูดใจ ๒ คัพฺท

จิตฺตฺสส อฺกฺชิโน จ ปิตฺตฺชนกํ วตฺตุ อพฺยาเสกํ อเสจฺนญฺจ นาม วัตถุอันยังความยินดี
 ให้เกิดแก่จิตและดวงตา ชื่อว่าอัพยาเสกะและอเสจนะ

อพฺยาเสก (น+วิ+อา+ลิจ ปคฺขรณฺ+ณ) มีเสน่ห์, น่าสนใจ, ไม่อึด, ไม่เบื่อ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูด
 ใจ. น พฺยาสิญฺจนฺติ น รกฺขณฺติ นยฺนมนฺนา นิ อสุมาติ อพฺยาเสกํ สิ่งที่ดวงตาและใจไม่
 ละจากไป ชื่อว่าอัพยาเสกะ (อาเทศ น เป็น อ, อิ เป็น ย, วุ เป็น พุ, ลป ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ,

๑ อง.ปญจก. ๒๒/๑๘๑/๒๔๖

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๐๔

๓ อมรโกส. ๒๑/๕๕

อาเทศ จ เป็น ก). **อชมตต์ อพฺยาเสกสฺสขิ ปฏิสัเวเทติ**^๑ ย่อมเสวยสุขอันไม่อึดภายใน

อเสจน, อเสจนก (น+ลิจ ปคฺขรณ+ยฺ) มีเสน่ห์, น่าสนใจ, ไม่อึด, ไม่เบื่อ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูดใจ. **น พฺยาติญฺจนฺติ น รกฺขณฺติ นยนมนานิ อสฺมาติ อเสจนิ** สิ่งดึงดูดตาและใจไม่ละจากไป ชื่อว่า อเสจนะ (อาเทศ น เป็น อ, วุทธิ อี เป็น เอ, ยฺ เป็น อน, ลง ก สกัตตะบ้าง). **อัยปิ โช ภิกฺขเว อานาปานสฺสตีสมานิ ภาวีโต พหุสิโกโต สนฺโต เจว ปณฺโฑ จ อเสจนโก จ สฺสฺส โช จ วิหาโร**^๒ ภิกษุทั้งหลาย สมาธิของอานาปานสตินี้แหละ เมื่อบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นความสงบ เป็นความประเสริฐ เป็นความเจริญใจ อยู่เป็นสุข

นำปรารณา, นำยินดี, นำรักใคร่ ๖ ศัพท์

อิฏฺฐ (อิสฺ อิฉฺฉาย+ต) นำปรารณา, นำยินดี, นำรักใคร่. **อิฉฺฉิตฺตพฺพนฺติ อิฏฺฐํ** สิ่งที่คุณคคลปรารณา ชื่อว่าอิฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฎฺจ). **เอสิตฺตพฺพนฺติ วา อิฏฺฐํ** หรือสิ่งที่คุณคคลแสวงหา ชื่อว่าอิฏฐะ (อิสฺ คเวสเน+ต, อาเทศ สฺต เป็น ฎฺจ). “**โภคา เม อุปฺปขนฺตุ สหตฺมเมนา**”^๓ติ อัย ปจฺจโม ตมฺโม อิฏฺฐโ จ กนฺโต มนาโป ทฺลลโก โลกสฺมี”^๔ ธรรมที่นำปรารณา นำชอบใจ นำยินดี อย่างที่ ๑ ว่า “ขอโภคทรัพย์จงเกิดขึ้นแก่เราโดยชอบธรรม” นี้ ได้ยากในโลก

สุภค (สุภสฺททฺทูปฺท+คฺมฺ คตฺติมฺหิ+กฺวิ) นำปรารณา, นำยินดี, นำรักใคร่. **สุภคตฺตํ คจฺฉตีติ สุภคํ** สิ่งทีไปสู่ความเป็นของสวยงาม ชื่อว่าสุภคะ (ลป กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **เอกํ สมยํ ภควา อุกกฏฺจายํ วิหฺรตี สุภคเวเน สาလာชฺชมุเล**^๕ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โคนต้นสาละราชในป่าอันนำยินดีเขตเมืองอุกกัฏฐา

หฺขช (หฺขย+ณ) นำปรารณา, นำยินดี, นำรักใคร่, นำพอใจ. **หฺขเย สาธุ, หฺขยสฺส วา ปิยนฺติ หฺขชํ** สิ่งที่ดีในใจ หรือเป็นที่รักของใจ ชื่อว่าหฺขชะ (ลป ณ, ลป อ ที่ ท, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ชฺชน ชฺ)

ทยิต (ทย อาทาเน+อิ+ต) นำยินดี, นำรักใคร่, เอ็นดู. **ทยิตพฺพํ อาทาตพฺพนฺติ ทยิตํ** สิ่งที่คุณคคลควรถือเอา ชื่อว่าทยิตะ. **ทยิตพฺพํ รกฺขิตพฺพนฺติ วา ทยิตํ** สิ่งที่คุณคคลควรรักษาไว้ ชื่อว่าทยิตะ (ทย รกฺขเน+อิ+ต). **ตสฺสมฺหิ เอกา อีตา ปิยา มนาปา ทยิตา จ**^๖ ดิฉันเป็นธิดาคณเด็ยวผู้น่ารักใคร่ นำชอบใจ นำเอ็นดูของท่านเศรษฐีนั้น

วฺลลภ (วฺลล สัรรณ+อภ) นำปรารณา, นำยินดี, นำรักใคร่. **วฺลลียเต สัรรียเตติ วฺลลภํ** สิ่งที่เขาปกป้องไว้ ชื่อว่าวฺลลภะ

ปิย (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ณฺย) นำปรารณา, นำยินดี, นำรักใคร่. **ปิยายิตพฺพนฺติ ปิยํ** สิ่งที่คุณคคลยินดี ชื่อว่าปิยะ (ลป ณ, รัสสะ อี เป็น อี). **มนุสฺसानํ ปิโย โหติ อมนุสฺसानํ ปิโย โหติ**^๖

๑ ที.สีล. ๘/๑๒๒/๙๔

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๑

๓ อภ.จตุกก. ๒๑/๖๑/๘๕

๔ มช.มูล. ๑๒/๑/๑

๕ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๙๔

๖ วิ.ปริ. ๘/๑๐๐๔/๓๕๓

เป็นที่รักของพวกมนุษย์ เป็นที่รักของพวกอมมนุษย์

[๖๙๘] **ตัจฉ** จ **วิตตก** **สุณณ** **อถาสารณจ** **เผคฺค** จ
เมษณ **ปุต** **ปวิตโตถ** **อวิรุทฺโธ** **อปณณโก.**

ว่าง, เปล่า ๓ ศัพท์

ตัจฉ (ตัจ วินาเส+ฉ) ว่าง, เปล่า. **ตัจฉติ** **วินาเสตีติ** **ตัจฉเณ** สิ่งทีพินาศไป ชื่อว่าตัจฉะ. **จตตารโหม** **ภิกฺขเว** **กุมฺภกา** **กตเม** **จตตารโ** **ตัจฉเณ** **ปีหิตโต** **ปุโร** **วิวโณ** **ตัจฉเณ** **วิวโณ** **ปุโร** **ปีหิตโต**^๑ ภิกษุทั้งหลาย หม่อมมี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ หม้อที่ว่างปิดฝาไว้ หม้อที่เต็มเปิดฝาไว้ หม้อที่ว่างเปิดฝาไว้ และหม้อที่เต็มปิดฝาไว้

วิตต, **วิตตก** (ริจ วิโยชนสมพชฺชเนสุ+ต+ก) ว่าง, เปล่า. **วิตตีติ** **วิตตกโก** สิ่งทีไม่มีอยู่ ชื่อว่าวิตตกะ (อาเทศ จ เป็น ต). **วิตตก** **ปตฺต** **ทิสฺวาน** **กุมฺภมาส** **ปุริย** **อห**^๒ ข้าพเจ้าเห็นบาตรว่างเปล่าจึงใส่ขนมสดจนเต็ม

สุณณ (สุน+ย) ว่าง, เปล่า, สูญ. **สุนฺสส** **หิต** **สุณณ** สิ่งทีเป็นประโยชน์แก่สุนัข ชื่อว่าสุณณะ (ลบ อ ที น, อาเทศ นฺย เป็น ณ, ซ้อน ณ). **ตัจฉณาว** **สุนติ** **คจฺฉตีติ** **สุณณ** สิ่งทีไปสู่ความว่างเปล่า ชื่อว่าสุณณะ (สุน คตฺย+ย, ลบ อ ที น, อาเทศ นฺย เป็น ณ, ซ้อน ณ). **สุณณ** **พฺรหฺมวิมาน** **ปาตฺถาวติ**^๓ วิมานของพรมพรากภูว่างเปล่า

กระพี, ไม่มีแก่นสาร, ไม่มีสาระ ๒ ศัพท์

อसार (น+สาร) **กระพี**, **ไม่มีแก่นสาร**, **ไม่มีสาระ**. **นตฺถิ** **สาโร** **อสุสชาติ** **อสาโร** สิ่งทีไม่มีแก่นสาร ชื่อว่าอสาระ. **น** **สาโร** **อสาโร** สิ่งทีไม่ใช่แก่น ชื่อว่าอสาระ (อาเทศ น เป็น อ)

อสาเร **สารมตีโน** **สาเร** **จาสารทสุลีโน**
เต **สาร์** **นาถิคจฺฉนฺติ** **มิจฺฉาสกฺขปโปจฺจรา.**^๔

คนเหล่าใดเห็นสิ่งทีไม่มีสาระว่ามีสาระ และเห็นสิ่งทีมีสาระว่าไม่มีสาระ คนเหล่านั้นมีความเห็นผิดเป็นอารมณ์ ย่อมไม่บรรลุถึงสิ่งอันมีสาระ

เผคฺค (ผล นิปฺผตฺติย+ค) **กระพี**, **ไม่มีแก่นสาร**. **ผลตีติ** **เผคฺค** **กระพีทีสำเร็จ** ชื่อว่าเผคฺค (อาเทศ อ เป็น เอ, ลฺ เป็น คฺ). **เผน** **วาเตน** **อิณฺชตีติ** **วา** **เผคฺค** หรือกระพีทีปลิวไปตามลม ชื่อว่าเผคฺค (ผลททฺฐปฺปท+อิช คมเน+ณฺ, ลบ ณ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ, ลบสระหน้า). **จตตารโหม** **ภิกฺขเว** **รูกฺขา** **กตเม** **จตตารโ** **เผคฺค** **เผคฺคฺปริวารโ** **เผคฺค** **สารปริวารโ** **สาโร** **เผคฺคฺปริวารโ** **สาโร** **สารปริวารโ**^๕ ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้มี ๔

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๐๓/๑๓๘ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๖๕/๙๓ ๓ ที.สีล. ๘/๓๑/๒๓
 ๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๑/๑๖ ๕ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๐๔/๑๔๗

อย่างเหล่านี้ ๔ อย่าง คือ ต้นไม้กระพี้ที่มีไม้กระพี้เป็นบริวาร ต้นไม้กระพี้ที่มีไม้แก่นเป็นบริวาร ต้นไม้แก่นที่มีไม้กระพี้เป็นบริวาร ต้นไม้แก่นที่มีไม้แก่นเป็นบริวาร

สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ ๓ คัพพ์

เมษุณ (เมธ หีสาสงคเมสุ+ณฺย) สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ. เมธียเต สงคเมยเตติ เมษุณฺม สิ่งทีบุคคกรวบรวม ชื่อว่าเมษณะ (ลบ ณ, อาเทศ ธฺย เป็น ณ, ซ้อน ชฺ). จิตตสนฺदानํ เมษุณฺม ภเวยฺย สุจฺจิ โวทานํ^๑ สันดานแห่งจิตควรวาสะอาดหมดจด

ปุต (ปุ ปวเน+ต) สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ. ปุนาตีติ ปุตํ สิ่งทีสะอาด ชื่อว่าปุตะ (ทีชะ อุ เป็น อุ)

ปวิตต (ปุ ปวเน+อิ+ต) สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ. ปุนาตีติ ปวิตตํ สิ่งทีสะอาด ชื่อว่า ปวิตตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ต)

ถุก, ไม่มีผิด ๒ คัพพ์

อวิรุทธ (น+วิ+รฺธ หีสปาธาธาปคมนฺสุ+ต) ถุก, ไม่มีผิด. น วิรุทธตีติ อวิรุทธฺเ อธรรมทีไม่มีผิด ชื่อว่าอวิรุทธะ (อาเทศ น เป็น อ, ต เป็น ธ, ฐ เป็น ท). อวิรุทธฺเติ เอเตสํ ตินฺณํ ทฺวจฺจริตํ ปหีนฺตฺตา สุจฺริเตหิ สทฺธิ อวิรุทธฺเ^๒ บทว่า อวิรุทธฺเ คือไม่มีผิดพร้อมด้วยสุจฺริต เพราะทฺวจฺจริต ทั้ง ๓ นั้นเสื่อมไปแล้ว

อปณฺณก (น+ปณ พฺยวหารถฺตีสฺ+ณฺว) ถุก, ไม่มีผิด. วิรุทธฺโวหารเณ น ปณฺาเมตีติ อปณฺณโก ผู้ไม่ยกย่องด้วยคำผิด ชื่อว่าอปณฺณะ (อาเทศ น เป็น อ, ณฺว เป็น อก, ซ้อน ณ). อย์ อปณฺณโก ธมฺโม สมาทาย วตฺติตฺตฺโพ^๓ พึงสมาทานธรรมอันไม่มีผิดนี้แล้วประพฤติ

[๖๙๙]	อุกฺกฏฺโจ จ ปกฺกฏฺโจถ	นิหีนฺ หีนลามกา
	ปตฺติกฺกฏฺจํ นิกฺกฏฺจํ จ	อิตฺตราวชฺชกฺกฏฺจิตฺตา.
[๗๐๐]	อธฺมมกการยฺหา	มลีโน ตฺ มลีมโส
	พฺรหา มหนตฺ วิปฺลํ	วิสาลํ ปุถฺลํ ปุถฺ.
[๗๐๑]	ครุรุวิตฺถินฺณมโ	ปีนํ ถฺลํ จ ปีวํ
	ถฺลํ จ วรฺรํ จาถ	อาจิตฺ นิจิตฺ ภเว.

ยั้ง, สูงสุด, ขึ้นสูง ๒ คัพพ์

อุกฺกฏฺจ (อุ+กส วิเลขนหีสาสฺ+ต) ยั้ง, สูงสุด, ขึ้นสูง, อุกฺกฏฺญฺ. อุปคนฺตฺวา กสตีติ อุกฺกฏฺโจ ผู้เข้าไปเปียดเบียน ชื่อว่าอุกฺกฏฺจ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ, ซ้อน ก). อุกฺกํ ธาเรตีติ อุกฺกฏฺโจ

๑ พ.อุ. ๔๕/๑๗๔/๔๓๔ ๒ พ.อุ. ๒๙/๓๖๘/๑๘๓ ๓ มช.มช. ๑๓/๑๐๔/๑๐๑

ผู้ทรงไว้ซึ่งความดีเลิศ ชื่อว่าอุกัฏฐะ (อุกุกตทูปปท+ธา ธารณ+อ, อาเทศ ฐ เป็น จ, ซ้อน ฎ, ลบสระหน้า). อุกุกฏโจ นาม อุกโกโส ปณฺธิโตสิ พุตุโตสิ เมธาวิสิ ...^๑ คำด่าว่า เจ้าบัณฑิต เจ้าคนฉลาด เจ้าคนมีปัญญา... ชื่อว่าคำด่าชั้นสูง

ปกฏจ, ปกฏจก (ป+กส วิเลขนทีสาสุ+ต) ยิ่ง, สูงสุด, ชั้นสูง. ปกาเรน กสตีติ ปกฏโจ ผู้เบียดเบียนโดยหน้าที่ ชื่อว่าปกัฏฐะ (อาเทศ สุต เป็น ฎจ). ปกฏจกฺวายํ สมโณ โคตโม ปุนปฺปุนํ อากจฺฉติ^๒ พระสมณโคตมผู้สูงสุดนี้เสด็จมาบ่อยๆ

ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ ๑๑ ศัพท์

นิหีน (นิ+หา จาเค+อิน) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. นิหียเตติ นิหีนโน ผู้เลื่อม ชื่อว่านิหีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). ปสฺสูโร ปริพฺพาชโก หีนโน นิหีนโน โอมโก ลามโก^๓ ปสฺสูรปริพาชกเป็นผู้ด่าซ้ำเลวทราม ลามกนำเกลียด

หีน (หา จาเค+อิน) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. อุกุกฏจฺตํ เหตีติ หีนโน ผู้ละความเป็นผู้สูงสุด ชื่อว่าหีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). หีนตฺตํ หาดิ คจฺฉตีติ หีนโน ผู้ไป สู่ความเป็นคนเลว ชื่อว่าหีนะ (หา คติย+อิน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). หีนโน นาม อุกโกโส โอบฺภูโจสิ เมณฺโหสิ โคณฺโหสิ ...^๔ คำด่าว่า เจ้าเป็นอฐู เป็นลา เป็นโค... ชื่อว่าคำด่าชั้นต่ำ

ลามก (ลม นินฺทหายฺ+ณฺว) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. ลมฺมียเตติ ลามโก ผู้ถูกเขาด่าหนี ชื่อว่าลามกะ (วฺหฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก). หีนภาวํ ลาดิ อาททาทิตติ ลามโก ผู้ถือเอาความเลว ชื่อว่าลามกะ (ลา อาทาเน+มก). น ลามโก ปตฺโต อธิฏฺฐาตพฺโพ^๕ ภิกษุไม่ควรอธิษฐานบาตรที่นำเกลียด

ปติกฺกฺจ (ปติ+กฺกฺ นินฺทหายฺ+จ) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. ปติกฺกฺจตีติ ปติกฺกฺจํ สิ่งที่ทราม ชื่อว่าปติกฺกฺฐะ. เอตํ ปติกฺกฺจฺนฺติ เอตํ ปจฺฉิมํ เอตํ ลามกํ^๖ คำว่า เอตํ ปติกฺกฺจํ คืออันมีภายหลังนี้ อันนำเกลียดนี้

นิกฺกฺจ (นิ+กฺกฺ นินฺทหายฺ+จ) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. นิกฺกฺจตีติ นิกฺกฺจํ สิ่ง ที่เลว ชื่อว่านิกฺกฺฐะ

อิตฺตฺร (อิ คติมิหิ+ตฺรณฺ) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. หีนภาวํ เอติ คจฺฉตีติ อิตฺตฺโร ผู้ไปสู่อุจความเลว ชื่อว่าอิตฺตฺระ (ลบ ญ, ซ้อน ต)

อวชฺช (อ+วท วิยตฺติยํ วาจาญ+ณฺว) ด่าซ้ำ, เลว, ทราม, ลามก, นำเกลียด, ชั้นต่ำ. “ชาตฺยาจาราทีหิ นิหีนฺย”นฺติ อวทิตฺตฺพฺโพติ อวชฺชโ อวชฺชโ ผู้ควรถูกตำหนิว่า “ผู้นี้เป็นคนเลวโดยชาติและความประพฤติ เป็นต้น” ชื่อว่าอวชฺชะ (ลบ ญ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). ตพฺภาวตฺโถ เจตฺถ อกาโร

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๕๖/๑๘๕

๒ ส.ส.ศก. ๑๕/๖๗๙/๒๕๕

๓ ชุ.ม.หานิ. ๒๙/๓๒๖/๒๑๕

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๖/๑๖๖

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๑/๑๑๐

๖ อัง.อฎ. ๑๔/๗๖/๗๔

สำหรับ อ อักษรในที่นี้มีอรรถตัพภาวะ ไม่มีความหมายพิเศษ

กัจฉิต (กัจฉา+อิ+ต) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. กัจฉา สญชาตา อสุชาติ กัจฉิตโต สิ่งที่เกิดอาการอันน่าเกลียดขึ้น ชื่อว่ากัจฉิตะ (ลบสระหน้า). กัจฉิตา เกสาทโย^๑ ผมเป็นต้นที่น่าเกลียด

อธม (อธ+ม) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. อธภาเค ชาโต อธโม ผู้เกิดในส่วนต่ำ ชื่อว่าอธมะ (อาเทศ โอ เป็น อ). เชนหิ อสติ จชียเตติ อธโม ผู้ถูกคนทั้งหลายทอดทิ้ง ชื่อว่าอธมะ (อส เขปน+อม, อาเทศ สฺ เป็น ฐ). คุณะหิ มาตาปิตูนํ อธโม หุตวา ชาโต^๒ ผู้เกิดเป็นคนชั้นต่ำกว่ามารดาและบิดาโดยคุณ

โอมก (อม นินทาย+อ+ก) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. อุมิตพุโพติ โอมโก ผู้ถูกนินทา ชื่อว่าโอมกะ (วูทธิ อฺ เป็น โอ). สพุเพว หีนปญญา นิหีนปญญา โอมกปญญา^๓ คนพาลทั้งปวงแล เป็นผู้มีปัญหาเลว ทราม ต่ำช้า

การยห (ครห นินทาย+ณฺย) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ, ตีเตียน. ครหิตพุโพติ การยโห ผู้ควรถูกรหา ชื่อว่าการยหะ (ลบ ณฺ, วูทธิ อ เป็น อา, กลับ หฺย เป็น ยฺห). เต จ ภิกขุ การยหา^๔ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นพากันตีเตียน

เศร้าหมอง, มีมลทิน ๒ ศัพท์

มลีน (มล+อิน) เศร้าหมอง, มีมลทิน. มลยุตตตาย มลีนโน ผู้เศร้าหมอง ชื่อว่ามลีนะ เพราะมีมลทิน (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). ราโค อุปปชชมาโน จิตฺตํ มลีนํ กโรติ^๕ รากะเมื่อเกิดขึ้น ย่อมทำจิตให้เศร้าหมอง

มลีมส (มล+อีมฺส) เศร้าหมอง, มีมลทิน. มลยุตตตาย มลีมโส ผู้เศร้าหมอง ชื่อว่ามลีมสะ เพราะมีมลทิน (ลบสระหน้า)

เศร้าหมอง มีอีกหลายศัพท์ เช่น กจฺจร, มลทุลิต

ใหญ่, กว้างขวาง, มาก ๔ ศัพท์

พฺรห (พฺรห วูทธิย+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. พฺรหตีติ พฺรหา สิ่งที่เกิดใหญ่ ชื่อว่าพฺรหะ (บทนี้เป็นราชาทิกณะ รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า). อสฺสกณฺโณ คิริ พฺรหา^๖ ภูเขาอัสดงกัณณะกว้างใหญ่

มหนฺต (มห ปุชฺชาย+อนฺต) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. มหียเต ปุชฺชียเตติ มหฺนโต ผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่ามหันตะ. มหฺติ วุฑฺฒตีติ มหฺนโต ผู้เจริญ ชื่อว่ามหันตะ (มห วุฑฺฒิยฺ +อนฺต).

๑ ที.อญ. ๕/๓๗๓/๓๗๑

๒ ขุ.อญ. ๒๗/๗๔/๒๕๓

๓ ขุ.มทานิ. ๒๙/๕๓๒/๓๔๖

๔ วิ.มหารวิ. ๑/๖๓๒/๔๓๐

๕ อภิ.อญ. ๕๔/๙๒๔/๕๓๙

๖ ขุ.อญ. ๒๙/๕๕๐/๒๖๘

มหนโต อัย มจฺโฉ นาย มจฺโฉ ปริตุโต^๑ ปลาตัวใหญ่นี้ ไม่ใช่ปลาตัวเล็ก

วิปุล (วิ+ปุล มหนเต+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก, ไพบุลย์. วิเสเสน ปุลตีติ วิปุล^๒ สิ่งที่ใหญ่เป็นพิเศษ ชื่อว่าวิปุลละ. วิวิธา หุตฺวา อุลติ คจฺจตีติ วิปฺโล สิ่งที่ไม่เป็นส่วนต่างๆ ชื่อว่าวิปุลละ (วิ+อฺล คมน+อ, ลง ปุ อาคม). วิปุล^๓ ผล^๔ อธิคฺจฺเจยฺย^๕ พึ่งบรรลุผลอันไพบุลย์

วิศาล (วิ+สฺล คมน+ณ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก, ไพศาล. วิเสเสน สลตีติ วิศาล^๖ สิ่งที่เป็นไปโดยพิเศษ ชื่อว่าวิศาลละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). วิศาลาติ วิปฺลา^๗ บทว่า วิศาลา คือกว้างใหญ่

ปฺกุล (ปฺกฺล สงฺขยาเน+อฺล) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. ปฺถึยเต สงฺขยฺยเตติ ปฺกุล^๘ สิ่ง^๙ ที่ถุกนับ ชื่อว่าปฺกุลละ. ปฺถฺติ วิตฺถาเรตีติ ปฺกุล^{๑๐} สิ่ง^{๑๑} ที่กว้างใหญ่ ชื่อว่าปฺกุลละ (ปฺกฺล วิตฺถาเร+อฺล). คมฺภีรํ ปฺกุล^{๑๒} อุก^{๑๓} น้ำทั้งสี่และกว้าง

ปฺกุ (ปฺกฺล วิตฺถาเร+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. ปฺถฺติ วิตฺถาเรตีติ ปฺกุ สิ่ง^{๑๔} ที่กว้างใหญ่ ชื่อว่าปฺกุ. ปฺถฺติ พหุ^{๑๕} บทว่า ปฺกุ คือมาก

ครุ (ครฺ เสจเน+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. ครติ ลินฺจติ วิตฺถาเรตีติ ครุ สิ่ง^{๑๖} ที่กว้างออกไป ชื่อว่าครุ

อฺรุ (อรฺ คมน+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. มหฺนตภาวํ อฺรติ คจฺจตีติ อฺรุ สิ่ง^{๑๗} ที่ไปสู่ความกว้างใหญ่ ชื่อว่าอฺรุ (อาเทศ อ เป็น อฺ). อฺรุสทฺโท เจตฺถ มหฺนตปริยาโย^{๑๘} อฺรุศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายของ มหฺนต ศัพท์

วิตฺถินฺณ, วิตฺถินฺน (วิ+ตฺนฺ วิตฺถาเร+ต) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. วิเสเสน ตโนติ วิตฺถาเรตีติ วิตฺถินฺณ^{๑๙} สถานที่กว้างขวางมาก ชื่อว่าวิตฺถินฺณะ (อาเทศ ต ของธาตุเป็น ถ, ซ้อน ต, ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต ปัจจัยเป็น อินฺ, นฺ เป็น ฺณณ บ้าง, ลบสรรหน้า). ปฺพุเพ วิชฺชมานเมว มรียาทํ วิตฺถินฺณ^{๒๐} กโรตี^{๒๑} ทำขอบเขตที่มีอยู่เดิมให้กว้างออกไป

อ้วน, ล่ำ ๕ ศัพท์

ปิ่น (เปิ ตปฺปนกฺนฺตีสุ+อิน) อ้วน, ล่ำ. อตฺตโน ภูลภาวํ ปิเนตีติ ปิโน ผู้ยินดีความอ้วนของตน ชื่อว่าปิ่นละ (ลบสรรหน้า, ทีฆะสรรหลัง)

ถูล (ถูล ปริพฺรุหน+อ) อ้วน, ล่ำ. ภูลตีติ ภูโล ผู้อ้วน ชื่อว่าถูลละ. สาทุญฺจ ภูลญฺจ มฺทุญฺจ มฺลี^{๒๒} เนื้อที่หวาน ล่ำ และอ่อนนุ่ม

๑ อ.จ.จุฎก. ๒๑/๑๙๒/๒๕๘ ๒ ที.มหา. ๑๐/๓๒๘/๓๙๑ ๓ ขุ.อญ. ๔๕/๓/๔๐
 ๔ ส.อญ. ๑๓/๒๓๘/๖๖ ๕ ส.อญ. ๑๓/๑๐๓๗/๓๗๑ ๖ วิ.ฎี. ๑/๑๔๙/๓๑๗
 ๗ วิ.ฎี. ๒/๙๐/๒๒๔ ๘ ขุ.ชา. ๒๗/๙๒๗/๒๐๓

กิมิโท คหปติ ปหุตฺ ขาทนียํ โภชนียํ ปฎิยตฺ^๑ ท่านคฤหบดี นีอะไร ของควรเคี้ยวควร
ฉัน ท่านจัดเตรียมไว้มากมาย

ปจฺร (ปจฺ วิตุถาเร+อุร) มาก. **ปจฺนาติ** **วิตุถาเรตีติ** **ปจฺรํ** สิ่งทีมาก ชื่อว่าปจฺระ. **ยํ** **น**
ปจฺรชฺชา **โสตุมฺปิ** **สกุณฺณติ**^๒ คนส่วนมากไม่สามารถฟังคำใดได้

ภฺย (ภฺ ภาเย+ย) มาก, ยิง. **ภฺยติ** **อสุมาติ** **ภฺยโย** สิ่งที่น่ากลัว ชื่อว่าภฺยยะ (ช้อน ย, รัสสะ
อี เป็น อี). **โย** **จิรํ** **ชีวติ** **โส** **วสุสสฺตํ** **อปฺปิ** **วา** **ภฺยโย**^๓ ผู้ใดมีชีวิตอยู่นาน ผู้นั้นมีอายุ
๑๐๐ ปีไม่มากไม่น้อย

สมฺพหุล (สํ+พห วุฑฺฒิยํ+อุล) มาก. **สมฺมา** **พหฺติ** **วฑฺฒตีติ** **สมฺพหุลํ** สิ่งทีเจริญขึ้น
ด้วยดี ชื่อว่าสํพหุละ (อาเทศนิกหิตเป็น ม,). **สมฺปโหตีติ** **สมฺพหุลํ** สิ่งทีมีมาก ชื่อว่าสํพหุละ
(สํ+ป+หฺ สดฺตายํ+อุล, อาเทศนิกหิตเป็น ม, ป เป็น พ, ลบสระหน้า). **สมฺพหุลา** **ภฺิกฺขุ**
จิรรมฺมํ **โกโรนฺติ**^๔ ภฺิกฺษุจํานวนมากพากันทำจิรกรรม(คือการตัดเย็บเป็นต้น)

พหุ (พห วุฑฺฒิยํ+อุ) มาก. **พหฺตีติ** **พหุ** สิ่งทีมาก ชื่อว่าพหุ. **พหุ** **มนุสฺสา** **อายุสมฺโ**
อุทฺายิสฺส **วิหารเปกฺชกา** **อาคจฺณฺติ**^๕ มนุสฺยจํานวนมากต้องการดูวิหารของท่านพระอุทฺายี
จึงพากันมา

เยภฺยฺย (เยภฺยฺย) มาก. **เยภฺยฺยสทฺโท** **พหุลตฺตวาทโก** **ปาฎิปทิกโก** **เยภฺยฺยคฺัพท์** เป็นปาฎิปทิกบท
กล่าวอรรถมีมาก. **ทสฺหิ** **จ** **โลกธฺาตุหิ** **เทวดา** **เยภฺยฺยเณ** **สนฺนิปติตา** **โหนฺติ** **ภควนฺตํ**
ทสฺสนาย **ภฺิกฺขุสงฺฆญจ**^๖ เทวดาจาก ๑๐ โลกธฺาตุ มาชุมนุมกันโดยมาก เพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระ
ภาคและพระภฺิกฺษุสงฺฆ

พหุล (พหุสทฺทูปปท+ลา คหฺเณ+อ) มาก. **พหุ** **อดฺเถ** **ลาตีติ** **พหุลํ** สิ่งทีถือเอาเนื้อความ
มาก ชื่อว่าพหุละ (ลบสระหน้า). **กฺงฺชา** **เม** **พหุลา** **อาสิ**^๗ ความสงสัยของเรามีมาก

ภายนอก ๒ คัพท์

พหฺริ (พหฺริ+อิรฺณฺ) ภายนอก. **พหฺริ** **ชาตํ** **พหฺริ** สิ่งทีเกิดขึ้นภายนอก ชื่อว่าพหฺริระ (ลบ ญ,
วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปจฺวีธฺาตุ** **ลฺยิยา** **อชฺมตฺติกา** **ลฺยิยา** **พหฺริรา**^๘ ปจฺวีธฺาตุมีทั้ง
ภายในและภายนอก

ปฺริพหฺริ (ปฺริ+พหฺริ+อิรฺณฺ) ภายนอก. **สมฺนตฺโต** **พหฺริ** **ชาตํ** **ปฺริพหฺริ** สิ่งทีเกิดขึ้นภายนอ
นอก ชื่อว่าปฺริพหฺริระ (ลบ ญ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มยํ** **อิम्मฺหา** **ผาสฺสูวิหารา**
ปฺริพหฺริรา **ภฺวิสฺสาม**^๙ พวกเราจักอยู่ภายนอกวิหารที่สหายนี้

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๑/๒๙๘

๒ ชุ.อฎฺ. ๕๒/๓๕๖/๓๖๘

๓ ที.มหา. ๑๐/๔/๔

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๔๖/๑๑๒

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๑

๖ ที.มหา. ๑๐/๒๓๕/๒๘๗

๗ ชุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๒/๒๒๓

๘ มชฺ.มุล. ๑๒/๓๔๒/๓๕๐

๙ วิ.มหา. ๔/๒๕๑/๓๕๙

น้อยหรือมาก ที่พวกเขาจะอดกลั้นไม่ได้

กณ (กณ สทเท+อ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **กณตีติ** **กโณ** สิ่งที่มีเสียง(ทักษ์)ข้าง) ชื่อว่ากณะ. **เลสลวานุที** **กโณ** **ปุเม** **วตตติ** **กณคัพพ** **เลศคัพพ** **ลวคัพพ** และ **อนุคัพพ** ใช้ในปงฺลึงค์

ใกล้ ๑๓ คัพพ

สมิป (สั+อาป) ใกล้. **สงฺคโต** **อาโป** **อสมินฺติ** **สมิปิ** สถานที่เนื่องถึงกัน ชื่อว่าสมิปะ (อาเทศ นิคหิตเป็น ม, อา เป็น อี). **เถรสฺส** **สมิปิ** **คนฺตวา**^๑ ไปใกล้พระเถระ

นิกฎ (น+กฎ) ใกล้. **นตฺถิ** **กโณ** **อวารณ** **เอตฺตฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** **นิกฎ** สถานที่ไม่มีสิ่งกีดกัน ชื่อว่า นิกฎะ (อาเทศ อ เป็น อี)

อาสนน (อา+สท วิสธณคตฺยวสาเนสุ+ต) ใกล้. **อาปจฺจ** **สีทตีติ** **อาสนโน** สิ่งที่ตั้งอยู่ใกล้ ชื่อว่าอาสนันะ. **อาสทตีติ** **วา** **อาสนโน** สิ่งที่อยู่ใกล้ ชื่อว่าอาสนันะ (ลบ ท, อาเทศ ต เป็น อนน, ลบสระหน้า). **เอก** **อาสนนฺนคฺร** **ปตฺวา**^๒ ถึงเมืองที่อยู่ใกล้แห่งหนึ่ง

อุปกฏฺจ (อุ+กณฺจ) ใกล้. **กณฺจฺสมิปิ** **อุปกโต** **อุปกฏฺจ** สิ่งที่เขาไปใกล้คอก(จ่อใกล้คอก) ชื่อว่าอุปกฏฺจะ (ลบ ณ, ซ้อน ฎ). **สา** **อุปกฏฺจ** **กาเล** **นาสฺสฺกฺชิ** **ปิณฺฑาย** **จริตฺ**^๓ ภิกษุณีรูปนั้น ไม่สามารถไปบิณฑบาตในเวลาที่อยู่ใกล้เข้ามา

อภฺยาส (อภิ+อา+สท วิสธณคตฺยวสาเนสุ+กฺวิ) ใกล้. **อภฺยาสีทตีติ** **อภฺยาส** สิ่งที่อยู่ใกล้ ชื่อว่าอภฺยาสะ (อาเทศ อี เป็น ย, ลบ กฺวิ และ ท ที่สุดธาตุ)

สนฺติก (สท+อนฺต+อิก) ใกล้, สำนั้ก. **สท** **อนฺเตน** **สมิปเณ** **วตฺตเตติ** **สนฺติก** สถานที่ เป็นไปพร้อมด้วยที่อันใกล้ ชื่อว่าสันติกะ (อาเทศ สท เป็น ส, ลบสระหน้า). **มาตฺคฺคามสฺส** **สนฺติเก**^๔ ในที่ใกล้มาตุคาม

อวิทฺร (น+วิทฺร) ใกล้. **วิทฺรปฺปฏิปฺกฺขตฺตา** **อวิทฺร** ที่อยู่ใกล้ชื่อว่าอวิทฺระ เพราะตรงข้ามกับที่อยู่ไกล (อาเทศ น เป็น อ). **เวสาลียา** **อวิทฺเร** **กลนฺทคฺคาโม** **โหติ**^๕ มีหมู่บ้านชื่อกลันทคามอยู่ใกล้เมืองเวสาลี

สามนฺต (สั+อนฺต) ใกล้. **สงฺคห** **อนฺต** **สามนฺต** สถานที่ที่มีที่สุดรวมอยู่ด้วยกัน(กับเบื้องต้น) ชื่อว่าสามันตะ (อาเทศนิคหิตเป็น ม, ทีฆะ อ เป็น อา). **ตสฺส** **อคฺคิกลสฺส** **ชฺชฺฉิลสฺส** **อสฺสฺสมสฺส** **สามนฺตา** **เอกรตฺติ** **วสิตฺวา** **ปกฺกามิ**^๖ พักอยู่ใกล้อาศรมของท่านอัครคิกชฺฉิลนั้น ๑ คั้นแล้วจึงหลีกไป

๑ วิ.อญ. ๑/๘๒

๒ อญ.อญ. ๑๖/๖๒๘/๒๙๘

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๑/๕๑๔

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๖/๒๘๘

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐/๑๔

๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑๗/๓๗๗

ห่าง, บาง ๓ ศัพท์

วิรพ (วิ+รมฺ รมเน+อ) ห่าง, บาง. **วิรมตีติ** **วิรพ** สิ่งทีเว้นจากกัน ชื่อว่าวิรพะ (มฺ เป็น พ).
วิรพานิ รุกฺขสุส **ปตฺตานิ**^๑ ใบของต้นไม้ห่าง(ไม่ตก)

เปลว (ปิย+ลว) ห่าง, บาง, เหนห่าง. **ปิโย** **ลโว** **อบโป** **อสมินฺติ** **เปลว** ทีซึ่งมีความรักน้อย
ชื่อว่าเปลว (อาเทศ ปิย เป็น เป). **ปิลยตีติ** **เปลว** ทีอันห่างกันไป ชื่อว่าเปลว (ปิล คมเน+อว,
วูทธิ อี เป็น เอ)

ตनु (ตฺนุ วิตฺถาเร+อ) ห่าง, บาง. **ตโนตีติ** **ตनु** สิ่งทีห่างออกไป ชื่อว่าตनु

ยาว ๒ ศัพท์

อายุต (อา+ยต อายุตเน+อ) ยาว. **อายุตตีติ** **อายุต** สิ่งทียาว ชื่อว่าอายุต. **ทีฆภาว** **เอติ**
คจฺจตีติ **อายุต** สิ่งทีไปสู่ความยาว ชื่อว่าอายุต (อี คมเน+ต, วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น
อย, ทีฆะ อ เป็น อา). **อิท** **โฆ** **อาวุโส** **จีวร** **ม** **อุทฺทิสฺส** **วียติ** **อายุตญจ** **กโรหิ**
วิตฺถตญจ^๒ **คุณโยม** **จีวร**ผืนนี้เขาให้ท่านทอเจาะจงเรา จงทำให้ยาวและกว้างขึ้น

ทีฆ (ทีฆ+ณ) ยาว. **ทีฆสรตาย** **ทีฆ** ชื่อว่าทีฆะ เพราะยาวออกไป (ลป ญ และสระหน้า).
ทฺุรสหฺแทน **ทวติ** **คจฺจตีติ** **ทีฆ** สิ่งทีเป็นไปด้วยเสียงทีห่างไกล ชื่อว่าทีฆะ (ทฺุ คมเน+ฆ, อาเทศ
อุ เป็น อี). **ทีฆ** **วา** **อสุสสนฺโต** **ทีฆ** **อสุสสามิติ** **ปชานาติ**^๓ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่า
เราหายใจออกยาว

กลม, มน ๓ ศัพท์

นิตฺตล (นิ+ตล) กลม, มน. **นิกฺคต** **ตล** **อสมฺมาติ** **นิตฺตล** วัตถุทีปราศจากความแบนราบ
ชื่อว่านิตตล (ช้อน ต)

วฏฺฏ (วฏฺฏ วฏฺฏเณ+อ) กลม, มน. **วฏฺฏตีติ** **วฏฺฏ** วัตถุทีกลม ชื่อว่าวฏฺฏะ. **วฏฺฏ** **วา** **จตุรสุล**
วา **ฉินฺทิตฺวา**^๔ ตัดให้กลมหรือให้เป็น ๔ เหลี่ยม

วฏฺฏูล (วฏฺฏ วฏฺฏเณ+อุล) กลม, มน. **วฏฺฏตีติ** **วฏฺฏูล** วัตถุทีกลม ชื่อว่าวฏฺฏูละ. **สุปริกมฺมกต**
สุวณฺณกฺกณ **วีย** **วฏฺฏูลภาว** **สนฺธาย** **วทติ**^๕ ท่านกล่าวหมายถึงวัตถุทรงกลมเหมือนกำไล
ทองคำทีทำเสร็จแล้ว

[๗๐๘] **อุจฺใจ** **ตุ** **อุณฺนโต** **ตุจฺโค** **อุทฺคโค** **เจว** **อุจฺฉิโต**
นีใจ **รลฺโส** **วามโนถ** **อชฺมิโห** **ปคฺุณ** **อุชฺ.**

๑ อิง.ติก. ๒๐/๔๗๔/๑๗๔

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕๗/๑๓๔

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๒

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๙๔/๘๐

๕ ขุ.ฉฺฉ. ๓๔/๒๗๐/๒๖๘

สูง ๕ ศัพท์

อุจจ (อุ+จิ จเย+อ) สูง. **อุจจิโนตตีติ** **อุจโจ** สิ่งทีก่อดั้งขึ้น ชื่อว่าอุจจจะ (ซ้อน จ, ลบสระหน้า).
อุจจัม **มณจัม** **การาเปลิ**^๑ ให้ทำเตียงสูง

อุณนต (อุ+นม นมเน+ต) สูง. **อุณนมตตีติ** **อุณนโต** สิ่งทียื่นขึ้นไป ชื่อว่าอุณนตะ (ลบ ม, ซ้อน น).
อุณโจ **เจว** **อุณนตกายจิตโต** **จ** **หุตวา**^๒ เป็นผู้ยินดี มีกายและจิตสูงขึ้น

ตุงค (ตฺช หีสากลเนสุ+อ) สูง. **ตฺชติ** **หีสตีติ** **ตฺงโค** สิ่งทีเบียดเบียด(ความต่ำ) ชื่อว่าตฺงคะ
 (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ง, ชุ เป็น ค). **ตฺงคานิ** **หิมวโต** **ปพพตสส** **กฺฎานิ**
ทสสนียานิ^๓ ยอดของภูเขาหิมาลัษสูงน้ามองดู

อุทคค (อุ+คมุ คติมหิ+กฺวิ) สูง. **อุทจัม** **คจจตีติ** **อุทคคัม** สิ่งทีขึ้นไปสูง ชื่อว่าอุทคคะ (ลง ท
 อาคม, ซ้อน ค, ลบ กฺวิ และ ม ทีสุดธาตุ). **อุคคตัม** **อคคัม** **อสุสชาติ** **อุทคโค** สิ่งทีมียอด
 สูง ชื่อว่าอุทคคะ (ลง ทฺ อาคม). **ภควา** **อณณาลี** **ยสั** **กฺลปุตตัม** **กฺลลจิตตัม** **มฺทฺจิตตัม**
วินีวรวณจิตตัม **อุทคคจิตตัม** **ปสฺนุนจิตตัม**^๔ พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ ยสฺกฺลปุตตรมีจิตพร้อม มี
 จิตอ่อนโยน มีจิตปราศจากนิรวณ มีจิตสูง มีจิตผ่องใสแล้ว

อุจฺฉิต (อุ+ลฺลี เสวายัม+อิ+ต) สูง. **อุทฺธัม** **ลีโต** **อุจฺฉิต** สิ่งอันอยู่ที่สูง ชื่อว่าอุจฺฉิตะ (อาเทศ ส
 เป็น ฉ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า)

ต่ำ, ลั้น, เตี้ย ๓ ศัพท์

นีจ (นิ+อญจ คมเน+ณ) ต่ำ, ลั้น, เตี้ย. **อุทฺธัม** **น** **อญจตีติ** **นีโจ** สิ่งทีไม่ไปสู่อีสูง ชื่อว่านีจะ
 (ลบ อญ และ ณ, ทีชะ อิ เป็น อี). **นิหีนัม** **จิโนตตีติ** **นีโจ** ผู้ส่งสมความเลว ชื่อว่านีจะ (นิ+
 จิ จเย+อ, ทีชะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **ปีจัม** **นีจัม** **กตฺวา**^๕ ทำดั่งให้ต่ำลง

รสฺส (รส สทฺเท+ส) ต่ำ, ลั้น, เตี้ย. **รสฺสียเตติ** **รสฺสโต** สิ่งทีเขาส่งเสียงทักท้วง ชื่อว่ารสฺสะ. **รสฺส**
วา **อสุสสนฺโต** **รสฺสั** **อสุสสามิติ** **ปชานาติ**^๖ เมื่อหายใจออกสั่น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั่น

วามน (วา คมเน+มน) ต่ำ, ลั้น, เตี้ย. **รสฺสภาวัม** **วาติ** **คจจตีติ** **วามโน** ผู้ไปสู่อความเตี้ย
 ชื่อว่าวามนะ. **วามนัม** **ปพพวาเชนติ**^๗ ให้คนเตี้ยบวช

ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, ไม่โกง ๓ ศัพท์

อชฺมิห (น+ชฺมิห) ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, ไม่โกง. **น** **ชฺมิหัม** **กฺฎิลัม** **อชฺมิหัม** วัตถุทีไม่คด ชื่อว่า
 อชฺมิหะ (อาเทศ น เป็น อ)

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๕๔/๖๐

๒ วิ.ญ. ๒/๑๑๘

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๑๘๘๘/๓๗๐

๔ วิ.มหา. ๔/๒๖/๓๐

๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๖

๖ วิ.มหา. ๑/๑๗๘/๑๓๒

๗ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๓

ปกฺคน (ป+คฺคน) ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, คล่องแคล่ว. อวงกตาย ปกฺกฺโจ คฺคน ยสฺส โส
ปกฺคน ผู้มีคุณสูงสุด เพราะไม่คดโกง ชื่อว่าปกฺคนะ

อุชฺ (อุช คมเน+อุ) ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, ไม่โกง. **ปกฺคนภาวํ** อชติ คจฺจตีติ **อุชฺ** ผู้ไปสู่ความไม่
 คดโกง ชื่อว่าอุชฺ (อาเทศ อ เป็น อุ). **อุชฺ** กายกมมํ โหติ **อุชฺ** วจีกมมํ **อุชฺ** มโนกมมํ^๑
 มีกายกรรมตรง วจกรรมตรง มโนกรรมตรง

[๗๐๙] **อฬารํ เวลฺลิตํ วงฺกํ** **กฺกฺกิลํ** ชิมฺห กฺกฺกจิตํ
ธฺวํ จ สสฺสโต นิจฺโจ สทาดนสนนตนา.

คด, งอ, โกง ๖ ศัพท์

อฬาร (อล คมเน+อร) คด, งอ, โกง. **กฺกฺกิลํ** อลติ คจฺจตีติ **อฬารํ** สิ่งไปคด ชื่อว่าอฬาระ
 (อาเทศ ล เป็น พุ, ทีฆะ อ เป็น อา)

เวลฺลิต (เวล คมเน+อิ+ต) คด, งอ, โกง. **กฺกฺกิลํ** เวลติ คจฺจตีติ **เวลฺลิตํ** สิ่งไปคด ชื่อว่า
 เวลลิตะ (ซ้อน ล). **วิรูปเน** อิลยตีติ **วา** **เวลฺลิตํ** หรือสิ่งไปผิดรูป ชื่อว่าเวลลิตะ (วิ+อิล
 คมเน+อิ+ต, วุทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ล, ลบสระหน้า). **มุลโต** ปฏฺจาย ยาว **อคฺคา** กฺกฺกจิตา
เวลฺลิตา^๒ ตั้งแต่โคนถึงยอดคดงอ

วงฺก (วงฺก โกฏฺเอย+อ) คด, งอ, โกง. **วงฺกตีติ** **วงฺกํ** สิ่งคด ชื่อว่าวงฺกะ. **อิมิสฺสา** **เนมียา**
อิมญจ **วงฺกํ** **อิมญจ** **ชิมฺหํ** **อิมญจ** **โทสํ** **ตจฺเจยฺย**^๓ ฟิงฉากสวณคัง ส่วนคด ส่วนไม่ดี
 ของดุมล้อนี้ออกเสีย

กฺกฺกิล (กฺกฺก เภทเน+อิล) คด, งอ, โกง. **กฺกฺกียเตติ** **กฺกฺกิลํ** ส่วนที่เขาตัดออก ชื่อว่ากฺกฺกิละ.
กฺกฺกตีติ **กฺกฺกิลํ** สิ่งคด ชื่อว่ากฺกฺกิละ (กฺกฺก โกฏฺเอย+อิล). **อยมฺหิ** **อดิสฺโจ** **กฺกฺกิลจิตโต**^๔ เพราะ
 เราเป็นผู้ไ้อ้วด มีจิตคดโกง

ชิมฺห (หา จาเค+อ) คด, งอ, โกง. **อุชฺภาวํ** **หาตีติ** **ชิมฺหํ** สิ่งทีละความตรง ชื่อว่าชิมหะ (ซ้อน
 หา, อาเทศ ห ตัวหน้าเป็น ช, อา เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ลบสระหน้า). **น**
ชิมฺหํ **เปกฺกฺชิตพฺพํ**^๕ ไม่ควรเฟ่งเล็งส่วนที่คด

กฺกฺกจิต (กฺกฺกจ โกฏฺเอย+อิ+ต) คด, งอ, โกง. **กฺกฺกจตีติ** **กฺกฺกจิตํ** สิ่งคด ชื่อว่ากฺกฺกจิตะ.
เวลฺลิตคฺคาติ **กฺกฺกจิตคฺคา**^๖ บทว่า **เวลฺลิตคฺคา** คือปลายคด

แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เทียง ๕ ศัพท์

ธฺว (ธฺว คติเถริเยสุ+อ) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เทียง. **มคฺคานํ** **อารมฺมณภาวํ** **ธฺวติ** **คจฺจตีติ**

๑ อิง.ทสท. ๒๔/๑๙๓/๓๓๑

๒ ขุ.อญ. ๓๔/๒๗๐/๒๖๖

๓ มช.มูล. ๑๒/๗๒/๕๕

๔ ที.อญ. ๖/๗๗/๒๗

๕ วิ.ปริ. ๘/๑๐๘๓/๔๐๕

๖ ขุ.อญ. ๓๔/๒๗๐/๒๖๖

ธุโว ธรรมที่ไปสู่ความเป็นอารมณ์ของมรรค ชื่อว่าธุวะ. สทา ธวติ คจฺจตีติ วา ธุโว หรือ ธรรมที่เป็นไปทุกเมื่อ ชื่อว่าธุวะ. ธวติ ปติฏฺฐาตีติ วา ธุโว หรือธรรมที่ตั้งมั่น ชื่อว่าธุวะ (อาเทศ อุ เป็น อุว, ลบสระหน้า). พกฺสฺส พุรฺหฺมุโน เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิจฺฉํ อุปฺปนํ โหติ อิํ นิจฺจํ อิํ ธุวํ อิํ สฺสฺสํ^๑ พกะพรหมเกิดความเห็นชั่วร้ายถึงปานนี้ขึ้นว่า พรหมสถาน แห่งนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง

สฺสฺสฺส (สฺสฺสฺส+ณ) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. สฺสฺสฺส เต นิจฺเจ ภาโว สฺสฺสฺสโต ธรรมที่มีอยู่ในความเที่ยง ชื่อว่าสฺสฺสตะ (ลบ ณ และสระหน้า). สฺสฺสฺสตญฺจ อสฺสฺสฺสตญฺจ สุขทุกขํ^๒ ความสุขและความทุกข์มีทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง

นิจฺจ (น+คฺมฺ คฺตฺติมฺหิ+กฺวิ) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. วินาสํ น คจฺจตีติ นิจฺจํ สิ่งที่ไม่ไปสู่ความพินาศ ชื่อว่านิจฺจจะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ค เป็น จ, ซ้อน จ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). สฺสฺสฺสทวารํ เนตีติ นิจฺจํ สิ่งที่น่าไปสู่ความเที่ยง ชื่อว่านิจฺจจะ (นี นเย+จ, ซ้อน จ, รัสสะ อิ เป็น อิ). มณฺเณถ ภิกฺขเว รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา^๓ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญว่ารูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

สทาตฺน (สทา+ตฺน) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. สทา กาลे ภาโว สทาตฺนो สิ่งที่มีอยู่ตลอดกาล ชื่อว่าสทาตฺนะ. สทา มาจาก สพฺพ+ทา, อาเทศ สพฺพ เป็น ส

สนฺนตฺน (สน+ตฺน) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. สนํ นิจฺเจ ภาโว สนฺนตฺนो สิ่งที่มีอยู่เป็นนิจ ชื่อว่าสนนตฺนะ (ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น นฺ). สนํ เป็นนินฺบาต แปลว่า เที่ยงในอรรถ สัตตมวีริยัตติ

น หิ เวเรน เวรานิ

สมฺมมฺนฺตึธ กฺทาจนํ

อเวเรน จ สมฺมตฺติ

เอส ธมฺโม สนฺนตฺนो.^๔

ในโลกนี้ เวรย่อมไม่ระงับด้วยการผูกเวร
ไหนๆ นี่เป็น ธรรมเที่ยงแท้

ย่อมระงับด้วยการไม่ผูกเวรในกาล

[๗๑๐] กุญฺญโจ เตวกรูเปน

กาลพฺยาปี ปกาลิโต

ลหุ สลฺลหุํ จาถ

สงฺขยาตํ คณฺตี มิตํ.

เนืองนิจ, แน่นอน, ถาวร, มั่นคง

กุญฺญจ (กุญฺญสทฺทฺรูปฺท+จา คฺตฺนิตฺตฺติมฺหิ+อ) เนืองนิจ, แน่นอน, ถาวร, มั่นคง. เอเกเนว ภาวาทฺริรูเปน กาลสฺส พฺยาบโก นินฺพฺพานากาสาหิ กุญฺญโจติ ปกาลิโต สภาพธรรมชาติมีนินฺพพานและ

๑ มข.มูล. ๑๒/๕๕๒/๕๙๐

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๒๓/๑๖๒

๓ วิ.มหา. ๔/๒๑๑/๒๖

๔ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

อากาศเป็นต้น ที่แผ่ไปตลอดกาล โดยความมีอยู่อย่างนั้นเป็นต้นอย่างเดียวกันนั้น ท่านกล่าวว่าชื่อ กุณฺณฐะ. กุโณ นิจุโล ติญจตีติ กุณฺณโจ, ปพฺพโต สิ่งที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ชื่อว่ากุณฺณฐะ ได้แก่ กุเขา (ซ้อน ญ, ลบสระหน้า). กุณฺณโจ วีย สทา ติญจตีติ กุณฺณโจ ธรรมชาติที่ตั้งมั่นตลอดกาลดุจภูเขา ชื่อว่ากุณฺณฐะ. สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ วณฺเณ จ กุณฺณโจ เอลิกฺกุจายี จิโต^๑ ด้วตน โลก เทียง คงที่ ตั้งอยู่มั่นคง ตั้งมั่นดุจเสาระเนียด

ง่าย, เบา, ไม่หนัก ๒ ศัพท์

ลหุ, ลหุ (ลฺงฺข คติโสสเนสุ+อุ) ง่าย, เบา, ไม่หนัก. ลหุภาเวน ลงฺขติ คจฺจตีติ ลหุ วัตถุที่เป็นไปโดยมีความเบา ชื่อว่าลหุ (ลบ ง, อาเทศ ฆ เป็น หุ บ้าง). ชิวโก โกมารภจโจ พหุญจ คณฺหาติ ลหุญจ คณฺหาติ^๒ หมอชิวโกโกมารภจเรียนมากและเรียนเข้าใจง่าย

สลฺลหุ (สฺ+ลฺงฺข คติโสสเนสุ+อุ+ก) ง่าย, เบา, ไม่หนัก. สฺ ปฺนปฺนํ ลงฺขติ คจฺจตีติ สลฺลหุ วัตถุที่เป็นไปได้บ่อยๆ ชื่อว่าสลฺลหุกะ (ลบ ง, อาเทศนิคหิตเป็น ล, ฆ เป็น หุ บ้าง). อถสฺสา สลฺลหุํ คพฺภาวฺจฺจํ อโหสิ ธมฺมกรกโต อุทกนิกฺขมนสฺทิสฺ^๓ ครั้งนั้น มารดาคลอดออกโดยง่าย เหมือนการเทน้ำออกจากถัมมกรก

ถูกนับ, อันเขานับ ๓ ศัพท์

สงฺขยาต (สฺ+ขฺยา กถเน+ต) ถูกนับ, อันเขานับ. สงฺขยาเต ปริมาณียเตติ สงฺขยาตํ สิ่งที่ถูกนับ ชื่อว่าสังขยาตะ (อาเทศนิคหิตเป็น ง)

คณิต (คณ สงฺขยาน+อิ+ต) ถูกนับ, อันเขานับ. คณียเต สงฺขยาเตติ คณิตํ สิ่งที่ถูกนับ ชื่อว่าคณิตะ. คาถาโย คณิตา เจตฺถ เอกจตฺตาฬีสเมว จ^๔ ในที่นี้ คาถาที่ถูกนับมี ๔๑ คาถา

मित (มา ปริมาณ+อิ+ต) ถูกนับ, อันเขานับ. เมตพฺพํ ปริมาณิตพฺพนติ มิตํ สิ่งที่ถูกนับ ชื่อว่าमितะ. มิตนฺติ วา ปริमितํ ปมาณยฺตุตฺ^๕ บทว่า มิตํ คือถูกนับ มีการนับ

[๗๑๑] **ดิณฺหํ ตฺวฺ ดิชิณฺมฺ ดิพฺพํ จณฺทํ อุคฺคํ ขวี ภาเว**
ขงฺคมฺ จ จริ เจเว ตลฺลํ เณยฺยํ จราจริ.

แหลม, คม, กล้า, แข็ง ๓ ศัพท์

ดิณฺห (ดิช นิสาน+ห) คม, กล้า, แข็ง. เตชตีติ ดิณฺหํ วัตถุที่คม ชื่อว่าดิณฺหะ. ดิตฺติชตีติ ดิณฺหํ วัตถุที่แข็งทนทาน ชื่อว่าดิณฺหะ (อาเทศ ช เป็น ญ). ดิณฺหํ อสิ อาทาย^๖ ถือเอาดาบอันคม

ดิชิณ (ดิช นิสาน+อิน) คม, กล้า, แข็ง. เตชตีติ ดิชิณฺมฺ วัตถุที่คม ชื่อว่าดิชิณฺหะ (อาเทศ ช เป็น

๑ ที.สีล. ๔/๒๗/๑๗

๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๙/๑๗๒

๓ มช.อญ. ๑๐/๒๐๕/๑๓๓

๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๖๒/๓๔๘

๕ ขุ.อญ. ๓๐/๓๖/๓๗

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๖/๑๒๙

ช, น เป็น ณ). **ปญญามยั ดิซิมมลี คเหตุวา^๑** ถือเอาดาบอันคมกริบคืออริยมรรคอันสำเร็จด้วยปัญญา

ติพพ (ติช นิสานเ+ว) คม, กล้า, แข็ง. **เดชตีติ ติพพั** วัตถุที่คม ชื่อว่าติพพะ (อาเทศ ว เป็น พ, ช เป็น พ). **อิธาวุโส ภิกขุ ลิกขาสมาทาน ติพพจจนโท โหติ^๒** ผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีฉันทะแรงกล้าในการสมาทานเอาสิกขาบท

ดูร้าย, หยาบ, กระจ่าง ๓ ศัพท์

จณฺหา (จณฺท โโกเป+อ) ดูร้าย, หยาบ, กระจ่าง. **จณฺเขตตีติ จณฺโหา** ผู้ดูร้าย ชื่อว่าจณฺหะ. **จณฺहतตีติ จณฺहां** วัตถุที่หยาบ ชื่อว่าจณฺหะ (จหิ จณฺทตเถ+อ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ณ). **นาฬาคิริ นาม หตฺถี จณฺโหา โหติ มนุสฺสฆาตโก^๓** ช้างชื่อนาฬาคิริ เป็นสัตว์ดูร้ายสามารถฆ่ามนุษย์ได้

อุคฺค (อุชฺช พลปาลเนสุ+อ) ดูร้าย, หยาบ, กระจ่าง. **อุชฺชตีติ อุคฺคั** สัตว์ที่ดูร้าย ชื่อว่าอุคคะ (อาเทศ ชฺช เป็น คฺค). **นิกฺขมิ อฺวโค อุคฺคเตไซ^๔** งูตัวดูร้ายออกไปแล้ว

ขร (ขร วินาสเ+อ) ดูร้าย, หยาบ, กระจ่าง. **ขรติ วินาสตีติ ขรั** สิ่งที่ทำให้พินาศ ชื่อว่าขระ. **อณฺยตรา อิตฺถี ขรกมฺพลํ ปารุตา โหติ^๕** หญิงคนหนึ่งห่มผ้ากัมพลเนื้อหยาบ

สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้ ๔ ศัพท์

ชงฺคม (คมฺ คมเน+อ) สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้. **คจฺจตีติ ชงฺคมํ** ทรัพย์ที่ไปได้ ชื่อว่าชังคมะ (ชังน ค, อาเทศ ค ตัวหน้าเป็น ช, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ง). **โส จตฺตฺพิโธ ถาวโร ชงฺคโม องฺคฺลโม อญฺคามิโก ๗เปยฺย ชงฺคโม นาม ทาสีทาส์ หตฺถิกวาสุสวพฺว อเชพฺกั กุกฺกุฏฺสุกรั^๖** ทรัพย์นั้นมี ๔ อย่าง คือ (๑) เงินทอง ที่ดิน และสิ่งปลูกสร้างถาวร (๒) ทาส สัตว์เลี้ยง และยานพาหนะที่เคลื่อนที่ได้ (๓) อวัยวะและวิชาความรู้ (๔) ทาน คีล ภาวนา และบุญกุศลที่จะติดตามไปในชาติหน้า ฯลฯ **ทาสี ทาส ชัง โค ม้า แม่ม้า แพะ แกะ ไก่ และสุกรเป็นต้น** ชื่อว่าชังคมะ

จร (จร คมเน+อ) สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้. **จรติ คจฺจตีติ จรั** ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ไป ได้ ชื่อว่าจระ

ตส (ตส จลเน+อ) สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้. **ตสตีติ จลตีติ ตสํ** ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ ชื่อว่าตสะ. **เย เกจิ ปาณญตฺตฺถิ ตสา วา ถาวรา วา^๗** สัตว์มีชีวิต ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ หรือถาวรวัตถุทั้งหมด

๑ ชุ.เถร. ๒๖/๓๙๙/๔๑๔

๒ ที.ปาฎีก. ๑๑/๓๓๒/๒๖๔

๓ วิ.จุลฺล. ๗/๓๗๗/๑๘๗

๔ ชุ.ชา. ๒๓/๑๐๑๘/๒๑๘

๕ วิ.มทฺวิ. ๑/๔๑๐/๒๘๓

๖ ชุ.อญฺ. ๑๓/๔๔/๑๘๓

๗ ชุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๐/๑๓

จราวจร (จร คมเน+อาจร) สัฆาริมทรรพ์, วัตถุที่ให้เคลื่อนที่ได้. จรติ **คจจตติ** จราวจริ ทรรพ์ ที่เคลื่อนที่ไป ชื่อว่าจราวระ. **เณยฺย** ฟิงทราบว่าทั้ง ๔ ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

[๗๑๒] **กมฺปนํ จลนํ จาถ** **อติริตโต ตถาถโก**
ถาวโร ชงคมา อญโณ **โลลํ ตุ จญจลํ จล.**

[๗๑๓] **ตรลํ จ ปุราโณ ตุ** **ปุราตนสนนตนา**
จิรุตโนถ ปจจคฺโข **นุตโนภินโว นโว.**

สั้น, ห้วนไหว, สะเทือน, สะท้าน ๒ ศัพท์

กมฺปน (กมฺป จลเน+ยฺ) สั้น, ห้วนไหว, สะเทือน, สะท้าน. **กมฺปตติ** **กมฺปนํ** สิ่งทีห้วนไหว ชื่อว่ากัมปนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **มยา** **อิเมสํ** **สตฺตนา** **กมฺปนกิลเส** **ปหาตุ** **วฏฺฐติ**^๑ เราควรละกิลเสเป็นเหตุห้วนไหวของสัตว์เหล่านี้

จลน (จล กมฺปน+ยฺ) สั้น, ห้วนไหว, สะเทือน, สะท้าน. **จลติ** **กมฺปตติ** **จลนํ** วัตถุทีห้วนไหว ชื่อว่าจลนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **เต** **เถรสฺส** **จลนาการํ** **ทิสฺวา** **ภิตา** **วิรวิสฺ**^๒ พวกเขาเห็นอาการสั้นสะท้านของพระเถระแล้วหวาดกลัวพากันร้อง

ยั้ง, เกินไป, เหลือเฟือ, เหลือเดน ๒ ศัพท์

อติริตฺต (อติ+ริจ วิโยชนสมฺปฏฺิจจนคตฺสฺ+ต) ยั้ง, เกินไป, เหลือ, เหลือเฟือ, เหลือเดน. **อติริจจตติ** **อติริตโต** ของเหลือ ชื่อว่าอติริตตะ (อาเทศ จฺ เป็น ต). **อนุชานามิ** **ภิกฺขเว** **คิลานสฺส** **จ** **อคิลานสฺส** **จ** **อติริตฺตํ** **ภฺยฺชิตฺ**^๓ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ฉันอาหารเหลือเดน ของภิกษุ เป็นใช้และไม่เป็นใช้

อถิก (อถิ+ถิ คมเน+ก) ยั้ง, เกินไป, เหลือเฟือ. **อถิกํ** **เอติ** **คจจตติ** **อถิกอ** ผู้ยั้งเกินไป ชื่อว่าอถิกะ (ลบสระหน้า). **อถ** **ภิกฺขเว** **เอกจฺจ** **ปฺคฺคโล** **อถิกอ** **โหติ** **สีเลน** **สมาธินา** **ปญฺญา**^๔ ภิกษุทั้งหลาย บางคนในโลกนี้เป็นผู้ยั้งด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

ถาวรวัตถุ

ถาวร, ถาวร (จา คตฺตินวตฺตติยฺ+วร) **ถาวรวัตถุ**. **ชงคมา** **ปาณิโต** **อญโณ** **ถาวโร** **นาม** **ทรรพ์** อย่างอื่นจากชงคมวัตถุ ชื่อว่าถาวระ. **ติฏฺฐตติ** **ถาวโร** **ทรรพ์**ทีมั่นคง ชื่อว่าถาวระ (อาเทศ จฺ เป็น ถ บ้าง). **ถาวโร** **นาม** **ภฺมิกคํ** **วา** **เวหาสญฺจํ** **วา** **หิริญญํ** **วา** **สุวณฺณํ** **วา** **เขตฺตํ** **วา** **วตฺถุ** **วา**^๕ ที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง เงิน ทอง ที่ไร่นา หรือวัตถุเครื่องใช้เป็นต้น ชื่อว่าถาวระ

๑ ขา.อญ. ๓๘/๒๐๑

๒ ขุ.อญ. ๔๘/๓๐๔/๓๓๓

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๐/๓๒๘

๔ อิง. ติก. ๒๐/๔๖๕/๑๕๘

๕ ขุ.อญ. ๑๗/๔๔/๑๘๓

กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, สาย ๔ ศัพท์

โลล (โลล อุมฺมาทเน+อ) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, สาย, โลเล. โลลตีติ โลลํ สิ่งที
กลิ้งกลอก ชื่อว่าโลลละ. **น จกฺขุโลโล โหติ**^๑ ภิกษุไม่เป็นผู้มีดวงตากลิ้งกลอก

จญฺจล (จล กมฺปเน+อ) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, สาย. จลตีติ จญฺจลํ สิ่งทีไหว ชื่อว่า
จัญจละ (ซ้อน จ, ลงนิกหิตอาคม, อาเทศนิกหิตเป็น ญ). **ปฺนุชฺชนจิตฺตํ นาม จญฺจลํ**^๒ ธรรมดา
จิตของปุณฺชนยอมห้วนไหว

จล (จล กมฺปเน+อ) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, สาย. จลตีติ จลํ สิ่งทีไหว ชื่อว่าจละ.
จิตฺตํ จลํ มกฺกฏสนฺนิภํ^๓ จิตทีกระสับกระส่ายเหมือนกับลิง

ดฺรล (ดฺร ปฺลวตฺตเรณฺสุ+อล) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, สาย. ดฺรตีติ ดฺรลํ
วัตถุทีไหว ชื่อว่าดฺรละ. **ดฺรํ ลาดตีติ วา ดฺรลํ** หรือวัตถุทีถือเอาการกลิ้งไป ชื่อว่าดฺรละ (ดฺร
สทฺทฺอุปฺปท+ลา อาทาน+อ, ลบสระหน้า)

เก่า, เก่าแก่, โบราณ ๔ ศัพท์

ปฺุราณ (ปฺุร+น) เก่า, เก่าแก่, โบราณ. **ปฺุเร ภโว ปฺุราโณ** สิ่งทีมีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าปฺุราณะ
(ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ). **อุทฺทายิ ภิกฺขุณฺเีย ปฺุราณจิวฺรํ โธวาทฺเปสฺสติ**^๔ พระ
อุทฺทายี จักใ้ช้นางภิกษุณีให้ซักจิวฺรเก่า

ปฺุราตฺน (ปฺุร+ตฺน) เก่า, เก่าแก่, โบราณ. **ปฺุรา ภโว ปฺุราตฺโน** สิ่งทีมีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่า
ปฺุราตฺนละ. **ปฺุราตฺโน นามโคตฺเตหิ โลเก อปากโณ เอโก ราชา อโหสิ**^๕ พระราชาพระองค์
หนึ่งแต่ครั้งโบราณ ไม่มีนามและโคตรปรากฏอยู่ในโลก

สนฺนตฺน, สฺนาตฺน (สนฺ+ตฺน) เก่า, เก่าแก่, โบราณ. **สนฺสทฺโท อิห สตฺตมฺยฺนฺโต ปฺุราณตฺเต**
นิปาโต สนฺศัพท์ในที่นี้เป็นนิบาตทีมีสัตตมวีภัตติเป็นทีสุดในอรรถว่าเก่า. **สนํ ปฺุพฺเพ ภโว**
สนฺนตฺโน, สฺนาตฺโน สิ่งทีมีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าสนฺนตฺนละและสฺนาตฺนละ (อาเทศนิกหิตเป็น น, หรือ
ลบนิกหิตแล้วทีฆะสระ). **สจฺจํ เว อมตา วาจา เอส ธมฺโม สนฺนตฺโน**^๖ วาจาัจเป็นสิ่ง
ไม่ตาย นี้เป็นธรรมอันเก่าแก่

จิรฺนตฺน (จิรฺ+ตฺน) เก่า, โบราณ. **จิรฺสทฺโท นิปาโต สตฺตมฺยฺนฺโต ปฺุราณตฺโต อิห คฺยฺหเต**
จิรฺศัพท์ ถูกถือเอาในที่นี้เป็นนิบาต มีสัตตมวีภัตติเป็นทีสุดและมีอรรถว่าเก่า. **จิรํ ปฺุพฺเพ ภโว**
จิรฺนตฺโน สิ่งทีมีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าจิรฺนตฺนละ (อาเทศนิกหิตเป็น น)

ใหม่ ๔ ศัพท์

ปจฺจคฺคฺช (ปติ+อคฺค) ใหม่. **ปติคฺโต อคฺโค อสฺสาติ ปจฺจคฺคฺช** วัตถุอันเลิศโดยเฉพาะ ชื่อว่า

๑ ขุ.มทานิ. ๒๙/๗๓๒/๔๔๔

๒ ขุ.อญ. ๓๓/๔๕๘/๑๓๗

๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๘/๔๑๘

๔ วิ.มหารวิ. ๒/๔๒/๒๔

๕ ขุ.อญ. ๒๖/๕๔/๓๖๖

๖ ส.สคาถ. ๑๕/๗๔๐/๒๗๘

ปัจจักษะ (อาเทศ ตี เป็น จ, ค เป็น ข, ซ้อน จ). พหุโก วา อคฺโข อสุสาติ ปจฺจคฺโข หรือวัตถุที่มีราคาแพง ชื่อว่าปัจจักษะ (ปติ+อคฺข, อาเทศ ตี เป็น จ, ซ้อน จ). ปฏิคฺคฺเขสิ ภควา ปจฺจคฺเข เสลมเย ปตฺเต^๑ พระผู้มีพระภาคทรงรับบาตรศิลาใบใหม่

นฺุตน (นว+ตน) ใหม่. นวสุส ภาโว นฺุตโน ของใหม่ ชื่อว่านฺุตนะ (อาเทศ นว เป็น นู)

อภินว (อภิ+นฺุ ฤดีย+อ) ใหม่. อภินวียเตติ อภินโว ของที่เขาชื่นชมมาก(ของใหม่) ชื่อว่า อภินวะ (วฺุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). อญฺเญเยว เตสํ อภินโว สรีรวณฺเณ อฺุปฺปชฺชติ^๒ สีสทองในร่างกายใหม่อย่างอื่นเกิดขึ้นแก่พวกเขา

นว (นฺุ ฤดีย+อ) ใหม่. วียเตติ นโว ของที่เขาชื่นชม(ของใหม่) ชื่อว่านวะ (วฺุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). นโว นาม ปตฺโต วิญฺญตฺติ อฺุปาทาย วุจฺจติ^๓ บาตรชื่อว่า ใหม่ หมายถึงบาตรที่ขอได้มา

[๗๑๔] กุรฺวํ กจฺฉิํ ทสฺหํ
อนิตฺถยฺนโต ปริยนฺโต

นิฏฺฐจฺวํ กกฺขฬํ ภเว
ปนฺโต จ ปจฺฉิมนฺุตินา

[๗๑๕] ชิมญฺณํ จริมํ ปุพฺพํ
ปติวฺโพนฺุจฺฉวิกํ

ตวคฺคํ ปจฺมมาทิ โส
อถ โมฬํ นิรตฺถกํ.

หยาบ, กระจ่าง, แข็ง, ด้าน ๕ ศัพท์

กุรฺว (กนฺต เจทเน+อฺุร) หยาบ, กระจ่าง, แข็ง, ด้าน. กนฺตตีติ กุรฺวํ วัตถุที่ฝึกขาดได้ง่าย ชื่อว่ากุรฺวะ (อาเทศ กนฺต เป็น กฺุ). กิพฺพิสํ กโรตีติ กุรฺวํ วัตถุที่ทำให้กระจ่าง ชื่อว่ากุรฺวะ (กร หีสาย+อฺุร, อาเทศ อ เป็น อฺุ). อกฺโกสิตฺตุํ อลํ สมตฺถเตตีติ กุรฺวโร ผู้สามารถดำจนพอ ชื่อว่า กุรฺวะ (กฺุร อกฺโกเส+อฺุร). เย โลเก ลฺุทฺทา โลหิตปาณินอ กุรฺวรกมฺมนฺุตตา มนฺุสฺเสสุ ปจฺฉา ชาตา^๔ ผู้ดูร้ายเหล่าใดในโลกมีมือเปื้อนเลือด ทำกรรมหยาบ จึงเกิดในภายหลังมนุษย์ทั้งหลาย

กจฺฉิ, กฉิ (กจ กิจฺฉชีวเน+อิน) หยาบ, กระจ่าง, แข็ง, ด้าน. กจฺฉีติ กจฺฉิํ สิ่งที่เป็นอยู่ลำบาก ชื่อว่ากจฺฉินะ (อาเทศ จฺ เป็น ฉ บ้าง)

ทสฺห (ทล วิทารณ+ห) หยาบ, กระจ่าง, แข็ง, ด้าน. ทลติ วิทารยตีติ ทสฺหํ วัตถุที่แตกหัก ชื่อว่าทสฺหะ (อาเทศ ลฺุ เป็น หฺุ). พหฺตีติ ทสฺหํ วัตถุที่เจริญ ชื่อว่าทสฺหะ (พห วฺุทธิมุหิ+พ, อาเทศ พ เป็น ท, กลับ หฺุ เป็น หฺุ)

นิฏฺฐจฺว (นิ+จฺา คตินิวตฺติมุหิ+อฺุร) หยาบ, กระจ่าง, แข็ง, ด้าน. นิฏฺฐจฺวตีติ นิฏฺฐจฺวํ วัตถุที่สำเร็จ ชื่อว่านิฏฺฐจฺวะ (ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า)

๑ วิ.มหา. ๔/๖/๗

๒ วิ.ญฺ. ๑/๕๘๘

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๑/๑๑๐

๔ มชฺ.มฺล. ๑๒/๒๒๐/๑๘๖

กกุขฬ (กกุข หสเน+อล) หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน. กกุขียเตติ กกุขฬิ วัตถุที่ถูกหัวเราะเยาะ
 ชื่อว่ากักขะ (อาเทศ ล เป็น พ). อิทธิ โข อธิกรณ์ กกุขฬญจ วาฬญจ^๑ คดีนี้กระด้าง
 และดุเดือด

หยาบมีอีกหลายศัพท์ เช่น กโจร, ชจร, มุตติม, มุตต

ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล ๗ ศัพท์

อนุต (อม คมเน+ต) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. อมติ คจจตติ อนฺโต ที่สุดอันเป็นไป
 ชื่อว่าอันตะ. อวสานภาเวน อมียเต ภายเตติ อนฺโต ที่สุดอันเขารู้ว่าสิ้นสุดลง ชื่อว่าอันตะ
 (อาเทศ ม เป็น น). โอสานภาเวน อมติ ปวตตตติ อนฺโต สิ่งที่เป็นไปโดยความเป็นที่สุด
 ชื่อว่าอันตะ (อม ปวตตเน+ต, อาเทศ ม เป็น น). นิตถิ อนุตศัพท์เป็นปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์.
 ทุกขสส อนุตกริยํ วทามิ^๒ เรากล่าวถึงการทำที่สุดแห่งทุกข์

ปริยнут (ปริ+อม คมเน+ต) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. ปริจเจทวเสน อมติ
 คจจตติ ปริยนฺโต ที่สุดอันเป็นไปโดยการกำหนด ชื่อว่าปริยันตะ (ลง ญ อากม, อาเทศ ม เป็น
 น). ปริยนฺตมกาลิ นามรูป^๓ ทำนามและรูปให้สิ้นสุด

ปนุต (ป+อม คมเน+ต) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. ปริยนฺเต อมติ คจจตติ ปนฺโต
 สิ่งที่เป็นไปในที่สุด ชื่อว่าปันตะ (อาเทศ ม เป็น น, ลบสระหน้า). สมณพฺรหฺมณา อรณฺถ-
 วณปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ ปฏฺฐิสฺเสนฺติ^๔ สมณะและพราหมณ์ใช้สอยเสนาสนะ อันห่าง
 ไกลเจียบสงัดในป่า

ปจฉิม (ปจฉา+อิม) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. ปจฉา ภโว ปจฉิมโ ingsที่มีอยู่ในภาย
 หลัง ชื่อว่าปจฉิมะ (ลบสระหน้า). วสฺถานสฺส ปจฉิมโ มาโส^๕ เตือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

อนุติม (อนุต+อิม) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง. อนฺเต ภโว อนฺติโ ingsที่มีอยู่ในที่สุด ชื่อว่าอันติมะ
 (ลบสระหน้า). มา โข เม ตฺวํ อนฺติมฺบุรีโส อโหสิ^๖ ท่านอย่าเป็นบุรุษคนสุดท้าย สำหรับ
 เราเลย

ชฌณฺญ (ชฌน+ย) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง. ชฌเน อนฺเต สาธุ ชฌณฺญํ สิ่งที่ดีในที่สุด
 ชื่อว่าชฌณฺญะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระ อ ที น, อาเทศ นฺย เป็น ณ, ช็อน ณฺ). ชฌณฺญรตฺติ
 อรุณสฺมิมุหเต^๗ อรุณขึ้นเมื่อราตรีสิ้นสุดลง

จริม (จร คมเน+อิม) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง. หีนตฺตํ จรติ คจจตติ จริมํ สิ่งทีไปสู่ความต่ำ
 สุด ชื่อว่าจริมะ. อุเปติ จริมา รตฺติ^๘ ราตรีสุดท้ายใกล้เข้ามา

๑ วิ.จุลล. ๗/๖๔๑/๔๐๖

๔ ที.มหา. ๑๐/๓๐๘/๓๖๖

๗ พุ.ชา. ๒๘/๒๘๓/๙๙

๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๙๘/๙๘

๕ วิ.มทว. ๒/๑๖๒/๑๔๓

๘ พุ.เถร. ๒๖/๓๕๙/๓๓๕

๓ พุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๗๐/๔๓๔

๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๕๓/๔๑๖

เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ช้างหน้า ๔ ศัพท์

บุพพ (บุพพ ปุณเณ+อ) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ช้างหน้า. **บุพพติ** **ปุรตีติ** **บุพพ์** เบื้องแรกที่เต็ม ชื่อว่าบุพพะ. **บุพพกมม** **สริตฺวาน**^๑ ระลึกถึงกรรมเก่า

อคุค (อช คมเน+อ) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ช้างหน้า. **บุพพ์** **อชติ** **คจฺจตีติ** **อคุค** สิ่งที่ตั้งก่อน ชื่อว่าอัคคะ (อาเทศ ชุ เป็น คุ, ช้อน คุ)

ปจฺม (ปจ วิยตฺติย วาจาย+อม) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ช้างหน้า. **อาทิมฺหิ** **ปจฺยเต** **อุจฺจารียเตติ** **ปจฺม** บทที่ถูกสวดในเบื้องต้น ชื่อว่าปจฺมมะ. **อุตฺตมภาเว** **ปจฺยเต** **อุจฺจารียเตติ** **ปจฺม** บทที่ถูกสวดโดยเป็นบทดีที่สุด ชื่อว่าปจฺมมะ (ปจ อุจฺจารเณ+อม). **อาทิมฺหิ** **ปถฺยเต** **สงฺขยฺยเตติ** **ปจฺม** บทที่ถูกลบก่อน ชื่อว่าปจฺมมะ (ปถ สงฺขยานเณ+อม, อาเทศ ฤ เป็น จุ). **อัยภิกฺขเว** **ปจฺโม** **มหาโจโร** **สนฺโต** **สํวิชฺชมาโน** **โลกสฺม**^๒ ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมหาโจรคนแรก ซึ่งมีปรากฏอยู่ในโลก

อาทิ (อา+ทา ทาเน+อิ) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ช้างหน้า. **ปจฺม** **อาทียเต** **คณฺหียเตติ** **อาทิ** ส่วนที่ถูกถือเอาก่อน ชื่อว่าอาทิ (ลบสระหน้า). **โส** **อาทิกัณฑ์** เป็นปงฺลึงค์. **โส** **ธมฺม** **เทเสติ** **อาทิกุลยาณ** **มชฺฌเมกกุลยาณ** **ปริโยสานกุลยาณ**^๓ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงแสดงพระธรรมอันไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด

สมควร ๒ ศัพท์

ปฏฺวิรูป, **ปติรูป** (ปติ+รูป) สมควร. **ปฏฺวิคฺคหิโต** **รูโป** **ปติรูป** รูปที่เขารับเอาได้ ชื่อว่าปติรูปะ (อาเทศ ต เป็น ฐ บ้าง). **น** **ชานาติ** **ปฏฺวิรูป** **วา** **อปฺปฏฺวิรูป** **วา**^๔ ย่อมไม่รู้ว่าสมควรหรือไม่สมควร

อนฺจฺฉวิก (อนฺ+ฉวิ+ก) สมควร. **ฉวิยา** **อนฺรูป** **อนฺจฺฉวิก** วัตถุที่สมควรแก่ผิวหนัง ชื่อว่าอนฺจฺฉวิกะ (ช้อน จุ). **ตํตํวตฺตกรณาติ** **อนฺจฺฉวิกกมฺม**^๕ กรรมอันสมควรมีการทำวัตรนั้นๆ เป็นต้น

ไม่มีประโยชน์, เปล่า, โมงะ ๒ ศัพท์

โมฆ (มฺห เวจฺติเต+อ) ไม่มีประโยชน์, เปล่า, โมงะ. **มฺหตีติ** **โมฆ** ผู้หลงลืม ชื่อว่าโมงะ. **สตุตา** **มฺยหนฺติ** **เอตฺถาติ** **โมฆ** วัตถุที่สัตว์พากันหลงลืม ชื่อว่าโมงะ (วุทธิ ฐ เป็น โอ, อาเทศ หุ เป็น ฆ). **โมฆ** **อตีโต** **โมฆ** **ปจฺจุปฺปนโน**^๖ อดีตเป็นโมงะ ปัจจุบันก็เป็นโมงะ

นิริตฺถก (นิ+อตุถ+ก) ไม่มีประโยชน์, เปล่า, โมงะ. **นตุถิ** **อตุถ** **อสุธาติ** **นิริตฺถก** สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ชื่อว่านิริตฺถกะ (ลง รุ อาคม). **วชฺเช** **กิจฺจ** **นิริตฺถก**^๗ พึงเว้นกิจอันไม่มีประโยชน์

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕/๔๔

๒ วิ.มทวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๐

๓ วิ.มทวิ. ๑/๑/๑

๔ วิ.มทวิ. ๒/๔๒/๒๔

๕ ที.อญ. ๖/๑๑๖/๔๕

๖ ที.สีล. ๘/๓๑๑/๒๔๗

๗ ขุ.เถร. ๒๖/๓๘๖/๓๗๓

[๗๑๖] พยุดต์ ปุฏฺ จ มฺหฺ ตฺ สุกุมาริ จ โกลมฺ
 ปจฺจกฺขิ อินฺทฺริยคฺคฺยหิ อปจฺจกฺขิ อติณฺทฺริยิ.

ฉลาด, ปรากฎฺชัต, แจ่มแจ้ง ๒ ศัพท์

พฺยุดต (วิ+อดต) ฉลาด, ปรากฎฺชัต, แจ่มแจ้ง. วิสิฏฺโง อตฺตา อสฺสชาติ พฺยุดตฺ สิ่งที่มีตนพิเศษ
 สุด ชื่อว่าพฺยัตตะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ฎ เป็น พ, ลบสระหน้า). พฺยณฺชยตีติ พฺยุดตฺ บทที่เขารู้
 แจ้ง ชื่อว่าพฺยัตตะ (วิ+อณฺช คมน+ต, อาเทศ อิ เป็น ย, ฎ เป็น พ, ลบ ญช, ซ้อน ต). อิเธกฺจฺเจ
 ปณฺชิตา พฺยุดตา เมธาวิโน พหุสฺสุตา ธมฺมิกถา^๑ คนบางพวกในโลกนี้เป็นบัณฑิต ฉลาด
 มีปัญญา เป็นพหุสฺต เป็นผู้บอกธรรม

ปุฏฺ (ปุฏฺ ปกาสน+อ) ฉลาด, ปรากฎฺชัต, แจ่มแจ้ง. ปุฏฺียเต ปกาสิยเตติ ปุฏฺฺ บทที่ถูกประกาศ
 ชื่อว่าปุฏฺะ. ปุฏฺติ วิกาสติติ ปุฏฺฺ บทที่แจ่มแจ้ง ชื่อว่าปุฏฺะ (ปุฏฺ วิกาสน+อ)

อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด ๓ ศัพท์

มฺหฺ (มฺหฺ โมหเน+อ) อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด. โมหิยเตติ มฺหฺ สภาวาทิเขยินตี ชื่อว่ามฺหฺ.
 ภควา อณฺณาลิ เสฏฺฐิ คหปตี กลลฺลจิตฺ มฺหฺจฺจิตฺ^๒ พระผู้มีพระภาคทรงทราบวาท่าน
 เศรษฐีคฤหบดีมีจิตพร้อม มีจิตอ่อนโยน

สุกุมาร (สุ+กุมาร) อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด. โสภนํ กุมาริ กนฺติ อสฺสชาติ สุกุมาริ
 ตระกูลที่มีความรักเด็กผู้น่ารัก ชื่อว่าสุกุมาระ. กุมาริ สุขํ เสติ เอตฺถาติ สุกุมาริ สถานที
 ซึ่งเด็กนอนสบาย ชื่อว่าสุกุมาระ

โกลม (กุ สทฺเท+อล) อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด. กฺุติ สทฺทํ กโรตีติ โกลมํ วัตฺถุทีมีเสียง
 (ที่ทำให้รู้ว่าละเอียด) ชื่อว่าโกลมละ (วฺทฺธิ อู เป็น โอ, ลง มฺ อาคม)

แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษิ

ปจฺจกฺข (ปติ+อกฺข) แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษิ. อินฺทฺริยคฺคฺยหิ ปจฺจกฺขิ นาม อารมฺณที
 ถูกถือเอาด้วยอินทริย์ ๕ ชื่อว่าปจฺจกฺขะ. อกฺขิ อินฺทฺริยํ ปติคฺคํ นิสฺสิตํ, อกฺเชน วา
 ปติคฺคํ ปจฺจกฺขิ อินทริย์ที่อาศัยตา หรือรู้ได้ด้วยตา ชื่อว่าปจฺจกฺขะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน
 จ, ลบสระหน้า). กเต สฺมาเส ปติสทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต อภิธานโต เมื่อทำสมาสแล้ว
 เรียง ปติ ไว้ข้างหน้า เพราะเป็นศัพท์นาม

ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษิ ๒ ศัพท์

อปจฺจกฺข (น+ปจฺจกฺข) ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษิ. อติณฺทฺริยํ อปจฺจกฺขิ นาม อารมฺณ
 อันล่วงซึ่งอินทริย์ ๕ ชื่อว่าอปจฺจกฺขะ. น ปจฺจกฺขิ อปจฺจกฺขิ อารมฺณอันไม่ชัดเจน ชื่อว่าอปจฺจกฺขะ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๔๐/๑๗๗

๒ วิ.มหา. ๔/๒๗/๓๒

เป็น ส, ลบสระหน้า). สมํ อาธรียนฺติ เอตฺถาติ สาธารณํ สถานที่ซึ่งผู้คนสร้างไว้ให้เสมอกัน
 ชื่อว่าสาธารณะ (สมสทฺทูปปท+อา+ธฺร ธารณ+ยฺ, อาเทศ สม เป็น ส, ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, วุทธิ
 อ เป็น อา, ลบสระหน้า). กติ สมถา วิวาทาธิกรณสุส สาธารณา กติ สมถา วิวาทา-
 ธิกรณสุส อสาธารณา^๑ สมถะเท่าไรทั่วไปแก่วิวาทาธิกรณํ สมถะเท่าไรไม่ทั่วไปแก่วิวาทาธิกรณํ

สามัญญ, สามัญญา (สมาน+ณฺย) ทั่วไป, สามัญญ. สมานเมว สามัญญํ, สามัญญา ความ
 เสมอภาคกัน ชื่อว่าสามัญญะ (ลบ ณฺ และ อ ที่ น, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺย เป็น ณ,
 ซ้อน ณ)

แออัด, คับแคบ, ยุ่งยาก ๒ คัมภีร์

สมฺพาธ (สํ+พาธ สมฺพนฺธ+อ) แออัด, คับแคบ, ยุ่งยาก. สมฺพาธเต อสุมินฺติ สมฺพาธํ
 สถานที่ซึ่งผู้คนแออัด ชื่อว่าสมฺพาธะ (อาเทศนิคฺหิตเป็น ม). สมฺพาธา มฺรราวาสา พหุกิจฺจา
 พหุกรณียา^๒ ผู้อยู่ครองเรือนยุ่งยาก มีกิจธุระมาก

สงฺกฏ (สท+กฏ) แออัด, คับแคบ, ยุ่งยาก. สท กฏฺณ อวารณฺน วตฺตตีติ สงฺกฏํ
 สถานที่อันเป็นไปพร้อมด้วยความขัดข้อง ชื่อว่าสังกฏะ (อาเทศ สท เป็น สํ, นิคฺหิตเป็น ง).
 สํ สมฺพาธํเยว สงฺกฏํ ที่อันคับแคบนั้นแหละ ชื่อว่าสังกฏะ (สํ+กฏ, อาเทศนิคฺหิตเป็น ง)

[๗๑๙] วามํ กเขวริํ สพฺยํ อปสพฺยํ ตฺว ทฺกฺชิณฺม
 ปฏิกูลํ ตฺวปสพฺยํ คหณํ กิลิํ สฺมา.

ร่างกายข้างซ้าย

สพฺย (สว คตฺยํ+ย) ร่างกายข้างซ้าย. วามํ กเขวริํ วามกาโย สพฺยํ นาม ร่างกายข้าง
 ซ้าย ชื่อว่าสัพยะ. วามโต สวติ คจฺจตีติ สพฺยํ ร่างกายที่เป็นไปข้างซ้าย ชื่อว่าสัพยะ (สว
 คตฺยํ+ย, อาเทศ วฺ เป็น พ)

ร่างกายข้างขวา

อปสพฺย (อป+สพฺย) ร่างกายข้างขวา. ทฺกฺชิณฺม กเขวริํ อปสพฺยํ นาม ร่างกายข้างขวา
 ชื่อว่าอปสัพยะ. สพฺยโต อปคตํ อปสพฺยํ ร่างกายที่ตรงข้ามจากข้างซ้าย ชื่อว่าอปสัพยะ.
 อปสพฺยํ กตฺวา ปกฺกามิ^๓ ทำไว้ข้างขวาแล้วหลีกไป

กลับกัน, ตรงข้าม ๒ คัมภีร์

ปฏิกูล (ปติ+กูล อวารณฺ+อ) กลับกัน, ตรงข้าม. ปฏิกูลติ อวารตีติ ปฏิกูลํ ด้านที่ตรงข้าม
 กัน ชื่อว่าปฏิกูละ

๑ วิ.ปริ. ๘/๘๙๐/๒๖๓

๒ วิ.มหา. ๕/๒๑/๓๔

๓ ขุ.อญ. ๒๖/๔๓/๓๑๒

อปสพฺย (อป+สว คติย+ย) กลับกัน, ตรงข้าม. ปฏิปทฺษาเวน สวติ คจฺจตีติ อปสพฺย ที่อันเป็นไปโดยตรงข้ามกัน ชื่อว่าอปสัพพะ (อาเทศ ว เป็น พ). อุตฺตโน อปสพฺยปกฺเข กตฺวา คโต^๑ ทำไว้ในฝ่ายตรงข้ามกับตนแล้วจึงไป

รก, ทิป ๒ คัพพ

คหฺน, คหณ (คห อุปาทาเน+ยฺ) รก, ทิป. คจฺจนฺตํ หนตีติ คหฺนํ, คหณํ ปาอันเบียดเบียน ผู้ไปอยู่ ชื่อว่าคหณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). คหฺนวณฺํ ปวิสิตฺตํ อสฺสโกณฺดา^๒ ไม่สามารถเข้าไปสู่ ปารกชฺชฺได้

กลิล (กล คมเน+อิล) รก, ทิป. กลติ คจฺจตีติ กลิลํ ปาที่เป็นไป ชื่อว่ากลิละ. กลี ลาตีติ วา กลิลํ หรือสถานที่ถือเอาซึ่งโทษ ชื่อว่ากลิละ (กลิสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า)

[๗๒๐] อฺจฺจาวจํ พหุภោทํ สงฺกิณฺณากิณฺณา สงฺกฺลา
กตฺหตุโถ จ กุสฺโส ปวีณาภิณฺณลิกฺขิตา.

[๗๒๑] นิปุโณ จ ปญฺเญโก จาตุโร ทกฺขเปสฺสา
พาลो ทตฺตุ ชโห มฺพฺโห มนฺโทวิณฺญ จ พาลิสฺ.

หลายประการ, หลายประเภท ๒ คัพพ

อฺจฺจาวจ (อฺจฺจ+อวจ) หลายประการ, หลายประเภท, สูงๆ ต่ำๆ. อฺจฺจณฺจ ตํ อวจฺญเจติ อฺจฺจาวจํ วัตถุทั้งสูงทั้งต่ำ ชื่อว่าอฺจฺจาวจะ (ลบสระหน้า, ที่ชะสระหลัง). สพฺพคฺคิยา ภิกฺขุ อฺจฺจาวจา นตฺตุกรณฺิโย ธาเรณฺติ^๓ พวกภิกษุฉัพคคีย์พากันใช้กล้อยานันต์อยู่หลายชนิด

พหุภោท (พหุ+ภาท) หลายประการ, หลายประเภท. พหโว ภาทา อสฺสชาติ พหุภោโท ธรรมะ มีหลายประเภท ชื่อว่าพหุภาทะ

เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย ๓ คัพพ

สงฺกิณฺณ (สงฺก สงฺกาย+ต) เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย. สงฺกตีติ สงฺกิณฺโณ ผู้มีความสงสัย ชื่อว่าสังกิณณะ (อาเทศ ต เป็น อิณฺณ). สงฺกิริตีติ สงฺกิณฺโณ มนุสฺสยฺที่เกลื่อนกล่น ชื่อว่าสังกิณณะ (สํ+กิริ วิกฺขเปเน+ต, ลบ ร, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ต เป็น อิณฺณ, ลบสระหน้า)

อากิณฺณ (อา+กิริ วิกฺกิริเน+ต) เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย. อากิริตีติ อากิณฺโณ ผู้เกลื่อนกล่น ชื่อว่าอากิณณะ (ลบ ร, อาเทศ ต เป็น อิณฺณ, ลบสระหน้า). เวสาลี อิทฺธา เจว โหติ ฝิตฺตา จ พหุชฺชา อากิณฺณมนุสฺสา สฺสภิกฺษา จ^๔ เมืองเวสาลีเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง กว้าง

๑ ชุ.ฉฺฉ. ๒๖/๔๓/๓๑๒

๒ มชฺ.ฉฺฉ. ๗/๒๑๕/๓๑๒

๓ วิ.มหา. ๕/๓๘/๔๗

๔ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๘

ขวาง ผู้คนมากมาย เกื่อนกล่น ขำน้ำอุดมสมบูรณ์

สงกุล (สงก สงกาย+อุล) เกื่อนกล่น, เร็วร้าย. **สงกติ** **สงกิริตติ** **สงกุลโ** ประเทศที่มีผู้คน เกื่อนกล่น ชื่อว่าสังกุละ

ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์ ๑๑ ศัพท์

กตหตุถ (กต+หตุถ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **กโต** **อภยาลิโต** **หตุโถ** **อสุสชาติ** **กตหตุโถ** ผู้มีมือทำได้คล่องแคล่ว ชื่อว่ากตหัตถะ. **กตหตุโถติ** **โกจิ** **ลิปปเมว** **อุคคณหาติ**^๑ บทว่า **กตหตุโถ** คือผู้ศึกษาเอาศิลปะบางคนเท่านั้น

กุสล (กุสสทหุปปท+ลา อาทาเน+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **กุเสณ** **ฉาเนน** **สพพกิจจัม** **ลาตีติ** **กุสโล** ผู้ถือเอากิจทั้งปวงด้วยความรู้ ชื่อว่ากุสละ. **กุสโล** **ปุปุณมิว** **ปเจสสุตี**^๒ เหมือนผู้ฉลาดเลือกเก็บเอาดอกไม้ ฉะนั้น

ปวีณ (ป+วีณา+ณ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **ปภุจจา** **วีณา** **อสุสชาติ** **ปวีโณ** ผู้มีพินดีที่สุด ชื่อว่าปวีณะ (ลบ ณ และสระหน้า)

อภิญญ (อภิ+ญา อวโพธเน+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **อภิขานาติ** **อภิญโย** ผู้รู้จริง ชื่อว่าอภิญญะ (ซ้อน ณ, ลบสระหน้า)

ลิกฺขิต (ลิกฺข วิชฺชปาทาเน+อิ+ต) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์, มีการศึกษา. **ลิกฺขิตพฺโพติ** **ลิกฺขิตโต** ผู้ที่เขาควรศึกษา ชื่อว่าลิกฺขิตะ. **ลิกฺขิตโตติ** **ทสทฺวาทส** **วสุธานี** **อาจารย์กุล** **อุคคหิตสิปปิ**^๓ บทว่า **ลิกฺขิตโต** คือผู้เรียนเอาศิลปะในสำนักของอาจารย์ตลอด ๑๐ ถึง ๑๒ ปี

นิปฺปณ (นิ+ปฺปน กम्मสุภะสุ+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **นิปฺปนตีติ** **นิปฺโป** ผู้ฉลาด ชื่อว่านิปฺณะ. **นิปโกติ** **นิปฺโป** **อตตตฺตปรตฺเตสุ** **กุสโล**^๔ บทว่า **นิปโก** คือ ผู้ฉลาด เข้าใจในประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน

ปญฺ (ปญฺ คมเน+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **ปญฺติ** **คจฺจติ** **ถายตีติ** **ปญฺ** ผู้รู้ ชื่อว่าปญฺ. **อตถัม** **ปญฺติ** **ขานาตีติ** **ปญฺ** ผู้รู้จักประโยชน์ ชื่อว่าปญฺ (ปญฺ ฉาเน+อ)

เจก (ฉิทิ ทฺวิธากรเน+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **ฉิทตีติ** **เจโก** ผู้แตกฉาน ชื่อว่าเจกะ (วฺทอิ อี เป็น เอ, อาเทศ ทฺ เป็น กฺ). **เจโก** **หิ** **โคपालโก** **สทฺขราโย** **อุจฺจณฺเคน** **คเหตุว**^๕ คนเลี้ยงโคผู้ฉลาดเก็บเอาก่อนกรวดใส่ปาก

จาดฺร (จต ยาจเน+อร) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **จตียเตติ** **จาดฺโร**

๑ มข.อญ. ๗/๑๖๑/๓๗๔

๒ พ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑

๓ มข.อญ. ๗/๑๖๑/๓๗๔

๔ พ.อญ. ๓๓/๖๘๘/๒๘๕

๕ วิ.อญ. ๑/๕๑๓

ผู้ที่เขาขอร้อง(ให้ช่วย) ชื่อว่าจาตุระ (วุทธิ อ เป็น อา)

ทกฺข (ทล ทิตฺติยฺ+ข) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. เจเก ทลติ ทิพฺพตฺติ
ทกฺโข ผู้รู้เรื่องเพราะความฉลาด ชื่อว่าทกฺชะ (อาเทศ ล เป็น ก). กุสลธมฺเม ทกฺขติ วฑฺฒตฺติ
ทกฺโข ผู้เจริญในกุศลธรรม ชื่อว่าทกฺชะ (ทกฺข วุฑฺฒิยฺ+อ). เจกภาเวน ทกฺขติ คจฺจตฺติ
ทกฺโข ผู้ไปด้วยความฉลาด ชื่อว่าทกฺชะ (ทกฺข คติยฺ+อ). เจโก มาลาการโ ทกฺโข กุสโล พหุ
มาลาคุณเ กโรติ^๑ นายมาลาการผู้ฉลาด ชำนาญ เข้าใจ จัดดอกไม้ได้หลายชนิด

เปสฺล (ปิส หีสากลทานนิกตเนสุ+อล) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์.
อเจกตฺตํ ปิสติ หีสตฺติ เปสฺโล ผู้เบียดเบียนความโง่ ชื่อว่าเปสละ (วุทธิ อี เป็น เอ)
ฉลาด มีอีกหลายศัพท์ เช่น กตฺมฺข, กติ

ผู้โง่, ผู้เขลา ๗ ศัพท์

พาล (พล ปาณเน+ณ) ผู้โง่, ผู้เขลา. พลตฺติ พาลो, อสฺสาสิตปฺสฺสาสิตมฺตฺเตน ชีวติ, น
ปญฺญาชีวิเตนาตฺตฺยโต ผู้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าพาละ (ลป ณ, วุทธิ อ เป็น อา) หมายความว่า มีชีวิต
อยู่สักว่าหายใจออกหายใจเข้าเท่านั้น ไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา. เทว อตฺเต ลาตฺติ วา พาลो
หรือผู้ถือเอาเนื้อความ ๒ อย่าง (คือทั้งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์) ชื่อว่าพาละ. ทฺวิหิ มาตาปิตฺตฺติ
ลาตฺตฺพฺโพ โปสิตฺตฺพฺโพติ พาลो ผู้ที่มารดาบิดาทั้ง ๒ ยังเลี้ยงดู ชื่อว่าพาละ (ทฺวิสทฺทฺอุปท+ลา
อาทาเน+อ, อาเทศ ทฺวิ เป็น พา, ลปสระหน้า). เถโร ภิกฺขุ พาลो โหติ อพฺยตฺโต^๒ พระ
เถระเป็นผู้โง่ไม่ฉลาด

ทตฺตฺ (ทา กุจฺจาคตฺตีสุ+ตฺ) ผู้โง่, ผู้เขลา. ทาตฺตฺพฺโพ กุจฺจิตฺตฺพฺโพติ ทตฺตฺ ผู้ที่เขารังเกียจ ชื่อ
ว่าทตฺตฺ. พาลภาเวน ทายติ คจฺจตฺติ ทตฺตฺ ผู้ไปด้วยความโง่ ชื่อว่าทตฺตฺ (ช้อน ต, รัสสะ
อา เป็น อ). ทตฺตฺปญฺญตฺตฺนติ ทตฺตฺหิ พาลมฺนุสฺเสหิ ปญฺญตฺตํ^๓ บทว่า ทตฺตฺปญฺญตฺตํ
คือคนโง่บัญญัติไว้

ชพ (ชล พาลเย+อ) ผู้โง่, ผู้เขลา. ชลตฺติ ชโฝ ผู้โง่เขลา ชื่อว่าชพะ (อาเทศ ล เป็น พ). เย
ทฺอุปฺปญฺญา ชฟา เอพฺมุคฺคา^๔ คนเหล่าใดเป็นผู้มีปัญญาทราวม โง่เขลา บอดไป

มุฬฺห (มุห เวจิตเต+ล) ผู้โง่, ผู้เขลา. มุหตฺติ มุฬฺโห ผู้เขลา ชื่อว่ามุฬหะ (อาเทศ ล เป็น พ,
กลับ หุพ เป็น หุห). มุฬฺตฺติ มุฬฺโห ผู้หลงลืม ชื่อว่ามุฬหะ (มุฬ เวจิตเต+ห). โมฆปฺริโสติ
ตฺจฺจปฺริโส มุฬฺหปฺริโส^๕ บทว่า โมฆปฺริโส คือบุรุษผู้ว่างเปล่าโง่เขลา

มนฺท (มนท ชพตเต+อ) ผู้โง่, ผู้เขลา. มนฺทตฺติ มนฺโท ผู้เขลา ชื่อว่ามันทะ. มนฺโทติ มนฺทปญฺโญ^๖
บทว่า มนฺโท คือผู้ปัญญาเขลา

๑ ธมฺม.อญฺ. ๒๐/๗๖

๒ วิ.มหา. ๔/๑๗๕/๒๒๗

๓ ที.อญฺ. ๔/๗๑/๑๕๐

๔ อิง.เอก. ๒๐/๒๐๕/๔๗

๕ อิง.อญฺ. ๑๕/๑๓๘/๒๗๒

๖ ที.อญฺ. ๔/๖๕/๑๐๘

อวิญญู (น+วิญญู) ผู้โง่, ผู้เขลา. **น วิญญู อวิญญู** ผู้ไม่รู้แจ้ง ชื่อว่าอวิญญู (อาเทศ น เป็น อ). สพฺเพ เทวา ชฺชา เอฬมฺมุคา อวิญญู^๑ เทวดาทั้งปวงเป็นผู้เขลาบอดใ้ไม่รู้แจ้ง

พาลิส (พาลย+อิส) ผู้โง่, ผู้เขลา. **พาลยโยคา พาลิส** ผู้ชื่อว่าพาลิสะ เพราะมีความโง่เขลา (ลบ ย). **โรคาที่หิ จ ทุกฺเขหิ นิจฺจํ หนฺนตฺติ พาลิส**^๒ ผู้โง่เขลาอย่ามกถูกโรครภัยเป็นต้นและความทุกข์เบียดเบียนอยู่เป็นประจำ

ผู้โง่ มีอีกหลายศัพท์ เช่น **อญฺญ, ยถาชาต**

[๗๒๒] **ปุณฺณวา สุกฺตํ ธญฺโณ มหุสฺสาโท มหาธิตฺติ**
มหาตณฺโห มหิจฺฉินฺนํ หทยํ หทยาลู จ.

ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี ๓ ศัพท์

ปุณฺณวन्दุ (ปุณฺณ+วन्दุ) ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี. **ปุณฺณํ อสฺมี อตฺถิตฺติ ปุณฺณวา** ผู้มีบุญ ชื่อว่าปุณฺณวन्दุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **ปุณฺณวา สตฺโต ทุกฺขํ น ปาปฺปณิ**^๓ สัตว์ผู้มีบุญไม่ประสบทุกข์

สุกฺตํ (สุกต+อ) ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี. **สุกฺตํ ปุณฺณํ อสฺมี อตฺถิตฺติ สุกฺตํ** ผู้มีบุญที่ทำได้ ชื่อว่าสุกต (ลบสระหน้า)

ธญฺญ (ธน+ย) ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี, ผู้โชคดี. **ธนํ คนฺหํ ลทฺโธตฺติ ธญฺโณ** ผู้ได้รับทรัพย์ ชื่อว่าธญฺญะ (ลบ อ ที่ น, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ช้อน ญ). **ธญฺญา วตฺติเม มนุสฺสา**^๔ มนุษย์เหล่านี้เป็นผู้โชคดีหนอ

ผู้มีความเพียรมาก ๒ ศัพท์

มหุสฺสาท (มหนฺต+อุสฺสาท) ผู้มีความเพียรมาก. **มหนฺโต อุสฺสาโท อสฺสาตฺติ มหุสฺสาโท** ผู้มีความเพียรมาก ชื่อว่ามหุสฺสาท (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). **เอโก ภิกฺขุ มหชฺฌมาสโย โหตฺติ มหุสฺสาโท**^๕ ภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้มีความตั้งใจมาก มีความเพียรมาก

มหาธิตฺติ (มหนฺต+ธิตฺติ) ผู้มีความเพียรมาก. **มหนฺตา ธิตฺติ อสฺสาตฺติ มหาธิตฺติ** ผู้มีความเพียรมาก ชื่อว่ามหาธิตติ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **มหาวิริยศัพท์กัมีอรรณเหมือนกัน**

ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก ๒ ศัพท์

มหาตณฺห (มหนฺต+ตณฺหา+ณ) ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก. **มหนฺตา ตณฺหา อสฺสาตฺติ มหาตณฺโห** ผู้มีความมักมาก ชื่อว่ามหาตณฺหะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบ ญ และสระหน้า). **โส หิ มหคฺขโส มหาตณฺโห อโหสิ**^๖ พระอุปนันทะนั้น เป็นผู้ตะกละมักมาก

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๒๕๕/๑๐๘

๒ มช.อญ. ๗/๖/๔๓

๓ มช.อญ. ๑๐/๒๐๘/๑๗๘

๔ อภิ.อญ. ๕๓/๑๗๘/๑๖๕

๕ วิ.อญ. ๒/๑๑๔

๖ ชา.อญ. ๓๘/๒๒๑

มหิจฉ (มหนุต+อิฉฉา+ณ) ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก. **มหนุต** **อิฉฉา** **อสุสชาติ** **มหิจฉ** ผู้มีความโลภมาก เชื่อว่ามหิจฉจะ (อาเทศ มหนุต เป็น มหา, ลบ ณ และสระหน้า). **ตสุมาติห** **ภิกษเว** **เอว** **ลิกขิตัพพ์** **น** **มหิจฉา** **ภวิสสาม**^๑ ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ภิกษุในศาสนานี้ควร สำเนียงยกอย่างนี้ว่า พวกเราจักไม่เป็นผู้มักมาก. **มหาสยคัพพ์**ก็มีความหมายเดียวกัน

ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ ๒ ศัพท์

หทยี (หทย+อึ) ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ. **หทย** **พหุล** **ปสตถณจ** **อสุสชาติ** **หทยี** ผู้มีน้ำใจมากและประเสริฐ เชื่อว่าหทยี (ลบสระหน้า)

หทยาลู (หทย+อาลู) ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ. **หทย** **พหุล** **ปสตถณจ** **อสุสชาติ** **หทยาลู** ผู้มีน้ำใจมากและประเสริฐ เชื่อว่าหทยาลู (ลบสระหน้า). **สุหทยคัพพ์**ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๒๓] **สมโน** **หฏฐจิตโต**

ทุมมนโน **วิมนปยุถ**

วทานิโย **วทณญ** **จ**

ทานโสณโต **พหุบุโป**.

ผู้มีใจดี, ผู้มีความดีใจ, ผู้สบายใจ ๒ ศัพท์

สมน (สฺ+มน) ผู้มีใจดี, ผู้มีความดีใจ, ผู้สบายใจ. **สุนทโร** **มโน** **อสุสชาติ** **สมโน** ผู้มีใจดี เชื่อว่าสมนนะ. **ภิกษุ** **จกขุนา** **รูป** **ทิสวา** **เนว** **สมโน** **โหติ** **น** **ทุมมนโน** **อเปกขโก** **จ** **วิหริตี** **สโต** **สมปชาน**^๒ ภิกษุเห็นรูปด้วยตาแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย อยู่อย่างมีสติรู้ตัว

หฏฐจิตต (หฏฐ+จิตต) ผู้มีใจดี, ผู้ดีใจ, ผู้สบายใจ. **หฏฐ** **จิตต** **อสุสชาติ** **หฏฐจิตโต** ผู้มีความสบายใจ เชื่อว่าหฏฐจิตตตะ. **คัมภีร์อมรสี**หอกิธานกล่าวว่า **หาสมโน** **วิกุพพาโน** **ปมาโน** **หฏฐมานโส**^๓ ศัพท์ทั้ง ๔ นี้มีอรรถเหมือนกัน. **ปิตู** **ลิเนห** **ลภิตวา** **หฏฐจิตโต**^๔ (พระราหุลกุมาร) ทรงได้ความรักของพระชนกแล้วมีความเบิกบานพระทัย

ผู้มีความเสียใจ, ผู้ไม่สบายใจ ๒ ศัพท์

ทุมมน (ทฺ+มน) ผู้มีความเสียใจ, ผู้ไม่สบายใจ. **ทุมจ** **ทุกขิต** **วา** **มโน** **อสุสชาติ** **ทุมมนโน** ผู้มีใจเสียหรือเป็นทุกข์ เชื่อว่าทุมมนนะ (ซ้อน ม). **เกนาสิ** **ทุมมนโน** **ดาต**^๕ **พอ** **เจ้าเสียใจเพราะ** **ใครหรือ**

วิมน (วิ+มน) ผู้มีความเสียใจ, ผู้ไม่สบายใจ. **วิรูป** **มโน** **อสุสชาติ** **วิมนโน** ผู้ไม่สบายใจ เชื่อว่า **วิมนนะ**. **อนุตมนคัพพ์**ก็มีอรรถเหมือนกัน. **มา** **ตฺว** **อาจริย** **วิมนโน** **อโหสิ**^๖ **ท่านอาจารย์** **ท่านอย่าเสียใจเลย**

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๕๗/๑๕๒

๒ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๒๓/๒๖๓

๓ อมรสีห. ๒๑/๗

๔ ขุ.อฎ. ๔๙/๑๑๕

๕ ส.สคถ. ๑๕/๕๐๕/๑๕๒

๖ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๖

ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ ๔ คัมภีร์

วทานิย (วทสทหฺรูปท+วา อวโพธเน+อฺย) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. ยาจกานํ วทํ วจนํ
 ชานาดีติ วทานิโย ผู้รู้ถ้อยคำของคนขอ ชื่อว่าวทานิยะ (อาเทศ ญ เป็น น, ทีฆะ อ เป็น อา,
 ลบสระหน้า)

วทณฺญ (วทสทหฺรูปท+วา อวโพธเน+ฐ) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. ยาจกานํ วทํ วจนํ
 ชานาดีติ วทณฺญ ผู้รู้ถ้อยคำของคนขอ ชื่อว่าวทณฺญ (ซ้อน ญ, ลบ ฐ และสระหน้า). สามิโก
 สีลวา โหติ วทณฺญ วิตมจฺจโร^๑ สามิเป็นผู้มีศีล มีน้ำใจ ไม่ตระหนี่

ทานโสณฺช (ทาน+โสณฺช) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. ทานเ โสณฺชโต ปสุโต อสุสชาติ
 ทานโสณฺชโต ผู้มีความชวนชวยในการให้ ชื่อว่าทานโสณฺช

พหุปรุพท (พหุสทหฺรูปท+ปรุพท ทาน+อ) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. พหุํ ปรุพทตีติ พหุปรุพโท
 ผู้ให้ทั่วถึงโดยมาก ชื่อว่าพหุปรุพท (ซ้อน ปรุ, ลบสระหน้า)

[๗๒๔] ขยาโต ปตีโต ปญฺญาโต- ภิญฺญาโต ปถิโต สฺโต
 วิสฺสุโต วิทิตโต เจว ปสิทฺโธ ปากโฏ ภาเว.

ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ ๑๐ คัมภีร์

ขยาต (ขยา ปกาสน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. ขยายเต ปกาสิยเตติ ขยาโต ผู้ที่เขา
 ประกาศ ชื่อว่าขยาต

ปตีต (ปตี+อิ มนเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. ปตี อภิมุขํ มนียเตติ ปตีโต ผู้ที่เขาบ่นอ้อม
 ต่อหน้า ชื่อว่าปตีต (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). ปตี อภิมุขํ เอตีติ ปตีโต ผู้เป็นไปต่อหน้า
 ชื่อว่าปตีต (ปตี+อิ คติมหิ+ต ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ปญฺญาต (ป+วา อวโพธเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. ปกาเรน ญาตพฺโพติ ปญฺญาโต
 ผู้ที่เขารู้จักทั่วไป ชื่อว่าปญฺญาต (ซ้อน ญ). ญาโตติ ปญฺญาโต ปากโฏ^๒ บทว่า ญาโต
 คือผู้มีชื่อเสียงเป็นที่ปรากฏ

อภิญฺญาต (อภิ+วา อวโพธเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. อภิญฺญาเตติ อภิญฺญาโต ผู้ที่
 เขารู้จักดี ชื่อว่าอภิญฺญาต (ซ้อน ญ). อຍံ โช เขโต ราชกุมารโ อภิญฺญาโต ญาตมนุสฺโส^๓
 พระเชตราชกุมารพระองค์นี้ทรงมีชื่อเสียงมนุษย์รู้จัก

ปถิต (ปถ ขยาเน+อิ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. ปถิตพฺโพติ ปถิตโต ผู้ที่เขากล่าวชานถึง
 ชื่อว่าปถิต

สุต (สุ คติพฺพธึสุ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. สฺยุเตติ สฺโต ผู้ที่เขารู้จัก ชื่อว่าสุต

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๕๓/๗๓

๒ ที.อฎ. ๔/๑๕๑/๑๓๐

๓ วิ.จุลล. ๗/๒๕๖/๑๑๑

วิสุตฺต (วิ+สุ คติพฺพฐิตฺสฺ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปราบกฎ. วิเสสเสน สุนฺธิตพฺโพติ วิสุตฺโต ผู้ที่เขารูจักเป็นอย่างดี ชื่อว่าวิสุตฺตะ (ซ็อน สฺ). วิเสสเสน สุนฺธิตพฺโพติ วิสุตฺโต ผู้ที่เขารับฟังโดยตั้งใจ ชื่อว่าวิสุตฺตะ (วิ+สุ สวเน+ต, ซ็อน สฺ). โจโร อหํ ปุโร อาสี องฺคุลิมาโลติ วิสุตฺโต^๑ ในกาลก่อนเราเป็นโจรมีชื่อเสียงปราบกฎว่าองคุลิมาล

วิทิต (วิท ณาณ+อิ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. วิทิตพฺโพติ วิทิตโต ผู้ที่เขารูจัก ชื่อว่าวิทิตะ. วิทิตา นาม อญฺเณหิ มนุสฺเสหิ ณาตา โหติ^๒ ภิกษุณีที่มนุษย์เหล่าอื่นรูจัก ชื่อว่าวิทิตา

ปสิทฺฐ (ป+สิธฺฐ สํราธ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ผู้สำเร็จ. ปกาเรน ลีธียเตติ ปสิทฺฐโธ ผู้ที่เขาชื่นชอบโดยมาก ชื่อว่าปสิทฺฐะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ท)

ปากฺก (ป+กฺก คติย+อ) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปราบกฎ. ทสฺสนํ กฏฺฐิตฺติ ปากฺกโฏ ผู้ไปสู่การพบปะ ชื่อว่าปากฺกะ (ทีฆะ อ เป็น อา). โมคคฺลสิปฺตตติสฺสเถรสฺส อานุภาโว ตติยสงฺคีติยํ ปากฺกโฏ ภวิสฺสติ^๓ อานุภาพของพระโมคคัลลสิปฺตตติสฺสเถรสฺสจักปรากฏในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓

[๗๒๕] **อิสฺสโร นายโก สามิ ปตีสาธิปตี ปญฺ**
อຍຍາธิปาธิญฺ เนตา อิพฺโภ ตวฑฺฒโธ ตถา ธนិ.

ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ ศัพท์

อิสฺสร (อิสฺ อิสฺสรีย+อร) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. อีสฺตีติ อิสฺสโร ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอิสฺสระ (ซ็อน สฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). อีสฺติ อภิภวตีติ อิสฺสโร ผู้ปกครอง ชื่อว่าอิสฺสระ (อิสฺ อภิภวเน+อร, ซ็อน สฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). ภิกฺขุ โคเปตฺตุํ อิมเ อีสฺสรา นยิมเ ทาตฺตุนฺติ กุกฺกจฺจาญฺนตา น ปฏิกฺคณฺหนฺติ^๔ ภิกษุทั้งหลายคิดว่า คนรักษาสวนเหล่านี้เป็นใหญ่เพื่อดูแล ไม่เป็นใหญ่เพื่อถวาย พวกเขามีความรังเกียจจึงไม่รับ

นายก (นี นเย+ณฺว) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. นิพฺพพานปารี สดฺเต เนตีติ นายโก ผู้นำสัตว์ไปสู่ฝั่งนิพพาน ชื่อว่านายกะ (วฺทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ณฺว เป็น ออก, ลบสระหน้า). อูรฺเวลกสฺสโป ชฺหฺวิโล ปญฺจนฺนํ ชฺหฺวิลสฺตานํ นายโก โหติ^๕ ชฺหฺวิลอรฺเวลกัสฺสปะ เป็นผู้นำของชฺหฺวิล ๕๐๐ คน

สามิ, สามิ (สํ+อิ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. สํ ธนํ อสฺสตฺถิตฺติ สามิ ผู้มีทรัพย์ เป็นของตน ชื่อว่าสามิ (ไม่ลบสิวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ม, ทีฆะ อ เป็น อา, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). อหเมว สามิ อญฺโถ นตฺถิ^๖ เจ้านาย ผมเอง ไม่มีคนอื่น. อุปนิสฺสนกถายปิ สงฺฆตฺเถโรว สามิ^๗ พระเถระในสงฆ์เป็นผู้นำในการกล่าวอยู่ใกล้ๆ

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๔/๔๘๘ ๒ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๓๖/๒๘ ๓ วิ.อญฺ. ๑/๓๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๖/๑๒๑ ๕ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕ ๖ วิ.อญฺ. ๑/๒๔๗
๗ วิ.อญฺ. ๓/๑๔๖

ปติ (ปา รกฺษณ+ติ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **ปติวาริ** ปาติ รกฺษติติ ปติ ผู้รักษาบริวาร ชื่อว่าปติ (รัสสะ อา เป็น อ). **นีสีทิ** ภควา ตตฺถ ติโลกปติ นายโก^๑ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้ง ๓ เป็นผู้นำ ประทับนั่ง ณ ที่นั้น

อิส (อิส อิศฺสรีย+อ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อิสติติ** อีสอ ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อิสสะ. **ปณฺฑิตชนานํ** อีสอ ปธาน^๒ ผู้เป็นใหญ่เป็นประธานของบัณฑิตชนทั้งหลาย

อธิปติ (อธิน+ปา รกฺษณ+ติ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อธินํ** ปาติ รกฺษติติ อธิปติ ผู้คุ้มครองคนอาศัย ชื่อว่าอธิปติ (ลป น, รัสสะ อี เป็น อี และ อา เป็น อ). **อธิกานํ** อายตฺตานํ ปติ สามิติ อธิปติ ผู้เป็นเจ้าของผู้ปกครองทั้งหลาย ชื่อว่าอธิปติ (อธิ+ปติ). **ตารกาธิปติ** สลี^๓ ดวงจันทร์เป็นใหญ่กว่าห่มดาว

ปภุ, ปภู (ป+ภฺ สดฺตาย+ภฺวิ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **ปภวติติ** ปภุ ปภู ผู้ปกครอง ชื่อว่าปภุและปภู (ลป ภฺวิ, รัสสะ อุ เป็น อุ บ้าง)

ออยย (ออย คมเน+ย) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ, พระคุณเจ้า. **สปรฺริเสหิ** ออยตพฺโพ อูปคนฺตพฺโพติ ออยโย ผู้ที่สัตบุรุษพากันเข้าไปหา ชื่อว่าอัยยะ. **เสฏฺฐภาเวเน** อัยยเต ฌายเตติ ออยโย ผู้ที่เขารู้จักโดยความเป็นผู้สูงสุด ชื่อว่าอัยยะ (ออย ฌาเน+ย). **สเจ** ภนฺเต ออยโย **ชานาติ** ทสฺสามิ^๔ ท่านผู้เจริญ หากพระคุณเจ้ารู้จัก กระผมจักถวาย

อธิป (อธิ+ปา รกฺษณ+อ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อธิปาติติ** อธิโป ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอธิปะ (ลปสระหน้า). **ตารกานํ** อธิโป **หุตฺวา** ทิสฺสติ^๕ จักเห็นเป็นใหญ่กว่าห่มดาว. **จตุรงฺคินิยา** เสนาย **อธิโป** ปธาน^๖ เป็นใหญ่เป็นผู้นำแห่งกองทัพที่มีองค์ ๔

อธิภู (อธิ+ภฺ สดฺตาย+ภฺวิ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อธิภวติติ** อธิภู ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอธิภู (ลป ภฺวิ ปัจจัย)

เนตฺตุ (นี นเย+ริตฺตุ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **เนติติ** เนตา ผู้นำ ชื่อว่าเนตฺ (วุทธิ อี เป็น เอ, ลป รุ และสระหลัง, รูปสำเร็จ อาเทศ อุ เป็น อา แล้วลป ลี วิภัตติ). **เนตาติ** ตํ ตํ อตฺถํ ทสฺเสนโต ปญฺญาเนตา^๗ บทว่า เนตา คือผู้แสดงประโยชน์นั้นๆ แนะนำด้วยปัญญา

ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ ศัพท์

อิพฺภ (อิ อิจฺฉาย+ภ) ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย. **ธนํ** เอติ กามยติติ **อิพฺโภ** ผู้ต้องการทรัพย์ ชื่อว่า อิพพะ (ซ็อน พ). **อิภํ** ธนํ **ปฏิกุณฺหิตุํ** อรหติติ **อิพฺโภ** ผู้ควรรับทรัพย์ ชื่อว่าอิพพะ (อิภ

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๗๘/๑๗๕ ๒ ขุ.อญ. ๕๐/๓๑๘๒/๓๑๕ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๔
 ๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๔/๒๕๗ ๕ ขุ.อญ. ๓๐/๑๑๕๖/๓๗๑ ๖ ขุ.อญ. ๔๙/๖๕๑/๓๗๗
 ๗ ที.อญ. ๖/๒๗๓/๑๕๐-๑

+ว, ลบ อ ที่ ภ, อาเทศ ว เป็น พ, กลับ ภพ เป็น พภ). มคธฎเจ อีพภกุล นีพพตุโต^๑ เกิดในตระกูลที่มั่งคั่งในแคว้นมคธ

อชุตม (อา+ณเ จินตยา+ต) ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย. ธนํ อชุตมายตีติ อชุตโธ ผู้ครอบครองทรัพย์ ชื่อว่าอชุตมะ. อากุโส ธนํ ฉายติ จินตตีติ อชุตโธ ผู้คิดถึงแต่ทรัพย์อย่างเดียว ชื่อว่า อชุตมะ (ลบ เอ ที่ เณ, อาเทศ ต เป็น ฉ, ฉ เป็น ๆ, รัสสะ อา เป็น อ). พุทธมทโต นาม กาสีราชา อโหสิ อชุตโธ มหัทธโน มหาโกโค^๒ พระราชาแคว้นกาสีพระนามว่าพุทธมทต ทรงมั่งคั่ง มีราชทรัพย์มากมาย

ธนี (ธน+อี) ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย. ธนํ อสฺสตุถิติ ธนี ผู้มีทรัพย์ ชื่อว่าธนี (ลบสระหน้า). ธนฺมฺหิ ธนินโน หนฺติ^๓ ผู้มีทรัพย์ยอมตายเพราะทรัพย์

[๗๒๖] ทานารโห ทกฺขิณฺเญโย ลินฺนุโธ ตฺ จ วจฺฉโล
 ปริกฺขโก การณฺโก อาสตุโต ตฺ จ ตปฺปโร.

ผู้ควรรับทาน ๒ ศัพท์

ทานารห (ทานสทฺทูปฺท+อรห โยเค+อ) ผู้ควรรับทาน. ทานํ ปฏิกุณฺณหิตฺตุํ อรหตีติ ทานารโห ผู้สมควรรับทาน ชื่อว่าทานารหะ (ลบสระหน้า, ทิฆะสระหลัง)

ทกฺขิณฺเญย (ทกฺขิณฺนา+ณฺเญย) ผู้ควรรับทาน. ทกฺขณฺติ โภคสมฺปทาที่หิ ยาย สา ทกฺขิณฺนา ทานที่ทำให้บุคคลเจริญด้วยโภคสมบัติเป็นต้น ชื่อว่าทกฺขิณฺนา (ทกฺข วุฑฺธิสฺสิมฺตฺถสฺ+ อึณ+อา, ลบสระ หน้า). ตํ ปฏิกุณฺณหิตฺตุํ อรหตีติ ทกฺขิณฺเญโย ผู้สมควรรับทกฺขิณฺนาทานนั้น ชื่อว่าทกฺขิณฺเญยะ (ลบ ญฺ และสระหน้า). เอส ภควโต สาวกสงฺฆเ อาหุณฺเญโย ปาหุณฺเญโย ทกฺขิณฺเญโย อญฺชลิกรณฺเญโย^๔ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่การบูชา ควรแก่ การต้อนรับ ควร รับทกฺขิณฺนาทาน ควรยกมือไหว้. ทกฺขิณฺเญยฺเถติ ทสฺวิททานวตฺถุปรึจฺจาควเสณ สทฺธาทาน- สงฺฆาตาย ทกฺขิณฺนาย อนุจฺฉวโก^๕ บทว่า ทกฺขิณฺเญโย คือผู้สมควรแก่ทกฺขิณฺนากล่าวคือทานที่ เขาให้ด้วยศรัทธา โดยการบริจาคตานวตฺถุ ๑๐ อย่าง

นารักโคร ๒ ศัพท์

ลินฺนุโธ (ลินฺน ห ปิตฺย+ธ) นารักโคร, สดชื่น. ลินฺนตีติ ลินฺนุโธ ผู้นารัก ชื่อว่าลินฺนุโธ (อาเทศ หฺ เป็น ๆ, รัสสะ อี เป็น อี). ลินฺนุโธ โข อาวุโส ชีวก ตถาคตฺสฺส กาโย^๖ ท่านหมอ ชีวกผู้มีอายุ ร่างกายของพระตถาคตสดชื่นแล้ว

๑ ชุ.อฎ. ๓๒/๒๒/๑๒๐

๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๒

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๔๗๐/๑๘๒

๔ ที.มหา. ๑๐/๘๘/๑๑๑

๕ อัง.อฎ. ๑๕/๓๒๖/๒๕๐

๖ วิ.มหา. ๕/๑๓๕/๑๘๘

วจนล (วจน+ล) น่ารักใคร่, สดชื่น. **วจโฉ** **ลิเนโห** **อสุตตฤติ** **วจฉโล** ผู้มีความน่ารัก ชื่อว่า
 วัจนละ

ผู้มีเขาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว ๒ ศัพท์

ปริกขก (ปริ+อิข ทสสนงฺเกสุ+ณฺว) ผู้มีเขาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว. **ปริกขเต** **อวธารยเต**
ปมาเนหิ **อตถนติ** **ปริกขโก** ผู้พิจารณาเนื้อความได้โดยจำนวนมาก ชื่อว่าปริกขกะ (อาเทศ ณฺว
 เป็น อก, ลบสระหน้า)

การณิก (การณ+อิ) ผู้มีเขาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว. **การณ** **ชานาตีติ** **การณิก** **ผู้รู้เหตุ**
 ชื่อว่าการณิกะ (ลบสระหน้า). **เอโส** **ภิกขเว** **สโตโต** **อิมสมิเยว** **ราชคเห** **การณิก** **อโหสิ**^๑
 ภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นผู้รู้เหตุผลเร็วในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ผู้ขยัน, ดิดงาน ๒ ศัพท์

อาสตุต (อา+สณฺช สงฺเค+ต) ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ขยัน, ดิดงาน. **อาภุโส** **สณฺชตีติ** **อาสตุโต**
 ผู้จดจ่ออย่างยิ่ง ชื่อว่าอาสัตตะ (ลบ ญฺช, ซ้อน ต). **โพธิสงฺขาเตสุ** **วา** **จตุสุ** **มคฺเคสุ** **สโตโต**
อาสตุโต **ลคฺคมานโส**^๒ สัตว์ผู้จดจ่อเอาใจใส่ในมรรค ๔ คือปัญญาเครื่องตรัสรู้

ตปฺปร (ต+ปร) ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ขยัน, ดิดงาน. **ต** **ต** **วตฺถ** **ปร** **ปธาน** **อสุสาติ** **ตปฺปโร**
 ผู้มีเรื่องนั้นๆ เป็นสำคัญ ชื่อว่าตปฺประ (ซ้อน ป)

[๗๒๗] **การณิก** **ทยาลูปี** **สุโรโต** **อุสุสุโก** **ตุ** **จ**
อิฏฺจตุเถ **อุยฺยุโต** **จาถ** **ทิมสุโต** **จิรฺกโรโย.**

ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา ๓ ศัพท์

การุณิก (กรุณา+นิ) ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา. **กรุณา** **สีล** **อสุสาติ** **การุณิก** ผู้มี
 ความกรุณาเป็นปรกติ ชื่อว่าการุณิกะ (ลบ ญฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **พฺพุโธ** **จ** **โข**
การุณิก^๓ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระกรุณา

ทยาลู (ทยา+ลู) ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา. **ทยา** **กรุณา** **อสุตตฤติ** **ทยาลู** ผู้มีความ
 เอ็นดู ชื่อว่าทยาลู. **ตฺว** **ทยาลู** **อนุกมฺปก** **ม** **อิมมหา** **ทฺทุกา** **โมเจสิ** **ภทฺท** **เต**
โหด^๔ ท่านมีความเอ็นดู มีความเกื้อกูล เปลื้องเราให้พ้นจากทุกข์นี้ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านเถิด

สุโรต (สุ+รมฺ รมนเ+ต) ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา. **ทฺทุกิเตสุ** **สุฏฺจ** **รมตีติ** **สุโรโต** ผู้ยินดี
 ช่วยในสัตว์ผู้ตกยากด้วยดี ชื่อว่าสุโรตะ (ทีฆะ อุ เป็น อุ, ลบ ม)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๒๑๓

๒ ที.อฎ. ๕/๑๗/๒๑

๓ มช.มช.๑๓/๕๒๕/๔๘๑

๔ ชา.อฎ. ๓๘/๑๐๘

ผู้ชวนขวาย, ผู้ชะม้กเขม้น, ผู้หมั้นเพียร

อุสสุก, อุสสุกุก (อุ+สุ+กา สทฺเท+อ) ผู้ชวนขวาย, ผู้ชะม้กเขม้น, ผู้หมั้นเพียร. **อิฏฺจตุเถ** อภิมตปโปยชเน **อุยฺยโต บุคฺคโล อุสฺสุโก** นาม บุคฺคลผู้พยายามในประโยชน์ยิ่งใหญ่อัน ดนปรารธนา ชื่อว่าอุสสุกะ. **อุฏฺจจันํ สฺสุจฺจํ** กายตฺติ **อุสฺสุกโก** ผู้ยกย่องความขยัน ชื่อว่า อุสสุกะ (ชื่อน สฺ และ กุ, ลบสระหน้า). **กามปริเยสนาย อุสฺสุกโก**^๑ ผู้ชวนขวายในการแสวงหา กาม (๒ อย่าง คือ วัตถุกามและกิเลสกาม)

ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผัดวันประกันพรุ่ง ๒ ศัพท์

ทิมฺมสุตฺต (ทิม+สุตฺต) ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผัดวันประกันพรุ่ง. **ทิมฺมจ ตํ สุตฺตจจ ตมิว จรตฺติ ทิมฺมสุตฺโต** ผู้ประพฤติตัวเหมือนเส้นด้ายที่ยาว ชื่อว่าทิมฺมสุตฺตะ. **ทิมฺมสุตฺตปริยณฺติกํ** การิยํ **กโรตฺติ** วา **ทิมฺมสุตฺโต** หรือผู้ทำหน้าที่ยืดขาดเหมือนเส้นด้ายยาว ชื่อว่าทิมฺมสุตฺตะ. **ตฺวํ อุทกปาตฺยํ สฺสุมารํ ปสฺสสิ อตฺตวิย ทิมฺมสุตฺโตสิ**^๒ ท่านเห็นจะเข้ในอ่างน้ำหรือ ท่านเป็นคน เชื่องช้าเช่นนั้น

จิรฺกิริย (จิร+กิริยา+ณ) ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผัดวันประกันพรุ่ง. **จิเรน กุริยานุฏฺจจันํ อุสฺสาติ** **จิรฺกิริโย** ผู้มีความเฉื่อยชา ชื่อว่าจิรฺกิริยะ (ลบ ณ และสระหน้า)

[๗๒๘] **ปราธิน** **ปรายตฺโต** **อายุตฺโต** **ตุ จ สนฺตโก**
ปริคฺคโห **อธิน** **จ** **สจฺจนฺโท** **ตุ จ เสรินิ.**

ผู้อาศัยคนอื่น, ฟังผู้อื่น ๒ ศัพท์

ปราธิน (ปร+อธิน) ผู้อาศัยคนอื่น, ฟังผู้อื่น. **ปรสฺมิ ปเรน วา อธิน** **ปราธิน** ผู้อาศัย คนอื่น ชื่อว่าปราธินะ (ลบสระหน้า, ทิมะสระหลัง). **ปริโส ทาโส อสฺส อนตฺตาธิน** **ปราธิน**^๓ บุรุษผู้เป็นทาส อาศัยตนไม่ได้ ต้องอาศัยผู้อื่น

ปรายตฺต (ปร+อายุตฺต) ผู้อาศัยคนอื่น, ฟังผู้อื่น. **ปรสฺมิ ปเรน วา อายุตฺโต** **ปรายตฺโต** ผู้อาศัยคนอื่น ชื่อว่าปรายตฺตะ (ลบสระหน้า). **ทาสพฺเย สติ ทาโส** **ปรายตฺโต โหติ**^๔ เมื่อ มีความเป็นทาส ทาสเป็นผู้อาศัยคนอื่น

ผู้อาศัยคนอื่น มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปรตฺนตฺ**, **ปรวนฺตฺ**, **อดตฺวนตฺ**

ทรัพย์, สมบัติ ๔ ศัพท์

อายุตฺต (อา+ยต อายุตฺเน+ต) ทรัพย์, สมบัติ. **อายุตฺตียเต** **อวสีกฺวียเตติ** **อายุตฺโต** ทรัพย์ที่ เขาเก็บไว้ ชื่อว่าอายุตฺตะ

๑ มข.อุปริ. ๑๔/๓๙๒/๒๖๒

๒ ขา.อฎ. ๔๐/๑๐๒

๓ ที.สีล. ๘/๑๒๖/๘๗

๔ วิสฺสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๔๕/๑๑๔

สนุดก (สห+อนุด+ก) ทรัพย์, สมบัติ. อนุนเตน สมีเปเน สห วุตตเตติ สนุดโก ทรัพย์ที่เป็นไปพร้อมกับความอยู่ใกล้ ชื่อว่าสนุดกะ (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า). ทานปตฺตีนมปิ สนุดกัคฺคณฺหฺนติ^๑ ถือเอาทรัพย์แม่ของทานปตี

ปริคคห (ปริ+คห อุปาทาน+อ) ทรัพย์, สมบัติ. ปริคคฺคหเต “สก”นฺติ กรียเตติ ปริคคฺคโห ทรัพย์ที่เขากำหนดไว้ว่าเป็นของตน ชื่อว่าปริคคหะ (ซ้อน ค). อตฺถิ เม โส ปริคคฺคโห^๒ ทรัพย์นี้ของเรามีอยู่

อธิน (อธิ+อิน) ทรัพย์, สมบัติ. อธิคโต อีโน ปญฺ อเนนาติ อธิโน ทรัพย์ที่ทำให้ถึงความยิ่งใหญ่ ชื่อว่าอธินะ (ลบสระหน้า, ทิฆะสระหลัง). น อตฺตนิ อธิโน^๓ ทรัพย์ในตนไม่มี

ผู้อยู่ตามใจตน, ผู้ชอบอิสระ ๒ คัมภีร์

สัจจนฺท (ส+จนฺท) ผู้อยู่ตามใจตน, ผู้ชอบอิสระ. สสฺส อตฺตโน จนนโ ท สสฺสตฺถิติ สจฺจนฺโท ผู้มีความพอใจของตน ชื่อว่าสัจจันทะ (ซ้อน จ). เตสุ ลิปฺเปสุ สจฺจนฺทา ชนา อตฺถิเยว^๔ ชนผู้มีความพอใจตนในศิลปะเหล่านั้นมีอยู่

เสรี (ส+อิ คติย+อี) ผู้อยู่ตามใจตน, ผู้ชอบอิสระ. เสเน อตฺตนา อีริตฺ สีสํ อสฺสาติ เสรี ผู้เป็นไปด้วยตนเองตามปรกติ ชื่อว่าเสรี (วฺทฺธิ อี เป็น เอ, ลบสระหน้า, ลง รฺ อาคม). เสรีติ ยถิจฺจนฺทวិหารี^๕ บทว่า เสรี คือผู้อยู่ตามใจชอบ

ผู้อยู่ตามใจตน มีอีกหลายคัมภีร์ เช่น สวส, สยวสี, นีรวคคห

[๗๒๙] อนิสฺมมการี ชมโม อตฺตณฺโห ตฺ โลลฺโป
คิทฺโธ ตฺ ลุทฺโธ โลลฺลโ อญฺโจ มนฺโท กรียาสฺ หิ.

ผู้พลั้งเผลอ, ผู้ทำโดยไมโครครวญ ๒ คัมภีร์

อนิสฺมมการี (อนิสฺมมสทฺทฺทฺปท+กร กรณ+ณิ) ผู้พลั้งเผลอ, ผู้ทำโดยไมโครครวญ. คุณฺโทเส อนิสฺมม กโรตฺติ อนิสฺมมการี ผู้ไมโครครวญดูคุณและโทษก่อนแล้วทำ ชื่อว่าอนิสัมมการี (ลบ ณ, วฺทฺธิ อ เป็น อา)

อลโส คิหิ กามโกคิ น สาธุ
อสนฺณโต ปพฺพชิตฺ น สาธุ
ราชา น สาธุ อนิสฺมมการี
โย ปณฺชิตฺ โภสนฺ ตํ น สาธุ.^๖

๑ วิ.อญ. ๑/๒๔๓

๔ ขา.อญ. ๓๖/๒๗๙

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๒๙/๔๐๖

๕ ขุ.อญ. ๕๑/๑๐๗/๑๑๔

๓ ที.อญ. ๔/๒๒๑/๑๙๑

๖ ขุ.ชา. ๒๗/๖๒๘/๑๕๐

คฤหัสถ์ผู้บริโภคมามีความเกียจคร้าน บรรพชิตไม่สำรวม พระราชาไม่ทรงใคร่ครวญก่อนทำ บัณฑิตมักโกรธ ล้วนไม่ดี

ขมม (ขม อทเน+ม) ผู้พลั้งเผลอ, ผู้ทำโดยไม่ใคร่ครวญ, ผู้ประมาท. **คุณโทเส อนิสम्म** อนุปปริกขิตวา โย กโรติ, โส **ขมโม** ผู้ไม่ใคร่ครวญดูคุณและโทษก่อนแล้วทำ ชื่อว่าข้มมะ. **อภกขิตพพํ ขมติ อทตติ ขมโม** ผู้บริโภคมของที่ไม่ควรบริโภค ชื่อว่าข้มมะ

ผู้ไฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน ๒ คัมภีร์

อดิตตณฺห (อติ+ตณฺหา+ณ) ผู้ไฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน. **อติกา ตณฺหา อสุสาติ อติดตณฺโห** ผู้ไฝ่สูง ชื่อว่าอดิตตณฺหะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **มหาตณฺหคัมภีร์ อติดตณฺหคัมภีร์** และ **คิฑุคัมภีร์** มีความหมายต่างกัน คือ **มหาตณฺห** ปรรณนาอารมณฺ์หลายอย่าง, **อติดตณฺห** ปรรณนาอารมณฺ์อย่างเดียว, **คิฑุค** ปรรณนาทั้ง ๒ อย่างข้างต้น

โลลฺลป, โลลฺลก (ลฺล โลเล+อ) ผู้ไฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน. **ลฺลคตติ โลลฺลโป** ผู้ทะเยอทะยาน ชื่อว่าโลลฺลปะ (ซ้อน ลฺ เป็น ลฺล, วุทธิ อุ ตัวหน้าเป็น โอ, อาเทศ ฤ เป็น ฤ บ้าง). **ปุนปฺปุนํ วิสเย ลฺลปติ อากขุตตติ โลลฺลโป**^๑ ผู้ตั้งเอาอารมณฺ์มาบ่อยๆ ชื่อว่าโลลฺลปะ (ลฺปิ อากขุตเน+อ, ซ้อน ลฺ เป็น ลฺล, วุทธิ อุ ตัวหน้าเป็น โอ)

มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล ๓ คัมภีร์

คิฑุค (คิธ อภิกขุชาຍံ+ต) มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล. **เคธตติ คิฑุค** ผู้ปรรณนา ชื่อว่าคิฑุคะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ฑ)

รฏฺเฐสุ คิฑุธา ราชาน

กิจจากิจฺเจสุ พฺราหฺมณา

อสิ มฺลผล คิฑุธา

วิปฺปมฺตดา จ ภิกฺขโว^๒

พระราชามักมากในแคว้นแคว้น พราหมณ์มักมากในกิจน้อยใหญ่ ฤษีมักมากในเหง้าและผล ภิกษุมักมากในความหลุดพ้น

ลฺลทฺธ (ลฺล คิฑุชียံ+ต) มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล. **ลฺลคตติ ลฺลทฺธ** ผู้ละโมบ ชื่อว่าลฺลทฺธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฤ เป็น ฑ). **ลฺลทฺธ โลเลณ อภิกฺภูโต ปริยาทินฺนจิตฺโต**^๓ ผู้ละโมบถูกความโลภครอบงำ ความโลภกลุ้มรุม

โลล (โลล อุมฺมาทเน+อ) มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล. **โลลคตติ โลล** ผู้หลงใหล ชื่อว่าโลลละ. **โลล โอนฺธว อามิส**^๔ เปรียบเหมือนคนตาบอดผู้หลงใหลถือเอาอามิส

๑ ขุ.อ.ญ. ๔๕/๓๓๔

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๓๒/๔๐๗

๓ อัง.ติก. ๒๐/๕๐๙/๒๕๘

๔ ขุ.ชา. ๒๘/๒๑๐/๘๐

ผู้ถือขาด, ผู้เชื่องช้า

กุนฺจ (กุนฺจ ปภิวาตาลสุยฺย+อ) ผู้ถือขาด, ผู้เชื่องช้า. โย กุริยาสุ มนฺโท โส กุนฺจो บุคคลผู้เชื่องช้าในการทำงานทั้งหลาย ชื่อว่ากุนฺจจะ. กุนฺจตีติ กุนฺจโร ผู้ถือขาด ชื่อว่ากุนฺจจะ

[๗๓๐] กามยิตา ตฺ กมิตา กามโน กามิ กามุโก
 โสณฺโท มตฺโต วิเชยฺโย ตฺ อสฺสโว สุพฺพโจ สมา.

มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด ๕ ศัพท์

กามยิตฺ (กมุ อิจฺฉายฺ+ณฺย+ริตฺ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. กามเตตีติ กามยิตา ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามยิตฺ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบ รฺ, ลบสระหน้า). รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี วิกัตฺติ

กมิตฺ (กมุ อิจฺฉายฺ+ริตฺ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. กามเตตีติ กมิตา ผู้ใคร่ ชื่อว่ากมิตฺ (ลบ รฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ ลี วิกัตฺติ)

กามน (กมุ อิจฺฉายฺ+ยฺ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. กามเตตีติ กามโน ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามน (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

กามิ (กมุ อิจฺฉายฺ+ณฺ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. กามเตตีติ กามิ ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามิ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). กามธาตฺยา กามิ ปุคฺคโล^๑ บุคคลผู้มีกามเพราะกามธาตฺ

กามุก (กมุ อิจฺฉายฺ+ณฺก) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. กามเตตีติ กามุโก ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามุกะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). กามุโก วยิ ปิยสฺมาคมิจฺฉิ^๒ เหมือนผู้มีใคร่มาก ปรารธนา สฺมาคมกัปปคนนารัก

มีความใคร่มาก มีอีกหลายศัพท์ เช่น อนุก, อภิก, อติก

ผู้เมา, ผู้มัวเมา ๒ ศัพท์

โสณฺท (สุณฺทา+ณ) ผู้เมา, ผู้มัวเมา, นกัตฺม. สุณฺทา สุรา, ปานาคาริ วา สุณฺทาแปลว่าสุราหรือโรงดื่มสุรา, ตตฺร กุสโล ภโว จิตฺโต วา โสณฺโท ผู้เก่งหรือผู้อยู่ในโรงดื่มสุรานั้น ชื่อว่าโสณฺทะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ ได้บ้าง, ลบสระหน้า). โส สุราเปเมน วิสมิสฺสุพิวิตฺวา โสณฺโท วยิ^๓ เหมือนนักรดื่มคนนั้นดื่มสุราผสมยาพิษ เพราะความรักในสุรา

มตฺต (มท อุมฺมาเท+ต) ผู้เมา, ผู้มัวเมา, นกัตฺม. มทตีติ มตฺโต ผู้มัวเมา ชื่อว่ามตฺตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). อูยฺยานเ กิพฺนตฺถิ อากฺโต สุรามเทน มตฺโต ทิวาเสยฺยํ สฺปิ^๔ พระราชาเสด็จมาเพื่อเล่นในอุทยาน ทรงเมาสุราบรรทมกลางวัน

๑ อภ.กถา. ๓๗/๖๘/๓๖

๒ มลลินท. ๔๕๐

๓ ชา.อฎ. ๔๒/๔๖๖

๔ วิ.อฎ. ๒/๗๗

ผู้เฒ่า มีอีกหลายศัพท์ เช่น อุกกุฏ, ชิว

ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง ๓ ศัพท์

วิเชย (วิธา+อียย) ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง. ปวดตตินิวตตีสุ วิธาคู สกโย วิเชยโย ผู้สามารถทรงไว้ในเรื่องเป็นไปและเป็นมา ชื่อว่าวิเชยยะ (ลบสรรหน้า, สระ อิ หลังเป็น เอ อสวัณณะ).

วิเชยยภาวํ อุปคจฺจติ ทาสพฺย^๑ ความเป็นทาสยอมเข้าไปสู่ความเป็นผู้เชื่อฟัง

อสุสว (อา+สุ สวเน+อ) ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง. อาเทลิโต อาทเรน สุโณตติ อสุสโว ผู้เชื่อฟังอาจารย์ผู้กล่าวสอนโดยเอื้อเฟื้อ ชื่อว่าอัสสวะ (ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสรรหน้า). กจฺจิ เต สาทิสึ ภริยา อสุสวา ปิยภาณินิ^๒ ภรรยาของท่านเป็นผู้เชื่อฟัง กล่าววาจาน่ารักเช่นนั้นจริงหรือ

สุพฺพจ, สุวจ (สุ+วจ) ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง. สุนทรํ วโจ อาจริยาทีนํ เอตสฺมี เหตุภูเตหิ สุพฺพโจ ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคำสอนที่ดีด้วยเหตุผลของอาจารย์เป็นต้น ชื่อว่าสุพฺพจะ (ซ้อน ว, อาเทศ วุ เป็น พพ). สุพฺพจา โทถ สขิลลา อญฺญมญฺญํ สคารวา^๓ พวกเขาจึงเป็นผู้ว่าง่าย อ่อนโยน มีความเคารพซึ่งกันและกัน. วินยคฺคาหิศัพท์กัมีอรรธเหมือนกัน

[๗๓๑] ปคพฺโภ ปฏิกายุตโต

ภิสึโล ภีรุ ภีรุกโก

อวิโร กาดโร จาถ

หีสาสึโล จ ฆาตุโก.

ผู้มีปฏิภาณ, กล้า, องอาจ ๒ ศัพท์

ปคพฺภ (ป+คพภ ธารณ+อ) ผู้มีปฏิภาณ, กล้า, องอาจ, ผู้คะนอง. สีมเมว คพฺภตฺติ ปคพฺโภ ผู้ทรงไว้ซึ่งไหวพริบ ชื่อว่าปคฺพพะ. อหิริโก นาม ปคพฺโภ กากสทิสฺโส หุตฺวา^๔ ชื่อว่าผู้ไม่มีความละอายใจเป็นผู้กล้าเหมือนกา

ปฏิกายุตฺต (ปฏิกาย+ยุตฺต) ผู้มีปฏิภาณ, กล้า, องอาจ. ตงฺขณุปฺปตฺติณณํ ปฏิกาย, ตายยุตฺโต ปฏิกายุตฺโต ปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ชื่อว่าปฏิกาย, ผู้ประกอบด้วยปฏิกาย (หรือปฏิกาย) นั้น ชื่อว่าปฏิกายุตตะ

ผู้กลัว, ขี้ขลาด ๓ ศัพท์

ภิสึล (ภี+สึล) ผู้กลัว, ขี้ขลาด. ภี ภยํ สึโล อสุสาดิ ภิสึโล ผู้มีความกลัวเป็นปรกติ ชื่อว่าภิสึลละ

ภีรุ (ภี ภเย+รุ) ผู้กลัว, ขี้ขลาด. ภายตฺติ ภีรุ ผู้ขลาด ชื่อว่าภีรุ. ภีรุ อสุสาเสตพฺโพ จณฺโฆ นิเสเตตพฺโพ^๕ ผู้กลัวควรปลอบใจ ผู้ดูร้ายควรห้ามปราม

๑ ขุ.ฉ. ๕๒/๓๕๖/๓๕๓

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๗/๔๓๔

๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๕/๔๐๐

๔ ธรรม.ฉ. ๒๔/๑๗

๕ วิ.ปริ. ๘/๑๐๘๓/๔๐๖

ภีรูก (ภี ภเย+รูก) ผู้กลัว, ชี้ขลาด. ภายตติ ภีรูกโก ผู้ขลาด ชื่อว่าภีรูกะ. ภายนสีโล วา ภีรูกโก ผู้มีปรกติกลัว ชื่อว่าภีรูกะ (ภี ภเย+รูก+อคม+อุก). ภีรูกปุริโส วิย ปิสาจาทิ ทิสวา จิตตวิกุเชป ปตโต^๑ เหมือนบุรุษชี้กลัวเห็นปีศาจเป็นต้นแล้วถึงความฟุ้งซ่านแห่งจิต

ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล, ไม่กล้า ๒ ศัพท์

อวีระ (น+วีระ) ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล, ไม่กล้า. น วีโร สุโร อสุสาติ อวีโร ผู้ไม่มีความกล้า ชื่อว่าอวีระ (อาเทศ น เป็น อ). อวีระปุริโส วิย อปุปมตตเคนาปิ สีเตน จลติ^๒ เหมือนบุรุษผู้ไม่กล้ายอมหนาวสัน เพราะความเย็นเพียงเล็กน้อย

กาตร (กู+ตร ตรณ+อ) ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล, ไม่กล้า. กุจจิตตตรตดา กাত্রโร ผู้ชื่อว่ากาตระ เพราะล้งเลใจ (อาเทศ กู เป็น กา)

ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า, เพชฌฆาต ๒ ศัพท์

หีสาสีล (हन หีสาย+สีล) ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า, เพชฌฆาต. หนนสีโล หีสาสีโล ผู้มีปรกติเบียดเบียน ชื่อว่าหิงาสีละ (อาเทศ หน เป็น หีสา)

ฆาตุก (हन หีสาย+อุก) ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า, เพชฌฆาต. หนนสีโล ฆาตุโก ผู้มีปรกติเบียดเบียน ชื่อว่าฆาตุกะ (อาเทศ หน เป็น ฆาตุ)

ผู้เบียดเบียนมีอีกหลายศัพท์ เช่น สรรารุ, หีส

[๗๓๒] โภธโน โทสโน โภปี

จณฺโฑ ตวจฺจนฺตโภธโน

สทโน ขมโน ขนฺดา

ตติกุขวา จ ขนฺติมา

ผู้มักโกรธ ๓ ศัพท์

โกธน (กุธ โภเป+ยุ) ผู้มักโกรธ. กุชณนสีโล โภธโน ผู้มักโกรธ ชื่อว่าโกธนะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). โย โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ โภธโน โหติ อปนาหิ โส สตุกรปิ อคารโว วิหริติ^๓ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ซึ่งโกรธ ผูกอาฆาตอยู่ ไม่เคารพแม้ในพระศาสดา

โทสน (ทุส โทเส+ยุ) ผู้มักโกรธ. ทุสสนสีโล โทสโน ผู้มักประทุษร้าย ชื่อว่าโทสนะ (วูทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

โกปี (กูป โภเป+ณิ) ผู้มักโกรธ. กุปตติ โภปี ผู้โกรธ ชื่อว่าโกปี (ลป ณ, วูทธิ อุ เป็น โอ). อมริสนศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, มีโทสะมาก ๒ ศัพท์

จณฺฑ (จณฺฑ โภเป+อ) ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, มีโทสะมาก. จณฺฑตติ จณฺโฑ ผู้ดุร้าย ชื่อว่าจณฺฑะ.

จณโฑ โส ภิกขุ ผรุโส^๑ ภิกษุ^๑นั้นร้ายหยาบคาย

อจจนุตโกธน, อจจนุตโกปน (อจจนุตสททุปท+กุธ โกเป+ย) ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, มีโทษะมาก.
อจจนุต **อดิเรก** **กุซมตติ** **อจจนุตโกธโน** ผู้โกรธจัด ชื่อว่าอจจนุตโกธนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

ผู้มีความอดทน ๕ ศัพท์

สहन (สห ขมเน+ย) ผู้มีความอดทน. **สหติ** **สีเลนาติ** **สहन** ผู้อดทนโดยปรกติ ชื่อว่าสหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ขมน (ขมุ สหเน+ย) ผู้มีความอดทน. **ขมติ** **สีเลนาติ** **ขมน** ผู้อดทนโดยปรกติ ชื่อว่าขมนนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ขนตุ (ขมุ สหเน+ตุ) ผู้มีความอดทน. **ขมติ** **สีเลนาติ** **ขนตา** ผู้อดทนโดยปรกติ ชื่อว่าขันตุ (อาเทศ มุ เป็น นุ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา และลบ ลี วิภัตติ). **รณโณ** **นาโค** **ขนตา** **โหด**^๒ ช้างของพระราชาที่มีความอดทน

ตติกขวนตุ (ตติกขา+วนตุ) ผู้มีความอดทน. **ตติกขา** **อสุสตุถิติ** **ตติกขวา** ผู้มีความอดทน ชื่อว่าตติกขวันตุ (รัสสะ อา เป็น อ, รูปสำเร็จอาเทศ นตุ กับ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า)

ขนติมนตุ (ขนติ+มนตุ) ผู้มีความอดทน. **ขนติ** **อสุสตุถิติ** **ขนติมา** ผู้มีความอดทน ชื่อว่าขันติมันตุ (รูปสำเร็จอาเทศ นตุ กับ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **ยัม** **ขนติมา** **สปปุริโส** **ลภณ**^๓ สัตบุรุษผู้มีความอดทนพึงได้สิ่งใด

[๗๓๓] **สทฐายุตโต** **ตุ** **สทฐาลุ** **ธชวา** **ตุ** **ธชาลุ** **จ**
นิททาลุ **นิททาสีโลธ** **ภสสุโร** **ภาสุโร** **ภเว.**

ผู้มีศรัทธา, มีความเชื่อ ๒ ศัพท์

สทฐายุตต (สทฐา+ยุตต) ผู้มีศรัทธา. **สททหติ** **เอตายาติ** **สทฐา** **ศรัทธา** ช่วยให้เกิดเชื่อ ชื่อว่าสทฐา (ส+ธ สททหเน+อ+อา, อาเทศนิคหิตเป็น ท). **สทฐาย** **ยุตโต** **สทฐายุตโต** ผู้ประกอบด้วยศรัทธา ชื่อว่าสทฐายุตตะ

สทฐาลุ (สทฐา+อาล) ผู้มีศรัทธา. **สทฐา** **อสุสตุถิติ** **สทฐาลุ** ผู้มีศรัทธา ชื่อว่าสทฐาลุ (ลบสระหน้า). **สทฐา** **รตนตตยาทีสุ** **ปสาโท** **ตณฺหา** **อาทโร** **จ** **ศรัทธา** คือความเลื่อมใส ความรักใคร่ และความเอื้ออาทรในพระรัตนตรัยเป็นต้น

ผู้มีฉง, ผู้ถือฉง ๒ ศัพท์

ฉชวนตุ (ฉช+วนตุ) ผู้มีฉง, ผู้ถือฉง. **ฉไซ** อสฺสตุถิติ **ฉชวา** ผู้มีฉง ชื่อว่าฉชวันตุ (รูปสำเร็จอาเทศนตุ กับ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **ฉชวา** **ฉชิติ** **ปลญายติ**^๑ ผู้มีฉงยอมปรากฏชื่อว่าฉช

ฉชาลุ (ฉช+อาลุ) ผู้มีฉง, ผู้ถือฉง. **ฉไซ** อสฺสตุถิติ **ฉชาลุ** ผู้มีฉง ชื่อว่าฉชาลุ (ลบสระหน้า).

ส่วน ๒ บาทแรกในคัมภีร์อมรโกสอภิธานว่า “สทฺธายตุโต ตุ สทฺธาลุ ลชชวา ตุ ลชชาลุ จ” ซึ่งแตกต่างจากคานานี้

ผู้มีความละอาย ๒ ศัพท์

ลชชวันตุ (ลชช+วนตุ) ผู้มีความละอาย. **ลชชวา** อสฺสตุถิติ **ลชชวา** ผู้มีความละอาย ชื่อว่าลชชวันตุ (รัสสะ อา เป็น อ, รูปสำเร็จอาเทศนตุ กับ ลี เป็น อา แล้วลบสระหน้า)

ลชชาลุ (ลชช+อาลุ) ผู้มีความละอาย. **ลชชวา** อสฺสตุถิติ **ลชชาลุ** ผู้มีความละอาย ชื่อว่าลชชาลุ (ลบสระหน้า)

ผู้ชอบนอน, ผู้เห็นแก่นนอน ๒ ศัพท์

นิทฺทาลุ (นิทฺทา+อาลุ) ผู้ชอบนอน, ผู้เห็นแก่นนอน. **นิทฺทวา** อสฺสตุถิติ **นิทฺทาลุ** ผู้มีแต่นอน ชื่อว่านิทฺทาลุ (ลบสระหน้า). **นิทฺทวา** อสฺส **พฺหุลาติ** **นิทฺทาลุ** ผู้นอนมาก ชื่อว่านิทฺทาลุ

นิทฺทาลีล (นิทฺทา+ลีล) ผู้ชอบนอน, ผู้เห็นแก่นนอน. **นิทฺทวา** เอว ลีลํ ยสฺส โส **นิทฺทาลีล** ผู้มีการนอนนั้นแหละเป็นปรกติ ชื่อว่านิทฺทาลีลละ. **นิทฺทาลีลตา** **สภาลีลตา** **อนุญฺจานลีลตา** **อลสตา** **โกธปฺปลญฺณตฺตาติ** **ปลญฺจวิธํ** **ปฺราภวมุขํ** **วุดฺต**^๒ ท่านกล่าวทางแห่งความเสื่อมไว้ ๕ ประการ คือ ความเป็นผู้เห็นแก่นนอน ความเป็นผู้ชอบคลุกคลี ความเป็นผู้ไม่ชอบชวนชวาย ความเป็นผู้เกียจคร้าน และความเป็นผู้มักโกรธ

ผู้สติไส, ผู้ชอบพูด, ผู้พูดมาก ๒ ศัพท์

ภสฺสร (ภา ทิตฺติมหิ+สร) ผู้สติไส, ผู้ชอบพูด, ผู้พูดมาก. **ภาติ** **ทิตฺตติ** **ภสฺสโร** ผู้สติไส ชื่อว่าภสฺสระ (ซ็อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ภาสา** **รติ** **อสฺสตาติ** **วา** **ภสฺสโร** หรือผู้มีความยินดี ชื่อว่าภสฺสระ (ภาสา+อร, ซ็อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **อถวา** **ภาสาสุ** **สพฺพาสุ** **พฺหุสุ** **กถาสุ** **รมตีติ** **ภสฺสโร** อีกอย่างหนึ่ง ผู้ยินดีในการพูดมาก ชื่อว่าภสฺสระ (ภาสาสทฺทูปปท+รมุ รมเน+กฺวิ, ซ็อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ กฺวิ และ มุ ที่สุดธาตุ). **พฺหุ** **ภาสตีติ** **วา** **ภสฺสโร** หรือผู้พูดมาก ชื่อว่าภสฺสระ (ภาส กถเน+อร, ซ็อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ภิกฺขู** **น** **ภสฺสราวมา** **ภวิสฺสนฺติ** **น** **ภสฺสรตา**^๓ ภิกษุทั้งหลายจักไม่เป็นผู้ชอบพูดคุย ไม่เป็นผู้พูดมาก

๑ ขุ.อ.ญ. ๕/๑๓๗/๗๐

๒ ขุ.อ.ญ. ๒๘/๙๖/๑๗๓

๓ ที.มหา. ๑๐/๗๑/๙๒

ภาสฺร (ภาส ทิตฺติมฺหิ+อร) ผู้สวดใส่, ผู้ชอบพูด, ผู้พูดมาก. ภาติ ทิพฺพตีติ ภาสฺโร ผู้สวดใส่ ชื่อว่าภาสฺระ. ภาสฺสฺ รรมตีติ วา ภาสฺโร หรือผู้ยินดีในการพูดมาก ชื่อว่าภาสฺระ (ภาสฺสฺ สทฺทฺอุปฺท+รรมฺ รรมเน+กฺวิ, อาเทศ อา เป็น อฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). ภาสตีติ วา ภาสฺโร หรือนักพูด ชื่อว่าภาสฺระ (ภาส กถเน+อร)

[๗๓๔] **นคฺโค ทิคมฺพโร วตฺโถ ฆสฺมโร ตฺ จ ภกฺชโก**
เอฬฺมุโค ตฺ วตฺตฺยจ โสตฺยจจากุสโล ภเว.

ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ซี่เปลือย ๓ ศัพท์

นคฺค (น+คฺมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ซี่เปลือย. อวตฺตตาย น คจฺจตีติ นคฺโค ผู้ไม่ไปไหนเพราะไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่านคฺคะ (ซ้อน คฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). น ลคฺคตีติ วา นคฺโค หรือผู้ไม่เกี่ยวข้องกับผ้า ชื่อว่านคฺคะ (น+ลคฺคฺ สจฺเค+อ, ลบ ล). น ลชฺชตีติ วา นคฺโค หรือผู้ไม่ละอาย ชื่อว่านคฺคะ (น+ลชฺชฺ ลชฺชชยฺ+อ, ลบ ล, อาเทศ ชฺชฺ เป็น คฺค). สจฺจ ภิกฺขเว อถฺยตฺตฺถิยปฺพุโป นคฺโค อากจฺจติ อฺปฺชฺชชยฺมฺลกํ จีวรํ ปริเยสิตฺทพฺ^๑ ภิกฺษุทฺถํ หลาย หากว่าคนไม่มีผ้าเคยเป็นอัญญเดียรถีย์มา ควรให้แสวงหาจีวรอันมีพระอุปัชฌาย์เป็นมูลเหตุ

อถฺยตฺตฺถิโก อวตฺโถ จาติ เอเต เทว นคฺโค นาม คน ๒ พวก คือ อัญญเดียรถีย์ และคนจนไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่านคฺคะ

ทิคมฺพร (ทิสฺ+อฺมฺพร) ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ซี่เปลือย. ทิสฺา เอว อมฺพรํ วตฺถํ เอตฺสฺส, น ปกฺตฺวตฺถนฺติ ทิคมฺพโร ผู้มีทิกทั้งหลายเป็นเครื่องนุ่งห่ม ไม่มีผ้าตามปรกติ(นุ่งลมห่มผ้า) ชื่อว่าทิคัมพระ (อาเทศ ส เป็น ค, ลบสฺระหน้า).

อวตฺถ (น+วตฺถ) ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ซี่เปลือย. นตฺถิ วตฺถํ เอตฺสฺสชาติ อวตฺโถ ผู้ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่าอวตฺถะ (อาเทศ น เป็น อ)

ผู้ตะกละในอาหาร ๒ ศัพท์

ฆสฺมร (ฆส อทเน+มฺร) ผู้ตะกละในอาหาร. สถฺยตฺตาภาเวน ฆสฺติ อทตีติ ฆสฺมโร ผู้กินโดยไม่มีการสำรวม ชื่อว่าฆสฺมระ

ภกฺชก (ภกฺช อทเน+ณฺว) ผู้ตะกละในอาหาร. พหุํ ภกฺชตีติ ภกฺชโก ผู้กินมาก ชื่อว่าภกฺชกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก)

ผู้ทั้งหมดทั้งไป

เอฬฺมุค (เอฬ+มุค) ผู้ทั้งหมดทั้งไป. วตฺตํ โสตฺยจ อกุสโล, วจเน สวเน จ อกุสโล

เอหฺมุโค นาม ผู้ไม่เข้าใจทั้งพูดและฟัง ชื่อว่าเอหฺมุคะ. เอโห พธิโร, มุโค อวจโน, เอโห จ โส มุโค จาติ เอหฺมุโค เอหะ คือผู้หูหนวก, มุคะ คือผู้เป็นใบ้, ผู้ทั้งหนวกทั้งใบ้ ชื่อว่าเอหฺมุคะ. เอเตว สตฺตา พหุตรา เย ทุปฺปญฺญา ชหา เอหฺมุคา^๑ สัตว์ผู้ปัญญาน้อย โง่เขลา ทั้งหนวก ทั้งใบ้ มีจำนวนมากกว่า

[๗๓๕] มุขโร ทุมฺมุขาพหุ-
วจาโล พหุคารยห-

มุโข จาปฺปิยวาทินิ
วโจ วตฺตา ตฺ โส วโท.

ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจืด ๓ ศัพท์

มุขร (มุข+ร) ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจืด. กุจฺฉิตฺ มุขํ อสฺสตฺถิตฺติ มุขโร ผู้มีปากพูดคำน่ารังเกียจ ชื่อว่ามุขระ. มุขตีติ มุขโร ผู้ชอบนินทา ชื่อว่ามุขระ (มุข นินทาย+อร). อารญฺณโก ภิกฺขุสงฺฆคโต สงฺฆเม วิหรนฺโต มุขโร โหติ วิภินฺนวาโจ^๒ ภิกษุผู้อยู่ป่าเข้าถึงสงฆ์ อยู่ในสงฆ์เป็นผู้ปากจืด พูดพล่าม

ทุมฺมุข (ทุม+มุข) ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจืด. นินฺทิตฺ มุขํ อสฺสชาติ ทุมฺมุโข ผู้มีปากไว้นินทา ชื่อว่าทุมฺมุขะ (ซ้อณ ม). ตฺวํ ทุมฺมุข ทุมฺมุโขลิ^๓ นี้เจ้าปากร้าย เจ้าช่างเป็นคนปากจืดเสียจริง

อพทฺธมุข (อพทฺธ+มุข) ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจืด. อพทฺธํ อนคฺคหํ มุขํ อสฺสชาติ อพทฺธมุโข ผู้มีปากไม่มีกลอนปิด(ปากไม่มีหูรูด) ชื่อว่าอพทฺธมุขะ. อิเม อปฺปิยวาทินิ ศัพท์เหล่านี้ใช้ในบุคคลผู้ชอบกล่าวคำพูดไม่น่าฟัง

ผู้ไม่ระวังคำพูด, ผู้พูดเหลวไหล, คนพูดพล่อย

วจาจ (วจา+จ) ผู้ไม่ระวังคำพูด, ผู้พูดเหลวไหล, คนพูดพล่อย. พหุ จ คารยฺหญฺจ วโจ ยสฺส โส วจาโล นาม ผู้กล่าวคำอันน่าดิเตียนเป็นอันมาก ชื่อว่าวจาละ. กุจฺฉิตฺตา วจาจ อสฺส สนฺตีติ วจาโล ผู้มีวาจาน่าตำหนิ ชื่อว่าวจาละ

ผู้กล่าว, ผู้พูด ๒ ศัพท์

วตฺตุ (วท กถเน+ตฺ) ผู้กล่าว, ผู้พูด. วทตีติ วตฺตา ผู้กล่าว ชื่อว่าวตฺตุ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา และลป ลิต). ตฺวํ ติสฺส วตฺตา โน จ วจฺนกุขโม^๔ ติสสะ เธอว่า เขาช่างเดี๋ยว แต่ไม่อดทนต่อคำตักเตือน

วท (วท กถเน+อ) ผู้กล่าว, ผู้พูด. วทตีติ วโท, วจิกมฺมสฺส การโก^๕ ผู้กล่าว ชื่อว่าวทะ คือผู้ทำหน้าที่พูด. บทว่า “โส” ในคาถาเป็นปาทปุระณะ ท่านเพิ่มให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น

๑ อัง.เอก. ๒๐/๒๐๕/๔๗

๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๐๙/๒๑๖

๓ มชฺ.มฺล. ๑๒/๔๐๐/๔๓๓

๔ ตฺ.นิตฺทาน. ๑๖/๗๑๔/๓๒๘

๕ มชฺ.อญฺ. ๗/๑๙/๗๘

[๗๓๖] นิโซ สโก อุตตนิโย วิมฺหโยจฺจริโยพฺกุโถ
วิหฺตุโถ พฺยาकुโล จาถ อาตตายี วรฺกฺษฺยโต.

ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง ๓ ศัพท์

นิช (นี นเย+ณฺย) ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง. **เนตฺพฺโพติ นิโซ** สิ่งที่น่าไป
 ชื่อว่านิชะ (ลป ญ, รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทศ ย เป็น ช). **สมิเป ชายตีติ วา นิโซ** หรือสิ่งที่
 เกิดในที่ใกล้ ชื่อว่านิชะ (นิ+ชน ชนเน+กฺวิ, ลป กฺวิ และ น ที่สุดธาตุ)

สก (ส+ก) ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง. **สสุส อุตตโน อัย สโก** สิ่งนี้เป็นของตน ชื่อว่า
 สกะ. **โส เอว วา สโก, สสุสาย สโก** หรือตนนั้นแหละ ชื่อว่าสกะ, สิ่งนี้เป็นของตน ชื่อว่า
 สกะ (สก+ณ, ลป ญ และสระหน้า). **อมฺพฺญฺโจ มาณโว เยน สโก อาราโม เตนฺอุปสงฺกมิ**^๑
 อัมพฺญฺจฺจมาณพเข้าปทางสวนดอกไม้ของตน

อุตตนิย (อุตต+อฺย) ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง. **อุตตนิ ชาโต อุตตนิโย**
 ธรรมที่เกิดในตน ชื่อว่าอุตตนิยะ (ไม่ลบสัดตมีวิภัตติ, ลปสระหน้า). **โกจิ สงฺขารो นิจฺโจ วา**
ธฺวो วา อุตตา วา อุตตนิโย วา^๒ สังขารไหนเที่ยง มั่นคง เป็นของตน หรือเกิดในตน

นำอัศจรรย์ ๓ ศัพท์

วิมฺหย (วิ+มฺห พฺชาย+ณฺย) นำอัศจรรย์. **วิเสเสน มหิตฺพฺโพติ วิมฺหโย** ผู้ที่เขาบูชาเป็น
 พิเศษ ชื่อว่าวิมหยะ (ลป ญ และ อ ที่ ม). **เทวนาคยฺกฺขานมฺปิ วิมฺหยกริ ปจฺเจกํ ปจฺเจกํ**
ปฺชวมกัล^๓ พวกกันบูชาทำให้อัศจรรย์สำหรับเทวดา นาค และยักษ์แต่ละตน

อจฺจริย (อา+จฺร คติภกฺขเน+อ) นำอัศจรรย์. **อาภุโส จริตฺพฺโพติ อจฺจริโย** ธรรมที่บุคคลควร
 ประพฤติให้ยิ่ง ชื่อว่าอจฺจริยะ (อาเทศ จฺร เป็น จฺจริย, รัสสะ อา เป็น อ). **อจฺจริํ ปหริตุํ ยุตฺโตติ**
อจฺจริโย ผู้ควรปรบมือให้ ชื่อว่าอจฺจริยะ (อจฺจฺร+อฺย, ลปสระหน้า)

อพฺกุต, อภฺตุ (น+ภฺย สุตตฺาย+ต) นำอัศจรรย์. **ปฺพฺเพ น ภฺวิตฺถาติ อพฺกุโต** สิ่งที่ไม่เคย
 มีมาแล้ว ชื่อว่าอพฺกุตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน พ, รัสสะ อฺ เป็น อฺ). **อตฺถิ เม อภฺโยปิ**
อจฺจริโย อพฺกุโต ธมฺโม^๔ ธรรมอันนำอัศจรรย์ที่ยังไม่เคยมีแม้อย่างอื่น มีอยู่แก่ดิฉัน

ผู้มัวเศร้าโศก ๒ ศัพท์

วิหฺตุถ (วิ+หฺตุถ) ผู้มัวเศร้าโศก. **วิกฺขิตฺโต หฺตุโถ อสฺสาติ วิหฺตุโถ** ผู้มีมือซัดส่าย (เพราะ
 ความเศร้าโศก) ชื่อว่าวิหฺตุถะ

พฺยาकुล (วิ+อา+कुล อากฺเล+อ) ผู้มัวเศร้าโศก. **วิเสเสน อากฺลตีติ พฺยาकुโล** ผู้เศร้าโศกมาก

๑ ที.สีล. ๘/๑๗๒/๑๓๖

๒ มช.อภฺ. ๑๐/๓๒๐/๑๙๕

๓ วิ.อภฺ. ๑/๙๑

๔ อภฺ.สฺตฺต. ๒๓/๕๐/๖๖

ชื่อว่าพยากุละ (อาเทศ อิ เป็น ย, วุ เป็น พ). **อุปทุฒรตติมตต์ พยากุลมกัฏ**^๑ พากันเศร้า โศกจนถึงเที่ยงคืน

ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย ๒ ศัพท์

อาตตายี (อา+ตา วายาเม+ณิ) ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย. **อาฆาตัม ตายติ วายตีติ อาตตายี** ผู้พยายามฆ่า ชื่อว่าอาตตายี (ซ็อน ต, ลบ ณ, อาเทศ อา เป็น อาย, ลบสระหน้า)

วรุฑฺยต, วรุฑฺยตฺต (วธสททุพปท+อุ+ยต ยตเน+อ) ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย. **วธ อูยฺยตฺโต วรุฑฺยโต** ผู้พยายามในการฆ่า ชื่อว่าวรุฑฺยตะ (ลบสระหน้า, ลง ฑ อาคมบ้าง, ซ็อน ย และ ต บ้าง)

[๗๓๗] **สีสจฺเจชฺชมุหิ วชฺโฆเถ นิกโต จ สโรจนุชฺ**
สุจโก ปิสฺโสเถ กณฺเณ- ชโป ฤตฺโต ตฺ วณฺจโก.

นักโทษประหาร, ผู้ถูกฆ่า

วชฺฌ (หน หีสายั+ณฺย) นักโทษประหาร, ผู้ถูกฆ่า. **สีสจฺเจชฺชมุหิ สีสจฺเจทการเห วชฺโฆ** **วชฺฌคััพท์**ใช้บุคคลผู้สมควรถูกตัดศีรษะ. **หนตพฺโพติ วชฺโฆ** ผู้ควรถูกฆ่า ชื่อว่าวัชฌะ (ลบ ณ, อาเทศ หน เป็น วฐ, ฐย เป็น ณ, ซ็อน ช). **วชฺฌมา นาม ยํ กตฺวา วชฺฌปฺปตฺตา โหติ**^๒ หญิงผู้ทำกรรมใดแล้วถึงขั้นถูกประหาร ชื่อว่าวัชฌมา

ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด, หลอกหลวง ๓ ศัพท์

นิกต (นิ+กนฺต เจทเน+อ) ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด, หลอกหลวง. **นิกนฺตีติ นิกโต** ผู้โกง ชื่อว่า นิกตะ (ลบ น). **อหํ อิมินา จิตฺเตน นิกโต วณฺจโ**^๓ เราถูกจิตนี้หลอกหลวง

สจ (สจ เกตเว+อ) ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด. **สจยตีติ สโร** ผู้คดโกง ชื่อว่าสจระ. **กินฺนุ โขมฺหิ สโร มายาวี**^๔ เราเป็นคนโกง มีมารยาหรือเปล่าหนอ

อนุชฺ (น+อุช) ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด, หลอกหลวง. **นตฺถิ อูชฺตา อสฺสาติ อนุชฺ** ผู้ไม่มีความซื่อตรง ชื่อว่าอนุช (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **กฺกุโ โล อนุชฺมคฺโค อปายเมว เณติ**^๕ ทางที่คดไม่ตรงยอมนำไปสู่อบายเท่านั้น

ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง ๓ ศัพท์

สุจก, สฺจก (สุจ เปสฺสณฺเณ+ณฺว) ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง. **สุจยตีติ สฺจโก** ผู้ส่อเสียด ชื่อว่าสุจกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก)

๑ ส.อ.ภ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๗

๒ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๓๖/๒๘

๓ มช.มช. ๑๓/๒๕๐/๒๘๕

๔ มช.มูล. ๑๒/๒๒๕/๒๐๒

๕ ชา.อ.ภ. ๔๔/๑๘๗

ปิสฺส (ปิลิ สลฺลจฺจนฺน+อนฺ) ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง. **สมคฺคํ** **ปิสฺสตีติ** **ปิสฺสโณ** ผู้ทำลายความสามัคคี ชื่อว่าปิสฺสณะ (อาเทศ น เป็น ณ). **ปิยภาวํ** **สฺสญฺญํ** **กโรตีติ** **ปิสฺสโณ** ผู้ทำความรักใคร่ให้ สฺสญฺญเสยฺย ชื่อว่าปิสฺสณะ (ปิย+สฺสญฺญสทฺทฺหฺรูปท+กร กรณ+ยฺ, ลบ ย-ณฺณ-กรฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ปิสฺสณฺวาโจ** **โข** **ปน** **โหติ** **อิโต** **สฺตฺวา** **อมฺตร** **อกฺขาตา**^๑ ผู้มีวาจา ส่อเสียดเป็นผู้ฟังความข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น

กณฺเณชป (กณฺณ+ชป ชปเน+อ) ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง. **กณฺเณ** **ชปตีติ** **กณฺเณชโป** ผู้กระซิบ ไกลหู ชื่อว่ากัณเณชปะ (ไม่ลบสััตตมิวริกัตติ)

ผู้ล่อลวง, นักเลง ๒ คัมภีร์

จฺตุต (จฺตุพฺพิ หีสายํ+ต) ผู้ล่อลวง, นักเลง. **จฺตุพฺพตีติ** **จฺตุโต** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าจฺตุตตะ (ลบ พฺพ, ช้อน ต). **สมฺพฺพฺลฺลา** **จฺตุตฺตา** **อุยฺยาเน** **ปริจาเรนฺดา** **อณฺณตฺริสฺสา** **เวลิยา** **สนฺติเก** **ทฺตุตฺ** **ปาเหลฺลํ**^๒ พวกนักเลงจำนวนมากเที่ยวไปในอุทยาน ส่งทูตไปสำนักของหญิงแพศยาคนหนึ่ง

วณฺจก (วณฺจ วณฺจเน+ณฺว) ผู้ล่อลวง, นักเลง. **วณฺจยเต** **วิปฺปลปเตติ** **วณฺจโก** ผู้ล่อลวง ชื่อว่า วัญจกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก). **สฺตฺตานํ** **วณฺจกา** **ยฺกฺขินีอาทโย** **วีย**^๓ เหมือนนางยักษ์ณี เป็นต้นล่อลวงสัตว์ทั้งหลาย

[๗๓๘] **อนิสฺมม** **หิ โย** **กิจฺจํ**
ปุริโส **วธฺพนฺธนาทิกิจฺจํ**
อวินิจฺจิตการิตฺตา
โส **ขลฺ** **จปโลติ** **วิญฺเญยโย.**

ผู้ลงมือทำโดยไม่ไตร่ตรองก่อน

โย **ปุริโส** **อนิสฺมม** **อนฺอุปฺริกฺขิตฺวา** **วธฺพนฺธนาทิกิจฺจํ** **กโรติ**, **โส** **ขลฺ** **เอกนฺตโต** “จปโล”ติ **วิญฺเญยโย**, **กสฺมา**, **อวินิจฺจิตการิตฺตา** **สมฺมา** **อวินิจฺจิตสฺส** **การียสฺส** **กรณฺสีลตฺตา**. ผู้ไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วทำการฆ่าและการจองจำเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นชื่อจปละแน่นอน เพราะอะไร เพราะว่าเป็นผู้มีปรกติไม่วินิจฉัยให้ดีก่อนค่อยทำหน้าที่

จปล (จป กฺกฺกรณฺ+อล) ผู้ลงมือทำโดยไม่ไตร่ตรองก่อน, ชุ่มช้ำ. **จปตีติ** **จปโล** ผู้หยาบกระด้าง ชื่อว่าจปละ. **จปตีติ** **วา** **จปโล** ผู้สืบต่อ(โดยไม่ยั้งคิด) ชื่อว่าจปละ (จป สนฺดาเน +อล). **อารณฺณโก** **ภิกฺขุ** **สงฺฆคโต** **สงฺฆ** **วิหรนฺโต** **อุทฺโต** **โหติ** **จปโล**^๔ ภิกษุผู้อยู่ป่าเข้าถึงสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ เป็นผู้จุ่มจ้านและชุ่มช้ำ. **คานานํ** ชื่อว่าอริยาคาถา แสดงลักษณะของคนพาล.

๑ มช.มุล. ๑๒/๔๘๔/๕๒๑

๒ วิ.มทว. ๑/๔๒๘/๓๐๐

๓ อภ.ฎี. ๑๙๑

๔ มช.มช. ๑๓/๒๐๘/๒๑๖

ส่วนบทว่า หิ เป็นปาทปุรณะ

[๗๓๙] ขุทฺโท กทริโย ฤทฺธ- มจฺจรี กปโณ ปฺยถ
 อภิณฺจโน ทลิตฺโท จ ทีโน นิตฺถนทฺคฺคตา.

ผู้ตระหนี่ ๔ ศัพท์

ขุทฺท (กฺ+ทา ทาเน+อ) ผู้ตระหนี่. กุจฺฉิตฺ ททาตฺติ ขุทฺโท ผู้ให้วัตถุไม่ดี ชื่อว่าขุททะ (อาเทศ ก เป็น ข, ซ้อน ท, ลบสระหน้า). อทานลีสฺตาย สมฺปฺราเยสุ ขุทฺทํ พุทฺทกฺขิสฺสาตฺติ วา ขุทฺโท ผู้จักกินของน้อยในภพหน้า เพราะมีปรกติไม่ให้ทาน ชื่อว่าขุททะ (ขุท พุทฺทกฺขายํ+ท)

กทริย (กฺ+อร คมน+อฺย) ผู้ตระหนี่. อทายกตฺตา กุจฺฉิตฺ จานํ อรตฺติ กทริโย ผู้ไปสู่อะไรดี เพราะไม่ได้ให้ทาน ชื่อว่ากทริยะ (อาเทศ กฺ เป็น ก, ลง ทฺ อาคม)

สามิโก โหติ ทฺสฺสึโล กทริโย ปริภาสโก
 ภริยา ลีสฺวตี โหติ วทณฺญ วิตมจฺจรา.^๑

สามีเป็นผู้ทำศีล ตระหนี่ ชอบดูตำ ภรรยาเป็นผู้มีศีล มีน้ำใจ ไม่ตระหนี่

ฤทฺธมจฺจรี (ฤทฺธ+มจฺจร+อฺ) ผู้ตระหนี่. ทานาที่สุ นมฺนาภาเวน ฤทฺธเนน มจฺเจรยฺตุตฺตจิตฺเตน สหิตฺตาย ฤทฺธมจฺจรี ผู้ชื่อว่าฤทธมจจรี เพราะจิตมีความตระหนี่กระด้าง ไม่น้อมไปในกาไรให้ เป็นต้น (ลบสระหน้า). ฤทฺธมจฺจรี อตฺตโน สนฺตกสฺส ทาเนน ชินิตฺโพ^๒ ผู้ตระหนี่จัดควรเอาชนะด้วยการให้ทรัพย์ของตน

กปณ (กฺ+ปณ) ผู้ตระหนี่. กุจฺฉิตฺ ปโณ อสฺสาติ กปโณ ผู้มีทรัพย์ไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่า กปณะ (อาเทศ กฺ เป็น ก)

ผู้ตระหนี่ มีอีกหลายศัพท์ เช่น กิปะจาน, มิตปะจ

ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส ๕ ศัพท์

อภิณฺจน (น+กฺิณฺจน) ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส. นตฺถิ กิณฺจนํ อปฺปมตฺตกมฺปิ ฐนํ อสฺสาติ อภิณฺจโน ผู้ไม่มีทรัพย์แม้แต่น้อย ชื่อว่าอภิณฺจนะ (อาเทศ น เป็น อ). เทติ ทานํ อภิณฺจเน^๓ ให้ทานในผู้ตกยาก. อภิณฺจโน ปพฺพชิตฺ อณฺตุตฺรํ ปปฺโปติ^๔ บรรพชิตผู้ไม่มีกิเลส ย่อมบรรลุนุตรธรรม

ทลิตฺท (ทลิตฺท ทฺคฺคตฺยํ+อ) ผู้ตกยาก, คนจน. ทลิตฺทตฺติ ทลิตฺโท ผู้ตกยาก ชื่อว่าทลิตทะ. ทฺคฺคตฺทาวํ ทลิตฺ วา คจฺฉตฺติ ทลิตฺโท หรือผู้ถึงความทุกข์ยาก ชื่อว่าทลิตทะ (ทล คตฺติมฺหิ +อฺิทฺท). โส ทลิตฺโท กมฺมกาโร เยน ภควา เตนุปฺสงฺกมิ^๕ คนงานตกยากนั้นเข้าไปเฝ้า

๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๕๓/๗๗

๒ ฐมฺม.อฎฺ. ๒๓/๑๗๔

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๑๗/๕๖๐

๔ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๕๕/๑๘๐

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๖/๓๑๖

พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ทีน (ทีน ทุคตภาเว+อ) ผู้ตกยาก, คนจน. **ทีนดีติ** **ทีโน** ผู้ยากจน ชื่อว่าทีนะ. **ธนธัญญาทโย** **ทียนติ** **ชียนติ** **อสุสาติ** **ทีโน** ผู้มีเงินและอาหารเป็นต้นเลื่อมลื่นไป ชื่อว่าทีนะ (ที ขเย+อิน, ลบสระหน้า). **ทีโนติ** **นิหีนจิตโต** **อทานชฎาสโย**^๑ บพว่า **ทีโน** คือผู้มีจิตตกต่ำ ไม่มีอธยาศัย ในการให้ทาน

นิทฺธน (นิ+ธน) ผู้ตกยาก, คนจน. **นตฺถิ** **ธนํ** **อสุสาติ** **นิทฺธโน** ผู้ไม่มีทรัพย์ ชื่อว่านิทฺธนะ (ช้อน ท). **น** **โกคสมฺปนฺโน** **นิทฺธโน**^๒ ผู้ไม่มีทรัพย์ ชื่อว่านิทฺธนะ

ทฺคฺคต (ท+คมฺ คตฺติมฺหิ+ต) ผู้ตกยาก, คนจน. **นินฺทิตํ** **คมนํ** **อสุสาติ** **ทฺคฺคโต** ผู้มีความ เป็นไปที่เขานินทา ชื่อว่าทฺคฺคตะ (ช้อน ค, ลบ ม). **อชฺช** **มยฺหํ** **ทานํ** **ทตฺวา** **โกจิเทว** **ทฺคฺคโต** **เสนาปติจฺจนํ** **วา** **เสฏฺฐจฺจฺจนํ** **วา** **ลเภยฺย**^๓ ผู้ตกยากคนไหนก็ตามให้ทานแก่เรา ในวันนี้ พึงได้ตำแหน่งเสนาบดีหรือตำแหน่งเศรษฐี

[๗๔๐] **อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ**

กาคตาลียมฺจฺเจต

อถ **ยาจนโก** **อตุถิ**

ยาจโก **จ** **วณิพฺพโก.**

ความบังเอิญ, สิ่งไม่คาดคิด

กาคตาลีย (กาค+ตาล+อีย) ความบังเอิญ, สิ่งไม่คาดคิด. **ยํ** **กมฺมํ** “อิทฺมํ **อุปปาเทสุสามิ**”^๔ **อสมฺภาวิตํ** **อจินติตเมว** **ทตฺวา** **สมฺปตฺตํ**, **ตํ** “**กาคตาลีย**”^๕ **นตฺถยฺจฺเจต** กรรมที่บุคคลไม่ คาดคิดว่า “เราจะให้สิ่งนี้เกิดขึ้น” ก็เกิดขึ้น ท่านเรียกว่ากาคตาลียะ. **ตาลสุส** **อิทํ** **ผลํ** **ตาลํ**, **กาโก** **จ** **ตาลญจ** **กาคตาลีนิ**, **เตหิ** **สทิสํ** **กมฺมํ** **กาคตาลียํ**, **กาคสุส** **ตาลผลสุส** **อุทฺทหนปตฺนสทิสํ** **กมฺมนตฺยตฺโถ** ผลของตาล ชื่อว่าตาละ, กาและผลตาล ชื่อว่ากาคตาละ, กรรม ที่เป็นเช่นกาและผลตาล ชื่อว่ากาคตาลียะ, หมายถึงกรรมที่เหมือนการบินขึ้นของกา และการหล่นลง ของผลตาล (ลบสระหน้า)

ผู้ขอ, คนขอทาน ๔ ศัพท์

ยาจนก (ยาจนสทฺทูปฺปท+กร กรณ+กฺวิ) ผู้ขอ, คนขอทาน. **ยาจนํ** **กโรตีติ** **ยาจนโก** ผู้ทำ การขอ ชื่อว่ายาจนกะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ยาจตีติ** **วา** **ยาจนโก** หรือผู้ขอ ชื่อว่ายาจนกะ (ยาจ ยาจน+ยฺ+ก, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **ปฺนปฺปนํ** **ยาจนกา** **จฺรณฺติ** **ปฺนปฺปนํ** **ทานปตี เทนฺติ**^๔ คนขอทานพากันเที่ยวไปขออยู่บ่อยๆ เจ้าของทานก็ให้ทานบ่อยๆ

อตุถิ (อตุถ+อึ) ผู้ขอ, คนขอทาน. **อตุถนํ** **อตุถโถ** การขอ ชื่อว่าอตุถะ (อตุถ ยาจนาย+อ).

๑ ชุ.อญ. ๓๑/๒๔๔/๑๑๖

๒ สึ.อญ. ๑๓/๒๘๐/๑๔๗

๓ ฌมฺ.อญ. ๒๐/๘๒

๔ ชุ.เถร. ๒๖/๓๗๐/๓๔๗

อดโถ อสฺสตุถิติ อดฺถิ ผู้มีการขอ ชื่อว่าอดฺถิ (ลบสระหน้า)

याजก (याज याजเน+ण्व) ผู้ขอ, คนขอทาน. **याजत्ति** **याजโก** ผู้ขอ ชื่อว่าयाजกะ (อาเทศ ण्व เป็น อก). **याजโก** **อปปิโย** **โหติ** **याजं** **อททมปิโย**^๑ ผู้ขอไม่เป็นที่รัก ผู้ไม่ให้ผู้ขออยู่ก็ไม่เป็นที่รัก

वनिपुफक (वणฺณสทฺทูปปท+วก อาทาเน+อ) ผู้ขอ, คนขอทาน. “**มาทิสฺสส** **ธนํ** **ทตฺวา** **ราชา** **สคคํ** **คมิสฺสสตี**” ตฺยาทีนา **ทานผลํ** **วณฺเณตฺวา** **วกติ** **याजत्ति** **वनिपुफโก** ผู้สรรเสริญ ผลของการให้ว่า “พระราชาราชาทานทรัพย์แก่ผู้เช่นข้าพระพุทธเจ้าแล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์” เป็นต้นแล้วจึงขอ ชื่อว่าวนิพพะกะ (อาเทศ วณฺณ เป็น วนิ, ซ้อน ว, อาเทศ วว เป็น พพ). **เย** **มํ** **याजितฺตฺมา** **นฺนตี** **นानาโคตฺตา** **वनिपुफกา**^๒ คนขอทานตระกูลต่างๆ พวกกันมาขอกับหม่อมฉัน. **वनिपुफก** กับ **याजก** มีความแตกต่างกัน **वनिपुफก** แปลว่า ผู้สรรเสริญคุณก่อนขอ ส่วน **याजก** แปลว่าผู้ขออย่างเดียว

ดังปรากฏอยู่ในอรรถกถาเป็นต้นว่า **वनिपुफกา** **เย** “**อิฏฺฐจํ** **ทีนฺนํ** **กนฺตํ** **มนापิ** **กา** **เลน** **อนวชฺชํ** **ทีนฺนํ**, **ททํ** **จิตฺตํ** **ปสาเทยฺย**, **คจฺจนฺตุ** **ภวํ** **พฺรหฺมโลเก**” นฺตีอาทีนา **นเยน** **ทานสฺส** **วณฺณํ** **โถมยมนานา** **วิจฺจนฺตี**. **याजกา** **เย** “**ปสฺตมตฺตํ** **เทถ**, **สฺรราวมตฺตํ** **เทธา**” ตฺยาทีนํ **วตฺวา** **याจमानา** **วิจฺจนฺตี**^๓ บทว่า **वनिपुफกา** คือผู้ขอที่เที่ยวไปสรรเสริญการให้โดยนัยเป็นต้นว่า “ท่านให้ทานอันน่าปรารถนา น่ายินดี น่าพอใจ ตามกาล ไม่มีโทษ ผู้ให้ควรทำจิตให้แจ่มใส ผู้ให้ทานจงถึงพรหมโลกอันเจริญเถิด”. บทว่า **याจกา** คือผู้เที่ยวเอ่ยปากขอเป็นต้นว่า “จงให้ข้าวสักฟลายมือหนึ่งเถิด จงให้ข้าวสักชามหนึ่งเถิด”

[๗๔๑] **อณฺทชา** **ปกุชิสฺสปปาที**

นราที **ตุ** **ชลาพุชา**

เสทชา **กิมิฬฺสาที**

เทวาที **โตวปปาติกา.**

สัตว์ ๔ จำพวก

อณฺทช (อณฺทสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) สัตว์ที่เกิดจากไข่. **ปกุชิสฺสปมจฺจาทโย** **อณฺทโต** **ชาตตฺตา** **อณฺทชา** **นก** **งู** และปลาเป็นต้น ชื่อว่าอณฺทชะ เพราะเกิดจากไข่ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุด ธาตุ). **จตฺสฺโส** **โซ** **อิมา** **สําริปฺตฺต** **โยนิโย**, **กตฺมา** **จตฺสฺโส**. **อณฺทชา** **โยนิ** **ชลาพุชา** **โยนิ** **สํเสทชา** **โยนิ** **โอปปาติกา** **โยนิ**^๔ **สําริปฺตฺร** **กํ** **ณฺเอดมิ** **๔** **อย่าง** **เหล่านี้** **๔** **อย่าง** **อะไร** **บ้าง** คือ **กํ** **ณฺเอด** **ที่** **เกิด** **จาก** **ไข่** **กํ** **ณฺเอด** **ที่** **เกิด** **จาก** **มด** **ลูก** **กํ** **ณฺเอด** **ที่** **เกิด** **จาก** **น้ำ** **เนา** และ **กํ** **ณฺเอด** **ที่** **เกิด** **จาก** **อู** **บิ** **ดิ** **ขึ้น**. **อณฺทชา** **ติ** **อณฺท** **ชา** **ตา**^๕ บทว่า **อณฺทชา** คือสัตว์ที่เกิดในไข่

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๑/๓๓๗

๒ พุ.ชา. ๒๗/๒๐๘๐/๔๒๒

๓ ที.อญ. ๔/๓๔๐/๒๖๗-๘

๔ มช.มูล. ๑๒/๑๖๔/๑๔๗

๕ ที.อญ. ๑๒/๓๔๒/๓๘๐

ปริจฉิซชตีติ กปโป ความลึกที่เขากำหนดด้วยหนึ่งเป็นต้น เพราะทำให้น้อย ชื่อว่ากัปะปะ
นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า ๔ ศัพท์

อนุดคคต, อนโดคต (อนโดสททุปปท+คมุ คติมุหิ+ต) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **อนโด คจจตีติ**
อนุดคคต วัตถุที่ตั้งภายใน ชื่อว่าอันตคคตะ (ลบ โอ แล้วลง อ อาคมบ้าง, ซ้อน ค, ลบ ม)

ปริยาปนุน (ปริ+อา+ปท คติมุหิ+ต) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **ปริฉินทิตวา อาปนุน คหิต**
ปริยาปนุน วัตถุที่ท่านกำหนดถือเอา ชื่อว่าปริยาปนนะ (ลง ย อาคม, อาเทศ ต เป็น อนุน, ลบ
 ท และสระหน้า). **มยห** เทสนาชาเล **ปริยาปนนา**^๑ นับเข้าในชายเทศนาของเรา

อนโดคธ (อนโดสททุปปท+อว+คาธ ปติฏจาย+อ) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **อนโด โอคธตีติ**
อนโดคธ วัตถุที่ตั้งอยู่ภายใน ชื่อว่าอันโดคธะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบสระหน้า, รัสสะ อา เป็น
 อ). **อนโดคธาติ ปริยาปนนา**^๒ บทว่า **อนโดคธา** คือนับเข้า

โอคธ (อว+คาธ ปติฏจาย+อ) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **โอคธตีติ โอคธ** วัตถุที่ตั้งอยู่ ชื่อว่า
 โอคธะ (อาเทศ อว เป็น โอ, รัสสะ อา เป็น อ). **อนุดตร** **พฺรหฺมจริโยคณฺติ อรหฺตตมคฺค-**
สงฺชาตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส อนุดตร **โอคธ** **อฺตุตมปติฏจานญฺตํ นิพฺพาน**^๓ คำว่า **อนุดตร**
พฺรหฺมจริโยคธ คือนิพพานที่ตั้งอยู่สูงสุดแห่งพฺรหฺมจรรยคืออรหตมรรค

[๗๔๓] **ราธิต** **สาธิต** **จาถ** **นิปกก** **กุถิต** **ภเว**
อาปนโน **ตฺวาปทปฺปโต** **วิโส** **ตฺวโส** **ภเว.**

ให้สำเร็จแล้ว ๒ ศัพท์

ราธิต (ราธ สิทธิย+อิ+ต) ให้สำเร็จแล้ว. **ราธิตถาติ ราธิต** บทที่เขาทำให้สำเร็จแล้ว ชื่อว่าราธิตะ
สาธิต (สาธ สิทธิย+อิ+ต) ให้สำเร็จแล้ว. **สาธิตถาติ สาธิต** บทที่เขาทำให้สำเร็จแล้ว ชื่อว่าสาธิตะ.
จกฺขุวิญญาณณ ทสฺสนกิจจสฺส สาธิตกาโล^๔ ช่วงเวลาแห่งการเห็น อันจักขุวิญญาณให้สำเร็จ
 แล้ว

ร้อนแล้ว, แก่กล้าแล้ว, สุกแล้ว, หุงแล้ว ๒ ศัพท์

นิปกก, นิปปก (นิ+ปจ ปาเก+ต) ร้อนแล้ว, แก่กล้าแล้ว, สุกแล้ว. **นิปจิตถาติ นิปกก**
 น้ำมันที่ร้อนแล้ว ชื่อว่านิปักกะ (อาเทศ ต เป็น กุก, ลบ จ, ซ้อน ป บ้าง). **กาเล เจ ภิกฺขเว**
ปฏิกคฺหิต **กาเล นิปกก** **กาเล สํสฺมจ** **ตณฺเจ** **ปริภฺวฺเชยฺย** **อนาปตติ**^๕ **ภิกฺขุ**ทั้งหลาย
 หากพวกเธอรับในกาล หุงในกาล ผสมในกาล บริโภคน้ำมันนั้นไม่เป็นอาบัติ

๑ ที.อญ. ๔/๑๔๖/๑๑๗

๒ ชุ.อญ. ๔๗/๔๘/๑๔๑

๓ อจ.อญ. ๑๕/๒๕๓/๑๖๘

๔ อภิ.อญ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๘

๕ วิ.มหา. ๕/๒๗/๔๑

กฤติ (กฤ นิปฺปกฺเก+อิ+ต) ร้อนแล้ว, แกร่งแล้ว, สุกแล้ว. กฤติถาติ กฤติํ น้ำที่ร้อนแล้ว
ชื่อว่ากฤติตะ. อถ จ ปนายํ ตโปทา กฤติตา สนฺทติ^๑ น้ำตโปทาเดือดพล่านไหลไปอยู่

ผู้ถึงภัย, ผู้ถึงความวิบัติ, ต้อง ๒ ศัพท์

อาปนฺน (อา+ปท คติมุหิ+ต) ผู้ถึงภัย, ผู้ถึงความวิบัติ, ต้อง. อาปทํ พฺยสนํ ปตฺโต อาปนฺโน
นาม ผู้ถึงความวิบัติ ชื่อว่าอาปนฺนะ. อติปฺพนํ อาปชฺชตีติ อาปนฺโน ผู้ถึงความบีบคั้นอย่าง
หนัก ชื่อว่าอาปนฺนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลป ท และสระหน้า). อาปตฺตี ตฺวํ ภิกฺขุ อาปนฺโน
ปาราชิกํ^๒ ภิกฺษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก

อาปทฺตฺ (อาปท+ปท คมเน+ต) ผู้ถึงภัย, ผู้ถึงความวิบัติ, ต้อง. อาปทํ พฺยสนํ ปชฺชตีติ
อาปทฺตฺโต ผู้ถึงความเสื่อม ชื่อว่าอาปทฺตฺตะ (ซ้อน ป, ลป ท, ซ้อน ต)

ผู้กลัวตาย, ใจไม่อยู่กับตัว ๒ ศัพท์

วิวส (วิ+วส) ผู้กลัวตาย, ใจไม่อยู่กับตัว. นตฺถิ วโส อายตฺโตติ วิวโส ผู้ไม่มีความเป็นตัวของ
ตัวเอง ชื่อว่าวิวสะ. วิวโส มจฺจุวสํ คจฺจนฺตี^๓ ผู้กลัวตาย ย่อมไปสู่อำนาจแห่งความตาย

อวส (น+วส) ผู้กลัวตาย, ใจไม่อยู่กับตัว. นตฺถิ วโส อายตฺโตติ อวโส ผู้ไม่มีความเป็นตัว
ของตัวเอง ชื่อว่าอวสะ (อาเทศ น เป็น อ). โส อวโส อวีริโย น อตฺตโน วเสน พเลน
ทานํ เทติ^๔ ผู้กลัวตายนั้นหมดความพยายาม ไม่ให้ทานตามกำลังของตน

[๗๔๔] นฺนโน นตฺตตฺตฺตฺตฺตฺตา เจ- วิตาวิทฺธาถ กมฺปิโต
ธฺตฺโต อธฺตฺต จลิตา นิลิตํ ตฺ จ เตชิตํ.

ยิง, ฟุ้ง, ซัด, ขว้าง ๖ ศัพท์

นฺนฺ (นฺท เปรณ+ต) ยิง, ฟุ้ง, ซัด, ขว้าง. นฺเทตีติ นฺนโน อวฺรุทฺที่ฟงฺไป ชื่อว่านฺนนะ.
นฺทียเตติ วา นฺนโน หรืออวฺรุทฺที่เขายิงไป ชื่อว่านฺนนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลป ท และสระหลัง).
อຍ် หิ เต มยา นฺนโน สโร ปิสฺสตี โลหิตํ^๕ ลูกศรที่เขายิงไปนี้ จักดื่มเลือดของเจ้า

นฺตฺต, นฺต (นฺท เปรณ+ต) ยิง, ฟุ้ง, ซัด, ขว้าง. นฺเทตีติ นฺตฺโต อวฺรุทฺที่ฟงฺไป ชื่อว่านฺตตะ.
นฺทียเตติ วา นฺตฺโต หรืออวฺรุทฺที่เขายิงไป ชื่อว่านฺตตะ (ลป ท, ซ้อน ต บ้าง)

อตฺต (อสุ เขปเน+ต) ยิง, ฟุ้ง, ซัด, ขว้าง. อสียเต ชิปฺยเตติ อตฺโต อวฺรุทฺที่เขายิงไป ชื่อว่า
อตฺตะ (อาเทศ ส เป็น ต)

ชิตฺต (ชิป เปรณ+ต) ยิง, ฟุ้ง, ซัด, ขว้าง. ชิปฺยเตติ ชิตฺโต อวฺรุทฺที่เขายิงไป ชื่อว่าชิตตะ (อาเทศ
ป เป็น ต). อญฺเณนปิ เลทฺทฺชฺ ชิตฺโต อายสฺมโต อญฺคฺลิมาลสฺส กายเ นิปตฺตี^๖ ก่อน

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๖/๒๑๘

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙/๖๒

๓ ชุ.อญ. ๒๗/๗๕/๒๗๒

๔ ชา.อญ. ๔๔/๑๕๐

๕ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๓๖/๔๐๑

๖ มช.มช. ๑๓/๕๓๓/๔๘๖

ดินที่เขาขวางไปทางอื่นก็มาตกลงที่ร่างกายของพระองค์คูลิมาล

อีริต (อีร คติกมฺปนฺเนสุ+อิ+ต) ยิง, ฟุง, ซัด, ขวาง. **อีริยเตติ** **อีริโต** อารูทที่เขาซัดไป ชื่อว่าอีริตตะ. **วาเตน** **อีริตํ** **จลิตํ**^๑ ปลิวไป ห้วนไหวเพราะลม

อาวิทุช (อา+วิทฺ เปรณฺ+ต) ยิง, ฟุง, ซัด, ขวาง. **อาวิทียเตติ** **อาวิทุช** อารูทที่เขาขวางไป ชื่อว่าอาวิทชะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ฎ เป็น ฑ). **อิทํ** **จกุกํ** **สิรสุมี** **อาวิทุชํ** **กุมภการจกุกมิวภมตี**^๒ จักรที่เขาขวางไปบนศีรษะนี้ หมุนเหมือนจักรของนายช่างหม้อ

ห้วนไหว, ลั่น, สะเทือน ๔ ศัพท์

กมฺปิต (กมฺป จลเน+อิ+ต) ห้วนไหว, ลั่น, สะเทือน. **กมฺปิตติ** **กมฺปิโต** ร่างกายที่ลั่น ชื่อว่ากัมปิตตะ. **อุทกํ** **กมฺปิตํ** **ปจวี** **กมฺเปตี**^๓ น้ำไหวจึงทำแผ่นดินให้ไหว

ฐุต (ฐู กมฺปนฺ+ต) ห้วนไหว, ลั่น, สะเทือน. **ฐุนาติ** **กมฺปิตติ** **ฐูโต** ต้นไม้ที่ไหว ชื่อว่าฐุตตะ

อาฐุต (อา+ฐู วิฐุนนกมฺปนฺเนสุ+ต) ห้วนไหว, ลั่น, สะเทือน. **อาภูโส** **ฐุนาติ** **กมฺปิตติ** **อาฐูโต** ต้นไม้ที่ไหวอยู่ตลอด ชื่อว่าอาฐุตตะ

จลิต (จล กมฺปนฺ+อิ+ต) ห้วนไหว, ลั่น, สะเทือน. **จลิตติ** **จลิตโต** ต้นไม้ที่ไหว ชื่อว่าจลิตตะ. **จลิตา** **สาชา** **มนุสุเสน** **มิเคน** **วา**^๔ กิ่งไม้ไหว เพราะมนุษย์หรือสัตว์ ห้วนไหวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **เวลลิต**, **เปชิต**

ลั่น, ทำให้คม, คม ๒ ศัพท์

นิลิต (นิลี นิสานฺ+อิ+ต) ลั่น, ทำให้คม, คม. **นิลียเตติ** **นิลิตํ** ดาบที่เขาลั่น ชื่อว่านิลิตตะ. **สิรมาทาย** **ปรเส** **นิลิตาสินา**^๕ ถือเอาศีรษะของคนเหล่าอื่นด้วยดาบอันคม

เตชิต (ติช นิสานฺ+อิ+ต) ลั่น, ทำให้คม, คม. **ติชียเตติ** **เตชิตํ** ดาบที่เขาลั่น ชื่อว่าเตชิตตะ (วฺทธิ อิ เป็น เอ)

[๗๔๕] **ปตฺตพฺพํ** **คฺมฺมาปชฺชํ**
เวจิตํ **ตุ** **วลยิตํ**

ปุกํ **ปริณตํ** **สฺมา**
รฺทฺธํ **ลํวฺตฺมาวฺตํ.**

[๗๔๖] **ปริกฺขิตฺตญจ** **นิวฺตํ**
ลิตฺโต **ตุ** **ทฺทฺโธ** **คฺุพฺโห** **ตุ**

วิสฺฐํ **วิตฺถตํ** **ตตํ**
คฺุตฺโต **ปฺภูจฺ** **ตุ** **โปสิโต.**

ฟังถึง, ควรบรรลู่ ๓ ศัพท์

ปตฺตพฺพ (ปต คมเน+ตพฺพ) ฟังถึง, ควรบรรลู่. **ปตฺตียเตติ** **ปตฺตพฺพํ** สถานที่อันเขาถึง ชื่อว่า

๑ ขุ.ฉ.ญ. ๓๐/๖๙๓/๒๐๐

๒ ขา.ฉ.ญ. ๓๘/๔๒๗

๓ ที.มหา. ๑๐/๘๘/๑๒๖

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑๔/๒๓๖

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๘๔๖/๒๙๖

ปัตตัพพะ. ยักถิจิ สาวเกน ปตตพพ สัพพ เดน อนุปตตโต โหติ^๑ พระอรหัตคุณทุกอย่างที่พระสาวกบรรลุ ท่านบรรลุตามทั้งหมดแล้ว

คัมม, คมฺย (คฺมฺ คตฺถิย+ณฺย) ฟิงถึง, ควรบรลฺล. **คณฺตพฺพนฺติ คมฺมํ, คมฺยํ** สถานที่อันเขาควรถึง ชื่อว่าคัมมะและคัมยะ (ลบ ณ, อาเทศ มฺย เป็น มฺ และซ้อน ม บ้าง)

อาปชฺช (อา+ปท คตฺถิมฺหิ+ณฺย) ฟิงถึง, ควรบรลฺล. **อาปชฺชิตพฺพนฺติ อาปชฺชํ** สถานที่อันเขาควรถึง ชื่อว่าอาปชชะ (ลบ ณ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ช)

แก้, สุก ๒ ศัพท์

ปุกฺก (ปจ ปาเก+ต) แก้, สุก. **ปจฺนํ ปุกฺกํ** การสูก ชื่อว่าปักกะ. **ปจฺติตฺติ วา ปุกฺกํ** หรือผลไม้ที่สูก ชื่อว่าปักกะ (อาเทศ ต เป็น กฺก, ลบ จ)

มหารุกฺขสฺส ผลินโน **ปุกฺกํ ฉินฺนฺตฺติ โย ผลํ**
รสญฺจสฺส วิชานาติ **พีชญฺจสฺส น นสฺสตี.^๒**

ผู้เด็ดเอาผลไม้อันสุกของต้นไม้ใหญ่ที่ออกผล รूसของผลไม้ นั้น จึงไม่ทำลายเมล็ดพันธุ์ของต้นไม้ นั้น

ปริณต (ปริ+นมฺ นมฺเน+ต) แก้, สุก. **ปริณมตฺติติ ปริณตํ** ผลไม้ที่โน้มลง ชื่อว่าปริณตตะ (อาเทศ น เป็น ณ, ลบ ม). **ปริณมตฺติ วา ปาปฺณตฺติติ ปริณตํ** หรือผลไม้อันถึงที่ (สุกตามฤดูกาล) ชื่อว่าปริณตตะ (ปริ+นมฺ ปาปฺณเน+ต, อาเทศ น เป็น ณ, ลบ ม). **พฺรหฺมทตฺตสฺส รณฺโณ อคฺคฺคฺมฺเหสี คพฺภํ ปฏฺฐิลภิตฺวา ลทฺธคพฺภปริหารา ปริณตคพฺภา ปจฺจฺสุสฺสมนฺตเร ปฺตฺตํ วิชಾಯิ^๓** อัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตทรงตั้งครรรค์ ได้รับการบริหารครรรค์จนครรรค์แก้ จึงประสูติพระโอรสในระหว่างรุ่งอรุณ

โพก, พัน ๒ ศัพท์

เวจฺจิต (เวจ เวจฺเน+ถิ+ต) โพก, พัน. **เวจฺจิตเตติ เวจฺจิตํ** ผ้าที่เขาโพก ชื่อว่าเวจจิตตะ. **เวจฺจิตสีโส นาม เกสฺนฺตํ น ทสฺสาเปตฺวา เวจฺจิตโต โหติ^๔** ศีรษะที่เขาโพกไม่ให้เห็นปลายผม ชื่อว่าโพกศีรษะ

วลยิต (วล+ย+ถิ+ต) โพก, พัน. **วลมฺิว วลยํ, กุณฺฑลภากาโร วลยํ กตํ วลยิตํ** วงกลมนั้นแหละ ชื่อว่าวลยะ, วงกลมที่เขาพันคล้ายต่างหู ชื่อว่าวลยิตตะ (ลบสระหน้า)

ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม, แวดล้อม ๕ ศัพท์

รฺุทฺธ (รฺุธ อวารเณ+ต) ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม, แวดล้อม. **รฺุธฺยเตติ รฺุทฺธํ** สถานที่อันเขากั้นไว้ ชื่อว่ารฺุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ท). **เสนา ปฏฺฐิเสนาย รฺุทฺธา โหติ^๕** กองทัพแวดล้อม

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๐/๓๖๗

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕/๒๙

๓ ชา.อญ. ๔๑/๑๖๔

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๖๗/๕๖๓

๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕๗๐/๓๗๘

แล้วใส่ไว้ในแล่งธนู

ปกปิด, ซ่อนเร้น, คลุม, คุ่มครอง ๒ ศัพท์

คุษห (คุษ สัรรณ+พ) ปกปิด, ซ่อนเร้น, คลุม, คุ่มครอง. **คุษยเต** สัรรียเตติ **คุษุโ** ร่างกายที่เขาปกปิด ชื่อว่าคุษหะ (กลับ หุพ เป็น หุห). **ตทา** **ปฺริสพฺยณฺณํ** **ปากฺกั** **โหติ** **อิติ** **อิติ** **อิติ** **พฺยณฺณํ** **ปฺริจฺจนฺนํ** **คุษหุ** **โหติ**^๑ เวลาที่อวัยวะเพศชายปรากฏ อวัยวะเพศหญิงจะซ่อนอยู่เหมือนธนูปกปิดไว้

คุดต (คูป โคปน+ต) ปกปิด, ซ่อนเร้น, คลุม, คุ่มครอง. **คูปยเตติ** **คุดโต** ร่างกายที่เขาปกปิด ชื่อว่าคุดตตะ (อาเทศ ปุ เป็น ต). **อตุตฺตาปี** **คุดโต** **รกฺขิตฺโต** **ภวิสฺสตี**^๒ แม้พระองค์เอง จักได้รับการคุ้มครองรักษา

เลี้ยงดู, ต้อนรับ ๒ ศัพท์

ปฺญฺจ (ปฺส โปสเน+ต) เลี้ยงดู, ต้อนรับ. **ปฺสียเตติ** **ปฺญฺโจ** ผู้ที่เขาเลี้ยงดู ชื่อว่าปฺญฺจระ. **ปฺลิตพฺโพติ** **วา** **ปฺญฺโจ** หรือผู้ที่เขาควรเลี้ยงดู ชื่อว่าปฺญฺจระ (อาเทศ สุต เป็น ญฺจ). **ราชชาทนีเยน** **ราชโกชนีเยน** **ปฺญฺโจ** **โปลิตो**^๓ ผู้ที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยวควรบริโภคสำหรับพระราชาย

โปลิต (ปฺส โปสเน+อิ+ต) เลี้ยงดู. **ปฺลิตพฺโพติ** **โปลิตो** ผู้ที่เขาควรเลี้ยงดู ชื่อว่าโปลิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **มาตรา** **ภโต** **โปลิตो**^๔ ผู้ที่มารดาเลี้ยงดู

[๗๔๗] **ลชฺชิตฺโต** **หิหิตฺโต** **จาถ** **สนิตํ** **ธนิตํ** **ปฺยถ**
สนฺทานิตฺโต **ลิตฺโต** **พทุโร** **กิลิตฺโต** **ลยฺโต** **ภเว.**

ละอาย ๒ ศัพท์

ลชฺชิต (ลชฺช ปีเพ+อิ+ต) ละอาย. **ลชฺชิตพฺโพติ** **ลชฺชิตฺโต** ผู้ที่เขาควรละอาย ชื่อว่าลชฺชิตตะ. **ลชฺชิตฺถาติ** **วา** **ลชฺชิตฺโต** หรือผู้ละอายแล้ว ชื่อว่าลชฺชิตตะ. **อุปาสิกา** **ตสฺส** **ถาย** **ลชฺชิตา**^๕ **อุปาสิกา** ละอายแล้ว เพราะพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค

หิหิต, หีริต (หิห นิณฑาลชฺชชาสุ+อิ+ต) ละอาย. **หิหิตฺถาติ** **หิหิตฺโต** ผู้ละอายแล้ว ชื่อว่าหิหิตตะ (อาเทศ หุ เป็น รุ บ้าง). **ชาติยา** **เจว** **กมฺมุนา** **จ** **หิหิตो**^๖ ละอายเพราะชาติและเพราะการกระทำ

เสียง, มีเสียง ๒ ศัพท์

สนิต (สน สทฺเท+อิ+ต) เสียง, มีเสียง. **สนียเตติ** **สนิตํ** เสียงที่เขาสวด ชื่อว่าสนิตะ

๑ วิ.ฎี. ๔/๑๑๖/๑๙๔

๒ ส.สคถ. ๑๕/๓๘๔/๑๒๙

๓ ชุ.มทานิ. ๒๙/๓๐๔/๒๐๙

๔ อิง.อญ. ๑๖/๔๙๗/๑๙๗

๕ ธมฺม.อญ. ๒๐/๔๐

๖ ชุ.อญ. ๓๓/๖๓๑/๒๕๐

ธนิต (ธน สทเท+อิ+ต) เสียง, มีเสียง. **ธนียเตติ** **ธนิตัม** เสียงที่เขาสวด ชื่อว่าธนิตะ. **ธนิตัม** นามเตเสว **ทุติยจตุตถัม**^๑ อักษรตัวที่ ๒ และ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ เท่านั้น ชื่อว่าธนิตะ

ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ ๕ ศัพท์

สนทานิต (สนทาน+อิ+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **สนทานัม** **กตัม** **สนทานิตัม** การมัดที่เขาทำแล้ว ชื่อว่าสนทานิตะ (ลบสระหน้า)

สิต (สิ พนฺธเน+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **เสวียเตติ** **สิโต** ท่อนไม้ที่เขามัด ชื่อว่าสิตะ

พทุธ (พนฺธ พนฺธเน+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **พนฺธียเตติ** **พทุธ** ไม้ที่เขามัด ชื่อว่าพทุธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ฑ, ลบ น). **อณฺณตโร** **ปุริโส** **โจริกัม** **กตฺวา** **การาย** **พทุธ** **โหติ**^๒ บุรุษผู้หนึ่งทำการโจรกรรมแล้ว ถูกเจ้าหน้าที่จองจำในเรือนจำ

กิลิต (กิล พนฺธเน+อิ+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **กิลียเตติ** **กิลิต** ไม้ที่เขามัด ชื่อว่ากิลิตะ

สังยต (สัง+ยมฺ พนฺธเน+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **สังมียเตติ** **สังยโต** ไม้ที่เขามัด ชื่อว่าสังยตะ (ลบ ม)

ผูก มีอีกหลายศัพท์ เช่น **มุต**, **อุทฺทิต**, **สทฺทิต**

[๗๔๘] **สิทุธ** **นิปฺพนฺนิพฺพตฺตา** **ทาริต** **ภินฺนภทิตา**
ฉนฺโน **ตุ** **ฉาทิต** **จาด** **วิทฺธ** **ฉิทฺทิตเวธิตา.**

สำเร็จ, เสริจ ๓ ศัพท์

สิทุธ (สิธ สฺสิทุธิมฺ+ต) สำเร็จ, เสริจ. **สิชฺฆตฺติ** **สิทุธ** บทที่สำเร็จ ชื่อว่าสิทุธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ฑ). **นิสฺสํสยัม** **ไซ** **น** **ดาว** **ภตฺตัม** **สิทุธัม** **ภวิสฺสตี**^๓ ภัตตอาหารจกยังไม่เสร็จ โดยไม่ต้องสงสัย

นิปฺพนฺ (นิ+ปท สิทุธิยฺ+ต) สำเร็จ, เสริจ. **นิปฺปชฺชิตฺถาติ** **นิปฺพนฺ** ประโยชน์ที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่านิปฺพนฺ (ลบ อ ที่ ป, อาเทศ ฑ เป็น ฝ, ต เป็น อนฺ). **มยฺหัม** **มนโรโธ** **นิปฺพนฺ**^๔ ความปรารถนาแห่งใจของเราสำเร็จแล้ว

นิพฺพต (นิ+วตฺต วตฺตเน+อ) สำเร็จ, เสริจ. **นิวตฺติตฺถาติ** **นิพฺพตฺโต** ประโยชน์ที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่านิพฺพตตะ (ซ้อน ฐ, อาเทศ ฐ เป็น พฺพ)

ทูป, แดก, ทำลาย ๓ ศัพท์

ทาริต (ทว วิทารणे+เณ+อิ+ต) ทูป, แดก, ทำลาย. **ทาริตฺพฺโพติ** **ทาริต** ภาชนะที่ควรให้แตก

๑ วิ.ญ. ๓/๖๑๒

๒ วิ.มหา. ๔/๑๐๔/๑๕๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๕/๓๗๓

๔ ที.อญ. ๔/๑๕๐/๑๒๔

(แตกง่าย) ชื่อว่าทาริตะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลปสระหน้า). เกน ทาริต์ อุกเกน กิณนั ปพพตปฺปเทส^๑ สถานที่อันเป็นภูเขาดูถูกน้ำทำลาย

กินน (ภิก วิจารณ์+ต) ทูบ, แตก, ทำลาย. กิษซติติ กิณโน ภาชนะที่แตก ชื่อว่ากินนะ (ลป ท, อาเทศ ต เป็น อินฺน, ลปสระหน้า). อญฺญตฺรสุส กิษฺุโน ปตฺโต กิณฺโน โหติ^๒ บาตรของ กิษฺุรูปหนึ่งแตก

เกกิต (ภิก วิจารณ์+อิ+ต) ทูบ, แตก, ทำลาย. กิษฺุติถาติ เกกิตฺ ภาชนะที่แตกแล้ว ชื่อว่าเกกิต ติ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

ปกปิด, บัง, มุง, คลุม ๒ ศัพท์

จนฺน (จท สัวรณ+ต) ปกปิด, บัง, มุง, คลุม. จทียเตติ จนฺโน บ้านที่เขามุง ชื่อว่าจันนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลป ท และสระหน้า). จนฺนา เม กุฎฺฐิกา สุขา นิวาตา^๓ กระท่อมของเรามากแล้ว อยู่สบายปราศจากลมพัด

ฉาติ (จท สัวรณ+อิ+ต) ปกปิด, บัง, มุง, คลุม. จทียเตติ ฉาติโต บ้านที่เขามุง ชื่อว่าฉาติตะ (วุทธิ อ เป็น อา). นานารตฺเตหิ วตฺเตหิ วิมานํ ภวติ ฉาติตํ^๔ วิมานคลุมด้วยผ้าสีแดงหลายชนิด

ทึม, แทง, ทะลุ ๓ ศัพท์

วิทฺ (วิท เวธเน+ต) ทึม, แทง, ทะลุ. วิธียเตติ วิทฺโธ ผู้ถูกแทง ชื่อว่าวิทตะ. วิธิตพฺโพติ วา วิทฺโธ หรือธรรมที่ควรแทงตลอด ชื่อว่าวิทตะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ฐ เป็น ท). ปุริโส สลฺเลน วิทฺโธ^๕ บุรุษถูกแทงด้วยลูกศร

ฉิทฺ (ฉิทฺท กณฺณเกเท+อิ+ต) ทึม, แทง, ทะลุ. ฉิทฺทิตพฺโพติ ฉิทฺโต ผู้ควรถูกแทง ชื่อว่าฉิทติตะ

เวธิต (วิท เวธเน+อิ+ต) ทึม, แทง, ทะลุ. วิธิตพฺโพติ เวธิตโต ผู้ควรถูกแทง ชื่อว่าเวธิตตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

[๗๔๙] อาหฺโฏ อาภตานิตา ทนฺโต ตฺ ทมิโต ลียา
สนฺโต ตฺ สมิโต เจว ปุณฺโณ ตฺ ปุริโต ภเว.

นำมา, พามา ๓ ศัพท์

อาหฺ (อา+หฺร หรณ+ต) นำมา, พามา. อาหฺรติติ อาหฺโฏ ผู้นำมา ชื่อว่าอาหฺวะ. อาหฺริตพฺโพติ วา อาหฺโฏ หรือผู้ที่เขาคควรนำมา ชื่อว่าอาหฺวะ (ลป ร ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น

๑ อิง.อญ. ๑๕/๕๙๔/๔๓๑

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๒๙/๑๐๘

๓ ขุ.เถร. ๒๖/๑๓๘/๒๖๐

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๒๐/๓๗๖

๕ มขุ.มขุ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๘

ฎ). ฉนุทธานัน ฉนโท อาทโฏ โทติ^๑ ภิกษุนำฉันทะของผู้ควรบอกฉันทะมา

อาภต (อา+ภร ธารณโปสเนสุ+ต) นำมา, พามา. **อาภรตีติ** **อาภโต** ผู้นำมา ชื่อว่าอาภตตะ. **อาภรตีตพโพติ** วา **อาภโต** หรือผู้ที่เขาควรนำมา ชื่อว่าอาภตตะ (ลบ ร). **สุวณฺณมาลา** **กุโตนตสฺส** **ทุคฺคตสฺส** **นิสฺสํสํ** **โจริกาย** **อาภตา**^๒ นางโจรคกงนำดอกไม้ทองคำจากที่ใดที่หนึ่งมาให้แก่นายทุคคตะนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย

อานีต (อา+นี นเย+ต) นำมา, พามา. **อานีเตติ** **อานีโต** ผู้ที่เขานำมา ชื่อว่าอานีตะ. **เตน** **กิริปุริเสน** **อญญา** **ปชาปติ** **อานีตา**^๓ ทราบว่าบุรุษนั้นนำเอาหญิงอื่นมาเป็นภรรยา

ฝีกหัด, ทรมาน, อบรม, ช่ม ๒ ศัพท์

ทนฺต (ทมุ ทมเน+ต) ฝีกหัด, ทรมาน, อบรม, ช่ม. **ทเมตีติ** **ทนฺโต** ผู้ฝีก ชื่อว่าทนต์ (อาเทศ มุ เป็น นุ)

วรมสฺสตรา **ทนฺตา**

อาชานียา **จ** **สินฺทวา**

ภุญฺชรา **จ** **มหานาคา**

อดตทนฺโต **ตโต** **วร**.^๔

ม้าอัสตร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้าง พญาช้างที่ฝีกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ ส่วนผู้มีตนอันฝีกแล้วเป็นผู้ประเสริฐกว่านั้น

ทมิต (ทมุ ทมเน+อิ+ต) ฝีกหัด, ทรมาน, อบรม, ช่ม. **ทมิตพโพติ** **ทมิโต** ผู้ที่เขาควรทรมาน ชื่อว่าทมิตะ. **โมคฺคฺลลาเนน** **มจฺจริยเสฏฺฐิ** **ทมิโต**^๕ เศรษฐีซึ่งเหนียวถูกพระโมคคัลลานะทรมานแล้ว

สงบ, ระงับ ๒ ศัพท์

สนฺต (สมุ อุปสเม+ต) สงบ, ระงับ. **กิลเส** **สเมตีติ** **สนฺโต** ผู้สงบกิลเส ชื่อว่าสันตะ (อาเทศ มุ เป็น นุ). **อัยปี** **โข** **ภิกฺขเว** **อานาปานสฺสตีสมานิ** **ภาวิต** **พหุสิกิต** **สนฺโต** **เจวปณฺีโต** **จ**^๖ ภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันเกิดจากการกำหนดลมหายใจออกหายใจเข้านี้ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้ว เป็นสภาพที่สงบและประเสริฐสุด

สมิต (สมุ อุปสเม+อิ+ต) สงบ, ระงับ. **สเมตีติ** **สมิโต** ผู้สงบ ชื่อว่าสมิตตะ. **สตนฺน** **ภิกฺขเว** **ธมฺมานํ** **สมิตตฺตา** **สมโณ** **โหติ**^๗ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นสมณะเพราะสงบธรรม ๗ อย่างได้

เต็ม, บริบูรณ์ ๒ ศัพท์

ปฺนฺณ (ปุร ปุรณ+ต) เต็ม, บริบูรณ์. **ปุเรตีติ** **ปฺนฺโน** ภาชนะที่เต็ม ชื่อว่าปฺนณะ (ลบ ร, อาเทศ ต เป็น อนฺน, นฺน เป็น ณฺณ, ลบสระหลัง, รัสสะ อุ เป็น อู). **สพฺโพ** **วิหาโร** **อหิณา** **ปฺนฺโน**^๘ วิหารทั้งหลายมีงูอยู่เต็ม

๑ วิ.มหา. ๕/๑๘๒/๒๕๕

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๙/๑๒๐

๓ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๓

๔ ชุ.ธมฺม. ๒๕/๓๓/๕๗

๕ ธมฺม.ฉฺฉ. ๒๐/๓๗

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๑

๗ อัง.สฺตฺตฺก. ๒๓/๘๓/๑๔๖

๘ วิ.มหา. ๔/๑๒๗/๑๗๖

ปุริต (ปุร ปุรณ+อิ+ต) เต็ม, บริบูรณ์. **ปุริตฤถาติ** **ปุริโต** ภาชนะที่เต็มแล้ว ชื่อว่าปุริตະ.
สงกปุโป **ปุริโต** **มม**^๑ ความดำริของเราบริบูรณ์แล้ว

[๗๕๐] **อปจายิต** **มหิตโต** **ปุชิตารหิตโตจจิตโต**
มานิตโต **จาปจิตโต** **จ** **ตจจित** **ตุ** **ตनुกเต.**

บุชา, นัถือ, นอบน้อม ๗ คัมภีร์

อปจายิต (อป+จาย บุชานิสสามเนสุ+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **อปจายิตฤถาติ** **อปจายิตโต**
 ผู้ที่เขาบูชาแล้ว ชื่อว่าอปจายิตະ. **ภพทนต์น** **นาคราเชน** **กาสาวิ** **อปจายิต**^๒ ผ้ากาสาจะอัน
 ฉันทันตนาคราชบูชาแล้ว

มหิต (มห ปุชาย+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **มหิตพุโพติ** **มหิตโต** ผู้ที่เขาควรบูชา ชื่อว่ามหิตະ.
โลเกหิ **มหิตโต** **ปุชิตโต**^๓ ผู้ที่ชาวโลกบูชานัถือ

ปุชิต (ปุช ปุชเน+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **ปุชียเตติ** **ปุชิตโต** ผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่าปุชิตະ. **สงเม**
โคตมิ **เทหิ** **สงเม** **เต** **ทินเน** **อหญเจว** **ปุชิตโต** **ภวิสุสามิ** **สงโม** **จ**^๔ **โคตมิ** **เธอง**
 ถวายทานในสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์อันเธอถวายแล้ว ทั้งเราและพระสงฆ์ชื่อว่าเป็นผู้ที่ได้บูชา

อรหิต (อรห ปุชาย+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **อรหิตพุโพติ** **อรหิตโต** ผู้ที่เขาควรบูชา
 ชื่อว่าอรหิตະ

อจจित (อจจ ปุชาย+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **อจจียเตติ** **อจจิตโต** ผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่า
 อัจจิตະ. **พฺรหฺเมหิ** **จ** **อสุเรหิ** **จ** **เทเวหิ** **จ** **อจจิตโต** **ปุชิตโต**^๕ ผู้ที่ทั้งพรหม อสูร และ
 เทวดานัถือบูชา

มานิต (มาน ปุชาย+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **มานิตพุโพติ** **มานิตโต** ผู้ที่เขาควรบูชา
 ชื่อว่ามานิตະ. **ภควา** **สกกโต** **โหติ** **ครุกโต** **มานิตโต** **ปุชิตโต** **อปจิตโต**^๖ พระผู้มีพระภาค
 เป็นผู้ที่เขาสักการะ เคารพ นัถือ บูชา นอบน้อม

อปจิต (อป+จิ ปุชาย+อิ+ต) บุชา, นัถือ, นอบน้อม. **อปจิตฤถาติ** **อปจิตโต** ผู้ที่เขาบูชาแล้ว
 ชื่อว่าอปจิตະ (ลบสระหน้า). **มเหสีหิ** **ซีณาสเวหิ** **อปจิตโต**^๗ ผู้ที่พระซีณาสพผู้มีความเพียรมาก
 บูชาแล้ว. **นมสุลิตคัมภีร์** ก็มีอรรถเหมือนกัน

เหลา, ถาก ๒ คัมภีร์

ตจจित (ตจจ ตนฺกรณ+อิ+ต) เหลา, ถาก. **ตจจียเตติ** **ตจจิตโต** ไม้ที่เขาถาก ชื่อว่าตจจิตະ.

๑ ขุ.อปท. ๓๒/๓/๓๘

๒ ม.ลิน. ๓๐๕

๓ ขุ.อ. ๕๐/๑๒๐๒/๑๘๘

๔ ม.ข.อุ.ปริ. ๑๔/๗๐๗/๔๕๖

๕ ขุ.อ. ๕๐/๒๙๑๘/๒๖๘

๖ ขุ.อปท. ๒๕/๕๔/๘๘

๗ ขุ.อ. ๓๒/๑๘๖/๔๘๐

รุกขา ดินุหยา กุจาริยา ฉินทิตวา ฌมภาทิสณฺจําเนน ตจฺฉิตา โหนติ^๑ ต้นไม้ที่เขาตัดด้วยขวานอันคมแล้วตากให้เป็นรูปเส้าเรื่อนเป็นต้น

ตฺนุกต (ตฺนุสทฺทฺฐปท+กร กรณ+ต) เหลลา, ถาก. **ตฺนุกฺริยเตติ ตฺนุกโต** ไม้ที่เขาตาก ชื่อว่าตฺนุกตะ (ทีฆะ อุ เป็น อุ, ลป รุ ที่สุดธาตุ)

[๗๕๑] **สนฺตฺตฺโต ฐฺปีโต โจบ-** **จฺริโต ตฺ อุปาสิโต**
ภฺญจํ ตฺ คพิตํ ปนฺนํ **จฺตมฺจ ธํสิตํ ภเว.**

รม, อบ, อบอวล, ทำให้ร้อน ๒ ศัพท์

สนฺตฺตฺต (สฺ+ตป สนฺตาเป+ต) รม, อบ, อบอวล, ทำให้ร้อน. **สนฺตฺปียิตฺถาติ สนฺตฺตฺโต** ร่างกายที่เขาอบแล้ว ชื่อว่าสนฺตฺตตะ (อาเทศนิกหิตเป็น น, ปุ เป็น ต). **ตสฺมี จ สฺลิวเร กณฺหสฺปโป อคฺคินา สนฺตฺตฺโต นิกฺขมิตฺวา ภิกฺขุ ปริปาเตสิ^๒** จูเห่าในโพรงนั้นถูกไฟรมจึงเลื้อยออกมาไล่กัดพวกภิกษุ

ฐฺปีต (ฐฺป สนฺตาเป+อิ+ต) รม, อบ, อบอวล, ทำให้ร้อน. **ฐฺปียิตฺถาติ ฐฺปีโต** ร่างกายที่เขาอบแล้ว ชื่อว่าฐฺปีตะ. **สุมฺลลํ ปนฺนํ นานาคณฺเฑหิ ฐฺปีตํ^๓** ป่าใหญ่ที่ดอกไม้บานสะพรั่ง อบอวลด้วยกลิ่นหอมต่างๆ

เข้าไปใกล้, ประณินบัติ, รับใช้, บำเรอ, บำรุง ๒ ศัพท์

อุปจฺริต (อุป+จฺร คตฺยํ+อิ+ต) เข้าไปใกล้, ประณินบัติ, รับใช้, บำเรอ, บำรุง. **อุปจฺริตพฺโพติ อุปจฺริโต** ผู้ที่เขาควรรับใช้ ชื่อว่าอุปจฺริตะ

อุปาสิต (อุป+อาส อุปเวสเน+อิ+ต) เข้าไปใกล้, ประณินบัติ, รับใช้, บำเรอ, บำรุง. **อุปาสิตพฺโพติ อุปาสิโต** ผู้ที่เขาควรรับใช้ ชื่อว่าอุปาสิตะ. **อุปคณฺตฺวา วา อาสิยเตติ อุปาสิโต** หรือผู้ที่เขาเข้าไปอยู่ใกล้ ชื่อว่าอุปาสิตะ (ลปสระหน้า). **โส ภควา มยา อาสิโต อุปาสิโต ปยิริปาสิโต ปริปุจฺฉิตฺโต ปริปณฺหิตโต^๔** พระผู้มีพระภาคนั้น ข้าพเจ้านั่งใกล้ รับใช้ ประณินบัติ สอบถาม ได้ถาม

พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน ๕ ศัพท์

ภฺญจ (ภส อโธปตเน+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **ภสฺตีติ ภฺญฺโจ** ผู้เคลื่อน ชื่อว่าภฺญฺจ (อาเทศสุด เป็น ญจ). **จูพฺนาโค สาสนโต ภฺญฺโจ^๕** จูพนาคะเคลื่อนจากศาสนาแล้ว

คพิต (คพ เสจเน+อิ+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **คพฺตีติ คพิโต** สิ่งที่ตกหล่น ชื่อว่าคพิตะ. **ตฺขณฺํ คพิตมฺปิ จ มุตฺตํ ปฺติมุตฺตตฺนฺเดวฺว วุจฺจติ^๖** น้ำมูตรแม้ตกลงในขณะนั้น ท่านก็เรียกว่าน้ำมูตรเนาเหมือนกัน

๑ อิง.อญ. ๑๕/๓๗/๔๑

๒ วิ.มทว. ๒/๖๐๔/๓๕๕

๓ ชุ.อุปทาน. ๓๓/๑๘๗/๔๖๑

๔ ชุ.จุพน. ๓๐/๕๘๔/๒๘๖

๕ วิ.อญ. ๒/๔๘๘

๖ ส.อญ. ๑๒/๑๖๔/๒๓๐

ปนุน (ปท คมเน+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **ปชชิตติ** ปนุโน ผู้เป็นไป ชื่อว่าปนนะ (อาเทศ ต เป็น อนุน, ลป ทุ และสระหน้า). **ตตถ** ปนุนมูลผลานิ **ปริภุณชฺชโต**^๑ บริโภคมูลผล ที่หล่น ลงในที่นั้น

จุต (จ จวเน+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **จวตติ** จุต ผู้เคลื่อน ชื่อว่าจุตตะ. **โส ตโต จุต** **อมุตร อุทปาที**^๒ เขาเคลื่อนจากที่นั้นแล้วไปเกิดในที่โน้น

ธัสสิ (ธัส ธัสเน+อิ+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน, กำจัด, ทำลาย. **ธัสสิเตติ** **ธัสสิโต** สัตว์ที่ถูก ทำลาย ชื่อว่าธัสสิตะ. **มานอ มกุโข จ ธัสสิโต**^๓ ความถือตัวและความลบหลู่อันเราทำลายแล้ว. **กนฺนคัพพํ** ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๕๒] **ปีโต ปมุทิตอ ภูโจ มตโต ตฺภูโจถ กนฺติโต**
สญฺฉินฺโน ลฺลุนทาตาถ ปสฺสฺวโจ วณฺณิโต ฤโต.

ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ ๕ คัพท์

ปีต (ปี ตปฺปนกนฺตีสฺ+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **ปีเนตติ** **ปีโต** ผู้ยินดี ชื่อว่าปีตะ. **ปิยเตติ** วา **ปีโต** หรือผู้ที่เขายินดี ชื่อว่าปีตะ. **ปามุชฺชํ โข อานนฺท ปิตตถํ ปิตานิสฺสํ**^๔ **อานนํ** ความปราโมทย์มีปีติเป็นผล มีปีติเป็นอานิสงส์

ปมุทิต (ป+มุท หาสเน+อิ+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **ปมุทิตติ** **ปมุทิตอ** ผู้ยินดี ชื่อว่า ปมุทิตะ. **ปมุทียเตติ** วา **ปมุทิตอ** หรือผู้ที่เขายินดี ชื่อว่าปมุทิตะ. **พรหฺมา สนงฺกฺมาโร อตฺตมโน โหติ ปมุทิตอ ปิตฺติโสมนสฺสชาโต**^๕ สันงกumarพรหมปลื้มใจ เบิกบาน โสมนัสยินดี

ภูโจ (หส หัสเน+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **หสตีติ** **ภูโจ** ผู้ร่าเริง ชื่อว่าภูจฺฐะ (อาเทศ สุต เป็น ฐจ). **เทวทตฺโต น ภควา อิมานิ ปญฺจ วตฺถุนิ อุนฺชานาตติ ภูโจ อุทคฺโค**^๖ พระท้าวท้าวว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ อย่างเหล่านี้ ก็มีความยินดี เบิกบานใจ

มตโต (มท หาสเน+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **มทตีติ** **มตโต** ผู้เบิกบาน ชื่อว่ามัตตะ (อาเทศ ทุ เป็น ต)

ตฺภูโจ (ตฺส ปิตฺติยฺ+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **ตฺสตีติ** **ตฺภูโจ** ผู้ยินดี ชื่อว่าตฺภูจฺฐะ (อาเทศ สุต เป็น ฐจ). **สแกน ทาเรน จ ตฺภูโจ อโหสิ**^๗ ข้าพเจ้าเป็นผู้ยินดีด้วยภรรยาของตน

ตัด, เฉือน, เกี้ยว ๔ คัพท์

กนฺติต (กนฺต เจทเน+อิ+ต) ตัด, เฉือน, เกี้ยว. **กนฺตียิตฺถาติ** **กนฺติโต** ต้นไม้ที่ถูกตัดแล้ว ชื่อว่า

๑ ชุ.อุฎ. ๒๙/๓๖๒/๑๗๓

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗

๓ ชุ.อุปทาน. ๓๒/๓๖/๑๒๓

๔ อัง.ทสฺก. ๒๔/๑/๑

๕ ที.มหา. ๑๐/๒๑๙/๒๖๒

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๕๙๔/๔๐๐

๗ ชุ.วิมาน. ๒๖/๖๑/๑๐๕

กันติตะ. กนฺติตสฺสฺตํ กนฺตติ^๑ ตัดเส้นด้ายที่เขาตัดไว้แล้ว

สณฺณินฺน (สฺ+ฉิทฺ ทฺวิธากรณ+ต) ตัด, ฉือน, เกี้ยว. สณฺณิตฺยเตติ สณฺณินฺโน กิเลสที่เขาตัด
ชื่อว่าสณฺณินฺน (อาเทศนิกหิตเป็น ญ, ต เป็น อินฺน, ลบ ทุ และสระหน้า). สพฺเพ กิเลส
สณฺณินฺนา เอกทึปสฺสฺสิทํ ผล^๒ กิเลสทั้งปวงอันเราตัดได้แล้ว นี่เป็นผลแห่งประทีปดวงเดียว

ลฺลฺน (ลฺลฺ ฉฺทเน+ยฺ) ตัด, ฉือน, เกี้ยว. ลฺลฺนาตีติ ลฺลฺโน ผู้ตัด ชื่อว่าลฺลฺน (อาเทศ ญ เป็น อน, ลบ อ)

ทาท (ทา ลวเน+ต) ตัด, ฉือน, เกี้ยว. ทาทิ ลฺลฺนาตีติ ทาโต ผู้เก็บเกี่ยว ชื่อว่าทาทะ.
ฉาตคัพทํก็มีอรรถเหมือนกัน

สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม ๓ คัพท

ปสฺสฺจ, ปสฺตถ (ป+สฺสฺ ฤตฺยํ+ต) สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม. ปกาเรน สจฺยเตติ ปสฺสฺจ ใ้
ที่เขายกย่องทั่วไป ชื่อว่าปสฺสฺจ (อาเทศ ต เป็น จ, จฺ เป็น ญ, หรือ ต เป็น ถ, จฺ เป็น ตฺ บ้าง).
ปสฺสฺยิตฺถาติ วา ปสฺสฺจ ใ้ หรือผู้ที่เขาสรรเสริญแล้ว ชื่อว่าปสฺสฺจ (ป+สฺสฺ ปสฺสฺเน+ต, ลบ
นิกหิต, อาเทศ สฺต เป็น ญฺจ). อຍ် หิ ฉฺมโม อริเยหิ วนฺณโต ปสฺสฺจ ใ้ โฉมิโต^๓
ธรรมะข้อนี้ พระอริยเจ้าพากันสรรเสริญ ยกย่อง ชื่นชม. ภายสฺมา หิ สาริปฺตโต ภควตา
อนนฺกปริยาเยน โฉมิโต วนฺณโต ปสฺตถ^๔ ท่านพระสารีบุตรผู้ที่มีพระภาคทรงชมเชย
ยกย่อง สรรเสริญ โดยอนนฺกปริยาย

วนฺณิต (วนฺณ วนฺณกฺริยาวิตถารคฺคฺนวจเนสุ+อิ+ต) สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม. วนฺณยิตฺถาติ วนฺณโต
ผู้ที่เขาสรรเสริญ ชื่อว่าวนฺณิตะ. ฉฺมโม อริเยหิ วนฺณโต^๕ ธรรมที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย
สรรเสริญ

ฤต (ฤ อภิตถเว+ต) สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม. ฤยิตฺถาติ ฤโต ผู้ที่เขาชมเชย ชื่อว่าฤตะ.
สฺตถาราวา วนฺณโต ฤโต^๖ ผู้อันพระศาสดาสรรเสริญ ยกย่องแล้ว

สรรเสริญ มีอีกหลายคัพท เช่น อีฉิต, ปณิต

[๗๕๓] ดินฺโตลฺลฺลทกฺกิลินฺนนา

มคฺคิตํ ปริเยสิตํ

อนฺเวสิตํ คเวสิตํ

ลทฺถํ ตฺ ปตฺตมฺจฺเจเต.

เปี้ยก, ชุ่ม, ชื่นแฉะ ๕ คัพท

ดินฺต (ติม อทฺทภาวนิจฺเจสฺ+นฺต) เปี้ยก, ชุ่ม, ชื่นแฉะ. ดิมตีติ ดินฺโต พื้นที่อันเปี้ยก ชื่อว่าดินตะ
(อาเทศ มฺ เป็น นฺ). สเจ สพฺโพ ดินฺโต จาตฺตมฺมาสฺจฺเจเยน ชาตปจฺวีเยว^๗ หากว่าพื้นดิน

๑ วิ.ภิกขุณี. ๓/๓๐๓/๑๖๘

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๖/๑๖

๓ วิ.อญ. ๒/๕๐๔

๔ สฺ.นิกทาน. ๑๖/๖๙๕/๓๒๒

๕ วิ.มหาวี. ๒/๘๗๑/๕๖๕

๖ ขุ.อญ. ๕๑/๕๙/๘๔

๗ วิ.อญ. ๒/๓๑๑

ธรรมชาติเป็ยกตลอด ๔ เดือน

อลุล (อลุล เกฺลทเน+อ) เป็ยก, ชุ่ม, ขึ้นแฉะ. **อลุลตีติ** **อลุโล** ผ้าอันเป็ยก ชื่อว่าอัลละ. **อลุลจีวร** ปตุถริตฺวา **วิหาร** **ปาวิลี**^๑ ผึ่งจีวรชุ่มไว้แล้วเข้าไปในวิหาร

อทุท (อทุท คติยาจเนสฺ+อ) เป็ยก, ชุ่ม, ขึ้นแฉะ. **อทุทตีติ** **อทุโท** พื้นที่อันเป็ยก ชื่อว่าอักทะ

กิลินุ (กิลิท อทุทภาเว+ต) เป็ยก, ชุ่ม, ขึ้นแฉะ. **กิลิทตีติ** **กิลินุโน** ร่างกายอันเป็ยก ชื่อว่ากิลินะ (อาเทศ ต เป็น อินฺ, ลบ ทุ และสระหน้า). **กิลินุเนน** **คตุเดน** **สยนฺติ**^๒ พากันนอนทั้งที่ร่างกายยังเป็ยกอยู่

อุนฺน (อฺกฺติ เกฺลทเน+ต) เป็ยก, ชุ่ม, ขึ้นแฉะ. **อฺกฺเตตีติ** **อฺกฺนโน** ร่างกายอันเป็ยก ชื่อว่าอฺกฺนนะ (ลบ ทุ, อาเทศ ต เป็น อฺนฺน, ลบ อ)

แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น ๔ คัพท์

มคฺคิต (มคฺค อเนวสเน+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **มคฺคตีติ** **มคฺคิโต** ผู้แสวงหา ชื่อว่า มคฺคิตะ

ปริเยลิต (ปริ+เอส คติยฺ+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **ปริ** **ปุณปุณฺ** **เอสิยเตติ** **ปริเยลิตโต** ผู้ที่เขาแสวงหาบ่อยๆ ชื่อว่าปริเยลิตะ. **ปริเยสตีติ** **วา** **ปริเยลิตโต** หรือผู้แสวงหา ชื่อว่าปริเยลิตะ (ลง ยุ อาคม). **มhesกฺเขหิ** **วา** **สตุเตหิ** **เอสิโต** **คเวสิโต** **ปริเยลิตโต**^๓ พระผู้มีพระภาคที่สัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่พากันค้นหา เสาะหา แสวงหา

อเนวลิต (อนฺ+เอส คติยฺ+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **อเนวสตีติ** **อเนวลิตโต** ผู้แสวงหา ชื่อว่าอันเวลิตะ. **อนฺ** **เสสิยิตฺถาติ** **วา** **อเนวลิตโต** หรือผู้ที่เขาแสวงหา ชื่อว่าอันเวลิตะ (อาเทศ อฺ เป็น ฺว)

คเวสิต (คเวส มคฺคเน+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **คเวสตีติ** **คเวสิยิตฺถาติ** **วา** **คเวสิโต** ผู้แสวงหา หรือผู้ที่เขาแสวงหาแล้ว ชื่อว่าคเวลิตะ

ได้, ถึง ๒ คัพท์

ลทฺธ (ลภ ปตฺติยฺ+ต) ได้, ถึง. **ลภิตพฺพนฺติ** **ลทฺธ** ทรรพย์ที่เขาควรได้ ชื่อว่าลทฺธะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ภู เป็น ฑ). **สตุถา** **เต** **ทูลลภ** **ลทฺธ**^๔ พระศาสดาเป็นผู้ที่ท่านได้ยาก

ปตฺต (ป+อาป พฺยาปเน+ต) ได้, ถึง, บรรลุ. **ปาปตีติ** **ปตฺโต** ผู้ถึง ชื่อว่าปตฺตะ (ลบ อา, อาเทศ ฺป เป็น ฺต). **สงฺโฆ** **ลาภคฺคฺมเหตุต** **ปตฺโต** **โหติ**^๕ พระสงฆ์ถึงความเป็ยกใหญ่ด้วยลาภอันเลิศ

๑ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๓๕/๑๓๖

๒ วิ.มทฺหวิ. ๒/๖๑๕/๔๐๑

๓ ขุ.มทฺหานิ. ๒๘/๗๐๑/๔๑๔

๔ ขุ.เถร. ๒๖/๓๐๔/๓๐๒

๕ วิ.มทฺหวิ. ๑/๘/๑๖

ได้ มีอีกหลายศัพท์ เช่น ภาวิต, อาสาทิต, วิภูต

[๗๕๔] รกฺขิตํ โคปิตํ คฺคฺตํ ตาตํ โคปายิตาวิตา
 ปาลิตํ อถ โอสฺสฏฺจํ จตฺตํ หีนํ สมฺมุชฺฉิตํ.

รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน ๗ ศัพท์

รกฺขิต (รกฺข ปาลเน+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. รกฺขียิตถาติ รกฺขิตํ ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่ารกฺขิตะ. สทฺธมฺโม สพุทฺธิ รกฺขิตโ^๑ พระสังฆกรรมอันสัตบุรุษพากันรักษาไว้แล้ว

โคปิต (คฺป โคปเน+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. คฺปิยิตถาติ โคปิตํ ทรัพย์ที่เขาคุ้มครองแล้ว ชื่อว่าโคปิตะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ). ปณฺทฺธิโต จตฺตฺวาริสฺสุทฺธิสีเลนํ สํวฺโต รกฺขิตโ โคปิตโ หุตฺวา^๒ บัณฑิตเป็นผู้อันจตุปาริสฺสุทฺธิศีลรักษา คุ้มครอง ป้องกัน

คฺคฺต (คฺป โคปเน+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. คฺปิยิตถาติ คฺคฺตํ ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าคฺคฺตะ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). ภิกฺขุ อินฺทฺริเยสุ คฺคฺตฺทฺวาโร โหติ^๓ ภิกษุผู้มีทวารอันตนคุ้มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย

ตาต (ตา ปาลเน+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. ตายเต ปาลียเตติ ตาตํ ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าตาตะ

โคปายิต (คฺป โคปเน+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. คฺปิยิตถาติ โคปายิตโ ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าโคปายิตะ (ลง आय् อาคม). เมตฺตาทกรุณาสมฺปตฺติยา มาตาปิตโร วिय โลกสฺส รกฺขิตา โคปายิตา^๔ เหมือนมารดาและบิดาเป็นผู้รักษา คุ้มครองชาวโลกด้วยเมตตาสมบัติและกรุณาสมบัติ

อาวิต (อว รกฺขเณ+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. อวียิตถาติ อาวิตํ ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าอาวิตะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น อา)

पालิต (पाल รกฺขเณ+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. ปาลียิตถาติ ปาลิตํ ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าपालิตะ. เสฏฺฐิ อตฺตนา ปาลิตํ วณฺปปตี นิสฺสาย^๕ เศรษฐีอาศัยต้นไม้เจ้าป่าที่ตนเองรักษาไว้

สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน ๔ ศัพท์

โอสฺสฏฺจ, **โอสฺสคฺค** (อุ+สชฺ วิสฺสคฺเค+ต) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. โอสฺสชียิตถาติ โอสฺสฏฺจํ ทรัพย์ที่เขาสละแล้ว ชื่อว่าโอสฺสฏฺจ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ชฺชอน สฺ, ลป ชฺ, อาเทศ ต เป็น จ, ชฺชอน ฏฺ). โอสฺสชียิตถาติ โอสฺสคฺคโ ทรัพย์ที่เขาสละแล้ว ชื่อว่าโอสฺสคฺค (อุ+สชฺ วิสฺสคฺเค+อ, อาเทศ

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๓๓/๒๗๙

๒ ธมฺม.อภฺ. ๒๔/๘๕

๓ ที.สีล. ๘/๑๒๒/๙๓

๔ มชฺ.อภฺ. ๗/๕๐/๑๓๓

๕ ธมฺม.อภฺ. ๑๘/๓

อุ เป็น โอ, ลง วุ อากม, ซ้อน สุ, อาเทศ ชุ เป็น คุ, ซ้อน ค)

จตุต (จช หานัย+ต) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **จชียตุถาติ จตุต** สิ่งที่เขาสละแล้ว ชื่อว่าจตุตตะ (ลบ ชุ, ซ้อน ต). **ราโค เม จตุโต**^๑ เราละความกำหนดได้แล้ว

หีน (หา จาเค+อิน) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **หีนตุต** **เหสีติ** **หีน** ทรัพย์ที่ละให้เสื่อมแล้ว ชื่อว่าหีนะ (ลบสระหน้า)

สมชฺชมิต (ส+อชฺชณ อุตฺตคฺเค+อิ+ต) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **สมชฺชมิตติ** **สมชฺชมิโต** ผู้สละ ชื่อว่าสมชฺชมิตะ (อาเทศนิกหิตเป็น ม). **อตุตคัพท**ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๕๕] **ภาสิต** **ลปิต** **วุตตา-** **ภิกิตา**
อุทธีริตญจ **กถิต** **คทิต** **ภณิต**
กิตตา **ชฺชาต** **ชปิตตา**

กล่าว, พุดจา, สนทนา ๑๑ ศัพท์

ภาสิต (ภาส พุชฺชติย วาจาย+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **ภาสียตุถาติ** **ภาสิต** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าภาสิตะ. **ภาสิตา** **โช ปน เต สมฺม** **เอสา** **วจา**^๒ สหาย คำพูดนี้ท่านกล่าวแล้ว

ลปิต (ลป พุชฺชติย วาจาย+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **ลปียตุถาติ** **ลปิต** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าลปิตะ. **ปุพฺเพ** **หสิต** **ลปิต** **กีฬิต** **สมนุสฺสรามิ**^๓ ผมคิดถึงการหัวเราะ การสนทนา การเล่นในครั้งก่อน

วุตต (วจ ภาสเน+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **วชียตุถาติ** **วุตต** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าวุตตะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบ จ, ซ้อน ต). **ลหุปริวุตต** **โช** **จิตต** **วุตต** **ภควตา**^๔ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า จิตแปรปรวนง่าย

อภิกิต (อภิ+ธา ธารเน+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **อภิกียเตติ** **อภิกิต** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าอภิกิตะ (อาเทศ ฐ เป็น ห, ลบสระหน้า)

อาชฺชาต (อา+ชฺชา กถเน+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **อาชฺชยายเตติ** **อาชฺชาต** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าอาชฺชาตตะ

ชปิต (ชปฺป พุชฺชติย วาจาย+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **ชปฺปียตุถาติ** **ชปิต** คำที่เขา กล่าวแล้ว ชื่อว่าชปิตตะ

อุทธีร (อุ+ธีร เขปคติวจนกมฺปนฺเนสุ+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **อุทธีรียตุถาติ** **อุทธีร** คำที่เขา กล่าวแล้ว ชื่อว่าอุทธีริตะ (ลง ทุ อากม). **วิตกโก** **ปจโม** **อุทธีโร**^๕ วิตกท่านกล่าวไว้เป็นอันดับแรก

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๕๓/๑๘๓

๒ วิ.จุลล. ๗/๓๔๐/๑๕๘

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๕

๔ วิ.มหา. ๔/๒๑๖/๒๙๔

๕ ชุ.ยิติ. ๒๕/๒๑๖/๒๕๔

กถิต (กถ วากฺยพณฺธะ+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **กถียิตถาติ** **กถิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว
ชื่อว่ากถิตะ. **กถิตา** **วิสขุชิตา** **จ** **เต** **ปญฺหา** **ภควตา**^๑ ปัญหาของท่านพระผู้มีพระภาค
ตรัสแล้ว เฉลยแล้ว

คทิต (คท วิยตฺตียํ วาจาญํ+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **คทียิตถาติ** **คทิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว
ชื่อว่าคทิตะ. **ยํ** **ภควโต** **สนฺติเก** **ธมฺมํ** **สุตฺวา** **ปพฺพชิสฺสสามีติ** **มม** **มนฺติตํ** **คทิตํ**
กถิตํ^๒ คำใดว่า เราฟังธรรมในสำนักพระศาสดาแล้วจักบวช อันเราปรึกษา บอก กล่าวแล้ว

ภณิต (ภณ ภณเน+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **ภณียิตถาติ** **ภณิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว
ชื่อว่าภณิตะ. **ตุจฺจนํ** **มยา** **ภณิตํ**^๓ เรากล่าวคำพูดพล่อยๆ

อุทิต (วท วิยตฺตียํ วาจาญํ+อิ+ต) กล่าว, พุดจา, สนทนา. **อุทียิตถาติ** **อุทิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว
ชื่อว่าอุทิตะ (อาเทศ ว เป็น อุ)

[๗๕๖] **อวณฺณิตาวคณฺธิตา**

ปริภฺวตาวมานิตา

ชិขจฺฉิตโต **ตุ** **ขุทิตโต**

ฉาโต **เจว** **พุกฺกฺขิตโต.**

ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม ๔ ศัพท์

อวณฺณิต (อว+ณา อวโณฺธเน+อิ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **เหฏฺฐา** **กตฺวา** **ณายตฺติ**
อวณฺณิตโต ผู้ที่เขาดูหมิ่น ชื่อว่าอวณฺณิตะ (ซ้อน ณ, ลบสระหน้า)

อวคณฺธิ (อว+คณ สงฺขยานะ+อิ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **เหฏฺฐา** **กตฺวา** **คณฺเียตฺติ**
อวคณฺธิโต ผู้ที่เขาดูหมิ่น ชื่อว่าอวคณฺธิตะ

ปริภฺวต (ปริ+ภฺว สตฺตายํ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **ปริภฺวียติ** **อวมานํ** **กรียตฺติ** **ปริภฺวโต**
ผู้ที่เขาทำการดูถูก ชื่อว่าปริภฺวตะ. **มิตฺตามจฺจานํ** **ปริภฺวโต** **โหดิ**^๔ เป็นที่ดูหมิ่นของมิตรและ
อำมาตย์

อวมานิต (อว+มาน ปุชฺชาญํ+อิ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **เหฏฺฐา** **กตฺวา** **มณฺณตฺติ**
อวมานิตโต ผู้ที่เขาดูหมิ่น ชื่อว่าอวมานิตะ. **โส** **ภริยาย** **อวมานิตโต** **นิพฺพิทฺนมานโส**
อณฺณํ **กณฺณํ** **อาเนสิ**^๕ เขาถูกภรรยาดูหมิ่น มีใจเบื่อหน่าย จึงให้นำหญิงสาวคนอื่นมา

หิว, อยากกิน ๔ ศัพท์

ชิขจฺฉิต (ฆส อทเน+ฉ+อิ+ต) หิว, อยากกิน. **ชิขจฺฉา** **สณฺชาตา** **อสุสฺสาคิ** **ชิขจฺฉิตโต** ผู้มี
ความหิวเกิดขึ้น ชื่อว่าชิขจฺฉิตะ. **อชิขจฺฉิติ** **วา** **ชิขจฺฉิตโต** หรือผู้หิวแล้ว ชื่อว่าชิขจฺฉิตะ (ซ้อน ช,
อาเทศ ช เป็น ซ, อ เป็น อิ, สฺ เป็น จ, ลบสระหน้า). **ชิขจฺฉิตโตสฺมิ** **ภานฺเต**^๖ ท่าน ผมหิวแล้ว

๑ ขุ.มหาวิน. ๒๙/๗๒๗/๔๓๔

๒ ขุ.อญ. ๓๒/๙/๗๘

๓ วิ.มทวิ. ๑/๒๓๔/๑๗๔

๔ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๘๒/๑๙๗

๕ ขุ.อญ. ๓๑/๓๔/๓๘

๖ มช.อุปริ. ๑๔/๕๒๒/๓๔๕

ขุทิต (ขุท ปิปาสาຍံ+อิ+ต) หิว, ออยากกิน. **ขุทิตติ** **ขุทิตโต** ผู้หิว ชื่อว่าขุทิตตะ

ฉาด (ฉาท ภกฺขเน+ต) หิว, ออยากกิน. **ฉาทิตติ** **ฉาดโต** ผู้หิว ชื่อว่าฉาดตะ (ลบ ฑ). **ยन्नุนิม**
วติตวาน **ฉาดโต** **ชาเทยฺย** **วานร**^๑ หากเขาหิวจะฆ่าลิงตัวนี้กินแน่นอน

พุกฺกฺขิต (ภฺช ปาสนชฺโฆมหาเรสุ+ช+อิ+ต) หิว, ออยากกิน. **พุกฺกฺขา** **สณฺชาตา** **อสุสชาติ** **พุกฺกฺขิตโต**
ผู้มีความหิวเกิดขึ้น ชื่อว่าพุกฺกฺขิตตะ. **อพุกฺกฺขิตติ** **วา** **พุกฺกฺขิตโต** หรือผู้หิวแล้ว ชื่อว่าพุกฺกฺขิตตะ
(ซ้อน ภ, อาเทศ ภ เป็น พ, ช, เป็น ก). **ยทา** **ตฺวิ** **ภตฺต** **พุกฺกฺขิตโต** **ภเวยฺยาลิ** **ตทา**
เขตฺต **กสาเปยฺยาลิ**^๒ เวลาใดท่านหิวข้าว เวลานั้นท่านให้เขาไถนา

[๗๕๗] **พุทฺธ** **ณาด** **ปฏฺิปนฺน** **วิตฺตาวคต** **มต**
คิลิตโต **ชาติโต** **ภุตโต** **ภกฺขิตาชฺโฆมหาลิตา.**

รู้, เข้าใจ ๖ ศัพท์

พฺุทฺธ (พฺุทฺธ อวคฺคเน+ต) **รู้, เข้าใจ.** **พฺุชฺฌิตติ** **พฺุทฺธโต** ผู้รู้ ชื่อว่าพฺุทฺธตะ. **พฺุชฺฌิตพฺุพฺุทฺธ** **วา**
พฺุทฺธ หรือบทที่เขาควรรู้ ชื่อว่าพฺุทฺธตะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ฐ เป็น ฑ) (กรณาย้อนไปดูคาถาที่ ๑)

ณาด (ณา อวคฺคเน+ต) **รู้, เข้าใจ.** **ณายเตติ** **ณาด** **จิตฺที่เขารู้** ชื่อว่าณาดตะ. **อตุโถ** **ณาดโต**
ธมฺโม **ณาดโต**^๓ เนื้อความอันเรารู้แล้ว ธรรมะอันเรารู้แล้ว

ปฏฺิปนฺน (ปติ+ปท คมเน+ต) **รู้, เข้าใจ.** **ปฏฺิปชฺชิตติ** **ปฏฺิปนฺโน** ผู้รู้ ชื่อว่าปฏฺิปนฺนะ.
ปฏฺิปชฺชียเตติ **วา** **ปฏฺิปนฺน** หรือคำที่เขารู้ ชื่อว่าปฏฺิปนฺนะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ต เป็น อนุ, ลบ ฑ และสระหน้า)

วิทิต (วิท ณาณ+อิ+ต) **รู้, เข้าใจ.** **วิทชฺชียเตติ** **วิทิต** **บทที่เขารู้** ชื่อว่าวิทิตตะ. **วิทิตา** **นาม**
อณฺเณหิ **มนุสฺเสหิ** **ณาดตา**^๔ ภิกษุณีผู้ที่มีมนุษย์เหล่าอื่นรู้จัก ชื่อว่าวิทิตา

อวคต (อว+คฺมฺ คตฺมิหิ+ต) **รู้, เข้าใจ.** **อวคจฺฉียเตติ** **อวคต** **บทที่เขารู้** ชื่อว่าอวคตะ (ลบ ม).
อวคโต **อติโต** **ปตฺโต** **ปฏฺิปนฺโน**^๕ **อดีตที่เขารู้** ถึง **เข้าใจ**

มต (มน ณาณ+ต) **รู้, เข้าใจ.** **มณฺเณเตติ** **มต** **บทที่เขารู้** ชื่อว่ามตะ (ลบ น). **มตา** **เม** **นฺน**
ทรรกา^๖ **พวกเด็กเรารู้จักหรือเปล่าหนอ**

กิน, กลืน, กลืนกิน, อม ๖ ศัพท์

คิลิต (คิล อทเน+อิ+ต) **กิน, กลืน, กลืนกิน, อม.** **คิลียเตติ** **คิลิตโต** **อาหารที่เขากิน** ชื่อว่า
คิลิตตะ. **มุข** **ภตฺต** **คิลิต**^๗ **ภัดที่เขาอมไว้ในปาก**

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๑/๕๐๖

๒ มลินฺนท. ๕๐

๓ ขุ.มหาวิน. ๒๙/๔๐๖/๒๘๑

๔ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๓๖/๒๙

๕ ที.อญ. ๔/๗/๖๖

๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๖/๔๒๗

๗ วิ.อญ. ๒/๔๐๔

ขาทิต (ขาท ภกฺขเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **ขาทียเตติ** **ขาทิโต** อาหารที่เขากิน
ชื่อว่าขาทิตะ. **เตน** **กมฺมวิปาเกน** **เตมาลํ** **ขาทิตํ** **ยวํ**^๑ เรากินข้าวแดงตลอด ๓ เดือน
เพราะผลของกรรมนั้น

ภุตฺต (ภุช ปาลนชฺโฆหาเรสุ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **ภุชฺชียเตติ** **ภุตฺตํ** อาหารที่เขากิน
ชื่อว่าภุตตะ. **ภุชฺชียตฺถาติ** **วา** **ภุตฺตํ** หรืออาหารที่เขากินแล้ว ชื่อว่าภุตตะ (อาเทศ ชฺ เป็น ต).
สาสินํ **โหนโน** **ภุตฺโต**^๒ ข้าวสวยของข้าวดาสีอันเรากินแล้ว

ภกฺขิต (ภกฺข อทเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **ภกฺขียตฺถาติ** **ภกฺขิต** อาหารที่เขากินแล้ว
ชื่อว่าภักขิตะ

อชฺโฆหฺว (อชิ อว+หฺร หฺรณฺ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **อชฺโฆหฺริยเตติ** **อชฺโฆหฺว**
อาหารที่เขากลืนกิน ชื่อว่าอชฺโฆหฺวะ (อาเทศ อชิ เป็น อชฺฉ, อว เป็น โอ, ลปสรรหน้า, ลป ร
อาเทศ ต เป็น ฐ)

อลิต (อล ภกฺขเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **อลียตฺถาติ** **อลิต** อาหารที่เขากินแล้ว
ชื่อว่าอลิตะ. **เยเนตํ** **อลิตํ** **วา** **โหนนาทึ**^๓ ผู้ใดกินอาหารมีข้าวสวยเป็นต้นนี้แล้ว

กิน มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชฺปฺปิต**, **คฺลิต**

วิเสสยารีนวคควณณา นิฎฐิตา.

ว่าด้วยบทวิเสสนะที่สัมพันธ์กับบทวิเสสยะ จบ

๓.๒. สังกิณณวัคควัณณนา

พรรณนาการรวมบทที่มีจำนวนน้อย

[๗๕๘] **เณยฺยํ ลิงฺคมิห กฺวาปิ** **ปจฺจยตุถวเสน จ**
กฺริยา ตฺ กิริยํ กมฺมํ **สนฺติ ตฺ สมโถ สโม**
ทโม จ ทมโถ ทนฺติ **วตฺตํ ตฺ สฺพุทฺถกมฺมนิ**
อโถ อาสงฺควจฺนํ **ติสฺสุ วุตฺตํ ปฺรายนํ.**

นักศึกษ่าพึงทราบว่ ลิงค์ในบทบางบทที่นำมารวมไว้ในสังกิณณวรรคนี้ มีบทว่า
กิริยา เป็นต้น เป็นไปตามอำนาจของโชตกปัจจย

หมายความว่า ใน ๒ กัณท์เบื้องต้น คือ สักกัณท์และภูกัณท์ รวมบทนามหลายบทที่มีความหมายเดียวกันไว้ด้วยกัน เช่น พุทฺโธ ทสฺพล สุตฺตา เป็นต้น, ในสามัญญกัณท์ที่ ๓ นี้ วรรคที่ ๑ วิเสสยาธินวรรค รวมบทวิเสสนามหลายบทที่มีความหมายเดียวกันไว้ด้วยกัน เช่น โสภณํ รุจิริํ สาธุ เป็นต้น, วรรคที่ ๓ อนเกตถวรรค รวมบทที่มีเนื้อความหลายอย่างไว้ด้วยกัน เช่น สมโย สมวาเย จ เป็นต้น และวรรคที่ ๔ อัปยวรรค รวมอัปยศัพท์คือนิบาตและอุปสัคมาไว้ด้วยกัน เช่น จิรสฺสํ จิริํ เป็นต้น และ อาทิกมฺเม ภูสฺตเถ จ เป็นต้น, ส่วนในวรรคที่ ๒ สังกิณณวรรคนี้ ได้รวมเอาบทต่างๆ ที่มีลิงค์เป็นของตนเองและมีเนื้อความเป็นกิริยาอาการ การกระทำและเนื้อความสภาวะมาไว้ด้วยกันพร้อมกับแสดงให้รู้ว่า ลิงค์ของบทเหล่านี้เป็นไปตามอำนาจของลิงค์โชตกปัจจยว่า กฺริยา ตฺ กิริยํ กมฺมํ เป็นต้น, ลิงค์โชตกปัจจย คือ ปัจจยที่ลงหลังจากธาตุและลิงค์ เพื่อแสดงให้รู้บทนั้นๆ ว่าเป็นลิงค์อะไรในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น บทว่า กฺริยา ลง อาโชตกปัจจยเพื่อให้รู้ว่าเป็นอดีตลิงค์, สมโถ ลง ๓โชตกปัจจยเพื่อให้รู้ว่าเป็นปุงลิงค์, ตปฺปนํ ลง ๒โชตกปัจจยเพื่อให้รู้ว่าเป็นนปุงสกลิงค์ เป็นต้น

การกระทำ, การงาน, กิริยา ๓ ศัพท์

กฺริย, กฺริยา (กร กรณ+อิ+ณฺย+อา) การกระทำ, การงาน, กิริยา. **กรณียํ กิริยํ** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยะ. **กตฺตพฺพชาติ กิริยา** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยา (ลบ ณ และ อ ที่ ก, ลบสระหน้า)

กิริย, กิริยา (กร กรณ+วริย+อา) การกระทำ, การงาน, กิริยา. **กรณียํ กิริยํ** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยะ. **กตฺตพฺพชาติ กิริยา** กิจที่ควรกระทำ ชื่อว่ากริยา (ลบ รุ และสระหน้า). **สนฺตฺยเว**

ไซ ปน กิริยํ นตฺถิ กิริยาติ วาจํ ภาสตี การกระทำมีอยู่ เขากล่าวว่า การกระทำไม่มี

กมฺม (กร กรณ+รมฺม) การกระทำ, การงาน, กรรม. **กรณํ กมฺมํ** การกระทำ ชื่อว่ากัมมะ.

กรียเตติ วา กมมัม หรือกรรมที่บุคคลทำ ชื่อว่ากัมมะ (ลบ รุ). กมมัม นาม เทว
กมฺมานิ หีนญจ อุกกุฏญฺจ กมมัม^๑ การกระทำ ๒ อย่าง คือ การกระทำที่ต่ำและการกระทำ
ที่สูงส่ง ชื่อว่ากรรม

ความสงบของจิต ๓ ศัพท์

สนฺติ (สมฺ อุปฺสเม+ติ) ความสงบ. สมนํ สฺนฺติ ความสงบ ชื่อว่าสันติ (อาเทศ ติ เป็น นฺติ แล้ว
ลบ ม, หรืออาเทศ ม เป็น น). สฺนฺติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์. สฺนฺตฺติ นิพฺพุตฺติ ฌตฺวา^๒ รู้การดับ
กิเลสว่าเป็นความสงบ

สมถ (สมฺ อุปฺสเม+ถ) ความสงบ, การระงับอธิกรณ์. สมนํ สมถฺ ความสงบ ชื่อว่าสมถะ (ลง
อ อาคม). ยา ตสฺมี สมเย จิตฺตสฺส จิตฺติ สณฺจิติ อวฺภูจิติ อวิสาหาโร อวิกฺโขโป
อวิสาหฺมมานสตา สมถฺ สมฺมาธินฺทริยํ สมฺมาธิปลํ มิจฺฉาสมาธิ อโย ตสฺมี สมเย
สมถฺ โหติ^๓ สมัยนั้น จิตมีความตั้งอยู่ ดำรงอยู่ มั่นคง ไม่ส่ายไป เพราะจิตไม่ฟุ้งซ่านไป
จึงมีความสงบ สมฺมาธินฺทริยํ สมฺมาธิพละ มิจฺฉาสมาธิ นี้ชื่อว่าเป็นสมถะในสมัยนั้น

สม (สมฺ อุปฺสเม+อ) ความสงบ. สมนํ สโม ความสงบ ชื่อว่าสมะ. ฐปฺกายคฺคฺเณหิ เจว นาม
กายคฺคฺเณหิ จ สโม^๔ เป็นผู้สงบด้วยคุณในรูปกายและคุณในนามกาย

ความสงบ, ความสงบกาย ๓ ศัพท์

ทม (ทมฺ อุปฺสเม+อ) ความสงบ. ทมนํ ทโม ความสงบ ชื่อว่าทมะ. เหวรูปสฺส ปุคฺคฺลสฺส
สมฺมาธิปฺกฺโขโก ทโม นตฺถิ^๕ ความสงบกายที่ตรงข้ามกับความสงบจิต ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เช่นนี้

ทมถ (ทมฺ อุปฺสเม+ถ) ความสงบ. ทมนํ ทมถฺ ความสงบ ชื่อว่าทมถะ. จิตฺตสฺส ทมถฺ
สาธฺวํ^๖ ความสงบแห่งจิตเป็นความดี

ทนฺติ (ทมฺ อุปฺสเม+ติ) ความสงบ. ทมนํ ทนฺติ ความสงบ ชื่อว่าทันติ (อาเทศ ม ที่สุดธาตุ
เป็น น)

วัตร, ความประพฤติอันบริสุทธิ์

วตฺต (วตฺต วตฺตเน+อ) วัตร, ความประพฤติอันบริสุทธิ์. สุกฺฤทกมฺมนิ วตฺตํ วตฺตคัप्พํที่ใช้ในอรรถ
ว่าความประพฤติอันบริสุทธิ์. วตฺติตฺตพฺพนฺติ วตฺตํ กิจที่ควรประพฤติ ชื่อว่าวัตตะ. วตฺติตฺตพฺพํ
วา สมฺมาทิตฺตพฺพนฺติ วตฺตํ หรือกิจที่ควรถือปฏิบัติ ชื่อว่าวัตตะ (วตฺต สมฺมาทาเน+อ). โส กิร
สาวตฺถิว่าสีกฺกุลปฺตุโด สาสเน อูโร ทตฺวา ปพฺพชฺโชโต วตฺตสมฺปนฺโน อโหสิ, อาจริยฺ-
ปชฺฌายวตฺตานิ ปานีเยปรีโฆชนียอุโปสถาการชนฺตามราทีนิ วตฺตานิ จ สาธุกํ กโรติ,

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕๐/๑๖๕

๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๑/๕๑๓

๓ อภิ.ธมฺม. ๓๔/๓๐๕/๑๑๔

๔ อิง.อญฺ. ๑๔/๑๓๐/๘๘

๕ ถี.อญฺ. ๑๑/๘/๒๕

๖ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๓/๑๕

จตุทสสุ มหาวตเตสฺ อสตีติกฺขนฺธกฺวตเตสฺ จ ปริปริการีเยว อโหสิ^๑ ทราบว่า กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถินั้น บวชถวายอก(มอบกายถวายชีวิต)ในพระศาสนา เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยวัตร ท่านกระทำ อัจริยวัตร อุปัชฌายวัตร ปาณีย์วัตร ปรีโกชนีย์วัตร อุโปสถาคารวัตร และชั้นตถาหารวัตรเป็นต้นอย่างดี เป็นผู้ทำให้ปริบูรณ์ในวัตรใหญ่ ๑๔ อย่าง และวัตรย่อย ๘๐ อย่าง

การพุดติดขัด

ปรายณ (ปร+ายณ) การพุดติดขัด. **อาสาจฺจนํ** **อาสาตฺตวจนํ** **ปรายณํ** **นาม** **วุดตํ**, **ตณฺจ** **ตีสุ** การพุดติดขัด ท่านกล่าวว่าชื่อปรายณะ และปรายณคัพพานั้นเป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓. **ปรายณํ** **อายตฺโต** **ตณฺ** **ปรายณํ** การพุดที่มีผู้อื่นเป็นที่พึ่ง ชื่อว่าปรายณะ (ลบสระหน้า, อาเทศ น เป็น ณ)

[๗๕๕] **เกโท** **วิทาโร** **มุญฺ** **ตปฺปนํ** **ตุ** **จ** **ปีณํ**
อกฺโกสนํ **อภิสงฺโค** **ภิกฺขา** **ตุ** **ยาจนาตฺถนา.**

การทูป, การทำลาย, การแตก ๓ คัพพ

เกท, **ภิท** (ภิทิ ทฺวิธากรณ+ณ) การทูป, การทำลาย, การแตก. **เกทณํ** **เกโท** การทำลาย ชื่อว่าเกทะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ). **เอถ** **มยํ** **อาวฺโส** **สมณฺสฺส** **โคตมฺสฺส** **สงฺฆเกทํ** **กริสฺสาม** **จกฺกเกทํ**^๒ มาเถิดผู้มีอายุ พวกเราก็จักทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดม

วิทาร, **วิทฺร** (วิทฺร วิทาเรณ+ณ) การทูป, การทำลาย, การแตก. **วิทฺรณํ** **วิททาโร** การทำลาย ชื่อว่าวิทาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

มุญฺ (มุญฺ เกทเน+ยฺ) การทูป, การทำลาย, การแตก. **มุญฺยเตติ** **มุญฺ** การทำลาย ชื่อว่ามุญฺนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน)

ความอึดใจ ๒ คัพพ

ตปฺปน (ตป ปีณเน+ยฺ) ความอึดใจ. **ตปฺยเตติ** **ตปฺปนํ** ความอึดใจ ชื่อว่าตปฺปนะ (ช้อน ป, อาเทศ ยฺ เป็น อน). **ตํ** **อปฺปมตฺตกํ** **ตปฺปนํ**^๓ ความอึดใจเพียงเล็กน้อยนั้น

ปีณ (ปี ตปฺปน+ณา+ยฺ) ความอึดใจ. **ปีณฺยเตติ** **ปีณํ** ความอึดใจ ชื่อว่าปีณนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **ปีณนลกฺขณาย** **ปีติยา** **ปฏฺิปกฺโข** **กิเลสฺสนฺดาโป**^๔ ความเดือดร้อน เพราะกิเลสเป็นปฏิปักษ์ต่อปีติที่มีความอึดใจเป็นลักษณะ

๑ ขา.อญ. ๓๖/๓๒๓

๒ วิ.มหาวิ. ๑/๕๙๒/๓๙๘

๓ ธิมม.อญ. ๑๘/๑๔๐

๔ ขุ.อญ. ๔๘/๒๓๙/๒๑๓

การดำ, สาป, แชน ๒ คัพท์

อกุโกสน (อา+กุส อวทานเกทเนสุ+ยุ) การดำ, สาป, แชน. อกุโกสียเตติ อกุโกสนั การดำ ชื่อว่าอักโกสนะ (ซัน กุ, รัสสะ อา เป็น อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). ทสทธิ อกุโกสวตตุหิ อกุโกสนั^๑ การดำด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง

อภิสงค (อภิ+สณช สงเค+อ) การดำ, สาป, แชน. อภิสณชนั อภิสงโค การดำ ชื่อว่า อภิสังคะ (อาเทศ ญ เป็นนิคหิต, ชุ เป็น ค, นิคหิตเป็น ง). อภิสงโค อภิมุขภาเวน อาสตุติ^๒ อภิสังคะ คือการดำต่อหน้า

การขอ ๓ คัพท์

ภิกขา (ภิกข ยาจเน+อ+อา) การขอ, อาหาร. ภิกชนั ภิกขา การขอ ชื่อว่าภิกขา. ภิกขิตพุพาทิ วา ภิกขา หรืออาหารที่ควรขอ ชื่อว่าภิกขา (ลบสระหน้า). เอกขตุติโยปี ภิกขาจรโก นาม นตุติ^๓ แม้กษัตริย์พระองค์เดียวชื่อว่าผู้ที่ยวขอ ย่อมไม่มี

ยาจนา (ยาจ ยาจเน+ยุ+อา) การขอ. ยาจียเตติ ยาจนา การขอ ชื่อว่ายาจนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). เอสอา อริยาน ยาจนา^๔ นี้เป็นการขอของพระอริยะทั้งหลาย

อตถนา (อตถ ยาจเน+ยุ+อา) การขอ. อตถียเตติ อตถนา การขอ ชื่อว่าอตถนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

[๗๖๐] นินนินิมิตต์ ยทิจฉาธา- ปุจจนานนุทธานิ จ
สภานมโถ ณาโย นโย ผาติ ตู วุทฺธิยั.

การกระทำตามชอบใจ

ยทิจฉา (ย+อิฉฉา) การกระทำตามใจชอบ. นินนินิมิตต์ นิมิตตริหิต์ ยทิจฉา นาม การกระทำที่ปราศจากเหตุ ชื่อว่ายทิจฉา. ยา ยา อิฉฉา อธิปฺปาโย ยทิจฉา ความประสงค์ใด ๆ ชื่อว่ายทิจฉา (ลง ทู อาคม). ยทิจฉาย ปวตตัต ยทิจฉาย อาคตต์^๕ ไปตามความพอใจ มาตามใจชอบ. เสริตาคัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

การกล่าวทักทาย, การบอกลา ๓ คัพท์

อาปุจจน (อา+ปุจจน ปุจจนเน+ยุ) การกล่าวทักทาย, การบอกลา. คมนาคมนาทิสมเย สุหุชช- พนุทวาทินมาลึงคนจุมพนสวาคคปิยวจนาโรคฺยปุจจนคมนานุณณาทินา วจัน อาปุจจนัน อานนุททณฺจ การกล่าวของญาติผู้รักใคร่กันในเวลาไปมาหาสู่กันเป็นต้น โดยการกอด จูบ กล่าวคำ ประทับใจถึงการมาโดยสวัสดิภาพ ถามถึงสุขภาพ และกล่าวคำอำลาก่อนไปเป็นต้น ชื่อว่าอาปุจจนะ

๑ วิสุทฺธิ. ๓๕

๒ วิสุทฺธิ. ๓/๔๓/๑๑๔

๓ ชุ. ๔๔/๑๑๓

๔ ชุ. ๒๗/๑๐๒๖/๒๒๐

๕ วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๕/๓๖๓

และอานันทนะ. **อาปุจจิตพพุนติ** **อาปุจจณ** คำที่บุคคลควรกล่าว ชื่อว่าอาปุจจนะ. **อาปุจจณ** **ปน** **วุดต**^๑ การกล่าวทักทายเป็นวัตรที่ควรประพฤติ

อานนุทน (อา+นนุท สมิทุธิย+ยุ) การกล่าวทักทาย, การบอกลา. **อานนุทิตพพุนติ** **อานนุทน** คำกล่าวที่ควรยินดี ชื่อว่าอานันทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

สภาชน (สภาช ปิติตุสสนสุ+ยุ) การกล่าวทักทาย, การบอกลา. **สภาชิตพพุนติ** **สภาชน** คำพูดที่ควรยินดี ชื่อว่าสภาชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นัย, นยะ, วิธีให้รู้ ๒ คัพพ

ถาย, นยาย (ถา อวโพธเน+อ) **นัย, นยะ, วิธีให้รู้.** **ถายนติ** **อนเนาติ** **ถาโย** วิธีช่วยให้เข้าใจ ชื่อว่าถายะ (อาเทศ ถา เป็น ถาย, ลบสระหน้า). **นิตุเสสโต** **ถยติ** **อนเนาติ** **นยาโย** วิธีที่ทำให้รู้โดยไม่เหลือ ชื่อว่านยายะ (นิ+ถย คมเน+อ, อาเทศ ถิ เป็น ย, ที่มะ อ เป็น ถา, ลบสระหน้า)

นย (นี นย+ถ) **นัย, นยะ, วิธีให้รู้.** **นยน** **ปวตตน** **นโย** ความเป็นไป ชื่อว่านยะ. **เนตพโพติ** **วา** **นโย** หรือวิธีที่ควรนำไป ชื่อว่านยะ (ลบ ถ, วุทธิ ถี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น ถย, ลบสระหน้า). **นียเต** **ถายเต** **อนเนาติ** **นโย** วิธีที่ทำให้เข้าใจ ชื่อว่านยะ (นี ถาถ+ถ). **เอส** **นโย** **สุพทุโธ**^๒ **นัย** นี้บัณฑิตรู้ดีแล้ว

ความเจริญ ๒ คัพพ

ผาติ (ผา วุทธิมิหิ+ติ) ความเจริญ. **ผายเตติ** **ผาติ** ความเจริญ ชื่อว่าผาติ. **ปฏญจจิตตสส** **น** **ผาติ** **โหติ**^๓ ความเจริญย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตถูกกิเลสประทุษร้าย

วุทธิ (วุธ วุทธเน+ติ) ความเจริญ. **วุธน** **วุทธิ** ความเจริญ ชื่อว่าวุทธิ (ลบ ฑ, อาเทศ อ เป็น อุ, ต เป็น ฐ, ฐ ที่สุดธาตุเป็น ฑ). **กตตพพากตตพพานุสาสนวเสณ** **จ** **วุทธิกิริยา**^๔ การสร้างความเจริญด้วยความสามารถพร่ำสอนในกรรมที่ควรทำและไม่ควรทำ

[๗๖๑] **กิลมโถ** **กิลมน** **ปสโว** **ตุ** **ปสูติย**
อุกโกโส **ตวติสโยถ** **ชโย** **จ** **ชยน** **ชิติ.**

ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย ๒ คัพพ

กิลมถ (กิลมู เขเท+ถ) ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย. **กิลมน** **กิลมโถ** ความลำบาก ชื่อว่ากิลมถะ. **โส** **มมสส** **กิลมโถ**^๕ ความลำบากนั้นพึงมีแก่เรา

๑ วิ.อญ. ๒/๓๔๑

๒ อภิ.ธาดู. ๓๖/๒๒๓/๕๓

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๖๕/๑๒๐

๔ ขุ.อญ. ๔๗/๑๔๔/๓๑๕

๕ วิ.มหา. ๔/๗/๘

กิลมน (กิลมฺ เขเท+ยฺ) ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย. **กิลมียเตติ** **กิลมนํ** ความลำบาก ชื่อว่ากิลมนะ (อาเทศฺ ยฺ เป็น อน). **เอวํ สรีรสฺส** **กิลมนเนน** **นตฺถิ** **ปญฺญาสุทฺธิ^๑** ความหมดจดแห่งปัญญาเพราะความเหน็ดเหนื่อยแห่งร่างกายเช่นนี้ย่อมไม่มี

การคลอด, ประสูติ ๒ คััพท์

ปสว (ป+สฺว ปาณิปสเว+ณ) การคลอด, ประสูติ. **ปสวานํ** **ปสโว** การคลอด ชื่อว่าปสวะ (ลป ญ, วุทธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสรรหน้า)

ปสฺสูติ (ป+สฺว ปาณิปสเว+ติ) การคลอด, ประสูติ. **ปสวานํ** **ปสฺสูติ** การคลอด ชื่อว่าปสฺสูติ. **ปสฺสูติชมเรปิ** **จวติ** **มรติ** **อนฺตรธายติ** **วิปฺปลุชฺชติ^๒** เคลื่อน ตาย อันตรธาน ถูกทำลายในเรือคลอดก็มี

ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน, อุกฤษฏ์ ๒ คััพท์

อุกฺกํส (อุ+กสฺ คติหีสาสฺ+อ) ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน, อุกฤษฏ์. **อุปกฺคนฺตฺวา** **กสฺติ** **หีสฺตีติ** **อุกฺกํโส** อากาการที่เข้าไปเบียดเบียน ชื่อว่าอุกักังสะ (ช้อน ก, ลงนิกหิตอาคม). **สาสเน** **ยถาวุตฺเตหิ** **คุณฺเหหิ** **อุกฺกํสคฺโต^๓** ผู้ถึงความยิ่งด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วในพระศาสนา

อดิสย (อดิ+สฺย สย+ณ) ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน, อุกฤษฏ์. **อดิภฺกมิตฺวา** **สยมนํ** **ปวตฺตนํ** **อดิสโย** ความเป็นไปอย่างยิ่ง ชื่อว่าอดิสยะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น ออย, ลปสรรหน้า)

การชนะ, ชัยชนะ ๓ คััพท์

ชย (ชิ ชย+ณ) การชนะ, ชัยชนะ. **ชยมนํ** **ชโย** การชนะ ชื่อว่าชยะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น ออย, ลปสรรหน้า). **อพฺพญานฺตรานํ** **รณฺณํ** **ชโย** **ภวิสุสฺสตี^๔** ชัยชนะจักมีแก่พระราชาภายในพระนคร

ชยน (ชิ ชย+ยฺ) การชนะ, ชัยชนะ. **ชยิเตติ** **ชยมนํ** การชนะ ชื่อว่าชยนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น ออย, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลปสรรหน้า)

ชิตติ (ชิ ชย+ติ) การชนะ, ชัยชนะ. **ชยมนํ** **ชิตติ** การชนะ ชื่อว่าชิตติ

[๗๖๒] **วโส** **กนฺติ** **พฺยโธ** **เวโธ** **คโห** **คาโห** **วโร** **วุติ**
ปจา **ปาโก** **หโว** **หฺวติ** **เวโท** **เวทณมิตฺถิ** **วา.**

ความใคร่, ความชอบ ๒ คััพท์

วส (วส กนฺติย+อ) ความใคร่, ความชอบ. **วสมนํ** **วโส** ความใคร่ ชื่อว่าวสะ. **วตฺตติ** **เต** **ตฺสฺมิ** **รฺูป** **วโส^๕** ความใคร่ในรูปนั้นย่อมเป็นไปแก่ท่าน

๑ ขุ.อญ. ๓๔/๙๑/๑๑๓

๒ ขุ.มทานิ. ๒๙/๑๘๓/๑๔๔

๓ ขุ.อญ. ๓๓/๑๒๑๗/๕๔๗

๔ ที.เถล. ๙/๒๑/๑๓

๕ มช.มูล. ๑๒/๓๙๗/๔๒๘

กนฺติ (กมุ กนฺติยฺ+ติ) ความใคร่, ความชอบ. **กมนํ กนฺติ** ความใคร่ ชื่อว่ากนฺติ (อาเทศ ม เป็น น)

การแทง, การเจาะ ๒ ศัพท์

พฺยธ (วิธ เวธเน+อ) การแทง, การเจาะ. **วิธนํ พฺยธ** การแทง ชื่อว่าพฺยธะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ว เป็น พ)

เวธ (วิธ เวธเน+ณ) การแทง, การเจาะ. **วิธนํ เวธ** การแทง ชื่อว่าเวธะ (ลป ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **วิทฺถุจฺจนํ โอลฺเกนฺโต เวธํ อทิสฺวา**^๑ มองหาที่ถูกเจาะ ก็ไม่เห็นร่องรอยการเจาะ

การถือเอา, การยึดถือ ๒ ศัพท์

คห (คห อุปาทานนิพฺนฺธเนสุ+อ) การถือเอา, การยึดถือ. **คหณํ คโห** การถือเอา ชื่อว่าคหะ

คหา (คห อุปาทานนิพฺนฺธเนสุ+ณ) การถือเอา, การยึดถือ. **คหณํ คาโห** การถือเอา ชื่อว่าคหาหะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **เตสํ ทิ ภิกฺขุณํ รูปสฺมี คาโห พลฺวา อธิมตฺโต**^๒ การยึดถือ ในรูปของภิกษุเหล่านั้นรุนแรงมาก

การกั้น, การระวาง ๒ ศัพท์

วร (วร อวารเณ+อ) การกั้น, การระวาง. **วรณํ วโร** การระวาง ชื่อว่าวระ

วฺฤติ (วฺฤ สํวรเณ+ติ) การกั้น, การระวาง. **วฺฤนาติ วฺฤติ** อากาการที่กั้น ชื่อว่าวฺฤติ

การหุง, การต้ม, ให้สุก ๒ ศัพท์

ปจฺจา (ปจ ปาเก+อ+อา) การหุง, การต้ม, ให้สุก. **ปจฺจนํ ปจฺจา** การหุง ชื่อว่าปจฺจา (ลปสระหน้า)

ปจฺก (ปจ ปาเก+ณ) การหุง, การต้ม, ให้สุก. **ปจฺจนํ ปจฺโก** การหุง ชื่อว่าปจฺกะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จ เป็น ก). **เตลาทินํ ปจฺโก วิย โสโก**^๓ ความโศกเศร้า เหมือนการหุง น้ำมันเป็นต้น

การเรียก ๒ ศัพท์

หฺว (หฺว ทานาทนหฺพฺยปฺปทาเนสุ+ณ) การเรียก. **หฺวนํ หฺโว** การเรียก ชื่อว่าหฺวะ (ลป ญ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสระหน้า)

หฺฤติ, หฺฤติ (หฺว ทานาทนหฺพฺยปฺปทาเนสุ+ติ) การเรียก. **หฺวนํ หฺฤติ** การเรียก ชื่อว่าหฺฤติ (ที่ชะบ่าง)

การเสวยอารมณ์ ๒ ศัพท์

เวท (วิท ญาเณ+ณ) การเสวยอารมณ์. **เวทณํ เวโท** การเสวยอารมณ์ ชื่อว่าเวทะ (ลป ญ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

เวทน, เวทนา (วิท เวทนาขุยานนิวาเสสุ+ยุ+อา) การเสวยอารมณ์. **เวทียเตติ เวทนํ เวทนา** การเสวยอารมณ์ ชื่อว่าเวทนาและเวทนา. **อารมณ์มณรลํ เวทติ อนุภวตีติ เวทนา** สภาพที่เสวยรสของอารมณ์ ชื่อว่าเวทนา (วูทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **วา อิตถิ เวทนคัพทํเป็นอิตถิลิงคํบ้าง. ปปติเต ทุกขา เวทนา อุปปชชติ^๑** ทุกขเวทนาย่อมเกิดขึ้นเพราะการหกล้ม

[๗๖๓] **ซีรณํ ชานิ ตาณํ ตู รกขณํ ปมิติปปมา**
ลิเลโส สนุธิ จ ขโย ตวปจโย รโว รโณ.

ความเลื่อม, ความคร่ำคร่า, ความทรุดโทรม, ความแก่ ๒ คัพท

ซีรณ (ชร วโยหานิมฺหิ+ยุ) ความเลื่อม, ความคร่ำคร่า, ความแก่. **ซีรียเตติ ซีรณํ ความแก่** ชื่อว่าซีรณะ (อาเทศ ชร เป็น ซีร, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ซีรณํ ชรา^๒** ความแก่ ชื่อว่าชรา

ชานิ (หา จาเค+ยุ+อิ) ความเลื่อม, ความคร่ำคร่า, ความทรุดโทรม, ความแก่. **ซีรณํ ชานิ ความเลื่อม** ชื่อว่าชานิ (อาเทศ ห เป็น ช, ยุ เป็น อน, ลบ อ และสระหน้า). **สมณน โคตเมน มยหํ เชฏฐภกตาริ ปพฺพาเซนฺเตน ชานิ กตา^๓** พระสมณโคตมให้พี่ชายคนโตบวช ทำความเลื่อมให้แก่เรา

การรักษา, การดูแล ๒ คัพท

ตาณ (ตา ปาลเน+ยุ) การรักษา, การดูแล. **पालนํ ตาณํ การรักษา** ชื่อว่าตาณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ตาณนฺติ ปาลนํ^๔** บทว่า **ตาณํ** คือการรักษา

รกขณ (รกข รกขเน+ยุ) การรักษา, การดูแล. **รกขียเตติ รกขณํ การรักษา** ชื่อว่ารกขณะ (อาเทศ ยุ เป็น น, น เป็น ณ). **ทวารปิทหนมณฺชุลโคปนาทิวเสน สฏฺฐจฺจ รกขณํ^๕** การรักษาให้ดีด้วยการปิดประตู และการเฝ้าดูแลตั้งเป็นต้น

การตวง, การนับ, การประเมิน ๒ คัพท

ปมิติ (ป+มา มาเน+ติ) การตวง, การนับ, การประเมิน. **ปมียเตติ ปมิติ การนับ** ชื่อว่าปมิติ (อาเทศ อา เป็น อิ)

ปมา (ป+มา มาเน+อา) การตวง, การนับ, การประเมิน. **ปมียเตติ ปมา การนับ** ชื่อว่าปมา (ลบสระหน้า). **สยํ ปมาย ปมินิตฺวา อยํ สตุถา สพฺพณฺณุตติ^๖** กะโดยประเมินเองว่า ผู้นี้เป็นพระศาสดาผู้รู้ธรรมทั้งปวง

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๖/๑๕๒

๒ พุ.อฎ. ๒๖/๑/๔๔

๓ ส.อฎ. ๑๑/๑๘๘/๒๑๗

๔ พุ.อฎ. ๔๕/๑๗๒/๔๓๒

๕ พุ.อฎ. ๔๗/๙๕/๑๓๑

๖ พุ.มหานิ. ๒๙/๕๙๖/๓๖๕

การต่อกัน, การเชื่อมกัน ๒ ศัพท์

ลีเลส (ลิลิส อาลึงคะ+อ) การต่อกัน, การเชื่อมกัน. ลีเลสณิ ลีเลส การต่อ ชื่อว่าลีเลสสะ (อาเทศ อี เป็น เอ). **ปฐิสานิ จิตตพณฺณเนน ลีเลสสทิสสา**^๑ เหมือนการเชื่อมด้วยการผูกจิตของบุรุษ

สนธิ (สั+ธา ธาธเน+อิ) การต่อกัน, การเชื่อมกัน. สนฺธณิ สนฺธิ การต่อ ชื่อว่าสนฺธิ (อาเทศ นิคหิตเป็น นุ, ลบสระหน้า). **ตณฺหาทุกุขานิ ปน อนุตริ เอโก สนฺธิ**^๒ เป็นการต่ออย่างหนึ่งระหว่างต้นหากับความทุกข์

ความลื่นไป, หมดไป ๒ ศัพท์

ขย (ซี ขเย+ณ) ความลื่นไป, หมดไป. **ซีเยเตติ ขโย** ความลื่นไป ชื่อว่าขยยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **อาสวานิ ขโย ปญฺญา ย สจฺจนฺณโย**^๓ ความลื่นไปแห่งอาสวะ บุคคลควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา

อปจย (อป+จิ ขเย+ณ) ความลื่นไป, หมดไป. **อปจยเตติ อปจโย** ความลื่นไป ชื่อว่าอปจยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **ปญฺจุปาทานกุขนฺธา อปจยิ คจฺจนฺติ**^๔ อุปาทานชั้นที่ ๕ ย่อมถึงความลื่นไป

การร้อง, การตะโกน ๒ ศัพท์

รว (รุ สทฺเท+ณ) การร้อง, การตะโกน. **รวณิ รโว** การร้อง ชื่อว่ารวระ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **รวนฺโต กรุณิ รวิ มขุเณ คจฺกาย คจฺจนฺติ**^๕ ร้องเสียงน่าสงสารลอยไปกลางแม่น้ำ

รณ (รณ สทฺเท+อ) การร้อง, การตะโกน. **รณนิ รโณ** การร้อง ชื่อว่าरणะ

[๗๖๔] **นิกาโท นิคโท มาโท มโท ปลิติ พนฺธณิ**
อากาโร ตฺวิจฺจิตฺติ อิงฺโค อถตฺถาปกโม พุโย.

การกล่าว ๒ ศัพท์

นิกาท (นิ+คท พุชฺตติยํ วาจาโย+ณ) การกล่าว. **นิกทตีติ นิกาโท** ผู้กล่าว ชื่อว่านิกาทะ. **นิกทณิ วา นิกาโท** หรือการกล่าว ชื่อว่านิกาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

นิกท (นิ+คท พุชฺตติยํ วาจาโย+อ) การกล่าว. **นิกทตีติ นิคโท** ผู้กล่าว ชื่อว่านิกทะ. **นิกทณิ วา นิคโท** หรือการกล่าว ชื่อว่านิกทะ

๑ ชา.อญ. ๔๒/๓๘๘

๒ มขุ.อญ. ๗/๑๓/๕๘

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๕๗/๒๔๒

๔ มขุ.อุปรี. ๑๔/๘๒๘/๕๒๓

๕ ขุ.อุปทาน. ๓๓/๑๖/๕๗๔

ความเมา, ความมัวเมา ๒ ศัพท์

มาท (มท อุมฺมาเท+ณ) ความเมา, ความมัวเมา. **มทนี มาโท** ความเมา ชื่อว่ามาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

มท (มท อุมฺมาเท+อ) ความเมา, ความมัวเมา. **มทนี มโท** ความเมา ชื่อว่ามทะ. **มโท** จิตตสฺส อุกฺกเกโส^๑ ความมัวเมมาเป็นเครื่องเศร้าหมองของจิต

การผูก, การมัด ๒ ศัพท์

ปลิตติ (ป+ลิต พนฺธเน+ติ) การผูก, การมัด. **ปลิตเตติ ปลิตติ** การผูก ชื่อว่าปลิตติ

พนฺธณ (พนฺธ พนฺธเน+ยฺ) การผูก, การมัด, เครื่องผูก. **พนฺธียเตติ พนฺธนี** การผูก ชื่อว่าพันฺธณะ. **พนฺธติ** **อนเนาติ** **พนฺธนี** เครื่องผูก ชื่อว่าพันฺธณะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **ปุราณํ พนฺธนี** **ฉินฺทิตฺวา** **อณฺณํ** **นํ** **พนฺธนี** **กรเยยฺ**^๒ ตัดเครื่องผูกเก่าออกแล้วกระทำการผูกอันอื่นใหม่

อาการ, กิริยา, ท่าทาง ๓ ศัพท์

อาการ (อา+กร กรณฺ+ณ) อาการ, กิริยา, ท่าทาง. **อาการํ** **อาการโ** ท่าทาง ชื่อว่าอาการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาการโ** **ชานิตฺพุโป**^๓ ภิกษุควรรู้อาการ

อิงฺคิต (อิงฺค คมเน+อิ+ต) อาการ, กิริยา, ท่าทาง. **อิงฺคิติ** **ชานาติ** **อนเนาติ** **อิงฺคิตํ** อาการช่วยให้รู้ ชื่อว่าอิงคิตะ. **ราชา** **เตสํ** **อิงฺคิตํ** **ทิสฺวา** **ทสพฺเลน** **กถิตกถา** **นิปฺพณฺนา** **มณฺเฑติ** **จินฺเตสิ**^๔ พระราชาทอดพระเนตรอาการของคนเหล่านั้น แล้วทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าคงจะตรัสเสร็จแล้ว

อิงฺค (อิงฺค คมเน+อ) อาการ, กิริยา, ท่าทาง. **อิงฺคิติ** **ชานาติ** **อนเนาติ** **อิงฺคํ** อาการช่วยให้รู้ ชื่อว่าอิงคะ

ความเลื่อมทรรพ์, ความเสียหาย ๒ ศัพท์

อดฺธลาปคม (อดฺธสทฺทุปฺท+อป+คม คติมุหิ+อ) ความเลื่อมทรรพ์, ความเสียหาย. **อดฺธสฺส** **ธนฺสฺส** **อปคโม** **วินาสิติ** **อดฺธลาปคโม** ความพินาศแห่งทรรพ์ ชื่อว่าอดฺธลาปคมะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

พฺยย (พฺยย คติชเยสุ+อ) ความเลื่อมทรรพ์, ความเสียหาย. **พฺยยติ** **พฺยโย** สภาพที่เสื่อมไป ชื่อว่าพยยะ. **กาคณิกมตฺตมฺปิ** **พฺยยํ** **อกตฺวา**^๕ ไม่ทำให้เสียหายแม้สตางค์เดียว

๑ มข.มุล. ๑๒/๙๓/๖๕

๒ ที.สีล. ๙/๓๕๒/๒๘๔

๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๘๗/๔๐๘

๔ อิง.อญ. ๑๔/๒๐๗/๒๒๑

๕ ขุ.อญ. ๑๗/๒๐/๑๖๑

[๗๖๕] **อนฺตรราย** จ **ปจฺจุโห** **วิกาโร** **ตุ** **วิกตฺยปิ**
ปวิสิเลโส **วิธฺรํ** **อุปเวสนมาสนํ**.

อันตรราย, ลิงฺรบกวน ๒ คััพท์

อนฺตรราย (อนฺตรสทฺทูปปท+อย คติมิหิ+อ) **อันตรราย**, **ลิงฺรบกวน**. **จุดฺติปฏิสนฺธิ**นมนฺตเร **อยตีติ** **อนฺตรราย** **อุปสรรค**ที่เป็นไปใ้ในระหว่างจุดฺติกับปฏิสนธิ **ชื่อว่าอันตรรายะ** (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **จุดฺติปฏิสนฺธิ** **อนฺตร** **อายนฺติ** **อาดปนฺติ** **อนเนาติ** **อนฺตรราย** **สิ่ง**ที่ทำให้เดือดร้อนในระหว่างจุดฺติกับปฏิสนธิ **ชื่อว่าอันตรรายะ** (อนฺตรสทฺทูปปท+อาย อาตาเป+อ, ลบสระหน้า). **โส มมฺสฺส อนฺตรราย**^๑ เราน่าจะมีอันตรราย

ปจฺจุห (ปติ+อุห ปวตฺตเน+อ) **อันตรราย**, **ลิงฺรบกวน**. **ปฏิปกฺขเวสน** **อุหฺติ** **ปวตฺตตีติ** **ปจฺจุโห** **อันตรราย**ที่เป็นไปด้ว้ยอำนาจแห่งความเป็นปฏิปักษ์ **ชื่อว่าปจฺจุหะ** (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า). **พหู** **หิ** **สทฺทา** **ปจฺจุหา** **ขมิตพฺพา** **ตปฺสฺสินา**^๒ **เสียงดังมาก**เป็นลิงฺรบกวน **ผู้** **บำเพ็ญตบะ**ควรอดทน

การเปลี่ยนแปลง, การแปรรูป ๒ คััพท์

วิการ (วิ+กร กรณ+ณ) **การเปลี่ยนแปลง**, **การแปรรูป**. **วิกิรณํ** **อญฺญถา** **ภวนฺนฺติ** **วิกาโร** **การเปลี่ยนแปลง**เป็นอย่างอื่น **ชื่อว่าวิการะ** (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาเยน** **วิการํ** **กโรตี**^๓ **ทำการเปลี่ยนแปลง**ด้ว้ยกาย

วิกติ (วิ+กร กรณ+ติ) **การเปลี่ยนแปลง**, **การแปรรูป**. **วิกิรณํ** **อญฺญถา** **ภวนฺนฺติ** **วิกติ** **การเปลี่ยนแปลง**เป็นอย่างอื่น **ชื่อว่าวิกติ** (ลบ รุ ที่สุดธาตุ)

การแยกกัน, การชำแหละ ๒ คััพท์

ปวิสิเลส (ป-วิ+สิสิส อาลึงฺคเน+อ) **การแยกกัน**, **การชำแหละ**. **ปวิสิเลสํ** **ปวิสเลโส** **การแยก** **ออก** **ชื่อว่าปวิสิเลสะ** (อาเทศ อิ เป็น เอ)

วิธฺร (วิ+ธฺร) **การแยกกัน**, **การชำแหละ**. **วิกโต** **ธฺโร** **สทิสภาโว** **ยสฺมาติ** **วิธฺโร** **สิ่ง**ที่ปราศจากความเหมือนกัน **ชื่อว่าวิธฺระ**. **เวธติ** **วา** **หีสตีติ** **วิธฺโร** **อาการ**ที่เบียดเบียน **ชื่อว่าวิธฺระ** (วิธ เวธเน+ธฺร)

การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์ ๒ คััพท์

อุปเวสน (อุป+วิส ปเวสเน+ยฺ) **การนั่ง**, **ที่นั่ง**, **ที่นอน**, **อาสนะ**, **อาสน์**. **อุปคนฺตฺวา** **วิสฺติ** **เอตฺถาติ** **อุปเวสนํ** **สถานที่**เข้าอยู่ **ชื่อว่าอุปเวสนะ** (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยฺ เป็น อน)

๑ อภ.ปญจก. ๒๒/๗๗/๑๑๕

๒ ส.สคถ. ๑๕/๗๘๒/๒๙๖

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๔/๑๔๑

อาสน (อาส อุปเวสเน+ยฺ) การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์. **อาสียเตติ** อาสน์ การนั่ง ชื่อว่า อาสนะ. **อาสติ** **เอตถาติ** **อาสน์** สถานที่เข้าอยู่ ชื่อว่าอาสนะ (อาเทศ ยฺ เป็น อน). **อาสนติ** **นีสัทนติ** **เอตถาติ** **อาสน์** สถานที่นั่ง ชื่อว่าอาสนะ (อาส นีสัทเน+ยฺ). **อาคนตุวา** **สยนติ** **เอตถาติ** **อาสน์** สถานที่เขามานอน ชื่อว่าอาสนะ (อา+ลิสย+ยฺ, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อญญตโร** **ภิกขุ** **ภตตคฺเค** **อนฺตรมเร** **อาสน์** **ปญญาเปนโต**^๑ **ภิกษุรูปหนึ่งให้ปูที่** **นั่งภายในโรงอาหาร**

[๗๖๖] **อชฺฆาตโย** **อธิปฺปาโย** **อาสโย** **อภิสนฺธิ** **จ**
ภาโวธิมุตฺติ **ฉนฺโทถ** **โทโส** **อาทินโว** **ภเว.**

วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย ๗ ศัพท์

อชฺฆาตย (อธิ+อา+ลิสย+ณ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย, อัจฉาจารย์. **จิตต์** **อชฺฆาคนตุวา** **สยตีติ** **อชฺฆาตโย** อากาการที่มาสูดจิตแล้วนอนเนื่องอยู่ ชื่อว่าอชฺฆาตยะ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฆ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **อารมฺมณํ** **วา** **อธิภิกฺขุ** **สยติ** **ปวตฺตตีติ** **อชฺฆาตโย** สภาพที่อาศัยอารมณเป็นไป ชื่อว่าอชฺฆาตยะ (อธิ+อา+ลิสย+ณ). **ตฺยหํ** **ทิวฺจิสฺส** **รุจิสฺส** **ลทฺธิ** **อชฺฆาตยํ** **อธิปฺปายํ** **โลโก** **น** **ชานาติ**^๒ **ชาวโลก** **ไม่รู้ถึงความคิด** **ความชอบ** **ความเห็น** **จุดประสงค์** **ความมุ่งหมาย** **ของท่าน**

อธิปฺปาย (อธิ+ปย คมเน+ณ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **จิตฺเต** **อธิปยตีติ** **อธิปฺปาโย** จุดประสงค์ที่ตั้งไว้ในจิต ชื่อว่าอธิปายะ (ช้อน ป, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น อา). **อญฺญถา** **โฆ** **วาสิฏฺฐจา** **ตุมหากํ** **อธิปฺปาโย** **อญฺญถา** **เทวดานํ** **อธิปฺปาโย**^๓ **วาสิฏฺฐะ** **ความมุ่งหมาย** **ของพวกท่านเป็นอย่างหนึ่ง** **ความมุ่งหมาย** **ของพวกเทวดาก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง**

อาสย (อา+ลิสย+ณ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **อาคนตุวา** **จิตต์** **สยติ** **เอตถาติ** **อาสโย** จุดประสงค์ที่จิตมาแล้วนอนเนื่องอยู่ ชื่อว่าอาสยะ. **กมฺมํ** **กาตุ** **อาสยติ** **อิจฺจตีติ** **อาสโย** จุดประสงค์ที่ต้องการทำหน้าที่ ชื่อว่าอาสยะ (อา+ลิสย+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

อภิสนฺธิ (อภิ+ส+ธธา ธารณ+อิ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **จิตฺเต** **อภิสนฺธายตีติ** **อภิสนฺธิ** คำอธิบายที่ตั้งไว้ในใจ ชื่อว่าอภิสันธิ (อาเทศนคหิตเป็น น, ลบสระหน้า). **อภิสนฺธิศัพท์** เป็น **ปฺงฺลึงค์** **และอิตถิลึงค์**. **ปฺริมํ** **อภิสนฺธิจิตต์** **อปฺปมาณํ**^๔ **จิตที่มุ่งหมายในเบื้องต้นไม่มีประมาณ**

ภาว (ภฺว สตฺตยา+ณ) จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **จิตฺเต** **ภาวตีติ** **ภาโว** จุดประสงค์ที่

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๗/๑๔๘

๒ ขุ.จฺพนฺธิ. ๓๐/๔๙๗/๒๔๔

๓ ที.มหา. ๑๐/๑๕๓/๑๘๕

๔ วิ.ฐี. ๒/๑๘๘/๔๐๔

มีอยู่ในใจ ชื่อว่าภาวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า)

อธิมุตติ (อธิ+มฺจ โมงเน+ติ) จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. อธิมฺจจันน์ จิตเต อธิภูจันน์ อธิมุตติ ความประสงค์ในใจ ชื่อว่าอธิมุตติ (อาเทศ จ เป็น ต). กตมา จ สุตตานิ อธิมุตติ^๑ ความประสงค์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร

ฉนุท (ฉนุท อชฺฌาตยเน+อ) จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. ฉนุทน์ ฉนุโท ความมุ่งหมาย ชื่อว่าฉนุทนะ. ฉนุโทติ อชฺฌาตโย, อธิปฺปาโยติ จิตฺต^๒ บทว่า ฉนุโท คือจุดประสงค์, บทว่า อธิปฺปาโย คือความคิด

โทษ, อันตราย ๒ คัพพ์

โทส (ทฺส อปฺปิติมฺหิ+ณ) โทษ, อันตราย. ทฺสสนฺติ เอเตนาติ โทโส เครื่องประทุษร้าย ชื่อว่าโทสะ. ทฺสสนํ วา โทโส หรือการประทุษร้าย ชื่อว่าโทสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). กายสฺส โทสํ ทิสฺวาน ปพฺพชฺชี่ อนคาริย^๓ เห็นโทษของกายแล้ว จึงบวชเป็นผู้ไม่มีเรื่อน

อาทินว (อา+ทินสทฺทูปฺท+วา คมเน+อ) โทษ, อันตราย. อาภุโส ทินํ ทุกฺขํ วายติ ปวตฺตตีติ อาทินโว ความทุกข์ที่เป็นไปโดยยิ่ง ชื่อว่าอาทินวะ (ลบสระหน้า). อาภุโส ทินตีติ อาทินโว สภาพที่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ชื่อว่าอาทินวะ (อา+ทิน ทฺคฺคตภาเว+ว). อาทินํ อติวีย วายติ อาทาทตีติ อาทินโว สภาพที่ถือเอาโทษอย่างร้ายแรง ชื่อว่าอาทินวะ (อาทินสทฺทูปฺท+วา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า). อติวีย อาทินํ กปณภาวํ วาติ คฺจจตีติ อาทินโว สภาพที่ถึงความลำบากอย่างยิ่ง ชื่อว่าอาทินวะ (อาทินสทฺทูปฺท+วา คมเน+อ, ลบสระหน้า). ภควา อนุปฺพุพิกถํ กเถสิ เสยฺยถิํ ทานถถํ สีลถถํ สคฺคถถํ กามานํ อาทินวํ โสการํ สงฺกิลลํ เนกฺขมฺเม อานิสฺสํ ปกาเสสิ^๔ พระผู้มีพระภาคทรงตรัสสอนุพพิกถาคือทรงแสดงการให้ทานและผลของทาน การรักษาศีลและผลของศีล เรื่องสวรรค์ โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมอง ของกาม และอานิสฺสในการออกบวช

[๗๖๗] อานิสฺโส คฺุณ จาถ มชฺฌมํ เวมชฺฌมฺจจเต
มชฺฌนฺทิกเก ตฺ มชฺฌนฺโท เวมตฺตํ ตฺ จ นานตา.

อานิสฺส, คฺุณ, ผลของกรรมดี ๒ คัพพ์

อานิสฺส (อา-นิ+สฺส หีสํสูตฺตี+อ) อานิสฺส, คฺุณ, ผลของกรรมดี. อาภุโส นิหริตฺวา สํสตีติ อานิสฺโส ผลที่นำออกแล้วสรรเสริญให้ยิ่ง ชื่อว่าอานิสฺสะ. อานิสฺโส มชฺฌมฺผล อมชฺฌมฺผล จ อานิสฺสคัพพ์เป็นไปในผลโดยตรงและผลโดยอ้อม. อัยํ ปจฺโหม อานิสฺโส สีลวโต สีลสมฺปทาย^๕ นี้เป็นอานิสฺสข้อที่ ๑ แห่งศีลสัมปทาของผู้มีศีล

๑ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๒๘๑/๑๘๑

๒ ขา.อญฺ. ๔/๑/๑๘๐

๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๐/๒๑๖

๔ วิ.มहा. ๔/๒๖/๓๐

๕ วิ.มहा. ๕/๖๙/๘๘๙

คุณ (คุณ ปกาสน+อ) อานิสงส์, คุณ, ผลของกรรมดี. **อดตโน** การณ์ **คุณติ** ปกาเสตีติ **คุโณ** ผลที่รับรู้เหตุของตน ชื่อว่าคุณะ. **อดตนา** สทุธิ วิปากั **คุณติ** พนุชตีติ **คุโณ** ผลที่ผูกวิปากไว้กับตน ชื่อว่าคุณะ (คุณ พนุชเน+อ). **เสยยตถิเกหิ** **คุณยติ** **ปจยตีติ** **คุโณ** กรรมดีที่ผู้ต้องการความเจริญพากันสั่งสม ชื่อว่าคุณะ (คุณ จเย+อ). **อดตโน** **หิตั** **คุชติ** **ปกาเสตีติ** **คุโณ** อานิสงส์ที่ประกาศประโยชน์ของตน ชื่อว่าคุณะ (คุช ปกาสน+ย, อาเทศ ย เป็น อน, น เป็น ณ, ลป ช และ อ). **สเจ** **มยหิ** **คุโณ** **อดถิ** หากว่าคุณของเราจะมีอยู่

ท่ามกลาง, ปัจจุบัน ๒ ศัพท์

มชฺฌ (มช สทุธิย+ณ) ท่ามกลาง, ปัจจุบัน. **มชฺฌตีติ** **มชฺฌ** ท่ามกลางอันหมดจด ชื่อว่ามัชฌะ. **ภิกขุ** **ขุททเก** **ชนดาฆเร** **มชฺฌ** **อคฺคิฏฺฐาณั** **กโรนฺติ**^๒ ภิกษุพากันทำเตาไฟท่ามกลาง เรือนไฟหลังเล็ก

เวมชฺฌ (วิ+มช สทุธิย+ณ) ท่ามกลาง, ปัจจุบัน. **วิเสเสน** **มชฺฌตีติ** **เวมชฺฌ** ท่ามกลางอันหมดจดอย่างพิเศษ ชื่อว่าเวมัชฌะ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **เวมชฺฌ** **วฺจุจติ** **ปจฺจุปฺปนโน** **อทุธา**^๓ ปัจจุบันกาล ท่านเรียกว่าในท่ามกลาง

เที่ยงวัน ๒ ศัพท์

มชฺฌนฺทิก, **มชฺฌนฺติก** (มชฺฌ+อห+อิก) เที่ยงวัน. **อหสฺส** **มชฺโฌ** **มชฺฌนฺโท**, **โส** **เอว** **มชฺฌนฺทิก** เวลาเที่ยงวัน ชื่อว่ามัชฌันหะ, มัชฌันหะนั้นแหละ ชื่อว่ามัชฌันทิกะ (อาเทศ ท เป็น นุห และ นุต บ้าง, ลปสระหน้า). **ภตฺตเวลา** **มชฺฌนฺทิก** **สมฺปตฺตา**^๔ ถึงเวลาอาหารกลางวันแล้ว. **กาลปฺจุจติ** **ปฺพุพฺพนฺทิก** **วา** **มชฺฌนฺติก** **กาเล** **วา** **สาณฺนฺทิก** **วา**^๕ คำว่าถามเวลา คือถามในเวลาเช้า เวลาเที่ยงวัน หรือเวลาเย็น

มชฺฌนฺท, **มชฺฌนฺต** (มชฺฌ+อห) เที่ยงวัน. **อหสฺส** **มชฺโฌ** **มชฺฌนฺโท**, **มชฺฌนฺโต** เวลาเที่ยงวัน ชื่อว่ามัชฌันหะและมัชฌันตะ (อาเทศ ท เป็น นุห และ นุต บ้าง, ลปสระหน้า). **ทิวสฺสสฺปิ** **ทิว** **มชฺฌนฺท** **กาเลติ** **อดฺโถ**^๖ กลางวันแห่งวัน หมายถึงในเวลาเที่ยงวัน

ความแตกต่างกัน, ค่าต่างกัน, ขนาดต่างกัน ๒ ศัพท์

เวมตฺต (วิ+มตฺตา+ณ) ความแตกต่างกัน, ค่าต่างกัน, ขนาดต่างกัน. **วิคต** **มตฺตา** **สทิสฺสฺปฺมาณั** **เอเตน** **เหตุญฺเตนาติ** **เวมตฺต** เหตุที่ทำให้ขนาดต่างกัน ชื่อว่าเวมัตตะ (ลป ณ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ลปสระหน้า). **กามาณั** **เวมตฺต** **วา** **เวทิตฺตพฺพา**^๗ พึงทราบความแตกต่างกันของกามทั้งหลาย

๑ วิ.อฎ. ๓/๗๗

๒ วิ.จุลล. ๓/๘๕/๓๒

๓ ขุ.มหานี. ๒๙/๓๘๑/๒๕๔

๔ ขุ.อฎ. ๔๙/๑๑๕/๒๒๕

๕ วิ.ปริ. ๘/๑๑๒๑/๔๒๔

๖ มชฺ.อฎ. ๘/๑๘๘/๑๐๓

๗ อัง.นิกก. ๒๒/๓๓๔/๔๕๕

นानตา (นาน+ตา) ความแตกต่างกัน, ค่าต่างกัน, ขนาดต่างกัน. นานเมว นานตา ความต่าง
กันนั้นแหละ ชื่อว่านานตา. นานศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ ถ้าเป็นนิบาตจะมีรูปเป็น นานา. ตตถ
พยุชนสฺส นานตา ปากฎาว^๑ ความต่างกันของพยัญชนะในที่นั้นปรากฏแล้ว

[๗๖๘] วา ชาคโร ชาคริยํ ปวาโห ตฺ ปวตฺติ จ
พฺยาโส ปปญฺโจ วิตฺถาโร ยาโม ตฺ สยฺโม ยโม.

ความตื่นตัวอยู่เสมอ ๒ ศัพท์

ชาคร (ชาคร นิทุกฺขเย+อ) ความตื่นตัวอยู่เสมอ. ชาครณํ ชาคโร ความตื่นตัว ชื่อว่าชาคระ.
วา ชาครศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์. สติ โลกสฺมี ชาคโร^๒ สติเป็นความตื่นตัวในโลก

ชาคริย (ชาคร+อีย) ความตื่นตัวอยู่เสมอ. ชาครเมว ชาคริยํ ความตื่นตัวนั้นแหละ ชื่อว่าชาคริยะ
(ลบสระหน้า). เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ ชาคริยํ อนุยฺตุโต วิหฺราหิ^๓ มาเถิดภิกษุ ท่านจงตามประกอบ
ความตื่นตัวอยู่เถิด

กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย ๒ ศัพท์

ปวาท (ป+วท วหเน+ณ) กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย. ปวาทณํ ปวาโห ความเป็นไป
เรื่อยๆ ชื่อว่าปวาทะ (ลบ ณ, วุทฺธิ อ เป็น อา)

ปวตฺติ (ป+วตฺ อาวตฺตเน+ติ) กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย. ปวตฺตณํ ปวตฺติ ความ
เป็นไป ชื่อว่าปวตฺติ. ทฺวินฺนํ จ จิตฺตํ เอกกฺขณํ ปวตฺติ นาม นตฺถิ^๔ ธรรมดาความ
เป็นไปแห่งจิต ๒ ดวงในขณะเดียวกันย่อมไม่มี

กว้างขวาง, พิศดาร ๓ ศัพท์

พฺยาโส (วิ+อสุ เขปเน+ณ) กว้างขวาง, พิศดาร. วิเสเสน อสตีติ พฺยาโส พื้นที่อันกว้างออกไป
ชื่อว่าพยาสะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วุ เป็น พ, ทีฆะ อ เป็น อา)

ปปญฺจ (ป+ปจฺ วิตฺถาเร+อ) กว้างขวาง, พิศดาร. ปปญฺจยเตติ ปปญฺโจ ความกว้างขวาง
ชื่อว่าปปญฺจจะ (ลงนิคฺหิตอาคม, อาเทศนิคฺหิตเป็น ณ)

วิตฺถาโร (วิ+ถร สนฺถรณวิตฺถาเรสุ+ณ) กว้างขวาง, พิศดาร. วิถรตีติ วิตฺถาโร สิ่งที่แผ่ออกไป
ชื่อว่าวิตถาระ (ซ็อน ต, ลบ ณ, วุทฺธิ อ เป็น อา). สวากานํ วิตฺถาเรน ธมฺมํ ทสฺเสตฺถุ^๕
เพื่อทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่พระสาวก

๑ มช.อญ. ๘/๔๕๔/๒๖๑

๒ ส.สคถ. ๑๕/๒๑๘/๖๑

๓ มช.อุปริ. ๑๔/๔๗/๘๓

๔ ที.อญ. ๔/๗/๕๗

๕ วิ.มหาว. ๑/๗/๑๓

การงดเว้น ๓ ศัพท์

ยาม (ยมุ อุปรเม+ณ) การงดเว้น. **ยมนิ** **ยาโม** การงดเว้น ชื่อว่ายามะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

สังยม (สัง+ยมุ อุปรเม+อ) การงดเว้น. **สังยมนิ** **สังโย** การงดเว้น ชื่อว่าสังยมะ. **สตุเตสุ** **จสังโย** **อวิหีสนภาโว** **สุโข**^๑ การงดเว้น ไม่เบียดเบียนในสัตว์ทั้งหลายเป็นความสุข

ยม (ยมุ อุปรเม+อ) การงดเว้น. **ยมนิ** **โย** การงดเว้น ชื่อว่ายมะ

[๗๖๙] **สมุพาหนิ** **มทุทนญจ** **ปสโร** **ตุ** **วิสปปนิ**
สนถโว **ตุ** **ปริจโย** **เมลโก** **สงคสงคมา.**

การกด, การบีบ, การนวด, การคั้น, การเค้น ๒ ศัพท์

สมุพาหน (สัง+วาห ปยตนมทุทเนสุ+ย) การกด, การบีบ, การนวด, การคั้น, การเค้น. **สมุพาหิยเตติ** **สมุพาหนิ** การนวด ชื่อว่าสมุพาหนะ (อาเทศ ว เป็น พ, นิคหิตเป็น ม, ย เป็น อน). **มาตุคามสุสอุจฉาหนิ** **ปริมทุทนิ** **นุหาปนิ** **สมุพาหนิ** **สาทียติ**^๒ ยินดีการขัดสี การถูบไล้ การอาบน้ำให้ การนวดของมาตุคาม

มทุทน (มทุท มทุทเน+ย) การกด, การบีบ, การนวด, การคั้น, การเค้น. **มทุทียเตติ** **มทุทนิ** การนวด ชื่อว่ามทุทนะ (อาเทศ ย เป็น อน). **มทุทนวเสน** **วิมลิตวา**^๓ ทดลองด้วยการบีบนวด

การแผ่ไป, การชานออกไป, การฉาย, การเหยียดออก ๒ ศัพท์

ปสร (ป+สร คมเน+อ) การแผ่ไป, การชานออกไป, การฉาย, การเหยียดออก. **ปกาเรน** **สรตติ** **ปสโร** แสงที่ส่องออกไป ชื่อว่าปสระ. **ปสรณิ** **วา** **ปสโร** หรือการชานออกไป ชื่อว่าปสระ

วิสปปน (วิ+สปป คมเน+ย) การแผ่ไป, การชานออกไป, การฉาย, การเหยียดออก. **วิเสเสน** **สปปนิ** **วิสปปนิ** การเป็นไปอย่างพิเศษ ชื่อว่าวิสปปนะ (อาเทศ ย เป็น อน)

การเชยชิด, ความคั่นเคย, ความใกล้ชิด, สนิทสนม ๒ ศัพท์

สนถว (สัง+ถุ อภิตถเว+ณ) การเชยชิด, ความคั่นเคย, ความใกล้ชิด, สนิทสนม. **สนถวนิ** **สนถโว** ความคั่นเคย ชื่อว่าสนถวะ (อาเทศนิคหิตเป็น น, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบ สระหน้า)

สพฺภิเรว **สมาเสถ** **สพฺภิ** **กฺุพฺเพถ** **สนถว**
สดี **สทุทมมมญญา** **เสยโย** **โหติ** **น** **ปาปิโย.**^๔

๑ วิ.อญ. ๓/๑๑

๒ อญ.สติดก. ๒๓/๔๗/๕๖

๓ พุ.อญ. ๕๒/๒๙๔/๒๕๗

๔ ส.สคถ. ๑๕/๗๙/๒๔

ฟังสมาคมกับสัตบุรุษ ฟังทำความคุ้นเคยกับสัตบุรุษ ผู้รู้สัทธรรมของสัตบุรุษเป็นผู้ประเสริฐสุด ไม่มีเลวเลย

ปริจย (ปริ+จิ จเย+ณ) การเซยชิด, ความคุ้นเคย, ความใกล้ชิด, สนิทสนม. **ปริจยเตติ** ปริจโย ความคุ้นเคย ชื่อว่าปริจยะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลปสระหน้า)

ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ ๓ คัพท์

เมลก (มิล ลีเลสเน+ณ+ก) ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ, สมคบ. **มิลนั** เมลโก ความเกี่ยวข้อง ชื่อว่าเมลกะ (ลป ญ, วุทธิ อี เป็น เอ)

สงค (สณฺช สงฺเค+อ) ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ, สมคบ. **สณฺชนั** สงฺโค ความเกี่ยวข้อง ชื่อว่าสังคะ (อาเทศ ญ เป็นนิคหิต, ชุ เป็น คุ, นิคหิตเป็น ญ). **ยตุถ** พาลา **นีสีนฺตินฺตติ** **นตฺติ** **สงฺโค** **วิษานตํ**^๑ คนพาลนั่งอยู่ในที่ใด ความเกี่ยวข้องในที่นั้นย่อมไม่มีแก่บัณฑิตผู้รู้แจ้ง

สงคม (สํ+คมุ คตฺมิหิ+อ) ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ, สมคบ. **สํ** **สฺฏฺจฺจ** **คจฺจตฺติ** **สงฺคโม** ผู้ไปด้วยดี ชื่อว่าสังคะ (อาเทศนิคหิตเป็น ญ). **ภทฺโท** **สพฺปริเสหิ** **สงฺคโม**^๒ ผู้เจริญแล้ว ย่อมคบกับสัตบุรุษ

[๗๗๐] **สนฺนินิ** **สนฺนิกฺกฺจฺมฺหิ** **วินาสโ** **ตุ** **อทฺสสนั**
ลโวลิตาโว **ลวณั** **ปตฺถาโววสโร** **สมา.**

ความใกล้ชิด, บ้านใกล้เรือนเคียง, การร่วมมือกัน

สนฺนินิ (สํ+นิ+ธา ธาเรน+อิ) ความใกล้ชิด, บ้านใกล้เรือนเคียง, การร่วมมือกัน. **สนฺนิกฺกฺจฺมฺหิ** **สมีเป** **สนฺนินิสทฺโท** **สนฺนินิ** คัพท์เป็นไปในความใกล้ชิดกัน และเป็นปงฺลึงค์. **สนฺนินานั** **สนฺนินิ** ความใกล้ชิด ชื่อว่าสนฺนินิ (อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลปสระหน้า)

ความพินาศ, การหายไป, การไม่เห็น ๒ คัพท์

วินาส (วิ+นส อทฺสสเน+ณ) ความพินาศ, การหายไป, การไม่เห็น. **วินสฺสนั** **วินาสโ** ความพินาศ ชื่อว่าวินาสะ (ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตโต** **ปฏฺจาย** **ลิจฺจวินั** **วินาสโ** **เอวั** **อุทฺปาทิ**^๓ ตั้งแต่บัดนั้น ความพินาศก็เกิดขึ้นอย่างนี้แก่พวกเจ้าลิจฺจวี

อทฺสสน (น+ทิส เปกฺขเน+ยุ) ความพินาศ, การหายไป, การไม่เห็น. **น** **ทสฺสนั** **อทฺสสนั** การมองไม่เห็น ชื่อว่าอทฺสสนะ (อาเทศ น เป็น อ, ทิส เป็น ทสฺส, ยุ เป็น อน). **ปิยานั** **อทฺสสนั** **ทฺกฺขั** **อปฺปิยานญจ** **ทสฺสนั**^๔ การไม่เห็นสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก และการเห็นสัตว์หรือสังขารอันไม่เป็นที่รัก เป็นความทฺกฺขั

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๓/๓๘
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๖/๔๓

๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๘๗/๔๐๕

๓ วิ.อญ. ๑/๓๔๐

การเก็บเกี่ยว ๓ ศัพท์

ลว (ลู เจทเน+ณ) การเก็บเกี่ยว, เด็ด, ตัด. **ลวนิ ลโว** การเก็บเกี่ยว ชื่อว่าลวะ (ลป ฌ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสรรหน้า)

อภิลาว (อภิ+ลู เจทเน+ณ) การเก็บเกี่ยว, เด็ด, ตัด. **ธณณาทิ อภิลวนิ อภิลาโว** การเก็บเกี่ยวข้าวเป็นต้น ชื่อว่าอภิลาวะ (ลป ฌ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสรรหน้า)

ลวน (ลู เจทเน+ยุ) การเก็บเกี่ยว, เด็ด, ตัด. **ลวนิ เจทนิ ลวนิ** การตัด ชื่อว่าลวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสรรหน้า)

โอกาส, ขณะ ๒ ศัพท์

ปตถาว (ป+ถุ อภิตถเว+ณ) โอกาส, ขณะ. **ปการเน ถวียเตติ ปตถาโว** โอกาสที่เขาขย่องทั่วไป ชื่อว่าปตถาวะ (ซ็อน ต, ลป ฌ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลปสรรหน้า)

อวสร (อว+สร คมเน+อ) โอกาส, ขณะ. **อวสรวดีติ อวสโร** โอกาสที่มาถึง ชื่อว่าอวสระ. **สมา** ทั้ง ๒ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. **กุโต มานสฺส อวสโร**^๑ โอกาสแห่งมานะจักมีแต่ไหน

[๗๗๑] **โอสานํ ปริโยसानํ** **อุกุกัสโตสโย ภเว**
สนนินเวโส จ สณฺจานํ **อถาพฺภนฺตรมนฺตรํ.**

ความสำเร็จ, การสิ้นสุด, จบ ๒ ศัพท์

โอสาน (อว+สา ตนุกรณ+ยุ) ความสำเร็จ, การสิ้นสุด, จบ. **โอสายเตติ โอสานํ** การสิ้นสุด ชื่อว่าโอสานะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ยุ เป็น อน, ลป อ). **โอสานเ อิมา คาทา อภาสี**^๒ ทรงภษิตคาทาเหล่านี้ในเวลาสิ้นสุด

ปริโยसान (ปริ+อว+สา ตนุกรณ+ยุ) ความสำเร็จ, การสิ้นสุด, จบ. **ปริโยสายเตติ ปริโยसानํ** การสิ้นสุด ชื่อว่าปริโยसानะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ยุ เป็น อน, ลง ยุ อาคม, ลปสรรหลัง)

เหลือเกิน, ยิ่ง ๒ ศัพท์

อุกุกัส (อุ+กส คติหีสาส+อ) เหลือเกิน, ยิ่ง. **อุปกนฺตวา กสติ หีสตีติ อุกุกัส** อากการที่เข้าไปเปียดเปียน ชื่อว่าอุกุกัสสะ (ซ็อน ก, ลงนิคหิตอาคม). **สาสเน ยถาวุตเตหิ कुณเหิ** **อุกุกัสคโต**^๓ ผู้ถึงความยิ่งด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วในพระศาสนา

อดิสย (อดิ+สี สเย+ณ) เหลือเกิน, ยิ่ง. **อดิกุกมิตวา สยนิ ปวตฺตนํ อดิสโย** ความเป็นไปอย่างยิ่ง ชื่อว่าอดิสยะ (ลป ฌ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลปสรรหน้า)

๑ วิสุทฺธิ.ฎิ. ๓/๒๕๔/๕๔๒

๒ ขา.อญ. ๕๔/๑๙๘

๓ ขุ.อญ. ๓๓/๑๒๑๗/๕๔๗

การตั้งอยู่มั่นคง, ถิ่นฐาน ๒ ศัพท์

สนนิเวส (สั+นิ+วิส ปเวสเน+ณ) การตั้งอยู่มั่นคง, ถิ่นฐาน. สนนิเวสนั สนนิเวโส การตั้งอยู่
มั่นคง ชื่อว่าสนนิเวสะ (อาเทศนคหิตเป็น น, ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ)

สณฺจาน (สั+จา คคินิวตตติมุหิ+ย) การตั้งอยู่มั่นคง, ถิ่นฐาน. สั สณฺจจฺจ จานั สณฺจจฺจ การ
ตั้งมั่น ชื่อว่าสัณฺจจฺจนะ (อาเทศนคหิตเป็น ณ, ยฺ เป็น อน, ลบ อ). วีริยสฺส สณฺจจฺจ ภาวิสฺสตี^๑
จักมีความตั้งมั่นแห่งความเพียร

ภายใน, ระหว่าง ๒ ศัพท์

อพฺภนฺตร (อภิ+อนฺตร) ภายใน, ระหว่าง. อนฺตรเ ชาตํ อพฺภนฺตรํ สิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่าง ชื่อว่า
อัพภันฺตระ (อาเทศ อภิ เป็น อพฺภ, ลบสฺระหน้า). อยฺยสฺส มณฺจกั อพฺภนฺตรํ ปณฺญาเปยฺย^๒
ผมควรให้จัดเตียงไว้ภายในแก่พระคุณเจ้า

อนฺตร (อติ พนฺธเน+อร) ภายใน, ระหว่าง. เทว ปกฺเข อนฺตติ พนฺธตีติ อนฺตรํ ระหว่าง
กลางที่ผูกด้านทั้ง ๒ ไว้ ชื่อว่าอันฺตระ (ลงนคหิตอาคม, อาเทศนคหิตเป็น น). อนฺตรเ ชาตํ
อนฺตรํ สิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่าง ชื่อว่าอันฺตระ. เอตฺสมี อนฺตรเ อนฺปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ
วิมุจฺจิ^๓ จิตไม่ยึดเอาภายในนั้นจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

[๗๗๒] ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ
กิจจํ ตฺว กรณียณฺจ

ปาฏิหาริยมุจฺเจเต
สงฺขาโร วาสนา ภเว.

ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ ๓ ศัพท์

ปาฏิหีร (ปติ+หิ คคิมุหิ+อ) ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ. ปฏฺิปกฺเข เหติ คจฺจตีติ ปาฏิหีรํ ปาฏิหาริย์
ที่เป็นไปในฝ่ายตรงข้าม ชื่อว่าปาฏิหีระ (อาเทศ ต เป็น ฐ, หิ เป็น หีรณ, ลบ ณ, ทีสะ อ เป็น อา,
ลบสฺระหน้า). ปฏฺิปกฺเข หรตีติ วา ปาฏิหีรํ หรือปาฏิหาริย์ที่นำฝ่ายตรงข้ามไป ชื่อว่าปาฏิหีระ
(ปติ+หฺร หฺรณ+ณ, อาเทศ ต เป็น ฐ, ทีสะ อ เป็น อา, อาเทศ อ ที่ ห เป็น อี, ลบ ณ).
ทสฺเสตฺตุ ปาฏิหีรํ เม^๔ จงแสดงปาฏิหาริย์ให้ข้าพเจ้าดู

ปาฏิเหร (ปติ+หิ คคิมุหิ+อ) ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ. ปฏฺิปกฺเข เหติ คจฺจตีติ ปาฏิเหรํ
ปาฏิหาริย์ที่เป็นไปในฝ่ายตรงข้าม ชื่อว่าปาฏิเหระ (อาเทศ ต เป็น ฐ, หิ เป็น เหรณ, ลบ ณ, ทีสะ
อ เป็น อา, ลบสฺระหน้า). ปฏฺิปกฺเข หรตีติ วา ปาฏิเหรํ หรือปาฏิหาริย์ที่นำฝ่ายตรงข้าม
ไป ชื่อว่าปาฏิเหระ (ปติ+หฺร หฺรณ+ณ, อาเทศ ต เป็น ฐ, ทีสะ อ เป็น อา, อาเทศ อ ที่ ห เป็น
เอ, ลบ ณ). กตฺถ นฺ โข อตีตพฺพุทฺธา อิมํ ปาฏิเหรํ กตฺวา^๕ พระพุทธเจ้าในอดีตทรงทำ

๑ ม.ช.มช. ๑๓/๒๓๙/๒๓๕

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๔/๑๙๙

๓ วิ.จุลล. ๗/๖๑๗/๓๙๒

๔ ข.อปทาน. ๓๓/๑๔๙/๒๖๕

๕ ธมม.อญ. ๒๓/๙๒

ปาฏิหาริย์นี้ที่ไหนหนอ

ปาฏิหาริย์ (ปติ+หิ คติ+หิ+อ) ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ. **ปฏิปกฺเข** **เหติ** **คจฺจตีติ** ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ที่เป็นไปในฝ่ายตรงข้าม ชื่อว่าปาฏิหาริยะ (อาเทศ ต เป็น ฎ, หิ เป็น หาริย, ทีชะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปฏิปกฺเข** **หฺรตีติ** **วา** ปาฏิหาริย์ หรือปาฏิหาริย์ที่นำฝ่ายตรงข้ามไป ชื่อว่าปาฏิหาริยะ (ปติ+หฺร หฺรณ+ณฺย, อาเทศ ต เป็น ฎ, ทีชะ อ เป็น อา, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง อิ อาคม). **ราชา** **ตํ** **ปาฏิหาริย์** **ทิสฺวา** **สฺกฺกตี**^๑ พระราชาทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์นั้นแล้วจึงทรงสักการะ

หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ ๒ ศัพท์

กิจจ (กร กรณ+ริจจ) หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ. **กรณียํ** **กิจจํ** หน้าที่อันควรทำ ชื่อว่ากิจจะ (ลบ รุ, ลบสระหน้า). **อณฺณตฺริ** **วา** **ปนฺสฺส** **กิจจํ** **โหติ** **กรณียํ** **วา**^๒ หน้าที่หรือกิจที่ควรทำอย่างอื่นของเขามีอยู่

กรณีย (กร กรณ+อนีย) หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ. **กตฺตพฺพฺนฺติ** **กรณียํ** **กิจจํ** **ทฺวํ** ชื่อว่ากรณียะ (อาเทศ น เป็น ณ). **กรณียํ** **น** **วิชฺชตี**^๓ กิจที่ควรทำย่อมไม่มี

เครื่องปรุงแต่ง, การอบกลืน, บุญหรือบาปที่อบรมมา, อุปนิสัย ๒ ศัพท์

สังขาร (สํ+กร กรณ+ณ) เครื่องปรุงแต่ง, การอบกลืน, บุญหรือบาปที่อบรมมา, อุปนิสัย, สังขาร. **สฺนฺทฺรํ** **กริยเต** **อนฺนาติ** **สังขารो** เครื่องปรุงแต่งที่ช่วยทำให้สวยงาม ชื่อว่าสังขาระ (อาเทศ นิคหิตเป็น ง, ก เป็น ข, ลบ ญ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตโยเม** **อาวุโส** **สังขารา** **กายสังขารो** **วจีสังขารो** **จิตฺตสังขารो**^๔ ผู้มีอายุ สังขารมี ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร

วาสนา (วส นิวาเส+ยุ+อา) เครื่องปรุงแต่ง, การอบกลืน, บุญหรือบาปที่อบรมมา, อุปนิสัย, วาสนา. **จิตฺเต** **วสตีติ** **วาสนา** บุญหรือบาปที่อยู่ในจิต ชื่อว่าวาสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วสียเตติ** **วา** **วาสนา** หรือบุญและบาปที่เขาอบรมมา ชื่อว่าวาสนา (วส อุปเสว+ยุ+อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **สา** **จสฺส** **อนาคเต** **วาสนา** **ภวิสฺสติ**^๕ วาสนานั้นจักมีแก่เขาในอนาคต

สา หิ กุสลาปิ อตฺถิ อกุสลาปิ อพฺยากตาปิ, ตตฺถ ปหาตพฺพาปิ อตฺถิ อปฺปหาตพฺพาปิ. ตตฺถ ยา กุสลาพฺยากตา, น สา ปหาตพฺพา. ยา ปน อกุสลา, สา สฺขมฺตรตาย ภควโตเยว อริยมคฺเคน ปหาตพฺพา, นาณฺเณสํ. เอวํ สฺนฺเต

๑ วิ.อญ. ๑/๕๙

๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๘

๓ วิ.มหา. ๕/๔/๑๑

๔ มช.มุล. ๑๒/๑๒๓/๙๙

๕ มช.อญ. ๘/๓๖๓/๑๙๑

อริยานมปิ อปายุปปตติ ลียาติ. น ลียา, สพฺเพสเมว อริยานํ อปายุปปตติเหตุกาย
 वासनाय ปหिनฺตดา. ทฺวิธา หิ อकुสลา वासना กายวจีปโยคเหตุภูตา จ อปายุปปตติ-
 เหตุภูตา จ. ตตถ ปฺริมํ ภควโตเยว อริยมคฺเคน ปหาตพฺพา, อิตรา สพฺเพสมปิ
 อริยมคฺเคนาติ, ตสฺมา ยํ วุตฺตา “พฺพุธาว สवासเน กิเลสํ ปชหิตुํ สกฺโกณฺติ,
 นาณฺเณ”ติ, ตํ กายวจีปโยคเหตุภูตํ वासन् สन्ธาย วุตฺตํ, เนตฺร.

จริงอยู่ ภาวนานั้นมีทั้งเป็นกุศล อกุศล และอัปยากฤต ทั้ง ๓ อย่างนั้น ที่ละได้ก็มี ละไม่ได้ก็
 มี ภาวนาที่เป็นกุศลและอัปยากฤตละไม่ได้ ส่วนที่เป็นอกุศลละได้ด้วยอริยมรรคของพระผู้มีพระภาค
 เท่านั้น ของผู้อื่นละไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน, เมื่อเป็นเช่นนี้ การเกิดในอบายภูมิจะพึงมีแม้
 แก่พระอริยบุคคลนะสี ไม่มี เพราะภาวนาที่เป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ ของพระอริยบุคคลทั้งหมด
 เสื่อมไปแล้ว, ภาวนาที่เป็นอกุศลมี ๒ อย่าง คือ ภาวนาที่เป็นเหตุให้มีความพยายามทางกายและ
 วาจา และภาวนาที่เป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ, ใน ๒ อย่างนั้น อย่างแรกละได้ด้วยอริยมรรคของ
 พระพุทธเจ้าเท่านั้น อย่างหลังละได้ด้วยอริยมรรคแม้ของอริยบุคคลทั้งปวง, เพราะฉะนั้น คำที่ท่าน
 กล่าวไว้ พระพุทธเจ้าเท่านั้นสามารถละกิเลสพร้อมทั้งภาวนาได้ พระอริยบุคคลเหล่าอื่นไม่สามารถละ
 ได้นั้น หมายถึงภาวนาที่เป็นเหตุให้มีความพยายามทางกายและวาจา ไม่ใช่อย่างอื่น

[๗๗๓] **ปวนํ ปวนิปปาวา** **ตสโร สุตตเวจนํ**
สงฺกโม ทฺคฺคสฺสจจโร **ปุกฺกโม ตฺ อุกฺกโม.**

การผิด ๓ ศัพท์

ปวน, ปาวน (ปฺ ปวเน+ยฺ) การผิด. **ปวียเตติ ปวนํ** การผิด ชื่อว่าปวนะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว และ อาว, ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปว (ปฺ ปวเน+อ) การผิด. **ปวนํ ปโว** การผิด ชื่อว่าปวะ (วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

นิปปาว, นิปปาวา (นิ+ปฺ ปวเน+ณ) การผิด. **นิปปวนํ นิปปาโว** การผิด ชื่อว่านิปปาวะ (ชฺอน ปฺ, ลบ ณ, วฺทฺธิ อฺ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

การพัดหลอด, การทอผ้า ๒ ศัพท์

ตสฺร (ตสฺ อฺพฺเภเช+อร) การพัดหลอด, การทอผ้า. **ตสนํ ตสโร** การทอผ้า ชื่อว่าตสระ

สุตฺตเวจน (สุตฺต+เวจน) การพัดหลอด, การทอผ้า. **สุตฺเตน เวจนํ สุตฺตเวจนํ** การถักด้วยด้าย
 ชื่อว่าสุตตเวจนะ

ทางลำบาก, การสัจจลำบาก ๒ ศัพท์

สงฺกม (สํ+กม คมเน+อ) ทางลำบาก, การสัจจลำบาก. **สงฺกมียเต อนฺนาติ สงฺกโม** ทางที่

การคั่นคว่ำ ชื่อว่ามัดคณา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). อปุเม มคฺคณาศัพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์ และนปฺงสกลิงค์. กามานํ เอสนา คเวสนา มคฺคณา ปฏฺจนา^๑ การเสาะแสวง ไขว่คว้า ปรารธนาแห่งกามทั้งหลาย

การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด ๔ ศัพท์

อาลึงคน (อา+ลึงค คติย์+ยุ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. อาลึงคิยเตติ อาลึงคน การเบียด ชื่อว่าอาลึงคนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). เตเนว อาลึงคนเนน อุเปจฺจ นิสีเทยฺย^๒ เข้าไปนั่งด้วยการเบียดนั้น

ปริสฺตฺสฺก (ปริ+สฺตฺสฺก สงฺเค+อ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. ปริสฺตฺสฺกนํ ปริสฺตฺสฺโก การกอด ชื่อว่าปริสฺตฺสฺกคะ (ซ็อน สฺ, อาเทศ ญ เป็นนิกหิต, นิกหิตเป็น ง, ชฺ เป็น คฺ)

ลิลเส (ลิลิส อาลึงคน+อ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. ลิลเสนํ ลิลโส การรัด ชื่อว่าลิลเส (อาเทศ อี เป็น เอ)

อุปกฺคฺห (อุ+คฺคฺห สฺวฺรณ+ยุ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. อุปกฺคฺคฺหวา คฺคฺหิยเตติ อุปกฺคฺคฺหํ การเข้าไปเบียด ชื่อว่าอุปกฺคฺคฺหะ (ทีฆะ อุ เป็น อฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน). ปริรมภคััพท์กั มีอรรถเหมือนกัน

[๗๗๕] อาโลกนญจ นิชฺฆมานํ อิกฺขณํ ทสฺสนํ ปฺยถ
ปจฺจาเทโส นิสฺสนํ ปจฺจกฺขานํ นิสฺสากติ.

การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ ๔ ศัพท์

อาโลกน (อา+โลก ทสฺสเน+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. อาโลกิยเตติ อาโลกนํ การดู ชื่อว่าอาโลกนนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นิชฺฆมาน (นิ+ฆเ ฉินฺตาย+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. นิชฺฆมายเตติ นิชฺฆมานํ การเพ่ง ชื่อว่านิชฺฆมานะ (ซ็อน ชฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). ธมฺมา ปญฺญา ย มตฺตโส นิชฺฆมานํ ขมนฺนิตี^๓ ธรรมทั้งหลายย่อมทนการเพ่ง พอประมาณด้วยปัญญา

อิกฺขน (อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. อิกฺขิยเตติ อิกฺขณํ การเห็น ชื่อว่าอิกฺขนนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ทสฺสน (ทิส เปกฺขเน+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. ทิสฺสิยเตติ ทสฺสนํ การเห็น ชื่อว่าทสฺสนะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺส, ยุ เป็น อน). สาธฺว โข ปน ตถารูปานํ

๑ ส.อ.ญ. ๑๓/๑๖๑/๒๐๒

๒ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๖๗/๑๒๗

๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๓๖/๒๓๒

พยุตตย (วิ+อติ+อย คมน+อ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. วิเสเสน
 อติกุกมม อยตตี พยุตตโย อากาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าพยุตตยะ (อาเทศ อี ที่ วิ เป็น ย, วุ เป็น
 พ, ซ้อน ต, ลบสระหน้า)

วิปริย (วิ+ปริ+อิ คมน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. วิปริยเตตตี
 วิปริยโย อากาการพลิกกลับ ชื่อว่าวิปริยยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลง ย
 อาคม, ลบสระหน้า)

วิปริยาส (วิ+ปริ+อสฺ เชน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส.
 วิปริยาสนํ วิปริยาโส ความแปรปรวน ชื่อว่าวิปริยาสะ. วิปริยาสตตี วา วิปริยาโส หรือ
 อากาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าวิปริยาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง ย อาคม). วิปริยาโส วตตตี
 นยิธมตฺถิ^๑ ความแปรปรวน ความเป็นไปไม่มีในที่นี้

การลวงไป, การลวงละเมิด, การลวงเกิน ๓ ศัพท์

อติกุกม (อติ+กมุ ปทวิกฺเขเป+อ) การลวงไป, การลวงละเมิด, การลวงเกิน. อติกุกมนํ อติกุกโม
 การละเมิด ชื่อว่าอติกุกมะ (ซ้อน ก). อตฺตโน ลิกฺขาปทปฺปญฺตติยา อติกุกโม นาม นตฺถิ
 อญฺเณสํ ปน อตฺถิ^๒ ชื่อว่าการละเมิดในลิกขาบทบัญญัติของตนยอมไม่มี แต่มีแก่ภิกษุเหล่าอื่น

อติปาต (อติ+ปต คมน+ณ) การลวงไป, การลวงละเมิด, การลวงเกิน. อติกุกมม ปตนํ อติปาโต
 การตกลวงไป ชื่อว่าอติปาตะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อติกุกมม วา สตฺถาที่หิ อภิภวิตฺวา
 ปาตนํ อติปาโต^๓ การลวงเกิน การฆ่าให้ตายด้วยศัตตราเป็นต้น ชื่อว่าอติปาตะ

อุปจฺจย (อุ+ปติ+อย คมน+อ) การลวงไป, การลวงละเมิด, การลวงเกิน. อุปติกุกมม อยตตี
 อุปจฺจโย อากาการลวงละเมิด ชื่อว่าอุปจฺจยะ (อาเทศ ตี เป็น จ, ซ้อน จ, ลบสระหน้า)

สังคณณวคคณณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยการรวมบทที่มีจำนวนน้อย จบ

อุปปฏิวิทโธ อโหสิ^๑ ภัททาลิ แมเหตุเธอก็ยังไม่รู้ชัด (๔) **ขณะ** ขณะ, โอกาส. **มคฺคพฺรหฺมจฺริย** สเมติ สมากจฺจติ เอตฺถาติ สมโย โอกาสที่พหฺมจรรยอันเป็นมรรคมมาถึง ชื่อว่าสมยะ (ส+อ คติมฺหิ+อ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคฺหิตเป็น ม, ลบสระหน้า) เช่น เอโก จ โช ภิกฺขเว ชโน จ สมโย จ **พฺรหฺมจฺริยวาสา**^๒ ภิกษุทั้งหลาย มีขณะและโอกาสเดียวเพื่อ การอยู่ประพฤติพหฺมจรรย (๕) **ปฏฺิเวระ** การแทงตลอด. **อภิมฺขิ** ญาณณ สมฺมา เอตฺทโพ อวคฺคตฺทโพติ อภิสมโย สภาวะอันบุคคลรู้ด้วยดีเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ ชื่อว่าอภิสมยะ (อภิ+ส+อ คติมฺหิ+อ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคฺหิตเป็น ม) เช่น ทุกฺขสฺส ปิพฺนญฺโจ สงฺขตฺถฺโจ สนฺดาปฺญฺโจ วิปริณามญฺโจ อภิสมยญฺโจ^๓ ทุกข์เป็นสภาพบีบคั้น มีปัจจัย ประจวบ ทำให้เดือดร้อน มีความแปรปรวน ควรแทงตลอด (๖) **กาละ** กาลเวลา. **สเมติ** เอตฺถ, เอเตน วา สงฺคจฺจติ สตฺโต, สภาวธมฺโม วา สหชาตาทีหิ, อูปฺปาทีหิ วาติ สมโย เวลาหรือสภาวะธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สัตว์เป็นไปพร้อมหรือเกิดขึ้นร่วมกัน ชื่อว่าสมยะ (ส+อ คติมฺหิ +อ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคฺหิตเป็น ม, ลบสระหน้า) เช่น เอกํ สมยํ^๔ สมัยหนึ่ง (๗) **ปหานะ** การละ. **สมสฺส** นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโมติ สมโย การไปสู่निโรธหรือการละไปโดยชอบ ชื่อว่าสมยะ (สมสฺสทูปฺปท+ยา คมเน+อ, ลบสระหน้า) เช่น สมฺมานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺส^๕ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะละความสำคัญตน (๘) **ลาภา** การได้. **สมิติ** สงฺคฺติ สโมธานนฺติ สมโย การได้ที่ปรวมกัน ชื่อว่าสมยะ (ส+อ คติมฺหิ+อ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคฺหิตเป็น ม, ลบสระหน้า) เช่น อตฺถาภิสมยา ธีโร^๖ เพราะได้ซึ่งประโยชน์ จึงชื่อว่าบัณฑิต (๙) **ทิวฺฐิ** ลัทธิ. **สเมติ** สมฺพนฺโธ เอตฺติ อตฺตโน วิสย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคณภาวโต วา สมฺปยุตฺตา อยฺนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเต นนาติ สมโย, ทิวฺฐิสถฺนโยชเนน หิ สตฺตา อติวिय พชฺฌนฺติ ลัทธิอันเป็นความเข้าใจของตน หรือลัทธิที่ทำให้สัตว์ร่วมกันเป็นไป เพราะยึดกันไว้อย่างมั่นคง ชื่อว่าสมยะ (ส+อ ย คมเน+อ, อาเทศ นิคฺหิตเป็น ม) เช่น สมยปฺปวาทเก ดินฺนทูกาจิเร เอกสาริเก มลฺลิการามे ปฏฺิวสฺติ^๗ อาศัย อยู่ในมัลลิการาม ซึ่งมีศาลาหลังเดียวที่รายล้อมด้วยต้นมะพลับ เป็นสถานที่สำหรับได้วาตะของเจ้าลัทธิ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อญ. ๑/๑๐๙; ที.อญ. ๔/๑/๓๑; มข.อญ. ๗/๑/๘; ส.อญ. ๑๑/๑/๘; อญ. อญ. ๑๔/๑/๙; ขุ.อญ. ๑๗/๙๒ เป็นต้น)

[๗๗๙] **วณฺโณ** สณฺจानรูปสฺ
ปมาणे จ **ปัสสาย**

ชาติจฺจวิสุ การณ
อกฺขเว จ **ยเส** **คฺณ.**

๑ มข.มข. ๑๓/๑๖๓/๑๖๕

๒ อญ.อญ.จก. ๒๓/๑๑๙/๒๓๐

๓ ขุ.ปฏฺิตม. ๓๑/๕๔๙/๕๕๔

๔ ที.สึล. ๙/๑/๑

๕ ส.สพ. ๑๘/๓๖๓/๒๕๕

๖ ส.สค. ๑๕/๓๘๐/๑๒๖

๗ ที.สึล. ๙/๒๗๕/๒๒๓

วรรณศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) **สังฐานะ** รูปร่างสังฐาน (มีต่ำและสูงเป็นต้น) เช่น มหนต์ สปุพราชนวณฺ์ อภินิมมินิตวา^๑ เนรมิตร่างเป็นพญางูตัวใหญ่ (๒) **รูปะ** รูปร่างผิวพรรณ เช่น ปรมา ย วณฺ์ปกุชราย สมณนาคตา^๒ ประกอบด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่ง (๓) **ชาติ** ตระกูล (มีกษัตริย์เป็นต้น) เช่น พุราหฺมโณว เสฏฺโจ วณฺ์ โหโน อยฺโวย วณฺ์ โห^๓ พราหฺมณฺ์ เท่านั้นเป็นตระกูลประเสริฐสุด ตระกูลอื่นต่ำต้อย (๔) **ฉวิ** สีสรร เช่น ผรุสหาย ภิตติยา เสตวณฺ์ โน น นิปตติ^๔ ฝาเรือนหยาบ ทาสีขาวไม่ติด (๕) **การณะ** เหตุ เช่น เกณ น วณฺ์เนน คนธตุเณโนติ วุจฺจติ^๕ ท่านเรียกเราว่าเป็นผู้ขโมยกลืนเพราะเหตุไร (๖) **ปมาณะ** ขนาด เช่น ตโย ปตตสฺส วณฺ์^๖ ขนาดของบาตรมี ๓ ขนาด (๗) **ปลังสา** การสรรเสริญ เช่น วณฺ์นารหฺสฺส วณฺ์ ภาสตี^๗ กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ (๘) **อักษระ** อักษร มี ๒ เป็นต้น) เช่น อวณฺ์นกวคฺคหการา กณฺ์จชา^๘ ออักษร กวรรณ และหอักษร มีเสียงเกิดจากลำ คอ (๙) **ยสะ** บริวารและชื่อเสียง (๑๐) **คุณะ** คุณมีศีลเป็นต้น เช่น กทา สณฺ์ญพฺุหา ปน เต คหปติ อิเม สมณฺ์สฺส โคตมฺสฺส วณฺ์^๙ คฤหบดี ท่านประมวถ์ถ้อยคำพรรณนาคุณ ของพระสมณโคตมตั้งแต่เมื่อไร (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฎ. ๔/๑/๓๗; มช.อฎ. ๘/๒๔๙/๓๑; ส.อฎ. ๑๑/๑/๑๓; อัง.อฎ. ๑๕/๓๖๐/๒๖๘ เป็นต้น)

[๗๘๐] อุฑุเทเส ปาติโมกฺขสฺส ปณฺ์นตฺติยํ อุโปสฺสโถ
 อุปวาเส จ อฏฺ์จฺจเค อุโปสฺสทินเ ลียา.

อุโปสถศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ปาติโมกฺขุเทเส** การสวดปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณี สงฆ์ เช่น สงฺโฆ อุโปสถํ กเรยฺย ปาติโมกฺข์ อุฑุทิสฺเสยฺย^{๑๐} สงฆ์พึงทำอุโปสถสวดปาติโมกข์ (๒) **ปณฺ์นตฺติ** นามบัญญัติ เช่น อุโปสโถ นาม นาคราชา^{๑๑} พญานาคชื่ออุโปสเถ (๓) **อุปวาเส** การเข้าจำอุโปสเถ (๔) **อฏฺ์จฺจเค** คีลองค์ ๘ เช่น อฏฺ์จฺจคสมณนาคตํ อุโปสถํ อุปวสิตวา^{๑๒} เข้า อยู่จำอุโปสเถอันประกอบด้วยองค์ ๘ (๕) **อุโปสทินะ** วันอุโปสเถ เช่น อชฺุโปสโถ ปณฺ์นรโส^{๑๓} วันนี้เป็นวันอุโปสเถ ๑๕ คำ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุ.อฎ. ๒๖/๔๕/๓๑๖; ชุ.อฎ. ๒๘/๑๕๓/๒๒๘ เป็นต้น)

[๗๘๑] รณฺ์จเค ลกฺขณเ ธมฺ์โม- รจฺกเกสฺวิวิยาปเ
 จกฺกํ สมฺปตฺติยํ จกฺก- รตเน มณฺ์ชเล พลเ.

๑ ส.สคถ. ๑๕/๔๓๒/๑๕๕	๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๘	๓ มช.มช. ๑๓/๔๖๔/๔๒๙
๔ วิ.จุลล. ๗/๒๒๓/๙๕	๕ ส.สคถ. ๑๕/๗๙๗/๓๐๑	๖ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๙/๑๐๓
๗ อัง.จตุกก. ๒๑/๓/๔	๘ ปทรูปสิทธิ. ๒/๒	๙ มช.มช. ๑๓/๘๓/๗๘
๑๐ วิ.มหา. ๔/๑๔๙/๒๐๔	๑๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๕/๒๐๑	๑๒ อัง.ติ.ก. ๒๐/๕๑๐/๒๗๓
๑๓ วิ.มหา. ๔/๑๘๕/๒๔๓		

[๗๘๒] กุลาภณฺฑเท อาณายิ อายุเช ทานราสิสุ.

จกุกัณฑ์มีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ (๑) **รณฺจคะ** ล้อรด เช่น จกุกั้ว วหโต ปท^๑ เหมือนล้อบดตามรอยเท้าโคตัวที่ลากเกวียนไป (๒) **ลักษณะ** ลายลักษณะที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า เช่น อททสา โข โทโณ พุราหฺมโณ ปาเทสุ จกุกานิ สหฺสฺสธารานิ^๒ โทณพราหฺมณ^๓ได้เห็นกงจักรในรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคมีตั้งพันสี่ (๓) **ธัมมจักกະ** ธรรมจักร เช่น มยา ปวตฺตติ^๔ จกุก^๕ ธรรมจักรอันเราเผยแผ่แล้ว (๔) **จฺจุกัคะ** กงจักร เช่น จกุกั ภมฺติ มตฺถเก^๖ กงจักรหมุนอยู่บนกระหม่อม (๕) **อิริยาปละ** อิริยาบถ เช่น จตฺตจกุกั นวทวาร^๗ มีอิริยาบถ ๔ ทวาร ๘ (๖) **สัมปตฺติ** สัมปตฺติจักร เช่น จตฺตาริmani ภิกฺขเว จกุกานิ เยหิ สมฺนฺนาคตฺตานิ เทวมนุสฺसानิ จตฺตจกุกั วตฺตติ^๘ ภิกษุทั้งหลาย จักรเหล่านี้มี ๔ อย่าง จักร ๔ ของเทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่าใดย่อมเป็นไป (๗) **จกฺกرتนะ** จักรรัตน์ เช่น ทิพฺพํ จกฺกرتนํ ปาตุภวติ^๙ จักรแก้วทิพย์ปรากฏขึ้น (๘) **มณฺฑลละ** มณฑล เช่น อสนฺนิวิจกุกั^{๑๐} มณฑลดุจสายฟ้า (๙) **พละ** กำลังพล (๑๐) **กุลาภณฺฑะ** แทนปิ่นของช่างหม้อ (๑๑) **อาณา** อาณาจักร เช่น มยฺหํ อาณาจกุกั ตุมหากั ธมฺมจกุกั โหตุ^{๑๑} อาณาจักรจงมีแก่ข้าพระพุทธเจ้า ธรรมจักรจงมีแก่พระองค์เถิด (๑๒) **อายุชะ** อารุชจักร เช่น ขุรปริยนฺเตน เจปิ จกฺเกณ^{๑๒} ด้วยจักรมีคมโดยรอบเหมือนมีดโกน (๑๓) **ทานะ** วัตถุทาน เช่น ทํ ภุญฺช จ มา จ ปมาโท, จกุกั วตฺตย โกสลาธิป^{๑๓} ข้าแต่มหाराชผู้ทรงมีอัครยศัยในกุศล ขอพระองค์ประทานแก่คนเหล่านี้แล้วค่อยเสวยอย่าทรงประมาทเลย ยังวัตถุทานให้เป็นที่ไปเถิด (๑๔) **ราสิ** กองวัสดุ (ดูรายละเอียดใน มช.อฎ. ๗/๑๔๘/๓๔๘; อัง.อฎ. ๑๔/๑๗๕/๑๐๘; ขุ.อฎ. ๔๘/๒๘๔/๒๗๑ เป็นต้น)

**[๗๘๓] ทานสมิ พุรฺหมจริยิ อปฺปมณฺญาสุ สาสเน
เมณฺวารตฺติยิ เวยฺยา- วจฺเจ สทฺทารตฺตฺติยิ
ปญฺจสิลาปริยมคฺโค- โปสถฺจคฺคิตีสุ จ.**

พุรฺหมจริยิศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** ทาน เช่น ตํ เม วตฺ ตํ ปน พุรฺหมจริยิ ตสฺส สฺจิจฺฉณฺสฺส อยํ วิปาโก^{๑๒} นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา นี้เป็นวิบากแห่งวัตรและทานนั้น อันเราประพฤติดีแล้วนั้น (๒) **อัปฺปมณฺญา** พรหมวิหารธรรม เช่น ตํ โข ปน ปญฺจสิข พุรฺหมจริยิ น นิพฺพิทาย น วิราคาย ... ยาวเทว พุรฺหมโลภฺปตฺติยา^{๑๓}

๑ ขุ.ธัมม. ๒๕/๑/๑๕	๒ อัง.จตุกก. ๒๑/๓๖/๔๘	๓ มช.มช. ๑๓/๖๐๘/๕๕๔
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๔/๓๔	๕ ส.สคภ. ๑๕/๗๔/๒๓	๖ อัง.จตุกก. ๒๑/๓๑/๔๑
๗ ที.มหา. ๑๐/๑๖๔/๑๙๙	๘ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๔/๔๖	๙ วิ.อฎ. ๑/๑๐
๑๐ ที.สิล. ๘/๙๔/๖๘	๑๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑๐/๒๓๔	๑๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๑๐-๒/๓๕๓
๑๓ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๕		

ปัญญาธิชะ แต่ว่าพรหมวิหารธรรมนั้น ไม่เป็นไปเพื่ออนิพพิทา เพื่อวิราคะ ... แต่เป็นไปเพียงเพื่อบังเกิดในพรหมโลก (๓) **ศาสนะ** พระศาสนา เช่น ดยิทํ ภนฺเต ภควโต พุทฺทมจริยํ อิทฺธญฺเจว ฌิตฺตญฺจ วิตฺถาริตํ พาทุชฺฌญํ ปุณฺณํ ยาว เทวมนุสฺเสสุ สุปฺปกาสิตํ^๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคสมบุรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา จนกระทั่งหมู่เทวดาและมนุษย์รู้จักดีแล้ว (๔) **เมถุนารติ** การงดเว้นจากเมถุน เช่น ปเร อพุทฺทมจารี ภวิสฺสนติ, มยเมตฺถ พุทฺทมจาริโน ภวิสฺสาม^๒ คนเหล่านี้ จักเสพเมถุนธรรมในข้อนี้เราทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ (๕) **เวยยาวัจจะ** การชวนชวายเป็น เช่น เตน เม พุทฺทมจริเยน ปุณฺณํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ^๓ บุญย่อมสำเร็จบนฝ่ามือของท่าน เพราะการชวนชวาวยนั้น (๖) **สทวารตฺถุจิ** ความพอใจในภรรยาตน เช่น มยญฺจ ภริยํ นาติกุกฺกาม, อมฺเห จ ภริยา นาติกุกฺกมนฺติ, อกฺกณฺตฺร ตาหิ พุทฺทมจริยํ จราม, ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหราน มียฺเยเร^๔ พวกเราไม่นอกใจภรรยา ภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์คือความพอใจในภรรยาตนนั้น เพราะเหตุนี้เอง ความเป็นหนุ่มของพวกเราจึงไม่หมดไป (๗) **ปัญญาสิละ** ศีล ๕ เช่น เอตํ โข ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พุทฺทมจริยํ อโหสิ^๕ ภิกษุทั้งหลาย วัตรปฏิบัตินี้แล ได้ชื่อว่า ศีล ๕ ของนกกระทา (๘) **อริยมัคคะ** อริยมรรค เช่น อิทํ โข ปน เม ปญฺจสิข พุทฺทมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย ... อยเมว อริโย อฏฺฐจฺงคิโก มคฺโค^๖ ปัญญาธิชะ ก็อริยมรรคของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่ออนิพพิทาโดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ ... ทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้เอง (๙) **อุโปสถังคะ** องค์อุโปสถ เช่น ทีเนน พุทฺทมจริเยน ขตฺติเย อุปฺปชฺชติ^๗ บุคคลย่อมบังเกิดในชาติดีสกุล เพราะองค์อุโปสถชั้นต่ำ (๑๐) **ฉิติ** ความเพียร เช่น อภิขานามิ โข ปนาหํ สาริปฺปุตฺต จตฺรงฺคสมนฺนาคตํ พุทฺทมจริยํ จริตา, ตปฺสฺสิสฺสุทํ โหมิ^๘ สารีบุตร เราขอมุ่งเข้าใจ บำเพ็ญเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ (ดูรายละเอียดใน ที.อฎฺ. ๔/๑๙๐/๑๖๐; ชุ.อฎฺ. ๒๗/๓๕/๑๒๒; วิ.ฎฺ. ๑/๒๖๖/๕๑๗ เป็นต้น)

[๗๘๔] **ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา- ญาเยสุ สจฺจปฺปกตีสฺสุ ปุณฺณเว**
ณฺเฑเย คุณฺจาจรสมฺมาธิสฺสุปี นิสฺสตฺตตาปตฺติสฺสุ การณาโท.

ธมฺม ศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาวะธรรม เช่น กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา^๑ สภาวะธรรมอันเป็นกุศล สภาวะธรรมอันเป็นอกุศล สภาวะธรรมอันเป็นอัพยากถต (๒) **ปรัยัตติ** ปรัยัติ เช่น อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปฺณาติ สุตฺตํ เคยยํ ...^๒ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปรัยัติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ... (๓) **ปัญญา** ปัญญา เช่น สจฺจํ ธมฺโม

๑ ส.มหา. ๑๙/๑๑๓๒/๓๓๗	๒ ม.ช.มุล. ๑๒/๑๐๔/๗๕	๓ ชุ.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๙๐
๔ ชุ.ชา. ๒๗/๑๔๑๕/๒๘๙	๕ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๒/๑๑๗	๖ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๕
๗ ชุ.ชา. ๒๘/๕๒๖/๑๙๙	๘ ม.ช.มุล. ๑๒/๑๗๗/๑๕๕	๙ อภิ.ธมฺมสฺง. ๓๔/๑/๑
๑๐ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๙๑/๒๕๑		

ฉิติ จาโค ทิฏฐัง โส อติวตตติ^๑ ผู้มีสังขะ ปัญญา ความเพียร การสละ เหมือนท่านนั้น ย่อม
 ล่วงพ้นศัตรูได้ (๔) **ญายะ** ความสมควร เช่น **ธมมานุชฌมปฏิบัติ^๒** ปฏิบัติตามสมควรแก่
 ธรรม (๕) **สังขะ** สังขะ เช่น **ทิฏฐธมโม ปตตธมโม วิทิตธมโม^๓** เห็นสังขธรรม บรรลุธรรม
 รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว (๖) **ปรกติ** ปรกติ, ธรรมดา เช่น **ชาติธมมานัน ภิภุชเว สุตตานัน เหว**
อิจฉา อุปปชชติ^๔ ความปรารถน่าย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ (๗) **ปญฺญะ**
 บุญ เช่น **ธมโม สัจฉินโณ สุขมาวหาติ^๕** บุญที่บุคคลบำเพ็ญดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ (๘) **ญะยยะ**
 ญะยธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ) เช่น **สพฺเพ ธมฺมา**
สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุขเ อาปาลมาคจฺจนฺติ^๖ ญะยธรรมทั้งปวง ย่อมมา
 ปรากฏชัดในญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยอาการทุกอย่าง (๙) **คุณะ** คุณ เช่น **จณฺ**
พุทฺธธมฺมานัน^๗ พุทฺธคุณ ๖ (๑๐) อาจารย์ ความประพฤติ (๑๑) **สมาธิ** สมาธิ เช่น **เอวํธมฺมา**
เต ภควนฺโต อเหตุ^๘ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ทรงมีสมาธิธรรมเช่นนี้ (๑๒) **นิสสัตตตา**
 ความไม่ใช่สัตว์ เช่น **ธมฺเมสุ ธมฺมานุสฺสึ วิหริตี^๙** มีปรกติเห็นธรรมในธรรมอยู่ (๑๓) **อาปัตติ**
 อาบัติ เช่น **จตฺตาริ ปาราชิกา ธมฺมา^{๑๐}** อาบัติปาราชิก ๔ (๑๔) **การณะ** เหตุ เช่น **เหตุมุหิ**
ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิกา^{๑๑} ความรู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่าธัมมปฏิสมภิกา. **อตฺตโน ลกฺขณํ**
ธารเตตี ธมฺโม สภาวะที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ชื่อว่าธัมมะ (ธธ ธาเน+ธมฺ, ลป รุ) (ดู
 รายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฎ. ๔/๒๗/๙๒; มช.อฎ. ๗/๑/๑๘; ชุ.อฎ. ๒๖/๔๓/๓๐๕ เป็นต้น)

[๗๘๕] **อตุโถ ปโยชเน สหฺทา- ภิเชยเย วุฑฺฒิยํ ธเน**
วตุฎฺมุหิ การเณ นาสเ หิตเต ปจฺฉิมปพฺพเต.

อตุถคััพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ปโยชนะ** ผลประโยชน์หรือความต้องการ เช่น **อตุโถ เม**
คหปติ หิรณฺยสุวณฺเณน^{๑๒} ท่านคฤหบดี ข้าพเจ้าต้องการเงินและทอง (๒) **สัททากิเชยยะ**
 เนื้อความที่ศัพท์กล่าวถึง เช่น **สาคถํ สพฺยญฺชนํ^{๑๓}** พร้อมทั้งเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ
 (๓) **วุฑฺฒิ** ความเจริญ เช่น **โหติ สีลวตํ อตุโถ^{๑๔}** ความเจริญย่อมมีแก่ผู้มีศีล (๔) **ธนะ**
 ทรัพย์ เช่น **พหุชฺชนํ ภชติ อตุถเหตุ^{๑๕}** คนส่วนมากคบหากัน เพราะเห็นแก่ทรัพย์ (๕) **วัตตุ**
 วัสดุ (๖) **การณะ** เหตุ เช่น **อตุเถ ชาเต จ ปณฺหิตํ^{๑๖}** เมื่อมีเหตุเกิดขึ้น ย่อมต้องการ
 บัณฑิต (๗) **นาสะ** ความพินาศ (๘) **หิตะ** ประโยชน์เกื้อกูล เช่น **อุภินนฺมตฺถํ จรติ**

๑ ชุ.ชา. ๒๗/๕๗/๑๘	๒ ที.ปาฎีก. ๑๑/๒๔๐/๒๓๔	๓ วิ.มหา. ๔/๑๘๖/๒๓
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๙๕/๒๔๓	๕ ชุ.ชา. ๒๗/๑๔๒๐/๒๙๐	๖ มช.อฎ. ๗/๑/๑๘
๗ ชุ.มหานิ. ๒๙/๒๓๑/๑๗๔	๘ ที.มหา ๑๐/๑๐/๙	๙ ที.มหา. ๑๐/๙๐/๑๑๒
๑๐ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๐/๒๒๐	๑๑ อภิ.วิ. ๓๕/๗๗๙/๓๙๙	๑๒ ที.มหา. ๑๐/๑๖๙/๒๐๓
๑๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑	๑๔ ชุ.ชา. ๒๗/๑๑/๔	๑๕ ชุ.ชา. ๒๗/๒๐๙๐/๔๒๕
๑๖ ชุ.ชา. ๒๗/๙๒/๓๐		

อดตโน จ ปรสฺส จ^๑ บำเพ็ญประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย (๙) **ปัจฉิมปัฟพตะ** ภูเขา
ด้านทิศตะวันตก (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ส.อฎฐ. ๑๑/๒๔๖/๓๑๗; ขุ.อฎฐ. ๒๘/๑๙๒/๒๖๙
เป็นต้น)

[๗๘๖] **เยภุยฺยตา พุยามิสฺเสสุ** **วิสิโยเค จ เกวลี**
ทพฺพหฺตเถ นติเรเก จา- **นวเสสฺมฺหิ ตํ ติสฺสุ.**

เกวลศัพท์ใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **เยภุยฺยตา** ความมีมาก เช่น เกวลกปฺปา
จ องคมคธา ปหฺตฺ ขาพฺนิยํ โภชนียํ อาทาย อภิกฺกมิตฺตุกามา โหนฺติ^๒ ประชาชนชาว
อังคะและมคธทั้งหมด ถือเอาของเคี้ยวของบริโภคเป็นอันมาก ปายหน้ามุ่งไปหา (๒) **อัพยามิสฺเส**
ความไม่ปะปนกัน เช่น เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภูโย โหติ^๓ กองทุกข์ทั้งมวลย่อมเกิดขึ้น
(๓) **วิสิโยเค** การแยกกัน เช่น เกวลี วุสิตฺวา อุตฺตมปริโสติ วุจฺจติ^๔ ผู้ประกอบด้วยคุณ
ทั้งมวล ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ (๔) **ทพฺพหฺต** ความมั่นคง เช่น आयสฺมโต ภาเน
อนฺนฺรทุธฺส วาหิโย นาม สทฺธิวិหาริโก เกวลกปฺปิ สงฺฆเกทาย จิโต^๕ ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ สัทธวิหาริกของท่านอนฺนฺรทุธฺที่พาหิยะ มุ่งแต่จะทำลายสงฆ์อย่างเดียว (๕) **อนติเรเก** ความ
ไม่เกินประมาณ เช่น เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นฺน อยมายสฺมา นิสฺสา^๖ ท่านผู้นี้อาศัยคุณเพียง
ศรัทธาอย่างเดียวเป็นแน่ (๖) **อนวเสส** สิ่งทั้งหมด เช่น เกวลปริปฺณฺณํ ปริสุทฺธํ พุรฺหมจริยํ
ปกาสติ^๗ ทรงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง (ดู รายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฎฐ.
๖/๒๕๗/๑๕๓; มข.อฎฐ. ๘/๒๔๙/๓๒; ส.อฎฐ. ๑๑/๑/๑๔; อญ.อฎฐ. ๑๕/๓๖๐/๒๖๘; ขุ.อฎฐ.
๑๗/๑๐๐ เป็นต้น)

[๗๘๗] **คุโณ ปฏฺลวาสีสุ** **อานิสฺเส จ พนฺธเน**
อปฺปธานเ จ สีลาโท **สูกฺกาทิมปิ ชิยาย จ.**

คุณศัพท์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **ปฏฺล** ชั้น เช่น ทิคุณํ สงฺฆาภูมि ปารุโต^๑ ห่มผ้าสังฆาภูมิตอง
ชั้น (๒) **วาลี** กอง, ช่วง เช่น วโยคุณา อนฺนฺปุพฺพํ ขนฺหฺติ^๒ ช่วงแห่งวัย ย่อมผ่านไปตาม
ลำดับ (๓) **อานิสฺเส** ผลานิสงส์ เช่น สดคุณา ทกฺขิณา ปาภิกฺกขิตฺตพฺพา^๓ ฟุ้งหวังผล
ทักษิณาได้ร้อยเท่า (๔) **พันฺธเน** ผูก, พัน, มัด, ขด, กำ เช่น อนฺตํ อนฺตคุณํ^๔ ไล่ใหญ่ ไล่
ทบ; กยิรา มาลาคุณเ พหุ^๕ นายมาลาการฟุ้งทำกำดอกไม้ให้มาก (๕) **อัปฺปธานะ** วิเสสนะ
(๖) **สีลาทิ** คุณมีศีลเป็นต้น (๗) **สูกฺกาทิ** สีมี่สีขาวเป็นต้น (๘) **ชิยา** สายธนู (ดูรายละเอียด
เพิ่มเติมใน ที.อฎฐ. ๔/๕๔๖/๓๓๕; ขุ.อฎฐ. ๕๑/๔๐/๗๖ เป็นต้น)

๑ ส.สคถ. ๑๕/๖๓๓/๒๓๘	๒ วิ.มหา. ๔/๔๓/๕๑	๓ วิ.มหา. ๔/๑/๑
๔ อญ.ทสท. ๒๔/๑๒/๑๘	๕ อญ.จตุกก. ๒๑/๒๔๓/๓๒๕	๖ วิ.มหา ๕/๓/๙
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑	๘ วิ.ปริ. ๘/๑๓๑๕/๕๓๑	๙ ส.สคถ. ๑๕/๙/๘
๑๐ มข.อฎฐ. ๑๔/๗๑๑/๔๕๙	๑๑ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘	๑๒ ขุ.อฎฐ. ๒๕/๑๔/๒๒

[๗๘๘] รุกขาโท วิชขมานเน จา- รหนุเต ชนธปญจเก
 ภูโต สดุดมहाภูตา- มนุสเสสุ น นารिय.

[๗๘๙] วาจจลิ่งโค อตตีตลุมิ ชาเต ปตเตเต สเม มโต.

ภูตศัพท์ในปุงลิ่งค์และนปุงสกลิ่งค์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) รุกขาภิ ต้นไม้เป็นต้น เช่น ภูตคาม- ปาดพวยตาย ปาจิตตिय^๑ เป็นปาจิตตियเพราะพรากภูตคาม (๒) วิชขมานะ ความมีอยู่ เช่น ภูตลุมิ ปาจิตตिय^๒ เป็นปาจิตตियเพราะมีอยู่จริง (๓) อรหันตะ พระอรหันต์ เช่น โย จ กาลมโส ภูโต^๓ พระชีนาสพโदिकिनกาล (๔) ชันธปญจกะ ชั้นธ ๕ เช่น ภูตมิหนติ ภิกขเว ยถาภูต สมนปปญญา ย สุกิฏจ^๔ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นดีด้วยปัญญาอันชอบแล้ว ตามความเป็นจริงว่า ชันธปญจนี้เกิดแล้วหรือ (๕) สัตตะ สัตว์โลก เช่น สพเพเว นิภขิปิสสนติ ภูตา โลก สมุสสย^๕ สัตว์ทั้งปวงจักต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก (๖) มหาภูตะ ธาตุ ๔ เช่น จตตะโร โข ภิกขุ มหาภูตา เหตุ^๖ ภิกษุ มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุ (๗) อมนุสตะ ภูตมีเทวดาเป็นต้น เช่น ยานีธ ภูตานิ สมากคานิ^๗ ภูตเหล่านี้ประชุมกันแล้วในที่นี้

ภูตศัพท์เป็นวาจจลิ่งค์ คือ มีลิ่งค์ตามบทวิเสสยะ จึงเป็นได้ทั้ง ๓ ลิ่งค์ พิงทราบว่ามีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) อตตีตะ กาลล่วงไปแล้ว เช่น ภูตปุพพิ สาริปุตตะ^๑ สารีบุตร เรื่องเคยมีมาแล้ว (๒) ชาตะ สัตว์ที่เกิดมา เช่น ภูตครหกา ภูตชिक्षุจฉกา^๒ เป็นผู้ตีเตียนสัตว์ รังเกียจสัตว์ (๓) ปัตตะ การถึง, การบรรลู่ (๔) สมะ ความเสมอกัน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มช.อฎ. ๗/๓/๓๔; ขุ.อฎ. ๑๗/๑๔/๑๔๕ เป็นต้น)

[๗๙๐] สุนทเร ทฬหิกมเม จา- ยาจเน สมปฏิจจนเน
 สชชเน สมปหंसายิ สาธวาภิเชยยลิ่งคิกิ.

สาธุศัพท์เป็นอภิเชยยลิ่งค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) สุนทระ ความดี เช่น สาธุ ธรรมรุจี ราชา สาธุ ปญญาณวา นโร^๑ พระราชาชอบพอพระทัยธรรมจึงจะดี นรชนมีความรอบรู้อจึงจะดี (๒) ทฬหิกัมมะ การกระทำให้มั่นคง เช่น เตนาวุโส สาริปุตตะ สุนาหิ สาธุกิ มนลิ่งโรหิ^๒ ท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี (๓) อายาจนะ การอ้อนวอน เช่น สาธุ เม ภนุเต ภควา สงฺขิตเตน ธมมึ เทเสตุ^๓ ขอพระพุทธาณุญาต พระผู้มีพระภาคทรงโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระพุทธองค์โดยย่อด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า (๔) สัมปฏิจจนะ

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๔/๒๓๓

๔ มช.มูล. ๑๒/๔๔๕/๔๗๘

๗ ขุ.ขุททก. ๒๕/๗/๕

๑๐ ขุ.ชา. ๒๘/๕๐/๒๐

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๓๐๕/๒๑๑

๕ ที.มหา. ๑๐/๑๔๖/๑๘๑

๘ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๓

๑๑ อัง.ปญจก. ๒๒/๑๖๙/๒๒๔

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๓๔๐/๘๕

๖ มช.อุปริ. ๑๔/๑๒๔/๑๐๓

๙ มช.มูล. ๑๒/๕๕๒/๕๙๑

๑๒ ส.สพ. ๑๘/๖๘/๔๕

การรับคำ เช่น สาธุ ภนุเตติ โข โส ภิกขุ ภควโต ภาสิต์ อภินนทิตวา อนุโมทิตวา^๑ ภิกษุนี้กล่าวขึ้นชมยินดีพระพุทธภักดีของพระผู้มีพระภาคว่า สาธุ พระพุทธเจ้าข้า (๕) **ลัษณะ** คนดี เช่น สาธุชชเนหิ ปวตเตตัพพ^๒ คนดีพึงยังการสนทนาปราศรัยให้เป็นไป (๖) **สัมปหังสา** ความยินดี เช่น สาธุ สาธุ สาริปุตต^๓ ท่านสารีบุตร ดีแล้ว ดีแล้ว (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในที่.อฎ. ๔/๑๘๗/๑๕๕; มช.อฎ. ๗/๑/๑๙; ลี.อฎ. ๑๒/๑/๗; ชุ.อฎ. ๕๑/๔๙/๘๑ เป็นต้น)

[๗๙๑] **อนโตนิตถี สมีเป จา- วसानะ ปทปุรณ**
เทหาวเว โภฏจาเส นาสีมาสุ ลามเก.

อนุดศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **สมีปะ** ไกล (๒) **อวसानะ** ที่สุด เช่น ตสฺส ตสฺเสว ปณฺหสฺส อหํ อนฺตํ กโรมิ เต^๔ เราจะทำที่สุดแห่งปัญหานี้ๆ แก่ท่าน (๓) **ปทปุรณะ** ปทปุรณะ คือทำบทให้เต็มและสละสลวย เช่น สุตฺตฺนํ, วนฺนฺตา (๔) **เทหาวเว** ลำไ้ใหญ่ เช่น อนฺตํ อนฺตคฺณํ^๕ ไ้ใหญ่ ไ้ทบ (๕) **โภฏฐาสะ** ส่วนต่างๆ เช่น สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา ปุพฺพฺตานุกฺกฺจโน^๖ ภิกษุทั้งหลายมีสมณพราหมณ์ พวกหนึ่ง กำหนดชั้นธส่วนอดีต มีความเห็นไปตามชั้นธส่วนอดีต (๖) **นาสะ** ความพินาศ (๗) **สีมา** เขตแดน เช่น หริตฺนํ วา ปนฺณตํ วา เสลนํ วา^๗ เขตหญ้า เขตหนทาง หรือเขตภูเขา (๘) **ลามกะ** ความเลวทราม เช่น

มิกานํ โภฏจโก อนโต ปกฺขินํ ปน วายโส
เอरणฺโต อนโต รุกฺขานํ ตโย อนฺตา สมากตา.^๘

บรรดามฤคชาติทั้งหลาย สุนัขจึงจอกเป็นสัตว์เลวที่สุด บรรดาปักษีทั้งหลาย ความเป็นสัตว์เลวที่สุด บรรดารุกขชาติทั้งหลาย ต้นระหุ่งเป็นต้นไม้ เลวที่สุด สิ่งทีเลวที่สุด ๓ ประการมารวมกันแล้ว

(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในที่.อฎ. ๔/๒๙/๙๕; ชุ.อฎ. ๒๗/๙๑/๓๓๐ เป็นต้น)

[๗๙๒] **นิกายะ สนฺติสามญฺญ- ปสูตีสฺสุ กุเล ภเว**
วิเสสฺยูเย สุมฺนายญฺจ ชาติ สงฺขตลฺกฺขณ.

ชาติศัพท์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **นิกายะ** หมู่คนผู้มีความประพฤติเหมือนกัน เช่น นิคฺคฺญา นาม สมณชาตিকা^๑ สมณะนิกายหนึ่งมีนามว่านิกครณ์ (๒) **สันฺธิ** ปฏิสนธิ เช่น ยํ ภิกฺขเว มาตุ

๑ มช.อุปริ. ๑๔/๑๒๑/๑๐๑	๒ ชุ.อฎ. ๒๖/๔/๕๕	๓ ที่.ปาฎิก. ๑๑/๓๖๓/๒๘๗
๔ ที่.มหา. ๑๐/๒๕๔/๓๑๐	๕ ที่.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘	๖ ที่.สีล. ๙/๒๗/๑๖
๗ มช.มูล. ๑๒/๓๔๔/๓๕๕	๘ ชุ.ชา. ๒๗/๔๘๖/๑๒๔	๙ อัง.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๖๔

กัจฉิสมี ปจมี จิตตัม ออุปนมนัม ปจมี วิญญาณัม ปาตุภูตัม ตทูปาทาย สวาสสุสชาติ^๑ ภิภุขุทั้งหลาย จิตตวแรกเกิดในอุทรมารดา วิญญาณอาศัยจิตตวแรกปรากฏขึ้นนั่นแล เป็นปฏิสนธิของสัตว์ (๓) **สามัญญะ** ชาติสามัญญ เช่น ซีณา ชาติ วุสิตัม **พฺรหมจฺริยัม**^๒ ชาติสิ้นแล้ว พฺรหมจฺริยอยู่จบแล้ว (๔) **ปสฺสูติ** การคลอด เช่น สมฺปติชาโต **โพธิสฺสโต**^๓ พระโพธิสัตว์ประสูติแล้ว (๕) **กฺุละ** ตระกูล เช่น อกฺุชิโต **อนุปกฺุญฺโจะ** ชาติวาเท^๔ ไม่มีใครคัดค้านดีเตียน โดยกล่าวถึงชาติตระกูลได้ (๖) **ภวะ** ความเป็น เช่น เอกมฺปิ ชาตี เทวฺปิ ชาติโย^๕ ตามระลึกถึงชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง (๗) **วิเสสยะ** การเกิดเป็นสัตว์ต่างๆ มีวัเป็นต้น เช่น กรวิกา นาม สกฺุณชาติ มณฺุขสุสฺรา จ^๖ นกการเวกมีเสียงใส (๘) **สุมฺนา** ดอกมะลิ (๙) **สังฺขตลัคฺขณะ** ลัคฺขณะของสังฺขตธรรม เช่น ชาติ ทฺวิทฺธิ ขนฺเธทฺธิ ... **สงฺคทิตฺ**^๗ ชาติสงฺคระหัดด้วยชั้น ๒ ... (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อญ. ๓๐/๒๒/๒๙; อภิ.อญ. ๕๔/๑๙๑/๑๐๑ เป็นต้น)

[๗๙๓] ภวภเท ปติฏฺจายํ นิฏฺจาชฺฆมาสยพฺพุทิสฺสุ
วาสฺฏฺจาเน จ คมนเน วิสฺรตฺเถ คตฺตีรตา.

คตฺตีศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **ภวภเท** คติ ๕ มีเทวคติเป็นต้น เช่น ปญฺจ โข อิมา สาริปฺพุตฺต คติโย^๑ สาริปฺพุตฺต คติ ๕ ประการเหล่านี้แล (๒) **ปติฏฺจา** ที่ตั้ง เช่น นิพฺพานํ อรฺโหโต คติ^๒ นิพฺพานเป็นที่ดำรงอยู่ของพระอรหันต์ (๓) **นิฏฺฐะ** ความสำเร็จ เช่น อปิจ ตฺยาหํ พฺรหฺเม คติญฺจ ปชานามิ ชฺุติญฺจ ปชานามิ^๓ พฺรหม มิใช่เท่านั้น เรา รู้ความสำเร็จ และรู้อำนาจของท่าน (๔) **อชฺฆมาสยะ** อชฺฆาคัย เช่น อิมสฺส โข อหํ ภิกฺุขุณฺ์ สีสฺวณฺตานิ กฺุลายณฺมฺมานํ เนว ชานามิ อาคตฺตี วา คตฺตี วา^๔ เราไม่รู้ความเป็นมา และอชฺฆาคัยของภิกฺุขุผู้มีศีลมีกฺุลายณธรรมเหล่านี้ (๕) **พฺพุทิสฺสุ** ปัญญาญาณ เช่น เอวํ อธิมตฺต-คตฺติมนฺุโต^๕ มีปัญญามาก ฉะนั้น (๖) **วาสฺฏฺจาเน** สถานที่อยู่อาศัย เช่น คติ มิคานํ ปวนํ^๖ ป่าใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยของพวกมฤคะ (๗) **คมนะ** การไป เช่น สฺุคตฺติ ปาฏฺิกงฺขา^๗ สฺุคตฺติ (การไปสู่ภพภูมิที่ดี) เป็นอันหวังได้ (๘) **วิสฺระ** (วิสฺทะ) การแผ่ออกไป เช่น น จ คติ คตฺตี โทติ^๘ อธิกรณฺ์ไม่ยึดเยื้อ ออกไป (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อญ. ๔/๒๕๘/๒๒๔; มข. อญ. ๘/๓๘๔/๒๖๔; ขุ.อญ. ๒๙/๕๕๐/๒๗๔ เป็นต้น)

[๗๙๔] ผล วิปสฺสนา ทิพฺพ- จกฺุขุสพฺพญฺุตาสุ จ
ปจฺจเวกฺุชนญาณมฺหิ มคฺุเค จ ญาณทสฺสนิ.

๑ วิ.มหา. ๔/๑๔๑/๑๘๗-๘	๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๙	๓ ที.มหา. ๑๐/๒๖/๑๗
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๖	๕ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗	๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓
๗ อภิ.ธาดุ. ๓๖/๖๗/๑๔	๘ มข.มูล. ๑๒/๑๗๐/๑๔๘	๙ วิ.ปริ. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐
๑๐ มข.มูล. ๑๒/๕๕๔/๕๙๔	๑๑ มข.มูล. ๑๒/๕๖๐/๖๐๓	๑๒ มข.มูล. ๑๒/๑๙๒/๑๖๔
๑๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐	๑๔ มข.มูล. ๑๒/๙๒/๖๔	๑๕ วิ.จุลล. ๖/๖๑๒/๓๒๕

ฅาณทสฺสน คัพทที่มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ผละ** อริยผล เช่น อยมณโณ อุตฺตริมนุสฺสธมฺโฆ อลมรียฅาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ฅาสฺวิหาโร^๑ คุณวิเศษอันเป็นเครื่องอยู่สำราญ คืออริยผลที่ สามารถทำฅาณความเป็นอริยะอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ (๒) **วิปัสสนา** วิปัสสนาฅาณที่รู้แจ้งฅาณไม่เที่ยง เป็นตัน เช่น ฅาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินิหฺรติ^๒ ย่อมน้อมจิตไปเพื่อฅาณรู้แจ้ง (๓) **ทิพพจกฺขุ** ทิพพจกฺขุฅาณ เช่น อปฺปมตโต สฺมาโน ฅาณทสฺสนํ อาราธติ^๓ มีความไม่ประมาท ทำ ทิพพจกฺขุฅาณให้สำเร็จ (๔) **สัพฺพัญญุตฺตา** สัพฺพัญญุตฅาณ เช่น ปริสุทฺธิฅาณทสฺสนโน สฺมาโน ปริสุทฺธิฅาณทสฺสนโนมฺหิตี ปฏฺฐิขานามิ^๔ เรามีสัพฺพัญญุตฅาณปริสุทฺธิ ก็รู้ว่า เราเป็นผู้มีสัพฺพัญญุตฅาณ ปริสุทฺธิ (๕) **ปัจจเวกฺขณฅาณ** ปัญญาที่พิจารณาเห็นในขณะนั้น เช่น ฅาณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุกฺพาติ อุกฺปฺปา เม วิมฺุตติ อยมนฺติมา ชาติ^๕ อนึ่ง ปัญญา พิจารณาเกิดขึ้นแก่ เราว่า ฅาณหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย (๖) **มັคคะ** อริยมรรค เช่น กิณฺนุ โฆ อาวุโส ฅาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถํ ภาควติ พุรฺหมจฺริยํ วุสฺสตี^๖ ถ้าเช่นนั้น เขาประพฤติ พุรหมจฺริยในพระผู้มีพระภาค เพื่อฅาณปริสุทฺธิแห่งอริยมรรคหรือ ท่านผู้มีอายุ. ฅาณเมว ทิ ขานนฺนุเจณ ฅาณํ, ทสฺสนนฺนุเจณ ทสฺสนํ, ทิพพจกฺขุฅาณวิปัสสนาฅาณมคฺคฅาณผลฅาณ- ปจฺจเวกฺขณฅาณเมตฺติ อธิวณํ^๗ จริงอยู่ ปัญญาอันแหละ ชื่อว่าฅาณ เพราะมีอรรถว่ารู้, ชื่อว่า ทัสสนะ เพราะมีอรรถว่าเห็น, คำว่า “ฅาณทสฺสน” นี้ เป็นชื่อของทิพพจกฺขุฅาณ วิปัสสนาฅาณ อริยมคฺคฅาณ อริยผลฅาณ และปัจจเวกฺขณฅาณ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อญฺ. ๔/๒๓๔/๑๙๘; มช.อญฺ. ๗/๑๔๖/๓๔๒ เป็นต้น)

[๗๙๕] กมฺมารุทฺธนองฺคาร-
สฺวณฺณการมฺุสําย

กปลฺลทีปิกาสฺ จ
อุกฺกา เวคฺจ วายฺุโน.

อุกฺกา คัพทที่มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **กัมมารุทฺธ** เตาไฟของช่างเหล็ก เช่น กมฺมารานํ ยถา อุกฺกา อนฺโต ชาติ โน พทฺธิ^๑ เตาไฟของช่างทองสว่างอยู่ภายใน ไม่ปรากฏอยู่ภายนอก ฉนฺได (๒) **อังการกปัลล** เตาถ่านสำหรับหลอมทอง เช่น อุกฺกํ พนฺเชยฺย อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามฺุเข อาลิมฺเปยฺย^๒ ดิดเตาไฟแล้วจึงสูมเบ้า (๓) **ทีปิกา** คบเพลิงหรือดวงไฟ เช่น อุกฺกาสฺ อาธิยมาเนสุ^๓ เมื่อมีผู้ถือคบเพลิง (๔) **สฺวณฺณการมฺุส** เบ้าของช่างทอง เช่น สณฺหาเสณ ชาติรูปิ คเหตุวา อุกฺกามฺุเข ปกฺชิเปยฺย^๔ เอาคีมคีบทองใส่ในเบ้า (๕) **วายุเวค** ฅาณเร็ว ของลม เช่น เหว วิปาโก อุกฺกาปาโต ภวิสุสตี^๕ วิบากจกตกไปเร็วดุจกระแสดลมอย่างนี้ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุ.อญฺ. ๕๑/๓๓๗/๒๑๒ เป็นต้น)

๑ มช.มูล. ๑๒/๓๖๕/๓๘๕	๒ ที.ทีล. ๙/๑๓๑/๑๐๑	๓ มช.มูล. ๑๒/๓๕๐/๓๖๙
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๗/๑๗๐	๕ วิ.มฺหา. ๔/๑๖/๒๑	๖ มช.มูล. ๑๒/๒๙๖/๒๙๐
๗ อญ.อญฺ. ๙/๑๓๑/๑๐๑	๘ ชุ.ชา. ๒๘/๖๓๑/๒๓๐	๙ มช.อุปริ. ๑๔/๖๙๑/๔๔๒
๑๐ ที.ทีล. ๙/๙๒/๖๔	๑๑ มช.อุปริ. ๑๔/๖๙๑/๔๔๒	๑๒ ที.ทีล. ๙/๒๒/๑๔

[๗๙๖] เกโสหารณชีวิต-

วุดติสุ วปน จ วาปสมกรณ

กถเน ปวุดตภาว-

ชูเมณาโท วุดตมุปี ตีสุ.

วุดตศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **เกโสหารณะ** การปลงผม เช่น กาบทิโก
 มาณโว ทหโร **วุดตสิโร**^๑ มาณพชื่อกาบทิกะ ยังเป็นเด็กศัรษะโล้น (๒) **ชีวิตวุดติ** การเลี้ยงชีพ
 เช่น ปนุโนโลโม **ปรทตวุดโต** **มิกฎเตน** **เจตสา** **วิหรามิ**^๒ มีชนราบเรียบ เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔
 ที่ผู้อื่นให้ อยู่ด้วยความรู้สึกุดจุมฤคะ (๓) **วปนะ** การหว่านพืช เช่น ยถา สารทิกัม **วีชั** **เขตเต**
วุดติ **วิรูหติ**^๓ พืชที่เก็บไว้ในฤดูอุบลม หว่านลงในนาย่อมงอกขึ้น ฉันได (๔) **วาปสมกรณะ**
 การเกลี่ยพืชที่หว่านแล้วให้เสมอกัน เช่น โน จ **โซ** **ปฎิวุดติ**^๔ หว่านแล้ว แต่ยังไม่ได้เกลี่ย
 (๕) **กถนะ** การกล่าว เช่น **วุดตมิทัม** **ภนเต** **ภควตา**^๕ ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสภษิตนี้
 (๖) **ปวุดตภาวะ** การร่วงหล่น เช่น **ปณฺฑุปลาโส** **พนฺธนา** **ปวุดโต** **อภพฺโพ** **หริตตตาย**^๖
 ไปไม้เหลืองหล่นจากขั้วแล้ว ไม่อาจเขียวสดคืนได้ (๗) **อชฺเมณาทิ** การเชิญชวนเป็นต้น เช่น **วุดโต**
คุโณ **วุดโต** **ปารายโน**^๗ ความดีที่เขาเชิญชวน ภพหน้า ที่เขาเชิญชวน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติม
 ใน มช.อฎ. ๗/๓๐/๑๐๓; ชุ.อฎ. ๒๖/๑/๔๗ เป็นต้น)

[๗๙๗] คมนเน วิสสุเต จาว-

ธาริโตปัจจิเตสุ จ

อนฺโยเค กิลินเน จ

สุโตภิเชยยสิงฺคิโก.

สุตศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป เช่น **เสนาย** **ปสุโต**^๑
 ผู้ไปด้วยกองทัพ (๒) **วิสสุเต** ปรากฏ เช่น **สุตธมฺมสุส** **ปสุโต**^๒ ผู้เห็นธรรมปรากฏแล้ว
 (๓) **อวธาริตะ** การจดจำ เช่น **สุตธโร** **สุตสนฺนิจโย**^๓ เป็นผู้ทรงจำสั่งสมไว้ (๔) **อุปัจจิเต**
 การสั่งสม เช่น **ตุมฺเหทิ** **ปุณฺณัม** **ปสุติ** **อนฺปุปกัม**^๔ บุญมีชิ้นน้อยที่พวกท่านสั่งสมไว้
 (๕) **อนฺโยเค** การชวนชวาย เช่น **เย** **ฉานปสุตา** **ธีรา**^๕ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด
 ชวนชวายในฉาน เป็นนักรบราชญ์ (๖) **กิลินะ** ความกำหนด เช่น **อวสุสุตา** **อวสุสุตส**^๖
 ผู้มีความกำหนด ยินดีการคลอเคลียของบุรุษผู้กำหนด

[๗๙๘] โสตวิญญเญยสตุเถสุ

สุตัม ปุตุเต สุโต ลียา.

สุตศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตวิญญเญยะ** ได้ยินได้ฟัง เช่น **ทิจฺฉัง**
สุตัม **มุตัม**^๑ ได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้แล้ว (๒) **สัตตะ** ศาสตร์ เช่น **สีเลน** **วฑฺฒเญยฺยัม** **สุเตน**

๑ มช.มช. ๑๓/๖๕๑/๕๙๘

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๔๖/๑๖๓

๓ ชุ.ชา. ๒๗/๓๘๓/๑๐๕

๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๒/๒๘๓

๕ ส.ชฺนฺธ. ๑๗/๒๕/๑๗

๖ วิ.มหาวิ. ๑/๘๙/๘๖

๗ ชุ.อฎ. ๒๗/๔

๘ ที.อฎ. ๔/๑/๒๘

๙ วิ.มหา. ๔/๕/๖

๑๐ วิ.มหาวิ. ๒/๔๐๗/๒๖๘

๑๑ ชุ.ชฺทก. ๒๕/๘/๑๑

๑๒ ชุ.ธมฺม. ๒๕/๒๔/๓๙

๑๓ วิ.ภิกขุณี. ๓/๑/๔

๑๔ มช.มุถ. ๑๒/๓/๖

วาทุณเณยฺยํ^๑ พึงยั้งศีลให้เจริญ ยั้งศาสตรให้เจริญ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฎฐ. ๔/๑/๒๘; มช. อฎฐ. ๗/๑/๔; ส.อฎฐ. ๑๑/๑/๕; อัง.อฎฐ. ๑๔/๑/๕; ชุ.อฎฐ. ๑๗/๘๙ เป็นต้น)

สุตคัมภีร์ที่เป็นปunglingค์ มีอรรถปุตตะ บุตรชาย

[๗๙๙] กปโป กาลे युके लेसे **ปญฺญตติปรมาयสุ**
 สทิสเส तीसु समन्- **โวหารกปฺปพินทุสุ**
 สมनตฺตเถนฺตรกปฺปา- **ทิกे ตกฺके विमिहि ज.**

กปฺปคัมภีร์มีอรรถ ๑๒ อย่าง คือ (๑) **กาละ** กาลเวลา เช่น เยน สุทํ นิจฺจกปฺปิ วิหฺรามิ^๒ เราอยู่ด้วยผลสมาธิอันว่างเปล่าตลอดกาลเป็นนิจ (๒) **ยฺยเค** ยฺยคทั้ง ๔ มีกตยฺยคเป็นต้น (๓) **เลสะ** อุบายข้ออ้าง เช่น อตฺถิ กปโป นิปชฺชิตุ^๓ มีข้ออ้างเพื่อจะนอน (๔) **ปญฺญตฺติ** นามบัญญัติ เช่น อิจฺจายสุมา กปโป^๔ เพราะฉะนั้น ท่านกับปะผู้มีอายุ (๕) **ปรมาย** การกำหนดช่วงชีวิตหรืออายุกับ เช่น กปฺปิ สคฺคฺมุหิ โมทติ^๕ ย่อมบั้นเทิงอยู่บนสวรรค์ตลอดกับ (๖) **สทิสสะ** ความเหมือนกัน (๗) **สมนโวหารกัปปะ** การทำให้สมควรด้วยสมนโวหาร เช่น อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจทฺธิ สมณกปฺเปทฺธิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ^๖ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ฉันผลไม้โดยการทำให้สมควรแก่สมณะ ๕ อย่างนี้ (๘) **สมนโวหารพินทุ** การทำเครื่องหมายด้วยสมนโวหาร เช่น กปฺปติ ทวฺงคฺคฺลกปโป^๗ ฉันอาหารในเวลาเลยเที่ยงไป ๒ องคฺคฺลิกัควร (๙) **สมันตะ** รอบด้าน เช่น เภวลกปฺปิ วนสนฺทํ โอบาเสตฺวา^๘ ยังไพรสนททั้งสี่ให้สว่างไสว (๑๐) **อันตรกัปปาทิกะ** กับมีอันตรกัปป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัปป เป็นต้น เช่น กิ่วทิม นู โข ภนฺเต กปโป^๙ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กับหนึ่งนานเพียงไรหนอ (๑๑) **ตักกะ** ความดำริ เช่น กปโปติ เทว กปฺปา ตณฺหากปโป จ ทิฏฺฐิจกปโป จ^{๑๐} ชื่อว่าความดำริมี ๒ อย่าง คือความดำริด้วยตัณหาและความดำริด้วยทิจฺฐิ (๑๒) **วิธิ** การจัดการ. **กปฺปคัมภีร์**ในอรรถสทิสสะ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ ในอรรถอื่นเป็นปunglingค์ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฎฐ. ๖/๒๗๕/๑๕๓; มช.อฎฐ. ๘/๒๔๙/๓๒; ส.อฎฐ. ๑๑/๑/๑๔; อัง.อฎฐ. ๑๕/๓๖๐/๒๖๙ เป็นต้น)

[๘๐๐] นิพฺพานมคฺคฺวิริตี- **สฺปเถ สจฺจภาสิตเต**
 ตจฺจนฺ เจริยสจฺจมุหิ **ทิจฺฐิจฺฉิ สจฺจมิริตํ.**

สจฺจคัมภีร์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **นิพฺพานะ** นิพฺพาน เช่น สจฺจํ หเว สาธฺตุตฺริ รสถาน^{๑๑} นิพฺพานมีรสเลิศกว่ารสทั้งหลาย (๒) **มคฺคะ** อริยมรรค เช่น เอกํ ทิ สจฺจํ น

๑ มช.มูล. ๑๒/๔๓๐/๔๖๑	๒ มช.มูล. ๑๒/๔๓๑/๔๖๑	๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๓๔๓/๒๖๙
๔ ชุ.จุฬน. ๓๐/๓๖๗/๑๘๐	๕ วิ.จุลล. ๗/๓๘๖/๑๙๔	๖ วิ.จุลล. ๗/๒๕/๑๑
๗ วิ.จุลล. ๗/๖๓๐/๓๙๖	๘ วิ.มหา. ๔/๔๐/๔๙	๙ ส.นิทาน. ๑๖/๔๒๙/๒๑๕
๑๐ ชุ.มหาน. ๒๙/๔๓๖/๓๐๑	๑๑ ส.สคาถ. ๑๕/๒๐๓/๕๘	

ทฤติยมตฺถิ^๑ อริยมรรคมีอย่างเดียวกันนั้น ไม่มีที่สอง (๓) **วิริติ** วิริตีสัจจะ เช่น สจฺเจ จิตา
 สมณพฺราหฺมณา จ^๒ สมณพราหมณ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในการงดเว้น (๔) **สปลละ** การสปลด เช่น
 เอเตน สจฺจวชฺเชน มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา^๓ ด้วยคำสัจนี้ ขอให้ศรัทธาของเจ้าจงแตกออกเป็น
 เป็น ๗ เลี่ยง (๕) **สัจจภาสิตะ** การกล่าวคำจริงหรือวจีสัจจะ เช่น สจฺจํ ภณฺเณ น กุชฺฌเมยฺย^๔
 บัณฑิตควรกล่าวคำสัจ ไม่พึงโกธ (๖) **ตัจจะ** ความจริง เช่น จตฺตาริมาณี ปริพฺพาชกา
 พฺราหฺมณสจฺจანი^๕ ปริพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้ (๗) **อริยสัจจะ** อริยสัจ ๔
 มีทุกขสัจเป็นต้น เช่น จตฺตุนํ อริยสจฺจานํ กติ กุสลา^๖ อริยสัจ ๔ เป็นกุศลเท่าไร (๘) **ทิวฺฐิ**
 มิจจาทิวฺฐิ เช่น กสฺมา นุ สจฺจანი วทฺนฺติ นานา, ปวาทียาเส กุสลา วทานา^๗ เพราะ
 เหตุไรหนอ สมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งหลายที่กล่าวยกย่องตนว่าเป็นคนฉลาด จึงกล่าวทิวฺฐิต่าง
 กันไป (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ส.อ.ฎ. ๑๑/๒๕๖/๓๑๑; ข.อ.ฎ. ๒๘/๑๘๔/๒๖๒; อภิ.อ.ฎ.
 ๕๔/๑๘๘/๘๒ เป็นต้น)

[๘๐๑] สญฺชาติเทเส เหตุมฺหิ วาสฺมฺจฺจนากรเรสุ จ
 สโมสรรณญฺจानเ จา- ยตนํ ปทปฺปุรณเ.

อายตนคัพพที่มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **สญฺชาติเทสะ** สถานที่เกิดหรือสญฺชาติ เช่น อสุสาน
 กมฺโพโซ อายตนํ คฺคฺชนํ ทกฺขินาปโล อายตนํ^๑ แคว้นกัมโพชเป็นสถานที่เกิดของม้าทั้ง
 หลาย ทักขินาบลประเทศเป็นสถานที่เกิดของโคทั้งหลาย (๒) **เหตุ** เหตุ เช่น ปญฺจิมานี ภิกฺขเว
 วิมุตฺตตายตนา^๒ ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ (๓) **วาสฺมฺจฺจนา** ที่อยู่อาศัย เช่น
 อิศฺสรายตนํ, เทวายตนํ^๓ ที่อยู่ของผู้เป็นใหญ่ ที่อยู่ของเทวดา (๔) **อากระ** บ่อเกิด เช่น โรคาณํ
 อายตนํ^๔ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (๕) **สโมสรรณญฺจานะ** สถานที่ประชุม เช่น มโนรมเ อายตเน
 เสวณฺติ นํ วิหงคมา^๕ ฟุณนกพากันอาศัยอยู่ที่ต้นไม้อันรื่นรมย์ใจ (๖) **ปทปฺปุรณะ** ใส่ให้เต็มบพ
 ไม่มีความหมายอะไร เช่น กมฺมายตนํ การงาน, ลิปฺปายตนํ ศิลปะ^๖ (ดูเพิ่มเติมใน อ.อ.ฎ.
 ๑๕/๖๒/๑๗๓; ข.อ.ฎ. ๒๗/๑๐๘/๓๘๑; อภิ.อ.ฎ. ๕๓/๑๘๒/๑๘๑ เป็นต้น)

[๘๐๒] อนฺตรํ มชฺฌวตฺถญฺญ- ชโนกาโลติเหตุสุ
 พฺยวธานเ วินญฺเจ จ เกเท จิทฺเท มนฺสยฺปิ.

อนฺตรคัพพที่ใช้ในอรรถ ๑๒ อย่าง คือ (๑) **มัชฌะ** ท่ามกลาง ช่วง หรือระหว่าง เช่น อนฺตรญฺจเ

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๑๘/๕๐๖	๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๕๘/๑๔๐	๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๐๔/๕๑๘
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๗/๔๕	๕ อ.จ.จตุกก. ๒๑/๑๘๕/๒๓๙	๖ อภิ.วิ. ๓๕/๒๒๓/๑๔๘
๗ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๑๘/๕๐๗	๘ อ.จ.อ.ฎ. ๑๕/๖๒/๑๗๓	๙ อ.จ.ป.ญจก. ๒๒/๒๖/๒๒
๑๐ ขุ.อ.ฎ. ๒๗/๑๐๘/๓๘๑	๑๑ ที.ปาฎีก. ๑๑/๑๗๘/๑๘๖	๑๒ อ.จ.ป.ญจก. ๒๒/๓๘/๔๖
๑๓ ขุ.อ.ฎ. ๑๗/๔๔/๑๘๓		

รสศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ทวระ** ของเหลว เช่น ปญจ โครสาปิ พหู ปจฺจิชฺชนติ^๑ แม้ปญจโครสก็หมดไปจำนวนมาก (๒) **อาจารย์** ความประพฤติ (๓) **วีริยะ** ความเพียร เช่น โส สมุจฺจานลกฺขโณ วิรมณฺวโร^๒ ความพยายามงดเว้นมีการเกิดขึ้นเป็นลักษณะ (๔) **มธุราทิ** รส ๖ อย่าง มีรสหวานเป็นต้น เช่น ชิวหาวิญญะเยยา รสา^๓ รสทั้งหลายรู้ได้ด้วยลิ้น (๕) **ปารทะ** ปรอก (๖) **สิงคาราทิ** นาฏยรส ๙ อย่าง มีสิงคาระเป็นต้น (๗) **ธาตุเกทะ** ธาตุชนิดหนึ่ง (ธาตุ ๗ อย่าง คือ รส รตต มัส เมท อฏฺจิจิ สุกฺกฺจิจิ มิณฺชว) (๘) **กิจจะ** กิจมีสังฆัญญะเป็นต้น เช่น กิจจสมฺปตฺติอฏฺฐเณ รโส นาม ปวฺจฺจติ^๔ ท่านเรียกชื่อว่ารส เพราะอรรถว่าถึงพร้อมด้วยกิจ (มีการสืบต่อเป็นต้น) (๙) **สัมปตติ** ความบริบูรณ์แห่งสังฆัญญะเป็นต้น

[๘๐๕] โโพธิ สพฺพญฺญตฺตญฺญาเน- รियมคฺเค จ นาริยํ
ปญฺญตฺติยํ ปุเมสฺสตฺถ- รุกฺขมฺหิ ปุริสฺติถิยํ.

โพธิศัพท์ในอิตถิลิขณ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัพพัญญุตัญญาณะ** สัพพัญญุตัญญาณ เช่น ปปโปติ โโพธิ^๕ บรรลุสัพพัญญุตัญญาณ (๒) **อริยมัคคะ** อริยมรรค เช่น โโพธิ วุจฺจติ จตฺตสุ มคฺเคสุ ญาณ^๖ ญาณในมรรค ๔ ท่านเรียกว่าโพธิ

โพธิศัพท์ปุงลิกณ์มีอรรถ **ปัญญาตติ** นามบัญญัติ ได้แก่ โพธิราชกุมาร เช่น โโพธิ ราชกุมารโวลฺลชิกาปุตฺตํ มาณวํ อามนฺเตสิ^๗ พระโพธิราชกุมารรับสั่งให้มาณพสลัญชิกานุตรเข้าเฝ้า

โพธิศัพท์ปุงลิกณ์และอิตถิลิขณ์มีอรรถ **อัสสัตถรุกษะ** ต้นโพธิ์ เช่น โโพธิรุกฺขมฺล ปจฺมาภิสสมฺพฺโพธิ^๘ พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ โคนต้นโพธิ์ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺฐ. ๕๑/๗๐/๘๑ เป็นต้น)

[๘๐๖] เสวิโต เยน โย นิจจํ ตตฺถาปิ วิสโย ลียา
รูปาลิเก ชนปเท ตถา เทเส จ โคจเร.

วิสยศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **นิจจเสวิตตะ** แหล่งน้ำที่ปลาเป็นต้นอาศัยอยู่เป็นนิจ (๒) **รูปาทิกะ** อารมณณ์มีรูปารมณณ์เป็นต้น เช่น ยาทีโส มัสจกฺขุสฺส วิสโย อานุกาโว โคจโร^๙ อารมณณ์ อานุกาพ โคจร ของมั่งสัจจกษุเป็นเช่นไร (๓) **ชนปทะ** ชนบท เช่น คนฺธารวิสเย^{๑๐} ใน คันธารชนบท (๔) **เทสะ** ประเทศ เช่น กาลสิกรณฺโณ วิสเย อชายี ทาสคามเก^{๑๑} เราไปบังเกิดในหมู่บ้านทาสเขตประเทศของพระเจ้ากาสิ (๕) **โคจระ** หมู่บ้านเป็นที่หาอาหาร เช่น

๑ อภิ.อฏฺฐ. ๕๔/๘๑๐/๔๗๔

๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๐

๗ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๘๖/๔๔๐

๑๐ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๘/๕๔๘

๒ อภิ.อฏฺฐ. ๕๓/๔๕๔/๒๗๓

๕ ที.ปาฎิก. ๑๑/๑๔๗/๑๗๓

๘ วิ.มหา. ๔/๑/๑

๑๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๒

๓ วิ.มหา. ๕/๓/๑๐

๖ ขุ.จุฬนฺ. ๓๐/๕๙๕/๒๙๒

๙ อภิ.กถา. ๓๗/๗๙๘/๒๗๕

โคจร ภัทรว จรต สก เปตติเก วิสเย^๑ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในหมู่บ้านของบิดาตนอันเป็นที่หาอาหาร

[๘๐๗] ภาโว ปทตเถ สดตาย^๒ อธิปายกิริยาสุ จ
 สภาวสุมิญจ ลีลา ย^๓ ปริสติถินทริเยสุ จ.

ภาวศัพท์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **ปัทตเถ** เนื้อความของบท เช่น กรณิ การกระทำ, ทสฺสนิ การดู (๒) **สัดตา** ความเป็น เช่น เณรสฺส ภาโว เถยย^๒ ความเป็นขโมย ชื่อว่าเถยยะ (๓) **อธิปายะ** ความประสงค์ เช่น นามจฺโจ ราชภริยาสุ ภาโว กุพฺเพถ ปณฺชิโต^๓ อำมาตย์เป็นผู้ฉลาดไม่ควรทำความประสงค์ ในพระสมณก้านัล (๔) **กิริยา** กิริยาอาการ เช่น ถีนํ ภาโว ทุราชาโน^๔ กิริยาของหญิงรู้ได้ยาก (๕) **สภาวะ** สภาวะ (๖) **ลีลา** การเยื้องกราย (๗) **ปริสติถินทริยะ** ความเป็นชายเป็นหญิง เช่น กตมนฺตํ รูปิ ปริสติทริยํ ยํ ปริสสฺส ปริสลิงคํ ปริสนิมิตตํ ปริสกุตตํ ปริสากโปไป ปริสตตํ ปริสภาโว^๕ รูป ถูกเรียกว่าปริสติทริยนั้น เป็นโฉน ทรวตทฺรช ชาย เครื่องหมายรู้ว่าชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพ ชาย ความเป็นชายของเพศชาย

[๘๐๘] โส พนฺธเวตฺตนิ จ ลํ โส ธนสุมิมนิตฺติยํ
 สา ปุเม สุนฺเช วุตโต- ตฺตนิเย โส ติลิงคิโก.

ศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **พันฺธวะ** เผ่าพันธุ์

ศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ **อັตตะ** ของตน เช่น ปริโส ธนโน สโกโค^๖ บุรุษมีทรัพย์สมบัติของตน

ศัพท์ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์มีอรรถ **ธนะ** ทรัพย์ เช่น น เต ลํ โกฎฺเจ โอบเนนฺติ^๗ สมณะทั้งหลายไม่เก็บสะสมทรัพย์ไว้ในฉาง

ศัพท์ในปุงลึงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ **สุนฺชะ** สุนฺช เช่น น ยตฺถ สา อุปฺภูจฺโต โหติ^๘ ไม่รับภิกษุที่เขาเลี้ยงสุนฺช

ศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ มีอรรถ **อັตตนิยะ** ทรัพย์ของตน

[๘๐๙] สุวณฺณํ กนเก วุตตํ สุวณฺโณ ครุเพ ตถา
 ปญฺจธรรณมตฺเต จ จวิสมฺปตฺติยมฺปิ จ.

สุวณฺณศัพท์นปุงสกลึงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ **กนกะ** ทองคำ เช่น สุวณฺณวณฺโณ กญฺจนสนฺนิภตฺโต^๙ มีพระฉวีวรรณดุจสีทองคำ คือมีพระตจะดุจหุ้มไว้ด้วยทองคำ

๑ ส.มหา. ๑๙/๗๐๐/๑๙๘

๒ วิ.ฎี. ๑/๓๖๒

๓ ชุ.ชา. ๒๘/๙๖๒/๓๓๖

๔ ชุ.ชา. ๒๗/๖๔/๒๑

๕ อภิ.ธมฺมสฺจ. ๓๔/๕๒๖/๒๑๓

๖ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๗

๗ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๖๘/๔๘๐

๘ มช.มช. ๑๓/๘/๗

๙ ที.มหา. ๑๐/๒๙/๒๐

สุวณฺณคัพฺพ ปุ่ํลึงค์ท่่านกล่่าวไว้ในอรรธ ๓ อย่าง คือ (๑) **ครุพะ** ครุฑ (๒) **ปัญจธรรมัตตะ** ประมาณ ๕ ธรรณะ (๓) **ฉวิสัมปัตติ** ความสมบรูณ์แห่งผิวพรรณ เช่น **สุวณฺณตา** **สุสรตา**^๑ ความมีผิวพรรณงาม ความมีเสียงไพเราะ

[๘๑๐] **วโร เทวาทิกา อัญฺเจ ชามาตริ ปติมุปี จ**
อุตตเม วาจจลึงฺโค โส วโร มนทปปีเยพฺพยํ.

วรคัพฺพ ปุ่ํลึงค์มีอรรธ ๓ อย่าง คือ (๑) **เทวาทิกอัญฺฐะ** พรอันบุคคลพึงปรารถนาจากเทวดาเป็นต้น เช่น **สกุโก** **เจ** **เม** **วโร** **ทชฺชา**^๒ หากว่าทำวสัักกะพึงให้พรแก่เรา (๒) **ชามาตุ** ลูกเขย (๓) **ปติ** สามี

วรคัพฺพ ที่เป็นวาจจลึงค์ เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ มีอรรธ **อุตตมะ** ความประเสริฐ เช่น **พุกุโธ** **ปวทตํ** **วโร**^๓ บรรดาผู้มีวาทะ พระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด

วรคัพฺพ ที่เป็นนิบาตในอรรธ **มันท์ปปีเย** ความรักนิดหน่อย

[๘๑๑] **มกุเล ธนราสิมุหิ ลียา โสสมนิตฺถิย**
เนตติสาทิปิธานะ จ ธนุปลยฺจสเดปิ จ.

โกสคัพฺพ ปุ่ํลึงค์และนปุงสกลึงค์ มีอรรธ ๔ อย่าง คือ (๑) **มกุละ** ดอกไม้ตูม (๒) **ธนราสิ** กองคลัง เช่น **โกโส** **จ** **ตฺยหํ** **วิบุโล**^๔ พระคลังของพระองค์ยังไพบูลย์ (๓) **เนตติสาทิปิธานะ** ฝักดาบเป็นต้น เช่น **อสุส** **อัย** **อสิ** **อัย** **โกสิ**^๕ นี้ดาบ นี้ฝักดาบของเขา (๔) **ธนูปลยฺจสตะ** หนึ่งโกสะหรือ ๕๐๐ ช่วงคันธนู

[๘๑๒] **ปิตามเห ชินะ เสฏฺฐะ พุราหฺมณะ จ ปิตุสฺวาปี**
พุรหฺมา วุตโต ตถา พุรหฺมํ เวเท ตปสิ วุจฺจเต.

พุรหฺมคัพฺพ ปุ่ํลึงค์ท่่านกล่่าวไว้ในอรรธ ๖ อย่าง คือ (๑) **ปิตามหะ** พรหม เช่น **พุรหฺมา** **จ** **โลกา** **ธิปตี** **สหมปตี**^๖ ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นใหญ่ในโลก (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้า เช่น **พุรหฺมาตี** **โข** **ภิกฺขเว** **ตถาคตฺสเสตํ** **อธิวจนํ**^๗ ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นั้น เป็นชื่อของตถาคต (๓) **เสฏฺฐะ** ประเสริฐ เช่น **พุรหฺมจกภํ** **ปวตเตตี**^๘ ยังจักรอันประเสริฐให้เป็นไป (๔) **พฺราหฺมณะ** พราหมณ์ เช่น **สจฺจวฺทโย** **พุรหฺเม** **อุสาสิโต** **เม**^๙ พราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงมีพระนามตามความเป็นจริงว่า พุทธะ อาตมาเข้าเฝ้าแล้ว (๕) **มาตุ** มารดา (๖) **ปิตุ** บิดา เช่น **พุรหฺมาตี**

๑ ขุ.ขุททก. ๒๕/๙/๑๒

๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๑

๓ ถัง.สคถ. ๑๕/๒๐๖/๕๘

๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๓๗/๕๖๔

๕ ที.สีล. ๙/๑๓๒/๑๐๒

๖ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๐๓

๗ มข.ฉ. ๑/๓/๓๗

๘ มข.มุ. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐

๙ ขุ.สุตตนิ. ๒๕/๔๔๓/๕๕๒

มาดาปิตโร ปุพฺพพจจริยาติ วุจฺจเร^๑ มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตร ท่านเรียกว่าพรหม และเรียกว่าบุรพจจารย์

พรหม คัมภีร์ทนต์ปงฺสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** คัมภีร์เวท เช่น **พรหม** **อนตตี** **เอตถ** **พรหมนฺติ** **เวโท** **วุจฺจติ**^๒ คัมภีร์เวทท่านเรียกว่าพรหม ในคำว่า **พรหม** **อนติ** นี้ (๒) **ตปะ** คีล

[๘๑๓] **หตฺถินิ มชฺฌพฺนฺธ** **จ** **ปิโกฏฺฐ** **กจฺจนฺนฺธ**
เมขลา **มตา** **กจฺจา** **กจฺโณ** **วุตฺโต** **ลตาย** **จ.**

[๘๑๔] **ตเถว** **พาทุมฺลมิ** **อนฺนฺปมิ** **ติเณปิ** **จ.**

กจฺจา คัมภีร์อิตถิลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **หัตถิมชฌพันธะ** เชือกรัดกลางตัวช้าง (๒) **ปิโกฏฐะ** ปลายแขน เช่น **กจฺจาทิสฺสุ** **ทิมโลมา** **จ** **ทิมฺนขา** **จ**^๓ ที่ปลายแขนเป็นต้น มีขนยาวและเล็บยาว (๓) **กัจจพันธนะ** การผูกโจงกระเบน (๔) **เมขลา** สายรัดเอวสตรี หรือเข็มขัด หรือจับปิ้ง (ผ้าบังอาจ)

กจฺจน คัมภีร์ปงฺสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ลตา** เถววัลย์ (๒) **พาทุมุละ** รักแร้ เช่น **กจฺเจหิ** **เสทา** **มฺญจฺนฺติ**^๔ เหนือไหล่ออกจากรักแร้ (๓) **อนฺนฺปะ** พื้นที่ เช่น **นที** **กจฺโณ** **จ** **ปพฺพต** **กจฺโณ** **จ**^๕ พื้นที่ลุ่มน้ำและพื้นที่บนภูเขา (๔) **ติณะ** หล้า เช่น **กจฺเจ** **รฺุพฺพหฺติเณ** **จฺรฺนฺติ** **คาโว**^๖ ฝูงโคพากันและเล็มไปในที่มีหญ้างอกงาม

[๘๑๕] **ปฺมาณิ** **เหตุสฺตเถสุ** **มาเน** **จ** **สจฺจวาทีนิ**
ปฺมาตริ **จ** **นิจฺจมิ** **มริยาทา** **มจฺจเต.**

ปฺมาณ คัมภีร์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **สัถะ** คัมภีร์ (๓) **มานะ** การนับซึ่งดวงและวัด เช่น **สาสนญฺจิตาย** **ปน** **ปริยตฺติ** **ปฺมาณิ**^๗ เพราะความตั้งมั่นแห่งพระศาสนา มีปริยัติเป็นเครื่องวัด (๔) **สัจจวาที** ผู้กล่าวคำจริง เช่น **ตสฺมา** **เสว** **วาโท** **ปฺมาณิ**^๘ เพราะเหตุนั้น การกล่าวคำนั้นแลเป็นสัจจะ (๕) **ปฺมาตุ** ผู้ทำการซึ่ง (๖) **นิจจะ** ความแน่นอน (๗) **มริยาทา** ขอบเขต เช่น **อดฺตโน** **กฺฎิกาย** **ปฺมาณิ** **สฺลลฺกฺเขตฺวา**^๙ กำหนดขอบเขตกฏิกิของตน

[๘๑๖] **สฺตฺตํ** **ทพฺพตฺตภาเวสุ** **ปาณฺเส** **จ** **พล** **ลिया**
สฺตฺตตายญ **ชน** **สฺตฺโต** **อาสฺตเต** **โส** **ติลฺิงคิโก.**

๑ อิง.ติก. ๒๐/๔๗๐/๑๖๘

๒ วิ.ฎิ. ๑/๑๕๓/๓๒๙

๓ ถิ.ฎิ. ๑๑/๑๒๒/๑๔๑

๔ มช.มุ.ล. ๑๒/๓๙๒/๔๒๒

๕ ขุ.ฎิ. ๒๘/๒๐/๓๒

๖ ขุ.สฺตฺตฺน. ๒๕/๒๙๔/๓๒๘

๗ ที.ฎิ. ๖/๑๖๑/๘๓

๘ วิ.ฎิ. ๒/๑๗๐

๙ วิ.ฎิ. ๑/๓๕๓

สตตคัพพทังปุงสกลิงค์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ทัพพะ** ทัพพย์ (๒) **อัตตภาวะ** อัตตภาพ (๓) **ปาณะ** ชีวิตินทรีย์ (๔) **พละ** กำลัง (๕) **สัตตา** ความมีอยู่

สตตคัพพทังปุงลิ่งค์มีอรรถ **ชนะ** สัตว์ เช่น **สพฺเพ** สตตา อาหารภูจิจิกา^๑ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ เพราะอาหาร

สตตคัพพทังเป็นทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อาสัตตะ** การช้อง การติด เช่น **สตตุนฺติ** ภิตฺติขิเล **ลคฺค**^๒ คำว่า **สตต** คือเกี่ยวติดที่เสาช้างผา

[๘๑๗] **เสมหาโท รสรตฺตาโท มหาภูเต ปภาทิกะ**
ธาดุ ทฺวิสฺวภูจิจิ จกฺขาทิ- ภูวาทิสฺสุ เกริกาทิสฺสุ.

ธาดุคัพพทังเป็นปุงลิ่งค์และอิตถิลิ่งค์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **เสมหาทิ** เสมหะเป็นต้น (๒) **รสรตฺตาทิ** ธาดุ ๗ อย่าง คือ รส รตต มัส เมท อญฺจิสฺสุ กญฺจิสฺสุ มิณฺชว (๓) **มหาภูตะ** มหาภูตรูป เช่น กตฺถ นุ โข อิมะ จตฺตารุ มหาภูตา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ เสนยฺยถิทํ ปจฺวีธาดุ อาโปธาดุ เตโชธาดุ วาโยธาดุ^๓ มหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ คือ ปจฺวีธาดุ อาโปธาดุ เตโชธาดุ วาโยธาดุ ย่อมดับ ไม่มีเหลือในที่ไหนหนอ (๔) **ปภาทิกะ** อารมณฺมีรูปเป็นต้น (๕) **อัญฺจิจิ** อัญฺจิจิธาดุ เช่น ภควโต สารีริกธาดุ^๔ การบูชาพระบรมสารีริกธาดุของพระผู้มีพระภาค (๖) **จกฺขาทิ** ธาดุ ๑๘ มีจกฺขุธาดุเป็นต้น เช่น อญฺจารส โข อิมะ อานนฺท ธาดุโย จกฺขุ-ธาดุ ...^๕ อานนทฺธาดุเหล่านี้มี ๑๘ อย่าง คือ จกฺขุธาดุ ... (๗) **ภูวาทิ** ภูธาดุเป็นต้น เช่น ภูวาทโย ธาดโว^๖ ธาดุทั้งหลายมีภูธาดุเป็นต้น (๘) **เกริกาทิ** แรธาดุมีดินสอพองเป็นต้น เช่น โลเก วิจิตฺตา หริตฺถาลมโนสิลาทโย เสลาวยวา ธาดุโยติ วุจฺจนฺติ^๗ ผงคิลามีหริตถาลและดินสอพองเป็นต้น อังงามวิจิตฺตรอยุ้ในโลก ท่านเรียกว่าธาดุ

[๘๑๘] **อมจฺจาโท สภาเว จ โยนิยํ ปกฺติริตา**
สตตฺตาทิสามยวตฺถายํ ปจฺจยา ปจฺเมปิ จ.

ปกตติคัพพทังเป็นอิตถิลิ่งค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **อมจฺจาทิ** องค์ประกอบความเป็นพระราชา ๗ อย่าง มีอำมาตย์เป็นต้น (๒) **สภาวะ** สภาพปรกติ เช่น ปกตฺติ วุตฺตํ ปกตติ จ สภาโว^๑ ท่านกล่าวคำว่า ปกตติ หมายถึงสภาพที่เป็นปรกติ (๓) **โยนิ** เกิดขึ้นครั้งแรก เช่น ธมฺโม หิ ปจฺมฺปุปฺตฺติวเสน ปกตติ นาม^๒ ธรรมที่ชื่อว่าปรกติ เพราะการเกิดขึ้นครั้งแรก (๔) **สัตตาทิสามยวตฺถา** สภาพที่ตั้งอยู่เสมอกันชั่วคราวแห่งคุณ ๓ อย่าง คือ สตต รชตม ภูต

๑ ขุ.ขุททก. ๒๕/๔/๒

๒ ขุ.อญ. ๔๕/๗/๙๒

๓ ที.สีล. ๙/๓๔๓/๒๗๗

๔ ขุ.อญ. ๕๐/๙๖๖/๑๖๒

๕ ม.ขุ.อุปริ. ๑๔/๒๓๗/๑๖๗

๖ กจฺจายนฺตฺต. ๔๕๗

๗ ขุ.อญ. ๔๗/๗๖/๙๓

๘ วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๑๒๑/๑๗๙

๙ ขา.อญ. ๓๘/๒๖๑

(๕) **ปัจจยปฐมะ** ลิงค์และธาตุที่ตั้งไว้ก่อนวิภัติและปัจจัย เช่น ปกติ ลิงค์ธาตเวว วิภตฺติปฺปัจจยปน **ปัจจโย**^๑ ปกติ ได้แก่ลิงค์และธาตุ ส่วนปัจจัย ได้แก่วิภัติและปัจจัย

[๘๑๙] **ปทํ จานะ ปริตฺตานิ นินฺพพานมฺหิ จ การณํ**
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โภฏฺฐาเส ปาทะ ตลฺลณฺณเน มตฺ.

ปทศัพท์ท่านรู้ว่ามื่อรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** ที่ตั้ง (๒) **ปริตฺตานิ** การคุ้มครอง (๓) **นินฺพพานะ** นินฺพพาน เช่น **สนฺตํ ปทํ อชฺฌคฺคา มฺหิ**^๒ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุนิพพานอันสงบแล้ว (๔) **การณ** เหตุ เช่น **ปมาโท มจฺจุโน ปทํ**^๓ ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย (๕) **ลัทฺถะ** คัพท์ เช่น **ปเทน วาเจติ**^๔ ให้กล่าวโดยบท (๖) **วตฺถุ** พัสตุ (๗) **โภฏฺฐาเส** ส่วน (๘) **ปาทะ** เท้า เช่น **จกฺกัว วทฺโต ปทํ**^๕ เหมือนล้อหมุนไปตามเท้าโคตัวลากเกวียนไปอยู่ (๙) **ตลฺลณฺณ** รอยเท้า เช่น **อากาเสว ปทํ นตฺถิ**^๖ รอยเท้าในอากาศย่อมไม่มี

[๘๒๐] **โลหฺมคฺครเมฆेषุ มฺโหนฺ ตาสาทิกะ ฆนํ**
นินฺรุตฺเร จ กจิเน วาจฺจลฺิงคิกมฺจฺเจเต.

ฆนศัพท์ปุงลึงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลหฺมคฺคร** ค้อนเหล็ก เช่น **เดเน อโยฆเนเน หตฺตสฺส ปหตฺตสฺส**^๑ ทบด้วยค้อนเหล็ก (๒) **เมฆ** ก้อนเมฆ เช่น **อพฺภฆเนเน นิวุโต โลโก ตโมว โหติ**^๒ เหมือนโลกที่ก้อนเมฆปกคลุมจนมืดมิด

ฆนศัพท์นปุงสกลึงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถตาสาทิกะ ทองที่หลอมเป็นรูปฉิ่งเป็นต้น

ฆนศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นินฺรันตฺระ** ความต่อเนื่อง (๒) **กจิเน** ความหยาบกระด้าง เช่น **สเจปิสฺส เอกปญฺญจิวฺร ฆนํ โหติ**^๓ หากจิวรชิ้นเดียวของภิกษุ นั้น หยาบกระด้าง

[๘๒๑] **ขุทฺทา จ มกฺขิกาเภเท มธฺมฺหิ ขุทฺทมฺปฺเป**
ธเม กปฺเณ จาปี พหฺมฺหิ จตฺตฺสฺตฺติสฺ.

ขุทฺทาศัพท์อิตถิลิงค์มื่อรรถ **มกฺขิกาเภทะ** ผึ่งตัวอ่อน

ขุทฺทศัพท์นปุงสกลึงค์มื่อรรถ**มธฺ** น้ำผึ้ง

ขุทฺทศัพท์ใน ๓ ลิงค์ มื่อรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อํปฺปะกะ** น้อย (๒) **ธม** ต่ำทราวม (๓) **กปฺเณ** ผู้ยากไร้ (๔) **พหุ** มาก

๑ สทฺทตฺถกจินฺดา ๑๐๙

๒ วิ.มหาวิ. ๒/๒๘๖/๑๙๒

๓ ขุ.อญฺ. ๒๙/๓๕๑/๑๑๖

๒ สํ.สคาน. ๑๕/๗๓๒/๒๗๕

๕ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๑/๑๕

๘ ขุ.อญฺ. ๒๙/๓๕๑/๑๑๖

๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๒/๑๘

๖ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๘/๔๙

๙ วิ.อญฺ. ๓/๒๑๒

[๘๒๒] ตกฺเก มรณลึงฺเค จ อวิฏฺจํ อสุภะ สุภะ
อวิฏฺจโจะ อาสเว กาเก นิมฺเพ จ เณิลทฺทฺเม.

อวิฏฺจศัพท์ปนฺสกฺลึงค์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) ตักกะ มั่นเปรียง (๒) มรณลึงคะ เหตุที่ทำให้รู้ความตาย (๓) อสุภะ โขคร้าย (๔) สุภะ โขคดี

อวิฏฺจศัพท์ปนฺสกฺลึงค์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) อาสวะ สุราหรือยาตองสุรา (๒) กากะ อีกา (๓) นิมพะ ต้นสะเดา (๔) เณิลัทฺทฺมะ ต้นประจำตีควาย

[๘๒๓] มานภณฺเฑ ปรสฺเต สทิสฺตฺเถ ตฺลา ตเถ
เคหานํ ทารฺพนฺธตฺถ- ปิจิกายํ จ ทิสฺสติ.

ตฺลาคัพท์ปรากฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) มานภณฺเฑ ทรายซัง (๒) ปรสฺเต คาร์ร้อยตำลึง (๓) สทิสฺ เหม็อนกัน (๔) เคทหารุพนฺธตฺถปิจิกา ชื่อของเรือน

[๘๒๔] มิตฺตกาเร ลญฺชทาเน พลฺราลิวิปตฺติสุ
ยฺทฺธเถ เจว ปฏฺิญญาเย สจฺโครํ สมฺปกาลิโต.

สจฺครศัพท์ ท่านแสดงไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) มิตฺตกาเร การทำตัวเหมือนมิตร (๒) ลญฺชทาเน การให้สินบน (๓) พลฺราลิวิปตฺติสุ ความวิบัติ (๔) วิปตฺติ ความวิบัติ (๕) ยฺทฺธเถ การรบ (๖) ปฏฺิญญา การรับรอง

[๘๒๕] ขนฺธเ ภเว นิमितฺตมฺหิ รุปี วณฺเณ จ ปจฺจเย
สภาว สทฺท สณฺจาน- รุปฺชฺฌมาน วฺปฺสุ จ.

รุปศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ขันธะ รูปขันธ์ เช่น ยงฺกิลฺยจิจิ รุปี อดีตานาคตปจฺจูปปนฺนํ^๑ รูปทั้งหมดที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน (๒) ภวะ รูปภาพ เช่น รูปฺปฺปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ^๒ เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภูมิ (๓) นิमितฺตะ นิमित เช่น อชฺฌตฺตํ อรูปสณฺณี พหิทฺธา รูปานิปสฺสติ^๓ ผู้ไม่มีรูปสัณฺญาภายในย่อมเห็นนิमितภายนอก (๔) วณฺเณ สี เช่น จกฺขฺยจ ปฏฺิจจฺจรูป จ อฺปฺปชฺชติ จกฺขฺยวิญฺญาณํ^๔ จักขุวิญฺญาณอาศัยตาและสีเกิดขึ้น (๕) ปจฺจเย เหตุปัจจัย เช่น สรฺูปา ภิกฺขเว อฺปฺปชฺชนฺติ ปาปกา อกฺุสลา ธมฺมา โน อรูปา^๕ ภิกฺษุทั้งหลาย บาปอกุศลธรรม มีเหตุจึงเกิด ไม่มีเหตุย่อมไม่เกิด (๖) สภาวะ สภาวะที่เสื่อมสลายไป เช่น รูปฺปตฺติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปฺนฺติ วุจฺจติ^๖ ภิกฺษุทั้งหลาย สิ่งที่เสื่อมสลายไป เรียกว่ารูป (๗) สัททะ รูปศัพท์ เช่น รูปฺลิตฺถิ ความสำเร็จรูปของศัพท์ (๘) สันฺจานะ รูปร้างสันฺจาน เช่น

๑ วิ.มหา. ๔/๒๒/๒๗

๒ อภิ.ธมฺมสัง. ๓๔/๑๓๙/๔๔

๓ มชฺ.มช. ๑๓/๓๔๐/๓๒๗

๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๔๔/๔๗๖

๕ อิงฺ.ทุก. ๒๐/๓๒๗/๑๐๓

๖ สั.ขนฺธ. ๑๗/๑๕๙/๑๐๕

รูปบุปผาโณ รูปบุปผสนโน^๑ ถือเป็นประมาณในรูปร่างสัณฐาน เลื่อมใสในรูปร่างสัณฐาน (๙) **รูปชฎมานะ** รูปชฎมาน เช่น **อชุตตตัม** เกสาทีสุ นิลกลีณาทีสุ นิลกลีณาทิวเสน อุบุปาทิตัม รูปชฎมานัม รูป^๒ รูปชฎมานที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการเพ่งสีเขี้ยวเป็นต้นในผมเป็นต้น ในกลีณสีเขี้ยว เป็นต้นภายใน ชื่อว่ารูป (๑๐) **วบุ** ร่างกาย เช่น **อากาศโส** **ปริวาริโต** **รูปนเดว** **สงขุย์** **คจจติ**^๓ ร่างกาย มีกระดูก เนื้อ และหนังห่อหุ้มแล้ว จึงถึงการนับว่าร่างกาย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อง.อฎ. ๑๔/๑/๑๗; ขุ.อฎ. ๓๔/๑๐๑/๑๒๖; ขุ.อฎ. ๕๑/๓๘/๗๔ เป็นต้น)

[๘๒๖] **วัตตุกิลีสกามาเมสุ อิจจนายั มทเน รเต**
กาโม กามัม นิกามา เจา- นุญญายั กามมพยุยั.

กาม คัมภีร์ปงฺลิ่งคัมมีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **วัตตุกามะ** วัตตุกาม เช่น **กามา** **จิตฺรา** **มจฺจฺรา** **มโนรมา** **วิฐฺปรูเพน** **มเถนติ** **จิตฺตัม**^๔ กามทั้งหลาย วิจิตฺร หวานชื่น รื่นรมย์ใจ จึงย่ำยีจิตด้วยรูปแบบต่างๆ (๒) **กิลีสกามะ** กิลีสกาม เช่น **ฉนฺโท** **กาโม** **ราโค** **กาโม**^๕ กิลีสกามน่าพอใจ น่าใคร่ (๓) **อิจจา** ความต้องการ เช่น **กามุปาทานัม**^๖ ยึดมั่นตามความต้องการ (๔) **มทนะ** กามเทพ, เทวบุตรมาร เช่น **กามเทวา** **กามคุเณทิ** **เจว** **อิทฺธิวิเสเสทิ** **จ** **อิตฺเร** **อิทฺธิวิเสเสเทว** **ทิพฺพนฺติ**^๗ กามเทพผลิตเพลินด้วยกามคุณและฤทธิ์พิเศษ ส่วนเทพบุตรอื่นนอกนี้ผลิตเพลิน ด้วยฤทธิ์พิเศษเท่านั้น (๕) **รเต** เมถุน เช่น **อตฺตกามปาริจรียาย** **วณฺณัม** **ภาเสยฺยัม** กล่าวสรรเสริญการบำเรอตนด้วยเมถุน

กาม คัมภีร์ทณฺสปงฺลิ่งคัมมีอรรถ **นิกามะ** ความปรารถนา, ความใคร่ เช่น **สนฺเตตฺต** **ตโย** **กฺลฺปุตฺตา** **อตฺตกามรฺรูปา** **วิหฺรณฺติ**^๘ ในสวนนี้มีกิลฺปุตฺตอยู่ ๓ คน ต่างก็มุ่งมั่นตามความปรารถนาของตนอยู่ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฎ. ๓๐/๗/๑๒ เป็นต้น)

กาม คัมภีร์ที่เป็นนิบาต มีอรรถ **อนฺนุญฺญะ** การอนุญาต (แปลว่า ตามใจ, เชิญเกิด)

[๘๒๗] **โปกฺขรํ ปทฺเม เทเห วชฺชภณฺฑมฺเขปิ จ**
สฺนุทฺรตฺเต จ สลิลเ มาตงฺคกรโกฏฺฐิยั.

โปกฺขร คัมภีร์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ปทฺมะ** ดอกบัว เช่น **วาริ** **โปกฺขรปตฺเตว**^{๑๐} ดุจน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว (๒) **เทเห** ร่างกาย เช่น **โปราณา** **ปนาหุ** **โปกฺขรณฺติ** **สริริ** **วทณฺติ**^{๑๑} โบราณจารย์กล่าวว่า บัณฑิตทั้งหลายเรียกร่างกายว่าโปกฺขระ (๓) **วชฺชภณฺฑมฺเข** ช่องพิณ เช่น

๑ อง.จตุกก. ๒๑/๖๕/๙๓
๒ ที.อฎ. ๕/๑๒๙/๑๑๒
๓ มช.มูล. ๑๒/๓๔๖/๓๕๘
๔ มช.มช. ๑๓/๔๕๑/๔๑๓
๕ ขุ.มหานี. ๒๙/๒/๒
๖ ที.มหา. ๑๐/๕๘/๖๘
๗ วิ.ฎี. ๒/๑๒/๓๐
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๖/๒๘๘
๙ วิ.มหา. ๕/๒๔๘/๓๓๗-๘
๑๐ ขุ.ธัมม. ๒๕/๓๖/๖๙
๑๑ ที.อฎ. ๔/๓๐๓/๒๕๓

เวฬุวปกกัม วิย ปณฺฑูวีณํ ตสฺสา กิร โสวณฺณมยํ โปกฺขรํ^๑ ฌินฺมีตีเหฺลืองเหมือนตี
ผลมะตุมสุก ทราบว่าช่องของพินนั้นทำด้วยทองคำ (๔) **สุนทรวัตตะ** ความงาม (๕) **สลิตะ** น้ำ
(๖) **มาตังครโกฏฐิ** ปลายวงช้าง

[๘๒๘] ราลินิจฺจลมายาสุ ทมฺภาสจฺเจวสฺวโยฆเน
คิริสิงฺคมฺหิ สีรังฺเค ยนฺเต กุฏฺฐมนิตฺถิยํ.

กฎคัมภ์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **ราลี** กอง (๒) **นิจจละ** ความมั่นคง
(๓) **มายา** เล่ห์เหลี่ยม (๔) **ทัมภะ** การโกง (๕) **อัสจจะ** ความเท็จ (๖) **อโยฆนะ** ค้อนเหล็ก
(๗) **คิริสิงคะ** ยอดภูเขา (๘) **สีรังคะ** ส่วนหนึ่งของผาล (๙) **ยันตะ** เครื่องดักนก

[๘๒๙] วุฑฺฒิมิยํ ชนเน กาม- ชาติวาติมฺหิ จ ปตฺติยํ
สตุตตายณฺเจว สํสारे ภโว สสฺสตทิฏฺฐิจิยํ.

ภคัมภ์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **วุฑฒิ** ความเจริญ (๒) **ชนนะ** การเกิด (๓) **กามชาติวาติ** กาม
ชาติเป็นต้น (๔) **ปตติ** การถึง (๕) **สัสตา** ความมีอยู่ (๖) **สังสาระ** สงสาร (๗) **สัสสตทิฏฐิ**
สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าทุกสิ่งเที่ยง)

[๘๓๐] ปฏฺวิวกุโยตฺตราสฺสจฺ- สุตฺตโร อุตฺตโร ติสฺสุ
เสฏฺฐเจ ทิสฺสาทิเกเท จ ปฺรสมฺมิปฺปรีโรโต.

อุตฺตรคัมภ์นปุงสกลึงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏฺวิวกะ** คำตอบ (๒) **อุตฺตราสังคะ**
ผ้าห่ม

อุตฺตรคัมภ์ใน ๓ ลึงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **เสฏฺฐะ** ความประเสริฐ (๒) **ทิสฺสาทิเกทะ**
ทิศเหนือเป็นต้น (๓) **ปะระ** เบื้องหลัง (๔) **อุปริ** เบื้องบน

[๘๓๑] เนกฺขมฺมํ ปจฺมชฺฌาเน ปพฺพชฺชชฺชาโย วิมุตฺติยํ
วิปฺสสนายํ นิสฺเสส- กุสลมฺหิ จ ทิสฺสติ.

เนกฺขมมคัมภ์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ปฐฺมชฺฌาเน** ปฐฺมฌาน (๒) **ปัพพชฺชช** การบรรพชา
(๓) **วิมุตติ** อรหัตตผลและนิพพาน (๔) **วิปฺสสนา** วิปัสสนา (๕) **นิสเสสกุสละ** กุศลทุกอย่าง

[๘๓๒] สงฺขารโ สงฺขเต ปุณฺณ- ภิสฺงฺขาราติเกปิ จ
ปโยเค กายสงฺขารา- ทฺยภิสฺงฺขรณฺโส จ.

สงฺขาร คัพพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สังขตะ** ปัจจัยภิสังขตธรรม เช่น อนิจจา วต สงฺขารา^๑ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ (๒) **ปุณฺณภิสังขารา**ทิกะ ปุณฺณภิสังขารเป็นต้น เช่น ตโย สงฺขารา ปุณฺณภิสังขารो อปุณฺณภิสังขารो อาเนญชาภิสังขารो^๒ อภิสังขารมี ๓ คือ ปุณฺณภิสังขาร อปุณฺณภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร (๓) **ปโยคะ** ความพยายาม เช่น อวิชา-คโคโตยํ ภิกฺขเว ปุริสปุคฺคโล ปุณฺณญเจะ สงฺขารํ อภิสังขโรติ^๓ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้นี้ ตกอยู่ในอวิชาปรุ่แต่งสังขารที่เป็นบุญ (๔) **กายสังขารา**ทิกิ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร เช่น ตโยเม อวฺุโส สงฺขารา กายสงฺขารो วจีสงฺขารो จิตตสงฺขารो^๔ ผู้มีอายุ สังขาร ๓ เหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร (๕) **อภิสังขรณะ** การปรุ่แต่ง เช่น เตภูมิก-กุสลากุสละเจตนา ปน อภิสังขรณกสงฺขารโรติ วุจฺจติ^๕ เจตนาอันเป็นกุศลและอกุศลที่เป็นไป ในภุมิ ๓ ท่านเรียกว่าอภิสังขรณกสังขาร (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.อภฺ. ๕๔/๒๒๕/๑๔๕; วิสุทฺธิ. ๓/๑๒๐ เป็นต้น)

[๘๓๓] อารมฺมเณ จ สํสฺสุเจ ไวกิณเณ นิสฺสเย ตธา
 ตพฺภาเว จาปฺยภิเชยฺย- ลิงฺโค สหคโต ภเว.

สหคต คัพพท์เป็นอภิเชยยลิงค์คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **อารมฺมเณ** อารมณฺ์ เช่น ลากิ โหติ รูปสหคตานิ วา อรูปสหคตานิ วา สมาปตฺติ^๖ บางคนในโลกนี้เป็นผู้ได้ สมบัติอันประกอบด้วยรูปผานหรือประกอบด้วยอรูปผาน (๒) **สังสฺสุเจ** การผสมหรือเจือ เช่น อิทํ สุขํ อิมาย ปิตฺติยา สหคตํ โหติ สหชาตํ สมปฺยุดตํ^๗ สุขนี้ เป็นสุขที่เจือปน เกิดร่วม ประกอบด้วยปิตินี้ (๓) **ไวกิณเณ** การแทรกแซง เช่น ยา ภิกฺขเว วิมฺสา โสชฺชสหคตา โสชฺชสมปฺยุดตา^๘ ภิกษุทั้งหลาย วิมิงสาใดถูกความเกียจคร้านแทรกแซง ประกอบด้วยความ เกียจคร้าน (๔) **นิสฺสเย** ที่อาศัย เช่น อฏฺฐจิกสณฺเณาสหคตํ สติสมโพชฃณฺค์ ภาเวติ^๙ เจริญ สติสมโพชฃณฺค์อันอาศัยอฏฺฐจิกสังญญา (๕) **ตพฺภาเว** ธรรมที่ประกอบด้วยทิจิ เช่น ยายํ ตณฺหา โปนโนพฺภวิกา นนฺทิราศสหคตา^{๑๐} ตณฺหาที่ทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยยราคะอันนำ เพลิดเพลิน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อภฺ. ๔๕/๑/๒๔; อภิ.อภฺ. ๕๓/๑๗๘/๑๑๖ เป็นต้น)

[๘๓๔] ติสฺสุ ฉนฺนํ ปติรูปเ ฉาทิเต จ นิคฺคหิตเ
 นิवासนปารุเปน รโท ปญฺญตฺติยํ ปุเม.

ฉนฺน คัพพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ปติรูปะ** ความสมควร เช่น ฉนฺนา สา กุมาริกา

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๔๗/๑๘๑
 ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙-๓๐
 ๓ สํ.นิทาน. ๑๖/๑๙๑/๙๙
 ๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๒๗/๙๙
 ๕ อภิ.อภฺ. ๕๔/๒๒๕/๑๔๕
 ๖ อภิ.ปุคฺค. ๓๖/๒๒/๑๔๒
 ๗ อภิ.วิ. ๓๕/๖๕๔/๓๔๗
 ๘ สํ.มหา. ๑๙/๑๑๙๘/๓๖๐
 ๙ สํ.มหา. ๑๙/๖๔๑/๑๘๐
 ๑๐ วิ.มหา. ๔/๑๔/๑๙

อิมสฺส กุมารกสฺส^๑ สาวน้อยคนนั้นสมควรกับหนุ่มน้อยคนนี้ (๒) **ฉาทิตะ** การมุงบัง เช่น ฉนฺนา กุฎิ อาหิโต คินิ^๒ เรามุงบังกระท่อมแล้วก่อไฟไว้ (๓) **นิคฺหิตะ** การปกปิด เช่น ฉนฺนมหิตวสฺสตี วิวฺงฺ นาทิวสฺสตี^๓ สิ่งที่เปิดไว้อย่อมรู้ได้ สิ่งที่เปิดไว้อย่อมไม่รู้ (๔) **นิวาสนะ** การนั่ง (๕) **ปารุปนะ** การหอม (๖) **ระหะ** ที่ลับ

ฉนฺน ศัพท์ในปงฺลิ่งค์มีอรรถ **ปัญญาตติ** นามบัญญัติคือพระฉนฺนเถระ เช่น อายสฺมา ฉนฺโน อนาจาโร อจาโรติ^๔ ท่านพระฉนฺนประพฤติไม่เหมาะสม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุ.อฎฐ. ๓๒/๑/๓๔ เป็นต้น)

[๘๓๕] พุทฺธสมนฺตจกฺขุสฺส จกฺขุ ปญฺญาปริตี
 ฅมฺมจกฺขุมฺหิ จ มํส- ทิพฺพจกฺขุทวเยสุ จ.

จกฺขุ ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **พุทฺธจกฺขุ** พุทฺธจกฺขุ เช่น พุทฺธจกฺขุ นาม อาสยานุสยญาณญฺเจว อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณญฺจ^๕ อาสยานุสยญาณและอินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณ ชื่อว่าพุทฺธจกฺขุ (๒) **สมันตจกฺขุ** สมันตจกฺขุคือพระสัพพัญญุตญาณ เช่น พุทฺธจกฺขุ นาโลกํ โวลเกสิ^๖ พระผู้มีพระภาคได้ตรวดูสัตว์โลกด้วยพระพุทฺธจกฺขุ (๓) **ปัญญา** ปัญญาจกฺขุ เช่น จกฺขุ อุกฺพาติ ฅณฺํ อุกฺพาติ^๗ ปัญญาจกฺขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว (๔) **ฅมฺมจกฺขุ** ฅมฺมจกฺขุคือมรรคญาณ ๓ เบื้องต้น เช่น วิรชํ วิตมฺลํ ฅมฺมจกฺขุ อุกฺพาติ^๘ ดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้ว (๕) **มํสจกฺขุ** มํสจกฺขุ เช่น จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจรูปเป จ อฺปฺปชฺชตี^๙ วิญฺญาณอาศัยดวงตาและรูปเกิดขึ้น (๖) **ทิพฺพจกฺขุ** ทิพฺพจกฺขุ เช่น อทุกฺทสา โช ภควา ทิพฺพเพน จกฺขุณา^{๑๐} พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นด้วยพระจกฺขุทิพย์ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฎฐ. ๔/๒๑๓/๑๖๕; ถ้.อฎฐ. ๑๓/๑/๑; มชฺ.อฎฐ. ๘/๒๘๓/๘๗)

[๘๓๖] วาจฺจลิ่งฺโค อภิกฺกนฺโต สุนฺทรมฺหิ อภิกฺกเม
 อภิกฺรูเป ขเย วุตฺโต ตเถวาพฺภนโมทเน.

อภิกฺกนฺต ศัพท์ที่เป็นวาจจลิ่งค์ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิ่งค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สุนฺทระ** ความดีงาม เช่น อโย เม ปุคฺคโล ชมฺติ อิมสํ จตฺตุนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตโตโร จ ปณฺีตโตโร จ^{๑๑} ข้าพเจ้าขอบใจบุคคลนี้ผู้ดีงามและประณีตกว่าบุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ (๒) **อภิกฺกมะ** การก้าวไปข้างหน้า (๓) **อภิกฺรูปะ** ผิวพรรณงาม เช่น อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน สพฺพวา โธภาสยํ ทิสสา^{๑๒} ผู้มีผิวพรรณงามยิ่ง ยิ่งทศทั้งปวงให้สว่างไสว (๔) **ขยะ** ความเสื่อมสิ้นไป เช่น อภิกฺกนฺตา

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๓/๒๙๕	๒ ชุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘	๓ วิ.จุลฺล. ๗/๔๖๕/๒๙๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๖๐๙/๔๑๐	๕ ถ้.อฎฐ. ๑๓/๑/๑	๖ วิ.มหา. ๔/๙/๑๐
๗ วิ.มหา. ๔/๑๕/๑๙	๘ วิ.มหา. ๔/๑๖/๒๒	๙ มชฺ.มุล. ๑๒/๔๔๔/๔๗๖
๑๐ วิ.มหาวิ. ๔/๑๐/๑๓	๑๑ อญฺ.จตุกกิ. ๒๑/๑๐๐/๑๓๓	๑๒ ชุ.วิมาน. ๒๖/๕๑/๘๙

ภนฺเต รตฺติ นิคุชนฺโต ปจฺโม ยาโม^๑ พระพุทธเจ้าข้า ราตรีสิ้นแล้ว ผ่าน ปฐมยามไปแล้ว (๕) **อัฟภนโมทนะ** ความยินดียิ่ง เช่น อภิกฺกนฺตฺ โภ โคตม^๒ ท่านพระโคตมผู้เจริญ ภาษิต ของพระองค์น่ายินดียิ่งนัก (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อญ. ๑/๑๙๒; ที.อญ. ๔/๒๕๐/๒๐๔; มช. อญ. ๗/๕๖/๑๔๐ เป็นต้น)

[๘๓๗] การณ เทสนายญจ วาเร เวจเนปิ จ
 ปการสฺมี อวสเร ปริยาโย กถียติ.

ปริยาย ศัพท์ที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ เช่น อิมินาปิ โข เต ราชญญ ปริยาเยน เอว โหตุ^๓ มหาบพิตร เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงต้องเป็นอย่างนี้ (๒) **เทสนา** ธรรม เทศนา เช่น มลฺลูปฺนิทฺทิกปริยาโยเดว นํ ธาเรหิ^๔ เธอจงทรงจำธรรมนั้นว่าเป็นเทศนาอัน หวานชื่นดังหยดน้ำผึ้ง (๓) **วาระ** วาระครั้งคราว เช่น กสฺส นุ โข อานนฺท อชฺช ปริยาโย ภิกฺขุณีโย โอวาทิตฺ^๕ อานนท วาระการให้อิวาทนางภิกษุณีในวันนี้ เป็นของใครหรือ (๔) **เวจนะ** คำไวพจน์ เช่น กุจฺฉิสทฺโท อุตฺรปริยาโย^๖ กุจฉิศัพท์เป็นคำไวพจน์ของอุทรศัพท์ (แปลว่าท้อง เหมือนกัน) (๕) **ปการะ** ประเภท, ชนิด, อย่าง, ประการ (๖) **อวสเร** โอกาส (ดูรายละเอียด เพิ่มเติมใน ที.อญ. ๔/๑/๓๖; มช.อญ. ๗/๑/๑๙; ชุ.อญ. ๒๗/๓๙/๑๗๔ เป็นต้น)

[๘๓๘] วิญญาเน จิตตกมฺเม จ วิจิตฺเต จิตตมฺจฺเจเต
 ปรญฺชตฺติ จิตตมาเสสุ จิตฺโต ตารนฺตเร ธิยํ.

จิตต ศัพท์ที่นุ่งสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **วิญญาณะ** จิต (๒) **จิตตกัมมะ** จิตกรรมภาพเขียน, ภาพสลัก (๓) **วิจิตตะ** ความวิจิตร (๔) **ปัญญาตติ** นามบัญญัติ คือผู้ชื่อว่าจิตตะ (๕) **จิตตมาสะ** เตือนห้า

จิตตา ศัพท์ในอิตถิลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ **ตารันตระ** ดาวจิตตะ

[๘๓๙] สามํ เวทนฺตเร สนฺเตว ตํ ปีเต สามเล ติสฺสุ
 สยมตฺเลพฺพยํ สมํ สามา จ สาริวายปิ.

สาม ศัพท์ที่นุ่งสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทันตระ** สามเวท (๒) **สันตวะ** การปลอมโยน

สาม ศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปีตะ** สีเหลือง (๒) **สามละ** สีเขียวคราม

สาม ศัพท์ที่เป็นอภัยยะคืออนิบาด มีอรรถ **สย** ศัพท์ แปลว่า เอง (ทำเอง, เป็นเอง)

สามา ศัพท์ในอิตถิลิงค์มีอรรถ **สาริวา** เถาจึงจ้อดำ

๑ วิ.จุล. ๗/๔๔๗/๒๘๓

๒ วิ.มหาว. ๑/๔/๔

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๐๒/๓๕๕

๔ มช.มูล. ๑๒/๒๕๐/๒๓๐

๕ มช.อุปริ. ๑๔/๗๖๗/๔๘๖

๖ วิสุทฺธิ.ฎี. ๒/๑๔๙/๒๐๔

[๘๔๐] ปุเม อัจริยาภิมุหิ ครุ มาตาปิตุสวปี
 ครุ ตีสุ มหฺนฺเต จ ทุชฺชราลหุเกสุ จ.

ครุศัพท์ในบุลึงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อัจริยาภิ** ผู้ควรเคารพมีอาจารย์เป็นต้น (๒) **มาตุ** มารดา (๓) **ปิตุ** บิดา

ครุศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มหันตะ** ความมีมาก (๒) **ทุชฺชระ** ถาวรวัตถุ (๓) **อลหุกะ** มีน้ำหนัก

[๘๔๑] อัจจิตเต วิชฺชมานเ จ ปสฺตเถ สจฺจ สาธุสุ
 ชินฺเน จ สมิเต เจว สนฺโตภิเชยฺยลึงฺคิโก.

สนฺตศัพท์ที่เป็นอภิเชยยลึงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **อัจจิตะ** การบูชา (๒) **วิชฺชมานะ** ความมีอยู่ เช่น ปณฺจิเม ภิกฺขเว มหาโจรา สนฺโต สวิชฺชมานา โลกสมิ^๑ ภิกษุทั้งหลาย ในโลกมีมหาโจรอยู่ ๕ พวก (คือ มหาโจรผู้ปรารถนาความเป็นใหญ่ ภิกษุผู้อวดอ้างเอาธรรมวินัยของพระตถาคตว่าเป็นของตน ภิกษุผู้โจกเพื่อนภิกษุผู้บริสุทธิ์ ภิกษุผู้ประจบคฤหัสถ์ด้วยครุภัณฑ์ของสงฆ์ และภิกษุผู้อวดอุตริมนุสสรธรรมที่ไม่เป็นจริง) (๓) **ปัสตเถ** การสรรเสริญ เช่น **อญฺญ วิตฺถโก อญฺญ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา**^๒ วิตถและวิจารณ์ สงบระงับไป (๔) **สัจจะ** ความจริง อารมณ์ของสันตญาณ (มรรคจิต) เช่น **อติคโต โข มุยาโย ฌมฺโม คมฺภีโร ทฺททโส ทฺรฺนุโพโธ สนฺโต ปณฺโธ**^๓ ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตามรู้ยาก เป็นอารมณ์ของสันตญาณและเป็นธรรมอันประณีต (๕) **สาธุ** คนดี เช่น **สนฺโต หเว สพฺพิ ปเวทยนฺติ**^๔ สัตบุรุษเท่านั้นกล่าวกับสัตบุรุษ (๖) **ชินฺเน** ความลำบากหรือความเหน็ดเหนื่อย เช่น **ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ**^๕ ทางหนึ่งโยชน์ ช่างยาวไกลสำหรับผู้เหน็ดเหนื่อย (๗) **สमितะ** ความสงบจากกิเลส เช่น **อุปสนฺตสฺส สทา สติมโต**^๖ ผู้สงบจากกิเลส มีสติทุกเมื่อ

ฉติ คาถาเนกัตถ์ฉันทนา.

ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละคาถา จบ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๖๙ ๒ อภิ.วิ. ๓๕/๖๕๙/๓๔๘ ๓ วิ.มหา. ๔/๗/๘
 ๔ ถ.สคาถ. ๑๕/๓๒๒/๑๐๒ ๕ ขุ.ขุททก. ๒๕/๑๕/๒๓ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๔/๒๗๔

องคุลคัคคัม ปรามสตี^๑ ลูบคลำปลายองคุลีนั้นด้วยปลายองคุลีนั้น (๔) **ปุโรโต** ข้างหน้า (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อญ. ๑/๑๙๖; ที.อญ. ๔/๒๕๐/๒๑๒; มช.อญ. ๗/๕๖/๑๔๘ เป็นต้น)

อคคัคคัพพีในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วระ** เลิศ, ประเสริฐ เช่น ตถาคโต เตสั อคคคกขายตี^๒ พระตถาคตชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น

ปรคัคคัพพีในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปัจจนิกะ** คัตรู เช่น ปรราชาหิ ภายมาโน^๓ ผู้ถูกพระราชารู้เป็นข้าศึกทำให้กลัว (๒) **อุตตมะ** ประเสริฐ เช่น ปริสญญ จ ปุคคัลโปปรญญ จ^๔ รู้จักบริษัฏ รู้จักบุคคลผู้ประเสริฐ (๓) **อัญญะ** สิ่งอื่น เช่น โส ปรสตตานัม ปรปุคคลานัม เจตสา เจโต ปริจจ ปชานาตี^๕ กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นและบุคคลอื่นด้วยใจ (๔) **ปัจจมาภาคะ** ข้างหลัง เช่น ธาตุลึงเคหิ ปรา ปัจจยา^๖ ลงปัจจัยข้างหลังธาตุและลิงค์

[๘๔๔] โยนิ กาม สิริสุสรา ธมฺมุขยามยเส ภาคั
 อุฬารโ ติสฺสู วิปุลเสฏฺฐเจ จ มธฺุเร ลียา.

ภคคัคคัพพีมีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **โยนิ** นิमितผู้หญิง เช่น ภคินี ผู้หญิง พี่สาวน้องสาว (๒) **กามะ** ความต้องการ (๓) **สิริ** ปัญญาและบุญ (๔) **อิสสระ** ความเป็นใหญ่ (๕) **ธัมมะ** คุณธรรมมีศีล เป็นต้น (๖) **อุขยามะ** ความเพียร (๗) **ยสะ** บริวารและชื่อเสียง (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อญ. ๑/๑๓๒; ชุ.อญ. ๑๗/๙๕; วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๒๗๐ เป็นต้น)

อุฬารคัคคัพพีในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิปุละ** กว้างใหญ่ เช่น อปฺปมาโณ จ อุฬารโ โสภาโส^๗ ทั้งแสงสว่างอันกว้างไกลหาประมาณมิได้ (๒) **เสฏฺฐะ** ประเสริฐ เช่น อุฬาราย ชลฺ ภาวุ วจฺฉายนโ สมณั โคตมัม ปตัสฺสาย ปตัสฺสติ^๘ ท่านพระวัจฉายนะสรรเสริญพระสมณโคตมด้วยคำสรรเสริญอันประเสริฐ (๓) **มธฺุระ** รสหวาน เช่น อุฬารานี ขาพนียานี ขาพนตี^๙ เคี้ยวกินของขบเคี้ยวอันหวานอร่อย (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อญ. ๖/๑๔๒/๖๕; สั.อญ. ๑๓/๗๙๘/๒๙๑; ชุ.อญ. ๓๐/๗/๑๑ เป็นต้น)

[๘๔๕] สมฺปนฺโน ติสฺสู สมฺปฺณฺเณ มธฺุเร จ สมฺงคินิ
 สงฺขา ตฺถ ญาเณ โภจฺจาส- ปญฺณตฺติคณฺนาสุ จ.

สมฺปนฺนคัคคัพพีในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สัมปฺณฺเณ** ความบริบูรณ์ เช่น สมฺปนฺนัม สาลิเกทาริ สุวา ญฺณชฺนตี^{๑๐} นาข้าวสาลีบริบูรณ์ดี แต่พวกนกแขกเต้าพากันมากินเสีย (๒) **มธฺุระ**

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๓/๓๔๓ ๒ อญ.จตุกก. ๒๑/๓๔/๔๔ ๓ ชุ.อญ. ๒๖/๒๐/๑๗๐
 ๔ อญ.สตุตฺต. ๒๓/๖๕/๑๑๔ ๕ ที.สีล. ๙/๑๓๕/๑๐๕ ๖ กจฺจายนฺสตุตฺต. ๓๓๒
 ๗ วิ.มหา. ๔/๑๗/๒๓ ๘ มช.มูล. ๑๒/๓๒๙/๓๓๖ ๙ มช.มูล. ๑๒/๔๐๗/๔๓๙
 ๑๐ ชุ.ชา. ๒๗/๑๘๗๒/๓๖๖

รสหวาน เช่น อิมิสฺสา ภาณเต มหาปจฺวียา เหนฺจิมตลํ สมฺปนฺนํ, เสยฺยถาปิ ชุทฺทมตฺถํ
อนีลกํ, เอวมฺสฺสาทํ^๑ พระพุทธเจ้าข้า พื้นเบื้องล่างแผ่นดินผืนกว้างใหญ่นี้ สมบูรณ์ มีรสโอชา
เหมือนน้ำผึ้งมีที่ไม่มีตัวอ่อน ฉะนั้น (๓) **สมังคี** ความถึงพร้อม เช่น ตีหิ วิชฺชาหิ สมฺปนฺโน^๒
ถึงพร้อมด้วยวิชา ๓ (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุ.อฎ. ๒๗/๑๑๑/๓๙๙ เป็นต้น)

สงฺขา ศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ญานะ** ปัญญาพิจารณา เช่น สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ^๓ พิจารณา
แล้วจึงใช้สอยปัจจัยอย่างหนึ่ง (๒) **โกฏฐาสะ** ส่วน เช่น ปปฺยจสญฺญาสงฺขา สมฺมาจรนฺติ^๔
ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้าครอบงำบุรุษ (๓) **ปัญญัตติ** บัญญัติ เช่น เตลํ เตลํ ธมฺมานํ
สงฺขา สมญฺญา^๕ การบัญญัติเรียกธรรมทั้งหลายเหล่านั้น (๔) **คณนา** การนับ เช่น น สุกฺร
สงฺขาตุ^๖ ใครๆไม่สามารถนับได้ง่าย (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มช.อฎ. ๗/๒๒/๑๒; วิ.ฎ.
๒/๗๓/๑๙๗ เป็นต้น)

[๘๔๖] **จานํ อิสฺสริโยกาส-** **เหตุสุ จิตฺตยมฺปิ จ**
อโถ มาเน ปกาเร จ โภจฺจาเส จ วิโธ ทฺวิสุ.

จान ศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อิสฺสริยะ** ตำแหน่งสูง เช่น กิ ปนายสฺมา เทวานมินฺโท กมฺม
กตฺวา อิมํ จานํ ปตฺโต^๗ ผู้มีอายุ พระอินทร์ทำกรรมอะไรไว้ จึงถึงตำแหน่งนี้ (๒) **โอกาสะ**
ขณะนั้น เช่น จานฺโสเวตํ ตถาคตํ ปฏิภาติ^๘ พยากรณ์นั้นมาปรากฏแจ่มแจ้งแต่พระตถาคต
ทันที (๓) **เหตุ** เหตุ เช่น จานญจ จานโต อญฺจานญจ อญฺจานโต ยถาญฺตํ ปชานาติ^๙
ตถาคตย่อมรู้เหตุโดยเป็นเหตุ รู้สิ่งอันมิใช่เหตุโดยเป็นสิ่งมิใช่เหตุ ตามความเป็นจริง (๔) **ฐิติ** การ
ดำรงอยู่ เช่น จานกฺสโล โหติ^{๑๐} เป็นผู้ฉลาดในการดำรงตน (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มช.
อฎ. ๗/๓๑/๑๑๑ เป็นต้น)

วิธ ศัพท์เป็นปวงลิงค์และอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มานะ** ความเยอหยิ่งถือตัว เช่น
เสยฺโยหมสฺมิตฺติ วิธา สทิสฺโหมสฺมิตฺติ วิธา^{๑๑} ถือตัวว่าเราประเสริฐกว่าเขา ถือตัวว่าเราเสมอเขา
(๒) **ปการะ** ประการหรือรูปพรรณสัณฐาน เช่น กถํ วิธํ สีลวณฺตํ วทนฺติ, กถํ วิธํ ปญฺยวณฺตํ
วทนฺติ^{๑๒} บัณฑิตท่านเรียกผู้เช่นไรว่า เป็นผู้มีศีล เรียกผู้เช่นไรว่า เป็นผู้มีปัญญา (๓) **โกฏฐาสะ**
ส่วน เช่น เอกวิเธน มาโน^{๑๓} มีมานะโดยส่วนเดียว (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.อฎ.
๕๓/๗๗๑/๓๖๓ เป็นต้น)

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๖/๑๑

๒ มช.มช. ๑๓/๗๐๗/๖๔๙

๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๓๖/๒๓๖

๔ มช.มูล. ๑๒/๒๔๕/๒๒๒

๕ อภิ.ธมฺมสํ. ๓๔/๙๔๑/๓๒๗

๖ ส.สคาน. ๑๕/๖๐๓/๒๒๒

๗ มช.อฎ. ๗/๓๑/๑๑๑

๘ มช.มช. ๑๓/๙๕/๙๒

๙ มช.มูล. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐

๑๐ มช.อฎ. ๗/๓๑/๑๑๑

๑๑ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘

๑๒ ส.สคาน. ๑๕/๒๕๘/๗๔

๑๓ ชุ.มหานิ. ๒๙/๑๐๒/๙๓

[๘๔๗] **ปญฺโฆปวาสชนฺตีสฺสุ ทโม อินฺทฺรียสํวเร**
ฉาณฺเจ จ โสมนสฺเส จ เวโท ฉนฺทลลล ใจฺจเต.

ทมคัฟท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปญฺญา** ปญฺญา (๒) **อุปวาสะ** การจำศีล (๓) **ขันติ** ความอดทน (๔) **อินฺทฺรียสังวระ** การสำรวมอินฺทฺรีย

เวทคัฟท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ฉาณฺเจ** ปญฺญาฉาณฺเจ เช่น ยํ พฺรหฺมณํ เวทคฺมา ภิชฺณฺญา^๑ ท่านรู้ผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ผู้ถึงเวท (๒) **โสมนัสสะ** ความยินดี เช่น เย เวทชาตา วิจรนฺติ โลเก^๒ คนเหล่าใดเกิดโสมนัสทองเที่ยวไปในโลก (๓) **ฉนฺทลลล** ในคัมภีร์เวท เช่น ตินฺณํ เวทานํ ปารคฺคฺ สนิคฺคฺกุญฺญกฺกานํ^๓ รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิพนธ์ๆ (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฎ. ๕๑/๘๖/๑๐๘ เป็นต้น)

[๘๔๘] **ชนฺธโกฏฺฐาสปฺสฺสาว- มคฺคเหตุสฺสุ โยนิ สา**
กาเล ตฺถ กฺกุเล สีมายํ เวลา ราสิมฺหิ ภาสิตา.

โยนิคัฟท์เป็นอิตติลลลลล กกล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ชนฺธโกฏฺฐาสสะ** กำเนิด ๔ มีอณฺทชเชเป็นต้น (๒) **ปัสสาวมคฺค** ช่องปัสสาวะของหญิง (๓) **เหตุ** สาเหตุ

เวลาคัฟท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **กาล** กาลเวลา (๒) **กฺกุเล** ผึ่ง (๓) **สีมา** ขอบเขต (๔) **ราสิ** กอง

[๘๔๙] **โวหาโร สทฺทปณฺณตฺติ- วณฺชชาเจตนาสฺสุ จ**
นาโค ตฺรคฺคหตฺตีสฺสุ นาครุกฺเข ตฺถตฺตเม.

โวหารคัฟท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สทฺท** คัฟท์และเสียง (๒) **ปณฺณตฺติ** บัญญัติเรียก (๓) **วณฺชชา** การค้าขาย (๔) **เจตนา** ความตั้งใจ

นาคคัฟท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อุระ** พญานาค (๒) **หัตถี** ช้าง (๓) **นาครุกฺเข** ต้นกากะทิง (๔) **ตฺถตฺตมะ** ความประเสริฐ

[๘๕๐] **เสฏฺฐาสทหายสงฺขยาณฺณ- ตฺถเยเสวโก ตลลลลคิโก**
ราเค ตฺถ มานโส จิตฺตา- รหตฺเตสฺสุ จ มานสํ.

เอกคัฟท์เป็นได้ ๓ ลลลลล มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **เสฏฺฐ** ความประเสริฐ (๒) **อสทหาย** ผู้เดียวไม่มีเพื่อน (๓) **สงฺขยา** การนับ (๔) **อัญญ** สิ่งอื่น (๕) **ตฺถเย** ความเหมือนกัน

มานสคัฟท์ปุงลลลลลลลลลลล **ราคะ** ตัณหา

มานสคัฟท์นปุงลลลลลลลลลลล **จิตตะ** จิต (๒) **อรหัตตะ** อรหัตผล

๑ ขุ.สุตตนิ. ๒๕/๔๒๘/๕๓๖

๒ อฎ.จตุกก. ๒๑/๕๗/๘๓

๓ ที.ถลล. ๘/๑๔๓/๑๑๕

[๘๕๑] มวลี เก สนฺติเก มฺล- มฺลเ เหตุมุหิ ปากเต
 ฐปาทุยฺสปกณฺฑเทสุ ชนฺโธ ราสิคฺคฺเณสุ จ.

มูลศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) ภา ดาวมุละ (๒) สันติเก ที่ใกล้ (๓) มุลมุละ โคนต้นไม้เป็นต้น
 (๔) เหตุ เหตุมีโลภะเป็นต้น (๕) ปากตะ ทรัพย์ต้นทุน

ชนธศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) ฐปาติ ชั้นที่ ๕ มีรูปชั้นนี้เป็นต้น (๒) อังสะ ไหล่ (๓) ปกัณฑะ
 ลำต้น (๔) ราสิ กอง (๕) คฺคฺเณ คุณความดี

[๘๕๒] อารมฺโห วิริเย กมฺเม อาทิกมฺเม วิโกปนเ
 อโถ หทยวตฺถุมฺหิ จิตฺเต จ หทยํ อุเร.

อารมฺหศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) วิริยะ ความเพียร (๒) กัมมะ การกระทำ (๓) อาทิกัมมะ
 กรรมในเบื้องต้น (๔) วิโกปนะ การทำลาย

หทยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) หทยวตฺถุ หัวใจ (๒) จิตตะ จิต (๓) อุระ ออก

[๘๕๓] ปัจจตาปาณฺพนฺธสุ ราคาโทนฺสุโย ภเว
 มาตงฺคฺมฺทุพฺปิณฺฑเท ตฺ ชมฺเฏ กุมฺโภ ทสฺมฺพณเ.

อนฺสุยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ปัจจตาปะ ความเดือดร้อนภายหลัง (๒) อนฺพฺนฺธะ การติดตาม
 (๓) ราคาติ อนุสัย ๗ อย่าง มีราคาเป็นต้น

กฺมฺภศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) มาตงฺคฺมฺทุพฺปิณฺฑะ กระทบข้าง (๒) ชมฺเฏ หม้อ (๓) ทสฺมฺพณะ
 การนับเท่ากับ ๑๐ ขารี

[๘๕๔] ปวิราวฺโร ปริชเน ชคฺคฺโกเส ปริจฺจนเท
 อาลมฺพฺโร ตฺ สारมฺภเ เภริภเท จ ทิสฺสตี.

ปวิราวฺรศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ปริชนะ ปวิราว (๒) ชคฺคฺโกสะ ฝักดาบ (๓) ปริจฺจนะ เครื่อง
 กำบัง

อาลมฺพรศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สारัมภะ ความไกลาหล (๒) เภริภทะ กลอง
 เปิงมาง

[๘๕๕] ชโณ กาลวิเสเส จ นิพฺยาปารฺภูจฺติมฺหิ จ
 กฺลเ ตฺวภิชนฺ วุตฺโต อฺปฺปตฺตฺกฺมฺมฺยมฺปิ จ.

ชนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กาลวิเสสะ เวลาขณะเดียวเท่ากับดัดนิ้ว ๑๐ ครั้งติดกัน
 (๒) นิพฺยาปารฺภูจฺติ การตั้งอยู่ไม่นาน

อภิธานศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กฺุละ** ตระกฺุล (๒) **อุปปัตตภูมि** แผ่นดินเป็นที่เกิด

[๘๕๖] **อาหาโร กพพีการา-** **หาราทีสุ จ การณ**
วิสฺสาเส ยาจนายญจ **เปเม จ ปณโย มโต.**

อาหารศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กพพีการาหาราติ** อาหาร ๔ อย่าง มีกพพีการาหาราเป็นต้น (๒) **การณ** เหตุ

ปณยศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิสฺสาสะ** ความคั่นเคย (๒) **ยาจนา** การขอ (๓) **เปมะ** ความรัก

[๘๕๗] **ณาทิ สทฺฐาจิรวาติ-** **เหตุวาธาเรสุ ปจฺจโย**
กีฬาทิพฺพวิหาราทิ **วิหาโร สฺคตฺตลเย.**

ปจฺจยศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ณาทิ** ปัจจัยที่ประกอบลิงค์และธาตุในคัมภีร์ไวยากรณ์ มี **ณ** เป็นต้น (๒) **สัฏฺฐา** ความเชื่อมั่น (๓) **จิรวาติ** ปัจจัยสี่มีจิรวเป็นต้น (๔) **เหตุ** เหตุ (๕) **อาธาระ** ที่อาศัย

วิหารศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กีฬา** การละเล่น (๒) **ทิพฺพวิหาราทิ** ทิพยวิหาร อริยวิหาร และพรหมวิหาร (๓) **สฺคตฺตลเย** อวาสาหรือวิหาร

[๘๕๘] **สมตฺถเน มโต จิตฺเต-** **กคฺคตฺตายํ สฺมาติ จ**
โยโค สฺงฺเค จ กามาโท **ณานปายesu ยุตฺติย.**

สมาธิศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมตฺถน** การตกลง (๒) **จิตฺเตกคฺคตา** ความมีอารมณ์เดียวของจิต (สมาธิ)

โยคศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สังฺคะ** การติดขัด (๒) **กามาติ** โยคะ ๔ มีกามโยคะเป็นต้น (๓) **ณาน** ฌาน (๔) **อุบาย** อุบายมีสามะเป็นต้น (๕) **ยุตฺติ** การประกอบ

[๘๕๙] **โกโค สฺปฺปนฺณจฺเคสุ** **โกฏฺฐิลฺเล ภูญฺชเน ธเน**
ภูมिภาเค กิเลสฺ จ **มเล จาญฺคณฺมฺจฺจเต.**

โกคศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สัปปณฺณ** พังพานู (๒) **สัปปิงคะ** ขนดงู (๓) **โกฏฺฐิล** ความคดงอ (๔) **ภูญฺชเน** การบริโกค (๕) **ธเน** ทรัพย์สิน

องฺคณศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภูมिภาเค** พื้นที่ส่วนหนึ่งมีสนามหลวงเป็นต้น (๒) **กิเลส** สังฺกิเลส (๓) **มละ** มลทินมีราคะเป็นต้น

[๘๖๐] ธนาทิทบุเป ปญญา ย อภิมานโน มโตจ
อปเทโส นิमितเต จ ฉเล จ กถเน มโต.

อภิมานศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ธนาทิทบุเป ความเยอหยิ่งเพราะมีทรัพย์เป็นต้น
(๒) ปญญา ปญญา

อปเทโสศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) นิमितเต เหตุ (๒) ฉเล ความโง่ (๓) กถเน การ
กล่าว

[๘๖๑] จิตเต กาเย สภาเว จ โส อตฺตา ปรมตฺตนิ
อถ คุมฺโพ จ ถมฺภสฺมี สมฺมเห พลสฺซชเน.

อตฺตศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) จิตเต จิต (๒) กาเย กาย (๓) สภาเว สภา
(๔) ปรมตฺตเต ปรมัตถ์ตามทัศนะของเดียรถีย์

กุมฺพศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ถัมภะ เสาเรือนเป็นต้น (๒) สมฺมเห กอหรือพุ่มไม้ (๓) พลสฺซชเน
การระดมพล

[๘๖๒] อนฺโตมเว กุสฺสเล จ โภฏฺโจนฺโตกฺจฺฉิยํ ปฺยถ
โสปานํคฺมุหิ อฺณฺทิสฺโส มกฺกฺเฐ สีสเวจฺเน.

โภฏฺจศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อนฺโตมวะ ภายในเรือน (๒) กุสฺสละ ยุ่งหรือฉาง (๓) อนฺโตกฺจฺฉิ
ลำไส้

อฺณฺทิสฺศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) โสปานํคคะ หัวบันได (๒) มกฺกฺเฐ มงกุฎ (๓) สีสเวจฺเน
กรอบหน้า

[๘๖๓] นิชฺยาสเ เสชเว ทฺวารเว นิชฺยฺุโห นาคทนฺตเก
อโถ ลิชฺณฺเต ตฺถณฺีเร กลาโป นิกเร มโต.

นิชฺยฺุหศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) นิชฺยาสะ ยางไม้ (๒) เสชวะ ดอกไม้ประดับบนคิรีชะ
(๓) ทฺวาระ ประตู (๔) นาคทนฺตเก ขอลำหรับแขวนหมวกเป็นต้น

กลาปศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ลิชฺณฺตะ หางนกยูง (๒) ตฺถณฺีระ แล่งธนู (๓) นิกเร
หมู่ นิก

[๘๖๔] จุฬาสฺยตเกเสสฺสุ มกฺกฺเฐ โมพิ จ ทฺวิสฺสุ
สฺงฺไซ ตฺวนิตฺติยํ กมฺพุ- นลาภฺจฺจิสฺสุ โคปฺพเก.

โมหิศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **จูฬา** ผมงูก (๒) **สังยต** เกสะมวยผม (๓) **มกฺกฺฆะ** มงกฺกฺ

สงฺขศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กัมพู** หอยสังข์ (๒) **นลาภฺญฺญิ** กระดุกหน้าผาก (๓) **โคปผกะ** ข้อเท้า

[๙๖๕] **ปกฺโข** กาละ **พล** สาธฺย **สชีวา** ธฺสฺ **ปฺงฺคฺ** เพ
เทเส ญฺณเว **ปุเม** **สินฺธุ** **สริ** ตายํ **ส** นาริยํ.

ปกฺศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **กาละ** ช้างขึ้น-ช้างแรม (๒) **พละ** กองพล (๓) **สาธฺย** วัตถุที่ควรให้สำเร็จ (๔) **สชี** เพื่อน (๕) **วาทะ** หางธนู (๖) **ปฺงฺคฺ** ณะ คนเปลี้ย

สินฺธุศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทสะ** เมืองสินธุ (๒) **อันฉวะ** มหาสมุทร

สินฺธุศัพท์ที่ในอิตถิลิงค์ มีอรรถ **สริตา** แม่น้ำ

[๙๖๖] **คเช** **กเรณฺ** **ปุริเส** **โส** หตฺถินิยมิตฺถิยํ
รตเน **วชิโร** นิตฺถิ **มณิ** เวธินฺทเหตุสิ.

กเรณฺศัพท์ในปุงลิงค์ มีอรรถ **คชะ** ช้างพลาย

กเรณฺศัพท์ที่ในอิตถิลิงค์ มีอรรถ **หัตถินิ** ช้างพัง

วชิรศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **รตนะ** เพชร (๒) **มณิ** เวชะ เครื่องเจียรไน (๓) **อินทเหตุ** อาวุธของพระอินทร์

[๙๖๗] **วิสาณํ** **ตีสุ** **มาตงฺค-** **ทนฺ** เต จ **ปสุ** ลิงคเก
โกภฺยิ **ตุ** **มโต** **โกโณ** **ตถา** **วา** ทิตฺตวาทเน.

วิสาณศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มาตงฺค** ทันตะ งาช้าง (๒) **ปสุ** ลิงคคะ เขาสัตว์

โกณศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกภฺยิ** มุมหรือปลาย (๒) **วา** ทิตฺตวาทนะ อุปกรณ์ดีดพิณ

[๙๖๘] **วณิ** ปฺปเถ **จ** **นคเร** **เว** เท จ **นิค** โมถ **จ**
วิ วาทา **โท** ธีกรณํ **สิ** ยาธาเร **จ** **การ** เณ.

นิคศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วณิ** ปปะชะ ย่านร้านค้าหรือห้างสรรพสินค้า (๒) **นคระ** เมือง (๓) **เวทะ** คัมภีร์นิคมเวท

อติกรณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิ** วาทา **ท**ิ คติอติกรณํ มีวิวาทาธิกรณํเป็นต้น (๒) **อา** ธาระ ที่ตั้งและอรรถของสัตว์มีวิภัตติ (๓) **การ** ณะ เหตุ

[๘๖๙] ปสุมฺหิ วสุธายญจ วาจาโท โค ปุมิตฺถิยํ
 หริเต ตฺ สุวณฺเณ จ วาสฺูเทเว หริริโต.

โคศัพท์ในปุงลิงค์และอิตถीलิ่งค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ปสุ วัว (๒) วสุธา แผ่นดิน (๓) วาจาที
 คำพูดเป็นต้น (อาทิสัพท์เอา สักคะ สวรรค์, รั้งลิ รัศมี, วชิระ เพชร, จันทะ ดวงจันทร์, ชละ น้ำ)

หริศัพท์เป็นปุงลิงค์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) หริตะ สีสียวไปไม้ (๒) สุวณะ ทองคำ (๓) วาสูเทวะ
 พระวิษณุ

[๘๗๐] आयत्ते परिवारे ज ग़रियायं प्रिकुको
 उदत्तसो द्वादसो ज कण्ठपुत्रे ज सेखरे.

ปริคคหศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) आयत्ते การยึดติด (๒) परिवारे परिवาร (๓) กรिया
 ภรรยา

อุตฺตสศัพท์และอวตฺสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กัณฺฐปุระ เครื่องประดับหู (๒) เสขระ
 ดอกไม้ประดับศีรษะ

[๘๗๑] विषुष्यं वशिरे जेवा- सन्दिधिप्रिते पुष्य
 गोणे संखयाविसेसुमी उकुगंसे गोष्ठी नारियं.

อสนิศัพท์ในอิตถीलิ่งค์และปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วิษุ สายฟ้า (๒) วชิระ อวรุชของ
 พระอินทร์

โกष्ठीศัพท์ในอิตถीलิ่งค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) โกณะ มุม (๒) สังขยาวิเสสะ สังขยาจำนวนหนึ่ง
 คือ ๑ โกष्ठी (๓) อุกกังสะ ที่สุด

[๘๗๒] गुषाखालापानकु- मोरुगुषासु सा लिषा
 सपुपथाजयमासिदधि औगुजसुसासिसनायपि.

ลิษาศัพท์เป็นอิตถीलิ่งค์ มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) गुषा ผมงู (๒) ขาลา เปลวไฟ (๓) ปาณะ
 ประเสริฐ (๔) อัคคะ ปลายสุด (๕) โมรुगुषา หงอนนกยูง

อาสึศัพท์เป็นอิตถीलิ่งค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัปปทาฐา เขี้ยวงู (๒) อิกฺกุฐาาสึสนา ความ
 ปราบณาวัดอุณฺนนำปราบณา

[๘๗๓] वसा विसिनतेलसुमी वसका वण्णमाकाविसु
 अगिलासे त् तु गिरणे अगिसङ्के रुजितुद्यियं.

วสาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิสินเดละ** น้ำมันเหลว (๒) **วสคา** หญิงผู้อยู่ในอำนาจ (๓) **วัณณาकारी** แม่วัวหมัน

รุจีศัพท์ในอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อภิลาสะ** ความชอบใจ (๒) **กิระณะ** รัศมี (๓) **อภิสังคะ** ความดีใจ

[๘๗๔] **สญญา สญขานเน นามะ เจตนายญจ ทิสฺสติ**
อัสเส ลิปฺเป กลา กाले णाके जनुत्तस्स सोप्पे.

สญญาศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สญฺขานนะ** การหมายรู้ (๒) **นามะ** ชื่อ (๓) **เจตนา** ความจงใจ

กลาศัพท์ปรากฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อังสะ** ส่วน (๒) **ลิปปะ** ศิลปะ ๖๔ อย่าง มีนัจจะ และวาทนะเป็นต้น (๓) **กาละ** เศษเสี้ยวเวลา (๔) **จันทโสฬสภาคะ** เสี้ยวที่ ๑๖ ของดวงจันทร์ (๑ ใน ๑๖, หารด้วย ๑๖)

[๘๗๕] **พีชโกเส มรฺกฺญเ** **กณฺณภูสาย กณฺณิกา**
आकामिकाले तीम्भटे **पगावे ज म्दायति.**

กณฺณิกาศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **พีชโกสะ** ฝักบัว (๒) **มรฺกฺญะ** ซ่อฟ้า (๓) **กัณณภูสา** ตุ่มหู

อายติศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **आकामिकालะ** อนาคตกาล (๒) **तीम्भटे** ความยาวนาน (๓) **ปกาเว** อำนาจ

[๘๗๖] **อุณฺณา เมสาทิลोमे ज गुम्भुमे रोमठादुयं**
वारुणी द्विदुद्यिं वृत्ता नग्नुगीमतिरासु ज.

อุณฺณาศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เมสาทิลोเม** ขนสัตว์มีขนแกะเป็นต้น (๒) **กุมภ์รัมโรมธาตุ** อุณาโลมที่งอกขึ้นระหว่างคิ้ว

วารุณีศัพท์ในอิตถิลิงค์ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นัฏฺฐกี** หญิงนักพ้อน (๒) **มทิวา** สุรา

[๘๗๗] **กรฺยจิตฺเต ज क्रणे** **किर्यं गम्भुनि ग्रिया**
सुनिसायं तु कण्ठाय **शायय ज वृत्त म्दा.**

กรฺยศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กรฺยจิตเต** กรฺยชาติ (๒) **กรณะ** การกระทำ

กรฺยาศัพท์อิตถิลิงค์ท่านรู้ในอรรถ **กัมมะ** กิจที่ควรทำ. บางอาจารย์ท่านกล่าวว่า **กรฺยะ** และ **กรฺยา** มีอรรถเดียวกัน

วฐุคัพททำนรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สุณิสสา** สะใภ้ (๒) **กัญญา** หญิงสาวในปฐมวัย
(๓) **ชಾಯา** ภรรยา

[๘๗๘] **ปมาณิสฺสริเย มตฺตา อกฺขรารายเวปฺปกะ**
สุตฺตํ ปาวจเนริฎฺเฐ ตนฺเต ตํ สฺปิเต ติสฺสุ.

มตฺตาคัพทมีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปมาณะ** ประมาณ, มาตรา (๒) **อิสสริยะ** ความเป็นใหญ่
(๓) **อักขรารายะ** มาตราเสียงของอักษร มีครุและลหุเป็นต้น (๔) **อัปปกะ** ความมีน้อย

สุตฺตคัพททำนปุงสกกลงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาวจนะ** พระพุทธพจน์ (๒) **อิริฎฐะ** ยาดองชนิดหนึ่ง
ที่มีสีกลิ่นและรสเหมือนกับสุรา (๓) **ตันตะ** เส้นด้าย

สุตฺตคัพทในกลงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **สฺปิเต** ผู้นอนหลับ

[๘๗๙] **ราชลิ่งโคสภงเคสุ รุกฺเข จ กกุโท ปฺยถ**
นิมิตฺตกฺขรสุเปสุ พฺยณฺชนํ จิหเน ปเท.

กกุทคัพทมีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ราชลิ่งคะ** เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง (๒) **อุสภังคะ** หนอก
วัว (๓) **รุกษะ** ต้นกุ่ม

พฺยณฺชนคัพทมีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **นิมิตตะ** องค์ชาติ (๒) **อักขระ** พยัญชนะอักษร (๓) **สฺปิ**
กับข้าว (๔) **จิหนะ** ร่องรอย (๕) **ปะทะ** บทที่มีวิภัติเป็นที่สุด

[๘๘๐] **โวหารเ เชตฺวมิจฺฉายํ กิฬาโท จาปิ เทวนํ**
ภริยายํ ตู เกทาเร สรีเร เขตฺตมวีริตํ.

เทวนคัพทกล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โวหาระ** การค้าขาย (๒) **เชตฺวมิจฉา** ความปรารถนาชัยชนะ
(๓) **กีฬาที** การละเล่นเป็นต้น

เขตฺตคัพทกล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภริยา** ภรรยา (๒) **เกทาเร** แปลงนา (๓) **สรีระ** ร่างกาย

[๘๘๑] **สุสฺสุสฺสาณฺจ วิญญเณยฺยํ อิสฺสาภยาเสปฺยุปาสนํ**
สุลฺลํ ตฺนิตฺถิยํ เหติ- เกเท สงฺกฺรฺชาสุ จ.

อุปาสนคัพทฟังทราบในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุสฺสุสา** การเข้าไปปรนนิบัติรับใช้ (๒) **อิสสาภยาสะ**
การฝึกหัดยิงธนู

สุลฺลคัพทในปุงกลงค์และนปุงสกกลงค์ ฟังทราบในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เหติภะ** อาวุธชนิดหนึ่งคือหลาว
(๒) **สังกุ** ขวากหนาม (๓) **รฺชา** โโรคจุกเสียด

[๘๘๒] **ตุนติ** **วีณาคุณ** **ตุนต์** **มุขยลิตถนตตุนตุสุ**
รธาทุงเค **ตุ จ ยุโค** **กปุปมุหิ** **ยุคเพ** **ยุค.**

ตุนติศัพท์มีอรรถ **วีณาคุณ** สายพิน

ตุนตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มุขยะ** ประธาน (๒) **ลิตถันตะ** อุทาหรณ์ (๓) **ตันตุ** เส้นด้าย

ยุคศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **รธาทุงคะ** แยกของรถเป็นต้น

ยุคศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัปปะ** ยุค ๔ (๒) **ยุคพะ** คู่

[๘๘๓] **อิติปิปุเป** **จ เรณุมหิ** **โรโซ** **ปกติเซ** **คุณ**
นุยาตปุปเน **ตุ ทานมุหิ** **นินยาดนมุทิวัด.**

รชศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อิติปิปุพะ** ระดูของผู้หญิง (๒) **เรณู** ฝุ่น (๓) **ปกติชะ** รชคุณ (กามคุณหรือความใคร่)ที่เกิดขึ้นตามปรกติ

นินยาดนศัพท์กถ่าวรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **นยาตปุปเน** การคืนสิ่งของที่รับฝากไว้ให้แก่เจ้าของ (๒) **ทานะ** การให้

[๘๘๔] **ครุ** **ปายาวตาเรสุ** **ติดถ** **ปุตมพุกิจิสุ**
ปณฺชเก **โชติ** **นกุชตต-** **รัสสวคิมหิ** **โชติ** **โส.**

ติดถศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ครุ** อาจารย์เป็นต้น (๒) **อุปายะ** เหตุ (๓) **อวดาระ** ทำน้ำ (๔) **ปุตัมพ** น้ำสะอาด (๕) **ทิจิ** ทิจิ

โชติศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นักชัตตะ** ดาว (๒) **รังสิ** รัศมี

โชติศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **อัคคิ** ไฟ

[๘๘๕] **กณฺโฑนิตถี** **สเร** **ทณฺฑเท** **วคฺเค** **จาวสเร** **ปฺยถ**
อุทถฺพาทุทวยมาน **สุวตฺเตปิ** **จ** **โปริส.**

กณฺฑศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สระ** ลูกศร (๒) **ทณฺฑะ** ท่อนไม้ (๓) **วัคคะ** กัณฑ์ เช่น **อิติ** **สนุธิกปฺเป** **ปจโหม** **กณฺโฑ** (กจฺจายน ๑) (๔) **อวสระ** โอกาส

โปริสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุทถฺพาทุทวยมาน** วาดังของบุรุษปานกลาง (๒) **สุวตตะ** ความเป็นผู้กล้าหาญ

[๘๘๖] **อุฏฺจาน** **โปริเสหาสุ** **นินินนาทฺยคฺคเม** **ปฺยถ**
อนิสฺสมหิภาเค **ตุวิริณ** **อุสเร** **ลียา.**

อุฏฺฐาน ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โปริสะ** ความอาจหาญของบุรุษ (๒) **อีหา** ความเพียร (๓) **นินินนาทฺยคฺคมะ** การลุกขึ้นจากที่นั่งเป็นต้น

อิริณ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนิสสยมติภาคะ** พื้นทีโล่งแจ้งไม่มีที่หลบซ่อน (๒) **อุสระ** พื้นที่ดินเค็ม

[๘๘๗] อาราณํ สาธเน จ ปตฺตติยํ ปริโตสเน
ปธานเน ตฺ จ สาณุมหิ วิสาธเน ลิงฺคฺมุจฺเจเต.

อาราณ ศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สาธนะ** การทำให้สำเร็จ (๒) **ปตฺตติ** การถึง (๓) **ปริโตสเน** ความยินดี

ลิงฺค ศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปธานะ** ประชาน (๒) **สาณู** ที่ราบสูง (๓) **วิสาธนะ** งา เขา เจียง หรือสิ่งค้ำของสัตว์

[๘๘๘] ทิฏฺฐจาทิมคฺเค ฃณณกฺขิ- กฺขณลทฺธิสฺสุ ทสฺสนํ
เหม ปรุจฺสุวณฺเณ จ นิโกฺชนิตฺถิ ปสาธเน.

ทสฺสน ศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ทิฏฺฐะ** รูปารมณํ (๒) **อาทิมัคคะ** โสดาปตฺตติมรรค (๓) **ฃณณะ** ปัญญาญาณ (๔) **อັกฺขิ** ดวงตา (๕) **อັกฺขณะ** การดูการเห็น (๖) **ลัทธิ** ทศนคติ

นิโกฺช ศัพท์ในปงฺลึงค์และนปงฺสกลึงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เหม** ทองคำ (๒) **ปรุจฺสุวณฺณะ** มาตราซึ่งน้ำหนัก ๑ นิโกฺชะ เท่ากับ ๕ สุวรรณะ (๓) **ปสาธนะ** เครื่องประดับ

[๘๘๙] ตติเภาเท จ สาขาติ- ผุมฺหิ ปพฺพมุจฺเจเต
นาคโลเก ตฺ ปาตาลํ ภาลิตํ พลวามุเช.

ปพฺพ ศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตติเภาทะ** ตติเเบื้องต้น มีอัฐฐมีและอมวารสีเป็นต้น (๒) **สาขาติผุ** ช่อของกิ่งไม้เป็นต้น

ปาตาล ศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาคโลกะ** โลกบาดาล (๒) **พลวามุชะ** ช่อของพลวามุช (ดูความพิสดารของพลวามุชได้ใน เถร.อฎฺ. ๒/๔๖๘)

[๘๙๐] กามเช โภปเช โทเส พฺยสนญฺจ วิปตฺตติยํ
อโลปกรณเณ ลิทฺธิ- การเกสฺ จ สาธนํ.

พฺยสน ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กามชโทสะ** โทษที่เกิดเพราะติดการดื่มสุราเป็นต้น (๒) **โภปชโทสะ** โทษที่เกิดเพราะความมักโกรธ (๓) **วิปตฺตติ** ความวิบัติ

สาธน ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปกรณะ** เครื่องอุปกรณํ (๒) **ลิตฺธิ** ความสำเร็จ (๓) **การกะ** ชื่อของสาธนะ ๗ ตามนิรุตติวิธี มีกัตตุสาธนะเป็นต้น

[๘๙๕] **สงฺขยานรกเกทสุ** **ปทุมํ วาริเช ปฺยถ**
เทวเกเท วสุ ปุเม **ปญฺชกั รตนเน ธเน.**

ปทุม คัพพีมีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขยาเกท** ปทุมสังขยา (๒) **นรกเกท** ปทุมนรก เช่น ปทุมนิรเย **นิพฺพตโต** เกิดในปทุมนรก (๓) **วาริเช** ดอกบัว

วสุ คัพพีในปงฺกลิงค์มีอรรถ **เทวเกท** เหล่าวสุเทวดา (มี ๘ องค์ คือ อสปะ ฐะ โสมะ ฐะ อนิละ อนละ ปัจจุสะ ปภาสะ)

วสุ คัพพีในปงฺสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รตนะ** รัตนะ (๒) **ธนะ** ทรัพย์

[๘๙๖] **นิพฺพานํ อตฺถคฺมเน** **อปวคฺเค ลียาถ จ**
เสตมฺพฺเช ปุณฺชรีกั **พฺยคฺเช รุกฺขนฺตเร ปุเม.**

นิพฺพาน คัพพีมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัตถคฺมเน** การถึงความดับ (๒) **อปวคฺเค** นิพพาน

ปุณฺชรีกั คัพพีในปงฺสกลิงค์มีอรรถ **เสตมฺพฺเช** ดอกบัวขาว

ปุณฺชรีกั คัพพีในปงฺกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พฺยคฺเช** เลื้อโครง (๒) **รุกฺขนฺตเร** ต้นมะม่วง สวายสอ

คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่

ปุณฺชรีกั ลิตฺมฺโพเช **เสตจฺจตฺเต จ เกสฺชฺเช,**
โกสฺการนฺตเร พฺยคฺเช **โส ทิสาวารณคฺคิสฺ.**

ปุณฺชรีกั คัพพีใช้ในอรรถดอกบัวขาว ฉัตรขาว เกสรขาว มะม่วงลูกเล็กรสหวาน เลื้อโครง และข้างประจำทิศอาคเนย์

[๘๙๗] **อุปฺหาเร พลี ปุเม** **กรสฺมิญฺจาสุรนฺตเร**
สุกฺกั ตฺ สมนฺภเว สุกฺโก **ธวเล กุสฺเล ติสฺ.**

พลี คัพพีในปงฺกลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปฺหาระ** เครื่องเช่นบูชา (๒) **กระ** เครื่องบรรณาการ (๓) **อสุรันตระ** พลีสูร

สุกฺกั คัพพีในปงฺสกลิงค์มีอรรถ **สมนฺภเว** น้ำอสุจิ

สุกฺกั คัพพีในปงฺกลิงค์มีอรรถ **ธวเล** สีขาว

สุกฺกั คัพพีในปงฺกลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กุสฺล** กุศลธรรมหรือธรรมฝ่ายขาว

[๘๙๘] **ทโย ทาเน วิภตฺตพฺพ-** **ธเน จ ปิตฺนํ วเน**
ปฺกฺตตายตฺตตายตฺตา- **ภิลาสฺเสสุ วโส ภเว.**

ทาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** การให้ (๒) **มาตุปิตุวิภัตต์พพณะ** มรดกที่มารดาบิดาแบ่งให้บุตรธิดา (๓) **วนะ** ป่า

วศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปภุตตะ** อำนาจ (๒) **อายุตตะ** ผู้ตกอยู่ในอำนาจ (๓) **อภิลาสะ** ความปรารถนา

[๘๙๙] **ปริภาสนมุโกเส** **นิยเม** **ภาสเนถ** **จ**
ธนิมฺหิ **เสพนํ** **โยธ-** **สีหนาทมฺหิ** **ทิสฺสติ.**

ปริภาสนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อ๊กโกสะ** การดำ (๒) **นิยมะ** การกำหนด (๓) **ภาสนะ** การกล่าว

เสพนศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธนิ** เสียง (๒) **โยธสีหนาทะ** เสียงโห่ร้องดูจราชสีห์ของหมู่ทหาร

[๙๐๐] **ปกโว** **ชาติ** **เหตุมฺหิ** **จาเน** **จาทฺยฺพลฺทฺธิยํ**
อโถ **ตุ** **นาริปฺปผลฺมํ** **เหมนฺดาทิมฺหิ** **จ** **ทฺวิสุ.**

ปกวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชาติเหตุ** เหตุแห่งการเกิดขึ้น (๒) **อาทฺยฺพลฺทฺธิฐานะ** ดินแดนอันเป็นป่อเกิดแห่งทรัพยากร

อุตุศัพท์ในปุงลิงค์และิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาริปฺปผละ** ระดูของผู้หญิง (๒) **เหมันดาทิ** ฤดูเหมันต์เป็นต้น

[๙๐๑] **กรณํ** **สาธกตเม** **กฺริยา** **คตฺเตสุ** **อินฺทฺริเย**
ดาโล **ตุ** **กฺญจิกายณฺจ** **ตฺตฺริยงฺเค** **ทฺมนฺตฺเร.**

กรณศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สาธกตมะ** กรณการกะ (๒) **กฺริยา** การกระทำ (๓) **คัตตะ** ร่างกาย (๔) **อินฺทฺริยะ** อินฺทฺริยมีจักขุนทฺริยเป็นต้น

ตาลศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กฺญจิกา** ลูกกฺญฺแจหรือลูกตาล (๒) **ตฺตฺริยงฺคะ** เครื่องดนตรีมีนึ่งเป็นต้น (๓) **ทฺมนฺตฺระ** ต้นตาล

[๙๐๒] **ปุปฺเพ** **ผล** **จ** **ปลฺโว** **อุปฺปาเท** **คพฺภโฆจน**
คายน **คายน** **อสุเส** **คนฺธพฺโพ** **เทวตฺานตฺเร.**

ปสวศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปุปฺพะ** ดอกไม้ (๒) **ผละ** ผลไม้ (๓) **อุปฺปาทะ** การเกิดขึ้น (๔) **คพฺภโฆจนะ** การคลอขับบุตร

คนธพพศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **คายนะ** การขับร้อง (๒) **คายนะ** นักร้อง (๓) **อัสสะ** ม้า (๔) **เทวดานตระ** คนธรรพ์เทพบุตร

[๙๐๓] **วินา ปุพฺผิ ผลคฺคาหิ- รุกฺเข รุกฺเข วนปฺปติ**
อาหเต เหมรชเต รุปียํ รัชเตปิ จ.

วนปฺปติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุพฺผินาผลคฺคาหิรุกฺเข** ต้นไม้เจ้าป่าที่ไม่มีดอกแต่ออกผล มีต้นโพธิ์เป็นต้น (๒) **รุกฺเข** ต้นไม้ทั่วไป

รุปียศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาหเตเหมรชเต** ทองคำและเงินที่ประทับตราแล้ว (๒) **รัชเต** เครื่องเงิน

[๙๐๔] **ขคาคิพนฺธเน ปาสเ เกสฺปุพฺโพ จเย ปฺยถ**
ตารากฺขิมชฺเฒ นกฺขตฺเต ตาโร อุจฺจตรสฺสเร.

ปาสศัพท์มีอรรถ **ขคาคิพนฺธเน** บ่วงดักนกเป็นต้น

ปาสศัพท์ที่มีเกสศัพท์อยู่ข้างหน้า มีอรรถ **จเย** หมู เช่น เกสปาสะ มวยผม

ตาราศัพท์ที่ติดถึงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อักษิมชฺเฒ** ตาดำ (๒) **นักษิตเต** ดาว

ตาราศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **อุจฺจตรสฺสเร** เสียงสูงสุด

[๙๐๕] **ปตฺเต จ โลหเกทฺสุมิ กิโส จตฺกหาปณ**
มชฺฌิมโ ม เทหมชฺฌมฺสุมิ มชฺฌมเว จ โส ติสฺสุ.

กิสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปตเต** ภาชนะสำหรับใส่อาหารทั่วไปมีงานเป็นต้น (๒) **โลหเกาะ** ทองสัมฤทธิ์ (๓) **จตฺกหาปณะ** จำนวน ๑ กังสะ เท่ากับ ๔ กหาปณะ

มชฺฌิมศัพท์ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์มีอรรถ **เทหมชฺเฒ** บริเวณท้อง

มชฺฌิมศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **มชฺฌมเว** มีอยู่ในท่ามกลาง

[๙๐๖] **อาเวสนํ ภูตาเวเส ลิปฺปสาลาฆเรสุ จ**
โสภาสมฺปตฺตีสฺสุ ลีรี ลกฺขิตฺถิ เทวดาย จ.

อาเวสนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภูตาเวสะ** การเข้าสิงของผี (๒) **ลิปปสาลา** โรงงาน (๓) **ฆระ** เรือน

ลีรีและลกฺขิศัพท์เป็นติดถึงลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โสภ** ความดีงาม (๒) **สัมปตติ** ความบริบูรณ์แห่งทรัพย์เป็นต้น (๓) **เทวดา** เทพธิดา

[๙๑๒] นิฏฺจา นิปฺพตฺติยํ เจวา- วสานมุหิ อทฺสฺสเน
 กณฺฏโก ตู สปตฺตสฺมี รุกฺขงฺคะ โลมฺหฺสเน.

นิฏฺจาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) นิปฺพตฺติ ความสำเร็จ (๒) อวสานะ ลิ้นสุด (๓) อทฺสฺสเน การหายไป

กณฺฏกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สปตฺตตะ คัดรูลู (๒) รุกฺขงฺคะ หนาม (๓) โลมฺหฺสเน ขนลุก

[๙๑๓] มุโขยปาเยสุ วาเน อาทิสฺมี มุขมีริตฺ
 ทพฺพํ ภพฺเพ คุณาธาเร วิตฺเต จ พุทฺทารุสุ.

มุขศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) มุขยะ ความเป็นประธาน (๒) อุปาเย เหตุ (๓) วาเน ใบบนน้ำ (๔) อาทิ เบื้องแรก

ทพฺพศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) ภัพพะ ความสมควร (๒) คุณาธาระ ทัพพวัตถุ (๓) วิตตะ ทรัพย์ (๔) พุระ บัณฑิต (๕) ทารุ ท่อนไม้

มานศัพท์นปฺงสกลิงค์ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปมาณะ การดวง การชั่ง และการวัด (๒) ปตฺถาทิ เครื่องดวงมีแสง ตราชั่ง และนิ้ว เป็นต้น

[๙๑๔] มานํ ปมาเณ ปตฺถาทิ มาโน วุตฺโต วิชาย จ
 อโถ ปริสฺสเม วุตฺโต วายาโม วีริเย ปิ จ.

มานศัพท์นปฺงสกลิงค์ กล่าวอรรถ วิธา การถือตัว

วายามศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปริสฺสเม ความเหนื่อยยาก (๒) วีริเย ความพากเพียร

[๙๑๕] สโรรุเห สตปตฺตํ สตปตฺโต ขคนฺตเว
 จิทฺเท ตู จิทฺทวนฺเต จ สฺสูริวฺ สุริยฺนฺตเว.

สตปตฺตศัพท์นปฺงสกลิงค์มีอรรถ สโรรุเห ดอกบัว

สตปตฺตศัพท์นปฺงสกลิงค์มีอรรถ ขคฺนฺตระ นกหัวขวาน

สุสิริศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) จิทฺเท รูลู ช่อง โพรง (๒) จิทฺทวนฺเต วัตถุที่มีรูมีช่อง (๓) สุริยฺนฺตระ เครื่องดูริยางค์มีปีและขลุ่ย เป็นต้น

[๙๑๖] เอกสฺมี สทิสฺเส สนฺเต สมานํ วาจจฺลึงฺคิกํ
 อโถ คารวทีสุ สํเวเค สมภโม มโต.

สमानศัพท์ที่เป็นวาจาลิงค์ คือเป็นได้ ๓ ลิงค์ ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) เอกะ สิ่งเดียวกัน
(๒) สหิสะ สิ่งเหมือนกัน (๓) สันตะ ความมีอยู่

สมุภมศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) คารวะ ความเคารพ (๒) กิติ ความกลัว (๓) สังวะระ
ความสังเวช

[๙๑๗] ชุณฺหา จนฺทปฺปกายญจ ตฺทฺเปตฺตนิสาย จ
วิมานํ เทวตาวาสเส สตฺตฎฺฐมิมฺหรมฺหิ จ.

ชุณฺหาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จันท์ปภา แสงจันทร์ (๒) ตฺทฺเปตฺตนิสาย คินเดือนหงาย

วิมานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เทวตาวาสะ เทพวิมาน (๒) สตฺตฎฺฐมิมฺหระ ปราสาท ๗ ชั้น

[๙๑๘] มาเส เชฏฺโฆจฺติวฺทฺธาติ- ปสฺตฺเถสุ จ ตีสุ โส
ธฺมฺเม จ มงฺคฺเล เสยฺโย โส ปสฺตฺถตฺเร ตีสุ.

เชฏฺโฆศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ มาสะ เดือน ๗

เชฏฺโฆศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อติวฺทฺธะ ผู้ใหญ่กว่า (๒) อติปัสฺตฺถะ ผู้ประเสริฐ
ที่สุด

เสยฺยศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ธัมมะ โลกุตตรธรรม ๙ (๒) มังคละ มงคล

เสยฺยศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ปัสฺตฺถตฺระ ผู้นำสรรเสริญยิ่งกว่า

[๙๑๙] อาทิจฺจาทิมฺหิ คหณฺเน นิพฺนฺธเ จ ฆเร คโห
กาโจ ตฺ มตฺตติกาเภเท ลิกฺกายํ นยฺนนามเย.

คหศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) อาทิจฺจาทิจิ ดาวนพเคราะห์มีดวงอาทิตย์เป็นต้น (๒) คหณฺเน การ
ถือเอา (๓) นิพฺนฺธเ การกอดขี่ข่มเหง (๔) ฆเร เรือน

กาจศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) มตฺตติกาเภเท เครื่องปั้นดินเผา หรือเครื่องแก้ว (๒) ลิกฺกา สาแหวก
(๓) นยฺนนามเย โรคตาต้อ

[๙๒๐] ตีสุ คามณฺนิ เสฏฺฐจฺสุมี อธิเป คามเชฏฺฐจเก
พิมฺพํ ตฺ ปฏฺธิพิมฺเพ จ มณฺฑลฺเล พิมฺพิกาฬเล.

คามณฺนิศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) เสฏฺฐจฺ ประเสริฐ (๒) อธิเป ผู้เป็นใหญ่
(๓) คามเชฏฺฐจเก ผู้ใหญ่บ้าน

พิมฺพศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ปฏฺธิพิมฺพะ รูปเหมือน (๒) มณฺฑลฺเล วงจันทร์ (๓) พิมฺพิกาฬล
ผลด่ำลิ่ง

[๙๒๑] ภาษนาทปริกษาเร ภาณท์ มูลธเนปี จ
มคฺโค อริยมคฺเค จ สมมาทิจฺฐาทิกเก ปเถ.

ภณฺทคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาษนาทปริกษาระ เครื่องใช้ในเรือนมีภาษาณะเป็นต้น (๒) มูลธนะ ทรัพย์ต้นทูน

มคฺคคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัมมาทิจฺฐาทิกอริยมคฺเค อริยมรรคมีสัมมาทิจฺฐีเป็นต้น (๒) ปเถ ทาง

[๙๒๒] สสมา วสุเส สโม เขต- สนตีสฺสุ โส นิภะ ติสฺสุ
จาเป ตฺวิสุสาสมฺสุโน อิสฺสุสาโส เขปกมฺหิ จ.

สมาศััพท์อิตถิลิงค์ มีอรรถ วัสสะ ปี

สมคััพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เขตตะ ความลำบาก (๒) สันติ นิพพาน

สมคััพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ นิภะ ความเหมือนกันหรือเหมือนกัน

อิสฺสุสาสคััพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ จาปะ ธนุ

อิสฺสุสาสคััพท์ปุงลิงค์มีอรรถ อสุเขปกะ ผู้ยิงลูกศร นายขมังธนู นักแม่นธนู

[๙๒๓] พาลอ ตีสฺวาทิวสา- สมงฺคินิ อปฺณชิตฺเต
รตฺตํ ตฺ สุณฺนิเต ตมฺพา- นฺรตฺตรณฺชิตฺเต ติสฺสุ.

พาลคััพท์ใช้ได้เ็นลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อาทิวสาสมังคี ผู้อยู่ในปฐมวัย (๒) อปฺณชิตตะ คนพาล

รตฺตคััพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ สุณฺนิตะ เลือด

รตฺตคััพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ตัมพะ สีแดง (๒) อนฺรตฺตตะ ผู้มีความกำหนัด (๓) รัญฺชิตตะ วัตถุที่ถูดย้อมสี

[๙๒๔] ตเจ กายะ จ ตฺนฺวิตถิ ตีสฺวาปุเป วิรเพ กิเส
อฺตุเกเท ตฺ ลิสฺสิโร หิเม โส สิตฺเล ติสฺสุ.

ตฺนคััพท์อิตถิลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ตจะ หนึ่ง (๒) กายะ ร่างกาย

ตฺนคััพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อับปะ ความมีน้อย (๒) วิรพะ การขีดติดกัน (๓) กิสะ ความบาง

ลิสฺสิโรคััพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อฺตุเกทะ ฤดูหนาว (๒) หิเม น้ำค้างและหิมะ

(๓) **สีตละ** ความหนาวเย็น

[๙๒๕] สกฺขรา คฺพเภเท จ กจเลปิ จ ทิสฺสติ
อนุคฺคเห ตฺย สงฺเขเป คหณฺเ สงฺคโห มโต.

สกฺขราศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คฺพเภทะ** น้ำตาลกรวด (๒) **กฐฺลละ** ก้อนกรวด

สงฺคศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อนุคฺคหะ** ความช่วยเหลือ (๒) **สังฺเขปะ** การย่อ (๓) **คหณะ** การถือเอา

[๙๒๖] ทกฺขเ จ ติชิณฺเ พฺยตฺเต โรรคมฺตฺเต ปฏฺตติสฺ
ราชา ตฺย ขตฺติเย วุตฺโต นรนาเถ ปภุมฺหิ จ.

ปฏฺศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ทักขะ** ผู้หลักแหลม (๒) **ติชิณะ** ความคม (๓) **พฺยตฺตะ** ผู้ฉลาด (๔) **โรคมฺตตะ** ผู้ปราศจากโรค

ราชศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ขตฺติยะ** กษัตริย์ผู้ทรงอภิเษกแล้ว (๒) **นรนาเถ** พระราชวงศานวงศ์ (๓) **ปภุ** ผู้เป็นใหญ่

[๙๒๗] ขลญฺจ ธณฺญกรณฺเ กกฺเก นีเจ ชโล ภเว
อถฺปปาโท สมฺทโย สมฺเห ปจฺจเย ปิ จ.

ขลศัพท์นปฺงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธณฺญกรณะ** ลานนวดข้าว (๒) **กักกะ** สบู่หรือผงซักฟอก

ขลศัพท์ปฺงลิงค์มีอรรถ **นีจะ** คนต่ำทราม

สมฺทศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปปาทะ** การเกิดขึ้น (๒) **สมฺหะ** หมู่ (๓) **ปัจจยะ** เหตุปัจจัย

[๙๒๘] พฺรหฺมจารีคฺคหฺญาโท อสฺสโม จ ตโปธฺเน
ภยฺงฺกรเ จ กจิเน กฺวโร ตีสฺ นิทฺทเย.

อสฺสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พฺรหฺมจารีคฺคหฺญาทิ** อัสสมะ ๔ อย่าง คือ **พฺรหฺมจารี** ผู้ประพฤดิพฺรหฺมจรรย, **คหฺญฐะ** คฤหัสถ์ผู้มีศีล, **วานํปปีตละ** ฤาษีผู้อยู่ในป่า, **ภิกขุ** พระภิกษุสามเณร (๒) **ตโปธนะ** ผู้รักศีล

กฺวศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภยฺงฺกระ** สิ่งน่ากลัว (๒) **กฺวฺจึเน** วัตถุหยาบกระด้าง (๓) **นิทฺทยะ** ผู้ไร้ความปราณี

[๙๒๙] กนิฏฺโจ กนิโย ตีสุ อตฺยปฺเปติยฺเวปฺยถ
 สีมฺหิ ลหุ ตํ อิฏฺจ- นิสฺสาราครุสฺสตฺติสุ.

กนิฏฺจและกนิยคัพทท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อັตฺยปฺปะ ความมีน้อยเกินไป
 (๒) อติยฺวะ ผู้หนุ่มกว่า

ลหุคัพทท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ สีมฺหะ ความเร็ว

ลหุคัพทท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) อิฏฺฐะ สิ่งอันน่าปรารถนา (๒) นิสฺสาระ ความไม่มี
 แก่นสาร (๓) อครุ ความเบา (๔) สฺตฺติ ผู้หลับไหล

[๙๓๐] อธโร ตีสุวโธ หีนเ ปุเม ทนฺตจฺจนฺเท ปฺยถ
 สฺสฺสฺสา สโตมฺิจฺจนฺย ปาโรจฺริยาณมฺปิ จ.

อธรรคัพทท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อโธ ข้างล่าง (๒) หีนะ ผู้ตกต่ำ

อธรรคัพทท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ทนฺตจฺจนฺทะ ริมฝีปาก

สฺสฺสฺสาคัพทท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สโตมฺิจฺจนฺยา การตั้งใจฟัง (๒) ปาโรจฺริยา การ
 ปรนนิบัติ

[๙๓๑] หตฺถโธ ปาณิมฺหิ รตนเ คณเ โสณฺทาย ฆนฺตเร
 อาวาณฺเ อฺทฺปาเน จ ภูโป กุมฺเภ จ ทิสฺสฺติ.

หตฺถคัพทท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) ปาณิ มือ (๒) รตนะ ศอก (๓) คณะ หมู
 (๔) โสณฺทา งวงช้าง (๕) ฆันฺตเร ดาวหัตถ์

ภูปคัพทท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อาวาณฺเ หลุม (๒) อฺทฺปาเนะ บ่อน้ำ (๓) กุมฺเภ
 เสากระโดงเรือ

[๙๓๒] อาโท ปธานเ ปจฺมํ ปมฺขณฺจ ติลฺจฺคิกํ
 วชฺชเกทฺ เจ วิตตํ ตํ วิตฺถาเร ติลฺจฺคิกํ.

ปจฺมและปมฺขคัพทท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อาทิ เบื้องแรก (๒) ปธานะ ความ
 เป็นประธาน

วิตตคัพทท์นปุงสกลิงค์ มีอรรถ วชฺชเกทฺะ กลองที่หุ้มสองหน้า

วิตตคัพทท์ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีอรรถ วิตฺถาเร การแผ่ไป

[๙๓๓] สาโร พลเ ถิโรเส จ อุตฺตเม โส ติลฺจฺคิกโ
 ภาโร ตฺถุ ขนฺธภาราโท ทฺวิสหฺสฺสฺปเลปิ จ.

สารคัพพ์ปุงฺลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พละ** กำลัງ (๒) **ถิรั้งสะ** แก่นสาร

สารคัพพ์ทีเป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อุตตมะ** ผู้ประเสริฐ

ภารคัพพ์เป็นปุงฺลึงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขันธภาราทิ** ภาระที่ต้องแบกไปด้วยบาเป็นต้น
(๒) **ทวิสหัสสปละ** ๒ พันด้าลึง (หรือ ๒๐ ชั่ง)

[๙๓๔] มนุทิเร โโรคเภเท จ ชโย อปจยมุหิ จ
วาไฟ ตู สาปเท สปุเป กูรูเร โส ดิลิงฺคิโก.

ขยคัพพ์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มันทิระ** เรือน (๒) **โรคเภทะ** โรคยอมแห่ง (๓) **อปจยะ**
ความหมดสิ้นไป

วาทคัพพ์เป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สาปทะ** สัตว์ร้ายมีเสื่อเป็นต้น (๒) **สัปปะ** งู
(๓) **กูรูระ** ผู้หยาบช้า

[๙๓๕] สาโล สชชทุเม รุกเข สาลา เคเห จ ทิสฺสติ
โสเต ตู สนวนํ วุดตํ ยชเน สุตติยมปิ จ.

สาลคัพพ์ปุงฺลึงค์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัชชทุมะ** ต้นรัง (๒) **รุกเข** ต้นไม้ทั่วไป

สาลาคัพพ์อิติลึงค์มีอรรถ **เคเห** อาคารหรือศาลา

สนวนคัพพ์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โสตะ** หู (๒) **ยชนะ** การบูชา (๓) **สุติ** การรับฟัง

[๙๓๖] ติสฺสุ เปโต ปเรโต จ มเต จ เปตโยนิเช
ชยาเต ตู หฎฺฐเจ วิญญาเต ปตตี วาจจลึงฺคิกิ.

เปตและปเรตคัพพ์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มตะ** คนตายแล้ว (๒) **เปตโยนิชะ** เปรด

ปตตีคัพพ์เป็นวาจจลึงค์คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ชยาตะ** ความปรากฏ
(๒) **หฎฺฐะ** ความเบิกบานใจ (๓) **วิญญาตะ** สิ่งที่เขารู้จัก

[๙๓๗] อธิปฺปาเย จ อาธारे อาสโย กถิตโต จ
ปตฺตํ ปกุเข ทเล ปตฺโต ภาชเน โส คเต ดิสฺสุ.

อาสยคัพพ์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อธิปปาเย** อธิยาศัย (๒) **อาธาระ** ที่อาศัย

ปตตคัพพ์นปุงฺลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปักชะ** ปีกนก (๒) **ทละ** ไปไม้

ปตตคัพพ์ปุงฺลึงค์มีอรรถ **ภาชนะ** ภาชนะต่าง ๆ มีบาตรพระเป็นต้น

ปตตคัพพ์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **คตะ** สิ่งทีบุคคลถึงหรือผู้ถึง

[๙๓๘] กุสเล สุกตํ สฺกุจฺ- กเต จ สุกโต ติสฺ
 ตปสฺสี ตวนุกมฺปายา- รเห วุตโต ตโปธเน.

สุกตคัพพทํปุงสลิงคํกล่าวอรรถ กุสละ กุศลธรรม

สุกตคัพพทํในลึงคํทั้ง ๓ กล่าวอรรถ สฺกุจฺกเต สิ่งที่ทำให้ดีแล้ว

ตปสฺสีคัพพทํเป็นปุงลึงคํ ใช้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อนุกัมปายารหะ ทุกขิตสัตว์ผู้มีความเดือดร้อน
 (๒) ตโปธนะ นักบวชผู้รักศีลบำเพ็ญเพียร

[๙๓๙] ติสฺ สุราทิลลอสฺมี โสณฺโท หตฺถิกเร ทฺวีสุ
 อสฺสาทเน ตฺ รสนํ ชิวหาญจ ธนินฺนํ จ.

โสณฺทคัพพทํในลึงคํทั้ง ๓ มีอรรถ สุราทิลละ นักเลงสุราเป็นต้น

โสณฺทคัพพทํในปุงลึงคํและอิตถิลึงคํ มีอรรถ หตฺถิกเร งวงช้าง

รสนคัพพทํมีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อัสสาทนะ ความเบาใจ (๒) ชิวหา ลิ้น (๓) ธนินฺนํ เสีย

[๙๔๐] ปณฺโฑ ติสฺ มธฺเร อุตฺตเม วิหิตे ปฺยถ
 อญฺชเส วิชชาญจ ปนฺติยํ วิถิ นาริยํ.

ปณฺโฑคัพพทํในลึงคํทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) มธฺระ ความหวาน (๒) อุตฺตมะ ความประเสริฐ
 (๓) วิหิตะ ความประณีต

วิถิคัพพทํในอิตถิลึงคํ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อัญชสะ หนทาง (๒) วิชชา ซอกซอย (๓) ปันติ
 แถวหรือแนว

[๙๔๑] ปาปสฺมี คคนเ ทฺกฺเช พฺยสเน อหฺมจฺเจเต
 สมฺเห ปฏฺถลํ เนตฺต- โรเค วุตฺตํ จทิมฺหิ จ.

อหฺมคัพพทํกล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) คคนะ ท้องฟ้า (๓) ทฺกฺเช ความทุกข์
 (๔) พยสนะ ความเสื่อมเสีย

ปฏฺถลคัพพทํกล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สมฺเห หมู (๒) เนตฺตโรคะ โรคตาต้อ (๓) จทิล หลังคา

[๙๔๒] สนฺธิ สงฺฆญฺเญเน วุตฺโต สนฺธิตฺถิ ปฏฺฐิสฺนธิยํ
 สตฺตฺนุนํ ปฺรเญ เสฏฺเจ- ติสฺนเต สตฺตฺโม ติสฺ.

สนฺธิคัพพทํปุงลึงคํทํนกล่าวไว้ในอรรถ สังฆญฺเญเน การติดต่อ

สนฺธิคัพพทํอิตถิลึงคํกล่าวอรรถ ปฏฺฐิสฺนธิ ปฏฺฐิสฺนธิ

สตตมคัพทโนลึงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สัตตปุรณะ ที่ ๗ (๒) เสฏฐะ ประเสริฐ (๓) อติสันตะ สงบยิ่ง

[๙๔๓] โอชา ตู ยาปนายญจ โอไซ ทิตติพลเส จ
 อดิ นิสามนํ วุตตํ ทสฺสเน สวเนปิ จ.

โอชาคัพทอิตถิลึงค์กล่าวอรรถ ยาปนา สารอาหารที่ซึมซาบเข้าไปเลี้ยงร่างกาย

โอชคัพทปุงลึงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ทิตติ ความรุ่งเรือง (๒) พละ กำลัง

นิสามนคัพทกล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ทัสสเน การเห็น การดู (๒) สวเน การรับฟัง

[๙๔๔] คพฺโก กุจฺฉิภูจฺสตเต จ กุจฺฉิโอรเกสุ จ
 ขนฺทเน ตวปทานญจ อิติวุตเต จ กมฺมณี.

คพคัพทมีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) กุจฉิภูจฺสตเต สัตว์ในครรภ์ (๒) กุจฉิ ท้อง (๓) โอรกะ ท้อง

อปทานคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ขันทเน การตัด (๒) อิติวุตตกัมมะ ผู้กล่าวว่ากรรมดีและไม่ดีเราเคยทำมาแล้วอย่างนี้

[๙๔๕] จิตฺตเก รุกฺขเกเท จ ดิลโก ดิลกาพเก
 สีลาโท ปฏิปตฺติตฺถี โโพธ ปตฺติปวตฺติสุ.

ดิลกคัพทมีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) จิตตเก รอยเงิม (๒) รุกขเกทะ ต้นหมากเม่าควาย (๓) ดิลกาพกะ ใฝ่ ปาน ชี้แมลงวัน หรือรอยตกกระต่างด่า

ปฏิปตติคัพทเป็นอิตถิลึงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) สีลาทิ ข้อปฏิบัติมีศีลเป็นต้น (๒) โพธ ความรู้ (๓) ปตติ การได้การถึง (๔) ปวัตติ ความเป็นไป

[๙๔๖] आयुमहि ज प्ले पाणो स्टते हथकानिले
 जन्तो वसे अधिप्राये वेतेज्जानुग्गुणातिสุ.

ปาณคัพทมีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) आयु ชีวิต (๒) พละ กำลัง (๓) สัตตะ สัตว์ (๔) หทยคานิละ ลมหายใจออกหายใจเข้าหรือลมปราณ

จหนคัพทมีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) วสะ อำนาจ (๒) अधิปราเย ความพอใจ (๓) เวทะ คัมภีร์ เวท (๔) อิจฉา ความต้องการ (๕) อนุग्गุणाติ ชื่อฉันทมีอนุग्गุณฉันทเป็นต้น

[๙๔๗] काममातो समुहसुमि ओयो वेके खलसु ज
 कपालं सिरसुजिमहि म्णातिสगलेपि ज.

โอบคัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กาโมฆาทิ** กาโมฆะเป็นต้น (๒) **สมุหะ** หมู่ (๓) **ชลเวคะ** กระแสน้ำ

กपालคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สิรส์ฐิติ** กระโหลกศีรษะ (๒) **ขฎฐาทิสกละ** เศษกระเบื้อง

[๙๔๘] **เวณวาทิสาชาซาลสุมี** **ลคคเกเส** **ขฎฐาลเย**
สรณั **ตุ** **วธ** **เคเห** **รกุชิตสุมิณจ** **รกุชเณ.**

ขฎฐาคัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เวณวาทิสาชาซาละ** เเชิงที่ทำด้วยไม้ไม้เป็นต้น (๒) **ลัคคเกเส** ขมวดผมของฤาษี (๓) **อาลยะ** ตัณหา

สรณคัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **วระ** การฆ่า (๒) **เคหะ** ที่พักอาศัย (๓) **รั๊กชิตะ** สิ่งปกป้องคุ้มครองหรือที่พึ่ง (๔) **รั๊กขณะ** การรักษาคุ้มครอง

[๙๔๙] **ถิยั** **กนฺดา** **ปิเย** **กนฺโต** **มนฺญเณ** **โส** **ติลิจฺโก**
ตุวฺกฺเข **ตุ** **สมฺมุเห** **จ** **ซาลั** **มจฺฉาทิพนฺธเณ.**

กนฺดาคัพท์มีอรรถ ถิ ผู้หญิง

กนฺตคัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **ปิยะ** สามี

กนฺตคัพท์ที่เป็น ๓ ลึงค์ มีอรรถ **มนฺญญะ** ความนารักน่าชอบใจ

ซาลคัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อັกฺษะ** ข่ายญาณหรือเครือข่ายสัญญาณ (๒) **สมุหะ** หมู่ (๓) **มัจฉาทิพนฺธนะ** ข่ายดักปลาเป็นต้น

[๙๕๐] **ปุจฺฉายั** **ครหาญจา-** **นิยเม** **กั** **ติลิจฺคิ**
สสฺสุเถ **ดีสุ** **นิวาเป** **สทฺถั** **สทฺธา** **จ** **ปจฺจเย.**

กัคัพท์ประกอบได้ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปุจฺฉา** คำถาม (๒) **ครหา** การนินทาว่า "อะไรกัน" (๓) **อนิยมะ** ความไม่แน่นอน (อรรถอนิยมะหรือวิกัปะ เป็นนิบาต)

สทฺธคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **สสฺสฺทะ** ผู้มีศรัทธา

สทฺธคัพท์นปุงสกลึงค์ มีอรรถ **นิวาปะ** ทานที่อุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

สทฺธาคัพท์อิถติลึงค์ มีอรรถ **ปจฺจยะ** ศรัทธาความเชื่อถือ

[๙๕๑] **พีซั** **เหตุมุหิ** **อฏฺฐิสฺสุมี** **องฺคชาเต** **จ** **ทิสฺสุติ**
ปฺพุโพ **ปฺปุเยคฺคโต** **อาโท** **โส** **ทิสฺสาโท** **ติลิจฺคิโก.**

พีซคัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **อฏฺฐิ** เมล็ดพีช (๓) **อังกฺชาตะ** อวัยวะ

เพศชาย

ปุพฺพคัณฑ์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปุญะ** น้ำหนอง (๒) **อัคคะ** เบื้องหน้า (๓) **อาทิ** เบื้องแรก

ปุพฺพคัณฑ์ประกอบในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ทิสาทิ** ทิศทาง สถานที่ และกาลเวลา

[๙๕๒] **ผลจิตเต เหตุกเต ลาเภ ธญญาทิกะ ผลั**
อาคมเน ตู ทีฆาทิ- นิกายสฺมี จ อาคมโ.

ผลคัณฑ์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ผลจิตตะ** ผลจิต (๒) **เหตุกตะ** วิกิภาหรือผลของกรรม (๓) **ลาปะ** ประโยชน์ที่ควรได้ (๔) **ธัญญาทิกะ** ผลไม้

อาคมคัณฑ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาคมนะ** การมา (๒) **ทีฆาทินิกายะ** หลักฐานอ้างอิง มีที่ฆนิกายเป็นต้น

[๙๕๓] **สนฺदानโ ทวารุกฺเข จ วุตโต สนฺตติยํ ปุยถ**
อฺตุตฺตวิปริเต จ เสฏฺฐเจ จานฺตุตฺตํ ติสฺสุ.

สนฺदानคัณฑ์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทวารุกษะ** ต้นซีก (๒) **สันตติ** ต้นตระกูล

อนฺตุตฺตคัณฑ์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อฺตุตฺตวิปริตะ** ตกต่ำ (๒) **เสฏฐะ** ประเสริฐที่สุด

[๙๕๔] **สฺตฺติสฺมปฺตฺตติยํ วุตโต กนฺติมตฺเต จ วิกฺกโม**
ฉายา ตู อาตปาภาเว ปฏิพิมฺเพ ปภาย จ.

วิกฺกมคัณฑ์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตติสัมปตติ** ความถึงพร้อมด้วยคักดา (๒) **กันติมัตตะ** การก้าวไปหรือความก้าวหน้า

ฉายาคัณฑ์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อาตปาภาวะ** ร่มเงา (๒) **ปฏิพิมพะ** รูปเหมือน (๓) **ปภา** รังสี

[๙๕๕] **คิมฺเห มฺมโม นิทาโฆ จ อฺญฺเห เสทฺทเล ปุยถ**
กปฺปนํ กนฺตเน วุตฺตํ วิกปฺเป สชฺชเน ถิยํ.

มฺมและนิทาขคัณฑ์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **คิมหะ** ฤดูร้อน (๒) **อฺญหะ** ความร้อน (๓) **เสททละ** เหยื่อโคล

กปฺปนคัณฑ์นปฺงสกลิงค์กล่าวอรรถ **กันตนะ** การตัด

กบุปนา ศัพท์อิติลึงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิกัปปะ** ความวิตกกังวล (๒) **สัชชนะ** การตระเตรียมหรือจัดแจง

[๔๕๖] **องโค เทเส วปุมฺหํคํ** **ตถาวยวเหตุสุ**
เทวาลเย จ ญฺปลฺสูมี **เจตีย์ เจตียทุเม.**

องค ศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **เทสะ** แคว้นอังคะ

องค ศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วฺปู** ร่างกาย (๒) **อวยวะ** อวัยวะหรือองค์ประกอบ (๓) **เหตุ** เหตุ

เจตีย ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เทวาลยะ** เทวาลัย ศาลเจ้า วัดร้าง หรือสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ (๒) **ญฺปะ** สญฺปะเจตีย์ (๓) **เจตียัทฺตุมะ** ต้นไม้ที่คนสักการะบูชา มีต้นโพธิ์เป็นต้น

[๔๕๗] **สชฺชโน สาธุปริเส** **สชฺชนํ กปฺปนเถ จ**
สุปฺนํ สุปนเ สุตฺต- **วิญญาเณ ตมนฺนิตฺถิยํ.**

สชฺชน ศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **สาธุปริสะ** คนดี

สชฺชน ศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ **กัปปนะ** การตระเตรียม

สุปฺน ศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ **สุปนะ** การนอนหลับ

สุปฺน ศัพท์ที่ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ มีอรรถ **สุตตวิญญาณะ** ความฝัน

[๔๕๘] **ปจฺจกฺเข สฺนฺนิธานเ จ** **สนฺนินิ ปริกิตฺติโต**
ภฺยโย ปหฺตฺตฺตเถ โส **ปฺนฺนรตฺตพฺยํ ภเว.**

สนฺนินิ ศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปจจกฺเข** ต่อหน้า (๒) **สนฺนินาณะ** ความใกล้เคียง

ภฺยโย ศัพท์เป็นนินาต มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปหฺตตะ** มากยิ่ง (๒) **ปฺนนะ** มีอีก

[๔๕๙] **วิสฺลิตฺตสเร ทิทฺโธ** **ทิทฺโธ ลิตฺเต ติลฺงฺคิโก**
วาเส ฐฺปาทิสฺงฺขาร- **ธฺวาโส สมนฺปฏิจฺจนเ.**

ทิทฺธ ศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **วิสลิตตสระ** ลูกศรอาบยาพิษ

ทิทฺธ ศัพท์ใน ๓ ลึงค์ มีอรรถ **ลิตตะ** วัตถุที่ถูกทาด้วยของหอมเป็นต้น

ธฺวาโส ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วาสะ** การอยู่ (๒) **ฐฺปาทิสงฺขาระ** การอบด้วยของหอมเป็นต้น (๓) **สมนฺปฏิจฺจนะ** การรับคำ

[๙๖๐] วุตโต วิสารโท ตีสุ สุบุคฺคพฺเภ จ ปณฺทิตะ
 อด ลิตฺถํ มจฺจุฉินฺนุเจ วุตฺตํ โอทนสมฺภเว.

วิสารทศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุบุคค์พพะ** ผู้กล้าพูด (๒) **ปณฺทิตะ** บัณฑิต

ลิตฺถศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มจฺจุฉินฺนุ** ไข้ผึ่ง (๒) **โอทนสัมภวะ** ข้าวที่ตกในเวลากิน

[๙๖๑] ทฺรเว วณฺเณ รสเภเท กสಾಯิ สุรภิมฺหิ จ
 อดิ อุกฺคมนํ วุตฺตํ อฺปปตฺตฺทฺทคฺคตีสุ จ.

กสಾಯศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ทฺรเว** ยางไม้ (๒) **วณฺเณ** สี (๓) **รสเภทะ** รสฝาด (๔) **สุรภิ** กลิ่นหอม

อฺปปตฺตฺทฺทคฺคตีสุศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อฺปปตฺติ** การเกิด (๒) **อฺทคฺคตี** การขึ้นสู่ข้างบน

[๙๖๒] ลฺลฺลฺลฺล นินฺนุจฺจววจายํ ผุสฺสํ วาจจลิจฺคิกิ
 ปวาโห ตฺวมพฺพะเวเค จ สนฺทิสฺสตี ปวตฺติยํ.

ผุสฺสศัพท์เป็นวาจจลิจค์คือเป็น ๓ ลึงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลฺลฺล** ความหยาบกระด้าง (๒) **นินฺนุจฺจววจา** คำพูดหยาบคาย

ปวาหศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัมพฺพะเว** กระแสน้ำ (๒) **ปวตฺติ** ความเป็นไป ไม่ขาดสาย

[๙๖๓] นิสฺสเย ตปฺปเร อิกฺกุเจ ปฺรายนปทํ ตีสุ
 กฺวเจ วารวณฺเณ จ นิมฺโมเกปิ จ กณฺจุกโก.

ปฺรายนศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **นิสฺสยะ** ที่อาศัย (๒) **ตปฺประ** ประธาน (๓) **อิกฺกุ** สิ่งอันน่าปรารถนา

กณฺจุกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กฺว**จะ เลื้อยเกาะ (๒) **วารวณฺเณ** โล้ (๓) **นิมฺโม**กะ คราบงู

[๙๖๔] โลหเภเท มตฺ ตมพํ ตมโพ รตฺเต ติลิจฺคิกโก
 ตีสุ ตฺววลิตฺถํ ญาเต อวสานคเต มตฺ.

ตมพศัพท์นปฺงสกลึงค์ทำนรู้ในอรรถ **โลหเภทะ** ทองแดง

ตมพศัพท์ใน ๓ ลึงค์ ทำนรู้ในอรรถ **รตฺเต** วัตถุสีแดง

อวลิตศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ญาดะ** สิ่งที่ถูกรู้ (๒) **อวสานคตะ** ถึงความสิ้นสุดหรือจบลง

[๙๖๕] โปนเน จ ปทานे จ วิญญेय्यं ปฏิปาหนं
เสเล นิชชเลเทเส จ เทวดาสู มรุตโต.

ปฏิปาหนศัพท์ฟังทราบในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปนนะ** การรู้ (๒) **ปทานะ** การให้

มรุตศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขาหิน (๒) **นิชชเลทสะ** พื้นที่แห้งแล้งหรือทะเลทราย (๓) **เทวดา** เทวดา

[๙๖๖] สตุถ์ आयुคनुเสสุ โลहे สตุถे ज सनुजेये
ชีวिकायं विवरणे वदुतेनु वदुति नारीयं.

สตุถศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อายุตะ** อาวุธหรือศาสตรา (๒) **คันตะ** คัมภีร์หรือศาสตร์ (๓) **โลหะ** เหล็ก

สตุถศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **สัญจยะ** หมู่

วุดติศัพท์ในอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ชีวิกา** การเลี้ยงชีพ (๒) **วिवरणะ** การขยายความหรือการเปิดเผย (๓) **วัตตนะ** ความเป็นไป

[๙๖๗] วิริเย सुरावाे ज गीयति प्रकुमो
ओ गमुपु मतो संखे सुवणे वलेये पि ज.

ปรกุกมศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิริยะ** ความเพียร (๒) **สุรภาวะ** ความกล้าหาญ

กมุพศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขะ** หอยสังข์ (๒) **สุวัณณะ** ทองคำ (๓) **วละยะ** กำไลหรือสร้อย

[๙๖๘] สโร गनुते ओकाराते सतुते वापिमहिनिदुयिं
तुपुผลसे दिखिणे तीसु कतरणे गगेजे खरो.

สรศัพท์ในปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **กัณตะ** ลูกศร (๒) **อकारาति** เสียงสระ ๘ ตัวมี อ เป็นต้น (๓) **สัทตะ** เสียง (๔) **วาปี** สระน้ำ

ขรศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทูปัสสะ** วัตถุหยาบ (๒) **ดิขิณะ** ความแหลมคม

ขรศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คัทรกะ** ตั้วลา (๒) **กกจะ** เลื่อย

[๙๖๙] सुरायुपुतुवे गामा- सवातिमुहि ज आसो
तेहे वुदुते रणुके ज जदुरोपठिसुपठि.

อาสาศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สุรา เหล้า (๒) อุปัทวะ ความชั่วร้าย (๓) กามาสวาที
อาสาหมีกามาสวะเป็นต้น

อุปติศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) เทหะ ร่างกาย (๒) รลั้งคะ
ล้อรรถ (๓) จตุโรปติ อุปติ ๔ อย่าง มีกามุปติเป็นต้น

[๔๗๐] วตถุดตุ้ การณ ทพเพ ภูภเท รตนตตเย
ยกุไซ เทเว มหาราเช กูเวรานูจเร นเร.

วตถุศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) การณะ เหตุ (๒) ทัพพะ วัตถุสิ่งของ (๓) ภูภเทะ พื้นที่มี
เจ้าของหรือทำเล (๔) รตนตตยะ พระรัตนตรัย

ยกุขศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) เทวะ เทวดา (๒) มหาราเช พระอินทร์ และท้าวมหाराช
ทั้ง ๔ (๓) กูเวระ ท้าวกูเวร (๔) อนูจระ ยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าวกูเวร (๕) นระ คนที่มีจิตใจ
โหดเหี้ยม ร่างกายกำยำ หน้าตาตุตัน

[๔๗๑] ทารุกขนุเถ ปิจิกายั อापणे ปิจมาสเน
ปริวารे परिคุชาโร สมุภาเร ज विगुसने.

ปิจศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) ทารุกขันธะ ท่อนไม้ (๒) ปิจจิกา แก้วอี (๓) อาปณะ ตลาด
(๔) อาสนะ ที่นั่ง

ปริกขารศัพท์ปุงลึงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ปริวาระ บริวาร (๒) สัมภาระ เครื่องใช้สอย
(๓) วิกุสณะ เครื่องประดับ

[๔๗๒] โวหารสุมิ ज जपणे पणुद्यत्तिदि पिकासने
पुणिगानं तु पणुद्यาย उणुजित्तिराय ज.

ปณุद्यตติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) โวหาระ บัญญัติชื่อเรียก (๒) จุปนนะ การ
ปลาด (๓) ปिकासนะ การแสดง

ปฏิกิงานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปัญญา ปัญญา (๒) อุปฏิจิตติรา คำพูดหลักแหลม

[๔๗๓] วจนาวยเว मुले गतिटो हेतु การणे
อุทरे तु तटा पाजा- नलसुमि कथेत्तिद्यि.

เหตุศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) วจนาวยวะ เหตุที่ทำให้มีคำพูด มีปัญญาเป็นต้น (๒) มุละ
เหตุ ๖ มีโลภะเป็นต้น (๓) การณะ เหตุทั่วไป

คหณิศัพทนีในอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อุทระ ท้อง (๒) ปาจานละ ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย

[๔๗๔] ปิโย ภตฺตริ ชายายํ ปิยา อิกฺกฺเจ ปิโย ติสฺ
 ยมฺราเช ตฺยฺยฺยเย สัมเม จ ยโม ภเว.

ปิยศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ภัตตุ สามี

ปิยาศัพท์อิตถิลิงค์มีอรรถ ชายา ภรรยา

ปิยศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ อิกฺกฺฐะ สิ่งที่น่าปรารถนา

ยมศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ยมฺราเช ยมฺราช (๒) ยฺยเย คู่ (๓) สัมเม การสำรวจ
 อินทรีย์

[๔๗๕] มุทฺทิกสฺส จ ปุปฺผสฺส รเส ชุทฺเท มฐฺริตํ
 อุลฺลเเจ ตฺยฺยเย วิตานํ ปุณฺนปฺสเก.

มฐฺศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) มุทฺทิกฺรเส น้ำผลไม้ชาง (๒) ปุปฺผสฺส น้ำดอกไม้
 (๓) ชุทฺทะ น้ำผึ้ง

วิตานศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อุลฺลเเจ ผ้าปิดเพดาน (๒) วิตานะ
 ความกว้างขวางพิสดาร

[๔๗๖] อปวคฺเค จ สลิลเ สุธายํ อมตํ มตํ
 โมเห ตฺยฺยเย คุณเ ตมฺมนิตฺถิยํ.

อมตศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อปวคฺเค นิพพาน (๒) สลิลเ น้ำ (๓) สุธา สุธาโภชน
 คัมภีร์นันทดสังคหะกล่าวว่า

อมตํ ยญฺญเสสฺสุมิ ปิยฺยเส จลิตเ ขเน
 อาสาฏิตเ จ โมกุเช จ ธนฺนตฺริ สุธาสิสฺ
 อมโต อมตาปิ วา คโศจฺยยามลกีสุ เจ.

อมตศัพท์ในอรรถว่า เครื่องบูชาญญ อาหารทิพย์ ร่างกายที่ยังเคลื่อนไหว ไช
 แผลงวัน นิพพาน ทรัพย์ ปุณฺนชว, บางที่มีรูปเป็น อมโต อมตา บ้าง ท่าน
 แปลว่า เถาบอระเพ็ดและมะขามป้อม ตามลำดับ

ตมศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) โมเห อวิชชา (๒) ตมิระ ความ
 มีด (๓) สังขยาคุณะ ตมคุณที่ ๓ ในคัมภีร์สังขยา

[๔๗๗] ขเร จาการิเย ติสฺ รสมฺหิ ปุริเส กฏ
 ปณฺชเก สุกเต ปุณฺณํ มนฺญเณ ปวเน ติสฺ.

กฏคััพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขเร** วัตถุที่หยาบกระด้าง (๒) **อการิยะ** กรรมผิดร้อนที่ไม่ควรทำ

กฏคััพท์ในปุงลึงค์มีอรรถ **รสะ** รสเผ็ด

ปุณฺณคััพท์ในปุงสกลึงค์มีอรรถ **สุกตะ** กุศลธรรม

ปุณฺณคััพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มนฺญเณ** ความน่ายินดี (๒) **ปวนะ** ความสะอาด

[๔๗๘] รุกฺโข ทุมฺหิ ผรฺสา- ลินทฺธสฺ จ โส ติสฺ
 อุปฺตติยํ ตฺ เหตุมฺหิ สงฺเค สุกฺเก จ สมภโว.

รุกขคััพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **ทุมะ** ต้นไม้

รุกขคััพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ผรฺสะ** หยาบ (๒) **อลินทธะ** แข็งกระด้าง

สมภวคััพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อุปฺตติ** การเกิดขึ้น (๒) **เหตุ** เหตุ (๓) **สังคะ** ความขัดข้อง (๔) **สุกเก** น้ำอสุจิ

[๔๗๙] นิमितฺตํ การเณ วุตฺตํ องฺคชาเต จ ลญฺจเน
 อาทิ สีมําปกาเรสุ สมีเปวยเว มโต.

นิमितตคััพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **การเณ** เหตุ (๒) **อังกชาเต** องคชาต (๓) **ลัญจนะ** รอย ตรา เครื่องหมาย

อาทิคััพท์เป็นปุงลึงค์ทำนฐีในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สีมา** ขอบเขต (๒) **ปการะ** ความเหมือนกัน (๓) **สมิปะ** ไกล (๔) **อวยวะ** ส่วนต่างๆ

[๔๘๐] เวเท จ มนฺตเน มนฺโต มนฺตา ปณฺณายมฺจฺเจเต
 อนโย พยฺสเน เจว สนฺทิสฺสติ วิปฺตติยํ.

มนฺตคััพท์ปุงลึงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** เวทมนต์ (๒) **มันฺตนะ** การปรึกษาหารือ

มนฺตาคััพท์อิติลึงค์กล่าวอรรถ **ปัญญา** ปัญญา

อนยคััพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยสนะ** ความเสื่อมทรัพย์เป็นต้น (๒) **วิปฺตติ** ความไม่มีประโยชน์

[๙๘๑] อรุโณ รังสิเกเท จา- พยตตราเค จ โลหิตะ
 อนุพนุโธ ตู ปกตา- นิวตเต นสุสนกฺขเร.

อรุณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) รังสิเกเท แสงอรุณยามเช้า (๒) อัพยัตตราคะ สีแดงระเรื่อ (๓) โลหิตะ สีแดงสด

อนุพนุธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปกตานิวตเต การไม่กลับจากสภาพปกติ คือการติดตามไปเรื่อยๆ โดยหนีโสดนยะ (กระแสน้ำไหล) (๒) นัสสนักฺขระ ฌอักษรอนุพันธ์ปัจจัยเป็นต้นที่ถูกลบไป

[๙๘๒] อวตาโรวตรเน ติตถสุมี วิวเร ปฺยถ
 อากาโร การเน วุตโต สณฺจาเน อิงฺคิตะ ปิ จ.

อวตารศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อวตรณะ การข้าม (๒) ติตถะ ทำน้ำ (๓) วิวระ การเปิดเผย

อาการศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) การณะ เหตุ (๒) สันฺจฺจาเน รูปทรง (๓) อิงฺคิตะ กิริยา อาการมีสายศิระจะเป็นต้น

[๙๘๓] สุทฺทิตฺติตนเย ขตฺตา อุกฺโค ติพฺพมฺหิ โส ติสฺ
 ปธานํ ตู มหามตฺเต ปกตฺยคฺคธิตฺติสฺ จ.

อุคฺคศัพท์บุงลึงค์มีอรรถ ขตฺตฺสุทฺทิตฺติตนเย บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะคหฬ

อุคฺคศัพท์ที่ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ติพฺพะ ความมดฺร่าย

ปธานศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) มหามตฺเต มหาอำมาตย์หรือนายกรัฐมนตรี (๒) ปกติ ความ เป็นปกติ (๓) อักคะ ความประเสริฐ (๔) ธิติ ความเพียร

[๙๘๔] กลลํ ปภาเต นิโรค- สชฺชทกฺเขสุ ติสฺ ตํ
 กุหนา กุญฺจิริยาญํ กุหนโน กุหนเก ติสฺ.

กลลศัพท์นบุงสกลึงค์มีอรรถ ปภาเต เวลาไกลรุ่ง

กลลศัพท์ที่ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) นิโรคะ ผู้ไม่มีโรค (๒) สชฺชะ สิ่งของหรือสถานที่ อันขาดระเตรียมไว้ (๓) ทักคะ ผู้ฉลาด

กุหนาศัพท์อิติลึงค์มีอรรถ กุญฺจิริยา ความคดโกง

กุหนศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ กุหนะ คนซ้โกง

[๙๘๕] กโปโต ปกฺขิเกเท จ ทิกฺกฺโจ ปาราวเตถ จ
 สารโท สรทพฺภูเต อปฺปคพฺภะ มโต ติสฺ.

กโปตคัพพททำนรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปักขิเกทะ** นกเขา (๒) **ปาราวตะ** นกพิราบ

สารทคัพพทในลึงค์ทั้ง ๓ ทำนรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สรทัพภูตะ** ลึงค์ที่เกิดในฤดูอุบถลม
(๒) **อัปคัพพะ** ผู้ไม่กล้าตัดสินใจ

[๙๘๖] **ดีสุ ขเร จ กจิเน**

อการิเย ตู คฺยุหฺงเค

กกุภโส สาทสาปิเย

จีเร โภป็นมุจฺเจเต.

กกุภคัพพทในลึงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ขระ** ความหยาบคาย (๒) **กฺฉินฺ** วัตถุแข็ง
กระด้าง (๓) **สาทสาปิเย** ผู้ทำการผลุนผลัน

โภป็นคัพพทกล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อการิเย** อกุศลกรรมอันไม่ควรทำ (๒) **คฺยุหฺงคะ** องคชาต
(๓) **จีระ** ผ้าเปลือกไม้

[๙๘๗] **มิกเกเท ปฎากาย**

ทกฺขินา ทานเกทสมิ

โมเจ จ กทลิตฺถิย

วามโตณฺณมุหิ ทกฺขิโณ.

กทลิตคัพพทในอิตถิลึงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มิกเกทะ** ชะมัด (๒) **ปฎากา** ธงผ้า (๓) **โมจะ**
ต้นกล้วย

ทกฺขินาคัพพทอิตถิลึงค์มีอรรถ **ทานเกทะ** ทานพิเศษที่ผู้เชื่อกกรรมและผลของกรรมถวาย

ทกฺขินคัพพทปุงลึงค์มีอรรถ **วามอญฺญะ** ข้างขวา

[๙๘๘] **ทุตฺติยา ภริยาญจ**

อุบุปาเต ลฺยิยา ฐุม-

ทฺวินฺนํ ปุรณฺณิ มตา

เกตุ เวสฺสานเรปิ จ.

ทุตฺติยาคัพพททำนรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภริยา** ภรรยา (๒) **ทฺวิปฺรณฺ** ที่ ๒

ฐุมเกตุคัพพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุบุปาตะ** ดาวหางหรือดาวตก (๒) **เวสฺสานระ** ไฟ

[๙๘๙] **ภวนิคฺคมเน ยานเ**

นฺियามโก โปตวาเห

ทฺวาเร นิสฺสรณํ ลฺยิยา

ติลฺิงฺโค โส นฺियนฺตริ.

นิสฺสรณคัพพทมีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภวนิคฺคมเน** การออกไปจากภพ (๒) **ยานะ** การไป
(๓) **ทวาระ** ประตู

นฺियามกคัพพทเป็น ๓ ลึงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปตวาเห** คนถือท้ายเรือ (๒) **นฺियันตฺ**
คนขับยาน

[๙๙๐] **อปวคฺเค วินาเส จ**

ภเย ปฏฺิภยํ วุตฺตํ

นิโรธโรธเน ปฺยถ

ตํ ติลฺิงฺคํ ภยฺกเร.

นิโรธคัพพ์ที่มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อปวัคคะ** นิพพาน (๒) **วินาสะ** ความพินาศ (๓) **โรธนะ** ความดับ

ปฏิภยคัพพ์นปงสกสิงค์กล่าวอรรถ **ภยะ** ความกลัว

ปฏิภยคัพพ์ที่ประกอบในสิงค์ทั้ง ๓ ในอรรถ **ภยกระ** สิ่งที่ทำให้กลัวหรือภัย

[๙๙๑] **ปิฎกั ภาชเน วุตตัม** **ตเถว ปริยตติยัม**
ชราลิลิจจมมสุมี **อุทรวงเค มตา วลี.**

ปิฎกคัพพ์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาชนะ** กระจาด ตะกร้า (๒) **ปรียัตติ** พระไตรปิฎกที่ควรศึกษา

วลีและ**วลีคัพพ์**ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชราลิลิจจัมมะ** หนังสือพรรณานเพราะความชรา (๒) **อุทรวงคะ** รอยย่นที่หน้าท้อง

[๙๙๒] **ภินนัม วิหาริตเตญญสุมี** **นิสฺสึเต วาจจลึงคัม**
อุปชาเป มโต เกโท **วิเสเส จ วิหารणे.**

ภินนคัพพ์เป็นวาจจลึงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิหาริตะ** วัตถุที่แตกทำลาย (๒) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๓) **นิสสิตะ** สิ่งอาศัย

เภทคัพพ์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปชาปะ** เพทุบาย (๒) **วิเสสะ** พิเศษ ความแตกต่าง ชนิด หรือประเภท (๓) **วิหารณะ** การแตกทำลาย

[๙๙๓] **มณฺฑลัม คามสนฺโทเห** **พิมฺเพ ปรีธึราลิสฺสุ**
อาณายมาคเม เลเช **สาสนัม อนุสาสนเ.**

มณฑลคัพพ์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **คามสันโทหะ** หมู่บ้าน (๒) **พิมพะ** รูปเหมือน (๓) **ปรีธิดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทรงกลด** (๔) **ราลี** กองวัสดุ

สาสนคัพพ์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาณา** คำสั่ง (๒) **อาคมะ** พระศาสนา (๓) **เลชะ** จดหมาย หรือสารสัน (๔) **อนุสาสนะ** คำสั่งสอน

[๙๙๔] **อคุเค ตู สิขรญจาโย-** **มยวิชฺฌณนกณฺฎเเก**
คุณฺฎุกัมเส จ วิภเว **สมปตฺติ เจว สมปทา.**

สิขรคัพพ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัคคะ** ยอด (๒) **อโยมยวิชฌณนกันฎกะ** เหล็กแหลมสำหรับเจาะ มีเข็มเป็นต้น

สมปตติและ**สมปทา**คัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คุณูกังสะ** ความยิ่งด้วยคุณ (๒) **วิภาวะ** สมบัติ

[๙๙๕] **ภูษนุตีสู** **ขมา โยเคย** **หิต** **สกุเก** **ขโม** **ติสุ**
อทุโธ **ภาเค** **ปเถ** **กาเล** **เอกัสเสทฐาพยุย** **ภเว**
อโถ **กรีส** **วจจุสม** **วูจเจเต** **จตุรมพณ.**

ขมาคัพท์อิตถิลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภู** แผ่นดิน (๒) **ขันติ** ความอดทน (๓) **โยคยะ** ความสมควร

ขมคัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หิตะ** ความเกื้อกูล (๒) **สักกะ** ความสามารถ

อทุคัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภาคะ** ครึ่งส่วนที่เท่ากัน (๒) **ปะ** หนทาง (๓) **กาละ** กาลเวลา

อทุคัพท์ที่เป็นนิบาต มีอรรถ **เอกังสะ** ความแน่นอน

กรีสคัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วัจจะ** อูจจาระ (๒) **จตุรัมพะ** ๔ อัมพะ (๑ กรีสะ)

[๙๙๖] **อุสโภ** **สโคเสฏฐเจ-** **สูสภ** **วีสยภูจिय**
เสตุมหิ **ตุนติปนุตีสู** **นารिय** **ปาฬิ** **กถุยเต.**

อุสภคัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โอสระ** ยาสมนไพร ชื่ออุสภะ (๒) **โค** โคถึก (๓) **เสฏฐะ** ประเสริฐ

อุสภคัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **วีสยภูจिय** ๒๐ ษัฏฐิ เป็น ๑ อุสภะ คือระยะเสียงโคร้อง (กลับไปดูคทาที่ ๑๙๕ และ ๑๙๖)

ปาฬิคัพท์ในอิตถิลิงค์ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เสตุ** สะพาน (๒) **ตันติ** พระไตรปิฎก (๓) **ปันติ** ลำดับ แถว แนว

[๙๙๗] **กโฏ** **ชเขตถินิมิตเต** **กิลณเช** **โส** **กเต** **ติสุ**
มหिय **ชคตี** **วุดตา** **มนุทิวาลินทวตถุณิ.**

กฏคัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ชยะ** ความชนะ (๒) **อิตถินิมิตตะ** นิมิตของผู้หญิง (๓) **กิลัญชะ** เสื่อลำแพน

กฏคัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กตะ** สิ่งที่ทำแล้ว

ชคตีคัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มหิ** แผ่นดิน (๒) **มนุทิวาลินทวตถุ** ระเบียบเรือน

[๙๙๘] วิตกฺเก มถิตะ ตกฺโก ตถา สฺฐิจฺฉเล มโต
 สฺทสฺสนํ สกฺกปฺุเร ตีสุ ตํ ทฺุทฺทเสตฺเร.

ตกฺกคั้พท์ท่านรฺู้ในอรรธ ๓ อย่าง คือ (๑) วิตักฺกะ ความวิตก (๒) มถิตะ น้ำมันเปรียง (๓) สฺฐิจฺฉเล ผลอินทผลัม

สฺทสฺสนคั้พท์ท่นปฺุงสกลิงค์ท่านรฺู้ในอรรธ สักกปฺุระ สฺทสฺสนวิมานของพระอินทร์

สฺทสฺสนคั้พท์ท่ในลิงค์ท้ง ๓ มีอรรธ ทฺุทฺทเสตฺระ ลิงค์ที่เห็นได้ง่าย เช่น ภูเขาสุทศน์

[๙๙๙] ทิปฺนตรีปฺชฺโชต- ปติฏฺฐานิปฺพุตฺติสุ จ
 พทฺุณิสฺสิตเสตฺสุ ตีสุ ตํ มิหิตะ ลิตํ.

ทิปคั้พท์มีอรรธ ๔ อย่าง คือ (๑) อันตรีปะ เกาะ (๒) ปชฺชโชตะ ตะเกียงหรือโคมไฟ (๓) ปติฏฺฐา
 ทิปึ่ง (๔) นิปฺพุติ นิพพาน

ลิตคั้พท์ในลิงค์ท้ง ๓ มีอรรธ ๒ อย่าง คือ (๑) พทฺุณิสฺสิตะ การผูกมัดตุ๊กที่อาศัยไว้ (๒) เสตะ วัตถุ
 สีขาว

ลิตคั้พท์ที่เป็นนปฺุงสกลิงค์ มีอรรธ มิหิตะ การย้อมหรือการแยมของพระอรหันต์

[๑๐๐๐] ถิยํ ปชาปติ ทาเร พฺุทฺุเม มาเร สุเร ปฺุเม
 วาสฺุเทเวเนตฺเก กณฺุโห โส ปาเป อลิตะ ตีสุ.

ปชาปติคั้พท์ในอิตถิลิงค์มีอรรธ ทาเร ภรรยา

ปชาปติคั้พท์ในปฺุงลึงค์มีอรรธ ๓ อย่าง คือ (๑) พฺุทฺุเม พรหม (๒) มาเร พญามาร (๓) สุเร
 ปชาปติเทวราช

กณฺุหคั้พท์ปฺุงลึงค์มีอรรธ ๒ อย่าง คือ (๑) วาสฺุเทวะ ท้าววิษณุหรือพระนารายณ์ (๒) อันตกะ พญา
 มาร

กณฺุหคั้พท์ท่ในลิงค์ท้ง ๓ มีอรรธ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาเป ผู้ลามก (๒) อลิตะ สีดำ

[๑๐๐๑] อุปจฺาโร อุปฏฺุจฺาเน อาสนฺุเน อณฺุณโรปฺุเน
 สกฺโก อินฺุเท ชนปฺุเท สากิเย โส ชเม ตีสุ.

อุปจฺารคั้พท์มีอรรธ ๓ อย่าง คือ (๑) อุปฏฺุจฺาณะ การปรนนิบัติ (๒) อาสนฺุเน อันไถล
 (๓) อณฺุณโรปฺุณะ การยกขึ้นสู่สภาพอย่างอื่น (อุปจฺารนัย)

สกฺกคั้พท์ปฺุงลึงค์มีอรรธ ๒ อย่าง คือ (๑) อินฺุทะ พระอินทร์ (๒) ชนปฺุทะ แคว้นสักกะ
 (๓) สากิยะ สักยวงศ์

สกุคัพทันันในลึงคัทัง ๓ มีอรรด **ขมะ** ความเหมาะสม

[๑๐๐๒] วชฺชเน ปรีหาโร จ สกุการเ เจว รกุขณ
 โสตาปนุนาทิกเก อคฺเค อริโย ตีสฺสู ทฺวิเช ปุเม.

ปรีหารคัพทันันมีอรรด ๓ อย่าง คือ (๑) **วชฺชนะ** การเว้น (๒) **สกุการะ** การทำสกุการะ (๓) **รกุขณะ** การรักษา

อริยคัพทันันลึงคัทัง ๓ มีอรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตาปนุนาทิกะ** พระอริยบุคคล ๘ มีพระโสตาบันเป็นต้น (๒) **อคฺคะ** ความประเสริฐ

อริยคัพทันันปุงลึงคัทังมีอรรด **ทวิชะ** ผู้เกิดในตระกูลอริยะ คือพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์

[๑๐๐๓] สฺสูโก สฺสูมาเร จ พาลเก จ อฺลุปีนิ
 อินฺทิวโร มตฺ นิลฺ- ปุปลเ อฺทฺทาลปาทเป.

สฺสูคัพทันันมีอรรด ๓ อย่าง คือ (๑) **สฺสูมาเร** จระเข้ (๒) **พาลเก** เด็ก (๓) **อฺลุปี** ปลาโลมา

อินฺทิวโรคัพทันันทํานูในอรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **นิลฺปุปละ** ดอกอุบลเขียว (๒) **อฺทฺทาลปาทปะ** ต้นราชพฤกษ์

[๑๐๐๔] อสนเ ปียเก กณฺเฑ ภกฺขเน ชิปเนสนํ
 ยุคฺคิการเ วีริเย ปธานเ จานฺติกเก อฺโร.

อสนคัพทันันปุงลึงคัทังมีอรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **ปียกะ** ไม้ประดู่ (๒) **กณฺเฑ** ลูกศร

อสนคัพทันันปุงสกุคัทังมีอรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **ภักขนะ** การกิน (๒) **ชิปนะ** การทิ้ง

อฺรุคัพทันันมีอรรด ๕ อย่าง คือ (๑) **ยุคะ** แอก (๒) **อธิการะ** หน้าที่ (๓) **วีริยะ** ความเพียร (๔) **ปธานะ** ประธาน (๕) **อันติกะ** ที่ใกล้กัน

[๑๐๐๕] กาเพ จ ภกฺขิตเ ตีสฺสู ลวิตเต อสิโต ปุเม
 ปวารณา ปฏิกฺখেเป กถิตาฆเมสนาย จ.

อสิตคัพทันันลึงคัทัง ๓ มีอรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **กาพะ** สีด้า (๒) **ภักขิตะ** สิ่งที่ถูกกิน

อสิตคัพทันันปุงลึงคัทังมีอรรด **ลวิตตะ** เคียว(สำหรับเกี่ยวข้าว)

ปวารณาคัพทันันกล่าวอรรด ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏิกฺখেปะ** การห้าม (๒) **อฆเมสนา** การเชื่อเชิญที่มีเครื่องสกุการะเป็นเบื้องหน้า

[๑๐๐๖] อุมฺมาเร เอลิกตฺถมฺเภ อินฺทฺซีโล มโตจ
โปตฺถกํ มกจิวฺตฺเถ คนฺเถ เลปฺยาทิกมฺมนิ.

อินฺทฺซีลคัพฺพทํทํานรู้วฺรธา ๒ อย่าง คือ (๑) อุมฺมาเร ธรณีประตฺว (๒) เอลิกตฺถมฺเภา เสาระเนียด (เสาะเชื่อน)

โปตฺถกคัพฺพทํมีวฺรธา ๓ อย่าง คือ (๑) มกจิวฺตฺเถ ผ้าเปลือกไม้ (๒) คัณเฑ คัณภีร์หรือตำรา (๓) เลปฺยาทิกมฺมะ รูปปั้นหรือหุ่น

[๑๐๐๗] ธณฺณํ สาธุยาทิกเ วุตฺตํ ธณฺโณ ปุณฺณวตฺติตฺสุ
ปาณิ หตฺเถ จ สตฺเต ภู- สณฺหกรณฺยํ มโต.

ธณฺณคัพฺพทํปฺงสกลิงคํกล่าววฺรธา สาธุยาทิกะ ธัญพืชมี่ข้าวสาละเป็นต้น

ธณฺณคัพฺพทํในลึงคํทั้ง ๓ กล่าววฺรธา ปุณฺณวณฺตฺ ผู้มีบุญ

ปาณิคัพฺพทํทํานรู้ในวฺรธา ๓ อย่าง คือ (๑) หัตฺถะ มือ (๒) สัตฺตะ สัตว์ (๓) ภูสัณฺหกรณฺยํ เกรียงหรือพลั่ว (เครื่องมือช่างปูน)

[๑๐๐๘] ตีสุ ปิตํ หลิตฺยาเภ หฎฺฐเ จ ปายิตะ สฺยา
พฺยุโหนิพฺพิทฺธจฺจายํ พลนฺยาเส คณเ มโต.

ปิตคัพฺพทํในลึงคํทั้ง ๓ มีวฺรธา ๓ อย่าง คือ (๑) หลิตฺยาเภ สี่เหลี่ยม (๒) หัฎฺฐะ ความยินดี (๓) ปายิตะ การดื่ม

พฺยุหคัพฺพทํทํานรู้ในวฺรธา ๓ อย่าง คือ (๑) อนิพฺพิทฺธจฺจายํ ถนนที่ไม่ทะลุตลอดหรือทางตัน (๒) พลนฺยาเส การตระเตรียมกระบวณทัพ (๓) คณเ หมู

[๑๐๐๙] โลหิตาทิมฺหิ โลเภ จ ราโค จ รณฺชเน มโต
ปทฺโร ผลเก ภงฺเค ปวฺทฺธทฺริยมฺปิ จ.

ราคคัพฺพทํกล่าววฺรธา ๓ อย่าง คือ (๑) โลหิตาทิ สีสำหรับย้อมมีสีแดงเป็นต้น (๒) โลเภ ตัณหา (๓) รัญชนะ การย้อม

ปทฺธคัพฺพทํทํานรู้ในวฺรธา ๓ อย่าง คือ (๑) ผลเก แผ่นกระดาน (๒) ภังคะ การแตกหัก (๓) ปวฺทฺธทฺริ ซอกหินใหญ่หรือเงื่อมผา

[๑๐๑๐] ลิงฺฆาฏฺกํ กเสฺรุตฺสฺส เผล มคฺคสฺมาคเม
พฺหุลาณฺจ เชพฺมฺหิ เอลา โทเส พ มิวฺตํ.

สิงฆาฏกัณฑ์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกสรุผละ** ผลกระจับ (๒) **มัคคสมาคมะ** ทางแยก
 เอกาศัพท์อิติลึงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พหุลา** ต้นกระวาน (๒) **เซพะ** น้ำลาย
 เอกศัพท์นปุงสกลึงค์กล่าวอรรถ **โทสะ** โทษหรือความผิด

[๑๐๑๑] **อาธาโร จาธิกรณ** **ปตตาทาเรวาลเก**
กาโรคเเท **สกุการ** **การา** **ตุ** **พนุณนาลเย.**

อาธารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อธิกรณะ** ที่ตั้งหรือโอบกาสการกะ (๒) **ปตตาทาระ** ที่สำหรับ
 รองรับภาชนะ (๓) **อาลวาลกะ** ร่องน้ำ

การศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อคเเท** ต้นหมากเฒ่า (๒) **สักการะ** การบูชา
 การาศัพท์อิติลึงค์มีอรรถ **พันนาลยะ** เรือนจำ

[๑๐๑๒] **กรกา เมฆปาสาณ** **กรโก** **กุกุญทิกาย** **จ**
ปาปน **จ** **ปทาทิสุมิ** **คมน** **ปตติ** **นาริย.**

กรกาศัพท์อิติลึงค์มีอรรถ **เมฆปาสาณะ** ลูกเห็บ

กรกศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ **กุกุญทิกาย** คนโง่

ปตติศัพท์ในอิติลึงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาปน** การถึง (๒) **ปทาทิ** ทหารบก (๓) **คมน**
 การไป

[๑๐๑๓] **ฉิทุ รนุญจ วิรว** **สุสิเร** **ทูนเนปี** **จ**
มุตตา **ตุ** **มุตติเก** **มุตติ** **ปสฺสาเว** **มุจฺจิต** **ติสุ.**

ฉิทุ **รนุญ** และ**วิรว**ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุสิระ** รู ช่อง โพรง (๒) **ทูนนะ** โทษ

มุตตาศัพท์อิติลึงค์มีอรรถ **มุตติกะ** แก้วมุกดาหรือไข่มุก

มุตตศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ **ปัสสาวะ** น้ำปัสสาวะ

มุตตศัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **มุจฺจิต** สิ่งหลุดพ้นไป

[๑๐๑๔] **นิเสธ** **วารณ** **หตฺถิ-** **ลึงคหตฺถิสู** **วารณ**
ทาน **จาเค** **มเท** **สุทฺถ** **ขณฺฑเน** **ลวเน** **ขเย.**

วารณศัพท์นปุงสกลึงค์มีอรรถ **นิเสธ** การห้ามหรือปฏิเสธ

วารณศัพท์ปุงลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หตฺถิลิงคะ** นกหัสดีลิงค์ (๒) **หตฺถิ** ช้าง

ทานศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **จาคะ** การให้ (๒) **มทะ** น้ำมันช้าง (๓) **สุททะ** ความสะอาด (๔) **ชันทนะ** การตัด (๕) **ลวณะ** การเก็บเกี่ยว (๖) **ชยะ** ความสิ้นไป

[๑๐๑๕] **มโนโตเส จ นิพพานะ- ตถงฺคเม นิพพุตฺติยิ**
เนคโม นิคฺมพฺภูเต ตถาปนโณปชีวินิ.

นิพพุตศัพท์ ในอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มโนโตสะ** ความดีใจ (๒) **นิพพานะ** นิพพาน (๓) **อิตถังคมะ** ความเลื่อม

เนคมศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิคมพภูเต** สิ่งที่มีอยู่ในนิคมหรือชานนิคม (๒) **อาปนโณปชีวี** พ่อค้า

[๑๐๑๖] **หริตฺสุมิณฺจ ปณฺเณ จ ปลาโส กิสุกทฺทุมะ**
ปกาโส ปากญฺ เตสุ อาโลกฺสูมิ ปุเม มโต.

ปลาสศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **หริตะ** สีเขียวไปไม้ (๒) **ปณะ** ไปไม้ (๓) **กิงสุกัททุมะ** ต้นทองกวาว

ปกาสศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ ท่านรู้ในอรรถ **ปากญะ** ความปรากฏ

ปกาสศัพท์ ในปุงลิงค์ท่านรู้ในอรรถ **อาโลกะ** แสงสว่าง

[๑๐๑๗] **ปกฺกิ ผลมฺหิ ตํ นาสุ- มฺมุเช ปริณเต เตสุ**
ปิณฺทเ อาชีวนเ เทเห ปิณฺทเน โคฬเก มโต.

ปกกศัพท์ มีอรรถ **ผละ** ผลไม้สุก

ปกกศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาสูมมุชะ** วัตถุที่มีความพินาศเป็นเบื้องหน้า (๒) **ปริณตะ** อาหารเป็นต้นที่เขาทำให้สุก

ปิณฺทศัพท์ ท่านรู้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาชีวนะ** การเลี้ยงชีพ (๒) **เทเห** ร่างกาย (๓) **ปิณฺทนะ** การรวบรวม (๔) **โคฬกะ** ก้อนวัตถุ

[๑๐๑๘] **วฺภูโณ ปริพฺพเย กมฺมา- ทิเก โส วฺภูณฺเ เตสุ**
ปจฺจาหาเร ปฏฺิหาโร ทฺวารเ จ ทฺวารปาลเก.

วภูณศัพท์ ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปริพพยะ** ค่าใช้สอย (๒) **กัมมาทิกะ** วัฏฏะ ๓ มีกัมมวัฏฏะ เป็นต้น

วภูณศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วัฏฏละ** วัตถุทรงกลม

ปฏิหารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัจจาหาระ** การนำกลับ หรือการกลับคำพูด (๒) **ทวาระ** ประตุ (๓) **ทวารपालกะ** คนเฝ้าประตู

[๑๐๑๙] นาริยํ ภีรุ กถิตา ภีรุเก सा तिलिङ्किका
 विक्रि कुถमुत्ताโท विक्रिเฏ विकเต तिसु.

ภีรุศัพท์อดีตติลคิกล่าวอรรถ นาริ ผู้หญิง

ภีรุศัพท์ที่ประกอบในลคิทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ภีรุกะ คนช้ชลาด

วิกฤษศัพท์นปุงสกลคิมีอรรถ **คุถมุตตาทิ** ยามหาวิกฤษ ๔ คือ มูตร คุถ เถ้า และดิน

วิกฤษศัพท์ในลคิทั้ง ๓ มีอรรถ **วิกตะ** การแปรรูปหรือทำให้เปลี่ยนไปจากเดิม

[๑๐๒๐] วามํ สพฺพมุหิ ตํ จารุ- วิปริเตสุ तीसुव
 संख्यागेते सरुपये ज जिहने लक्षमुजजे.

วามศัพท์นปุงสกลคิมีอรรถ **สัพพะ** ช้างซ้าย

วามศัพท์นั้นในลคิทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จารุ** ความงาม (๒) **วิปริตะ** ความวิปริต

ลักษศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขยาเกทะ** จำนวนสังขยา ๑ แสน (๒) **สัพพะ** แผ่นป่า (๓) **จિหนะ** ลักษณะหรือร่องรอย

[๑๐๒๑] सेढीत्ती समलिपिनी कणे जारुपियुपि ज
 सुठायं ठुठियं जुणुणे जुणुणुज वासजुणुणे.

เสณีศัพท์เป็นอดีตติลคิ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมลปิปีคณะ** หมูชนผู้มีคิลปะเสมอกัน (๒) **อาวพี** แถว

จุณณศัพท์ปุงลคิมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุธา** ปูน (๒) **ฐุठิ** ฝุ่นหรือผง

จุณณศัพท์นปุงสกลคิมีอรรถ **วาสจुณณกะ** เครื่องยาสำหรับอบ

[๑๐๒๒] खेतुपेदिपस्तुदेदि- वुठुठे खेयुं तीसुरिठि
 तकुगे तु मठिठि ठोठुया- लोलिठे मठिठो तीसु.

เขยศัพท์ในลคิทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เขตัพพะ** สิ่งทีควรเอาชนะ (๒) **อติปัสตตะ** ผู้
 นำสรรเสริญยั้ง (๓) **อติวุठตะ** ความเจริญยั้ง

มठิตศัพท์นปุงสกลคิมีอรรถ **ตักกะ** น้ำมันเปรียง

มठิตศัพท์ในลคิทั้ง ๓ มีอรรถ **ฮาโลลิตะ** ขนมเป็นต้นทีเขากวน

[๑๐๒๓] อพฺภูโตจฺฉริเย ตีสุ ปณฺเ จอพฺภูโต ปุเม
เมจโก ปุจฺฉมฺมูลมฺหิ กณฺเหปิ เมจโก ตีสุ.

อพฺภูตคัพฺพีในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ อัจฉริยะ ความน่าอัศจรรย์

อพฺภูตคัพฺพีในปฺงลึงค์มีอรรถ ปณฺะ ของเดิมพัน

เมจกคัพฺพีปฺงลึงค์มีอรรถ ปุจฺฉมฺมูละ โคนทางสัตว์

เมจกคัพฺพีในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ กัณฺหะ สีดำ

[๑๐๒๔] วสฺวตฺตี ปุเม มาเร วสฺวตฺตาปเก ตีสุ
สมฺภเว จาสฺสุจิ ปุเม อเมชฺฉเม ตีสุ ทิสฺสตี.

วสฺวตฺตีคัพฺพีในปฺงลึงค์มีอรรถ มาเร พญามารหรือเทวปุตตมารหรือวสวัตติมาร

วสฺวตฺตีคัพฺพีในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ วสวัตฺตฺตาปกะ ผู้ทำตามใจของตนหรือผู้เป็นใหญ่

อสุจิคัพฺพีในปฺงลึงค์ปรากฏในอรรถ สัมภเว น้ำอสุจิ

อสุจิคัพฺพีในลึงค์ทั้ง ๓ ปรากฏในอรรถ อเมชฺฉเม ของไม่สะอาด

[๑๐๒๕] อจฺโฉ อิกฺเก ปุเม วุตฺโต ปสนฺนมฺหิ ติลิงฺคิโก
พพิเส เสลภเท จ วฺงโก โส กุฏฺฐิเล ตีสุ.

อจฺฉคัพฺพีในปฺงลึงค์กล่าวอรรถ อิกฺกะ หมี่

อจฺฉคัพฺพีที่ในลึงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ปสนฺนนะ ความใสสะอาด

วฺงกคัพฺพีปฺงลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) พพิสะ เบ็ด (๒) เสลภทะ ภูเขาวงกต

วฺงกคัพฺพีในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ กุฏฺฐิละ ความคดงอ

[๑๐๒๖] กุณฺปมฺหิ จโว เภยฺโย ลามเก โส ติลิงฺคิโก
สพฺพสฺมี สกโล ตีสุ อทฺธมฺหิ ปุริเส ลียา.

จวคัพฺพีปฺงลึงค์พึงทราบในอรรถ กุณฺปะ ชากศพ

จวคัพฺพีที่เป็นได้ ๓ ลึงค์ พึงทราบในอรรถ ลามกะ ความเลวทราม

สกลคัพฺพีในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ สัพพะ ลิงทั้งปวง

สกลคัพฺพีในปฺงลึงค์มีอรรถ อทฺธะ ครึ่งส่วน

[๑๐๒๗] จนฺทคฺคาหาทิเก เจว- ปุปาโท อุปฺปตฺติยมฺปิ จ
ปทฺสฺสเน ปิโทโส จ กถิโต สัวรীมุเช.

อุบุบาท ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จันท์คคาหาทิกะ** ปราภฏการณร่าหุอมจันท์ หรือจันทรคราส เป็นต้น (๒) **อุบปัตติ** การเกิดขึ้น

ปโทส ศัพท์เป็นปงฺลึงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปทุสสนะ** การประทุษร้าย (๒) **สังวรีमुखะ** เวลาพลบค่ำ

[๑๐๒๘] **รุธิเร โลहितํ วุตตํ** **รตตมฺหิ โลหิตโต ติสฺ**
อุตตมฺงฺเค ปุเม มฺฤธา **มฺฤโธ มฺหุเห ติลิงฺคิกโ.**

โลหิต ศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **รุธิระ** เลือด

โลหิต ศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **รัตตะ** สีแดง

มฺฤท ศัพท์ในปงฺลึงค์มีอรรถ **อุตตม้งคะ** ศีรษะ

มฺฤท ศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **มฺหุหะ** ผู้หลงลืม

[๑๐๒๙] **รฏฺฐมฺหิ วิชิตํ วุตตํ** **ชิตะ จ วิชิตโต ติสฺ**
ปริตตํ ตฺ ปริตตานิ **ปริตโต ติสฺ อปฺปกะ.**

วิชิต ศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **รฏฐะ** รัฐหรือแวนแคว้น

วิชิต ศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **ชิตะ** การชนะ

ปริตต ศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **ปริตตานิ** เครื่องป้องกัน

ปริตต ศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **อัปปกะ** นิดหน่อย

[๑๐๓๐] **กฺมฺภณฺโฑ เทวเกเท จ** **ทิสฺสติ วฺลฺลิตฺติยํ**
จตุตฺถํเส ปเท ปาโท **ปจฺจนฺตเสลวฺลิตฺสุ.**

กฺมฺภณฺ ศัพท์ปราภฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวเกทะ** กุมภันฑยักษ์ (๒) **วัลลิตติ** ฟักเขียวหรือแดงโม

บาท ศัพท์ปราภฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **จตุตถังสะ** ๑ ใน ๔ ของคาถา (๒) **ปะทะ** เท้า (๓) **ปัจจันตเสละ** เขิงเขา (๔) **รังลิ** รัศมี

[๑๐๓๑] **วฺโค โลหนฺตเร วฺคา** **เทเส ปุเม พฺหฺมฺหิ จ**
กมฺมารภณฺฑเกเท จ **ขมฺเก มฺภฺจิจิ จ ทฺวิสุ.**

วฺค ศัพท์ปงฺลึงค์มีอรรถ **โลหนฺตระ** ทอทองคำขาว

วฺค ศัพท์ที่ในปงฺลึงค์พหูพจน์ มีอรรถ **เทสะ** ชื่อแคว้นวังคะ (ชื่อแคว้นต่างๆ จะมีรูปเป็นปงฺลึงค์พหูพจน์

เป็นส่วนมาก)

มฺหฺจิกษัฑฑ์ในปุงลึงค์และอิตถิลึงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัมมารกัณฑกะ** ค้อนเหล็กของช่างตีเหล็ก (๒) **ขฏฺก** กำมือ

[๑๐๓๒] **อมฺพนํ โทณฺยญฺเจกา- ทสฺโทณฺปปฺมาณเก**
อติฏฺจิตฺติยมาธาเร **จาเนติฏฺจานมฺจุจเต.**

อมฺพนํคัฑฑ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โทณิ** ทะนาน (๒) **เอกาทสฺโทณํปปมาณกะ** ลึงค์ของประมาณ ๑๑ ทะนาน (๑๑ ทะนาน เป็น ๑ อัมพนะ)

อติฏฺจานคัฑฑ์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อติฏฺจิตฺติ** การตั้งใจมั่น (๒) **อาธาระ** ที่รองรับ (๓) **ฐานะ** ฐานที่ตั้ง

[๑๐๓๓] **ปุเม มฺहेลฺลิสฺสุคเต** **เทวียํ นารียํ มตา**
อุปฺททเว อุปฺสคฺโค **ทิสฺสตี ปาทิเกปิ จ.**

มฺहेลฺลิตัฑฑ์ในปุงลึงค์ปรากฏในอรรถ **สุคเต** พระพุทธเจ้า

มฺहेลฺลิตัฑฑ์ในอิตถิลึงค์ปรากฏในอรรถ **เทวี** พระราชินี

อุปฺสคฺคัฑฑ์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุปฺททเว** อันตราย (๒) **ปาติกะ** อุปฺลัค ๒๐ ตัว มี ป เป็นต้น ในคัมภีร์ไวยากรณ์

[๑๐๓๔] **วฺกํ โภฏฺฐาสฺสเกทฺสมิ** **วฺโก วฺงเก ติสฺสุจเต**
วิชฺชา เวเท จ ลิปฺเป จ ติวิชฺชาโท จ พฺทฺธิยํ.

วฺกคัฑฑ์นปุงสกลึงค์กล่าวอรรถ **โภฏฺฐาสฺสเก** ไต

วฺกคัฑฑ์ในลึงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **วັงกะ** ความคด

วิชฺชาคัฑฑ์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๒) **ลิปปะ** ศิลปะ (๓) **ติวิชฺชาทิ** วิชชา ๓ คือทิพพจักขุ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และอาสวักขยญาณ เป็นต้น (๔) **พฺทฺธิ** ความรู้หรือปัญญา

[๑๐๓๕] **สมฺมาธิมฺหิ ปุเมกคฺโค** **นาฏฺเล วาจฺจลึงฺคิโก**
ปชฺชํ ลิลเก ปชฺชาทฺเต **ปชฺโซ ปาทฺหิตเต ติสฺสุ.**

เอกคฺคคัฑฑ์ในปุงลึงค์มีอรรถ **สมฺมาธิ** สภาพที่จิตมีอารมณ์เดียว

เอกคฺคคัฑฑ์ที่เป็นวาจลึงค์คือมี ๓ ลึงค์ มีอรรถ **นาฏฺละ** ความไม่ยุ่งเหยิง

ปชุขคัพทน์ปุงสกลิงค์มีอรรถ **ลีโลกะ** คาถาหรือร้อยกรอง

ปชุขาคัพท์อิติลึงค์มีอรรถ **อัทธะ** ครึ่งส่วน

ปชุขคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ปาทหิตะ** น้ำมันนวดเท้า

[๑๐๓๖] กตโก รุกขเภทสุมี กตโก กิตติเม ตีสุ
 วิเชยเย อสุสโว ตีสุ ปุพพมฺหิ บุริเส ลียา.

กตกคัพท์ปุงสกลิงค์มีอรรถ **รุกขเภทะ** ต้นตมก

กตกคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กิตติเม** ของปลอมหรือของเทียม

อสุสวคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วิเชยยะ** ผู้เชื้อฟุ้ง

อสุสวคัพท์ในปุงสกลิงค์มีอรรถ **ปุพพะ** น้ำหนองหรือน้ำเหลือง

[๑๐๓๗] กลยาณเ กถิตํ เขมํ ตีสุ ลทฺถตุตรกฺขณเ
 อโถ นิโยชเน วุตตํ การิเยปิ ปโยชนํ.

เขมคัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **กัลยาณะ** ความดีงาม

เขมคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **ลัทธัตถรักขณะ** การรักษาประโยชน์ที่ได้แล้ว

ปโยชนคัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิโยชณะ** การส่งไป (๒) **การิยะ** ผลประโยชน์

[๑๐๓๘] อสุสตุโถ ตีสุ อสุสาส- ปุปฺตเต โโพธิทฺเม ปุเม
 ตีสุ ลุกฺโท กุรุเร จ เนสาทมฺหิ ปุเม ลียา.

อสุสตุคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **อัสสาสัปปัตตะ** ผู้ได้รับความสบายใจ

อสุสตุคัพท์ในปุงสกลิงค์มีอรรถ **โพธิทฺมะ** ต้นโพธิ์

ลูกฺทคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กุรุระ** ผู้ดูร้าย

ลูกฺทคัพท์ในปุงสกลิงค์มีอรรถ **เนสาทะ** นายพราน

[๑๐๓๙] วิลคฺโค ตีสุ ลคฺคสุมี ปุเม มชฺฌมฺหิ ทิสฺสติ
 อทฺโธ ตุนฺนิตฺถิยํ ภาเค ธนฺมฺหิ วาจฺจลึงฺคิโก.

วิลคคคัพท์ในลึงค์ทั้ง ๓ ปราภฏในอรรถ **ลัคคะ** สิ่งที่ดีดของอยู่

วิลคคคัพท์ในปุงสกลิงค์ปราภฏในอรรถ **มชฺฉะ** ท้อง

อทฺมคัพท์ในปุงสกลิงค์และนปุงสกลิงค์มีอรรถ **ภาคะ** ครึ่งส่วน

อทฺมคัพท์ที่เป็นวาจจลึงค์คือมี ๓ ลิงค์ มีอรรถ **ธนี** ผู้มั่งคั่ง

[๑๐๔๐] กฏจํ ทารุมุหิ ตํ กิจฺเจ คหเน กสิเต ติสฺ
 สสนฺदानเน จ วิสเย โคจเรชฺฌตฺตมฺจฺเจเต.

กฏจคัพทํนปุงสกสิงคมีอรรถ ทารุ ท่อนไม้

กฏจคัพทํนัันนิงคัง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) กิจจะ ยากลำบาก (๒) คหนะ ความรกทึบ
 (๓) กสิเต พื้นที่ซึ่งไถแล้ว

อชฺฌตฺตคัพทํกล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สสันฺदानะ สันดานของตน (๒) วิสเย วิสัชฌัตตะ
 คือสมบัติ (๓) โคจระ โคจรัชฌัตตะ คืออารมณ์

คาถาทธานกตฺถวคฺควณณา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยคัพทที่มีอรรถมาก คัพทละครึ่งคาถา จบ

☆☆☆☆☆

๓.๓.๓. คาถาปาทาเนกัตถ์ฉนวนนา

พรรณนาศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละบาทคาถา

[๑๐๔๑] ภูวนะ จ ชเน โลโก โมเร ตวคฺคิมฺหิ โส ลีซี
ลีโลโก ตฺยเส ปชฺเช รุกฺเช ตฺย สามิเก ธโว.

โลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภูวนะ โลกตั้งแต่กามภูมิถึงอรูปภูมิ (๒) ชเน สัตว์โลก
ลีซีศัพท์เป็นปูลงคัม มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โมระ นกยูง (๒) อัคคิ ไฟ
ลีโลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ยสะ ชื่อเสียง (๒) ปชฺเช ฉันท์มีอนุญฺจฉันท์เป็นต้น
ธวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) รุกฺเช ต้นตะแบก (๒) สามิเก สามี

[๑๐๔๒] วฏฺพฺยาเมสุ นิโครธฺ ธงฺโก ตฺย วายเส พเก
วาริ ตฺยวสฺราหฺเส กุเจ ตฺยพฺเภ ปโยธโร.

นิโครธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วฏฺะ ต้นไทร (๒) พยามะ วา
ธงฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วายสะ อีกา (๒) พกะ นกกระยางขาว
วารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อวสฺระ โอกาสหรือครั้งคราว (๒) อหะ วัน
ปโยธรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กุจะ ถิ่นของผู้หญิง (๒) อัพกะ เมฆ

[๑๐๔๓] อฺจจฺงเค ลกฺขณฺ องฺโก รสฺมิตฺถิ ชฺติรชฺชฺสุ
ทฺวิจฺจภาเสสุ อาโลโก พฺทฺโธ ตฺย ปณฺทิตฺเต ชินฺ.

องฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อฺจจฺงเค ชายพก (๒) ลักฺขณฺะ ร่องรอย
รสฺมิตฺศัพท์เป็นอิตถิลิงคัม มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชฺติ รัศมี (๒) รัชฺชฺ เชือก
อาโลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ทฺวิจฺจฺ การดู (๒) โอบาสฺสะ แสงสว่าง
พฺทฺธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปณฺทิตฺตะ บัณฑิต (๒) ชินฺะ พระพุทธเจ้า

[๑๐๔๔] สฺวรสฺสุ ปฺเม ภาณฺ ทณฺโท ตฺย มุคฺคเร ทเม
เทวมจฺเจสฺวนิมิโส ปตฺโต ตฺย มานสาณฺสุ.

ภาณฺศัพท์มีใช้ในปูลงคัม มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สฺวระ ดวงอาทิตย์ (๒) อังสุ รัศมี
ทณฺฑศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) มุคฺคระ ไม้ค้อน (๒) ทมะ การลงโทษ
อนิมิสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เทวะ เทวดา (๒) มัจฉะ ปลา
ปตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) มานะ แล่งสำหรับใช้ดวง (๒) สาณฺุ ไหล่เขา

[๑๐๔๕] **อาดงโก โรคตาเปสุ มาตงโค สปะเจ คช**
มิโค ปสุกรุงเคสุ อุลุกินุเทสุ โกลิโย.

อาดงกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โรคะ** โรค (๒) **ตาปะ** แสงแดด

มาตงคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สปะจะ** คนจัญฑาล หรือผู้กินเนื้อสุนัข (๒) **คชะ** ช้าง

มิกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปสุ** สัตว์เลี้ยงสี่เท้า (๒) **กรุงคะ (กรุงคะ)** กวางและสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์

โกลิยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุลุกะ** นกฮูก (๒) **อินทะ** พระอินทร์

[๑๐๔๖] **วิคโคโท กลเท กาเย ปุริโส มานวตตสุ**
ทายาโท พนุทธเว ปุตเต สิเร สีลํ ติปุมหิ จ.

วิคคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กลทะ** การทะเลาะวิวาท (๒) **กาเย** ร่างกาย

ปุริสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มานวะ** บุรุษ (๒) **อัตตะ** บุคคล

ทายาทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พันธวะ** เครื่องญาติ (๒) **ปุตตะ** บุตรธิดา

สีลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สิระ** ศีรษะ (๒) **ติปุ** แร่ดีบุก

[๑๐๔๗] **พลีหตถังสุสุ กโร ทนุเต วิปุเปณฺทเช ทฺวิโซ**
วตฺตํ ปชฺชานนาจาเร ธมฺมณฺเคะ สุขุมะ กโณ.

กรศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **พลี** เครื่องบูชา (๒) **หัตถะ** มือ (๓) **อังสุ** รัศมี

ทฺวิซศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ทันตะ** ฟัน (๒) **วิปะ** พราหมณ์ (๓) **อณฺทชะ** สัตว์ที่เกิดจากไข่มีนกเป็นต้น

วตฺตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัชชะ** ฉันทมีอนุญฺจกฉันทมีเป็นต้น (๒) **อานนะ** ไปหน้า (๓) **อาจารย์** ข้อปฏิบัติใหญ่ๆ ๘๐ อย่าง (อสีติมหาวัตร)

กณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญังคะ** รำข้าว (๒) **สุขุมะ** เล็กๆ น้อยๆ

[๑๐๔๘] **ถมฺโภ ญฺนาชพตเตสุ สฺวโป กุมฺมาสพฺยณฺชเน**
คณฺโฑ โผฏฺเฐ กโปลมฺหิ อคฺโข มฺมุเลฯ จ ปุชฺชเน.

ถมฺภศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ถุณา** เสาเรือ (๒) **ชพัตตะ** ความดี้อด้าน

สฺวปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุมฺมาสะ** ขนมสด (๒) **พยฺญชนะ** กับข้าวจำพวกแกง

คณฺทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โผฏฺเฐ** ฝี่ (๒) **กโปละ** กระพุงแก้ม

อคฺขศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มฺมุละ** ราคาหรือต้นทุน (๒) **ปุชฺชนะ** ของต้อนรับแขก

[๑๐๔๙] ปกาโร ตุลยเภทสุ สกนุโต ภาสปกุขิสู
 ภาเคย วิธิ วิชานะ จ สเร ชคเค จ สายโก.

ปการคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ตุลยะ ความเหมือนกัน (๒) เภทะ ประเภท
 สกนุตคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาสะ นกแซงแซว (๒) ปักซี นกทั่วไป
 วิธิคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาคยะ โชคดีและโชคร้าย (๒) วิชานะ การจัดการ
 สากยคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สระ ลูกศร (๒) ชัคคะ ดาบ

[๑๐๕๐] สารงุโค จาตเก เอณะ ปตติ ตู สรปกุขิสู
 เสเท ปาโก วิปาเกถ วิกขุเภทเว จเย โคนเ.

สารงคคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จาตกะ นกกระเด็น (๒) เอณะ เนื้อทราย
 ปตติคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สระ ลูกศร (๒) ปักซี ลัทธิปัก
 ปากคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เสทะ เหยื่อ (๒) วิปากะ วิบากกรรม
 คณคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วิกขุเภทเว หมู่วิกขุ (๒) จยะ หมู่

[๑๐๕๑] ราสิ ปุญเช จ เมสาโท อสุเส โลณะ จ ลินธโว
 ลัญญู พลโย นาสะ ปุโค กมกราลิสู.

ราสิคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุญชะ กอง (๒) เมสาทิ ราสี ๑๒ คือ เมสะ อุตระ เมถนะ
 กักกณะ สีหะ กัญญา ตูลา วิจฉิกะ ธนุ มกระ กุมภะ มีนะ
 ลินธวคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อัสสะ ม้าลินธพ (๒) โลณะ เกลือลินธอ
 ปลยคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ลังวัญญะ ลิ่นกัปป (๒) นาสะ ความพินาศ
 ปุคคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กมกะ ต้นหมาก (๒) ราสิ กองวัสดุ

[๑๐๕๒] อมเต ตู สุธา เลเป อภิขยา นามกนุติสู
 สตติ สามตติเย สตเถ มหี นชชุนตเร ภูวิ
 ลีลา ฤริยาวิลาสสุ สตเต ตู อตฺรเช ปชา.

สุธาคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อมตะ สุธาโกชน์ (๒) เลปะ ปุณชาวเป็นต้น
 อภิขยาคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นามะ ชื่อ (๒) กันติ ความงาม
 สตติคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สามัตติยะ ความสามารถ (๒) ลัตถะ ทวนหรือหอก
 มหีคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นชชุนตระ แม่น้ำสายหนึ่งในมหานที ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวตี
 สรภู มหี (๒) ภู แผ่นดิน
 ลีลาคัพทมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ฤริยา กิริยาของผู้หญิง (๒) วิลาสะ การเยื้องกราย

ปชาศััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตตะ** สัตว์ (๒) **อัครชะ** บุตรธิดา

[๑๐๕๓] **ฉาณ** **ลาภ** **อุปลทฺธิ** **ปเวณี** **กฺถเวณิสฺสุ**
ปวตฺติ **วฺตฺติวฺตฺตาสุ** **เวตเน** **ภรณ** **ภติ.**

อุปลทฺธิ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฉาณะ** การรู้ (๒) **ลาภะ** การได้

ปเวณี ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กฺถะ** เครื่องปลูตหลังช้าง (๒) **เวณี** ซ่องผม

ปวตฺติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วฺตฺติ** ความเป็นไป (๒) **วฺตฺตา** สีขาว

ภติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวตนะ** ค่าจ้าง (๒) **ภรณะ** การเลี้ยงดู

[๑๐๕๔] **อาจาเรปี** **มริยาทา** **ภฺติ** **สฺตฺตาสมิทฺธิสุ**
โสเปเป **ปมาเท** **ตฺนฺที** **จ** **ยฺาตุรา** **คฺมนวฺตฺติสุ.**

มริยาทา ศัพท์มีอรรถ **อาจาเร** ข้อปฏิบัติ (อปีศัพท์รวบรวมเอาอรรถสีมา ขอบเขต)

ภฺติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตฺตา** ความมีอยู่ (๒) **สมิทฺธิ** ความบริบูรณ์

ตฺนฺที ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โสเปปะ** การหลับ (๒) **ปมาทะ** ความประมาท

ยฺาตุรา ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คฺมนะ** การไป (๒) **วฺตฺติ** การเลี้ยงชีพ

[๑๐๕๕] **นินฺหา** **กฺจฺฉาปวาเทสุ** **กฺงฺคฺ** **ธฺณฺยปิยงฺคฺสุ**
โมกฺখে **ลิเว** **สเม** **สฺนฺติ** **วิภาเค** **ภตฺติ** **เสวเน.**

นินฺหา ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กฺจฺฉา** การตีเตียน (๒) **อปวาทะ** การกล่าวโทษ

กฺงฺคฺ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญะ** ข้าวฟ่าง (๒) **ปิยงฺคฺ** ต้นประยงค์

สฺนฺติ ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โมกฺขะ** นิพพาน (๒) **ลิวะ** ความดี (๓) **สเม** ความสงบ

ภตฺติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิภาเค** การจำแนก (๒) **เสวนะ** การเสพ

[๑๐๕๖] **อิจฺฉายํ** **ชฺุตฺติยํ** **กฺนฺติ** **รฺณฺชเน** **สุรเต** **รติ**
เคเห **วสฺติ** **วาเสถ** **นทีเสนาสุ** **วาหิณี.**

กฺนฺติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิจฺฉา** ความใคร่ (๒) **ชฺุตฺติ** รัศมี

รติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รณฺชนะ** ความกำหนด (๒) **สุรตะ** การเสพเมถุน

วสฺติ ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เคหะ** เรือน (๒) **วาสะ** การพักอยู่

วาหิณี ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นที** แม่น้ำ (๒) **เสนา** กองทัพ

[๑๐๕๗] **ปตฺเถ** **นาเพ** **จ** **นาพิตฺถิ** **คณ** **สมิตฺติ** **สงฺคเม**
ตฺนฺหา **โลภ** **ปิปาสาयํ** **มคฺคฺวตฺติสุ** **วฺตฺตฺนี.**

นาฬิศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัตตะ** ทะนาน (๒) **นาฬะ** ก้านบัว
 สมิติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คณะ** หมู่ (๒) **สังคะ** การพบปะ
 ตณฺหาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลภะ** ความอยาก (๒) **ปิปาสา** ความกระหาย
 วุตฺตนีศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มัคคะ** หนทาง (๒) **วุตติ** ความเป็นไป

[๑๐๕๘] ปาณฺยงฺเค นาฬิ จกฺกนฺเต ยาจเ วิญฺญตฺติ ญาปนเ
 วิตฺติ โตเส เวทนายํ จาเน ตฺ สุวีเต จิตฺ.

นาฬิศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาณยงคะ** สะดือ (๒) **จักกันตะ** ดุมล้อ
 วิญญตติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยাজะ** การขอ (๒) **ญาปนะ** การอธิบายให้รู้
 วิตติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โตสะ** ความยินดี (๒) **เวทนา** การเสวยเวทนา
 จิตติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** การตั้งอยู่ (๒) **ชีวิตะ** การดำรงชีพ

[๑๐๕๙] ตฺรฺงฺเค อนฺตฺเร วีจิ ธีรฺตฺเต ธารณเ อิตฺติ
 ภู ภูมฺยญจ ภมฺเภ สทฺเท เวเท สเว สฺตฺติ.

วีจิศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตฺรงคะ** คลื่น (๒) **อันตฺระ** ระหว่าง
 อิตติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธีรตตะ** ความหนักแน่น (หรืออรรถ **ธีรตตะ** ปัญญา)
 (๒) **ธารณะ** ความทรงจำ

ภูศัพท์เป็นปุงลึงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภูมิ** แผ่นดิน (๒) **ภมฺภะ** คิว
 สฺตฺติศัพท์เป็นปุงลึงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สัททะ** ศัพท์และเสียง (๒) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๓) **สวะ**
 การฟัง

[๑๐๖๐] โคตฺตํ นามเ จ วิเสถ นคฺเร จ ฆเร ปุริ
 โอกํ ตฺ นิสฺสเย เคเห กุลํ ตฺ โคตฺตราสิสุ.

โคตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นามะ** ชื่อ (๒) **วังสะ** วงศ์ตระกูล
 ปุริศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นคะ** เมือง (๒) **ฆระ** เรือน
 โอกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสสยะ** ที่อาศัย (๒) **เคเห** เรือน
 กุลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โคตตะ** ตระกูล (๒) **ราสิ** กอง

[๑๐๖๑] เหมเ วิตฺเต หิรญฺญญจ ปญฺญาณํ ตฺวํภพฺพทฺธิสุ
 อถามพฺรญจ เข วตฺเถ คฺยุหํ ลิงฺเค รหฺสยฺปิ.

หิรญญศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เหมะ** เงินหรือทอง (๒) **วิตตะ** ทรัพย์สมบัติ
 ปญญาณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** เครื่องหมายให้รู้ (๒) **พฺพทฺธิ** ปัญญา

อมุพคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชะ** ท้องฟ้า (๒) **วัตตะ** เครื่องนุ่งห่ม

คฺยุหคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลิ่งคะ** องคชาติ (๒) **รหะ** ที่ลับ

[๑๐๖๒] **ตโป ธมฺเม วเต เจว ปาเป ตฺวาคุมฺหิ กิพฺพิสํ**
รตนํ มณฺเญเจสุ วสุํ หายนวฺภูจิสฺสุ.

ตปคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัมมะ** ธรรม (๒) **วตะ** ข้อวัตรปฏิบัติ

กิพฺพิสคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **อาคฺ** โทษหรือความผิด

รตนคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มณิ** รัตนะ (๒) **เสฏฐะ** สิ่งประเสริฐ

วสุคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หายนะ** ปี (๒) **วฺภูจิสฺ** ฝนตก

[๑๐๖๓] **วณํ อรณฺญวาริสฺสุ ชีรมฺหิ ตฺ ชเล ปโย**
อภฺขรํ ลิปิโมกฺขेषฺสุ เมณฺณํ สงฺคเม รเต.

วนคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อรัญญะ** ป่า (๒) **วาริ** น้ำ

ปยคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชีระ** น้ำนม (๒) **ชละ** น้ำ

อภฺขรคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลิปิ** อักษร (๒) **โมกษะ** นิพพาน

เมณฺณคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สังคมะ** การพบกัน (๒) **รตะ** การเสพเมณฺณ

[๑๐๖๔] **โสโต กณฺเณ ปโยเวเค ธิฏฺจํ ปาปาสุเกสุ จ**
อาคฺ ปาปาปราเธสุ เกตฺมุหิ จิหเน ฐโช.

โสตคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัณณะ** หู (๒) **ปโยเวคะ** กระแสน้ำ

ธิฏฺจคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **อสุภะ** อวมงคล

อาคฺคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **อปราธะ** โทษ

ฐชคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกตฺ** ชง (๒) **จิหนะ** เครื่องหมาย

[๑๐๖๕] **โคปุริ ทฺวารมตเตปิ มนฺทิริํ นครเ ชเว**
วาจจลิ่งคิกา ปรมิโต พฺยตฺโต ตฺ ปณฺชิตเ พฺภู.

โคปุริคัพท์มีอรรถ **ทวารมตตะ** ประตูทั่วไป (อปีคัพท์เอาอรรถ **ทวารโกฏฐกะ** ซุ้มประตู)

มนฺทิริคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นคระ** เมือง (๒) **ชเว** เรือน

ต่อไป ตั้งแต่ **พฺยตฺ** ถึง **พาลิส** คัพท์ (ในคาถาที่ ๑๐๗๘) เป็นบทที่มีลิ่งค์เหมือนลิ่งค์ของ
วาจจะ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิ่งค์ตามบทที่กล่าวถึงตน

พฺยตฺคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปณฺชิตะ** บัณฑิต (๒) **พฺภู** การปรากฏตัว

[๑๐๖๖] วลฺลโภ ทยิตฺเตชฺชมฺภุเช ชเพ ญฺโโล มหฺตยฺปิ
 กุรุเร เภรวเ ภีโม โลโล ตฺ โลลฺุเป จเล.

वल्लภคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทยิตะ** ผู้น่ารักหรือสามี (๒) **อัมมกัชะ** ผู้ดูแลกิจการ
 ญลคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชพะ** คนอ้วน (๒) **มหติ** ขนาดใหญ่โต
 ภีมคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุรุระ** สัตว์ดุร้าย (๒) **ภะรวะ** ความน่ากลัว
 โลลคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลลฺุปะ** ผู้ละเมอ (๒) **จละ** ผู้ห้วนไหวโลเล

[๑๐๖๗] พีภจฺจเ วิกเต ภีเม โภมลาติชฺเณ มฺทุ
 อิญฺจเ จ มฺตุเร สาทุ สาทุมฺหิ มฺตุโร ปิเย.

พีภจจคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิกตะ** ความน่าเกลียด (๒) **ภีมะ** ความน่ากลัว
 มฺทุคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โภมละ** ความอ่อน (๒) **อติชเณ** ความที่อไม่แหลมคม
 สาทุคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิญฺจเ** สิ่งน่าปรารถนา (๒) **มฺตุระ** ความอ่อย
 มฺตุรคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สาทุ** ของอ่อย (๒) **ปิยะ** ความน่ารัก

[๑๐๖๘] ลิตเต ตฺ สุทุธเ โอทาทโต ทฺวิชฺวโห สฺจกาหิสฺสุ
 สกฺเก สมตฺโต สมนฺนุเต สมตฺตํ นิฏฺฐิตาชฺเเล.

โอทาทคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลิตะ** สีขาว (๒) **สุทุธะ** ความบริสุทธิ์
 ทฺวิชฺวหคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สฺจกะ** ผู้สอเสียด (๒) **อหิ** งู
 สมตตคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สํกเก** ผู้สามารถ (๒) **สํพັນตะ** ความเกี่ยวข้อง
 สมตตคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิฏฺฐิตะ** การจบลง (๒) **อชิละ** สิ่งทั้งหมด

[๑๐๖๙] สฺทุธเ เกวลปฺุเตสฺสุ ชิษณฺโณนฺดาธเมสฺสุ จ
 โปเณ ปณตนินฺเนสฺสุ อณฺุณนึเจสฺสุ เจตโร.

สุทุธคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกวละ** อย่างเดียวล้วนๆ (๒) **ปฺุตะ** ความบริสุทธิ์
 ชิษณณคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อันตะ** ที่สุด (๒) **อธมะ** ความเลวทราม
 โปเณคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปณตะ** ความลาดเอียง (๒) **นินนะ** ที่ลุ่ม
 อิตรคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๒) **นึจะ** ความต่ำช้า

[๑๐๗๐] สฺจิจิ สฺทุธเ ลิตเต ปฺุเต เปสฺโล ทกฺขจารุสฺสุ
 อธโม กฺจจฺฉิตเต อฺุเน อปฺปิเยปฺยลิกเก ภเว.

สฺจิจคัมภ์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สุทุธะ** ความบริสุทธิ์ (๒) **ลิตะ** สีขาว (๓) **ปฺุตะ** ความหมดจด

เปสลคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทักษะ** ความฉลาด (๒) **จารุ** ความงาม
 อธมคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัจฉิตะ** ความน่ารังเกียจ (๒) **อุณะ** ความต่ำช้า
 อลิกคัพพหมีอรรถ **อับปิยะ** ความไม่น่ารัก (อภิคัพพหมีรวมเอาอรรถ **มุตสา** คำเท็จ)

[๑๐๗๑] พยาเป อสุทฺธะ สักกิญโณ ภพฺพํ โยเคย จ ภาวินิ
 สุขุโม อปฺปกานฺณสุ วุฑฺโธ เถเร จ ปณฺชิตเต.

สักกิญคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยาปะ** การแผ่กระจายไป (๒) **อสุทฺธะ** ความไม่บริสุทธิ์
 ภพฺพคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โยคยะ** ความสมควร (๒) **ภาวี** ความเป็นไปได้
 สุขุมคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อับปิยะ** ความมีน้อย (๒) **กานฺณ** ความละเอียดอ่อน
 วุฑฺธคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เถระ** ผู้เจริญวัย (๒) **ปณฺชิตะ** บัณฑิตผู้เจริญด้วยคุณ

[๑๐๗๒] สุภะ สาธุมฺหิ ภทฺโทถ ตยาโท จ วิปฺลเ พหุ
 ธีโร พุเถ ธิติมนฺเต เวลฺลิตํ กุฎฺฐิเล ธฺเต.

ภทฺทคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุภะ** ความดี (๒) **สาธู** คนดี
 พหุคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตยาทิ** จำนวนตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป (นับตามพจน์ในคัมภีร์สันสกฤต มี ๓
 อย่าง คือ เอกพจน์ ทวิพจน์ และพหูพจน์ พหูในที่นี้จึงหมายถึงตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป ส่วนในฝ่ายบาลี
 หมายถึงเอาตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป) (๒) **วิปฺลเ** ความมีมาก
 ธีรคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พุทะ** บัณฑิต (๒) **ธิติมันฺตุ** ผู้มีความตั้งมั่น
 เวลฺลิตคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุฎฺฐิละ** ความคด (๒) **ธฺเต** ความสั้นสะเทือน

[๑๐๗๓] วิสฺโท พฺยตฺตเสเตสุ ตฺรุโณ ตฺถ ยฺเว นเว
 โยคฺคํ ยานเ ชเม โยคฺโค ปิณฺชิตํ คณฺเเต ขเน.

วิสทคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยัตตะ** ผู้ฉลาด (๒) **เสตะ** สีขาว
 ตฺรุณคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยฺวะ** คนหนุ่ม (๒) **นวะ** ความใหม่
โยคฺคคัพพหมีอรรถ **ยานะ** ยานพาหนะ
โยคฺคคัพพหมีอรรถ **ชเม** ผู้มีความอดทน
ปิณฺชิตคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คณฺเเต** การคำนวณ (๒) **ขเน** ก้อนวัตถุ

[๑๐๗๔] พุเถภิชฺชาโต กุลเช วุฑฺโธวฺรฺสุ มหฺลลโก
 กลฺยานํ สุนฺทเร จาปิ หิโม ตฺถ สีตเลปิ จ.

อภิชาตคัพพหมีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พุทะ** บัณฑิต (๒) **กุลชะ** ผู้เกิดในตระกูลดีมีคุณธรรม

มหลลกคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วุทธะ คนแก่ (๒) อुरु จำนวนมาก
 กลุยานคัพพที่มีอรรถ สุนทระ ความดี (อปีคัพพท์รวมเอาอรรถ สุวัณณะ ทองคำ)
 หิมคัพพท์ที่มีอรรถ สีตละ ความเย็น (อปีคัพพท์รวมเอาอรรถ มหิกา น้ำค้าง)

[๑๐๗๕] โลเล ตู สีเม จปโล วุตเต อุทิตมุคเต
 อาทิตเต คพพิเต ทิตโต ปิฏจํ ตู จุณฺณิตเป จ.

จปลคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โลละ ผู้ห้วนไหว (๒) สีมะ ความเร็ว
 อุทิตคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วุตตะ สิ่งที่ถูกกล่าวถึง (๒) อุคคตะ สิ่งที่อยู่ขึ้นไป
 ทิตตคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อาทิตตะ การลูกโป่ง (๒) คัพพิตะ ความเกิดมานะหรือความ
 เยอหยิ่ง
 ปิฏจคัพพท์ที่มีอรรถ จุณฺณิตะ การบดขยี้ (อปีคัพพท์รวมเอาอรรถ สัตตु ข้าวตุง ผง ตีบุ แร่ดีบุก)

[๑๐๗๖] วิคเต วายิตเต วีตํ ภาวิตํ วุฑฺฒิตเป จ
 ภษชิตเต ปติตเต ภฺภูโจ ปุจฺจิตเต โปสิเต.

วีตคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วิคตะ ความปราศจาก (๒) วายิตะ การทอผ้า
 ภาวิตคัพพท์ที่มีอรรถ วุฑฺฒิตะ ความเจริญ (อปีคัพพท์รวมเอาอรรถ ทमितะ อบรม ลาภะ การได้)
 ภษชิตคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภษชิตะ สิ่งที่ถูกคว่ำ (๒) ปติตะ สิ่งที่หล่น
 ปุจฺจิตคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุจฺจิตะ ผู้ถูกถาม (๒) โปสิตะ ผู้ถูกเลี้ยงดู

[๑๐๗๗] ชาโต ภฺภูเต จเย ชาตํ ปฏิกากโค สมาริสฺสุ
 สุโร วีเร วริสฺสุเร ทฺภูโจ กุทฺเธ จ ทฺฐิตเต.

ชาตคัพพท์ปงฺกลิงคัมมีอรรถ ภฺภูเต สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว
 ชาตคัพพท์นปงฺสกลิงคัมมีอรรถ จเย หมูคณะ
 ปฏิกากคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สมะ ความเสมอกัน (๒) อริ ศัตรู
 สุรคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วีระ ผู้กล้าหาญ (๒) วริสฺสุระ ดวงอาทิตย์
 ทฺภูจคัพพท์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กุทฺเธ ผู้มักโกรธ (๒) ทฺฐิตะ ผู้ทำตัวไม่น่ารัก

[๑๐๗๘] ทฺภูโจริมฺหิกฺขิตเต ทฺภูจํ มุหฺเห โปเต จ พาลิสฺโส
 นิหนายํ เขปนเน เขโป นิยมํ นิจฺจเย เวเต.

ทฺภูจคัพพท์ปงฺกลิงคัมมีอรรถ อริ ศัตรู
 ทฺภูจคัพพท์นปงฺสกลิงคัมมีอรรถ อิกฺขิตะ สิ่งที่มีมองเห็น

พาลิสต์ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มูหะ** คนโง่ (๒) **โปตะ** เด็กเล็ก

เขปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นินทา** การติเตียน (๒) **เขปนะ** การทิ้ง

นิยมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิจขณะ** การตัดสิ้น (๒) **วตะ** ข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง

[๑๐๗๙] **สลากาย์ กุโส ทพเพ พาลยาโท ตู ขเย วัย**
เลปคพเพสวเลโป อณฑไซ มินปกฺขิสฺ.

กุสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สลากา** สลาก (๒) **ทัพพะ** หล้าคา (หล้ากฺุสะ)

วยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พาลยาถิ** วยเด็กเป็นต้น (๒) **ขเย** ความล้นไป

อวเลปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เลปะ** การทา (๒) **คัพพะ** ความหยิ่งจองหอง

อณฑชศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มีนะ** ปลา (๒) **ปักซี** สัตว์ปีก

[๑๐๘๐] **พิพาลเ นกุลเ พพฺพุ มนฺโถ มนฺถนสตฺตุสฺ**
วาโล เกเสสฺสาถิลเเม สงฺฆาโต ฆาตฺราถิสฺ.

พพฺพุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พิพาละ** แมว (๒) **นกุละ** พังพอน

มนฺถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มันฺถนะ** ไม้กวนนมให้เป็นเนย (๒) **สตัดฺตุ** ข้าวสตัดฺตุผง

วาถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกสะ** ผม (๒) **อัสสาถิลเเม** ขนของม้าเป็นต้น

สงฺฆาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆาตะ** การฆ่า (๒) **ราถิ** กอง หมวด หมู่

[๑๐๘๑] **โคปคามา रेव โฆโส สฺสูโต สารถिवฺนทีสฺ**
มालยฺ ตู ปุप्พะ เตทฺททาเม วาโห ตู สกฺกเ หเย.

โฆสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โคปคามา** หมู่บ้านของคนเลี้ยงวัว (๒) **ระ** เสียงก้อง

สฺสูตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สารถิ** นายสารถิ (๒) **วันที** ผู้กล่าวสรรเสริญพระบารมี

มालยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุप्พะ** ดอกไม้ (๒) **ตัทททาเม** พวงมาลัยดอกไม้

วาหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สกฺก** เกวียน (๒) **หเย** ม้า

[๑๐๘๒] **ขเยจฺจนเ อปจโย กาลเ สมยมจฺจฺสุ**
เก ตารกา เนตฺตมชฺเเม สีมาวถิจฺจิตฺสู จ.

อปจยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขเย** ความล้นไป (๒) **อัจจนะ** การบูชา

กาลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมย** กาลเวลา (๒) **มัจฺจ** ทำกาละหรือตาย

ตารกาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กะ** ดาว (๒) **เนตตมชฺเเม** ตาดำ

สีมาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวถิ** เขตแดน (๒) **จฺจิตฺสู** การตั้งอยู่

[๑๐๘๓] อาโภโค ปุณฺณดาวชฺเช- สุวาฬิตฺถี สขิเสตฺถุ
 สตฺเต ฏฺฐเล ตีสุ ทฬฺโห ลตา สาขาย วลฺลียํ.

อาโภคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุณฺณตา ความบริบูรณ์ (๒) อวัชเช ความผูกใจเจ็บ
 อาฬิศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สขี เพื่อนหญิง (๒) เสตุ สะพาน
 ทฬฺหศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ ผู้สามารถหรือมั่นคง (๒) ฏฺฐละ ผู้อ้วน
 ลตาศัพท์มีใช้อิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สาขา กิ่งไม้ (๒) วลฺลิตี เถาวัลย์

[๑๐๘๔] มุตฺตติตฺถี โมจเน โมกฺเช กาโย ตฺถุ เทหฺรลิสฺสุ
 นีเจ ปุณฺนชฺชโน มุฬฺหเห ภตฺตา สามินิ ธารเก.

มุตฺตติศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โมจนะ ความหลุดพ้น (๒) โมกฺเช นิพพาน
 กายศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เทหะ ร่างกาย (๒) รลิตี หมู่ กอง
 ปุณฺนชฺชนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นีจะ คนมีคุณต่ำ (๒) มุฬฺหะ คนโง่
 ภตฺตศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สามิ สามี (๒) ธารกะ ผู้อุปถัมภ์

[๑๐๘๕] สิขาปิณฺณเจสุ สิขณฺโฑ สตฺเต ตฺวตฺตนิ ปุคฺคโล
 สมฺพาธึ สงฺกฺฆุ คฺยุเห นาสเ เขเป ปฺรภาโว.

สิขณฺหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สิขา หงอนสัตว์ (๒) ปิณฺณะ หางนกยูง
 ปุคฺคลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ สัตว์ (๒) อัตตะ ตัวตน
 สมฺพาธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สังฺกฺฆะ ที่คับแคบ (๒) คฺยุเห ที่ลับ
 ปฺรภาวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นาสะ ความเลื่อม (๒) เขปะ การนินทา

[๑๐๘๖] วจฺโจ รูปे กรีเสถ ชฺชิตฺถี กนฺติริสฺสุ.

วจฺจศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) รูปะ ผิพรรณ (๒) กรีสะ อูจจาระ
 ชฺชิตฺศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กันฺติ ความรุ่งเรือง (๒) รังสิ รัศมี

[๑๐๘๗] ลพฺภํ ยุตฺเต จ ลทฺฐพฺเพ ชนฺนฺเต ปณฺเณ ทลํ มตฺติ
 สลฺลํ กณฺนฺเต สลากายํ สุจิตฺเต ธารณํ คเต
 ภนฺตฺเต วิพฺภโม หาวเว โมโหวิชฺชาย มุจฺจนเ.

ลพฺภศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ยุตฺเต ความสมควร (๒) ลักภฺพะ วัตถุที่ควรได้
 ทลศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชนฺนฺเต ทั้งสิ้น (๒) ปณฺเณ ไปไม่
 สลฺลศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กัณฺนฺเต ลูกศร (๒) สลาภา หลาว

ธาวนคัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุจิตตะ** ความสะอาด (๒) **คตะ** การวิ่งไป
 วิพฺภมคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภันตัตตะ** ความปั่นป่วนใจ (๒) **หาวะ** เสน่ห์ของหญิง
 โมหคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวิชชา** ความไม่รู้ (๒) **มัจฉนะ** หมดสติหรือสลบ

[๑๐๘๘] **เสโท มมุขเล ปาเก โคเพ อัจจุมเย คุโพ**
मितเต สหาเย จ สขา วิญฺญู นิจฺจปฏฺฐุ โส.

เสทคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มัมมุขละ** เหงื่อ (๒) **ปาเก** การนั่งให้สูง
 คุพคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คุพะ** ก้อนวัตถุ (๒) **อัจจุมเย** น้ำอ้อยงบ
 สขคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **मितตะ** เพื่อนรัก (๒) **สหาเย** ผู้ทำประโยชน์ต่อมิตร
 วิญฺญูคัพท์เป็นปูลึงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิจจะ** ความยั่งยืน (๒) **ปฏฺฐุ** ผู้เป็นใหญ่

[๑๐๘๙] **ขคฺเค กุรุเว เนตฺติโส ปรสฺมี อตฺร ตีสุวมุ**
กลฺงฺโกฏฺกาปวาเทสุ เทเส ชนปโท ชเน.

เนตฺติสคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขคคะ** ดาบ (๒) **กุรุเว** ผู้ดูร้าย
 อมฺคัพท์มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ประ** โลกหน้า (๒) **อิมะ** โลกนี้
 กลฺงฺคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** ร่องรอย (๒) **อปวาทะ** การกล่าวโทษ
 ชนปทคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทสะ** ชนบท (๒) **ชนะ** ชาวชนบท

[๑๐๙๐] **ปชฺเช คาถา วจีเกเท วิโส ตวนวยเวณฺณสุ**
ยานํ รธาโท คมนเน สฺรฺูปสฺมี อโธ ตลฺ.

คาถาคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปชชะ** คาถา (๒) **วจีเกทะ** คำพูดที่มีเนื้อความแจ่มแจ้ง (คาถา
 เป็นองค์อย่างหนึ่งในวงศัตถศาสตร์ เช่น อัมมปะทะ เถรคาถา เถรีคาถา)
 วิสคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนวยะ** ตระกูล (๒) **เวณฺณ** ไม้ไผ่
 ยานคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รธาภิ** พาหนะมีรถเป็นต้น (๒) **คมนะ** การเดินทาง
 ตลคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สฺรฺูปะ** ความเหมือนกัน (๒) **อโธ** พื้นหรือชั้น

[๑๐๙๑] **มชฺโฆมิ วิลคฺเค เวมชฺเฒ ปุปฺผํ ตู กุสุโมตฺตุ**
สีลํ สภาเว สฺพพเต ปุํคโว อุตฺสเก วเร.

มชฺฉคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิลคคะ** บั้นเอว (๒) **เวมชฺเฒ** ท่ามกลาง
 ปุปฺผคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุสุมะ** ดอกไม้ (๒) **อตุ** ระดูหญิง
 สีลคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาพปรกติ (๒) **สฺพพตะ** สิวัดร
 ปุํควคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุตสกะ** โคถึก (๒) **วระ** ความประเสริฐ

[๑๐๙๒] โภเส ขคาทิตีเชณทํ กุหรั คพฺภเว พิล
 เนตตีเส คณฺทเก ขคฺโค กทมโป ตู ทูเม จเย.

อนฺทคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โภเส ลุกอัณเฑาะ (๒) ขคาทิตีเชะ ฟองไข่ของนกเป็นต้น
 กุหรัคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) คัพฺภระ ถ้ำ (๒) พิละ รู ช่อง โพรง
 ขคฺคคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เนตตีเส ดาบ (๒) คัณทกะ แรด
 กทมพคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ทูมะ ต้นกระทุ่ม (๒) จยะ หมู

[๑๐๙๓] เก เณฺยํ โรหิตีตถิ วรฺงคํ โยนิยํ สิเร
 อุกโภเส สปะเถ สาโป ปงฺกํ ปาเป จ กทฺทเม.

โรหิตีคัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภา ดาวโรหิตี (๒) เณ แม่วัวแดง
 วรฺงคคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โยนิ นิมิตของผู้หญิง (๒) สิระ ศีรษะ
 สาปคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อักโภสะ การดำ (๒) สปะเถ การสาปแช่ง
 ปงฺกคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) กัททมะ โคลนตม

[๑๐๙๔] โภควดยุรเค โภคี- สฺสโร ตู สิวิสามิสฺสุ
 พลเ ปภาเว วิริยํ เตโช เตสุ จ ทิตฺติยํ.

โภคีคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โภควันตุ ผู้มีโภคทรัพย์ (๒) อูรคะ งู
 อีสฺสรคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สิระ พระอิศวร (๒) สามิ ผู้เป็นใหญ่
 วิริยคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) พละ เรี่ยวแรง (๒) ปภาวะ ความมุ่งมั่น
 เตชคัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) พละ เรี่ยวแรง (๒) ปภาวะ เตช (๓) ทิตติ ความรุ่งเรือง

[๑๐๙๕] ธารา สนนตติขคฺคฺงเค วานํ ตณฺหาเย สิพฺพนเ
 ขตฺตา สฺสูเต ปฎิหารเ วิตฺติปีฬาสฺสู เวทนา.

ธาราคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สันตติ สายน้ำ (๒) ชัคคังคะ คมดาบ
 วานคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ตัณหา ตัณหา (๒) สิพพนะ การเย็บ การร้อยรัด
 ขตฺตาคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สฺสูตะ คนขับรถ (๒) ปฎิหาระ คนเฝ้าประตู
 เวทนาคัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วิตติ การเสวย (๒) ปีฬาส ความเจ็บปวด

[๑๐๙๖] ธิยํ มตฺติจฺจาปญฺญาสุ ปาเป ยฺยฺยฺยเ รเว รโณ
 ลโว ตู พินฺทฺจฺเจเทสฺสู ปลาเลตฺติสเย ภูถึ.

มตฺติคัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อิจจา ความต้องการ (๒) ปญญา ปัญญา

รณคัมภ์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **ยฺหุระ** การรบ (๓) **ระ** เสียงร้อง

ลวคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พินทุ** หยาดน้ำ (๒) **เจทะ** การเก็บเกี่ยว

ภูศคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปลาสะ** ข้าวลีบหรือเกลบ (๒) **อดิสยะ** ความยิ่งยวด

[๑๐๙๗] **พาธา** ทุกเข **นิเสธ** จ **มูลปะเทปิ** **มาติกา**
เสนโห **เตเลธิกปุเปเม** **ชวราเปกฺขาสู** **อालโย.**

พาธาคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทุกขะ** ความลำบาก (๒) **นิเสธะ** การห้ามหรือปฏิเสธ

มาติกาคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มูลปะทะ** แม่บทหรือสารบัญญ (๒) **อปีคัมภ์**รวมเอาอรรถ
เนตติ เหมือน

เสนหคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เตละ** น้ำมันเหลว (๒) **อธิกัปปะเม** ความรักยิ่ง

อาลยคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชระ** เรือน (๒) **อเปกฺขา** ความห่วงใย

[๑๐๙๘] **เกตุสุมี** **เกตน์** **เคเห** **จาเน** **ภูมิตฺถิยํ** **ภูวิ**
เลชเย **เลโข** **ราชิ** **เลขา** **ปุชิตะ** **ภควา** **ชินเ.**

เกตนคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกตุ** ธง (๒) **เคหะ** บ้านเรือน

ภูมิตัมภ์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** สถานที่ (๒) **ภู** แผ่นดิน

เลขคัมภ์ปุงลิงค์มีอรรถ **เลชยะ** อักษรที่เขียน

เลขาคัมภ์อิตถิลิงค์มีอรรถ **ราชิ** แถว (ราชิ ในคาถา ลบ สุมี วิภัตติเพื่อรักษาฉันท)

ภควนตุคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุชิตะ** ผู้ควรบูชา (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้า

[๑๐๙๙] **คทา** **สตเถ** **คโท** **โรเค** **นิสชฺชาปีเจสฺวาสนํ**
ตถาคโต **ชินเ** **สตเต** **จเย** **เทเห** **สมฺมุสฺสโย.**

คทาคัมภ์อิตถิลิงค์มีอรรถ **สัถตะ** ไม้ตะบอง

คทคัมภ์ปุงลิงค์มีอรรถ **โรคะ** โรคหรือความเจ็บป่วย

อาสนคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสชฺชา** ที่นั่งทั่วไป (๒) **ปีฐะ** แก้ว

ตถาคตคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชินะ** พระพุทธเจ้า (๒) **สัถตะ** สัตว์โลก

สมฺมุสฺสยคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จยะ** หมู (๒) **เทหะ** ร่างกาย

[๑๑๐๐] **พิลํ** **โกฏฐาสจิทฺเทสุ** **วชฺชํ** **โทเส** **จ** **ภะริย**
กาเล **ทีฆณฺชเสทฺธานํ** **อาพิยํ** **เสตุ** **การณเ.**

พิลคัมภ์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกฏฐาสะ** ส่วนต่างๆ (๒) **ฉิทฺทะ** รู ช่อง โพรง

วชฺชคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โทสะ โทษหรือความผิด (๒) เภริ กลอง

อทฺธานคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กาละ เวลายาวนาน (๒) ที่ขัณฺฐสฺส ทางไกล

เสตุคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อาฬิ สะพานหรือสะพานสงน้ำ (๒) การณะ เหตุ

[๑๑๐๑] โอภาโส การณ เทเส สภา เคเห จ สัสมเท
 ยูโป ฌมุเก จ ปาสาทะ อยณั คมนเน ปถเ.

โอกาสคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) การณะ เหตุ (๒) เทสสะ สถานที่

สภาคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เคหะ บ้าน (๒) สัสมเท หอประชุม

ยูปคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ฌัมภะ หลักบุชายัญหรือเสาหลักเมือง (๒) ปาสาทะ ปราสาท

อยณคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) คมนะ การเดินทาง (๒) ปถะ หนทาง

[๑๑๐๒] อุกโก รุกขนฺตเร สุเว อสุโส โภณเ หยฺยปฺยถ
 อัสโส ขนฺธเ จ โภฏฺฐาเส ชาลัสมฺมวฺจจิ โน ปฺมุ.

อุกคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) รุกขันตระ ต้นรักขาว (๒) สุวะ ดวงอาทิตย์

อสุสคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โภณะ มุมหรือเหลี่ยม (๒) หยะ ม้า

อัสคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ขันธะ ป่า (๒) โภฏฐาสะ ส่วนต่างๆ

อจฺจิจคััพท์เป็นอิตถิลิงค์และนปฺงสกลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชาละ เปลวไฟ (๒) อังสุ รัศมี

[๑๑๐๓] นาสาสตุเตสฺวภาโว อนนํ โอทนภฺตติสุ
 ชิวํ ปาณเ ขนเ ชิวํ ฆาโส ตวนฺเน จ ภกฺขเน.

อภาวคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นาสะ ความพินาศ (๒) อัสตตะ ความไม่มีปรากฏ

อนนคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โอทนะ ข้าวสุก (๒) ภฺตติ การบริโภค

ชิวคััพท์นปฺงสกลิงค์มีอรรถ ปาณะ ชีวิต

ชิวคััพท์ปฺงลึงค์มีอรรถ ขนะ สัตว์โลก

ฆาสคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อันนะ อาหาร (๒) ภักขนะ การกิน

[๑๑๐๔] ฉทเนจฺฉาทนํ วตฺเต นิภาโย เคหฺราสิสุ
 อนฺนาโท อามิสํ มัสเส ทิกฺขา ตู ยชเนจฺฉเน.

อจฺฉาทนคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ฉทนะ หลังกา (๒) วตฺเต เครื่องนุ่งห่ม

นิกายคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เคหะ บ้านเรือน (๒) ราสิ หมูหรือนิกาย

อามิสคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อันนาทิ วัตถุสิ่งของมีข้าวเป็นต้น (๒) มังสะ เนื้อ

ทิกฺขาคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ยชนะ การบูชาเทวดา (๒) อัจฉนะ การบูชาทั่วไป

[๑๑๐๕] กุริยาย์ การิกา ปชเช เกตุ ตุ จิหเน ธเช
 กุสุมึ ถีระเช ปุปุเผ วานเร ตุ พุเธ กวิ.

การิกาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กิริยา การกระทำ (๒) ปัชชะ คาถา

เกตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จิหนะ ร่องรอย (๒) ธชะ ดง

กุสุมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ถีระชะ ระดูของผู้หญิง (๒) ปุปุเผ ดอกไม้

กวิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วานระ ลิง (๒) พุเธ นักปราชญ์ นักกวี

[๑๑๐๖] อธเว ขรเก โอฏฺโจ ลุฑฺโธ ตุ ลุฑฺทเกปิ จ
 กลุสฺถึ ตฺวาวิเล ปาเป ปาเป กลิ ปราชเย.

โอฏฺจศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อธระ ริมฝีปาก (๒) ขรเก อฐู

ลุฑฺทศัพท์มีอรรถ ลุฑฺทกะ นายพราน (อปีศัพท์รวมเอาอรรถ โลกะ ผู้ละโมบ)

กลุสฺถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อาวิละ ความขุ่น (๒) ปาปะ บาป

กลิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ปราชยะ ความพ่ายแพ้

[๑๑๐๗] กนฺตาโร วนฺทฺคุเคสุ จโร จรมฺหิ จญฺจเล
 ชนฺวาเส คณฺเ คามิ จมฺมึ ตฺ ผลเก ตเจ.

กนฺตารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วนะ ป่าลึก (๒) ทฺคุคะ ทางกันดาร

จรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จระ นักสืบ (๒) จัญจละ ผู้ท่องเที่ยวไป

คามศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชนฺวาสะ หมู่บ้าน (๒) คณฺเ หมู่คณะ

จมฺมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ผลกะ โล่หนัง (๒) ตเจ ผิวหนัง

[๑๑๐๘] อาโมโท หาสคฺนฺเธสุ จารุ ตุ กนเกปิ จ
 สตฺตายิ ภวนํ เคเห เลเส ตุ ชลิตฺเต ฉล.

อาโมทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) หาสะ ความยินดี (๒) คันฺธะ กลิ่นหอมฟุ้ง

จารุศัพท์มีอรรถ กนกะ ทองคำ (อปีศัพท์รวมเอาอรรถ สุภา ความงาม)

ภวนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตฺตา ความมีอยู่ (๒) เคเห บ้านเรือน

ฉลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เลสะ เล่ห์เหลี่ยมฉ้อฉล (๒) ชลิตะ ความผิดพลาด

[๑๑๐๙] เวรํ ปาเป จ ปฏฺิเฆ ตโจ จมฺมนิ วกฺกเล
 อฺจฺเจติโรเห อาโรโห เนตฺตํ วตฺถนฺตรกฺขิสฺสุ.

เวรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ปฏฺิฆะ ความแค้นใจ

ตจคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จัมมะ** หนึ่ง (๒) **วิกกละ** เปลือกไม้

อาโรหคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุจจะ** ความสูง (๒) **อิโรหะ** การลอยขึ้นไป

เนตตคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วัตถันตระ** ผ้าชนิดหนึ่งทอในประเทศจีน (๒) **อักษิ** ดวงตา

[๑๑๑๐] **ปฏิหาระ มุขะ ทวารัง** **เปเต ฌาเต มโต ดิสสุ**
มาโสปรณณกาเลสสุ **นคฺโค ตฺวเจลกเปปี จ.**

ทวารคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏิหาระ** ประตู่ (๒) **มุขะ** ช่อง

มตคัพพ์ที่มีใช้ในลึงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เปเต** ผู้ตายแล้ว (๒) **ญาตะ** รู้แล้ว

มาสคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อปรันณะ** ถ้วยราชมาส (๒) **กาละ** เดือน

นคคคัพพ์ที่มีอรรถ **อเจลกะ** ซี่เปลือย (อปิคัพพ์รวมเอาอรรถ **ทิคัมพระ** ผู้ไม่นุ่งผ้า มีทิคเป็นเสื่อผ้า)

[๑๑๑๑] **โทเส ฆาเต จ ปฏิโฆ** **มิกาโท ฉคเล ปสฺสุ**
อรูเป จาวุหเย นามัง **ทโร ทฺรณภีติสฺสุ.**

ปฏิฆคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โทสะ** ความโกรธ (๒) **ฆาตะ** การทำร้าย

ปสฺสุคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มิกาทิ** สัตว์เลี้ยง ๔ เท้า มีกวางเป็นต้น (๒) **ฉคละ** พะ

นามคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อรูปะ** นามธรรม (๒) **อวหะ** ชื่อ

ทฺรณคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทฺรณะ** ความกระสับกระส่ายกระวนกระวาย (๒) **ภีติ** ความหวาดกลัว

[๑๑๑๒] **ยาจเน โภชเน ภิกฺษา** **ภาเว ตฺวติสเย ภโร**
ทพฺพินทชยาสุ สฺฐา **เมฆะ ตฺวพฺภัง วิหายเส.**

ภิกฺษาคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาจนะ** การขอ (๒) **โภชนะ** อาหาร

ภรคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาระ** หาบ (๒) **อติสยะ** ความยิ่งยวด

สฺฐาคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทัพพิ** ทัพพีสำหรับดักเครื่องบูชาญู (๒) **อินทชยา** นางสุชาดา
 มเหสีของพระอินทร์

อพฺภคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เมฆะ** ก้อนเมฆ (๒) **วิหายสะ** ท้องฟ้า

[๑๑๑๓] **โมทโก ชฺชชเภเทปี** **มณิกะ รตเน มณิ**
เสลาราเมสฺสุ มลโย **สภาวงเกสฺสุ ลกฺขณัง.**

โมทกคัพพ์ที่มีอรรถ **ชฺชชเภทะ** ขนมดัม (อปิคัพพ์รวมเอาอรรถ **กิณณะ** สำเหล้า **โมทกะ** ผู้มีความยินดี)

มณิกคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มณิกะ** ตุ่มน้ำ (๒) **รตนะ** แก้วมณี

มลยคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขาหิน (๒) **อารามะ** สวน

ลกฺขณคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาวธรรม (๒) **อังกะ** เครื่องหมาย

[๑๑๑๔] หวิ สปปิมฺหิ โหตพฺเพ สิโร เสฏฺฐเจ จ มุทุณฺนิ
 วิชาเรปิ วิเวกเถ สิขรี ปพฺพเต ทฺมเ.

หวิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัปปิ เหนยใส (๒) โหตัพพะ เครื่องเช่นสังเวช
 สิรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เสฏฺฐะ สิ่งสูงสุด (๒) มุทุณะ ศีรษะ
 วิเวกศัพท์มีอรรถ วิจารณ์ การพิจารณา (อปิศัพท์รวมเอาอรรถ ปุณฺคัตตดา ความสงัด)
 สิขรีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปัพพตະ ภูเขา (๒) ทฺมະ ต้นไม้

[๑๑๑๕] เวโค ชเว ปวาเห จ สงฺกุ ตฺว ชิลเหตฺติสุ
 นิคฺคหิตฺเต กณฺเฬ พินฺทุ วราโห สฺสุกรเ คช.

เวคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชเว ความเร็ว (๒) ปวาเห กระแสน้ำ
 สงฺกุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชิละ ตอ (๒) เหติ หลาว
 พินฺทุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นิคฺคหิตตะ นิคฺคหิตหรือจุดโปร่งบนอักษรภาษาบาลี (๒) กณฺเฬ
 หยาดน้ำ
 วราหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สฺสุกระ หมูป่า (๒) คชะ ช้าง

[๑๑๑๖] เนตฺตฺนเต จิตฺตเกปํจํคํ สิทฺถตฺตฺโต สาสเป ชินเ
 หาโร มุตฺตาคฺคฺเณ คาเห ชารโก มฺกุเพ รเส.

อปํจํคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เนตฺตฺนตะ หางตา (๒) จิตฺตเก รอยเงิมที่หน้าผาก
 สิทฺถตฺตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สาสปะ เมล็ดพันธุ์ผักกาด (๒) ชินะ พระพุทธเจ้าพระนามว่า
 สิธัตถะ
 หารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) มุตฺตาคฺคฺเณ สร้อยคอ (๒) คาเห การนำไป
 ชารกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) มฺกุพะ ดอกไม้ตูม (๒) รสะ น้ำค้าง

[๑๑๑๗] อจฺจโยติกกเม โทเส เสลฺรูกฺเขสฺวโค นโค
 สฺวปฺเปวธารเณ มตฺตํ อปจิตฺตยจฺจนเ ชย.

อจฺจยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อติกกมะ การละเมิด การล่องเลย (๒) โทสะ โทษ
 อกและนคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เสลระ ภูเขาศิลา (๒) รุกษะ ต้นไม้
 มตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สวปฺปะ ความมีน้อยเกินไป (๒) อวธารณะ การตัดสิน (เพียง
 เท่านั้น, สักว่า)
 อปจิตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อัจจนะ การบูชา (๒) ชยะ ความสิ้นไป

[๑๑๑๘] จิฑุโทยตรณโสวตาโร พุรหุเม จ ชนเก ปิตา
 ปิตามโหยุยกะ พุรหุเม โปโต นาวาย พาลเก.

โอยตรคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จิฑุทะ โทย (๒) โอยตรณะ การลงข้างล่าง

ปิตุคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) พรัหมะ พรหม (๒) ชนกะ ปิตา

ปิตามหคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อัยยกะ ปู่ (๒) พรัหมะ พรหม

ปตคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นาวา เรือ (๒) พาลกะ เด็ก

[๑๑๑๙] รุกเข วณเณ สุนเ โสเณ สคฺเค ตู คคเน ทิว
 วตฺเถ คนฺเธ มเว วาโส จุลฺโล ขุฑฺเท จ อุฑฺธเน.

โสนคััพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) รุกเข ต้นเพกา (๒) วัณณะ สีแดง (๓) สุนะ สุนัข

ทิวคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัคคะ สวรรค์ (๒) คคนะ ท้องฟ้า

วาสคััพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) วัตตะ ผ้า (๒) คันธะ กลิ่นหอม (๓) มระ บ้านเรือน

จุลคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ขุฑุทะ ความมีน้อย (๒) อุฑฺธนะ เต่าไฟ

[๑๑๒๐] กณฺโณ โกเณ จ สวเน มาลา ปุเป จ ปนฺติยํ
 ภาโค ภาเคยฺกเทเสสุ กุญฺจํ โรเคชปาลเก.

กณฺณคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โกณะ มุมหรือเหลี่ยม (๒) สวนะ หู

มาลาคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุเปชะ พวงมาลัย (๒) ปันติ แถวหรือระเบียบ

ภาคคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาคะ บุญเก่า (๒) เอกเทศะ ส่วนหนึ่งๆ

กุญฺจคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โรคะ โรคเรื้อน (๒) อชปาลกะ ต้นโกฐ

[๑๑๒๑] เสยฺยา เสนาสเน เสนे จุนฺทภณฺฑมฺหิ จพฺภโม่
 วตฺถาทิโลมฺยํสุ เกร นิปาโต ปตเนพฺยเย.

เสยฺยาคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เสนาสนะ ที่นอนและที่อยู่อาศัย (๒) เสนะ การนอน

ภณคััพท์มีอรรถ จุนฺทภณฺฑะ เครื่องกลิ้ง (จคััพท์รวมเอา ภันฺติ การหันกลับไปสู่ความเลว)

อัสสุคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วัตถาทิโลมะ ขนผ้าเป็นต้น (๒) กระ รัศมี

นิปาตคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปตนะ การตก (๒) อัมพะยะ อัมพะยคััพท์หรือนิบาต

[๑๑๒๒] สาขายํ วิฎฺโโป ฌมฺเก สตฺตฺว ขฺชฺชนฺตเว ทิเส
 สามิโก ปติริเยสุ ปฏฺจจันํ คติเหตฺตฺส.

วิฎฺโปกคััพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สาขา ค่าคบ (๒) ถัมภะ พงหญ้า

สตตฺตคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ซัซซันตระ** ข้าวตูหรือข้าวสัตตฺ (๒) **ทิสะ** คัตรู

สามิกคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปติ** สามี (๒) **อริยะ** เจ้านาย

ปฏฺจจานคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คติ** การไป (๒) **เหตุ** เหตุ (จคัมภีร์ที่ประกอบอยู่ในบทสมาสว่า **คติเหตุสุ** รวมเอาอรรถ **วิภาคะ** การจำแนก)

[๑๑๒๓] **ราเค รุโค นจจฏฺจานเน ปานํ เปยเย จ ปิตฺติยํ**
อิณฺนุเกเชเปสุ อุตฺถาโร อุมฺมาเร เอฬโก อเช.

รงคคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ราคะ** ความกำหนัด (๒) **นัจจฏฺจานเน** สถานที่พ้อนรำหรือเวที

ปานคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เปยยะ** เครื่องดื่ม (๒) **ปิตติ** การดื่ม

อุตฺถารคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิณะ** หนี่สิน (๒) **อุกเชปะ** การยกขึ้น

เอฬกคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุมฺมาเร** ธรรมเนียมประดู (๒) **อชะ** แพะ

[๑๑๒๔] **ปหาโร โปถเน ยามะ สรทฺท หายโนตฺตสุ**
กฺุณฺทิกายาฬุเก ตุมโพ ปลาโป ตฺ ภูสมฺหิ จ.

ปหารคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปถนะ** การโอบยตี (๒) **ยามะ** การเคาะบอกยาม

สรทคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หายนะ** ปี (๒) **อตุ ฤตฺตฺสฺรทะ** (ย้ายไปดูคาถา ๗๘-๗๙)

ตุมพคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กฺุณฺทิกายา** คนโหน้ำ (๒) **อาฬุเก** หนึ่งอาฬุเก หรือ ๔ แล่ง

ปลาปคัมภีร์มีอรรถ **ภูสะ** แกลบ (จคัมภีร์รวมเอาอรรถ **สัมฺพปฺปลาปะ** การพูดเพื่อเจ้า)

[๑๑๒๕] **มตาวาญฺเ จเย กาสฺ- ปนีสฺยา การณเ รโห**
กาโส โปฏฺทฺคเล โรคะ โทโส โกเช คฺุณฺเตเร.

กาสุคัมภีร์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาวาญฺเ** หลุม (๒) **จยะ** หมู่คณะ

อุปนีสฺยาคัมภีร์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **รหะ** ที่ลับ

กาสคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปฏฺทฺคละ** หล้าเลา (๒) **โรคะ** โรคไอ

โทสคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกชะ** ความโกรธ (๒) **คฺุณฺเตระ** โทษหรือความผิด

[๑๑๒๖] **ยฺุตตฺตฏฺฎฺจาลกฺุณฺทิตฺเตสฺวญฺโฏ กิฬายํ กานเน ทโว**
อฺุปฺปตฺตติยญฺโจปฺปตฺนํ อฺุยฺยานํ คมเน วเน.

อฏฺฎคัมภีร์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ยฺุตติ** คดี (๒) **อฏฺฎฺจาละ** หอรับ (๓) **อฏฺฎฺทิตะ** การร้องครวญคราง

ทวคัมภีร์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กิฬายา** การเล่น (๒) **กานนะ** ป่า

อุบุปตนคัพพที่มีอรรถ **อุบปัตติ** การเกิด (จคัพพ็รวมเอาอรรถ **วิหายสาคมนะ** เหาะ ลอยไป)

อุยฺยยานคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป (๒) **วนะ** อุทฺยยาน

[๑๑๒๗] **โวกาโร ลามเก ขนฺธะ มฺุโลปทาสฺ ปากถํ**
ทสวตฺถาปฏฺนเตสุ การณํ ฆาตเหตุสุ.

โวการคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลามกะ** ความดำช้า (๒) **ขนฺธะ** ขันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้น

ปากถคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มฺุละ** ต้นทุน (๒) **อุปทา** ภาษี

ทสาคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวัตถา** ระยะเวลา (๒) **ปฏฺันตะ** ชายผ้า

การณคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆาตะ** การฆ่า (๒) **เหตุ** เหตุ

[๑๑๒๘] **หตฺถิทานเ มโท คพฺเพ ฆฺฎา ฆฺฎนฺราลีสุ**
อุปหาโรภิทาเรปิ จโย พนฺธนฺราลีสุ.

มทคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หตฺถิทานะ** น้ำมันของช้างตกมัน (๒) **คัพพะ** ความเยื่อหยิ่ง

ฆฺฎาคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆฺฎนะ** การสืบท่อ (๒) **ราลี** กองหรือหมวดหมู่

อุปหารคัพพที่มีอรรถ **อภิหาระ** การนำไปข้างหน้า (อปีคัพพ็รวมเอาอรรถ **ปุชา** การบูชา เป็นต้น)

จยคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พันฺธนะ** การผูกมัด (๒) **ราลี** กลุ่มหรือหมู่

[๑๑๒๙] **คนฺโธ โถเก ฆายนีเย จาโค ตฺู ทานหานิสฺ**
ปาเน ปโมเท ปิตฺติถิ อึเณ คีวา คเลปิ จ.

คนฺธคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โถกะ** ความมีน้อย (๒) **ฆายนีเย** กลิ่นหอม

จาโคคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** การให้ (๒) **ทานิ** ความเสื่อมสิ้น

ปิตฺติคัพพ็เป็นอิตถิลิงคฺ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาเน** การดื่ม (๒) **ปโมทะ** ความยินดี

คีวาคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อึเณ** หนี่ลีน (๒) **คละ** คอ

[๑๑๓๐] **ปติฏฺฐา นิสฺสเย จาเน พลฺกการะปิ สาหลํ**
ภฺงฺโค เกเท ปญฺเ ภฺงคํ จตฺตํ ตฺู จวเกปิ จ.

ปติฏฺฐาคัพพที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสฺสเย** สถานที่อาศัย (๒) **ฐานะ** ฐานที่ตั้ง

สาหสคัพพที่มีอรรถ **พลฺกการะ** การข่มเหงหรือทำโดยพลการ (อปีคัพพ็เอาอรรถ **สาหสาปิยะ** การทำ
ผลุนผลัน **ทัณฺฑะ** ค่าปรับ)

ภฺงคคัพพ็ปฺงลึงคฺมีอรรถ **เกทะ** การทำลาย

ภฺงคคัพพ็นปฺงสกลึงคฺมีอรรถ **ปญฺเ** ผ้าบังคะ (คือ ผ้าโขมะ กัปปาลิกะ โทเสยยะ กัมพะละ และผ้าสาณะ
ผสมกัน)

ฉตตศัพท์มีอรรถ **ฉวงกะ** เห็น (อปีศัพท์รวมเอาอรรถ **อาดปัตตะ** ร่มหรือฉัตร)

[๑๑๓๑] **ฉาณ ภาวิ จ ภาวิตถิ อนนฺเค มทโน ทูเม**
ปมาตริปิ มาตาด เวจฺจนฺทีเสสุ เวจฺนํ.

ภาวิศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฉาณะ** ปัญญา (๒) **ภา** แผ่นดิน
มทนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนันตะ** กามเทพหรือกิลีสมาร (๒) **ทูมะ** ต้นไม้มีหนาม
มาตศัพท์มีอรรถ **ปมาต** ผู้ดวงหรือเครื่องดวง (อปีศัพท์รวมเอาอรรถ **ชนนี** แม่)
เวจจนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวจฺจ** การพันหรือโปก (๒) **อุณฺทีสะ** กรอบหน้า

[๑๑๓๒] **มาริสฺ ตณฺฑุเลเยเยเย โมกฺโข นิพฺพานมฺุดติสุ**
อินฺโทธิปติสฺกุเสสุวา- รุมมณฺ์ เหตุโคจเร.

มาริสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตณฺฑุเลเยเย** ต้นกะเพรา (๒) **อัยเย** เจ้านาย
โมกฺขศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิพฺพานะ** นิพพาน (๒) **มฺุดติ** ความหลุดพ้น
อินฺทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อธิปติ** ผู้เป็นใหญ่ (๒) **สัฏฺกะ** พระอินทร์
อารมฺมณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **โคจเร** อารมณ

[๑๑๓๓] **องฺเก สณฺจานมาการเ วปฺเป วปฺโป ตฏฺเฏปิ จ.**
สมฺมุตฺยอนุญฺญาโวหารเ- สฺวถ ลาสฺสาสุ จาภฺขตฺ.

สณฺจานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** เครื่องหมาย (๒) **อาการะ** รูปร่างทรวดทรง
วปฺปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วปฺปะ** การหว่านพืช (๒) **ตฏฺเฏ** ตีลัง (อปีศัพท์รวมเอาอรรถ
ปากการมฺุละ ตีนกำแพง **เนตตชฺล** น้ำตา **อุสุมะ** ความร้อน อุณฺหภูมิ)
สมฺมุติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนุญฺญา** การอนุญาต (๒) **โวหาระ** การสมมุติเรียก
อกฺขตศัพท์มีอรรถ ๑ อย่าง คือ (๑) **ลาสา** ข้าวดอก (จศัพท์รวมเอาอรรถ **ยว** ข้าวบาเลย์
ภาคยะ ผู้มีโชค)

[๑๑๓๔] **สฺตฺรวํ ยาคเ สทาทานเ โสโม ตฺ ออสฺธินฺทฺสุ**
สงฺฆาโต ยุกฺเคหฺงเค ชาโร อฺุเส จ ภาสฺมณิ.

สฺตฺรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาคะ** การบูชาเทวดา (๒) **สทาทานะ** การบริจาคเป็นนิจ
โสมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ออสฺธิ** ต้นยาโสมี (๒) **อินฺท** ดวงจันทร์
สงฺฆาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยุกะ** คู่ (๒) **เคหฺงคะ** ชื่อเรือ (จศัพท์รวมเอาอรรถ
สังคหิตะ สิ่งที่ถูกรวมกัน)

ขารคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุสะ** ดินเค็ม (๒) **ภัสมะ** ชี้ถ้ำ

[๑๑๓๕] **อาตาโป** **วีริเย** **ตาเป** **ภาเค** **สีมาย** **โอติ จ.**

อาตาปคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วีริยะ** ความเพียร (๒) **ตาปะ** ความเร่าร้อน

โอติคัพพ์ที่มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาคะ** ส่วนต่างๆ (๒) **สีมา** ขอบเขต

อิติ คาถาปาทาเนกัตถวณณา.

ว่าด้วยคัพพ์ที่มีอรรถมาก คัพพ์ละบาทคาถา จบ

อเนกัตถวคโค นิฎฐิต.

วรรณกว่าด้วยคัพพ์ที่มีอรรถมาก จบ

☆☆☆☆☆

๓.๔. อพยยวัคควัณณนา

พรรณนาอพยยศัพท์

[๑๑๓๖] อพยยํ วุจฺเจตทานิ จิรสฺสํ ตู จิรํ ตถา
จิเรน จิรรตฺตาย สห สทฺธิ สมํ อมา.

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวนิบาตบทในอรรถต่างๆ ดังต่อไปนี้ **อพยยะ** คือบทที่ไม่
เลื่อนไป ไม่เปลี่ยนแปลงไปด้วยอำนาจของลิงค์ วิภัติ วิจนะ และปัจจัย ยังคง
รูปไว้ตามเดิม ได้แก่ **นิบาต** และ **อุปสัค**

๓.๔.๑. เอกัตถนิปาตปทวัณณนา

พรรณนานิปาตหลายบทที่มีอรรถเดียวกัน

นิบาต คือ บทที่ตกลงมาเป็นอย่างนั้น ไม่ได้สำเร็จรูปมาจากธาตุ วิภัติ และปัจจัย ตัวไหนเลย เพราะ
ฉะนั้น **อพยยะ** กับ **นิบาต** จึงหมายถึงบทเดียวกัน ในคัมภีร์อรรถกถาเรียกว่า อพยยะบ้าง นิบาต
บ้าง แต่ในที่นี้ขอเรียกว่า “**นิบาต**” เพราะนิยมเรียกกันเป็นส่วนมาก

จิรสฺสํ, จิรํ, จิเรน, จิรรตฺตาย นิบาตมีอรรถ **จิระ** ช้า [แปลว่า] นาน, ลิ่นกาลนาน, ช้านาน
สห, สทฺธิ, สมํ, อมา นิบาตมีอรรถ **สหะ** ร่วมกัน [แปลว่า] กับ, พร้อม, ร่วม, เหมือน

[๑๑๓๗] ปฺนปฺปนํ อภินฺนฺหา- สกฺิณฺนํ มุหุ
วชฺชเน ตู วินา นานา อนฺตเรณ ริเต ปฺนุ.

ปฺนปฺปนํ, อภินฺนํ, อภินฺนํ, อสกี, มุหุ นิบาตมีอรรถ **ปฺนปฺปนํ** บ่อยๆ [แปลว่า] บ่อยๆ,
เป็นประจำ, เนื่องๆ, หลายครั้งหลายคราว, เสมอเสมอ, มาก

วินา, นานา, อนฺตเรณ, ริเต, ปฺนุ นิบาตมีอรรถ **วัชชนะ** เว้น [แปลว่า] เว้น, ยกเว้น, เว้นเสีย,
เว้นเสียแล้ว

[๑๑๓๘] พลวํ สฺนฺจฺจ จาตีวา- ติสเย กิมนฺตฺวา
อโห ตู กิ กิมนฺตฺวา วิกฺปเป กิมนฺตฺวา จ.

พลวํ, สฺนฺจฺจ, อตีว, กิมนฺต, สฺ อติ นิบาตในอรรถ **อติสยะ** ยิ่ง [แปลดังนี้] **พลวํ** เกินกำลัง, **สนฺจฺจ**
ดียิ่ง ด้วยดี, **อตีว** มากยิ่ง, **กิมนฺต** มากอย่างนี้, **สฺ** ดีเหลือเกิน ดีมาก, **อติ** ยิ่ง เกิน

อโห (อาโห), กิ, กิมนฺต, อุทาทู, อท นิบาตในอรรถ **วิกปปะ** ความประวิตก [แปลดังนี้]
อโห (อาโห) โอ อือ, **กิ** อย่างไรนะ, **กิมนฺต** หรือไม่ หรือว่า อย่างไรแน่, **อุทาทู** หรือ

หรือว่า, **อท** อย่างนั้นหรือไม่

[๑๑๓๙] **อวฺหาเน โภ อเร อมฺโภ หมฺโภ เร เซงค อวฺโส**
เห หเร ธ กถํ กิสุ นนฺ กจฺจิ นฺ กิ สฺมา.

โภ, อเร, อมฺโภ, หมฺโภ, เร, เซ, องค, อวฺโส, ห, หเร นิบาตในอรรถ **อวฺหาเน** หรือ **อาลปนะ** การร้องเรียก [แปลดังนี้] **โภ** ผู้เจริญ ท่าน, **อเร** นี่แน่ะ เฮ้ย, **อมฺโภ** พ่อ ท่าน, **หฺมฺโภ** ผู้เจริญ, **เร** เฮ้ย, **เซ** นี่เธอ, **องค** เชิญ, **อวฺโส** ผู้มีอายุ ท่าน, **เห หเร** เฮ้ เฮ้ย **กถํ, กิสุ, นนฺ, กจฺจิ, นฺ, กิ** นิบาตที่มีอรรถ **ปุจฺจนะ** คำถาม [แปลดังนี้] **กถํ** อย่างไร, **กิสุ** อะไร ไร, **นนฺ** มีใช่หรือ, **กจฺจิ** แลหรือ, **นฺ** หรือ, **กิ** หรือ อะไร สิ่งไหน

[๑๑๔๐] **อธฺเนตรหิทานิ สมฺปตฺติ อณฺยทตฺถ ตฺ**
ตคฺเขกัเส สสฺกุกฺกจา- ทฺธา กามํ ชาตฺ เว หเว.

อธฺนา, เอตฺรหิ, อิทานิ, สมฺปตฺติ นิบาตกล่าวอรรถ **ปัจฺจุปฺปนนะ** ปัจจุบัน [แปลเหมือนกันว่า] **ขณะนี้, เวลานั้น, ในกาลนี้, บัดนี้, เดียวนี้**

อณฺยทตฺถ, ตคฺข, สสฺกุกั, อทฺธา, กามํ, ชาตฺ, เว, หเว นิบาตในอรรถเอกังสะ **ความแน่นอน** [แปลดังนี้] **อณฺยทตฺถ** แน่แท้, **ตคฺข** จริงๆ, **สสฺกุกั** ถูกต้อง, **อทฺธา** แน่แท้, **กามํ** เทียงแท้, **ชาตฺ** แน่นอน, **เว** โดยแท้, **หเว** จริงแท้

[๑๑๔๑] **ยวตฺตา ดาวตฺตา ยว ดาว กิตฺตวตฺตา ตถา**
เอตฺตวตฺตา จ กิเวติ ปริจฺเจทตฺตวาทกา.

ยวตฺตา, ดาวตฺตา, ยว, ดาว, กิตฺตวตฺตา, เอตฺตวตฺตา, กิ นิบาตกล่าวอรรถ **ปริจฺเจทะ** การกำหนด [แปลดังนี้] **ยวตฺตา** มีประมาณเท่าใด, **ดาวตฺตา** มีประมาณเท่านั้น, **ยว** เพียงใด, **ดาว** เพียงนั้น, **กิตฺตวตฺตา** มีประมาณเพียงไร, **เอตฺตวตฺตา** มีประมาณเพียงนั้น, **กิ** สักเท่าไร เพียงไร

[๑๑๔๒] **ยถา ตถา ยถเววํ ยถานาม ยถาหิ จ**
เสยฺยถาเปยวเมวํ วา ตถเว จ ยถาปิ จ.

[๑๑๔๓] **เอวมฺปิ จ เสยฺยถาปิ- นาม ยถิวาปิ จ**
ปฏิภาคตฺเถ ยถา จ วिय ตถิวาปิ จ.

ยถา, ตถา, ยถเว, เหว, ยถานาม, ยถาหิ, เสยฺยถาปิ, เอวเมว, วา, ตถเว, ยถา **ปิ, เอวมฺปิ, เสยฺยถาปิ** **นาม, ยถิว, ยถา จ, วिय, ตถิว** นิบาตในอรรถ **ปฏิภาค**

การอุปมา [แปลดังนี้] **ยถา** ฉันได, **ตถา** ฉันนั้น, **ยถาว** ฉันไดนั้นเทียว, **เอว** ฉันนั้น, **ยถานาม** ชื่อฉันได, **ยถาหิ** ฉันไดแล, **เสยฺยถาปิ** แม้ฉน เหมือน, **เอวเมว** ฉันนั้น, **วา** อย่างนั้นหรือ, **ตถาว** ฉันนั้นนั้นเทียว, **ยถาปิ** แม้ฉันได, **เอวมฺปิ** แม้ฉันนั้น, **เสยฺยถาปิ นาม** ชื่อแม้ฉน, **ยถริว** เพียงได, **ยถา จ** และฉันได, **วีย** รวากะ, **ตถริว** เพียงนั้น (จ, อปิจ คัพพในคาถาเป็น **ปาทปุรณะ** ไม่มีอรรถพิเศษ)

[๑๑๔๔] **ลํ สามํ จ สยํ จาถ อาม สาหุ ลหุปิจ**
โอปายิกํ ปติรูปํ สาธุวํ สมฺปฺยิจจนเน.

ลํ, สามํ, สยํ นิบาตในอรรถ **สยํ** ด้วยตนเอง [แปลว่า] เอง, ด้วยตนเอง
อาม, สาหุ, ลหุ, โอปายิกํ, ปติรูปํ, สาธุ, เอว นิบาตในอรรถ **สมฺปฺยิจจนเน** การรับหรือ
ยอมรับ [แปลดังนี้] **อาม** ถูกต้อง **เออ** ใช่ **ครับหรือคะ**, **สาหุ** ดี, **ลหุ** ดีแล้ว, **โอปายิกํ**
สมควร, **ปติรูปํ** ถูกต้อง **สมควร** เหมาะสม, **สาธุ** ดีแล้ว, **เอว** ใช่ อย่างนั้น (จ, อปิจ คัพพ
ในคาถาเป็น **ปาทปุรณะ** ไม่มีอรรถพิเศษ)

[๑๑๔๕] **ยํ ตํ ยโต ตโต เยน เตเนติ การณํ ลियํ**
อสากุลเย ตุ จน จิ นิปฺผลํ ตุ มฺธา ภเว.

[๑๑๔๖] **กทาจิ ชาตุ ตฺลฺยถาถ สพฺพโต จ สมฺนฺตโต**
ปริโต จ สมฺนฺตาปิ อถ มิจฺฉา มฺสา ภเว.

ยํ, ยโต, เยน, ตํ, ตโต, เตน นิบาตในอรรถการณะ เหตุ [แปลดังนี้] **ยํ, ยโต, เยน** เพราะเหตุ
ใด. **ตํ, ตโต, เตน** เพราะเหตุนั้น

จน, จิ, กทาจิ, ชาตุ นิบาตในอรรถอสากัถยะ ไม่เจาะจง [แปลดังนี้] **จน** บางครั้ง บางคราว, **จิ**
บางอย่าง บางคน บางพวก, **กทาจิ** บางคราว บางครั้ง บางที, **ชาตุ** ไม่แน่นอน บางที อาจจะ
มฺธา นิบาตมีอรรถ **นิปฺผล** [แปลว่า] ไม่มีประโยชน์, ไม่มีผล, เปล่าประโยชน์, ไร้ผล
สพฺพโต, สมฺนฺตโต, ปริโต, สมฺนฺตา นิบาตมีอรรถ **สมันตะ** โดยรอบ [แปลว่า] โดยรอบ, รอบ
ด้าน, รอบๆ

มิจฺฉา, มฺสา นิบาตมีอรรถ **มฺสา** [แปลว่า] ผิด, เท็จ, มฺสา, คลาดเคลื่อน

[๑๑๔๗] **นิเสเช น อ โน มาลํ นหิ เจ ตฺ สเจ ยหิ**
อานุกฺลเย ตฺ สทฺธญจ นตฺตํ โทโส ทิวา ตฺวเห.

น, อ, โน, มา, อลํ นหิ นิบาตในอรรถนิเสช การปฏิเสธ มี ๖ บท คือ **น, อ, โน** ไม่ใช่, **มา**
อย่า, **อลํ** พอ, **นหิ** ไม่ใช่

เจ, สเจ, ยทิ นิบาตมีอรรถย **ทิตตะ** การคาดคะเน [แปลเหมือนกันว่า] หากว่า, ถ้าว่า, ฌิว่า
สทถั นิบาตมีอรรถ **อานุกุลยะ** สมควร [แปลว่า] สมควร, เหมาะสม
นตฺต, โทโส นิบาตมีอรรถ **รชนียะ** กลางคืน [แปลว่า] กลางคืน, ยามค่ำคืน
ทิวา นิบาตมีอรรถ **อหะ** [แปลว่า] กลางวัน, เที่ยงวัน

[๑๑๔๘] **อีถึ กิณฺจิ มนั อปุเป สหสา ตู อตฺกุกิเต**
ปุเรคฺโคโต ตู ปุโรโต เปจฺจามุตฺร ภาวนฺตฺเร.

อีถึ, กิณฺจิ, มนั นิบาตในอรรถ **อัปปะ** [แปลว่า] น้อย, นิดหน่อย, เบา
สหสา นิบาตมีอรรถ **อตฺกุกิเต** การกระทำโดยไม่วันใดตรง [แปลว่า] เร่งรีบ, ผลุนผลัน, โดย
 พลังการ

อคฺคโคโต, ปุโรโต นิบาตในอรรถ **ปุระ** [แปลว่า] ข้างหน้า, ก่อน
เปจฺจ, อมุตฺร นิบาตในอรรถ **ภวันฺตฺระ** [แปลว่า] ในภพอื่น

[๑๑๔๙] **อโห ทึ วิมฺหเย ตฺณฺหึ ตู โมนฺณาวิ ปาตุ จ**
ตฺงฺขณฺเ สชฺชฺ สปฺหิ พลฺกฺกาเร ปสฺยห จ.

อโห, ทึ นิบาตในอรรถ **วิมฺหะ** ความอัศจรรย์ [แปลดังนี้] **อโห** โอ ไอ้อัโฮ, **ทึ** นำอัศจรรย์
ตฺณฺหึ นิบาตมีอรรถ **โมนะ** [แปลว่า] นิ่ง, นิ่งเฉย, ไม่พูดจา, ดุษณี, ดุษณีภาพ
อาวิ, ปาตุ นิบาตมีอรรถ **ปากฺฐะ** [แปลว่า] ปรากฏ, แจ่มชัด, ชัดเจน
สชฺชฺ, สปฺหิ นิบาตในอรรถ **ตฺงฺขณฺ** [แปลว่า] ขณะนั้น, เดียวนั้น, ทันทีทันใด
ปสฺยห นิบาตมีอรรถ **พลฺกฺการะ** การชม กด ชมเหง ทำโดยพลังการ [แปลว่า] โดยอำนาจ, อย่งมี
 อำนาจ, โดยการบังคับ, โดยพลังการ

[๑๑๕๐] **สุทฺถํ โช อสฺสุ ยคฺฆเ เว หาทโย ปทฺปุรณฺ**
อนฺตฺเรณฺนฺตฺรา อนฺโต- วสุถึ นฺน จ นิจฺฉเย.

สุทฺถํ, โช, อสฺสุ, ยคฺฆเ, เว, ทิ นิบาตเป็นต้น มีอรรถ **ปทฺปุรณฺ** สักว่าทำบทำให้เต็ม ไม่ต้องแปล
อนฺตฺเรณฺ, อนฺตฺรา, อนฺโต นิบาตในอรรถ **อัปฺภันฺตฺระ** [แปลว่า] ระหว่าง, กลาง, ภายใน
อวสุถึ, นฺน นิบาตในอรรถ **นิจฺฉะ** การตัดสิน [แปลว่า] แน่, แน่นอน

[๑๑๕๑] **อานนฺเท สญฺจ ทิฏฺฐาถ วิโรธกถเน นฺนุ**
กามปฺปเวทเน กจฺจิ อฺสุโยปคเมตฺถ จ.

ถึ, ทิฏฺฐา นิบาตในอรรถ **อานันฺทะ** ความยินดี [แปลว่า] ดีจริง, โชโย

นनु นิบาตมีอรรถ **วิโรธกถนะ** การกล่าวโจทก์ [แปลว่า] มีใช่หรือ, ใช่หรือไม่, จริงหรือไม่

กจฺจิ นิบาตมีอรรถ **กามัปปเวทนะ** การถามถึงความประสงค์ [แปลว่า] หรือเปล่า, แลหรือ, บ้างหรือ

อตุฏฺ นิบาตมีอรรถ **อุสุโยปคมะ** การเข้าถึงความริษยา [แปลว่า] จงยกไว้, ก็ตามแต่, ก็ตามที่, เอาเถอะ, ผากไว้ก่อน

[๑๑๕๒] **เอวารณณ เภยยํ ยถาตุตํ ตู ยถาตถํ**
นีจํ อปฺเป มหตุยฺจํ อถ ปาโต ปเค สมา.

เอว นิบาตในอรรถ **อวารณณะ** การกำหนดหรือห้าม [แปลว่า] แน่, เท่านั้น, นั่นเทียว, ที่เดียว, เทียว, นั่นเอง, นั่นแหละ

ยถาตุตํ, ยถาตถํ นิบาตในอรรถ **ยถาภูตตะ** [แปลว่า] ความเป็นจริง, ความจริงแล้ว, ตามความเป็นจริง

นีจํ นิบาตมีอรรถ **อัปปะ** ต่ำ [แปลว่า] ต่ำ, เตี้ย, น้อย

อุยฺจํ นิบาตมีอรรถ **มหันตตะ** สูงใหญ่ [แปลว่า] ใหญ่, สูง

ปาโต, ปเค นิบาตในอรรถ **ปุพฺพหะ** เวลาเช้า [แปลว่า] แต่เช้า, เช้าตรู่, เวลาเช้า, รุ่งเช้า

[๑๑๕๓] **นิจฺเจ สทา สนํ ปาโย พาหุลเย พาหิริ พฺหิ**
พฺหิทฺฐา พฺหิริรา พฺหะเย- สีสฺเส ตู สณฺนิกํ ภเว.

สทา, สนํ นิบาตในอรรถ **นิจฺเจ** เป็นนิจ [แปลว่า] ในกาลทั้งปวง, ทุกเวลา, ทุกเมื่อ, ทุกครั้ง

ปาโย นิบาตมีอรรถ **พาหุลยะ** มีมาก [แปลว่า] มากมาย, มีมาก, จำนวนมาก, มหาศาล

พาหิริ, พฺหิ, พฺหิทฺฐา, พฺหิริรา นิบาตในอรรถ **พฺหะเย** ภายนอก [แปลว่า] ภายนอก, ข้างนอก, ด้านนอก

สณฺนิกํ นิบาตมีอรรถ **อสีฆะ** ช้า [แปลว่า] เบา, ค่อย, ช้าๆ

[๑๑๕๔] **อตุถํ อทฺสฺสเน ทฺฏฺจฺจํ นินฺทายํ วนฺทเน นโม**
สมฺมา สุฏฺจฺจํ ปสฺสํ อโถ สตุตฺตายนมตฺถิ จ.

อตุถํ นิบาตมีอรรถ **อทฺสฺสนะ** การไม่เห็น [แปลว่า] หายไป, ไม่เห็น, ไม่พบ

ทฺฏฺจฺจํ นิบาตมีอรรถ **นินฺทา** การนินทา [แปลว่า] ไม่ดี, ชั่ว, เลว, ร้าย

นโม นิบาตมีอรรถ **วันฺทนะ** การนอบน้อม [แปลว่า] ความนอบน้อม, ขอนอบน้อม, นมัสการ

สมฺมา, สุฏฺจฺจํ นิบาตในอรรถ **ปสฺสํ** การยกย่องสรรเสริญ [แปลว่า] โดยดี, ด้วยดี, โดยชอบ

อตุถิ นิบาตมีอรรถ **สตัดฺดา** ความมีอยู่ [แปลว่า] มีอยู่, ย่อมมี, มี

[๑๑๕๕] สายั ส่ายเชชช อตฺราหะ สุเว ตู เสว อนาคต
 ตโต ปเร ปรสุเว หิโยโย ตู ทิวเส คเต.

สายั นิบาตมีอรรถ ส่ายะ เวลาเย็น [แปลว่า] เวลาเย็น, ยามเย็น, ตอนเย็น, ช่วงเย็น
 อชช นิบาตมีอรรถ อตฺราหะ วันนี้ [แปลว่า] วันนี้, ในวันนี้
 สุเว, เสว นิบาตมีอรรถ อนาคตะ วันพรุ่งนี้ [แปลว่า] วันพรุ่งนี้, พรุ่งนี้เช้า, ในวันพรุ่งนี้
 ปรสุเว นิบาตมีอรรถ ตโตประะ วันมะรืน [แปลว่า] วันมะรืน, วันถัดไป
 หิโยโย นิบาตมีอรรถ คตทิวสะ วันที่ล่วงไปแล้ว [แปลว่า] วันวาน, เมื่อวาน

[๑๑๕๖] ยตถ ยตฺร ยหิณฺจถ ตตถ ตตฺร ตหิ ตหฺ
 อโถ อุทฺถนฺจ อุปริ เหฏฺจถ ตู จ อโถ สฺมา.

ยตถ, ยตฺร, ยหิ นิบาตมีอรรถ อนินยัมภูฏานะ ไม่กำหนดสถานที่ [แปลว่า] ใน...ใด
 ตตถ, ตตฺร, ตหิ, ตหฺ นิบาตมีอรรถ นินยัมภูฏานะ กำหนดสถานที่ [แปลว่า] ใน...นั้น
 อุทฺถ, อุปริ นิบาตมีอรรถ อุปริภาคะ ด้านบน [แปลว่า] เบื้องบน, ข้างบน, ด้านบน
 เหฏฺจถ, อโถ นิบาตมีอรรถ อโถภาคะ ด้านล่าง [แปลว่า] ข้างล่าง, ภายใต้, เบื้องล่าง (สมาคัพท์
 ในคาถาบอกให้รู้ว่ามือรรถเหมือนกัน)

[๑๑๕๗] โจทเน อิงฺฆ หนฺทถ อารา ทูรา จ อารกา
 ปรมฺมุขา ตู จ รโห สมฺมุขา ตฺวาวิ ปาตุ จ.

อิงฺฆ, หนฺท นิบาตมีอรรถ โจทนะ การเชื้อเชิญ [แปลว่า] เชิญ, เชิญเกิด, เอาเกิด, มาเกิด
 อารา, ทูรา, อารกา นิบาตมีอรรถ ทูระ ที่ไกล [แปลว่า] ไกล, ไกลออกไป
 ปรมฺมุขา, รโห นิบาตมีอรรถ อนาภิมุขะ ที่ลับหลัง [แปลว่า] ลับหลัง, ในที่ลับหลัง, ที่ลับ
 สมฺมุขา, อวิ, ปาตุ นิบาตมีอรรถ อภิมุขะ ต่อหน้า [แปลว่า] ต่อหน้า, ข้างหน้า, ปราบกฎ

[๑๑๕๘] สํสยตฺถมฺหิ อปฺเปว อปฺเปวนาม นฺตติ จ
 นิตฺตสฺสเน อิตฺติตฺถนฺจ เหว กิจฺจเน กถณฺจิจ จ.

อปฺเปว, อปฺเปวนาม, นฺตติ นิบาตมีอรรถ สํสยสะ ความสงสัย [แปลว่า] ถ้ากระไร, ไฉนหนอ,
 ชื่อแม่โจน, อย่างไรหรือ, หรือเปล่าหนอ
 อิตฺติ, อิตฺถํ, เหว นิบาตมีอรรถ นิตฺตสฺสนะ การชี้แจง [แปลว่า] อย่างนี้, ดังนี้, เช่นนี้, ว่า...ดังนี้
 กถณฺจิจ นิบาตมีอรรถ กิจฺจนะ ความลำบาก [แปลว่า] อย่างไรดี, จะเป็นอย่างไร

[๑๑๕๙] หา เขเท สจฺฉนิ ปจฺจกฺเข ตฺวํ ติเรวธารณ
 ตโร ตู ติริยณฺจถ กุจฺฉายํ ทฺวญฺจ กุจฺจเต.

หา นิบาตมีอรรถ **เขทะ** ความเหน็ดเหนื่อย [แปลว่า] โอ้, อ้า, เฮ้อ

สจฺฉิ นิบาตมีอรรถ **ปัจจัจฺชชะ** ความปรากฏชัด [แปลว่า] แจ้ง, ชัด, ชัดแจ้น

ฐวํ นิบาตมีอรรถ **ถิระ** มั่นคง และ **อวธารณะ** การกำหนด [แปลว่า] แน่, ยั้งยืน, แน่นนอน

ติโร, ติริยํ นิบาตมีอรรถ **ติริยคฺมณะ** กีดขวาง [แปลว่า] ขวาง, กีดขวาง, ตะแคง, นอน

ทฺฏฺจฺ, กุ นิบาตมีอรรถ **อุจฺจตะ** ถูกกล่าวหา **กฺจฺฉา** นำเกลียด [แปลว่า] ไม่ดี, ชั่ว, เลว, ทราม

[๑๑๖๐] **สุวตฺถิ อาสิฏฺฐิตฺถมฺหิ** **นินฺทหายํ ตฺถ ติ กถฺยเต**

กุหิณฺจณํ กุหิ กุตฺร **กุตฺถ กตฺถ กหํ กฺวถ.**

สุวตฺถิ (โสตฺถิ) นิบาตมีอรรถ **อาสิฏฺฐิตฺถ** อวยพร [แปลว่า] สวัสดิ์, มีชัย, โชคดี, โดยสวัสดิ์

ติ (ติ) นิบาตกล่าวอรรถ **นินทา** การติเตียน [แปลว่า] ดั่งเราจะติเตียน, นำตำหนิ, แย่จริง

กุหิณฺจณํ, กุหิ, กุตฺร, กุตฺถ, กตฺถ, กหํ, กฺว นิบาตมีอรรถ **ฐานาทิปุจฺฉณะ** ถ้ามถึงสถานที่เป็นต้น [แปลว่า] ใน...ไหน, ที่ไหน, ณ ที่ไหน, เวลาไหน, ตรงไหน

[๑๑๖๑] **อิเหธาดฺร ตฺถ เอตฺถาตฺถ** **อถ สพฺพตฺร สพฺพติ**

กทา กฺวทาจนฺญจาถ **ตทานิ จ ตทา สฺมา.**

อิห, อิธ นิบาตมีอรรถ **โสภาสชะ** โอกาส ขณะ เวลา สถานที่ สภาวธรรม [แปลว่า] ใน...นี้, ที่นี่ เป็นต้น

อตฺร, เอตฺถ, อตฺถ นิบาตมีอรรถ **โสภาสชะ** [แปลว่า] ใน...นั้น, ที่นั้น เป็นต้น

สพฺพตฺร, สพฺพติ นิบาตมีอรรถ **กาลาทิกชะ** [แปลว่า] ในกาลทั้งปวง, ทุกเวลา, ทุกเมื่อ, ทุกที่ เป็นต้น

กทา, กฺวทาจนํ นิบาตมีอรรถ **กาลชะ** กาลเวลา [แปลว่า] ในกาลไหน, เมื่อไร, เวลาไหน

ตทานิ, ตทา นิบาตมีอรรถ **กาลชะ** กาลเวลา [แปลว่า] ในกาลนั้น, เวลานั้น (**สมาคัप्** ในคาถา บอกให้รู้ว่ามื่ออรรถเหมือนกัน)

เอกตฺถนิปาตปทวณณา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยนิบาตหลายบทที่มีนอรรถเดียวกัน จบ

๓.๔.๒. อุปสรรคปทวณณา

พรรณนาบทอุปสรรค

อุปสรรค คือบทที่ใช้ประกอบข้างหน้านามและกริยา เพื่อเพิ่มเนื้อความให้พิเศษขึ้น ถูกเรียกว่า **อภัยยะ** เพราะไม่ได้สำเร็จรูปมาจากธาตุ วิกัตติ และปัจจัย เช่นเดียวกันกับนิบาต และไม่เปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของวิกัตติและวจนะ อุปสรรคตัวหนึ่งๆ เมื่อลงข้างหน้านามและกริยาแล้ว ย่อมมีเนื้อความแตกต่างกันไป ดังนี้

[๑๑๖๒] อาทิกมฺเม ภูสตฺเถ จ สมภโวติณฺณตติตฺสุ
นิโยคิสฺสริยปฺปิตฺติ- ทานปฺปชาคคฺสนตฺติสุ.

[๑๑๖๓] ทสฺสเน ตปฺปเว สจฺจเค- ปลฺลํสาคตฺติสุทฺติสุ
หีสํปการนฺโตภาว- วิโยคฺวเวสุ จ
โปปสคฺโค ทิสายเค ปตฺตนาธิตฺติอาทิสฺสุ.

ป อุปสรรค มีอรรถ **อาทิกมฺมะ** กรรมเบื้องต้น, **ภูสตฺถะ** อรรถยิ่ง, **สํภวะ** การเกิดขึ้นครั้งแรก, **โอติณฺณะ** การข้ามไป, **ตติ** ความอ้อม, **นิโยคะ** ความไม่เหลือ, **อิสฺสริยะ** ความเป็นใหญ่, **ปิตฺติ** ความยินดี, **ทานะ** การให้, **ปฺปช** การบูชา, **อํคคะ** ความประเสริฐ, **สํนติ** ความระงับ, **ทสฺสนะ** การแสดง, **ตปฺป** ความเป็นประธาน, **สจฺจ** การติดขัด, **ปลฺลํสา** ความสรรเสริญ, **คตฺติ** การไป, **สุทฺติ** ความบริสุทธิ์, **หิงสา** การเบียดเบียน, **ปการะ** ประการต่างๆ, **อํนฺโตภาวะ** ความมีอยู่ภายใน, **วิโยคะ** การพลัดพราก, **อวฺยวะ** ส่วน, **ทิสายเค** ที่ประกอบด้วยทิสาคัพทเป็นต้น, **ปตฺตนา** ความปรารถนา, **ธิตฺติ** ความเพียร เป็นต้น

[๑๑๖๔] ปราสทฺโธ ปริหานิ- ปราชยคตฺติสุ จ
ภูสตฺเถ ปฏฺโงมตฺเถ วิกฺกมามสนาทิสฺสุ.

ปรา อุปสรรค มีอรรถ **ปริหานิ** ความเสื่อม, **ปราชยะ** ความพ่ายแพ้, **คตฺติ** การไป, **ภูสตฺถะ** อรรถยิ่ง, **ปฏฺโงม** ทวนกลับ, **วิกฺกม** ความบากบั่น, **อามสน** การจับต้อง เป็นต้น

[๑๑๖๕] นิสฺเสสํภาวสนฺยาส- ภูสตฺถโงมกฺขราทิสฺสุ
เคหาเทโสปมาหิเน- ปุปฺสาทนิกคฺตฺตาจฺจเย.

[๑๑๖๖] ทสฺสโนสํนิกฺขนฺตา- โธภาเคสุวธารเณ
สํมิเปย พนฺธเน เจกา- นฺโตภาโคปฺรตฺติสุ จ.

[๑๑๖๗] ปาตุภาเว วิโยเค จ นิเสธาทो นิ ทิสฺสตี
 อดิ นีหฺรณเ เจวา- วรรณาทो จ นี ลียา.

นิ อุปสัค ปรากฏในอรรถ **นิสเสสทาภาเว** ความไม่มีเหลือ, **สันยาสะ** การไม่รับฟัง, **ภุสฺสตี** อรรถ
 ยิง, **โมกขะ** ความหลุดพ้น, **ราสี** กองวัสดุ, **เคหะ** บ้านเรือน, **อาเทสะ** การอ้าง, **อุปมา**
 การเปรียบเทียบ, **ทีนะ** ความเลว, **ปสาทะ** ความใส, **นิคคตะ** การออกไป, **อัจจยะ** การล่วง
 ละเมิด, **ทัสสนะ** การแสดง, **โอสานะ** ความสิ้นสุด, **นิกขันตะ** การออกไป, **อโรภาคะ** ส่วน
 ข้างล่าง, **อวธารณะ** การตัดสิน, **สามิปยะ** ความใกล้, **พันฺธนะ** การผูก, **เจกะ** ความฉลาด,
อันโตภาคะ ส่วนภายใน, **อุปฺรตี** ความสงบ, **ปาตุภาเว** ความปรากฏ, **วิโยคะ** การพลัดพราก,
นิเสธะ การห้าม เป็นต้น

นิ อุปสัคมีอรรถ **นีหฺรณะ** การนำออก, **อวธารณะ** การห้าม เป็นต้น

[๑๑๖๘] อุทฺธกมฺมวิโยคตฺถ- ลากฺกิตฺติตฺตสมิทฺธิสุ
 ปาตุภาวาจฺจยาภาว- ปพฺลตฺเต ปกาสนเ
 ทกฺขคฺคตาสุ กถเน สฺตติโมกฺขาทีเก อุ จ

อุ อุปสัค มีอรรถ **อุทฺธกัมมะ** การทำไว้ข้างบน, **วิโยคะ** การแยก, **อັตถลาภะ** การเกิดขึ้น, **ตฺตติ** ความ
 อิ่ม, **สมิทฺธิ** ความบริสุทธิ์, **ปาตุภาเว** ความปรากฏ, **อัจจยาภาเว** ความไม่มีโทษ, **ปพฺลตฺตะ**
 ความมีกำลังมาก, **ปกาสนะ** การแสดง, **ทักขะ** ความฉลาด, **อັคคตา** ความเป็นผู้ประเสริฐ, **กถนะ**
 การกล่าว, **สฺตติ** ความสามารถ, **โมกขะ** นิพพาน เป็นต้น

[๑๑๖๙] ทู กุจฺฉิตฺเตสทตฺเตสุ วิรูปฺตเตปฺยโสภเน
 ลียาภาวาสมิทฺธิสุ กิจฺเจ จานนฺทนาทีเก.

ทู อุปสัค มีอรรถ **กุจฺฉิตะ** ความน่าเกลียด, **อีสฺทะ** ความมีน้อย, **วิรูปฺตตะ** ความน่ารังเกียจ,
อโสภนะ ความไม่งาม, **อภาเว** ความไม่มีศีลและปัญญา, **อสมิทฺธิ** ความอดอยาก, **กิจฺจะ** ความ
 ทุกข์ยาก, **อนันฺทนะ** ความไม่น่ายินดี เป็นต้น

[๑๑๗๐] ลํ สโมธานสงฺเขป- สมฺนตฺตตฺตสมิทฺธิสุ
 สมฺมาภุสฺสหาปฺปตฺธา- ภิมฺขตฺเตสุ สฺงฺคเต
 วิชานเ ปภเว ปฺชชา- ปฺนปฺนฺกิริยาทีสุ.

ลํ อุปสัค มีอรรถ **สโมธานะ** การรวมกัน, **สังฺเขปะ** การย่อ, **สมฺนตฺตตะ** ความเป็นโดยรอบ,
สมิทฺธิ ความบริสุทธิ์, **สम्मมา** ความดี, **ภุสฺสะ** ความยิ่งใหญ่, **สฺทะ** ความพร้อมกัน, **อັปปะ** ความมี
 น้อย, **อภิมฺขะ** ต่อหน้า, **สังฺคตะ** การประกอบกัน, **วิชานะ** การจัดแจง, **ปภาเว** แดนเกิด, **ปฺชชา**
 การบูชา, **ปฺนปฺนฺกิริยา** การกระทำบ่อยๆ เป็นต้น

[๑๑๗๑] วิวิธาดิสยาภาว- ภูสตุตติสุตริยาจฺเจย
วิโยเค กลहे ปาตุ- ภาเว ภาเส จ กุจฺจนเ.

[๑๑๗๒] ทูรานภิมฺขตุเถสุ โมหานวภูจิติสุ จ
ปธานทกฺขตาเขท- สหตฺถาโท วิ ทิสฺสตี.

วิ อุปสัค ปรากฏในอรรถ วิวิธะ ประการต่างๆ, อุตติสยะ ความยิ่งเกิน, อภาวะ ความไม่มี, ภูสตุตตะ รอบด้าน, อีสตริยะ ความเป็นใหญ่, อัจจยะ การล่วงละเมิด, วิโยคะ การไม่ประกอบกัน, กลहे การทะเลาะกัน, ปาตุภาวะ ความปรากฏ, ภาสะ การกล่าว, กุจจนะ ความนำเกลียด, ทูระ ความห่างไกล, อนภิมุขะ ที่ลับหลัง, โมหะ ความไม่รู้, อนวัฏฐิติ การไม่ตั้งอยู่, ปธานะ ความประเสริฐ, ทักขตา ความฉลาด, เขทะ ความเหน้อยหน่าย, สหัตตะ อรรถพร้อมเพรียงกัน เป็นต้น

[๑๑๗๓] วิโยเค ชานเน จาโร- ภาคินิจฺฉยสุทฺธิสุ
อีสทตฺเถ ปริภเว เทสพฺยาปนหานิสฺสุ
วโจกริยาย เถยเย จา- ญฺญาณปตฺตาทิกเก อว.

อว อุปสัค มีอรรถ วิโยคะ การแยก, ชานนะ การรู้, อโรภาคะ ลงภายใต้, อนิจฉยะ การไม่ตัดสิน, สุทฺธิ ความบริสุทธิ์, อีสทตตะ อรรถน้อย, ปริภวะ ความดูหมิ่น, เทสสะ สถานที่, พยาปนะ การแผ่ไป, หานี ความเสื่อม, วโจกริยา การเจรจา, เถยยะ การขโมย, อัญญานะ การรู้, ปัตตะ การถึง เป็นต้น

[๑๑๗๔] ปจฺฉาภูสตุตฺตสาทิสฺยา- นุปจฺฉินฺนानุวตฺติสุ
หีนเ จ ตติยตฺถาโร- ภาเคสุวฺนุคเต หิตเ
เทเส ลกฺขณวิจฺเจตฺถ- มฺภุตภาคาทิกเก อนุ.

อนุ อุปสัค มีอรรถ ปจฉา ภายหลัง, ภูสตุตตะ ความคล้ายตาม, สาทิสสะ ความเหมือนกัน, อนุปจฉินนะ ความไม่ขาด, อนุวัตติ การติดตาม, หีนะ ความต่ำทราม, ตติยตตะ อรรถตติยาวิภัตติ, อโรภาคะ ส่วนล่าง, อนุคตะ การตามไป, หิตะ ความเกื้อกูล, เทสสะ สถานที่, ลักขณะ อรรถลักษณะ, วิจจา อรรถวิจจา, อิตถัมภุตตะ อรรถอิตถัมภุตตะ, ภาคะ อรรถภาคะ เป็นต้น

[๑๑๗๕] สมฺนุตฺตเถ ปริจฺเจเท ปุชฺชาลิจฺจนวชฺชเน
โทสฺกฺขานเ นิवासนา- วญฺญาธาเรสุ โภชเน
โสภพฺยาปนตฺเตวสุ ลกฺขณาโท ลียา ปริ.

ปริ อุปสัค มีอรรถ **สมันตะ** โดยรอบ, **ปริจเฉท** การกำหนด, **ปุชา** การบูชา, **ลึงคนะ** การกอด, **วัชชนะ** การเว้น, **โทสั๊กขานะ** การกล่าวโทษ, **นิवासนะ** การนั่ง, **อวัณฺญา** การดูหมิ่น, **อาธาระ** ที่ตั้ง, **โกชนะ** การบริโภค, **โสกะ** ความเศร้าโศก, **พยาปนะ** ความซาบซ่าน, **ตตุ** ตามสภาพ, **ลักขณะ** ลักษณะ เป็นต้น

[๑๑๗๖] **อาภิมุขยวิสิฏฺฐทุธ-** **กมมสารูปปวทุธิสุ**
ปุชาธิกกุลาสจ- **ลกขณาทิมฺหิ จาปุยภิ.**

อภิ อุปสัค มีอรรถ **อาภิมุขย** ความมีอยู่เฉพาะหน้า, **วิสิฏฺฐ** ความพิเศษ, **อุทถกัมมะ** การกระทำไว้เบื้องบน, **สารูปปะ** ความสมควร, **วูทธิ** ความเจริญ, **ปุชา** การบูชา, **อติกะ** ความยิ่ง, **กุละ** ตระกูลดี, **อัสัจจะ** ความไม่จริง, **ลักขณะ** ลักษณะ เป็นต้น

[๑๑๗๗] **อติกิสฺสรปาจาติ-** **ภูจฺจานปาปฺปนเนสฺสูติ**
นิจฺจนเย โจปฺริตฺตาติ- **ภวเน จ วิเสสเน.**

อติ อุปสัค มีอรรถ **อติกะ** ความยิ่ง, **อิสฺสระ** ความเป็นใหญ่, **ปาฐะ** การสวด, **อติภูฏานะ** ความตั้งใจ, **ปาปฺปนนะ** การบรรลู่, **นิจฺจนยะ** การตัดสิ้น, **อุปฺริตตะ** ความเป็นข้างบน, **อติภวนะ** การทับหรือครอบครอง, **วิเสสนะ** การกระทำพิเศษ เป็นต้น

[๑๑๗๘] **ปติทานนิเสเธสุ** **วามาทานนิวตฺติสุ**
สาทิสเส ปฏฺินิธิมฺหิ **อาภิมุขยคตฺติสุ จ.**

[๑๑๗๙] **ปติโพเธ ปติคเต** **ตถา ปฺน กุริยาย จ**
สมฺภวเน ปฏฺิจจตฺเถ **ปตฺิติ ลกขณาทิก**
สุ โสภเน สุเช สมฺมา- **ภุสฺสุภฺจฺจสมิทุธิสุ.**

ปติ อุปสัค ปรากฎฺในอรรถ **ปติทานะ** การให้คืน, **นิเสธะ** การห้าม, **วามะ** การทวนกลับ, **อาทานะ** การถือเอา, **นิวตฺติ** การกลับ, **สาทิสะ** สิ่งเหมือนกัน, **ปฏฺินิธิ** การทดแทน, **อาภิมุขย** ความมีอยู่ต่อหน้า, **คติ** การไป, **ปฏฺิวโพเธ** การแทงตลอด, **ปติคตะ** การถึงเฉพาะ, **ปฺนกริยา** การกระทำเนื่องๆ, **สมฺภวนะ** การสรรเสริญ, **ปฏฺิจจะ** อาศัย, **ลักขณะ** ลักษณะ เป็นต้น

สุ อุปสัค มีอรรถ **โสภนะ** ความงาม, **สุชะ** ความง่าย, **สมฺมา** ความไม่เปลี่ยนแปลง, **ภุสฺ** ความยิ่ง, **สุภฺจฺ** ความดี, **สมิทธิ** ความบริบูรณ์

[๑๑๘๐] **อาภิมุขยสมิปาติ-** **กมฺมาลึงคนปตฺติสุ**
มริยาทุทุธกมฺมิจฺจา- **พฺนุณฺนาภิวีธิสุ อา.**

[๑๑๘๑] นิवासาวุหानคหณ-
อุปปสาทาสีสรณ-

กิจฉีสตถนิวัตติสุ
ปติฏฐาวิมหยาทิสฺ.

อา อุปสัค มีอรรถ อาภิมุขะ ความมีอยู่ต่อหน้า, สมีปะ ที่ใกล้, อาทิกัมมะ การงานเบื้องต้นแรก, อาลึงคนะ การกอด, ปัตติ การถึง, มรียาทะ ขอบเขต, อุทถกัมมะ การกระทำไว้ข้างบน, อิจฉา ความปรารถนา, พันธนะ การผูกมัด, อภิวิธิ การฟังไป, นิวาสะ การอยู่, อวหานะ การเรียก, คหณะ การถือเอา, กิจฉะ ความยากลำบาก, อีสัตถะ อรรถน้อย, นิวัตติ การกลับคืน, อัปสาทะ ความไม่เลื่อมใส, อาสี การต่ออสู, สรณะ การอวยพร, ปติฏฐา ที่ตั้ง, วิมหะ ความอัศจรรย์ เป็นต้น

[๑๑๘๒] อนโตภาคภูตฤตติ-
ภูตภาเว ปลัสายั

สยปฺชสาสุวติกุมเ
ทพฺพหุตถาทอ ลียา อติ.

อติ อุปสัค มีอรรถ อันโตภาคะ ภายใน, ภูตัตถะ ความแรง, อติสยะ ความยิ่ง, ปุชา การบูชา, อติกกมมะ การเลยไป, ภูตภาวะ อติดี, ปลังสา การสรรเสริญ, ทัพพัตถะ ความมั่นคง เป็นต้น

[๑๑๘๓] สัมภาวเน จ ครหา-
ปญฺเห สัวรรณ เจว

เปกฺขาสู จ สมฺมจฺเจ
อาสีสตุเถ อปีริตฺ.

อปี อุปสัค มีอรรถ สัมภาวณะ การสรรเสริญหรือชม, ครหา การติเตียน, อเปกขา การมองหา, สมฺมจฺเจ การรวบรวม, ปญฺหะ คำถาม, สัวรรณะ การปิด, อาสีสตุเถ การอวยพรหรือความปรารถนาดี

[๑๑๘๔] นิทเทเส วชฺชเน ปุชา-
ปทฺฐสเน จ ครหา-

ปคเต วารณเปปี จ
โจริกาโท ลียา อป.

อป อุปสัค มีอรรถ นิทเทสะ การแสดง, วชฺชนะ การเว้น, ปุชา การบูชา, อปคตะ ความปราศจาก, วารณะ การห้าม, ปทฺฐสนะ การประทุษร้าย, ครหา การติเตียน, โจริกะ การขโมย เป็นต้น

[๑๑๘๕] สมีปฺชสาสาทิสฺสุ-
ภูตโตปคมาทิกฺข-
คฺยหากาโรปรีตเตสุ

โทสกฺขานอปตฺติสุ
ปฺพพกมฺมนิวตฺติสุ
อุเปตฺยนสนาทิกเ.

อุป อุปสัค มีอรรถ **สมิปะ** ที่ใกล้, **ปฐา** การบูชา, **สาทิสสะ** ความเหมือนกัน, **โทสัฏฐานะ** การกล่าวโทษ, **อุปปัตติ** ความสมควร, **ภูตัตตะ** ความแรง, **อุปคมะ** การเข้าใกล้, **อติกยะ** ความยิ่ง, **ปุพพกัมมะ** การกระทำเบื้องแรก, **นิวัตติ** การกลับคืน, **คัยหาการะ** การถือเอา, **อุปริตตะ** ความมีอยู่เบื้องบน, **อนสนะ** การอดอาหาร เป็นต้น

อติ อุปสัคคปทวณณา.

ว่าด้วยอุปสัคคปท จบ

☆☆☆☆☆

๓.๔.๓. อเนกัตถนิปาตปทวณณา

ว่าด้วยนิบาตบทที่มีอรรถมาก

[๑๑๘๖] เอวํ นิทสฺสนากาโร- ปมาสุ สมฺปหฺสเน
 อุปเทเส จ วจน- ปฏิคุคาเหวธารणे
 ครหาเยทมตฺเต จ ปริมาणे จ ปุจฺฉเน.

เอวํ นิบาต มีอรรถ **นิทสฺสนะ** การแสดง, **อาการะ** อาการ, **อุปมา** อุปมา, **สัมปหังสนะ** ความ
 ไร่จริง, **อุปเทสะ** การแนะนำ, **วจนปฏิคุคาหะ** การรับคำ, **อวธารณะ** การกำหนดแน่นอน, **ครหา**
 การติเตียน, **อิทมัตตะ** อรรถอิทศัพท์, **ปริमाणะ** การวัด, **ปุจฉนะ** การสอบถาม

[๑๑๘๗] สมฺจฺจเย สฺมาหारे- นฺวาจเย เจตริตฺเร
 ปทปุรณมตฺเต จ จสทฺโท อวธารणे.

จ นิบาต มีอรรถ **สมฺจฺจยะ** การรวบรวม, **สฺมาหारे** การประมวล, **อันวาจยะ** การรวบรวม
 ภายหลัง, **อิตริตฺระ** การประกอบบทอื่นๆ เข้ากัน, **ปทปุรณมัตตะ** สักว่าเป็นปทปุรณะ,
อวธารณะ การห้าม

[๑๑๘๘] อิติ เหตุปกฺกาเรสุ- อาทิมฺหิ อวธารणे
 นิทสฺสเน ปทตฺตฺสส วิปลฺลาเส สฺมาปเน.

อิติ นิบาต มีอรรถ **เหตุ** เหตุ [ให้แปลว่า] เพราะเหตุนั้น, มีอรรถ **ปกฺการะ** ประการ [ให้แปลว่า] ด้วย
 ประการอย่างนี้, มีอรรถ **อาทิ** เป็นต้น **อวธารณะ** การตัดสิ้น และ **นิทสฺสนะ** การแสดง [ให้แปล
 ว่า] ว่า..ดังนี้ ดังนี้ เป็นต้น, มีอรรถ **ปทตฺตฺสส** การเปลี่ยนแปลงเนื้อความของบท [ให้แปล
 ว่า] ชื่อว่า, มีอรรถ **สฺมาปนะ** การจบข้อความ [ให้แปลว่า] ดังนี้แล

[๑๑๘๙] สมฺจฺจเย โจปมายํ- สฺสเย ปทปุรเณ
 วตฺถิตฺติวิภาสายํ วาวสฺสคฺเค วิกฺปฺปเน.

วา นิบาต มีอรรถ **สมฺจฺจยะ** การรวบรวม, **อุปมา** การอุปมา, **สังสยะ** ความสงสัย, **ปทปุรณะ**
 สักว่าเป็นปทปุรณะ, **วตฺถิตฺติวิภาส** การกำหนดรูปแบบ, **อวสสัคคะ** การตัดสิ้น, **วิกปฺปนะ**
 ไม่แน่นอน [ให้แปลว่า] บ้าง, ก็มี

[๑๑๙๐] ภูสเน วารणे จาลํ- วุจฺเจเต ปริยตฺติยํ
 อโถถานนฺตรารมฺภ- ปญฺहेสุ ปทปุรเณ.

อลิ นิบาต กล่าวอรรถ **ภูสนะ** การประดับ, **วารณะ** การห้าม, **ปริยัตติ** ความสามารถเรียนเอา, เรียนเก่ง, พอเรียนได้

อโถ และ **อด** นิบาต กล่าวอรรถ **อนันตระ** ความไม่มีระหว่าง, **อาร์ัมกะ** การเริ่มต้น, **ปัญหะ** คำถาม, **ปทปุรณะ** เพียงทำบทให้เต็มไม่มีอรรถพิเศษ

[๑๑๙๑] **ปลัสาครหาสญญา-** **สวีการาโทปิ** นามถ
นิจจนเย จานูมานสมิ **ลिया นูน** วิตทุกเน.

นาม นิบาต มีอรรถ **ปลังสา** การสรรเสริญ, **ครหา** การติเตียน, **ลัญญา** ชื่อ, **สวีการะ** การรับรอง เป็นต้น

นูน นิบาต มีอรรถ **นิจจนะ** ความแน่นอน, **อนูมานะ** การไตร่ตรอง, **วิตักกะ** การคิด

[๑๑๙๒] **ปุจฉวธารณานุญญา-** **สนดานาลปนเน** นนุ
วเตกัสมथाหาส- **เขตาลปนวิมุหเย.**

นนุ นิบาต มีอรรถ **ปุจฉา** การถาม, **อวธารณะ** การตัดลีน, **อนูญญา** การอนุญาต, **สันดานะ** การปลอมโยน, **ฮาลปนะ** การเรียก

วต นิบาต มีอรรถ **เอกัังสะ** ความเป็นจริง, **ทยา** ความสงสาร, **หาสะ** ความร่าเริง, **เขตะ** ความลำบาก, **ฮาลปนะ** การเรียก, **วิมุหยะ** ความอัศจรรย์

[๑๑๙๓] **วากยารมุกวิสาเทสุ** **हनृथ** **हासेनुकमुपने**
यव दव तु सकल्य- **मानवधुवधारेणे.**

हनृथ นิบาต มีอรรถ **วากยารัมกะ** การเริ่มพูด, **วิสาทะ** ความเหนื่อยหน่ายใจ, **หาสะ** ความร่าเริง, **อนุกัมปนะ** ความสงสาร

ยว และ **ตว** นิบาต มีอรรถ **สากัลยะ** ความมีทั้งหมด, **มานาวธิ** การกะประมาณ, **อวธารณะ** การกำหนด

[๑๑๙๔] **ปาจีปุรคคโตตตุเถสุ** **पुरतुधा** **पजमेपुद्य**
पपनुठे ज जिवातीते **निकाकामिके** **पुरा.**

ปุรตตุธา นิบาต มีอรรถ **ปาจี** ทิศตะวันออก, **ปุรา** ก่อน, **อัคคโต** ข้างหน้า, **ปุรัม** เบื้องต้น

ปุรา นิบาต มีอรรถ **ปพันทะ** ลำดับคำพูดก่อนหน้า, **จิราตีตะ** กาลล่วงมานาน, **นิกูวะ** กาลอันใกล้, **ฮาคามิกะ** อนาคต

[๑๑๙๕] นิเสธวากุยาลงการา- วธารณปสิทฺธิสุ
 ขลฺวาสนฺเน ตฺ อภิโต- ภิมุโขภยโตทิกเก.

ขลฺ นิบาต มีอรรถ **นิเสธะ** การห้าม, **วากยาลังการะ** ประดับคำพูดให้สละสลวย, **อวธารณะ** การกำหนด, **ปสิทฺธิ** ความปรากฏ

อภิโต นิบาต มีอรรถ **อาสันนะ** ที่ใกล้, **อภิमुखะ** ต่อหน้า, **อุภยโต** ทั้งสอง เป็นต้น

[๑๑๙๖] กามํ ยทฺยปิสทฺทตฺเถ เอกํสฺตฺเถ จ ทิสฺสตี
 อโถ ปน วิเสสมฺหิ ตเถว ปทปฺปฺรณฺเ.

กามํ นิบาต ปรากฏในอรรถ **ยทฺยปิสทฺทตฺเถ** การอนุเคราะห์และการดำหนิ, **เอกังสฺตฺเถ** ความเป็นจริง

ปน นิบาต ปรากฏในอรรถ **วิเสส** แตกต่างออกไป, **ปทปฺปฺรณ** สักว่าให้เต็มบท

[๑๑๙๗] ทิ การณฺ วิเสสวา- ธารณฺ ปทปฺปฺรณฺ
 ตฺ เหตุวฺชฺเช ตตฺถาถ กุ ปาเปสฺตฺถกฺกฺจฺจนฺ.

ทิ นิบาต มีอรรถ **การณะ** เหตุ, **วิเสส** ความพิเศษ, **อวธารณะ** การกำหนด, **ปทปฺปฺรณ** สักว่าให้เต็มบท

ตฺ นิบาต มีอรรถเหมือนกับ **ทิ** นิบาต (เว้นอรรถเหตุ)

กุ นิบาต มีอรรถ **ปาปะ** ความชั่ว, **อิสฺตฺเถ** มีน้อย, **กฺจฺจน** ความน่าเกลียด

[๑๑๙๘] นฺ สํสเย จ ปญฺเฑน นานาเนกตฺถวฺชฺชน
 กิ ตฺ ปุจฺฉาชิคฺฉฺฉาสุ กํ ตฺ วาริมฺหิ มฺทฺธนิ.

นฺ นิบาต มีอรรถ **สังสยะ** ความสงสัย, **ปญฺเฑ** คำถาม

นานา นิบาต มีอรรถ **อนเนกตฺเถ** มากมาย, **วชฺชน** การเว้น

กิ นิบาต มีอรรถ **ปุจฺฉา** การถาม, **ชิคฺฉฺฉา** ความรังเกียจ

กํ นิบาต มีอรรถ **วาริ** น้ำ, **มฺทฺธ** ศีรษะ

[๑๑๙๙] อมา สหสมิเปถ เภเท อปฺปจเม ปฺน
 กิรานุสฺสวารุจิสฺสุ อุทาปฺยตฺเถ วิกปฺปนฺ.

อมา นิบาต มีอรรถ **สหะ** พร้อมกัน, **สมิปะ** ที่ใกล้

ปฺน นิบาต มีอรรถ **ภะ** ความต่างกัน, **อัปฺปจฺมะ** ความไม่ใช่ที่หนึ่ง หรือมีอีก

กิริ นินาต มีอรรถ **อนุสสวะ** การไต่ยีนมา, **อรุจิ** ความไม่ชอบ

อุท นินาต มีอรรถ **อัปยัตถะ** คำถาม, **วิกัปปนะ** ความดำริ

[๑๒๐๐] **ปตฺติจฺจิริเม ปจฺจนา** **สามิ ตฺวทฺθε ชิคุจฺจน**
ปกาสเส สมฺภเว ปาตุ **อญฺโณญฺเณ ตฺ รโห มิเถ.**

ปจฺจนา นินาต มีอรรถ **ปตฺติจ** ทิศตะวันตก, **จิริมะ** ภายหลัง

สามิ นินาต มีอรรถ **อัทฺธะ** ครึ่ง, **ชิคุจฺจน** ความรังเกียจ

ปาตุ นินาต มีอรรถ **ปกาส** ความปรากฏ, **สัมฺภวะ** ความมีอยู่

มิเถ นินาต มีอรรถ **อัญฺญญฺเณ** ซึ่งกันและกัน, **รโห** ที่ลับ

[๑๒๐๑] **หา เขตฺโสภทฺทุกฺเขสุ** **เขตฺเต ตฺวทฺห วิมฺหเย**
ภิสฺสาปนเ ธิ นิหนฺทายํ **ปิธานเ ติริยํ ติโร.**

หา นินาต มีอรรถ **เขตฺ** ความลำบาก, **โสภ** ความเศร้าโศก, **ทุกฺ** ความทุกข์

อหฺ นินาต มีอรรถ **เขตฺ** ความลำบาก, **วิมฺห** ความอัศจรรย์

ธิ (ติ) นินาต มีอรรถ **ภิสฺสาปน** การหลอกลวง, **นิหน** การนินทา

ติริยํ และ **ติโร** นินาต มีอรรถ **ปิธาน** การปิดหรือขัดขวาง

อติ อเนกตฺถนินฺปาตปทฺวณฺณา.

ว่าด้วยนินาตบทที่มีอรรถมาก จบ

☆☆☆☆☆

๓.๔.๔. วิกัถยันตปัจจยวัณณนา

ปัจจยที่ประกอบหลังธาตุ สังขยา นาม และสัพพนาม เหมือนเป็นวิกัถิตินาม

[๑๒๐๒]	ตุน ตวาน ตเว ตวา ตุ
โต ถ ตร ทิณจัน หี หั	ธา โส ธา กุขตตุเมว จ
ธิ ห หิ ธ ธุนา รหิ.
[๑๒๐๓]	ทานิ โว ทาจัน ทา ชุช
สมาโส จาพยยีภาโว	ถั ถตตุ ชุณ ชุชอุาทโย
ยาเทโส จาพยยั ภเว.

ตุน, ตวาน, ตเว, ตวา, ตุ ปัจจย ประกอบหลังจากธาตุ เช่น กาดุน, กตวาน, กาดเว, กตวา, กาดุ

ธา, โส, ธา, กุขตตุ, โต, ถ, ตร, ทิณจัน, หี, หั, ธิ, ห, หิ, ธ, ธุนา, รหิ, ทานิ, ว, ทาจัน, ทา, ชุช, ถั, ถตตุ, ชุณ, ชุช ปัจจย ประกอบหลังจากนาม สังขยา และสัพพนาม ตามสมควร เช่น สพฺพธา, สพฺพโส, สพฺพธา, จตุกุขตตุ, สพฺพโต, สพฺพตถ, สพฺพตร, กุหิณจัน, กุหิ, กุหั, สพฺพธิ, อิห, ยหิ, อิธ, ธุนา, เอตริหิ, อิทานิ, กว, กุทาจัน, กทา, อชุช, กถั, อญญถตตุ, เอกชุณ, สชุช

ปัจจยทั้งหมดใน ๒ คาถานี้ ท่านแสดงโดยย่อด้วยอัพยยีภาวสมาส และมีชื่อว่า **อัพยยะ** มีการอาเทศ **ตุน, ตวา, ตวาน** ปัจจยเป็น **ย** บ้าง เช่น อาทาย, อภิวนุทีย

สทิสฺ สีสฺ ลิงฺเคสุ	สพฺพาสฺ จ วิกัถิตฺสุ,
วจนฺเส จ สพฺเพสุ	ยั น เพยฺยติ ตทพฺยยั.

อัพยยศัพท์ไม่เปลี่ยนแปลงไปในลึงค์ทั้ง ๓ เหมือนกันในวิกัถิตีและวจะนะ ทั้งปวง

อพยยวคฺควณณนา นญฺจิตา.

การพรรณนาในอัพยยวรรค จบ

ตติโย สามญญกณฺโฑ นิญฺจิตโ.

สามัญญกัณท์ที่ ๓ จบ

นิคมนคาถา คาถาสรูปท้ายคัมภีร์

[๑] สคคกณโฑ จ ภูกณโฑ ตถา สามณญกณฺหิตติ
กณฺหตตตยานุวิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกา.

คัมภีร์อภิธานปฺปทีปิกานี้ ประกอบด้วยกัณฑ์ทั้ง ๓ คือ สัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และ สามัญญกัณฑ์

[๒] ดิติเว มหิยํ ภูชคาวสเถ
สกลตฺถสมวฺหยทีปนิยํ
อิห โย กุสโล มติมา ส นโร
ปฏฺฐ โหติ มหามุณีโน วจเน.

คัมภีร์อภิธานปฺปทีปิกานี้ ท่านแสดงนามบัญญัติของเนื้อความทั้งสิ้น ทั้งในสวรรค์ บนแผ่นดิน และในโลกบาดาล

ผู้ฉลาด มีความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์อภิธานปฺปทีปิกานี้แล้ว จักเป็นผู้รู้รรรถตามความเป็นจริงในพระไตรปิฎก อันเป็นพระดำรัสขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๓] ปรกุกมฺภูโซ นาม ภูปาโล คุณภฺฐโม
ลฺงกายมาลี เตชสุลลิตี ชยี เกสริวิกฺกโม.

พระราชอาพระนามว่ามหาปรักกมพาหุ เสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติในลังกาทวีป ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณมีทานและความกล้าหาญเป็นต้น มีเดชานุภาพมาก สามารถเอาชนะศัตรูได้ไม่ยาก และทรงแก้ลัวกล้าเพียงดั่งพญาไกรสิทธิ์

[๔] วิภินฺนํ จิรํ ภิกฺขุสํฆํ นิกาย-
ตตยสุมิญฺจ กาวเรลลิตี สมฺมา สมคฺเค
สเทหฺวํ นิจฺจาทโร ทิฆกาลํ
มหคฺเคหิ รกฺขเชลลิตี โย ปจฺจเยหิ.

สมเด็จพระมหาปรักกมพาหุ ทรงอาราธนาหมู่ภิกษุที่แตกแยกกันมาช้านาน เป็น ๓ นิกาย คือ มหาวิหารนิกาย อภยคีรีนิกายและเชตวันนิกาย ให้สังฆสามัคคีกันดีแล้ว ทรงมีความเคารพโดยสม่ำเสมอ ทรงถวายพระบรมราชาูปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ อันมีค่ามาก แก่หมู่ภิกษุสงฆ์ทั้ง ๓ นิกายนั้น มาตลอดด้วยดี ดุจพระวรกายของพระองค์เอง

[๕] เยน ลฺงกา วิหาเรปิ คามารามปฺปรีหิ จ
กิตฺติยา วิย สมพาธี- กตา เขตเตหิ วาปีหิ.

อภิธานุกรม (บาลี)

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อ	๑๑๔๗	อค	๕๓๙,๑๑๑๗	อังกูร	๕๔๓,๙๐๗
อกต	๗,๙	อคท	๓๓๐	อังกุส	๓๖๗
อกนิภูค	๔	อคททกร	๓๒๙	อังกุข	๑๔๓
อกลุล	๓๒๓	อครุ	๓๐๒	อังกุโกล	๕๕๗
อภินจน	๗๓๙	อคพุ	๓๐๒	อังก	๑๙๕,๒๗๙,๓๗๕, ๖๖๙,๙๕๖,๑๑๓๙
อภिलाสุ	๕๑๖	อคาธ	๖๖๙	อังกชชาติ	๒๗๒,๙๑๐
อภุสส	๙๔,๗๓๔	อकार	๒๐๕	อังกณ (-น)	๒๑๙,๙๕๙
อภุก	๖๓,๕๙๑,๑๑๐๒	อकारมูนิ	๑	อังกณนา	๒๓๐
อภุกนุทน	๓๙๙	อคค	๕๔๒,๕๙๓,๖๙๖, ๗๑๕,๙๔๓	อังกท	๒๙๗
อภุกอสน	๗๕๙	อคคช	๒๕๔	อังกนา	๓๐,๒๓๐
อภุข	๑๔๙,๓๗๕,๔๗๙, ๕๓๒,๕๖๙,๙๙๓	อคคณณ	๖๙๕	อังกกรกขคณ	๓๔๒
อภุขก	๒๗๙	อคคโต	๙๕๑,๑๑๔๙	อังกกริกุเขป	๑๐๑
อภุขต	๔๖๓,๑๑๓๓	อคคโตสว	๓๗๙	อังกกรหาร	๑๐๑
อภุขตา	๔๙	อคคตตถมม	๒๑๗	อังกกา	๑๙๔
อภุขทสฺส	๓๔๑	อคคิ	๓๒,๓๓,๙๙๔,๑๐๔๑	อังกการ	๓๖
อภุขเทวี	๕๓๑	อคคิชาลา	๕๙๙	อังกการก	๖๑
อภุขตุต	๕๓๑	อคคิภู	๑๗	อังกการ	๑๗๑
อภุขร	๗,๓๔๙,๑๐๖๓	อคคิมนุณ	๕๗๔	อังกการ	๑,๑๐๙
อภุขรจณ	๓๔๙	อคคิมุข	๑๒,๕๖๑	อังกการ	๒๖๖
อภุขรจณจุ	๓๔๙	อคคิสณณ	๕๙๐,๕๗๙	อังกการ	๑๙๕
อภุขราวพา	๙๗๙	อคคิสาลา	๒๑๔	อังกการ	๒๙๗
อภุขิ	๑๔๙,๓๒๑	อคคิสาลิ	๓๐๓	อังกการ	๒๖๖,๔๗๙
อภุขิโกฏ	๒๖๑	อคคเคสว	๓๗๙	อังกการ	๒๙๖
อภุขิค	๒๕๙	อคคช	๔๒๔,๑๐๔๙	อังกการ	๒๙๖
อภุขิมชณ	๙๐๔	อคคช	๔๒๔	อังกการ	๒๗๗
อภุขิว	๔๖๑	อคค	๔๖,๙๔,๙๙,๙๔๑	อังกการ	๖๐๕
อภุขิภินิ (-ณี)	๓๙๔,๔๗๕	อคค	๕๕,๒๗๖,๑๐๔๓, ๑๐๖๑,๑๐๙๙	อจกร	๔๙
อชชาติ	๖๙๐	อคค	๒๖๓	อจกร	๖๙๒
อชล	๗๐๒			อจกร	๔๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อจจนา	๔๒๕	อชชุน	๙๕,๕๖๒	อฏฐ (-ปริสา)	๔๑๕
อจจนุตโกธน	๗๓๒	อชฌกช	๓๔๓,๑๐๖๖	อฏฐ (-มหานรก)	๖๕๗
อจจย	๔๐๔,๑๑๑๗	อชฌตต	๑๐๔๐	อฏฐิก	๑๐๙,๔๗๙
อจจจิ	๓๔,๑๑๐๒	อชฌาจาร	๔๓๐	อฏฐังค	๗๘๐
อจจจิต	๗๕๐	อชฌาปย	๔๑๑	อฏฐังคิก (-สร)	๑๒๙
อจจจิมนตุ	๓๓	อชฌาโรห	๖๗๓	อฏฐังคิสร	๑๒๙
อจจจตุ	๙,๑๖	อชฌาตย	๗๖๖,๙๑๑	อฏฐา	๖๕๗
อจจจ	๖๑๒,๖๗๐,๑๐๒๕	อชฌเสสนา	๔๒๗,๑๐๐๕	อฏฐปท	๕๓๒
อจจจร	๑๐๗	อชฌโฆหฏ	๗๕๗	อฏฐวีต	๑๙๗
อจจจรรา	๒๔,๖๖	อชฌาณ	๑๖๙	อฏฐานรียโวหาร	๑๒๒
อจจจรีย	๗๓๖,๑๐๒๓	อชฌชน	๓๐,๓๐๖	อฏฐานี	๔๑๔
อจจจาทน	๒๙๐,๑๑๐๔	อชฌชนาวตี	๓๐	อฏฐापท	๕๓๒
อจจจนิ	๑๔๙	อชฌชลิ	๒๖๙	อฏฐารส	๔๗๓
อจจจลก	๔๔๐	อชฌชส	๑๙๐,๑๙๓,๙๔๐	อฏฐิ	๒๗๙,๙๑๗,๙๕๑
อช	๕๐๒	อชฌณ	๗๑๒,๗๒๑,๗๑๗	อชฌม	๕๓,๗๒๕,๑๐๓๙
อชศร	๖๕๑	อชฌณต	๗๑๗	อชฌมกฐิ	๒๙๖
อชฌณ	๔๐๑	อชฌณตถ	๔๒๔	อชฌมตีย	๔๗๗
อชฌปาลก	๓๐๓,๑๑๒๐	อชฌณตฺร	๑๙๙	อชฌมเตยฺย	๔๗๙
อชชา	๕๐๒	อชฌณตภาว	๗๗๖	อชฌมมณฺษล	๒๙๖
อชชาต	๙	อชฌณตทตฺถ	๑๑๔๐	อชฌมโยค	๒๐๙
อชชาติ	๕๙๒	อชฌณตมณฺณ	๓๙๗	อชฌมรตฺต	๗๐
อชชิต	๑๖	อชฌณตโรปน	๑๐๐๑	อชฌมรตฺติ	๗๑
อชชิน	๔๔๒	อชฌณต	๔๓๖	อชฌมฺชฌม	๔๗๗
อชชินปตฺตา	๖๔๖	อชฌณตณฺณ	๑๒๐๐	อชฌ	๑๙๔,๗๐๕
อชชินโยนิ	๖๑๗	อชฌณตนิ (-นี)	๓๐๙	อชฌช	๒๗๓,๖๒๗,๑๐๙๒
อชชิมฺห	๗๐๙	อชฌณตวิ (-วี)	๕๓๖	อชฌชช	๖๒๔,๗๔๑,๑๐๗๙,๑๐๙๒
อชชิมฺหค	๓๙๙	อชฌณตวิ	๒๐๔,๔๗๕,๑๑๒๖	อชฌชป	๔๕๙
อชชร	๒๑๙	อชฌณตทาส	๑๗๕	อชฌณ	๖๖๑
อชชี	๕๐๒	อชฌณตทาลก	๒๐๔	อชฌณว	๖๕๙,๙๖๕
อชชช	๑๑๕๕	อชฌณตทิต	๑๑๒๖	อชฌณว	๖๕๙,๙๖๕
อชชชก	๕๗๙	อชฌณตท (-ปริกฺขาร)	๔๓๙	อชฌณว	๖๖๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ขตลี้	๔๕๒	ขตถุ	๑๑๕๔	ขทุธา	๖๖,๙๙๕,๑๑๔๐
ขติ	๑๑๓๘,๑๑๘๒	ขตถุณ	๔๙๕,๖๐๖,	ขทุธาน	๑๙๓,๑๑๐๐
ขติก	๗๓๐		๗๙๕,๑๑๖๑	ขทุธิ	๒๐๒
ขติกุกม	๗๗๖,๑๑๑๗	ขตถุคคมนตรี	๙๙๖	ขทุยวาที	๔
ขติชินน	๑๐๖๗	ขตถุคคมนตรี	๑๐๑๕	ขตม	๗๐๐,๑๐๗๐
ขติจารินี (ขติจารินี)	๒๓๘	ขตถุชชาติ	๑๗๙	ขตมณฺณ	๔๗๐
ขติตณฺห	๗๒๙	ขตถุณนา	๗๕๙	ขตมนฺต	๓๘๒
ขติถิ	๔๒๔	ขตถุณณ	๓๑๒,๓๑๕,๓๖๕	ขตวร	๒๖๒,๙๓๐
ขตินุทริย	๗๑๖	ขตถุณฺตต	๑๑๓	ขตฺธิ	๑๑๗๗
ขติปสฺตต	๑๐๒๒	ขตถุณปคค	๗๖๔	ขตฺธิก	๑๖๓,๗๑๒
ขติปาด	๗๗๖	ขตถุณิ	๑๑๕๔	ขตฺธิกต	๓๔๓,๔๙๖
ขติมตฺต	๔๑	ขตถุณิ	๗๔๐	ขตฺธิกรณ	๙๖๙
ขติมตฺต	๕๗๗	ขตถุณ	๑๑๕๑	ขตฺธิกรณิ	๕๒๗
ขติมตฺตค	๕๕๕	ขตฺตร	๑๐๘๙,๑๑๖๑	ขตฺธิโกฏฐน	๕๒๑
ขติยว	๙๒๙	ขตฺตรช	๒๔๐,๑๐๕๒	ขตฺธิคต	๔๓๕
ขตฺริตต	๗๑๒	ขตฺตรชชา	๒๔๑	ขตฺธิจฺจกา	๖๑๐
ขตฺริวิสา	๕๙๖	ขตฺตรวาท	๑๑๕๕	ขตฺธิจฺจาน	๑๙๙,๑๐๓๒
ขตฺวิจฺจ	๑๐๒๒	ขต	๑๑๙๐	ขตฺธิป	๓๒,๗๒๕
ขตฺวิเวถ	๔๑	ขต	๑๑๙๐	ขตฺธิปติ	๗๒๕
ขตฺวิสนต	๙๔๒	ขท	๑๑๓๘	ขตฺธิปฺปาย	๗๖๖
ขตฺวิสย	๔๑,๗๖๑,๗๗๑,	ขทสฺสฺน	๗๗๐	ขตฺธิภู	๗๒๕
	๑๐๙๖,๑๑๑๒,๑๑๓๘	ขทาส	๕๑๖	ขตฺธิมตฺต	๑๕๙
ขตฺวิสุรต	๓๙๙	ขทิตฺติ	๙๓	ขตฺธิมตฺตติ	๗๖๖
ขตฺวิ	๑๑๓๘	ขทิตฺตินนฺท	๑๒	ขตฺธิมฺก	๑๕๙
ขตฺต	๙๒,๗๔๔,๙๖๑	ขทฺกฺขมสฺส	๑๕๙	ขตฺธิโรหิณิ	๒๑๖
ขตฺตนิย	๗๓๖	ขทฺท	๗๕๓	ขตฺธิวจน	๑๑๔
ขตฺตภาว	๑๕๑	ขทฺทก	๔๕๙	ขตฺธิวาส	๙๕๙
ขตฺตภ	๑๕	ขทฺทกา	๕๙	ขตฺธิสยนิ	๔๕๕
ขตฺตมฺนต	๙๗	ขทฺททิ	๖๐๕	ขตฺธิน	๗๒๙
ขตฺตวณฺต	๗๒๙	ขทฺท	๕๓,๕๔,๑๙๐,๙๙๕	ขตฺธิร	๗๓๑
ขตฺตเตยิ	๒๓๙	ขทฺทคฺ (-ค)	๓๔๗	ขตฺธินา	๑๑๔๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อโธ	๒๖๒, ๒๖๔, ๒๗๖, ๔๓๐, ๑๐๙๐, ๑๑๕๖	อนิร	๓๗	อนูวาท	๑๒๐
อโธกุชช	๑๖	อนิรปถ	๔๕	อนูวิมฺภู	๒๙๖
อโธคม	๓๘	อนิล	๓๒	อนุสย	๘๕๓
อโธภวน	๖๔๙	อนิลทฺธุดา	๖๐๐	อนุสาสน	๓๕๔
อน	๓๗๓	อนิสมฺม	๗๓๘	อนุสติฏฺฐิ	๓๕๔
อนนฺค	๔๓	อนิสมฺมการี	๗๒๙	อนุสฺสติ	๑๕๘
อนนฺจ	๖๖๙	อนีก	๓๘๑, ๓๙๙	อนฺนุก	๗๐๒
อนนฺถช	๔๓	อนีกภู	๓๔๒	อนฺนุป	๑๘๗
อนนฺติเรก	๘	อนีดิก	๗	อนฺนุรุ	๖๕
อนนฺธิวร	๒	อนฺนุ	๑๑๗๔	อนฺนุต	๓๗๓, ๔๐๔, ๗๑๔, ๗๙๑
อนนฺต	๗, ๑๖, ๔๖, ๖๕๑	อนฺนุก	๗๓๐	อนฺนุตก	๔๒
อนนฺทริทฺธิ	๑๖๔	อนฺนุกมฺปา	๑๖๐	อนฺนุตคฺคิต	๗๔๒
อนนฺย	๙๘๐	อนฺนุกกม	๔๒๙	อนฺนุตฺร	๒๖๖, ๒๙๒, ๗๗๑, ๘๐๒
อนนฺริย	๔๓๕	อนฺนุจร	๓๘๐	อนฺนุตฺรชาน	๕๑
อนนฺริยเวหฺร	๑๒๒	อนฺนุจฺฉวิก	๗๑๕	อนฺนุตฺรธิ	๕๑
อนน	๓๓	อนฺนุช	๒๕๔	อนฺนุตฺรวาสก	๒๙๒
อนนฺรต	๔๑	อนฺนุชชีวี	๓๔๒	อนฺนุตฺรวา	๑๑๕๐
อนนฺวเสส	๘	อนฺนุตาป	๑๖๙	อนฺนุตฺรธา	๗๖๕
อนนฺวาท	๔๙๕	อนฺนุตฺตร	๖๙๔, ๙๕๓	อนฺนุตฺรีย	๖๖๔
อนนาคารมฺุณี	๑	อนฺนุทิส	๒๙	อนฺนุตฺรีย	๒๙๒
อนนาคปิณฺฑก	๔๓๗	อนฺนุทฺทยา	๑๖๐	อนฺนุตฺเรน	๑๑๓๗, ๑๑๖๗, ๑๑๕๐
อนนาค	๑๗๒	อนฺนุทฺทว	๙	อนฺนุตฺลิก	๔๕
อนนาคม	๓๓๑	อนฺนุทฺตต	๙	อนฺนุตฺวลณฺณ	๕๐๓
อนนาคิก	๒๖๖	อนฺนุทฺพพี	๕๒๙	อนฺนุติก	๗๐๖
อนนาค	๔๑	อนฺนุทฺนุช	๙๘๑	อนฺนุติก	๔๕๕
อนนาค	๖	อนฺนุโยค	๑๑๕	อนฺนุติก	๗๑๔
อนนาค	๗	อนฺนุรช	๕๙	อนฺนุติก	๔๕๕
อนนาค	๗	อนฺนุโรช	๓๔๕	อนฺนุติม	๗๑๔
อนนาค	๗	อนฺนุลาป	๑๒๓	อนฺนุเตปฺร	๒๑๕
อนนาค	๒๐๒	อนฺนุวดตฺน	๓๔๕	อนฺนุเตปฺรจฺจิต	๕๓๘
อนนาค	๑๒, ๑๐๔๔	อนฺนุวต	๒๙๖	อนฺนุเตวาลี	๔๐๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อนฺโต	๑๑๕๐	อปรโคชยาน	๑๘๓	อผลา	๕๔๑
อนฺโตคธ	๗๔๒	อปรช	๒๕๔	อพทุธ	๑๒๖
อนฺโตชาต	๕๑๕	อปรณฺณ	๔๕๐	อพทุธมุข	๗๓๕
อนฺตูก	๓๖๔	อปรเสถ	๖๐๖	อพพ	๔๗๕
อนฺต	๓๒๑	อปราชิต	๕๘๔	อพลา	๒๓๐
อนฺตกริप्	๑๗	อปราธ	๓๕๕	อพาธ	๗๑๗
อนฺตการ	๗๐	อปโลกิต	๗	อพพุท	๔๗๕
อนฺตม	๗๒	อปวคฺค	๘,๙๑๐	อพฺภ	๔๕,๔๘,
อนฺน ๔๒๒,๔๖๕,๑๑๐๓		อปวชฺชน	๔๒๐		๖๐๕,๑๑๑๒
อนฺวย	๓๓๒	อปวาท	๑๒๑	อพฺภก	๒๕๑,๔๙๒
อนฺกป	๓๖๐	อปสพฺย	๗๑๙	อพฺภกฺขาน	๑๑๖
อนฺห	๖๖	อปสฺมาร	๓๒๕	อพฺภนฺตร	๑๙๗,๗๗๑
อนฺวุสนา	๔๒๘	อปาจฺค	๒๖๑,๑๑๑๖	อพฺภมิต	๓๒๒
อนฺวุสิต	๗๕๓	อปาจี	๒๙	อพฺภมู	๓๐
อนฺนตตฺต	๖๗๙	อปาน	๓๙	อพฺภานฺต	๓๒๒
อป	๑๑๘๔	อปามคฺค	๕๘๓	อพฺภุต	๑๐๒,๕๓๒,
อปกฺกม	๔๐๒	อปาร	๙,๖๖๕		๗๓๖,๑๐๒๓
อปจย	๗๖๓,๑๐๘๒	อปปี	๑๑๘๓	อพฺยถา	๕๖๙
อปจายิต	๗๕๐	อปิธาน	๕๑	อพฺยทพฺชฺณ	๘
อปจิต	๗๕๐	อปินทุธ	๓๗๘	อพฺยทเสก	๖๙๗
อปจิตติ	๔๒๕,๑๑๑๘	อปฺนุณ	๘๔	อภทฺธสฺตตฺ	๔๖๓
อปจจ	๑๔๐	อปฺป	๔๖๓	อภยา	๕๖๙
อปจจกฺข	๗๑๖	อปฺป	๗๐๔	อภาว	๑๑๐๓
อปฏ	๓๒๒	อปฺปจจกฺข	๗๑๖	อภาสน	๔๒๙
อปณฺณก	๖๙๘	อปฺปนา	๑๕๕	อภี	๑๑๗๖
อปถ	๑๙๓	อปฺปมาริส	๕๙๔	อภีก	๗๓๐
อปทาน	๙๔๔	อปฺปสป	๓๔๗	อภีกฺกนฺต	๘๓๖
อปเทส	๘๖๐	อปฺปิยวาทी	๗๓๕	อภีกฺขณฺ	๑๑๓๗
อปธารณ	๕๐	อปฺเปว	๑๑๕๘	อภิกฺขยา	๑๐๕๒
อปมาร	๓๒๕	อปฺเปวนาม	๑๑๕๘	อภิกฺขาทी	๓๔๕
อปยาน	๔๐๒	อปฺโฝฏา	๕๗๕	อภิกฺชน	๓๓๒,๘๕๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อภิชาติ	๑๐๗๔	อมตา	๕๖๙	อมฺมา	๒๔๔
อภิชฺฌา	๑๖๓	อมตาสฺน	๑๒	อฺย	๙๐, ๔๙๓
อภิณฺณ	๗๒๐	อมตฺต	๔๕๗	อฺยณ	๑๙๑, ๑๑๐๑
อภิณฺณาท	๗๒๔	อมร	๑๑	อฺยณทฺวฺย	๘๑
อภิณฺณาน (-ณ)	๕๕	อมราวตี	๒๑	อฺยส	๔๙๓
อภิณฺหํ	๑๑๓๗	อมล	๔๙๒	อฺยฺย	๓๓๓, ๗๒๕
อภิโต	๑๑๙๕	อมลกี	๕๖๙	อฺยฺยก	๒๔๗
อภิโทส	๖๘	อมา	๑๑๓๖, ๑๑๙๙	อฺยฺยิกา	๒๔๕
อภิธาน	๑๑๔	อมาวสี	๗๓	อโยคฺค	๔๕๕
อภินย	๑๐๑	อมาวสี	๗๓	อโยพฺน	๕๒๖
อภินว	๗๑๓	อมิตฺต	๓๔๔	อฺร	๔๐
อภินีต	๓๕๓	อมิลาท	๕๗๘	อฺรณฺชฺร	๔๕๖
อภิมาน	๑๗๑, ๘๖๐	อมฺ	๑๐๘๙	อฺรณฺณ	๕๓๖
อภิลา	๗๗๐	อมฺตฺต	๓๘๖	อฺรณฺณานี	๕๓๖
อภิลาส	๑๖๓	อมฺตฺร	๑๑๔๘	อฺรณฺนิ	๔๑๙
อภิวากฺย	๑๒๒	อโม่ห	๑๕๓	อฺรตี	๔๓
อภิวาทน	๔๒๖	อมฺพ	๕๔๖, ๕๕๗	อฺรวินฺท	๖๘๔
อภิสงฺค	๗๕๙	อมฺพภู	๕๗๖, ๕๘๒	อฺรห	๔
อภิสนฺธิ	๗๖๖	อมฺพณ	๔๘๔, ๖๖๘, ๑๐๓๒	อฺรหตฺต	๔๓๖
อภิสมฺปาต	๓๙๙	อมฺพร	๔๕, ๒๙๐, ๑๐๖๑	อฺรหฺทฺช	๒๙๖
อภิสาริกา	๒๓๒	อมฺพา	๒๔๔	อฺรหา	๑๐
อภิสุต	๔๖๐	อมฺพาฏิก	๕๕๔	อฺรหิต	๗๕๐
อภิหิต	๗๕๕	อมฺพิชผล	๕๕๑	อฺรชาติ	๓๔๔
อภฺชฺชิสฺส	๕๑๔	อมฺพิล	๑๔๘, ๕๕๓	อฺริ	๓๔๔
อภฺต	๙	อมฺพุ	๖๖๑	อฺริฏฺฐ	๕๕๕, ๕๗๐,
อภฺยามทฺท	๓๙๙	อมฺพุช	๖๗๑		๖๓๘, ๘๒๒
อภฺยาส	๗๐๕	อมฺพุชากฺร	๖๗๘	อฺริตฺต	๖๖๗
อภฺยุปคฺม	๑๗๑	อมฺพุชนี	๖๘๙	อฺริย	๔๓๕, ๔๔๕,
อมจฺจ	๑๒, ๓๔๐, ๓๕๐	อมฺพุท	๔๗		๖๙๖, ๑๐๐๒
อมต	๗, ๒๕, ๕๖๙, ๙๗๖	อมฺพุตฺร	๔๗	อฺริยสฺจฺจ	๖
อมตป	๑๑	อมฺโภ	๑๑๓๙	อฺริส	๓๒๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อรุ	๓๒๔	อวนี	๑๘๑	อวยามิสฺส	๘
อรุกร	๕๖๑	อวนฺติ	๑๘๔	อวฺหย	๑๑๔
อรุณ	๖๕,๙๗,๙๘๑	อวนฺติโสสม	๔๖๐	อวฺหา	๑๑๔
อรูป	๖	อวมาน	๑๗๒	อส	๒๘๑
อเร	๑๑๓๙	อวมานิต	๗๕๖	อสกี	๑๑๓๗
อรั	๑๑๔๗,๑๑๙๐	อวยว	๒๗๘	อสมฺน	๒๗๘
อลกมนฺทา	๓๒	อวโรห	๑๐	อสงฺขต	๗
อลกา	๓๒	อวลมฺพน	๕๒๕	อสงฺขตธาดู	๙
อลกฺขี	๘๒	อวลี	๕๓๙	อสงฺเขยฺย	๔๗๖
อลคทฺท	๖๕๓	อวเลป	๑๐๗๙	อสจฺจ	๑๒๗
อลงฺการ	๒๘๓	อววาท	๓๕๔	อสทฺธมฺม	๓๑๗
อลงฺการเภท	๒๘๙	อวส	๗๔๓	อสน	๓๘๙,๔๖๕, ๕๖๓,๑๐๐๔
อลตฺตก	๓๐๕	อวสฺร	๗๗๐	อสนิ	๒๔,๘๗๑
อลมฺพุสา	๒๔	อวลิต	๙๖๔	อสพฺพวิสฺยฆฺวาน	๒๑๕
อลส	๕๑๖	อวลิสฺสณ	๑๕๗	อสม	๔
อลาต	๓๖	อวสฺสํ	๑๑๕๐	อสมภาวิทสมฺปตฺต	๗๔๐
อลาพฺ	๕๙๖	อวาปฺรณ	๒๒๒	อสสาร	๖๙๘
อลิก	๑๒๗,๑๐๗๐	อวิ	๕๐๑	อสิ	๓๙๑
อลิปฺปิย	๕๕๙	อวิกฺเขป	๑๕๕	อสิต	๖๑,๙๖,๔๔๘, ๗๕๗,๑๐๐๕
อลุล	๗๕๓	อวิคฺคห	๔๒	อสิปฺตฺตี	๓๙๒
อว	๑๑๗๓	อวิชฺชา	๑๖๘	อสิเลส	๕๘
อวคณฺติ	๗๕๖	อวิญญ	๗๒๑	อสิ	๔๐๗
อวคต	๗๕๖	อวิตถ	๑๒๗	อสิจิ	๒๗๔,๑๐๒๔
อวชฺช	๖๙๙	อวิทฺท	๔๑	อสิร	๑๔
อวณฺณา	๑๗๒	อวิรทฺ	๖๙๘	อสิม	๖๐๕
อวณฺณาท	๗๕๖	อวิล	๖๖๙	อสิมปฺปฺผ	๕๙๑
อวณฺณวาท	๑๒๐	อวิล	๖๖๙	อสิมรี	๓๒๙
อวตาร	๙๘๒	อวิลมฺพิต	๔๐	อสิมสฺาร	๔๙๓
อวตฺถ	๗๓๔	อวิสาร์	๑๒๙	อสิส	๒๖๐,๓๖๘,
อวทารณ	๔๔๗	อวี	๒๓๙		
อวน	๗๕๙	อวีจิ	๖๕๗		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
	๓๙๔,๑๑๐๒	อโหเรตต	๗๔	อาจาม	๔๖๖
อสุสกณฺณ	๒๖,๕๖๒	อพุก	๕๑๙,๕๙๑	อาจิต	๗๐๑
อสุสตร	๓๖๙,๖๕๒	อพาร	๗๐๙	อาชานีย	๓๖๙
อสุสตุถ	๕๕๑,๑๐๓๙	อพิ (อถิ)	๖๓๖	อาชี	๓๙๙
อสุสม	๒๑๒,๔๐๙,๙๒๙	อํส	๒๖๔,๔๙๕,๑๑๐๒	อาชีว	๔๔๕
อสุสมารก	๕๗๗	อํสุ	๖๔,๑๑๒๑	อาฐ	๖๓๗
อสุสมุข	๔๔	อํสุก	๒๙๐	อาณมา	๓๕๔
อสุสมเธ	๔๑๓	อํสุมาลี	๖๓	อาณิ	๓๗๔
อสุสยฺช	๕๙,๗๖	(อา)		อาดงก	๓๒๓,๑๐๔๕
อสุสว	๓๒๔,๗๓๐,๑๐๓๖	อา	๑๑๙๐	อาดต	๑๓๙,๑๔๐
อสุสา	๓๗๑	อากงฺขา	๑๖๓	อาดตวิตต	๑๓๙,๑๔๑
อสุสาภิตาหิณี	๓๗๐	อาทป	๒๙๒	อาดตายี	๗๓๖
อสุสาส	๓๙	อาทมฺปิต	๗๔๔	อาดตป	๓๗
อสุสาสสงฺคานุสारी	๓๙	อาทการ	๗๖๔,๙๙๒	อาดตปตต	๓๕๗
อสุสุ	๒๖๐,๑๑๕๐	อาทาส	๔๖	อาดตปฺป	๑๕๖
อเสกฺข	๑๐	อาทาสคฺงคา	๒๗	อาดตป	๑๑๓๕
อเสกฺขมุณี	๑	อาทิกณฺณ	๗๒๐	อาดตุร	๓๒๒
อเสจน	๖๙๗	อาทกฺกณฺท	๖๒๒	อาโตชฺช	๑๔๒
อเสส	๗๐๒	อาทณฺทล	๒๐	อาทาส	๓๑๖
อโสก	๙,๕๗๓	อาทฺช	๖๑๙	อาทอิ	๗๑๕,๙๗๙
อโสปป	๑๒	อาทฺชยา	๑๑๔	อาทิจจ	๑๒,๖๒
อห	๖๗	อาทฺชยาด	๗๕๕	อาทิจจปถ	๔๕
อहत	๒๙๓	อาทฺชยายิกา	๑๑๓	อาทิจจพณฺณ	๕
อหฺมหมิก	๓๙๗	อาทคฺนฺต	๔๒๔	อาทิตฺเตยฺย	๑๒
อหฺห	๔๗๕,๑๒๐๑	อาทคฺม	๙๕๒	อาทิตฺทว	๑๖
อหฺการ	๑๗๑,๓๙๗	อาทคฺริก	๔๔๖	อาทิตฺพฺรหฺมจิริย	๔๓๑
อหิ	๖๕๓	อาทคฺ	๙๔,๓๕๕,๑๐๖๔	อาทิตฺวราห	๑๖
อहित	๓๔๔	อาทคฺ	๑๗๑	อาทิตฺน	๗๖๖
อहितฺตฺถกฺก	๖๕๖	อาทมาต	๑๖๔	อาทิตฺทภาสฺน	๑๒๓
อโห	๑๑๓๙,๑๑๔๙	อาทมาตฺน	๕๒๑	อาทิตฺว	๑๐๑๑
อโหฺมุข	๖๙	อาทจิริย	๔๑๐,๔๑๑	อาทิตฺต	๗๔๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อาโธธรณ	๓๖๗	อามย	๓๒๓	อาโรหณ	๒๑๖
อาน	๓๙	อามยบุตร	๓๒๙	อาลก (อาฬก)	๓๖๔
อานก	๑๖	อามยวี	๓๒๒	อาลมพ	๙๔
อานน	๒๖๐	อามลกี	๕๖๙	อาลมพน	๙๔
อานนุท	๙๗,๔๓๖,๖๗๓	อามิส	๒๙๐,๑๑๐๔	อาลมพริ	๑๔๔,๙๕๔
อานนุทน	๗๖๐	อามุกก	๓๗๙	อาลัย ๑๖๓,๒๐๕,๑๐๙๗	
อานย	๕๒๑	อามะทิต	๑๐๖	อालาน	๓๖๔
อานิสัส	๗๖๗	อามอท	๙๗,๑๔๕,๑๑๐๘	อาลาป	๑๒๓
อานีต	๗๔๙	อาย	๓๕๖	อาลิงค	๑๔๓
อาป	๖๖๑	อายต	๗๐๗	อาลิงคน	๗๗๔
อาปคา	๖๙๑	อายตน	๒๐๗,๙๐๑	อาลินุท (อลินุท)	๒๑๙
อาปณ	๒๑๓	อายติ	๙๖,๙๗๕	อาลี	๒๓๙
อาปณิก	๔๖๙	อายตต	๗๒๙	อาโลก	๓๗,๑๐๔๓
อาปทปุตต	๗๔๓	อายาม	๒๙๕	อาโลกน	๗๗๕
อาปทา	๓๙๕	อายุ	๑๕๕	อาโลกสนธิ	๒๑๗
อาปนุน	๗๔๓	อายุธ	๓๙๕	อาโลป	๔๖๖
อาปนุนสตต	๒๓๙	อาโยชน	๓๙๙	อาวัญญ	๖๖๐
อาปาน	๕๓๔	อารกา	๑๑๕๗	อาวสถ	๒๐๖
อาปจจน	๗๖๐	อารกุก	๔๙๒	อาวาม	๖๕๐
อาพาธ	๓๒๓	อารติ	๑๖๐	อาวาส	๒๐๖
อาภต	๗๔๙	อารนาล (อารนาฬ)	๔๖๐	อาวี	๑๑๔๙,๑๑๕๗
อาภรณ	๒๙๓	อารมภ	๔๐๓,๙๕๒	อาวิต	๗๕๔
อาภา	๖๔	อารมมณ	๙๔,๑๑๓๒	อาวิทุธ	๗๔๔
อาภาสน	๑๒๓	อารว	๑๒๙	อาวิล	๖๖๙
อาภริ	๔๙๕	อารา	๕๒๙,๑๑๕๗	อาวุต	๗๔๕
อาภิสมาจาริก	๔๓๑	อาราธน	๙๙๗	อาวุธ	๓๙๕,๓๙๖
อาภุช	๕๖๕	อาราม	๕๓๗	อาวุโส	๑๑๓๙
อาโภค	๑๐๙๓	อาราว	๑๒๙	อาเวสน	๒๑๒,๙๐๖
อาม	๑๑๔๔	อาเรวต	๕๕๒	อาเวสิก	๔๒๔
อามคนฺธิ	๑๔๖	อาโรคฺย	๓๓๑	อาเวฬา	๓๐๙
อามณฺฑ	๕๖๖	อาโรห	๒๙๕,๑๑๐๙	อาสซุช	๗๔๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อาสตุต	๗๒๖	อาพี (อาลี)	๑๘๙, ๖๒๑,	อินุท	๒๐, ๓๒, ๑๑๓๓
อาสน	๓๑๑, ๓๖๓, ๗๖๕, ๑๐๙๙	อาพูหก	๑๐๘๓	อินุทซีล	
อาสนสาลา	๒๐๑,	(อี)		๒๐๔, ๒๒๐, ๑๐๐๖	
อาสนุนี	๓๑๑	อิกุก	๖๑๒	อินุทชาลิก	๕๑๒
อาสนุน	๗๐๕	อิกุขณิกา	๒๓๖	อินุททุม	๕๖๒
อาสภ	๖๙๖	อิกุขน (-ณ)	๗๗๕	อินุทธนุ	๔๙
อาสย	๗๖๖, ๙๓๗	อิงค	๗๖๔	อินุทปตุถ	๒๐๑
อาสยาส	๓๔	อิงคิต	๗๖๔	อินุทยว	๕๗๔
อาสว	๕๓๓, ๙๖๙	อิงคฺคูที	๕๖๕	อินุทวารุณี	๕๙๗
อาสา	๑๖๒	อิงฺฆ	๑๑๕๗	อินุทสาล	๕๖๘
อาสาฎีกา	๖๔๕	อิงฺฉา	๑๖๓	อินุททารี	๑๔
อาสาทิต	๗๕๓	อิช	๔๑๔	อินุททาวรช	๑๖
อาสาร	๕๐	อิฎฺฐ	๔๖๙, ๖๙๗	อินุททาวุธ	๔๙
อาสาพูห	๕๙, ๗๕	อิฎฺฐกา	๒๒๐	อินุทท้าวร	๕๑๒
อาสาพูหา	๕๙	อิฎฺฐคนฺธ	๑๔๖	อินุททริย	๑๔๙
อาสี	๖๕๕, ๙๗๒	อิณ	๔๗๑	อินุททริยคฺคยฺห	๗๑๖
อาสีวิส	๖๕๓	อิณายิก	๔๗๐	อินุทฺชน	๓๖
อาสุ	๔๐	อิตร	๗๑๗, ๑๐๖๙	อิพฺภ	๗๒๕
อาสุค	๓๗, ๓๘๙	อิติ	๑๑๕๘, ๑๑๘๘	อิภ	๓๖๐
อาหจฺจปาท	๓๑๐	อิติหาส	๑๑๑	อิภปิปปฺลึ	๕๘๓
อาหฏ	๗๔๙	อิตุตฺร	๖๙๙	อิรา	๕๓๓
อาहत	๔๘๖	อิตุถฺ	๑๑๕๘	อิรีณ	๙๘๖
อาหว	๓๙๙	อิตุถาคาร	๒๑๕	อิรุ	๑๐๘
อาหวนีย	๔๑๙	อิตุถิปุริสเหตุก	๑๐๔	อิฐลึ	๓๙๒
อาหาร	๔๖๕, ๙๕๖	อิตุถึ	๒๓๐	อิฐ	๖๑๒
อาหาว	๖๘๐	อิตุวิช	๔๑๔	อิฐิ	๑๐๙, ๔๓๓
อาฟก	๓๖๔	อิทานิ	๑๑๓๖, ๑๑๔๐	อิฐิคิลิ	๖๐๖
อาพี	๑๙๙	อิที	๔๑๔	อิฐิส	๖๑๒
อาพาริก	๔๖๔	อิธ	๓๖, ๑๑๖๑	อิฐิสฺสร	๑๖, ๗๒๕, ๑๐๙๔
อาพาหน	๔๐๕	อิฐุม	๓๖	อิฐิสฺสา	๑๖๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อีสุสาส	๓๘๘, ๔๒๒	อคุคาร	๔๖๘	อตุตมณฺณ	๔๗๐
อีห	๑๑๖๑	อคุฆาฏน	๕๒๔	อตุตมปุกติปปาย	๑๐๔
อีหโลกิก	๘๕	อจุจํ	๑๑๕๒	อตุตมา	๒๓๔
	(อี)	อจุจ	๗๐๘	อตุตฺร	๒๙, ๑๑๔, ๒๙๒, ๖๙๕, ๘๓๐
อีหิต	๗๕๒	อจุจทสฺสน	๑๑๗	อตุตฺรกาล	๘๖
อีติ	๔๐๑	อจุจจาร	๒๗๕	อตุตฺรกรู	๑๘๓
อีริตํ	๗๔๔	อจุจาลิงค	๖๒๓	อตุตฺรภทฺทปท	๖๐
อีส	๑๗, ๓๒, ๗๒๕	อจุจาวจ	๗๒๐	อตุตฺรรายน	๘๑
อีสฺตร	๒๖	อจุจงค	๒๗๖	อตุตฺรารสํค	๒๙๒
อีสํ	๑๑๔๘	อจุจจิต	๗๐๘	อตุตฺรเวรีย	๒๙๓
อีสํปณฺฑ	๙๖	อจุจจุ	๕๙๙	อตุตฺรํส	๓๐๘, ๘๗๐
อีสา	๔๔๙	อจุจจุวิการ	๔๖๒	อตุตฺราน	๖๖๙
อีसान	๑๗	อชฺช	๗๐๘	อตุตฺรานสย	๒๕๒
อีหา	๑๕๖, ๑๕๘	อชฺชชาสน	๔๐๓	อตุตฺรานเสยฺยก	๒๕๒
	(อ)	อชฺชเชนึ	๒๐๐	อตุตฺรตาส	๑๖๖
อฺ	๑๗, ๑๑๖๘	อชฺชโชต	๓๗	อตุตฺติ	๑๐๕
อฺกฺกภู	๗๓๐	อฏฺฏาน	๘๘๖	อฺท	๑๑๓๘, ๑๑๙๙
อฺกฺกภู	๖๙๙	อฏฺฏณต	๒๘๙	อฺทก	๖๖๑
อฺกฺกภู	๒๐๑	อฏฺฏณนาภิ	๖๒๑	อฺทกึ	๒๓๙
อฺกฺกํส	๗๖๑, ๗๗๑	อฏฺฏณา	๘๗๖	อฺทคค	๗๐๘
อฺกฺกา	๗๙๕	อฏฺฏห	๘๐	อฺทคิ	๖๕๙
อฺกฺการ	๒๗๕	อฏฺฏหภสฺม	๓๖	อฺทปาน	๖๗๗
อฺกฺกุส	๖๔๐	อฏฺฏหริ	๖๒	อฺทย	๖๐๖
อฺกฺกโอง	๓๕๖	อฏฺฏหึส	๒๘๔, ๓๕๘, ๘๖๒	อฺทร	๒๗๑
อฺกฺข	๔๙๕	อตุ	๗๘, ๒๓๘, ๙๐๐	อฺทรารก	๕๑๐
อฺกฺขลิ	๔๕๖	อตุนี้	๒๓๘	อฺทรाप (อฺทรทฺท)	๒๐๓
อฺกฺลป	๒๒๔	อตุตมตี	๒๓๙	อฺทรารณ	๑๑๕
อฺขา	๔๕๖	อตุตตต	๒๘๐	อฺทราทุ	๑๑๓๘
อฺคฺค	๑๗, ๕๐๓, ๗๑๑, ๙๘๓	อตุตม	๖๙๔	อฺทิต	๗๕๕, ๑๐๗๕
อฺคฺคตฺถน	๒๘๙	อตุตมงค	๒๕๖	อฺทิจี	๒๙
อฺคฺคมน	๙๖๑	อตุตมงคฺรห	๒๕๖		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อุทীরณ	๑๐๖	อุปัจจิต	๗๕๑	อุปลทฤตตุถา	๑๑๓
อุทীরิต	๗๕๕	อุปัจจาร	๑๐๐๑	อุปลทฤติ	๑๕๓,๑๐๕๓
อุทุมุพร	๕๕๑	อุปัจจกา	๖๑๐	อุปวน	๕๓๗
อุทุทโลมี	๓๑๓	อุปัจจย	๗๗๖	อุปวาท	๑๒๐
อุทุททาน	๓๕๔	อุปะชาป	๓๔๙	อุปวาส	๔๓๒
อุทุททาล	๕๕๒,๕๕๘	อุปะชฎา	๔๑๐	อุปวีณ	๑๓๘
อุทุททิต	๗๔๗	อุปะชฎาย	๔๑๐	อุปะเวสน	๗๖๕
อุทุถ์	๑๑๕๖	อุปะญญาส	๑๑๘	อุปะสคค	๔๐๑,๑๐๓๓
อุทุถก	๑๔๓	อุปะทุม	๕๓	อุปะสัพพยาน	๒๙๒
อุทุถงคัม	๓๘	อุปะตน	๑๑๒๖	อุปะสุริยิก	๖๕
อุทุถจจ	๑๖๙	อุปะติสฺส	๔๓๔	อุปะหาร	๓๕๖,๔๒๕,๑๑๒๘
อุทุถฎ	๑๖๙	อุปะทา	๓๕๕	อุปะาณ๓	๑๗
อุทุถเทหิก	๔๒๓	อุปะทาน	๓๖	อุปะาน๓ฎ	๑๙๐
อุทุถน	๔๕๕	อุปะททว	๔๐๑	อุปะาย	๓๔๘
อุทุธาป	๒๐๓	อุปะเทส	๔๑๒	อุปะายน	๓๕๖
อุทุธาร	๔๗๑,๑๑๒๓	อุปะธาน	๓๑๑	อุปะายิก	๓๕๓
อุทุเรก	๔๖๘	อุปะธิ	๑๗๗,๙๖๙	อุปะารมภ	๑๒๑
อุโทลิต	๒๑๓	อุปะนาห	๑๖๕	อุปะาสก	๔๑๕
อุนุฑูร	๖๑๘	อุปะนิธิ	๔๗๒	อุปะาสน	๓๙๐,๔๒๘,๘๘๑
อุนุฑ	๗๕๓	อุปะนิสา	๑๑๒๕	อุปะาสิกา	๔๑๕
อุนุฑต	๗๐๘	อุปะนตเสส	๖๑๐	อุปะาสิต	๗๕๑
อุนุฑติ	๑๖๘	อุปะนตีก	๗๐๖	อุปะาहन	๕๒๕
อุปะ	๑๑๘๕	อุปะปติ	๒๔๐	อุปะปตติ	๙๐
อุปะกฏ	๗๐๕	อุปะปาติก	๗๔๑	อุปะปตติเทวา	๑๑
อุปะการิกา	๒๐๓	อุปะมา	๕๓๐	อุปะปถ	๑๙๓
อุปะกุกม	๗๗๓	อุปะมาตุ	๒๔๔	อุปะปถ	๔๗๕,๖๘๘
อุปะกุกอส	๑๒๐	อุปะมาน	๕๓๐	อุปะปาด	๔๐๑
อุปะกุขร	๓๗๕	อุปะเมยฺยยาน	๕๓๐	อุปะปาท	๔๐๑,๑๐๒๗
อุปะคหน	๗๗๔	อุปะยม	๓๑๘	อุปะกุขา	๑๕๙
อุปะคคฺยห	๓๕๖	อุปะริ	๑๑๕๖	อุปะเนท	๑๖
อุปะคคฺห	๔๐๗	อุปะล	๖๐๕	อุปะคฺฆาต	๑๑๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อุโปสถ	๓๖๑,๗๘๐	อุสุการ	๕๑๐	เอกัจจ	๗๑๘
อุพพภูฏาน	๒๙๙	อุสุวฑฒกี	๕๑๐	เอกนุต	๔๑
อุพพี	๑๘๑	อุสุยา	๑๖๘	เอกนุตโลมี	๓๑๓
อุพภว	๙๐	อุสุสว	๑๗๘	เอกปทิก	๑๙๒
อุพภิท	๔๖๑	อุสุสว	๕๖	เอกปที	๑๙๒
อุมา	๔๕๒	อุสุสวาท	๑๕๖,๓๕๑	เอกสิงค	๑๖
อุมาปติ	๑๗	อุสุลิต	๘๙๒	เอกากี	๗๑๘
อุมมชชช	๒๙๙	อุสุสุก	๗๒๗	เอกาคาริก	๕๒๒
อุมมตต	๓๒๒,๕๗๗	อุสุโสฬหี	๑๕๘	เอชา	๑๖๒
อุมมาท	๑๗๒	อุหุงการ	๖๓๘	เอณิมิค	๖๑๘
อุมมาทวन्द	๓๒๒	อุพาร	๘๔๔	เอณยย	๖๑๘
อุมมาร	๒๑๙	อุพุ	๕๗	เอตริหิ	๑๑๔๐
อุมมูก	๓๖	อุพุมป	๖๖๕	เอติห	๔๑๒
อุยฺยยาน	๕๓๘,๑๑๒๖	อุพฺพราช	๕๒	เอติหุย	๔๑๒
อุยฺยยาม	๑๕๖		(อุ)	เอตตาวต	๑๑๔๑
อุยฺยุต	๗๒๗	อุกา	๑๙๕	เอตถ	๑๑๖๑
อุร	๒๗๐	อุมิ	๖๖๒	เอธ	๓๖
อุรค	๖๕๔	อุรุ	๒๗๖	เอธณฺช	๕๖๖
อุรจจนท	๓๗๗	อุรุช	๔๔๕	เอธวณ	๒๒
อุรจจนทิก	๓๗๘	อุรุปพพ	๒๗๖	เอธวต	๓๐,๕๖๐
อุรณ	๕๐๑	อุส	๖๘,๑๘๒	เอธิก	๒๒๐
อุรณิ	๕๐๒	อุสร์	๑๘๒	เอธ	๒๘๑,๕๙๑
อุรพภ	๕๐๑	อุสร์วन्द	๑๘๒	เอว	๑๑๔๒,๑๑๔๔, ๑๑๕๒,๑๑๕๘,
อุรุ	๖๖๓,๗๐๑	อุหา	๑๕๕		๑๑๘๖
อุลูก	๖๓๘		(เอ)		๑๑๘๖
อุลูโลจ	๒๙๙	เอก	๖๙๖,๗๑๗,	เอวมปิ	๑๑๔๓
อุลูโลล	๖๖๒		๗๑๘,๘๕๐	เอวมวิ	๑๑๔๒
อุสภ	๑๓๒,๑๓๓,๑๙๖, ๔๙๕,๕๙๐,๙๙๖	เอกก	๗๑๘	เอสิกา	๒๐๔
		เอกกภูฏต	๒๐๙	เอฬ	๑๐๑๐
อุสัร	๖๐๑	เอกคค	๑๐๓๕	เอฬก	๒๒๐,๕๐๑,๑๑๒๓
อุสุ	๓๘๙	เอกคคต	๑๕๕	เอฬคค	๕๙๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เอฬมุค	๗๓๔	โอโรธ	๒๑๕	กัจฉิ	๑๑๓๙, ๑๑๕๑
เอฬผา	๑๐๑๐	โอวรก	๒๑๔	กัจฉน	๑๙๗, ๒๖๔, ๙๑๓
เอฬาลุก	๕๙๗	โอวาท	๓๕๔	กัจฉนสูตร	๒๑๕
(โอ)		โอสธ	๓๓๐, ๕๙๒	กัจฉนป	๖๗๔
โอภ	๒๐๗, ๑๐๖๐	โอสธิ	๕๔๑, ๕๙๒	กัจฉนา	๓๖๕, ๙๑๓
โอภายิก	๓๕๓	โอสธิส	๕๒	กัจฉนุ	๓๒๗
โอภาส	๑๑๐๑	โอสทาน	๗๗๑	กชชล	๓๐๖
โอภุก	๕๒๐	โอสสฎ	๗๕๔	กณจน	๔๙๖, ๔๙๗
โอภุกจร	๕๒๐	โอฬิคลล	๖๙๔	กณจุก	๒๙๔, ๖๕๕, ๙๖๓
โอคธ	๗๔๒	(ก)		กณจุกี	๓๔๒
โอฆ	๖๒๙, ๙๔๗	กกจ	๕๒๙, ๕๙๐	กณชล	๔๖๐
โอช	๙๔๓	กกณฎก	๖๒๓	กณชีย	๔๖๐
โอชา	๙๔๓	กกุ	๔๙๗	กณณ	๒๓๑
โอญ	๒๖๒, ๕๐๒, ๑๑๐๖	กกุฎ	๖๓๖	กญ	๓๖๔, ๔๕๕, ๙๙๗
โอตาร	๑๑๑๙	กกุท (-ธ)		กญก	๒๙๕, ๖๐๙
โอตตปป	๑๕๙	๔๙๗, ๕๖๒, ๙๗๙		กญจจุ	๔๕๙
โอทน	๔๖๕	กกุธภณฐ	๓๕๙	กญิ	๒๗๒
โอทนิก	๔๖๔	กกุภ	๑๓๙	กญุ	๙๗๗
โอทาท	๙๕, ๑๐๖๙	กกุภฎก	๖๗๕	กญุก	๑๔๙
โอติ	๒๒๕, ๑๑๓๕	กกุภรี	๕๙๗	กญูกา	๕๙๒
โอปปาติก	๗๔๑	กกุภส	๙๙๖	กญุโรหิณี	๕๙๒
โอปปมม	๕๓๐	กกุภโกล	๓๐๔	กญุฐิสถ	๓๑๕
โอปปยิก	๓๕๓	กกุชฬ	๗๑๔	กญุ	๕๔๙, ๑๐๔๐
โอปปยห	๓๖๖	กงก	๖๔๓	กิง	๗๑๔
โอปาชิก	๑๑๔๔	กงกญ	๓๗๗	กโร	๗๑๔
โอปาชิก	๓๕๓	กงกณ	๒๙๖	กณ	๔๕๔, ๗๐๕, ๑๐๔๗
โอภาส	๓๗	กงฆา	๑๗๐	กณย	๓๙๔
โอหมก	๗๐๐	กงค	๔๕๐, ๔๕๒,	กณิก	๕๗๔
โอริ	๖๖๕		๕๗๑, ๑๐๕๕	กณิการ	๕๗๐
โอรพุก	๕๑๓	กจ	๒๕๖	กณฎก	๖๑๒, ๙๑๒
โอรส	๒๔๑	กจวร	๒๒๔, ๗๐๐	กณฎกิผล	๕๖๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กณฺ	๒๖๓	กตฺตรยฺหฺนฺ	๔๔๓	กนฺดา	๒๓๐,๙๔๙
กณฺฏฺฐา	๒๘๕	กตฺติก	๗๖	กนฺตาร	๑๙๒,๑๑๐๗
กณฺฏ ๓๘๙,๔๕๓,๘๘๕		กตฺตีกา	๕๘	กนฺตฺ	๕๔,๗๖๒,๑๐๕๖
กณฺฏตฺตฺ	๖๑๔	กตฺตีกฺเขยฺย	๑๗	กนฺตฺต	๗๕๒
กณฺฏร	๒๗๙	กตฺถ	๑๑๖๐	กนฺท	๕๔๙,๕๙๓,๖๘๘
กณฺฏ (กณฺฏ)	๓๒๖	กตฺถนา	๑๑๘	กนฺทปฺ	๔๓
กณฺฏตฺ	๓๒๖	กตฺถฺวีกา	๓๐๓	กนฺทร	๖๐๙
กณฺฏย	๓๒๖	กถิ	๑๑๓๙	กนฺทรล	๕๖๒
กณฺฏว	๓๒๖	กถิํกถา	๑๗๐	กนฺทิต	๑๖๕
กณฺณ	๑๕๐,๑๑๒๐	กถิณฺจ	๑๑๕๘	กนฺทุก	๓๑๖
กณฺณชฺลฺก	๖๒๒	กถิน	๔๐๓	กนฺทร	๒๖๓
กณฺณธ	๖๖๖	กถา	๑๑๓	กปฺ	๒๑๙,๑๗๗
กณฺณปฺ	๒๘๔	กถาน	๔๗๖	กปณ	๗๓๙
กณฺณมฺ	๖๗๙	กถิต	๗๕๕	กปทฺ	๑๗
กณฺณมฺล	๓๖๓	กถิตา	๑๐๕	กปาล	๒๗๙,๙๔๗
กณฺณวិณฺ	๒๘๔	กทมฺ	๕๖๑,๑๐๙๒	กปาลภ	๑๗
กณฺณวณ	๒๘๔	กทมฺ	๖๓๐	กปิ	๖๑๔
กณฺณิกา	๒๑๙,๒๘๔, ๖๘๗,๘๗๕	กทร	๕๖๗	กปิกจฺ	๕๘๒
กณฺเณชฺ	๗๓๗	กทรีย	๗๓๙	กปิตฺถ	๕๕๑
กณฺ	๑๖,๔๓,๘๔, ๙๖,๑๐๐๐	กทลฺ	๓๙๗,๕๘๙,๙๘๗	กปิล	๙๘
กณฺหปิตก	๙๙	กทลฺมิก	๖๒๐	กปิลวตฺถ	๒๐๐
กณฺหวณฺ	๕๕๙	กทา	๑๑๖๑	กปิล	๓๐,๕๗๑,๕๙๐
กณฺหวตฺ	๓๔	กทาจิ	๑๑๔๖	กปิสณฺ	๑๗
กตก	๑๐๓๖	กททม	๖๖๓	กปิสฺ	๒๑๗
กตมาล	๕๕๒	กนก	๔๘๗	กปิตน	๕๖๒
กตมฺ	๗๒๑	กนกา	๕๗๗	กปฺ	๑๑๐,๗๔๒,๗๙๙
กตหตฺถ	๗๒๐	กนฺ	๒๕๔,๙๒๙	กปฺ	๕๐๘
กตี	๗๒๑	กนฺ	๒๖๖	กปฺ	๘๒
กตฺ	๔๑๒	กนฺ	๒๕๔,๙๒๙	กปฺ	๒๙๓
		กนฺ	๒๖๐	กปฺ	๙๕๕
		กนฺ	๒๔๐,๖๙๓,๙๔๙	กปฺ	๓๖๕,๙๕๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กบปร	๒๖๕,๒๗๙	กมฺม	๗๕๘	กรหาฏ	๕๔๙
กบปรุกฺข	๒๘	กมฺมกร (-การ)	๕๑๔	กริณี	๓๖๒
กบปาสิก	๒๙๗	กมฺมาร	๕๐๙	กริสฺทาปน	๔๘๑
กบปาสิ	๕๘๙	กมฺมารภณฺฑ	๕๒๗	กรี	๓๖๐
กบปิต	๓๖๖	กมฺมาส	๙๙	กรีร	๕๘๐
กบปุร	๓๐๕	กมฺมีร	๙๙	กรีส	๑๙๗,๒๗๔,๙๙๕
กโปณิ	๒๖๕	กเมก	๕๐๒	กรุณ	๑๐๒
กโปต	๖๓๖,๙๘๕	กยวิกุกยิก	๔๖๙	กรุณา	๑๖๐
กโปตปาสิก	๒๒๑	กยิก	๔๗๐	กรเณญฺ	๓๖๒,๙๖๖
กโปล	๒๖๒	กร ๖๔,๒๖๕,๓๕๕,๑๐๔๗		กรเณญฺกา	๓๖๒
กผล	๕๕๘	กรก ๓๕๙,๕๗๐,๑๐๑๒		กรเริ	๕๕๓
กพนฺธ	๔๐๖	กรกา	๕๐,๑๐๑๒	กรล	๑๓๗
กพรมณิ	๔๙๒	กรคฺค	๓๖๕	กรลงฺก	๕๕,๑๐๘๙
กพล (-พ)	๔๖๖	กรช	๒๖๘,๕๖๗	กรลตฺต	๒๓๗
กพิญฺ	๕๕๑	กรณฺช	๕๖๗	กรลนฺทก	๖๒๒
กพฺพ	๒๘๐	กรฎฺฐิ	๓๖๐	กรลภ	๓๖๒
กพฺพญ	๑๙๘	กรณ	๙๐๑	กรลมฺพ	๓๘๙
กพฺพฺร	๙๙	กรณฺนิย	๗๗๒	กรลมฺพก (กรลมฺพิกา)	๕๙๘
กม	๔๒๙	กรณฺฑ	๓๑๗	กรลล	๒๓๙,๖๖๓
กมณฺฑล	๔๔๓	กรปาสิก	๓๙๒	กรลวิงฺก	๖๔๓
กมล	๖๘๕	กรปฺปญ	๒๖๘	กรลส	๔๕๗
กมลโยนิ	๑๕	กรภ	๒๖๖,๕๐๒	กรลห	๔๐๐
กมลลาสน	๑๕	กรภฺฐา	๒๘๖	กรลหล	๑๓๐
กมิตฺ	๗๓๐	กรมนฺท	๕๗๘	กรลา	๕๓,๕๒๘,๘๗๔
กมุก	๕๖๔,๖๐๒	กรมร	๔๐๗	กรลานิธิ	๕๒
กมฺปน	๗๑๒	กรมรานิธ	๕๑๕	กรลาป ๓๘๙,๖๓๑,๖๓๕,๘๖๓	
กมฺปิต	๗๔๔	กรรฺรห	๒๖๘	กรลาป	๖๓๔
กมฺพล	๒๙๑,๒๙๘,๖๕๒	กรว	๓๙๑	กรลิต	๑๑๐๖
กมฺพ	๔๘๗,๖๗๖,๙๖๗	กรวีก	๒๖,๖๒๖	กรลิกา	๕๔๔
กมฺพคฺวี	๒๖๓	กรวีส	๕๗๗	กรลิ่งค	๑๘๔,๖๔๔
กมฺโพช	๑๘๕	กรสาข	๒๖๖	กรลิ่งคร	๔๕๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กสิทุม	๕๖๙	กหิ	๑๑๖๐	กามินี	๒๓๑
กสิปิยา	๕๓๓	กหาปณ	๔๘๑	กามี	๗๓๐
กสิมารก	๕๖๖	กพาย	๔๕๑	กามุก	๗๓๐
กสิล	๗๑๙	กพาร	๙๘	กาย ๑๕๑, ๖๓๐, ๑๐๘๔	
กสิส	๓๙๙	กเพชร	๑๕๑, ๗๑๙	กายพณฺธน	๔๓๙
กสิร	๕๔๙, ๕๙๓	กโหป (ขโหป)	๔๕๖	กายิก	๔๗๐
กสิส	๘๔, ๖๖๙, ๑๑๐๖	กั	๖๖๑, ๑๑๙๘	การ (-รา)	๑๐๑๑
กสิยามณ	๘๘, ๖๙๔, ๑๐๗๔	กัส	๔๕๗, ๙๐๕	การณ	๙๑, ๑๑๒๗
กสิล	๖๘, ๓๓๑, ๙๘๔	กัสาราติ	๑๖	การณา	๔๐๗
กสิลหาร	๖๘๙	กาก	๖๓๘	การณิก	๖๕๘, ๗๒๖
กสิลล	๖๖๒	กาคตาลีย	๗๔๐	การณฺทว	๖๒๖
กสิลวร	๑๕๑	กาคตินฺทุก	๕๖๐	การณฺภา	๕๗๑
กสิจ	๓๗๗	กาคปกฺข	๒๕๗	การณฺลล	๕๙๖
กสิจ	๒๑๙	กาคปิลูก	๕๖๐	การรา	๔๐๗
กสิวิ ๒๒๘, ๓๗๐, ๑๑๐๕		กาคสิ	๑๓๗	การริกา	๑๑๐๕
กสิวิกา	๓๗๐	กาเกนฺท	๕๖๐	การรุ	๕๐๔, ๕๐๕
กสิก	๔๔๘	กาโกทุมฺพริกา	๕๗๒	การฺณณ	๑๖๐
กสิมฺพ	๒๒๔	กาโกฬ	๖๓๙	การฺณิก	๗๒๗
กสิสา	๓๗๐	กาจ	๙๑๙	กาล ๖๖, ๔๐๔, ๑๐๘๒	
กสิสาย	๙๖๑	กาช	๕๒๕	กาลกิริยา	๔๐๔
กสิสาว	๑๔๘	กาณฺจี	๒๘๗	กาลกฺฎ	๖๐๗
กสิ	๔๔๕	กาณ	๓๒๑	กาลพฺยาปี	๗๑๐
กสิกมฺม	๔๔๕	กาดนฺติก	๓๔๗	กาเวรี	๖๘๓
กสิณ	๗๐๒	กาดร	๗๓๑	กาส ๓๒๙, ๖๐๑, ๑๑๒๖	
กสิร	๘๙	กาทมฺพ	๖๔๔	กาสมฺทท	๕๙๘
กสิมีร	๑๘๕	กาทมฺพรี	๕๓๓	กาสฺยา	๒๙๖
กสิมีรช	๓๐๓	กานน	๕๓๖	กาสฺวา	๒๙๖
กสิสก	๔๔๗	กาม ๔๒, ๑๖๓, ๔๖๙, ๘๒๖		กาสิ	๑๘๕
กสิสป	๑๐๙	กามํ ๘๒๖, ๑๑๔๐, ๑๑๙๖		กาสุ ๖๕๐, ๑๑๒๕	
กสิสปี	๖๕	กามน	๗๓๐	กาสุมีรี	๕๕๘
กสิสเปยฺย	๖๕	กามยิตุ	๗๓๐	กาฬ	๙๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กาฬกณฺ	๑๗	กิตฺติ	๑๑๗	กัจจกา	๖๐๐
กาฬกณฺก	๖๔๔	กิณฺนร	๔๔	กัจฉ	๖๒๓
กาฬกณฺณี	๘๒	กิณฺนเรส	๓๒	กัจ	๖๔๐
กาฬกา	๖๒๒	กิพฺพิส	๘๔,๑๐๖๒	กัจ	๑๗
กาฬกฺ	๖๕๖	กิมิ	๖๒๓	กัจฉิต	๗๔๗
กาฬกฺษณฺ	๕๖๐	กิมิข	๒๙๘,๓๐๒	กัจ	๑๑๔๑
กาฬคฺ	๔๙๓	กิมุ	๑๑๓๘	กัจพก	๑๗๖
กาฬเนมิ	๑๖	กิมุต	๑๑๓๘	กัจพต	๑๗๖
กาฬปกฺ	๗๔	กิมฺปริส	๔๔	กัจพนก	๑๗๖
กาฬปกฺจตุทฺทสี่	๗๑	กิริ	๑๑๙๙	กัจฟา	๑๗๖
กาฬโลณ	๔๖๑	กิริณ	๖๔	กัจพิก	๑๗๖
กาฬลีห	๖๑๒	กิริราต	๕๑๗	กัจพิต	๑๗๖
กาฬสฺ	๖๕๗	กิริย	๗๕๘,๘๗๗	กฺ	๑๘๑,๑๑๕๙,๑๑๙๗
กาฬหฺส	๖๔๔	กิริฎ	๒๘๓	กฺกตฺถก	๖๒๖
กาฬา	๕๙๐	กิลนฺช	๔๕๕	กฺก	๒๖๘
กาฬาคฺ	๓๐๒	กิลมถ	๗๖๑	กฺก	๑๖๙
กาฬานฺสํวรี	๓๐๒	กิลมน	๗๖๑	กฺก	๖๔๐
กาฬายส	๔๙๓	กิลิฎ	๑๒๕	กฺก	๕๑๘
กาฬาวก	๓๖๑	กิลินฺน	๗๕๓	กฺก	๖๔๐
กาฬีย	๓๐๒	กิลสฺปสม	๖	กฺก	๓๖
กิกิ	๖๔๓	กิส	๗๐๔	กฺก	๑๔๗,๓๐๓
กิงฺกร	๕๑๔	กิสถย	๕๔๓	กฺจ	๒๗๐
กิจจ	๗๗๒	กิสฺร	๓๖๙	กฺจ	๑๒๑
กิจฺฉ	๘๙	กิฬากิจจ	๑๗๖	กฺจ	๒๗๑
กิญฺจ	๑๑๔๘	กิ	๙๕๐,๑๑๓๘, ๑๑๓๙,๑๑๙๘	กฺจ	๓๘
กิญฺจ	๙๗	กิกิณฺ	๒๘๖	กฺจ	๖๙๙
กิญฺชกฺ	๖๘๖	กิกิราต	๕๗๙	กฺช	๕๔๐
กิญฺ	๔๕๒	กิสฺ	๑๑๓๙	กฺฉ	๒๒๒
กิญฺณ	๕๓๓	กิสฺก	๕๕๓,๕๕๕	กฺฉ	๒๒๒
กิตว	๕๓๑,๕๗๗	กิส	๒๗๘	กฺฉ	๒๖๗,๗๐๙
กิตฺตาวต	๑๑๔๑			กฺช	๖๐๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กฤษฺช	๓๖๐, ๖๙๖	กฤษฺฐ	๔๕๐	กฤษฺก	๕๖๐
กฤษฺชล	๔๖๐	กฤษฺต	๓๙๔	กฤษฺฎา	๒๓๓
กฤษฺชลลาสน	๕๕๑	กฤษฺตนี	๖๔๑	กฤษฺปาติกา	๒๓๔
กฤษฺฐ	๔๕๗	กฤษฺตล	๒๕๖	กฤษฺล	๖๓๗
กฤษฺฐช	๕๗๓	กฤษฺท	๕๗๘	กฤษฺจล	๒๖
กฤษฺฐาธริกา	๒๓๖	กฤษฺทป	๔๘๖	กฤษฺลล	๕๐๗
กฤษฺฐนฺนฐ	๕๙๒	กฤษฺทพร	๓๗๔	กฤษฺลาวก	๖๒๗
กฤษฺฐมล (กฤษฺฐมล)	๕๔๔	กฤษฺมาร	๑๗, ๒๕๑, ๙๐๗	กฤษฺลิตฺถี	๒๓๔
กฤษฺฐิ	๒๐๗	กฤษฺมาริกา	๒๓๑	กฤษฺลิส	๒๔
กฤษฺฐิล	๗๐๙	กฤษฺมีน	๕๒๑	กฤษฺลีน	๓๓๓
กฤษฺฐีสก	๔๔๑	กฤษฺมท	๓๐, ๔๗๖, ๖๘๘	กฤษฺลีนก	๓๖๙
กฤษฺฐิฏ	๒๐๔	กฤษฺมทพณฺฐ	๕๒	กฤษฺลล	๒๗๘, ๔๕๕, ๖๖๕
กฤษฺฐ	๓๐๓, ๓๒๙, ๕๙๒, ๑๑๒๑	กฤษฺมทิกกา	๕๖๔	กฤษฺลล	๕๕๙
กฤษฺฐ	๓๙๓	กฤษฺมทภ	๓๖๓, ๔๕๗, ๔๘๓, ๕๕๗, ๘๕๓	กฤษฺลช	๖๘๘
กฤษฺทว	๔๘๒	กฤษฺมทภก	๖๖๖	กฤษฺลฉ	๕๒๑
กฤษฺทป	๔๐๕	กฤษฺมทภการ	๕๐๗	กฤษฺลว	๓๒
กฤษฺทล	๖๓๓, ๖๗๙	กฤษฺมทภณฺท	๑๓, ๕๙๗, ๑๐๓๐	กฤษฺล	๖๐๒, ๑๐๗๙
กฤษฺฉ	๓๒๐	กฤษฺมทภณฺทสํมิ	๓๑	กฤษฺลติ	๑๗๗
กฤษฺฉ	๗๒๙	กฤษฺมทภณฺท	๑๔๐	กฤษฺลล	๘๕, ๓๓๑, ๗๒๐, ๘๐๓
กฤษฺฉท	๔๕๖, ๖๒๒	กฤษฺมทภณฺท	๑๔๐	กฤษฺลทา	๓๗๑
กฤษฺฉทก	๔๕๔	กฤษฺมทภณฺท	๔๕๖, ๕๖๔	กฤษฺลตี	๒๙๖
กฤษฺฉทล	๒๘๔	กฤษฺมทภณฺท	๖๗๔	กฤษฺลีนาร	๒๐๑
กฤษฺฉทิกกา	๓๕๙, ๔๔๓	กฤษฺมทภณฺท	๖๗๔	กฤษฺลุม	๕๔๕, ๑๑๐๕
กฤษฺต	๑๗๓	กฤษฺมทภณฺท	๔๖๐	กฤษฺลุมเมตฺถ	๔๓
กฤษฺตล	๑๗๓	กฤษฺมทภณฺท	๔๖๕	กฤษฺลุม	๔๕๘
กฤษฺตต	๓๑๔	กฤษฺมทภณฺท	๕๗๓	กฤษฺลุมช	๖๘๕
กฤษฺตต, กฤษฺตต	๑๑๖๐	กฤษฺมทภณฺท	๖๔๐	กฤษฺลุม	๙๘๔
กฤษฺต	๓๖๕	กฤษฺมทภณฺท	๖๑๙	กฤษฺลุม	๙๘๔
กฤษฺตติ	๗๔๓	กฤษฺมทภณฺท	๑๘๔	กฤษฺลุม	๖๔๙, ๑๐๙๒
กฤษฺทจัน	๑๑๖๑	กฤษฺมทภณฺท	๗๑๔, ๙๒๘	กฤษฺลุมจัน	๑๑๖๐
		กฤษฺมทภณฺท	๓๓๒, ๖๓๒, ๑๐๖๐	กฤษฺลุม	๑๑๖๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กุฬีร	๖๗๕	เกสรี่	๖๑๑	โกมุที	๕๔
กุฬีรปาท	๓๑๐	เกสว	๑๖	โกรก	๕๔๔
กุฎ	๑๗๗, ๒๑๙, ๕๒๖, ๖๐๘, ๘๒๘	เกฬิ	๑๗๖	โกล	๕๕๙
กุฎก	๔๔๘	โกก	๖๑๕	โกลก	๓๐๔, ๔๕๙
กุฎกร	๑๗	โกกนท	๖๘๖	โกลฎิปกุชี่	๖๔๐
กุฎฎ	๗๑๐	โกกาสก	๖๘๖	โกลมพ	๔๕๖
กูป	๙๓๑	โกกิล	๖๓๓	โกลวลลิตี (โกลวลลิตี)	๕๘๓
กูปก	๖๖๖	โกจณ	๓๑๑	โกลาหล	๑๓๐
กูปมพพพพพพพ	๕๒๔	โกชว	๓๑๒	โกลิต	๔๓๕
กูล	๖๖๔	โกญจทารณ	๑๗	โกลี	๕๕๘
กูลเทส	๖๖๐	โกญจนาท	๑๑๙	โกเลขย	๕๑๙
เกกร	๓๒๐	โกญจา	๑๓๓, ๖๔๑	โกวิท	๒๒๘
เกกา	๑๑๙	โกฏร	๕๔๘	โกวิฬาร	๒๘, ๕๕๒
เกกี	๖๓๔	โกฏลิมพลิตี	๕๖๕	โกส	๑๙๗, ๒๗๓, ๓๕๐, ๔๘๕, ๔๘๖, ๘๑๑
เกฎฐาชิ	๑๖	โกฎิ	๓๙๔, ๔๗๔, ๘๗๑	โกสช	๓๕๑
เกฎฐภ	๑๑๒	โกฎิปโกฎิ	๔๗๔	โกสผล	๓๐๔
เกตกี	๖๐๔	โกฎุมพร	๒๙๑	โกสมพี่	๒๐๐
เกตน	๓๙๗, ๑๐๙๘	โกฎู	๒๗๑, ๔๕๘, ๘๖๒	โกสล	๑๘๔
เกตว	๑๗๗, ๕๓๑	โกฎาส	๔๘๕	โกลิต	๓๙๑
เกตุ	๖๑, ๓๙๗, ๑๑๐๕	โกฎาสย	๓๘	โกลิก	๒๐, ๕๕๗
เกทาร	๔๔๗	โกทณฺฑ	๓๘๘	โกลีย	๒๐, ๖๓๘, ๑๐๔๕
เกนิปาด	๖๖๗	โกณ	๑๔๔, ๓๙๔, ๘๖๗	โกลียกฏฎิสฺสสมย	๓๑๕
เกยूर	๒๘๗	โกตุล	๑๗๓	โกเสยย	๒๙๑, ๒๙๘, ๓๑๕
เกลาส	๖๐๗	โกตุหล	๑๗๓	กขตตุ	๑๒๐๒
เกวฎฎ	๖๗๐	โกตุถุ	๖๑๕	กัรียา	๖๙๒, ๗๕๘
เกวล	๘, ๗๘๖	โกธ	๑๖๔	กัรียากปุปิกปุป	๑๑๒
เกส	๒๕๖	โกธน	๗๓๒	กัว	๑๑๖๐
เกสปาส	๙๐๔	โกป	๑๖๔		(ข)
เกสร	๑๖, ๕๕๖, ๕๗๒, ๖๘๖	โกปปี	๗๓๒	ข	๑๐, ๔๕
		โกปীন	๙๘๖	ขกุนฺตล	๑๗
		โกมล	๗๑๖		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ขค	๓๘๙, ๖๒๔	ขนตุ	๗๓๒	ขิว	๗๓๐
ขคค	๓๕๘, ๓๙๑, ๖๑๓, ๑๐๙๒	ขนท	๑๗	ขีณาสว	๑๐
ขคควิสาณ	๖๑๓	ขนุถิ	๒๖๔, ๕๔๘, ๖๓๐, ๘๕๑	ขีร	๕๐๐
ขช	๔	ขนุถเทส	๔๙๗	ขีรณฺณว	๖๕๙
ขชช	๔๖๖	ขนุถาวาร	๑๙๘	ขีริกา	๕๖๔
ขชชช	๓๒๖	ขปา	๖๙	ขุชช	๓๑๙
ขชชชรี	๖๐๓	ขม	๙๙๕	ขุทิต	๗๕๖
ขณช	๓๒๐	ขมน	๑๖๑, ๗๓๒	ขุทท	๔๙๔, ๖๔๕, ๗๐๔, ๗๓๙, ๘๒๑
ขณชน	๖๔๓	ขมา	๑๖๑, ๙๙๕	ขุททช	๔๙๔
ขณชรีฎ	๖๔๓	ขย	๒๐๗, ๓๒๓, ๗๖๓, ๙๓๔	ขุททปาทป	๕๔๐
ขณก	๒๖๘	ขร	๕๐๒, ๕๒๘, ๗๑๑, ๙๖๘	ขุททมณฺฎิกิ	๒๘๖
ขณ	๖๖, ๘๕๕	ขล	๔๕๔, ๙๒๗	ขุททตงฺข	๖๗๖
ขณททา	๖๙	ขลีน	๓๗๐	ขุทททา	๔๖๘, ๘๒๑
ขณมฺหุตุต	๖๗	ขลฺ	๗๓๘, ๑๑๙๕	ขุทททานุขุททก	๔๓๑
ขณลย	๖๗	ขลฺลาฎ	๓๒๑	ขุร	๓๗๑
ขณิตฺติ	๔๔๗	ขลฺลจฺก	๓๗๐	ขุริก	๕๖๑
ขณฺท	๕๓, ๔๖๒	ขโลปี	๔๕๖	ขุรปฺป	๓๘๙
ขณฺทปรสฺ	๑๗	ขลฺม	๔	ขุรี	๕๐๘
ขตช	๒๘๑	ขานุ	๕๔๙	ขุยาต	๗๒๔
ขตต	๓๓๕	ขาด	๖๗๗	เขฎก	๓๙๒
ขตตช	๕๐๓	ขาทิต	๗๕๗	เขตต	๔๔๗, ๘๘๐
ขตฺติยมหาสาล	๓๓๘	ขาร	๑๘๒, ๑๑๓๔	เขตฺตาชีว	๔๔๗
ขตฺตา	๓๗๖, ๑๐๙๕	ขารก	๕๔๔, ๕๖๘, ๑๑๑๖	เขป	๑๒๑, ๑๐๗๘
ขตฺติย	๓๓๕	ขาริ	๔๘๓	เขม	๘, ๘๘, ๑๐๓๗
ขตฺติยา	๒๓๖	ขิทฺท	๗๔๔	เขฬ	๒๘๑
ขตฺติยานี	๒๓๖	خينฺน	๖	โข	๑๑๕๐
ขทิก	๔๖๐	ขิปฺป	๔๐	โขณฺท	๓๒๐
ขทฺิร	๕๖๗			โขม	๒๙๑, ๒๙๗
ขนฺติ	๑๖๑				(ค)
ขนฺติมนฺตุ	๗๓๒			คคน	๔๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
คคฺควี	๔๙๙, ๕๒๗	คณฺฐพฺพ	๑๓, ๒๔, ๓๖๘, ๙๐๒	ควช	๖๑๖
คกงฺกา	๖๘๑, ๖๘๒	คณฺฐพฺพาทิป	๓๑	ควย	๖๑๖
คกงฺกาจร	๑๗	คณฺฐมาทน	๖๐๗	คเวสฺนา	๔๒๘
คกงฺเคยฺย	๓๖๑	คณฺฐมาลฺยาทีสงฺขาร	๓๐๗	คเวสิต	๗๕๓
คช	๒๒, ๓๖๐	คณฺฐวห	๓๗	คห	๒๐๖, ๗๖๒, ๙๑๙
คชกฺกุล	๓๖๑	คณฺฐวาท	๓๗	คหฺภู	๔๐๙, ๔๔๖
คชตา	๓๖๒	คณฺฐสฺร	๓๐๐	คหณฺนี	๒๗๑, ๙๗๓
คชฺชิต	๔๙, ๓๖๒	คณฺฐาร	๑๓๒, ๑๓๓, ๑๘๔	คहन	๕๓๖, ๗๑๙, ๑๐๔๐
คณ	๖๒๙, ๖๓๒, ๑๐๕๐	คณฺโธตฺตมา	๕๓๓	คหปติมหาสาล	๓๓๙
คณก	๓๔๗	คพฺพ	๑๗๑	คหปฺปติ	๖๓
คณิกณฺณุก	๖๑๒	คพฺภา	๒๑๔, ๒๗๑, ๙๔๔	คโฬจี	๕๘๑
คณิกา	๒๓๓, ๕๗๖	คพฺภร	๖๐๙	คาถา	๑๐๙๐
คณิต	๗๑๐	คพฺภาสย	๒๓๙	คาน	๑๓๐
คณฺนี	๖๑๒	คพฺภินี	๒๓๙	คาม	๑๓๑, ๒๒๕, ๑๐๑๘
คณฺนี	๕๒๐, ๖๐๐	คภีร	๖๖๙	คามณิ	๖๙๕, ๙๒๐
คณฺนุ	๒๖๒, ๓๖๔, ๑๐๔๘	คม	๓๙๕	คามณิย	๓๖๘
คณฺนุก	๖๑๓, ๖๗๒	คมน	๓๙๕	คามณฺมม	๓๑๗
คณฺนุปฺปาท	๖๗๕	คมิก	๔๒๔	คายนฺตติ	๔๑๗
คณฺนุกุล	๓๑๙	คมฺภีร	๑๒๙, ๖๖๙, ๖๗๗	คายนฺตตี	๕๖๗
คตฺติ	๓๙๕, ๗๙๓	คมฺม	๗๔๕	คารยฺห	๗๐๐
คตฺต	๑๕๑	ครททาคุช	๖๕	คาวี	๔๙๘
คท	๓๒๓, ๑๐๙๙	ครล	๖๕๕	คาวุต	๑๙๖
คทา	๓๒, ๓๙๔, ๑๐๙๙	ครหา	๑๒๑	คาท	๗๖๒
คทิต	๗๕๕	ครุ	๖๒๗, ๗๐๑, ๘๔๐	คาทปฺปจฺจ	๔๑๙
คททภณฺนุ	๕๖๒	ครุคพฺภา	๒๓๙	คาพฺห	๔๑
คททฺทูล	๕๒๐	ครุฬ	๖๓๓	คิงฺคมก	๒๘๙
คทฺท	๖๓๗	ครุฬทฺทช	๑๖	คิชฺฌม	๖๓๗
คทฺทรภ	๕๐๒	คล	๒๖๓	คิชฺฌมฺภู	๖๐๖
คณฺฐ	๙๔, ๓๖๑, ๔๒๒, ๑๑๒๙	คณฺฐตฺถุ	๒๗๘	คิณฺชกา	๒๒๐
คณฺฐกฺกุฏี	๒๑๑	คลิต	๗๕๑	คิทฺท	๗๒๙
คณฺฐฝลี	๕๗๑	ควกฺข	๒๑๖	คินิ	๓๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
คิมุห	๗๙,๘๐	คุฬาเกส	๑๗	โคपाल	๔๙๕
คิมุหาน	๗๘	คุฬุห	๗๔๖	โคपालก	๑๗
คิรพพาณ	๑๒	คฺฤ	๒๗๔	โคपालคามก	๒๒๖
คิรา	๑๐๕,๑๒๓	คฺฤหปุริส	๓๔๗	โคปิต	๗๕๔
คิริ	๖๐๕	เคณฺฑุก	๓๑๖	โคปุร	๒๐๔,๑๐๖๕
คิริกณฺณี	๕๘๔	เคริก	๖๑๐	โคปปก	๕๑๔
คิริชตุ	๔๙๒	เคลณฺณ	๓๒๓	โคปฺผก	๒๗๗
คิริมลฺลิกา	๕๗๓	เคห	๒๐๗	โคมนตุ	๔๙๕
คิริเมฆล	๔๓	โค ๑๘๑,๔๙๕,๔๙๘,๘๖๙		โคมย	๔๙๙
คิลาน	๓๒๒	โคกณฺฎก	๕๘๓	โคมิก	๔๙๕
คิลิต	๗๕๗	โคกณฺณ	๒๖๗,๖๑๒	โคมิพฺห	๔๙๙
คิหิ	๔๔๖	โคกุล	๑๙๐	โคร	๙๕
คิต	๑๐๐,๑๓๐	โคจร	๙๔	โครฺกฺษา	๔๔๖
คิตฺติกา	๑๓๐	โคจฺรณ	๕๔๕	โคลีส	๕๖๓
คิฺวา	๒๖๓,๑๑๒๙	โคฏฺวิส	๖๖๖	โคโลมิ	๕๘๔,๕๙๙
คิเวยฺย	๒๘๕,๒๙๖	โคฏฺ	๑๙๐	โควิฺนฺท	๑๖,๔๙๖
คฺคฺคฺล	๕๕๗	โคฏฺาน	๑๙๐	โคสฺงฺขย	๔๙๕
คฺคฺชฺา	๔๗๙,๕๘๕	โคฏฺานก	๑๙๐	โคลีส	๓๐๑
คฺคฺณ	๓๘๘,๗๖๗,๗๘๗	โคฏฺี	๔๑๔	(ฆ)	
คฺคฺณกร	๔	โคณ	๔๙๕	ฆฺ	๔๕๗
คฺคฺตฺต	๗๔๖,๗๕๔	โคตม	๔	ฆฺา	๖๓๐,๑๑๒๘
คฺคฺท	๒๗๔	โคตฺต	๓๓๒,๑๐๖๐	ฆฺิกฺา	๗๔
คฺคฺนฺท	๕๗๑,๕๙๙	โคทฺุห	๔๙๕	ฆฺีเยนฺต	๕๒๔
คฺคฺมฺพ	๔๕๔,๕๕๐,๖๓๑,๘๖๑	โคธา	๖๒๒	ฆณฺฎิกฺา	๓๙๖
คฺคฺยฺห	๓๕๒,๑๐๖๑	โคธฺม	๔๕๐	ฆต	๔๙๙,๕๐๑
คฺคฺยฺหก	๑๓	โคณก	๓๑๒	ฆน	๔๗,๗๑,๑๓๙,
คฺคฺยฺหเกสฺร	๓๒	โคณฺงฺคฺล	๖๑๔		๑๔๒,๓๙๒,๗๐๗,๘๒๐
คฺคฺห	๑๗	โคณส	๖๕๑	ฆนปฺปฺผ	๓๑๓
คฺคฺหา	๖๐๙	โคป	๔๙๕	ฆนสฺาร	๓๐๕
คฺคฺฬ	๔๖๒,๑๐๘๘	โคปานฺสี	๒๒๑	ฆโนปฺล	๕๐
คฺคฺฬผล	๕๕๔	โคปายิต	๗๕๔	ฆมฺม	๙๕๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ฆร	๒๐๖, ๔๒๒	จงโกฏุก	๓๑๗	จนุทน	๓๐๐
ฆรโคลิกา	๖๒๑	จจจจร	๒๐๓, ๒๑๘	จนุทนิกา	๖๘๓
ฆรณี	๒๓๗	จณจล	๗๑๒	จนุทภากา	๖๘๒
ฆรสปป	๖๕๒	จณก	๔๕๑	จนุทสณณ	๓๐๕
ฆสร	๖๗	จณุช	๗๑๑, ๗๓๒	จนุทเสชช	๑๗
ฆสุมร	๗๓๔	จณุชกาล	๕๑๗	จนุทหาส	๓๙๑
ฆาต	๔๐๓	จตุกุก	๒๐๓	จนุทาท	๖๑
ฆาตน	๔๐๓	จตุกุกณณ	๓๕๒	จนุทาทปีฬ	๑๗
ฆาตุก	๗๓๑	จตุชชาติคนุช	๑๔๗	จนุทีกา	๕๔
ฆาน	๑๕๐	จตุทาส	๕๑๕	จนุทีกายุตตา	๖๙
ฆาส	๔๖๕, ๖๐๒, ๑๑๐๓	จตุททิส	๓๒	จนุทิมนตุ	๕๒
ฆุฎีกา	๒๗๗	จตุธาสน	๔๖๖	จปล	๔๙๓, ๗๓๘, ๑๐๗๕
โฆฎุก	๓๖๘, ๓๗๐	จตุปริส	๔๑๕	จมร	๖๑๙
โฆร	๑๖๗	จตุพพิธาวุธ	๓๘๖	จมุ	๓๘๑
โฆส	๑๒๘, ๒๒๖, ๑๐๘๑	จตุภุช	๑๖	จมุปติ	๒๔๐
โฆสนา	๑๑๗	จตุมหาทีป	๑๘๓	จมูรุ	๖๒๐
(จ)		จตุร	๗๒๑	จมุปก	๕๔๖, ๕๖๘
จ	๑๑๘๗	จตุรจคตม	๗๑	จมุปา	๒๐๐
จกุก	๓๗๓, ๓๘๑, ๓๙๔, ๗๘๑	จตุรจคินีเสนา	๓๕๙	จมุเปยฺย	๕๖๘
จกุกปาณิ	๑๖	จตุรจคฺค	๕๕๒	จมุม	๓๙๒, ๔๔๒, ๑๑๐๗
จกุกวตฺติ	๓๓๕	จตุรจคฺค	๒๐๙	จมุมการ	๕๐๕, ๕๐๘
จกุกวณฺตุ	๕๐๒	จตุรจคฺค	๑๕	จมุมปสิพพกา	๕๒๖
จกุกวาก	๖๔๑	จตุรวคค	๓๑๘	จมุมโยนิ	๖๒๐
จกุกวห	๖๔๑	จตุรวณณ	๓๓๒	จมุมาวุต	๓๗๒
จกุกิก	๓๙๖	จตุรวีรยงค	๑๕๗	จมุมี	๕๖๕
จกุกุ	๑๔๙, ๘๓๕	จตุยุปาย	๓๔๘	จย	๖๒๙, ๑๑๒๘
จกุกุมนฺตุ	๑	จตุต	๗๕๔	จย	๓๔๗, ๗๑๑, ๑๑๐๗
จโกร	๖๒๕	จน	๑๑๔๕	จย	๒๗๗
จงกม	๒๑๓	จนุท	๕๑, ๖๑	จย	๔๑๐
จงกมน	๒๑๓	จนุทก	๖๓๕	จย	๗๑๑
		จนุทคคาห	๖๑		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
จริม	๗๑๕	จิตตวิพุกม	๑๗๒	จูปามณิ	๒๘๓
จรุ	๔๑๘	จิตตหารี	๕๕๔	เจ	๑๑๔๗
จล	๗๑๒	จิตตดา	๕๙	เจฏุก	๕๒๐
จลทล	๕๕๑	จิตตดาโมค	๑๕๙	เจฏู	๒๓๖
จลน	๗๑๒	จิตตตณฺฑุลา	๕๙๖	เจต	๑๕๒
จลนี	๖๑๘	จิตตภาณุ	๓๔, ๖๓	เจตก	๕๑๔
จลิต	๗๔๔	จินฺดา	๑๗๑	เจตกี	๕๖๙
จวก	๕๑๗	จิริ	๑๑๓๖	เจติ	๑๘๔
จวน	๔๐๔	จิริกิริย	๗๒๗	เจติย	๒๐๗, ๔๓๖, ๙๕๖
จสก	๕๓๔	จिरนฺตน	๗๑๓	เจตตุตตร	๒๐๑
จาค	๔๒๐, ๑๑๒๙	จิริรตฺตตาย	๑๑๓๖	เจล	๒๙๐
จาฎก	๖๔๓	จิริสฺสํ	๑๑๓๖	โจร	๕๒๒
จาดก	๖๔๑	จิรายุก	๑๒	โจริกา	๕๒๒
จาป	๓๘๘	จิเรน	๑๑๓๖	โจล	๒๙๐
จามร	๓๕๗	จิลฺลปิฺลล	๕๖๗	(จ)	
จามี่กร	๔๘๘	จิหน	๕๕	ฉ ภารมฺมณ	๙๔
จาร์	๔๘๗, ๖๙๓, ๑๑๐๘	จิ้นปิฏฺฐ	๔๙๔	ฉ ฤตฺตุ	๗๙
จิ	๑๑๔๕	จิริ	๖๔๖	ฉก	๒๗๔
จิกูร	๒๕๖	จิวร	๒๙๖	ฉกน	๒๗๕
จิกฺขลล	๖๖๓	จจฺจ	๕๙๘	ฉกุกณฺณ	๓๕๒
จิญฺจา	๕๖๒	จญฺณณ	๓๙๕, ๑๐๒๑	ฉคก	๕๐๒
จิตก	๔๐๕	จุต	๗๕๑	ฉชฺช	๑๓๒, ๑๓๓
จิตา	๔๐๕	จุนฺทการ	๕๐๙	ฉชฺชคาม	๑๓๔
จิตฺต	๗๕, ๙๙, ๑๕๒, ๘๓๘	จูปุก	๒๖๒	ฉณ	๑๗๘
จิตฺตก	๓๐๐, ๓๑๒, ๕๘๐	จุมฺพุก	๔๕๘	ฉตฺต	๓๕๗, ๕๙๓, ๑๑๓๐
จิตฺตการ	๕๐๘	จฺลล	๗๐๕, ๑๑๑๙	ฉตฺตปณฺณ	๕๕๕
จิตฺตกุฏ	๖๐๗	จฺลลิต	๔๕๕	ฉท	๕๔๓, ๖๒๗
จิตฺตกฺขิปิตฺชนน	๖๙๗	จฺจุก	๒๗๐	ฉทน	๒๑๘, ๕๔๓
จิตฺตปีฬ	๑๗๓	จฺต	๕๕๗	ฉทฺทารุ	๒๒๑
จิตฺตมาส	๗๗	จฺลลิกา	๓๖๓	ฉทฺท	๒๑๘
จิตฺตลตา	๒๓	จฺฬ	๒๕๘, ๖๓๔	ฉทฺทโกฏ	๒๑๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ฉททนต์	๓๖๑, ๖๗๙	ชคติपाल	๓๓๔	ชนตุ	๙๓
ฉททิกา	๓๒๗	ชคติ	๑๘๑, ๙๙๗	ชนตุผล	๕๕๑
ฉนุท ๑๖๒, ๔๑๗, ๗๖๖, ๙๔๖		ชคิริก	๓๗๘	ชเนตฺติ	๒๔๔
ฉนุทส	๔๐๘	ชฌณฺณช	๒๕๔	ชปา	๕๘๐
ฉนุทวิจิติ	๑๑๐	ชฌน	๒๗๒	ชปฺปิต	๗๕๕
ฉนุณ ๓๕๓, ๗๔๘, ๘๓๔		ชงฺกม	๗๑๑	ชมฺพาล	๖๖๓
ฉนุณวุติปาสณฺททา	๔๔๑	ชงฺกมคฺค	๑๙๑	ชมฺพาลี	๖๘๔
ฉปฺปท	๖๓๕	ชงฺกค	๑๘๒	ชมฺพุ	๕๔๗
ฉพินฺทุ	๑๖	ชงฺเคยฺย	๒๙๖	ชมฺพุก	๖๑๕
ฉมา	๑๘๑	ชณฺณ	๓๙๙	ชมฺพุกีป	๑๘๓
ฉมาตฺร	๑๗	ชญา ๑๖๒, ๒๕๗, ๙๔๘		ชมฺพุนท	๔๘๘
ฉเมนน	๑๗	ชญาถฺร	๔๔๐	ชมฺพุ	๕๔๗
ฉล	๑๑๐๘	ชญฺฐิ	๔๔๐	ชมฺภ	๕๕๓
ฉว ๔๐๕, ๑๐๒๖		ชณฺณ	๒๗๖	ชมฺภเกหี	๒๐
ฉวิ	๕๔	ชณฺณตคฺฆ	๗๔๒	ชมฺภล	๕๕๓
ฉพริณฺณ	๔	ชณฺณมฺตฺต	๗๔๒	ชมฺภีร	๕๕๓
ฉาต	๗๕๖	ชตุ	๓๐๕	ชมฺม	๕๑๖, ๗๒๙
ฉาทน	๕๑, ๑๑๐๔	ชตุก	๖๔๖	ชมฺมีร	๕๕๓
ฉาทิต	๗๔๘	ชตุตฺต	๒๖๔	ชย	๔๐๒, ๗๖๑
ฉाप	๒๕๑	ชน	๙๓	ชยน	๗๖๑
ฉายา	๙๕๔	ชนก	๒๔๓	ชยฺนฺตี	๕๗๓
ฉาริกา	๓๕	ชนน	๙๐	ชยฺปาน	๓๙๘
ฉิคฺค	๖๕๐	ชนนี	๒๔๔	ชยฺมฺปตี	๒๔๒
ฉิทฺท	๖๔๙, ๑๐๑๓	ชนปท	๑๐๘๙	ชยฺสฺมฺน	๕๗๕, ๕๘๐
ฉิทฺทิต	๗๔๘	ชนปทนฺตร	๑๘๕	ชยา	๓๘๘, ๕๗๓
ฉินฺนิริยาปถ	๓๒๐	ชนวาท	๑๒๐	ชร	๓๒๙
ฉุริกา	๓๙๒	ชนาทุทน	๑๖	ชรคฺคว	๔๙๖
ฉก	๗๒๑	ชนาธิป	๓๓๔	ชร	๗๑๔
(ช)		ชนาลย	๒๑๐	ชรด	๒๕๑
ชคติ	๑๘๖	ชนิกา	๒๔๔	ชรา	๒๕๑
ชคติปาณ	๓๗	ชนฺดาฆร	๒๑๔	ชล	๖๖๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ชลกกุช	๓๖๐	ชานิปติ	๒๔๒	ชีวก	๕๖๓, ๕๙๔
ชลจร	๖๗๑	ชามาตุ	๒๔๗	ชีวชีว, ชีวชีว, ชีวณชีว	๖๒๕
ชลทหายก	๓๕๙	ชามุพว	๕๔๗	ชีวน	๔๔๕
ชลน	๓๔	ชಾಯา	๒๓๗	ชีวนี	๕๙๔
ชลนิกุคม	๖๖๐	ชಾಯาปตี	๒๔๒	ชีวนุตติกา	๖๘๐
ชลนिति	๖๕๙	ชาร	๒๔๐	ชีวนุตตี	๕๙๔
ชลสตุตติ	๖๗๖	ชารี	๒๓๘	ชีวิกา	๔๔๕
ชลาธาร	๖๗๗	ชาล	๒๑๖, ๕๒๑,	ชีวิต	๑๕๕
ชลาพู	๒๓๙		๖๓๐, ๙๔๙	ชุนฺหา	๕๔, ๖๙, ๙๑๗
ชลาพูช	๗๔๑	ชาลก	๕๔๔	ชุตติ	๖๔, ๑๐๘๖
ชลาตย	๖๕๘, ๖๗๗	ชาลกา	๓๗๘	ชุตติจฺฉวิ	๕๔
ชลูกา	๖๗๕	ชालา	๓๔	ชุต	๕๓๑
ชว	๔๐, ๓๗๙	ชาลีกา	๕๑๔, ๖๗๐	ชุตการ	๕๓๑
ชวณ	๓๗๐, ๓๗๙	ชาลีนี้	๑๖๒	ชุช	๑๒๐๓
ชวณิกา	๒๙๘	ชिक्षุจฺฉา	๑๒๑	ชุชฺ	๑๒๐๓
ชวาทิก	๓๗๐	ชिक्षุจฺฉา	๔๖๘	ชุณ	๑๒๐๓
ชพ	๗๒๑	ชिक्षุจฺฉิต	๗๕๖	ชุยา	๓๘๘
ชาคร	๓๗๘, ๗๖๘	ชिक्षุณฺณ	๗๑๕, ๑๐๖๙	เช	๑๑๓๙
ชาคริยา	๗๖๘	ชिक्षุชฺก	๕๘๕	เชฏฺฐ	๗๕, ๒๕๔, ๖๙๔, ๙๑๘
ชาณฺ	๒๗๖	ชिक्षุณฺ	๒๕๔	เชฏฺฐมฺพุ	๔๖๐
ชาต	๖๓๐, ๑๐๗๗	ชिक्षุณฺก	๒๕๔	เชฏฺฐา	๕๙
ชาตรูป	๔๘๗	ชिक्षุณฺวสฺน	๒๙๓	เชตพฺพ	๓๗๙
ชาตเวท	๓๓	ชิตาริ	๔	เชยฺย	๓๗๙, ๑๐๒๒
ชาตปาจฺจา	๒๓๕	ชิติ	๗๖๑	ชองฺคก	๓๐๒
ชาติ	๙๐, ๕๗๖, ๗๙๒	ชิน	๔	ชอติ	๓๓, ๕๗, ๘๘๔
ชาติกิล	๑๖	ชิมฺห	๗๐๙	ชอติสฺตถ	๑๑๐
ชาติโกส	๓๐๔	ชียา	๓๘๘	ชอติลิก	๓๔๗
ชาติผล	๓๐๔	ชิวฺหา	๑๕๐	(ณ)	
ชาติสุมนา	๕๗๖	ชีมฺุต	๔๗, ๕๗๘	ณชฺฉเวรี	๕๙๘
ชาตฺ	๑๑๔๐, ๑๑๔๖	ชिरณ	๗๖๓	ณลลิกา	๖๔๖
ชานิ	๗๖๓	ชีว	๖๑, ๙๒, ๙๓, ๑๑๐๓	ณส	๖๗๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ฌสา	๕๘๘	ตกุกลีลา	๒๐๐	ตณย	๒๔๑
ฌาฏฐ	๕๖๓	ตกุการี	๕๗๓	ตณยา	๒๔๑
ฌาน	๑๗๑	ตกุกาล	๘๖	ตณฺ	๑๕๑, ๖๕๔, ๗๐๔,
ฌาวุก	๕๖๑	ตกุโกล	๓๐๔		๗๐๗, ๘๒๔
(ณ)		ตคร	๑๔๗	ตณฺกต	๗๕๐
ณตต	๗๐๖	ตคฺฆ	๑๑๔๐	ตณฺช	๒๔๑
ณตฺติเจตนา	๑๕๓	ตจ	๕๙๓, ๑๑๐๙	ตณฺชชา	๒๔๑
ณาณ	๑๕๓	ตจพฺภว	๒๙๗	ตณฺชตต	๓๗๘
ณาณพสุสน	๗๙๔	ตจสาร	๖๐๐	ตณฺชรุห	๒๕๙
ณาณิก	๓๔๗	ตจฉ	๑๒๗, ๕๔๐	ตณฺชต	๕๒๓, ๘๘๒
ณาต	๗๕๗	ตจฉก	๕๐๕, ๕๐๖	ตณฺชตวาย	๕๐๕, ๕๐๗
ณาตก	๒๔๓	ตจฉนึ	๓๙๓	ตณฺชติ	๘๘๒
ณาติ	๒๔๓	ตจฉนิต	๗๕๐	ตณฺชตี	๑๓๘
ณาย	๓๕๓, ๗๖๐	ตชฺชชึ	๒๖๖	ตณฺชตฺ	๕๒๓
(ณฺ)		ตชฺชชารี	๑๙๔	ตณฺชที	๑๐๕๔
ณฺงก	๓๙๓	ตณฺ	๖๐๘, ๖๖๔	ตป	๔๓๐, ๑๐๖๒
(จ)		ตณฺชฺลเยย	๕๙๔	ตปน	๖๓
จาน	๙๑, ๒๑๒, ๘๔๖	ตณฺชหฺกชย	๖	ตปนึย	๔๘๘
จานึย	๑๙๘	ตณฺชหา	๔๓, ๑๖๒, ๑๐๕๗	ตปสฺส	๔๓๓
จิตฺติ	๑๐๕๘	ตต	๗๔๖	ตปสฺสึ	๔๓๓, ๙๓๘
(จท)		ตตตฺ	๑๒๐๓	ตปฺปน	๔๖๘, ๗๕๙
จมฺร	๑๔๔	ตตฺถ	๑๑๕๖	ตปฺปร	๗๒๖
จํส	๖๔๕	ตตฺร	๑๑๕๖	ตปฺปน	๔๓๓
จาก	๔๕๙	ตตฺโต	๑๑๔๕	ตม	๓๒, ๖๑, ๗๐, ๙๗๖
จณฺชมิ	๑๔๓	ตตฺริว	๑๑๔๓	ตมสฺสึนึ	๖๙
จมิภ	๒๕๑	ตตฺถา	๑๑๔๒	ตมกาล	๕๗๓
เจทฺทชฺช	๖๕๑	ตตฺถาคต	๓, ๙๓, ๑๐๙๙	ตมึ	๖๙
(ต)		ตตฺถว	๑๑๔๒	ตมฺสฺสึสนฺนา	๖๙
ตก	๑๕๕, ๕๐๐,	ตท	๑๑๖๑	ตมฺพ	๙๕, ๓๖๑,
	๕๐๑, ๙๙๘	ตทตฺว	๘๖		๔๘๖, ๙๖๔
ตกกร	๕๒๒	ตทานึ	๑๑๖๑	ตมฺพก	๕๙๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ตมฺพกณฺณิ	๓๐	ตาปิณฺจ	๕๗๓	ติตฺติ	๔๖๘
ตมฺพจฺฐ	๖๔๐	ตาร	๑๓๗,๙๐๔	ติตฺติร	๖๒๕
ตมฺพปฺปฺพิ	๕๕๙	ตารกฺชิ	๑๗	ติตฺถ	๘๘๔
ตมฺพฐี	๕๘๙	ตารกา	๕๗,๑๐๘๒	ติถิ	๗๒
ตยี้	๑๐๘	ตารรา	๕๗,๙๐๔	ติทส	๑๑
ตฺร	๓๙๘,๖๖๕	ตารราปถ	๔๖	ติทสาลย	๑๐
ตฺรํค	๖๖๒	ตาล	๒๖๗,๖๐๓,	ติทิว	๑๐
ตฺรจฺจน	๖๑๑		๖๐๔,๙๐๑	ติทิวปุร	๑๐
ตฺรณิ	๖๓	ตาลวนฺต	๓๑๖	ติทิวาธาร	๒๕
ตฺรณิ	๖๖๖	ตาว	๑๑๔๑,๑๑๙๓	ติทิวาธิภู	๑๙
ตฺรล	๔๖๕,๗๑๓	ตาวตา	๑๑๔๑	ติทิวเวส	๑๒
ตฺรี	๖๖๖	ตาวฬ	๒๒๒	ตินิส	๕๕๕
ตฺรฺ	๕๔๐	ตาวฬจฺฉนิคฺคฬ	๒๒๒	ตินฺต	๗๕๓
ตฺรฺณ	๒๕๓,๑๐๗๓	ตาวฬิณี	๓๗๐	ตินฺตติณี	๕๖๒
ตฺรฺณิ	๒๓๑	ตาวฬิ	๖๐๔	ตินฺตฺทุก	๕๖๐
ตล	๑๐๙๐	ติกิจฺจนก	๓๒๙	ติปิฏฺพ	๑๐
ตเว	๑๒๐๒	ติกิจฺจนา	๓๓๐	ติปฺฏ	๕๙๐
ตส	๗๑๑	ติกฺกุ	๖๐๗	ติปฺรนฺตก	๑๗
ตสฺร	๗๗๓	ติกฺข	๔๙๓	ติพฺพ	๔๑,๗๑๑
ตลิณฺนา	๑๖๒	ติขิณ	๗๑๑	ติมิ	๖๗๓
ตสฺสน	๔๖๗	ติโคจฺร	๓๕๒	ติมิจฺจนล	๖๗๓
ตหฺ,ตฺหิ	๑๑๕๖	ติจิวฺร	๔๓๙	ติมินฺนท	๖๗๓
ตฬาก	๖๗๘	ติณปาทป	๖๐๔	ติมิร	๗๐
ตํ	๑๑๔๕	ติณว	๑๔๓	ติมิรปิจฺจค	๖๗๓
ตาณ	๖,๗๖๓	ติณสฺสฺจนฺณ (-สฺส)	๕๗๔	ติมิส	๗๐
ตาด	๒๔๓,๗๕๔	ติณฺห	๗๑๑	ติมิสิกา	๖๙
ตานา	๑๓๑	ติติกฺขวนฺต	๗๓๒	ติมฺตฺติ	๔
ตاپ	๑๖๙	ติติกฺขา	๑๖๑	ติมฺพฺร	๕๖๐
ตاپน	๖๕๗	ติตฺต	๑๔๘	ติมฺพฺรฺสท	๕๖๐
ตاپส	๔๓๓	ติตฺตก	๕๙๕	ติยามา	๖๙
ตاپสตร	๕๖๕	ติตฺตสาก	๕๕๓	ติรฺกการ	๑๗๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ติรจจน	๖๔๘	ตุณฺช	๒๖๐	เตชิต	๗๔๔
ติรจจนาน	๖๔๘	ตุณฺณ	๔๐	เตน	๑๑๔๕
ติรจจนานคต	๖๔๘	ตุณฺหิ	๑๑๔๙	เตลปณฺณิก	๓๐๑
ติริฎ	๕๕๖	ตุณฺหิภาว	๔๒๙	โต	๑๒๐๒
ติริยํ	๑๑๕๙, ๑๒๐๑	ตุตฺต	๓๖๗, ๔๔๘	โตมร	๓๖๖
ติริฎก	๔๔๒	ตุน	๑๒๐๒	โตย	๖๖๑
ติโร	๑๑๕๙, ๑๒๐๑	ตุนฺนวาย	๕๐๗	โตรณ	๒๐๕
ติโรกรณิ	๒๙๘	ตุมพ	๑๑๒๔	ตฺยมพก	๑๗
ติโรธาน	๕๑	ตุมพี	๕๙๖	ตฺยมพกสข	๓๒
ติลก	๓๐๐, ๓๒๘, ๕๖๑, ๙๔๕	ตุมภ (-W)	๔๘๔	ตฺร	๑๒๐๒
ติลกาฬก	๓๒๘	ตฺรค	๓๖๘	ตฺวา	๑๒๐๒
ติลปณฺณิ	๓๐๑	ตฺรจฺค	๓๖๘	ตฺวาน	๑๒๐๒
ติลพีช	๖๙๐	ตฺรจฺคม	๓๖๘	(ณ)	
ติลิจจน	๖๕๑	ตฺรจฺควทน	๔๔	ณ	๑๒๐๒
ติโลจน	๑๗	ตฺรสุถิ	๓๗๙	ณญ	๕๐๐
ติวคฺค	๓๑๘	ตฺริต	๔๐, ๓๗๙	ณทฺธมจฺจนี	๗๓๙
ติวิกุม	๑๖	ตฺรฺกข	๑๔๗, ๓๐๒	ณน	๒๗๐
ติวุตา	๕๙๐	ตฺรฺลา	๒๒๓, ๔๗๘, ๔๘๑, ๘๒๓	ณนป	๒๕๒
ติสฺตติ	๓๕๑	ตฺรฺลาโกฏิ	๒๘๘	ณปติ	๕๐๖
ติสฺรณ	๔	ตฺลย	๖๔๒	ณมพ	๔๕๔, ๕๕๐
ติยคฺคิ	๔๑๙	ตฺลย	๕๓๐	ณมพกวี	๔๕๒
ตีร	๖๖๔	ตฺลย	๕๓๐	ณมภ ๒๒๐, ๓๖๔, ๑๐๔๘	
ตฺ	๑๑๙๗	ตฺวภู	๔๐	ณมภกรรม	๓๖๐
ตฺ	๑๒๐๒	ตฺหิณ	๕๖	ณร	๓๙๑
ตฺจฺค	๓๖๘, ๗๐๘	ตฺณ	๓๘๙	ณธ	๑๘๒, ๖๖๔
ตฺจจน	๖๙๘	ตฺณิ	๓๘๙	ณถิ	๑๘๒
ตฺจจนภาสน	๑๑๖	ตฺณิร	๓๘๙	ณวก	๕๔๕
ตฺจฺ	๗๕๒	ตฺริย	๑๓๙	ณํ	๑๒๐๓
ตฺจฺ	๘๗	ตฺล	๔๙๔	ณา	๑๒๐๒
ตฺจฺ	๓๕๖	เตช	๓๔, ๓๕๑, ๑๐๙๔	ณาณ	๑๗
		เตชน	๓๘๙, ๖๐๑	ณาปติ	๓๔๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ถาม	๓๔๘	ทกฺขิณเณยฺย	๗๒๖	ทमित	๗๔๙
ถาลี	๔๕๖	ทณฺฑท	๓๔๘,๓๔๙, ๖๘๖,๑๐๔๔	ทมฺปตี	๒๔๒
ถาวร	๗๑๒	ทณฺฑทช	๓๕๑	ทมฺภ	๑๗๗
ถิรา	๕๘๔	ทณฺฑทนีติ	๑๑๓	ทมฺโกล	๒๔
ถึ	๒๓๐	ทตฺต	๗๒๑	ทมฺม	๔๙๖
ถึธมฺมินี	๒๓๙	ทททรี	๑๔๔	ทยา	๑๖๐
ถึปุมทวย	๖๒๘	ทททุร	๖๗๕	ทยาลู	๗๒๗
ถุด	๗๕๒	ทธิ	๕๐๑	ทยิต	๖๙๗
ถุดิ	๑๑๘	ทธิตฺถ	๕๕๑	ทยิตา	๒๓๐
ถุดิปาก	๓๙๖	ทธิมณฺฑ	๕๐๐	ทร	๑๑๑๑
ถุลล	๗๐๑	ทนุ	๘๓	ทรี	๖๐๙
ถุส	๔๕๓	ทนุช	๑๔	ทล	๕๔๓,๑๐๘๗
ถุโสทก	๔๖๐	ทนฺต	๒๖๑,๗๔๙	ทว	๑๗๖,๔๐๒,๑๑๒๖
ถุณ	๒๒๐	ทนฺตกฏ	๔๔๒	ทวถุ	๓๒๘
ถุป	๔๓๖	ทนฺตธาวน	๕๖๗	ทสจฺจวรากาล	๖๖
ถูล	๗๐๑,๑๐๖๖	ทนฺตโปน	๔๔๒	ทสทानวตฺถ	๔๒๒
ถเนน	๕๒๒	ทนฺตส	๕๕๓	ทสน	๒๖๑
ถยฺย	๕๒๒	ทนฺตาวรณ	๒๖๒	ทสนจฺจท	๒๖๒
ถร	๒๕๔	ทนฺตาวล	๓๖๐	ทสพล	๑
ถว	๖๖๐	ทนฺติ	๗๕๘	ทสภุมิสฺสสร	๔
โถก	๗๐๔	ทนฺตี	๓๖๐	ทสสตนฺยน	๑๙
โถมน	๑๑๙	ทปฺปก	๔๓	ทสา	๒๙๔,๑๑๒๗
(ท)		ทปฺปณ	๓๑๖	ทสฺส	๗๔
ทก	๖๖๑	ทพฺพ	๒๒๙,๔๘๕,๙๑๓	ทสฺสก	๓๔๑
ทกสึตฺถิก	๖๘๙	ทพฺพิ	๔๕๘	ทสฺสน	๑๖๑,๗๗๕,๘๘๘
ทกข	๗๒๑	ทพฺพิมุขทฺวิช	๖๓๗	ทสฺสุ	๓๔๕
ทกฺขิน	๗๑๙,๙๘๗	ทพฺภ	๖๐๒	ทท	๖๗๘
ทกฺขินคฺคิ	๔๑๙	ทม	๓๔๙,๗๕๘,๘๔๗	ททน	๓๓
ทกฺขินตฺถ	๓๗๖	ทมก	๔๖๗	ททร	๒๕๒
ทกฺขินา	๒๙,๙๘๗	ทมถ	๗๕๘	ททฺท	๗๓๙
ทกฺขินายน	๘๐			ททฺท	๔๑,๗๑๔,๑๐๘๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ทพฺพหตฺถ	๘	ทาลิม	๕๗๐	ทิวสวพณฺช	๓๓๗
ทพฺพหมีตฺต	๓๔๖	ทาส	๕๑๔	ทิวา	๑๑๔๗
ทํสน	๓๗๘	ทาลี	๒๓๖,๕๗๙	ทิวากร	๖๒
ทํลิต	๓๗๘	ทาเสยฺย	๕๑๔	ทิวากิตฺติ	๕๐๘
ทา	๑๒๐๓	ทาเสร	๕๑๔	ทิวีสท	๑๒
ทาจนฺ	๑๒๐๓	ทิกฺขา	๑๑๐๔	ทิวอก	๑๑
ทากุ	๒๖๑	ทิกฺขิณ	๒๙	ทิส	๓๔๕
ทาท	๗๕๒	ทิกฺคฺมฺพร	๔๔๐,๗๓๔	ทิสฺมฺปติ	๓๓๔
ทาทต	๔๔๘	ทิกฺกุ ๖๖,๙๐,๓๔๕,๑๐๗๘		ทิสา	๒๙
ทาทยฺห	๖๔๔	ทิกฺกุณฺนมิก	๘๕	ทิสาคช	๓๐
ทาน	๓๔๘,๓๖๔, ๔๒๓,๑๐๑๔	ทิกฺกุนฺต	๑๑๕	ทิสฺม	๖๕๔,๗๐๗
ทานว	๑๔	ทิกฺกฺมตฺตก	๓๔๖	ทิสฺมตา	๒๙๕
ทานวตฺถ	๔๒๒	ทิกฺกา	๑๑๕๑	ทิสฺมปิฎฺก	๖๕๔
ทานวมาตฺ	๘๓	ทิกฺกฺวิ	๑๖๑	ทิสฺมมารุต	๓๖๐
ทานวารย	๑๒	ทิกฺกฺวิสฺจจ	๖	ทิสฺมโลมก	๓๑๒
ทานโสณฺช	๗๒๓	ทิตฺติสฺสุต	๑๔	ทิสฺมวณฺณ	๕๗๒
ทานารห	๗๒๖	ทิตฺต	๑๐๗๕	ทิสฺมสฺสุต	๗๒๗
ทานิ	๑๒๐๓	ทิตฺติ	๖๔	ทิสฺมิกา	๒๐๕
ทาพฺพี	๕๘๖	ทิทฺถ	๓๙๐,๗๔๖,๙๕๙	ทิตฺติ	๖๔
ทาม	๔๙๙	ทิน	๖๗	ทิน	๗๓๙
ทาโมทร	๑๖	ทินกร	๖๒	ทิป	๖,๓๑๖,๖๖๔,๙๙๙
ทาย	๕๓๖,๘๙๘	ทินจฺจย	๖๘	ทิปก	๕๒๐
ทายาท	๑๐๔๖	ทินปติ	๖๓	ทิปิ	๖๑๑
ทาร	๒๓๗	ทินฺทิก	๖๔๓	ทุ	๑๑๖๙
ทารก	๒๕๓	ทิวพ	๑๒	ทุกฺกุล	๒๙๑
ทาริต	๗๔๘	ทิวพฺพ	๔๗๘	ทุกฺกฺก	๘๔
ทารุ	๕๔๘	ทิว	๑๐,๑๑๑๙	ทุกฺกช	๘๙
ทารุก	๑๖	ทิวพฺพ	๔๗๘	ทุกฺกชกชย	๘
ทารุณ	๑๖๗	ทิวปติ	๒๐	ทุกฺค	๓๕๐
ทารุหฺลิตฺทา	๕๘๖	ทิวมณิ	๖๓	ทุกฺคต	๗๓๙
		ทิวส	๖๗	ทุกฺคตติ	๖๕๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ทุคฺคณฺธ	๑๔๖	เทเตยฺย	๑๔	โทวาริก	๓๔๑
ทุคฺคณ	๑๔๗	เทปุป	๓๗๒	โทส	๑๖๔, ๗๖๖, ๑๑๒๕
ทุคฺคสญฺจาร	๗๗๓	เทว	๑๑, ๔๖, ๔๗, ๘๔๒	โทสญฺญ	๒๒๙
ทุขณ	๓๔๒	เทว	๙๐	โทสน	๗๓๒
ทุจฺจวิต	๘๔	เทวกีนฺนทน	๑๖	โทโส	๑๑๔๗
ทุณฺณ	๑๐๗๗	เทวกุสุม	๓๐๓	โทหพ	๑๖๓
ทุณฺณ	๑๑๕๔	เทวชาตก	๖๘๐	ทฺรวิน	๓๙๘
ทุติยา	๒๓๓๗, ๙๘๘	เทวญฺญ	๓๔๗	ทฺวนท	๖๒๘
ทุฑฺฑิน	๕๐	เทวด (เทวดา)	๑๒	ทฺวาทสกุข	๔
ทุฑฺฑ	๕๐๐	เทวดา	๑๒	ทฺวาทสตุตา	๖๓
ทฺนทฺภิ	๑๖, ๑๔๓	เทวดาส	๕๗๘	ทฺวาทสมาส	๗๕
ทฺนนามก	๓๒๗	เทวทารุ	๕๖๘	ทฺวาร	๒๑๙, ๑๑๑๐
ทฺผลสฺส	๕๘๒	เทวทุม	๒๘	ทฺวารโกฏุก	๒๐๔
ทฺพพา	๕๙๙	เทวเทว	๓	ทฺวารญฺญ	๓๔๑
ทฺม	๕๔๐	เทวน	๘๘๐	ทฺวารญฺญิต	๓๔๑
ทฺมปฺปปล	๕๗๐	เทวนคร	๑๐	ทฺวารपालก	๓๔๑
ทฺมมฺน	๗๒๓	เทวมสติ	๑๘๘	ทฺวารพนฺธน	๒๑๘
ทฺมมฺข	๗๓๕	เทวมตฺตุ	๘๓	ทฺวารพาหา	๒๑๙
ทฺวิต	๘๔	เทวโยนิ	๑๓	ทฺวิโคจร	๓๕๒
ทฺสฺส	๒๙๐	เทวร	๒๔๗	ทฺวิษ	๒๖๑, ๔๐๘, ๔๑๑, ๖๒๔, ๑๐๔๗
ทฺหทย	๓๔๕	เทวรราช	๑๘	ทฺวิษมหาสาล	๓๓๙
ทฺหิณ	๑๕	เทวโลก	๑๐	ทฺวิษราช	๕๒
ทฺหิตฺตุ	๒๔๑	เทวิตฺถิ	๒๔	ทฺวิษิวหา	๖๕๔, ๑๐๖๘
ทฺุต	๓๔๗	เทส	๑๘๖, ๑๘๘	ทฺวิป	๓๖๐
ทฺูตี	๒๓๖	เทห	๑๕๑, ๔๐๖	ทฺวิปทฺุตตม	๑
ทฺูร	๗๐๖	เทหนี	๒๑๙	ทฺวิรท	๓๖๐
ทฺูรา	๑๑๕๗	เทหี	๙๓	ทฺวิเสกทส	๓๑๓
ทฺูสา	๓๖๕	เทวสณ	๓๔๕		
เทจจ	๑๔	เทวพฺุหก	๑๗๐		(๕)
เทจจจาริ	๑๖	โทณ	๔๘๒	ฑิ	๑๒๐๒
เทจจทฺุภ (เลจจทฺุภ)	๖๕๑	โทณิ	๑๓๘, ๖๖๘	ฑิงก	๖๓๘, ๑๐๔๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ชช	๓๙๗,๑๐๖๔	ชมฺมสุตฺตํ	๓	ชฺว	๓๗๕,๑๐๐๔
ชชินี	๓๘๑	ชมฺมเสน	๕๗๐	ชฺววาหี	๔๙๖
ชฌณ	๔๕๒,๗๒๒,๑๐๐๗	ชมฺมเสนาปติ	๔๓๔	ชฺว	๗,๔๑,๗๐๙,๙๙๓
ชฌณกรรม	๔๕๔	ชมฺมิลล	๒๕๗	ชฺวํ	๑๑๕๙
ชฌณตฺตจ	๔๕๓	ชรณ	๔๗๙	ชฺวต	๗๔๔
ชฌณมาส	๑๙๕	ชรณี	๑๘๑	ชฺวปีต	๗๕๑
ชฌณมฺพิล	๔๖๐	ชรณีชร	๑๖	ชฺวมเกตุ	๓๓,๙๙๙
ชตรฎ	๓๑,๖๔๗	ชรธา	๑๘๑	ชฺวมลฺลิต	๓๔
ชตฺตฺต	๕๗๗	ชว	๒๔๐,๑๐๔๑	ชฺวมฺยยาญ	๖๔๔
ชน	๓๓๘,๔๘๕	ชวตฺตฺตฺต	๒๓๒	ชฺวลี	๓๙๕
ชนกกิต	๕๑๕	ชวล	๙๕	ชฺวลร	๙๖
ชนท	๓๒	ชฺลิต	๗๕๑	ชฺเวนุ	๔๙๙
ชนาคม	๓๕๖	ชธา	๑๒๐๒	ชฺเวนุกา	๓๖๒
ชนาธิป	๓๒	ชธาตกี	๕๙๙	ชเวต	๑๓๒,๑๓๓
ชนิ	๑๒๘	ชธาติ	๒๔๔	ชเวรยฺห	๔๙๖
ชนิก	๔๗๐	ชธาตุ	๑๕,๒๗๘,๖๑๐,๙๑๗		(น)
ชนิกฺกา	๖๐	ชธานา	๔๖๓	น	๑๑๔๗
ชนิต	๔๙,๗๔๗	ชธารา	๕๐,๑๐๙๕	นกุล	๖๒๒
ชนี	๗๒๕	ชธาราชร	๔๗	นกุลิก	๖๗๔
ชนุ	๓๘๘	ชธาวัน	๑๐๘๗	นกุลชฺต	๕๗
ชมน	๖๐๑	ชติ	๑๑๖๐,๑๒๐๑,๑๒๐๒	นกุลชฺตฺตราช	๕๑
ชมนี	๒๗๙	ชติติ	๑๕๖,๑๐๕๙	นกุลชฺตฺเตส	๕๒
ชมฺม	๘๕,๙๔,๗๘๔	ชตี	๑๕๒,๑๑๖๐,๑๒๐๑	นช	๒๖๘
ชมฺมกามตฺถ	๓๑๘	ชตีตุ	๔๓,๒๔๑	นชร	๒๖๘
ชมฺมกาย	๔	ชตีตุปติ	๒๔๗	นค	๖๐๕
ชมฺมกุก	๔	ชตีมนฺต	๒๒๘	นคร	๑๙๘
ชมฺมชฺต	๔	ชตีร	๒๒๙,๓๐๓,๑๐๗๒	นครโสภินี	๒๓๓
ชมฺมนี	๖๕๒	ชตีวร	๖๗๐	นคฺวี	๑๙๘
ชมฺมภณฺฑาคาริก	๔๓๖	ชฺต	๗๕๔	นคฺค	๗๓๔,๑๑๑๐
ชมฺมราช	๓	ชฺตฺต	๕๓๑,๕๗๗,๗๓๗	นงฺค	๔๔๙
ชมฺมวาทน	๑๗	ชฺตฺนา	๑๒๐๒	นงฺคทณฺฑก	๔๔๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
นงฺคุฏฐ	๓๗๑	นมฺจิจิ	๔๓	นพินี	๖๙๐
นจฺจ	๑๐๐	นมฺจิจิสฺสูทน	๒๐	นาก	๑๐
นจฺจภูฏาน	๑๐๑	นมฺมทา	๖๘๓	นากนาถ	๒๐
นจฺจโยคฺค	๓๑๔	นโม	๑๑๕๔	นาค	๓๖๐, ๕๗๒, ๖๕๒, ๖๙๖, ๘๔๙
นฏ	๑๐๑	นย	๗๖๐	นาคพลา	๕๘๘
นฏิก	๑๐๑	นยน	๑๔๙	นาคมาลิกา	๕๗๒
นฏิน	๑๐๐	นยนาวุธ	๔๔	นาคกร	๔๕๙
นฏฺฐ	๑๐๐	นร	๒๒๗	นาคครตา	๕๘๙
นฏฺฐิก	๑๐๑	นรก	๖๕๗	นาคคราช	๖๕๑
นตฺตํ	๑๑๔๗	นรกชិ	๑๖	นาคโลก	๖๔๙
นตฺตน	๑๐๐	นรเทว	๓๓๔	นาคาธิปติ	๓๑
นตฺตมกาล	๕๖๗	นรวร	๓	นาฏย	๑๐๐
นตฺตฺ	๒๔๗	นรวาหน	๓๒	นาฏยรล	๑๐๒
นตฺตฺ	๑๕๐	นรสีห	๓, ๑๖	นาท	๑๑๙, ๑๒๘
นที	๖๘๑	นราธิป	๓๓๓	นาเทยี้	๕๗๓
นทีมาติก	๑๘๘	นรายน	๑๖	นानตา	๗๖๗
นทีธิ	๕๒๖	นลินเนสย	๑๖	นานา	๑๑๓๗, ๑๑๙๘
นทฺยมฺพฺชิวาน	๑๘๘	นว นาฏยรล	๑๐๒	นานารูป	๗๑๗
นทฺนทา	๒๔๕	นว	๗๑๓	นาภิ	๓๗๔, ๑๐๕๘
นนุ ๑๑๓๙, ๑๑๕๑, ๑๑๙๒		นวกุคห	๖๑	นาม ๑๑๔, ๑๑๑๑, ๑๑๙๑	
นนฺตก	๒๙๓	นวปฺปสฺสูติกา	๔๙๖	นามเชยฺย	๑๑๔
นนฺทน	๒๓	นวมลฺลิกา	๕๗๖	นามปฺปกาสก	๑๑๑
นนฺทา	๒๓	นวุทฺธฏ	๕๐๐	นายก	๔, ๗๒๕
นนฺทิ	๘๗	นทาน	๒๙๙	นารก	๖๕๘
นนฺทิวทฺฒน	๑๗	นทาปิต	๕๐๕, ๕๐๘	นารงฺค	๕๖๐
นปฺปฺสก	๒๔๒	นที	๑๑๔๗	นารายน	๑๖
นภ	๔๕	นหฺต	๔๗๔	นาริลิงฺการภาวชฺกริยา	๑๗๔
นภา	๑๐	นพ	๖๐๑	นารี	๒๓๐, ๖๐๔
นโภสท	๑๒	นพการ	๕๐๙	นาล	๖๘๖
นมกฺการ	๔๒๖	นพมীন	๖๗๒	นาลีเกร	๖๐๔
นมสฺสา	๔๒๖	นพิน	๖๘๕		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
นาลีปฏฐ	๒๙๔	นิคณฺ (นิคนฺถ)	๔๔๐	นิทุทาสีล	๗๓๓
นาวา	๖๖๖	นิคท	๗๖๔	นิทุทิกฺกุ	๑๓
นาวิก	๖๖๖	นิคม	๒๒๕,๘๖๘	นิทุเทส	๓๕๔
นาส	๔๐๓,๔๐๔	นิคพ	๓๖๔	นิทุธน	๗๓๙
นาสรชฺช	๓๗๑	นिकाท	๗๖๔	นิทุธิกา	๕๘๕
นาสา	๑๕๐	นิคฺคณฺเฐ	๕๗๔	นิธน	๔๐๔
นาสิก	๑๕๐	นิคฺคณฺเฐ	๕๗๕	นิธานค	๓๓๗
นาสิกโรค	๓๒๔	นิคฺโขส	๑๒๘	นินท	๑๒๘
นาฬ	๔๕๓	นิโครธ	๕๕๑,๑๐๔๒	นินาท	๑๒๘
นาฬิ	๔๘๔,๑๐๕๗	นิฆณฺฑ	๑๑๑	นินท	๑๒๘
นาฬินฺธม	๕๐๖	นิจิต	๗๐๑	นินฺท	๑๒๑,๑๐๕๕
นาถ	๑	นิจฺจ	๕๖๓	นินฺท	๑๒๑
นิ	๑๑๖๕	นิจฺจ	๔๑,๗๐๙	นินฺน	๖๖๙
นิกฺกุ	๗๐๕	นิจฺจ	๑๕๙,๑๗๑	นินฺนค	๖๘๑,๖๘๓
นิกต	๗๓๗	นิช	๗๓๖	นินฺนหุต	๔๗๔
นิกติ	๑๗๗	นิชฺช	๑๒	นินฺนนาทิ	๑๒๙
นิกนฺติ	๑๖๒	นิชฺชิวฺห	๖๔๑	นินฺนนิมิตฺต	๗๖๐
นิกร	๖๒๙	นิชฺฌ	๖๐๘	นินฺนเนชก	๕๑๐
นิกส	๕๒๘	นิชฺฌ	๗๗๕	นิป	๗๗๔
นิกาม	๔๖๙	นิฐา	๙๑๒	นิป	๗๗๔
นิกาย	๒๐๕,๖๓๒,๑๑๐๔	นิฐู	๑๒๕,๗๑๔	นิป	๑๑๒๑
นิการณ	๔๐๓	นิณฺณ	๑๗๑	นิป	๖๘๐
นิกิฏฺฐ	๖๙๙	นิตนฺต	๔๑	นิป	๗,๗๒๑
นิกุณฺช	๖๐๙	นิตมฺพ	๒๗๒,๖๐๘	นิป	๗๔๓
นิกุเกสสีล	๓๒๑	นิตมฺพินี	๒๓๑	นิป	๗๗๓
นิกุโกลสชฺช	๕๑๖	นิตตล	๗๐๗	นิป	๗๔๘
นิกุช	๔๘๐,๘๘๘	นิตฺถ	๑๑๕	นิป	๔๕๓
นิกุชมนฺเีย	๗๗	นิตท	๘๐	นิป	๙๑
นิกุชิก	๓๔๓	นิตท	๙๑	นิป	๒๑๗
นิเกตน	๒๐๖	นิตท	๑๗๖	นิป	๗๔๘
นิชิล	๗๐๒	นิตท	๗๓๓	นิป	๙๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
นิพฺพรหน	๔๐๓	นิรํกติ	๗๗๕	นิหีน	๖๙๙
นิพฺพวน	๖,๘๙๖	นิรํมย	๓๓๑	นิหีนก	๕๑๖
นิพฺพวนสจฺจ	๖	นิรํส	๔๔๘	นึ	๑๑๖๗
นิพฺพิทฺธา	๒๐๒	นิรุตฺติ	๑๑๐	นึก	๖๑๙
นิพฺพุติ	๙,๑๐๑๕	นิรุตฺตภาว	๖	นึฆ	๘๙
นิพฺพุทฺธ	๔๐๒	นิโรธ	๖,๙๙๐	นึจ	๕๑๖,๗๐๘
นิพฺเพส	๕๓๑	นิลย	๒๐๕	นึจํ	๑๑๕๒
นิพฺภร	๔๑	นิลฺลร	๓๖๐	นึป	๕๖๑,๕๖๓
นิภ	๕๓๐	นิวห	๖๒๙	นึร	๖๖๑
นิมิตฺต	๙๑,๒๗๓,๙๗๙	นิวาป	๔๒๓	นึรวคฺคห	๗๒๘
นิมฺพ	๕๗๐	นิวาสน	๒๙๒	นึล	๙๖,๖๘๘
นิมฺพตฺร	๒๘	นิวุต	๗๔๖	นึลคฺิว	๖๓๔
นิมฺโม่ก	๖๕๕	นิเวสน	๒๐๖	นึลปิต	๙๘
นียติ	๙๐	นิสา	๖๙	นึลโลหิต	๑๗
นียนฺนฺดา	๓๗๖	นิสากร	๕๑	นึลสฺปป	๖๕๒
นียม	๑๗๑,๔๓๐, ๔๔๔,๑๐๗๘	นิสาท	๑๓๒,๑๓๔	นึลิกา	๕๗๕,๖๘๙
นียมก	๖๖๗,๙๘๙	นิสาทิน	๓๖๗	นึลินี	๕๘๕
นียุต	๔๗๔	นิสํนํถ	๕๒	นึลี	๕๘๕
นียุร	๒๘๕	นิสาปติ	๕๒	นึวาร	๔๕๐
นียุยาตฺน	๘๘๓	นิสํมน	๙๔๓	นึหาร	๕๖
นียุยาน	๓๙๕	นิสิต	๗๔๔	นึฟ	๖๒๗
นียุยฺห	๘๖๓	นิสึถ	๗๐	นึฟช	๖๒๕
นโยชฺช	๕๑๔	นิสึถินี	๖๙	นุ	๑๑๓๙,๑๑๕๘, ๑๑๙๘
นिरคฺคพ	๔๑๓,๗๑๗	นิสฺฐน	๔๐๓	นุติ	๑๑๘
นिरตฺถก	๗๑๕	นิสฺฐคฺค	๑๗๗	นุตฺต	๗๔๔
นिरนฺตร	๗๐๗	นิสฺฐน	๑๒๘	นุนฺน	๗๔๔
นिरพฺพุท	๔๗๕	นิสฺฐยทาทิก	๔๑๐	นุปมา	๓๐
นिरย	๖๕๗	นิสฺฐรณ	๙๘๙	นุหี	๕๘๗
นिरยป	๖๕๘	นิสฺฐาว	๔๖๖	นุตฺน	๗๑๓
นिरสน	๗๗๕	นิสฺฐเณ	๒๑๖	นุน	๑๑๕๐,๑๑๙๑
		นิสฺฐเสส	๗๐๒		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
นूपุร	๒๘๘	ปกุก	๕๔๖,๗๔๕,๑๐๑๗	ปจฺจนุต	๑๘๖
เนกฺขมฺม	๘๓๑	ปกุกม	๗๗๓	ปจฺจย	๙๑,๘๕๗
เนคม	๑๐๑๕	ปกฺข	๓๒๐,๓๙๐,	ปจฺจวี	๖๖๕
เนตฺตุ	๗๒๕		๖๒๗,๘๖๕	ปจฺจาทเส	๗๗๕
เนตฺต	๑๔๙,๑๑๐๙	ปกฺขนฺทิกกา	๓๒๕	ปจฺจามิตฺต	๓๔๕
เนตฺตชล	๒๖๐	ปกฺขปาส	๒๒๓	ปจฺจจฺฐ	๖๘
เนตฺตตารา	๒๖๐	ปกฺขิพิพาส	๖๔๒	ปจฺจจฺห	๗๖๕
เนตฺตติก	๕๑๐	ปกฺขี	๖๒๔	ปจฺจเจกมฺมุณี	๑
เนตฺตตีล	๓๙๑,๑๐๘๙	ปโกฏฺฐิ	๔๗๔	ปจฺจณา	๑๒๐๐
เนปกุก	๑๕๔	ปโกฏฺฐนฺต	๒๖๕	ปจฺจณาตปา	๑๖๙
เนปจฺจน	๒๘๒	ปชฺชม	๒๕๙	ปจฺจณาธาณี	๕๒๑
เนมิ	๓๗๓	ปคฺคพฺภ	๗๓๑	ปจฺจณาพฺนุช	๖๖๖
เนมินฺุชฺร	๒๖	ปคฺคณ	๗๐๘	ปจฺจนิ	๕๒๔
เนรณฺุชฺร	๖๘๓	ปคฺคคห	๔๐๗	ปจฺจนิม	๒๙,๗๑๔
เนรยิก	๖๕๘	ปคฺคคาห	๑๕๖	ปจฺจนิมกตฺตติก	๗๖
เนริต	๓๒	ปเค	๑๑๕๒	ปชฺวี	๓๗๙
เนรฺ	๒๕	ปฆณ	๒๑๘	ปชา	๙๓,๑๐๕๒
เนสาท	๕๑๘	ปฆาณ	๒๑๘	ปชานาถ	๑๖
โน	๑๑๔๗	ปงฺก	๖๖๓,๑๐๙๓	ปชาปติ	๑๕,๔๒,๑๐๐๐
โนนิต	๕๐๐,๕๐๑	ปงฺกชฺฉินี	๖๙๐	ปชาปตี	๒๓๗
นุยาย	๓๕๓	ปงฺเกรฺห	๖๘๕	ปชฺช (ปชฺชชา)	๑๙๑
นุยาส	๔๗๒	ปงฺคฺ	๓๑๙	ปชฺช	๔๒๕,๑๐๓๕
นุหารฺ	๒๗๙	ปงฺคฺพ	๓๑๙	ปชฺชชฺชน	๔๗
(ป)		ปจฺลยาธิกา	๑๗๖	ปชฺชชฺชิต	๓๑๖
ป (อุปสคฺค)	๑๑๖๓	ปจา	๗๖๒	ปณฺจกฺกฺฐภณฺุช	๓๕๘
ปกฺกฺ	๕๓๖,๖๙๙	ปจฺร	๗๐๓	ปณฺจการฺ	๕๐๕
ปกติ	๙๒,๑๗๗,	ปจฺจกฺข	๗๑๖	ปณฺจโครส	๕๐๑
	๓๕๐,๘๑๘	ปจฺจกฺขาน	๗๗๕	ปณฺจจฺจคิกตฺตริย	๑๓๙
ปการ	๑๐๔๙	ปจฺจคฺช	๗๑๓	ปณฺจจฺจนาถ	๔
ปกาล	๓๗,๑๐๑๖	ปจฺจตฺตติก	๓๔๔	ปณฺจจฺทลี	๗๓
ปกริย	๕๖๖	ปจฺจณีก	๓๔๕	ปณฺจจม	๑๓๒,๑๓๔,๕๐๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปณจมหานที	๖๘๒	ปณฺโฆส	๑๑๘	ปณฺณิ	๕๖๔
ปณจมหาปริจจาค	๔๒๑	ปณฺณิฉนทนีย	๔๖๘	ปณฺณ	๓๗๙
ปณจโลณ	๔๖๑	ปณฺณิฉนทยา	๕๒๙	ปณฺณาน	๓๙๕, ๑๑๒๒
ปณจสร	๔๓	ปณฺณิณณณ	๑๗๑	ปณฺณูล	๕๙๕
ปณจสหตมฺมิก	๔๓๘	ปณฺณิทฺธิ	๑๑๘	ปณ	๗๑๕, ๙๓๒
ปณจสิข	๒๔	ปณฺณินิธิ	๕๒๙	ปณ	๕๓๒, ๙๐๘
ปณจานน	๑๗	ปณฺณิปกฺข	๓๔๔	ปณก	๖๙๐
ปณจาล	๑๘๔	ปณฺณิปตฺติ	๑๕๓, ๙๔๕	ปณย	๘๕๖
ปณจาลิกา	๕๒๓	ปณฺณิปถ	๑๙๓	ปณว	๑๔๔
ปณณ	๒๒๙	ปณฺณิปนฺน	๗๕๗	ปณวาฬิ	๖๘๓
ปณณตฺติ	๙๗๒	ปณฺณิปาณฺนิ	๕๒๙	ปณินิต	๗๕๒
ปณณา	๑๕๒	ปณฺณิปาท	๓๐๙	ปณินิธาน	๔๒๖
ปณณาณ	๑๕๓, ๑๐๖๑	ปณฺณิปาทน	๙๖๕	ปณินิธิ	๓๔๗, ๔๒๖
ปณณาต	๗๒๔	ปณฺณิพิมฺพ	๕๒๙	ปณินิยุย	๔๗๑
ปณฺห	๑๑๕	ปณฺณิภย	๑๖๗, ๙๙๐	ปณินิต	๘, ๖๙๕, ๙๔๐
ปณฺหวิวาก	๓๔๑	ปณฺณิภาก	๕๒๙	ปณฺนทก	๒๔๒
ปณฺหิปณฺณี	๕๘๔	ปณฺณิภาน	๑๕๓, ๙๗๒	ปณฺนทฺร	๙๕, ๓๖๑
ปณฺ	๑๙๘, ๒๙๐	ปณฺณิภายฺตุต	๗๓๑	ปณฺนทว	๑๖
ปณฺงค	๖๔๕	ปณฺณิภู	๕๓๒	ปณฺนทิต	๒๒๗
ปณฺจจร	๒๙๓	ปณฺณิมคค	๑๙๓	ปณฺนทฺ	๙๖, ๑๘๕
ปณฺล	๒๑๘, ๙๔๑	ปณฺณิมา	๕๒๙	ปณฺนทฺกมฺพล	๒๒
ปณฺลิกา	๓๑๓	ปณฺณิมาน	๕๒๙	ปณฺนทฺร	๙๗
ปณฺห	๑๔๔	ปณฺณิชาตินา	๕๒๙	ปณฺณ	๕๔๓
ปณฺภากา	๓๙๗	ปณฺณิรว	๑๑๘	ปณฺณรสี	๗๓
ปณฺภิกติ	๕๒๙	ปณฺณิวากฺย	๑๑๔	ปณฺณว	๖๐๖
ปณฺภิกมฺม	๒๘๒	ปณฺณิวีส	๔๘๕	ปณฺณวการ	๓๕๖
ปณฺภิกา	๒๒๐, ๓๑๓	ปณฺณิสฺสฺติ	๑๑๘	ปณฺณยวิภูกยสาลา	๒๑๓
ปณฺภิกูล	๗๑๙	ปณฺณิสฺสว	๑๗๑	ปณฺณยวีธิกา	๒๑๓
ปณฺภิกุมน	๒๑๐	ปณฺณิหาร	๒๑๙	ปณฺนฺหิ	๒๗๗
ปณฺภิกุคห	๙๐๘	ปณฺ	๗๒๑, ๙๒๖	ปตงค	๖๒๔
ปณฺนิษ	๑๖๔, ๑๑๑๑	ปณฺณิน	๑๙๘	ปตตฺต	๖๒๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปตนุต	๖๒๕	ปตตุยาน	๖๒๕	ปทุทธิ	๑๙๑, ๒๕๘
ปตานนี	๕๕๐	ปตตानीก	๓๘๓	ปทุมนาภ	๑๖
ปตาป	๓๕๑	ปตฺติ	๓๗๗, ๑๐๑๒	ปทุมินี	๖๙๐
ปตาปน	๖๕๗	ปตฺตี	๓๘๘, ๑๐๕๐	ปทุมี่	๓๖๐
ปติ ๒๔๐, ๗๒๕, ๑๑๗๘		ปตฺตุนฺณ	๒๙๑	ปเทศ	๒๖๗
ปติภิกฺขุ	๖๙๙	ปตฺถ	๔๗๘, ๔๘๒, ๔๘๔,	ปเทศน	๓๕๖, ๔๒๐
ปติภิกฺขุยา	๓๓๐		๖๐๗, ๑๐๔๔	ปโทส	๖๘, ๑๐๒๗
ปติญญา	๑๗๑	ปตฺถนา	๔๒๖	ปธาน	๙๒, ๑๕๖, ๓๔๐,
ปติญา	๑๑๓๐	ปตฺถาว	๗๗๐		๖๙๕, ๙๘๓
ปติทาน	๔๗๒	ปตฺถิว	๓๓๓	ปน	๑๑๙๖
ปตินี	๒๓๗	ปโตท	๔๔๘	ปนส	๕๖๙
ปติปาทน	๔๒๐	ปถ	๑๙๐	ปนาฬิ	๖๘๓
ปติพพตา	๒๓๔	ปถทุธิ	๒๐๒	ปนฺต	๗๑๔
ปติภาค	๑๐๗๗	ปถวี	๑๘๑	ปนฺติ	๕๓๙
ปติมุกก	๓๗๘	ปถาวี	๓๔๗	ปนฺถ	๑๙๐
ปติมพฺรา	๒๓๕	ปถิก	๓๔๗	ปนฺน	๗๕๑
ปติรูป	๑๑๔๔	ปถิต	๗๒๔	ปนฺนค	๖๕๓
ปติรูป	๗๑๕	ปท	๘, ๙๑, ๒๗๗, ๘๑๙	ปนฺนรสี	๗๓
ปติสุญญา	๒๓๕	ปทค	๓๗๗	ปปญจ	๗๖๘
ปติสุสย	๒๐๖	ปทจย	๑๐๖	ปปท	๒๗๗
ปตีก	๒๗๘	ปทญาน	๙๒	ปปา	๒๑๔
ปตීจ	๒๙	ปทร	๑๐๐๙	ปปาด	๖๐๘
ปตีด	๗๒๔, ๙๓๖	ปทวี	๑๙๑	ปปีตมท	๑๕
ปตීร	๖๖๔	ปทาชย	๓๗๗	ปปีตมท	๒๔๘
ปตීหาร ๒๑๙, ๓๔๑, ๑๐๑๘		ปทาทิ	๓๗๗	ปปฺตุด	๒๔๗
ปตฺต	๔๓๙, ๔๔๓, ๔๕๗,	ปทาว	๔๐๒	ปปฺนนาฏ	๕๙๔
	๕๔๓, ๕๙๓, ๖๒๗,	ปทิก	๓๗๗	ปพฺนถกปฺปน	๑๑๓
	๗๕๓, ๙๓๗	ปทึป	๓๑๖	ปพพ	๖๐๐, ๘๘๙
ปตฺตงค	๓๐๑	ปทึเปยฺย	๔๒๒	ปพพชิต	๔๓๓
ปตฺตปญจตฺต	๔๐๕	ปทุม	๔๗๖, ๖๘๕, ๘๙๕	ปพพต	๖๐๕
ปตฺตพพ	๗๔๕	ปทุมราค	๔๙๑	ปพพตึนฺนทน	๑๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปภงฺกกร	๖๒	ปรกุกม	๑๕๖,๓๙๘,๙๖๗	ปริณย	๓๑๘
ปภณฺชน	๓๗,๕๕๔	ปรตฺนต	๗๒๘	ปริณาย	๒๙๕
ปภว	๙๑,๙๐๐	ปรปฺปญฺญ	๖๓๓	ปริตฺต	๓๒๘
ปภา	๖๔	ปรปฺปรีต	๑๖	ปริตฺต	๗๐๔,๑๐๒๙
ปภากร	๖๓	ปรภต	๖๓๓	ปริตฺตโถม	๓๖๕
ปภาต	๖๘	ปรม	๕๕,๖๙๕	ปริตฺต	๑๑๔๖
ปภาว	๓๕๑	ปรมตฺถสจฺจ	๖	ปริทฺทว	๑๒๓,๑๖๕
ปภินฺน	๓๖๒	ปรมนฺน	๔๑๘	ปริเทว	๑๖๕
ปภุ	๗๒๕	ปรมาณู	๑๙๔	ปริธิ	๖๕
ปมตฺตพฺนฺธ	๔๓	ปรมฺมุข	๑๑๕๗	ปริปนฺนถี	๓๔๔
ปมถน	๔๐๓	ปรเมฆฺฏิ	๑๕	ปริพาหิร	๗๐๓
ปมถาธิป	๑๗	ปรวณฺต	๗๒๘	ปริภณฺต	๒๙๖
ปมทวน	๕๓๘	ปรสฺสุเว	๑๑๕๕	ปริภว	๑๗๒
ปมทา	๒๓๐	ปรา (อุปสคฺค)	๑๑๖๔	ปริภาสน	๑๒๑,๘๙๙
ปมา	๗๖๓	ปราค	๕๔๕	ปริภุต	๗๕๖
ปมาณ	๘๑๕	ปราชย	๔๐๒	ปริมล	๑๔๕
ปมาท	๑๗๓	ปราธิน	๗๒๘	ปริยตฺต	๔๖๙
ปมิตฺติ	๗๖๓	ปราภว	๑๗๒,๑๐๘๕	ปริยตฺตติ	๗๘๔,๙๙๑,๑๑๙๐
ปมุข	๒๑๘,๖๙๔,๙๓๒	ปรายณ	๗,๗๕๘,๙๖๓	ปริยนฺต	๗๑๔
ปมุท	๘๗	ปรายตฺต	๗๒๘	ปริยาปนฺน	๗๔๒
ปมุทิต	๗๕๒	ปราสุ	๔๐๕	ปริยาย	๑๒๐,๔๒๙,๘๓๗
ปมฺปก	๖๑๘	ปริ (อุปสคฺค)	๑๑๗๕	ปริเยฆฺฏิ	๔๒๘
ปมฺปฏก	๖๑๘	ปริกฺขก	๗๒๖	ปริเยสนา	๔๒๘
ปมฺห	๒๕๙	ปริกฺขาร	๔๓๙,๙๗๑	ปริเยสิต	๗๕๓
ปโมท	๘๘	ปริกฺขิตฺต	๗๔๖	ปริโยสถาน	๗๗๑
ปย	๕๐๐,๖๖๑,๑๐๖๓	ปริขา	๒๐๕	ปริรมฺภ	๗๗๔
ปยต	๔๔๒	ปริคฺคห	๗๒๘,๘๗๐	ปริวตฺต	๔๗๒
ปยฺยก	๒๔๘	ปริจย	๗๖๙	ปริวาท	๑๒๐
ปโยชน	๑๐๓๗	ปริจาริก	๕๑๔	ปริวาทินี	๑๓๘
ปโยธร	๒๗๐,๑๐๔๒ถ	ปริชาตก	๒๘	ปริวาร	๘๕๔
ปร	๖,๓๔๔,๖๙๕,๘๔๓	ปริณต	๗๔๕	ปริเวส	๖๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปริสสร	๑๙๐	ปวนพยาธิ	๑๖	ปสุตา	๒๓๕
ปริสสา	๔๑๔,๔๑๕	ปวมาน	๓๗	ปสุติ	๗๖๑
ปริสฺสสงฺค	๗๗๔	ปวร	๖๙๔	ปสุติกา	๒๓๕
ปริสฺสสวาน	๔๓๙	ปวहन	๖๖๘	ปสุส	๒๖๔
ปริหาร	๑๐๐๒	ปวารณา	๑๐๐๕	ปสุสทวยวิตฺถต	๒๖๙
ปริหารก	๒๘๕	ปวาสน	๔๐๓	ปสุสาว	๒๗๕
ปริหาส	๑๗๖	ปวาท	๗๖๘,๙๖๒	ปสุสาส	๓๙
ปเรต	๔๐๕,๙๓๖	ปวาฬ	๔๙๐,๙๐๗	ปเสวก	๑๓๘
ปโรสฺต	๗๐๔	ปวิ	๒๔	ปหรณ	๓๒,๓๘๕
ปล	๔๘๐	ปวิตฺต	๔๔๒,๖๙๘	ปหาร	๗๒,๑๑๒๔
ปลคณฺห	๕๐๖	ปวิทารณ	๓๙๙	ปหาราบท	๑๔
ปลณฺหุ	๕๙๕	ปวิสิเลส	๗๖๕	ปหุต	๗๐๓
ปลย	๘๒,๔๐๔,๑๐๕๑	ปวีณ	๗๒๑	ปเหณก	๓๕๖
ปลล	๒๘๐	ปเวณิ	๒๕๘,๓๖๕,๑๐๕๓	ปัส	๓๙๕
ปลวก	๕๑๗	ปลต	๒๖๗,๔๘๒	ปาก	๗๖๒,๑๐๕๐
ปลวงฺค	๖๑๔	ปลตฺถ	๗๕๒	ปากฎ	๒๒๕,๗๒๔
ปลวงฺค	๖๑๔	ปลท	๖๑๙	ปากฎาน	๒๑๑
ปลาป	๑๒๓,๑๑๒๔	ปลนฺน	๖๗๐	ปากฎาสน	๒๐
ปลายน	๔๐๒	ปลนฺนตา	๕๔	ปากฎาร	๒๐๓
ปลาล	๔๕๓	ปลนฺนา	๕๓๓	ปากฎี	๒๙
ปลาส	๙๗,๕๔๓, ๕๕๕,๑๐๑๖	ปลยฺห	๔๐๐,๑๑๔๙	ปาชน	๔๔๘
ปลาสาท	๖๑๓	ปลร	๗๖๙	ปาชิตฺ	๓๗๖
ปลิฆ	๒๑๗	ปลว	๕๔๕,๖๐๘,๗๖๑,๙๐๒	ปาฎล	๙๗
ปลลฺงก	๓๐๘	ปลฺสฺสา	๑๑๙	ปาฎลิตฺต	๒๐๑
ปลลล	๖๗๘	ปลสาท	๕๔,๑๐๗	ปาฎลิตฺ	๕๕๙
ปลลว	๕๔๓	ปลสาณ	๒๘๒	ปาฎิกา	๒๒๐
ปลลวฺจคม	๖๑๓	ปลิติ	๗๖๔	ปาฎิปท	๗๒
ปว	๗๗๓	ปลิทฺถ	๗๒๔	ปาฎิหารก	๕๑๒
ปวตฺติ	๑๑๓,๗๖๘,๑๐๕๓	ปลฺสุ	๖๒๐,๑๑๑๑	ปาฎิหาริย	๗๗๒
ปวน	๓๗,๕๓๖,๗๗๓	ปลฺสุปติ	๑๖	ปาฎิหิร	๗๗๒
		ปลฺสุपालน	๔๔๖	ปาฎิเหร	๗๗๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปา	๗๗๔	ปาทุกา	๓๕๘,๕๒๕	ปาวาร	๒๙๒
ปา	๕๘๒	ปาทุท	๖๕๔	ปาวุส	๘๐,๖๗๑
ปากัน	๖๗๔	ปาน	๓๙๘,๔๒๒,๑๑๒๓	ปาส	๒๕๗,๕๒๐,๙๐๔
ปาณ	๙๓,๓๙๘, ๔๐๗,๙๔๖	ปานกูป	๖๗๗	ปาสก	๕๓๒
ปาณก	๖๒๓	ปานมณฑล	๕๓๔	ปาสถิ	๒๗๗
ปาณิ	๒๖๕,๒๖๗,๑๐๐๗	ปานมนุฑิ	๒๑๒	ปาสถุ	๔๔๑
ปาณิคหิตา	๒๓๗	ปานี	๖๖๑	ปาสถาน	๖๐๕
ปาณิคคห	๓๑๘	ปานียสาธิก	๒๑๔	ปาสถานการณ	๓๙๓
ปาณิม	๕๑๑	ปาป	๘๔	ปาสถานมจจน	๖๗๔
ปาณิมุตต	๓๘๗	ปาปกรูตา	๑๕๘	ปาสถา	๒๑,๒๐๘,๒๐๙
ปาณิวาท	๕๑๑	ปาปิมนตุ	๔๒	ปาหุน	๔๒๔
ปาณี่	๙๓	ปาภต	๓๕๕,๔๗๑,๑๑๒๗	ปาฬิ	๕๓๙,๙๙๖
ปาตาล	๖๔๙,๘๘๙	ปาม	๓๒๗	ปิก	๖๓๓
ปาติ	๔๔๓	ปาโมกข	๖๙๕	ปิงค	๙๘
ปาติโภาค	๕๓๒	ปาโมชช	๘๘	ปิงคกข	๑๗
ปาตุ	๑๑๔๙,๑๑๕๗, ๑๒๐๐	ปายส	๓๐๖	ปิงคค	๙๘,๓๖๑
ปาโต	๑๑๕๒	ปายาส	๔๑๘	ปิงคคมกขิก	๖๔๕
ปาเถย	๓๘๐	ปายู	๒๗๔	ปิงคลา	๓๐
ปาท	๒๗๗,๔๘๐,๕๔๙, ๖๑๐,๑๐๓๐	ปาโย	๑๑๕๓	ปิจุ	๔๙๔
ปาทกฏก	๒๘๘	ปาร	๙,๖๖๕	ปิจุล	๕๖๑
ปาทคณิ	๒๗๗	ปารท	๔๙๓	ปิจุนิลา	๕๖๕
ปาทคค	๒๗๗	ปารมุปริย	๔๑๒	ปิณจ	๖๒๗,๖๓๕
ปาทงคท	๒๘๘	ปารโลกิก	๘๖	ปิณช	๔๐๓
ปาทป	๕๓๙	ปาราวต	๖๓๖	ปิฎก	๕๒๔,๙๙๑
ปาทปริจาริกา	๒๓๗	ปาริจริยา	๔๒๘	ปิฎก	๒๗๐,๑๐๗๕
ปาทปเณ	๓๒๕	ปาริจจตตก	๒๘	ปิฎก	๔๖๓
ปาทาทิก	๓๗๗	ปาริกท	๒๘	ปิฎกสงฆาฏก	๒๑๙
ปาทุ	๕๒๕	ปาเรวต	๖๓๖	ปิฎก	๒๗๐
		पालิต	๗๕๔	ปिर	๔๕๖
		पालิกท	๕๕๓	ปิณ	๔๙๓,๑๐๑๗
		ปาวก	๓๓	ปิณ	๓๐๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปิณฑิกา	๓๗๔	ปีหา	๑๐๓,๑๖๓	ปุณฺฑริก	๓๐,๔๗๖,๕๕๘,
ปิณฑิต	๑๐๗๓	ปีพกา	๓๒๔		๖๑๑,๖๘๖,๘๙๖
ปีตมฺพร	๑๖	ปี	๓๑๑,๙๗๑	ปุณฺฑริกฺข	๑๖
ปีตมฺห	๑๕,๒๔๗,๑๑๑๘	ปีกา	๓๑๑	ปุณฺณ	๗๔๙
ปีตุ	๑๕,๒๔๓, ๒๔๙,๑๑๑๘	ปีสฺปิ	๓๑๙	ปุณฺณกุมภ	๓๕๙
ปีตุจฺฉา	๒๔๘	ปีณ	๗๕๙	ปุณฺณปตฺต	๓๕๕
ปีตุทาน	๔๒๓	ปีต	๙๗,๗๕๒,๑๐๐๘	ปุณฺณมา	๗๓
ปีตุปฺติ	๓๒	ปีตฺน	๓๐๓,๔๙๓	ปุณฺณมาลี	๗๓
ปีตุต	๒๘๑	ปีตฺนํ	๕๕๔	ปุตฺนา	๕๖๙
ปีธาน	๕๐	ปีตฺสาร์	๓๐๑	ปุตฺต	๒๓,๒๔๐
ปีนทฺธ	๓๗๘	ปีตฺสาล	๕๖๓	ปุตฺตตีตฺต	๒๔๙
ปีนากี	๑๗	ปีติ	๘๗,๓๖๘,๑๑๒๙	ปุตฺตฺตา	๒๔๙
ปีปาสา	๔๖๗	ปีน	๗๐๑	ปุตฺตฺตี	๒๔๑
ปีปฺพล	๕๕๑	ปีนส	๓๒๔	ปุถฺวี	๑๘๑
ปีปฺพล	๕๒๗,๕๕๙,๙๐๙	ปียฺฐ	๒๕	ปุถุ	๗๐๐,๑๑๓๗
ปีปฺพลี	๕๕๙,๕๘๓	ปีลุ	๓๖๐,๕๕๔	ปุถุก	๒๕๑
ปีย	๒๔๐,๖๙๗,๙๗๔	ปีวร	๗๐๑	ปุถุกตฺตฺตา	๔๓๐
ปียํ	๕๖๑,๕๖๓,๖๒๐	ปุกฺกุต	๕๐๘	ปุถุชฺชน	๔๓๕,๑๐๘๔
ปียงฺค	๔๕๒,๕๗๑	ปุคฺคล	๙๓,๑๐๘๕	ปุถุล	๗๐๐
ปียา	๒๓๗,๙๗๔	ปุงฺคว	๖๙๖,๑๐๙๑	ปุถุโลม	๖๗๑
ปียาล	๕๕๖	ปุจฺฉิมฺนท	๕๗๐	ปุณ	๑๑๙๙
ปีลฺกข	๕๕๙,๕๖๒	ปุจฺฉ	๓๗๑	ปุณนฺนวา	๕๙๖
ปีลนฺธน	๒๘๓	ปุจฺฉมฺล	๓๖๓	ปุณปฺปฺนํ	๑๑๓๗
ปีลว	๖๒๖	ปุจฺฉนา	๑๑๕	ปุณพฺพสุ	๑๖,๕๘
ปีลลก	๒๕๑	ปุจฺฉนาวิวาก	๓๔๑	ปุณพฺพว	๒๖๘
ปีลลก	๒๕๑	ปุณฺช	๖๓๐	ปุณฺนาค	๕๕๖
ปีสํค	๙๘	ปุณฺณ	๘๕,๙๗๗	ปุปฺผ	๑๔๗,๒๓๘,๕๔๐,
ปีสาง	๑๓	ปุณฺณวณฺต	๗๒๒		๕๔๕,๕๙๓,
ปีสิต	๒๘๐	ปุณฺน	๗๕๙		๙๐๓๑๐๙๑
ปีสุน (ปีสุน)	๓๐๓,๗๓๗	ปุณฺนเกทน	๑๙๘	ปุปฺผจฺจทก	๕๐๘
		ปุณฺ	๗๔๖,๑๐๗๖	ปุปฺผช	๕๔๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ปุบุผทนต์	๓๐	ปุริสเมธ	๔๑๓	เปชฺฌ	๖๒๗
ปุบุผทาม	๓๐๗	ปุริโสตุตม	๑๖	เปจฺจ	๑๑๕๘
ปุบุผธนฺวา	๔๓	ปุรี	๓๒, ๑๙๘, ๒๐๑	เปฏฺก	๕๒๔
ปุบุผราค	๔๘๙	ปุเรคามี	๓๗๙	เปต	๔๐๕, ๙๓๖
ปุบุผวดี	๒๓๙	ปุเรจฺร	๓๗๘	เปม	๑๗๓
ปุบุผาทิพนฺธ	๕๔๔	ปุเรจารี	๓๗๘	เปยฺย	๔๖๖
ปุพฺพ ๒๙, ๓๒๕, ๗๑๕, ๙๕๑		ปุโรค	๓๗๙	เปลก	๖๑๗
ปุพฺพกตฺติก	๗๖	ปุโรคม	๓๗๙	เปลว	๗๐๗
ปุพฺพงฺคฺม	๓๗๙	ปุโลม	๔๔	เปส	๕๑๔
ปุพฺพช	๑๔, ๒๕๔	ปุสฺสฺสรณ	๓๗๒	เปสการ	๕๐๗
ปุพฺพณฺณ	๔๕๐	ปุสว	๖๒๓	เปสส ๖๙๓, ๗๒๑, ๑๐๗๐	
ปุพฺพเทว	๑๔	ปุพิน	๖๖๓	เปสฺส	๕๑๔
ปุพฺพภทฺทปทา	๖๐	ปุค ๖๐๒, ๖๐๔, ๖๓๐, ๑๐๕๑		เปสฺวา	๕๒๔
ปุพฺพวิทฺท	๑๘๓	ปุชา	๔๒๕	โปกฺขร	๑๓๘, ๓๖๕,
ปุพฺพเสส	๖๐๖	ปุชิต	๗๕๐		๖๘๕, ๘๒๗
ปุพฺพาสาสุหา	๕๙	ปุชย	๑๒	โปกฺขรณิ	๒๓, ๖๗๗
ปุพฺพภูตฺริส	๖๕	ปุต	๔๔๒, ๖๙๘	โปกฺขรสาดก	๖๒๖
ปุม	๒๒๗	ปุตฺติก	๕๖๖	โปกฺกค	๖๐๑
ปุร ๑๙๘, ๕๕๗, ๑๐๖๐		ปุตฺติกฺก	๕๗๑	โปกฺกปท	๖๑
ปุรกฺขต	๘๙๑	ปุตฺติกรช	๕๖๖	โปกฺกปาท	๗๕
ปุรตฺถา	๑๑๙๔	ปุตฺติคนฺธิ	๑๔๖	โปณ	๑๐๖๙
ปุรโต	๑๑๔๘	ปุตฺติมุตฺต	๒๗๕	โปต	๒๕๑, ๖๖๘, ๑๑๑๘
ปุรนฺทร	๒๐	ปุตฺติลตฺตา	๕๘๑	โปตก	๒๕๑
ปุรสฺสร	๓๗๙	ปุป	๔๖๓	โปตวาท	๖๖๗
ปุรา	๑๑๙๔	ปุปปณฺธิย	๕๑๑	โปตฺถ	๕๒๓
ปุราณ	๗๑๓	ปุปฺย	๕๑๑	โปตฺถก	๑๐๐๖
ปุราณปุริส	๑๖	ปุย	๓๒๕	โปตฺถลิกฺกา	๕๒๓
ปุราตน	๗๑๓	ปุริต	๗๔๙	โปริส ๒๒๗, ๒๖๙, ๘๘๕	
ปุราวตฺตปฺพนฺธ	๑๑๑	ปลว	๖๖๕	โปส	๒๒๗
ปุรินฺทท	๑๘	ปลวงฺคฺม	๖๑๓	โปสิต	๗๔๖
ปุริส ๙๒, ๒๒๗, ๑๐๔๖		เปชิต	๗๔๔		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ผคฺคว	๕๙๘	ผุสฺสตา	๕๘	พลาราดิ	๒๐
ผคฺคฺน	๗๖	ผคฺคฺ	๕๗๒, ๖๙๘	พลี ๑๔, ๓๕๔, ๔๒๕, ๘๙๗	
ผคฺคฺนึ	๕๙	ผเนิล	๕๕๕, ๕๕๙	พลีฉฺฉิ	๑๖
ผณฺชชก	๕๗๙	โผฏ	๓๒๔, ๓๙๙	พลีปุฏฺ	๖๓๘
ผณฺ	๖๕๓	โผฏพฺพ	๑๔๙	พลีพทฺ	๔๙๕
ผรฺรฺ	๓๙๓	(พ)		พหิ	๑๑๕๓
ผรฺรฺ	๑๒๕, ๙๖๒	พก	๖๔๒	พหิทฺธา	๑๑๕๓
ผล	๒๗๓, ๕๔๖, ๕๙๓, ๙๕๒	พท	๕๕๙	พหิทฺวาร	๒๐๕
ผลก	๓๙๒	พทรา	๕๘๙	พหุ ๗๐๓, ๑๐๗๒	
ผลวณฺตุ	๕๔๑	พทรี	๕๕๘	พหุกฺขม	๔
ผลฺน	๕๔๑	พทฺทปท	๖๑	พหุคารยฺหวจ	๗๓๕
ผลฺ	๕๔๑	พทฺ	๗๔๗	พหุปฺปท	๗๒๓
ผโลทนย	๑๐	พทฺเวร	๑๖๕	พหุเกท	๗๒๐
ผสฺส	๙๔, ๑๔๙, ๓๔๗	พธิร	๓๒๒	พหุล	๗๐๓
ผสฺสณ	๔๒๐	พนฺธิกึ	๒๓๓	พหุลา	๕๙๑
ผสุ	๖๐๐	พนฺธน	๓๕๔, ๓๖๕, ๕๒๐, ๗๖๔	พหุวารก	๕๕๘
ผาณิต	๔๖๒	พนฺธนาการ	๔๐๗	พหุวิธ	๗๑๗
ผาติ	๗๖๐	พนฺธว	๒๔๓	พหิส	๖๗๔
ผารุสฺก	๒๓	พนฺธฺ	๒๔๓	พากฺจึ	๕๘๖
ผาล	๒๙๗, ๔๔๘	พนฺธฺก	๕๗๕	พาณ (วาณ)	๓๘๙
ผาสฺ	๘๘	พนฺธฺชิวก	๕๗๕	พาธา	๑๐๙๗
ผาสฺกา	๒๗๘	พนฺธฺปฺกฺปฺผ	๕๖๓	พาราณสี	๑๙๙
ผาสฺลิกา	๒๗๘	พปฺ	๒๖๐	พาล ๒๕๑, ๗๒๑, ๙๒๓	
ผิย	๖๖๘	พพฺ	๖๑๕, ๑๐๘๐	พาลตนย	๕๖๗
ผุฏ	๕๔๒, ๗๑๖	พล	๓๕๐, ๓๘๑, ๓๙๘, ๘๙๔	พาลตา	๒๕๐
ผุฏฺน	๗๕๙			พาลตฺต	๒๕๐
ผุฏฺจ	๓๕	พลกฺการ	๔๐๐	พาลิส	๗๒๑, ๑๐๗๘
ผุฏฺล	๕๔๒	พลช	๖๗๑	พาลย	๒๕๐
ผุฏฺต	๖๖๐	พลฉ	๑๑๓๘	พาลยฺย	๕๐๒
ผุฏฺ	๕๘, ๗๖	พลาภา	๖๔๒	พาหนต	๒๙๖
				พาหลยฺย	๑๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
พาหา	๒๖๕	พุนุท	๕๔๙	พยุภูงกุงกุฏ	๓๗๘
พาหิรั	๑๑๕๓	พุนุติกาพทฐ	๓๑๐	พยุห	๒๐๒,๓๘๑,
พาหิร	๗๐๓	พุกุกขิต	๗๕๖		๖๓๑,๑๐๐๘
พาหิรา	๑๑๕๓	เพลว	๕๕๖	พุรหตี	๕๘๘
พาหุ	๒๖๕	โพธกร	๓๙๖	พุรหา	๗๐๐
พาหุช	๓๓๕	โพธิ	๕๕๑,๘๐๕	พุรหุม	๑๕,๘๑๒
พาหุมูลวิภูสณ	๒๘๗	โพนุทิ	๑๕๑	พุรหุมจิริย	๗๘๓
พาหุมูล	๒๖๔	โพยมเกส	๑๗	พุรหุมจारी	๔๐๙
พาฬุห	๔๑	พยุคคม	๖๑๑	พุรหุมพนรุ	๔๐๘
พินุทการก	๑๒	พยุคში	๕๘๕	พุรหุมมา	๔๐๘
พินุท	๑๒๙,๔๗๕, ๖๖๐,๑๑๑๕	พยุคშიનส	๖๓๗	พุรหุมี่	๑๐๕
พิมุพ	๕๓,๕๒๙,๙๒๐	พยุณชน	๔๖๔,๘๗๙	พุรหามณ	๑๐,๔๐๘
พิมุพกา	๕๙๑	พยุตตุ	๒๒๘,๗๑๖,๑๐๖๖	พุรหามณสัจจ	๖
พิมุพา	๓๓๖	พยุตตุย	๗๗๖		(ภ)
พิมุโพหน	๓๑๑	พยุธ	๗๖๒	ภ	๕๗
พิล	๖๔๙,๑๑๐๐	พยุมฺห	๒๕	ภกฺขก	๗๓๔
พิลงฺค	๕๘๖	พยุย	๗๖๔	ภกฺขิต	๗๕๗
พิลล	๕๕๖	พยุวธา	๕๑	ภค	๒๗๓,๘๔๔
พิฬก (พิฬาล, พิล)	๔๖๑	พยุวาย	๓๑๗	ภคณฺทล (ภคณฺทร)	๓๒๘
พิฬงฺค	๔๖๐	พยุสน	๘๙,๘๙๐	ภคฺวนฺตุ	๑,๑๐๙๙
พิฬาร	๖๑๕	พยุากรณ	๑๑๐	ภคาลี	๑๗
พีช	๙๑,๒๗๓,๙๕๑	พยุากุล	๗๓๖	ภคฺ	๑๐๙
พีชโกส	๖๘๗	พยุาช	๑๗๗	ภคฺค	๑๗,๑๘๕
พีชนี	๓๑๖	พยุาธ	๕๑๘	ภงฺค	๒๙๑,๔๐๒,
พีชปุร	๕๗๗	พยุาธิ	๓๒๓,๕๙๒		๖๖๒,๑๑๓๑
พีภจฺฉ	๑๐๒,๑๐๖๗	พยุาธิต	๓๒๒	ภจฺจ	๕๑๔
พุทฐ	๑,๒๒๙, ๗๕๗,๑๐๔๓	พยุาธิมาตก	๕๕๒	ภชฺมาน	๓๕๓
พุทฺธิ	๑๕๒	พยุาปาท	๑๖๔	ภภู	๓๗๖
พุฑ	๓๒,๖๑,๑๐๗,๒๒๘	พยุาภงฺคี	๕๒๕	ภภูยว	๔๖๓
		พยุาม	๒๖๙	ภณฺนิต	๗๕๕
		พยุาส	๗๖๘	ภณฺฑ	๙๒๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ภณฺชาน	๔๐๐	ภรณฺณี	๕๘	ภารวาท	๕๑๔
ภณฺชสาลา	๒๑๓	ภริยา	๒๐,๒๓๗	ภาริก	๕๑๔
ภณฺชากี	๕๘๘	ภลฺลิตก	๕๖๑	ภาว	๑๗๘,๗๖๖,๘๐๗
ภณฺชก	๕๗๕	ภลฺลิต	๕๖๑	ภาวิต	๓๐๗,๗๕๓,๑๐๗๖
ภณฺชกิล	๕๗๑	ภว	๑๗,๘๒๙	ภาวินี	๒๓๑
ภณฺชกุ	๓๒๑	ภวาน	๑๐,๒๐๖,๑๑๐๙	ภาสปฺกฺชินี	๖๔๔
ภตก	๕๑๔	ภวเนตฺติ	๑๖๒	ภาสา	๑๐๕
ภตฺติ	๕๓๐,๑๐๕๔	ภตฺก	๕๑๙	ภาสิต	๑๐๕,๗๕๕
ภตฺต	๔๖๕	ภตฺตา	๕๒๖	ภาสฺร	๗๓๓
ภตฺตการ	๔๖๔	ภตฺม	๓๕	ภิกฺขา	๔๖๕,๗๕๙,๑๑๑๒
ภตฺตติ	๑๐๕๖	ภตฺสฺร	๗๓๓	ภิกฺขุ	๔๐๙,๔๑๕,๔๓๓,๔๓๘
ภตฺตฺ	๒๔๐,๑๐๘๕	ภา	๖๔	ภิกฺขุณี	๔๑๕,๔๓๘
ภทฺท	๔๙๕,๘๘, ๖๙๔,๑๐๗๒	ภากฺร	๖๓	ภิงฺก	๓๖๒
ภทฺทกฺจฺจานา	๓๓๖	ภาค	๕๓,๙๐,๔๘๕, ๕๔๘,๑๑๒๐	ภิงฺคราช	๕๙๕
ภทฺทกฺมฺภ	๓๕๙	ภาคเษยฺย	๙๐,๓๕๕	ภิงฺคาร	๓๕๙
ภทฺททารุ	๕๖๘	ภาคิเนยฺย	๒๔๖	ภิตฺติ	๒๐๔
ภทฺทปณฺณิ	๕๕๘	ภาคีรฺถี	๖๘๑	ภิทฺร	๒๔
ภทฺทปทา	๖๑	ภาคฺย	๙๐,๙๐๙	ภินฺทิวาฬ	๓๙๔
ภทฺทปฺปี่	๓๑๑	ภาชน	๔๕๗	ภินฺน	๗๔๘,๙๙๒
ภทฺทมฺมฺตฺต	๕๙๙	ภานก	๔๕๖	ภิชฺย	๗๐๓
ภพฺพ	๑๐๗๑	ภาทิก	๒๔๔	ภิชฺโย	๙๕๘
ภม	๖๖๐,๑๑๒๑	ภาทุ	๒๕๐	ภิส	๖๘๗
ภมการ	๕๐๙	ภาทุภคินี	๑๕๐	ภิสกฺก	๓๒๙
ภมร	๖๓๖	ภานู	๖๓,๖๔,๑๐๔๔	ภิสปฺปฺฬ	๖๘๕
ภมฺ	๒๕๙	ภานูช	๓๒	ภิสฺสินี	๖๘๙
ภมฺก	๒๕๙	ภานูมนฺตุ	๓๔,๖๓	ภีติ	๑๖๖
ภย	๑๖๖	ภาร	๔๘๑,๙๓๓	ภีม	๑๗,๑๖๗,๑๐๖๖
ภยงฺกร	๑๖๗	ภารตี	๑๐๕	ภีรฺ	๒๓๑,๗๓๑,๑๐๑๙
ภยานก	๑๐๒,๑๖๗	ภารทฺวาช	๑๐๙	ภีรฺก	๗๓๑
ภร	๑๑๑๒	ภารปาทา	๓๒๖	ภีสน	๑๖๗
				ภีสฺล	๗๓๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ภุช	๒๖๕	ภูมิป	๓๓๔	มกุชีกาเภท	๖๔๕
ภุชค	๖๕๓	ภูริ	๗๐๓,๑๑๓๑	มค	๖๑๗
ภุชงค	๖๕๓	ภูริปญญ	๒	มคธ	๑๘๔
ภุชงคม	๖๕๓	ภูรี	๑๕๓,๑๘๑	มคฺค	๑๙๐,๙๒๑
ภุชปตฺต	๕๖๕	เภท	๖๗๕	มคฺคณ	๓๘๙
ภุชสิริ	๒๖๔	เภท	๓๔๘,๓๔๙,	มคฺคณา	๗๗๔
ภุชิสฺส	๕๑๖		๗๕๖,๙๙๒	มคฺคณฺธิ	๒๐๓
ภุณฺชนปตฺต	๔๕๗	เภทิต	๗๔๘	มคฺคิต	๗๕๓
ภุตฺต	๗๕๗	ภรว	๑๖๖,๑๖๗,๖๑๕	มคฺคฺร	๖๗๑
ภุตฺตเสสฺก	๔๖๗	ภรี	๑๔๓	มฆว (มฆวานฺตุ)	๒๐
ภวน	๑๘๖	ภสฺช	๓๓๐	มงฺคล	๑๖,๘๘,๓๖๑
ภุส	๔๑,๔๕๓,๑๐๙๖	ภสฺชช	๓๓๐	มงฺคฺล	๖๒๒
ภู	๑๘๑,๒๕๙,	ภสฺสม	๑๖๗	มจฺจ	๒๒๗
	๔๑๒,๑๐๕๙	ภ	๑๑๓๙	มจฺจ	๔๐๔
ภุช	๕๖๕	ภค	๖๕๔,๘๕๙	มจฺจญฺชย	๑๗
ภุต	๑๓,๙๓,๗๘๘	ภคินี	๒๓๒	มจฺจน	๖๗๑
ภุตฺธรา	๑๘๑	ภคี	๖๕๓,๑๐๙๔	มจฺจนฺฑี	๔๖๒
ภุตปติ	๑๙	ภชน	๔๖๕	มจฺจนฺฑ	๖๗๐
ภุตวิกิติ	๔๐๑	ภชฺช	๔๖๖	มจฺจนฺร	๑๖๘
ภุตาวาส	๕๖๙	ภวาทิ	๔๐๘	มจฺจนฺริย	๑๖๘
ภุติ	๑๐๕๔		(ม)	มจฺจนฺรี	๗๓๙
ภุติณ	๖๐๒	มกร	๖๗๒	มจฺจนฺนิก	๖๗๐
ภุติรฺก	๖๐๒	มกรทฺธช	๔๓	มจฺจนฺเณร	๑๖๘
ภุเตส	๑๗	มกรนฺท	๕๔๕	มชฺช	๕๓๓
ภุธร	๖๐๕	มกส	๖๔๖	มชฺชวិภฺกยิ	๕๑๑
ภุณาถ	๓๓๔	มกฺก	๒๘๓	มชฺชณ	๒๗๑,๗๖๗,๑๐๙๑
ภุป	๓๓๕	มกฺพ	๕๔๔	มชฺชณตฺตตา	๑๕๙
ภุปติ	๓๓๓	มกฺกภ	๖๑๔	มชฺชณเทส	๑๘๖
ภุपाल	๓๓๓	มกฺกภฺก	๖๒๑	มชฺชณนฺต (มชฺชณนฺท)	๗๖๗
ภุภุช	๓๓๔	มกฺกว	๕๙๕	มชฺชณนฺทิก (มชฺชณนฺติก)	๗๖๗
ภุมิ	๑๘๑,๑๐๙๘	มกุชีกาณฺฏ	๖๔๕	มชฺชณิม	๑๓๒,๑๓๓,๑๘๖,

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
	๒๖๖, ๒๗๑, ๙๐๕	มตฺต	๓๖๒, ๗๐๔, ๗๓๐,	มตฺตฺริปุ	๑๖
มชฺฌิมา	๒๖๖		๗๕๒, ๑๑๑๗	มตฺตฺลีห	๖๓๖
มชฺฌิमारตฺติ	๗๐	มตฺตกาสิณี	๒๓๔	มตฺตฺวาสว	๕๓๓
มชฺฌิมคาม	๑๓๔	มตฺตณฺษา	๖๓	มนํ	๑๑๔๘
มญฺจก	๓๐๘	มตฺตดา	๗๐๕, ๘๗๘	มน	๑๕๒
มญฺจนฺตร	๓๑๐	มตฺตติกา	๑๘๒	มนกฺการ	๑๕๙
มญฺจาธาร	๓๐๙	มตฺตติกาขณฺษา	๔๔๗	มนลฺิข	๔๓
มญฺชรี	๕๕๐	มตฺตถก	๒๕๖, ๕๔๙	มนาป	๖๙๔
มญฺชาร	๖๑๕	มตฺตถุ	๕๐๐	มนุช	๒๒๗
มญฺชัญฺญ	๙๕	มถิต	๕๐๐, ๑๐๒๒	มนุชชี	๒๒๗
มญฺชัญฺญา	๕๘๒	มท	๓๖๔, ๗๖๔, ๑๑๒๘	มนุญฺญ	๑๒๕, ๖๙๓
มญฺชীর	๒๘๘	มทน	๔๒, ๕๖๗, ๕๗๗, ๑๑๓๑	มนุญฺลี	๒๒๗
มญฺชุ	๑๒๙, ๖๙๓	มทிரว	๕๓๓	มนุญฺลล	๒๒๗
มญฺชุตฺตา	๕๒๔	มทிரวพฺิข	๕๓๓	มนุญฺลลธมฺม	๓๒
มถิ	๔๘๙, ๔๙๐, ๑๑๑๓	มทฺท	๑๘๕	มนฺต	๑๐๘, ๓๕๒, ๙๘๐
มถิก	๔๕๖	มทฺทน	๗๖๙	มนฺตน	๓๕๒
มถินพฺนุธ	๒๖๕	มทฺทล	๑๔๔	มนฺตดา	๑๕๓, ๙๘๐
มถฺษา	๔๖๐, ๔๖๗	มทฺทลว	๑๔๔	มนฺตตี	๓๔๐
มถฺษาน	๒๘๒	มถฺ	๔๙๔, ๕๓๓,	มนฺถ	๔๖๓, ๑๐๘๐
มถฺษาป	๒๑๐		๕๔๕, ๙๗๕	มนฺถินี	๔๙๙
มถฺษาล	๕๓, ๖๕, ๒๙๖,	มถฺถิก	๓๙๖, ๕๕๔, ๕๘๗	มนฺถร	๓๗๙
	๖๓๑, ๙๙๓	มถฺถิกร	๖๓๖	มนฺท	๑๓๗, ๑๗๕, ๕๑๖,
มถฺษาลคฺค	๓๙๑	มถฺถิจฺฉินฺญ	๔๙๔		๗๒๑, ๗๒๙, ๘๙๒
มถฺษาลลิสฺสร	๓๓๕	มถฺททุม	๕๕๔	มนฺทคามี	๓๗๙
มถฺษาทหาร	๕๑๑	มถฺทป	๖๓๖	มนฺทร	๑๐, ๖๐๖
มถฺษุก	๖๗๕	มถฺทปณฺณิ	๕๕๘	มนฺทลว	๑๔๔
มต	๔๐๕, ๗๕๗, ๑๑๑๐	มถฺทพฺพต	๖๓๕	มนฺทลลิต	๑๗๕
มตงฺคช	๓๖๐	มถฺทยฺญิกว	๕๘๗	มนฺทวากินี	๒๗, ๖๗๙
มตี	๑๕๒, ๑๐๙๖	มถฺตร	๑๔๘, ๑๐๖๗	มนฺทวกร	๒๘
มตีมนฺต	๒๒๙	มถฺตรก	๕๙๔	มนฺทวกร	๒๐๕, ๑๐๖๕
มตฺลลชีว	๓๔๐	มถฺตรลว	๕๘๑, ๕๘๗	มนฺทวกรรฺค	๒๒๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
มโนภู	๔๒	มหากถาน	๔๗๖	มหิต	๗๕๐
มโนรถ	๑๖๓	มหากนฺท	๕๙๕	มหินฺท	๑๘
มโนรม	๖๙๓	มหากุล	๓๓๓	มหิลา	๒๓๑
มโนวิเลข	๑๗๐	มหางค	๕๐๒	มหิลาวุทยา	๕๗๑
มย	๕๐๒	มหาดณฺห	๗๒๒	มหิสฺสสร	๑๖
มยฺข	๖๔	มหาติมิ	๖๗๓	มहीं	๑๘๑, ๖๘๒, ๑๐๕๒
มยฺร	๖๓๔	มหาที่ป	๑๘๓	มहींรุห	๕๓๙
มรณ	๔๐๔	มหาเทว	๑๗	มहींลตา	๖๗๕
มริยาทา	๒๒๖, ๑๐๕๔	มหาธิติ	๗๒๒	มहींสูนุ	๓๒
มรีจ	๔๕๙	มหานฏ	๑๗	มहींส, มहींส	๖๑๖
มรีจิ	๖๔, ๖๕	มหานส	๒๑๑	มहुสฺส่าห	๗๒๒
มรุ	๑๑, ๖๖๓, ๙๖๕	มหานาม	๕๘๗	มเหส, มเหสี	
มรุต	๓๗	มหานิส่า	๗๐	๒, ๒๓๒, ๑๐๓๓	
มล	๒๗๔	มหาพล	๔	มโหสฺถ	๔๕๙, ๕๘๖
มลฑูลิต	๗๐๐	มหาโพธิ	๔	มัส	๒๘๐
มลย	๑๑๑๓	มหามจฺฉ	๖๗๓	มา	๕๒, ๑๑๔๗
มลยช	๓๐๐	มหามตฺต	๓๔๐	มาค	๗๖
มลิน	๗๐๐	มหามิค	๓๖๐	มาคธ	๓๙๖, ๕๐๓
มลินี	๒๓๙	มหามุณี	๓	มาคธี	๕๗๖, ๕๘๓
มลีมส	๗๐๐	มหายาค	๔๑๓	มาควิก	๕๑๓
มลลภ	๔๕๘	มหาารณฺณ	๕๓๖	มาคสิร	๗๖
มลลยฺฑุ	๔๐๒	มหาโรรฺว	๖๕๗	มาฆ	๕๙
มลลภิกา	๕๔๗, ๕๗๔, ๖๔๗	มหาวิเรก	๓๒๘	มาฆย	๕๗๘
มสฺกุกสํารา	๒๑	มหาวีจิ	๖๖๒	มาณว	๒๒๗, ๒๕๓, ๘๔๒
มสํารก	๓๑๐	มหาสหา	๕๗๘	มาณวี	๒๒๗
มสํารคฺลล	๔๙๒	มหาสิร่า	๒๗๙	มาณิมนฺถ	๔๖๑
มสฺสฺ	๒๕๙	มหาสุข	๔	มาตงฺค	๓๖๐, ๕๑๗, ๑๐๔๕
มห	๑๗๘	มหาเสน	๑๗	มาตล	๒๒
มหนฺต	๓๑๒, ๗๐๐	มหาหาส	๑๗๕	มาตา	๑๑๓๑
มหพฺภย	๑๖๖	มหิกา	๕๖	มาตาปิตุ	๒๔๙
มหลฺลภ	๒๕๔, ๑๐๗๔	มหิจฺฉ	๗๒๒	มาตามहीं	๒๔๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
มาติกา	๑๐๙๗	มาลิก	๕๐๗	มิทฺถนาสน	๕๕๔
มาตุ	๒๔๔, ๑๑๓๑	มาลุต	๓๗	มิลกฺขชาติ	๕๑๗
มาตุคาม	๒๓๑	มาลฺล	๕๕๖	มิลกฺขเทส	๑๘๖
มาตุจฺฉา	๒๔๘	มาลฺย	๓๐๗, ๑๐๘๑	มิสฺสก	๒๓
มาตุภคินี	๒๔๘	มาส	๗๔, ๗๙, ๑๑๑๐	มิหิต	๑๗๕
มาตุล	๒๔๕, ๕๗๗	มาสก	๔๗๙	มิหิราณ	๑๗
มาตุลานี	๒๔๕	มาสฺร	๔๖๖	มีน	๖๗๑
มาตุลฺลจ	๕๗๗	มาพ	๒๐๙	มีนเกตน	๔๓
มาท	๗๖๔	มิก	๖๑๗, ๖๒๐, ๑๐๔๕	มีพฺพ	๒๗๕
มาทว	๑๖	มิกงก	๕๒	มุข	๒๖๐, ๙๑๓
มาทวี่	๕๗๗	มิกตณฺหิกา	๖๕	มุขาน	๓๗๐
มาน	๑๖๘, ๔๗๘, ๙๑๔	มิกนฺตร	๖๑๙, ๙๑๑	มุขผลฺล	๒๘๙
มานนา	๔๒๕	มิกพนฺธนี	๕๒๐	มุขร	๗๓๕
มานว	๒๒๗	มิกพฺยธ	๕๑๘	มุขาธาน	๓๗๐
มานส	๑๕๒, ๘๕๐	มิกมท	๓๐๓	มุขฺย	๖๙๕
มานิกา	๔๘๓	มิกมาตุกา	๖๑๙	มุคฺคร	๓๙๒
มานิต	๗๕๐	มิกว	๕๑๘	มุจฺลินฺท	๕๖๓
มานุส	๒๒๗	มิกสิร	๕๘	มุจฺฉนา	๑๓๑
มานุสึ	๒๒๗	มิกาทน	๖๑๑	มุจฺฉา	๔๐๐
มายา	๕๑๒	มิการามาตุ	๔๓๗	มุณช	๖๗๑
มายาการ	๕๑๒	มิกินฺท	๖๑๑	มุฏฺฐิ	๒๖๘, ๕๒๗, ๑๐๓๑
มายุ	๒๘๑	มิคฺคห	๑๗	มุณฺที	๕๐๘
มาร	๔๓	มิจฺฉา	๑๒๗, ๑๑๔๖	มุณฺฑ	๓๒๑
มารชี่	๒	มิณฺช	๕๙๓	มุณฺฑจฺฉนท	๒๐๘
มารณ	๔๐๓	มิต	๗๑๐	มุณฺฑิก	๓๒๑
มารหร	๑๗	มิตฺต	๖๓, ๓๔๓, ๓๔๖	มุต	๗๔๗
มาริส	๑๑๓๒	มิตฺถา	๑๙๙	มุตตทิจฺฉา	๓๒๙
มาลก	๕๗๐	มิถุ	๑๒๔	มุติ	๑๕๒
มาลกี	๕๗๖	มิถุน	๖๒๘	มุตฺต	๒๗๕, ๓๘๖,
มาลา	๓๐๗, ๔๒๒, ๑๑๒๐	มิโถ	๑๒๐๐		๗๑๔, ๑๐๑๓
มาลาการ	๕๐๗	มิทฺถ	๑๗๖	มุตฺตา	๔๙๐, ๔๙๒, ๑๐๑๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
มุตตตามุตต	๓๘๖		๕๙๓, ๖๐๑, ๘๕๑	เมห	๓๒๙
มุตตาวลี	๒๘๕	มูลก	๕๙๘	เมहन	๒๗๒
มุตติ	๙, ๑๐๘๔	มูลปุร	๑๙๙	โมกฺข	๖, ๖๙๖, ๑๑๓๒
มุตติก	๔๙๒	มุลย	๕๓๑	โมคฺคฺกลาน	๔๓๕
มุตติม	๗๑๔	มูสา	๕๒๖	โมฆ	๗๑๕
มูทิงค	๑๔๓	มูสิก	๖๑๘	โมจ	๕๘๙
มูท	๗๑๖, ๑๐๖๗	มูหุห	๗๒๑	โมทก	๑๑๑๓
มูทุดจ	๕๖๕	มูหิต	๑๗๕	โมน	๔๒๙
มูทุทิกา	๒๘๗, ๕๘๗	เมขลา	๒๘๗	โมร	๖๓๔
มูทุ	๒๕๖, ๑๐๒๘	เมฆ	๔๗	โมส	๕๒๒
มูทุช	๒๕๖	เมฆจฺจนฺนาห	๕๐	โมสฺก	๕๒๒
มูทุชมาลย	๓๐๘	เมฆนาท	๔๙	โมห	๑๖๘, ๔๐๐, ๑๐๘๗
มูทุธา	๒๕๖, ๑๐๒๘	เมฆปฏฺฐ	๗๑	โมหฺตฺต	๓๔๗
มูทุธาภิธิตฺต	๓๓๕	เมฆวาหน	๑๗, ๒๐	โมฬิ	๙๖๔
มูธา	๑๑๔๕	เมจก	๙๖, ๓๖๓,	(ย)	
มูนิ	๑, ๔๓๓		๖๓๕, ๑๐๒๓	ยกฺข	๑๓, ๙๗๐
มูนินุท	๑	เมชฺฌ	๖๙๘	ยกฺขรฺฐ	๓๐๔
มูนิมูนิ	๑	เมณฺุท	๕๐๑	ยกฺขราช	๓๒
มูพพา	๕๘๑	เมตฺต	๑๖๑	ยกฺขาธิป	๓๒
มูพพี	๓๘๘	เมตฺต	๔	ยคฺฆ	๑๑๕๐
มูรช	๑๔๑, ๑๔๓	เมตฺติ	๑๖๑	ยชฺ	๑๐๘
มูสล	๔๕๕	เมถุน	๓๑๗, ๑๐๖๓	ยณฺณ	๔๑๒
มูสา	๑๒๖, ๑๒๗, ๑๑๔๖	เมท	๒๘๒	ยณฺณจฺค	๕๕๑
มูหุ	๑๑๓๗	เมทนี	๑๘๑	ยญฺิ	๑๙๖
มูหฺตฺต	๖๗	เมตฺค	๔๐๐	ยญฺิมฺตฺก	๕๘๗
มูหฺตฺติก	๓๔๗	เมธา	๑๕๒	ยติ	๔๓๔
มูหฺฏาสา	๑๒๓	เมธาวิ	๒๒๙	ยตฺถ	๑๑๕๖
มูฬาล	๖๘๗	เมรย	๕๓๓	ยตฺร	๑๑๕๖
มูฬาลปฺปม	๖๘๕	เมรุ	๒๕	ยโต	๑๑๔๕
มูค	๓๒๐	เมลก	๗๖๙	ยถจฺฉิต	๔๖๙
มูล	๕๙, ๔๗๑, ๕๔๙,	เมส	๖๑, ๕๐๑	ยถวิว	๑๑๔๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ยถา	๑๑๔๒	ยาจนก	๗๔๐	เยภุยุยตา	๘
ยถา จ	๑๑๔๓	ยาจนา	๗๕๙	โยค	๘๕๘
ยถาชาต	๗๒๑	ยาชก	๔๑๔	โยคกุเขม	๙
ยถาตถิ	๑๑๕๒	ยาตนา	๔๐๗	โยคค	๓๗๕,๑๐๗๓
ยถาตถ	๑๒๗	ยาตุรา	๓๙๕,๑๐๕๔	โยชน	๑๙๖
ยถาตุตถิ	๑๑๕๒	ยาน	๓๗๕,๔๒๒,๑๐๙๐	โยตต	๔๔๘
ยถานาม	๑๑๔๒	ยาปฺยยาน	๓๗๓	โยธ	๓๗๖
ยถาปี	๑๑๔๒	ยาม	๗๖๘	โยนิ	๑๕๓,๒๗๓,๘๔๘
ยถาหิ	๑๑๔๒	ยามินี	๖๙	โยพพญญ	๒๕๐
ยถเว	๑๑๔๒	ยาว	๑๑๔๑,๑๑๙๓	โยพพน	๒๕๐
ยทิ	๑๑๔๗	ยาวก	๓๐๕		(ร)
ยทิจฺจนา	๗๖๐	ยาวณ	๓๐๒	รกุชณ	๗๖๓
ยนฺตมฺตฺต	๓๘๖	ยาวตา	๑๑๔๑	รกุชส	๑๓
ยนฺตา	๓๗๖	ยฺค	๖๒๘,๘๘๒	รกุชิต	๗๕๔
ยม	๔๔,๔๔๔,๖๒๘, ๗๖๘,๙๗๔	ยฺคกิล	๔๔๙	รคา	๔๓
ยมก	๖๒๘	ยฺคนฺต	๘๒	รจฺค	๑๐๑,๑๑๒๓
ยมทคฺคิ	๑๐๙	ยฺคนฺตร	๒๖,๓๗๔	รจฺคาศีว	๕๐๘
ยมราช	๔๔	ยฺคปฺปตฺต	๕๕๒	รจฺจนา	๒๐๒
ยมถ	๖๒๘	ยฺคถ	๖๒๘	รช	๒๓๘,๓๙๕, ๕๔๕,๘๘๓
ยมฺนา	๖๘๒	ยฺคต	๓๕๓	รชก	๕๐๕,๕๑๐
ยว	๔๕๐	ยฺคตฺต	๓๙๙	รชต	๔๘๙,๔๙๐
ยวณปฺปฺพ	๑๔๗	ยฺกว	๒๕๓	รชนี	๖๙
ยวส	๖๐๒	ยฺวดี	๒๓๑	รชสฺสลา	๒๓๘
ยส	๑๑๗	ยฺภู	๖๓๒	รชฺชงฺค	๓๕๐
ยโสธฺรนา	๓๓๖	ยฺภูเชฏฺฐ	๓๖๐	รชฺชช	๔๔๘
ยหิ	๑๑๕๖	ยฺภูป	๓๖๐	รณฺชน	๓๐๑
ยํ	๑๑๔๕	ยฺภูติกา	๕๗๖	รญฺญ	๑๘๙
ยาค	๔๑๒	ยฺภู	๒๐๘,๔๑๙, ๕๖๔,๑๑๐๑	รญฺญาธิป	๓๓๔
ยาคุ	๔๖๕	ยฺเณ	๑๑๔๕	รณ	๓๙๙,๗๖๓,๑๐๙๖
ยาจก	๗๔๐	ยฺเยภุยุย	๗๐๓	รตน	๑๙๖,๒๖๘,

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
	๔๘๙,๑๐๖๒	รณฺธ	๖๔๙,๑๐๑๓	ราชคห	๒๐๐
รตนปรีติพิพิต	๓๑๕	รณฺณี	๒๓๐	ราชญฺณ	๓๓๕
รตนสํานู	๒๕	รณฺภา	๒๔,๕๘๙	ราชธานี	๑๙๘
รตนนํกร	๖๕๙	รณฺมก	๗๗	ราชธานี	๒๓๒
รติ	๓๑๗,๑๐๕๖	รย	๔๐	ราชราช	๓๒
รติกีฬาภิการณ	๑๐๓	รว	๑๒๘,๗๖๓	ราชรุกข	๕๕๒
รติปติ	๔๓	รวี	๓๒,๖๓	ราชยุห	๓๖๖
รตุต ๙๕,๒๘๑,๖๘๖,๙๒๓		รวีหังส	๖๒๖	ราชหังส	๖๔๗
รตุตคาวี	๔๙๗	รส ๙๔,๔๖๘,๔๙๓,๘๐๔		ราชายตน	๕๖๔
รตุตจณฺทน	๓๐๑	รสก	๔๖๔	ราชารห	๓๐๒
รตุตปา	๖๗๕	รสคฺค	๔๖๗	ราชิ	๕๓๙
รตุตผลา	๕๙๑	รสคฺคสํ	๒๗๙	ราชิว	๓๖๐
รตุตมณฺิ	๔๙๑	รสน	๙๓๙	ราชูล	๖๕๑
รตุตสงฺโกจ	๓๐๓	รสนา	๑๕๐,๒๘๗	ราชิต	๗๔๓
รตุตาดิสาร	๓๒๕	รสวดี	๒๑๑	รามา	๒๓๑
รตุติ	๖๙	รสหรณฺิ	๒๘๐	ราว	๑๒๘
รถ	๒๒,๓๗๒	รสํตล	๖๔๙	รสภ	๕๐๒
รถการ	๕๐๖,๕๐๘	รสํล	๕๙๙	รลธิ	๖๑,๖๓๐,๑๐๕๑
รถการก	๖๗๙	รสิต	๔๙	รลหุ	๖๑
รถกฺกมฺพิ	๓๗๖	รสุมิ	๔๔๘,๑๐๔๓	รลหุมฺพฺธิภิ	๑๖
รถคฺคฺติ	๓๗๔	รสฺส	๓๑๙,๗๐๘	รลลมาตฺ	๓๓๖
รถงฺค	๓๗๓	รหท	๖๗๗	ริฎฺ	๑๐๖๔
รถจาริ	๓๗๖	รหฺสฺส	๓๕๒	ริฎฺ	๓๙๑
รถเรณฺ	๑๙๔	รหฺสฺสํค	๒๗๒	ริตฺตก	๖๙๘
รถานิก	๓๘๓	รหิ	๑๒๐๒	ริเต	๑๑๓๗
รถาโรห	๓๗๖	รโห	๓๕๓,๑๑๕๗	ริปฺ	๓๔๔
รธิก	๓๗๖	รฺลธิ	๖๔	ริภว	๑๒
รธิกา	๒๐๒	รฺลธิมนฺตฺ	๖๓	ริตี	๔๙๒
รธิ	๓๗๖	รลค	๑๖๓,๑๐๐๙	รฺกข	๕๓๙,๙๗๘
รท	๒๖๑	รลคาสนฺิ	๔	รฺกขรฺรห	๖๘๐
รทน	๒๖๑	รลช	๓๓๓,๓๔๓,๙๒๖	รฺกขาณฺิ	๕๘๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
รุงกุ	๖๑๙	โรหิต	๙๕, ๖๑๒,	ลลนา	๒๓๑
รุจิ	๖๔, ๑๖๓, ๘๗๓		๖๗๑, ๙๑๑	ลลิต	๑๗๔
รุจิริ	๖๙๓	โรหิตก	๕๖๖	ลว	๗๐๕, ๗๗๐, ๑๐๙๖
รุชา	๓๒๓	โรหิตสฺส	๓๔	ลวงค	๓๐๓
รุณฺณ	๑๖๕	โรหิส	๖๑๒	ลวงณ	๑๔๘, ๔๖๐
รุต	๑๓๐	โรหี	๕๖๖	ลวงน	๗๗๐
รุทฺท	๑๗, ๑๐๒	(ล)		ลวิตฺต	๔๔๘
รุทฺธ	๗๔๕	ลกฺกณฺทก	๓๑๙	ลสฺสณ	๕๙๕
รุธิร	๒๘๑	ลกฺข	๕๕, ๓๙๐, ๔๗๔, ๑๐๒๐	ลหุ	๔๐, ๗๑๐,
รุรุ	๖๑๙	ลกฺขณ	๕๕, ๑๗๘, ๑๑๑๓		๙๒๙, ๑๑๔๔
รุป	๙๔, ๘๒๕	ลกฺขลก	๓๙๑	ลาชา	๓๐๕
รุปฺย	๔๘๖, ๔๘๙, ๙๐๓	ลกฺขี	๘๒, ๓๘๕, ๙๐๖	ลาชาปสาทน	๕๖๔
รุปี	๔๘๙	ลคฺพ	๓๙๒	ลาํคลี	๕๘๘
รุปฺปชวีวีนี	๒๓๓	ลํการ	๖๖๘	ลาชา	๔๖๓
เร	๑๑๓๙	ลชฺชวณฺตุ	๗๓๓	ลาป	๖๓๙
เรณฺุ	๓๙๕	ลชฺชา	๑๕๘	ลาพู	๕๙๖
เรณฺุกา	๕๙๐	ลชฺชาลฺุ	๗๓๓	ลามก	๖๙๙
เรวตี	๖๐	ลชฺชิต	๗๔๗	ลาลสฺทา	๑๖๓
โรค	๓๒๓	ลณฺฉน	๕๕	ลาลา	๒๘๑
โรคหารี	๓๒๙	ลญฺุทิกกา	๖๓๙	ลาสน	๑๐๐
โรจน	๕๖๕	ลตา	๕๔๒, ๕๕๐, ๕๗๑,	ลิกฺุจ	๕๗๐
โรจนปฺปก	๙๘		๕๗๗, ๑๐๘๓	ลิกฺุชา	๑๙๕
โรทิต	๑๖๕	ลทฺุ	๗๕๓	ลิโกจก	๕๕๗
โรธ	๖๖๔	ลทฺุค	๖๙๔	ลิชิ	๓๔๘
โรป	๓๘๙	ลทฺุธิ	๑๖๑	ลิจฺุค	๒๗๓, ๙๑๐
โรม	๒๕๙	ลปน	๒๖๐	ลิจฺุคี	๒๑๗
โรมณฺุจ	๑๗๕	ลปนช	๒๖๑	ลิจฺุฉวิ	๓๓๖
โรมมย	๒๙๘	ลปิต	๑๐๕, ๗๕๕	ลิชน	๓๔๘
โรรว	๖๕๗	ลพฺุช	๕๗๐	ลิตฺต	๗๔๖
โรส	๑๖๔	ลพฺุภ	๓๕๓, ๑๐๘๗	ลิปิ	๓๔๘
โรหิณฺี	๕๘, ๔๙๗, ๑๐๙๓	लय	๖๖, ๑๓๗	ลิปิการ	๓๔๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ลีลา	๑๗๔, ๑๐๕๒	โลห	๓๐๒, ๔๙๓	วจุฉล	๗๒๖
ลูทลาย	๖๑๖	โลหการก	๕๐๙	วจุฉลา	๔๙๙
ลูทท	๑๐๓๘	โลหกุมภี	๖๕๘	วช	๑๙๐
ลูททก	๕๑๘	โลหปิฏ	๖๔๓	วชिर	๒๔, ๔๙๐, ๙๖๖
ลูททธ	๗๒๙, ๑๑๐๖	โลหิต	๙๕, ๒๘๐, ๑๐๒๘	วชिरปาณิ	๑๘
ลูตา	๖๒๑	โลหิตก	๔๙๑	วชिरहतถ	๑๙
ลูติกา	๖๒๑	โลหิตงก	๔๙๑	วชिरาวุธ	๑๘
ลูน	๗๕๒	โลหิตจนฺทน	๓๐๓	วชฺช	๑๔๒, ๑๑๐๐
เลข	๑๒, ๑๐๙๘	(ว)		วชฺชี	๑๘๔, ๓๓๖
เลขก	๓๔๘	ว	๑๒๐๓	วชฺฌ	๗๓๗
เลขา	๕๓๙, ๑๐๙๘	วก	๖๑๕	วณฺจก	๗๓๗
เลขาสก	๒๐	วกฐุห	๓๐๖	วณฺชูล	๕๕๓, ๕๗๓
เลขุฑุ	๔๔๗	วกุล	๕๗๒	วณฺเฌา	๔๙๘, ๕๔๑
เลณ	๖, ๖๐๙	วกุก	๑๐๓๔	วณฺ	๕๕๑
เลยฺย	๔๖๖	วกุกงค	๖๒๕	วณฺกกร	๖๖๘
เลส	๗๐๕	วกุกถ	๔๔๒	วณฺกกา	๖๒๕
โลก	๙๓, ๑๘๖, ๑๐๔๑	วกิถ	๖๓๑	วณฺถก	๓๐๘
โลกครุ	๓	วกคฺ	๖๙๓	วณฺม	๑๙๐
โลกชิ	๔	วงก	๖๐๖, ๖๗๔,	วณฺณ	๗๐๗, ๑๐๑๘
โลกนาถ	๒		๗๐๙, ๑๐๒๕	วณฺณล	๗๐๗
โลกายต	๑๑๒	วงค	๑๘๕, ๑๐๓๑	วรุ	๗๐๑
โลเกส	๑๕	วจ	๑๐๕	วฑฺฒกั	๕๐๖
โลจน	๑๔๙	วจน	๑๐๕	วฑฺฒมาน	๑๖
โลณ	๔๖๐	วจา	๕๘๔	วณ	๓๒๔
โลทท	๕๕๖	วจี	๑๐๕	วณิซุชา	๔๔๖
โลภ	๑๖๓	วจีมุข	๑๑๘	วณฺณ	๕๔๔
โลม	๒๕๙	วจุจ	๒๗๔, ๑๐๘๖	วณฺณณ	๓๓๒, ๓๔๘,
โลมสปานก	๖๒๓	วจุจกุฏิ	๒๑๒		๓๖๕, ๗๗๙
โลมหังสน	๑๗๕	วจุจภูาน	๒๑๒	วณฺณณก	๓๐๖
โลล	๗๑๒, ๗๒๙, ๑๐๖๖	วจุฉกามา	๔๙๘	วณฺณทาสี	๒๓๓
โลลุป	๗๒๙	วจุฉตร	๔๙๖	วณฺณณา	๑๑๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
วณฺณิต	๗๕๒	วนมลฺลิกา	๕๗๕	วราห	๖๑๗,๑๑๑๕
วณฺณู	๖๖๓	วนมาลี	๑๖	วรุณ	๓๒,๕๕๓
วต	๔๓๐,๑๑๙๒	วนสนฺ๓	๗๑	วรุณ	๓๗๔
วตฺต	๒๖๐,๗๕๘,๑๐๔๗	วนิตา	๒๓๐	วลฺกัี	๒๒๑
วตฺตน	๔๔๕	วนิพฺพก	๗๔๐	วลย	๒๘๕
วตฺตนี	๑๙๑,๑๐๕๗	วนุทนา	๔๒๖	วลยิต	๗๔๕
วตฺตฺ	๗๓๕	วนุทากา	๕๘๐	วลาหก	๔๗
วตฺถ	๒๙๐,๔๒๒	วนฺที	๓๙๖,๔๐๗	วลี	๙๙๑
วตฺถคฺชฺยห	๒๗๒	วปา	๒๘๒	วลีตฺตจ	๒๕๕
วตฺถนฺตร	๒๙๑	วปฺ	๑๕๑	วลีน	๒๕๕
วตฺถโยนิ	๒๙๗	วปฺป	๑๑๓๓	วลีร	๓๒๐
วตฺถิ	๒๗๖	วมถุ	๓๒๗	วลีมฺข	๖๑๔
วตฺถุ	๒๒๕,๙๗๐	วมฺม	๓๗๗	วลฺลิกัี	๑๓๘
วตฺถุก	๕๙๗	วมฺมิก	๓๗๘	วลฺลภ	๖๙๗,๑๐๖๖
วตฺถุเลยฺยิก	๕๙๗	วย	๑๐๗๙	วลฺลวี	๕๕๐
วตฺรภ	๒๐	วยภ	๒๕๒	วลฺลว	๔๙๕
วท	๗๓๕	วยส	๓๔๖	วลฺลภ	๕๙๗
วทณฺณ	๗๒๓,๘๙๑	วยสฺส่า	๒๓๘	วลฺลัี	๕๕๐
วทน	๒๖๐	วร	๒๔๐,๓๐๓,๖๙๔, ๗๖๒,๘๑๐	วลฺลัีก	๓๐๓
วทานีย	๗๒๓	วรก	๔๕๐	วลฺลฺร	๒๘๐
วทฺธิกา	๕๒๖	วรจฺค	๒๗๓,๓๖๐,๑๐๙๓	วส	๗๖๒,๘๙๘
วธ	๔๐๓	วรณ	๒๐๓,๕๕๓	วสตี	๒๐๗,๑๐๕๖
วธฺฐาน	๕๒๑	วรดฺดา	๕๒๖	วสน	๒๙๐
วธฺขยต	๗๓๖	วรดฺรา	๓๖๕	วสนฺต	๗๙
วฐ	๒๓๐,๘๗๗	วรบณฺ	๔	วสภ	๔๙๕
วน ๒๓,๕๓๖,๖๖๑,๑๐๖๓		วรวณฺณินี	๒๓๔	วสภ	๕๐๓
วนาก	๖๓๙	วรห	๖๓๕	วสวตฺตี	๔๒,๑๐๒๔
วนกุกฺกุ	๖๔๑	วรหิส	๖๐๒	วส่า	๒๘๒,๓๖๒,๔๙๘,๘๗๓
วนถ	๑๖๓	วรหี	๖๓๔	วสิร	๔๖๑
วนปฺปติ	๕๔๐,๙๐๓	วราโรห	๒๓๔	วสิ	๔๓๔
วนปฺปตฺต	๔๐๙			วสุ	๔๘๕,๔๘๙,๘๙๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
วสุเทว	๑๖	วณฺธิ	๓๘๙	วายุภาท	๓๘
วสุธา	๑๘๑	วณฺธิช	๔๖๙	วายุสข	๓๔
วสุนฺธรา	๑๘๑	วณฺธิชฺช	๔๔๖	วาร	๑๐๔๒
วสุมตี	๑๘๑	วณฺเฑี	๑๐๕	วารก	๔๕๗
วสุส	๔๘,๘๑, ๕๐๒,๑๐๖๓	วต	๓๗	วารณ	๓๖๐,๖๓๙,๑๐๑๔
วสุสน	๔๘	วตกฺขิตฺตมฺพุ	๔๙	วารวณ	๒๙๔
วสุสวร	๒๔๒	วตฆาตก	๕๕๒	วาริ	๖๖๑
วสุสถาน	๗๘,๗๙	วตณฺช	๓๒๖	วาริช	๖๘๔
วสุลิกิ	๕๗๖	วตปาน	๒๑๖	วาริมคฺค	๖๘๖
วสุลิต	๑๓๐	วตมิก	๖๑๘	วาริวห	๔๗
วสุโสภสํวรา	๒๐	วติงฺคณ	๕๘๘	วารูณิ	๒๓๖,๕๓๓,๘๗๖
วห	๔๙๗	วตฺตาคี	๕๘๘	วาล	๒๕๖,๕๙๑,๖๖๑,๑๐๘๑
วหฺวา	๓๗๑	วาทิต	๑๐๐,๑๔๒	วาลธิ	๓๗๑
วส	๓๓๒,๖๐๐,๑๐๙๐	วาทิตฺต	๑๔๒	วาลพีชนี	๓๕๘
วสวณฺณ	๔๙๑	วาน	๑๖๓,๑๐๙๕	วาลหตฺถ	๓๗๑
วสสงฺข	๑๔๒	วานจิตฺตก	๓๑๒	วาลูกา	๖๖๓
วสฺสิก	๓๐๒	วานร	๖๑๔	วาล	๒๐๗,๒๙๐, ๔๓๒,๑๑๑๙
วา	๑๑๔๒,๑๑๘๙	วานยฺย	๕๙๒	วาลจฺฉณฺณ	๓๐๖
วากรา (วากรา)	๕๒๐	วาปี	๖๗๘	วาลน	๓๐๗
วากฺย	๑๐๖,๑๒๕	วาม	๖๙๔,๗๑๙,๑๐๒๐	วาลนา	๗๗๒
วาคฺุริก	๕๑๔	วามก	๑๐๙	วาลนฺตี	๕๗๗
วาจํยม	๔๓๓	วามเทว	๑๐๙	วาลภวน	๒๑๑
วจา	๑๐๕	วามเทว	๑๗	วาลโยค	๓๐๖
วจาภ	๗๓๕	วามน	๑๖,๓๐,๓๑๙,๗๐๘	วาลสร	๖๗
วจาสจฺจ	๖	วามโลจนา	๒๓๑	วาลสว	๑๙
วาจิก	๑๒๔	วาย	๓๗	วาลสาคาร	๒๑๔
วาช	๓๙๐	วายนทณฺชก	๕๒๒	วาลิ	๔๓๙
วาชเปยฺย	๔๑๓	วายส	๖๓๘	วาลิณฺุ	๑๐๙
วาชี	๓๖๘	วายสํวริ	๖๓๘	วาลิต	๓๐๗
วาณ	๓๘๙	วายาม	๑๕๖,๙๑๔	วาลี	๓๙๓
		วายุ	๓๗		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
วาสุ	๑๖	วิฆาต	๔๖๗	วิตต	๑๓๙,๑๔๐,๙๓๒
วาสูกี้	๖๕๐	วิฆาตาท	๔๖๗	วิตถ	๑๒๖
วาสูกเทว	๑๖	วิจกขณ	๒๒๘	วิตรณ	๔๒๐
วาท	๓๖๘,๔๘๓, ๔๘๔,๑๐๘๑	วิจย	๑๕๓	วิตาน	๒๙๙,๖๓๑,๙๗๕
วาทน	๓๗๕	วิจย	๗๗๔	วิตุนน	๕๙๖
วาทส	๖๕๑	วิจยารณา	๑๕๔	วิตุต	๔๘๕
วาทินี	๓๘๑,๑๐๕๖	วิจิกิจญา	๑๗๐	วิตูติ	๘๗,๑๐๕๘
วาท	๖๕๔,๙๓๔	วิจนิก	๖๒๑	วิตถต	๗๔๖
วาทคคาหี	๖๕๖	วิชน	๓๕๓	วิตถาร	๗๖๘
วาทพีชนี	๓๕๗	วิชย	๔๐๒	วิตถิณณ	๗๐๑
วาทมิก	๖๑๓	วิชาตา	๒๓๕	วิทตฤติ	๑๙๕,๒๖๗
วิ	๑๑๗๑	วิชิต	๑๘๙,๓๕๐,๑๐๒๙	วิทการ	๗๕๙
วิกงกต	๕๕๙	วิชชมาน	๖	วิทิต	๗๒๔,๗๕๗
วิกจ	๕๔๒	วิชชชา	๑๕๓,๑๐๓๔	วิทิตา	๒๙
วิกฏ	๑๐๑๙	วิชชช	๔๘	วิทู	๒๒๙
วิกต	๓๒๒	วิชชชดา	๔๘	วิทูร	๒๒๙
วิกติ	๗๖๕	วิชชณนกณฏก	๓๖๖	วิทูทธิ	๓๒๙
วิกติกา	๓๑๔	วิณณ	๖๐๖	วิทูทว	๔๐๒
วิกตตน	๖๓	วิณณตติ	๑๐๕๘	วิทูทสุ	๒๒๙
วิกสา	๕๘๒	วิณณาน	๑๕๒	วิทูทุม	๔๙๑
วิกสิต	๕๔๒	วิณณญ	๒๒๙	วิทูเทส	๑๖๔
วิกการ	๗๖๕	วิณณเยยยา	๑๒๙	วิทูเทสี	๓๔๕
วิกีรณ	๕๘๑	วิฏงก	๒๒๑	วิทูธ	๗๔๘
วิกกนุต	๓๘๐	วิฏป	๕๔๗,๑๑๒๒	วิทูวา	๒๒๘
วิกกม	๓๙๘,๙๕๔	วิฏปี	๕๓๙	วิทูเวท	๑๘๕
วิกกยิก	๔๗๐	วิฏภี	๕๔๗	วิท	๘๔๖
วิกเกตตุ	๔๗๐	วิฏป	๑๘๖	วิทวา	๒๓๕
วิกเกยย	๔๗๑	วิเฑช	๒๐	วิทา	๑๖๘
วิคห	๖๒๔	วิตกุก	๑๕๕	วิทาตุ	๑๕
วิคคห	๑๕๑,๔๐๐,๑๐๔๖	วิตจจิกกา	๓๒๗	วิทิ	๑๕
		วิตถนทสตุถิ	๑๑๒	วิทิ	๙๐,๑๐๔๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
วิตุ	๓๒,๕๒	วิภากร	๖๓	วิโรธเหตุติ	๑๒๔
วิตุณฑุท	๖๑	วิภาต	๖๘	วิลคค	๒๗๑,๑๐๓๙
วิตุร	๗๖๕	วิภาวรี	๖๙	วิลाप	๑๒๓
วิเตยฺย	๗๓๐	วิภาวสุ	๓๔	วิลาส	๑๗๔
วินตก	๒๖	วิภาวี	๒๒๘	วิลีนเสนฺห	๒๘๒
วินตา	๖๒๘	วิกิตก	๕๖๙	วิลีวการ	๕๐๙
วินา	๑๑๓๗	วิภู	๑๐๘๘	วิเลปน	๓๐๖,๔๒๒
วินายก	๒	วิภูต	๗๕๓	วิภูฏ	๘,๒๙๖
วินาส	๗๗๐	วิภูสน	๒๘๓	วิวร	๖๔๙,๑๐๑๓
วินีต	๓๖๙	วิเภทิกา	๖๐๓	วิวส	๗๔๓
วินุยาส	๓๘๑	วิมติ	๑๗๐	วิวาท	๑๑๗,๔๐๐
วิปกฺข	๓๔๕	วิมน	๗๒๓	วิวาท	๓๑๘
วิปญฺจี	๑๓๘	วิมล	๖๗๐	วิวิตต	๓๕๓
วิปตฺติ	๓๘๕	วิมาน	๒๕,๙๑๗	วิวิธ	๗๑๗
วิปริยย	๗๗๖	วิมุติ	๙	วิเวก	๔๓๐,๑๑๑๔
วิปริยาส	๗๗๖	วิมฺหย	๗๓๖	วิส	๔๕๙,๖๕๕
วิปลาส	๗๗๖	วिय	๑๑๔๓	วิสกณฺฏก	๔๖๒
วิปสฺสนา	๑๕๓	วิโยค	๑๐๔	วิสกณฺฑิกา	๖๔๒
วิปสฺสี	๒๒๙	วิรติ	๑๖๐	วิสณฺณิตา	๑๗๓
วิปาก	๑๐๕๐	วิรติสจฺจ	๖	วิสญ	๗๔๖
วิปาทิกา	๓๒๕	วิรพ	๗๐๗	วิสณฺ	๑๖
วิปิน	๕๓๖	วิราค	๘	วิสณฺอุปท	๔๖
วิปูล	๗๐๐	วิราว	๑๒๘	วิสตฺตติกา	๑๖๒
วิปป	๔๐๘	วิริญฺจ	๑๕	วิสท	๙๕,๑๐๗๓
วิปปกญฺจ	๗๐๖	วิริญฺจิ	๑๕	วิสทร	๖๕๔
วิปปกฺสิาร	๑๖๙	วิริส	๑๗	วิสปปน	๗๖๙
วิปปลาป	๑๒๔	วิรูปกฺข	๑๗,๓๑	วิสปปิต	๓๙๐
วิปฺมุลิจฺค	๓๕	วิรูปุหก	๓๑	วิสภสชฺช	๔๕๙
วิพฺุช	๑๑	วิโรธ	๑๖๔	วิสย	๙๔,๑๘๖,๘๐๖
วิพฺุภม	๑๗๔,๑๐๘๗	วิโรธรหิต	๑๒๔	วิสยี่	๑๔๙
วิภา	๔๘๕	วิโรธิ	๓๔๕	วิสโยค	๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
วิสร	๖๒๙	วีจิ	๖๖๒,๑๐๕๙	เวชยบุตร	๒๑,๒๒
วิสาข	๑๗	วีณา	๑๓๘	เวชยบุตรีกา	๕๗๓
วิสาขา	๕๙,๔๓๗	วีณาทีวาทน	๑๔๔	เวชุช	๓๒๙
วิสาณ	๔๙๗,๘๖๗	วีณาวาที	๕๑๐	เวชุณ	๓๙๐
วิสารท	๒๒๘,๙๖๐	วีต	๑๐๗๖	เวก	๑๓๘
วิสาล	๗๐๐	วีตโทส	๑๐	เวณ	๑๑๓๑
วิสาลตา	๒๙๕	วีตโมห	๑๐	เว็ด	๗๔๕
วิสาลา	๕๙๗	วีตราค	๔,๑๐	เวณวิก	๕๑๑
วิสิข	๓๘๙	วีตีกุม	๔๓๐	เวณิก	๕๑๐
วิสิขา	๒๐๒	วีถิ	๒๐๒,๕๓๙,๙๔๐	เวณิ	๒๕๘
วิสิฏฐ	๖๙๖	วีมัสสา	๑๕๓,๑๕๔	เวณู	๖๐๐
วิสิณี	๖๙๐	วีร	๑๐๒,๓๘๐	เวณูณม	๕๑๑
วิสุทฺธิ	๙	วีรตรู	๕๖๒	เวตน	๕๓๑
วิสุทฺธิเทวา	๑๑	วีริย	๑๕๖,๑๐๙๔	เวตนิก	๕๑๔
วิสุจิกกา	๓๒๘	วีริยงค	๑๕๗	เวตริณี	๖๕๘
วิสุส	๑๔๖	วีรุ	๕๕๐	เวตส	๕๕๓
วิสุสชชน	๔๒๐	วีหิ	๔๕๐,๔๕๒,	เวตาลีก	๓๙๖
วิสุสญ	๑๒๙		๔๗๙,๕๔๗	เวท	๑๐๘,๗๖๒,๘๔๗
วิสุสมภ	๓๕๓	วุฎฺฐิ	๔๘	เวทงค	๑๑๐
วิสุสากน	๔๒๐	วุติ	๗๖๒	เวทน	๗๖๒
วิสุสาส	๓๕๓	วุตต	๗๕๕,๗๙๖	เวทนา	๑๕๔,๑๐๙๕
วิสุสูต	๗๒๔	วุตตบุตร	๑๑๓	เวทยิต	๑๕๔
วิเสสภ	๓๐๐	วุตติ	๔๔๕,๙๖๖	เวทิก	๒๒๒
วิโสภ	๙	วุทฺถ (วุทฺถม)	๒๕๔,๑๐๗๑	เวทีกา	๒๒๒
วิหค	๖๒๔	วุทฺธิ (วุทฺธิม)	๗๖๐	เวทึ	๔๑๒
วิหคาคิปป	๖๓๓	วุทฺธิโรค	๓๒๖	เวธ	๑๕,๗๖๒
วิหงค	๖๒๔	วุส	๔๙๕	เวธิต	๗๔๘
วิหงคม	๖๒๔	เว	๑๑๔๐,๑๑๕๐	เวณ	๕๐๙
วิหตุถ	๗๓๖	เวกฺกณู	๑๖	เวณเตยฺย	๖๓๓
วิหายิต	๔๒๐	เวค	๔๐,๑๑๑๕	เวปจิตฺติ	๔๔
วิหาร	๘๕๗	เวคึ	๓๗๙	เวปฺปุลล	๖๐๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เวภาร	๖๐๖	(ส)		สังการ	๒๒๔
เวม	๕๒๒	ส	๔๘๕,๘๐๘	สังการกุกุก	๒๒๔
เวมชฺฌ	๗๖๗	สกี	๗๓๖	สังการภูฏาน	๒๒๔
เวมตฺต	๗๖๗	สกีฏ	๓๗๓,๔๘๔	สังกาต	๕๓๐
เวยคุช	๓๗๒	สกีฏมคฺค	๑๙๑	สังกุ	๓๙๓,๕๔๙,๑๑๑๕
เวร	๘๔,๑๖๔,๑๑๐๙	สกีล	๕๓,๗๐๒,๑๐๒๖	สังข	๓๙๙,๖๗๖,
เวรมณี	๑๖๐	สกีการก	๑๐๖		๖๙๐,๘๖๔
เวรี	๓๔๔	สกีกาต	๗๐๖	สังขนข	๖๗๖
เวโรจน	๖๒	สกีณ	๖๒๔	สังขล	๓๖๔
เวลา	๖๖,๖๖๐,๘๔๘	สกีณคฺชี	๖๓๗	สังขา	๘๔๕
เวลลิตฺติ	๗๐๙,๗๔๔,๑๐๗๒	สกีณนี	๖๒๔	สังขาร	๗๗๒,๘๓๒
เววจน	๑๒๐	สกีนฺต	๖๒๔,๖๔๔,๑๐๔๙	สังขยา	๔๗๓
เวส	๒๘๒	สกีก	๔,๑๐,๑๘,	สังขยาต	๗๑๐
เวสาข	๗๕		๑๘๔,๑๐๐๑	สังเขป	๑๑๖
เวสายี	๔๔	สกีขรา	๔๖๒,๙๒๕	สังค	๗๖๙
เวสาลี	๑๙๙	สกีย	๓๓๖	สังคม	๑๐๓,๗๖๙
เวลียา	๒๓๓	สกียมนิ	๕	สังคร	๘๒๔
เวลียาน	๔๔๕	สกียสึห	๕	สังคห	๑๑๖,๙๒๕
เวลี	๒๓๓	สข	๓๔๖,๓๕๐,๑๐๘๘	สังคาม	๓๙๙
เวสุม	๒๐๖	สขี	๒๓๘	สังฆาต	๒๒๓,๑๑๓๕
เวสุต	๔๔๕	สคพฺภ	๒๔๙	สังจิวิ	๓๔๐
เวสุสวณ	๓๒	สคค	๑๐,๙๑๑	สังจีปติ	๒๐
เวสุสานร	๓๔	สคคฺวาตี	๑๑	สังจุจ	๖,๑๒๗,๘๐๐
เวสุสามิตฺต	๑๐๙	สคคี	๑๒	สังจุจการ	๔๗๑
เวหายส	๔๖	สโคคตฺต	๒๔๓	สังจุจาปน	๔๗๑
เวหาส	๔๕	สังกภูีร	๒๒๔	สังจนฺท	๗๒๘
เวหุ	๕๙๙	สังกปฺป	๑๕๕	สังจฺฉิ	๑๑๕๙
เวหุรีย	๔๙๐	สังกม	๗๗๓	สังเจ	๑๑๔๗
โวการ	๑๑๒๗	สังกกร	๑๗	สังชน	๒๔๓
โวสุสคฺค	๔๒๐	สังกสุต	๒๐๑	สังชาติ	๒๔๑
โวหาร	๑๐๕,๑๑๗,๘๔๙	สังกา	๑๗๐	สังชิตฺ	๑๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สชี้ว	๓๔๐	สดาวารี	๕๘๕	สทน	๒๐๕
สชช	๓๗๘, ๕๖๒	สติ	๑๕๘	สทา	๑๑๕๓
สชชช	๓๓๓, ๙๕๗	สติโอสสุคค	๑๗๓	สทาคติ	๓๗
สชชชิต	๓๖๖	สติ	๒๓๔	สทาทน	๗๐๙
สชชชุ	๑๑๔๙	สตต	๙๓, ๘๑๖	สทಾಯีคี่	๑๖
สชชชุลส	๓๐๔	สตตตกี	๒๘๗	สทิส	๕๓๐
สชชฌ	๔๘๙	สตตตถณณ	๔๕๐	สทุม	๒๐๗
สชชฌุ	๔๘๙	สตตตปณณิ	๕๕๕	สทท	๙๔, ๑๒๘
สญจย	๖๒๙	สตตตม	๖๙๕, ๙๔๒	สททคคห	๑๕๐
สญจจาริกา	๒๓๖	สตตตมหาสว	๖๘๐	สทททล	๑๘๗, ๕๙๙
สญฉินฺน	๗๕๒	สตตตรชชชงค	๓๕๐	สทททิต	๗๔๗
สญชี้ว	๖๕๗	สตตตรตน	๔๙๐	สทททูล	๖๑๑, ๖๙๖
สญฌา	๖๘	สตตตลา	๕๗๖	สททฎ	๑๑๔๗
สญญา	๑๑๔, ๘๗๔	สตตตวงก	๖๗๒	สททฐ	๔๒๓, ๙๕๐
สญญาปน	๔๐๓	สตตตวีสนกขตต	๖๐	สททฐา	๔๒๓, ๙๕๐
สญฺฆิฆฺฐิกา	๗๔	สตตตสว	๑๓๑	สททฐายุตต	๗๓๓
สญฺฆิฆายน	๓๖๐	สตตตจจจิ	๓๔	สททฐาลู	๗๓๓
สฺ	๗๓๗	สตตติ ๓๕๑, ๓๖๘, ๓๙๘, ๑๐๕๒		สททฐี	๑๑๓๖
สณิก	๑๑๕๓	สตตติฉว	๑๗	สธมมตต	๕๓๐
สณฺฐาน	๗๗๑, ๑๑๓๓	สตตตี	๓๙๒	สนํ (สนา)	๑๑๕๓
สณฺช	๖๘๗	สตตตุ ๓๔๓, ๓๔๔, ๔๖๓, ๑๑๒๒		สนนฺตน	๗๐๙, ๗๑๓
สณฺชทาส	๕๒๗	สตตตุมลา	๕๖๖	สนาตน	๑๖
สณฺชทิลย	๕๕๖	สตตถ ๑๑๑, ๓๘๕, ๕๒๗,		สนินิต	๗๔๗
สต	๔๗๔	๖๓๒, ๙๖๖		สนนฺต	๖, ๑๐๒, ๒๒๘,
สตโกฏี	๒๔	สตตถก	๔๙๓		๗๔๙, ๘๔๑
สตต	๔๑	สตตถวาท	๔๖๙	สนนฺตก	๗๒๘
สตตปตต	๖๔๒, ๖๘๔, ๙๑๕	สตตถิ	๒๗๖	สนนฺตถญาณโคจรตา	๖
สตตปที	๖๒๒	สตตถุ	๑	สนนฺตต	๔๑
สตตภิสช	๖๐	สตตถฺวณฺณ	๔๘๗	สนนฺตติ	๓๓๒
สตตมูลี	๕๘๕	สตตฺว	๑๑๓๔	สนนฺตติต	๗๕๑
สตตานนฺท	๑๖	สเตรตา	๔๘	สนนฺตทาน	๒๘, ๓๓๒, ๙๕๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สนฺติ	๙,๗๕๘,๑๐๕๕	สปป	๖๕๓	สมคฺค	๗๐๒
สนฺติก	๗๐๕	สปปญญ	๒๒๘	สมชฺชชา	๔๑๔
สนฺโตส	๘๗	สปปททา	๖๕๕	สมญญา	๑๑๔
สนฺถ	๗๖๙	สปปราช	๖๕๐	สมณ	๔๓๓
สนฺท	๗๐๗	สปปสาท	๑๗	สมณฺฑเทส	๔๔๐
สนฺทน	๓๗๒	สปปิ	๔๙๙	สมตฺต	๗๐๒,๑๐๖๘
สนฺทาน	๔๙๙	สฝ	๓๗๑	สมตฺถ	๑๐๖๘
สนฺทานิต	๗๔๗	สฝวี	๖๗๒	สมถ	๑๕๕,๗๕๘
สนฺทาว	๔๐๒	สพล	๙๙	สมนฺตจกฺขุ	๒
สนฺทิกฺกุ	๓๔๖	สพฺพ	๑๗,๗๐๒	สมนฺตโต	๑๑๔๖
สนฺทิกฺกิก	๘๖	สพฺพญญ	๑,๑๗	สมนฺตภทฺร	๔
สนฺทเทสฺห	๓๔๗	สพฺพตฺร	๑๑๖๑	สมนฺตา	๑๑๔๖
สนฺทโสฺตฺติ	๑๒๔	สพฺพโต	๑๑๔๖	สมย	๖๖,๑๖๑,๗๗๘
สนฺทเท	๑๗๐	สพฺพทสฺสี	๔	สมร	๓๙๙
สนฺโท	๖๒๙	สพฺพธิ	๑๑๖๑	สมวาย	๖๓๐
สนฺธิ	๗๖๓,๙๔๒	สพฺพโพธ	๔	สมา	๘๑,๙๒๒
สนฺนกทฺท	๕๕๖	สพฺพภุมฺม	๓๐,๓๓๕	สมาธิ	๑๕๕,๑๗๑,๘๕๘
สนฺนทฺธ	๓๗๘	สพฺพมฺภ	๑๖	สมาณ	๕๓๐,๙๑๖
สนฺนา	๓๗๗	สพฺพรูป	๑๖	สมาส	๑๑๖
สนฺนิกฺกุ	๗๐๖,๗๗๐	สพฺย	๗๑๙	สมาสนฺน	๙๒
สนฺนิกาส	๕๒๙	สพฺยญฺ	๓๗๖	สมิต	๗๔๙
สนฺนินิ	๗๗๐,๙๕๘	สพฺรหฺมจาริ	๔๑๐	สมिति	๔๑๔,๖๓๐,๑๐๕๗
สนฺนินิ	๕๓๐	สฺภา ๒๑,๒๑๐,๔๑๔,๑๑๐๑		สมิธา	๓๖
สนฺนินเวส	๗๗๑	สฺภาชน	๗๖๐	สมิ	๕๖๖
สฺปจ	๕๑๗	สฺภาตาร	๔๑๔	สมิิก	๓๙๙
สฺปตฺต	๓๔๔	สฺภาย	๒๑๐	สมิิป	๗๐๕
สฺปถ	๑๑๗	สฺภาว	๑๗๗	สมิีร	๑๗,๓๗
สฺปทิ	๑๑๔๙	สฺภาสท	๔๑๔	สมิีรณ	๓๗,๕๗๙
สฺปน	๑๑๗	สฺภย	๓๓๓,๔๑๔	สมุคฺค	๓๑๗
สฺปาก	๕๑๗	สฺม	๑๑๓๖	สมุชฺฌิต	๗๕๔
สฺปิณฺท	๒๔๓	สฺม	๕๒๙,๗๕๘,๙๒๒	สมุทฺย	๖๓๐,๙๒๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สมุทกาย	๖๒๙	สมุญ	๑๖,๑๗	สรวุข	๓๙๐
สมุทกายตถุรหิต	๑๒๖	สมุเภท	๖๘๑	สรวภ	๖๑๙
สมุทท	๖๕๙	สมุโภค	๑๐๔	สรวุ (สรวุ)	๖๘๒
สมุเพกฺขา	๑๕๓	สมุมุชฺชนี	๒๒๓	สรวุฆาต	๓๙๐
สมุสฺสย	๑๐๙๙	สมุมตาล	๑๔๒	สรวณฺฑล	๑๓๑
สมุห	๖๒๙	สมุมติเทวา	๑๑	สรวล	๕๗๑
สมุปชฌณ	๑๕๔	สมุมท	๘๗	สรวททว	๓๐๖
สมุปติ	๑๑๔๐	สมุมา ๑๒๗,๔๔๙,๑๑๕๔		สรวตี	๖๗๘
สมุปตฺติ	๓๘๕,๙๙๔	สมุมาทิกฺกิ	๑๕๔	สรวตฺตตี	๖๘๒
สมุปทา	๓๘๕	สมุมาปาส	๔๑๓	สรวารุ	๗๓๑
สมุปนฺน	๘๔๕	สมุมาสมพุทฺธ	๔	สรวาว	๑๒๘
สมุปรายก	๓๙๙	สมุมุขา	๑๑๕๗	สรวาว	๔๕๘
สมุปรายิก	๘๖	สมุมุชฺชนี	๒๒๓	สรวาสน	๓๘๘
สมุปหาร	๓๙๙	สมุมุติ	๑๑๓๔	สรวิกฺขก	๕๒๙
สมุปาด	๕๐	สโมกฺขก	๓๑๘	สรวิตา	๖๘๑
สมุปฺภู	๓๑๗	สยถุ	๓๒๗	สรวีร	๑๕๑
สมุผลลิต	๕๔๒	สยน	๓๐๘	สรวีรี	๙๓
สมุพ	๒๔	สยนิคฺคห	๒๑๔	สรวีสป	๖๕๓
สมุพร	๑๔	สยมฺพรา	๒๓๕	สรวูป	๑๗๗
สมุพราริ	๔๓	สยมฺภู	๔,๑๕	สรวุชฺณี	๖๙๐
สมุพรี	๕๑๒	สยํ	๑๑๔๔	สรวุรุห	๖๘๔
สมุพล	๓๘๐	สยํทาสพุโยปคต	๕๑๕	สรวิวตี	๑๐๕
สมุพฺหุล	๗๐๓	สยํวสี	๗๒๘	สรว	๖๑๖
สมุพาธ	๗๑๘,๑๐๘๕	สรว	๑๒๘,๑๓๒,๓๘๘, ๖๐๑,๖๗๘,๙๖๘	สรวภ	๖๔๕
สมุพาหน	๗๖๙			สรวล	๖๑๖
สมุพุก	๖๗๖	สรวก	๕๓๔	สรวาญฺญ	๕๔๖
สมุพฺพุต	๔	สรวชาติ	๑๗	สรวลิต	๖๖๑
สมุภตฺต	๓๔๖	สรวุญ	๖๒๓	สรวลิตปฺพาย	๑๘๗
สมุภม	๙๑๖	สรวณ	๗,๒๐๖,๔๐๓,๙๔๘	สรวลิตพฺภม	๖๖๐
สมุภว	๙๑,๒๗๔,๙๗๘	สรวท	๗๙,๘๑,๑๑๒๔	สรวลิต ๓๙๓,๕๖๗,๖๑๖,๑๐๘๗	
สมุภาสน	๑๒๔	สรวุ	๖๒๑	สรวลิตก	๖๑๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สลลกดตุต	๓๓๐	สหการ	๕๕๗	ลัสท	๔๑๔
สลลกี	๕๖๘	สหคต	๘๓๓	ลัสทย	๑๗๐
สลลเวชช	๓๓๐	สหช	๒๔๙	ลัสว	๑๗๑
สลลหุก	๗๑๐	สหธมฺมินี	๒๓๗	ลัมฺหิติ	๖๓๐
สลลลาป	๑๒๔	สหน	๗๓๒	ลัมฺหาร	๑๑๖
สวงก	๖๗๒	สหสา	๑๑๔๘	ลสา	๕๑๙, ๘๐๘
สวณ	๖๐	สหสุส	๔๗๔	ลสาก	๔๕๙, ๕๙๓
สวณ	๑๕๐, ๙๓๕	สหสุสกุข	๑๘	ลสากจฺจนา	๑๒๐
สวณีย	๑๒๙	สหสุสรํลิติ	๖๓	ลสากิย	๓๓๖
สวณฺตี	๖๘๑	สหหาย	๓๔๖, ๓๘๐	ลสากุณฺณิก	๕๑๓
สวย	๓๔๖	ลัส	๓๙๙, ๑๑๔๔, ๑๑๕๑, ๑๑๗๐	ลสากุขร	๒๖๘
สวร	๕๑๗	ลัสกัฏฐิ	๗๑๘	ลสากेत	๒๐๑
สวส	๗๒๘	ลัสกัณฺธา	๑๒๐	ลสาขา	๕๔๒
สวิตา	๖๓	ลัสกัณฺทน	๒๐	ลสาขานคร	๑๙๙
สส	๖๑๗	ลัสกัณฺณ	๕๐๓, ๗๒๐, ๑๐๗๑	ลสาขามิค	๖๑๔
สสกุํ	๑๑๔๐	ลัสกัณฺ	๑๒๕, ๗๒๐	ลสาขี	๕๔๐
สสงก	๕๒	ลัสคฺคฺต	๔	ลสาคร	๖๕๙
สสธร	๕๒	ลัสสม	๖๓๒	ลสาคล	๒๐๐
สสน	๓๗, ๔๐๓	ลัสสมาต	๖๒๙, ๖๕๗, ๑๐๘๐	ลสาฎก	๒๙๐
สสพินฺหุ	๑๖	ลัสยต	๗๔๗	ลสาฎ	๑๗๗
สสึ	๕๒	ลัสยตฺติกา	๖๖๗	ลสาณ	๒๙๑, ๕๒๘
สสุร	๒๔๖	ลัสยม	๔๓๐, ๗๖๘	ลสาต	๘๘
สสุรา	๒๕๐	ลัสยฺค	๓๙๙	ลสาตกุมฺภ	๔๘๘
สสุส	๔๕๒	ลัสวจฺจร	๓๔๗	ลสาตี	๕๙
สสุสต	๗๐๙	ลัสวจฺจร	๘๑	ลสาตฺตว	๓๔๕
สสุสตี	๑๘๙	ลัสวฺจฺจ	๘๒	ลสาท	๑๐๖๗
สสุสโรค	๔๕๔	ลัสวฺจฺจ	๘๒	ลสาทกฺกณฺณ	๕๕๙
สสุสุ	๒๔๖	ลัสวฺสถ	๒๒๕	ลสาธน	๘๙๐
สสุสุสุสุ	๒๕๐	ลัสวีกา	๑๗๑	ลสาธารณ	๗๑๘
สห	๓๙๘, ๕๕๗, ๑๑๓๖	ลัสวูต	๗๔๕	ลสาธารณคาม	๑๓๔
สหกร	๒๖๙			ลสาธิต	๗๔๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สาธุ	๖, ๓๓๓, ๖๙๓, ๗๙๐, ๑๑๔๔	สารเมยฺย	๕๑๘	สิกฺขิต	๗๒๐
सान	๕๑๙	สารส	๖๔๒	สิขณฺหา	๖๓๕, ๑๐๘๕
सानุ	๖๐๗	สารสน	๒๘๗	สิขณฺหาก	๒๕๗
สาป	๑๐๙๓	สาริปฺุตต	๔๓๔	สิขณฺหี	๖๓๔
สาปเตยฺย	๔๘๕	สาริผลก	๕๓๒	สิขร	๕๔๒, ๖๐๘, ๙๙๔
สาปท	๖๑๓	สาธ ๒๐๓, ๒๔๔, ๕๓๙, ๕๖๒, ๙๓๕		สิขรี	๖๐๕, ๑๑๑๔
สาปนุชน	๕๒๐	สาธปนฺณี	๕๘๔	สิขา	๓๔, ๒๕๘, ๖๓๔, ๘๗๒
สาภิเสก	๒๓๒	สาธว	๕๕๖	สิขิวาहन	๑๗
สามํ	๘๓๙, ๑๑๔๔	สาธว	๕๕๖	สิขี	๓๓, ๖๓๔, ๑๐๔๑
สาม ๙๖, ๑๐๘, ๓๔๘, ๘๓๙		สาธว	๕๕๖	สิคํสํก	๕๑๙
สามญฺญ	๗๑๘	สาธว	๕๕๖	สิคฺคุ	๕๕๔
สามเนร	๔๓๘, ๔๔๐	สาธว	๕๕๖	สิงค	๔๙๗, ๖๐๘, ๘๘๗
สามเนรี	๔๓๘	สาธว	๕๕๖	สิงคาร	๑๐๒, ๑๐๓, ๑๐๔
สามนุต	๗๐๖	สาธว	๕๕๖	สิงคารภาวช	๑๗๔
สามล	๙๖	สาธว	๕๕๖	สิงคาล (ลิกคาล)	๖๑๕
สามา ๕๗๑, ๕๙๐, ๘๓๙		สาธว	๕๕๖	สิงคินี	๔๙๘
สามาชิก	๔๑๔	สาธว	๕๕๖	สิงคี	๑๖
สามิ	๑๒๐๐	สาธว	๕๕๖	สิงคี	๔๘๘, ๕๙๐, ๖๗๑
สามิก	๒๔๐, ๑๑๒๒	สาธว	๕๕๖	สิงคีเวร	๔๕๙
สามิภาตฺ	๒๔๗	สาธว	๕๕๖	สิงฆาญ	๕๘๓
สามี	๓๕๐, ๗๒๕	สาธว	๕๕๖	สิงฆาญก	๒๐๓, ๑๐๑๐
สามุทฺท	๔๖๑	สาธว	๕๕๖	สิงฆาณิก	๓๒๔
สายํ	๑๑๕๕	สาธว	๕๕๖	สิณฺขินี	๓๘๘
สาย	๖๘	สาธว	๕๕๖	สิญฺฐิ	๓๕๔
สายก ๓๘๘, ๓๙๑, ๑๐๔๙		สาธว	๕๕๖	สิต	๙๕, ๑๗๕, ๕๕๘, ๖๘๖, ๗๔๗, ๙๙๙
สาร	๙๓๓	สาธว	๕๕๖	สิตปนฺณาส	๕๗๙
สารงฺค ๖๑๗, ๖๔๑, ๑๐๕๐		สาธว	๕๕๖	สิตพพ	๓๐๕
สารถิ	๒๒, ๓๗๖	สาธว	๕๕๖	สิตรํสี	๖๒
สารท	๙๘๕	สาธว	๕๕๖	สิตลิว	๔๖๑
สารทึ	๕๘๘	สาธว	๕๕๖	สิตา	๔๔๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ลิตถ	๙๖๐	ลิริการ	๑๖	ลิลล	๓๐๒
ลิตถก	๔๙๔	ลิริคพภ	๑๖	ลีสปา	๕๗๑
ลิตฺท	๑๓	ลิริฆน	๔	ลี้การ	๑๑๙๑
ลิตฺทตถ	๔,๔๕๑,๑๑๑๖	ลิริปติ	๑๖	ลี้ฆ	๔๐
ลิตฺทนฺต	๑๖๑	ลิริวราห	๑๖	ลี้ต	๕๖
ลิตฺน	๒๙๙	ลิริวาส	๓๐๖	ลี้ตภีรุ	๕๗๔
ลิตฺนิตฺท	๓๔๖	ลิริส	๕๗๑	ลี้ตวิติ	๕๒
ลิตฺนิตฺท	๗๒๖	ลิริธรร	๒๖๓	ลี้ตล	๕๖
ลิตฺนุท	๖๐๓	ลิริรมณิ	๒๙๓	ลี้ต	๔๔๙
ลิตฺนุทวาร	๕๗๔	ลิริโรเวณ	๒๙๔	ลี้ปท	๓๒๖
ลิตฺนุทฺ	๔๙๔	ลิริโรสุณฺณ	๔๐๖	ลี้มนฺต	๒๕๙
ลิตฺนุทฺ	๓๖๙,๔๖๑,๑๐๕๑	ลิริโรห	๒๙๔	ลี้มนฺตินี	๒๓๐
ลิตฺนุทฺ	๖๕๙,๖๙๑,๙๖๕	ลิตา	๖๐๕	ลี้มา	๒๒๖,๑๐๙๒
ลิตฺนุทฺช	๔๖๑	ลิตาฆา	๑๑๙	ลี้ร	๔๔๙
ลิตฺนุทฺร	๓๖๐	ลิตาชตฺ	๔๙๒	ลี้ล	๑๗๙,๔๓๐,๑๐๙๑
ลิตฺนุทฺสงฺคฺม	๖๙๑	ลิตาโปกฺขรณิ	๖๐๙	ลี้วถิก	๔๐๖
ลิตฺเนรุ	๒๕	ลิตาภุ	๖๕๒	ลี้ส	๒๕๖,๔๙๓,๑๐๔๖
ลิตฺเนห	๑๗๓	ลิตาสน	๒๒	ลี้สก	๒๙๔
ลิตฺปิวิญฺ	๑๗	ลิตฺจฺจย	๖๐๕	ลี้สจฺจเยชฺช	๗๓๗
ลิตฺป	๕๒๙	ลิตฺจฺต	๖๕๒	ลี้ห	๖๑๑,๖๙๖
ลิตฺปสาล	๒๑๒	ลิตฺเลส	๗๖๓,๗๗๔	ลี้หปญฺช	๒๑๖
ลิตฺปปี	๖๗๖	ลิตฺเลสุม	๒๙๑	ลี้หปฺจฺฉิ	๕๙๔
ลิตฺปปีก	๕๐๔	ลิตฺโลก	๑๑๗,๑๐๔๑	ลี้หปฺป	๖๙๐
ลิตฺพิพินิ	๑๖๒	ลิตฺวิ ๗,๑๖,๙๙,๖๑๕,๙๙๔		ลี้หพ	๑๙๕
ลิตฺมพฺล	๕๖๕	ลิตฺวถิก	๔๐๖	ลี้หาสน	๓๕๗
ลิตฺร	๒๕๖,๕๔๒,๑๑๑๔	ลิตฺวา	๕๖๙	ลิตฺ	๑๑๓๙,๑๑๗๙
ลิตฺรา	๒๗๙	ลิตฺวา	๖๑๕,๙๙๔	ลิตฺก	๖๔๐
ลิตฺริย	๒๙๔	ลิตฺวิ	๑๙๔	ลิตฺกต	๙๕,๙๓๙
ลิตฺริเวญฺ	๓๐๖	ลิตฺวิก	๓๗๓	ลิตฺกตี	๗๒๒
ลิตฺริ	๙๒,๓๙๕,๙๐๖	ลิตฺสิริ	๕๖,๗๙,๙๒๔	ลิตฺกนฺทก	๕๙๕
ลิตฺริกณฺ	๑๗	ลิตฺสิส	๔๐๙	ลิตฺกุม	๒๕๓,๗๑๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สุกุก	๓๒,๓๔,๖๑,๘๕, ๘๕,๒๗๔,๒๕๑,๘๙๗	สุตฺตเวณ	๗๗๓	สุบุปกณฺณ	๓๖๐
สุกุกาก	๖๔๒	สุตฺติ	๖๗๖	สุบุปตาป	๑๗
สุกุกปกฺข	๗๔	สุทํ	๑๑๕๐	สุบุปตีก	๓๐
สุกุกสิสฺส	๑๔	สุทตฺต	๔๓๗	สุบุปถ	๑๙๓
สุกฺข	๔๕๙	สุทสฺสน	๒๖,๖๐๗,๙๙๘	สุพฺพจ	๗๓๐
สุข	๘๘	สุทฺททส	๗	สุพฺพํสุ	๕๒
สุขุม	๗๐๔,๑๐๗๑	สุทฺท	๕๐๓	สุภ	๘๘,๖๙๔
สุเขตฺติ	๒๕๓	สุทฺธ	๑๐๖๙	สุภค	๖๙๗
สุคต	๒	สุทฺธกมฺม	๗๕๘	สุภทนต์	๓๐
สุคนฺธ	๑๔๖	สุทฺธชตฺตาช	๕๐๓	สุภาวห	๙๐
สุคนฺธวณฺตุ	๕๕๗	สุทฺธนฺต	๒๑๕	สุมน	๑๒,๗๒๓
สุคนฺธิ	๑๔๖	สุทฺธิ	๙	สุมนา	๕๗๖
สุงฺก	๓๕๖	สุทฺโธทนิ	๔	สุเมรุ	๒๕
สุจ	๙๕	สุตฺมมา	๒๑	สุยามุน	๑๖
สุจฺริต	๘๕	สุตฺตํ	๕๒	สุร	๑๑,๒๔
สุจิ	๓๔,๑๐๗๐	สุธา	๒๕,๑๐๕๒	สุรคามณี	๒๐
สุชมฺปติ	๑๘	สุธาสี่	๑๑	สุรคฺรุ	๓๒
สุชา	๒๐,๔๑๘,๑๑๑๒	สุตี	๒๒๘	สุรเชฏฺฐ	๑๕
สุญญ	๓๒๑,๖๙๘	สุน	๕๑๙	สุรทิส	๑๔
สุญญวจ	๓๒๐	สุนช	๕๑๙	สุรทที	๒๗
สุญฺญ	๑๑๓๘,๑๑๕๔	สุนาสีว	๒๐	สุรนาถ	๑๙
สุณฺนิสา	๒๔๘	สุนิสฺสนฺณก	๕๙๖	สุรปติ	๒๐
สุณฺนี	๔๕๙	สุนุทฺร	๖๙๓	สุรปถ	๔๖
สุณฺหา	๒๔๘	สุนุทฺรี	๒๓๐	สุรภิ	๑๔๖
สุต	๒๔๐,๗๒๔,๗๙๗	สุปณฺณ	๖๓๓	สุรวิปฺ	๑๔
สุตา	๒๔๑	สุปณฺณมาตุ	๖๒๘	สุรโลก	๑๐
สุติ	๑๐๘,๑๒๘,๑๓๖, ๑๕๐,๑๐๕๙	สุปณฺณวงฺกจฺจนฺท	๒๐๙	สุรา	๕๓๓
สุติหีน	๓๒๒	สุปนฺถ	๑๙๓	สุรालย	๑๐
สุตฺต	๕๒๓,๘๗๘	สุปพฺพ	๑๒	สุรालย	๒๕
		สุปฺน	๑๗๖,๙๕๗	สุว	๖๔๐
		สุปฺป	๔๕๕	สุวณฺณ	๔๘๐,๔๘๗,

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
	๔๙๐,๘๐๔	สุจิตวิฆณน	๕๒๘	เสตเกตตุ	๔
สุวณฺณก	๕๕๒	สุจยฺสุจณ	๑๐๑	เสตจจณท	๖๔๖
สุวณฺณการ	๕๐๖	สุต	๓๗๖,๔๙๓,	เสตภูฏิกกา	๔๕๔
สุวณฺณพินฺทุ	๑๖		๕๐๔,๑๐๘๑	เสตมฺพ	๕๕๘
สุวณฺณมาตุ	๖๒๘	สุท	๔๖๔	เสตโลหิต	๙๗
สุวณฺณมาลิจฺคสนฺนิภา	๒๖๓	สุน	๕๑๙	เสตฺ	๙๑,๑๘๙,๑๑๐๐
สุวตฺถิ	๑๑๖๐	สุนา	๕๒๑	เสท	๑๐๘๘
สุวหา	๕๗๕	สุนินิ	๒๔๑	เสทช	๗๔๑
สุวาน	๕๑๙	สุนุ	๒๔๑	เสน	๓๐๘,๖๓๗
สุวีร	๒๓	สุป	๔๖๔,๑๐๔๘	เสนา	๓๕๙,๓๘๑
สุเว	๑๑๕๕	สุปการ	๔๖๔	เสนานิ	๑๗,๓๔๐
สุสมา	๕๕	สุปที	๕๗๔	เสปณฺณิ	๕๕๘
สุสวี	๕๙๖	สุร	๖๑,๖๒,๓๘๐,๑๐๗๗	เสพาลิกกา	๕๗๕
สุสถาน	๔๐๕	สุรต	๗๒๗	เสมฺพท	๒๘๑
สุสฺสิ	๖๕๐	สุรสฺต	๖๕	เสยย	๘๘,๖๙๕,๙๑๘
สุสฺสิร	๑๓๙,๑๔๒,	สุรีย	๖๒	เสยยถาปิ	๑๑๔๒
	๖๔๙,๙๑๕	สุรียินฺทุสงฺคฺม	๗๔	เสยยถาปินาม	๑๑๔๓
สุสฺสิต	๓๐๑	สุล	๓๒๙,๘๘๑	เสยยปา	๓๐๘,๔๒๒,๑๑๒๑
สุสุ	๒๕๑,๒๕๓	สุลฺล	๑๖	เสริก	๑๐
สุสุก	๒๕๑,๑๐๐๓	สุนินฺทุ	๓๔๖	เสรี	๗๒๘
สุสุกา	๖๗๒,๗๖๒	สุวาน	๕๑๙	เสเรยฺยก	๕๗๙
สุสุมาร (สุสุมาร)	๖๗๔	สุสว	๑๗๑	เสล	๖๐๕
สุสุมารคิร (สุสุมารคิร)	๒๐๐	เสกช	๔๓๕	เสลฺล	๕๕๘
สุสุสฺสุตา	๔๒๘,๙๓๐	เสกชมนฺนิ	๑	เสลฺลุต	๕๕๖
สุเสน	๕๗๘	เสช	๔๓๕	เสเลยฺย	๕๙๑
สุหท	๓๔๖	เสชร	๓๐๘	เสวก	๓๔๒
สุกร	๖๑๗	เสชริก	๕๘๓	เสวาล	๖๘๙
สุกริก	๕๑๓	เสญฺ	๖๙๕	เสหิเกย	๖๑
สุจก	๗๓๗	เสญฺ	๓๕	เสพน	๘๙๙
สุจิ	๔๓๙	เสณฺ	๕๐๔,๕๓๙,๑๐๒๑	เสนท	๑๗๓,๑๐๙๗
สุจิมฺข	๖๔๖	เสต	๙๕,๓๑๓	เสว	๑๑๕๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
โส	๑๒๐๒	โสภา	๕๕	หตฺถิลิงฺค	๖๓๙
โสภ	๑๖๕	โสสม	๕๑,๑๑๓๔	หตฺถิลิโรปิณฺฑ	๓๖๓
โสคนฺธิก	๔๗๕,๖๘๙	โสสมคพฺภ	๑๖	หตฺถิสฺสรณปฺตฺติ	๓๕๙
โสจน	๑๖๕	โสสมวฏฺก	๕๖๗	หตฺถิสฺสณฺฑวิหฺงคฺม	๖๓๙
โสจิก	๕๐๗	โสสมวลฺลิกา	๕๙๖	หตฺถี	๔๓,๓๖๐,๓๘๒
โสณ	๙๕,๕๑๙,๑๑๑๙	โสสรณฺยฺย	๔๙๕	หทย	๑๕๒,๒๗๐,๘๕๒
โสณก	๕๗๒	โสรี	๑๖	หทยงฺคฺม	๑๒๕
โสณรตน	๔๙๑	โสวิท	๓๔๒	หทยวตฺถุ	๘๕๒
โสณิต	๒๘๑	โสวิทลฺล	๓๔๒	หทยาลู	๗๒๒
โสณี	๒๗๒	โสวีร	๔๖๐	หทยี	๗๒๒
โสณฺฑ	๓๖๕,๗๓๐,๙๓๙	โสวีร	๕๕๙	हनฺน	๔๐๓
โสณฺฑา	๒๑๒	โสส	๓๒๓	หนุ	๒๖๒
โสณฺฑิก	๕๑๑	โสหิจฺจ	๔๖๘	หนฺท	๑๑๕๗,๑๑๙๓
โสณฺฑี	๖๐๙	โสพสมภาค	๕๓	หพฺย	๔๑๘
โสณฺณ	๔๘๗	(ห)		หพฺยปาก	๔๑๘
โสณฺณาทฺยวตฺตนี	๕๒๖	ห	๑๗,๑๑๕๐,๑๒๐๒	หมฺโภ	๑๑๓๙
โสต	๑๕๐,๑๐๖๔	หขุข	๖๙๗	หมฺมีย	๒๐๘
โสตาปนฺน	๔๓๕	หฏฺฐ	๗๕๒	หย	๓๖๘
โสตฺตฺย	๔๐๘	หฏฺฐิจิตฺต	๗๒๓	หยไปตฺก	๓๖๙
โสถ	๓๒๗	ห	๔๐๐	หยานีก	๓๘๓
โสถฆาตี	๕๙๖	หตฺถ	๒๕๗,๒๖๕,๓๖๕, ๒๖๘,๙๓๑	หฺร	๑๗
โสทร	๒๔๙	หตฺถา	๕๙	หฺริ	๑๖,๙๗, ๔๘๗,๘๖๙
โสทรีย	๒๔๙	หตฺถานีก	๓๘๓	หฺริจฺนฺทน	๓๐๑
โสธนี	๒๒๓	หตฺถาโรห	๓๖๗	หฺริณ	๙๗,๖๑๗
โสปาน	๒๑๖	หตฺถิโคปก	๓๖๗	หฺริต	๙๗
โสปป	๑๗๖	หตฺถิฆก	๓๖๒	หฺริตาล	๔๙๓
โสผ	๓๒๗	หตฺถินข	๒๐๘	หฺริหย	๒๐
โสพฺภ	๖๕๐	หตฺถินี	๓๖๒	หฺรี	๒๐
โสพฺภานู	๖๑	หตฺถิป	๓๖๗	หฺรีตกี	๕๖๙
โสภณฺชน	๕๕๔	หตฺถิเมณฺฑ	๓๖๗	หฺเร	๑๑๓๙
โสภน	๖๙๓				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
หล	๔๔๘,๔๔๙	หาส	๘๗,๑๐๒,๑๗๕	หีตาสีล	๗๓๑
หลปทุตติ	๔๔๙	หิ	๑๑๙๗,๑๒๐๒	หี	๑๑๔๙
หลาหล	๖๕๕	หิณฺจน	๑๒๐๒	หีน	๖๙๙,๗๕๔
หลิทยฺยาภ	๙๗	หินฺดาล	๖๐๔	หีร	๑๗
หว	๗๖๒	หิม	๕๖,๑๐๗๔	หุตาวห	๓๓
หวิ	๔๑๘,๑๑๑๔	หิมรฺถิ	๕๒	หุตาส	๓๔
หวิโกชน	๑๒	หิมวณฺตุ	๖๐๖	หุติ	๗๖๒
หเว	๑๑๔๐	หิมวาลุก	๓๐๕	หุสา	๒๔๘
หสน	๑๗๕	หิมฺสฺ	๕๒	เห	๑๑๓๙
หสิต	๑๗๕	หิมาจล	๖๐๖	เหฏฺฐา	๑๑๕๖
หสฺส	๑๐๒	หิมาวุหย	๓๐๕	เหติ	๓๘๕
หํ	๑๒๐๒	หิยฺโย	๑๑๕๕	เหตุ	๙๑,๙๗๓
หํส	๖๓,๖๔๖	หิรณฺณ	๔๘๕	เหม	๓๖๑,๔๘๗
หํสภ	๒๘๘	หิรณฺณ ๔๘๖,๔๘๘,๑๐๖๑		เหมทฺทุฏ	๕๕๑
หํสฺรณ	๑๕	หิรณฺณคพฺภ	๑๕	เหมทฺทธิ	๒๕
หา	๑๑๕๙,๑๒๐๑	หิริเวร	๕๙๑	เหมนฺต	๗๘
หาฏฺก	๔๘๗	หิริ	๑๕๘	เหมมาสน	๓๕๗
หายน	๘๑	หิพฺพิต	๗๔๗	เหมวตี	๕๖๙
หาร	๒๘๕,๑๑๑๖	หี	๑๒๐๒	เหรณฺณิก	๓๔๓
หารี	๖๙๓	หีส	๗๓๑	เหสา	๑๑๙
หาลา	๕๓๓	หีสน	๔๐๓	เหสา	๑๗๔
หาว	๑๗๔	หีสฺวา	๔๐๓	โหมทพฺพิ	๔๑๘

อภิธานานุกรม (ไทย)

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
๑ ครั้ง	๔๗๘	กรรไกร	๕๒๗	กระดิ่งข้อเท้า	๒๘๖
๑ ใน ๔ ของคาถา	๑๐๓๐	กรรไกรตัดผ้า	๕๐๙	กระดุก	๑๕๗,๒๗๘
๑ วัน	๗๔	กรรเชียง	๖๖๘	กระดุกสี่โครง	๒๗๘
๑ วัน ๑ คีน	๗๔	กรรณ	๑๕๐	กระดุกหน้าผาก	๘๖๔
๑ ส่วน ๔	๔๘๑	กรรณิการ์เข่า	๕๗๐	กระดุกไหปลาร้า	๒๗๘
๒ ครั้ง	๔๗๘	กรรรม	๗๕๘	กระโดดลอยไป	๑๑๒๖
๒ พันด่ำลึง	๙๓๓	กรรรมกร	๕๑๔	กระต่าย	๖๑๗
๓ ครั้ง	๔๗๘	กรรรมเก่า	๙๐	กระแต	๖๒๒
๔ อัมพะณะ	๙๙๕	กรรรมซั่ว	๘๔	กระถาง	๔๕๖
๑๐ ขณลยะ	๖๗	กรรรมดี	๘๕	กระโถน	๙๐๘
๑๐ ขณะ	๖๖	กรรรมในเบื้องตัน	๘๕๒	กระทุ้ม	๕๖๑
๑๐ ลยะ	๖๗	กรรรมเบื้องแรก	๑๑๖๒	กระเทียม	๕๙๕
๑๐ วัน	๖๗	กรรรมเผ็ดร้อน	๙๗๗	กระบอกใส่ลูกธนู	๓๘๙
๒๐ ยัญญู	๙๙๖	กรรรมอันสมควร	๓๕๓	กระบอง	๓๙๒,๓๙๔
กกุหุซ้าง	๓๖๓	กรรอบหน้า	๒๘๔,๘๖๒,๑๑๓๑	กระบองคุด	๓๙๔
กงจักร	๓๗๔,๗๘๑	กระจกเงา	๓๑๖	กระบองสั้น	๓๙๔
กงล้อ	๓๗๓	กระจาด	๕๒๔,๙๙๑	กระปี่	๓๙๑
กฏหมาย	๑๑๓	กระจ่ายไป	๗๔๖	กระปี่สั้น	๓๙๒
กุด	๑๑๔๙	กระโจม	๒๐๘	กระปือ	๖๑๖
ก็ตามแต่	๑๑๕๑	กระฉอน	๑๗๓	กระปุง	๕๒๔
ก็ตามที่	๑๑๕๑	กระเชอ	๔๘๒-๔	กระเบา	๕๕๘
กถานะ	๔๗๗	กระช้ำ	๕๒๔	กระพองซ้าง	๓๖๓
กบ	๖๗๕	กระช้ำสีดา	๕๖๗	กระพองซ้าง	๘๕๓
กบาล	๒๗๙	กระดั่งฝัดข้าว	๔๕๕	กระพังโหม	๕๖๖
กมลასนพรหม	๑๕	กระดอง	๔๘๒	กระพี	๖๙๘
กรงนก	๒๒๑	กระดองสัตว์	๒๗๙	กระพุงแก้ม	๒๖๒,๑๐๔๘
กรงนก	๒๒๑	กระดอม	๕๙๕	กระพุ่มมือ	๒๖๘
กรงนกพิราบ	๒๒๑	กระด้าง	๗๑๑,๗๑๔	กระเพรา	๕๙๘
กรณการกะ	๙๐๑	กระดานทอดลูกเต๋า	๕๓๒	กระเพาะปัสสาวะ	๒๗๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กระรอก	๖๒๒	กลองรูปจระเข้	๑๔๐	กลุ่มเสียงมัจฉิมิมะ	๑๓๔
กระวานเล็ก	๓๐๔	กลองเล็ก	๑๔๓	กลุ่มเสียงสาธารณะ	๑๓๔
กระวานใหญ่	๕๙๑	กลองวิตตะ	๑๔๑	กวาง	๖๑๙, ๑๐๔๕
กระษาปณ์	๔๘๑	กลองหน้าเดียว	๑๔๐	กวางจมูรุ	๖๒๐
กระสวยทอหูก	๕๒๒	กลองหุ้มหนังทั้งใบ	๑๔๑	กวางทอง	๖๑๙
กระแสด	๖๖๒	กลองใหญ่	๑๔๓	กวางนีกะ	๖๑๙
กระแสน้ำ	๗๖๘, ๙๔๗, ๙๖๒, ๑๐๖๔, ๑๑๑๕	กลองขาดตวิตตะ	๑๔๑	กวางปียกะ	๖๒๐
กรับหรือทับ	๑๓๙	กลองขาดตะ	๑๔๐	กวางรังกุ	๖๑๙
กรีซ	๓๙๒	กลอน	๔๑๖	กวางสระกะ	๖๑๙
กรีต	๑๙๗	กลอนเหล็ก	๒๑๗	กว้างขวาง	๗๐๐, ๗๐๑, ๗๔๖, ๗๖๘
กรีสะ	๒๗๔	กลับกัน	๗๑๙	กว้างใหญ่	๗๐๐, ๗๐๑, ๘๔๔
กฤษณา	๑๔๗, ๓๐๒	กล้า	๔๑, ๗๑๑, ๗๓๑	กษัตริย์	๓๓๕, ๘๙๑, ๙๒๖
กฤษณาดำ	๓๐๒, ๕๙๑	กลาก	๓๒๖	กษัตริย์มหาศาล	๓๓๗-๙
กลม	๗๐๗	กลาง	๑๑๕๐	กษัตริ	๒๓๖
กลลรูป	๒๓๙	กลางคืน	๖๙, ๑๑๔๗	กสิกรรม	๔๔๕
กล้วย	๕๘๙	กลางวัน	๖๘, ๑๑๔๗	กหาปณะ	๔๘๑
กลอง ๒ หน้า	๑๔๑	กล่าว	๗๕๕	กอิ	๖๘๗, ๘๖๑
กลอง	๑๓๙, ๑๑๐๐	กลิ้งกลอก	๗๑๒, ๗๑๓	กอิข้าว	๔๕๔
กลองกุ่มภฤณะ	๑๔๐	กลิ้ง	๙๔	กอิแฆม	๖๐๑
กลองศิณทิมะ	๑๔๓	กลิ้งคาว	๑๔๖	กอิง	๖๒๙, ๖๓๐-๑, ๗๘๗, ๘๒๘, ๘๔๘, ๘๕๑, ๑๐๕๑, ๑๐๖๐, ๑๐๘๐, ๑๐๘๔, ๑๑๒๘
กลองดั่งท้าวพระ	๑๔๐	กลิ้งดี	๑๔๖	กอิงชยะ	๒๒๔
กลองตะโพน	๑๔๓	กลิ้งไม่ดี	๑๔๖	กอิงคลัง	๘๑๑
กลองตีฉวะ	๑๔๓	กลิ้งหอม	๑๔๖, ๙๖๑, ๑๑๑๙, ๑๑๒๙	กอิงทัพ	๓๘๑, ๘๙๔, ๑๐๕๖
กลองท้าวทริกา	๑๔๐	กลิ้งหอมฟุ้ง	๑๑๐๘	กอิงทัพอั๊กโขภินี	๓๘๔
กลองที่หุ้มสองหน้า	๙๓๒	กลิ้งเหม็น	๑๔๖	กอิงพล	๘๖๕
กลองทนต์ุภิก	๑๔๓	กิบเท้าม้า	๓๗๑	กอิงวัสตุ	๗๘๒, ๙๙๓, ๑๐๕๑, ๑๑๖๕
กลองบัณเฑาะว์	๑๓๙, ๑๔๔	กลีน	๗๕๗		
กลองเปิงมาง	๘๕๔	กลีนกิน	๗๕๗		
กลองเกวี	๑๔๓	กลุ่ม	๑๑๒๘		
กลองรบ	๑๔๔	กลุ่มเสียงฉัชชะ	๑๓๔		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กอดัว	๗๐๑	กากะทิง	๕๗๒	การกลับคืน	๑๑๘๑,๑๑๘๕
กอน	๗๑๕,๑๑๔๘๑๑๔๙	ก้าน	๔๕๓,๕๔๔	การกล่าว	๗๖๔,๗๙๖,
กอนกรวด	๙๒๕	ก้านบัว	๖๘๔,๑๐๕๗		๘๖๐,๘๙๙,
กอนดิน	๔๔๗	ก้านใบอ่อน	๕๔๓		๑๑๖๘,๑๑๗๑
กอนเมฆ	๘๒๐,๑๑๑๒	กานพลู	๑๔๗	การกล่าวคำจริง	๘๐๐
กอนวัตถุ	๑๐๑๗,๑๐๗๓,๑๐๘๘	กาป่า	๖๓๙	การกล่าวโจทก์	๑๑๕๑
กอนอิฐ	๒๒๐	กาฝาก	๕๘๐	การกล่าวชม	๒๘๒
กอไม้	๔๕๔,๕๔๐,๕๕๐	กาม	๑๖๓	การกล่าวทักทาย	๗๖๐
กอเลา	๖๐๑	กามเทพ	๘๒๖,๑๑๓๑	การกล่าวโทษ	๑๐๕๕,
กอหญ้า	๔๕๔	กามธาตุเป็นต้น	๘๒๙		๑๐๘๙,๑๑๗๕,๑๑๘๕
กะเทย	๒๔๓	ก้ามปู	๕๗๑	การกล่าวสอน	๓๕๔
กะเพรา	๕๙๔	กาโมฆะ	๙๔๗	การกล่าวหาโทษ	๑๒๐
กะลำพัก	๓๐๒	กาย	๘๖๑	การกวาด	๒๒๓
กะโหลกศีรษะ	๒๗๙,๙๔๗	กายสังขาร	๘๓๒	การกอด	๗๗๔,๑๑๗๕,
กัจฉา	๑๗๖	การกิด	๗๖๙		๑๑๘๐
กักขัง	๗๔๗	การกระทบกระทั่ง	๑๖๔	การกะประมาณ	๑๑๙๓
กัญญา	๒๓๑	การกระทบสัมผัส	๑๔๙	การกิน	๗๖๒
กัณฑ์	๘๘๕	การกระทำ	๗๕๘,๘๕๒,	การก้าวไป	๙๕๔
กัณฑ์เทพ	๑๖		๘๗๗,๙๐๑,๑๑๐๕	การก้าวไปข้างหน้า	๘๓๖
กัณฑ์मार	๑๖	การกระทำโดยไม่มี...	๑๑๔๘	การก้าวล่วง	๔๓๐
กัณฑ์	๗๔๕,๗๔๖	การกระทำตามใจชอบ	๗๖๐	การกำหนด	๘๙๙,๑๑๔๑,
กัณฑ์	๑๑๓๖	การกระทำเนื่องๆ	๑๑๗๙		๑๑๕๒,๑๑๕๙,
กัณฑ์ข้าว	๔๖๔,๘๗๙	การกระทำบ่อยๆ	๑๑๗๐		๑๑๗๕,๑๑๙๓,
กัณฑ์ข้าวจำพวกแกง	๑๐๔๘	การกระทำเบื้องแรก	๑๑๘๕		๑๑๙๕,๑๑๙๗
กัณฑ์ดัก	๕๒๐	การกระทำพิเศษ	๑๑๗๗	การกำหนดช่วงชีวิต	๗๙๙
กัณฑ์ประลัย	๘๒	การกระทำไว้ข้างบน	๑๑๘๐	การกำหนดแน่นอน	๑๑๘๖
กัณฑ์ตันเรือ	๖๖๗	การกระทำไว้เบื้องบน	๑๑๗๖	การกำหนดรูปแบบ	๑๑๘๙
กัณฑ์ปงหา	๕๕๓	การกระทำให้มั่นคง	๗๙๐	การกิน	๑๐๐๔,๑๑๐๓
กัณฑ์สฤณี	๑๐๙	การกราบ	๔๒๖	การเก็บเกี่ยว	๗๗๐,๑๐๑๔,
กา	๖๓๘	การกลับ	๑๑๗๘		๑๐๙๖
กาหน้าฝั่ง	๔๙๔	การกลับคำพูด	๑๐๑๘	การเกลี่ยพีช	๗๙๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
การเกิด	๙๐,๙๑,๙๒๒๙, ๙๖๑,๑๑๒๖	การครหา	๑๒๑	การจบลง	๑๐๖๘
การเกิดขึ้น	๘๙๒,๙๐๒, ๙๒๗,๙๓๘, ๑๐๒๗,๑๑๖๘	การคร่ำครวญ	๑๖๕	การจ้อง	๗๗๕
การเกิดขึ้นครั้งแรก	๑๑๖๒	การคลอเคลีย	๗๗๔	การจ้องจำบุชายัญญ	๔๑๓
การเกิดเป็นสัตว์ต่าง ๆ	๗๙๒	การคลอດ	๗๖๑,๗๙๒	การจ้องเวร	๑๖๕
การโกง	๑๗๗,๘๒๘	การคลอດบุตร	๙๐๒	การจัดการ	๗๙๙,๑๐๔๙
การข่ม	๑๑๔๙	การคล้อยตาม	๓๔๕	การจัดแจง	๑๑๗๐
การข่มขี่	๙๑๙	การคอยรับใช้	๔๒๘	การจับต้อง	๑๑๖๔
การข่มเหง	๑๑๓๐	การคัด	๗๗๔	การจํานำ	๔๗๒
การข่มเหงรังแก	๔๐๐	การคั่น	๗๖๙	การจําแนก	๑๐๕๕,๑๑๒๒
การขโมย	๑๑๗๓,๑๑๘๔	การค้ำขาย	๔๔๖,๘๔๙, ๘๘๐,๙๐๘	การจําศีล	๘๔๗
การขยายความ	๙๖๖	การคาดคะเน	๑๑๔๗	การเจรจา	๑๐๕,๑๑๗๓
การชวนชวาย	๗๘๓,๗๙๗	การคํานวณ	๑๐๗๓	การเจาะ	๕๒๘,๗๖๒
การขอ	๗๕๙,๘๕๖, ๑๐๕๘,๑๑๑๒	การคิด	๑๑๙๑	การฉลอง	๑๗๘
การข้อง	๘๑๖	การคินสิ่งของ	๘๘๓	การฉาย	๗๖๙
การขอร้อง	๔๒๗	การค้มครอง	๘๑๙	การชกมวย	๔๐๒
การขับร้อง	๑๐๐,๙๐๒	การเค้น	๗๖๙	การชดใช้	๔๗๒
การข้าม	๙๘๒	การเคาะบอกยาม	๑๑๒๔	การชนะ	๗๖๑,๑๐๒๙
การข้ามไป	๑๑๖๒	การโค้งคํานับ	๔๒๖	การชวน	๔๒๗
การขึ้นสู่ข้างบน	๙๖๑	การฆ่า	๔๐๓,๙๔๘, ๑๐๘๐,๑๑๒๗	การขัง	๙๑๔
การเข้าใกล้	๑๑๘๕	การฆ่าบุรุษบุชายัญญ	๔๑๓	การฆ่าแหลละ	๗๖๕
การเข้าจําศีล	๔๓๒	การฆ่าม้าบุชายัญญ	๔๑๓	การขี้แจง	๑๑๕๘
การเข้าจําอุโบสถ	๗๘๐	การงด	๑๖๐	การเซยชิด	๗๖๙
การเข้าถึงความริษยา	๑๑๕๑	การงดเว้น	๑๖๐,๗๖๘	การเชิญชวน	๗๙๖
การเข้าไปปรนนิบัติ	๘๘๑	การงดเว้นจากเมถุน	๗๘๓	การเชื่อเชิญ	๔๒๗,๑๐๐๕, ๑๑๕๗
การเข้าสิงของผี	๙๐๖	การงาน	๗๕๘	การเชื่อมกัน	๗๖๓
การคาดโกง	๑๗๗	การงานเบื้องต้น	๑๑๘๐	การชานออกไป	๗๖๙
การคั่นคว่า	๔๒๘,๗๗๔	การโกงงว	๑๗๖	การดำ	๗๕๙,๘๙๙,๑๐๙๓
		การจดจํา	๗๙๗	การดำรังชีพ	๑๐๕๘
		การจบข้อความ	๑๑๘๘	การดำรังอยู่	๘๔๖
				การดีดพิน	๑๔๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
การตี๋ม	๑๐๐๘,๑๑๒๓, ๑๑๒๙	การตั้งอยู่ไม่นาน	๘๕๕	การถึง	๗๘๙,๘๒๙,๘๘๗, ๑๐๑๒,๑๑๗๓,๑๑๘๐
การตี๋มฉลองชัย	๓๙๘	การตัด	๙๔๔,๙๕๕,๑๐๑๔	การถึงความดับ	๘๙๖
การตี๋มน้ำมนต์	๔๑๓	การปลงผม	๗๙๖	การถึงเฉพาะ	๑๑๗๙
การดู	๗๗๕,๙๔๓,๑๐๔๓	การตัดลิ้น	๑๕๙,๑๗๑, ๑๐๗๘,๑๑๑๗,๑๑๕๐, ๑๑๖๖,๑๑๗๗,๑๑๘๘, ๑๑๘๙,๑๑๙๒	การถือตัว	๓๙๗,๙๑๔
การดูการเห็น	๘๘๘	การตัดลิ้นใจ	๑๗๑,๘๙๓	การถือเอา	๗๖๒,๙๑๙, ๙๒๕,๑๑๗๘, ๑๑๘๑,๑๑๘๕
การดูถูก	๑๒๐	การตามไป	๑๑๗๔	การถูตัว	๒๙๙
การดูแล	๗๖๓	การตำหนิ	๑๒๑,๑๑๙๖	การทดแทน	๑๑๗๘
การดูหมิ่น	๑๗๒,๑๑๗๕	การตำหนิต่อหน้า	๑๒๑	การทดลอง	๑๕๔
การเดินทาง	๑๑๐๑,๑๐๙๐	การติด	๘๑๖	การทรมาน	๓๔๘,๕๐๗
การได้	๗๗๗-๘,๑๐๕๓	การติดขัด	๘๕๘,๑๑๖๓	การทวนกลับ	๑๑๗๘
การได้การถึง	๙๔๕	การติดต่อก	๙๔๒	การทอผ้า	๗๗๓,๑๐๗๖
การได้ยินมา	๑๑๙๙	การติดตาม	๘๕๓,๑๑๗๔	การทะเลาะกัน	๑๑๗๑
การตก	๑๑๒๑	การติเตียน	๑๒๐,๑๒๑, ๑๐๕๕,๑๐๗๘,๑๑๖๐, ๑๑๘๓,๑๑๘๔, ๑๑๘๖,๑๑๙๑	การทับ	๑๑๗๗
การตกลง	๘๕๘	การเดินรำ	๑๐๐	การทา	๑๐๗๙
การตกลงใจ	๑๕๙	การเตรียมกองทัพ	๓๘๑	การทำเครื่องหมาย	๗๙๙
การตี๋ม	๗๖๒	การแตก	๗๕๙	การทำตัวเหมือนมิตร	๘๒๔
การตระเตรียม	๙๕๕,๙๕๗	การแตกทำลาย	๙๙๒	การทำนา	๔๔๕
การตระเตรียม...	๑๐๐๘	การแตกหัก	๑๐๐๙	การทำผลุนผลัน	๑๑๓๐
การดวง	๗๖๓,๙๑๔	การแต่งงาน	๓๑๘	การทำพิธีกรรม	๔๒๕
การต่อกัน	๗๖๓	การแต่งหน้า	๓๐๗	การทำร้าย	๑๑๑๑
การต้อนรับแขก	๔๒๔	การได้รตรง	๑๑๙๑	การทำร้ายให้เจ็บใจ	๕๐๗
การตอบแทน	๔๗๒	การถกเถียง	๑๑๗,๕๐๐	การทำลาย	๗๕๙,๘๕๒, ๑๑๓๐
การต่อว่า	๑๒๐,๑๒๑	การถอดตาลประตู...	๔๑๓	การทำไว้ข้างบน	๑๑๖๘
การต่อสู	๑๑๘๑	การถาม	๑๑๕๑,๑๑๙๒, ๑๑๙๘	การทำไว้ในใจ	๑๕๙
การตะโกน	๗๖๓			การทำสักการะ	๑๐๐๒
การตั้งใจฟัง	๙๓๐			การทำสัญญา	๔๗๑
การตั้งใจมั่น	๑๐๓๒				
การตั้งปณิธาน	๔๒๖				
การตั้งอยู่	๑๐๕๘,๑๐๘๒				
การตั้งอยู่มั่นคง	๗๗๑				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
การทำให้สมควร...	๗๙๙	การแนะนำ	๑๑๘๖	การประกอบกัน	๑๑๗๐
การทำให้สำเร็จ	๘๘๗	การบดขยี้	๑๐๗๕	การประกอบบทอื่น ๆ	๑๑๘๗
การทิ้ง	๑๐๐๔, ๑๐๗๘	การบรรพชา	๘๓๑	การประกาศ	๑๑๗
การทูป	๗๕๙	การบรรลู่	๗๘๙, ๑๑๗๗	การประดับ	๒๘๒, ๒๘๓,
การแทง	๗๖๒	การบริจาค...	๔๒๑		๑๑๙๐
การแทงตลอด	๗๗๗-๘,	การบริจาคครั้งใหญ่	๔๒๑	การประทุษร้าย	๑๐๒๗,
	๑๑๗๙	การบริจาคเป็นนิจ	๑๑๓๔		๑๑๘๔
การแทรกแซง	๘๓๓	การบริภาษ	๑๒๑	การประปา	๒๑๔
การนวด	๗๖๙	การบริโศค	๘๕๙, ๑๑๐๓	การประมวล	๑๑๘๗
การนอน	๑๑๒๑	การบอกคิน	๗๗๕	การประเมิน	๗๖๓
การนอนหลับ	๑๗๖, ๙๕๗	การบอกลา	๗๖๐	การปรากฏตัว	๑๐๖๕
การนอนน้อม	๑๑๕๔	การบีบ	๗๖๙	การปรึกษาหารือ	๙๘๐
การนั่ง	๗๖๕	การบูชา	๔๑๒, ๔๒๕, ๘๔๑,	การปรุงแต่ง	๘๓๒
การนัดหมาย	๓๕๔		๙๓๕, ๑๐๑๑, ๑๐๘๒,	การปลอมโยน	๘๓๙, ๑๑๙๒
การนับ	๗๖๓, ๘๑๕, ๘๔๕,		๑๑๑๗, ๑๑๒๘, ๑๑๖๒,	การปองร้าย	๑๖๓
	๘๕๐, ๘๕๓		๑๑๗๐, ๑๑๗๕, ๑๑๗๖,	การปิด	๑๑๘๓
การนับด้วยเครื่อง	๔๗๘		๑๑๘๒, ๑๑๘๔, ๑๑๘๕	การปิดหรือขัดขวาง	๑๒๐๑
การนับด้วยเครื่องนับ	๔๗๘	การบูชาทั่วไป	๑๑๐๔	การปลูต	๙๗๒
การนับเท่ากับ ๑๐ ...	๘๕๓	การบูชาเทวดา	๑๑๐๔, ๑๑๓๔	การเปรียบเทียบ	๑๑๖๕
การนับสังขยา	๔๗๓, ๔๗๔	การบูชาญี่ใหญ่	๔๑๓	การเปลี่ยนแปลง	๗๖๕, ๑๑๘๘
การนับสังขยา...	๔๗๔	การบูร	๓๐๕	การเปิดเผย	๙๖๖, ๙๘๒
การนำกลับ	๑๐๑๘	การเบียด	๗๗๔	การแปรรูป	๗๖๕, ๑๐๑๙
การนำไป	๑๑๑๖	การเบียดเบียน	๑๖๔, ๔๐๓,	การไป	๓๙๕, ๗๙๓, ๗๙๗,
การนำไปข้างหน้า	๑๑๒๘		๑๑๖๓		๘๘๙, ๑๐๑๒, ๑๐๕๔,
การนำออก	๑๑๖๕	การแบ่งปัน	๔๒๐		๑๑๒๒, ๑๑๒๗, ๑๑๖๓,
การนั่ง	๔๒๙	การแบ่งระดับเสียง	๑๓๕		๑๑๖๔, ๑๑๗๘
การนิินทา	๑๒๐, ๑๒๑, ๙๕๐,	การโอบยตี	๑๑๒๔	การผสมหรือเจือ	๘๓๓
	๑๐๘๕, ๑๑๕๔, ๑๒๐๑	การปกปิด	๘๓๔	การผูก	๗๖๔, ๑๑๖๖
การนิินทาลับหลัง	๑๒๑	การปฏิเสธ	๗๗๕, ๑๑๔๗	การผูกจงกระเบน	๘๑๓
การนั่งให้สูง	๑๐๘๘	การปรนนิบัติ	๙๓๐, ๑๐๐๑	การผูกมัด	๓๕๔, ๑๑๒๘,
การนั่ง	๘๓๔, ๑๑๗๕	การประกอบ	๘๕๘		๑๑๘๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
การผูกมัดอุทเทียไฉยไว้	๔๔๔	การไม่กลับจาก...	๔๔๑	การร่วมมือกัน	๗๗๐
การผูกเวร	๑๖๕	การไม่ตั้งอยู่	๑๑๗๒	การร้อง	๗๖๓
การแผ่กระจายไป	๑๐๗๑	การไม่ตัดสิน	๑๑๗๓	การร้องครวญคราง	๑๑๒๖
การแผ่ไป	๗๖๔,๙๓๒,๑๑๗๓	การไม่ประกอบกัน	๑๑๗๑	การร้องรำ	๑๐๐
การแผ่ออกไป	๗๙๓	การไม่พุดจา	๔๒๙	การร้องเรียก	๑๑๓๙
การฝั่งไว้	๔๗๒	การไม่รับฟัง	๑๑๖๕	การร้องให้	๑๖๕
การผิด	๗๗๓	การไม่เห็น	๗๗๐,๑๑๕๔	การร้องให้คร่ำครวญ	๑๒๓
การฝากธนาคาร	๔๗๒	การยกขึ้น	๙๙๒,๑๑๒๓	การร้องให้เศร้างโศก	๑๐๒
การฝึกหัดยิงธนู	๓๙๐, ๘๘๑	การยกขึ้นสู่สภาพ...	๑๐๐๑	การร้อยรัด	๑๐๙๕
การพนัน	๕๓๑	การยกมือยกเท้ารำยำรำ	๑๐๑	การระงับอธิกรณ์	๗๕๘
การพบกัน	๑๐๖๓	การยกย่อง	๑๑๙	การระดมพล	๓๘๑,๘๖๑
การพบปะ	๗๖๙,๑๐๕๗	การยกย่องสรรเสริญ	๑๑๕๔	การระวัง	๗๖๒
การพรรณนาคุณ	๑๑๘	การย่อ	๙๒๕,๑๑๗๐	การรักษา	๗๖๓,๑๐๐๒
การปลัดพราก	๑๑๖๕	การย่อมน	๑๐๐๙	การรักษาคุ้มครอง	๙๔๘
การพลิกกลับ	๗๗๖	การยินยอม	๓๔๕	การรักษาประโยชน์	๑๐๓๗
การพักอยู่	๑๐๕๖	การยืม	๑๗๕,๙๙๙	การรักษาโรค	๓๓๐
การพัดหลอด	๗๗๓	การยึดติด	๘๗๐	การวัด	๗๗๔
การพัน	๑๑๓๑	การยึดถือ	๗๖๒	การวัด	๙๐๘,๑๑๔๔
การพิจารณา	๑๑๑๔	การยื่นยัน	๑๗๑	การวัดค่า	๗๙๐,๙๕๙,๑๑๘๖
การพุดติดขัด	๗๕๙	การเย็บ	๑๐๙๕	การวัดฟัง	๙๓๕,๙๔๓
การพุดเพื่อแจ้ง	๑๑๒๔	การเยียวยา	๓๓๐	การวัดบริง	๑๗๑,๘๒๔,๑๑๙๑
การเพ่ง	๗๗๕	การเยื้องกราย	๘๐๗,๑๐๕๒	การวัดไร	๑๖๕
การพ้อนรำ	๑๐๐	การแยก	๑๑๖๘,๑๑๗๓	การรุกรบ	๓๔๘
การฟัง	๑๐๕๙	การแยกกัน	๗๖๕,๗๘๖	การรู้	๙๖๕,๑๐๕๓,๑๑๗๓
การฟังไป	๑๑๘๐	การแย้ม	๙๙๙	การเรอ	๔๖๘
การมอง	๗๗๕	การรบ	๓๙๙,๘๒๔,๑๐๙๖	การเริ่มต้น	๑๑๙๐
การมองหา	๑๑๘๓	การรวบรวม	๖๒๙,๖๓๐, ๖๓๑,๑๐๑๗,๑๑๘๓,	การเริ่มพุด	๑๑๙๓
การมัด	๗๖๔		๑๑๘๗,๑๑๘๙	การเรียก	๗๖๒,๑๑๘๑,
การมา	๙๕๒	การรวบรวมภายหลัง	๑๑๘๗		๑๑๙๒
การมุงบัง	๘๓๔	การรวบรวมภายหลัง	๑๑๘๗	การลงข้างล่าง	๑๑๑๘
		การรวมกัน	๑๑๗๐	การลงโทษ	๑๐๔๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
การล่องเกิน	๗๗๖	การส่งไป	๑๐๓๗	การเสพเมถุน	๑๐๕๖,๑๐๖๓
การล่องไป	๗๗๖	การสนทนา	๑๒๐	การเสริมสวय	๓๐๗
การล่องละเมิด	๗๗๖, ๑๑๖๕,๑๑๗๑	การสบถ	๑๑๗,๑๘๐๐	การเสวย	๑๐๙๕
การล่องเลย	๑๑๑๗	การสมคบ	๖๒๙, ๖๓๐,๖๓๑	การเสวยเวทนา	๑๐๕๘
การร่วงหล่น	๗๙๖	การสมโภช	๑๗๘	การเสวยอารมณ์	๑๕๔,๗๖๒
การลอยขึ้นไป	๑๑๐๙	การสมมุติเรียก	๑๑๓๓	การแสดง	๙๗๒,๑๑๖๓, ๑๑๖๖,๑๑๖๘,๑๑๘๔, ๑๑๘๖,๑๑๘๘
การล้อเลียน	๑๗๖	การสมรส	๓๑๘	การแสดงท่าทาง	๑๐๑
การละ	๗๗๗-๘	การสรรเสริญ	๑๐๗,๑๑๘, ๑๑๙,๗๗๙,๘๔๑,	การแสดงละคร	๑๐๐
การละเมิด	๔๓๐,๑๑๑๗		๑๑๘๓,๑๑๘๔,	การแสวงหา	๔๒๘
การละเล่น	๘๕๗,๘๘๐		๑๑๘๕,๑๑๘๖,	การห้าม	๘๓๔
การละวัน	๑๖๐		๑๑๘๗,๑๑๘๘	การหมายรู้	๘๗๔
การลักขโมย	๕๒๒	การสร้างสรรค์	๙๑๑	การหลอกลวง	๑๒๐๑
การลุกขึ้นจากที่นั่ง	๘๘๖	การสลับ	๑๗๓	การหลับ	๑๐๕๔
การลุกโพลง	๑๐๗๕	การสละ	๔๒๐,๙๑๑	การหว่านพืช	๗๙๖,๑๑๓๓
การเล่น	๑๗๖,๑๑๒๖	การสละได้ทุกอย่าง	๙๑๐	การหันไปสู่ความแหว	๑๑๒๑
การเล่นโก่ง	๕๓๑	การสวด	๗๗๔,๑๑๗๗	การหัวเราะ	๑๗๕
การเล่นสกา	๕๓๑	การสวดปาติโมกข์	๗๘๐	การหัวเราะเสียงดัง	๑๗๕
การเลยไป	๑๑๘๒	การสอบถาม	๑๑๘๖	การห้าม	๑๐๐๕,๑๐๑๔, ๑๐๙๗,๑๑๖๕,๑๑๗๘, ๑๑๖๗,๑๑๘๔,๑๑๘๗, ๑๑๙๐,๑๑๙๕
การเลี้ยงชีพ	๔๔๕,๗๙๖, ๙๖๖,๑๐๕๔,๑๐๑๗	การสะสม	๖๒๙,๖๓๐,๖๓๑	การหายไป	๗๗๐,๙๑๒
การเลี้ยงดู	๑๐๕๓	การสะสมอีก	๔๖๘	การหุง	๗๖๒
การเลี้ยงสัตว์	๔๔๖	การสั่ง	๓๕๔	การเห็น	๗๗๕,๙๔๓
การเลือก	๗๗๔	การสั่งสม	๗๙๗	การเหยียดออก	๗๖๙
การวัด	๙๑๔,๑๑๘๖	การสั่งจรลำบาก	๗๗๓	การเหาะ	๑๑๒๖
การวิ่งไป	๑๐๘๗	การสาบแช่ง	๑๐๙๓	การให้	๔๒๐,๘๘๓,๘๘๘, ๙๖๕,๑๐๑๔, ๑๑๒๙,๑๑๖๒
การวิ่งหนีเอาตัวรอด	๔๐๒	การสำรวมอินทรีย์	๘๔๗,๙๗๔		
การวิจัย	๗๗๔	การสำคัญ	๔๖๘		
การเว้น	๑๖๐,๘๐๒, ๑๐๐๒,๑๑๗๕, ๑๑๘๔,๑๑๘๘	การสิ้นสุด	๗๗๑		
		การสืบต่อ	๑๑๒๘		
		การเสพ	๑๐๕๕		
		การเสพกาม	๓๑๗		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
การให้คืน	๔๗๒, ๑๑๗๘	การระเกด	๖๐๓	กำไลเพชร	๒๘๖
การให้บรรณาการ	๓๔๘	กาล	๖๖	กำไลมือ	๒๘๕
การให้บริโภคน	๑๑๗๕	กาลข้างหน้า	๘๖	กำไลมุกดา	๒๘๖
การให้สัญญาล่วงหน้า	๔๗๑	กาลต่อไป	๘๖	กำหนดสถานที่	๑๑๕๖
การให้สินบน	๘๒๔	กาลนาน	๖๖	กึ่งกำ	๖๒๓
การให้	๔๒๖	กาลล่วงไปแล้ว	๗๘๙	กึ่งถือ	๖๒๒
การอดอาหาร	๑๑๘๕	กาลล่วงมานาน	๑๑๙๔	กึ่งไม้	๕๔๒
การอธิบายให้รู้	๑๐๕๘	กาลเวลา	๗๗๗-๘, ๗๙๙, ๘๔๘, ๙๕๑, ๙๙๕,	กิจ	๘๐๔
การอนุเคราะห์	๑๑๙๖		๑๐๘๒, ๑๑๖๑, ๑๑๖๑	กิจการ	๗๗๒
การอนุญาต	๘๒๖, ๑๑๓๓, ๑๑๙๒	กาลสิ้นกับ	๘๒	กิจที่ควรทำ	๘๗๗
การอบกลิ่น	๗๗๒	กาลอันใกล้	๑๑๙๔	กิน	๗๕๗
การอบกาย	๓๐๗	กาเหว่า	๖๓๓	กินนร	๔๔
การอบด้วยของหอม	๙๕๙	กาฬสุดตมหารก	๖๕๗	กิริยา	๗๕๘, ๗๖๔
การอยู่	๙๕๙, ๑๑๘๑	กำ	๖๘๗, ๗๘๗	กิริยาของผู้หญิง	๑๐๕๒
การอยู่สมทานศีล	๔๓๒	กำเนิด ๔	๘๔๘	กิริยาจิต	๘๗๗
การอวยพร	๑๑๘๑, ๑๑๘๓	กำปั้น	๒๖๘	กิริยาอาการ	๘๐๗, ๙๘๒
การออกไป	๓๙๕, ๑๑๖๕, ๑๑๖๖	กำแพง	๒๐๓	กิลีสกาม	๔๒, ๘๒๖, ๑๑๓๑
		กำมือ	๒๖๘, ๑๐๓๑	กิลีสมาร	๑๑๓๑
การออกไปจากภพ	๙๘๙	กำยาน	๑๔๗, ๓๐๒,	กีฬา	๑๗๖
การอ่อนข้อให้	๓๔๕		๓๐๔, ๕๘๖	กึ่ง	๕๓
การอ่อนวอน	๔๒๖, ๔๒๗, ๗๙๐	กำไร	๓๕๖	กึ่ง	๖๗๒
การอ้าง	๑๑๖๕	กำลั้ง	๓๙๘, ๘๑๖, ๙๓๓,	กุ่มิ	๒๐๗
การอาเจียน	๔๖๘		๙๔๓, ๙๔๖	กุ่มิวะ	๔๘๒-๓
การอ่าน	๗๗๔	กำลั้งญาณ	๑	กุ่มิภะ	๔๘๓
การอาบน้ำ	๒๙๙	กำลั้งพล	๗๘๑	กุ่มิภันท์	๑๓
การอุปบัติ	๙๐	กำไล	๙๖๘	กุ่มิภันชยัภษ์	๑๐๓๐
การอุปมา	๑๑๔๒, ๑๑๘๙	กำไลข้อเท้า	๒๘๖, ๒๘๗-๘	กุ่มิอารี	๒๓๑
การอุปมา	๕๓๐	กำไลข้อเท้าผู้หญิง	๒๘๗	กุ่มิทะ	๔๗๔, ๔๗๗
การอุปปฏิภาณ		กำไลต้นแขนทองคำ	๒๘๗	กุ่มิสตรี	๒๓๔
การไต่ถาม	๑๗๗	กำไลทอง	๒๘๖	กุ่มิศล	๘๕
				กุ่มิศลกรรม	๘๕, ๙๐๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
กุศลทูกอย่าง	๘๓๑	เกิดขึ้นครั้งแรก	๘๑๘	โก่ง	๗๐๙
กุศลธรรม	๘๙๗, ๙๓๘, ๙๗๗	เกิน	๔๑, ๗๖๑, ๑๑๓๘	โกฏฐิ	๔๗๔, ๔๗๗
กุหลาบ	๕๗๕	เกินกำลัง	๑๑๓๘	โกฏฐิปโกฏฐิ	๔๗๔, ๔๗๗
แก้ง	๖๑๙	เกินประมาณ	๔๑	โกฐ	๕๙๒
เกตุ	๕๖๔	เกินไป	๗๑๒	โกลาหล	๑๓๐, ๑๗๓
เกสวเทพ	๗๖	เกินพอดี	๔๑	โกส	๑๙๗
เกวียง	๑๐๐๗	เกินร้อย	๗๐๔	ใกล้	๗๐๕, ๗๐๖, ๗๙๑, ๙๗๙
เกลื่อ	๑๘๒, ๔๖๐, ๔๖๑	เกียรติ	๑๑๗	ใกล้	๖๔๐
เกลื่อदान	๔๖๑	เกี้ยว	๗๕๒	ใกล้ป่า	๖๔๑
เกลื่อดำ	๔๖๑	แก้	๗๔๕	ใกล้	๕๕๓
เกลื่อดินโป่ง	๔๖๑	แก้กล้าแล้ว	๗๔๓	ใกล้	๗๐๖, ๑๑๕๗
เกลื่อต้ม	๔๖๑	แกง	๔๖๔	ใกล้ออกไป	๑๑๕๗
เกลื่อทะเล	๔๖๑	แก่นจันทร์	๓๐๐	ขณมุหุตตะ	๖๗
เกลื่อแห้ง	๔๖๑	แก่นไม้หอม	๓๐๐, ๓๐๒	ขณลยะ	๖๗
เกลื่อธรรมชาติ	๔๖๑	แก่นสาร	๙๓๓	ขณะ	๖๖, ๗๗๐, ๗๗๗, ๑๑๖๑
เกลื่ออื่น	๓๒๗	แก้้ม	๒๖๒	ขณะนั้น	๘๖, ๘๔๖, ๑๑๔๙
เกลื่ออื่นกล่น	๗๒๐	แก้้มข้าง	๓๖๔	ขณะนี้	๑๑๔๐
เกลื่อสินเธาว์	๔๖๑, ๑๐๕๑	เกลือบ	๔๕๓, ๑๐๙๖, ๑๑๒๔	ขน	๒๕๙
เกวลธรรม	๘	แก้้ว	๔๘๙	ขนของม้า	๑๐๘๐
เกวียน	๓๗๓, ๔๘๓, ๔๘๔, ๑๐๘๑	แก้้วตา	๒๖๐	ขนดง	๖๕๕, ๘๕๙
เกสร	๖๘๔	แก้้วน้ำ	๔๕๘	ขนตา	๒๕๙
เกสรของพีช...	๓๐๓	แก้้วประพาฬ	๔๙๐,	ขนนกที่ทางลูกศร	๓๙๐
เกสรดอกไม้	๕๔๕		๔๙๑, ๙๐๗	ขนบธรรมเนียม	๔๑๒
เก่า	๗๑๓, ๗๑๕	แก้้วเพทาย	๔๙๒	ขนพองสยองเกล้า	๑๗๕
เก่าแก้	๗๑๓	แก้้วไพฑูรย์	๔๙๐, ๔๙๑	ขนผ้า	๑๑๒๑
เกาทัณฑ์	๓๘๘	แก้้วมณี	๔๘๙, ๔๙๐, ๑๑๑๓	ขนนม	๔๖๓
แก้้อ	๓๑๑, ๙๗๑, ๑๐๙๙	แก้้วมรกต	๔๙๒	ขนนมต้ม	๑๑๑๓
แก้้อพิเศษ	๓๑๑	แก้้วมุกดา	๔๙๐, ๔๙๒, ๑๐๑๓	ขนนมเปื่อง	๔๖๓
แก้้ออย่างดี	๓๑๑	แก้้วลาย	๔๙๒	ขนนมเป็นต้นที่เขากวน	
เกาะ	๖๖๔, ๙๙๙	เกาะ	๕๐๑	๑๐๒๒	
		เกาะตัวเม็ย	๕๐๒	ขนมสด	๑๐๔๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ขนเม่น	๖๑๖	ขวานถากเล็ก	๓๙๓		๑๑๓๕, ๑๑๘๐
ขนลุกขนพอง	๑๗๕	ขวานเล็ก	๓๙๓	ข้อเท้า	๒๗๗, ๘๖๔
ขนลุกชูชัน	๙๑๒, ๑๗๕	ขวานใหญ่	๓๙๓	ข้อปฏิบัติ	๔๓๐, ๔๓๑,
ขนสัตว์	๘๗๖	ขอ	๔๔๘		๙๔๕, ๑๐๕๔
ขนาด	๗๗๙	ข้อของกิ่งไม้	๘๘๙	ข้อปฏิบัติใหญ่ ๆ	๑๐๔๗
ขนาดต่างกัน	๗๖๗	ของกิน	๔๖๕	ข้อเปรียบเทียบ	๕๓๐
ขนาดใหญ่โต	๑๐๖๖	ของควรถิม	๔๖๖	ข้อพิพาท	๑๑๗
ขนุน	๕๖๙	ของควรถริโภค	๔๖๖	ข้อมือ	๒๖๕
ขนุนส้มมะลอบ	๕๗๐	ของควรถเลีย	๔๖๖	ข้อไม้	๖๐๐
ขบขัน	๑๗๕	ของชำร่วย	๔๒๔	ข้อวัตรปฏิบัติ	๑๐๖๒
ขบวนช้าง	๓๘๒-๓	ของเติมพัน	๑๐๒๓	ข้อวัตรปฏิบัติที่ถูก..	๑๐๗๘
ขบวนทัพ	๓๘๑	ของตน	๗๓๖, ๘๐๘	ข้อศอก	๒๖๕
ขบวนพลเดินเท้า	๓๘๒-๓	ของต้อนรับแขก	๔๒๔, ๑๐๔๘	ขอสำหรับแขวนหมวก	๘๖๓
ขบวนม้า	๓๘๒-๓	ของเทียม	๑๐๓๖	ขอเหล็ก	๓๖๗, ๓๖๗
ขบวนรถ	๓๘๒-๓	ของปลอม	๑๐๓๖	ขันติ	๑๖๑
ข่ม	๗๔๙	ของมีคม	๕๒๘	ขันทกุมาร	๑๗, ๙๐๗
ขมวดผม	๒๕๗	ของมีค่า	๔๘๖	ขันที	๓๔๒
ขมวดผมของฤๅษี	๙๔๘	ของมีค่าที่ดีตราแล้ว	๔๘๖	ขันธุ์ ๕	๗๘๘, ๘๕๑,
ข่มเหง	๑๑๔๙	ของมีค่าอย่างอื่น	๔๘๖		๑๑๒๗
ขมื่น	๕๘๖	ของมีเงินเมา	๕๓๓	ขันธุ์	๖๓๐
ขโมย	๕๒๒, ๘๔๒	ของไม้สะอาด	๑๐๒๔	ขันธุ์ใหญ่	๒๙๕
ขยะ	๒๒๔	ของหอม ๔ ชนิด	๑๔๗	ขันธุ์น้ำ	๔๕๘
ขยัน	๗๒๖	ของหอม	๑๔๕	ขันธุ์ตอน	๔๒๙
ขรรค์	๓๙๑	ของหอมที่พุ่งไปไกล	๑๔๕	ขันธุ์	๔๕๓, ๕๔๔
ขลุ่ย	๑๔๒	ของเหลว	๘๐๔	ข่า	๔๕๙, ๕๘๒
ขวนขวาย	๑๕๖	ของให้ทาน	๔๒๒	ข้างขวา	๙๘๗
ขวาก	๓๙๓	ของอร่อย	๑๐๖๗	ข้างขึ้น	๗๔, ๘๖๕
ขวากหนาม	๘๘๑	ขอลับหัวข้าง	๓๖๗	ข้างขึ้นข้างแรม	๗๔, ๘๖๕
ขวาง	๑๑๕๙	ขอนอบน้อม	๑๑๕๔	ข้างซ้าย	๑๐๒๐
ขว้าง	๗๔๔	ขอบเขต	๒๒๕, ๒๒๖, ๘๑๕,	ข้างนอก	๑๑๕๓
ขวาน	๓๙๓		๘๔๘, ๙๗๙,	ข้างบน	๑๑๕๖

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ข้างแรม	๗๔,๘๖๕	ข้าวยาคุ	๔๖๕	เขา	๘๘๗
ข้างล่าง	๘๓๐,๑๑๕๖	ข้าวละมาน	๔๕๐	เข้าใจ	๗๒๐,๗๒๑,๗๕๗
ข้างหน้า	๗๑๕,๘๔๓, ๑๑๔๘,๑๑๕๗,๑๑๙๔	ข้าวลีบ	๔๕๓,๑๐๙๖	เข้าไปใกล้	๗๕๑
ข้างหลัง	๗๑๔,๗๑๕,๘๔๓	ข้าวสวย	๔๖๕	เขาสัตว์	๔๙๗,๘๖๗
ขาเดียว	๓๐๙	ข้าวสัสดุ	๑๑๒๒	เขียง	๕๒๑
ขาเฝ้า	๓๔๒	ข้าวสัสดูผง	๑๐๘๐	เขียด	๖๗๕
ข้าย	๕๒๐,๕๒๑	ข้าวสาลี	๔๕๐	เขี้ยว	๒๖๑
ข้ายญาณ	๙๔๙	ข้าวสุก	๔๖๕,๑๑๐๓	เขี้ยววู	๘๗๒
ข้ายดักปลา	๙๔๙	ข้าวเหนียว	๔๕๐	เขี้ยววู	๖๕๕
ข้าราชการ	๓๗๖	ข้าศึก	๓๔๔,๓๔๕	เขื่อน	๑๘๙,๖๖๔
ข้าราชการบริพาร	๓๔๒	ชาวอน	๒๗๖	แขก	๔๒๔
ขารี	๔๘๓	ชิง	๔๕๙,๕๙๐	แข็ง	๗๑๑,๗๑๔
ข้าว	๑๑๓	ชิงแห้ง	๔๕๙	แข็งกระด้าง	๙๗๘
ข้าวกล้า	๔๕๒	ชี้ขลาด	๗๓๑	แข็งแรง	๔๑
ข้าวกวนใส่ม้ว	๔๑๘	ชี้เฝ้า	๓๕,๑๑๓๔	แขน	๒๖๕
ข้าวเจ้า	๔๕๐,๔๕๒	ชี้เฝ้าร้อน	๓๖	แขนงไม้	๕๔๓
ข้าวต้ม	๔๖๕	ชี้ฝั่ง	๔๙๔,๙๖๐	โขลง	๖๓๒
ข้าวตอก	๔๖๓,๑๑๓๓	ชี้แมงวัน	๙๔๕	โขลงช้าง	๓๖๒
ข้าวตอกข้าวฟ่าง	๔๖๓	ชี้แมลงวัน	๓๒๘	ไชนิก	๖๒๗
ข้าวตู	๑๑๒๒	ชี้	๒๒๓	ไข่มุก	๑๐๑๓
ข้าวตูก้อน	๔๖๓	ชื่อของเรือ	๘๒๓	ไข่มแมลงวัน	๖๔๕
ข้าวตูผง	๔๖๓	ชื่อเรือ	๑๑๓๔	คณะ	๖๒๙,๖๓๐,๖๓๑, ๖๓๒,๗๗๗-๘
ข้าวที่ตกในเวลากิน	๙๖๐	ชุ่น	๖๖๙	คณะวสุเทวดา	๘๙๕
ข้าวบาเลย์	๔๕๐,๑๑๓๓	เขตแดน	๒๒๕,๒๒๖, ๗๙๑,๘๐๒,๑๐๘๒	คดี	๗๐๙,๗๓๗
ข้าวปายาสสำหรับ...	๔๑๘	เขตป่า	๕๓๙	คดี	๑๑๒๖
ข้าวเปลือก	๔๕๐,๔๕๒, ๔๗๙,๔๘๑	เข้	๕๒๘	คดีฟ้องร้อง	๑๑๗
ข้าวฟ่าง	๔๕๒,๑๐๕๕	เข้มีขีด	๒๘๗,๘๑๓	คดีอธิกรณ์	๘๖๘
ข้าวฟ่างเล็ก	๔๕๐	เขมธรรม	๘	คดี ๕	๗๙๓
ข้าวฟ่างใหญ่	๔๕๐	เขพะ	๒๘๑	คทา	๓๒,๓๙๔
		เข้า	๒๗๖	คน	๒๒๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
คั้น	๗๕๓	คนชอบพอกัน	๓๔๖	คนปากจืด	๗๓๕
คนกล้าบ้าบิ่น	๓๙๘	คนชั้นต่ำ	๕๑๖	คนป่าเถื่อน	๕๑๗
คนกาลกัณณี	๘๒	คนซังกี่ริด	๕๑๐	คนเป็นไช้	๓๒๒
คนกินเดน	๔๖๗	คนซื่อ	๔๗๐	คนเปลี้ย	๓๒๐,๘๖๕
คนกินอาหารเหลือ	๔๖๗	คนดักข้าย	๕๑๔	คนเปลือย	๗๓๔
คนเกียจคร้าน	๕๑๖	คนดี	๓๓๓,๗๙๐,๘๔๑, ๙๕๗,๑๐๗๒	คนฝึกช้างฝึกม้า	๓๖๘
คนแก่	๒๕๔,๑๐๗๔	คนดูแล	๓๔๓	คนเฝ้าประตู	๑๐๑๘,๑๐๙๕
คนขยัน	๕๑๖	คนเดินทางไกล	๓๔๗	คนพาล	๙๒๓
คนขอทาน	๗๔๐	คนดักน้ำ	๕๑๐	คนพูดพล่อย	๗๓๕
คนขี้ขลาด	๙๘๙	คนตาบอด ๒ ข้าง	๓๒๑	คนมีคุนต่ำ	๑๐๘๔
คนขี้บริด	๓๗๖,๑๐๙๕	คนตาบอดข้างเดียว	๓๒๑	คนมีลิรี	๘๒
คนขากะเผลก	๓๒๐	คนตาย	๔๐๕	คนมือเท้าหงิก	๓๒๐
คนขาเป้	๓๒๐	คนตายแล้ว	๙๓๖	คนรับใช้	๕๑๔
คนขายขนม	๕๑๑	คนตาเหลือ	๓๒๐	คนรับใช้ฝ่ายใน	๓๔๒
คนขายของ	๔๗๐	คนต่ำทราวม	๙๒๗	คนร่างกายสั้น	๓๑๙
คนขายสุรา	๕๑๑	คนเตี้ย	๓๑๙	คนร้าย	๗๓๖
คนขี้โกง	๙๘๔	คนถือท้ายเร็ว	๙๘๙	คนเลว	๕๑๖
คนขี้ขลาด	๑๐๑๙	คนทอน้ำ	๕๑๐	คนเลี้ยงโค	๔๙๕
คนค่อม	๓๑๙	คนทิ้งดอกไม้	๕๐๘	คนวรรณะศูทร	๕๐๓
คนฆ่าแกะ	๕๑๓	คนทิ้งอุจจาระ	๕๐๘	คนวางกับดัก	๕๑๔
คนฆ่านก	๕๑๓	คนทิสอ	๕๗๔	คนศิระะล้าน	๓๒๑
คนฆ่าเนื้อ	๕๑๓	คนที่มีจิตใจโหดเหี้ยม	๙๗๐	คนศิระะโล้น	๓๒๑
คนฆ่าสัตว์	๕๑๓	คนโท	๔๔๓	คนสบาย	๓๓๑
คนฆ่าสุกร	๕๑๓	คนโทน้ำ	๑๐๑๒,๑๑๒๔	คนหน้าม้า	๔๔
คนง่อย	๓๒๐	คนธรรพ์	๑๓,๒๔	คนหนุ่ม	๒๕๓,๑๐๗๓
คนโง่	๑๐๗๘,๑๐๘๔	คนธรรพ์เทพบุตร	๙๐๒	คนหาบของ	๕๑๔
คนจน	๗๓๙	คนบ้า	๓๒๒	คนหูหนวก	๓๒๒
คนจัญไร	๘๒	คนแบกหาม	๕๑๔	คนอ้วน	๑๐๖๖
คนจันทาล	๕๑๗,๑๐๔๕	คนใบ้	๓๒๐	คบเพลิงหรือดวงไฟ	๗๙๕
คนจับปลา	๖๗๐	คนปรบมือ	๕๑๑	คบไฟ	๓๖
คนฉลาด	๒๒๗,๒๒๘,๒๒๙			คม	๔๑,๓๙๔,๗๑๑,๗๔๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
คมดาบ	๑๐๙๕	ความกระสับกระส่าย	๑๑๑๑	ความคดงอ	๘๕๙,๑๐๒๕
ครบ	๗๐๒	ความกระหาย	๔๖๗,๑๐๕๗	ความคับแค้น	๑๖๔
ครึ่ง	๓๐๕	ความกรุณา	๑๖๐	ความคม	๙๒๖
ครึ่ง	๖๖	ความกลัว	๑๖๖,๙๑๖,๙๙๐	ความคร่ำคร่า	๗๖๓
ครึ่งคราว	๑๐๔๒	ความกล้าหาญ	๑๐๒,๙๖๘	ความคล้อยตาม	๑๑๗๔
ครึ่ง	๑๑๔๔	ความกว้าง	๒๙๕	ความคิด	๑๕๕,๑๗๑๘๘๙๓
คราบงู	๖๕๕,๙๖๓	ความกว้างขวาง...	๙๗๕	ความคิดอย่างหนึ่ง	๑๑๘๙
คราม	๕๘๕	ความก้าวหน้า	๙๕๔	ความคั่นเคย	๗๖๙,๘๕๖
คราว	๖๖,๗๒	ความกำหนด	๔๒,๑๖๓,	ความเคลือบแคลงใจ	๑๗๐
ครึ่ง	๕๓,๑๒๐๐	๗๙๗,๑๐๕๖,๑๑๒๓		ความเคารพ	๙๑๖
ครึ่งที่เสมอและไม่...	๕๔	ความเกรงกลัวบาป	๑๕๘	ความแค้นเคือง	๑๖๔
ครึ่งส่วน	๑๐๒๖,๑๐๓๕,	ความเกิดมานะ	๑๐๗๕	ความแค้นใจ	๑๑๐๙
๑๐๓๙		ความเกี่ยวข้อ	๗๖๙	ความไคร้	๑๖๒,๗๖๒,
ครึ่งส่วนที่เท่ากัน	๙๙๕	ความเกี่ยวเนื่อง	๑๐๖๘	๘๒๖,๑๐๕๖	
ครึ่งเลี้ยว	๕๓	ความเกื้อกูล	๙๙๕,๑๑๗๔	ความงดงามยิ่ง	๕๕
ครีมฟ้าครีมฝน	๕๑	ความแก่	๒๕๑,๗๖๓	ความงดงาม	๔๐๐
ครุฑ	๖๓๓,๘๐๙	ความโกง	๘๖๐	ความงาม	๕๔,๘๘๘,๑๗๔,
คฤหบดีมหาศาล	๓๓๙	ความโกรธ	๑๖๓,๑๑๑๑,	๘๒๗,๑๐๒๐,	
คฤหัสถ์	๔๐๙,๔๔๖		๑๑๒๕	๑๐๕๒,๑๐๗๐,	
คฤหัสถ์ผู้มีศีล	๙๒๘	ความไกลาหล	๘๕๔	๑๑๐๘,๑๑๗๙	
คลอง	๒๐๕	ความไกล	๑๑๖๖	ความงามของดวงจันทร์	๕๔
คลองแค่ว	๔๐,๗๐๘	ความไกลเคียง	๙๕๘	ความง่าย	๑๑๗๙
คล้า	๕๗๘	ความไกลชิด	๗๖๙,๗๗๐	ความง้ง	๑๖๘
คล้า	๙๖	ความขัดข้อง	๙๗๘	ความจงใจ	๘๗๔
คลื่น	๖๖๒,๑๐๕๙	ความขัดเคือง	๑๖๓	ความจริง	๑๒๗,๘๐๐,๘๔๑
คลื่นขนาดใหญ่	๖๖๒	ความขัดแย้ง	๑๖๓	ความจริงแล้ว	๑๑๕๒
คลุม	๗๔๖,๗๔๘	ความขุ่น	๑๑๐๖	ความจงของทอง	๑๗๑
ควรรบรรลุ	๗๔๕	ความเข้าใจ	๑๕๒,๑๕๓,๗๗๕	ความเจ็บปวด	๑๐๙๕
ควาญช้าง	๓๖๗	ความเขลา	๑๖๘	ความเจ็บป่วย	๓๒๓,๑๐๙๙
ความกระวนกระวาย	๑๖๙	ความคด	๑๐๓๔,๑๐๗๒	ความเจริญ	๘๘,๗๖๐,๗๘๕,
ความกระสัน	๔๒	ความคดโกง	๙๘๔	๘๒๙,๑๐๗๖,๑๑๗๖	

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ความเจริญยิ่ง	๑๐๒๒	ความเดือดร้อน	๑๖๙	ความทุกข์	๘๙,๙๔๑,
ความแจ่มใส	๕๔	ความเดือดร้อนภาย..	๘๕๓		๑๒๐๑
ความฉลาด	๑๐๗๐,๑๑๖๖, ๑๑๖๘,๑๑๗๒	ความตกลงใจ	๑๗๑	ความทุกข์ยาก	๑๑๖๙
ความฉิบหาย	๓๘๕	ความตระหนี่	๑๖๘	ความเท็จ	๘๒๘
ความฉุนเฉียว	๑๖๔	ความตริตรอง	๑๕๕	ความเที่ยงแท้	๘๙๓
ความชนะ	๙๙๗	ความตริก	๑๕๕	ความนอบน้อม	๔๒๖,
ความช่วยเหลือ	๙๒๕	ความต้องการ	๑๖๒,๑๖๓, ๔๖๙,๘๒๖,๘๔๔,		๑๑๕๔
ความชอบ	๗๖๒		๙๔๖,๑๐๙๖	ความน่ากลัว	๑๐๒,๑๖๖,
ความชอบใจ	๑๖๓,๘๗๓	ความต่อเนื่อง	๘๒๐		๑๐๖๖,๑๐๖๗
ความชั่ว	๘๒,๘๔,๑๑๙๗	ความตั้งใจ	๘๔๙,๑๑๗๗	ความน่ากลัวมาก	๑๖๖
ความชั่วร้าย	๔๐๑,๙๖๙	ความต่างกัน	๑๑๙๙	ความน่าเกลียด	๑๐๖๗,
ความชิงชัง	๑๖๘	ความตาย	๔๐๔		๑๑๖๙,๑๑๗๑,๑๑๙๗
ความซัดตีดกัน	๙๒๔	ความดำซ้ำ	๑๐๖๙,๑๐๗๐,	ความน่ายินดี	๙๗๗
ความเชื่อถือ	๑๖๑		๑๑๒๗	ความน่ารัก	๑๐๖๗
ความเชื่อมั่น	๘๕๗	ความต่ำทราม	๑๑๗๔	ความน่ารักน่าชอบใจ	๙๔๙
ความซาบซ่าน	๑๑๗๕	ความติดใจ	๘๗๓	ความน่ารักเกียด	๑๐๒,
ความซึมเซา	๑๗๖	ความตื่นตัวอยู่เสมอ	๗๖๘		๑๐๗๐,๑๑๖๙
ความดับ	๖,๙๙๐	ความแตกต่างกัน	๗๖๗	ความน่าอัศจรรย์	๑๐๒,๑๐๒๓
ความดำริ	๑๕๕,๗๙๙, ๑๑๙๙	ความแตกต่างกัน	๗๖๗	ความนิยม	๑๖๑
ความดี	๘๒,๘๕,๘๘,๓๘๕, ๗๙๐,๘๙๔,๑๐๕๕, ๑๐๗๔,๑๐๗๒, ๑๑๗๐,๑๑๗๙	ความแตกต่างกัน	๗๖๗	ความแน่ใจ	๑๔๙
		ความแตกต่างกัน	๗๖๗	ความแน่นอน	๑๑๔๐,
		ความดีใจ	๑๑๗		๑๑๙๑,๘๑๕,๙๙๕
		ความถึงพร้อม	๘๔๕	ความบริสุทธิ์	๘๐๔,๘๔๕,
		ความถึงพร้อม...	๙๕๔		๑๐๕๔,๑๐๘๓,
		ความถึงพร้อม...	๗๗๗-๘		๑๑๗๐,๑๑๗๙
ความดีงาม	๘๓๖,๙๐๖, ๑๐๓๗	ความถือตัว	๑๖๘	ความบริสุทธิ์แห่ง...	๙๐๖
ความดีใจ	๑๐๑๕	ความทงนงตัว	๑๗๑	ความบริสุทธิ์	๑๐๖๘,
ความดีอด้าน	๑๐๔๘	ความทรงจำ	๑๐๕๙		๑๐๖๙,๑๐๗๐,
ความดุร้าย	๙๘๓	ความทรุดโทรม	๗๖๓		๑๑๖๓,๑๑๖๘,๑๑๗๓
ความดูหมิ่น	๑๑๗๓	ความที่จิตไม่พึงชาน	๑๕๕	ความบังเอิญ	๗๔๐
		ความที่ไม่แหลมคม	๑๐๖๗	ความบากบั่น	๗๗๓,๑๑๖๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ความบาง	๙๒๔	ความเป็นจริง	๑๑๕๒,		๘๓๒
ความเบา	๙๒๙		๑๑๕๒,๑๑๙๖	ความพร้อมกัน	๑๑๗๐
ความเบาใจ	๙๓๙	ความเป็นชายเป็นหญิง	๙๐๗	ความพร้อมเพรียง	๗๗๗
ความเบิกบานใจ	๙๓๖	ความเป็นเด็ก	๒๕๐	ความพอใจ	๘๗,๑๖๒,๙๔๖
ความประณีต	๙๔๐	ความเป็นโดยรอบ	๑๑๗๐	ความพอใจในภรรยา..	๗๘๓
ความประพฤติ	๗๘๔,๘๐๔	ความเป็นบ้า	๑๗๒	ความพากเพียร	๙๑๔
ความประพฤติ...	๗๕๘	ความเป็นปกติ	๙๘๓	ความพ่ายแพ้	๔๐๒,๑๑๐๖,
ความประมาท	๑๗๓,๑๐๕๔	ความเป็นประธาน	๙๑๓,		๑๑๖๔
ความประสงค์	๘๐๗		๙๓๒,๑๑๖๓	ความพินาศ	๑๗๒,๔๐๓,
ความประเสริฐ	๘๘,๘๑๐,	ความเป็นไป	๓๙๕,๙๔๕,		๗๗๐,๗๘๕,๗๙๑,
	๘๓๐,๘๔๙,๘๕๐,		๙๖๖,๑๐๕๓,๑๐๕๗		๙๙๐,๑๐๕๑,๑๑๐๓
	๙๔๐,๙๘๓,๑๐๐๒,	ความเป็นไปโดยไม่...	๗๖๘	ความพิเศษ	๑๑๗๖,๑๑๙๗
	๑๐๙๑,๑๑๖๒,๑๑๗๒	ความเป็นไปได้	๑๐๗๑	ความพึงพอใจ	๑๖๒
ความปรากฏ	๙๓๖,๑๐๑๖,	ความเป็นไปไม่ขาด...	๙๖๒	ความเพ่งพินิจ	๑๗๑
	๑๑๖๕,๑๑๖๘,	ความเป็นผู้กล้าหาญ	๘๘๕	ความเพียร	๑๕๖,๗๘๓,
	๑๑๗๑,๑๑๙๕,๑๒๐๐	ความเป็นผู้ชาย	๙๑๐		๘๐๔,๘๔๔,๘๕๒,
ความปรากฏชัด	๑๑๕๙	ความเป็นผู้ประเสริฐ	๑๑๖๘		๘๘๖,๙๖๘,๙๘๓,
ความปราศัย	๔๐๒	ความเป็นผู้มีปัญญา	๑๕๔		๑๐๐๔,๑๑๓๕,๑๑๖๓
ความปรารถนา	๑๖๒,๑๖๓,	ความเป็นหนุ่ม	๒๕๐	ความเพียรแรงกล้า	๑๕๘
	๔๒๖,๘๒๖,	ความเป็นใหญ่	๘๔๔,๘๗๘,	ความเพียรอันยิ่งใหญ่	๑๕๘
	๘๗๒,๘๙๘,		๑๑๖๒,๑๑๗๑,๑๑๗๗	ความพุงชาน	๑๖๙
	๑๑๖๓,๑๑๘๐	ความแปรปรวน	๗๗๖	ความมั่งมากในใน...	๑๖๓
ความปรารถนาชัยชนะ	๘๘๐	ความผ่องใสของ...	๕๔	ความมั่นคง	๗๘๖,
ความปรารถนาดี	๑๑๘๓	ความผิด	๘๔,๓๕๕,๑๐๑๐,		๘๒๘,๑๑๘๒
ความปราโมทย์	๘๘		๑๐๖๒,๑๑๐๐,๑๑๒๕	ความมั่นหมาย	๑๖๒
ความปราศจาก	๑๐๗๖,๑๑๘๔	ความผิดพลาด	๑๑๐๘	ความมัวเมา	๗๖๔
ความปริวิตก	๑๑๓๘	ความผิดเพี้ยน	๗๗๖	ความมีกำลังมาก	๑๑๖๘
ความปั่นป่วนใจ	๑๐๘๗	ความผูกใจเจ็บ	๑๐๘๓	ความมีใจเป็นของตน	๘๗
ความเป็น	๗๙๒,๘๐๗	ความฝัน	๑๗๖๙๕๗	ความมีทั้งหมด	๑๑๙๓
ความเป็นกลาง	๑๕๙	ความพยายาม	๑๖๓	ความมีน้อย	๘๗๘,๘๙๒,
ความเป็นข้างบน	๑๑๗๗		๑๕๖,๗๗๓,		๙๒๔,๑๐๗๑,

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
	๑๑๑๙, ๑๑๒๙,	ความไม่ใช่สัตว์	๗๘๔		๑๑๗๖, ๑๑๗๗,
	๑๑๖๙, ๑๑๗๐	ความไม่น่ายินดี	๑๑๖๙		๑๑๗๙, ๑๑๘๒, ๑๑๘๕
ความมีน้อยเกินไป	๙๒๙,	ความไม่น่ารัก	๑๐๗๐	ความยิ่งเกิน	๑๑๗๑
	๑๑๑๗	ความไม่แน่นอน	๙๕๐	ความยิ่งด้วยคุณ	๙๙๔
ความมีมาก	๗๘๖, ๘๕๐,	ความไม่บริสุทธิ์	๑๐๗๑	ความยิ่งยวด	๑๐๙๖, ๑๑๑๒
	๑๐๗๒	ความไม่ปะปนกัน	๗๘๖	ความยินดี	๘๗, ๘๘, ๗๙๐,
ความมีมานะ	๓๙๗	ความไม่เปลี่ยนแปลง	๑๑๗๙		๘๔๗, ๘๘๗, ๑๐๐๘,
ความมีเขี้ยว	๑๗๓	ความไม่พอใจ	๑๖๔		๑๐๕๘, ๑๑๐๘,
ความมีอยู่	๗๘๘, ๘๑๖,	ความไม่มี	๑๑๗๑		๑๑๒๙, ๑๑๕๑, ๑๑๖๒
	๘๒๙, ๘๔๑, ๙๑๖,	ความไม่มีแก่นสาร	๙๒๙	ความยินดียิ่ง	๘๓๖
	๑๐๕๔, ๑๑๐๘, ๑๒๐๐	ความไม่มีโทษ	๘๐๓, ๑๑๖๘	ความเย็น	๕๖, ๑๐๗๔
ความมีอยู่เฉพาะหน้า	๑๑๗๖	ความไม่มีประโยชน์	๙๘๐	ความเย่อหยิ่ง	๑๗๑, ๘๖๐,
ความมีอยู่ต่อหน้า	๑๑๗๘,	ความไม่มีปรากฏ	๑๑๐๓		๑๐๗๕, ๑๑๒๘
	๑๑๘๐	ความไม่มีระหว่าง	๑๑๙๐	ความเย่อหยิ่งถือตัว	๘๔๖
ความมีอยู่เบื้องบน	๑๑๘๕	ความไม่มีโรค	๓๓๑, ๘๐๓	ความรักที่	๑๐๔๐
ความมีอยู่ภายใน	๑๑๖๓	ความไม่มีศีล...	๑๑๖๙	ความรักอัน	๙๕๕, ๑๑๓๓
ความมีอารมณ์เดียว..	๘๕๘	ความไม่มีเหลือ	๑๑๖๕	ความรักอันใจ	๑๖๙
ความมีดี ๔ อย่าง	๗๑	ความไม่ยินดี	๑๖๔	ความรักอันรุ่ม	๑๖๙
ความมีดี	๗๐, ๙๗๖	ความไม่ยินดีใน...	๔๒	ความรักอันรุ่มใจ	๑๖๙
ความมีดีสนิท	๗๒	ความไม่ยุ่งเหยิง	๑๐๓๕	ความรักระบับ	๑๑๖๒
ความมุ่มม่น	๑๕๖, ๗๗๓,	ความไม่รู้	๑๖๘, ๑๐๘๗,	ความรักระลึกได้	๑๕๘
	๑๐๙๔		๑๑๗๒	ความรักระลึกถึง	๑๕๘
ความมุ่มหมาย	๗๖๖	ความไม่เลื่อมใส	๑๑๘๑	ความรัก	๑๐๒, ๑๐๔, ๑๖๑,
ความเมตตา	๑๖๑	ความไม่หลง	๑๕๓		๑๗๓, ๑๗๔, ๘๕๖
ความเมา	๗๖๔	ความไม่เหลือ	๑๑๖๒	ความรักชนิดหน้อย	๘๑๐
ความไม่เกินประมาณ	๗๘๖	ความไม่อาทร	๑๗๒	ความรักยิ่ง	๑๐๙๗
ความไม่ขาด	๑๑๗๔	ความยังยืน	๑๐๘๘	ความรักเวลาพลัด...	๑๐๔
ความไม่งาม	๑๑๖๙	ความยากลำบาก	๑๑๘๑	ความรักเวลาอยู่ร่วม..	๑๐๔
ความไม่จริง	๑๑๗๖	ความยาว	๒๙๕	ความรั้งเก็ยจ	๑๑๙๘, ๑๒๐๐
ความไม่ชอบ	๑๑๙๙	ความยาวนาน	๘๗๕	ความรำเริง	๘๗, ๘๘, ๑๗๕,
ความไม่ใช่ที่หนึ่ง	๑๑๙๙	ความยิ่ง	๗๖๑, ๑๑๗๐,		๑๑๘๖, ๑๑๙๒, ๑๑๙๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ความรำพัน	๑๒๓	ความวิตกกังวล	๙๕๕	ความตั้งเวช	๙๑๖
ความรำไร	๑๒๓	ความวิบัติ	๙๒๔, ๙๙๐	ความสิ้นสะเทือน	๑๐๗๒
ความริษยา	๑๖๘	ความวิปฏิสาร	๑๖๙	ความสามารถ	๓๙๘, ๙๙๔,
ความรุ่งเรือง	๙๔๓, ๑๐๘๖, ๑๐๙๔	ความวิปริต	๑๐๒๐	๙๙๕, ๑๐๕๒, ๑๑๖๘	
ความรู้	๑๕๒, ๑๕๓, ๙๔๕, ๑๐๓๔	ความเศร้าโศก	๑๖๕, ๑๑๗๕, ๑๒๐๑	ความสามารถเรียน...	๑๑๙๐
ความรู้สึก	๑๕๔	ความสงบ	๑๕๕, ๗๕๘, ๙๔๑, ๑๐๕๕, ๑๑๖๖	ความสำคัญตน	๑๖๘
ความรู้สึกตัว	๑๕๘	ความสงบกาย	๗๕๘	ความสำราญ	๘๘
ความเร็ว	๑๐๗๕, ๑๑๑๕	ความสงบกายและจิต	๔๓๐	ความสำเร็จ	๓๘๕, ๗๗๑, ๗๙๓, ๙๙๐, ๙๑๒
ความเร็ว	๔๐, ๙๒๙	ความสงบสุข	๑๐๒	ความสิ้นไป	๗๖๓, ๑๐๑๔, ๑๐๗๙, ๑๐๘๒, ๑๑๑๗
ความเร็วของลม	๗๙๕	ความสงบสย	๑๗๐, ๑๑๕๘, ๑๑๘๙, ๑๑๙๘	ความสิ้นสุด	๙๑๐, ๑๑๖๖
ความเร็วร้อน	๑๑๓๕	ความสงบสาร	๑๐๒, ๑๖๐, ๑๑๙๒, ๑๑๙๓	ความสุข	๘๘
ความแรง	๑๑๘๒, ๑๑๘๕	ความสงบ	๑๑๑๔	ความสุจริต	๘๕
ความละเอียดใจ	๑๕๘	ความสติ	๕๔	ความสูง	๑๑๐๙
ความละเอียดอ่อน	๑๐๗๑	ความสติได้	๕๔	ความเสมอกัน	๗๘๙, ๑๐๗๗
ความล่งเล	๑๗๐	ความสนุกสนาน	๑๐๒, ๑๗๖	ความเสียใจ	๑๖๕
ความลับ	๓๕๒	ความสบาย	๘๘	ความเสียหาย	๗๖๔
ความลับที่รู้จักัน...	๓๕๒	ความสบายใจ	๘๗	ความเสื่อม	๗๖๓, ๑๐๑๕, ๑๐๘๕, ๑๑๖๔, ๑๑๗๓
ความลาดเอียง	๑๐๖๙	ความสบายดี	๓๓๑	ความเสื่อมทรัพย์	๗๖๔, ๙๘๐
ความลำบาก	๘๙, ๗๖๑, ๘๔๑, ๙๒๒, ๑๐๙๗, ๑๑๕๘, ๑๑๙๒, ๑๒๐๑	ความสมควร	๗๘๔, ๘๓๔, ๙๑๓, ๙๙๕, ๑๐๗๑, ๑๐๘๗, ๑๑๗๖, ๑๑๘๕	ความเสื่อมสลาย	๓๘๕
ความล่าช้า	๘๙๔	ความสมบูรณ์	๓๘๕	ความเสื่อมสิ้น	๑๑๒๙
ความเลว	๑๑๖๕	ความสมบูรณ์แห่ง...	๘๐๙	ความเสื่อมสิ้นไป	๘๓๖
ความเลวทราม	๗๙๑, ๑๐๒๖, ๑๐๖๙	ความสรรเสริญ	๑๗๑, ๑๑๖๓	ความเสื่อมเสีย	๑๗๒, ๙๔๑
ความโลภ	๑๖๓	ความสว่าง	๓๗, ๕๔	ความใส	๑๑๖๕
ความวางเฉย	๑๕๙	ความสะดวก	๘๘	ความใสสะอาด	๑๐๒๕
ความวิจิตร	๘๓๘	ความสะอาด	๙๗๗, ๑๐๑๔, ๑๐๘๗	ความหนักแน่น	๑๐๕๙
ความวิตก	๑๕๕, ๙๙๘			ความหนาวเย็น	๙๒๔
				ความหมดจด	๘๘, ๑๐๗๐
				ความหมดสิ้นไป	๙๓๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ความหยาบกระด้าง	๙๒๐, ๙๖๒	ความใหม่	๑๐๗๓	ค๊ะ	๑๑๔๔
ความหยาบคาย	๙๙๖	ความอดกลั้น	๑๖๑	คะแนน	๕๓๒
ความหยิ่งจองหอง	๑๗๑, ๑๐๗๙	ความอดทน	๑๖๑,๙๔๗,	คัดเค้า	๕๗๖
ความหลง	๑๖๘	ความอดอยาก	๑๑๖๙	คั่นกันน้ำ	๖๖๔
ความหลงลืม	๔๐๐	ความอยาก	๔๒,๑๖๒,	คั่นนา	๑๘๙
ความหลุดพ้น	๑๐๘๔, ๑๑๓๒,๑๑๖๕	ความอ้ออวย	๑๖๓,๔๖๙,๑๐๕๗	คั่นโพงตักน้ำ	๕๒๔
ความหวังใย	๑๐๙๗	ความอ้อย	๑๐๖๗	คับแคบ	๗๑๘
ความหวัง	๑๖๒	ความอ้อย	๑๐๖๗	คัมภีร์	๘๑๕,๙๖๖,๑๐๐๖
ความหวาดกลัว	๑๖๖,๑๑๑๑	ความอ้อย	๑๐๖๗	คัมภีร์กับศาสตร์	๑๑๐
ความหวาน	๙๔๐	ความอ้อย	๑๑๔๙,	คัมภีร์เกฏฐะ	๑๑๒
ความห่างไกล	๑๑๗๒	ความอ้อย	๑๑๘๑,๑๑๙๒,๑๒๐๑	คัมภีร์จิตกวี	๑๑๒
ความหายนะ	๓๘๕	ความอาจหาญของ..	๘๘๖	คัมภีร์ฉันทวิจิติ	๑๑๐
ความหิว	๔๖๘	ความอาฆาต	๑๖๔	คัมภีร์โชติศาสตร์	๑๑๐
ความหื่นกระหาย	๔๒	ความอาลัย	๑๖๓	คัมภีร์ไตรเพท	๑๐๘
ความเห็น	๑๖๑	ความอิม	๔๖๘,๑๑๖๒,	คัมภีร์นิคมเวท	๘๖๘
ความเห็นดเหนือย	๗๖๑, ๑๑๕๙	ความอิมใจ	๑๑๖๘	คัมภีร์นิมิตต	๑๑๑
ความเห็นถูก	๑๕๔	ความอิมใจ	๗๕๙	คัมภีร์นิตตศาสตร์	๑๑๐
ความเห็นผิด	๑๖๑	ความเอ็นดู	๑๖๐,๑๖๑	คัมภีร์พยากรณ์	๑๑๐
ความเหน้อยยาก	๙๑๔	ความเอาใจใส่	๑๕๙	คัมภีร์ยชฺฐเวท	๑๐๘
ความเหน้อยหน่าย	๑๑๗๒	ควาย	๖๑๖	คัมภีร์โลกายตศาสตร์	๑๑๒
ความเหน้อยหน่ายใจ	๑๑๙๓	ควาย	๒๖๓,๑๑๒๙	คัมภีร์วิตถนชะ	๑๑๒
ความเหมาะสม	๑๐๐๑	ควาย	๑๙๐	คัมภีร์เวท	๑๐๘,๘๑๒,๘๔๗, ๙๔๖,๑๐๓๔,๑๐๕๙
ความเหมือนกัน	๗๙๙, ๘๕๐,๙๒๒,๙๗๙, ๑๐๙๐,๑๐๔๙, ๑๑๗๔,๑๑๘๕	คอก	๒๖๓,๑๑๒๙	คัมภีร์ไวยากรณ์	๑๑๐
ความแหลมคม	๙๖๘	คอก	๑๙๐	คัมภีร์สามเวท	๑๐๘
		คอกกรองทอง	๒๖๓	คัมภีร์ลิกษาศาสตร์	๑๑๐
		คอกโคที่รับแอก	๔๙๗	คัมภีร์สุโฆธาลังการะ	๑๑๒
		คอรวงข้าว	๔๕๓	คัมภีร์หรือตำรา	๑๐๐๖
		คอสามปล้อง	๒๖๓	คัมภีร์องค์ประกอบ...	๑๑๐
		คอหอย	๒๖๓	คัมภีร์อสังการะ	๑๑๒
		ค้อย	๑๑๕๓	คัมภีร์ยัตถศาสตร์	๑๑๓
		ค้อยเจรจาท่าให้ใจอ่อน	๓๔๘		
		ค้อนเหล็ก	๕๒๖,๘๒๐,		
			๘๒๘,๑๐๓๑		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
คัมภีร์อิรุเวท	๑๐๘	คำถาม ๑๑๕,๙๕๐,๑๑๓๙,		คำสั่งสอน ๓๕๔,๔๑๒,๙๙๓	
คาง	๒๖๒	๑๑๙๐,๑๑๙๘,๑๑๙๙		คำสั่งจ ๑๒๗	
คางคก	๖๗๕	คำทักทาย ๑๒๓		คำใส่ร้าย ๑๑๖	
คาถา ๑๐๓๕,๑๐๙๐,		คำปฎิญา ๑๗๑		คำ ๖๘	
	๑๑๐๕	คำปรารภ ๑๑๘		คิ้ว ๒๕๙,๑๐๕๙	
ค้ายัตติฉันท	๔๑๗	คำพูด ๑๐๕,๑๐๖,๙๖๙		คีม ๕๒๗	
คาวุต	๑๙๖	คำพูดคุย ๑๒๔		คื่นเดือนมืด ๖๙	
ค่าคบ ๕๔๗,๑๑๒๒		คำพูดจริง ๑๒๗		คื่นเดือนหงาย ๖๙,๙๑๗	
ค่าจ้าง ๕๓๐,๕๓๑,		คำพูดจับใจ ๑๒๕		คืบ ๑๙๖,๒๖๗	
	๙๐๘,๑๐๕๓	คำพูดซ้ำ ๑๐๗		คืบนิ้วหัวแม่มือ... ๒๖๗	
ค่าใช้สอย ๑๐๑๘		คำพูดตรงข้าม ๑๒๔		คูก ๔๐๗	
ค่าเติมพัน ๕๓๒		คำพูดที่มีเนื้อความ... ๑๐๙๐		คุญชา ๔๗๙,๔๘๑	
ค่าตอแบน ๓๕๕,		คำพูดเท็จ ๑๒๗		คุณ ๗๖๗,๗๗๙,๗๘๔	
	๕๓๐,๕๓๑	คำพูดแทงใจ ๑๐๕		คุณความดี ๘๕๑	
ค่าต่างกัน ๗๖๗		คำพูดพล่าม ๑๒๓		คุณธรรม ๘๔๔	
ค่าไถ่ ๓๕๕		คำพูดเพื่อใจ ๑๒๓		คุณมีศีลเป็นต้น ๗๘๗	
ค่าปรับ ๑๑๓๐		คำพูดมีเหตุผล ๑๒๔		คุ้มครอง ๗๔๖,๗๕๔	
ค้ายพัก ๑๙๘		คำพูดไร้สาระ ๑๒๖		คู ๑๘๙	
ค่าร้อยตำลึง ๘๒๓		คำพูดลวงเกิน ๑๒๒		คู ๖๒๘,๘๘๒,	
ค่างคาว ๖๔๖		คำพูดลับสน ๑๒๖		๙๗๔,๑๑๓๔	
คำกล่าวต่อสู้ ๑๑๖		คำพูดหยาบคาย ๑๒๕,๙๖๒		คู่ตัวผู้ตัวเมีย ๖๒๘	
คำกล่าวหา ๑๑๖		คำพูดหลักแหลม ๙๗๒		คูถ ๒๗๔,๒๗๕,๑๐๑๙	
คำโกหก ๑๒๖		คำไพเราะหู ๑๒๕		คุน ๕๗๓	
คำขัดแย้ง ๑๒๔		คำมั่นสัญญา ๑๗๑		คุรอบเมือง ๒๐๕	
คำซ้ำ ๔๖๖		คำไม่จริง ๑๒๖		คู่สามีภรรยา ๒๔๒	
คำขึ้นต้น ๑๑๘		คำรับรอง ๑๗๑		คู่หญิงชาย ๖๒๘	
คำคล้ายตามกัน ๑๒๔		คำยกย่อง ๑๑๘		คู่อิริของเทวดา ๑๔	
คำคุณ ๕๕๗		คำไวพจน์ ๘๓๗		เครื่องขายสัญญาณ ๙๔๙	
คำชม ๑๑๘,๑๑๙		คำสนทนา ๑๒๔		เครื่องกลิ้ง ๑๑๒๑	
คำตอแบน ๑๑๔,๘๓๐		คำสรรเสริญ ๑๑๘		เครื่องกั้น ๕๐,๕๑	
คำโต้แย้ง ๑๒๕		คำสั่ง ๓๕๔,๙๙๓		เครื่องกำบัง ๘๕๔	

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เครื่องเก็บเกี่ยว	๔๔๘	เครื่องบูชาญ	๙๗๖	เครื่องลูบไล้	๓๐๖
เครื่องแก้ว	๙๑๙	เครื่องปกปิด	๕๐,๕๑	เครื่องวัด	๔๗๘
เครื่องคนนมให้เป็นเนย	๔๙๙	เครื่องประดับ	๒๘๒,๒๘๓, ๘๘๘,๙๗๑	เครื่องหมาย	๕๕,๒๗๖, ๙๑๐,๙๗๙,๑๐๖๔, ๑๑๑๓,๑๑๓๓
เครื่องเคาะ	๑๔๒	เครื่องประดับข้อเท้า..	๒๘๗	เครื่องหมายให้รู้	๑๐๖๑
เครื่องเงิน	๙๐๓	เครื่องประดับคอ	๒๘๕	เครื่องหอมอบผิว	๓๐๗
เครื่องเจาะ	๕๒๘	เครื่องประดับทรวงอก	๒๘๙	เครื่องอบ	๓๐๗
เครื่องเจียรระไน	๘๖๖	เครื่องประดับนิ้ว	๒๘๖	เครื่องอุปกรณ์	๘๙๐
เครื่องขัง	๔๗๘	เครื่องประดับหน้าผาก	๒๘๙	เครื่องญาติ	๑๐๔๖
เครื่องใช้ในเรือน	๙๒๑	เครื่องประดับหน้า..	๒๘๙	เคลือบเคลือบ	๑๗๖
เครื่องใช้สอย	๙๗๑	เครื่องประดับหู	๒๘๔,๘๗๐	เคลื่อน	๗๕๑
เครื่องเช่น	๔๑๘	เครื่องประดับไหล่	๒๘๙	เคหะ	๒๐๗
เครื่องเช่นบูชา	๘๙๗	เครื่องประดับเอว	๒๘๗	เคียว	๔๔๘,๑๐๐๕
เครื่องเช่นสิ่งเวย	๑๑๑๔	เครื่องประเทืองผิว	๓๐๖	แคฝอย	๕๕๙
เครื่องดนตรี	๑๓๙,๙๐๑	เครื่องประหาร	๓๘๕	แค้วน	๑๘๔
เครื่องดักนก	๘๒๘	เครื่องปรุงแต่ง	๗๗๒	แค้วนกลิงคะ	๑๘๔
เครื่องตี	๔๖๖,๑๑๒๓	เครื่องป้องกัน	๑๐๒๙	แค้วนกัมโพชะ	๑๘๕
เครื่องตุ้ม	๙๑๕	เครื่องปั้นดินเผา	๔๕๗,๙๑๙	แค้วนกัสมิระ	๑๘๕
เครื่องตุ้ม	๔๗๘,๙๑๔, ๑๑๓๑	เครื่องปลูกหลังช้าง	๑๐๕๓	แค้วนกาตี	๑๘๕
เครื่องตี	๑๔๒	เครื่องเป่า	๑๓๙,๑๔๒	แค้วนกฐ	๑๘๔
เครื่องตุ้ม	๒๙๙	เครื่องเป่าและเครื่องตี	๑๔๒	แค้วนโกศล	๑๘๔
เครื่องโถนา	๔๔๙	เครื่องแปรรูปจากงา..	๘๙๓	แค้วนคันธาระ	๑๘๔
เครื่องทาผิว	๓๐๖	เครื่องผูกมัด	๕๒๐	แค้วนเจดี	๑๘๔
เครื่องแทง	๔๔๘	เครื่องโพกศีรษะ	๒๘๔	แค้วนปัญจาละ	๑๘๔
เครื่องนุ่ง	๒๙๒	เครื่องมือของช่าง...	๕๒๗	แค้วนปัญจ	๑๘๕
เครื่องนุ่งห่ม	๒๙๐,๑๐๖๑, ๑๑๐๔	เครื่องมือชุด	๔๔๗	แค้วนภักคะ	๑๘๕
เครื่องบรรณาการ	๓๕๕, ๓๕๖,๘๙๗	เครื่องยาสำหรับอบ	๑๐๒๑	แค้วนมคธ	๑๘๔
เครื่องบวงสรวง	๔๑๘	เครื่องรับเสียง	๑๕๐	แค้วนมัททะ	๑๘๕
เครื่องบูชา	๑๐๔๗	เครื่องร้อยรัด	๑๖๒	แค้วนวังคะ	๑๘๕
		เครื่องราชกกุธภัณฑ์	๓๕๘, ๘๗๙	แค้วนวัชชี	๑๘๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
แคว้นวิเทหะ	๑๘๕	งาข้าง	๓๖๕,๘๖๗	จริงหรือไม่	๑๑๕๑
แคว้นสักกะ	๑๐๐๑	งานที่ควรทำ	๗๗๒	จริง ๆ	๑๑๔๐
แคว้นสักกะ	๑๘๔	งานบวงสรวง	๑๗๘	จอก	๕๓๔,๖๙๐
แคว้นลิวี	๑๘๔	งานสังคัม	๗๖๙	จงจำ	๗๔๗
แคว้นลีหะ	๑๘๕	งาม	๖๙๓,๖๙๔	จอบ	๔๔๗
แคว้นอวันตี	๑๘๔	ง่าย	๗๑๐	จอมเทพผู้ประเสริฐ	๑๘
แคว้นอังกะ	๑๘๕	ง้าว	๓๙๔	จะงอยปาก	๒๖๐
แคว้นอังกะ	๙๕๖	งิ้วบ้าน	๕๖๕	จ๊กจั่น	๖๔๖
โค	๔๙๕	งิ้วป่า	๕๖๕	จักรรัตนะ	๗๘๑
โคแก่	๔๙๖	งู	๖๕๓,๖๕๔,๙๓๔, ๑๐๖๘,๑๐๙๔	จัดแจง	๙๕๕
โคจำฝูง	๔๙๖	งูขว้างค้อน	๖๕๑	จู้	๕๒๐
โคใช้งาน	๔๙๖	งูเขี้ยว	๖๕๒	จันทน์เหลือง	๓๐๑
โคตร	๓๓๒	งูน้ำ	๖๕๑	จันทรฆาต	๑๐๒๗
โคถึก	๔๙๖,๙๙๖,๑๐๙๑	งูปลา	๖๕๑	จันทร์แดง	๓๐๑
โคนแขน	๒๖๔	งูเรื้อน	๖๕๒	จันทัน	๒๒๓
โคนต้นไม้	๘๕๑	งูเหลือม	๖๕๑	จาน	๔๕๗
โคนหางข้าง	๓๖๓	เงิน	๔๘๑,๔๘๖,๔๘๙,๔๙๐	จาม	๓๒๙
โคนหางสัตว์	๑๐๒๓	เงินตรา	๔๘๙	จามจู้	๕๗๑,๖๑๙
โคมไฟ	๓๑๖,๙๙๙	เงินหรือทอง	๑๐๖๑	จารบุรุษ	๓๔๗
โคมัย	๔๙๙	เงียง	๔๙๗,๘๘๗	จาริตศีล	๔๓๑
โคร้องเสียงอุสสะ	๑๓๔	เงื่อมผา	๑๐๐๙	จำนวน ๑ กิ่งสะ	๙๐๕
โคลง	๔๑๖,๗๑๒,๗๑๓	จงยกไว้	๑๑๕๑	จำนวนตั้งแต่ ๓ ...	๑๐๗๒
โคลน	๖๖๓	จดจ้อ	๗๒๖	จำนวนมาก	๑๐๗๔,๑๑๕๓
โคลนตม	๑๐๙๓	จดหมาย	๙๙๓	จำนวนสังขยา	๑๐๒๐
โคลาน	๖๑๖	จตุวรรค	๓๑๘	จิ้งจก	๖๒๑
โคหนุ่ม	๔๙๖	จป	๗๐๒,๗๗๑	จิ้งจ้อขาว	๕๙๐
โฆษณา	๑๑๗	จปลง	๙๖๔	จิ้งจ้อดำ	๕๙๐
งวงข้าง	๓๖๕,๙๓๑,๙๓๙	จมูก	๑๕๐	จิ้งหรีด	๖๔๖
งอ	๗๐๙	จระเข้	๖๗๔,๑๐๐๓	จิ้งเหลน	๖๒๓
งอนไถ	๔๔๙	จริงแท้	๑๑๔๐	จิต	๑๕๒,๘๓๘,๘๕๐, ๘๕๒,๘๖๑
งา	๘๘๗				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
จิตจดจ่อ	๑๕๙	ใจ	๑๕๒,๙๐๒	ช่วง	๗๘๗
จิตตสังขาร	๘๓๒	ใจไม่อยู่กับตัว	๗๔๓	ช่วงเย็น	๑๑๕๕
จิตตั้งมั่น	๑๕๕	จงนสนเท่ห์	๑๗๐	ช่วง	๖๔๙,๖๕๐,๙๐๒, ๙๑๕,๑๐๑๓,๑๐๙๒, ๑๑๐๐,๑๑๑๐
จิตรกร	๕๐๘	จุมวก	๓๙๔	ช่วงกฤษฎา	๒๒๑
จิตรกรรมภาพเขียน	๘๓๘	จulongพระบาท	๓๕๘	ช่วงดาล	๒๒๑
จิตสงบ	๑๕๕	จลาด	๗๑๖,๗๒๐,๗๒๑	ช่วงปัสสาวะของหญิง	๘๔๘
จีวร ๒๙๒,๒๙๓,๒๙๔,๒๙๖		จัต	๓๕๗,๑๑๓๐	ช่วงผม	๒๕๘
จุนสำหรับอาบน้ำ	๓๐๖	จัตราขาว	๘๙๖	ช่วงพลวามุข	๘๘๙
จุฬามณี	๒๘๓	จันใด	๑๑๔๒	ช่วงพิน	๑๓๘,๙๒๗
เจติย์	๒๐๗,๔๓๖	จันใดนั้นเทียว	๑๑๔๒	ช่วงลม	๒๑๖,๒๑๗
เจตนารมณ	๑๕๙	จันใดแล	๑๑๔๒	ช่วงดอกไม้	๕๔๔,๕๔๕,๕๕๐
เจตพังคี	๕๗๔	จันท์	๔๑๗,๑๐๔๑,๑๐๔๗	ช่วงดอกไม้บนศีรษะ	๓๐๘
เจตมูลเพลิง	๕๘๐	จันทศาสตร์	๑๑๐	ชัน	๔๕๘
เจริญ	๖๙๔	จันนั้น	๑๑๔๒	ชันฟ้า	๒๑๙,๘๗๕
เจริญตาเจริญใจ	๖๙๗	จันนั้นนั้นเทียว	๑๑๔๒	ชนะ	๖๑๔
เจ้าของโค	๔๙๕,๔๙๖	นาง	๔๕๘	ชนะพลู	๕๘๓
เจ้าของธรรม	๓	นิง	๑๔๒	ชนะมด	๖๒๐,๙๘๗
เจ้านาย	๗๒๕,๑๑๒๒,๑๑๓๒	เนา	๕๔๔	ชนะมดชะม้อย	๑๗๔
เจ้าลิจฉวี	๓๓๖	เนา	๗๕๒	ชนะมดตัน	๓๐๓
เจ้าวัชชี	๓๓๖	เนาหนอ	๑๑๕๘	ชนะเมมตัน	๕๘๖
เจ้าสักยะ	๓๓๖	ชญา	๒๕๗	ชนะเมมเถา	๕๕๔,๕๘๗
เจ้าหน้าที่	๓๔๓	ชฎิล	๔๔๐	ชั่ง	๘๑๕
เจ้าหน้าที่การเงิน	๓๔๓	ชน	๙๓	ชฎคือตัณหา	๑๖๒
เจ้าหน้าที่กำจัดสิ่ง...	๕๐๘	ชนบท	๘๐๖,๑๐๘๙	ชัด	๑๑๕๙
เจ้าหน้าที่ชลประทาน	๕๑๐	ชนิด	๘๓๗,๙๙๒	ชัดเงิน	๗๑๖,๑๑๔๙
เจ้าหนี้	๔๗๐	ชนิดของผ้า	๒๙๗	ชัน	๓๐๒,๓๐๔
เจ้าแห่งดวงดาว	๕๑	ชบา	๕๗๕	ชัน	๗๘๗,๑๐๙๐
แจ้ง	๑๑๕๙	ชม	๗๕๒	ชันต่ำ	๖๙๙,๗๐๐
แจ้งชัด	๑๑๔๙	ชมพุกวีน	๑๘๓	ชันสูง	๖๙๙
แจ่มแจ้ง	๗๑๖	ชยันตเทพบุตร	๒๓		
โจร	๕๒๒	ชรา	๒๕๑		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ชัยชนะ	๔๐๒,๗๖๑	ช่างปะ	๕๐๗	ช่างเย็บ	๕๐๗
ชั่ว ๑ วัน ๑ คืน	๖๗	ช่างเย็บปัก...	๕๐๗	ช่างรองเท้า	๕๐๕,๕๐๘
ชั่ว	๑๑๕๔,๑๑๕๙	ช่างสาน	๕๐๘	ช่างร้องเสียงนินาสาทะ	๑๓๔
ชั่วขณะ	๖๖,๘๐๒	ช่างหนัง	๕๐๘	ช่างรูน	๓๖๒
ชั่วครู	๖๗	ช่างย้อม	๕๐๕,๕๑๐	ช่างวามนะ	๓๐
ชั่วโมง	๗๔	ช่างรถ	๕๐๖	ช่างศร	๕๑๐
ช้วยาม	๖๗	ช่างรองเท้า	๕๐๕,๕๐๘	ช่างสัพพภุมมะ	๓๐
ชั่วระยะ	๖๗	ช่างศร	๕๑๐	ช่างสาน	๕๐๘
ชั่วระยะหนึ่ง	๖๗	ช่างหูก	๕๐๕,๕๐๗	ช่างสุปปตีกะ	๓๐
ชั่วเวลาติดนิ้วมือ...	๖๖	ช่างทรง	๓๖๖	ช่างหนัง	๕๐๘
ช้า	๑๑๓๖,๑๑๕๓	ช่างที่ตกแต่งแล้ว	๓๖๖	ช่างหนุ่ม	๓๖๒
ช้า	๓๖๐,๘๔๙,๑๐๑๔, ๑๐๔๕,๑๑๑๕	ช่างที่ประทับ	๒๒,๓๖๖	ช่างหูก	๕๐๕,๕๐๗
ช่างกลิ้ง	๕๐๘	ช่างที่มีเครื่องประดับ	๓๖๖	ช่างอัญชนะ	๓๐
ช่างกลีบ	๕๐๕,๕๐๘	ช่างประจำทิศ	๓๐	ช่างเอราวัณ	๒๒,๓๐
ช่างกุมุทะ	๓๐	ช่างประจำทิศทักษิณ	๓๐	ชาติ	๙๐,๓๓๒
ช่างของพญามาร	๔๒	ช่างประจำทิศบูรพา	๓๐	ชาตินี้	๘๖
ช่างเขียน	๕๐๘	ช่างประจำทิศปัจฉิม	๓๐	ชาติสามัญ	๗๙๒
ช่างศิริเมขลา	๔๒	ช่างประจำทิศพายัพ	๓๐	ชาติหน้า	๘๖
ช่างเครื่องหนัง	๕๐๕	ช่างประจำทิศหริดี	๓๐	ช้านาน	๑๑๓๖
ช่างจัดดอกไม้	๕๐๗	ช่างประจำทิศอาคเนย์	๓๐, ๘๙๖	ช้าพลู	๕๕๙
ช่างซุน	๕๐๗	ช่างประจำทิศอีสาน	๓๐	ชาม	๔๕๗
ช่างดกมัน	๓๖๒	ช่างประจำทิศอุดร	๓๐	ชายคา	๒๑๗
ช่างดัดผม	๕๐๕,๕๐๘	ช่างปะ	๕๐๗	ชายชู้	๒๔๐
ช่างตัวเมีย	๓๖๒	ช่างปั้นหม้อ	๕๐๗	ชายแดน	๑๘๖
ช่างดีเหล็ก	๕๐๘	ช่างปูนจาริกะ	๓๐	ชายผ้า	
ช่างถัก	๕๐๗	ช่างปูนพัตนตะ	๓๐	ชายผ้า	๒๙๓,๑๑๒๗
ช่างจำโคลง	๓๖๐	ช่างปลาย	๓๖๒,๘๖๖	ชายฝั่งมหาสมุทร	๖๖๐
ช่างทอ	๕๐๗	ช่างพัง	๓๖๒,๘๖๖	ชายพก	๑๐๔๓
ช่างทอง	๕๐๖	ช่างไม้	๕๐๕,๕๐๖	ชายหนุ่ม	๘๔๒
ช่างปั้นหม้อ	๕๐๗	ช่างย้อม	๕๐๕,๕๑๐	ชายาของพระอินทร์	๒๐
				ชาวชนบท	๑๐๘๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ชาวนา	๔๔๗	เชิงเขา	๑๐๓๐	ช่อนเร้น	๗๔๖
ชาวนิคม	๑๐๑๕	เชิงตะกอน	๔๐๕	ชอย	๒๐๒
ชาวประมง	๖๗๐	เชิงเทิน	๒๐๓	ซัด	๗๔๔
ชาวไร่	๔๔๗	เชิงญ	๑๑๓๙,๑๑๕๗	ซากไฟไหม้	๓๖
ชาวสวน	๔๔๗	เชิงญเถิด	๑๑๕๗	ซากศพ	๔๐๕,๑๐๒๖
ซ้ำ ๆ	๑๑๕๓	เขือก	๔๔๘,๑๐๔๓	ซ้ำไป	๗๔๖
ชำนาญ	๒๒๘,๗๒๐,๗๒๑	เขือกเกลียว	๖๖๘	ซึ่งกันและกัน	๑๒๐๐
ชิงชี	๕๖๑	เขือกผูกโค	๔๙๙	ชื่อตรง	๗๐๘
ขึ้นผ้าที่เป็นคัน...	๒๖๙	เขือกผูกเรือ	๖๖๖	ซุ่มซำม	๗๓๗
ชีเปลือย	๔๔๐,๗๓๔,๑๑๑๐	เขือกรัดกลางลำตัวข้าง	๘๑๓	ซุ่มประตู่	๒๐๔
ชีพ	๙๒	เขือกล่ามสุนัข	๕๒๐	ซุ่มประตุนอกบ้าน	๒๑๘
ชีวประวัติ	๑๑๓	เขือกสนตะพาย	๓๗๑	โซ่	๕๒๐
ชีวิต	๙๒,๑๕๕,๔๐๗, ๙๔๖,๑๑๐๓	เขือกหนัง	๕๒๖	โซ่ล่ามเท้าข้าง	๓๖๔
ชีวิตินทรีย์	๑๕๕,๘๑๖	เชื้อไฟ	๓๖	ไซ	๕๒๑
ขึ้นและ	๗๕๓	เชื้อไฟหรือเชื้อเพลิง	๓๖	ฉาน	๘๕๘
ชื่อ	๑๑๔,๘๗๔,๑๐๕๒, ๑๐๖๐,๑๑๑๑,๑๑๙๑	เชื้อวัณโรค	๓๒๓	ฉาปนสถาน	๔๐๕
ชื่อของสถานะ ๗	๘๙๐	เชื้อสาย	๓๓๒	ญาณ	๑๕๒,๑๕๓
ชื่อแคว้นวังคะ	๑๐๓๑	แข่ง	๗๕๙	ญาติ	๒๔๓
ชื่อฉันใด	๑๑๔๒	โชค	๙๐	ญาติสาโลหิต	๒๔๓
ชื่อฉันท์	๙๔๖	โชคดี	๘๒๒,๑๑๖๐	ญาติธรรม ๕	๗๘๔
ชื่อแม่เฒ่า	๑๑๔๓,๑๑๕๘	โชคดีและโชคร้าย	๑๐๔๙	ฐานที่ตั้ง	๑๐๓๒,๑๑๓๐
ชื่อเสียง	๑๑๗,๘๔๔,๑๐๔๑	โชคร้าย	๘๒๒	ณ ที่ไหน	๑๑๖๐
ชื่อหน่วยมาตรา...	๔๘๒-๓	ไซ	๑๑๔๔	ฉกัษรอนุพันธ์ปัจจัย	๙๘๑
ซุ่ม	๗๕๓	ไซหรือไม้	๑๑๕๑	ดง	๕๓๖
ซุ่มเห็ด	๕๙๔	ไซกำลังข่มขู่	๓๔๙	ดรรชนี	๒๖๖
เช่นนี้	๑๑๕๘	ไซโย	๑๑๕๑	ดวงจันทร์	๕๑,๕๒,๘๖๙,
ชเลยศึก	๔๐๗	ชอกเขา	๖๐๙		๑๑๓๔
เข้าตรู	๖๘,๑๑๕๒	ชอกชอย	๙๔๐	ดวงจันทร์ครึ่งเสี้ยว	๕๓
เชิง	๙๔๘	ชอกหินใหญ่	๑๐๐๙	ดวงจันทร์เต็มดวง	๕๓
		ช้องผม	๑๐๕๓	ดวงจันทร์ทรงกลด	๙๙๓
		ชองมือ	๒๖๗,๔๘๒-๓	ดวงจันทร์เสี้ยว	๕๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ดวงจันทร์เสี้ยวเสมอ...	๕๔	ด้านบน	๑๑๕๖	ดาวไซ	๖๐
ดวงตา	๑๔๙,๙๙๙,๑๑๐๙	ด้านล่าง	๑๑๕๖	ดาวดอกบัว	๕๙
ดวงไฟ	๓๑๖	ดาบ	๓๙๑,๑๐๔๙,	ดาวดก	๙๙๙
ดวงอาทิตย์	๖๒,๖๓,๑๐๔๔,		๑๐๘๙,๑๐๙๒	ดาวต่อมน้ำ	๕๙
	๑๐๗๗,๑๑๐๒	ดาบส	๔๐๙,๔๓๓	ดาวดาจระเข้	๕๙
ดวงอาทิตย์ทรงกลด	๖๕	ด้ามดาบ	๓๙๑	ดาวดากล้า	๕๙
ดวงอาทิตย์ทรงกลด	๙๙๓	ด้ามมีด	๓๙๑	ดาวแดงอน	๕๙
ด่วน	๔๐	ดาลเหล็ก	๒๑๗	ดาวใต้ไฟ	
ด้วยดี	๑๑๕๔	ดาว	๕๗,๙๙๔,๙๐๔,๑๐๘๒	ดาวธัญญู	๖๐
ด้วยตนเอง	๑๑๔๔	ดาวกระจาย	๕๙	ดาวนกยูง	๕๙
ดอก	๕๙๓	ดาวก้อนเส้า	๕๙	ดาวนพเคราะห์	๙๑๙
ดอกโกมุก	๖๙๙	ดาวกัตติกา	๕๙	ดาวนาง	๖๐
ดอกชบา	๕๙๐	ดาวกุมภะ	๖๐	ดาวประจำฉัตร	๕๙
ดอกบัว	๖๙๔,๙๒๗,	ดาวคوناค	๕๙	ดาวปลาตะเพียน	๖๐
	๙๙๕,๙๑๕	ดาวคันฉัตร	๕๙	ดาวปุนัพพลุ	๕๙
ดอกบัวขาว	๙๙๖	ดาวคางหมู	๕๙	ดาวปุยฝ้าย	๕๙
ดอกมะลิ	๗๙๒	ดาววงอนไถ	๕๙	ดาวปุตสะหรือมุสสะ	๕๙
ดอกไม้	๕๔๕,๙๐๒,๑๐๘๑,	ดาววงช้าง	๕๙	ดาวโปฏฐูปทะ	๖๑
	๑๐๙๑,๑๑๐๕	ดาววง	๕๙	ดาวผักคูนี	๕๙
ดอกไม้ตูม	๕๔๔,๙๑๑,๑๑๑๖	ดาววงผู้	๕๙	ดาวพระฤๅษี	๖๐
ดอกไม้บาน	๕๔๒	ดาววงเม็ย	๕๙	ดาวพราหมณี	๕๙
ดอกไม้ประดับบนศีรษะ	๙๖๓	ดาววงเร็อน	๕๙	ดาวพัททปทะ	๖๑
ดอกไม้ประดับศีรษะ	๙๗๐	ดาววงเหล็อม	๕๙	ดาวพิมพ์ทอง	๖๐
ดอกไม้แยมบาน	๕๔๔	ดาวจระเข้	๕๙	ดาวเพดาน	๕๙
ดอกอุบล	๖๙๙	ดาวจิตตะ	๙๓๙	ดาวแพะ	๕๙
ดอกอุบลเขียว	๑๐๐๓	ดาวจิตตา	๕๙	ดาวภรณี	๕๙
ดองดิ่ง	๕๙๙	ดาวฉัตรทับช้าง	๕๙	ดาวภัทรบท	๖๐
ตั้งนี้	๑๑๕๙	ดาวช้างน้อย	๕๙	ดาวภัทปทะ	๖๐
ตั้งเราจะดีเตียน	๑๑๖๐	ดาวช้างพัง	๕๙	ดาวมฆา	๕๙
ตัดจริดเสแสร้ง	๑๗๔	ดาวช้างใหญ่	๕๙	ดาวม้า	๕๙
ด้านนอก	๑๑๕๓	ดาวเขมฐู	๕๙	ดาวมคสิทธิ์	๕๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ดาวมูละ	๕๙,๘๕๑	ดาวอาสาพหา	๕๙	เด็ยวัน ^๕	๑๑๔๙
ดาวแมว	๕๙	ดิถี	๗๒	เด็ยวัน ^๖	๑๑๕๐
ดาวไม้เท้า	๖๐	ดิถีเบ็องตัน	๘๘๙	เดือน	๗๔,๑๑๑๐
ดาวยักษ์	๖๐	ดิน	๑๐๑๙	เดือน ๓	๗๖
ดาวราชสีห์ตัวเมีย	๕๙	ดินเค็ม	๑๑๓๔	เดือน ๔	๗๖
ดาวเรวดี	๖๐	ดินเค็ม	๑๘๒	เดือน ๕	๗๕,๗๗
ดาวแรดตัวเมีย	๖๐	ดินแดนอันเป็นปอ..	๙๐๐	เดือน ๖	๗๕
ดาวโรหิณี	๕๘,๑๐๙๓	ดินโป่ง	๑๘๒	เดือน ๗	๗๕,๙๑๘
ดาวลูกไก่	๕๘	ดิลก	๓๐๐	เดือน ๘	๗๕
ดาววัวตัวผู้	๕๙	ดี	๖๙๓,๖๙๔,	เดือน ๙	๗๕,๗๗
ดาววัวตัวเมีย	๕๙		๑๑๓๘,๑๑๔๔	เดือน ๑๐	๗๕
ดาววานร	๕๙	ดีจริง	๑๑๕๑	เดือน ๑๑	๗๕
ดาววิสาขา	๕๙	ดีปสี	๕๕๙,๕๘๓	เดือน ๑๒	๗๕
ดาวศอกคู่	๕๙	ดีปสีใหญ่	๕๘๓	เดือนกัตติกะ	๗๕
ดาวเศรษฐี	๖๐	ดีมาก	๑๑๓๘	เดือนจิตตะ	๗๕
ดาวสตภิสชะ	๖๐	ดียิ่ง	๗๖๑,๑๑๓๘	เดือนเชฎฐะ	๗๕
ดาวสมอลำเภา	๕๘	ดีแล้ว	๑๑๔๔	เดือนนิกขมนียะ	๗๕
ดาวสวณะ	๖๐	ดีงดูใจ	๖๙๗	เดือนปุตสะหรือมุสสะ	๗๖
ดาวสาติ	๕๙	ดุ้นฟันติดไฟ	๓๖	เดือนโปฏฐปาทะ	๗๕
ดาวลำเภา	๕๘	ดุมล้อ	๓๗๔,๑๐๕๘	เดือนฝักคุนะ	๗๖
ดาวลำเภาทอง	๕๘	ดุร้าย	๗๑๑	เดือนมากสิระ	๗๖
ดาวหลักชัย	๖๐	ดุริยางค์	๑๐๐	เดือนมาฆะ	๗๖
ดาวหัตถ์	๙๓๑	ดูถูก	๑๗๒,๗๕๖	เดือนยี่	๗๖
ดาวหัตถะ	๕๙	ดูหมิ่น	๗๕๖	เดือนเวสาชะ	๗๕
ดาวหัวเนื้อ	๕๘	เติก	๙๐๗,๑๐๐๓,๑๑๑๘	เดือนสาวณะ	๗๕
ดาวหัวเนื้อทราย	๖๐	เติกเล็ก	๒๕๑,๑๐๗๘	เดือนห้า	๘๓๘
ดาวหาง	๙๘๘	เติกหญิง	๒๓๑	เดือนอัสตยชะ	๗๕
ดาวอนูราธา	๕๙	เติกอ่อน	๒๕๒	เดือนอ้าย	๗๖
ดาวอสิเลสะ	๕๘	เดช	๓๕๑,๑๐๙๔	เดือนอาสาฬหะ	๗๕
ดาวอัททา	๕๘	เต็ด	๗๗๐	เดือนย	๔๙๗
ดาวอัสตยชะ	๕๘	เด็มพัน	๙๐๘	แดนเกิด	๙๑,๑๑๗๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
แดนประหาร	๕๒๑	ต้นคอโค	๔๙๗	ต้นไม้เจ้าป่า	๕๔๐,๙๐๓
แดนอมตะ	๗	ต้นคอช้าง	๓๖๓	ต้นไม้ทั่วไป	๙๐๓,๙๓๕
โดม	๒๐๔	ต้นจันทน์เหลือง	๒๘	ต้นไม้ที่คนปรารถนา	๒๘
โดยการบังคับ	๑๑๔๙	ต้นจามจุรี	๒๘	ต้นไม้ที่คนสักการะ..	๙๕๖
โดยชอบ	๑๑๕๔	ต้นชะเอม	๕๘๑	ต้นไม้ที่ตั้งอยู่ตลอดกับ	๒๘
โดยดี	๑๑๕๔	ต้นซึก	๒๘	ต้นไม้ที่ตายเมื่อมีผล..	๕๔๑
โดยแท้	๑๑๔๐	ต้นตระกูล	๙๕๓	ต้นไม้ที่ถูกผลฆ่า	๕๔๑
โดยพลการ	๑๑๔๘,๑๑๔๙	ต้นตระกูลเทวดา	๑๓	ต้นไม้ที่มีดอกบาน	๕๔๒
โดยรอบ	๑๑๔๕,๑๑๔๕, ๑๑๗๕	ต้นตองแตก	๕๙๕	ต้นไม้ที่ไม่เป็นยา...	๕๙๒
โดยสวัสดิ์	๑๑๖๐	ต้นตะแบก	๑๐๔๑	ต้นไม้ที่ไม่มีแก่น	๖๐๓
โดยอำนาจ	๑๑๔๙	ต้นตาล	๖๐๓,๖๐๔,๙๐๑	ต้นไม้บนสวรรค์	๒๘
ได้	๗๕๓	ต้นตุมกา	๑๐๓๖	ต้นไม้เป็นต้น	๗๘๘
ได้ยินได้ฟัง	๗๙๘	ต้นเต่าร้าง	๖๐๓,๖๐๔	ต้นไม้มีผล	๕๔๑
ตก	๗๕๑	ต้นทรีก	๙๕๓	ต้นไม้มีหนาม	๑๑๓๑
ตกต่ำ	๙๕๓	ต้นทองกวาว	๑๐๑๖	ต้นไม้ไม่มีผล	๕๔๑
ตกแต่	๒๘๒,๒๘๓	ต้นทูน	๙๐๘,๑๐๔๘,๑๑๒๗	ต้นไม้เล็ก	๕๔๐
ตกลงใจ	๑๕๙	ต้นไทร	๑๐๔๒	ต้นไม้ใหญ่	๕๓๙,๕๔๐
ตน	๙๒	ต้นบึงโครยผู้	๕๘๔	ต้นยาชนิดหนึ่ง	๓๐๓
ต้นกระทุ่ม	๑๐๙๒	ต้นบึงโครยเมีย	๕๘๔	ต้นยาโสม	๑๑๓๔
ต้นกระวาน	๑๐๑๐	ต้นประจำดีควาย	๘๒๒	ต้นเขาวพานี	๕๙๔
ต้นกล้วย	๙๘๗	ต้นประยงค์	๑๐๕๕	ต้นรัก	๕๘๑
ต้นกะเพราะ	๑๑๓๒	ต้นปาริฉัตร	๒๘	ต้นรักขาว	๑๑๐๒
ต้นกะเม็ง	๕๙๔	ต้นปาริชาติ	๒๘	ต้นรัง	๙๓๕
ต้นกัลปพฤกษ์	๒๘	ต้นเป้ง	๖๐๓,๖๐๔	ต้นราชพฤกษ์	๑๐๐๓
ต้นกาทะกิง	๘๔๙	ต้นเพกา	๑๑๑๙	ต้นฤดูหนาว	๗๙
ต้นกานพลู	๓๐๓	ต้นโพธิ์	๘๐๕,๙๐๙,๑๐๓๘	ต้นลาน	๖๐๓,๖๐๔
ต้นกุ่ม	๕๖๒,๘๗๙	ต้นมณฑารพ	๒๘	ต้นลำเจียก	๖๐๓,๖๐๔
ต้นโกฐ	๓๐๓,๑๑๒๐	ต้นมะพร้าว	๖๐๔	ต้นสะเดา	๘๒๒
ต้นโกวิท	๒๘	ต้นมะม่วงสวายสอ	๘๙๖	ต้นสามสิบ	๕๘๕
ต้นคอ	๒๖๓	ต้นไม้	๙๗๘,๑๑๑๔,๑๑๑๗	ต้นหน	๖๖๗
		ต้นไม้จำพวกหญ้า	๖๐๓	ต้นหมาก	๖๐๒,๖๐๓,๑๐๕๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ต้นหมากเฒ่า	๑๐๑๑	ตระกูลมาคัระ	๕๐๔	ตะขบป่า	๕๕๙
ต้นหมากเฒ่าควาย	๙๔๕	ตระกูลยักษ์ทเวดา	๑๓	ตะขบหนาม	๕๕๙
ต้นหว่า	๕๔๗	ตระกูลรักรัษสทเวดา	๑๓	ตะขาบ	๖๒๒
ต้นเหตุ	๙๑	ตระกูลศูทร	๕๐๓	ตะแคง	๑๑๕๙
ต้นอ้อ	๖๐๑	ตระกูลลิวทเวดา	๑๓	ตะไคร้	๖๐๒
ตม	๖๖๓	ตระกูลสุตะ	๕๐๔	ตะปู	๕๒๘
ตมคุณ	๙๗๖	ตระกูลอุคคะ	๕๐๔	ตะพังกิน	๖๐๙
ตรง	๗๐๘	ตรา	๕๕, ๙๗๙	ตะพานน้ำ	๖๗๒
ตรงข้าม	๗๑๙	ตราข้ง	๔๗๘, ๘๒๓	ตะโพน	๑๓๙
ตรงอก	๒๐๒	ตรีทศเทพ	๑๑	ตัก	๒๗๖
ตระกูล	๓๓๒, ๖๓๒, ๗๗๙, ๗๙๒, ๘๕๕, ๑๐๖๐, ๑๐๙๐	ตลับใส่ของล้ำค่า	๓๑๗	ตักแตน	๖๒๓, ๖๔๕
ตระกูลกุ่มภันฑทเวดา	๑๓	ตลกขบขัน	๑๗๕	ตั่ง	๓๑๑
ตระกูลคนธรรพ์ทเวดา	๑๓	ตลาค	๒๑๓, ๙๗๑	ตั่งอย่างดี	๓๑๑
ตระกูลคุษทเวดา	๑๓	ตลิ่ง	๑๑๓๓	ตั่งซารี	๑๙๔
ตระกูลช้าง	๓๖๑	ตลิ่ง	๖๖๔	ตั่งมหา	๑๖๒, ๑๖๓, ๘๕๐, ๙๔๘, ๑๐๐๙, ๑๐๙๕
ตระกูลช้างกาฬาวกะ	๓๖๑	ตวง	๘๑๕	ตั่งมหาจัด	๑๖๓, ๗๓๐
ตระกูลช้างคังเคยยะ	๓๖๑	ตอ	๓๙๓, ๑๑๑๕	ตั่งมหาแรง	๑๖๓
ตระกูลช้างคันธะ	๓๖๑	ตอชิง	๗๔๓	ตั่ง	๗๕๒, ๗๗๐
ตระกูลช้างฉันทนตะ	๓๖๑	ตอเนียง	๑๑๕๕	ตั่งตน	๙๒, ๑๐๘๕
ตระกูลช้างตัมพะ	๓๖๑	ตอเนือง	๔๑, ๗๐๗	ตั่งแทน	๓๔๗
ตระกูลช้างปัททระ	๓๖๑	ตอบกกลับ	๑๑๔	ตั่งลา	๙๖๘
ตระกูลช้างปิงคละ	๓๖๑	ตอไป	๘๖	ตั่งอย่าง	๑๑๕
ตระกูลช้างมังคละ	๓๖๑	ตอไม้	๕๔๙	ตา	๒๔๖, ๒๔๗
ตระกูลช้างเหมะ	๓๖๑	ตอหน้า	๙๕๘, ๑๑๕๗, ๑๑๗๐, ๑๑๙๕	ตาเข	๓๒๐
ตระกูลช้างอุโปสถะ	๓๖๑	ตะกร้า	๕๒๔, ๙๙๑	ตาหู่	๒๘๔
ตระกูลตี	๑๑๗๖	ตะกวด	๕๒๔, ๙๙๑	ตาฉรรรม	๖
ตระกูลปะปนกัน	๕๐๔	ตะกวด	๖๒๒	ตาดำ	๒๖๐, ๙๐๔, ๑๐๘๒
ตระกูลปีศาจทเวดา	๑๓	ตะกั่วแดง	๔๙๔	ตาปนมหานรก	๖๕๗
ตระกูลภูตทเวดา	๑๓	ตะเกียง	๓๑๖, ๙๙๙	ตามความเป็นจริง	๑๑๕๒
		ตะโก	๕๖๐	ตามปรารถนา	๔๖๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ตามสภาพ	๑๑๗๕	เต่า	๖๗๔	ถัน	๒๗๐
ตาย	๑๐๘๒	เต่าถ่านสำหรับ...	๗๙๕	ถันของผู้หญิง	๑๐๔๒
เต่า	๗๐๘,๑๑๕๒	เต้านม	๒๗๐	ถั่วดำ	๔๕๑
เต่าช้า	๖๙๙,๗๐๐	เต่าน้ำทองคำ	๓๕๙	ถั่วราชฆาต	๑๑๑๐
เต่าทรมาน	๘๒๑	เต่าไฟ	๔๕๕,๑๑๑๙	ถาก	๗๕๐
เต่าแย	๕๘๒	เต่าไฟของช่างเหล็ก	๗๙๕	ถากอะไร	๑๑๕๘
เต่ารา	๑๐๐๖	เตี้ย	๗๐๘,๑๑๕๒	ถาด	๔๔๓
เต่าลิ่ง	๕๙๑	เตี้ยง	๓๐๘	ถ่านไฟ	๓๖
เต่าหนักใน	๒๑๕	เตี้ยงที่ขาเหมือนขาปู	๓๐๙,	ถ้ามถึง	๑๑๖๐
เต่าหนี	๕๕		๓๑๐	ถาวร	๗๑๐
ตำแหน่งสูง	๘๔๖	เตี้ยงที่มีขาสอดเข้า...	๓๐๙	ถาวรวัตถุ	๗๑๒,๘๔๐
ติด	๗๔๗		๓๑๐	ถ้าวว่า	๑๑๔๗
ติดงาน	๗๒๖	เตี้ยงที่มีแม่แคร่เป็น...	๓๐๙	ถ้ำ	๖๐๙,๑๐๙๒
ติดต่อกัน	๗๐๗		๓๑๐	ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถา..	๖๐๙
ติเตียน	๗๐๐	เตี้ยงที่มีแม่แคร่สอด...	๓๐๙	ถิ่นฐาน	๗๗๑
ติวรรค	๓๑๘		๓๑๐	ถึง	๗๕๓
ตีนกำแพง	๑๑๓๓	แตก	๗๔๘	ถึงความสิ้นสุด	๙๖๔
ตีนเบ็ด	๕๕๕	แตกต่างออกไป	๑๑๙๖	ถือตัว	๑๗๑
ติก	๒๐๘	แดงกว่า	๕๙๗	ถุงสุบลม	๕๒๖
ตีนเขิน	๖๖๙	แดงตัวงาม	๒๘๒	ถุงหนัง	๕๒๖
ตุ๊กแก	๖๒๑	แตกตื่น	๑๗๓	ถุงหนังสุบลม	๕๒๗
ตุ๊กตา	๕๒๓	แดงโม	๑๐๓๐	ถู	๗๔๖
ตุ๊กตาดินปั้นเป็นดิน	๕๒๓	แดงหนู	๕๖๔,๕๘๘	ถู	๖๙๘
ตุ่มน้ำ	๑๑๑๓	แต่เข้า	๑๑๕๒	ถูกล่าวหา	๑๑๕๙
ตุ่มหู	๒๘๔,๘๗๕	โตมร	๓๖๖	ถูกด้อง	๑๑๔๐,๑๑๔๔
ตุลา	๔๘๑	ถน	๑๙๐,๑๙๑,๒๐๒	ถูกัน	๗๑๐
ตุ้มกาเถา	๕๘๒	ถนนที่ไม่ทะลุตลอด	๑๐๐๘	ถ้ำ	๑๐๑๙
ตุ้มไม้	๕๒๔	ถ้วย	๔๔๓,๔๕๗	เถาขึ้น	๕๘๒,๕๙๗
เต็ง	๕๕๕	ถ้วยดื่ม	๔๕๘	เถาจึงจับดำ	๘๓๙
เต็ม	๗๔๙	ถ้วยดื่มเหล้า	๕๓๔	เถาตัดหมา	๕๖๖
เต้า	๒๒๓	ถ้อยคำ	๑๐๕	เถาพลู	๕๘๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เถยานาง	๕๙๑	ทหารบก	๓๗๗,๑๐๑๒	ทะเล	๗๔๘
เถว็บอระเพ็ด	๙๗๖	ทหารประจำรถ	๓๗๖	ทะเล	๖๕๙
เถววัลย์	๕๕๐,๘๑๓	ทหารราบ	๓๗๗	ทะเลทราย	๙๖๕
เถววัลย์ที่มีใบดอกหนา	๕๕๐	ท้อง	๒๗๑,๙๔๔,๙๗๓,๑๐๓๙	ทะเลสาบ	๖๗๗
เถวหัวด้วน	๕๘๑	ทองกวาว	๕๕๓,๕๕๕	ท้อง	๕๒๗
เถวหัวเน่า	๕๘๑	ทองคำ ๔ ชนิด	๔๘๘	ท้องปวง	๗๐๒
เถวหางข้าง	๕๘๒	ทองคำ	๔๘๖,๔๘๗,๔๘๘, ๔๙๐,๘๐๙,๘๖๙, ๘๘๘,๙๖๘,๑๑๐๘	ท้องสอง	๑๑๙๕
เถว	๕๓๙,๙๔๐,๙๙๖, ๑๐๒๑,๑๐๙๘,๑๑๒๐	ทองคำขาว	๑๐๓๐	ท้องสิ้น	๗๐๒,๑๐๘๗
เถว	๔๔๙	ทองคำเงิน	๙๐๓	ท้องหมด	๗๐๒
ทรมาน	๗๔๙	ทองคำและเงิน	๙๐๓	ทัณฑอุบาย	๓๔๘,๓๔๙
ทรวดทรงงาม	๒๘๒	ทองจามีกระ	๔๘๘	ทัณฑ์น้ำใด	๑๑๔๙
ทรัพย์	๔๘๕,๗๒๘, ๗๘๕,๘๐๘,๘๑๖, ๘๙๕,๙๑๓,๙๗๖	ทองชมพูนุท	๔๘๘	ทัณฑ์มิ	๔๙๑,๕๗๐
ทรัพย์ของตน	๘๐๘	ทองแดง	๙๖๔	ทัณฑ์วัตถุ	๙๑๓
ทรัพย์เคลื่อนที่ได้	๗๑๑	ทองที่หลอมเป็นรูปจิ้ง..	๘๒๐	ทัณฑ์	๔๕๘,๑๑๑๒
ทรัพย์ต้นทุน	๔๗๑,๘๕๑, ๙๒๑	ท้อง	๑๐๓๙	ทัณฑ์ตักอาหารบูชา..	๔๑๘
ทรัพย์สมบัติ	๑๐๖๑	ท้องน้อย	๒๗๖	ทัณฑ์ไป	๗๑๘
ทรัพย์สิน	๔๘๖,๘๕๙,๙๐๘	ท้องฟ้า	๔๕,๔๖,๘๔๒,๙๔๑, ๑๐๖๑,๑๑๑๒,๑๑๑๙	ทัณฑ์คนคิด	๘๘๘
ทราม	๖๙๙,๗๐๐,๑๑๕๙	ทองสัมฤทธิ์	๙๐๕	ทา	๗๔๖
ทราย	๖๖๓	ทองสาดกุ่มกะ	๔๘๘	ทาง	๑๙๐,๑๙๑,๕๓๙,๙๒๑
ท้วงท่า	๒๘๒	ทองลึงคี	๔๘๘	ทางกลับ	๑๙๓
ทวด	๒๔๘	ทองกลาง	๕๕๒	ทางกว้างใหญ่	๑๙๑
ทวน	๓๙๔,๑๐๕๒	ทองหลางน้ำ	๕๖๖	ทางกันดาร	๑๙๒,๑๑๐๗
ทวนกลับ	๑๑๖๔	ทองเหลือง	๔๙๒	ทางเกวียน	๑๙๑
ทวารหนัก	๒๗๔	ท่อนไม้	๕๔๘,๘๘๕,๙๑๓, ๙๗๑,๑๐๔๐	ทางไกล	๑๙๐,๑๙๓,๑๑๐๐
ทวีปใหญ่	๑๘๓	ทะนาน	๔๘๒,๔๘๔, ๑๐๓๒,๑๐๕๗	ทางแคบเดินคนเดียว	๑๙๒
ทหาร	๓๗๖	ทะนานเล็ก	๔๘๒-๓	ทางดี	๑๙๓
ทหารเดินเท้า	๓๗๗	ทะนานใหญ่	๔๘๒-๓	ทางเดินเท้า	๑๙๑
				ทางด้อย	๒๐๓
				ทางตัน	๒๐๒,๑๐๐๘
				ทางถูก	๑๙๓
				ทางที่สัญจรลำบาก	๑๙๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ทางน้ำไหล	๖๘๓	ท้าวจ๊กปาณี	๑๖	ทาส ๔ พวก	๕๑๕
ทางในหมู่บ้าน	๒๐๒	ท้าวจาดุมหาราช...	๓๑,๓๒	ทาส	๕๑๔
ทางผิด	๑๙๓	ท้าวดีทิวาธิภู	๑๙	ทาสเกิดในเรือน	๕๑๕
ทางไม่ดี	๑๙๒	ท้าวทสสตนัยน์	๑๙	ทาสที่ใช้เงินซื้อมา	๕๑๕
ทางยาวตลอด	๒๐๒	ท้าวเทวราช	๑๘	ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์	๕๑๕
ทางแยก	๒๐๓,๑๐๑๐	ท้าวเทวานมินทะ	๒๐	ทาสที่เป็นเชลยศึก	๕๑๕
ทางลำบาก	๗๗๓	ท้าวธตรฐ	๓๑	ทาสที่ยอมตัวเข้าไป...	๕๑๕
ทางสวน	๑๙๓	ท้าวณรพาณะ	๓๒	ทาสี	๒๓๖
ทางสามแพร่ง	๒๐๓	ท้าวณาคราธิบดี...	๓๑	ทำกาละ	๑๐๘๒
ทางสี่แพร่ง	๒๐๓	ท้าวปากสาสน์	๒๐	ทำโดยผลกรรม	๑๑๓๐,๑๑๔๙
ท่าทาง	๗๖๔	ท้าวปรีนททะ	๑๘	ทำลาย	๗๔๘
ท่าทางงาม	๒๘๒	ท้าวภูตบดี	๑๙	ทำเล	๙๗๐
ท่าทางละมุนละม่อม	๑๗๔	ท้าวมหาราช	๙๗๐	ทำให้คม	๗๔๔
ท่าทางสงบเสงี่ยม	๑๗๔	ท้าวมหินทะ	๑๘	ทำให้ร้อน	๗๕๑
ท่าน	๑๑๓๙	ท้าวมหิสสรธาธิบดี	๑๖	ทำให้เปลี่ยน	๑๐๑๙
ท่าน	๔๒๐,๗๘๓	ท้าวแม่พวาน	๒๐	ทิ้ง	๗๕๔
ท่านที่อุทิศ	๙๕๐	ท้าวยักษ์ชาติปะ	๓๒	ทิวัญจิ	๑๖๑,๘๘๔
ท่านพิเศษ	๙๘๗	ท้าววชิราปาณี	๑๘	ทิพยจักษุณญาณ	๗๙๔
ท่านวัตถุ	๔๒๒	ท้าววชิรหัตถ์	๑๙	ทิพยจักษุ	๘๓๕
ท่านอุทิศแก่มารดา...	๔๒๓	ท้าววชิราวุธ	๑๘	ทิพยวิหาร	๘๕๗
ท่านอุทิศผู้ตาย...	๔๒๓	ท้าววัตรภู	๒๐	ทิม	๗๔๘
ท่านอุบาย	๓๔๘	ท้าวवासวะ	๑๙	ทิวากร	๖๒
ท่าน้ำ	๖๖๐,๘๘๔,๙๘๒	ท้าววิโชนะ	๒๐	ทิศ	๒๙
ท่ามกลาง	๗๖๗,๘๐๒,๑๐๙๑	ท้าววิรุฬหก	๓๑	ทิศเฉียง	๒๙
ท่ารำ	๑๐๑	ท้าววิรูปักษ์	๓๑	ทิศตะวันตก	๒๙,๑๒๐๐
ทารุณ	๑๖๗	ท้าววิษณุ	๑๐๐๐	ทิศตะวันออก	๒๙,๑๑๙๔
ท่าเรือ	๖๖๐	ท้าวเวปจิตติ	๔๔	ทิศใต้	๒๙
ท้าวกุมภินทสามี	๓๑	ท้าวสหัสลักกะ	๑๘	ทิศทาง	๙๕๑
ท้าวกูเวร	๓๒,๙๗๐	ท้าวลักกะ	๑๘	ทิศปราจีน	๒๙
ท้าวโกสิย์	๒๐	ท้าวสุชัยบดี	๑๘	ทิศเหนือ	๒๙
ท้าวคันธัพพาธิปะ...	๓๑	ท้าวสุรนาค	๑๙	ทิศเหนือเป็นต้น	๘๓๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ที่ปธรรม	๖	ที่ปัก	๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗	ทุกกฎ	๘๔
ที่ ๒	๙๘๘	ที่ปักของชน	๒๑๐	ทุกขักขยธรรม	๘
ที่ ๗	๙๔๒	ที่ปักแรม	๑๙๘	ทุกขิตส์ตว์	๙๓๘
ที่ใกล้	๘๕๑, ๑๑๘๐, ๑๑๘๕, ๑๑๙๕, ๑๑๙๙	ที่ปักอาศัย	๙๔๘	ทุกครั้ง	๑๑๕๓
ที่ใกล้กัน	๑๐๐๔	ที่พึง	๙๔๘, ๙๙๙	ทุกที่	๑๑๖๑
ที่ไกล	๑๑๕๗	ที่มีน้ำขัง	๑๘๗	ทุกเมื่อ	๑๑๕๓, ๑๑๖๑
ที่คับแคบ	๑๐๘๕	ที่ยึดเหนี่ยวของจิต	๙๔	ทุกเวลา	๑๑๕๓, ๑๑๖๑
ที่เงียบสงัด	๓๕๓	ที่เย็น	๕๖	ทุกุลพัสดร์	๒๙๑
ที่เดียว	๑๑๕๒	ที่รองรับ	๑๐๓๒	ทุกติ	๖๕๗
ที่ตั้ง	๗๙๓, ๘๑๙, ๘๖๘, ๑๐๑๑, ๑๑๗๕, ๑๑๘๑	ที่ราบสูง	๖๐๗, ๘๘๗	ทุงเทง	๕๘๔
ที่ตั้งกองทัพอัศวคราว	๑๙๘	ที่เริ่มต้น	๙๑	ทุงจิต	๘๔
ที่ถ่ายอุจจาระ	๒๑๒	ที่ลับ	๓๕๓, ๘๓๔, ๑๐๖๑, ๑๐๘๕,	ทูป	๗๔๘
ที่ทิ้งขยะ	๒๒๔	ที่ลับหลัง	๑๑๕๗, ๑๑๗๒	ทุต	๓๔๗
ที่นอน	๑๑๒๑	ที่ลุ่ม	๖๖๙, ๑๐๖๙	เท็จ	๑๑๔๕
ที่นอน	๓๐๘, ๗๖๕	ที่ส่วนพระองค์	๒๑๕	เทพ	๑๑
ที่นั่ง	๓๑๑, ๗๖๕, ๙๗๑	ที่สำหรับรองรับ...	๑๐๑๑	เทพขัณฑ์ที่ประทับ	๒๒
ที่นั่งทั่วไป	๑๐๙๙	ที่สุด	๗๑๔, ๗๑๕, ๗๙๑, ๘๗๑, ๑๐๖๙	เทพดนตรี	๒๔
ที่นั่งบนคอช้าง	๓๖๓	ที่หลีกเว้นจากภัย...	๖	เทพธิดา	๙๐๖
ที่นั่งบนหลังช้าง	๓๖๕	ที่หลุดพ้น	๖	เทพผู้ดูแลสัตว์เลี้ยง	๑๖
ที่นั้น	๑๑๖๑	ที่หาอาหาร	๘๐๖	เทพผู้เป็นใหญ่	๑๖
ที่น้ำลึก	๖๖๙	ที่ไหน	๑๑๖๐	เทพผู้ยิ่งใหญ่	๑๖
ที่นี้	๑๑๖๑	ที่อยู่ของเทวดา	๒๕	เทพวิมาน	๒๕, ๙๑๗
ที่บก	๑๘๒	ที่อยู่ของเทวดา ๓๐ ینگค์ ๑๐	๓๐ ینگค์ ๑๐	เทริด	๔๕๘
ที่ประกอบด้วยทิสา...	๑๑๖๓	ที่อยู่ของฤๅษี	๒๑๒	เทริดดอกไม้ม	๓๐๘
ที่ประชุม	๒๑๐, ๔๑๔	ที่อยู่อาศัย	๘๐๑, ๑๑๒๑	เทวดา ๓๐ ینگค์	๑๑
ที่ประทับของพระ...	๒๒๑	ที่อาศัย	๘๓๓, ๘๕๗,	เทวดา ๑๑, ๑๒, ๙๖๕,	๙๗๐, ๑๐๔๔
ที่ประทับนั่ง	๒๒	ที่ปัก	๗๑๙	เทวดาของเทวดา	๓
ที่ปรึกษาของพระราช	๓๔๐			เทวดานักขับร้อง	๑๓
ที่ปลอดภัย	๓๕๓			เทวดาบนสวรรค์...	๑๑
				เทวดาผู้บริโภคกลิ่น	๑๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เทวดาเฝ้าขุมสมบัติ	๑๓	ไทโร	๕๕๑	ธรรมที่เป็นประธาน	๘
เทวดาพวงร้ายเวทมนต์	๑๓	อิง	๓๙๗,๑๐๖๔,	ธรรมที่พ้นจากสังขาร	๙
เทวดายักษ์	๑๓		๑๐๙๘,๑๑๐๕	ธรรมที่พระอริยะเข้าถึง	๗
เทวดารากษส	๑๓	อิงชัยพระอรหันต์	๒๙๕	ธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา	๗
เทวบุตรमार	๘๒๖	อิงผ้า	๙๘๗	ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัย...	๗
เทวบุตรमार	๑๐๒๔	อินุ	๓๘๘,๙๒๒	ธรรมที่ไม่เป็นชื่อล่อแห่ง...	๙
เทวราชาชื้อปชาปติ	๑๐๐๐	อธนะ	๔๗๙,๔๘๑	ธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์...	๗
เทวโลก	๑๐	อธณี	๑๘๑	ธรรมที่ไม่พินาศ	๗
เทวาลัย	๙๕๖	อธณีประตุ	๒๑๙,๒๒๐,	ธรรมที่ไม่มีกิเลส	๖
เท้า	๒๗๗,๘๑๙,๑๐๓๐		๑๐๐๖,๑๑๒๓	ธรรมที่ไม่มีมีความพินาศ	๘
เท้ากัน	๕๒๙,๕๓๐	อธรรม	๘๕,๑๐๖๒	ธรรมที่ไม่มีรูปลักษณะ	๖
เท้านั้น	๑๑๕๒	อธรรม ๓ อย่าง	๓๑๘	ธรรมที่ไม่มีสังขารปรุงแต่ง	๘
เที่ยง	๔๑,๗๐๙	อธรรม ๔ อย่าง	๓๑๘	ธรรมที่ไม่มีอาสวะ...	๗
เที่ยงคืน	๗๐	อธรรมขาว	๘๕	ธรรมที่ไม่สามารถ...	๗
เที่ยงแท้	๑๑๔๐	อธรรมเครื่องชำระ...	๙	ธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย	๗
เที่ยงวัน	๗๖๗,๑๑๔๗	อธรรมเครื่องต้านทาน	๖	ธรรมที่ละเอียดอ่อน	๗
เทียบ	๑๑๕๒	อธรรมเครื่องรักษา	๖	ธรรมที่เว้นจากสังขาร...	๘
เทือกเขา	๖๑๐	อธรรมเครื่องสงบ	๖	ธรรมที่สงบจากกิเลส	๙
แทง	๗๔๘	อธรรมเครื่องหลีกเว้น	๖	ธรรมที่สามารถสงบ...	๙
แท่นบูชาญ	๔๑๒	อธรรมจักร	๗๘๑	ธรรมที่สิ้นค้นหา	๖
แท่นศิลาอาสน์	๒๒	อธรรมจักขุ	๘๓๕	ธรรมที่เห็นได้ยาก	๗
แท่นเหล็ก	๕๒๗	อธรรมชั้นสูง	๖	ธรรมที่ออกจากค้นหา	๙
โทงเทง	๕๘๔	อธรรมชาติ	๑๗๗	อธรรมเทศนา	๘๓๗
โทณะ	๔๘๓	อธรรมดา	๗๘๔	อธรรมเป็นเครื่องสิ้นโยคะ	๙
โทษ	๓๕๕,๘๔,๗๖๖,๑๐๑๐, ๑๐๑๓,๑๐๖๒,๑๐๖๔, ๑๑๐๐,๑๑๑๗, ๑๑๑๘,๑๑๒๕	อธรรมดำ	๘๔	อธรรมเป็นที่พึงพิง...	๖
โทษที่เกิดเพราะ...	๘๙๐	อธรรมที่ทุกข์เบียด...	๘	อธรรมเป็นที่หลบ...	๖
โทษะ	๑๖๔	อธรรมที่ประกอบด้วย...	๘๓๓	อธรรมเป็นเหตุสิ้นทุกข์	๘
โทษ	๕๑๖	อธรรมที่ปราศจากค้นหา	๖	อธรรมฝ่ายขาว	๘๕,๘๙๗
		อธรรมที่ปราศจากค้นหา..	๙	อธรรมอันเกษมจากไฟ...	๘
		อธรรมที่ปลุขนมองไม่เห็น	๗	อธรรมอันประเสริฐสุด	๖
		อธรรมที่เป็นเครื่องดับ...	๘	อธรรมอันปราศจากราคะ	๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ธรรมอันหมดจดจาก...	๙	นกกระเรียนร้องเสียง...	๑๓๔	นกโพระดก	๖๒๕
ธรรมอันหลุดพ้นจาก..	๙	นกกระเวน	๖๔๔	นกมูลไถ	๖๓๙
ฉัญญชาติ	๔๕๐	นกแก้ว	๖๒๖	นกยูง	๖๓๔,๑๐๔๑
ฉัญญพีช	๑๐๐๗	นกกะเต็น	๖๒๖,๖๔๑,๑๐๕๐	นกยูงร้องเสียงฉัชชะ	๑๓๔
ฉัญญมาสะ	๑๙๕	นกกะปูด	๖๒๔	นกแร้ง	๖๓๗
ธาตุ ๑๘	๘๑๗	นกกะลิง	๖๒๖	นกสาธิกา	๖๒๖
ธาตุ ๔	๗๘๘	นกกาน้ำ	๖๔๔	นกไถ่	๖๔๓
ธาตุ ๗	๘๑๗	นกการเวก	๖๒๖	นกหัวขวาน	๖๔๒,๙๑๕
ธาตุชนิดหนึ่ง	๘๐๔	นกแก้ว	๖๔๐	นกหัสดีลิงค์	๖๓๙,๑๐๑๔
ธาตุเดิม	๙๒	นกไก่อนา	๖๔๐,๖๔๔	นกออก	๖๔๐
ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะ...	๙	นกเขา	๖๓๖,๖๔๐,๙๘๕	นกอีลุ้ม	๖๔๓
ธาตุแท้	๙๒	นกเขาไฟ	๖๒๕	นกฮูก	๖๓๘,๑๐๔๕
ธาตุที่เป็นเพียงอสังขตะ...	๙	นกแขกเต้า	๖๔๐	นมสด	๕๐๐
ธาตุที่ไม่ถูกสร้าง...	๙	นกค้อนหอย	๖๒๖	นมส้ม	๕๐๑
ฉำมรงค์	๒๘๗	นกคืบแค	๖๒๖	นมัสการ	๑๑๕๔
ธิดา	๒๔๐	นกคุ้ม	๖๒๕	นยะ	๗๖๐
ธิดาของพญามาร	๔๒	นกเค้าแมว	๖๔๒	นรก	๖๕๗
ธุรกิจการค้า	๔๔๖	นกเงือก	๖๓๗	นรกสายน้ำ	๖๕๘
ตุลีส	๓๙๕	นกจากพราว	๖๔๑	นรกใหญ่	๖๕๗
ตุฐธรรม	๗	นกชนิดต่างๆ	๖๒๔	นระ	๒๒๗
นก	๖๒๔	นกข้อนหอย	๖๒๖	นหุตตะ	๔๗๔,๔๗๗
นกกด	๖๒๔	นกแซงแซว	๖๔๔,๑๐๔๙	นอ	๔๙๗
นกกดุเหว่าร้องเสียง...	๑๓๔	นกดอกบัว	๖๒๖	นอกรนี้	๗๑๗
นกกระจอกเทศ	๖๔๓	นกดูเหว่า	๖๓๓	น้องชาย	๒๕๐,๒๕๔
นกกระจอกบ้าน	๖๔๓	นกต้อ	๕๒๐	น้องชายสามี่	๒๔๗
นกกระเด้าดิน	๖๔๓	นกต้อยตีวิด	๖๔๓	น้องสาว	๒๕๐
นกกระทา	๖๒๕	นกทั่วไป	๑๐๔๙	นอน	๑๑๕๙
นกกระยาง	๖๔๒	นกนางนวล	๖๒๖	นอบน้อม	๗๕๐
นกกระยางขาว	๑๐๔๒	นกปากจ๊ก	๖๓๗	น้อย	๗๐๔,๗๐๕,๘๒๑,
นกกระยางแดง	๖๔๓	นกเป็ดน้ำ	๖๒๖		๑๑๔๘,๑๑๕๒
นกกระเรียน	๖๔๑	นกพิราบ	๖๓๖,๙๘๕	น้อยกว่าเข้า	๗๔๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
น้อยนิด	๗๐๔,๗๐๕	นับเนื่อง	๗๔๒	นายโคบาล	๔๙๕
นักกฎหมาย	๓๔๑	นัย	๗๖๐	นายช่าง ๕ หมู่	๕๐๕
นักกี	๑๑๐๕	นัยนาวุธ	๔๔	นายช่าง	๕๐๔
นักโงง	๕๓๑	นา	๔๔๗	นายทวารบาล	๓๔๑
นักเขียน	๓๔๘	นำเกลียด	๖๙๙,๗๐๐,๑๑๕๙	นายท้าย	๖๖๗
นักคำนวณ	๓๔๗	นาครภิกข	๖๔๙	นายท้ายเรือ	๖๖๖
นักดีดพิณ	๕๑๐	นาคราช	๖๕๐	นายนิรยบาล	๖๕๘
นักดื่ม	๗๓๐	นางต้นหา	๔๒	นายพราน	๕๑๘,๑๐๓๘,
นักเดินทาง	๓๔๗,๔๒๔	นางรคา	๔๒		๑๑๐๖
นักโทษประหาร	๗๓๗	นางวรรณทาสี	๒๓๓	นายพรานเนื้อ	๕๑๘
นักบวช	๔๐๙	นางวิสาขา	๔๓๗	นายสารถี	๑๐๘๑
นักบวชผู้รักศีล...	๙๓๘	นางสนม	๒๑๕,๒๓๒	นายสารถีของ...	๒๒
นักปราชญ์	๒๒๗,๒๒๘, ๒๒๙,๑๑๐๕	นางสุชาดา	๒๐,๑๑๑๒	นาฬิกา	๗๔
นักเป่าขลุ่ย	๕๑๑	นางอรดี	๔๒	นายินดี	๖๙๗
นักพนัน	๕๓๑	นางอัปสร	๒๔	นาร์กัโคร์	๖๙๗,๗๒๖
นักพรต	๔๐๙	นางอายุ	๖๑๘	นารายณ์	๑๖
นักมายากล	๕๑๒	นำชอบใจ	๖๙๓,๖๙๔	นำสนใจ	๖๙๗
นักแม่นธนู	๙๒๒	นำชาย	๒๔๕	นำอัศจรรย์	๑๑๔๙
นักร้อง	๙๐๒	นาฏยรส ๙	๑๐๒,๘๐๔	นำอัศจรรย์	๗๓๖
นักล่าสัตว์	๕๑๓	นาฏยะ	๑๐๐	น้ำสาว	๒๔๕,๒๔๘
นักเลง	๕๓๑,๗๓๗	นาฏศิลป์	๑๐๐	น้ำรสไป	๒๘๐
นักเลงสุรา	๙๓๙	นำตำหนิ	๑๑๖๐	น้ำ	๖๖๑,๘๒๗,๘๖๙, ๙๗๖,๑๐๖๓,๑๑๙๘
นักเล่นสกา	๕๓๑	นาน	๑๑๓๖	น้ำกลละ	๒๓๙
นักฆัตร	๕๗	นำปรารถนา	๖๙๗	น้ำกลั่น	๔๖๗
นักสืบ	๓๔๗,๑๑๐๗	นำพอใจ	๖๙๗	น้ำกาม	๒๗๔
นักแสดง	๑๐๑	นาม	๑๑๔	น้ำของเนื้อ	๔๖๘
นั่นเทียว	๑๑๕๒	นามธรรม	๑๑๑๑	น้ำขาว	๔๖๐
นั่นเอง	๑๑๕๒	นามบัญญัติ	๗๘๐,๗๙๙, ๘๓๔,๘๘๘	น้ำขาว	๔๖๖
นับเข้า	๗๔๒	นายกรัจุมนตรี	๓๔๐,๙๘๓	น้ำขาวดื่ม	๔๖๐
นับถือ	๗๕๐	นายขมมังธนู	๙๒๒	น้ำแข็ง	๕๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
น้ำค้าง	๕๖,๙๒๔	น้ำสะอาด	๘๘๔	๘๑๙,๘๓๑,๘๙๔,๘๙๖,	
น้ำขาวขำ	๔๖๐	น้ำส้มภาวะ	๒๗๔	๙๑๐,๙๒๒,๙๗๖,๙๙๐,	
น้ำซุบ	๔๖๔	น้ำสาโท	๔๖๐	๙๙๙,๑๐๑๕,๑๐๕๕,	
น้ำดอกไม้	๙๗๕	น้ำหนอง	๓๒๕,๙๕๑,๑๐๓๖	๑๐๖๓,๑๐๘๔,	
น้ำต่าง	๑๑๑๖	น้ำหนัก ๑ สุวรรณะ	๘๙๓	๑๑๓๒,๑๑๖๘	
น้ำดี	๒๘๑	น้ำหมูน	๖๖๐	นิพพุตธรรม	๙
น้ำดื่มของเทวดา	๒๕	น้ำหวานดอกไม้	๕๔๕	นิमित	๙๑,๙๒๕
น้ำตก	๖๐๘	น้ำเหลือง	๑๐๓๖	นิमितของผู้หญิง	๒๗๓,
น้ำดื่มเนื้อ	๔๖๘	น้ำอมฤต	๒๕	๙๙๗,๑๐๙๓	
น้ำตา	๒๖๐,๑๑๓๓	น้ำอสุจิ	๒๗๔,๘๙๗,	นิमितผู้หญิง	๘๔๔
น้ำตาล	๔๖๒	๙๗๘,๑๐๒๔		นิยมศีล	๔๔๔
น้ำตาลกรวด	๔๖๒,๙๒๕	น้ำอ้อย	๔๖๒	นิโรธ	๖
น้ำตาลทราย	๔๖๒	น้ำอ้อยก้อน	๔๖๒	นิ้ว	๑๙๕,๔๗๘
น้ำเต้า	๕๙๖	น้ำอ้อยยง	๔๖๒,๑๐๘๘	นิ้วกลาง	๒๖๖
น้ำนม	๕๐๐,๕๐๑,๑๐๖๓	นิกะ	๔๘๐,๔๘๑	นิ้วก้อย	๒๖๖
น้ำปัสสาวะ	๑๐๑๓	นิกร	๘๖๓	นิ้วนาง	๒๖๖
น้ำผลมะขาง	๙๗๕	นิกาย	๖๓๒,๑๑๐๔	นิ้วมือ	๒๖๖
น้ำผลไม้คั้น	๔๖๗	นิคม	๒๒๕	นิ้วมือทั้ง ๕ นิ้ว	๒๖๖
น้ำผึ้ง	๔๙๔,๘๒๑,๙๗๕	นิครนถ์	๔๔๐	นิ้วหัวแม่มือ	๒๖๖
น้ำมันของข้างตม้น	๑๑๒๘	นิคหิต	๑๑๑๕	นิเวศน์	๒๐๖
น้ำมันข้าง	๓๖๔,๑๐๑๔	นิโครธ	๕๕๑	นี่เถอ	๑๑๓๙
น้ำมันขวดแก้ว	๔๒๕,๑๐๓๕	นิง	๑๑๔๙	นี่แนะ	๑๑๓๙
น้ำมันเปรียง	๙๙๘,๑๐๒๒	นิงเฉย	๑๑๔๙	นิ้วชี้	๒๖๖
น้ำมันสน	๓๐๖	นิจศีล	๔๔๔	นุ่น	๔๙๔
น้ำมันเหลว	๘๗๓,๑๐๙๗	นิตหน้อย	๑๐๒๙,๑๑๔๘	นุ่น	๗๑๖
น้ำมา	๗๔๙	นิทาน	๙๑	เนยข้น	๕๐๐,๕๐๑
น้ำมูก	๓๒๔	นินทา	๑๗๒,๑๗๖	เนยแข็ง	๕๐๐
น้ำล้างเท้า	๔๒๕	นินนหุตะ	๔๗๔,๔๗๗	เนยใส	๔๙๙,๕๐๑,๑๑๑๔
น้ำล้างเนื้อ	๔๖๘	นิบาต	๑๑๒๑,๑๑๓๖	เนยเหลว	๕๐๐
น้ำลาย	๒๘๑,๑๐๑๐	นิปุลธรรม	๗	เนรมิต	๙๑๑
น้ำวน	๖๖๐	นิพพาน	๖,๗,๘,๙,๘๐๐,	เนิน	๒๑๘

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เนินเขา	๖๐๗	ในภพอื่น	๑๑๔๘	บังเหียนม้า	๓๗๐
เนื่อ ๑๕๗,๒๗๙,๖๑๗,๑๑๐๔		ในวันนี้	๑๑๕๕	บัญญัติ	๘๔๕
เนื่อความของบท	๘๐๗	ในวันพรุ่งนี้	๑๑๕๕	บัญญัติชื่อเรียก	๙๗๒
เนื่อความที่ศัพท์...	๗๘๕	บทกิริยา	๖๙๒	บัญญัติเรียก	๘๔๙
เนื่อเค็ม	๒๘๐	บทคุณ	๖๙๒	บัณฑิต	๒๒๓๗,๒๒๓๘, ๒๒๓๙,๙๑๓๓,๙๖๐,
เนื่อองด้วยตน	๗๓๖	บททัฬหะ	๖๙๒		๑๐๔๓,๑๐๖๕, ๑๐๗๒,๑๐๗๔
เนื่อองนิจ	๗๑๐	บทที่มีวิภัติเป็นที่สุด	๘๗๙	บัณฑิตผู้เจริญ...	๑๐๗๑
เนื่ออง ๆ	๔๑,๑๑๓๗	บทประพันธ์การทำนาย	๑๑๓	บัณฑิตเกะกัก	๒๔๓
เนื่อจำฝูง	๖๑๙	บทประพันธ์ต้นแบบ	๑๑๑	บัดนี้	๑๑๔๐
เนื่อทราาย	๖๑๘,๑๐๕๐	บทร่ายกวี	๑๑๒	บันไดไม้	๒๑๖
เนื่อพิเศษ...	๖๑๙	บทลงโทษ	๑๑๓	บันไดอิฐ	๒๑๖
เนื่ออย่าง	๒๘๐	บรรพชิต	๔๓๓	บันเวย	๑๐๙๑
เนื่อสมัน	๖๑๘	บริขาร	๔๓๙	บัลลังก์	๒๒,๓๐๘
เนื่อแห้ง	๒๘๐	ปริบูรณ์	๗๔๙	บัลลังก์ที่ประทับของ...	๒๒
แน	๑๑๕๐,๑๑๕๒	ปริวาร	๗๗๙,๘๔๔, ๘๕๔,๘๗๐,๙๗๑	บัลลังก์ถึงหัทธอง	๓๕๗
แน	๑๑๕๙	บริเวณท้อง	๙๐๕	บัว	๖๘๔
แนแท้	๗๐๙,๑๑๔๐	บริษัท ๔	๔๑๕	บัวขาว	๖๘๔,๖๘๘
แน่นอน	๔๑,๗๐๙,๗๑๐, ๑๑๕๐,๑๑๔๐,๑๑๕๙	บริษัท ๘	๔๑๖	บัวเขียว	๖๘๘
แนว	๕๓๙,๙๔๐,๙๙๖	บ่วง	๕๒๐	บัวคว่ำบัวหงาย	๒๒๒
แนวหน้า	๓๗๘,๓๗๙	บ่วงดักนก	๙๐๔	บัวจงกลนี้	๖๘๙
โน...ใด	๑๑๕๖	บ่อ	๖๕๐	บัวแดง	๖๘๔
โน...นั้น	๑๑๕๖,๑๑๖๑	บ่อเกิด	๘๐๑	บัวสัตตบุษย์	๕๘๙
โน...นี้	๑๑๖๑	บ่อน้ำ	๙๓๑	บัวสาย	๖๘๘
โน...ไหน	๑๑๖๐	บ่อน้ำครำ	๖๘๓,๖๘๔	ปากบ่น	๑๕๖
โนกาลทั้งปวง	๑๑๕๓,๑๑๖๑	บ่อน้ำดื่ม	๖๗๗	บาง	๗๐๔,๗๐๕,๗๐๗
โนกาลนั้น	๑๑๖๑	บ่อน้ำเทวดา	๖๘๐	บางคน	๗๑๘,๑๑๔๕
โนกาลนี้	๑๑๔๐	บ่อน้ำเสีย	๖๘๓,๖๘๔	บางครั้ง	๑๑๔๕-๖
โนกาลไหน	๑๑๖๑	บ่อย ๆ	๔๑,๑๑๓๗	บางครั้ง	๑๑๔๕-๖
โนคัมภีร์เวท	๘๔๗	บัง	๗๔๘	บางที่	๑๑๔๕-๖
โนที่ลับหลัง	๑๑๕๗	บังโกรยเม็ย	๕๘๔		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
บางพวก	๑๑๔๕-๖	บุตรธิดา	๑๐๔๖,๑๐๕๒	ปโกฏิ	๔๗๔,๔๗๗
บางอย่าง	๑๑๔๕-๖	บุตรสาว	๒๔๐,๒๔๑	ปชาบดีमार	๔๒
บาตร	๔๔๓	บุพนิมิต	๔๐๑	ปฏัก	๓๖๖,๓๖๗,๔๔๘
บาท	๔๘๑	บุรุษ	๒๒๗,๑๐๔๖	ปฏิกษะ	๑๖๔
บานทะโรค	๓๒๘	บุษราคัม	๔๘๙	ปฏิกัษ	๓๔๔
บานประตู่	๒๑๙	บุชา	๗๕๐	ปฏิกากณ	๑๕๓
บานไม่รู้โรย	๕๗๘	เบญจมาศ	๕๙๖	ปฏิมมา	๕๒๙
บาป	๘๔,๙๔๑,๑๐๖๒, ๑๐๖๔,๑๐๙๓,๑๐๙๖, ๑๑๐๖,๑๑๐๙	เบ็ด	๑๐๒๕	ปฏิสถิติ	๗๙๒,๙๔๒
บำ	๒๖๔,๑๑๐๒	เบ็ดตกปลา	๖๗๔	ปฏิสเฐ	๑๐๑๔,๑๐๙๗
บ้างหรือ	๑๑๕๑	เบา	๔๐,๗๑๐,๑๑๔๘,๑๑๕๓	ปฐมฦาน	๘๓๑
บ้าน	๒๐๕,๒๐๖, ๒๐๗,๑๑๐๑	เบา้	๕๒๖	ปฐมยาม	๖๘
บ้านใกล้เรือนเคียง	๗๗๐	เบา้ของข้างทอง	๗๙๕	ปฐมพี	๑๘๑
บ้านเรือน	๑๑๐๔,๑๐๙๘, ๑๑๐๘,๑๑๑๙,๑๑๖๕	เบิกบาน	๗๕๒	ปฐมวี	๑๘๑
บ้ำรุง	๗๕๑	เบ็ยเลี้ยง	๓๕๕,๓๕๖	ปตาปนมหานรก	๖๕๗
บ้ำเรือ	๗๕๑	เบ็องตัน	๗๑๕,๑๑๙๔	ปทธรรม	๘
บิดา	๒๔๓,๘๑๒, ๘๔๐,๑๑๑๘	เบ็องบน	๘๓๐,๑๑๕๖	ปทปุรณะ	๗๙๑
บิดาของนางสุชาดา	๔๔	เบ็องแรก	๗๑๕,๘๔๓, ๙๑๓,๙๓๒,๙๕๑	ปทัญฐาน	๙๒
บิ่ง	๖๗๘	เบ็องล่าง	๑๑๕๖	ปทุมนรก	๘๙๕
บุคคล	๙๓,๑๐๔๖	เบ็องหน้า	๙๕๑	ปทุมสังขยา	๘๙๕
บั้ง	๖๒๓	เบ็องหลัง	๘๓๐	ปทุมะ	๔๗๔,๔๗๗
บุญ	๘๕,๘๔๔	แบบอย่าง	๔๗๘	ปม	๕๒๐
บุญเก่า	๑๑๒๐	โบราณ	๗๑๓	ปรกิติ	๙๒,๑๗๗,๑๗๘,๗๘๔
บุญนาค	๕๕๖	ใบ	๕๙๓	ปรธรรม	๖
บุญหรือบาปที่...	๗๗๒	ใบไถ	๔๔๘	ปรนนิบัติ	๗๕๑
บุตร	๒๔๐,๒๔๑	ใบไม้	๕๔๓,๙๓๗, ๑๐๑๖,๑๐๘๗	ปรมาณู	๑๙๔
บุตรที่เกิดจากชาย...	๙๘๓	ใบเรือ	๖๖๘	ปรมาตมัน	๘๖๑
		ใบหน้า	๙๑๓,๑๐๔๗	ปรอท	๘๐๔
		ใบอ่อน	๕๔๓	ประกายไฟ	๓๕
		ปกปิด	๗๔๖,๗๔๘	ประการ	๘๓๗,๘๔๖,๑๑๘๘
				ประการต่าง ๆ	๗๑๗, ๑๑๖๓,๑๑๗๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ประกาศตีความ	๕๕๕	๘๔๓, ๘๔๔, ๘๗๒,		ปลาตีนน้ทะเล	๖๗๓
ประจักษ์	๗๑๖	๘๒๐๘๔๒, ๘๘๖		ปลาตีนปิงคละ	๖๗๓
ประชา	๙๓	ประเสริฐที่สุด	๙๕๓	ปลาตีนปิงคละ	๖๗๓
ประดับคำพูดให้..	๑๑๙๕	ปรากฏ	๗๒๔, ๗๙๗,	ปลาบู่	๖๗๑
ประดู่	๕๖๓, ๑๐๐๔		๑๑๔๙, ๑๑๕๗	ปลาหมากติมิ	๖๗๓
ประดู่	๒๑๙, ๘๖๓, ๙๘๙,	ปรากฏการณ์ราหู...	๑๐๒๗	ปลาหมังกกร	๖๗๒
	๑๑๑๐, ๑๐๑๘	ปรากฏชัด	๗๑๖	ปลาหมี่เงียง	๖๗๑
ประดู่ทั่วไป	๑๐๖๕	ปรากฏ	๒๐๓	ปลาหย	๓๙๔, ๕๔๒, ๘๖๗
ประดู่หน้า	๖๖๐	ปรายณธรรม	๗	ปลาหยแซน	๘๑๓, ๘๔๓
ประดู่สวรรค์	๒๐๔	ปราสาท ๗ ชั้น	๙๑๗	ปลาหยคาง	๒๖๒
ประดู่ที่ป	๓๑๖	ปราสาท ๒๐๘, ๒๐๙, ๑๑๐๑		ปลาหยวงข้าง	๓๖๕, ๘๒๗
ประเทศ	๑๘๖, ๘๐๖	ปราสาทเท้าข้าง	๒๐๘	ปลาหยดาบ	๓๙๔
ประเทศราช	๑๘๙	ปราสาทโล้น	๒๐๘	ปลาหยเท้า	๒๗๗
ประธาน	๖๙๔, ๖๙๕, ๖๙๖,	ปริเฉทของคำภีร์	๙๑๑	ปลาหยศร	๓๙๓
	๘๘๒, ๘๘๗,	ปริยัติ	๗๘๔	ปลาหยสุด	๘๗๒
	๘๖๓, ๑๐๐๔	ปล้องไม้	๖๐๐	ปลาหยหาง	๓๗๑
ประเพณี	๔๑๒	ปละ	๔๘๐-๑	ปลาหยักษ์	๖๗๓
ประภท	๘๓๗, ๙๙๒, ๑๐๔๙	ปลา ๑๓ ชนิด	๖๗๑	ปลาหยฤดูหนาว	๗๙
ประภทแห่งมหา...	๖๕๙	ปลา ๖๗๑, ๑๐๔๔, ๑๐๗๙		ปลาโลมมา	๑๐๐๓
ประภมาณ ๕ ธรณะ	๘๐๙	ปลากรด	๖๗๑	ปลาสดาด	๖๗๒, ๖๗๔
ประภมาณ	๘๗๘	ปลากระบอก	๖๗๑	ปลาสดวย	๖๗๑
ประภมาณเช่า	๗๔๒	ปลากระเบน	๖๗๒	ปลาหมอม	๖๗๑
ประภมาณแปลงกล้า	๑๙๗	ปลาภา	๖๗๔	ปลาไหล	๖๗๒
ประภมาณยุงเก็บ...	๑๙๗	ปลาขนาดใหญ	๖๗๓	ปลาอชฌมาโรหะ	๖๗๓
ประโยค	๑๐๖	ปลาคว	๖๗๑	ปลาอานันทะเล	๖๗๓
ประโยชน์เกื้อกูล	๗๘๕	ปลาฉลาม	๖๗๒	ปลิง	๖๗๕
ประโยชน์ที่ควรได้	๙๕๒	ปลาตุก	๖๗๑	ปลัดะ	๔๘๒
ประสภท์บรส	๒๗๙	ปลาตะเพียน	๙๑๑	ปลัสต์ว์	๖๒๐
ประสูติ	๗๖๑	ปลาตะเพียนแดง	๖๗๑	ปหาราทอสูร	๑๔
ประเสริฐ	๘๘, ๖๙๔,	ปลาติมิ	๖๗๓	ป้อง	๖๙๔, ๖๕๐
	๖๙๕, ๖๙๖, ๘๑๒,	ปลาติมิงคละ	๖๗๓	ป้องกัน	๗๕๔

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ป้อม	๒๐๓	ปัสสาวะ	๒๗๕	ปู	๖๗๕
ป้อม	๒๐๔	ปาก	๒๖๐	ปูน	๑๐๒๑
ปะรำ	๒๑๐	ปากน้ำ	๖๘๑	ปูนขาว	๙๗๖,๑๐๕๒
ปักข์	๗๔	ปากอ่าว	๖๘๑	เป็นไข	๓๒๓,๓๒๙
ปักซี่	๖๒๔	ปาน	๓๒๘,๙๔๕	เป็นต้น	๑๑๘๘
ปัจจยาสังฆตธรรม	๘๓๒	ปาริธรรม	๙	เป็นตัวของตัวเอง	๗๓๖
ปัจฉินตประเทศ	๑๘๖	ป่า	๕๓๖,๘๙๘, ๑๐๖๓,๑๑๒๖	เป็นนิจ	๑๑๕๓
ปัจจัย	๙๑,๘๕๗	ป่าช้า	๔๐๕	เป็นประจํา	๑๑๓๗
ปัจจัยสี่	๘๕๗	ป่าช้าผีดิบ	๔๐๖	เปรต	๔๐๕,๙๓๖
ปัจจุบัน	๗๖๗,๑๑๔๐	ปาฏิหาริย์	๗๗๒	เปรียง	๕๐๐,๕๐๑
ปัจจุบัน	๗๖๗	ปาฐะ	๗๗๔	เปลวไฟ	๓๔,๘๗๒,๑๑๐๒
ปัจจุโครส	๕๐๑	ป่าดงดิบ	๕๓๖	เปล้า	๖๙๘,๗๑๕
ปัจจุลพิษเทพบุตร	๒๔	ป่าทั่วไป	๕๓๖	เปล้าประโยชน์	๑๑๔๕
ปัญญา	๑๕๒๑๕๓,๑๕๔, ๗๘๔,๘๔๔,๘๔๗, ๘๖๐,๙๗๒,๙๘๐, ๑๐๓๔,๑๐๖๑, ๑๐๙๖,๑๑๓๑	ป่าทึบ	๕๓๖	เปลือก	๕๙๓
ปัญญาเครื่องพิจารณา	๑๕๔	ป่าลึก	๑๑๐๗	เปลือกไม้	๔๔๒,๑๑๐๙
ปัญญาจักขุ	๘๓๕	ป่าใหญ่	๕๓๖	เป่า	๓๙๐
ปัญญาญาณ	๗๙๓, ๘๔๗,๘๘๘	ป่า	๒๔๕,๒๔๘	เปียก	๗๕๓
ปัญญาบมกุศลธรรม...	๑๕๔	ปิฎก	๕๒๔	เป็งข้าวหมาก	๕๓๓
ปัญญาพิจารณา	๑๕๔,๘๔๕	ปิด	๗๔๕,๗๔๖	แปรงสีพื้น	๔๔๒
ปัญญาที่พิจารณา...	๑๕๔, ๗๙๔	ปิ่น	๒๘๓	แปลงนา	๘๘๐
ปัญญารู้แจ้ง	๑๕๔	ปี	๘๑,๙๒๒,๑๐๖๒,๑๑๒๔	ผง	๓๙๕,๑๐๒๑
ปัญญารู้ประโยชน์...	๑๕๔	ปีนก	๖๒๗,๙๓๗	ผงซักฟอก	๙๒๗
ปัญหา	๑๑๕	ปีติ	๘๗	ผงสบู	๓๐๖
ปัญหุกัมพลศิลาอาสน์	๒๒	ปีศาจจำพวกหนึ่ง	๑๓	ผนัง	๒๐๔
ปัตถะ	๔๘๒-๓	ปฐกฐิกะ	๔๗๔,๔๗๗	ผม	๒๕๖,๑๐๘๐
		ปฐุชน	๔๓๕	ผมเกล้าเป็นชฎา	๒๕๗
		ปุพพิเทททวีป	๑๘๓	ผมแกะ	๒๕๗
		ปุพพัตถชาติ	๔๕๐	ผมจุก	๒๕๗,๒๕๘, ๘๖๔,๘๗๒
		ปุโลมอสุร	๔๔	ผมเปีย	๒๕๗
		ปู	๒๔๗,๑๑๑๘	ผมสิ้น	๒๕๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ผมแสดกกลาง	๒๕๘	ผักโหมมหัด	๕๙๗	ผ้าผสม	๒๙๑
ผมหงอก	๒๕๑	ผักไห่	๕๙๖,๕๙๘	ผ้าฝืนใหญ่ในชั้นธจีวร	๒๙๕
ผล	๕๙๓	ผักสละ	๙๔	ผ้าฝ้าย	๒๙๑,๒๙๗
ผลกรรม	๙๕๒	ผ้า	๒๙๐,๘๐๒,๑๑๑๙	ผ้าพิเศษ	๒๙๑
ผลกรรมเก่า	๙๐	ผักกัมพล	๒๙๑	ผ้าเพดาน	๒๙๙
ผลกระจับ	๑๐๑๐	ผักกาสาเยะ	๒๙๕-๖	ผ้าแพร	๒๙๑
ผลของกรรมดี	๗๖๗	ผักกุลี	๒๙๖	ผ้าโพก	๒๘๔
ผลจิต	๙๕๒	ผ้าเก่า	๒๙๓	ผ้าโพกศีรษะ	๒๙๔
ผลตำลึง	๙๒๐	ผ้าเกิดในแคว้นโก...	๒๙๑	ผ้ากังคะ	๒๙๑,๑๑๓๐
ผลประโยชน์	๑๐๓๗	ผ้าโกเขาว์ฝืนใหญ่	๓๑๒	ผ้ามณฑล	๒๙๖
ผลประโยชน์...	๗๘๕	ผ้าขนสัตว์	๒๙๑,๒๙๘	ผ้ามาน	๒๙๘
ผลพุทรา	๕๕๙	ผ้าขาด	๒๙๓	ผ้าย้อมน้ำฝาด	๒๙๖
ผลมวกเหล็ก	๕๗๔	ผ้าขี้ริ้ว	๒๙๓	ผาล	๔๔๘
ผลไม้	๙๐๒,๙๕๒	ผ้าคลุม	๒๙๒	ผ้าวิภูฏะ	๒๙๖
ผลไม้ดิบ	๕๔๖	ผ้าชนิดหนึ่ง	๑๑๐๙	ผ้าสวย	๒๙๐
ผลไม้สุก	๕๔๖,๑๐๑๗	ผ้าชั้นใหญ่ในชั้นธจีวร	๒๙๖	ผ้าสาฎก	๒๙๐
ผลหว่า	๕๔๗	ผ้าทุกุล	๒๙๑	ผ้าห่ม	๒๙๒,๒๙๓,๘๓๐
ผลอินทผลัม	๙๙๘	ผ้านุ่ง	๒๙๒	ผ้าห่มเนื้อดี	๒๙๒
ผลานิสงส์	๗๘๗	ผ้าเนื้อดี	๒๙๑	ผ้าไหม	๒๙๓
ผลุนผลัน	๑๑๔๘	ผ้าเนื้อละเอียด	๒๙๑	ผ้าไหม	๒๙๑,๒๙๘
ผอบ	๓๑๗	ผ้าบังอาจ	๘๑๓	ผ้าไหมแคว้นปฏ...	๒๙๑
ผอม	๗๐๔,๗๐๕	ผ้าปาน	๒๙๑	ผ้าไหมที่ซักรแล้ว	๒๙๑
ผักชีเหล็ก	๕๙๘	ผ้าปิดผ้า	๒๙๙	ผ้าอันตราวาสก	๒๙๒
ผักทอดยอด	๕๙๘	ผ้าปิดเพดาน	๙๗๕	ผ้าอุตตราสงค์	๒๙๒
ผักบุง	๕๙๘	ผ้าปูลาด	๓๑๒	ผิด	๑๑๔๕
ผักปราบ	๕๖๗	ผ้าปูลาดขลิบ	๓๑๕	ผิวพรรณ	๑๐๘๖
ผักปลั่ง	๕๙๘	ผ้าปูลาดบนหลังช้าง	๓๖๕	ผิวพรรณงาม	๘๓๖
ผักเสี้ยน	๕๙๘	ผ้าปูลาดไหม	๓๑๕	ผิวหนัง	๑๑๐๗
ผักหนาม	๕๙๔	ผ้าเปลือกปอ	๒๙๑	ผิวา	๑๑๔๗
ผักหัวแหวน	๕๙๖	ผ้าเปลือกไม้	๒๙๑,๒๙๗,	ผี	๔๐๕
ผักโหม	๕๙๖		๔๔๒,๙๘๖,๑๐๐๖	ผีเสี้ยนน้ำ	๑๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ผีหัวขาด	๔๐๖	ผู้เข้าร่วมประชุม	๔๑๔	ผู้เซื่องช้า	๗๒๙
ผีง	๖๓๕, ๖๓๖	ผู้ครองเรือน	๔๔๖	ผู้เซื่องซึ้ง	๗๓๐, ๑๐๓๖
ผีงตัวอ่อน	๘๒๑	ผู้ควรเคารพ	๘๔๐	ผู้เซื่องร้าย	๘๒
ผีงเล็ก	๖๔๕	ผู้ควรบูชา	๑๐๙๘	ผู้เฒ่า	๒๕๔
ผืนดินเค็ม	๑๘๒	ผู้ควรบูชาดุจไฟ	๔๑๙	ผู้ดำรงอยู่ในเรือน	๔๐๙
ผืนดินที่แห้งแล้ง	๑๘๒	ผู้ควรรับทาน	๗๒๖	ผู้ดื่มอมตรส	๑๑
ผืนคั้น	๓๒๖	ผู้ควรเอาชนะ	๓๗๙	ผู้ดูร้าย	๗๓๒, ๑๐๓๘, ๑๐๘๙
ผูก	๗๔๗, ๗๘๗	ผู้ค่อยไป	๓๗๙	ผู้ดูแลกิจการ	๑๐๖๖
ผูกอาฆาต	๑๖๕	ผู้คะนอง	๗๓๑	ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วน...	๓๔๓
ผู้กลัว	๗๓๑	ผู้ค้าประกัน	๕๓๒	ผู้เดียว	๗๑๘
ผู้กลัวตาย	๗๔๓	ผู้คิดได้ขณะละพันอย่าง	๑๘	ผู้เดียวไม่มีเพื่อน	๘๕๐
ผู้กลัวพูด	๙๖๐	ผู้คั่นเคย	๓๕๓	ผู้ได้ความสบายใจ	๑๐๓๘
ผู้กลัว	๗๓๕	ผู้เคาะสัญญาญณ...	๓๙๖	ผู้ได้รับการเลิกทาส	๕๑๖
ผู้กลัวคำจริง	๘๑๕	ผู้ฆ่า	๗๓๑	ผู้ได้รับผลของกรรมดี	๗๒๒
ผู้กลัวคำไพเราะ	๘๙๑	ผู้โง่	๗๒๑	ผู้ตกต่ำ	๙๓๐
ผู้กลัวว่ากรรมดี...	๙๔๔	ผู้จองเวร	๓๔๔, ๓๔๕	ผู้ตกยาก	๗๓๙
ผู้กลัวสรรเสริญ...	๑๐๘๑	ผู้จัญไร	๘๒	ผู้ตกอยู่ในอำนาจ	๘๙๘
ผู้กลัวหาญ	๓๘๐, ๑๐๗๗	ผู้เจริญ	๒๕๔, ๑๑๓๙	ผู้ตั้งอยู่ในธรรม...	๔๐๙
ผู้กลัวหาญไม่กลัวตาย	๓๙๘	ผู้เจริญที่สุด	๒๕๔	ผู้ตระหนี่	๗๓๙
ผู้กินของทิพย์	๑๑	ผู้เจริญวัย	๑๐๗๑	ผู้ตรัสรู้	๑
ผู้กินเนื้อสุนัข	๑๐๔๕	ผู้ฉลาด	๘๐๓, ๙๒๖,	ผู้ดวง	๑๑๓๑
ผู้เกิด	๙๓		๙๘๔, ๑๐๗๓	ผู้ตะกละในอาหาร	๗๓๔
ผู้เกิดก่อน	๒๕๔	ผู้เฉื่อยชา	๗๒๗	ผู้ตัดสินคิดดีฟ่องร้อง	๓๔๑
ผู้เกิดในตระกูลดีมี...	๑๐๗๔	ผู้ชนะมารทั้ง ๕	๒	ผู้ตายตามอายุขัย	๑๑
ผู้เกิดในตระกูลอริยะ	๑๐๐๒	ผู้ชรา	๒๕๔	ผู้ตายแล้ว	๑๑๑๐
ผู้เกิดในวาระณะแพศย์	๔๔๕	ผู้ชอบนอน	๗๓๓	ผู้ติดอยู่ในอารมณ์	๙๓
ผู้โกง	๗๓๗	ผู้ชอบพูด	๗๓๓	ผู้ดีนาฬิกา	๓๙๖
ผู้ชวนขวย	๗๒๗	ผู้ชอบอัสระ	๗๒๘	ผู้เตรียมเดินทาง	๔๒๔
ผู้ขอ	๗๔๐	ผู้ซุกซ้น	๗๒๗	ผู้แต่งชุดนักรบ	๓๗๘
ผู้ขะมักเขม้น	๗๒๗	ผู้ขาย	๒๒๗	ผู้แต่งตัวเต็มยศ	๓๗๘
ผู้เขลา	๗๒๑	ผู้เชี่ยวชาญ	๒๒๘	ผู้ถึง	๙๓๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ผู้ถึงความวิบัติ	๗๔๓	ผู้นำสินค้ามาขาย	๔๖๙	ผู้เป็นไปตามกรรม	๙๓
ผู้ถึงภัย	๗๔๓	ผู้นำหน้า	๓๗๘,๓๗๙	ผู้เป็นใหญ่	๗๒๕,๙๒๐,๙๒๖, ๑๐๒๔,๑๐๘๘,๑๐๙๔
ผู้ถือธง	๗๓๓	ผู้แนะนำ	๒	ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ	๓๓๓, ๓๓๔
ผู้ถูกฆ่า	๗๓๗	ผู้บริโภคสุธาโภชน	๑๑	ผู้ไปก่อน	๓๗๘,๓๗๙
ผู้ถูกถาม	๑๐๗๖	ผู้บริสุทธิ์ด้วยการ...	๔๔๒	ผู้ไปช้า	๓๗๙
ผู้ถูกเลี้ยงดู	๑๐๗๖	ผู้บำเพ็ญเพียร	๔๓๓	ผู้ไปตามหลัง	๓๘๐
ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธ์...	๓๔๗	ผู้บำรุงพระราช	๓๔๒	ผู้ไปเร็ว	๓๗๙
ผู้ทรงเป็นวงศ์...	๕	ผู้บูชาบุญ	๔๑๔	ผู้ผลิตภัณฑ์ประจำวันพรุ่ง	๗๒๗
ผู้ทรงพลัง	๑๔	ผู้เบียดเบียน	๗๓๑	ผู้ใฝ่สูง	๗๒๙
ผู้ทรงมีพระเนตรรอบทิศ	๒	ผู้ปกครอง	๑๖,๓๓๓, ๓๓๔,๗๒๕	ผู้พยายามฆ่า	๗๓๖
ผู้ทรงสามารถ	๔	ผู้ปกครองโค	๔๙๖	ผู้พลั้งเผลอ	๗๒๙
ผู้ท่องเที่ยวไป	๑๑๐๗	ผู้ปกครองมนุษย์และ...	๓	ผู้พิจารณาเหตุผล...	๗๒๖
ผู้ทะเยอทะยาน	๗๒๙	ผู้ประพาศธรรมประ...	๔๐๙	ผู้พิพากษา	๓๔๑
ผู้ทิ้งใบทิ้งหนวก	๗๓๔	ผู้ประพาศธรรมร่วม...	๔๓๘	ผู้พูด	๗๓๕
ผู้ทำการซึ่ง	๘๑๕	ผู้ประพาศพรหมจรรย์	๔๐๙, ๙๒๘	ผู้พูดน้อย	๔๓๓
ผู้ทำการผลุนผลัน	๙๘๖	ผู้ประพาศพรหม...	๔๑๐	ผู้พูดมาก	๗๓๓
ผู้ทำโดยไม่มีใครครวญ	๗๒๙	ผู้ประมาท	๗๒๙	ผู้พูดเหลวไหล	๗๓๕
ผู้ทำตัวไม่น่ารัก	๑๐๗๗	ผู้ประเสริฐ	๙๓๓	ผู้พ้อนรำ	๑๐๑
ผู้ทำตามใจของตน	๑๐๒๔	ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา...	๓	ผู้รักดีต่อพระราช	๓๔๒
ผู้ทำประโยชน์ต่ออมิต	๑๐๘๘	ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์...	๑	ผู้รักโกธ	๗๓๒,๑๐๗๗
ผู้ทำลายชื่อเสียงแห่งสงสาร	๑๐	ผู้ประเสริฐที่สุด	๙๑๘	ผู้รักมาก	๗๒๒
ผู้ที่เขายกย่อง	๘๙๑	ผู้ประเสริฐสุด	๒	ผู้มั่งคั่ง	๗๒๕,๑๐๓๙
ผู้ที่เหล่าเทวดาบูชา	๑๘	ผู้ปราศจากราคะ	๑๐	ผู้มัวเมา	๗๓๐
ผู้นอนหลับ	๘๗๘	ผู้ปราศจากรอค	๙๒๖	ผู้มัวเศร้าโศก	๗๓๖
ผู้นั่งอยู่บนรถ	๓๗๖	ผู้ป่วย	๓๒๒	ผู้มาเยือน	๔๒๔
ผู้น่ารัก	๑๐๖๖	ผู้ปากกล้า	๗๓๕	ผู้มีเกียรติ	๗๒๔
ผู้นำสรรเสริญยิ่ง	๑๐๒๒	ผู้ปากจัด	๗๓๕	ผู้มีความกรุณา	๗๒๗
ผู้นำสรรเสริญยิ่งกว่า	๙๑๘	ผู้เป็นครูของชาวโลก	๓	ผู้มีความกล้าหาญ	๑๑
ปิ่นง้อห้อมผ้าข้อม...	๔๐๙	ผู้เป็นจอมเทพ	๑๘,๒๐	ผู้มีความกำหนัด	๙๒๓
ผู้นำ	๔,๗๒๕,๘๙๑				
ผู้นำสัตว์ไปสู่นิพพาน	๒				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ผู้มีความดี	๙๒	ผู้มีพระรัศมีแผ่ซ่าน...	๑	ผู้ยังไม่บรรลุลोकุตตร...	๔๓๕
ผู้มีความดีใจ	๗๒๓	ผู้มีโภคทรัพย์	๑๐๙๔	ผู้ยากไร้	๙๒๑
ผู้มีความตั้งมั่น	๑๐๗๒	ผู้มีร่างกาย	๙๓	ผู้ยิงลูกศร	๙๒๒
ผู้มีความเพียรมาก	๗๒๒	ผู้มีรูปร่างงดงาม	๑๖	ผู้ยุยง	๗๓๗
ผู้มีความยินดี	๑๑๑๓	ผู้มีศรัทธา	๗๓๓, ๙๕๐	ผู้ร้องเพลงปลุก...	๓๙๖
ผู้มีความละเอียด	๗๓๓	ผู้มีศรี	๙๒	ผู้รักศีล	๙๒๙
ผู้มีความเสียใจ	๗๒๓	ผู้มีสกุล	๓๓๓	ผู้รักษาบุตร	๒๔๓
ผู้มีความอดทน	๗๒๒, ๑๐๗๓	ผู้มีสิริ	๙๒	ผู้รักษาประตู	๓๔๑
ผู้มีความเอ็นดู	๗๒๗	ผู้มีหนังหย่อนยาน	๒๕๕	ผู้รับเลี้ยงเด็ก	๒๔๔
ผู้มีคุณธรรม	๑๖	ผู้มีหอกในมือ	๑๖	ผู้ร่ำรวย	๗๒๕
ผู้มีจักขุคือพระสัพพัญญ...	๑	ผู้มีหอกเป็นอาวุธ	๑๗	ผู้รับไป	๓๗๙
ผู้มีใจดี	๗๒๒, ๗๒๓	ผู้มีอายุ	๑๑๓๙	ผู้รู้	๒๒๓๗, ๒๒๓๘, ๒๒๓๙
ผู้มีใจประเสริฐ	๗๒๒	ผู้มีอายุมาก	๒๕๔	ผู้รู้ความปรานี	๙๒๙
ผู้มีใจโอบอ้อมอารี	๗๒๓	ผู้เฒ่า	๗๓๐	ผู้ลงมือทำโดยไม่ได้รู้...	๗๓๗
ผู้มีชีวิต	๙๓	ผู้ไม่กล้าตัดสินใจ	๙๙๕	ผู้ล่องวง	๗๓๗
ผู้มีชื่อเสียง	๗๒๔	ผู้ไม่แก่	๑๒	ผู้ละเมอ	๑๐๖๖, ๑๑๐๖
ผู้มีเชา	๗๒๖	ผู้ไม่ฉลาด	๙๙๒	ผู้ลั้งเล	๗๓๑
ผู้มีโชค	๑๑๓๓	ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก	๑๐	ผู้ลามก	๑๐๐๐
ผู้มีญาณอันงดงาม	๒	ผู้ไม่ตาย	๑๑	ผู้โลภมาก	๗๒๒
ผู้มีตบะ	๔๓๓	ผู้ไม่น่าเชื่อถือ	๗๓๗	ผู้ว่างาย	๗๓๐
ผู้มีธง	๗๓๓	ผู้ไม่นุ่งผ้า	๑๑๑๐	ผู้สวดใส่	๗๓๓
ผู้มีน้ำใจ	๗๒๒, ๗๒๓	ผู้ไม่แน่ใจ	๗๓๑	ผู้สบายใจ	๗๒๓
ผู้มีน้ำใจให้ทาน...	๙๙๑	ผู้ไม่เพิกาศ	๕๑๖	ผู้สรรเสริญคุณ...	๓๙๖
ผู้มีบุญ	๗๒๒, ๑๐๐๗	ผู้ไม่มีความใคร่	๑๐	ผู้สรรเสริญราชาวงศ์	๓๙๖
ผู้มีปฎิภาณ	๗๓๑	ผู้ไม่มีผ้า	๗๓๔	ผู้สวดคัมภีร์เวท	๔๐๙
ผู้มีปราณ	๙๓	ผู้ไม่มีโรค	๓๓๑, ๙๙๔	ผู้สวมชุดแต่งกาย	๓๗๙
ผู้มีปัญญา	๒๒๗, ๒๒๘, ๒๒๙	ผู้ไม่ระวังคำพูด	๗๓๕	ผู้สวมเสื้อเกราะ	๓๗๙
ผู้มีปัญญากว้างดุจ...	๒	ผู้ไม่สบายใจ	๗๒๓	ผู้สอดแนม	๓๔๗
ผู้มีปัญญาประเสริฐสุด	๔	ผู้ไม่หลับ	๑๑	ผู้ส่อเสียด	๗๓๗, ๑๐๖๙
ผู้มีปัญญามาก	๒	ผู้ไม่หลับตา	๑๒	ผู้สะอาด	๔๔๒
ผู้มีปัญญาไม่ลึกลับ	๒	ผู้ยังต้องศึกษา	๔๓๕	ผู้สามารถ	๑๐๖๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ผู้สามารถหรือมั่นคง	๑๐๘๓	ผู้อาศัยอยู่ในเทวโลก	๑๑	ฝ่ายผี	๓๐๓
ผู้สำรวจคำพูด	๔๓๓	ผู้ยึดอาต	๗๒๙	ฝาเรือน	๒๐๔
ผู้สิ้นอาสวะแล้ว	๑๐	ผู้อุปลัมภ	๑๐๘๔	ผี	๓๒๔, ๑๐๔๘
ผู้สูงศักดิ์	๓๓๓	ผู้เอาใจใส่	๗๒๖	ผีในท้อง	๓๒๓
ผู้เสด็จไปดีแล้ว	๒	เปลอ	๑๗๓	ผีพาย	๖๖๖
ผู้เสื่อมจากโชค	๘๙๒	แผ่นพันธู์	๒๔๓, ๘๐๘	ผีกัด	๗๔๙
ผู้เสื่อมเสีย	๑๖	แผ่นกระดาน	๑๐๐๙	ฝุ่น	๓๙๕, ๘๘๓, ๑๐๒๑
ผู้แสดงหาคุณอันยิ่งใหญ่	๒	แผ่นดิน	๑๘๑, ๘๖๙, ๙๙๕, ๙๙๗, ๑๐๕๒, ๑๐๕๙, ๑๐๙๘, ๑๑๓๑	ฝุ่น	๖๓๒
ผู้หญิง	๒๓๐, ๒๓๑, ๙๔๙, ๑๐๑๙	แผ่นดินเป็นที่เกิด	๘๕๕	ฝุ่นข้าง	๓๖๒
ผู้หญิงชู้กั้ว	๒๓๑	แผ่นดินเป็นที่เกิด	๘๕๕	ไฟ	๓๒๘, ๙๔๕
ผู้หญิงต้นหาจัด	๒๓๑	แผ่นเป่า	๑๐๒๐	พก	๒๗๖
ผู้หญิงสวยงาม	๒๓๑	แผ่นไป	๗๔๖	พงศาวดาร	๑๑๑
ผู้หนุ่มกว่า	๙๒๙	แผ่น	๓๒๔	พจน์	๑๐๕
ผู้หมดจด	๔๔๒	ฝน	๔๗	พจนานุกรมบาลี	๑๑๑
ผู้หมั่นเพียร	๗๒๗	ฝนตก	๑๐๖๒	พญาโค	๔๙๖
ผู้หยาบซ้า	๙๓๔	ฝนตกประปราย	๔๙	พญาช้าง	๓๖๐
ผู้หลงลืม	๘๙๒, ๑๐๒๘	ฝนตกหนัก	๕๐	พญาช้างเผือก	๓๐
ผู้หลักแหลม	๙๒๖	ฝึกดาบ	๓๙๑, ๘๑๑, ๘๕๔	พญานาค	๖๕๐, ๘๔๙
ผู้กลับไหล	๙๒๙	ฝึกบัว	๖๘๗, ๘๗๕	พญานาคกัมพล	๖๕๒
ผู้ห้วนไหว	๑๐๗๕	ฝึกมิด	๓๙๑	พญานาคอัสดร	๖๕๒
ผู้ห้วนไหวโลเล	๑๐๖๖	ฝั่ง	๖๖๔, ๘๔๘	พญามัจจุราช	๘๔๒
ผู้เห็นแก่นอน	๗๓๓	ฝั่งตรงข้าม	๖๖๕	พญามาร	๔๓, ๑๐๐๐, ๑๐๒๔
ผู้โหดเหี้ยม	๗๓๒	ฝั่งนอก	๖๖๕	พญายม	๔๔
ผู้ให้กำเนิด	๒๔๓	ฝั่งนี้	๖๖๕	พญาหงส์	๖๔๗
ผู้ใหญ่กว่า	๙๑๘	ฝั่งโน้น	๖๖๕	พญาหงส์มัลลิกะ	๖๔๗
ผู้ใหญ่บ้าน	๙๒๐	ฝั่งใน	๖๖๕	พนมมือ	๒๖๘
ผู้อยู่ตามใจตน	๗๒๘	ฝา	๕๐, ๕๑	พนักงานประจำรถ	๓๗๖
ผู้อยู่ในปฐมวัย	๙๒๓	ฝาแก้วก่อน	๑๑๕๑	พญัญชนะอักษร	๘๗๙
ผู้อยู่บนสวรรค์	๑๑, ๑๒	ฝาปิด	๕๐, ๕๑	พยับแดด	๖๕
ผู้อ้วน	๑๐๘๓	ฝ้าย	๔๕๒, ๔๙๔, ๕๘๙	พยาธิ	๓๒๓
ผู้อาศัยคนอื่น	๗๒๘			พยาน	๕๓๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
พรม ๒ หน้า	๓๑๓	พระชนนีของพระราหุล	๓๓๖	พระโมคคัลลานะ	๔๓๕
พรมชนลัตว์สี่ขา	๓๑๓	ชายาของพระอินทร์	๒๐	พระรัตนตรัย	๙๗๐
พรมชนลัตว์ธรรมดา	๓๑๒	พระชินเจ้า	๔	พระราชาฐานันใน	๒๑๕
พรมชนลัตว์ผืนใหญ่	๓๑๒	พระตถาคต	๓	พระราชาวงศ์	๙๒๖
พรมชนลัตว์ลายดอกไม้	๓๑๓	พระไตรปิฎก	๙๙๖	พระราชาอุทยาน	๕๓๗
พรมชนลัตว์ลายวิจิตร	๓๑๒	พระไตรปิฎกที่ควร...	๙๙๑	พระราชาโอรสของพระ...	๔
พรมขนาดใหญ่...	๓๑๔	พระเถระ	๒๕๔	พระราชา	๓๓๓-๕
พรมมีขน ๒ ด้าน	๓๑๓	พระทศพล	๑	พระราชาผู้ทรงเป็น...	๓๔๓
พรมมีขนด้านเดียว	๓๑๓	พระที่นั่ง	๒๒	พระราชาผู้ทรงมุกธา...	๓๓๕
พรมรูปพยัคฆ์	๓๑๔	พระธรรมราชา	๓	พระราชาผู้เป็นศัตรูกัน	๓๔๓
พรมรูปสิงห์	๓๑๔	พระธรรมเสนาบดี	๔๓๔	พระราชาขี	๑๐๓๓
พรมไหม	๓๑๕	พระนครพาราณสี	๑๙๙	พระโลกนาถ	๒
พรรค	๖๒๙, ๖๓๐, ๖๓๑, ๖๓๒	พระนครราชคฤห์	๒๐๐	พระวิษณุ	๑๖๙๖๙
พรม	๑๕, ๙๑๒, ๑๐๐๐, ๑๑๑๘	พระนครเวสาลี	๑๙๙	พระศากยมุนี	๕
พรมจารีบุคคล	๔๐๙	พระนครสาวัตถี	๑๙๙	พระศากยสีหะ	๕
พรมวิหาร	๙๕๗	พระนรสีห์	๓	พระศาสดา	๑
พรมวิหารธรรม	๗๘๓	พระนางพิมพา	๓๓๖	พระศาสนา	๗๘๓, ๙๙๓
พริ้ว	๑๑๓๖	พระนารายณ์	๑๖, ๑๐๐๐	พระคิวั	๑๖, ๙๙๔
พริ้วกัน	๑๑๙๙	พระผู้เป็นเอง	๔	พระสมณโคดม	๔
พริ้วบุคคลพึง...	๙๑๐	พระผู้มีพระภาค	๑	พระสยัมภู	๔
พระขรรค์	๓๕๘	พระพุทธานุเจ้า	๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๘๑๒, ๑๐๓๓, ๑๐๔๓, ๑๐๙๘, ๑๐๙๙, ๑๑๑๖	พระสหาย	๓๔๓
พระขีณาสพ	๑๐	พระพุทธานุเจ้าพระนามว่า...	๔	พระสัมพันธัญญ	๑
พระเขี้ยวแก้ว	๒๖๑	พระพุทธานุเจ้า	๘๗๘	พระสัมมาสัมพุทธานุเจ้า	๔
พระคันธกุฎี	๒๑๑	พระภิกษุ	๔๓๓	พระสารีบุตร	๔๓๔
พระคุณเจ้า	๗๒๕	พระภิกษุสามเณร	๙๒๘	พระสุคต	๒
พระโค	๔๙๖	พระมหามุนี	๓	พระเสกขะ	๔๓๕
พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๓๕	พระมหาลี	๒๓๒	พระอรหันต์	๑๐, ๔๓๖, ๗๘๘
พระเจ้าแผ่นดิน	๓๓๓	พระมุนินท์	๑	พระอริยบุคคล	๑๐๐๒
พระเจ้าแผ่นดิน	๓๓๔	พระมุนี	๑, ๔๓๓	พระอริยะ	๔๓๕
				พระอังกีร์ส	๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
พระอานนท์	๔๓๖	พวงมลัย	๑๑๒๐	พาหนะ	๓๗๕,๑๐๙๐
พระอินทร์	๑๘,๑๙,๒๐, ๙๗๐,๑๐๐๑,๑๐๔๕	พวงมลัยดอกไม้	๑๐๘๑	พิกุล	๕๗๒
พระอิศวร	๑๖,๑๗,๑๐๙๔	พสุธา	๑๘๑	พิน ๗ สาย	๑๓๘
พระอุปัชฌาย์	๔๑๐	พหรม	๑๔	พิน	๑๓๘
พริ้ง	๓๙๓	พอ	๑๑๔๗	พินทุ	๔๗๕-๗
พราณ	๕๑๓	พื่อ	๒๔๓,๑๑๓๙	พินาศ	๘๙
พราณนก	๕๑๓	พอกพูน	๗๐๑	พิมพ์	๕๒๙
พราณเนื้อ	๕๑๓	พอกครีว	๔๖๔	พิลังกาสา	๕๘๖
พราหมณ์	๔๐๘,๘๑๒,๑๐๔๗	พอกค้า	๔๖๙,๑๐๑๕	พิเศษ	๙๙๒
พราหมณ์มหาศาล	๓๓๗-๙	พอกค้าเรือสำเภา	๖๖๗	พิชกาพุกฎะ	๖๕๖
พริก	๔๕๙	พอดา	๒๔๖	พิชงู	๖๕๕
พริกไทย	๕๘๓	พอดาและพอสามี	๒๕๐	พิชงูชนิดต่าง ๆ	๖๕๖
พรงนี้เข้า	๑๑๕๕	พอสามี	๒๔๖	พิชหลาหละ	๖๕๖
พลการ	๔๐๐	พ้อม	๔๕๘	พิสดาร	๗๖๘
พลบค่ำ	๖๘	พะเนินเหล็ก	๕๒๖	พีชขาย	๒๕๐,๒๕๔
พลิงเปลอ	๑๗๓	พังพอน	๖๒๒,๑๐๘๐	พีชขายและน้องชาย..	๒๔๔
พลัด	๗๕๑	พังพานงู	๘๕๙	พีชขายสามี่	๒๔๗
พลัน	๔๐	พัด	๓๑๖	พี่น้องร่วมท้อง	๒๔๙
พลับพลึง	๕๘๘	พัดใบตาล	๓๑๖	พี่สาวและน้องสาว	๒๕๐
พลิวสุร	๘๙๗	พัดลม	๓๑๖	พี่สาวและน้องสาว...	๒๔๕
พวก	๖๓๒	พัดหรือแก้หางจามรี	๓๕๘	พิ่งถึง	๗๔๕
พวกโคพากันร้อง...	๑๓๓	พัดหางจามรี	๓๕๗	พิ่งผู้อื่น	๗๒๘
พวกช้างพากันร้อง...	๑๓๔	พัน	๔๗๔,๗๔๕,๗๘๗	พีชจำพวกข้าว	๔๕๐
พวกนกกระเรียน...	๑๓๔	พันธุ์พีช	๙๑	พีชที่กินก่อน	๔๕๐
พวกนกดูเหว่า...	๑๓๔	พันธุ์ไม้จำพวกชิงช้า	๓๐๔	พีชที่กินทีหลัง	๔๕๐
พวกนกยูงพากันร้อง...	๑๓๓	พัตตุ	๘๑๙	พีชที่เป็นยารักษาโรค	๕๙๒
พวกพ้อง	๒๔๓	พัตตุคลัง	๒๑๓	พีชผัก	๔๕๙
พวกแพะพากันร้อง...	๑๓๓	พากย์	๑๐๖	พีชสำหรับทำกับข้าว	๔๕๐
พวกม้าพากันร้อง...	๑๓๓	พามา	๗๔๙	พืน	๑๐๙๐
พวงดอกไม้	๓๐๗,๕๔๕	พาย	๖๖๗	พืนที่	๑๘๑,๒๒๕,๘๑๔
		พายุ	๓๗	พืนที่ใกล้ภูเขา	๖๑๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
พื้นที่ขรุขระ	๑๘๒	เพราะเหตุใด	๑๑๔๕	ไพเราะ	๘๘
พื้นที่ขึ้นแฉะ	๑๘๗	เพราะเหตุนั้น	๑๑๔๕	ไพศาล	๗๐๐
พื้นที่ซึ่งไกลแล้ว	๑๐๔๐	เพลารถ	๓๗๕, ๘๙๓	พองไข่	๒๗๓, ๑๐๙๒
พื้นที่ดอน	๑๘๒	เพิกถอน	๗๕๔	พิกเขี้ยว	๕๙๗, ๑๐๓๐
พื้นที่ดินเค็ม	๘๘๖	เพียงใด	๑๑๔๑, ๑๑๔๓	พิกทอง	๕๙๗
พื้นที่ติดเมืองและภูเขา	๑๙๐	เพียงทำบทให้เต็ม	๑๑๙๐	พิน	๒๖๑, ๑๐๔๗
พื้นที่บนภูเขา	๖๑๐	เพียงนั้น	๑๑๔๑, ๑๑๔๓	พินทอง	๒๘๙
พื้นที่เพาะปลูก	๔๔๗	เพียงพอ	๗๐๓	พาง	๔๕๓
พื้นที่เพาะปลูก...	๑๘๘	เพื่อน	๓๔๖, ๘๖๕	พ้าม่า	๒๔
พื้นที่มีเจ้าของ	๙๗๐	เพื่อนที่คบกันมานาน	๓๔๖	พายมือ	๒๖๗, ๔๘๒
พื้นที่มีดินเค็ม	๑๘๒	เพื่อนพึงรู้จักกัน	๓๔๖	พ้าแถบ	๒๔, ๔๘
พื้นที่ราบบนภูเขา	๖๐๗	เพื่อนร่วมงาน	๓๔๖	พิน	๕๔๘
พื้นที่โล่งแจ้ง	๘๘๖	เพื่อนรัก	๑๐๘๘	พินเทวดา	๕๖๘
พื้นที่ส่วนหนึ่ง	๘๕๙	เพื่อนร่วมชาติ	๒๔๙	พุงไป	๗๔๖
พื้นที่สี่เหลี่ยม	๑๘๗	เพื่อนสนิท	๓๔๖	ไฟ	๓๓, ๓๔, ๘๘๔, ๙๘๘, ๑๐๔๑
พื้นที่แห้งแล้ง	๙๖๕	เพื่อนหญิง	๒๓๘, ๑๐๘๓	ไฟที่ควรบูชาคือ...	๔๑๙
พุง	๗๔๔	เพื่อนใหม่	๓๔๖	ไฟที่ควรให้ทานคือ...	๔๑๙
พุทธจักขุ	๘๓๕	แพ	๖๖๕	ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย	๙๗๓
พุทธสถาน	๒๐๗	แพขนานยนต์	๖๖๕	ไฟในบ้านคือสามี	๔๑๙
พุทธรา	๕๕๘	แพทย์	๓๒๙	ภคฤษี	๑๐๙
พุ่มดอกไม้	๓๐๗	แพะ	๕๐๒, ๑๑๑๑, ๑๑๒๓	ภพ	๑๘๖
พุ่มไม้	๕๔๐, ๕๕๐, ๘๖๑	แพะตัวเมีย	๕๐๒	ภพปัจจุบัน	๘๖
พุดจา	๗๕๕	แพะร้องเสียงคันธาระ	๑๓๔	ภพหน้า	๘๖
พุดที่ไม่ถูกต้อง	๑๒๗	โพก	๗๔๕, ๑๑๓๑	ภมรช่างหม้อ	๗๘๒
พุดปด	๑๒๗	โพธิ์	๕๕๑	ภรรยา	๒๓๗, ๘๗๐, ๘๗๗, ๘๘๐, ๙๗๔, ๙๘๘, ๑๐๐๐
เพกา	๕๗๒	โพรง	๙๑๕, ๑๐๙๒, ๑๑๐๐, ๑๐๑๓	ภัตร	๔๖๕
เพชร	๔๙๐, ๘๖๖, ๘๖๙	โพรงไม้	๕๔๘	ภัย	๑๖๗, ๙๙๐
เพชรฆาต	๗๓๑	โพลงหญ้า	๑๑๒๒	ภัยใหญ่	๑๖๖
เพชรดาแมว	๔๙๑	ไฟที่	๒๒๒	ภาค	๔๘๕
เพชรเป็นอาวุธ	๒๔	ไฟบุลย์	๗๐๐		
เพดาน	๒๒๓				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ภาชนะ	๔๕๗	ภูเขาคันธมาพันธ์	๖๐๗	ภูมि	๑๘๑
ภาชนะต่างๆ	๙๓๗	ภูเขาคิซฆกุฏ	๖๐๖	ภูตมีเทวดาเป็นต้น	๗๘๘
ภาชนะสัมฤทธิ์	๔๕๗	ภูเขาคิตตกุฏ	๖๐๗	ภูธาดุเป็นต้น	๘๑๗
ภาชนะสาน	๓๑๗	ภูเขาด้านทิศตะวันตก	๗๘๕	ภูรี	๑๘๑
ภาชนะสำหรับ...	๓๑๗,๙๐๕	ภูเขาดิถิวาธาร	๒๕	เกตุบาย	๓๔๘,๓๔๙,๙๙๒
ภาชนะใส่อาหาร	๔๔๓	ภูเขาศิศตะวันตก	๖๐๖	เก็ลช	๓๓๐,๘๙๖
ภาพสลัก	๘๓๘	ภูเขาศิศตะวันออก	๖๐๖	เก็ลชกร	๓๒๙
ภายใต้	๑๑๕๖	ภูเขาที่เป็น...	๖๐๗	โกษณะ	๔๖๕
ภายนอก	๗๐๓,๑๑๕๓	ภูเขานะมินธร	๒๖	มังกุฏ	๒๘๓,๘๖๒,๘๖๔
ภายใน	๗๗๑,๑๑๕๐,๑๑๘๒	ภูเขานะรุ	๒๕	มงคล	๘๒,๘๘,๒๘๔,๙๑๘
ภายในเรือน	๘๖๒	ภูเขาปัจฉิมทิศ	๖๐๖	มณฑป	๒๑๐
ภายใน	๘๖	ภูเขามิหิมะ	๖๐๖	มณฑล	๗๘๑
ภายหลัง	๑๑๗๔,๑๒๐๐	ภูเขาอักษัตร	๒๖	มดลูก	๒๓๙
การทวาชฤณี	๑๐๙	ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ	๖๑๐	มน	๗๐๗
การะ	๔๘๑,๙๓๓	ภูเขาวงกต	๖๐๖,๑๐๒๕	มนต์	๑๐๘
ภาวะ	๑๗๘	ภูเขาวังกะ	๖๐๖	มนัส	๑๕๒
ภาษา	๑๐๕	ภูเขาวิญณะ	๖๐๖	มนุษย์	๒๒๗
ภาษิต	๑๐๕	ภูเขาวินตกะ	๒๖	มนोरถ	๑๖๓
ภาษี	๓๕๕,๓๕๖,๑๑๒๗	ภูเขาเวปุลละ	๖๐๖	มรดก	๘๙๘
ภาษีผ่านด่าน	๓๕๖	ภูเขาเวภาระ	๖๐๖	มรรค	๑๙๐
ภิกษา	๔๖๕	ภูเขาศิลา	๑๑๑๗	มลทิน	๓๗๔,๘๕๙
ภิกษุ	๔๐๙,๔๑๕,๔๓๓	ภูเขาสัตตบรรพต	๖๐๖	มวกเหล็ก	๕๗๓
ภิกษุณี	๔๑๕	ภูเขาสีเนรุ	๒๕	มวยปล้ำ	๔๐๒
ภิกษุผู้สำรวจมอินทรีย์	๔๓๔	ภูเขาสุทศน์	๒๖,๖๐๗	มวยผสม	๒๕๗,๘๖๔
ภู	๑๘๑	ภูเขาสุเมรุ	๒๕	มัสกีสาราวิมาน	๒๑
ภูเขาพระสุเมรุ	๒๕	ภูเขาหิน	๙๖๕,๑๑๑๓	มหรสพ	๑๗๘
ภูเขา	๖๐๕,๑๑๑๔	ภูเขาหิมาลัย	๖๐๖	มหันตภัย	๑๖๖
ภูเขากรวีระ	๒๖	ภูเขาอัสสภกัณณะ	๒๖	มหากาณะ	๔๗๔,๔๗๗
ภูเขากรวีระ	๒๖	ภูเขาอิสิคิลิ	๖๐๖	มหาเทวะ	๘๙๔
ภูเขากาฬกุฏ	๖๐๗	ภูเขาอิสัธ	๒๖	มหานครแห่งหนึ่ง...	๒๐๑
ภูเขาไกรลาส	๖๐๗	ภูต	๑๓	มหาภูตรูป	๘๑๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
มหาโรรัมหานคร	๖๕๗	มะลิซ้อน	๕๗๔, ๕๗๖	มาตรา	๘๗๘
มหาสมุทร	๖๕๙, ๘๖๕	มะลิป่า	๕๗๓, ๕๗๕	มาตราซึ่ง	๘๘๘
มหาสมุทรที่น้ำ...	๖๕๙	มะลิลำ	๕๗๕	มาตราซึ่งตาม...	๔๗๙
มหาอำมาตย์	๓๔๐	มะลิวัลย์	๕๗๕	มาตราดวงตาม...	๔๘๒
มหาอำมาตย์	๙๘๓	มะลูลี	๕๗๖	มาตราวัดความยาว	๑๙๔
มอด	๖๒๓	มะแว้ง	๕๘๘	มาตราเสียงของอักษร	๘๗๘
มะกรูด	๕๗๗	มะถั่ง	๕๖๒	มาตลิสารถี	๒๒๒
มะกล่ำ	๕๘๕	มะหาด	๕๕๖	มัดตัวเมีย	๓๗๑
มะกอก	๕๕๔	มะอี	๕๘๕	มานพ	๒๒๗
มะเกลือ	๕๖๐	มักมาก	๗๒๙	มานัส	๑๕๒
มะขวิด	๕๕๑	มังสัจักษุ	๘๓๕	ม้าน้ำ	๖๗๒
มะขาม	๕๖๒	มัจฉริยะ	๑๖๘	ม้าไฟเท้าเร็ว	๓๗๐-๑
มะขามป้อม	๕๖๙, ๙๗๖	มัจฉิมประเทศ	๑๘๖	ม้าฝึกดีแล้ว	๓๖๙
มะเขือ	๕๘๘	มัด	๗๔๗, ๗๘๗	ม้าพยศ	๓๗๐
มะเขือขาว	๕๘๘	มันขุ่น	๒๘๒	ม้าพันธูดี	๓๖๙
มะเขือบ้า	๕๗๗	มันคง	๔๑, ๗๐๙, ๗๑๐,	ม้าม	๑๐๓๔
มะค้ำไก่อ	๕๕๘		๗๑๔, ๑๑๕๙	มายา	๕๑๒
มะงั่ว	๕๗๗	มันเปรี้ยว	๘๒๒	มายากล	๕๑๒
มะขาง	๕๕๔	มันใส	๕๐๐	มาร	๔๒
มะเดื่อ	๕๕๑	มันเหลว	๒๘๒	มารดา ๒๔๔, ๘๑๒, ๘๔๐	
มะเดื่อปล้อง	๕๗๒	มั่ว	๖๖๙	มารดาของเทวดา	๘๓
มะตูม	๕๕๖	มั่วเมา	๑๗๒	มารดาของอสูร	๘๓
มะนาว	๕๕๓	ม้า	๓๖๘, ๙๐๒, ๑๐๘๑, ๑๑๐๒	มาลัย	๓๐๗
มะพลับ	๕๖๐	มาก	๔๑, ๗๐๐, ๗๐๑,	มาศก	๔๗๙, ๕๘๐
มะม่วง	๕๕๗, ๘๙๖		๗๐๓, ๘๒๑, ๑๑๓๗	ม้าร้องเสียงแหวตะ	๑๓๔
มะม่วงลูกเล็กรสหวาน	๘๙๖	มากมาย	๔๑, ๗๑๗,	ม้าร้าย	๓๗๐
มะม่วงสุวย	๕๕๘		๑๑๕๓, ๑๑๙๘	ม้าสินธพ	๓๖๘, ๑๐๕๑
มะม่วงหอม	๕๕๗	มากยิ่ง	๙๕๘, ๑๑๓๘	ม้าัสตร	๓๖๙
มะรืน	๕๕๘	มากอย่างนี้	๑๑๓๘	ม้าอาชาไนย	๓๖๙
มะรุุม	๕๕๔, ๕๙๘	ม้ากัษปะ	๓๗๐	มิคารมารดา	๔๓๗
มะลิ	๕๗๔	มาณิกา	๔๘๓	มิ่งขวัญ	๘๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
มีจนาทิภูจิ	๘๐๐	มีอยู่	๑๑๕๔	๑๐๖๐,๑๐๖๕	
มีจนาทิภูจิเทวดา	๑๓	มีอยู่ในท่ามกลาง	๙๐๕	เมืองกบิลพัสดุ์	๒๐๐
มีไชหรือ	๑๑๓๙,๑๑๕๑	มีอีก	๙๕๘	เมืองกุสินารา	๒๐๑
มิตร	๓๔๖	มีดครีมี	๕๐	เมืองโกสัมพี	๒๐๐
มิตรแท้	๓๔๖	มี	๒๖๕,๙๓๑, ๑๐๐๗,๑๐๔๗	เมืองขึ้น	๑๙๙
มี้ม	๖๔๕	มุง	๗๔๘	เมืองจัมปา	๒๐๐
มีลักขชนบท	๑๘๖	มุตติธรรม	๙	เมืองเชตุดตตระ	๒๐๑
มี	๑๑๕๔	มุณี ๖ จำพวก	๑	เมืองตักสิลา	๒๐๐
มีการศึกษา	๗๒๐	มุม	๑๕๐,๓๙๔,๘๖๗, ๘๗๑,๑๑๐๒,๑๑๒๐	เมืองทิพย์	๑๐
มีความใคร่มาก	๗๓๐	มุมดา	๒๖๑	เมืองทิพย์ของเทวดา...	๑๐
มีความเจริญ	๘๙๒	มุหุตตะ	๖๗	เมืองปาฏลีบุตร	๒๐๑
มีความโลก	๗๒๙	มุตร	๒๗๕,๑๐๑๙	เมืองปาสาณปุระ	๒๐๑
มีชัย	๑๑๖๐	มุตรโค	๒๗๕	เมืองฟ้า	๑๐
มีด	๓๙๓	มุตรเภา	๒๗๕	เมืองมฤระ	๒๐๑
มีดตัดเหล็ก	๕๒๗	มุลกกา	๕๙๗	เมืองมิถิลา	๑๙๙
มีดสั้น	๓๙๒	มุลโค	๔๙๙	เมืองสังกัสสะ	๒๐๑
มีโทษะมาก	๗๓๒	มุลงฝอย	๒๒๔	เมืองสาเกต	๒๐๑
มีน้อย	๑๑๙๗	มุลงสัตว์	๒๗๕	เมืองสาขา	๑๙๙
มีน้ำหนัก	๘๔๐	เมฆ	๔๗,๔๘,๘๔๒,๑๐๔๒	เมืองสาครละ	๒๐๐
มีประมาณเท่าใด	๑๑๔๑	เมฆฝน	๔๗	เมืองลำคัญ	๑๙๙
มีประมาณเท่านั้น	๑๑๔๑	เมฆนี้	๑๘๑	เมืองลำคัญแห่ง...	๒๐๐
มีประมาณเพียงนั้น	๑๑๔๑	เมฆุน	๓๑๗,๘๒๖	เมืองลินธุ	๘๖๕
มีประมาณเพียงไร	๑๑๔๑	เม่น	๖๑๖	เมืองสุสุมาคาริระ	๒๐๐
มีประสพการณ์	๗๒๐,๗๒๑	เมรัย	๕๓๓	เมืองโสณิกะ	๒๐๑
มีผลที่น่ายินดี	๘๐๓	เมธิดข้าวเปลือก	๑๙๕	เมืองหลวง ๑๘๖,๑๙๘,๑๙๙	
มีฝีมือ	๗๒๐,๗๒๑	เมธิดพันธุ์ผักกาด	๔๕๑, ๑๑๑๖	เมืองหลวง...	๑๙๙
มีมลทิน	๗๐๐	เมธิดพืช	๙๕๑	เมืองหลวง...	๒๐๐
มีมาก	๑๑๕๓	เมือง	๑๙๘,๘๖๘,	เมืองหลวง...	๒๐๑
มีเสน่ห์	๖๙๗			เมืองอาฬวี	๑๙๙
มีเสียง	๗๔๗			เมืองอินทปัตต์	๒๐๑
มีหลาวในมือ	๑๖			เมืองอุกัฏฐา	๒๐๑

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เมืองอุชเชนี	๒๐๐	แม่น้ำพิเศษ ๕ สาย	๖๘๒	ไม่ขัดข้อง	๗๑๘
เมื่อไร	๑๑๖๑	แม่น้ำมที่	๖๘๒	ไม่ขาด	๗๐๗
เมื่อวาน	๑๑๕๕	แม่น้ำมันทากินี...	๒๗	ไม่คด	๗๐๘
แม่	๒๔๔,๑๑๓๑	แม่น้ำยมุนา	๖๘๒	ไม่เจาะจง	๑๑๔๕
แม่เกาะ	๕๐๒	แม่น้ำสรวุ	๖๘๒	ไม่แจ่มแจ้ง	๗๑๖
แม่ครุฑ	๖๒๘	แม่น้ำสรัสตี	๖๘๒	ไม่ชัดเจน	๗๑๖๑
แม่แคร์	๓๐๙	แม่น้ำสายหนึ่ง	๑๐๕๒	ไม่กล้า	๗๓๑
แม่แคร์เกวียน...	๓๗๔	แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย	๖๘๒	ไม่กำหนดสถานที่	๑๑๕๖
แม่โค	๔๙๘	แม่น้ำอจิรวดี	๖๘๒	ไม่ใช่	๑๑๔๗
แม่โคแดง	๔๙๗	แม่น้ำ	๖๑๙	ไม่ใช่ทาง	๑๙๓
แม่โคตัวรักลูก	๔๙๘	แม่บท	๑๐๙๗	ไม่ใช่ทุกขไม่ใช่สุข	๑๕๙
แม่โคนม	๔๙๘	แม่บ้าน	๒๓๗	ไม่ดี	๑๑๕๔,๑๑๕๙
แม่โคหมัน	๔๙๘	แม่แบบ	๕๒๖	ไม่ผิด	๖๙๘
แม่โคหวงลูก	๔๙๘	แม่พิมพ์	๕๒๖	ไม่พบ	๑๑๕๔
แมงป่อง	๖๒๑	แม่แพะ	๕๐๒	ไม่พยอมขาว	๕๖๗
แมงมุม	๖๒๑	แม่ม้า	๓๗๑	ไม่พร่อง	๗๐๒
แมงลักขาว	๕๗๙	แม่ยาย	๒๔๕,๒๔๖,๒๕๐	ไม่พุดจา	๑๑๔๙
แมงลักเขียว	๕๗๙	แม่เลี้ยง	๒๔๔	ไม่มีกิเลส	๗๓๙
แม่ฉั่นไค	๑๑๔๒	แม่วัวแดง	๑๐๙๓	ไม่มีแก่นสาร	๖๙๘
แม่ฉั่นนั	๑๑๔๓	แม่วัวหมัน	๘๗๓	ไม่มีโทษ	๖๙๘
แม่ฉอน	๑๑๔๒	แม่สามี	๒๔๕,๒๔๖,๒๕๐	ไม่มีประโยชน์	๗๑๕,๑๑๔๕
แม่ทัพ	๓๔๐	แมลง	๖๒๓	ไม่มีผล	๑๑๔๕
แม่นม	๒๔๔	แมลงภู	๖๓๕	ไม่มีระหว่าง	๗๐๗
แม่น้ำ	๒๔๔	แมลงภู	๖๓๖	ไม่มีสลัก	๗๑๘
แม่น้ำสุรณที	๒๗	แมว	๖๑๕,๑๐๘๐	ไม่มีสาระ	๖๙๘
แม่น้ำ ๖๘๑,๘๖๕,๑๐๕๖		แมวน้ำ	๖๗๔	ไม่มีเหลือ	๗๐๒
แม่น้ำกาเวรี	๖๘๓	โมกขธรรม	๖	ไม่ติดขัด	๗๑๘
แม่น้ำคงคา	๖๘๑,๖๘๒	โมฆะ	๗๑๕	ไม่แน่นอน	๑๑๔๕
แม่น้ำจันทภาค	๖๘๒	โมหะ	๑๖๘	ไม่เปื้อน	๖๙๗
แม่น้ำนัมมทา	๖๘๓	ไมตรีจิต	๑๖๑	ไม่ประจักษ์	๗๑๖
แม่น้ำเนรัญชรา	๖๘๓	ไม่โกง	๗๐๘	ไม่หนัก	๗๑๐

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ไม่เห็น	๑๑๕๔	ยกเว้น	๑๑๓๗	ยาดองเหล้า	๕๓๓
ไม่อิ่ม	๖๙๗	ยมทักคิฤषี	๑๐๙	ยาดตา	๓๐๖
ไม่อือเพื่อ	๑๗๒	ยมราช	๔๔,๙๗๔	ยาทาขอบตา	๓๐๖
ไม่ดีตพิณ	๑๔๔	ยมคีล	๔๔๔	ยาน	๓๗๕
ไม่ตะเคียน	๕๖๗	ยศ	๑๑๗	ย่านทราย	๕๗๔
ไม่ตะบอง	๑๐๙๙	ย่อ	๑๑๖	ยานที่ใช้คนหาม	๓๗๓
ไม่ถ่อ	๖๖๗	ยอด	๕๔๒,๕๙๓,๖๙๖	ยานพาหนะ	๑๐๗๓
ไม่ทูป	๓๗๔	ยอดเขา	๖๐๘	ย่านร้านค้า	๘๖๘
ไม่เทพทาโร	๕๖๘	ยอดภูเขา	๘๒๘	ยาพิษพิษงู	๖๕๕
ไม่เท้า	๑๙๖	ยอดมงกุฎ	๒๘๓	ยาม	๗๒
ไม่เท้าคนชรา	๔๔๓	ยอดเรือน	๒๑๙	ยามค้ำคื่น	๑๑๔๗
ไม่เนื้อหอม	๓๐๒	ยอมีรับ	๑๑๔๔	ยามเย็น	๑๑๕๕
ไม่ประดู่ลาย	๕๗๑	ย่อมมี	๑๑๕๔	ยามรักษาการณ์	๓๔๑
ไม่ประยงค์	๕๗๑	ยักษ์	๑๓	ยามหาวิกัฏ	๑๐๑๙
ไม่ปรู	๕๕๗	ยักษ์กุมภันท์	๓๑	ยามโหลธ	๔๕๙
ไม่ไผ่	๕๙๙,๖๐๐,๑๐๙๐	ยักษ์ผู้เป็นบริวาร...	๙๗๐	ยาย	๒๔๕
ไม่ยัดเพลลา	๓๗๕	ย่งยีน	๑๑๕๙	ยารักษาโรค	๓๓๐
ไม่รูกฟ้า	๕๖๔	ยัญ	๔๑๒	ยาว	๗๐๗
ไม่รัง	๕๖๒	ยัญจิว	๑๙๖	ยาสมุนไพรรักษาอุสกะ	๙๙๖
ไม่ล้มลุก	๕๔๐	ย่า	๒๔๕	ยาหยอดตาให้ดำสวย	๓๐๖
ไม่โลห	๕๕๖	ยาก	๘๙	ยิง	๗๔๔
ไม่โลหแดง	๕๖๔	ยากลำบาก	๑๐๔๐	ยั้ง	๔๑,๖๙๙,๗๐๓,๗๑๒,๗๑๑,๑๑๓๘
ไม่วัด	๑๙๖	ยางของต้นไม้	๓๐๒	ยินดี	๗๕๒
ไม่สน	๕๗๑	ยางทราย	๕๗๔	ยิ้มแยม	๑๗๕
ไม่สลักเพลลา	๓๗๔	ยางไม้	๕๘๖,๘๖๓,๙๖๑	ยี่โถ	๕๗๗
ไม่ศาละ	๕๖๒	ยางไม้ฉำฉา	๓๐๕	ยุค ๔	๘๘๒
ไม่สีฟัน	๔๔๒	ยางสน	๓๐๔,๓๐๖	ยุคทั้ง ๔	๗๙๙
ไม่สีไฟ	๔๑๙	ยาดอง	๕๓๓	ยุ่ง	๔๕๘
ไม่เสียบ	๓๙๓	ยาดองชนิดหนึ่ง	๘๗๘	ยุ่ง	๖๔๖
ไม่อโศก	๕๗๓	ยาดองดอกมะขาง	๕๓๓	ยุ่งยาก	๗๑๘
ยกย่อง	๗๕๒	ยาดองสุรา	๘๒๒		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ยุงหรือนาง	๘๖๒	รส	๘๔	ระดับหู	๒๘๔
ยุงให้แตกสามัคคี	๓๔๘	รสขม	๑๔๘	ระดูของผู้หญิง	๘๘๓, ๙๐๐,
ย้วยวน	๑๗๔	รสเค็ม	๑๔๘		๑๑๐๕
เย็น	๕๖, ๖๘	รสเปรี้ยว	๑๔๘	ระดูหญิง	๒๓๘, ๑๐๙๑
เยียววัว	๒๗๕	รสเผ็ด	๑๔๘, ๙๗๗	ระเบียง	๒๑๘
เยื่อหรือเส้นใย	๕๙๓	รสฝาด	๑๔๘, ๙๖๑	ระเบียงเรือน	๙๙๗
โยคะ ๔	๘๕๘	รสหวาน	๑๔๘, ๘๔๔, ๘๔๕	ระเบียบ	๑๑๒๐
โยชน์	๑๙๖	รองเท้า	๕๒๕	ระยะไต้ย่นเสียงโคร้อง	๑๙๖
โยนิ	๒๗๓	ร่องน้ำ	๑๐๑๑	ระยะเวลา	๑๑๒๗
รก	๒๓๙, ๗๑๙	ร่องรอย	๒๗๖, ๘๗๙, ๑๐๒๐,	ระลอก	๖๖๒
รูกฟ้า	๕๕๕, ๕๖๑		๑๐๔๓, ๑๐๘๙, ๑๑๐๕	ระหว้าง	๗๗๑, ๘๐๒,
รชคุณที่เกิดขึ้นตาม...	๘๘๓	ร้อนใน	๓๒๘		๑๐๕๙, ๑๑๕๐
รณรงค์	๓๙๙	ร้อนแล้ว	๗๔๓	ระหุ่ง	๕๖๖
รถขี่เล่น	๓๗๒	รอบด้าน	๗๙๙, ๑๑๔๕,	รักขาว	๕๘๑
รถที่ใช้ในสงคราม	๓๗๒		๑๑๗๑	รักดำ	๕๖๑
รถที่ไม่ใช้ในสงคราม	๓๗๒	รอบ ๆ	๑๑๔๕	รักแฉะ	๒๖๔, ๘๑๔
รถมงคล	๓๗๒	ร้อย	๔๗๔	รักษา	๗๕๔
รถเรณู	๑๙๔	รอย	๕๕, ๙๗๙	รังนก	๖๒๗
รถหุ้มหนังสือโคร้อง	๓๗๒	ร้อยกรอง	๑๐๓๕	รังู	๑๐๒๙
รถหุ้มหนังสือดาว	๓๗๒	ร้อยกว่า	๗๐๔	รัตนะ ๗ อย่าง	๔๘๙
ร่ม	๓๕๗, ๑๑๓๐	รอยเจิม	๙๔๕	รัตนะ	๑๙๕, ๑๙๖,
รม	๗๕๑	รอยเจิมที่หน้าผาก	๑๑๑๖		๔๘๙, ๘๙๕, ๑๐๖๒
รมเงา	๙๕๔	รอยเจิมหน้าผาก	๓๐๐	รับ	๗๔๔
ร่วง	๕๔๔	รอยตกกระดำงดำ	๙๔๕	รับใช้	๗๕๑
ร่วงโรย	๕๔๔	รอยไถ	๔๔๙	รัมภาทพธิดา	๒๔
รวดลาช	๙๙	รอยเท้า	๘๑๙	รัศมี	๖๔, ๘๘๔, ๙๕๔,
รวบรวม	๑๑๖	รอยย่นที่หน้าท้อง	๙๙๑		๘๖๙, ๘๗๓, ๑๐๓๐,
ร่วมกัน	๑๑๓๖	ระงับ	๗๔๙		๑๐๔๓, ๑๐๔๔, ๑๐๔๗,
ร่วมกับ	๑๑๓๖	ระดับของเสียง	๑๓๕		๑๐๕๖, ๑๐๘๖,
รวมเข้า	๗๔๒	ระดับเสียง	๑๓๗		๑๑๐๒, ๑๑๒๑
รส ๖ อย่าง	๑๔๘, ๘๐๔	ระดับเสียงร้อง	๑๓๑	รากบัว	๖๘๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
รากไม้	๕๔๙	จำเรียง	๗๕๒	รู้	๗๕๗
รากหญ้าแฝก	๖๐๑	ราวกะ	๑๑๔๓	รู้แล้ว	๑๑๑๐
รากหรือหัว	๕๙๓	ราวป่า	๕๓๙	เร่งรีบ	๑๑๔๘
รากะ	๑๖๓	รากี ๑๒	๑๐๕๑	เร็ว	๔๐
ราคา	๑๐๔๘	ราหู	๖๑	เร็วร้อน	๓๖
ร่างกาย ๑๕๑,๘๒๕,๘๒๗, ๘๘๐,๙๐๑,๙๒๔,๙๕๖, ๙๖๙,๑๐๑๗,๑๐๔๖, ๑๐๘๔,๑๐๙๙		รำข้าว	๔๕๔,๑๐๔๗	เรียง	๔๒๙
ร่างกายข้างขวา	๗๑๙	รำคาญใจ	๑๖๙	เรียงเป็นระเบียบ	๕๓๙
ร่างกายข้างซ้าย	๗๑๙	ริดสีดวงจมูก	๓๒๔	เรียราย	๗๒๐
ร่างกายที่ยังเคลื่อนไหว	๙๗๖	ริดสีดวงทวาร	๓๒๘	รื้อวาง	๑๐๙๔
รางน้ำ	๖๘๐	ริน	๖๔๖	รื้อ	๖๖๖,๑๑๑๘
รางพิน	๑๓๘	ริมฝีปาก	๒๖๒,๙๓๐,๑๑๐๖	รื้อไกลน	๖๖๘
รางวัล	๓๕๕	รีบ	๔๐	รื้อกราว	๑๑๓
ราชกุมาร	๙๐๗	รุ่งกินน้ำ	๔๙	รื้อน	๒๐๕,๒๐๖,๒๐๗, ๙๐๖,๙๑๙,๙๓๔, ๑๐๕๖,๑๐๖๐, ๑๐๖๕,๑๐๙๗
ราชกุมารี	๒๓๖	รุ่งเช้า	๑๑๕๒	รื้อนคั้ง	๔๕๘
ราชดัด	๕๖๕	รุ่งเช้า	๖๕	รื้อนจตุรมุข	๒๐๙
ราชธานี	๑๙๘	รู	๖๔๙,๖๕๐,๙๑๕, ๑๐๑๓,๑๐๙๒,๑๑๐๐	รื้อนจำ	๔๐๗,๑๐๑๑
ราชประปักษ์	๓๔๓	รูป	๙๔	รื้อนที่มุ่งหลังคา...	๒๐๙
ราชพฤกษ์	๕๕๒	รูปชั้น	๘๒๕	รื้อนปีกครุฑ	๒๐๙
ราชรถของพระอินทร์	๒๒	รูปฉาน	๘๒๕	รื้อนพักผ่อน	๒๑๔
ราชเลขา	๓๔๐	รูปทรง	๙๘๒	รื้อนพระสนม	๒๑๕
ราชสัมพันธ์มิตร	๓๔๓	รูปปั้น	๑๐๐๖	รื้อนไฟ	๒๑๔
ราชสีห์	๖๑๑	รูปพรรณสัญลักษณ์	๘๔๖	รื้อนมงแถบเดียว	๒๐๙
ราชองครักษ์	๓๔๒	รูปภพ	๘๒๕	รื้อนยอดเดียว	๒๐๙
ราตรี	๖๙	รูปร่างทรวดทรง	๑๑๓๓	รื้อยนต์	๖๖๖
ร้านค้า	๒๑๓	รูปร่างผิวพรรณ	๗๗๙	รื้อเล็ก	๖๖๘
ร้านสุรา	๒๑๒,๕๓๔	รูปร่างสัญลักษณ์	๗๗๙,๘๒๕	แรง	๔๑
ร้าย	๑๑๕๔	รูปศัพท์	๘๒๕	แรงงาน	๕๑๔
ร้ายกาจ	๑๖๗	รูปเหมือน	๕๒๙,๙๒๐, ๙๕๔,๙๙๓	แรงแด	๖๑๓,๑๐๙๒
		รูปารมณ	๘๘๘		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
แร่ดีบุก	๑๐๕๖	โรคหืด	๓๒๗	ลงภายใต้	๑๑๗๓
แร่ดีบุกดำ	๔๙๓	โรคหืด	๓๒๙	ลม	๓๗
แร่ธาตุ	๘๑๗	โรคอันตะ	๓๒๖	ลมที่ไหลเวียนไปตาม...	๓๘
แร่ธาตุที่เกิดบนภูเขา	๖๑๐	โรคอาเจียน	๓๒๗	ลมในกาย	๓๘
แร่	๕๒๐	โรคไอ	๓๒๙, ๑๑๒๕	ลมในท้อง	๓๘
โรค	๓๒๓, ๓๒๙, ๑๐๔๕, ๑๐๙๙	โรคเก็บของ	๒๑๓	ลมในร่างกาย	๓๘
โรคกลาก	๓๒๖	โรคครัว	๒๑๑	ลมในลำไส้	๓๘
โรคของข้าว	๔๕๔	โรคฆ่าสัตว์	๕๒๑	ลมปราณ	๙๔๖
โรคคัน	๓๒๖	โรงงาน	๒๑๒, ๙๐๖	ลมพัดขึ้นเบื้องบน	๓๘
โรคจุกเสียด	๘๘๑	โรคดื่มสุรา	๒๑๒, ๕๓๔	ลมพัดลงเบื้องล่าง	๓๘
โรคตาต้อ	๙๑๙, ๙๔๑	โรคบูชาไฟ	๒๑๔	ลมหายใจ	๙๔๖
โรคท้องร่วง	๓๒๘	โรคฝึกงาน	๒๑๒	ลมหายใจเข้า	๓๙
โรคเท้าช้าง	๓๒๖	โรคมหรสพ	๑๐๑	ลมหายใจออก	๓๘, ๓๙
โรคเท้าแตก	๓๒๕	โรงเรียน	๒๑๒	ลยะ	๖๗
โรคเท้าบวม	๓๒๖	โรงอาหาร	๒๑๐	ล้วงเลย	๔๑
โรคบวม	๓๒๗	โรรวมหานรก	๖๕๗	ล้อ	๓๗๓
โรคระบบทางเดินปัสสาวะ		ไร่	๔๔๗	ลอบ	๕๒๑
๓๒๙		ฤกษ์	๕๗	ล้อม	๗๔๕, ๗๔๖
โรคผอมแห้ง	๙๓๔	ฤดู	๗๗-๘	ล้อมรถ	๗๘๑, ๙๖๙
โรคภูมิแพ้	๓๒๔	ฤดูใบไม้ผลิ	๗๙	ละ	๗๕๔
โรคร้อนใน	๓๒๘	ฤดูใบไม้ร่วง	๗๙	ละมั่ง	๖๑๒, ๖๑๘
โรครา	๔๕๔	ฤดูฝน	๔๘, ๗๙, ๘๐	ละมั่ง	๙๑๑
โรคจริตสี่ดวงทวาร ๓๒๗, ๓๒๘		ฤดูร้อน	๗๙, ๘๐, ๙๕๕	ละมับ	๗๒๙
โรคเรื้อน	๓๒๙, ๑๑๒๐	ฤดูสระ	๑๑๒๔	ละของฝน	๔๙
โรคลงแดง	๓๒๕	ฤดูหนาว	๕๖, ๗๙, ๙๒๔	ละของ	๓๙๕
โรคลมจุกเสียด	๓๒๙	ฤดูเหม็นด์	๗๙, ๙๐๐	ละอาาย	๗๔๗
โรคลมบ้าหมู	๓๒๕	ฤดูยับลม	๗๙	ละเอียด	๗๐๔, ๗๑๖
โรคไล่เลื่อน	๓๒๖	ฤษีผู้รจนาคัมภีร์เวท	๑๐๙	ลักจั่นน้ำ	๔๔๓
โรคหวัด	๓๒๔	ฤษี	๔๐๙, ๔๓๓	ลักษณะ	๕๕, ๑๗๗, ๑๗๘,
โรคหอบ	๓๒๙	ฤษีผู้มีมวยผม...	๔๔๐		๑๐๒๐, ๑๑๗๕,
		ฤษีผู้อยู่ในป่า	๙๒๘		๑๑๗๖, ๑๑๗๙

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ลักษณะของสังขต...	๗๙๒	ลิม	๒๑๗	ลูกสะแก	๒๔๘
ลัทธิ	๑๖๑,๗๗๗-๘	ลิกซึ่ง	๖๖๙	ลูกสุนัข	๕๑๙
ลัทธิปาśัณณะ	๔๔๑	ลิกมาก	๖๖๙	ลูกหนัง	๓๑๖
ลับหลัง	๑๑๕๗	ลิ่งค์ของสัตว์	๘๘๗	ลูกหนี	๔๗๐
ลา	๕๐๒	ลุง	๒๔๕	ลูกเห็บ	๕๐,๑๐๑๒
ลาขนาดใหญ่	๖๗๓	ลูกกระเดือก	๒๖๓	ลูกอ้มทะ	๒๗๓,๑๐๙๒
ลางสังหรณ์	๔๐๑	ลูกกวาด	๔๖๒	ลูบไล้	๗๔๖
ลาดเขา	๖๐๘	ลูกกุญแจ	๒๒๒,๙๐๑	เล็ก	๗๐๔,๗๐๕
ลาน	๒๑๘	ลูกของนางทนุรากษส	๑๔	เล็ก ๆ น้อย ๆ	๑๐๔๗
ลาน	๔๗๔,๔๗๗	ลูกช่าง	๓๑๖	เลขานุการ	๓๔๘
ลานนวดข้าว	๔๕๔,๙๒๗	ลูกเขย	๒๔๗,๘๑๐	เลณธรรม	๖
ลานพ้อนรำ	๑๐๑	ลูกคลี	๓๑๖	เล่นหูเล่นตา	๑๗๔
ลามก	๖๙๙,๗๐๐	ลูกค้า	๔๗๐	เล็บ	๒๖๘
ลายลักษณะที่ฝ่า...	๗๘๑	ลูกจันทน์	๓๐๔	เล็บเหยี่ยว	๕๗๘
ล่า	๗๐๑	ลูกจ้าง	๕๑๔	เลว	๖๙๙,๗๐๐, ๑๑๕๔,๑๑๕๙
ล่าคอบ	๒๖๓	ลูกชาย	๒๔๐,๒๔๑	เล่ห์เหลี่ยม	๘๒๘
ล่าดวน	๕๗๗	ลูกดาล	๙๐๑	เล่ห์เหลี่ยมฉ้อฉล	๑๑๐๘
ล่าดับ	๔๒๙,๕๓๙,๙๙๖	ลูกเดือย	๔๕๐	เล็ก	๖๙๖,๘๔๓
ล่าดับคำพูดเก่า	๑๑๙๔	ลูกเต่า	๕๓๒	เลี้ยงดู	๗๔๖
ล่าตัน	๕๔๘,๘๕๑	ลูกทาส	๕๑๕	เลียด	๑๕๗,๒๘๑, ๙๒๓,๑๐๒๘
ล่าตัวงู	๖๕๔	ลูกไนไส้	๒๔๑	เลื่อย	๕๒๘,๙๖๘
ล่าโพง	๕๗๗	ลูกบอกล	๓๑๖	เล็ง ๔๗๘,๔๘๒,๔๘๓,๔๘๔	
ล่าราง	๖๘๓,๖๘๔	ลูกบาศก์	๕๓๒,๘๙๓	เล็งธนู	๘๖๓,๓๘๙
ล่าไส้ใหญ่	๗๙๑	ลูกพระอิศวร	๑๗	เล็งสำหรับใช้ดวง	๑๐๔๔
ล่าไส้	๒๗๑,๘๖๒	ลูกม้า	๓๖๙	เลหรือ	๑๑๓๙,๑๑๕๑
ลิขษา	๑๙๔,๑๙๕	ลูกศร	๓๘๘,๓๘๙,๘๘๕, ๙๖๘,๑๐๐๔,๑๐๔๙, ๑๐๕๐,๑๐๘๗	และฉันไค	๑๑๔๓
ลิ่ง	๖๑๓,๖๑๔,๑๑๐๕	ลูกศรอาบยาพิษ	๓๙๐,๙๕๙	โล่	๓๙๒,๙๖๓
ลิ่งค์และธาตุ	๘๑๘	ลูกศิษย์	๔๐๘	โลก	๑๘๖,๑๐๔๑
ลิ่งลม	๖๑๘	ลูกศกกา	๕๓๒	โลกนี้	๘๖,๑๐๘๙
ลิ่ง	๙๓๙				
ลิ่งรับรส	๒๗๙				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
โลกบาดาล	๖๔๙,๘๘๙	วัตถุแข็งกระด้าง	๙๘๖	วันปาฏิบพ	๗๒
โลกหน้า	๘๖,๑๐๘๙	วัตถุทรงกลม	๑๐๑๘	วันพยับฝน	๕๐
โลกาวินาส	๘๒	วัตถุทาน	๗๘๒	วันพຸ່งนี้	๑๑๕๕
โลกุตตรธรรม ๙	๙๑๘	วัตถุที่ควรวัด	๑๐๘๗	วันเพ็ญ	๗๓
โลเกศพรหม	๑๕	วัตถุที่ควรวัดให้สำเร็จ	๘๖๕	วันมะรืน	๑๑๕๕
โลภะ	๑๖๓	วัตถุที่แตกทำลาย	๙๙๒	วันแรกของปี	๗๒
โลเล	๗๑๒	วัตถุที่ถูกทาด้วย...	๙๕๙	วันแรม๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ๗๓	๗๓
โลหกุมภินรก	๖๕๘	วัตถุที่ถูกข้อมลี	๙๒๓	วันวาน	๑๑๕๕
โล่หนัง	๑๑๐๗	วัตถุที่มีความพินาศ	๑๐๑๗	วันเวลา	๗๔
โลหะ	๔๙๓	วัตถุที่มีรูมีช่อง	๙๑๕	วันอุโปสถ	๗๘๐
วงกบประตู	๒๑๗	วัตถุที่หยาบกระด้าง	๙๗๗	วัยเด็ก	๒๕๐
วงกลมของดวงจันทร์	๕๓	วัตถุประสงค	๗๖๖	วัยหนุ่ม	๒๕๐
วงจันทร์	๙๒๐	วัตถุสิ่งของ	๙๗๐,๑๑๐๔	วัยเด็กเป็นต้น	๑๐๗๙
วงค์	๓๓๒	วัตถุสีขา	๙๙๙	วัย	๔๙๕,๘๖๙
วงค์ตระกูล	๑๐๖๐	วัตถุสีแดง	๙๖๔	วักระทิง	๖๑๒
วจีสังขาร	๘๓๒	วัตถุหยาบ	๙๖๘	วัดดู	๗๘๕
วชิราวุธ	๒๔	วัตถุหยาบกระด้าง	๙๒๘	วัดโสภณารวิมาน	๒๑
วรรค	๖๓๒	วัตร	๔๓๐,๗๕๘	วา	๑๐๔๒
วรรณะ	๓๓๒	วัตรน้อยใหญ่	๔๓๑	ว่า...ดั่งนี้	๑๑๕๘
วรรณะผสม	๕๐๔	วัน ๑๕ ค่ำ	๗๓	วากยะ	๑๐๖
วรรณะแพศย์	๔๔๕	วัน ๒ ค่ำเป็นต้น...	๗๒	ว่าง	๖๙๘
วสวัตตีมาร	๔๒,๑๐๒๔	วัน	๖๘,๑๐๔๒	วาจา	๑๐๕
วอ	๓๗๓	วันขึ้น ๑๕ ค่ำ	๗๓	วาตั้ง	๒๖๙
ว่องไว	๔๐	วันคลุ้มฟักคลุ้มฝน	๕๐	วาตั้งของบุรุษ...	๘๘๕
วัจจกฐี	๒๑๒	วันดวงจันทร์เต็มดวง	๗๓	วานน้ำ	๕๘๔
วัจจมรรค	๒๗๔	วันดับ	๗๓	วานอน	๒๖๙
วัฏฏะ ๓	๑๐๑๘	วันดีถิ	๗๒	วามกฤษี	๑๐๙
วิณโรค	๓๒๓	วันตามจันทร์คติ	๗๒	วามเทวฤษี	๑๐๙
วัด	๒๐๖,๘๑๕	วันถัดไป	๑๑๕๕	วายน	๒๖๙
วัดร้าง	๙๕๖	วันที่ล่วงไปแล้ว	๑๑๕๕	วาระครั้งคราว	๘๓๗
วัตถุกาม	๘๒๖	วันนี้	๑๑๕๕	วาสนา	๗๗๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
วาสิฏฐฤๅษี	๑๐๙	วิเสสนะ	๗๘๗	เวลาเย็น	๖๘,๑๑๕๕
วาสุเทพ	๑๖	วิหค	๖๒๔	เวลารีบเร่ง	๑๐๗
วาหะ	๔๘๓	วิหาร	๘๕๗	เวลาเอี่ยมใส	๑๐๗
วิกลจวิต	๑๗๒	วีชนี	๓๑๖	เวลาเศร้าโศก	๑๐๗
วิจารณ์ปัญญา	๑๕๔	เวจจกฏี	๒๑๒	เวลาหวาดกลัว	๑๐๗
วิกิภิจน	๑๗๐	เวษยันตปราสาท	๒๑	เวลาไหน	๑๑๖๐,๑๑๖๑
วิชา ๓	๑๐๓๔	เวษยันต์ราชรถ	๒๒	เวลาอัศจรรย์	๑๐๗
วิชา	๕๒๘	เวตรณีนรก	๖๕๘	เวสสามิตตฤๅษี	๑๐๙
วิญญาณ	๙๒	เวทนา	๑๕๔	เวดล้อม	๗๔๕
วิทัตถิ	๑๙๕	เวทมนต์	๙๘๐	แว่น	๓๑๖
วิธีให้รู้	๗๖๐	เวที	๑๑๒๓	แว่นแคว้น	๑๘๙,๑๐๒๙
วิบัติ	๑๗๐	เว้น	๑๑๓๗	แววหางนกยูง	๖๓๕
วิบาก	๙๐,๙๕๒	เว้นเสีย	๑๑๓๗	โวหาร	๑๐๕
วิบากกรรม	๑๐๕๐	เว้นเสียแล้ว	๑๑๓๗	โวพจน์	๑๒๐
วิปาส	๗๗๖	เวปจิตตือสุร	๔๔	ศรัทธาความเชื่อถือ	๙๕๐
วิปัสสนา	๑๕๓,๘๓๑	เวร	๘๔	ศรี	๘๒
วิปัสสนาญาณ...	๗๙๔	เวลา	๖๖,๗๒,๗๔,๑๑๖๑	ศรีภรรยา	๒๓๔
วิมังสา	๑๕๔	เวลากล่าวคำพุดซ้า	๑๐๗	ศอก	๑๙๖,๒๖๘,๙๓๑
วิมาน	๒๑	เวลาโกรธ	๑๐๗	ศีตรู	๓๓๓,๓๔๔,๓๔๕,๘๔๓,๙๑๒,๑๐๗๗,๑๐๗๘,๑๑๒๒
วิมานของท้าวภูเวร	๓๒	เวลาโกลาหล	๑๐๗	ศีตรูของเทวดา	๑๔
วิมานของพระอินทร์ ๓	๒๑	เวลาไกลรุ่ง	๙๘๔	ศัพท	๑๒๘,๘๑๙
วิมุตติธรรม	๙	เวลาขณะเดียว	๘๕๕	ศัพทและเสียง	๘๔๙,๑๐๕๙
วิรติสังจะ	๘๐๐	เวลาจิตใจเบิกบาน	๑๐๗	ศัลแพทย์	๓๓๐
วิรติ	๑๖๐	เวลาชมชอบ	๑๐๗	ศีลตรา	๓๘๕,๙๖๖
วิราคธรรม	๘	เวลาเข้า	๖๘,๑๑๕๒	ศากยวงศ์	๓๓๖
วิวัฏฐธรรม	๘	เวลาดีใจ	๑๐๗	ศาลเจ้า	๒๐๗,๙๕๖
วิวาท	๓๑๘	เวลาดีเตียน	๑๐๗	ศาลา	๒๐๗,๙๓๕
วิสัย	๙๔	เวลานั้น	๘๖,๑๑๖๑	ศาลาน้ำดื่ม	๒๑๔
วิสัยญี	๑๗๓	เวลานี้	๑๑๔๐	ศาสตร	๗๙๘,๙๖๖
วิสุทธิเทพ	๘๔๒	เวลาพลบค่ำ	๑๐๒๗	ศิลปะ	๖๔ อย่าง
วิสุทธิธรรม	๙	เวลายาวนาน	๑๑๐๐		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ศิลปะ	๑๐๓๔	๑๐๙๘,๑๑๐๑,		สภาพที่จิตมีอา...	๑๐๓๕
ศิลปะการแสดง	๕๒๘	๑๑๖๑,๑๑๗๓,๑๑๗๔		สภาพที่จิตไม่สัดส่าย	๑๕๕
คิวนเทพบุตร	๑๖	สถานที่กักขังสัตว์...	๑๙๐	สภาพที่ตั้งอยู่...	๘๑๘
ศิระษะ	๒๕๖,๑๐๔๖,๑๐๒๘, ๑๐๙๓,๑๑๑๔,๑๑๙๘	สถานที่เกิด...	๘๐๑	สภาพปรกติ	๘๑๘,๑๐๙๑
ศิลปะ ๕	๔๔๔,๗๘๓	สถานที่ควรเอาชนะ	๓๗๙	สภาพเสมอกัน...	๙๒
ศิลปะ ๘	๔๔๔	สถานที่ซึ่งพระอริยะ...	๘	สภาวะธรรม ๗๘๔,๑๑๑๓,๑๑๖๑	
ศิลปะ	๔๓๐,๘๑๒	สถานที่เดินจงกรม	๒๑๓	สภาวะธรรมที่พ้นจาก...	๖
ศิลปะสิกขาบท	๔๓๑	สถานที่ที่เขา...	๙๘๔	สภาวะ	๑๗๗,๘๐๗,๙๑๑
ศิลปะองค์ ๘	๗๘๐	สถานที่ประชุม	๘๐๑	สภาวะที่เสื่อมสลายไป	๘๒๕
คิกสงคราม	๓๙๙	สถานที่พ้นจากความตาย	๗	สภาวะที่เสื่อมมา	๒๑
เศรำหมอง	๗๐๐	สถานที่พื่อนรำ	๑๑๒๓	ล้ม	๕๖๐
เศวตฉัตร	๓๕๘	สถานที่มีน้ำเป็นต้น...	๘๐๖	ล้มโอ	๕๗๗
เศษกระเป๋อง	๙๔๗	สถานที่ไม่มีจุดติของ...	๘	ล้มคบ	๗๖๙
เศษเสี้ยวเวลา	๘๗๔	สถานที่ไม่มีภัย	๘	ล้มควร	๗๑๕,๑๑๔๔,
เศษอาหาร	๔๖๗	สถานที่อยู่อาศัย	๗๙๓		๑๑๔๗
โศก	๕๕๓	สถานที่อันคักสิทธิ์	๙๕๖	ล้มณะ	๔๓๓
สกปรก	๒๒๔	สถานที่อาศัย	๑๑๓๐	ล้มณะ	๑๕๕
สกฤนา	๖๒๔	สถูป	๔๓๖	ล้มบัติ	๔๘๕,๗๒๘,๙๙๔
สกฤณี	๖๒๔	สถูปเจดีย์	๙๕๖	ล้มมุตติเทพ	๘๔๒
สงกา	๑๗๐	สนทนา	๗๕๕	ล้มอ	๕๖๙
สงฆ์	๖๓๒	สันเท้า	๒๗๗	ล้มอพิเภก	๕๖๙
สงบ	๗๔๙	สนาม	๒๑๘	ล้มอเร็ว	๖๖๖
สงบยิ่ง	๙๔๒	สนามรบ	๓๙๙	ล้มโอ	๕๗๗
สงสาร	๘๒๙	สนิทสนม	๗๖๙	ล้มันตจักษุ	๘๓๕
สัจจศัพท์มีอรรถ ๗	๖	สนุดศัพท์มีอรรถ ๖	๖	ล้มัย	๖๖
สดชื่น	๗๒๖	สปประมาท	๑๗๒	ล้มาชิกสภา	๔๑๔
สตรี	๒๓๐,๒๓๑	สப்பு	๙๒๗	ล้มาธิ	๑๕๕,๗๘๔
สติ	๑๕๘	สพรหมจารีบุคคล	๔๑๐	ล้มาบัติ	๑๐๔๐
สติปัญญา	๑๕๔	สภา	๒๑๐,๔๑๔	ล้ม่าเสมอ	๑๑๓๗
สถานที่	๑๘๖,๙๕๑,	สภาพ	๑๗๗,๘๖๑	ล้มี่	๕๖๖
		สภาพเดิม	๑๗๘	ล้มูก	๓๑๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สยดสยอง	๑๗๕	สลาก	๑๐๗๙	สะตือ	๑๐๕๘
สรณธรรม	๗	สวาน ๔๔๗, ๕๓๗, ๑๑๑๓		สะเดา	๕๗๐
สรรเสริญ	๗๕๒	สวานจิตรลดา	๒๓	สะท้าน	๗๑๒
สร้อย	๙๖๘	สวานนันทนะ	๒๓	สะเทือน	๗๑๒, ๗๑๓, ๗๔๔
สร้อยข้อเท้า	๒๘๗	สวานสาธารณะ	๕๓๗-๘	สะพาน	๑๘๙, ๙๙๖, ๑๐๘๓, ๑๑๐๐
สร้อยข้อมือ	๒๘๕	สวานหยม	๕๓๗	สะพานส่งน้ำ	๑๑๐๐
สร้อยไข่มุก	๒๘๕	สวาน ๔๘๕, ๘๑๙, ๘๔๓, ๘๔๕, ๘๔๖, ๘๗๔, ๑๑๖๓		สะโปก	๒๗๒
สร้อยคอ	๒๘๕, ๑๑๑๖	ส่วนข้างล่าง	๑๑๖๖	สะไม้	๘๗๗
สระ ๘ ตัว	๙๖๘	ส่วนเดียว	๔๑	สะสม	๗๐๑
สระกัณณมฤณะ	๖๗๙	ส่วนต่าง ๆ	๗๙๑, ๙๗๙, ๑๑๐๐, ๑๑๐๒, ๑๑๓๕	สะอาด	๖๗๐, ๖๙๘
สระกุนาละ	๖๗๙	ส่วนประกอบของจีวร	๒๙๖	สะเอว	๒๗๑, ๒๗๒
สระขุด	๖๗๗	ส่วนประกอบของรถ	๓๗๕	สะเอว	๒๗๖
สระฉัททันตะ	๖๗๙	ส่วนประกอบของเรือ	๖๖๘	ลักเท่าไร	๑๑๔๑
สระนันทา	๒๓	ส่วนภายใน	๑๑๖๖	ลักยวงค์	๑๐๐๑
สระน้ำ	๙๖๘	ส่วนล่าง	๑๑๗๔	ลักว่าเป็นปทปุรณะ	๑๑๘๗, ๑๑๘๙
สระน้ำขนาดใหญ่	๖๗๙	ส่วนหนึ่งของผาล	๘๒๘	ลักว่าให้เต็มบพ	๑๑๕๐, ๑๑๙๖, ๑๑๙๗
สระน้ำธรรมชาติ	๖๗๘	ส่วนหนึ่ง ๆ	๑๑๒๐	ลักกิเลส	๘๕๙
สระน้ำในอุทยาน...	๒๓	ส่วย	๓๕๕-๖	ลักข์	๑๔๒
สระน้ำเล็ก	๖๗๘	ส่วย	๖๙๓, ๖๙๔	ลักขยาจำนวนหนึ่ง	๘๗๑
สระน้ำสี่เหลี่ยม	๖๗๗	สวรรณค์	๑๐, ๘๖๙, ๙๑๑, ๑๑๑๙	ลักขาร	๗๗๒
สระบัว	๒๓, ๖๘๙	สวรรณค์ชั้นตรีทศ	๑๐	ลักเขป	๑๑๖
สระโปกขรณี	๒๓, ๖๗๗	สวรรณค์ชั้นตรีทิพย์	๑๐	ลักฆาตมหารก	๖๕๗
สระมันทากินี	๖๗๙	สวัสดี	๑๑๖๐	ลักหาริมทรัพย์	๗๑๑
สระรถการกะ	๖๗๙	สวาท	๕๘๐	ลักจจะ	๗๘๔
สระสี่หีบปาตะ	๖๘๐	สทธรรมิก	๔๓๘	ลักจธรรม	๖
สระอโนดาต	๖๗๙	สหาย	๓๔๖	ลักข์วมหารก	๖๕๗
สระรีระ	๑๕๑	สะเกิดไฟ	๓๕	ลักจอง	๖๖๘
สลบ	๑๐๘๗	สะครัย	๕๖๓	ลักบุรุษ	๒๒๘
สละ	๗๕๔				
สลักแอก	๔๔๙				
สลัดไค	๕๘๗				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
สตร์วี	๒๓๐,๒๓๑	สันติธรรม	๙	สายน้ำในอากาศ	๒๗,๖๗๙
สัตรี	๙๓,๖๑๗,๘๑๖, ๘๔๒,๙๔๖,๑๐๐๗, ๑๐๕๒,๑๐๘๕	สันติบาล	๓๔๗	สายปะคำมุก	๒๘๕
สัตรี ๔ จำพวก	๗๔๑	สันมือ	๒๖๖	สายน้ำมันทาากินี	๒๗
สัตรี ๔ เท้า	๖๒๐	สันหลังคา	๒๒๓	สายน้ำสุรนท์	๒๗
สัตรีดิรัจฉาน	๖๔๘	สัปป	๓๖๕	สายผ้า	๒๙๔
สัตรีดุร้าย	๑๐๖๖	สัปปหงก	๑๗๖	สายพันธุ์	๖๓๒
สัตรีต่อ	๕๒๐	สัปปัญญตญาณ	๗๙๔,๘๐๕	สายพิน	๘๘๒
สัตรีที่เกิดขึ้นมีร่าง...	๗๔๑	สัปปัญญ ๕	๑	สายฟ้า	๔๘,๘๗๑
สัตรีที่เกิดจากไข่	๗๔๑, ๑๐๔๗	สัปปัญญะ	๑๕๔	สายยู	๒๑๗
สัตรีที่เกิดจากน้ำเน่า	๗๔๑	สัปปัตติจักร	๗๘๑	สายรัดกลางตัวช้าง	๓๖๕
สัตรีที่เกิดจากมดลูก	๗๔๑	สัปปัส	๙๔	สายรัดเอวสตรี	๘๑๓
สัตรีที่เกิดมา	๗๘๙	สัปปอรสูร	๑๔	สายสะอึ่ง	๒๘๗
สัตรีที่ร้องเสียงต่าง ๆ	๑๓๓	สัปปมาทิกฐิติ	๑๕๔	สารถี	๓๗๖
สัตรีนรก	๖๕๘	สัปปตทิกฐิติ	๘๒๙	สารบัญญัติ	๑๐๙๗
สัตรีในครรภ์	๙๔๔	สากดำข้าว	๔๕๕	สารปรอท	๔๙๓
สัตรีปีก	๑๐๕๐,๑๐๗๙	สาเก	๕๗๐	สารหนูและ...	๔๙๓
สัตรีมีลมปราณ	๔๐๗	สาคร	๖๕๙	สารอาหาร	๙๔๓
สัตรีร้าย	๖๑๓,๙๓๔	สาบ	๗๕๙	สาวน้อย	๒๓๑
สัตรีเลี้ยง ๔ เท้า	๑๑๑๑	สาบาน	๑๑๗	สาวิตตีฉันท	๔๑๖
สัตรีเลี้ยง	๖๒๐	สามเณร	๔๔๐	สารสัน	๙๙๓
สัตรีเลี้ยงสี่เท้า	๑๐๔๕	สามอุบาย	๓๔๘	สำหรับ ๓ ชนิด	๖๙๐
สัตรีโลก	๙๓,๗๘๘,๑๐๔๑, ๑๐๙๙,๑๑๐๓	สามะเวท	๘๓๙	สำหรับ	๖๘๙
สัน	๗๐๘	สามัญ	๗๑๘	สำหรับไขปลา	๖๙๐
สัน	๗๑๒,๗๔๔	สามี	๒๔๐,๘๑๐,๙๔๙, ๙๗๔,๑๐๔๑,๑๐๖๖, ๑๐๘๔,๑๑๒๒	สำหรับดิลพีชะ	๖๙๐
สันดานของตน	๑๐๔๐	สามีของนางสุชา	๑๘	สำหรับปนกะ	๖๙๐
สันโดษ	๘๗	สำย	๗๑๒,๗๑๓	สำหรับเมล็ดงา	๖๙๐
สันตธรรม	๖	สายธนู	๓๘๘,๗๘๗	สำหรับสังชะ	๖๙๐
		สายธารา	๕๐	สาเหตุ	๘๔๘
		สายน้ำ	๑๐๙๕	สาเหตุ	๕๓๓,๑๑๑๓
				สาเหตุ	๕๒๕,๙๑๙
				สำนวน	๑๐๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ลำดับ	๗๐๕	สิ่งที่ลอยขึ้นไป	๑๐๗๕	ลีลา	๖๐๕
ลำดับ	๗๔๘	สิ่งที่หล่น	๑๐๗๖	ลีว	๓๙๓
ลำดับ	๕๖๕	สิ่งที่เห็นได้ง่าย	๙๙๘	ลีวธรรม	๗
ลำดับ	๔๙๔	สิ่งน่ากลัว ๑๖๖,๑๖๗,๙๒๘		ลี	๘๒๕,๙๖๑
สิ่งกีดขวาง	๕๐,๕๑	สิ่งน่าปรารถนา ๔๖๙,๑๐๖๗		ลีข้าง	๒๖๔
สิ่งของ	๙๘๔	สิ่งปกป้อง ๙๔๘		ลีขาว ๙๕,๘๙๗,๑๐๕๓,	
สิ่งของประมาณ...	๑๐๓๒	สิ่งประเสริฐ ๑๐๖๒		๑๐๖๘,๑๐๗๐,๑๐๗๓	
สิ่งของสำหรับชาย	๔๗๑	สิ่งไม่คาดคิด ๗๔๐		ลีเขียว	๙๗
สิ่งเดียวกัน	๙๑๖	สิ่งรบกวน ๗๖๕		ลีเขียวคราม ๙๖,๘๓๙	
สิ่งโต	๖๑๑	สิ่งสูงสุด ๑๑๑๔		ลีเขียวใบไม้ ๙๗,๘๖๙,๑๐๑๖	
สิ่งทิ้งปวง	๑๐๒๖	สิ่งเสพติด ๕๓๓		ลีเขียวเหลือง ๙๘	
สิ่งทั้งหมด ๗๘๖,๑๐๖๘		สิ่งหลุดพ้นไป ๑๐๑๓		ลีคล้ำ ๙๖	
สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ๒๕๔		สิ่งเหมือนกัน ๙๑๖,๑๑๗๘		ลีโคโรจนะ ๙๘	
สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ๑๐๗๗		สิ่งไหน ๑๑๓๙		ลีชมพู ๙๗	
สิ่งที่เกิดในฤดูอัปลม ๙๘๕		สิ่งอันน่าปรารถนา ๙๒๙,		ลีต่าง ๙๙	
สิ่งที่เขารู้จัก ๙๓๖		๙๖๓		ลีดำ ๙๖,๑๐๐๐,	
สิ่งที่ควรเอาชนะ ๑๐๒๒		สิ่งอาคัย ๙๙๒		๑๐๐๕,๑๐๒๓	
สิ่งที่ติดข้องอยู่ ๑๐๓๙		สิ่งอื่น ๘๐๒,๘๔๓,๘๕๐,		ลีดำคล้ำ ๙๙	
สิ่งที่ถูกกล่าวถึง ๑๐๗๕		๙๙๒,๑๐๖๙		ลีดำนิล ๙๖	
สิ่งที่ถูกกิน ๑๐๐๕		สิ้นกับ ๘๒,๑๐๕๑		ลีแดง ๑๐๒๘	
สิ่งที่ถูกคว่ำ ๑๐๗๖		สิ้นกาลนาน ๑๑๓๖		ลีแดง ๙๕,๙๑๑,๙๒๓,๑๑๑๙	
สิ่งที่ถูกรวมกัน ๑๑๓๔		สิ้นค้า ๔๗๑		ลีแดงระเรื่อ ๙๘๑	
สิ่งที่ถูกรู้ ๙๖๔		สิ้นจ้าง ๓๕๕,๓๕๖		ลีแดงสด ๙๘๑	
สิ่งที่ทำแล้ว ๙๙๗		สิ้นเชื้อ ๔๗๑		ลีแดงอ่อน ๙๗,๙๘	
สิ่งที่ทำให้กลัว ๙๙๐		สิ้นน้ำใจ ๓๕๕		ลีตองอ่อน ๙๘	
สิ่งที่ทำให้ดีแล้ว ๙๓๘		สิ้นบน ๓๕๕,๓๕๖		ลีที่ผสมกัน ๙๖	
สิ่งที่น่าปรารถนา ๙๗๔		สิ้นเนา ๑๗๓		ลีเทาดำ ๙๖	
สิ่งที่บุคคลถึง ๙๓๗		สิ้นสุด ๙๑๒		ลีเทาอม ๙๖	
สิ่งที่มองเห็น ๘๖,๑๐๗๘		สิ้นสุดกลางวัน ๖๘		ลีน้ำตาลแดง ๙๘	
สิ่งที่มีอยู่ตลอดไป ๑๘๙		ลีริ ๘๒		ลีนิล ๙๖	
สิ่งที่มีอยู่ในนิคม ๑๐๑๕		ลีริมงคล ๓๘๕		ลีปานเย็น ๙๕	

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ลีมีลีขาวเป็นต้น	๗๘๗	ลูวีรเทพบุตร	๒๓	เสาผูกข้าง	๓๖๔
ลีลวัตร	๑๐๙๑	ลูง	๗๐๘, ๑๑๕๒	เสาระเนียด	๑๐๐๖
ลีลาย	๙๙	ลูงสุด	๖๙๔, ๖๙๕,	เสาเว็อน ๒๒๐, ๙๖๑, ๑๐๔๘	
ลีสร	๗๗๙		๖๙๖, ๖๙๙	เสาหลักเมือง	๑๑๐๑
ลีสำหรับย่อม...	๑๐๐๙	ลูงใหญ่	๑๑๕๒	เสาะหา	๗๕๓
ลีเสียด	๕๖๗	ลูงๆ ต่ำๆ	๗๒๐	เสียง ๗ ชนิด	๑๓๒
ลีเหมือนดอกจิว	๙๘	ลูญ	๖๙๘	เสียง	๙๔, ๑๒๘, ๑๓๐,
ลีเหลือง ๙๗, ๘๓๙, ๑๐๐๘		เส้นด้าย	๕๒๓, ๘๗๘, ๘๘๒	๗๔๗, ๘๙๙, ๙๓๙, ๙๖๘	
ลีเหลืองเจือแดง...	๓๐๓	เส้นประสาท	๒๗๙	เสียงกลมกล่อม	๑๒๙
ลีเหลืองอ่อน	๙๖	เสนหา	๑๗๓	เสียงกลาง	๑๓๕-๖
ลีบ	๗๕๓	เสนห์ของหญิง	๑๐๘๗	เสียงก้อง	๑๑๘, ๑๐๘๑
ลูก	๗๔๕	เส้นเอ็น	๑๕๗	เสียงก้องกังวาล	๑๒๙
ลูกร	๖๑๗	เสนาบดี	๓๔๐	เสียงชัน	๑๓๐
ลูกล้วน	๗๔๓	เสนียดจัญไร	๔๐๑	เสียงขับ	๑๓๐
ลูขุม	๗๐๔	เสนียง	๓๘๐	เสียงขับร้องเป็นจังหวะ	๑๓๗
ลูนิสา	๒๔๘	เสนียด	๕๖๕	เสียงครวญ	๑๓๗
ลูดทาง	๒๐๒	เสนหะ	๒๘๑, ๘๑๗	เสียงครวญเบาๆ	๑๓๕-๖
ลูดท้าย	๗๑๔, ๗๑๕	เสนมอ	๕๒๙, ๕๓๐	เสียงคันธาระ	๑๓๒
ลูทธิธรรม	๙	เสนมอเหมือน	๔๗๘	เสียงโคร้อง	๑๓๒
ลูทัตสนวิมาน	๙๙๘	เสนมียน	๓๔๘	เสียงนัซชะ	๑๓๒
ลูธัมมาศาลา	๒๑	เส็ริจ	๗๔๘	เสียงชัดเจน	๑๒๙
ลูธาโกชน ๒๕, ๙๗๖, ๑๐๕๒		เสลด	๒๘๑	เสียงข้างร้อง	๑๑๙
ลูนัซ ๕๑๙, ๘๐๘, ๑๑๑๙		เส็วียนผ้า	๔๕๘	เสียงข้างร้อง	๑๓๒
ลูนัซจิงจอก	๘๙๔	เสา	๓๖๔	เสียงดั่งลั่น	๑๓๒
ลูนัซบ้ำ	๕๑๙	เสากระโดงเรือ	๖๖๖	เสียงต่ำ	๑๓๖, ๑๓๗
ลูบิน	๑๗๖	เสากระโดงเรือ	๙๓๑	เสียงเหวตะ	๑๓๒
ลูพรรณิการ	๕๗๕	เสาเขื่อน	๒๐๔	เสียงนกกระเรี่ยนร้อง	๑๓๒
ลูรเชฎฐพรหม	๑๕	เสาค้ำ	๒๒๓	เสียงนกดูเหว่าร้อง	๑๓๒
ลูริยะ	๖๒	เสาตะลุง	๓๖๔	เสียงนกยูงร้อง	๑๑๙, ๑๓๒
ลูรา ๕๓๓, ๘๒๒, ๘๗๖		เสาบูชาขัณ	๔๑๙	เสียงนิสาทะ	๑๓๒
ลูวรรณ	๔๘๐	เสาประตู	๒๑๗	เสียงประสาน	๑๓๗

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
เสียงปัญญาชะ	๑๓๒	เสียงที่ ๑๖	๘๗๔	หงอนนกยูง	๘๗๒
เสียงเป็นจิ้งหะ	๑๓๗	เสียง	๒๙๔	หงอนสัตว์	๑๐๘๕
เสียงผู้มีปัญญาร้อง	๑๓๒	เสียงก	๒๙๔	หญ้า ๖๐๒, ๖๐๓, ๘๑๔	
เสียงแผ่วเบา	๑๓๗	เสียงเกราะ	๒๙๔, ๓๗๗,	หญ้ากับแก้	๔๕๐
เสียงแพะร้อง	๑๓๒		๓๗๘, ๘๖๓	หญ้าเขียววู	๕๘๓
เสียงไพเราะ	๑๒๙	เสียงโคร่ง	๖๑๑, ๘๙๖, ๘๙๖	หญ้าคา	๖๐๒, ๑๐๗๙
เสียงฟ้าร้อง	๔๙	เสียงดาว	๖๑๑	หญ้าโคกกระสุน	๕๘๓
เสียงมัจฉิมะ	๑๓๒	เสียงม	๘๙	หญ้าวงช้าง	๕๗๙
เสียงม้าร้อง	๑๑๙, ๑๓๒	เสียงลำแพน	๔๕๕, ๘๙๗	หญ้าปากกา	๕๙๙
เสียงมีงศ์ ๘	๑๒๙	เสียง	๓๗, ๖๔	หญ้าฝรั่ง	๑๔๗, ๓๐๓
เสียงเมฆคำราม	๔๙	เสียงจันท์	๕๔, ๘๑๗	หญ้าพันธุ์	๕๘๓
เสียงไม้เครือพรว้า	๑๒๙	เสียงแดด	๓๗, ๖๔, ๑๐๔๕	หญ้าแพรก	๕๙๙
เสียงไม้ไผ่เสียดสีกัน	๖๐๐	เสียงสว่าง	๓๗, ๖๔,	หญ้าแพรกขาว	๕๙๙
เสียงร้อง	๑๓๐, ๑๐๙๖		๑๐๑๖, ๑๐๔๓	หญ้าเลา	๑๑๒๕
เสียงร้องเพลง	๑๓๐	เสียงอรุณ	๖๕	หญ้าหนวดแมว	๕๗๘
เสียงลุ่มลึก	๑๒๙	เสียงอรุณยามเช้า	๙๘๑	หญิงขี่โกง	๒๓๓
เสียงวุ่นวาย	๑๓๐	เสียงตีผ้า	๓๗๐	หญิงคณิกา	๒๓๓
เสียงสละสลวย	๑๒๙	เสียง	๔๗๔, ๔๗๗	หญิงคนทรง	๒๓๖
เสียงสะท้อน	๑๑๘	เสียง	๕๖๕	หญิงงามเมือง	๒๓๓
เสียงสูง	๑๓๖, ๑๓๗	เสียงวงหา	๗๕๓	หญิงชู้	๒๓๘
เสียงสูงสุด	๙๐๔	โสคันธิกะ	๔๗๕, ๔๗๗	หญิงชื้อสัดย์ต่อสามี	๒๓๔
เสียงเสนาะโสด	๑๒๙	โสดาปัตติมรรค	๘๘๘	หญิงดี	๒๓๔
เสียงหวาน	๑๓๗	โสด	๑๕๐	หญิงต้องการสามี	๒๓๒
เสียงหอม	๑๓๐	โสภณี	๒๓๓	หญิงตั้งครรภ์	๒๓๙
เสียงเห่า	๑๓๐	โส	๖๗๐	หญิงนักฟ้อน	๘๗๖
เสียงโห่ร้อง	๘๙๙	โสให้เต็มบาท	๘๐๑	หญิงในปฐมวัย	๒๓๑
เสียงอื้ออึ้ง	๑๓๐	โสเดือน	๖๗๕	หญิงในราชตระกูล	๒๓๖
เสียงอุสสะ	๑๓๒	หงส์	๖๒๖, ๖๔๖	หญิงบำเรอ	๒๓๒
เสียงม	๔๔๗	หงส์ดำ	๖๔๔	หญิงประเสริฐ	๒๓๐, ๒๓๔
เสียงสติ	๑๗๒	หงส์ทองฉัตรฐ	๖๔๗	หญิงผู้อยู่ในอำนาจ	๘๗๓
เสียงที่ ๑๖ ของ...	๕๓	หงอน	๖๓๔	หญิงแพศยา	๒๓๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
หญิงมีขี้	๒๓๔	หนังสือข่าวสาร	๑๑๓	หมอดูหญิง	๒๓๖
หญิงมีระดู	๒๓๘, ๒๓๙	หนังหย่อนยาน	๙๙๑	หม้อตักน้ำจากบ่อ	๕๒๔
หญิงมีลูกแล้ว	๒๓๕	หนังหุ้มรางพิณ	๑๓๘	หมอน	๓๑๑
หญิงมีเสน่ห์	๒๓๑	หนังหุ้มอวัยวะเพศ	๒๓๓	หม้อนมน	๔๙๙
หญิงแม่มดหมอผี	๒๓๖	หน้า	๒๖๐	หม้อน้ำ	๔๕๗
หญิงแม่สื่อ	๒๓๖	ขนาด	๕๙๐	หม้อน้ำเต็ม	๓๕๙
หญิงไม่ดี	๒๓๓	หน้าต่าง	๒๑๖-๗	หม้อผ้าตัด	๓๓๐
หญิงรักษาตระกูล	๒๓๔	หน้าที่	๗๗๒, ๑๐๐๔	หมั้นโถ	๔๖๓
หญิงรับใช้	๒๓๖	หน้าผา	๖๐๘	หมาก	๕๖๔
หญิงสาว	๒๓๑	หนาม	๙๑๒	หมากเม่าควาย	๕๖๑
หญิงสาวในปฐมวัย	๘๗๗	หน้ามุขประตู	๒๐๕	หมากรุก	๕๓๒
หญิงหนีตามขู้	๒๓๒	หน้าอกผู้หญิง		หมากหอมควาย	๕๖๑
หญิงหม้าย	๒๓๕	หนี	๔๗๑	หมาจิ้งจอก	๖๑๕
หญิงหาสามีเอง	๒๓๕	หนีสิน	๑๑๒๓, ๑๑๒๙	หมาไน	๖๑๕
หทัย	๑๕๒	หนึ่ง	๗๑๗	หมาป่า	๖๑๑
หนทาง	๙๔๐, ๙๙๕, ๑๐๕๗, ๑๑๐๑	หนึ่งโกสะ	๘๑๑	หมามूंย	๕๘๒
หนวด	๒๕๙	หนึ่งอาพหกะ	๑๑๒๔	หมี	๖๑๒, ๑๐๒๕
หน่อ	๕๙๓	หนู	๖๑๘	หมีควาย	๖๑๒
หนอกคอโค	๔๙๗	หมดความรู้สึกรัก	๑๗๓	หมีดำ	๖๑๒
หนอกวัว	๘๗๙	หมดจด	๖๙๘	หมีน	๔๗๔, ๔๗๗
หน่อเกลือ	๔๖๑	หมดไป	๗๖๓	หมีด	๓๙๓
หน่อของไม้	๙๐๗	หมดสติ	๑๗๓, ๑๐๘๗	หมี	๖๑๗
หนอง	๖๗๘	หมวก	๒๙๓	หมี	๖๒๙, ๖๓๐, ๖๓๑, ๖๓๒, ๗๗๗-๘, ๘๖๓,
หนองบัว	๖๘๙	หมวกเกราะทอง	๒๙๓		๙๐๔, ๙๒๗, ๙๓๑, ๙๔๑, ๙๔๗, ๙๔๙, ๙๖๖, ๑๐๐๘,
หน่อที่งอกจากหัว	๕๔๙	หมวด	๑๐๘๐		๑๐๕๐, ๑๐๕๗, ๑๐๘๐,
หนอน	๖๒๓	หมวดหมี	๑๑๖, ๑๑๒๘		๑๐๘๔, ๑๐๙๒, ๑๐๙๙,
หน่อไม้	๕๔๓	หม้อ	๓๒๙		๑๑๐๔, ๑๑๒๘
หนัก	๔๑	หม้อ	๔๕๖, ๔๘๓, ๘๕๓		
หนัง	๑๕๗, ๙๒๔, ๑๑๐๙	หมอก	๕๖		
หนังสัตว์	๔๔๒	หมองู	๖๕๖	หมีคณะ	๑๐๗๗, ๑๑๐๗, ๑๑๒๕

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
หมู่คนผู้มีความ...	๗๙๒	หลัง	๒๗๐	หอยสังข์ใหญ่	๖๗๖
หมู่ชนผู้มีศิลปะ...	๑๐๒๑	หลังคา	๒๑๘,๙๔๑,๑๑๐๔	หอรบ	๑๑๒๖
หมู่เทวดา ๓๐ อังค์	๑๑	หลาน	๒๔๐,๒๔๖,๒๔๗	ห่อหุ้ม	๗๔๕,๗๔๖
หมู่นายช่าง	๕๐๔	หลายครั้งหลายคราว	๑๑๓๗	หัตถาจารย์	๓๖๘
หมู่บ้าน ๒๒๕,๙๙๓,๑๑๐๗		หลายประการ	๗๒๐	หั่ว	๒๕๖,๕๔๙
หมู่บ้านของคน...	๑๐๘๑	หลายประเภท	๗๒๐	หั่วคำ	๖๘
หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว	๒๒๖	หลายอย่าง	๗๑๗	หั่วใจ	๘๕๒
หมู่ป่า	๑๑๑๕	หลาว	๓๙๓,๓๙๔, ๑๐๘๗,๑๑๑๕	หั่วเชื้อสุรา	๕๓๓
หมู่พล	๘๒๔	หลุม	๖๕๐,๙๓๑,๑๑๒๕	ห้วนม	๒๗๐
หมู่ภิกษุ	๑๐๕๐	ห้วงน้ำลึก	๖๗๗	ห้วนปันไฉ	๘๖๒
หยงไม่ถึง	๖๖๙	ห้วนไฉ	๗๑๒,๗๔๔	ห้วนฝือก	๕๙๘
หยากเยื่อ	๒๒๔	หว่า	๕๔๗	ห้วนมัน	๕๙๘
หยาดน้ำ ๖๖๐,๑๐๙๖,๑๑๑๕		หอก	๓๖๖,๓๖๗,๑๐๕๒	ห้วนเมือง	๑๙๙,๒๒๕
หยาบ	๗๑๑	หอกสำหรับแทงเท้า..	๓๖๖	ห้วนเมืองใหญ่	๑๙๘
หยาบ	๗๑๔,๙๗๘	หอกสำหรับแทงหูช้าง	๓๖๗	ห้วนเมืองใหญ่แห่ง...	๒๐๐-๑
หรดาล	๔๙๓	หอคอย	๒๐๔	ห้วนพนักงาน	๓๔๓
หระเทพ	๑๗	ห้อง	๒๑๔,๙๔๔	ห้วนไหล่	๒๖๔
หริเทพ	๑๖	ห้องโถง	๒๑๐	หากว่า	๑๑๔๗
หรือ	๑๑๓๘,๑๑๓๙	ห้องนอน	๒๑๔	ห่าง	๗๐๗
หรือเปล่า	๑๑๕๑	หอยฉิน	๒๑๐	ห่างไกล	๗๑๔
หรือเปล่าหนอ	๑๑๕๘	หอยประชุม	๑๑๐๑	ห่างตา	๒๖๑,๑๑๑๖
หรือไม่	๑๑๓๘	หอยประชุมของ...	๒๑	ห่างไถ	๔๔๙
หรือว่า	๑๑๓๘	หอมแดง	๕๙๕	ห่างธนู	๘๖๕
หลงไหล	๗๒๙	หอยกาบ	๖๗๖	ห่างนก	๖๓๕
หล่น	๗๕๑	หอยขม	๖๗๖	ห่างนกขลุ่ย	๘๖๓,๑๐๘๕
หลอกหลวง	๗๓๗	หอยโข่ง	๖๗๖	ห่างม้า	๓๗๑
หลอดคอค	๒๖๓	หอยท้าวไป	๖๗๖	ห่างลูกศร	๓๙๐
หลัก	๓๙๓	หอยนางรม	๖๗๖	ห่างสรรพสินค้า	๘๖๘
หลักการ	๑๖๑	หอยสังข์	๘๖๔,๙๖๘	ห่างสัตว์	๓๗๑
หลักฐานอ้างอิง	๙๕๒	หอยสังข์เล็ก	๖๗๖	ห่างเสื่อ	๖๖๖
หลักบุญชายัญญ	๑๑๐๑			หาบ	๔๘๑,๑๑๑๒

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ท่าฝน	๕๐	๘๖๘, ๘๗๐, ๘๗๘, ๘๘๔,		เหล็กแหลม	๕๒๘
ห้าม	๑๑๕๒	๘๑๓, ๘๕๑, ๘๕๖, ๘๗๙,		เหล็กแหลม	๘๙๔
หายไป	๑๑๕๔	๘๘๒, ๑๑๐๐, ๑๑๐๑,		เหลา	๗๕๐
หาหาเทพบุตร	๒๔	๑๑๒๒, ๑๑๒๕, ๑๑๒๗,		เหล้า	๕๓๓, ๘๖๙
หิน	๖๐๕	๑๑๓๒, ๑๑๔๕,		เหล้ากย	๒๔๐
หินเชิงบันได	๒๒๐	๑๑๘๘, ๑๑๙๗		เหล็ยม	๑๑๐๒, ๑๑๒๐
หินฝนทอง	๕๒๘	เหตุใกล้ผล	๘๒	เหล็ย	๗๑๒
หินลับมีด	๕๒๘	เหตุทั่วไป	๙๗๓	เหล็ยเกิน	๗๗๑
หิมะ	๕๖, ๘๒๔	เหตุที่ทำให้มีคำพูด	๙๗๓	เหล็ยเชื่อ	๗๗๒
หิรัญญคัพภพรหม	๑๕	เหตุที่ให้ความตาย	๘๒๒	เหล็ยเดน	๗๑๒
หิริ	๑๕๘	เหตุปัจจัย	๘๒๕, ๘๒๗	เหล็ยบ	๖๔๕
หิว	๗๕๖	เหตุแห่งเกิดขึ้น	๙๐๐	เหล็ยเฟือ	๗๑๒
หีบ	๓๑๗	เหตุอาเพศ	๔๐๑	แหว	๖๐๘
หีบไม้	๕๒๔	เห็นแก่ตัว	๑๖๘	เหี้ย	๖๒๒
หีนกระหาย	๑๖๓	เหนียมอายเคอะเขิน	๑๗๔	เหี้ยวแห้ง	๕๔๔
หุ่	๕๒๓, ๑๐๐๖	เหมาะสม	๑๑๔๔, ๑๑๔๗	แห	๕๒๑
หู	๑๕๐, ๘๓๕, ๑๐๖๔, ๑๑๒๐	เหมือง	๑๐๙๗	แหน	๖๙๐
หูก	๕๒๓	เหมื่อน	๑๑๔๒	แหนบ	๕๒๗
หูภาชนะ	๑๕๐	เหมื่อนกัน	๕๒๙, ๕๓๐,	แหล่งน้ำในอากาศ ๓	๒๗
หูหูเทพบุตร	๒๔	๘๒๒, ๘๒๒		แหลม	๓๙๓, ๓๙๔
เหง้า	๕๔๙, ๕๙๓	เหมื่อนกับ	๑๑๓๖	แห้ว	๕๙๒
เหง้าในดิน	๕๔๙	เหยียดหยาม	๑๗๒, ๗๕๖	แหวน	๒๘๖
เหง้าบัว	๖๘๗, ๖๘๘	เหยี้ยว	๖๓๗	แหวนตรา	๒๘๗
เหงื่อ	๑๐๕๐, ๑๐๘๘	เหยี้ยวแดง	๖๔๓	แห้วหมู	๕๙๙
เหงื่อไคล	๙๕๕	เหยี้ยวนกเขา	๖๓๗	โหดร้าย	๑๖๗
เห็ด	๕๙๓, ๑๑๓๐	เหยือก	๔๔๓	โหนก ๒ ก้อนบน...	๓๖๓
เหตุ ๖	๙๗๓	เหยือกน้ำ	๓๕๙	โหร	๓๔๗
เหตุ	๘๑, ๗๗๗-๘, ๗๗๙,	เหรัญญิก	๓๔๓	โหราศาสตร์	๑๑๐
	๗๘๔, ๗๘๕, ๘๐๑, ๘๐๒,	เหล็ก	๔๙๓, ๘๖๖	ใหญ่	๗๐๐, ๗๐๑, ๑๑๕๒
	๘๑๕, ๘๑๙, ๘๓๗, ๘๔๖,	เหล็กสกัดหิน	๓๙๓	ใหม่	๗๑๓
	๘๕๑, ๘๕๖, ๘๕๗, ๘๖๐,	เหล็กสลัก	๕๒๘	ให้สำเร็จแล้ว	๗๔๓

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
ให้สู้ก	๗๖๒	อนาลยธรรม	๖	อย่างไรนะ	๑๑๓๘
ไห	๔๕๖	อนาสวธรรม	๗	อย่างไรแน่	๑๑๓๘
ไหล์	๒๖๔,๘๕๑	อนิจศีล	๔๔๔	อย่างไรหรือ	๑๑๕๘
ไหล์เขา	๖๐๘,๑๐๔๔	อนิทัสสนธรรม	๗	อรรถตติยาวิภัตติ	๑๑๗๔
ไหว	๗๑๒,๗๑๓	อนีติกธรรม	๗	อรรถนัยย ๑๑๗๓,๑๑๘๑	
อก	๒๓๗๐,๘๕๒	อนุสติ, อนุสสติ	๑๕๘	อรรถพร้อมเพรียงกัน ๑๑๗๒	
อกตธรรม	๗	อนุสัย ๗	๘๕๓	อรรถภาคะ	๑๑๗๔
อกุศล	๘๔	อนเนกคุณัน	๕๘๒	อรรถยั้ง ๑๑๖๒,๑๑๖๔,	
อกุศลกรรม	๙๐๙,๙๘๖	อบ	๗๕๑	๑๑๖๕	
องคชาติ	๒๗๒,๒๗๓, ๘๗๙,๙๑๐,๙๗๙, ๙๘๖,๑๐๖๑	อบรม	๗๔๙	อรรถลักษณะ	๑๑๗๔
องค์ประกอบ	๙๕๖	อบจวล	๗๕๑	อรรถวิจนา	๑๑๗๔
องค์ประกอบของ...	๓๔๙	อปรโคยานทวิป	๑๘๓	อรรถอิติถัมภูตะ	๑๑๗๔
องค์ประกอบของ...	๓๕๙	อปรันณชาติ	๔๕๐	อรัหัตผล	๘๓๑,๘๕๐
องค์ประกอบความ...	๘๑๘	อปรโลกิตธรรม	๗	อริยผล	๗๙๔
องค์แห่งความเพียร	๑๕๗	อปรวัคคธรรม	๘	อริยมรรค ๗๘๓,๗๙๔, ๘๐๐,๘๐๕,๘๒๑	
องค์อุโบสถ	๗๘๓	อพพะ	๔๗๕,๔๗๗	อริยวิหาร	๘๕๗
องค์คูลี	๑๙๕	อภิสังขาร ๓	๘๓๒	อริยสัง ๔	๘๐๐
องอาจ	๗๓๑	อม	๗๕๗	อริราช	๓๔๓
องุ่น	๕๘๗	อมตธรรม	๗	อรูปธรรม	๖
อภิญ्ञะ	๔๗๕,๔๗๗	อมรเทพ	๑๑	อสิมพุสาเทพิตดา	๒๔
อณู	๑๙๔	อมราวดีวิมาน	๒๑	อวาน	๕๒๑
อดีต	๑๑๘๒	ออย่า	๑๑๔๗	อ้วน	๗๐๑
อธิบาย	๗๖๖	อยากกิน	๗๕๖	อวมงคล	๑๐๖๔
อธิโมกษ์	๑๕๙	ออย่าง	๘๓๗	อวยพร	๑๑๖๐
อนธการ	๗๐	ออย่างเดี่ยวล้วน ๆ	๑๐๖๙	อวิยะ	๒๗๘,๙๕๖
อนันตธรรม	๗	ออย่างนั้น	๑๑๔๔	อวิยะเพศชาย	๒๗๒,
อนันตนาคราช	๖๕๑	ออย่างนั้นหรือ	๑๑๔๒		๒๗๓,๙๕๑
อนาคต	๑๑๙๔	ออย่างนั้นหรือไม่	๑๑๓๘	อวิยะเพศหญิง	๒๗๓
อนาคตกาล	๘๗๕	ออย่างนี้	๑๑๕๘	อวิชชา	๑๖๘,๘๗๖
อนาถปิณฑิกเศรษฐี	๔๓๗	ออย่างมีอำนาจ	๑๑๔๙	อเวจีมหานรก	๖๕๗
		ออย่างไร	๑๑๓๙	อสงไขย	๔๗๔,๔๗๗
		ออย่างไรดี	๑๑๕๘		

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อสนิบาต	๒๔	อัฐิ	๑๕๗	อาจารย์	๔๑๐,๘๘๔
อสังขตธรรม	๗	อัฐมมณฑล	๒๙๕	อาจารย์ในลัทธิ...	๔๑๑
อสังขตธาตุ	๙	อัฐตภาพ	๘๑๖	อาเจียน	๓๒๗
อสุรินทรากู	๖๑	อัฐตา	๙๒	อาชีพร	๔๔๕
อสุร ๔	๑๔	อัฐมัน	๙๒	อาณาจักร	๗๘๒
อสุร	๑๔	อัฐยาศัย	๗๖๖,๗๙๓,๙๓๗	อาทิพรหมจรรย์	๔๓๑
อสุรประจำคลัง...	๑๔	อัฐนไถล	๑๐๐๑	อานิสงส์	๗๖๗
อสุรผู้เคยเป็นเทวดา	๑๔	อัฐนเขานับ	๗๑๐	อาบัติ	๗๘๔
อสุรพิเศษ ๓	๑๔	อัฐนตราย	๔๐๑,๗๖๕, ๗๖๖,๑๐๓๓	อาพาธ	๓๒๓
อเสกขบุคคล	๑๐	อัฐนเดวาลิก	๔๐๘	อายุ	๑๕๕
อหหะ	๔๗๕,๔๗๗	อัฐนเย็น	๕๖	อารมณ	๙๔,๘๐๖,๘๑๗, ๘๓๓,๑๐๔๐,๑๑๓๒
อหิวาตโรค	๓๒๘	อัฐนพุทะ	๔๗๔,๔๗๗	อาวาส	๒๐๖,๘๕๗
อหกมันทาวิมาน	๓๒	อัฐนภันดร	๑๙๗	อาวุธ	๓๘๕,๓๘๖
อหกาวิมาน	๓๒	อัฐนพยัคฆ์	๑๑๒๑	อาวุธ	๙๖๖
อ๋อน	๗๑๖	อัฐนพยยะ	๑๑๓๖	อาวุธกฤษณะ	๒๔
อ๋อนโยน	๗๑๖	อัฐนพณะ	๔๘๓-๔	อาวุธของท้าวภูเวร	๓๒
อ๋อย	๕๙๙	อัฐนพณะ	๔๘๔	อาวุธของพญายม	๔๔
อ๋อยช้าง	๕๖๘	อัฐนสมบุคคล	๔๐๙	อาวุธของพระอินทร์	๒๔, ๘๖๖,๘๗๑
อะไร	๑๑๓๙	อัฐนสมะ ๔	๙๒๘	อาวุธจักร	๗๘๒
อักษรธรรม	๗	อัฐนสถิตยพฤษ	๕๕๑	อาวุธชนิดหนึ่ง...	๘๘๑
อักษะ	๔๗๙,๔๘๑	อัฐน	๑๑๕๙	อาวุธที่ต้องปล่อย...	๓๘๗
อักษโษภณี	๔๗๔,๔๗๗	อากัปกรณ์ยา	๒๘๒	อาวุธที่ปล่อยจาก...	๓๘๗
อักษร	๓๔๘,๗๗๙,๑๐๖๓	อากร	๓๕๖	อาวุธที่ปล่อยไม่ได้	๓๘๗
อักษรที่เขียน	๑๐๙๘	อาการ	๗๖๔,๑๑๘๖	อาวุธที่ยิงด้วยเครื่องยิง	๓๘๗
อังคิรสฤษี	๑๐๙	อาการไข	๓๒๙	อาวุธพิเศษ	๓๙๔
อังกุลี	๑๙๕	อาการบวม	๓๒๗	อาวุธสายฟ้า	๒๔
อังกุตธรรม	๘	อากม	๑๐๘	อาศรม	๒๑๒
อังกุราเทพธิดา	๒๔	อากันตุกะ	๔๒๔	อาศัย	๑๑๗๙
อัญชลี	๒๖๘	อาการ	๙๓๕	อาสน์	๗๖๕
อัญชันเขียว	๕๗๓	อาการที่ปัก	๒๑๔	อาสนะ	๓๑๑,๗๖๕
อัญฐกฤษี	๑๐๙	อาก	๔๕๖,๖๕๐		
อัญฐิธาตุ	๘๑๗				

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่
อาสวะ	๙๖๙	อุณณาโลม	๙๗๖	อุสุภะ	๑๙๖
อาหณฺย	๒๔๘	อุณฺหิต	๒๘๔, ๓๕๘	อุกา	๑๙๕
อาหาร	๔๖๕, ๔๖๖, ๗๕๙, ๘๕๖, ๑๐๑๗, ๑๑๐๓, ๑๑๑๒	อุตฺตรกฺรุทฺวีป	๑๘๓	อุฐฺฐ	๕๐๒, ๑๑๐๖
อาหารเดน	๔๖๗	อุตฺตสาหะ	๑๕๖, ๑๕๘	เอง	๘๓๙, ๑๑๔๔
อาหารทิพย์ ๓	๒๕	อุทฺทยาน	๑๑๒๗	เอิน	๒๗๙, ๒๘๐
อาหารทิพย์	๒๕, ๙๗๖	อุทฺทยานของพระอินทร์	๒๓	เอินฺดู	๖๙๗
อาหารที่ได้จากนม	๕๐๑	อุทฺทยานจิตฺรลดา	๒๓	เอินใหญ่	๒๗๙
อาหารบุชายัญญ	๔๑๘	อุทฺทยานนันทนะ	๒๓	เออ	๑๑๔๔
อาหารสัตว์	๖๐๒	อุทฺทยานนารุสกะ	๒๓	เอาเถอะ	๑๑๕๑
อาพหะ	๔๘๒-๓	อุทฺทยานมิสสกะ	๒๓	เอาเถิด	๑๑๕๗
อำนาจ	๓๕๑, ๘๗๕, ๘๙๘, ๙๔๖	อุทฺทยานส่วนพระองค์	๕๓๗	แอก	๓๗๕, ๑๐๐๔
อำนาจเกิดจาก...	๓๕๒	อุทฺทยานแห่งชาติ	๕๓๗	แอกของรถ	๘๘๒
อำเภอ	๒๒๕	อุทฺทาหรณ์	๑๑๕, ๘๘๒	แอ้งหิน	๖๐๙
อำมาตย์	๓๔๐	อุบาย	๘๕๘	แออัด	๗๑๘
อิจฉา	๑๖๘	อุบายข้ออ้าง	๗๙๙	โอ	๑๑๓๘
อินทผลัม	๖๐๓	อุบายชนะศัตรู	๓๔๘	โอดตัดปะ	๑๕๘
อินทรี	๑๔๙, ๘๙๓, ๙๐๑	อุบาสก	๔๑๕	โอกาส	๗๗๐, ๗๗๗-๘, ๘๐๒, ๘๓๗, ๘๘๕, ๑๐๔๒, ๑๑๖๑
อิมใจ	๗๕๒	อุบาสิกา	๔๑๕	โอกาสการกะ	๑๐๑๑
อิริยาบถ	๗๘๑	อุเบกขาเวทนา	๑๔๙	โอรส	๒๔๐-๑
อิกา	๖๓๘, ๘๒๒, ๑๐๔๒	อุโบสถศีล	๔๔๔	โอรสสุวีระ	๒๓
อ้ออิง	๑๗๓	อุปกณ์ดีดพิน	๘๖๗	โอรพาท	๓๕๔
อีน	๗๑๗	อุปธิ ๔ อย่าง	๙๖๙	โอรส	๓๓๐
อีม	๑๑๓๘	อุปนีสัย	๗๗๒	โอ	๑๑๕๙
อุกฤษฏ์	๖๙๙, ๗๖๑	อุปปละ	๔๗๕, ๔๗๗	โอไฮ	๑๑๔๙
อุจจาระ	๒๗๔, ๒๗๕, ๙๙๕, ๑๐๘๖	อุปมา	๑๑๘๖	โอ	๓๒๗
		อุปสรรค	๔๐๑	เอ็	๑๑๓๙
		อุปลัก ๒๐ ตัว	๑๐๓๓	เอ็ย	๑๑๓๙
		อุปลัก	๑๑๓๖	เอ็ย	๑๑๕๙
		อุปัดติเทพ	๘๔๒		
		อุโลก	๕๕๕		

ธาตุวิธานุกรม

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
อก	คมเน, คติย์	ไป		มกฺขเน	เจิม
	ลกฺขณ	ทำตำหนิ, ลักษณะ		คติย์	ไป
อกิ	ลกฺขณ	ทำตำหนิ, ลักษณะ		กนฺติย์	ชอบใจ
อกฺข	ทสฺสเน	ดู, เห็น	อฏ	คมเน	ไป
อคฺค	คติโกฏฺฐิลฺล	คดไปคดมา		นาสเน	พินาศ
	ทาเน	ให้		หีสายํ	เปียดเปียน
อคฺฆ	ปุชಾಯํ	บูชา	อฏฺฏ	อติทุกฺเม	ล่วงเลย
	มุเลย	ค่า, ราคา		หีสายํ	เปียดเปียน
องก	คมเน, คติมฺหิ	ไป	อจฺทิ	อณฺฑตฺเต	วางไข, ออกไข
	ลกฺขณ	ทำตำหนิ, ลักษณะ	อน	คมเน, คติย์	ไป
	ณาณ	รู้		ปวตฺตเน	เป็นไป
องค	คมเน, คติมฺหิ	ไป		เปสเน	ส่งไป
	ณาณ	รู้		สทฺเท	ส่งเสียง
อจฺจ	ปุชಾಯํ	บูชา	อต	คมเน	ไป
อจฺฉ	ทสฺสเน	เห็น		สาตจฺเจ	ติดต่อ, สืบเนื่อง
	พฺยาปเน	แผ่ไป	อติ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
อช	คมเน, คติมฺหิ	ไป	อตฺถ	ยาจเน	ขอ, อ้อนวอน
	เขปน	ขัด, ทิ้ง, ขว้าง		อิจฺฉายํ	ปรารณา
	จิตฺติยํ	ตั้งอยู่	อท	คมเน	ไป
อชฺช	คมเน	ไป		ภกฺขเน	กิน
	อชฺชเน	ได้		อนฺุภวเน	เสวย
อณฺจ	คมเน, คติย์	ไป	อทฺทิ	พนฺธเน	ผูก, มัด, ล่าม
	อโธมฺุขีภาเว	กัมหน้า	อทฺท	คติมฺหิ	ไป
อณฺช	คติย์	ไป		ยาจเน	ขอ
	พฺยตฺติยํ	ปรากฏ	อทฺท	หีสายํ	เปียดเปียน
	กนฺติย์	ชอบใจ	อติ	ปีฬเน	บีบคั้น
	ปกาสเน	ประกาศ	อน	ปาณชีวเน	มีชีวิตอยู่
	มกฺขณ	เจิม, ป้าย		ปาณเน	มีลมปราณ
อณฺช	อายาเม	พยายาม		पालเน	รักษา
อณฺชฺ	พฺยตฺติยํ	ปรากฏ, ชัดเจน		สทฺเท	ส่งเสียง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
อนนธ	ทสฺสนูปสฺหาเร	ไม่เห็น, มีดมืด	อลล	เกฺลทเน	เป็ยกขึ้น, ชุ่ม
อป	ปคฺชเรน	ไหลไป, เือบอาบ	อว	ขณฺณายํ	ชุด
	ปาปฺณเน	ถึง, บรรลุ		รกฺชเน	รักษา
	วฑฺฒเน	เจริญ	อส	ขาทเน	เคี้ยวกิน
อปฺป	ปาปฺณเน	ถึง, บรรลุ		ชิปเน	ขัด, ทิ้ง, โยน
อพ	หีสายํ	เบียดเบียน		เขเป, เขปน	ขว้างไป, ทิ้ง
	คตฺยํ	ไป		คตฺมฺหิ	ไป
อพิ	สทฺเท	ส่งเสียง		ทิตฺตฺยํ	รุ่งเรือง, สว่างไสว
อพฺพ	คตฺยํ	ไป		ภกฺชเน	กิน
	หีสายํ	เบียดเบียน		ภฺวฺวิ	มี, เป็น
	ปริภฺวฺชเน	บริโภค, ใช้สอย		ภฺชเน	บริโภค
	ภกฺชเน	กิน		วินาเส	พินาศ, เสื่อม
อพฺภิ	คมเน	ไป		อโธปตเน	ตกลง
อม	คมเน	ไป	อสุ	เขเป, เขปน	ขว้างไป, ทิ้ง
	ทพฺพวฺนินฺโยเค	แลกเปลี่ยน, ซื่อขาย		เจทเน	ตัด
	ปวตฺตเน	เป็นไป		พฺยาปเน	แผ่ไป, กว้างขวาง
	ปฺชายํ	บูชา		สงฺชิปเน	ย่อ
	โรเค	เจ็บไข้, ปวด	อห	คมเน	ไป
	หีสายํ	เบียดเบียน	อหิ	คตฺมฺหิ	ไป
อมฺพ	กรณ	ทำ	อํส	สงฺฆาเต	รวบรวม
	คมเน, คตฺยํ	ไป	อา	ปาปฺณเน	ถึง, บรรลุ
	สทฺเท	ส่งเสียง	อาณ	เปสเน	ส่งไป
อย	คมเน, คตฺมฺหิ	ไป	อาป	ปาปฺณเน	ถึง, บรรลุ
	ณาณ	รู้		พฺยาปเน	แผ่ไป, เือบอาบ
อร	คมเน, คตฺมฺหิ	ไป		วฑฺฒเน	เจริญ
อรห	โยเคฺย	สมควร		สมฺมุเห	หมู่, ประชุม
	ปฺชายํ	บูชา	อาม	อณฺเช	ไป
อล	คตฺมฺหิ	ไป	อาย	คมเน	ไป
	นินฺวารณ	ห้าม, กั้น		อาตาเป	พยายาม, อบรม
อล	พฺนฺธเน	ผูก, มัด, พัน	อาล	ภฺวสเน	ประดับ
	ภฺวสเน, วิภฺวสเน	ประดับ	อาล	อาทาเน	ถือเอา
อลํ	วิภฺวสเน	ประดับ	อาส	จฺปน	ตั้งไว้

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	นิสีทเน	นั่ง		วจเน	กล่าว
	อุปเวสเน	เข้าไป	อีส	คติย์	ไป
อิ	คติย์, คติมहि	ไป		หีสาย์	เบียดเบียน
	จีติย์	ตั้งอยู่		ทาเน	ให้
	มนเน	รู้		อภิภวเน	ครอบงำ
	อิจฉาย์	ปรารภนา		อิสฺสริเย	เป็นใหญ่
อิภุช	ทสฺสเน	เห็น, ดู	อีห	ปวตฺติยั	เป็นไป
	องฺเก	ร้องรอย, เครื่องหมาย	อุช	คติย์	ไป
อิงฺค	คมเน	ไป		ทาเห	เผาไหม้, เว่าร้อน
อิจ	ฤติย์	สรรเสริญ	อุจ	สมวาเย	ประชุม, รวบรวม
	สุติย์	รับฟัง	อุชฺช	พล	มีกำลัง
อิช	คมเน	ไป		ปาลเน	รักษา
อิณ	คมเน, คติย์	ไป	อุชฺฌ	อุสฺสคฺเค	สละ, ละ
	ทิตฺติย์	รุ่งเรือง	อุท	ปุรณ	เต็ม
อิทิ	ปรมิสฺสริเย	เป็นใหญ่ยิ่ง	อุทิ	ปสวเน	ไหลไป
อิธ	วุฑฺฒิย์	เจริญ		เกฺลทเน	เปียก, ชุ่ม
อินฺท	ปรมิสฺสริเย	เป็นใหญ่ยิ่ง	อุณฺท	ปสเว, ปสวเน	ไหลไป
	โยเค	ประกอบ		เกฺลทเน	เปียก, ชุ่ม
อิถ	คติย์, คติมहि	ไป	อุป	เทเห	เป็นก้อน, ร่างกาย
	กมฺปน	ห้วนไหว	อุภ	ปริปุรณ	บริบูรณ์, เต็ม
อิส	คมเน, คติย์	ไป		ปุรณ	ให้เต็ม
	คเวสเน	แสวงหา	อุม	นินฺทายั	ติเตียน, นินทา
	หีสาย์	เบียดเบียน	อุมฺภ	ปุรณ	เต็ม
	ทาเน	ให้		วฑฺฒเน	เจริญ
	อิจฉาย์	ปรารภนา	อุร	คมเน, คติย์	ไป
อิสฺ	อิจฉาย์	ปรารภนา	อุล	คมเน	ไป
	กนฺติย์	ชอบใจ		คเวสเน	แสวงหา
อิสฺส	อิสฺสริเย	เป็นใหญ่	อุส	กนฺติย์	ชอบใจ
	อิสฺสายั	ริษยา, ไม่พอใจ		ชิปน	ขว่าง, ซัด, ทิ้ง
อีร	กมฺปน	ห้วนไหว		ทาเห	เว่าร้อน, เผาไหม้
	ชิปน	ซัดไป, ขว่าง, ทิ้ง		คติย์	ไป
อีร	คติย์	ไป	อุส	รุชายั	เจ็บปวด

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	วินาเส	พินาศ, เลื่อม	กจ	เฉทเน	ตัด
	อิจฺจายั	ปรารธนา		มทเน	มัวเมา
อุสุ	ทาเห	เร้าร้อน, เผา, ไหม้	กจฺฉ	ชนเน	เกิด
อุสุย	โทสาวิกรณ	กล่าวโทษ	กชฺช	พยสเน	เลื่อม
อุณ	ปริหาเน	พร่อง, หย่อน	กณฺจ	ทิตฺตียั	รุ่งเรือง
อุส	รุชಾಯั	เจ็บปวด	กฏ	ฉ๓ทุกุทเน	ทิ้ง, ทอดทิ้ง
อุห	คณเน	นับ		มททุกุทเน	ย่ำยี
	คมเน	ไป		วสุสเน	ฝนตก
	จปเน	ตั้งไว้		อวารณ	กั้น, ห้าม, ปิด
	จान	ที่ตั้ง		คตฺตียั, คตฺติมฺหิ	ไป
	ปวตฺตเน	เป็นไป	กฏิ	คมเน	ไป
	วิตกฺเก	ปริวิตก, ตรึก, คิด	กฏฺจ	หีสายั	เบียดเบียน
	สมฺปิณฺฑทเน	รวบรวม	กจ	กิจฺฉชีวน	เป็นอยู่ลำบาก
	อุสุสฺหเน	พยายาม	กชฺติ	กีฬายั	เล่น, สนุกสนาน
	ณาณ	รู้		เฉทเน	ตัด
อุหา	วิตกฺเก	ตรึก, คิด		เภเท	แตก, ทำลาย
เอช	กมฺปเน	ห้วนไหว	กณ	กณเน	ส่งเสียง
เอธ	วทุทเน, วุ๓ทุ๓ตฺตียัเจริญฺ			คตฺตียั	ไป
เอร๓ทฺติ	หีสายั	เบียดเบียน		นิมีลเน	หลบตา, กระทบตา
เอส	คตฺตียั	ไป		สทฺเท	ส่งเสียง
	ควสเน	แสวงหา	กณฺ๓		เภทเน แตก, ทำลาย
	มคฺคเน	ค้นหา		สวเน	รับฟัง
โอช	ทิตฺตียั	รุ่งเรือง	กณฺณ	สวเน	ฟัง
กก, กกิคมเน		ไป	กตฺติ	เฉทเน	ตัด, เฉือน
กกช	หสเน	หัวเราะ, ร่าเริง	กตฺถ	ลีลาฆายั	สรรเสริญ, ยกย่อง
กกง	โลเลย	เหลวไหล, โลเล	กถ	กถเน	กล่าว
	คตฺตียั	ไป		วากุยฺปฺปพฺนุ๓เต	บทประพันธ์
กงช	วิจิกิจฺจายั	สงสัย	กท	มทฺเท, มทฺทเน	ย่ำ, ขยำ
	อิจฺจายั	ปรารธนา		มารณ	ฆ่า
กจ	พฺนุ๓เน	ผูก, มัด, พัน		อวฺหาเน	เรียก
	วิกสเน	แบ่งบาน	กทฺติ	อวฺหาเน	เรียก, ร้องเรียก
	สทฺเท	ส่งเสียง	กน	ทิตฺตียั	รุ่งเรือง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	กนุติย์	ชอบใจ	กล	คติย์	ไป
กน	คติย์	ไป		เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
	ทิพฺพเน	รุ่งเรือง	กล	สงฺขุยานเ	นับ, คำนวณ
กนฺต	เฉทเน	ตัด		หีสายํ	เบียดเบียน
กนฺท	อวฺหानเ	เรียก, ร้องเรียก	กลมพ		สทฺเท สงฺเสียง
	โรทเน	ร้องให้, คร่ำครวญ	กลห	วิวาเท	ทะเลาะ, วิวาท
กป	สงฺขาเต	รวบรวม	กลล	สทฺเท	ส่งเสียง
	สขฺชเน	จัดเตรียม	กล	สุขฺมุ	ละเอียดอ่อน
	อจฺฉาทเน	ปกปิด	กวิ	วณฺเณ	สรรเสริญ
กปิ	จลเน	ห้วนไหว	กส	กสเน	ไกล
กปฺ	สามตฺถิเย	สามารถ		คมเน, คติย์	ไป
	หีสายํ	เบียดเบียน		หีสายํ	เบียดเบียน
กปฺป	เฉทเน	ตัด		ปริกฺขเย	เลื่อมลั่น
	วินาเส	พินาศ		วิเลชเน	ขีด, เขียน
	ปริจฺเฉทเน	กำหนด	กา	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	วิตกฺเก	วิตก, คิด		สทฺเท	ส่งเสียง
	สามตฺถิเย	สามารถ	กาม	กนฺติย์	ชอบใจ
	สขฺชเน	จัดการ, จัดแจง	กาส	ทิตฺติย์	รุ่งเรือง
	อาทิกมฺเม	เริ่มต้น, เริ่มงาน		สทฺเท	ส่งเสียง
กพ, กพิ		วณฺเณ มีสี		กฺจฺฉายํ	รังเกียจ
กม	คมเน	ไป	กิญฺ	คมเน, คติย์	ไป
	ปรกฺกเม	ก้าวไป, พยายาม		นินฺทายํ	ติเตียน, นินทา
กมฺ	กนฺติย์	ชอบใจ		พนฺธเน	ผูก มัด พัน
	ปทฺวิกฺเขเป	ก้าวไป	กิต	นินฺวาเส	อยู่
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา		โรคาปนฺยเน	เยียวยา, รักษาโรค
กมฺป	จลเน	ห้วนไหว	กิตฺต	สทฺทฺเน	ส่งเสียง
กมฺพ	สํวรเณ	สำรวจ, ระวัง	กิริ	กิริเณ	เรียราย
กร	กรเณ	ทำ		มิสฺสเน	ผสม, ปะปน
	สทฺเท	ส่งเสียง		วิกิริเณ	เรียรด
	หีสายํ	เบียดเบียน		วิกฺชิปนเ	ขัดไป, กระจาย
กรทฺธิ	ภาชนตฺถเ	ภาชนะ, แบ่ง	กิล	กรเณ	ทำ
กรณฺท	ภาชนตฺถเ	ภาชนะ, แบ่ง		พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
กิลท	อลุลภาเว	เปี้ยก, ชุ่ม	รกชเณ		รักษา
กิลมุ	เขต	ลำบาก, เหนื่อย	กุณ	สงุโจนเ	ห้อย, แขนว
กิลิท	อททภาเว	เปี้ยก, ชุ่ม, เอิบอิม	สทเท		ส่งเสียง
กิลิส	อุปตาเป	เร้าร้อน	อุปกระณ		อุปการะ
กิลเอทิ	อนุทียนเ	เชี่ยวชาญ	กุณจ	ปฏิฆาเต	ขัดเคือง
กิส	คมนา	ไป	อาลสเย		เกียจคร้าน
	ตานุกระณ	ถาก, เหลา, ทำให้บาง	กุณจท		ทาเห เร้าร้อน, ไหม้
กึ	ทพพวินิมเย	แลกเปลี่ยน, ซื่อขาย	กุธ	นิปุกเก	แก้กล้า
กึล	พนุชเ	ผูก, มัด, พัน	บูติคนุชเ		กลืนเหม็น
กึฟ	ปีติยั	ว่าเร็ว, ยินดี	กุธ	โกเป	โกรธ
	กึฟเน	เล่น, สนุกสนาน	กูป	โกเป	โกรธ
กู	กัจฉายั	รังเกียจ	กุมมาร		กีฬาัย เ ล ี น ,
	นินทายั	ตำหนิ, ดิเตียน	สนุกสนาน		
	ปพนุชเ	ประพันธ์	กูร	สทเท	ส่งเสียง
	สทเท	ส่งเสียง		อกุโกเส	ด่า, แข่ง
กูก	อาทาเน	ถือเอา	กูร	สทเท	ส่งเสียง
	อูหาเน	เรียก	กูล	พนุชเ	ผูก, มัด, พัน
กุกุกุฏ	สทเท	ส่งเสียง		สักุลเน	สืบตระกูล
กูก	โกฏิเลช	คด, โกง, งุ่ม, งอ		สงุขยานเ	นับ, คำนวณ
	ปติถมเก	ติดแน่น		พนุชมุหิ	สืบเชื้อสาย
	วิลชเ	ขีดเขียน		สงุฆาเต	รวบรวม
	สงุโจนเ	ห้อย, แขนว		สนุดาเน	สืบต่อ
กูกจ	อวกุเชปเน	ตำหนิ, ดิเตียน		อากุเล	สืบสกุล
กูกช	เถยขุกระณ	ลัก, ขโมย	กูก	ฉินุทเน, เจทเนตัด, ชาด, บาท	
กูกจ	โกฏิเลช	คด		สทเท	ส่งเสียง
กูกช	อพยดตสทเท	เสียงไม่ชัดเจน		ลิสเสน	ติดแน่น
กูก	โกฏิลเล, โกฏิเลช	คด, โกง	กูก	อกุโกเส	ด่า
	คตียั	ไป		อปนยเน	เยียวยา, รักษาโรค
	เจทเน	ตัด, ฉื่อน		อูหาเน	เรียก, ร้องเรียก
	ทาเห	เร้าร้อน		เกทเน	แตก, ฝ่า, ทำลาย
	หีสายั	เบียดเบียน	กูกส	ปุจฉายั	ถาม
กูกทิ	ทาเห	เร้าร้อน	กูก	วิมุหยเน	งวยง, โกง, ลวง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
กูป	คมเน	ไป	ชล	ชลเน	ชำระ
กูล	อาภรณ	ประดับ		จลเน	สั้น, ไหว
	อวารณ	กัน, ป้องกัน, ห้าม		สญจเย	สั่งสม
เก	สทเท	ส่งเสียง		พนฺธเน	ผูก, มัด, ล่าม
เกว	วิสโยเค	แยก, พრაก		โสเจยเย	ชำระ, สะอาด
เกฺลท	อูลลภาเว	เปียก, ชุ่ม, ชื้น	ชา	กถเน	กล่าว, บอก
โกญจ	โกฏฺเฐย	คด, โคว้ง		ปกาสเน	ประกาศ
	อบุปีภาเว	มีน้อย	ชา	สทเท	ส่งเสียง
ขคฺค	ขณฺุทเท	แบ่ง, ตัดเป็นท่อน	ชาท	ภกฺขเน	กิน
ขช	คติเวกฺลเย	เดินกะเผลก	ช	ขเย	เลื่อม, ลื่น, หมด
ขชฺช	ขชฺชเน	กิน	ชฺช	กีสายํ	เล่น, สนุกสนาน
	เถยฺยกรณ	ลัก, ขโมย	ชฺชป	เปรณ	เหยียดออก
	พฺยถเน	ทิ่มแทง	ชฺช	ขเย	เลื่อม, ลื่น, หมด
ขณฺุช	คติเวกฺลเย	เดินกะเผลก	ชฺช	สทเท	ส่งเสียง
ขญ	อิจฺจายํ	ปรารธนา	ชฺชท	ปิปาสาयํ	กระหาย
ขท	เจทเน	ตัด, ฉีก, ขาด		พุกฺกุขายํ	หิว
ขณฺุ	วิทารณ	ทำลาย		อสหน	ทนไม่ได้
	หีสายํ	เบียดเบียน	ชฺชภ	โขเก	กระเพื่อม, ห้วนไหว
	อวทารณ	ขุด	ชฺชม	วิกาเร	เปลี่ยนแปลง
ขณฺุท	มนฺุเถ	อ่อน	ชฺชร	เจทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
	ขณฺุทเน	ทำลาย		ภทเน	แตก, ผ่า, ทำลาย
ขท	หีสายํ	เบียดเบียน	ชฺชยา	กถเน	กล่าว
	เถริเย	มั่นคง		คณเน	นับ, คำนวณ
ขน	ขณเน	ขุด, เจาะ		ปกาสเน	ประกาศ
ขนฺุ	อวทารณ	ขุด	เชฏ	ภกฺขเน	กิน
ขม	ขนฺุติยํ	อดทน	เชล	คตฺยํ	ไป
	สหน	อดกลั้น	โชณฺุท		คตฺยํ ไป
ขมฺุ	สหน	อดทน		ปฏฺิฆาเต	ขัดเคือง
ขย	โรเค	เจ็บปวด	คช,คช	สทเท	ส่งเสียง
ขร	เจทเน	ตัด, ฉีก, ขาด	คชฺช	สทเท	ส่งเสียง
	วินาสเน, วินาเส	พินาศ	คชฺช	นินฺุทายํ	ติเตียน, นินทา
	วิลฺเชเน	ขีดเขียน		วทเนกเทเส	กระพุ่มแก้ม

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สนุนิจเย	สะสม		อทเน	กิน
คณ	คณเน	นับ, คำนวณ	คห	คติมุหิ	ไป
	สงฺขุยานเ	นับ		นิพนฺธเน	ยึดเอา
คณฺฑ	เจทเน	ตัด, ฉีก, ขาด		อุปาทาเน	ถือเอา
	อุปลเปเน	ลูบไล้	คฬ	รกุขเณ	รักษา
	สนุนิจเย	สะสม		เสจเน	ไหลไป
	วทเนกเทเส	กระพุงแก้ม	คา	สทฺเท	ส่งเสียง
คท	พฺยตฺตียํ วาจายํ พฺตฺตเจเน		คาธ	ปตฺติฏฺจายํ	ตั้งอยู่
คท	วียตฺตียํ วาจายํ พฺตฺตเจเน			กงฺขายํ	สงสัย
	โรเค	เจ็บปวด	คิธ	อภิกงฺขายํ	หวัง, ต้องการมาก
คทฺท	สทฺเท	ส่งเสียง	คิร	คิรเณ, ชิคิรเณ	กลืนกิน
คณฺถ	โกฏฺฐิลฺเล	คด		นิคฺคิรเณ	อาเจียน, คาย
	คณฺถเน	ร้อย, เรียบเรียง		ปีพเน	บีบคั้น
	พฺนฺธเน	ผูก, มัด, ประพันธ์	คิล	กิลมเน	เหน็ดเหนื่อย
คณฺฐ	ปกาสเน	ประกาศ		คิลเน	ลำบาก
คพฺพ	มานเ	ถือตัว		อทเน	กิน
คพฺภ	ธารเณ	ทรงไว้	คิสลา	หาสกุขเย	เศร้าโศก
คม,คมฺ		คมเน, คติมุหิ ไป	คฺ	पालเน	คุ้มครอง, ดูแล
คร	ปีพเน	บีบคั้น		สทฺเท	ส่งเสียง
	เสจเน	ไหลไป		อุทฺธคเม	ขึ้นไป
	ชิคิรเณ	กลืนกิน	คฺช	ปกาสเน	ประกาศ
ครห	กฺจฺจนเ	ติเตียน		สทฺเท	ส่งเสียง
	นินฺนทฺทายํ	ตำหนิ, ครหา	คฺชฺทิ	เวจเน	โพก, พัน
คล	คฺลเน	กลืนกิน	คฺณ	จเย	ก่อ, สะสม
	จวเน	เคลื่อน		ปกาสเน	ประกาศ
	พฺนฺธเน	ผูก, มัด, ล่าม		พฺนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	อโธปตเน	ตกลง	คฺท	กฺริสฺสุสฺสคฺเค	ขับถ่าย, ระบาย
	อทเน	กิน		กิฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
	เสจเน	ไหล, ลาด	คฺธ	ปริเวจเน	พันรอบ
คเวส	มคฺคเน	แสวงหา		โรเส	โกรธ
คส	คมเน	ไป	คฺป	โคปเน	คุ้มครอง
	มนเน	รู้		กฺจฺจนเ	รังเกียจ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	รกุขเน	รักษา, ดูแล	จณฺช	โกเป	โกรธ
คฺห	สํวรเน	คุ้มครอง, ระวัง		จณฺชํทิกุเก	โหดเหี้ยม
	อจฺจาทเน	ปกปิด	จต	ยาจเน	ขอ
คฺห	รกุขายํ	รักษา	จท	หิลาทเน	ดีใจ
คฺค	กริโสสุสคฺเค	ขับถ่าย, ระบาย		ทิตตฺติยํ	รุ่งเรือง
คฺค	โคปเน	คุ้มครอง	จป	กกุกรเน	บด
คเ	สทฺทเท	ส่งเสียง		สนฺตฺตฺตเน	สืบต่อ
จฺฆ	จฺฆเน	เป็นไป		สนฺตฺตฺตเป	เดือดร้อน
	จฺฆจฺฆเน	เป็นไป	จม	อทเน	กิน
	สงฺฆมาเต	รวบรวม	จมฺ	โธวเน	ชำระ, ล้าง
จฺฆ	ราสิกรเน	รวมเป็นกอง		ภกฺขเน	กิน
จฺฆ	ภาสเน	กล่าว	จมฺ	อทเน	กิน
จต	จตเน	เบียดเบียน	จย	คฺมเน	ไป
จว	เสจเน	ไหลไป	จร	คตฺติยํ	ไป
จส	อทเน	กิน		จรเน	เที่ยวไป, ประพฤติ
จมา	คฺนุโธปาทาเน	สูดกลิ่น		ภกฺขเน	กิน
จฺฆ	ปฺริวตฺตเน	หมุน, วน	จชเน		สละ
จฺฆ	ภีเม	กลัว	จช	วิจฺจารเน	พิจารณา
จฺฆ	โฆสเน	ส่งเสียง		สิกฺขาปเน	ศึกษา
	สทฺทเท	ส่งเสียง		สญฺเจ	สั่งสม
จก	ปฺริวตฺตเน	หมุน, วน	จล	กมฺปเน	ห้วนไหว
จก	จณฺจเล	ห้วนไหว		จลเน	เคลื่อนไหว
จกฺก	หีสายํ	เบียดเบียน	จส	ภกฺขเน	กิน
จกฺข	ทสฺสเน	เห็น, ดู	จาย	ปฺชายํ	บูชา
	วียตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน		นีสามเน	พิจารณา, ไคร้ครวญ
จจจ	ปฺริภาสเน	ดำ, ต่อกว่า	จ	ชเย	สิ้นไป
	ตชฺชเน	คุกคาม		จเย, จยเน	สะสม
จช	หานิมฺหิ, หานินฺยํ	สละ, ละ		ปฺชายํ	บูชา
จจฺจ	คตฺติยํ	ไป	จกฺข	วจเน	กล่าว
จจฺ	ภเท	แตก, ทำลาย	จจฺ	เปสเน	ส่งไป
จท	จณฺชตฺเต	ดูร้าย		เปสฺนินฺเย	ควรส่งไป
จณ	ทาเน	ให้	จิต	ปฺชายํ	บูชา

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สญเจตเน	จงใจ		เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
	อสุสาหเน	พยายาม		ตินฺตเน	เนา, เปื่อย
จิตติ	หีสายั	เบียดเบียน	ฉาท	ภกฺขเน	กิน
จิตต	วิจิตเต	วิจิตร, งดงาม	ฉิ	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
จินฺต	จินฺตายั	คิด	ฉิทธิ	ทวิธากรณ	ตัด, แบ่ง
จิริ	หีสายั	เบียดเบียน	ฉิทฺท	กณฺณภเท	เจาะ, ไช, แฉง
จิล	วาสน	นุ่งห่ม	จฺอุป	สมฺผลฺเส	สัมผัส
	วสุสน	ตก	จฺอร	เฉทเน	ตัด
จิท	ลกฺขณ	ทำเครื่องหมาย	โฉ	เฉทเน	ตัด
จฺ	จวเน	เคลื่อน	ชฺลฺช	ยฺกฺฤ	รบ
จฺณฺณ		ปีสเน บด	ชฺฎ	ชฎเน	รวม
จฺติ	อาเสวเน	เสพ, คบ	ชฺน	ชนเน	เกิด
จฺติ	รฺกฺขณ	รักษา	ชฺป	จวเน	เคลื่อน
จฺท	โฉทเน	โฉบ, กล่าวหา	ชฺป	วจเน	กล่าว
จฺพฺ	โฉลมฺพเก	ห้อย, แฉวน		ชฺปน	กล่าว
จฺมฺพ	วทนสโยเค	จวบ	ชฺปฺป	พฺยตฺตียั วาจาโย	พูดชัดเจน
จฺร	เถยฺเย	ขโมย	ชฺม, ชฺมุ		อทเน กิน
จฺล	นิปฺมุชฺชเน	เติบโต	ชฺมฺภ	คตฺตวินาเม	น้อมกาย
จฺลฺล	หาวกรณ	สง่างาม	ชฺร	ชีรณ	แก้, เก่า
จฺพ	นิมฺชฺชเน	ติดอยู่		โรเค	เจ็บปวด
	สญโฉทเน	งอกขึ้น		วโยหानมฺหิ	เสื่อมวัย, แก้
ฉฺทฺท	อปนยเน	ทิ้ง, นำออก	ชฺล	ทิตฺตียั	รุ่งเรือง
ฉท	ฉาทเน	ปกปิด		ทิตฺพฺพเน	รุ่งเรือง
	ปิธารณ	ปกปิด		ธณฺเณ	บริบูรณ์
	สัวรณ	ระวัง, ป้องกัน		ปคฺชฺรณ	ไหลไป
	อปวารณ	ห้าม		พาลฺเย	โง่, เหลา
ฉฺทึ	อิจฺฉายั	ปรารถนา		สนฺทเน	ผูกมัด
ฉทฺท	วมเน	คายออก	ชว	คตฺตียั	ไป
ฉนฺท	อชฺฉมาสยเน	พอใจ		ชวเน	ไปเร็ว
	อิจฺฉายั	ปรารถนา	ชห	จาเค	สละ
ฉม	คตฺตียั	ไป	ชาคฺร	นิตฺทกฺขเย	ตื่น
ฉว	คตฺตียั	ไป	ชฺ	ชเย	ชนะ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ชีว	ยฺหุทธภงฺเค	พ่ายแพ้	ทํิส	ปตฺถนํ	ปรารถนา
	ชีวเน	มีชีวิต		ชาทเน	เคี้ยวกิน
	ปาณธารणे	มีลมหายใจ	ทํิสเน	กัด	
	ปาณเน	มีชีวิต	ทํิ	ปวตฺตเน	เป็นไป
ชีวิ	ปาณาธารणे	ปเวสเน		เข้าไป	
ชฺ	คตฺยํ	ไป	ทํิ	วามนตฺเถ	ยาว
	ชเว, ชวเน	ไปเร็ว		คตฺยํ	ไป
	เถยฺเย	ขโมย	ตฺกิ	กิจฺจชีวเน	เลี้ยงชีพลำบาก
ชฺต	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน	ตฺกฺก	วิตฺกฺเก	วิตก, ตรึก, คิด
	ทิตฺตฺยํ	รุ่งเรือง, สว่าง	ตฺคิ	อฺนปฺรณฺเ	บกพร่อง
ชฺตฺติ	ทิตฺตฺยํ	คตฺยํ		ไป	
ชฺต	ทิตฺตฺยํ	รุ่งเรือง, สว่าง	ตจ	पालเน	รักษา
ฌชฺฌ	ปริภาสเน	ดำ, ต่อบว่า	ตจฺจน	ตฺนุกรณฺเ	เหลา, ถาก
	ตชฺชเน	คุกคาม	ตชฺช	หีสายํ	เปียดเปียน
ฌลฺล	สทฺทเท	ส่งเสียง	ตฏ	สมุสฺสเย	พอกพูน
ฌส	หีสายํ	เปียดเปียน	ตทํิ	ตาพเน	ดี, ทูบ
ฌาฏ	สงฺฆาเต	รวบรวม	ตฺนุ	วิตฺถาเร	กว้างขวาง, แผ่ไป
ฌาป	ทาเห	เร้าร้อน, เผาไหม้	ตป	ทิตฺตฺยํ	รุ่งเรือง
	ฌเ	จินฺตํ	ปิณเน	ภิณเน	เอิบอím
ฌา	ปริมาณเ	นับ, กะประมาณ	ตป	ภเย	กลัว
	โตสเน	ยินดี		สฺนฺตาเป	เตือนร้อน
ฌเ	นิสํมเน	พิจารณา	ตป	ปิณเน	อímใจ
	อวคฺมเน	รู้, ตรัสรู้	ตม	ตมเน	มีด
ฌเ	อวโพธเน	รู้, ตรัสรู้	ตมฺ	กงฺขายํ	สงสัย
	โตสเน	ยินดี	ตม	ตมเน	มีด
ฌกิ	นิวาเส	อยู่		ตมพ	อากงฺขายํ
	คตฺยํ	ไป	คตฺยํ		ไป
ฌงฺก	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน	ตม	วณฺเณ	สี
ฌ	วิรุหเน	งอกขึ้น		ตม	ตมเน
จ	คตฺตินิวตฺติมฺหิ	ยืน, ตั้งอยู่	ตม	ปลวเน	กระโดด
	คตฺยํ	ไป		อติกฺกมเน	ก้าวหน้า
	เถริเย	มั่นคง	ตล	ตลเน	พื้น, ราบเรียบ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปติภูจายั	ตั้งอยู่	ดุษ	พยุถเน	แทง
ดส	จลเน	เคลื่อนไหว	ดุมพ	กมฺปน	ห้วนไหว
	ปิปาสาयั	กระหาย		หีสายั	เบียดเบียน
	อุพฺเพเช	หวาดกลัว	ดฺร	คมเน	ไป
ดล	อลงฺกาเร	ประดับ		วารเน	ห้าม, กั้น
ดฬ	อาฆาเต	อาฆาต	ดฺล	นิกฺกรีสเ	เบา
ดา	รกฺษणे	รักษา		ปมาणे	ชั่ง, กะประมาณ
	คมเน	ไป		อุมฺมาणे	ยกขึ้นชั่ง
	पालเน	ดูแล	ดฺส	ดฺภูจิมฺหิ	ยินดี
	วายาเม	พยายาม		ปีติมฺหิ, ปีติยั	ยินดี
	สนฺदाने	สืบทอด		สนฺโตเส	ยินดี
ดิ	เฉทเน	ตัด, ขาด	ดฺห	อทุกฺทเน	ข่มเหง
	ภิชฺชเน	แตก, ทำลาย	ดฺฉ	ปุรฺणे	เต็ม
ดิช	ขนฺตियั	อดทน	ดฺล	นิกฺกรีสเ	เบา
	นีสานे	ลับให้คม	ดฺต	สฺมาทานे	รับเอา
ดิณ	อทเน	กิน	ถก	ลํวฺรणे	ระวัง
ดิท	หีสายั	เบียดเบียน	ถมฺพ	ปฏิพนฺธเ	ผูกติด
ดิปี	ปีณเน	อึดใจ	ถมฺภ	ปฏิพนฺธเน	ผูกติด
ติม	อทุกฺทภาเว	เปี้ยก		อวฺรणे	ปิด, กั้น
	นิจฺจเล	ไม่ห้วนไหว	ถร	ปตฺถรणे	กระจาย, ปลูก
ติมุ	กงฺขายั	สงสัย		สตฺถคฺตियั	แผ่ไป
	เตมเน	มีดมืด		สนฺถรणे	ปลูก
	อทุกฺทภาเว	เปี้ยก, ชุ่ม		วิตุถาเร	กว้างขวาง, แผ่ไป
ดิล	คมเน	ไป	ถล	จाने	ตั้งอยู่
ดีร	กมฺมสมฺปตฺตियั	สำเร็จงาน		นิปฺผลตฺตियั	สำเร็จ
	สามตฺถิเย	สามารถ	ถว	คฺตियั	ไป
ดฺ	อภิตฺถเว	สรรเสริญ		ถฺตियั	ยกย่อง, สรรเสริญ
ดฺจ	วินาเส	พินาศ	ถิร	ทพฺหิยั	มั่นคง
ดฺช	พยุถเน	ทิ่มแทง	ถุ	อภิตฺถเว	สรรเสริญ
	หีสายั	เบียดเบียน	ถุจ	ปสาเท	เลื่อมใส
	ผลเน	พื่น, แผ่น, ราบ	ถุป	สมฺสุสเย	ก่อ, สะสม
ดฺชฺ	โตชฺทเน	จิก, เจาะ	ถุล	ปริพฺรุทเน	เจริญเติบโต

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
เณ	โจริเย	โจรกรรม, ลัก, ขโมย	ทท	ททเน	เผาไหม้, เร่าร้อน
โถก	คมเน	ไป		ธารณ	ทรงไว้
โถม	สิลาขมาย	สรรเสริญ		ภสมีกรณ	เผา
ทกข	คดีย	ไป		หีสาย	เบียดเบียน
	วุฑฺฒิย	เจริญ	ทส	ทสเน	กัด
	สีฆตเถ	ไปเร็ว, ไปไว	ทา	กัจฉาย	รังเกียจ
ทณฺฑ		นิปาทเนตก, หล่น		คดีย	ไป
ทท	ทาน	ให้		เฉทเน	ตัด ขาด
ทธ	ธารณ	ทรงไว้		ทาน	ให้
ทภิ	พฺยาเซ	ทิ้ง		ลวเน	เด็ด, เกี้ยว
ทม	คดีย	ไป		สยมเน	สำรวจ
	ทมเน	ฝึก, อบรม, ช่ม		สุปน	หลับ
ทมฺ	ทมเน	ฝึก, อบรม, ช่ม		โสธเน	ชำระ, สะอาด
	อุปสเม	สงบ		อวชณฺฑทเน	ตัดเป็นท่อน
ทย	ทาน	ให้	ทาส	ทาเห	ร้อน, เผา, ไหม้
	คดีย	ไป	ทิต	สนฺถมฺภ	ค้ำจุน
	หีสาย	เบียดเบียน	ทิป	ทิตฺติย	รุ่งเรือง
	รกฺขณ	รักษา	ทิปฺป	ทิตฺติย	รุ่งเรือง
ทย	อาทาน	ถือเอา	ทิว	กีฬาย	รำเริง, สนุกสนาน
ทร	อาทเร	เอื้อเพื่อ	ทิว	โสเก	เศร้าโศก
	คมเน	ไป	ทิส	ปกาสเน	ประกาศ
	ทารณ	ผ่า		เปกฺขเน	ดู, เห็น
	วิทารณ	ทำลาย		อติสฺซุชเน	แสดง, ชี้แจง
	อาทเร, สาทเร	เอื้อเพื่อ		อปปีติย	เกลียดชัง
ทล	คติมฺหิ	ไป	ทิสฺสี	อุจฺจารณ	สวด
	ทิตฺติย	รุ่งเรือง	ทิท	สํสเย	สงสัย
	วิกสเน	บาน		อุปจเย	ก่อ, สะสม
	วิทารณ	ทำลาย		อุปฺเลปน	ฉาบ, ทา
	วิทาลเน	แตก	ทึ	ชเย	สิ้นไป
ทลิตฺท		ทุกุคฺคิย ลำบาก	ทึน	ทุกุคฺตภาเว	ตกยาก
ทว	ทาเห	เดือดร้อน, เผาไหม้	ทึป	ทิตฺติย	รุ่งเรือง
ทส	อทเน	กิน		ปกาสเน	ประกาศ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ท	กมุปน	ห้วนไหว		ธารณ	ทรงไว้
	คมเน, คติย์	ไป		ปธาน	เป็นใหญ่
	ปริดาเป	เดือดร้อน		ปาน	ดื่ม
	ปริหาเส	เล่น, สนุกสนาน		สททหน	เชื่อถือ
	ปวตตเน	เป็นไป		อวารณ	ห้าม, ป้องกัน
	หีสาย	เบียดเบียน	ธาว	คติย์	ไป
ทุพพิ, ทุพพี	หีสาย	เบียดเบียน		สุทุธิย์	บริสุทธี
ทุส	โทเส	โกรธ	ธิ	ธารณ	ทรงไว้
	ปทุสฺสเน	ประทุษร้าย		หีสาย	เบียดเบียน
	อบุปิติมฺหิ	เกลียดชัง	ธี	ธารณ	ทรงไว้
ทุห	ปริปุรณ	บริบูรณ์	ธู	กมุปน	ห้วนไหว
	ปุรณ	เต็ม		คติย์	ไป
ทุส	อบุปิติมฺหิ	เกลียดชัง		ฤติย์	สรรเสริญ, ชม
เทกิ	สทฺเท	ส่งเสียง		เถริเย	มั่นคง
	อฺสุสาเห	พยายาม		ธวเน	เที่ยง
เทว	ปริเทวเน	คร่ำครวญ		โสธเน	ชำระ สะอาด
โทณ	คติย์	ไป	ธุพพิ, ธุพพี	หีสาย	เบียดเบียน
	หีสาย	เบียดเบียน	ธูว	คติย์	ไป
ธงก	ปริฆาเต	เบียดเบียน		เถริเย	มั่นคง
ธช	คมเน	ไป	ธู	กมุปน	ห้วนไหว
ธน	ธณฺเณ	สมบูรณ์		วิธุนเน	แตก, สลาย
	สทฺเท	ส่งเสียง	ธูป	สนฺดาเป	เดือดร้อน
	อิจฺฉาย	ปรารถนา	ธูส	กนฺติกรณ	ทำให้พอใจ
ธม	ธมเน	เป่า	ธเ	ปาน	ดื่ม
	สทฺเท	ส่งเสียง	นก, นกฺก	นาสเน	เลื่อม
	อคฺคิสฺโยเค	ก่อไฟ	นกฺช	คติย์	ไป
ธร	คหณ	ถือเอา	นฏ	นจฺเจ	พ้อนรำ
	ธารณ	ทรงไว้	นต	คตฺตวินาเม	น้อมกาย, พ้อนรำ
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน	นท	สทฺเท	ส่งเสียง
	อวารณ	ห้าม, ป้องกัน		อพยตฺตสทฺเท	เสียงไม่ชัดเจน
ธฺส	ธฺสเน	ตก, หล่น	นนฺท	นนฺทเน	ยินดี
ธา	กถเน	กล่าว		สมิทฺธิย์	สำเร็จ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
นภ	หีสาย	เปียดเปียน	นุท	เปรณ	ละทิ้ง
นม	นมเน	นอบน้อม	นุห	อุคฺคิรณ	ล้ารอก
นมสุส		วนุทเน กราบ, ไหว้	ปจ	ปริณเม	อบ
นมุ	นมเน	นอบน้อม		ปาเก	หุง, ต้ม, สุก
	ปาปุณเน	นำไป, ให้ถึง		วิตุถารวจน	ขยายความ
นย	คมเน	ไป	ปจิ	วิตุถาเร	แผ่ไป
นร	คติมฺหิ	ไป	ปญจ	คดียํ	ไป
นล	คนฺธ	กลิ่น	ปฏ	คมเน, คดียํ	ไป
	พฺนฺธ	ผูก, มัด, พัน		วิภาชเน	จำแนก
นส	คนฺธโรปาทาเน	ถือเอากลิ่น, สูดดม		ญาณ	รู้
	วินาเส	พินาศ	ปฏ	คมเน	ไป
	อทสุสเน	อันตรธาน	ปจ	กถเน	กล่าว
นท	พฺนฺธเน	ผูก, มัด, พัน		วียตฺตียํ วาจาญํ	พูดชัดเจน
	โสเจ	หมดจด		อุจฺจารณ	สวด, สาธยาย
	โสเจยฺเย	สะอาด	ปจฺติ	คดียํ	ไป
นพ	นาสเน	เสื่อม	ปณ	กยวิกฺกเย	ซื้อขาย
นาถ	นियोชเน	ประกอบ		พฺยวหาเร	พูด, เรียก
	ยาจเน	ขอร้อง		ถุติยํ	สรรเสริญ
	อาสีสเน	ปรารภนา		สงฺขาเต	ปรุงแต่ง
	อิสฺสริเย	เป็นใหญ่	ปณฺท		คดียํ ไป
	อุปตาเป	เดือดร้อน		ญาณ	รู้
นาส	วินาเส	พินาศ		ลิจฺจเวกฺกเย	เพศบกพร่อง
นิจิ	สุทฺธิยํ	บริสุทธิ์	ปณฺณ		หริเต เขียวสด
นिति	กฺุจฺฉายํ	ดิเตียน	ปต	คมเน, คดียํ	ไป
นिति	นีสานเน	ลั้บให้คม		ฉินฺทเน	ตัด
นี	นเย	นำไป		นิปาตเน	ตกลง
	ปาปุณเน	ให้ถึง, บรรลุ		ปตเน	ตก
	ญาณ	รู้		อโธคมเน	ตกลงเบื้องล่าง
	หฺรณ	นำไป	ปถ	ชฺยาน	กล่าว
	อวโพธเน	รู้		คมเน, คดียํ	ไป
นีล	วณฺเณ	สีเขียว		ปชฺยาน	กล่าวถึง
นุ	ถุติยํ	สรรเสริญ		ปติฏฺฐาญํ	ตั้งมั่น

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ปถิ	สงฺขุยาเน	นับ, คำนวณ	ปาร	สมตฺถิยํ	สามารถ
ปถ	คตฺติยํ	ไป	पाल	पालเน	ดูแล
ปท	คมเน, คตฺติมฺหิ	ไป		รกฺขणे	รักษา
	สิทฺถิยํ	สำเร็จ	ปาส	ชิปนเ	ละ, ทิ้ง
ปน	พฺยวหาเร	กล่าว, เรียก	ปาพ	รกฺขणे	รักษา
	ถฺตฺติยํ	สรรเสริญ	ปิจุ	มทฺทเน	เหยียบย่ำ
ปนฺถ	คตฺติยํ	ไป	ปิฏ	สทฺทเท	ส่งเสียง
ปพฺพ	คตฺติยํ	ไป		สงฺฆาเต	รวบรวม
	ปุรฺณเ	บริบูรณ์		หีสายํ	เบียดเบียน
ปย	คมเน	ไป	ปิฏฺจ	สญฺญาयํ	ซื้อ
ปล	ปเถ	ไป	ปิจ	หีสายํ	เบียดเบียน
	ปวเย	ไป		สํกิลเส	เศร้าหมอง
	คตฺติยํ	ไป	ปิณฺช		สงฺฆาเต รวบรวม
	รกฺขणे	รักษา	ปิล	คมเน, คตฺติยํ	ไป
	ลวเน	เก็บเกี่ยว	ปิลุ	ปตฺติตฺถมฺภเ	ติดแน่น
ปลฺล	คณฺธเน	กลั่น	ปิส	เปตฺตนิเย	ส่งไป
ปลว	ชนเน	เกิด		หีสายํ	เบียดเบียน
ปลล	คมเน	ไป		พลเ	มีกำลัง
	รกฺขणे	รักษา		ทานเ	ให้
ปส	पालเน	รักษา, ดูแล		นิเกตเน	อยู่
	พฺนฺธเน	ผูก, มัด		อวยเว	ส่วน
	พฺสฺสเน	สัมผัส	ปิลิ	สญฺจฺจณฺณเน	บด
	พาธเน	เบียดเบียน	ปิท	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ปสุ	ปาณิคพฺภวิโมจเน	เกิด, คลอด	ปิพฺนฺธ	ภฺทฺสเน	ประดับ
ปัส	นาสเน	เสีอม	ปี	ตปฺปนเ	ยินดี
ปา	ปาเน, ปิวเน	ดื่ม	ปี	กนฺตฺติยํ	ชอบใจ
	ปาปฺถเน	บรรลู่, ถึง		นาสเน	เสีอม
	पालเน	รักษา, ดูแล		ปาเน	ดื่ม
	รกฺขणे	รักษา	ปีจ	หีสายํ	เบียดเบียน
	โรเค	เจ็บปวด		สํกิลเส	เศร้าหมอง
	วินาเส	พินาศ	ปีพ	วิพาธายํ	เบียดเบียน
ปาณ	ชีวนเ	มีชีวิต	ปุ	คตฺติยํ	ไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปวเน	ชำระ, สะอาด		ปุรณ	เต็ม
	รกุขณ	รักษา		สมวาเย	เสพ, สมคบ
	โสธเน	หมดจด	ปุช	ปุชายย์, ปุชเน	บุชา
ปุจจน	ปมาเท	ประมาท	ปุย	วิสรณ	ช่านไป
	ปญหายย์	ถาม		ทุกคนเ	กลั่นเหม็น
	ปุจจนเน	ถาม	ปุร	ปุรณ	เต็ม
ปุณ	ปกาสเน	ประกาศ	เป	คดียย์	ไป
	วิกาสเน	รุ่งเรือง		पालเน	รักษา
	สลีเลสเน	ติดแน่น	เปล	คดียย์	ไป
ปุศุ	ขณฺชเน	ตัด	เปส	เปรณ	เหยียดออกไป
	คดียย์	ไป		ปยตเน	เป็นไป, พยายาม
ปุณ	กมฺเม	ทำ		คดียย์	ไป
	สุเก	งาม	ปลว	คมเน	กระโดดไป
	นิปุณ	ฉลาด	ผณ	คดียย์	ไป
ปุณฺช		ขณฺชเน ตัด	ผร	ผรณ	แผ่ไป
ปุถ	วิตถาร	แผ่ไป, หนา	ผล	นิปผตฺตียย์	สำเร็จ
	สงฺขยาน	นับ		วิทธารณ	ทำลาย, ผ่า
ปุปฺผ	วิกสเน, วิกาสเน	บาน		วิสรณ	ช่านไป
ปุพฺพ	ปุรณ	เต็ม	ผส	สมผสฺเส	สัมผัส
ปุร	पालเน	รักษา		ลิเนหเน	เส่นหา
	ปุรณ	เต็ม	ผสฺส	สมผสฺเส	สัมผัส
ปุล	มหตฺเต	มีมาก	ผา	วฺชฺชคฺคียย์	เจริญ
	มหตฺเถ	มาก	ผาณ	คดียย์	ไป
	มหนฺเต	ใหญ่	ผาล	วิลเชเน	ขีดเขียน, ไถ
ปุส	โปสเน, โปเส	เลี้ยง	ผฏ	เภทเน	แตก, ทำลาย
	เลปน	ฉาบทา		วิกสเน	บาน
ปุส	วฺชฺชคฺคิมฺหิ	เจริญ		สลีเลสเน	ติดแน่น
	เสนฺเห	ใคร่, ชอบ	ผุลล	วิกสเน	บาน
	เสจเน	ไหลไป	ผุส	ผุสเน	กระทบ
	ปุรณ	เต็ม		พาธเน	เปียดเปียน
ปุณฺช	กฺจฺจายย์	รังเกียจ ตีเตียน		สมผสฺเส	สัมผัส
ปุ	ปวเน	สะอาด, ชำระ	พท	เถริเย	มันคง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
พธ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน	ภทิ	มงฺคฺลฺเย	มงคล, ความดี
	พาธเน	เปียดเปียน	ภณ	ภณเน	กล่าว
พนฺธ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน		สทฺเท	ส่งเสียง
พพฺพ	คตฺยํ	ไป	ภณฺท		ปริภาสเน ต่า ,
พล	คหฺเณ	ถือเอา	บริภาษ		
	ปาณเน	มีชีวิตร	ภทิ	กฺลฺยาณเ	ดี, งาม
	ปฺชฺชาຍํ	บุชา	ภทฺท	กฺลฺยาณเ	ดี, งาม
	สํวฺรเณ	สํารวม, ระวัง	ภม,ภมฺ		อนวภูจฺาเน หมฺน ,
พห	วฺุฑฺฒิຍํ	เจริญ	วณ		
พาธ	พฺยาฆาเต	อาฆาต	ภมฺภ	ปฺฏิพฺนฺธเน	เชื่อมโยง
	วิพาธายํ	เปียดเปียน	ภร	ธารเณ	ทรงไว้
	วิโลพเน	กวน, คน		โปสเน	เลี้ยง
	สมฺพนฺธเ	สัมพันธ์ ผูกพัน		ภรเณ	เลี้ยง
	หิํสายํ	เปียดเปียน		อาภรเณ	ประดับ
พิช	โยเค	ประกอบ	ภล,ภลฺล	ปริภาสเน ต่า	
พิทฺธิ	อวยเว	ส่วน, อวัยวะ		หิํสายํ	เปียดเปียน
พิล	เภทเน	แตก, ทำลาย		ทาเน	ให้
พีภจฺจ		ซิคฺุจฺฉายรังเกียจ	ภส	ภาสเน	สว่าง
พฺุธ	อวคฺมเน	รู้, ตรัสรู้		ทิตฺตฺยํ	รุ่งเรือง
พฺุยย	ขเย	สิ้นไป		วฺิยตฺตฺยํ	วาจายํ พฺุดชฺัดเจณ
	คตฺยํ	ไป		อโธปตเน	ตกลงข้างล่าง
พฺุยาธ		วิเลสเน เปียดเปียน	ภา	กถเน	กล่าว
พฺุรห	วฺุฑฺฒิຍํ	เจริญ		ทิตฺตฺมิหิ	รุ่งเรือง
พฺุรฺ	วฺิยตฺตฺยํ	วาจายํ พฺุดชฺัดเจณ	ภาษ	ปฺฤกฺกมฺฺนินิ	เหล่า, แบ่ง
พฺุรฺห	วฺุฑฺฒิຍํ	เจริญ	ภาส	กถเน	กล่าว
ภกฺข	อทเน	กิน		ทิตฺตฺมิหิ	รุ่งเรือง
ภช	เสวายํ	เสพ, คบ		พฺุยตฺตฺยํ	วาจายํ พฺุดชฺัดเจณ
	คตฺตินิวดฺฺตฺมิหิ	หยุด ตั้งอยู่		ภาสเน	สว่าง, รุ่งเรือง
ภช	ปฺฤกฺกกรเณ	เหล่า, ถาก	ภิกฺข	ยาจเน	ขอ
ภชิ	โอสฺมฺพเน	ห้อยลง	ภิช	ภิชฺชนเ	แตก, ทำลาย
ภณฺช	อวมทฺทเน	ขยำ, เหยียบย่ำ	ภิท	เภทเน	แตก, ทำลาย
ภฺุ	โยเค	ประกอบ	ภิท	วិหารเณ	ทำลาย

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ภิกิ	ทวิธากรณ	ผ่า, ตัด, แบ่ง	มณฺช	ภูสเน	ประดับ
	ภทเน	แตก		มณฺชเน	ตกแต่ง
	เมลเน	แบ่ง		ภูสายํ, วิภูสายํ	ประดับ
ภิสชช		ติกิจฺเจ ลำบาก	มถ	วิโลพเน	กวน
ภี	ภเย	กลัว	มถิ	หีสายํ	เบียดเบียน
ภุช	โกฏฺเฐ	คด	มท	ปมาเท	ประมาท
	पालเน	รักษา		มทเน	มั่วเมา
	พฺยวหฺรณ	กลืนกิน		โมทเน	เบิกบาน
	อชฺโฆหฺรณ	กลืนกิน		หาเส	ร่าเริง
	อวภูฏฺเฐ	หมุ่น, วน		อุมฺมาเท	บ้าคลั่ง
ภุ	สตฺตายํ	มี, เป็น	มทิ	ถุติยํ	สรรเสริญ
	อนุกเว	เสวย, ประสบ		โมทเน	เบิกบาน
ภุส	อลงฺกาเร	ประดับ		มเท	เมา, มั่วเมา
มก	ปาณ	มีชีวิต		โมเห	หลง งง
มกิ	มณฺชเน	ประดับ		สุปน	หลับ
มกฺชิ	สงฺฆมาเต	รวบรวม		คติยํ	ไป
มคิ	คตฺยตฺเถ	ไป		ภูสายํ	ประดับ
มคฺค	อนเวสเน	แสวงหา	มทฺท	มทฺทเน	ย้าย
มงฺค	คมเน, คติยํ	ไป	มถ	อฺนฺเท	สดชื่น
มจ	ตกฺกเน	ตริก, คิด	มถฺ	สาทเน	ยินดี
	กกฺกเน	บด, ทำให้ละเอียด	มน	โพธเน	รู้
มจิ	กกฺกเน	บด, ทำให้ละเอียด		วินาเส	พินาศ
	ธารณ	ทรงไว้		อพฺยาเส	ลึกลับ
	อฺจฺฉาเย	สูงขึ้น		ถาเน	รู้, เข้าใจ
	ปฺชเน	บูชา	มนฺต	มนฺตเน	ปรึกษา
มช	สฺทฺธิยํ	บริสุทธิ์	มนฺถ	มนฺถเน	กวน
มชฺ	สทฺเท	ส่งเสียง		วิโลพเน	กวน, คน
มชฺช	มชฺชเน	มีนเมา	มนฺท	ชพฺตฺเต	เขลา
	สฺทฺธิยํ	สะอาด, หมดจต		มนฺทเน	โง่
	สํสฺทฺธิยํ	หมดจต		โมทเน	เบิกบาน
มชฺทิ	ภูสายํ	ประดับ		ถุติยํ	สรรเสริญ
มณ	วินาเส	พินาศ		สุปน	หลับ, ผัน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
มย	คมเน, คติมฺหิ	ไป	มิล	ติเลสเน	ติดแน่น
มร	ปาณจาเค มรเณ	ตาย, สละชีวิต ตาย	มิลกฺข		อ พุ ย ต ต ส ทุ เท
มล	จลเน ธารเณ	ห้วนไหว ทรงไว้	เสียงไม่ชัดเจน	มิลกฺข	อพยตฺตยํ วาจาญํ พุดไม่ชัดเจน
มลล	สงฺกิเลเส	เศร้าหมอง	มิต	นิมิลเน	กระพริบตา
มส	ธารเณ	ทรงไว้		ปกฺกชิปนเ	ใส่เข้า
มส	ปริมาเณ	ดวง, วัด, ชั่ง		มทฺทเน	ย้าย
	อามสเน	จับต้อง	มิห	เสจเน	รด, ราว, ไหล
	อาสเน	นั่ง		อีลฺสฺสเน	ยี้ม, แยม
มสิ	ปริมาเณ	กะประมาณ	มี	หีสายํ	เปียดเปียน
มสุ	อามสเน	ลูปคล่า	มุ	ญาเณ	รู้
มห	ปุชายํ	บูชา		พนฺธเน	ผูก มัด
	วฺชฺชฺตฺมยํ	เจริญ		อฺคฺคิรเณ	ลำรอก, อาเจียน
มก	โสภเณ	งาม	มุข	นินฺทายํ	นินทา, ตำหนิ
มัส	วีมฺสเน	ทดลอง, พิจารณา		ปวตฺตเน	เป็นไป
มา	ปริมาเณ	กะประมาณ		วิวรเณ	เปิด
	มาเณ, มาเน	นับ, นับถือ	มุจ	ปริทฺทเน	บีบคั้น
	สทฺทเท	ส่งเสียง		มฺญฺจเน	หลุดพ้น
	อเนวฺสเน	แสวงหา		โมจเน	พั่น, ปล่อย, เปลื้อง
มาน	ปุชายํ	บูชา	มุจล	สงฺฆาเต	รวบรวม
	วีมฺสายํ	ทดลอง, พิจารณา	มุจฺฉ	โมหเน	หลง
มาล	ธารเณ	ทรงไว้		สมฺมุสฺสเย	ลี้ม
मार	มาเน	นับถือ	มุชि	โสธเน	ปิดกวาด
มิ	ปกฺกชิปนเ	ใส่เข้า	มุณฺฑ		ขณฑฺนเน ตัด
	หีสายํ	เปียดเปียน	มุตฺต	สงฺโกจเน	ห้อย, แขนว
มิต	สงฺคฺเม	คบหา	มุท	โตเส	ยินดี
मित	การียกฺขมเน	อดทน		โมทเน	ยินดี, เบิกบาน
	พนฺธเน	ผูก, มัด		ลฺสฺสคฺเค	เกี่ยวข้อง
	สิเนหเน	ติดใจ, ซอบใจ	มุณ	หาเส	ร่าเริง
	เสนฺहे	เสน่หา, ซอบใจ		โมเน	นั่ง
มิน	หีสายํ	เปียดเปียน		ญาเณ	รู้
			มุพฺพ	พนฺธเน	ผูก, มัด

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
มูร	สัรวณ	สัรวม, ระวัง		อุปรเม	สงบ
มูส	ขณฺฑน	ตัด	ยา	คฺมน, คตฺตียํ	ไป
	โจริเย, เถยฺเย	ขโมย		ปาปุณฺเณ	ถึง, บรรลุ
	ปาณจาเค	ตาย, สละชีวิต	ยาจ	ยาจเน	ขอ
มูห	เวจิตฺเต	จิตหลงลืม	ยาตฺร	คฺมน	ไป
มูญฺช	สทฺเท	ส่งเสียง	ยุ	คตฺติมฺหิ	ไป
มูล	ปตฺติฏฺฐายํ	ตั้งอยู่		มิสฺสเน	ผสม, ปะปน
	โรหน	งอกขึ้น	ยุช	โยเค	ประกอบ, พยายาม
มูห	เวจิตฺเต	จิตหลงลืม		สมาธิมฺหิ	ตั้งมั่น
มูฬ	เวจิตฺเต	จิตหลงลืม	ยุถ	หีสายํ	เบียดเบียน
เม	อาทาน	ถือเอา	ยุธ	ยุทุเต	รบ, ต่อสู้
เมทฺธิ	อุมฺมาทเน	น้ำคั่ง		สมฺปหาเร	รบ
เมณฺฑ		โกฏฺฐิลฺเล คค	ยุว	คตฺตียํ	ไป
เมธ	หีสายํ	เบียดเบียน	รกฺษ	पालเน	ดูแล
	วธเน	ฆ่า		รกฺษเณ	รักษา
	สงฺคฺเม	คบหา	รคิ	สปปเน	ไป
โมกฺษ	โมจเน	หลุดพ้น	รงค	คฺมน	ไป
ยกฺษ	ปุชายํ	บูชา	รณฺช	ราเค	ขัดอม, กำหนด
ยช	เทวปุชายํ	บวงสรวง, บูชาเทวดา	รจ	คตฺตียํ	ไป
	สงฺคฺหกรณ	รวบรวม	รณ	สทฺเท	ส่งเสียง
	ทาน	ให้	รท	วิเลชเน	ขีดเขียน
	ธมฺเม	เป็นปกติ	รป	วจน	กล่าว
	กรณ	ทำ	รภ	รากฺสุเส	พยายาม
	ปุชายํ	บูชา	รภิ	อารมฺเก	ปรารภ
ยต	นินฺยฺยาดเน	มอบให้	รมฺ	กีฬายํ	เล่น
	ยตเน, ปยตเน	พยายาม		อุปรเม	เว้น
	อายตเน	พยายาม		มนเน	รู้
	วายาเม	เพียร, พยายาม		รมเน	ยินดี
ยมฺ	คฺมน, คตฺติมฺหิ	ไป		วิโนทเน	บรรเทา
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน	รย	คตฺตียํ	ไป
	สัยมเน	สัรวม	รส	สทฺเท	ส่งเสียง
	สัรวณ	ระวัง		อสุสาทเน	ยินดี, สบายใจ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
รห	จาเค	สละ		อวทารณ	ชุด
	วิเวเก	สั่ง	รุธิ	อวารณ	ปิดกัน
	อุปาทาน	ยึดถือ	รूप	รूपเน	ล้อม
รา	คหเน	ถือเอา	รุส	โรเส, โรสเน	โกรธ
	ปหาร	ทุบตี	รุษ	ชนเน	เกิด
	สทเท	ส่งเสียง		วฑฒเน	เจริญ, งอกงาม
	อาทาน	ถือเอา		วฑฒิย	เจริญ
	อุปาทาน	ยึดถือ	รूप	ปกาสเน	ประกาศ, ปรากฏ
ราช	ทิตตย	รุ่งเรือง	เรณู	คติย	ไป
ราธ	สลัทธิมหิ	สำเร็จ		สทเท	ส่งเสียง
	สิททธิย	สำเร็จ	ลก	องเก	เครื่องหมาย
ริ	คติย	ไป	ลกข	ทสสเน	เห็น, ดู
ริจ	วิโยชเน	แยก		องเก	ร้องรอย, เครื่องหมาย
	สมปฏิจจน	รับเอา	ลค	สงเค	เกี่ยวข้อ
	คติย	ไป	ลคิ	คติย	ไป
	สมพชฺฒเน	เกี่ยวเนื่อง	ลคค	สงเค	ข้อ, ติดขัด
รี	คมเน	ไป	ลงค	กรณ	ทำ
รุ	สทเท	ส่งเสียง		คมเน	ไป
รุกข	วณ	ปิดกัน	ลงฆ	คติย	ไป
รุจ	ทิตติมหิ	รุ่งเรือง		โสสเน	เหี่ยวแห้ง
	อิจฺฉาย	ปรารณา	ลฉิ	ลณฺจน	ทำเครื่องหมาย, ตรา
รุช	ภงเค	ทำลาย	ลชิ	ปีเพ	บีบคั้น
	โรเค	เจ็บปวด	ลชฺช	ปีเพ	บีบคั้น
รุท	หีสาย	เบียดเบียน		ลชฺชน	ละอาย
รุทฺธิ	อสุสุวิโมจเน	หลังน้ำตา ร้องไห้	ลชฺชช	ลชฺชชาย	ละอาย
รุธ	ปฏฺฐมาเต	ขัดเคือง	ลฏ	พาเลย	โง่, เวลา
	รฺนุธเน	ปิดกัน		อฺตฺตฺติย	กล่าว
	โรธเน	กักขัง	ลป	กถเน, วจเน	กล่าว, พูด, บอก
	อวารณ	ปิดกัน		พฺยตฺตฺติย วาจาญ	พูดชัดเจน
	หีสาย	เบียดเบียน	ลพิ	อวสฺสเน	ห้อยลง
	อปฺราธ	ผิด		อาลมเพ	ห้อยลง, แขนง
	อปคมเน	หลีกเลี่ยง	ลภ	ปตฺตฺติย	ถึง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ลาเภ	ได้	ลี	ขเย	สิ้นไป
ลม	นินุทายั	ตำหนิ		นิลียเน	หลีกเลี่ยง
ลมพ	ลมพเน	ห้อยลง		ติเลสเน	ติดแน่น
ลย	คตียั	ไป	ลีห	อสุสาทเน	ยินดี
	มรณเ	ตาย	ลู	เฉทเน	ตัด
	สาเมย	จ้วงหวะ		คตียั	ไป
	คตียั	ไป		ลวณเ	เก็บเกี่ยว
ลล	อิจฉายั	ปรารธนา	ลูจ	ทสุสเน	เห็น, ดู
	วิลาสเ	สวयงาม		พนุชเน	ผูก, พัน
ลส	กนุติยั	ชอบใจ		วินาสเ	พินาศ
	กีฬายั	เล่น, สนุกสนาน	ลูช	นสุสเน	เสื่อม
	วิลาสเ	สวयงาม		วินาสเ	พินาศ
	ติเลสเน	ติดแน่น	ลูช	อูปฆาเต	คุกคาม
ลส	อภिरเม	รื่นรมย์	ลูป	เฉทเน	ตัด
ลา	คมเน	ไป		สมปิณฺฑนเ	รวบรวม
	คหณเ	ถือเอา	ลูปี	อากทฺฒเน	ลาก, ฉุด, ดึง, คร่า
	เฉทเน	เด็ด, ตัด	ลูภ	คิทธิยั	อยาก, ต้องการ
	พนุชเน	ผูก, มัด		โลภเ	โลภ, อยากได้
	ภกฺขเน	กิน		อิจฉายั	ปรารธนา
	ภาสเน	กล่าว	ลู	เฉทเน	ตัด
	อาทานเ	ถือเอา	เลทฺท		สงฺฆาเต รวบรวม
	อูปาทานเ	ยึดถือ	โลก	ทสุสเน	เห็น
ลาช	โสสเน	เหี่ยวแห้ง		ปติฏฺฐายั	ตั้งอยู่
ลาช	ภสุสเน	ดำ	โลล	อุมฺมาทเน	บ้า
ลี	ติเลสเน	ติดแน่น	วก	อาทานเ	ถือเอา
ลิช	เลขเน	ขีดเขียน	วกก	ตเจ	ห่อหุ้ม
ลิงค	คมเน, คตียั	ไป	วกค	คมเน	ไป
ลิป	เลปเน	ฉาบทา	วงก	โกฏฺฐิเล, -เลข	คด
	อูปเทเห	ลูบไล้		วงกเน	งอ, โกง
ลิส	อูปปีภาเว	มีน้อย	วงค	คมเน	ไป
	ตฺนุภวเน	มีน้อย, บาง	วงจ	ภาสเน	กล่าว
ลีห	อสุสาทเน	ยินดี		วียตฺติยั วาจายั	พูดชัดเจน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สนุเทเส	ชี้แจง	วท	กถเน	กล่าว
วช	คมเน, คติย์	ไป		วชฺชเน	เว้น
	ชนเน	เกิด		วียตฺติยํ วาจาญํ	พูดชัดเจน
	ปาปฺณเน	ถึง, บรรลุ	วทฺธ	เฉทเน	ตัด
วชฺช	วชฺชเน	เว้น		วทฺธิยํ, วทฺธเน	เจริญ
วณฺจ	วณฺจเน	ล่อลวง	วธ	คายนเน	สวด
วณฺ	วณฺณเน	หมุ่น, วน, กลิ้ง		ยาจนเน	ขอ
	เวจนเน	พัน, โปก		วธเน	ฆ่า, เบียดเบียน
	เวธเน	เจาะ, แทะ	วน	สมฺภตฺติยํ	คบหา
วณฺณ	วณฺณเน	หมุ่น, วน, กลิ้ง		สทฺทเท	ส่งเสียง
	สํวณฺณเน	หมุ่น, วน, กลิ้ง	วนท	วนทเน	กราบ, ไห้ว
	อวณฺณเน	หมุ่น, วน, กลิ้ง		อภิวาทเน	ไหว้ว
	อุปรเม	สงบ		ถุติยํ	สรรเสริญ
	วินาเส	พินาศ	วป	กถเน	กล่าว
วทฺธ	วทฺธเน	เจริญ		นิกขมเน	ไม่อดทน
วณ	คตฺตวิจฺจนฺณเน	ทำลายอวัยวะ, แผล		พีชนิกฺเขเป	หว่านพีช
	สทฺทเท	ส่งเสียง		พีชสนฺदानเน	เพราะปลูกพีช
วณฺณ	พณฺธเน	ผูก, มัด, พัน	วมุ	อุคฺคิรเณ	อาเจียน, คาย
วณฺณ	จปเน	สวด	วย	คตฺติมฺหิ	ไป
	ปกาสเน	ประกาศ	วร	คเวสเน	แสวงหา
	ปสํสายํ	สรรเสริญ		ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	วณฺณกริยาญํ	การพรรณนา		นิเสธ	ห้าม
	วิตฺถาเร	ขยายความ		ปตฺถนายนํ	ปรารภนา
	คฺุณวจนเน	กล่าวสรรเสริญคุณ		พณฺธเน	ผูกพัน
	สทฺทเท	ส่งเสียง		วรเณ, วารเณ	ห้าม
วต	โกชนเน	บริโภค		สมฺภตฺติยํ	คบหา
	วตฺตเน	เป็นไป		สํวรเณ	ระวัง
	อวตฺตเน	เป็นไป		อจฺจาทเน	ปิดบัง
วตฺ	วตฺตเน	เป็นไป		อวฺวเรณ	ปิดกั้น
วตฺต	ปวตฺตเน	เป็นไป		อิจฺจายํ	อยาก, ปรารภนา
	อวตฺตเน	เป็นไป	วรท	ปาธาเนย	ประเสริฐ
	สมาทาเน	ถือเอา, รับเอา		ปริภาสเน	ดำ, ต่อกว่า

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	หีสาย	เปียดเปียน		มทุกเน	ย่ำยี
	ทาเน	ให้	วิ	คติย์	ไป
	วุกุธิย์	เจริญ		ลัทธิพพเน	เย็บ, ถัก, ร้อย
วล	รกุขเน	รักษา		หีสาย	เปียดเปียน
	ลั้วรเน	ระวัง	วิจ, ิจิ	วิเวจเน	สั่ง
वलล	ลั้วรเน	ระวัง	วิจฉ	คมน	ไป
วส	กนุติมิหิ, กนุติย์	ชอบใจ	วิชนี	คพุกวิโมกขเน	คลอด
	เฉทเน	ตัด	วิชฌ	วิชฌเน	ทิ่มแทง
	เสฺนเห	ชอบใจ, ลินหา	วิณ	เวจเน	โพก, พัน
	นิवासเน	นุ่ง	วิท	ฆาตเย	เปียดเปียน
	นิวาเส	อยู่, พำนัก		ภินเน	แตก, หัก
	สิญจเน	ไหลออก		ลาภ	ได้
วส	หีสาย	เปียดเปียน		เวทนาย	เสวย
	อจุฉาทเน	ปิด, บัง		ชฺยาน	กล่าว
	อวหารเน	ลัก, ขโมย		นิวาเส	อยู่
วสุส	เสจเน	ราด, รด		อนุกวเน	เสวย
	สทเท	ส่งเสียง		ฉาเน	รู้
วสุสุ	เสเก	รด, ราด	วิธ	เปรเน	แผ่ไป, เหยียดออก
วห	ปาปฺณเน	ให้ถึง		วิชฌเน	ทิ่มแทง
	วหเน, ปาปฺเน	นำไป		เวธเน	แทง, เจาะ
	หฺรเน	พาไป		สมฺปหาเร	ต่อสู
วห	อุปาทาเน	ถือเอา	วินฺท	ลาภ	ได้
วา	คติมิหิ	ไป		วินฺทเน	ได้
	ปวตฺตเน	เป็นไป	วิป	ปุรเน	เต็ม
	สทเท	ส่งเสียง	วิล	ภทเน	แตก, หัก
	อาทาเน	ถือเอา	วิส	กนุติย์	ชอบใจ
วาท	กถเน	กล่าว		คติมิหิ	ไป
วายม		อุ สฺ ส ำ ห เน		นิวาเส	อยู่, พำนัก
พยายาม				ปเวสเน	เข้าไป
วาร	นิวาเร, วารเน	ห้าม		เปรเน	แผ่ไป
วาส	อุปเสวาย	อบ		วิปฺโยเค	แยก, พราก
วาท	ปยตเน	พยายาม		อาเวสเน	เข้าอยู่

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
วิลี	พวยาปน	เปียดเปียน		คตยาวสาเน	หยุดอยู่
วี	กมเน	ก้าวไป		อวยเว	ส่วน, อวัยวะ
	คมเน	ไป	สจ	เกตเว	โกง, ลวง
	ตนตสนุดาน	ทอ, ถัก		หีสาย	เปียดเปียน
	ปชเน	ไป		สกีเลเส	เศร้าหมอง
วีร	วิกุกนเต	กล้า		ฤติย์	สรรเสริญ
วู	สัรรณ	ระวัง	สชชี	คุมเพ	ประชุม, กลุ่ม
	อวารณ	ห้าม	สณ	ทาน	ให้
เว	ตนตสนุดาน	ทอ, ถัก		สทเท	ส่งเสียง
เวจ	เวจเน	โพก, พัน		สมภตติย์	สมคบ
เวธ	เวธเน	แทง	สต	สาตจเจ	ต่อเนือง
เวล	คมเน	ไป	สท	นิวาเส	อยู่
เวห	อวฺหเน	เรียก		ปสาทเน	เลื่อมใส
โวหาร		วจเน กล่าว, เรียก		วิสฺรณ	แผ่ไป
สก	คตีย	ไป		สทเน	ยินดี
สก	สตติย์, สตติมุหิ	สามารถ		คตยาวสาเน	นั่ง
	สามตฺถิเย	สามารถ		อสุสาทเน	ยินดี
สกุ	สตติย์	สามารถ	สทท	สททเน	ส่งเสียง
สช	พวยาปน	แผ่ไป	สน	ทาน	ให้
สงก	สงฺกาย	สงสัย		สมภตติย์	สมคบ
สงคาม		ยฺทุธ รบ, ต่อสู้		สทเท	ส่งเสียง
สจ	สมวาเย	ประชุม	สนท	คมเน	ไป
สช	นิมฺมาน	เนรมิต		ปสวเน	ไหลไป
	วิสชฺชเน	ตอบ, ชี้แจง		สวเน	ฟัง
	สงฺเค	ขัดข้อง, ขวาง	สป	คตีย	ไป
	อาลึงฺคเน	กอด		สทเท	ส่งเสียง
สช,สชช	วิสฺสคฺเค	สละ, ละ		อกุโกเส	แข่ง, ต้า
	สงฺเค	เกี่ยวข้อง	สปป	คมเน, คตีย	ไป
สชช	คตีย	ไป	สปป	อุจฺจารณ	สวด
สณช	สงฺเค	เกี่ยวข้อง		ภาณ	รู้
สญ	รฺชาย	เจ็บแสบ	สพ	คตีย	ไป
	วิสฺรณ	แผ่ไป	สพพ	คตีย	ไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
สภาช	ทสุสเน	ปีติย์ ยินดี		ปริสหน	อดทน
	วิทกุกเ	เห็น		วายาเม	พยายาม
สม	เวกกุเย	ตริก, คิด, วิตก		สตติย์	สามารถ
	เวลมุเพ	บกพร่อง		สหน	อดทน
	สมปตติย์	ห้อย	สัส	ปลัสเน	สรรเสริญ
	อุปสเม	สมบูรณ์		หีสาย	เบียดเบียน
สมุ	สมเน, อุปสเม	สงบ		ฤติย์	สรรเสริญ
สมพ	มณฑล	กลม, กลิ้ง	สา	ตุนุรณ	เหล่า, ฝาก
สมภ	วิสุสาเส	คั่นเคย		อวसान	จบ, สิ้นสุด
สร	คมเน, คติย์	ไป		ปาเก	สูง, ทำให้สูง
	หีสาย	เบียดเบียน	สาท	สาทเน	สบายใจ
	จินุตาย	คิด		อสุสาทเน	ยินดี
	ปีพเน	ปีบคั้น	สาธ	สาธเน, ลีทุธิย์	สำเร็จ
	วิเรจเน	อาเจียน, สำรอก		ลัทธิทุมิหิ	สำเร็จ
สล	คมเน, คติย์	ไป		สงฺขारे	ปรุงแต่ง
	หีสาย	เบียดเบียน		คติย์	ไป
สลาฏ		พาเลย ไร่, เขต	สาล	ลีลาฆาย	สรรเสริญ
	ปริภาสเน	ดำ, บริภาษ		วิทกุกเ	ตริก, คิด, วิตก
สลล	คติย์	ไป	สาส	อนุสิฏฺฐิมฺหิ	พรา้สอน
	อาสุคติย์	ไปเร็ว		คมเน	ไป
สว	คติย์	ไป		โตสเน	ยินดี
สส	คติย์	ไป	สิ	คติย์	ไป
	หีสาย	เบียดเบียน		ฉินฺทเน, เจทเน	ตัด
	ปาณเน	เป็นอยู่, เลี้ยงชีพ		ติฏฺฐาย	ตั้งอยู่
	ปาปฺณเน	ถึง, บรรลุ		นีสาน	ล้บให้คม
	ปลุตคติย์	กระโดดไป		นิสฺสเย	อาศัย
สสุ	หีสาย	เบียดเบียน		ปวตฺตเน	เป็นไป
สห	ชมเน	อดกลั้น		พนฺธเน	ผูกมัด
	ขนฺติย์	อดทน		รุหน	งอกขึ้น
	คติมฺหิ	ไป		สเย	นอน
	อภิภเว	ครอบครอง		เสวาย	คบหา
				อนฺตกรณ	ทำให้สิ้นสุด

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ลี	อิจฺฉายํ	ปรารธนา		พุทฺธิยํ	รู้
ลิกฺข	วิชฺโชปาทานเ	เรียนเอาความรู้		วฺจฺจฺติมิหิ	เจริญ
	ลิกฺขเน	ศึกษา	สุ	ปคฺชฺรณเ	ไหลไป
ลิ่งค	วิชฺฌเน	ทิ่มแทง		ปยตเน	พยายาม
ลิ่งฆ	ฆฺญเน	พยายาม		ปสเว, ปสวเน	ไหล
	ฆายเน	สุดดม		ปาเก	แก่, สุก
	ปสวเน	ไหล		ปิวเน	ดื่ม
ลิจ	ปคฺชฺรณเ	รด, ราว		มทฺทเน	ย่ำยี
ลิต	โมจเน	ปล่อย		สวณเ	ฟัง
ลิตฺถ	สํลิตฺติมิหิ	สำเร็จ		หีสายํ	เบียดเบียน
ลิตฺถ	สํลิตฺติมิหิ	สำเร็จ		อภิกเว	ครอบงำ
ลิตฺถ	สํราเช	สำเร็จ		อภิสเว	ไหล, เปียก
ลินา	โสเจ	สะอาด	สุข	โสสเน	เหี่ยวแห้ง
	โสเจยฺเย	หมดจด	สูงก	คมเน	ไป
ลินินฺห	ปีติยํ	ยินดี	สูงจ	คตฺติยํ	ไป
ลินินฺห	ปีติยํ	ยินดี		วิชฺฌเน	ทิ่มแทง
ลินฺนทฺ	สวเน	ฟัง		โสเก	เศร้าโศก
ลิล	อุจฺเจ	ขึ้นสูง		โสเจยฺเย	หมดจด
ลิลาฆ		กตฺถเน สรรเสริญ	สณฺข	สงฺเค	เกี่ยวข้อง
ลิลิส	ลิลีสเน	ติดแน่น	สฺจน	กฺลฺสนฺดาเน	สืบสกุล
	อาลิ่งฺคนเ	สวมกอด		คตฺติยํ	ไป
ลีโลก	สงฺฆาเต	รวบรวม		สนฺทานเ	ผูก, เชื่อมโยง
ลีว	ตฺนตฺสนฺดาเน	ทอ, ถัก		หีสายํ	เบียดเบียน
ลิส	วิสเสน	ทำให้พิเศษ	สฺจ	สฺทฺธิยํ	บริสุทธิ์
	อิจฺฉายํ	ปรารธนา		โสเจยฺเย	สะอาด
ลี	กงฺขายํ	สงสัย	สฺจน	คตฺติยํ	ไป
	พฺนฺถเน	ผูก, มัด	สฺอุป	นิตฺทายํ	นอน, หลับ
	สเย	นอน		สเย	นอน
ลีล	สมาธิมิหิ	ตั้งมั่น	สฺภ	โสภณเ	สวยงาม
	อุปฺถารณเ	รองรับ	สฺร	กีฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
ลีห	หีสายํ	เบียดเบียน		วิกฺกนฺเต	กล้าหาญ
สุ	คตฺติยํ	ไป		อิสฺสริเย	เป็นใหญ่

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล	ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ทิตติย	รุ่งเรือง		ปสยทกรณ	ต่อสู, ตบ, ดี
สุส	โสสเน	เหี่ยวแห้ง	หล	วินุทเน	ได้
สุ	ปสเว	ไหล	หล	วิเลขเน	ขีดเขียน
	ปาณิปสเว	คลอด	หล	หลสเน, หัสสเน	หัวเราะ, ร่าเริง
สุ	เปรณ	แผ่ไป		หาเส	ร่าเริง, ยิ้มแย้ม
	อมิสเว	เกิด, คลอด	หฬ	วิเลขเน	ขีดเขียน
สุจ	ปกาสเน	ประกาศ	หา	คตีย	ไป
	เปสฺสณเณ	ส่อเสียด		จาเค	สละ
สุท	ปคฺขรณ	ไหลไป		ปริหาเน	เสื่อม
	รทฺษณ	รักษา	หิ	ปติฏฺจาย	ตั้งมั่น
สุล	รฺชาย	เจ็บปวด		คตีย, คติมฺหิ	ไป
เส	คมเน, คติมฺหิ	ไป		หานีย	เสื่อม
เสล	คตีย	ไป		หีสาย	เบียดเบียน
เสว	เสวเน	เสพ คบหา	หิร	คเวสเน	แสวงหา
เสส	อวลฺลิจฺเจ	เหลือ		ลชฺชาย	ละอาย
โสท	คพฺภ	โธ้อวด	หิล	หาวกรณ	สง่างาม
โสณ	วณฺณ	สีแดง	หิฬ	นินทาย	ติเตียน
	คตีย	ไป		ลชฺชาย	ละอาย
สนิห	ปิตฺย	ยินดี	หิส	หีสาย	เบียดเบียน
หญ	ทิตติย	รุ่งเรือง	หุ	ทาเน	ให้
หจ	พลกฺกาเร	ทำโดยผลการ		อทเน	กิน
हन	หีสาย	เบียดเบียน		หพฺยปฺปทาเน	บูชา, เช่นไหว้
	คมเน, คตีย	ไป		สทฺเท	ส่งเสียง
	ปฏฺิปาทาเน	แสดง		หวน	บูชา
	พนฺธเน	ผูกพัน	หุจฺฉ	โกฏฺิเลย	คด
	อฺุคฺมเน	เข้าไป	หุ	สฺตตฺตาย	มี, เป็น
หย	คติมฺหิ	ไป		สทฺเท	ส่งเสียง
หร	หฺรณ	นำไป	ເສດ	อพฺยตฺตสทฺเท	พูดไม่ชัดเจน

